DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 7

KÜLTÜR BAKANLIĞI VE TARİH VAKFI'NIN ORTAK YAYINIDIR

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DÜNDEN BUGÜNE
İSTANBUL
ANSİKLOPEDİSİ

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş - İstanbul

Baskı: Ana Basım AŞ
İstanbul 1994

' Cilt: Numune Mücellithanesi

© 1993, 1994 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan tümüyle veya kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz.
Süreli yayınlarda kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7306-00-2 (Takım) / ISBN 975-7306-07-X (VII. Cilt)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DÜNDEN BUGÜNE
İSTANBUL
ANSİKLOPEDİSİ

Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nm Ortak Yayınıdır.

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Prof. Dr. İlhan Tekeli

YAYIN KURULU
Prof. Dr. Semavi Eyice (Başkan)
Prof. Doğan Kuban (Başkan)
Nuri Akbayar, Çağatay Anadol
Ekrem Işın, Necdet Sakaoğlu
Orhan Silier, Özkan Taner
Prof. Dr. Zafer Toprak

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Çağatay Anadol

EDİTÖRLER
Nuri Akbayar, Ekrem Işın
Necdet Sakaoğlu, Oya Baydar
Doç. Dr. M. Baha Tanman, M. Sabri Koz
Dr. Bülent Aksoy, Prof. Dr. Afife Batur
Yalçın Yusufoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ YARDIMCISI
Ekrem Çakıroğlu

ARAŞTIRMA
Ayşe Hür

SON OKUMA
Sevil Emili İlemre

YAYIN SEKRETERİ
Canset Aksel

GÖRSEL EDİTÖRLÜK
Ferda Erentürk, Gül Gülbahar
Cengiz Kahraman

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Sevil Emili İlemre

GRAFİK TASARIM
Haluk Tuncay

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Nuray Tekin

BİLGİİŞLEM - DİZGİ - UYGULAMA
Elif Doğancan, Saliha Bilginer
Filiz Bostancı, Nalan Cevizli, Esma Savaş

PLAN VE HARİTALAR
Prof. Doğan Kuban
Şebnem Kürşat, Zeynep Öncel
Cenk Sönmez

MALİ İŞLER KOORDİNATÖRÜ
Mustafa Yalçın Atalay

İDARİ MÜDÜR
Sayra Öz

TANITIM - REKLAM
Hülya Üstün, Nesrin Balkan

MUHASEBE - TİCARET - ABONE
Hasan Şenyer, Güngör Tekgümüş
Belgin Uçar, Asım Uçar
Fethi Yılmaz, Erol Uçar

OFİS HİZMETLERİ
Çetin Eşit, Hüseyin Özcan, Satılmış Şener

HARİTA BİLGİSAYAR HİZMETLERİ
Ful Ajans

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ YAZARLARI

/ Kasım 1994 tarihine kadar İstanbul Ansiklopedisi yazı ailesine katılanlar

Panayot Abacı, Aygül Ağır, Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, Tanju Akad, Şebnem Akalın, Nuri Akbayar, Dr. M. Rıfat Akbulut, Gökhan Akçura, Fehmi Akgün, Doç. Dr. Günkut Akın, Doç. Dr. Nur Akın, Dr. Semiha Akpınar, Prof. Gazanfer Aksakoğlu, Tülay Aksan, Atilla Aksel, Dr. Bülent Aksoy, Hatice Aksu, Hulki Aktunç, İrkin Aktüze, Fatma Akyürek, Prof. Filiz Ali, Prof. Dr. Ali Alparslan, İ. Birol Alpay, Dr. Üstün Alsaç, Haşmet Altınölçek, Yener Altuntaş, Prof. Dr. Metin And, Dr. Robert Anhegger, Çetin Anlağan, Prof. Dr. Ahmet Aran, Mümtaz Arıkan. Özdemir Kaptan Arkan. Hakan Arlı. Prof. Dr. Güven Arsebük. Yar. Doç. Dr. Necla Arslan, Doç. Dr. Tülay Artan. Cem Atabeyoğlu, Dr. Meral Avcı, Dr. Sedat Avcı, Ruhi Ayangil, Pelin Aykut, Dr. Çiğdem Aysu, Laleper Aytek. Tuna Baltacıoğlu, Rebii Baraz. Prof. Dr. Örcün Barışta. Vedat Başaran, Başar Başarır, Prof. Dr. Afife Batur, Enis Batur, Selçuk Batur, Ümit Bayazoğlu. Oya Baydar, Sema Baykan, Prof. Dr. Turhan Baytop, Cengiz Bektaş Doç. Dr. Murat Belge, Doç. Dr. Oktay Belli, Doç. Dr. Albrecht Berger, Ercüment Berker. Prof. Dr. Eşher Berköz, Fikret Bertuğ, İncila Bertuğ, Can Binan, Çelen Birkan, Sula Bozis. Ali Esat Bozyiğit. Sevim Budak, Gülay Burgaz, Cengiz Can, Eray Canberk, Doç. Dr. Turgut Cansever. Prof. Dr. Gönül Cantay, Yar. Doç. Dr. Oğuz Ceylan, Meltem Cingöz, Dr. Filiz Çağman, Serpil Çakır, Deniz Çalışır, Raşit Çavaş. Prof. Dr. Kâzım Çeçen, Besim Çeçener. Bünyamin Çelebi, Rezan Çelebi, Doç. Dr. Atilla Çetin. Fahrettin Çiloğlu, Tülay Çobancaoğlu, A. Vefa Çobanoğlu, Tülin Çoruhlu. Yar. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu, Prof. Dr. Mehmet Çubuk, Krikor Damadyan, Saadettin Davran. Doç. Dr. Jak Deleon, Prof. Dr. Yıldız Demiriz. Prof. Dr. Işın Demirkent. Belgin Demirsar, Celil Dinçer, Doç. Dr. Kriton Dinçmen, N. Esra Dişören, Ayhan Doğan, Yar. Doç. Dr. İsmail Doğan, Atilla Dorsay, Prof. Dr. Emre Dölen, Dr. Mustafa Duman, Seza Durudoğan, Melih Duygulu, Zerrin Ediz, Ergün Eğin, Dr. Müfid Ekdal, Oktay Ekinci, Güldeniz Ekmen, Doç. Dr. Edhem Eldem, Alev Eraslan. Bülent Erdem, Orhan Erdenen, Esra Güzel Erdoğan, Hülya Erdoğan, Kutluay Erdoğan, Nilüfer Ergin, Atay Eriş, Özkan Eroğlu, Konur Ertop, Doç. Dr. Cengiz Emzun, Jak Esim, Prof. Dr. Ufuk Esin, Burçak Evren, Prof. Dr. Semavi Eyice, Ferruh Gencer, Dr. Sinan Genim, Dr. M. Turgay Gökçen, Cavidan Göksoy, Uğur Göktaş, Gérard Groc, Nejat Gülen, Çelik Gülersoy, Nairn Güleryüz. Gülbin Gültekin. Yar. Doç. Dr. Nergis Günsenin, Mehmet Güntekin. Aykut Gürçağlar. Yar. Doç. Dr. Murat Güvenç, Korel Haksun, Ahmet Hezarfen, Doğan Hızlan, Ayşe Hür, Ekrem Işın, Vartuhi S. İbişoğlu, Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, Selim İleri, Prof. Dr. Halil İnalcık. Tuğrul İnançer, Doç. Dr. Gül İrepoğlu, Yaman Irepoğlu, Esin Demirel İşli, E. Nedret İşli, H. Necdet İşli, Erhan Işözen. Arzu İyianlar, Nuri İyicil, Nihal Kadıoğlu, Doç. Dr. Cemal Kafadar, Yegân Kahya, Fahrünnisa (Ensari) Kara, Zafer Karaca, Enis Karakaya. Aynur Karataş, Haluk Kargı, Haluk Karlık, Hâlenur Kâtipoğlu, İ. Gündağ Kayaoğlu, Arslan Kaynardağ, R. Sertaç Kayserilioğlu. Prof. Dr. Haydar Kazgan, Prof. Dr. Ahmet Keskin, Füsun Kılıç, Zülal Kılıç, Gül Kocaaslan, Hara Koç, Hülya Koç, Dr. Orhan Koloğlu. Prof. Dr. Emre Kongar, M. Sabri Koz, Cemal Kozanoğlu, Prof. Doğan Kuban, Ayşe Yetişkin Kubilay, Cemil Kuntay, Hasan Kuruyazıcı, Mehmet Zeki Kuşoğlu, Turgut Kut, Onat Kutlar, Banu Kutun, Silva Kuyumcuyan. Prof. Dr. Önder Küçükerman. H. Edouard LaGro, Kuvvet Lordoğlu, Dr. Banu Mahir, Aslı Davaz Mardin, Deniz Mazlum, Ahmet Menteş, Herkül Millas, Prof. Dr. Nuri Muğan, Ahmet Mülayim, Prof. Dr. Selçuk Mülayim, Emine Naza, Yar. Doç. Dr. Nevra Neciboğlu, Dr. Eckhard Neubauer, Christoph K. Neumann. Ali H. Neyzi, Mevlüt Oğuz, Tarkan Okçuoğlu. Prof. Dr. Uber Ortaylı, Silvyo Ovadya. Prof. Dr. Ayla Ödekan. Dr. Nazan Ölçer, Sami Önal, Şebnem Önal, Emine Önel, Prof. Dr. Ferhunde Özbay, Nilüfer Zeynep Özçörekçi, Doç. Dr. Mehmet Özdoğan. Prof. Dr. Metin Özek, Ahmet Özel, Engin Özendes, Zeynep Tülin Özgen, Prof. Dr. Nazmiye Özgüç, Burcu Özgüven, Mevlüt Özhan, Kaya Özsezgin, Fikret Özturna, Atila Öztürk, Gönül Paçacı, Günay Paksoy, Doç. Dr. İskender Pala, Kevork Pamukciyan, Ali Pasiner, Alpay Pasinli, Yar. Doç. Dr. Sacit Pekak, Ersu Pekin, Famk Pekin, Brigitte Pitarakis. Dr. Eugenia Popescu-Judetz, Dimitri Rayconovski, Prof. Dr. Günsel Renda, Mustafa Saka, A. Selçuk Sakaoğlu, Necdet Sakaoğlu, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Yar. Doç. Dr. Mehmet Sakınç. Fatih Salgar, Yıldız Salman, Mert Sandalcı, Turgut Saner, Alparslan Santur, Prof. Dr. Nil Sarı, Kenan Sayacı, Mustafa H. Sayar, Giovanni Scognamillo, Nuri Seçgin, Burhanettin Seri, Vağarşag Seropyan, Prof. Dr. Yıldız Sey, Dr. Tanju Oral-Seyhan, Lütfü Seymen, Ziya Nur Sezen, Prof. Dr. Haluk Sezgin, Prof. Dr. Frederick Shorter, Orhan Silier, Selim Somçağ, Mustafa Sönmez, Necmi Sönmez, Halim Spatar, Prof. Dr. Hande Suher, Yasemin Suner, Hilmi Zafer Şahin, Yüksel Şahin, Mahmut Şakiroğlu, Süleyman Şenel, Prof. Dr. A. M. Celal Şengör, Ömer Faruk Şerifoğlu, İlhan Şimşek, Ayten Şan Şölen, Alin Talasoğlu, Nail Tan. Doç. Dr. M. Baha Tanman, Cinuçen Tanrıkorur, Dr. Gülsün Tanyeli, Dr. Uğur Tanyeli, Prof. Dr. Mete Tapan, Tülay Taşçıoğlu. Figen Taşkın, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Doç. Dr. Şirin Tekeli. Selcan Teoman, Fatma M. Tepeci, Dr. Hülya Tezcan, Aksel Tibet, Prof. Dr. Taner Timur, Yavuz Tiryaki, Hale Tokay, Fikret Toksöz, Veysel Tolun. Prof. Dr. Zafer Toprak, Zehra Toska, E. Nükhet Tuncer, Famk Tuncer, Doç. Dr. Mete Tuncay, Eser Tutel, Prof. Dr. Erol Tümertekin, Nalan Türkmen, Reşat Uca, Esin Ulu, Süha Umur, Ümit Ünkan, Cemal Ünlü, Rasim Ünlü, Artun Unsal, Prof. Dr. Suat Ürgenç, Ali Suat Ürgüplü, Behzat Üsdiken, Dr. Owen Wright, Asnu Bilban Yalçın, Prof. Dr. Faik Yaltırık. Zeynep Yasa Yaman, Necdet Yaşar, Doğan Yavaş, Prof. Dr. Alaecldin Yavaşça, Doç. Dr. Yıldırım Yavuz, Hasan Yelmen, Mehmet Yenen, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu. Prof. Dr. Stefanos Yerasimos, Uzay Yergün, Prof. Dr. Şerare Yetkin, Doç. Dr. Nuran Yıldırım. Prof. Dr. Ahmet Yıldıza, Yalçın Yusufoğlu. Hulusi Yücebıyık, Prof. Dr. Atilla Yücel, Erdem Yücel, Dr. İ. Aydın Yüksel, Dr. Thierry Zarcone, Vefa Zat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sinan Paşa Çeşmesi
Haluk Kargı, 1994

SİNAN PAŞA ÇEŞMESİ

Beşiktaş'ta Hasan Paşa Karakolu yanında ve Sinan Paşa Camii'nin karşısında iken 1938'de Barbaros Meydanı düzenlemesi esnasında buradan sökülmüş, daha sonra bir kısmı Taksim Açıkhava Tiyatrosu'nun karşısındaki duvara yeni bir düzenleme ile monte edilmiştir.

Orijinal hali, küp gövdeli ve iki yüzlü olan bu çeşme, tamamen mermer malzeme kullanılarak yapılmış olup bir yüzü Taksim Açıkhava Tiyatrosu karşısındaki bugünkü yerine monte edilirken, diğer yüzü de Sular İdaresi'nin Feriköy deposunda muhafaza edilmiştir.

Çeşmenin antik dönem Roma zafer taklarım anımsatan cephesi, eklektisist bir yaklaşımla düzenlenmiştir. Arşitrav ve oldukça dışa taşkın olan saçak kısmını taşıyan dört adet İyon başlıklı sütun, çeşmenin gövdesinden tamamen bağımsızdır. Çeşmenin cephesinde açılan enli ve kare kesitli yatay derzler ise yapay bir doku farkı yaratmaya yöneliktir.

Çeşmenin dikdörtgen bir niş içinde yer alan aynataşı üzerinde, güney kursu, içinden çiçekler çıkan bereket boynuzu ve tüye dönüşmüş yaprak öğeleri bulunmaktadır. Çeşmenin lülesi koparılmış ve günümüze ulaşamamıştır. Tekne kısmı ise sağlam bir vaziyettedir.

Çeşme kemerinin hemen üzerinde ve tam ortada, üzerindeki yazıları tamamen kazınmış oval bir çerçeve içinde tuğra bulunmaktadır. Kemerin her iki yanında ve sütunların arasında kalan cephe yüzeyinde ise birer adet su içme çeşmesi vardır. Bunların kemerleri ve çanakları istiridye formunda tasarlanmıştır.

Bugün çeşmenin saçak kısmı üzerinde görülen mermer korkuluk büyük bir olasılıkla orijinal olmayıp, sonradan aslına benzetilerek yaptırılmıştır. 1938'den önce çekilmiş olan fotoğraflarından görüldüğü kadarıyla, saçak kısmının üzerinde bugününe benzer ortasında bir tuğranın yer aldığı şatafatlı bir alınlıkla taçlandırılmış bir korkuluk bulunmaktadır. Bu parça, günümüzdeki korkulukta mevcut değildir.

Çeşme, Taksim'deki yerine monte edilerken burada çeşmeyle uyumlu bir duvar düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenlenmeye göre, çeşme cephesinin her iki yanında ve sivri kemerli nişler içinde üçer adet çeşme daha yapılmıştır. Bunların lüleleri olmayıp, hamam kurnalarını andıran tekneleri ise halen yerindedir. Bunlar, tamamen afonksiyonel olup, çeşmeyle yerleştirildiği duvar arasında uyumu sağlayan birer süsleme öğesi olarak tasarlanmışlardır.

Bibi. Çeçen, *Taksim-Hamidiye,* 165-166; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst.. 1993, s. 44-47; Unsal, *Eski Eser Kaybı,* 60; Yüngül, *Taksim Suyu,* 47.

HALUK KARGI

SİNAN PAŞA KÖŞKÜ

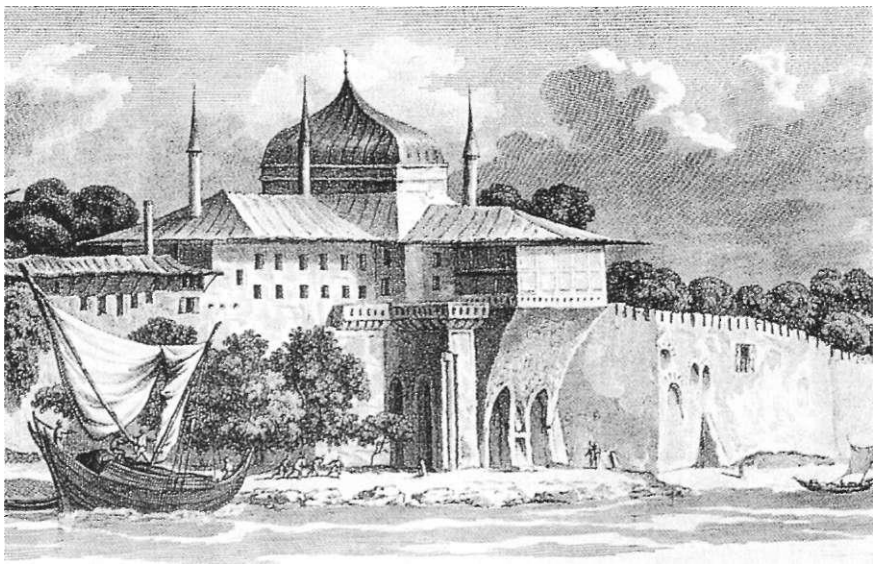
Bugün Topkapı Sarayı olarak adlandırılan Saray-ı Hümayun sınırları içinde bulunan Sinan Paşa Köşkü (veya Kasrı), genellikle kaynaklarda ve yayınlarda İncili Köşk olarak geçer. Köşkün mefruşatına dair 1704'te yazılan bir listede ise buraya "Hasbağçe'de Çayır Köşkü dimekle maruf Sinan Paşa Kasrı..." denilmiştir. Topkapı Sarayı'nın en dış sınırında, Bizans döneminden kalan Marmara tarafı surları üstünde olan bu köşk III. Murad döneminde (1574-1595), Sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılarak padişaha sunulmuştu. Osmanlı tarihinde pek iyi bir şöhreti olmayan fakat 1580-1596 arasında 5 defa sadrazam olan Koca Sinan Paşa, sınırsız servetiyle devletin pek çok yerinde vakıf eserler yaptırdığından, sarayı çeviren surlarm üzerinde de padişahm zevk alacağı bir yerde güzel ve muhteşem bir köşk yaptırmayı uygun görerek, 1589-1591 arasındaki ikinci sadareti sırasında bu köşkü inşa ettirdi.

Köşkün inşasına 998/1589-90'da başlandı ve 990/1590-91'de bitirildi. Fakat Ahmed Refik tarafından yayımlanan belgeler arasında yer alan köşkün yapımı için Gelibolu'dan Rum asıllı işçiler getirtilmesine dair 1001/1592-93 tarihli yazıya bir anlam verilemez, çünkü 909/1590-91'de köşkün yapımı tamamlanmış idi. Köşkün yapımı, döşenmesi ve açılış töreni tarihçi Selânikî Mustafa Efendi(->) tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

III. Murad, Marmara Denizi'ne engin manzarası olan bu köşkü çok beğenmiş, hattâ Selânikî'nin ifadesine göre, "nolaydı şu kasr Sarây-ı Âmire dâhilinde yapılmış olaydı" diyerek bu derecede güzel bir eserin saray kompleksi içinde bulunmayışından dolayı üzüldüğünü belli etmiştir. Açılışta burada ziyafetler verilmiş, köşkün arkasındaki Kabak Meydanı'nda cirit oyunları yapılmıştır. III. Murad burayı çok sevdiğinden sık sık geliyordu. Hastalığının ilerlediği bir dönemde son defa geldiğinde limana giren gemilerin attıkları toplar yüzünden, köşkün camlarının kırılması üzerine bir vehme kapılarak buradan söğüdü ve az sonra da öldü.

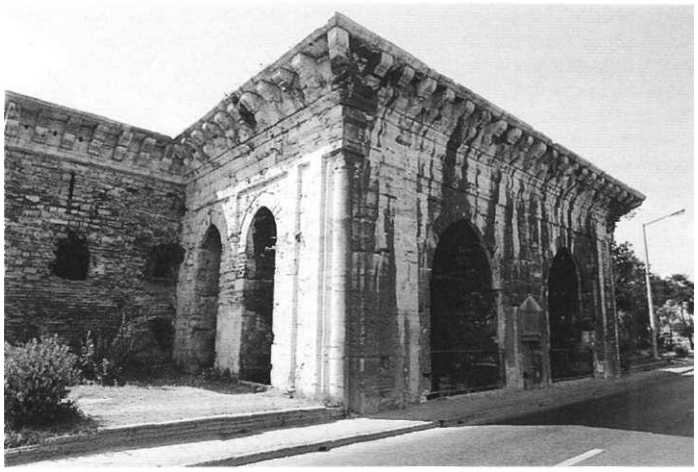
Mimar Sinan'dan sonra hassa mimarlığı makamına geçen Davud Ağa(->), 16. yy'ın sonlarında Osmanlı-Türk mimarisinin ünlü yapı ustalarından idi. Sadrazam Sinan Paşa, Çarşıkapı'daki medrese ve türbesini de ona yaptırmıştı. Davud Ağa, Marmara tarafı surları üstüne bu köşkü inşa etmiş ve onu taşıyan taş kemerlerin arasına küçük, zarif bir de çeşme eklemeyi ihmal etmemişti. Bu küçük eserin kitabesinde, Mimar Davud Ağa'nm adı açık surette okunur: *Tasaıruflar kılub mimarı Davûd/Nice sanatlar etdi anda mevcud/İçüb bu çeşmeden bây ü gedâlar / İdeler şah-ı devrâne dualar.*

Bu çeşmenin bulunduğu yer, halkın ra-

Hilair'in bir gravüründe Sinan Paşa Köşkü.
Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce,* Paris, 1822

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sinan Paşa Köşkü'nün bugüne kalan alt kısmı. *Nurdan Sözgen, • 1994*

hatça kullanabileceği bir yer değildi. Ancak, kasır, Bizans döneminde şehrin ünlü manastırlarından birinin kalıntısının hemen yanında ve buradaki Soteros Ayazması'nın üstünde bulunuyordu. Bu ayazmanın yortu gününde şehrin Ortodoks halkının buraya girmesine, kıyıdaki çakılların üzerinde toplanmasına, büyük bir hoşgörü ile göz yumuluyordu. Bu yortu kutlanışı Yunan ayaklanmasına kadar (1821) her yıl sürdürüldü. Padişahlar, köşkün pencerelerinden Rum reayanın bu dini törenini 200 yıldan fazla bir süre boyunca seyrettiler. Çeşme ancak bu kıyıya gelebilenlere hizmet ediyordu. Ayazma ise bir yüzyıl unutulmuşken ve 1921-1922 yıllarında Fransız işgal kuvvetleri tarafından yapılan kazılar sırasında tekrar meydana çıkarıldı.

Padişahlarından bazıları arada bu köşke iniyorlardı. Dolayısıyla köşk 17. ve 18. yy'larda eski ihtişamını koruyordu. Sedad Hakkı Eldem(->) kaynağını belirtmemekle beraber, Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunduğu tahmin edilen 1704'te yazılan bir belge yayımlamıştır. Bu uzun listede Sinan Paşa Köşkü'nün içindeki eşya ve mefruşat ayrıntılı olarak bildirilir. Bu liste Sinan Paşa Köşkü'nün iç ihtişamı hakkında yeteri kadar fikir verir. Fakat 18. yy'ın ikinci yarısında bu güzel binanın düşüşü başlamıştı. Hattâ 18. yy'ın sonlarında, istanbul' da Fransa Krallığı'nın bir elçisi varken, ihtilal hükümetinin gönderdiği temsilci, bu köşkte padişahın huzuruna çıkacağının bildirilmesi üzerine, "harap bir güvercinlikte kabul edilmeyi istemiyorum" diyerek yurduna dönmüştür.

Köşk, 18. yy'ın sonlarında ilk yapıldığından beri bazı değişikliklere uğramış olmakla beraber henüz eksiksiz durumda idi, fakat ihmal edildiğinden harap olmaya başlamıştı. II. Mahmud döneminde (1808-1839) Rumeli yakasının tercih edilmesi ile köşk iyice unutuldu. Zaten III. Osman döneminden (1754-1757) beri, Sarayburnu bölgesinde büyük bir sahilsaray kompleksi uzanıyordu. Bu saray 18ö3'te yanmış, az sonra da Rumeli demiryolunun Sirkeci'ye getirilmesi tasarlandığında, Abdülaziz, demiryolunun tam sahilden ve sarayın bahçesinden geçirilmesine izin vermişti. Bu izin, kıyıdaki kasır ve saraylarla birlikte Sinan Paşa Köşkü'nün de yok edilmesine yol açtı. Abdurrahman Şeref(-»), Galib Paşa'nın ser-kurenalıkta bulunduğu sırada, "fazla masraflara sebep oluyor" diyerek bu köşkleri yıktırdığını yazar. 1872'de başlayan demiryolu inşaatı ile köşk yalnız temel ve alt kısmı kalmak suretiyle ortadan kaldırıldı.

Yüzyıl boyunca unutulmuş olarak kalan Sinan Paşa Köşkü, yakın tarihlerde, 1964'te, o yıllarda Topkapı Sarayı Müzesi'nde görevli yüksek mimar Muallâ Anhegger tarafından temizlendi ve basit bir araştırma yapıldı. Bu çalışmanm sonunda köşkün evvelce duvarlarını süsleyen 16. yy'ın güzel, çimlerinden bir hayli parça bulundu. S. H. Eldem de mevcut kalıntılar ve eski resimlerin yardımıyla köşkün alt yapısının rölövesini ve üstteki esas köşkün restitüsyon denemesini çizmiştir. Köşkün 19. yy'ın başlarındaki dış görünümü, J. B. Hilair'in(->), Choiseul-Gouffier'nin(->) büyük kitabındaki gravürlerde, Jouannin-van Garfer'in Osmanlı tarihine ait eserinin resimler kısmında ve ilk defa Gülru Necipoğlu'nun yayımladığı, J. N. Huyot'nun, Paris'te Bibliothieque Nationale'deki suluboya resminde görülebilir.

Köşk, Marmara tarafındaki Bizans surlarının önüne eklenen, kesme taştan kemerli bir alt yapının üstüne oturuyordu. Denize doğru açılan bu çifte kemerin arasında ise çeşme yer alır. Bu kaidenin ve iki yanındaki kanalların soldakinin bitiminde bir dizi halinde taş konsollar sıralanır. Çıkmanın yan cephelerinden Sarayburnu tarafında bir, Ahırkapı tarafında ise iki kemer bulunur. Choiseul-Gouffier tarafından yayımlanan, köşkü 18. yy'ın sonlarındaki durumu ile gösteren J. B. Hilair'in çizdiği gravürde bu kaidenin üstündeki cumba biçimindeki mekân, geniş saçaklı, ahşap çatılıdır. S. H. Eldem'e göre, bu cumba sonradan ilave edilmişti ve ahşap praçollara (eliböğründe) dayanıyordu. Dikdörtgen biçimindeki kagir esas mekân ortada kare bir kiüe halinde yükseliyor ve bunu bir kubbe örtüyordu. Choiseul-Gouffier'nin gravüründe bu kubbe Osmanlı mimarisine oldukça yabancı bir biçimde piramit şeklindedir. Halbuki Jouannin ve van Garfer'in Osmanlı tarihine dair kitabındaki gravürde bu örtü bir kubbe biçimindedir. Esas mekânın dört köşesinde birer baca yükselir. Jouannin'in gravüründe bunlara birer minare görünümü verilmiştir. S. H. Eldem birtakım tahminlere dayanarak, aslında köşkün orta mekânının bir kubbe ile değil, ahşap bir çatı ile örtülü olması gerektiğini ileri sürer.

Köşkün arka tarafında, şimdi demiryolunun geçtiği yerde bir revağm olduğu da tahmin edilir. Yine S. H. Eldem, köşkün önünde kıyıda evvelce bir rıhtım bulunduğunu da ileri sürmüştür. Buraya bazen kayıklarla gelindiğini ve hattâ bunların bağlanması için mermer sütun gövdelerinden babalar olduğunu belirttiğine göre, herhalde en azından uygun bir iskelesi de olmalıydı. Fakat 1817-1820 arasında J. N. Huyot tarafından suluboya olarak yapılan resimde, köşkün önünde muntazam bir rıhtım vardır ve kenarında bir dizi ağaç dikilmiştir.

Bibi. R. Demangel-E. Mamboury, *Le Quartier desManganes,* Paris, 1939; H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi,* lst., ty (1989); *Tarih-iSelânikî,* 289-292; Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümayunu", *TOEM,* I (1326); istanbul Asar-ı Atika Müzeleri, *Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi,* İst., 1933, s. 10; R. E. Koçu, *Topkapu Sarayı,* lst., ty (I960), s. 227-230; Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* I, 143-171; Eldem-Akozan, *Topkapı Sarayı,* 99; M. Erdoğan, "Mimar Davud Ağa'mn Hayatı ve Eserleri", *TM,* XII (1955), s. 179-204, bilhassa s. 190; S. Eyice, "Davud Ağa", *DİA,* IX, 24-25; (Altınay), *Onbirinci Asırda,* 5-6; Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque dans l'Empire Ottoman...,* (2. bas.), Paris, 1842; Jouannin-van Garfer, *Turquie,* Paris, ty, levhalar kısmı; G. Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power, The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries,* New York, 1991, s. 226-231, resim 131.

SEMAVİ EYİCE

SİNAN PAŞA KÜLLİYESİ

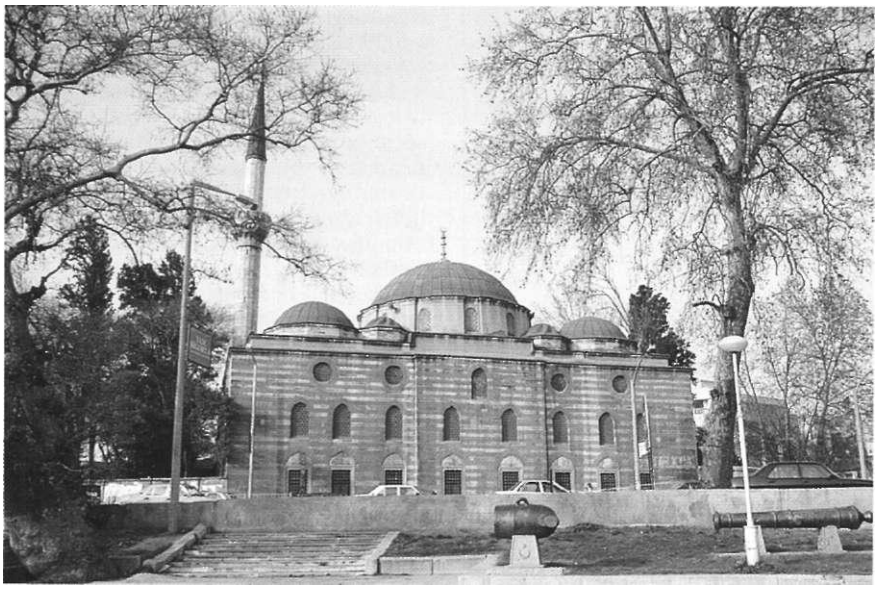
Beşiktaş'ta Barbaros Bulvarı(->) ile Beşiktaş Caddesi'nin birleştiği yerde Barbaros Anıtı'mn(->) bulunduğu parkın karşısındadır.

Sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşi Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın yaptırdığı bu külliye cami, medrese ve şimdi yıkılmış olan çifte hamamdan oluşmaktadır. Birlikte yapılmış olması gereken hamam cami ile bir ortak kompleks teşkil etmeyecek kadar uzakta, bugün Dolmabahçe Sarayı'nm dış avlusu sınırında Hayrettin Iskelesi'ne giden yolun başındaydı. Donanmalar sefere Beşiktaş önünden çıktıkları için bazı kaptan paşaların konutları da Beşiktaş'ta idi. Sinan Paşa yapı bitmeden ölmüş (1553), külliye ölümünden sonra bitirilmiştir. Arapça kitabesi 963/1555'te bittiğini gösterir. Aynı tarih avludaki şadırvanın uzun tarih kitabesinde de vardır. Büyük bir olasılıkla kendi camii yanında yapılmasını istediği türbe burada yapılamamış, Sinan Paşa Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii naziresine gömülmüştür. *Hadîka'da* avlusunda bulunan mektebin 1051/1641-42'de Kösem Sultan(->) tarafından yaptırıldığı yazılmıştır. Mektebin iç avlu ortasında olması söz konusu olamayacağına göre, vaktiyle caminin etrafında bir de dış avlu olduğu söy-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lenebilir. Caminin son cemaat mahallinin namaz hacmine eklenerek, yapının karakterinin bozulması, Hammer'in bazı notlarına göre 1749'da olmuştur. Burada caminin son cemaat mahalline açılan duvarları, büyük taşıyıcı payandalar bırakılarak yıkılmış, son cemaat sütunları da kaldırılarak avluya bakan yeni bir duvar örülmüş, bütün bu yeni bölüm bir ahşap örtüyle kapatılmıştır.

Bu caminin Sinan'ın mekân araştırmaları içinde ilginç bir konumu vardır: Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nde ve Şehzade Camii'nde kubbeli-kare strüktür şemasını deneyen Sinan, Topkapı'daki Ahmed Paşa ve Sinan Paşa camilerinde kubbeli-altıgen şemanın denemelerini yapmıştır. Fakat Sinan'ın üslubunun gelişmesindeki ilginç bir özellik olan eski modelleri yeniden yorumlama tutumunu burada da görüyoruz. Sinan Paşa Camii, Edirne'deki Üç Şerefeli Cami'nin planım, boyutsal ve oransal farklar dışında, tümüyle yinelemiştir. Orta mekânı örten kubbe altıgen bir ayak sistemine oturur. Taşıyıcı sistemin hacim içinde kalan öğeleri oldukça küçük boyutlara indirgenmiştir. Yan açıklıklar ikişer kubbe ile örtülüdür. Üç Şerefeli Cami'nin enteryörü ile karşılaştırıldığı zaman, Sinan Paşa Camii'nin içinde, klasik dönemin strüktürel deneyiminin getirdiği bir rasyonalizasyon içinde, Edirne'de yeni denenen bir şemanın acemiliğinden çok farklı, boyutları minimuma inmiş, kolayca kendini tanıtan bir mekânla karşılaşılır. Ayakların çok küçük boyutlara indirgenmiş olması, Üç Şerefeli Cami'de olmayan mekân bütünlüğünü sağlamıştır. Üç Şerefeli Cami'ye göre yapı boyutlarının çok küçük olması, oradaki pencere düzeni uygulandığı halde bu enteryörü, Edirne'deki örneğe göre çok aydınlık yapar. Beş açıklıklı son cemaat mahalli, ortada büyük ve derin bir aynalı tonoz ve yanlarda ikişer kubbe ile örtülüdür. Bu camide Sinan'ın eski cami şemasını yineleme tutumu o kadar ileri gitmiştir ki, bundan önceki yapılarında o kadar gelişmiş dış yapı tasarımlarıyla karşımıza çıkan Sinan, burada Üç Şerefeli Cami'deki gibi, basit bir dikdörtgenler prizmasından oluşan alt yapıda hiçbir hareket yapmamış

Sinan Paşa Külliyesi, Beşiktaş
Elif Erim, 1993/TETTVArşivi

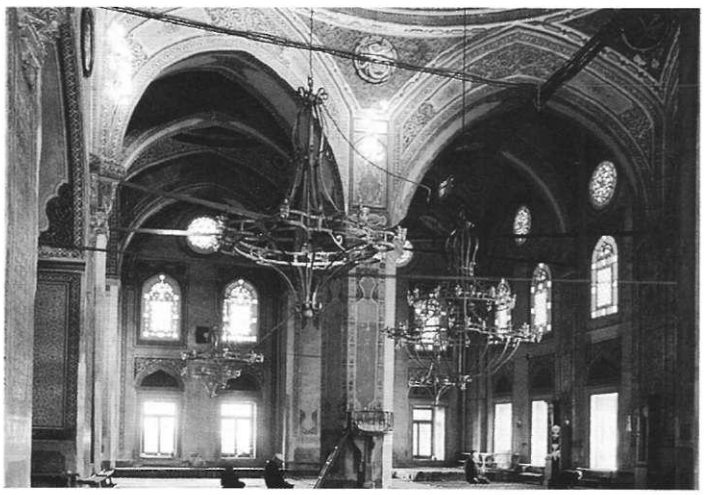
ve 12,60 m genişliğindeki kubbeyi de geometrik şeklinin bütün sadeliği ile âdeta isteyerek arkaik olan bir tutumla, bu dikdörtgenin üzerine basit bir kasnakla oturtmuştur. Kasnak pencereleri yayvan payandalar arasına yerleştirilmiştir.

Camiyi aydınlatan pencere düzeni de Üç Şerefeli Cami'nin aynıdır. Sinan bu camide de Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nde olduğu gibi, son cemaat mahallinin önüne bir ikinci saçak eklemiş ve camilerinde ilk kez avlu revakları arkasına medrese odaları yerleştirmiştir. Yapının son cemaat mahallinin cami iç mekânına katıldığı dönemde bu medrese odalarının bazılarının ve belki de cami girişinin yıkılmış olması olasıdır. Avludaki revak düzeni de özgün durumunu korumamakta ve medrese odaları bugün çatı ile örtülü bulunmaktadır. Bunların özgün durumunun diğer medreseler gibi, kurşun örtülü kubbeler şeklinde düşünülmüş ve Sinan Paşa'nın ölümüyle basit bir çatı ile örtülmüş ya da 1930'lu yıllardaki vakıf tamirinde çatıya dönüştürülmüş olması muhtemeldir. Avludaki mermer şadırvan özgündür. Medrese odalarının arkasında helaların bulunduğu bir küçük avlu vardır. Sinan Paşa'mn cami bitmeden ölmesi, yapının, çağının diğer yapılarına göre çok daha sade olmasına neden olmuştur. Yapı taş ve tuğla almaşık, ucuz bir duvar tekniği ile inşa edilmiş, cami mekânı ise fazla süslenmemiştir. Bugünkü bezeme ve vitraylar yeni restorasyonlarda yapılmıştır.

Caminin kıble duvarının doğu tarafına bitişik olarak yapılmış, inşa tarihi belli olmayan ve eski fotoğraflarda görülen mahfil ya da meşruta 1936-1937'de Vakıflar İdaresi tarafından yaptırılan tamirde yıktırılmıştır. Caminin medresesi de ilk tasarımdaki gibi bitmemiş olabilir. 1970-1972'de yapılan restorasyonda ise medrese odalarının önü çirkin madeni bir doğrama ile kapatılarak cami avlusu tümüyle karakterini yitirmiştir. Bu tamir esnasında, caminin 19. yy'm seçmeci üslubu ile bezenmiş olan içi, klasik üslupta bir bezeme ile değiştirilmiştir.

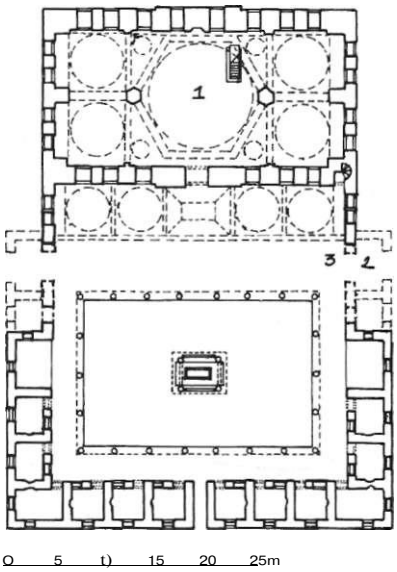
Sinan Paşa'mn cami ile birlikte yapılan çifte hamamı caminin güneybatısında, epeyce uzakta yapılmıştı. Tophane-Beşiktaş yolu genişletilirken 1957'de yıktırılmıştır. Denize doğru uzanan erkek ve kadınlar hamamlarından, erkekler bölümüne yapının aksından, kadınlar bölümüne ise ona dik batı cephesinden giriliyordu. Tromplu kubbeli erkekler soğukluğunun ahşap galerilerle hareketli enteryörü R. E. Koçu'nun ilgili makalesinde Nezih'in bir eskiziyle gösterilmiştir. Eski haritalarda, külhanla birlikte 600 m^2'lik bir alan işgal eden bu çifte hamam, Koçu'nun betimlemesine bakılırsa, sekizgen orta hacim ve dört halvet ve eyvanlı erkekler sıcaklığıyla boyut ve plan olarak büyük bir olasılıkla, Sinan'ın Samatya'da 1547'de yaptığı Yakub Ağa Hamamı'na, benziyordu.

Koçu'nun Beşiktaş Deresi'nin altından

Sinan Paşa Camii'nin içinden bir görünüm.
Doğan Kuban

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sinan Paşa Camii'nin restitüsyon planı: 1. Kapalı kısmın özgün durumu, 2. muhtemel özgün giriş. 3. bugünkü durum.
Doğan Kuban

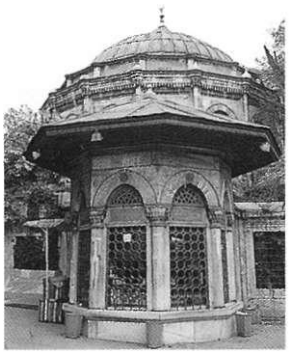
geçtiği bir köprünün yanında yapıldığı için Köprü Hamamı diye adlandırıldığını söylediği bu hamam, yıkıldığı sırada İskele Hamamı olarak tanınırdı. Koçu 18 Temmuz 1811'deki büyük bir sel felaketinde hamamın su ile dolarak içeridekilerin boğulmasını İstanbul'da yankı uyandıran bir olay olarak nakleder.

Bibi. R. E. Koçu, "Beşiktaş İskele Hamamı". ***İSTA,*** V, 2579-2580; (Konyalı), ***Abideler.*** 95-96: D. Kuban. "Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii", ***Mimarlık ve Sanat,*** (1961), s. 112-115; Kuran. ***Mimar Sinan,*** 97-99; Müller-Wiener, ***Bildlexikon.*** 419.

DOĞAN KUBAN

SİNAN PAŞA KÜLLİYESİ

Eminönü İlçesinde, Beyazıt, Çarşıkapı'da Yeniçeriler Caddesi ile Bileyiciler Sokağı'nın kesiştiği noktada yer alan bu külliye, Sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından 1002/1593'te Mimar Davud Âğa'ya yaptırılmıştır. "Yemen Fatihi" olarak tanınan Koca Sinan Paşa'nın (ö. 1596) büyük bir imarcı olduğu bu külliyenin yamsıra İstanbul'da, Anadolu, Suriye ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde pek çok hayratı tespit edilmektedir.

Çarşıkapı'daki Sinan Paşa Külliyesi'nin sebili. *Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi*

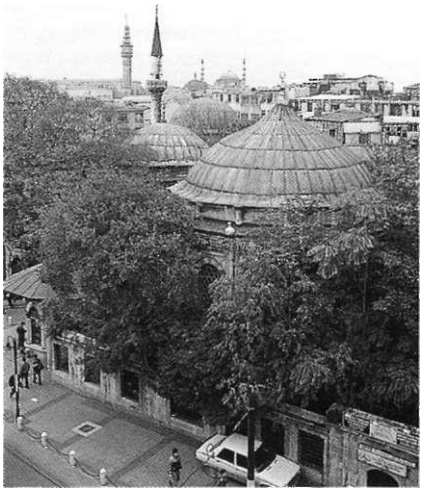
Kesme taştan inşa edilmiş olan yapılar topluluğu klasik Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biridir.

Külliye binaları, asimetrik planlı bir avlu içinde muntazam olarak yer alan medrese, türbe ve sebilden oluşmaktadır. Tüm yapıları güney ve batı yönünden çevreleyen dövme demir şebekeli kesme taş duvarlar itinalı işçilik gösterir. Anacaddeye bakan avlu duvarının, türbe hizasına gelen noktasında, yoldan geçenlerin dua etmeleri için sivri kemerli, demir şebekeli, kemer alınlıkları rozetli büyük bir açıklık bırakılmıştır. Yine bu çevre duvarı ile medrese arasındaki bahçe kısmı, daha sonra 18. yy'ın sonlarında hazire haline getirildiğinden, duvarın sekiz ünitelik bölümü yıktırılarak, barok üslupta kemerlerle daha da yükseltilmiş ve böylece bu kabirlerin dıştan görülebilmesi sağlanmıştır. Kemerlerin kilit taşları iri motiflidir. Duvar üzerindeki bu iki farklı üslup kolayca fark edilmektedir.

Külliyenin basık kemerli cümle kapısı da bu cephe üzerinde yer almaktadır, biraz ileride, cadde ile sokağın kesiştiği yerde sebil binası bulunur. Sokak içindeki batı duvarına iki tane daha kapı açılmıştır, bir tanesi sebilin, diğeri ise medrese ile türbenin kapısıdır. Sebilin yanındaki girişin üstünde girift bir sülüs yazı ile "Bir hayvana su veren yirmi sene, bir ağacı sulayan kırk sene, bir mümine su veren ise yetmiş sene oruç tutmuş gibidir" anlamında hadis-i şerif okunmaktadır.

Medrese: Klasik Osmanlı tarzında yapılmış olan medrese, dikdörtgen planlı, revaklı avlulu olup, yalnız üç taraftan öğrenci odaları ile çevrilmiştir. Dershane, alışılmışın dışında olarak, yatık vaziyette medreseye bitiştirilmiştir, dershane revağı hem medreseye, hem de dershaneye girişi sağlar. Revaklı avluyu üç yönden çevreleyen öğrenci hücreleri on altı adet olup kare planlıdırlar. Kubbeyle örtülü olan bu odalar avluya birer pencere, dışarıya ise altlı üstlü iki sıra pencere ile açılmaktadır. Alttakiler söveli, üsttekiler de sivri kemerli ve alçı şebekelidir. Baklavalı başlıklı on dört adet sütun ile taşınan pandantifli revak kubbeleri iç taraftan tuğla örgülü, dıştan kurşun kaplıdır. Revak kubbeleri hücrelerinkinden daha küçük boyuttadır. Yine revak kubbelerini taşıyan kemerlerin aralarında yer alan üçgen boşluklarda birer tane çörten açılmıştır ki, bunlar toplam on dört tanedir.

Medresenin dikdörtgen iç avlusunun ortasında sekizgen planlı bir şadırvan bulunur, şadırvanın çatısı klasik Osmanlı üslubunda baklavalı başlıklı sekiz sütun ile taşınır. Medresenin batısında bulunan dershane, erken devir Osmanlı mimarisinde çok görülen ters "T" planını andırmaktadır. İki sütun ve bir payeye oturan dilimli kemerleriyle üç gözlü revağa sahiptir. Bu revakların iki bölümü kubbe, diğeri de tonozlu örtülüdür. Dershanenin duvarları bir sıra taş, üç sıra tuğla ile alternatif olarak işlenmiştir. Mekânı örten tromplu kubbe sekizgen kasnak üzerine oturmuş olmasıyla klasik form gösterir, kubbe içindeki kalem işi dekorlar son devre aittir.

Sinan Paşa Külliyesi, Çarşıkapı
Ertan Uca. 1994/TETTV Arşivi

Medrese odaları avlu tarafında, üzeri silmeli bir kapı ve şebekeli pencerelerle avluya açılır. Her odada ikişer niş, birer ocak, doğu taraftaki köşe odalarda ise üçer niş. birer ocak bulunur.

Avludaki şadırvanın ortasında yine sekizgen ve mermerden yapılmış bir havuz vardır. Doğudaki revağm orta kemeri altında, çıkrık tertibatının mermerleri kırılmış bir su kuyusu bulunur, bunun yanında bir de mermerden mamul su teknesi yer alır.

Türbe: Sinan Paşa Türbesi, klasik Osmanlı türbeleri içinde en güzel örneklerden biridir. Çevre duvarına yakın olarak inşa edilen türbe külliyeye hâkim unsur durumundadır. Onaltıgen form gösteren bina kesme taştan yapılmıştır. Yapının dışım, saçak kısmının altında her taraftan çeviren stalaktitli bir korniş süsler. Kornişin üstünde, palmetlerin yan yana gelmeleriyle oluşmuş bir friz bulunur. Türbenin her yüzünde iki sıra halinde pencereler açılmıştır, üst sıradakiler yuvarlak kemerli ve alçı şebekelidir, bir pencere, bir sağır pencere şeklinde düzenlenmiştir. Birer atlamalı olarak açılan alt sıra pencereleri de sivri kemerli ve mermer ajurludur. Üstteki kemerlerin hepsi kırmızı-beyaz taşlarla işlenmiştir. Türbenin basık kemerli kapısının önünde beş adet kare sütunun taşıdığı bir sundurma yer alır. Kapının etrafını ince kornişler çevirmektedir, kemerin üstünde mermer pano bulunmakta, ancak herhangi bir kitabe yer almamaktadır.

İç mekânda her köşede beşgen payeler üzerinde siyah mermerden stalaktitli başlıklar yerleştirilmiştir. Kubbe göbeğinde yuvarlak bir madalyon içinde, siyah zemin üzerine beyaz sülüs yazı ile ayet (Zümer Suresi, 55) okunmaktadır.

Türbenin kubbesi esas mekândan daha küçük çapta uygulanmış, bunun altında ikinci bir saçak oluşturulmuştur..İçinde üç tane ağaç sanduka ile iki tane mermer lahit bulunan türbe çok bakımsız ve harap vaziyettedir.

Sebil Külliyenin tam köşesinde yer alan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sebil, çevre duvarının dışına taşmaktadır. Yerden yarım metre yükseklikteki mermer platform üzerinde sekizgen form gösterir. Klasik stildeki stalaktitli başlıklı sütunlar yapıyı yüzeylere ayırır, her yüzey sivri kemerli ve altta demir şebekeli, üstte ise mermer ajurludur. Aralarındaki mermer panolara yine girift sülüs yazı ile yazılmış 16 mısralık kitabe kartuşları yerleştirilmiştir.

Külliyenin, Sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından 1593'te, Hassa Başmimarı Davud Ağa'ya yaptırıldığını bu kitabeden öğreniyoruz. Avludan sebile bir geçit vardır, bu koridorun kapısı üstünde, lacivert zemin üzerine altın yaldızla "Ve sakâhum Rabbuhum şarâben tahûrâ" ayeti okunur. Bu geçitin iki tarafında su hazneleri bulunmaktadır. Sebil dıştan geniş saçaklı bir çatı ile örtülüdür.

Dershane ve medrese bakımlıdır, günümüzde Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği ile İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (İLESAM) tarafından kullanılmaktadır.

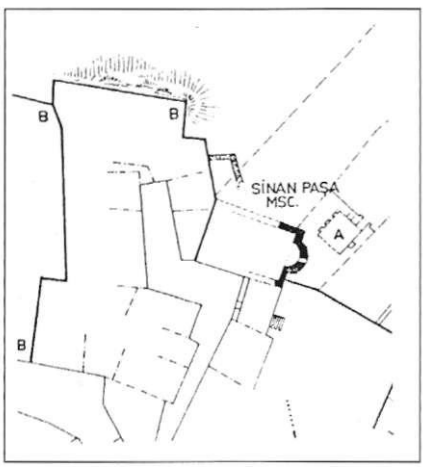
Bibi. A. Refik, *Türk Mimarları,* İst., 1937, s. 27 vd; Ayvansarayî, *Hadîka.* II. 21; İnciciyan, *İstanbul,* 23; K. Çelebi. *Tuhfetü 'l-KibarfiAshabı l-Bihâr,* İst., 1141, s. 97 vd: T. Öz. "Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fatihi Sinan Paşa Arşivi", *Belleten,* S. 37, s. 171-193; Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî.* II, İst.. 1989. s. 581 vd.

DOĞAN YAVAŞ

SİNAN PAŞA MESCİDİ

Fatih ilçesinde, Küçükmustafapaşa'da Aya Kapısı'nın iç tarafında, evler arasında hemen hemen kaybolmuş durumdadır.

Çok küçük eski bir Bizans kilisesinden (şapel) çevrilmiş olan mescit tuğlalarının renginden dolayı Kızıl Mescit olarak da adlandırılır. Yapının hangi eski Bizans kilisesi veya şapeli olduğu bilinmez. Dış duvarlarında görülen taş ve tuğla süslemeler, 13. yy'ın sonlarına ve 14. yy'ın ilk yarısına ait olduğunu gösterir. Belki de daha büyük bir dini yapının müştemilatı da olabilir. A. G. Paspatis bu şapel kalıntısının Ayia Iuliana en to Petrio Kilisesi olabileceğini yazmış, sonraları bu görüş Mordtmann tarafından da benimsenmiştir. M. Gedeon ise Sinan Paşa Mescidi olan kalıntının Petrion'daki Ayios İoannes Pródromos Kilisesi olabileceğini iddia etmiştir. Ancak bina I. Basileios döneminde (867-886) yaptırıldığına göre. mevcut şapelin mimarisine ters düşmektedir. Nihayet A. M. Schneider, Gül Camii(->) yanında olduğu ve 13-14. yy'larda yeniden kurulduğu bilinen Evergetes Manastırına ait bir parça olabileceğini iddia etmiştir. Son yıllarda R. Janin. tekrar Paspatis ile Mordtmann'ın hipotezine dönerek, bu kalıntının -çok ihtiyatlı bir ifade kullanarak- Ayia Juliana Kilisesi olabileceğine işaret etmiştir. Her ne olursa olsun, bu bina alt kısmı belki daha eski olmakla beraber, bilhassa apsisinin üst kısmı ile tamamen Paleólogos Hanedam(->) dönemi özelliklerine sahiptir.

Sinan Paşa Mescidi'nin vaziyet planı.
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

Bu şapel kalıntısı, 16. yy'da I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566) ünlü sadrazam Rüstem Paşa'mn kardeşi Kaptan-ı Derya Sinan Paşa (ö. 1553) tarafından mescide çevrilmiştir. 1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*nde adı geçmediğine göre 1546'dan sonra ve Sinan Paşa'mn 1553'te ölümünden önce mescide dönüşmüş olmalıdır. Ayvansarayî ise *Hadîka*'da mescidin sadece kiliseden çevrilmiş olduğunu ve Kaptan Sinan Paşa'nın vakfı olduğunu bildirir.

Mescit. 19. yy'da bu bölgedeki büyük yangınlardan birinde harap olarak, bir daha ihya edilmeden kalmıştır. Paspatis'in 19. yy'ın ikinci yarısında hazırlanan kitabında, Galanakis tarafından çizilen ve litografya olarak basılan gravürde (1877), harap halde ve üstü açık olarak gösterildiğine göre, daha o yıllarda kaderine bırakılmış durumda idi. Belki Ağustos 1782'de Gül Camii yakınından çıkan yangında veya daha yakın bir ihtimal ile 1833'te yine Cibali Kapısı civarında başlayan yangında harap olmuştur. Sahipsiz kalan bu tarihi eserin etrafına bitişik olarak ve hattâ üstüne yoğun biçimde evler yapılmıştır. 1972'de doğu tarafında 4,50x5,50 m ölçülerinde yer altında tonozlu bir mahzen bulunmuştur. W. Müller-Wiener'e göre, komşusu şapel ile bağlantısı bulunmayan bu kalıntı belki bir Bizans evinin bodrumu olabilir.

Uzunluğu, apsis çıkıntısı hariç. 12 m kadar olan bu binanın tam ve doğru bir planı çizilememiştir. Herhalde yan duvarları, değişik malzeme ve teknikten anlaşıldığına göre burası mescide çevrildiğinde tamir görmüştür. Apsisin dış cephesinde 13-14. yy'ların üslubuna uygun olarak tuğladan yapılmış süslemeler görülür. Bunların arasında bir meander motifi ile süslü geniş bir friz dikkati çeker. Apsisin yukarı kısmında ise nişlerin içindeki alınlıklarda yine tuğladan zikzak motifler bulunuyordu. Aynı teknikte işlenmiş benzeri tuğla süslemeler Fenarî Isa Camii'nin güney bölümü ile Esekapı Mescidi olan binada da görülür. Sinan Paşa Mescidi yakınında bazı Bizans duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Sinan Paşa'nın Beşiktaş'ta Mimar Sinan yapısı külliyesinden başka (bak. Sinan Paşa Külliyesi), Gureba Hastanesi yakınında Yenibahçe'de bir mescidi daha vardı. İlgi çekici bir minaresi

Sinan Paşa Mescidi'ne çevrilen eski Bizans kilisesinin apsis kalıntıları.
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

olan bu mescit, 1918 yangınından sonra hiçbir izi kalmayacak surette kaybolmuştur.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka.* I, 127, no. 28; Paspatis, *Byzantinai Meletai,* lst., 1877, s. 384-385 ve aradaki gravür; Mordtmann, *Esquisse,* 74, no. 129; M. Gedeon, *Byzantionon heortologion,* lst., 1899, s. 52, not 2 ve 202; Schneider, *Byzanz,* 72 ve levha 8; J. P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte,* s. 245-246; J. Pargoire. "Le couvent de l'Evergétés a Constantinople". *Echos d'Orient,* IX (1906). s. 228-232; Janin, *Eglises et monestères.* 508-510 (Evergetes Manastırı hakkında), s. 259-260 (Ayia İuliana Kilisesi hakkında); Ziya. *İstanbul ve Boğaziçi,* II, 62; A. M. Schneider. "Mauern und Tore am Goldenen Horn", *Nachrichten d. Akad. Göttingen,* 1950, s. 75; S. Eyice. *Son Devir Bizans Mimarisi,* lst., 1980 (2. bas.), s. 52-53. levha 90-95; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 198-199; Th. F. Mathews, *Early churches,* 260-261; *Fatih Camileri,* 202.

SEMAVİ EYİCE

SİNAN PAŞA SEBİLİ

bak. SİNAN PAŞA KÜLLİYESİ

SİNAN PAŞA TEKKESİ

bak. NECCARZADE TEKKESİ

SİNAN-I ATİK

(?, ? -1471, İstanbul) Mimar,

"Azadlı Sinan", "Eski Sinan" olarak da tanınır. "Atik" sözcüğü "eski" yanında "azat edilmiş" anlamına da gelir. Tam adı Sinaneddin Yusuf bin Abdullah'tır.

Hıristiyan asıllı olduğu konusunda görüş birliği vardır. Ancak Rum olduğu yolundaki savlar doğruluk kazanmamıştır. Nasıl yetiştiği konusunda da bilgi yoktur. İstanbul'un fethinden sonra saray mimarlığına getirildiği sanılmaktadır. Bu görevdeyken 1463'te yapımına başlanıp 1470'te tamamlanan Fatih Külliyesi'nin(->) mimarlığını yapmıştır. Külliyenin tamamlanmasından sonra tutuklanmış ve hapisteyken ölmüştür. Kaynaklar Fatih Camii'nin kubbesini Ayasofya'dan daha alçak yaptığı için II. Mehmedîn (Fatih) gazabına uğradığını ve bu yüzden tutuklandığını yazarlar.

Sinan-ı Atik'in Aralık 1464 ve Eylül 1469 tarihli iki vakfiyesinden istanbul'da hayli taşınmazı olduğu, Fatih'te bir de zaviye kurduğu öğrenilmektedir. Ölümünde ken-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

di yaptırdığı Yavuzselim'deki Kumrum Mescit'in haziresine gömülmüştür. Bu mescit Mimar Atik Sinan Mescidi olarak da tanınır. Ölümünden sonra yerine Ayas bin Abdullah(->) geçmiştir.

Bibi. İ. H. Konyalı, *Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan,* İst., 1953; *Sicill-i Osmanî,* III, 103; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 171; *Öz, İstanbul Camileri,* I, 94; Ayverdi, *Fatih III,* 439; (AJtınay), *Mimarlar,* 23-24; Anonim, *Tevarih-i Âl-i Osman,* İst., 1946, s. 160-1Ö3; *Fatih Camileri,* 155.

İSTANBUL

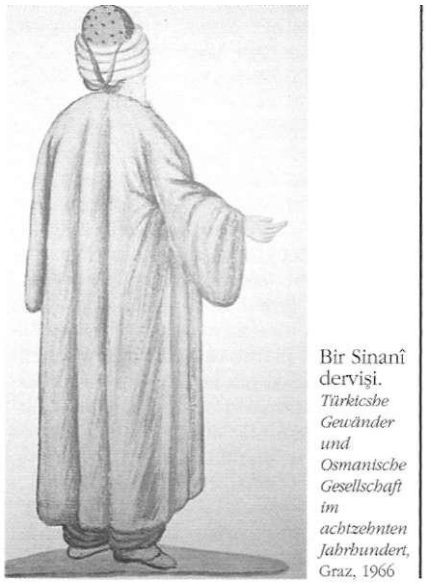
SİNANÎLİK

Halvetîliğin, İbrahim Ümmî Sinan (ö. 1568) tarafından İstanbul'da kurulmuş olan kolu.

Sinanîliğin piri olan Şeyh İbrahim Ümmî Sinan'ın hayatı, tasavvufi kimliği ve menkıbeleri hakkında çeşitli kaynaklarda dağınık ve birbiriyle çelişen bilgiler yer almakta, henüz bu hususta, söz konusu bilgilerin sentezim oluşturacak nitelikte ilmi çalışmalar bulunmamaktadır. Doğum yerinin Prizren çevresi, Bursa veya Karaman olduğuna dair farklı rivayetler vardır. Bazı kayıtlar Bursalı olma ihtimalini güçlendirmekte, diğer taraftan Sinanîliğin, İstanbul dışında Anadolu'da hemen hiç tanınmamasına karşılık Rumeli'de çok yaygın olması Ümmî Sinan'ın Prizren civarında doğmuş olabileceğini düşündürmektedir. Medrese tahsili görmüş, âlim bir kişi olmasına rağmen gördüğü bir "mana" (tasavvuf terminolojisinde manevi işaret içeren rüya) üzerine, Hz Muhammed'in, muallimin ancak Allah olduğu anlamını ifade eden "ümmî" sıfatını kendisine lakap olarak aldığı nakledilmektedir.

Şeyh İbrahim Ümmî Sinan, Halvetîliğin, "Orta Kol" olarak anılan Ahmedî (Yiğitbaşı) kolunun kurucusu, "Yiğitbaş Velî" lakaplı Şeyh Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin halifelerinden Şeyh İzzeddin Karamanî'ye intisap ederek kendisinden hilafet almış, **16.** yy'm ortalarına doğru İstanbul'a gelmiş, Topkapı'da 958/1551'de kurduğu tekkesinde irşat faaliyetlerini yürütmüş, vefatında, halifelerinden Nasuh Dede'nin Eyüp'te tesis ettiği tekkeye defnedilmiştir. Bursalı M. Tahir Efendi, Manisa'daki Muradiye Kütüphanesi'nde *Risale-i Şerife-i îstanbulî Ümmî Sinan* adında bir eserini gördüğünü belirtmektedir. Yunus Emre üslubunu devam ettiren, duru Türkçe ile kaleme aldığı tasavvufi içerikli şiirlerinden birçoğu bestelenmiş ve tekkelerde yüzyıllar boyunca okunagelmiştir. Özellikle *Erenlerin sohbeti elegiresi değil/İkrar ile gelenler mahrum kalası değil ve Seyrimde bir şehre vardım / Gördüm sarayı güldür gül* mısraları ile başlayan ilahileri çok ünlüdür. Türbesi halen önemli bir ziyaretgâh olma özelliğini sürdürmektedir.

"İstanbul merkezli" bir tasavvuf ekolü olan Sinanîlik sosyokültürel açıdan da (ayini, erkânı, teşrifatı vb) Osmanlı başkentine has özellikler sergiler. Ancak Halvetîliğin, İstanbul'da tekkelerin kapatılmasına (1925) kadar varlığını sürdüren diğer ana kollarına (kuruluş sırasıyla Sünbülîlik, Şabanîlik, Uşşakîlik ve Cerrahîlik) oranla Sinanîliğin daha az yayılmış olduğu, bu kola bağlı olarak faaliyete geçen 5 tekkeden ancak 3 tanesinde Sinanî meşihatının devam edebildiği, diğer ikisinin zamanla başka tarikatların denetimine geçtiği tespit edilmektedir. Sinanîliğin şehrin topografyası açısından da belli bir çerçeve ile sınırlı kaldığı, biri dışında diğer bütün tekkelerin suriçindeki mahallelerde (Osmanlı dönemindeki tabirle "nefs-i İstanbul'da") yer aldığı ve söz konusu tarikat kolunun, faaliyetlerini, özellikle Topkapı-Şehremini ekseninde yoğunlaştırdığı dikkati çeker. Bu arada tarikatın merkezini oluşturan âsitanenin tekkelerden hangisi olduğu hususu da yeterince açıklık kazanmamıştır. İstanbul'daki diğer tarikat pirlerinden farklı olarak, Ümmî Sinan'ın, bizzat tesis ettiği ve hayatı boyunca şeyhlik yaptığı tekke yerine, halifelerinden birisinin tekkesinde gömülmesi muhtemelen Sinanîlik'te "âsitane" ile "pir makamı" statülerini haiz iki farklı merkezin doğmasına yol açmıştır. Nitekim II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultan'ın 1249/1834'teki düğününe davetli şeyhler arasında "Şehremini kurbünde Ümmî Sinan Asitanesi şeyhi Zekaîzade Hasan Efendi'nin" adı geçmekte, Bandırmalızade A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90 tarihli *Mecmua-i Tekâyâ'smda.* ise Eyüp'teki Ümmî Sinan Tekkesi'nden "Pîşvây-ı tarikat-ı Aliye-i Sinaniyye" olarak söz edilmektedir.

Bir Sinanî dervişi. *Türkischse Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert,* Graz, 1966

İstanbul'da Sinanîliğin faaliyet gösterdiği tekkeler şunlardır:

Ümmî Sinan Tekkesi: Topkapı-Şehremini arasında, Arpa Emini Mahallesi'nde bulunan bu tekke 958/1551'de Pir İbrahim Ümmî Sinan tarafından kurulmuş, 1320/1902'de Hatice Atiyetullah Hanım tarafından yeniden inşa ettirilmiş, Cumhuriyet döneminde ortadan kalkmıştır. Ümmî Sinan'ın vefatında tekkenin postuna damadı ve halifesi Halepli Arap Şeyh Şerif Mehmed Efendi (ö. **1614)** ile torunu (kızının oğlu) "Ümmîsinanzade" olarak tanınan Şeyh Cedd Hasan Efendi (ö. 1677) geçmiş, Cedd Hasan Efendi ayrıca Pazar Tekkesi'nin de ikinci postnişini olmuştur. Devrinin ileri gelen musikişinaslarından Şeyh Hasan Efendi'nin aynı zamanda *Divan-ı İlahiyat* sahibi bir tasavvuf şairi olduğu, aynca *Mecâlis-iSinaniye, Künûzü'l-Hakâyık fiRumûzü 1-Dakâyık* ve *Fezâilü 'ş-Şuhûr* adlı eserler kaleme aldığı tespit edilmektedir. Birbirine komşu olan bu iki Sinanî tekkesinin meşihatı 18. yy'm sonlarına kadar Ümmîsinanzade ailesine mensup şeyhler (Hüseyin Hüsameddin Efendi [ö. 1734], Mustafa Efendi [ö. 1766] ve Hasan Efendi [ö. 1795D tarafından müştereken yürütülmüş, 1795'te Şeyh Hasan Efendi'nin vefatı üzerine Ümmî Sinan Tekkesi'nin postuna Nizamî Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1799), arkadan Şeyh Mustafa Zekâî Efendi (ö. 1812) geçmiştir. Şeyh el-Hac Hasan Simavî'nin halifesi olan Üsküdarlı Mustafa Zekâî Efendi'nin aslında Halvetîliğin Şabanî koluna mensup olduğu, ancak aynı zamanda Sinanîlikten de icazetli bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren "Zekâî Tekkesi" ve "Zekaîzade Tekkesi" adlarıyla da zikredilmeye başlayan Ümmî Sinan Tekkesi M. Zekâî Efendi'nin neslinden gelen şeyhlerin denetiminde bir Sinanî-Şabanî merkezi olarak faaliyetini sürdürmüştür (bak. Ümmî Sinan Tekkesi).

Pazar Tekkesi: Topkapı'da, Arpa Emini Mahallesi'nde, Pazar Tekkesi Sokağı'nda, Ümmî Sinan Tekkesi'nin yakınında yer alan

Topkapı'daki Ümmî Sinan Tekkesi'nin 1320/1902 tarihli ihya kitabesi. *Vakıflar Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi*

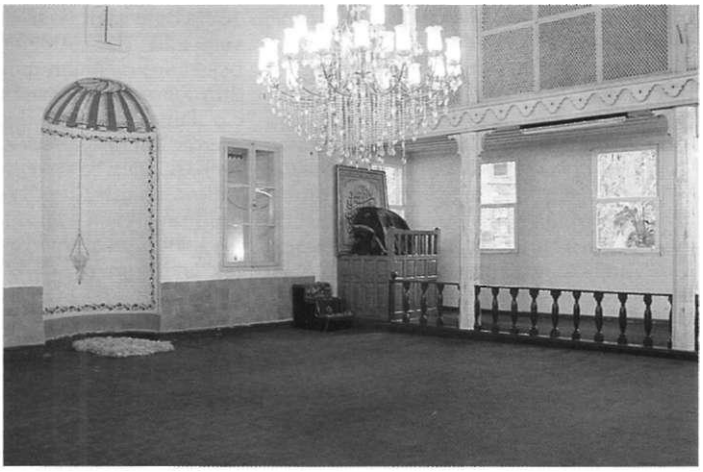
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bu tekke 960/1552-53 civarında, Kâtip Mehmed Efendi (ö. 1596) tarafından Ümmî Sinan'ın diğer bir damadı ve halifesi olan Harirî Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1640) için inşa ettirilmiş, 1274/1865-66'da, aynı zamanda Şabanîliğe bağlı olan altıncı postnişini Şeyh Mehmed Salih Efendi (ö. 1869) tarafından, 1314/1896-97'de de II. Abdülhamid tarafından yenilenen tekke 1925'e kadar Sinanîliğe bağlı kalmıştır. Harem ve selamlık bölümleri dışında günümüze ulaşmış olan Pazar Tekkesi kaynaklarda başka adlarla da (Ümmî Sinan, Harirî Mehmed Efendi, Feraz Mehmed Efendi) anılmaktadır (bak. Pazar Tekkesi).

Ümmî Sinan Tekkesi: Eyüp'te, Düğmeciler Mahallesi'nde, Ümmî Sinan Sokağı'nda yer alan ve tarikat pirinin kabrini barındıran bu tekke 16. yy'm ortalarında Ümmî Sinan'ın halifelerinden Nasuh Dede tarafından kurulmuş, II. Mahmud ve II. Abdülhamid dönemlerinde onarım geçiren tekke bütün aksamıyla günümüze intikal edebilmiştir. Aralıksız olarak Sinanîliğin faaliyet gösterdiği, "pir makamı" niteliğindeki bu tekkenin son postnişinleri arasında, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da valilik yapan, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'ya ilk gelişinde karşılayanlar arasında yer alan Şeyh Yahya Galib Efendi (Kargı) (ö. 1942) bulunmaktadır (bak. Ümmî Sinan Tekkesi).

Emirler Tekkesi: Silivrikapı'da, Uzun Yusuf Mahallesi'nde, Silivrikapı Caddesi, Yedi Emirler Sokağı ve Seyfullah Efendi Sokağı'nın kuşattığı arsa üzerinde yer alan bu tekke Ümmî Sinan'ın halifelerinden, döneminin ileri gelen sufilerinden ve tanınmış tasavvuf şairlerinden "Seyyid Nizamoğlu" mahlasını kullanan Şeyh Seyyid Seyfullah Kasım Efendi (ö. 1601) tarafından 16. yy'ın ikinci yarısında tesis edilmiştir. Silivrikapı dışında, kendi adıyla anılan tekkenin banisi olan Seyyid Nizameddin'in (ö. 1550) oğludur (bak. Seyyid Nizam Tekkesi). Pir Ümmî Sinan'dan sonra bu ekole bağlı en büyük mutasavvıf olan Seyyid Seyfullah Efendi'nin divanından başka dini ve tasavvufi içerikli birçok eseri *(Miracü'l-Müminîn, Silsile-i Tarikat, Silsile-i Nebeviyye, Silsile-i Nesebiyye, Etvar-ı Seb'a, Şeref-i Siyâdet, Madenü'l-Maarif, Câmiü'l-Avârif, Esrârü'l-Arifın, Seyrü's-Sülûk, Miftah an Vahdet-i Vücûd, Tacnâme)* vardır. İlahi olarak bestelenen tasavvufi içerikli şiirleri (nutukları) arasında en ünlüleri *Bu aşk bir bahr-i ummandır/Buna hadd-i kenar olmazve Aşkınla çâk olsa bu ten /Ben yineİIVAllah dlrem* beyitleri ile başlayanlardır.

Seyyid Seyfullah Efendi'den sonra 19. yy'm ortalarına kadar tekkenin postuna kendi neslinden gelen şeyhler (oğlu Seyyid Cüneyd Efendi [ö. 1604], Seyyid Cüneyd Efendi'nin oğlu Seyyid Ahmed Ali Mürteza Efendi [ö. 1666], Seyyid Seyfullah'm kızı İsmihan Hatun'un kızı Şerife Fatma'nın oğlu Seyyid Mehmed Efendi [ö. 1702], Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu Seyyid Ali Efendi [ö. 1716], Seyyid Ali Mürteza Efendi'nin oğlu Seyyid İsmail Zühclî Efendi [ö. 1766], Seyyid İ. Zühdî Efendi'nin oğlu Seyyid Abdüssamed Reşid Efendi [ö. 1788], Seyyid Mehmed Necib Efendi [ö. 1848]) posta geçmiş, 19. yy'da iki kere yangın geçirerek ortadan kalkan ve yeniden yaptırılan tekke önce Kadirîliğe, sonra Halvetîliğin Şabanî koluna intikal etmiştir. "Seyyid Seyfullah Efendi Tekkesi" olarak da anılan bu önemli tarikat tesisi tamamen tarihe karışmıştır. Tekkeden arta kalan Seyyid Seyfullah Efendi'nin küçük türbesi günümüzde de İstanbul'da en çok ziyaret edilen veli türbelerindendir.

Eyüp'teki Ümmî Sinan Tekkesi'nin tevhidhanesi. *Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi*

Hakikîzade Tekkesi: Eğrikapı'da, Molla Aşki Mahallesi'nde, Hakikizade Sokağı'nda, Yatağan Camii'nin yakınında bulunan bu tekke Seyyid Seyfullah Efendi'nin (ö. 1601) halifesi Hakikîzade Şeyh Osman Efendi (ö. 1627) tarafından kurulmuştur. 17. yy'ın ilk çeyreğine tarihlenebilen tekke "Hakikî, Hakikî Osman, Hakikîzade Osman Efendi, Şeyh Osman" gibi çeşitli adlarla anılmış, naziresi dışında tamamen tarihe karışmıştır. Divan sahibi bir tasavvuf şairi olan Hakikîzade Şeyh Osman Efendi'den sonra halifesi Çuhadar Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1651) ile oğlu Şeyh Mustafa Efendi posta geçmiş, Abdülahad Nuri'nin(->) halifesi Bosnalı Karabaş Şeyh Osman Efendi'nin (ö. 1674) bu görevi üstlenmesiyle tekke Halvetîliğin Sivasî koluna intikal etmiş, Osman Efendiyi oğlu Şeyh Abdülmümin Efendi (ö. 1694) izlemiştir. Hakikîzade Tekkesi'nin 19. yy'm ikinci yarısında Nakşibendîliğe bağlandığı tespit edilmektedir.

Fenayı Tekkesi: Fındıkzade'de (Mollagürani'de), Seyyit Ömer Mahallesi'nde. II. Mehmed (Fatih) döneminde (1453-1481), Akbaba Mehmed Efendi tarafından yaptırılan mescide, Tokapı'daki Ümmî Sinan Tekkesi ile Pazar Tekkesi'nde şeyhlik yapan Ümmîsinanzade Şeyh Cedd Hasan Efendi'nin halifesi Şeyh Mehmed Fenâyî'nin meşihat koydurması suretiyle kurulduğu anlaşılan bu tekkenin tarihçesi oldukça karanlıktır. *Hadîkatü'l-Cevâmi'de* M. Fenâyî Efendi'den sonra posta halifesi Şeyh Hasan Efendi'nin geçtiği nakledilmekte, 1256/1840 tarihli *Âsitâne'de* de yerinin arsa olduğu belirtilmektedir.

HulvîEfendi Tekkesi: Şehremini'nde, Ereğli Mahallesi'nde 1035/l626'da Gülşenîliğe(->) bağlı olarak faaliyete geçen bu tekkenin ikinci postnişini, Ümmî Sinan'ın damadı ve halifesi, yakında bulunan Ümmî Sinan Tekkesi'nin ikinci postnişini Halepli Arap Şeyh Şerif Mehmed Efendi'nin (ö. 1614) oğlu Ümmîsinanzade Şeyh Sinan Efendi'dir (ö. 1659). Ümmîsinanzade Şeyh Cedd Hasan Efendi'nin ağabeyi olan Şeyh Sinan Efendi'nin ve kendisinden sonra posta geçen ünlü musikişinas Şeyh Ali Şirüganî Dede (ö. 1714), Ali Şirüganî Dede'nin oğlu Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1771) ile torunu Şeyh Halil Efendi (ö. 1782) ve 1203/ 1788-89'da meşihattan feragat eden Ümmîsinanzade Şeyh Hasan Efendi'nin postnişin oldukları süre zarfında (1653-1788) Hulvî Efendi Tekkesi'nde Gülşenîliğin yanısıra Sinanîliğin de yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra Kadirîliğe ve Rıfaîliğe bağlanan tekke tarihe karışmış bulunmaktadır.

Sofular Tekkesi: Aksaray'da, İskender Paşa Mahallesi'nde 16. yy'm başlarında Halvetîliğe bağlı olarak faaliyete geçen, vakfiyesi 916/1510'da tescil edilen Sofular Tekkesi'nin, tespit edilemeyen bir tarihte (muhtemelen 17. yy'm ikinci yarısında) Sinanîliğe bağlandığı ve Ümmîsinanzade Şeyh Cedd Hasan Efendi'nin halifelerinden, musikişinas Şeyh Mehmed Müstakim Efendi'nin (ö. 1709) burada postnişin olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Gülşenîliğe ve Halvetîliğin Geredevî (Halilî) koluna bağlanan tekke halen Kuran kursu olarak kullanılmaktadır (bak. Sofular Tekkesi).

Seyyid Nizam Tekkesi: Silivrikapı dışında, Kazlıçeşme Mahallesi'nde, muhtemelen 16. yy'm ikinci çeyreğinde kurulan bu tekkenin, 19. yy'm sonlarında postuna geçen Şeyh Ali Efendi ile oğlu Şeyh Şuaeddin Efendi'nin (ö. 1918) Halvetîliğin Şabanî-Kuşadavî kolunun yanısıra Sinanîliğe de mensup oldukları bilinmektedir (bak. Seyyid Nizam Tekkesi).

Sinanî tacı Halvetîliğin diğer kollarında kullanılan taçlarla aynı özelliklere sahiptir. Basık kubbe biçimindeki tepeliği 4 terkli ve 12 dallıdır. Tacın "asaba" tabir edilen yan yüzeyine "cüneydî" denilen tarzda destar sarılır. Genel olarak koyu yeşil olan destar âsitane şeyhlerinin ve "kutup" olarak kabul edilen şeyhlerin taçlarında siyah renktedir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 156-157, 184,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

187, 224; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih,* 231; Müstakimzade, *Meşâyihname;* Seyyid Seyfullah Efendi, *Camiü 'l-Avârif;* Harirîzade, *Tıbyân; SicilTi Osmanî,* III, 217; Vicdanî, *Tomar-Halvetiye;* Vassaf, *Sefine,* IV, 173-176; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 29-30, 37, 65-66; *Osmanlı Müellifleri,* I, 106, 109, 182-183, 213-214; Paka-Ln, *Tarih Deyimleri,* III, 228; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam,* Oxford, 1971, s. 75; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 175; A. A. Atalay-îvl. Yaman, *Seyyid Nizamoğlu, Hayatı-Fserleri-Dîvanı,* lst., 1976; S. Eraydm, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* lst., 1981, s. 249-250; R. Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik veHalvetiler,* İst., 1984, s. 164-166; *Fatih Camileri,* 189, 276-277, 279, 290, 300; Haskan, *Fyüp Tarihi,* I, 143-144, 292-293; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* lst., 1994, s. 35, 107, 120, 127-128.

M. BAHA TANMAN

Zikir Usulü ve Musiki

Sinanîlik Halvetîliğin bir kolu olduğu için, bütün Halvetîler gibi, çeşitli tarikat ayini tarzlarından devrani (bir halka halinde dairesel yürüyüş) zikir usulünü benimsemiş bir tarikattır. Halka halinde oturulmakta iken şeyhin Fatiha'sı ile başlayan zikir ayini kelime-i tevhidin bir süre topluca okunmasından sonra, ayağa kalkılarak devam eder. Yine topluca okunan cumhur ilahiden sonra "Hû" ismi ile beraber sola doğru yan adımlarla el ele tutuşmuş durumda yürüyerek zikir halkası döndürülmeye başlar. Daha sonra "Hay" ismine geçilir. Gittikçe artan bir hızla devam ettirilen zikir, şeyh efendinin "İllallah" demesi ile sona erer. Okunan dua ve çekilen gülbankle ayin biter. Gerek tevhid ve ism-i celâl (Allah) çekilirken, gerek devran dönerken zâkirlerce ilahiler ve kasideler okunur, bu arada bazı vurmalı sazlar da çalınır. Sinanî ayininde, öteki Halvetî kollarının ayinlerinden farklı hiçbir uygulama ve Sinanîliğe has bir özellik yoktur (bak. Cerrahîlik).

Ayrıca Sinanîlikte özel besteli bir Sinanî evrâd-ı şerifi de mevcut değildir. Bütün Halvetîliğin okuduğu *Vird-i Settar* ayinde değil, sabah namazı vakti dervişlerce tek tek okunur.

Sinanîlik, Horasan tasavvufuna bağlı Halvetîliğin İstanbul'da doğmuş ve gelişmiş bir kolu olduğundan, ayininde kullanılan musiki öz Türk musikisidir. Daha sonra Rumeli'de çok yayılmış olan Sinanîlik bu yöreye de İstanbul tavrı tekke musikisini taşımıştır.

İstanbul'da yetişen Sinanî musikişinaslar içinde en önemlisi, tarikatın piri İbrahim Ümmî Sinan'ın (ö. 1568) torunu olan ve Topkapı'daki Ümmî Sinan Tekkesi ile Pazar Tekkesi'nde postnişinlik yapmış bulunan Ümmîsinanzade Şeyh Cedd Hasan Efendi'dir. Neva ve uşşak makamlarında iki ilahisi bilinen Şeyh Hasan Efendi'nin en büyük eseri, öğrencisi Ali Şirüganî Dede'dir (ö. 1714). Şehremini'ndeki Hulvî Efendi Tekkesinin üçüncü postnişini olan Ali Şirüganî Dede'yi, bu tekkenin meşihatında selefi olan mürşidi Ümmîsinanzade Şeyh Sinan Efendi'nin (ö. 1659) kardeşi Şeyh Hasan Efendi yetiştirmiştir. "Ümmîsinanzade Hafızı" diye ün kazanan Sütçüzade Hafız Ali Efendi de (ö. 1688) Şeyh Hasan Efendi'nin dervişi ve öğrencisidir. Bestekâr Sütçüzade İsa Efendi'nin (ö. 1627) oğlu olan ve hac yolunda, Mısır'da vefat eden Hafız Ali Efendi çok değerli bir bestekârdır. "Aşkın meyine kandım n'oldun a gönül n'oldun" diye başlayan hicaz ilahisi bugün de değerini koruyan bir eserdir. Ümmîsinanzade Hasan Efendi'nin bir başka dervişi ve öğrencisi Bahçevancızade Ali Şehrî Efendi (ö. 1702) devrinin ünlü musikişinaslarındandı. İstanbul'da özellikle Muhammediye okuyucusu olarak ün kazanan, Sofular Tekkesi(->) şeyhi M. Müstakim Efendi de (ö. 1709) Ümmîsinanzade'nin öğrencisi ve halifesidir. Tekkesinde gömülüdür.

İstanbul'un tanınmış Sinanî musikişinaslarının sonuncusu Zâkirbaşı Hacı Fehmi Efendi'dir (ö. 1935). Fehmi Efendi Silivrikapı dışındaki Seyyid Nizam Tekkesi(->) zâkirbaşısıydı. İslimye'de (Bulgaristan) doğmuş, 93 muhaciri olarak 1877'de İstanbul'a gelmiş, Hacı Nafiz Bey'den musiki öğrenmiştir (bak. Şabanîlik). Bazı ilahiler ve şarkılar da bestelemiş olan Fehmi Efendi, repertuvarının genişliğiyle tanınmıştı. Subhi Ezgi birçok durağın notasını onun okuyuşundan tespit etmiştir. Eczacılık ve cerrahlık da bilen, fakir hastalara bu konularda yardımcı olan Fehmi Efendi, 25 Ocak 1935'te vefat etmiş, Seyyid Nizam Türbesi'nin karşısında, hocası Nafiz Beyin yanma defnedilmiştir. Fehmi Efendi'nin zâkirbaşı olduğu Seyyid Nizam Tekkesinin şeyhi olan, Halvetîliğin Kuşadavî kolunun yanısıra Sinanîliğe de mensup bulunan Şeyh Şuaeddin Efendi de (1850-1918) iyi tanbur çalması ile tanınmış bir musikişinastı. Şeyh Ali Sinanî Efendi'nin oğlu olan ve tekkesinde gömülü Şuaeddin Efendi'nin bazı eserler bestelediği bilinmekteyse de bunlar günümüze ulaşamamıştır. Eyüp'te gömülü olan Hafız İsmail Efendi de (ö. 1936) son devrin Sinanî zâkirbaşılarındandı.

ÖMER TUĞRUL İNANÇER

SİNEKLİ MESCİT

bak. KÂTİP MUSLİHİDDİN MESCİDİ

SİNEMALAR

İstanbul'da sinema salonu olarak kullanılan ilk bina, Galatasaray dönemecinde Sponeck Birahanesi olmuştur. Bugünkü Avrupa Pasajı'nın karşısında yer alan mezbaha 5 Haziran 1870'teki büyük Beyoğlu yangınında tümüyle yok olunca yerine ters "I." şeklinde bir bina yapılmış; bu binanın üst katı birahane olarak kullanılmıştır. İstanbul'da halka açık ilk sinema gösterisi, 1897'de burada gerçekleştirilmiştir.

İstanbul'daki ilk sürekli sinema binası ise, Pathe Sineması'dırl-»). 1889'da açık hava tiyatrosu olarak yapılan bu bina, 1908' den 1942'ye dek sinema salonu olarak kullanılmıştır. Daha sonraları Belediye, Anfi, Asri ve Ses sinemaları adını alan salon, 1958'de kullanılmayacak duruma geldiğinden, yıktırılmıştır. İstanbul'daki ilk sinema salonları Beyoğlu yakasındadır. İlk sinema salonları arasında 1911'de açılan Oryanto (sonra Kısmet adını aldı), 1912'de film gösterilerine başlayan Santral (sonra Şafak, Cumhuriyet ve Zafer adını aldı) ve vine aynı yıl eski Varyete Tiyatrosu'nda sinemaya dönüştürülen İdeal (sonra Ses Tiyatrosu!-»] olan yer) sayılabilir.

1913-1916 arasında, İstanbul'da sinema salonu sayısında bir patlama görülür. Yabancı film şirketlerinin yeni pazar arayışları sırasında İstanbul'un da keşfedilmesi, salon sayısının hızla artmasına neden olmuştur. İlk salonların çoğu; tiyatro, sirk ya da benzeri gösterilerin yapıldığı salonların birkaç değişiklikle sinemaya dönüştürülmesiyle düzenlenmiştir. Beyoğlu İstiklal Caddesi'ndeki eski bir kahvehane Gomon Sineması olmuş (1913); bu sinema daha sonraları Lüksemburg, Glorya ve Saray(->) adını alarak İstanbul'un en şık sinema salonlarından biri sayılmıştır. Aynı yıl Beyoloğlu'nda Amerika ve Parlan sinemaları açılmıştır. 1914'te Beşiktaş'ta Apollon (bak. Apollon sinemaları) ve Ahali Sineması; Şişlide Artistik: Yüksekkaldırım'da Majestik: Şehzadebaşı'nda Emperyal, Ertuğrul ve

1930'ların sonlarında Sıraselviler'deki Taksim Sineması. *Cengiz Kahraman arşivi*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir zamanların ünlü Direklerarası'nda tiyatroların yerini alan sinemalardan ikisi.
Salâhattin Giz

Donanma; Sirkeci'de Türk, Ali Efendi ve Kemal Bey; Erenköy'de Erenköy; Kadıköy'de Merkez, Apollon (şimdiki Reks Sineması'nm yeri) (bak. Apollon sinemaları) Milli adlı sinema salonları açılmıştır. Böylece Beyoğlu'nun yamsıra Kadıköy, Şehzadebaşı ve Sirkeci semtleri de sinema salonlarının yoğunlaştığı bölgeler arasına katılmıştır,

1915'te Askeri Müze haline dönüştürülen Aya İrini Kilisesi'nde(-0 de film gösterilmeye başlanmış; böylece Aya İrini dünyada sinema olarak kullanılan en eski bina olmuştur.

İstanbul'da sinema olarak tasarlanmış ve özel olarak yapılan ilk bina Majik Sineması'dır. 1920'de mimar Givlio Mongeri tarafından yapılan bu salon, daha sonra Türk, Taksim, Venüs adlarını almış, sonra da Devlet Tiyatroları'na devredilmiştir. 1923'te yalnız İstanbul'un değil, Avrupa'nm en şık sinemalarından Elhamra Sineması(->) açılmıştır. Atatürk'ün de birkaç kez gittiği bu sinema, 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki görkemini giderek yitirmiş, 1970'lerden sonra yalnızca avantür ve seks filmlerinin gösterildiği ikinci sınıf bir salon haline dönmüştür. İstanbul'un diğer büyük sinemalarından Melek (sonra Emek Sineması[-d) 1924'te; Alkazar 1925'te; Süreyya Sineması(->) 1927'de açılmıştır.

1970'li yılların ortalarında televizyonun yaygınlaşması sinema salonlarında bir erozyona neden olmuş; birçok önemli sinema kapılarını kapatmak zorunda kalmış; ya da bir başka işlev yüklenmiştir (Yeni Melek, Saray, Feza, Venüs, Opera). Ayrıca yine aynı dönemde yazlık sinemalarla semt sinemaları da işsizlik nedeniyle bir bir ortadan kalkmıştır. 1990'dan sonra, büyük, hantal ve teknik donanımdan uzak sinemalar yerine, teknik donanımlı, pratik, modem görünümlü küçük salonlar ve küçük salonlardan oluşan "cine-centerTar yapılmaya başlanmıştır. Bu küçük salonlar, kimi zaman büyük salonların birkaç küçük salona bölünmesiyle (Lale, Çemberlitaş, Dünya, Alkazar. Moda sinemaları), kimi zaman ise alışveriş merkezlerinde (Capitol, Ak Merkez, Galeria, Nova Baran) yeni bir anlayışla gerçekleştirilmiştir.

İstanbul'da 1949'da 50 kapalı sinema salonu varken, bu rakam 1969'da 110'a ulaşmış, 1989'da 93'e düşmüştür. 1949'da 20 olan açık hava sineması sayısı. 1958'de 103. 1963'te 122, 1967'de 184 iken giderek düşmüş, 1989'da 23, günümüzde ise yalnızca 4 açık hava sineması kalmıştır.

1994 başı itibariyle İstanbul'da ~*IA* sinema vardır. 29.500 civarı koltuk kapasitesi olan bu sinemaların 15'i Beyoğlu'ndadır. Beyoğlu'nu **12** sinema ile Kadıköy, 10'ar sinema ile Şişli ve Bakırköy, 4 sinema ile Etiler ve yine 4 sinema ile Çemberlitaş semtleri izlemektedir.

BURÇAK EVREN

SİNEMATEK DERNEĞİ

Türkiye'de ve yabancı ülkelerde çevrilmiş olan sinema yapıtlarını ve sinema ile ilgili yayınları araştırmak, toplamak, düzenlemek, saklamak, korumak, göstermek ve dağıtmak amacıyla Türk Sinematek Derneği adıyla kurulmuş ve Türkiye'de sinema kültürünün gelişmesinde büyük katkılarda bulunmuş sinema derneği.

Bir kısmı sinema yazarı, bir kısmı da sinemacı ve sinemasever olan Muhsin Ertuğrul, Sabahattin Eyüboğlu, Aziz Albek, Nijat Özön, Semih Tuğrul, Onat Kutlar, Tuncan Okan, Hüseyin Hacıbaşoğlu (Baş), Tunç Yalman, Cevat Çapan. Adnan Çöker, Adnan Benk, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Macit Gökberk ve Şakir Eczacıbaşı tarafından 25 Ağustos **1965**'te İstanbul'da kuruldu. 1966-1972 arasında Uluslararası Film Arşivi Federasyonu'nunyazışma üyesi oldu.

Derneğin ilk yönetim kurulu başkanı Semih Tuğrul'du. Ancak dernek, sonraki başkan ve uzun yıllar büyük maddi destekçisi Şakir Eczacıbaşı'nın ve görevi ilk yıldan 1975'e kadar süren (bu görevi askerliği sırasında Hüseyin Baş üstlendi) yönetmen Onat Kutlar'ın çalışmalarıyla büyük etkinlikler gerçekleştirdi. Bu yıllarda İstanbul sinemaseverleri üyesi oldukları derneğin salonlarında dünyanın bütün ülkelerinden film örnekleri, çeşitli retrospektifler, toplu gösterimler, dünyaca ünlü klasikler izlemek, gene birçok ülkeden çok sayıda önemli sinema adamıyla tanışabilmek ve düşüncelerinden yararlanabilmek olanağını buldular. Batı'daki benzerleri gibi demeğin içinden ve izleyicilerinden daha sonra yetenekli sinema yazarları ve sinema adamları çıkmıştır. Derneğin Batı sinemasına büyük yakınlık duyması yüzünden "ulusal sinemacı'larla aralarında sert tartışmalar oldu. Dernek 10.000'e ulaşan fotoğraf 400'e yakın film ve 4.000'e yakın sinema yayınından oluşan bir arşiv kurmayı başardı. 1970'lerde ilginin azalması ve salonsuzluk sorunları yüzünden dernek çeşitli sıkıntılara girdi. Bir süre yönetmenliğini Vecdi Sayar yürüttü. Rekin Teksoy'un yönetim kurulu başkanlığını yaptığı geçici bir dönemden sonra gelen genç bir yönetim, 1966-1970 arasında 30 sayı çıkarılan *Yeni Sinema* dergisini yeniden çıkarmak (1980'de 2 sayı), salon sorununu çözmek ve 15. yıl törenini düzenlemek gibi kimi başarılı etkinlikler düzenlese de dernek eski etkin günlerine asla ulaşamadı. 12 Eylül 1980'de diğer dernekler gibi kapatılan Sinematek Derneği, arşivindeki 400 civarındaki filmi daha önce Yarımca Belediyesi'ne vermişse de bu filmlerin bir daha izine rastlanılmamıştır. 1990'larcla gene Sinematek Demeği adıyla bir dernek daha kurulmuş ancak daha sonra adı du-)oılmamıştır.

Sinematek, amacına uygun olarak aralarında ilk Türk sinemacılarından Fuat Uzkmay'm biyografisini içeren çeşitli sinema kitapları ile 1970-1975 arasında Sinematek salonlarında gösterilen filmlerle ilgili düzenli, küçük bir *filim* dergisi (75 sayı kadar) yayımlamıştır.

Bibi. A. Dorsay. *Sinema Ansiklopedisi,* İst., 1981-1982, s. 586; B. Evren, *Başlangıcından Günümüze Türkçe Sinema Dergileri,* İst., 1993.

RAŞİT ÇAVAŞ

SİNEPERVER VALİDE SULTAN ÇEŞMESİ

Fatih İlçesinde, eski Ali Paşa Caddesi üzerinde yer alır. IV. Mustafa'nın (hd 1807-1808) annesi Ayşe Sineperver Valide Sultan (ö. 1828) tarafından yaptırılmıştır.

Su haznesiyle birlikte tamamıyla kesme küfeki taşından inşa edilmiştir. Çeşmenin cephesi pilastrlar ile üçe bölünmüş ve teknesi boydan boya her üç bölümü de kaplayacak şekilde uzatılmıştır. Yan yüzeylerde hiçbir süsleme görülmez. Orta kısmın Bursa kemerli aynataşında barok üslupta mermer kabartma, bunun üzerinde yine kabartma sorguç motifi görülür. Aynataşmm üzerinde, hattat Sükûtî'nin eseri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sineperver Valide Sultan Çeşmesi, Fatih
Ertem Uca, 1994/TETTVArşivi

olan dört satırlık sülüs yazılı kitabe yer almaktadır.

Yapıyı taçlandıran küfeki taşından mamul akroter gayet zevksiz bir formdadır. Halk arasında "Kanlı Çeşme" diye adlandırılan çeşmenin suyunun acı ve 1978'e kadar akar vaziyette olduğu bilinmektedir. Bugün ise su haznesi harap durumdadır, suyu da akmamaktadır.

Bibi. A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst. 1993, s. 756; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I, 250-251.

DOĞAN YAVAŞ

SİNEPERVER VALİDE SULTAN ÇEŞMESİ

Üsküdar İlçesi'nde, Yeni Valide Camii'nin denize bakan cephesinin önündeki eski Keresteciler, şimdiki Balaban Caddesi üzerindeki kavşakta yer alır.

Ortadaki çeşme aynası bulunmayan yapının örtü sistemi semt sakinlerinin ifadesine göre 5 yıl önce yenilenmiş ve eserin bazı üniteleri onarılmıştır. Nitekim İ. H. Tanışık'm kitabındaki yapının 19401ı yıllara ait bir fotoğrafında üstü kurşun kaplı çatı, babalarla bezenmiş tek kubbeli bir örtü görünmektedir. A. Egemenin kitabında ise yapının 19501i yıllardaki bir fotoğrafı vardır. Burada yan tarafmda birer kubbecik bulunan bir kubbe ile zenginleştirilmiş eğik çatı gözlenmektedir. Üzerindeki kitabeden anlaşıldığına göre 1194/ 1780'de I. Abdülhamidln (hd 1774-1789) ikinci kadını, IV. Mustafa'nın (hd 1807-1808) annesi Ayşe Sineperver Valide Sultan tarafından ölen oğlu Şehzade Ahmed için yaptırılmıştır.

Taştan yapılmış haznenin ön cephesi beyaz mermerle kaplanmıştır. Arkasındaki ve sağ tarafındaki yapılara bitişik haznenin şekli ve işlevi değişmiştir. Yapının sol tarafında haznenin bir bölümü mermerle kaplanmıştır ve bir kemer gözü içine metalden yapılmış kapaklar monte edilmiştir. Bu ünitenin bugün güvercinliğe dönüştüğü görülmektedir.

Üç yüzlü çeşme yapısının ön cephesini altta çepeçevre üç tekne kuşatmaktadır. Dış yüzü kartuşlarla bezenmiş teknelerin araları dikey oturtulmuş kasetlerle bezenmiş dinlenme taşlarıyla birbirinden ayrılmaktadır. Çokgen biçimli dinlenme taşlarının üzerinden yükselen dört pilastr ayakla dikey eksende üçe ayrılan çeşme cephesi, yatay eksende biri çok geniş olmak üzere dört yatay kuşağa bölünmüştür. Yarım altıgen biçiminde dışarı doğru taşan cephenin ortasında üç dilimli bir kemerle birbirine bağlanan iki ayak arasına aynataşı oturtulmuştu. Bugün bulunmayan bu taşın yeri sıvanarak örtülmüştür. İki tarafta ucu "C" kıvrımla son bulan kemer gözü içinde aynataşları vardır.

Bu geniş kuşağın üzerinde geniş bir alınlık gibi yatay silmelerle sınırlanmış iki kuşak yer almaktadır. Birinci kuşakta ortada bir kartuş içinde iki tarafı "C" kıvrımlı dallar çevresine serpiştirilmiş çiçek demetleriyle bezenmiş 6 mısralık kitabe vardır. Yan ünitelerde bitkisel bezemelerle süslenmemiş kartuşlar 4 mısradan oluşmakta, sağ tarafta 1194/1730 tarihi okunmaktadır.

İkinci kuşakta ise ortada bir p'almetten gelişen rozet içinde "Maşallah" yazısı, yanlarda ise tuğra ile bezenmiş alev dilleriyle taçlanmış motifler vardır.

Geometrik motiflerle bezenmiş dilimli saçak altı taştan yapılmıştır. Saçak üzerinde ortası daire biçimi madalyonlarla bezenmiş kartuşlarla süslü geniş bir kasnak bulunmaktadır. Yarım altıgen formundaki kasnağın birleştiği noktalar birer baba ile belirlenmiştir.

Alaturka kiremitle örtülü çatının üzerinde iki tarafı birer kubbecikle sınırlanmış bir tonoz bulunmaktadır. Betondan dökülmüş bu örtü elemanları son onarımda yapılmıştır.

Sineperver Valide Sultan Çeşmesi, Üsküdar
Sadat Hasanoğlu, 1994

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 380-381; Çeçen, *Üsküdar,* 150; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 753-757.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

SİPAHİ AYAKLANMALARI

bak. AYAKLANMALAR

SİPAHİ OCAĞI

İstanbul'un en eski ve ilk binicilik kulübü.

Büyük bir at meraklısı olan günün harbiye nazırı Enver Paşa, at neslini geliştirmek amacıyla kendi başkanlığında Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti'ni (At Neslini Geliştirme Derneği) kurarken at sevgisini yaymak amacıyla bu derneğe bağlı olarak bir de binicilik kulübü kurulmasını uygun görmüştü. Enver Paşa bu cemiyete ve kulübe, dönemin ileri gelenleri arasında bulunan İzzet Paşa, Mahmud Şevket Paşa ve Şehzade Abdülhalim Efendi gibi at meraklılarını da toplamıştı. 22 Mart 1913'te resmen kurulan Sipahi Ocağı "memlekette at binme hevesini artırma ve at sporunu yurt sathına yayma" amacını taşıyordu.

Kulübün başında Enver Paşa, Mahmud Şevket Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa gibi önemli şahsiyetlerin bulunması Sipahi Ocağı'nın pek büyük bir ilgiyle karşılanmasına neden olmuştu. Ordunun da geniş yardımlarıyla kulüp kısa zamanda hızla büyüyüp gelişmiş ve İstanbul'un en gözde derneği halini almıştı. Bu yüzden kulübün Mekteb-i Harbiye(->) yanındaki lokali ve kapalı maneji büyük kalabalıkla dolup taşarken bir de yazlık binaya ihtiyaç duyulmuş ve Tarabya ile Yeniköy arasında, sahilde güzel bir bina da alınıp hizmete sokulmuştu. Bugün Harbiye'de ordu evi binasının bulunduğu alandaki lokaldeki sosyal faaliyet ve kapalı manej ile Mekteb-i Harbiye'nin yan bahçesindeki atlı müsabakalar pek büyük ilgi gönnüştü. Ancak çok geçmeden patlayan I. Dünya Savaşı ile onu izleyen Mütareke ve işgal günlerinde Sipahi Ocağı çok kötü günler yaşadı. Kulüp ordunun himayesinde olduğundan işgal kuvvetieri komutanlığının da husumetini çekmekteydi. Bütün bunlara rağmen kulüp, birkaç idealistin fedekârlık ve gayretleriyle ayakta kalabilmişti.

Sipahi Ocağı, kurtuluşu izleyen günlerde hızla eski canlılığına yeniden kavuşmak imkânını buldu ve Cumhuriyet döneminde de eski parlak günlerine yeniden döndü. Kulüp İstanbul'un yamsıra Ankara, İzmir ve Adana'da düzenlediği binicilik yarışmalarıyla ülkede sivil binicilik sporunun doğmasında ve gelişmesinde etkili olmuştu. II. Dünya Savaşı yıllarında da (1939-1945) zor günler geçiren Sipahi Ocağı yine ayakta kalmayı başarmıştı. Bugün eskisi kadar etkin olmasa da binicilik sporundaki önemli yerini korumaktadır.

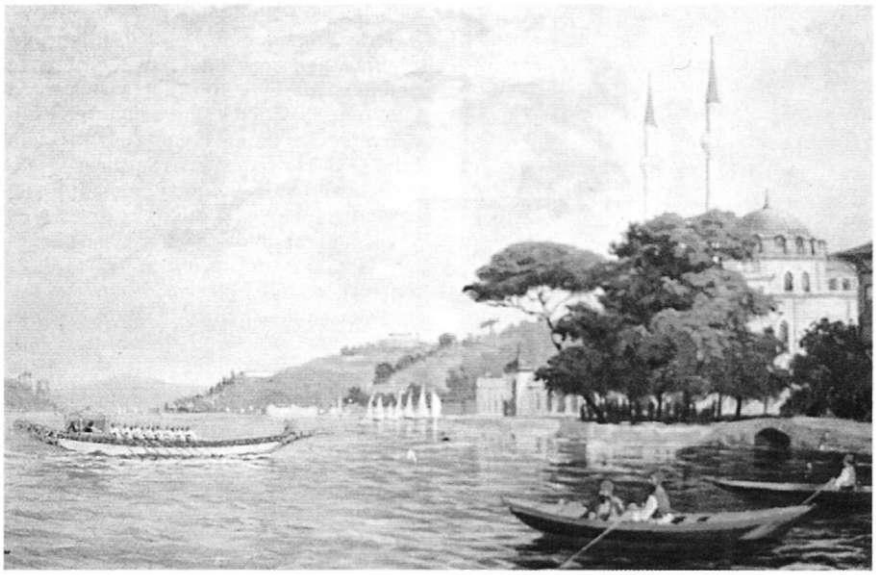
CEM ATABEYOĞLU

SİRET, TAHSİN

(1876,Diyarbakır -1937, İstanbul)Ressam.

"Diyarbakırlı Tahsin" olarak tanınır. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da tamamladı. Resimle küçük yaşlardan itibaren ilgilenmeye başladı. Daha Kuleli Askeri Lisesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Diyarbakırlı Tahsin'in "Beylerbeyi Camii'ne Gelen Saltanat Kayığı" adlı peyzajı, 1924, tuval üzerine yağlıboya, 61,5x95 cm.
Maçka Mezat Müzayede Kataloğu, 16 Aralık 1990

öğrencisi iken karakalem ve suluboya tekniğini çok iyi kullanabilen, usta bir ressamdı. Bu dönemde Osman Nuri Paşa ve Hoca Ali Rıza'mn(->) öğrencisi oldu. Hocalarının dikkatini çeken ve onlardan büyük teşvik gören Tahsin, daha çok Hoca Ali Rıza'nm üslubuna yakınlık gösterdi. Doğaya yönelik bu dönem çalışmalarında ana tema İstanbul peyzajlarıydı. 1895'te süvari teğmeni olarak Mekteb-i Harbiye'den mezun oldu ve yurdun çeşitli bölgelerindeki süvari kıtalarında görev yaptı. İstanbul'dan uzak kaldığı bu dönem, sanat hayatı açısından pek verimli olmamıştır. Usta bir tanbur sanatçısı da olan Tahsin, ressam kişiliğini Harbiye Nezareti Harita Dairesi'ne tayin olduğunda bulmuştur.

Sanatçı, en olgun eserlerini bu dönemde gerçekleştirdi. 1906'da yüzbaşı, 1914'te binbaşı rütbelerine yükseldi. 1918'de emekliye ayrıldıktan sonra resim çalışmalarına ağırlık verdi. Bu yıllarda hem Seyr-i Sefain İdaresi(->) resimhanesinde resim çalışıyor, bir yandan da Beyoğlu Musevi okulunda hocalık yapıyordu. 1902'de Osman Hamdi Bey'in(->) müdürlüğü döneminde kısa bir süre Sanayi-i Nefise Mektebi'ne(->) de devam eden sanatçı, okulun İtalyan ekolü doğrultusundaki akademik eğitimini kendisine yakm hissetmeyerek öğrenimini sürdürmemiştir. Galatasaray Sergilerine(->) katılmış olan Siret'in bazı illüstrasyonları çeşitli dergilerde yayımlanmıştır. Sanat hayatının ilk evrelerinde tipik bir doğa gözlemcisi olarak Türk peyzaj resmi geleneği içinde değerlendirilebilecek çalışmalar ortaya koyan Siret, daha sonraki dönemlerde gerçek üslubuna ulaşmış, büyük boyutlu savaş ve deniz konulu resimlerin en önemli ressamlarından biri olarak tanınmıştır. Denize tutku derecesinde bağlı olan sanatçı, eserlerinde figüre ve natürmorta pek yer vermemiştir.

Bibi. Boyar, *Türk Ressamları;* S. Yetik, *Ressamlarımız,* İst., 1940; N. tslimyeli, *Asker Ressamlar ve Ekoller,* Ankara, 1965.

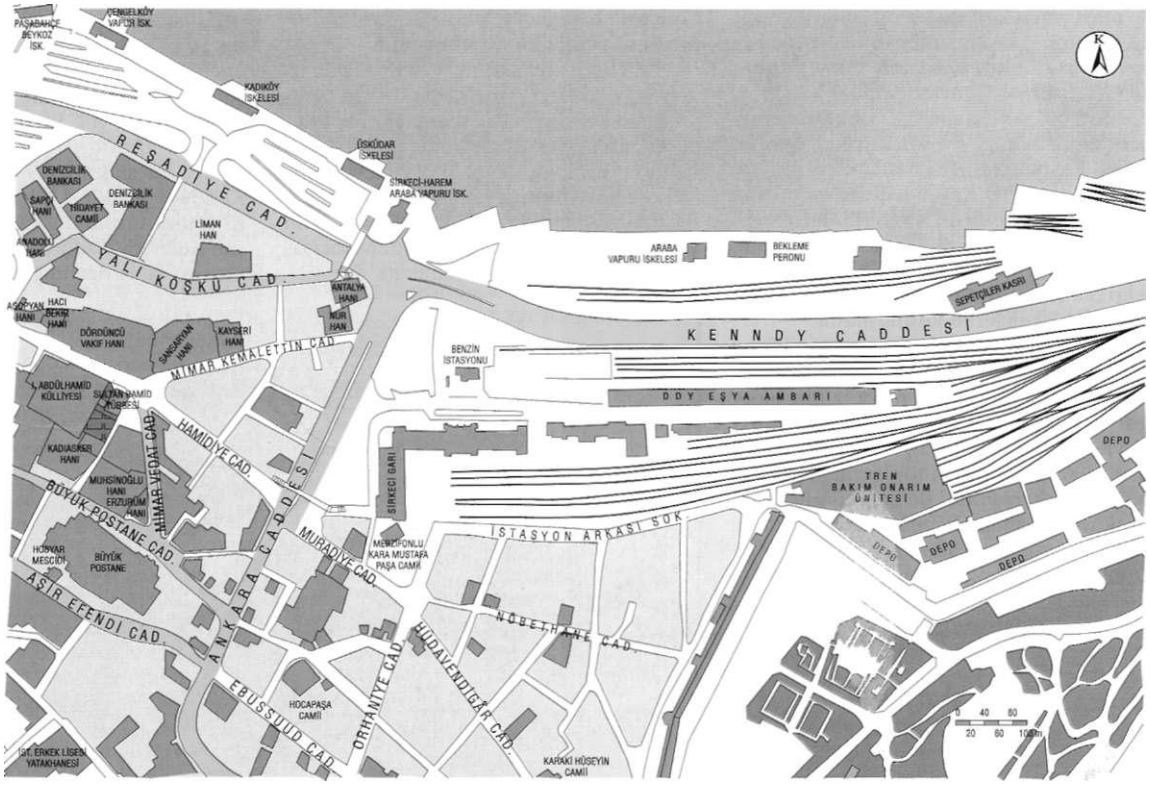
AHMET ÖZEL

SİRKECİ

Eminönü(->) ile Sarayburnu(->) arasındaki sahil çevresinde yer alan semt.

Eminönü İlçesi'ne bağlı Hoca Paşa Mahallesinin kuzey kesimlerini kaplar. Semtin merkezi Sirkeci Garı(->) ve önündeki, trafik kavşağı niteliğindeki meydandır. Batıdan Eminönü ve Bahçekapı(->), güneyden Cağaloğlu(-») semtlerine komşudur. Doğuda Gülhane Parkı ve Topkapı Sarayı'm çevreleyen surlara dayanır. Kuzeyi Feribot İskelesi de denen Sirkeci İskelesi'nin yer aldığı sahildir.

Bizantion'un ilk kurulduğu yerin bugünkü Topkapı Sarayı çevresi ve Saraybur-

Sirkeci
istanbul Ansiklopedisi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sirkeci'nin 19501i yıllardan bir görünümü.
TETTV Arşivi

nu ve Sirkeci bölgesi olduğu sanılmaktadır. Sarayburnu'nun batısından başlayarak Sirkeci-Eminönü sahilinin tümüyle liman olduğu, Sirkeci Garı'nm bulunduğu kesimin sonradan dolduğu biliniyor. Buradaki Prosforion ve onun hemen batısındaki Neorion(->) limanlarının, farklı bölümleri farklı işlevlere (tersane, ticari liman, iskeleler) sahip tek bir liman kompleksi olduğunu düşündüren veriler vardır.

Bizans döneminde bugünkü Sirkeci ve Cağaloğlu'nun kuzey kesimlerine Eugeniu denirdi. Bölge, günümüzde Topkapı Sarayı'nı çevreleyen surların bulunduğu yerde olması gereken Bizantion surlarının hemen dışında, Septimius Severus Suru'nunsa içinde kalıyordu. Bizans İmparatorluğu döneminde Neorion Limanı zamanla dolmuş, 697'de imparator Leontios tarafından temizletilmiş, bu sırada çıkarılan cüruftan kaynaklandığı ileri sürülen bir veba salgını şehri kasıp kavurmuştu. 10. yy'dan sonra Cenevizliler ve Pisalılar başta olmak üzere Latin kolonileri, Eminönü-Sirkeci civarında imtiyazlı bölgeler elde edip buralara yerleşmişler ve limanda kendi ticaret iskelelerini kurmuşlardır.

Osmanlı döneminde Sirkeci, önce Topkapı Sarayı'na yakınlığı, daha sonra da Babıâli'nin, yani hükümet merkezinin iskelesi olma konumuyla önemini korudu. Devlet ricalinin konakları biraz daha yukarılarda, Cağaloğlu'nda toplanmış olmakla birlikte, Sirkeci yöresi de hem ulaşım hem de ticaret açısından Babıâli'nin denize doğru bir uzantısı konumundaydı. Sirkeci'nin daha da önem kazanması demiryollarının ve Sirkeci Garı'nm yapılmasıyla oldu. Gar. semte farklı bir işlev ve canlılık kazandırdı. 20. yy'm ilk yarısı boyunca Sirkeci, ucuz otellerin, sırtına yükünü vurup gelen gurbetçilerin, nakliyat şirketlerinin merkeziydi. Özellikle istasyonun arkasındaki sokaklarındaki Sirkeci otelleri, gurbetçilerin mekânı sayılırdı. Garın çevresindeki yerleşmenin diğer öğeleri de bu işleve uygun gelişmiş; Sirkeci, nakliyat ambarlarının ve şirketlerinin merkezi olmuş; burada küçük lokanta, büfe ve işyerleri açılmıştı.

Sirkeci'nin sahil kesiminde tarihi Bizantion'a kadar giden rıhtım, liman, iskele işlevleri her dönem sürdü. Öte yandan semt, Babıâli Caddesi ve onun devamında Ankara Caddesi'nden aşağı, denize ve Galata Köprüsü'ne doğru inen trafiğin akış ve bağlantı noktası olma özelliğini de her dönemde korudu. Eskiden Aksaray-Beyazıt yönünden gelen tramvay. Sirkeci'nin güney sınırı da sayılabilecek Hüdavendigâr Caddesi'nden geçerek Sirkeci'ye iner, buradan Eminönü'ne devam ederdi.

1950'lerin sonlarına kadar Eminönü'nden Sirkeci Garı önüne kadar denize paralel giden yol, Sirkeci'de garın önünden Ankara Caddesi'ne sapar, buradan, Gülhane Parkı ve Topkapı Sarayı'nı çevreleyen surlar boyunca Ahırkapı'y a çtkdırdı. 1957-1959' da açılmaya başlanan Sirkeci-Florya sahil yolu(->), Sarayburnu'nu sahilden dolaşarak. Sirkeci'nin trafiğini hafifletti.

1990'lara gelindiğinde, eski kentsel işlevleri sürmekle birlikte, 1960'lardan sonra karayolu taşımacılığının demiryollarının önüne geçmesiyle konaklama tesislerinin kentin çeşitli bölgelerine dağılması; eskiden Sirkeci'de kümelenmiş ucuz otellerin Laleli, Aksaray vb semtlere kayması ve bölgede ticaret ve iş merkezi niteliğinin ağır basmasıyla semtte bir doku değişmesi gözlenmektedir. Buradaki eski nakliyat ambarları, Anadolu otobüslerinin yazıhane ve terminalleri farklı bölgelere taşınmıştır. Garın karşısında istanbul'un ünlü lokanta ve tatlıcılarının şubelerine rastlanırken, buradaki binalar, Eminönü ve Bahçekapı'ya uzanan sokaklar üzerinde bulunan hanlardaki işyerleri yenilenmektedir. Semtin sahil kesiminde Bandırma-Mudanya, İzmir vb seferleri yapan vapur ve feribot iskelesi ile istasyonun hemen karşısına rastlayan kesimde Harem-Sirkeci Araba Vapuru İskelesi bulunmaktadır.

Semtin sahil kesiminde Sepetçiler Kasrı(->), Sirkeci Garı binası, Gülhane Parkı duvarına paralel giden Daya Hatun (Taya Hatun) Sokağı'nın Hüdaverdigâr Caddesi ile kesiştiği köşedeki Salkım Söğüt Camii olarak da bilinen Karaki Hüseyin Ağa Camii semtin halen varlıklarını koruyan önemli tarihi yapılarıdır.

Sirkeci'nin sahil ve iç kesimlerinde birçok tarihi eser 1957 sonrasındaki imar ve yol faaliyetleri sırasında yok olmuştur.

İSTANBUL

SİRKECİ-FLORYA SAHİL YOLU

Sirkeci'den Yeşilyurt'a kadar sahile paralel giden; daha sonra yer yer içerilere girip yer yer sahile çıkarak Küçükçekmece'ye ulaşan yol.

Sirkeci Florya sahil yolu, Menderes dönemi İstanbul imar hareketleri çerçevesinde 1957-1959'da açılmaya başlanmış ve önce Kazlıçeşme'ye kadar gelmiştir. Daha sonra Ataköy önlerine, Yeşilköy ve Florya'ya uzanan yol, Londra Asfaltı'mn trafik yükünü azaltma amacı yanında turistik amaca da sahipti. 1960 başlarında yola Kennedy Caddesi adı verilmiştir. Galata Köprüsü'nün Eminönü ayağından başlayan Kennedy Caddesi, Sarayburnu'nun denize en fazla uzandığı noktada burnu ke-

Sirkeci-Florya sahil yolu yapılmadan önce Yenikapı çevresi.
TETTV Arşivi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sirkeci-Floıya sahil yolunun Ahırkapı civarında görünümü.
ErtanUca, 1994/TETTV Arşivi

serek ve daha sonra Topkapı Sarayı surları boyunca demiryolunu sağında bırakarak Marmara sahiline paralel Ataköy Marina'ya kadar gider. Burada Holiday Inn Oteli'nin önünden Galleria, Ataköy motelleri vb'yi deniz tarafında, solunda bırakarak biraz içeri girer ve Ataköy yerleşmesini Rauf Orbay Caddesi adıyla boydan boya aştıktan sonra Yeşilyurt'taki Hava Harp Okulu'nun önünde Atatürk Havalimanı yolu ve Yeşilköy-Halkalı Caddesi olarak ikiye ayrılır. Yeşilköy-Halkalı Caddesi. Florya yakınında belediye dinlenme tesislerini, Florya Plajı'nı solunda bırakarak yine denize paralel ve Küçükçekmece-İstanbul Caddesi adıyla devam eder.

Yolun Kennedy Caddesi adını taşıyan Sirkeci-Baruthane (Ataköy) arasında kalan ana bölümü 12.600 m'dir. Genişliği gidiş geliş, ortası refüjlü olarak genellikle 50 m'dir. Ataköy Marina ile Yenikapı arasında trafiğe takılmadan gidilebilecek bir tercihli yol vardır.

Sirkeci-Florya sahil yolunun açılması sırasında, özellikle Eminönü-Cankurtaran güzergâhında pek çok tarihi eserin yok olduğu bilinmektedir. Yolun önemli kesimleri, Marmara deniz surlarının önündeki dolgu bölgeden geçmektedir.

Birçok yerde, örneğin Bakırköy'de sahildeki yalıların bir bölümü yolun geçmesi için yıkılmış, bir bölümü ise içerilerde kalarak yalı niteliğini tümüyle kaybetmiştir. Bugün bunların yerinde, yol boyunca blok apartmanlar uzanmaktadır.

Kumkapı Balık Hali, Yenikapı Deniz Otobüsleri iskelesi, Ataköy Marina yolun üzerindedir.

Kennedy Caddesinin gerek deniz, gerekse kara tarafı 1980'lerin sonlarında ve 1990'larm başında yeşil alanlar, parklar, turistik tesisler ve spor tesisleri olarak düzenlenmiştir. Yedikule'nin sahil kesimlerinden başlayan ve Kennedy Caddesinin deniz tarafında kalan Miralay Reşit Çiğiltepe Parkı Kazlıçeşme'ye kadar uzanmaktadır. 1993'te alan temizlendiği halde halen bitmemiş olan Kazlıçeşme düzenlemesi yolun çevresindeki önemli projelerdendir. Yol Ataköy önünde her iki tarafı da yeşillendirilmiş ve düzenli yerleşmelerden geçerek Yeşilyurt'a varır.

İSTANBUL

SİRKECİ GARI

Eminönü ilçesinde, Sirkeci'dedir. Yapı, 19. yy'da özellikle İstanbul'da görülen Batı seçmeciliği ile bölgesel ve ulusal biçim kalıplarının bir arada kullanıldığı örneklerden birisidir.

Rumeli Demiryolu'nun Sirkeciye kadar gelmesiyle istasyon binası olarak bugün de mevcut olan kagir bina ile yolcu bekleme salonu olarak iki ahşap baraka yapılmıştı. Geçici olarak tasarlanan bu binaların yanında esas istasyon binasının yapımı için demiryolu şirketi tarafından 1872' de Lang-Hirch imzalı ve 1873'te de Hirn imzalı iki proje verilmiş ve bu projelerden birincisinin uygulanması kabul edilmiştir. Buna rağmen çeşitli nedenlerle binanın yapılması için gerekli olan izin ancak 1888'de çıkabilmiş ve yapımına 11 Şubat 1888'de başlanılan bina 3 Mayıs 1890'da II. Abdülhamid (hd 1876-1909) adına Müşir Hamdi Paşa tarafından açılarak hizmete sokulmuştur.

Tasarımını Alman mimar A. Jasmund' un(->) yaptığı binanın cephesinde granit mermer ve Marsilya-Aden'den getirilmiş taşlar kullanılmıştır. İlk yapıldığı yıllarda havagazı ile aydınlatılan binanın bekleme salonlarmdaki büyük sobalar Avusturya' dan getirilmişti. Yine o yıllarda deniz binanın çok daha yakınma kadar geliyor ve denize taraçalaıia iniliyordu. Yan yana gelen birimlerden oluşan lineer bir planı olan binanın cephesinde de bu bölümlenme açıkça gözlenmektedir. Binanın ortasında yer alan ve büyük bir tonozla örtülü birimin iki yanında saat kuleleri yer almaktadır. Cephede kullanılan tuğla bantlar, daire, sivri kemerli pencereler, ortada yer alan Selçuklu dönemi taç kapılarını andıran giriş kapısı, bezeli taş çatı parapetleri ile bina tümüyle devrin seçmeci anlayışını yansıtmaktadır.

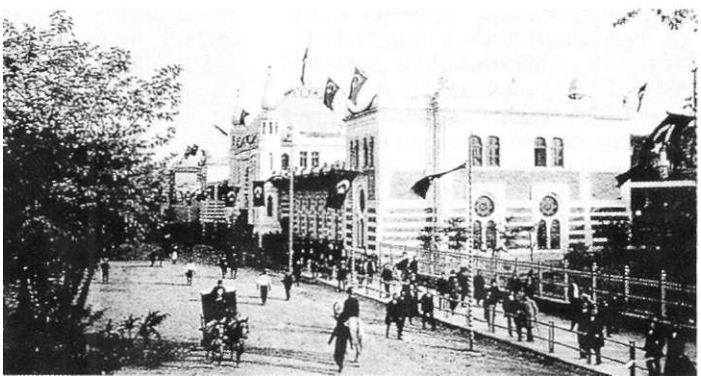
YILDIZ SALMAN

SİRKLER

Osmanlı döneminde sirk sanatları çok gelişkindi. Gerek eğitimli hayvanlar, gerekse perendebaz, canbaz, çemberbaz, tasbaz, zurbaz, kusebaz, taklabaz, gürzbaz, şişebaz gibi göstericilerin sundukları oyunlar bugünkü sirklerde görülen düzeydeydi. Bunların sürekli gösterim verdikleri yer Tahtakale'deydi. Eğitimli hayvanların hünerleri de burada gösteriliyordu. Ayrıca padişahların da aslan, gergedan, fil, zürafa, ayı gibi eğitilmiş pek çok hayvanı vardı. Hayvanların bir kısmı Arslanhane'de(->), bir kısmı da kentin surlarındaki bir Bizans kalıntısı içinde korunuyordu. Bu hayvanlar kapalı durmuyorlar, bakıcılarıyla sokaklarda gezdirilip halka da gösteriler yapıyorlardı. Ayrıca Sur-ı FIümayunG-») gibi genel şenliklerde gösteriler yapıyorlardı. Ancak bu parlak sirk geleneği yavaş yavaş ortadan kalkmış ve yerini Batı sirkine bırakmıştır.

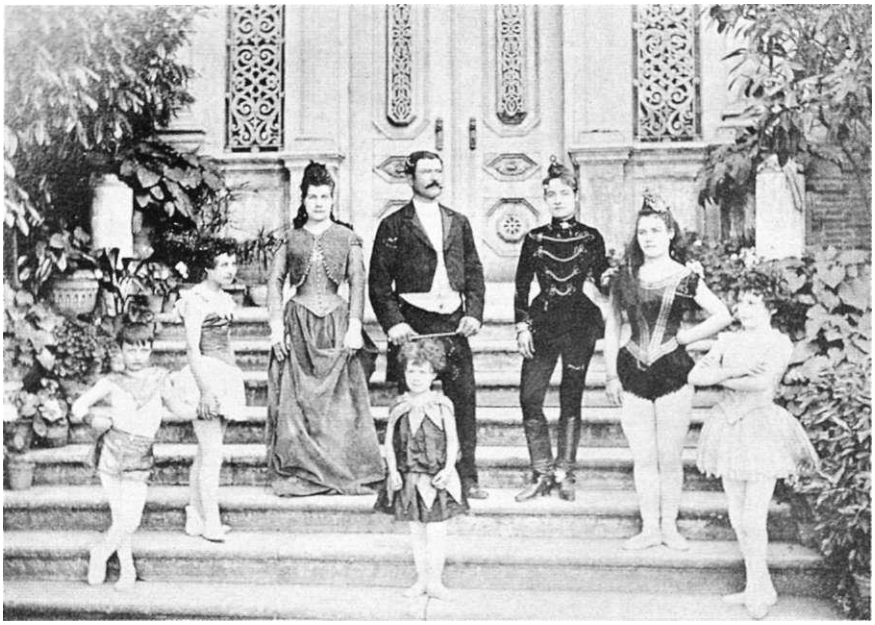
Tanzimat'ın ilan edildiği 1839'da İstanbul'da 4 tiyatro binası yapılmıştı. Bunlardan ikisi sirk gösterimleri için yapılmış büyük amfiteatrlardı. İlkini 1838'de İstanbul'a gelen bir italyan sirk topluluğu yapmıştı. Bu topluluk önce Beyoğlu'nda anacadde üzerinde bir geniş salonu tiyatro gibi kullanmış, ancak burası küçük geldiği için bir ferman alıp Beyoğlu'nun kuzeyinde yüksek duvarlarla çevrili bir arazi üzerine 2.000 kişilik bir amfiteatr kurmuştu. Sirk gösterilerinin yanısıra tragedyalar, komedyalar da oynuyorlardı. Souillier Sirki(->) de burada gösteriler sundu. Rakip topluluk Gaetano Mele Sirki rağbet görünce padişahtan bir ferman alıp birinci amfinin yakınında bir amfiteatr daha kurdu. Her ikisini de saray geniş ölçüde destekliyordu.

Bir de Ohannes Kasparyan adında yerli bir girişimci vardı. Önce Souillier ve Gaetano Mele sirklerini seyrederek sirke merak sardı, onların gösterimlerine oyuncu olarak katıldı, 1844'te bir sirk kurdu fakat yürütemedi. Daha sonra 1846'da Komiser Musa Bey adında birinin desteği ile Beyoğlu'nda ahşap bir sirk kurdu, bu arada ortaoyunu gibi gösterimler de veriyordu. Topluluk ayrıca 12 gün süren saray düğününde de gösterimler verdi. Kasparyan 1849'da Tiflis'e giderek orada da 1.000 kişilik bir tiyatro kurdu. 1851'de İstanbul'a döndü ve Taksim ile Pangaltı arasında bir tiyatro kurdu. Ona saray ve özellikle vali-

Açıldığı dönemde Sirkeci Garını gösteren bir kartpostal. A. Eken, *Kartpostallarda İstanbul.* İst.. 1992

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Saraya gelen bir sirk topluluğu.
Metin And fotoğraf arşivi

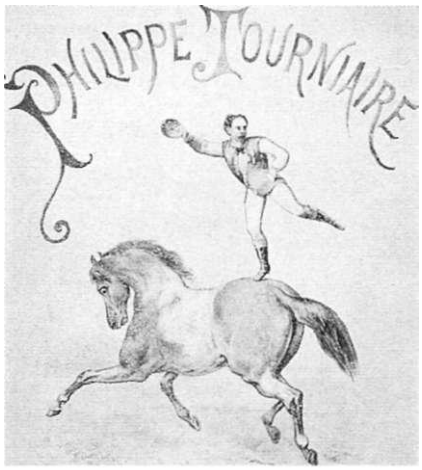
de sultan yardımcı oldu. Daha sonra Gedikpaşa'da 1863'te bir tiyatro kurdu, bunu 1866'ya kadar sürdürdü. 1867'de ölümüyle sirk de sona erdi. 1844'te kente Berenak yönetiminde Cirque Olympique geldi. Bu topluluk Çırağan Sarayı'nda da gösterimler verdi. Asıl yerleri Tepebaşı'nda idi. 1849'da aynı topluluk Guillaume yönetiminde bir kez daha geldi, 1850'de ise Guillaume Sirki olarak Ağa Camii yakınında bir yerde gösterimler verdi. 1867'de sürekli gösterimler veren, bu arada Gedikpaşa Tiyatrosu'nu(-») da kullanan Cirque Suhr vardı. 1881'e kadar pek sirk gelmedi. 1881'de Derrain adında bir Fransız sirk topluluğu Tünel'de tekke bahçesinde ve İstanbul yakasında gösterimler verdi. 1888'de Tepebaşı Bahçesi'ne A. Gregory Sirki geldi, ancak bahçe 500 kişiden fazla alamadığı için gösterimleri uzun sürmedi. Ertesi yıl Taksim Bahçesi'ne Leónidas Arnioti topluluğu geldi.

1889'da Halep Pasajı'ndaki(->) Ses Tiyatrosu'na Grande Cirque Tourniaire geldi. Yöneticisi Théodore Branzeau idi. 1892'de adı Cirque Tourniaire ve Giuletti oldu. Bu topluluk Türkiye'ye çok sık gelmiştir. 1895'te Beyoğlu'ndaki Cirque Giuletti, Cirque de Péra adını aldı. 1896'da W. Cooke'un İngiliz sirki geldi, Cirque de Péra'da gösterimler verdi. Aynı yılda Rusya'dan dönen Giuletti ile Taksim Bahçesinde Rudolf Braun'un sirki geldi.

1898'de Cirque de Pera sinema ve gramofon ile sirk gösterimlerini birleştirdi. II. Abdülhamid sirkin yöneticisi L. R. Ramirez'e Mecidi Nişanı verdi. 1899'da Billy Hayden'in Cirque Miniature'ü ile Radolofo Pierantoni sirkleri geldi. Birincisi Concordia'da, ikincisi Kadıköy'de Zamboğlu Bahçesi'nde, Ramirez'in sirki de Kalender'de gösterimler verdi. 1901'de Pierantoni Sirki geldi. Bu yabancı sirklerde kimi Türklerin boy gösterdiği oluyordu. Nitekim 1902'de ip canbazı Hasan Ağa ile Sarı Ahmed'in gösterimlerine rastlıyoruz. 1903'te bir İngiliz-Amerikan sirki geldi. Aynı yıl Cirque de Péra'da Hammerschmidt Sirki vardı. 1904'te Ramirez, Cirque de Péra'ya yeni bir sirk getirdi. 1905'te Hammerschmidt Sirki Moda'da gösterim veriyordu. 1906'da Henry Hertman'ın Monument adlı Alman sirki geldi. 1905'te Taksim'de Nouveau Cirque kuruldu, yönetmeni Ribero idi. 1910'da daha önce de gelmiş Cirque Giuntini'yi buluyoruz. Taksim'deki Nouveau Cirque binasını Pathé Frères aldı, adını Reşadiye koydu.

Bibi. M. And. *16. Yüzyılda İstanbul,* lst., 1993, s. 148-153; ay, *Kırk Gün Kırk Gece,* İst., 1959; ay, "Eski İstanbul'da Yabancı Sirkler", *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 9 (Ekim 1972); And, *Şenlikler,* 135-154.

METİN AND

İstanbul'da gösteri yapan önemli topluluklardan Tourniaire Sirki'nin afişi.
Metin And fotoğraf arşivi

SİT ALANLARI

Türkçeye teknik bir terim olarak girmiş olan "sit"in Fransızca ve İngilizcede karşılığı "yer" anlamına gelen "site" sözcüğüdür. Tarihi ve doğal çevrenin korunması bağlamında "korunması gerekli yer" anlamı taşır. Tek tek anıtların korunmasına ilişkin yasalar ve kuramlar 19. yy'ın başına kadar uzanırsa da kentlerin bazı bölgelerinin, bazı sokaklarının, hattâ bazen bütün kentin korunması için yasalar koymak oldukça yenidir. 1931'de Atina'da toplanan uluslarası Mimarlar Kongresi'nde ilk kez vurgulanan bu olgu 1964'te Venedik'te toplanan ve sonradan ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) kurumunun kuruluşuna yol açan toplantıda uluslararası platformda tanımlanmıştır.

Türkiye'de korunması gerekli tarihi kentsel sitin tanımı ilk kez 25 Nisan 1973 tarihli ünlü 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'nda yapılmıştır. Bugün Türkiye'de Kültür ve Tabiat Varlıklarım Koruma Kanunu'nda (21 Temmuz 1983 tarihli, 2863 sayılı) sit, "tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yapıldıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari vb özelliklerini yansıtan kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar" olarak tanımlanmıştır. Yasa ayrıca "koruma alanı" diye bir kavramı da tanımlamıştır: Bunlar "taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının muhafazaları veya tarihi çevre içinde korunmalarında etkinlik taşıyan korunması zorunlu olan alanlardır." Bu alanlardaki yapılanmayla ilgili kararları bölge koruma kurulları verir. Bir bölge, koruma kurullarınca sit alanı olarak ilan edilince, bu alandaki imar planı uygulaması durdurulur (17 Haziran 1987 tarih ve 3386 sayılı yasa) ve sit alanı özel bir statüye alınır. Yasal olarak istanbul'un imar planlarında sınırları saptanmış tarihi ve doğal sit alanlarında yapı yapma izinleri, bütün sit alanı ya da bir sokağa kadar indirgenebilecek üniteler için hazırlanacak koruma planları ve projelerin ilgili kurullar tarafından onaylanmasından sonra verilebilir. Bu süreç içinde tarihi sit içindeki tescilli ya da tescilsiz bütün yapılar, restorasyon, tamir, yenileme ve yeniden yapma için, ancak çevreleriyle birlikte sunulmuş projelerin kurullarca onaylanmasından sonra inşa edilebileceklerdir. Başka bir deyişle sit alanlarındaki tek yapılara yapılması istenen her nitelikteki müdahale tarihi sitin tümü ile birlikte düşünülmek zorundadır.

İstanbul'un, 2.500 yılı geçen yerleşme tarihi, üç imparatorluğun başkenti olması, dünya coğrafyası içindeki stratejik konumu ve topografyasının hayranlık uyandıran özellikleriyle dünya kentleri içinde eşsiz bir statüsü vardır. Bu statüyü kente kazandıran tarihi ve doğal veriler ve bunların yer yer oluşturduğu kabul edilen sitler suriçi, Haliç çevresi, Galata, Boğaziçi, Üsküdar ve Kadıköy'dedir. Bizans dönemi surları çevresi bugün var olan en eski sit alanıdır. Geri kalan bütün tarihi sit alan-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eski binaların yoğunluğundan dolayı koruma altında bulunan Küçükpazar (solda) ve Süleymaniye'den iki görünüm.
Fotoğaflar Doğan Kuban

lan Osmanlı döneminden kalan ve kentin tarihi kimliğini gerek yapısal özellikleri, gerek doğal özellikleriyle tanımlayan sınırlı bölgelerdir. Bunların içinde dünyadaki eşsiz konumu nedeniyle özel bir yasaya tabi olan Boğaziçi de vardır. Ne var ki bunların planlarda belirlenmiş olması ve yasalarla korunmaları, gerçekte korunmalarını istendiği gibi sağlamamakta ve giderek, megalopolis denen azman kentin kontrol edilemeyen gelişme dalgaları içinde, nitelikleri değişmekte, bazen de tümüyle yok olmaktadırlar.

İstanbul'da ilk kez 1969'da İstanbul Nâzım Plan Bürosu için Doğan Kuban tarafından hazırlanmış olan sit bölgeleri Gayrimenkul Anıtlar Yüksek Kurulu'nca onaylanarak planlara geçirilmiştir. O sırada bu alanlar tümüyle korunan birinci derece, değişikliklere belirli tanımlar içinde olanak veren ikinci derece ve yeni olduğu halde koruma alanlarım etkileyebileceği için üçüncü derece olarak belirlenen bölgelere ayrılmıştı. Ne var ki bu bölgeler için koruma planlan yapılmamış, sit alanları sınırları giderek değişmiş, bunlara değişik statülerde başka alanlar eklenmiş, 1969 saptamalarında sit alanı olarak belirlenen alanların tarihi kimlikleri, kontrolsüz yapılanma ile ortadan kalkmış, İstanbul genelinde yasal olmayan yapılaşma sit alanlarını da büyük ölçüde tahrip etmiştir.

Bugün Boğaziçi dışında, sınırları saptanmış sit alanları vardır. Süleymaniye'de, Zeyrek'te, Haliç'te, Eyüp'te, Eski Galata'da, Üsküdar'da, Çamlıca'da ve Kadıköy'deki sit alanları eski yapıların yoğunluğundan kaynaklanan koruma alanları statüsü taşırlar. Fakat sistematik bir planlama çalışmasına tabi olmadıkları için, kendi doğal yaşamlarını, birer çöküntü bölgesi şeklinde sürdürmektedirler. Kuban tarafından **1969**'da saptanan kentsel sit bölgelerinin büyük bir çoğunluğu yok olmuştur. Suriçi için, sadece kalan eski yapıların varlığına ve yoğunluğuna dayanarak hazırlanmış bir koruma imar planı vardır. Fakat bu plan, korumanın gerektirdiği sosyal, kültürel, ekonomik ve idari mekanizmalarla desteklenmediği için, korunması önerilen tarihi varlığın yaşayıp yaşamadığı bile kontrol edilememektedir.

Boğaziçi'nin özellikle 18-19. yy'larda, biraz aristokratik nitelikte de olsa, yarattığı özgün yerleşme düzeni, dünya yerleşme tarihine Osmanlı kent uygarlığmm kazandırdığı bir deneyimdi. Boğaziçi, kent toprağı yağması başlamadan önce, Türklerin varlığıyla öğündükleri ve dünya literatüründe önemli bir statüsü olan bir dünya siti idi. Boğaziçi'nin uzun yıllar uzmanlar, aydınlar ve kamuoyu tarafından tartışıldıktan sonra sit olarak ilanı 1710 sayılı yasaya dayanarak, o zaman Türkiye'de tek koruma kurulu olarak çalışan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından, Türkiye'de koruma tarihi açısından önemli bir tarih olan 14 Aralık 1974 tarih ve 8172 sayılı kararla verilmiştir. Bu kararın amacı Boğaziçi'nin o güne kadar korunabilmiş doğal yapısı ve tarihi karakterini, özellikle geleneksel konutları ve köy dokularıyla korumak, yeşil alanlarını, korularını tümüyle koruyup geliştirmek, inşaat yoğunluğunu artırmamak, burasını kentin bir doğal ve rekreatif park alam olarak kullanmaktı. Bunun için gerekli geniş bir imar yönetmeliği ve 1/5.000 ölçekli bir nâzım plan da hazırlanmıştı. 1975te bu karar o zaman kültür bakanı olan Nermin Neftçi'nin çabalarıyla bir hükümet kararnamesi olarak *Resmi Gazete'de* yayımlanmıştı. Bu sit kararındaki ilkeler esas alınarak 18 Kasım 1983'te 2960 sayılı yasa çıkarılmıştır (bak. Boğaziçi Yasası). Fakat kentin absorbe etmekte zorluk çektiği büyük göç ve bu göçün harekete getirdiği büyük toprak rantının paylaşılması döneminde Boğaziçi'nin tarihi ve doğal karakterinin korunması da, kentin diğer sit alanlarında olduğu gibi pek sağlanamamış, megalopolis kendi tarihini acımasızca yok eden ve kontrol edilemeyen tahrip edici bir tarihi olgu olduğunu göstermiştir.

Tek tek anıtların ve konutların olduğu gibi, tarihi sitlerin de korunması toplumun kültür yapısından kaynaklanacak bir tarih bilgisi ve estetik duyarlılık ile kendilik bilincini ve davranışını birleştiren bir birikimden kaynaklanmaktadır. Ancak bunlar ekonomik olanaksızlığın ve kırsallığın doğurduğu baskılara karşı gelebilirlerdi. Nüfusu yarım yüzyılda on kattan fazla artan İstanbul'da, kentin tarihi statüsünün büyüklüğü ve tekliğine karşın, kırsal alandan kopup gelen milyonların kültür yapısı ve istekleri tarihi çevreyi korumanın gerekleriyle çatışma halindedir. Bu durum İstanbul'un tarihi sitlerini, biçimsel olarak kurumların ve yasaların varlığına karşın, tümüyle yok etmek üzeredir.

Bibi. D. Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısının Genel Özellikleri", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü Dergisi,* 1971/1, s. 18-40; ay, "İstanbul'da Korunulacak Bölgeler için Ayrıntılı Özellikler ve Koruma Modaliteleri", *ae, s.* 42-70; ay, "İstanbul'da Eski ve Yeni: Koruma Olasılıkları", *Mimarlık,* 1973/8, s. 11-12; ay, "Conservation of the Historical Environment as Cultural Survival", *Conservation as Cultural Survival, Proceedings of Seminar Tıvo of the Aga Khan ArchitecturalAtvard,* 1978, s. 1-10.

DOĞAN KUBAN

SİTELER

Aynı şirket veya kuruluş tarafından az veya çok büyük bir arazi üzerinde inşa edilen, çok sayıda benzer konuttan meydana gelen yerleşme birimleri.

Siteler, İstanbul'da 1970'lerden sonra artan konut, özellikle de orta ve orta-üst sosyoekonomik kesimlerin lüks konut ihtiyaçlarına cevap olarak gelişmiştir. İstanbul'da başlayıp gelişen yap-satçı konut üretimi, kısa sürede, çok daireli apartmanlardan, çok sayıda bloktan, villadan, evden oluşan site tipi inşaata yönelmiştir. Bunun bir nedeni talep artışıysa, diğer nedeni 1970'lerden sonra İstanbul'da başta gelen sektör halini alan inşaat sektöründe önemli sermaye birikimi sağlanması, tek tek müteahhitlerin ve aile şirketlerinin yerini büyük inşaat şirketlerinin alması, holdinglerin de bu alana girmesidir.

Siteler, daha mütevazı olan kooperatif evlerinin ve mahallelerinin 1970 sonrasındaki uzantıları olarak da kabul edilebilir. Çoğu yerde "site" adı kooperatif evlerini de kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. "Site" sözcüğünün kazandığı prestijli anlam yüzünden üç-beş bloktan veya apartmandan; beş-altı villadan oluşan konut topluluklarına da site denmeye başlanmıştır.

İlk siteler, Levent(->), Koşuyolu(->), Ataköy(-0, Etiler(->) gibi, daha önceden toplukonut uygulamaları veya kooperatif ev-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ortaköy Vadisi'ndeki Aydın Sitesi'nden bir görünüm. *Ferda Erentürk, 1994*

leri olarak yapılmış yerleşmelerin yakınındaki büyük arazilerde başlamıştır. 1. Levent'in yanı başında Petrol-Sitesi. 4. Levent'in yanında OYAK Sitesi, Etiler-Levent çevresindeki Gazeteciler Sitesi, Ortaköy sırtları-Etiler arasındaki Ulus Sitesi. Avrupa yakasındaki bazı örneklerdir. Anadolu yakasında bütün Kadıköy İlçesi, özellikle Bağdat Caddesi ile kuzeyde E-5 (D-100) Karayolu'nun arasında kalan bölgede. Kozyatağı, Selamiçeşme en tipik örneği olmak üzere ve daha doğuda Maltepe, Kartal, Pendik'te siteler birbirini izlemektedir. Yine Bebek-Etiler sırtlarında Alkent, Maya siteleri, Avrupa Evleri, son olarak Sarı Konaklar; 1. Levent Nisbetiye'den Ortaköy vadisine doğru Korukent, Aydın Sitesi, Tarabya sırtlarında Polat Sitesi vb site tipi konut üretimi ve yerleşmelerinin tipik örnekleridir.

Öte yandan İstanbul'un banliyösünde. Kumburgaz-Silivri sahil hattı da 19701erden itibaren sahil siteleriyle dolmuştur.

İstanbul'da arazi yağmasının yoğunlaştığı 1980 sonrasında Boğaziçi sırtları da çeşitli "site" adları taşıyan lüks villalarla donanmıştır.

Sitelerin özelliği, yerleşmenin altyapı tesislerinin yeşil alan ve bahçelerinin, spor tesisi, yüzme havuzu vb tesislerin bakım ve işletmesinin, site sakinlerinin bakım işletme masraflarına katkı paylarıyla, ortak personelle çözümlenmesi; girişlerinin kontrollü olması; özel bekçi ve güvenlik personeli çalıştırılmasıdır. En lükslerinde helikopter pisti de bulunan sitelerin şehir içindekilerinin yanında, Silivri başta olmak üzere çevre ilçelerde bulunan ve daha çok yazlık ev veya hafta sonu evi işlevini gören konutlardan oluşanları da vardır.

İSTANBUL

SİVASÎ TEKKESİ

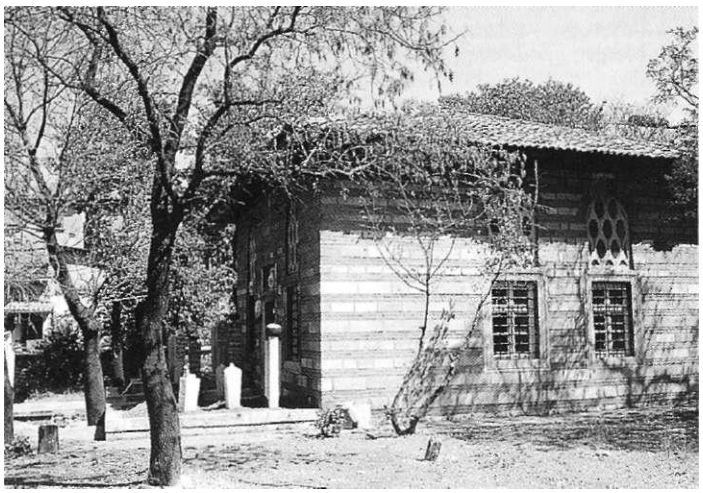
Eyüp İlçesi'nde, Nişanca semtinde, Düğmeciler Mahallesi'nde, Eyüp-Nişanca Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Halvetîliğin Şemsî kolunu kuran Şeyh Abdülmecid Sivasî(->) (ö. 1639) ile yeğeni ve aynı tarikatın Sivasî kolunun kurucusu Şeyh Abdülahad Nuri(->) (ö. 1651) türbelerinin bulunduğu bu tekkenin tam olarak hangi tarihte faaliyete geçtiği bilinmemektedir. III. Mehmed'in (hd 1595-1603) daveti üzerine, yanına yeğenini de alarak İstanbul'a gelen Abdülmecid Sivasî, kısa bir müddet Sultanahmet'te oturduktan sonra mensuplarından Reisülküttab La'lî Efendinin (ö. 1598) hediye ettiği, Eyüp'teki tekkenin yerinde bulunan konağa taşınmıştır. Bu arada İstanbul'un birçok camiinde vaazlar vermiş, ayrıca Çarşamba'daki Mehmed Ağa Tekkesi (bak. Mehmed Ağa Külliyesi) ile Sultanselim'de bulunan ve "Sivasî Tekkesi" olarak da anılan Yavsî Baba Tekkesi'nin(->) meşihatlarını üstlenmiş, vefatından2 yıl kadar önce (1637), Eyüp'teki konağın bahçesine Kösem Sultan(-») (ö. 1651), kâhyası Behram Ağa'nın nezaretinde şeyhin türbesini inşa ettirmiştir.

Abdülmecid Sivasî'nin Eyüp Nişanca'sında yerleşmesi III. Mehmed'in cülusu ile La'lî Efendinin vefatı arasında (1595-1598) gerçekleşmiş olmalıdır. Söz konusu konağın, Abdülmecid Sivasî'nin hayatında resmen tekke niteliğine kavuşmamışsa bile, çok sayıda müridinin uğrağı olduğu ve fiilen bir tekke gibi çalıştığı kolayca tahmin edilebilir. Türbesinin bu yapının bahçesinde inşa edilmesi de bu açıdan dikkat çekicidir. Kaldı ki Vakıflar İstanbul Başmüdürlüğü Arşivindeki *Tekâyâ veZevâyâ Defteri* hde Abdülmecid Sivasî'nin Eyüp'te bir tekke vakfetmiş olduğunu belirten, tarihsiz bir kayıt tespit edilmektedir.

Sivasî Tekkesi'nin postuna geçen şeyhlerin dökümü ele geçirilememiştir. Aynı bahçedeki diğer türbede gömülü olan Abdülahad Nuri'nin söz konusu tekkede dayısına halef olduğu tahmin edilebilir. Nitekim bazı kaynaklarda Eyüp'teki Sivasî Tekkesi A. Nuri Efendi'nin adıyla anılmaktadır. Tekkenin haziresinde birçok başka tekkenin (Mehmed Ağa, Ferruh Kethüda, Zıbın-ı Şerif, Yahyazade) postnişinlerine ait mezarlar bulunmaktadır. Bunların dışında hazirede mezarları tespit edilen Şeyh Abdüssamed Efendi (ö. 1656), Şeyh Abdülmecid Efendi (ö. 1717), Yahya oğlu Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1751) ile Şeyh Seyyid Ahmed Bey'in (ö. 1829) burada postnişlik etmiş olmaları ihtimal dahilindedir. Ayrıca II. Mahmud'un kızı Saliha Sultanin 1249/1834'teki düğününe davet edilen Halvetî şeyhleri arasında "Eyüb Ensarî'de Abdülahad el-Nuri Tekkesi şeyhi el-Seyyid İbrahim Efendi'nin", Bandırmalızade A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90 tarihli *Mecmua-i Tekâyâ* sında da Şeyh Tevfik Efendi'nin adı geçmekte, son postnişinin de Şeyh Salahî Bey olduğu bilinmektedir. Dahiliye Nezareti'nin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde tekkede 5 erkek ile 5 kadının barındığı belirtilmiştir. Gerek bu cetvelde gerekse de *Mecmua-i Tekâyâ'62.* Sivasî Tekkesi, Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlı gösterilmiş, ayrıca söz konusu yayında "bayram-ı şeriflerin dördüncü günleri Sünbülî usulü icra olunur" kaydı düşülmüştür. Sultanselim'deki diğer Sivasî Tekkesi'nde (Yavsî Baba Tekkesi) olduğu gibi burada da meşihatın Sivasîlikten Sünbülîliğe intikal ettiği düşünülebilir. Ancak *Mecmua-i Tekâyâ'âaki* kayıt Eyüp'teki Sivasî Tekkesi'nde Sivasîliğin yaşatıldığını, ancak bayram haftalarında Sünbülî ayinine yer verildiğini de akla getirmektedir.

Batıda Eyüp-Nişanca Caddesi, diğer yönlerde komşu parsellerle çevrili olan tekke arsasının batı kesimi türbelere ve hazireye, doğu kesimi tekkenin diğer bölümlerine tahsis edilmiştir. Geçen yüzyılda yenilenmiş olması gereken, hepsinin ahşap olduğu bilinen tevhidhane, harem, selamlık ve diğer birimler Cumhuriyet dönemin-

Sivasî Tekkesi'nde Abdülmecid Sivasî Türbesinin batıdan görünüşü. *Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de ortadan kalkmış, arsanın bir kesimine Nişancı Ortaokulu inşa edilmiştir. Bu arada harap düşen iki türbe de Vakıflar İdaresi tarafından 1970'te asıllarına uygun biçimde restore edilmişlerdir. Caddeye açılan avlu kapısının tam karşısındaki türbe Abdülmecid Sivasî'ye, kapının hemen solunda, çevre duvarına bitişik olarak yer alan ise Abdülahad Nuri Sivasî'ye aittir. Her iki türbe de kagir duvarlı ve kırma çatılıdır.

Abdülmecid Sivasî Türbesi kare (8,50x 8,50 m) planlı olup diğerine göre daha özenli bir duvar işçiliğine ve cephe tasarımına sahiptir. Bir sıra kesme küfeki taşı ve iki sıra tuğla ile almaşık düzende örülmüş olan duvarlarında, klasik Osmanlı üslubundaki düzene uygun olarak, iki sıra halinde dörder pencere açılmıştır. Alt sıradaki pencerelerin dikdörtgen açıklıkları mermerden sövelerle çerçevelenmiş ve demir parmaklıklarla donatılmış, bunlarm üzerine oturan, sivri kemerli tepe pencerelerine de alçı revzenler konmuştur. Onarımdan önce tepe pencerelerinin, muhtemelen sonradan tuğla ile örülerek kapatıldığı, duvar örgüsünün ahşap hatıllarla takviye edilmiş olduğu bilinmektedir. Kuzey cephesinin eksenine basık kemerli giriş, güney duvarının eksenine küçük bir mihrap, yan duvarlara da birer dolap nişi yerleştirilmiştir. Giriş cephesinin önündeki setin, zamanında ahşap direkli bir sundurma ile örtülü olduğu bellidir. Türbede Abdülmecid Sivasî ile Sultanselim'deki Sivasî Tekkesi'nde kendisinden sonra 71 yıl postnişinlik eden oğlu Şeyh Abdülbaki Efendiye (ö. 1710) ait iki adet ahşap sanduka vardır.

Abdülahad Nuri Sivasî Türbesi yamuk planlı (en geniş yerinde 8,80x7 m) bir alanı kaplar. Duvarlar moloz taş örgülüdür. Abdülmecid Sivasî Türbesi'ne bakan güney cephesinin sağında dikdörtgen açıklıktı giriş, aynı cephenin solunda da türbede gömülü olanın kimliğini belirten, ufak boyutlu, tarihsiz bir kitabe bulunmaktadır. Batı cephesinde iki adet. diğer cephelerde birer adet dikdörtgen açıklıklı pencere yer almaktadır. Türbenin içinde Abdülahad Nuri ile eşine ait olduğu söylenen iki tane ahşap sanduka vardır. Eşinin sandukasını kuşatan ahşap kafesler, eski Eyüplülerin naklettikleri bir rivayete göre şeyh efendinin kıskançlığından kaynaklanmaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, Hadîka, I. 199: Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih,* 211-212; *Siciü-i Osmanî,* III, 294, 400; Hocazade, *Ziyaret,* 84-87, 88-90; Vicdanî, *Tomar-Halvetiye,* 116-11": Vassaf, *Sefine,* III, 358-370; Kut, *Dergehname,* 235, no. 82; Çetin, *Tekkeler,* 588; Aynur, *Saliha Sultan,* 34, no. 3; Münih, *Mecmua-i Tekâyâ,* 14; *îhsaiyatII,* 21; Ergun. *Antoloji,* I, 55. 87. 102. 107; *İSTA,* I, 56-57, 141-143; A. Ağın. *Saraylarımız,* İst., 1965, s. 12; *İKSA,* I, 88; A. Uçman, "Abdülahad Nuri", *DİA.* I. 178-179; Haskan. *Eyüp Tarihi,* I, 272-276; M. Özdamar. *DersaadetDergâhları,* İst., 1994. s. 39-40.

M. BAHA TANMAN

SİVASÎ TEKKESİ

bak. YAVSI BABA TEKKESİ

SİVRİADA

Hayırsızadalar'ın İstanbul'a en yakın, Adalar'a en uzak ve en batıda olanıdır.

Bir piramide benzediği için Sivriada diye tanınır. Eski adı, yine "sivri" anlamına gelen Oxia'dir. Pek küçük bir ada olup, 90 m yüksekliğindedir. Denizden çıkan bir dağın sivri ucudur. Kendisine en yakın olan ada 1,7 km mesafedeki Yassıada' dırC-).

Adanın güney yönünde küçük bir limanı, tonozlu tatlı su kuyusu vardır, tepesinde bir fener bulunur. Adanın çevresi çok akıntılıdır. Sarayburnu'ndan gelip Kapıdağı Yarımadası'na doğru giden şiddetli bir akıntı adanm yakınından geçer.

Ada yakınlarında istiridye, midye ve çok çeşitli balık bulunur. Sivriada bir balıkçı adaşıdır.

Bizans döneminde diğer adalara olduğu gibi bu adaya da çeşitli zamanlarda, kimisi gözlerine mil çekilen, kimisi büyük işkencelere uğrayan prensler ve din adanılan sürgün edilmiştir.

Sürgünlerin dışında, özellikle 9-12. yy'lar arasındaki dönemde, bu ada inzivaya çekilmek isteyen keşişlerin ve yüksek rütbeli din adamlarının tercih ettikleri bir yer olmuştur.

Sivriada'daki manastır melek Mihail'e adanmıştır ve bu manastırın varlığı 10. yy'dan beri bilinmektedir. Manastırın 2 kilisesi. Mihail Kilisesi ile 5 azize (Lukianos, Kaludius, İpotius. Pavlos ve Dionisios) adanmış olan küçük bir kiliseydi. Bugün adada hâlâ bu kiliselerin izlerine rastlanmaktadır.

Latin korsanları ve Haçlı seferleri sırasında İstanbul'a gelenler, öteki adalarla birlikte bu küçük korunmasız adadaki manastır ve kiliseleri de yağmalamışlardır.

Bizans ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul'daki bazı yapılar için bu adanın taşlarından yararlanılmıştır. Haydarpaşa Rıhtımı yapılırken bu adadan taş getirtildiği gibi, **196OI1** yıllarda yeni yapılan mendirekler için de Sivriada'nın taşları kullanılmıştır.

1911de İstanbul'un başıboş köpeklerinin bu adaya sürülmesi ve bu köpeklerin birbirlerini yiyerek açlıktan feci şekilde ölmeleri de Sivriada tarihinin önemli olaylarındandır. iVda bugün tamamen boştur.

NEJAT GÜLEN

SİYASAL ÖRGÜTLENMELER

İstanbul kenti, önce Bizans, sonra da Osmanlı imparatorluklarının başkenti olmakla kalmamış, onlann güçleriyle orantılı olarak dünyanın da sayılı siyaset ve diplomasi merkezleri arasında yer almıştır. Cumhuriyetle birlikte başkentin Ankara'ya alınması -siyaset parlamento ve merkezi hükümet ekseni etrafında döndüğündensiyasal yoğunluğun Ankara'ya kaymasına yol açmışsa da. İstanbul gerek ülkenin ekonomik ve sosyal yaşamındaki ağırlığı nedeniyle, gerekse basın-yayın yaşamının (bugün medyanın) merkezi ve aynı zamanda bir kültür başkenti olduğu için. siyaset ve siyasal partiler açısından büyük önem taşımıştır.

Bizans döneminde Konstantinopolis, tarihin yığmsal nitelikli ilk siyasal örgütlenmelerinden birisine tanık olmuş, Beyazlar, Kırmızılar, Maviler ve Yeşiller adlı araba yarışı takımlarının taraftarları siyasal gmplar halinde önem kazanmışlardı (bak. Maviler ve Yeşiller).

Meşrutiyet ve cumhuriyetlerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte temsili kurumların önem kazanması ve genel oy hakkının doğması daha önceki devirlerde yönetici elit içinde -çoğu kez saray çevresinde- dönen ya da feodal birimler arasındaki ilişki ve çelişkiler çerçevesinde şekillenen sivaseti, elitin içinden çıkarıp kamuya yayma gereğini getirdi, böylece günümüzdeki siyasal parti tarzı siyasal örgütlenme, ilk şekillenişlerini almaya başladı. Genel ov hakkı ve temsili kurumlar başta olmak üzere, meşruti rejimler ya da cumhuriyetler için verilen mücadeleler ya da bu sistemler gerçekleştikten sonra da çeşitli yasaklann, baskılann sürmesi; askeri yönetimler, diktatörlük rejimleri veya hâkim güçlerin istemedikleri, hoşlanmadıkları -ve güçleri veriyorsa yasakladıkları- düşüncelerin ve siyasal akımların gizli siyasal örgütlenmelerini de getirdi. Örneğin, Osmanlı döneminde I. ve II. Meşrutiyet öncesinde, savaş ya da Mütareke yıllarında ya da Cumhuriyetle böyle örgütlenmelere çokça rastlanmıştır ve kentin çeşitli özellikleri nedenivle bu örgütlenmeler kendilerine en fazla İstanbul'da alan bulabilmişlerdir. Bununla birlikte, İstanbul ve siyasal örgütlenmeler kapsamında, genel merkezleri bu kentte bulunmuş yasal siyasal örgütlenmeleri ele alacağız.

İSTANBUL

İstanbul'da çağdaş anlamda siyasal örgütlere 19. yy'ın ikinci yarısmdan itibaren rastlanır. Kuleli 01ayr'nda(-») etkin olan Fedailer Cemiyeti, Yeni Osmanlılar Cemiyeti. Üsküdar Cemiyeti, İttihad ve Terakki Cemiyeti. Cemiyet-i İnkılabiye, Selamet-i Umumiye Kulübü, II. Meşrutiyet öncesi kurulmuş gizli siyasal örgütlerdi. Çoğu kez anayasal bir düzen için çaba sarf etmiş kuruluşlardı.

Osmanlı Devleti'nde siyasal örgütlenmeyi yasal düzeye çıkaran düzenleme 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu idi. "hürriyetin ilanı" ya da 1908 Jön Türk devrimi ile birlikte gündeme gelen siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin doğal sonucu ülkenin dört bir yanında cemiyet ve kulüpler kuruldu. Bunlar kimi kez zamanla siyasal partiye dönüştü. Nitekim Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, cemiyet adını taşımasına karşın dönemin en güçlü siyasal partisini oluşturuyordu. Giderek çoğalan dernekler toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasını oluşturdu. Osmanlı toplumu giderek baskı grubu, çıkar gurubu, siyasal parti türü örgütsel yapılanmalarla yeni toplum kurumlarını oluşturmaya başladı.

II. Meşrutiyetle birlikte, hiçbir yasal sınırlama tanımaksızın, kendiliğinden kurulan dernekler ancak 16 Ağustos 1909 günlü Cemiyetler Kanunuyla meşruiyet

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

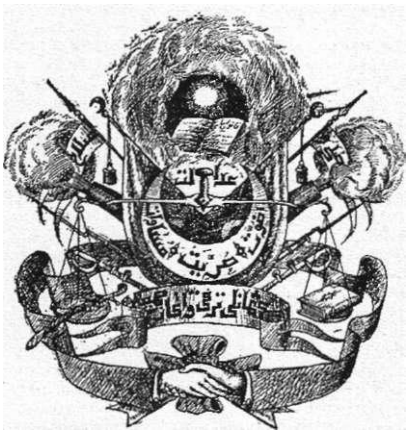
kazandı. Bu yasadan 5 gün sonra çıkarılan 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-ı Esasi'ye 120. madde eklenerek dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alındı.

1876 Kanun-ı Esasisi, her ne kadar "Tebaa-i Osmaniyenin Hukuk-ı Umumiyesi" (Osmanlı Vatandaşlarının Kamu Hakları) başlıklı ikinci bölümünde kişi hak ve özgürlüklerini gözeten hükümler içeriyorsa da hukuki ve siyasal yaptırımların olmayışı, bu hak ve özgürlüklerin işlerlik kazanmasını önlüyordu. Diğer bir deyişle, Kanun-ı Esasi, kişi hak ve özgürlüklerini gözetecek anayasal bir hüküm, kurum ya da mekanizma getirmemişti. Tersine, kişilere tanınan hak ve özgürlüklerle bağdaşmaz hükümlere yer vermiş, gereğinde bu hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak güç odaklarını bünyesinde taşımıştı.

1876 Anayasası'nda 1908 ertesi yapılan değişiklikler gerçek anlamda meşruti bir yönetimin temellerini atmıştı. Vatandaşları "Memâlik-i Mahrusa-i Şâhâne"den, diğer bir deyişle Osmanlı topraklarından "ihraç ve teb'id" (uzaklaştırma) yetkisini hükümdara tanıyan ve gerçekte kişi hak ve özgürlüklerini hiçe indirgeyen 113. maddenin ikinci fıkrası Kanun-ı Esasi'den çıkarıldı. Böylece padişahın, sadece kendi polisinin "tahkikatı" sonucu devlete zararlı gördüğü kişileri Osmanlı toprakları dışına sürgüne gönderme yetkisi bundan böyle kaldırılmıştı.

Kişinin "şahıs hürriyeti"ni ve bunun dokunulmazlığını ele alan 10. madde ile basın özgürlüğünü içeren 12. madde değiştirilmiş, kişilere toplanma ve dernek kurma hakkını tanıyan 120. madde Kanun-ı Esasi'ye konmuştu. Belirli sınırlamalar dışında, dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal açıdan tüm Osmanlı vatandaşlarına tanındı. Genel adaba, devletin bütünlüğüne ters düşen, hükümetin değiştirilmesini, Osmanlı ülkesindeki etkin unsurları siyasal bakımdan ayırıcı amaç güden dernekler yasaklanmış, ayrıca "kavmiyet ve cinsiyet" isimlerine ve ilkelerine dayanan cemiyetlerin faaliyetleri de önlenmişti. II. Meşrutiyet yıllarında siyasal partiler için ayrı bir kanun çıkarılmadı. Cemiyetler Kanunu'ndaki sınırlamalar onlar için de geçerli sayıldı. 1909 Cemiyetler Kanunu'na göre, dernek kurmak için önceden izin almak gerekmiyordu. Ancak, gizli cemiyet kurmak yasaktı. Buna karşın iktidar partisi İttihad ve Terakki tüm yaşamı boyunca yarı gizli niteliğini korudu.

Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği sınırlamaların ana hedefi Osmanlılığı, o günün deyimiyle "ittihad-ı anasır"ı korumaktı. Bu, çokuluslu Osmanlı Devleti'nin etnik unsurlarının birliği anlamına geliyordu. Bu nedenle "kavmiyetçi ve infiradçı" dernekler yasaklanmıştı. Mebusan Meclisi'nde görüşülürken, Müslüman-Türk unsur dışında tüm mebuslar "kavmiyet" esasına bağlı derneklerin kurulmasını savunmuşlardı. Ayrılıkçı nitelik taşıyabilecek bu tür derneklerin kurulmasını yasaklayan madde, 60 oya karşı 90 oyla kabul edilmişti. Türkler dışında diğer unsurlar, Osmanlılığı bir

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk dönem amblemi.
TETTV Arşivi

"beynelmileliyet" (uluslararasılık) olarak görüyorlardı. Bu nedenle Meclis-i Umumi temsilcileri hem kendi milletleri, hem de Osmanlı beynelmileliyeti adına konuşuyorlardı.

Meşrutiyet yıllarında kurulan siyasal örgütlerin büyük çoğunluğu İstanbul'da kuruldu. Bunların dışmda Selanik ve İzmir gibi görece gelişmiş kentlerde de siyasal örgütlere rastlandı. Ama çoğu kentte İstanbul'da kurulan derneklerin şubeleri açıldı.

Bu yıllarda kurulan örgütlerin hemen hemen hepsi, siyasetin geniş tanımına girecek nitelikteydi. Her ne kadar bunlar siyasal, fikir-eğitim-kültür, iktisadi-mesleki, hayır-yardım, kadın, gençlik, dinsel, etnik ayrımcı başlıkları altında toplanabilirse de şu ya da bu şekilde siyaset sosyolojisinin alanını oluşturuyorlardı.

Kimi örgütler doğrudan devlet yönetimini üstlenmeyi amaçlayan dar anlamda siyasal partilerdi. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Halaskar Zabitan Grubu, Milli Meşrutiyet Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası ya da Fırka-i Ahrar, Osmanlı Demokrat Fırkası ya da Fırka-i İbad, İttihad-ı Muhammedi Fırkası ya da Fırka-i Muhammediye dönemin siyasal partileriydi. Cemiyet-i Siyasiye-i Osmaniye, Nesl-i Cedid Kulübü, Fedekâran-ı Millet Cemiyeti, Karakol Cemiyeti, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Vahdet-i Milliye Heyeti, Mim Mim Grupları, İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti dar anlamda siyasal derneklerin örneklerini oluşturuyordu. Ancak bunların bir kısmı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde olduğu gibi cemiyet olarak gözükse de siyasal parti niteliği taşıyorlardı. Örneğin Fedekâran-ı Millet Cemiyeti bunlardan biriydi.

Kimi zaman fırkalar ve cemiyetler arası heyetler oluşmuştu. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye bu tür bir siyasal örgütlenmeydi. Osmanlı ittihad ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Ermeni Daşnaksütyun, Rum Cemiyet-i Siyasiyesi, Fırka-i İbad (Demokrat), Arnavut Başkim Kulübü, Kürt Teavün Cemiyeti, Eğin Teavün Kulübü, Bulgar Kulübü, Mülkiye Mezunin Kulübü, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 31 Mart ertesi kurulan Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'de yer aldılar.

Siyasal örgütün geniş tanımına girebilecek fikir-eğitim-kültür dernekleri II. Meşrutiyet yıllarında siyasal düşünce akımlarının oluşumunda etkin katkıları olan cemiyetlerdi. Özellikle milliyetçi düşüncenin yayılımında bu dernekler etkin bir rol oynadı. Osmanlı Hürriyet ve Teavün-i Milli Cemiyeti, Meşrutiyet-i Osmani Kulübü, Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Ocağı, Nesl-i Cedid Kulübü, Halka Doğru Cemiyeti, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Bilgi Derneği, Köylü Bilgi Cemiyeti ve Milli Türk Cemiyeti bunların bellibaşlılanydı.

II. Meşrutiyet'te siyaset dışı bir gelişmeden söz etmek hemen hemen olanaksızdı. Ulusal kimlik arayışıyla etnik ayrımcılığının kesiştiği bir ortamda iktisadi-mesleki dernekler bile siyasal söylemi benimsiyordu. Çoğu kez "milli" sözcüğü bu söylemin en etkin ifade biçimiydi. İstihlâk-i Milli Cemiyeti, İstiklal ve İktisad-ı Milli Cemiyeti, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Cemiyet-i Milliyesi, Çiftçiler Derneği, Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye, Cemiyet-i Müteşebbise, Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti, İktisad Derneği ve Milli Fabrikacılar Cemiyeti iktisadi-mesleki dernekler arasında sivrilmiş olanlarıydı. Hayır-yardım dernekleri arasında yer alan Hilal-i Ahmer ya da Kızılay, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Donanma Cemiyeti gibi örgütleri bile siyasetten ayırmak olanaksızdı. Örneğin Çiftçiler Derneği'nin adı ardında, fesih ertesi güçlü bir İttihatçı siyasal örgüt yapısı oluşmuştu.

II. Meşrutiyet'te siyasal toplumsallaşma büyük ölçüde dernekler aracılığıyla gerçekleşiyordu. Bu amaçla kurulan kadın ve gençlik dernekleri siyasetin alanını kısa sürede genişletti. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, İttihad ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Mamulat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Esirgeme Derneği, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınlarını Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kadın derneklerinin bellibaşlılanydı. Cumhuriyet öncesi kurulan Kadınlar Halk Fırkası bu tür siyasal bilinçlenme sürecinin bir uzantısıydı.

Gençlik derneklerinin hemen hemen tümü paramiliter nitelikli siyasal örgütlerdi. Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri, Genç Dernekleri, Gürbüz Dernekleri, Dinç Dernekleri bunlar arasında yer alıyordu.

II. Meşrutiyet yıllarında islamiyet siyasetin parçasıydı. Batırtın yayılımcı politikasına karşı bir başkaldırıyı simgeliyordu. Bu doğnıltuda oluşan kimlik arayışı Islamiyeti, dernekler aracılığıyla etkin kılmayı amaçlıyordu. Cemiyet-i Sufiye, Teali-i İslam Cemiyeti, Cemiyet-i Müderrisin bunlar arasında sayılabilirdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ve nihayet uluslaşmanın getirdiği ayrılma ya da muhtariyet (özerklik) yanlısı dernekler siyasal örgütler arasındaydı. Görünürde kültür-edebiyat ya da sosyal yardım amaçlı olan bu dernekler çoğu kez özerkliği ve bağımsızlığı amaç edinmişlerdi. Bir kısmı eylemci örgüttü ve hızla örgütlenerek amaçlarını gerçekleştirebilmek için terör yöntemlerine başvurdular. Bunların eylemci boyutlu olanları çoğu kez İstanbul dışında örgütlenmişlerdi; İstanbul'a, Dersaadet Bulgar Meşrutiyet Kulübü, Kürt Teavün Cemiyeti'nde olduğu gibi, kültürel boyutları yansımıştı. Ancak koşullara göre bu derneklerin siyasal boyutları ön plana çıkmıştı. Nitekim Mütareke yıllarında İstanbul'da kurulan ve Kürtleri bağımsızlık doğrultusunda yönlendiren Kürdistan Teali Cemiyeti, hayır cemiyeti olarak kurulan Kürt Teavün Cemiyeti'nin devamı sayılabilirdi. İha el-Arabi, el-Müntediü'l-Edebi, Cemiyetü'l-Kahtaniye ve el-Ahd, İstanbul'da kurulmuş bellibaşlı Arap dernekleriydi. Arnavut kulüpleri, Kürt kulüpleriyle birlikte, İstanbul'da II. Meşrutiyetle birlikte kurulan ilk dernekler arasında yer almışlardı.

1909 Cemiyetler Kanunu, 28 Haziran 1939 günlü Cemiyetler Kanunu'nun yayımına kadar yürürlükte kaldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1909 yasasında bazı değişiklikler yapılmış, bu arada cemiyete girme yaşı 20'den 18'e indirilmişti.

Tek parti döneminde siyasal yapılanmalar büyük ölçüde Ankara'da gözlendi. Devletin başkenti Ankara idi ve siyaset Ankara'da yapılıyordu. Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Millet Partisi, Demokrat Parti Ankara'da kurulmuştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'mn kuruluş yeri ise İstanbul'du. Tek parti döneminin kültür odakları Türk Ocakları ve ardından halkevleri siyasal kimlikten arındırılamayacak örgütlenmelerdi. Özellikle Eminönü Halkevi döneme damgasını vurmuş siyasal-kültürel bir ortamdı.

ZAFER TOPRAK

II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçildi. Bu dönemde genel merkezleri İstanbul'da olmak üzere kurulan siyasal partilerin hepsi değilse bile çoğu sol ve sosyalist eğilimli partilerdi. İstanbul'un sosyal ve kültürel dokusu, bu partilere en çok bu kentte faaliyet alanı tanıyordu. 1946' dan sonra kurulan ve merkezi İstanbul'da bulunan partilerin adları, aşağıda verilen ve Osmanlılardan bu yana kurulmuş olan İstanbul merkezli siyasal teşeküllerin listesinde verilmiştir. 12 Eylül dönemindeki düzenlemelerde ise siyasi partilerin genel merkezlerinin Ankara'da olması mecburiyeti getirildiğinden, İstanbul merkezli siyasal parti kalmamıştır.

İstanbul'da kurulmuş olan siyasal parti ve cemiyetler şunlardır: Fedailer Cemiyeti (Süleymaniyeli Şeyh Ahmed, Arif Bey [Didon Arif], Hüseyin Daim Paşa, 1859); Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Namık Kemal, Kayazade Reşad, 1865); Üsküdar Cemiyeti veya Ali Suavi Komitesi (Ali Suavi, Süleyman Asaf Sopasalan, 1878); Skalyeri-Aziz Bey Komitesi (Kleanti Skalyeri, Aziz Bey, Nakşibend Kalfa, 1878); Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti (Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbekirli İshak Sükuti, 1889; Paris 1889;'Cenevre ve Kahire 1897; Selanik 1908; Selanik 1918); İttihad ve Terakki Fırkası (Talat Bey, Cemal, Enver ve Said Halim paşalar, Ziya Gökalp, Hüseyin Cahid, Hacı Adil, Dr. Nâzım, 1913); Cemiyet-i İnkılabiye (Hamid Bey, Satvet Lütfi, 1904); Selamet-i Umumiye Kulübü (İbrahim Naci, Demokrat Mustafa, Dr. Rıza Abud, 1906); Fedekâran-ı Millet Cemiyeti (Abdullah El Kâzımi, Dr. Ali Saip, 1908); Nesl-i Cedid Kulübü (Nafi Atuf, Arnavut Mustafa Bey, 1908); Türk Derneği (Ahmed Midhat Efendi, Akçuraoğlu Yusuf, Rıza Tevfik, 1908); Osmanlı Ahrar Fırkası (Nureddin Ferruh, Ahmed Fazlı, 1909); Osmanlı Demokrat Fırkası (Dr. İbrahim Temo. Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Rıza Abud, 1909); İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Süheyl Paşa, Said-i Kürdî, Derviş Vahdeti, 1909); Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller) (İsmail Kemal, İsmail Hakkı Paşa, 1909); Heyet-i Müttefika-i Osmaniye (1909); Arnavut Başkim Kulübü (1909); Ahali Fırkası (İsmail Bey, Vasfi Be}-. 1919); Osmanlı Sosyalist Fırkası (Hüseyin Hilmi [İştirakçi Hilmi], Namık Hasan, İsmail Faik, 1910); Türk Yurdu Cemiyeti (Şair Mehmed Emin, Ağaoğlu Ahmed, Dr. Akil Muhtar, Akçuraoğlu Yusuf, 1911); Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Damat Ferid Paşa, Dr. Rıza Nur, Feylesof Rıza Tevfik, Hüseyin Siret. 1911); el-Müntediü'l-Edebî (1911); Türk Ocağı (Ahmed Ferit [Tek], Akçuraoğlu Yusuf, Şair Mehmed Emin, Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp, Köprülüzade Fuad, 1911); Halaskar Zabitan Grubu (Binbaşı Kemal, Kolağası Hilmi, 1912); Milli Meşrutiyet Fırkası (Ahmed Ferid [Tek], Akçuraoğlu Yusuf, 1912); İstihlâk-ı Milli Cemiyeti (Mahmud Esad, Zühdü Bey, 1912); Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti (Dr. Esad Paşa, Baltacıoğlu İsmail Hakkı. 1916); Milli Kongre (1918); Radikal Avam Fırkası (Mevlanzade Rıfat, Muharrir Mazlum, 1918); Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası (Ali Fethi. Hüseyin Kadri, 1918); İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti (1918); Karakol Cemiyetin) (1918); Selamet-i Amme Heyeti (Rıfat Sabit, Mustafa Arif, 1918); Teceddüt Fırkası (Hüsnü Paşa, Yunus Nadi, Dr. Tevfik Rüştü, İsmail Canbulat, 1918); Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti (Ferid Paşa, gazeteci Ali Kemal, 1918); Ahali İktisat Fırkası (Mehmed Nuri, Lütfi Arif, 1918); Selamet-i Osmaniye Fırkası (İsmail Hakkı Paşa, Ferit Paşa, 1918); Kilikyalılar Cemiyeti (1918); Sosyal Demokrat Fırkası (Dr. Hasan Rıza, Cemil Arif, 1918); Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası (İsmail Hakkı, Yahya Adnan ve Ferit paşalar, 1918); Vahdet-i Milliye Heyeti (Ahmed Rıza, Çürüksulu Mahmud Paşa, Abdurrahman Şeref, 1919); Kürdistan Teali Cemiyeti (Seyit Abdülkadir, Dr. Şükrü Mehmed, 1919); Milli Ahrar Fırkası (Asaf Muammer, 1919); İngiliz Muhipleri Cemiyeti^), Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (1919); Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (Ahmed Akif, Edhem Nejat, Dr. Şefik Hüsnü, 1919); Osmanlı İlâ-yı Vatan Cemiyeti (Yahya Adnan Paşa, Raufi Efendi, 1919); Milli Türk Fırkası (Ahmed Ferid [Tek], şair Mehmed Emin, Akçuraoğlu Yusuf, 1919); Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (Şatırzade Hasan Hicabi, 1919); Vilson Prensipleri Cemiyeti (Halide Edip [Adıvar], Refik Halid [Karay], Ali Kemal, Ahmed Emin [Yalman], Yunus Nadi, 1919); Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Müşir Nuri Paşa, Müşir Zeki Paşa, Rıza Tevfik, 1919); Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi (Tayyar Paşa, 1919); Osmanlı Mesai Fırkası (H. Memduh, 1919); Osmanlı Çiftçiler Derneği (Hamdullah Emin Paşa, Esad Paşa); Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti (Rüştü Bey, Cemal Bey, 1919); Teali-i İslam Cemiyeti (İskilipli Mehmed Atıf, Konyalı Abdullah Atıf, 1919); Türkiye Sosyalist Fırkası (Hüseyin Hilmi, Mustafa Fazıl. 1919); İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Ali Haydar, Yakup Kadri, 1919); Amele Fırkası (Amiralzade Cemal Hüsnü, 1919); Mim Mim Grupları (1920); Türkiye Zürra Fırkası (Cevat Rüştü, 1920); Tarik-i Salâh Cemiyeti (Mehmed Tevfik Baba, Yahya Adnan Paşa, 1921); Müstakil Sosyalist Fırkası (1922); Serbest Cumhuriyet Fırkası (Ali Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, 1930); Milli Kalkınma Partisi (Nuri Demirağ, Cevat Rifat Atilhan, 1945); Sosyal Adalet Partisi (1946); Liberal Demokrat Partisi (1946); Türk Sosyal Demokrat Partisi (1946); Türkiye Sosyalist Partisi (Esat Adil Müstecaplıoğlu, Asım Bezircioğlu, 1946); Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (1946); Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (1946); Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (Şefik Hüsnü Değmer, Müntakim Ölçmen, 1946); Yalnız Vatan İçin Partisi (1946); Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (1946); İslam Koruma Partisi (1946); İdealist Partisi (1947); Türk Muhafazakâr Partisi (Cevat Rifat Atilhan, 1947); Türkiye Yükselme Partisi (1948); Müstakil Türk Sosyalist Partisi (Arif Oruç, 1948); Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (Süreyya İlmenH, 1949); Müstakiller Birliği (İsmail Hami Danişmend, Emir Erkilet, 1950); Çalışma Partisi (1950); Demokrat İşçi Partisi (Dr. Orhan Arsal, İbrahim Güzelce, 1950); Bağımsızlar Siyasi Derneği (1951); Türkiye Köylü Par-

Demokrat Parti'nin bir döneme damgasını vuran seçim afişi. *İletişim Yayınları*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tisi (Ethem Menemencioğlu, Tahsin Demiray, 1952); Vatan Partisi (Hikmet Kıvılcımlı, 1954; Emine Kıvılcımlı, 1975); Sosyalist Parti (Alaattin Tiritoğlu, Atıf Akgüç, i960); Türkiye işçi Partisi (1961, M. Ali Aybar, Sadun Aren, Behice Boran; Behice Boran, Nihat Sargın, 1975); Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (Ahmet Kaçmaz, Yalçın Yusufoğlu, 1974); Türkiye Emekçi Partisi (Mihri Belli, Şaban Ormanlar, 1975); Sosyalist Parti (Sosyalist Devrim Partisi) (M. Ali Aybar, Cenan Bıçakçı, 1975); Türkiye işçi ve Köylü Partisi (Doğu Perinçek, Ferit İlsever, 1976).

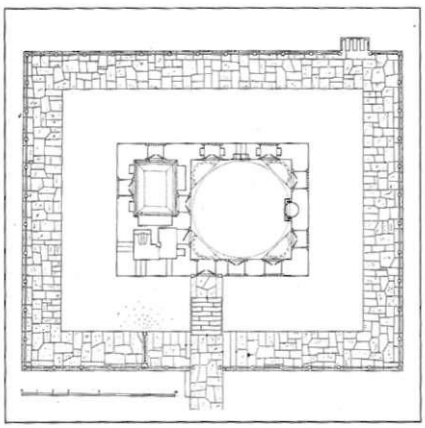
İSTANBUL

SİYAVUŞ PAŞA KÖŞKÜ

Küçükçekmece yolu üzerinde bulunan menzil ve çiftlikler arasında Siyavuş Paşa Bahçesi içinde yer alan kagir köşk bugüne gelebilen nadir bir 16. yy yapısıdır. Siyavuş Paşa'ya ait bu bahçenin bugünkü Eyüp'ün güneybatısında, Çırpıcı ve Hazinedar dereleri arasındaki tepenin doğu yamaçları üzerinde, bir yandan kara surlarına, diğer yandan Bakırköy'e uzanan geniş bir alanı kaplayan Davud Paşa Sarayı'nın(->) bahçesine bitişik olduğu anlaşılmaktadır. Kuruluş yılı kesin olarak tespit edilemeyen bahçenin banisi III. Murad döneminde (1574-1595) üç kez sadrazam olan Siyavuş Paşa idi. Bahçede geniş bir havuz ortasında Mimar Sinan(-<) yapısı olduğu tahmin edilen köşkün yanısıra ahırlar, mutfak, hamam, müstahdem odaları ve su mahzenleri olduğu ileri sürülmektedir.

Köşk büyük bir dikdörtgen havuzun ortasına inşa edilmişti. Bu niteliğiyle Siyavuş Paşa Köşkü, Topkapı Sarayı'ndaki(->) Sinan yapısı III. Murad Köşkü'nü akla getirmektedir. Havuz bir korkuluk ile çevrili set duvarı ile kuşatılmıştı ve etrafında ağaç dizileri bulunuyordu. Bu geniş duvarın bir köşesinde dört konsol taşı üzerine oturarak set duvarından dışarı taşan bir kameriye bulunuyordu. Havuzu ortalayarak yerleştirilmiş olan köşk, geniş ayaklar üzerine oturtulmuş ve bir köprü ile set duvarına bağlanmıştı.

Siyavuş Paşa Köşkü, geniş bir divanhane, yanında küçük bir oda ve abdesthane ile bu servis mekânlarının üzerine gelen bir asma kattan oluşuyordu. S. H. Eldem köşkün örtü ve kubbe kısmının özgün olmadığını iddia ederek ve klasik Osmanlı mimarisinde iç hacimlerin dışa vurulmuş olması tezinden hareketle köşkün restitüsyonunu yapmıştır.

Siyavuş Paşa Köşkü'nün planı.
Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*

Siyavuş Paşa Köşkü
Ali Hikmet Varlık

Siyavuş Paşa görevden azlolunduktan sonra son günlerini burada geçirmişti. Bahçe ve köşk, daha sonraları padişahların ve elçilerin kabul törenlerine de sahne olmuştu. Örneğin IV. Mehmed (hd 1648-1687) 1676'da Edirne'den İstanbul'a döndüğünde devlet erkânı tarafından burada karşılanmış ve 1691'de İstanbul'a gelen Tatar elçisine bahçe ve köşk tahsis edilmişti. 17. ve 18. yy'lar boyunca miriye geçmiş olduğunu gördüğümüz bahçe ve köşk, Abdülmecid zamanında (1839-1861) Barutçubaşı Levon Efendi ailesine armağan edilmiş ve I. Dünya Savaşı sonrası barutçubaşının kâtibi tarafından Milli Emlak Müdürlüğü'ne intikal etmişti.

Bibi. Eldem, *Türk Evi,* II, 172-173; Erdoğan, *Bahçeler,* 160-161.

TÜLAY ARTAN

SİYAVUŞ PAŞA MEDRESESİ

Eminönü İlçesi'nde, Odunkapı ve Kepenekçi yokuşları ile Kepenekçi Sokağı tarafından çevrelenen yapı adası üzerindedir. Karşısındaki Hoca Hamza Mescidi'nden dolayı Hoca Hamza Medresesi olarak da anılan yapı, bu çevrede 16. yy'dan kalan önemli eserlerden biridir.

III. Murad döneminde (1574-1595) üç kez (1582-1584; 1586-1589; 1592-1593) sadrazamlık görevinde bulunan Siyavuş Paşa tarafından, 1580'de, doğum yaparken ölen eşi, II. Selim'in kızı Fatma Sultan adına yaptırılmıştır. Yapım tarihini belirleyen bir kitabesi yoktur. Odunkapı Yokuşu üzerinde yer alan avlu kapısı üzerindeki kitabe yeri işlenmeden bırakılmıştır. Ataî'ye göre Siyavuş Paşa'nın eşi Fatma Sultanin yeni medresesine ilk müderris 999/1591'de atanmıştır. Fatma Sultan adına düzenlenen Cemaziyülâhır 998/Nisan 1590 tarihli vakfiyede akliye ve nakliye bilimlerinin okutulacağı, bir dershanesi ve öğrencilerin kalacağı 15 odası olan bir medrese yapılmasından söz edilmektedir. Tarihsiz olmakla birlikte, daha sonra yazıldığını sandığımız Fatma Sultan vakfıyla ilgili başka bir belgede, müderrise ve öğrencilere verilecek gündelikler belirtilmekte ve öğrenci sayısı 13 olarak verilmektedir. Bugün medresede 14 hücre sayılabilmektedir. Buna dayanarak her hücrede bir öğrencinin kaldığı, helalara bitişik olan 14. hücrede ise yapının temiz tutulmasıyla görevli ferraşın barındığı ileri sürülebilir.

Mimar Sinan'ın eserleri arasında Siyavuş Paşa'nın yaptırdığı saraylar ve türbesi yer almakta, medrese bulunmamaktadır. 17. yy İstanbul'u hakkında değerli bir kaynak olan Evliya Çelebinin *Seyahatname'sin*de medreseye hiç değinilmemekle birlikte, Süleymaniye'nin kuzeyinde bulunan Siyavuş Paşa Sarayı hakkında ayrıntılı gözlemde bulunulmuş; özellikle mutfak ve ahırı çok övülmüştür. Sarayın bütün deniz ayağının altında olacak biçimde Halic'e hâkim bir konumda yer aldığı, avluları, şahnişinli odaları, 7 hamamı, 50 esnaf dükkânı olduğu Evliya Çelebi'nin *Seyahatname'*sinden öğrenilmektedir. 1688'de çıkan bir yangında saray yanmış, medresenin bazı yerleri de hasar görmüştür. Fatma Sultan vakfı mütevellisinin yaptığı onarım harcamalarıyla ilgili bir arşiv belgesine göre, onarım ve yenileme çalışmaları 1693-1697 arasında gerçekleştirilmiştir. C. Loos'un 1710 tarihli İstanbul görünümünde medrese çevresi çeşitli teraslara oturan konaklarla doludur. Süleymaniye'den Haliç kıyısına doğru önce Salis ve Rabi medreselerinin kuzey cepheleri, bir alt seviyede Siyavuş Paşa Sarayı, onun altında medrese yer almaktadır. Ne yazık ki Süleymaniye'nin eteklerindeki bu görkemli saraydan geriye hiç iz kalmamıştır. Bugün çok değişmiş bir çevre ile kuşatılan medrese ise uzun yıllar ihmal edilmiş olmasına karşın, dirençle ayakta durmaktadır.

Muhtemelen Davud Ağa'nın(-0 eseri olan yapı, özenli tasarımı, malzemesi ve ayrıntıları ile dikkati çekmektedir. Süleymaniye'den Halic'e doğru inen Odunkapı Yokuşuna set çekercesine, dik olarak yerleştirilen medrese, arazinin eğimi nedeniyle batıya doğru yüksekliği artan bir bodrum üzerinde yükselmektedir. Üst ve alt sokak kotları arasında yaklaşık 10 m bir fark olan yamuk planlı arsaya yerleşme zorlukları, ustaca çözümlenmiştir. Kepenekçi Sokağı'ndan girilen bodrum, arazinin eğimine bağlı olarak, döşemeleri farklı seviyelerde olan dört ayrı mahzen olarak düzenlenmiştir. Aynı zamanda bir istinat duvarı olan kuzey duvarı, hücre birimlerinin ritmini tekrar eden, şevli payanda düzeniyle desteklenmiştir.

Arsanın düzensiz geometrisi nedeniyle medresenin planı herhangi bir şemaya bağlı değildir; özel bir çözüm sergilemektedir. Dershane doğuda, hücre dizilerinin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ucundadır; hücreler yamuk planlı avlunun üç yönü boyunca dizilmiştir. Revaklar yok olduğu için özgün durumları hakkında temizlik ve araştırma yapmadan kesin bir şey söylenememektedir. Ancak kalan izlere dayanarak, Şemsi Paşa Medresesi'ndekine benzer biçimde, ahşap çatılı olduğu ileri sürülebilir; dershane giriş cephesinde ahşap bir saçağı taşıdığını sandığımız kancalar durmaktadır. Genel yerleşme düzeninde dershane ve ona bitişen 6 hücre kıbleye yöneltilmiş; batıya doğru kıvrılan duvarın bu kesimine medreseye ait 2 hücre yerleştirilmiştir. 1941 tarihli Pervititch haritasında yapının bu köşesinde, girişleri batı yönünden olan, hücrelerden daha büyük boyutlu iki kapılı kagir bir yapı gösterilmiştir. Üzerlerine binalar yapıldığı için bu mekânlar incelenememektedir. Fatma Sultan vakfı veya Siyavuş Paşa Sarayı ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bu binaların bodrumları medresenin diğer bölümleriyle aynı özelliği göstermekte ve mahzen olarak kullanılmaktadır; dolayısıyla medreseyle yapısal ilişkileri kesindir. Avlunun batı yönünde bir hücre ile iki kubbeyle örtülen, ocak nişi gibi iç donanımı ve avluya penceresi bulunmadığı için hela-gusülhane olabileceğini düşündüğümüz bir mekân yer almaktadır. Batı dizisinin güney ucunda, medrese tarafından girişi olmayan fakat şimdi ara duvarı yıkılarak medreseyle ilişkilendirilen, döşemesi daha üst seviyede bir hücre bulunmaktadır. Tepesindeki filgözlerine bakılarak bu mekânın hamam gibi kullanılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Taşbaskı *19- Yüzyıl Haritası* 'nda da medresenin batısındaki sokağın Külhan Sokağı olması, bu yönde bir hamamın varlığını desteklemektedir. Üzerinde 5 hücrenin yer aldığı güney kolu, arsanın güney sınırını izleyerek yaklaşık doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Halic'e inen yamacın eğimi nedeniyle bu dizideki 5 hücre kısmen zemine gömülüdür; dışarıya pencere açılamadığından güney duvarı sağır bırakılmıştır. Medresenin bu yöndeki çevre duvarının yükseltilmiş olması, daha üst seviyeden bakışlara karşı medrese avlusunun mahremiyetinin korunmak istendiğine dikkat çekmektedir. Yükseltilen çevre duvarı çatı sularının serbestçe akmasını önlediğinden, duvarın kubbe aralarına karşı gelen kısımlarına çörtenler yapılarak sorun çözümlenmiştir.

Avluda şadırvan vb öğe kalmamıştır. Sepet ve sandalye deposu olarak kullanılan dershane harap durumda olmasına karşın görkemini korumaktadır. Güneybatı yönüne açılan girişte yan söveler kalmamıştır. Basık kemerli olarak mermer lento taşı mesnetsiz durmaktadır. 682x690 cm boyutlarında, kareye yakın planlı dershanenin kıble duvarının ortasında üst pencere kemer seviyesine kadar yükselen, üstü malakari taçla bezeli, mukarnaslı bir mihrap yer almaktadır. Kuzey cephesinde üç alt, üç üst pencere düzeni uygulanmıştır. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmaktadır. Dışta özgün örtüye ait yalnız köşe sofalarında izler kalmıştır. Alem kırılmıştır.

Yaklaşık olarak 340x354 cm boyutlarındaki hücrelerin ara duvarlarında ocaklar yer almaktadır. Bu duvarlarda ocağın iki yanında iki alt, iki üst nişle tekrarlanan bir düzen oluşturulmuştur. Bir sıra taş, üç sıra tuğladan oluşan almaşık dokulu kuzey cephesinde iki alt, iki üst pencere düzeni uygulanmıştır. Mermer söveli olan alt pencerelerin tuğladan üstten teğetli sivri kemerleri vardır; kemer aynaları tuğla dolguludur. Tuğla kemerli olan üst pencereler alışılandan daha küçük boyutlardadır. Avlu cephesinde kapı ve pencere kemerlerinde basık kemerler kullanılmıştır. Korunabilen pencere söveleri mermerden ve profillidir. Pandantifli kubbelerle örtülü olan hücrelerin kurşun örtüleri kalmamış, üstte kalın bir toprak birikintisi oluşmuştur. Ocakların bacalarının şapkaları düşmüş, yalnız tuğla gövde kısımları yer yer korunmuştur.

1869'da işler durumda olan medresenin 1914 tespitlerinde öğrencilerin barınmasına elverişli olmadığı ileri sürülerek, yeniden yapılması önerilmiştir. Pervititch'in 1941 tarihli planından anlaşıldığına göre medresede yoksullar barınmaktadır. Bu haritada kuzeybatıda arsa olarak gösterilen alan da aslında Siyavuş Paşa Sarayı kompleksine ait olmalıdır. 1970'lerde avluya briketten kulübeler yapılmış ayrıca hücrelere ara katlar eklenerek daha fazla seyyar satıcının burada kiracı olarak barmdırılmasma çalışılmıştır. Avlu ve hücreler şu anda eklerden arındırılmışlarsa da yapının kubbelerindeki ağaçlar temizlenmeyi, oyulmuş duvarlar acil müdahaleyi beklemektedir.

Bibi. *TSM Arşivi,* D. 4501; *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,* Defter no. 732, s. 295, sıra 254'te kayıtlı Fatma Sultan binti Sultan Selim adına Siyavuş Paşa tarafından düzenletilen tarihsiz vakfiye; Evliya, *Seyahatname.* II, (1969), 25; Ataî, *Hadaiku*7- *Hakaik,* 649; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 110; *Sicill-i Osmani,* III, 116; H. D. Andreasyan, "Eremya Celebi'nin Yangınlar Tarihi", *TD,* S. 27 (1973)°, 83; Ayverdi, *İstanbul Haritası,* B 4; J. Pervititch, *Sigorta Planı,* Eminönü Pafta 69 (1941); Danişmend, *Kronoloji,* III, 63; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri,* 420; Cezar, *Yangınlar,* 343; Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri,* 372-374; Kütükoğlu, *Darü'l-Hilafe,* 65; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 48; Uluçay, *Padişahların Kadınları,* 42; S. Genim, "Sinan'ın Sivil Yapıları", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri,* I, İst., 1988.

ZEYNEP AHUNBAY

SİYAVUŞ PAŞA TÜRBESİ

Eyüp'te, Camiikebir Caddesi'nde, Sokollu Mehmed Paşa Türbesi ve Medresesi'nin karşısmdadır.

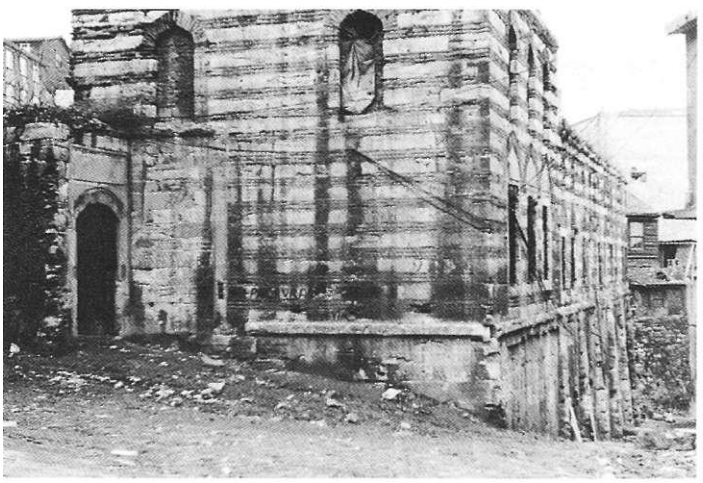
Türbede yatan Siyavuş Paşa, Hırvat veya Macar asıllıdır. II. Selim'in (hd 1566-1574) kızı Fatma Sultan ile evlenmek suretiyle saraya damat olmuştur. Hazine kethüdalığı, mirahurluk, yeniçeri ağalığı ve Rumeli beylerbeyliği yaptıktan sonra 1582'de sadrazam olmuştur. 1584'te azledilmiş, 1592'de yeniden sadrazam olmuştur. Yeniçeri isyanlarının onun uğursuzluğuna bağlanması ile 1591'de tekrar azledilmiş ve Üsküdar'daki bahçesine çekilmiştir. 1602'de vefat etmiştir.

Türbe Mimar Sinan'ın eseridir. *Tezkiretü'l-Ebniye'âe* Sinan'ın Siyavuş Paşa ve evlatları için olmak üzere iki türbesi zikredilir. Ancak, iki ayrı türbe yoktur, Sinan'ın 1582-1584'te Siyavuş Paşa'nın çocukları için yaptığı türbede, 1602'de Siyavuş Paşa da toprağa verilmiştir. Türbenin dışındaki yan pencere kemerinde bulunan 1011/1602-03 tarihli kitabeye dayanılarak yapının Mimar Davud Ağa'ya mal edilmesi yanlıştır. Bu, türbenin yapım tarihi değil, Siyavuş Paşa'nın vefat tarihidir.

Türbe dıştan onaltıgen planlıdır, içeride ise sekizgene dönüşür. Kubbe bu sekizgene oturmuştur. Türbenin önünde iki sütuna oturan kubbeli bir yapı vardır. Yapı kesme küfeki taşındandır, kemerlerde pembe somaki dönüşümlü olarak kullanılmıştır. İki katlı pencere düzeninde alt kat pencereler içeriye dolap şeklinde yansımıştır. Köşeler ve duvar yüzeyleri silmelerle bölünmüştür.

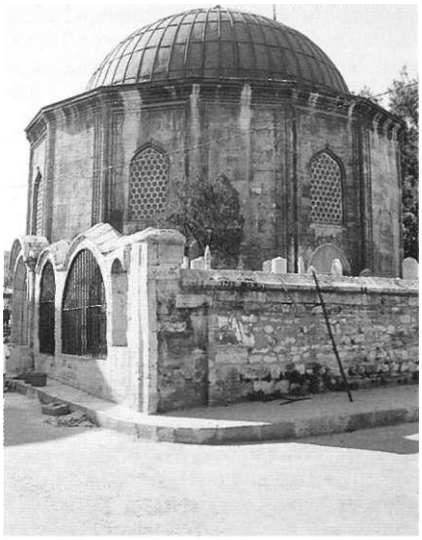
İç süslemesi, özellikle devrinin sıraltı dekorlu çinilerinin seçkin örnekleri bakımından zengindir. Pencere alınlıkları ve bunların üstünü dolaşan kuşak, yazı dekorludur (Âyetü'l-kürsî). Ayrıca, girişin iç tarafında hatayiler ve yukarıda kandil desenli çiniler, benzeri bulunmayan orijinal örneklerdir.

Türbede ikisi ahşap sanduka ve dokuzu mermer lahit olmak üzere 11 mezar vardır. Ahşap sandukalardan biri Siyavuş

Siyavuş Paşa Medresesi
Zeynep Ahunbay

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Siyavuş Paşa Türbesi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Paşa'ya aittir. Mermer lahitler çift meyilli mermer kapaklıdır ve kemerli kaidelere otururlar. Kapakların bazılarında Kelime-i Tevhid, üçünde ise Siyavuş Paşa'nın evlatlarına ait olduklarını belirten yazılar vardır (Abdülkadir bin Siyavuş Paşa 990/1582; Ahmed bin Siyavuş Paşa 989/1581; Süleyman Bey bin Siyavuş Paşa 994/1586). Lahitlerin çeşitli yüzeylerinde, çoğu çiçek motifleri olmak üzere kabartma süslemeler vardır.

Yapı, 1940'lardan başlayarak 1970'lere kadar süren restorasyondan sonra oldukça iyi durumdadır. Kalem işleri yenilenmiştir. Çinilerin ise bir kısmı kırılmış veya yerinden düşmüştür.

Bibi. Unsal, *Türbeler,* 85; Akakuş, *Eyyûb Sultan,* 230-233; Goodwin, *Ottoman Architecture,* 280, 330; Sözen, *Mimar Sinan,* 264; Kuran, *Mimar Sinan,* 329; Demiriz. *Türbeler,* 68-71.

YILDIZ DEMİRİZ

SKİLİTZES, İOANNES

(11. yy'ın ikinci yansı) Bizanslı saray memuru ve tarihçi.

811-1057 arasını anlatan tarih eseri ve bunu süsleyen minyatürlerle tanınır.

Yaşamına ilişkin bilgiler azdır. *Sinopsis Historiarum* adlı eserine bakılırsa "kuropalates" (şerefli bir unvan) ve "drungarios tes vigías" (muhafız alayı komutam) idi. Bazı yazarlar 1092'de aynı görevleri ifa etmiş İoannes Thrakesios ile Skilitzes'in aynı kişi olduğunu ileri sürerler.

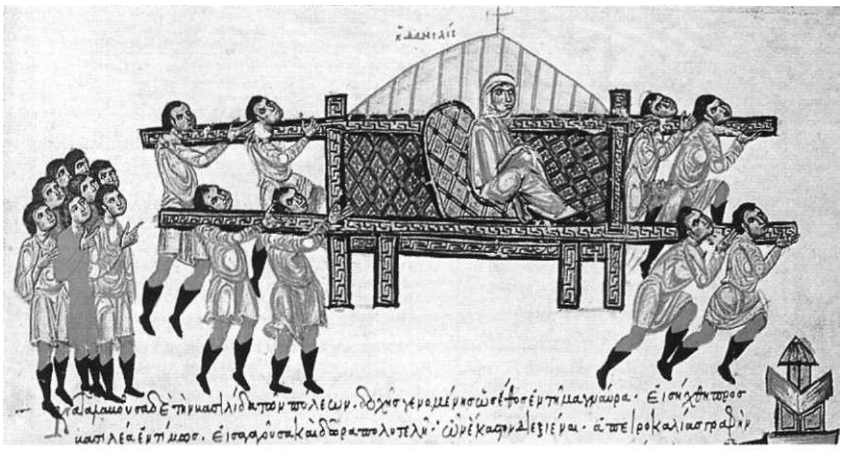
Skilitzes'in eseri, 8. yy yazan Teofanes'in(->) tarihinin devamı niteliğindedir. Skilitzes, Teofanes'i en güvenilir tarihçi olarak kabul ederken aralarında Mihael Psellos'un(->) da bulunduğu çağdaşları ile karşılaştırır.

Skilitzes. günümüze ulaşmamış sayısız kaynaktan yararlanmış, kitabın bölümlerini de farklı üsluplarda kaleme almıştır. Örneğin II. Nikeforos Fokas'ı (hd 963-969) ele alan bölümde başvurduğu kaynakların vardığı sonuç ile yazarın imparatora karşı takındığı tutum arasında çelişki vardır. Skilitzes bu bölüm için Fokas sülalesinin bir tür vekayinamesi (kronik) olan bir eserden ve Leon Diakonos adlı bir yazardan yararlanmıştır. IV. Mihael'i(->) (hd 1034-1041) anlatan bölüm birbiriyle ilintili kısa parçalarm art arda dizilmesiyle vakanüvistçe yazılırken (ki bu Teofanes'in tarzıdır), İX. Konstantinos(->) dönemi (1042-1055) oldukça uzun fakat kronolojik açıdan fakir bölümlerle betimlenmiştir. Skilitzes'in baş kişisi olan Katakalon Kekaumenos adlı general ise muhtemelen yazarın yakm olduğu biriydi.

Orijinal metinden 11-12. yy yazarı Kedrenos'un yaptığı bir çeviri ile tanınan yazarın eserinden 12. yy'da yapılan ve *Skilitzes Yazması* adıyla tanınan bir kopya, Madrid Milli Kütüphanesi'nde saklanmakta olup, Bizans saray törenleri, savaş aletleri, deniz ve kara taşımacılığı hakkında çok değerli 574 adet minyatürü içermektedir. Bunların 100 kadarının orijinal olduğu sanılmaktadır. Bazı araştırmacılar *Scylitzes Continuatus* denilen ve 1057'den 1079'a kadar dönemi anlatan yazmaların da ona ait olduğunu ileri sürerler.

Bibi. I. Thurn, *Ioannis Scylitzes Synopsis Historiarum,* Berlin-New York, 1973; B. Prokic, *Die Zusatze in der Handschrift des Johannes Skylitzes,* Münih, 1906; D. I. Polemis, "Some Cases of Erroneous Identification in the Chronicle of Skylitzes," *Byzantinoslavica,* S. 226 (1965), s. 74-81; Ostrogorsky, *Bizans,* 432-434; E. T. Tsolakis, *Skylitzes Continuatus,* Selanik, 1968 (Grekçe); A. Grabar-M. Manoussacas, *L Illustration du Manuscrit de Skylitzes de la Bibliothèque de Madrid,* Venedik, 1979.

AYŞE HÜR

Madrid Ulusal Kitaplık'ta bulunan Skilitzes yazmasından bir minyatür; Bizanslı soylu kadın Danielis tahtırevan ile giderken, 9. yy.
Galeri Alfa

SOCIETÀ OPERAIA

İstanbul'da İtalyan Levantenlerince kurulan ve günümüze değin varlığım sürdüren kültür kulübü.

Società Operaia di Muttuo Soccorso Derneği İtalya'dan siyasi mülteci olarak gelmiş bulunan Garibaldi yanlısı ve hepsi işçi olan 41 kurucu üye tarafından 17 Mayıs 1863'te kuruldu. Örgütün asli başkanlığı Giuseppe Garibaldi'ye verilirken, onursal başkanlığına Mazzini getirilmiştir. Derneğin müdavimlerinin dilinde ise kulübün adı Dopo Lavore (iş sonrası) idi. Kuruluş amacı İtalyan kolonosi içindeki işçilere, fakir, yaşlı ve korunacak durumdakilere yardım etmek olan dernek, bu amaç etrafında birçok çalışma yaptı, konserler, balolar düzenledi; İtalyan kolonisi içinde müzik, tiyatro dernekleri ve bir de orkestra kurdu. Yardımları sadece koloni ile sınırlı kalmadı; gerekli hallerde Osmanlı Devleti'ne, İtalya'ya ve yabancı ülkelere de yardımlarda bulunmuş olan kuruluş, günümüzde de aynı amaç doğrultusunda işlevini sürdürmeye çalışmaktadır.

Kurulduğu 1863'ten 1886'ya kadar farklı binalarda (önce İngiltere Sefareti'nin karşısında, sonra Tünel Jurnal Sokağı'nda) çalışmalarım sürdüren dernek, 1884'te bugün halen mevcut olan binasını yaptırmak üzere Beyoğlu'nun merkezinde bir yer satın almıştır. Caterina Lebon'dan satın alınan arsa ile yanındaki üç eski ev yıktırılarak yaptırılan bugünkü binanın tasarımı Alexandre Vallaury'ye, uygulaması ise Bottarlini'ye aittir.

2 Kasım 1884'te binanın temeli atılmış, inşa sırasında yapının temeline anı olarak içinde II. Abdülhamid ve Kral I. Umberto ile yönetim kurulu başkanı ve üyelerinin adlarını taşıyan belgeler, İtalyan ve Türk paraları, derneğin ana sözleşmesi, dernekten söz eden günlük bir gazetenin bulunduğu bir şişe konulmuştur. İnşaatı yaklaşık 1 yıl süren yapı, 1886'da, Società Operaia derneğinin yeni binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. II. Abdülhamid derneği vergiden muaf tutmuştur. 1882'de ölmüş olan Garibaldi artık derneğin daimi manevi başkanıdır. Bugün Beyoğlu İlçesi, Asmalımescit Mahallesi, 2. pafta, 303 ada, 40 no'lu parselde (eski 1473 ada, 53 parsel), 2-4 kapı numaraları ile kayıtlı bulunan bina İstiklal Caddesi'ne bağlanan Deva (eski Eczacı) ve Perükâr (eski Latin) çıkmazlarına cepheli olup Meşrutiyet Caddesi üzerindeki Fresko Pasajı, Pinto Apartmanı ile İstiklal Caddesi üzerindeki 4. Sigorta Hanı'na bi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tişiktir. Yapıldığı 1886'dan günümüze kadar çok fazla değişiklik geçirmeden gelebilen bina, bodrum, zemin ve iki normal kat olmak üzere üç katlıdır. İçinde, kütüphane, okuma, bilardo, yemek ve yönetim kurulu toplantıları için salonlar bulunan binada, ayrıca kalabalık resepsiyonlar için de büyük bir salon vardır. Sahne ve balkonu olan bu büyük salonda İtalya'nın önemli günlerinde ve önemli kişilerin İstanbul'a gelişlerinde davetler düzenlenmiş, İtalyan kolonisinin toplantı yeri olarak kullanılmıştır.

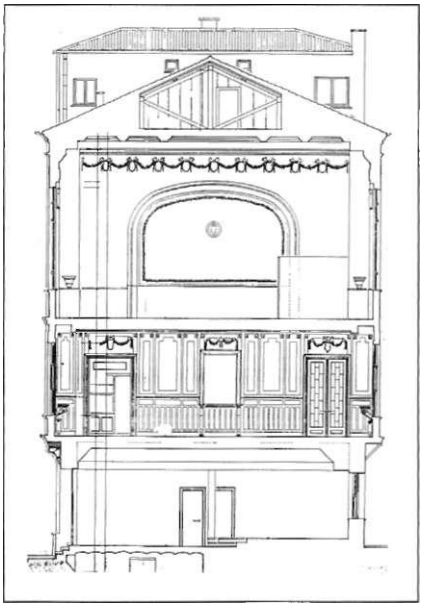
Yapıldığı dönemde, binanın tamamı dernek olarak faaliyet gösterirken, bugün sadece birinci katı bu amaçla kullanılmaktadır. Zemin ve ikinci kat derneğe gelir getirmesi amacıyla kiraya verilerek, zemin kat restorana, ikinci kat ise özel bir şirketin yemekhanesine dönüştürülmüştür.

Yapının içinde, duvarlarda madalyonlu girlandlar düz ve kasetli tavanlarda stilize bitki motiflerinden oluşmuş neoklasik etkili eklektik bir süsleme tarzı görülürken, dış cephelerde bariz bir üslup özelliği göze çarpmamaktadır.

Bugün Società Operaia'mn kütüphane ve arşivinde tarihi değeri olan birçok belge muhafaza edilmektedir.

Bibi. A. Mori, *Gli Italiani a Costantinopoli,* Milano, 1906; Società Operaia 1884 ve 1886 yılları yönetim kumlu toplantı tutanakları.

HALE TOKAY

Società Operaia binasının kesiti.
RölöveH. Sezgin -H. Tokay

SOFCU HANI

Eminönü İlçesi'nde, Nuruosmaniye Caddesi ile Tavuk Pazarı Sokağı'nm kesiştiği köşede, kısmen Haznedar Ham'nın arsası üzerinde inşa edilmiştir. Bulunduğu alanın şekline uyan yapı, bir cephesiyle Nuruosmaniye Caddesi'ne açılmakta, batı kenarı medrese yapısı ile sınırlanmaktadır.

Bitişik nizam konumu, Kapalıçarşı yakınında inşa edilmesi ve aynı alandaki hanlarla mimari benzerliğiyle 18. yy'a tarihlenebilen yapı iki katlı olarak inşa edilmiştir.

Sofcu Hanı
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Sofcu Hanı, arsa durumuna uyan plan yorumuyla ve beşik tonozlu bir giriş mekânıyla avluya açılmakta, günümüze çok harap durumda ulaşan avlu revakları iki katlı düzenlemesi ve taş merdivenleriyle dikkati çekmektedir.

Üst kat revakları tuğla-derz dokulu yuvarlak kemerli olup, bu kemerleri taşıyan payeler de tuğla-derz dokulu olarak taşıyıcı sistemi oluşturmaktadır. Zemin kat revaklarmdaki taşıyıcı sistemin farklı olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Zemin kattaki mekânları çok değişmiş olmasına karşılık dikdörtgen kapı söveleri, bu mekânların birer kapı ile revak altına açıldıklarını gösterir. Üst kat mekânları ise birer kapı ve pencere ile revaklara açılmaktadır. Ocak nişleri günümüze ulaşmayan mekânların beşik tonoz örtü sistemine sahip olduğu anlaşılır.

Yapıda Nuruosmaniye Caddesi'ne açılan cephede taştan yay kemerli kapı açıklığı ile taş-tuğla-derz sıralardan oluşan cephe üstte tuğladan kirpi saçak friziyle sonlanır.

Avlu cephelerinde tuğla-derz dokulu payeler ve kemerler dışındaki yüzeylerde moloz taş ve tuğla hatıllara yer verilmiştir. Avluda beşik tonoz örtülü bir bodrum da bulunmaktadır. Özgün durumundan çok şey kaybederek günümüze ulaşabilen bu ticaret yapısı, bulunduğu ticari alandaki diğer hanlarla ortak kaderi paylaşmaktadır.

Bibi. Güran. *İstanbul Hanları,* 136-137.

GÖNÜL CANTAY

SOFİA LİMANI

Bugünkü Kumkapı mevkiinde bulunan önemli bir Bizans limanı. Tarih boyunca, İulianos'un Limanı, Kontoskalion ya da Kontoskelion Limanı, Osmanlı döneminde ise Kadırga Limanı olarak tanınmıştır.

Antik çağda, Konstantinopolis'in bir ticaret merkezi olarak önemi, Haliç üzerinde, Neorion(->) (bugünkü Sirkeci) civarındaki korunaklı limanlarından kaynaklanıyordu. 330'da kentin Konstantinopolis adıyla yeniden kurulmasından sonra daha geniş kapasiteli limanlara ihtiyaç doğması üzerine Marmara kıyısındaki açık körfezde ileride Theodosius Limam(->) ve Sofla Limanı adıyla tanınan iki büyük liman kurulmuştu.

Bunlardan Sofia Limanı, aslında İulianus(-0 döneminde **(361**-363) yapılmıştı ve onun adını taşıyordu. 420'lerin ikinci yarısına ait bir çeşit resmi tanıtım kitabı olan *Notitia urbis Constantinopolitanae'* de(-») liman "yeni liman" olarak zikredilir. Aynı kaynakta sözü edilen ve Yunan alfabesindeki sigma (C) biçiminde olan revağın limana ait bulunması muhtemeldir.

I. Anastasios(->) döneminde (491-518) İulianos'un Limanı temizlendi ve büyük bir mendirekle korunaklı hale getirildi. Limanı süsleyen İulianos'un heykeli, 535'te düşerek yıkıldığında yerine bir haç dikilmişti.

Bu liman, II. İustinos (hd 565-578) ve karısı Sofia'nm 570'lerin ikinci yarısında başlattıkları sanılan yoğun restorasyon faaliyetine atfen Sofia'nın Limanı olarak anılmaya başladı. Sofia Limanı, yalnızca Kumkapı'daki Kadırga Limanı bölgesini değil, aynı zamanda doğuya, Küçük Ayasofya'ya kadar uzanan düz kıyı şeridini de kapsıyordu. Yeni liman, Sofia'nın, kocasının ve başka önemli kişilerin heykelleri ile süslenmişti. Sofia, liman yakınlarında bir saray yaptırdı ve kocası II. Iustinos'un ölümünden (578) sonra burada yaşadı. Bu saray, 582-593 arasında, II. İustinos'un halefi Tiberios'un karısı dul Anastasia'yı da konuk etmiştir.

Herakleios(-») (hd 610-641), İmparator Fokas'ı (hd 602-610) tahtından indirmek için bir donanma ile Kartaca'dan Konstantinopolis'e geldiğinde, karaya Sofia Limanımda ayak basmış ve karargâhını buraya kurmuştu.

Theodosius'un Limanı gibi, Sofia Limanı da her zaman körfezdeki alüvyonlu birikintiler tarafından tehdit edildi. Bilinmeyen bir zamanda, limanın tüm doğu yakası iptal edildi ve duvarlarla çevrildi. Bu olay olasılıkla, deniz surlarının büyük bölümünün onarıldığı ve tahkim edildiği Teofilos(->) döneminde (829-842) meydana gelmişti. Artık küçülen yeni limanın güneydoğu köşesindeki 44 numaralı kule de, VI. Leon(-0 zamanında (886-912) onarım gördü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Orta Bizans döneminden itibaren, Sofia'nın Limanı, aynı zamanda Kontoskalion (kısa iskeleli) ya da bazen Kontoskelion olarak adlandırılmaya başladı. Kontoskelion adının, III. Leon(->) döneminde (717-741) yaşamış Kontoskelis'in (kısa bacaklı) adından bozma olduğu yolundaki hikâye tümüyle uydurma olmalıdır. Öte yandan bazı eski haritalarda görüldüğü gibi, burada Sofla ve Kontoskelion gibi bağımsız iki küçük limanın inşa edilmiş olması da pek olası değildir.

Sofia Limanı'nda yapılan son büyük restorasyon VIII. Mihael **(1261**-1282) ve II. Andronikos Paleólogos (1282-1328) dönemlerindedir. Liman, Bizans'ın sonuna dek imparatorluk donanmasının ana üssü idi. Geç dönemde, 9- yy'da faaliyetine son verilen limanın bir bölümü, tersane ve askeri malzeme deposu olarak kullanıldı. Deponun kuruluş tarihi belli değildir fakat Teófilos döneminden hemen sonra olmalıdır.

Konstantinopolis'in Osmanlılarca fethinden (1453) sonra, Sofla Limanı hem liman hem de askeri malzeme deposu olarak kullanılmaya devam etti. Limanın bu dönemdeki adı Kadırga Limanı'dır. 1513'te, Osmanlı donanmasının merkez üssü, Kasımpaşa'daki Tersane-i Amire'ye nakledildikten sonra limanın faaliyetine son verildi ve 1570'te, civarda bir sarayı ve camii bulunan ve limandan yükselen kötü kokulardan rahatsız olan Sokollu Mehmed Paşa'nın emri üzerine dolduruldu fakat eski limanı çevreleyecek duvarlar hiçbir zaman inşa edilmedi.

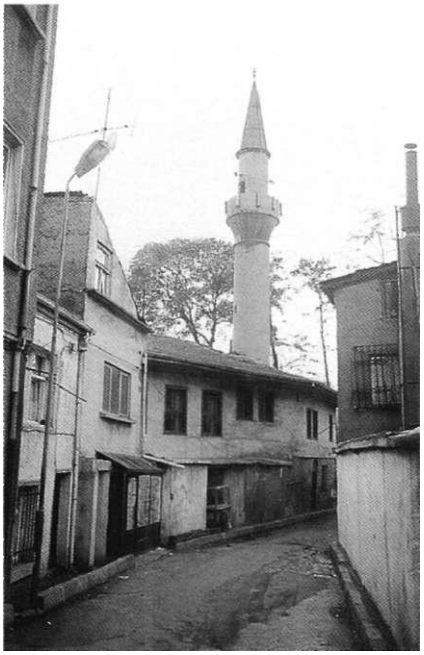
Bibi. Dirimtekin, *Marmara Surları*. 55-58; Janin, *Constantinople byzantine*. 228-234; A. Stauridu-Zaphraka, "Kontoskalion ve Heptaskalon" (Yunanca), *Byzantina,* S. 13 (1985). s. 1303-1328: A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos.* Bonn, 1988. s. 436-438, 483-484, 570-578.

ALBRECHT BERGER

SOFULAR CAMÜ

Fatih İlçesi'nde, Sofular Caddesi ile Molla Hüsrev Sokağı'nm kesiştiği köşede, Şeyh Süleyman Tekkesi karşısmdadır.

Banisi Şeyhülislam Molla Hüsrev Efendi'dir. Yapıbânisinin isminden dolayı "Molla Hüsrev Mescidi" olarak tanınmaktadır. 865/1460'ta inşa edilen yapı çeşitli onarımlarla günümüze ulaşmış, 17. yy'm ikinci yarısında minber ilavesiyle camiye dönüştürülmüştür. Bugünkü görünümünü ise 1920'lerde Trabzonlu hayırsever bir kadının yaptırdığı tamiratla almıştır. Dikdörtgen planlı, kagir duvarlı cami, geniş bir kiremitli çatıyla örtülmüştür. Çatılı camiler içinde en büyük olanlarındandır. Mihrap kısmı dışarıya taşkın kare biçimlidir. Ayrıca mihrap bölümü yine dışarı taşkın bir biçimde yapılarak kuvvetle vurgulanmıştır. Mihrap duvarının alt kısımda dört, mihrap çıkıntısının sağında ve solunda ikişer tane, mihrabın yanlarında ise iki tane dikdörtgen, sade bir şekilde yapılmış pencere bulunur. Doğu ve batı duvarının alt kısımları sağır bırakılan mescidin, bu cephelere ait üst kısımlarında ise beşerden on tane üstlük adı verilen tepe penceresi bulunmaktadır ki. pek rastlanmayan bu durum yapı için orijinaldir. Kuzeybatı tarafında camiye bitişik olarak yeniden inşa edilen minare taştan tek şerefelidir. Tuğladan inşa edilmiş eski minare çarpık bir biçimde yapılmış olan son cemaat yerinin ortasında kalmıştır. Caminin içerisinde bulunan altı tane direğe oturan ahşap mahfil II. Mahmud döneminden (1808-1839) kalmadır ve ampir üslubundadır(-»). Ahşap minberi ***Hadtka'ya*** göre IV. Mehmed zamanında (1648-1687) Ahmed Paşanın oğlu Girit Valisi Mehmed Bey koydurmuştur.

Sofular Camii
Ertan Uca, 1994/TETTVArşivi

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka*. 136: Barkan-Ayverdi; *Tahrir Defteri,* 165: Ayverdi, *Fatih III*. 463-464; Öz, *İstanbul Camileri,* 123; *Fatih Camileri,* 174.

EMİNE NAZA

SOFULAR HAMAMI

Fatih İlçesi'nde, Sofular Caddesi ile Molla Hüsrev Sokağının kesiştiği köşede, Sofular Camii'nin(->) karşısında yer almaktadır.

II. Bayezid dönemine (1481-1512) ait olduğu söylenen hamamın yaptıranı ve yapım tarihi bilinmemektedir. Farklı plan özelliklerine sahip kadınlar ve erkekler kısımlarından oluşan bir çifte hamamdır.

Sofular Caddesi üzerinde yer alan kapıdan geçilerek erkekler bölümünün dikdörtgen planlı soyunmalığma girilir. Soyunmalık çift kat halinde düzenlenmiş, ahşap bölmelerle ayrılan, camlı otuz yedi küçük soyunma odasından oluşur. Zemini mermer kaplı olan bu bölümün giriş aksı üzerinde, kare formlu ve çift çanaklı bir h a m yer alır. Bu havuzun üzerinde sekizgen gövdeli, ahşap bir aydınlık feneri mevcuttur. Soyunma bölümünden ılıklık bölümüne geçişi sağlayan kapının solunda, orijinalinin yerine günümüzde siyah ve beyaz mermer kullanılarak yapılmış olan bir çeşme bulunur.

"L" planlı ılıklık bölümü, birbirine sivri kemerli kapılarla bağlı üç bölümden oluşur. Aynalı tonozla örtülü dikdörtgen planlı orta bölüm, yarım duvarlarla bölmelerle ayrılmış, geniş bir mekândır. Sağda pandantifti kubbe ile örtülü, dört kurnalı kare bir mekân, solda ise orta bölüme dik gelişen, aynalı tonozlarla örtülü temizlik mekânları ile tuvaletler bulunur.

Sıcaklığa iki yanında uzun sedirlerin bulunduğu eyvana açılan bir kapıyla geçilir. Sıcaklık bölümü, merkezinde altıgen formlu mermer bir göbektaşının bulunduğu ve altı ayak üzerine sivri kemerlere oturan büyük bir kubbenin örttüğü orta mekân ile bu mekânın kenarlarına yerleştirilmiş aynalı tonozlarla örtülü, üçer kurnalı altı eyvandan oluşur. Giriş eyvanının iki yanından kare planlı halvet hücrelerine geçit veren kapılar açılmıştır. Tromplu kubbeli iki halvetin dörder kurnası, girişin sağında bulunan halvetin su deposuna açılan bir penceresi mevcuttur.

Molla Hüsrev Sokağı üzerinde yer alan kapı ise kadınlar bölümünün dikdörtgen planlı soyunmalığma açılır. Üç kat halinde düzenlenen soyunmalık, ahşap bölmelerle ayrılmış, camlı yirmi altı odadan oluşur. Oldukça yüksek olan ahşap tavanı pasak ve geometrik süslemelidir.

Ilıklık bölümü pandantifi) kubbe ile örtülü, enine dikdörtgen planlı bir mekân olup yarım duvarlarla ayrılmış birer kurnalı bölmelerden oluşur. Ayrıca girişin sağından, beşik tonozlu bir koridorla, kubbeli tuvalet mekânına ulaşılır.

Ilıklığın solundan alçak bir kapı ile sıcaklığa geçilir. Sıcaklık bölümü, merkezinde kare formlu mermer bir göbektaşının bulunduğu enine uzanan kubbeli orta mekân ile girişin sağmda bulunan sivri kemerle ayrılmış ve pandantif kubbeli bir eyvandan oluşur. Ayrıca bu eyvanın iki yanında kare planlı ve tromp kubbeli birer halvet hücresi yer almaktadır. Halvetlerde ve eyvanda dörder tane olmak üzere sıcaklıkta on dokuz kurna mevcuttur.

Bibi. Demircanlı, *Evliya Çelebi,* 412, 413; N. Köseoğiu. "İstanbul Hamamları". *TTOKBelleteni,* S. 128 (1952), 7-11: *Fatih Camileri,* 308.

YASEMİN SUNER

SOFULAR TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde, Sofular semtinde, İskender Paşa Mahallesi'nde, Sofular Caddesi ile Sofular Tekkesi Sokağı'nm kavşağında, semte ve tekkeye adım vermiş olan caminin karşısında yer almaktadır (bak. Sofular Camii).

İstanbul'un en eski Halvetî tekkelerinden olan bu tesis **16.** yy'm başlarında Şeyh Süleyman-ı Rumî tarafından kurulmuştur. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 'nde ve Zâkir Şükrî Efendi'nin *Mecmua-i Tekâyâ* 'sında yer alan kayıtlardan Şeyh Süleyman-ı Rumî'nin Edirneli, Şemseddin adında bir şahsın oğlu ve Mesud-i Acemî adında bir şeyhin halifesi olduğu, vakfiyesinin **916**/1510'da Rebiyülevvel ayının ortalarında tescil edildiği anlaşılmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mecmua-i Tekâyâ'daki şeyhler listesinde eksikler bulunmakta, zaman içinde meşihatın birçok tarikat arasında el değiştirmiş olduğu görülmektedir.

Şeyh Süleyman-ı Rumî'den sonra halifesi Şeyh Ekmeleddin Efendi (ö. 1577) posta geçmiş, bu postnişini de kendi halifesi Rusçuklu Şeyh Mustafa Beşanî Efendi (ö. 1597) izlemiştir. Dördüncü postnişin Koğacızade Şeyh Mehmed Efendi'yi (ö. 1Ö17) izleyen 4 kişinin adları söz konusu listede bulunmamakta, ancak bu arada Halvetîliğin Sinanî koluna bağlı olduğu rivayet edilen, musikişinas Mehmed Müstakim Efendi'nin (ö. 1709) hem bu tekkede hem de yakında yer alan Alâeddin Tekkesi'nde şeyhlik yaptığı bilinmektedir (bak. Alâeddin Mescidi ve Tekkesi). Sofular Tekkesi'nin dokuzuncu postnişini, Balat-Eğrikapı arasındaki Gülşenî Tekkesi'nin banisi, bu tarikatın Sezaî koluna bağlı Gürcü Şeyh Ali Efendi'nin (ö. 1773) halifesi Şeyh Hafız Mustafa Efendi'dir (ö. 1791). Mustafa Efendi'den sonra Celvetî tarikatından Mudanyalı Şeyh Yakub Efendi (ö. 1808) ile oğlu Şeyh Mehmed Nureddin Efendi (ö. 1849) meşihat görevini üstlenmişler, adı geçen iki şeyh aynı zamanda Alâeddin Tekkesi'nde de postnişin olmuşlardır. M. Nureddin Efendi'nin vefatını müteakip Sofular Tekkesi'nin postu, Halvetîliğin Şabanî koluna bağlı Geredevî (Halilî) şubesinin kurucusu Geredeli Şeyh Halil Efendi'nin (ö. 1858) halifelerinden Şeyh Ömer Fuadî Efendi'ye (ö. 1857) intikal etmiş, kendisinden sonra büyük oğlu Şeyh Abdullah Rüşdî Efendi (ö. 1881), küçük oğlu Şeyh Yakub Efendi (ö. 1902) ve Yakub Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Salahaddin Efendi bu görevi sürdürmüşlerdir.

Kaynaklarda birçok başka adla da (Ekmel, Süleyman Ekmeleddin, Şeyh Hafız, Şeyh Süleyman Efendi, Şeyh Süleyman Halife) anılan Sofular Tekkesi'nin ayin günü 1256/1840 tarihli *Âsitâne'ds.* pazar, Bandırmalızade A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90 tarihli ***Mecmua-i Tekâyâ'smda.*** cuma olarak belirtilmiştir. Ayin günündeki bu değişiklik tekkenin meşihatında gözlenen tarikat değişikliği ile açıklanabilir. Dahiliye Nezaretimin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde tekkede 6 erkek ile 2 kadının ikamet ettiği kayıtlıdır.

Sofular Tekkesi'nin günümüzde kısmen mevcut olan binaları 19- yy'ın ikinci yarışma aittir. Kareye yakın dikdörtgen bir alana (13,50x13 m) yayılan ana bina kagir duvarlı, basık tavanlı bir bodrum katı üzerine oturur. Özgün kullanım amacı tam olarak tespit edilemeyen bodrum katında, yemekhane (taamhane) olması muhtemel geniş bir mekânla iki adet kare planlı oda tespit edilmektedir. Tevhidhane, türbe ve meydan odası niteliğinde bir mekânı barındıran zemin katın girişi doğu cephesindedir. Dikdörtgen açıklıklı girişi izleyen ufak taşlığın sağında, aynı zamanda tevhidhane ile bağlantılı meydan odası, solunda dört adet ahşap şeyh sandukasını barındıran türbe yer almaktadır. Gerek meydan odası gerekse de türbe, ahşap iskeletli duvarlarla inşa edilmiş, duvarlar içeriden bağdadi sıva, dışarıdan ahşap kaplama ile donatılmıştır. Dördü doğuya, biri güney, ikisi giriş taşlığına (kuzeye) açılan toplam yedi adet dikdörtgen açıklıklı pencereye sahip olan türbeden tevhidhaneye de üç adet pencere açılmış, böylece Sofular Tekkesi'nde de tarikat yapılarına has ibadet mekânı-türbe bağlantısı kurulmuştur.

İç düzenlemesi ve mimari öğeleri ile alelade bir mescidin özelliklerini yansıtan, dikdörtgen planlı tevhidhanenin güney ve batı duvarları kagirdir. Güney duvarının ekseninde yarım daire planlı mihrap, bunun yanlarında, yuvarlak kemerli iki büyük pencere, batı duvarında da aynı türde dört pencere sıralanır. Mekânın kuzey duvarı boyunca iki katlı mahfiller uzanmakta, dört adet ahşap dikme, kadınlara tahsis edilen fevkani mahfili taşımaktadır. Kadınlar mahfili, mihrap ekseninde kavisli bir çıkma ile genişletilmiş ve çubuklu korkulukla sınırlandırılmıştır. Kırma çatı ile örtülü olan, günümüzde kız Kuran kursu olarak kullanılan ana binanın kuzeybatısında yer alan girift planlı, tek katlı, ahşap selamlık binası ile yeri tespit edilemeyen harem binası tarihe karışmıştır. Ana binanın kıble yönündeki hazireyi, tekkenin ilk inşa döneminden kalmış olması muhtemel, almaşık örgülü bir duvar kuşatmakta, söz konusu duvarda kesme küf eki taşından sövelerin çerçevelediği, kare açıklıklı ve demir parmaklıklı pencereler sıralanmaktadır. Hazirede gömülü olanlar arasında, 19- yy'm Divan şairlerinden Çerkeş Şeyhizade Kazasker Mehmed Tevfik Efendi de (ö. 1901) bulunmaktadır.

Bibi. Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 310, no. 1807; Çetin, *Tekkeler,* 584; Ayvansarayî, *Hadîka,* 1,136; *Âsitâne,* 7; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* I, 60-61, no. 88; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 3; *Ihsaiyat II,* 21; Zâkir, *Mecmua-i Tekâvâ,* 20; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 141; H. Göktürk, "Ekmel Tekkesi", *İSTA,* IX, 4980; *Fatih Camileri,* 210-276; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 88.

M. BAHA TANMAN

SOĞANAĞA MESCİDİ

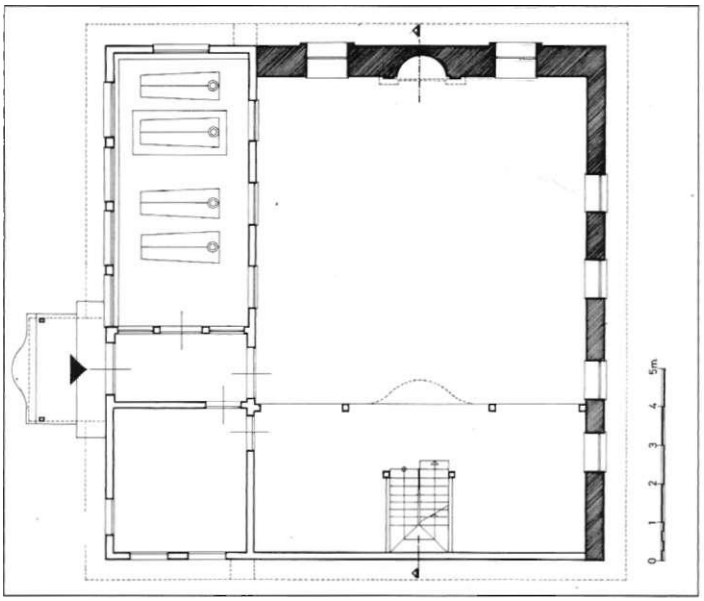
Eminönü İlçesi'nde, Beyazıt'ta, Soğanağa Sokağı ile Nur Sokağı'nm kesiştiği köşededir.

Banisinin II. Bayezid'in (hd 1481-1512) soğancıbaşısı Sinan Ağa olduğu rivayet edilmektedir. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 'ndeki vakfiyesi 919/1514 tarihlidir. Bu vakfiyeye göre, 10.000 akçe nakit, Nişanca'da 15 hücreli 3 dükkanlı bir kervansaray, dükkânlar, evler, imam ve müezzin için evler vakfedilmiştir. Mescidin yenileme kitabesi vardır. Cümle kapısı üzerindeki mermer üzerine oyulmuş iki satırlık sülüs celisi kitabeden, mescidin 1329/1911' de yandığı ve 1331/1912'de yeniden inşa edildiği yazılıdır. Bu sırada devrinin üslubuyla kagir olarak yapılmıştır.

Bina yaklaşık 8x8 m ebadındadır. Çatılı ve geniş saçaklıdır. Sağda olan minaresi kısa ve güdüktür. Kesme taştan olan kare kaidesinin ilk yapısmdan olma ihtimali kuvvetlidir. Cümle kapısı önünde rüzgârlık şeklinde bir çıkıntı yapılmıştır. Bu çıkıntının sağ ve solda birer penceresi ve sivri kemerli bir girişi vardır. İçeride basık kemerli asıl cümle kapısı bulunmaktadır. Yenileme kitabesi bu kapı üzerindedir. Mescidin sol duvarında üç, diğerlerinde ikişer, sağ duvarında da biri örülü iki penceresi vardır. Duvar kalınlıkları yaklaşık 70 cm kadardır. Tavanda birbirini dik olarak kesen dört ana kiriş mevcuttur. Ancak, kirişler ve aralarındaki göçertme hacimler ve göbek ahşap kaplanmış ve çıtalarla çeşitli geometrik desenlerle süslenmiştir. Mahfil, iki ahşap direk üzerindedir. Mihrap, dilimli olarak yapılmış ve boyanmıştır. Minber de ahşaptan ve boyalıdır. Mescidin sol tarafında iki kabir kalmıştır. Bunlardan birisinde Soğan Sinan Ağa Camii mütevellisi Halil Ağa cariyesinin adı geçmektedir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 135; Öz, *İstanbul Camileri.* I. 123: Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 130-131; Yüksel, *Bâyezid-Yavuz,* 291.

İ. AYDIN YÜKSEL

Sofular Tekkesi'nin ana binasının planı.
M. Baba Tanman, 1980

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

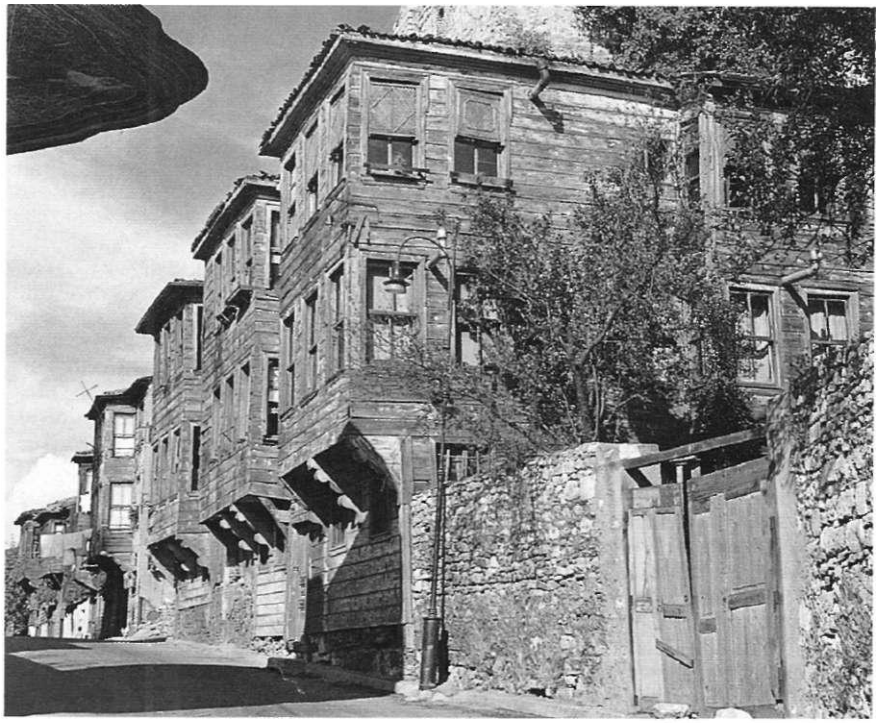
SOĞUKÇEŞME SOKAĞI

Eminönü İlçesi'nde, Ayasofya ile Topkapı Sarayı surları arasındaki Sur-ı Sultani'ye(->) yaslanmış olan 12 evle, 1 Roma sarnıcının yer aldığı bu sokağın ilk kez 18. yy'da biçimlendiği tahmin edilebilir. Bu düşünceyi doğrulayan iki kanıttan biri, bugün İstanbul Kitaplığı olarak yeniden inşa edilmiş olan en büyük parsele sahip evin tapusuna ait araştırmada, 18 Şaban 1198/1782 tarihli eski bir alım satım belgesinin bulunmasıdır. İkinci kanıt, sarnıç cehpesine monte edilen ve sokağa adını veren çeşmenin 1800 tarihini taşımasıdır. Burada tarihi 18. yy'dan daha eskiye giden bir yerleşim olsaydı, bir su hayratının da daha önce yapılacak olduğu kabul edilebilir.

Burada oturan nüfus, karşıdaki Ayasofya ve arkadaki Topkapı Sarayı ile ilgili kişilerdi. Saray kapısı tarafındaki birinci ev, Nazikî Tekkesi şeyhinin hanesiydi ki bu adı taşıyan ailenin bireyleri günümüzde de yaşamaktadır. Zamanla ve özellikle hanedanın Dolmabahçe'ye taşınmasından sonra bu sosyal dokuda değişim olmuş ve İstanbul'un orta sınıf tabakasından diğer aileler de ev sayısı sınırlı olan bu iç sokağa yerleşmişlerdir. Bunlara bir örnek, sokağın ortasında Ayasofya'nın aşevlerinin eski kapısının tam karşısına gelen 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün doğduğu evdir. Komtürk'ün babası Şûra-yı Devlet azasıydı.

19. yy'da İstanbul'a gelen yabancı gezginler ve ressamlar, o zamanki tenha ama dağınık ve girift şehirde kolayca karşılarına çıkan bu yol ile özellikle ilgilenmişler ve eserlerine geçirmişlerdir. İngiliz ressam Levvis'in 1830'lar başına ait litografyası, sadece saray yönündeki ilk yapının (Nazikî Tekkesi), üstü kireç sıvalı ilk evin bir Anadolu konutu karakterine sahip olduğunu, onun devamındaki bütün evlerin bugünkü görünümlerine kavuşmuş olduklarını belgeliyor. Bu bütünlük ve iç tutarlılık, 19401ı yıllara kadar değişmeden kaldı. O tarihten itibaren, bütün bu evlerde oturan aileler çıktıkça, yerlerini yoksul kesim işgal etti ve oda oda kiralama dönemi başladı. Bu kullanım, hepsi ahşap olan evleri hızla tahrip etti. 1970'lere gelindiğinde, sura yaslanmış 12 bina ile yokuş tarafında, sol koldaki 3 ahşap ev, tam anlamıyla enkaza dönmüş bulunuyordu. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Kürsüsü'nün öncülüğünde, Kültür Bakanlığı ve Anıtlar Yüksek Kurulu burayı özel bir dikkatle ele aldılar. Binaların rölöveleri *Resmi Gazetede* yayımlandı ve sokağın aynen yapımı zorunluluğu böylece hukukilik kazandı. Evlerin beton apartmanlara dönüşmesi, böylece engellenmiş oldu. Fakat bu yasal ama soyut kalan koruma, pratikte somut bir sıhhatleştirme girişimini getirmedi ve ne sahiplerine ne de kamu idarelerine, sonuç alacakları bir finans kaynağı sağlanabildi.

1984'te, az ilerideki Reji Nazırı Konağı'nı aynı üslubu içinde bir otele (Yeşil Ev) dönüştürmüş olan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, bu örneğin doğurduğu ilgi ve kazandığı uluslararası başarı üzerine 1985 programında Soğukçeşme Sokağı'na öncelik verdi. Kurumun kamulaştırma yetkisinin bulunmayışı, programı çok zorlaştırdı. Yokuş tarafındaki ilk bina 4.000.000 liraya satın alınmışken, hemen inşaata geçildiğinden, son mülk eve 100.000.000 lira ödenmesi durumu çıktı. Tekke. Vakıflar İdaresi'nin mülkiyetinde bulunduğundan, bu idareyi razı etmek gerekti. Bir formül ile haneyi yıkıp aynen inşa eden kurum, bunu devlete bağışlamakla beraber, kullanım için ayrıca kesintisiz kira ödemeyi üstlendi.

Soğukçeşme Sokağı'nın restorasyon öncesi (üstte) ve sonrasında iki görünümü. *Erkin Emiroğlu (üst), Nazım Timuroğlu*

Yokuş başındaki sarnıç, tavanına yakın hizada toprak ve moloz dolmuş durumdaydı ve oto tamir atölyesi olarak kullanılıyordu. Burası satın alınıp onarımına geçildiğinde 10 m derinliğe sahip olduğu görüldü. Ancak yeni zemin, 7 m'de atıldı. Anıtlar kurulunun izni ile bu mekâna bir ocak eklenerek meydana çıkan salon, bir antik Roma lokantası üslubunda döşendi.

1986'da yeni haliyle açılan sokak, 10 mimara projelendirilmiş olarak, saray yönünden girişte, sağ kolda 9 binada, pansiyon tipi oteli, 1 kitaplığı ve lokanta haline getirilen sarnıcı içerir. Yokuşta sarnıçtan sonra yine sağda, bir personel evi ve ona bitişik, ancak dıştan kurumca onarılmış, özel mülkiyette kalan eski bir ev vardır. İnişte, sol kolda, bir dönümlük arsada, kısmi betonlamalarla yozlaştırılmış ve "mail-i inhidam" hale gelmiş, eskiden konak olan 4 katlı bir bina bulunmaktaydı. Aynı arsada bir de Roma dönemi eseri olması gereken ve solda, içeride iki kolonun taşıdığı tonozlar içinde güzel bir taş oda ile sağdan bir merdivenle inilen derin bir mekân keşfedilmiştir. Burası iç diyaframlarla bölünmüş olduğu için, bir sarnıç olması ihtimali de zayıftır. Kültür mercilerinde ve üniversitede herhangi bir kaydı ve hakkında bilgi bulunamamıştır. Derindeki mekân, kurumca zemine sac tanklar konularak su deposu yapılmış, soldaki tipik ve güzel taş oda ise onarılarak "bar" haline getirilmiştir. "Mail-i inhidam" ve betonlaşmış bina ise

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sökülerek ve bir üst katı projeye konulmayarak eski fotoğraflarının belgelediği konak görüntüsü ile yeniden inşa edilip 1994'te otel olarak açılmıştır. İnişte, solda bu bahçeden sonra yer alan kaba bir beton yapı, kurumca bir devlet bankasından fahiş fiyata satın alınabilmiş ve ahşap kaplanıp panjurlanarak çevreye uyumu sağlanmıştır. Ondan sonra inişte, solda, harap haldeki 3 ahşap yapı daha durmaktadır.

Yeni sokak, İstanbul turizmindeki ve kültür yaşamındaki yerini almıştır. Adını suyu serin bir çeşmeden alan bu yol, beton bir apartman binasının yer almadığı, yazık ki hâlâ tek kalan bir "İstanbul sokağı" halindedir.

ÇELİK GÜLERSOY

SOĞUKÇEŞME SOKAĞI SARNICI

Eminönü İlçesi'nde, Ayasofya yapılar topluluğunun kuzeyinde, Alemdar Caddesi'nden Bâb-ı Hümayun Caddesi'ne çıkan Soğukçeşme Sokağı'nın ortalarına yakın bir yerde ve yolun sol kısmında bulunmaktadır. Sokağa adını veren 1216/1801 tarihli İsmail Efendi (Nazır) Çeşmesi'nin, zengin süslemeli aynataşı ve tarih kitabesi bu sarnıcın dış duvarına monte edilmiştir.

P. G. İnciciyan İstanbul'un 18. yy'daki durumunu anlatan kitabında bu sarnıçtan bahseder ve içinde iplikçilerin çalıştığını söyler. A. D. Mordtmann ise *Esquisse topograhique de Constantinople* adlı eserinde bu sarnıca yer vermiştir. İhtifalci Mehmed Ziya da 20. yy'ın başlarından aynı yapıyı incelemiş, Mordtmann'ın görüşleri ile ilgili olan bazı aksayan noktalan da işaret ederek kendi fikrini belirtmiştir.

Sarnıç yakın bir zamana kadar (1985) oto tamirhanesi olarak kullanılıyordu. Bu tarihte, Türkiye Otomobil ve Turing Kurumu tarafından, bu sokaktaki tarihi evler ile birlikte koruma altına alınarak restore edilmesi için girişimde bulunulmuş, 1985-1987 arasında yapılan çalışmalarda, zamanla içine dolan 7 m yüksekliğindeki toprak tabakası temizlenerek asıl zemine inilmiş, duvar ve örtü sistemi pekiştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında yapının orijinal hali korunmuş, sadece kuzey duvarına bitişik bir şömine ilave edilmiştir. Bu sarnıç halen taverna olarak kullanılmaktadır.

Bugün Sur-ı Sultaniye bitişik durumdaki Soğukçeşme Sarnıcı oldukça kalın duvarlara sahip masif bir yapıdır. Bu haliyle, bu mıntıkada meyilli olan araziyi düzleyerek, üzerinde olması gereken binaya alt yapı teşkil eden bir sarnıç olduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Mordtmann, sarnıcın doğu duvarında bulunan birtakım nişleri göz önüne alarak, bu yapının küçük bir ibadethane olabileceğini belirtmişse de Mehmed Ziya'nın da haklı olarak bu görüşe itiraz ettiği gibi, bu nişler ne bir apsis biçimine uygundur, ne de bir apsis kadar derindirler. Mehmed Ziya'nın da belirttiği gibi, zeminden bu kadar aşağıda, bir mahzenden farksız olan bir yapmın şapel olabilmesi mümkün değildir. Hattâ üst yapısının bir ibadethane olması ihtimali dahi kuvvetli değildir. Ama bu bölgedeki önemli bir binaya teras teşkil ettiğine muhakkak gözüyle bakılabilir.

Sarnıcın içindeki su toplama bölümü düzgün dikdörtgen planlı ve 16,30x10,75 m ölçülerindedir. Önünde bir seki bulunan girişi, batı kısa kenarında yer almaktadır. İki sütun sırasından oluşan altı sütunlu bir yapıdır. Kalın gövdeli mermer sütunların başlıkları çok sade ve kesik piramidal biçimli, masif bloklardır. Boyutlarının ve biçimlerinin birbirlerinden farklı oluşu, bunların toplama malzeme olduğunu göstermektedir. Bunlarla bağlantılı olan kemerler, pandantifler vasıtasıyla örtü sistemine ulaşır. Sarnıcın örtüsü basık çapraz tonoz şeklindedir. Sarnıcın yüksekliği 12 m kadar olup, bu kısmın 3 m'si bugünkü toprak seviyesinden yukarıdadır. Bu seviyede açılmış olan, güney duvarındaki dört tane pencere ve kuzey duvarındaki üç menfez vasıtasıyla içerisi aydınlanmaktadır. Doğu duvarı, oldukça geniş iki sathi niş ile hareketlendirilmiş olup bazı kemer bağlantıları ile sarnıç batıdan ve kuzeyden mekân parçalarıyla irtibatlanmıştır. Tüm duvarlar, kemer ve tonozlar harç tuğla işçiliğine sahiptir. Destek sistemi ise mermerdendir.

Bu sarnıcın karşısında, sokağın diğer kenarına yakın bir yerde, yine teras teşkil etmek için yapılmış olan iki sütunlu küçük bir sarnıç daha bulunmaktadır. Girişi yine batıdan olan, üzeri çapraz tonozlu bu sarnıç, yanındaki bir başka mekân ile bağlantılıdır. Üzeri beşik tonozla örtülü olan bu iki bölümlü mekânın bir ayazma olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kısımlar ise bugün bar ve erzak deposu olarak kullanılmaktadırlar.

Bibi. Ziya, *istanbul ve Boğaziçi,* II, 29, Mordtmann, *Esquisse;* Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I, 222; inciciyan, *İstanbul,* 72-73; Ç. Gülersoy, *Soğukçeşme Sokağı,* İst., 1987, s. 6; S. Eyice, "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", *STAD,* 5 (1989), s. 8; Ö. Ertugrul, "İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi" (istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi), İst., 1989, s. *268-*272; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 442.

ENİS KARAKAYA

Yeni Cami önündeki sokak fotoğrafçılarından biri.
Cengiz Kabraman arşivi

SOKAK FOTOĞRAFÇILARI

"Seyyar fotoğrafçı", "şipşakçı", "alamünit fotoğrafçı" da denmiştir.

Özellikle, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra nüfus kâğıtlarına ve resmi belgelere getirilen fotoğraf kullanma mecburiyeti sonucunda, fotoğraf çekenlerin sayısı arttı. Artık stüdyoların dışında, bir sokağın köşesinde veya adliyelerin, tapu dairelerinin civarında çalışan fotoğrafçılar çoğalmaya başladı. Sokak fotoğrafçılarının kullandığı ne yapıldığı yer, ne tipi belli olan makinelerin ahşap kısımları genellikle canlı sarılara, kırmızılara boyanır, ahşap üçayaklar üzerine oturtulur. Karanlık odası kendi içinde bulunan kutunun üzeri, daha önce çekilen başarılı fotoğraflardan örnekler yapıştırılarak bir anlamda vitrin görevini görür. Bu küçücük yüzey, fotoğrafçının hem vitrini, hem sergi alanıdır. Fotoğrafçı siyah kolluklarını giyip, kutunun iki yanından ellerini sokarak karanlıkta fotoğraf kâğıdını yerine yerleştirir. Sonra arka camda beliren görüntüyü kontrol etmek için siyah, büyük bir örtü ile bakar. Sağ eli ile objektifin önündeki kapağı kaldırır, sol eli ile havada işaretler yaparak oraya bakılmasını sağlar. Kendi pratiğine göre saptadığı bir zaman dilimi içinde kapağa birkaç daire çizdirir ve tekrar objektifin üzerine takar. Önce görüntü kâğıdın üzerine "arap"

Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı'nın içinden bir görünüm.
Enis Karakaya, 1994

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(negatif) olarak çıkar. Makinenin üzerine konan bir ön aygıtla tekrar çekilerek pozitife dönüştürülür. Kutunun içindeki yıkama işleminden sonra havlu ile kurulanır. Her kenar bir makas darbesi ile düzeltilip biraz daha kuruması beklenerek müşteriye hafif nemli olarak verilir. Makineler pratiktir. Kutunun yanındaki kayıştan omuzlanarak sırta alınır. Ahşap üçayak katlanarak koltuk altına sıkıştırılır.

Hemen her kentin sokak fotoğrafçıları olmakla birlikte, en ünlüleri tstanbul'unkilerdir. Bu ünün, fotoğrafçıların elde ettiği sonuçlardan mı, istanbul'a olan ilgiden mi kaynaklandığı pek belli değildir. Vesikalık kullanımı dışında, askerliğini bu kentte yapanların ve taşradan gelenlerin İstanbul'da bulunduklarını belgelemek için çektirdikleri fotoğraflar da vardır. Bu fotoğrafların çekimi ise özel bir fonun önünde yapılır. Arka duvara fon olarak gerilen siyah bezde yarım daire biçiminde yazılı "İstanbul hatırasf'nın nedense "s" ve "n" harfleri ısrarla sağ-sol olarak terstir. Fonun üzeri genellikle çiçek, kuş motifleri ile süslenir. Yazı ve süsler, fonun önündeki ahşap iskemleye oturtulan müşterinin başında taç gibi durur.

Sokak fotoğrafçıları kentin çeşitli yerlerine dağılmış olmakla birlikte, yoğun olarak Taksim ve Eminönü civarında bulunurdu. Bu fotoğrafçıların içinde en ünlüsü, 40 yıl fotoğrafları Taksim Alanı'na bakarak yıkayıp, kesip kurutan Arsin Usta'ydı. 1978'de yaşlandığı için Avustralya'ya çocuklarının yanına göçtü.

Otomatik vesikalık çeken makineler gibi yeni tekniklerin gelmesiyle sokak fotoğrafçılarının sayısı da azaldı. Yaşlanan usta fotoğrafçılar yerlerini genç çıraklarına devredemez oldular. Yitip giden pek çok şeyle birlikte İstanbul'un simgelerinden biri haline gelmiş olan sokak fotoğrafçıları da yok olmaktadır.

ENGİN ÖZENDES

SOKAKLAR

Kent içindeki asıl fonksiyonu, yerleşme alanlarındaki yaya ve taşıt ulaşımına hizmet etmek olan, en az iki yanından yapılarla ya da yapı adalarıyla sınırlandırılmış ve Batı'nın standart ölçülerine göre uzunluğu eninin en az üç katı olması gereken kentsel alanlardır. İstanbul'un sokak dokusu tarih içinde spontane ve organik olarak gelişmiştir ve bu spontane kuruluş içinde, özellikle de Türk döneminde, geometrik alansal düzenlemelere gidilmemiştir.

Roma ve Bizans Dönemi

Bugünkü İstanbul'un ilk çekirdeğini oluşturan Bizantion(->) kurulmadan önce, yine bugünkü İstanbul'un kapladığı alanlar içinde, farklı zamanlarda kurulmuş Grek koloni şehirleri bulunmaktaydı (Halkedon, Hrisopolis, Sykae). Fakat, fiziksel özellikleri ve sokak dokuları hakkında fazla bilgi olmayan yerleşmelerin hepsi sonradan Konstantinopolis adını alan büyük ortaçağ şehrinin gelişmesiyle onun dış mahalleleri olarak kalmıştır.

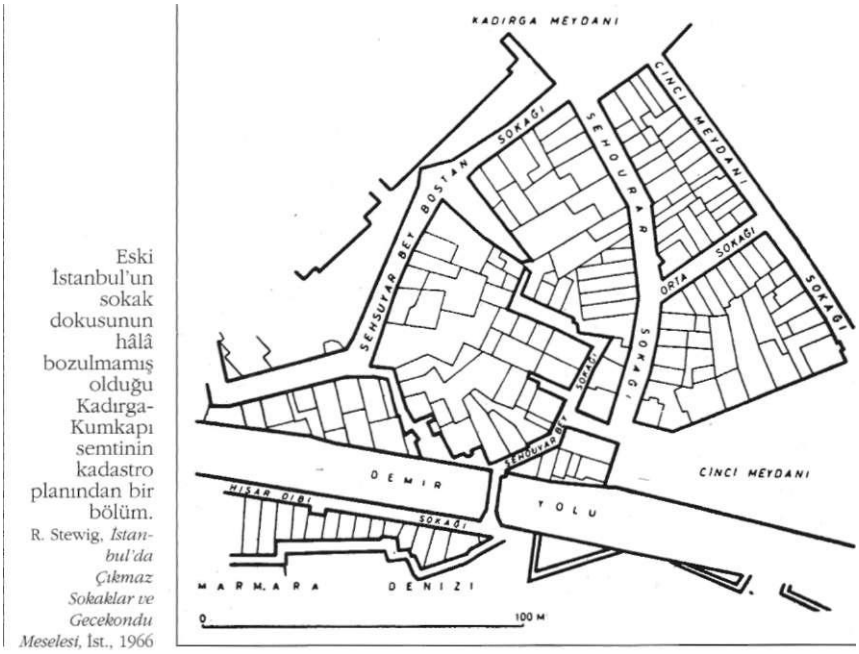
Konstantinopolis'ten önceki yerleşme olan Bizantion'un yol strüktürünü ise stratejik veriler sonucunda ortaya çıkmış ve imparatorluk politikasına hizmet eden bir düzen oluşturmuştur. Şehrin anayol ve sokak dokusunun oluşumundaki en belirleyici etken ise topografik öğelerdir,

Constantinus'unf-») (hd 324-337) ortaçağda Bizantion'un fiziksel kalıntıları üzerine kurduğu yeni şehrin sur kapıları ve şehir içi yollarının "trakee"leri hakkında fazla bilgi bulunmamasına karşılık, bu kapıların konumları, şehrin anayol strüktürünün Akropolis ile sur kapıları arasında radyal olarak oluştuğunu göstermektedir. Daha sonraki çağlarda şehrin topografik özellikleri değişmiş olsa da anayol kaburgasının Constantinus zamanmda oluştuğu söylenebilir.

Konstantinopolis'e, özgün karakterini veren unsurlardan biri olan, belirli forumları birbirine bağlayan ve Constantinus döneminde dört tane olduğu bilinen iki katlı portikli yollar (embolos), önemli yapılarla çevrili forumlarla birlikte şehrin fiziksel strüktürünün özünü oluşturmuşlardı. Bu portiklerden ikisi, yarımadanın burnunda ve Marmara kıyılarında bulunuyordu. Diğer iki portik ise Beyazıt'taki Tauri Forumu'ndan(->) başlayarak Aksaray'da Bous Forumu'na(-0 inen ve oradan da (daha ileriki çağlarda Arkadios Forumu'nun yapıldığı) Cerrahpaşa'ya kadar uzanan portik ile Augusteion(->) adını alan ve Tetrastoon'u(-») Çemberlitaş'a bağlayan Septimius Severus Portiği idi. II. Teodosios döneminde (408-450) yeni surlar yapıldıktan sonra şehir 14 bölüme (daireye) ayrılmıştı. Septimius Severus (hd 193-211) ve Constantinus dönemi büyümelerinin devamı olarak yarımada, üçgeninin üst noktasından itibaren açılan üçlü bir bölünmeye gitmişti: Marmara kıyısı ile Haliç arasındaki yamaçlar konut alanlarını içine alıyor, bunların arasındaki Halic'e paralel tepeleri birbirine bağlayan anayolla, Beyazıt'tan Aksaray'a ve oradan Cerrahpaşa'ya çıkan ve Altımermer'den Yedikule'ye uzanan Via Triomfalis ise anıtsal yoğunlaşmaların olduğu aksları meydana getiriyordu. Constantinus dönemindeki portik aksları ile II. Teodosios dönemindeki yol strüktürü, halen bugünkü İstanbul'un ana ulaşım akslarını ve iskân yoğunlaşmalarının ana damarını oluşturmaktadır (bak. Mese).

İstanbul'un Bizans dönemindeki ana planı, kapılardan girip tepeleri ve meydanları boydan boya kat eden, Augusteion ve Çemberlitaş meydanlarında buluşan anacaddeler ve bunların arasındaki dar sokaklar ile meydanlar esasına dayanıyordu. Bu planda hem Roma'nm hem de bir kısım Anadolu şehirlerinin etkisi vardı. İstanbul'un Bizans döneminde ayrılmış olduğu 14 bölümden, şimdiki Topkapı Sarayı'nın yer aldığı Akropolis ile Augusteion arasındaki alanda 29 sokak; Hippodrom(->) ile Aya İrini Kilisesi(->) arasında kalan kısımda 34 sokak; birinci bölgenin doğusundan Mese'nin güneyine uzanan bölümünde ise 7 sokak bulunduğu çeşitli kaynaklardan öğrenilmektedir.

Bizans dönemindeki anayol ağını oluşturan büyük caddelerin arasını, çoğu dar, kıvrımlı ve eğri büğrü, örümcek ağı gibi sokaklar sarmıştı. Bu sokaklara bakan kagir, cumbalı, üç katlı evler, kaim duvarları, iri demir parmaklıklı küçük pencereleri ve kemerli kapılarıyla, ortaçağ Bizans'ında hüküm süren asayiş ve düzen bozukluğuna ve güvensizliğe karşı birer sığınak görevi üstlenmişlerdi. Kıvrımlı yollar, keskin dönemeçlerle birbirinden ayrılan mahalleler ve dar sokak strüktürü ile Bizans dönemi İstanbul'u, Doğulu ortaçağ şehirleri görünümündeydi. Şehirdeki ilk çıkmaz sokaklar da 1453'ten önce, yani Bizans döneminde oluşmaya başlamıştı. S. T. Runciman'm, İstanbul'un Bizans zamanında ve

Eski İstanbul'un sokak dokusunun hâlâ bozulmamış olduğu Kadırga-Kumkapı semtinin kadastro planından bir bölüm.
R. Stewig, *İstanbul'da Çıkmaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi*, İst., 1966

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

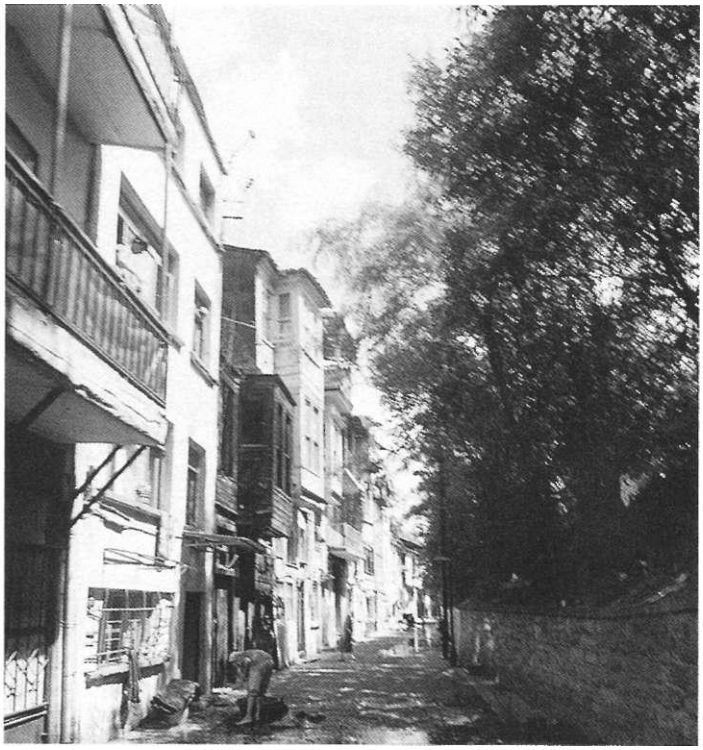
5. yy'daki inşaat nizamları ile ilgili eserinde verdiği bilgilere göre, o dönemde caddeler ve sokaklar en az 3-6 m genişliğinde, balkonların binalardan açıklığı en az 3 m ve yerden en az 4,5 m yüksekliğinde idi. Evlerin sokağa doğru merdiven yapması da yasaklanmıştı. Şehir sakinleri, cadde ve sokakları olabildiğince kendi arsalarına katarak, geniş, düz, eski yollan, dar sokaklar haline dönüştürmüşlerdi. Burada tanımlanan cumbalı, kagir konutların sınırladığı (Bizans döneminden kalan) sokak dokularının az sayıdaki örnekleri bugün Unkapanı ile Fener arasında bulunmaktadır.

Osmanlı Döneminden Bugüne

İstanbul, 19. yy'ın ikinci yarısına kadar, topografik verilere uygun organik bir gelişme çizgisi göstermiştir. Constantinus döneminden sonra suriçi yapısı hemen hep aynı kalmış, şehrin doğal topografyasına bağlı olarak anayol aksları değişmemiştir. Buna karşılık tarihin sürekliliğinde şehrin sokak dokuları, konutları sürekli değişmiştir. Bu değişmenin içinde topografik verilere dayanan yönler ve anıtlar çevresi değişen röperler olarak kalmış ve yerleşme, onların çevresinde doğal olarak biçimlenmiştir.

İlk yerleşmelerden, II. Teodosios surlarına kadar olan dönemde radio-konsantrik olarak büyüyen yol dokusunun şehrin merkezinden başlayan anayolu Halic'e paralel tepeler üzerinde gidiyordu. Haliç ile Boğaz'm birleştiği yolun çevresindeki üç yerleşme -İstanbul, Galata ve Kadıköydenizle hem bağlanmış hem de ayrılmıştı. Konut alanları yavaş yavaş surların dışına taşarak kıyılar boyunca Boğaz'da Üsküdar'a ve Kadıköy'e kadar uzanmıştı.

Osmanlı döneminde İstanbul'un konut alanlarında ve yeni kurulan mahallelerinde, İslam ve Türk şehirlerinde mahremiyete dayalı olarak görünen çıkmaz sokaklar ve bunların yaya ulaşımı adına oluşturduğu organik kent dokuları oluşmaya başlamıştı. İslam ve Türk şehrinde görülen çıkmaz sokak, gerçekte mahallenin anayolundan evlere uzanan, tek tek evlerin veya birkaç evin özel sokağı ve toplum yapısına hâkim olan kişisel davranışın fiziksel çevreye yansımasıdır. Evlerin yerleştirilmesinde de gözlenen bireyci tutum, çıkmaz sokağı oluşturan sebeplerden birisiydi. Bir plana göre oluşmayan bu yeni mahalle yerleşmelerinde sokaklar, düzgün değildi ve genellikle ilkel bir taşıma fonksiyonuna -ki bunun aracı arabadan çok hayvanlardı- göre işlevlendirilmişti. Arsanın eğri büğrülüğünü düzeltmek için her yönde, alt kattan taşan çıkmaların plastiği ile alt katların avluyu, bahçeyi, kileri, ambarı, ahırı gizleyen sağır duvarları şehrin sokaklarına özgün bir görünüm kazandırmaktaydı. Sokaklarda ağaç yoktu. Sokak (veya mimari çevre) ile ağaçların birlikte düşünülmesi, geleneksel Türk şehirleri için olduğu gibi, İstanbul için de geçerli olmayan bir özellikti. Ağaç ve bahçe ancak konut sınırları içinde bir anlam taşımaktaydı ve her evin bahçesinde konuttan ayrılmayan bir öğe olarak yeşillik ve ağaçlar bulunmaktaydı.

Kocamustafapaşa Tren İstasyonu'nun arkasında seyrelmiş ahşap evleriyle bir eski İstanbul sokağı. *Cengiz Kahraman, 1994*

16-18. yy'larda bu sokak dokusunun işlevsel özelliklerinden biri, halkla yüksek sınıfın yerleşme alanları arasında büyük fiziksel ayrıcalıklar olmamasıydı. Genel olarak yaygın ve yüksek olmayan bir konut planlaması ve buna bağlı olarak oluşan sokak dokuları şehir içinde büyük karşıtlıklar oluşturmuyordu. Yerleşme bölgeleri iç dünyalarında yaşarken, sokaklar ve çıkmaz sokaklar şehrin genel yaşantısındaki kişisel hücrelere ulaşan öğeler değil, bunun tersine, hücrelerin uzanmış kollarıydı. Doğu dünyasının şehir strüktürüne yansıyan aile bilincine bağlı özgün karakter, İstanbul için de geçerliydi. 16. yy'da İstanbul'a gelen gezginlerden öğrenilen bilgilere göre, şehirdeki tek düz yol Ayasofya ile Beyazıt arasındaydı. Dış görünüşüyle dünyanın en anıtsal yerleşmelerinden biri olmasına karşılık, İstanbul'daki bütün yollar ve sokaklar eğri büğrü ve dardı. Hattâ, Doğan Kuban'm yazdıklarına göre. Fatma Sultanin düğün töreni için yapılan büyük nahıllar Eski Saray'a(->) taşınırken eski Theodosius Forumu'nun bulunduğu alanda, yolların darlığından dolayı, evlerin cumbaları ve saçakları yıktırılmıştı.

Cornelius Le Bruyn(->) aynı dönemlerde, şehir içinin dar. eğri sokaklardan meydana geldiğini ve araba yolu olmadığını belirtiyordu. Yollar, atlı ya da yaya trafiğine uygun ölçülerdeydi. 1613-1618 arasında şehre gelen Polonyalı Simeon(->), yolların ve sokakların döşenmiş olduğunu söylemiş olsa da Le Brayn ve diğer gezginler, çoğu sokakların toprak olduğunu belirtmişlerdir. 17. yy'da çıkan yangınların ve değişen yol sınırlarının ise devamlı bir yol bakımına imkân vermediği, D. Kuban tarafından belirtilmiştir. İstanbul'un içinde taşıt olarak arabanın çok az kullanıldığı da şehrin bir karakteristiği olarak ortaya çıkmaktadır.

19. yy'm sonlarında Edmondo de Amicisln(->) betimlemelerine göre, şehrin tepelerini yılan gibi saran sokaklarda derin brr sessizlik ve sakinlik hüküm sürmekteydi. Sokakları sınırlayan küçük ahşap evler renkli boyanmış, birinci kat alt katın, ikinci kat birinci katın üstünden ileri doğru çıkmıştı. Bu sokaklar bazı yerlerde o kadar daralmıştı ki, karşılıklı iki evin üst kat çıkmaları birbirlerine değecek kadar yaklaşmaktaydı. Bu sakin sokakların köşe başlarında bulunan çeşmelerin önlerinde, genellikle iri bir çınarın dalları ile gölgelenmiş küçük meydancıklar bulunmaktaydı. Bu dar sokakların bitiminde aniden İstanbul'un anıtlarla çevrili büyük sokaklarından ya da büyük camilerin bulunduğu meydanlarından birine çıkılmaktaydı.

Bir başka gezgin Pedro'nun yazdığına göre, İstanbul sokaklarının hiçbirinin adı olmadığından, gidilecek yeri kolayca bulmak için semtin ya da çevredeki camilerden herhangi birinin adını vermek gerekmekteydi. Fuggerln 1589 yılı belgelerinde İstanbul'da, üzerinde cami bulunan 4.492 geniş sokak, 2.185 adet de üzerinde cami bulunmayan dar sokak olduğu belirtilmektedir.

19- yy'a gelindiğinde, Batılılaşma hareketlerinin ilk yansıdığı alan fiziksel çevre yapılaşması oldu ve bazı yerleşmelerde, organik dokunun yerini "gridion" sistem almaya başladı. Batı mimari stillerinden esinlenerek yapılan büyük askeri kışlalar ve nihayet III. Selim döneminde kurulan Selimiye Kışlası(->) yakınlarında düzgün grid sistemine göre oluşan mahalleler şehrin organik sokak dokusuna ve çehresine yeni bir görünüm kazandırmaya başladı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarlabaşı'nda bir sokak. *Gül Gülbahar, 1994*

(bak. Selimiye). 19. yy'a ait planlardan anlaşıldığı gibi İstanbul'da caddelerin doğrultularında düzgün bir sistem yoktu; uzun düz caddeler mevcut değildi; az sayıda meydan olmasına karşılık sürekli ve dallı budaklı çıkmaz sokak dokusu, inşaat bloklarının ve yerleşme adalarının içine doğru yöneliyordu. Bu çıkmaz sokaklar anacaddelere bakan parsellerde değil, iç parsellerde sona ermekteydi. Şehrin içlerinde dar örgülü yol ağı, kenarlarında ise geniş örgülü caddeler yer almaktaydı. Üçgen şeklindeki sur, cadde ve sokak dokusu içinde bulunan anıtlar, önemli meydanlar, Bizans dönemindeki konumlarını sürdürüyorlardı.

Akgün'ün açıklamasına göre, boşlukta kurulan çadırlar gibi, serbest alanlara yerleştirilen İstanbul Türk evlerinin birbirine bitişik sıralaması, sokakların hareketli olmasını gerektirmekteydi. Türklerdeki mahremiyet sonucu, çıkmaz sokaklar herkesin geçebileceği yerler değildi. Bu devirlerde yangın yerlerinde düzgün sokak dokularıyla mahallelerin kurulmaya ve çıkmaz sokakların azalmaya başladığı görülmekle beraber, Stolpe'nin haritası gibi belgeler bu değişikliğin aslında çok da hızlı olmadığını gösteriyordu.

19. yy'm ortalarında, Tanzimat'la birlikte, imar planı adı altında, İstanbul için doğru ve yeterli genişlikte yollar açılması ve bazı meydanların düzenlenmesi teklif edildi. Atlı araba ulaşımının bile güç yapıldığı şehrin yol strüktürünün en önemli sorunu, uzun bir süre ana yönlerde trafik alternatiflerinin açılması olmuştur. 1848'de Ebniye Nizamnamesi ile en fazla genişliğin 10 arşın olması önerildi. 1855'te kurulan ilk belediye ve bundan üç ay sonra oluşturulan İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun(->) yaptıkları en önemli iş, İstanbul sokaklarının kaldırımlanması olmuştu. Altıncı Daire-i Belediye'nin(->) kurulmasıyla ise, şehirdeki kadastro çalışmalarına, sokak ve caddelerin genişletilmesine ve inşaatların kontrolüne önem verilmeye başlanmıştı. 1865' teki Hocapaşa yangınından sonra kurulan Islahat-ıTuruk Komisyonu(->) da sokakların düzenlenmesi için çalışmalar yaptı.

20. yy'a gelindiğinde Beyoğlu yakası Batı strüktürüne geçmiş bir şehir görünümü almıştı. Suriçi Eyüp, Üsküdar ve Boğaz'da ise eski sokak dokusu yaşıyordu. Zamanın tek çağdaş ulaşım aracı olan araba bile, şehir dokusunun dünya görüşüne bağlı özelliğini değiştirememişti. Buna karşılık günümüzün yerleşim alanlarında, İstanbul'un tarihi organik, spontane sokak dokularının yerini motorlu taşıt trafiği düzenlemelerinin oluşturduğu geniş caddeler ve otoyollar almaktadır. İstanbul'un tarihten gelen son strüktürel özelliği ve şehre özgün karakterini veren en önemli kentsel öğelerden birisi olan tarihi sokak dokularının, bugün elde kalan örneklerinin korunması ve yaşatılması, mimarlık ve planlamaya rasyonel yaklaşımları getiren ve yayalara gereken saygıyı gösteren korumacı bir tavrın, planlama, karar ve uygulama mekanizmalarına yerleştirilmesi yoluyla mümkün olabilecektir.

Bibi. Ayverdi, *Mahalleler;* Ayverdi, *İstanbul Haritası;* D. Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler,* İst., 1982; R. Stewig, *İstanbul'un Bünyesi, Doğulu Osmanlı Bünyeden Avrupalı Kozmopolit Bünyeye Geçiş,* İst., 1965; ay, *İstanbul'da Çıkmaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi,* İst., 1966.

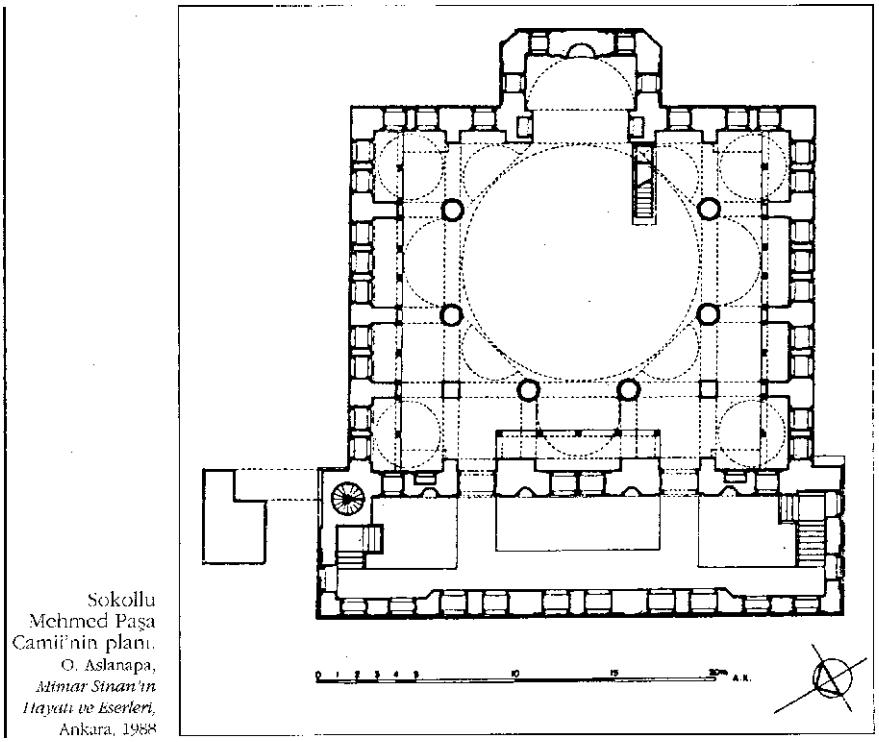
ŞEBNEM ÖNAL

SOKOLLU MEHMED PAŞA CAMÜ

Unkapanı Köprüsü'nün Şişhane tarafındaki ayağının yanında yer alır.

985/1577-78'de Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Vaktiyle Galata surlarının hemen dışında inşa edilmiş olan camiye burada bulunan kapıdan dolayı Azapkapı Camii de denmiştir. Cenevizliler döneminde Porta di San Antonio şeklinde adlandırılmış olan kapı, 16. yy'da tersanenin Kasımpaşa'ya gelmesi ve tersane hizmetindeki bahriye azeplerine ait kışlanın o çevrede bulunması nedeniyle Azeb Kapısı adını almıştır.

Mimar Sinan'ın eseri olan cami şehrin en hareketli ve kalabalık yerlerinden birinde inşa edilmiştir. Azapkapı Camii, 1222/1807 yangınında zarar görmesi ve minaresinin de kısmen yıkılması nedeniyle kürsü kısmından itibaren yeniden yapılmıştır. Balkan ve I. Dünya savaşlarından kısa bir süre önce cami bir onarımdan geçirilmiş, ancak savaş felaketleri nedeniyle onarıma ara verilerek bu değerli sanat eseri uzun yıllar bir harabe halinde kalmıştır. Cami ancak 1938'e doğru başlayan büyük çaplı bir onarım ile ihya edilerek 1941'de tekrar ibadete açılmıştır. Minare şerefesi 1955'te yeniden yapılmıştır. 1941 tamirini belirten Latin harfli bir kitabe sol taraftaki girişin üzerinde bulunmaktadır. Kapılardan birinin üstünde bulunan caminin esas kitabesi kırıldığı için yine 1941'de eski kalıbına göre Kâmil Akdik tarafından yeniden yazılmıştır.

Sokollu Mehmed Paşa Camii'nin planı. O. Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri,* Ankara, 1988

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sokollu Mehmed Paşa Camii'nin kuzeybatı (solda) ve güneybatıdan görünümü.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi (sol), Ekrem Işın, 1989

Sokollu Mehmed Paşa Camii, Haliç kıyısında sağlam olmayan bir zemin üstünde kurulduğuna ve günümüze kadar önemli bir hareket göstermediğine göre büyük bir ihtimalle zemine çakılmış kazıklar üzerinde inşa edilmiş olmalıdır. Cami, kayıkların ve insanların yoğun biçimde toplandıkları bir yerde bulunduğundan alt katma tonozlu mahzenler yapılarak yükseltilmiştir. İki merdivenle çıkılan son cemaat yeri bir sıra pencere ile aydınlanan, üstü tek meyilli çatı ile örtülü, dikdörtgen biçimli kapalı bir mekân halindedir. Son cemaat yerinin esas cephesinin Mimar Sinan tasarımında ne biçimde olduğu bugün anlaşılmamaktadır. Bu bölümün aslında galeri biçiminde sütunlu ve açık olduğu da düşünülebilir.

Caminin harim bölümü hemen hemen kare şeklindedir. Mihrap kıble tarafında dışarı taşkın bir çıkıntının içinde bulunmaktadır. Mimar Sinan bu camide Edirne'deki Selimiye Camii'ndeki sistemi daha küçük ölçülerde uygulamış, orta kubbeyi sekiz payenin taşıdığı kemerler üzerine oturtmuştur. Kubbe baskısı dört tromp ve dört yarım kubbe ile karşılanır. Kubbeyi çevreleyen sekizgen ile dış beden duvarları arasında küçük ana bölümler yer almıştır.

Cami 30 yıldan daha uzun bir süre harabe halinde kaldığından süslemesinin büyük kısmını kaybetmiştir. Kapıların mermer söveleri, geçmeli renkli taşlar kullanılarak ahenkli bir biçimde yapılmıştır. Kapı ve pencere kanatları da güzel ahşap eserlerdir. Minber ajurlu olarak mermerden işlenmiştir ve gerek kapısı, gerek yan kanatları ve külahı ile cinsinin en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Çevre mekânlarının içindeki mahfiller ile mermer mihrap da aynı itinalı ve ahenkli işçiliğe sahiptir. Caminin orijinal çinilerinin çoğu çalındığından 1941 tamirinde yeni Kütahya çinileri konulmuş ve kalem işi nakışlar da yeniden yapılmıştır. Kubbe yazısı son devir hattatlarından Halim Efendi'nin eseridir. **1936**'da bir kısmı hâlâ duran renkli alçı pencerelerin yerlerine 1941 onarımında yeni pencereler konulmuştur.

Sokollu Mehmed Paşa Camii'nin bir özelliği de minaresinin yerleştirilişidir. Minare kürsüsüne son cemaat yerinin kuzey tarafında yükselen bir mekândan, sivri kemerli ve yüksek bir köprüye oturan kapalı bir geçitle ulaşılır. Evliya Çelebi'nin de minareyi böyle görmüş olmasından dolayı sonradan yapılmış olması mümkün olmayan böyle bir mimari çözüme neden gerek duyulduğu anlaşılamamaktadır. Köprünün altındaki kısımda görülen kum saati ile yapının nispet ve biçimi bunun klasik döneme ait olduğunu göstermektedir. Minare 1826'dan sonra yenilenmiş ve papuç kısmından itibaren gövdesi ve şerefesi 19. yy zevkine göre, çok ince olarak ve şerefe çıkması da boğumlu biçimde inşa edilmiştir. 1955'te bu gövde yıktırılarak yine aynı incelikte fakat şerefe altı mukarnaslı olarak yeniden yapılmıştır. Böylece şerefe caminin mimarisine uydurulmuşsa da gövde, Sinan devrine göre ince kalmıştır.

Sokollu Mehmed Paşa Camii'nin minaresi altında eski bir çeşme de vardır. Caminin tam arkasında bulunan ve belki de evkafına ait olan iki dükkân dizisi, 1985'te Haliç kıyı düzenlemeleri sırasında tamamen yıktırılmıştır. Camii evkafından olan Yeşildirek Hamamı ise geçirdiği değişikliklere karşın, hâlâ ayaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 37; Gurlitt, *Konstantinopels,* 83; A. Gabriel, "Les mosquees de Constantinople", *Syria,* (1926), s. 391-392; (Konyalı), *Abideler,* 11-13; Konyalı, *Mimar Sinan,* 32-41; Egli, *Sinan,* 98-101; S. Eyice, "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* I (1963), s. 72; Goodwin. *Ottoman Architecture,* 285-287; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 378-379; N. N., "Tamirleri İhmal Edilen Âbideler", *Arkitekt,* (1944), s. 4-8; S. Batur, "Osmanlı Camilerinde Sekizgen Ayak Sistemi", *Anadolu Sanatı Araştırmaları,* S. 1 (1968), s. 148-150; E. Hakkı Ayverdi, 'Azapkapı Camii", *İSTA,* III, 1675-1679; S. Eyice, "Azapkapı Camii", *DİA,* IV, 309-310.

SEMAVİ EYİCE

SOKOLLU MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

Eyüp'te, Camiikebir Caddesi'nin güneyinde yer alır. Medrese, darülkurra, türbe ve çeşmeden oluşan küçük bir külliyedir. Türbe, darülkurra ve medrese kapılarına konan üç ayrı kitabeye göre Sokollu Mehmed Paşa tarafından 976/1568-69'da yaptırılmıştır. Mimar Sinan'ın eseri olan bu küçük külliye 1961-1962'de onarım görmüştür. Bugün külliyenin medresesi Eyüp Sağlık Merkezi, darülkurrası ise Çocuk Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Eyüp'teki Sokollu Mehmed Paşa Külliyesinde camiye yer verilmemesinin nedeni, külliyenin hemen yakınında bulunan Eyüb Sultan Camii olmalıdır. Ancak bu yapı grubu, türbe-medrese ikilisine dayanan küçük külliyeler için bir örnek oluşturmuş ve Sinan'ın ölümünden sonra pek çok yeni örneği ortaya çıkmıştır.

Dikdörtgen bir planı olan medresenin girişi, dershanenin hemen altında yer almaktadır. Avlunun dört yanı da revaklarla çevrilidir. Revakların gerisinde, uzun kenarlarda talebe odaları bulunmaktadır. Odalar ve revak gözleri eş boyutludur ve hepsinin üstünde 3,40 m çapında pandantifli kubbeler vardır. Avlunun iki kanadındaki odalarm 19'u talebe odası, 1'i giriş holü ve 2'si eyvan olarak işlevlendirilmiştir. Eyvanlardan biri iç, diğeri dış avluya bakmaktadır. Dış avluya bakan eyvanın yanında iki odalı bir hizmet bölümü vardır. Avluyu çevreleyen duvarlar birer kapı dışında sağırdır. Karşılıklı olarak yerleştirilmiş olan kapılardan biri güneyde helalara, diğeri kuzeyde dershaneye açılır. Helalar beşik tonoz, dershane ise kubbeyle örtülüdür. 9,60 m çapındaki bu kubbe stalaktitli tromplara oturmaktadır.

Darülkurra, Sokollu Mehmed Paşa'nın eşi İsmihan Sultan adına yaptırılmıştır ve önünde tek kubbeli küçük bir revak bulunan bir yapıdır. Dışta on iki köşeli bir kasnakla kuşaklanmış olan kubbe tromplara oturmaktadır. Medrese ve darülkurranın duvarları üç sıra tuğla hatıllı küfeki taşmdandır.

Türbe iki yüzü sokağa bakar biçimde medresenin dershanesiyle aynı eksen üzerine yerleştirilmiş ve bir saçakla dershaneye bağlanmıştır. Sekizgen gövdeli yapının duvarları içte ve dışta küfeki taşından örülmüştür. Türbenin içinde sekizgenin köşelerinde sekiz yuvarlak niş bulunmaktadır. Bu nişlerin aralarına yedi pencere ve bir kapı konularak sekizgen prizma gövde, onaltıgene çevrilmiştir. Kubbe doğrudan duvarlara oturmaktadır. Bu nedenle dışarıda duvarların profil saçakla bittiği yerde kubbe eteği başlamaktadır. Türbenin kapı kemeri beyaz ve yeşil mermer, alt pencere söveleri beyaz mermer, üst pen-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eyüp'teki Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nin havadan görünümü.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

cereleri ise alçı şebekelidir. Pencerelerin dışlıkları yuvarlak kayıtlı, içlikleri renkli camlıdır. Kubbenin içi kalem işi nakışlarla tezyin edilmiştir. Çinilerden oluşan bir ayet kuşağı duvarları çepeçevre dolaşmaktadır. Türbe duvarının yanında yer alan çeşme de 976/1568-69 tarihlidir.

Bibi. Kuran, ***Mimar Sinan;*** Tanışık, ***İstanbul Çeşmeleri,*** I; Sözen, ***Mimar Sinan;*** Goodwin, ***Ottoman Architecture;*** Konvalı, ***Mimar Sinan.***

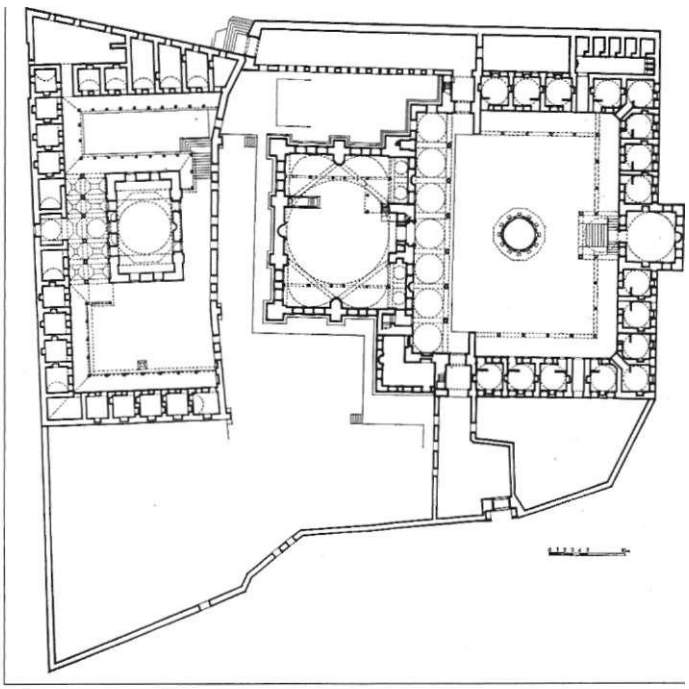
İSTANBUL

SOKOLLU MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

Eminönü İlçesi'nde, Kadırga'da Şehit Mehmet Paşa Yokuşu'nda Suterazisi Sokağı'ndadır. İmparatorluğun belki de en ünlü sadrazamı olan Sokoliu Mehmed Paşa'nın (ö. 1579) İstanbul'daki iki tanınmış yapısından birincisi Sultanahmet'teki sarayı yakınma yaptırdığı cami-medrese ve tekkeden oluşan bu külliyedir. Mimar Sinan'ın sanat yaşamında da önemli bir yeri olan bu yapı, kentin en eski merkezinde, çok engebeli bir arsada ve yerleşmiş bir kent dokusu içindeki özgün tasarımı ile Osmanlı İstanbul'unu en güçlü ifade eden tarihi verilerden biridir. II. Selim'in kızı İsmihan (Esma) Sultan'm kocası olan Sokoliu Mehmed Paşa ile oğulları İbrahim Paşa imparatorluğun başka bölgelerinde de, büyük patronlar olarak önemli yapılar kurmuşlardır. Fakat Sokoliu Külliyesi, padişahtan sonra imparatorluğun bu en önemli ailesinin kent içindeki yapıcılıklarının niteliğini, içeriğini, sanatsal özelliklerini, 16. yy'ın ikinci yarısının eğilimlerini ve düzeyini tanıtan en ilgi çekici belgedir.

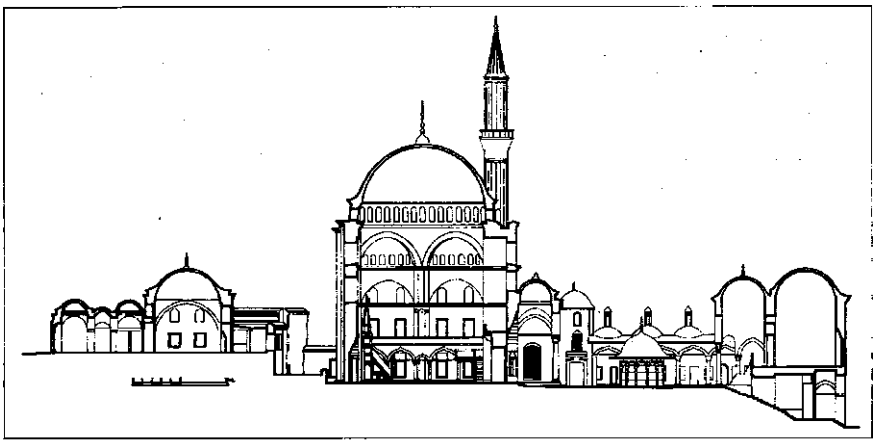
Tezkiretü'l-Ebniye'de Kadırga Limaninda oldukları yazılı olan cami ve medreseden Evliya'nın hiç söz etmemesi ilgi çekicidir. *Hadîka'da* "Cami-i mezbur fevkanidir. Kiliseden münkalibtir. Paşa-i müşarünileyhin sadaretinde halilesi Esmahan (İsmihan) Sultan binti Hazret-i Selim Han-ı sani bina ve ihya buyurmuşlardır. Müşarünileyh dahi pişgâhına bir medrese ve meydanında bir şadırvan ve hücerat önüne bir zaviye zam ve ilhak etmiş olmağla Mehmed Paşa Camii deyu şöhret bulmuştur. Derun-i camide Hacer-i Esved'in dahi bir kıtası mevcuttur. Ziyaret olunmak üzere vaz olunmuştur" diye yazılıdır. Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabe de caminin burada bulunan bir kilisenin yıkılmasından sonra yapıldığını açıkça belirtmektedir. Ayvansarayî'nin *Hadîka'da* "kiliseden münkalibtir" demesi kimilerine yapının kiliseden camiye çevrildiği düşüncesini vermiş, hattâ 19. yy'da Dr. Paspati bu kilisenin Aya Anastasia olduğu tezini de savunmuştur. Oysa kitabe açıkça kilisenin yıkıldığını belirtmektedir. Bizans mimarisinde Sokoliu Mehmed Paşa Camii tipolojisi hiçbir zaman olmamıştır. Sinan'ın mimarisinde de bu caminin tasarımı, daha birçok denemeler içinde, açıklıkla saptanan bir gelişmenin parçası olarak yer almaktadır. 1930'lu yıllarda caminin tamiri sırasında, bulunan birçok eski fragman içinde Meryem ve İsa portrelerini içeren bir taş olması spekülasyonları alevlendirmişse de, İstanbul'daki sayısız tarihi yapının, kendilerinden önceki dönemlerin yapılarının fragmanlarını yapı taşı olarak kullandıkları bilindiğine göre, bu buluntunun kilise-cami ilişkisini açıklayıcı bir önemi yoktur. *Hcıdîka* caminin İsmihan Sultan tarafından, medresenin ve zaviyenin ise Sokoliu tarafından yapıldığını söylemekteyse de caminin kitabesinde patron olarak sadrazam yazılıdır. Bütün özellikleriyle Sinan'ın üslubunu gösteren cami-medrese kompleksi, büyük bir olasılıkla, Sinan'ın Edirne'de Selimiye ile yoğun olarak uğraşmaya başlamasından önce, Selimiye Camii'nin 1567-1568'de hazırlıklan yapılırken tasarlanmış olmalıdır. 1571-1572'de vaktinin çoğunu Edirne'de geçiren Sinan'ın Sokoliu Mehmed Paşa Külliyesi'nin başında fazla bulunduğu söylenemez. Külliyenin tümünün, özellikle tekkenin, kocasından sonra ölen İsmihan Sultan tarafından tamamlandığı varsayılabilir.

Kendisini çeviren bütün yollar meyilli olan, esas girişle avlu kotu arasında 5 m, avlu kotu ile arkadaki tekkenin avlu kotu arasında 4 m olan bu arsada yapının yerleşmesi çok ustacadır. Yapıya en al-

Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nde cami ve medresenin planı.
D. Kuban, "An Ottoman Building Complex of the Sixteenth Century: The Sokollu Mosque and its Dependencies in Istanbul", *Ars Orientalis,* VII (1968)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nde cami ve medresenin kesiti.
D. Kuban, "An Ottoman Building Complex of the Sixteenth Century: The Sokolla Mosque and its Dependencies in Istanbul", *Ars Orientalis*, VII (1968)

çak kottan, medresenin dershanesi altından girilir. Bu girişin tavanı renkli alçı bezeme ile süslüdür. Dik merdivenin tonoz örtüsü de aynı şekilde süslenmişti. Bu merdivenden cami, avlu revağı ve şadırvanın egemen olduğu bir perspektifi algılayarak avluya çıkılır. Avlu revakları arkasında medrese odaları ve cami girişi üzerinde, avludan yine simetrik birkaç basamakla çıkılan dershane bulunmaktadır. Avlunun iki yan girişi daha vardır. Bu yan girişler yolların değişik kotlarına göre düzenlenmişlerdir. Fakat ana avlunun mutlak simetrisini bozmazlar. Yan girişler üzerinde müezzin ve kayyum odaları vardır. Medrese kubbelerinin daha yüksek olan hacim ve kubbeleriyle avlu-son cemaat mahalli ilişkisine en güzel çözümlerden birini getirirler. Yedi açıklıktı son cemaat mahallinden minareye ve mahfile çıkılır. Buradaki mahfil kapısı ile dört pencerenin üzerinde çini panolarda Fatiha suresi yazılıdır. Onikigen bir baldaken altındaki mermer şadırvan açıktır. Çeşme, aynaları üzerinden geometrik bir parmaklıkla çevrilidir. Ortasında bir küçük çanak vardır. Büyük bir olasılıkla özgün tasarımını korumaktadır. Helalar, avludan geçilen bir geçitle varılan bir yan avlu içinde düzenlenmiştir. Bu camide kuzey cephesine bitişik, fakat düşük kotta bir namaz odası daha vardır. Bunun tasarımın özgün bir parçası olmadığı düşünülebilir. Caminin arkasında, camiye göre 4 m daha yüksekte tekke kompleksi yer almaktadır.

Cami: Sinan'ın altıgen kubbeli baldakenle yaptığı orta büyüklükte cami planları içinde mekân bütünlüğünü pürüzsüz elde ettiği yapılardan biri Sokollu Mehmed Paşa Camii'dir. 15,30x18,80 m boyutundaki ibadet mekânında altıgen ayak sistemi tümüyle hacmin dış çeperleriyle bütünleşmiş, poligonal baldaken tipindeki camilerde poligon köşelerine gelen yarım kubbeler, burada, büyük kubbe tarafında önce duvara paralel bir tonoz örgüsü ile başlayıp sonradan kubbesel örgüyle birleşmiş, böylece altıgen taşıyıcılarla duvarlar arasındaki asimetrik üçgen alanlar tek parçalı örtü elemanlarıyla örtülmüştür. Bu geçit örtüsü denemesi sadece Sokollu Mehmed Paşa Camii'ne özgü bir Sinan uygulamasıdır.

Camiye derin ve zengin bir portalden girilir. Giriş tarafında portali ve galerileri içine alan payandalar, girişe bir antişambr oluşturacak kadar derin planlanmışlardır. Altıgen taşıyıcı sistem kıble ve giriş duvarlarını üçe, yan duvarları ise ikiye bölmüştür. Duvarlarla birleşen büyük ayaklar yanlarda poligonal, kıble ve girişte ise dikdörtgendir. Giriş tarafında, kubbeyle örtülü galerilere duvarlar içindeki merdivenlerle de çıkılır. Yan duvarlarda dar ve oldukça alçak tutulmuş galeriler vardır. Bu galerilerin zemin kat üzerinde düz tavanları olması, Sinan'ın oldukça cesur bir tutumla dövme demiri taşıyıcı olarak kullandığını göstermektedir. Giriş tarafında galerilere göre daha düşük bir kotta mermer bir müezzin mahfili vardır. Cami hariminin kuzey duvarı değişik kotlardaki bu galerileriyle âdeta çağdaş bir tasarım anlayışı sergiler. Caminin mekân bütünlüğü yanında ikinci bir özelliği mihrap duvarı bezemesidir. Üç açıklı kıble duvarının orta açıklığı kubbe eteğine kadar çini ile kaplıdır ve çini kaplama pandantiflere uzanır. Kubbe kasnağından gelen ışık, pandantifleri ve bu renkli duvarı aydınlatır. Enteryördeki diğer çini kaplamalar ikinci derece yerlerde kullanılmıştır. Mermer mihrap klasik dönemin en güzel kompozisyonlarından olan iki çini pano arasına yerleştirilmiştir. Üzerinde iki sıra alçı içlikler içinde vitray vardır. Minber külahının çini kaplaması da mihrap duvarına zarif bir not ekler. Özgün boyalı duvar ve kubbe bezemesinden bir şey kalmamıştır. Köşelerdeki geçit öğeleri içinde boya ile yapılmış yalancı pencerelerin özgün dönemden çok, 18. ya da 19- yy'da ortaya çıkmış bir barok aldatmaca tekniği olarak kabulü daha akla yakın geliyor. Fakat galeriler altındaki özgün alçı kabartma bezeme parçaları 1930'lu yılların restorasyonu sırasında bulunmuştur.

Camide bulunan doksandan fazla pencere yan cephede ve kasnakta yoğunlaşır. Bütün camilerinde olduğu gibi, burada da Sinan çok aydınlık bir enteryör yaratmıştır. Mermer mihrap, minber ve müezzin mahfili poligonal arabesk ve prizmatik mukarnas oymalarıyla klasik dönemin karakteristik örnekleridir.

Bu caminin özelliklerinden biri dört küçük "Hacer-i Esved" parçasının giriş mahfilinin altına, mihraba ve iki tane de minber kapısı ve külahına konmuş olmasıdır. Ayvansarayî bunların ziyaret edildiğini yazar. Diğer bir özellik çok sayıda yazıtın, cami enteryörünün dini-simgesel içeriğini âdeta ansiklopedik bir zenginlikle yansıtmasıdır.

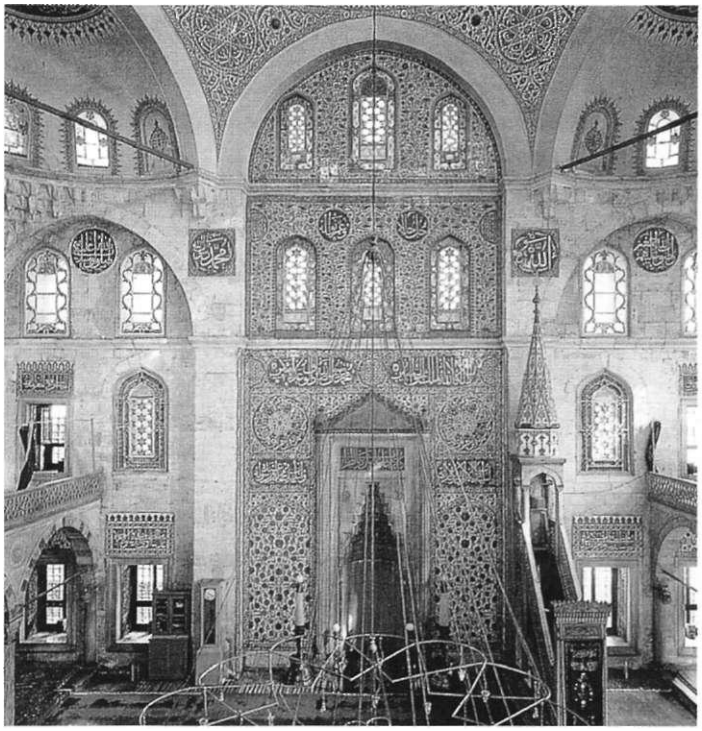
Medrese: On altı hücre ve bir dershaneden oluşan medrese avlusu, cami girişinin üzerinde bulunan ve revaklar altından iki taraftan girilen büyük kubbeli dershane girişi, dershane revağının caminin yan girişlerinden bir duvarla ayrılması ve kaş kemerli revaklarıyla ilginç bir kompozisyondur. Kubbeli dershanede girişin karşısında hocanın oturduğu bir niş vardır. Özgün boyalı bezemesi yok olmuştur.

Zaviye: Ayvansarayî, Sokollu'nun inşa ettirdiği zaviyenin ilk önce Şeyh Nureddinzade için yaptırıldığını ve diğer şeyhlerini sayar. Yapı hakkında bilgi vermez. Zaviye mimari kompozisyon olarak, cami kadar ilginç bir yapıdır. Camiden kesme taş bir duvarla ayrılmıştır. Esas girişi, cami girişinin aksi yönünde güneydoğudandır.

Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, Kadırga
Tahsin Aydoğmuş, 1994

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sokollu Mehmed Paşa Camii'nin mihrap duvarı bezemesi. M. Sözen-S. Güner, *Sinan Architects of Ages,* İst., 1992

Buradan altı sütunla taşınan, beş açıklıklı ve iki sıra tonozlu geniş bir giriş holüne ve oradan dikdörtgen planlı (12,50x7,50), ortası kubbe ile örtülü bağımsız ayin mekânına (tevhidhane) geçilir. Ayin mekânının sağında tek katlı, solunda ise iki katlı revaklardan geçilen hücreler vardır. İki katlı avlunun güney köşesinde iki katlı ahşap bir şeyh evi vardır. Bu ev 19. yy'dan kalmış olmakla birlikte, daha eski bir konutun yerine yapıldığı kabul edilebilir. Zaviyede bezemesel ayrıntı fazla kalmamıştır.

Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Sinan'ın topografyası zor arsalarda gösterdiği mekân düzenleme ustalığını olduğu kadar, Osmanlı klasik dönemi mimari olanaklarını kullanma yeteneğim de gösteren bir başyapıttır. 16. yy'ın ikinci yarısındaki çini sanatının en güzel mimari uygulamalarından birini de sergilemektedir.

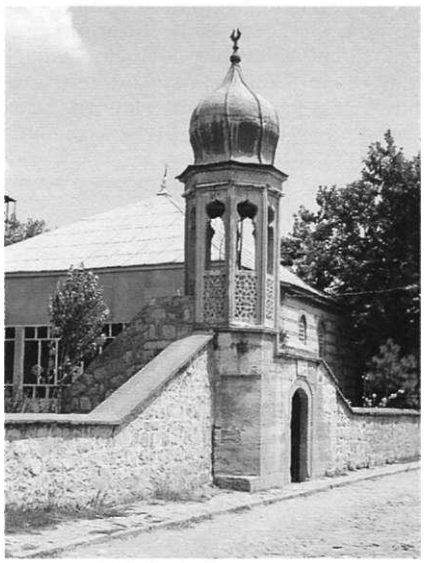
Bibi. Gurlitt, *Konstantinopels,* II, 82-83; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 193 vd; (Konyalı), *Abideler,* 100-103; D. Kuban, "An Ottoman Building Complex of the Sixteenth Century: The Sokollu Mosque and its Dependencies in Istanbul", *Ars Orientalis,* VII (1968), s. 19-39; Kuran, *Mimar Sinan,* 107-112.

DOĞAN KUBAN

SOKOLLU MEHMED PAŞA MESCIDI

Büyükçekmece İlçesi'nde, Dizdariye Mahallesinde, Enver Paşa Caddesi üzerindedir. Yapı yerinden dolayı "Köprübaşı Cami" olarak da anılır. Mescit, ***Tuhfetü'l-Mimarinve Tezkiretü'l-Ebniye'âen*** öğrenildiği kadarıyla Mimar Sinan yapısıdır. Kitabesi bulunmadığından kesin tarih verilemez. Sokollu Mehmed Paşa'nın Edirne evkafı tahrir defterindeki vakfiye kaydında "Havass-ı Konstantiniyye'de derya kenarında Büyükçekmece nam kasabada bir mescid bina ettiler" denmektedir. Söz konusu mescit yakınındaki Büyükçekmece Kervansaray^-») ve köprü ile minyatür bir menzil külliyesi oluşturur.

Avlu içinde inşa edilen mescidin avlu duvarları yenilenmiştir. Sadece minarenin kaidesinde bir kısım örgü kalmıştır. Son cemaat yeri 1962-1963 onanmına kadar ahşaptı. Bu onarımdan sonra çevresi açılmış ve iki yanda 10 ahşap direğin taşıdığı, ibadet mekânının uzantısının üzeri bir çatı ile örtülmüştür. En son yapılan onarımda ahşap direklerin üzerleri metalle örtülmüş ve aralan camekânla kapatılmıştır. Ayrıca son cemaat yerini örten kırma çatı kurşunla kaplanmıştır. Son cemaat yerine girişte sağda ve solda basamaklar görülür. Bu basamaklardan soldaki son cemaat yerine çıkışı sağlar. Son cemaat yeri 0,65 m yüksekliğinde olup burada altlı üstlü ikişer pencere ile bunların arasında bir mihrap bulunmaktadır. Ahşap sütunlar sadece içeriden algılanabilir.

Sokollu Mehmed Paşa Mescidi'nin kuzeybatıdan görünümü. *Enis Karakaya, 1992*

Dış duvarlarda almaşık örgü, bir sıra taş ve iki sıra tuğladan ibarettir. Pencere sistemi değişmemiş, fakat şebekeler yenilenmiştir. Dört cephede iki sıralı pencereler mevcuttur. Yan cephelerde üç altta, üç üstte olmak üzere, altışar pencere bulunur. Kuzeyde son cemaat yeri cephesinde altta iki dikdörtgen pencere, ortalarda mihrap; üstte ise üç adet sivri kemerli pencere vardır. Pencerelerin altta bulunanlarının söveleri küfeki taşmdandır. Mihrabın üzerindeki pencere ise hepsinden farklı olarak altıgendir.

Cami ahşap tavanlıdır. Orijinal halinde kiremit örtülü olan yapı son onarımda kurşunla kaplanmıştır. Üzerinde alem olan çatı, son cemaat yerini de alacak şekildedir.

Yapının en önemli kısmı minaresidir. Minare avlu duvarı üzerinde kuzeybatıdadır. "Minber minare" olarak adlandırılan gruba girer. Mısır, Orta Asya ve Anadolu'da rasdanan ve Anadolu'daki ilk örnekleri 13. yy'a tarihlenen bu tip minareler dıştan merdivenlidir. Minare dikdörtgen bir kaide üzerinde sekizgen olarak yükselmektedir. Kesme taştan yapılmış on basamakla köşk kısmına çıkılır. Şerefe yoktur. Şerefeyi oluşturan kısım köşktür. Orijinali farklı olan külah bugünkü haliyle yüzyılımız içinde yapılmıştır. Köşk kısmı sütunlar arasına yerleştirilmiş, geometrik bezemeli taştan korkuluk levhalar ile sınırlandırılmıştır.

Caminin kuzey cephesinden sağa kaydırılmış bir kapı ile harime girilir. Giriş yay kemerli ve küfeki taşındandır. Üzerinde iki kartuş halinde "kelime-i tevhid" yazılıdır. Harim 9,50x7 m ölçüsündedir. Esas mekânda, kıble duvarının aksında beş kenarlı bir niş halinde mihrap yer almaktadır. Mihrap nişinin içi üçgenlerden oluşan yivlerle dekorlanmıştır. Mihrabın sağ yanında ahşap minber, sol tarafta ise son onarımda yapılmış vaaz kürsüsü yer almaktadır.

Bibi. 1. Atlamaz, "Büyükçekmece'deki Türk Eserleri" (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış lisans tezi), 1967; S. Eyice, "İstanbul Minareleri I", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri.* I. 1963; E. Yücel, "Büyükcekmece'de Türk Eserleri", *VD,* DC (1971), 95-Î08.

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

SOKOLLU MEHMED PAŞA SARAYı

Eminönü İlçesi'nde Ayasofya yakınlarında, Kabasakal Sinan Ağa Mahallesi'nde, İskender Paşa Türbesi yakınında bulunuyordu. Ayasofya Sarayı adıyla da tanınmıştır.

Arşiv belgeleri aracılığıyla varlığından haberdar olduğumuz bu saray, **16.** yy'm son çeyreğinde Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştı. Osmanlı başkentinde yönetici elit

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

için çok sayıda saray yaptığı bilinen Mimar Sinan'ın bu yapıları günümüze gelememiştir. Belgeler yardımıyla plan organizasyonunu öğrenebildiğimiz nadir Mimar Sinan yapısı saraylardan olmasının yanısıra 16. yy yönetici sınıfına ait nadir bir örnek oluşturması nedeniyle de, önem kazanmaktadır.

Sokollu Mehmed Paşa, bu civarda, Kadırga'da, 1571'de Mimar Sinan'a bir cami, medrese ve tekkeden oluşan bir külliye yaptırırken, aynı sıralarda hem Ayasofya semtinde, Hippodrom'un(-0 güneyinde denize inen yamaçlarda, hem de eşi, II. Selim'in kızı (hd 1566-1574) Ismihan (Esma) Sultan ile birlikte Kadırga Limanımda birer saray inşa ettirmişti (bak. Esma Sultan Sahilsarayı). Bu yapılar Mimar Sinan'ın eserlerini anlatan *Tezkiretü'l-Ebniye'âe* kaydedilmiştir. Ayasofya Sarayı'nm, Sokollu Mehmed Paşa ile Ismihan Sultan'm oğlu İbrahim Hanzade tarafından I. Ahmed'e (hd 1603-1617) 60 kese filoriye satılmasıyla ilgili 1609 tarihli bir belge, Sokollu Mehmed Paşa Sarayı'nın iç mekân organizasyonunu açıklamaktadır. Bu belgeden Sokollu Mehmed Paşa Sarayı'nda bir harem dairesi bulunmadığı, buranın üç padişaha sadrazamlık yapmış olan Sokollu'nun resmi makamı olduğu anlaşılmaktadır. Kadırga'daki sahilsaray ise Ismihan Sultan'ın ve kapıkullarmın ikametine ayrılmış bir özel saray niteliğindedir. 16. yy'm bu güçlü sadrazamının İstanbul'un başka itibarlı semtlerinde de sarayları bulunuyordu.

S. H. Eldem'in kaynak belirtmeden yayımladığı ve mahkeme sicili olduğunu belirttiği 1609 tarihli belgeden sarayın, bugün örneklerini yalnızca Topkapı ve İbrahim Paşa saraylarında görebildiğimiz 16. yy saraylarının geleneksel düzenine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üç avlu etrafında yer alan daireler, sarayın iç (enderun) ve dış (birun) halkına ayrılmıştı. Birinci avluda baltacılar, kapıcılar ve kapıcıbaşı dairesi, harem ağaları daireleri ve diğer servis mekânları; ikinci avluda arzodası ve hasoda, hazine, içoğlanları dairesi gibi ilgili odalar bulunuyordu. Üçüncü avluda ise, geleneksel saraylarda görüldüğü gibi harem dairesi değil, kethüda, bir diğer hazine, çaşnigirler odası, çamaşırhane, cebehane, mahzen, kuyumcu dükkânları, ahırlar vb, yani erkek hizmetliler için ayrılmış oda ve daireler bulunuyordu.

S. H. Eldem'in harita üzerine yerleştirdiği sarayın yeri burada daha önce yer almış olan bazı yapıları akla getirmektedir. Örneğin Hammer, Atmeydam'nda, İbrahim Paşa Sarayı'nm(->) tam karşısında, daha sonra Sultan Ahmed Camii'nin inşa edileceği alanda Sadrazam Ahmed Paşa Sarayı'nın bulunduğunu söylemektedir. Hammer'in kaynağı olan *Naima Tarihi* 'nde ise Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultanla evli olan Semiz Ahmed Paşa'ya ait sarayının Atmeydam'ndaki Sultan Ahmed Camii'nin inşası için yıkıldığına dair bir ibare bulunmaktadır. Semiz Ahmed Paşa'nın Sokollu'nun ölümünden sonra sadrazam olduğu dikkate alınırsa Sokollu Mehmed Paşa Sarayı'nın Sokollu'nun 1579'daki ölümü üzerine miriye geçmiş olabileceği ve sadrazamların resmi makamı, bir başka deyişle paşakapısı olarak kullanıldığı akla gelmektedir. Burada harem bulunmaması da bu olasılığı güçlendirmektedir. Eldem'in yayımladığı belgede ahır ve 1.500 araba yükü saman depolanabilecek bir alan işgal eden arabalık üzerinde, çaşnigirler için 37 oda bulunduğu görülmektedir. 19. yy'da teşrifatçıbaşı olan Ali Şeydi Bey de kaynak vermeden aynı bilgiyi tekrarlamaktadır. Eğer burada Eldem'in de kullandığı kaynak söz konusu değilse, bu tesadüf dikkat çekicidir. Ali Şeydi Bey ayrıca, gene kaynak vermeden, Sokollu'nun İsmihan Sultan'la evlendiği zaman bir saray yaptırması için 100.000 altın armağan aldığını, ama bu parayı eşi İsmihan Sultan'a bırakarak kendi parası ile bir saray inşa ettirdiğini kaydetmektedir. Muhtemelen bu düğün armağanı para ile İsmihan Sultan Kadırga'daki kendi admı taşıyan sahilsarayını inşa ettirirken, Sokollu Mehmed Paşa da Mimar Sinan'dan kendisine Ayasofya Sarayı'm yapmasını istemişti.

Bugün Dresden ve Viyana'da bulunan, 1582'de Zacharias Wehme ve birkaç yıl sonra Avusturyalı hümanist Johannes Löwenklau'nun İstanbul tasvirlerini topladıkları iki albümde yer alan tasvirlerdeki divanhanenin Sokollu Mehmed Paşa Sarayı'nm arzodası olması ihtimali ileri sürülmektedir. Sokollu Mehmed Paşa 1579'da kendi saraylarından birinde ikindi divanı sırasında öldürülmüştü.

Bibi. Eldem, *Türk Evi,* II, s. 22-27; Eldem, *istanbul Anılan,* 172; J. von Hammer-Purgstall, *Histoire Ottomane.* VU, 2096; *Tarih-i Naima,* I, 77; *Teşrifat ve Teşkilât-ı Kâdimemiz,* İst., ty, s. 211-212; T. Artan, "The Kadırga Palace Shrouded bv the Mists of Time", *Turcica,* XVI (1994).

TÜLAY ARTAN

SOLAK SİNAN CAMİİ

Üsküdar İlçesi'nde, Solak Sinan Mahallesinde, Selami Ali Efendi Caddesi ile Cami Sokağımın kesiştiği yerde bulunmaktadır. Solak Sinan Efendi tarafından 955/1548'de yaptırılmıştır. Binanın 1938-1942 arasında saman deposu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Cami Haziran 1993'ten bu yana Vakıflar Genel Müdürlüğü kontrolünde, aslına uygun olarak restore edilmektedir.

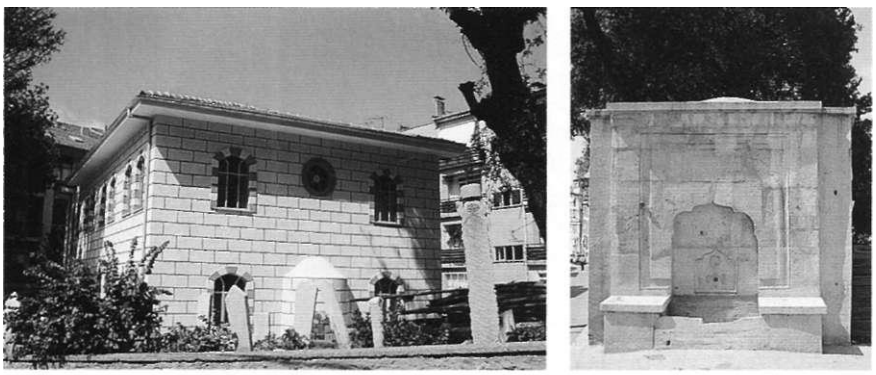
Solak Sinan Camii duvarları kagir, çatısı ahşap bir yapıdır. Cümle kapısı, enlemesine dikdörtgen planlı bir son cemaat yerine açılmakta, bu kapının iki yanında birer tane pencere bulunmaktadır. Son cemaat yerinin üzerinde, mahfilin bulunduğu kat, üç pencereli bir cephe halinde dışarıya taşkınlık gösterir. Dikdörtgen planlı, oldukça geniş bir mekân halindeki harım, altlı üstlü olmak üzere karşılıklı duvarlarda on iki pencere ile aydınlanmaktadır. Bu pencereler basık yuvarlak kemerlidir. Son cemaat yerinin sol köşesinden taş basamaklı bir merdivenle mahfile çıkılmaktadır. Önceleri ahşap korkulukları olan mahfil, bugün özgün halinden daha geniş yapılmıştır.

Caminin içten yarım silindir biçiminde, dıştan ise cepheden taşkınlık gösteren bir mihrabı vardır. Bunun iki yanında altlı üstlü dört pencere bulunmaktadır. Üst seviyedeki pencerelere renkli camlar takılmıştır. Mihrabın içi, klasik Osmanlı döneminin naturalist motiflerinden örnek alınarak oluşturulmuş kompozisyonlara sahip yeni seramiklerle kaplanmıştır. Mihrabın hemen üzerinde yuvarlak bir pencere, mihrap duvarında iki tane eski çini pano bulunmaktadır. Bunlardan mihrabın sağında olanı, yeşilimsi bir zemin üzerine Kabe resmedilmiş panodur. Diğer pano ise mihrabın soluna yerleştirilmiştir. Gümüş renkli zemin üzerine "naleyn-i şerif' tasviri vardır. Mihrabın üzerinde ise yeni bir çini kitabe bulunmaktadır.

Caminin dış cephesi taş görünümlü mozaik ile kaplanmış, pencere söveleri beyaz ve bordo renkli taş dizisi ile çevrilmiştir. Binanın üzeri kiremit kaplı kırma çatı ile örtülmüştür.

Caminin minaresi, yapının tamamlanmasından 1 yıl önce 954/1547'de yapılmıştır. Tuğladan yapılmış olduğu bilinen, bodur gövdeli minaresinin bugün sadece kaidesi durmaktadır. Minaredeki kitabe ise restorasyon nedeniyle koruma altında tutulmaktadır.

Caminin mihrap dış duvarı ve güneybatı duvarına bitişik "L" şeklinde bir haziresi vardır. Solak Sinan Efendi'nin mezarı da bu hazirede, caminin güneybatı duvarının paralelindeki kısımda bulunmaktadır. Haziredeki mevcut mezar taşlarının üzerinde 1494-1785 arasını veren tarihler görül-

Solak Sinan Camii ve Çeşmesi
Fotoğraflar Enis Karakaya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mektedir. I. Mahmud zamanında (1730-1754) ihtisab ağalarından Mehmed Ağa'nın 1166/1752-53'te koydurduğu minberin külahı bugün hazirede durmaktadır.

Caminin hazire duvarına bitişik durumda, Selami Ali Caddesi ile Tophanelioğlu Caddesi'nin kesiştiği yerde büyük bir çeşmesi bulunmaktadır. Oldukça büyük bir hazneye sahip olan bu çeşme "Hacı Halil Efendi Çeşmesi" olarak anılmaktadır. Bu çeşmenin ilk olarak Solak Sinan Efendi tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. Kitabesinden anlaşıldığına göre III. Ahmed zamanında 1141/1728 başlarında Matbah-ı Amire Emini Hacı Halil Efendi tarafından, İstanbul Ağası Mustafa Ağa'nın babası Hafiz Efendi'nin ruhu için ihya edilmiştir. Çeşme kesme taştan yapılmıştır. Kademeli, kırık ve yayvan bir sivri kemeri bulunan, geniş ve yüksek bir aynası vardır. Bunun iki yanında birer tane gülbezek bulunmakta, aynanın üzerinde ise 1141 tarihli kitabe görülmektedir.

Aynataşı, küfeki taşından oyulup şekil verilerek oluşturulmuştur. Aynataşımn üst kısmı yine kademeli, kırık bir sivri kemer biçiminde şekillenmiş olup ortasında bir rozet bulunmaktadır. Çeşmenin üç lülesi tahrip olmuş durumdadır. Bugün yol seviyesinden biraz aşağıda bulunan kırık bir teknesi bulunmaktadır. Testi setleri ise yenilenmiştir.

Bibi. Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* II, 274-275; Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 236; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 60; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 326-327; Çeçen, *Üsküdar,* 66; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 323-324.

TÜLAY AKIN

SONKU, CAHİDE

(1917, San'a, Yemen -18Mart 1981, İstanbul) Tiyatro ve sinema oyuncusu.

Ortaöğrenimini sürdürürken Halkevleri'nin temsil kolunda çalışmaya başladı. Bir süre İstanbul Belediyesi Konservatuvarı'na devam etti. 1932-1933 sezonunda Şehir Tiyatroları'nda *Yedi Köyün Zeynebi* adlı oyunla sahneye çıktı. Kısa süreli ayrılmalarla 1949'a kadar Şehir Tiyatroları'nda çalıştı. *Mucize, Peer Gynt, Köksüzler, Unutulan Adam, Hamlet, Balaban Ağa, Müfettiş, Pazartesi-Perşembe, Karamazof Kardeşler, Mırnav, Macbeth, Ayak Takımı Arasında, Sürtük, Yaban Ördeği, Kral Lear, Çifte Keramet, Aynaroz Kadısı, Bir Kavuk Devrildi, Kuru Gürültü, Makine, Şermin, Aptal, Otello, Ceza, Şamdancı, Kış Masalı, Elektra, Vanya Dayı, Yayla Kartalı, Düşman, Faust* bu dönemde sahneye çıktığı oyunlardan bazılarıdır.

Sonku. 1933'te *Söz Bir Allah* Sirfilmiyle başladığı sinema çalışmalarıyla ünlendi. Sinemamızın ilk yıldız kadın oyuncusu oldu. Rol aldığı filmlerden bazıları, *Aysel Bataklı Damın Kızı, Şehvet Kurbanı, İlk ve Son, Akasya Palas, Kıskanç, Yayla Kartalı, Senede Bir Gün, Yuvamı Yıkamazsın'du.*

Yerli Film Yapanlar Cemiyeti'nin düzenlediği yarışmada en başarılı kadın karakter oyuncusu seçildi. *Fedakâr Ana* adlı filmin yönetmenliğini de yapan Sonku, Türk sinemasımn ilk kadın yönetmeni oldu. 1950'de Sonku Film'i kurdu. Talat Artemel, Sami Ayanoğlu ile birlikte 1951'de *Vatan ve Namık Kemal* adlı filmi yönetti.

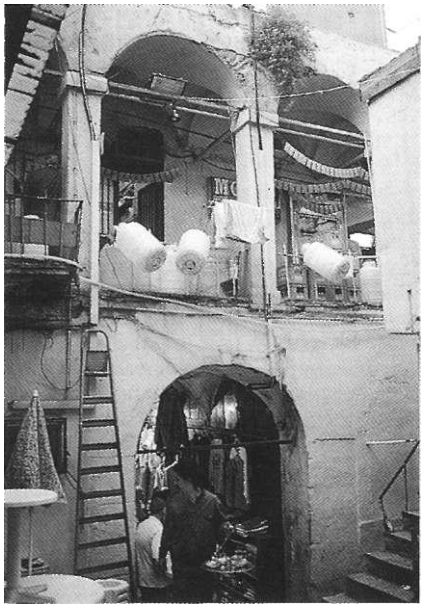
1951-1952 sezonunda yeniden Şehir Tiyatroları'mn kadrosunda yer alan Sonku, *Soygun, Son Koz, Tartuffe, Yavru Kartal, Gelin* adlı oyunlarda 1954'e kadar rol aldıktan sonra yeniden film yapımcılığına başladı. 1954'te seyirci rekoru kıran *Beklenen Şarkı* adlı filmi çeken şirket, Zeki Müren'i de ilk kez kamera karşısına çıkardı. Aynı yıl film şirketinin yanması üzerine ekonomik sorunlar, sıkıntılar yaşayan sanatçı, eşi Talat Artemel'in 1957'de ölümünden sonra düzensiz bir yaşam sürmeye başladı. 1961'de bir sezon Dormen Tiyatrosu'nda(->) sahneye çıktı.

Sanatçı, Site Sineması'nm üst katındaki Site Tiyatrosu'nda 1962-1963 sezonunda Cahit Irgatla kurduğu kısa ömürlü Cahitler Tiyatrosu'nda, *Ocak ve Dişi Örümcek* adlı oyunları sahneledi. 1963-1964 sezonunda Şehir Tiyatroları'na dönerek *Altı Kişi Yazarını Arıyor, Coriolanus* gibi oyunlarda rol aldı. Ancak eski başarısını gösteremedi. 1972'de görevini aksattığı gerekçesiyle Şehir Tiyatroları'yla ilgisi kesildi.

Sonku yaşamının son yıllarını alkol bağımlısı olarak yoksulluk içinde geçirdi.

Cahide Sonku *Şehvet Kurbanı* adlı filmde Ferdi Tayfur ile birlikte. ***Turan Gürkan arşivi***

Sorguçlu Hanı
Ertan Uca, 1994/ TETTVArşivi

1989'da Ziya Öztan'm yönettiği *Cahide* adlı filmle yaşamı televizyona aktarıldı.

HİLMİ ZAFER ŞAHİN

SORGUÇLU HANI

Eminönü İlçesi'nde, Kapalıçarşı hanları arasında yer almakta, Kalpakçılar Caddesinde bir sıra halindeki han yapılarından Yolgeçen Hanı ile Baltacı Hanı(->) arasındaki alana inşa edilmiş bulunmaktadır.

Bulunduğu yerin yoğun bir ticari doku içinde olması ve mimari özellikleri yapıyı 18. yy'a tarihleme olanağı sağlamaktadır.

Kalpakçılar Caddesi'ne açılan cephede yer alan kapı, tonoz örtülü giriş mekânıyla avluya bağlanır. Arsanın şekli dolayısıyla planını şekillendiren yapının avlusu da yamuktur. Avlu etrafında iki katlı revak sistemi her iki katta tuğla-derz dokulu, yuvarlak kemerlere sahiptir. Taşıyıcı sistem kare kesitli taş dokulu, payelerden meydana gelmiştir. Zamanla üzerleri sıvanmıştır.

Zemin kat odaları taştan, yuvarlak kemerli birer kapı ile beşik tonozlu revak altına açılır. Üst kat mekânları ise birer kapı ve pencere ile çapraz tonoz örtülü üst kat revaklarma açılmaktadır. Zemin ve üst kat mekânlarının üst örtüleri ise zaman içinde tamamen özgün tonoz örtüsünü kaybetmiştir. Günümüzde bu mekânlar beton örtüye sahiptir.

Yapıda Kalpakçılar Caddesi'ne bakan giriş cephesinde girişin iki yanında bir sıra dükkân yer alır. Dükkânlar ve cephe özgün durumunu kaybetmiştir. Tuğla-derz dokulu, yuvarlak kemerli pencereler, dikdörtgen taş söveli olup her mekâna birer pencere açılmış bulunmaktadır.

Sorguçlu Hanı, bitişik nizam plan kuruluşuyla, ticari yoğunluğun içinde bulunmasıyla benzer örneklere katılmakta, ancak özgün mimari özelliklerini kaybetmiş bulunmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, İst., (1969), s. 28; Güran, *İstanbul Hanları,* 137.

GÖNÜL CANTAY

SOSYAL GÜVENLİK

Vatandaşların anayasal hakları olan çalışma hakkının gerçekleştirilmesini amaçlayan; özellikle de emekçilerin çalıştıkları dönemlerde ödedikleri pay karşılığında, yaşlılık, hastalık, sakatlık vb nedenlerle çalışamadıkları zamanlarda maddi destek ve kaynak sağlayan; hastalık ve diğer olağanüstü hallerde bakım masraf, araç ve gereçlerine katkıda bulunan sosyal sistem.

İstanbul'da halen faaliyet gösteren sosyal güvenlik kuruluşları Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Emekli Sandığı, Bağ-Kur. İş ve İşçi Bulma Kurumu, Bölge Çalışma Müdürlüğü'dür.

Osmanlı döneminde, Tanzimat'a kadar, çalışanların korunması ve dayanışması loncalar(->) ve gedikler(-») çerçevesinde sağlanıyordu. Günümüzün sosyal güvenlik kurumlarının ilk izlerini 19- yy'tn ikinci yarısında devlete ait görece çok sayıda işçi çalıştıran işyerlerinin yardımlaşma (teavün) ve emeklilik (tekaüt) sandıklarında ve devlet memurlarına tanınmış emeklilik hakkında aramak mümkündür. Tanzimat sonrasında, 19- yv'ın ortalarında, idari, mali, sosyal alanda yapılmak istenen düzenlemelere ve Yeniçeri Ocağı yerine nizami ordunun kuruluşuna bağlı olarak devletin askeri ve mülki hizmetlerinde çalışanlar için bir emekli sandığı kurulmuştur. 1866'da subaylar, 1880'de mülki-idari görevlerdeki memurlar için, çalıştıkları sürece prim ödeme ilkesine bağlı bir emeklilik sigortası başlar. Daha önce sadece yüksek memurlar için "arpalık" denen bir mali desteğin varlığı bilinmektedir.

İşçiler için emeklilik güvencesi, daha geç ve önce devlet fabrikalarından başlamak üzere gerçekleşmiştir. Sendika tipinden işçi örgütlerinin henüz bulunmadığı bu dönemlerde, hem sendika, işçi birliği, hem de bir sosyal güvenlik kurumu olan "sandık" örgütlenmeleri çok dağınık, yerel ve güçsüzdü. Şirket-i Hayriye, Feshane, Hereke fabrikaları, Anadolu Osmanlı Demiryolları, Tersane-i Amire vb işçileri 1880' lerden itibaren yardım, dayanışma, emeklilik sandıkları kurmaya başladılar. Bunların bir bölümü sadece işçilerin kendi aralarında kurdukları, diğer bir bölümü ise devlet işletmelerinde devletin katkılarıyla kuaılan ve günümüz sosyal güvenlik kavramına daha yakın olan örgütlerdi.

Şirket-i Hayriye'de çalışanlar için Mayıs 1893'te çıkarılmış bir kararda, tayfalar ve sürekli işçilerin, maaşlarının yüzde 4'ünü aidat olarak verip emeklilik hakkını kazanabilmeleri için kurumda 25 yıl çalışmış olmaları hükmü getirilmiştir. 1890' larda, özellikle de 1908'den sonra tekaüt sandıkları çoğalmış; bu yıllarda yükselen işçi hareketleri sırasında, işçilerin talepleri arasında emeklilik ve hastalık sigortası anlamına gelenler de gözlenmiştir.

1919-1920'de, gitgide güçleşen ekonomik koşulların ezdiği emekçi kesimler sosyal güvenlik önlemlerine daha fazla ihtiyaç duymaya başlamışlar, özellikle emeklilik ve malullük sigortası talepleri ve uygulamaları tek tek işyerlerinde yaygınlaşmıştır. Ancak bunların hiçbiri, henüz gerçek anlamda bir sosyal güvenlik sistemi değildir. Cumhuriyet'ten sonra, 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılmış, işçi, çocuk ve ana sağlığını korumaya yönelik genel ilkeler getirilmiştir. En az 50 işçi çalıştıran işyerlerinde hekim bulundurma zorunluluğu, 100'ün üstünde işçi çalıştıran işyerlerinde her 100 işçi için bir hastane yatağı zorunluluğu konmuştur. 1936'da çıkarılan İş Kanunu, 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerlerine işçi sağlığını korumak için bazı yükümlülükler getirmiştir.

Tablo I
İstanbul İli SSK'ya Tabi İşyerleri ve İşçi Sayıları

Yıllar	*İşyeri (Kamu-Özel)*	*İşçi*
1970	19.305	361.503
1973	63.368	546.108
L977	75.870	630.962
1980	78.165	583.395
1987	113.400	800.492
1988	130.003	868.509
1989	137.825	874.831
1990	150.524	927.710
1991	158.806	1.00".290
1992	163.945	1.064.008

Sosyal Sigortalar Kurumu'nun kurulması ve sosyal sigorta uygulaması ancak 1946'da gerçekleşebilmiş; İstanbul'da bir SSK şubesi kurulmuştur. İş kazası, meslek hastalığı, analık sigortasını 1949'da ihtiyarlık, 1950'de hastalık sigortası uygulaması izlemiş; 1965'te yeni SSK kanunu ile tüm sigortalar birleştirilmiştir.

1946'da SSK İstanbul Şube Müdürlüğü Tekirdağ. Edirne ve Kırklarellni de içerirken, 1954'te Eminönü, Kadıköy ve Beyoğlu ayrı birer SSK şubesi olmuş; 1961'de Fatih ve Bakırköy ayrı şubeler haline gelmiş, 1967'de, Şişli ve Beşiktaş bağımsız şube statüsü kazanmış, 1978'de bütün bu şubeler bölge müdürlüğü olarak doğrudan SSK Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. 1982'de İstanbul'da 7 bölge müdürlüğü, 2 şube müdürlüğü, ayrı olarak İhtiyarlık Sigortası Bölge Müdürlüğü, Bölge Sağlık Müdürlüğü vardı.

Başlangıçta 10'dan fazla işçi çalışan işyerlerini kapsayan sosyal sigortalar uygulaması, 1952'den itibaren büyük kentlerde 4 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerine de yaygmlaştırılınca, İstanbul sosyal güvenlikten en fazla yararlanan il haline gelmiş; 1971'den sonra İstanbul'da uygulama tek işçi çalıştıran işyerleri de dahil tüm işyerlerine yaygınlaştırılmıştır.

Devlet memuru statüsünde bulunan kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların bağlı olduğu Emekli Sandığı, 1866'da başlayan, devlet memurları için emeklilik sigortasının çeşitli aşamalardan geçerek kurumlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. 1930'da yürürlüğe giren Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu ile tek tek devlet kurum ve işyerlerindeki emekli sandıkları kaldırılmış, bunların birleştirilmesiyle bir bütçe sistemine geçilmiş, daha sonra devlet işletmelerinin yaygınlaştığı 1930'larda inhisarlar, Devlet Demir Yolları, Merkez Bankası vb devlete ait büyük işletme ve sektörlerde çalışanlar için ayrı kanunlarla ayrı tekaüt sandıkları kurulmuş; bu sandıkların sağladıkları sosyal güvenlik kapsam ve konuları genişletilmiş, nihayet sayıları 9'u bulan bu bağımsız emekli sandıkları, 1949'da 5434 sayılı yasayla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı'nda birleştirilmiştir. Bu kurum, İstanbul'da Cağaloğlu'nda bulunan bir bölge müdürlüğü ile temsil edilmekte ve çalışmaktadır.

Bağımsız çalışanların sosyal güvenlik örgütü olan Bağ-Kur İstanbul'da bölge müdürlüğü olarak 1978'de faaliyete geçmiştir. İş ve İşçi Bulma Kurumu ise, 1946'da Çalışma Bakanlığı'na bağlı İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun şubesi olarak çalışmalarına başlamış, 1979'da İş ve İşçi Bulma Kurumu Bölge Müdürlüğü haline gelmiş; 1964'e kadar yurtiçi olduğu kadar yurtdışı hizmeti de vermiştir. 1964'ten itibaren yurtdışına, özellikle Almanya'ya işçi göçü hızlanınca, bu göçün aktarma merkezi durumundaki İstanbul'da yurtiçi ve yurtdışı hizmetler ayrılmış ve Tophane'de Yurtdışı Hizmetler Şube Müdürlüğü açılmıştır. Yine Çalışma Bakanlığı'na bağlı İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü 1946'da açılmış ve işyerleri işçi müfettişleri tarafından iş güvenliği ve işçi sağlığı açısından deneüemeye başlanmıştır. Aynca OYAK kısa adıyla bilinen Ordu Yardımlaşma Kurumu ve büyük özel şirketlerin kendi ek sosyal güvenlik ve yardımlaşma kuruluşları da vardır.

Sosyal Güvenlik hizmetlerinden en yüksek oranlarda yararlanan il olan İstanbul'da, sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamayanların sayısı da bir o kadar yüksektir. Bunun başlıca nedeni, kayıtsız ve kaçak çalışmanın, İstanbul gibi önemli işçi ve hizmet gereksinimi olan ve kalifiye olmayan, iç göçle gelmiş bir yedek işsizler ordusu barındıran bir metropolde çok yaygın olmasıdır. Özellikle küçük işyerlerinde, ev hizmetlerinde çalışanlarla, çırakların çok büyük bölümü her türlü sosyal güvenlikten yoksundur.

Bütün Türkiye'deki ücretlilerin yaklaşık beşte birinin İstanbul'da olduğu düşünülürse sosyal güvenlikten yararlanan veya sosyal güvenlik önlemlerini talep eden nüfusun Türkiye ortalamasının üstünde olması da doğaldır. Buna karşılık Bağ-Kur'dan yararlananların oranı İstanbul'da düşük görünmektedir ki bunun nedeni, kendi işine sahip, bağımsız çalışan kesimin İstanbul'da ortalama olarak yüksek gelir grubuna girmesi ve Bağ-Kur gibi küçük esnaf ve zanaatkarların kuruluşu niteliğindeki bir örgütlenmenin dışında kalmasıdır.

1980 itibariyle İstanbul'da SSK'ya bağlı olanlar 583.395 (faal nüfusa oram yüzde 37), Emekli Sandıgı'na bağlı olanlar 169.137

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(yüzde 10,7), Bağ-Kur'a bağlı olanlar 187.807 (yüzde 11,8), özel sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olanlar da 27.679 kişiydi (yüzde 1,7) ve bunlar faal nüfusun yüzde 61,2'sini meydana getiriyorlardı. 1992 itibariyle SSK'lıların 1.064.000, Bağ-Kur'lularm 316.096, Emekli Sandığıma bağlı olanların (takribi) 370.000 kişi oldukları görülüyor. Toplam faal nüfusun 1990'da 2.539.963 olduğu ve 1992'de 2.650.000 civarında bulunması gerektiği hesaplanırsa, faal nüfusun yüzde 66'sının sosyal güvenlik şemsiyesi altında olduğu anlaşılır.

Yine 1992 itibariyle, İstanbul'da emeklilik, maluliyet, dul veya yetim aylığı vb, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan aylık alanların sayısı: SSK'dan aylık alanlar 430.872, Emekli Sandığımdan aylık alanlar 192.56i, Bağ-Kur'dan aylık alanlar 79-308 olmak üzere toplam 692.741'dir.

Özellikle istanbul gibi sanayi kuruluşlarının ve buralarda çalışan işçi sayısının önemli olduğu bir ilde en önemli sosyal güvenlik kuruluşu olan SSK'ya tabi işçi ve işyeri sayısının yıllara göre gelişmesi tabloda gösterilmiştir.

Faal nüfus içinde sigortalı işçi sayısı ve oranı, SSK uygulamasının yaygınlığı açısından önem taşır. İstanbul'da 1970'te 361.503 (faal nüfusun yüzde 33,2'si), 1980'de 583.395 (yüzde 37,8), 1990'da 1.064.008 (yüzde 39,6) sigortalı işçi bulunmaktaydı ki, SSK sigortalılarının faal nüfus içindeki paylarının sürekli yükselişi, giderek daha fazla işçinin sosyal güvenlikten yararlandığının ifadesidir. Ancak aynı dönemlerde İstanbul'da nüfus ve faal nüfus artışının bu sigortalı işçi oranındaki artışın çok üstünde -seyretmesi sosyal güvenlik sisteminin kapsayamadığı geniş bir kitlenin varlığını kanıtlamaktadır.

İSTANBUL

SOSYAL HİZMETLER

Sosyal hizmet, toplumsal yardım duygusunun ve ihtiyacının yoğunlaştığı yer ve zamanlarda ortaya çıkan uygulamalar bütünüdür.

Sosyal hizmet kavramının ilk tanımı, yaşlılara, yoksul ve yoksun kişilere, sakatlara ve akıl dengesi bozuk olan kişilere sunulan hizmet şeklinde yapılabilir. Daha geniş anlamıyla sosyal hizmetler, yaşlı, yoksul, sakat ve zihinsel özürlüler ile kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların sosyal yoksunluklarının giderilmesi, sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesi, gereksinimlerinin karşılanması, yaşam düzeylerinin iyileştirilmesi ve yükseltilmesi amacıyla toplumun ve özellikle gönüllü kuruluşların ve devletin ilgi ve yardımının sağlanması için yapılan düzenli ve sürekli çalışmaların tümüdür.

1948'de Birleşmiş Milletler, üye ülkelerin uymasını koşul gösterdiği İnsan Hakları Bildirgesi'nde sosyal hizmetlerin amacına uygun maddelere yer vermiştir. Özellikle bu bildirgede yer alan 23. ve 25. maddelerde bulunan hükümler, sosyal hizmetin amacını ve insanların ekonomik ve sosyal haklarını, yani insanın kişiliğinin gelişebilmesi için toplumca tanınıp gerçekleştirilmesi gereken hakları belirtmektedir. Birleşmiş Milletlerin kabul ettiği bu bildirgeyi Türkiye 5 Mayıs 1949'da benimsemiştir.

Türkiye'de sosyal hizmet kavramının içerdiği anlama uygun uygulamalar, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, İslamiyetin sosyal adalet ilkesine uygun olarak yardıma muhtaç çocuk, dul ve yetimlere, sakatlara ve yoksullara vakıflar aracığıyla yapılmıştır. Hukuksal anlamda sosyal hizmet kavramı ilk olarak 1808'de "Sened-i İttifak"ta yer almıştır. Hukuki anlamda bir sözleşme niteliği taşıyan bu belgenin 7. maddesi sosyal hizmet kapsamına uygun hükümler içermektedir. Bu maddeye göre, fakirlerin ve reayanm gözetilmeleri ve korunmaları esas alınarak, halka karşı saldırıların, zulmün ve vergilerin kaldırılması hususlarına özen gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu belgeden sonra, 1893'te ülkede, özellikle İstanbul'da dilenciliği önlemek üzere "Teseülün Menine Dair Nizamname" çıkarılmıştır. 1896'da adı sonradan Darülaceze olarak değiştirilen Düşkünler Yurdu sakat ve yoksul erkek, kadın ve kimsesiz çocukları korumuştur. 1909'da serseri ama çalışabilecek durumda olup da çalışmayan, dilencilik yapan kişilerin çalıştırılmasını zorunlu kılan "Serseri ve Muzanna'i Şü Eşhas Kanunu" çıkarılmıştır.

Bu uygulamaların yanısıra, 1822-1884 arasında Midhat Paşa'nm Tuna valiliği sırasında korunmaya muhtaç çocuklar için ıslahhaneler açılması, bu konuda atılmış ilk adımlardan biri olmuştur. Daha sonra korunmaya muhtaç yetim çocuklar için devlet tarafından darüleytamlar kurulmuştur. 1914'te I. Dünya Savaşı'mn başlamasıyla birlikte kurulan darüleytamlar, göçmen ve mültecilerin yetim kalan çocuklarının yetiştirilmesini sağlamıştır.

1921'de Atatürk'ün emriyle "Himaye-i Etfal Cemiyeti" kurulmuştur. Bu cemiyetin amacı savaş sırasında cephe gerisinde kimsesiz ve şehit çocuklarına bakmak olmuş ve daha sonra da kimsesiz çocuklarla ilgili çalışmalar sürdürülmüştür. 1935'te cemiyetin adı Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir.

1957'de bu alanda hizmetlerin geliştirilmesine yönelik olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı Sosyal Hizmetler Enstitüsü kurulmuştur. 1961'de, hizmet verecek profesyonel eleman yetiştirilmek üzere akademi açılmıştır.

196 i ve 1982 anayasalannda sosyal hizmetlere ilişkin hükümler; ailenin, ananın, çocuğun, sakatların, yaşlıların korunması; herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olması gibi ilkeler yer almıştır.

24 Mayıs 1983 tarih ve 2828 sayılı kanunla Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü kurulmuş, böylece daha önceki yıllarda yürürlüğe girmiş olan kanunlarda belirtilen hususlar bu müdürlüğün görevleri kapsamına alınmıştır. 2828 sayılı kanun, korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, sakat ve yaşlılara ilişkin sosyal hizmetleri ve bunlara ait faaliyetleri kapsamaktadır.

2828 sayılı kanun ve belirtilen esaslar uyarınca sosyal hizmet kuruluşları, çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları, kreş ve gündüz bakımevleri, yaşlılar için huzurevleri, bakım ve rehabilitasyon merkezleri olarak tespit edilmiş ve bu konuda merkezler yurt sathında il ve ilçelerde hizmete açılmıştır. Çocuk yuvaları, 0-12 yaş arası korunmaya muhtaç çocuklarla gerektiğinde 12 yaşını dolduran kız çocuklarının bedensel, eğitsel, psiko-sosyal gelişimlerini, sağlıklı bir kişilik ve iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlamakla görevli ve yükümlü yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Yetiştirme yurtları, 13-18 yaş arası korunmaya muhtaç çocukları korumak, bakmak ve bir iş veya meslek edinmeleri ve topluma yararlı kişiler olarak yetişmelerini sağlamakla görevli ve yükümlü olan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Kreş ve gündüz bakımevleri, 0-6 yaş grubundaki çocukların bakımlarını gerçekleştirmek, bedensel ve ruhsal sağlıklarını korumak ve geliştirmek ve bu çocuklara temel değerleri ve alışkanlıkları kazandırmak amacıyla kurulan ve sunduğu hizmetler karşılığında ücret alan ve yatılı olmayan sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Huzurevleri, muhtaç yaşlı kişileri huzurlu bir ortamda korumak ve bakmak, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Bakım ve rehabilitasyon merkezleri, bedensel, zihinsel ve ruhsal özürleri

Yakacık Çocuk Yuvası
Sadat Hasanoğlu, 1994

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nedeniyle normal yaşamın gereklerine uyamama durumunda olan kişilerin fonksiyon kayıplarını gidermek ve toplum içinde kendi kendilerine yeterli olmalarını sağlayan beceriler kazandırmak veya bu becerileri kazanamayanlara devamlı bakmak üzere kurulmuştur.

Sosyal hizmetler il ve ilçe müdürlükleri, merkezi Ankara'da bulunan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı olarak hizmet vermektedir.

1994 yılı itibariyle İstanbul II Sosyal Hizmetler Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren kuruluşların listesi, bulundukları yerler ve kapasiteleri şöyledir:

Çocuk yuvaları 8 tanedir. Bunlar, Yakacık'ta (110 çocuk), Küçükyalı'da (300 çocuk), Üsküdar'da (50 çocuk) ve Bakırköy'de (300 çocuk), Eyüp'te (60 çocuk), Kasımpaşa'da (75 çocuk), Göztepe'de (120 çocuk) ve Bakırköy'de (200 çocuk) bulunmaktadır.

İki yetiştirme yurdundan biri Bakırköy'de (120 çocuk), diğeri Büyükçekmece'dedir (100 çocuk.

Kreş ve gündüz bakımevleri, Okmeydanı (225 çocuk), Kocamustafapaşa (110 çocuk), Zeytinburnu (50 çocuk) ve Bakırköy'dedir (250 çocuk).

İstanbul İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne bağlı huzurevleri ise Kartal-Maltepe (250 yatak), Bakırköy (210 yatak), Zeytinburnu Sosyal Sigortalar (90 yatak), Göztepe (108 yatak) ve İzzet Baysal (60 yatak) huzurevleridir.

Bibi. S. Ballar, *Türk Hukukunda Sosyal Hizmet ve Çocuklar,* İst., 1988; W. A. Friedlander, *Sosyal Hizmetin Kavram ve Metotları,* (çev. E. Besin), Ankara. 1965.

ÇAĞLAYAN KOVANLIKAYA

SOTER FİLANTROPOS KİLİSESİ

"İnsanı seven İsa" anlamına gelen "Soter Filántropos" adındaki iki Bizans manastırından biri bugünkü Atik Ali Mahallesinde, diğeri ise Sarayburnu civarında idi.

Soter Filántropos manastırlarından ilki, I. Aleksios Komnenos'un (hd 1081-1118) karısı Eirene Dukaina'mn vakfettiği yapılardan biriydi. Edirne Kapısı civarındaki Çukurbostan'm güneydoğusunda olduğu sanılan bu e. .ek manastırı, yakınlardaki bir kadınlar manastın üe bağlantılıydı. Şehrin Osmanlılarca alınmasına (1453) kadar varlığım koruduğu bilinen manastırdan günümüze herhangi bir iz kalmamıştır.

İkinci manastır ise Sarayburnu'nun 800 m kadar güneyinde, kıyıya yakın bir yerdeydi. Erkek ve kadınlar için iki ayrı bölümü olan bu çifte manastır, buradaki adı bilinmeyen bir manastırın yerine, II. Andronikos döneminin (1282-1328) devlet adamı ve bilgin Nikeforos Humnos'un kızı Eirene tarafından yaptırıldı. Nikeforos ve karısının gömüldüğü (1327) manastır, ölümüne dek (I36O) Eirene tarafından yönetildi. Soter Filántropos Manastırı ve Kilisesi. 15. yy'a kadar Rus hacıları tarafından ziyaret ediliyordu. Bu hacıların anlattıklarına göre, kilisenin denize bakan duvarında mucize yarattığı ileri sürülen bir İsa tasviri ile denize yakın duvarlarının önünde binlerce hastayı mucizevi biçimde iyileştirdiğine inanılan bir ayazma vardı. Manastırda bulunan Aziz Averkios'un vücudu da ziyaret edilen değerli röliklerden biriydi.

Bu anlatımlara göre, söz konusu manastırın ayazması ile Topkapı Sarayı'mn denize bakan duvarları üzerindeki Sinan Paşa Köşkü'nün(->) tonozlarının altındaki ayazma aynı yerdir. Ayazma ile köşk tonozlarının aynı tip malzemeden ve aym tarihte yapılmasından anlaşıldığına göre ayazma erken Osmanlı döneminde tümüyle yenilenmiş olmalıdır. İncili Köşk'ün altındaki ayazma, 1821'e kadar İstanbullu Rumlar tarafından ziyaret edilirdi. Soter Filántropos Kilisesi'nin, İncili Köşk'ün hemen kuzeyinde, iki deniz kulesinin arasındaki alanda, mevcut üç sahınlı mekânın üstünde yükseldiği tahmin edilmektedir. Bu mekânın denize bakan ön cephesi, tuğla süslemeler ve nişlerle zengin biçimde dekore edilmiştir.

Bibi. R. Demangel-E.Mambouıy. *Le Quartier des Mangones el la première region de Constantinople.* Paris, 1939, s. 49-68; Janin, *Eglises et monesterés,* I, 3, 525-529: G. P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries,* Washington, 1984, s. 371-374.

ALBRECHT BERGER

Sarayburnu'nun güneyinde Soter Filántropos Kilisesine ait olduğu sanılan kalıntılar.
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

SOUILLIER SİRKİ

"Souillier Canbazhanesi" olarak da tanınır. İstanbul'a birçok kez gelen topluluğun önemi Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yapımındaki katkısındandır.

At canbazı olan Louis Souillier 1813'te doğdu. Kurduğu sirk topluluğu ile 1864'te Rusya, Siberya, Çin ve Japonya'yı dolaştı. 1866'ya dek Japonya'da kaldı. İki evlilik yaptı, birinci karısından olan dört çocuğundan ikisi at canbazıydı. İkinci karısından olan iki kızından Olga Souillier özellikle İstanbul'da çok beğenilen bir sirk sanatçısıydı. Louis Souillier 1886'da öldü, karısı Eugenie uzun süre Fransa'da sirk gösterimleri verdi.

Souillier Sirkimin ilk gelişi II. Mahmud döneminde oldu. Padişah Souillier sirkini çok görmek istiyordu. Eflâk beyi bu isteği yerine getireceği sırada II. Mahmud 1837'de Rumeli gezisine çıktı. Silistre'ye gelince Souillier Sirki de oraya gelip gösterimler verdi ve II. Mahmud'la birlikte İstanbul'a geldi. Burada Souillier'ye bir ev verildi. Yanında 50 kişi ve 33 at vardı. Sirk İstanbul'da iki yıl gösterimler verdi. Viyana'ya döneceği sırada II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa ile 1840'taki düğününde gösterimler vermesi için kalması istendi. Bunun için Souillier programında yenilikler yaptı, 6 uçan akrobat, 8 yunusbalığı, 3 İngiliz atlısı, 3 kaplan, 1 öküz, 1 geyik getirtti. Ayrıca düğün için havai fişekler de sağladı. Düğün Dolmabahçe yamaçlarında yapıldı, Souillier'nin gösterimleri için büyük bir çadır kuruldu. Düğünden sonra üç yıl kaldığı İstanbul'dan ayrıldı. Souillier gösterimlerini Beyoğlu'nda sarayın yardımı ile yaptırılan büyük bir amfiteatrda veriyordu. Hemen onun yakınında bir başka amfiteatrda ise rakibi Gaetano Mele Sirki vardı (bak. sirkler).

Souillier Sirki 1858'de İstanbul'a yeniden geldi. Bu kez Abdülmecid'in kızları, Cemile Sultan'ın Mahmud Celaleddin Paşa ile Münire Sultan'ın ise İbrahim İlhami Paşa ile düğünleri vardı. Önce Maslak'ta Souillier için geçici bir bina yapıldı. 1860'ta Palais de Fleurs ve Taksim'de gösterimler veriyordu, Hükümet Souillier'ye elmas iftihar nişanı ve imparatorluk admı kullanmak imtiyazını verdi. Ayrıca Gedikpaşa'da gösterilerini vereceği bir arsa satın alınmış, hükümet İstanbul Tiyatrosu tüzüğünü yürürlüğe koymuştur. Ayrıca bina için 15 yıllık bir imtiyaz da tanınmıştı. Gazetelerden Souillier Sirkimin daha sonra burayı bıraktığını ve bu yerde Garabet Papazyan topluluğunun pandomima gösterimleri verdiğini öğreniyoruz. Ancak tarih bakımından basındaki haberlerde bir çelişki vardır, çünkü 1860'ta Souillier Sirki'nin Mısır Valisi Said Paşa'mn oğlu Tosun Paşa'nm sünnet düğünü için İskenderiye'ye gideceği duyurulmuştu. Büyük bir olasılıkla buradan tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Bibi. H. W. Otto, *Artisten Lexicon,* Düsseldorf, 1891; B. de Keroy, *Cirque Imperial de Louis Souillier-Esquises historiques et biographiques.* Lyon, 1853; S. N. Gerçek, "Suive Cambazhanesi", *Perde ve Sahne,* S. 12 (Mart 1942); And, *Os-*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

manii Tiyatrosu; R. Tuncay, "Türk Tiyatro Tarihi Belgeleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* S. 8 (Mayıs 1968).

METİN AND

SPİRİDON (AYİOS) MANASTIRI

Heybeliada'nın güneydoğusunda Çam Limanı mevkiinde bir tepenin üzerindedir. Halk arasında Terk-i Dünya (Tarik-i Dünya) Kilisesi adıyla da tanınır.

Adadaki Rum cemaat arasında Arsenios olarak bilinmekte olup aynı adlı keşiş tarafından 1862'de küçük bir kulübe olarak kurulmuş, daha sonraları genişletilmiş ve Aziz Spiridon'a ithaf edilmiştir. Bazı kaynaklarda burada daha 1859'dan itibaren bir yapının varlığından söz edilse de bunun doğruluğu tam açıklığa kavuşmamıştır.

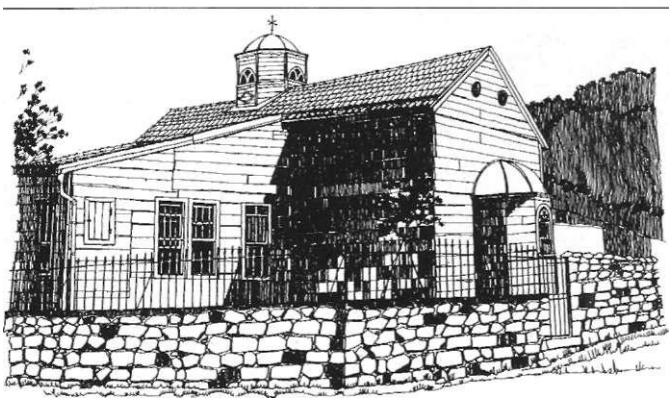
Bugünkü yapının banisi Arsenios, Trakyalı olup önce Fener'e gelmiş sonra Heybeliada'ya yerleşmiştir. İnşa ettiği yapı 1894'teki depremde yıkılınca yazlığa gelen zenginlerin yardımıyla yeniden yapılmış ve Arsenios'un isminin daha çok yayılmasına neden olmuştur. Arsenios 1906'da ölünce buradaki mütevazı mezarlığa gömülmüş, 1913'te mezarı açılarak kemikleri sunağın altına yerleştirilmiştir. 1933'te Kayserili bir rahip olan Kyprianos Stylianidis tarafından kilisenin etrafı taş bir duvarla örülmüş, bazı yerleri taştan yeniden inşa edilmiştir. 1954'te Patrik Athenagoras'ın arzusuyla yapı bir kere daha elden geçmiştir. Özellikle 12 Aralık'ta ve yaz mevsiminde her perşembe günü burada ayin yapılmaktadır.

Yapı bugün küçük bir manastır görünümündedir. Eskiden Panayia Kamariotissa ve Trias Manastırı'na bağlı bir kiliseydi. Rumlar bu yüzden yapıya Arsenios Skitisi (bir manastıra bağlı kilise) demektedirler. Kilise yaklaşık 7,50x6 m ölçülerinde, tek nefli bir yapıdır. Üstü kapalı bir avlunun içerisinde yer almış olup bu avlu âdeta bir narteks vazifesi görür. Avlunun güney ve kuzey kanadında manastıra ait mekânlar bulunmaktadır; girişi kuzeydendir; üstü düz ahşap çatıyla örtülüdür. Bu mekânlar kiliseden farklı olarak taştan yapılmış, tuğla hiç kullanılmamıştır. Üç sarnıç bugün de yapının su ihtiyacını karşılamaktadır. Kilise yukarıda sözü edilen üç avlunun tam ekseninde yer almış olup girişi batıdandır. Naosa tek kapıdan girilir. Yan duvarlarda yuvarlak kemerli ikişer penceresi vardır; bunlar iç avluya açıldıklarından aydınlatmada herhangi bir işlevleri yoktur. Girişin hemen solunda kilisenin kuzeybatısında ambon yer almaktadır. Güney duvarında apsise yakın yerde ise yalnızca oranın metropolitine ait kutsal taht (thronos) bulunur. Doğuda bir apsisle nihayetlenen yapıda apsis dışa taşkındır, fakat fazla derin değildir. Apsisi naostan ayıran ikonastasis oldukça yüksek olup ahşaptan yapılmıştır. Yapının atfedildiği Spiridon'un ikonası, gümüş kaplama özelliği nedeniyle çalınmış, sonradan bulunmuş ama eski yerine konmamıştır. Bugün dua hücrelerinden birindedir.

Yapı ahşap beşik tonozla örtülü olup dıştan semerdam çatı görünümündedir. Çatının tam ortasında küçük ölçülerde yüksek kasnak ve kubbe tonoz vardır. Kasnakta her ne kadar üçüz pencereler varsa da aydınlatma için yeterli değildir. İlk yapıldığında Arsenios tarafından konduğu söylenen kitabe bugün mevcut değildir. Naosla zeminde bulunan kitabeler buradaki mezarlara aittir. Spiridon Manastın 19. yy'da Arsenios tarafından kurulmuş olsa bile bulunan bazı parçalar Bizans döneminde burada bir yerleşim olabileceğini akla getirmektedir.

Bibi. Erdenen, *Adalar,* 90-92; A. Millas, *IHalki ton Pringiponison,* Atina, 1984, s. 422-430.

FERUDUN ÖZGÜMÜŞ

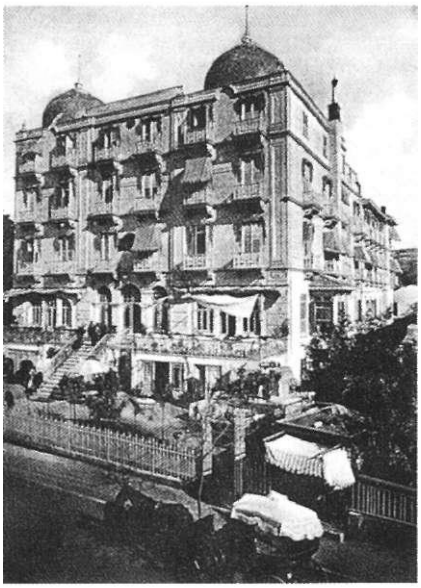
Ayios Spiridon Manastırı'nın 1930 tarihli bir çizimi.
A. Millas. *IHalki ton Pringiponison.* Atina, 1984

SPLENDİD OTELİ

Büyükada'da Nizam Caddesi, no. 71'dedir.

Daha önce aynı arazide Giacomo Otelimin yer aldığı ve caddenin adının da Giacomo Caddesi olarak anıldığı bilinmektedir. Otel, yanarak ortadan kalkmıştır. Bugün Splendid Oteli'nin giriş bölümünde yer alan Grek kaclm heykeli, Giacomo Oteli'nden kalmadır. Geniş bir alanı kaplayan yapı, Sakızlı Kâzım Paşa tarafından, Kaludi Laskaris Kalfa'ya, 1911'de otel olarak yaptırılmıştır.

Dört katlı, ahşap yapıda, bir de bodrum katı vardır. Bodrumda, mutfak, sıcak ve soğuk su kalorifer kazanları, soğutma dolapları, kiler, kuaför salonu, sağında da yemek salonu yer almaktadır. Oturma salonunun duvarını F. Dubreuil, giriş salonunun duvarlarını J. Saville ve Ratzkovvski, yemek salonunun duvarlarını ise Ratzkowski ve H. Mocel gibi Batılı ressamların tabloları süslemektedir. Otele giriş merdiveninin her iki yanında yaz bahçesi ve bir de resim galerisi, merdivenden çıkınca, ana giriş kapısının her iki yanında yemek terası yer almaktadır.

Eski bir kartpostalda Splendid Oteli.
Nazım Timuroğlu arşivi

Otelin yapımı, 1911'de tamamlanınca Beyoğlu'ndaki ünlü Tokatlıyan Oteli'nden Dikran, Tavit ve Onnik adlarındaki üç garson oteli kiralamışlardır. Otel, onlar tarafından döşenmiştir. Otelin bütün mobilyaları İstanbul'daki Austro-Ottoman mobilya fabrikasından, hasır koltuk takımları Lion'dan, "DDO" monogramlı bütün çatal bıçak ve gümüş yemek takımları Paris'teki ünlü Christophl firmasından ve kristal bardak, tabak takımları, havlu ve battaniyelerle diğer tüm eşyaları da Avrupa'dan getirtilmiş, ayrıca bütün dünya içkilerini içeren bir de kav oluşturulmuştu.

İşletmeye açıldığında, Splendid'in birinci katma gaz motoru ile çalışan bir jeneratör konmuştu. Büyükada'da henüz elektrik yokken, asansör dahil, otelin aydınlatılması ve kuyulardan su çekilmesi gibi işler bu jeneratör aracılığıyla yapılmaktaydı. Splendid Oteli'nde dönemin ünlü orkestraları çalar, önemli sanatçılar tarafından verilen konserler dinlenirdi. Her hafta sonu "Avrupa Geceleri" düzenlenirdi.

PELİN AYKUT

SPOR

Bizans Dönemi

Antik çağda ve Bizans döneminde spor faaliyetlerine sporcu ya da izleyici olarak katılmak en önemli eğlence şekliydi. 4. yy' dan itibaren Bizans'm Hıristiyanlaşlamasıyla birlikte kilise, sosyal yaşamın diğer yanlarında olduğu gibi spor alanında da bazı yasaklamalar getirdi. Örneğin tehlikeli sporlar arasında sayılan Roma tarzı gladyatör dövüşleri yasaklanırken, I. Theodosius(->) döneminde (379-395) olimpiyat

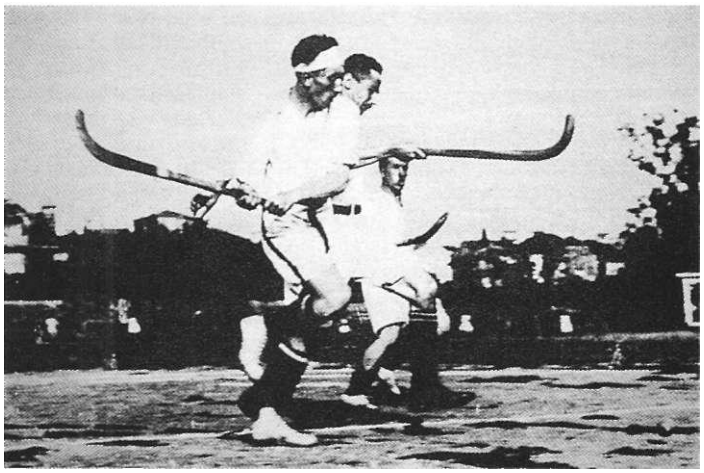
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oyunlarına son verildi (393)- Sarayın ve halkın en gözde eğlencesi ise özellikle 4-7. yy'lar arasında Hippodrom'da(-*) yapılan araba yarışlarıydı. Hippodrom'da başkentin ve dolayısıyla imparatorluğun siyasal yaşamında da büyük ağırlığı olan dört grubun, Yeşiller, Maviler, Kırmızılar ve Beyazların mensubu olan araba yarışçıları gün boyu yarışırlardı (bak. Maviler ve Yeşiller). Bu yarışlar 7. yy'dan itibaren imparatorluğun diğer yerlerinde yok olmakla beraber, Konstantinopolis'te 12. yy'a kadar (sayıları ve önemi azalsa da) devam etmişti. Hippodrom'da yapılan araba yarışlarına ilişkin önemli kaynaklardan biri, Madrid'de saklanan Joannes Skilitzes(->) yazmasmdaki minyatürler, diğeri ise Kiev'deki Ayasofya Kilisesi'ndeki freskolardır. Ayrıca Hippodrom'da, efsanevi araba yarışçıları Porfirios, Faustinos, Konstantinos, Uranios ve İulianos adlarına dikilmiş 7 heykel vardı. I. AnastasiosG» döneminin (491-518) yarışçısı olan Porfiros'tan söz eden 24 kadar anonim epigram bulunmaktadır. Afrikalı olan Porfirios, Maviler adına yarışırken, Yeşilleri tutan imparatorun baskısıyla Yeşillere geçmiş ve bundan sonra da heykelinin dikilmesine izin verilmişti. Teofilos(->) döneminin (829-842) ünlü yarışçısı Teodoros Krateros, II. Romanos dönemininki (959-963) ise Filoraios idi.

Öte yandan kilise yasaları tarafından onaylanan güreş, boks, koşu, atlama ve disk atma gibi sporlar da Hippodrom'da yapılırdı. I. Basileios(->) (hd 867-886) gençliğinde güreşle uğraşmıştı, I. İoannes Tzimiskes(->) (hd 969-976) ise okçulukta ünlüydü. Hippodrom'da yapılan diğer spor gösterileri arasında yer alan "tzikanion", "tornemen" ve "dzustra" denen binicilik sporları ise muhtemelen Latinsever imparatorlar diye adlandırılan II. loannes(->) (1118-1143) ile halefi I. Manuel(-») (1143-1180) dönemlerinde popüler olmuştu. Bunlardan "tzikanion" Perslerden Bizans'a geçmiştir. At üstündeki yarışçılardan oluşan iki takımın, elma büyüklüğündeki deri topu karşı takımın kalesine göndermeye çalıştıkları bu oyun günümüzdeki poloya büyük benzerlik gösterirdi. Tarihçi Kinnamos'a göre II. Teodosios döneminde (408-450) Büyük Saray'ın(->) yakınında bu oyun için inşa ettirilen Tzikanisterion adlı stadyum, I. Basileios döneminde Nea Ekklesia'mn(->) yapımı için yıkılmış, yeni Tzikanisterion ise kiliseye iki galeri ile bağlanmıştı. Kaynaklar, I. Basileios'un bu sporda mükemmel olduğunu ileri sürer.

12. yy'da neredeyse harabe halinde olan Hippodrom'da yapılan nadir sporlardan biri olan "tornemen" ise Batılıların şövalye karşılaşmalarına benziyordu. Tornemende gruplar muhtemelen mızraklar aracılığıyla dövüşürken, "dzustra" denen diğer oyun tipinde dövüşler teke tek yapılırdı. 12. yy yazan Niketas Honiates(0,1. Manuel tarafından yönetilen bir tornemenden söz eder. Ayrıca III. Andronikos'un 1332' de oğlunun doğum günü şerefine yapılan iki yarışmaya katıldığı bilinmektedir.

Bizans'ta avcılık da önemli bir spordu. Özellikle soyluların çıktığı tavşan, yaban-

1910'lu yıllarda İstanbul'da yaygın spor dallarından biri de çim hokeyi idi. *Salâbattin Giz / TETTV Arşivi*

domuzu avları ile Hippodrom'daki yarışlar sırasında yapılan av sahnesi animasyonları gözde bir eğlence şekliydi. Hrisopolis (Üsküdar) civarındaki çam ormanlarının imparatorluğun av alanı olduğu bilinmektedir. Bunların dışında, antik çağda olduğu gibi halk arasında, çuval ya da yük kaldırma, gülle atma gibi sporların yapılmış olması da muhtemeldir.

Bibi. W. Rudolph, "Der Sport in der spâtantiken Gesellschaft". *Porschungen und Fortschritte,* S. 40 (1966), s. 208-210, A. Ducellier, "Jeux et sport a Byzance", *Dossiers de l'archéologie,* S. 45 (1980), s. 83-87; A. Pagliaro, "Un gioco persiano alla corte di Bisanzio", 5. *Congres International des Etudes Byzantines: Actes,* Roma, 1939. s. 521-524.

AYŞE HÜR

Osmanlı'dan Günümüze

istanbul'un fethinden hemen sonra, II. Mehmed'm (Fatih) fermanıyla kurulan ve Meydan-ı Kemankeşini adıyla anılan Okmeydanı^), istanbul'un ilk spor tesisi olma özelliğini taşır. II. Bayezidîn emriyle burada tesis olunan Okçular Tekkesi(-*) ise ilk örgütlenmedir. Burada ok sporunun yanısıra koşular ve güreş müsabakalarının da yapıldığı bilinir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan tarihi bir belgeden, 1579'da istanbul'da kürek(->) yarışlarının yapıldığı öğrenilmektedir. Haydarpaşa açıklarından başlayıp Haliç ağzında sona eren bu yarışa, sadrazam, vüzera ve ağa kayıklarının katıldığı ve 26 kayık arasında Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nm kayığının birinciliği, Ferhad Paşa'nm kayığının da ikinciliği kazandıkları ve III. Murad'm bu yarışmayı Sarayburnu Kasrı'ndan ilgiyle izlediği ayrıca dereceye giren kayıkların kürekçilerine ihsanlarda bulunduğu da öğrenilmektedir. Bu yarışm kıyıları dolduran halk tarafından ilgiyle *ve* heyecanla izlendiği de anlaşılmaktadır.

1868'de açılan Mekteb-i Sultani de modern sporların istanbul'a gelişi konusunda önemli bir yer işgal eder (bak. Galatasaray Lisesi). Fransa'dan getirtilen öğretmen kadrosu içinde yer alan beden eğitimi öğretmeni M. Moiroux da jimnastik ve halter sporlarını İstanbul'a sokan kişi olarak tanınır. Onun en yetenekli öğrencisi

1921'de Taksim Topçu Kışlası'nda yapılan ilk resmi boks karşılaşması. *Salâhattin Giz/TETTV Arşivi*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olan Ali Faik Bey (Üstünidman) ise mezun olduğu yıl bu okulda beden eğitimi öğretmeni olarak göreve başlamış ve 40 yılı aşkın bir süre hizmette bulunarak sayısız öğrenci yetiştirmiştir.

20. yy'ın hemen başında İlk Türk futbol takımı Black Stockings(->) ortaya çıkmış ve böylece ilk Türk futbolcuları Kadıköy'de kendilerini göstermişlerdir (bak. futbol).

Hüsnü Bey adında bir hoca tarafından yetiştirilen ilk Türk eskrimcilerinin 1903'te Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in huzurunda İtalyan eskrimcilerle yaptıkları gösterilerde elde ettikleri başarı hükümdarı son derece sevindirmiş ve çıkardığı bir ferman ile eskrim sporunu bütün askeri mekteplerin öğretim programı içine aldırmıştı (bak. eskrim).

Yine aynı yıl jimnastik, halter ve eskrim sporlarına gönül vermiş bir avuç gencin girişimleriyle ilk Türk spor kulübü olan ve bugün Beşiktaş Jimnastik Kulübü(->) adıyla tanıdığımız Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü ortaya çıkmıştı.

1910'lu yıllara gelindiğinde ilk Türk boksörleri ringlerde boy göstermeye başlamışlardı (bak. boks). Yine 1910'da İstanbul'un Tepebaşı semtinde ilk bisiklet(->) yarışları yapılmaktaydı. Bunlar bir bisiklet acentesinin bisiklet reklamı için düzenlediği ve sportif olmaktan çok iddialaşmaya dayanan yarışlardı. Ancak yine de Türkiye'de bisiklet sporunun doğuşuydu.

1914'te patlayan I. Dünya Savaşı ile İstanbul'da bulunan İngiliz ailelerin varlıklarına devletçe el konulurken bu ailelerin İstanbul'da başlatmış oldukları yelken ve kürek sporlarına ait tekneler de devletin eline geçmiş ve bunların Türk spor kulüplerine dağıtılmasıyla Türk kulüplerinde yelken ve kürek sporları da başlamıştı. Bu konuda ilk faaliyet Fenerbahçe Spor Kulübü'nde(->) görülmüştü. Tenis sporu da yine bu kulübün yaptırdığı beton kortlarda bu yıllarda kendini göstermekteydi. Yine 1910'lu yıllarda Kadıköy çayırlarında ilk atletizm^) yarışmaları yapılıyordu. Ancak bunlar çayır üzerinde yapılan düz koşulardı. Fakat yine de saat tutularak belirli mesafelere ait ilk dereceler belirleniyordu. 1913'te o zamanlar "alafranga güreş" denilen ilk minder güreşi faaliyeti yine İstanbul'da kendini göstermeye başlamıştı (bak. güreş). Yine aynı yıl Harbiye Nazırı Enver Paşa ve arkadaşları tarafından kurulan Sipahi Ocağı'nda binicilikC—>) faaliyetine girişilmişti. 1915'te Robert Kolej'de(->) bir Amerikalı öğretmenin nezaretinde ilk basketbol maçı oynanmıştı. Yine aynı yıllarda İstanbul kulüplerinde çim hokeyi maçları yapılmaktaydı.

Amerikan YMCA(->) örgütü 1920'de Türkiye'deki şubesini faaliyete geçirirken bu örgütün spor şubesi de İstanbul'da özellikle Amerikan sporlarının tanınması ve yayılması konusunda önemli rol oynamıştı. Basketbol ve voleybol bu örgütün geniş kitlelere yaydığı sporlar olmuştu.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanıyla dernek kurmak serbest bırakılınca İstanbul'da üç Türk kulübü resmen kuruldu. Bunlar 1903'te kurulan Beşiktaş, 1905'te Galatasaray Lisesi içinde vücut bulan Galatasaray ve 1907'de Kadıköylü gençlerin kurdukları Fenerbahçe idi. Bu üç kulüp aynı zamanda Cemiyetler Kanunu hükümlerine göre tescilleri yapılan Türkiye'nin ilk spor kulüpleri olmuşlardı.

Kadıköy'de Union Club tarafından kurulan futbol sahası Türkiye'nin ilk modern spor tesisi olurken bunu Taksim'deki Topçu Kışlası avlusunda meydana getirilen Taksim Stadı izlemişti. Böylece Türk sporunun ilk spor tesisleri de yine İstanbul'da vücut bulmuş oluyordu.

Türk sporunun ilk örgütü olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı da yine İstanbul'da kurulmuş ve daha sonra diğer illerimizin kulüpleri bu ittifaka katılmışlardı. Bu örgüte bağlı ve "heyet-i müttehide" adıyla anılan ilk federasyonlar da yine İstanbul'da faaliyete başlamışlardı.

Bütün bunlar, modern sporların ülkemizde doğum yerinin İstanbul olduğunu gösteren ve kanıtlayan örneklerdir. Bugün İstanbul, özellikle futbol alanında birer yetişme yeri olan tüm alanlarını, çayırlarını, arsalarını yitirmiş olmasma rağmen yine de Türk sporundaki önemli yerini korumaktadır.

CEM ATABEYOĞLU

SPOR BASINI

Türkiye'de spor basını da İstanbul'da doğmuştur. Türk basınında ilk spor yazısı İstanbul'da yayımlanan *Servet-i Fünun(-<)* dergisinin 14 Mart 1891 tarihli sayısında yer almıştı. Bu, Ali Ferruh Bey adında bir zatin Paris'ten yazıp gönderdiği eskrim konusunda bir makale idi. Türkiye'de spor konusunda ilk kitap da yine aynı yıl Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) beden eğitimi öğretmeni Ali Faik Bey (Üstünidman) tarafından yayımlanan *Jimnastik yahut Riyazet-i Bedeniye* 'dir. Türk basınında ilk spor dergisi ise 1910'da, Üsküdarlı Mehmed Burhaneddin Bey (Burhan Felek) tarafından İstanbul'da yayımlandı. İlk sayısı 28 Eylül 1910'da çıkan dergi *Futbol adını* taşıyordu. Bunu daha sonra 19H'de Selim Sırrı (Tarcan) tarafından yayımlanan *Terbiye ve Oyun* ile 1913'te Cemi Halid Bey tarafından yayımlanan *İdman* dergileri izlemişti. Yine o yıllarda gündelik gazeteler de spora sayfaları arasında yer vermeye başlamışlardı. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Abidin Daver (Dav'er), *Sabah* gazetesinde Bedri, *Peyam* gazetesinde Suat Hayri çeşitli gazete ve dergilerde de Mehmed Burhaneddin (Burhan Felek), Burhan Asaf (Belge) ve Nasuhi Esad (Baydar) beyler de Türk basınında ilk spor yazarları olarak görülüyorlardı.

1930'lu yıllarda Robert Kolej'de bir atletizm karşılaşması, soldaki atlet M. Ali Aybar'dır. *Salâhattin Giz/ TETTV Arşivi*

Çelebizade Said Tevfik Bey (Said Çelebi) tarafından 1919'da yayımlanmaya başlanan *Spor Alemi,* ilk Avrupai spor dergisi olma özelliğini taşırken ünlü spor adamı Selim Sırrı Bey de (Tarcan) daha ziyade öğrencilere ve öğretmenlere hitap eden spor kitaplarını peş peşe yayımlamaktaydı.

Cumhuriyetin ilanından sonra spor daha geniş kitlelere yayılırken ve spor karşılaşmaları büyük kitlelerin ilgisini çekerken basın da spora gereken önem ve değeri sayfaları arasında vermeye başlamıştı. Bu arada Türk basınında ilk spor polemikleri de *Akşam* ile *Cumhuriyet* gazetelerinin sayfaları arasında kendini gösteriyordu. Ali Naci (Karacan) ve Abidin Daver (Dav'er) beyler arasındaki bu polemiğin konusu Fenerbahçe-Galatasaray rekabetiydi. 1925'te Paris'ten dönen Galatasaraylı eski atlet Suat Hayri Bey'in (Ürgüplü) yayın hayatına attığı *Şa şa şa* isimli spor dergisi de spor basınına ayrı bir renk katmıştı.

Türk futbolunda "Şiir" adıyla ün yapan milli futbolcu Refik Osman Bey (Top) tarafından çıkarılan *Gol* isimli dergi ise olay yaratmıştı. Refik Osman Bey bu dergide

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

سپور عالمی

Spor Âlemi'nin Eylül 1992 tarihli sayısı.
Türkiye'de Dergiler Ansiklopedileri (1849-1984), İst., 1984

yayımladığı "Yağma Hasan'ın Böreği" başlıklı yazı dizisinden ötürü günün spor örgütü Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı yöneticilerine ağır hücumlarda bulunduğundan teşkilat tarafından "ebedi boykot" cezasına çarptırılarak en verimli çağında futbol sahalarından uzaklaştırıldı (1926).

3 Ekim 1929'da Talat Midhat (Hemşeri) tarafından çıkarılmaya başlanan *Türk Spor'un,* yeni harflerle basılan ilk spor dergisi olma özelliğinin yanısıra güzel görünüşü ve zengin içeriği ile de spor basınında önemli bir yeri vardır.

1934'te İzzet Muhiddin Apak, *Haber* gazetesinde ilk kez "spor sayfasl'm Türk basınına sokan kişi olmuştu. Bu günlerde *Olimpiyat* ve *Top* adlı iki spor dergisi de yayımlanmaktaydı. 1937'de yayın hayatına atılan *Kımızt-Beyaz* ise spor yazarlığında önemli bir "okul" olacaktı. Yine aynı yıl Fenerbahçe Spor Kulübü Genel Sekreteri Hayri Celal Atamer tarafından Türk basınında taraflı ilk spor dergisi olan *Sarı-Lacivert*yayımlanmaya başlandı. Bunu 1940'lı yılların sonlarında *Fener, Özfenerbahçe, Galatasarayve Beşiktaş Karakartal*adlarını taşıyan dergiler izleyecekti.

Türk basmında ilk özel spor ajansı, Kasım 1953'te Nuri Bosut, Cem Atabeyoğlu ve Atıf Sakar tarafından Spor Haberler Ajansı adı altında faaliyete geçirildi. Türk basınında gündelik ilk spor gazetesi olan *Türkiye Sporda,* 1954 başında yayın hayatma atıldı.

İstanbul, Türk basınında olduğu gibi Türk spor basınında da öncü olmuş ve bugünlere kadar bu durumunu da korumuştur. 1994'te İstanbul'da gündelik üç spor gazetesi *(Fotomaç, Fotospor, Spor Gazetesi)*'yayımlanırken gündelik siyasi gazetelerin tümü her gün birkaç sayfalarını spora ayırmakta, ayrıca haftalık 3 spor dergisi ile 1 spor ajansı faaliyet göstermektedir.

Çeşitli illerde 14 şubesi bulunan ve 600'ü aşkın üyeye sahip Türkiye Spor Yazarları Derneği'nin genel merkezi de İstanbul'da bulunmaktadır. Derneğin Levent'te modern bir lokali, olimpik bir yüzme havuzu ile tenis kortları, kapalı yüzme havuzu, açık hava basketbol sahaları ve ayrıca yüzme, atletizm gibi dallarda faaliyet gösteren bir de spor kulübü bulunmaktadır.

CEM ATABEYOĞLU

SPOR VE SERGI SARAYı

Harbiye'de(->), Askeri Müze'nin(->) arkasında yer almaktadır.

Projesi P. Vietti-Violi, Şinasi Şahingiray ve Fazıl Aysu'ya ait olan yapının temeli 27 Ocak 1848'de dönemin belediye başkanı Dr. Lütfi Kırdar tarafından atıldı. 3 Haziran 1949'da Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası ile hizmete açıldı. 7.000 kişi kapasiteli büyük salonda basketbol, voleybol, güreş, boks, halter, hentbol ve hokey gibi tüm salon sporları yapılabilmekteydi. Salonda ayrıca pek çok sergi açıldı, konserler verildi, sirk gösterileri yapıldı. Ayrıca gazino, büfe yerleri, bilardo salonları, müdürlük ve idare odaları bulunmaktaydı.

Salon, uzun yıllar uluslararası yarışmalar için İstanbul'un tek kapalı spor salonu olma özelliğini sürdürdü. Eczacıbaşı, İTÜ, Efes Pilsen, Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş gibi İstanbul takımları basketbol maçlarını, spora hizmet ettiği yıllar boyunca hep Spor ve Sergi Sarayı'nda yaptılar. 1982'de A Milli Basketbol Takımı'nın ikinciliği elde ettiği Balkan Basketbol Şampiyonasının da aralarmda bulunduğu birçok uluslararası organizasyon bu salonda düzenlendi.

Salonun adı 1988'de Lütfi Kırdar Spor Salonu olarak değiştirildi. 1992'de dönemin büyükşehir belediye başkanı Nurettin Sözen tarafından kongre salonuna dönüştürülmek amacıyla spor faaliyetlerine kapatıldı. İnşaat çalışmalan hâlâ sürmektedir.

A. SELÇUK SAKAOĞLU

STADION

Eski çağlarda atletizm müsabakalarının yapıldığı yer.

Antik Bizantion'un(->) stadyumu bugünkü Sirkeci bölgesinde olmalıdır. Fakat Konstantinopolis öncesi (330'dan önce) dönemlerde böyle bir yapının varlığına ilişkin herhangi bir kaynak olmadığı gibi, 2. veya 3. yy'da kentte bulunan 150 kadar yapıyı zikreden Bizantionlu Dionisios'un(-0 yazmalarında da stadyumun adı geçmez.

Konstantinopolis Stadyumu'ndan söz eden tek kaynak, 425'lerde yazılmış bir çeşit resmi tanıtım kitabı olan *Notitia Urbis Constantinopolitanae'âh.* Buna göre stadyum, kentin IV. bölgesindeydi. I. İustinianos(->) döneminin (527-565) ünlü tarihçisi Prokopios'un yazmalarında da stadyumun olduğu yerde, denize yakın bir han kurulduğundan bahsedilmiştir.

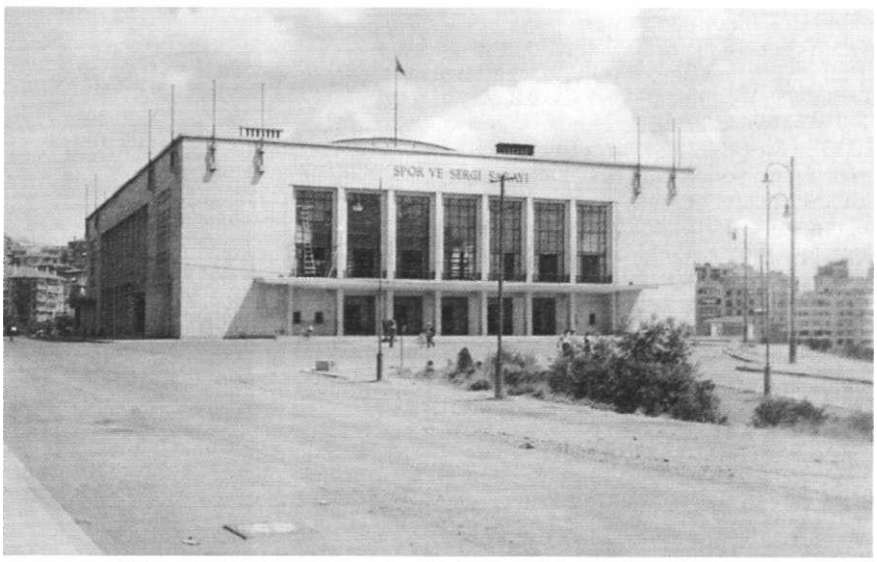
Bibi. Janin, *Constantinople byzantine,* 429-430.

ALBRECHT BERGER

STAMBOUL

1875-1964 arasında yayımlanmış İstanbul'un en uzun ömürlü günlük Fransızca gazetesi. Kapatılmalar sebebiyle zaman zaman *Matin* ve başka adlarla çıkmış, *Stamboul* adını **16** Ağustos 1934'e kadar sürdürmüş, sonra *İstanbul* adını almış, son sayısı 11 Ekim 1964'te yayımlanmıştır.

İrlandalı John Laftan Hanly İstanbul'da *Levant Times and Shipping Gazette* ile başladığı gazetecilik hayatını, önce, kısa yaşayan *Progrès d'Orientile* sürdürdü, sonra *Stamboul* ile devam etti. İlk gazetesinin yarı yarıya İngilizce olması, Fransızcanın egemen olduğu Galata-Pera iş çevrelerinde yeterli ilgi görmesini engellediğinden bu kez yalnız Fransızca kullandı. İyi bir haber gazetesi olmak, yorum ve eğlence, kültür konularını ikinci plana bırakmak iddiasıyla çıktı. İstanbul'da sayıları pek çok olan Fransızca gazeteler arasında sürekli yaşa-

Spor ve Sergi Sarayı'nın 1950'li yıllardan bir görünümü.
Nazım Timuroğlu arşivi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

JEUDI, 12 MARS 1885

JOHN LAFFAN HANLY FONDATEUR

HENRY HANLY DIRECTEUR

STAMBOUL

JOURNAL QUOTIDIEN

BUREAUX : RUE ORFEL, 2 ET 4, PERA-DERNIER-HISSAR, GALATA, CONSTANTINOPLE.

Stamboul'un 12 Mart 1885 tarihli sayısı. *TETTV Arşivi*

yabilmesi, gazetecilik açısından başarılı bir çizgi izlediğini gösterir. Buna karşılık, reklamı ve satışı az bir toplumda ayakta kalabilmesi maddi desteğe bağlıydı. Hükümetten destek aldığı gibi, sermaye çevrelerinden de kaynak bularak yaşayabildi.

Osmanlı sansürünün etkisi zaman zaman ihtarlar alması ve kapatılma cezasına çarptırılması sonucunu verdi. Bu sebeple öncelikle Babıâli'nin politikalarına uyumlu olmaya dikkat etti. Yine de diğer gazetelere göre daha yumuşak bir üslupla resmi politikaya uymayan görüşleri de yansıtmaktan geri kalmadı. 1908 öncesi dönemde, okuyucu sayısının sınırlılığı ve özellikle Fransa'dan gelen gazetelere ilginin artması İstanbul'un Fransızca basınını sıkıntıya sokuyordu. Bu yüzden birçok gazete yaşamadı, ayakta kalanlar arasında da bazı tatsız çekişmeler belirdi. *Stamboulda* bir ara Rum tüccar kesiminden maddi destek alarak yaşamak ve Yunan propagandası yapmak durumunda kaldı. Laffan'ın kardeşi Henry ve onu izleyen Chester'den sonra gazete 1897'de bir Fransız işadamının kontrolüne geçti. Böylece, Osmanlı topraklarında en çok yatırıma sahip Fransız sermayesinin sözcüsü haline geldi. Genellikle İttihad ve Terakki'yi destekledi, özellikle Alman etkisine karşı bir tavır aldı.

I. Dünya Savaşı sırasında kapanan gazete, Mütareke döneminde Fransız hükümetinin maddi desteğiyle yayımlanmaya başladı. Başlangıçta Milli Mücadele'ye karşıyken Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanınca Kemalistleri desteklemeye yöneldi. Yöneticisi Pierre Le Goff'un bu yaklaşımı sebebiyle Cumhuriyet döneminde kendini kabul ettirmekte zorluk çekmedi. Yeni Türkiye ile Fransa arasında bir bağ oluşturmaya çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Vichy yönetimini destekleyen Le Goff, Almanların yenilgisi üzerine yönetimi, kapanışa kadar başta kalan Jules Compte-Calix'e devretti. Savaş sonrasında Fransızca okuyanların azalması kadar, Türkçe gazetelerin daha dinamik haber vermeleri de gazetenin satışım sınırladı. Tesisleri eskidi ve yaşlılıktan kapandı.

Bibi. K. Alemdar, *İstanbul 1875-1964, Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi,* Ankara, 1978.

ORHAN KOLOĞLU

STEFAN (SVETİ) KİLİSESİ

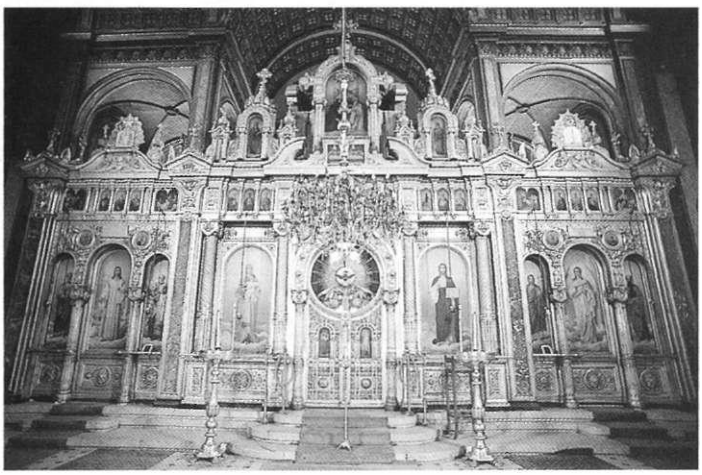
İstanbul'da, Balat'la Fener semtleri arasında, Haliç kıyısında yer alan. Bulgar Eksarhhanesi'ne(->) bağlı kilise.

Apsis cephesi, Haliç boyunca uzanan Balat Vapur İskelesi Caddesi'ne, giriş cephesi ise buna paralel olan Mürsel Paşa Caddesi'ne bakmaktadır. En ilginç yam tümüyle demir malzemeden ve prefabrik olarak yapılmış olmasıdır. Planı, uzunlamasına kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, Haliç kıyısına dik konumda, üç nefli bir bazilikadır. Bu plan 3 m'lik bir aks sistemine yerleştirilmiştir. Yan neflerin genişliği 1 aks (3 m), orta nefin genişliği 2 aks (6 m) tutulmuştur. Kilisenin dikdörtgen biçimindeki kütlesinin güneybatı ucunda, orta nef yarım aks boyu (1,5 m) çıkıntı yaparak giriş bölümünü, kuzeydoğu ucunda da 1 aks boyu (3 m) çıkıntı yaparak yarım sekizgen biçimindeki apsisi oluşturur. Transept de orta nef gibi 2 aks genişliğindedir ve uçları iki yanda ana kütleden yarımşar aks boyu dışa taşar. Böylece yapının uzunluğu 10,5 aks boyu, eni ise nefler hizasında 4, transept hizasında da 5 aks boyu olmaktadır.

Kilisenin ibadet mekânı, toprak düzeyinden 0,9 m yükselen bir bodrum katın üstünde yer alır. Buraya güneybatıdaki ana girişten başka, her iki yan cephede de ikişer tane yan kapı açılır. İbadet mekânını apsis bölümünden ayıran, üzeri altın yaldızlı, görkemli ahşap ikonastasis, yapıdaki demirden olmayan sözü edilebilecek tek öğedir. Giriş bölümünün ve iki yan nefin üzerinde "U" biçiminde bir galeri katı vardır; buraya girişin iki yanında, yan neflerin dibinde yer alan birer merdivenle ulaşılır. Galerinin üzeri çapraz tonozlarla, orta nefle transeptin üzeri ise yarım silindir biçimindeki birer beşik tonozla örtülüdür. Beşik tonozların içi, Rönesans döneminde yapılmış birçok kilisede görüldüğü gibi kare biçimli kasetlerle kaplıdır.

Galerinin, girişin üstüne gelen orta bölümü koro yeridir. Koro yerinin üzerinde yükselen çan kulesine köşedeki bir dö-

Sveti Stefan Kilisesi'nin dış ve içinden görünümler. *Erdal Yazıcı (üst), Bünyad Dinç*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ner merdivenle çıkılır. Kulede bulunan çeşitli büyüklükteki altı çanın üzerinde, Sveti Stefan Kilisesi için Rusya'daki Yaroslavl kentinde döküldükleri yazılıdır.

Yapının taşıyıcı iskeleti çelik profillerden oluşturulmuş, sonra üzeri sac ve döküm levhalarla kaplanmıştır. Pencere doğramaları, kapı ve pencereleri çevreleyen süsler, dış cephe boyunca her aksı belirtecek biçimde düzenlenmiş pilastrlarm kompozit başlıkları, pencere kenarlarındaki sütunları taşıyan konsollar, bütün yapıyı saçak hizasında dolanan silmelerin arasındaki eski çelenk motifleri dökümdendir. Bütün parçalar birbirine civata-somun ve perçinle ya da kaynaklanarak birleştirilmiştir. Üslup açısından yer yer neogotik, yer yer de neobarok öğeler içeren yapı, yapıldığı dönemde Avrupa'da çok yaygın olan tarihselci (historisist) mimarlık doğrultusunda, seçmeci (eklektik) bir anlayışla biçimlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Bulgar uyrukları Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne(->) bağlı Ortodoks kiliselerinde ibadet ederken, 19. yy'da kendilerine ait bağımsız bir kilise kurmak amacıyla girişimde bulunmuşlardır. Alman izinle önce "metoh" adı verilen bir papaz evi inşa edilmiştir. Bu papaz evi bugün kilise girişinin tam karşısında, Mürsel Paşa Caddesi'nin öbür yanındaki yapıdır. Saçağının altında bütün cephesi boyunca uzanan tek satır halindeki Bulgarca bir yazıtta tamamlanış tarihi olarak 1850 yılı yazı verilmiştir. Onun ardından bugünkü kilisenin yerinde ahşap bir kilise yapılmıştır. Bir süre sonra da aynı yerde daha büyük bir kilisenin yapılmasına girişilmiştir. Haliç kıyısındaki zeminin çürüklüğü nedeniyle, yığma kagir bir yapının temellerinin batacağı düşünülmüş, daha hafif olması için demir iskelet yöntemi seçilmiştir. Yapının projesi İstanbullu bir Ermeni mimar olan Hovsep Aznavur'a(->) yaptırılmıştır.

Kilisenin uygulama projesinin hazırlanması ve prefabrik yapı parçalarının üretilmesi için 1892'de uluslararası bir yarışma açılmıştır. Yarışmayı kazanan Avusturya firması R. Ph. Waagner, 1893'te bir yandan projeleri tamamlarken, bir yandan da üretime geçmiştir. Bütün parçalar bitince kilise önce firmanın Viyana'daki fabrikasının bahçesinde tümüyle kurulmuş, eksikleri tamamlanmış, sonra sökülerek tahminen 1896 baharında Tuna Irmağı ve Karadeniz üzerinden gemiyle İstanbul'a taşınmıştır. Burada, şimdiki yerinde yaklaşık bir buçuk yıllık bir çalışmayla yemden kurulmuş ve 1898'de bir törenle kutsanarak açılmıştır.

HASAN KURUYAZICI-METE TAPAN

STRATEGİON

İstanbul'un çekirdeğini oluşturan antik Bizantion(->) kentindeki meydanın ve orta Bizans döneminde bugünkü Sirkeci bölgesinin adı.

Strategion (kumandanın yeri), admdan da anlaşıldığı gibi antik Bizantion limanlarına lojistik destek sağlamak üzere askeri amaçlı bir mekândı. Kentin 330'da Konstantinopolis adıyla yeniden kurulmasından sonra, Strategion büyük bir meydan olarak tasarlandı ve I. Constantinus'u(->) (hd 324-337) at üstünde gösteren büyük bir heykel ve üzerinde kentin kuruluş öyküsünü anlatan yazıt olan taş sütunla süslendi. Strategion'un ana kapısının üstünde, kentin koruyucu tanrıçasını, başında taç ile gösteren bir heykel vardı. 512'de, heykelin kolu bir yangın sonucu eridiyse de hemen onarıldı.

Strategion'da, Hippodrom'daki(->) Mısır obeliskinin kınlan alt bölümü ve Büyük İskender tarafından adak taşı olarak hediye edildiğine inanılan, fakat nereden geldiği bilinmeyen bir tripod (üç ayaklı kaide) vardı. Bu tripodla ilgili olarak 6. yy'da çıkan söylenceye göre, Büyük İskender, Asya seferine giderken, sanıldığı gibi Dardanel'den (Çanakkale Boğazı) değil, antik Bizantion'dan (İstanbul) geçmiş, şehirde kaldığı süre boyunca da askeri karargâhım Strategion'da kurmuştu. Söz konusu tripod, I. Basileios(-») döneminde (867-886), bugünkü Cankurtaran yöresinde bulunan ve 870 depreminde zarar gördüğü için onarılan Ayios Mihael Kilisesi'nin dekorasyonunda kullanılmak üzere kaldırıldı.

Orta Bizans döneminde (9-12. yy'lar) Strategion, koyun ve muhtemelen bazı madenlerin satıldığı bir pazar yeri olarak hizmet gördü. Bazı kaynaklarda asıl Strategion'dan ayrı olarak, İmparator I. Leon'un (hd 457-474) heykeli ile süslü küçük bir Strategion'dan söz edilirse de tanımlamaların yeterince ayrıntılı olmaması yüzünden bu iki Strategion'un ilişkisi tam olarak saptanamamıştır.

Strategion VI. Mihael zamanında (1056-1057) onarıldığmda, hâlâ ayaktaydı. Fakat buradaki bir sütundan söz eden Manuel Hrisoloras'm 1411 tarihli yazmalarından anlaşıldığına göre, 15. yy'm başlarında olasılıkla harap haldeydi.

Günümüzde Strategion'a ait herhangi bir ize rastlanmadığından, orijinal boyutları ve formu hakkında bir fikre sahip değiliz. Fakat bir dizi topografik kaynak değerlendirildiğinde. Strategion'un Cağaloğlu'na doğru yükselen tepenin eteklerinde, bugünkü Sirkeci İstasyonu'nun yerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Bibi. Janin, *Constantinople byzantine,* 431-432; R. Guilland, "Les trois places (forum) de Theodose I le Grand", *Etudes de Topographie de Constantinople,* Berlin, II (1969). s. 55-56: C. Mango. *Le développement urbain de Constantinople (IV-VIIsiècle),* Paris, 1985, s. 43; A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos,* Bonn, 1988, s. 406-411.

ALBRECHT BERGER

STRZYGOWSKI, JOSEF

(7 Mart 1862, Bielitz - 7 Ocak 1941, Viyana) Avusturyalı sanat tarihçisi.

Doğduğu kasaba Polonya topraklarında Alman-Avusturyalı azınlığın yaşadığı ve Almanca konuşulan bir yerdi. Baba tarafından Almanlaşmış bir Polonya ailesinden geliyordu, annesi ise Almandı. İlköğrenimini önce Biala'da, sonra 1875'ten itibaren Bielitz'teki Alman okulunda gördü. Önce babasının kumaş fabrikasında yardımcı olmak üzere dokumacılık okuluna devam etti. Fakat kumaş fabrikası idare etmekten pek hoşlanmadığından, 1882'de üniversitede öğrenimini tamamlamaya karar verdi ve Viyana Üniversitesi'ne misafir öğrenci olarak kaydmı yaptırdı ve gerekli lise diplomalarını almak için imtihanlara girdi. Yükseköğretim yıllarında Almanya'da, İngiltere'de inceleme gezileri yaptı ve 25 Nisan 1885'te "Iconographie der Taufe Christi" (İsa'nm Vaftiz Olmasının İkonografyası) başlıklı tezi ile Münih Üniversitesinde doktor unvanını aldı.

Strzygowski, Fransa ve İtalya'da dolaştı, uzunca bir süre Roma'da kaldı. Viyana Üniversitesi 1887'de onu doçentlik aşamasından geçirerek, sanat tarihi doçenti unvanım verdi. Bir taraftan ders verirken, fırsat düştüğünde dış ülkelerde incelemeler yaptı. Ağustos 1888'de Selanik ve Aynoroz'u dolaştı, Mart 1889'a kadar Yunanistan'da kaldı. Buradan İstanbul'a geçip Anadolu'da inceleme gezisi yaparak, sanat tarihi ilgisini bu bölgeye kaydırdı. Mayıstemmuz aylarında İstanbul'da çalıştıktan sonra, ağustos-eylül aylarında Ermeni sanatı bölgesine gitti, Tiflis ve Eçmiyadzin'de bir süre kaldı. 1891'e kadar Roma'da ve Güney Fransa'da bulunduktan sonra Viyana'da yerleşerek topladığı malzemeyi işlemeye başladı. İnanılmaz bir çalışma enerjisine sahip olan Strzygowski'nin günde 12-14, hattâ **16** saat çalıştığı bilinir. Bu yorgunluk onun 1891'de kalbinden hastalanmasına sebep oldu. 1892'de Avusturya'nın Graz Üniversitesi'ne profesör olarak davet edildi.

Strzygowski'nin bundan sonra onu Batinin ünlü sanat tarihçilerinden biri yapan yayınları büyük bir hızla artmaya başladı. Sanat tarihi incelemeleri bakımından yeni bir metot oluşturdu ve devamlı olarak bunun savunuculuğunu yaptı. Sanat tarihi bakımından Yakındoğu'nun önemine işaret eden makale ve kitapları, Batı sanatının köklerini yalnız Avrupa'da arayan meslektaşlarının şiddetli karşı çıkışları ile karşılandı. 1894-1895 kışında ve 1900-1901'de Mısır'da bulundu. 1909'da Viyana Üniversitesi'nde görevlendirildi. Bura-

Josef Strzygowski
Strzygowski-Forchheimer, *Byzantischen Wcmerbehâlter*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da Sanat Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. 1913'te tekrar Ermenistan'a bir inceleme gezisi yaptı. Rusya'da konferanslar verdi, 1914'te Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da incelemeler yaptı.

Strzygowski, sanat tarihinde, Doğu'nun önemini vurgulayan ve her biri bu bilim dalında dalgalanmalar yaratan kitaplarında, Türk sanatının varlığı üzerinde durdu: *Altai-Iran und Völkerwanderung* (Leipzig, 1917); "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", *Türkiyat Mecmuası,* III (1926-1933, baskı 1935), s. 1-80 ve metin dışı 46 resim. Atatürk'ün başkanlığında 1932'de toplanan I. Türk Tarih Kongresi'nde onun bu tutumu övgü ile karşılandı *(I. Türk Tarih Kongresi,* İst., 1932, s. 160).

Strzygowski Viyana Üniversitesi'nde ders ve seminerleri idare edip, bir taraftan makaleler, kitaplar yayımlarken, kitap tahlil ve tenkit yazıları da hazırlıyor ve bütün bu çalışmalarının arasında Amerika ve Avrupa'nın başlıca ülkelerinde konferanslar veriyordu.

Strzygowski emekli olduktan sonra iki büyük kitap yayımladı. Bunlardan biri 496 sahifelik, sanatta İndo-Cermen inancının izlerini arayan bir çalışma idi. İkincisi ise 750 sahifede Avrupa'nın gücünün sanatına dairdi. Bu son yayınları ile Strzygowski, o yıllardaki Alman ideolojisini sanat ile bağdaştırmak gayretinde idi. Koyu bir Alman milliyetçisi olan Strzygowski, II. Dünya Savaşı'mn fecaatini görmeden öldü. Emekli olmasının hemen arkasından, Viyana Üniversitesi'ndeki kürsüsü, sanat tarihini başka açıdan görenlerin eline geçmiş ve kurduğu enstitü de dağılmıştı. Yetiştirdiği öğrencilerden E. Diez ile H. Glück(->) Türk sanat tarihi üzerinde çalışmaları ve yayınları ile büyük ün kazandılar.

Bu Avusturyalı sanat tarihçisinin, yüzlerce yayını arasında İstanbul ile ilgili birkaç makalesi ve bir de kitabı vardır. Su tesisleri uzmanı Ph. Forchheimer ile birlikte hazırladığı Bizans dönemine ait su tesisleri ve sarnıçlara dair 270 sahifelik büyük kitap 1893'te yayımlandı *(Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Baukunst und zur Topographie von Konstantinopel,* Viyana, 1893). İçinde Bizans döneminin su sistemine dair bölümlerden başka, altbaşlıkta belirtildiği gibi, Bizans mimarisi hakkında teknik bilgiler ve şehrin tarihi topografyası ile ilgili araştırmalar da yer almıştı. Ayrıca, görülebilen sarnıçların hepsinin plan, kesit ve ayrıntıları da çizilmişti (bak. sarnıçlar).

Kitabın çok etraflı bir tahlil ve tenkidi F. von Reber tarafmdan yapılmıştır *(Byzantinische Zeitschrift,* IV [18951, s. 128-136). Bu kitap, aradan geçen 100 yıl içinde daha pek çok sayıda sarnıcm bulunmasına rağmen bu konuda yazılmış ana eser olarak hâlâ değerini korur.

Strzygowski'nin İstanbul'un eski eserleri ile ilgili birkaç makalesi de aynı yıl basılmıştır. Bunlardan biri, kara tarafı surlarının en önemli ve abidevi girişi olan Altın Kapı hakkındadır ("Das Goldene Tor in Konstantinopel", *Jahrbuch des arch. Instituts,* VIII [18931, s. 1-39). Yine aynı kapıdaki kitabeye dair çok kısa bir yazısı da vardır ("Drei Miscellen, I-Weihenschrift Theodosius d. Gr. am Goldenen Thore zu Konstantinopel", *De Rossi Armağanı,* Roma, 1892, s. 394-396; aynı yazı, *Römische Quartaischriff,* VII [18931, s. 1-3). Diğer büyük bir makalesi, Cerrahpaşa semtindeki Arkadios Sütunu'na dairdir ("Die Säule des Arcadius in Konstantinopel", *Jahrbuch d. deuts. arch. Instituts,* VIII [18931, s. 231-249).

İstanbul tarihi ile ilgili başka yazılarından biri, İstanbul'un koruyucu tanrıçası (Tihe'si) hakkındadır ("Die Tyche von Konstantinopel", *Analecta Graeciensia, Festschrift zur 42. Philol.-Tag,* Viyana, 1893, s. 141-152). Diğer bir yazısında ise, Sanayi-i Nefise Mektebi binaları(->) altındaki bir mahzen hakkındaki görüşlerini açıklar, ("Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit Basilios I, 2-Die Substruktionen der Ecole des Beaux-Arts in Konstantinopel", *Byzantinische Zeitschrift.* III [1894], s. 13-15). Ttızla'da bulunarak Berlin Müzesi'ne götürülen bir Bizans kabartma levhasını da tanıtmıştır ("Das byzantinische Relief aus Tuzla in Berliner Museum", *fahrbuch derpreussischen Kunstsammlungen,* XIX [1898], s. 57-63). Bugün artık hiçbir izi kalmayan, Marmaraereğlisi'ndeki büyük Bizans kilisesi hakkında E. Kalinka ile beraber bir monografyaya imzasını atmıştır ("Die Cathedrale von Herakleia", *fahreshefte der österreichischen arch. Instituts,* I [1898] sütun 5-28). Hıristiyan sanatının gelişmesinde Konstantinopolis'in kuruluşunun anlamı hakkında da kısa bir makalesi yayımlanmıştır ("Die Bedeutong der Gründung Konstantinopels für die Entwicklung der Christlichen Kunst". F. J. Dölger'in *Konstantin der Grosse und seine Zeit* [Roma-Freiburg, 1913] başlıklı kitabında, s. 363-376).

Bibi. J. Jahn. *Die Kunstwissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen: f . Strzygowski,* Leipzig, 1924, s. 157-181; Anonim, *fosef Strzygowski-70fahre,* Katowice, ty, 1932 ?; A. Karasek-Langer, *Verzeichnis der Schriften von fosef Strzygowski,* Klagenfuit, 1933; Anonim, 'Josef Strzygowski", *Byzantion-American Series,* I, XV (1940-1941), s. 505-510; M. S. Dimand, "J. Strzygowski", *Ars Islamica.* VII (1941): E. Diez, "Josef Strzygowski". *Felsefe Arkivi,* II (1947), s. 220-238; O. Aslanapa, *Türkiye'de Avusturyalı Sanat Tarihçileri ve Sanatkârlar,* İst.. 1993, s. 31-38, 105-129.

SEMAVİ EYİCE

STUDİOS MANASTIRI KİLİSESİ

bak. İMRAHOR CAMİİ

STUDİOS SARNICI VE AYAZMASI

Studios Sarnıcı ve Ayazması, 462-463 arasında inşa edildiği kabul edilen Studios Manastırı'nm, kilise dışında günümüze ulaşmış olan diğer parçalarını meydana getirmektedir. Sarnıç ve ayazma İmrahor Mahallesinde bulunmakta, ayazma, Mahsen Sokağı'nda, 12 kapı numaralı yerde ve bugün sirke-şarap imalathanesi olarak kullanılmaktadır. Harabe halindeki sarnıcın kalıntıları ise Ali Efendi Sokağı'nda 5 ve 7 kapı numaralı apartmanlar arasında, kilisenin güney duvarına komşu durumundaki boş arsada yer almaktadır.

Aynı su kaynağıyla beslenen ve birbirleriyle su sistemleri de bağlantılı olan bu iki tesisin birbirine yakın tarihlerde yapılmış olmaları gerekir. Bu tarih kesin olarak bilinmese de kilisenin inşa tarihinden daha sonra olmalıdır. Çünkü sarnıcın güney duvarı tam düz olmayıp, kilisenin duvarıyla kesişmemesi için eğri bir hat halinde inşa edilmiştir. Ayrıca, manastırın en önemli parçası ve onun odak noktası olan kilisenin önce inşa edilmesi, etrafına diğer birimlerinin yerleştirilmesi usuldendir.

Sarnıç ve ayazmanın Bizans İmparatorluğu yaşadıkça var olduğu; şehrin, bu en eski manastırının her onarılıp yenileme gördüğünde, bu yapıların da elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde her ikisinin de, manastırın diğer parçaları gibi yok olup gitmesi kaçınılmaz bir sonuçtu. Fetihten sonra, **16.** yy içinde, gezgin P. Gilles(->), kilise ile birlikte sarnıcı da görmüştür. Yapının tuğladan yapılmış tavanının Korint nizamında 20 tane yüksek sütunla tutturulduğunu söyler (sütunların sayısını herhangi bir nedenle tam olarak sayamamış ve adedini yanlış vermiştir). 1782' de, tüm İmrahor Mahallesi'ni yakan, kilisenin güney kısmına büyük zararlar veren yangın, sarnıca da zarar vermiş olmalıdır. Sarnıç 1894'teki deprem ve arkasından 1920'deki yangından da zarar görmüştür. Bu son iki tahribattan önce, sarnıç ve ayazma Forchheimer ve Strzygowski tarafından görülmüş ve planları çıkarılmıştır. Kereste deposu ve marangoz atölyesi olarak kullanıldığı o yıllarda, bir merdivenin uzandığı giriş görülebiliyormuş. Sarnıç ve ayazmanın içlerinin de oldukça sağlam olduğu bu araştırmacıların notlarından anlaşılmaktadır.

Büyük bir yangından sonra terk edilen sarnıcın içi, örtü sistemi, duvar parçalarından oluşan moloz ve çöple doludur. Sadece kiliseye dik vaziyette, en batıda yer alan sütun sırası ve örtüsü ayakta kalabilmiş olup bu mekân parçasının üzerine rastlayan yerde bir kuyu, bileziği ile birlikte sağlam kalmıştır. Bütün bu tahribata rağmen sarnıcın mimarisini ana hatlarıyla anlayabilmek mümkündür.

Sarnıç tuğladan inşa edilmiştir. Sütun gövdeleri granitten yapılmadır. Dikdörtgene yakın, yamuk bir plan gösteren sarnıcın ölçüleri kuzey-güney yönünde **16**,65-18,**60** m, doğu-batı yönünde 26,40 m'dir. Duvarların kalınlığı **1**,65 m, kilise ile sarnıç arasındaki mesafe ise 1,55 m'dir. Altışarlı dört sütun dizisinden oluşan 24 sütunlu bir sarnıçtır. Sütunların birbirinden uzaklıkları 3,90-3,45 m arasmda değişmektedir. Sarnıcın köşelerinden üç tanesi, köşelerle üçgen oluşturacak bir biçimde düz bir şekilde pahlanmıştır. Sütunların gövdeleri 0,57 m çapındadır. Sütun başlıklarının çoğu yok olmuştur, fakat hemen hepsinin aym tipte başlıklar olduğu tespit edilmiştir. Bunlar Korint nizamında ve gövde ile başlık arasında impostları bulunan tiptedirler. Üzerlerindeki dekorasyon üç dilimli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

akantuslardan (kenger) oluşan sekiz yapraklı iki tane çelenk meydana getirmekte olup dolgun ve derin damarlı olmayan bu yapraklar yüzeyden fazla bir taşkınlık göstermemektedir. Başlıkların yüksekliği 0,80 m, impostlarm yüksekliği ise 0,50 m'dir. Konsantrik kemerlerle bağlantılı, pandantifli tuğla kubbeciklerin bir zamanlar sarnıcın örtüsünü meydana getirdiği biliniyor.

Dört duvara dağıtılmış durumdaki 17 tane pencere, kemer altlarına rastlayacak şekilde yerleştirilmiş ve tuğladan kemerlerle çerçevelenmiştir. Sarnıcın bir tane girişi olup, güney duvarının tam ortasında yer almaktadır. Duvarlar 0,06 m kalınlığında, su geçirmez bir sıva ile sıvanmıştır.

Bu sarnıcın hemen güneydoğusunda yer alan ayazma ise 5,20x7,40 m boyudarında, dikdörtgen planlı ve kalın duvarlı bir yapıdır. Doğu duvarında apsisli bir düzenleme ile iki pencere, batı ve kuzey duvarlarında dikdörtgen kesitli nişler bulunur.

Ayazmanın orta kısmında, birbirinden uzaklıkları 1,40 m olan, kısa ve kalın gövdeli iki granit sütun yer alır. Bunların üzerlerindeki başlıklar İyonik-impost tiptedir. Bugün üzerleri badanalanmış ve hayli yıpranmış durumdaki bu başlıkların yastık kısmında üsluplaştırılmış yapraklar, boyun bölgesinde ise küçük volütlere sahip impost kısmı yer alır.

Bibi. P. Gyllius, *The Antiquities of Constantinople,* (çev: C. Ball), Londra, 1729, s. 263: Strzygowski-Forchheimer, *Byzantinischen Wasserbehälter,* 66-67, (11 katalog no'su ile); Janin, *Constantinople byzantine,* 209; E. Mamboury, *istanbul Touristique, Edition Française,* İst., 1951, s. 257; E. Yücel, "İstanbul'da Bizans Samıçları-II", *Arkitekt, 326* (1967), s. 63; Müller-Wiener, *Bildlexikon, Iii,* şekil 138; P. A. Dethier, *Boğaziçi ve Istanbul,* (cev: Ü. Oztürk), 1st., 1993. s. 62.

ENİS KARAKAYA

Berggren'in bir fotoğrafında evlere su getiren eşekli saka.
Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, no. 177

SU

İstanbul, tarih boyunca hem bir su şehri, hem de su sıkıntısının ve su sorunlarının en yoğun yaşandığı bir şehir oldu. İstanbul'da su kavramı; mesireleri, kasırları, hasbahçeleri, doğal güzellikleri ve sanatı olduğu kadar, her dönemde, su sorununu da çağrıştırdı. Günümüzde çoğu kurumuş olan dereler, ırmaklar, pınarlar; her biri bir başka özelliğe ve tada sahip ünlü kaynak suları; sanat eseri çeşmeler, fiskiyelerin su oyunları, sebiller, İstanbul'da suyun bir yüzüyse, su sıkıntısı, pis suların yarattığı hastalık ve salgınlar, atıksu sorunu vb, diğer yüzüydü.

Şehre düzenli su sağlamak için yapılan ilk tesisler Roma dönemine tarihleniyor. Tartışmalı olmakla birlikte, Bozdoğan Kemeri'nin(->) Hadrianus döneminde (117-138) Trakya bölgesinden kanallar, kemerler, su tesisleri ile getirilen suların şehre ulaşım ve dağıtımı için yapıldığı sanılıyor. Roma döneminde ve erken Bizans döneminde şehrin su ihtiyacının asıl sarnıçlarla sağlandığı; Bozdoğan Kemeri'nin (Hadrianus veya Valens Kemeri) vb tesislerin, şehir dışından, özellikle de suyun bol olduğu Trakya kesiminden toplanan suların şehir içindeki sarnıçlara aktarılmasında kullanıldığı biliniyor. Bozdoğan (Valens) Kemeri yanında, Romalılar döneminden günümüze kadar kalan bir başka sukemeri de Mazul Kemer'dir(->).

Roma döneminden başlayarak, özellikle Bizans döneminde, şehrin su ihtiyacının giderilmesi açısmdan sarnıçların(->) büyük önem taşıdığı anlaşılıyor. Batı'dan gelen akınların sürekli tehdidi altında olan kentin su rezervleri sarnıçlarda biriktiğinden, gerek kapalı sarnıçlar, gerekse Aetios Sarnıcı(->), Aspar Su Haznesi(->), Mokios Sarmcı(->) gibi "başhavuzlar" şehrin su ihtiyacını sağlayan başlıca tesislerdi. Su bu açık ve kapalı havuzlarda toplamp buralardan dağıtılıyordu. Bizans döneminde şehrin içinde pek çok kapalı sarnıcın varlığı da biliniyor. En önemli kapalı sarnıçlar 4-5. yy'lar arasında yapılmış olmalıdır. Yerebatan Sarnıcı ve Binbirdirek Sarnıcı(->) bunların en bilinenleridir. Pınarlar, kuyular, ayazmalar, çeşmeler halkın su ihtiyacını sağladığı yerlerdi. Evlere kadar ulaşan bir su şebekesi ise söz konusu değildi.

Roma döneminin su iletme tesisleri Bizans döneminde tamir edilmiş, bu dönemde daha çok sarnıçlar yapılmıştır. Valens döneminde (364-378) Belgrad Ormanı'nda bir bent inşa ettirildiği, Kâğıthane Deresi'nin bazı kollarının sularının da ızgaralarda ve havuzlarda toplanarak kemerlerle şehre nakledildiği sanılmaktadır. Yine daha sonra Halkalı suları(->) denen suların ve Kâğıthane Vadisi'ndeki sonradan Kırkçeşme denilen suların şehre nakli için yapılan su tesislerinin Bizans döneminde tamir ve tevsi edildikleri kaynaklarda yer almaktadır.

II. Teodosios (408-450) ve Markianos (450-457) dönemlerinde Trakya kesiminde çeşitli su tesisleri yapılmış ve bunlar kente su sağlamada kullanılmıştır. 7. ve 8. yy'larda ise çeşitli hücumlarla ve depremlerle bu su tesislerinin Konstantinopolis surları dışında kalan bölümleri tahrip olmuş, yıkılmıştır. Orta Bizans döneminde, eskiden şehrin suyunu sağlayan tesislerin işler durumda bulundukları kuşkuludur. Bunların yerine sarnıçların devreye girmiş olduğuna ilişkin varsayımlar oldukça yaygındır. 10. yy'dan sonra şehre su sağlayan sistemin çöktüğü; 1204'teki Latin istilasından sonra ise bu sistemin tümüyle yıkıldığı sanılmaktadır.

İstanbul'un fethinden önce, şehir surlarının dışında, Türklerin bulundukları bölgelerde çeşmeler yapıldığı bilinmektedir. Anadolu ve Rumeli hisarları civarındaki bazı çeşmeler bu dönemden kalmış olmalıdır. Fetihten sonra II. Mehmed (Fatih), şehre su getiren suyollarının tamiri işini ele almıştır. Tursun Beg tarihine göre, su sıkıntısının giderilmesi için araştırmalara girişilmiştir. Başka kaynaklardan da anlaşıldığı kadarıyla 15. yy'm ortalarında şehrin su durumu hiç de parlak değildir. Tursun Beg, "Eski suyolları bulundu ki, dağların ciğerlerini delip geçirmişler, zemine muvazi derelerden taklar ve kemerler vasıtasıyla nehirler akıtmışlar" diye, gıptayla yazar.

Yine aynı kaynağa göre, göçmüş sukemerleri, kaybolmuş suyolları bulunup tamir edilmiş, şehre su getirilmiş, getirilen su saraylara, hamamlara, mahallelere dağıtılmıştır. Fetihten sonra onarılan ve devreye giren su dağıtım ağları, Fatih ve Turunçtu suyollarıdır. Fatih döneminde (1453-1481) İstanbul'un kuzeybatısmda Avasköy-Davutpaşa ve Çiços Çiftliği'nin çevrelediği alandaki zengin su kaynaklarından da şehre su getirilmeye başlanmıştır. Bu sular 18. yy'a kadar yeni tesis, çeşme ve eklentilerle geliştirilen Halkalı sularıdır.

Fatih Sultan Mehmed'den sonra da şehre su getirilmesine önem verilmiş II. Bayezid (1481-1512) ve I. Selim (Yavuz) (1512-1520) zamanlarında da Halkalı suyollarına ekler yapılmıştır. I. Süleyman (Kanuni) (hd 1520-1566) şehrin su ihtiyacının gereğince karşılanabilmesi için Mimar Sinan'ı(->) görevlendirmiş; Kırkçeşme Tesisleri'nin(->) yapımına başlanmıştır. Zamanına göre dev bir proje sayılabilecek olan Kırkçeşme Tesisleri çeşitli kaynaklara göre 7-9 yıl arasında bitirilmiş, böylece şehrin dönem dönem artan su sıkıntısına bir süre için çözüm bulunmuştur.

Osmanlı döneminde su tesislerinin ve kente su saglanabilmesinin önemi Kanuni döneminden itibaren varlığı bilinen su nazırlığı rütbesinden de anlaşılmaktadır. Mimarbaşılıktan önceki bir rütbe olarak görünen ve gerek Mimar Sinan gerekse Davud Ağa(-0 gibi mimarların bir dönem yüklendikleri su nazırlığı kentin su ihtiyacının karşılanması, su iletme ve dağıtım tesislerinin yapılması ile ilgili her türlü işi içeriyordu.

O dönemlerde, şehirdeki kuyu, sarnıç, yerel drenaj tesisleriyle birlikte Halkalı ve Kırkçeşme suları İstanbul'un su ihtiyacına cevap veriyordu. Ancak bu dönemlerde, halk suyunu mahalle çeşmelerinden ve kendi kuyularından karşılamaktaydı, evlerin içinde su tesisatı söz konusu değildi.

Osmanlı'da, İslam dinine bağlı olarak, su tesisleri yaptırıp vakfetmek büyük sevap sayıldığından su tesisleri vakıflar aracılığıyla da gelişmiştir. Padişahların, devlet büyüklerinin, zenginlerin su vakıfları, çeşmeleri, sebilleri şehrin dört bir yanma dağılmıştır. Bir başka uygulama da mevcut su hatlarına, padişahların veya devletin su dağıtım şebekesine, vatandaşlarm kendi buldukları, arsalarından, mülklerinden çıkan suları katmaları olmuştur. Bu sulara "katma" adı verilmiş; suyun katılması izne bağlanmış, bulunan suyun bir kısmının genel isale hatlarına, geri kalanın suyun sahibi isterse vakıf çeşmeye, isterse de kendi bağına, evine bağlanabilmesi esası getirilmiştir.

Kanuni döneminde yapılan büyük su tesislerinin, son derece gelişkin oldukları, büyük bölümünün bugüne kadar gelebildiği bilinmektedir.

İstanbul'un su ihtiyacının giderilmesinde önemli su tesislerinden biri olan bentlerin^) en eskisi Karanlık Bent(->) Belgrad Ormaninda Kâğıthane Deresi'nin kollarından biri üzerine 1620'de yapılmıştır. Bunu 1723-1724'te yapılan Büyük Bent(->) ve diğer bentler izlemiştir.

Osmanlı döneminde kentin daha küçük bir bölümünün bulunduğu Anadolu yakasında ise, halkın su ihtiyacmı karşılamak için buralarda çok rastlanan yeraltı kaynaklarını çeşmelere ulaştırmak üzere Kayışdağı, Atikvalide, Küçükçamlıca, Alemdağ ve Beykoz'da On Çeşmeler, Karakulak ve İshak Ağa suları gibi kaynaklardan isale hatları çekilmiştir.

Bütün bu çabalara rağmen İstanbul'un depremler, doğal afetler, kuraklıklar sonucunda, sık sık su sıkıntısı çektiği, su sorununun tümüyle çözümlenemediği bilinmektedir. Tanzimat'tan sonra, 19. yy'ın ortalarından itibaren İstanbul'da bazı kısmi imar hareketleri ve modern şehircilik anlayışının ilk belirtileri ortaya çıktığında, su tesislerinin yetersizliği görülmüş; öncelikle kentin batı yakasındaki binalara basınçlı şehir suyu verilmesi zorunluluğu kendini göstermiştir. Şehre 40 km uzaklıkta bulunan Terkos Gölümden şehre su getirilmesi düşünülmüş, 1874'te bir yabancı şirketin temsilcileri mühendis Terno ve Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey adına 40 yıllık bir imtiyaz verilmiştir. Yapılan sözleşmeye göre, Terkos Gölü'nden alınacak suyun Beyoğlu, Galata ve Halic'in batı sahiline ve Boğaziçi'nin Rumeli yakasına isale hattıyla ulaştırılması; hastane, kışla, mektep ve belli yerlerdeki 12 çeşmeye günün belli saatlerinde ücretsiz su verilmesi karşılığında, geri kalanın şirket tarafından tesisat kurularak konutlara ve halka da satılması kabul edilmiş; böylece evlere bağlanan ilk şehir suyu ve su aboneleri başlamıştır. Halk arasında Terkos Şirketi diye anılan ve asıl adı Dersaadet Anonim Su Şirketi olan su şirketi 1880'lerde Terkos Gölü'nde çeşitli su arıtma tesisleri kurmuştur.

Anadolu yakasma şehir suyu sağlanması işi de 1888'de bir Fransız şirketinin temsilcisi olan Karabet Sıvacıyan'a verilmiş ve Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi Göksu'da Elmalı Deresi üzerinde I. Elmalı Barajı'nı 1893'te inşa ederek Anadoluhisarı'ndan Bostancı'ya kadar giden kesimde su şebekesi kurmuştur (bak. barajlar ve baraj gölleri).

Cumhuriyetin kurulmasından sonra yabancı sermayeli Terkos Şirketi'nin adı İstanbul Türk Anonim Su Şirketi olmuş; 1932'de Terkos imtiyazı devlet tarafından satın alınıp 1 Ocak 1933'ten başlamak üzere 1 Haziran 1933'te yürürlüğe giren 2226 sayılı yasa ile kurulan İstanbul Sular İdaresi'ne imtiyaz verilmiştir. 1932-1950 arasında Sular İdaresi, su arıtma tesisleri, yeni isale hatları, hazneler kurmuş; şehir su şebekesinin altyapısını onarıp güçlendirmeye çalışmış, çeşmeler yaptırmış; ancak İstanbul'un su ihtiyacını sağlamakta hep yetersiz kalmıştır. (Ayrıca bak. İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi [İSKİ].)

Anadolu yakasındaki Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'ne de Sular İdaresi 1937'de el koymuş ve İstanbul'un su işleri böylece tek kuruluşta birleştirilmiştir.

1968'den itibaren, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde mevcut su şirketlerinin yetersiz kaldıkları göz önünde bulundurularak büyük su projelerinin Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmesi kanunlaşmış; 1981'de Belediye Fen İşleri Müdürlüğü'nün yetki ve görev alanındaki kanalizasyon işleri de Sular İdaresine bağlanarak kuruluşun adı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) olmuştur (bak. atıksu).

Yüzyıllar boyunca sürmüş çabalara, yeni su tesisleri yapılmasına, belediye bütçesinden önemli meblağlar ayrılmasına rağmen İstanbul'un su sıkıntısı ve su sorunu bitmemiş, giderek şiddetlenmiştir. Şehrin büyük bir hızla artan nüfusu, konut sayısındaki artış, gecekondu bölgelerinin yaygınlaşması, su ihtiyacım artırırken su sorununu da çıkmaza sürüklemiştir.

İstanbul'da bazı semtlerde, gecekondu mahallelerinde öteden beri su sıkıntısı bulunduğu, bazı semtlerin haftada ancak birkaç gün veya birkaç saat su alabildikleri her zaman bilinen bir gerçekti. Ancak 1990'da yaşanan kuraklık sırasında eskiden her zaman su alabilen semtlere de günlerce, haftalarca su verilememiş, bir bakıma zengin ve fakir semtler yoklukta eşitlik yaşamışlardır. 1990'da şehre verilen yıllık su miktarı 400.000.000 m^5'e kadar

İSTANBUL'UN BUGÜNKÜ VE GELECEKTEKİ SU KAYNAKLARI

Ömerli Barajı	Rezervi: 267.592.000 m'/yıl İşletmeye Alındığı Yıl: 1972
Terkos Barajı	Rezervi: 162.241.000 mVyıl İşletmeye Alındığı Yıl: 1883
B.Çekmece Barajı	Rezeni: 153.783.000 m'/yıl İşletmeye Alındığı Yıl: 1989
Darlık Barajı	Rezervi: 107.500.000 m'/yıl İşletmeye Alındığı Yıl: 1989
Sazlıdere Barajı	Kullanılabilir Rezem: 50.000.000 mVyıl İşletmeye Alındığı Yıl:1994
Kuzey Isıranca Dereleri Regülatörleri	Temin Edeceği Su Miktarı I. Aşama 30.000.000 m'/yıl II. Aşama 80.000.000 m-Vyıl İşletmeye Alındığı Yıl: I. Aşama 1993: II. Aşama 1994
Yeşilçay Regülatörü	Kullanılabilir Rezervi: 145.000.000 m'/yıl İşletmeye Alınacağı Yıl: 1996
Alibeyköy Barajı	Rezervi: 34.143.000 m'/yıl İşletmeye Alındığı Yıl: 1972
Elmalı Barajı (1993'te kapandı. Eylül 1994'te yeniden açıldı.)	Rezervi: I. Elmalı 920.000 m'/yıl II. Elmalı 9.600.000 mVyıl İşletmeye Alındığı Yıl: I. Elmalı 1893 n. Elmalı 1955
Yeşilvadi Regülatörü	Rezeni: 10.000.000 m^3/ yıl İşletmeye Alındığı Yıl: 1992
Kirazdere Barajı	İstanbul İçin Kullanılabilir Rezeni: 100.000.000 m'/yıl İşletmeye Alınacağı Yıl: 1997
Büyükmelen Regülatörü	Temin Edeceği Su Miktan 248.000.000 m'/yıl İşletmeye Alınacağı Yıl: 2000
Büyükmelen Barajı	Kullanılabilir Rezervi 1.250.000.000 m'/yıl İşletmeye Alınacağı Yıl: 2012

düşmüştür (1987'de 447.000.000 m^3, 1992' de 518.000.000 m^3).

Suyun azalması ve sürekli artan ihtiyaca yetmemesi olgusu yanında su havzalarının, barajların kirlenmesi şehir suyunun bir bölümünü kullanılmaz hale getirmiş; 1993'te Elmalı Barajı sağlığa had düzeyde zararlı bir kirlilik oranına eriştiğinden baraj tümüyle kapanmış, Elmalı'dan su alan Anadolu kesimindeki bazı yerleşmeler tümüyle susuz kalmıştır. 1994'te yaşanan kuraklık zaten yıllardır su sıkıntısı çeken İstanbul'u bir kez daha vurmuş, 1994 yazında, şehirde susuzluk 1990'daki boyutlara ulaşmıştır.

Uzmanlar, günümüzde İstanbul'u bekleyen bir tehlikenin de susuzluk yüzünden halkın evinin bahçesinde açtığı kuyuların yeraltı sularını hızla tüketmesi ve yeraltının sürekli kazılmasının jeolojik yapıda yarattığı dengesizlikler nedeniyle en küçük bir depremde önemli hasar ihtimalinin belirmesi olduğunu ileri sürmektedirler.

1994'ün ilk üç ayının verilerine göre İstanbul'a günde ortalama 1.300.000 m^3 su verilmekteydi. 1994 yazı sonlarında, kuraklık ve rezervlerin hızla tükenmesi nedeniyle günde şehre verilen ortalama su miktarı 800.000 m^3 civarına düşmüştü. İstanbul'un 1994'te gerçek nüfusu 10.000.000 kabul edilebileceğine göre kişi başına düşen 80 İt su 1985'teki kişi başına 180 lt'nin çok altında kalmaktadır. 1992 verilerine göre İstanbul'da şehir suyunun yüzde 47'si konutlarda, yüzde 401 işyerlerinde, sadece yüzde 2'si sanayide kullanılıyordu.

Günümüzde İstanbul'un, çevre kirliliği, trafik, kontrolsüz yapılaşma ile birlikte, en önemli kentsel sorunu, sudur.

Bibi. İSKİ Genel Müdürlüğü, *Tarih Boyunca İstanbul Suları.* İst.. 1983; *İSKİ Çalışma Raporu 01.01.1991-31-12.1992,* İst.' 1992; İstanbul Sular İdaresi. *Tarih Boyunca İstanbul'un Su Davası,* İst., 1950; Çeçen, *Su Tesisleri;* Çeçen, *Halkalı;* Çeçen, *Kırkçeşme;* Çeçen, *Hamidiye;* Çeçen, *Üsküdar;* N. Sakaoğlu, "İstanbul Sularına Şehrengiz", *İstanbul,* S. 8 (Ocak 1994). s. 26-44.

İSTANBUL

SUADİYE

İstanbul'un Kadıköy İlçesi'ne bağlı **26** mahalleden biri.

Semtte bir muhtarlık kurulması ile mahalle oluşu ve Suadiye olarak adlandırılması 1908'e rastlar. 23 Mart 1930'da ise Kadıköy İlçesi'nin(->) kurulması ile Kadıköy'e bağlanmıştır. Şehrin Anadolu yakasında ve güneydoğu bölgesinde yer alan Suadiye Mahallesi; doğusunda Bostancı(->), kuzeydoğusunda Kozyatağı(->) ve kuzeybatısında 19 Mayıs mahalleleri, batısında ise Erenköy(->) ve Caddebostan(->) mahalleleri ile çevrilidir. Güneyinde sahil yolu ve Marmara Denizi doğal sınır teşkil ederken, kuzeyindeki sınır ise Şemsettin Günaltay Caddesi'dir. Kadıköy-Bostancı arasında uzanan Bağdat Caddesi ile ona paralel olan Haydarpaşa-Gebze-Ankara demiryolu Suadiye Mahallesi'nin ortasından geçerek mahalleyi, kuzey-güney ekseni doğrultusunda, demiryolu ve sahil tarafı olarak ikiye ayırmaktadır.

Bizans döneminde Anadolu yakasının varoşu olan ve o dönem Poleatikon adı ile anılan Bostancı'da, aynı adla anılan ve Bizans imparatorlarının Anadolu seferinden döndükten sonra burada karşılanıp ağırlandıkları bilinen bir köşkün varlığına ilişkin bilgiler ve 1946-1947'de Bağdat Caddesinin genişletilmesi sırasında çatal çeşme sokulurken çeşme mermerlerinin Bizans dönemine ait işlenmiş taşlar olduğunun anlaşılması gibi verilerden yola çıkarak, bugün Suadiye olarak bilinen bölgenin geçmişinin Bizans dönemine kadar gittiği söylenebilir.

Osmanlı dönemine gelindiğinde, bugünkü Bağdat Caddesi'nin 1460-1640 arasında ordu yolu olarak kullanıldığı, Anadolu yönüne giden kervanların ise bu yolu izledikleri bilinmektedir. 1700'lü yıllarda bostancı erlerinin şehre girişi kontrol ettikleri ve Göztepe-Bostancı arasmda denize bakan geniş, sık ağaçlıkların ve bostanların bulunduğu yerlere gizlenen kaçakçı ve hırsızları yakalamak üzere söz konusu bölgelerde kol gezdikleri ve pusu kurdukları da kaynaklarda geçmektedir. Diğer bir gerçek de, Suadiye ve çevresinin bu dönemde yerleşme dışı boş alan olduğudur. Melling'in 18. yy'm sonlarını gösteren haritasında İstanbul şehrinin Anadolu yakası, özellikle Fenerbahçe ve bunun doğusunda bulunan topraklar tamamen boş olarak gösterilmektedir.

1872'de Haydarpaşa-İzmit demiryolunun tamamlanması, bu bölgenin fiziksel gömnümünü değiştirmenin yamsıra bölgeye yerleşimin başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Orijinal haliyle Erenköy'ün Tellikavak kesiminden Bostancı'ya uzanan demiryolu, 1888'de Almanlar tarafından kısaltılarak şimdiki hattan geçirilmiş ve Suadiye bölgesinde bir de istasyon yapılmıştır. Aynı dönemde özellikle demiryolu yakınlarında seyrek de olsa bahçe içinde birtakım ahşap köşklerin inşa edildiği bilinmektedir.

Bu yerleşim sürecinin ivme kazanması, saray çevresinden bazı paşaların ve diğer görevlilerin 1890'dan sonraki dönemde bölgede yaptırdıkları bahçe içindeki köşklerde yaşamaya başlamaları ile gerçekleşir. Saraydan oldukça uzak olan Suadiye'de yerleşme yönündeki eğilimin altında yatan en önemli etkenin, devlet büyüklerinin saray tarafından kontrol edilmekten ve jurnal tehlikesinden olabildiğince uzakta yaşamak arzusu olduğu söylenir.

1900'lü yılların başlarına gelindiğinde, bostan ve bahçelerin yavaş yavaş yerleşim alanı haline dönüştüğü gözlemlenir. Bir yanda şimdiki Kozyatağı Mahallesi sınırları içinde kalan ve II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) maliye nazırlarından Reşad Paşa'nın Mehmed Efendi tarafından yapımı 14 yıl süren konağı, diğer yanda şimdiki Caddebostan Mahallesi'nde bulunan Ragıb Paşa Köşkü yer almaktaydı.

Tam semt merkezinde, İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın erkek kardeşi ve kendisi de Abdülhamid'in paşalarından olan Reşid Paşa'nın köşkü vardı. O günleri yaşayanların naklettiğine göre köşk, içinde atla dolaşılacak kadar büyük bir alana ve bu alan üzerinde ahırlar ve çeşitli hizmet binalarma sahipti. Arnavutkaldırımı döşenmiş olan ve iki tarafında yol boyunca sık ağaçlar bulunan araba yolu ise şimdiki Suadiye'de Pembegül Sokağı'nın bulunduğu yere tekabül etmektedir.

Semtin yerieşiminde önemli bir köşetaşı da Suadiye-Bostancı sınırında Bağdat Caddesi'nden denize kadar uzanan ve bahçesi sonraki yılların Suadiye Plajina bitişik olan Mabeyinci Sadi Bey Köşkü'dür. Bu yapı yalnızca Suadiye'nin değil, Kadıköy yakasının doğu kısmının önemli yapılarındandı. Büyük bir koru içinde olmasından dolayı yakın zamana kadar Sadi Bey Korusu olarak anılan yerin bir önemi de, Abdülhamid döneminde her sene 19 Ağustosla yapılan cülus şenliklerinde civarda en çok aydınlanan üç köşkten biri olmasıydı. Diğer iki köşk ise, Göztepe-Feneryolu'nda bulunan Mabeyin Başkâtibi Tahsin Paşa ve sonraları Erenköy Kız Lisesi olarak bilinen yerde bulunan İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın köşkleriydi. İleriki yıllarda, söz konusu Sadi Bey Köşkü'nün, arazisi parsellenirken yandığı bilinmektedir.

Yine bu yıllarda Suadiye'de yapılan önemli binalardan birisi de, Reşid Paşa'nın arazisine bitişik arazi üzerindeki Mr. Tucker'ın köşküdür. Bir koruluk içinde yer alan köşkün, o dönemde İngiliz Konolosluğu'nda görevli Mr. Tucker tarafından yaptırılmış olup, ailesinin üç kuşak burada oturduğu bilmmektedir. Daha sonra Fettah ailesinin mülkiyetine geçen koruluk arazi, bugün 4 katlı apartmanlardan oluşan Ersoy Sahil Sitesi olarak anılmaktadır.

Suadiye bölgesi için bu ilk yerleşim birimlerinin dışındaki en önemİİ yapı, Maliye Nazırı Reşad Paşa'nın çok sevdiği kızı Suad Hamm'ın genç yaşta ölümü üzerine, onun anısına yaptırdığı ve onun ismiyle anılan Suadiye Camii'dir(->).

Cumhuriyet döneminin ilk yılları ile birlikte Suadiye, şehrin bir sayfiye yeri olma niteliğini kazanmıştır. Şehrin bazı ileri gelenleri, yaz aylarını şehir yaşamından uzakta, Suadiye'nin denizinden ve güzel havasından yararlanarak geçirmek üzere buraya gelmeye başlamışlardır. Böylece 1930'lu yıllarda, Suadiye'nin gerek fiziksel yapısında gerekse sosyal yaşamında birtakım dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır.

1935'ten itibaren Bağdat Caddesi'nin iki tarafında bulunan araziler küçük parsellere bölünmüş ve geniş bahçeler içinde iki katlı köşklerin yaptırıldığı görülmüştür. 1940'ta Suadiye Plajı'nın açılması ile birlikte mahalle, İstanbul şehrinin sayfiyelerinden biri olarak yerini iyice sağlamlaştırmıştır. İki tarafı ağaçlıklı asfalt bir yolla gidilen plajdan yararlanmak üzere, varlıklı aileler Erenköy-Suadiye çevresinde yazı geçirmek için, mevsimliği 50-100 TL arası değişen kiralar karşılığı köşklerde oturmaya başlamışlardır. Plajın açıldığı ilk yıllarda 35 kuruş olan giriş ücretinin o dönem için pahalı olduğu ve yazları Suadiye Plajı'nın seçkinlerin uğrak yeri haline geldiği bilinmektedir.

Suadiye'den bir gölünüm.
Sadat Hasanoğlu, 1994

Mahallenin sahil tarafının plajın etkisiyle hızla geliştiği görülürken, aynı yıllarda demiryolu tarafında yaşanan gelişmenin daha yavaş olduğu da bir gerçektir. Örneğin, Bağdat Caddesi'nden Suadiye Plajı'na giden yolun tam karşısına rastlayan noktadan demiryoluna doğru içeri giren Ayşe Çavuş Sokağı'nın 1946-1947'de sol tarafının boydan boya boş arsalarla dolu olduğu, sağ tarafında ise bahçe içinde iki-üç katlı 4 kagir köşkün bulunduğu belirtilmektedir.

Bölgede başlayan hareketlilik beraberinde ulaşımda birtakım yenilikler de getirmiştir. Kadıköy-Altıyol-Kızıltoprak-Ihlamur-Feneryolu-Suadiye-Bostancı tramvay hatları 1934'te, Cumhuriyetin 11. yıldönümünde hizmete açılmış, 1963-1966 yıllarına kadar bölge halkına hizmet vermiştir. Suadiye'de bir diğer ulaşım aracı ise Suadiye Vapur İskelesi'ne yanaşan vapurlardı. Vapurların Bostancı'ya giderken uğradıkları iskelenin, ulaşımın yamsıra bölgenin sosyal yaşamı içindeki önemi büyüktü. İskele Suadiye'nin önemli piyasa yerlerinden biri olma özelliğini uzunca bir süre sürdürmüştür. Bölge sakinlerinin sosyal yaşamı için önemli olan bir diğer mekân da Çmardibi Aile Bahçesi olmuştur. Megafonla reklamı yapılan ismail Dümbüllü gibi bellibaşlı tiyatro gruplarım misafir eden Çınardibi Aile Bahçesi, sonraları Çiçek Sineması olarak bilinen açık hava sinemasına dönüştürülmüştür. Şu anda ise aynı yerde bir cami yer almaktadır.

Tramvay ve demiryolunun varlığının, istanbul'un diğer çevrelerinden Suadiye Plajı'na insanların gelişini kolaylaştırdığı bilinmektedir. Mustafa Güler tarafmdan tabakhane yapılmak üzere satın alınan arazi üzerinde, bölge sakinlerinin itirazı üzerine, Muhittin Üstündağ'ın valiliği sırasında otel yaptırılmasına karar verilmiş ve bu olay 1950'lerden itibaren Suadiye'nin istanbul'un en gözde mahallelerinden biri olarak ün kazanmasında büyük rol oynamıştır. Suadiye Oteli'nin yapımını takiben, istanbul dışından ve özellikle de Anadolu'dan, 1950'li yıllarda gelişen tarım sektörünün yarattığı varlıklı kişiler, gerek otelde kalmak, gerekse bölgede yazlık kiralamak yoluyla Suadiye'ye gelmeye başlamışlardır. Otelin yaz aylarında çalışan gazinosu, bir dönem, her yaz geleneksel olarak düzenlenen Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay balolarma ve bu balolarda şarkı söyleyen Münir Nurettin Selçuk ve Safiye Ayla'ya ev sahipliği etmiştir.

1970'li yıllara gelindiğinde, Suadiye'de önce Bağdat Caddesi üzerindeki yerleşim alanının, belediye imar mevzuatı uyarınca izin verildiği gibi 5 katlı apartmanlarla dolmaya başladığı ve daha sonra benzer bir gelişmenin sahil şeridinde de 4 kat olarak gerçekleştiği görülmüştür. Yine bu dönemde Bağdat Caddesi ile sahil arasında çok yüksek binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece bahçe içindeki 2 katlı köşklerin yerlerine alçak ve yüksek birçok apartman yapılması ile birlikte mahallenin gerek fiziksel görünüm, gerekse yaşam biçimi olarak yeni bir dönüşüm daha geçirdiği söylenebilir. Sayfiye özelliğini giderek yitirmeye başlayan Suadiye'de aileler yaz kış oturmaya başlamış ve mahalle şehirle bütünleşme sürecine girmiştir. Mahallenin merkezi durumunda olan Şaşkınbakkal(->) mevkii tam bir alışveriş merkezi olma yoluna girmiş, Atlantik Sineması açılmıştır. Vapur seferlerinin sona ermesiyle kullanılmayan vapur iskelesinin yerinde Suadiye Yacht Kulübü'nün açılması da yine bu döneme rastlamaktadır.

Bölgenin geçirdiği en son fiziksel değişim, yıllar boyu Suadiye'ye sayfiye özelliğini kazandırmış olan yalıların ve Suadiye Plajı'nın önündeki denizin aşağı yukarı 200 m kadar doldurulmak suretiyle yapılan sahil yolunun açılması olmuştur. Bu gelişme Suadiye Mahallesi'nin çehresini önemli ölçüde değiştirmiş, eski Suadiyelilerin, bir zamanlar yüzdükleri yerde kendilerini araba kullanırken bulmalarına neden olmuştur.

Bugün Suadiye'nin ulaşım ağı içindeki yerine bakıldığında, Kadıköy-Bostancı hattı üzerinde artık tramvay işlememekle birlikte, tren hattının, Haydarpaşa-Gebze arası banliyö hattı olmak suretiyle, Eskişehir-Ankara yönünde hâlâ hizmet vermekte olduğu görülmektedir. Suadiye istasyonu'nun varlığı, mahalle sakinlerinin ulaşım gereksinimlerini büyük ölçüde gideren bir seçenek sunmaktadır. Trenler, özellikle Gebze yönünden, birçok insanı her gün Suadiye ve çevresine taşımaktadır. Bunun yamsıra Kadıköy-Bostancı arasında dolmuşlar işlemektedir. Ayrıca Bostancidan da Taksim ve Şişliye kalkan dolmuşlar ve 1993-1994'ten itibaren seferlere başlayan çift katlı otobüsler bölgede oturanlara hizmet vermektedir. Yine sahil yolunun tamamlanması ile birlikte hizmete başlayan Deniz Otobüsleri İşletmeleri'nin Bostancı Vapur İskelesi yanında inşa edilmiş olan terminalinden kalkan Kabataş, Karaköy, Yenikapı, Bakırköy, Yalova, Adalar hatları da, Suadiye'nin Bostancı'ya yakınlığı nedeniyle, ulaşım açısından oldukça merkezi bir konuma gelmesini sağlamıştır.

Suadiye Mahallesi'nin Bağdat Caddesinin kuzeyindeki kesimlerinde ise ulaşım Kadıköy-Pendik arasında işleyen minibüslerle sağlanabilmektedir.

ŞEHNAZ SABUNİŞ DÖLEN

SUADİYE CAMİİ

Kadıköy Ilçesi'nde, Suadiye'de, Bağdat Caddesi'nin kara tarafında, tren yolunun kenarındadır.

Etrafındaki dükkânlar ve muvakkithane ile bir yapılar topluluğu şeklinde inşa edilen caminin, son cemaat yeri girişinin üzerinde yer alan iki mermer kitabenin altta olanından, 1325/1907-08'de yapıldığı öğrenilmektedir. Üstteki ise bir ayet kitabesidir. Cami, II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) Maliye Nazırı Ahmed Reşad Paşa (ö. 1927) ve damadı Düyun-ı Umumiye Komiseri Said Bey tarafından, Reşad Paşa'nın genç yaşta ölen kızı Suad Hanım adına yaptırılmıştır. Önceleri Erenköy'e bağlı olan bu bölgenin Suadiye ismini alması da bu caminin yapımından sonradır.

Eklektik özellikler gösteren cami kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü, küçük ölçülü, özenli bir yapıdır. Önünde tamamen camekân kaplı, 6 paye, 8 sütun tarafından taşınan tonoz örtülü, üst katı mahfil olarak değerlendirilmiş, son cemaat yeri bulunmaktadır.

Sözü geçen paye ve sütunlar kompozit başlıklara sahiptirler. Malta taşından inşa edilen caminin, batı cephesinde, harim kısmı ile son cemaat yerinin birleştiği yerde, yapının bünyesinden dışa taşkın biçimde yükselen bir mimarisi vardır. Ampir üslubundaki bu minare yıkılma tehlikesi gösterdiği için 1975-1976'da kaide kısmına kadar yıkılıp, aslına sadık kalınarak tekrar yapılmıştır. Kare kaideli, yivli gövdeli, ince uzun bir minaredir. Şerefe Korint başlık şeklinde bir kaide tarafmdan taşınmaktadır.

Caminin harim kısmı her cephedeki yuvarlak kemerli, büyük boyutlu ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Dairelerin birbirlerini kesmesiyle oluşturulmuş oldukça zarif madeni şebekelerle kaplanmış olan pencerelerin yuvarlak kemerlerinin etrafı dikine kemerin eğimine göre dizilmiş taşlarla çok hareketli bir görünüm kazanmıştır. Son cemaat yerinden harime, üzerinde uçları palmet şeklinde sonuçlanan dikdörtgen çerçeve içine yazılmış bir ayet kitabesi bulunan, basık kemerli, madeni ka-

Suadiye Camii
Enis Kardkaya, 1993

natlı bir kapı ile girilmektedir. İçeri girildiğinde bütün yapının kubbe eteğine kadar tamamen çini kaplı olduğu görülür. Pencerelerin alt hizasından başlayan çini kaplama kubbe eteğine kadar (pandantifler hariç) kesintisiz olarak devam etmektedir. Beyaz zemin üzerine firuze, lacivert, siyah, yeşil, kırmızı, sarı ve eflatunla çalışılan çinilerde, sonsuzluk prensibine uygun olarak, naturalist ve stilize bitkilerin oluşturduğu bir kompozisyon kullanılmıştır. Bu bezemenin, doğu ve batı duvarlarında, pencere aralarmda, karşılıklı olarak yapılmış, biıbirlerinin eşi olan iki pano ile kesildiği görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nin girişinin iki yanında yer alan bu panolar, başarılı uygulamaları yanında usta imzası taşımaları nedeniyle de bütün dikkatleri üzerlerinde toplamaktadırlar. "Amel-i Mehmed Emin min telâmiz-i Mehmed Hilmi Kütahya Osmanlı Fabrikası sene 1323" şeklinde her iki panonunda altında aynen tekrarlanan bu kitabelerden yapının çinilerinin 1323/1905-06'da Kütahya'da Mehmed Hilmi'nin öğrencisi Mehmed Emin tarafından yapıldığı öğrenilmektedir. Türk çini sanatı açısmdan çok önemli olan bu çini ustasının adını, o döneme ait, Türk neoklasik üslupta yapılmış pek çok yapıda görmek mümkündür.

Camide çini süsleme dışında kalan yüzeylerin ise kalem işi ile kaplandığı görülmektedir. 1959, 1968 ve 1975-1976 yıllarında yenilenen kalem işlerinde klasik dönem motiflerinin kullanıldığı ve yine çinilerde olduğu gibi çok renkli bezemeye sahip olduğu göze çarpmaktadır. Kubbe on iki dilime bölünmüş ve her bölümün içinde, iç dolguları farklı olan dilimli madalyonlar yer almıştır. Pandantif ve ana mekânın içine doğaı dalgalı bir hat şeklinde uzanan, ahşap korkuluklu mahfilin tonozunda da madalyon şeklinde düzenlenmiş bezemeler görülmektedir.

Duvar yüzeyinden dışa taşkın olarak yapılan, klasik öğeler taşıyan mermer mihrap nişi, kademeli olarak dış cepheye de yansıtılmıştır. Eklektik özellikler gösteren mermer minberin ajur ve kabartma tekniğinde yapılmış bezemeleri ve kaliteli işçiliği dikkat çekicidir. Yine mermerden yapılan rumî ve palmetlerle bezenmiş vaaz kürsüsü de zarif bir görünüme sahiptir.

Yapılışından itibaren pek çok bakım ve onarım geçiren caminin doğu cephesine, 1985'te, yaklaşık 1 m boşluk bırakılarak ek bir bina yapılmıştır. Bu ek binanın caminin boyutlarından daha ufak olduğu ve doğaldan camiye birleştirilmediğinden orijinal yapıyı bozmadığı görülmektedir.

Parmaklıklarla çevrili bir avlu ortasında bulunan camiyle, aynı dönemde yapılmış olan altıgen planlı, kubbe örtülü muvakkithane ve şadırvan, avlunun güneyinde, girişin sol ve sağında yer almaktadır.

Avlunun kuzeyinde, köşelerde yer alan, yine altıgen planlı, kubbe örtülü, bu kez tuğladan inşa edilmiş birimler ise (iki adet) tabut koyma yeri ve tuvalet olarak kullanılmaktadır. Avlunun kuzey duvarma paralel olarak, doğu-batı yönünde, camiye gelir getirmek amacıyla, sivri çatılı, iki katlı 9 adet dükkân inşa edilmiştir. Günümüzde halen kullanılmakta olan bu dükkânlardan dört tanesi iki iki birleştirilerek hoca ve müezzin için konut haline getirilmiştir.

Caminin çevresindeki diğer yapılarla birlikte çok fazla değişikliğe uğramadan ve bakımlı olarak günümüze ulaştığını sevinerek söylemek mümkündür.

Bibi. Gövsa, *Türk Meşhurları,* 320; S. Eyice, 'istanbul Minareleri". *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* I (1961), s. 31-132; Öz, *İstanbul Camileri.* II, 61.

HAKAN ARLI

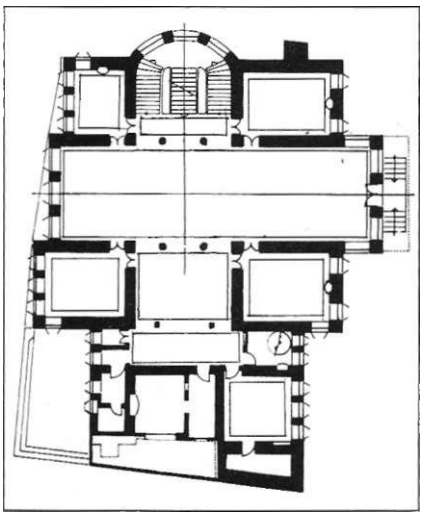
SUBHİ PAŞA KONAĞI

Fatih İlçesi'nde, Saraçhanebaşı'nda, Baba Hasan Alemi Mahallesi'nde, Horhor Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tanzimat döneminin kagir rical konaklarından olan bu yapı Samipaşazadelerden G» Abdüllatif Subhi Paşa (ö. 1886) tarafından 19. yy'ın ortalarında (1865 civarında) inşa ettirilmiştir. Cumhuriyet döneminin başlarında, A. Subhi Paşa'mn oğullarından Hamdullah Subhi Tanrıöver (ö. 1966) tarafından ünlü mimarlık tarihçisi Ekrem Hakkı Ayverdi'ye(->)(ö. 1984) tamir ettirilen konak, H. Subhi Tanrıöver'in vefatından kısa bir süre sonra İstanbul Üniversitesi'ne intikal etmiş, bir müddet rektörlük, daha sonra da tıp fakültesine bağlı Tıp Tarihi Enstitüsü olarak kullanılmıştır. Günümüzde de bu kullanımını devam ettiren konak, Osmanlı kagir sivil mimari örneklerinin ayakta kalabilen nadir örneklerindendir.

Üç katlı konağın tasarımında geleneksel Türk sivil mimarisinin orta sofalı ve eyvanlı plan tipi uygulanmış, buna karşılık cephe düzenlemesinde, mimari ayrıntılarda ve süsleme programında, yapıya Avrupai bir görünüm kazandıran, Batı kökenli üslupların (barok, ampir ve neorönesans) öğeleri kullanılmıştır. Her üç katta da konağı bir ucundan diğer ucuna kat eden, İstanbul halkı arasında "karnıyarık" tabir edilen, dikdörtgen planlı büyük sofalar bulunmakta, dikdörtgenin uzun kenarında, karşılıklı olarak birer eyvan yer almaktadır. Kuzey yönündeki eyvanlar kavisli bir çıkma ile cephede belirtilmiş ve bunların içine üç kollu merdivenler yerleştirilmiştir. Eyvanlarla sofanm smırmda, Korint başlıklı ikişer sütun yükselmekte, bunların arasında, camekânlarla donatılmış, sepet kulpu kemerli açıklıklar tasarlanmıştır. İkinci katta sofanın doğu ve batı kesimlerine de aynı türde sütun ve kemer dizileri yerleştirilmek suretiyle dört eyvanlı bir şema elde edilmiştir.

Konağın cephelerinde ampir üslubu-

Subhi Paşa Konağının birinci kat planı.
Eldem. *Türk Eri*

Subhi Paşa Konağının cephe çizimi.
Eldem, *Türk Evi*

na(->) özgü bir yalınlık egemendir. Zemin kat duvarları düzgün kesme taş işçiliği ile örülmüş, moloz taş ve tuğla ile örülen, birinci ve ikinci kat duvarları sıvanmış, köşeler Toskan başlıklı pilastrlar ile donatılmış, çoğu dikdörtgen açıklıklı, bir kısmı da sepet kulpu kemerli olan pencereler kesme taştan sövelerle çerçevelenmiştir. Kesme taştan kısa bir saçak silmesi ile son bulan cephelerde herhangi bir bezemeye rastlanmaz. Horhor Caddesine açılan cümle kapısı mermerden yontulmuş pilastrlar ve bir lento ile kuşatılmış, sepet kulpu biçiminde bir kemerle taçlandırılmıştır. Orta sofada ve buna bağlanan eyvanlarda yoğunlaşan bezemelerde barok, ampir ve neorönesans gibi farklı üsluplardan kaynaklanan öğeler, kalem işi, ahşap oyma ve kartonpiyer gibi değişik teknikler gözlenmektedir. Bu arada ikinci katta, arka bahçe (doğu) yönündeki eyvanın üzerinde yer alan basık beyzi kubbe, Osmanlı baroğunda, özellikle III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde çok kullanılmış bir tasarım öğesi olarak dikkati çeker.

Bibi. Eldem, *Plan Tipleri.* 164: Eldem. *Türk Evi,* II, 264-267.

M. BAHA TANMAN

SUÇ

Töreye ya da yasaya aykırı davranış.

Suçun en önemli özelliği, toplumun "ceza" denen tepkisini çekmesidir. Suçun temel konuyu teşkil ettiği ceza hukukunda suç; mevcut hukuk sistemi içinde ceza verilmesini gerektirebilecek bir eylem veya ihmal olarak tanımlanır.

Kuralın ve yasağın olduğu her yerde normlardan sapıcı hareketlere, suça rastlanmaktadır. Ancak bazı etkenler, suç işlemeye uygun toplumsal ortamlar oluşturur. Bunların başında sanayileşme, kentleşme, nüfus hareketliliği, hızlı toplumsal değişme vb sosyoekonomik etkenleri saymak gerekir. Sanayileşmeyle beraber yaşanan hızlı kentleşme pek çok problemi de beraberinde getirdiği gibi, suçlu sayısını da artırmaktadır. Kırsal bölgelerde, kentlere oranla çok daha az suç işlendiği bilinir.

Kırsal yerleşme bölgelerinde, toplum üyeleri arasında sıkı ve yakın ilişkilerin bulunması, normların uzun süreler içinde sabit kalmasını sağlamaktadır. Sosyal kontrol oldukça sıkıdır. Oysa kentleşme ile birlikte, bu geleneksel yapı değişmektedir. Kent toplumu, sanayi toplumudur. Dolayısıyla kentlerde çok geniş bir işbölümüne ihtiyaç duyulması, heterojen bir nüfus yığılmasını da beraberinde getirmektedir. Bu heterojen yapı nedeniyle yaşanan çatışmalar ve sosyal kontrol mekanizmalarının zayıflaması, mevcut anlaşmazlıkların suça dönüşmesini kolaylaştırıcı bir ortam hazırlamaktadır.

İstanbul yüzölçümü, nüfus, iç göç çekme gücü, sanayi, ticaret, çeşitli ekonomik sektörler, eğitim, kültür vb bakımlardan Türkiye'nin en önemli ilidir. İlin nüfus artışının en büyük nedeni, özellikle 1950'li yıllardan sonra patlama yaratacak bir hız kazanan göçtür (bak. göç; nüfus). Sermayenin, bankaların, büyük holdinglerin, şirketlerin ve sağlık kuruluşlarının çoğu İstanbul ve çevresinde toplanmıştır. Bunun yanısıra kütüphaneleri, okulları, üniversiteleri, değişik sanat etkinlikleriyle de Türkiye'nin en önemli kültür ve sanat merkezi durumundadır. İşte bütün bu özellikleri İstanbul'u son derece çekici kılmakta, dolayısıyla kent, ülkenin her yanından başlayan nüfus hareketinin son durağı haline gelmektedir. Ancak bu hızlı kentleşme pek çok problemi de beraberinde getirmekte, kentin altyapı gereksinmelerinin, barınma, sağlık, ulaşım hizmetlerinin karşılanmasında yetersiz kalınmasına neden olduğu gibi, kırsal ve kentsel kültür çatışması da şiddetlenmektedir. İstanbul, her sanayi kenti gibi, oldukça heterojen bir nüfus yapısına sahiptir; pek çok farklı bölgesel kültürden gelen bireyler, bir arada, uyum içinde yaşamaya çalışmaktadırlar. Geleneksel tarım kesiminden, çalışmak, daha iyi yaşam koşulları sağlayabilmek amacıyla kente gelen kimseler bir yandan büyük kente uyum sağlamaya çalışmanın verdiği sıkıntıyı yaşarken, diğer yandan da düşlerini gerçekleştiremediklerini görmekte, iş bulamamakta, kötü yaşam koşullarına boyun eğmek zorunda kalmaktadır. Bütün bu koşullar ise sosyal normlardan sapıcı hareketlerin, yani suçluluğun artması için çok elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Adalet İstatistikleri verilerine bakıldığında. Türkiye genelinde büyük kentlerde suçlu sayısının diğer kentlere göre çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin en büyük kenti olan İstanbul, tabloda görüldüğü gibi suç işleyen kişi sayısı bakımından birinci sırayı almaktadır.

İstanbul'da işlenen suçların türleri incelendiğinde daha çok mala karşı işlenen suçlara rastlanmaktadır. Hırsızlık en çok işlenen suçtur. Bundan sonra dolandırıcılık gelmektedir. Kişi aleyhine işlenen suçlar açısından dövme ve yaralama birinci sırada yer almakta, bunu sırasıyla adam öldürme ve ırza geçme suçları takip etmektedir. Ayrıca uyuşturucu madde kullanmak, satmak ve satın almak cürmü de İstanbul'da sıkça rastlanan bir suçtur. Yine İstanbul, son yıllarda özel olay ve gelişmeler yüzünden terör başlığı altında toplanan suçların en yoğun olduğu Doğu bölgesinden sonra terör olaylarına en fazla rastlanan ildir. Cinsiyet ile suç arasında yakm bir ilişki vardır. Erkekler kadınlara oranla daha fazla suç işlemektedirler. Bunun nedeni kadmm sosyal hayata daha az katılmasıyla açıklanmaktadır. Oysa son yıllarda sosyoekonomik ve kültürel alanda yaşanan değişmeler sonucunda kadın sosyal hayata katılmaya başlamış, eğitim düzeyi ve işgücü içindeki payı yükselmiş; böylece kadınların suç işleme sıklığı da artmıştır.

Cezaevine Yeni Giren Hükümlülerin Yıllara ve Bazı İllere Göre Dağılımı

İller	*1985*	*1988*	*1992*
Adana	1.202	1.255	1.301
Ağrı	175	202	217
Ankara	965	2.331	2.225
Antalya	571	1.031	1.585
Artvin	103	151	100
Bilecik	78	168	243
Bitlis	87	132	123
Bursa	850	1.366	2.152
Elazığ	202	192	286
Gümüşhane	72	88	67
İstanbul	3.288	4.026	4.704
İzmir	2.208	3.013	3.486
Kırklareli	235	514	537
Konya	910	1.427	1.742
Manisa	1.023	2.342	2.725
Nevşehir	150	252	353
Sinop	175	224	213
Uşak	219	465	471
Zonguldak	429	1.097	820

Kadın suçluluğu da aynı erkek suçluluğunda olduğu gibi, büyük kentlerde artış göstermektedir. İstanbul, kadın suçluluğunda da Türkiye genelinde ilk sırayı almaktadır. Suçun işlenme yaşı dikkate alındığında, kentte en çok suç işlenen yaş grubu 22-29'dur. Bunun hemen arkasından 30-39 yaş grubu gelmektedir. Erkek suçlular arasında, en çok suç işlenen yaş grupları sırasıyla 22-29 ve 30-39 yaş gruplarıdır. Kadınlar için suç işlemenin en çok görüldüğü yaş grubu 30-39 olup bunu sırasıyla 40-49 ve 22-29 yaş grupları izlemektedir.

1985 ve 1990 yıllarına ait genel nüfus sayımlarından hareket edildiğinde, İstanbul İli'nin yıllık nüfus artış hızı oranı binde 44,78 olarak tespit edilmekte; buna göre 2000 yılında İstanbul nüfusunun 11.274.170 kişi olacağı tahmirı^edilmektedir. İstanbul'da suç oranının yıllar itibariyle aynı kaldığı varsayıldığında, 2000 yılı tahmini nüfusunun bu oranla çarpılması sonucu 2000 yılındaki suçlu sayısı elde edilebilecektir ki, buna göre bütün değişkenler aynı kaldığında 2000 yılı için İstanbul İli'nin suçlu sayısı en az 6.308 olarak belirlenmektedir.

Bibi. S. Dönmezer, *Kriminoloji,* İst., 1984.

AYLİN DİKMEN

SUHULET VAPURU

Şehir Hatları İşletmesi'nin(->) araba vapuru. Şirket-i Hayriye'nin(->) 26 baca numaralı ilk araba vapuru idi.

Şirketin yöneticilerinden Hüseyin Hâki Efendi, Boğazın karşılıklı iki kıyısı arasında at, araba ve askeri ağırlıkların taşınması için bir araba vapuru inşa ettirmeyi düşünüp gerçekleştiren ilk kişidir. Genel müfettişlikte çalışmış olan İskender Efendi ve Hasköy fabrikası sermimarı Mehmed Usta ile birlikte baş başa verip bugünkü feribot denen, iki başında birer kapağı olan, güvertesi bir baştan ötekine dümdüz uzanan yeni bir gemi tipi yaratan Hüseyin Hâki Efendi, ilk araba vapurunu 1871'de İngiltere, Londra'daki tanınmış gemi inşa firmalarından Maudslay Sons & Fields'e ısmarladı. 26 baca numaralı Suhulet 555 grostonluktu, gövdesi şirketin daha önceki 15 vapurunun aksine ahşap değil, saccan yapıldı. Uzunluğu 45,7 m, genişliği 8,5 m, sukesimi de 3,1 m idi. Tek silindirli buhar makinesi 450 beygirgücündeydi, saatte 7 mile yakm hız yapıyordu.

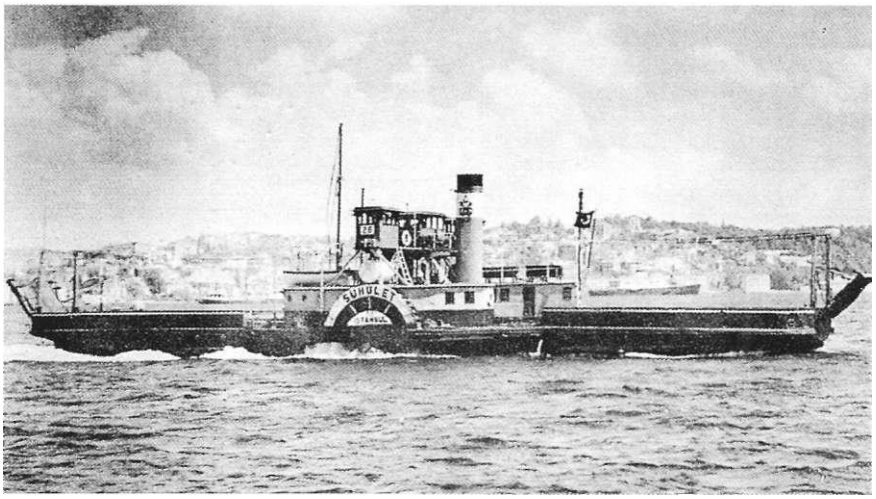
Suhulet, 1872'de Londra'dan, hayli havaleli ve dengesiz olduğundan, zorluklarla İstanbul'a getirildi. Vapur ilk seferini Üsküdar'daki bir topçu bataryasını Kabataş'a geçirerek yaptı. Ekmeklerinin ellerinden gideceğinden endişelenen kayıkçı ve mavnacılar araba vapurunun önüne çıkarak yanaşmasını engellemek istediler.

Suhulet ve kısa bir süre sonra ısmarlanıp İstanbul'a getirilen Sahilbent(->) adlı eşi, yıllarca Boğaz'm iki yakası arasında yolcu, at, araba ve askeri malzeme taşıyarak büyük hizmet verdiler. 1911'de patlak veren Trablusgarp Savaşı'nda Suhulet'e torpil kovanı yerleştirildi. Bu vapurdan aylarca Çanakkale'de süvari ve topçu alaylarının Anadolu kıyısından Rumeli'ye geçirilmesinde yararlanıldı. Dört bataryadan oluşan bir topçu taburunu, ağırlıklarıyla birlikte karşı kıyıya ancak dört günde geçirmek mümkünken, Suhuletin sayesinde bu zor iş sadece dört saatte sona eriyordu.

Balkan Savaşı patladığı zaman asker nakliyatına verilen pek çok vapurun arasında Suhulet de vardı. I. Dünya Savaşı boyunca da ordunun elinde yük nakline mahsus şat vb tekne olmadığından ordunun at, beygir, sığır, deve, eşek gibi hayvanları ile otomobiller ve her türden mühimmat ve malzeme iki yaka arasında Suhulet ve Sahilbent'le taşındı. Suhulet bir ara Çanakkale'ye asker taşıdı. 22 Eylül 1914'te yoğun sis nedeniyle Büyükçekmece önlerinde karaya oturunca, Hasköy'e çekilerek onarıldı, sonra yine ordu emrine verildi. Savaş günlerinde süvarisi Ahmed Kaptan, başmakinisti de Hafız Mehmed Usta idi.

58 yıl aralıksız çalışan Suhulet, 1930'da Hasköy fabrikasında esaslı bir onarım gördü, bu arada kazanı ve makineleri çıkarılarak yerine dizel motor takıldı. 1945'te, Şirket-i Hayriye'nin Münakalât Vekâleti tarafından satın alınmasıyla Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğüme geçen Suhulet, 1952'de tekrar büyük bir bakıma alındı. Motoru tekrar yenisiyle değiştirildi. 1 Mayıs 1958'de hizmet dışı bırakılan Suhulet, 11 Mayıs 1961'de de sökülmek üzere satıldığında 89 yıllık bir tekneydi.

ESER TUTEL

Suhulet Vapuru
Eser Tutel koleksiyonu

SUKEMERLERİ

Galeriler ile basınç altında olmayan künklerin vadilerden ve arazinin alçak yerlerinden geçebilmesi için yapılan kemerler.

Sukemerleri, üst kalınlıkları çok dar olan köprülerdir. Bilinen ilk sukemeri Asurlular tarafından MÖ 694-690 arasında Kuzey Irak'ta Ninova'da Jervan'da yapılmıştır. Daha sonra Helenistik dönemde ve Roma döneminde Anadolu'da, Kuzey Afrika'da, İtalya'da, Fransa'da, İspanya'da çok sayıda sukemeri inşa edilmiştir. İstanbul ve civarında da oldukça büyük, çok sayıda Roma sukemeri vardır.

Osmanlılar da 15. ve 16. yy'dan itibaren çok önemli sukemerleri yapmışlar, teknik ve estetik bakımdan eski devirdekilerden çok daha güzel eserler meydana getirmişlerdir.

Helenistik dönem ve Roma döneminde yapılan sukemerlerinin hemen hepsi düşey yüzlüdür. Yüksek kemerlerde duvar kalınlığı kademeli olarak azaltılır fakat dış yüzey daima düşey yapılır. Bu sistem yatay etkilere fazla dayanıklı değildir. Onun için bazı kemerlerde payandalar yapılarak zelzele, rüzgâr etkisi gibi yatay kuvvetlere dayanıklılığın artırılmasına çalışılır. İlk defa Mimar Sinan tarafından trapez kesitli ve dış görünüşü bozmayan ayaklar yapılarak zelzeleye dayanıklı sukemerleri meydana getirilmiştir. Osmanlı kemerleri Roma kemerlerinin çok daha gelişmiş şeklidir.

İstanbul ve civarında çok sayıda Roma ve Osmanlı kemeri vardır. Roma kemerlerinden en çok bilineni şehrin içindeki Bozdoğan Kemeri'dir(->). Bozdoğan Kemeri'nin yerinde veya civarında Hadrianus zamanında (117-138) şehre su getiren galeriyi Fatih ve Beyazıt tepeleri arasındaki Saraçhanebaşı Çukur bölgesinden geçiren bir kemer yapıldığı bilinir. Constantinus zamanında (324-337) Istrancalar'dan getirilmesi planlanan sular için bir bölümü yapılan isale hattının galerisi de bu kemerin üzerinden geçer. Genellikle Valens (hd 364-378) tarafından 368'de yaptırıldığı kabul edilen Bozdoğan Kemeri muhtemelen Hadrianus Kemerimin yenilenmesi ve genişletilmesi ile meydana gelmiştir. 971 m uzunluğunda olan bu kemerin bir bölümü tek, diğer bölümleri iki katlıdır. Son yapılan restorasyon sırasında mevcut zeminin eskisine nazaran 4 m dolduğu tespit edilmiş ve böylece kemerin zeminden itibaren yüksekliğinin 27 m olduğu anlaşılmıştır. Kemerin yüksek bölgelerinde payandalar vardır. Bazı kaynaklarda, Bozdoğan Kemerinin üzerinde 86 göz olduğu yazılırsa da, Fatih Camii tarafında toprağa gö-

Cebeciköy'deki Roma döneminden kalma Kara Kemer.
Kâzım Çeçen, 1986

mülü başka gözler de çıkmıştır. 1509'daki zelzelede Şehzadebaşı Camii'nin karşısındaki bölüm yıkılmış, yerine **16.** yy'da 5 tane sivri kemer yapılmıştır. Yıkılmış olan bölümün uzunluğu 335 m'dir.

Osmanlı döneminde, Beylik, Süleymaniye, Mahmud Paşa, Bayezid, Sultan Ahmed gibi 7-8 suyolunun künkleri bu kemerin üzerinden geçirilmiş ve çeşitli yerlerinde dağıtım kubbeleri yapılmıştır. Son restorasyonda Şehzadebaşı Camii karşısındaki kubbeler kaldırılmıştır. İstanbul'da Roma döneminde yapılan diğer önemli bir kemer Atışalanindaki Mazul Kemer'dir. (->) Roma döneminde sular, bu kemerin, üzerindeki basık bir galeriden geçirilmiştir. Osmanlı döneminde II. Mehmed (Fatih) tarafından Saray-ı Âmire'nin suyu künklerle bu kemerin üzerinden geçirilmek istenmiş, fakat künklerin seviyesi ikinci kattaki gözlerin kemerlerinden daha aşağıda olduğu için bu gözlerin içine, üstü daha aşağıda olan kemerler yapılarak vadi geçilmiştir. İstanbul civarındaki diğer bir Roma kemeri, Cebeciköy'ün **1**,75 km kadar batısında Cebeciköy Deresi'nin güneydeki bir yan kolu üzerinde bulunan üç gözlü Kara Kemer'dir. Bu kemerin orta gözünün açıklığı büyük, iki yan gözününkü küçüktür. 1960'tan sonra İstanbul'un çöpleri bu civara dökülmüş ve kemerin gözlerinin yarısı kapanmıştır. 1988'den sonra taşocaklarının artıkları da bu bölgeye atılarak kemer 10 m kadar toprak altında kalarak kaybolmuştur.

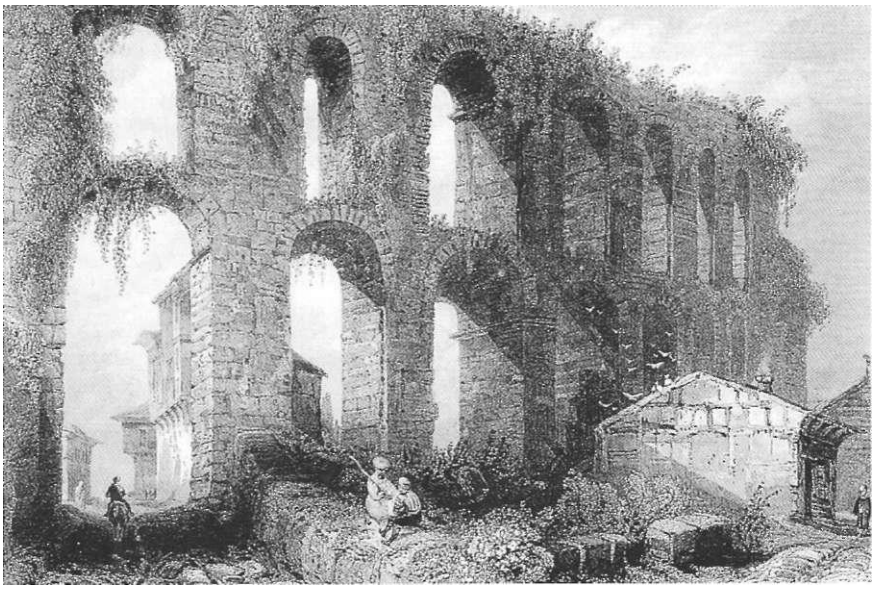
Diğer bir Roma kemeri Fatih'in Turunçtuk Suyu'nu üzerinden geçirdiği kemerdir. Bu kemer 1607 tarihli suyolu haritasmda 7 gözlü, 1748 tarihli haritada ise 5 gözlü çizilmiştir. Bu kemer de bugün tamamen kaybolmuştur. Bozdoğan Kemeri'nin Valens tarafından yaptırıldığı bilinmekte ve genellikle Valens'in isale hattının şehrin batısından geldiği kabul edilmektedir. Bu bilgilere göre Mazul Kemer ile Kara Kemer ve bugün kaybolmuş olan bazı küçük kemerlerin Valens'in isale hattına ait olması ihtimali çok büyüktür.

Roma döneminde İstanbul'a su getiren Istranca isale hattı üzerinde 40 tane kemer tespit edilmiştir. Kazı yapıldığı takdirde 15-20 kemer daha bulunabilir. Bu kemerlerin 5 tanesi iki katlı, bir tanesi üç katlı, 2-3 tanesi çok gözlü bir katlı, diğerleri bir gözlü kemerlerdir. Bunların 9 tanesi tamamen yıkılmamış, diğerlerinin yalnızca temelleri veya vadilerdeki bölümleri kalmıştır.

İstanbul'daki diğer Roma kemerlerinin izlerine Mimar Sinan tarafından yapılan Kırkçeşme Tesisleri'nin**(-0** iki kemerinin temellerinde rastlanmaktadır. Uzun Kemer'in^) temele vakın olan bazı yerleri ile üç katlı olan Kovuk Kemer'in(->) alt gözü ve orta gözünün küçük bir bölümünde Roma kemerlerinin kalıntıları görülür. Mimar Sinan Roma isale hattını yol gösterici olarak kullanarak daha büyük bir tesis yapmıştır. I. Theodosius (hd 379-395) tarafından yaptırıldığı sanılan Roma isale hattı üzerinde 33 kadar sukemerinin bulunmuş olması gerekir. Bugünkü bilgilerimize göre İstanbul'a su getiren Roma isaleleri üzerinde en az 77 tane Roma kemeri vardır.

Osmanlı döneminde yapılan sukemerlerinin çoğu Mimar Sinan'ın eseridir. Kırkçeşme Tesisleri üzerinde Mimar Sinan tarafından yapılmış olan 5 tanesi iki katlı abide kemer olmak üzere 33 kemer bulunmaktadır. Abide kemerler Mağlova Kemeri(->), Kovuk Kemer, Uzun Kemer, Paşa Kemeri**(-0** ve Güzelcekemer'dir(-*). Mağlova Kemeri mühendislik ve mimarlık bakımından bir şaheserdir. Süleymaniye isale hattının Çınar kolu üzerindeki, bir açıklıklı Kumrulu Kemer de Mimar Sinan yapısıdır. Eski Süleymaniye suyolu haritasında adı Akyar Kemeri diye geçer. Halkalı isale hatları üzerindeki Osmanlı sukemerleri içinde önemli olanlar Sinan tarafından yapılan Tekkemer, Kara Kemer veya Yılanlı Kemer'dir. Yılanlı Kemer'in adı *Tezkiretü'l-Bünyan*ve *Tezkiretü'l-Ebniye'de* "Müderris Köyü kurbündeki kemer" diye geçer. Yapılan incemelerle von der Goltz Paşa'nın haritasında ve 1748 tarihli suyolu haritasında Müderris Köyü'nün bugünkü Metris Çiftliği olduğu ve bahis konusu kemerin Atışalanindaki 11 gözlü bir katlı kemer olduğu anlaşılmaktadır. Bu kemerin üzerinden Beylik ve Süleymaniye suyollarının künkleri geçer. Eski suyolu haritalarında bu kemer 12 gözlü olarak gösterilmiştir. Sinan yapısı olduğu anlaşılan bu kemerin açıklıkları orta gözde **6** m, diğerlerinde 4,5 m olup, yüksekliği ise 10,30 m'dir (bak. Halkalı Suları).

İstanbul'da diğer Osmanlı sukemerleri

Bartlett'in bir gravüründe Bozdoğan Kemeri, 1839-
Pardoe, *Bosphonis*

Taksim isale hattı üzerindedir. Bunlardan Bahçeköy Kemeri 150 m uzunluğunda, ortalama 3,5 m yükseklikte ve 2 m kalınlığındadır. I. Mahmud Kemeri ise 400 m uzunluğunda, 11 m yüksekliğinde ve 3 m kalınlığmdadır. Yalnız derenin geçtiği yerde iki katlıdır. Toplam 21 gözü vardır. Gözlerin açıklıkları 5,5-6,15 m arasında değişir. Bu iki kemerin yapılış tarihi 1731'dir. Osmanlı döneminde yapılan diğer önemli bir kemer Atışalanı civarındaki Ali Paşa Kemeri'dir(->). Kemerin üzerinde 1930'da tespit edilmiş "Maşallah" yazısı 1987'de düşmüştü, fakat onun altındaki tarih rakamı 1205/ 1790-91 henüz duruyordu. Bugün o dahi düşmüş, kısa zamanda bu kemer çok harap olmuştur. Eski haritalarda bu kemerin yerinde 3 gözlü bir kemer vardır. Mevcut kemer çok sonra yapılmıştır. Ali Paşa Kemeri'nin eski haritalardaki adı Şirinkemer'dir. 1584'te haritada Ayvalıdere üzerinde Ali Paşa Suyu'ndan bahsedilmektedir. Bu kemere Ali Paşa Kemeri denmesi de bu sebepten olmalıdır. Halkalı sularındaki diğer küçük bir kemer Bayezid Suyolu üzerindedir, ikisi nispeten büyük 5 gözden ibaret önemsiz bir kemerdir. Bu bilgilere göre Osmanlı döneminde istanbul'da yapılan sukemerlerinin sayısı 40 kadardır.

KÂZIM ÇEÇEN

SULAR İDARESİ

bak. İSTANBUL SU VE KANALİZASYON İDARESİ (İSKİ)

SULTAN AH MII) KÜLLİYESİ

17. yyin başında Hippodrom'un(->) güney ve doğu yönündeki alan üzerine inşa edilen Sultan Ahmed Külliyesi, cami ve hünkâr kasrı, türbe, darülhadis medresesi, darülkurra. sıbyan mektebi, çeşme ve sebiller, darüşşifa, imaret, dükkânlar, hamam, kira odaları, evler ve mahzenler olarak geniş bir programla gerçekleştirilmiştir.

I. Ahmed'in (hd 1603-1Ö17) yaptıracağı cami için yer bulması kolay olmamış, önce Cağaloğlu'nda bulunan Rüstem Paşa Sarayı'mn yeri üzerinde dunılmuşsa da, dar sokaklı bir çevrede yapılacak inşaatın çevreye vereceği rahatsızlık nedeniyle, padişah bu yeri uygun görmemiştir. İşlevsel açıdan Ayasofya'nm(->) karşısında büyük bir caminin gerekliliği tartışılmakla birlikte, Topkapı Sarayı'na(->) yakın, havası güzel, cemaati bol bir çevre olmaya yatkınlığı nedeniyle, külliye padişahın tercih ettiği bu konumda yapılmıştır. Bugün kentin Marmara yönündeki siluetinin ayrılmaz bir parçası olan Sultan Ahmed Camii, dindarîığıyla bilinen genç padişahın Osmanlı başkentine değerli bir armağanıdır. Osmanlı tarihiyle ilgili birçok olayın içinde ve çevresinde gerçekleştiği bu güzel anıt, klasik dönem üslubunda yapılan son sultan külliyesinin odağı olarak da özel bir anlam taşımaktadır. Atmeydanı'nm(->) güneydoğu tarafında bulunan Ayşe Sultan (Ahmed Paşa'nm eşi) Sarayı ve çevredeki diğer yapıların istimlakiyle elde edilen geniş alan üzerine yerleşen külliye ile ilgili birçok ayrıntı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan inşaat defterlerinden öğrenilmektedir. Cami ve külliyenin diğer yapıları için alanın düzeltilmesi sırasında Arslanhane(->) (Ayasofya'mn güneydoğusunda bulunan ve 1802'de yanan Arslanhane'nin yanısıra, Büyük Saray'a!-»] ait bazı kalıntılar da aynı amaçla kullanıldığı için bu adla anılıyordu), Ahmed Paşa Sarayı ve bostanının yanısıra, fırın, ev gibi başka yapıların da yıkıldığı inşaat defterinde belirtilmiştir. Tarihçi Naima bu çevrede bulunan Mehmed Paşa Sarayinm da yıktırıldığını yazmaktadır, ancak belgelerden bu sarayın kısmen korunarak onarıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak diğer kaynaklardan *Risale-i Mimariye'de* Cafer Çelebi, istimlak edilen sarayların adına değinmemekle birlikte, eserinin esasiye kasidesinde *Var idi İstanbul da nice köhne saray/ İns ü cinden yoğ idi kimse içinde diyyar* diyerek yıkılan sarayların boş ve eski olduklarına değinmekte, daha da ileri giderek içlerinde baykuşların barındıklarını söylemektedir. Evliya Çelebi, dönemin kuyumcubaşısı olan babasından dinlediklerine dayanarak, bilinen abartılı anlatımıyla, yıkılan sarayların sayısını 7 olarak vermektedir. Başka kaynaklarda değinilmeyen bir konuya *Hadîka* da dikkat çekilmiştir. Ayvansarayî'ye göre, caminin yapıldığı yerde daha önce bulunan Kadiri Tekkesi dolayısıyla camide cuma günleri namazdan sonra "eda-i zikr" olunmaktadır. Külliye doğuda Mimar Mehmet Ağa Caddesi ve Torun Sokağı, güneyde Tavukhane Sokağı ve Sfendon, kuzeyde Atmeydanı ile çevrelenen geniş bir alan üzerine kurulmuştur. Matrakçı Nasuh'un 1534 tarihli İstanbul minyatüründe üzerinde bina görünmeyen Hippodrom'un batı ucu bir duvarla kapatılarak gerisine imaret yapıları yerleştirilmiştir.

Yaklaşık olarak İbrahim Paşa Sarayı'nm(->) karşısına yapılan caminin kuzeyinde medrese, türbe, darülkurra ve sıbyan mektebi, kıble duvarı önünde arasta ve kira odaları, güneybatısında hamam, dükkânlar ve kiraya verilen konaklar yer alıyordu. Üç yönde geniş bir dış avlu ile çevrelenen caminin meydan tarafındaki dış avlu duvarları kısmen Hippodrom'un iç duvarı üzerine oturmaktadır. İlk yapılışından günümüze değişikliklerle ulaşan bu ferah bahçenin özgün peyzaj düzeni hakkında Evliya Çelebimin söylediklerinin dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi, türlü meyve ağaçlarının bulunduğu dış avlunun beyaz kum ile döşeli olduğunu, dışarıyla bağlantısının 8 kapıyla sağlandığını belirtmiştir. Hâlâ mevcut olan bu kapıların en önemlileri Atmeydanı yönündeki duvar üzerindedir. Duvarın iki ucundakıler iki katlı, ortadaki daha küçük ve yalın olarak tasarlanan bu 3 kapı meydanla ilgili birçok gravürde yer almaktadır. Atmeydam'ndan caminin kıble duvarı hizasına kadar uzanan kuzeydoğu yönündeki dış avlu duvarında da 3 kapı bulunmaktadır; batı ucuna yakın bir konumda bulunan ve Evliya Çelebimin "Medrese Kapısı" olarak nitelediği kapı, türbe ile medrese arasındaki iç sokağa geçit vermektedir. İkinci kapı, dış avluyu medrese ile sıbyan mektebi arasındaki alana bağlamaktadır. Üçüncü kapı sıbyan mektebinin batı kenarına bitişiktir. Kıble yönündeki duvarda, biri caminin kuzey yanında, diğeri güneyde olmak üzere iki kapı bulunmaktadır. Kuzeyde, Hünkâr Kasrı'nm altındaki rampalı geçitle bağlantılı olan kapıdan külliyenin güneydoğu yönündeki mahalleye, arastaya ve bugün mevcut olmayan kira odalarına ulaşılıyordu. Caminin güney tarafında musalla taşının gerisinde yer alan ve bugün kapalı tutulan büyük kapı da bir rampa ile güneydoğudaki kira odaları, evler ve arasta düzlemine bağlanmaktaydı. Bu yönde çevre duvarı güneydoğuya doğru bir çıkıntı yapmaktadır ve kapı, rampadan kıble duvarı önündeki bahçeye kolayca girişi sağlayacak biçimde, kuzeydoğuya doğru yöneltilmiştir. Dış avlunun güneybatı yönündeki duvarın ilk yapılışından bu yana çevre değişmiş, Tavukhane Sokağı üzerindeki bazı yapılar çevre duvarının üstüne kadar sokulmuşlar; bu duvardaki pencereler değişen çevre ilişkileri sonucu örülerek kapatılmıştır.

Caminin oturduğu alan güneydoğu yönünde eğimlidir; bu nedenle arazi çeşitli setlerle kademelendirilmiştir. İlk kademe caminin kıble duvarı ile oluşturulmuştur; aynı zamanda bir istinat duvarı olan cami kıble duvarı altına kısmi bir bodrum yapılmıştır. Güneybatı minaresi yanında yer alan yalın bir kapıdan girilen ve mazgal pencereleriyle hava ve ışık alan bu loş mekân insanların barınmasına uygun bir yer değildir. İnşaat defterindeki "mihrap duvarı önünde mahzen" ifadesine dayanarak bu bodmmun başlangıçta depo olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Kıble duvarı önünde, üç yöne kapılarla açılan, pencereli bir duvarla çevrili geniş bir avlu bulunmaktadır. İşlevi tam olarak belirlenemeyen bu alandan Evliya Çelebi övgüyle söz etmekte, içinde bülbüllerin öttüğünü söylediği bu bahçeyi cennetteki irem bağlarına benzetmektedir. Cami bodrum katının ve kubbeli odaların bulunduğu birinci terastan sonra üzerinde yalnız 7 dükkân ve 1 çeşmenin bulunduğu bir ara seviyeye inilmektedir. Dış avlu duvarının caminin kuzeyindeki kesimi altındaki istinat duvan altındaki tonozlar dükkân şeklinde değerlendirilmiştir.

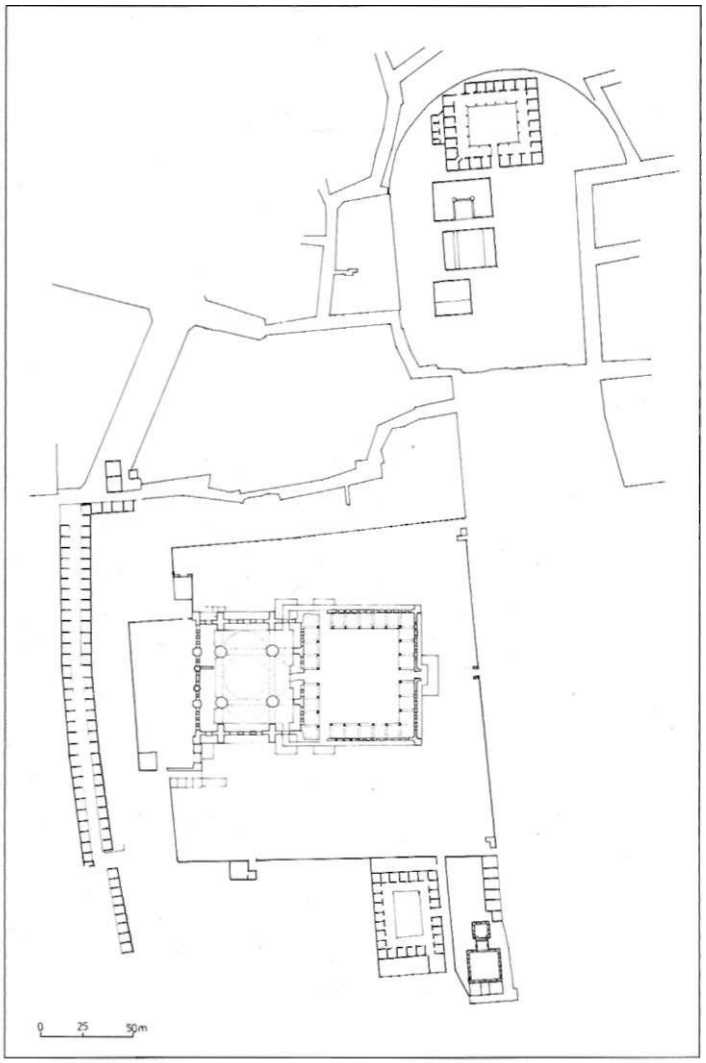
Külliyeye ait vakıf gelir defterinden anlaşıldığına göre, caminin mihrap duvarı önünde 36 adet kubbeli oda bulunuyordu. Arastanın üstünde yer aldığını düşündüğümüz bu odalar zaman içinde değişikliğe uğramış ve 1912'deki İshakpaşa yangınında da belki o zamana kadar korunabilmiş parçaları da kaybolmuştur. Bu seviyeden daha aşağıda olan Arasta Sokağı düzlemine inişi sağlayan özgün basamak veya rampa düzeni günümüze ulaşmamış; yalnız Arasta Sokağı'nm kuzeybatı yönüne geçit veren kemerli kapı izi korunmuştur. Kuzey yönündeki kemer başlangıcı 1970'lere kadar harap durumda olan bu kapı 1980'lerdeki restorasyon sırasında tamamlanmıştır. Arasta olarak anılan dükkânlar, kapının kuzey yönünde tek dizi, güneyinde iki dizi olarak kuzeydoğu-güneybatı

doğrultusunda uzanmaktadır. Arasta temellerinin kısmen eski Bizans sarayının kalıntıları üzerine oturtulduğu, 1930'larda Edinburg St. Andrew Üniversitesi tarafından yürütülen kazılarda ortaya çıkmıştır. Arastanın bir bölümü Büyük Saray'a ait döşeme mozaiklerinin yerlerinde korunması ve sergilenmesi amacıyla Mozaik Müzesi'ne(-0 dönüştürülmüştür. Külliye yapılarının bir bölümü zamanın olumsuz etkileri, yeni yapılanma istekleri ve çevreyi etkileyen yangın ve depremlerden hasar görmüş ve ortadan kalkmıştır. Güneybatı yönünde, Tavukhane Sokağı üzerinde yan yana iki kemerli kapı bulunmaktadır. Bunlardan batıdakine bitişik bir sebil ve çeşme vardır. Kitabesinin yarısı korunabilen sebil, kapıyla birlikte yapılmış gibi bir izlenim vermektedir. Kesme küfeki taşından yapılmış olan anıtsal kapıdan tonozlu bir geçitle dış avlunun kıble duvarı önündeki terasa ulaşılmaktadır. İkinci kapının kiraya verilen büyük evlerden birine açıldığı tahmin edilmektedir. Sebil ve çeşmenin güneybatısında muhtemelen bir dizi odaya ait, yalnız alt kat duvarları kalmış bir bölüm vardır. 19. yy'ın ikinci yarısında külliyenin güneybatı ucundaki yapılarda da değişiklik yapılmış, darüşşifa yerini Sanayi Mektebi'ne(->) bırakmıştır. Külliyenin Hippodrom'a açılan güney cephesinde yer alan iki mahzen, 1894 depreminden sonra yenilenen Sanayi Mektebi yerine yapılan Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti binası altında kalmıştır. Dükkânlarm çoğu ve kira odaları, evler yok olmuştur. Bugün Marmara Üniversitesi(->) rektörlüğü olarak kullanılan binanın yapılışı sırasında burada yer alan külliyeye ait dükkânlar da bu binaya katılarak ortadan kaldmlmış olmalıdır. 1912'deki İshakpaşa yangınında külliyenin Kabasakal Camii ve arasta yönündeki kısmı zarar görmüştür.

Külliye Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa'nın(->) eseridir. Cafer Çelebi tarafından hazırlanan *Risale-i Mimariye'de* Mehmed Ağa'nın yaşamı ve mesleki gelişimi konusunda geniş bilgi verilmektedir. Mehmed Ağa'nın adı, en büyük eseri olan Sultan Ahmed Külliyesi'nin yapımı ile ilgili belgelerde geçmekte, ayrıca caminin meydana bakan kapılarından kuzeydoğudakine bitişik sebilin kitabesinde yer almaktadır.

Külliyenin Yapım Evreleri: Külliyenin ilk yapısı camidir. İnşaatın yapılacağı alan istimlak edilip mevcut yapılar yıkıldıktan sonra 9 Kasım 1609 da temel kazımma başlanılmıştır. Temelin kazılışında önce Şeyhülislam Mehmed Efendi ve dönemin önemli din adamı Aziz Mahmud Hüdaî(->), sonra Sadrazam Davud Paşa ve diğer vezirler, kazaskerler, hazır bulunan ulema, dualarla kazı işine girişmişler, daha sonra padişah bu töreni seyrettiği yüksek köşkten inerek Topkapı Sarayı'nda sergilenmekte olan kadife saplı kazma ile yoruluncaya kadar çalışmıştır. Temel çukurları açıldıktan sonra zemine dayanıklı ağaçlardan yapılmış kazıklar çakılmış ve uğurlu bir zaman araştırılıp seçilerek 4 Ocak lölO Pazartesi günü temel atılmıştır. Törende hazır bulunan önemli kişiler, kendileri için taşçı ustaları tarafından hazırlanan taş bloklarını temel çukuruna indirerek kıble duvarının yapımını başlatmışlar; padişah bu vesileyle kurbanlar kestirmiş, çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. 7 yılı aşan yoğun bir çalışmayla yapımı tamamlanan caminin kubbesinin kilit taşının konulması dolayısıyla 9 Haziran I617'de büyük bir tören yapılmıştır. Bu tarihte külliyenin tümü bitirilememiş, ancak hünkâr kasrı, caminin dış avlu duvarları ve arasta tamamlanabilmiştir. Arasta dükkân dizisi içinde bulunan ve Atmeydam'na bakan sebillerde bulunan kitabeler 1026/1617 tarihlidir. Kitabeleri bulunmayan diğer külliye öğelerinin bir bölümünün yapım tarihlerini inşaat belgelerinden yararlanarak saptamak mümkün olmaktadır. İnşaat defterlerine göre yapımına lölö'da başlanan imaretin yapımı 1619'da sürmektedir. Aynı sırada medrese, dış avlu kapdarı üzerindeki odalar, abdest yerleri üzerindeki çatı, dükkânlar ve kahvehane yapımının tamamlanmasına çalışılmaktadır. Darüşşifa ve I. Ahmed'in ölümü üzerine yapımına I617'de başlanılan türbe, girişindeki kitabeye göre 1028/1619'da tamamlanmış, böylece külliye yaklaşık 10 yıllık bir sürede bitirilmiştir.

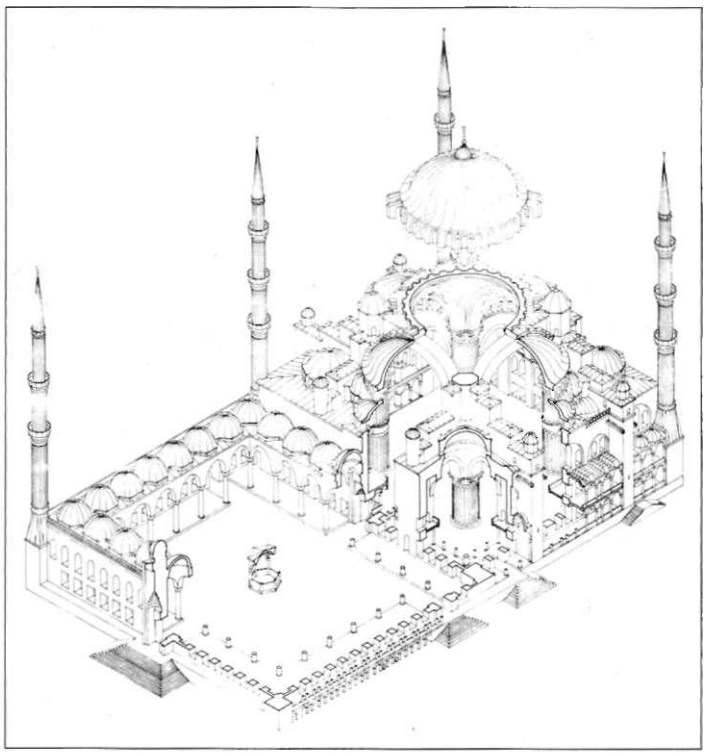
Genel Yerleşme Düzeni ve Külliyenin Programı: Sultan Ahmed Külliyesi, külliye için sağlanabilen arsanın durumu ve programı nedeniyle Fatih ve Süleymaniye gibi büyük sultan külliyelerinde görülen, medreselerin tekrarından oluşan simetrik gruplaşmalara, düzenli bir geometrik şemaya sahip değildir. Külliye yapılarının büyük bir bölümü kıble ve ona dik doğrultu esas alınarak yönlendirildiklerinden, temelde bir yön ve düzen fikri gözlenmektedir. Ayrıca işlevsel kümelenmeler yapılarak, cami ve hünkâr kasrı, imam odaları, eğitim yapıları -medrese, darülkurra, sıbyan mektebi, sağlık ve sosyal dayanışma yapıları -darüşşifa ve imaret (mutfak, fırın, kiler), vakfa gelir sağlayan arasta, hamam ve kira odaları yakın ilişkiler içinde düşünülmüştür. Bugün bir bölümü yok olan vakıf yapıları sayı ve isimleriyle "Akarat-ı Vakf-ı Şerif" defterinde belirtilmiştir. Böylece yerleri tam belirlenemese de, camiyi çevreleyen alandaki vakıf yapılarının kapsamı bir ölçüde anlaşılabİmektedir. Defterdeki dizilişe göre külliye bünyesinde bulunan vakıf yapıları şöyle sıralanmaktadır: 1- Cami-i şerif yakınındaki tek hamam, 2- Cami mihrabı önündeki kubbeli odalar (36 adet), 3- Mehmed Paşa Sara-

Sultan Ahmed Külliyesi'nin vaziyet planı. *Doğan Kuban*

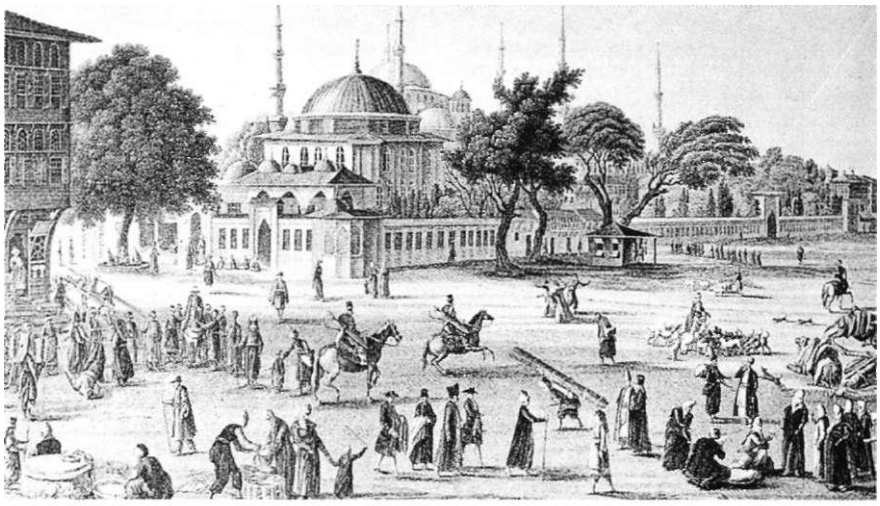
yı'nın yerinde tahtani ve fevkani odalar (18 adet), 4- Mehmed Paşa Sarayı'nın yerinde Ali Paşa Vakfı için yapılan odalar (17 adet). 5- Mesih Paşa Sarayı'nın kapısı tarafındaki odalar (3 adet), 6- Cami yakınındaki kubbeli odalar altında yer alan dükkânlar (39 adet), 7- Mehmed Paşa Sarayı yeri karşısındaki kubbeli odalar altındaki dükkânlar (33 adet), 8- Cami-i şerif mektephanesi yakınındaki fevkani ve tahtani dükkânlar (8 adet), 9- Darülhadis medresesi yakınındaki odalar (11 adet), 10- Atmeydanı tarafında türbeye bitişik dükkânlar (6 adet), 11- Yıkılan Arslanhane ve Abdülgani Efendimin evi yerinde dükkânlar (5 adet?) 12- Ali Çavuşun evi yanında, Atmeydanı karşısında ve imaret yanında odalar, evler (4 adet), 13- Kasr-ı Hümayunun altında, köşe çeşmesi yanındaki dükkânlar (7 adet). 14- Top Arabacıları Meydanı yakınında tahtani ve fevkani odalar (20 adet), 15- İmaret-i Âmire duvarındaki dükkânlar (8 adet), 16- Mahzen (2 adet), 17- Darüşşifa hamamı 18- Oda (2 adet). Bu yapılardan bugün var olan ve kolayca teşhis edilebilenler arasta ve darüşşifa hamamları, türbeye bitişik dükkânlar, Kasr-ı Hümayun'un altında, köşe çeşmesi yanındaki dükkânlar ve mahzenlerdir. Cami mihrabı önündeki 36 adet kubbeli oda ve mektep yakınında olduğu belirtilen 8 adet fevkani ve tahtani dükkânlar, darülhadis medresesi yakınındaki 11 oda, Atmeydanı karşısında ve imaret yanındaki 4 adet ev, İmaret-i Âmire duvarındaki 8 dükkân yok olmuştur. Mehmed Paşa Sarayı'nın yerinde Ali Paşa Vakfı için yapılan 17 adet odanın ve Mesih Paşa Sarayı'nın kapısı tarafındaki 3 odanın ve yıkılan Arslanhane ve Abdülgani Efendimin evinin yerine yapılan 5 dükkânın (?) yeri saptanamamaktadır. Bugün Arasta Sokağı'nın batı yanını oluşturan, kuzeyde batıya, güneyde doğuya doğru dönerek toplam 39 dükkândan oluşan dizi, kubbeli odalar altındaki dükkânlardır. Bu dizinin karşısında yer alan ve kuzey ucunda sebil bulunan dizi ise belgelerde "Mehmed Paşa Sarayı yeri karşısındaki kubbeli odalar" altında oldukları belirtilen 33 dükkândır.

Cami: Osmanlı mimarlığında özel bir yeri olan Sultan Ahmed Camii, geniş bir revaklı avlu ve ona eş boyutlu bir iç mekândan oluşmaktadır. Dış avlu zemininden basamaklarla yükseltilen yapıya mermer merdivenlerle çıkılmaktadır. Avlunun anıtsal girişi Atmeydanı yönündedir. Kitabeli bir taç ve küçük bir kubbeyle sonlanan mukarnaslı kapı, caminin giriş cephesine doğru güzel bir bakış sunmaktadır. Mermer döşeli olan avlunun ortasında sekizgen planlı, kubbeyle örtülü bir fıskiyeli havuz yer almaktadır. Bu camide, daha öncekilerden farklı olarak, Sedefkâr Mehmed Ağa, abdest musluklarını avlunun yan duvarlarına yerleştirmiş ve abdest alanlarını hava koşullarından korumak için üstüne bir sundurma yapmıştır. Evliya Çelebi muslukların üstünde yer alan sütunlu galerilerin kalabalık cemaat olduğunda ibadet için kullanıldığını söylemektedir. Caminin avlu yan cephesine derinlik katan

Sultan Ahmed Camii'nin izometrik çizimi.
Kâni Kuzucular

bu güzel öğe daha sonra tekrarlanmamış; bu camiye özgü özel bir ayrıntı olarak kalmıştır. Osmanlı mimarlığının ilk ve tek altı minareli camii olan Sultan Ahmed Camiinde minarelerin konumları da ilgi çekicidir. Osmanlı mimarları dört minareli camilerde minareleri iç mekânın veya avlu kütlesinin köşelerine yerleştirerek iki ayrı kompozisyonda kullanmışlardır. Burada iki düzen birleştirilerek, hem cami, hem avlu köşelerine minareler yerleştirilmiştir. Avlu giriş cephesinin uçlarındaki daha alçak ve iki şerefeli olan minarelerin girişleri merdiven sahanlığının uzantısı olan geçitlerden verilmiştir. Avlu ile cami kütlelerinin birleştiği köşelerdeki iki minare üçer şerefelidir ve kütleleri avlu duvarından dışarı taşmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu özel ayrıntıyla, daha önceki uygulamalarda cami ile aynı genişlikte olan avlu burada genişlemiştir. Evliya Çelebi cami kütlesine bitişik, üç şerefeli minarelerin yalnız alemlerinin değil, külahlarının da altınla kaplı olduğunu, güneşte parladığını kaydetmiştir. Minareler zaman içinde onarılmışlar ve petekleri yenilenmiştir. İlk yapılışında minarelerin çini bezemeleri olduğu inşaat defterlerinden öğrenilmektedir. Şadırvan avlusu, eş açıklık ve yükseklikteki kemerlerle dört yönde çevrilmiştir. Yan girişler zengin profil takımlarıyla çerçevelenen kemerli kapılar şeklinde düzen-

Melling'in bir gravüründe Sultan Ahmed Külliyesi.
Melling, *Voyage/Zeynep Ahunbay arşivi*

Sultan Ahmed Külliyesi'nin Ayasofya'dan görünümü.
Ahmet Kuzik, 1993

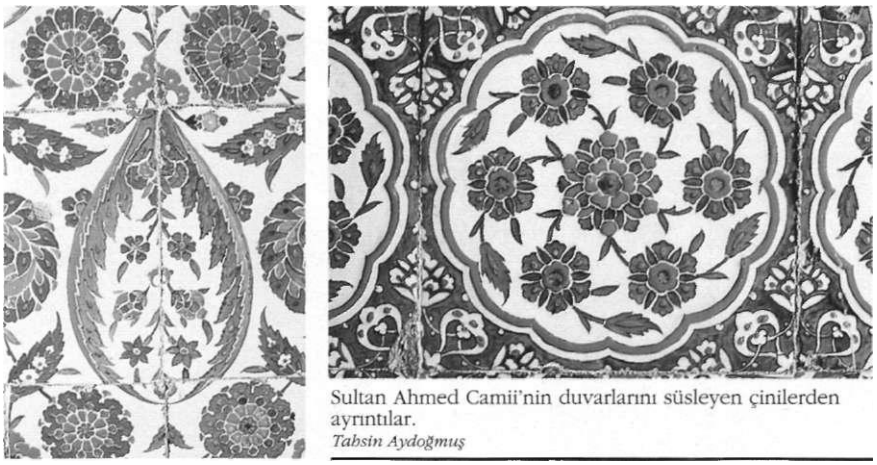
lenmiştir. Caminin mukarnaslı girişi son cemaat yerinin ortasındadır. Ana girişten başka, yan cephelerde önü revaklı girişler vardır. Cemaat tarafından kullanılan iki yan girişin yanısıra, Evliya Çelebi tarafından "imam" ve "hatip" kapıları olarak tanımlanan iki de yan kapı bulunmaktadır. Kıble duvarına bitişik revaklar içinde yer alan bu kapılar, özel bir biçimlenme göstermemektedir. Cami iç mekânı dört ayağa oturan merkezi kubbenin dört yarım kubbeyle çevrelenmesinden oluşan bir düzene sahiptir. Burada Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa yarım kubbeleri Şehzade Camiinde olduğu gibi doğrudan yan duvarlara oturtmamış, yükleri bağımsız ayaklar üzerine alarak mekânın sınırlarını yanlara doğru genişletmiştir. Osmanlı mimarlığında Sultan Ahmed Camii dört ayağa oturan kubbe düzeninin mekân gelişimi açısından son noktasına eriştiği yapıdır. Bu güzel iç mekân özenle yapılmış, döneminin baş eserleri olan mihrap, minber, hünkâr ve müezzin mahfili gibi mimari ayrıntılarla bezenmiştir. Ayrıca kilim ve halılar, renkli cam pencereler, renkli taşlar, kalem işleri, sedefkâri kapılar, pencere kapakları, rahleler, kubbeye asılan devekuşu yumurtaları, avizeler bu mekânı görkemli kılmıştır. Özgün bezemelerin, mobilya ve aksesuvarların tümünün günümüze ulaşamamasına karşın, kıble duvarı pencere içlerinde Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa ve Selimiye camilerinde uyguladığına benzer mermer mozaik bezemeler ve hünkâr mahfilinin altındaki tavan bezemesi korunmuştur. Cami duvarlarını süsleyen çiniler de anıtın ilk günkü görkemi hakkında fikir vermektedir. İznik'te yapılan 20.000'i aşkın çininin mekâna verdiği renk dolayısıyla yabancılar tarafından "Mavi Cami" olarak anılan bu görkemli anıtın, son yıllarda yapılan onarımı sırasında 19- yy m sonundaki onanma ait, çivit mavisinin egemen olduğu kalem işleri kaldırılmış ve bezemeler, araştırmalar sonucu bulunan klasik dönem motif ve renk izlerine dayanılarak yenilenmiştir.

Üst Kat: Sultan Ahmed Camiinde, yarım kubbe ayaklarıyla duvar arasında kalan payanda arası bölgeleri, üst katın iç mekânın bütünlüğü zedelenmeden yerleştirilmesini olanaklı kılmıştır. Caminin üç duvarında yer alan payandalara bağlı olarak biçimlenen üst katın, kıble duvarı ile ona yakın payanda arasında kalan ve ayrı girişleri olan özel bölümleri dışındaki kısmı, payanda içindeki geçitlerle birbirine bağlanmaktadır. Camiyi üç kenarı boyunca çevreleyen bu döşemenin yalnız ana giriş üzerindeki bölümü cami içine doğru bir çıkıntıyla genişletilmiştir. Diğer kısımlardan iki basamak daha yüksek olan bu bölümü kuzeybatı yönünde sınırlayan duvar, cami ana girişi üzerine rastladığından sağır bırakılmış ve cami için hazırlanan en güzel panolar buraya yerleştirilmiştir. Galerinin kıble duvarı ile ona yakın payanda arasındaki bölümleri doğuda hünkâr mahfili, batıda kitaplık olarak düzenlenmiştir. Üst katta son cemaat yerine açılan iki mükebbire yer almaktadır. Parmaklığı takılmayan iki pencere, kapı gibi kullanılarak bu balkonlara geçiş sağlanmıştır.

Hünkâr Kasrı: Padişahın namazdan önce ya da sonra oturup dinlenebileceği, sohbet edebileceği bir yapı olarak tasarlanan hünkâr kasırlarının bilinen ilk örneği I. Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Çeşitli onarımlarla günümüze ulaşan kasır birçok özgün ayrıntısını yitirmiş, son onarımım 1949 yangınından sonra geçirmiştir. Dış avlu zemininden kısa bir rampayla çıkılan yapı yüksek bir bodrum üzerinde yükselmektedir. Giriş katında bir koridorla ulaşılan iki oda yer almaktadır. Holün doğu duvarında yer alan kapı, bu yönde bir bağlantının varlığına işaret etmektedir. Ancak bu yönde bulunan yapı/yapılar hakkında ne yazılı, ne de görsel malzeme bulunmaması, niteliklerinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Giriş holünden padişahın kullanımına ayrılan üst kata bir rampayla ulaşılmaktadır. Osmanlı mimarlığmda ilk kez burada, padişahın tahtırevan veya atla üst kata ulaşmasını sağlayan rampalı düzen kurulmuştur. Bir iç sokak gibi ele alman rampa, demir parmaklıklı pencerelerle avlu yönüne açılmaktadır. Üst katta Türk evine özgü bir galeri düzenlemesi gözlenmektedir. Dış avlu yönü pencereli bir duvarla sınırlanan hayatın Boğaz cephesinde kasrı camiye bağlayan galeriyi taşıyan bir sütun dizisi yer almaktadır. Kasrın padişah için ayrılan bölümü birbirine bitişik ve birinciden geçilerek ulaşılan iki odadır. Her iki odada da benzer mimari öğeler, ocak, niş, pencereler bulunmaktadır. Kasır, öndeki baş odaya daha iyi görüş açısı sağlamak amacıyla Boğaz ve Marmara'ya dik olarak yerleştirilmiştir. Özgün çatı ve bezemeleri yok olan kasrın değerli kumaş, kilim, halılarla döşendiği inşaat defterinde satın alınan eşyalar listesinden öğrenilmektedir. Hünkâr mahfili de yedi kandilli gümüş fener, fıstıki gümüş top, nakışlı devekuşu yumurtası, kırmızı billur bardak, fağfuri sürahi, fildişi ayna, altın yaldızlı kozalak, sedefkâri ibrik gibi 90'ı aşkın değerli eşya ile donatılmıştır.

Türbe: Külliyenin kuzeydoğu köşesine yerleştirilen türbenin kapalı kısmı, tek kubbeyle örtülen kare planlı büyük bir mekânla, güneybatıya yönelen bir çıkıntıdan oluşmaktadır. Yapımına I. Ahmed öldükten sonra, I. Ivlustafa döneminde (1617-1618) başlanılan yapı II. Osman döneminde (16Î8-1622), 1028/l619'da tamamlanmıştır. Kuzeydoğu yönündeki giriş önünde yer alan revakta, yanlardan daha geniş tutulan orta kısım girişe ayrılmış, yanlarda döşeme yükseltilerek sofalar düzenlenmiştir. Sultan Ahmed Türbesi'nin 16. yy sultan türbelerinden ayrılan başlıca özelliği, iç koridorlu mekân düzeninden ve çift cidarlı örtüden vazgeçilmesidir. İçte çini, kalem işi, malakâri gibi yüzey bezemeleriyle, dışta mermer kaplama ve üç katlı pencere düzeni ile daha önceki sultan türbelerinin bezeme özelliklerini sürdüren Sultan Ahmed Türbesi'nde, yan cephelerdeki pencere sıralanışı asimetrik düzeniyle dikkati çekmektedir. I. Ahmed'in sandukası hizasına gelen pencerelerin diğerlerinden daha büyük yapılması, cephede alışılmadık bir etki yaratmaktadır . Türbede I. Ahmed'in yanında eşi Kösem Sultan(-0, oğulları II. Osman ve IV. Murad, torunları gömülüdür. Türbe ile simgesel ilişkileri olan sebil 19. yy'da yıkılarak yerine muvakkithane yapılmıştır. Aynı tarihte saçakların ve iç bezemenin de elden geçtiği, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki D. 5216 sayılı belgeden öğrenilmektedir.

Darülhadis Medresesi: Külliyenin kuzeydoğusunda, türbeye yakın bir konumda yer alan medrese, uzun ekseni kıbleye

Sultan Ahmed Camii'nin duvarlarını süsleyen çinilerden ayrıntılar.
Tahsin Aydoğmuş

paralel doğrultuda olan dikdörtgen planlı bir avlu çevresinde şekillenen revaklar, hücreler ve mescit-dershaneden oluşmaktadır. Kuzeybatı cephesinin ortasında yer alan giriş, hücre dizisi arasında bırakılan bir geçitle revaklara bağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı avlunun ortasında dairesel planlı bir mermer havuz bulunmaktadır. Havuzun üstünde altı sütunla taşman bir çatı olduğu, kalan izlerden anlaşılmaktadır. Hücrelerin çoğunun hem dışarıya, hem revağa açılan pencereleri vardır. Her hücrenin temel donatısı nişler ve bir ocaktır. Hücre dış duvarlarının çizdiği büyük dikdörtgenin kuzey köşesine bitiştirilen dershanenin girişi, hücre dizisinin kuzeydoğu kenarında bir hücrelik yer boşaltılarak sağlanmıştır. Revak döşemesinden üç basamakla yükseltilen dershanenin aynı zamanda mescit olarak kullanıldığı, kıble duvarında yer alan mihraptan anlaşılmaktadır. Medresenin güneydoğu kenarının ucundaki iki hücrelik alan helalara ayrılmıştır. Yanı tümüyle kesme taştan yapılmıştır. Boyut ve cephe düzeniyle hücrelerden ayrılan dershane kütlesi, kuzeybatıda hücre dizisinin ucuna birleşmektedir. Cephelerde iki katlı pencere düzeni -altta dikdörtgen çerçeveli pencereler üstünde, ortadaki daha yüksek olan, üzeri kemerli üç pencere- yer almaktadır. Dershanenin bir köşeye iliştirildiği plan düzeni Sultan Ahmed Medresesi'nde ortaya çıkmış, daha sonra kullanılmamıştır. Yapının genel uygulamalardan ayrılan diğer bir özelliği hücrelerinin avluya açılan iki katlı pencere düzenine sahip olmasıdır. Aynı dönemin diğer medreselerinde 12-16 hücre bulunmasına karşılık, bu medresenin 24 hücresi olması ise yaptıranın padişah olması; vakfının daha güçlü mali kaynakları bulunmasıyla açıklanabilir. 1869 ve 1914 tespitlerinde işler durumda olan medresenin faaliyeti 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile durdurulmuştur. 1935'te onarılan ve avlusu camlı bir çatı ile örtülen bina o tarihten bu yana Başbakanlık arşiv deposu olarak kullanılmaktadır.

Darülkurra: Türbenin güneybatısında bulunan ve bir süre türbedar evi olarak kullanılan kare planlı, tek kubbeli yapının darülkuna olduğu T. Öz tarafından ileri sürülmüştür. I. Ahmed Türbesi'ne yakın bir konumda bulunması ve türbeye geniş bir pencereyle açılması, yapının darülkurra olduğunu destekleyen özelliklerdir. Medrese Sokağı üzerinde yer alan basık kemerli bir kapıdan girilen darülkurranın içinde yer aldığı avlu, aslında türbenin arka bahçesidirr Önünde girişi koruyan ahşap bir saçağı olan bina kare planlıdır ve pandantifli bir kubbeyle örtülüdür. Bina türbenin çıkıntı yapan güneybatı kısmına çok yanaştırılmış fakat tam bitiştirilmemiş, arada (sonradan?) yanları duvarla örülen bir aralık bırakılmıştır.

Sıbyan Mektebi: Dış avlu duvanna birleşen mektep beşik tonozlu bir zemin kat üzerinde yükselmektedir. Zemin katta bir çeşme ve dükkânlar, üst katta kare planlı bir dershaneyle merdiven sahanlığına bitişik bir hela yer almaktadır. Dershanenin sağır olan kuzey duvarında ortada ocak, yanlarda birer niş bulunmaktadır. Dış görünüşüyle Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebini andıran yapının güneydoğu ve güneybatı cephelerinde üç alt, üç üst pencere bulunmaktadır. 1912 yangınında harap olan yapının onarım öncesi fotoğraflarında üst katın dört duvar halinde olduğu görülebilmektedir. Şu anda içten çıtalı tavan, dıştan kurşun örtülü kırma çatıyla örtülü olan binanın ilk tasarımında kubbeli olup olmadığını anlayabilmek için örtüye geçiş bölgelerinde araştırma yapılması gerekmektedir. Ancak duvarlar sıvalı olduğu için gözlem yapmak mümkün olamamıştır. Yapının kuzeydoğu cephesinde özgün duvar örgüsüne ait iri bloklar görülebilmektedir. Yangından çok hasar gören diğer cepheler ise restorasyon sırasında muntazam küfeki bloklarıyla yenilenmiştir.

Arasta: Sultan Ahmed Külliyesi'nin kıble yönündeki en uç yapısı olan arasta, İstanbul'da 17. yy'dan kalan tek üstü açık çarşıdır. Sipahilerle ilgili eşyaların satıldığı dükkânlar bugün turistik amaçla kullanılmaktadır. 1912 yangınında harap olan ve daha sonra arasına giren yabancı binalar nedeniyle büyük ölçüde değişikliğe uğrayan arasta, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından eklerinden arındırıldıktan sonra, 1980'li yıllarda restore edilmiştir. Restorasyon işlemi yalnız Arasta Sokağı çevresindeki dükkânları kapsamış, ilk tasarımda dükkân sıralarının üstlerinde yer alan ve kaynaklarda "kubbeli odalar" olarak adlandırılan hücrelere ait kalıntılar, rökonstrüksiyonlan için yeterli veri bulunmadığından, arkeolojik kalıntı olarak korunmuşlardır. Bugün arastanın parçası olarak kabul edilmekle birlikte, sokağın kuzey yönündeki uçta yer alan 9 dükkânın aslında oda dizisi olduğu; üst katında da odalar bulunduğu vakıf defterinden anlaşılmaktadır. Üst kata ait bir iz kalmamıştır. Asıl arasta, odaların güneyinden başlamaktadır. Karşılıklı dükkân dizilerinden oluşan bu bölümün kuzeybatı kanadı güneydoğuya doğru alçalan arazi için bir istinat duvarı görevi görmektedir. Üst kattaki odaların önündeki terasa alt yapı oluşturmak için, dükkân ara duvarlarının kuzeybatıya doğru uzatıldığı, yapılan kazıda anlaşılmıştır. Kuzeybatıdaki dükkânların başlangıcında arastayı camiye bağlayan yola açılan kapının kuzeyinde, ara duvan ve örtüsü yıkılmış olan iki dükkân bulunmaktadır. Arasta Sokağı üzerinde ilk yapıldığında 32 olan dükkân sayısı araya giren sarnıç ve Mozaik Müzesi dolayısıyla azalmıştır. Tavukhane Sokağı üzerindeki 5 dükkânla güneybatı dükkânlarının toplam sayısı 39'a yükselmektedir. Güneydoğu dükkân dizisi ise tek doğrultu üzerinde sıralanan 33 dükkândan oluşmaktadır. Dizinin kuzeydoğu ucunda bulunan sebile bitişik bir kapı kemeri ve söve kalıntısı bulunmaktadır. Bu-

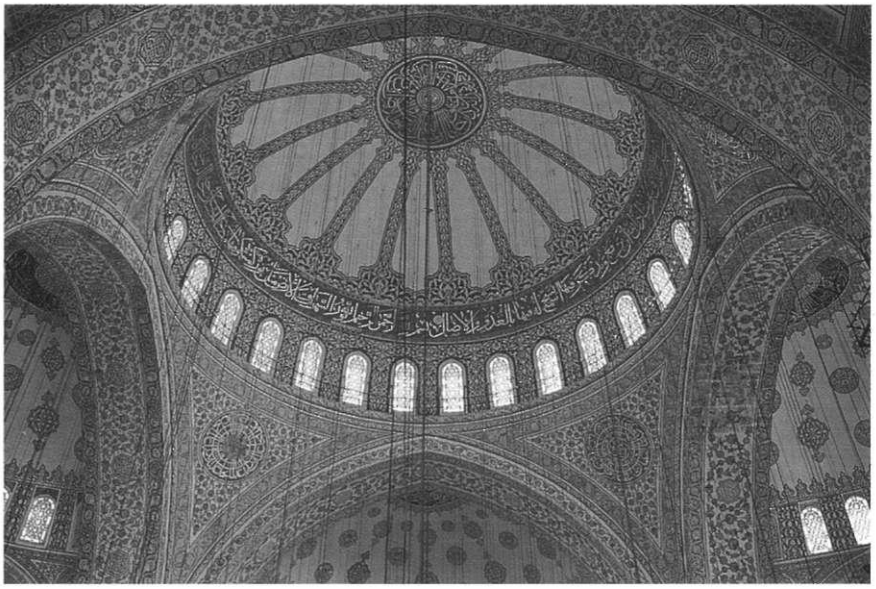

Sedef kakmalı pencere kanatlarıyla Sultan Ahmed Camü'nin içinden bir görünüm.
Tahsin Aydoğmuş

radan muhtemelen dükkânların üstündeki odalara ait bahçeye giriliyordu.

Hamam: 1912 İshakpaşa yangınında soyunma kısmı yok olan hamamın mermerleri sökülerek satılmış ve yapı uzun yıllar terk edilmiştir. Büyük Saray kazısı sırasında yıkılması öngörülen hamamın günümüze ulaşmış olması şanslı bir olay olarak nitelendirilebilir. Bugün örtü öğelerinin çoğu harap durumda olan hamamda 1970'lerde içine yerleşen bir aile barınmaktadır. Yapının ayakta duran kısımları ılıklık, halvet, külhan ve hazne olarak üç bölümde incelenebilir. Yok olan camekân mekânını iç kısımlara bağlayan iki kapıdan biri doğrudan ılıklığa, diğeri duvarlarında tıraştık ya da hela bölmelerine ait izler olan küçük bir hacme açılmaktadır. Hela-tıraşlık mekânının doğrudan ılıklığa açılan bir kapısı daha vardır. Ilıklık "L" planlı bir mekândır. Birbirine dik iki kol şeklinde gelişen bu hacim, halveti doğu ve kuzey yönlerinde sarmaktadır. Ilıklığın her iki kolundan da halvete girilebilmektedir. Sıcaklık bölümü, nişlerle derinleştirilmiş altıgen planlı ana mekânla, iki halvet hücresinden oluşmaktadır. İkisi küçük, biri de merkezi hacimden kemerle ayrılan derin bir eyvanla genişletilen halvetin kubbesi yıkılmış, göbektaşı, kurna gibi ayrıntıları günümüze ulaşmamıştır. Halvet hücrelerinin tromplu kubbeleri korunmuştur. Altıgen planıyla dönemi için ilginç bir düzene sahip olan hamamın işgalden kurtarılması ve onarımı gerekmektedir.

Darüşşifa: 17. yy'da İstanbul'da yapılan tek darüşşifa olan Sultan Ahmed Darüşşifası Sanayi Mektebi'nin yapımı sırasında büyük müdahale görmüştür. Hücreleri ve revakları yıkılan yapının dış duvarlanna ve kuzeydoğudaki basık kemerli kapısına dokunulmamış, revaklara ait bazı sütun ve başlıkları yerlerinde korunmuş, bir bölümü okulun girişinde kullanılmıştır. İki katlı bir okul şekline dönüştürülen yapının eski durumu hakkındaki bilgilerin büyük bir kesimi A. Süheyl Ünver'in(->) yayımladığı şematik plana dayanmaktadır. Avlunun ortasında yer alan dairesel planlı havuza ait fotoğraflar da Ünver tarafından yayımlanmıştır. Revaklı bir avluyu çevreleyen kare planlı, kubbeyle örtülen **26** odadan oluşan darüşşifanm plan düzeninde, hekimlikle veya hasta bakımıyla ilgili özel bir biçimlenme görülmemektedir. Helaların yeri belirtilmemiştir. Girişin karşısında, hücrelerden daha dar bir mekân içinde yer aldığı gösterilen kuyu, Bizans döneminde sarnıca dönüştürülen Hippodrom Sarnıcı'ndan darüşşifanm da yararlandığına işaret etmektedir. Darüşşifaya bağlı bir hamam olması, sağlığın temizlikle olan ilişkisine verilen önemi belirtmektedir. Yapının hamamla bağlantısı, alışılmışın dışında bir düzende, revak içinden geçilen bir hücre aracılığıyla sağlanmıştır. Küçük bir soyunma ve ılıklık kısmına bağlı, yan yana iki halvet hücresinden oluşan hamamın hazne ve külhan kısmı doğudadır. Yapının bahçeye açılan diğer bir kapısı bulunmaktadır. *Hadîka'dz* darüşşifanm bir de mescidi olduğundan söz edilmektedir, ancak günümüze ulaşmayan bu yapmm yerini saptamak mümkün olamamıştır. İmaret darüşşifa ile birlikte, Hippodrom'un batı ucuna yerleştirilen imaret yapıları, cephesi dükkân dizisiyle perdelenen bir duvarla Sultanahmet Meydam'ndan ayrılıyordu. Genel olarak Hippodrom ve çevresini resimleyen sanatçılar, külliyenin bu cephesini çok uzaktan, net olmayan ayrıntılarla çizdikleri için, bu cephenin özgün durumunu ve tarih içindeki değişimini saptamak zor olmaktadır. İmaret-i Âmire duvarında 8 dükkân bulunduğu vakıf gelir defterinden anlaşılmaktadır. İmaret yapılarının ve darüşşifa kapısının konumundan, Atmeydanı cephesinde, Hippodrom'un ekseninden doğuya kaymış bir konumdaki kapıdan girilerek darüşşifaya ulaşıldığı ileri sürülebilir. 19. yy'm ikinci yarısında Sanayi Mektebi yapılırken meydanla darüşşifa arasındaki yapıların batıda yer alanları kaldırılmış, doğudakiler ise elden geçirilerek okul bünyesine katılmıştır. Bu yemleme sırasında imaretin meydan cephesi de iki katlı bir düzene sokulmuştur. 1894 depreminden sonra meydana bakan cepheye bugün Marmara Üniversitesi Rektörlüğü olarak kullanılan Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti binası yapılmış ve imaretin meydanla ilişkisi kesilmiştir.

Sultan Ahmed Camii'nin kubbe süslemeleri.
Tahsin Aydoğmuş

İmaret: Bugün darüşşifa ile birlikte Sultanahmet Teknik Lisesi tarafından kullanılan imaret yapılarına Sokollu Mehmet Paşa Yokuşu'ndan girilmektedir. İmarete ait olup mimari kimliğini büyük ölçüde koruyabilen üç yapı bulunmaktadır. Bayezid Külliyesi'nden(->) sonra İstanbul'da yapılan Şehzade, Haseki, Süleymaniye, Atik Valide gibi külliyelerde imareti oluşturan mutfak, kiler, firm, mekel (yemekhane) gibi öğelerin bir avlu çevresinde düzenlenmesine karşın burada dağınık bir yerleşmeye gidilerek, her birimin ayrı bir kütle olarak yapılmasını açıklamak kolay değildir. İnşaat defterlerinde "İmaret-i Âmire matbah ve kileriyle ve fırınıyla cümlesi bir yerde" olarak anılan imaret yapılarından yalnız mutfak müdahale görmeden günümüze ulaşabilmiş, diğer iki yapı, ara kat ve duvar ekleriyle, kapı, pencere gibi yeni delikler açılarak zedelenmiştir. Bazı yayınlarda "Fatih" veya "Sultan Ahmed Kılıçhanesi" olarak adlandırılan mutfak yapısı, Haseki İmareti'ndeki mutfağa benzer özelliklere sahiptir. Mutfağın havalandınlması için iki kubbesinin tepesindeki fenere ek olarak, kubbelerin eteklerine mazgal pencereleri açılmıştır. Gelişmiş baca sistemi ve bitişiğindeki tonozlu depo ile işlevi konusunda kuşku bırakmayan bu yapının kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarındaki kapılarla iki yönde ilişkisi sağlanmıştır. Güneybatı yönündeki kilerden malzeme alınması, belki kuzeydoğu yönünde bulunan yemekhaneye servis verilmesi söz konusuydu. Ancak bugün çevrede mekel olabilecek nitelikte bir yapı mevcut değildir. Batıda darüşşifaya yakın olarak yerleşen ve imaretin en büyük kütlesi olan kilerde, içeri çekilmiş, korunaklı bir eyvana yer verilmiş, dış duvarlara pencere açılmamıştır. Binanın 19. yy'da müdahaleye uğramadan önceki plan ve cephe düzeni hakkında belge bulunamamıştır. Kilerle ilgili tartı aletleri, bulgur değirmeni vb özgün donanım günümüze ulaşmamış; kubbe tepelerinde yer alan fenerlerin özgün yapıda olup olmadıkları da incelenememiştir. A. V. Çobanoğlu tarafından mekel olduğu ileri sürülen bu binanın plan özellikleri, aydınlanma düzeni böyle bir işlev için tasarlandığını destekleyen mimari veriler sunmamaktadır. İmaretin meydana en yakın binası fırındır. Kare planlı olan yapının her iki girişi de güneybatıya, mutfak cephesine doğru açılmaktadır. Yapının pencereleri giriş ve güneydoğu cephelerindedir; diğer duvarları sağırdır. Okulun marangozhanesi olarak kullanılan yapıda yangın çıkması sonucu fodlaların (bir çeşit pi-

de) pişirildiği fırınların ağızları örülmüştür. Mekânı örten dört kubbeyi taşıyan kemerler duvarlara ve mekânın ortasında bulunan bir sütuna mesnetlenmektedir. Özgün bacalarından yalnız biri günümüze ulaşan fırının kurşun örtüsü de yok olmuştur.

Sebiller: İnşaat defterindeki programa göre, külliyede yapılması öngörülen dört sebilden üçü günümüze ulaşmıştır. Bunlardan ikisi Atmeydam'na açılan dış avlu kapıları yanında, üçüncüsü ise arastanm güneydoğu kolunun doğu ucunda bulunmaktadır. Beşinci sebil Tavukhane Sokağı üzerinde, bu yöndeki girişin batısında yer almaktadır. Çokgen planlı olan sebilin kapısı ve duvarları harap durumdadır. Yazıtının bir kısmı yok olmuştur. Sebillerle ilgili olarak inşaat defterinde müşebbek pencerelerinin Kabil Usta eliyle yapılması, nakkaşlarca bezenmesi ve sebile kar alınması gibi masraflar yer almaktadır. Dış avlu kapısı yanında bulunan sebillerin meydana bakan, altıgen petek şebekeli, altta dört su verme penceresi olan ikişer penceresi bulunmaktadır. Türbe tarafındaki sebilin pencerelerinin üstünde mermer bir blok üzerine yazılmış olan iki kıtalık kitabede hem I. Ahmed'in, hem de mimar Mehmed Ağa'nm adı geçmektedir. Üst katı imam evi olarak düzenlenen bu kapı yapılarının girişi dış avlu tarafından verilmiştir. Alt kat cephesi kaim mermer levhalarla kaplanan yapının üst kat duvarları 1 sıra taş, 3 sıra tuğla almaşık örgülüdür. İkinci sebilin bulunduğu kapı yapısının üst katı harap durumdadır. İlk iki sebil meydana ve dış avluya hizmet verecek şekilde yapılmıştır. Arasta içinde yer alan üçüncü sebil de köşeye yerleştirilerek iki cepheden hizmet vermesi sağlanmıştır. Özgün şebekelerini yitirmiş olan bu küçük sebilin cephelerinde mermer bloklar üzerine yazılmış 1026/1617 tarihli güzel bir kitabe bulunmaktadır. Meydan cephesindekinden farklı olarak burada yalnız I. Ahmed'in adı geçmektedir. Şu anda içi büfe olarak kullanılan sebilin çinilerle bezeli olduğu, yapıyı 1930'larda inceleme fırsatı bulan İ. Kumbaracılar tarafından gözlenmiştir. Türbe avlu duvarı köşesinde yer alan, ancak bugün yerinde muvakkithane bulunan dördüncü sebilin biçimi konusunda Loos, Melling ve Choiseul-Gouffier'nin Atmeydanı gravürleri aydınlatıcı olmaktadır. Türbenin dış avlu duvarı köşesinde yer alan sebilin çokgen planlı olduğu, cephelerinde kemerli pencereler, dekoratif şebekeler bulunduğu; geniş saçak ve kubbesinin kurşun levhalarla örtüldüğü anlaşılmaktadır. Bu özellikleriyle sebilin aym dönemde Eyüp'te yapılan Sultan Ahmed Sebiline benzer bir yapı olduğu kabul edilebilir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan ve yazı biçimine dayanılarak 19. yy'a tarihlenen bir belgede, sebilin yerine muvakkithane yapılmasıyla ilgili bir onarım kaydı bulunmaktadır. Bu işlem sırasında türbenin kuzeye bakan dış avlu kapısı da dönemin üslubuna göre yenilenmiştir. Eski sebilin kemerli pencere lentoları olduğunu sandığımız mermer bloklar, muvakkithanenin Atmeydam'na bakan cephesinin eteklerine, kaldırıma konulmuştur ve hâlâ burada durmaktadır.

Bibi. *TSMArşivi,* D. 42, D. 5112, D. 5216, D. 8021; Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kasa 14'te U. no. 360, H. no. I, 1968/3 sayılı defterin 440-450. sayfalarında bulunan Sultan Ahmed Vakfiyesi; Evliya, *Seyahatname,* I, İst., (1969), 225, 229, 255, III, **loi,** 1970, IV, 183-184, VIII, 112; *Tarih-i Naima,* (yay. Z. Danışman), II, 700; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 18-20, 110-111; Ayverdi, *İstanbul Haritası;* Aksoy-, *Sıbyan Mektepleri,* 68; Ö. L. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı,* II, Ankara, 1979, s. 276-291; T. Baytin, *Bacalar,* İst., 1951, 68-71, 86-87; G. Brett-W. J. Macaulay-R. Stevenson, *The Great Palace of the Byzantine Emperors,* Londra, 1947, s. 29-30; S. Casson, "Excavations", *Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927,* Londra, 1928; Cezar, *Yangınlar,* 379, 387; M. Cezar, *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System,* İst., 1983, s. 134; A. V. Çobanoğlu, "Yok Olan Bir Yapı-Sultanahmed Darüşşifası", *STAD,* S. 2 (Nisan 1988), 35-39; ay, "Sultan Ahmed Külliyesi İmaret Yapıları", *STAD,* S. 6 (Aralık 1989), 3-10; *Eminönü Camileri,* 179-184; Eldem. *İstanbul Anıları,* 84-85, 90-93, 99; Halil Ethem, *Camilerimiz,* 82-83; S. Eyice, "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* I, İst., (1963), s. 53-54, 99; Ö. Ş. Gökyay, "Risale-i Mimariye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* Ankara, 1976, s. 113-215; Goodwin, *Ottoman Architecture,* 342-349; Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce,* II, Paris, 1809, Plan no. 81; Gurlitt, *Konstantinopels,* II, IV; D. Kuban, *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü,* lst., 1958; Kumbaracılar, *Sebiller,* 17-19; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works,* s. 91-92, Melling, *Voyage;* Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 470-475; Z. Nayır (Ahunbay), *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası,* İst., 1975, s. 35-133; H. Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* Ankara, 1992, s. 194-202; T. Öz, "Sultan Ahmet Camii", *VD,* I (1938), 25-28; M. Sudalı, *Hünkâr Mahfilleri,* İst., 1958, s. 46-57.

ZEYNEPAHUNBAY

SULTAN HAMAMI

Fatih İlçesi'nde, Hoca Kasım Günani Mahallesi'nde, Sultan Çeşmesi Caddesi'yle birleşen Paşa Hamamı Sokağı no. 13'tedir. Tekli olarak inşa edilmiş hamam "Paşa Hamamı" olarak da tanınmaktadır.

Hamamı yaptıran, kaynaklarda II. Bayezid'in (hd 1481-1512) kızı Hatice Sultan olarak geçmekte, ancak kitabesi günümüze ulaşmadığmdan banisi kesin olarak bilinmemektedir. Hatice Sultanin Edirnekapı dahilinde bir cami, bir mektep, bir küçük çeşme ve bir de hamam yaptırmış olduğu bilinmektedir. Araştırmacılar tarafından adındaki sultan kelimesinden dolayı Mahmutpaşa semtindeki Sultan Hamamı ile karıştırılmıştır. Ancak Hatice Sultanin yaptırdığı çeşmenin Edirnekapı'dan Balat'a inen cadde üzerinde bulunduğu göz önüne alındığında hamamın da bu civarda olduğu kabul edilebilir. Caddeye admı veren Sultan Çeşmesi, hamamın bulunduğu sokağın yakınında yer almaktadır.

Yapının cepheleri komşu binalara bitişik olup tek cephesi, adını verdiği sokağa bakmaktadır. Özel mülk olan binanın soyunmalık kısmı 1960'lı yıllarda yenilenerek betonarme bir yapı haline getirilmiş, tepede bir aydınlık boşluğu bırakılmıştır. İki katlı soyunmalık dikdörtgen planlı ve otuz odalıdır. İkinci kattaki galeriye, girişin sağındaki merdivenle ulaşılır. Soyunmalıktan bir kapıyla tuvaletlerin bulunduğu kısma geçilmektedir. Sıcaklık ve soğukluk bölümlerinden çıkan buharı toplayan kagir yaşmak, diğer hamamlarda olduğu gibi soyunmalıkta değil, tuvaletlerin bulunduğu soyunmalık-soğukluk arasındaki bu mekânda yer almaktadır. Diğer hamam plan tiplerinde görülmeyen bu tarz, bir geçiş hacminin varlığı hakkında birinci görüş, betonarme olarak inşa edilen soyunmalığın daha geriye yapılarak ortaya çıkan boşluğun tuvalet ve temizlik mekânı olarak değerlendirildiğidir. Buna dair ikinci görüş de bu mekânın daha önce "Yahudi Batağı" olarak adlandırılan, bir merdivenle içine girilen, küçük bir küvete benzer hacmin yeri olduğudur. Musevi vatandaşlarm kullandığı bu kısmın Balat civarında Tahta Minare Hamamı, Balat Hamamı ve Sultan Hamamı'nda yer aldığı bilinmekte, ancak günümüzde Sultan Hamamı'nda görülmemektedir.

Geçiş mekanındaki yaşmaklı kapıdan, kare plan üzerine pandantifli kubbenin oturduğu, mermer sedirli soğukluk bölümüne geçilir. Soğukluğun sol tarafında, mermer levhalarla ayrılan ve sivri kemerli bir açıklıkla geçilen mekân yer alır. Dikdörtgen planlı bu mekânın üzeri aynalı tonozla örtülü olup üç kurnalıdır.

Sıcaklık kısmına soğukluğun sağındaki kapıdan girilir. Sıcaklık, enine uzanan, ortası kubbeli ve iki kemerle ayrılan yan bölümleri düz tonozla örtülü bir bölüm olup bu kısma birer kapı ile iki halvet hücresi açılmaktadır. Pek çok örnekte rastlanan bu klasik plan tipine diğer uzun kenarda yer alan üçüncü bir halvet hücresi eklenmiştir. Soğukluğun dördüncü bir halvet gibi yerleştirilmiş olması dikkat çekicidir. Bu dört mekânın kapıları karşılıklıdır. Ortasında sekizgen planlı göbektaşının yer aldığı sıcaklıkta kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Sıcaklığın sağında ve solunda iki eyvan bulunur. Sivri kemerlerle geçilen eyvanlar mermer levhalarla sıcaklıktan ayrılmış, filgözlü düz tonozlarla örtülü dikdörtgen mekânlardır. Sıcaklık girişinin karşısında kare planlı, üçer kurnalı iki halvetten soldakinde kubbeye geçiş pandantifle, sağdakinde tromplarla sağlanmıştır. Üçüncü halvete sıcaklık girişinin solundaki açıklıktan geçilir. Planı diğer iki halvetle aynı olan mekân pandantif kubbeli ve üç kurnalıdır.

Sıcaklık girişinin solunda yer alan eyvanda sıcak su deposunun penceresi bulunur. Sıcak su deposu ve külhan da bu eyvanın arkasına yerleştirilmiştir. Kaplama malzemesi olarak Marmara Adası mermerlerinin kullanıldığı binada soyunmalık kısmı dışındaki mekânlar orijinalliklerini korumaktadır.

Günümüzde erkekler hamamı olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Bibi. J. Deleon, *Balat ve Çevresi-Bir Semt Monografisi,* İst., 1991, s. 70-71, 86; *İSTA,* IV, 1969; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 65, 420;

İKSA, II, 1011; Uluçay, *Padişahların Kadınları,* 27; *Fatih Camileri,* 308.

SİNAN ÖZGEN

SULTAN REŞAD TÜRBESİ

bak. MEHMED V TÜRBESİ

SULTAN SELİM KÜLLİYESİ

Fatih İlçesi'nde, Sultanselim'de, Haliç sahil yolu ile Edirnekapı aksı arasında, kent merkezinden ulaşılması en zor olan bir mahallede kurulmuştur.

İstanbul silueti içinde Balat üzerinde büyük masif kütlesiyle büyük camiler dizisini tamamlayan Sultan Selim Camii ve çevresindeki yapılar, kentin diğer sultan külliyelerine göre en az bilinen yapı grubunu oluşturur. Hadîka Edirne yolunda şirpençeden 53 yaşında ölen I. Selim'in (Yavuz) (hd 1512-1520) naaşınm önce Fatih Camii'ne getirildiğini ve namazmm orada kılındığını, sonra türbesine gömüldüğünü yazar. Burada türbenin daha önceden yapılıp yapılmadığı ya da inşaatına başlanıp başlanılmadığı ve eğer türbenin burada yapılması düşünülmüşse caminin de burada yapılmasının daha önceden I. Selim'in kendisi tarafından tasarlanıp tasarlanmadığı bilinmemektedir. Fakat cami ve çevresindeki yapıların oğlu I. Süleyman (Kanuni) (hd 1520-1566) tarafından inşa ettirildiği açıktır. Tarihçi Peçevi, I. Selim öldükten sonra Kanuni'nin babasının mezarı üzerine yaptırdığı türbe ile birlikte cami, imaret, mektep, darüşşifa, medrese-i ilmiye ve darüzziyafe yaptırdığını ve 400.000 altın olan masrafının tümünü iç hazineden verdiğini yazar. Caminin kıble kapısındaki Arapça kitabede 20 Kasım 1522'de caminin bitirildiği yazılıdır. Yapının inşaatının başladığı tarih kesin olarak belli değildir. Fakat 926/1520'de ölüp bugün türbesinin olduğu bir mezarlığa gömülen I. Selim'in üzerine Evliya Çelebinin belirttiği gibi 927'de (1520'nin ikinci yarısı olabilir), oğlu tarafından türbesinin inşaatına başlanmış olması, külliyenin 2 yıl içinde bittiği düşünülecek olursa, doğru olmalıdır. 964/1556'da *Süleymaniye Vakfiyesi* ile aynı zamanda tanzim edilen *Sultan Selim Vakfiyesi*nde, cami ile birlikte tabhanelerden (vakfiyede darüzziyafe yazılıdır),

Sultan Selim Külliyesi'nin vaziyet planı.
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

türbeden, imarethane, kiler ve ahırdan söz edilir. *Hadîka'da* tabhane sözcüğü kullanılmıştır. Burada sözü edilen medrese 955/1548-49'da Halıcılarda yapılan Sultan Selim Medresesi'dir. *Tezkiretü'l-Ebntyede* ve *Tezkiretü 'l-Bünyan* daki listelerde Sultan Selim Külliyesi kayıtlı değildir. Bunlar sadece Topkapı Sarayı Arşivindeki *Tuhfetü'l-MimariyeRisalesi* adlı yazmada vardır. Fakat bu yazma Sinan'ın otobiyografileri içinde en az güvenilecek yapıttır. Caminin mimarı kesin olarak belli değildir. Mimar Acem Ali tarafından yapılmış olduğu Tahsin Öz tarafından öne sürülmüştür. Sinan'ın İran seferinden gelirken getirdiği İranlı bir mimarın Edirne'deki bir camiyi örnek alarak cami yapmış olması ikna edici bir sav değildir.

Cami: İstanbul'da 16. yy'da yapılan iki cami Edirne yapılarını örnek almışlardır. Bunlardan biri Sultan Selim Camii, diğeri Sinan Paşa Camii'dir. Sultan Selim Camii, tek kubbeli haremi ve iki tarafındaki merkezi planlı dört eyvanlı-sofalı tabhaneleriyle Edirne'deki II. Bayezid Camii planını aynen yineler. Bu düzeniyle erken Osmanlı döneminin fütüvvet camii de denen, tabhaneli cami geleneğinin en son örneğidir. Fakat Osmanlı mimarisinin İstanbul'daki gelişmesine değişik bir üslup kazandıran klasizan tutum Sultan Selim Camii'nin oranlarım ve ayrıntılarını Edirne arkaizminden uzaklaştırarak Sinan mimarisi çizgisine yaklaştırmıştır.

Sultan Selim Külliyesi İstanbul platosunun Halic'e doğru en çok uzandığı tepenin üzerinde, o bölgede vaktiyle yapılmış ünlü Aspar Su Haznesi'nin(-*) (Çukurbostan) kuzeyinde bir dış avluya yerleşmiştir. Bu büyük dış avlu caminin kuzey ve doğusunda, engin bir Haliç manzarasına açılır. Burada vaktiyle Kırk Merdiven denilen dik bir merdiven bulunmaktaydı. Evliya Çelebi, cami avlusunun iki uçurum arasında olduğunu yazar. Vaktiyle çok ağaçlıklı olan bu dış avlunun cami arkasındaki hazireye giren türbe kapısı, batısında Çarşı Kapısı, kuzeyinde ise Kırk Merdiven'e açılan bir kapısı vardır. Çarşı Kapısı'nın niye bu adı taşıdığı anlaşılamamaktadır. Çünkü Evliya Çelebi, burada dükkân falan olmadığını da yazmaktadır. Bu kapının içinde Çukurbostan'a bakan yerde mektep ve imaret bulunmaktaydı. Hamam ise daha uzakta yapılmıştı. Caminin klasik düzenli iç avlusundaki şadırvanın üzerine IV. Murad'ın (hd 1623-1640) sekiz sütuna oturan bir çatı yaptırdığını söyleyen Evliya Çelebi, şadırvanın çevresinde simetrik olarak yerleştirilmiş dört servinin varlığını da bildirdiğine göre, bunların Fatih Camii avlusunda olduğu gibi, tasarımın bir parçası olarak dikildiği anlaşılmaktadır.

24,5 m açıklığındaki çok büyük kubbeyi pandantiflerle duvarlara oturtan bu arkaik tasarımda, Edirne'deki Bayezid Camii'ne göre çok daha basık oranlarda tasarlanan iç mekânda (kubbe kilidi 32,5 m) kubbeli örtünün bütün ağırlığı hissedilir. Edirne'de olduğu gibi, büyük kubbe yükünü taşıyan duvarlar burada da fazla delikli değildir. Buna karşın, Edirne'de olmayan çok pencereli bir kasnak ibadet mekânını oldukça iyi aydınlatmakta, ona karşın mekânın yalın masifliğini de daha belirgin kılmaktadır. İbadet mekânının içinde, sağ tarafta küçük altı sütun üzerinde müezzin mahfili vardır. Bu mahfil sağ taraftaki tabhane eyvanının tam aksına gelmektedir ve altında oraya açılan bir kapı bulunur. Solda ise güzel ve değişik taşlardan yapılmış sekiz sütun üzerinde sultan mahfili vardır. Evliya Çelebi, bu mahfilin altın yaldızlı kafeslerini Sultan İbrahim'in (hd 1640-1648) koydurduğunu söyler. Bunlar dışında hacmin iç duvarlarında, giriş üzerindeki galeri dışında, girinti çıkıntı yoktur. Giriş kapısı üzerindeki galeriye payandalar içine yapılan merdivenlerden çıkılır.

Sultan Selim Camii'nin kubbesinin dış biçimi Edirne'deki örnekten çok uzaklaşmış, klasik dönem camilerinin kubbeleri gibi tasarlanmıştır. Payandalar içine yerleştirilmiş pencereler, dört köşeye getirilmiş payanda kemerleriyle bu kasnak tasarımı, Edirne'ye göre daha basık bir alt yapı üzerinde, orta hacmin tabhanelerle olan ilişkisini Edirne modeline göre daha olumlu kılmaktadır. Minareler de Edirne'deki gibi

Sultan Selim Külliyesi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Sultan Selim Camii'nin şadırvanı.
TETTV Arşivi

tabhane köşelerinde değil, avlu köşelerinde yapılarak, cami kütlesiyle bütünleşmelerine çalışılmıştır. Yanlarda bağımsız girişli tabhaneler eyvanları ve köşe odalarıyla çok eski bir konut geleneğinin İstanbul'a kadar uzanan anıtsal örnekleridir. Tabhanelerin eyvanlarının ve birer köşe odasının cami içine bakmaları bu camiye özgü bir uygulamadır.

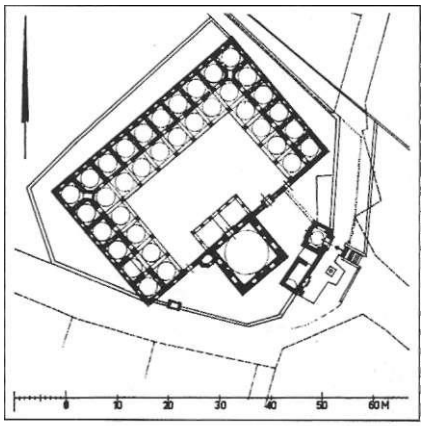
Bu camide, kıble kapısının madeni kakmalarından başlayarak bütün ayrıntılarda itinalı bir işçilik ve zengin maİzeme kullanımı göze çarpar. Zemin kattaki pencereler üzerindeki kemerler içinde yer alan çini panolar özgün bezemeden kalmadır. Sultan mahfilinin altındaki ahşap tavanın çok övülen bezemesinin yapının özgün dönemine ait olduğu şüphelidir. Müezzin mahfili üzerinde, İstanbul'da başka yapılarda görülmeyen, geniş bir nişi taçlandıran büyük dekoratif kemer yalın enteryörde özgün bir etki yaratır. Minber klasik bir tasarım ürünüdür. Mihrabın iki yanındaki şamdanlar da dönemleıinin çok iyi tasarlanmış ve yapılmış örnekleridir. Son cemaat mahallinin pencereleri üzerinde de çini panolar vardır. Bu çiniler 16. yy'ın birinci çeyreğindeki erken ve az örneği olan cuerda seca tekniğinin İstanbul'daki en iyi örnekleri arasındadır. Avlu revağının çiçek desenleriyle süslenmiş ilginç bir döşemesi vardır.

Türbeler: Sultan Selim Türbesi kıble duvarının arkasmdaki hazirede kıbleye göre sağ tarafta bir giriş revağı olan, sekizgen planlı, klasik ölçülerde bir yapıttır. Girişin iki tarafında saçak altına kadar erken İznik çinileriyle yapılmış panolar vardır. Bu türbenin sedef kakma kapısı döneminin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilir. Aym kalitede işçilik türbenin sedef kakma abanoz pencere kapaklarında da vardır. Türbenin içinde yine sedef kakma bir ahşap parmaklıkla yapılmış maksurenin içinde I. Selim'in sandukası yer alır. Sultan Selim Türbesi'nde sandukasının başucunda bir beyaz kaftan asılmıştır. Bu kaftan I. Selim'in ünlü bilgin İbni Kemal'in atının ayağından sıçrayan çamurla kirlenen kaftanıdır ve I. Selim'in bilgin ve bilime saygısını göstermek için buraya asılmıştır. Sultan Selim Türbesi'nin yanında iki türbe daha vardır. Bunlardan biri Kanuninin küçük yaşta ölen şehzadeleri ve kızlan için yapılmış, yine sekizgen planlı ve giriş revaklı bir türbedir. Bu iki türbe arasında vaktiyle var olan, Kanuni'nin annesi Hafza Sultanin türbesi yıkılmıştır. Kanuninin burada babası, annesi ve çocuklarına ait özel bir hazire hazırladığı görülmektedir. 1861' de ölen Abdülmecid'in (hd 1839-1861) türbesi de buraya yapılmıştır. İçinde Abdülmecid ve oğullarının mezarları vardır.

Sıbyan Mektebi: Süleymaniye gibi bir dış avlu içinde olan külliyenin mektebi avlu girişinde yapılmıştır. Sonradan bir kitaplığa dönüştürülen yapı, cami ve türbeler dışında külliyeden kalan tek yapıdır. 1918 yangınında çok zarar gören mektep 1960'lı yıllarda restore edilmiştir. Dış avlu duvarının kuzeybatı kapısı yanmda inşa edilmiş olan okul, tek kubbeli ve revaklı bir yapıdır. Külliyenin imareti 1894 depreminde yıkılmış, arsasına mimar Kemaleddin Bey(->) tarafından Darülhilafe Medresesi yapılmış, burası sonradan kız lisesi olmuştur. Hamamın yerine de bir karakol inşa edilmiştir. Cami 1930'lu yılların sonunda ve 1962'de restore edilmiştir.

Bibi. Goodwin, *Ottoman Architecture,* 184-187; Gurlitt, *Konstantinopels,* I, 66; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 14; (Konyalı), *Abideler,* 106-109; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 476-478.

DOĞAN KUBAN

Sultan Selim Medresesi'nin vaziyet planı.
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

SULTAN SELİM MEDRESESİ

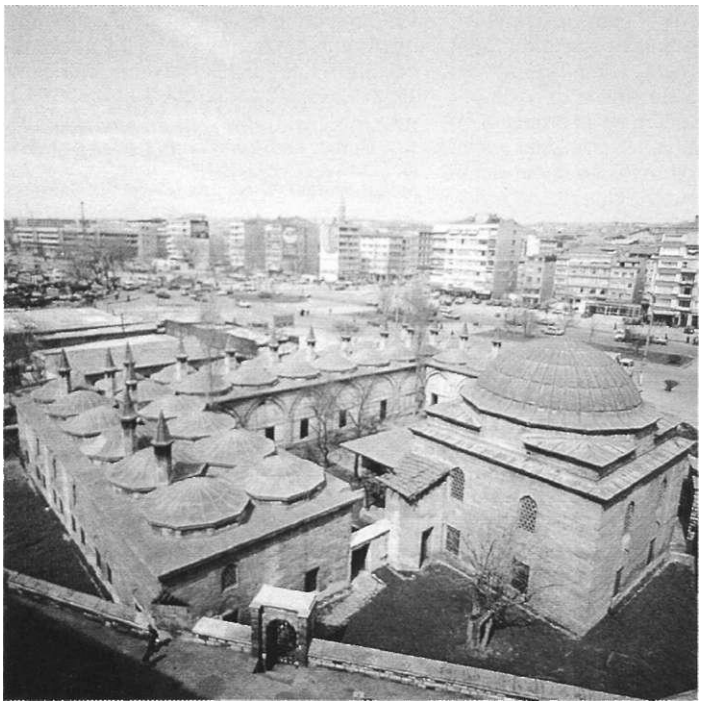
Fatih İlçesi'nde, Vatan Caddesi ile Oğuz Han Caddesi'nin kesiştiği kavşağın doğusunda yer almaktadır.

I. Süleyman (Kanuni) (hd 1520-1566) tarafından babası I. Selim'in (Yavuz) (hd 1512-1520) anısına yaptırılmıştır. Osmanlı döneminde Yenibahçe olarak adlandırılan ve Evliya Çelebi'ye göre gönül açıcı ve neşe verici bir yeşil alan olan bu vadi, I. Selim'in sevdiği bir yerdi. Tahta çıktığında çadırını bu alana kuran sultana ricalin çoğu orada biat etmişlerdi. Yakınında Fenarî İsa Camii, Halıcılar Köşkü, Şah-ı Huban Hatun Sıbyan Mektebi ve Türbesi gibi anıtlar dışında fazla tarihi yapı bulunmayan çevre zaman içinde çok değişmiş; zemin seviyesinin yükselmesi sonucu medrese çukurda kalmıştır. *Tezkiretü'l-Ebniye, Tezkiretü İ-Bünyan* ve *Tuhfetü 'l-Mimarin* 'e göre Mimar Sinan'ın eseri olan binanın kesin yapım tarihini belirten bir kitabe bulunmamaktadır. Tarihi kaynaklara dayanarak C. Baltacı yapıyı 955/1548-49'a tarihlendirmiştir, ancak Süleymaniye Külliyesinin^) inşaatı sırasında bina emini Hüseyin Çelebi'ye gönderilen 957/1550 tarihli bir buyrultuda medrese için Süleymaniye şantiyesinden 1.400 kantar kurşun istenmesi, yapının henüz tamamlanmadığına işaret etmektedir. Çevreden gelen istekler sonucu 970/1562-63'te medrese dershanesi bir minare ve minber eklenerek mescide çevrilmiş; bu değişikliğe "Mescide tahsinü'l-medrese 970" ile tarih düşürülmüştür.

1914'te yapılan tespitte çalışır durumda olan yapı çevredeki yangından sonra 1918'de aşhane olarak kullanılmış ve aynı yıl çıkan bir yangında hasar görmüştür. Vatan Caddesi'nin açılmasıyla kentin

Sultan Selim Külliyesi'nde sıbyan mektebi.
TETTV Arşivi

Sultan Selim Medresesi
M. Sözen-S. Güner, *Sinan Architect of Ages,* İst., 1992

önemli caddelerinden biri üzerine çıkan medrese, 1958-1962 arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilerek 1968'de Türk Hat Sanatları Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu onarım sırasında 1942'de kürsü hizasına kadar yıkılmış olan minare yeniden yapılmamıştır. Müzede sergilenen malzemenin 1980'lerde taşınmasıyla boş kalan bina bugün (1994) Sağlık Vakfi'na bağlı Şadiye Hatun Teşhis Kliniği olarak kullanılmaktadır.

Bir külliyeye bağlı olmayan medrese, alçak bir duvar ile çevrelenmektedir. Bu duvarın Aksaray'a bakan cephesindeki anıtsal girişin yanında kitabesiz bir çeşme yer almakta; kubbeyle örtülen giriş kapısından sonra ikinci bir kapıyla medrese avlusuna ulaşılmaktadır. Medrese, hücrelerin "U" oluşturacak düzende dizildiği, dershanenin hücrelerden ayrı olarak "U"nun serbest olan kısmına yerleştirildiği plan düzenindedir. II. Bayezid Medresesi'ni andıran bu düzenleme, avluya girişin yeri, avlu boyutları ve dershane kütlesinin avluyla olan ilişkileri gibi ayrıntılarda ondan ayrılmaktadır. On dokuz hücre ve bir eyvan, avlunun üç yönünü çevrelemektedir. Medresenin klasik dönem şadırvanı günümüze ulaşamamıştır; şu anda avluda barok üslupta fıskiyeli bir havuz bulunmaktadır.

Taş ayaklara oturan revak kemerleriyle avlu çevresinde güzel bir ritmik düzen oluşturulmuş, ayakların araşma yapılan sofalarla (seki) bu güzel mekân çevresinde oturma olanağı sunulmuştur. Sıcak günlerde gölgede oturma olanağı revakların güney kolu üzerinde son hücreye bitişik olarak yerleştirilen sekili bir eyvanla artırılmıştır. Revaklarda örtü birimi kubbedir. Kare planlı olan hücreler de pandantifli kubbelerle örtülüdür. Her hücrenin revaklara açılan bir kapısı, dışa açılan iki alt, bir üst penceresi bulunmaktadır. Hücrelerin özgün ocak yaşmaklan korunamamıştır; ocakların dörtgen ve altıgen prizmatik gövdeli bacalannm kurşunla örtülü yüksek külahları vardır. Hücrelerin oluşturduğu kütlenin kuzeydoğu ve güneybatı köşeleri pahlanarak testere dişi seklinde çıkıntı yapan dört kademeli bir konsol parçasıyla bezenmiştir.

Muhtemelen avluya girişi rahatlatmak amacıyla, dershane güneybatıya doğru ötelenmiş, avlu simetri ekseninden kaydırılmıştır. Dershanenin yalmz revak kısmı avlu içinde kalmakta, ana kütlesi dışarı doğru taşmaktadır. Tüm cephe genişliğinde olan giriş revağının kırma çatısı kurşunla örtülüdür. Kare planlı olan dershanenin girişi karşısında mukarnaslı bir mihrap yer almaktadır. Her cephesinde iki alt iki üst pencere bulunan bu yalın mekân pandantifli bir kubbe ile örtülmektedir. Duvarlarda ve kubbede ilk yapıma ait özgün bezeme kalıntısı bulunmamaktadır. Girişi güneydoğuda, dış avlu yönünde olan minare ana kütlenin güneybatı köşesine bitişiktir. Medrese avlusundan minarenin yanında bulunan bir kapıyla dış avluya bağlantı sağlanmaktadır. Bu yönde çevre duvarında da ikincil derecede bir giriş bulunmaktadır. Avlu cepheleri tümüyle kesme taştan yapılan, saçakları özel kornişlerle bezenen medrese Mimar Sinan'ın çok kullandığı "U" plan şemasının güzel bir örneğidir ve kentin bu kesiminin **16.** yy'daki gelişimi için bir röper noktası oluşturmaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 125; Ayverdi, *İstanbul Haritası;* Baltacı, *Osmanlı Medreseleri,* 537; Ö. L. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı,* II, Ankara, 1979, s. 151-152; Egli, *Sinan,* 116; Evliya, *Seyahatname,* I, (yay. Z. Danışman), 165, II, 18; Eyice, *İstanbul,* 81; Kuran, *Mimar Sinan,* 348; Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri,* 376; Kütükoğlu, *Darü'l-Hilafe,* 169; Meriç, *Mimar Sinan,* 23, 33, 93; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 367; Öz, *İstanbul Camileri,* i, 131.

ZEYNEP AHUNBAY

SULTANAHMET

Kentin en eski yerleşme bölgesinde, tarihi yarımadada, bugün Sultan Ahmed Külliyesinin bulunduğu alanın çevresindeki eski semt. Aynı zamanda Eminönü ilçesine bağlı bir mahalle olan Sultanahmet semti, kuzeyde Ayasofya Meydanı ve Divanyolu Caddesi, batıda adliye binasını da içeren Binbirdirek Mahallesi, güneybatıda Kadırga ve Küçükayasofya semtleri (Ishak Paşa Mahallesi), güneyde Cankurtaran semti ve mahallesi ile sınırlıdır.

Sultan Ahmed Camii'nin batısında kalan ve Divanyolu Caddesi'ne açılan uzun yeşil alan, bugünkü adıyla Sultanahmet Meydanı ve Parkı'dır. Burasının, yapımına **196** yılında, Septimius Severus(->) tarafından başlanan, I. Constantinus(-0 döneminde (324-337) bittiği kabul edilen Hippodrom(-») olduğu bilinmektedir. Hippodrom'un daha Roma döneminde kentin günlük yaşamında en görkemli ve hareketli

G. Berggrenln objektifinden Sultanahmet Meydanı.
Burçak Evren koleksiyonu

mekânlardan biri olarak büyük önemi vardı. Hippodrom, 100.000 kişi alabilecek kadar geniş bir alandı ve Büyük Saray'la doğrudan bağlantılıydı.

Bizans döneminde araba yarışları büyük önem kazanınca Hippodrom ve çevresinin de önemi arttı. Sadece yarışlar değil, imparatorların taç giyme törenlerinin, büyük kutlamaların, zafer alaylarının da yapıldığı bu meydan, 12. yy'ın sonlarına kadar kentin kalbinin attığı bir merkezdi. Bizans döneminden günümüze kadar gelmiş anıtların en eskilerinin toplandığı bu bölgede Hippodrom'un spinası (bugün Sultanahmet Meydanı'mn tam ortasından geçen çizgi) üzerinde yer alan Örme Sütun(->), Burmalı Sütun(->) ve Dikilitaş(->), 1939-1942 kazılarında ortaya çıkarılan Antiohos Sarayı (5. yy) ve Ayia Eufemia Kilisesi^), Hippodrom Sarnıcı(->), Filoksenus Sarayı'mn sarnıcı olan sonraki adıyla Binbirdirek Sarmcı(->), semtte Bizans döneminden kalmış en önemli eserlerdir. **I.** Constantinus'un ilk bölümlerini yaptırdığı, daha sonraki yüzyıllarda sürekli genişletilen Büyük Saray'm**(-t)** Sultan Ahmed Camii'nin de üzerinde bulunduğu, Hippodrom'dan Marmara Denizi'ne kadar uzanan 100.000 m^2'lik bir arazi üzerine kurulduğu bilinmektedir. Büyük Saray'dan günümüze pek az kalıntı ulaşmıştır. Sütunlu avlusunun mozaikli bir bölümü bugün Mozaik Müzesi'nin(-0 bulunduğu alanda görülebilmektedir.

Bizans döneminde semtin önemi ve görkemi 12. yy'dan itibaren Büyük Saray'ın önemini yitirmesine ve Blahernai Sarayı'nm(-0 ön plana geçmesine paralel olarak bir ölçüde azalmış, istanbul'un Latin istilasına uğradığı 1204-1261 arasında yakılıp yıkılmıştır.

1453'te kentin Osmanlılara geçmesinden sonra Hippodrom ve çevresi Atmeydanı(->) olarak anılmaya başlanmış, tıpkı Hippodrom gibi Atmeydanı da saray düğünlerine, büyük merasimlere ve aynı zamanda ayaklanmalara, kanlı olaylara sahne olmuştur. Atmeydanı, çevredeki yapılaşma nedeniyle, Hippodrom'a göre bir ölçüde daralmakla birlikte suriçi istanbul'un en geniş meydanı olma özelliğini korumuştur. Ancak fetihten hemen sonra, harabelerle dolu yörenin hemen imar edilmediği, burada cirit, gürz talimleri yapıldığı, imar hareketlerinin ve yapılaşmanın önce 16. yy'da İbrahim Paşa Sarayı'mn(->) yapımıyla başladığı, 1555'te Hürrem Sultanin^) Mimar Sinan'a yaptırdığı çifte hamamla sürdüğü, 17. yy'ın başlarında meydanın çevresinin konaklarla dolduğu, nihayet I. Ahmed döneminde (1603-1617) Sultan Ahmed Külliyesinin yapımına başlanmasından sonra semtin daha da önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Sultanahmet semtinin merkezi ve kalbi durumundaki Atmeydanı 17. ve 18. yy'lar boyunca, aynı zamanda, çeşitli ayaklanmalara karışan kitlelerin, yeniçerilerin toplantı meydanı işlevini de görmüş, 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılırken yeniçeriler Atmeydanı'nda toplanmışlar, daha sonra bu ayaklanmaları ve yeniçeri isyanlarını hatırlatacak yer adları yasaklanırken, meydana Ahmediye Meydanı denmeye başlanmış, giderek meydan ve semt Sultanahmet diye anılır olmuştur.

Sultanahmet
İstanbul Ansiklopedisi

Sultan Ahmed Külliyesi çevresinde Kabakasal Caddesi yönünde Mozaik Müzesi, Halı Müzesi, Sultahanmet Parkı'nda Haseki Hamamı(-0 karşısında reji nazırı konağı olup halen Yeşil Ev Oteli olarak restore edilmiş olan konak, bir yanında Abdurrahman Şâmi Tekkesi(->), diğer yanında Kabakasal Caddesi ile Mimar Mehmet Ağa Caddesi'nin kesiştiği köşede İstanbul Sanatları Çarşısı olarak kullanılan restore edilmiş Cedid Mehmed Efendi Medresesi(->), halen otel yapma amacıyla restorasyonu süren 1918-1919'da yapılmış eski Sultahanmet Cezaevi(->), buradaki ilk cami olan Firuz Ağa Camii(->), semtteki önemli eser ve yapılardır. Adliye Sarayı(-») da İbrahim Paşa Sarayı'nın arkasında bulunmaktadır.

Sultanahmet semti günümüzde, istanbul'un bir bütün meydana getirdiği Ayasofya Meydanı ile birlikte en turistik yöresi sayılabilir.

İSTANBUL

SULTANAHMET CEZAEVİ

Eminönü ilçesinde, Sultanahmet'te, Haseki Hamamı'mn güneyinde, Kabasakal, Tevkifhane ve Kutluğun sokaklarının çevrelediği büyük arsa üzerinde yer almaktadır.

Tevkifhane Sokağı'na açılan girişin üzerinde bulunan mermer kitabede "Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi 1337" ibaresi

Sultanahmet Cezaevi
Hakan Arlı

okunmakta, buna göre cezaevi 1918-1919 yıllarına tarihlenmektedir. Gaspare T. Fossati(->) tarafından 1845'te yapımına başlanan, sonradan adliye olarak kullanılan Darülfünun binasırun(->) hemen yanında inşa edilen hapishane 1970'li yıllara kadar hizmet vermiştir.

Cezaevi, genel hatlarıyla, bir iç avluyu doğu ve batı yönlerinde kuşatan iki ana kitleden meydana gelmiştir. Söz konusu kitleler bir bodrum kat üzerine oturan kısmen bir, kısmen iki katlı olarak tasarlanmıştır. Sıvalı duvarlar tuğla ile örülmüş, ahşap çatı kiremitle örtülmüştür. Avlunun batısında, Tevkifhane Sokağı boyunca gelişen kanadın ekseninde cezaevinin girişi yer alır. Girişin yer aldığı, idari birimleri içerdiği anlaşılan iki katlı kesim cepheden ileri doğru çıkarılmış, ayrıca girişin üzerindeki mekân konsollarla tekrar ileri çıkarılarak ve düşeyde de kitleden koparılarak girişe anıtsal bir görünüm kazandırılmıştır. Bu arada giriş üzerinde, çıkma oluşturan mekânın tasarımında, Konya'da Selçuklu Sarayı'nın bir bölümü olan Kılıçarslan Köşkü'nden ilham alındığı dikkati çeker. Cezaevinin kimin tarafından tasarlandığı belgelenmiş değildir. Ancak Kılıçarslan Köşkü'nden kaynaklanan benzer tasarım öğelerinin Mimar Vedat Tek'in pek çok yapısında kullanılmış olması, ayrıca cezaevinde gözlenen başka ayrıntılar ve genel üslup özellikleri söz konusu yapının da aynı mimarın eseri olabileceğini düşündürmektedir.

Girişi izleyen sofa avluya kadar devam etmekte, söz konusu bölümde Türk sivil mimarisinin orta sofalı plan tipinden yararlanıldığı görülmektedir. Giriş bölümünün yanlarındaki tek katlı kesimlerden soldaki hamamı barındırır. Batı kanadının sağ (güney) ucu, (Tevkifhane ve Kutluğun sokaklarının kesiştiği köşe) pahlanarak buraya 1203/1788 tarihli Nakşidil Sultan Çeşmesi(->) yerleştirilmiştir. Çeşmenin bulunduğu pahlı köşeden biraz ileride, Kutluğun Sokağı üzerinde cezaevinin mescidi bulunur.

Kapasitesinin 1.000 kişi olduğu bilinen cezaevi, birçok koğuşun yanısıra bir revir ile çocuklar ve kadınlar için özel bölümleri de bünyesinde barındırır. Zaman içinde, büyüyen ihtiyaca cevap verebilmesi için tadilata ve ilavelere safîne olan yapının doğu kanadında, koğuşlar ve diğer birimler uzun koridorlar boyunca sıralanmaktadır. Günümüzde otel olarak kullanılmak üzere restore edilen yapı I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin bellibaşlı özelliklerini yansıtır. Aynı üslup dönemine ait diğer yapılarda olduğu gibi, burada da özellikle cephe düzenlemesine ve bezemesine önem verildiği dikkati çeker.

Dış cephede oldukça fazla çini kullanılmasına karşın, içte, sadece mescidin çini kaplı olduğu, bunun dışında çini bezemeye hiç rastlanmadığı görülmektedir. Çiniler dönemin ünlü ustası Kütahyalı Hafız Mehmed Emin'e (ö. 1922) aittir. Silme ve saçak detaylarıyla oldukça hareketli bir görünüm sergileyen binalar çini süslemeleriyle de renklilik kazanmışlardır. Dış cephede, Tevkifhane ve Kutluğun sokaklarına cepheli binaların saçak hizasında ve pencere alınlıklarında çini kullanılmış, ilk bakışta firuze renginin hâkim olduğu çinilerde beyaz zemin üzerinde kırmızı, lacivert ve yeşil renk başarıyla uygulanmıştır. Yapıda genelde üst kat pencerelerinin sivri, alt kat pencerelerinin basık kemerli oldukları, çini alınlıkların bu pencerelerin konumuna göre (tek, ikiz ve üçüz) düzenlendikleri görülmektedir. Kompozisyonlar genelde aynıdır. İnce kıvrık dallar üzerindeki rumîler, bunların oluşturdukları palmetler ve aralarındaki yaprak ve hatayilerden meydana gelen bitkisel kompozisyonlar kullanılmıştır. Bunların yanında, Tevkifhane Sokağı'na bakan koğuşların bulunduğu bölümde, sivri kemerli ve madeni kepenkli pencerelerin arasında, saçak konsollarının iki yanında, sıvaya gömülmüş, firuze altıgen ve lacivert üçgen çinilerin oluşturduğu yıldız motifleri dikkati çekmektedir.

Değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelen mescit ise küçük örtülü, kare planlı, kırma çatılı, özenli bir yapıdır. Duvarları süpürgelikten, normalden daha yüksekte başlayan pencerelerin alt hizasına kadar çini kaplıdır. Yeşil ve firuze altıgen levhalarla kaplı duvarlar, pencerelerin alt hizasından dolanan, birbiri içinden geçen rumîlerden oluşan bir bordürle sınırlanmıştır.

Duvar yüzeyinden dışa taşkın olarak yapılan, tamamen çini kaplı mihrap, kaliteli işçiliği yanında değişik süsleme düzeniyle de dikkati çekmektedir. Kandil motifleri ve vazodan çıkan çiçeklerle zenginleştirilmiş, bitkisel dolgulu mihrap nişi yedi cephelidir. Nişin zemin dolgusunda kullanılan, kıvrık dallar üzerindeki yaprak ve çiçek motiflerinin oluşturduğu bezeme, mihrabın kavsarasmda da devam eder. Kavsaranm üzerinde, ortada, rumîlerin oluşturduğu yuvarlak bir madalyon içinde "Allahuekber 1335" ibaresi okunmaktadır. Dışa taşkın mihrabın yan bölümlerinin kıvrık dal ve çiçeklerden oluşan bitkisel bezemeyle kaplı olduğu ve bu bölümlerden sağdakinin en altında bir kurdele motifi üzerinde, "Amel-i Mehmed Emin min telâmizi Mehmed Hilmi Kütahya 1333" şeklinde usta imzası olduğu görülmektedir.

Bibi. *ISTA,* VII, 3530; H. Arlı, "Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu", (İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1989, s. 69-73.

HAKAN ARLI

SULTANAHMET MEYDANI

bak. ATMEYDANI

SULTANAHMET MİTİNGLERİ

İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine İstanbul'da yapılan protesto toplantıları. İlki 23 Mayıs **1919**'da, ikincisi 30 Mayıs'ta, üçüncüsü 10 Ekim'de, dördüncüsü ise 13 Ocak 1920'de yapılmıştır. Karakol Cemiyeti(->) ile Türk Ocağimn organize ettiği toplantı ve mitingler, Milli Mücadele'yi hazırlayan ve güçlendiren eylemlerden sayılır.

15 Mayıs **1919**'da Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkması ve Batı Anadolu'nun işgal edilmeye başlaması, daha ilk günden direnişlere ve tepkilere neden oldu. İzmir'in işgali haberi **16** Mayıs 1919'da İstanbul'a ya- yıldı ve halk he

23 Mayıs 1919'daki ilk Sultanahmet mitinginde Halide Edip Adıvar.
Cengiz Kahraman arşivi

18 Mayıs günü Darülfünun'da(->) yapılan toplantıda, dünya kamuoyunu harekete geçirecek, ülkede İse örgütlü direnişlere ortam hazırlayacak her önlemin alınması ve mitingler düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bir başka kararla da ulusal matemin simgesi olmak üzere bayrakların siyaha boyanması kabul edildi.

19 Mayıs 1919'da Fatih Miüngi(->), 20 Mayıs'ta Üsküdar Mitingi, 22 Mayıs'ta da Kadıköy Mitingi(->) düzenlendi. Bu toplantılar, İstanbul'daki tansiyonu büsbütün yükseltti.

23 Mayıs 1919 Cuma günkü büyük Sultanahmet Mitingi, saat 10.00'a doğru başladı. Kent nüfusunun yaklaşık 1/5'ini oluşturan oranda (100.000-200.000 arasında) katılım yüzünden, Ayasofya, Sultanahmet, Divanyolu ve Çemberlitaş semtleri insan kalabalıkları ile kilitlendi. Sultan Ahmed Camii'nin siyah bayraklar asılı minarelerinden yükselen tekbir ve tehlil sesleri herkesi aşırı düzeyde heyecanlandırmıştı. Camiye yakın kürsünün siyah örtüsü üstünde ise Wilson prensiplerinin, "Türklerin egemen ulus olması" koşulunu içeren 12. maddesi yazılıydı. Diğer konuşmacılar ve İstanbul mitinglerinin kadın hatibi Halide Edip (Adıvar) kürsünün bulunduğu yere, süngülü askerlerin açtığı yoldan güçİükle ulaşabildiler. Kürsü çevresinde ise, I. Dünya Savaşı'nda sakat kalmış subay ve askerler üniformalı olarak yer almışlardı. Bunlar arasında Türk dostu olarak tanınan General Foulon da vardı.

İlk hatip şair Mehmed Emin (Yurdakul), "Kardeşler" diye söze başladı ve Ayasofya ile Sultan Ahmed Camii'nin arasında, Tanrı'mn, bütün insanları birbirlerini sevmeleri için yarattığını, bu barışı ve sevgiyi sağlamak için öncelikle içteki nifakı öldürmenin gerektiğini vurguladı. Sözlerini "Her birimiz hepimizin, hepimiz birbirimizin olalım!" diyerek tamamladı.

Basın adına kürsüye çıkan Fahreddin Hayri Bey, "Müslüman kardeşler!" diye başladığı konuşmasında, yer yer şiirler okudu.

Halide Edip'in "Kardeşlerim, evlatlarım!" diyerek başladığı uzun ve irticali konuşmasında tema "milletler dostumuz, hükümetler düşmanımız"dı. Halide Edip, meydandaki kitleye, insanlık ve adalet ilkelerine bağlı kalmak, koşullar ne olursa olsun hiçbir kuvvete boyun eğmemek için, gök gürültüsünü andıran bir uğultu halinde yemin ettirdi. Bir genç, "Milletim, milletim, zavallı milletim!" diye bağırdıktan sonra düşüp bayıldı.

Selim Sim (Tarcan), vatanın bir parçasının kopartılmaya çalışılmasının haksızlığını, Türklerin hiçbir zaman Avrupa için bir tehdit öğesi oluşturmadığım açıkladı. Son konuşmacı Dr. Sabit Bey, Türklerin mazlum fakat kimsesiz olmadıklarını vurguladı.

Bundan sonra "Vatandaşlar" diye başlayan bir deklarasyon okundu. Bunda, İstanbul'un Türk ve Müslüman halkı olarak işgal edilen yerlerin tahliyesi için can vermeye hazır olunduğu, herkesin yüreğinde vatan kaygısından başka bir kaygının bulunmadığı, padişahın başkanlığında bir "şûra-yı fevkalade"nin toplanması gerektiği, İstanbul dışındaki vatandaşların ve yabancı kamuoyunun basm aracılığı ile sürekli bilgilendirileceği ilan edildi. Meydan, "Yaşasın millet-i İslamiye" haykırışlarıyla çınlatıldıktan sonra, Anadolu'dan gelen yeşil sarıklı bir hoca kürsüye çıkıp Halide Edip'in ellerine sarıldı, ağladı. Yüksek sesle Türkçe dua etti.

Miting dağılırken padişah VI. Mehmed'in de (Vahideddin) geldiği söylentisi yayıldı. Bu haber, herkesi heyecanlandırdı ve insan selleri, padişahı görmek için Divanyolu'na doğru akmaya başladı. Oysa, padişah sanılan kişi, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ydı. Arabasıyla geçerken bir kısım halk kendisini padişaha benzetip arabasından indirmişler, önlerinde yürütmeye başlamışlardı.

1. Sultanahmet Mitingi İstanbul'da çok etkili oldu. Galata ve Beyoğlu semtlerinde oturan gayrimüslimler, "Türkler geliyor!" diye birbirlerini korkuttular ve paniğe kapıldılar. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri yeni tutuklatmalara giriştiler ve Bekirağa Bölüğü'nde(->) tutuklu olan aydınları Malta'ya sürgüne gönderdiler. Meclis-i Mebusan'm kapatılacağı söylentisi yayıldı.

30 Mayıs 1919 Cuma günkü 2. Sultanahmet Mitingi'nde talebeler "Hak isteriz! iki milyon Türk, iki yüz bin Ruma feda edilmez!", "Hak ve adalet", "Osmanlı toprağı Yunanistan olamaz!" dövizleri ile meydana gelmişlerdi. Camide yapılan duadan sonra bir hoca kürsüye çıkıp halka tekbir getirtti.

İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Türk dünyasını ve Türklüğü tanıtan bir konuşma yaptı. Şükûfe Nihal (Başar) "Ey sevgili İstanbul, güzel vatanım!" diyerek vatan sevgisi temalı duygusal bir söylevde bulundu. Milaslı İsmail Hakkı Bey, Kuran'dan bir ayetin yorumunu yaptıktan sonra, insaniyet ve İslamiyet kavramlarını açıkladı. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) "Ey Anadolu, ey şehadet yuvası olan Anadolu! Seni bugün köle yapmak istiyorlar!" diye söze başladı.

Bu ikinci mitingde de Wilson prensiplerinin 12. maddesinin uygulanmasını, esir milletlere özgürlük ve istiklal verilirken Türklerin esir edilemeyeceğini açıklayan bir "mukarrerat" kabul ve ilan edildi. Ayrıca bir "miting beyannamesi" dağıtıldı.

10 Ekim 1919 Cuma günü ise hatipler, Rıza Nur'un belirttiğine göre "zamanın nezaketi sebebiyle açıkta toplanılamadığmdan Müslümanlann mukaddes penahı olan cami'de cuma namazından sonra konuşmalar yaptılar. Bu münasebetle, camilerin, Müslümanların toplanma yeri olduğu, bütün dertlerin ve sorunların burada ortaya dökülmesi gerektiği vurgulandı. Konuşmalar hünkâr mahfilinden yapıldı. Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Kara Vasıf ile Mehmed Emin (Yurdakul) o günkü konuşmacılardı. Hazırlanan muhtıra, Halide Edip (Adıvar), Rıza Nur ve Kemal Midhat tarafından İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine verildi. Bu muhtırada "Dersaadet ahalisinin bilumum fırkalar ve cemiyetler ile Darülfünun murahhaslarının, Yunanlılarca işgal edilen İzmir ve havalisinde yaptıkları zulümler açıklanarak kıştan önce işgalin kaldırılması ve yurdunu terk eden yoksul insanların evlerine, köylerine dönmelerinin sağlanması" talep ediliyordu.

Sonuncu Sultanahmet mitingi 13 Ocak 1920'de "İstanbul Türküdür ve Türk kalacaktır" ana teması işlenerek yapıldı. Rıza Nur, Muallimler Cemiyeti Reisi Nakiye Hanım (Elgün), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) o günkü konuşmacılardı. Trakya Paşaeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyeti Reisi Şükrü Bey'in Edirne'den gönderdiği telgrafın okunması heyecanı artırdı. Kabul edilen deklarasyon ile İstanbul'un salt İslam hilafetinin merkezi olmadığı, Türk tarihinin "abide-i yegânesi, Türk milletinin münferit merkez-i hayatı" olduğu vurgulandı. Kuşkusuz bu miting ve yayımlanan bildiri, İzmir'den sonra, İstanbul'un işgalinin de an meselesi olması olasılığına bir tepkiydi.

Bibi. H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı,* İst., 1985, s. 31 vd; K. Arıbumu, *MilliMücadelede İstanbul Mitingleri,* Ankara, 1951, s. 26-31. 37-68.

NECDET SAKAOĞLU

SULTANAHMET PARKI

İstanbul'un ilk Avrupa benzeri parkı. 1854' te Sultanahmet Meydam'nda kurulmuştur. Sonraları Yeni Millet Parkı denmiştir (bak. parklar).

Sedad Hakkı Eldem'in *İstanbul Anıları* adlı yapıtmdaki tarihi fotoğraf, bize bu park hakkında bazı bilgiler vermektedir. Sultan Ahmed Külliyesi ile Ayasofya arasında kalan bugünkü park ve gezinti alanı, o tarihlerde iki katlı, kiremit damlı çok sayıda ahşap evin oluşturduğu bir mahalledir. Alman Çeşmesinin(->) bulunduğu yer ise toprak zeminli bir alandır.

Yeni Millet Parkı, üçgen biçiminde olup parkın bir kenarı Divanyolu'na(-0 yakın ve paralel uzanmakta, köşesi de Firuz Ağa Camii'nin(-0 duvarına dayanmaktadır. Park büyükçe bir köşk bahçesi görünümünde olup ortasında çatısı kiremit örtülü, verandalı, tek katlı bir kafe inşa edilmiştir. Parkın uygun yerlerine demir çubuklu pergolalar yerleştirilmiştir. Parkın çevresi ahşap malzeme ile çevrelenmiş; iç tarafına da ligustrum ve yalancı akasya ağaçları dikilmiştir.

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898' de yaptığı ikinci ziyaretin anısına yapılan çeşme için çalışmalara 1899 yaz aylarında başlanmış; önce Hippodrom alanının ve dikilitaşların çevresi düzerdenmiş, ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır. Bugün Atmeydanf mn çevresindeki yollarda bulunan yaşlı atkestaneleri o günlerden kalmıştır. Daha sonra Sultanahmet Parkı haline gelecek olan alan düzenlenmesinin tarihi o günlere gider.

1939'da, kıt imkânlarla Ayasofya'nın önü ve yakın çevresi park olarak tanzim edilmiştir. Bugünkü havuz o günlerden kalmadır, ancak üç defa elden geçirilmiş ve büyütülmüştür. 1963-1965 arasında, zamanın belediye başkam Haşim İşcan'm girişimleri ile, Atmeydam'nı koruma altına al-

Sultan Ahmed Camii'nin minaresinden Sultanahmet Parkı'nın görünümü.
Bünyad Dinç

mak üzere çakılmış, insan boyundaki siyah demir parmaklıklar ve borular söktürülerek çirkinlikten kurtarılmış olan alan çiçek tarhları ve süs çalıları ile yeşillendirilmiştir. 1980'li yılların başmda, Sultan Ahmed Külliyesi ile Ayasofya arasındaki 13.000 m^2'lik alan yeniden tanzim edilmiştir.

Sultanahmet Parkı yakından incelendiğinde, birbirine yakın dört ayrı parktan oluştuğu görülür. Birincisi, ortasında havuzu bulunan, Japon süs elmaları ve kirazları ile erguvan ve oyaağaçları, konik porsuk ve konik mazı ağaçlarının süslediği park. İkinci park ise içinde Alman Çeşmesi ile dikilitaşların yer aldığı eski Hippodrom alanıdır. Bu parkta çim alanı hâkim durumdadır; yer yer çiçek tarhları ile fazla boylanmayan çalılar, parkın bütünlüğünü bozmamıştır. Alman Çeşmesi yakınındaki salkımsöğüt parka güzellik kazandırmıştır. Üçüncü park biraz küçük olmakla beraber, yaz aylarında ziyaretçisi fazladır; Sultan Ahmed Külliyesi'ne yakındır, büyük bir bölümüne, ses ve ışık gösterilerini izleyenlerin oturması için arkalıksız banklar yerleştirilmiş; bodur ardıç ve porsuk ağaçları ile ağaçlandırılmıştır. Dördüncü park ise, Adliye Sarayı ile Firuz Ağa Camii arasındadır; parkın ortasında Bizans döneminden kalma bir saraym temel kalıntıları bulunmaktadır; köşesine mermer kaplama, kaskatlı bir çeşme inşa edilmiştir.

Bibi. İstanbul Belediyesi, *Cumhuriyet Devrinde İstanbul,* İst., 1949; Eldem, *İstanbul Antları.*

FAİK YALTIRIK

SULTANBEYLİ İLÇESİ

İstanbul İli'nin doğu yarısında yer alır. En yeni ilçelerden biridir. Sultanbeyli İlçesi batı, kuzey ve doğuda Kartal, güneyde de Pendik ilçelerine komşudur. Denize kıyısı olmayan Sultanbeyli İlçesi'nin kapladığı alan yaklaşık 35 km^2'dir.

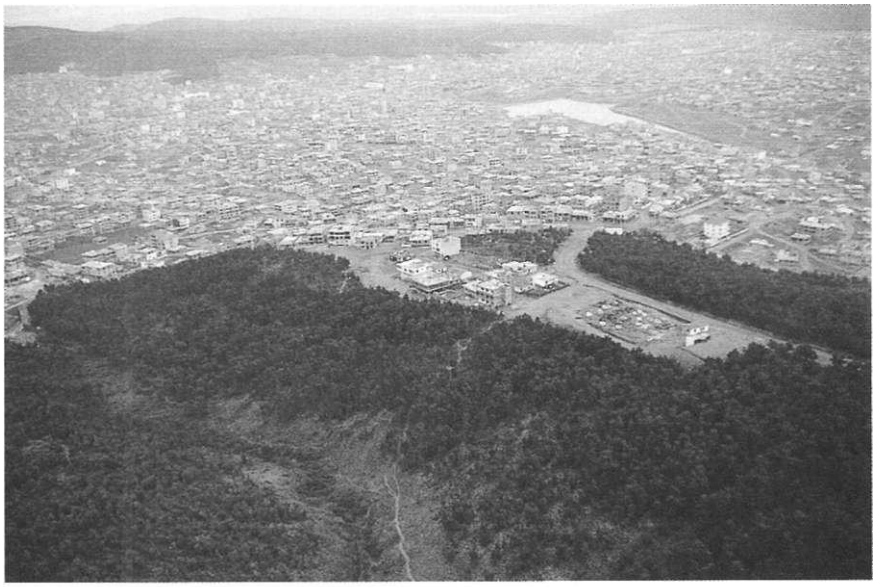
Kırsal yerleşmesi olmayan Sultanbeyli İlçesi 4 mahalleden meydana gelir. Bunlar Gazi, Fatih, Mehmed Akif ve Turgut Reis mahalleleridir.

Kocaeli Yarımadasının orta kesimindeki ilçe toprakları, dalgalı düzlüklerden oluşur. Bu düzlükler, günümüzde Ömerli Baraj Gölümün suları altında kalmış olan Kiva (Çayağzı) Deresi'ne doğru yönelen küçük akarsu vadileriyle parçalanmıştır.

Sultanbeyli'nin 1960'tan önceki durumuna ilişkin fazla bir bilgi yoktur. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) nüfus sayımlarıyla ilgili yayınlarında Sultanbeyli'nin adına ilk kez 1960'ta rastlanır. O zamanki adıyla "Sultanbeylik", Kartal İlçesi'nin Şamandıra Bucağıma bağlı 433 nüfuslu bir köydür. Eskiden tümüyle ormanlarla kaplı olan bir alandaki bu küçük köye 1955'e ait nüfus sayımı verilerinde rastlanmaz. Daha sonra dengeli bir gelişme göstermeyen Sultanbeyli'nin nüfusu 1985'te 5.000'i bile bulmamıştı. Ormanlık alan tahrip edilerek açılan alanda gelişen Sultanbeyli'nin büyük bir yerleşme merkezi haline gelmesi, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün yapımıyla ilişkilidir. İstanbul Boğazını bu köprüyle aşan Kınalı-Sakarya Otoyolu'nun yapımı, Sultanbeyli'nin inanılması güç bir gelişme göstermesine yol açmıştır. 1988'de açılan köprüye ulaşan otoyol Sultanbeyli'den geçer. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden İstanbul'a yönelen göçün önemli bir bölümü buraya kanalize olurken, kentin diğer kesimlerinde ortıranlardan da, Sultanbeyli'ye yerleşen hemşerilerine yakın olmak için buradan arsa satın almaya girişen ve buraya yerleşen eski göçmenlerin sayısı bir hayli fazladır.

Birkaç yıl içinde nüfusu 10.000'leri aşan Sultanbeyli'de belediye 1989'da kurulmuştur. 1990 sayımı sonuçlarına göre nüfusu 82.000'i aşan Sultanbeyli'de kilometrekareye 2.351 kişi düşüyordu. Bu tarihte ilçe nüfusunun yüzde 54'ü erkeklerden yüzde 46'sı da kadmlardan oluşuyordu. Anakent belediyesi sınırlan içine alınan Sultanbeyli'nin gelişimi 1990'dan sonra da bu kesimdeki ormanların tahrip edilmesi pahasına sürdü. Aşırı nüfus artışının yönetsel sorunlara yol açması Sultanbeyli'nin **1992**'de Kartal'dan ayrılarak ilçe yapılmasıyla sonuçlandı. Bu tarihte ilçenin Sultanbeyli Belediyesi sınırları içinde kalan yerleşme bölgesinin 21,5 krtf'lik ve ormanların da 13,5 km^2'lik bir alanı kapladığı hesaplanmıştır.

Hızlı ve plansız gelişme, Sultanbeyli'de yaşayan insanları çeşitli sorunlarla karşı karşıya getirmektedir. Bunlardan başlıcaları altyapı yoksunluğunun getirdiği sorunlardır. Kanalizasyon sistemine sahip olmayan Sultanbeyli'nin evsel atıklarının önemİi bir bölümü çevredeki dere vadileri yo-

Sultanbeyli'nin havadan görünümü.
Bünyamin Çelebi

Sultanbeyli İlçesi'nin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Nüfus*	*Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)*
1955		
1960	433	-
1965	499	3
1970	1.105	24,3
1975	1.804	12,6
1980	2.431	6,9
1985	3.741	10,7
1990	82.298	44

luyla kente su sağlamada önemli bir rolü olan Ömerli Baraj Gölü'ne ulaşmaktadır. 0-4 Otoyolu (TEM) ilçenin ortasından geçmekle birlikte ulaşım Sultanbeyli için sorun olmayı sürdürmektedir.

Günümüzde Sultanbeyli İlçesi nüfusunun 250.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Böylesine büyük bir nüfusa hizmet sağlayabilmek için mahalle sayısının 15'e çıkarılması doğrultusundaki çalışmalar sürdürülmektedir. Eski hızıyla olmasa da gelişimini sürdürmekte olan Sultanbeyli, İstanbul'un iskânsız, plansız yerleşme ve kaçak yapılaşmasının, en son tipik örneğidir. Ö-4 Otoyolu'ndan İzmit'e doğru gidilirken gişeleri geçtikten sonra SuİtanbeyIi'ye gelindiği, sıvasız yapı yığınlarından yansıyan tuğla renginin görülmesiyle anlaşılır.

ATİLLÂ AKSEL

SULTANİLER

II. Meşrutiyet döneminde açılan lise düzeyinde okullar. "Sultaniye", "mekâtib-i sultaniye" olarak da bilinir.

1868'de Mekteb-i Sultani'nin (bak. Galatasaray Lisesi) açılmasından sonra 1869' da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 42-50. maddeleri de mekâtib-i sultaniye adı altında İstanbul'da ve vilayet merkezi şehirlerde birer sultani açılmasını öngördüğü, bunlarm yapım, yönetim, program, kadro vb işlerini esaslara bağladığı halde, İstanbul'da ve taşrada II. Meşrutiyet'e değin yeni bir sultani açılmadı. Sadece Girit'te Mekteb-i Kebir adı ile öğretime başlayan bir okul, sultani programını uyguladı.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi (ilk nazırlığı 10 Ocak 1910-18 Şubat 1911, ikinci kez 1 Ocak 1912-21 Temmuz 1912) ilkin 1910'da "sultanilerin tanzim ve idarelerine ve tedrisatına müteallik" bir talimatname çıkardı. Bundan sonra da İstanbul'daki durumu uygun görülen idadiler(->) sultaniye dönüştürülürken taşrada da aynı yol izlendi. Fakat bu hazırlıksız girişim, dönemin İstanbul basımnca dikkatle izlendi ve çokça eleştirildi. Özellikle *Tanin* gazetesinde çıkan yazılarda, Osmanlı maarifinin genel sorunlarıyla birlikte yeni sultaniler de ele alındı. Eğitimdeki genel verimsizliğin ve yetersizliğin, "rüştiye öğrencilerine sınıf atlatılıp sultani yolunun açılması ile göz boyamanın" yanlış olduğu üzerinde duruldu. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Hüseyin Cahid (Yalçın), sultanilerin açılması, gerekliliği konularında yazılar kaleme aldılar. İ. Hakkı, idadilerin "hayat için yararlı ve genel kültür veren okullar" olmasına karşılık, sultanilere yetiştirileceklerin "millet ferdi" olmalarının bekleneceği; sultanilerin yüksekokul sayılamayacağı fakat yükseköğrenime adaylar yetiştirmek durumunda olduğu; bu okulların programlarında milli, felsefi, insani mefkurelerin aşılanmasının kaçınılmazlığı; bu okullara yönelecek gençlerin, memleketin "güzide sınıfi'm teşkil etmeleri gerektiği hususlarım vurguladı. Bir eleştiri de öngörülen yeni sultanilerin, bu nitelikleri taşımayıp birer darüleytam(->) gibi algılanmasına ve Maarif Nezareti'nin "çok okul açmak" siyasetine dönüktü.

Tüm bu olumsuz bakışlara karşın, İstanbul'daki başlıca erkek ve kız idadileri birkaç yıl içinde sultaniye dönüştürüldü. Bunlar için rüştiye(->) ve idadi (toplam 6 yıl) sınıfları üstüne 3 yıllık bir tip sultani ile, fen ve edebiyat şubeleri olan ve iptidaiden^) başlamak üzere toplam 12 yıllık öğretim veren başka bir tip sultaniler denendi. Şükrü Bey'in maarif nazırı olması (24 Ocak 1913-9 Aralık 1917) ile sultani uygulaması daha da yaygınlaştırıldı. Fakat İstanbul ve taşra sultanilerinde özellikle öğretmen kadrolarının, öğrenci mevcutlarının oluşturulmasında sıkıntılar çekildi. Bu durum, bazı okulların kapatılması, yeniden açılması, programların değiştirilmesi, öğrenim süresinin uzatılıp kısaltılması ile 1923'te I. Heyet-i İlmiye'de, sultanilerin liselere(->) dönüştürülmesine değin sürdü. İstanbul'daki sultanilerden bazıları lise, birkaçı da ortaokul (bir devreli lise) oldu.

Davutpaşa İdadisi 19H'de, Gelenbevi İdadisi 1912'de, Kabataş, İstanbul (Şemsülmaarif), Nişantaşı, Üsküdar idadileri 1913'te sultani adını alan okullardı. Kız okullarından İstanbul İnas İdadisi 1911'de açıldıktan 3 yıl sonra 1914'te Bezmiâlem Sultanisi adını aldı. 1921'de İstanbul Kız Sultanisi ve Bezmiâlem Sultanisi olarak iki okula ayrıldı. İlki, 1922'de şeyhülislamlık binasma taşmdı, ertesi yıl kapandı. 1923'te Bezmiâlem Sultanisi'ne İstanbul Kız Lisesi adı verildi. 1916'da Kandilli Âdile Sultan İnas Sultanisi açıldı. Bu okul 1924'te Kandilli Ortaokulu oldu. Erenköy Kız Lisesi'nin başlangıcını oluşturan Erenköy İnas Sultanisi de 1916'da açılmıştır. Ayrıca Selçuk Hatun ve Üsküdar İnas sanayi mekteplerine de aynı dönemde inas sanayi sultanileri denildi.

İstanbul sultanilerinin 1910'da kabul edilen ders cetvelinde ulûm-ı diniye, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, hendese, cebir, müsellesat, usul-i defteri, hendese-i resmiye, kozmoğrafya, hikmet-i tabiiye, mihanik, kimya, tarih-i tabii, ilm-i ahlak, ilm-i kavanin, ilm-i iktisat, tarih, coğrafya, felsefe ile seçmeli olarak resim, hat, jimnastik, tatbikat ve tecarib-i fenniye, Almanca, İngilizce vardı. İstanbul sultanileri için 1912'de, malumat-ı kanuniye, ulûm-ı ticariye, terbiye-i bedeniye derslerini de kapsayan ayrı bir program benimsendi. 1913, 1915, 1919 ve 1922de programlar dört kez daha değiştirildi. 1922'de sultanilere "yeni medrese" adı altında, erkek okulları için 22, kız okulları için (çocuk hıfzıssıhhası, iktisad-ı beyti, biçki ve dikiş, musikiyle birlikte) 27 ders öngörülmüştü.

Bibi. Ergin, *Maarif Tarihi,* IV, 1193-1204; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi,* I, İst., 1930, s. 59-62; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* Ankara, 1964. s. 47-48, 101-103; *Tanin,* 28 Teşrinievvel, 10 Teşrinisani, 15 Teşrinisani 1326; H. Âli Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim,* İst., 1938, s. 15-16. 152-167, 518, 634 vd.

NECDET SAKAOĞLU

SULTANİYE ÇAYIRI ÇEŞMESİ VE NAMAZGAHI

Beykoz İlçesi'nde, Beykoz-Paşabahçe arasında, Sultaniye'de, Paşabahçe Stadyumu'nun yanında yer alan parkın içinde bulunmaktadır.

Çeşme ve namazgahın bulunduğu Sultaniye Bahçesi, bir zamanlar I. Süleyman'ın (Kanuni) (hd 1520-1566) hanımlarından Hançerli Sultanin adı ile anılmaktaydı. İçinde küçük bir ada bulunan geniş fakat sığ bir bataklık halindeki körfez, Kanuni tarafından doldurtulup, sahildeki düzlük ile birleştirilerek oluşturulmuştur.

Eski kaynaklarda Sultaniye Bahçesi'nde 16. yy'm ikinci yarısında yapılmış olan bir kasırdan söz edilmektedir. Bu köşkün sütunlar üzerinde denizin içinde kurulduğu, içinin ve dışının çiniler ile bezeli olduğundan söz eden bu kaynaklardan, duvarlarının da yer yer mermer ve somaki plakalar ile kaplı olduğu öğrenilmektedir. 19. yy'ın sonlarına ancak yıkıntı halinde gelebilmiş olan bu yapıdan bugün hiçbir iz kalmamıştır.

Sultaniye Çeşmesi Pir Mustafa Paşazade Mehmed Bey tarafından mermerden inşa ettirilmiştir. Çeşme bugün asıl yerinde bulunmamaktadır. 19601ı yıllarda çayırın zemininin yükseltilmesi sebebiyle çeşme toprak seviyesinden oldukça aşağıda kalınca yaklaşık 25 m ileriye taşınmıştır.

Sultaniye Çeşmesi iki yüzü dar, iki yüzü ise geniş olmak üzere dört cepheli bir meydan çeşmesidir. Bu yüzlerden üç tanesi çeşme olarak düzenlenmiştir. Bunların her birinde birer lüle olup, suyu son zamanlarda kesilmiştir. Cephelerin hepsi kademeli kaim silmeler ile çevrilidir. Geniş olan cephenin üst kısmında, 1177/1765 tarihini taşıyan üç satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabenin şairi Rumeli kadılarından, 1200/1785'te ölen Feyzi Efendidir. Beyitler altı tane kartuş içine alınmıştır. İ. H. Tanışık'm bahsettiği 1317/1899 tarihli ihya kitabesi bugün yerinde yoktur. Tanışık'tan öğrendiğimize göre çeşme Hasodabaşı Halil Ağa vakfı tarafından tamir ettirilmiştir.

Çeşmenin geniş yüzünde kademeli kırık yuvarlak kemerli bir aynataşı vardır. Bu cephede yer alan mermer teknenin ön kısmı kırılmıştır. İki yan cephesi oldukça dardır. Bu cephelerin üst kısmında, yanları

sivriltilmiş, oval formlu küçük yazı panoları, bunların alt kısımlarında ise birer ters lale motifi yer almaktadır. Bu dar cephelerdeki aynalar ince uzun formlu, sığ nişler halindedir. Bu nişler üst kısmında kademeli yuvarlak kırık kemerlerle son bulmaktadır. Bunların aynataşları yoktur ve teknleri sağlamdır. Çeşmenin üzeri düz bir çatı ile örtülüdür.

Daha önceleri, çeşme eski yerinde iken sağ tarafını erkeklerin, sol tarafını ise kadınların kullandığı bir namazgah bulunuyordu. Namazgahın, bugün sadece sağ tarafta bulunan kıble taşı görülebilmektedir. Kadınlar tarafında bulunan taş, yolun seviyesi yükseltilirken kaybolmuştur. Bugün görülebilen kıble taşı üzerinde sade bir süsleme bulunmaktadır. Burada lale motifi üzerinde üç boğumlu bir vazodan çıkan sarmal görülmektedir. Bunun üzerinde dikdörtgen şekilli bir çerçeve içine alınmış yazı panosu bulunmakta olup bu pano yarım bir çiçek motifi ile taçlandırılmıştır.

Sultaniye Çayırı'ndaki çeşme ve namazgah, İstanbul'da çok az sayıda kalmış olan çeşme-namazgâh ikilisinin ender örneklerinden birini teşkil etmesi yönünden önemlidir.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, İst., (1969), s. 163-164; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi,* 272; İnciciyan, *İstanbul,* 127; P. A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul,* ist., 1993, s. 89; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673),* II, Ankara, 1987, s. 88-89; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 366-367; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 554-555; 1. Parmaksızoğlu, "Namazgah", *TA,* XXV (1977), s. 94-95.

TÜLAY AKIN

SULTANSELIM
bak. YAVUZSELİM

si ITAN/ADI; MEHMED BEY TÜRBESI

Fatih ilçesinde, Şehzadebaşı'nda, Şehzade Camii haziresinde, caminin mihrap ekseni üzerinde, avlunun Dede Efendi Caddesine bakan kenarındadır.

997/1588-89'a tarihlenen türbede I. Süleyman'ın (Kanuni) oğlu Şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah Sultanin Ferhad Paşadan olan kızı Fatma Hanım Sultanla eşi Şehrizor Beylerbeyi Mustafa Paşazade Mehmed Bey yatmaktadır. Mehmed Bey 994/1585-86'da, Fatma Hanım Sultan ise 996/1587-88'de vefat etmiştir.

"Fatma Hanım Sultan, Fatma Sultan Türbesi" adlarıyla da tanınan yapı, eski Iran mimarisindeki "ateşgede'lerden kaynaklanan, Bizans'ın yanında İslam mimarisinde de görülen "baldaken" tasarımını sergileyen açık türbelerdendir. Küçük ölçülü türbenin kare planlı tabanının köşelerinde yukarı doğru hafifçe daralan dört sütun bulunur. Bu sütunları birleştiren sivri kemerlerin üzerindeki sekizgen kasnağa oturan bir kubbe vardır. Türbenin etrafı, haziredeki diğer mezarlarla karışmasın diye uçları mızrak gibi sonuçlanan düz madeni korkuluklarla çevrelenmiş olup, doğuya bakan cephesindeki basık kemerli mermer kapıdan içeri girilmektedir. Silmelerle hareketlendirilen kapının köşelikleri rumî dolgulu olup üzerinde iki parçalı kartuşun içine yazılmış "kelime-i şahadet" görülmektedir. Bunun üzerinde tek sıra mukarnas dizisi yer almakta ve kapı, içi rumî, lotus ve palmet dolgulu üçgen şeklinde bir alınlıkla sonuçlanmaktadır. Kapının türbe tarafına bakan iç cephesi ise daha sade bir görünüme sahip olup yine basık kemerin üzerinde bir kartuş içinde ayet kitabesinin yer aldığı görülmektedir.

Türk üçgenli başlığa sahip mermer sütunlar, silmelerle hareketlendirilmiş sivri kemerleri taşımaktadır. Bu silmelerin arasında ince, dilimli bir bordur dolanmakta, kemerlerin kilit taşmda ufak bir rozet, düzgün mermer kaplı köşeliklerde ise irice birer rozet bulunmaktadır. Sıvalı sekizgen kasnağa oturan kubbenin altındaki iki lahitten sağ taraftaki, daha büyük olan Fatma Hanım Sultan'a, soldaki Mehmed Bey'e aittir. Zaman içinde tahrip olan bu lahitlerin bezemeleri birbirlerine çok benzemekte, sadece soldakinin uzun kenarının dış yüzünde ortada bir hançer görülmektedir. Fatma Hanım Sultanin lahtinin başucu taşı, diğerinin ise ayakucu taşı kırıktır. Dikdörtgen prizma şeklindeki lahitler rozet ve bunların arasmdaki vazodan çıkan lale, karanfil, sümbül gibi natüralist çiçek dalları ile bezenmiştir. Lahitlerin kenarlarında lotus-palmet dizisinden bir bordur dolanmaktadır.

Bibi. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty,* Oxford, 1956; T. Uzel, "Şehzade Camii Türbeleri", (istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış lisans tezi), 1961; G. Oransay, *Osmanlı Devletinde Kim Kimdi,* I. Ankara 1969, s. 168; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 140; Önkal, *Hanedan Türbeleri,* 171-174.

BELGİN DEMİRSAR

SULU MANASTıR
bak. KEVORK (SURP) KİLİSESİ

SULUKULE

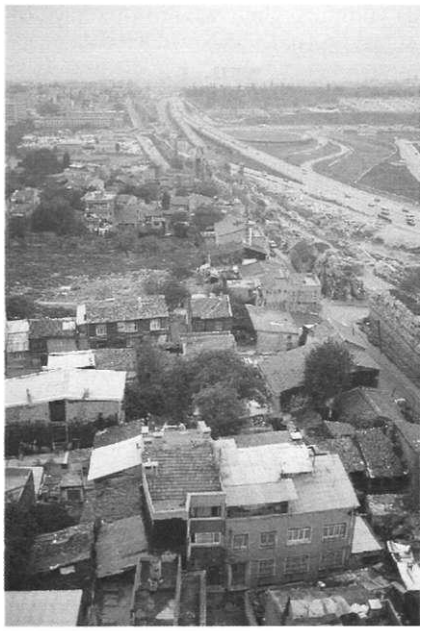
İstanbul'un sur dibi semtlerinden Topkapı ve Fatih-Karagümrük Nahiyesi'nin Neslişah Mahallesi arasında yer alan; Topkapı-Edirnekapı arasındaki surların hemen önünde Sulukule Caddesi diye bilinen yolun kenarında, 1960'ların başmda tamamen yıkılıp tahliye edilen (bugün yıkıntı alanı) mahalle. Şehrin hayatında kendi rengiyle ün yaptığından, sakinleri başka mahallelere yerleşse de Sulukule ve Sulukuleli halen yaşayan adlardır. Sulukule'nin kendinden çok sakinlerinden söz etmek kaçınılmazdır. Bugün istanbullular arasında Neslişah Mahallesi'ne yanlış olarak Sulukule denmektedir.

Sulukule ve caddesi aynı isimli sur kapısıyla da bilinir. Nakillere göre, Fatih'in şehre girdiği Altın Kapı bu semttedir. Sulukule Caddesi aslında Vatan Caddesi'nin güney ve kuzeyinde yer alan sur boyu ve sur dibi bir caddedir. Edirnekapiya doğru aynı cadde Kaleboyu Caddesi adıyla devam eder. Kaleboyu Caddesi üzerinde yer alan, Ahmed Galib Paşa hayratından bir çeşme, bu mahalle fukarası için, **10** Muharrem **1306/16** Eylül 1888'de yaptırılmıştır. Çeşmenin "saye-i Abdülhamid han-ı sanide su nazırı el-Hac Ahmed Galib Paşa'nm fıkara-i ahalinin ihtiyacına mahsus olmak ve sakalara müsaade olunmamak üzere fisebhîlullah inşa ettirildiğini" anlatan kitabesinden, mahalle sakinlerinin geçen asırda sakalarla su için sıra kavgası verecek kadar fakir oldukları anlaşılıyor. Semtte, bugün de aynı çeşme kulanılmaktadır, zira sur dibi bazı izbeler İstanbul'un gecekondu ortalamasının altında bir malzemeyle yapılan derme çatma, akarsuyu olmayan barınaklardır.

Niyaz-i Mısrî Sokağı'nm köşesini geçip güneye doğru yürüdükçe "Sivaslı Nazmiye'nin Yeri", "Erdoğan'ın Yeri" gibi eğlence evleri görülür. Bunların sahipleri çalgıcı ve çengi temin ederler. Çınarlıbostan, Zuhuri sokakları ve Neslişah Çıkmazı gibi sokakların halkı, genellikle bu eğlence işiyle uğraşan, muhtemelen yıkılan eski Sulukule evlerinin sakinleridir. Fakat eski Sulukule'nin ahşap, fakir ama rengârenk evleri burada görülmez.

Eski Sulukule evlerinin yıkıntıları ve sur kovuklarında, bir ara kaçak at ve merkep kesimi de yapılırdı. Son yıllarda basının eleştirileri ve zabıtanın izlemesiyle bu önlenmiş, daha doğrusu kesimciler başka bir semt-i meçhule kaymıştır.

Neslişah Camii civarında Kuruçmar, Sarmaşık, Küçükçeşme ve Çalı sokaklarında oturan ahali (yani, Neslişah Mahallesinin ikinci grubu ise) birinci gruptan tamamen farklı olup tesettürlüdür ve Fatih semtinde görülen yeni dini yaşam tarzını sürdürür. Bunlar eğlence sektörüne hizmet eden birinci grupla devamlı çekişme içindedirler. Yan yana sokaklarda yaşayan iki ayrı âlem açık bir şekilde göze çarpar. Bi-

Sulukule'den bir görünüm.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

rinci grubun kullandığı İstanbul'un otantik şivelerinden (ağız) olan şiveye ikinci grupta rastlanmaz. Birinci grupta nüfus kâğıdı bile olmadığı için okula gidemeyen çocuklar ikinci grupta görülmez, ikinci grup, mahallenin -yanlış olarak- Sulukule diye adlandırılmasından şikâyetçidir.

Sulukule sakinleri İstanbul'un Ayvansaray Lonca Mahallesi'nden sonra ikinci yerleşik Çingene grubuydu. Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler* adlı eserinde, "Romanyol" denen Çingene dilini yerleşik semtlerdekilerin pek bilmediğini yazar. Ancak özgün bir argoda bu deyimlere rastlanır. Çingeneler üzerinde geçen asırda bir araştırması olan Aleksandros Paspatis de yerleşik Çingenelerin bu arada Sulukule'nin artık Romanyol denen dili unuttuğunu bildirir. Yerleşik Sulukule halkı, geçen asırlarda da çalgıcı ve çengi olarak oyun kollarında yer almadan (bu gibi oyun kollarını Ayvansaray sakinleri oluştururmuş), aynı bugünkü gibi talep üzerine kiralanırlardı. İstanbul'da en becerikli sayılan ve aranan, müsrifçe yaşayan Çingeneler, Ayvansaray Lonca Mahallesi'ndendi. Sulukule sakinleri geçen asırda onlara göre daha fakir bir hayat sürerlerdi. Gene geçen asırda, hattâ bu asrın ortalarına kadar İstanbul'da Rum-Ortodoks inançta Çingeneler de vardı. Fakat Sulukule tıpkı Ayvansaray Lonca Mahallesi gibi Müslüman Çingenelerin yaşadığı bir mahalleydi.

Osmanlı İmparatoıuğu'ndaki Çingeneler için bir etüt yapan A. Paspatis daha çok sözlük, gramer ve âdetlere değindiği çalışmasında Sulukule'den özel olarak bahsetmez. Hattâ bu semtten sadece Blahernai civarında Çınar Çeşme diye söz eder. Güya o zaman Kasımpaşa-İstanbul ve Üsküdar'da toplam 140 Çingene ailesi yaşıyormuş. Bu rakam pek az görünmektedir. Ancak Tanzimat dönemiyle başlayan nüfus kaydı, nüfus kâğıdı verme işlemi Çingenelere uygulanmadığından kesin bir nüfus tahmininde bulunulamaz.

Bibi. *İstanbul Şehir Rehberi 1934;* R. E. Koçu, "Ayvansarayî", "Çingeneler", *İSTA,* III-VII; O. C. Kaygılı, *Çingeneler,* Ankara, 1972; Alexandre G. Paspati, *Etüde sur les Tchinghianés ouBohémiens del'empireOttoman,* İst, 1870.

İLBER ORTAYLI

SULUKULE KAPISI

bak. SURLAR

SUMMER PALACE

Tarabya'mn, 19. yy'da Batılı yaşamın en önemli merkezlerinden biri olmaya uygunluğu, bu bölgede bulunan elçiliklerin de etkisiyle, Boğaziçi'nin ilk büyük otellerinin burada yapılmasına neden olmuştur.

Bugün yerinde olmayan ve 19. yy'ın sonlarında yapıldığı tahmin edilen Summer Palace hakkında çok fazla bilgi yoktur. Bulunduğu yer ve bahçesi halen Sümer Korusu adıyla anılmaktadır. Alman Elçiliği binasından koya doğru, kıyı çizgisine paralel olarak yer alan yapının beş katlı ve oldukça görkemli olduğunu biliyoruz. Ancak, çevredeki daha küçük yapılardan farklı olarak, koruluğun içine kadar

20. yy'ın başından bir kartpostalda Summer Palace. *Cengiz Kahraman arşivi*

uzanmış olmasına rağmen, çevreye uyumlu bir yapı olmuştur. Ağır ve heybetli görünümüne, cephe ayrıntıları ve bahçe giriş kapılarına dek yapı, klasik üslubun sade bir temsilcisidir. *Moniteur Oriental* gazetesinin 15 Temmuz 1889'da verdiği habere göre, Summer Palace, 14 Temmuz gecesi ışıklandırılmış ve bu haliyle hayranlık uyandırmıştır.

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), Summer Palace'm büyük şölen salonları, İstanbul'un ilk plajlarından olan plajı ve tenis kortlarıyla farklı bir yaşama sahne olduğu bilinmektedir. Bina 1918-1920 arasında yangm geçirmiş, daha soma, 1950'de yıkılmıştır.

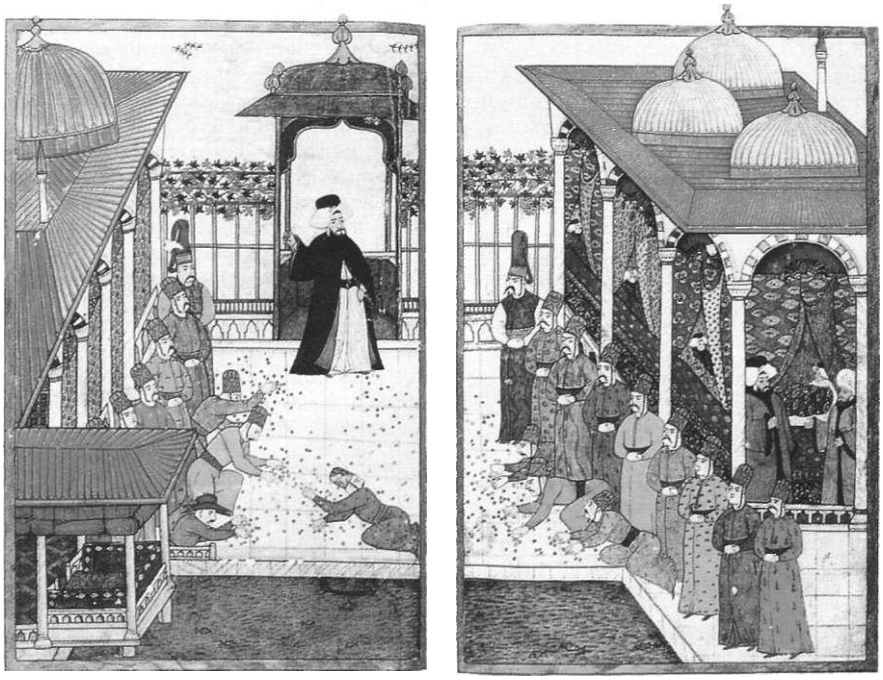
Bibi. A. İ. Maro, "Tarih İçinde Tarabya'mn Gelişimi", (İstanbul Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1987; *Moniteur Oriental,* 30 Ağustos 1893, 15 Temmuz 1899.

PELİN AYKUT

SUR-I HÜMAYUN

Padişahların erkek çocuklarının sünnetleri, kızlarının, kız kardeşlerinin, yeğenlerinin evlendirilmeleri sırasında yapılan düğünlere verilen ad. Sünnet düğünü için yapılanma sur-i hitan, evlendirme düğünü için yapılanma ise sur-ı cihaz denilir.

Özellikle sünnet düğünü için çok görkemli ve uzun süreli şenlikler yapılırdı. Ancak sur-i hümayunların yalnız bu iki vesile için yapıldığını söylemek yanlış olur. Bir zaferin kazanılması, bir kalenin düşmandan ele geçirilmesi, sultanın cülusu ya da cülus yıldönümü, şehzadelerin okumaya başlaması (bed-i besmele), saraydaki doğumlar (velâdet-i hümayun) için de düzenlenirdi. Kimi kez iki vesile birleşiyordu. Mevlit gibi bir dinsel vesile ile yukarıda sayılan olaylardan biri, kimi kez de sözgelimi iki düğün bir araya geliyordu. Şenlik-

SumameA Vehbî'den Levnî'nin bir minyatüründe şehzadelerin sünnet düğünü, III. Ahmed yere altın saçıyor (solda) ve Bağdat Köşkü revakları arasmda yatan şehzadeler. *TETTV Arşivi*

İSTANBUL'DAKİ ÖNEMLİ SUR-I HÜMAYUNLAR

1490 II. Bayezid'in torununun sünneti ve iki kızının düğünü.
1524 I. Süleyman'ın kız kardeşi ile Sadrazam ibrahim Paşa'nın düğünü (8 gün).
1530 I. Süleyman'ın dört oğlunun sünnet düğünü (3 hafta).
1539 I. Süleyman'ın iki oğlunun sünnet düğünü ve kızı Mihrimah'ın Rüstem Paşa ile düğünü (2 hafta).
1562 I. Süleyman'm üç torununun düğünü.
1582 III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü (50 günü aşkın).
1586 III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'm Kanijeli İbrahim Paşa ile düğünü.
1593-1594 III. Murad'ın kızının Kaptan-ı Derya Halil Paşa ile nişanı ve düğünü.
1612 I. Ahmed'in büyük kız kardeşinin Kaptan Paşa İle düğünü.
1646 Sultan İbrahim'in kızı Fatma Sultan'm Kaptan-ı Derya Fazlı Paşa ile düğünü.
1695 **rv.** Mehmed'in kızı Fatma Sultan'm Silistre Valisi Tırnakçı Mehmed Paşa ile düğünü; II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan'm doğumu.
1708 II. Mustafa'mn iki kızının düğünü.
1709 III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'm Silahdar Ali Paşa ile düğünü (25 gün).
1710 II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'm Kara Mustafa Paşa ile düğünü.
1720 III. Ahmed'in dört oğlunun sünnet düğünü, kızlarının ve yeğenlerinin düğünü (15 gün).
1724 III. Ahmed'in üç kızının düğünü.
1740 II. Mustafa'nm kızının düğünü.
1834 II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'm Tophane Müşiri Halil Paşa ile düğünü.
1836 II. Mahmud'un kızının düğünü ve iki şehzadenin sünnet düğünü.
1840 II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan'm Rodosizade Ahmed Fethi Paşa ile düğünü (1 hafta).
1845 II. Mahmud'un kızı Âdile Sultanın Vezirazam Mehmed Ali Paşa ile düğünü (1 hafta).
1847 Şehzade Murad ve Abdülhamid'in sünnet düğünü (12 gün).
1854 Âbdüimecid'in kızı Fatma Sultanın Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa ile düğünü.
1856 Şehzadeler Mehmed Reşad, Kemaleddin, Burhaneddin ve Nureddin'in sünnet düğünü (12 gün).
1858 Âbdüimecid'in kızlarından Cemile Sultan'm Fethi Ahmed Paşa'nın oğlu Mahmud Celaleddin Paşa, Münire Sultan'm da eski Mısır valisi Abbas Paşa'nın oğlu İlhami Paşa ile düğünü (15 gün).
1870 Dört şehzadenin sünnet düğünü.

METİN AND

lerin süresi üç gün üç geceden az olmazdı, kimi ise iki hafta sürüyordu. 1582'de III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in (III) sünnet düğünü 50 günü aşkın sürmüştür. Burada geceler de gündüz programına ekleniyordu. Gecelerde şehrayin denilen kandillerle, meşalelerle, havai fişeklerle donanma geceleri düzenleniyordu. Sarayla ilgili olmakla birlikte bu şenliklere ayrım gözetmeksizin bütün halk katılıyordu. İmparatorluğun çeşitli yörelerinden gelmiş sanatçılar ve hüner sahipleri bu şenlikte gösterimler veriyorlardı. Şiir ve tasvir sanatları, mimarlık, dekor ve süsleme sanatları, üç boyudu tasvir sanatları, ışık sanatları, dramatik savaş gösterimleri, sirk sanaüarı, gözbağcılık sanatı, musiki dans ve sözsüz dramatik sanatlar, sözlü dramatik gösterim sanatları, spor gösterileri, nahıl alayı, şeker bahçeleri, geçit alayları, esnaf alayları gibi tüm sanatlar ve zanaatlar bir araya geliyordu.

İstanbul'daki sur-ı hümayunlar daha çok Atmeydanf nda(-0 yapılıyordu, daha sonraki yüzyıllarda Haliç'te, Kasımpaşa'da, Okmeydanı'nda(->), Doîmabahçe sırtlarında, Haydarpaşa Çayırı'nda ve Boğaziçi'nde de düzenlenmiştir. Sur-ı hümayunlardaki vesilelerin arkasında başka amaçlar da vardı. Şenliklerle günlük yaşamın sıkıcılığı, tekdüzeliği askıya almıyor ve ruhsal bir gevşeme oluyordu. Her türlü taşkınlığa göz yumuluyordu. Bireylerin toplum içinde kaynaşmaları sağlanıyordu. Şenlikler din eğitimine yaradığı gibi, Müslümanlara dinlerinin tüm dinlerden üstün olduğu bilincini aşılıyordu. Aynca imparatorluğun gücü hem halka hem de dış ülkelerin temsilcilerine gösteriliyordu. Sanatlarda, teknolojide varılan düzeyin propagandası yapılıyordu. Şenlikler ekonomiye canlılık getiriyor, herkese bir iş alanı sağlıyor, alım satımı geliştiriyordu. Sur-ı hümayunların incelenmesi bu çağlarm toplumsal yaşamının, kültürünün, sanatlarının ve teknolojisinin anlaşılması bakımından son derece önemlidir.

Bibi. And, *Şenlikler;* M. And, *Kırk Gün Kırk Gece,* İst., 1959; ay, "Le Commonwealth' des arts turcs: Les Fêtes Ottomanes", *Der Islam,* 59/2 (1982), s. 285-297; ay, *Culture, Performance and Communication in Turkey, Tokyo,* 1987, s. 131-157.

METİN AND

SURI SULTANİ

IL Mehmed, İstanbul'da önce Eski Sa**ray'dan)** ikamet etti, daha sonra da şehrin birinci tepesi üzerinde, merkezden uzak, sakin ve savunması kolay Topkapı Sarayı'm inşa ettirdi. Birinci tepe şehrin ilk yerleşim yeri olup Akropol Tepesi'dir. Saray bu tepenin düzlüğünde, Marmara'ya doğru üçgen şeklinde uzayan Sarayburnu Yanmadasinda kurulmuştu. Yarımadanın etrafı Marmara sahil suru ile çevriliydi. Yeni Saray'ın inşaatı sırasında deniz surları karadan bir surla birleştirilerek Sur-ı Sultani oluştu. Sur-ı Sultani bazen, sadece deniz surlarının iki ucunu karadan birleştiren Osmanlı duvarı (sadece kara suru) için kullanılan bir tabir olmuş, bazen de sarayın etrafını çeviren Marmara sahil surlarını da içine alan tüm surları kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Marmara sahil surlarının ilk devri Bizantion'a(-0 aittir. Sur-ı Sultani ile ilişkisi bakımından bu ilk suru incelemek gerekir. Bizantion, Akropol Tepesi, Ayasofya Meydanı ve Akropol'ün yamacını içine alıyordu. Bizantionlu Dionisios ilk Bizantion'un çevresinin 5'i kara tarafında olmak üzere 35 Stadion ölçüsünde, 27 kuleli bir surla çevrili olduğunu bildirir. Çok iri taş bloklarının harçsız olarak, alıştırma yöntemiyle üst üste konmasıyla yapılan bu surların kalıntılarına yer yer rastlanmıştır. Sarayın bugünkü Gülhane Parkı'na giriş kapısı olan Soğukçeşme Kapısı'nm karşısındaki, bugün mevcut olmayan bir konağın altında, Aya İrini Kilisesi'nin(->) doğu tarafında "L" şekli göstererek Ayasofya'nın altına doğru uzanan sarnıcın içinde bulunur. Sarayın Bâb-ı Hümayun'dan aşağıya inen sur duvarı sarnıcı ikiye böler ve temelleri ilk sura aittir. Gene Demirkapı'nm güneyi ile demiryolu arasında bulunan bir sarnıç içinde erken sura ait kalıntılar tespit edilmiştir. Sirkeciden başlayan Rumeli demiryolu inşaatı sırasında (1872), A. G. Paspatis'in(->) tespit ettiği 10 ayak uzunluk, 2,5 ayak genişlik ve 1,5 ayak kalınlıktaki taşlardan oluşan kiklopik duvar kalıntıları bu ilk sura aitti. Son olarak 1982'de Devlet Su İşleri'nin, Ömerli su isale hattını geçirmek için bölgede yaptığı hafriyat sırasında Sirkeci yönünde Ahırkapf dan hemen önce, sahil surunun delindiği yerde, aynı büyüklükteki sur taşlarına rastlanmış ve fotoğrafla tespiti yapılmıştır.

II. Mehmed (Fatih) (hd 1451-1481) şehri güvence altına almak için önce kuşatma sırasında hasar gören surları ele almıştı. Özellikle denizden gelecek tehlikelere karşı Marmara sahil surları üzerinde hemen onarım ve yenileme çalışmalarını başlattı. Fatih dönemine ait tarihsiz bir ariza (dilekçe), sultana şehrin ilk kadısı Hızır Bey Çelebi(-«) mühürüyle sunulmuş olup bu onarımla ilgili olduğu sanılır. Belgede Marmara sahil surunun Sirkeci'deki Yalı Köşkü Kapısı'ndan, Top Kapısı'na kadar olan kısmının nasıl onarıldığı ölçüler verilerek tafsilatlı bir şekilde anlatılır. İfadeden bazı yerlerin temelinden yenilendiği, bazılarının kısmen onarıldığı, acemioğlanlar ağası ile ulufeciler subaşısınm da yardımlarından bahsedilir.

Fatih'in çağdaşı Tursun Beğ(-0, Topkapı Sarayı'nın inşa edilmesinden sonra etrafının yuvarlak ve üçgen kuleler ve ka-

pılarla donatılmış bir surla çevrildiğini söyler. Sarayın giriş kapısı Bâb-ı Hümayun'un üzerindeki kitabede okunan 1478 tarihi, sahil surunu kara tarafından kapatan duvarın tamamlandığı tarihtir ki, II. Bayezid dönemi (1481-1512) tarihçilerinden Oruç Beğ'in, II. Mehmed'in 1477'de Morova üzerindeki hisarları fethederek İstanbul'a döndüğünü ve Topkapı Sarayı'na yüksek duvar çektirdiğini söylediği kayıtla uyuşur.

1509'da meydana gelen, şiddeti dolayısıyla halk arasında "küçük kıyamet" olarak anılan depremde, şehir büyük hasar görmüştür. Kaynaklar, kara ve deniz tarafındaki surlarla, saray duvarlarının yer yer harap olduğunu, bazı yerlerin de yerİe bir olduğunu yazarlar. Bundan sonra onarımlar yapılmış, deprem gibi bir başka afet olan yangından korunmak için de saray tarafından bazı önlemler alınmıştı. Örneğin I. Süleyman (Kanuni) (hd 1520-1566), İstanbul kadısına ve subaşma 966/1558'de bir hüküm göndererek surların iç yüzünde duvara bitişik ve duvar üzerinde ev yapılmamasını, surun dış yüzüne bitişik dükkânlar varsa derhal kaldırılmasını, yüksek katlı evler yapılmamasını, hisara yakın yıkılmış ağaç kalmamasını emretmiştir.

Daha" sonra IV. Murad (hd 1623-1640), Revan seferindeyken Kaymakam Bayram Paşa, surları bir baştan bir başa tamir ettirmiş, yenilemiş ve beyaz renkle badanalatmıştır. Bu tamire ait kitabe Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. IV. Murad'ın çağdaşı olan Evliya Çelebi, 1634-1635'e rastlayan surlardaki yenileme faaliyetini kendine has üslubuyla anlatırken, kale üzerinde ve kaleye bitişik ne kadar ayan ve eşraf evi varsa yıktırıldığını belirtir. Bu arada kendisinin de İstanbul surlarmı adımladığını ilave eder.

Surların beyaza boyanması çok etkileyici gözükmüş olmalı ki, IV. Mehmed'in (hd 1648-1687) sadrazamı Boynueğri Mehmed Paşa 1656'da surları yeniden beyaza boyatmıştı. O sıralarda Avrupalılar Limni ve Bozcaada'yı zapt etmişti. 18. yy coğrafyacılarından İnciciyan, düşman donanmasının İstanbul'a ani bir taarruzuna karşı bir önlem olmak üzere şehre yeni ve azametli bir manzara vermek için, surların boyandığını ve aynı zamanda Ahırkapf dan Yedikule'ye kadar surların üzerinde bulunan bütün evlerin yıkıldığını ve bunun halkı çok korkuttuğunu belirtir.

Surlar en son 1719 zelzelesinde hasar görmüştür ki, *Tarih-i Raşid* bundan bahseder. Son onarım ve koruma önlemlerinin bu zelzeleden sonra III. Ahmed zamanında (1703-1730) Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından alındığını mevcut kitabeler gösteriyor. Surların üzerine, bitişiğine ev yapılmasının yasaklanmasına rağmen buna uyulmadığı zelzeleden hemen sonra, III. Ahmed'in bu emri tekrarlamasından anlaşılmaktadır. Bu hükümden kısa bir süre sonra sarayın matbah emini olan Halil Efendi, surların tamiri için görevlendirilmişti. Bu işi başarıyla sürdüren Halil Efendi, Yalı Köşkü Kapısı'ndan başlayarak, Narlıkapı'ya kadar olan surları 1722-1725 arasında onartmıştı. Saray-ı Hümayundaki Yalı Köşkü Kapısı ile Demirkapı arasındaki kuleden Ahırkapiya kadar surun iç ve dış tamirini de yapmıştı.

Surlar üzerinde yapılan son onarım budur. Anılan tarihten sonra Sur-ı Sultani ile hiç ilgilenilmemiş, aksine kısım kısım ortadan kaldırılmıştır. Sirkeci tarafından Sarayburnu dönüldüğünde, surdaki ilk kapı olan Top Kapısı (veya Topkapı) iki yuvarlak mermer kule ile korunmaktaydı ama 1817'de yıktırılmıştı. Sirkeci tarafındaki diğer sur kapıları da bunu takip eden yıllarda ortadan kaldırılmıştı. Örneğin, Topkapı Sarayı'ndan çıkan surre alayı(-0 develerin ve yük katırlarının da katıldığı oldukça kalabalık bir kervan halinde sur kapılarından geçerken zorlanırdı. Bu yüzden mahmil-i şerifi taşıyan deve geçerken Bahçe Kapısfnm eşiği kazılarak çıkarılır, alay geçtikten sonra tekrar yerine konurdu. Fakat sonraları, *Tarih-i Lutjt,* Fuad Paşa'nm (1814-1869), "girmek isteyene kapımız açıktır" anlamına gelmek üzere, sur kapılarım kaldırttığını kaydeder.

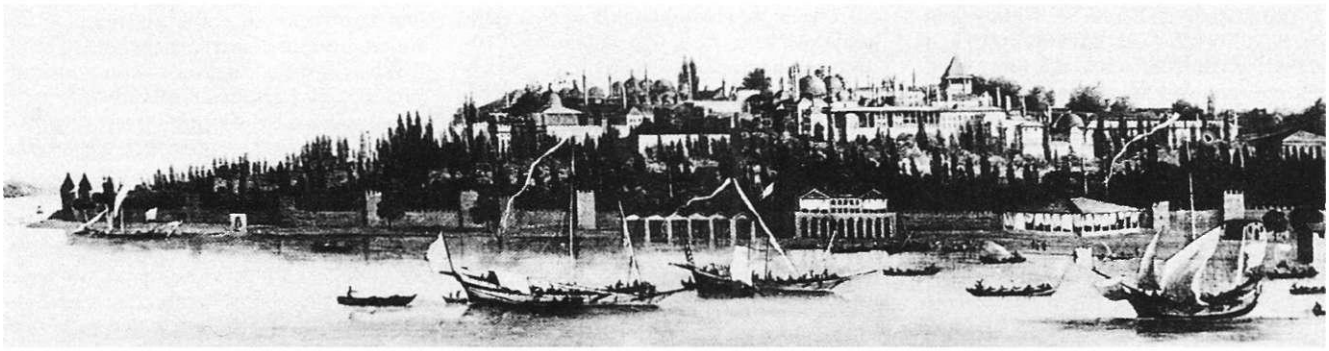
Marmara sahil surlarına en büyük kıyım 1871-1872'de Sirkeciden başlayan Rumeli demiryolunun döşenmesi sırasında olmuştur. Abdülaziz (hd 1861-1876), demiryolunun sarayın surlarını yıkarak hasbahçeden geçmesinin sakıncaları konusunda uyarılmıştı. Onun bu konuda "demiryolu geçsin de isterse sırtımdan geçsin" sözleri, Topkapı Sarayı'na ve surlara ne kadar duyarsız olduğunun ifadesidir. Bu sırada, Bahçekapf dan Sarayburnu'na kadar olan surlar tamamıyla, kara tarafını kapatan ve ve sahil suruyla birleşen Osmanlı surunun da Cankurtaran İstasyonu'na rastlayan kısmı ortadan kaldırılmıştır.

Daha sonra surun Değirmen Kapısı'ndan Sarayburnu'na doğru olan kısmı ve kapısı ortadan kaldırılmışsa da Âsar-ı Atika Encümeninin (İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni!-»]), Harbiye Nezareti'ne müracaatıyla kapı yerine konmuş ve sur da onarılmıştı. Duruma tanık olan Mehmed Ziya (-»), iki yanı mermer sütunlu olan kapının sütunlarının yerine konmadığını ve kemerinin de yapılmadığını ifade eder.

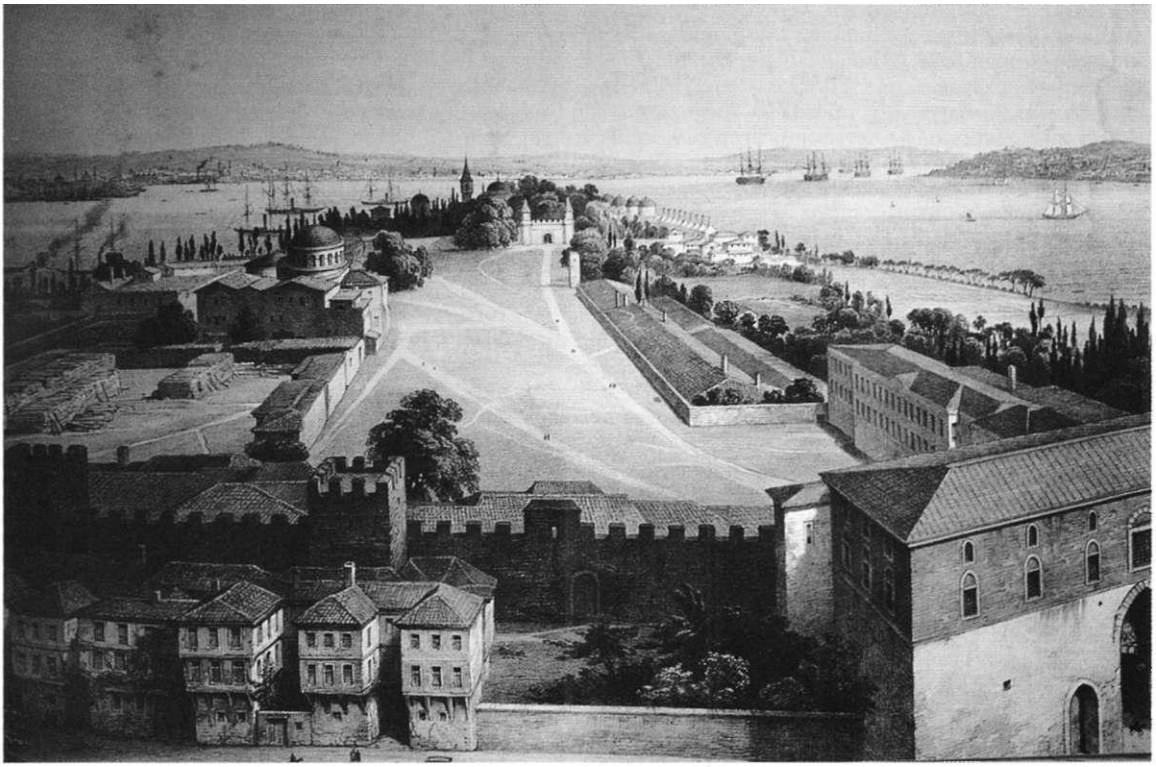
1900'lü yılların başında Değirmenkapı civarındaki surları kaldırma girişimi, 1942-1944 arasında gerçekleşmiştir. Türkiye ile Almanya arasındaki krom antlaşmasına göre demiryolunun Değirmenkapı civarındaki bir yerinden denize bir hat uzatılarak iskele yapılacaktı, iskelenin kurulabilmesi için surun bir bölümünün yıkılması gerekiyordu. Yükleme işi bittikten sonra sur 9- işletme tarafından onarılacaktı. Ancak 9- İşletme sözünü tutmadı. Bu olaylara tanık olan ilk müzecilerden Zarif Orgun, daha sonra Değirmen Ocağımda yapılacak şimendifer iskeleleri sebebiyle surların yıkılarak 15 m genişliğinde yol açıldığını ve bunun Nafia Vekâletinin 17 Aralık 1943 tarihli emriyle gerçekleştiğini ifade etmişti.

Marmara sahil surunun başlangıcında Sepetçiler Kasn, Kayıkhane ile bugün mevcut olmayan Mezbelekeşan Ocağı binası ve Tabhane Mescidi bulunmaktaydı. Rumeli demiryolunun döşenmesinden sonra sahildeki bu kısım ayrıca bir duvar içine alınmıştı. Mescit ve etrafındaki binalar 17. yy'dan itibaren Sarayburnu'nu gösteren gravürlerde görülür. Minaresi yıkılmış vaziyette ayakta kalan mescit, 1950'deki sahil yolu yapımı sırasmda ortadan kaldırılmıştır.

Surun gerek sahil tarafında, gerekse kara tarafında daha Bizantion döneminde açılmış kapılar bulunuyordu. Daha sonra Roma ve Bizans döneminde de sur gerisindeki mabetlere, spor tesislerine, kiliselere girmek için kapılar açılmıştı. Kenti alan Osmanlılar mevcut kapılardan faydalandıkları gibi, ihtiyaçlarına göre yenilerini açmışlar, kullanmadıklarını kapatmışlardı. Kaynaklar, araştırmacılar, seyyahlar bu kapılardan bahsederken yapılan değişiklikler se-

Willem van der Waals tarafından yapılan bir tabloda Sur-ı Sultani'nin Sarayburnu-Sirkeci arasındaki bölümünün 17. yy'daki görünümü.
Hülya Tezcan arşivi

Gaspare Fossati'nin 1852'de hazırladığı albümde Sur-ı Sultani'nin, Bâb-ı Hümayun girişinin solunda Soğukçeşme Sokağı boyunca uzanan bölümü. 1866'da çıkan bir yangında Bâb-ı Hümayun'un üzerindeki odalarla, girişin arkasında sağda görünen Hazine-i Celile-i Maliye binası ortadan kalkmıştır. Gaspare Fossati, *Die Hagia Sophia,* Dortmund, 1980

bebiyle çoğu kez isimleri karıştırmışlardır. Kara tarafındaki sur üzerinde, erken döneme ait olarak, Trakya Kapısı, Bakırcılar Kapısı (Halkoprateia) ve Tzikalareia kapıları bilinir. Araştırmacılar sarayın bu sur üzerinde bulunan ve ilk giriş kapısı olan Bâb-ı Hümayun'un bu kapılardan biri olduğunu ileri sürerler.

Osmanlı döneminde, kara tarafındaki sur üzerinde ana kapılar ve aralarmda ihtiyaç için açılmış küçük "koltuk kapılar" vardır. Bunlar sahilde Cankurtaran Meydam'na açılan ilk kapıdan başlamak üzere Otluk Kapısı, koltuk kapısı (bugünkü Milli Eğitim Basımevi'ne açılır), Bâb-ı Hümayun, koltuk kapısı (kaynaklarda cenazelerin çıkarıldığı Meyit Kapısı olarak geçer), Soğukçeşme Kapısı, koltuk kapısı (Sokollu Kapısı), koltuk kapısı (Telgrafhane girişi. Damat İbrahim Paşa'nm kendisi için açtırdığı kapı), Demir Kapı. (Deniz surları üzerindeki kapılar için bak. surlar.) Sur-ı Sultani üzerindeki Osmanlı yapıları da Sirkeci önünden başlamak üzere şöyle sıralanır:

Yalı Köşkü(->), Sepetçiler Kasrı(->), Sinan Paşa Köşkü(->), Harap veya Arap Köşkü (surdaki bir Bizans burcu üzerine yapılmıştır; bugün sur duvarına açılmış iki penceresi bulunan çok harap haldeki köşk hakkında fazla bir bilgi yoktur).

Bibi. Mortmann, *Esquisse;* Millingen, *Walls-,* M. Raif, *Topkapı Saray-ı Hümayunu ve Parkının Tarihi,* İst., 1332; Janin, *Constantinople byzantine;* Dirimtekin, *Marmara Surları;* Eldem, *Köşkler ve Kasırlar;* Müller-Wiener, *Bildlexikon;* H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi,* İst., 1989.

' HÜLYA TEZCAN

SURİYE HANEDANI

bak. İSAURİA HANEDANI

SURLAR

Bugünkü İstanbul surlan, daha sonraki dönemlerde çeşitli onarımlar geçirmiş olan Bizans surlarıdır ve esas olarak Teodosios Surları olarak bilinir. Bununla birlikte, kentin tarihinde tarihsel evrimi içinde çeşitli surlar inşa edilmiştir. Bunlardan, tarihi yanmadadakiler: 1) Bizas Surları, 2) Septimius Severus Suru 3) Constantinus Suru(->), 4) Teodosios Surları, 5) Topkapı Sarayımı çevreleyen Sur-ı Sultani'dir(->).

Adı geçen surların yamsıra, Konstantinopolis'in karşısında (Halic'in kuzey yakasında, Boğaziçi ile Haliç arasmdaki burunda) sonraları Latin kolonilerinin yerleştirildikleri yöreyi çevreleyen Galata surlarını da İstanbul surlarından saymak gerekir (bak. Galata; Galata Kulesi). Bütün bunlardan başka, Karadeniz ile Marmara arasındaki Anastasios Suru(->) da kentin savunulması için yapılmış bir duvardı.

İlk Surlar

Kentin en eski surları, antik Bizantion'u(->) çevreleyen ve bugünkü verilere göre hakkında çok kesin bilgilerin bulunmadığı, sadece çeşitli bulgularla kestirilebilen, bu nedenle de çeşitli uzmanlar tarafından bazı noktaları tartışmalı olan kent duvarlarıdır. (Aynı yerde daha önce kurulmuş olan Ligos'u çevreleyen duvarlarm bulunduğu genellikle kabul edilirse de arkaik döneme ait bu surlardan günümüze hiçbir iz kalmamıştır.)

Bizantion (Bizas) Suru: Trakyalı ilkel toplulukların yaşamış oldukları tepeye (bazı kaynaklarda Akropolis Tepesi, bugünkü Topkapı Sarayımın bulunduğu tepe ya da başka bir adlandırmayla Sarayburnu Tepesi) gelerek yerleşen Megaralı Dorlarm inşa ettikleri Akropolis ve onun etrafındaki küçük site, daha sonraları bu topluluğun başındaki kişiye atfedilen adla anılacaktı (bak. Bizas; Bizantion; mitolojide İstanbul; Haliç).

Bu küçük kenti çevreleyen bir surun bulunduğu, onun temellerine ait olduğu sanılan bazı kazı bulgularından anlaşılmaktadır ya da tahmin edilmektedir. Bu surlarm bir bölümünün daha sonraki çağlarda yapılacak Topkapı Sarayı'nın batı duvarına (Sur-ı Sultani) tekabüİ ettiği yolundaki görüş genel bir kabul görmüştür. Kentin Hıristiyanlık döneminde Angulus Ayios Demetrios adıyla anılacak olan bugünkü Sarayburnu'nun doğal hali şimdi olduğundan daha sivriydi, burnun Haliç tarafına rastlayan batı kesimi günümüzdeki Sirkeci Meydanı ile Bahçekapı mevkii ve doğusu Eminönü Alanina kadar denizdi; bu alan burnun batısında küçük bir koy oluşturmaktaydı, deniz çizgisi şimdiki 5 m kotundan geçmekteydi, denizin sonradan doldurulmasıyla koy küçüldü, karadan alan kazanıldı. Antik Bizantion'un ilk surlan, burnun hemen batısından (sonraki Bizans adlarıyla Eugenios [Kentanorion] Burcu ya da Eugenios Kapısı'nın, Osmanlılarca yapılan Yalı Köşkü Kapısı'nın güneyinden) başlıyor, güneye doğru tepe yamacından çıkıyor, Osmanlı dönemi adlandırmasıyla Bâbıâli(->) ile Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi(->) civarından (Bizans'ta bakırcılardan!-»] dolayı bu yöre Halkoprateia adını alıyordu) geçip Ayasofya Meydam'ndan, Divanyolu'nun(->) başladığı noktadan (Milion Taşı[->]) doğuya kıvrılıyor, bu kez tepenin güney yamacını izleyerek, bugünkü Cankurtaran'da, eski Gülhane Hastanesi (Bizans röperleriyle

Topoi[-»]) ile adını Mangana Sarayı(->) ve Mangana Manastırından alan mahallenin güneyindeki Arkadiania(->) arasından, şimdiki Ahırkapı Feneri'nin kuzeyinde, Değirmenkapı denilen mevkide denize kavuşuyordu.

İptidai nitelikli bu surlar, kara surları olup deniz tarafındaki bölümü, şiddetli dalgaları kesmek için oluşturulmuş taş yığması görünümündeydi. Öte yandan, Ksenefon, sözünü ettiğimiz Bizas (ya da Bizantion) surlarından başka, bir de salt Akropolis'i kuşatan Akropolis Surları'ndan söz eder.

Antik Bizantion'u çevreleyen ve tarihi kentin ilk oluşumuna kadar uzanan bu surların, kentin önemli ölçüde yeniden kurulduğu I. Constantinus(-0 zamanına (324-337) kadar devam ettiği konusunda bir yanılgı vardır. Kimliği bilinmeyen, bu nedenle de Pseudo-Kodinos diye adlandırılan yazarın kitabı bu savdadır. Ne var ki, kenti MÖ 479'da fetheden Pausanios'un yeniden inşa faaliyeti sırasında surların da yeniden yapılarak tahkim edilmiş olduğu, araştırmacı Ducangeın bazı metinlerinde dile getirilmekte ve Pausanios, Bizans'ın bellibaşlı kurucularından biri olarak gösterilmektedir.

Kentin ve surlarının diğer bir mimarı da Leon'dur. Makedonyalı Büyük İskender'in babası II. Filip MÖ 340'ta kenti kuşattığında Bizantion'un savunmasına kumanda eden Leon, surları mezar taşlarıyla restore edip sağlamlaştırdı ve bu nedenle tamir gören bölümlerden birisine, "mezar" sözcüğüyle (eski Yunancada "tumbos", Latincede "tumba") ilintili olarak "timbosine" adı verildi.

Septimius Severus Suru: Roma İmparatoru Septimius Severus(->) siyasi rakiplerinden Perscennius Niger'i desteklediği için cezalandırmak amacıyla uzun bir kuşatmadan sonra Bizantion'u ele geçirdiğinde (196) kendisine karşı üç yıl boyunca direnen kenti yaktırıp yıktırırken, bu arada surları da -tarihçilerin deyimiyle- "kökünden kazıdı", ama daha sonra kenti yeniden inşa hareketine girişti. Bu kapsamda, eski surların dışında yeni bir sur yaptırdı. Bu sur, Halic'in Sarayburnu ucundaki koyun batısmdan, bugünkü Yeni Cami civarından başlayıp, güneye doğru tepeye, 55 m kotuna kadar çıkıyor, daha sonra Constantinus'un yaptıracağı Constantinus Forumu(->) yöresinden (bak. Çemberlitaş) geçerek, güneye, Marmara Denizi'ne doğru tepeden aşağı devam ediyor, gene daha sonra üzerinde Hippodrom'un(->) yapılacağı yöreyi sur içinde bırakacak şekilde, o zamanki Afrodit Tapınağı'mn yanından (sonraki röperlerle Bukoleon, Çatladıkapı) doğuya doğru kıvrılıyor, yaklaşık 15 m kotundan, yamaçtan denize paralel gidip sonraki röperlerle Topoi'de Megaralıların eski surlarının temelleri üzerinden Arkadianai yönüne uzanıp Zosimos'un yazdığına göre Hrisopolis'in (Üsküdar) karşısında denize varıyordu. Bu bilgiler kesin olmadığı gibi, Mango, Severus'un hiç sur yaptırmadığım, ilk surun baştan beri bu çizgiden geçtiğini söyler.

İlk adıyla Doğu Roma, sonraki adıyla Bizans İmparatorluğuna 1.000 yıldan fazla başkentlik yapacak olan Konstantinopolis'in kurucusu I. Constantinus. hükümdarlık yaptığı dönem içinde (324-337) kentte büyük bir imar faaliyetini gerçekleştirirken, Septimius Severus Suru'nun bir hayli dışında ve kent gibi kendi adıyla anılacak olan kara surlarını yaptırdı (bak. Constantinus Suru).

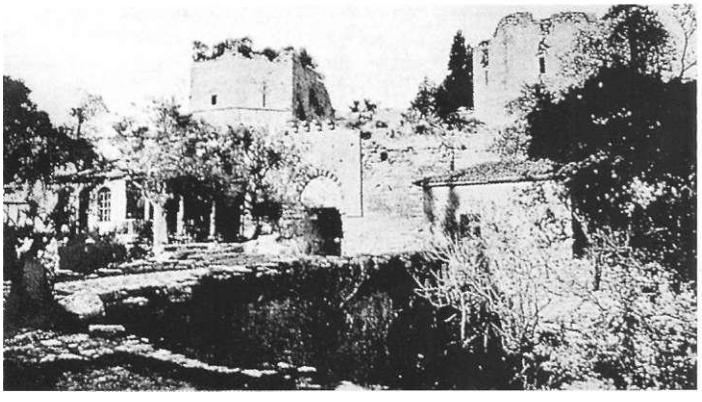
Günümüzde hiçbir kalıntısı bulunmayan bu eski surların yanısıra, bugün İstanbul'un surları dendiğinde söz konusu olan surlar genellikle a) Haliç surları, b) Marmara surları, c) kara surları şeklindeki başlıklar altında incelenmektedir.

Kara surlarının Haliç surlarıyla birleştiği Ayvansaray kesiminden bir görünüm.
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

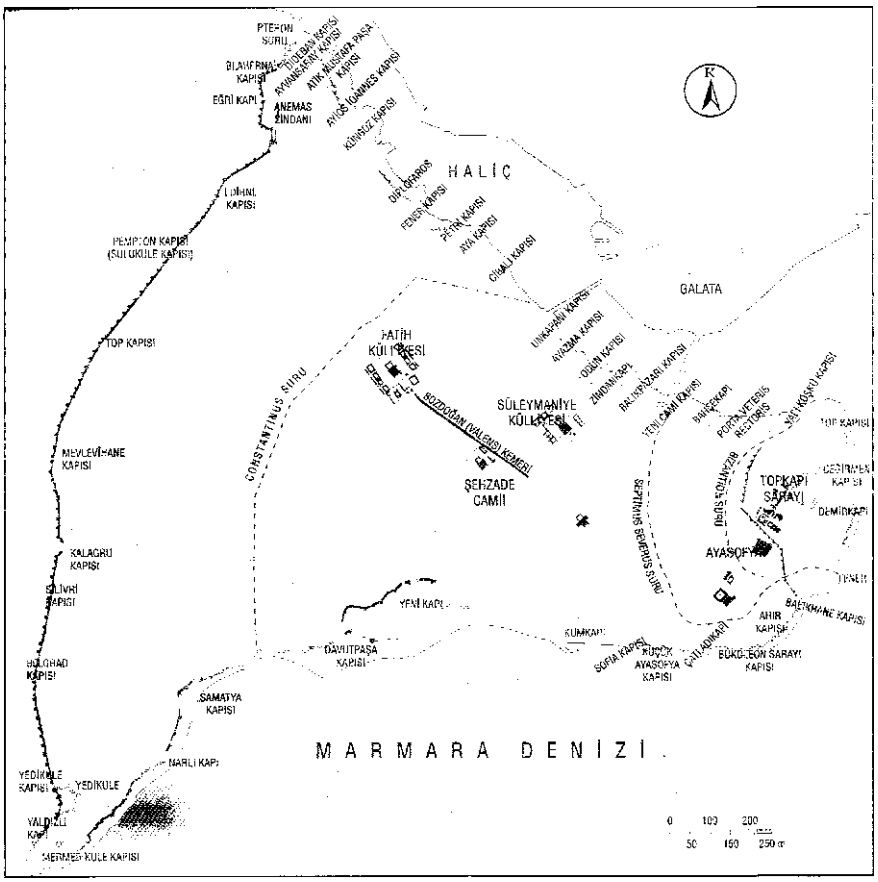
Haliç Surları

II. Teodosios'un 439'da inşa ettirdiği kara suru, Blahernai-Tekfur Sarayı-Anemas Zindam'm içine alan küçük yerleşim sitesini çevreleyen 14. bölge surlarıyla birleştirilerek -ve bu surları Halic'e bağlamak için- Pteron Suru yapılmıştır. Kara surları tamamlandıktan sonra, Constantinus zamanında inşa edilmiş olan deniz surlarını da gerek Haliç, gerekse Marmara kıyılarında tamamlamak zorunluluğu doğmuştu. Bir tarihçeye dayanan sava göre Constantinus Suru ile 14. bölgenin Ayios Demetrios Kanabos Kilisesi önündeki kuzeybatı ucu birleştirildi. Blahernai'nin (Ayvansaray) deniz kıyısındaki aşağı kısımları sur dışında kalmıştı. 6"26'daki Avar kuşatmasında, Avarlar teknelerini karadan taşıyarak denize indirdiklerinde, bu korunmasız yöreyi işgal etmişler, kiliseleri ve çeşitli binaları yakıp yıkmışlardı; o sırada imparator olan Herakleios tarafından kuşatma bertaraf edildikten sonra kara surlarının en kuzey ucunu oluşturan Pteron Suru ile Ayios Demetrios Kilisesi arasına deniz surları yapıldı. (Bir başka görüşe göre Avar istilasına kadar Haliç'te yeni sur yapılmamıştı surların tamamlanması bu kuşatmadan sonradır.) Kara surunun kuzey ucunda Herakleios'un yaptırdığı surun önüne daha sonra (813'te) V. Leon (ya da tarihteki adıyla Ermeni Leon) ikinci bir tahkimat suru inşa ettirecek, nihayet Teófilos ek bir surla bu bölümü tamamlayacaktı.

20 yy'ın başından bir kartpostalda Silivri Kapısı.
M. Eken, *Kartpostallarda İstanbul*, İst., 1992

Haliç surları ise Bizans dömeminde, İmparator III. Tiberios (hd 698-705), II. Anastasios (hd 713-715), II. Mihael Komnenos ile oğlu Teofilos'un hükümdarlık yıllarında (820-842 arası) onarıldı. Bu son yapılan onarım çalışmaları geniş çaplı olduğundan, Haliç surlarını Teófilos Surları diye anan bazı Bizans uzmanlarına da rastlanır. Bu arada, depremden yıkılmış olan Kentenarios Burcu da (Eugenios Burcu) yapıldı ve Halic'in ağzından zincirin güneydeki ucu buraya raptedildi. (Kuzey ucu ise Galata'daki Kastellion'a[->] bağlıydı.) Taht 1259'da Paleólogos ailesine geçtiğinde, VIII. Mihael Paleologos(~») zamanında (1259-

Surlar
Istanbul Ansiklopedisi

1282) Haliç surları yükseltildi. VI. İoannes Kantakuzenos(->) döneminde (1347-1354) Haliç surları yeniden tamir gördü. Haliç tarafındaki surların Bizanslılar tarafından son onarımı son Osmanlı kuşatmasının (1453) hemen öncesine rastlar.

Haliç surlarının, kara surlarının kuzey ucunu oluşturan Pteron Suru'nun bitiminden, Sarayburnu'ndaki Ayia Barbara Kapısı'na (Topkapı) kadar olan uzunluğunu Feridun Dirimtekin *1934 Şehir Rehbe*n'hdeki ölçekle 5.420 m olarak hesaplamıştır. Bu surlarda 123 burç görülmektedir. II. Süleyman'ın emriyle 1563'te yapılan ölçümde Haliç surlarının üzerinde 172 burcun bulunduğu, 32'si kapalı olmak üzere 44 kapının yer aldığı belirtilmekte, uzunluk **16**.869 arşın olarak verilmektedir. Buondelmonti'ye göre ise Haliç surlarmda 14 kapı ve 110 burç bulunmaktaydı. Evliya Çelebi ise Ayvansaray ile Çıfıtkapı arasında 6.500 adım saymıştır.

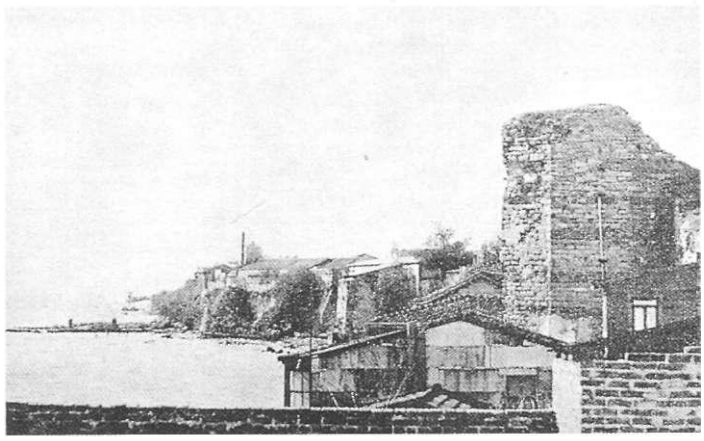
Haliç burçlarının başlangıç noktası kabul edilen kuzey ucuyla Topkapı arasındaki kapılar şunlardır: 1) Ksiloporta veya Dideban Kapısı ya da Eyyub el-Ensari Kapısı, 2) Kliomenes Kapısı, Büyük Saray ya da Ayvansaray Kapısı, Venedik haritalarında Porta di Fiume, Almanca bazı kaynaklarda ise Tier Pallastes Thor (Hayvan Sarayı Kapısı) diye geçer. 3) Ayia Anastasia Kapısı ya da Atik Mustafa Paşa Kapısı, 4- Ayios İoannes Kapısı (Fransızca kaynaklarda. Porte Basilique, Porte Impériale, Porte St. Jean Baptiste diye geçmektedir. Türkçede Balat Kapısı olarak yerleşmiştir.) 5- Kinegion Kapısı veya Küngoz Kapısı (İtalyan kaynaklarında Porta del Chinico), ayrıca kapının Quinigos, Gynegion, Künfoz gibi isimleri kaydedilmiştir. 6- Basileos Kapısı, Basilike Kapısı (İmparatorluk Kapısı), 7- Porta Diplofaros. 8- Porta Faros, Porta Fenari ya da Fener Kapısı, 9- Petri Kapısı, Porta Petrion, Porta Sidera, Pili Petriou, 10- Profitu Prodoromu Kilisesi Kapısı, 11- Yeni Ayakapı (I. Süleyman zamanında [1520-1566] açılmıştır), 12- Ayios Teodosios Kapısı, Porta Deksiokratis veya Aya Kapısı, 13- Porta İspigas ya da Cibali Kapısı, 14- Tüfenkhane Kapısı (Osmanlılar tarafından II. Mehmed zamanında açılmıştır), 15- Porta Platea, Porta tes Plateas veya Unkapanı Kapısı, **16-** Ayazma Kapısı ya da Porta Agisma 17- Porta Drangariu veya Odun Kapısı, 18- Zindankapı ya da Yemiş İskelesi Kapısı, 19- Perama Kapısı, Porta Perametes, Balıkpazan Kapısı (İtalyanca Porta Pisceria), 20- Yeni Cami Kapısı veya Latin kolonilerinin diliyle San Marco Kapısı, Pili tou Neoris, 21- Porta Neorion, Porta Oraia, Bahçekapı veya Yahudi Mahallesi orada olduğundan Şuhut Kapısı (Çıfıtkapı), 22- Venedik haritalarında Porta Veteris Rectoris, Porta Bonu (Sirkeci), 23- Yalı Köşkü Kapısı (II. Mehmed döneminde açılmıştır), 24- Eugenios (Kentenarios) Kapısı, 25- Uğrakkapı (Osmanlı dönemine ait).

Marmara Surları

Konstantinopolis'in deniz surlarının diğer bölümünü Marmara (Propondite) kıyısında inşa edilmiş surlar oluşturur. Bunlar Ayia Barbara Kapısı (Topkapı) ile Teodosios kara surlarının güneydeki bitiş noktası (Yedikule'nin güneyi) arasındaki surlardır. Uzunluğu 8,5 km kadardır (Yenikapida 1,1 km kadar iç liman suru vardı), duvarların yüksekliği 12-15 m arasında değişir, burçlarınki ise 20 m'dir. 188 burcu ve 20'ye yakm önemli, toplam 36 kapısı saptanmış olan bu surlar, 1871-1872'de Marmara kıyısından clemiryolu geçirilirken tam sekiz yerinden yıkılarak kesilmiş, duvarları, burçları, kapılarıyla surlar tahrip edilmiştir.

Marmara surlarının ilkinin Bizantion surlarına giren, deniz kıyısındaki taş yığması set olduğu kabul edilir. Bu setin o dönemde, kuzeyde Akropolis İskelesi'nden, güneyde daha sonra yapılacak olan deniz feneri ile Mangana Sarayı arasındaki bir noktaya kadar uzandığı sanılmaktadır.

Büyük Constantinus, kara surlarını yaptırdıktan sonra, Marmara surlarının kara surlarıyla birleştirilmesi için inşaata başlandı ve Samatya'nm doğusuna düşen o zamanki Teotokos ta Triantafillu-Rabdos Kilisesi'ne kadar deniz surları tamamlandı. Bu surlar depremden hasar görünce Arkadios zamanında (395-408) tamir edildi. II. Teodosios yeni surları 439'da yaptırınca,

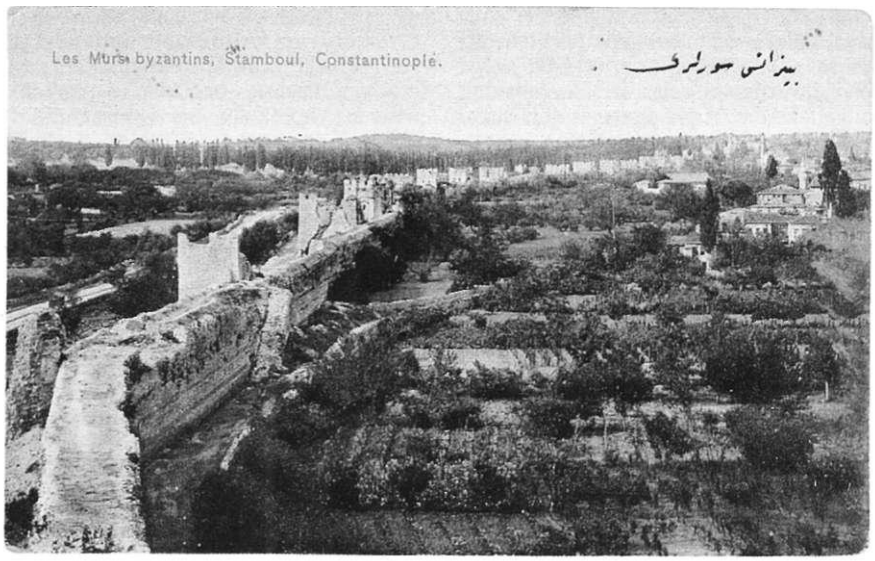
Narlıkapı civarındaki surlar. F. Dirimtekin, *Fetihden Önce Marmara Surları*, İst., 1953

Marmara surları da yeni kara surunun güneydeki bitim noktasına dek uzatıldı, ama 447 depreminden sonra I. Leon (hd 457-474) tarafından onarıldı. II. Tiberios (698-705), II. Leon(->) (717-741), II. Mihael (820-829) ve özellikle oğlu Teófilos (829-842) dönemlerinde deniz surları onarıldı. Özellikle Teófilos Halic'in ağzındaki zincirin dışında kalan, ve Arapların denizden gelecek hücumlarına karşı zayıf olan Marmara surlarını tahkim etmek için Eugenia Kapısı ile deniz feneri arasındaki surları yıktırarak yerine daha yüksek ve sağlam surlar yaptırdı; bu surların Manganai Mahallesi'ne rastlayan kısımları daha sonra ünlü komutanlardan Kayser Bardas(-*) tarafından (III. Mihael'in hükümdarlık döneminde) tamir ve tahkim edildi. Marmara surları şiddetli bir kasırgada hasar görünce, I. Basileios(->) zamanında (8Ó7-886) tekrar onarıldı, I. Aleksios Komnenos(^) (hd 1081-1118) Mangana önündeki surları deniz çizgisine dek genişletti, Surlar Bizans'ta daha sonra I. Manuel Komnenos(->) (hd 1143-1180, VIII. Mihael Paleólogos (hd 1259-1282) ve III. Andronikos (hd 1282-1328) tarafından tamir ettirildi.

Zamanla surların eskimesi ve onarıma ihtiyaç göstermesi dışmda, meydana gelen depremlerin de yıkıcı etkileri vardı. Marmara surları için tahrip edici sürekli faktör deniz dalgalarıydı, özellikle lodos fırtınalarının yarattığı dalgalar surları yıpratmaktaydı, deniz kıyısının tamamının kayalık olmaması, çoğu kesimin alüvyal doğal dolgu üzerinde yer alması, zamanla denizin getirdiği malzemeyle kıyı şeridi genişledikçe, surları yeniden kıyı çizgisine çekmek denizin doldurduğu sonradan eklenmiş kara parçalarını dışarıda bırakmamak gerekiyordu, bu da sık sık inşa hareketlerine yol açtığı gibi, zeminin zayıflığı surlarda çeşitli anomalilere ve yıkılmalara neden oluyor, fırtınalı havalarm etkisi de burada daha çok hissediliyordu. Dalgalara karşı büyük kaya blokları, hattâ çeşitli binalardan önceden kullanılmış iri mermer parçaları barikat olarak ya da surların temellerinde, alt kısımlarında bir sağlamlık öğesi olarak değerlendirilmekte, üst kısımlar ise daha hafif ve zayıf taş malzemeden oluşmaktaydı.

Sarayburnu'ndan Yedikule'ye kadar Marmara sahil surları üzerindeki başlıca kapılar şunlardır:

1- Ayia Barbara Kapısı, Osmanlılarda yerleştirilen toplardan ötürü Top Kapısı (kısaca Topkapı) adını aldı, bu isim daha sonra oraya yapılan bir sahilsaraya, onun yanmasından sonra da asd saraya (Saray-ı Cedid-i Amire'ye) mal olacaktı. 2- Değirmen Kapısı (Osmanlı döneminde açılmıştır), 3- Demirkapı (Osmanlılarca açılmış örülü bir eski Bizans kapısı, muhtemelen Mangana kapılarından biridir), 4- Ayios Yeoryios (Aya Yorgi) Kapısı, 5- Mangana Kapısı (ya da Mangana Sarayı Kapısı), 6- Ayia Maria Hodegetria Manastırı Kapısı (burası ile Ahırkapı Feneri yakınındaki Balıkhane Kapısı arasına dek bir dizi örülü Bizans kapısı bulunmaktadır), 7- Balıkhane Kapısı (Bizans'taki adı bugün bilinmemektedir), 8- Ahır Kapısı (bugün Ahırkapı) (Bizans'taki adı bilinmemektedir, hem Bizans'ta, hem Osmanlılarda bu yörede ahırlar bulunmaktaydı), 9- Bukoleon Sarayı Kapısı (imparatorluk sarayının önemli kapılarından biriyken, gene Bizans döneminde önemsizleşmiştir), 10- Bukoleon Sarayı imparatorluk kapısı (sarayla irtibatlı diğer bir kapıydı), 11- Porta Leonis (Aslanlar Kapısı), Porta Liona de la riva (Bizans'taki adını kapının önündeki aslan [leon] heykellerinden alıyordu, Osmanlı döneminde kapı zamanla Çatladıkapı diye adlandırılır oldu), 12- Küçük Ayasofya Kapısı, 13- Sofla Kapısı (sonradan dolan limanın kapısıydı, Osmanlılarda Kadırga Limanı Kapısı oldu), 14- Kontoskalion Kapısı (Kumkapı), 15- Blanga veya Vlanga Kapısı (Osmanlılarda Yeni Langa Kapısı, nihayet Yeni Kapı), 16- Davutpaşa Kapısı, 17- Psamatbia (Samatya) Kapısı, 18- Ayios Joannes Studios Kapısı veya Narlı Kapı, 19- Sahil surlarının Yedikule köşesi yakınındaki Mermer Kulenin batısındaki bir poterne (Ayios Hoistos Poternesi, Türkçede Mermer Kule Kapısı veya Debbağkapı) deniz surlarının güneydeki sonuncu kapısıydı.

20. yy'ın başından bir kartpostalda kara surları.
Nuri Akbayar koleksiyonu

Görüldüğü gibi, deniz kıyısı surlarının hem kuzeyde Haliç'te, hem de güneyde Marmara'da tam olduğu dönemlerdeki bu kapıların pek çoğu bugün mevcut değilse de tamamına yakın kısmının Türkçe isimleri yaşamakta ve bu sözcükler bulundukları semte, yöreye ya da mevkiye adlarını vermektedirler.

Bibi. Janin, *Constantinople byzantine;* Dirimtekin, *Haliç Surları;* Dirimtekin, *Marmara Surları;* Millingen, *Walls;* Müller-Wiener, *Bildlexikon;* Misn, *Topetrion-Kefalidou,* lst., 1938.

ISTANBUL

Kara Surları

Yoğun bir hazırlık döneminden sonra, muhtemelen II. Teodosios'un hükümdarlığının (408-450) henüz ilk yıllarında istanbul'u bugün de batıdan kuşatan ve ayakta duran kara surlarının inşaatına başlanmıştır. Kesin başlama tarihi bilinmemekle beraber 413'te kanunla, tamamlanmış olan sur kulelerinin kullanımına ilişkin bir düzenleme getirilmektedir. Buna göre kuleler bulundukları arazinin sahiplerine sunulmaktadır, fakat gerekli hallerde ve savaş durumunda bütünüyle askeri yönetime terk edilecektir. Bu belge ışığında kara surları burçlarının inşaatının 413'te oldukça ileri bir aşamaya gelmiş olduğu veya tamamlandığı kabul edilmektedir. Plan düzeni, yapı malzemesi, yapım tekniği açılarından ilk bakışta esas sur duvarına göre değişik bir görünüm sunan ön surun daha farklı bir inşaat aşamasının ürünü olduğu kesindir; yapım alanının etkin örgütlenmesi, önce esas sur duvarının tamamlanmasını öngörmüş olmalıdır. A. M. Schneider'in tespitlerine göre ön surdan ilk olarak, 423/4-427/8 yıllan arasına tarihlenebilen *Notitia Urbis Constantinopolitanae* söz etmektedir. Dolayısıyla ön surun yapımı bu tarihlerde bitmiş olmalıdır. Doğal engel olan Marmara ve Haliç kıyılarında İstanbul surlarının burçlarla donatılmış tek sıralı bir savunma duvarından oluşmasına karşılık kara tarafında, üçlü bir engelleme tasarlanmıştır. Bir esas duvar (mega teichos), ön sur (mikron teichos, exo teichos) ve bir hendek (taphros) (hendeğin ilk tasarıma ait olduğu kesin değildir) ile aralarında kalan alanlardan meydana gelen engelleme, düşmanı mümkün olduğu kadar uzakta tutmaya çalışmaktan başka değişik seviyelerden yoğun atışlarla uzak ve yakın menzildeki düşmanı etkili ateş altına alabiliyordu. İstanbul kara surları tasarımının yakın modellerinin antik dönem öncesi Anadolu ve Mezopotamya'nın bazı kent surlarında bulunduğuna işaret edilmektedir.

Esas sur, yaklaşık 4,80 m genişlikte, gene yaklaşık 11-14 m yüksekliktedir. 50-75 m aralarla dizilmiş burçlarla donatılmıştır. Uzak görünüşte surlara çok renklilik ka-

zandıran, 5 sıralı tuğla şeritlerin çok sıralı taş örgülerle yaptığı almaşık düzendir. İçi horasanharcı ve iri moloz taş bir dolgu olan duvarın iki cidarı kesme taşlardan oluşmaktadır. Tuğla sıralar bütün duvar kalınlığını kesintisiz geçerek birer hatıl işlevi görmektedir. Burçlar yaklaşık yarım bir kat kadar esas duvardan daha yüksektirler. Şehir içi tarafında açık ve iki kollu merdivenler duvar üzerine yükselmeyi sağlamaktadır. Ayrı merdivenler duvar seğirdim seviyesinden burç platformuna çıkış vermektedir. Burç zemin katma şehir içinden giriş bulunmaktadır. Esas atış katına ise seğirdim düzleminden dolaysız girilmektedir. Burç içinde düşey bağlantıya yer verilmemiştir, ancak bazı ortaçağ yenilemelerinde orta kat ile üst kat arasında içten bağlantı vardır. Bazı burçların yan kapıları şehir içi ile ön sur arasında zemin katta ilişki kurmaktadır. Bunun dışında iki duvar arasında asıl bağlantı sur kapıları yoluyladır. Burç biçimi çokgen veya dörtgendir. Genel olarak çokgenler, arazinin sur doğrultusunda kırılmalar yapılmasını gerektirdiği noktalarda kullanılmıştır. Dörtgen kuleler yaklaşık 10,23-10*80x9.50-10,15 m boyutlarındadır. çokgen kule kenarları ise yaklaşık 4,40 m'dir. İki duvar arası mesafe yaklaşık 13.50 m'dir. Ön sur, mimari tasarım bakımından esas sura benzerlik gösterir. Yaklaşık 3,85 m genişliğindeki duvar burçlarla donanımlıdır. Ön sur duvarı iki katlı planlanmış; alt kat atış mazgalları ile donatılmıştır. Seğirdim dendanlar tarafından komnmaktadır. İki esas sur burcu arasına bir tane ön sur burcu rastlamaktadır. Biçimleri dörtgen ve "U" olarak düzenlenmiştir. Bazı burçların yan kapıları ön sur ile hendek arasında bağlantı sağlamaktadır. Burçlar da iki katlı planlanmıştır. Zemin kat seviye yükseltici alt yapıdır. Ön sur ile hendek çukuru arasmda yaklaşık 14 m derinlikte bir alan bulunmaktadır; bunun önündeki 17,50 m genişliğindeki hendek dendanlarla donatılmıştır.

Kara surları üzerindeki kapılar, anayolların şehir dışına çıkış noktalarında düzenlenmiştir. Esas sur kapısı, tek açıklıklı, kemerli, yüksek bir geçittir. İki yandan iki burç arasına alınarak kapı önünde sıkışık bir alan yaratılmış ve burçlar tarafından korumaya alınmıştır. İki burç arasında kalan sur perde duvarı, surun taş-tuğla örgüsünün tersine yalnız çok iri kum taşı bloklarla yapılmış ve kapı kemerinde de aynı malzeme kullanılmıştır. Şehir içi tarafında çift kollu merdivenler kapı üstüne çabuk çıkış sağlamakta ve kapı önüne gelen düşmana karşı yoğun savunma yapma imkânı vermektedir. Kapı geçidi mermer söveler arasına alınan ahşap kapı kanatlarıyla geceleri ve savaş anında denetlenebilmekteydi. Tek açıklıklı ön sur kapısı da aynı eksen üzerinde düzenlenmiştir. Esas kapı burçlarının kapsadığı genişlikle eşit boyutta bir prizma olarak ön sur doğrultusundan dışarı taşmaktadır. Ön sur geçidinin 5. yy'daki durumu Mevlevihane Kapısında bir ölçüde korunmuştur. Kapı kanatlan mermer söveler içine alınmıştır; lento üzerindeki dört tuğla kemer, kapı tonozunu yansıtmaktadır. Ön surun arkasındaki merdivenler, kapı prizmasının üstüne çıkış vermektedir. Sur kapısından çıkan yolu bugün şehir dışına bağlayan Osmanlı dönemi taş köprüleri yerine, antik sur önünde, savunma süresinde sökülen ahşap köprüler düzenlenmiş olmalıdır. Hendekler arazi topografyasına uyumlu olarak yükselen veya düşen seviyelerde hazırlanmıştır. Düşüş noktalarında yer alan ara duvarlar hendeği bölmelere ayırmaktadır. Bu bölümlenme ve bulunan bazı su kanalları, hendeklerin savaş dönemlerinde su ile doldurulmuş olabilecekleri düşüncesini yaratmıştır. Konu tartışmalıdır, görüş birliği yoktur ve ancak günümüzdeki araştırmalar konuyu aydınlatabilecektir. Yayınlarda burçların numaralandırılması, güneyde, Marmara tarafından başlamaktadır. Mermer Kule(-»), Marmara surlarının 1. kulesi, sahil yolunun kara tarafındaki burç ise kara surlarının 1. kulesidir. Bugün kara surlarında 96 kule tespit edilebilmektedir.

Kara surlarının kapıları günümüzde aldıkları isimlerle ve eski adlarıyla Marmara tarafından başlayarak sırasıyla şunlardır: Altın Kapı(->) veya Yaldızlı Kapı (Potta Auera), Belgrad Kapısı (Ksilokerkos Kapısı), Silivri Kapısı (Pege Kapısı), Kalagru Kapısı (Porta tou Kalagru), Mevlevihane Kapısı (Rhesium Kapısı), Top Kapısı (Romanos Kapısı), Sulukule Kapısı (Pempton Kapısı), Edirne Kapısı (Harisius Kapısı veya Andrinopolis Kapısı), Porta Regia, Eğrikapı, Blahernai Kapısı. Bunların bir bölümü Yunanistan ve Tuna boylarına uzanan askeri yollar üzerinde, diğerleri ise şehre yakın yerleşmelere uzanmakta idi. Ayrıca iki sur arasmda ve hendek önünde irtibatı sağlayan askeri amaçlı kapılar veya tali kapılar bulunmaktadır. Altın Kapı. Roma ve Bizans döneminde günlük ulaşıma kapalı, yalnız imparator törenlerine özgü. ancak zaman zaman kullanılan bir kapı idi. Tali kapılar veya "askeri kapılar", Marmara Denizi tarafında 1. burç yanında, 30-31. burçlar arasında, 39-40. burçlar arasında ve 59-60. burçlar arasında olmak üzere dört tanedir. Özellikle esas sur burçları, İstanbul'u sık sık yoklayan depremlerin etkileriyle ya yıkılmış veya işlevini yapamayacak duruma gelmiştir. Kapsamlı yenilemeler kara surları bütünü içinde 5. yy görünümünü genel olarak değiştirmiştir. Ancak az sayıda burç ve daha şanslı olan perde duvarları, özgün düzenlemeyi ve örgüyü yansıtabilmektedir. Buna rağmen 5. yy duvarlarının çok renkliliği ve tuğla bant ritmi yenilemelerde de devam ettirilmiştir.

Kara surlarının 96. burcundan sonra Tekfur Sarayı olarak anılan yapı yer almaktadır. 97, 98 ve 99 no'lu ön sur burçları da bu sarayın çevresinde yapıyla bütünleştirilmiştir. 99 no'lu burç ile 5. yy'a ait Teodosios duvar hattı sona ermekte ve bu noktadan sonra Constantinus Suru'nun dışında kalan Blahernai yerleşmesinin sur duvarlarıyla (Mumhane duvarı) (4. yy) bütünleştiği kabul edilmektedir. Eski Blahernai surlarının varlığı bu bölgede Teodosios Suru'nun yapımını gereksiz kılmıştır. Konstantinopolis kenti dışındaki Blahernai yerleşmesini dört yandan çevreleyen duvar, Haliç kıyısının uzağında kaldığından, 5. yy duvarı kıyıda "pteron" diye anılan özel bir düzenleme getirmiştir.

Sultanahmet Meydanı'nın güney yamaçlarına yayılmış olan Bizans saray bölgesi, Komnenoslar döneminde (1081-1185) önemini kaybetmeye başlamıştır. I. Manuel Komnenos, Edirnekapı'nm kuzeyinde, Halic'e inen yamaçta, Ayvansaray'a doğru yayılan Blahernai bölgesini yeni sarayı için seçmiş ve Eğrikapı semtinin doğusundaki terasa yerleştirdiği sarayının emniyetini eski Blahernai Suru'nun önüne eklediği yeni bir duvar ile sağlamıştır. "Manuel duvarı", Teodosios surlarının doğrultusuna göre şehir dışına doğru bir yay gibi taşırılmış ve sık yerleştirilmiş 13 güçlü burçla donatılmıştır. Orta kesiminde bugün Eğrikapı diye anılan bir kapı bulunmaktadır. Yüzyıllar boyunca her yenilemede Teodosios duvarlarının tuğla-taş örgüsünün genel karakterine uyulduğu gibi, Komnenos duvarı da bu özelliğe sahiptir. Ancak yakın görünümde çok renklilik, diğer yenilemelerdekinden de serbest bir yorumlamayla uygulanmıştır.

Kırmızı bantlardaki tuğla sırası sayısı yediye çıkarılmış, taş sıraları, ikinci kullanımdaki iri bloklardan oluşmuş ve taş bant yükseklikleri değişken tutulmuştur. Özellikle şehir içi tarafında tespit edilebildiği gibi, Komnenos duvarında gizli tuğlalı duvar tekniği uygulanmıştır. Kuleler "U", çokgen ve dörtgen planlı ve iki katlıdır. Zemin kat, yükseltici alt yapı, birinci kat esas atış katıdır. Platform seviyesi ayrıca atışa hizmet etmiştir. Kat araları tonozludur, atış mazgalları derin nişli planlanmıştır. "Manuel duvan"m takip eden tonozlu, çok hücreli yapı, eski bir savunma duvarı kalıntısına batıdan yanaştırılmış olup günümüzde "Anemas Zindanları" şeklinde isimlendirilmekte ve Komnenos sarayları için bir alt yapı oluşturmaktadır. Hemen önünde II. İsaakios Angelos'un (hd 1185-1195) gene yükseltilmiş bir yapı olan köşkü yer almaktadır (bak. Anemas Zindanı ve Kulesi; Blahernai Sarayı).

Karmaşık bir görünümü olan son duvar kesiminin şehir içine bakan duvarı, Teodosios kara surlarının da en kuzey ucudur. Bu son duvar dilimi "Pteron" (bir tür siper) adını taşımaktadır ve 5. yy'da bir dil gibi Haliç kıyısına kadar uzanarak Blahernai surlarının dışında kalan savunmasız kıyı kesimini korumaya aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim **626**'da Avar kuşatması sırasında Haliç duvarının batı uçta eksik olduğunu kaynaklar belirtmektedir. Dolayısıyla bugün Haliç kıyısında 450 m kadar uzanan ve 13 burçluk bir duvarın Herakleios (hd 610-641) tarafından Avar kuşatmasının ardından Pteron'a bağlandığı kabul edilmektedir. Burçları bulunmayan ve düz arazideki Pteron'u korumak için V. Leon'un (hd 813-820) Pteron'un önüne çektiği ön duvar, daha eski bazı yapı kalıntılarıyla da bütünleşerek karmaşık bir doku yaratmıştır. Pteron'u burçlarla güçlendirmek için Teofilos (hd 829-842), tuğla örgülü üç kule eklemiştir.

Geç antik dönemin en gelişmiş savunma yapısı olan istanbul kara surları, yaklaşık 1.000 yıl boyunca kuşatmalara başarılı bir direnç gösterebilmesini. Helenistik dönemden beri biriken askeri mimari bilgilerini özümleyen mimar ve yapı adamlarına borçludur. Nitekim Osmanlı ordusundan önce İstanbul'u zapt eden Latinler başarılarına Marmara surlarmı aşarak ulaşmışlardır. Bizans en zayıf döneminde güçlü Osmanlı ordusuna iki ay dayanabildiyse bunu gene surların mükemmel tasarımına borçludur.

Bibi. F. Dirimtekin, "14. Mıntıka", *Fatih ve İstanbul,* S. 1 (1953), s. 193-222; ay, "Les Murailles (d'Istanbul) de Constantinopolis". *Corsi,* S. 12 (1965), s. 211-224; F. Krischen, *Die Landmauer vonKonstantinopelI. Zeichnerische Wiederherstellung,* Berlin, 1938; K. Lehmann-Haupt, *Archaeologisch-Epigraphisches aus Konstantinopel und Umgebung, BNJ,* 3, 1922, s. 103-119; C. Mango, "The Byzantine Inscriptions of Constantinople. A Bibliographical Survey", *AJA,* S. 55 (1951), s. 52-66; ay, *Le développement urbain de Constantinople (IV-VII siècles),* Paris, 1985; Schneider-Meyer, *Landmauer;* Millingen, *Walls;* Müller-Wiener, *Bildlexikon;* P. Speck, "Der Maurebau in 60 Tagen", *Studien zur Frühgeschichte Konstantinopels (MiscByzMonac. 14),* Münih, 1973, s. 135-178; B. C P. Tsangadas, *The Fortifications and Defense of Constantinople (East European Monographs 71),* New York, 1980.

METÎN AHUNBAY

Sur Onarımları

Istanbul kara surları IL Teodosios tarafından 413'teki ilk yapılışlarından günümüze kadar çeşitli depremlerin yanısıra bakımsızlık ve doğanın etkisiyle harap olduklarından onarılmaları gerekmiştir. Tamamlanmalarından kısa bir süre sonra, 447 depreminde 57 burcun birden hasar görmesi üzerine, "praefectus praetorio" Konstantinos tarafından kentin ve surların onarımına başlanmıştır. Kaynaklara göre, büyük bir hızla yürütülen onarım iki ayda tamamlanmıştır. Muhtemelen ilk yapımla aynı örgü tekniği kullanıldığı için izleri kolay ayırt edilemeyen bu onarımla ilgili olarak Mevlevihane Kapısı'na yerleştirilen bir yazıt, Konstantinos adını taşımaktadır.

Surların 6. yy'daki depremlerden de zarar gördüğü ve kısmi onarımlara gidildiği bazı yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Mevlevihane Kapısı'ndaki İmparator II. İustinianos (hd 565-578) ve eşi Sofia'nın adının bulunduğu yazıt örnek verilebilir.

740 depremi İstanbul'da büyük hasara yol açmış, surlar da harap olmuştur. İmparator III. Leon (hd 717-741) sur onarımı için özel bir vergi koyarak fon oluşturmuş ve inşaatı tamamlatmıştır. Leon'un bu faaliyeti surlarda bulunan 11 yazıtla belgelenmektedir. Bugün kara surlarının büyük bir kesimi bu dönem yenilemelerinin izlerini taşımaktadır. Yoğun yenileme sonunda II. Teodosios örgüleri burçların ancak alt seviyelerinde ve beden duvarına yakın kesimlerinde kalabilmiştir. İmparator Teófilos döneminde (829-842) ise özellikle Haliç ve Marmara surlarının bakımına gidilmiştir; imparatorun adını taşıyan yazıtların çoğu bu duvarlar üzerindedir.

986 ve 987'deki ve 11. yy'daki depremlerde sur burçları yeniden zarar görmüş ve onarılmışlardır. İmparator II. Basileios (hd 976-1025) ve birlikte hüküm sürdüğü VIII. Konstantinos'un (hd 1025-1028) 1. ve 36. burçlardaki yazıtlan bu depremlerden sonraki onarımlara ait olmalıdır. Üzerinde III. Romanos'un (hd 1028-1034) adının bulunduğu yazıta göre 4. kule de bugünkü biçimini 11. yy'daki yenileme sırasında almıştır.

Tarihi kaynaklara göre, Komnenoslar döneminde (11-12. yy) kentin imarının bir parçası olarak surlar da onarılmıştır. Tarihi kaynaklar bu onarımlarla ilgili olarak, III. Aleksios'un adını taşıyan 1197 tarihli bir yazıtın Edime Kapısı'na konulduğunu yazmaktadır.

126l'de kenti Latin işgalinden kurtaran VIII. Mihael Paleólogos, surları yükseltmiş ve dendanları yeniletmiştir. Kaynaklar II. Andronikos döneminde (1282-1328) surlarda kapsamlı onarımlar yapıldığını belirtmektedir. Daha sonra 1343-1344 depremi büyük zarara yol açmış; hasarlar derhal onarılmıştır. Bu onarım sırasında hendek kenarlarına insan boyunda mazgallar yapılmıştır. 1354'teki depremin neden olduğu hasarlar V. İoannes Paleologos'un (hd 1341-1391) çabalarıyla giderilmiştir. Kentin 15. yy'ın ilk çeyreğindeki yaşamı kuşatılma ve savaş tehdidi altında geçtiğinden, hendekler temizlenmiş, özellikle saldırıyı uzakta tutmakla görevli ön sur savunmaya hazır dummda bulundurulmuştur. Mevlevihane Kapısı'ndan denize kadarki ön sur burçlarında görülen çok sayıdaki Paleologoslar dönemi yazıtı bu onarım çalışmalarını yansıtmaktadır. İmparator VIII. İoannes'in (hd 1425-1448) adını taşıyan yazıtlar onarımların hemen hemen Osmanlıların 1453 kuşatmasına kadar sürdüğünü göstermektedir.

Kentin Osmanlılarca alınması sırasında ağır top ateşiyle yıkılan surlar kentin ilk kadısı Hızır Bey Çelebi(-0 başkanlığında elden geçirilmiş ve onarılmıştır (1454). Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bir belgeye göre (TSMA D. 11975), Hızır Bey' den surun Bali Kapı ile Topkapı arasındaki kısmının gediklerinin onarımı istenmiştir. Hızır Bey'in padişaha sunduğu rapora göre }áikseklikleri 1-20 zira arasında değişen, toplam 342 zira (yaklaşık 240 m) uzunluğundaki harap duvar ve burç, bazen temelinden yenilenerek onarılmıştır.

Kara surlarının Osmanlılar döneminde maruz kaldıkları büyük sarsıntılardan ilki "küçük kıyamet" olarak anılan ve 45 gün süren 1509 depremidir. 49 kulenin zarar gördüğü bu felaketin neden olduğu hasarın onarımı için Mimarbaşı Ali bin Abdullah, mimar Bali ve Mahmud yönetiminde 8.000 işçi bir yıl çalışmıştır. Bu onarımla ilgili olarak 1510'da Silivri Kapısı ve Edirne Kapısı'na birer yazıt konulmuştur.

Silivri Kapısı'ndaki yazıtın yeri bugün boştur; Edirne Kapısı'ndaki ise kapının batı cephesinde, tuğla kemerin aynası içinde yer alan bir Arapça dörtlüktür.

17. yy'da, IV. Murad döneminde Sadrazam Bayram Paşa tarafından surlar onartılmış ve badana ettirilmiştir. Bu çalışmayla ilgili olarak IV. Murad adına hazırlanan 1635 tarihli bir yazıt Edirnekapı'mn şehir içi tarafına, geçidin güney yan duvarı üzerine yerleştirilmiştir.

1656'da Bozcaada ve Limni'yi alan Venedik donanmasının İstanbul'a kadar gelmesi tehlikesi karşısında Sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa Marmara surlarını badanalattırmış, Ahırkapı ile Yedikule arasındaki surların üstüne yapılan evleri yıktırmıştır.

Vakanüvis Raşid'e göre, 1690 depreminde sur kapılarından Topkapı ve 1719 depreminde kara surlarının Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Camii karşısındaki bölümü ile Marmara surlarının Yedikule'den Ahırkapf ya kadar olan kısmının duvar ve burçları hasar görmüştür. Her iki depremin neden olduğu hasarların giderilmesi için büyük bir mali destekle III. Ahmed döneminde, 1722'de onarım çalışmaları başlatılmıştır. Yedikule, Ahırkapı ve Narlıkapı'daki onarım yazıtlarında, III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nm adları geçmektedir.

İstanbul'un geçirdiği en ağır yer sarsıntılarından biri olan 1766 depreminde yıkılan beden duvarları ve üç kulenin onarımı için Hacı Mehmed Ağa görevlendirilmiştir. 1855'teki şiddetli depremde surlarda yer yer çatlaklar oluştuğuna *Tarih-i Cevdet'le* değinilmiştir. Surlara zarar veren son büyük deprem 1894'te olmuş ve bunu izleyerek onarım için keşifler yapılmıştır. Ancak 20. yy'm başında Osmanlı Devletimin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve onu izleyerek gelişen savaşlar nedeniyle bu onarımlar tam olarak gerçekleştirilememiş ve surlar harap bir durumda 1950'lere kadar gelmiştir. 500. fetih yıldönümü kutlamaları münasebetiyle Topkapf da Ulubatlı Hasan burcu ve çevresi restore edilmiştir. 1956'da Vatan, Millet caddelerinin ve Marmara sahil yolunun açılışıyla kesilen ve harap durumda olan surlar onarılmıştır. Surun özellikle Edirnekapidaki restorasyonu, harabe karakterine fazla müdahale edilmesi nedeniyle eleştirilmiştir. UNESCO tarafından "Dünya Mimari Mirası" listesine alınan İstanbul kentinin en önemli arkeolojik değerlerinden biri olan surların onarımı için İstanbul Büyük Şehir Belediyesi tarafından 1980'lerin ikinci yarısında bir çalışma başlatılmıştır. Surların onarımı için TAÇ Vakfi ile bir anlaşma yapılmış ve ilk proje konusu olarak en harap durumdaki Beİgrad Kapısı seçilmiştir. 1986'da hazırlanan projeyle 1987'de Beİgrad Kapısı'mn rökonstrüksiyonuna gidilmiştir. Onu izleyerek Silivri Kapısı ve Mevlevihane Kapısı onarılmış, Ayvansaray'da V. Leon döneminde ön duvarın ve çevresinin onarımına başlanmıştır. Özellikle Belgrad Kapısında, surun 5. yy'da olduğu gibi, tüm ayrıntılarıyla yeniden yapılmaya çalışılması arkeolojik bir yapı için kabul edilebilirlik sınırlarının çok üstüne çıkmıştır.

Belgrad Kapısı ile Silivri Kapısı arasındaki ön sur ve hendek duvarlarının da benzer şekilde tüm ayrıntılarıyla yeniden

yapılmaları, mesleki ve akademik çevrelerce eleştiriyle karşılanmıştır. Dönemin belediye başkanının adıyla anılan restorasyon ve rökonstrüksiyonlara karşı gelişen tepkiler, belediye yönetiminin 1989'da değişmesinden sonra mevcut durumun en az müdahaleyle korunması ilkesinin benimsenmesini getirmiştir. Bu kez restorasyonların Yedikule bölgesinde, sahil yoluyla demiryolu arasındaki deri fabrikalarının yıkılması sonucu açığa çıkan harap durumdaki sur bölümünde, özgün nitelikte malzeme ve teknik kullanılarak yapılması ve esas olarak sağlamlaştırma temeline dayanan müdahaleler getirmesi istenmiştir. 1991'de 1. ile 6. kule arasında başlanan onarım çalışmalarının sonuçları ortaya çıkıp tartışılmadan, belediye yönetimi 1992'de yaptığı yeni ihaleler ile kara, Haliç ve Marmara surlarında çok sayıda yeni onarım başlatmıştır (bunlar kara surlarında: Yedikule-Belgrad Kapısı, Silivrikapı-Mevlanakapı, Mevlanakapı-Millet Caddesi, Millet Caddesi-Vatan Caddesi, Vatan Caddesi-Edimekapı, Edirnekapı-Eğrikapı, Eğrikapı-Ayvansaray; Haliç surlarında Ayakapı-Balat; deniz surlarında Sarayburnu-Ahırkapı Feneri, Ahırkapı-Kumkapı, Samatya olmak üzere toplam on bir tanedir). Bu sayısal çoğalma beraberinde olumsuzlukları da getirmiştir.

Rölövesi tamamlanmadan, restorasyon projesi hazırlanmadan uygulamaya başlayanlar, yeterli denetim olmadan uygulama yapanlar, bu onarımları başlatan ve surların korunmasını amaçlayan korumacı yaklaşımı hedefinden saptırmıştır. 1994 yerel seçimlerinden sonra uygulamalar durmuştur.

Bibi. Ü. Alsaç, "Taç Vakfı ve Çalışmaları", *TAC Vakfı Yıllığı,* İst., 1991, s. 211; M. Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbulda»Yangmlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırına ve İncelemeleri,* **I,** ist., 1963, s. 380-392; Inciciyan, *İstanbul,* 3-10; Schneider-Meyer, *Landmauer;* Müller-Wiener, *Bildlexikon,* s. 287-295; *Tarih-iNaima,* VI, 2702-2703; *İSTA, TK* (1968), 4923; Ş. Özler, "Şehrin Ziyneti Yedikule Surları", *Kent ve Yaşam,* S. 2, İst., 1992, s. 1417; M. İ. Tünay, "İstanbul'un Bizans Devri Kara Surlarında Osmanlı Onarımları", *TAC,* c. 2, S. 7, İst., 1987, s. 25-29

METİN AHUNBAY-
ZEYNEP AHUNBAY

SURRE ALAYI

Osmanlı döneminde her yıl ramazan ayından önce Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve armağanların, saraydan çıkarılıp padişahın önünde düzenlenen bir törenden sonra uğurlanması. Son kez 1919'da yapıldı.

İstanbul'un alınmasından önce, I. Mehmed (Çelebi) döneminde (1413-1421) Bursa'da başlatılan bu gelenek, fetihten sonra, başkente özgü dini-resmi törenler arasında yer aldı. Kameri recep ayının 12. günü, havalar elvermezse izleyen günlerde gerçekleştirilen bu alayla, deve ve katırlara yüklenen armağanlar, surre görevlileri, muhafızlar ve hacı adaylarmdan oluşan kalabalık bir kafile ile gönderilirken 1870'e doğru vapurla, 1890'dan sonra da trenle gönderilmeye başlanmasıyla İstanbul'daki alay da kameri 15 Şaban'a kaydırılmıştı.

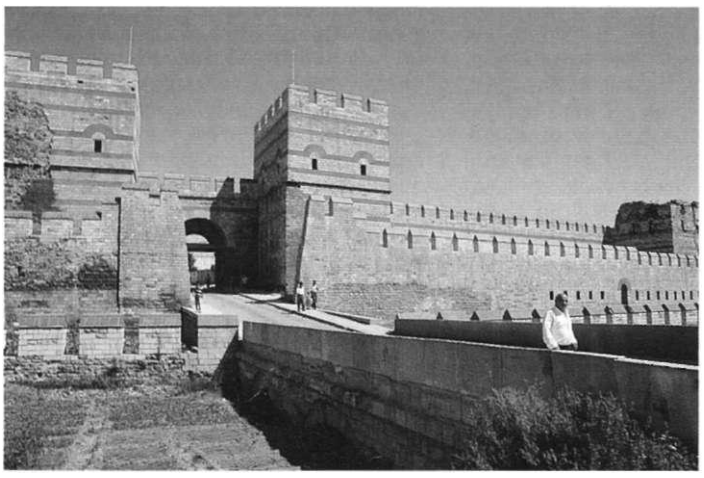
"Para kesesi" anlamına gelen surre, içine belirli miktarlarda para konmuş çok sayıda keseyi ifade etmekteydi. Padişahlar, harçlık ve sadaka olarak Mekke ve Medine'nin en ileri gelen kişilerinden yoksullarına değin herkese dağıtılan surre yanında, hilat, kaftan, sof, kadife, yiyecek türünden armağanlar da göndermekteydiler. Bunların tümüne birden "surre-i hümayun", "surre-i şâhâne". "surre-i amme", "surre-i Rumiye" vb adlar da verilmekteydi. Abbasi halifelerinin başlattığı bu geleneği diğer İslam devletleri gibi Osmanlı Devleti de sürdürdü. II. Mehmed'in (Fatih) (hd 1451-1481) İstanbul'un fethinden sonraki yıllarda birkaç kez surre gönderdiği saptanmaktadır. II. Bayezid (hd 1481-1512) ise tahta çıktığı yıl 14.000 duka tutarında surre ihraç etti ve bu geleneği temelleştirdi. I. Selim (Yavuz) döneminde (1512-1520) "sadakat-ı Rumiye" denen surrenin tutarı 200.000 filori kadardı. I. Selim'den başlayarak 400 yıl boyunca İstanbul'dan sune gönderilmesi ve bu münasebetle tören düzenlenmesi aksaksız sürdürüldü.

Surre ihracı ile surre alayı başlıbaşına bir organizasyon gerektirdiğinden sarayda ve şeyhülislamlıkta bu işe bakan görevliler, tutulan kayıtlar, ayrılan ödenekler söz konusuydu. Ayrıca, surre ihracından çok önce, İstanbul-Hicaz arasmdaki eyaletlerin valilerine hükümler yazılarak, surreyi karşılayıp uğurlamaları, yol güvenliğini sağlamaları istenirdi. İstanbul'daki tören hazırlıkları ise iki ay önceden başlardı. Alaydan bir gün önce protokolde yer alan kişilere tezkire ve davetiyeler yazılır; padişah Topkapı Sarayı'nda ise alay için Kubbealtı veya Çinili Köşk'ün karşısmdaki III. Mehmed Köşkü padişahın alayı izlemesi için hazırlanır, padişah yaz mevsimi münasebetiyle yazlık saraymda ise orada uygun bir yerde tören tertibatı alınırdı. Surre alayının tüm sorumluluğu darüssaade ağasındaydı.

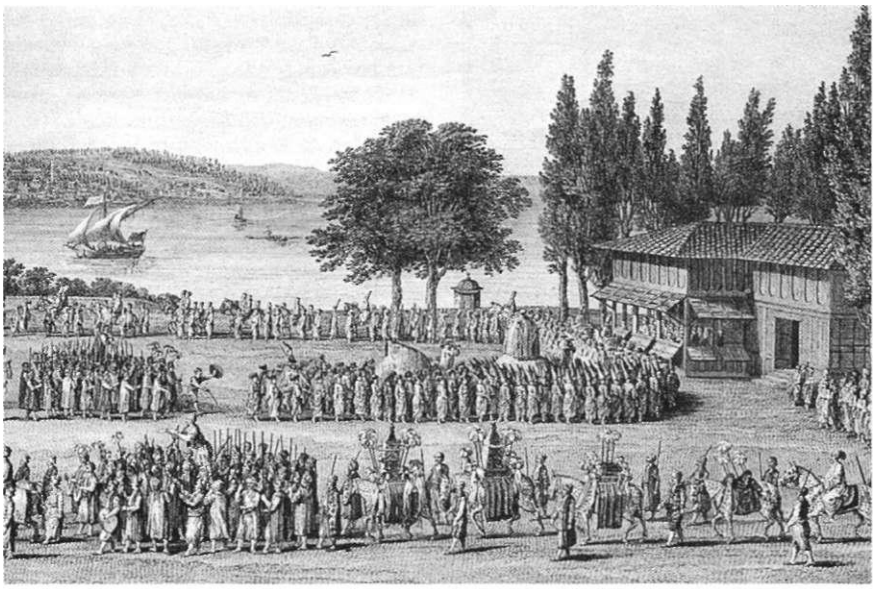
12 Recep sabahı erkenden Tersaneden gönderilen bir çektiri Kireç (Sirkeci) İskelesine yanaşırdı. Diğer yandan defterdar, reisülküttab, nişancı efendiler, mevsime göre kürk, ferace, adi destar giyimli olarak saraya gelirlerdi. Darüssaade ağası odasında, Mekke şerifine gönderilecek mektup kaftan ağasma teslim edilir, kahve ve şerbet içilip buhur (tütsü) verilir, ayrıca gelenlere birer boyama ile yemeni dağıtılır; bunu türlü yemeklerin ve meyvelerin ikram edildiği bir ziyafet izlerdi. Yemekten sonra, Kubbealtı'nın karşısına kurulan çadıra geçilip padişahın gelmesi beklenirdi. Atlı olarak Bâbüssaade'den çıkan padişah, atından inip Kubbealtı'na geçer ve nişancı sedirine oturur, bu sırada harem kapısından harem ağalarının omzunda surreler çadıra getirilirdi. Burada sayım, defter kontrolü ve mühürleme işleri tamamlandıktan sonra, darüssaade ağası, surre emini, sakabaşı Kubbealtı'na geçip yer öperler; Kuran'dan sureler ile "Mevlid'In na't-ı nebevi bölümü okunur; bir şeyh de dua ederdi. Surreler ile hediyelerin tamamı "mahmil-i şerif" adı altında dişi bir deveye yüMenmiş olarak Kubbealtı önünde dolaştırılır, bu sırada padişahın huzurunda kürk giyen darüssaade ağası dışarı çıkıp devenin gümüş zincirini eline alarak iki kez dolaştırırdı. Bu ritüelin özel bir önemi vardı. Şayet padişah zinciri surre eminine vermesini işaret etmezse darüssaade ağası görevinden azledilmiş sayılır ve surre alayı ile Mekke'ye sürgüne gönderilirdi.

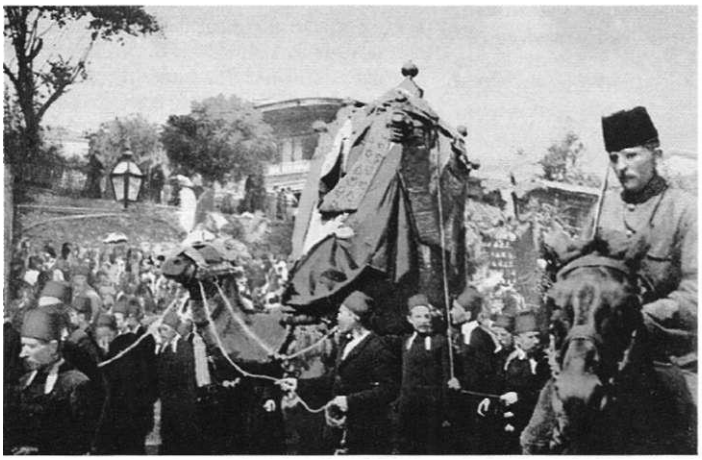
Surre alayının en gözde öğesi deve idi. Bu maksatla seçilen gösterişli iki dişi deve süslenip donatılırdı. Bundan dolayı, İstanbul'da aşırı süslenen kadınlara eskiden "surre devesi" deniyordu. Deveye bağlanan mahmil-i şerif de işlemeli kumaşlarla örtülürdü.

Padişahın önündeki tören, saray müezzinlerinin tekbir ve tehlilleri ile tamamlanır; darüssaade ağası, haremeyn ağaları, surre emini, devenin önüne düşüp Orta Kapı'dan çıkarlar, atlanna binip alay kortejini oluştururlardı. En önde kılavuz çavuş, arkaya doğru sırasıyla divan çavuşları, kapıcıbaşılar, haremeyn hademeleri, müfettiş efendi, saray kethüdası, saray ağası, hazinedarbaşı, bâbüssaade ağası, darüssaade ağası olmak üzere Bâb-ı Hümayun'a gelinir, buradaki duadan sonra darüssaade ağası ile diğer saray ağaları dönerler, mahmil-i şerifi taşıyan deve ve yedeği ile katırlardan oluşan konvoy, mevsime göre kentte dolaştırılır, en son Alay Köşkü-Hocapaşa-Bahçekapı yoluyla iskeleye gelinir,

Restorasyonu yapılan Belgrad Kapısı. *Ali Hikmet Varlık, 1994*

Simonet'in gravüründe Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçen surre alayı (üstte) ve II. Meşrutiyet dönemindeki bir surre alayında mahmil-i şerifin saraydan çıkarılışı. d'Ohsson, *Tableau/ Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi (üst), Nuri Akbayar koleksiyonu*

burada surre sandıkları çektiriye konur, alay dağılırdı.

Çektiri Üsküdar İskelesi'ne yanaşınca bir tören de burada düzenlenirdi. Surre ile birlikte Hicaz'a gidecek kervan ve kafile İbrahim Ağa Çayırı'nda hazırlanır, surre emini yol gereksinimlerini tamamlar; hareket günü dualar edilir, "ayrılık" denen vedalaşmadan sonra Ayrılık Çeşmesi'nde son bir kez dua edilirdi. Surre eminine kalabalık bir muhafız birliği eşlik ettiğinden güzergâh boyunca hacı adayları da kafileye katılır; Şam'dan sonra "hacılar kafilesi" denen ve atlı, yaya binlerce kişiden oluşan konvoyun esenlikle ulaşması için önlemler daha da artırılırdı. Surrenin Mekke ve Medine'ye ulaştığına dair haberi İstanbul'a müjdecibaşı getirirdi.

19- yy'da surrenin önceleri vapurla, daha sonra trenle gönderilmeye başlaması üzerine tören yerleri ve yöntemleri de değişti. Örneğin, surre sandıkları Beşiktaş Sarayı iskelesinden, doğruca vapura konulduğu gibi bu sırada saray bahçesinde de kurbanlar kesilirdi.

Ercümend Ekrem Talu, çocukluk ve gençlik anılarındaki surre alaylarının İstanbullular için çok yönlü önemini anlatırken bunun asıl eğlenceli yanının, surre alayının tören giyimli insanlar ve süslü develerle kent sokaklarında gezmesi olduğunu, bu alayı arkadan izleyen ve "akkâman" denen Arap çalgıcı ve göstericilerin sergiledikleri hünerler olduğunu vurgular. Halkın "hekkâm" dediği çalgıcı ve oyuncuların, davul ve dümbeleklerin sesine uyup kılıç kalkan oynamalarını, ellerindeki denge sırıkları ile türlü gösteriler yapmalarını anlatır. Halid Ziya Uşaklıgil ise, V. Mehmed (Reşad) döneminde (1909-1918) Dolmabahçe Sarayı bahçesinde yapılan surre alaylarını anlatırken süslenmiş deve önde, sune emini ile diğer görevliler arkasında, boynundaki çanlar çalarken, devenin bahçede ağır ağır ilerleyişini; padişahın ve vezirlerin sarayın üst katmda töreni izlemelerini, kafesli pencerelerden de saray kadınlarının heyecanla bahçedeki bu töreni görmeye çalıştıklarını, *Saray ve Ötesi'nde* anlatır.

İstanbul halkının eski bir âdeti ise, padişahın sevap kazanmak dileğiyle Mekke ve Medine'ye kisve (Kabe örtüsü) nitak-i Kabe, kilit, avize, kandil, şamdan, halı, mushaf-ı şerif, levha, tespih vb göndermesi gibi, Evkaf Nezaretinden temin ettikleri feraset çantalarına sadaka niyetiyle paralar koyup göndermeleriydi. Surre emini ve diğer görevliler, dönüşlerinde aynı çantalarla Mekke ve Medinelilerin armağanları olarak zemzem, kma, ödağacı, hurma, akik yüzük, gümüş basur halkası vb getirirlerdi. Surre emini dönüşte Kartal'a iner, saraydan gelen izin üzerine Üsküdar'a gelir, buradan Babıâli'ye geçer ve Mekke şerifinin namesini sadrazam aracılığı ile padişaha sunardı.

I. Dünya Savaşı (1914-1918) boyunca İstanbul'dan yola çıkarılan süneler, Hicaz'a ulaştırılamayarak Şam'da kalmış, 1917 ve 1918'de İstanbul'dan surre çıkarılmamıştı. VI. Mehmed (Vahideddin) (hd 1918-1922) surre geleneğini canlandırmak istediğinden 1919'da son kez surre alayı düzenlenmiş; fakat Osmanlı Devleti Hicaz ve Suriye topraklarını yitirdiğinden, izleyen yıllarda padişah bölgedeki yoksullara "sadaka" gönderebilmiştir.

Bibi. M. Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları,* Ankara, 1991; Esad Efendi, *Teşrifat-ıKadime,* lst., 1287, s. 18 vd; Pakalm, *Tarih Deyimleri,* III, 280-286; Uzunçarşılı, *Saray,* 181 vd; Abdurrahman Vefik, *TekalifKavaidi,* 1,lst, 1328, s. 183; İ. Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *VD,* S. XIII (1981), s. 113-165; K. Çığ, "Osmanlı Padişahlarının Medine'ye Gönderdikleri Hediyeler ve Surre-i Hümayun", *Tarih Dünyası,* S. 18 (1951), s. 785 vd.

NECDET SAKAOĞLU

SURURİ AİLESİ

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde tiyatro sanatçıları yetiştirmiş aile.

Ailede tiyatroyla ilgilenen ilk kişi olan Yusuf Sururi (1894, İstanbul-1970, İstanbul), Kadıpaşazade Nazif Sururi Bey'in oğludur. Liseyi bitirdikten sonra eğitim için Avrupa'ya gittiyse de I. Dünya Savaşının çıkmasıyla geri döndü. Yedek subay olarak savaşa katıldı. Çok sayıda operet topluluğunda oynadı. Süreyya, Halk ve Muammer Karaca operetleri ile Raşit Rıza Tiyatrosu'nda, oynandığı dönemlerde çok sevilen "Gül Hanım", "Kalamış Pansiyonu", "Emîr", "Kadınlardan Bıktım", "Gönül Belası", "İçice", "Yutmazoğlu", "Yanık Efe ve "Büyük İkramiye" (Celal Esad'la birlikte) gibi operetler ile "Heykeller Konuşuyor", "Heykeller Canlanıyor", "Benimsin" ve "Canım" (Muammer Karaca'yla birlikte) gibi revüler yazdı. Kimi oyunları da ya Türkçeye uyarladı ya da çevirdi.

Yusuf Sururi'nin kardeşi Celal Sururi (1903, İstanbul-1971, İstanbul) ilk kez gezginci bir operet topluluğunda Akhisar'da "Mon Bey" adlı operette sahneye çıktı (1925). Muhlis Sabahattin, Halk, Cemal Sahur ve Muammer Karaca gibi operet topluluklarında 38 yıl çalıştı. Ortaklarından olduğu İstanbul Tiyatrosu'nu yönetti. Diğer kardeşleri Lütfullah Sururi (1904, İstanbul-1967, İstanbul) Deniz Ticaret Okulu'nda okurken Donanma Cemiyeti yararına sergilenen "Çaresaz" operetinde sahneye çıktı. Çok sayıda operette görev aldı. Halk Operetinin hemen bütün oyunlarında başrolde oynadı. Eşi Suzan, kardeşi Ali Sururi ve kızı Gülriz Sururi'nin tiyatro oyuncusu olarak yetişmelerinde rol oynadı. Ce-

Sururi ailesi (soldan sağa): Engin Cezzar (damat), Celal Sururi (2. kardeş), Gülriz Sururi (kız ve yeğen), Yusuf Sururi (en büyük ağabey), Şükran Sururi (gelin), Lütfullah Sururi (3. kardeş), Alev Sururi (2. gelin), Ali Sururi (en küçük kardeş), Hakan Sururi (oğul).
Cengiz Kahraman arşivi

mal Sahir'den sonra, müzikli oyunların en iyi tenoru olarak tanındı. Eşi Suzan Lütfullah (1909, Istanbul-1932. İstanbul) sahneye çıkan ilk Türk kadın operet sanatçılarındandı. Lütfullah Sururi'yle birlikte, ük kez 1925'te sahneye çıktı. Yalnızca 7 yıl süren operet oyunculuğu sırasında, başta "Ayşem" olmak üzere çok sayıda operette başrol oynadı.

Yusuf, Celal ve Lütfullah Sumri'nin en küçük kardeşleri Ali Sururi (1913, İstanbul-1987, İstanbul) ilk kez 1935'te Şehir Tiyatrosu'nda *Beyaz Gömleklikler* **2xüı** oyunda sahneye çıktı. Halk, Muammer Karaca ve İstanbul operetlerinde oynanan çok sayıda operet ve oyunda görev aldı. İstanbul Tiyatrosu'nun kurucuları arasındaydı. Birçok filmde karakter rollerinde de oynadı.

Lütfullah ve Suzan Sururi'nin kızı Gülriz Sururi (1929, İstanbul) ilk kez 1942'de Şehir Tiyatrosu çocuk oyunlarında sahneye çıktı. Bir süre Belediye Konservatuvarı tiyatro ve şan bölümlerine devam ettikten sonra Muammer Karaca Tiyatrosu'nda çalıştı (1955). Bir süre de Dormen Tiyatrosu'nda(->) sahneye çıktıktan sonra 1962'de eşi Engin Cezzar'la birlikte Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nu(->) kurdu. Burada sergilenen oyunlar arasında özellikle *Sokak Kızı Irma* ve *Keşanlı Ali Destanı* gibi oyunlardaki tiplemeleriyle büyük övgü topladı. *Sokak Kızı İrma'da.* yıllar sonra da (1992) yeniden aynı başarıyla oynadı, 1989'da *Keşanlı Ali Destanı* hm ve gene ünlü oyunlarından *Kaldırım Serçesi* hin TV'ye aktarılmasında aynı rolleri başarıyla gerçekleştirdi. 1961, 1965 ve 1970'te İlhan İskender Armağanı'nı, 1983 Avni Dilligil Ödülü'nü kazandı. Anılarını *Kıldan İnce Kılıçtan Keskince* (İst., 1978) adıyla yayımladı.

Ali Sururi'nin eşi Alev Sururi (1933, İstanbul) "Attila" adlı operet-revüde ilk kez sahneye çıktı (1945). Muammer Karaca ve İstanbul tiyatrolarında çok sayıda oyun ve operette görev aldı.

Bibi. M. Ertuğrul, *Benden Sonra Tufan Olmasın,* İst., 1989, s. 583; Ö. Nutku. *Dünya Tiyatrosu Tarihi,* I, İst., 1985, s. 362, 376-378; M. N. Özön-B. Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi.* İst., 1967.

RAŞİT ÇAVAŞ

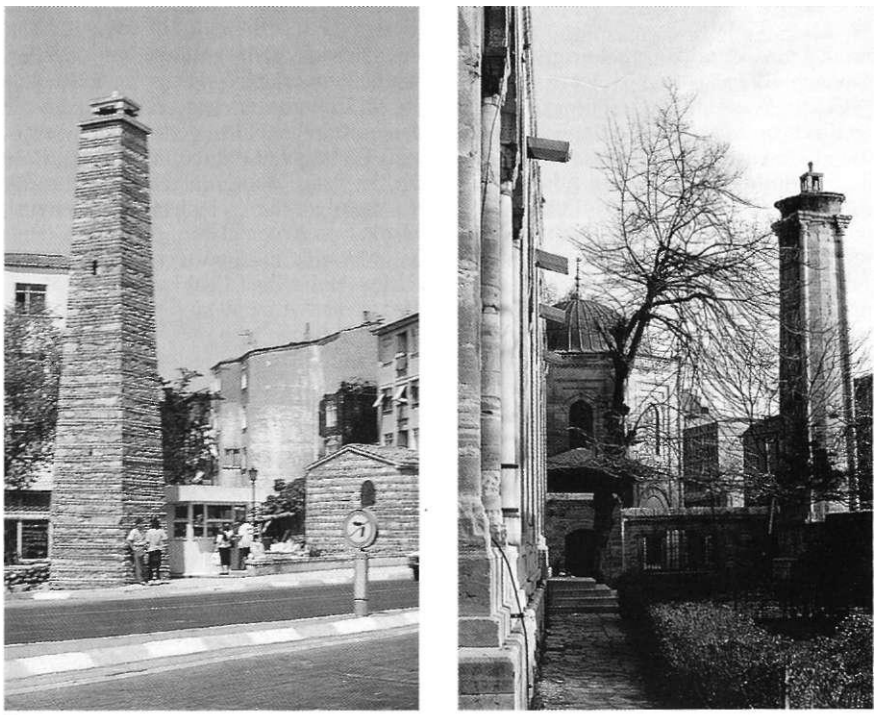
SUTERAZİLERİ

Esas görevi basıncı ayarlamak olan suterazileri Roma tesislerinde de görülür. Osmanlı suterazileri ise Roma suterazilerinin çok daha gelişmiş şeklidir.

Suterazileri basınçlı isale hatlarında ve basınçlı dağıtım şebekeleri üzerinde yapılır. Çoğunluk kare kesitli, yukarıya doğru incelen kule şeklinde inşa edilir. Kulenin en üstünde üstü çatı ile kapalı, sandık denen bir küçük havuz vardır. Gelen ve giden su borusu bu sandığa bitişir. Ancak bu sandıktan çeşitli yerlere verilen suların debisi ölçülüyor ise, giden borular sandığın dışına konan lülelerin altındaki bölmelerden çıkar. Osmanlı tesislerinde kullanılan pişmiş kilden yapılan künkler en çok 10 m su sütunu veya 2 atmosfer basınca dayanır. Engebeli arazide basıncı kontrol etmek için yapılan suterazileri ile civardaki borularda 1 atmosferden daha fazla basıncın olmaması sağlanır. Suterazisine gelen ve giden borular basınç altında olduğu için, künklerin birbirine geçtikleri yerlerdeki sızdırmazlığın tam sağlanması gerekir.

Osmanlılarda borular bir mimar arşınının (75,77 cm) 24'te biri olan parmak (3,157 cm) ile belirlenir; "yedi parmak", "altı parmak", "paşa künkü", "eski birlik", "Arnavut künkü" gibi adlar alırlar. Osmanlı su tekniğinde çok ilginç bir husus künklerin sızdırmazlığını sağlayan macundur. Bu macun, ağırlık birimine göre, 6 birim ketenyağı, 8 birim saf kalker tozu, 1 birim pamuk karıştırılarak yoğrulur. Yapılan macun, künklerin birbirine geçtikleri yerlere tıkanır. Bu macun, 1,5-2 ay her türlü oynamaları karşılayacak kadar deformasyon yapabilir, sonra taş gibi sertleşir. Künkler döşendikleri zaman üstlerinde toprak yükü yoktur. Üstü kapatılırken toprak ağırlığı İle az veya çok deformasyon olur. Plastik olan bu macun, künklere yapışarak deformasyon sonucunda çatlamaz ve ayrılmaz, lokum kıvamında kalır. 1,5-2 ay sonra oturmalar sona erer ve macun taş gibi sertleşir.

Suterazilerinin üç önemli fonksiyonu vardır: Birincisi, kulenin üzerindeki san-

Üsküdar Nuhkuyusu'ndaki (solda) ve Şehzadebaşı Camii'nin avlusundaki suterazileri.
Fotoğraflar Kâzım Çeçen

dığın içerisindeki su seviyesi künklerdeki su basıncım sınırlar ve aradaki yükseklik farkı en çok 10 m olur. İkincisi, sandığın kenarlarına yerleştirilen lülelerle debi ölçülerek dağıtım yapılır. Bu takdirde lülelerden çıkan sular sandığın dışında ayrı bölümlerden istenilen bölge veya çeşmelere gider. Isale hatlarında yapılan suterazilerinde debi ölçülmüyor ise geliş ve gidiş boruları sandığın tabanına bitişir. Debi birimi lüledir. 1 lüle 26 mm iç çapındaki kısa borudan, boru ekseninden 96 mm yukarıdaki su seviyesinde akan debidir ve 36 lt/saat=52 mVgün olarak belirlenmiştir. Lüleden küçük birimler 1 lüle=4 kamış=8 masura=32 çuvaldız=64 hilaldir. Üçüncüsü, suterazisinin künkler içinde yığılan havanın akışa engel olmasını önlemesidir. Hava teraziye giriş borusundan dışarı çıkar. Bu yüzden 60-200 m'de bir suterazisi yapılarak hem basınç ayarlanır, hem de borularda havanın birikmesi önlenir.

İstanbul'daki suterazilerinin çoğu yıkılmış veya ortadan kalkmıştır. Bunlardan en sağlam durumda olanlar Şehzade Camii'nin avlusundaki Nuruosmaniye Suyoluna ait terazi ile Üsküdar'da Nuhkuyusu'ndaki iki terazidir. Yarı kırık olanlardan bazıları ise Divan Oteli yanında, Kasımpaşa-Okmeydanı yolunun kenarında, Ayasofya'mn karşısındaki suterazileridir. Eski suyolu haritalarında isale hattı ve şebeke üzerinde çok sayıda suterazisi yapılmış olduğu görülmektedir. "Suterazisi" sözcüğü yabancı dillerdeki yazılarda da aynen kullanılmaktadır.

Bibi. Nirven, *İstanbul Suları,* 1946; Çeçen, *Üsküdar;* Çeçen, *Halkalı;* Çeçen, *Taksim ve Hamidiye;* Çeçen, *Su Tesisleri.*

KÂZIM ÇEÇEN

SUTOPU

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na bağlı Denizcilik Heyet-i Müttehidesi (Federasyonu) Yüzme Komisyonu Başkanı Ekrem Rüştü Bey'in (Akömer) kişisel çabalarıyla İstanbul, 1931'de Türkiye'nin ilk yüzme havuzuna sahip olmuştu. Boğaziçi iskeleleri arasında vapur işleten Şirket-i Hayriye de Büyükdere'de bir yüzme havuzu yaptırmıştı. Büyükdere kıyısında denize çakılan ahşap kazıkların aralarım yine kereste ile kapatmak suretiyle meydana getirilen 50 m uzunluğunda ve 25 m genişliğindeki bu ilk yüzme havuzu 15 Temmuz 1931'de hizmete girdi. Bu ilk yüzme havuzu yalnız yüzme sporuna yeni bir ufuk açmakla kalmadı, aynı zamanda sutopu sporunun da doğduğu yer oldu.

Sutopunda ilk şampiyona aynı yıl bu havuzda yapıldı. Beykoz'u 8-0, Beylerbeyi'ni 5-0 yenen Galatasaray, final maçında Bahriye Mektebi (Deniz Harp Okulu) takımını da 2-0 yenmek suretiyle İlk şampiyonluğu kazandı.

Galatasaray, 1938'e kadar İstanbul sutopu şampiyonluğunu elinde tutan güçlü bir sutopu takımına sahip oldu. Daha sonra İstanbul'da yüzme ve sutopu faaliyeti, Ortaköy'de yaptırılan ve 22 Mayıs 1943'te hizmete giren, betondan inşa olunan Lido Yüzme Havuzumda sürdü.

Galatasaray, İstanbul Yüzme İhtisas Kulübü ve Modaspor, sutopu sporunda şampiyonlukları paylaşan takımlar oldular.

Sutopu dalında ilk milli karşılaşma 1937'de Macaristan'la yapıldı. Türk milli takımı Avrupa çapında büyük bir güce sahip bulunan Macaristan'a 11-1 yenildi. Sutopu dalında faaliyet bugün de yüzme sporuyla uğraşan kulüplerimizin çabalarıyla sürmektedir. İstanbul ekipleri Türkiye çapında başarılar ve şampiyonluklarıyla bu dalda gerçekten güçlü bir manzara arz etmektedirler.

CEM ATABEYOĞLU

SÜI^YMANI

(6Kasım 1494, Trabzon - 7 Eylül 1566, Sigetvar) 10. Osmanlı padişahı (30 Eylül 1520-7 Eylül 1566).

I. Selim (Yavuz) ile Hafsa Sultanin (ö. 1534) oğludur. Doğum tarihini 27 Nisan 1495 olarak veren kaynaklar da vardır. Fetret Devri'nde (1403-1413) Emir Süleyman'm tartışmalı hükümdarlığı dikkate alınarak II. Süleyman, yasa kuyuculuğundan dolayı Süleyman-ı Kanuni, Kanuni Sultan Süleyman olarak da bilinir. Büyük bir divan oluşturan şiirlerinde Muhibbi mahlasını kullanmıştır. Döneminde Batılılarca Magnificent-Magnifique-Der Prächtige (Muhteşem) ve Grand Türe (Büyük Türk) olarak anılmıştır.

İstanbul'a Türk-Müslüman kimliği kazandıran başta Süleymaniye Külliyesi(-») olmak üzere eşi Hünem Sultan(->), oğulları Mehmed ve Cihangir için büyük külliyeler yapılmış, damadı Rüstern Paşa'nın, kızı Mihrimah Sultan'm(-»), vezirlerinin Mimar Sinan'a (-») yaptırttıkları eserlerle İstanbul yepyeni bir siluet kazanmıştır. Bent, sukemeri, suyolu, köprü, çeşme, saray, hasbahçe, mektep, medrese, kervansaray, hamam, sebil, türbe, tabhane, darüşşifa vb yapımı I. Süleyman'ın 46 yıllık saltanatı boyunca sürmüştür. II. Mehmed'in (Fatih) tesis ettiği Tophane-i Âmire(-»), döneminde 20-22 tonluk topların döküldüğü büyük bir sanayi kuruluşu olmuştur. 1509 büyük depreminde harap olan kent için, Kanuninin saltanat yılları geniş çaplı bir restorasyon dönemi olmuş; gelişigüzel ve basit yapılaşmaların yerini düzenli ve planlı bir kentleşme almıştır. İstanbul bu dönemde bol suya kavuşturulmuş; Marmara kıyı limanlarının dolması ile Haliç-Galata Limanı, Akdeniz'in en işlek uğrak yeri haline gelirken kentte de elçilere, yolculara ve tüccarlara hizmet veren büyük kervansaraylar ve hanlar yapılmıştır. Kanuni dönemi İstanbul'u aym zamanda bilim, sanat ve kültür çalışmaları bakımından da ileri düzeyler yansıtır.

Babası Selimin valilik yaptığı Trabzon'da doğan Süleyman'ın çocukluğu burada geçti. Doğu bilimleri ve İslami bilgiler alarak yetişti. 1508'de Şebinkarahisar sancakbeyliğine atandı. Buradan Bolu Sancağına, 1509'da Kefe sancakbeyliğine gönderildi. ,1512'de Selim padişah olunca İstanbul'a geldi ve babasının, amcaları Ahmed ve Korkud'la olan mücadelesi boyunca "kaimmakam-ı saltanat" sanını taşıyarak İstanbul'da ve Edirne'de oturdu. 1513'te Saruhan (Manisa) sancakbeyliğine gitti. Babası I. Selimin ölüm haberini alınca 8 günde Üsküdar'a geldi. 30 Eylül 1520'de Topkapı Sarayıma geçti ve o gün öğleden sonra cülus(->) töreni düzenlendi. Ertesi gün, matem elbiseleri giyerek Edirnekapı'ya gitti ve babasının cenazesini karşıladı. Fatih Camii'nde kılınan namazdan sonra, babasının gömüldüğü Mirza Sarayı denen yere bir türbe ve imaret yapılmasını, temelleri atılmış bulunan caminin tamamlanmasını (bak. Sultan Selim Külliyesi), babası adına Yenibahçe'de de bir medrese inşasını emretti (bak. Sultan Selim Medresesi). Babası döneminde Tebriz'den ve Mısır'dan zorla İstanbul'a göç ettirilen aileler için, memleketlerine dönme özgürlüğü tanıyarak icraata başlayan Süleyman, İstanbul'a ve ülkeye ibrişim ithali yasağını da kaldırdı.

Tahta geçtiği yıl çıkan Suriye'deki Canberdî Gazali ayaklanmasının bölgeye sevk edilen güçlerce bastırılmasından sonra 19 Mayıs 1521'de İstanbul'da türbeler ziyaretinde bulundu ve buradan ilk sefer-i hümayun için, Halkalıpmar'daki ordugâha geçti. Belgrad'ı fethederek ekim ayı sonunda İstanbul'a döndü. Tebrik için gelen Ragusa, Rus, Venedik elçilerini kabul etti. Venedik Balyosu Marco Memmo ile yeni bir ahitname imzalandı. Ertesi yıl, Akdeniz-İstanbul suyolu üzerinde önemli bir engel oluşturan ve korsanlıkla geçinen Saint-Jean şövalyelerinin üstlendiği Rodos seferini gerçekleştirdi. Süleyman, Rodos seferinde iken, İstanbul'da Sultan Selim Külliyesinin yapımı tamamlandı. 20 Aralık 1522'de Rodos Kalesi'nin fethi sırasında, burada Hıristiyan kimliği ile yaşayan ve Cem Sultanin oğlu olduğu ileri sürülen Murad'ı ve oğullarını boğduran Süleyman, şehzadenin eşini ve kızlarını İstanbul'a gönderdi. Ocak 1523'te İstanbul'a döndüğünde, babası I. Selim döneminden beri vezirazam olan Piri Mehmed Paşa'yı emekli edip, 27 Haziran 1523'te "nedim ü yârı, mahrem-i esrarı" Pargalı bir Rum olan, Hasodabaşı Frenk İbrahim Ağa'yı vezirlik rütbesiyle sadrazamlığa atadı. Süleyman'a, Manisa valiliğinden beri, bir arkadaş ve sırdaş kadar yakın olan 28 yaşındaki İbrahim Paşa'nın bu beklenmedik yükselişi, pek çok dedikoduya ve eleştiriye neden oldu. İbrahim Paşa, padişahın kendisine bağışladığı İbrahim Paşa Sarayı'na(-») yerleşti. Diğer yandan, gelenek uyarınca vezirazam olması gereken ikinci vezir Ahmed Paşa ise vali olarak gönderildiği Mısır'da Ocak 1524'te isyan ederek bağımsızlığını duyurdu.

Bu ayaklanmanın bastırılıp Ahmed Paşa'nın kesik başının İstanbul'a gönderildiği günlerde başkent, tarihinin en görkemli düğünlerinden birine tanık oldu. 22 Mayıs 1524'te başlayan ve 5 Haziran'a değin süren bu düğünle İbrahim Paşa, Süleyman'ın kız kardeşi Hatice Sultanla evlendi. Düğün boyunca Atmeydanı'nda **(-t)** türlü gösteriler düzenlendi (bak. sur-ı hümayun). Geceleri mum donanmaları, havai fi-

şek gösterileri, gündüzleri ise savaş oyunları, "mudhike" temsilleri, köçek raksları ve müsabakalar düzenlendi. Düğün sürerken 28 Mayıs günü Şehzade Selim'in (II) doğması, ikinci bir coşku nedeni oldu.

Vezirazam İbrahim Paşa düğünden sonra gerekli hazırlıkları yaparak donanma ile Mısır'a hareket etti. Süleyman ise kışı geçirmek ve avlanmak için Edirne'ye gitti. Mart 1525'te İstanbul'a dönen padişah, Kâğıthane ve Terkos taraflarında avlanırken yeniçeriler kentte bir ayaklanma başlattılar. 25 Mart günü Vezir Ayas Mehmed Paşa'nın, Defterdar Abdüsselam Çelebi'nin konaklarını, bazı rical evlerini, gümrük ambarlarını, hattâ İbrahim Paşa'nın sarayını yağmaladılar. Süleyman, çok sert önlemler aldırtarak ayaklanmayı bastırdı ve eyleme öncülük eden Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa ile Reisülküttab Haydar Efendi'yi idam ettirdi. Kapıkullarını 200.000 duka tutarında para dağıtarak yatıştırdı. Mısır'ı düzene koyan İbrahim Paşa'nın 6 Eylül günü İstanbul'a dönüşü görkemli oldu ve ivedilikle yeni bir sefer hazırlıkları başlatıldı. Bunun nedeni ise İstanbul'a gelen ve padişah tarafından kabul edilen Fransa Elçisi Kont Frangepani'nin, Osmanlı padişahından Avrupa sorunlarına müdahale etmesini istemesiydi. I. Süleyman, sefer serdarlığına Vezirazam İbrahim Paşa'yı atarken Güzelce Kasım Paşa'yı da İstanbul muhafızı olarak görevlendirdi. I. Süleyman ve İbrahim Paşa, büyük bir orduyla 23 Nisan 1526'da İstanbul'dan hareket ettiler. Mohaç zaferi, Macaristan'ın Osmanlı Devletime bağlanması gibi önemli sonuçları olan bu sefer 7 ay sürdü ve I. Süleyman, 13 Kasım 1526'da büyük bir zafer alayı ile İstanbul'a girdi.

1526'da Anadolu'da ortaya çıkan Baba Zünnun ve Kalenderşah ayaklanmalarını bastırmak üzere Vezirazam İbrahim Paşa 30 Nisan 1527'de İstanbul'dan Üsküdar'a geçerek Anadolu'ya hareket etti. Her iki ayaklanmayı bastıran ve ayaklanmacıların bayraklarım, simgelerini, kesik başlarını İstanbul'a gönderen İbrahim Paşa, Süleyman'ın güvenini daha çok kazanmış olarak 11 Ağustos 1527'de başkente döndü.

O yıl İstanbul'da "Molla Kaabız meselesi" denen ilginç bir olay yaşandı. İran'dan gelen ve İstanbul uleması arasında saygın bir yer edinen Molla Kaabız, Hz İsa'nın, bütün peygamberlerden üstün olduğu savını ortaya atarak bunu, Kuran ayetleriyle kanıtlamaya kalkışınca Sünnî ulemanın tepkisini çekti. Fakat hemen cezalandırılmayarak Divan-ı Hümayun'da kazaskerlerin huzurunda yargılandı. İlk günkü duruşmada Fenarîzade Muhyiddin Çelebi ile Kadri Çelebi'ye kendi nazariyesini uzun uzun açıklayan Kaabız'ı, salonun "Adalet Kasrı" denen kafesli bölümüne gelen I. Süleyman da dikkatle dinledi. Kazaskerler, Kaabız'ın savlarını çürütecek görüşler ortaya koyamadan idamına hükmettiler. Duruşmayı izleyen Vezirazam İbrahim Paşa kazaskerlere, Kaabız'ın yanılgısını açıklamalarını, ancak ondan sonra idamına hükmetmelerinin doğru olacağını uyardı. Süleyman ise yargılama biçimini beğenmeyerek "Bir mülhid divanımıza gelür hazret-i peygamberimizin i'tilâ-i şanına nakz veren hezeyana cüret kılur ve zu'm-ı fâsidince delâil ve nusûs dahi nakleder ve mülzem olmadan çıkar gider buna bâis nedür?" dedi. Ertesi gün dava yargıçlığını Şeyhülislam Kemalpaşazade ile İstanbul Kadısı Sa'dî Çelebi üstlendiler. Molla Kaabız'ın savları çürütüldü. Bunun üzerine batıl inancından dönmesi, aksi halde katline hükmedileceği uyarıldı. Kaabız, inancından dönmemekte diretince boynu vuruldu.

Macaristan'ın yönetimine müdahale eden Avusturya'ya karşı yeni bir sefer-i hümayunun hazırlıkları yapılırken I. Süleyman, Vezirazam Makbul İbrahim Paşaya, o zamana kadar hiçbir vezire verilmemiş olan "serasker" sanını da vererek onu bir bakıma kendi mutlak saltanatının yetkilerine ortak yaptı. 10 Mayıs 1529'da sefere çıkarken de üçüncü bir görev olarak Rumeli beylerbeyliğini verdi. Başarısız Viyana kuşatmasıyla sonuçlanan bu büyük sefer 8 ay sürdü ve I. Süleyman **16** Aralık 1529'da İstanbul'a döndü.

Young Albümü'nde I. Süleyman.
Cengiz Kabraman arşivi

27 Haziran 1530'da başlayan ve bir öncekinden daha görkemli ve renkli geçen düğünle üç şehzade, Mustafa, Mehmed ve Selim sünnet edildiler. Atmeydanı bu düğün için hazırlanmış, Mehterhane yakınma padişaha mahsus bir otağ ve taht, vezirler, konuklar için de otağlar ve sayebanlar kurulmuştu. Meydana dikilen zafer andaçları arasında, Budin'den getirilen heykeller de vardı. İlk gün padişah tebrikleri ve hediyeleri kabul etti. Vezirler, ulema, elçiler, mehter nağmeleri arasında Süleymanın katma çıkıp Mısır, Hint, Şam kumaşlarından, altın ve gümüş evani türünden, mücevherli silahların, billur eşyanın, kürklerin en değerlilerinden, güzel kölelerin seçmelerinden hediyelerini sundular. Ülkenin her tarafından gelen hünerbazlar, oyuncular, İstanbul halkının da hayranlıkla izlediği ilginç gösteriler sergilediler. Silahşorların oyunları, Matrakçı Nasuh'un hazırladığı iki yapay kale arasında yeniçerilerin gerçekleştirdikleri savaş sahnesi büyük heyecan uyandırdı. 3 Temmuz günü yeniçeri ve sipahilerin, sünnet mumlarının dikildiği, üzerleri altın yapraklar, çiçek ve kuş bezekleri ile süslü nahılları getirmeleri, 6 Temmuz'da ulemaya, şeyhlere verilen ziyafet, 11 Temmuz'daki son büyük ziyafet, nihayet şehzadelerin sünnet edilmeleri, arkasından da Okmeydam'nda(->) ok, Kâğıthane'de(->) at yarışları düzenlenmesi ile bu muhteşem düğün sona erdi.

17 Ekim 1530'da İstanbul'a gelen Avusturya elçileri Nicolas Jurischitz ile Joseph von Schneeberg, Elçi Ham'nda(-») konuk edildiler ve Vezirazam İbrahim Paşa ile barış koşullarını görüştükten sonra 17 Kasım günü I. Süleyman'ın katına çıktılar. Fakat anlaşma sağlanamadığından Avusturya'ya karşı bir sefer daha düzenlenmesi kararlaştırıldı.

I. Süleyman ve İbrahim Paşa, 25 Nisan 1532'de orduyla İstanbul'dan ayrıldılar. Almanya seferi olarak bilinen ve 21 Kasım 1532'de padişahın İstanbul'a dönmesiyle sonuçlanan bu başarılı sefer nedeniyle 22 Kasım günü İstanbul'da zafer şenliği düzenlendi. Beş gün beş gece boyunca kent halkı eğlendi. Çarşılar ve bedestenler geceleri de açıldı. Ziyafetler ve eğlenceler birbirini izledi. İçmek ve eğlenmek konusunda hiçbir yasaklama uygulanmadı. Süleyman, İbrahim Paşa'yla birlikte tebdil gezerek halkın arasına karıştı ve bedestende, kentin muhtelif semtlerinde yapılan donanmaları izledi. Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan, Mart 1533'te öldü ve Sultan Selim Külliyesi içersindeki türbesine gömüldü. Büyük şehzade Mustafa da 20 yük akçe ödenekle sancağa çıkarılıp Saruhan'a gönderildi.

1533'te İstanbul'a gelen yeni Avusturya elçisi Jerome de Zara'nın barış isteği olumlu karşılanarak 22 Haziran 1633'te ilk Osmanlı-Avusturya antlaşması İstanbul'da imza edildi.

Ekim 1533'te İbrahim Paşa İran üzerine yapılacak seferin güneydoğudaki hazırlıklarını tamamlamak üzere İstanbul'dan Halep'e hareket etti. 27 Aralık 1533'te Cezayir Hâkimi Barbaros Hayreddin, donanmasıyla İstanbul'a geldi. Bu ünlü denizciyi Ege'de karşılayan Osmanlı donanması da Kaptan-ı Derya Kemankeş Ahmed Paşa'nın kumandasında ona eşlik etmekteydi. Halk kıyılara yığılarak donanmaların toplar atarak limana girişini izledi. Barbaros, ikametine ayrılan Atmeydanf'ndaki Kemankeş Ahmed Paşa Sarayina yerleşti. Kendisi için Tersane'de de bir daire ayrılmıştı. 28 Aralık'ta padişah tarafından kabul edilen Barbaros'un sunduğu hediyeler arasında, altın kupalar ve gümüş sürahiler taşıyan 200 seçme köle, bunların arkasında omuzlarındaki altın keseleri ile tutsak 30 soylu, daha arkada yine değerli hediyeler taşıyan 200 köle, boyunlarında çok değeri gerdanlıklar, omuzlarında sırma işleme-

li kumaşlar bulunan 200 tutsak çocuk, en arkada Avrupalı 200 kadın tutsak, ipek denkleri yüklü 100 deve ve zincirlerle bağlı Afrika hayvanları vardı. Barbaros, padişahın huzuruna ünlü 18 reisle birlikte girdi. Hepsine hilatler giydirildi. Hâkimi bulunduğu Cezayir topraklarının Osmanlı sınırlarına katılması önerisinde bulunan Barbaros'a Cezayir beylerbeyliği verildi ve Akdeniz'e yapılacak seferi vezirazamla konuşması için Halep'e gitmesi uygun görüldü. Barbaros İstanbul'a gelişinden birkaç gün sonra Halep'e hareket etti. Halep'ten dönüşünde de **6** Nisan 1534'te Tersane'ye yerleşerek resmen kaptan-ı deryalık görevine başladı.

I. Süleyman 11 Haziran 1534'te Üsküdar ordugâhından, Irakeyn seferi için hareket etü. Van, Bağdat, Tebriz kentlerinin fethiyle sonuçlanan bu sefer, Ocak 1536'da sona erdi. 8 Ocak'ta İstanbul'a dönen padişahın ve vezirazarmn onuruna donatılan başkentte beş gün beş gece şenlik ve şehrayin düzenlendi. İstanbul'dan 1,5 yıl uzak kalan I. Süleyman, Fransa Elçisi Jean de la Forest ile ilk kapitülasyon antlaşmasının imzalanmasına, 18 Şubat 1536'da onay verdi. Bu ahitnamenin imzalanmasından kısa bir süre sonra da 14 yıldır vezirazam ve serasker olan Damat Makbul İbrahim Paşa, sarayda kaldığı bir gece, padişahla geç vakitlere kadar söyleşip eğlendikten sonra uykuya çekildiği odasmda bilinmeyen bir nedenle padişah tarafından boğdurtuldu. Muhtemel nedenler arasında, bu trajik olaydan bir süre önce Valide Hafsa Sultanin ölmesiyle saray hareminde kadınlar saltanatını başlatan ve padişah üzerinde etkisi tartışmasız olan Hürrem Sultanin; İbrahim Paşa'nın tahta göz diktiği konusunda Süleyman'ı inandırması da vardır. İdamından sonra Maktul İbrahim Paşa olarak anılan bu ünlü vezirazamı, İstanbul'daki tutucu Müslümanlar da Atmeydanı'na diktirdiği heykeller nedeniyle dinsiz saymakta ve aleyhine çalışmaktaydılar. Olaym ertesi 15 Mart 1536'da vezirazamlığa, ikinci vezir Ayas Mehmed Paşa atandı.

Tersane'de iki yıl süren çalışmalardan sonra yeni bastarda ve kadırgalarla güçlendirilen Osmanlı donanması, 1536'da her yıl olduğu gibi Akdeniz'e açıldı ve düşman kıyılarına akınlarda bulundu, 1537'de ise Barbaros'un kumandasındaki donanma, Avlonya'ya yönelirken I. Süleyman da 17 Mayıs'ta "Gaza-yı Korfos", "Sefer-i Pulya" denen Adriyatik seferine çıktı. Korfu kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine padişah kara ordusu ile İstanbul'a hareket etti ve 22 Kasım 1537'de başkente geldi. 1538'de ise I. Süleyman, çıktığı Karaboğdan seferinden zaferle dönerken Barbaros da Preveze zaferini kazandı. O yıl, Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'ya da bir ferman gönderilerek Hindistan kıyılarına bir deniz seferi başlatıldı. 15 Temmuz 1539'da Ayas Mehmed Paşa'nın ölümüyle boşalan vezirazamlığa ikinci vezir Lutfi Paşa getirildi. Bir süre Bursa taraflarına giderek avlanan Süleyman, İstanbul'a dönüşünde küçük oğulları Bayezid ile Cihangir'in sünneti ve kızı Mihrimahln Rüstem Paşa ile evlenmesi münasebetiyle üçüncü büyük düğünü 11 Kasım 1539'da başlattı.

Nisan 1541'de İstanbul, ilginç bir olaym dedikodusuyla çalkandı. I. Selimin kızı, I. Süleyman'ın kız kardeşi Şah-ı Huban Sultanla evli olan Vezirazam Lutfi Paşa fuhuş yaparken yakalanan bir kadının işkenceyle idamını, cinsiyet organının da ustura ile oyulmasını emrettiğinden, bunu öğrenen eşinin ayıplamasına kızmış ve Şah-ı Huban'ı tokatlamıştı. Şah-ı Huban'ın bağırması üzerine yetişen cariyeler ve harem ağaları da Lutfi Paşayı tartaklayınca bir hanedan skandali yaşandı. Olayı öğrenen I. Süleyman, Lutfi Paşayı vezirazamlıktan azlederek Dimetoka'ya sürdü. Şah-ı Huban da boşandı.

Lutfi Paşa'nın yerine Hadım Süleyman Paşa'yı atayan Kanuni, 22 Haziran 1541'de Istabur seferi için İstanbul'dan orduyla hareket etti. Budin'in Osmanlı sınırlarına katılması ile sonuçlanan bu seferden 27 Kasım 1541'de İstanbul'a dönen padişah, Avrupa müttefik kuvvetlerinin Macaristan'a müdahalesi karşısında, yeni bir sefer için 17 Kasım 1542'de İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti. Kışı Edirne'de geçirdikten sonra 23 Nisan 1543'te Usturgon seferine çıktı. Barbaros Hayreddin Paşa ise büyük donanma ile Nice seferi için İstanbul'da ayrıldı.

Estergon, İstolni-Belgrad ve Nice zaferleriyle sonuçlanan kara ve deniz seferleri tamamlanmak üzereyken Süleyman, oğlu Şehzade Mehmed'in **6** Kasım 1543'te Manisa'da öldüğü haberini aldı. İstanbul'a döner dönmez, çok sevdiği bu oğlunun cenazesini İstanbul'a getirterek Bayezid Camiinde İstanbul halkıyla birlikte namazını kıldı. Şehzade Mehmed için büyük bir külliye yapılmasını emretti ve şehzade türbesinin yapılacağı yere gömüldü. Yeniçerilerin, Eski Odalar(-») denen kışlalarından bir bölüm yıktırılarak Şehzade Külliyesi(->) için arsa hazırlandı.

Kasım 1544'te gerisinde Hürrem Sultanın bulunduğu sanılan yeni bir skandal daha yaşandı ve Vezirazam Hadım Süleyman Paşa ile Deli Hüsrev Paşa'nın bir divan toplantısında birbirlerine hançer çekecek derecede kavga etmeleri sonucu ikisi de vezirlikten atıldılar. Böylece, Hürrem Sultan, damadı Rüstem Paşa'nın sadarete getirilmesini sağladı. 1544 ve 1545 kışlarını Edirne'de geçiren I. Süleyman, 1546 kış ayları boyunca da Edirne'de kaldı. İstanbul'a gelen birçok elçi huzura çıkmak için Edirne'ye gittiler. 4 Temmuz 1546'da İstanbul'da ölen Barbaros Hayreddin Paşa, Beşiktaş'taki türbesine gömüldü. 1547'de, Portekizlilere karşı I. Süleyman'dan yardım talebinde bulunan Hindistan'm Müslüman hükümdarlarından Alaeddin'in elçisi değerli hediyelerle İstanbul'a geldi. Bunu, ağabeyi İran Şahı Tahmasb'a isyan ederek Osmanlı topraklarına sığman Şirvan Valisi Elkas Mirza'nm İstanbul'a gelişi izledi. Uzun zamandır Edirne'de bulunan padişah, ortaya çıkan yeni durumu değerlendirmek için İstanbul'a döndü. Atmeydanı'nda bir saraya yerleştirilen ve ağırlanması için her türlü önlem alman Elkas Mirza'ya, Kanuni'nin muhteşem bir alayla İstanbul'a girişi seyrettirilerek Osmanlı padişahının gücü ve zenginliği kanıtlandı. İzleyen günlerde İran prensine Divan-ı Hümayun'da, devlet erkânının katıldığı bir ziyafet verildi. Kanuni'nin huzuruna çıkan Elkas Mirza'ya Hürrem Sultan da çok değerli armağanlar verdi. Şah İsmail'in küçük oğluna gösterilen yakınlık ve yapılan bağışlar, İstanbul'da dedikodu nedeni oldu. 1548 baharında Elkas Mirza Doğu'ya gönderildikten sonra Kanuni de 29 Mart'ta Üsküdar'a geçerek Elkas seferi denen harekâtı başlattı. 1,5 yıldan fazla süren bu seferden 21 Aralık 1549'da İstanbul'a döndü.

1553'e değin seferlere çıkmayarak İstanbul'da ve Edirne'de oturan, yönetimle ilgili yasal çalışmalara ağırlık veren Kanuni, 28 Ağustos 1553'te Nahcivan seferi için Üsküdar'dan hareket etti. Padişahtan önce Anadolu'ya giden Rüstem Paşa ise, Hürrem Sultanin talimatına uyarak Kanuni'ye, büyük şehzadesi Mustafa ile ilgili bir dizi rapor gönderdi ve oğlunun, tahtı ele geçirmek için fırsat kolladığına padişahı inandırdı. Askeriyle babasının ordusuna Konya Ereğlisi'nde katılan Şehzade Mustafa, Kanuni'nin çadırında üzerine atılan dilsiz cellatlar tarafından boğuldu. Olay, ordugâhta sert tepkilere neden oldu. Yeniçeriler, bu korkunç cinayetten Vezirazam Rüstem Paşa'yı sorumlu tutarak padişahtan cezalandırılmasını istediler. Olayın meydana geldiği 6 Ekim 1553 günü, Rüstem Paşa azledilerek İstanbul'a gönderildi. Kara Ahmed Paşa vezirazam oldu. Olaydan en çok sarsılan ve Kanuni'nin yanında bulunan Şehzade Cihangir de 27 Kasım 1553'te Halep kışlağında üzüntüden ya da gizli kalmış bir cinayet sonucu öldü. Cenazesi, Kanuni'nin isteği üzerine İstanbul'a gönderilerek Şehzade Mehmed Türbesi'ne gömüldü. Nahcivan seferi nedeniyle 2 yıl İstanbul'dan uzakta kalan I. Süleyman, 31

I. Süleyman
G. Renda, *Osmanlı Padişah Portreleri*, İst., 1992

Temmuz 1555'te Üsküdar'a gelerek bir süre buradaki sarayda dinlendi. Topkapı Sarayı'na geçtikten sonra Hürrem Sultan'tn ve kızı Mihrimah'ın telkinlerine kanarak 29 Eylül 1555'te Vezirazam Kara Ahmed Paşa'yı idam ettirerek Rüstem Paşa'yı ikinci kez sadarete getirdi.

Tüm bu karanlık olaylardan sonra, temeli 1550'de atılan büyük Süleymaniye Külliyesi'nin 15 Ağustos 1556'da törenle hizmete ve ibadete açılması, kent halkına farklı bir duygu yaşattı. O zamana kadar bilinmeyen kahvenin istanbul'a gelmesi ve ilk kahvehanelerin açılması da bu yıllardadır. Halepli Hakem ve Şamlı Şems adlı iki Arabın 1555'te Tahtakaİe'de açtıkları kahvehaneler, kısa zamanda başkentin birer söyleşi ve buluşma yeri oldu. "Okuryazar makulesinden nice zurefâ" kahvelere gelip tavla, satranç oynamaya, kitap okumaya, kimileri "ne-güfte gazeller getürüb" Mmileri "maarifden bahsetmeye" başladılar. Tarihçi Peçevî'nin anlatımı ile "böyle eğlenecek ve gönül dinlenecek yer olmaz deyü dolub oturacak ve duracak bir yer bulunmaz oldu ve bilcümle ol kadar şöhret buldu ki ashâb-ı manasıbdan gayri kibar bî-ihtiyar gelür oldular". Dönemin kaba sofuları, tutucu ulema kesimi ise "halk kahvehaneye mübtela oldu, mescidlere kimesne gelmez oldu!", "mesâvihânedür, ana varmaktan meyhaneye varmak evladur", "her nesne ki fahim mertebesine vara, yani kömür ola, haram-ı sırfdur!" dediler ve yasaklayıcı fetvalar verdiler.

Eşi Hürrem Sultanin 15 Nisan 1558'de ölümünden sonra 1559'da hayattaki iki oğlu Bayezid ile Selimin başlattıkları taht kavgasına tanık olan Kanuni, Konya savaşında Selim'e yenilerek Amasya'ya çekilen Bayezid'e cephe aldı ve 5 Haziran 1559'da Üsküdar ordugâhına geçti. Fakat, Bayezid'in, 2.000 kişilik bir kuvvetle iran'a sığındığı haberi gelince temmuz ayında istanbul'a döndü. Bundan sonra Iran Şahı Tahmasb ile Kanuni arasında karşılıklı mektuplar gönderildi. Varılan anlaşma gereği Bayezid ile oğulları 23 Temmuz 1562' de Kazvin'de boğuldular ve cenazeleri Sivas'a getirilerek gömüldü. Bayezid olayı gündemde iken 1560'ta, Italya-Ispanya ortak donanmasını yenerek İstanbul'a dönen Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'nm önden gönderdiği bir kadırga, denize atılmış, üzerinde haç ve Hz isa'nın tasviri olan bir sancağı sürüklüyordu. Bu, kazanılan zaferin işaretiydi. Donanma ise eylül ayında İstanbul'a geldi. Limana girdiği zaman bütün kıyılar halk tarafından doldurulmuştu. Kaptan paşa bastardasının kıç tarafında tutsak düşen ünlü amiraller vardı. Zapt edilen kadırgaların ise kürekleri ve küpeşteleri alınmıştı. 12 Temmuz 156l'de iki kez, toplam 15 yıl vezirazamlık yapan, İstanbul'da ve Edirne'de büyük taşınmazların ve vakıfların sahibi, bütün Osmanlı tarihinin en zengin veziri, adını taşıyan külliye ve kervansarayların banisi olan Rüstem Paşa öldü. Onu yakından tanıyan kimi yabancı elçiler, zenginliğinden, paraya düşkünlüğünden, aldığı rüşvetlerden söz ettikleri gibi, İstanbul'un iaşesi, nüfus artışının önlenmesi,

. Süleyman'ın gençliğinde yapılmış bir gravürü.
Cengiz Kabraman arşivi

murabahanın önüne geçilmesi konularında aldığı ciddi önlemlerden de söz ederler. Rüstem Paşa, iktidarda bulunduğu sürece, İstanbul'un gereksinimini karşdamaya yetmeyen ürünlerin başka pazarlara satılmasını, ekonomik buhranın ve pahalılığın önlenmesini, hububat için narh uygulanmamasını sağlayıcı tedbirlere başvurduğu saptanmaktadır. Bununla birlikte Hürrem Sultan ve Mihrimah Sultanla kurduğu işbirliğine dayanarak I. Süleyman'ı yanlış kararlara da sürüklemiştir. En büyük kötülüğü ise kamu işlerinin yürütülmesinde rüşvet kapısını açmış olması gösterilir. Onun yerine vezirazamlığa Semiz/Kaim Ali Paşa getirildi.

20 Eylül 1563'te İstanbul, tarihinin en korkunç sel felaketini yaşadı. Bir gün bir gece boyunca yağan şiddetli yağmur ve düşen yıldırımlar sonucu sel ve yangın oldu. Halkalı Deresi kabararak ağaçları kökleriyle söküp sürükledi. Sayısız hayvan, insan öldü. Edirnekapı ile Topkapı arasında sel suları kente doldu. Yenibahçe'den Langa Bostanına kadar olan semtleri sular bastı. O gün Yeşilköy dolaylarında avlanmakta olan yaşlı padişah, ilkin İskender Çelebi Sarayina sığmdıysa da sel sulan buraya da girince, enderun ağalarının sırtında kurtarıldı. Sinan'ın yaptığı sukemerleri hasar gördü. Taşan Kâğıthane Deresi ise Eyüp'e büyük zarar verdi. I. Süleyman, felaketten sonra yıkılan köprülerin, sukemerlerinin ve suyollarının onarılması için Sinan'ı görevlendirdi.

I. Süleyman'ın son iki yılında önemli dış sorunlar 1565'teki Malta kuşatması nedeniyle Avusturya ile ilişkilerin yeniden gerginleşmesi oldu. 11 yıldır sefere çıkmayan yaşlı padişah, 28 Haziran 1565'te vezirazamlığa atadığı Sokollu Mehmed Paşa'nın da teşviki ile 1566'da son kez sefere çıktı. Hasta olan ve yaşı gereği uzun bir sefere dayanamayacağı bilinen padişah 1 Mayıs 1566'da görkemli bir alayla İstanbul'dan ayrıldı. Kentten çıktıktan hemen sonra da atından indirilip kapalı arabaya bindirildi. Alman önlemlere karşın, yol sarsıntıları ve hava değişiklikleri sonucu, Edirne'den sonra hastalığı daha da arttı. 5 Ağustosla Sigetvar önünde kurulan çadırında, kuşatma ile ilgili gelişmeleri bir ay süreyle izleyebildi. 7 Eylül gecesi öldü. Sokollu, padişahın ölümünü vezirlerden dahi sakladı. İç organları çadırında yatağının bulunduğu yere gömülerek cesedi tahnit edildi. Oğlu Selimin (II) Belgrad'da orduyu karşılamasına kadar, 48 gün ölüm olayı gizlendi. 26 Ekim'de Belgrad'dan İstanbul'a gönderilen cenaze için 28 Kasım'da, Süleymaniye Camii'nde Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından namaz kıldırıldı ve aynı yerdeki türbesine gömüldü.

Betimlemelere göre I. Süleyman, uzun boylu, zayıf ve esmerdi. Ataları gibi onun da burnu kartal gagasını andıyordu. Sakalını kısa keser, uzun ve gür bıyıkları bunun üstüne inerdi. Yabancılarla konuşmaz ve onlara gülmezdi. Rengi solgundu. Sağlıklı gözükmek için yüzüne kırmızı pudra sürerdi. Bacağında, tedavi kabul etmeyen bir yara ve kangren vardı. Cuma selamlığına çıkmak üzere atına bindiğinde yeniçeriler havaya yaylım ateşiyle kendisini selamlarlar, halk da bu sesten padişahm camiye gitmek üzere hareket ettiğini anlardı. I. Süleyman'ın cuma selamlıkları, al, mor, yeşil ipekten veya atlastan giyimli, gümüş, altın takımlara sahip sipahi ve siİahdarların katılmasıyla çok görkemli olmaktaydı.

Eğitime açtığı Sahn-ı Süleymaniye medreseleri ile İstanbul'un eğitim ve bilim merkezi kimliğini en üst noktaya ulaştıran I. Süleyman İstanbul'un imarına çaba gösteren hükümdarların başında gelir. Süleymaniye Külliyesi'nden başka, babasının adına yaptırdığı Sultan Selim Külliyesi oğulları için yaptırdığı Şehzade ve Cihangir camileri, kızı Mihrimah Sultanin Edirnekapı ve Üsküdar'daki camileri, Hürrem Sultan adına yaptırılan Haseki Külliyesi(-0 ve Haseki Hamamı(->), İstanbul'un çehresini değiştiren anıtsal yapılar ve komplekslerdir. Kırkçeşme Tesisleri(->) için 400 yükten fazla para harcadığı bilinir, istanbul'a kazandırdığı son eser Büyükçekmece Köprüsü'dür. İstanbul dışında da pek çok eseri bulunmaktadır. I. Süleyman, döneminin din bilginlerini ve hukukçularını görevlendirerek Kanunnamei Al-i Osman diye bilinen eski yasaları toplatmış ve bunları Sultan Süleyman Kanunnamesi adı altında geçerliliğe kavuşturmuştur. Dindarlığından, ulemanın tavsiyelerine uyarak kahve ve içki yasağı koymuş; yalnızca elçiler için belli günlerde iskeleye şarap getirilmesine izin vermiştir. Padişah katında çalgı çalınıp oyun oynanmasını yasaklaması, gümüş, altın kaplar yerine porselen tabakların kullanılması ise saltanatının sonlarmdadır. Oysa saltanımn ilk döneminde sarayda mükemmel bir sazende heyeti vardı ve harem meşkhanesinde cariyelere türlü hünerler öğretiliyordu. Yine Enderun'da da erkek

oyuncular çengi olarak oyunlar sergilemekteydiler.

Eski Saray'ın(->) geçirdiği yangın üzerine Hürrem Sultan buradaki harem dairesinin Topkapı Sarayı'na taşınmasını istedi ve olasılıkla 154011 yıllarda yeni bir yapılanma ile harem dairesi oluşturuldu. Kanuni ayrıca, Sarayburnu, Tersane, İskender Çelebi, Dolmabahçe, Tokat, Sultaniye, Çubuklu, Kandilli, İstavroz, Üsküdar, Haydarpaşa hasbahçelerini, Büyükdere Korusu'nu da tesis veya ıslah ettirdi. Boğaz gezilerine düşkün olan Kanuni, oğlu Cihangir'i yanma alıp özel olarak yaptırılan yeşil bastardası ile Boğaz köylerine uğrardı. Av için çoğu kez Istrancalar'a, günü birlik av için de Kâğıthane'ye giderdi.

1558'de Divan-ı Hümayun'dan çıkan bir hükümle surların çevresine ev yapılması yasaklandı ve her evin pencerelerine kepenk konulması zorunluluğu getirildi. 1559'da ise Galata'daki tüm yapılarda taş kullanılması, sokağa cepheli evlere çardak, şahnişin yapılmaması emredildi.

1563 sel felaketinden sonra kentin imarıyla ilgilenen Kanuni, kentin su gereksinimine ve nüfus sorunlarına öncelik verdi. Rüstem Paşa'nm, kente yeni göçler olacağı gerekçesiyle karşı çıkmasına rağmen yeni su tesisleri ile İstanbul'a bol su sağlamaya çaba gösterdi ve bu amaçla Kâğıthane'de bir ayak divanı yaptı. Bu konuda halkın angaryaya koşulmasına da izin vermeyerek su işini bir kamu hizmeti saydı ve hazineden ödenek ayırdı. 1564-**1565** yılları boyunca suyollarının ıslahı, çeşmelerin onarımı, Kırkçeşme Tesislerinin tamamlanması, çeşmelere "burma" denen musluklar takılması, sakalara nizam verilmesi gibi işler başarıldı.

Döneminde İstanbul'un tüm iaşe ve ihtiyaç sorunları devletçe üstlenilmiş, bu amaçla, Rumeli kentleri, Marmara Bölgesi, Karadeniz kıyıları ve Mısır, birtakım yükümlülüklere bağlanmıştır. Böylece, başkentin gereksinim duyduğu yiyecek maddelerinin düzenli olarak gelmesi nallandırıldıktan sonra halka satılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Usta bir şair olan I. Süleyman, Muhibbi mahlası ile büyük bir *Divan* tertip etmiştir. Dönemin bilim ve sanat adamları doğrudan veya dolaylı onun himayesini görmüşlerdir.

I. Süleyman'ın 8 oğlundan Mahmud (ö. 1521), Murad (ö. 1521), Abdullah (1526), Mehmed (ö. 1543), Cihangir (ö. 1553) ecelleriyle, Mustafa (ö. 1553) ve Bayezid (ö. 1562) idam edilerek kendi sağlığında ölmüşler, tek vâris olarak Selim kalmıştır. Kızları Mihrimah ve Raziye sultanlardır. İlk eşi olan Mahidevran, oğlu Mustafa'nın idamından sonra Bursa'ya sürülmüş ve 1581' de orada ölmüştür. Kanuninin Gülfem adlı hasekisini de boğdurttuğu ileri sürülür. Hürrem'e olan tutkusu ve onunla olan mektuplaşmaları ise meşhurdur.

İstanbul, Kanuni döneminde, eski kent sınırlarını aşarak yayılmaya başlamış; Kasım Paşa, Pirî Paşa, Ayas Paşa, Piyale Paşa mahalleleri kurulmuş, Beyoğlu'nda ilk elçilik binaları yapılmıştır. Bu yıllarda Galata, Fransa'nın Nice kentinden daha büyüktü. Galata Kulesi'nin çevresindeki yapılaşma dış surlara dayanıyordu. Galata'nm kapıları, Tophane'ye, Tersane'ye, limana ve sırtlarda da Pera bağlarına açılıyordu. Kanunimin koyduğu yasaya göre, gayrimüslimler, Galata'nm üç büyük mahallesinden sadece kıyıya inen Ortahisar'da oturmaktaydılar. Galata kentinin Müslüman halkı çoğunlukla Endülüs Araplarıydı. Bunlar, Arap Camii(-») çevresinde yerleşmişlerdi. Eski Galatalılar olarak tanınan Cenevizlileri-*) ise limana yakın oturmaktaydılar. Sokakları satranç biçiminde olan Galata'da, halkın çoğu gemici veya tüccardı. İstanbul meyhanelerinin hemen hepsi buradaydı ve bunları yerli ya da adalardan gelen Rumlar işletmekteydiler. Ermeniler, küçük el sanatları ile Yahudiler ise komisyoncululda geçiniyorlardı. Fatih Bedesteni'nde Frenk tüccarlar vardı. Eğlenmek ve içmek isteyenler İstanbul'dan Galata'ya geçerek Ortahisar'daki çalgılı meyhanelere oturuyor, misket ya da monamvezya (benevşe) şarabı içiyorlardı. Rüstem Paşa'nın Sinan'a yaptırttığı kervansaray, eski Galata forumunun yerini işgal etmişti. Yabancıların evleri yüksek ve gösterişli, çoğu İtalyan tarzında ve kagirdi. Soylu Rumlar, bugünkü Beyoğlu'nda yerleşmişlerdi. Bunlar avamla İİişkiden çekindikleri gibi, Katolik Cenevizlilerden de uzak durmaktaydılar. Galata Sarayı, Galata kent surlarının dışında olup elçiler de bu semtte yerleşmişlerdi. Burada ilk sefarethaneyi Fransa yaptırmıştı. Melchior Lorichs, bu sırtlardan bakarak İstanbul'un bir panoramasmı yaptığı gibi, başta A. G. Busbecq(->) olmak üzere birçok elçi ve maiyet görevlisi de İstanbul'a ilişkin anılarını burada yazmışlardır.

Yabancıların belirttiklerine göre I. Süleyman döneminde Galata'nm güvenliği çok önemseniyordu. Bunun bir nedeni ise Kasımpaşa'daki "Sabone" elenen kışlada

Melchior Lorichs'in çizgisiyle I. Süleyman.
Galeri Alfa

30.000 (?) tutsağın bulunmasıydı. Galata'daki her ev, cami, mescit ve tersane gözünün önünde geceleri birer kandil yakılması zorunluluğu vardı. Kaptan paşa da sık sık kol gezer, bir yeniçeri ortası kentin inzibat işlerine bakardı.

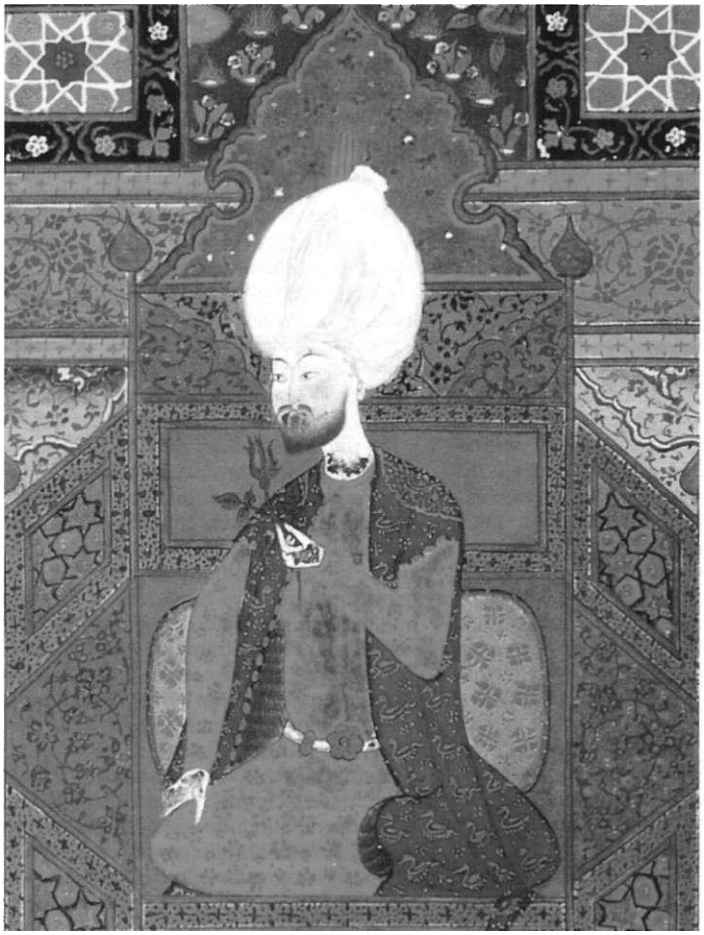
Tophane'de, yerli döküm olarak yapılan veya savaşlarda ele geçirilip getirilen yüzlerce top, dökümhanenin etrafmdaydı. Burada 40-50 Alman usta, top dökümü işlerinde çalışmaktaydılar. Tophane'nin ahşap iskelesi ise elçilerin İstanbul'a gidiş gelişlerine mahsustu.

Kasımpaşa Tersanesi'nde 300 göz vardı ve her birinin içinde kadırgalar çekiliydi. Buradaki ünlü zindandaki tutsaklara ve mahkûmlara, belirli koşullarla elçiliklere gidip yardım almaları için izin veriliyordu. Bunların çoğu donanmada kürekçilik, tersanede işçilik yapmaktaydılar. Pazar günleri de Galata'daki St. Pierre Kilisesine ayine gidiyorlardı. Protestan tutsaklar ise ayrıca kiliseleri bulunmadığından sefarethane şapeline veya limandaki gemilerde bulunan rahiplere dua için giderlerdi. Tutsaklar çoğunlukla İtalyan, İspanyol, daha az oranda da Alman, Macar ve Hırvattı. Kasımpaşa'yı kentleştiren Piyale Paşa, buraya cami, çeşme, divanhane ile Kurşunlu Mahzeni, Körükhane'yi ve Cirit Meydanını yaptırmıştı. İstanbul'dan kayıkla 4 saatte gidilebilen Adalar çok tenhaydı. Büyükada' da 2 köy, diğerlerinde küçük birer köy vardı. Elçiler buralara dinlenmeye giderlerdi.

1528'e doğru Coecke van Aelst'in(->) yaptığı resimlere göre Atmeydanı yıkıntılarla doluydu. Eski bazı tapmak ve kiliselerin harabeleri, sütunlar, heykel kaideleri hâlâ mevcuttu. Buradaki sağlam sütunların çoğu, Kanuni'nin yaptırdığı eserlerde kullanılmak üzere sonraki yıllarda sökülmüştür. Bedesten, dünyanın en değerli mallarının, örneğin bir samur kürkün 100 dukaya satıldığı bir çarşıydı. Yanındaki esir pazarında, erkek, kadın genç yaşlı köleler satılırdı. Nicolas de Nicolay, burada 1 saat içinde, güzel bir Macar kızının müşterilerin isteği üzerine üç kez soyulup tepeden tırnağa incelendiğini, en son yaşlı bir tüccar tarafından 34 dukaya alındığını yazar. Çemberlitaş'taki çmaraltı, kuşçuların kuş sattıkları ilginç bir pazardı. Adağı olanlar burada kuş alıp azat ederlerdi.

İstanbul'dan Galata'ya geçmek için, önünde sandala binilen sur kapısına Adalet Kapısı deniyordu. Burada, ağır suçluların işkenceyle idam edildikleri iki katlı darağaçları ve çengeller vardı. Çengele vurulacaklar, elleri ve ayakları bağlandıktan sonra yukarıdan bırakılır; çengellere takıldıktan sonra ipleri çözülür; ölünceye kadar herkese ibret olurdu.

Veba salgını Kanuni döneminde de İstanbul'u sık sık etkiledi. Bir adamı vebadan ölen Busbecq'in anılarına göre kentten uzaklaşmak için saraya başvurduğunda "Allah'ın takdirine boyun eğmesi" bildirilmiş, daha sonra da Büyükada'ya gitmesine izin verilmişti. İstanbul hekimlerinin çoğu gayrimüslimdi. Bunlar, İbranice, Yunanca, Arapça kitapları okuyabiliyor, tıptan başka astronomi ve felsefeyle de ilgileni-

Süleymanname' de yer alan bir minyatürde I. Süleyman. *TETV Arşivi*

yorlardı. Kanuni'nin ise Türk ve Yahudi hekimlerden bir ekibi vardı.

I. Süleyman dönemi İstanbul'unu çok yönlü anlatan yazılar, anılar, yerli ve yabancı ressamların betimlemeleri vardır. 1537 İstanbul'unu Matrakçı Nasuh'un yaptığı panorama minyatürler yansıtır. Bundan 20 yıl sonra Melchior Lorichs'in (1559) çizdiği İstanbul panoraması ise daha gerçekçidir. Kanuni döneminde İstanbul'a gelen Almanya elçileri, örneğin Joachim Oberdanski, Lamberg ve Jurisch (1530), Cornelius Scepper(1533), Gerard Weltwyck, Busbecq(1554),AlbertusWiss (1562) ile Fransa'yı temsil eden pek çok elçi bu arada Rüstem Paşa ile iyi ilişkiler kurmakta başarılı olamayan Jean de la Vigne (1557), raporları ve anıları ile İstanbul'un hemen her yönünü ayrıntıları ile tanıtmışlardır.

1544'te gelen Fransa elçisine eşlik eden Jerome Maurand, o sırada Bursa'da olan Kanuni'yi görememekle birlikte Vezir Mehmed Paşa'nın sarayında nasıl kabul edildiklerini, kapıda kendilerini karşılayıp selamlık salonuna çıkaran, sırma işlemeli brokard giyimli içağalarını, 50 adım uzunluğunda, 25 adım genişliğindeki salonun ihtişamını, tavanın parlak kırmızı zemin üzerine işlemelerini, yerdeki sırlı tuğlaları, kapıların beyaz-siyah ebruli bezeklerini, duvarların çinilerini ve bunlar üzerindeki kuş, tavus, hayvan resimlerini, ahşap sütunların taşıdığı korniş ve kirişleri, sedirlerdeki güzel halıları vb anlatmışlardır.

Elçi d'Aramon'la gelen Nicolas de Nicolay'm, 1551-1552'deki saptamalarına göre o dönemde kadınların sokağa çıkmaları pek enderdi. Bu nedenle de İstanbul kadınları için "güneş görmezler" deniyordu. Dışarı çıktılarında ise başlarına küçük bir sivri hotoz, bunun üstüne uzun bir başörtüsü sarkıtıyorlardı. Yüzlerini kalın peçeyle örtmekte, topuğa kadar inen entari ile bunun üstüne de dizkapaklarına kadar ferace giymekteydiler. Erkeklerin giyimleri çok değişikti. Türkler mintan ve entarilerinin üstüne dolama denen uzun üstlük giymekteydiler. Bellerinde püsküllü kuşakları vardı. Başlarına uzunca bir külah giyip sarık sararlardı. Şeriflerin, kazaskerlerin binişleri, feraceleri ve sankları farklıydı.

Türklerin sıkça gittikleri hamamlarda 1-2 akçeye yıkanılıyordu. Oysa, yabancılardan ücret olarak 5-6 akçe alınmaktaydı. Zengin evlerinde özel hamamlar vardı. Soylu ve zengin hanımlar, hamama cariyeleriyle gitmekte ve yemek de götürmekteydiler. Hamamda kına yakılması vazgeçilmez bir âdetti. Gelin alayları çok şenlikli olmakta, en önde zurna, boru ve nekkâre çalıcılar yürürken gelin de süslü bir atın üstünde ve özel bir çadırın içinde ilerler, nahil denen sağdıç mumları, çeyiz taşıyan hayvanlar, herkesin ilgisini çekerdi.

Elçilik mensuplanndan ve diğer gezginlerden çok farklı olarak Kanuni dönemi İstanbul'unun ekonomik ve kültürel yönleri için daha gerçekçi ve ayrıntılı bilgileri veren Alman gezgin Hans Dernschwam(->) olmuştur. O, 1553-1554 yıllarında ve Kanuni'nin Nahcivan seferi nedeniyle başkentten uzak olduğu bir sırada, atlarına bağladıkları tavukları getirip Tavukpazarı'nda satan, müşterinin isteği üzerine kesip yolan tavukçulardan, Yahudilerin özel kasaplarına, gökyüzünden eksik olmayan akbaba ve çaylak sürülerine sevap olur inancıyla cami avlulularından halkın ciğer, işkembe atışlarına; maslak, haranuki, esrar, afyon, tatule bağımlılarına değin yüzlerce ayrıntıya eserinde yer vermiştir. Dernschvvam'ın gözlemlerine göre Rumeli'den İstanbul'a ulaşan yolların çevresi kıraç ve bakımsız, konaklanan kervansaraylar da çok ilkeldi. Birlikte geldiği elçilik heyeti ile 26 Ağustos 1553'te Vezirazam Rüstem Paşa'ya hediye sunup çıktıklarında, küme küme askerler peşlerine takılıp sırnaşarak hediye ve bahşiş istemişlerdi. İstanbul'daki paşaları "hırsız" olarak tanımlayan gezgin, Tavukpazarı'ndaki Elçi Hanina yerleştikten sonra kenti gezmeye başladığım, evlerin kalitesiz malzemeden çok çirkin ve tek katlı olarak yapılmış olduğunu, meyhaneleri Rumlarla Yahudilerin işlettiğini, yasaklandığı için Türklerin gizli içtiklerini, yakalananlara ise dayak atıldığını, İstanbul'da balın okkasının 4,5, şekerin 17 akçe olduğunu, Galata fırınlarında pişirilen beyaz sandviçlerin 1 akçeye satıldığını, Tataristan'dan gelen yağlar sıcaklarda erimeye başlayınca tulumların denize atıldığını; Türklerin en çok soğanla kavrulan koyun eti yediklerini, pirinç çorbası, pilav, etli pilav, tavuk kızartması, patlıcan ve kabak dolması, havuç dolması, yaprak sarması, sütlaç, muhallebi, omlet gibi yemekler yaptıklarını; yoğurdu, helvayı ve balı sevmelerine karşılık balık yemediklerini; sebze ve meyvelerin bir kısmının Kanuni'nin İstanbul içinde ve çevresindeki bahçelerinde acemioğlanları tarafından yetiştirilip satıldığını, kentin her köşesinde küçük manav dükkânlan bulunduğunu anlatır.

Gezgine göre her dilin konuşulduğu ve bu bakımdan Babil'i andıran İstanbul'da, kimse kimseye güven duymamaktaydı. Örneğin bir yerden başka bir yere gidilirken herkes kıymetli neyi varsa yanma alıyor, evinde bırakamadığı gibi, birisine emanet de edemiyordu. Kent sokaklarında gezen meczuplara halk, birer ermiş gözüyle bakmaktaydı. Bunlar, kaba saba, köylü giyimli, koro halinde ilahiler okuyan dervişlerdi. En hafif suçlar için bile bazen ağır cezalar uygulanmakta, böylece halka ibret dersi verilmekteydi.

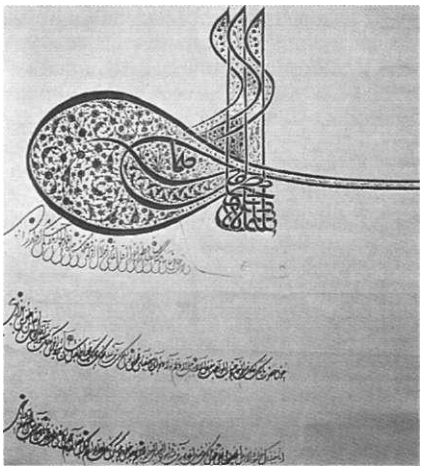
Padişah İstanbul'da olmadığı için cuma selamlıklarının düzenlenmediğini bildiren gezgin, şeyhülislamın, iki yanma saygın birer mollayı alarak perşembe günleri 300-400 kadar hoca ve müderrisle camileri dolaştığını ve buna "namaz alayı" dendiğini de haber vermektedir.

30 Temmuz 1554'te başlayan ramazanla ilgili olarak da Dernschwam, minarelere kandiller asıldığını, bunlara yağmurun veya rüzgârın zarar vermemesi için üstlerinin kapatıldığını, kandillerin bütün gece yan-

dığını, hocaların ve imamların paşa konaklarına gidip iftar ettiklerini, gösterişi sevenlerin ise bu ay boyunca kendilerini çok dindar ve iyiliksever tanıtmaya özen gösterdiklerini, fakat çoğunun, gizlice oruç yediğinin halk arasında konuşulduğunu; ramazan ayında en çok pirinç ve peynir tüketildiğini, esasen fazla bir geliri olmayan halkın, şarap ve yeme içmeye fazla önem vermediği için geçinebildiğini şayet, lokanta ve meyhane alışkanlıkları olsa,, sırtlarına giyecek elbise bile bulamayacaklarını anlatmaktadır.

Vergi kayıtlarına dayanarak İstanbul'da 15.035 Yahudi, Rum, Karaman Rumu ve Ermeni yükümlünün bulunduğunu, Karaylarm(-») diğerlerinden farklı olduklarını, "Kohen" diye anılan ve Harun soyundan geldiklerini söyleyen Yahudilerin ise kendilerini üstün gördüklerini, kentteki 42 Yahudi okuluna başka milletlerden de çocukların devam ettiğini anlatan gezgin, 14 Haziran 1554'te, Müslüman olan bir Yahudinin, başına sarık sarılıp sakalına kına yakıldıktan sonra kentte dolaştırıldığını, dinden dönmemesi için herkese tanıtıldığını; İstanbul'daki Ortodoks patriğinin ise alelade bir papazdan çok farklı görünümde, tüm Ortodoksları kendi inançlarında tutma çabası içinde olduğunu da anlatır.

Dersnshwam, tanık olduğu 11 Ağostos 1554'teki şiddetli fırtınada denizin kabardığını, derelerin taştığını ve köylerin sular altında kaldığını, ağaçlar, bostan bitkileri ve hayvanlar sel sulanyla sürüklenirken gemilerin battığım ve pek çok insanın boğulduğunu bildirir. 8 Aralık 1554'te çıkan yangının, geceleyin yağ eriten bir yağcı dükkânından çıktığını, Ayasofya'dan Tahtakale'ye değin semtlerin büyük zarar gördüğünü, Baba Cafer Zindam'mn(->) da yanan binalar arasında olduğunu, yangında, İstanbul'un iaşesinde yağ, fasulye, bezelye, pirinç vb stoklarının da zarar gördüğünü, Rüstem Paşa ile kardeşi Sinan Paşamın, kendi adamları ile yangın yerlerine gidip söndürme çalışmalarına katıldıklarını, fakat sokakların darlığı yüzünden zamanında yardıma gidilemediğini, yangın sonrasında İstanbul Kaymakamı İbrahim Paşa'mn akşam hava karardıktan sonra ateş ve ışık yakılmasını yasakladığını; büyük bir yangının da 18 Ocak 1555'te Galata'da çıktığını, fakat yangından ziyade talan ve çapulculuk yüzünden halkın zarara uğradığını; dedikodulara göre yangınların yeniçeriler ile acemioğlanları tarafından yağma yapmak amacıyla çıkarıldığını; bunların, yangın yerlerinde işlerine yarar şeyleri topladıktan sonra oradan uzaklaştıklarını, duyduğuna göre padişahın, daha önceki bir yangının kundakçısı olarak yakalananları boş bir tekneye bindirip denizde yaktırdığını da anlatmaktadır.

I. Süleyman'ın tuğrası.
S. Umur, *Osmanh Padişah Tuğraları.* Isı., 1980

27 Ekim 1553'te İstanbul'a ulaşan müjde ile padişahın yeni bir zafer kazandığının öğrenilmesi üzerine herkesin dilediği gibi eğlenmesine, yiyip içmesine izin verildiğini, üç gün boyunca şenlikler yapıldığını, padişahın hasahırındaki aslan, kaplan, leopar gibi vahşi hayvanların sokaklarda gezdirildiğini, dükkânların renkli kumaşlar ve bayraklarla donatıldığını, geceleri yakılan kandillerle ortalığın gündüze döndüğünü, zaferin anısına Venedik elçisinin de Galata-İstanbul arasında kayık yarışı düzenlediğini, elçilik önünde ise Venedikli tüccarların bir İsa ikonuna doğru koşu yaptıklanni; buna karşılık, padişahın İstanbul'da bulunmadığı zamanlarda bayram yerlerinde eğlenceler yapılmadığını, örneğin o yılki bayramlarda hokkabazların ve oyuncuların hiçbir gösteride bulunmadıklarını anlatan gezgin, Eylül 1555'te de bir ekmek sıkıntısı yaşandığını açıklar.

Bibi. İbrahim Peçevî, *Peçevi Tarihi,* (haz. M. Uraz), İst., 1968,1;* Selânlkî Mustafa Efendi, *Tarih-iSelânikî,* (haz. M. İpşirli), İst., 1989,1, s. 3 vd; *Tarih-i Solakzade,* s. 431 vd; Nasühü's-Silahî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn,* (haz. H. G. Yurdaydm), Ankara, 1976; Evliya, *Seyahatname,* I, 480 vd; A. G. Busbecq, *Türkiye Mektupları,* İst., 1939; H. Demschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü,* Ankara, 1987; F. Dirimtekin, "Peter Coeck van Aalast ve Kanunî Devrine Ait Gravürler", *Tarih Konuşuyor,* S. 30 (Temmuz 1966), s. 2459 vd; ay, *Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul,* İst., 1964; T. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat,* Ankara, 1983; Uzunçarşılı, *Saray;* (Altınay), *Onaltıncı Asırda; X.* Konyalı, "Kanuni Sultan Süleyman ve Mimar Sinan'a Yaptırdığı Eserler", *Tarih Konuşuyor,* S. 32 (Eylül 1966), s. 2608 vd; M. And, *16. Yüzyılda İstanbul, Kent, Saray, Günlük Yaşam,* İst, 1993; S. Saatçi-M. Sözen, *Mimar Sinan ve Tezkiretü'lBünyan,* İst, 1989; M. T. Gökbügin, "Süleyman I", *İA,* XI, 99-155; Danişmend, *Kronoloji,* II, 59-370; Uluçay, *Padişahların Kadınları,* 34-39; M. Ç. Uluçay, *Harem,* II, Ankara, 1985, s. 20 vd.

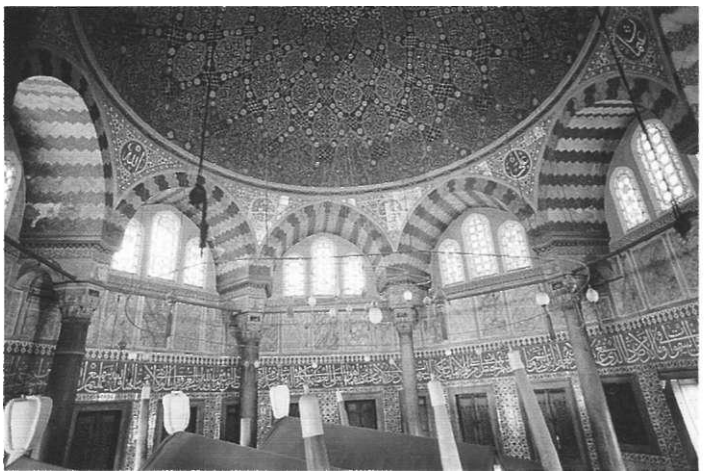
NECDET SAKAOĞLU

SÜLEYMAN I TÜRBESİ
bak. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ

SÜLEYMAN H

(15 Nisan 1642, İstanbul - 22 Haziran 1691, Edirne)'20. Osmanlı padişahı (8 Kasım 1687-22 Haziran 1691).

Sultan İbrahim(->) ile Saliha Dilâşub Sultanin (ö. 1690) oğludur. İbrahim'in ikinci oğlu olan II. Süleyman, IV. Mehmed'den(->) 3,5 ay küçüktü. Babasının tahttan indirildiği 1648'de henüz 6 yaşında iken Topkapı Sarayı'nda göz hapsine alındı. 21 Ekim 1649'da ağabeyi IV. Mehmed ve kardeşi Ahmed'le (II) sünnet edildiler. Süleyman'ın annesi "meczub-meşreb ve safdil" olduğundan saray entrikalarının dışında kaldı. Fakat büyük valide Kösem Sultan(->), IV. Mehmed'in annesi Turhan Hatice Valide Sultan'ı(->) devlet yönetiminden dışlamak İçin Süleyman'ı tahta geçirmek üzere bir komplo düzenledi. Bu eylem başarısızlıkla sonuçlandı ve Kösem Sultan öldürüldü. Şehzade Süleyman, Ahmed ve Selim ise çocuk olmalarına karşın, saray haremindeki Şimşirlik Kasrinda çok sıkı gözetim altına alındılar. Şehzadelerin anneleri de Eski Saray'a(-0 gönderildi. III. Mehmed'den(->) sonra sancağa gönderilmeyen şehzadelere hiç değilse onursal anlamda birer sancakbeyliği payesi verilmekte ve onlar adına sancakları birer mütesellimle yönetilmekte iken, ilk kez Süleyman, Ahmed ve Selim bu haktan da yoksun bırakıldılar. Şehzade Selim 1669'da öldü. Süleyman'ın ve Ahmed'in, koşulları bilinmeyen mahpuslukları ise 1687'ye değin aralıksız 39 yıl sürdü. Arada, 17 Temmuz 1656'da, 5 yıl önceki başarısız komplonun suçluları sayılan Şeyhülislam Hocazade Mesud Efendi, eski sadaret kaymakamı ile başka bazı kişiler, Süleyman'ı tahta

I. Süleyman Türbesi'nin içinden bir görünüm. *Ara Güler*

geçirmek girişimiyle bir kez daha suçlanarak sürgüne gönderildiler, kimileri de idam edildi. Doğal olarak bu olaylar, Süleyman'ın kapalı yasanımı daha da güçleştirdi ve kendi eylemiyle "kırk yıl karanlık bir yerde" kapah kaldı.

IV. Mehmed, Köprülülerin(->) uzun iktidarı boyunca zamanının çoğunu İstanbul'dan uzakta ve Edirne'de geçirdiğinden, her seferinde Süleyman ve Ahmed de kapalı arabalarla Edirne'ye götürülüp getirildiler. 1683'teki Viyana bozgunundan sonra İstanbul'a getirilen Süleyman ve Ahmed, son kez Şimşirlik Kasrı'na kapatıldılar.

1687'de Macaristan'daki yenilgiden sonra ayaklanarak Edirne'ye dönen ordu, IV. Mehmed'i istifaya zorlarken Süleyman da padişah adayı seçildi. IV. Mehmed, oğlu Mustafa'nın (II) tahta oturtulması için çalıştıysa da başarılı olamadı. Vezirazam Siyavuş Paşa, ocak ağalarının imzasını taşıyan bir mahzarı, Silivri'den İstanbul Kaymakamı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'ya gönderdi. O da İstanbul'daki ulemayı ve devlet erkânını 8 Kasım 1687 sabahı Ayasofya'da toplayıp ordunun kararını bildirdi. Saraya gönderilen çavuşbaşı ve kapıağası, Enderun halkını etkisiz hale getirdiler ve Bâbüssaade önünde ayak divanı(-0 olacak gerekçesiyle cülus tahtını buraya çıkartıp hazırlıkları yaptılar. Darüssaade ağası da kendisini tahta davet etmek üzere Süleyman'ın bulunduğu Şimşirlik Kasrı'na gitti. Fakat Süleyman, öldürüleceğini sanarak çıkmak istemedi. Silahdar Fındıklın Mehmed Ağa'nm da tanık olduğu bu davet sırasında Süleyman "İzalemiz emr olundu ise söyle iki rik'at namaz kılayım andan emri yerine getür, sahavetimden beri kırk yıldır hapis çekerim, her gün ölmektense bir gün evvel ölmek yeğdur, bir can için ne bu çekdiğimiz korku?" dedi ve ağlamaya başladı. Ayağına kapanan darüssaade ağası ise "Estağfunıllah, hâşâ ki size bir kast oluna, taht kurulmuş, cümle kulların size bakar" dedi. Şehzade Ahmed de ağabeyine cesaret vermeye çalışarak "Buyurun korkmayın, ağa yalan söylemez" dedi. Fakat, uzun zamandan beri "zelil ve sefil, üzerinde bir şey yok, ancak arkasında kırmızı atlas entari ve ayağında tomak bulunmakla ağa kendi kürklerinden meneviş çuhayla kaplı bir samur erkân kürkü getirtip giydirdi ve koltuğuna girip ta'zim ve tekrîm ile hasodaya munsab Sofa Köşküme çıkarıb havuz başında tahta otundu ve silahdar ağa ile hasodalı istikbal edib ve andan alıb Arzodası'na giderken karanlık Arslanhane'ye uğrayıb beni bunda mı öldürürsünüz buyurdu". Böylece bin korku ile Arzodası'na getirilen Süleyman'ın başına, hazineden getirilen ve Hz Yusuf'a ait olduğu sanılan "amame-i şerif" kondu ve üç sorguç iliştirildi. Buradan çıkartılıp Bâbüssaade önünde tahta oturtuldu. Cülus(->) töreni sürerken atılan toplarla da İstanbul halkına II. Süleyman'ın padişahlığı ilan edildi. IV. Mehmed ise, Şimşirlik Kasrı'na kapatıldı. 9 Kasım günü valide alayı düzenlendi ve II. Süleyman'ın annesi Dilâşub Sultan Topkapı Sarayı'na getirildi.

Bu gelişmeler olurken sadrazam Siyavuş Paşa da "cümle ocakları halkı ve sair ecnas-ı asakir ile Davutpaşa sahrasına" geldi. Fakat ordunun tamamı ayaklanma halinde olduğu gibi, Çırpıcı Çayırı'na konan "levendat taifesi ve güruh-ı sipah" da İstanbul'a girip ayaklanma başlatmaya hazırlanmaktaydılar. Yeniçeriler ve sipahiler gönderilen birikmiş ulufeleri az bularak Siyavuş Paşa'nın çadırına hücum ettiler. Siyavuş Paşa, öldürülme tehlikesini güçlükle atlatıp sözde bir "alay-ı azim" ile İstanbul'a girdi. Yeni padişahın ayağını öptü ve sancak-ı şerifi(->) teslim etti. İzleyen günlerde yeniçeriler ve sipahiler ayrı ayrı istanbul'a girerek Etmeydanf nda ve Atmeydanı'nda toplanmaya başladılar. Yeniçerileri Fetvacı Çavuş, sipahileri ise Küçük Mehmed yönlendirmekteydi. Nihayet 15 Kasım günü, her iki meydanda "bayrak açıb tuğyan etdiler. Yeniçeri ve sipah herhalde birbirlerine penah olmak üzere ahd ü peymân eylediler." İlk gün sipahiler kendi önderleri Küçük Mehmed'i, tutumunu beğenmeyerek parçaladılar. Ardından, Istanbufdaki servet sahibi kişileri saptayıp konaklarını yağmalamaya, kendilerini Fazlı Paşa Sarayı'na götürüp para sızdırmaya koyuldular. İstanbufda can ve mal güvenliği kalmadı. Herkes, tek çareyi, yeniçerilerden veya sipahilerden bir zorbabaşına sığınmakta buldu. 22 Kasım'a kadar olaylar sürdü. O gün, cülus bahşişi isteğiyle Atmeydanf ndan saraya haber gönderdiler. Emeklileriyle birlikte sayıları 38.130 yeniçeri ile smır kalelerinde görevli 32.263 kapıkuluna, 3.905 kese cülus inamı çıkarıldı. Cebecilere, topçulara, top arabacılara, silahdarlara da sayılarıyla orantılı olarak bahşiş gerekiyordu. Toplam 4.557 kesenin 1.256 kesesi Enderun hazinesinden, kalanı ise Mısır gelirlerinden ayrıldı. Sarayın değerli gümüş evanisi, iç hazinedeki kabzaları gümüş, altm kılıçlar, gaddareler alelacele çıkarılıp eritilmek üzere Darphaneye gönderildi. Bunlar yetmediği gibi hasahırdaki değerli rahtlar da elden çıkartıldı. Bunlar da yetmeyince İstanbul zenginlerinden "imdadiye" adı altında para alınması, bunun tahsili işinin ise ayaklanan askerin zorbabaşdarı tarafından yapılması kararlaştırıldı. Halk, bu kararın neden olacağı bela ve zulümlerden korkup İstanbul'u terk etme yolları aramaya başladı.

Olaylar sürerken II. Süleyman 1 Aralık 1687 günü Eyüb Sultan Camii'ne gidip Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi ile Yeniçeri Ağası Mustafa Ağanın elinden kılıç kuşandı. Ertesi gün de Ayasofya Camii'nde ilk cuma selamhğma(->) çıktı. Yeni padişahım "tab'-ı hümayunlarını mekri erbab-ı hevâdana muhafaza etmek" (saflığından ötürü kandırılmaması için) Süleymaniye Camii vaizi Arabzade Abdülvehhab Efendi "muallim-i sultani" atandı ve her gün huzur-ı hümayuna çıkmakla görevlendirildi. II. Süleyman'ın cülusundan önceki olaylarda firar etmiş bulunan eski sadaret kaymakamı Receb Paşa, Çatalca'da saklandığı evde yakalanıp İstanbul'a getirildi ve Bâb-ı Hümayun önünde idam edildi.

Kentte güvenliğin sağlanamaması, ayaklanan kapıkullannın her gün yeni bir eyleme girişmeleri, çarşı pazarı yağmalamaları herkesi bezdirdi. Asilerin her önerisine boyun eğen Siyavuş Paşa da zorlamalara dayanamaz oldu. Aralık ayının ilk günlerinde 3-000 kadar cebeci de ulufeleri ve bahşişleri verilmediği için Atmeydanf nda toplandılar. Aynı günlerde defter çalığı 2.000 kadar yeniçeri İstanbul'a gelip ayaklanmacılara katıldı. Siyavuş Paşa bunlardan bir hafta mühlet isteyerek birkaç gün için ortalığı yatıştırmayı başardı. Fakat çok geçmeden yeniçeriler, sipahiler, diğer sınıflardan askerler, işsizler ve serseriler yine Atmeydanf m doldurdular. Yeniçeri ağası görevden alınıp yerine Harputlu Ali Ağa atandı. Çarşılar kapandı. Ayaklanmacılar açık buldukları veya kepenklerini söktükleri dükkânları yağmaya koyuldular. El altından asileri yönlendiren Defterdar Ahmed Efendi tutuklandı. İmdadiye salınarak toplanan para askerin talebini karşılamadığından ellerine "pençeli divan defteri" verilip kendilerinin tahsil etmeleri istendi. Bu bir bakıma, kentteki zenginlerin, ayaklanmacılar tarafından soyulmalarına göz yumulması demekti. Rikâb kaymakamı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Sadrazam Siyavuş Paşa'ya asilerin tepelenmesi için önerilerde bulundu. Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa, 11 Şubat 1688 günü harekete geçerek zorbabaşı Fetvacı Hüseyin Çavuş'u, bir baskınla öldürmeyi denedi. Fakat bunu önceden haber alan Fetvacı, yeniçerileri yeniden ayaklandırdı. Asilerin dayatması üzerine Köprülü Fazıl Mustafa Paşa Seddülbahir muhafızlığına gönderildi, Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi azledilip yerine Feyzullah Efendi getirildi, kul kethüdası değiştirildi. Asilerle anlaşmayı başaran yeniçeri ağası görevinde kaldı ve asilere bir daha eyleme girişmemeleri için yemin ettirdi. Bir suikast düzenletip Fetvacı Hüseyin'i öldürttü. Bunu öğrenen yeniçeriler, kola binip denetime çıkan Harputlu Ali Ağayı kılıçla öldürdüler. 1 Mart günü Defterdar Hüseyin Paşa'nın sarayını yağmaladıktan sonra Siyavuş Paşa'nın sarayını kuşattılar. Bu sırada içeride, şeyhülislamın ve kazaskerlerin katıldığı bir toplantı vardı. Siyavuş Paşa'dan zorla sadaret mührünü aldılar. Bir gün bir gece süren kuşatma, halkı da heyecanlandırdı. Atmeydanı ve paşa sarayının etrafı mahşere döndü. Öfkeli kalabalıklar, sabaha yakın saraya girip alaca karanlıkta gözlerinin seçebildiği her şeyi yağmaladılar. Siyavuş Paşa canını kurtarmak için dışarı çıkmayı denedi. Fakat, asilerin hareme de girdiklerini görünce geri döndü. İçağaları ile haremi savunurken öldürüldü. Hareme girenler "Gaza malımızdır!" diyerek cariyeleri de sırtlayıp götürmeye kalkıştılar. Yatak yorgan ne varsa, pencere demirlerine, hamam kurşunlarına değin alıp söküp götürdüler. Gün ışıymca çarşılara dağılıp yağmaya daldılar. Bir kısmı da şeyhülislamı, kazaskerleri önlerine katıp Ağa Kapısı'na(->) gittiler. II. Süleyman'ın 2 Mart 1688'de sadarete atadığı ismail Paşa, olaylara müdahale edecek güçte değildi. Esnaf dükkân kapatmaya çalışırken Eski Bedesten

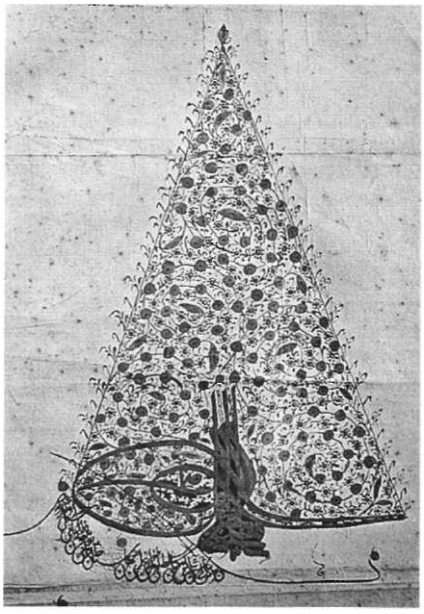

Young AJbümü'nden II. Süleyman'ın portresi.
Cengiz Kahraman arşivi

yanında Yağlıkçılar'daki dükkânı yağmalanan bir seyit, sırığa bez bağlayıp "Müslüman olan bayrak altına gelsin!" diye bağırmaya başladı. Böyle bir işaret bekleyen herkes, eline geçirdiği silah, bıçak ve sopa ile toplandı. Galata, Üsküdar ve Eyüp'te "sancak-ı şerif çıkartılmış!" haberi yayılınca oralardan da pek çok insan İstanbul'a geldi. Sultan Selim Camii vaizi Atpazarî Osman Efendi ile ulemadan birçok kişi saraya gidip sancak-ı şerifi Orta Kapı'nın yukarısına astılar. Akın akın gelen şehir halkı ile saray avlusu, Ayasofya Meydanı ve Atmeydanı doldu. Osman Efendi, sancağın yanında durup "Muradınız ne ise padişahımız onu emredecek!" dedi. Halk hep bir ağızdan "Eşkıyanın elinde halimiz neye varsa gerek? Elbetde tedmirleri gerek" dediler. İlkin, kul kethüdası linç edildi. Zorbabaşılardan Deli Pirî ve başka birkaçı yakalandıkları yerlerde öldürüldüler. Kent halkı geceyi saray avlusunda geçirdi. Topçubaşı Ali Ağa "vâfir topçu" ile Sinan Paşa Kasrı tarafından saraya çıktı. Şehir eşkıyasına karşı saldırıya karar verildi. Ertesi sabah, pek çok zorba öldürüldü ve 4 ay süren terör sona erdi. Halkın heyecanı henüz yatışmamışken 9 Mart günü çıkan bir yangında 1.000'den fazla ev ve dükkân yandı.

Olaylar yatıştıktan sonra ulema ve ocak kadrolarında geniş çapta değişiklik yapan ve zorbaların yeniçeri ağalığına getirdikleri Hacı Ali Ağa'yı idam ettiren İsmail Paşa, 22 Nisan 1688'de vekâleten yürüttüğü sadrazamlığa asaleten atandı. Yağmalanıp tahrip edilen Paşa Kapısı'na giderek tespitlerde bulundu. Siyavuş Paşa'nm ve devlet ricalinin konaklarında gasp edilen malları satın alan Yahudileri idam ettirdi. Eğri'nin ve Bosna'nın istila edildiği haberinin gelmesiyle İstanbul'da yeni bir heyecan yaşandı. Ülke genelinde seferberlik ilan edildi. Sefere çıkmakta ayak sürüyen Yeğen Osman Paşa, buyruğundaki yüzlerce leventten çekinildiği için Bosna beylerbeyliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Hazinedeki para darlığı, cepheye ordu şevkine olanak vermediğinden yeni kaynaklar düşünüldü. Defterdar Ali Paşa, hasahırda saklanan değerli ne kadar "raht ve bisat ve evani-i zer ü sîm" varsa hepsini Darphaneye teslim etmekle görevlendirildi.

Bütün bu gelişmeler boyunca sessiz kalan II. Süleyman, 27 Mayıs 1688'de İsmail Paşa'yı azledip Tekfurdağlı Bekri Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Felemenk elçisi yeni sadrazamla görüştükten sonra Avusturya ile barış imzalanmasına aracılık önerisinde bulundu. Para darlığının giderek artması üzerine II. Süleyman'ın bir fermam ile "1 okka hâlis bakırdan 800 mangır kesilmek ve ikisi bir akçe" değerinde olmak üzere bakır para çıkarılması kararlaştırıldı. İstanbul'da Tavşantaşf nda ayrıca bir mangır darphanesi yapıldı. Yine, hazine açığını kapatmak amacıyla hamr emaneti yeniden kuruldu. İstanbul'da ve Galata'da pek çok meyhanede, hattâ evlerde satılan içkilerden vergi alınmaması kamu bütçesinin açık vermesine bir neden gösterildi. Ayrıca, daha önce meyhaneler ve bozahaneler yıkılmışken, İstanbul'a eskiye oranla daha fazla içki sokulduğu, içki satışının hiçbir şekilde önlenemediği, bu durumda "resm" (vergi) alınmak koşulu ile içki satışlarının serbest bırakılmasının doğru olacağı öne sürüldü. Buna koşut olarak ilk kez "resm-i duhan" adı ile tütün vergisi de konuldu. Tüccarın getirdiği "yenice" tütününün her bir okkasından 8 akçe vergi alınması kararlaştırıldı. Hamr mukataası 6.000.000 akçe bedelle Kifîî Ahmed Ağa'ya ihale edildi. Bu rakam, o vakte göre İstanbul'daki içki mketiminin oldukça fazla olduğuna bir kanıttır. Başka birtakım vergiler daha öngörülerek vakıf gelirleri vergilendirildi, askerlik ve iaşe bedeli adları altında vergiler getirildi. Zenginlerin birer kese gümüş vermeleri, İstanbul halkının, süvari birliklerinin teçhizatım sağlamaları öngörüldü. Resmi görevler de çok yüksek bedellerle satılmaya başlandı.

II. Süleyman'ın tuğrası.
S. Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları.* İst.. 1980

Devlet otoritesini sarsan iç ve dış olayların etkisini azaltmak saltanata yeni bir parlaklık kazandırmak için de II. Süleyman'ın ordunun başında sefere çıkması uygun görüldü. Bu amaçla tuğlar çıkarılıp ordugâh hazırlanırken, yeniçeriler altı aylık ulufelerini alamadıkları gerekçesiyle eyleme geçtiler. Yeniçeri ağası ve kul kethüdası azledildi. Ocaklıları eyleme kışkırtan 17 kişi de öldürüldü. II. Süleyman ve devlet erkânı Haziran 1688'de Edirne'ye hareket ettiler.

İstanbul'un yönetimini Sadaret Kaymakamı Ömer Paşa ile İstanbul Kadısı Mirza Mustafa Efendimin geçinemedikleri haberi ulaşınca II. Süleyman Mirza Mustafa Efendiyi Midilli'ye sürdürdü ve Antakyalı Mustafa Efendi'yi İstanbul kadılığına atadı.

Her yıl Tophane-i Amire'de top dökülmek âdet olup o yıl da sefer için top dökümü hazırlıkları yapıldı. Bir fırın bakır, 38-40 saatte erirken, bu kez altı gün altı gece ateş verildiği halde bakır erimedi. Kârhane ustaları nedenini anlayamadılar. Tophane semtindeki balyoslar(-») bunun, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne bir işaret sayılabileceğini konuşmaya başladılar. Yedinci gün bakır eridi ve "üç ve beş ve yedi okka atar kolonbarna tabir olunur yedi kıt'a mücellâ ve muskıl toplar" döküldü.

II. Süleyman 10 Nisan 1689'da "Engürüs" (Macaristan) seferi için Edirne'de saray önüne kurulan otağa çıktı. Valide sultanın Edirne'de kalması kararlaştırıldı. Sağlık durumu uzun bir sefere çıkmasına el vermeyecek derecede bozuk olan II. Süleyman, salt disiplini sağlamak ve moral vermek için, ordunun başında 6 Haziran günü Sofya'ya hareket etti. Bir süre Sofya'da kalan padişah, başlangıçta aldığı fetih ve istirdat haberleriyle sevinirken büyük bozgun haberlerinin gelmesi üzerine Edirne'ye döndü. Avusturya orduları Vidin'i, Fethülislam'ı ve Üsküp'ü istila etti. 25 Ekim 1689'da Bekri Mustafa Paşa azledilerek Köprülü Fazıl Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi.

Yobaz bir kesimin, yenilgilere neden olarak içkinin serbest bırakılmasını göstermeleri üzerine 1690 başında "ref'-i rüsûm-ı hamr" fermanı yayımlandı ve halkı dinsizliğe sürükleyen içkinin alınıp satılmasına izin verilmeyeceği, İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata'da içki üretilmesinin yasaklandığı, buna teşebbüs edenlerin ağır cezalara çarptırılacağı duyuruldu.

Edirne'de ölen Valide Saliha Dilâşub Sultanin cenazesi ocak ayının ilk günlerinde İstanbul'a getirilerek Haseki Hafsa Sultan Türbesi'ne(-0 gömüldü. Harem dairesi protokolünde valide sultanın yerini alan kethüda kadma, II. Süleyman'ın has bağışlamasına Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa itiraz etmekle birlikte padişahı kararından caydırtamadı. Buna karşılık II. Süleyman, devlet ricalinin "iydiyye" adı altında kendisine hediyeler sunmalarını yasakladı. 18

Mayıs 1690 gecesi Eyüp'te bir kebapçı dükkânında çıkan yangınla cami ve çarşı tamamen yandı. Bir minaresi ile bazı kısımları yanan Eyüb Sultan Camii'nde bir süre namaz kılınamadı. 5 Haziran'da ise şiddetli bir fırtına çıktı. İkindiden sonra başlayan şiddetli rüzgâr nedeniyle kabaran dalgalar, Boğaziçi'ni ve Halic'i altüst etti. Kıyıya bağlı tekneler birbirine çarpa çarpa parçalanırken Üsküdar ve Beşiktaş arasında da pek çok kayık ve tekne battı 400-500 insan boğuldu. 11 Temmuz'da da akşam namazından sonra "azim zelzele" oldu. Fatih Camii'nin harim kubbelerinde çatlaklar meydana geldi. İstanbul surlarının büyük kapılarından olan Top Kapısı, kentte birçok yapı yıkıldı. Sarsıntılar birkaç gün sürdüğünden halkta huzur kalmadı.

Anadolu'daki Ceridoğlu, Gedik Mehmed Paşa ayaklanmalarım bastıran Hacı Ali Paşayı İstanbul kaymakamlığına atayan II. Süleyman, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın Vidin ve Niş'i düşman istilasından kurtardığı haberini aldıktan sonra 13 Kasım 1690'da Edirne'den İstanbul'a hareket etti. Edirne'de olduğu gibi, İstanbul'a girişinde de esnafın hazırladığı "pâyendaz" denen kumaşlar, padişahın atının ayakları altına serildi. Fakat, kentte kimse yaşamından memnun değildi. Tüketim maddeleri fiyatlarının yüzde 30 oranında artması karşısında piyasadaki paraların kurları yeniden ayarlandı. 1 kuruş 120 akçe, şerifi altın 270 akçe, yaldız altını 300 akçe iken, 1 kuruş 160, 1 şerifi 360, 1 yaldız 400 akçeye, 1 para da 4 akçeye çıktı.

Düşman ordularını Tuna'nın öte yakasına atarak Belgrad'ı geri alan Fazıl Mustafa Paşa'nm sonbaharda İstanbul'a dönüşü görkemli oldu. Karşılamak için Davutpaşa'ya gelen II. Süleyman, kendi sırtındaki kürkü çıkarıp sadrazama giydirdi, belindeki hançeri hediye etti ve "Ben mükafaat etmeğe kaadir değilim. Allah iki cihanda yüzünü ak etsin!" dedi.

İstanbul'daki sorunlarla ilgilenmek isteyen Fazıl Mustafa Paşa, şer'i konulan iyi bildiğinden, "Ahval-i narh kitabda yokdur" diyerek alım satımını, arz talep kuralına göre işlemesi gerektiğini ileri sürdü ve narhı kaldırdı. Bunu fırsat bilen İstanbul esnafı, her şeyin fiyatını artırdı. "İstanbul şehrinde fukara ve züafa ve eytam ve eramil" büsbütün güç durumda kaldılar. Diğer yandan açıkça alınıp satılmasına izin verilmemekle birlikte, beher okkası için satandan 12 akçe, alandan 8 akçe resm-i duhan alman tütün, İstanbul gümrüğü kapsamından ayrılarak 55 yük akçe ile mukataaya verildi. 2 Ocak 1691 gecesi, o zaman Yeni Çarşı denen Mısır Çarşısı'nda(->) çıkan yangın 24 saat sürdü ve izleyen günlerde de aşırı hararetten ve dumandan içeriye girilemedi.

14 Nisan 1691'de Davutpaşa ordugâhına çıkan Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, sefer hazırlıklarını tamamlamakta iken uzun süredir "istiska" (hydropisie) hastalığı çeken II. Süleyman'ın durumu da ağırlaşmış bulunuyordu. Devlet erkânı, padişahın İstanbul'da ölmesi dummunda, sadrazamın cephede olmasından yararlanacak zümrelerin eylemlere kalkışabileceklerini, narh sorunundan dolayı Fazıl Mustafa Paşa'ya kırgın olan İstanbul halkının, IV. Mehmed'in yeniden tahta çıkmasına çalışacaklarını olası görerek konuyu sadrazamla görüştüler ve II. Süleyman'ın, eski padişah IV. Mehmed'in ve veliaht konumundaki Şehzade Ahmed'in (II) Edirne'ye götürülmelerinin uygun olacağını bildirdiler. II. Süleyman İstanbul'da kalmak istedi ise de ikna edildi. Harem halkı, padişah ve adı geçenler, Yalı Köşkümden çektirilere bindirilip Eyüp İskelesi'ne, oradan da arabalarla Davutpaşa'ya götürüldüler. Amcazade Hüseyin Paşa İstanbul kaymakamı oldu. O gece İstanbul'da bir fitne çıkarma girişiminde bulunup IV. Mehmed'i tahta çıkarmak isteyen Süleymaniye müderrislerinden Türk Ahmed Efendi ile yandaşları tutuklandı. Edirne yolculuğu sırasında durumu daha da ağırlaşan ve vücudu şişen II. Süleyman 8 Haziran **1691**'de Edirne Sarayıma getirildiğinde komadaydı. 22 Haziran sabahı da öldü. Edirne'de tahta çıkan II. Ahmed'in buyruğu üzerine II. Süleyman'ın cenazesi, tabutuna buz kalıpları yerleştirilerek arabayla Silivri'ye, oradan sandalla İstanbul'a gönderildi ve I. Süleyman'ın (Kanuni) türbesine gömüldü.

Yumuşak huylu, enerjiden yoksun II. Süleyman "kırk yıldan beri bucaklarda çürüyüp kalmış, nisvan ülfetiyle perverde, rüşd ve şuur ile idareden mahrum'du. Yazısı güzel ve işlekti. Hat hocası Tokatlı Ahmed Efendiden sülüs ve nesih öğrenmişti. Fermanlardaki tuğrasının yanma çiçek motifi koydurtan ilk padişahtır. Çocuğu olmayan II. Süleyman'ın kadınları Hatice, Behzad, İvaz, Süğlün, Şehsuvar ve Zeyneb olarak bilinmektedir.

Bibi. *Silahdar Tarihi,* II, 274 vd; *Tarih-i Râşid,* II. 1-160; Müstakimzade, *Tuhfe,* 209; B. Kütükoğlu, "Süleyman II", *İA,* XI, 155 vd; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* III/2, 590; Uzunçarşılı, *Saray,* 91-92; Mantran, *İstanbul,* I, 247; Uluçay. *Padişahların Kadınları,* 70-71; Danişmend, *Kronoloji,* III, 465 vd.

NECDET SAKAOĞLU

SÜLEYMAN AĞA MESCİDİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Serencebey Yokuşu ile Muhtar-ı Ewel Sokağı'nın kavşağında yer almaktadır. Serencebey Mescidi olarak da tanınır.

Yapım kitabesi bulunmayan mescidin yokuşa bakan avlu duvarında, çeşmenin sağ tarafında bulunan **6** beyitlik talik hatlı manzum tamir kitabesinden, ilk olarak. Darüssaade Ağası Süleyman Ağa tarafından inşa edildiği öğrenilmektedir. Aynı isim, sivri kemerli çeşme üzerinde yer alan ilginç bir istifle dizilmiş sülüs hatlı kitabede de geçmektedir. Mehmed isimli bir usta imzasını da barmdıran bu kitabeden çeşmenin **1116**/1704-05'te yapıldığı öğrenilmektedir. Buradan hareketle mescidin de aynı yıllarda yaptırıldığı söylenebilir. Ayrıca *Hadîka* 'da da mescidin yapım tarihi 1113/1701-02 olarak geçmektedir. Yapının sözü edilen tamir kitabesinde 1277/1860-öl'de Darüssaade Ağası Amber Ağa tarafından yenilendiği öğrenilmektedir. Yapı bu yüzden Amber Ağa Mescidi olarak da bilinir.

Bulunduğu arsa nedeniyle düzgün olmayan bir plana sahip olan mescit, kagir duvarlı, ahşap çatılı, küçük ölçülü bir yapıdır. Güneybatı duvarı pahlanmış olan yapı, doğuda 4, güneyde 3, pahta 2, batı duvarında yine 2 olmak üzere toplam 11 adet büyük boyutlu, basık yuvarlak kemerli pencere ile aydınlatılmıştır. Ampir üslubundaO», sade görünümlü madeni korkuluklara sahip olan pencerelerin dıştan kesme taş sövelerle çevrelendiği ve kilit taşlarında çıkıntı yapan konsol şeklinde süslemeleri olduğu görülmektedir. Önünde kapalı bir son cemaat yeri bulunan mescide yandan, son cemaat yerinin doğu duvarındaki kapıdan girilmektedir. Son cemaat yerinden merdivenlerle, tahta bölmelerle ayrılmış, ön kısmı ince ahşap direklere oturan, üç adet kavisli çıkma ile harim kısmına uzanan kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır. Harime mihrap eksenindeki ahşap kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Dıştan dört meyilli kiremitli çatı altına alınmış olan yapının çıtalarla oluşturulmuş dikdörtgen ve kare taksimatlı, düz ahşap bir tavanla örtüldüğü görülmektedir. Dışa hiç aksettirilmeyen mihrap içten basık yuvarlak kemerli, yeni fayanslarla kaplı, basit bir niş şeklindedir. İnce bir işçilik gösteren ahşap minberin korkuluklarında aplike ahşap oymalar kullanılmıştır. Köşk kısmının köşeleri pilastrlarla hareketlendirilmiş ve her yüzü kafes örtülü, yuvarlak kemerler şeklinde dizayn edilmiştir. Günümüzde apartmanlar arasında sıkışmış olan kesme taş minarenin klasik öğeler taşıdığı, cami ile Muhtar-ı Evvel Sokağı'ndan girilen meşruta binasının arasından yükseldiği görülmektedir. Bir diğer meşruta binası da yapının doğusunda, mescide girişi sağlayan koridor şeklindeki geçişin üzerinde yer almaktadır. Yine burada abdest alma muslukları bulunmaktadır.

Süleyman Ağa Mescidi
Ertan Uca, 1994/TETTVA rşivi

Mihrabın arkasında kavisli avlu duvarının üzerinde ortada sivri kemerli niş şeklinde düzenlenmiş, küçük bir çeşme görülmektedir. 1700'lere tarihlenen bu çeşmenin, yantarafmda bulunan sülüs hatlı, mensur kitabesinden 1255/1839'da Bezmiâlem Valide Sultan(->) tarafından tamir ettirildiği öğrenilmektedir. Dikdörtgen şeklindeki, köşeleri yaprak kıvrımlarıyla hareketlendirilmiş bir çerçeve ile çevrelenmiş aynataşı 1839 onarımında buraya yerleştirilmiş olmalıdır. Bezmiâlem Valide Sultanin erken tarihli pek çok çeşmeyi yeni eklerle elden geçirttiği bilinmektedir.

Günümüzde apartmanlar arasında sıkışıp kalan bu mahalle mescidinin etrafından önceleri bir hamam ve mektebin bulunduğu *Hadîka'dan* öğrenilmektedir. Bu yapılardan sadece mescit bugüne ulaşmış, diğerleri zaman içinde yok olmuşlardır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 103; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 30.

BELGİN DEMİRSAR

SÜLEYMAN EFENDİ (Fındıklık)

(?, İstanbul -1779, İstanbul) Tarihçi.

Tokatlı Şemdanî Hacı Mehmed Ağa'nm oğludur. Bu yüzden Şemdanîzade olarak da anılır. Babası 1730'daki Patrona Halil Ayaklanması(->) sırasında serdengeçti kılığına girerek gümrüğü talan etmek İsteyen asileri engellediği için ödüllendirilmişti. Süleyman Efendi, medrese öğrenimi gördükten sonra kadılık mesleğine girdi. 1761-1762'de İstanbul'da Balkapanı naibi oldu, 1765-1766'da İsmail, ardından Beypazarı, Pravişte, 1769-1770'te Ankara, 1771de Tokat kadılığına atandı. Rumeli Kazaskeri Mehmed Murad Efendi'nin yanmda beytülmal kâtibiyken onun sürgün edilmesi üzerine Süleyman Efendi de Ege adalarından birine gönderilmiştir. Onun 1776'da geçici görevle Mısır'da Feyyum kadısı olduğu bilinmektedir. Bir ara İstanbul'da kassam kâtipliğinde de bulunan Süleyman Efendi vefatında Eyüp'teki Balçık Tekkesi'ninO-0 haziresine defnedilmiştir.

Süleyman Efendi tarihçilikle ilgili resmi bir görev almamış, tarihe meraklı bir kişi olarak Kâtip Çelebi'nin *Takvimü't-Tevarih* adlı Arapça kronolojisini ve daha sonra Kâtip Çelebimin bıraktığı 1065/1654-55'ten 1145/1732-33'e kadar Şeyhî Mehmed Efendi'nin yazdığı zeyli şerh etmiş, 1143/1730-1191/1777 arasını ise vakanüvis tarihleri tarzında kaleme almıştır. *Müri't-Tevarih* adlı eserin özellikle bu son bölümü İstanbul'da meydana gelmiş olaylarla ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Süleyman Efendi vakanüvis olmadığı için eserinde onların değinmedikleri hususlara eğilmek olanağı bulmuş, babasmın devrin ileri gelenlerine yakınlığından yararlanarak birçok olayın gizli kalmış yanlarını öğrenmek fırsatını yakalamış, ayrıca birçok kısımda da hem kendi gözlemlerini, hem de Sadrazam Seyyid Hasan Paşa gibi devlet adamlarından dinlediklerini kitabına aktarmıştır. Bu yüzden eseri dönemin vakanüvis tarihlerinden daha zengin içeriklidir.

Mür'i't-Tevarih'in 1520'ye kadar gelen bölümü Ahmed Tevhid (Ulusoy) tarafından (İst., 1922). 1730-1777 arasını kapsayan son bölümü de Münir Aktepe tarafından (3 c, İst., 1976-1981) yayımlanmıştır.

Bibi. *Sicill-i Osmanî,* III, 86; *Osmanlı Müellifleri,* III, 76; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları,* 333-334; *Mür'i't-Tevarih,* I, XVIII-XXIV.

İSTANBUL

Süleyman Halife Sıbyan Mektebi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

SÜLEYMAN HALİFE SIBYAN MEKTEBİ VE ÇEŞMESİ

Fatih İlçesi'nde, Saraçhanebaşında, Baba Hasan Alemi Mahallesinde, Horhor Caddesi ile Yeşil Tekke Sokağı'nın kavşağmda, Subhi Paşa Konağı'nm(->) karşısında yer almaktadır.

Kitabesi bulunmayan mektep, altında yer alan çeşmenin kitabesinde adı geçen Muhasebe-i Evvel kalemi halifelerinden el-Hac Süleyman Efendi tarafından 1141/1728-29'da yaptırılmış olmalıdır.

Günümüzde konut olarak kullanılan mektebin iç düzeni değişikliğe uğramış, ancak dış görünümü özgün halini koruyabilmiştir. Duvar iki sıra tuğla ve bir sıra kesme küfeki taşı ile almaşık düzende örülmüş, yapının köşesi kesme taş örgü ile takviye edilmiştir. Gerek pencereler, gerekse de Yeşil Tekke Sokağıma açılan, basık kemerli kapı kesme taş sövelerle çerçevelenmiş, ayrıca pencereler sivri hafifletme kemerleri ile taçlandırılmıştır. Kare planlı ve tonoz örtülü olduğu anlaşılan fevkani dershane, yapının köşesinde yer alır. Söz konusu mekân, kesme taştan konsollara oturtulmak suretiyle hafifçe cephelerden taşırılmıştır. Dershanenin saçağı üç sıra testere dişi silmeden meydana gelir.

Horhor Caddesi üzerinde, dershanenin altında yer alan çeşme bütünüyle kesme küfeki taşı ile işlenmiştir. Çeşmenin silmelerle çerçevelenmiş olan dikdörtgen cephesi ve sivri kemerli nişi klasik üslubun oranlarını yansıtmaktadır. Kilit taşı küçük bir kabara ile bezeli olan kemerin üzerinde yer alan, iki satırlık, sülüs hatlı, mensur kitabe baninin admı ve yapım tarihini verir.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I, 134; Aksoy, *Sıbyan Mektepleri,* 89; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 7Ö7.

İSTANBUL

SÜLEYMAN KAPTAN ÇEŞMESİ

Beyoğlu İlçesi'nde, Kasımpaşa'da, Zindanarkası Sokağı ile Bülent Demir Caddesinin (eski Hasköy yolu) kesiştiği meydan üzerindedir. İ. H. Tanışık 19401ı yıllarda yapının Zindanardı'nda Sivrikoz Camii'nin önünde yer aldığını kaydetmiştir. A. Egemen ise yapının kitabeye kadar toprak altında olduğundan söz etmektedir. Bugünkü konumu çeşmenin 1992-1993'te onarıldığını ve taşındığını ortaya koymaktadır.

Üzerindeki kitabeden **1162**/1748'de Süleyman Kaptan'm çeşmeyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. İ. H. Tanışık'ın söz ettiği 1165/1751 ve 1167/1753 tarihli Naima ve Lebib'e ait kitabeler bugün yapı üzerinde görülmemektedir. Çeşme yapısı İstanbul'un sayılı çatal çeşmelerinden 18. yy'a ait bir örnek olmasının yanısıra kitebesindeki ve suluklarını taçlayan aynataşlarındaki gemici feneri motifleriyle ilgi çeker.

Küfeki taşından inşa edilmiş yapının kitabesi, aynataşları mermerden yapılmıştır. Kemer kuşağında ve ön cepheyi bezeyen iki rozette siyah mermer de kullanılmıştır. Dikdörtgen planlı (120x268 cm) yapının üzeri kesme taştan örülmüş tonozla örtülüdür. Taştan yapılmış, genişçe bir saçak, yapı ile örtü sistemi arasında geçiş sağlamaktadır. Arka cephesi düz bir duvar olarak örülmüş yapının sağ ve sol taraflarındaki yan cepheler birer sulukla zenginleştirilmiş, ön cephe ise çeşme olarak değerlendirilmiştir.

Yapının ön cephesinin ortasına sütunçelerle sınırlanmış iki ayağı birbirine bağlayan sivri bir kemer gözü içine aynataşı oturtulmuştur. Üzengi seviyesinin üstünde yer alan kuşağı küfeki taşı ve siyah mermerle örülmüş kemerin kilit taşı da siyah memıerden oluşmrulmuş, bir arma gibi yukarıya doğru iki yönde genişleyen bir rozetle belirlenmiştir. Dikey ve yatay silmelerle çerçevelenmiş kemerin yan üçgen boşlukları süslenmemiştir. Kemer tablası iki yanda ayaklar üzerinde yer alan, beyzi, siyah mermerden yapılmış birer rozetle süslenmiştir. Kemer tablasının üzerinde üç gemici feneri motifiyle bezenmiş **16** mısradan oluşan kitabe vardır. Kitabenin üstünde yatay silmelerden oluşan kornişe oturan saçak bulunmaktadır.

Pembe damarlı beyaz mermerden yapılmış aynataşı dilimli, kör bir kemer gözü ile bezenmiştir. Önünde iki tarafı dinlenme taşları ile sınırlanmış bir tekne içinde gömülü, beyzi bir kurna görülmektedir.

Ön ve arka cepheye köşelerdeki sütunçelerle bağlanan simetrik tasarlanmış yan cephelerde dilimli gövdeli suluklar üzerine yerleştirilmiş küçük aynataşları vardır. Sol tarafta pembe damarlı sağ tarafta ise gri damarlı beyaz mermerden yapılmış, küçük aynataşları, iki sütunçe ve ortasında bir midye bulunan iki gemici feneri motifiyle taçlanmış bir alınlıkla bezenmiştir. Alınlıkların üzerinde sol tarafta "Tevekken! Al-

lalı" sağ tarafta "Maşallah" yazılı panolarla aynataşları son bulmaktadır.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 112, 113; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993. s. 768, 769.

H. ORCUN BARIŞTA

Süleyman Kaptan Çeşmesi
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi

SÜLEYMAN SUBAŞI MESCİDİ

Eyüp İlçesi'nde, Nişancılarda, Süleyman Subaşı Türbesi Sokağı ile Münzevi Caddesinin kavşağında yer almaktadır. "Münzevi Mescidi", "Müzevvir Mescidi", "Karcı Süleyman Mescidi" adları ile de bilinmektedir.

Hadîkada, banisinin Müzevvir Süleyman Subaşı olduğu, kendisinin mescidin civarında gömülü bulunduğu belirtilmektedir. Çoğunlukla mescitlerin avlusundaki "oturak tahtası" olarak tabir edilen ayak tahtası, ilk defa bu mescidin banisi tarafından icat edilmiştir.

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde Süleyman Subaşı bin Abdullah'ın 952/1545 tarihli ve Hasanü'l-Kassâm imzalı vakfiyesinde İstanbul'daki başka hayır eserlerinden de söz edilmektedir. Yapının kitabesi ve haziresi yoktur. Güney tarafta, cadde üzerinde Süleyman Subaşı'nın klasik, kitabesiz bir çeşmesi vardır. Biraz ileride de semt halkının "Müzevvir Kardeşler" olarak adlandırdığı bir açık türbe bulunmaktadır.

Mescit, Mimar Sinan yapısı olup, duvarları moloz taş, çatısı ahşaptır. Ayrıca 19-yy'da onarılmış, 1967'de tekrar ele alınarak ahşap olan son cemaat yeri kagire dönüştürülmüştür. Günümüzde de yapının doğu tarafına yapılan ek bina ile mescidin genişletilmesi düşünülmektedir.

Yapının batı tarafına, dıştan ince. uzun. dikdörtgen bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümden son cemaat yerine ulaşılır. Son cemaat yeri enine dikdörtgen bir mekân olup kuzeybatısında minareye çıkış kapısı bulunur. Kuzeydoğusu ise kapatılarak imam odası haline getirilmiştir. Harim ile son cemaat yerinin ortak olan duvarında, ortada dikdörtgen kapı, iki yanında birer dikdörtgen pencere yer alır.

Harimde güney duvarının ekseninde, dikdörtgen şeklindeki mermer mihrap, içten beş köşelidir. Güney, doğu ve batı duvarlarında, altlı üstlü dörder tane pencere açılmış, üst pencereler renkli camla doldurulmuştur. Harimin tavanı ahşap ve düz olup, çıtalarla karelere ayrılmıştır. Vaaz kürsüsü ve minberi de ahşap olup minberi güneydoğu köşede duvara bitişiktir. Harimin duvarları son yıllarda pencere altlarına kadar lambriyle kaplanmıştır. Kadınlar mahfili harimde oldukça büyük dikdörtgen bir çıkma yapar. Mescidin güdük minaresi, tek şerefeli olup sivri külah ile son bulur.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 294; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 224; Öz, *İstanbul Camileri.* I, 107; Hastan, *Eyüp Tarihi,* I, 73; Kuran, *Mimar Sinan,* 317.

N. ESRA DİŞÖREN

SÜLEYMANİYE

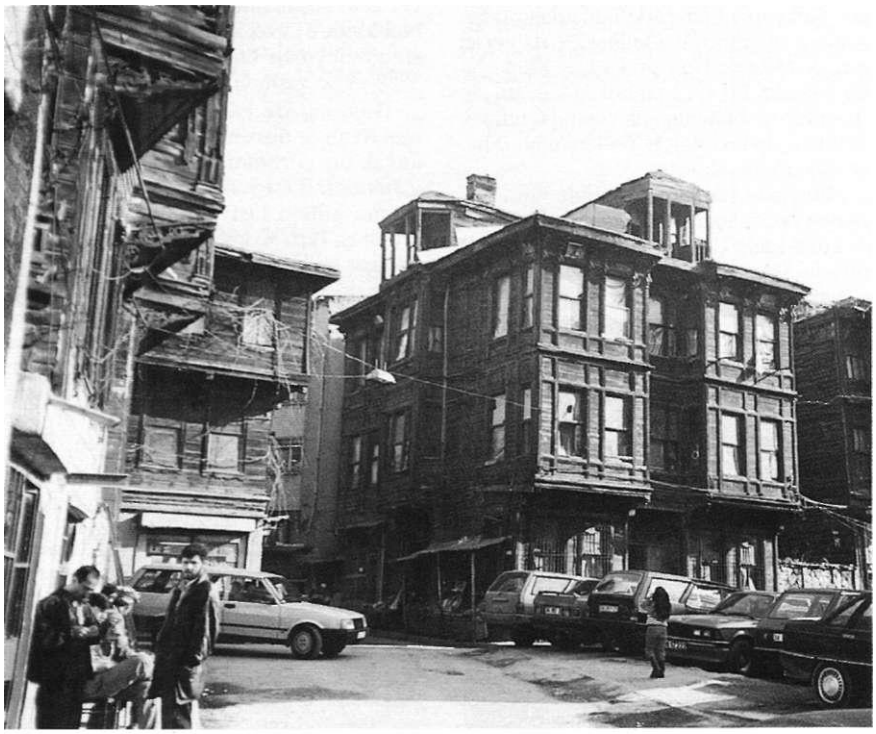
Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin çevresinde, İstanbul'un üçüncü tepesinde, adını külliyeden alan tarihi semt. İdari olarak, Eminönü İlçesi'nin bir mahallesi. Kuzeyde Demirtaş, kuzeybatıda Hoca Gıyasettin, batıda Molla Hüsrev, güneyde Beyazıt, doğuda Mercan mahalleleriyle çevrilidir. Ancak semt olarak, Demirtaş, Hoca Gıyasettin, Molla Hüsrev mahallelerinin bir bölümüyle, Süleymaniye Mahallesi içinde kalan İstanbul Üniversitesinin merkez binasının arkasmdaki kesimleri içerir.

Semt **16.** yy'ın ortalarından itibaren, 1557'de tamamlanan Süleymaniye Külliyesi'nin(->) adıyla anılmaya başlanmış ve şehrin, daha eski olan Fatih'ten(-0 sonraki ulema semti olarak, kısa sürede İstanbul'un en önemli semtlerinden biri haline gelmiştir. Semte adını ve özelliğini kazandıran yapılar kompleksi, kuşkusuz, cami, her kademeden mektepler, medreseler, darülhadis. darüşşifa. darülkurra, imaret (darüzzivafe). hamam (bak. Dökmeciler Hamamı), kervansaray-tabhane, arasta, çarşı (bak. Tiryaki Çarşısı) bütünlüğünden oluşan Süleymaniye Külliyesi'dir. Semtin çeşitli şehirsel işlevleri de buna göre belirlenmiş; okul ve medreselerle eğitim ön plana geçmiş; semt bir ulema semti olarak gelişmiştir.

16. yy'm başından 1826'ya kadar yeniçeri ağalarının oturduğu askeri merkez olan Ağa Kapısı'nm(->) 1550'lerden itibaren Süleymaniye'de bulunduğu sanılmaktadır.

Süleymaniye 17. yy'm ilk çeyreğine kadar ulemanın bu dönemdeki saygınlığına da bağlı olarak şehrin belki de en seçkin ve önemli semti oldu. 17. yy'm ilk çeyreğinden itibaren ulemanın gücünde bir azalma gözlense de Süleymaniye görkeminden ve öneminden fazla bir şey kaybetmedi. Süleymaniye medreseleri şehrin en yüksek derecede ve seçkin eğitim veren kurumlarıydı. Semtin daha aşağılara, Haliç sahiline doğru kesiminde ise tüccar evleri ve konaklan vardı. Bu bölgede toplanmış olan çeşitli şehirsel işlevler, Süleymaniye çevresinde, geniş bir zanaatkar işlikleri ve ticarethaneler, dükkânlar ağı yaratmıştı. Daha külliye yapılırken akar olarak karşısında inşa edilen çarşı dışında, özellikle şehrin alışveriş ve ticaret merkezi olan Mercan'a(->) doğru ve aşağıda Halic'e doğru sokak adları, bakırcılar, dökmeciler, ahşap tornacılar, ağızlıkçılar, kepenekçiler başta olmak üzere bu ticari işlevlerin günümüze kadar gelmiş kanıtıdır.

19. yy'ın ikinci yarısına ait haritalarda Süleymaniye semtinde, külliye binaları dışında, güneyde, bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerde

Süleymaniye'den bir görünüm.
Doğan Kuban

Daire-i Umur-ı Askeriye (bak. Harbiye Nezareti binası), Kışla-yı Hümayun, Cephane, Süleymaniye Kışlası, bu askeri komplekse ait hastane, tamirhane ve ahırlar görülmekte; semtte askeri-yönetimsel işlevlerin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Caminin iki yanındaki dört medrese, halen Süleymaniye Doğumevi olan darüşşifa, bugün geleneksel Osmanlı mutfağını yaşatmak amacıyla turistik hizmet veren bir lokantaya dönüşmüş olan imaret (darüzziyafe), kuzeyde eski Ağa Kapısı yerindeki Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) binası (bugün müftülük) ilk göze çarpan önemli yapı ve merkezlerdir. Yine 19. yy m sonlarında, kuzeye, Halic'e doğru inen yamaçlarda ahşap ev ve konakların arasında dağınık ve küçük bostanlar görülmektedir.

20. yy'da, çevresindeki semtler gibi giderek bir yoksul semti haline gelerek eski görkemini yitiren, ancak eğitim ve sağlık işlevlerinin yenilenerek sürdüğü Süleymaniye, şehirsel doku olarak 1950'lere kadar geleneksel yapısını koruyabilmiş, ancak zamanın yarattığı tahribata da maruz kalmıştır. Eski, ahşap yapılı İstanbul semtleri gibi sık sık yangınlar geçiren Süleymaniye'de, günümüzde hâlâ özelliklerini koruyan sokaklar ve evler bulunmaktadır.

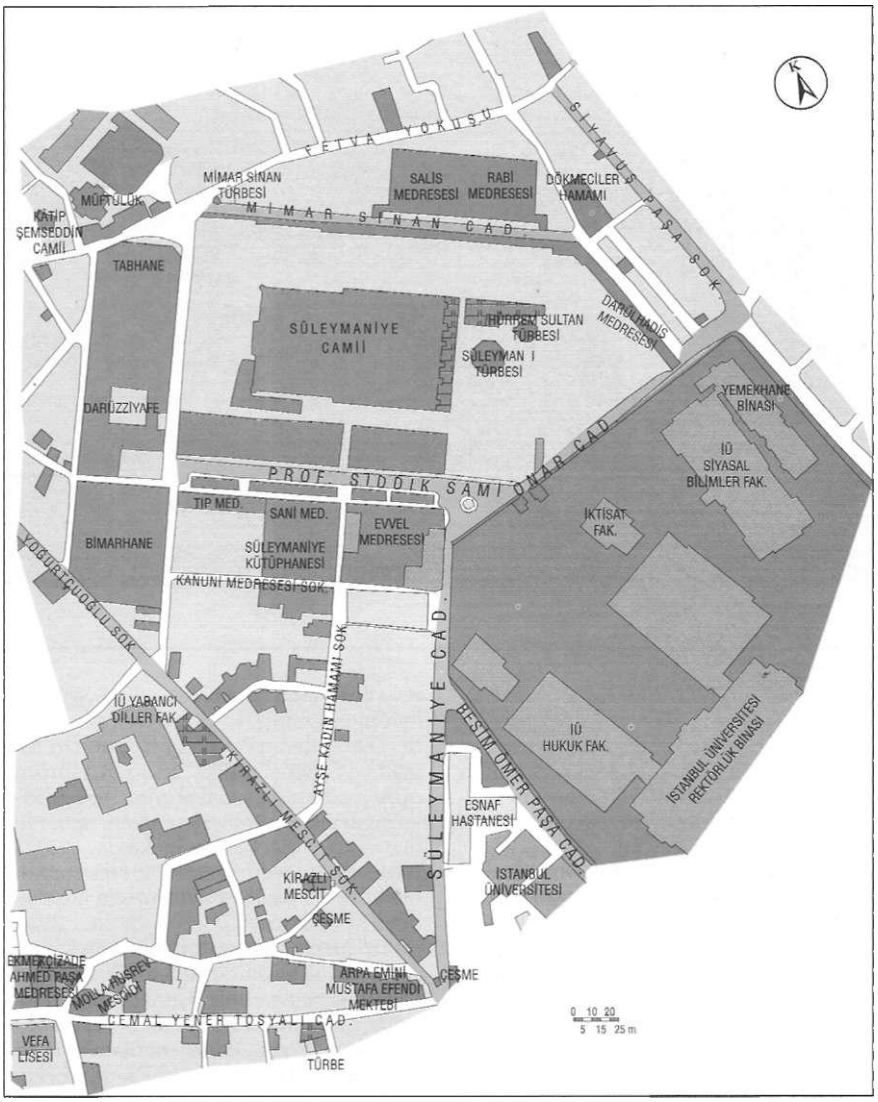
Bugün Süleymaniye, cami ve çevresi nedeniyle turizmin öncelik kazandığı, tarihi bir semttir. Öte yandan İstanbul Üniversitesinin çeşitli bina ve fakülteleriyle, semtin geleneksel eğitim-bilim işlevi farklı niteliklerde de olsa sürmektedir. Eski darüşşifanın yerindeki Süleymaniye Doğumevi ve daha güneydeki Esnaf Hastanesi'nin(->) varlığı da geleneksel sağlık işlevinin bir devamı sayılabilir. Semtte konut olarak kullanılan binalar azalmış, kalanlara, çoğunluğu iç göçle gelmiş olan, çoğu bekâr nüfus ve üniversiteye yakınlığı nedeniyle öğrenciler yerleşmiştir. Burada çok sayıda öğrenci yurdu da vardır. Yine burada 1935'te kurulmuş olan, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne bağlı botanik bahçesi vardır.

Eskiden tüccar evleri ve konaklarının bulunduğu, semtin Halic'e doğru inen yamaçları İstanbul'un en yoksul görünümlü evlerinin ve sokaklarının bulunduğu bir çevreye dönüşmüştür. Burada oda oda kiraya verilen eski ahşap evlerde bekârlar, öğrenciler ve yoksul aileler yaşamaktadır.

Koruma altına alınması, restorasyonu sık sık gündeme gelen Süleymaniye'de böyle bir proje henüz uygulama aşamasına gelememiştir.

1990 Genel Nüfus Sayımına göre, büyük ölçüde üniversite binalarını içeren Süleymaniye Mahallesinin nüfusu 258'i kadın olmak üzere 869'dur. Bu nüfusun sadece 156'sı İstanbul doğumludur ve İstanbul doğumlular arasında kadın ve erkeklerin hemen hemen eşit oranda bulunması, az sayıda yerleşik hanenin de göstergesi sayılabilir. 296 Malatyalının sadece 59'u, 119 Adıyamanlının 15'i kadın olduğuna göre bunların öğrenci ya da bekârlar olduğu düşünülebilir.

Semt olarak Süleymaniye'de yer alan

Süleymaniye
İsta nbul Ansiklopedisi

Demirtaş, Hoca Gıyasettin, Molla Hüsrev mahallelerinin nüfusları da benzer özellikler göstermektedir. Bu üç mahallenin 1990 Genel Nüfus Sayımına göre toplam 8.348 olan nüfuslarının sadece 1.603'ü İstanbul doğumludur ve bu nüfusun 773'ü kadın, 830'u erkektir. Bunların semte yerleşmiş ailelerin nüfusu olması akla yakındır. Buna karşılık Süleymaniye semtinin önemli bölümünü meydana getiren bu üç mahallede 1.604 Malatyalının sadece 249'u kadındır. Demirtaş Mahallesinde Niğdeli 132 nüfusun tamamı erkektir. Yine semtte önemli bir nüfus kümesi oluşturan Adıyamanlıların Süleymaniye de dahil semti oluşturan dört mahalledeki toplam nüfusları 967'dir, bunun sadece 99'u kadındır.

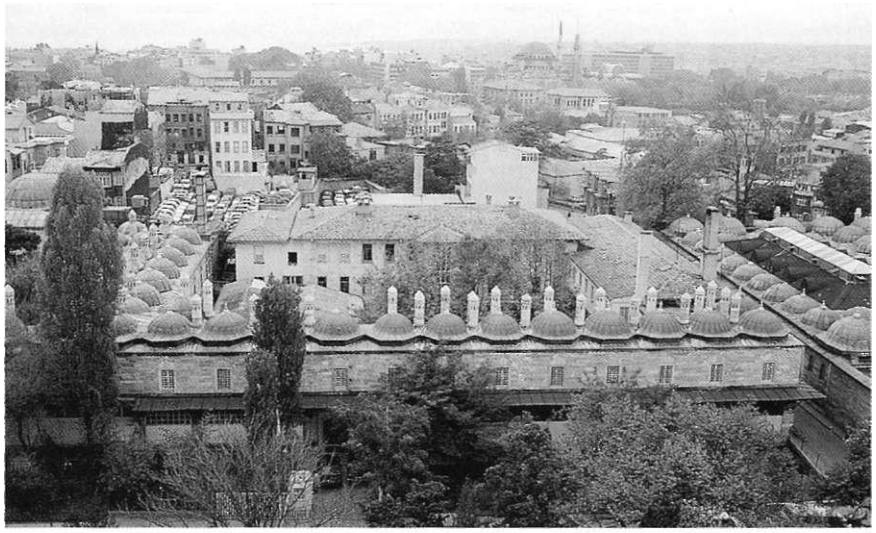
İstanbul dışı doğumlular arasında Malatya, Adıyaman, Niğde, Aksaray ve Urfalılarm başı çektiği Süleymaniye semtinin bu nüfus özellikleri, semtin iç göçle gelenlerin görece ucuz barınak bulabildikleri bir yer olması yanında burada bulunan öğrenci ve gurbetçi yurtlarına da bağlanabilir.

İSTANBUL

SITLEYMANİYE DARÜŞŞİFASI

Süleymaniye Külliyesi içinde yer alan darüşşifa ve tıp medresesi 1556'da faaliyete geçmiştir. Darüşşifa, külliyenin kuzeybatısında yer alır. Vakfiyesinde, burasının hastaneye ihtiyacı olanlar için ve ilaç hazırlanmak üzere vakfedildiği belirtilmektedir. Yine vakfiyesinden öğrendiğimize göre biri tabib-i evvel (başhekim) olmak üzere 3 hekim, 2 kehhal (göz uzmanı), 2 cerrah, 1 aşşâb (eczacı), 2 edviye-kûp, 1 edviye kilercisi, 1 edviye vekilharcı, 1 darüşşifa kâtibi, 1 darüşşifa bevvabı (kapıcı), 2 tabbah-ı etime (aşçı), 1 kâsekeş, 4 darüşşifa kayyımı, 2 darüşşifa ferrâşı (odacı), 4 âbrîz (sucu), 2 câmeşuy (çamaşırcı), 1 dellak-berber görev yapmaktaydı.

40-50 yatağa sahip olan darüşşifaya başvuran her hasta, hastalık ayrımı yapılmaksızın kabul ediliyordu. Diğer Osmanlı darüşşifalarından farkı, ayrı bir asabiye servisinin bulunmasıydı. Burada ayakta hasta muayenesi, yani poliklinik de yapılır ve hastaların ilaçları da darüşşifadan veri-

Süleymaniye Darüşşifası
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

lirdi. Hastalara, Edirne Darüşşifası'nda olduğu gibi müzikle tedavi uygulanırdı. Diğer bir özelliği ise darü'l-akâkir (droglar evi) adı verilen büyük bir ecza deposunun bulunmasıdır. İstanbul'daki diğer darüşşifalar ilaçlarını bu depodan temin ederlerdi.

Darüşşifamn kuzeybatı köşesinde yer alan hamamı sadece hastalar tarafından kullanılmaktaydı. Ayrıca darüşşifada hastalar için fodla pişirilen bir de fırın vardı.

Darüşşifadaki erkek hastalar 1845'te açılan Bezmiâlem Valide Sultan Gureba Hastanesi'ne nakledilmiştir. Bu tarihten sonra darüşşifada sadece erkek akıl hastaları kalmış, 1865 kolera salgınında, bir süre koleralılar için karantinahane olarak kullanılmış, daha sonra yeniden akıl hastalarına ayrılmıştır. Dr. Louis Mongeri'nin başhekimliği döneminde 1873'e kadar darüşşifada Toptaşı Bimarhanesi'nden getirilen akıl hastaları barındırılmış, bu tarihte görülen koleraya benzeyen bir gastro-enterit salgını üzerine akıl hastaları yeniden Toptaşı'na taşınmıştır. Darüşşifamn son hekimi Dr. Kastro'dur. 1873'ten sonra darüşşifa binası, bir süre saraçhane olarak kullanılmış 1887'de Harbiye Nezareti'ndeki askeri matbaa buraya taşınarak 1972'ye kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1974'ten itibaren darüşşifa binası yatılı kız Kuran kursu olarak kullanılmaktadır.

Darüşşifamn karşısında, Şifahane Sokağı ile Tiryakiler Çarşısımn kesiştiği köşede bulunan tıp medresesinde haftada 4 gün klasik tıp bilgilerine dayanan bir eğitim programı uygulanmaktaydı. Öğretime hekimbaşı riyaset ederdi. Kadrosunda, 1 müderris, 8 tıp öğrencisi, birer odacı, noktacı (öğrencileri kontrol eden görevli) ve muid bulunmaktaydı. Öğrenciler tıp medresesinden teorik tıp bilgileri almakta, darüşşifada ise pratik uygulamalar yapmaktaydılar. Ahî Ahmed Çelebi, Şaban Şifaî. Hekimbaşı Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ve Mustafa Behçet Efendi(->) burada görev yapan ünlü hekimlerdendir. Reisületibba Ömer Efendi de 1719'da ders vermiştir. Darüşşifamn reisületibbalarından Ahmed ve Ömer efendiler ise tıp öğretimlerini bu medresede yapmışlardır. 1852-1853'e kadar aralıksız sürdürülen öğretimin ne zaman sona erdiği bilinmemektedir. 1928'de İstanbul Vilayeti Daimi Encümeni, tıp medresesine ait 15 odayı kira için müzayedeye koymuştur.

Tıp Medresesi bugün birkaç mekân dışında yok olmuştur. Buraları Dr. Lütfi Kırdar ın(->) vali ve belediye başkanlığı sırasında onarılmış ve 1946'da Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi olarak hizmete girmiştir. Halen faaliyetini sürdürmektedir.

Bibi. A. S. Ünver, "Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa. Tıb Medresesi ve Dârülakakire Dair". *VD,* II (1942), 195-207; *Uzunçarşıh, İlmiye,* 36-37; K. 1. Gürkan, *Süleymaniye Darüşşifası,* İst., 1966; N. Taşkıran. "Türkiye Hizmetinde Büyük Bir Hekim Süleymaniye Bimarhanesi'nin Son, Toptaşının İlk Başhekimi, Louis Mongeri", *Haseki Tıp Bülteni,* c. 11. S. 1 (1973). s. 1-18; B. N. Şehsuvaroğlu, "Vakıflar ve Hastanelerimiz", *Tercüman, 2* Nisan 1973; ay, *Türk Tıp Tarihi,* (yay. A. E. Demirhan-G. C. Güreşsever). Bursa, 1984; M. Değer, "Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesinin Bugünkü Dummu". j. *Türk Tıp Tarihi Kongresi. Bildiriler,* Ankara. 1992. s. 189-192.

NURAN YILDIRIM

SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ

Eminönü İlçesi'nde, kendi adıyla anılan semttedir.

Türkler için Süleymaniye bir cami olmaktan çok kurumlaşmış bir sosyal düşünce, bütün bir tarihi özümseyen bir imgedir. Roma'da San Pietro. Paris'te Nötre Dame, Londra'da Saint Paul gibi, İstanbul'da da Süleymaniye kent imgesi ile bütünleşmiştir. İmparatorluğun en simgesel yapısı, peyzaj içindeki konumu ile kentin en güzel siluetinin egemen öğesidir. Mimar Sinan'ı(-») ve I. Süleyman'ı (Kanuni) (hd 1520-1566), yani en erdemli, sanatla en büyük politik gücün anılarını birleştirmektedir. Osmanlı döneminin bu en büyük külliyesi, eğitim merkezi olması, imareti, hastanesi, çevresindeki güzel ve havadar mahallede oturan ekâbiri, Ağa Kapısı(-») ve Eski Saray(->) gibi yapıları, sultanların cuma namazları için sık sık gelmeleri, çarşı bölgesine yakınlığı ve Halic'e bakan dış avlusunun, Evliya Çelebimin dediği gibi, dünyayı seyreden olağanüstü konumuyla İstanbul yaşamının odaklarından biriydi.

Süleymaniye Külliyesi mimarlık tarihinin en büyük şantiye organizasyonlarından biriyle gerçekleştirilmiştir. Osmanlı klasik döneminin yapı tekniğindeki en üst düzeyini ve yapı ekonomisini belgelediği gibi. Osmanlı kent yaşamında büyük sultan vakıflarının sosyal ve simgesel rolünü açıklama açısından da eşsiz bir tanıktır.

Tarihsel, sosyokültürel ve ekonomik açıdan *Süleymaniye Vakfiyesi,* böyle bir yapının ortaya çıkmasının tarihi ve sosyal mantığını olduğu kadar toplumun bu külliyeye yüklediği işlevleri ve imgeleri dönemin tantanalı dili ile anlatır. Vakfiyenin Allah'a hamd ile başlayan başlangıcında cami ve imaret kurmanın dinsel temelleri sayılmıştır: "Siz, sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcayıncaya kadar asla iyiliğe ermiş olmazsınız" (Al-i İmran Suresi/92); "Allah'ın mescidlerini hemen ancak Allah'a, ahiret gününe... İnanan kimse imar eder" (Tevbe Suresi/18); "Allah'ın sana verdiğinden harcayıp ahiret evini ara. Dünyadan nasibini de unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsandan başkalarına ihsanda bulun" (Dehr Suresi/8). Böyle bir külliyenin parasının şer'an en doğnı kaynağı fetihlerden elde edilen paralardı. Evliya Çelebi, Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin Belgrad, Malta ve Rodos fetihlerinin geliri ile yapıldığını yazar. Bilime, sağlığa ve yardıma ilişkin Kuran, hadis ve başka kaynaklı alıntılarla dolu olan vakfiye, büyük ve yararlı yapıların inşasını sultanın bir görevi olarak gösterir ve sultana övgüler düzer. Sultan kendinde Feridun'un haşmetini, İsfendiyar'ın şecaatini, Zü'nnun'un iffetini ve Malik-i Dinar'ın ibadetini toplamıştır... Feridun ve Keyhusrev, Minuçihr ve İskender onun döneminde yaşasalardı onun gideceği yola toprak olurlardı denir. Vakfiyede sultanın eşsiz gayretli mimarının da büyük kentler, köyler, kaleler ve hisarlar, mescitler ve camiler, köprüler ve ribatlar, zaviyeler ve bahçeler gibi, her yerde sözü edilen yapıtların yaratıcısı olduğu vurgulanmıştır.

Vakfiye, caminin ibadete açıldığı Evahir-i Zilhicce 964/15-25 Ekim 1557'de Barkan'a göre ise 15 Ekim 1557'den 5 ay önce, 7 Recep 964/6 Mayıs 1557'de düzenlenmiştir. Yapı bitmeden önce, orada çalışacak yüzlerce insanın görev ve kimlikleri tanımlanmış, verilecek ücretler saptanmış, külliyenin işlemesi ve bakımı için gerekli bütün eşya ve malzeme belirlenmiş ve bu işlevin sonsuza dek sürmesi için gerekli vakıflar sağlanmıştır. Zaman içinde yapıların başından ne geçerse geçsin, külliyenin "bakî ve paydâr kalub ebeden ve ser-

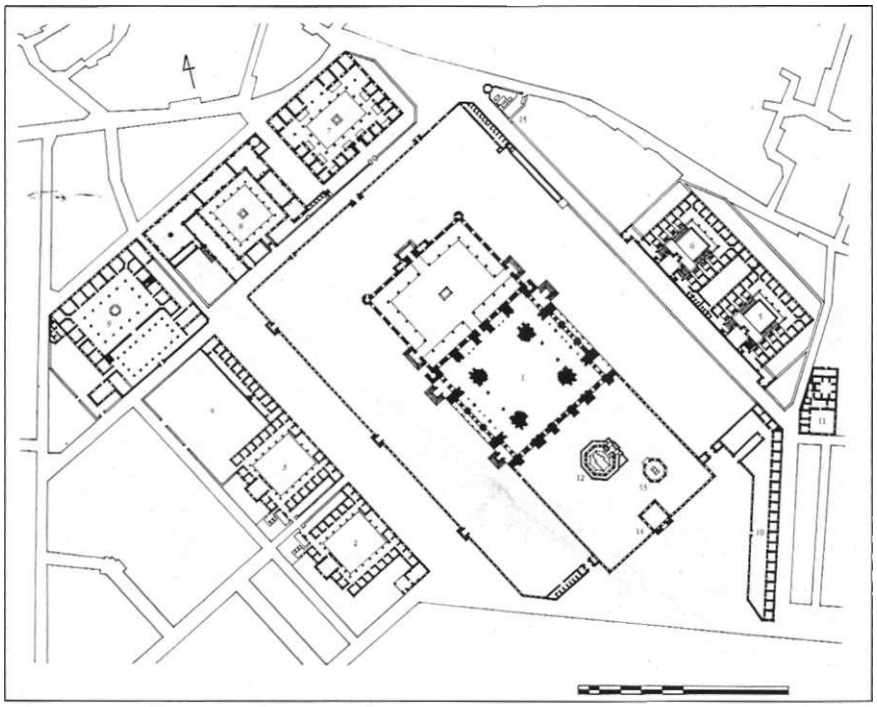
meden ve müebbeden ve muhalleden mukarrer ü ma'mûr" olacağı belirtilmiştir. Burada sosyal kurumların sonsuzluğu konusundaki fazla iyimserlik bir yana bırakılırsa, eşine zor rastlanır bir programlama örneği görülmektedir.

Süleymaniye Camii ve Külliyesinin bakımı ve işlemesi için 221 karye (köy), 30 mezra, 2 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırlık, 2 çiftlik, 5 karyenin mahsulü, 2 ada ve 1 hisse vakfeclilmiştir. Külliyenin yevmiye ile görevlendirilenleri 700 kişi idi. Süleymaniye vakfının genel mütevellisi yevmiye (günlük) 100 akçe alıyordu. İmamlar kadar maaş alan bir mütevelli kâtibi ve vakıf gelirlerinin yüzde 5'ini alan 30 kadar câbî, yani vakıf gelirlerini toplayan tahsildarlar vardı. Vakfiyedeki tahsislere göre 894.576 akçelik yıllık gelirin ortalama yüzde 351 cami için, yüzde 25'i medreseler ve darülhadis için, yüzde 15'i iki türbe için, yüzde 13'ü darüşşifa için, yüzde 5'i imaret için, yüzde 2'si ortak servisler, küçük bir bölümü sıbyan mektebi için ayrılmıştı. Külliye ile birlikte yapılan hamam ve kiraya verilen bazı dükkânlar, hücreler ve odalar gelir getirici öğelerdi. Tarihçi Peçevi, külliyenin inşası için 896.380 filori ve 82.900 akçe sarf olunduğunu yazmıştır.

İnşaat Süreci

Süleymaniye İnşaat Defterleri hin 4 yıl 8,5 aylık büyük bir bölümü (Mayıs 961-18 Şubat 966/1553-57) Ö. L. Barkan tarafından incelenmiş ve yayımlanmıştır. Bunlarda günlük işler, çalışanlar ve kullanılan malzemenin kayıtları vardır. Sadece Süleymaniye Külliyesi inşaatı için değil, fakat Osmanlı dönemindeki bütün büyük inşaat şantiyelerinin örgütlenmesi, yapı malzeme ve teknikleri, malzeme kaynaklarına ilişkin ayrıntılı bilgi edinilmektedir. Cami inşaatını içermeyen muhasebe defterinde "bina-i imaret-i âmire ve medreseha-i şerife ve türbe ve matbah ve tabhane ve bimarhane ve hamam ve dekakin ve odaha. be emr-i hazret-i padişah-ı alempenah hullidet hilafetuhu der mahmiye-i İstanbul bemarifet-i hazret-i mevlana Mehmed bin Mehmed, müderris nazır ve kıdvetü'l-emacid Sinan Beğ emin ve bi-kalem il-fakir Halil kâtib ve Sinan mimar, ser-mimaran-ı Dergâh-ı Ali" denerek inşaatın dört idarecisi belirtilmiştir. Celalzade Mustafa'nın *Tabakatü 'l-Memâlik'inde* 956-960/1549-1553 arasında ilk bina emininin Hüseyin Çelebi olduğu yazılmıştır. Nitekim Süleymaniye'ye ilişkin birçok divan hükmünde bina emini olarak Hüseyin Çelebi'nin adı geçer. Sinan'ın adaşı Sinan Beğ ise 961-966/1554-1559 arasında bina emini olmuştur.

Sinan, caminin "vaz-ı makbul ve matbu üzre resm ve tarhını" hazırlamıştı. Yapının planı (ya da resmi) "karname" adı altında mimar tarafından hazırlanmıştır. İnşaat alanı temizlendikten sonra "cami-i şerifin resmini meydan-ı zemine nakş ve bast eyleyüb sanay-i hendesede mahir kâmiller tayin idüb esas-ı seadet-iktibas kazılmağa emrettiler". Cami planı çizilmiş, araziye tatbik edilmiş ve kazı ona göre başlamıştır.

Süleymaniye Külliyesi'nin planı: 1. Cami, 2. Evvel Medresesi, 3. Sani Medresesi, 4. Tıp Medresesi, 5. Rabi Medresesi, 6. Salis Medresesi, 7. Tabhane, 8. Darüzziyafe, 9. Bimarhane, 10. Darülhadis Medresesi, 11. Hamam, 12. I. Süleyman Türbesi, 13. Hürrem Sultan Türbesi, 14. Türbedar Odası, 15. Mimar Sinan Türbesi.
İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Ana Bilim Dalı Arşivi

Fakat bu ilk kazının tarihi belli değildir. Caminin hariminin giriş kapısı üzerindeki kitabe, inşaatın 957 Cemaziyelevveli'nin evahirinde/1550 Haziran'ının 7-17'si arası, Celâlzade'ye göre 13 Haziran 1550 Perşembe günü başladığını, kubbenin 9 Şevval 963/16 Ağustos 1556'da kapandığını ve 964 Zilhicce'sinin evahirinde (Barkana göre 15 Ekim 1557) bittiğini yazar. Melchior Lorichs(->) açılış merasiminin 4 Ekim 1557 olduğunu yazmıştır. Birinci tarih cami mihrabının merasimle peresesinin konduğu, yani yapının yeryüzüne çıktığı tarihtir. Oysa caminin alanının kazılması ve temellerinin atılmasına yıllarca önce başlanmıştır. Evliya Çelebi "Sene 951 tarihinde inşasına şuru olunub sene 963 tarihinde tamam bulmuştur.... Üç senede vech-i arza esas-ı bina çıkub zahir oldu. Anda bir sene hali üzre durub gayri esaslara ve gunâgun sengleri tıraş etmeğe mübaşeret ittiler. Bir sene sonra Sultan Bayezid-i Veli'nin mihrabı peresesine göre vaz-ı mihrab olunub..." der.

İnşaatta Hassa Mimarları Ocağinm elemanları, acemioğlanları, diğer kapıkulu ocakları mensupları, ücretle çalışan serbest ustalar, işçiler ve esir olarak da forsalar çalışıyordu. Evliya Çelebi, 3.000 ayağı bağlı forsanın temel inşaatında çalıştığını yazar. Sayıları abartılmış olsa da esirlerin temel inşaatında çalıştıkları anlaşılıyor, imparatorluğun her yanından divanın emri ile başkente işçi. usta ve sanatkâr gönderilmiştir. Ö. L. Barkan incelediği dönemde çalışanların yüzde 54,851 serbest işçiler, yüzde 39,93'ü acemioğlanları ve yüzde 5,23'ü esirlerden oluşuyordu. Acemioğlanları şantiyede, büyük ölçüde taş ocaklarında ve malzeme nakliyatında çalışmışlardır. Genellikle gemilerin forsaları olan esirler de malzeme nakliyatında çalışmışlardır. Çoğunluğu acemioğlanlarından oluşan düz işçilerin dışında bennalar (duvarcı), sengtıraşlar (taş yontucu) en büyük usta grubunu oluşturuyordu. Neccarlar (marangoz), haddadlar (demirci), nakkaşlar (ressam), camgerler (camcı), sürbgerler (kurşun döşeyici), lağımgerler (patlayıcı kullanarak kuyu ve dehliz açanlar) başlıca ustalardı. Fakat hamallar, atlı hamallar, arabacılar, ırgatlar, peremeciler, ambarcılar, yemek pişirenler, bazı işleri götürü olarak alanlar ve daha pek çok sıfatta çalışanlar vardı.

Ö. L. Barkan, duvarcıların 14/17'sinin Hıristiyan, kireç ocağı işletenlerin Rum, sengtıraşlann 10/11inin Müslüman, marangozların 2/3'ünün Müslüman, nakkaşların 5/6'sının Müslüman, lağımcıların çoğunluğunun Hıristiyan, demircilerin 5/6'sının Hıristiyan, camcıların çoğunluğunun Müslüman, kurşun kaplamacıların tümünün Müslüman olduğunu hesaplamıştır. Lağımcılar ve ocaklardan taş kesenlerin (karhengci) daha çok Rum olduğu görülmektedir. Tümel toplamda Hıristiyan ve Müslüman işçi sayısı hemen hemen eşittir. İnşaatın yoğun olduğu yaz aylarında şantiyede çalışanların günlük ortalaması 2.000'in üzerindedir. 3.0001 bulduğu nadir günler de vardır. Fakat kış geldiğinde, kasım ortalarından mart ortasına kadar kış tatili yapılan yıllar olmuştur.

İnşaat sırasında, değişik vesilelerle merasimler yapılmış, çalışanlara ödüller dağıtılmıştır. Yapının temelden çıkması, bü-

Süleymaniye Külliyesi
Doğan Kuban

yük kemerlerin tamamlanması, kubbenin kapanması, hamamın ilk kez yakılması gibi nedenlerle işçilere, ustabaşılara ve inşaatı idare edenlere hediyeler verilmiştir. Dikilitaş'taki sütunun büyük zorluk ve endişelerle yerinden sökülüp getirilmesi gerçekleşince fakirlere kurbanlar kesilip dağıtılmıştır.

Açılış merasiminin en önemli olgularından biri Kanuni'nin caminin açılışını Koca Sinan'a yaptırmasıdır. *Tezkiretü'l-Bünyan'da* Sinan, caminin anahtarını sultana vererek el kavuşturup beklediği ve "'Saadetlü padişah odabaşı tarafına mütevecciih olub feth-i bâb-ı camiye elyak ve ahra kim ola?' dediklerinde müşarünileyh odabaşı, 'Padişahım! Mimar Ağa bendeniz emekdar ve pir kulunuzdur. Hikmet-i Lokmandan bu babda feth-i bâb-ı camiye elyak bendenizdir' deyince padişah-ı ins ü cin 'Bina eylediğin Beytullah'ı sıtk-ı safa ve dua ile yine sen açmak evladır' deyüb dua ve sena ile miftahı bu bendelerine virdiler'" dediği belirtilir.

Malzeme: İmparatorluğun her yöresinden inşaata malzeme getirilmiştir. Bunlarm başında büyük taş ve özellikle mermer sütunlar ve kaplama için mermerler bulunur. Bazılarının inşaata getirilmesinin ilginç serüvenleri vardır. Bazen işlenmiş taş da isteniyordu. Mısır'a yazılan ve İskerderiyede tulu 17 arşın ve arzı 2 arşın olan dört parça "serçe gözü" direkle ilgili yazıda, örneği gönderilen özel bir motifle işlenmiş pencere çerçevesi istenmişti. Bunlarm sağlanması ile ilgili divan hükümlerinde Baalbekden, Mut, Silifke Alaiyye bölgesindeki antik sitlerden, Anadolu'nun ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerinden eski anıtlarda varlığı bilinen büyük sütunların en önemli malzeme olduğu görülmektedir. Mermer sütunları taşımak için özel bir gemi de yaptırılmıştır. Süleymaniye'de orta sahnİa yan sahınları ayıran büyük üçlü kemerlerin dört büyük sütununda biri -bu sütunlar peygamberin dört halifesinin simgesi olarak kabul edilmiştir- İstanbul'daki Kıztaşı'ndan getirilen Roma sütunudur. *Tezkiretü 'l-Bünyan* daki bunun taşınmasına ilişkin betimleme karakteristiktir: "Padişah-ı alempenahın emr-i hümayunlarıyla büyük kalyon direklerinden sütunlar diküb kat kat muhkem iskele peyda etdik. Ve azim mavna komanalarm (urgan) bir yere cem eyleyüb, adem gövdesi gibi palamar ile demürlü bekrelere (makara) bağlayub ve sütun-u mezburun durduğu yerde gövdesin serapa kadırga direkleri ile muhkem bend eyleyüb, iki yerden ol adem gövdesi gibi komanaları pulad bekrelere takub ve nice yerde muhkem ırgadlar ve çarh-ı felek-i girdar dolaplar kurub, nice bin acemioğlanlar dolaba girüb ve üseray-ı efrençden nice bin Süleymanî dive (iriyarı Hıristiyan esirler) bir uğurdan 'koma hay' deyub mezkur komanaya bir muhkem yedeke dahi takub 'Allah, Allah' ile amud-ı mezkuru (yani Kıztaşı'ndaki sütunu) yerinden oynatırlar. Oradan Süleyman divleri filenke (kızak) bindirüb, binayı şerife getirdiler... Ve bir sütunun dahi İskenderiye den mavna ile getirdiler." Mermer ve renkli değerli taşların yine sultanlar tarafından vakfedilmiş yapılardan bile alındığı hayretle görülmektedir. Örneğin İznik'teki Orhan Bey Medresesi'nde bulunan büyük dairesel döşeme somakisi sökülerek Süleymaniye'ye getirilmiştir. Bunların sağlanması için imparatorluğun her yöresindeki eski yapıların âdeta talan edildiği söylenebilir. Fakat genellikle mermer Marmara Adası'ndan ve Marmara yöresinden ve İstanbul yapılarından; odtaşı ve diğer taşlar İzmit, Yalova; küfeki İstanbul çevresinden; kereste İstanbul'a yakın Karadeniz kıyılarından ve Biga bölgesinden getirilmiştir. Alçı ve kireç İstanbul-İznik-Bursa yöresinden; tuğla İstanbul'da Hasköy'den ve Gelibolu'dan; demir her dönemde olduğu gibi, işlenmiş ve işlenmemiş olarak Bulgaristan'da Samakov'dan; urgan ve ip Samsun bölgesinden getirilmiştir. İşçi, usta, malzeme ve külliye için arsa sağlanmasında, parası ödenmek kaydıyla, zorlama olduğu görülmektedir. Fakat böyle bir yapmın haksızlık üzerine kurulmamasına da çok çaba gösterilmiştir.

Mimari ve Yerleşme Düzeni

Saray bahçesinden ayrılan alanın, caminin kapalı bölümü ve türbenin oturduğu düzlük dışında, çok meyilli olması nedeniyle külliye öğeleri değişik kotlarda teraslar üzerinde inşa edilmiştir. Büyük istinat duvarlarıyla elde edilen bu teraslar, cami ve iç avlu ile Kanuni Türbesi'nin oturduğu doğal kot esas olmak üzere, onun çevresinde düzenlenmiştir. Bütün diğer yapılar bu kota göre ya daha yüksekte ya da daha alçaktadır. Bu şekilde sıbyan mektebi, Evvel ve Sani medreseleri ve Tıp Medresesi yüksek bir kotta altlarına dükkânlar yerleştirilerek; darüşşifa, imaret ve tabhane daha alçak bir kotta, altlarına ahırlar ve kervansaray yerleştirilerek; Salis ve Rabi medreseleri, arazinin çok meyilli olmasından dolayı, kendi iç avluları bile meyilli inşa edilerek ve altlarına hücreler yapılarak; Darülhadis Medresesi bir istinat duvarı yardımıyla arazi doldurularak ve arazi eğrilerinin yönüne uymak için, diğer yapı-

lara göre farklı yönlendirilerek; caminin dış avlusu ise tümüyle dolgu bir arazi üzerine istinat duvarları içine dükkânlar ve odalar yerleştirilerek inşa edilmişlerdir. Onun için Evliya Çelebi "Tahtakale, Siyavuş Paşa Sarayı, Yeniçeri Ağası Sarayı (bunlar Haliç tarafında dır), Küçükpazar Sarnıcı, Ağa Mektebi, imaret, Kurşunhane ve bimarhane (bunlar caminin kuzeybatısındadır) sedlerinin hepsi Süleymaniye Camii'nin temelleridir" der.

Tezkdretü'l-Bünyan Kanuni'nin Süleymaniye'yi yaptırmaya karar verdikten sonra Sinan'la konuşarak caminin biçiminin ve yerinin saptandığını yazar: "Sultan Süleyman Han bin Selim Han ... Mübarek kalb-i şeriflerine binay-ı cami-i münife mübaşeret fikri güzerân eyleyüb bu abd-i hakir-i nâtüvân mimar Sinan bin Abdülmennân bendesini davet idüb cami-i şerif hususunda meşveret olunub resm-i bina tayin ve makam-ı cami-i münif tebeyyün oİundu. Pes bir vakt-i şerif ve bir saat-i sadu latifde ol cami-i münife temel urulub, kurbanlar kesilüb, fukaraya ve sülehaya bî-nihaye inam u ihsanla mübaşeret olundu."

Cami: Vakfiyede caminin hizmetleri için 281 kişilik bir kadro öngörülmüştür. Bunların başında vaiz ve ondan iki kat fazla yevmiye alan hatip gelir. Bunların nitelikleri ve yapacakları işler uzun uzun tanımlanmıştır. Caminin "2 imamı ve 24 tane fenni edvarda mahir ve şuab-i makamatda (musiki makamları) ve tecri ü terennümatda sahir hub-avaz (güzel sesli) müezzini" olacaktır. Caminin 10 kayyımı vardı. Kadrolu kişilerin büyük bir çoğunluğunu sürekli olarak Kuran okuyanlar oluşturuyordu (10 devirhan, 120 cüzhan, 41 enamcı, 20 mühellil [Lailahiillallah'ı tekrar edenler], 10 salavathan [namaz sırasında salatü's-selam getirenler], 6 musalli [ömrünü ibadetle geçiren], 1 yasinhan, 1 tebarekehan, 1 ammehan). Vakfiyenin ağdalı ve benzer sıfatları kat kat kullanan dilinin sadeleştirilmiş anlatımıyla, cami bütün güzellikleri kendinde toplayan, yüce, erişilmez, göklere yükselen, gökler gibi geniş kubbeli, gönül açıcı, sahn-ı gam dağıtan, minareleri pırıl pırıl, şadırvanı kevser havuzu gibi, geometri sanatına göre kurulmuş ve Öklid ilkelerine göre bina edilmiş, cennetteki Beytü'l-Ma'mur Köşkü gibi zengin ve yüksek, mihrabı hidayet yolunu işaret eden, kandilleri yanınca yıldızlı gökyüzü gibi olan, dünyayı seyreden ve ışık veren bir "cami-i pürnur ve makam-ı sürürdür."

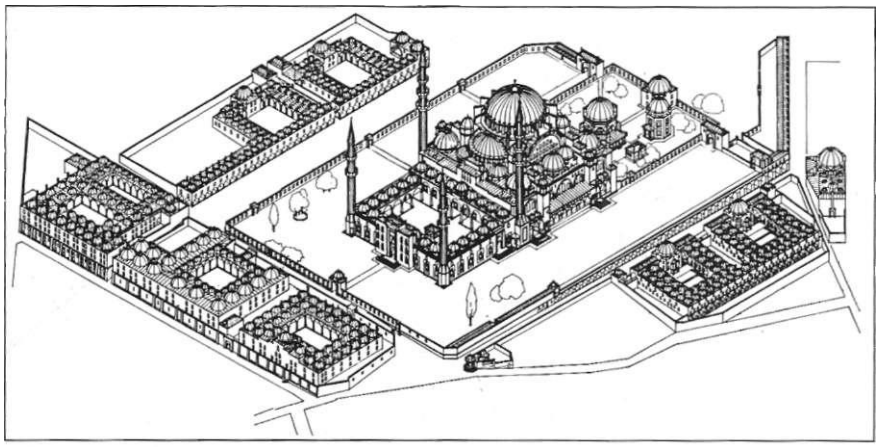
Külliyenin mimari gösterisi camide yoğunlaşmıştır. Cami büyük kubbeli mekân tasarımı ve Osmanlı camilerinin gelişme çizgisi içinde bir aşamadır. Ayrıca klasik Osmanlı üslubunu ve sanat tekniklerini en görkemli uygulamalarıyla sergileyen bir başyapıttır. Süleymaniye'nin mekânsal tasarımı, Osmanlı cami geleneği içinde kalarak, Ayasofya'mn orta nefindeki iki yarım kubbeli orta kubbe şemasmı yenilemek olmuştur. Bunu Sinan'dan çok sultanın bir isteği olarak görmek doğru olur. Çünkü bu şema Bayezid Camiinde denenmişti. Sinan kubbeli bir yapının ideal şeması olan merkezi planı da Şehzade Camii'nde uygulamıştı. Onun bütün yapılarında önem verdiği en önemli mekânsal özellik mekânda büyük kubbe etkisini dolaysız ve daha girişte algılayan çözümler aramaktır. Bunun son ve evrensel örneği de Selimiye Camii'dir. Şehzade Camii'ni yaptıktan sonra Süleymaniye, sanatçı için bir geri dönüş olurdu. Onun için sultanın isteği etkili olmuş olabilir. Ayasofya şemasının olanaklarını, kendi çağının deneyimi ve İslam camiinin işlevsel istekleri içinde gerçekleştirmiştir. Aynı şemayı kullanır gibi görünmelerine karşın, bu iki yapı birbirleriyle ilgisiz iki geleneğin ürünüdür. Ayasofya büyük orta nefi kubbeyle örtülen ve kubbe destek yapısı zemine kadar inmiş, başka bir deyişle orta nefi bir kafes gibi ayakta tutup etrafında ne olduğuna önem vermeyen bir bazilikal kilise uygulamasıdır. Oysa Süleymaniye örtü sisteminin strüktürel yapısı, namaz mekânının geometrisini hiçbir şekilde bozmayan, üstün bir struktur tasarımının taşıyıcı sistemin cami çeperlerinin mimarisi ile bütünleştiği bir yeni zaman yapısıdır.

Choiseul-Gouffier albümündeki gravürde Süleymaniye Külliyesi.
Voyage pittoresque de la Gréce, Paris, 1782-1822
Cengiz Kabraman arşivi

Ayasofya parçalı bir mekândır. Süleymaniye bir bütün mekândır. Ayasofya bütün dehasmı orta nefinde gösterir. Çözülmemiş ve desteklerle ayakta duran strüktürü, özgün biçimi tümüyle değişmiş dış mimarisi, strüktürel deformasyonlanyla bir matematik vizyonun mimari uygulama ile boğuşmasıdır. Bin yıl sonra yapılan Süleymaniye, mekân, struktur ve işlevsel biçimin bütünleşerek geç antik vizyona getirdiği matematiksel bir çözümdür. Sinan asimetrik örtü sisteminin, Ayasofya'da yan ve orta mekânları ayıran revağm yarattığı perdeyi hafifletmiştir. Kubbeyi taşıyan ve "Tak-i Kisra"ya benzetilerek kendilerine "Kudret Kemeri" adı takılmış dört büyük askı kemeri altında, kıble aksında yarım kubbelerle birleşerek, ona dik olan aksta, dolgu duvarlarının geri çekilip geniş bir üçlü revakla mekânı yan sahınlara açarak ibadet mekânının devinimsel ve görsel bütünlüğü sağlanmıştır. Caminin içi Ayasofya'mn sırlı mağara karanlığından uzaklaşmış, tümüyle aydınlık, algılanan bir mekân haline gelmiş, Ayasofya'mn içedönük mekânı yerine, zemin pencerelerle dış mekâna açılmıştır. Ayasofya'mn çok yükseklerde orta nefi çevreleyen galerileri, Süleymaniye'de ibadet mekânının tümünü kucaklayan, insan ölçüsünde galerilere dönüşmüştür. '

Süleymaniye'nin ibadet mekanındaki değişik amaçlı ve büyüklükte mahfiller, maksureler bütün eski yazarların özellikle üzerinde durduğu yerlerdir. Caminin strüktürel kurgusunun her şeye egemen olan geometrik katılığını yumuşatan öğeler, ışık ve bezeme yanında, mihrap, minber, mahfiller, kürsüler gibi öğelerdir. *Hadîka* "cami-i mezburun fevkani ve tahtani, dahilen ve haricen mahfelleri ve müstakil müezzin mahfeli"ni belirtir. Evliya "güya cennet mahfili" dediği müezzin mahfilini beğenir. Kıble duvarına yakın sağ filayağına dayanan on altı sütun üzerindeki müezzin mahfili ve onun karşısında yer alan yedi sütun üzerindeki vaiz kürsüsü, arkadaki filayaklarına dayalı aşir kürsüleri, dönemin bütün sanat tekniklerini en üst düzeyde gerçekleştiren ve mekânı zenginleştiren litürjik öğelerdir. Özellikle Sinan'ın "dehre numune kalmış, anın naziri felekte ne gelur, ne gelecektir" dediği abanoz vaiz kürsüsü caminin zenginliklerinden biridir. Kıble duvarının doğu ucunda sekiz sütuna oturan hünkâr mahfili vardır. Bu mahfile duvar içinden çıkan merdiven, bir pencere içinde başlar. Camide Evliya Çelebinin "hazine maksureleri" dediği maksurelerde İstanbul'a gelen gezginler değerli eşyalarım ve paralarını da bırakmışlardır.

Süleymaniye Külliyesi'nin kuşbakışı çizimi.
Kâni Kuzucular

Başka bir deyişle Süleymaniye bir emanet sandığı olarak da hizmet görmüştür.

Caminin içinde Sinan'ın açıkça endişe duyup çözüm getirmeye çalıştığı ilginç bir hava temizleme mekanizmasını anımsamak gerekir. Özellikle geceleri ve karanlık kış günlerinde, kalabalık namazlarda caminin havası insanların nefesleriyle olduğu kadar kandillerin ve şamdanların isleriyle çok kirlenmekteydi. Bu havanın çekilmesi amacıyla giriş kapısı üzerinde ısman ve kirlenen havayı alıp dışarı veren bir oda vardır. Bu odanın tavanında is toplanır. Bundan yapılan mürekkebin en iyi mürekkep olduğuna ilişkin bir söylenti de vardır.

Boyutlarının büyüklüğü dışında, "Beyaz Harem" denen tümüyle beyaz mermer döşeli iç avlunun klasik bir düzeni vardır. Caminin büyük boyutları avluda enine bir planlamayı zorlamıştır. Bu avlunun ve dolayısıyla Süleymaniye tasarımının özelliklerinden biri minarelerin avlunun dört köşesinde yerleşmiş olmasıdır. 50 m yüksekliğinde kubbe ile avluyu cami siluetinde birleştirmek için Sinan, cami ile revaklar arasındaki minareleri çok yüksek (76 m) ve üç şerefeli; avlunun kuzey köşesine koyduğu minareleri daha alçak (56 m) ve iki şerefeli yapmıştır. Bu basit orantı kararının ustahğı Süleymaniye'nin Haliç'ten görünen siluetinde belirgindir. Kuzeydeki üç katlı kapı yapısından girilen bu avluda kullanılan malzemenin özel bir polikromik etki yaratması için sütunlar alterne olarak beyaz mermer ve kırmızı porfirdir. Bu avludaki şadırvan daha çok bir süs öğesi olarak tasarlanmıştır. Şadırvan dikdörtgen bir havuzun çevresinde açıklıkları bronz şebekelerle süslü on pencere ile oluşur. Pencerelerin üzerinde bitkisel motiflerle süslü bir friz vardır. Havuzun iki fıskiyesi bulunur. Abdest muslukları dış avluda, caminin iki yanında düzenlenmiştir.

Bezeme.- Süleymaniye bezeme açısından çok süslü bir yapı değildir. Nişleri ve geçit öğelerini, başlıkları süsleyen klasik mukarnaslar, korkulukların geometrik desenleri, kemerlerin iki renkli taşları, mihrap duvarındaki pencere vitrayları, kubbe eteklerinde mekânı çepeçevre dolanan galerinin ağır konsollan bezemesel etkiyi yaratır. Mihrap duvarındaki vitraylı pencereler Sarhoş İbrahim diye bilinen bir ustanındır. Fakat bunların çoğu yenilenmiştir. Mihrabın üstünde iki yandaki çerçeveler İbrahim'indir. Çini çok kullanılmamıştır. Mihrabın iki tarafındaki pencereler üzerindeki çini madalyonlar hatla süslenmiştir. Daha yukarıdaki pencerelerde ise klasik çiçek motifli çinili panolar vardır. Caminin özgün boyalı bezemesi kalmamıştır. Süleymaniye'de. büyük bir olasılıkla, Kanunimin son döneminde dine daha düşkün olması nedeniyle, bezeme ağırlığı kitabelere verilmiştir.

Kitabeler: Bütün camiler için karakteristik olmakla birlikte Süleymaniye'de özellikle vurgulanmış kitabelerle bezeme programı vardır. *Tezkiretü 1-Bünyan* 'da büyük kubbenin bitmesi ve onun ünlü Hasan Çelebi tarafından Nur Süresiyle süslenmesi ve diğer kitabelerin hazırlanması en önemli olgular olarak anlatılmıştır: "Çünki cami-i şerifin kubbe-i latifi kapandı ve sair kuşelerinin binası kararın buldı. Merhum kıbletü'l-küttab Hasan Karahisarî hatt-ı müsenna ile kubbe-i sema simasına Allahü yemsikü's-semavat ve'l-arz' ayeti şerifesini ila ahirihi tahrir ve her bâb-ı cennet misalin kitabesine münasib talib ü ragıb olub nice dilkeş tahrir idüb sengtıraşlar ve nakkaşlar anı sahife-i rüzgârda tarih idüb yazdılar." Resim ve heykel olmayan İslam mimarisinde onların yerini bir ölçüde yazıtlar alır. Ne var ki camiye gelen cemaatin büyük bir çoğunluğunun Arapça olan bu yazıları okumaları söz konusu değildir. Kiliselerde halka görsel araçlarla öğretici olan resim ve heykelin ödevini kitabeler görmez. Dini içeriği ile hat, sadece küçük bir elit grup için. cami tasarımını simgesel olarak tamamlayan, onu dinle bütünleştiren bir ödev görür. İçerik genellikle klişeleşmiştir. Allah, Muhammed, Şehriyar-i Güzin, Nur Suresi, Fetih Suresi. Fatiha, besmele gibi. Örneğin avlunun kıble duvarında pencereler üzerindeki çini kitabelerde besmele, Ayetel-kürsî ve Fetih Suresi'nin ilk ayetleri yazılmıştır. Kubbede Nur Suresi vardır. Mihrabın üzerindeki yuvarlak çini madalyonlarda da Fetih Suresi yazılıdır. Okuması olmayan ve Arapça bilmeyen büyük kütle için hat, sırlı ve kutlu, Kuran'a referans veren bir simgesel öğedir. Camilerin güzel yaldızlı yazıtları müminlere dinin sırlarını saklayan tılsımlar gibi görünür.

Süleymaniye kitabelerinin Ahmed Karahisarî'nin değil, ünlü öğrencisi "kıbletü'l-küttab" Hasan Çelebi tarafından yazıldığı *Tezkiretü 1-Bünyan* da yazılıdır. Bazı kaynakların camideki yazıların Karahisarî hattı olduğunu yazmaları, Ahmed Karahisarî'nin azatlı kulu ve yetiştirmesi olan Hasan Çelebimin kendisini Karahisarî'nin oğlu olarak görmesinden ve *Tezkiretü'l-Bünyan* 'da hattatın Hasan Karahisarî olduğunun yazılmasından kaynaklanmıştır.

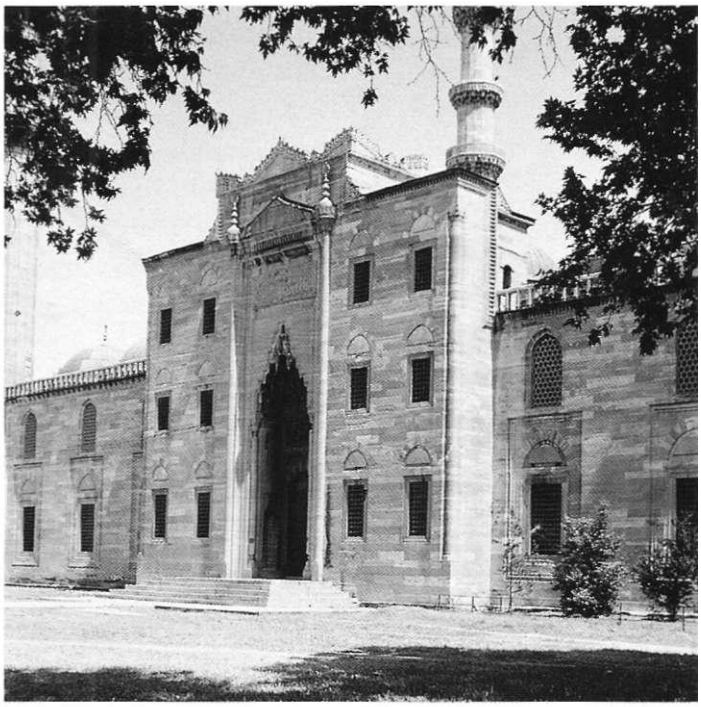
Dış Tasarım: Kuşkusuz Süleymaniye kadar büyük bir mekân yapısının dış biçimlenmesinde yapı siluetini oluşturan oranların, örtü ile alt yapı, kubbeler, kuleler, payanda öğeleri arasındaki oransal ilişkilerin yaratıcı düzeni büyük önem taşır. Süleymaniye'nin İstanbul siluetindeki yeri Sinan'ın bu başarıyı gösterdiğini kanıtlamıştır. Fakat Osmanlı camilerinin dış tasarımlarının gelişmesinde Sinan'ın Süleymaniye'ye getirdiği iki değişik motifi özellikle vurgulamak gereklidir: Bunlardan biri, daha önce Şehzade Camiinde denenmiş yan galerilerin geliştirilmesi, diğeri iç avlu cümle kapısının, başka hiçbir camide olmayan çok katlı bir yapı haline dönüşmesidir. Büyük kubbeli yapılarda yan galeriler taşıyıcı strüktür sisteminin kubbe itkilerini karşılamak için kubbe çapı çevresinde gereken konik alan içinde biçimlenir. Bu alan zemin katta iç ve dış galerileri içine alacak kadar geniştir. Sinan'ın Süleymaniye'de oluşturduğu iki katlı galeriler örtü sisteminin kubbelerle gelen akışını galeri saçağı seviyesinde keserek, strüktürel sisteminin görsel ağırlığını ortadan kaldırmıştır. Abdest alma gereksinmesi de iç avludaki şadırvanda değil, dış avluda kalan yan cephelerin revakları altında karşılanmıştır.

Diğer yenilik Süleymaniye'nin iç avlusunun üç katlı kuzeybatı kapısıdır. Bu kapı ne kendinden önce, ne de kendinden sonraki cami tasarımlarında var olan bir uygulamadır. Odalarmda kayyumların oturduğu bu büyük kapı yapısı Sinan'ın her yapıda yeni bir deneme yapan sanatçı kimliğinin bir başka göstergesidir. Büyük Memluk medreselerinin anıtsal girişlerini anımsatan bu kapıyı Sinan'ın ve ondan sonra gelen halifelerinin bir daha denememiş olmaları, bu denemenin beğenilmemiş olduğunun bir kanıtı sayılabilir.

Türbeler: Statü itibariyle camiden sonra gelen Kanuni Türbesi kadrosunda her gün Kuran cüzleri okuyan (cüzhan) 90 ve 40 hafız-ı Kuran dışında 9 kişi, Kadın Efendi Türbesi (Hürrem Sultan) için 90 cüzhandan başka 6 kişi görevlendirilmişti. Kanuni ve Hürrem Sultan türbelerine ait duvarla çevrilmiş hazirenin yoldan girişinde yer alan kubbeli yapının bir türbedar konutu mu, türbeler için Kuran okunan bir hacim mi, yoksa bir darülkurra mı olduğu kesinleşememiştir.

Caminin arkasındaki duvarla çevrili ha-

zirede, cami aksı üzerinde, fakat kıbleye paralel bir musalla taşı gibi yerleştirilen köşeleri hafif pahlı sekizgen Kanuni Türbesi, dışarısı revaklı, iç hacmi duvarlardan çıkan payandaları taşıyan sütunlarla oluşan çevre koridorlu bir yapı olarak geç Roma mezar geleneğini sürdürür. Splif te Diyokletianos'un mezarı bu şemanın en ünlü öncülüdür. Fakat bu eski plan biçiminin Sinan elindeki yorumu Roma mezar yapısının tasarımından çok farklıdır. Geniş bir saçak altında dolaşan zarif revak üzerinde yükselen büyük pencereli üst yapı palmet dizisi ile süslü üst saçak kornişi üzerinde görkemli bir dış kubbe ile sonlanır. Bu kubbe çift cidarlıdır. Türbe içindeki revaklar tarafından taşınan iç kubbenin üzerine dış duvarlara oturan daha büyük bir ikinci kubbe yapılmıştır. Giriş kapısından türbeye girilince iki yanda duvar içinde iki kubbenin arasına çıkan merdivenler vardır. Dünya kubbe mimarisinde, Doğu'da ve Batıda yapının dış profilini yüceltmek için kullanılan çift cidarlı kubbeye Osmanlılar büyük cami yapılarında itibar etmemişlerdir. Fakat Sinan, Kanuni ve II. Selim türbelerinde bu sistemi kullanmıştır.

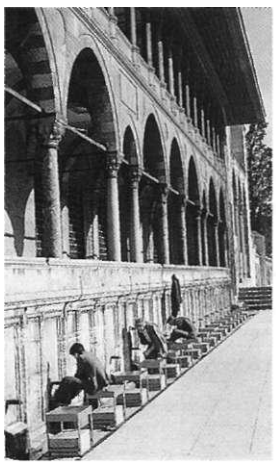
Süleymaniye Camii'nin iç avlu kapısı. *Doğan Kuban*

Türbenin çevre revağı ile birleşen beş açıklıklı bir revaklı girişi vardır. Giriş kapısının iki yanında, Sinan'ın diğer türbelerinde olduğu gibi, o dönemin en güzel çinilerini ve kompozisyonlarını sergileyen panolar yer alır. Üzerlerinde "Lailaheillallah" ve "Muhammed Resulallah" yazılı kapı kanatları abanozdan yapılmıştır. Türbe içinde bir çevre koridoru oluşturan sekiz sütün, avluda olduğu gibi, dördü beyaz, dördü pembe bir renk alternasyonu oluşturur. Türbenin içinde ortada Kanuni'ninki olmak üzere yedi sanduka vardır. Solundaki sandukalarda II. Ahmed, II. Süleyman ve II. Ahmed'in hasekisi Rabia Sultan, sağdakilerde kızı Mihriman Sultan. II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilâşub Sultan ve II. Ahmed'in kızı Asiye Sultan yatmaktadır. Türbenin iç duvarları yine çinilerle, kubbesi ise malakari bir boyalı bezeme ile süslüdür. Alttaki çini kaplamanın üzerinde altın yaldızla Kurandan ayetler yazılmıştır. Bu ayetlerle kubbe arasında geç devirde yapılmış somaki mermer taklidi sıvadan panolar vardır.

Türbenin kapı üzerindeki kitabesinde II. Selim tarafından yaptırıldığı yazılmıştır. Bu sadece onun tarafından bitirildiği anlamına gelebilir. Kanuni'nin ölümünden önce yazılmış olan vakfiyede Kanuni'nin ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin kadroları saptandığına göre, türbe de cami inşaatının yer üstüne çıkmasından sonraki herhangi bir dönemde başlamış olmalıdır.

Süleymaniye haziresindeki Hürrem Sultan Türbesi 9,20 çapında bir kubbe ile örtülü, sekizgen planlı bir yapıdır. Üç açıklıklı bir giriş revağı vardır. Kapısının iki yanı çini panolarla süslenmiştir.Türbe içinde duvarlarda pencerelerle alteme, mukarnaslı nişler açılmıştır. Burada da duvarlar çini ile süslüdür. Dış mimaride sekizgen yüzeyler, belirgin silmelerle dikdörtgen panolar olarak düzenlenmiştir. Kubbe sade, silindirik ve alçak bir kasnağa oturur. Türbede Hürrem Sultan'ın ve II. Selim'in oğlu Şehzade Mehmed'in ve II. Ahmed'in bir kızının sandukaları vardır.

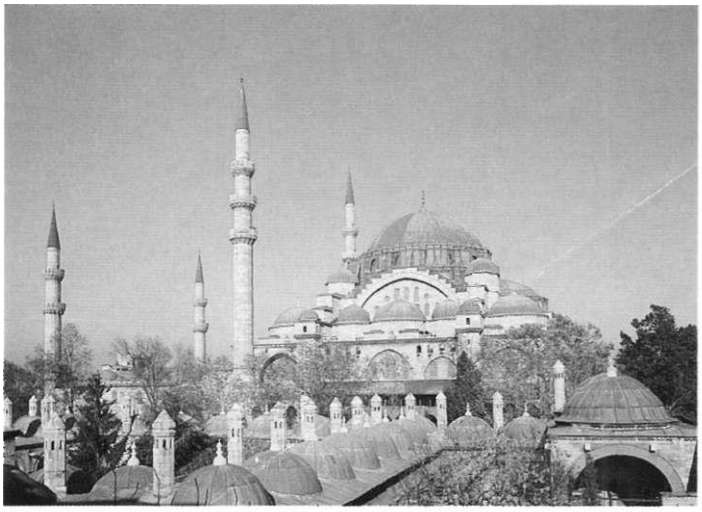
Darülhadis: Vakfiyede 15 öğrenciyi (talebe-i ulum) içermek üzere, 21 kişilik bir kadrosu olan darülhadisten "ahadis-i nebeviyye ve ahbar-ı Mustafeviyye naklolunmak için caminin kıble tarafına zib ü zinetde yegâne-i zemane ve behcet ü behada bî-behane bir darü'lhadis-i bî-hemta inşa" edilmişti. Burada hadis ilimlerinde sahip olması gerekli bilgiler uzun uzun anlatılan "âlim-i amil ve fazıl-ü kamil" müderris ve muhaddisin yevmiyesi 50 akçe, yani medrese müderrislerinin biraz altında idi. Bu okul o zamanki öğretim sistemi içinde en üst düzeyde bir kurumdu. Bu yapı özgün mimarisini kaybetmiştir. 19501i yıllardaki onarımlarda bugünkü durumunu almıştır. Bugün bir çatı ile örtülü ve koridor biçiminde bir avluya açılan ve dershanesi olmayan Darülhadis Medresesi'nin vakfiyede tanımlanan yapı olmadığı açıktır. Darülhadisin hücrelerinin de kubbe ile örtülü olması gerekir. Fakat özgün konumunu bilmiyoruz.

Süleymaniye Camii'nde abdest muslukları. *Doğan Kuban*

Medreseler: Medreselerin her birinde, 15'i öğrenci (danişmend) olmak üzere 21 kişi, Tıp Medresesi'nde 81 öğrenci 12 kişi vardı. Atai'nin tarihine dayanarak Haliç tarafındaki medreselerin 1552, batıdakilerin 1559'da bittiği ileri sürülmüşse de, vakfiyesi ancak 1556'da yapılan külliyenin iki medresesinin camiden 5 yıl önce bitirilmiş olması akla yakın değildir. Caminin açılışı sırasında Evvel ve Sani medreselerinin bitmemiş olması da inşaatın mantığına aykırıdır. Medreselerin hocaları, külliyenin mütevellisinden sonra en çok maaş alan görevlilerdi. Osmanlı medrese kuruluşunda Süleymaniye medreseleri en üst düzeyde altmışlı medreselerdir. Evliya Çelebi her medresenin bir mezhepe verildiğinden söz eder. Fakat bunun böyle uygulandığını gösteren bir belge yoktur.

Sinan'ın ortaçağdan bu yana sürüp gelen revaklı, hücreli ve tek dershaneli genel medrese tipolojisi içinde gerçekleştirdiği mekânsal yenilikler Süleymaniye'de en yaratıcı düzeyine ulaşmıştır. Külliyenin en üst koaına yerleşmiş olan Evvel ve Sani medreseleri dar bir ara yolun iki tarafında, tümüyle simetrik, iki eşit yapıdır. Girişleri cami hareminin girişleriyle aynı aks üzerindedir. Bunlarda 21 kişilik kadro için 23 hücre. 1 dershane, helalar ve müderris için 1 konut vardır. Medreseye bu boyutta konut konması ilk kez bu iki medresede görülmektedir. Bu medrese planında dershanenin revak dizisini keserek avluya doğru uzaması ve revağm dershaneye karşı gelen üç açıklıklı bölümünün bir tür eyvan, yazlık sofa olarak düzenlenmesi, bu sofanın iki tarafında ortadaki açıklıktan girilen üçlü bölümler düzenlenmesi Sinan'ın yaratıcı tasarımının basit revaklı bir mekâna getirdiği zenginliklerdir.

Süleymaniye Camii
TETV Arşivi

Yine tümüyle simetrik ve bir iç avlu ile birbirlerinden ayrılan Salis ve Rabi medreseleri Osmanlı medrese mimarisi içinde mekân zenginliği açısından başta gelen yapılardır. Arazinin çok dik meyline uydurmak için, üst kottan girilen bu medreselerde, eğimli avlunun üst kotuna dershaneler yerleştirilmiş, iki yandaki hücreler önünde kademeli sofalar yapılmış, revaklar dışında dershanenin iki yanından inen merdivenler tasarlanmıştır. Avluya doğru bir cumba ile uzanan dershanelerin altlarına birer çeşme yerleştirilmiştir. Sinan'ın bu avluda gerçekleştirdiği tasarım kalitesi, onun mimari dehasının en açık işaretlerinden biridir. Bu medreselerde de 21 kişilik kadro için 21 hücre, 1 nişli medrese odası ve en üst teras kotunda düzenlenmiş helalar bulunmaktadır. Fakat müderrisler için ev yoktur.

Tip Medresesi: 12 kişilik kadrosuyla tıp medresesi, külliye planına 1552'de darüşşifanın yapılması sultan tarafından istendikten sonra katılan bir yapıdır. Vakfiyede mimari düzen açısından, o da, diğer medreseler gibi dükkânlar üzerinde Tiryaki Çarşısı'nm cephesini oluşturur. Fakat arsasına bir doğumevi yapıldığı için özgün durumu hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. Sadece Tiryaki Çarşısı dükkânlan üzerindeki bir sıra hücresi kalmıştır.

İmaret: Matbah ve yemekhaneden (mekel) oluşan ve bazen darüzziyafe denen bölümle birlikte kiler, fırın, un ve tuz ambarı gibi yapılarla birlikte, tabhane, ahır ve kervansaraydan oluşan imaretin yapımına cami ile birlikte başlanmıştır. İmaretin başında "emin, salih, dindar, ahlak-i hamide ile muttasıf ve munsif ve ehl-i vekar, atimenun cevdet ü reddetinden (yiyecek malzemesinin azlığmdan ve çokluğundan) ve sair ahvalinden haberdar" bir şeyh bulunuyordu. Bu şeyhle birlikte darüzziyafe, tabhane, kervansarayın toplam hizmetlileri 50 kişiydi. Bunların büyük bir çoğunluğu imarette görevliydi.

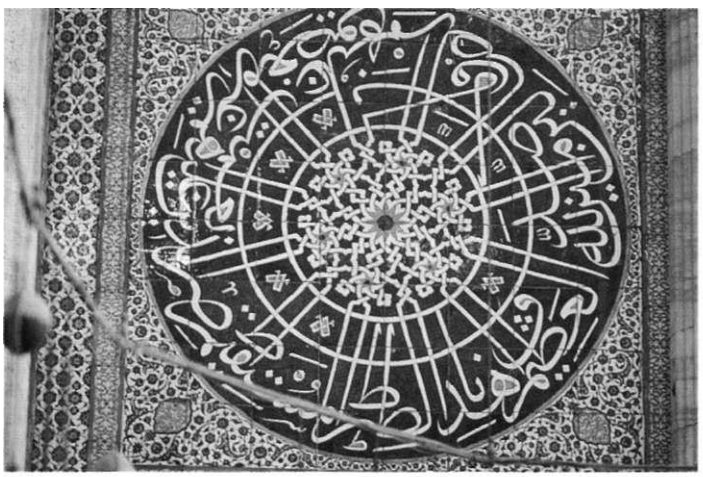
İmaret, girilen yola göre daha düşük kotta, kare revaklı bir orta avlu çevresinde planlanmıştır. İmaretin yemekhanesinin de yoldan ayrı bir girişi vardır. Bu yemekhane beş kubbe ile örtülü 33x8 m boyutlarında bir salondur. İmaretin matbahı ise yine kendine özgü bir avlusu ve merdivenli girişi olan tek bir merkezi ayakla taşman, dört kubbeli ve bacalı ana hacimle ona bitişen, yine kubbeli bir beşinci açıklıktan oluşur. Avlu girişinin sağ tarafında revaklar arkasında ambarlar ve "L" biçiminde fodla fırını, girişin karşısında da kiler olması gereken bir hacim vardır. Malzeme ve insan girişini kolaylaştırmak için bu yapının birçok dış kapısı vardır. Tabhane ile ortak olan helaları da dış avludadır. İmaret 1913'te Evkaf-ı İslamiye Müzesi olmuş, Cumhuriyet döneminde de 1983'e kadar Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmıştır. Bugün özel bir restoran olarak kullanılmaktadır.

Tabhane: Külliyeye ilişkin belgelerde tabhane İmaret-i Âmire'nin parçası olarak zikredilir. S. Ünver ise bunun darüşşifa ile birlikte düşünülmesi gerektiğini söyler. Tabhanenin tüm kadrosu 5 kişidir. Geniş, dikdörtgen avlusu ve yine Sinan'ın planlama ustalığını gösteren açık ve kapalı bölümlerin özgün düzenleriyle Osmanlı dönemi avlularının en güzel ve büyük örneklerinden biridir. Giriş aksının karşısında, Evvel ve Sani medreselerinde olduğu gibi, revaklar arkasında geniş bir eyvan düzenlenmiş ve bunlardan iki yandaki büyük odalara girişler sağlanmıştır. Bu odaların kışlık ortak oturma salonları olduğu düşünülebilir. Avlunun iki köşesindeki ikişer kubbeli eyvanlar da yazın değişik saatlerde oturmak için tasarlanmış olabilir.

Kervansaray ve Ahırlar: Arazinin bu noktadaki çok büyük meylinden yararlanarak imaret ve tabhanenin altında, en aşağı kotta ahırlar ve bazı hacimler düzenlenmiştir. Sürekli olarak depo ve başka amaçlarla kullanılan bu bölümlerin, şimdiye kadar iyi bir etüdü yapılmamıştır. Günümüzde de külliyenin kuzeyinde, bakımsız durumda olan bu bölümler, düzenli bir kervansaray olmaktan çok, ahır hizmeti görmüş olmalıdır. Özellikle tabhane altındaki daha alçak ve dışarıya açılan pencereler mazgal niteliğindedir. Fakat darüşşifamn altında oldukça geniş ve yüksek hacimler vardır. Bunlar sadece tek cepheden ışık ve hava alan ve ön cephede tonozla örtülü 5x10 m boyutunda hacimlerle oluşturulmuş, dışarıya büyük kemerler ve pencerelerle açılan ve hayvanlarla birlikte insanların da kalabileceği kervansaray diye adı geçen bölüm olabilir. İmaretin 50 kişilik hizmetlileri içinde kervansarayın sadece 2 kişilik bevvab kadrosu vardır. Darüşşifanın altındaki bölümün deliler için kullanıldığına ilişkin yorumlar bir belgeye dayanmıyor. S. Ünver, alt katların darüşşifa ile hiçbir ilişkisi olamayacağını söyler.

Darüşşifa: 1 Mart 1552 tarihli bir hükümde "Haliya Saray-ı Atik'de bina olunan İmaret-i Amire'de timarhane dahi bina olunmak emrim olmuştur, büyürdüm ki timarhane yerin tedarik idüb ne veçhile tedarik ettiğiniz arz eyleyesiz." Bu hüküm darüşşifanın ve büyük bir olasılıkla tıp medresesinin külliyeye katılmasının baştan düşünülmediğini göstermektedir.

Darüşşifa da (ya da tımarhane) tabhane ve imaret gibi, yüksek bir alt yapı üzerinde yükselmektedir. Burası kervansaray ve ahır olarak kullanılmıştır. İmaretten dar bir yolla ayrılan darüşşifa iki paralel avlu etrafında düzenlenen hücreler ve hacimlerden oluşur. İşlev açısından iki bölümden oluşur. Revaklı iç avlu çevresinde hasta hücreleri vardır. Daha küçük dış avlu çevresinde o dönem için bir tür poliklinik sayılabilecek ve hastalara bakılan ve dok-

Süleymaniye Camii'nin mihrabındaki çini madalyon.
Doğan Kuban

torların tavsiyesine göre ilaç verilen yerdir (bak. Süleymaniye Darüşşifası).

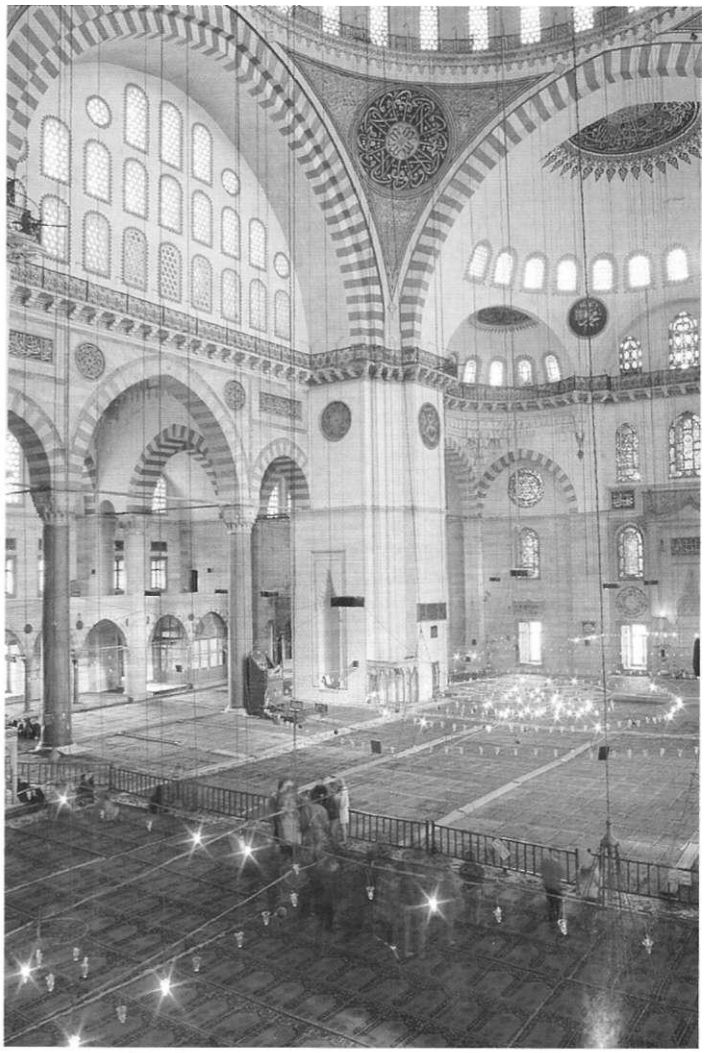
Mektep: "Sıbyan-ı fukara ve fukara-i sıbyana ikra-i Kuran-ı Mecid ve talim-i Furkan-ı Hamid maslehati içün bir mekteb-i azim-i dilkeş ve darü't-talim-i vildan-ı mukim-i cennetveş" inşa edildi. Buradaki fakir öğrencilere her gün imaretten iki kez yemek verildiği gibi yetimlere yılda iki kez elbise verilecekti. Mektebin muallimi "mücevvid ve mürettil-i gayri musamih (tecvit bilen ve Kuran'ı en yavaş temposuyla okuyan), vücuhu kıraete arif ve rüsum-i rivayete vakıf" olacaktı. Öğrenci sayısı da en az 30 olacaktı. Evvel Medresesi'nin güneydoğusunda olan mektep dikdörtgen (5,87x 8,86 m) ve bir kubbe ile bir tonoz örtüsü olan kapalı bölüm ile saçakla örtülü, merdivenle çıkılan bir giriş platformundan oluşmaktadır. Okuma odasının içinde dolaplar ve ocak vardır. Mektep tonozlu bir alt yapı üzerinde, kesme taş olarak yapılmıştır. Caddeden girilen mektebin Evvel Medresesi ile sınırlı bir avlusu vardır.

Hamam: Dökmeciler Çarşısı'nda olduğu için Dökmeciler Hamamı da denen hamam bir erkekler hamamıdır. *Süleymaniye İnşaat Defterleri'nde* hamamın külhanının ilk yakılışı Mart 1557'ye rastlamaktadır. Hamam tek kubbeli bir soğukluk, küçük dikdörtgen bir ılıklık, dört eyvanlı bir sıcaklık ve halvetlerden ve külhandan oluşur. Planın ilginç bir özelliği, Haseki Hamamı'nda olduğu gibi, bir giriş revağı olmasıdır. Hamamın 19. yy'da yapılmış olan soğukluğunun camekânı ahşap ve iki katlıydı. Uzun bir süre imalathane olarak kullanılan hamam 1980'li yıllarda restore edilmiştir. (Ayrıca bak. Dökmeciler Hamamı.)

Çarşılar ve Diğer Yapılar: Cami ile birlikte "müminin ü salihin ve âlimin ü mülazimin" parasız oturacakları 18 hücre, cami yakınında bir hamam, dükkânlar, Tıp Medresesi yakınında yaptırılan odalar, tümü "Seray-ı Atik'ten ihraz olunan arazide" inşa edilmişlerdi. Mülazimler Medresesi de denen, aslında sadece konut olarak kullanılan bu 18 hücre Rabi ve Salis medreseleri altındadır. Külliyenin çevresindeki arastalar zamanla kavaflar, dökmeciler (kalıplara maden döken esnaf) ve kuyumcular tarafından işgal edilmiştir.

Darülkurra: Ataî'nin tarihinde, Evliya Çelebi'de ve *Tezkiretü'l-Bünyan'Aa* ve *Tezkiretü'l-Ebniye'de* Süleymaniye Darülkurrası'ndan söz edilir. Fakat böyle bir yapının varlığı şimdiye kadar saptanamadığı gibi, vakfiyede de bundan söz edilmez. Ayvansarayî de böyle bir darülkurradan söz etmemektedir. Kadrosu tesis edilmemiş olan bir darülkurramn varlığı kuşku uyandırıyor. Fakat hazire girişindeki türbedar odası diye bilinen ve 1950'li yıllarda kubbesi ihya edilen yapının darülkurra olduğunu düşünenler vardır.

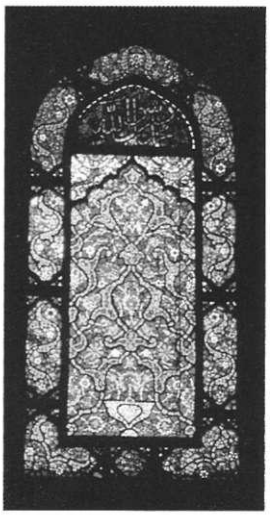
Bütün İstanbul yapıları gibi Süleymaniye Külliyesi de deprem ve yangınlardan zarar görmüştür. 1660 yangınında minareler ve Haliç tarafındaki yapılar zarar görmüştür. 1766 depreminde de külliye hasara uğramış ve tamir edilmiştir. 1850'de çıkan bir yangından sonra, bir süredir sadece tımarhane olarak kullanılan darüşşifa boşaltılmış, bir süre saraçhane olarak kullanılmış ve 1862'de askeri matbaa yapılmıştır. Tıp Medresesi'nin ne zaman tahrip olduğu belli değildir. 1869'da caminin iç boyaları Sersikkegen Abdülfettah Efendi tarafından yenilenmiştir. 1913'te imaret, Evkaf Müzesi'ne çevrilmiş, Cumhuriyet'te bir süre de, 1983'te İbrahim Paşa Sarayf na(-0 geçene kadar Türk ve İslam Eserleri Müzesi olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda cami avlusu saraçhane olarak kullanılmış, bu sırada çıkan yangında sütunlar ve sütun başlıkları zarar görmüştür. 1930'lu yıllarda kötü durumda olan külliye yine etraflı bir tamir geçirmiş, fakat bu tamir 1950'li yıllarda külliyenin ve caminin yeniden onarım gerekliliğini ortadan kaldırmamıştır. O dönemde, özellikle cami cephelerinde birçok revak öğeleri, yenilenmiş ve sonradan yapılan boyalı bezeme altında kalan özgün bezeme aranarak, yapının kubbe bezemeleri, kısmen, klasik dönem üslubuna döndürülmüştür.

Süleymaniye Camii'nin içinden bir görünüm. *Erdal Yazıcı*

Süleymaniye Mitolojisi

Malzeme kaynakları konusunda geçmişin ünlü kişilerinin yapılarına ait malzemenin kullanılması simgesel bir önem taşıyordu. Örneğin *Tezkiretü'l-Bünyanda.* "Mülevven (renkli) mermerlerinin her biri şöhret-i afak olub bir diyardan yadigâr gelmiş ve ekseri tevarih kavli ile Saray-ı Belkis-i Hazret-i Süleyman'dan kalmış idi" denmektedir. Evliya kendi çağında camiye ilişkin hikâyeler nakleder: Temeller kazılırken o kadar derine inilmiştir ki dağ delenlerin

Süleymaniye Camii'nin bir vitrayı. *Doğan Kuban*

Süleymaniye Külliyesi'nin medreseleri. *Ali Hikmet Varlık, 1984*

kazma seslerini dünyayı taşıyan öküz işitiyordu. Cami bittikten sonra Mimar Sinan, sultana kıyamet gününde Hallac-ı Mansur'un yayı ile büyük dağlan pamuk gibi atarken, bu caminin kubbesinin top gibi yuvarlanıp yıkılmayacağını söylemiştir.

Süleymaniye ile ilgili hikâyelerden biri Şah Tahmasb'm inşaatın yürümesi için gönderdiği mücevherlere kızan Kanuni'nin bunları inşaatta kullanmak üzere Sinan'a vermesi, onun da bu taşları minarelerden biri örülürken oraya buraya yerleştirmesi ve bu minarenin mücevherlerinin güneş vurdukça ışıldamasından ötürü bu minareye "cevahir" ya da "güneş minaresi" denmesi hikâyesidir. Evliya Çelebi bu mücevherlerden bir kâse kadar büyük olan ve kıble kapısının kat kemeri ortasına konan bir Nişabur firuzesinin parlamasından insanın gözünün bozulduğunu yazar.

Türk edebiyatında Süleymaniye'ye çok atıf yapılmıştır. Fakat özellikle Mehmed Akif'in "Süleymaniye Kürsüsünde" ve Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" adlı şiirleri Süleymaniye'nin İstanbul ve Türk kültüründeki yerini vurgulayan yapıtlar olarak anımsanır.

Bibi. N. Altınyıldız. "Süleymaniye Hamamı Restorasyon Projesi", (İTÜ Restorasyon Bölümü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1981; Ö. L. Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı,* I-II, Ankara, 1972-1979; Evliya, *Seyahatname,* I; Goodwin, *Ottoman Architecture,* 215-239; Hammer, *Constantinopolis-Bosporus,* 405-413; (Konyalı), *Abideler,* 109-112; D. Kuban, *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü,* 1st., 1958; 32-36; Kuran, *Mimar Sinan,* 72-80; K. E. Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi,* Ankara, 1962; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 464-469; S. Cover, "Süleymaniye Külliyesinde Dârüşşifa, Tıb Medresesi ve Dârülakakire dair", *VD,* II (1942), 195-207

DOĞAN KUBAN

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ

Eminönü İlçesi'nde, Süleymaniye Mahallesinde, Süleymaniye Külliyesi'ndedir. Değerli yazma koleksiyonlarının yer aldığı önemli bir araştırma kütüphanesidir. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü bünyesinde hizmet vermektedir.

Mimar Sinan'ın Süleymaniye Külliyesi'nin yapımı aşamasında bir kütüphanenin varlığı, planlardan anlaşılmamakla birlikte, müdderisler için saraydan getirilen bir miktar kitap, bir kütüphaneci ve kâtibin bazı kayıtlarında yer alışı, kuruluş aşamasındaki çekirdek kütüphaneyi işaret etmektedir. Gerçek anlamda ilk Süleymaniye Kütüphanesi cami içinde, sağ galerinin sütunları arasında, parmaklıklı özel bir bölümde oluşturulmuştu. I. Mahmud'un (hd 1730-1754) buyruğuyla 1751-1752'de Sadrazam Mustafa Bahir Paşa tarafından düzenlenen kütüphanede 5 kütüphaneci, 5 de yardımcı bulunmakta; haftada 2 gün kapalı tutulup, dışarıya kitap verilmemekteydi.

Bugünkü Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Külliyesinin birinci ve ikinci medreseleri ile sıbyan mektebinde yer almaktadır. Kütüphane çeşitli büyüklük ve zenginlikteki Osmanlı vakıf kütüphanesinin yazma ve eski baskı dermesinin bir araya toplanmaya başlandığı 1918'de açılmıştır. Bugüne kadar 109 koleksiyon, kendi ad ve numaralarıyla kütüphanede toplanmıştır. Bunun dışında dia, taş plak. nota defteri, yazı, levha, yabancı dil eserler gibi bağış koleksiyonları da vardır.

Süleymaniye Kütüphanesinin kuruluş çalışmaları I. Dünya Savaşı yıllarına kadar uzanır. İstanbul'daki çeşitli vakıf kütüphanelerdeki 10.000 kadar yazma 1914'te savaşın muhtemel etkilerinden korunmak amacıyla Yavuzselim'deki Medresetü'l-Mütehassisin'de toplandı. Bunlar daha sonra Süleymaniye Umumi Kütüphanesi adıyla 1918'de açılan kütüphaneye nakledildi. Etnografya Müzesinin 1927'de Ankara'ya taşınması ile birinci medrese, 1952'de de sonradan çocuk kütüphanesi olarak düzenlenen sıbyan mektebi, Süleymaniye Kütüphanesi bünyesine katıldı.

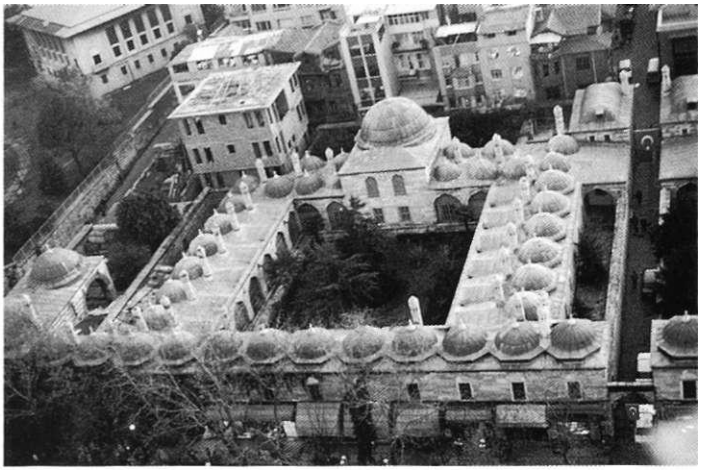
1924'te eğitim ve öğretimde birliği sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünün ardından medreselerin, 1925'te de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılışıyla, buralardaki yazma ve basma koleksiyonlar Süleymaniye, Millet ve Beyazıt kütüphanelerine taşınmaya başladı. Süleymaniye Kütüphanesi 1961'de yazma eserler merkezi oldu.

Kütüphanede 1950'de kurulup, 1957'de İstanbul bölge mikrofilm merkezi haline getirilen serviste 5.000 civarmda mikrofilm toplanarak önemli bir arşiv oluşmuştur. Merkez, diğer ülkelerle, değişik ağırlıklı işbirliği yolunu da izlemektedir.

1962'de kurulan cilt ve patoloji servisi, 1968'de 20-25.000 civarında eseri onarabilir duruma gelmiştir. Bu arada, geleneksel Osmanlı cilt kalıplarıyla ciltler de yapılmaktadır. Yurt kütüphanelerinin onarım, bakım, ciltleme işini de üstlenen servis, geleceğe yönelik büyüme ve gelişmesi yolunda yeni adımlar atmıştır. Bunun için, kütüphanenin yakınındaki bir konak restore edilerek "Patoloji ve Restorasyon Araştırma Merkezi" şeklinde yeniden düzenlenerek hazırlanmaktadır. Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu (TÜYATOK) İstanbul Şubesi de 1979'dan beri Süleymaniye Kütüphanesi bünyesinde çalışmaktadır.

Bilgisiyarla donatılan Süleymaniye Kütüphanesinde bu sayede, kitap ve yazar adı dışında yüzyıl, tezhip, minyatür, hat, kâğıt gibi özellikleriyle de esere ulaşılabilmektedir. Kütüphane girişindeki alfabetik ve Dewey onlu konu kataloglarını kapsayan fişlikler de kullanıcı hizmetinde tutulmaktadır. Koleksiyonlar ayrı ayrı bölümlerde olmasına karşın, fişleri birleştirilmiş haldedir.

Kütüphanede bugün 115.000 dolayında

Süleymaniye Kütüphanesi *Cengiz Kabraman arşivi*

kitap bulunmaktadır. Bu toplamın 67.000 kadarı yazmadır. Atıf Efendi, Hacı Selim Ağa, Köprülü, Nuruosmaniye ve Ragıb Paşa kütüphaneleri de, Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğüme bağlı olarak hizmet vermektedirler. Kütüphanenin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla kurulan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi ve Bağlı Kütüphaneleri Geliştirme Vakfı, kütüphane yaşamında önemli bir rol oynamaktadır. Ulusal ve uluslararası sergi, konferans, seminer, kurs gibi sıkça düzenlenen etkinliklerde de vakfın katkılarından yararlanılmaktadır.

İki okuma salonlu kütüphanede ayrıca mikrofilm okuma ve fotokopi üniteleri bulunmakta, dışarıya ödünç kitap verilmemektedir. Kütüphane, çeşitli öğrenim düzeyine mensup 40 kadar elemanla pazar günü dışında, haftanın 6 günü hizmete açıktır.

Bibi. G. Kut. "İstanbul'daki Yazma Kütüphaneleri", *TD,* S. 33 (1980-1981); H. Dener, -Kuruluşunun 50'nci Yılında Süleymaniye Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,* XVH/4 (1968); N. Bayraktar, "İstanbul'daki Vakıf Kütüphaneler ve Süleymaniye Kütüphanesi", *ae,* XV/3 (1966); H. S. Keseroğlu, "Süleymaniye Kütüphanesi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* V, ty; t. E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi, II, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri,* Ankara, 1988; *Süleymaniye Kütüphanesi,* İst., 1983; 11 Kültür Müdürlüğü, *istanbul Kütüphaneler ve Müzeler Rehberi,* İst., 1993.

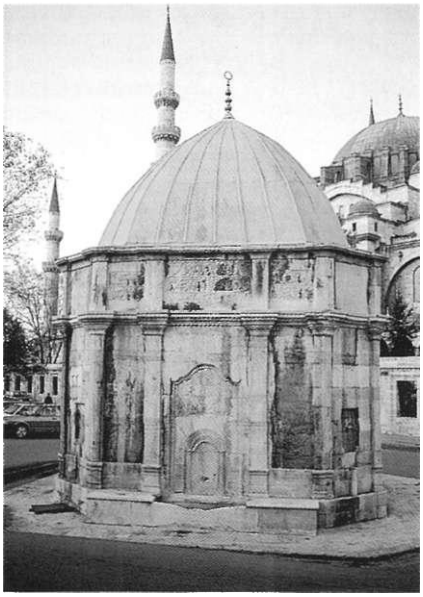
HAVVA KOÇ

SÜLEYMANİYE MEYDAN ÇEŞMESİ

Eminönü İlçesinde, Süleymaniye Caddesi ile Prof. Sıddık Sami Onar Caddesi kavşağındaki meydanda, Süleymaniye Camii'nin ön kapısı yanındadır. Gerek çadır karakteri arz eden yüksek, sivri kubbeli, sekizgen prizma gövdesi, gerek hazneyle bütünleşen üç yüzlü tasarımı ve gerekse celi sülüs kitabesiyle dikkati çeker. Kitabeden anlaşıldığına göre yapı 1207/1792'de yapılmıştır. Beton dökülerek onarılmış dilimli gövdeli örtü sisteminin yanısıra teknesi yenilenmiş yapının ön cephesinin iki tarafındaki suluklar günümüze ulaşmamıştır.

Küfeki taşından örülmüş çeşme yapısında aynataşı ve tekne ile dinlenme taşlarında beyaz mermer kullanılmıştır. Yapının sekizgen planlı hazne üzerinde yükselen gövdesinin her kenarı arasında geçiş, birer kolonadla sağlanmıştır. Ön cephedeki uzun kenar diğerlerinden farklı olarak iki kolonad daha eklenerek vurgulanmıştır. Böylece yatay eksende on bir dikdörtgen dilime bölünen gövde, dikey eksende biri çok geniş, diğeri dar olmak üzere iki yatay kuşağa ayrılmıştır. Sütün başlıkları ile sona eren birinci geniş yatay kuşağın üzerine ikinci kuşak oturtulmuştur. İki kuşak arasında silmelerden oluşan bir korniş vardır. İkinci kuşakta devam eden kolonadlarla saçağa ulaşılmaktadır. Saçak üzerinde dilimli gövdeli, yüksek, sivri bir kubbe vardır.

Ön cephenin ortasına iki tarafta birer kolonadla sınırlanmış "S" kıvrım ile son bulan, kör, yuvarlak bir kemer gözü içine aynataşı oturtulmuştur. Mermerden yapılmış aynataşı iki sütunu birbirine bağlayan çift yuvarlak kemer motifiyle bezenmiştir. Aynataşınm önünde dışa doğru taşan içine gömük bir kurna oturtulmuş tekne bulunmaktadır. Tekne iki tarafına yerleştirilmiş dinlenme taşlarıyla dikdörtgen gövdenin uzun kenarını sınırlayan kolonadlara kadar uzanmaktadır. İki yandaki ince uzun dikdörtgenlerden oluşan yüzeyler ise birer sulukla değerlendirilmiştir. Yerinden çıkarılmış aynataşları ve kırılmış kurnalar suluklarla ilgili bilgi vermeyi engellemektedir. Sekizgen gövdenin arka ve yan cephelerini oluşturan uzun ve kısa kenarları kesme taş örgüsüyle süslenmeden bırakılmıştır. Arka cephede hazne kapağı görülmektedir.

Süleymaniye Meydan Çeşmesi
Ertan Uca, 1994/TETTVArşivi

Kubbe altını saran ikinci kuşakta ön cephede ortada "Ve sakkahum Rabbuhum Şaraben Tahura" şeklinde başlayan, üç sıra biçiminde dizilmiş; "Fi şehr-i Rabiyülevvel Sene 1207, Ketebehu Mustafa Gaferekehû" şeklinde biten yazı yer almaktadır. Kartuşlar içine oturtulmuş yazı şeritlerinin dört köşede üç krizantemli dalla süslendiği gözlenmektedir. "Kalellahu tebareke ve taala" şeklinde başlayan iki sıra yazı şeridi bulunan sol tarafta yukarıdaki boşluğu tamamlanmamış bir alev dili biçimindeki kabaranm iki yönü, aşırı "C" kıvrımlı dallar çevresine serpiştirilmiş çiçek motifleriyle bezenmiştir. Sağ tarafta ise iki sıra yazı şeridi, birer "C" kıvrımlı yaprakla son bulmaktadır.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I. 334, 335; A. Egemen. *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri.* İst., 1993. s. 768, 770.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

SÜNBÜL EFENDİ

bak. YUSUF SİNAN EFENDİ

SÜNBÜL EFENDİ CAMÜ

bak. KOCA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ

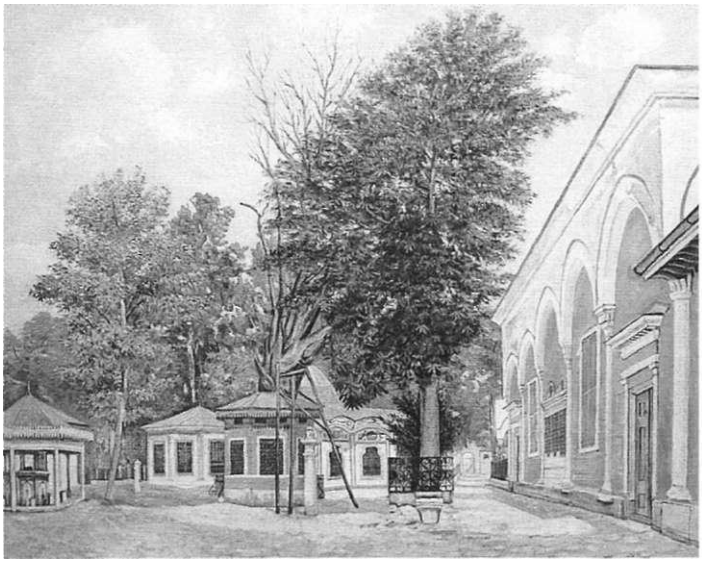
SÜNBÜL EFENDİ TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde, Ali Fakih Mahallesi'nde, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin(->) bünyesinde yer almaktadır.

Tasavvufun ve özellikle Halvetîliğinf-») İstanbul'daki gelişiminde, ayrıca şehrin dini folklorunda çok önemli bir yeri olan bu tesis, Bizans dönemine ait Hagios Andreas en te Krisei Manastırımın II. Bayezid döneminde, 891/1486-896/1490 arasında camiye ve tekkeye dönüştürülmesi suretiyle kurulmuştur. Cami-tevhidhaneye dönüşen sabık manastır kilisesinin çevresi derviş hücreleri, imaret, sıbyan mektebi, medrese ve hamam gibi çeşitli bölümlerle kuşatılarak bir külliye oluşturulmuştur. Söz konusu külliyenin ve bu arada tekkenin banisi, ileride (1511'de) sadrazam olan, bir yıl sonra tahta geçen I. Selim (Yavuz) tarafından katlettirilen ve "Koca Mustafa Paşa" adı ile tarihe geçen Kapıcıbaşı Hacı Mustafa Ağa'dır (ö. 1512). Koca Mustafa Paşa'nm bendegânı arasında bulunduğu II. Bayezid'in (hd 1481-1512), 1481'de tahta geçmeden önce, vali olarak görev yaptığı Amasya'da, maiyetinden birçok kişi ile beraber, dönemin ileri gelen sufîlerinden, Halvetîliğin Cemali kolunu kuran ve bu tarikatın İstanbul'daki ilk temsilcisi sayılan, "Çelebi Halife" lakaplı Şeyh Cemaleddin Halvetî'ye(->) (ö. 1494) bağlandığı rivayet olunur. Tahta geçişi sırasında Cemaleddin Halvetimin desteğini gören II. Bayezid cülusundan sonra kendisini İstanbul'a davet etmiş, Hacı Mustafa Ağa eliyle gönderilen davetname üzerine şeyh efendi, 100 kadar dervişi ile Amasya'dan İstanbul'a gelerek Mustafa Ağanın Gül Camii civarındaki sarayına misafir olmuş, kısa bir müddet sonra manastırdan çevrilen söz konusu cami-tekkenin meşihatı kendisine ikram edilmiştir.

Hac yolculuğu sırasında Tebük'te vefat eden ve oraya defnedilen Cemaleddin Halvetî'nin yerine damadı ve halifesi olan, "Sünbül Efendi" olarak tanınan Şeyh Yusuf Sinan Efendi(->) (ö. 1529) postnişin olmuştur. Devrinin en nüfuzlu sufîlerinden ve İstanbul halkının sevgisini kazanmış velilerden olan Sünbül Efendi, Halvetîliğin İstanbul'da en yaygın kolu olan Sünbülîliğin(->) kurucusudur. Vefatında külliyenin avlusundaki türbesine gömülmüş ve gerek tekke, gerekse de külliyenin tamamı onun adıyla şöhret bulmuştur. Başlangıçta CemaİÎ kolunun merkezi olan tekke, Şeyh Yusuf Sinan Efendi'nin posta geçmesiyle Sünbülîliğin âsitanesi ve pir makamı niteliğini kazanmış, tekkelerin kapatılmasına (1925) kadar da bu özelliğini sürdürmüştür. Cemaleddin Halvetî ile Sünbül Efendi'nin İstanbul'daki ilk Halvetî şeyhleri olmaları, tekkenin Osmanlı başkentinde bulunan Halvetî âsitaneleri içinde en kıdemlisi olarak telakki edilmesine ve burada postnişin olanların protokolde ön saflarda bulunmalarına sebebiyet vermiştir.

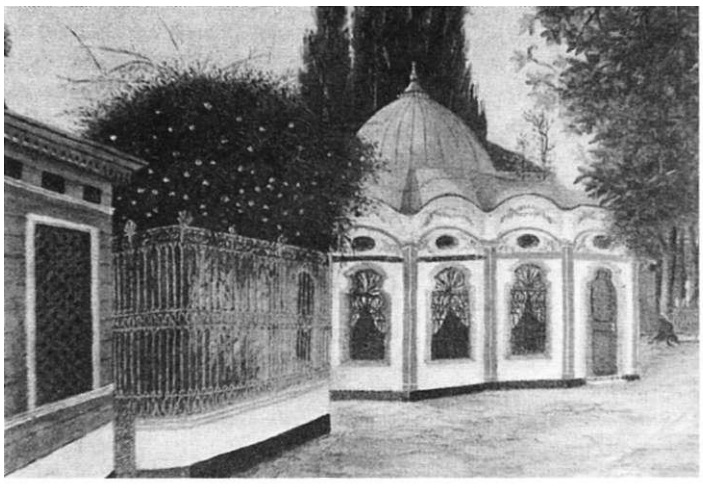
Kaynaklarda "Koca Mustafa Paşa Tekkesi" olarak da anılan tekkenin postuna geçen şeyhler şu kimselerdir: 1) Şeyh Cemaleddin Halvetî, 2) Şeyh Yusuf Sinan

Üsküdarlı Osman'ın 19. yy'ın ikinci yarısındaki haliyle Sünbül Efendi Tekkesi'nin avlusunu gösteren tablosu. *M. Baba Tanman fotoğraf arşivi*

Efendi (Sünbül Efendi), 3) Sünbül Efendinin halifesi, "Merkez Efendi" olarak tanınan Şeyh Musa Musliheddin Efendi (ö. 1552), 4) Şeyh Yakub Germiyanî (ö. 1571), 5) Yakub Efendi'nin oğlu, 985/1577'de "Şeyhü'l-Harem-i Nebevî" olarak Medine'ye yerleşen ve 987/1579'da orada vefat eden ve gömülen Şeyh Yusuf Sinan Efendi, 6) Yemen'de gömülü olan Şeyh Necmeddin Hasan Efendi (ö. **1610),** 7) İştibli Şeyh Adlî Hasan Efendi (ö. 1617), 8) Şeyh Seyyid Mehmed el-Eyyubî (ö. 1628), 9) N. Hasan Efendi'nin büyük oğlu Şeyh Seyyid Kerameddin Efendi (ö. 1641), 10) N. Hasan Efendi'nin küçük oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Alâeddin Efendi (ö. 1680), 11) M. Alâeddin Efendi'nin oğlu, "Koca Nureddin Efendi" olarak tanınan, 96 yıllık ömründe 69 yıl meşihatta bulunan Şeyh Seyyid Mehmed Nureddin Efendi (ö. 1747), 12) M. Nureddin Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Yusuf Kutbeddin Efendi (ö. 1756), 13) M. Alâeddin Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu II. Şeyh Seyyid Alâeddin Efendi (ö. 1757), 14) Şeyh Feyzullah Efendi'nin oğlu Şeyh el-Hac Seyyid Mehmed Haşim Efendi (ö. 1785), 15) M. Haşim Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Haşim Efendi (ö. 1817), **16)** M. Haşim Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Haşim Efendi (ö. 1816), 17) Yıldızzade Şeyh el-Hac Hafız Mehmed Emin Efendi (ö. 1822), 18) Şeyh Mehmed Hamdî Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Razî Efendi (ö. 1852), 19) M. Razî Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Rızaeddin Efendi (ö. 1891), 20) M. Rızaeddin Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Kutbeddin Efendi (ö. 1913), 21) Şeyh Razî (Yücesümbül) Efendi (ö. 1978). Zâkir Şükrî Efendi'nin *Mecmua-i Tekâyâ'smdaki* ilk meşihat listesinin Sünbül Efendi Tekkesine ait olması dikkati çekmekte, Ayvansarayî'nin *Mecmua-i Tevârih* 'inde Cemaleddin Halvetî'den 14. postnişin Şeyh Seyyid M. Haşim Efendi'ye kadar gelen şeyhlerin adlarının sayıldığı bir manzume yer almakta, diğer taraftan cami-tevhidhanenin son cemaat yeri revağında bulunan 1264/1847-48 tarihli, manzum metni şair Ahmed Ziver Paşa'ya (ö. 1862) ait onarım kitabesinde de 18. postnişin Şeyh Seyyid Mehmed Razî Efendi'ye (ö. 1852) kadar meşihatta bulunanların dökümü yapılmaktadır.

Sünbül Efendi Tekkesi'nde cuma namazlarını müteakip ayin icra edilmekteydi.

Sâlih Molla Aşkî'ye atfedilen tabloda Dâye Hatun, Çifte Sultanlar ve Sünbül Efendi türbeleri. *M. Baha Tanman fotoğraf arşivi*

İstanbul'da tasavvuf musikisinin gelişiminde önemli bir yeri olan bu tekkenin şeyhleri ve mensupları arasında birçok değerli bestekâr ve icracı yetişmiş, kendi dönemlerinin ünlü zâkirbaşıları burada icra edilen devranlara revnak katmıştır. Aynca Sünbül Efendi Tekkesi'nin mensupları arasında önemli sanatkârlar da bulunmaktadır. Bunların içinde en ünlüsü, tekkenin nazıresinde gömülü olan büyük hattat Hafız Osman'dırO-O (o. 1698).

Sünbül Efendi Tekkesi İstanbul'un tasavvuf kültüründe ve dini folklorunda da önemli bir yere sahiptir ve şüphesiz bu ayrıcalığını öncelikle Sünbül Efendi'nin, hayatında olduğu gibi vefatından sonra da devam eden manevi nüfuzuna borçludur. Yahya Kemal'in "Koca Mustâpaşa" şiirinde yer alan *Ne ledünnîgecedir! Tâ ağaran vakte kadar/Bir mücevher gibi Sünbül Sinan'ın ruhu yanar* beyti bu nüfuzun 20. yy Türk şiirinde bile yankılandığını kanıtlamaktadır. Diğer taraftan, aynı külliyenin avlusuna yer alan Çifte Sultanlar Türbesi, Zincirli Sena ve Dâye Hatun Türbesi de çeşitli halk İnançlarının odak noktasını teşkil eden, önemli ziyaret ve adak yerleridir. Hz Hüseyin'in kızları olarak kabul edilen Çifte Sultanlar'ın adına burada bir makamın bulunması Sünbül Efendi Tekkesi'nin, muharrem ayma ilişkin gelenekler çerçevesinde de ayrıcalıklı bir yere sahip olması sonucunu doğurmuştur. Hz Hüseyin'in ve aile efradının şehit edildikleri 10 Muharrem sabahı İstanbul'daki bütün Sünbülî tekkelerinin şeyhleri ve ileri gelen mensupları, Sünbülîliğin ikinci önemli merkezi olan Merkez Efendi Külliyesi'nin(-») hamamında topluca yıkandıktan ve bu külliyenin cami-tevhidhanesinde sabah namazlarını eda ettikten sonra, Kerbela şehitlerine mersiyeler okuyarak, tekbir ve tehlil getirerek, kafile halinde Sünbül Efendi Tekkesi'ne gelirler ve burada eda edilen öğle namazını müteakip icra edilen mevlit ve mersiye cemiyetine katılırlardı. İstanbul'da, Halvetîliğin diğer kollarına bağlı âsitanelerin şeyhleri başta olmak üzere, hemen bütün tarikatlara mensup ileri gelen şeyhlerin ve dervişlerin ("meşâyih-i kiram ve kudemây-ı dervişân") davet olundukları bu ihtişamlı tören tekkenin mutfağında pişirilen aşurenin yenmesi ile devam eder, yatsı namazını müteakip icra edilen ayinle son bulurdu. İstanbul'da "ehli sünnet ve muhibb-i ehl-i beyt" olan tarikat mensuplarını senede bir kere Sünbül Efendi Tekkesi'nin çatısı altında toplayan bu gelenek günümüzde de canlılığını korumaktadır.

Sünbül Efendi Tekkesi, bünyesinde yer aldığı Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin çekirdeğini oluşturmakta, külliyenin merkezindeki cami başından beri aynı zamanda tekkenin tevhidhanesi olarak kullanılmaktadır. Bizans döneminde manastır kilisesi olarak inşa edilen bu yapının planı ve örtü sistemi camiye dönüştürülürken önemli ölçüde tadil edilmiş ve yenilenmiştir. Sonuçta Bizans ve Osmanlı mimari geleneklerinin ilginç bir sentezini sergileyen cami-tevhidhanede, payelerden birinin içinde yer

alan halvethane ile geç döneme ait kalem işleri arasında göze çarpan, Sünbülîliği simgeleyen sümbül demetleri ve Sünbül Efendinin adını içeren hat levhalarından başka doğrudan tekke mimarisine ve bezemesine bağlanan herhangi bir özellik teşhis edilememektedir.

Cami-tevhidhanenin önünde yamuk planlı geniş bir avlu bulunmaktadır. Merkezinde şadırvanın bulunduğu, ayrıca Zincirli Servi'yi, Dâye Hatun Türbesi'ni, Çifte Sultanlar Türbesi'ni, Kuş Çeşmesi'ni ve Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'ni barındıran bu avlu üç yönde (doğu, batı ve kuzey) derviş hücreleri ile çevrilidir. Hücreler "L" biçiminde iki kitle içinde toplanmıştır. Türk mimarisinde cami-medrese ve cami-tekke olarak tasarlanan yapılarda karşılaşılan bu yerleşim düzeni Sünbül Efendi Tekkesinde, zaman içinde inşa edilen birtakım binaların araya girmesiyle bozulmuştur. Şöyle ki, batı yönündeki "L"nin önüne bir duvar çekilmiş, söz konusu duvarın içine bazı selamlık birimleri ile yalnız "hücrenişin" dervişlerin kullanabileceği küçük bir şadırvan yerleştirilmiş, doğudaki hücre grubu da avlunun güneydoğu köşesindeki Sünbül Efendi Türbesi-Serasker Rıza Paşa Türbesi-türbedar odası grubu ve bu noktadan kuzeybatıya doğru gelişen bir dizi şeyh türbesi ile avludan soyutlanmış, türbeler dizisi ile derviş hücreleri arasında kalan alan kısmen hazireye dönüşmüştür. Derviş hücrelerinin Bizans döneminde keşiş hücresi olarak tasarlanan manastır birimlerinin temelleri üzerine inşa edilmiş olmaları ihtimal dahilindedir.

Doğu, batı ve kuzey yönlerinde üç tane avlu girişi vardır. Doğu girişi yanlardan pencereli hazire duvarları ile kuşatılmış, solda bulunan iki pencerenin arasına Bizans dönemine ait, Korint başlıklı, ince bir sütun yerleştirilmiştir. Ana hatları ile II. Bayezid dönemine ait olduğu anlaşılan ve tekkenin cümle kapısı niteliğinde olan bu giriş, kesme küfeki taşı ile örülmüştür. Basık kemerin, konsoliti olan kilit taşı, kemerin üzerindeki kitabenin belgelediği 1264/1847-48 tarihli Abdülmecid (hd 1839-1861) onarımına ait olmalıdır. Manzum latabenin metni şair Ziver Paşaya (ö. 1862), ta'lik hattı Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi'ye (ö. 1849) aittir. Kitabenin ortasında ise, cami-tevhidhanenin son cemaat yerindeki kitabede belirtilen 1250/1834-35 onarımından kalma II. Mahmud tuğrası yer almaktadır. Doğu girişi ile avlu arasında, iki tarafı hazire ile kuşatılmış bir yol uzanmakta, sağdaki nazirenin arkasında, **19.** yy'da yenilenmiş olan üç katlı ahşap harem binası yükselmektedir.

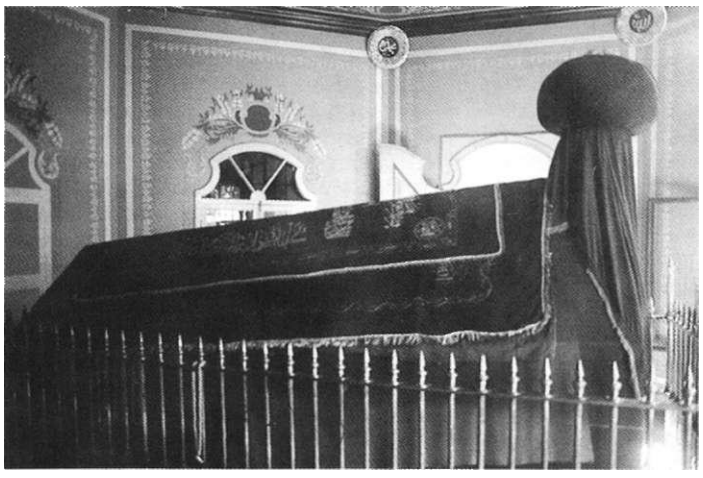
Külliyenin çevre duvarına yaslanmış dükkânlar arasında bulunan ve "Şekerci Kapısı" olarak bilinen kuzey girişinin açıklığı mermer sövelerle ve basık bir kemerle çerçevelenmiş, bunun da üzerine 1264/1847-48 tarihli, ta'lik hatlı, manzum bir onarım kitabesi konmuştur. Bu girişin avluya bakan tarafında sivri beşik tonozlu bir eyvan dikkati çeker. Batı yönündeki avlu girişi yakın tarihte ortadan kaldırılmıştır.

Sünbül Efendi Türbesi, bugünkü biçimini 1250/1834-35 tarihli II. Mahmud (hd 1808-1839) onarımı ve Serasker Rıza Paşa'nın vefatından (1920) az önce gerçekleştirdiği onarım sonucunda almıştır. Asıl türbenin planı, kenarları yaklaşık 2,40 m uzunluğundaki bir sekizgendir. Bunun güney yönüne, yamuk planlı bir giriş bölümü eklenmiş, gerek Sünbül Efendi Türbesinin, gerekse de buna bitişik olan Rıza Paşa Türbesi'nin kapıları giriş bölümüne açılmıştır. Sekizgenin dört kenarında şadırvan avlusuna açılan birer pencere vardır. Köşeleri çeyrek dairelerle yonaılmuş basık kemerleri olan bu pencereler mermer sövelerle kuşatılmış, demir parmaklıklarla donatılmış ve beyzi tepe pencereleri ile taçlandırılmış, enlemesine yerleştirilen tepe pencereleri, alçıdan mamul sümbül demetleri ile çerçevelenmiştir. Sünbül Efendinin tek başına gömülü olduğu türbeyi örten ahşap kubbe içeriden madeni levhalarla, dışarıdan kurşunla kaplıdır. Kubbe eteğinden hareket eden kurşun kaplı saçak türbenin ve giriş bölümünün cephelerinde dalgalanarak uzanır.

Sünbül Efendiden sonra tekkenin postuna geçen şeyhlerin türbeleri dört tanedir. İkisi sekizgen, biri altıgen, biri de dikdörtgen planlı olan bu türbelerden bir tanesi kubbeli, diğerleri çatılıdır. Kuzey yönündeki avlu girişine komşu olan dikdörtgen planlı türbenin batı cephesinde niyaz penceresinin üzerinde, içinde gömülü olan altı şeyhin (14-19. postnişinler) adlarını veren ve II. Abdülhamid tarafından 1309/1891-92'de yaptırıldığını belirten, "Ahmet Rıfat es-Sünbülî" imzalı, ta'lik hatlı, manzum bir kitabe bulunmaktadır. Cepheyi taçlandıran üçgen alınlığın ortasına, kitabenin üzerine II. Abdülhamid'in tuğrası yerleştirilmiştir.

Bibi. Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 366-369; Evliya, *Seyahatname,* I, ty, 210-211, 221, 230; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 161-166; Mahmud Cemaleddin Hulvî, *Lemezât,* İst., 1993, s. 445-452; Kut, *Dergehname,* 235, no. 84; Çetin, *Tekkeler,* 586; Aynur, *Saliha Sultan,* 36, no. 113; *Âsitâne,* 2; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* 84-85, no. 135, no. 348; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 4; *Ihsaiyat II,* 21; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ, 2,* 3; Vassaf, *Sefine,* V, 273; Kumbaracılar, *Sebiller,* 55, 67; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I, 156; N. Köseoğlu, "Sünbül Efendiyi Ziyaret", *TTOK Belleteni,* S. 135 (1953), 11-17; S. Eyice, "istanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri", *TD,* V/89 (1953), 153-182; H. Şehsuvaroğlu, *İstanbul,* 128-212; Eyice, *İstanbul,* 92-93; H. J. Kissling, "Aus der Geschichte des Chalvetiyye-Ordens", *Zeitschrift der Morgenlandischen Gesellschaft,* III (yeni dizi), XXVIII (1953), s. 251-281; T. Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* II (1956), s. 87-113; Öz, *İstanbul Camileri.* I, 92; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 172-176; Yüksel, *Bâyezid-Yavuz,* 173-281; İşli, *Sahabe,* 79-84; *Fatih Anıtları,* 61-63; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 141; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans.* I, Oxford, 1929, s. 17-18; *Fatih Camileri,* 205-207, 238, 285, 333-334, 360; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih,* 259, 282-285; *Osmanlı Müellifleri,* I, 50, 80-81, 179-180; "Cemâîîi Halveti (Şeyh)", *İSTA,* VI, 3440; Pakalın, *Tarih Deyimleri,* III, 294; M. A. Çalıkoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi,* İst., 1957; Okan, *İstanbul Evliyaları,* 45-55, 129-13; N. Araz, *Anadolu Evliyaları,* İst., 1972 (3. bas.), s. 262-275; M. O. Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978),* İst., 1979, s. 123; Ergun, *Antoloji,* I. 31-32, II, 422-423, 441, 470, 644, 658-661; Yahya Kemâl, *Kendi GökKubbemiz,* İst., 1974 (5. bas.), s. 48-52); T. Ünal, "Hazret-i Hüseyin'in Kızları İstanbul'da mı Gömülü?", *Tarih Dünyası,* 11/19 (15 Ocak 1951), s. 803-805; Ünver, *Sahabe Kabirleri,* 23, 43-44; Hasırcızade, *İstanbul'da Sahabe ve Evliya Kabirleri,* İst., 1987, s. 75-78; M. Özdamar, *DersaadetDergâhları,* İst., 1994, s. 134-138; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* ist., 1993, s. 195, 265, 710; V. Çabuk, "Kocamustafa Paşada Post-Nişîn Olan Sünbüliye Tarikatı Şeyhleri Hakkında Bir Manzume", *Millî Gençlik,* 1977.

M. BAHA TANMAN

Sünbül Efendi Türbesinde Yusuf Sinan Efendi'ye ait sanduka. *Cengiz Kahraman. 1994*

SÜNBÜİİLİK

15. yy İn sonlarında Yusuf Sinan Efendi(->) tarafından istanbul'da kumlan tarikat.

II. Bayezid döneminde (1481-1512), Cemaleddin Halvetî(-») aracılığıyla şehir hayatına giren Halvetîliğin(->) dört ana kolundan (Şemsîlik, Ahmedîlik, Cemalîlik, Ruşenîlik) birisi olan Cemalîlikten ayrılan Sünbülîlik, istanbul'da temelleri atılan ilk tarikattır. Temsil ettiği tasavvuf anlayışı bakımından, Halvetîliğin Anadolu ve Rumeli'de şekillendirdiği mistik geleneklere bağlı kalmakla birlikte, temelde tipik bir İstanbul tarikatı kimliği taşımış ve kültürel dünyasını şehrin kendine özgü hayat tarzıyla bütünleştirmiştir.

Haşim Efendi'nin Sünbülî tacı içine sülüs hatla istiflenmiş "Ya Hazret-i Şeyh Sultan Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu Sırrahu" yazısı ve Sünbülîliği simgeleyen sümbüller. *Cengiz Kahraman arşivi*

Sünbülîliğin **16.** yy'ın başlarından itibaren şehir hayatında hızla yaygınlaşmaya başlaması, kökleri II. Mehmed (Fatih) dönemi (1451-1481) sonlarına uzanan ve II. Bayezid'in saltanat yıllarında tarikatın bağlı bulunduğu Halvetîliğin saray tarafından desteklenmesiyle devam eden bir dizi siyasi ilişkiler zincirinin sonucudur. Bu zincirin ilk halkasını, Cemaleddin Halvetimin Amasyada Şehzade Bayezid ile kurduğu yakın ilişki oluşturur. Daha sonra bu ilişki, Fatih'in vefatıyla başlayan iktidar mücadelesinde Halvetîlerin Cem Sultan'a karşı Şehzade Bayezid'i desteklemeleriyle siyasi bir boyut kazanmıştır. Halvetîliğin II. Bayezid döneminde İstanbul hayatına girmesinde ve devletin pek çok üst tabaka yöneticisinin tarikata intisap etmek suretiyle bu mistik kuruluşu güçlendirmesinde, söz konusu siyasi desteğin birinci dereceden rol oynadığı açıktır. İstanbul'da Halvetîlikten ayrılan ilk kol olan Sünbülîlik ise, II. Bayezid tarafından şehir hayatında tarikatın yaygmlaşabilmesi için sağlanan her türlü yardımdan en geniş ölçüde yararlanmıştır. **16.** yy'ın başlarından itibaren İstanbul'un mahalle ölçeğine girebilen Sünbülîliğin bu başarısında, Halvetîliğin saray desteğiyle kurduğu güçlü organizasyonun önemli payı vardır.

Sünbülîliğin kurucusu, halk arasında Sünbül Sinan olarak tanınan Yusuf Sinan Efendi'dir (ö. 1529). Merzifon'da doğmuş, ilk dini eğitimini burada aldıktan sonra İstanbul'a gelerek ulemadan Efdalzade Hamidüddin'in öğrencisi olmuştur. Zahirî ilimleri Efdalzade'den öğrenen Yusuf Sinan Efendi'nin bu sırada tasavvufa yönelmesi ve 1489'da Cemaleddin Halvetî'ye intisap ederek Halvetîliğe bağlanması, İstanbul'un mistik hayatı açısından önemli bir dönüm noktasıdır. 1490'da Halveti hilafeti alarak Mısır'a giden Yusuf Sinan Efendi, bir süre burada tarikat faaliyetlerinde bulunmuş, 1494'te Cemalleddin Halveti'nin vefatı üzerine İstanbul'a dönerek, şeyhinin vasiyeti gereğince kızı Safiye Hatun ile evlenmiş ve Kocamustafapaşa Tekkesi meşihatını üstlenmiştir. Yusuf Sinan Efendi'nin posta geçiş tarihi olan 1494, aym zamanda Sünbülîliğin de kuruluş tarihidir.

Cemaleddin Halvetî'nin Yusuf Sinan Efendiden başka İstanbul'da faaliyet gösteren halifelerinden Kasım Çelebi (ö. 1509) ve Sinan Erdebilî (ö. 1544), Halvetîliğin Cemalî koluna bağlı kalarak tarikatın şehir hayatındaki ilk örgütlenme merkezlerini kurmuşlardır. Bu merkezlerden Tophane'deki Karabaş Tekkesi(-0, Mollazade lakabıyla tanınan Kasım Çelebi tarafından **16.** yy'ın başlarında faaliyete geçirilmiş, ancak Sünbülîliğe bağlanması oldukça geç bir dönemde, 1802-1807 arasındaki Seyyid Mustafa Efendi'nin (ö. 1807) kısa süreli meşihatıyla gerçekleşebilmiştir. Cemalleddin Halvetî'nin diğer halifesi Sinan Erdebilî'nin 1527'de Sultanahmet'te kendi adına temellerini attığı Sinan Erdebilî Tekkesi(->) ise. Cemalî kolunun ilk önemli merkezleri arasında dikkati çekmekle birlikte, kurucusunun Yusuf Sinan Efendiden hilafet almasını izleyen yıllarda Sünbülîliğe bağlanmıştır. Ancak tam anlamıyla bu tekkedeki Sünbülî meşihatı. Sinan Erdebilî'nin 1544'te vefat etmesiyle yerine geçen oğlu Ahmed Efendi (ö. 1566) tarafından gerçekleştirilmiş, kendisinin Muslihеddin Musa Efendi halifelerinden olması nedeniyle tekke aynı zamanda Merkez Efendi Tekkesinin temsil ettiği Sünbülî organizasyonuna katılmıştır.

Merkez tekkesi İstanbul'da bulunan tarikatlardan ilki, Sünbülîliktir. Fatih'te Bizans dönemine ait Ayios Andreas Manastırı'nın (bak. Koca Mustafa Paşa Külliyesi) 1486'da Sadrazam Koca Mustafa Paşa (ö. 1512) tarafmdan cami ve tekkeye dönüştürülerek Cemaleddin Halvetî'ye tahsis edilen bu merkez. Yusuf Sinan Efendi'nin 1494'te posta geçmesiyle Sünbülîliğe bağlanmış ve tarikatın âsitanesi olarak kabul edilmiştir. Sünbül Efendi Tekkesi adıyla da ün kazanan bu merkez, aym zamanda İstanbul'daki en eski Halveti tekkesi özelliğini taşıması bakımından da tüm Halvetîler tarafından "âsitane" olarak kabul edilmiş ve tarikatın farklı kollarına ait meşihat atamalarında bu tekke şeyhlerinin onayını almak, köklü bir gelenek şeklinde 1925'e kadar sürmüştür. Diğer yandan Sünbül Efendi Tekkesi, tarikat ile merkezi yönetim arasındaki siyasi ilişkinin odak noktasında yer almış, gerek postnişinleri, gerekse müntesipleri, Osmanlı dönemi boyunca devlet yönetimi üzerinde farklı açılardan etkili olmuşlardır. Bu kişilerden en tanınmışı, hem Sünbül Efendi Tekkesinin, hem de tarikatın İstanbul'daki faaliyetleri üzerinde derin bir etki bırakan Sadrazam Koca Mustafa Paşa'dır. Cemaleddin Halveti'den sonra Yusuf Sinan'a intisap ederek tarikata giren Koca Mustafa Paşa, Sünbülîliği İstanbul'da himaye eden başlıca devlet adamlarından olup, mensubu bulunduğu mistik kuruluşun şehir hayatında kökleşmesini sağlamış, fakat adı Cem Sultanin öldürülmesine karıştığı için I. Selim (Yavuz) (hd 1512-1520) tarafından boğdurularak müntesipleri arasında yer aldığı Sünbül Efendi Tekkesi yıktırılmak istenmiştir.

Sünbül Efendi Tekkesi, tarikatın İstanbul'daki yönetim merkezi olması nedeniyle Sünbülî kültürünün şehir hayatına nüfuz etmesinde başlıca rolü oynamış, bunun yanısıra 16. yy'dan itibaren şekillenmeye başlayan tekke organizasyonunun çekirdeğini meydana getirmiştir. Yusuf Sinan Efendiden sonra posta geçen Muslihеddin Musa Efendi (ö. 1552), yetiştirdiği halifeleri aracılığıyla Sünbül Efendi Tekkesi etrafında oluşan diğer tarikat merkezlerinin de faaliyete geçmesini sağlamış, böylece Sünbülî örgütlenmesinin İstanbul'daki en kapsamlı organizasyonu gerçekleşmiştir.

Halvetîliğin diğer kollarında görüldüğü gibi Sünbülîliğin idari yapılanmasında da son derece karmaşık bir tarikat içi ilişkiler ağı göze çarpmaktadır. Geleneksel tarikat yapılanmalarının belkemiğini meydana getiren kan bağı ve hilafete dayalı meşihat modelleri, Sünbülî organizasyonu tarafından başarıyla uygulanmış, bunun sonucunda tarihsel süreç boyunca birbirini izleyen güçlü şeyh aileleri oluşarak tarikatın İstanbul ölçeğindeki yaygın tekke örgütlenmesini gerçekleştirmişlerdir.

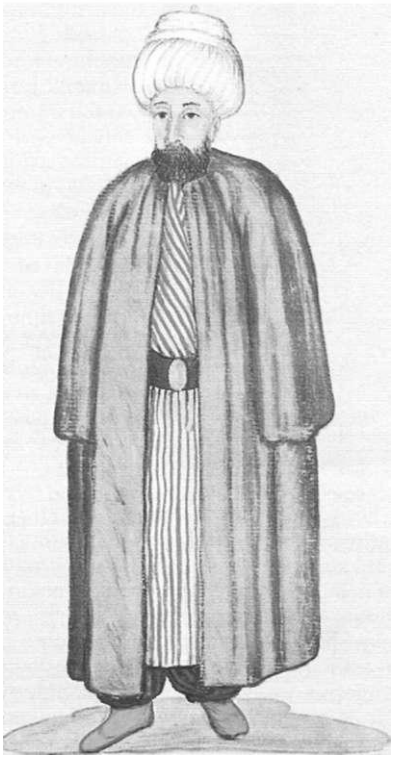
İstanbul'daki Sünbülî örgütlenmesinin ilk halkası, Yusuf Sinan Efendi'nin birinci kuşak halifelerinden Kefevî Alâeddin Ali Efendi (ö. 1562), Yakub Germiyanî (ö. 1571) ve Muslihеddin Musa Efendi tarafından meydana getirilmiş, bu halka 16. yy'ın sonlarından itibaren ikinci kuşak Sünbülî halifelerinin faaliyetleriyle genişletilmiştir.

Birinci kuşak Sünbülî halifelerinden Kefevî Alâeddin Ali Efendi, vakfiyesi 1510 tarihini taşıyan ve Aksaray'da kendi adıyla anılan Alâeddin Tekkesi'nin kurucusudur (bak. Alâeddin Mescidi ve Tekkesi), istanbul'daki erken dönem Sünbülî merkezleri arasında yer alan bu tekkenin meşihatı. Alâeddin Efendi'yi izleyen oğlu Abdî Çelebi tarafından sürdürülmüş ve **16.** yy'ın sonlarına doğru yönetim, Halvetîliğin Şemsî koluna geçmiştir. Alâeddin Ali Efendi'nin kendi tekkesinde odaklanan ve etkisi 16. yy'ın sonlarına kadar süren bu faaliyetine karşın, Yusuf Sinan Efendi'nin birinci kuşak halifelerinden Muslihеddin Musa Efendi ile Yakub Germiyanî'nin faaliyetleri çok daha geniş kapsamlı olmuş, bir bakıma İstanbul Sünbülîliğini şekillendiren yaygın örgütlenme bu iki mutasavvıf tarafından gerçekleştirilmiştir.

Halk arasında Merkez Efendi olarak tanınan Muslihеddin Musa Efendi, Denizli'nin Sarhanlı Köyü'nde doğmuş, 1478'de Bursa'ya giderek Veliyüddin Medresesi'ne devam etmiştir. Burada Hızır Beyzade Ahmed Paşa'dan ders alan Muslihеddin Musa'nın 1492'de İstanbul'a geldiği ve Samatya'daki Mirza Baba Tekkesi'nin(->) kurucusu Mirza Baba ile tanışıp kızı Hatice Hanım ile evlendiği, bir süre bu tekkede inziva hayatı yaşadıktan sonra 1494'te Cemaleddin Halvetî'nin vefatıyla birlikte yerine geçen halifesi Yusuf Sinan Efendi'ye

intisap ettiği bilinmektedir. 1514'te sur dışında kendi adına Merkez Efendi Tekkesi'ni (bak. Merkez Efendi Külliyesi) kuran Musliheddin Efendi, daha sonra İstanbul'dan ayrılarak 1514-1520 arasında Halvetîliğin güçlü merkezlerinden Manisa'da, I. Selim'in eşi Ayşe Hafsa Sultan (ö. 1533) tarafından inşa ettirilen külliye bünyesindeki tekkede postnişinlik yapmıştır. Musliheddin Efendi'nin 1514-1520 arasını kapsayan Manisa'daki faaliyetlerinin I. Selim döneminde İstanbul dışında sürmesi, padişahın Cem Sultan olayına karışan Sünbülî zümresine karşı olumsuz tavrı dikkate alınırsa, düşündürücüdür. Ancak I. Selim'in vefatından sonra İstanbul'a dönen Musliheddin Efendi, Ayşe Hafsa Sultandan gördüğü yakın desteği çok iyi değerlendirmiş, padişahın kızı Şah Sultan ile evlenerek tarikatm Osmanlı üst tabakasında güçlenmesini sağlamıştır. Bu evlilik üzerine ileri sürülen farklı görüşler, birbiriyle çelişen farklı rivayetler vardır. Fakat Merkez Efendi Tekkesi'ne ait 1551 tarihli vakfiye suretindeki kayıtlardan, Musliheddin Efendi'nin Şah Sultan ile evlendiği ve bu evlilikten Ahmed Çelebi adında bir oğlu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ahmed Çelebi Firûzâbâdî'den yaptığı *Bâbûsu'hVasît Terceme-i Kamûsu'l-Muhît* başlıklı çevirisiyle tanınır. Diğer yandan bu evliliğin, İstanbul'daki Sünbülî örgütlenmesini çok yakından ilgilendiren sonuçlan vardır. Bunlardan birincisi, Şah Sultanin Eyüp ve Davutpaşa'da iki ayrı tekke yaptırarak bunların Merkez Efendi Tekkesi'ne bağlı merkezler olarak faaliyete geçmesini sağlaması, diğeri de söz konusu evliliğin gerçekleşmesinde kişisel payı bulunan Yusuf Sinan Efendi'nin halifesi Yakub Germiyanî'nin, bu tekke organizasyonu içinde ön plana çıkarak erken dönem Sünbülî örgütlenmesinde önemli rol oynamasıdır.

16. yy'da Sünbülîliğin İstanbul'daki faaliyetlerini yönlendiren birinci kuşak halifelerinden Musliheddin Musa Efendi'nin kendi adına Merkez Efendi Tekkesini kurması ve diğer yandan Sünbül Efendi Tekkesi postuna geçerek her iki tekkeyi de ortak meşihat anlayışına göre yönetmesi, 1532'ye kadar tarikatm güçlü bir idari yapılanmaya kavuşmasını sağlamıştır. Diğer yandan yetiştirdiği halifeler 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren yönetimini üstlendikleri tekkeleri, Merkez Efendi Tekkesi'ne bağlı kuruluşlar haline getirerek Sünbülî organizasyonunun şehir hayatındaki etkisini artırmışlardır. Bu halifelerden ilki ünlü Halvetî şeyhlerinden Sinan Erdebilî'nin oğlu Ahmed Efendidir (ö. 1566). Babasının vefatmdan sonra Sinan Erdebilî Tekkesinin meşihatını üstlenmiş ve kendi soyundan gelen şeyhler, bu tarikat merkezinde 20. yy'ın başlarına kadar yönetimi ellerinde tutarak İstanbul'da en uzun süre faaliyet gösteren Sünbülî ailesini meydana getirmişlerdir. Musliheddin Efendi'nin ikinci halifesi ise Gömleksiz lakabıyla tanınan Mehmed Efendi olup Şah Sultanin Eyüp'te inşa ettirdiği ve kendi adını taşıyan Şah Sultan Tekkesi postinişinliğine atanmıştır (bak. Şah Sultan Camii ve Tekkesi). Böylece **16.** yy'ın ortalarında Sünbülîlik, İstanbul'da Musliheddin Efendiye bağlı Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Sinan Erdebilî ve Şah Sultan tekkelerinde faaliyet göstermektedir. Musliheddin Musa Efendi'nin vefatından sonra kendi kurduğu Merkez Efendi Tekkesi meşihatına damadı Ahmed Musliheddin Efendi (ö. 1576) geçmekle birlikte yalnızca bu merkezde Sünbülîliği temsil etmiş, buna karşın 17. yy'ın başlarına kadar yeni tekkeler açmak suretiyle tarikatın faaliyet sahasını genişleten şeyhler, Yakub Germiyanî'ye bağlı koldan gelmiştir.

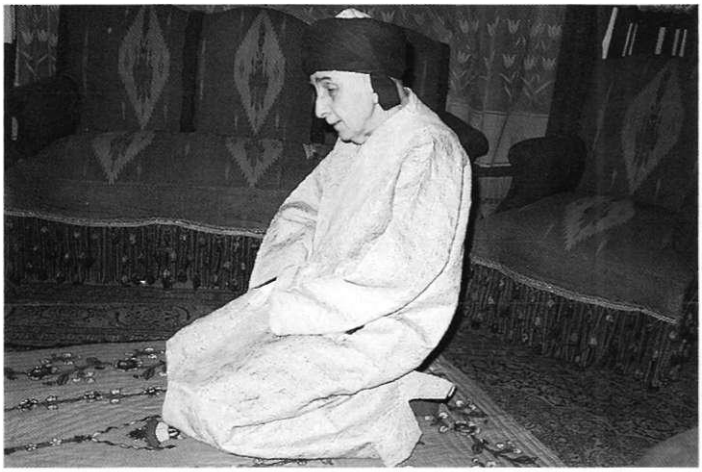

Bir Sünbülî şeyhi.
Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert, Graz, 1966

İstanbul'da Sünbülî örgütlenmesinin temellerini atan birinci kuşak halifelerden sonuncusu Yakub Germiyanî'dir. Yusuf Sinan Efendi'nin en gözde dervişlerinden olan Yakub Germiyanî, şeyhinin vefatından sonra Musliheddin Musa Efendi'ye intisap etmiş, onun Sünbül Efendi Tekkesi postnişinliğine atanmasıyla birlikte Yanya'ya giderek buradaki Sünbülî tekkesinin meşihatım üstlenmiştir. 1552'ye kadar Yanya'da süren faaliyetleri, İstanbul Sünbülî örgütlenmesi açısından büyük önem taşır. Söz konusu dönemde Yanya beyi olan tarihçi ve *Âsafname* adlı eserin yazan Lutfî Paşa ile tanışarak eşi Şah Sultani kendine bağlaması, daha sonra Musliheddin Musa Efendi ile Şah Sultan arasındaki evliliğin gerçekleşmesinde atılmış başlıca adımlardan birisidir. Nitekim 1533'te Şah Sultan İstanbul'a gelerek Musliheddin Musa Efendi'ye intisap etmiş ve biri Eyüp'te, diğeri de Davutpaşa'da iki tekke yaptırarak Sünbülîliğin şehir hayatında güçlenmesini sağlamıştır. Yakub Germiyanî ise 1552'de Musliheddin Musa'nın vefatıyla boşalan Sünbül Efendi Tekkesi meşihatını üstlenir ve aynı zamanda Şah Sultanin kendisi için Davutpaşa'da inşa ettirdiği Şah Sultan Tekkesinin postnişinliğine atanarak her iki merkezi de ortak yönetim çatısı altında birleştirir. Yakub Germiyanî'nin Sünbül Efendi Tekkesi'ndeki meşihatı 20 yıl devam etmiş, vefatından sonra yerine oğlu Yusuf Sinan Efendi geçmiş, Şah Sultan Tekkesi ise medreseye dönüştürülmüştür. 17. yy'ın ilk çeyreğinde bu medrese ünlü Melamî şeyhlerinden Hüseyin Lamekânî (ö. 1625) tarafından tekrar tekkeye çevrilecek ve İstanbul'daki bellibaşlı Melamî merkezlerinden birisi olacaktır.

Yakub Germiyanî'nin yetiştirdiği halifeler, **16.** yy'ın sonlarında yönetimini üstlendikleri tekkeler aracığıyla Sünbülî organizasyonunu genişletmişler, 17. yy'da tarikat içinde oluşmaya başlayan şeyh aileleri için elverişli bir faaliyet sahası meydana getirmişlerdir. Yakub Germiyanî'nin iki halifesi vardır. Bunlardan aynı zamanda oğlu olan Yusuf Sinan Efendi *Tezkire-i Halvettye* adlı eseriyle tanınır. Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın (ö. 1565) kethüdası Ferruh Ağa tarafından Mimar Sinan'a 1562'de Balat'ta yaptırılan Ferruh Kethüda Tekkesinin (bak. Ferruh Kethüda Camii ve Tekkesi) ilk postnişini olan Yusuf Sinan Efendi, 1562-1571 arasmda burada sürdürdüğü şeyhlik görevini 1571'de atandığı Sünbül Efendi Tekkesi meşihatıyla birleştirmiştir. Ferruh Kethüda Tekkesinin İstanbul'daki Sünbülî organizasyonu içinde özel bir yeri vardır. Yusuf Sinan Efendi'nin önce bu tekkede başladığı meşihat görevini daha sonra Sünbül Efendi Tekkesi'nde sürdürmesi, tarikat içinde belli bir geleneğin yerleşmesine yol açmış, Sünbülîliğin, İstanbul'daki âsitanesi kabul edilen Sünbül Efendi Tekkesinin pek çok postnişini, ilk meşihat görevlerine Ferruh Kethüda Tekkesi'nde başlamak suretiyle tasavvuf sahasında tecrübe kazanmışlar, daha sonra görevlerine merkez tekkede devam etmişlerdir. Yakub Germiyanî'nin ikinci halifesi Mahmud Efendi (ö. 1609) ise, 1458'de Eyüp'te darülhadis olarak inşa edilen ve 1591'de Gazi Tiryaki Hasan Paşa (ö. 1611) tarafından mescide çevrilmek suretiyle Sünbülî meşihatı konulan Balçık Tekkesi'nin(->) ilk postnişini olmuştur. Balçık Tekkesi, **16.** yy'da faaliyet gösteren birinci kuşak Sünbülî halifelerinin tarikat organizasyonuna dahil ettikleri son merkez olup 18. yy'm başlarına kadar sırasıyla Mahmud Efendi (ö. 1715) ve bu şeyhin ailesine mensup Abdullah Efendi (ö. 1742) ile Abdülganî Efendi'nin (ö. 1787) meşihat yıllarında en faal dönemini yaşamış, daha sonra Abdurrahim Efendi (ö. 1810) ve Salim Efendi (ö. 1818) tarafından temsil edilen Sünbülî yönetimi, 1818'de Mehmed Sadık Efendi aracılığıyla Halvetîliğin Uşşakî koluna geçmiştir.

Sünbülîlik 17. yy'a girerken, kurduğu merkez tekke etrafında ona bağlı şekilde faaliyette bulunan tekkeler ile bunlar ara-

İstanbul'daki son Sünbülî şeyhlerinden Fahreddin Kalemcioğlu. *M. Baba Tanman, 1977*

sındaki kültürel dolaşım kendi bünyesinde çıkardığı şeyh aileleri aracılığıyla sağlanmış güçlü bir organizasyon görüntüsü vermektedir. 17. yy'da bu görüntü daha da netleşecek ve Sünbülî meşihatını kan bağına dayalı yönetim modeliyle temsil eden şeyh aileleri, tarikatı Halvetîliğin İstanbul'daki en yaygın kolu durumuna getireceklerdir.

17. yy'ın başlarında Sünbülîlik. özellikle Sünbül Efendi Tekkesi'ndeki meşihat dönemleri birbirini izleyen Necmeddin Hasan Efendi (ö. 1610). Hasan Adlî Efendi (ö. 1617) ve Mehmed Eyyûbî Efendi (ö. 1628) aracılığıyla şehrin gündelik hayatına iyice nüfuz etmiş, bu şeyhlere bağlı aileler tarikin hem saray çevresinde hem de orta tabaka esnaf kesiminde büyük rağbet görmesini sağlamışlardır.

İstanbul dışında doğup daha sonra yetiştiği kültür sahasının geleneklerini Sünbülî mistisizmiyle bütünleştiren şeyhler arasında Necmeddin Hasan Efendinin tarikat tarihinde bıraktığı etki oldukça derindir. Sünbül Efendi Tekkesi'nde Yakub Germiyanî'nin oğlu Yusuf Sinan Efendi'den boşalan postnişinlik makamına 1579'da atanmış ve lölO'a kadar meşihat görevini sürdürmüştür. Necmeddin Hasan Efendi, tekke yönetimini 18. yy'ın ortalarına kadar elinde tutan şeyh ailesinin kurucusudur. Bu aile yalnızca Sünbül Efendi Tekkesi'nde faaliyet göstermiştir. Necmeddin Hasan Efendi'nin vefatından sonra çocuklarının yaşça küçüklüğü nedeniyle posta sırasıyla geçen Hasan Adlî Efendi ile Mehmed Eyyubî Efendi'nin 1610-1628 kapsayan meşihat dönemi hariç tutulursa, bu ailenin üyeleri 1628'den 1757'ye kadar devam eden süre zarfında Sünbül Efendi Tekkesi yönetimini ellerinde tutmuşlardır. Bu dönem 1628'de Necmeddin Hasan Efendi'nin büyük oğlu Kerameddin Efendi'nin (ö. 1641) posta geçmesiyle başlar ve ardından meşihatı kardeşi Mehmed Alâeddin Efendi (ö. 1680) üstlenir. Daha sonraki şeyhler ise Mehmed Alâeddin Efendi'den gelmektedirler. Bunlar sırasıyla oğlu Mehmed Nureddin Efendi (ö. 1747) ve torunları Yusuf Kudbeddin Efendi (ö. 1756) ile Alâeddin Efendidir (ö. 1757).

Sünbül Efendi Tekkesi'nde Hasan Adlî Efendi'nin lölO'da posta geçmesiyle başlayan ve I6l~'deki vefatına kadar süren kısa dönem, İstanbul Sünbülî örgütlenmesi açısından son derece önemlidir. Hasan Adlî Efendi'nin gerek kendisi, gerekse halifeleri tarafından yürütülen faaliyetler, tarikatın aile temeline dayalı kurumlaşma yapışım daha da belirginleştirmiş. kan bağı veya hilafet yoluyla aktarılan şeyhlik statüsü, 18. yy'ın sonlarına kadar bu koldan gelen mutasavvıflar aracılığıyla Sünbülî organizasyonu içinde varlığını sürdürmüştür. Hasan Adlî Efendi'nin ilk postnişinliği Ferruh Kethüda Tekkesi'ndedir. Yakub Germiyanî'nin oğlu Yusuf Sinan Efendi'nin yerine 1579'da postnişin olmuş, bu görevini lölO'da vefat eden Necmeddin Hasan Efendi'den boşalan Sünbül Efendi Tekkesi meşihatına atanmasına kadar sürdürmüştür. Hasan Adlî Efendi'nin 1610-1617 arasında Sünbül Efendi Tekkesi'nde temsil ettiği tasavvuf anlayışı, kendi halifeleri tarafından birbirini izleyen iki kuşak halinde 18. yy'ın sonlarına kadar devam ettirilmiştir.

Hasan Adlî Efendi'nin birinci kuşak halifeleri arasında Keşfî Cafer Efendi (ö. 1643) ve Miftahîzade Ahmed Adimi Efendi (ö. 1661) gibi Sünbülî tarihini yakından ilgilendiren iki önemli mutasavvıf vardır. Keşfî Cafer Efendi. Fındıklı'da kendi adıyla anılan Keşfî Cafer Efendi Tekkesi(-») meşihatını, kaynaklarda hangi tarikata bağlı olduğu belirtilmeyen ilk postnişin Hasan Efendi'nin vefatından sonra üstlenmiştir. Tekkeyi 16. yy'ın sonlarında inşa ettiren Perizad Hatun. Arap Ahmed Paşa'mn eşi olup aynı zamanda Sünbülîliğe bağlanmış ve tarikatın İstanbul'da yaygınlaşması için büyük ölçüde maddi yardımda bulunmuştur. 16. yy'ın sonlarında Sünbülî organizasyonuna katılan Keşfî Cafer Efendi Tekkesi. 18. yy'da yetişen ünlü mutasavvıflardan Mehmed Nebî Efendi'nin postnişinlik yaptığı ve halifeleri aracılığıyla tarikata geniş bir faaliyet sahası yarattığı bir merkez olarak tanınmıştır. Bu tekkede postnişinlik yapan halifelerinden Yunus Hilmi Efendi ise. Sünbülîliğin 1925'e kadar devam eden şeyh silsilesinin anahtar isimlerinden birisidir.

Hasan Adlî Efendi'nin birinci kuşak halifelerinden bir diğeri, Miftahîzade lakabıyla tanınan Ahmed Adimî Efendi'dir (ö. 1661). Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi postnişinliğini Bostan Efendi'nin 1630'daki vefatıyla devralan Ahmed Adimî Efendi'nin tarikat faaliyetleri, Keşfî Cafer Efendi'ninkine oranla çok daha geniş kapsamlı olmuş, kendisinden icazet alan ve bu suretle silsile baranımdan Hasan Adlî Efendi'nin ikinci kuşak halifesi sayılan Yahya Efendi (ö. 1698), Eyüp'teki Yahyazade Tekkesi'ni Sünbülî organizasyonuna dahil etmiştir. Yahyazade Tekkesi, tarikatın Eyüp'te kurduğu Şah Sultan ve Balçık tekkelerinden sonra faaliyete geçirdiği üçüncü merkez olup Yahya Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi (ö. 1756) ile torunu Mehmed Sadeddin Efendi (ö. 1791) zamanında Sünbülîliğe hizmet etmiş ve bu arada Mehmed Sadeddin Efendi'nin ayrıca bağlı bulunduğu Halvetîliğin Şemsîlik kolunu da bünyesinde barındırmıştır. Diğer yandan Ahmed Adimî Efendi ailesine mensup şeyhlerin Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi'nde temsil ettikleri Sünbülî meşihatı, İsmail Efendi (ö. 1685), Mehmed Nizami Efendi (ö. 1722) ve Abdurrahim Efendi (ö. 1746) aracılığıyla 18. yy'ın ortalarına kadar devam etmiştir.

Sünbülî şeyhlerinin 17. yy'daki faaliyetleri arasında dikkati çeken bir diğer nokta ise. Mehmed Eyyûbî Efendi'nin (ö. 1628) dönüşümlü meşihat modeline dayalı postnişinlik görevini üç ayn tekkede sürdürmek suretiyle tarikat organizasyonu içindeki kültürel dolaşımı başarıyla gerçekleştirmesidir. Mehmed Eyyûbî Efendi, 1585 te Yedikule'de inşa ettirilen Hacı Evhad Tekkesi (bak. Hacı Evhad Külliyesi) ile Ferruh Kethüda Tekkesi postnişinliğinde bulunmuş, Sünbül Efendi Tekkesi şeyhi Hasan Adlî Efendi'nin I617'de vefat etmesiyle bu tekkenin yönetimini üstlenerek 1628'e kadar bu görevde kalmıştır.

Ferruh Kethüda Tekkesi'nde Mehmed Eyyûbî Efendi'den I617'de boşalan meşihat makamının Devezade lakabıyla tanınan Mehmed Efendi (ö. 1663) tarafından doldurulmasıyla İstanbul Sünbülîliği, Hasan Adlî Efendi ailesinden sonra en geniş şeyh ailesinin faaliyetlerine tanık olur. Devezade Mehmed Efendi, Kastamonulu Musliheddin Efendi'nin oğlu olup I617'de meşihatı bırakarak Sünbül Efendi Tekkesi postnişinliğine atanan Mehmed Eyyûbî Efendi'nin yerine geçmiş ve kendisini diğer aile mensuplarının şeyhlik dönemleri izlemiştir. Bu Sünbülî şeyhleri sırasıyla Hasan Nuri Efendi (ö. 1688), Mehmed Vahyî Efendi (ö. 1718), Feyzullah Efendi (ö. 1729) ve Mehmed Haşim Efendi'dir (ö. 1785). Mehmed Haşim Efendi 1757'ye kadar Ferruh Kethüda Tekkesi postnişinliği yapmış ve ardından Sünbül Efendi Tekkesinin Hasan Adlî Efendi ailesine mensup son şeyhi Alâeddin Efendi'nin vefatıyla bu merkezin meşihatına atanmıştır. Mehmed Haşim Efendi'den sonra kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu ve torunu 19- yy'ın ilk çeyreğine kadar Sünbül Efendi Tekkesi'ndeki Devezade Mehmed Efendi ailesinin meşihatım sürdürürlerken Ferruh Ket-

hücla Tekkesi postnişinliği de aynı ailenin Mehmed Vahyî Efendi'ye bağlı inas kolundan gelen Safiye Şerife Hanım'm oğlu Mustafa Razî Efendi, Mehmed Hamdî Efendi (ö. 1811) ve Mehmed Razî Efendi (ö. 1852) ile devam etmiştir. Mehmed Razî Efendi'nin 1822'de Yıldızzade Mehmed Emin Efendi yerine Sünbül Efendi Tekkesi postnişinliğini üstlenmesiyle tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar bu Sünbülî merkezinin yönetimi, Ferruh Kethüda Tekkesi'ne mensup inas kolundan gelen Mehmed Rızaeddin Efendi (ö. 1891), Mehmed Kutbeddin Efend (ö. 1913) ve Şeyh Razî (Yücesünbül) (ö. 1978) tarafından üstlenilmiştir.

Devezade Mehmed Efendi ailesinin Ferruh Kethüda Tekkesi ile Sünbül Efendi Tekkesi meşihatlarım birleştiren ilk üyesi Mehmed Haşim Efendi'nin aynı zamanda yetiştirdiği halifeleri aracılığıyla diğer tarikatlara bağlı tekkeleri de Sünbülî organizasyonuna kattığı ve bu surette nüfuz alanım genişlettiği görülmektedir. Nitekim Mehmed Haşim Efendi'nin oğlu ve halifesi Abdülhalik Efendi (ö. 1812). İstanbul'daki ilk Bayramı merkezi olan Sultanselim'deki Yavsî Baba Tekkesi'ni(->) Halvetîliğin Sivasî kolundan çıkararak Sünbülîliğe bağlamış, yerine geçen oğlu Abdülkerim Hilmî Efendi ise Ferruh Kethüda Tekkesi ile Yavsî Baba Tekkesi meşihatlarını kendi yönetimi altında birleştirmiştir. Abdülkerim Hilmî Efendi'nin iki oğlu vardır. Bunlardan Mehmed Haşim Çelebi (ö. 1842), babasının tasavvuf anlayışını sürdürmüş ve 1842'ye kadar Ferruh Kethüda Tekkesi ile Yavsî Baba Tekkesi'nin ortak meşihatını üstlenmiştir. Diğer oğlu Mehmed Şükrullah Efendi ise. hilafetini Keşfî Cafer Efendi Tekkesi postnişini Yunusi Hilmî Efendi'den aldığı için söz konusu tarikat merkezlerinde bu şeyhin tasavvuf anlayışını temsil etmiştir.

18. yy'a gelindiğinde, İstanbul Sünbülî organizasyonunu büyük ölçüde yönlendiren Alımed Vahdî Efendi (ö. 1702) ailesinin tarih sahnesine çıktığı görülmektedir. Ahmed Vahdî Efendi, aslen Halvetîliğin Şemsî koluna bağlı olmakla birlikte, oğulları Mehmed Emin Efendi (ö. 1756) ve İsmail Efendi (ö. 1780). Sünbül Efendi Tekkesi postinişini Mehmed Nureddin Efendi'den hilafet almışlar ve babaları Ahmed Vahdî Efendi'nin Mimar Acem Tekkesi ile Sirkeci Tekkesi'ni kendi kişiliğinde birleştiren ortak meşihatını sürdürmüşlerdir. Mimar Acem Tekkesi'ndeki Sünbülî meşihatı Ahmed Vahdi Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Emin Efendi kolundan yürümüş, kendisinden sonra posta geçen aile üyeleri Abdülhay Efendi (ö. 1797), Mehmed Habib Efendi(ö. 1817), İsmail Efendi (1840) ve Küçük Abdülhay Efendi (ö. 1884), aynı zamanda Ayakapı'daki Sirkeci Tekkesi postnişinliğini de üstlenerek her iki tarikat merkezini Sünbülî organizasyonuna dahil etmişlerdir.

18. yy'm başlarında faaliyet gösteren bir diğer Sünbülî ailesi, Fatih'te Koruk Tekkesi(-0 meşihatını üstlenen Mehmed Fahri Efendi (ö. 1735) tarafından kurulmuştur. İlk postnişinliğini ünlü Halvetî şeyhi Cemaleddin İshak Karamanî'nin (ö. 1526) yaptığı Koruk Tekkesi postnişinliği, İbrahim Efendi'nin vefatıyla (1715) Mehmed Fahri Efendi'ye geçmiş, halifesi Mehmed Nuri Efendi (ö. 1747) Merkez Efendi Tekkesi şeyhliğine atanırken kendi aile mensupları Mehmed Efendi (ö. 1775), Numan Efendi (ö. 1812) ve Celaleddin Efendi (ö. 1842) Koruk Tekkesi'ndeki Sünbülî meşihatını yürütmüşlerdir.

İstanbul'da Sünbülî faaliyetlerini yürüten son büyük şeyh ailesi, Mehmed Nebî Efendi (ö. 1775) tarafından kurulmuştur. Sünbül Efendi Tekkesi postnişini Mehmed Nureddin Efendi'nin halifesi olan Mehmed Nebî Efendi, 1764'te Keşfî Cafer Efendi Tekkesi meşihatına atanmış ve kendisinden sonra bu tekkede İsmail Hakkî Efendi (ö. 1819) ile Yunus Hilmî Efendi (ö. 1863) postnişinlik yapmışlardır. Bu şeyhler arasında son dönem Sünbülî organizasyonuna damgasını vuran kişi, tarikat silsilesi Mehmed Nebî Efendi'ye bağlanan Yunus Hilmî Efendi'dir. Yetiştirdiği halifeler, **19.** yy'm ikinci yarısından itibaren İstanbul'daki en geniş Sünbülî örgütlenmesini gerçekleştirmişler, başta Merkez Efendi Tekkesi olmak üzere Mimar Acem Tekkesi, Yavsî Baba Tekkesi ve Tarsusî Tekkesi, Yunus Hilmî Efendi'ye bağlı inas kolundan gelen bu şeyhler tarafından yönetilmişlerdir. Keşfî Cafer Efendi Tekkesi'ndeki postnişinliği 1819-1863 dönemini kapsayan Yunus Hilmî Efendi'nin ilk halifesi Ali Koç Efendi (ö. 1863), Tarsusî Tekkesi'ndeki Rtfaî meşihatına son vererek bu merkezi 1856-1863 döneminde Sünbülîliğe bağlamıştır. İkinci halifesi Yorgam lakabıyla tanınan Mustafa Sufi Efendi (ö. 1867), Mimar Acem Tekkesi'ndeki Ahmed Vahdî ailesine mensup son şeyh Abdülhay Efendi'nin 1850'de meşihatı bırakarak Sirkeci Tekkesi postnişinliğine atanması üzerine bu merkezin meşihatını üstlenmiş, kendisinden sonra yerine oğlu Mehmed Arif Efendi (ö. 1908) geçmiştir. Üçüncü halifesi Mehmed Şükrullah Efendi (ö. 1868) ise. Yavsî Baba Tekkesi ile Ferruh Kethüda Tekkesinin ortak meşihatını yürütmüş, vefatından sonra yerini alan oğlu Mehmed Nureddin Çelebi de (ö. 1876) aynı şekilde her iki merkezin postnişinliğini yapmıştır. Yunus Hilmî Efendi'nin dördüncü halifesi Nureddin Efendi (ö. 1880), Merkez Efendi Tekkesi şeyhi Ahmed Efendi'nin (ö. 1836) oğlu olup yaşça küçüklüğü nedeniyle 1873'e kadar posta oturamamış, 1836-1873 arasında İsmail Efendi (ö. 1840), Hüseyin Efendi (ö. 1863) ve Mehmed Emin Efendi (ö. 1873) tarafından vekâleten yönetilen tekke şeyhliğini 1873'te devralarak Yunus Hilmî Efendi'nin tasavvuf anlayışını temsil edebilmiştir. Nureddin Efendi'nin vefatından sonra Merkez Efendi Tekkesi meşihatını sırasıyla oğulları Ahmed Mesud Efendi (ö. 1914) ve Mehmed Zekâî Efendi (ö. 1924) üstlenmişlerdir. Mehmed Zekâî Efendi ise, aynı zamanda Koruk Tekkesi postnişinliğine atanmış ve her iki tekke arasındaki organik ilişki Cumhuriyet döneminde oğlu Nurullah Kılıcın (ö. 1977) çabalarıyla devam ettirilmiştir. İstanbul'daki son Sünbülî şeyhleri, Nurullah Kılıcın halifesi Fahrettin Kalemcioğlu ve ondan icazet alan Fuat Efendi'dir.

Sünbül Efendi Tekkesi' haziresir bir Sünb şeyhinin taçlı ve sümbül kabartm: mezar ta *M. Baba Tanman*

Sünbülî tekkelerinin 16. yy'dan itibaren İstanbul topografyasındaki dağılımı, aynı zamanda tarikatın faaliyetlerini şehir hayatında yoğunlaştırdığı bölgeleri göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken bir konudur. Tarikatın tarihi boyunca İstanbul'da kurduğu 17 tekkeden 13 tanesinin suriçinde bulunması, Sünbülî organizasyonunun ağırlıklı olarak bu bölgeyle sınırlı bir faaliyet yürüttüğünü gösterir. Diğer yandan tarikatın suriçindeki örgütlenmesini sağlayan bu grup içindeki tekkelerin 9 tanesinin 16. yy'da kurulması, Sünbülîliğin İstanbul hayatındaki erken dönem faaliyetlerinin yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. 16. yy'a ait bu merkezler kuruluş sırasına göre Sünbül Efendi Tekkesi (Kocamustafapaşa), Alâeddin Tekkesi (Aksaray), Mimar Acem Tekkesi (Mevlenakapı), Sinan Erdebilî Tekkesi (Sultanahmet), Hacı Kadın Tekkesi (Samatya), Şah Sultan Tekkesi (Davutpaşa), Ferruh Kethüda Tekkesi (Balat), Hacı Evhad Tekkesi (Yedikule) ve Mehmed Ağa Tekkesi'dir (Fatih). Sur dışında ise 16. yy'da kurulan üç önemli Sünbülîmerkezi vardır. Bunlar Mevlevihane Kapısı haricindeki Merkez Efendi Tekkesi'ni, Eyüp'te Şah Sultan Tekkesi ile Balçık Tekkesi'nin kurulması izlemiştir. Sur dışında faaliyete geçen son Sünbülî merkezi ise Fındıklı'daki Keşfî Cafer Efendi Tekkesi'dir.

Tarikatın tarihinde **16.** yy'dan sonra ikinci önemli faaliyet dönemi 18. yy'a rastlamaktadır. Bu dönemde temelleri atılan Ağaçayırı Tekkesi ile Küçük Efendi Tekkesi, Kocamustafapaşa'da faaliyete geçmişler, Körükçü Tekkesi ise Silivrikapı'da kurularak tarikatın suriçindeki mevcut örgütlenme ağını daha da genişletmişlerdir. 19. yy'da ise yalnızca Samatya'daki Kasap İlyas Camii'ne(->) meşihat konulmak suretiyle faaliyete geçirilen Kulemeydanı Tekkesi kurulmuştur.

Sünbülîliğin İstanbul'daki diğer tarikatlarla olan sosyokültürel ilişkisinde bu tarikatlardan devraldığı tekkelerin önemli payı vardır. **16.** yy'm başlarından 19. yy'm sonlarına kadar başta mensubu bulunduğu Halvetîliğin diğer kolları olmak üzere Nak-

Sünbül Efendi Tekkesi'nde (Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde) Emine Hanım Sebili'nden sümbül kabartmaları.
M. Baha Tanman

şî, Kadirî, Rıfaî, Sa'dî ve Celvetî tarikatlarına ait bazı tekkeler Sünbülî yönetimine geçmişlerdir. Bu tekkeleri iki ayrı grupta toplamak mümkündür. Birinci grubu meydana getiren tekkeler, Halvetîliğin değişik kollarına mensup olup Sünbülî organizasyonuna farklı tarihlerde girerek tarikatın şehir hayatındaki etkisini artırmışlardır. **16.** yy'ın başlarında Sünbülî denetimine Halvetîliğin Cemalî kolundan geçen Sünbül Efendi Tekkesi, aynı zamanda tarikatın kurulduğu ilk merkez olma özelliğini taşımış, 18. yy'da Koruk Tekkesi ile Maçka Tekkesi ve **19-** yy'da Dırağman Tekkesi, bu sosyokültürel ilişkinin tarihsel süreç içindeki odak noktalarını meydana getirmiştir. Sünbülîlik, 17. yy'ın ikinci yarısından sonra Halvetîliğin Şabanî koluyla yakınlaşmış ve bu tarikata ait Yahyazade Tekkesi, Beşikçizade Tekkesi ve Atpazarı Tekkesinin yönetimini üstlenmiştir. Halvetîliğin diğer kollarına ait olup sonradan Sünbülî organizasyonuna bağlanan merkezler ise Gülşenîlikten Mirahur Tekkesi, Cerrahîlikten Sirkeci Tekkesi, Uşşakîlikten Cemaleddin Uşşakî Tekkesi, Cihangirilikten Cihangiri Hasan Efendi Tekkesi ve Sivasîlikten Yavsî Baba Tekkesi ile Abdülahad Nuri Efendi Tekkesi'dir. Halvetîlik dışında ikinci grubu oluşturan tarikatlara ait merkezlerden Bezirgan Tekkesi Celvetîlikten, Bayram Paşa Tekkesi Bayramîlikten, Karabaş Tekkesi Kadirîlikten, Tarsusî Tekkesi Rıfaîlikten, Kara Mehmed Paşa Tekkesi ile Saçlı Hüseyin Efendi Tekkesi Sa'dîlikten ve Muhsine Hatun Tekkesi ile Zıbm-ı Şerîf Tekkesi Nakşîlikten Sünbülîliğe değişik meşihat süreleriyle bağlanan tarikat merkezlerindendir.

Bibi. *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 12443 (25 Cemaziyelâhır 1114); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 28242 (29 Zilhicce 1181); *BOA,* Cevdet Evkaf. no. 8402 (29 Şaban 1193); *BOA,* Cevdet Evkaf. no. 3868 (22 Şaban 1204); *BOA,* Cevdet Evkaf. no. 51 (9 Cemaziyelâhır 1237); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 20047 (12 Safer 1259); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 29267 (27 Cemaziyelâhır 1260); *BOA,* İrade Evkaf, no. 1645/2 (3 Recep 1310); *BOA,* İrade Evkaf, no. 2108/1 (10 Ramazan 1310); *BOA,* irade Evkaf, no. 396/2 (1 Rebiyülevvel 1313); *BOA,* İrade Evkaf, no. 632/6 (12 Rebiyülâhır 1313); *BOA,* İrade Evkaf, no. 1571/10 (13 B 1324); *CSR,* Dosya A/29, 63, 64, 69, 112, 118, 130, 140, 146; Yusuf Sinan, 7te-*kire-i Halvetiye,* Süleymaniye Ktp, Esad Efendi, no. 1372; Mehmed Nazmi, *Hediyetü'l-lhvân,* Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, no. 4587; Evliya. *Seyahatname,* I, 372; Ayvansarayî, *Hadîha,* I, 160-161, 256-257; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevarih,* 282-285; Mecdî, *Hadaiku'ş-Şakaik,* 372; Ataî, *Hadaiku'l-Hakaik,* 205-206; Vicdanî. *Tomar-Halvetiye; Osmanlı Müellifleri,* I, 160-161; *Sicill-i Osmanî* III, 113; Hocazade, *Ziyaret,* 15-17; Mahmud Cemaleddin Hulvî, *Lemezât,* İst., 1993, s. 445-452, 461-470; R. *Sehn, İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler,* İst., 1984, s. 102-109; T. Yazıcı, "Fetih'ten Sonra istanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin. Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* II (1956), s. 87-113; M. Asım Çalıkoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi,* İst., 1961; E. Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye", *TM,* XIX (1977-1979), s. 65-92.

EKREM IŞIN

Zikir Usulü ve Musiki

Sünbülîlik, bütün Halveti kollarında olduğu gibi, ayin ve zikir usulü olarak devrani zikir yapan bir tarikattır. Ayinin başlangıcından sonuna kadar klasik Halvetî devranı yapılır. Ancak bu tarikata mahsus "Sünbülî salâtı" denen özel besteli bir salat vardır. Sünbülî geleneğine göre, Yusuf Sinan Efendi'ye(-+), şeyhi Cemaleddin Halvetî'nin hac yolunda iken ahirete göçmüş (1494) ve manevi emanetin kendisine bırakılmış olduğu keşif yolu ile bildirildiğinde, Yusuf Sinan Efendi bu manevi görevin yüceliği karşısında ürküntüye kapılmış ve bir bostan dolabına saklanmak ve sığınmak durumunda kalmıştı. Hz Muhammed'in ruhaniyetinden, bu görevde kendisine yardımcı olmasını dilemek için salavat-ı şerif okumaya başladı. Ağır ağır dönmekte olan bostan dolabının gıcırtısına ve ritmine uyarak okumaya devam ettiği salavat ile ürkeklik halini atlattı. Daha sonra bu halin bir yadigârı olarak "Sünbülî salatı" denen ve bir bostan dolabının dönüşünü musiki ile anlatan bir özel salavat oluşmuştur. Hattâ Yusuf Sinan Efendi'nin bostan dolabından çıkmasına manevi yardımda bulunan görevli melekler, kendisini başından tutup çektikleri için, Sünbülî tacı, diğer Halvetî taçlarının aksine, tepeliği çok sivri olarak yapılır.

Sünbülî ayininde bundan başka bir özellik daha vardır. Kocamustapaşa'daki Sünbül Efendi Tekkesi'ndeO-0 1495'ten 1925'e kadar tam 430 yıl, her hafta, devrana başlanırken aynı ilahi okunmuştur: "Safha-i sadrında dâim âşıkın efkârı Hû". Güftesi Cemaleddin Halvetî'ye ait olan bu ilahi hep hüseyni makamında okunurdu. Bugün bilinen hüseyni ilahi Cihangir Dede isimli bir bestekâra aittir. Bu ilahi okunurken her beytin sonunda perde yükseltilir ve devranın temposu hızlandırılır. Şeyh efendinin "Allah Yâ Hû" diyerek başlattığı devran, Hû ismi ile devam etmekte iken, Cemaleddin Halvetî'nin ismi geldiğinde tempo yavaşlatılır ve "Hay" isminin zikrine geçilir. Bundan sonrası bütün Halvetî ayinleri gibidir.

Bahçesinde Hz Hüseyin'in iki kızının türbesi bulunan Sünbüİ Efendi Tekkesinde, Kerbela faciasının yıldönümü olan 10 Muharrem gününde, dergâhın kurulduğu günden beri devam eden bir usul ve âdet de şudur: 10 Muharrem günü öğle namazından sonra, İstanbul'un birçok tekkelerinden gelen misafir şeyh ve dervişlerle birlikte on iki rekât "husamâ" namazı (bir nafile namaz türü) kılınır ve sonra mevlit, mersiye ve "ehl-i beyt" (Hz Muhammed'in ailesi) sevgisini dile getiren kasideler okunurdu. Akşam yemeğinde mutlaka aşure yenir ve yatsıdan sonra en kıdemli şeyhin idaresinde 70.000 kelime-i tevhid çekilir ve sonra devran yapılırdı. 10 Mtıharrem'de İstanbul'un bütün tekkelerinde özel ayinler yapılır idi ise de Sünbül Efendi Tekkesi'ndeki ayin, pek çok misafir şeyhin katıldığı çok özel bir ayin idi. Bu âdet, günümüzde de mersiye ve mevlit okumak şeklinde devam etmektedir.

İstanbul'un en kıdemli pir evi olduğu için yalnız Sünbülîlerin değil şehirdeki bütün tekkelerin merkezi (âsitane) kabul edilen Sünbül Efendi Tekkesinden ve buraya bağlı diğer Sünbülî tekkelerinden (zaviye) birçok ünlü musikişinas yetişmiştir.

Sünbül Efendi Tekkesi'nin dördüncü şeyhi Yakub Germiyanî'nin oğlu, beşinci şeyh Yusuf Sinan Efendi'nin oğlu Kadı Ab-

Muhsinzade Abdullah'ın sülüs hattıyla "Ya Hazret-i Şeyh Sultan Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu Sırrahu" yazısı ve Sünbülîliği simgeleyen sümbüller.
Cengiz Kahraman arşivi

dülkerim Efendi (ö. 1634) devrinin ünlü musikişinaslarından idi. Yusuf Sinan Efendi, 1577'de "Şeyhü'l-Harem-i Nebevî" olarak Medine'de görevlendirildiğinden, Abdülkerim Efendi "Şeyhü'l-Haremzade" olarak ün kazanmıştır. Eski kaynaklarda bestekâr olduğu kayıtlı olan, Abdülkerim Efendi'nin hiçbir eseri günümüze ulaşamamıştır.

Asitanenin altıncı şeyhi Yemenli Necmeddin Hasan Efendi'nin oğlu, onuncu şeyh Mehmed Alâeddin Efendi'nin (1607-1680) halifesi Şeyh Kenzî Hasan Efendi, bestekâr ve musiki nazariyatçısı idi. Alâiyeli (Alanya) veya Ayaşlı olan Hasan Efendi, istanbul'da öğrenim gördüğü sırada Alâeddin Efendi'ye derviş olmuş, daha sonra Manisa Sünbülî Tekkesine şeyh tayin edilmiştir. 1714 veya 1715'te Manisa'da vefat eden Şeyh Kenzî Hasan Efendi'nin besteleri bugüne gelememiş ise de nazariyat hakkında yazdığı *Edvar Risalesi* Türkiyat Enstitüsü'nde Hüseyin Sadettin Arel Kütüphanesi'ndedir.

Sünbül Efendi Tekkesi'nin on birinci şeyhi "Koca" Mehmed Nureddin Efendi'nin halifesi, Şeyh Buhûrîzade Abdülkerim Kemterî Efendi (ö. 1778) asitanenin zâkirbaşısı ve Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi'nin şeyhi idi (bak. Şah Sultan Camii ve Tekkesi). 8 tane ilahisi bilinmektedir.

Sünbül Efendi Tekkesi'nin on dördüncü şeyhi Mehmed Haşim Efendi'nin halifesi Şikârîzade Ahmed Efendi de (ö. 1831) tekkenin zâkirbaşısı ve Yedikule'deki Hacı Evhad Tekkesi'nin şeyhi idi (bak. Hacı Evhad Külliyesi). Türk tasavvuf musikisinin en kudretli bestekârlarından olduğu rast ilahisi (Estağfirullah el-azîm mürâînin işlerine), bayati durağı (Nice bir uyursun uyanmaz mısın) ve hicaz mersiyesi (Yâ Resulallah gör bize n'etti âsi ümmetin) ile bellidir. Kendisinin 1791'de hacca gittikten sonra yazdığı Medine hakkında bir eseri de vardır. Pek çok dini eseri ezberlemiş olan Şeyh Ahmed Efendi **26** sene şeyhlik yaptığı tekkesine değil, 40 seneden fazla zâkirbaşısı olduğu pkinin ocağma defnedilmiştir.

İsmail Dede Efendi'nin**(-t)** en önemli öğrencisi Mutafzade Hacı Ahmed Efendi de, Sünbül Efendi Tekkesi zâkirlerinden idi. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü ve çeşitli görevlerden sonra 1868'de Mısır kadısı oldu. 1846'da ismail Dede Efendi'nin yanında hacca gitti. Dede'nin bütün eserleri ve ayrıca kâr, beste, semai, durak, ilahi, besteli mevlit, miraciye türünde binlerce eser ezberinde idi. Mutafzade bu eserleri pek çok öğrencisine geçmiş ve Dede Efendi ekolünü bir sonraki kuşağa aktarmıştır. Kendisinin musikideki önemi, çok eser bilmesi ve çok öğrenci yetiştirmesindedir. Hüseyin Fahreddin Dede(->) ünlü mevlit okuyucusu "Said Paşa İmamı" diye tanınan Şeyh Hafız Hasan Rıza Efendi onun öğrencilerindendir^(bak. Rıfaîlik). Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa'nın özel imamı olan Mutafzade 13 Aralık 1883'te vefat etti. Bazı ilahiler bestelemiş ise de, sadece güfteleri bilinmektedir, besteleri unutulmuştur.

Hacıkadınlı Nuri Efendi (ö. 1847), Hüseyin Hüsnü Efendi (ö. 1894), Cihangir Tekkesi(->) şeyhi Resmî Efendi (ö. 1901), Sünbül Efendi Tekkesi şeyhi Mehmed Rızaeddin Efendi'nin torunu Şeyh Mehmed Sinan Efendi (ö. 1924) Sünbül Efendi Tekkesinde zâkirbaşılık görevinde bulunmuş değerli musikişinaslardan idiler. Sünbül Efendi türbedarı Şeyh Hamdullah Efendi de (ö. 1864) değerli zâkiıierden idi. Abdal Yakub Tekkesi(->) şeyhi Sadeddin Efendi'nin babasıdır. Sünbül Efendi Tekkesi bahçesinde gömülüdür.

Fındıklıdaki Keşfi Cafer Efendi Tekkesi(->) şeyhi Yunus Hilmî Efendi'nin halifesi ve Sünbül Efendi türbedan Osman Dede'nin kardeşi Şeyh Kısık Mustafa Efendi (ö. 1876). devrinin ünlü zâkirlerinden idi. Kabri, Silivrikapı dışında Hacı Bayram Çeşmesi karşısındadır. Diğer kardeşi Aktar Hacı Ahmed Efendi (ö. 1874) de tanınmış bir zâkir idi. Kabri aynı yerdedir.

Şeyh Siyahî Salih Efendi, iyi devran idare etmesi ile tanınmış bir zâkir idi. 1899' da vefat etti ve türbedarı olduğu Merkez Efendi Türbesi'ne defnedildi. Bir başka Merkez Efendi türbedarı, Hicaz'da vefat eden Hakkı Dede de (ö. 1903) ünlü bir zâkir idi.

Sünbül Efendi Tekkesi zâkirlerinden Hakkak Hafız Abdî Efendi (ö. 1902), zâkirbaşı olmamasına rağmen, çok iyi devran idaresinden dolayı fiilen zâkirbaşılık yapardı. Tekkedeki hücresinde sedef ve gümüş kakmacılığı ile uğraşır, bir yandan da öğrenci yetiştirirdi. Üç tane ilahisi olduğu bilinmekte, kabri adı geçen tekkenin nazıresinde yer almaktadır. Asitanenin "meydancılık" görevinde bulunan Gül Ali Dede de (ö. 1914) iyi bir zâkir idi. Kabri, Silivrikapı'dadır.

Sünbül Efendi Tekkesi'nin yirminci şeyhi Mehmed Kudbeddin Efendi (ö. 1913), dini musikideki geniş bilgisi ile tanınmış değerli bir musikişinas idi. 1862'de tekkede doğdu. Musikiyi Mutafzade Ahmed Efendi'den öğrendi.

Son devrin tanınmış Sünbülî zâkirlerinden biri de Hafız Sadeddin Efendi'dir (ö. 1927). Koca Mustafa Paşa Camii hatîbi olan Sadeddin Efendi, mevlid ve durak okumakta çok ünlü idi. Kabri, Silivrikapı'dadır. Yine Koca Mustafa Paşa Camii hatibi Şeyh **Nida** Efendi de (ö. 1927) durak okumakla ünlü, tanınmış bir zâkir idi. Yeniköylü Hasan Efendi'nin öğrencilerinden olan Nida Efendi'nin kabri Beykoz'dadır.

"Balat Şeyhi" diye bilinen Ferruh Kethüda Tekkesi şeyhi Kemal Efendi (ö. 1914), son devrin özellikle dini musiki alanında çok tanınmış değerli bir musikişinası idi. Sünbül Efendi Tekkesi'nin pîşkademi (şeyhten sonraki görevli) Şakır Efendi'nin oğlu ve Şeyh Mehmed Rızaeddin Efendi'nin halifesiydi. Çok güzel bir sese sahip olan Kemal Efendi, özellikle mevlit okumakta ün kazanmıştı. Osman Dede'nin "Miraciye"sinin kaybolan neva bahrini yeniden bestelemiş ise de başarılı olamamıştır. Gülşenî savtları onun vefatı ile tamamen kaybolmuştur. Ahmed Muhtar Paşa'nın(->) Askeri Müze bünyesinde yeniden kurduğu mehter takımında da görev almış ve mehter musikisi ile de ilgilenmiştir. Melamî-meşrep olan Şeyh Kemal Efendi tekkesinin haziresinde gömülüdür.

Koruk Tekkesi(->) şeyhi, Merkezzade Zekâî Efendi'nin (ö. 1924) oğlu Şeyh Nurullah Efendi (Kılıç) (ö. 1977), Hüseyin Fahreddin Dede'nin öğrencilerinden ve son devrin önemli neyzenlerindendir. 1879'da istanbul'da ceddi Merkez Efendi'nin tekkesinde doğdu. Kocamustafapaşa'daki askeri ortaokuldan sonra, medrese öğrenimi gördü. Bahariye ve Yenikapı mevlevîhanelerinde ve kendi tekkesinde ney üflerdi. Kabri Merkez Efendi Mezarlığı'ndadır.

ÖMER TUĞRUL INANÇER

SÜNNET ÂDETLERİ

İstanbul'da sünnet genellikle 5-11 yaşları arasında yapılırdı. Sünnet yaşının belirlenmesinde uğurlu olduğu düşünülerek eskiden tek rakamlı yaşlar tercih edilirdi. Sünnet düğünü genellikle mütevazı bir törenle evlerde yapılır, mali durumu iyi olanlar ise gösterişli düğünler tertip ederlerdi. 1908'e kadar düğünler evlerde, bu tarihten sonra da giderek salonlarda yapılmaya başlandı.

istanbul'da sünnet genel olarak sonbahar mevsiminde gerçekleştirilirdi. Sünnet için zaman belirlendikten sonra gerekli kıyafet ve malzemeler, Kapalıçarşı veya Mahmutpaşa'dan alınırdı. Kıyafeti tamamlayan ve kullanılması âdet olan iki önemli unsur, başa giyilen "sünnet takkesi" ile çapraz olarak elbisenin üzerine gelen "Maşallah" yazılı ince kumaştan şeritti. 1880'li yıllara kadar "sünnet teli" denilen ve başlığa takılarak bele kadar inen telleri kullanmak da âdetti. Sünnet yatağının hazırla-

Yüzyıl başından bir kartpostalda sünnet olacak çocuğu eğlendiren hokkabaz.
Burçak Evren koleksiyonu

mp süslenmesi için gerekli olan fener, balon gibi malzemeler de çarşı alışverişinin önemli bölümünü oluştururdu.

Sünnet olacak çocuk, bir hafta evvel akrabalara, komşulara götürülerek el öptürülür ve bu ziyaretler esnasında da düğün daveti yapılırdı. Ziyaret edilen kişiler de çocuklara şeker ve tatlı ikram ederek "Kırk bir kere maşallah! İnşallah düğününü de görürüz!" diyerek memnuniyetlerini dile getirirlerdi.

İstanbul'da sünnet düğünüyle ilgili en önemli törenlerden biri de Eyüb Sultan Türbesi ziyaretidir. Çocuklar, bu türbeyi ziyaret etmeyi, dönüşte Eyüp oyuncakçılarına da uğranacağını bildiklerinden çok severlerdi. 19. yy'ın ortalarına kadar sünnet çocuklarının özellikle midilli cinsi süslenmiş atlara bindirilerek davul zurna eşliğinde ve yer yer kasideler okunarak sokak sokak dolaştırılması da âdetti. Günümüzde aynı âdet, özel olarak tutulan arabalarla yerine getirilmektedir.

Sünnetten bir gün önce çocuğun hamama götürülerek güzelce yıkanması ve sağ eline kına yakılması da kaybolmaya yüz tutmuş eski sünnet âdetlerindendir. Yine bugün terk edilmiş önemli bir sünnet âdeti de erkek çocuklarının tepelerindeki bir tutam saçın hiç kesilmeden örülmesi ve yıllarca uzatılmış bu saçın sünnet günü kesilmesiydi.

İstanbul'da sünnet düğünleri eskiden perşembe günü öğleden evvel yapılırdı. Düğün sabahı önceden tutulmuş olan çengi, hokkabaz, curcunabaz ve Karagöz sanatçıları eve gelirler, kendilerine tahsis edilmiş olan odalarda hazırlıklarına başlarlardı. Sabah sünnet edilecek çocuk, geniş bir entari giydirilerek sünnet odasına götürülürdü. Bu esnada korkudan tavan arasına saklanan veya uzak mahallelere kaçanlar da olurdu. Hokkabazların "oldu da bitti maşallah" avazları arasında sünnet edilen çocuk, süslenmiş yatağına yatırılırdı. Yatağı nazardan korumak için çöreotu serpme âdeti vardı. Düğüne gelen davetliler, gelirlerine göre muhakkak bir hediye getirirlerdi. Getirilen hediyeler yatağa, para ya da takılar da yastığın altına konurdu. Sünnet düğünlerinde eskiden kurban kesme âdeti de yaygındı.

Yazın sünnet düğünleri evlerin bahçelerinde yapılır, büyük konaklarda ise bahçelere çadırlar kurularak daha görkemli bir biçimde gerçekleştirilirdi. Eski düğünlerde gündüz yapılan eğlenceler kadınlar, gece yapılanlar da erkekler için olurdu.

Sünnet düğünleri, aile içinde komşuların ve akrabaların katılımıyla yapıldığı gibi "meydan düğünleri" adıyla değişik hayır kurumları ve belediyeler vasıtasıyla da toplu olarak yapılırdı. İstanbul'da eskiden tulumbacıların öncülük ettiği bu düğünlerin masraflarını zengin kişiler karşılardı. Kimsesiz veya ekonomik durumu müsait olmayan ailelerin çocukları da böylece düğünden mahrum olmadan sünnet ettirilmiş olurdu. Bu gelenek bir ölçüde günümüzde de sürmektedir.

Bibi. Sevvah. "Bir Sünnet Düğünü". *Resimli Ay,* S. 9 (Teşrinievvel 1924), s. 5; M. Zeki, "istanbul'da Doğum ve Çocuk Hakkında Âdetler ve İnanmalar", *HBH,* S. 23-24 (29 Mayıs 1933). s. 257; S. M. Alus, "Bir Afacan Sünnet Çocuğu", *Akşam,* S. 8071 (12 Nisan 1941). s. 4; E. E. Takı, "Eski Sünnet Düğünleri", *Resimli Tarih Mecmuası,* S. 39 (Mart 1953). s. 2120-2122; ay, "Sünnet Düğünleri", *Dünden Hatıralar,* ist., ty; M. H. Bayrı, "Adet ve Ananeler: İstanbul'da Sünnet Düğünleri", *TFA,* S. 49 (Ağustos 1953)), s. 776-778; R. E. Koçu, "Sünnet Takkesi. Sünnet Teli", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü.* Ankara, 19Ö7. s. 209-211: B. Felek. 'Sünnet", *Milliyet.* S. 11368 (23 Haziran 1979). s. 2; M. Ş. Ülkütaşır. "70 Yıl Önce Erenköyü'nde Sünnet Düğünleri". *Türk Folkloru.* S. 1 (Ağustos 1979), s. 3-6; Musahibzade, *İstanbul Yaşayışı.* (1991), 50-52; Pakalın. *Tarih Devimleri,* nî, 295-296; A. Rıza, *Bir Zamanlar,* 184-190.

UĞUR GÖKTAŞ

SÜREYYA OPERETİ

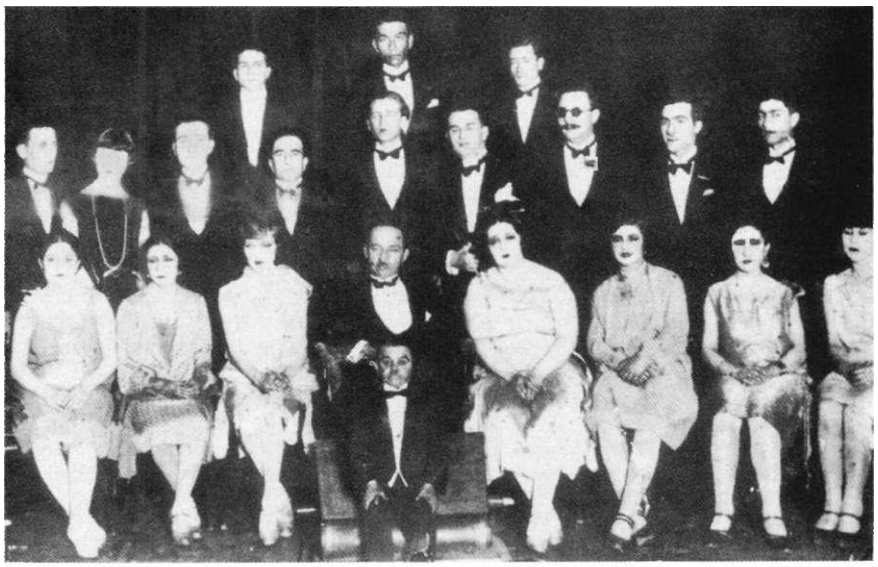
1928'de Süreyya îlmen'in(->) kurduğu, Muhlis Sabahattin Ezginin(-0 yönetmenliğini yaptığı operet topluluğu.

İlmen anılarında, kendi adını taşıyan bir operet topluluğu kurmayı ilk kez. 1900'de gittiği Viyana'da düşündüğünü anlatır. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için attığı ilk adım Süreyya Sinemasim inşa ettirmek olur. Yapımına 1923'te başlanan sinema salonu 6 Mart 1927'de açılır. Ama sinemanın sahnesi açılışa yetiştirilemediğinden, 1933'e kadar salonda sadece film gösterileri yapılır. İlmen, kendi adını taşıyan bu salonu kullanarak olmasa da yeni bir operet topluluğunu kurma düşüncesinde kararlıdır. Elinde Hale Sineması vardır (bak. Apollon sinemaları). Bunun gerçekleşmesi için bir dizi sanatçı ile görüşme yapar. Bunlar arasında özellikle, kurulacak topluluğun müzikal yönetmeni olacak Muhlis Sabahattin adı önemlidir.

İlmen operet topluluğu kurmaya karar verince ödenek almak için İl Genel Meclisine başvurur. 3 Mayıs 1928'de meclis-te büyük tartışmalar sonucu, kurulacak operet heyetine 5.000 lira yardım yapılmasına karar verilir. Bu kararın ardından hazırlıklara başlanır. Muhlis Sabahattin kadroyu ve müzisyenleri toplar, tik oyun olarak bestecinin yeni opereti *Asaletmeab* seçilir. Süreyya Operetinin ilk temsili 15 Haziran 1928'de Beyoğlu'ndaki Ses Tiyatrosu'nda(->) gerçekleştirilir, ikinci temsil Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda, üçüncü ve dördüncü temsiller ise Kadıköy'deki Hale Sineması'nda verilir. *Asaletmeab* in ardından repertuvara *La Maskot* opereti alınır. Topluluğun bu ilk dönemdeki kadrosunun başlıca sanatçıları Suzan Lütfullah, Fikriye (Şakrakses), Şevkiye (May), Refik Kemal (Arduman), Salâh Cehdi, Lütfullah Sururi, Muammer Ruşen (Karaca) ve ibrahim'dir (Delideniz). Ağustos 1928'de kadroya ünlü operetti Cemal Sahir Kehlibağcıoğlu(->) ve Nıvart Suat Hanım da katılır.

Süreyya Operetimin 1929 sonlarına kadar süren ilk döneminde başlıca şu oyunlar sahnelenir. *Gül Hanım, Leblebici Horhor Ağa, KontesMariça, Şen Dul, Telefoncu Kız, Çaresaz, Meçhul Serseri, Son Buse, Gözyaşları, İstanbul Gülü, Ayşe, Yunus Bey Duymasın, Manolita, Kumrular, Mon Bey.* Topluluğun bundan sonraki dönemi büyük oranda bir turne tiyatrosu olarak geçer. 193'1'de turneye Muhlisin Çocukları adıyla çıkar. Aynı yılın yaz sonunda İstanbul'da da Muhlis Sabahaddin'in Çocukları adıyla gösteri yaparlar. Topluluk primadonnaları Suzan Lütfullah'ın Ocak 1932' de ölümüyle dağılma noktasına gelir. Bazı sanatçılar Şubat 1932'de Büyük Operet Heyeti, aynı yılın yazında da Kadıköy Opereti adıyla gösterilerini sürdürür.

Süreyya Opereti 1932 mevsim başında Süreyya ilmenin girişimiyle, bu kez kadroda Muhlis Sabahattin olmadan yeniden ku-

Süreyya Opereti elemanları Hale Sineması sahnesinde toplu halde. En önde Cüce Simon, arkasında ortada Muhlis Sabahattin, onun sağında Fikriye (Şakrakses), solunda Suzan Lütfullah, Suzan Hanım'ın iki solunda Şayeste, orta sırada soldan birinci Mümtaz, ikinci Şevkiye (May), dördüncü Lütfullah Sururi, en üst sırada, ortada İbrahim (Delideniz), en sağda ise Reha.
Gökhan Akçura koleksiyonu

rulur. Primadonna olarak önce Semiha Berksoy, daha sonra onun Şehir Tiyatrosu'na geçişiyle de Irma Toto (Karaca) görev alır. Erkek sanatçılar arasında ise Ömer Aydın, Salâh Cehdi, Lütfullah Sururi, Reşit (Gürzap) vardır. Topluluğun müziklerini Karlo Kapoçelli, danslarını ise (Serp Atillâ yapmaktadır. Yeni Süreyya Opereti ilk temsilini *Emir* operetiyle Süreyya Sineması'nda verir. Topluluk 1934'e kadar ömrünü büyük ölçüde turneler yaparak sürdürür. Celal Yakup, Ömer Aydın ve Salâh Cehdi gibi sanatçılarının üst üste ölümüyle büyük sarsıntı geçirir. Ekim 1934 başlarında da topluluk bir daha kurulmamak üzere dağılır.

Süreyya Opereti, 1919'dan sonra operet yaşamına egemen olan alaturka ve alafranga operetler dışında, özellikle Muhlis Sabahattin'in müzikleri sayesinde ara bir yol yaratmaya çalışmıştır. Muhlis Sabahattin'in bestelerini oynayan bir topluluk olmasının ötesinde, özellikle başarılı icrası ile öne çıkar. Piyasanın en iyi operet sanatçıları bir araya getirilmiş, olanaklar elverdiği ölçüde güçlü prodüksiyonlar sunulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle birçok araştırmacı Türkiye'deki ilk önemli operet topluluğu olarak Süreyya Opereti'nin adını anar. Süreyya Opereti güçlü oyuncularının yanısıra, dans ve koro olarak da operet sanatımıza yenilikler getirmiştir. Bu etkiler o kadar güçlü olmuştur ki, 1932'de Şehir Tiyatrosu da operetler oynamak, giderek özel bir operet bölümü kurmak gereğini duymuştur.

Bibi. G. Akçura, "(Süreyya Opereti) Bir Opera Sahnesinin Yarattığı Operet", *Sanat Dünyamız,* S. 44 (1991), s. 47-64; S. İlmen, *Teşebbüslüklerim ve Reisliklerim,* İst., 1949.

GÖKHAN AKÇURA

SÜREYYA PAŞA

bak. İLMEN, SÜREYYA

SÜREYYA SİNEMASI

Kadıköy'de, Bahariye Caddesi'ndedir. Süreyya İlmen(->) tarafından 1923-1926 arasında yaptırıldı, 6 Mart 1927'de açıldı. Giriş kısmı Paris'in Champs Elysée, iç kısmı ise klasik Alman tiyatrolarından etkilenerek şekillendirildi. Sinemanın işletmesini de Süreyya İlmen üstlendi ve o güne dek denenmemiş yöntemlere başvurdu.

İlk yıllarında pazartesi günlerinde bir seans Selimiye Kışlasında askerlik yapanlara ayrıldı. Ayrıca aynı gün bir başka seansta ise kayıkçılardan ve hamallardan 25 kişi ücretsiz gösterileri izleme olanağına sahip oldu. Sinema 1930'da sesli filmler göstermek için teknik aygıtlarını değiştirerek o yılların en modern salonları arasında yer aldı. *Broadway Melodisi* ile ilk sesli filmini gösterdi. 1 Temmuz 1936'da da yazlık bölümü açıldı. Bu bölümde film gösterilerinin yanısıra düğün, nişan ve toplu sünnet düğünleri de yapıldı. Sinemanın ilk müdürlüğünü Nâzım Hikmetin babası Hikmet Nâzım yaptı. Emekli olduktan sonra Kadıköy'de sinema işletmeciliğine başlayan Hikmet Nâzım, bu işten zarar edince Süreyya İlmen'in çağrısına uyarak

Eski bir fotoğrafta Süreyya Sineması. *Gökhan Akçura koleksiyonu*

Süreyya Sineması'nda ölüm tarihi 1932'ye kadar müdürlük görevini üstlendi.

Süreyya İlmen 1950'de sinemanın gelirini ölümünden sonra verilmek şartıyla Darüşşafaka Cemiyetine bıraktı. Sinema İlmen'in ölümüne kadar Cemil Filmer(->) tarafından işletildi. İlmen'in 1955'te ölümünden sonra sinemanın işletmesi önce kızına, sonra da torununa geçti. Sinemanın bugünkü sahibi Darüşşafaka Cemiyeti'dir.

Kadıköy'ün en eski salonlarından biri olan Süreyya Sineması özellikle fuayesi ve salon kısmıyla diğer salonlara oranla farklılık göstermektedir. Salonun girişinde Süreyya İlmen'in ve Süreyya Operetinin^) primadonnası Suzan Lütfullah'ın (Gülriz Sururi'nin annesi) büstleri bulunmaktadır. Girişin iki yanındaki merdivenler balkona ve localara çıkar. İç kısmın tavanlarında ve kornişlerinde ise tümüyle Batı üslubuyla yapılan freskolar yer almaktadır. Salonun her iki katında da localar bulunmaktadır. Sinemaya ilaveten bir de balo salonu yapılmıştır. Bugün yazlık sinemanın yerinde otopark, balo kısmında ise bir mağazanm deposu yer almaktadır.

Yalnızca İstanbul'un değil, Avrupa'nın en çok iş yapan sinemaları arasında yer alan Süreyya Sineması, açılışından günümüze dek hep yabancı filmler oynatmıştır. Bugün de büyük yabancı film şirketleriyle çalışarak Kadıköy yakasında birinci vizyon filmler göstermektedir.

BURÇAK EVREN

Mimari

Binanın Bahariye Caddesi üzerindeki basamaklarla yükseltilmiş girişinin üstü çelik konstrüksüyon ve camla örtülmüştür. Düşeyde pencereler ayıran ve cephe boyunca devam eden Korint başlıklı, dörtgen kesitli pilastrlar arasında heykeller ve masklar yer almaktadır. Binanın çatı parapetinin ortasındaki yarım daire alınlığın her iki yanında da kadın heykelleri vardır. Kalfaoğlu Sokağıma bakan cephede ise. bir dizi yuvarlak kemerli arkadın çevrelediği bir balkon yer almaktadır. İç mekânda ise fuayeden salona geçilen kapının her iki yanında üst kattaki balkon ve localara çıkan merdivenler yer almaktadır. Heykeller ile süslenmiş salonun tavanının tam ortasında bir daire içinde "Tiyatro mektebi ebedidir, musiki ruhun gıdasıdır" ve dört köşesinde "Geliniz, görünüz, anlayınız, ibret alınız" yazıları bulunmaktadır.

Bibi. S. İlmen, *Teşebbüslüklerim ve Reisliklerim,* İst.. 1949: G. Akcura, "Süreyya Sineması", *İstanbul,* S. 2 (1992). s. 119.

YILDIZ SALMAN

SÜRMELİ ALİ PAŞA ÇEŞMESİ

Kadıköy İlçesi'nde, Osman Ağa Cami yanında, Üzerlik Sokağı ile Yağlıkçı İsmail Sokağının köşesinde Çarşı Hamamının altında yer alır.

Çeşme İ. H. Tanışık ve A. Egemen tarafından Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi olarak isimlendirilmiş ve Sürmeli Ali Paşa tarafından yaptırıldığı ileri sürülmüştür. Eski semt sakinlerince de Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi adıyla bilinen yapı literatüre de bu ad altında geçmiştir. Oysa üzerindeki kitabeden I145/İ732'de Kadıköy'deki 1105/1693 tarihli diğer Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi'nden 40 yıl sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır. "Asaf-ı cem şiyem Ali Paşa yaveri olan Hazret-i Bâri" şeklinde başlayan ve A. Egemen tarafından bütün metni yayımlanmış kitabesinde Sürmeli lakabı ve sadrazam unvanına yer verilmemiştir. Bu durum yapının başka bir Ali Paşa tarafından yaptırıldığını ya da eskiden var olan bir çeşmenin onarıldığını düşündürmektedir.

Küfeki taşından yapılmış çeşmenin kitabesi ve aynataşı beyaz mermerdendir. Dikdörtgen planlı yapının arkasında Çarşı Hamamı'na bitişik hazne bulunmaktadır. Suyunu Osman Ağa Camii'nden çekilen borulardan alan çeşmenin haznesi kullanılmamaktadır. Üç üniteden oluşan ön cep-

Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi
H. Örcün Barışta, 1987

lıenin ortasında dışa doğru taşırılmış iki ayağı birbirine bağlayan sivri kemer gözü içine iki tarafı birer tas yuvası ile bezenmiş aynataşı oturtulmuştur. Sivri kemer yatay ve dikey silmelerle çerçevelenmiştir. Kilit taşı bir kabara ile belirlenmiş kemerin üzerinde kitabe vardır. 18 mısralık kitabe 5 sıra şeklinde yan yana 4 bölümden oluşmaktadır. Ortadaki üniteler beşer satır, yanlardaki üniteler dörder satır biçiminde dizilmiştir. Yan ünitelerde beşinci satırın yerini aşırı "C" kıvrımlı dallar ve yapraklardan meydana gelen bordur kartuşları bezemektedir.

Yatay ve dikey silmelerden oluşan çerçeveyle kuşatılmış aynataşını üstte açık ve kapalı palmetlerden oluşan bir bordur sınırlamaktadır, iki yönde köşebentlerle zenginleştirilmiş kör sivri bir kemer gözü altına bir kabara oturtulmuştur. Kabaranın altında iki tarafı birer servi motifiyle bezenmiş üç musluk lülesi vardır. Servilerin gövdesi çavuş nişanı biçiminde taranmış ve uçları bir "C" kıvrıntıyla dışa doğru yönlendirilmiştir. Servi uçlarını yukanda köşebentler içine oturtulmuş çeşitli açılardan yansıtılmış birer üçlü gül dalı taçlandırmaktadır.

istanbul çeşmeleri arasında uçları dışa doğru yönlendirilmiş servi motifleriyle süslenmiş aynataşıyla ilgi çeken yapının önünde dışa doğru taşan mermer bir tekne ve iki tarafında dinlenme taşları vardır.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* 342, 343; H. Ö. Barışta, *İstanbul Çeşmeleri-Bereketzade Çeşmesi,* İst., 1989, s. 46, 51; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 129-130.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

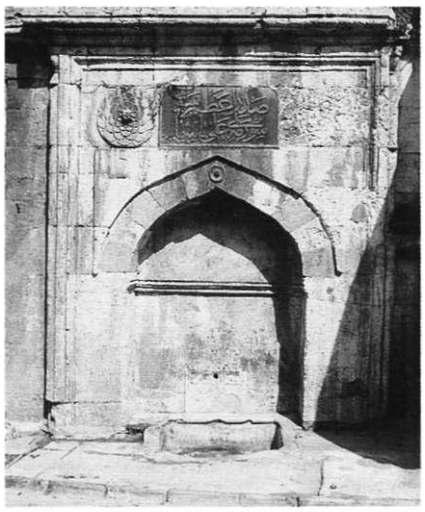
SÜRMELİ ALİ PAŞA ÇEŞMESİ

Kadıköy Uçesi'nde, Mühürdar Sokağı ile Yasa Sokağı'nın köşesinde, Ayia Eufemia Rum Ortodoks Kilisesi'nin duvarı üzerinde yer almaktadır. Üzerindeki kitabeden Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'mn 1105/1693 'te çeşmeyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. Yahya Hilmi'nin eseri olan kitabesinin yanısıra lale ve karanfillerle bezenmiş dallarla süslü aynataşı ile ilgi çeken eser, Kadıköy'ün 17. yy'a ait erken tarihli çeşmelerinden biri olması açısından değerlidir.

Orijinal durumunu yitirmiş olan yapının haznesi ve yan ünitelerinin yanısıra örtü sistemi değişikliklere uğramıştır. Nitekim çeşmenin sol tarafında yer alan dikdörtgen yüzey üzerindeki hazne kapağı ve sağ tarafında bulunan kilise duvan üzerindeki mukarnas izleri yapının iki yönde gelişen bir tasarımla planlandığına işaret etmektedir. Diğer taraftan arkasındaki ve yanlardaki yapılara bitişik hazne, yarısından fazlası toprağa gömülü aynataşı, dökülen asfaltla yol kotu altında kalan üniteler ve bir bölümü günümüze ulaşan eğik çatının üzerine sonradan kaplanan Marsilya kiremitleri, konstrüksiyon ve ön cephe konusunda kesin bilgi vermeyi engellemektedir. Çeşmenin önüne oturtulan kurna ve yüzeyleri taraklanmış taşlar, yapının bazı ünitelerinde onarımlar yapıldığını ortaya koymaktadır.

Küfeki taşından yapılmış çeşme yapısının aynataşı beyaz mermerdendir. Sonradan taraklanmış sivri kemerin kuşağında siyah mermer türü taşların da kullanıldığı gözlenmektedir. Çeşme cephesi iki tarafında yan üniteler bulunan dışa doğru taşırılmış, dikey oturtulmuş bir dikdörtgenden oluşmaktadır. Ortada iki ayağı birbirine bağlayan sivri bir kemer gözü içinde aynataşı vardır. Küfeki taşı ve siyah mermer dizisiyle örülmüş kemer kuşağının kilit taşı bir kabarayla belirlenmiştir. Dikey ve yatay silmelerle çerçevelenmiş kemerin üstünde dikdörtgen bir pano biçiminde kitabe bulunmaktadır. Kitabenin iki tarafında ortada bir yıldızçiçeğinden gelişen yapraklarla bezenmiş birer rozet yer almaktadır. Bugün bu rozetlerden sol taraftaki aşınarak plastik özelliğini kaybetmiştir.

Çeşmenin aynataşı, sivri bir kemer gözü altına oturtulmuş, yıldızçiçeğinden gelisen bir kabara ve iki tarafına yerleştirilmiş iki lale, bir karanfille bezenmiş, birer "C" kıvrımlı dalla süslenmiştir. Yatay ve dikey silmelerden oluşan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış kemer gözü yukarıda bir kartuşla sınırlanmış ve bir sıra palmetten meydana gelen bir bordürle taçlandırılmıştır.

Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi
Enis Karakaya, 1992

Bibi. Tanışık, *Çeşmeler,* II, 228, 229; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 128. 129.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

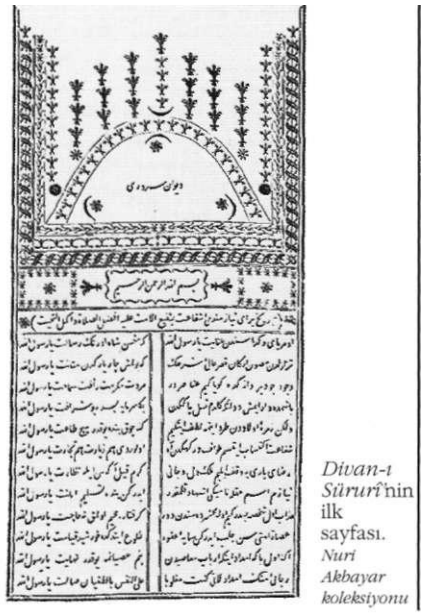
SÜRURÎ OSMAN

(11 Şubat 1752, Adana - 2 Şubat 1814, İstanbul) Divan şairi.

Adana'da iyi bir tahsil gördü. 27 yaşındayken İstanbul'a geldi. Bir ara devrin ünlü şairi Sünbülzade Vehbî'ye kapılandı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 16 yıl kadar kadılıklarda bulundu. Vehbi, Eskizağra kadısı iken onun kethüdası idi. Yenipazar kadılığı yaptı. Son görevi Anadolu Kazaskerliğinde bir memuriyetti. Mezarı Edirnekapı dışında iken bugün üzerinden yol geçmiştir.

Gençliğinde Hüznî mahlasıyla şiirler yazan Sürurî'nin *Divan'mâan* (Bulak, 1839) başka *Hezeliyyât'ı* ile *Sûrun Mecmuası* adıyla anılan ebced hesabıyla manzum tarihlerini topladığı bir eseri vardır. Gerek hicivlerinde, gerekse sayısı 2.000'i geçen tarihlerinde kişiler, kurumlar, hadiseler, başka yerde bulunması pek güç bilgilerle şiire geçirilmiştir. Günlük olağan hadiselerden siyasi ve askeri oluşumlara kadar 18. yy'ın sonu ile 19. yy'ın başı İstanbul'undaki her türlü olay, Sürurî'nin kalemiyle birinci dereceden tarihi kaynağa dönüştürülmüştür. Özellikle İstanbul'da bulunduğu yılların en geniş sosyal, siyasal, askeri ve psikolojik panoramasını onun bu küçük şiirlerinde görmek mümkündür.

Sürurî'nin *Divan'mâa.* o dönemde inşa olunan Beşiktaş Sarayı vasfındaki kasidenin sonunda bir tarih mısraı da yer alır ("Mübarek ola bu zîbende menzil şâh-ı devrânar"). Keza devrin ünlü siması Şeyhülislam Esad Efendi'ye sunduğu bir methiyede de istanbul'un coğrafi, sosyal ve kültürel ortamını överek anlatır *(Sitanbul'a düşen âdem çıkup olduğu kişverden/ Yeni dünyaya gelmiş tıfle benzer rahm-i mâderden//...//Sakınsın sahn-ı seyrangâhlarda kendisin âşık / Eder kim izdihâm-ı dil-rübâyân-ı semenberden).* Bir gazelinde şehrin güzellerinden, güzelliklerinden, tekkelerinden, hüner erbabından övgü ile bahsederken *(Ekser-i mâlik olan kimse nısâb-ı hünere/Kâ'be-veş kıldı ziyaret derin İslambol'un //Dergeh-i Behçet Efendi'yeSürurîyürü var/Tuhfe et medh-i neşat-âverin İslambol'un),* İstanbul hasretiyle yazdığı Bîr gurbet gazelinde de şehrin kültür ortamından uzak kalışına âdeta hayıflanır *(Hamûşândır bahar olmazsa mürgân-ı çemen amma /Neva-pervâzdır her dem sühangûyân-ı İslambol// Sürurî'den selâm olsun vatanda olan ahbaba / Unutturdu sıla fikrin ana yârân-ı İslambol).* Kâğıthane vasfında yazdığı bir gazelde ise buradaki eğlenceleri ve güzel-

Divan-ı Sürurî'nin ilk sayfası. Nuri Akbayar koleksiyonu

likleri, bir aşk vesilesiyle dile getirir *(el-hazer defter-i â 'malineyazdırma günâh* / S - me *zâhid heves-i işret-i Kâğıdhâne//Bir mürekkepçi güzel sevdim icabet etse/Ederim nâme yazıp da'vet-i Kâğıdhâne),*

Sürurî'nin gazelleri arasında konusu istanbul olanlar bulunduğu gibi peyderpey istanbul'dan bahseden beyitleri de vardır. Çeşitli semtleri, gündelik hayatı, tarihi hadiseleri ve eğlence dünyası ile bütün bir istanbul, bu şiirlerde canlı tasvir ve tanımlamalarla anlatılmıştır. Keza kıt'aları içinde de belge niteliği taşıyan pek çok mısra bulmak mümkündür *(Şiddet-i sermâya takat mı gelir kim gitmiyor/Bahusus olmagla dağlarda kömür az gelmiyor/Bahçeveşyağdı zemîn-i hâtıra tarih-i tâm/Erzurum'a dönmüş İstanbul bu yıl yaz gelmiyor).*

İSKENDER PALA

SÜSLÜ KARAKOL

Şişli Uçesi'nde, Nişantaşı Mahallesinde, Ihlamur-Nişantaşı Yokuşu üzerinde, kendi adım verdiği durağın karşısmdadır.

Ihlamur semtinde, III. Selim (hd 1789-1807), kurduğu Nizam-ı Cedid birliklerini barutfu tüfeklerle donatmış, okçulukta bilinen nişantaşı dikme geleneğini tüfek atışı yarışmalarıyla devam ettirmiştir. Daha sonraları II. Mahmud da (hd 1808-1839) kumandanlarıyla beraber yarışmalara katılmış, yarışmalar sonucunda rekorlar kırarak semte kitabeli nişantaşları diktirmiştir. II. Mahmud'dan sonra tahta geçen Abdülmecid (hd 1839-1861) buraya iki kasır yatırıp çevreyi ağaçlandırarak yapılanma hareketini hızlandırmış ve özendirmiştir. Teşvikiye Camii(->) ve Yıldız Sarayı'mnG» inşasından sonra Yıldız Bulvarı ve Nişantaşı ekseni iyice popüler hale gelmiş ve yoğun yerleşim başlamıştır. Bu arada III. Selim zamanında yaptırılan ahşap karakol ve köşk yıktırılmış, yerine 1282/1866'da Abdülaziz (hd 1861-1876) tarafından Aziziye Karakolu inşa edilmiştir. Karakol halk arasında, cephesindeki yoğun bezeme nedeniyle Süslü Karakol adını almıştır.

Yapının cephe tasarımında o dönemde moda olan neogotik üslup kullanılarak, sivri kemerli kapı ve pencerelerle donatılmıştır. Köşelerde sütunların taşıdığı kulecikler ve pencereler arasında cepheyi üç bölüme ayıran, dışarıya taşkın kolonlarla yapı, askeri mimarlığı andıran brütal bir görünümdedir. Yüksek bir platform üzerindeki iki katlı yapı özgün halini kaybetmeden önce dışarıdan kagir, içeriden ahşaptı. Zeminde koridor, kapı ve pencere çerçeveleri mermerliydi ve kapının iki yanında iki adet mermer sütun yer almaktaydı. İç mekânda tavan ve mobilyalar yağlıboya ve altın yaldızla oldukça yoğun bir bezemeye sahipti. Arkada kagir mutfak ve ahır yer almaktaydı. Günümüzde üzerinde lokantanın armasını taşıyan yüksek sivri kemerli kapının üzerinde, beyaz mermer üzerine kazılan güneş ışınlarının içine yerleştirilmiş II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) tuğrasını taşıyan büyük bir arma yer almaktaydı.

1904'te II. Abdülhamid'e yapılan bombalı suikasttan sonra, çevreye bu yapıyı andıran küçük taş karakollar yaptırılmıştır. 1909'dan sonra söz konusu karakollara Selanik'ten gelen jandarmalar yerleştirilmiş, 1910'da Jandarma Mektebi olmuş, yanlarına kurulan küçük barakalarda Canakkale gazileri tedavi edilmiş, 1922'den sonra ise kullanım dışı kalmıştır.

Bibi. N. Peker, "Süslü Karakol", *TTOKBelleteni,* S. 61/340 (Ocak-Şubat 1978), 15-16.

TARKAN OKÇUOĞLU

Süslü Karakol *Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi*

SÜTLÜCE

Sütlüce, Haliç suyolunun kuzeydoğusunda, Haliç kıyısında yer alan bir yerleşmedir. Halic'in kuzeye doğru büyük bir kavis yaparak döndüğü yerde Kâğıthane'ye doğru uzanan kıyı boyunca ve geride yükselen iki tepenin yamaçlarına doğru yayılmıştır.

Sütlüce'yi kente bağlayan en kuvvetli ulaşım bağlantısı; semtin güneybatısından ve içinden geçen eski bir bağlantı yolu olan Bademlik Caddesi üzerine oturan ve 3. Haliç Köprüsü ile devam eden çevre yoludur. Boğaziçi Köprüsü uzantısı olan bu yol, aynı zamanda, semtin kuzeydoğusunda, Okmeydam'ndan ayrılan bağlantı yolu ile Hasdal askeri alanı yakınında TEM ile birleşerek Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ile bağlantı kurar.

Kıyıdan geçen Haliç kıyı yolu (Sütlüce içinde Karaaağaç Caddesi ve Kağıthane'ye doğru Imrahor Caddesi adını alır) devamında, Kumbarahane Caddesi, Hasköy Caddesi ve diğer kıyı yolları ile, Kâğıthane, Beyoğlu ve Halic'in kuzeydoğu yakasındaki diğer yerleşmelere ulaşır.

Semt, idari açıdan Beyoğlu ilçesine bağlı bir yerleşmedir.

1934 ŞehirRehberi'nde Sütlüce; Beyoğlu Kazası ve Hasköy Nahiyesine bağlı bir mahalle olarak görülmekte ve bugünkü Halıcıoğlu Mahallesi, Sütlüce mahalle hudutları içinde kalmaktadır. Kâğıthane Deresinin Halic'e döküldüğü yere kadar uzanan yoğun yerleşme alanlarından sonra gelen kıyı ve gerideki alanlar (bugünkü Örnektepe Mahallesi ve kuzeyi) ise Karaağaç olarak isimlendirilmekte ve bu bölge de Sütlüce Mahallesi'nin sınırları içinde sayılmaktadır.

1973-1974'te 3- Haliç Köprüsü ve devamındaki çevre yolu inşa edildikten sonra, eski Bademlik Caddesine oturan çevre yolu sınır teşkil etmek üzere, yolun güneydoğusunda kalan ve eski Sütlüce Mahallesi sınırları içinde yer alan bölge Halıcıoğlu Mahallesi olarak Sütlüce Mahallesi'nden ayrılmıştır.

19- yy'da başlayan ve giderek gelişen sanayileşme ve kentleşme hareketleri Haliç kıyılarının sanayi ile dolmasına, gerideki boş alanların ise kaçak konut yapılanmalarına maruz kalmasına neden olmuştur. 1985-1986'da kıyıdan geriye doğru bu bölge de Kâğıthane ilçe sınırlarına kadar Örnektepe Mahallesi olarak Sütlüce Mahallesi'nden ayrılmıştır ve Halıcıoğlu Mahallesi ile arasında çevre yolu sınır teşkil etmektedir.

Osmanlı döneminde kurulmuş, ilk gelişmesi 16. yy'a kadar inen eski bir yerleşme olan Sütlüce semtini, *1934 Şehir Reh*ben hdeki Sütlüce Mahallesi sınırları içinde tanımlamak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu durumda bu semte bugün giren mahal-

leler Sütlüce Mahallesi (bugünkü Sütlüce Mahallesi hudutları içine giren alan), Halıcıoğlu Mahallesi, Örnektepe Mahallesi olmak üzere 3 mahalle birimidir.

Semtin adının nereden geldiği tam olarak belli değildir. Bizanslılar buraya "Galatyani" derlerdi. Bazı yazarlar bunun Rumca "süt" anlamına gelen "galatea"dan geldiğini, bunun nedeninin de burada annelerin sütünü çoğaltan bir ayazma olduğunu rivayet ederler.

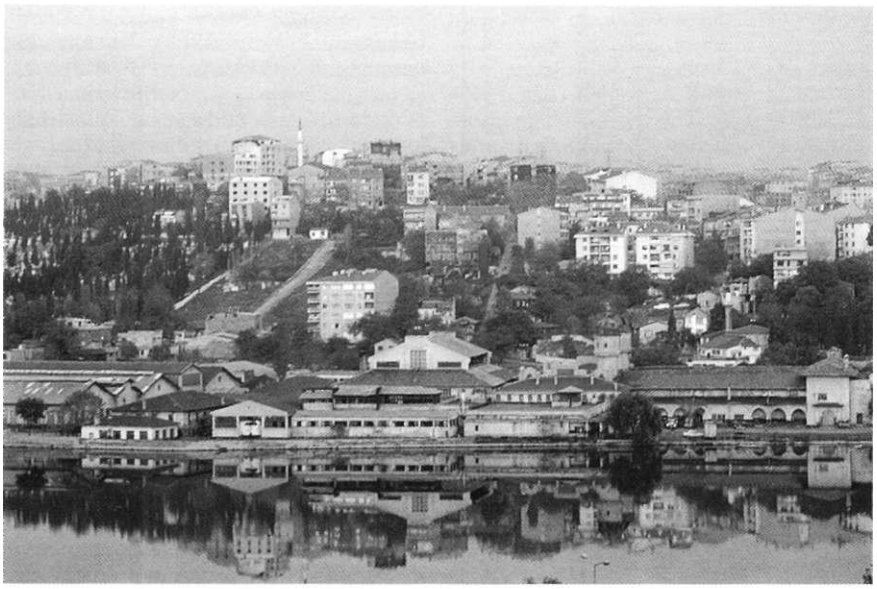
Evliya Çelebi ise, "Acem dilinde adına Kend-şir derler. Arapçadaki adı ise Rabta-i leben'dir. Rumca Galata derler. Hepsi de süt manasınadır. Bu kasabaya Sütlüce denmesinin sebebi, bitki ve havasının güzelliğinden ötürü sütünün halis olmasıdır" demektedir.

Semtin ticari merkezi Sütlüce ve Halıcıoğlu iskeleleri çevresinde kıyı boyunca gelişmiştir. Sütlüce'nin merkezi, Haliç kıyı düzenleme çalışmaları esnasında (1984-1985) mezbahanın işlevinin durdurulması ve kıyıdaki diğer sanayi tesislerinin kaldırılması iİe hareketliliğini kaybetmiş ve nispeten daha az gelişmiş bir merkez görünümündedir.

Semtin batısında Haliç suyolu yer almakta ve karşısına isabet eden kıyıda tarihi Eyüp yerleşmesi bulunmaktadır. Kuzeydoğusunda Kâğıthane İlçesi'ne ait Talat Paşa Mahallesi ile çevre yoluyla kısa mesafade sınır teşkil eden Çağlayan Mahallesi, güneydoğusunda ise Beyoğlu İlçesi'ne ait Piri Paşa Mahallesi ve Piyale Paşa Mahallesi yer almaktadır.

Bizans döneminde, Halic'in güney kıyılarının, iş, ticaret, denizcilik, dini tesisler ile dolu bir bölge olmasına rağmen: kuzey kıyılarında etrafı surlarla çevrili ayrı bir şehir olan Galataf-») dışında bir yerleşme gelişmemiştir. Dolayısıyla doğal karakterini koruyan buradaki sırtlarda muhtemelen önemsiz ufak yerleşmeler ile tek tük manastırlar da bulunabilir. Ancak Bizans döneminde Halic'in kuzey kıyısı fazla kullanılmamıştır. Bu dönemde, Eyüp'teki Taşlıburun mevkii ile Sütlüce'deki Karaağaç mevkii arasında Kâğıthane Deresi'nin tatlı suyu ile Halic'in tuzlu suyunu birbirinden ayıran bir setin varlığı bilinmektedir. Derenin suyu fazla geldiğinde su bu setin üzerinden aşarak Halic'e dökülmekte, sürüklediği çamurlar ise bu seti geçemediğinden Halic'in dolması engellenmekteydi. Derenin taşkın olmadığı zamanlarda ise, bu set köprü vazifesi görmekte ve karşıdan karşıya bu set üzerinden geçilmekteydi. Bazı araştırmacılar Eyüp'teki Defterdar mevkii civarında ahşap bir köprünün varlığından, bu köprüyü İustinianos'un sonradan 12 kemer üzere kagir olarak inşa ettirdiğinden, halkın Eyüp'ten Sütlüce'ye Deve Köprüsü denen bu köprüyü kullanarak geçtiğinden söz ederler. Evliya Çelebi, Bizans döneminde bu yerde zincirden yapılmış büyük bir köprü olduğundan bahsetmekte ve bu köprünün kalıntılarının 17. yy'da hâlâ görüldüğünü söylemektedir.

Osmanlı döneminde, özellikle 16. yy'dan itibaren, Sütlüce semti İstanbul'un

Sütlüce
Ertan Uca, 1994/TETV Arşivi

en gözde mesire ve sayfiye yerlerinden biri olmuştur. Kıyıları yalılarla; gerideki Bademlik mevkiine doğru kademeler halinde yükselen sırtlar, bağlar, bahçeler, zarif köşklerle dolmuştur. Evliya Çelebi. "Sütlüceyi "Galata Kadılığı'na bağlı, müstakil subaşı ve hâkimi olan 200 kadar bakımlı, cennet gibi bahçesi olan saraylar ve diğer yüksek binalarla süslü şirin bir kasaba" olarak tanımlamaktadır. Yine Evliya Çelebi, Sütlüce'den denizyolu ile Alibey Köyü'ne ve Kâğıthane Köyü'ne kuzey tarafından 9 mil kadar olan Haliç ile iki tarafın çimenlik safa yerlerini seyrederek Kâğıthane'ye" varıldığını, bu kasabanın "Kâğıthane boğazı ağzında kurulduğundan evlerin deniz kıyısından ta Caferâbâd Dağına çıkılıncaya kadar birbiri üzerine yapılmış, Halic'e ve Eyüp'e bakan, bağlı bahçeli büyük konaklar" olduğunu söylemektedir.

Bu yerleşme dokusunun arasında 1 cami, 2 mescit. 4 tekke, 1 han, 1 hamam, 50 kadar dükkân ve iskele başına yine Evliya Çelebimin ifadesi ile "irfan sahiplerinin dinlenme yeri olan seyir sofası" *ve* çeşmeler gibi sosyal amaçlı hizmet yapıları oluşmuştur. Ancak burada klasik anlamda bir tarikat tekkesinden ziyade bir mesire ve eğlence yeri niteliğini taşıyan bazı tekkeler de kurulmuştur.

Bu dönemde Halic'in iki kıyısı arasındaki bağlantısı, "pereme" denilen kayıklarla sağlanıyordu. 1913'ten sonra semtte Sütlüce ve Halıcıoğlu olmak üzere iki vapur iskelesi inşa edilmiştir. Sütlüce'nin yukarısında, dere ağzına da Kâğıthane Vapur İskelesi yapılmıştır. Ancak, iskele binası bugün yoktur. 1984-1985'te Haliç kıyılarının sanayiden arındırılarak kamuya açık kullanımlar getirilmesi uygulamaları kapsamında, Sütlüce kıyılarında sanayi tesisleri ortadan kaldırılmış, yerlerine park alanları yapılmıştır.

Halıcıoğlu ve Sütlüce vapur iskelelerinin deniz taşımacılığındaki faaliyetleri, Halic'in giderek dolması ve çevre yolları ile kuvvetlenen karayolu ulaşım bağlantıları nedeniyle 1980'li yıllarda clurdumlmuştur. Bugün iki kıyı arasında motor, kayık tipi küçük ulaşım araçları kullanılmaktadır.

Semtteki tarihi yapılar arasında Mahmud Ağa Camii olarak da bilinen Çavuşbaşı Camii(->), Kaysunizade Mescidi(->), Sütlüce'nin en eski tekkesi olup bugünkü Hasırîzade Tekkesi'nin yerinde bulunan ve klasik anlamda bir tekke olmaktan çok, bir mesire mahalli niteliğini taşıyan Caferâbâd Tekkesi **(16.** yy); yine aynı nitelikteki Hasanâbâd (Neznamâbâd) Tekkesi (17. yy); tasavvufi hizmet amacıyla kurulmuş, Elifi Efendi Sokağı üzerinde. Çavuşbaşı Camii'nin arsası ve yanmdaki hazirenin bitişiğinde yer alan 18. yy'a ait Hasırîzade Tekkesi(->) Elifi Efendi Sokağı başında **16.** yy'ın başlarında inşa edilmiş olan İshak Cemaleddin Karamam Tekkesi, öncelikle sayılması gerekenlerdir.

Sahildeki yalı, kasır ve bahçelerden bugüne bir iz kalmamışsa da, semtin geçmişteki görünümü hakkında bir fikir verebilmek için bazılarından söz etmek yararlı olacaktır.

Sütlüce sahilleri Osmanlı döneminde Halic'in karşı sahilleri gibi bir sayfiye ve dinlenme yeri olarak sultan ve devlet ricalinden kişiler dahil halk tarafından rağbet görmüş, sahillere yalı, kasır, bağ ve bahçeler yapılmıştır. Sahilde bugünkü Sütlüce İskelesi'nin kuzeybatı tarafı, Evliya Çelebi'nin de anlattığı gibi çimenlik bir mesire yeriydi. Daha kuzeyde bugünkü mezbahanın (salhane) olduğu yerin yukarsmda Karaağaç Yalısı vardı ve Karaağaç Komşu ile çevriliydi (bak. Karaağaç Sahilsarayı ve Bahçesi).

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname'sinde* Karaağaç Sahilsarayı'na bitişik olarak, çamfıstığı ağaçları ile süslü güllü ve bülbüllü bir bağ olan Ebussuud Bahçesi gösteril-

mistir. I. Süleyman (Kanuni) döneminin (1520-**1566)** şeyhülislamı Ebussuud Efendi meşhur tefsirini bu bağda yazmıştır.

Yine Evliya Çelebi'ye göre, Ebussuud Bahçesi'nin yanında, bahçesi avlularla süslü Bezirgânbaşı Bağı olarak kaydedilen yerde bir yalı vardı. Ayrıca yine *Seyahatname'de* yeri tam olarak gösterilmeyen, Eski Yusuf Bahçesi adında bir bahçe daha mevcuttu. *Seyahatname'de* Bezirgânbaşı Bağımın yanında İbrahim Hanzadeler Yalısı'mn geldiği kaydı vardır. İbrahim Hanzadeler, Sokollu Mehmed Paşa soyundan geliyordu. I. Ahmed (hd 1603-1617) Sultan Ahmed Camii'ni yaptırmak istediğinde, yerinde bulunan ve Sokollu Mehmed Paşa Sarayı'm istimlak ettirmiş, bunun bedelini kısmen ödemiş, kalanına karşılık da Karaağaç'taki bu yalıyı vermişti.

Bostancıbaşı Defterleri'nde, ikinci defterden itibaren "beylik şalupa kayıkhaneleri" ile "Agop Zımmî'nin değirmeni" görülmekte, dördüncü defterde (1814-1815) bu değirmenin Kormoz adlı bir gayrimüslime intikal ettiği anlaşılmaktadır. R. E. Koçu bu değirmenin Haliç sahillerindeki değirmenlerin en eskisi olduğunu söylemekte, Halic'in bir sanayi bölgesi haline gelmesinde bu değirmenin etkisini belirtmektedir.

Bunların dışında, Ali Ağa Bahçesi, Ganizade Bahçesi gibi meşhur bahçelere kayıtlarda rastlanmaktadır. Yine bir kaynağa göre Ebussuud Efendi'nin bahçesinin sahil tarafında, Bizans döneminden kalan Haliç setinin kalıntılarından bir taş bulunduğu; halkın, şeyhülislam efendinin hünkâra yakınlığını bildiğinden ona ulaştırmak istedikleri dileklerini bu taşın üzerine yazarak bıraktıkları ve bu taşa Arzuhal Taşı denildiği rivayet edilmektedir.

Sütlüce Hamamı, semtin merkezinde ve Sütlüce İskelesi'ne yakın bir mevkide, kıyı yolu üzerine ve Kâğıthane'ye doğru giderken yolun sağında, kendi adını verdiği Hamam Sokağı ile kesiştiği noktada yer almaktadır. Üzerinde herhangi bir kitabeye rastlanmamakta ve yapım tarihi *ve* mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Ancak Mimar Sinan'ın eseri olması ihtimali kuvvetlidir. Camekân bölümü ahşap, diğer kısımları moloz taşla inşa edilmiş olan ve iki kubbesi bulunan hamamın bir bölümü, II. Abdülhamid zamanında (1876-1909) yenilenmiştir. Bugün yapılar arasında kaybolan ancak faaliyetini devam ettiren yapı, erkekler hamamı olarak hizmet vermektedir.

Sosyal ve kültürel açıdan zengin, eski bir yerleşme olan Sütlüce'de günümüze kadar ulaşmış ve farklı devirlerde inşa edilmiş çeşmeler mevcuttur.

Çavuşbaşı Camii'nin avlusunda banisinin mezarı ile camiyi onun için yaptırmış olduğu Şeyh İshak Kemaleddin Karamanî'nin türbesi yer almaktadır. Mescidin naziresinde *Mesnevi'*yi şerh edenlerden Yusuf Sîneçâk, kardeşi Şair Hayreti, ünlü şair Şeyh Galibin kız kardeşi, Sâdî dergâhının son şeyhi, 1927'de vefat etmiş olan âlim, şair ve hattat Hasırîzade Şeyh Elif Efendi ve daha birçok ünlü kişi gömülüdür.

Bugün mevcut olmayan eski Çavuşbaşı Camii'nin kapısının karşısında hattat Ahmed Karahisarî(--0, kubbesiz bir türbede gömülü idi.

Osmanlı döneminden günümüze intikal eden önemli konut yapılarından biri Hasırîzade Tekkesi'nin misafirlerinin ağırlandığı konaktır. Tekkenin bahçe kapısının karşısında yer alan konak ahşap bir yapı olup eğimden dolayı batı cephesinde üç katlı, doğu cephesinde iki katlı görünmektedir. Bir diğeri ise kıyı yolu üzerinde merkezde ve Hasköy'e giderken caddenin sol tarafında yer alan konut dizisidir. 1. Ulusal Mimari Üslubunda inşa edilen üç katlı, kagir ve birbirinin aynı olan bu sıra evlerin mimarı belli değildir.

Sütlücemin ekonomik ve fiziksel yapısını etkileyen önemli bir yapı da kıyıda yer alan Sütlüce Mezbahası'dır(->).

Sütlüce semti, çevresinde yer alan Beyoğlu, Kasımpaşa, Şişli, Kâğıthane gibi kuvvetli merkezlerin etki alanında olduğundan ekonomik açıdan önemli bir gelişmeye sahne olmamıştır. Yine de kıyıdaki sanayi kuruluşları, mezbaha, Kasımpaşa ve Hasköy'de kurulu tersaneler semtin ekonomik yapısına bir hareketlilik getirmekteydi. 1984-1985'te gerçekleştirilen kıyının sanayi tesislerinden arındırılması uygulamaları ile merkez canlılığım yitirmiştir.

1950'lerde başlayan. 1960'larda kuvvetlenen sanayileşme ve hızlı kentleşme ile Halic'in geneli olduğu gibi Sütlüce kıyıları da sanayi kuruluşları ile dolarken geridеki alanlarda, eski doku yerini yavaş yavaş yüksek katlı, yoğun yapılanmalara bırakmış, Karaağaç'ın sırtları ve eski bağlık bahçelik alanlar ise gecekondular ile dolmuştur. Yapılan bir araştırmaya göre Sütlüce Örnektepe Mahallesi gibi gecekondu alanları hariç, İstanbul doğumluların en yüksek orana sahip olduğu bir yöredir.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, 284-286; Anonim. "Haliç Şirketi". *Eyüp'te Zaman, Dünden Bugüne,* S. 6 (1975), s. 14-15; 1. Tekeli, "1839-1980 Arasında İstanbul'un Planlama Deneyimleri, İcabında Plan", *İstanbul,* S. 4 (1993), s. 26-37; Ayvansarayî, *Hadîka;* Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 13. 43. 241; E. Tümertekin-N. Özgüç, "İstanbul'da Nüfusun Doğum Yerlerine Göre Dağılışı". *Şehircilik Enstitüsü Dergisi,* S. 8-9 (1974).° s. 33-71; S. Eyice, "Tarihte Haliç". *Haliç Sempozyumu. 10-11 Aralık 1975,* İst., 1975* s. 263, 287; *İSTA,* 2981-2982. 3331, 4518; *Anonim,* Ergin, Rehber.

H. FAHRÜNNİSA ENSARİ KARA

SÜTLÜCE MEZBAHASI

Beyoğlu İlçesi'nde, Sütlüce'de, Haliç kıyısında yer alan bina, yapı topluluğunun en karakteristik binası olan kuleli buzhane binası ile dikkati çekmektedir. Mimarları Ahmed Burhaneddin, Osman Fıtri ve Marko Logos olarak bilinen binanın yapım tarihinin 1923 olduğu sanılmaktadır.

Toplam 20.000 m^2 kullanım alanı olan tesisin Karaağaç Caddesi'nin kara tarafında kalan bölümünde garaj, tamirhane, marangozhane ile soyunma, levazım ve domuz kesim bölümleri, yolun deniz tarafında ise, buzhane, et satış pavyonu, kesimhane, bağırsakhane, lokal ve işkembehane bölümleri bulunmaktadır. Mezbahanın yapımında kullanılan çelik strüktürlerle tuğla ve kiremit gibi yapı malzemeleri yurtdışından getirtilmiştir.

Yapıldığı yıllardan bu yana İstanbul'un en büyük et kesim yeri olan mezbaha, et kesim merkezinin buradan taşınmasıyla bir süredir yalnızca dağıtım merkezi olarak çalışmaktadır. B. Dalan'm belediye başkanlığı yaptığı dönemde, Halic'in temizlenmesi ve çevresinin düzenlenmesi çalışmalarıyla bağlantılı olarak, binanın "kültür merkezi'ne dönüştürülmesi gündeme gelmiş ve bu amaçla üç farklı proje hazırlanmış, fakat bunlardan hiçbirisi uygulanmamıştır. Buzhane binası simetrik cephe düzeni, birer kubbe ile örtülü, sivri kemerli pencereleri, kademelenerek alçalan çatı parapeti ile sivri kemer arasında kalan, mavi çinilerle kaplı bölümleriyle, yapıldığı dönemin I. Ulusal Mimarlık Üslubumu yansıtmaktadır.

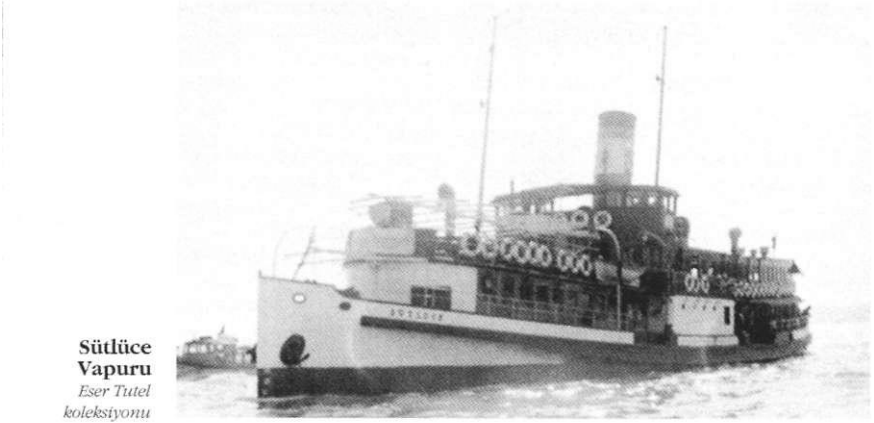
Bibi. G. İncirlioğlu, "Sütlüce Mezbahası", *Arkitekt,* S. 3 (1991), s. 68.

YILDIZ SALMAN

SÜTLÜCE VAPURU

Şehir Hatları İşletmesi vapuru. Şirket-i Hayriye'nin 63 baca numaralı vapuruydu.

1909'da, Fransa, Dunkerque'de Ati. & Chant. De France tezgâhlarında buharlı yolcu vapuru olarak inşa edildi. Aynı yıl hizmete girdi. 521 grostonluktu. Uzunluğu 44,2 m, genişliği 7,3 m, sukesimi 3 m idi. De France yapımı, toplam 645 beygirgücünde 2 adet tripil buhar makinesi vardı. Çift uskurlu olup saatte 10,5 mil hız yapıyordu. Yazın 876, kışın da 776 yolcu alı-

Sütlüce Vapuru
Eser Tutel koleksiyonu

yordu. Süvarisi önceleri Engli Kaptan'dı, sonra Tahsin Kaptan oldu, başmakinisti Dimitri Usta idi. Hünkâr İskelesi, Sultaniye, Küçüksu adlı üç de eşi vardı.

Şirket, gemi siparişlerini o zamana kadar hep İngiltere ve Iskoçya'daki tersanelere verirken, ilk olarak bu dört vapuru bir Fransız tersanesine ısmarlamıştı. Ne var ki baş ve kıçları hayli yüksek olduğu için. halk bu gemileri pek beğenmedi. Sonradan Sütlücede Hasköy fabrikasında biraz şekil verilmek istendiyse de, dengesi yeterince sağlanamadığından başarılı olunamadı.

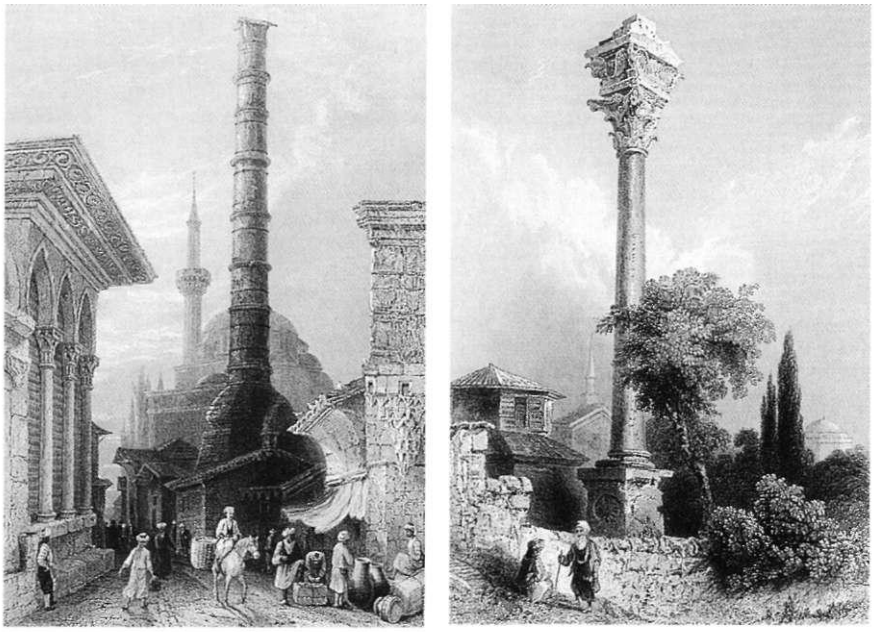
I. Dünya Savaşı yıllarında ordu emrine verilen Sütlüce, 13 Kasım 1917de Karadeniz'de İğneada önlerinde, Pylkiy ile Bystryi adlı iki Rus savaş gemisinin açtığı bombardımanda iki mermi isabeti birden aldı. Vapurun iskele tarafı büyük hasara uğradı. Ayrıca makine kaportası da delik deşik oldu. Can kaybı olmadı. Çıkan yangın mürettebat tarafından zorlukla söndürüldü. Kısmen onarılan vapur Varna'ya doğru yoluna devam etti. Ama bu sefer de şiddetli fırtına yüzünden mendireğe sığınmak isterken çifte demir atmış olmasına rağmen karaya oturdu. Ancak İstanbul'dan gönderilen bir römorkör ve Prens Boris adlı Bulgar vapunı tarafından çekilerek kurtarıldı. İstanbul'a getirilen Sütlüce, Hasköy fabrikasında esaslı bir şekilde onarıldıktan sonra 1919'da tekrar hizmete sokuldu. Şirket-i Hayriye'nin 1945'te Münakalât Vekâleti tarafından satın alınması üzerine Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne geçti.

65 yıl aralıksız çalışan Sütlüce, 1974'te hizmet dışı bırakıldı ve aynı yıl eylül başında satıldıktan sonra kısmen tadil edilerek 397 grostonluk kuru yük teknesi haline getirildi. Kazanı ve makineleri çıkarılarak yerine dizel motor yerleştirildi, 1975'te Hızır Kaptan adıyla hizmete sokuldu. 1977' de İhsan Taman ve Ortakları Şirketine satılınca bu sefer de Tamanlar adını aldı. Türk loydunun *1994 SicilKitabı'nda* adı Tarık Güner ve sahipleri olarak da Hüsnü ve Emin Güner adlı kişiler gözüküyor.

ESER TUTEL

STjTİJNLAR

Mimaride silindir bir gövdeye sahip düşey taşıyıcı. Sütun ayak, gövde ve başlıktan oluşur. Üstündeki -duvar, tavan gibi- ağırlığı desteklemek gibi pratik bir ihtiyaçtan doğan sütun, daha sonra dekoratif işlevlere sahip olarak çağlar boyunca birçok tipte gelişmiştir (anıtsal, onursal sütunlar gibi).

Bartlett'in çizgileriyle Çemberlitaş (solda) ve Kıztaşı, 19. yy.
Pardoe, *Bosphorus/Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi*

Sütunun doğuşu hakkında Romalı mimar Vitruvius'un (MÖ 1. yy) verdiği açıklama oldukça akla yatkındır. Buna göre sütunlar, primitif yapılarda tavanı taşıyan ağaç gövdesinden esinlenilerek yapılmışlardır.

Sütunun işlevleri arasında en tipik olanı ritmik bir şekilde sıralanmasıdır (revak gibi). Böyle olunca sütunlar, aralarında mesafe bırakılarak yerleştirilmiş olup belli bir arşitrav sistemini taşırlar. Roma döneminden itibaren bu sistemde kemerler tercih edilir. Diğer bir işlevi ise dekoratif olmasıdır. Bu görevde sütunlar taşıyıcı nitelikte olmayıp sadece binanın süslenmesinde rol oynarlar. Bunun yanında anıtsal sütunlar, zafer sütunları, sınır sütunları ve uzaklık belirten ölçü sütunları da bulunur.

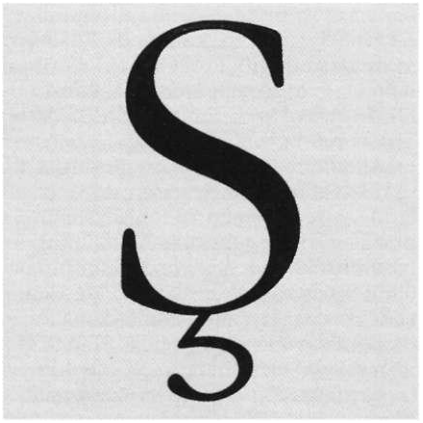
İstanbul'da Bizans döneminde birçok anıtsal sütun dikilmiştir. Ne yazık ki, bunların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Bugün hâlâ izleri kalmış olan Bizans dönemi sütunları İmparator I. Constantinus'un (hd 324-337) kendi adına, heykeliyle birlikte diktiği sütun -bugünkü adıyla Çemberlitaş(->)-; İmparator Constantinus'un Delphi'den getirdiği Burmak Sütunt»; İmparator I. Theodosius'un (hd 379-395) kendi adına diktiği rölyefli sütun; İmparator Arkadios'un (hd 395-408) kendi adına diktiği rölyefli sütun (bak. Arkadios Sütunu); Arkadios'un, karısı Eudoksia adına diktiği sütun (bak. Eudoksia Sütunu); yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen Gotİar Sütunu(-0; İmparator Markianos'un (hd 450-457) kendi adına diktirdiği heykelli sütundur (bak. Kıztaşı).

Bunlardan başka İmparator Constantinus'un annesi Helena ve 3 oğlu adına diktiği sütunlar, İmparator I. İustinianos'un (hd 527-565) kendi adına diktiği, üstünde atlı bronz heykelinin bulunduğu sütun ve nihayet yine atlı heykeli olan İmparator Fokas'ın (hd 602-610) anıtsal sütunu Augusteion'u(->) süslemekteydi.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre şehrin meydan ve yollarında hükümdarların atlı heykelleri ve geç imparatorluk dönemi âdetlerine uygun olarak imparatorluk ailesinin diğer mensuplarının heykelleri, sütunlar üzerinde yükseliyordu.

Bibi. Muller-Wlener, *Bilcilexikon,* 52-55: C. Mango. *Le développement urbain Constantinople (IV'-VIF siècles),* Paris, 1990; G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451,* Paris, 1974.

ASNU BİLBAN YALÇIN

ŞABANÎLİK

16. yy'ın ortalarında Şaban-ı Velî (ö. 1569) tarafından Kastamonu'da kurulan tarikat.

Halvetîliğin(->) dört ana kolundan (Şemsîlik), Ahmedîlik, Cemalîlik, Ruşenîlik) birisi olan Cemalîlikten ayrılan Şabanîlik, İstanbul'un gündelik hayatına birbirini izleyen iki ayrı aşamada girmiştir. Birinci aşama, Şaban-ı Velînin henüz hayatta olduğu dönemde tarikata mensup bazı şeyhlerin İstanbul'da yürüttükleri faaliyetlerle gerçekleşmiş, fakat **16.** yy boyunca süren bu çabaların sonucunda Şabanîlik şehir hayatına yeterince nüfuz edememiştir. Bu döneme ait kayda değer başlıca faaliyet, Şaban-ı Velî müntesiplerinden Süleymaniye Camii vaizi Muharrem Efendinin çevresinde dar kapsamlı bir Şabanî zümresinin oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Tarikatın 16. yy'ın ortalarından 17. yy'a kadarki bu süreç içinde şehrin gündelik hayatında tam anlamıyla kurumsallaşamadığı, Halvetîliğin İstanbul'da kurulan ilk kolu olan Sünbülîllk(-0 karşısmda varlık gösteremediği, eldeki mevcut bilgiler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. 17. yy'ın ortalarından itibaren başlayan ve Şabanîliğin İstanbul'da güçlü bir tekke organizasyonu meydana getiren kurumlaşmasını sağlayan ikinci aşama ise, tarikattan kendi adına kol ayıran Ali Alaeddin el-Atvel (ö. 1685) ile gerçekleşmiştir. Kurucusunun lakabından dolayı Karabaşîlik olarak anılan bu koldan daha sonra ayrılarak faaliyetleri birbirini izleyen Nasuhîlik, Çerkeşîlik ve Kuşadavîlik, İstanbul'daki Şabanî örgütlenmesinin temellerini atmışlardır.

Şabanîliğin kurucusu Şaban-ı Velî, Kastamonu'nun Taşköprü İlçesi'ne bağlı Çakırçayı Köyü'nde doğmuş, küçük yaşta anne ve babası vefat ettiği için hayırsever bir kadın tarafından evlat edinilerek yetiştirilmiştir. İlk dini bilgileri Kastamonu'da alan Şaban-ı Velî, II. Bayezid döneminin (1481-1512) sonlarına doğru İstanbul'a gelerek medreseye devam etmiş ve I. Selimin (Yavuz) (hd 1512-1520) saltanat yıllarına rastlayan bu dönemde tasavvufa yönelmiştir. Söz konusu zaman kesiti, Halvetiliğin istanbul ve Anadolu'da etkin bir şekilde faaliyetlerini yürüttüğü, toplumun farklı kesimleri tarafından rağbet gördüğü bir dönemdir. Halvetî şeyhlerinin bu süre zarfında başta II. Bayezid olmak üzere devletin üst kademelerine mensup yöneticilerle kurduğu yakın ilişki, tarikatın ulema çevresinde hatırı sayılır bir güce ulaşmasını sağlamış, Anadolu'da görev yapan pek çok devlet görevlisi tarikata bağlanmak suretiyle bu mistik kuruluşu toplum hayatında ön plana çıkarmışlardır. Şaban-ı Velînin tasavvufa yöneldiği İstanbul'daki medrese yıllarında, Halvetî faaliyetlerine ilgi duyduğu ve şehir hayatında yaygınlık kazanan bu tarikata ait tekkelere devam ettiği bilinmektedir. 1519'da İstanbul'dan ayrılarak Bolu'da ünlü Halvetî şeyhlerinden Hayreddin Tokadî'ye intisap etmesi, bu ilginin doğal bir sonucudur. Hayreddin Tokadî'nin aynı zamanda Halvetîliği 15. yy'ın sonlarında istanbul'un gündelik hayatına sokan Cemaleddin Halvetî'nin(-0 halifesi olması, daha sonra Şaban-ı Velî tarafmdan kumlan Şabanîliğin de silsile itibariyle tarikatın Cemalî koluna bağlanmasını sağlamıştır. Bu silsile Hayreddin Tokadî ve Cemaleddin Halvetî aracılığıyla tarikatın kurucusu Pir Ömer Halvetî'ye ulaşmaktadır.

16. yy'ın ortalarında merkez tekkesini Kastamonu'da kuran Şabanîlik, İstanbul'da Halvetîliğin en yaygın kolu sayılan Sünbülîliğin tersine daha çok Orta Anadolu'da faaliyetlerini yürütmüş, tarikatın istanbul'daki örgütlenmesi ise merkez tekke meşihatını temsil eden şeyhlere bağlı halifeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

İstanbul'da 16. yy'ın sonlarına doğru şekillenmeye başlayan erken dönem Şabanî faaliyetlerinin odak noktasını, Süleymaniye Camii vaizi Muharrem Efendi oluşturmakta, ancak gerek kişiliği gerekse faaliyetlerinin çapı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Şaban-ı Velînin İstanbul'daki medrese yıllarında arkadaşı olduğu, daha sonra kendisine intisap etmek suretiyle Şabanîliğe bağlandığı ve Şaban-ı Velî'nin vefatı sırasında Kastamonu'da bulunduğu, mürşidine yakınlığı nedeniyle cenaze namazının tarafından kıldırıldığı eski kaynaklardaki bilgiler arasındadır. Muharrem Efendinin İstanbul'a döndükten sonra yürüttüğü bütün faaliyetleri bugün için karanlıkta kalmakta ve bu nedenle tarikatın 17. yy'ın ortalarına kadar uzanan tarihi yeterince açıklık kazanmamaktadır.

17. yy'ın ikinci yansından itibaren başlayan dönem, Şabanîliğin İstanbul hayatında bir mistik kuruluş olarak yerini aldığı zaman kesitidir. Bu dönemde tarikat, kendi tekke organizasyonunu kurmuş, çeşitli kollara ayrılmak suretiyle şehir hayatına iyice nüfuz etmiştir. Şabanîliğin İstanbul'da örgütlendiği bu dönemde tarikatın yönetimi, Kastamonu'daki merkezi organizasyona bağlı olarak yürütülmüştür.

Tarikatın merkezi sayılan Kastamonu'daki Şaban-ı Velî Tekkesi'nin 1569-1604 arasında meşihatını üstlenen şeyhler, Şaban-ı Velî'nin birinci kuşak halifeleri olup tarikat adına istanbul'daki faaliyetleri yürüten halifeleri yetiştiren çekirdek kadroyu meydana getirirler. Posta geçiş sırasına göre bu şeyhler Osman Efendi (ö. 1569), Hayreddin Efendi (ö. 1579), Abdülbaki Efendi (ö. 1589) ve Muhyieddin Efendi'dir (ö. 1604).

Şaban-ı Velî'nin birinci kuşak halifelerinden Kastamonu'daki merkez tekke postnişini Abdülbaki Efendi, İstanbul Şabanî silsilesinin bağlandığı şeyh olması bakımından büyük önem taşır. Kendisinden sonra merkez tekkenin postuna halifesi Ömer Fuadî Efendi (ö, 1636) geçmiş ve sırasıyla İsmail Kudsî Efendi (ö. 1645) ile oğlu Mustafa Musliheddin Efendi (ö. 1660) kendisini izlemişlerdir. Şabanîlikten kendi adına Karabaşîlik kolunu ayıran Ali Alaeddin el-Atvel, bu silsileye mensup şeyhlerden önce İsmail Kudsî Efendi'ye intisap ederek Şabanî hilafeti almış, daha sonra Musliheddin Mustafa'nın sohbetlerine katılarak tasavvuf konusunda derinleşmiştir.

löll'de Arapkir'de doğan Ali Alaeddin el-Atvel, Şabanîliği ilk defa İstanbul'da kendi kurduğu Karabaşîlik kolu aracılığıyla örgütleyken şeyh olarak tanınır. Karabaş Velî lakabıyla da tanınan Ali Alaeddin el-Atvel, Kastamonu'daki Şaban-ı Velî Tekkesi postnişinleri ismail Kudsî Efendi ile Mustafa Musliheddin Efendi'nin yanında tasavvuf eğitimi gördükten sonra 1669'da istanbul'a gelerek ilk örgütlü Şabanî faaliyetlerine başlamıştır.

istanbul'da örgütlenen ilk Şabanî kolu olan Karabaşîliğin merkezi önceleri Üsküdar'daki Rum Mehmed Paşa Camii bünyesindeki tekke iken daha sonra yine aynı semtteki Atik Valide Külliyesine bağlı Atik Valide Tekkesi'ne taşınmıştır. III. Murad'ın (hd 1574-1595) annesi Nurbânu Valide Sultan tarafından 1570-1579 arasında Mimar Sinan'aG» yaptırılan Atik Valide Külliyesi(->) bünyesindeki tekke, Karabaşîliğin İstanbul'daki merkezi olarak kabul edilir. Kuruluşundan 1670'e kadar Halvetîliğe bağlı bulunan tekke, bu tarihte Şeyh Mehmed Efendi'nin vefatı ve yerine Ali Alaeddin el-Atvel'in geçmesiyle Karabaşîliğin denetimine girmiştir. Atik Valide Tekkesi'ndeki Karabaşî meşihatı, Ali Alaeddin el-Atvel'in yönetiminde 1679'a kadar devam etmiş, bu tarihte hakkında çıkan pek çok dedikodu ve medrese çevrelerinin kendisine cephe alması nedeniyle Limni'ye sürülmüş, tekkenin denetimi de Bülbülcüzade Abdülkerim Fethi Efendi (ö. 1694) tarafından Halvetîliğin Sivasî koluna geçirilmiştir.

Atik Valide Tekkesi'nde 1670-1679 arasındaki ilk Karabaşî meşihatı, Ali Alaeddin el-Atvel'in halifeleri tarafından kumlan tekkeler aracılığıyla sürdürülmüş ve böylece Şabanîlik 17. yy'ın sonlarında istanbul'un gündelik hayatına daha derinden nüfuz edebilecek tarikat merkezlerine sahip olabilmiştir. Bu merkezlerden ilki tarikatın yaygınlık kazandığı Üsküdar'da Nasuhî Mehmed Efendi (ö. 1718) tarafından faaliyete geçirilen Nasuhî Tekkesi'dir(-»). 1687'de Sadrazam Morali Hasan Paşa'nın Nasuhî Mehmed Efendi için inşa ettirdiği bu tekke aynı zamanda Şabanîliğin Karabaşîlik kolundan ayrılan Nasuhîliğin istanbul'daki merkezi olması bakımından önem taşımaktadır. IV. Mehmed'in (hd 1648-1687) kızı Hatice Sultan (ö. 1743) ile ev-

lenen Sadrazam Hasan Paşa, Nasuhî Mehmed Efendimin kişiliğinde Şabanîliğe büyük yardımda bulunmuş, tarikatm Osmanlı üst tabakasında rağbet görmesinde rol oynamıştır.

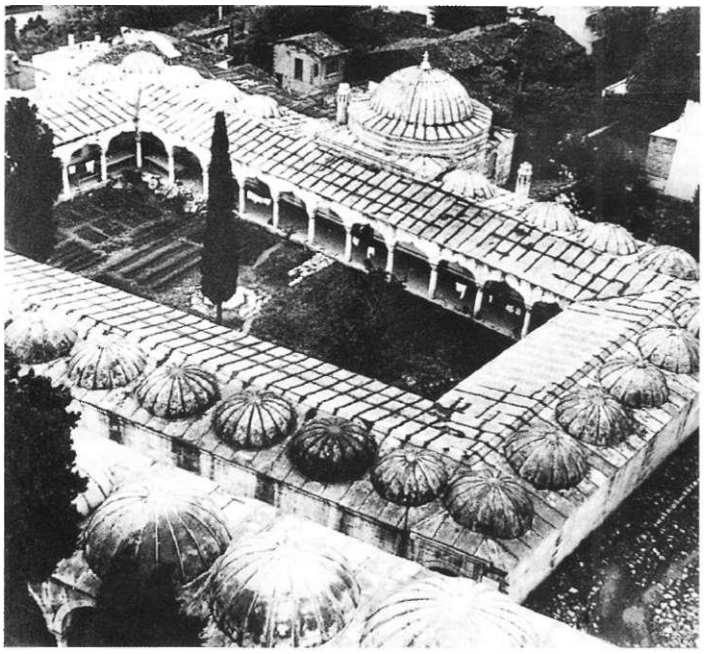
Ali Alaeddin el-Atvel'in halifesi ve Nasuhîliğin kurucusu Nasuhî Mehmed Efendi, Üsküdar'da doğmuştur. Babası Sipahi Ocağı mensuplarından Nasuh Bey'dir. 17. yy'ın sonlarında Karabaşîlikten sonra İstanbul'un gündelik hayatına giren ikinci Şabanî kolu sayılan Nasuhîlik. kumcusunun aynı zamanda Şabanî organizasyonu içinde içtihat sahibi güçlü bir mutasavvıf olması nedeniyle Libya, Tunus. Cezayir gibi Osmanlı hâkimiyeti altındaki ülkelere de yayılmıştır.

Nasuhîlik 17. yy'ın sonlarından itibaren İstanbul'da Nasuhî Mehmed Efendi ailesine mensup şeyhler tarafından temsil edilmiştir. Nasuhîzadeler olarak tanınan bu aile, Şabanî organizasyonu içinde İstanbul'daki faaliyetleri en uzun ve sürekli olan yönetici şeyh gmbunu meydana getirmiştir. Nasuhî Mehmed Efendinden sonra tekke meşihatı babadan oğula geçmek suretiyle yümtülmüş ve sırasıyla Alaeddin Efendi (ö. 1751), Mehmed Fazlullah Efendi (ö. 1796), Abdurrahman Şemseddin Efendi (ö. 1833), Mehmed Muhyieddin Efendi (ö. 1898) ile Mehmed Kerameddin Efendi, Nasuhî Tekkesi'nde postnişinlik yapmışlardır. Bu şeyhler arasında Abdurrahman Şemseddin Efendi. Nasuhîliğin İstanbul'daki Şabanî organizasyonu içinde güçlenmesini sağlayan şeyhlerden birisi olarak dikkati çeker. Yetiştirdiği halifelerinden Halil Fahreddin Efendi (ö. 1841), Fatih'teki Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi meşihatını Halvetiliğin Sivasî kolundan alarak Nasuhîliğe bağlamış ve bu merkez 1823-1841 arasında Şabanîliğin suriçindeki önemli faaliyet odaklarından birisi olmuştur. Boyalı Mehmed Paşa Tekkesinin Şabanîliğin Nasuhî koluna bağlanmasının ayrıca tarikatın tarihinde Halvetîliğin Sivasî koluyla kumlan kültürel ilişki açısından da önemi vardır. Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi'nin ilk postnişini Abdülahad Nurî'nin(-0 halifelerinden Bülbülcüzade lakabıyla tanınan Abdülkerim Fethî Efendi (ö. 1694), Atik Valide Tekkesi'nde Ali Alaeddin el-Atvel'in temsil ettiği Karabaşî meşihatım Sivasî organizasyonuna bağlayan mutasavvıftır. Bülbülcüzadeler olarak tanınan Sivasî ailesinin Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi'ndeki meşihatının **19-** yy'ın başlarında Nasuhîliğe geçmesi ise Sivasîlik ile Şabanîliğin İstanbul Halvetî kültürü bünyesinde kurdukları ilişkinin çarpıcı bir göstergesidir.

Ali Alaeddin el-Atvel'in Nasuhî Mehmed Efendi'den sonra hilafet verdiği ikinci şeyh, Maçka Tekkesi'nin kumcusu Mustafa Fanî Efendi'dir (ö. 1710). Maçka Tekkesi, 17. yy'ın sonlarında bir Karabaşî merkezi olarak faaliyete geçmiş, Mustafa Fanî Efendi'den sonra meşihat görevini üstlenen oğlu ve tomnu Mehmed Fahreddin Efendi (ö. 1750) ile Ali Efendinin (ö. 1777) postnişinlik dönemlerinde Nasuhîliğe bağlanmıştır. Ali Efendinin 1777'de vefatıyla birlikte tekke, İsmail Efendi (ö. 1807) aracılığıyla Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlanmıştır.

Karabaşîliğin kumcusu Ali Alaeddin el-Atvel'in üçüncü halifesi, aynı zamanda oğlu olan Manevî Mustafa Efendi'dir (ö. 1702). **16.** yy'ın sonlarında Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından Kadırgada Mimar Sinan'a inşa ettirilen külliye bünyesindeki Halvetîliğe bağlı Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nde postnişinlik yapan Celvetî şeyhi Abdülhay Efendi'nin(->) 1691' de meşihatının Aziz Mahmud Hüdaî Tekkesine nakledilmesiyle Manevî Mustafa Efendi, tekkeyi bu tarihte Karabaşîliğe bağlamış fakat bu merkez 18. yy'ın başlarında tekrar Celvetî denetimine geçmiştir. Ali Alaeddin el-Atvel'in dördüncü halifesi Kerestecizade Mehmed Ledünnî Efendi (ö. 1708) ise, **16.** yy'ın sonlarında Kasımpaşa'da Haşimî Osman Efendi (ö. 1595) tarafından bir Bayramî/Melamî merkezi olarak kurulan Saçlı Emir Tekkesi'nde(-0 1700-1708 arasında Karabaşî meşihatım temsil etmiştir. Ancak tekkenin "evladiye vakfı" şeklinde düzenlenen vakfiye kayıtlarına göre Mehmed Ledünnî Efendi, ilk postnişin Haşimî Osman Efendi ailesinin başka bir koluna mensup bulunup, hilafetini Şabanîlikten almakla birlikte yalnızca tekkedeki tarikat usulünü değiştirmiş, buna karşm tekke idari açıdan Haşimî Osman Efendi ailesinin denetiminde kalmıştır. Saçlı Emir Tekkesi'ndeki Karabaşî meşihatının Şabanîlik tarihi açısından önemi, tarikatın İstanbul tasavvuf kültürü çerçevesinde Melamîlik(-0 ile bu merkezde ilişki kurmasıdır. Melamîliğe en yakın Halvetî kolu sayılan Şabanîliğin, Saçlı Emir Tekkesi'nde şekillenen bu temel özelliği daha sonra tarikatın Kuşadavîlik kolu tarafından sürdürülecek ve Ahmed Âmiş Efendi' nin(->) kişiliğinde 20. yy'ın başlarma kadar İstanbul'un gündelik hayatındaki canlılığını koruyacaktır. Karabaşîliğin İstanbul'daki faaliyetlerini yaygınlaştıran Ali Alaeddin el-Atvel'in son halifesi ise Ünsî Hasan Efendi'dir (ö. 1724). Eminönü'nde II. Bayezid dönemi ulemasından Tebrizli Muhyieddin Mehmed Efendi tarafından bir Halvetî merkezi olarak inşa ettirilen Aydınoğlu Tekkesi'nin(->) postnişinliğini, Kadiri şeyhi Aydınzade Mehmed Efendi'nin meşihatının 1683'te kaldırılmasıyla üstlenen Ünsî Hasan Efendi, bu tekkeyi Karabaşîliğe bağlamış ve kendisinden sonra yerine geçen halifesi Mehmed Garib Efendi (ö. 1742) vefatına kadar, Karabaşî yönetimini sürdürmüştür.

İstanbul'da 17. yy'da Karabaşîlik, 18. yy' da Nasuhîlik tarafından temsil edilen Şabanîlik, 19. yy'da Çerkeşîlik ve Kuşadavîlik ile toplum hayatındaki etkisini devam ettirmiştir. Şabanîliğin Nasuhî kolundan ayrılan Çerkeşîliğin kurucusu, Mustafa Çerkeşî Efendi'dir (ö. 1814). İstanbul Şabanîliğinin tarihinde 18. yy'dan 19. yy'a bir geçiş tarikatı olma özelliğini taşıyan ve Kuşadavîliğin doğmasına yol açan Çerkeşîlik, şehir hayatında yaygınlık kazanamamıştır. Fatih'te 18. yy'ın ikinci yarısında Süleyman Efendi (ö. 1799) tarafından bir Nakşibendî merkezi olarak kurulan Beşikçizade Tekkesi'ni(->) 1816'da Çerkeşî meşihatına bağlayan Beypazarlı Ali Efendi (ö. 1819), Mustafa Çerkeşî'nin İstanbul'da faaliyet gösteren en önemli halifesidir. Önce Fatih'teki Atpazarı Tekkesi'nde(->) bir süre misafir olarak kalmış, ardından Beşikçizade Tekkesi postnişinliğine atanmıştır. Yetiştirdiği halifelerinden Kuşadalı İbrahim Efendi(->) Çerkeşîlikten ayrılan Kuşadavîliğin kumcusu olup bu tarikat İstanbul'daki Şabanî faaliyetlerinin son büyük halkasını meydana getirir. Çerkeşîliğin ikinci merkezi Fatih'teki Semerci İbrahim Efendi Tekkesi'dir(->). Akşemseddin Tekkesi adıyla da tanınan bu merkez, Mustafa Çerkeşî'nin halifelerinden Geredeli Semerci ibrahim Efendi (ö. 1831) tarafından Çerkeşîliğe

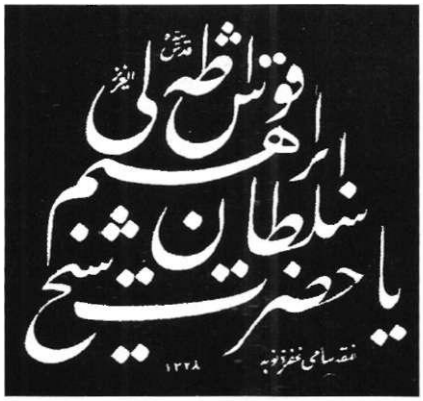

Şabanîliğin İstanbul'da ilk temsil edildiği merkez olan Atik Valide Tekkesi'nin havadan görünüşü. *Vakıflar Arşivi*

bağlanmıştır. Vefatından sonra yerine geçen Halil Efendi (ö. 1858) Şabanîliğin Çerkeş! kolundan ayrılan Geredevîliğin kurucusudur. Geredevî meşihatını bu tekkede kendisiyle aym adı taşıyan oğlu Halil Efendi (ö. 1914) sürdürmüştür. Geredevîliğin İstanbul'daki Şabanî örgütlenmesi içinde ikinci önemli merkezi, Aksaray'daki Ekmel Tekkesi'dir. Tarikatın kurucusu Halil Efendi'nin halifelerinden Ömer Fuadî Efendi (ö. 1858), 1849'da Ekmel Tekkesi'ndeki Gülşenî meşihatını, Mehmed Nureddin Efendi'nin vefatıyla birlikte Geredevîliğe bağlamış, kendisinden sonra posta geçen ailesine mensup şeyhlerden Abdullah Rüşdî Efendi (ö. 1881), Yakub Efendi (ö. 1901) ve Mehmed Salaheddin Efendi bu tarikatın İstanbul'daki son temsilcileri olmuşlardır. Halil Efendi'nin bir diğer halifesi Şakı Ali Efendi (ö. 1842) ise, Eğrikapı dışındaki Cemaleddin Uşşakî TekkesiGO postnişinliğini üstlenmiş, mensubu bulunduğu aile, istanbul'da Şalcızadeler olarak tanınmıştır.

Şabanîliğin istanbul'da Çerkeşîlikten ayrılan son büyük kolu, Kuşadavîliktir. Mustafa Çerkeşî'nin halifelerinden Beşikçizade Tekkesi postnişini Beypazarlı Ali Efendi'den tarikat icazeti alan Kuşadalı İbrahim Efendi (ö. 1845), 1819'da Aksaray'da Hacı Halil Ağa (ö. 1820) tarafından kendisi için inşa ettirilen Kuşadalı Tekkesi'nde(->) faaliyete başlamış, fakat 1833'te çıkan bir yangın sonucu tekkesinin yanması sonucu müritlerini evinde sohbetle eğitme yolunu seçmiştir. Kuşadavîlik, İstanbul'daki Melamî-meşrep Şabanîliğin zengin tasavvuf kültürünü barındıran bir kol olarak dikkat çeker. Tarikata ait tekkelerde postnişinlik yapan bütün şeyhlerin tasavvuf anlayışlarında bu temel özelliği görmek mümkündür. Kuşadalı ibrahim Efendi, İstanbul'un mistik hayatına damgasını vuran son dönem Şabanî mutasavvıflarını yetiştiren bir kişi olarak da ayrıca büyük bir öneme sahiptir. Hilafet verdiği bu kişilerden Muhammed Tevfik Bosnavî (ö. 1866), üçüncü devre Melamîlerinden Ahmed Âmiş Efendiyi Şabanîliğe bağlamış, böylece Melamî-meşrep Şabanîliğin İstanbul hayatındaki etkisi Cumhuriyet döneminde de devam edebilme şansma kavuşmuştur. Muhammed Tevfik Bosnavî'nin diğer halifesi Mustafa Enverî (ö. 1872) ise, Üsküdar'daki Nalçacı Tekkesi'ndeGO Kuşadavîliği temsil etmiş, kendisini oğlu Mehmed Tayyar Bey'in (ö. 1910) meşihatı izlemiştir. Muhammed Terfik Bosnavî gibi Kuşadalı İbrahim Efendi'nin birinci kuşak halifeleri arasında olan Ali Efendi (ö. 1855), Mehmed Kırınıî Efendi (ö. 1856) ve Ahmed İzzet Efendi (ö. 1875), Fatih'teki Lokmacı Tekkesinde!-») Kuşadavî meşihatını temsil etmişlerdir. Lokmacı Tekkesinin yanısıra suriçinde Küçükayasofya Tekkesi(->) ile sur dışında Seyyid Nizam Tekkesi-») son dönem Şabanîliğinin Kuşadavî koluna bağlı faaliyet merkezleridir.

İstanbul'da Şabanîliğin diğer tarikatlarla olan sosyokültürel ilişkisinde bu tarikatlara ait devraldığı tekkelerin belirleyici rolü vardır. Bu tekkelerden en kalabalık grubu Şabanîliğin bağlı bulunduğu Halvetîliğin diğer kollarına ait merkezler oluşturur. Buna göre Halvetîlikten Altuncuzade Tekkesi (Şehzadebaşı), Ümmi Ahmed Efendi Tekkesi (Üsküdar), Atik Valide Tekkesi (Üsküdar) ve Nalçacı Tekkesi (Üsküdar); Sivasîlikten Boyalı Mehmed Paşa Tekkesi (Fatih); Sünbülîlikten Seyyid Baba Tekkesi (Haseki); Gülşenîlikten Ümmi Sinan Tekkesi (Şehremini) ile Ekmel Tekkesi (Aksaray); Cerrahîlikten Seyyid Feyzullah Efendi Tekkesi (Üsküdar) ile Durmuş Dede Tekkesi (Rumelihisarı) ve Uşşakîlikten Cemaleddin Uşşakî Tekkesi (Eğrikapı harici) olmak üzere toplam 11 tekke değişik tarihlerde Şabanî meşihatına geçmiş, bunları diğer tarikatlara ait olan Kadirîlikten Emirler Tekkesi (Kocamustafapaşa); Bayramîlikten Oğlanlar Tekkesi (Aksaray); Nakşibendîlikten Ataullah Efendi Tekkesi (Kanlıca) ile Beşikçizade Tekkesi (Fatih): Celvetîlikten Atpazarı Tekkesi (Fatih) ile Semerci ibrahim Efendi Tekkesi (Fatih) izlemiştir.

"Yâ Hazret-i Şeyh Sultan İbrahim Kuşadalı" yazılı hattat Sami Efendi'ye ait bir levha.
Y. N. Öztürk, *Kuşadalı İbrâhîm Halvetî,* İst., 1982

Bibi. *BOA,* Cevdet Evkaf. no. 7765 (18 Recep 1225); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 32214 (Cemaziyülâhır 1227); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 28295 (Şaban 1232); *BOA,* Cevdet Evkaf. no. 12377 (21 Rebiyülevvel 1235); *BOA.* Cevdet Evkaf, no. 11217 (Saban 1240); *BOA,* İrade Meclis-i Vâlâ. no. 17107 (2 Ramazan 1274): *BOA.* Cevdet Evkaf. no. 20375 (23 Rebiyülâhır 1281); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 20120 (Cemaziyülevvel 1285): *BOA,* Yıldız Mütenevvi Maruzat, Dosya: 13. sıra no. 81. (14. 3. 1301); *BOA,* İrade Evkaf. no. 2560/8 (27 Zilkade 1321); *CSR,* Dosya A/66, 74, 85, 169, 228, 231; Ömer Fuadî, *Menakıb-ı Şa'baniye.* Kastamonu, 1294; Ayvansarayî, *Hadîka.* II, 231-232; Ayvansarayî. *Mecmua-i Tevârih.* 64; Şeyhî, *Vekayiu İ-Fuzalâ.* I, 51; Hocazade, *Ziyaret,* 107-108, 127-132; *Sicill-i Osmanî,* IV, 557; *Osmanlı Müellifleri.* I. 166-167; A. Gölpmarh. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler,* İst., 1969, s. 208-210: 1. Ozanoğlu. *Türk Büyüklerinden Ünlü Bilgin ve Mutasavvıf Şaban-ı Velî. Hayatı, Eserleri ve Külliyesi,* Kastamonu. 1966; L. Nihâi Yazar, *Halvetîligin Şa'baniye Kolu. Menâkıb-ı Şa 'bân-ı Velî ve Türbenâme.* Ankara. 1985: A. Abdülkadiroğlu. *Halvetîlik'in Şa'baniyye Kolu. Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Külliyesi,* Ankara, 1991: M. İhsan Oğuz. *Hazret-i Şa'ban-ı Velî ve Mustafa Çerkeşî.* İst.. 1993: R. Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler.* İst.. 1984, s. 117-121; Y. X. Öztürk, *Büyük Türk Mutasavvıfı Muhammed Tevfik Bosnevî. Hayatı Mektupları. Halifeleri.* İst.. 1981; ay, *Kuşadalı İbrahim Halveti. Hayatı. Düşünceleri. Mektupları.* İst., 1982; H. J. Kissling, "Şa'ban Velî und die Şabanijje", *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae: I. Das Derwischtum,* Münih, 1986. s. 99-122.

EKREM IŞIN

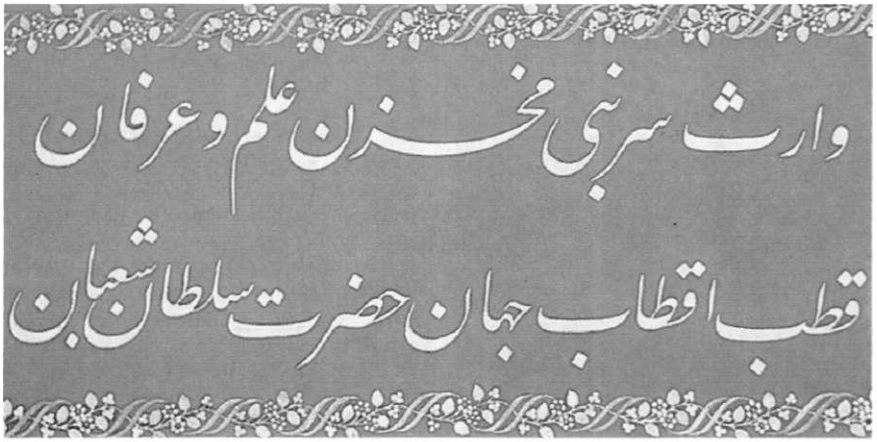
Şabanîlikte Zikir Usulü ve Musikî

Şabanîlik, Halvetîligin bir kolu olduğu için, öbür Halvetî kollarında olduğu gibi, ayin ve zikir şekli olarak devrani usule uyan bir tarikattır. Ancak, Şabanî ayininde, geleneksel Halvetî devranından başka, yalnızca Şabanîliğe mahsus "darb-ı esma" denilen bir zikir tarzı vardır. Zikir halkası veya düz saf halinde ouımlmakta iken dizler üzerinde yükselip öne doğru eğilinerek kollar sanki kürek çekiyormuş gibi kaldırılır, sonra tekrar oturularak harekete devam edilir. Bu sırada "Yâ Hay" ismi zikredilir. Darb-ı esma sırasında bu zikir tarzına uygun olan özel ilahiler okunur. Darb-ı esma ilahileri mutlaka sofyan usulünde bestelenir ve esere "es" (sus) ile başlanır. Bu senkoplu nağme ile darb-ı esma hareketi de düzenlenmiş olur. İlk es ile öne doğru eğilinirken, "Yâ Hay" zikri başlar ve hep senkoplu olarak devam eder. Usulün başındaki es, nefes alma payı olarak bırakılır, ikinci zamanda "Yâ" hecesine girilir, usulün son zamanında "Hay" hecesi söylenip oturma durumuna geçilir. Darb-ı esma zikri, Celvetî ayinindeki "nıfs-ı kıyâm"a benzer ise de büsbütün farklı bir zikir tarzıdır (bak. Celvetîlik). Kolların kürek çeker gibi hareketi ve dizüstü yükselirken "Yâ", otururken "Hay" hecelerinin zikri, öne eğilirken nefes alma payı verilmesi ve bu hareket ile zikrin devam etmesi, hem çok coşkun hem de çok estetik bir görünüm ortaya koyar. Bu harekete uygun, hareketi düzenleyici ilahilerin de okunuyor olması ayine daha bir bütünlük kazandırır. Darb-ı esma zikri şeyh efendinin işareti ile bittiğinde, devrana kalkılarak bilinen Halvetî devranına geçilir.

Bütün tarikatlarda olduğu gibi Şabanîlikte de musikiye çok önem verilmiştir. Şabanîlik, Karabaşî kolunun bazı şubeleri vasıtası ile Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar yayılmış ise de Türk musikisi bu ülkelerde yayılmamış, Karabaşîliğin bir başka kolu olan Nasuhî kolu ile Şabanî musikisi istanbul'da gelişmiştir.

Nasuhî Mehmed Efendi'nin dervişlerinden İbrahim Ağa, İstanbul'da ün kazanan ilk Şabanî musikişinasıdır. Üsküdar Doğancılar'daki Nasuhî Tekkesi'nde ömrünü geçiren İbrahim Ağanın (ö. 1732) "Göster cemalin şem'ini yansın oda pervaneler" mısraıyla başlayan uşşak ilahisi bestekârlıktaki kudretini göstermeye yeterlidir.

Mudurnulu Şeyh Mehmed Tuluî Efendi de (1689-1757) Nasuhî'nin dervişlerindendir. Mudurnu'da doğan Tuluî Efendi daha sonra Nasuhî Efendi'nin oğlu Şeyh Ali Alaeddin Efendi'nin halifesi olmuş ve Üsküdar Inadiye'de Mudurnulu Halvetî şeyhi Nalçacı Haİil Efendi'nin kurduğu tekkenin üçüncü şeyhi Mehmed Efendi'nin 1742' de ölümü ile bu tekkeye şeyh tayin edilmiştir. Aynı zamanda hattat da olan Şeyh Mehmed Tuluî Efendi'nin güftesi Yunus Ümmî'ye ait "Ben bende buldum çün Hakk'ı şekk ü gümân ne'mdir benim" mısraıyla

"Vâris-i sırr-ı nebî mahzen-i ilm ü irfan / Kutb-ı aktâb-ı cihan Hazret-i Sultan Şaban" yazılı hattatı belirsiz bir levha.
Türk Hat Sanatı ve Yazma Kitaplar Müzayedesi Katoloğu, 13 Kasım 1994, Librairie de Përa

başlayan segah makamındaki durağı çok üstat bir bestekâr olduğunun göstergesidir.

Şeyh Tuluî Efendi gibi, bir tek eseri ile bestekârlık kudretini gösterebilen üstatlardan biri de Şeyh Mustafa Zekâî Efendi'dir. Onun hüzzam makamındaki, güftesi de kendine ait, evsat usulünde tevşihi ("Ey nübüvvet tahtmın şâhı Habîb-i Kibriya") Türk musikisinin bu türdeki şaheserlerinden biridir. Şeyh Zekâî Efendi, Yenişehirli (Bursa) İbrahim Paşa'nın oğlu. Şeyh Simavlı Hasan Efendinin halifesidir. Şehremini'ndeki Ümmî Sinan Tekkesi'nin sekizinci şeyhi Gülşenî Hacı Ali Efendi'nin 1804'te ölümü ile o tekkeye şeyh tayin edilmişti. Zekâî Efendi aym zamanda divan sahibi bir şairdi.

19. yy'm ikinci yansının ünlü musikişinaslarından Hafiz Hacı Nafiz Bey de (1849-1898) Şabanî tarikatmdandır. İstanbul Aksaray'da doğan Nafiz Bey, küçük yaşlarında hafız oldu. Çok güzel bir sesi olduğunu duyan Abdülaziz (hd 1861-1876), kendisini 13 yaşında iken önce Enderun'da, iki ay sonra mabeyinde görevlendirerek saraya aldı. 3 Nisan 18ö3'te Mısır seyahatine çıkan padişahın yanındaki birçok değerli musikişinasın arasında küçük Nafiz Bey de vardı. Mısır'da İstanbul ağzı ve tavrı iİe ezan ve Kuran okumak üzere görevlendirilecek kadar başarılı bir genç okuyucuydu. 17 yaşında iken, kendisine onu kıskananlarca güvercin pisliği yedirilince sesi kısıldı. Mabeyin hizmetinden çıkarılıp Enderun'a gönderilince saraydan istifa etti. Çok genç yaşta sesi kısılmasına rağmen musikiden kopmadı. Musiki eserlerini çok çabuk öğrenir, isteyenlere de en doğru şekliyle öğretirdi. İstanbul'un birçok tekkesine devam eder, hem eser öğrenir, hem ibadet ederdi. Üsküdar'daki Nalçacı Tekkesi şeyhi Mustafa Nurî Enverî Efendi'nin rica ve ısrarı ile kısık sesine rağmen okumaya da gayret etmeye başlamıştı. Mayıs 1871'de bir cuma günü Sünbül Efendi Tekkesi'nde bir durak okudu ve sesi açılmaya başladı. Bu hali, Şeyh Enverî Efendi'nin bir himmeti olarak kabul eden Nafiz Bey aynı yılın eylül ayında regaip kandilinde Mustafa Enverî Efendi'ye derviş oldu, ömrü boyunca da Üsküdar'da Nalçacı Tekkesi iİe Nasuhî ve Aziz Mahmud Hüdaî Tekkesi'nde, İstanbul'da da Sünbül Efendi, Ramazan Efendi ve Seyyid Nizam dergâhlarında zâkirlik etti ve durak okudu. Maliye Nezareti'ndeki görevi ve zâkirliğinin yanısıra, 1889'da II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) kızı ve Gazi Osman Paşa'nın gelini Zekiye Sultanin saray müezzinliği görevine getirildi.

Nafiz Bey'in oğlu Ahmed Macid Berker, onun da oğlu, koro şefi, musiki adamı Ercümend Berker'dir. Hacı Nafiz Bey, sesinin güzelliği ve okuyuşunun özel tavrı yanında pek çok eser bilmesi ile de tanınırdı. Zâkirbaşı Fehmî Efendi, kız kardeşinin eşi Şeyh Said Efendi ve ağabeyi Şeyh Mesud Efendi, Hafiz Hayreddin Efendi gibi öğrenciler yetiştirmiştir (bak. Sinanîlik). Bazı ilahiler de bestelemiş olan Nafiz Bey'in mahur makamındaki "Yar yüreğim yar, gör ki neler var" ve uşşak makamındaki "Aşkınla çâk olsa bu ten, ben yine İllallah derim" ilahileri çok tanınmış ve yayılmıştır.

Üsküdar Doğancılarda Safvetî Tekkesi şeyhi Abdürrahim Şükrî Efendi'nin oğlu Şeyh Mesud Efendi de (ö. 1878) repertuvarrnm genişliği ve okuyuşunun mükemmelliği ile tanınmış bir Şabanî musikişinasıydı. Nasuhî'nin torunlarından olan Mesud Efendi'nin musikideki asıl hocası Hopçuzade Şeyh Hacı Şakir Efendi'dir (bak. Kadirîlik). Hacı Nafiz Bey'den durakları öğrenmiş, ona da ilahiler öğretmiştir. Onun ölümünden sonra Safvetî Tekkesi'ne şeyh olan kardeşi Şeyh Said Efendi de (Özok) (1854-1945) son devrin tanınmış zâkirlerindendi. Ağabeyi Şeyh Mesud Efendi, Mutafzade Ahmed Efendi, Hacı Faik Bey, Zâkir Paşa, Mehmed Efendi gibi musikişinaslardan pek çok eser geçti. Ağabeyinin ölümü ile 24 yaşındayken şeyh olduğu Safvetî Tekkesi'ndeki bu görevi tekkeler kapatılıncaya kadar sürdü. Hüdayî ve Nasuhî âsitanelerinde de zâkirbaşılık görevini yürütürdü. Said Özok'un, bazı eserler bestelediği biliniyorsa da, bugüne ulaşan ancak iki ilahisi ve bir şarkısı vardır. Dini musikinin pek çok eseri ezberindeydi. Repertuvarmdaki eserler o günlerin şartları içinde kimsenin öğrenme cesareti gösterememesi yüzünden bugüne ulaşamamıştır.

Nalçacı Tekkesi'nin son şeyhi İhsan Efendi de (İyisan) (ö. 1946) son devirde dini musiki alanmdaki bilgisi ve özellikle durak okumaktaki başarısı ile tanınmış değerli bir Şabanî musikişinasıydı. 1873 başlarında babası Şeyh Mustafa Enverî Efendi'nin ölümünden birkaç ay sonra Nalçacı Tekkesi'nde doğdu. O sıralarda ağabeyi Mehmed Tayyar Efendi, şeyhti. İhsan Efendi, dayısı ünlü musikişinas Behlül Efendi (ö. 1895) ile Selamî şeyhi Muhtar Efendi, Sünbül Efendi Tekkesi zâkirbaşısı Şeyh Mehmed Sinan Efendi (ö. 1924) ve Zâkirbaşı Paşa Mehmed Efendi'den musiki öğrendi. 1910'da ağabeyi Şeyh Tayyar Efendi'nin ölümü ile Nalçacı Tekkesi şeyhi oldu ve tekkeler kapatılıncaya kadar bu görevini sürdürdü. Bazı ilahiler bestelemişse de hepsi kaybolmuştur.

Türk musikisi nazariyatı alanındaki çalışmaları ile tanınan bestekâr Abdülkadir Töre de (1873-1946) Şabanî tarikatı muhiplerindendi. Abdülkadir Töre, 12 yaşlarındayken başladığı musiki öğreniminde Hacı Nafiz Bey ve Zâkirbaşı Fehmî Efendi'den durak ve ilahi, Hacı Kirâmî Efendi'den klasik fasılları, Halid Bey'den kanun, Tatyos Efendi'den keman, Albeıt Braun'dan Batı usulü keman, Kirkor Efendi'den de ney öğrendi. İlk keman metodunu yazıp 1911' de yayımladı. Darü'l-Elhân'da(->) ve Cerrahpaşa'daki evinde (Gülşen-i Musiki Mektebi!-»]) musiki dersleri verdi. Nazariyat üzerinde de ciddi biçimde çalıştı. Öğrencisi Ekrem Karadeniz, onun fikirleri ile Arel Ezgi nazariyatından ayrı bir nazariyat ortaya koymuştur. Abdülkadir Töre'nin nota koleksiyonu Yusuf Ömürlü tarafından yayıma hazırlanmış ve Kubbealtı Akademisi Vakfinca 1984'te yayımlanmıştır. Aynı zamanda Nakşibendî-Halidî dervişi oian Abdülkadir Töre bestekârlık ile de uğraşmıştır; 40'tan fazla ilahisi ve 100'e yakın şarkısı vardır.

Şabanî musikişinaslar içinde son tanınmış olanı Zeki Arif Ataergin'dir (1891/1896-1964). Zeki Arif Bey, Üsküdar'daki Nasuhî âsitanesinin son şeyhi ve Nasuhî hazretlerinin beşinci kuşak torunu Şeyh Mehmed Kerameddin Efendi'nin dervişi ve halifesidir. İlk musiki derslerini babası, ünlü bestekâr ve kanun icracısı Kanunî Hacı Arif Bey'den (ö. 1911) aldı. Daha sonra Zekâîzade Hafız Ahmed Irsoy, Hacı Kirâmî Efendi, Muallim İsmali Hakkı Bey ve Abdülkadir Töre gibi hocalardan yararlandı. Çeşitli makamlardan 150'yi aşkın eser besteledi. Aynı zamanda ressam ve hattat olan Zeki Arif Bey kanun çalar ve özellikle çok güzel okurdu. Onun geleneksel okuyuş tavrını bugün öğrencilerinden değerli sanatçı ve bestekâr Alaeddin Yavaşça yaşatmaktadır.

ÖMER TUĞRUL İNANÇER

ŞAH SULTAN CAMÜ

Fatih İlçesi'nde, Davutpaşa'da, Cenahpaşa Tıp Fakültesi sınırları içinde kalan dört camiden biridir. Bâniyesi I. Selimin (Yavuz) (hd 1512-1520) kızı ve Vezir Lütfü Pa-

Şah Sultan Camii
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

ŞAH SULTAN CAMİİ VE TEKKESİ

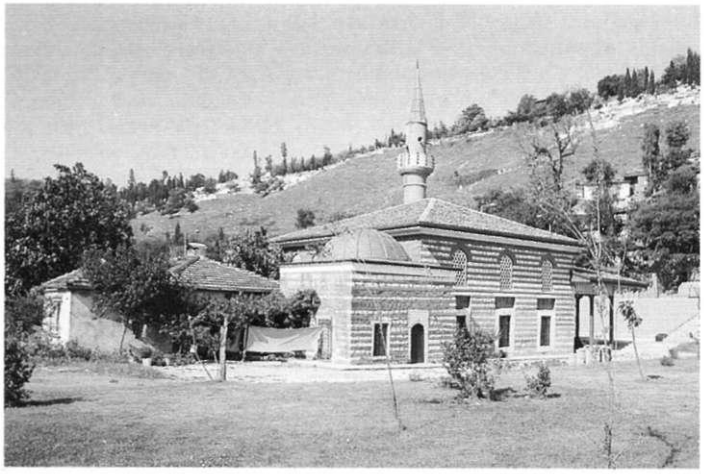
Eyüp İlçesi'nde, Merkez Mahallesi'nde, Bahariye kıyısında. Silahtarağa Caddesi üzerinde, cadde ile Haliç kıyısı arasmda yer almaktadır.

İstanbul'da, Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlı en eski tesislerden olan bu camii tekke I. Selimin (Yavuz) kızlarından Şah Sultan tarafından 16. yy'm ikinci çeyreğinde (1533'ten veya 1537'den az sonra) inşa ettirilmiştir. Şah Sultanin bu tekkeyi, ileri gelen Sünbülî şeyhlerinden, "Merkez Efendi" lakaplı Muslihеddin Musa Efendi (Ö.1552) için yaptırdığı, ancak Merkez Efendimin posta oturmayarak tekkenin meşihatına halifelerinden Gömleksiz Şeyh Mehmed Efendi'yi (Ö.1544) getirdiği bilinmektedir.

Tekke, Haliç kıyısında yer alan ve sonraları "Hançerli Sultan Sarayı" olarak şöhret yapan Şah Sultan Sarayımın bahçesinde, Şah Sultan tarafından bu amaçla vakfedilen arazi üzerinde kurulmuştur. Başlangıçta derviş hücreleri ile harem dairesinin Haliç tarafında yer aldığı tespit edilmektedir. Şah Sultan ayrıca avlu kapısı üzerinde ahşap bir mektep, arsanm yol tarafına da kendisi ve aile fertleri için bir türbe inşa ettirmiş, zamanla bu türbenin çevresinde ufak bir hazire oluşmuştur. Aynı şahıs 963/1555-56'da bu yapılar topluluğuna, aynı zamanda tevhidhane olarak kullanılmak üzere bir cami ekletmiştir. Söz konusu yapının mimarı Sinan'dır.

Şah Sultan Tekkesi III. Mustafa döneminde (1757-1774), büyük bir ihtimalle 1766 depreminden sonra (1766-1774 arasında) tamir ettirilmiş, bu arada camiye hünkâr mahfili eklenmiş, ayrıca bağımsız bir tevhidhane yaptırılmıştır. Daha sonra 1227/1812'de tekkenin 17. postnişini Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1813) kendisi için cami-tevhidhanenin güneydoğu köşesine bitişik bir türbe inşa ettirmiştir. Zamanla harap olan tekkenin II. Mahmud tarafından 1251/1835'te tamir ettirildiği bilinmekte, bu arada Şah Sultan Türbesinin ampir üslubuna uygun olarak yenilendiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde kullanılmadığı için hızla harap olan tekke 1953'te Anıtlar Derneği eliyle, III. Mustafa ve II. Mahmud onarımları sonucunda aldığı biçime sadık kalınmaksızın, âdeta yeniden inşa edilircesine onarılmıştır. Günümüzde cami-tevhidhane cami olarak kullanılmakta, Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi Türbesi ziyarete açık tutulmakta, harap selamlık binası ise yakın zamanda ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Sonuna kadar Sünbülîliğe(->) bağlı kalan Şah Sultan Tekkesi'nin ayin günü, kuruluşundan 1835'e kadar geçen süre zarfında çarşamba iken, bu tarihte posta geçen Şeyh el-Hac İbrahim Necati Efendi (ö. 1865) tarafından salıya tahvil edilmiş, tekke bu tarihten sonra bu şeyhin adı ile de anılmaya başlamıştır. Tekkenin postuna oturan şeyhler şu kimselerdir: 1) Gömleksiz Şeyh Mehmed Efendi, 2) "Alemdar-ı Eba Eyyub el-Ensarî" olduğu Zâkir Şükrî Efendi tarafından belirtilen Şeyh Seyyid Abdülhalik Efendi, 3) Abdülhalik Efendinin oğlu Şeyh Bostan Efendi (ö. 1630), 4) Sünbül Efendi Tekkesi(->) postnişinlerinden Şeyh Adlî Hasan Efendi'nin (ö. 1617) halifesi Miftahîzade Şeyh Ahmed Adimî Efendi (ö.1661), 5) Miftahîzade'nin torunu Şeyh İsmail Efendi (ö. 1685), 6) İsmail Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Nizamî Efendi (ö. 1722), 7) Belgradlı Cankurtaran Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1733), 8) M. Nizamî Efendi'nin oğlu Şeyh Abdurrahim Efendi (ö. 1746), 9) Abdullah Efendi'nin oğlu Şeyh Mahmud Efendi (ö. 1749), 10) Abdullah Efendi'nin diğer oğlu Şeyh Abdülkadir Efendi (ö. 1750), 11) Dede Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1754), 12) Mehmed Efendi'nin kardeşi Şeyh Halim Efendi (ö. 1755), 13) Mehmed Efendi'nin oğlu Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1761), 14) Mehmed Efendi'nin diğer oğlu Şeyh Yahya Efendi (ö. 176i), 15) Mehmed Efendi'nin bir başka oğlu olan Şeyh Abdurrahim Efendi (ö. 1767), 16) Sünbül Efendi Tekkesi zâkirbaşısı Buhurîzade Şeyh Abdülkerim Kemterî Efendi (Ö.1778), 17) Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi (Ö.1813), 18) Merkezzade'nin halifesi olan ve 1251/1835'te şeyhliğine son verilen Yekçeşm Şeyh Ubeyd Dede Efendi (ö. 1837), 19) Şeyh el-Hac İbrahim Necatî Efendi (ö. 1865), 20) İ. Necati Efendi'nin oğlu Şeyh Ebü'l-Feyz Efendi (ö. 1917), 21) *Sefine'de* adı verilen, Ebü'l-Feyz Efendi'nin oğlu olması muhtemel son postnişin Şeyh Burhan Efendi.

Şah Sultan Camii ve Tekkesi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

şa'nın eşi Şah Sultan'dır. 935/1528'de yaptırılmıştır. Şah Sultan Eyüp'te yaptırdığı caminin yakınında, kendine ait türbede gömülüdür.

Cami 1953'te harap bir halde iken onarılmıştır. Bu onarımda kubbeli olan üst örtüsü çatı olarak değiştirilmiştir. 1981-1982 arasında da 1953'teki onarıma sadık kalınarak büyük bir onarım geçirmiştir. Bu onarımda sadece temeli kalmış olan son cemaat yeri yeniden yapılmıştır. Cami 1981'deki istimlakle hastane bahçesi içinde kalmıştır.

Son cemaat yeri önüne camekânlı dikdörtgen bir hol kısmı eklenmiştir. Metal doğramalı olan bu dikdörtgenin kısa kenarlarında birer kapı bulunur. Son cemaat yeri giriş kapısının iki yanında üçer pencere mevcuttur. Dikdörtgen olan son cemaat yeri mekânının giriş kapısından harime girişe kadar olan alan iki yandan alçak kotta bırakılarak vurgulanmıştır. Son cemaat yerinin sağ ve sol duvarlarında da ikişer yuvarlak kemerli pencere vardır.

Mihrap ekseninde olan harim kapısının iki yanında birer dikdörtgen pencere ve son cemaat yeri mihrabı vardır. Buradaki mihraplar yarım yuvarlak niş şeklindedirler. Harime giriş kapısı, iki kanatlı ve ahşaptır. Bu girişin solundan on üç basamakla tamamen ahşap olan kadınlar mahfiline çıkılır. Mahfilin son cemaat yerine bakan duvarında iki tane yuvarlak kemerli pencere vardır.

Harim dikdörtgen planlıdır. Her cephede dörder pencere vardır. Bu dört pencere iki sıra halindedir. Üsttekiler yuvarlak kemerli, alttakiler ise yuvarlak kemerler içine alınmış dikdörtgendir. Mihrap duvarı aynı şekilde düzenlenmiştir. Alçı mihrap beş sıra iri mukarnasla sonlanan yarı yuvarlak bir niş halindedir. Minber ve vaaz kürsüsü ahşaptır.

Minarenin girişi harim içindendir. Kürsü kısmı kesme taş olan minarenin diğer bölümleri sıvanmıştır. Harim duvarları kalın derzle bağlanmış kesme taştandır. Dışta küfeki taşından yapılmış pencere söveleri kısmen kalabilmiştir.

Doğu tarafında haziresi vardır. Burada Melamî şeyhlerinden Hüseyin Lamekânî'nin kabri bulunur.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 132; *Fatih Camileri,* 207; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 136.

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

Şah Sultan Camii-Tevhidhanesi, Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi Türbesi ve hünkâr kasrı, 1948.
Encümen Arşivi

Dikdörtgen bir alanı **(16**,50x13,70 m) kaplayan cami-tevhidhanenin duvarları bir sıra kesme küfeki taşı ve iki sıra tuğla ile almaşık düzende örülmüş, yapı kiremit kaplı bir kırma çatı ile örtülmüştür. Sıradan bir mescidin özelliklerini yansıtan cami-tevhidhane, kareye yakın dikdörtgen planlı (11,10x10,10 m) harim ile bunun önündeki son cemaat yerinden meydana gelir.

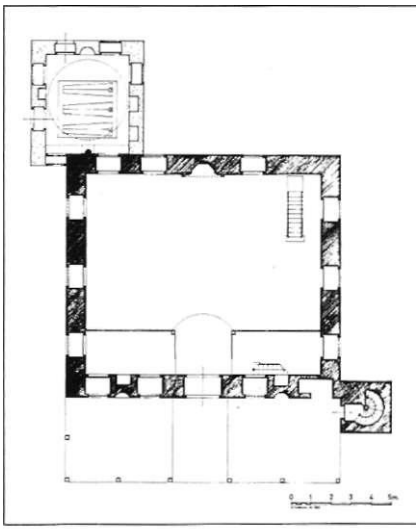
Son cemaat yeri, ilk yapıldığında muhtemelen ahşap sütunlar üzerine yatay kirişler aracılığı ile oturan ahşap bir çatıdan oluşmaktaydı. Bu düzenin 1835'teki tamiratta değiştirilerek son cemaat yerinin ahşap iskeletli, tuğla dolgulu ve bağdadi sıvalı duvarlar ile kapatıldığı, ayrıca harim kapısının yanlarına aynı türde duvarlar inşa edilerek burasının içeriden üç bölüme ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1953'teki son tamirde ise bu duvarlarm tamamı ortadan kaldırılarak, yerlerine yapının kuzey sınırı boyunca sıralanan altı adet kare kesitli ahşap sütun konmuştur. Ahşap yastıklar ve kirişler aracılığı ile bu sütunlara oturan geniş saçaklı bir çatı son cemaat yerini örtmektedir.

Harimin yegâne girişi kuzey duvarının ortasında yer almaktadır. Bugünkü halinde kapıyı küfekiden mamul söveler ve basık bir kemer çerçevelemektedir. Kemerin üstünde, 1953 tamiratında konmuş olan ve yapı ilk inşa edildiğinde burada yer aldığı bilinen kitabenin metni bulunmaktadır. Oldukça kötü bir sülüsle kabartma olarak bu levha üzerine yazılmış olan manzum kitabe Şeyhülislam Ebusuud Efendi'ye (ö. 1575) aittir. 1953'teki restorasyondan önce ise bu kapının bambaşka bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kapının söveleri beyaz mermerdendi ve aynı malzemeden dilimli bir barok kemer kapıyı taçlandırmaktaydı. Yekpare bir mermerden oyulmuş olan bu kemerin kilit taşı noktasında, kıvrık dallarla çevrili ufak bir beyzi madalyon görülmektedir. Köşeleri "S" ve "C" kıvrımları ile sonuçlanan alçak kabartma bir bant kemerin köşe dolgularında yer almaktadır. Kapının. Osmanlı baroğunun bütün özelliklerim sergileyen bu düzenine III. Mustafa dönemindeki tamiratta kavuştuğu kesindir. Ancak kemerin üzerinde yer alan kitabe 1251/1835 tarihli olup II. Mahmudün tamirine aittir. 1953 restorasyonu sırasında yerinden sökülen ve halen nerede bulunduğu tespit edilemeyen bu kitabe talik hatla kabartma olarak yazılmıştır.

Harimin kuzey duvarında, kapının yanlarında ikişer adet dikdörtgen pencere ile son cemaat yerine bakan birer mihrap yer almaktadır. Pencereler küfekiden söveler ile çerçevelenmiş, ayrıca tuğladan basık tahfif kemerleri ve lokmalı demir parmaklıklar ile takviye edilmiştir. Harimin içinde, kuzey duvarı boyunca, zemini bir seki ile yükseltilmiş ve ahşap korkuluklar ile esas ibadet alanından ayrılmış olan bir mahfil uzanmaktadır. Giriş hizasında kesintiye uğrayan bu mahfilin üstünde, aynı derinlikte bir kadınlar mahfili yer alır. Batı ve doğu duvarlarında, altta ve üstte üçer tane olmak üzere, toplam on iki adet pencere bulunmaktadır. Alttakiler kuzey duvarındakiler ile aynı karakterdedir. Üst sıradaki pencereler ise tuğladan sivri kemerlerle ayrıca çift cidarlı revzenlerle donatılmıştır. Son tamirden önce bu tepe pencerelerinin asli görünümlerinin bozulmuş olduğu, bazılarının tuğla ile örülerek iptal edildiği, çoğunun ise kemerleri kesilerek ahşap doğramalı dikdörtgen pencereler haline getirildiği anlaşılmaktadır. Harimin kuzeydoğu köşesine III. Mustafa dönemindeki tamirde eklenen, 1835'teki tamirde ise yenilendiği anlaşılan ve 1953 restorasyonunda iptal edilen hünkâr mahfilinin doğu yönünde yapı kitlesinden dışarıya taşan dikdörtgen planlı büyükçe bir çıkması vardır. Kısmen harimin doğu duvarına, kısmen de ahşap sütunlara oturan bu çıkmanın cephelerinde dikdörtgen açıklıklı pencereler sıralanmaktadır.

Harimin güney duvarının ortasında mihrap yer alır. Son tamirden önce, 1835'te aldığı şekliyle mihrap, yarım daire planlı bir hücreye sahip bulunuyordu. Bunun yanlarında pilastr başlıklı duvar payeleri, üstte de yine pilastr silmelerle sınırlandırılmış düz atkılı bir alınlık kuşatmaktaydı. Alınlığın ortasında istifi! sülüsle yazılmış olarak, meşhur mihrap ayeti görülmektedir. 1953 tamirinde bu mihrap bütünüyle yıkılarak yerine yapının ilk inşa edildiği dönemin klasik üslubuna uygun bir mihrap inşa edilmiştir. Aynı duvarda, biri mihrabın sağında, ikisi de solunda olmak üzere, üç adet dikdörtgen pencere, ayrıca bunların üzerinde üç tane de tepe penceresi bulunmaktadır. Dikdörtgen pencerelerden en solda yer alanı, 1812'de yapının güneydoğu köşesine bitiştirilen Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi'nin türbesine açılmaktadır.

Yapının minaresi harimin kuzeybatı köşesinde yer almakta her iki yönde de kitleden dışarıya taşmaktadır. Kapısı, doğu yönünde olan son cemaat yerine açılır. Kare kesitli kürsü kısmı ile pabuç bölümü almaşık örgülü olup ilk yapıdan kalma oldukları kesindir. Bundan yukarısının ise III. Mustafa tamiratında yenilendiği anlaşılmaktadır. Harim tavanı son tamirden evvel, ince uzun dikdörtgenlerin yer aldığı

Şah Sultan Tekkesi'nin cami-tevhidhane binası ile Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi Türbesi'nin planı.
M. Baha Tanman, 1982

basit bir taksimata sahipti. Söz konusu tamiratta bunun yerine ince çıtalarla kareli bir taksimat yapılmıştır. Son cemaat yerinin tavanları da 1953'ten önce şu şekilde idi: Ortada girişin önüne tekabül eden bölmenin tavanında, içinde merkezden çıkan ışınların yer aldığı beyzi bir göbek bulunmaktaydı. "Sultan Mahmud güneşi" tabir edilen bu süsleme şeması, adı geçen sultanın döneminde, 1835'teki tamirata ait olmalıdır.

Dışarıdan boyutları 6,2x5,6 m olan Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi Türbesi'nin duvarları cami-tevhidhanenin duvarları ile aynı örgüye sahiptir. Türbeyi yaklaşık 4 m çapında tuğladan örülmüş bir kubbe örtmektedir. Türbenin girişi doğu duvarında yer almaktadır. Beyaz mermerden sövelerle ve aynı malzemeden yekpare bir kemerle çerçevelenmiş olan kapının üst kesiminde türbenin ta'lik hatlı, manzum inşa kitabesi bulunmaktadır.

Tekkelerin kapatılmasını takip eden yıllar zarfında harap olmuş olan Şah Sultan Türbesi'nin yüzyılımızın ortalarına ancak bazı duvar bakiyeleri ulaşabilmişti. Bunlar 1953'teki restorasyonda sebepsiz yere yıktırılarak yapının bütün izleri yok edilmiştir. Kare ya da dikdörtgen planlı bir bina olduğu, duvarlarının moloz taş örgüsü ile teşkil edildiği ve ahşap bir çatı ile örtülü bulunduğu anlaşılmaktadır. Caddeye bakan kuzey cephesinin ortasında kesme küfeki taşından pilastr başlıklı, gömme sütunlara oturan, kilit taşı çıkık sepet kulplu bir kemer kapıyı taçlandırmakta, bunun yanlarında aynı tarzda kemerlere sahip birer pencere görülmektedir.

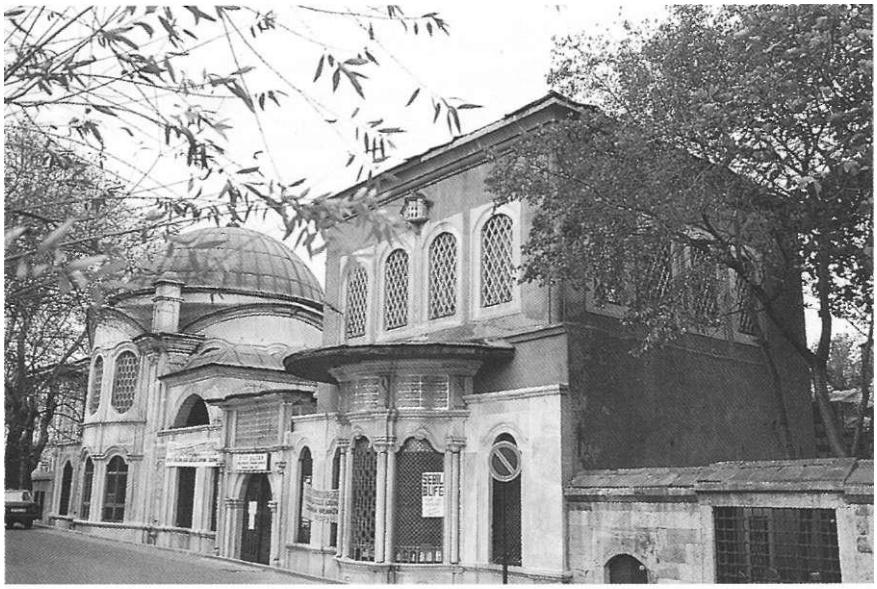
Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 256-260; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih,* 243; Kut, *Dergehname,* 235, no. 85; Çetin, *Tekkeler,* 587-588; Aynur, *Saliha Sultan,* 37, no. 168; *Âsitâne,* 11; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 6-7, no. 13; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 11; *Ihsaiyat II,* 21; Vassaf, *Sepine,* V, 273; Zâkir, *Mecmuâ-i Tekâya,* 16-17; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 137; Sözen, *Mimar Sinan,* 374; Behceti İsmail Hakkı el-Usküdarî, *Merâkid-i Mu 'tebere-i Üsküdar,* (yay. B. N. Sehsuvaroğlu), İst., 1976, s. 67-68; E. Esin, "Merkez Efendi (H. 870/1465 Sıraları-959/1551) ile Şâh Sultan Hakkında Bir Haşiye", *TM,* XLX (1980), 65-92; Kuran, *Mimar Sinan,* 34, 255, 264, 302; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 85-89, 263-265; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 37.

M. BAHA TANMAN

ŞAH SULTAN KÜLLİYESİ

Eyüp İlçesi'nde, Defterdar Caddesi üzerinde, Zal Mahmud Paşa Camii'nin yanındadır. III. Selim'in (hd 1789-1807) kız kardeşi Şah Sultanin 1215/1800'de yaptırdığı, kendi adıyla anılan yapılar topluluğu türbe, sebil, sıbyan mektebi, çeşme ve nazireden oluşmuş küçük bir külliye halinde olup mimarı İbrahim Kami Ağa'dır.

Külliyenin caddeye açılan büyük avlu kapısının iki yanında pirinç şebekeli birer avlu penceresi bulunmaktadır. Kapının sağ tarafında fevkani sıbyan mektebi ve sebil, sol tarafında türbe yer almaktadır. Bu yapılardan türbenin dekorasyonunda barok ve ampir üslubunun etkisi görülürken, sıbyan mektebi ampir, sebil rokoko tarzındadır.

Şah Sultan Külliyesi, solda türbe, sağda sebil ve sıbyan mektebi.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Türbe: İçten daire planlı olan türbe, dıştan kare ile dairenin kesişmesinden oluşmuş bir görünüş arz eder. Türbenin girişinde üç bölümlü revak yer alır. Türbenin ana mekânında kare etkisi veren kısımlar, dış köşelerdeki dört ağır paye ve bunların üzerindeki küçük ağırlık kuleleridir. Dışarıya doğru şişkin, eğrisel duvarlar ise türbenin dairesel planlı cephelerini oluştururlar.

Türbenin üstü kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağmdaki büyük, profilli askı kemerlerinin taşıyıcı özelliği yoktur. Dekoratif bir amaçla yapılmışlardır. Giriş revağı ortada kubbe, yanda aynalı tonozlarla örtülüdür. Kubbe ve tonozların iç kısımları kalem işleri ile süslüdür.

Türbenin içi ve dışı çeşitli mimari ve süsleme elemanları ile hareketlendirilmiştir. Yapmm zengin silmelerle çerçevelenen kemerleri ve pencereleri geleneksel formlardan farklıdır. Basık kırık kemerleri, alttan ve üstten kemerli, ovale yaklaşan üst pencereleri ile türbe, barok ve ampir üslubu özellikleri içeren ilginç bir örnektir,

Sıbyan Mektebi: İki katlı, fevkani bir yapıdır. Zemin katta, türbedar ve görevli odalarıyla, bu odaların önünde, üst kat çıkıntısını taşıyan altı mermer sütunun oluşturduğu bir revak yer alır. Üst katta ise mektep kısmı bulunmaktadır. Mektep avlu tarafına doğru büyütülerek, alt kattaki revağm üzerine bindirilmiş, açık ve kapalı iki kısımdan meydana gelmiştir. Yan taraftan taş bir merdivenle üst kata çıkılır. Mektebin cadde, avlu ve Zal Mahmud Paşa Haziresi'ne bakan cephelerinde mermer söveli dörder pencere vardır.

Enli yastıklara binen yarım daire şeklindeki yalm revak kemerleri, kemerlerin duvara göre bir diş kalınlığı kadar geride kalması ve düz duvarlar ile derin korniş arasındaki karşıtlıklarıyla yapı, bariz ampir özellikler gösterir.

Sebil: Sıbyan mektebinin altındadır. Mermer olan sebilin üç adet şebekeli penceresi bulunmaktadır. Sebilin en karakteristik özelliği pencerelerin asimetrik kemerleridir. Kemerlerin ortasını süsleyen kabuk motifi de asimetriktir. İnce çubuk profiller, yivli pilastrlar, akant biçimli konsollar vb dekoratif elemanlar sebili süslemektedir. Sebil, rokoko sebiller dizisinin son örneği sayılabilir.

Çeşme: Külliyenin avlusunda, giriş kapışırım tam karşısında yer alır. Abidevi boyutlarda, mermer bir çeşmedir. Kitabesi ve haznesi olmayan çeşmenin üzerinde III. Selim'in tuğrası bulunmaktadır.

Bibi. Sözen, *Mimar Sinan,* 289; Kuban, *Barok,* 37; A. Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci,* İst., 1975, s. 89; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 265-268; Demiriz, *Türbeler,* 77-79.

HALE TOKAY

ŞAHI HUBAN HATUN TÜRBESİ VE SLBYAN MEKTEBİ

Fatih İlçesi'nde, Vatan Caddesi yakınında, Oğuzhan Caddesi ile Gureba Caddesinin kesiştiği köşededir.

Dikdörtgen bir avlunun içinde yer alan mektep ve türbe Mimar Sinan'm(->) eseridir. Bâniyesi Şah-ı Huban Hatun, III. Murad'm (hd 1574-1595) eşlerindendir. Yapının inşa tarihi kesin bilinmemekle birlikte mimari üslubundan dolayı 1575-1580 arasına tarihlenmektedir.

Kesme taştan inşa edilen, dikdörtgen planlı, tek katlı mektep binası iki odadan oluşmaktadır. Odaların üzerleri kubbeyle örtülüdür. Avluya bakan güney cephesi hariç, yapıyı dışarıdan çevreleyen pencereler simetrik olarak yerleştirilmiştir. Alt kısımda yer alan pencereler klasik normda sivri boşaltma kemerleriyle açılmış, aynalık kısımları düz, dikdörtgen çerçeveli olarak, üst kısımdakiler ise ortada sivri kemerli birer pencere ve yanlarında yer alan yuvarlak iki küçük pencere şeklinde düzenlenmiştir. Mektebin giriş kısmında iki ah-

Şah-ı Huban Hatun Türbesi
Ertan Uca, 1994/TETIV Arşivi

şap direğe oturan, düz ahşap çatılı, avluya açılan bir revak bulunmaktadır. Batıda yer alan dershane bölümü büyük bir kemerle sofaya açılmaktadır. Doğudaki oda ise servis odasıdır. Yapı günümüzde dispanser olarak kullanılmaktadır.

Mektebin güneybatısmda yer alan türbe sekizgen planlı ve kubbeyle örtülüdür. Türbenin cephesini iki katlı pencereler çevrelemektedir. Dikdörtgen çerçeveler içine yerleştirilen pencereler klasik normlara uygun olarak düzenlenmiştir.

Bibi. Aksoy, *Sıbyan Mektepleri,* 108; Kuran, *Mimar Sinan,* 332; *Fatih Camileri,* 361.

EMİNE NAZA

ŞAH KULU

(? - Bağdat -1556, İstanbul) Nakkaş.

Safevi sarayında ünlü nakkaş Aka Mirek'in yanında yetişmiştir. I. Selimin (Yavuz) 1514'te Tebriz'i alması üzerine Amasya'ya sürgün gelmiştir. Amasya'daki şehzadelik sarayında bir süre kalmış, daha sonra İstanbul'a gönderilmiştir. I. Süleyman (Kanuni) tahta geçtiğinde (1520) sarayın nakkaşbaşısı olmuştur. Padişahım özel atölye vermiş olduğu ve çalışırken gidip seyrettiği seçkin bir sanatçıydı. Sarayın ehl-i hiref(->) teşkilatına da kayıtlı olan Şahkulu, 1523, 1526 ve 1545 tarihli ehl-i hiref maaş defterlerinde "Cemaat-ı Nakkaşan" içinde "serbölük" olarak ilk sırada gösterilir.

Mustafa Ali, Kanuni'nin onu 100 akçe maaş ile eski ve yeni üstatlarm basma getirdiğini ve çeşitli ihsanlarla onurlandırdığını bildirir. Bayramlarda sultana armağan getiren sanatçıların kaydedildiği tarihsiz defterlerde, sanatçının Kanuni'ye bir peri resmi, mukavva hokka, büyük bir nakışlı tabak ve altı küçük üsküre gibi hediyeler sunduğu kayıtlıdır.

Şahkulu, saray nakkaşhanesinde Kara Memi ile Halep'te çalışmış olan Tebrizli Ali Çan'ın hocası olmuştur. Penahî mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Âşık Çelebi'nin ressam tarafını daha güçlü bulduğu Şahkulu, Mustafa Âli tarafından beğenilmiş bir yaratmm sahibi olarak tanıtılır. Bu yeni buluş, 18. yy yazarı Müstakimzade Süleyman Saadeddin Efendi tarafından "saz yazmak" deyimiyle açıklanan bir resim üslubudur. Geleneksel kitap resmi olan minyatürden ayrılan bu resim tarzına, diğer bir 18. yy yazan olan Ayvansarayî tarafından "saz kolu" adı da verilmiştir.

Albümlerde toplanmış tek yaprak mürekkep resimleri halinde üretilen bu resim grubundaki çalışmalarda, daha çok ormanla ilgili mitlerde yer alan efsanevi hayvanlar, periler, sivri uçlu yapraklar ve hatayi adı altmda toplanan Uzakdoğu kökenli stilize çiçeklerle yaratılmış kompozisyonlar işlenmiştir. Bu üslup, daha sonra Osmanlı sanatının kitap sanatları dışmdaki çini, kalem işi, dokuma, kuyumculuk, ahşap işçiliği vb diğer dallarının bezemeciliğinde de etkin olmuştur. Özellikle bir 17. yy yapısı olan Topkapı Sarayı Sünnet Odası cephesinde yeniden değerlendirilerek kullanılan, 16. yy'ın ilk çeyreği içerisinde İstanbul'da tek parça halinde üretilmiş olan firuzeli mavi-beyaz çini panoların bezemesi, Şahkulu'nun yarattığı saz üslubunun en görkemli örnekleridir. 18. yy'da eserler vermiş olan müzehhib Ali Usküdarî de Şahkulu'nun yaratmış olduğu saz üslubunu yeniden canlandırmış ve lake tekniğiyle hazırlamış olduğu yazı altlığı, kubur ve cilt kaplarının bezenmesinde, kişisel yorumuyla uygulamıştır.

Bibi. Mustafa Ali, *Menakıb-ı Hünerveran,* İst., 1926, s. 65; Aşık Çelebi, *Mesaini 's-Şuara,* Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, H. 1269, yaprak 62b-63a; Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevarih;* Müstakimzade, *Tuhfe,* s. 271; Habib Efendi, *Hat ve Hattatan,* ist., 1306, s. 268; R. M. Meriç, *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları I, Vesikalar,* Ankara, 1953, s. 3-5, 74, 75, 76; ay, "Türk Sanatı Tarihi Vesikalan", *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I,* 1963, s. 771; B. Mahir, "Saray Nakkaşhanesinin Ünlü Ressamı Şah Kulu ve Eserleri", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık,* I (1986), s. 113-130; ay, "Osmanlı Sanatında Saz Üslubundan Anlaşılan", *ae,* II (1987), s. 123-133.

BANU MAHİR

ŞAHKULU SULTAN TEKKESİ

Kadıköy ilçesinde, Merdivenköy Mahallesinde yer alan ve İstanbul'un çevresindeki en eski Türk tesislerinden olan Şahkulu Sultan Tekkesi, bazı kaynaklara göre, 1329'da Osmanlıların galibiyeti ile sonuçlanan Pelekanon meydan savaşını müteakip Orhan Gazi tarafından bir Ahî zaviyesi olarak kurulmuştur. Bu meyanda, söz konusu savaştan sonra Orhan Gazi İzmit Körfezinin kuzey kıyışım, Üsküdar'a kadar fethettiğinde, Bizans İmparatoru III. Andronikos'un, Şahkulu Sultan Tekkesi'nin yerinde bulunan av köşkünde sulh müzakerelerinin yapıldığı, bu görüşmeler sırasında, Orhan Gazi'nin, sulh şartları arasında, av köşkünün Ahîlere verilmesini istediği ve bu şartı Bizanslılara kabul ettirdiği, Orhan Gazi'nin dedesi olan Şeyh Edebâli'nin yeğeni Ahî Ahmed'in zaviyenin ilk şeyhi olduğu ileri sürülmektedir. Gerek söz konusu zaviyenin, gerekse de "Abdalân-ı Rum" ve "Gaziyân-ı Rum" zümrelerine mensup olan, ancak menkıbelerine ve hatıralarına daha sonra Bektaşîlerin sahip çıktığı birtakım savaşçı-kolonizatör dervişlerin (Sancakdar Baba, Mansur Baba, Semerci Baba, Mâh Baba, Gözcü Baba, Yörük Baba, Gül Baba, Eren Baba, Garipçe Baba, Buhur Baba, Kartal Baba, Balcı Baba) aynı yıllarda Kartal-Üsküdar ekseninde tesis etmiş oldukları zaviyelerin, daha ziyade Bizans'ı gözetlemekle yükümlü, ileri karakol niteliğinde kuruluşlar oldukları söylenebilir.

Ankara bozgunundan (1402) sonra, Gebze'nin batısındaki Osmanlı topraklarının Emir Süleyman Çelebi tarafından II. Manuel Palaeologos'a terk edilmesi sonucunda, civarında bulunan diğer zaviyelerle birlikte, burası da ortadan kaldırılmış, Bektaşî geleneğine göre bu sırada, tekkenin banisi ve ilk şeyhi olarak kabul edilen Şahkulu Sultan ile çevredeki zaviyelerin, "40 erenler" olarak anılan şeyhleri şehit edilmişlerdir. Bu olaydan kısa süre sonra I. Mehmed (Çelebi) bu bölgeyi yeniden Osmanlı topraklarına katarak Şahkulu Sultan Tekkesi'ni ihya etmiştir. Tekkeye adını vermiş olan, "Şahkulu Sultan" veya "Şahkulu Baba" olarak anılan şeyhin hayatı ve kimliği hakkında bilinenler Bekta-

Şahkulu Sultan Tekkesi'nde ana binanın güneyden görünüşü.
M. Baha Tanman, 1985

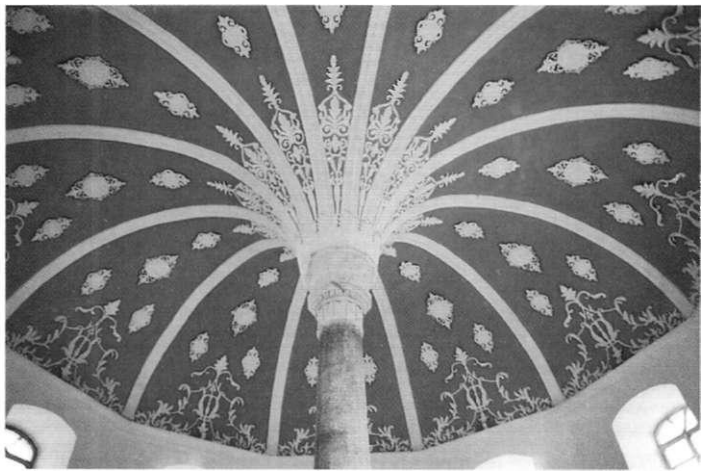
şî mitolojisindeki birçok başka sima gibi, hemen bütünüyle menkıbelerin müphem verilerinden ibarettir. Bazı araştırmacılar, Bektaşî geleneğinde Horasan kökenli bir veli olarak kabul edilen Şahkulu Sultan'ın, aslında II. Bayezid döneminde vuku bulan Şah İsmail yanlısı ayaklanmanın başı olup Osmanlı tarihçilerinin "Şeytan Kulu" olarak adlandırdıkları Kızılbaş şeyhi olduğunu iddia etmektedir.

Şahkulu Sultan Tekkesi muhtemelen 15. yy'm sonlarında veya 16. yy'ın ilk çeyreğinde eski ağırlıklarını yitiren Ahilerden yeni teşkilatlanan, kendilerine bağlanan Yeniçeri Ocağînın da etkisiyle gitgide güçlenen Bektaşîlere intikal etmiştir. Bundan sonra Şahkulu Sultan Tekkesi Bektaşîliğin istanbul'daki âsitanesi, ayrıca bu tarikatın Osmanlı topraklarındaki bütün tekkeleri içinde en önemlilerinden birisi olarak varlığını sürdürmüştür. Bazı kaynaklarda, Babagân (mücerred) koluna bağlı Bektaşî tekkeleri arasında Şahkulu Sultan Tekkesinin Kırşehir'deki pir evinden ve Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan Tekkesi'nden sonra üçüncü sırayı işgal ettiği bildirilmekte, diğer bazı metinlerde ise bu tekkeye "âsitane-i saniye" ve "ikinci pir evi" denildiği görülmektedir.

Osmanlı başkentini Anadolu'ya bağlayan yolun üzerinde bulunan Şahkulu Sultan Tekkesinin devlet-ordu-Bektaşîlik ilişkilerinde ve teşrifatta özel bir yeri vardı. Bu meyanda pir evinden İstanbul'a gelen dedebabalar İstanbul'daki Bektaşî ricali ve Yeniçeri Ocağînın ileri gelenleri tarafından, gösterişli bir merasimle Şahkulu Sultan Tekkesi'nde karşılanır, burada bir müddet dinlendikten sonra İstanbul'a nakledilirler, Kırşehir'e dönüşlerinde de yine bu tekkeden uğurlanırlardı. 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî tarikatının da lağvedilmesi üzerine Şahkulu Sultan Tekkesi Bektaşîlerden Nakşibendîlere devredilmiş, o tarihteki postnişini Âhir Mehmed Baba dört dervişi ile beraber Tire'ye sürülmüştü. Bu hengâmede tekkenin yıktırılmasa bile en azından tahribe uğradığı tahmin edilebilir.

Bilindiği gibi 1826'dan tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar Bektaşîlik resmen mülga sayılmış, Tanzimat'tan ve özellikle bu tarikata yakınlığı olduğu bilinen Abdülaziz'in tahta çıkmasından (1861) sonra Bektaşîlere devletçe müsamaha gösterilmeye başlanmış ve "Nakşibendî" adı altında kendi geleneklerini sürdürmelerine göz yumulmuştur. Bu arada Şahkulu Sultan Tekkesi'nin de bir durgunluk devresinden sonra geçen yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş canlandığı ve Bektaşîler nezdindeki eski önemini kazandığı gözlenmektedir. Tekkenin günümüze intikal etmiş olan yapıları bu ikinci kuruluş devrine aittir. Özellikle bu dönemin postnişinlerinden Mehmed Ali Hilmî Dedebaba'nın(-0 (ö. 1907) meşihatı (1863-1907) boyunca Şahkulu Sultan Tekkesi yoğun bir imar faaliyetine sahne olmuştur.

Cümle kapısında bulunan 1291/1874-75 tarihli kitabe tekkeyi oluşturan bütün binalar için geçerli bir ihya kitabesi olmadığı

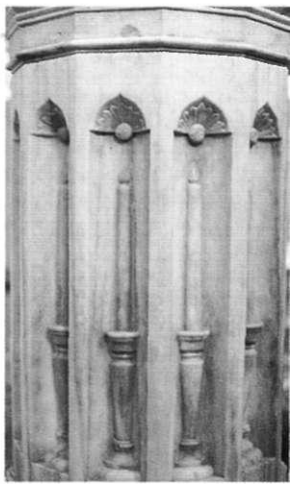
Şahkulu Sultan Tekkesi'nde meydan evinin örtüsü. *M. Baba Tanman, 1985*

gibi, tekkenin çekirdeğini teşkil eden meydan evi ile buna bağlı büyük aşevi-"kiler evi" çamaşırhane-hamam kanadının mimari özellikleri, ayrıca tekkenin tarihçesine ilişkin bilgiler bu bölümlerin 19. yy'm ortalarında inşa edildiğini göstermektedir. M. Ali Hilmi Dedebaba'mn 1286/1869-70'te ikinci kere pir evini ziyaretinden dönüşünde tekkeyi tamir ettirdiğini ve genişlettiğini matbu divanındaki biyografisinden öğreniyoruz. İkametgâh bölümü meydan evinin kuzeyine bu tarihten sonra, cümle kapısındaki kitabenin işaret ettiği 1291/1874-75'te eklenmiş olsa gerektir. Aynı şekilde cümle kapısından başka bunun yanındaki bölümlerin (kapıcı can hücresi, bacılar mahfili, at evi) bu tarihte inşa edildiği, meydan evinin, büyük aşevi-"kiler evi" çamaşırhane-hamam kanadının da aynı tarihte esaslı bir onarım geçirerek son şeklini aldığı tahmin edilebilir. 19. yy'ın dördüncü çeyreğinde de imar faaliyetinin devam ettiği, 1309/1892'de bir "zenbûr evi" (arı kovanı) ve 1313/1896'da da şeyh odası niteliğinde bir mekânın inşa edildiği anlaşılmaktadır.

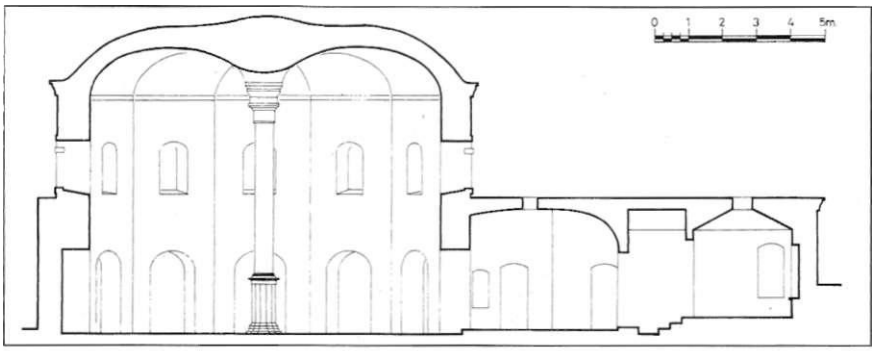
1925'te kapatıldıktan sonra mülkiyeti Vakıflar Idaresi'ne intikal eden Şahkulu Sultan Tekkesi bir müddet son postnişin Hasan Tahsin Baba'nm ve bazı dervişlerin meskeni olarak kullanılmış, bu son kuşağın vefatım müteakip terk edilerek harap olmaya başlamıştır. Günümüze ulaşamamış olan bazı bölümlerin bu devirde ortadan kalktıkları bilinmektedir. 1965 civarında Vakıflar İdaresi tekkenin bir kısmını (meydan evi ile buna bitişik olan bazı bölümleri) restore ettirmiş, ancak herhangi bir fonksiyon verilmediğinden yapılar yeniden harabiyete yüz tutmuştur. Son yıllarda kurulan Şahkulu Sultan Külliyesi'ni Onarma ve Yaşatma Derneği tekkeyi aslına uygun biçimde tamir ettirerek Bektaşî kültürünün yaşatıldığı bir merkez haline getirmiş bulunmaktadır.

İstanbul'da Bektaşîliğin en parlak temsilcisi olan Şahkulu Sultan Tekkesi yeniçerilik-Bektaşîlik bağından kaynaklanan askeri, siyasi öneminin yanısıra Bektaşî edebiyatı ve musikisinde de önemli bir yere sahiptir. Özellikle Bektaşîlerden başka diğer tarikat ehli arasmda da sevilen ve sayılan, bir müddet Kırşehir'deki pir evinde dedebabalık yapacak kadar nüfuzlu olan şair ve bestekâr M. Ali Hilmi Dedebaba'mn meşihatı sırasında Şahkulu Sultan Tekkesi verimli bir kültür hayatına sahne olmuştur. Ayrıca haziredeki mezarlardan da görüleceği üzere, mensupları arasında devlet ricalinden birçok kimsenin bulunduğu bu tekke "aristokrat" havalı İstanbul Bektaşîliğini temsil etmekteydi.

Kaynaklarda çeşitli başka adlarla da (Gadnî Dede, Hamdi Baba, Merdivenköy, Şahkulu Baba, Şeyh Mehmed Ali Baba) amlan Şahkulu Sultan Tekkesinin ayin günü perşembe idi. Mücerred erkânının uygulandığı tekkede, Dahiliye Nezaretinin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde 30 erkeğin ikamet ettiği belirtilmiştir. Vak'a-i Hayriye'den (1826) önceki dönemde adları tespit edilebilen postnişinler Mustafa Baba (ö. 1682), Yusuf Baba (ö. 1685), Mürşid Ali Baba (ö. 1697), Hacı Feyzullah Efendi (ö. 1761), Mahmud Baba (ö. 1793), ismail Baba (ö. 1796), Ali Baba (ö. 1813) ve Ahir Mehmed Baba'dır. Vak'a-i Hayriye'den kısa bir süre sonra tekkenin Halil Revnakı Baba (ö. 1850) tarafından canlandırıldığı rivayet edilmekte fakat ikinci bani olarak genellikle Ahmed Baba (ö. 1849) kabul edilmektedir. Daha sonra meşihat görevini üstlenen postnişinler ise Hacı Sadık Baba (ö. 1852), Hasan Baba (ö. 1857),

Meydan evinin ortasındaki sütunun kaidesi. *M. Baba Tanman, 1985*

Meydan evi ile güneydeki bölümlerin kesiti.
M. Baba Tanman

Ali Baba (ö. 1863), Mehmed Ali Hilmi Dedebaba (ö. 1907), Filibeli Mustafa Yesarî Baba, Ahmed Burhan Baba, Hacı Ahmed Baba (ö. 1918), Ubeydullah Baba. Filibeli İbrahim Fevzi Baba, Ahmed Nuri Baba, Yalvaçlı Mehmed Tevfik Baba ve Merhaba Tahsin Baba dır.

Şahkulu Tekkesi bütün Bektaşî âsitaneleri gibi şehrin dağdağasından uzak, mesire niteliğinde, asude bir mevkide, geniş bir arazi içinde yer alır. Günümüzde tekkenin arsası doğuda İmam Ramiz (Tekke Altı) Sokağı, batıda Mama Yolu, güney ve kuzeyde ise komşu parsellerle çevrilidir. İmam Ramiz Sokağımın ötesinde Şahkulu Tekkesi'ne bağlı olanların gömülü bulunduğu geniş bir mezarlık doğuya doğru uzanır.

Tekkenin cümle kapısı kuzeyde, bugünkü İstanbul-Ankara otoyolu yönünde yer alır. Cümle kapısının dışında, ulu bir çınarın altında tekkeye bağımlı olan Mân Baba Çeşmesi bulunmaktadır. Bu çeşmenin yanında günümüze ulaşamamış bir namazgah ile tekkeyi ziyarete gelenlere selamlık vazifesi gören bir kahvehanenin var olduğu bilinmektedir. Cümle kapısından tekkenin bahçesine girildiğinde sağda "kapıcı can" hücresi ile kadınların ağırlandığı bacılar mahfili sıralanır. Aynı sırada yer alan üçüncü birimin de ahırların bakımı ile yükümlü olan at evi babasına ait olduğu tahmin edilebilir. Söz konusu mekânların arkasında kuzey yönündeki çevre duvarı boyunca tekkenin at evi (ahır) uzanır.

Cümle kapısının soluna, kuzey-güney doğrultusunda tekkenin en önemli bölümlerini barındıran ana bina yerleştirilmiştir. Bu bölümler kuzeyden güneye doğru, tekkede yaşayan mücerred babalara ve dervişlere (canlara) mahsus iki katlı ikametgâh, bu kanadın içinde gündelik yemeğin pişirildiği küçük aşevi, ayinlerin icra edildiği meydan evi, özel günlerde kullanılan büyük aşevi ve bununla iç içe bulunan çamaşırhane, "kiler evi", hamam, aşevi babası ile "kiler evi" babasının hücreleridir. Ana bina kuzey ve doğu yönlerinde daha ziyade babaların gömüİü olduğu bir hazire ile kuşatılmıştır. Şahkulu Sultanîn açık türbesi de bu naziededir. Ana binanın batı yönünde ise bahçeye nazır setler üzerinde havuzlar ve çardaklar göze çarpar. Bu kesimde, cümle kapısının tam karşısında. tekkeye gelen hatırlı misafirlerin ağırlandığı, şeyh odası niteliğinde bir mekânın bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca tekkenin bahçesinde ekmek evinin (fırm), zenbûr evinin (arı kovanlarını barındıran yapı), koyun ve inek ağıllarının ve kozahanenin duvar kalınüları, çeşitli bostan kuyuları ve bir su kulesi görülmektedir.

Tekkenin yakınındaki Çemenzar mevkiinde ise kuruluşundan beri tekke ile bağlantılı olan ve M. Ali Hilmi Dedebaba tarafından 1307/1889-90'da tamir ettirilen Gözcü Baba makamı ve haziresi bulunmaktadır. Göztepe semtinin adını bu makamdan aldığı unutulmamalıdır. Yine bu mevkide tekke sakinleri tarafından yazlık ikametgâh olarak kullanılan büyük bir ahşap köşkün yer aldığı malumdur.

Önünde atlar için düşünülmüş uzun yalağı ile tipik bir kır çeşmesi olan Mâh Baba Çeşmesinin aynataşında ve musluk yerinde teslim taşı kabartmaları dikkati çeker. Tepede II. Abdülhamidln tuğrası ve 1315/1897 tarihi yer almaktadır. İki mısralık manzum kitabenin sülüsle yazılmış olduğu sezilmekte ise de günümüzde okunması imkânsızdır.

Namazgah bütünüyle ortadan kalkmıştır. Buradan getirildiği anlaşılan 1161/1748 tarihli mihrap taşı yakın tarihe kadar meydan evinin duvarına dayalı olarak durmakta, taşın üst kesiminde Lale Devri üslubunu yansıtan kabartmalar bulunmaktaydı.

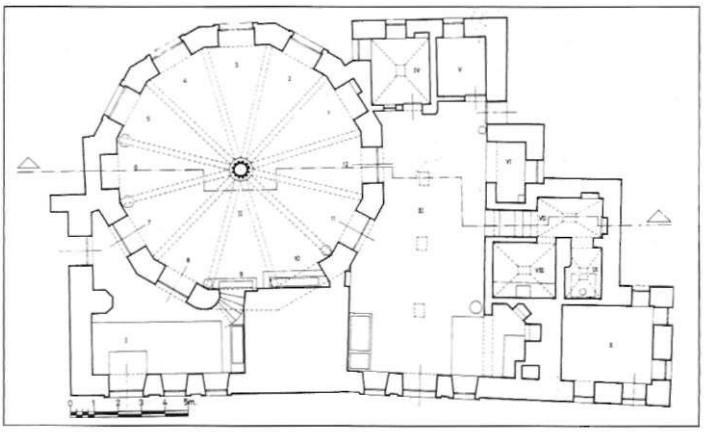
Cümle kapısının dikdörtgen açıklığı kesme küfekiden sövelerle kuşatılmıştır. Düşey çubuklarla ve dairevi madalyonlarla donatılmış olan yan sövelerin üst bitiminde teslim taşı kabartmaları yer alır. Üst söve başlığının tam ortasına da Bektaşîlerce kutlu sayılan ve "Hacıbektaş taşı" olarak adlandırılan oniksten bir teslim taşı kakılmıştır. Üst söve başlığı yanlarda pilastrlarla kuşatılmış, üst sınırı bir silme kuşağı ile belirtilmiş, silmenin üzerine oturan kitabe levhası bileşik kemer görünümünde bir alınlığın içine alınmış, yanlara, pilastrlarm hizasına, dikdörtgen prizma biçiminde, üstlerinde birer kürenin bulunduğu babalar yerleştirilmiş, alınlığın tepesine alem olarak "horasanî" denilen tipte bir Bektaşî tacı oturtulmuştur. Sülüs hatla yazılmış olan manzum kitabe 1291/1874-75 tarihlidir.

Boyutları en geniş yerinde 47x32 m'yi bulan ana binanın kuzey kesimi iki katlı ikametgâh bölümüne tahsis edilmiştir. "L" planlı bir kitle oluşturan ikametgâhın duvarları tuğla ile örülmüş, pencerelerin büyük çoğunluğu ile kapılar sepet kulpu kemerlerle donatılmıştır. Alaturka kiremit kaplı bir çatı ile örtülü olduğu bilinmektedir. 1960'larda vuku bulan bir yangın sonucunda söz konusu kanat harap olmuş, son yıllarda yalnız cepheleri eski haline uygun olmak kaydıyla yeniden inşa edilmiştir. Bu yüzden özgün planı hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Esas giriş güneyde yer almakta, ayrıca kuzeye, Şahkulu Sultan makamına açıİan diğer bir kapı bulunmaktadır.

Ana binanın güney kesimini işgal eden tek katlı kanada batı cephesinden girilir. Duvarlar moloz taş ve tuğla ile öriilmüştür. Büyük aşevi ile çamaşırhanenin ortaklaşa sahip oldukları, düzgün olmayan bir plana sahip mekân yaklaşık 12x6 m boyutlarındadır. Girince sağda aşevinin büyük ocağı göze çarpar. Burada ilginç olan ocağın aynı zamanda, hemen arkasında bulunan hamamın külhanı olarak kullanılacak şekilde tasarlanmasıdır. Aşevi ocağından sonra hamamın girişi, bunun da ötesinde çamaşırhane ocağı yer alır. Solda (kuzey yönünde) meydan evinden bu kanada açılan iki tane kapı-pencere görülür. Doğuda yan yana "kiler evi" ile "kiler evi" babasının hücresi sıralanmaktadır. Isı kaybını asgariye indirmek için hamamın aşevi ocağı ile çamaşırhane ocağının arasına yerleştirilmiş olması dikkati çekmekte, aynı ilginç çözüm daha önce 1~48 tarihli Abdal Yakub Tekkesi'nde(->) karşımıza çıkmaktadır.

Bir camekân-ılıklık, bir halvet ve bir heladan oluşan hamamda ilginç mimari ayrıntılar göze çarpar. Bunlardan biri halvet ile camekân-ılıklık arasındaki duvarda bulunan tütekli bir lamba perceresidir. Diğeri de camekân-ılıklık mekânının güney duvarında yer alan, alçı kabartma perde motifleri ile çerçevelenmiş ve geç dönem halk resmi türünde hayali bir peyzajla bezenmiş olan niştir. Aşevi babasının hücresi, kanadın güneybatı köşesine sonradan eklenmiştir.

Bütün bu bölümler içinde, gerek tekkenin fonksiyon şemasında odak noktasını teşkil etmesi, gerekse de mimari özellikleri bakımından en önemlisi şüphesiz ki meydan evidir. Tekkenin ana binasının ortasında yer alan meydan evi kuzeyde tekke sakinlerinin odalarını ve küçük aşevini barındıran iki katlı yapıya, güneyde büyük aşevi, "kiler evi", hamam, hela ve çamaşırhane bölümlerini ihtiva eden iki katlı diğer bir yapıya bitişiktir. Meydan evi ile bu iki yan kanat arasında kapılar ile geçiş sağlanmıştır. Batısında ise bir giriş mekânı mahiyetinde olan taşlık ile su haznesi yer almaktadır. Sonuçta meydan evi ancak doğu yönünde serbest kalmakta ve içinde yer aldığı yapı kitlesinden dışarı taşmaktadır. Ayrıca komşu bölümler ile böylesine kuşatılmış olmasına karşılık yan kanatlara nispetle yüksek tutulmuş üst yapısı sayesinde dışarıdan bakıldığında bağımsız bir bölüm olarak algılanabilmektedir.

Meydan evi ile güneydeki bölümlerin planı: I. Giriş taşlığı, II. meydan evi, III. büyük aşevi, IV. kiler evi, V. kiler evi babasının hücresi, VI. çamaşırhane, VII. hamam (camekân-ılıklık), VIII. hamam (halvet), IV- hela, X. aşevi babasının hücresi. *M. Baba Tanman*

Meydan evinin planı muntazam bir onikigenden oluşur. Moloz taş ve tuğla ile örgülü, içten ve dıştan sıvalı duvarlar, kenarları içten 2,80 m uzunluğundaki bu onikigeni meydana getirmektedir. Şüphe yok ki bu mekânın tasarımında çokgenler içinde onikigenin seçilmiş olmasının yegâne sebebi On İki İmam kültüne sıkı sıkıya bağlı olan Bektaşîliğin rakam sembolizminde söz konusu sayının kutsallıkta başköşeyi işgal etmesidir.

Meydan evinin güneydoğu (kıble) yönünde yer alan ve planda 1 no. ile gösterilmiş olan kenarında ayinlerde "taht-ı Muhammed"in ve "kanun çerağî'nm konulmasına mahsus bir niş bulunmaktadır. Onikigenin doğu yönünde dışarıya taşkınlık yapan dört kenarında (2, 3, 4 ve 5 no'lu kenarlar) yerden başlayan birer kapı-pencere açılmış olup bunlardan hazire ve özellikle tekkeye adını veren Şahkulu Sultan'ın kabri seyredilmektedir. Adeta birer niyaz penceresi niteliğinde olan bu açıklıklar, mekânda bulunan bütün diğer pencere ve kapılar gibi, tuğladan örgülü sepet kulpu kemerler ile taçlandırılmış ve dıştan küfeki söveler ile çerçevelenmişlerdir.

Kuzeydeki 6 no'lu kenarda da 1 noludakine benzer diğer bir niş görülmekte ve bunun yanlarında birer devşirme sütun parçası yer almaktadır. 7 ve 8 no'lu kenarlarda taşlığa açılan ve doğudakiler ile aynı boyutlara sahip olan birer kapı-pencere vardır. Taşlıktan hem dışarıya hem de ikametgâh bölümüne geçildiğine göre, bu açıklıklar gerek tekkede meskûn olanların, gerekse de ayinlere katılmak için gelenlerin kullanmasına mahsustur. Bunlardan 8 no'lu kenarda yer alan kapı-pencereden girince sağda yine devşirme bir sütun parçası vardır ki "sırac-ı münir" tabir edilen kandilin kaidesi olsa gerektir. Bu kandil meydan evinin esas girişi olan ve Bektaşîlerce kendisine büyük kutsallık atfedilen "eşiğin" sağında bulunduğuna göre bu kapı eşik olmalıdır. 9 no'lu kenarda meydan evinin çatısına çıkan kagir merdivene geçit veren açıklık yer almaktadır.

Arkasını su haznesine dayamış olan 10. kenarda ise önleri yalaklı üç adet abdest musluğu bulunmaktadır. Bektaşîlerin "telkin ayini" tabir ettikleri "ikrar verme" yani tarikata girme merasiminde "talib"in "rehber" önderliğinde birbirini müteakip üç abdest aldığı ve bunlardan sonuncusunun bildiğimiz namaz abdestine çok benzediği düşünülür ise, buradaki abdest musluklarının alelade bir şadırvan niteliğinde olmayıp tarikat erkânı ile ilgili bir fonksiyonu olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim taşlıkta bunların eşi olan üç adet musluk daha yer almaktadır ki, kanaatimizce cemaatin abdest almasına mahsustur.

Meydan evinin güneyinde yer alan 11. ve 12. kenarlarda, büyük aşevi, "kiler evi", hamam, hela ve çamaşırhane gibi mekânların etrafında sıralandığı taşlığa açılan birer kapı-pencere bulunmaktadır. Ayin mekânı ile yemek pişirme mekânı arasında böylesine doğrudan bir ilişki kurulmasının sebebi Bektaşîliğin erkânında, meydan evinde "ayin-i cem'lerde kurulan "muhabbet sofra'larmda "lokma görülmesi" (yemek yenilmesi) ve "dem almmasî'dır (şarap ve rakı gibi alkollü içkiler içilmesi). Ayrıca telkin ayininde talibin aldığı abdestlerin ilk ikisinin gusül abdesti niteliğinde olması da meydan evinin hamam ile olan bağlantısını açıklamaktadır. Yine burada meydan evi ile "kiler evl'nin yakın ilişkisi de "kiler evl'nin yalnız yiyecek ve içeceklerin değil aynı zamanda ayinlerde kullanılan çeşitli tarikat eşyasının (tespih, buhurdanlık, kandil, şamdan, teber, keşkül, nefir vb) saklandığı bir bölüm olması ile açıklanabilir. Nitekim Bektaşîlikten gayri tarikatların erkânından buna benzer hususlar olmadığı için bu tarikatlara bağlı tekkelerin hemen hiçbirisinde ayin mekânı ile mutfak, "kiler evi" ve hamam bölümleri arasında böylesine bir kaynaşma görülmez.

Meydan evinin duvarlarının üst kısmında, her kenarda birer tane olmak üzere, toplam on iki adet pencere sıralanmaktadır. Bunlar alttakiler ile aynı karakterde, ancak biraz daha küçüktür. Bu üst pencerelerin altında, köşelerinde Bektaşîliğin "alamet-i farikası" haline gelmiş olan on iki köşeli teslim taşlarının kabartma olarak yer aldığı birer dikdörtgen mermer levha bulunmaktadır. Bu levhalarda zamanında On İki İmamın isimlerinin yazılı olduğu kolayca talrmin edilebilir.

Meydan evinin mimari düzeninde en çok dikkati çeken ve tekkedeki bu bölümün tarikat mimarisi için olduğu kadar genel olarak Türk İslam mimarisi tarihinde önemli bir yer işgal etmesine sebep olan husus ise yapıda kullanılmış olan değişik örtü sistemidir. Şöyle ki, meydan evinin onikigen alanının tam ortasında, kaidesi ve başlığı onikigen olan daire kesitli bir mermer sütun yükselmekte, bu sütunun ekseni etrafında 360° dönen ve bu sütun ile duvarlara oturan, tuğla ile örülmüş bir tür "yelpaze tonoz" mekânı örtmektedir.

Bu arada sütunun yer aldığı noktanın Bektaşîlerce "dâr" veya "dâr-ı Mansur" diye adlandırıldığı "vahdet", yani Tanrı ile birleşme makamı olarak kabul edildiği, ayrıca "sırat-ı müstakim"! yani Hakka giden doğru yolu sembolize ettiği ve ayinlerde çok önemli bir yeri olduğu göz önünde tutulur ise, bu noktada yer alan taşıyıcının inşai (rasyonel) fonksiyonunun yanısıra en az onun kadar önemli bir de sembolik (irrasyonel) fonksiyonu olduğu ortaya çıkmaktadır. Hattâ bu mekânı kendilerine has inanç ve sembollere göre şekillendirmiş ve kullanmış olan Bektaşîlerin bu sütunu üst yapıyı taşıyan sıradan bir mimari unsur olarak değil, meydan evinin batini (esoterique) muhtevasının en kutsal bir parçası olarak telakki ettikleri rahatlıkla ileri sürülebilir.

Ayrıca bu sistemde tarikat sembolizminin bir tekkenin süsleme programını ne ölçüde etkileyebildiğini göstermesi bakımından dikkat çekici ayrıntılar yer almaktadır. Tabanında ve tepesinde silmeler ile donatılmış olan onikigen mermer kaidenin yüzlerinde, her yüzde bir tane olmak üzere, toplam 12 tane, şamdan üstünde mum kabartması, kaş kemerli nişler içinde yer almaktadır. Bilindiği gibi Alevîlik temayülünün bulunduğu bütün tarikatlarda ve özellikle Bektaşilikte mum "çerağ" olarak isimlendirilir ve "nur-ı Muhammedî"yi, ayrıca Hz Muhammed ile aynı nurdan yaratıldığı kabul edilen Hz Ali'nin nurunu ve onun neslinden gelen On İki İmam ile bu zatların manevi vârisleri olan velilerin nurlarım sembolize etmektedir. Şüphe yok ki kaidede yer alan on iki çerağ da On İki İmam'm nuruna işaret etmektedir. Bu sembolik içerikli süslemenin meydan evinin "sırat-ı müstakim'l ifade eden orta noktasında yer alması da ayrıca dikkate değer. Sanki bu şekilde, On İki İmam'm Tanrı'ya giden doğru yolu nurları ile aydınlattıkları gerçeği anlatılmak istenmiştir. Hurufî etkileri ile yoğrulmuş Bektaşî sembolizminde Arap alfabesindeki elif harfinin söz konusu kaidenin yer aldığı dâr noktası ile aynı şeyleri ifade ettiği de hesaba katılır ise, bu kaidenin üstünde bir elif gibi göğe doğru yükselen sütunun da sırat-ı müstakimi sembolize ettiği düşünülebilir.

Bu arada söz konusu sütuna ait olup halen İstanbul'da Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde bulunan çok değişik bir bilezikten de söz etmek gerekir. Sütunu, kaideye oturduğu yerden kavradığı anlaşılan bu bilezik tunçtan mamul ve iki parçadan müteşekkil olup üzerinde eşit aralıklarla monte edilmiş on iki adet el yer almaktadır. Gerçekçi bir üsluba ve çok temiz bir işçiliğe sahip olan bu eller yumruk

şeklinde sıkılmıştır. Başparmakları ile işaretparmakları arasında kalan boşluklara ayinlerde "uyandırılmak" üzere çerağlarm yerleştirildiği muhakkaktır. Bu çerağ tutan ellerin her biri kaidedeki çerağ kabartmalarının birinin üstüne isabet etmektedir. Tekkenin onarımı sırasında bu ilginç bilezik-şamdanm bir eşi imal edilerek özgün yerine monte edilmiştir.

Sütun başlığına gelince, altı yuvarlak, üstü onikigen olan bu başlıkta ampir üslubuna bağlanan kabartma akantus yaprakları ve yumurta dizisi gibi süslemeler görülmektedir. Bunun üstünde yine onikigen olan, impost niteliğinde, ikinci bir başlık yer almaktadır. Daha yukarıda ise alçıdan mamul on iki adet akantus yaprağından oluşan bir tür taç bulunmaktadır. Bu yaprakların uçları sola doğru kıvrılmış olup 5. ve 6. yüzyılların Bizans mimarisinde görülen bir başlık tipini hatırlatmaktadır. Bu tacın yapraklarından on iki adet alçı silme hareket etmekte ve B. N. Şehsuvaroğlu'nun tabiri ile "havai fişek gibi dökülerek" duvarların köşelerine varmaktadır. Böylece yelpaze tonozun yüzeyi on iki dilime ayrılmış olmakta ve pİan ile üst yapı arasında görünüş bakımından bir bütünlük sağlanmaktadır.

Yelpaze tonozon aslında dıştan onikigen piramit biçiminde ahşap bir külah ile örtülü olduğu halde, son tamirlerde bu çatı iptal edilmiş ve üst yapıya, dışarıdan bakıldığında gözün yadırgadığı çok basık bir kubbe görüntüsü verilmiştir. Meydan evinin alemi mermerden oyulmuş elifi tipte bir Bektaşî tacıdır. Aynı tekkenin cümle kapısında da karşımıza çıkan, tarikat tacının alem olarak kullanılma durumu geç devir tekkelerinde çokça görülen bir özelliktir.

Meydan evine özgünlük katan bu ilginç tasarım Türk-İslam mimarisinde Şahkulu Sultan Tekkesinden önce 12. yydan itibaren, farklı yapı türlerinde (kümbetlerde, tekkelerde, sivil mimari eserlerinde) gözlenmekte, büyük bir ihtimalle orta direkli çadır ve ev tipinden kaynaklanan bu çözüm söz konusu tekkede Bektaşîliğe özgü sembolik değerlerle ve Osmanlı ampir üslubuna bağlanan mimari ayrıntılarla donanmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bibi. Çetin, *Tekkeler,* 589; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 76; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 14; *Merdivenköyü'nde Şahkulu Dergâhında Medfun Dergâh-ı Şerif-i Mezkûr Postnişini ve Bâni-i Sanisi el-Hac Mehmed Ali Hilmi Dedebaba'nın Divanı,* İst., 1327; *İhsaiyat II,* 19; S. N. Ergun, *Bektaşî-Kızılbaş, Alevî Şairleri ve Nefesleri,* İst., 1955-1956, s. II, 114. 133-135, III, 172-177, 251-265, 271, 274-275; "Bektâşîler, Bektaşî Tekkeleri", *İSTA,* V, 2443-2447; S. Eyice, "Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi". *Belleten,* XXXI/124 (1967), 591; İnal, *Türk Şairleri,* I, 668-670; M. Sertoğlu, *Bektaşilik,* İst., 1969, s. 315; B. N. Şehsuvaroğlu, *Göztepe,* İst., 1969, s. 17-29; M. Sözen, "Eine Moschee von sekenem Typ in Anatolien: die Şeyh Fethullah Moschee in Gaziantep", *Anatolica,* III (1969-1970), s. 185; "Esrar Baba (Kalkandelenli)", *İSTA,* X, 5365-5366; Sözen, *Mimar Sinan,* 213, 341; I. Melikoff, "L'Ordre des Bektaşi apres 1826", *Turcica,* XV (1983), s. 166-167; İ. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-TekkeMünasebetleri,* İst., 1984, s. 146-147; G. Akın, "Merdivenköy Bektaşî Tekkesi'ndeki Dünya Ağacı", *STAD,* 4 (Nisan 1989), 68-74; M. B. Tanman, "İstanbul, Merdivenköyü'ndeki Bektaşi Tekkesinin Meydan Evi Hakkında", *Semavi Eyice Armağanı-Istanbul Yazıları,* İst., 1992, s. 317-342; R. Lifchez, "Lodges in istanbul", *The Dervish Lodge-Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey,* Berkeley. 1992, s. 117-124; M. Özdamar. *Dersaadet Dergâhları,* ist., 1994, s. 275-278.

M. BAHA TANMAN

SAKİR AĞA

(1779, Vezirköprü -1840, İstanbul)'Bestekâr, tanburi, kemani ve hanende.

Hayriyye tüccarından Ahmed Emin Ağamın oğludur. Küçük yaşta annesini kaybedince halası tarafından büyütüldü. Çocukluğu Haydar Mahallesi'nde geçti. İlk mektebi bitirdikten sonra musikiye heves duyunca halası tarafından bir Yahudi hoca tutularak keman meşkine başlatıldı. 1791' de Enderun'a girerek burada eğitim gördü. Bu kurumda kendisiyle akran olan İsmail Dede Efendi'den(-*) de meşk etti. III. Selim bu iki musikiciye de büyük değer veriyor, Dede Efendiye üstat, Şakir Ağa'ya ise büyük kabiliyet muamelesinde bulunuyordu.

1807'de III. Selimin tahttan indirilmesinden soma Dede Efendi saraydan ayrılmış ama Şakir Ağa görevinde kalmıştı. Henüz 28 yaşında fakat devrin en iyi musikicilerinden biri olarak şöhretinin zirvesindeydi. Yalnızca bestekârlıkta değil, olağanüstü sesiyle önde gelen bir hanende, tanbur ve kemandaki ustalığıyla da önemli bir sazende olarak dikkat çekiyordu.

Şakir Ağa, 1808'de II. Mahmud'un tahta çıkmasından sonra, saraydaki yüksek dairelerden biri olan hazine odası çavuşu oldu. Ardından musahib-i şehriyari ve müezzinbaşılık gibi daha yüksek görevlere de getirildi. Ama beklediği imam-ı sultanilik kendisine değil de bir başkasına verilince saraydan ayrıldı. Bir süre vergi tahsildarlığı görevinde bulunduktan sonra evine çekilerek kabiliyetli gençlere meşk etti. Saraydan ayrıldıktan sonra 12 yıl daha yaşadı. Eyüb Sultan Camii mihrabı önüne gömüldü. Mezar taşı, torunu Musahibzade Celal tarafından aranmışsa da bulunamamıştır.

Şakir Ağa ferahnak makamını düzenlemiş, bu makamın faslını, İsmail Dede Efendi ile ortaklaşa bestelemişlerdir. Aynı faslın peşreviyle saz semaisi ise Zeki Mehmed Ağa'nın eseridir. Şakir Ağa'nın fasıl içinde yer alan yürük semaisinde yer yer Batı musikisi izleri görülür.

Dönemlerini yaşadığı padişahların huzurunda sanatını sık sık icra eden Şakir Ağa sesiyle İstanbul halkı arasında da büyük ün kazanmıştı. Kadir gecelerinde, sesini dinlemek için Ayasofya Camii'ne doluşan kalabalıkların izdihama yol açtığı biliniyor. Musikinin yanında başka sanatlarda da kendini gösterdiği, şiirler yazdığı, özellikle talik yazıda usta bir hattat olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.

Şakir Ağa'nın günümüze ulaşabilen eserlerinin sayısı 75 civarındadır. II. Mahmud'un huzurunda ilk defa 1812'de okuduğu "bestenigâr kâr"ı gibi çok sayıda eseri ise unutularak kaybolmuştur. Bugüne ulaşan eserlerinin 70'e yakını şarkı formunda olduğu için Şakir Ağa bir şarkı bestekârı olarak nitelendirilmiştir. Eserlerindeki güftelerde, Türk musikisinin söz varlığını oluşturan Divan Edebiyatı diline esnek bir tavırla yaklaştığı görülür. Bu konuda arkadaşı, hocası ve rakibi İsmail Dede Efendi'nin yaklaşımı içinde halk dilini de kullanır. Mahur eserleri "Sabah olmuş tan yerleri atıyor" ve "Gül mevsimidir seyredelim bahan", bayatiaraban "Görmedim sen gibi yar", müstear "Evvel benim nazlı yarim severim kimseler bilmez", saba-zemzeme "Bu ettiğin düşmez sana", hisarbuselik "Umulmazdı bu iş senden", nühüft "Düşündüğün nedir söyle", nişaburek "Meğer o imiş senin derdin" ve suzinak "Eski hali hiç göremem bana n'oldu ben bilemem" gibi şarkılarında Şakir Ağa'nın yalın bir halk duyarlılığına seslendiği görülür. Bugün repertuvarda bulunan eserlerinde 41 ayrı makamı kullanmış, şarkının yanında ilahi, tavşanca, kâr, beste, ağır semai ve yürük semai şekillerinde de eser vermiştir. Şarkılarından bazıları ise döneminde yaşadığı padişahlar için methiyelerdir.

Bibi. E. Ongan, "Şakir Ağa", *Türk Musikisi Dergisi.* S. 3 (1948); R. F. Kam, "Müezzinbaşı Şakir Ağa", *Radyo,* S. 58 (1 Ekim 1946); B. S. Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları,* ist., 1962; İnal, *Hoş Sada;* S. K. Aksüt, *500 Yıllık Türk Musikisi Antolojisi,* İst., 1967; ay, *TürkMusikisinin 100 Bestekârı,* İst., 1993; M. N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* I, Ankara, 1989; Öztuna, *BTMA,* II.

MEHMET GUNTEKIN

ŞALGİZADE TEKKESİ

bak. CEMALEDDİN UŞŞAKÎ TEKKESİ

ŞALE KÖŞKÜ

Beşiktaş ilçesinde, Yıldız Sarayı bahçelerinin içindedir.

"Şale" adı Fransızca "chalet" sözcüğünden gelmektedir. Fransızca sözlükler, önceleri Alpler'deki çoban sığmağı ve köylü konutu için kullanılan "chalet" sözcüğünün, giderek "dağlık bölgelerdeki ahşap ev veya isviçre chaletleri biçiminde dinlenme evi" anlamlarını taşıdığını belirtmektedirler. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) İsviçre ve Rusya'dan genellikle Yıldız Sarayı'nm harem bahçesine kurulan ahşap köşkler getirildiği bilinmektedir. Büyük olasılıkla bu küçük köşkler için kullanılan "chalet" sözcüğü yerleşmiş ve II. Abdülhamid benzer bir ahşap köşk yapımını istemiş olmalıdır. Şale Köşkü, en az üç aşamada gerçekleşmiş ve günümüzdeki biçimini almıştır.

İlk yapının kesin yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir. F. İrez-V. Gezgör, Şale Köşküme ilişkin çalışmaları sırasında *Milli Saraylar Arşivi* 'nde 1879-1880 tarihli bir belgede köşkün döşenmesine ilişkin bilgiler bulmuşlardır. Buna göre köşk en geç bu tarihte bitirilmiş olmalıdır.

Şale Köşkümün ikinci bölümü 1889'da Sermimar-ı Devlet Sarkis Balyan tarafından tasarlanıp yapılmıştır. Almanya İmparatoru

II. Wilhelm'in ve imparatoriçenin İstanbul'a gelişi nedeniyle yapımı ve döşenmesi kısa sürede gerçekleştirilen ve Merasim Dairesi olarak anılan köşk için toplam 107.000 kuruş harcanmıştır. Bu bölümün yapımının bitiminden hemen sonra 1889'da ilk bölümdeki hamamın üzerine Nikolaki Kalfa tarafından yeni bir salon yapılmıştır.

Merasim Dairesi olarak anılan üçüncü bölüm ise 1898'de İtalyan mimar Raimondo d'Aronco(->) tarafından yapılmıştır. İmparator II. Wilhelm'in ve imparatoriçenin İstanbul'a ikinci kez gelişleri onuruna yapılan bu bölüm ile köşk bugünkü büyüklüğünü ve görünümünü elde etmiştir.

Şale Köşkü, bütün bölümlerinde yüksek ve kagir bir bodrum kat üzerinde iki katlı bir yapıdır. Ayrıca beşik çatı örtüsünün içine yerleşmiş çatı katları vardır. Bodrumda mutfak, depolar, çamaşırlık ve çeşitli servis hacimleri ile bir de dışarı ile ilintili küçük bir tutuklu mahalli vardır. Bu sonuncu hacim, tasarım ve yapım aşamasında değil, daha sonra düzenlenmiş olmalıdır.

Giriş katındaki mekânların işlevi ve kullanımı hakkında şimdiye kadar ulaşılan bilgiler, o dönemdeki işlevleri açısından eksik görünmektedir. Yine de belgelerden personele ait mekânların yanısıra Sefir Odası, Piyanolu Salon, Misafir Odası, Teşrifat Odası vb adlar taşıyan resmi işlevli mekânların bulunduğu bilinmektedir. Üst kat ise imperiai yaşama ve törenlere özgülenmiş, birbirinden üslup farkları olsa da tümü büyük bir özenle ve zenginlikle bezenmiş mekânlardan oluşmaktadır.

Çeşitli tarihlerde farklı mimarların tasarımıyla yan yana eklenerek oluşturulan Şale Köşkü'nün lineer bir diziliş şeması vardır. Bu şemanın ilk bölümü olan 1879'dan önceki Şale Köşkü, dizinin en küçük yapısıdır. Ana çizgisiyle bir dikdörtgen olan planı simetrik kurguludur. Giriş bölümü merkezde öne doğru çıkarak kitleye aksiyal bir vurgu kazandırır. İkinci katta cephe boyunca bir çıkma daha yapılarak aksiyal vurgu güçlendirilmiştir. Yapıya şale karakteri veren birincil öğe, cepheye dik konumda düzenlenmiş beşik çatı örtüşüdür. Kafes dokulu, üçgen bir perde öğesi, beşik çatının ön yüzünde küçük bir alınlık oluşturarak şale görünümünü güçlendirir. İkinci öğe, cephenin ahşap çatkı sistemini görselleştiren yatay ve düşey çizgili kadraj düzenidir.

Betimlenen bu özellikler, yarım daire kemerli pencerelerin klasik ritmiyle dengelenmiştir ama bu klasik ritme pencerelerin iki yanına yerleştirilen ve lotus yapraklı taban ve başlıkları olan dekoratif kolonların yazlık saray imgesine uyan maniyerizmi eklenmiştir. Cephedeki ahşap kadrajm aralarına farklı motiflerle uygulanan bezeme de aynı maniyerist çizgiyi sergiler.

Yapıya dört basamakla ulaşılan bir sahanlıktan girilir. Giriş holünde serbest olarak yerleştirilmiş küçük, ahşap ve ilginç bir barok obje olan eliptik bir merdiven vardır. Mükemmel bir torna işçiliği sergileyen bu küçük merdiven, rokoko üsluplu bezemelerin süslediği üst kat salonlarına ulaştırır. Merkezi bölümün dışında bu salonlara birer koridorla ulaşılır.

Şale Köşkü
Afife Batur

Zemin katta köşkün dikdörtgen planına dik olarak bağlanmış olan bir banyo dairesi vardır. Üstünde Nikolaki Kalfa tarafından inşa edilmiş olan ve günümüzde Sarı Salon olarak anılan özel bir oda bulunmaktadır. Köşkün yine giriş aksı üzerinde yer alan bir arka kapısı da vardır. Yıldız Sarayı harem bahçesine açılan arka kapı, geçişi sağlar.

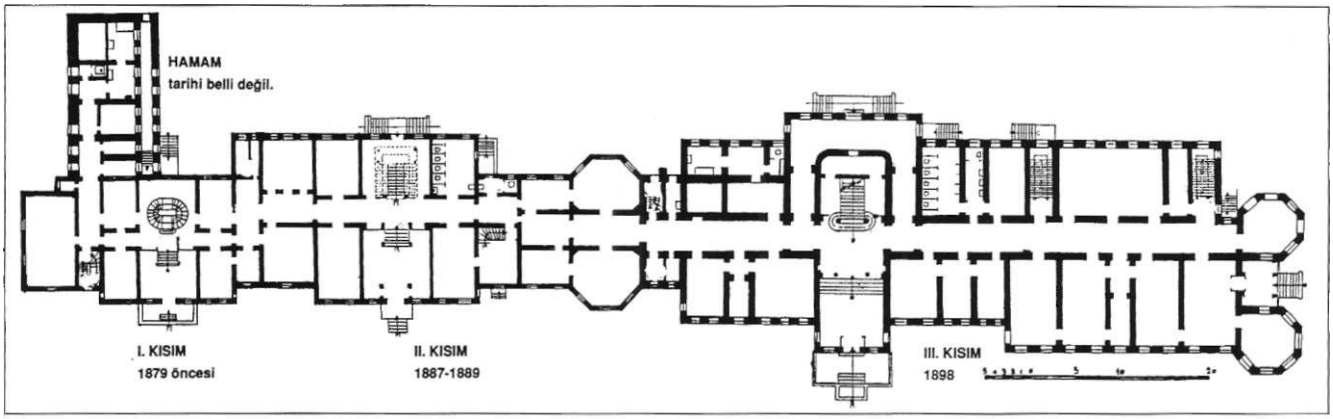
Sarkis Balyan'm yapıtı olan ikinci bölümde aynı plan şemasının ve cephe düzeninin kullanıldığı ama çok mütevazı düzenlenmiş birinci bölüme oranla olasılıkla gelecek olan misafire yönelik bir dikkatle boyutların daha büyük tutulduğu görülmektedir. Özellikle giriş aksında yer alan klasik üsluplu merdiven, merdiven holünün karşısındaki büyük yemek salonu ve bu bölüme bir bitiş motifi de oluşturan yarım altıgen çıkmalı salon, gerçekten bir merasim dairesine uyan boyut ve özenle tasarlanmıştır.

Dikkatle incelendiğinde bu boyut değişikliğinin son derece ustaca düzenlendiği ve ilk bölümle tam bir bütünleşmenin sağlandığı fark edilmektedir. Yüksekliğin aynı tutularak yatay planda bir genişlemeye gidildiği, cephe konseptinin küçük farklarla yinelendiği, pencere sayılarının bile aynı olduğu, yatay ve düşey bölümlemede ve bezemelerde daha rafine bir çizgiye ulaşıldığı söylenebilir.

Raimondo d'Aronco'nun tasarladığı kuzey bölümü ise giderek büyüyen dizinin en büyük boyutlu olanıdır. R. d'Aronco'nun, bu bölümde giriş holü, merdiven

Şale Köşkü'nün büyük merasim salonu.
Afife Batur

Şale Köşkü'nün alt kat planı.
Milli Saraylar, 1992

ve yan hacimler olarak önceki şemayı yaklaşık olarak l'e 1,6 oranında büyüterek kullandığı ve buna ayrıca büyük ve görkemli merasim salonunu eklediği görülmektedir. Böylece üçüncü bölüm, öncekilerin toplamına eşit bir cephe uzunluğuna sahip olmuştur. Planda ise yaklaşık 1,5 kat daha büyük bir zemin alanı vardır. Bu büyüklükler, kuzey ekinin yapıyı "chalet" ölçeğinden saraya dönüştürdüğünü işaret etmektedir

Bu bölümün de diğer bölümler gibi net ve okunabilir bir plan şeması vardır. Bu, ortada bir koridor ve iki yanında oda ve salonlar bulunan lineer bir şemadır. Üç bölümden de hol ve merdivenlerle genişletilen ve cephede de vurgulanan giriş eksenleri, bu lineer şemanın zaman içinde ritmik bir kitle düzeni edinmesini sağlamıştır.

R. d'Aronco da tıpkı Sarkis Balyan gibi önceki tasarımcılara son derece dikkatli bir yaklaşımla çalışmıştır. Örneğin büyük merasim salonu, kuzey ucunda bir çift sekizgen kule ile sonlanmaktadır. Bu, Sarkis Balyan'm ikinci bölümü inşa ederken tasarladığı yarım altıgen çıkmalı plan motifine bir replik gibidir.

Benzer bir yaklaşım cephenin düzenlenişinde de gözlenmektedir. Her üç bölümde giriş holleri ve merdivenlerin bulunduğu hacimler, birinci bölümde de işaret edildiği gibi, üçgen biçiminde cephe veren bir beşik çatı düzenlemesiyle belirtilmişlerdir. Bu düzenlemede sürekliliği ve bütünlüğü sağlayan bazı motifler vardır, üçgen cephelerin üst kesiminin birer küçük alınlıkla ve çapraz dokulu kafesle tutulması; yivli pilastr biçiminde ahşap öğelerin yatay ve düşey kullanımıyla oluşturulan bir çerçeveleme veya bölümlerin büyüklüklerinin farklı olmasına karşın 2+3+2 düzeninde yedi pencereli cephe bölümlemesinin sürdürülmesi gibi.

Açıkça görülen oran ve biçim bağları yanında Şale Köşkü, aynı zamanda hemen fark edilmeyen, incelikle kurulmuş üslup ayrımlarını da içeren bir yapıt olmuştur. Üslup ayrımları, planlarda ve iç tasarımda belirgindir ve hattâ bütüncül görünümüne karşın cephede de izlenebilir.

Şale Köşkü kuşkusuz bazı ünlü mekanlarıyla tanınmıştır. Bunların başında, yaklaşık olarak 15x30 m boyutundaki büyük merasim salonu gelmektedir. Salon, yüksek percerelerin aydınlattığı ve çok renkli bir bezemesi olan görkemli bir mekândır. Köşelerdeki sekizgen çıkmaların derinleştirdiği büyük mekân etkisi, pencerelerin karşısındaki duvarda bulunan yüksek ve geniş aynalarla ayrıca güçlendirilmiştir.

Bu salonun dekorasyonu, diğer mekânlardakilerden farklı bir anlayışla ele alınmıştır. Genelde klasisist bir çizginin egemen olduğu, duvarlarda ayna ve resimlerden oluşan geometrik bir panolar düzeninin bulunduğu, girlandlı kornişlerden sonra tavanın da sekizgen ve küçük karelerden oluşan bir kasetle kaplı olduğu görülmektedir. Ancak salonun dekoruna asıl vurgusunu veren büyük duvar panolarındaki serbest düzenlenmiş natüralist çiçek demetleri ve salkımlardır. Bu büyük boy çiçek salkımlarının renkleri, altın varakla bezeli tavanm resmi ve görkemli dekorunu canlandıran aydınlık bir atmosfer yaratmaktadır.

Şale Köşkünün çok ünlü bir diğer salonu "Sedefli Salon" olarak da anılan yemek salonudur. Sarkis Balyan tarafından yapılan ikinci bölümde bulunan yemek salonunun iç düzenlemesinin doğal olarak ona ait olduğu düşünülmektedir. *Milli Saraylar Arşivi'ndeki* bazı belgelerde R. d'Aronco'nun bu salonda da çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunun yalnızca bir onarım olup olmadığı bilinmemektedir. Yemek salonu, tipik bir oryantalist beğeninin ürünü olan ve sarayın "Şark köşesi" olarak nitelenebilecek, diğer salonlardan tamamen farklı bir dekorasyona sahiptir. Dekorasyonun tasarımında bir Doğu sarayı imgesi yaratmak üzere kırmızı, yeşil ve altın varaklarının ve mavinin soyut bezemeleri alabildiğine canlandırdığı bir konsept seçilmiştir. Sedef kakmalı kapı ve dolap kapakları Çırağan Sarayından getirilmiştir.

Salonların her birinin değişik üsluplarda bezenmiş olması oldukça ilginçtir. Örneğin Sırmalı Salon'da klasik ve geometrik desenli bir dekorasyon; yazı odasında rokoko bezeme vardır. Nikolaki Kalfa tarafından yapılmış olan Sarı Salon ise eşyası ve bezemesi ile rokoko üslubundadır. Tavanına eliptik biçimli bir göbek yapılmış, altın yaldızın egemen olduğu renkli bir bezeme uygulanmıştır.

Salonlar dışında mimari düzenlemesine ve dekorasyonuna önem verilen mekânların başında merdiven holleri gelmektedir. Özellikle R. d'Aronco tarafından tasarlanmış olan kuzey ekinin İtalya mermerinden yapılmış anıtsal merdiven holü, bir görkem yaratma isteğini biçimlendirmektedir. Tavanı imparatorluk işareti olan altın yaldızla işlenmiş güneş ışınları desenlidir. Duvarlarındaki neorönesans geometrik çerçeveleme, mekânın klasik düzenine katılmaktadır. Merdivenin çevresinde eskiden orkestra tarafından kullanıldığı söylenen bir çevre koridoru düzenlenmiştir. Koridorun ayak yüzeylerinde yeşil renkli stuka zemin üzerine altın yaldızla işlenmiş ortasında ay-yıldız olan bir diskle büyük bir defne dalı motifi vardır.

Şale Köşkü, tüm salonlarındaki dekorasyonda uygulanmış olan tavan resimleriyle de ünlüdür. Çoğunluğunu peyzajların oluşturduğu bu resimler, genellikle natüralist bir üslup taşırlar. *Milli Saraylar Arşivi'ndeki* belgelerden, üçüncü bölümün yapımında 0,30'luk NPI demir putrelli döşeme yapıldığı, dekorasyonunda yaldızlama için ince Zecque altın varaklarının kullanıldığı öğrenilmektedir.

Şale Köşkü'nün aydınlatma donanımı, Siemens Halske firmasının İstanbul acenteliği tarafından üstlenilmiş; mekânlara konacak ayaklı lamba ve avizelerde Beykoz Fabrika-i Hümayunu'nda özel olarak imal edilmiş olan "Beykoz bronz ışıklık" ve "Beykoz avize" kullanılmıştır. Isıtma donanımı ve sobalar bir İsveç firmasında yapılmış; köşke KUK Tel Détachement tarafından telefon tesisatı kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belediye tarafından Mario Serra adında bir İtalyan işletmeciye kiralanan Şale Köşkü, 1930'da Milli Saraylar İdaresi'ne verilmiştir. 5 Temmuz 1985'ten beri de müze saray olarak hizmet vermektedir.

Bibi. A. Batur, "Yıldız Sarayı", *TCTA,* IV, 1048; ay, "Yıldız Sarayına İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları", *Milli Saraylar Sempozyumu/Bildiriler (15-17Kasım 1984),* İst., s. 89-96; ay, "Mimar Raimondo d'Aronco ve Milli Saraylardaki Ça-

lışmalan", *Milli Saraylar,* (1993), Ankara, s. 40-65; F. Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi,* İst., 1962; F. İrez-V. Gezgör, "Yıldız Sarayı Kasr-ı Hümayunlarından Şale", *Milli Saraylar,* (1992), Ankara, s. 94-125; E. Sevgin, "Şale Köşkü ve Yıldız Parkı", *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 3 (1966), s. 38-47: M. Sözen. "Yıldız Sarayı ve Şale", *Devletin Evi Saray,* İst., 1990, s. 196-21*3; H. Şehsuvaroğlu, "La Grande Salle des Congres du Palais de Yıldız", *TTOKBelleteni.* S. 114 (1951), 25.

AFİFE BATUR

SAMLAR BENDİ

Küçükçekmece Gölü'ne(->) kuzeyden akan Sazlı Dere'nin kolları arasında hidrolojik alam en büyük olan Samlar Deresi üzerindedir. Bu dere Beylikçayır'da batıdan gelen kol ile birleşerek Azadlı Baruthanesi yanından Küçükçekmece Gölü'ne dökülür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defter no. 8958'de baruthanenin ihtiyacı olan suyun getirilmesi için yapılan bütün girişimler ve masraflar ayrıntıları ile yazılmıştır. Azadlı Baruthanesinin yapımına 1794'te başlanmış, Samlar Deresinden bir değirmeni çevirecek kadar su bulunmuş, bu su bir galeri ile getirilmiş, barut imali için gerekli değirmenler inşa edilmiştir. Bilhassa yaz aylarında suyun kifayet etmemesi üzerine bir bent inşasına karar verilmiştir. Buradaki kararlarda baruthaneye su ile çalışan bir adet tokmak çarkı yapıldığı takdirde yılda 14.000 kantardan (791.000 kg) daha fazla barut imal edileceği belirtilmiştir.

Samlar Bendi'nin inşasına 1242/1826'da başlanmış 1244/1828'de bitirilmiştir. Yağışı çok olan mevsimlerde bentte toplanan sularla yaz aylarmda baruthanenin ihtiyaçları karşılanmış, barut imali için gereken değirmenlerin ve tokmakların çalışmasını sağlayarak gereken enerji temin edilmiştir.

Samlar Bendi kemer baraj tipinde yapılmış, her iki sahile bitişen yerleri takviye edilmiştir. Bent duvarının su tarafı düşey, hava tarafı ise eğimlidir. Bent gövdesi iri blok taşlarla örülmüş, su tarafının en üstüne çok iri kesme taşlar konmuştur. Bu bölümde bulunan taş korkulukların ankraj yerleri açıkça görülmektedir. Bendin üstü sal taşları ile kaplanmış, hava tarafına bir saçak yapılmış ve hava tarafındaki duvarın temeli, taşan suların etkisi ile bir miktar oyulmuştur. Bendin sol sahilinde sulama tertibatı ve bir de değirmen vardır. Sağ sahilinde ise serbest savaklı, 11 m genişliğinde bir dolu savak ile dolu savak kanalı inşa edilmiştir. Bendin yüksekliği 10,14 m, tepe genişliği 12,22 m, taban genişliği ise 15,58 mdir. Bent duvarının kesiti lüzumundan fazla kalındır. Bunun sebebi yapanların her türlü emniyet tedbirlerini almalarını, aksi halde kendilerinin mesul olacağını bildiren yazı dolayısıyla mesuliyetten kurtulmak gayreti olsa gerektir. Bendin hava tarafındaki duvarm üzerinde kabartma ay-yıldız, aslan, top figürleri vardır.

II. Mahmud döneminde yapılan bendin kitabe taşı ve tuğrasının olmaması imkânsızdır. II. Mahmud yaptırdığı her tesise bir kitabe ile tuğrasını koydurtmuştur. Kitabe taşının 1848'deki taşkın sırasında bent gölünün içerisine düşmüş olması ihtimali büyüktür. Nitekim Maliyeden Müdevver Defter, no. 8958, s. 1751n sonunda bendin üzerindeki namazgahta yapılan işlemler ve tezhip için önemli bir masraf yazılmıştır. Bu taşın baraj gölünün boş olduğu bir devrede araştırılması birçok hususu aydınlatacaktır.

Samlar Bendi'nin Sazlı Dere'yle bütünleştiği yerde halen Sazlı Dere Barajı'nın yapımına başlanmıştır. Samlar Bendi'nin tepesinin kotu 27,15 m'dir. Sazlı Dere Barajı'nın dolu savak eşiğinin kotu ise 22,46 m olduğuna göre yarısına kadar su altında kalacaktır. Samlar Bendi'nin kesiti çok kaim olduğu için 8-10 m yükselterek 7,5-10.000.000 m^3 su toplaması mümkündür.

Bibi. *BOA.* Muallim Cevdet Tasnifi, Askeri no. 3293, (27 Zilkade 1218). no. 3603 (27 Zilkade 1218). Telhis (19 Zilkade 1218), no. 5379 (15 Şevval 1220): *BOA.* Mahveden Müdevver Defter, no. 8958; *Tarih-i Cevdet,* VI, 219; M. Erdoğan, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstütüsü Dergisi,* S. 2 (1956), s. 115-138; Çeçen, *Halkalı Suları.*

KÂZIM ÇEÇEN

ŞAM RAM HANIM

(1870, İstanbul -14 Mart 1955, İstanbul) Ermeni asıllı kanto şarkıcısı ve besteci.

Soyadı Kelleciyan'dır. Tahsilini Galata'daki Surp Lusavorçyan Mektebinde yaptı. İlk kocasından boşandıktan sonra 1895'te teyzesinin kızı kantocu Peruz Hanimin teşvikiyle sahneye çıktı. 1900-1925 arasında, İstanbul'da en fazla başarı kazanan kantocu oldu. 1909'da, sinemacı Aleksan Hagopyan'la evlendi. Başlıca, Şevki Beyin ve Kel Hasan'ın kumpanyalarında, Şehzadebaşf ndaki Millet Tiyatrosu'nda (Turan Sineması) faaliyette bulundu. 1935'e kadar Naşit Özcan'ın topluluğunda çalıştı. Daha sonra sahneden çekildi. Şişli Ermeni Mezarlığı'nda medfundur.

Sahne hayatının yanısıra duettolar, sololar ve kantolar da besteleyen Şamram Hanimin, Sahak isminde bir oğlu ile Anjel Horenyan adında bir kızı vardır. Oğlu Sahak Almanya'da tahsil görerek, yüksek elektrik mühendisi diploması almıştır. Orada, Bavyeralı Maria adında bir kızla evlenerek İstanbul'a dönmüşlerdir. Oğullan Aleks tanınmış bir piyanisttir.

Bibi. *Kulis,* (1 Nisan 1955), s. 7; *Jamanak,* (29 Mart 1988).

KEVORK PAMUKCİYAN

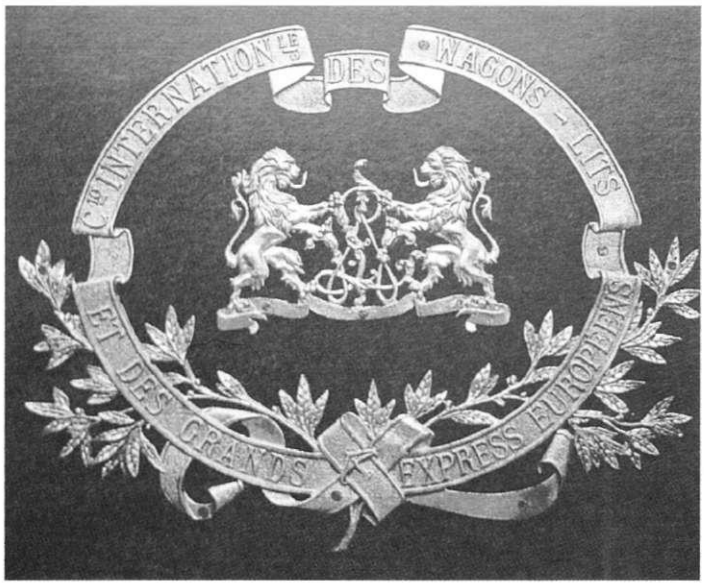
ŞARK EKSPRESİ

1883-1977 arasında, zaman zaman kesintilerle Paris-İstanbul seferleri yapan tren. Sonradan pek çok filme ve romana da konu olan, dünyanın bu en ünlü tren seferinin son durağı olarak İstanbul'un seçilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çöküş yıllarında bile eski ihtişamını ve Batı dünyası açısından egzotik çekiciliğini koruduğunu; öte yandan kentin Avrupa ile Doğu arasındaki köprü konumunu gösteriyordu.

Avrupa'yı boydan boya kat eden lüks tren seferlerinin fikir babası Amerikalı George Mortimer Pullman'dır. Compagnie Internationale des Wagon-Lits et des Grands Express Européens'in (Uluslararası Yataklı Vagonlar ve Büyük Avrupa Ekspres İşletmesi) kurucusu Belçikalı Georges Nagelmackers, Amerika'da tanıştığı Pullman ile işbirliği yaparak bu fikri yaşama geçirmeye kalktığında en büyük destek, Nagelmackers ailesinin dostu Belçika Kralı II. Leopold'dan gelmişti. 1883'te seferleri İstanbul'a kadar uzatmayı düşünen Wagon-Lits yetkilileri, İstanbul'da sekiz demiryolu şirketinin temsilcileri ile bir konferans topladılar ve güzergâhı tespit ettiler. Orijinal adıyla "Orient-Express"in Paris-İstanbul arasında ilk seferi, bazı kaynaklara ve 100. yıl kutlamasının tarihine göre 4 Ekim'de, Çelik Gülersoy'un verilerine göre 5 Haziran 1883'te Paris'ten, Gare de l'Est'den başladı; fakat ilk yıllarda tren hattı İstanbul'a kadar ulaşmadı. Yolcular Paris'ten sonra sırasıyla Strasbourg, Münih, Viyana, Budapeşte, Bükreş'ten geçip Giurgi'ye varıyor, buradan Tuna üzerinden küçük motorlarla Rusçuk'a, oradan Wagon-Lits Şirketi'nin başka trenleriyle Varna'ya getiriliyorlardı. Varna'dan Espero adlı gemi ile yaklaşık 15 saatlik bir deniz yolculuğunu takiben İstanbul'a varılıyordu. Yolculuk Paris-Varna arasında 3.186 km; İstanbul'a kadar da 81,5 saati tren yolculuğu olmak üzere toplam 96,5 saat kadar sürüyordu. Bu ilk yol-

Samlar Bendi
Kâzım Çeçen, 1994

Şark Ekspresi'nin vagonları üzerinde yer alan amblemi, 1884.
Türkiyemiz, S. 67 (Haziran 1992)

culukta Fransız, Alman, Avusturyalı ve Osmanlı asıllı 40 kadar yüksek memur, diplomat ve soylu vardı. *The Times* gazetesi adına geziye katılan "gazetecilerin prensi" olarak tanınan Opper de Blowitz ile ünlü romancı ve seyyah Edmond About(->) da yolcular arasındaydı. Nitekim About bu gezi ile ilgili anılarını 1884'te *De Pontoise à Stambouladh* kitabında derlemiş, Bolowitz ise II. Abdülhamid'le görüşebilmek için İstanbul'da kalmıştı.

Paris-lstanbul arasında direkt sefer yapma fikri, ancak 1889'da gerçekleşti. Şark Ekspresi seferleri sanıldığı gibi tek bir güzergâh üzerinden yapılmamıştır. Bir güzergâh Londra, Ostend, Köln, Frankfurt, Viyana, Bükreş, Belgrad, Sofya ve İstanbul; diğeri Londra, Calais, Paris, Milano, Venedik, Belgrad ve istanbul'du. Aynca Berlin, Breslau, Bratislava, Budapeşte, Sofya üzerinden ya da Berlin, Prag, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Sofya üzerinden İstanbul'a varan diğer bir koİ daha vardı. İlk yıllarda yolcular İstanbul'da Grand Hôtel de Luxembourg'da, Hôtel d'Angleterre'de ve Bizans Oteli'nde kalırlarken sonradan Wagon-Lits Şirketi, Bosphorus Summer Palace'ı inşa ettirdi, daha sonra da Pera Palas'ı(->) satın aldı. 1895 başından itibaren Şark Ekspresi yolcuları Pera Palas'ta kalmaya başladılar, istanbul'a gelenler şehrin görülecek yerlerini gezdikten sonra isterlerse aynı trenle geri dönerler, isterlerse Bağdat Ekspresi (sonraları da Toros Ekspresi) ile yolculuğa doğuya doğru devam ederlerdi.

Paris'ten haftada üç kez, akşam saat yediyi bir geçe hareket eden Şark Ekspresinde önceleri kadın ve erkek yolcular için ayrı vagonlar vardı. Yolculuk için pasaport gerekmiyordu ve yolcular yanlarında Nagelmackers'in "tılsım" diye adlandırdığı bir belge taşıyorlardı. Şark Ekspresi'nin yolcu, eşya ve lokanta vagonları kraliyet mavisi denen bir renkte olup yaldızlı armalarla süslenmişti. Vagon içleri ise dönemin en ünlü desinatörlerinin, mimarlarının, sanatçılarının eseri olan birbirinden değerli eşyalarla döşenmişti.

Şark Ekspresi'nin yolcularından gazeteci Georges Boyer'in Fransız *Figaro* gazetesinde yayımlanan güncelerine göre, trende beyaz eldivenli garsonlar birbirinden lezzetli ve seçkin yemekler sunar, Romen şaraplarını Türk kahvesi izlerdi. Yolculuk boyunca canlı müzik ve dans gösterileri gezinin çok neşeli geçmesine neden olurdu.

1892'de Avrupa'yı saran kolera salgını, Makedonya yollarındaki eşkıya saldırıları, ağır geçen kış koşulları ve sık sık yinelenen kömür kıtlığı yüzünden Şark Ekspresi seferleri kimi zaman ertelenmiş, kimi zaman da tren yolda kalmıştı. 1914-1918 arasında savaş yüzünden Şark Ekspresi 4 yıl istasyonda yattı, savaşı bitiren barış antlaşması ekspresin 2419 numaralı vagonunda

Şark Ekspresi'nin afişi.
Cengiz Kahraman arşivi

imzalandı. Bu vagon sonradan Hitler tarafından saklandığı müzeden alınmış, Fransa'nın teslimine ilişkin antlaşma burada imzalanmıştır. 1945'te ise Hitler'in teslim olmasından kısa süre önce bir SS birliği tarafından, temsil ettiği acı tarihi yok etmek amacıyla imha edilmiştir.

1919 Versailles Antlaşmasının 321-386 sayılı maddeleri uyarınca yeniden düzenlenen Şark Ekspresi seferleri, artık 1905'te açılan Simplon Tüneli'nin adıyla "Simplon Orient-Express" olarak tanınıyordu. Yeni hat, savaşm mağlupları olan Almanya ve Avusturya'ya herhangi bir konuda bağımlı olmamak için, istanbul'a, Paris, Lozan, Milano ve Venedik üzerinden 58 saatte ulaşıyordu.

1921'de Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorunlar yüzünden seferler tehlikeye girdiyse de sorun kısa sürede aşıldı. Şark Ekspresi'nin ikinci mutlu dönemi 1930'lardi; fakat 1929 dünya ekonomik bunalımım takiben trenin yolcularında büyük bir azalma gözlendi. Eski geleneksel güzergâh ancak 1932'de açılabildi. Bu yıllarda trenle İstanbul'a gelen ünlüler arasında Romanya Kraliçesi Maria ile Bulgar Kralı Georgios da vardı. Ünlü İngiliz polisiye yazarı Agatha Christie'nin de 1930'larda Şark Ekspresi ile İstanbul'a gelerek Pera Palas'ta kaldığına dair rivayetler vardır. Yazar bu muhtemel seyahati anlatan *Orient Ekspres'te Cinayet* adlı romanını 1934'te yayımlamıştı.

Şark Ekspresi, sadece yolcu treni değildi. Paris'ten İstanbul'a ayakkabı, parfüm, şarap, zücaciye, kumaş taşıyan tren, Paris'e pamuk, deri, baharat, susam ve taze meyve, sebze götürüyordu. 1925'te İstanbul'da yayımlanan Fransızca *La Patrie* gazetesinden öğrenildiğine göre şapka devrimini takiben binlerce şapkayla kasket, Şark Ekspresi tarafından İstanbul'a getirilmişti. Ticaret ve turizmin yanısıra ekspres siyasal olaylara da araç ve sahne olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya ve Arnavutluk toprakları ile bağlantısı doğrudan Şark Ekspresi ile kuruluyordu. Ittihad ve Terakki Cemiyeti'nin bildirileri bu trenle yurda sokuluyordu.

II. Dünya Savaşı sırasında (1939-1945) seferleri sekteye uğrayan ve ancak Ocak 1946'da eski halini alan Şark Ekspresi artık Paris'ten Milano, Venedik ve Roma'ya uğrayarak istanbul'a varıyordu. Bunun ardından Yunanistan'daki iç savaş, Avrupa'da sosyalist ülkelerin oluşması ve soğuk savaş nedeniyle, 1951'de Türkiye'nin batı sınırlarına yoğun denetim ve kısıtlamalar getirilmesi üzerine, Şark Ekspresi'nin son durağı Sofya oldu (yine de 1952'de Selanik üzerinden İstanbul'a varmak mümkündü).

Artık sadece adı kalmış olan Şark Ekspresi'nin Paris-lstanbul arasındaki son seferi 27 Mayıs 1977'de yapıldı. Restoran vagonu olmadığı için yolcular yiyeceklerini yanlarında getirmişlerdi. İstanbul'a 5 saat rötarla gelen bu son Şark Ekspresi artık geçmişin romantik ve gizemli havasını taşımıyordu. Vagonları Montecarlo'da Ekim 1977'de haraç mezat satıldı ve Agatha Christie'nin *Orient Ekspres'te Cinayet*adlı roma-

nınakonu olan iki vagonu J. Sherwood adlı bir ingiliz tarafından alınarak hâlâ faaliyet gösteren Venedik Simplon Orient-Express adlı kuruluşun nüvesi yapıldı. Vagonlardan bazıları ise Fas Kraliyet Sarayı Müzesi'nde sergilendi. 4 Ekim 1983'te Society Expeditions adlı kuruluş tarafından düzenlenen sembolik 100. yıl seferine dünyanın dört bir yanından gelen 100 kadar ünlü katılmıştı.

Bibl.J. de Cars-J. P. Caracan, *Orient Express. A Century of Railways Adventures,* Paris, 1984; W. Sölch, *Orient-Express,* Düsseldorf, 1974; E. About, *De Pontoise a Constantinople,* Paris, 1884; M. Barsley, *Orient Express,* Londra, 1966; S. Sherwood, *Venice Simplon Orient-Express,* Londra, 1985, s. 15-33; Ç. Gülersoy, *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı,* lst., 1993; J. Deleon, "Sergüzeşti Orient Express", *Şehir,* s. 88-90.

AYŞE HÜR

ŞARK KAHVESİ

Şişli Ilçesi'nde, Maçka semti, Bayıldım Yokuşu, Taşlık Terası'ndadır.

Taşlık Kahvesi olarak da tanınan bina, mimar Sedad Hakkı Eldem(->) tarafından 1947-1948 arasında inşa edilmiştir. 1936-1950 arasında şehrin nâzım planını hazırlamak üzere istanbul'a gelen şehircilik uzmanı Henri Prostün(->) öncelikli planları arasında, merkezde yer alan ve şehrin nefes almasını sağlayacak park uygulamaları bulunmaktaydı. Bu parklar arasında en değerli yeri Yıldız Bahçesi ölçülerine yaklaşan boyutlarıyla 2 Numaralı Park alıyordu. Taksim'den başlayıp Dolmabahçe'de son bulan parkın içerisinde Taksim Gezisi, Belediye Bahçesi, Taksim Belediye Gazinosu, Açıkhava Tiyatrosu, Spor ve Sergi Sarayı, Nişantaşı Çocuk Bahçesi, Maçka Taşlık Terası, Şark Kahvesi, Bayıldım Yokuşu, Kadırgalar Caddesi, inönü Stadyumu gibi yapılar ve bahçelerin yer aldığı yeşil bir aİan düşünülmüş ve uygulanmıştı.

Dolmabahçe Sanayinin arka bahçesine Abdülaziz döneminde (1861-1876) bir cami inşa edilmesi düşünülmüş, eğimli arazi kalın istinat duvarlarıyla tesviye edilerek caminin yerleştirileceği düz bir alan oluşturulmuştu. Abdülaziz'in ölümüyle inşası gerçekleşemeyen caminin bahçesine halk ilgi göstermiş, zaman içinde yetişen ağaçlar arasında Taşlık olarak adlandırılan bir mesire yeri meydana gelmişti (bak. Aziziye Camii). II. Dünya Savaşı sonrasında, belediyeye ait bu yeri Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdarf-») 2 Numaralı Park planı dahilinde halka açtı. Manzara terasına yerleştirilen halka açık ve ucuz çay bahçelerinin kapalı mekânı olan Şark Kahvesi binası da kısa sürede inşa edildi. Binanın dört büyük payandanın taşıdığı görkemli gövdesini, geniş saçaklı çatısı tamamlamaktaydı.

1984'te Belediye Başkanı Bedrettin Dalan döneminde 2 Numaralı Parkın önemli alanları, Turizmi Teşvik Yasası dahilinde turizm merkezi haline getirilmesine karar verildi. Japon yatırımcılar, Taşlık Terası üzerinde temeli 1987'de atılan Swissötel-Bosporus'u inşa ettiler. Mayıs 1991'de işletmeye açılan otel üç ayrı blok halinde inşa edilen otelin yapımı sırasında Cumhuriyet dönemi Türk rrümarlığının simgelerinden biri sayılan Şark Kahvesi 1990'da yıkılmış, projeye göre otel kompleksi içinde yeri değiştirilerek daha küçük oranlarda yeniden yapılmıştır. Yüksek seviyesiyle sağladığı ihtişamlı görüntüsünü, günümüzde üç büyük otel bloğu arasında sağlaması mümkün değildir.

Bina Türk evi oranları göz önüne alınarak inşa edilmiştir. Orta şahın etrafındaki dört kol ve ortasındaki havuzla Şerifler YalısıO» plan tipine, cephe görünüşleri itibariyle de Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'na(->) benzemektedir. Bu yalıdan tek farkı orta şahma eklenen dördüncü koldur. Ortada bir havuz, bunun etrafındaki üç kolda üç taraflı sedirler yer almaktadır. Zemin mermer, tavan ve geniş saçaklar özel desen ve taksimatlı ahşap kaplamadır. Karkas betonarme, dolma duvarlar içten ve dıştan ahşap kaplıdır. Üç kolun ön cephelerine üçer, yan cephelerine ikişer giyotin pencere açılmış olup ön kol dört büyük payanda üzerinde taşınmaktadır. Giriş kısmında ise tuvalet ve mutfak bölümleri yer almaktadır. Eldem bu yapıyla, o zaman pek bilinmeyen ve takdir edilmeyen bir Türk sivil mimari eserinin modern sayılabilecek özelliklerini belirtmek istemiştir.

Şark Kahvesi
Sedat Hakkı Eldem'e Armağan, İst., 1983

Bibi. *S. H. Eldem, 50 Yıllık Meslek Jübilesi, Mimar Sinan Üniversitesi 100. Yıldönümü Armağanı,* İst., 1983, s. 82-87; *Yapı,* S. 101 (1990), s. 22; *ae,* S. 102 (1990), s. 27; *ae,* S. 113 (1991), s. 17; *ae,* S. 116 (199D, s. 29; *ae,* S. 132 (1992), s. 14.

YASEMİN SUNER

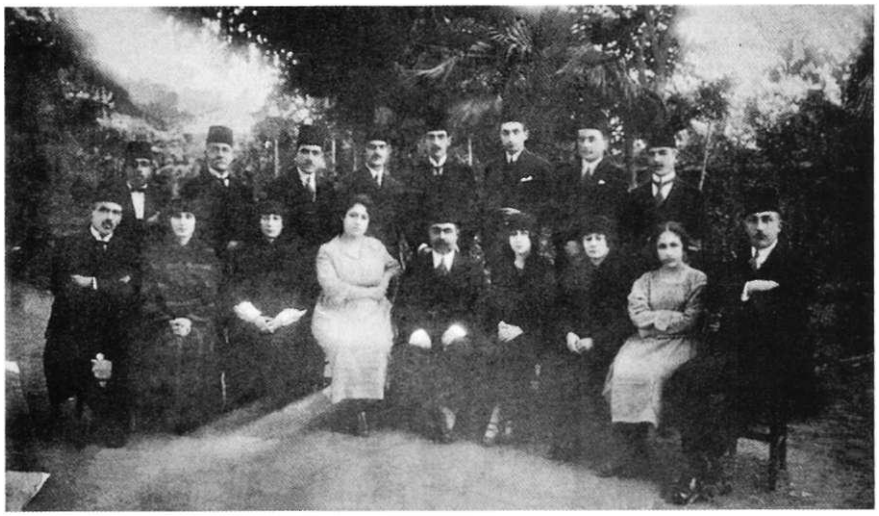
ŞARK MUSİKİ CEMİYETİ

Cumhuriyet öncesi dönemde geleneksel Türk musikisinin eğitim, öğretim ve aktarım ihtiyacmı karşılayan ciddi musiki kuruluşlarındandır.

Yayımlanmış olan nizamnamesine göre, derneğin kuruluş amaçları arasında geleneksel musikinin gelişmesine katkıda bulunmak, eski ürünlerini halka dinletmek, temel bilgilerini öğretmek dışında, muhtaç durumdaki üstatlara ve ailelerine yardımda bulunmak gibi sosyal kaygılar da vardı. Derneğin kurucuları, aralarında Ali Rifat Bey (Çağatay), Levon Hancıyan, Bestenigâr Ziya Bey, Enise Hanım (Can), Hafız Yusuf Efendi gibi dönemin tanınmış musikicilerinin de yer aldığı 14 kişiydi. Öğretim kadrosunda ise Ali Rifat Beyle Levon Hancıyan'dan başka Udi Nevres Bey, Hafız Ahmed Efendi (Irsoy), Tanburi Hikmet Bey, Kaşıyarık Hüsameddin Bey yer alıyorlardı. Derneğin ilk başkanı Ali Rifat Bey'di. Hocalar eğitimde bir yandan usta-çırak ilişkisine dayanan meşk geleneğini sürdürmüşler, bir yandan da nazariyat, usul ve makam bilgilerini günün değişmekte olan anlayışı doğrultusunda öğretmişlerdir.

Şark Musiki Cemiyeti'nin icra topluluğunda hanende Münir Nurettin (Selçuk), Suat ve Arap Cemal beyler, hanende Zahide, Nezahat ve Nebile hanımlar, sinekemani Nuri Bey (Duyguer), Gazi Osman Paşazade, piyanist Cemal Bey ile Fulya Hanım (Akaydın), kemani Ruhsar Hanım, tanburi Laika Hanım (Karabey), mandolinde Kemal, viyolonselde Fuat, flütte Fuat beyler ve zamanla sayıları artan birçok musikici yer almıştır. Sonraları kemençeci Kemal Niyazi (Seyhun), piyanist Şefik Bey (Gürmeriç), udi İsmail Sami Bey (Erden), tanburi Refik Bey (Fersan) gibi birçok tanınmış musikici de derneğe devam ederek icra topluluğunun konserlerine katılmışlardır. Besteci Rahmi Bey de bir ara dernekte gençlere kendi eserlerini meşk etmiştir. Şark Musiki Cemiyeti gerek zengin kadrosunun sağladığı öğretimle, gerekse konserleri, nota ve plak yayınları ile İstanbul'un musiki hayatında önemli bir rol oynamıştır.

Dernek çalışmalarına Kadıköy'deki Yoğurtçu Parkina bakan "Madencilerin Köşkü" adıyla bilinen köşkte başlamıştır, icra topluluğunun ilk konseri Tanburi Cemil Beyin 4. ölüm yıldönümü dolayısıyla 19 Kasım 1920'de Apollon Sinemasında çok zengin bir sanatçı kadrosuyla verilen "Tanburi Cemil Bey Konseri'dir. Bu konserde hem viyolonsel çalan, hem de topluluğu yöneten Ali Rifat Bey icra sırasında yüzünü seyircilere döndüğü ve programda kendi eserlerine fazlasıyla yer verdiği için eleştirilmiş, sanatçı bir süre

Şark Musiki Cemiyeti mensupları 1920'lerde toplu halde: Soldan sağa (oturanlar); Hikmet Bey, Hayriye Hanım, Ruhsar Hanım, Enise Hanım, Ali Rifat Bey (Çağatay), Faize Hanım, Neziha Hanım, Piyanist Fulya, Cemal Bey, (ayaktakiler) Arap Cemal, Hafız Yusuf, Faik Bey, Tanburi Hatıf, Tanburi Âtıf Muhiddin Sadak, Münir Nureddin Bey (Selçuk), Nuri Bey.
Cengiz Kahraman arşivi

sonra çıkan anlaşmazlık sonunda da dernekten ayrılarak Türk Musikisi Ocağı'nı kurmuştur.

Ali Rifat Bey'in ayrılmasından sonra Şark Musiki Cemiyetimin başkanlığına 1923'te Süreyya Paşa (İlmen) getirilmiştir. Bundan sonra parlak bir konserler dönemi başlamıştır. Bu dönemde Hale Sinemasfnda (eski Apollon Sineması) 15 günde bir verilen 8 konser büyük ilgiyle dinlenmiştir. Öte yandan, Yoğurtçu'daki köşkün küçük, yerinin de sapa olması yüzünden Mühürdar'daki Ermeni kilisesi yakınlarındaki bir bahçe içinde bulunan geniş bir bina kiralanarak derneğin üyeleri için de ücretsiz konserler verilmiştir. Derneğin icra heyeti İstanbul basını ve halkının gitgide artan ilgisi sonucu konser faaliyetlerini artırmış, bu arada Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerinin isteği üzerine Atatürk'ün Bursa ve Mudanya gezilerine de eşlik etmiştir.

Başkan Süreyya Paşa bir ara ünlü Tanburacı Osman Pehlivanı derneğe getirterek, kendi çalıp okuyuşundan Rumeli ve Anadolu ezgilerini notaya aldırmaya çalışmışsa da bu önemli girişimin arkası gelmemiştir. Ayrıca, bu dönemde günün eğilimlerine uyularak dernekte dans dersleri ile yarışmaları da düzenlenmiştir. Dernekte bazı anlaşmazlıklar çıkması sonucu Süreyya Paşa başkanlıktan çekilmiş, faaliyetlerin de gitgide azalmasıyla Şark Musiki Cemiyeti 1940'tan önce büsbütün dağılmıştır.

Bibi. *Şark Musiki Cemiyeti Nizamnamesi,* ist., ty; L. Karabey, "Cemil Bey Konseri". *Musiki Mecmuası,* S. 2 (1948); ay, "Rahmi Bey", *ae,* S. 7 (1948); ay, "Şark Musiki Cemiyeti Nasıl Teşekkül Etti?", *ae,* S. 60 (1953); S. İlmen, "Hatıralar", *ae,* S. 60 (1953); G. Oransay, "Cumhuriyet'in ilk Elli Yılında Geleneksel Sanat Musikimiz", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi^.* İst., 1984; S. Aksüt, *Türk Musikisinin 100Bestekârı,* ist.. 1993. s. 243.

GÖNÜL PAÇACI

ŞAŞKINBAKKAL

Kadıköy İlçesine bağlı Suadiye Mahallesi sınırları içinde bulunan; Erenköy ve Caddebostan mahalleleri ile sınır oluşturan mevki. Tarihsel ve fiziksel gelişim çizgisine bakıldığında. Şaşkınbakkal'ı Suadiye'den(->) ayrı değerlendirmek olası değildir.

Henüz yerleşimin yoğun olmadığı dönemlerde, yaz günleri denizden yararlanmak için bölgeye trenle gelenlere hizmet vermek üzere küçük bir bakkal dükkânı açıldığını görenlerin, burada iş yapılamayacağını düşünerek, bakkal için "şaşkın bakkal" yakıştırmasını yapmaları nedeniyle buranın Şaşkmbakkal olarak anılmaya başlandığı ve adının buradan geldiği söylenmektedir.

Suadiye'nin 1930'lu yılların sonlarından itibaren İstanbul'un bellibaşlı sayfiye yerlerinden biri olarak ün kazanması ve Suadiye yerleşmesinin yaygınlaşıp gelişmesiyle birlikte Şaşkmbakkal mevkii Suadiye'nin merkezi konumunu kazanmıştır. Özellikle, 1940'larda açılan Suadiye Plajı, bölgenin canlanmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur. Dönemin piyasa yerlerinden biri olan Suadiye İskelesi'nin yanısıra, gençlerin rağbet ettiği yerlerden bir diğeri olan Rasim Pastanesi'nin Şaşkmbakkal da bulunduğu; yine aynı dönemde bugün Çınardibi olarak anılan yerde bir aile bahçesinin var olduğu ve burasının da İsmail Dümbüllü gibi bellibaşlı tiyatro gruplarını misafir ettiği bilinmektedir. Sonraki yıllarda burada bir açık hava sineması olan Çiçek Sineması faaliyet göstermiştir.

1970'li yıllara gelindiğinde, Şaşkmbakkal giderek canlanmış ve burada birtakım alışveriş yerleri açılmıştır. Suadiye'nin bir yazlık olmaktan çıkıp yaz kış oturulan bir yerleşim yeri olmaya başladığı yıllarda, Atlantik Sineması'nın ve dükkânlar dışında işyerlerinin de açıldığı ve Şaşkmbakkal'ın bölgenin eğlence ve alışveriş merkezi olmasının yanısıra bir ticaret merkezi haline de dönüştüğü görülmektedir. 1970'lerin sonlarına doğru Şaşkınbakkal'da açılmış olan Acar ve Nezih kitabevleri uzun bir süre Bostancı-Kadıköy bölgesinin yegâne kitapçıları olarak faaliyetlerini bugüne kadar sürdürmüşlerdir. Daha sonra kapanan Atlantik Sinemasının yerinde bugün büyük bir ticaret merkezi inşa etme çalışmaları halen devam etmektedir.

Bu özelliklerinin yanısıra günümüzde Şaşkmbakkal, Suadiye ve yakın çevresi için, ulaşım açısından da önem taşımaktadır. Taksim, Şişli ve Nişantaşı yönlerine giden dolmuşlar Ülkü Sokağında bulunan duraktan kalkar.

ŞEHNAZ DÖLEN

ŞAZELÎ TEKKESİ

Fatih İlçesinde, Unkapam'nda, Haraççı Kara Mehmet Mahallesi'nde, Cemalettin Efendi Sokağı ile Bostan Sokağı'nın kavşağında yer almaktadır.

Ahmed Halil Ağa adında bir hayır sahibi tarafından yaptırılan bu tekkenin inşa tarihi tespit edilememektedir. İlk postnişin Şeyh Seyyid el-Hac Ahmed Efendi 1242/1826-27'de vefat etmiş olduğuna göre tekke 18. yy'ın sonlarında ya da 19. yy'ın ilk çeyreğinde tesis edilmiş olmalıdır. Kaynaklarda "Balmumcu Tekkesi", "Şeyh Seyyid Ahmed Tekkesi" ve "Şem'î Şeyh Ahmed Efendi Tekkesi" gibi adlarla da anılan tekke

Şaşkınbakkal'dan bir görünüm.
Sadat Hasanoğlu, 1994

Şazelîliği İstanbul'da temsil eden en eski iki merkezden (diğeri Alibeyköy'deki Şazelî Tekkesi) birisidir.

Şazelî Tekkesi 130471886-87'de II. Abdülhamid tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve tekkelerin kapatılmasına (1925) kadar faaliyetini sürdürmüştür. Avlu girişi üzerindeki ihya kitabesinde tekkenin bir yangın geçirdiği belirtilmekte ancak bu olaym tarihi verilmemektedir. 1256/1840 tarihli *Âsitâne'de* tekkenin yanmış olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmadığmdan yangının bu tarihten sonra, muhtemelen 19. yy'rn üçüncü çeyreği içinde vuku bulduğu tahmin edilebilir. Cumhuriyet döneminde önceleri sahipsiz kalan ve berduşların barınağı olan, sonra uzun bir süre Zeyrek Spor Kulübü lokali olarak kullanılan tekkenin mescit-tevhidhanesi 1989da Fatih Müftülüğü'nün girişimi ve Osman Topbaş'm yardımlarıyla onarım geçirdikten sonra cami olarak ibadete açılmıştır. Cumhuriyet döneminde mescit-tevhidhane dışında kalan tekke bölümleri tarihe karışmış, kıble tarafında bulunan hazire ortadan kaldırılmıştır

Zâkir Şükrî Efendinin *Mecmua-i Tekâ*yâ'sında Şeyh Seyyid el-Hac Ahmed Efendi'den (ö. 1826) sonra posta geçen ikinci şeyhin adı verilmemiş, daha sonra Abdürrezzak Efendi, Abdürrezzak Efendinin oğlu Mehmed Kâmil Efendi, Abacı Şeyh Hafız Mehmed Efendi (ö. 1863), Mehmed Efendimin halifesi Mehmed Salih Efendi (ö. 1865) ve M. Salih Efendinin oğlu Şeyh el-Hac Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1907) bu görevde bulundukları kaydedilmiştir. Ayin günü perşembe olan tekkede 2 erkek ile **6** kadının ikamet ettiği, Dahiliye Nezareti'nin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde belirtilmektedir.

Arsanın güneyinde, Cemalettin Efendi Sokağı üzerinde yer alan cümle kapısı mermerden sövelerle kuşatılmış, lentonun üzerine talik hatlı, manzum ihya kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabenin ortasında, çelenklerin bulunduğu beyzi bir çerçevenin ortasında II. Abdülhamid'in "Sami" imzalı tuğrası ve 1304/1886-87 tarihi bulunmaktadır. Beyzi çerçeve ile bunu kuşatan dikdörtgen çerçevenin arasındaki üçgen alanlar ışın demetleri ile dolgulanmış, tuğranın tepesine altı köşeli bir yıldız kabartması oturtulmuştur.

Dikdörtgen (11,40x8,65 m) bir alanı kaplayan mescit-tevhidhane kagir duvarlı, kırma çatılı, basit bir yapıdır. Özensiz bir almaşık örgüye sahip olan duvarlar 4 sıra moloz taş ve 2 sıra tuğla ile meydana getirilmiş, dikdörtgen olan kapı ve pencere açıklıkları küfeki taşından sövelerle çerçevelenmiş, baklava taksimatlı demir parmaklıklarla donatılmış ve tuğla örgülü, basık hafifletme kemerleri ile taçlandırılmıştır. Kuzey duvarının ekseninde giriş, bunun tam karşısında, kıble duvarmm ekseninde, basık kemerli mihrap yer almakta, her duvarda ikişer pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarının önündeki ahşap, fevkani kadınlar mahfili son onarımda betonla yenilenmiş, bu arada yapımn kuzeydoğu köşesine klasik üslupta, betondan bir minare eklenmiştir. Aynı onarımda klasik üslupta Kütahya çinileri ile kaplanan mihrabın özgün tasarımında, yanlarda Toskan başlıklı ahşap sütunların yer aldığı, mihrabın üzerindeki yatay ahşap silmelere kadar devam eden bu sütunların, eklektik zevke uygun basit oymalarla bezeli olduğu bilinmektedir. Mescit-tevhidhanenin tavanının ortasına, çatı altmda gizlenen 4,80 m çapında bir ahşap kubbe yerleştirilmiştir. Herhangi bir süslemenin görülmediği cephelerde dikkati çeken yegâne ayrıntı, mihrap duvarının ekseninde, dikdörtgen bir levha üzerinde yer alan şu ibaredir: "Ya seyyidinâ el-İmam Ali Ebu'l-Hasan el-Şazelî sene 1303/1885-86".

Bibi. Aynur, *Saliha Sultan,* 34, no. 30; *Astiane,* 15; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 14; *Ihsaiyatll,* 22; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 35; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 137; *Fatih Camileri,* 209, 294; M. Özdamar. *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 103-104.

M. BAHA TANMAN

ŞAZELÎLİK

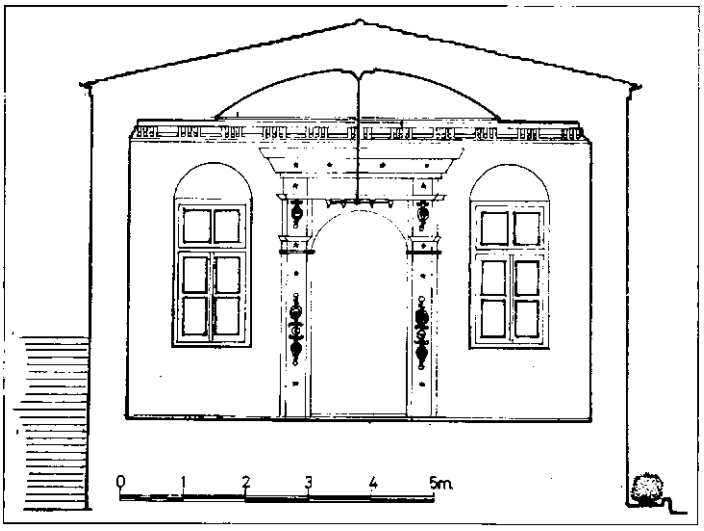
Şeyh Ebü'l-Hasan Ali eş-Şazelî'nin (ö. 1258) adına halifeleri tarafından 13. yyln ikinci yarısında kurulan tarikat.

Silsilesi Medyenîliğe ve Rıfaîliğe(->) bağlanan Şazelîliğin piri Şeyh Ebül-Hasan Ali eş-Şazelî ilk olarak Medyenîliğin piri Ebû Medyen el-Magribî'nin (1125-1198) halifelerinden Ebû Abdullah Muhammed Harâzim'e (ö. 1236) intisap etmiş, daha sonra, 1218'de çıktığı Doğu yolculuğu sırasında dönemin ileri gelen Rıfaî şeyhlerinden Ebül-Feth el-Vasıtî'ye (ö. 1221) bağlanmıştır. Zamanının kutbunu bulmayı arzulayan Ali eş-Şazelî'ye, şeyhi Magrib'e dönmesini tasviye etmiş, bunun üzerine Fas'ta, asıl mürşidi olan, yine Ebû Medyen el-Magribî'nin halifelerinden Şeyh Abdüsselam ibn Meşiş'e (ö. 1228) rastlamış ve kendisine intisap etmiştir. Daha sonra İbn Meşiş'in arzusu üzerine Fas'tan ayrılarak Şazilâ adındaki köyün yakınında bulunan bir mağarada halvete girmiş ve bundan böyle "eş-Şazelî" (Şazilâlı) olarak anılmaya başlamıştır. Halkı irşat maksadıyla birçok yolculuğa çıkan Ali eş-Şazelî, Tunus'ta dönemin Hafsî sultanı Ebû Zekeriya'nın gösterdiği yakınlığa rağmen, ulemanın kendisine karşı takındığı olumsuz tavırdan ötürü Mısır'a iltica etmiştir. Mısır'da gerek halk, gerekse de ulema ve sufîler nezdinde büyük hürmet gören Ali eş-Şazelî her yıl gerçekleştirdiği hac seferinden dönüşte Kızıldeniz kıyısında Humaitra denilen mevkide 1258'de vefat etmiştir.

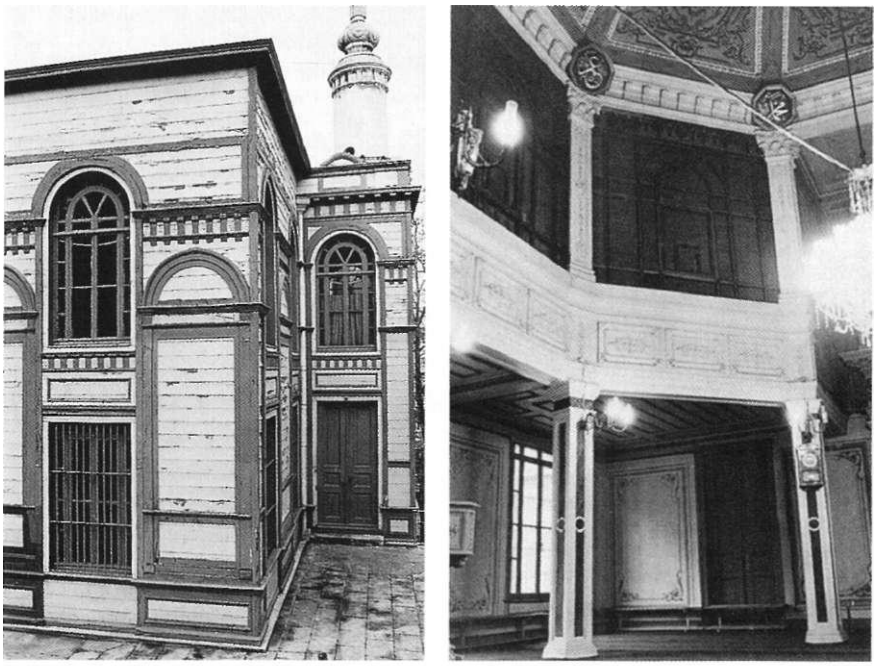
Birçok başka tarikatın tarihinde de görüldüğü gibi, hayatının büyük kısmını yolculuklarda geçiren ve günümüze intikal eden mektuplarından derin bir tasavvuf birikimine sahip bulunduğu anlaşılan Ali eş-Şazelî bizzat tarikat kurucusu değildir. Müritlerine, muhakkak uymaları gereken belirli bir erkân bırakmamış olan Ali eş-Şazelî'nin öğretisi, kendisinden sonra halifeleri tarafından sistemleştirilerek Şazelî tarikatının temelini oluşturmuştur. Özellikle bu halifelerden Endülüslü Ebül-Abbas Ahmed el-Mürsî (1219-1297) ile bu şahsın halifesi İskenderiyeli Taceddin ibn Atâullah Abbas (ö. 1309) Şazelîliğin gerçek kurucuları olarak kabul edilmektedir. -

Şazelîlik Endülüs'te ve Kuzey Afrika'da yüzyıllar boyunca büyük bir yaygınlığa ve etkinliğe sahip olmuş, ayrıca mensupları arasında bulunan değerli müelliflerle tasavvuf kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Yüzyılımızda Batı ülkelerinde İslam dinine giren René Guénon gibi bazı aydınların Şazelîliğe mensup oldukları gözlenmekte, Paris ve Londra gibi kimi metropollerde Şazelî tekkeleri günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu arada çeşitli kollara ayrılan ve Ortadoğu'da da birçok bölgeye yayılan Şazelîlik Osmanlı Devleti'nin Türklerle meskûn olan yörelerinde (Anadolu, İstanbul ve Rumeli'de) önemli bir varlık gösterememiştir.

A. Matkovski, *Tarih-i Peçevî'deki* bir pasaja dayanarak, Şazelîliğin **16.** yyln orta-larından itibaren ne en geniş kapsamlı araştırmayı gerçekleştiren A. Popovic, Kuzey Makedonya'da Şazelîliğin söz konusu dönemde var olduğunu kanıtlayacak hiçbir belgenin bulunmadığını ifade etmektedir. Aynı şekilde

Şazelî Tekkesi'nde mescit-tevhidhanenin kesiti. *MSİB Arşivi*

Ertuğrul Tekkesi'nde ana binanın kuzeydoğu köşesi (solda) ve cami-tevhidhanenin içinden bir görünüm.
Fotoğraflar Recep Dönmez, 1982

ne **16.** ne de 17. yy'da Şazelîliğin istanbul'da faaliyet gösterdiğini belgeleyen herhangi bir ipucu ele geçirilememiş, şu andaki bilgilere göre Şazelîlik, Ortadoğu ve Kuzey Afrika kökenli diğer "kıyami" tarikatlar gibi, nispeten geç bir tarihte, ancak 18. yy'ın son çereğinde istanbul'da kök salabilmiştir.

istanbul'da mevcut bütün tarikatlar içinde en az yaygın olan Şazelîlik ancak üç tekkeye sahip olabilmiştir. Bunların en eskileri Alibeyköy'de ve Unkapanı'nda yer alan iki tekkedir. Günümüze intikal etmemiş olan, Alibeyköy'deki tekkenin 1200/1785-86'da Silahdar Abdullah Ağa tarafından kurulduğu ve zamanla çevresindeki mahalleye adını verdiği anlaşılmaktadır (bak. SİIahtarağa). Kaynaklarda farklı adlarla (Şazelî, Abdullah Efendi, Silahdar Abdullah Ağa) anılan bu tekkenin ayin günü *Âsitâne'de* (1840) pazartesi, Bandırmalızade A. Münib Efendinin *Mecmua-i* 7e*kâyâ'smda* (1889) cuma olarak verilmektedir. II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultanin düğününe (1834) davetli şeyhler arasında "Alibey Kariyesi'nde Şazelî Tekkesi şeyhi el-Hac Ahmed Efendinin", *Mecmua-i Tekâyâ*'da da Şeyh Tahsin Efendinin adı geçmektedir. Sütlüce'de, Sa'dîliğe bağlı Hasırîzade Tekkesi'nin(->) son postnişini Şeyh M. Elif Efendi'nin (ö. 1927) muhiplerinden olduğu bilinen Tahsin Efendi'nin kabri söz konusu tekkenin önündeki hazirededir. Unkapanı'nda bulunan ve mescit-tevhidhanesi halen cami olarak kullanılan Şazelî Tekkesi'nin(->) de Alibeyköy'deki tekke ile aşağı yukarı aynı dönemde ya da bundan kısa bir süre sonra faaliyete geçtiği söylenebilir. Her ikisi de "zaviye" ölçeğinde mütevazı kuruluşlar olan bu tekkelerin istanbul'un zengin ve köklü tasavvuf ortamında önemli bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır.

Şazelîliğin İstanbul'un kültür tarihinde önem kazanması II. Abdülhamid'in 1305/1887'de Yıldız Sarayı'nın yakınında, bu tarikatın ileri gelen şeyhlerinden, Trablusgarp kökenli Şeyh Hamza Zafir Efendi (ö. 1903) adına Ertuğrul Tekkesi'ni(->) tesis etmesi ile gerçekleşebilmiştir. Başlangıçta, cami-tevhidhane ve selamlığı barındıran (günümüzde cami olarak kullanılan) asıl binanın yamsıra harem ve misafirhane bölümlerinden meydana gelen tekke 1905-1906 yıllarında türbe-kitaplık-çeşme manzumesi ile donatılarak küçük bir külliye niteliğine bürünmüştür. Mamafih Ertuğrul Tekkesinin kuruluş amacı Şazelîliğin İstanbul'da güçlendirilmesinden çok, İslam âleminin çeşitli bölgelerinden gelen tarikat şeyhlerinin ve ulemanın ağırlanması, özellikle de bu nüfuzlu kişiler aracılığı ile, Osmanlı hanedanının tasarrufunda bulunan hilafetin prestijinin artırılmasıdır.

Şazelîliğin Medenî kolunu kuran Şeyh H. Zafir Efendi, kendisine intisap eden II. Abdülhamid'in yakınlığını kötüye kullanmamış, derin bilgisi ve saygın kişiliği ile istanbul'da temayüz etmiştir.

Şazelîliğin İstanbul tarikat folkloruna belki de en önemli katkısı, kahvenin kökenine ilişkin birtakım rivayetlerden dolayı kahveci esnafının piri olarak kabul edilen Ali eş-Şazelî'nin tekkelerdeki kahve ikramı geleneğine de vurmuş olduğu damgadır (bak. kahvehaneler). İstanbul'da, çeşitli tarikatlara bağlı hemen bütün tekkelerde, kahve ocaklarında Ali eş-Şazelî'nin adının yazılı olduğu bir levha yer almakta, şeyh odasında ve diğer selamlık birimlerinde ağırlanan misafirlere kahve pişiren dervişler ("kahve nakibi" ile yardımcıları) kahve ocağını "uyandırırken" ve cezveyi ocağa sürerken Şazelîliğin pirine "teveccüh etmekteydi".

Bibi. *Tarih-i Peçevî,* I, 364; L. Rinn, "Marabouts et Khouan", *Etude sur l'Islam en Algérie.* Alger, 1884, s. 211-282; A. Le Chatelier, *Les confréries musulmanes du Hedjaz,* Paris, 1887, s. 77-128; O. Depont-X. Coppolani, *Les confréries religieuses musulmanes,* Alger, 1897, s. 443-520; A. S. Ammar, *Abu l-Hasan al-Shâdilî,* Kahire, 1951, 2 c; E. B. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi,* İst., 1964, s. 197-199, 467; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in islam,* Oxford, 1971, s. 270-271; Hocazade A. Hilmi, *Hadikatü'l-Evliyâ,* ist., 1979, s. 304-321; A. Matkovski, *Otporotvo Makedonija vo vremento na turkskoto vladeenje,* Skopje, 1983, s. 280-291; O. Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü,* İst., 1984, s. 573; F. de Jong, "Madaniyya", *EI²* (1984); M. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* İst., 1985, s. 299-300; A. Popovic, "Les derviches balkaniques III: Les Shadidis", *Les derviches balkaniques hier et aujourd'hui,* İst., 1994, s. 243-245; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 49, 103, 196-199.

M. BAHA TANMAN

Zikir Usulü ve Musiki

Şazelîliğin istanbul'da yayılmaya başladığı dönemde (18. yy'ın sonlan) bu şehre özgü tekke musikisi, beste ve icra olarak en üst düzeye ulaşmış bulunuyordu. Çok farklı bir kültür çevresinden gelen Şazelîliğin musikisinde ise, söz konusu tarikat aslında Berberi kökenli olmasına rağmen, Mısır'da çok yayıldığından bu ülkenin musikisi ağır basmaktaydı. Nitekim İstanbul'da faaliyet gösteren üç Şazelî tekkesinde de bu tarz musikinin icra edildiği bilinmektedir. Şazelî ayininde en çarpıcı özellik, şeyhin özel bir biçimde avuçlarını birbirine vurarak zikri idare etmesidir. Zikir halkasının ortasında bulunan şeyh başmı arkaya atarak kollarını dümdüz ileriye uzatıp el çırpar. Bütün zikir sesini bastıracak kadar fazla ses çıkaran bu el çırpma özel bir maharet ister.

Şazelî zikir ayini, kıyami (ayakta yapılan) zikir usulündedir. Ancak, Kadiri, Rıfaî, Sa'dî gibi diğer kıyami tarikatların ayinlerinde olduğu şekilde saf halinde değil, iç içe çemberler halinde zikir halkaları oluşturularak ayakta durulur. Zikir sırasında vurmalı sazlar kullanılır ve "Şazelî şuulleri" denilen, özel tarzda bestelenmiş, Arapça güfteli ilahiler okunur. Alibeyköy'deki Şazelî Tekkesi şeyhi Tahsin Efendi, İstanbul'da bu türün en önemli icracısıydı. Saraçhanebaşı'ndaki Haydarhane Tekkesi şeyhi Hafız Ahmed Efendi, Kasımpaşalı Şeyh Cemal Efendi gibi musikişinaslara da Şazelî şuullerini öğretmişti (bak. Uşşakîlik). Ertuğrul Tekkesi(->) şeyhleri olan üç kardeş Hamza Zâfir (ö. 1903), Muhammed **Za**fir (ö. 1904) ve Beşir Zâfir (ö. 1909) efendilerin meşihatlarında, Yahya Efendi Tekkesi(->) zâkirbaşısı hattat Hacı Nuri Efendi bu tekkede zâkirlik eder, Şazelî şuulleri okurdu (bak. Nakşibendîlik).

Başka birçok tarikatın aksine Şazelîlik, İstanbul'un gündelik hayatına bir tarikat olarak pek önemli ve özel bir katkıda bulunmamıştır. Şazelîliğin günlük dini hayata katkısı ise tarikat hayatı ile sınırlı olmaksızın diğer tarikatlarınkinden fazla olmuş-

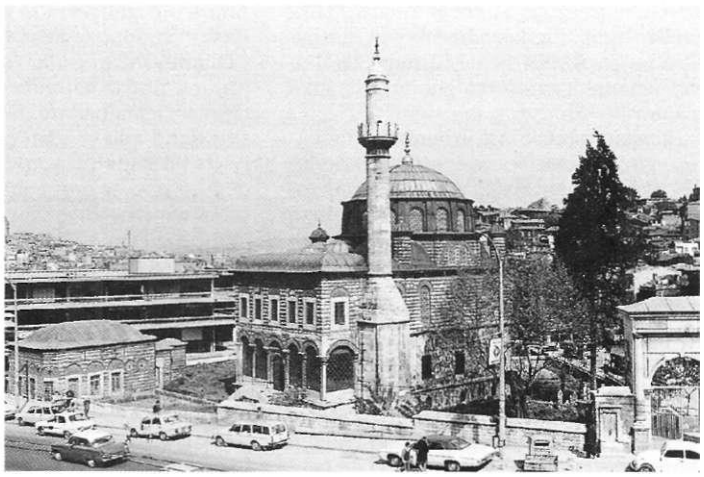
tur. Bir tarikata mensup olsun veya olmasın bütün Müslümanlarca çok geniş kabul gören ve sık sık okunan *Salât-ı Meşişiye* adlı salavat-ı şerif, Şazelî tarikatının piri Ebü'l-Hasan Ali eş-Şazelî'nin (ö. 1258) mürşidi Şeyh Abdüsselam ibn Meşiş'e (ö. 1228) aittir. Bu salavat başka tarikatların şeyhlerince de kendi dervişlerine günlük görev olarak verilmiş ve tarikat mensubu olmayanlarca da "sevabı için" okunagelmiştir. Yine çok geniş kitlelere yayılmış olan *Delâlilü'l-Hayrât* isimli evrad da, Şazelîliğin Cezulî kolunu kuran Fazlı Ebû Abdullah Muhammed bin Süleyman el-Cezulî (ö. 1465) tarafından düzenlenmiştir. Halk arasında *Delâil-i* ^en/olarak tanınan bu salavat-ı şerif mecmuası, Şazelîliğe veya başka tarikata mensup olmayanlarca da okunmaktadır. İstanbul'da ramazan ve kandil gecelerinde, sünnet, nişan, düğün, doğum gibi günlük vesilelerle ve bazı tarikatlardaki hilafet törenlerinde topluca *Salât-ı Meşişiye* ve *Delâil Hayrat* okunurdu. Bir, iki, dört ve yedi günlük periyotlarla *Delâil-i Hayrat* okuma halk arasında, özellikle de çocuklarını büyütmüş büyükanneler arasında yaygınlığını korumaktadır. Şazelîlik bu yönüyle, ayrıca Ali eş-Şazelî'nin kahvecilerin piri olarak kabul edilmesi dolayısıyla İstanbul'un gündelik hayatına girmiştir.

ÖMER TUĞRUL İNANÇER

ŞEBSAFA KADIN CAMÜ VE SIBYAN MEKTEBİ

Eminönü İlçesi'nde, Atatürk Bulvarı'nın(->) Zeyrek kesiminde, Mağazalar Sokağı ile Hacı Kadın Caddesi'nin sınırladığı alan üzerinde bulunmaktadır.

"Zeyrek Camii" olarak da bilinen yapının bâniyesi, **I,** Abdülhamid'in (hd 1774-1789) altıncı kadını Fatma Şebsafa Hatun (ö. 1805) olup oğlu Şehzade Mehmed'in hatırasına adanmıştır. Giriş kapısı üzerindeki dokuz satırlık ta'lik kitabeye göre 1202/1787'de inşa edilen cami, günümüzde meşruta olarak kullanılan sıbyan mektebi ve Atatürk Bulvarının düzenlenme çalışmalarında orijinal yerinden kaldırılmış olan çeşmeleri ile birlikte küçük bir külliye meydana getirmekteydi. Yapıldığı dönemde yüksek bir set üzerinde bulunan cami, günümüzde cadde kotunun altında kalmıştır. İki yanında çeşme bulunan barok üsluplu mermer anıtsal kapı orijinal şeklini kaybetmiş, Hacı Kadın Caddesindeki avlu kapısı da kotun yükselmesi nedeniyle gömülmüştür. Taş kemerli avlu kapısından küçük bir taşlığa geçilmekte, on basamaklı bir merdivenle içinde Şebsafa Hatun'un mezarının da bulunduğu hazire kısmına ulaşılmaktadır. Bu bölümün, arazinin eğimine uygun olarak kademelendirilen avlu duvarlarına hacet pencereleri açılmıştır. Söküldükten sonra uzun yıllar bahçede muhafaza edilen barok kapı ise yanındaki çeşmeleriyle birlikte, 1959'da restoratör mimar Cahide Tamer tarafından bugünkü yerinde tekrar kurulmuştur. Birer pilastr ve duvara gömülü yuvarlak sütunlar yüksek kapıyı sınırlamaktadır. Lüleleri kayıp olan

Şebsafa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi
Erkin Emiroğlu

çeşmelerden soldaki, kırık mermer kaplamaları ve teknesi ile harap durumdadır.

Cami: Taş ve tuğla malzeme ile barok üslupta inşa edilmiştir. Yüksek bir mahzenin üzerine oturan camiye iki taraflı taş merdivenle ulaşılır. Beş kemer açıklığı metal ve cam konstrüksiyonla kapatılmış olan son cemaat yeri, altı mermer sütuna oturmaktadır. Tuğla kemerlerle birleşen sütunların, köşelerinde küçük volütler bulunan barok üsluplu başlıkları vardır. Caminin ana kapısı son cemaat duvarının ortasında olup mermer sövesi barok profilli ince silmelerle süslüdür. Kapının iki yanında simetrik olarak mermer söveli birer pencere ve mihrap nişleri vardır.

Son cemaat yerinin üzerindeki mahfil mekânıyla dikkati çeken cami, ikinci bir katla son cemaat yerini bağımsız bir bütün olarak planlama düşüncesinin bu yıllarda geliştirilmiş olduğunu göstermektedir. Mahfilin cadde cephesinde taştan, düz söveli beş pencere bulunmakta, üzerlerindeki alternatif sıralı tuğla ve taş kemerler ve kemer içlerinde dönemin özelliklerini yansıtan tuğla dolgu görülmektedir. Mahfil mekânı doğu-batı cephelerinde pilastrlarla belirtilmiştir.

Harim on altı pencereli kasnakla yükseltilmiş tromplu bir kubbeyle örtülüdür. Sekizgen kasnakta köşelerdeki tromplaın arasına tuğla bir kemer içine alınmış ikiz pencereler açılmıştır. Harim duvarlarındaki iki sıralı pencereler batı ve doğu duvarlarında dörder tane olup alttakiler mermer söveli, üsttekiler beşik kemerli olarak tasarlanmıştır. Mihrap duvarında ise altta düz mermer söveli, üstte beşik kemerli ikişer pencere, mihrap nişinin üzerinde alçı revzenli yuvarlak bir pencere vardır.

Harim kapısının iki yanında döşemesi yükseltilmiş ve tırabzanlarla harimden ayrılmış maksure kısmı bulunur. Girişin sağında bulunan kemerli bir kapı on altı basamakla mahfil kısmına ulaşır. Harime üç kemerle açılan mahfil dört mermer sütun üzerinde kemerlerle taşınan üç aynalı tonoz ve pandantifli üç kubbeyle örtülüdür. Sütunlar arasında ahşap gergi kirişleri mevcuttur. Doğu duvarına kemerli bir niş açılmıştır.

Mermer mihrabı iki yanda pilastrlar sınırlamaktadır. Yuvarlak mihrap nişinde kordonlarla ik yandan tutturulmuş kıvrımlı perde motifinden oluşan kalem işi süsleme görülür. Doğu duvarındaki vaaz kürsüsü mermer işçiliği bakımından mihrapla aynı özellikleri taşımaktadır. Ahşap minber dört sütun üzerine oturan çokgen külahlıdır.

Mihrap cephesi köşelerdeki pilastrlarla sınırlandırılmış, üç silmeyle dört bölüme ayrılmıştır. İlk üç bölümün duvar örgüsü taştan olup mahzenin horasanharçlı duvarları kaba yonudur. Bu katın üç tuğla kemerli ve şebekeli açıklıklarını taştan düz bir silme sınırlar. Üzerindeki iki bölüm dışa taşkın mihrap nişi ve mihrabın yanındaki boşaltma kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, şebekeli birer pencere ile oluşturulmuştur. Barok üsluplu kepçe silme ile ayrılan dört bölümün duvar örgüsü bir sıra taş, iki sıra tuğla almaşık düzende inşa edilmiştir. Bu bölümde, mihrap üstünde tuğladan yuvarlak bir pencere ile iki yanda tuğla kemer içinde dikdörtgen açıklıklı birer pencere bulunur.

Caminin doğu ve batı cepheleri birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Mahzenin şebekeli üçer penceresi üstünde yer alan düz bir silme, üç bölüme ayrılan bu cephelerin ilk bölümünü sınırlar. İkinci bölüm taş kemerli ve şebekeli dörder pencereli olup bir kepçe silme ile ayrılır. Yuvarlak gözlü taş dışlıklı dörder penceresi bulunan son böİüm bir saçak kornişiyle nihayetlenir.

Üzerlerinde dilimli kurşun kubbeleri bulunan yuvarlak planlı dört ağırlık kulesi de tuğla-taş almaşık örgülüdür. Tek şerefeli taş minaresi cami beden duvarına kuzeybatıdan bitişiktir. Uzun ve sade kürsüyü klasik üslupta Türk üçgenlerinden oluşan bir pabuç kısmı takip eder. Şerefe altında görülen bilezik şeklindeki çıkıntılar dönemin karakteristiğidir. Taştan külahı kısa ve boğumlar halindedir.

Sıbyan Mektepi: Şebsafa Hatun Camii avlusunda bulunan mektep binası, Atatürk Bulvarı üzerinde yer almaktadır. *Hadîka'da* kayıtlı olmayan yapı 1805 tarihli vakfiyesine göre kız ve erkek çocuklannın devam ettiği bir mektepti. Uzun yıllar boş kalmış olan bina farklı dönemlerde Şebsafa Hatun Cami-i Şerifi Onarma, Koruma

ve Güzelleştirme Demeği binası, Türk Analar Birliği merkezi, bir ilkokul dershanesi ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından kullanıldıktan sonra günümüzde imama tahsis edilmiştir.

Fevkani olarak inşa edilmiş olan mektep günümüzde cadde seviyesindedir. 1941 ve 1956'da yapılan yol düzenleme çalışmalarında mektebin altında bulunan dükkânlar toprak tesviyesiyle doldurulmuştur. Kesme taş sağır bir duvar üzerinde, bir sıra taş, iki sıra tuğla almaşık örgülü yapı tek katlıdır. Taş kemerli bir kapıyla giriş mekânına, bu mekânın solundan ise dershane mekânına girilir. Klasik tarzda tonoz örtülü tek dershane mekânı üç cephesindeki pencerelerle ışık almaktadır.

Bütün köşeleri pahlanmış olan mektep binasının tonoz örtülü mekânları batı cephesinde üç kademe oluşturmaktadır. Dikdörtgen planlı dershanenin doğu ve batı cephelerini tuğla dolgulu kemerler içinde taş söveli ve şebekeli üçer pencere ile tuğladan, yuvarlak ikişer pencere oluşturur. Giriş mekânı dershane bölümünden daha alçak bir tonozla örtülüdür. Doğu cephesinde farklı boyutlarda dikdörtgen açıklıklı iki pencere, batı cephesinde ise cami avlusuna açılan kapısı mevcuttur. Caddeye bakan kuzey cephesinde şebekeli, tuğla dolgulu kemerler içinde taş söveli iki pencere vardır. Bu cephenin pahlı köşe duvarlarında da aym karakterde birer pencere açılmıştır. Cephenin sağında tuğladan bir kuş evi mevcuttur. Girişin sağındaki tonoz örtülü küçük mekân tuvalet bölümüdür. Eski fotoğraflarda görülen iki sıralı kirpi saçağın yerinde tuğladan bir korniş yer almaktadır. Üst örtü kurşun profili verilmiş beton tonozlardan oluşmaktadır. Yapının güneyine briketten örülmüş bir kömürlük eklenmiştir.

Bibi. *Eminönü Camileri,* 189-190; Unsal, *Eski Eser Kaybı,* 26; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 137; Eyice, *İstanbul,* 59; S. Eyice, "istanbul Minareleri", *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* I (1963), s. 71-72; A. Arel, *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci,* İst., 1975, s. 77; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst., 1986, s. 412; İ. H. Konyalı, "Yeni Açılan Unkapanı ve Yenikapı Güzergâhı", *İstanbul Belediye Mecmuası,* S. 196 (1941), s. 8-9; Kut, *Sıbyan Mektepleri,* 65, 80; Aksoy, *Sıbyan Mektepleri,* 95; G. Ercan, "İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri", (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, lisans tezi), 1967; S. Kumbaracılar, "İlk Kız okullarımız Nasıl Kuruldu?", *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 4 (1969). s. 77.

YASEMİN SUNER

ŞEFİK HÜSNÜ

bak. DEĞMER, ŞEFİK HÜSNÜ

ŞEHİR HATLARI İŞLETMESİ

Türkiye Denizcilik İşletmeleri'nin bünyesinde yer alan Şehir Hatları İşletmesi, gerek yolcu vapurları, gerekse araba vapurlarıyla İstanbul ve yakın sahillerdeki iskeleler arasında deniz taşımacılığı yapmaktadır.

Daha önceleri pazar kayıklarımn(->) yelkenlilerin, peremelerin, kayıkların, mavnaların, piyadelerin yolcu ve eşya taşıdığı İstanbul sularında, bugünkü anlamda ilk yolcu vapuru 1837'de çalıştı. Tersane-i Âmire'nin bünyesinde yer alan Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi, 1851'de Hümapervaz adlı yandan çarklı ve istimli yolcu vapurunu Boğaz hattında çalıştırarak yolcu taşımacılığına başladı. Daha sonraları Mesir-i Bahrî adlı yandan çarklı yolcu vapuru da bu hatta çalıştırıldı. Böylece ismen değilse bile, şeklen Şehir Hatları İşletmesi'nin temeli atılmış oluyordu.

Boğaziçi'nde vapurla yolcu taşımacılığında asıl büyük adım, 1851'de Şirket-i Hayriye'nin(->) kurulmasıyla mümkün oldu. Şirket, 1945'te Münakalât Vekâleti tarafından satın alınınca vapurları da Devlet Denizyolları'na geçti. Aynı vapurlar uzun yıllar Şehir Hatları İşletmesi'nde hizmet vermekte devam etti.

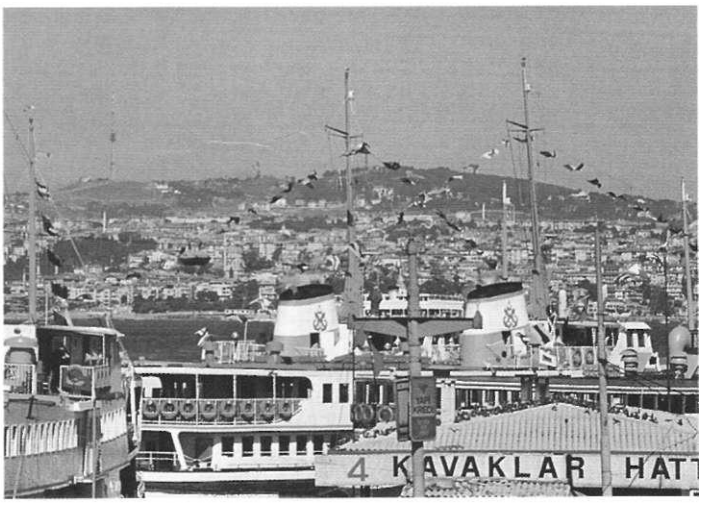
Haliç'te de vapurla yolcu taşımacılığı Şirket-i Hayriye'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, istimli, küçük yandan çarklı vapurlarla başladı. Haliç-i Dersaadet Şirket-i Hayriyesi'nden sonra Haliç'te yolcu taşımacılığını 1909'dan sonra İtalyan kökenli Haliç Şirketi sürdürdü. 1936'da belediyeye, 1941'de de Devlet Denizyolları'na devredilen şirket Şehir Hadarı İşletmesi'ne bağlandı.

Bu arada Seyr-i Sefain İdaresi(->) de İstanbul sahillerinde yolcu taşımacılığı yaptı. 1 Temmuz 1933 tarih ve 2248 sayılı kanunla Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi lağvedilince yerine bağımsız üç müdürlük kuruldu. Bunlardan biri Akay(-0 İşletmesi'ydi ki, bugünkü Şehir Hatları İşletmesi'nin gördüğü hizmeti görecekti. Ama bu kuruluş fazla uzun ömürlü olmadı, 5 yıl sonra Akay feshedildi. Yerine kurulan Şehir Hatları İşletmesi, önce 1938'de Denizbank, sonra da ertesi yıl Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü, 1952'de Denizcilik Bankası, 1983'te Türkiye Denizcilik Kurumu, son olarak da 1984'te Türkiye Denizcilik İşletmesi Genel Müdürlüğü bünyesinde yer aldı.

Bugün Boğaz hattı dışında Marmara'daki seferler, Karaköy ve Eminönü'nden Haydarpaşa, Kadıköy ve Adalar'a yapılmaktadır. Bostancı'dan Adalar'a seferler vardır. Öteki iskeleler, karayolu taşımacılığına yenik düştüğü için zamanla kapatılmıştır. Marmara'da en uzak hatlar Yalova ve Çınarcık hatlarıdır (bak. iskeleler).

Şehir Hatları İşletmesi, İstanbul İli sınırları içinde olmamasına rağmen, İzmit körfez hattında da vapur seferleri yapmaktadır. Körfezde karşılıklı iki kıyı boyunca Kavaklı, Gölcük, Tütünçiftlik, Derince, Değirmendere, Halıdere, Yarımca, Ulaşlı, Ereğli, Karamürsel, Hereke iskeleleri sıralanıyor-

Şehir Hatları'nın yandan çarklı vapurlarından İhsan ile Neveser Sirkeci önlerinde (üstte) ve Eminönü'nde Kavaklar İskelesi'ne yanaşmış vapurları. *Salâhattin Giz/ Eser Tutel koleksiyonu (üstte), TETTV Arşivi*

du. Danca'da araba vapura iskelesi vardı. Bugün İzmit körfez hattında yalnız Karamürsel-Hereke arasında yolcu vapuru seferleri yapılmaktadır.

Şehir Hatları İşletmesi ayrıca araba vapurları(->) seferleri de düzenlenmektedir. İşletme bünyesinde 1994'te 48 yolcu vapuru, 14 motorbot ile 28 araba vapuru bulunmaktadır. İstanbul sularında dolmuş motorları(-0 ve İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'nin katamaran tipi hızlı deniz otobüsleri(->) ile de yolcu taşınmaktadır. (Ayrıca bak. deniz ulaşımı.)

ESER TUTEL

Şehir Hatları İşletmesi Yolcu Vapurları (1994)

Adı	*İnşa Yeri*	*İnşa yılı*	*Groston*
Beylerbeyi	Hollanda	1951	483
İstinye	Hollanda	1951	• 483
Yeniköy	Hollanda	1952	483
Paşabahçe	İtalya	1952	1.052
Fenerbahçe	İngiltere	1952	994
Çengelköy	İstinye	1956	515
Ortaköy	İstinye	1958	515
Beykoz	Hasköy	1959	511
Kanlıca	İngiltere	1960	781
Kuzguncuk	İngiltere	1960	781
Ataköy	İngiltere	1961	781
İnkılâp	İngiltere	1961	781
Harbiye	İngiltere	1961	781
Turan Emeksiz	İngiltere	1961	781
Teğmen Ali İhsan Kalmaz	İngiltere	1961	781
Maltepe	İstinye	1962	589
Suadiye	İstinye	1964	588
İnciburnu	Camialtı	1973	610
Sedefadası	Camialtı	1973	610
Bostancı	Camialtı	1974	610
Şehit Adem Yavuz	Haliç	1975	456
Şehit Karaoğlanoğlu	Haliç	1977	456
Şehit Sami Akbulut	Haliç	1977	456
Şehit Temel Şimşir	İstinye	1977	456
Şehit Caner Gönyeli	Haliç	1977	456
Şehit Necati Gürkaya	Haliç	1977	456
Şehit İlker Karter	Haliç	1980	456
Hamdi Karahasan	Haliç	1980	456
Aydın Güler	İstinye	1981	456
Şehit Mustafa Aydoğdu	Haliç	1981	456
Sarayburnu	Haliç	1985	456
Karşıyaka	Haliç	1985	490
Bayraklı	Haliç	1985	490
Moda	Haliç	1986	456
Şehit Metin Sülüs	Haliç	1986	456
Beşiktaş I	Haliç	1986	456
Caddebostan	Haliç	1987	456
Kalamış	Haliç	1987	456
Rumelikavağı	Haliç	1987	304
Mehmet Akif Ersoy	Haliç	1988	307
Büyükada	İstinye	1988	307
Rumelifeneri	İstinye	1988	307
Anadolufeneri	Haliç	1988	304
Kilyos III	Haliç	1988	304
Kızıltoprak	İstinye	1988	307
Tuzla	Alaybey	1988	307
Bahçekapı	Haliç	1988	658
Fahri S. Korutürk	Haliç	1990	658

ŞEHİR MÜZESİ

Yıldız Sarayı(-0 bünyesinde yer almaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olan müze, sarayın Güzel Sanatlar binasında 1988'de açılmıştır.

Şehir Müzesi'nin tarihi 1939'a kadar iner. Bu tarihte Beyazıt'taki Belediye Kütüphanesi'nde açılan müze (bak. Atatürk Kitaplığı); 1945'te Gazenfer Ağa Külliyesi'ne(->) taşınarak Belediye Müzesi adını almıştır. 1988'de Yıldız Sarayı'na taşınan ve Şehir Müzesi adıyla yeniden hizmete açılan müze, esas itibariyle sergileme alanı olarak düzenlenmiş, alt ve üst katta bulunan, iki uzun salondan oluşmaktadır. Yer darlığı sebebiyle eserlerin ancak bir bölümü sergilenebilmektedir.

Genel sergileme düzeni açısından bakıldığında, tablo, hat levhaları, kumaş örnekleri duvarlara asılmış çerçeveler içinde, diğer eserler ise mümkün olduğu kadar konu birliği oluşturan gruplar halinde vitrinlerde sergilenmektedir.

Osmanlı dönemi İstanbul'unun sosyal hayatını yansıtan bu eserler, tablolar, yazı-resimler ve hat levhaları, kumaşlar, Yıldız ve eser-i İstanbul damgalı porselenler, çeşitli cam eserler, yazı (hat) malzemeleri, tarikat eşya ve alemleri, mutfak eşyaları, kahve takımları, buhurdanlar, sahanlar, takılar, mahfazalar, ölçek, terazi ve ağırlıklar, mühürler, cilt kalıpları, keramik ve çiniler, Tophane lüleciliği ürünleri vb objelerden oluşmaktadır.

Müzede tabloları sergilenen ressamlar Mustafa, Civanyan, Şevket Dağ, Henri Malla, Prieur Bardin, Mesrur İzzet, Şerif Ferid, Halil Paşa, Sami Boyar, Ziya Keseroğlu, H. Vecih Bereketoğlu, İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Feyhaman Duran, Kemal Zeren, Zeki Kocamemi, Ferrah Başağa, Elif Naci, Hamit Görele, Hakkı Anlı, Şefik Bursalı, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mustafa Nuri ve Haşmet Akal'dır.

Yazı-resimler, kuş, aslan, insan yüzü, insan vücudu, cami, ibrik gibi şekiller oluşturmakta olup, genellikle aynalı tarzda yazılmışlardır.

Müzede eserleri sergilenmekte olan hattatlar şunlardır: Mustafa İzzet, Sultan Abdülmecid, Mehmed Raşid, Sami Efendi, Mehmed İzzet, Hamit Aytaç, İsmail Hakkı Altunbezer, Şefik, Mahmud Celaleddin. Sergilenen eserler arasında II. Mehmed, II. Osman, I. Mahmud tuğralı fermanlar da bulunmaktadır. Kumaşlar daha ziyade Üsküdar (Selimiye) dokuması ipeklilerdir. 18-19. yy Yıldız porselenleri ve eser-i İstanbul damgalı porselenler üzerlerinde yer alan resimler ile dikkati çeker.

YAŞAR ÇORUHLU

ŞEHİR OPERASI

Şehir Operası'nı kurma çalışmaları, 1959' da Belediye Konservatuvarı'nda(-0 Eşref Antikacı'nın müdürlüğü sırasında başladı. İlk denemeleri gerçekleştirmek amacıyla İtalya'dan davet edilen korepetitör Benvenuto Korrado'nun yönetiminde başlayan ilk provalarda, Puccini'nin "Madame Butterfly", G. Verdi'nin "Rigoletto" operaları-

F T P

Şehir Operası'nın sahnelediği "Yarasa" operetinden (üstte) ve "Figaro'nun Düğünü"nden sahneler. *Asım Kozal arşivi (üst), Yaşar Saraçoğlu, 1994*

nın son perdeleri ile L. Delibes'nin "Sylvia" baleleri üzerinde çalışıldı. Korrado yönetiminde başlatılan ilk opera sahneleme denemeleri Belediye Konservatuvarı öğrencilerinden kurulu 10-15 kişilik öğrenci orkestrası ve koro ile sürdürüldü. Ancak, öğrenci orkestrasının yetersizliği bu çalışmaların Şehir Orkestrası(->) ile sürdürülmesini zorunlu kıldı.

Korrado'nun Eşref Antikacı ile anlaşmazlığa düşerek ülkesine geri dönmesinden sonra çalışmalar, koro şefi Muhiddin Sadak (1900-1982), orkestra şefi Demirhan Altuğ ve koreograf Rezzan Âbidinoğlu'nun gözetiminde Tepebaşı Dram Tiyatrosunda sürdürüldü. İlk deneme gösterileri 28-29 Mayıs 1959'da Şehir Tiyatrolan Dram Bölümü'nde sunuldu. "Madame Butterfly", "Rigoletto" operalarının son perdeleri ile "Sylvia" balesinin sahnelendiği bu ilk deneme temsillerinde; Muhiddin Sadak opera şefi, Demirhan Altuğ opera ve bale şefi, Max Meinecke rejisör, Orhan Borar da sahne yönetmeni olarak görev almışlardı.

Deneme gösterilerinden sonra dönemin belediye başkanı Kemal Aygün(->) ve yardımcısı Nuri Bayer'in önderliğinde, Şehir Tiyatrolan Genel Sanat Yönetmeni Muhsin Ertuğrul(->) ile Aydın Gün'ün yönetiminde Şehir Operası'nın kuruluş çalışmalarına başlandı. Hazırlanan önergenin Belediye Encümeni'nde kabul edilmesiyle Şehir Operası'nın kuruluşu onaylandı.

4-6 Ocak 1960 tarihlerinde Şehir Orkestrası ve korosundan sınavla seçilen sanatçılarla yeni bir kadroya kavuşturulan Şehir Operası, Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nda 19 Mart 1960 akşamı Puccini'nin "Tosça" operasıyla perdelerini açtı.

Şehir Operası'nda bale çalışmaları ise koreograf Rezzan Abidinoğlu tarafından başlatıldı. 1967de koreograf George Makedonsky'nin de katkıları ile çalışmalar daha da geliştirildi. Şehir Operası ilk bale gösterisini Charles Gounod'nun "Sihirli Geceler" adlı balesinden oluşan bir programla Mayıs 1968'de Şan Sineması'nda sundu.

Şehir Operası'nda 1960'tan 1969'a kadar Aydın Gün, Elmar Voigt, Feridun Altuna, Ertuğrul İlgin, Vedat Gürten ve koreograf George Makedonsky tarafından sahnelenen 27 yapıt içinde Puccini'nin "Tosça" "Madame Butterfly", Verdi'nin "Rigoletto", "Aida"; Çaykovski'nin "Yevgeni Onyegin" Donizetti'nin "Don Pasquale" adlı yapıtları sayılabilir.

Şehir Operası 12 Nisan 1969'da Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü'ne bağlanarak İstanbul Opera ve Balesi adını aldı (bak. Devlet Opera ve Balesi). 1960-1969 arasında sırasıyla Basri Dedeoğlu (1960-1963), Aydın Gün (1963-1965), Zihni Tiryakioğlu (1966-1967) ve Fikri Ünal (1968-1969) Şehir Operası'nm müdürlüğünü üstlendiler.

Operayla 19. yy'm ortalarında tanışan İstanbul halkının bu sanatını benimseyip sevmesinde Şehir Operası büyük rol oynadı; şehrin kültür hayatına canlılık getirdi. Haftada üç gün Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nda, yazın da Açıkhava Tiyatrosu ile Büyükada Yat Kulübü'nün tenis kortunda sahnelenen yapıtları seyretmek için İstanbulluların günün erken saatlerinden başlayarak uzun kuyruklar oluşturdukları bu etkinlikler 19601ı ydlarda şehirdeki kültür hayatının dikkat çekici bir yanım yansıtıyordu.
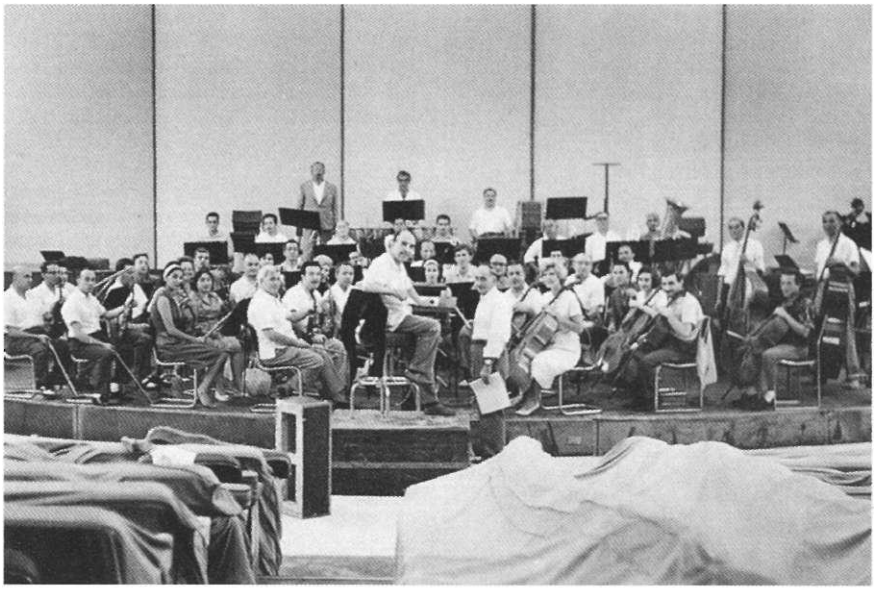
Bibi. *Orkestra,* (İstanbul Operası özel sayısı), S. 122 (Ekim 1983); *ae,* (İstanbul Operası Özel Sayısı II), S. 126 (Şubat 1984); *30. Yılında İstanbul Devlet Opera ve Balesi,* İst., 1991; G. Akçura, "Muhiddin Sadak", *İstanbul,* S. 4 (Ocak 1993); J. Deleon, *Cumhuriyet Dönemi Türk Balesi,* İst., 1993.

ESİN ULU

ŞEHİR ORKESTRASI

Şehir Orkestrası'mn temeli 1943'te Belediye Konservatuvarı(->) öğretmen ve öğrencilerinden oluşan konservatuvar orkestrasının kurulmasıyla atıldı. Bu topluluk bir yaylı sazlar oda orkestrası niteliğindeydi. İlk konserini aynı yıl şef Cemal Reşit Rey(->) yönetiminde Tepebaşı Tiyatrosu'nda veren orkestra, konserlerini iki yıl kadar sürdürdü. 1945'te İstanbul Belediye'sinin gerekli sanatçı kadrolarını çıkarması ve şehir bandosundan üflemeli çalgıların orkestraya katılması ile Şehir Orkestrası resmen kuruldu, yönetimine de Cemal Reşit Rey getirildi.

Şehir Orkestrası'mn 45 kişilik ilk kadrosunda 14 keman, 6 viyola, 6 viyolonsel, 2 kontrbas, 2 flüt, 3 obua, 2 klarnet, 1 fagot, 3 korno, 3 trompet, 2 trombon ile 1 davul icracısı bulunuyordu. Orkestra ilk konserini Cemal Reşit Rey yönetiminde 13 Aralık 1945'te Saray Sineması'ndaG» verdi. Programda Beethoven'in "Egmont Uvertürü", Bizet'nin "1. No'lu L'Arlesienne Süiti" ile César Franck'm "Re Minör Senfonisi yer alıyordu. Konserde özellikle güç bir eser olan Franck'm senfonisi büyük bir ustalıkla çalınmış, orkestra ile şefi büyük başarı kazanmıştı. Şehir Orkestrası'mn bu başarısı ileride, uzun yıllar sonra bile hatırlanacak, 1960'lı yıllarda eski gücünü kaybetme tehlikesiyle karşılaşınca bu örnek gösterilecekti.

İstanbul Şehir Orkestrası radyoevinde bir prova esnasında.
Celal Akatlar arşivi

Orkestranın mali gücü çok kısıtlıydı. Konserlerini sinema salonlarında veriyor, provaları için ise Tepebaşı'ndaki konservatuvarın çatı katını ya da kömürlüğünü kullanıyordu. Alman Lisesi'nde, bir ara da Barbaros İlkokulu'nun müsamere salonunda çalışan orkestra, Cortot, Thibaut, Prihoda, Cassodo, Iturbi, Kempff gibi sanatçılarla provalarını sürdürmüştü. 19 Kasım 1949'da açılan İstanbul Radyosu'nun Harbiye'deki yeni binasında, büyük stüdyo Şehir Orkestrası'na ayrılınca topluluk bir ölçüde rahatladı. Aynı kadro bundan sonra İstanbul Radyosu Senfoni Orkestrası adıyla hem radyo yayınlarına katılmaya, hem de stüdyoda haftalık konserler için çalışmaya başladı.

1950'de orkestra genişlemiş, kadro 71 kişiye ulaşmıştı. 1960'ta Şehir Operası'nm(->) açılmasıyla orkestranın üyeleri daha yoğun bir çalışma temposu içine girdi. Ancak, sonraları konservatuvar öğrencileri keman ile piyano dışındaki sazlara ilgi göstermediklerinden, orkestranın yaşlanan üyelerinin yerine gençler getirilmiyor, genç icracıların hafif müzik topluluklarına yönelmeleri orkestra için önemli bir kaynağı verimsiz hale getiriyordu. Ayrıca, Şehir Orkestrası üyeleri de çeşitli orkestralarla çalışıyorlardı. 1961'de Hâmit Alacalıoğlu'nun kurduğu İstanbul Oda Orkestrasının çoğunluğu Şehir Orkestrası üyelerinden oluşuyor, orkestranın başkemancısı Semih Argeşo yönetimindeki Radyo Salon Orkestrası, Kemancı Orhan Borar'm Küçük Orkestra'sı ve Demirhan Altuğ'un 1955'ten beri yönettiği Radyo Oda Orkestrası hep Şehir Orkestrası'nın üyelerinden meydana geliyordu.

1963-1969 arasında Şehir Orkestrası'm şef C. R. Rey ile yardımcısı Demirhan Altuğ dışında pek çok yerli ve yabancı şef yönetti, sayısız Türk ve yabancı solist orkestranın konserlerine katıldı. 10 yıl süreyle Şan Sineması'nda iki haftada bir olmak üzere konserlerini sürdüren Şehir Orkestrası, 1969'da İstanbul Devlet Opera ve Balesi kurulduktan sonra 27 üyesinin opera orkestrası ile Devlet Tiyatrosu'na geçmeleriyle zayıfladı. 1968'de C. R. Rey'in emekliye ayrılmasından sonra orkestra, şef yardımcısı D. Altuğ ile konuk şeflerce yönetilmeye başlandı. Bu arada topluluğun dağılmasının önlenmesi için yasal girişimlerde bulunulmuş, orkestranın devlete bağlanması için öteden beri sürdürülen çalışmalar da sonuçsuz kalmıştı. Şehir Orkestrası 1970'te sadece 12 konser verebildi; orkestra o yıl dinleyicisinin yüzde 45'ini kaybetmişti. 27 Kasım 1970'te Kültür Sarayı'nın yanması, konserlerine bu binada hazırlanan orkestrayı daha da zor duruma soktu. 1971'de 12 boş kadrosu olduğu halde bu kadrolar mali güçlükler yüzünden doldurulamadı.

1965'te 78 icracısı bulunan Şehir Orkestrası, Mayıs 1972'de yaşlanan 15 üyesinin daha emekliye ayrılması sonucu 35 kişi kalmış, büsbütün dağrima tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. O yıl Devlet Bakanlığı çeyrek yüzyıldır İstanbul'un müzik hayatına damgasını vuran Şehir Orkestrasına yardım elini uzattı; 52 kişilik bir kadro kurularak orkestraya Devlet Senfoni Orkestrası(->) adı verildi; orkestranın yönetimine de Mükerrem Berk getirildi. Devlet Senfoni Orkestrası ilk konserini 18 Kasım 1972'de şef G. E. Lessing yönetiminde verdi.

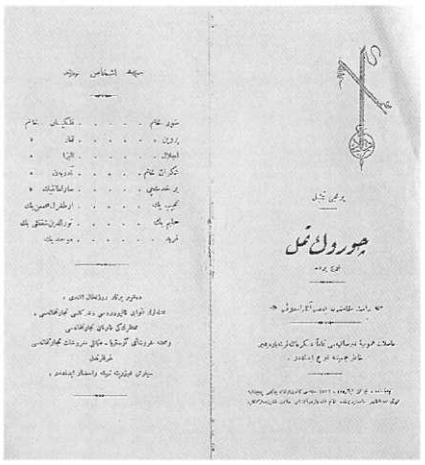
Bibi. F. Çiçekoğlu, "Dünden Bugüne", *Orkestra,* S. 1 (1962); H. Tongur. "İstanbul Belediye Şehir Orkestrası", *ae,* S. 67 (1968); ay, "Darülbedayi'den Konservatuvara", *ae,* S. 76-77 (1969); G. Oransay, *Çağdaş Seslendiricilerimiz veKüğ Yazarlarımız,* Ankara, 1969; "Şehir Orkestrasının Durumu", *Orkestra,* S. 97 (1971); C. R. Rey, "Senfonik Hatıralar", *İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası Açılış Konseri Programı,* İst., 1972; E. Saydam, "İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası Kısa Tarihçesi", *ae,* İst.. 1972.

İRKİN AKTÜZE

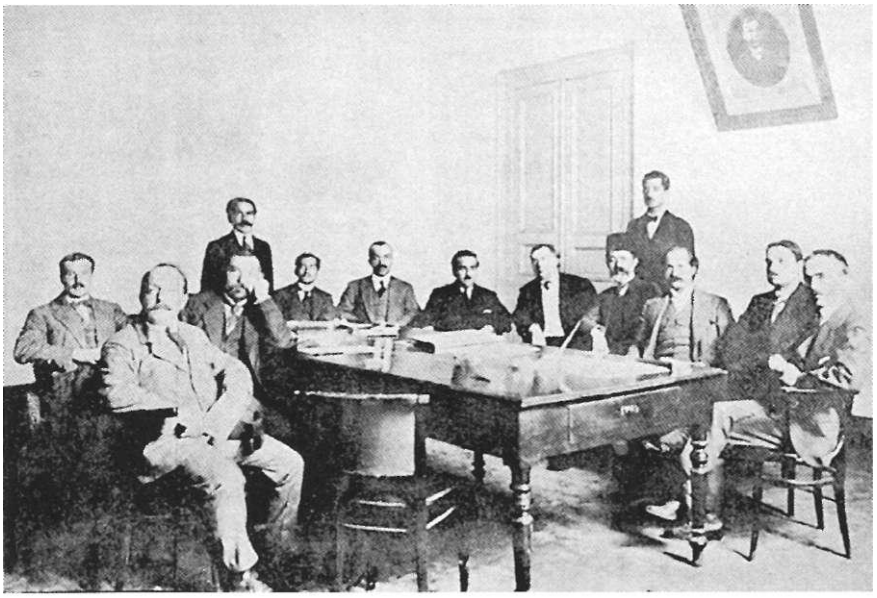
ŞEHIR TIYATROLARı

Eski adıyla Darülbedayi, yeni adıyla Şehir Tiyatroları, İstanbul'un günümüze ulaşmış en eski tiyatro topluluğudur.

1914'te bir müzik ve tiyatro okulu olarak kuruldu. Aynı yıl bu yolda bir girişim daha olmuştu. Eddy Cilician ile İzzet Melihin (Devrim) girişimiyle ciddi ödenekli bir tiyatro kurulmak istenmiştir, ayrıca Maarif Nezareti'nden bir ödenek de sağlanmış olmasına karşın bu tasarı gerçekleşmemiştir. Bir yandan da Şehremini Cemil Paşa (Topuzlu) İstanbul'da eksikliği duyulan bir tiyatro okulu kurmak istiyordu. Bunun için ünlü tiyatro adamı André Antoine'u çağırdı. Darülbedayi-i Osmani, Antoine'un yol göstericiliğiyle 27 Ekim 1914'te açıldı. Tiyatro ve müzik olarak iki bölüm olan okulun tiyatro bölümünün başına Reşad Rıdvan(->) getirildi. Okulun öğretmenlerinin kimi tiyatrocu, kimi tiyatro yazarıydı. Comédie Française örneğine uyularak bir de edebi heyet kuruldu. Ancak Antoine temelini attığı bu konservatuvarın başında çok kalmadı. I. Dünya Savaşı'nm çıkmasıyla Fransa'ya döndü. Darülbedayi 13 Ocak 1915'te tatbikat salonunda ilk gösterimini verdi. Bu gösterimden sonra Mardiros Mınakyan(-») denetiminde Darülbedayi Tatbikat Sahnesi, Şehzadebaşı'nda Ferah Tiyatrosu'nda(->) ve Kuşdili'nde çeşitli gösterimler vermiştir. Daha sonra da bu uygulama seyrek ve düzensiz olarak arada bir yapılmıştır. 1916'da en önemli olay Darülbedayi-i Osmani'nin E. Fabre'ın *Çürük Temel'i* ile gösterimlere başlaması olmuştur. Bunu izleyen yıllarda topluluk büyük bir varlık gösterememiş, sarsıntılar geçirmiştir. En önemli neden de savaş ve ödeneksizlikti. Bu arada ayrılıp birleşmeler oluyor, başka topluluklar kuruluyordu. Bu yeni toplulukların en önemli ikisi Yeni Sahne ile Türk Tiyatrosu'ydu. Cumhuriyetin ilk yılında da durum böyleydi. 1924 bir ölçüde toparlanma yılıdır. Bu yılda Darülbedayi Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda bir araya geldi, **16** kişilik bir topluluk oldu. Bu arada Muhsin Ertuğrul'un(-*) girişimi ile Darülbedayi'den ay-

Şehir Tiyatroları'nın sahnelediği ilk oyun olan *Çürük Temel*'in rol dağıtımı.
Metin And arşivi

Şehir Tiyatroları edebi heyeti bir arada: (Ayaktakiler) Asım (solda) ve çevirmen Bedi Bey; (oturanlar, sağdan sola) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal, Rıza Tevfik, Abdülhak Hamid, Andre Antoine, Tahsin Nahit, Ahmed Haşim, Müfit Ratip, Abdullah Cevdet, Mehmed Rauf, Emin Bülent.
Metin And arşivi

rı olarak ilginç bir topluluk oluştu. 1925'te de gösterimlerini sürdürdü. Bu yılda biri Şehzadebaşı'nda, öteki Beyoğlu'nda, çoğunlukla Darülbedayi sanatçılarından oluşan ve bu adı kullanan iki topluluk vardı. **I926,** Darülbedayi için bir dönüm noktası oldu. Darülbedayi, belediyeden ödenek alacak, adı da Şehir Tiyatrosu olacaktı. 1927'de topluluğun başına Muhsin Ertuğrul geçti, *Hamlet* gösterimi ile topluluk düzenli bir sanat kurumu kimliğini kazandı ve güçlendi. 1928'de Mısır ve Kıbrıs'a turne yaptı. Tiyatro 1932'de bir düzene girmiş, yerli oyunlara önem vermiş, ayrıca geniş bir ilgi toplayan operet gösterimlerine başlamıştı.

1935'te ilk kez Türkiye'de çocuklar için gösterimlere başlandı. 1949'da Şehir Tiyatrosu'nda huzursuzluklar çıktı, ayrılanlar oldu. Bu durum 1952'de de sürdü. Tiyatronun başına yazar Orhan Hançerlioğlu, yönetmen olarak da Viyana'dan Max Meinecke getirildi. Bu ikilinin işbirliğinin olumlu sonuçlan oldu. Ancak 1954'te yemden huzursuzluklar başladı.

Şehir Tiyatroları'nm en parlak dönemi 1959'da Muhsin Ertuğrul'un dönüşü ile yaşandı. Oyuncu, yönetmen, dekorcu olarak Engin Cezzar, Beklan Algan, Ergun Köknar, Asaf Çiyiltepe, Nüvit Özdoğru, Tunç Yalman, Şirin Devrim, Zihni Küçümen, Hamit Akalın, Genco Erkal, Çetin İpekkaya, Doğan Aksal, Duygu Sağıroğlu, Muhsin Ertuğrul'un çevresinde toplanarak Şehir Tiyatroları'na yepyeni bir hava ve atılım gücü getirdiler. Kadıköy, Üsküdar, Fatih, Zeytinburnu semt tiyatroları ile Rumeli Hisarı Tiyatrosu açıldı. Bu parlak dönem 1966'da Muhsin Ertuğrul'un tiyatronun başından uzaklaştırılmasıyla sona erdi. Çevresindeki genç değerlerin kimi bu tarihten önce ayrılmışlardı, kimi Muhsin Ertuğrul'un ayrılması üzerine bir tepki olarak ayrıldılar, kimi ise kaldı. 1974'te Vasfi Rıza Zobu'nun dört yıllık huzursuzluk yaratan yönetimi, yeniden Muhsin Ertuğrul'un işbaşına getirilmesiyle sona erecek gibi oldu. Ancak yerinden yönetim ilkesi benimsenip genel sanat yönetmeninin yetkilerinin hiçe indirgenmesi üzerine Muhsin Ertuğrul çekildi. Çeşitli tiyatroların başına ekip yönetmenleri getirildi, genel sanat yönetmeni de Hayati Asılyazıcı oldu. Ancak 12 Eylül 1980'den sonra Vasfi Rıza Zobu İstanbul Şehir Tiyatroları'nm başına geldi, pek çok sanatçının işine son verdi. Eski Darülbedayi günlerini anımsatan oyunlar seçildi, her alanda tutucu davranırdı. Şehir Tiyatroları'nm tarihi hep bu yönetmelik, sistem değişikliklerıyle bir çeşit yazbozculuğun tarihidir. Ancak 1983'te genel sanat yönetmenliğine getirilen Gencay Gürün ile bu emektar topluluk çok olumlu, parlak etkinliklerle çok düzenli bir biçime ulaştı. Oyun seçimi, dışarıdan taze kanın gelmesi, salonların dolması ile ilk kez gerçek kimliğine kavuşabildi. Ancak 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın büyükşehir belediye başkanı seçilmesiyle Gencay Gürünün görevine son verildi.

Bibi. And, *Meşrutiyet;* M. And, *50 Yılın Türk Tiyatrosu,* İst., 1973; ay, *A History ofTheatre Popular Entertainment in Turkey,* Ankara, 1964; ay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu,* Ankara, 1983; Ö. Nutku, *Darülbedayi'nin Elli Yılı,* Ankara, 1969; (Sevengil), *Türk Tiyatrosu,* I-II.

METİN AND

Şehir Tiyatroları'nın Muhsin Ertuğrul döneminde sahnelediği oyunlardan ikisinin afişleri. *Muhsin Ertuğrul Kitabı,* İst., 1992

ŞEHİT ALİ PAŞA KÜTÜPHANESİ

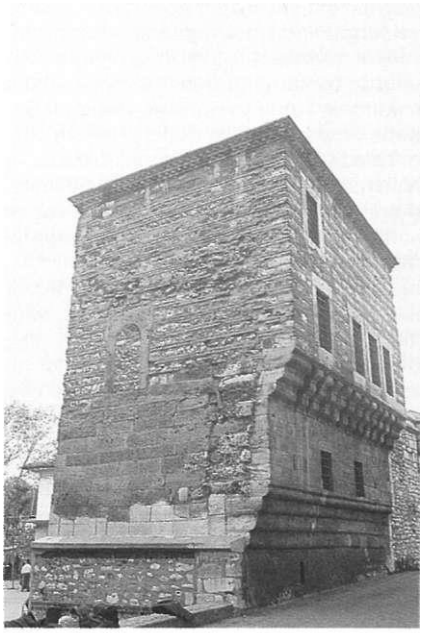
Eminönü İlçesi'nde, Vefa semtinde, Vefa Lisesi(->) avlusunda, kütüphane olarak inşa edilmiş bağımsız bir yapıdır.

1127/1715'te Sadrazam Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ali Paşa, Enderun'dan yetişmiş, rikâbdar, çuhadar, silahdar unvanlarım alarak vezirliğe yükseltilmiş ve III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan(->) ile evlenerek saraya damat olmuştur. 1716'da Petervaradin'de şehit düşmüştür. Belgrad' da Kanuni Sultan Süleyman Camii'nin avlusuna kanlı giysileri ile gömülmüştür. 70 yıl sonra mezarı Hadersdorf Ormam'na taşınmıştır.

Yapı 1894'teki depremde harap olmuştur. 1970'e dek Vefa Lisesi Kütüphanesi'nin deposu olmuş, 1970'te Vakıflar İdaresi'ne geçen yapı 1971'de onarılmaya başlanmıştır. Öncelikle dış cephe ve örtü sistemi, 1975'te ise alçı, sıva, badana, derz, merdiven ve ahşap doğrama ile tuğla döşemeler onarılmıştır. Bina bugün Vefa Vakfı, Vefalılar Demeği binası olarak kullanılmaktadır. Zemin kat ise ev olarak bir şahsa kiralanmıştır. Yakınında ise liseye ait meşrutalar yer almaktadır.

Boşluk halinde bırakılmış alt kat üzerinde kütüphane binası yükselmektedir. Cephelerde küfeki taşından söveleri olan pencereler bulunur. Bunların üzerlerinde tuğladan kemerler yer alır. Çatıya geçiş ise tuğla kirpi saçakla sağlanmıştır.

Yapı bodrum, zemin ve bir kattan oluşur. Yapıya girişi sağlayan yüksek merdivenlerin üzerleri taştan kare sütunların taşıdığı beşik tonozla örtülüdür. Merdivenle-

Şehit Ali Paşa Kütüphanesi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

rin bahçeye bakan kısmında korkuluklar vardır. Merdiven İki tanedir. Biri zemin kata, diğeri asıl kütüphane kısmına çıkışı sağlar. İlk kapıdan hole girilir. Bu hol karedir. Duvarda bir kitap dolabı vardır. Holün üzeri aynalı tonozla örtülmüştür. Holün bitiminden ahşap bir kapı ile kare bir aralığa girilir. Okuma salonunun girişi buradadır. Çinilerle, alçı ve mermer şebekelerle süslüdür. Çiniler **16.** yy'daki kadar kaliteli değilse de zengindir. Mavi, mor, yeşil ve sarı renk hâkimdir. Üzerlerinde bitkisel motifler vardır. Yapı pencereler nedeniyle oldukça aydınlıktır. Pencere aralarmda kitap hücreleri vardır. Okuma salonu kare olmakla beraber eklenen iki sütunlu bölüm nedeniyle dikdörtgen bir şema gösterir. Sütunlar yuvarlak kemerler ile birbirine bağlanır. Bina 23x18 m ölçüsündedir.

Kütüphanenin kuzey cephesinde zeminle üst kat arasında konsol dizisi vardır. Batı cephesinde yuvarlak kemerli, zemini doldurulmuş bir çeşme bulunur. Merdiven altında bir mihrap nişi bulunması, buranın açık bir namaz kılma yeri olabileceği fikrini vermektedir. Yapının biri portalinde, diğeri içeride olan iki tane kitabesi vardır.

Kütüphanenin kitapları 1933'te Süleymaniye Kütüphanesi'ne(->) taşınmıştır. 2.843 yazma ve 65 basmadan oluşan bir koleksiyondur.

Bibi. Y. Durbalı, "İstanbul Kütüphaneleri ve Sıbyan Mektepleri". (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış lisans tezi), 1963, s. 63-65: İ. E. Erünsal, *Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri,* Ankara, 1988, s. 70 vd; H. Dener. *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi.* İst., 1957, s. 52-53.

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

ŞEHRAYİNLER

Osmanlı döneminde önemli bir olayın kutlanması için düzenlenen donanma ve şenlik için kullanılan bir sözcüktür.

Miraç, mevlit, regaip, berat kandillerinde ve kadir gecelerinde, ramazanda, bayramlarda daha çok minareler kandillerle donatılırdı. Sur-ı hümayun(-*) ve buna benzer vesilelerle de şehrayin düzenlenirdi. Ancak en önemlileri bir kalenin ele geçirilmesi, bir zaferin kutlanması için yapılan "fetih şadumanlığı" denilen şenliklerdir. Bunlara 14 Ekim 1482'de II. Bayezid'in Karaman seferinden dönüşünde; 10 Ağustos 1635'te Erivan'ın ele geçirilmesinde (7 gün 7 gece): 25 Ağustos 1645'te Hanya'nın ele geçirilmesinde (3 gün 3 gece); 1646'da Resmo'nun düşmesi üzerine (3 gün 3 gece); 1669'da Kandiye'nin almışında (3 gün 3 gece); 30 Ağustos 1672'de Kameniçe Kalesi'nin ele geçirilmesi üzerine (3 gün 3 gece); 1678'de Cehrin Kalesinin alınışı için; 1715'te Mora, Navarin ve Modon kalelerinin alınışı üzerine (3 gün 3 gece) yapılan şenlikler örnek verilebilir. Cülus yıldönümünü kutlamak için, sarayda bir doğum ya da önemli bir yabancı konuğun gelişi gibi nedenlerle de şehrayinler düzenlenirdi.

Şehrayinlerin dört önemli öğesi vardı: 1) Fenerler ve meşaleler, 2) kandillerle donanma, 3) top, tüfek atışları, 4) havai fişekler. Kandillerde yalmz camiler süslenirken, öteki vesilelerde kent baştan başa kandillerle donatılıyordu. Sokaklara bile kandiller asılıyor, bunlarla çeşitli tasvirler yapılıyor, makaralarla hareket edenleri de oluyordu. Tüfek ve top atışlarında çanak bombaları da atılıyordu. Meşaleler yağa batırılmış bezlerden yapılıyordu. Tüm evler süsleniyor, buna uymayanlar falakaya yatırıhyordu. Denizdeki gemiler de kandillerle donatılıyordu. Ayrıca çeşitli havai fişekler atılıyor, binalara fenerler asılıyor, fener alayları düzenleniyordu. Daha sonraki dönemlerde Meşrutiyetin ilam, Çanakkale zaferi, 30 Ağustos zaferi, Cumhuriyet Bayramı, Atatürk'ün İstanbul'a gelişi gibi vesilelerle de şehrayinler yapılmıştır.

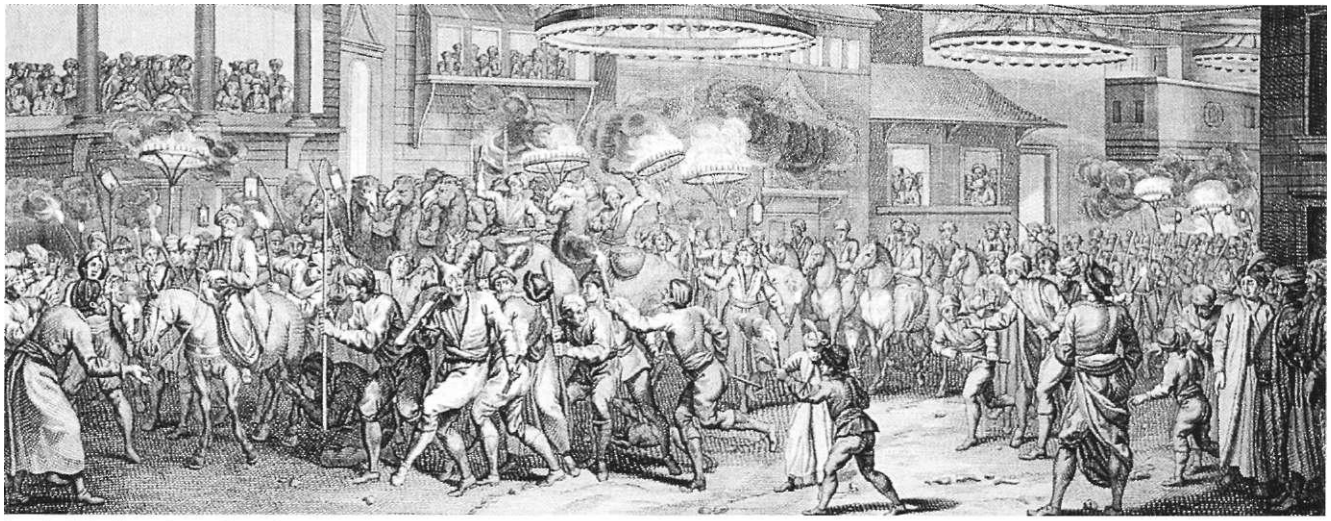
Bib. M. And, *Kırk Gün Kırk Gece,* İst., 1959; And, *Şenlikler.*

METİN AND

ŞEHREMANETİ

İstanbul'da çağdaş belediyecilik anlayışı Meclis-i Ali-i Tanzimat kararıyla oluşturulan "şehremaneti"nin ve şehir meclisinin kurulmasıyla başlar. **16** Ağustos 1855 günlü *Takvim-i Vekayi'de* yer alan habere göre "Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de şehremaneti unvanıyla bir memuriyet-i cedide yapılması ve icap edenlerden mürekkep bir şehir meclisi kurulması" öngörülüyor; o güne kadar şehir hizmetlerinde etkin olan İhtisab Nezareti lağvediliyordu. Yeni kurulan şehremaneti, Zaptiye Nezareti'ne devredilen kolluk hizmetleri dışında, eski İhtisab Nezareti'nin görevlerini üstlenecekti. Şehremaneti, Meclis-i Vâlâ'nm yanısıra, gördüğü işe göre Maliye, Umur-ı Nafia ve Zaptiye nezaretleriyle uyum içerisinde çalışacaktı (bak. belediye).

1855 tarihli Şehremaneti Nizamname-

İstanbul'da düzenlenen bir şehrayin.
Metin And arşivi

si'ne göre şehremaneti, İstanbul halkının temel ihtiyaç maddelerini sağlamak; narhı düzenlemek; yol ve kaldırımları yapmak; kentin temizlik işlerine bakmak; çarşı ve pazarları denetlemek ve eskiden İhtisab Nezareti'nce toplanmakta olan devlet vergi ve resimlerini hazine adma toplamakla yükümlüydü.

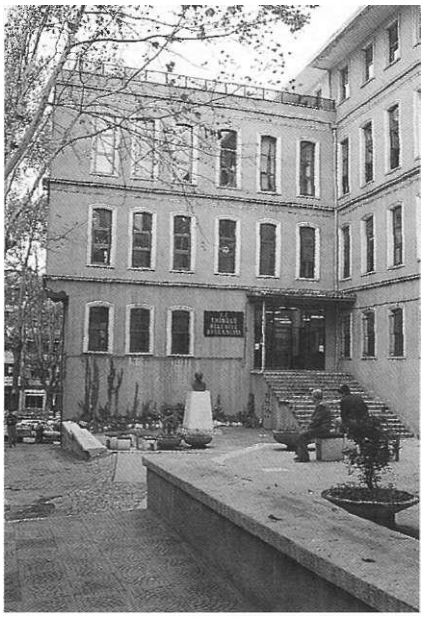
Şehremaneti şehremini, şehir meclisi ve komisyondan oluşuyordu. Meclis-i Vâlâ'nm da doğal üyesi olan şehreminini padişah göreve atıyordu. Şehir meclisine başkanlık eden şehremini aynı zamanda yürütme görevini üstlenmişti. Pazar ve çarşıları denetlemek de görevleri arasmdaydı.

12 kişilik şehir meclisi de İstanbul'da oturan her sınıf Osmanlıdan temayüz etmiş esnaftan oluşuyordu. Şehremininin iki muavini de bu meclisin doğal üyeleriydi. Üyelerin göreve geliş biçimleri nizamnamede yer almıyordu. Ancak uygulamadan, bunların hükümetçe atandıkları anlaşılmaktadır. Şehir meclisinin, her sene kura ile dördü yenileniyordu. Meclis haftada iki gün toplanıyordu. Meclis, temel ihtiyaç maddeleri ve narhla ilgili konularda karar merdiydi. Kentin temizlik ve tanzimi için Meclis-i Tanzimat'a sunulmak üzere layihalar düzenliyordu. Narh ve esnaflık düzeniyle ilgili kabahatlerde mahkeme işlevini komisyon görüyordu. Komisyon şehremini muavinlerinden birisi ile şehir meclisi üyelerinden iki kişiden oluşuyordu.

Şehremanetinin kendine özgü gelir kaynakları yoktu. Emanete ait hizmetler devlet bütçesinden karşılanırdı. Yalnız, 1856'da İntizam-ı Şehir Komisyonu'nca(-+) alman karar gereğince, şehremaneti sınırları içindeki kaldırımların tamiri ve yol yapımı masrafı için belirli gelir kalemleri konmuştu: Taşradan ve yabancı ülkelerden gelen hayvanlardan at, katır, öküz ve manda nallarının her birinden 30'ar. merkep nalının her birinden 15'er para duhuliye resmi ve kent dahilindeki tek ve çift atlı binek arabalarından ayda 10'ar, yük arabalannndan 5'er kuruş, tamir ya da inşa edilecek kaldırım ya da yolların bulunduğu ev ve dükkân sahiplerinden 30 kuruştan 500 kuruşa kadar resim alınması uygun görülmüştü. Ayrıca, bu hizmetler için hazinenin de her yıl 2.000 kese yardımı oluyordu.

Yol, kaldırım inşa ve tamiri işlerine, suyolları ile lağımların ıslahına şehremaneti mühendisi nezaret ederdi. Mühendis, bu amaca yönelik harita ve planlar hazırlıyordu. Şehremininin maiyetinde şehir kavası denilen hizmetliler bulunuyordu. Bunların bir kısmı yazı ve kayıt, bir kısmı da belediye zabıtası işlerini görüyordu. Kavaslar şehir meclisince atanıyorlardı. Kavaslık hizmetine alınacaklarda kefilli olmak ve iyi ahlak sahibi bulunmak şartları aranıyordu. Belediye zabıta memurluğu görevini üstlenenlere "tebdil" denilirdi. Başlangıçta bu kadroda 30 kişi görevlendirilmişti. 1858'de sayı 10'a indirildi (bak. belediye zabıtası).

Esnaf 7 Ekim 1857 günlü nizamname ile sıkı denetim altına alınmışü. Bu nizamnamede tebdiller için de yaptırım öngörülmüştü. Esnafın yolsuzluğunu görmezlikten

Bir dönem İstanbul Şehremaneti'nce kullanılan bugünkü Eminönü belediye binası. *Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi*

gelen, rüşvet alan, esnafa bila hakikat suç isnat eden, keyfi muamelede bulunan tebdiller yargılanacak; suçu sabit olduğu takdirde, rüşvet olarak aldıkları paranın iki katı oranında para cezasına çarptırılacak; irtikapta bulunanlar 6 aydan 2 yıla kadar prangaya konulacaktı.

28 Aralık 1857 günlü nizamname ile İstanbul 14 belediye dairesine aynlıyor. belediye hizmetleri yeniden düzenleniyordu. Şehremanetinin temel hizmeti bir süre Galata ve Beyoğlu'ndan oluşan Altıncı Daire'ye hasredildi. Bu amaçla 7 Haziran 1858 günlü "Devair-i Belediye'den Altıncı Daire İtibar Olunan Beyoğlu ve Galata Dairesinin Nizam-ı Umumisi" çıkarıldı (bak. Altıncı Daire-i Belediye).

6 Ekim 1868 günlü Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile İstanbul'da diğer dairelerin kurulmasına başlanıyordu. Nizamnamenin 2. maddesi dairelerin sınırlarını ana hatlarıyla çiziyordu: Yenikapı, Süleymaniye, Unkapanı bölgeleri Birinci; Fatih bölgesi İkinci; Yedikule bölgesi Üçüncü; Eyüp bölgesi Dördüncü; Kasımpaşa bölgesi Beşinci; Kurtuluş, Beyoğlu, Maçka bölgeleri Altıncı; Beşiktaş, Şişli bölgeleri Yedinci; Tarabya ve İstinye bölgeleri Sekizinci; Büyükdere, Sarıyer, Rumelifeneri bölgeleri Dokuzuncu; Beykoz bölgesi Onuncu; Çengelköy, Beylerbeyi bölgeleri On Birinci; Üsküdar bölgesi On İkinci; Kadıköy, Erenköy, Bostancı bölgeleri On Üçüncü ve Adalar bölgesi On Dördüncü Daire oluyordu. Bu kez şehremanetinin organları arasında şehremaneti meclisi ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye yer alıyordu. Şehremaneti meclisi şehremininin reisliği altında 6 üyeden oluşuyordu. Üyeler devletçe atanıyor ve devletten maaş alıyorlardı. Şehremaneti meclisi hırsızlıktan ve rüşvetten suçlu belediye memurlarını yargılayıp Şûra-yı Devlet'e gönderiyor; belediye vergilerine karşı yapılacak itirazları inceliyor ve karara bağlıyor; gereğinde vergilerde indirime gidiyor ya da tamamen kaldırıyor; kamu yararına yapılan istimlaklerde emlak tazminat bedellerine itirazları, belediye dairelerince yaptırılan inşaat ve hafriyatta müteahhitlerle belediye daireleri arasındaki anlaşmazlıkları inceliyor ve karara bağlıyor; daire-i belediye meclislerine karşı bireyler tarafmdan açılan davalara bakıyor; esnaf meclislerinden verilecek ilamlar üzerinde inceleme yapıyor; yangın söndürme araç ve gereçlerinin iyi halde bulundurulmalarını sağlamak için nizamnameler düzenliyordu. İstanbul'da bir arkeoloji müzesi (âsâr-ı atika müzesi) açılması görevi de şehremaneti meclisine verilmişti.

İstanbul'daki belediye daireleri reisleri ile her daire-i belediye meclisinin kendi üyesi arasından seçeceği üçer kişiden oluşan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye şehremininin başkanlığı altında ve şehremininin daveti ile 6 ayda bir toplanıyordu. Toplantı devresi en çok bir aydı. Üyenin üçte ikisi hazır bulunmadıkça cemiyet herhangi bir sorun üzerine karar veremezdi. Ancak iki kez davet olunduğu halde üye adedi yetersizse, üçüncü kez sayıya bakılmaksızın toplanabiliyor ve çoğunlukla karar verebiliyordu. Cemiyet-i Ümumiye-i Belediye, belediye meclisleri ile şehremaneti bütçelerini inceliyor ve tasdik ediyor; yol, bahçe, meydan gibi düzenlemelerle ilgili program ve layihaları, belediye işleriyle ilgili hazırlanan nizam ve talimatnameleri inceliyor ve karara bağlıyordu. Şehremanetinde şehremini muavini, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, baş mühendis ile bunların maiyetinde gereği kadar kâtip ve mühendis bulunuyordu.

Belediye hudutları dahilindeki yapı ve yol işlerine, kaldırım, lağım ve su inşaatına bakmak; beldenin temizlik ve tezyin işlerini idare etmek; kıymet ve iratları miktarı ile mutasarrıflarının isimlerini gösteren emlak ve arsaların kaydını tutmak; cadde ve sokakları aydınlatmak; odun, kömür ve yapı malzemesinin konulması için uygun meydanlar yapmak; belediye zabıtasını yönetmek; narh koymak; mezbahalar inşa etmek; eczaneleri teftiş etmek; yardıma muhtaç olanlara yardım etmek ve hastane, gurebahane ve sanat mektepleri kurmak belediye dairelerinin görevleri arasındaydı.

Belediye dairelerinin organları "meclis-i beledi reisleri" ve "meclis-i belediyelerdi. Meclis-i beledi reisi devletçe atanıyor; devletten maaş alıyordu. Reis, daire meclis-i beledisi ile şehremaneti arasındaki bağlantıyı kuruyor; belediye meclisinin dilek, düşünce ve icraatını şehremanetine bildiriyordu. Belediyeyle ilgili kanun ve nizamların yayınıyla bu kanun ve nizamları uygulamak, daire dahilindeki beledi hizmetlerin yürütülmesini denetlemek, daireye ait geliri tahsil etmek, belediyece kabul edilecek şekilde harcamak, daire adına her türlü sözleşme yapmak belediye reisinin görevleriydi.

İstanbul'da her belediye dairesinde bir

meclis-i beledi bulunuyordu. En fazla 12 kişiden oluşan meclisin üyelerini daire halkı seçiyordu. Seçmen olabilmek için yılda en az 2.500 kuruşluk gelir getiren emlake sahip olmak, daire sakinlerinden olmak ve yaşı 21'den aşağı bulunmamak gerekiyordu.

5 Ekim 1877 günlü Dersaadet Belediye Kanunu ile daha önceki yasal düzenlemeler kaldırıldı. Yeni kanuna göre İstanbul Şehremaneti 20 belediye dairesine ayrıldı. Beyazıt bölgesine Birinci Daire, Sultanahmet bölgesine İkinci Daire, Fatih bölgesine Üçüncü Daire, Samatya bölgesine Dördüncü Daire, Eyüp bölgesine Beşinci Daire, Beyoğlu bölgesine Altıncı Daire, Hasköy bölgesine Yedinci Daire, Beşiktaş bölgesine Sekizinci Daire, Arnavutköy bölgesine Dokuzuncu Daire, Yeniköy bölgesine Onuncu Daire, Tarabya bölgesine On Birinci Daire, Büyükdere bölgesine On İkinci Daire, Beykoz bölgesine On Üçüncü Daire, Anadoluhisarı bölgesine On Dördüncü Daire, Beylerbeyi bölgesine On Beşinci Daire, Yenimahalle bölgesine (Paşalimanı ve civarı) On Altıncı Daire, Üsküdar ve Doğancılar bölgesine On Yedinci Daire, Kadıköy bölgesine On Sekizinci Daire, Adalar bölgesine On Dokuzuncu Daire ve Bakırköy bölgesine Yirminci Daire adı verildi.

Bu yeni yapılanmada şehremanetinin organları şehremini, şehremaneti meclisi ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'den oluşuyordu.

Bu yapı 30 Ocak 1913 günlü Dersaadet Teşkilât-ı Belediyesi hakkındaki muvakkat kanuna kadar sürdü. Bu tarihte İstanbul tek bir belediye dairesi addolundu ve bu daire 9 idare şubesine ayrıldı. Belediye daireleri meclislerinin görevlerini bundan böyle emanet encümenleri görecekti. Bu yasayla eski belediye dairelerinin hükmi şahsiyeti şehremanetinin şahsiyeti içinde eritilmişti.

3 Nisan 1930 günü Belediye Kanunu ile şehremaneti, görevlerini İstanbul Belediyesi'ne devretti.

ZAFER TOPRAK

ŞEHREMANETİ MECMUASI

İstanbul Şehremaneti Neşriyat ve İhsaiyat Müdüriyeti'nce yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti Mecmuası; Eylül 1924-Mart 1942 arasında 199 sayı çıktı.

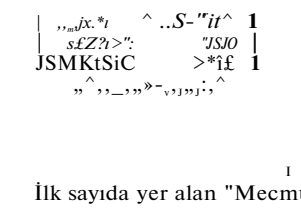
II. Meşrutiyet yıllarında şehremaneti istatistik şubesi *İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası* hı yayımlamış ve kentle ilgili istatistik bilgileri içermişti. Cumhuriyet yıllarında şehremanetinin yayın etkinliği arttı. *Şehremaneti Mecmuası* bir bakıma *İhsaiyat Mecmuası* hm devamı oldu. Aym yıllarda yayımlanan *Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası* **(1926**-1928) ile birlikte kendi geçmişi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki konumu ile ilgili değerli bilgileri içerdi. *Şehremaneti Mecmuası* 73. sayıdan itibaren yayımını *İstanbul Belediye Mecmuası* adıyla sürdürdü. Mart 1942'de 199. sayı ile son buldu.

Şehremaneti Mecmuası belediyenin kendi matbaasında basıldı. Dergide belediye ile ilgili her türlü idari, sıhhi, toplumsal ve kentsel sorunlar yer aldı. Bu tür bilgileri içerecek bir dergi çıkarma girişimi 1913'te Cemil Paşa'nm (Topuzlu) şehreminliği sırasında gündeme geldi. Encümen-i Emanet bir kararname düzenledi ve Beyoğlu Dairesi müdüriyetinde bulunan Ahmed İhsan Bey bu işle görevlendirildi ama bir sonuç alınamadı.

Şehremini Emin Erkul(->), *İhsaiyat Mecmuası'm* çıkarmak, belediye bünyesinde bir kütüphane kurmak, arşiv oluşturmak, basın-yayın işlerini üstlenmek, istatistikleri düzenlemek ve araştırma yapmak üzere Müdevvenat ve İhsaiyat Müdüriyeti'nin kurulmasını Cemiyet-i Umumiye-i Belediyeye önermiş ve kabul görmüştü.

*Şehremaneti Mecmuası'*nın Ocak 1925 tarihli 5. sayısı. *Nuri Akbayar koleksiyonu*

Şehremaneti Mecmuası' 1925 tarihli 5. sayısı. *Nuri Akbayar koleksiyonu*

İlk sayıda yer alan "Mecmuanın Programı" başlıklı yazıda Batı'da dergisi olmayan belediye olmadığı, bunun İstanbul Belediyesi için büyük bir eksik olduğu kaydediliyor, *Şehremaneti Mecmuası* hda bundan böyle belediyeleri ve İstanbul kentini ilgilendiren her türlü gelişmeye yer verileceği belirtiliyordu. "Fenni, sıhhi, idari ve ümrani" bilgiler derginin başlıca konuları olacaktı. Ayrıca Batı ülkeleri belediyelerindeki gelişmelerden Türkiye belediyelerini bilgilendirmek için bu tür konularla ilgili yazılar Türkçeye çevrilerek dergide yer alacaktı. İstanbul'un geçmişine, belediyenin değişik evrelerdeki yapılanmalarına değinilecek, 1855'ten beri şehreminliğini üstlenmiş kişilerin özgeçmişleri ve görevde bulundukları dönemdeki icraatları yayımlanacaktı. Belediye ile ilgili kanunlar, nizamlar, talimatlar, emirler ve kararlar düzenli bir biçimde dergide açıklanacaktı. Kentin ekonomik ve toplumsal gelişimi ile ilgili istatistik bilgilere yer verilecekti. Avrupa'ya inceleme gezisi için gönderilen uzmanların raporları yayımlanacaktı.

Şehremaneti Mecmuası büyük ölçüde Osman Nuri Ergin'in(->) gayretleriyle yayımlandı. İstanbul'un kent tarihine yönelik son derece önemli bilgileri içeren dergi Osman Nuri'nin belediyecilik ve şehircilik üzerine oluşturduğu külliyatın bir parçasıdır.

ZAFER TOPRAK

ŞEHREMİNLERİ

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden, 1855'te şehremanetinin kuruluşuna kadar belediye hizmetleri kadı, ihtisab ağası, mimar ağa, subaşı, defter emini gibi unvanlarla görev yapan kişiler arasında paylaşılmıştı. En üst yetki sahibi kişi İstanbul efendisi (kadı) doğrudan doğruya sadrazama bağlıydı (bak. İstanbul Kadılığı). Kentin vali, hâkim ve belediye reisiydi. Üsküdar, Eyüp, Galata kadıları onun maiyetinde sayılırdı.

"Şehremini" tabiri İstanbul'un fethiyle birlikte gündeme geldi. Şehremini, 1855'e kadar belde hizmetlerini serasker, zaptiye müşiri, ihtisab ağası, mimarlar ağası ve defterdarla ortak yürüttü. Bu tarihe kadar başlıca görevi sarayın düzen ve onarımı ile ilgiliydi. Devletin bina, onarım, yapı işlerini yürütmek, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı'nın yiyecek ve giyeceklerini sağlamak, eski ve yeni sarayların, Harem-i Hümayunun vekilharçlığını yapmak şehreminine düşüyordu. Saraya ait taşıma ücretleri, sarayın hastane arabalarının tamiri, surre alayına gerekli mühimmatın sağlanması, Enderun'un kâse, kaşık vb ihtiyacının temini ve icabında bunların tamiri gibi işleri üstlenen şehremininin saray bünyesinde önemli bir konumu vardı. Sarayın ve şehrin suyunu sağlamak, suyollarını döşemek, açık, kapalı sarnıçlarını dolu bulundurmak, çeşmeleri akar durumda tutmak, şehremininin diğer görevleri arasındaydı.

Belediye reisliği olarak şehreminliği 1855'te gündeme geldi. Meclis-i Vâlâ'mn doğal üyesi olan şehremini şehir meclisinin kararlarını yürütmekle yükümlüydü. Bu arada pazar ve çarşıları denetliyordu. 1868 Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesinde şehremini, belediye daireleri idarelerine nezaretle yükümlüydü; şehremaneti meclisine ve Cemiyet-i Ümumiye-i Belediye'ye başkanlık ediyordu. Belediye daireleri meclislerinin alacakları vergi ve resimlere esas olmak üzere, emlak takdiri, kıymet ve vergi komisyonlarını tayin ediyor ve komisyonlara gerekli emir ve talimatı veriyor; belediye dairelerine olan vergi borçlarını ödemeyenler hakkında icra takibatına geçiyordu. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'nda şehremininin belediye dairelerinin idaresine nezaret edeceği, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve şehremaneti meclisi toplantılarına başkanlık edeceği kaydediliyordu. Gerek gördüğünde, Cemiyet-i Umumiye-i Belediyeyi olağanüstü toplantıya çağırıyordu. Daire-i belediye meclislerinin feshini, gerekçeleriyle Babıâli'ye bildirerek alacağı irade üzerine belediye meclislerini feshettirebiliyor ve yeniden seçim yaptırabiliyordu. Emanetin bütçesini (muvazene cetvelini) düzenleyerek Cemiyet-i Umumiye-i Belediyeye onaylattıktan sonra, bütçeye konan paraların emanet meclisinin tensibi ile sarfına izin veriyor, emanet meclisince verilen kararları uyguluyordu. Belediye dairelerinden gelen adi ve fevkalade irat ve masraf cetvellerini ve yıl muhasebelerini

ve gerektiğinde, belediye dairelerinin yetkilerini aşan oranda borç ve kamu yararına satın alacakları emlake ve beldenin imarına dair belediye dairelerinden gönderilecek mazbataları Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ye havale ediyor ve cemiyet tarafından verilecek kararı daire-i belediye meclislerine ve gerekenleri Babıâli'ye bildiriyordu. Şehremini, belediye işlerinde, gerekirse askere ve kolluk kuvvetlerine de başvurabiliyordu.

Vilayetle İstanbul kent hizmetlerini birleştiren 1930 tarihli Belediye Kanunu ile şehremaneti son buldu ve şehremini tabiri de tarihe karıştı (bak. belediye; şehremaneti).

1855 düzenlemesinden sonra ilk şehremini Zaptiye Müşiri Pepe Mehmed Paşa'nm oğlu Salih Paşa idi. 13 Temmuz 1855 ile 4 Kasım 1855 arası görev yapti. Emanetten azledildikten sonra Filibe, Varna, Gümülcine, Amasya kaymakamlıklarında bulundu. Yerine Hacı Hüsam Efendi geldi. 3 Kasım 1855'te göreve atanan Hüsam Efendi de ancak 3 ay görevde kalabildi. 23 Şubat 1856'da şehreminliğinden ayrıldı. Şehir meclisinin ilk görüşmeleri ve kararlan Hüsam Efendimin görevi sırasına rastlar. Bu dönemde sokakların temizliğine, halkın ve esnafın riayet etmesi gereken bazı nizamın konulmasına dair küçük ölçüde de olsa bir tür belediye zabıtası talimatnamesi hazırlandı. Kaldırım ve lağım inşa ve onarımı, bunlarla ilgili gelir ve masrafların düzenlenmesi mecliste görüşüldü ve Babıâli'ye sunularak onaylatıldı.

Osman Raşid Paşa 24 Şubat 1855-18 Haziran 1858 arası şehreminliği yaptı. Cezaname adıyla ilk ayrıntılı belediye zabıtası yönetmeliği onun zamanında düzenlendi. 19 Haziran 1858-1 Mayıs 1860 arasında görevi üstlenen Hüseyin Bey esnaf, bakkal, memur ve kavaslar üzerindeki otoritesiyle ünlendi. Hüseyin Bey ikinci kez 1862'de 6 ay eminlik yaptı. İlk posta ve telgraf nazırı Ahmed Şükrü Bey 12 Mayıs 1860-14 Nisan 1862 arası şehreminliğine getirildi. 22 Nisan 1862-22 Haziran 1862 arası şehreminliği yapan Haci Ahmed Efendi, Kuranin hükümet tarafmdan basılmasını sağladı. Server Paşa(->) zamanında (7 Mart 1868-6 Temmuz 1870) atla çekilen tramvaylar şehirde işlemeye başladı. Taksim Bahçesi düzenlendi. Türkçe tiyatro oyunları oynanmaya başladı. 18 Temmuz 1870-30 Ağustos 1872 arası görevi üstlenen Haydar Efendi Viyana sefirliğinden şehreminliğine geldi. İngiliz Ali Bey diye de bilinen Ali Rıza Bey Eylül 1872-10 Mayıs 1873 arası şehreminliği yaptı. Hariciye teşrifatçılığı sırasında Avusturya imparatoru ile birlikte Kudüs'e gitti.

Besim Bey (12 Mayıs 1873-23 Ağustos 1873), Ali Paşa (23 Ağustos 1873-12 Temmuz 1874), İsmail Paşa (15 Temmuz 1874-1 Ekim 1874, 30 Ekim 1874-24 Mart 1875), Feyzi Bey (2 Ekim 1874-30 Ekim 1874), Şevket Bey (25 Mart 1875-24 Mayıs 1875), Kabuli Paşa (30 Mayıs 1875-19 Temmuz 1875), Kadri Paşa (19 Temmuz 1875-10 Eylül 1875, 24 Aralık 1875-28 Kasım 1876), Halet Paşa (10 Eylül 1875-22 Aralık 1875) kısa dönemlerle şehreminliği yaptılar. Refik Bey (28 Kasım 1876-14 Kasım 1878) 2 yıla yakın görevde bulundu. Dersaadet Belediye Kanunu, Galib Paşa (20 Kasım 1878-28 Mart 1879) şehreminliğinde bulunduğu sırada yayımlandı. Rasim Paşa (30 Mart 1879-20 Nisan 1879), Reşid Paşa (20 Nisan 1879-5 Ağustos 1879), Rıza Paşa (6 Ağustos 1879-29 Kasım 1879, 4 Mart 1880-30 Mart 1881), Mehmed Arif Paşa (30 Kasım 1879-2 Mart 1880) görevde kısa süre kalan diğer şehreminleriydi.

Abdülhamid döneminin ünlü şehremini Mazhar Paşa(->) 2 Nisan 1881-**21** Eylül 1890 arası gibi uzun bir dönem şehreminliği yapan ilk kişi oldu. Kentte belediyecilik hizmetleri açısından Mazhar Paşanın şehreminliği bir dönemeç oluşturdu. Şehreminliği, kadılık, ihtisab ağalığı, zaptiye nazırlığı anlayışından tamamen uzaklaştı. Bu dönemde İstanbul'un sularım idare eden Su Nezareti, emanete bağlandı. Aynca şehremini, jandarma komutanlığının da mercii oldu ve asayişten sorumlu tutuldu. Rıdvan Paşa (22 Eylül 1890-10 Haziran 1906) Mazhar Paşa'dan da daha uzun süre görevde kaldı. Şehreminliği sırasında İstanbul kolera salgınına uğradı. Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar'da birer tebhirhane açıldı. Kentte hıfzıssıhha ve baytar müfettişlikleri ihdas olundu. Reşid Mümtaz Paşa'nm (14 Haziran 1906-18 Temmuz 1908) şehreminliği sırasında, o güne kadar yılda en fazla dört maaş alan memurlara, işçilere, her ay düzenli maaş verilmeye başlandı.

Rauf Paşa'mn çok kısa süren şehreminliği ^ Temmuz 1908-27 Temmuz 1908), Ziver Bey (28 Temmuz 1908-**16** Mart 1909) devraldı. Ziver Bey emanette bulunduğu sırada 1877 Belediye Kanunu tekrar yürürlüğe kondu. Belediye dairelerinin adedi tekrar 20'ye çıkarıldı. Yapılan ilk belediye seçimi ile Aralık 1908'de Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ilk kez seçimle gelen belediye meclisi oldu. Hazım Bey (17 Mart 1909-13 Temmuz 1909), Halil Bey (20 Temmuz 1909-6 Ocak 1910), Tevfik Bey (8 Ocak 1910-**19** Mayıs 1910), 28 Ağustos 1911-18 Ağustos 1912), Subhi Bey (25 Mayıs 1910-**26** Temmuz 1911), Hüseyin Kâzım Bey(21 Temmuz 1911-27 Ağustos 1911), II. Meşrutiyet yıllarında emaneti kısa sürelerle üstlendiler.

Cemil Topuzlu(-») (18 Ağustos 1912-7 Kasım 1914; 5 Mayıs **1919**-28 Şubat 1920) iki kez şefaeminliği yaptı. Gülhane Parkı'm açtı; bahçeleri ve ağaçları korumak için ilk kez bahçıvanlık kadrosu ihdas etti. Karaağaç Mezbahası'nm yapımını başlattı. Sebze ve meyve satışını düzene soktu; şehremanetine gelir getiren bir hal kuruldu. İsmet Bey'in şehreminliği (8 Kasım 1914-3 Şubat 1915) I. Dünya Savaşı'na rastladı. İstanbul'un iaşesi bu yıllarda temel sorundu (bak. Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul). İstanbul'da esnaf dernekleri İsmet Bey zamanında güç kazandı. İttihad ve Terakki ile şehremaneti bu yıllarda yerel burjuvaziyi oluşturmak için güçbirliğine gittiler. İsmail Bey (4 Şubat 1915-29 Nisan 1915), Bedri Bey (30 Nisan 1915-7 Temmuz 1917) ve Sezai Bey (vekil, 8 Temmuz 1917-17 Ağustos 1918) savaş döneminin diğer şehreminleriydiler.

Cemil Paşa'nın (Topuzlu) yamsıra Kani Bey (vekil, 28 Ağustos 1918-15 Aralık 1918), Yusuf Ziya Bey (vekil, 18 Aralık 1918-4 Mayıs 1919), Hayreddin Bey (vekil, 2 Mart 1920-17 Nisan 1920), Salim Paşa (18 Nisan 1920-2 Aralık 1920), Yusuf Razi Bey (5 Aralık 1920-23 Şubat 1921), Mehmed Ali Bey (vekil, 24 Şubat 1921-5 Temmuz 1921), Celal Bey (7 Temmuz 1921-4 Mart 1922) ve Ziya Bey (5 Mart 1922-13 Nisan 1923) Mütareke yıllarında şehreminliği yaptılar.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk şehremini Haydar Bey'di (vekil, 15 Nisan 1923-1924). Mezbaha onun zamanında açıldı. Ancak, uygulamaya soktuğu oktrova resmiyle (iç gümrük vergisi) esnafı, tüccarı ve ticaret odasını karşısına aldı. Emin Erkul(->) (8 Haziran 1924-12 Ekim 1928) kentte ilk kez kanalizasyon inşasına girişti. Kadıköy Hali'ni yaptırdı. Muhittin Üstündağ(-0 (14 Ekim 1928-4 Aralık 1938) İstanbul'un son şehremini oldu. 14 Temmuz 1928'de İstanbul vali vekilliğine ve 14 Ekim 1928'de de İstanbul şehreminliğine tayini çıktı.

ZAFER TOPRAK

ŞEHRENGİZLER

Divan Edebiyatı'nda bir şehir ile o şehrin mahbupları hakkında mesnevi biçimiyle yazılan manzum eserlere şehrengiz denir. Yalnız Türk edebiyatına has bir nazım türüdür. Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli şehirleri hakkında yazılmış 48 şehrengiz ve şehrengiz özelliği taşıyan eser tespit edilmiştir. Bunlardan 12'si İstanbul'u konu alır. Diğer bir ifadeyle hakkında en çok şehrengiz yazılan şehir İstanbul'dur.

Şehrengizlerin genel özelliği, konu edindiği şehrin güzellerini tasvirdir. Bu eserlerde şehrin sosyal yapısı, meslek grupları, gündelik hayatı, eğlence dünyası vb konular canlı tablolar ve gerçek kişi tasvirleri ile anlatılmıştır. Şehrengizler sanat kaygısından uzak oldukları için şairlerinin samimi duygularını yansıtırlar. Şiirin üzerinden tasavvuf perdesi kaldırıldığı için de "aşk u alaka", güzel ve güzellik, şehir ve hayat bütün yalınlığıyla mısralara dökülür. Yarı ciddi, yarı şaka karakteriyle, bilhassa 16-18. yy'lar arasında oldukça rağbet gören şehrengizler, dönemlerinin orta halli edebi zevk çevrelerince birer neşe ve eğlence kaynağı olarak değişik muhit ve cemiyetlerde okunmuştur.

İstanbul hakkında yazılmış olup şehrengiz özelliği taşıyan ilk eser Tacizade Cafer Çelebi'nin(->) *Hevesname*'sidir (yazılışı, 1493). *Hevesname'de* kurgu, Kâğıthane'de şairin de bulunduğu bir meclise gelen güzeller ile hasbihalden ibarettir.

Hevesname'den sonra Kâtibin *Şehrengiz'i* (yazılışı, 1513) gelir. Eser Fatih, Vefa, Eyüp, Galata gibi o devrin hayat dolu semtlerini tasvir eder. Sonra bir teravih namazını anlatır ve İstanbul'un bayramlarından bahseder. Eserde 10 kadar güzel vasfedilir.

Taşlıcalı Yahya'nın(-») *Şehrengiz'i* (yazılışı, 1522), 58 İstanbul mahbubunu konu

alır. Önce İstanbul'un genel bir övgüsünü yapan şair, her güzeli üçer beyit ile tanıtır. Şehrin sosyal yapısını ve aristokrat eğlence dünyasını anlattığı bölümleri, gerçek birer vesika değerinde olan bu şehrengiz, usta bir şairin engin tecrübelerini taşır. Yahya'nın "Şah u Gedâ" mesnevisi içinde de ikinci bir İstanbul şehrengizi sayılabilecek geniş bölümler vardır.

Kalkandelenli Fakirî'nin *Şehrengiz'i* (yazılışı, 1534) 44 İstanbul dilberinin anlatıldığı bir mesnevidir. Şairin "Birini sevmeyince rahatım yok" dediği bu güzellerden her biri iki-üç beyit ile okuyucuya tanıtılır. Şehir ile insan güzelliğinin âdeta birleştirildiği eserde şehrin pek çok semtine de atıflarda bulunur.

Bu dönemlerde, belki de İranlı olan Safi isimli bir şair, Farsça bir *Şehrengiz yazar.* Kanuni çağı İstanbul'u hakkında oldukça zengin motifler içeren eserde şehrin genel tasvirinden sonra padişah, vezirler, emirler, askerler, Lütfi, Mehmed ve Barbaros Hayreddin paşalar, şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, nişancı, defterdar, haznedar, yeniçeriler, Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa, Mustafa Paşa vb kişiler tanıtılır. Sonra semtler ve yapılar, mesireler vb muhitler anlatılır.

Kaynaklar **16.** yy'a ait iki şairin İstanbul şehrengizi olduğunu belirtiyorlarsa da eserleri henüz ele geçmemiştir. Bunlar Molla Maşizade Fikrî Derviş Mehmed (ö. 1574) ile Kastamonulu Kadı Kıyasî'dir. Bunun tam tersi olarak eseri elde olduğu halde şairi bilinmeyen bir başka şehrengiz daha vardır. I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566) yaşadığı eserinden anlaşılan *(Anayetmez mi bu izz ü saadet / Süleyman-ı zamana oldu [hem] taht)* bu şairin *Şehrengiz'mde* 25 dilber, ikişer beyit halinde tanıtılır.

Cemalî'nin(-0 (ö. 1583) *Şehrengiz'i* hem şehrin hem de güzellerinin tasvirlerini verir. Eserin baş kısmında yer alan mekân tanıtımları bir sonraki asırda ortaya çıkacak olan sahilnamelerin(->) âdeta bir prototipidir.

Azizî Mustafa'nın (ö. 1585) *Şehrengiz'i* "Nigârname-i zevkâmiz der üslûb-ı şehrengiz" adını taşır. Eserin orijinalliği İstanbul'un yalnızca kadınlarını konu almasındandır. Eserde 55 İstanbul hatunu üçer beyit halinde anlatılır. Şehrin folkloru, kadın eğlenceleri, komşulukları, gezintiler, hamam sefaları, mesire gezintileri vb beyitler arasına serpiştirilmiş durumdadır.

Tab'î İsmail'in (ö. 1636) *Şehrengiz'mde* İstanbul *İçinde cevr ü hicran u sitem bol /Felekde yokdurur illâ Stambol* diye nitelendirilir ve dört semtinden bahsedilip güzelleri övülür *(N'ola hubana me'va olsa Eyüb// İkinci rüknü Kâğıthane anın // Yenkapu da bir yeni mesire // Anın dördüncü rüknüdürBeşiktaş).*

İstanbul hakkında şehrengiz özelliği taşıyan başka eserler de vardır. Bunlar içerisinde 19. yy'da Enderunlu Fazıl'ın(->) (ö. 1810) kaleminden çıkan *Defter-i Aşk, Hûbanname, Zenanname ve Çenginame'nin* önemi büyüktür. Bu eserlerde İstanbul'un güzelleri, mahbupları, dilberleri, yosmaları, aşüfteleri, kâh müstehcen, kâh alaylı, kâh realist tanımlarla anlatılır.

Şehrengizler Divan Edebiyatı'nda İstanbul'u doğrudan doğruya konu edinen eserler olarak pek çok tarihi kaynakta bulunamayacak bilgiler içeren orijinal şiirlerdir. İçlerinde öyle beyitler vardır ki ne bir tarih kitabında, ne bir müzede, ne de bir arşivde bulunamayacak belge yerine geçer.

BibL A. S. Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul,* İst., 1958; Çelebi, *Divan Şiirinde İstanbul;* İ. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Ankara, 1990; M. Cavuşoğlu, "Yahya Beyin İstanbul Şehrengizi", *TDED,* XVII (1969).

İSKENDER PALA

ŞEHSUVAR SULTAN TÜRBESİ

bak. NURUOSMANİYE KÜLLİYESİ

ŞEHZADE BURHANEDDİN EFENDİ YALISI

Sarıyer İlçesi'nde, Yeniköy Köybaşı Caddesi ile İskele Çıkmazı Sokağı'nın kesiştiği yerde, no. 141'dedir.

Yalının ilk sahibi olan sarraf Varki Vartaksin 1885'te ölümünden sonra, yalının bulunduğu arazi müştemilat binalarıyla birlikte icraya verilmiştir. 1887'de civardaki arazilerle birlikte vârislerin payını da satın alan Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Mahmud Münir Paşa'ya intikal eden yalı, 1899' da Münir Paşa'nın ölmesiyle Ayşe Pervin Hanım ile Şükriye Ulviye Hanım'a geçmiş, 19H'de 25.000 kuruş bedelle II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) oğlu Şehzade Mehmed Burhaneddin Efendiye satılmıştır. Günümüzdeki yalı, 1912'de Şehzade Burhaneddin Efendi tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Bu dönemden kalan, ikinci kat balkonu çatı alınlığında "Ya Hafız 1328" yazısı görülmektedir. Yalı 1923'te Mısırlı Ahmed İhsan Bey tarafından satm alınmıştır. Ahmed İhsan Bey 1946'da Mısır'da ölmüş, uzun yıllar yaz aylarını yalıda geçirmiş olan mirasçılan, yalıyı 1985'te son sahipleri Erbilgin ailesine satmışlardır.

Günümüzde "Erbilgin Yalısı" olarak tanınan yalı geniş çaplı bir restorasyon geçirmiş, proje uygulayıcısı mimar Hüsrev Tayla tarafından orijinal izler ortaya çıkarılarak iç ve dış mimarisinde değişiklikler yapılmıştır. Ahşap karkas yalı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devir yapılarında görülen bazı özellikleri yansıtmaktadır. Zemin kat üzerine iki katlı olarak inşa edilmiş olan yalının deniz cephesinde, iki yanında, ikinci kadarından cumbalar taşan çıkıntılı kanatlar bulunmaktadır. Cephenin orta bölümünü her katta görülen ahşap dikmeli balkonlar oluşturur. Zemin katında üst balkonu taşıyan dört dikme, birinci ve ikinci katlarda üç kemerli açıklıklarla orta aksı belirtmektedir.

Girişin iki yanmda birer servis merdiveni, sofanın güneyinde ise önce ikili sonra tek kollu ana merdiven yer alır. İkinci kata çıkış, servis merdivenleriyle sağlanmıştır. Türk evinde iç sofalı plan tipine giren yalıda birinci kat sofasının deniz cephesine bakan tarafında bir eyvan bulunmaktadır. Yalmm bağdadi duvarlarında yapıldığı dönemden günümüze ulaşan rokoko üslubunda süslemeler vardır. Zemin katta yedi oda, üç tuvalet, bir mutfak; birinci katta on iki oda, dört tuvalet ve bir Türk hamamı; ikinci katta yedi oda, bir tuvalet bulunur.

1944'te mimar Burhanettin Bey'in yaptığı birçok değişiklik son restorasyonda kaldırılmıştır. Birinci ve ikinci katların ön balkonlara açılan mekân duvarları geriye çekilmiş, batı cephesine, bahçede izleri bulunan dikmelerin üzerine bir balkon eklenmiştir. Yalının kuzeyinde üç mermer basamakla girilen bahçe kapısı kaldırılarak bu cephe sütunlu bir revağa dönüştürülmüştür. İç mekanlardaki duvarlar açılmış, bulunan izlerden yalıdaki odaların asıl ölçülerine dönülmüştür. Duvarlarla bölünerek oluşturulan mekânlar kaldırılmış, kapatılan kapı ve pencereler açılmıştır. Birinci katta, yalmm güneybatısında yer alan odalar bir Türk hamamına dönüştürülmüştür. Yine bu katın sofası balo salonu haline getirilmiş, yalmm güneyindeki kayıkhanenin yerine bir kapalı havuz yapılmıştır. Pencerelerin ahşap kepenkleri kaldırılmış, balkonların ajurlu korkulukları yerine sade parmaklıklar konulmuştur. Bahçenin kuzeyinde yer alan Münir Paşa zamanından kalma tek katlı selamlık bölümü üzerine bir kat ilave edilmiştir.

Şehzade Burhaneddin Efendi Yalısı
Yasemin Suner, 1993

Yalmm, arkasındaki korusu ile bağlantıyı sağlayan köprü 1957'de yol yapımı nedeniyle yıktırılmış, günümüze ancak temelleri ulaşabilmiştir. Köprü bağlantısının izleri hamamın arkasındaki holde görülmektedir.

Bibi. O. Erdenen, *Boğaziçi Sabilhaneleri,* IV, İst., 1994, s. 632-637; L. Yazıcıoğlu, "Boğaziçi Kıyı Yapıları, (İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Mimarlık Fakültesi, yayımlanmamış doktora tezi), 1980, s. 158.

YASEMİN SUNER

ŞEHZADE KÜLLİYESİ

Eminönü İlçesi'nde, Şehzadebaşı'ndadır. Bulunduğu semte admı veren külliye, Mimar Sinan'm inşa ettiği ilk selatin külliyesidir. I. Süleyman'ın (Kanuni) (hd 1520-1566) kendinden sonra padişah olmasını dilediği Şehzade Mehmed'in anısına adadığı bu caminin Şehzade Mehmed öldükten sonra onun için yapıldığı ya da ondan önce başladığı konusunda kesinleşmemiş tartışmalar vardır. İbrahim Peçevi, Şehzade Mehmed'in ölümünü seferden dönerken Edirne'de duyan Kanuni'nin, cenazenin Manisa'dan getirilmesini emrettiğini, 18 Şaban 950/16 Ekim 1543'te İstanbul'da Bayezid Camii'ndeki cenaze namazından sonra, o dönemi yaşamış ihtiyarlardan duyduğuna göre, daha önce yapımına başlanmış ve temeli yer üstüne çıkmış olan caminin kıble tarafına getirilip gömüldüğünü ve ondan sonra caminin Şehzade Mehmed adına tamamlandığını yazar.

Tezkiretü'l-Bünyan'ds. caminin Şehzade Mehmed için yapıldığı yazılmaktaysa da inşaata başlama tarihi olarak Rebiyülevvel 950/Haziran 1543 yazılıdır. Şehzadenin ölümünden önce, onun adına bir cami yapılması söz konusu olamayacağına göre, bu çelişki kuşku yaratmaktadır. Doğrusu istenirse şehzade için bu kadar büyük bir cami yapılması düşündürücüdür. Tarihler konusu da aldatıcıdır. Çünkü aynı karışıklık Süleymaniye'nin tarihlendirilmesinde de olmuştur. Yapıların yıllarca süren büyük temel inşaatları kitabelerinde göz önüne alınmamış, temellerin yeryüzüne çıkıp mihrabın doğru yöne yerleştirilmesi başlangıç tarihi olarak verilmiştir.

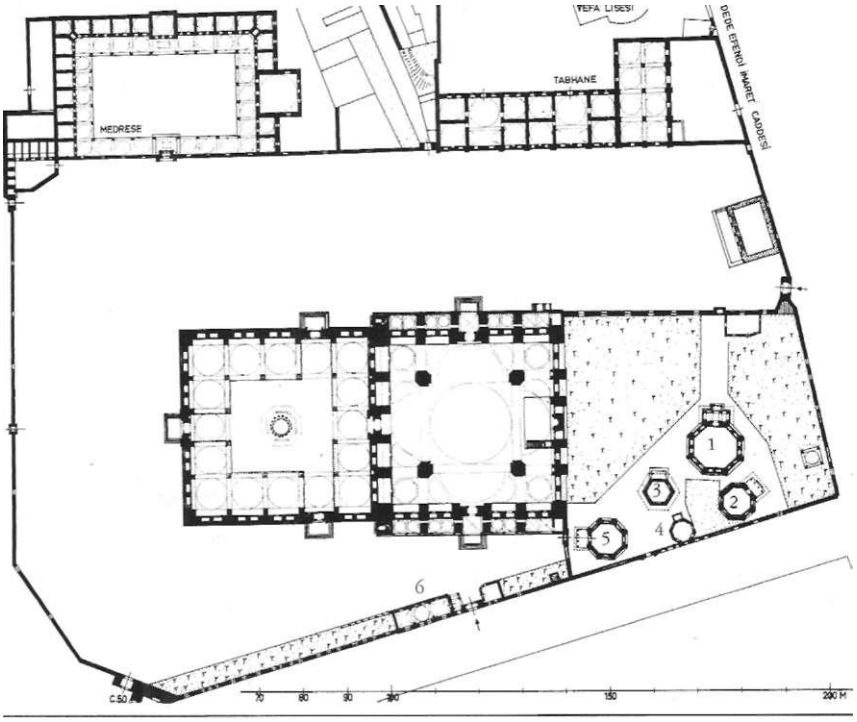
Evliya Çelebi Süleymaniye'de, kitabenin gösterdiği tarihten yıllarca önce (951/1544'te) temel inşaatma başlandığını yazar. Bu Şehzade Mehmed'in ölümünden 1 yıl sonradır. Gut hastası olan Kanuni'nin, Eski Saray'da(-0 oturduğu yıllarda, yeniçerilerin Eski Odalari(->) karşısmdaki arsada kendisi için bir külliye inşaatma başlatmış olması büyük bir olasılıktır.

O dönemde Fatih ve Bayezid külliyeleri arasında, hem Marmara'yı, hem Halic'i gören, Evliya Çelebi'nin kentin merkezi dediği buradaki geniş düzlük, İstanbul'un büyük bir külliye için en elverişli yerlerinden biriydi. Çok sevdiği oğlunun ölümü üzerine onu, başlanmış olan caminin arkasına gömdürerek, camiyi de onun için bitirmiş olması anlaşılabilir. Şehzade Camii bitmeden, Süleymaniye Camii'nin temellerini atmış olması ve sarayın bahçesini bu işe ayırması da kendi imaretini bir an önce bitirmek isteğinin bir işareti sayılabilir. Celalzade Mustafa, cami inşaatının türbe inşaatı bittikten sonra 23 Mayıs 1544'te başladığını yazmaktadır. Bu, şehzadenin ölümünü takiben önce türbenin Mayıs 1544'te bitirildiğini, caminin temelde duran inşaatına da ondan sonra devam edildiği şeklinde yorumlanabilir. Kanuni'nin en sevdiği oğlunun mezarının bir an önce bitirilmiş olmasını istemesi de doğaldır. Caminin Farsça uzun kitabesi inşaatın Recep 955/Ağustos 1548'de bittiğini yazar. 4 yıl 4 ay içinde temelden başlayarak yapının bitmesi, inşaatm sonlarına doğru çok sayıda işçi gerektiren Süleymaniye Camii'nin temellerine de başlandığı düşünülecek olursa, oldukça zordur. Bu sorun Şehzade Camii'nin ilk dönemine ilişkin inşaat defterlerinin bulunmasından sonra ya da daha başka belgelerle açıklığa kavuşacaktır. Külliyenin vakfiyesi Topkapı Sarayı Kitaplığı'ndadrr.

Şehzade Külliyesi cami, medrese (bugün kız talebe yurdudur), tabhane (bugün Vefa Lisesi'nin laboratuvarıdır), ahır (kereste deposudur), mektep, imaret (İstanbul Üniversitesi matbaası olarak kullanılmıştır) ve Şehzade Mehmed'in türbesinden oluşmaktaydı. Sonradan naziresine Rüstem Paşa Türbesi(->) ve 1916'da yıktırılan sebili, Şehzade Mahmud Türbesi(->), Şeyhülislam Bostanzade Mahmud Efendi Türbesi, İbrahim Paşa Türbesi(->) ve dış duvara bitişik olarak uzun dikdörtgen planlı Mustafa Paşa Türbesi(->) gibi birçok türbe yapılmıştır. Yapı Beyazıti Edirnekapı'ya bağlayan anacadde üzerindedir. Güneydoğu, kuzeybatı, güneybatı ve batıdan dört girişi olan bir dış avlu ile çevrilidir. En büyük girişi batıda, camiye göre uzak diyagonal üzerinde açılmıştır. Sıbyan mektebi, imaret, tabhane-kervansaray ve medrese bu avlunun dışındadır.

Cami: Büyük kubbeli yapılarda tam simetrik bir taşıyıcı sistem her zaman ideal olmuş ve dünya mimari tarihi boyunca merkezi planlı sayısız kubbeli yapı gerçekleştirilmiştir. Bütün tarihi boyunca kubbeyi temel örtü öğesi olarak kullanmış olan Osmanlı dönemi mimarları da bu şemayı, özellikle büyük kubbeli yapılarda er geç kullanacaklardı. Dört yarım kubbe ile desteklenen bir merkezi kubbenin bir kare plan içine yerleştirilmesi kare içinde fıaçvari plan olarak bilinen çok eski bir tipolojidir. Sinan da, Rönesans mimarlarının kendi yorumları gibi, bu modeli Osmanlı mimari geleneği içinde biçimlendirmiştir. Fakat hiçbir mimari gelenekte, bu aşamaya uzanan gelişmenin basamakları Türkiye'de olduğu kadar belirgin ve sürekli değildir. Edirne'deki Üç Şerefeli, eski Fatih, Bayezid ve Üsküdar'daki Mihrimah Sultan camileri, Şehzade Camii'ni hazırlayan büyük yapı denemeleridir.

Eski Fatih ve Bayezid camilerinde gördüğümüz modüler sistem Şehzade Camii'nde de vardır. Kapalı ve açık bölümler iki karedir. Fakat Sinan enteryörü, Bayezid Camii'ndeki gibi 4x4 modül üzerine kuracağı yerde, 5x5 modül üzerine kurmuş, böylece orta kubbenin altındaki alan, köşelere göre çok daha güçlü bir etki kazanmıştır. Ayrıca taşıyıcı ayakları küçük tu-

ehzade Külliyesi'nin vaziyet planı: 1. Şehzade Mehmed Türbesi, 2. Rüstem Paşa Türbesi, . Şehzade Mahmud Türbesi, 4. Şeyhülislam Bostanzade Mahmud Efendi Türbesi, . İbrahim Paşa Türbesi, 6. Mustafa Paşa Türbesi.
üller-Wiener, *Bildlexikon*

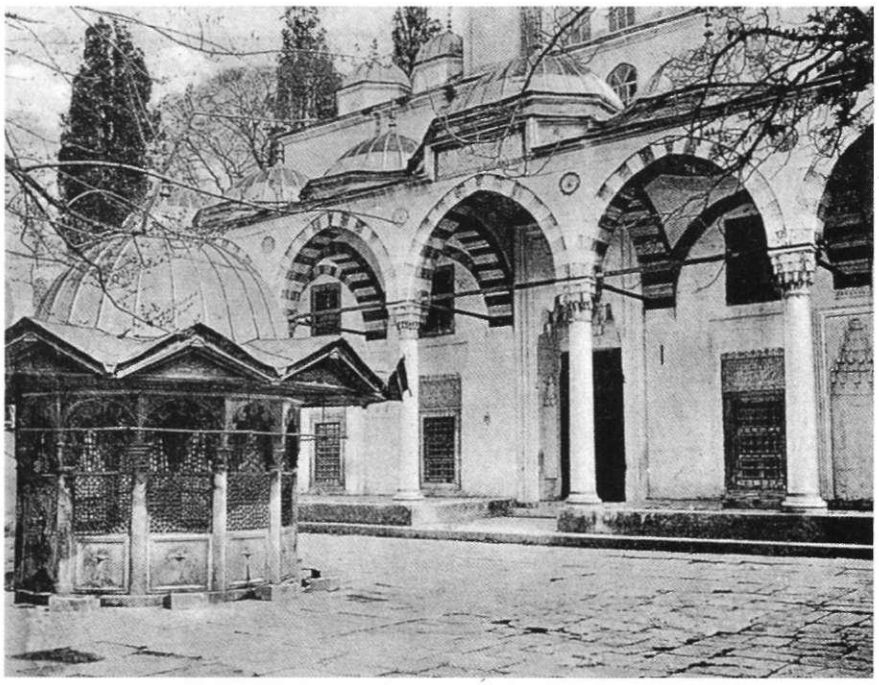
tup biçimleriyle de oynayarak, Osmanlı camileri için önemli bir özellik olan mekân bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. 19 m'lik bir kubbe çapı ve kubbe kilidinin 37 m'lik yüksekliği içinde, Şehzade Camii'nin tasarımı, Rönesans soyutlamalarından daha yalın bir mimari rasyonalizm gösterisidir. Sinan tek bir adımda, yapının iç ve dış biçimlenişinde ideal şemaya ulaşan bir büyük yapıt gerçekleştirmiştir. Merkezi kubbe pandantifli kare bir baldaken oluşturur. Örtü yarım kubbelerle yapı kanatlarına ulaşır. Plan karesinin köşeleri bağımsız kubbelerle örtülür. Örtünün eğrileri ile planın doğrulan küresel geçit öğeleri ve mukarnaslarla birbirleriyle buluşurlar. Osmanlı yapı sistemi, bütün kubbeli yapılarda bunu bıkmadan kullanmıştır. Şehzade Camii'nde diğer yapılardaki yan galeriler (cemaat mahfilleri) yoktur. Küçük bir hünkâr ve müezzin mahfili vardır. Fakat Osmanlı mimarisindeki masif duvarların yerini dış mimaride ilk kez bir revak almaktadır. Yapı şemasının merkezi niteliği camiye bu revak ortasından giriş yaparak da vurgulanmıştır. Yan revaklar iki kareden oluşan harem ve avlu planına bir ek olarak katılmıştır ve avlu yönünde minarelerle sonlanır. Sinan, Bayezid ve Sultan Selim camilerinde henüz çözülmemiş olan minare-cami ilişkisini, yan revakların katkısıyla burada çözmüştür.

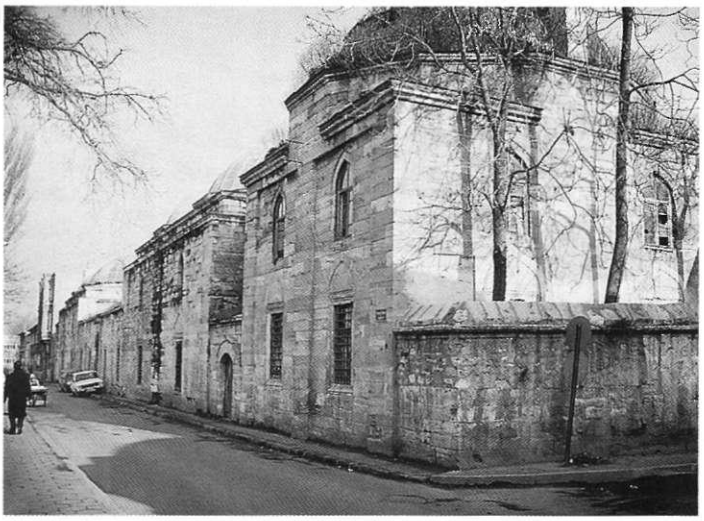
Şehzade Camii'nin kesin geometrik modülasyonu avluda da açıkça belirir. Bu ikinci kare alan 5x5 modüle bölünmüştür. Tıpkı caminin içinde olduğu gibi, burada da, içerideki kubbe açıklığına eşit olan açık bölüm 3x3 modül olarak açık bırakılmıştır. Bütün plana empoze edilen bu mutlak geometri içinde revak kubbelerinin büyüklükleri, içerideki taşıyıcı ayakların gerektirdiği küçülme göz önüne alınmazsa, caminin köşe kubbelerine yakındır. Avludaki bütün kubbeler aynı büyüklükte ve aynı yükseklikte olduğu için Şehzade Camii'nin avlusu, Bayezid Camii ile birlikte Osmanlı mimarisinin en dengeli, en güzel avlularından biridir. Dokuz modüllü açık alanın orta modülünde, hemen hemen bir modül büyüklüğünde sekizgen şadırvan vardır. Evliya Çelebi şadırvanın kubbesinin IV. Murad (hd 1623-1640) tarafından yaptırıldığını yazar.

Şehzade Camii dış biçimlenişi, merkezi planın yapıya kazandırdığı biçimsel denge, yapı boyutlarının henüz çok büyük olmamasından ötürü son cemaat revağının diğerleriyle aynı yükseklikte olması, yapı siluetinin piramidal karakterini daha iyi belirten köşe kulelerinin, şimdiye kadarki örneklerden daha büyük boyutlarda, âdeta bir Sinan işareti olarak kullanılması, ilk defa denenen yan revakların zemin katta yarattığı gölge, minarelerin çok etkili oran ve tasarımları ve genel bir bezemesel yaklaşım nedeniyle, Sinan'ın, çıraklık eserimdir demesine karşın, istanbul'un en güzel ve etkileyici klasik yapılarından biridir. Şemanın idealizmi ile Sinan'ın ona giydirdiği biçim mükemmel bir yorumda birleşmiştir.

Şehzade Camii bezemesel yaklaşım açısından kendine özgü bir yapıdır. Sinan burada Türk mimari geleneğinin anımsadığı bütün eski tekniklerini kullanmak eğilimi göstermiştir. 15. yy in birinci yarısından sonra Osmanlı mimarisinde görülen sadeleşme eğilimleri giderek güçlenmiştir. Fakat Şehzade Camii bu çizginin dışında kalmıştır. Özellikle vurgulanan bir polikromi, yapının dış profillerine getirilen bezemesel öğeler ve özellikle minarelerin neredeyse ortaçağı anımsatan yüzey bezemelerinin başka örneği yoktur. Şehzade Camii'nin geometrik ve stilize edilmiş bitkisel öğelerle lineer bir filigranla süslü minareleri Sinan'ın tasarladığı en görkemli minarelerdir. Bunlar sonradan, çeşitli tamirlerle özgün niteliklerinden bir ölçüde uzaklaşmış olabilirler. Evliya Çelebi 18 köşeli minarelerin yüzlerinin kat kat, şeritlerle örülmüş, turuncu işleme nakışlarını ve şerefelerin mukarnaslarını, Sinan'ın ustalığını gösteren hayret verici uygulamalar olarak över. İç avluda pencereler üzerinde arkaik bir teknikle alçı ve terrakotta ile yapılan panolar vardır. Yapının içinde de üstün bir teknik ve zevkle yapılmış, klasik tasarımlı mihrap ve minber, müezzin mahfili gibi litürjik öğeler ve küçük bir hünkâr mahfili yer alır.

Türbe: Şehzade Mehmed'in 1543 sonbaharında ölümünden sonra büyük bir hızla inşa edilen türbe 1544 baharında bitirilmiştir. Külliyenin en erken tamamlanan yapısıdır. Bu türbe İstanbul'un ve Osmanlı mimarisinin en güzel mezar yapılarından biridir. Burada da camide olduğu gibi, dönemin daha sade mezar yapılarıyla karşılaştırınca, bilinçli bir bezeme endişesi görülür. Yapının mermer, breş ve terrakotta ile polikrom bir kaplaması vardır. Üç açıklıktı, düz saçaklı ve revaklı bir girişi sekizgen, tek kubbeyle örtülü planı ve boyutlarıyla I. Selimin türbe şemasını yineler. Fakat burada dış mimaride bütün öğeler abartılarak vurgulanmıştır. Kubbe yivleri sıklaştırılmış ve derinleştirilmiş silindirik

Eski bir kartpostalda Şehzade Camii'nin şadırvanlı avlusu (üstte) ve sıbyan mektebi ile imaretinden bir görünüm. *Cengiz Kabraman arşivi (üst), Doğan Kuban*

Şehzade Camii
Doğan Kuban

tanbur aynı şekilde yivli bir sütun tanburu niteliği kazanmış ve bir palmet dizisiyle sonlandırılmıştır. Sekizgen köşeleri gömme sütunlarla zenginleştirilerek, sekizgen prizma yüzeyleri daha belirgin bir çerçeveyle vurgulanmış, I. Selim'in türbesindeki polikromi, kemer taşlarına getirilen almaşıklıkla daha güçlendirilmiştir. Burada da kapının iki yanma, İznik çinilerinin üstün bir "Cuerda seca" tekniğiyle yaptığı sarısı ve yeşili bol çini panolar yerleştirilmiştir. İçeride yine aynı teknikle yapılmış çini kaplama, kubbe eteğine kadar uzanır. İkinci sıra pencereler alçı çerçeveler içinde vitraydır. İki kat pencereleri arasında artık klasikleşmiş lacivert zemin üzerine altın yaldızla yazılmış ayet frizi vardır. Kubbenin malakâri bir sıva üzerindeki boyalı bezemesi dikkati çeker. Kapaklar ve ahşap öğeler ince bir kakma tekniğiyle yapılmıştır. Kanuni, oğlu Şehzade Mehmed'i padişah görme arzusunu sandukası üzerine ağaçtan bir taht koydurarak göstermiştir. Türbede Şehzade Mehmed'den başka genç yaşta ölen kardeşi Cihangir'in, kızı Hümaşah Sultan'ın ve bilinmeyen birinin sandukaları vardır.

Medrese: Dış avlu duvarının kuzeydoğu duvarını oluşturan yapılardan biri olan medresenin asimetrik bir planı vardır. Temelde klasik tipolojiye uygun, bir dershane ve yirmi hücreden, hücreler arasmda girişin karşısında bir eyvan ve helalardan oluşan basit bir yapıdır. Dershanesi kıbleye dönüktür ve mescit olarak da kullanılmak üzere bir mihrap nişi vardır. Medresede de, camide olduğu gibi, taş poükromisi ve saçak kornişlerinin palmet dizisiyle süslendiği görülmektedir. Giriş kapısı üzerindeki kitabede medresenin bitiş tarihi 953/1546-47 olarak verilmiştir. Bu medrese önce ellili, sonra da altmışlı medrese olarak İstanbul medreseleri içinde üst düzeyde payesi olan bir eğitim merkeziydi. 1950'den sonra kız talebe yurdu olarak kullanılmak için revaklan camekânlarla kapatılmıştır.

Sıbyan Mektebi: Caminin dış avlusunun güneyinde, küçük bir aralık bırakılarak imaretin hizasında yapılmış olan sıbyan mektebi tek kubbeli (7,50 m çapında) bir dershane ve ahşap saçaklı, revaklı bir girişten oluşur. Dershane ocaklı, kubbeli tek bir hacimdir. İmaretin İstanbul Üniversitesi matbaası olarak kullanıldığı dönemde değişikliğe uğramıştır. Bugün giriş revağı yoktur. Girişi kapatılmıştır. Güney cephesinin pencere düzeni değişmiştir. Depo olarak kullanılmak için ocağı da kaldırılmıştır.

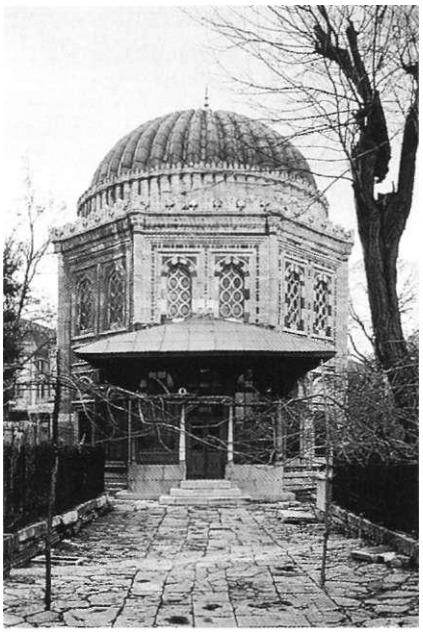
İmaret: Külliyenin güneyine bir avlu çevresinde mutfak, yemekhane, ambar ve kilerlerden oluşan imaret (ya da dariizziyafe) yerleştirilmiştir. Avlunun doğusunda mutfak vardır. Dört fenerli kubbenin örttüğü orta mekânla ona bitişik karakteristik bacalı ocaklardan oluşur. Yol tarafında dışarıdan ve avludan girilen bir yemekhanesi vardır. İmaretin helaları avluya birleşir. Batıda ikişer kubbeli üç üniteden oluşan bölümde iki ünite depolama için, ocaklı olan güneydeki iki kubbeli hacim ise ikamet için kullanılmış olmalıdır.

Tabhane: Tabhane, medrese ile birlikte caminin dış avlusunun doğu cephesindedir. Bu tabhanenin ilginç bir planı vardır. Caminin dış avlusundan girilen asıl tabhane (ya da misafirhane) iki eşit, fakat bağımsız bölümden oluşur. Her birinde bir giriş holüne açılan dört oda şeklindeki çok klasik bir konut plam uygulanmıştır. Odalar kubbeli, dikdörtgen planlı, orta sofalar ise büyük fenerli kubbeleri ve giriş üzerindeki aynalı tonozlarıyla erken dönem tabhanelerinin anılarını sürdürürler. Tabhaneye bitişik, fakat avlu girişi doğudan olan sekiz kubbeli bölümün ahır olması gerekir. Bu tabhane ve ahırlar kervansaray olarak da zikredilmiştir.

Şehzade Külliyesi, tarihi boyunca yangın ve depremlerden zarar görmüştür. 1613 yangınmdaki tahribattan sonra 1616'da tamir edilmiştir. İstanbul tarihinin en büyük yangınlarından biri 1633 yangınıydı ve bunun Eski Odalar'a kadar geldiği biliniyor. Şehzade Külliyesi'nin de bundan zarar gördüğü anlaşılıyor. Bugünkü şadırvan bu tarihte yeniden yapılmış olabilir. Evliya Çelebi şadırvan kubbesinin IV. Murad tarafından yaptırıldığını yazar. 1660 yangınında da tümüyle yanan yeniçeri odalarıyla birlikte Şehzade Külliyesi tahribata uğramış olmalıdır. 1718'de Haliç'te başlayan yangın Şehzade Camii'nin etrafındaki evleri, caminin minare külahlarını, avluya sığınan halkın eşyalarını, hattâ caminin döşemelerini ve caminin karşısındaki yeniçeri odalarmı yakmıştı. 1782 yangınında da minarelerin külahları, hünkâr mahfili, caminin halıları yandığına göre, yapı da ateşten büyük zarar görmüş olmalıdır. Fakat Fatih Camii'ni yıkan 1766 depreminde Şehzade Camii'nin minareleri yıkılmayan minareler arasındaydı. 1912'den sonra Şehzade Mehmed Türbesi ve başka türbeler, 1950'lerde cami ve medrese tamir edilmiş, 1990'dan bu yana da cami dışarıdan ve içeriden, özellikle minareler tamir görmektedir. Kubbe tamiri sırasında ortaya çıkan klasik kubbe bezemeleri de ihya edilmektedir.

Evliya Çelebi Şehzade Camii'nin dış avlusunda medrese ile cami arasında büyük bir çınar ağacı dibindeki mezarın Ebu Eyyub el-Ensarî(->) ile gelen sahabeden Şeyh Ali Tablî'ye ait olduğunu söyler. Özellikle kadınlar hâlâ bu mezarı ziyaret edip caput bağlar, adak adarlar.

Sinan, Şehzade Külliyesi tasarımıyla Osmanlı klasisizminin başlangıcını belirler.

Şehzade Mehmed Türbesi
Doğan Kuban

Şehzade Külliyesi bir sultan ve bir sevgi yapısıdır. Kanuni'nin yaşamında olduğu kadar, Sinanin yaşamında da Şehzade-Süleymaniye bir diyalektik alışveriş içinde değerlendirilmelidir. Hassa mimarbaşı olduktan sonra sultana yeteneğini ve dehasını göstermek amacıyla akılcı kesin bir tasarım, birçok yenilik ve 16. yy'da artık terk edilmiş bezeme önerileriyle tasarlanan Şehzade Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi için aşılması gereken bir yapıydı. Onu boyutlarıyla geçmek, ondan farklılaşmak ve ölmeden önce cihan padişahının külliyesini bitirmek Sinan için ateşten bir gömlek olmuş olmalıdır.

Bibi. S. Bayram (yay.), *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ re Eserleri.* İst.. 1988. s. 155-392; Goodwin, *Ottoman Architecture,* 207-211; Gurlitt, *Konstantinopels.* 68; (Konyalı), *Abideler,* 113-114; D. Kuban, *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü,* İst., 1958, s. 37-39; Kuran, *Mimar Sinan.* 52-61; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 479-481; T. Uzel, "Şehzade Camii Türbeleri", (istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, yayımlanmamış lisans tezi), 1961; A. S. Ülgen, "Şehzade Camii ve Heveti", *Mimarlık,* S. 5-6 (1952). s. 13-16.

DOĞAN KUBAN

ŞEHZADE MAHMUD TÜRBESİ

Fatih İlçesi'nde. Şehzadebaşı'nda, Şehzade Camii'nin haziresinde, Şehzade Mehmed Türbesi'nin kuzeybatısındadır.

İnşa kitabesi bulunmayan türbede, III. Mehmed'in (hd 1595-1603) oğlu Mahmud'la onun annesi yatmaktadır. Şehzade Mahmud ve annesinin 1603'te öldürtüldüğü bilinmektedir. Buradan hareketle yapı da bu yıllara tarihlenebilir.

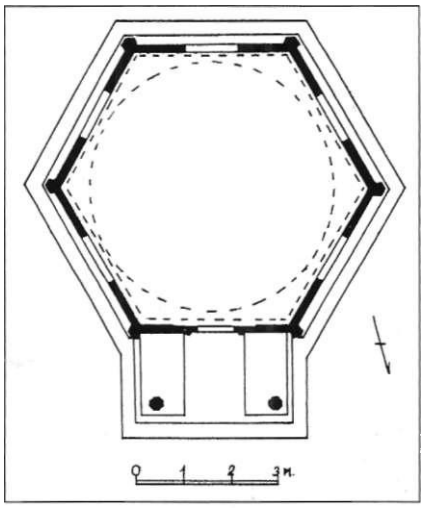
Altıgen planlı yapının önceleri, köşelerdeki altı sütuna oturan kemerler tarafından taşman bir kubbe ile örtülü, açık bir türbe olduğu bilinmektedir. Doğuya bakan basık kemerli kapısının önünde bugün fonksiyonel olmayan, revak için yapıldığı anlaşılan çokgen gövdeli iki sütun mevcuttur. Sütunlar girişin sağ ve solundaki mermer sekiler üzerinde yükselmektedir. Önünde madeni kanatları da bulunan ahşap kanatlı kapının silmelerle çevrelendiği, basık kemerinin kilit taşında ufak bit rozet bulunduğu, köşeliklerinin ise boş bırakıldığı görülmektedir. İki parçalı dilimli kartuş içinde ayet kitabesi, üzerinde bir sıralı mukarnas dizisi yer almaktadır. En üstte içi rumî palmet dolgulu, üçgen şeklinde bir alınlıkla kapının taçlandırıldığı görülmektedir.

Yapının köşelerindeki çokgen gövdeli sütunlar Türk üçgenli başlıklara sahip olup, kilit taşlarında ufak birer rozet bulunan sivri kemerleri taşımaktadır. Silmelerle hareketlendirilen kemerlerin birleşme noktalarında ufak birer palmet bulunmakta, köşeliklerinde ise irice bir rozet dikkati çekmektedir. Kemerlerin içi, altta, silmelerle çevrelenmiş, madeni korkuluktu dikdörtgen pencereler, üstte ise günümüzde alçı içlikli büyük camekânlaıia dolgulanmıştır. Sıva kaplı altıgen kasnağın üst hizasında palmet dizisi dolanmakta ve üzerinde kubbe yer almaktadır.

Türbenin içinin dışına nazaran daha bakımsız olduğu görülmektedir. Zemin altıgen tuğlalarla kaplı olup bir seki üzerinde iki sanduka yer almaktadır. Pandantiflere oturan kubbenin kalem işi bezemeye sahip olduğu, günümüzde yer yer dökülen sıvalardan süslemenin zaman içinde yenilendiği ve bugün çok kötü dunumda olduğu söylenebilir. Siyah ve kırmızı ile çalışıldığı, kubbe eteğinde palmet dizisinin dolandığı, göbekte ise bir madalyonun yer aldığı görülmektedir.

Bibi. T. Uzel. "Şehzade Camii Türbeleri", (istanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış lisans tezi), 1961; O. Bavrak. *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar(1453-1978).* İst.. 19^9. s. 35: Öz, *İstanbul Camileri.* I, 140: O. Aslanapa. *Mimar Sinanin Hayatı ve Eserleri.* Ankara 1988, s. 44; H. Önkal. *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* Ankara. 1992. s. 184-186.

BELGİN DEMİRSAR

Şehzade Mahmud Türbesi'nin planı.
H. Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* Ankara, 1992

ŞEHZADE MEHMED TÜRBESİ

bak. ŞEHZADE KÜLLİYESİ

ŞEHZADEBAŞI

Bozdoğan Kemeri'nin güneyindeki Saraçhane Parkı ve karşısındaki Belediye Sarayı'ndan başlayarak Şehzadebaşı Caddesi'nin iki yanında, doğuya, İstanbul Üniversitesine doğru uzanan semt.

Eminönü İlçesi'ne bağlı Kalenderhane ve Balaban Ağa mahallelerinin bir bölümünü içerir. Batıda Atatürk Bulvan(->) ve Saraçhanebaşı(-0 kuzeyde Bozdoğan Kemeri(-0 ve Vefa(->), doğuda İstanbul Üniversitesi merkez binası alanı ve bahçe duvarları, güneyde İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi, güneybatıda Laleli semti ile çevrilidir. Semtin, fen ve edebiyat fakülteleri binasının hemen arkasında kalan kesimi Vezneciler adıyla bilinir. Semt, 19. yy İstanbul'unun en önemli eğlence merkezi olan Direklerarası'yla(->) da tanınır.

Bizans döneminde, kentin anayolu Mese'ninGO, biri bugünkü Edirnekapı'ya, diğeri güneye Altın Kapı'ya(->) uzanan iki kolunun kavşak noktası olan Filadelfionün(->), Şehzadebaşı semtinin bulunduğu yörede olduğu sanılmaktadır. Bazı araştırmacılar Filadelfionün daha güneyde, bugünkü Laleli Camii civarında olduğunu ileri sürerler. Ne olursa olsun, bütün bu çevrenin Filadelfion olarak adlandırıldığı sanılmaktadır.

Semtin Vezneciler tarafında, 16 Mart Şehitleri Caddesi ile Cemal Yener Tosyalı Caddesinin kesiştikleri yerde bulunan Kalenderhane Camii(-»), fetihten sonra Kalenderi tarikatına tahsis edilen ve sonradan camiye çevrilmiş bir kilisedir. Kalenderhane Camii konusundaki araştırmalar, Bizans döneminde, Bozdoğan Kemeri'ne hemen bitişik olan bu bölgede kiliseler, bazilikalar, manastırlar olduğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde bölgenin esaslı bir imar görmesi 16. yyin ortalarına rastlar. Süleymaniye(->) semtiyle birlikte, bütün bu yörel. Süleyman (Kanuni) zamanında (1520- 1566) Sinan yapısı külliyelerle süslenmiş ve şenlendirilmiştir. Yapımına 1544'te başlanmış, semte adım da vermiş olan Şehzade Külliyesi(->) Mimar Sinanin Süleymaniye Külliyesi'nden(->) önceki eseridir.

16. ***ye*** 17. yy'da Süleymaniye gibi bir Müslüman semti olan Şehzadebaşı da konaklarla dolmuş, kentin mutena bir semti haline gelmiştir. Yine Süleymaniye gibi Şehzadebaşı da eğitim ve ilim işlevlerinin öne çıktığı; medreseler, darülhadis ve kütüphanelerle dolu bir ulema ve talebe semtidir. Şehzade Camii'nin güneydoğusunda Şehzadebaşı Caddesi ile Dede Efendi Caddesi'nin kesiştikleri noktada bulunan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Camii 1720'de III. Ahmedin (hd 1703-1730) sadrazamı Damat İbrahim Paşa tarafından darülhadis ve kütüphane olarak yaptırılmıştır. Camiye dönüşmesi çok daha sonraki dönemlerdedir (bak. Damat İbrahim Paşa Külliyesi). Külliye ile birlikte yapılan ve bugün caminin bulunduğu köşeden Şehzadebaşı

Eski bir kartpostalda Şehzadebaşı.
Erkin Emiroğlu koleksiyonu

Caddesi'nin iki yanında Vezneciler'e kadar uzanan, bir tarafta 37, karşı tarafta 45 dükkândan meydana gelen üstü açık bir arasta niteliğindeki revaklı çarşı, daha sonra Şehzadebaşı'nm bir eğlence merkezi olarak da tanınmasında başlıca etkendir. Ünlü Direklerarası, 19. yy'da bu dükkânların önündeki kemerli yola verilen addır.

18. ve 19. yy'lar boyunca Şehzadebaşı çok sayıda dükkânın ve işliğin de bulunduğu canlı bir ticaret merkezidir de. Semtteki ve Süleymaniye gibi yakın semtlerdeki eğitim kurumlan, İstanbul Üniversitesi merkez binası alanındaki çeşitli askeri ve idari kuruluşlar semtin toplumsal, kültürel yapısını, burada oturanların niteliğini belirlemiştir (bak. Harbiye Nezareti binası). Dükkânların fazlalığı, ticaretin, kahvelerin, kıraathanelerin gelişmesi de alım gücüne sahip böyle bir tüketici kitlesine ve bunların talebine doğrudan bağlıdır. Hem medrese talebelerinin, hem de çevredeki işyerlerinde çalışmaya gelmiş olan bekâr uşaklarının kaldıklan bekâr odalarının anısı, Süleymaniye'ye doğru Taş Odalar Sokağı gibi sokaklarda yaşamaktadır. Daha sonra 20. yy'da İstanbul Üniversitesi'nin buraya taşınması, 1940'larda Vezneciler'de fen ve edebiyat fakültelerini barındıran binaların yapılmasıyla, eğitim başta olmak üzere, geçmiş yüzyıllardaki kentsel işlevler semtte süreklilik kazanmış; Vezneciler ve Şehzadebaşı'nda çok sayıda öğrenci yurdu kurulmuş, semtteki oda veya görece düşük fiyatlarla kiralanabilen eski evlerde öğrenciler yoğunlaşmış; bu nitelikteki bir nüfusun ihtiyaç ve taleplerine uygun kahve ve kıraathaneler, aşevleri, aşçı dükkânları, kırtasiyeciler vb çoğalmıştır.

Şehzadebaşı'nm en hareketli dönemi 19- yyin son çeyreğinden 1930'lara kadar giden Direklerarası dönemidir. Direklerarası, bir eğlence, tiyatro, saz vb merkezi olduğu kadar devrin sanatçılarının, yazarlarının, şairlerinin, aydınlarının buluştukları bir merkez de olmuş, bu özelliğini bazı kıraathanelerde 1960iara kadar korumuştur.

İstanbul'un suriçi semtlerinin çoğu gibi Şehzadebaşı da sık sık yangın felaketine uğramış, en büyükleri 1720 depremi, 1718 ve 1927 yangınları olmak üzere çeşitli defalar yanmış, yıkılmış; semtteki tarihi eserler ve semte özelliğini kazandıran ahşap konaklar yok olmuştur. Semtin kuzey sınırım çizen Bozdoğan Kemeri'nin Vezneciler tarafmda kalan bölümleri de 1950'lerden sonra yıkılmış, ortadan kaldırılmıştır. 1934 haritalarında bile kemer Bozdoğan Caddesi ile Süleymaniye Caddesi'nin kesiştikleri noktaya kadar gelirken, günümüzde burada kemerden eser kalmamıştır. 1910'da Fatih'ten gelen, Şehzadebaşı Caddesi'nden geçen ve Beyazıt Meydanı'na ulaşan elektrikli tramvay hattı döşenirken Direklerarası'nın revaklı bölümü ortadan kaldırılmış; Şehzade Külliyesi'nin karşısında bulunan Belediye Sarayı(->) yapılırken yörenin yerleşme dokusu büyük ölçüde değişmiştir.

1990'larrn Şehzadebaşı semti, geleneksel eğitim (üniversite), yönetim (belediye) ve ticaret işlevlerinin yanısıra, turizm işlevinin de yoğunlaştığı bir semttir. 1990'ların başlarından itibaren eski sosyalist ülkelerden "bavul turizmi" de denen küçük ticaret amacıyla gelen yabancıların burada kümelendiği, mallarını Şehzadebaşı'nm ara sokaklarına veya dükkânlarına yaydıkları, buradaki ucuz otellerde barındıkları, bunlara yan hizmet veren otobüs şirketlerinin, otellerin, işyerlerinin yoğunlaştığı bir görünüme bürünmüştür. Sürekli yerleşim için aile evi olarak kullanılan konutlar azalmış, eski ahşap evlerin yerini apartmanlar, oteller, işyeri binaları almıştır. Şehzadebaşı Caddesi ve onun devamı Vezneciler Caddesi, araç trafiğinin her an çok yoğun olduğu, kimi gün ve saatlerde ise bir düğüme dönüştüğü yollardır. Yine semtin Vezneciler tarafı, fen ve edebiyat fakülteleri binalarının arkasında kalan kesimler her türlü ıvır zıvır satan işportacılarla, son yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinden gelenlerin görece ucuz fiyata sattıkları çeşidi eşyalarla doludur.

İSTANBUL

ŞEHZADEGÂN MEKTEBİ

Topkapı Sarayı'nda hanedana mensup çocukların eğitimi için kurulan okul.

Darüssaade ağası dairesinin üst katında bulunan okulun nazırı da darüssaade ağasıydı. Okulda sıbyan mekteplerindekine(-0 benzer bir eğitim uygulanır, okuma yazma, hesap, Kuran, namaz sureleri öğretilirdi. Bugün, bu okula ait rahleler, minderler, el yıkama ve su içme küpleri yerinde teşhir edilmektedir.

Öğrenime başlayacak şehzade için özel bir tören düzenlenirdi. Sinan Paşa Köşkü(-0 önüne sadrazam için bir otağ, şeyhülislam için oba, nakibüleşraf ile Anadolu ve Rumeli kazaskerleri için obalar ve diğer rical için de çadırlar kurulurdu. Davetlilere tatlılar ve kahve ikramından sonra öğle yemeği burada yenirdi. Padişah merasimle köşke gelirdi. Daha sonra heyet at üzerinde gelen ve sağında darüssaade ağası, solunda hazin-i şehriyari bulunan şehzadeyi karşılardı. Nakibüleşraf duasını eder, sadrazamla şeyhülislam şehzadenin eteğini öperlerdi. Alay Sinan Paşa Köşkü'ne getirilir, burada iki musahip çil paralar saçardı. Buradaki tören bitince sadrazam şehzadeyi attan kucağına alarak köşke götürür ve padişahın elini öptükten sonra babasının yanında hazırlanan yere oturtulurdu. Törende sadrazam, şeyhülislam, nakibüleşraf, kazaskerler ve Ayasofya kürsü şeyhi(->) ile birinci ve ikinci imamlar oturur, diğerleri ayakta dururlardı. Padişahın oturduğu yerin önünde yaygılar serilir ve ortasına da rahle konurdu. Daha sonra padişah dışında herkes ayağa kalkar, şehzadeye besmele çektirilerek okumaya başlatılırdı. Törenden sonra şeyhülislam ile Ayasofya kürsü şeyhi birer dua okurdu. Dışarıda bulunan saray müezzinleri de yüksek sesle amin derlerdi. Ardından şehzade alayla Orta Kapı'ya kadar götürülür, attan indirilerek hareme teslim edilirdi.

19. yy'da zayıflayan bu gelenek Tanzimat sonrasında modernleştirilerek canlandırılmak istenmiş, II. Abdülhamid (hd 1876-1909) Yıldız Sarayı'nda yeni bir şehzadegân mektebi kurmuştur. Önceleri yalnız hanedana mensup çocukların öğrenim gördükleri okula daha sonra devlet ricalinden bazı kişilerin çocukları da alınmıştır. Örneğin Gazi Osman Paşa, Namık Kemal, Tunuslu Hayreddin Paşa, Kâmil Paşa, Sereskerî Rıza Paşa gibi zatların çocukları bu okulda öğrenim görmüşlerdir. II. Abdülhamid bununla gelecekte yüksek devlet görevi alacak kişileri hanedana bağlı olarak yetiştirmeyi amaçlamıştı. Şehzedeler yaşları ne olursa olsun birer rütbe sahibi idiler ve mektebe rütbelerine uygun üniformayla gelirlerdi.

Bibi. Ergin, *Maarif Tarihi,* I; Karal, *Osmanlı Tarihi,* VII.

KUTLUAY ERDOĞAN

ŞEHZADELER TÜRBESİ

Eminönü İlçesi'nde, Ayasofya(->) bahçesinin güneydoğusunda, III. Murad Türbesi'ne(->) bitişik olarak inşa edilmiştir.

Türbe, tasarımı Mimar Sinan'a(-») ait

Şehzadeler Türbesi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

olan II. Selim Türbesi(->) ve daha sonra hemen yanma yapılan III. Murad ve III. Mehmed türbelerinin yanında, boyut ve süsleme açısından oldukça küçük ve sade bir görünümdedir. Yapının yüksekliği, yanına bitiştiği türbenin ancak saçağına ulaşmaktadır. Dışarıdan sekizgen, içeriden dört köşe türbenin kurşun kaplı kubbesi pandantifler üzerine oturmaktadır. Küfeki taşından inşa edilmiş olan yapının önünde, mermerden dikdörtgen kesitli sütunların taşıdığı, Bursa kemerli bir sundurma yer almaktadır. Bu bölüm iki yandan bir sekiyle yükseltilmişir. Yapının sekizgeni oluşturan yüzeyleri, atlamalı olarak, bir yüzeye iki sıra pencere dizisi açılıp diğeri sağır bırakılarak değerlendirilmiştir. Üst pencereler sivri kemerli ve revzenli, alt kattakiler ise dikdörtgen mermer söveli ve demir lokma parmaklıklıdır. Türbenin mermer söveli kapısı, renkli taşlardan geçmeli, sepet kulpu şeklinde bir kemerle taçlandınlmıştır. Boş kitabe bölümü Eğriboz taşıyla çerçevelenmiştir.

III. Murad'ın (hd 1574-1595) şehzadeleri için inşa edilen klasik üsluptaki türbenin içi tamamen geç dönemin ürünü olan koyu renkli kalem işi süslemeyle bezelidir. Pencere tepelikleri, akantus yapraklarını andıran kıvrımlı şekillerle taçlandırılmış, köşelere kolon ve sütun başlığı tasvirleri işlenmiştir.

Bibi. A. Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *VD,* DC (1971), 277-290; S. Eyice, *Ayasofya,* III, İst, 1986, s. 8.

TARKAN OKÇUOĞLU

ŞEKER HANI

Fatih İlçesi'nde, İslambol Caddesi ile Malta Çarşısı Sokağı'nın kesiştiği köşededir.

Eserin II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481), hattâ Fatih Külliyesi ile birlikte inşa edildiği halk tarafından söylenmekteyse de yapının günümüze ulaştığı şekliyle mimari özellikleri bir 15. yy yapısı olarak kabul edilmesine olanak tanımaz. Yapının Fatih'te Malta Çarşısı Sokağı köşesinde inşa edilmiş olması ve mimari özellikleri, 17. yy'ın sonlarına tarihleme imkânı vermektedir.

Aslında iki katlı olarak inşa edilmiş olan yapının üzerine sonradan çıkılan bir kat cephelerin özgün durumunu bozmuş, cephe elemanları (saçak bordürü gibi), üst örtü sistemi ortadan kalkmıştır.

Kareye yakın bir yamuk alana uyan plan yorumuyla yapı, 29x32 m ölçüsündeki (dış cephe uzunluklarryla) bir alana gene çarpık revaklı bir avlu ile planlanmıştır. Avlu 18x17 m ölçüsünde ve tonozlu bir giriş mekânıyla caddeye açılan kapıya bağlanmaktadır.

Zemin kat mekânları taş söveli birer kapı ile revak altına açılmakta, dış cephede yer alan dükkânlar nedeniyle dışa açılan pencereleri de bulunmaktadır. Tonozlu giriş mekânının zemin kat revağma açıldığı yerdeki taş merdiven üst kata çıkmaktadır. Zemin ve üst kat revaklarındaki kemer sistemi üç sıra tuğla-derz ve bir sıra taş dokulu ve hafif sivri kemerlidir. Revaklann taşıyıcı sistemi, kare kesitli taş örme payelerden oluşmuştur.

Üst kat revaklarına birer taş söveli kapı ile açılan ve ocak nişlerine sahip olduğu anlaşılan üst kat odaları, cephelere ikişer pencere ile açılmaktadırlar. Revaklarda ve mekânlarda beşik tonoz örtü sistemi kullanılmıştır. Yapının iki cephesinde pek çok değişiklik yapılmış ve zemin cephesine özgün olmayan dükkânlar açılmıştır.

Üst kat pencereleri her mekâna birer çift olarak, taştan dikdörtgen söveli ve tuğla-derz dokulu sivri, yüzeysel kemerli olarak cepheyi ifadelendirirler. Cephelerin duvar dokusu ise birkaç sıra taş ve tuğladerzden oluşan hatıllarla meydana getirilmiştir. Bu cephe dokusu avlu cephelerinde de görülür.

Şeker Hanı
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Şeker Hanı bulunduğu yerin inşa edildiği dönemdeki ticari hayatını belgeleyen bir yapı olarak görülmektedir.

Bibi. Güran, *İstanbul Hanları,* 98-99; G. Güreşsever (Cantay), "Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi", (İstanbul Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi), 1975.

GÖNÜL CANTAY

ŞEMSİ PAŞA KÜLLİYESİ

Üsküdar'da Şemsipaşa semtinde, Üsküdar-Harem sahil yolu üzerinde, deniz kenarında bulunmaktadır.

Cami, türbe ve medreseden oluşan külliye, Mimar Sinanin(->) eseri olup 988/1580'de Şemsi Ahmed Paşa (ö. 1580) tarafından yaptırılmıştır.

Şemsi Ahmed Paşa, Isfendiyar ailesinden, Kastamonu Beyi Kızıl Ahmed Beyin torunu, Mirza Paşa'nm oğludur. Enderun'dan yetişmiş, sırasıyla avcıbaşı, bölük ağası, müteferrika ve sonra da sipahiler ağası olmuştur. 1554'te Anadolu ve kısa bir süre sonra da Rumeli beylerbeyliği yapmıştır. II. Selim döneminde (1566-1574) vezirliğe yükselerek padişahın musahibi olmuştur. III. Murad döneminde de (1574-1595) görevde kalan Şemsi Ahmed Paşa 1580'de ölmüş, ismini verdiği semtte o yıl yapımı tamamlanan külliyesindeki türbesine gömülmüştür.

Mimar Sinan'ın inşa ettiği külliyeler içinde en küçüğü olan, onun duygusal yönünü iyi yansıtan, hayatının sonlarına doğru tasarladığı Şemsi Paşa Külliyesi'nde Sinan bir yandan Osmanlı klasik mimarisinin derli toplu bir örneğini sergilerken, diğer yandan da yarattığı Osmanlı klasik mimarisinin ötesindeki yerleşme düzeni ile zamanını aşan bir mekân kavramı ortaya koymuştur.

Külliyeye ait yapılar dikdörtgene yakın 1.390 m^2'lik dar bir alana uygun ve ölçülü biçimde yerleştirilmişlerdir.

Klasik Osmanlı üslubuna göre inşa edilen külliyenin biri güneydoğuda kara tarafında, diğeri kuzeyde deniz tarafında olmak üzere iki girişi vardır. Güneydoğuda yer alan gayet sade, hiçbir bezemeye sahip olmayan giriş kapısından, önce küçük bir ön avluya, oradan da denize doğru yelpaze gibi açılan asıl avluya geçilir. Ön avluda girişin sağında yer alan hazirede Şemsi Paşa'nm yakınlarına ait mezarlar bulunmaktadır. Kuzeyde deniz tarafındaki kapı diğerinden daha küçük ölçüdedir. Bu kapının iki yanında yer alan avlu duvarlarına demir parmaklıklı on bir pencere açılmıştır.

Külliyeyi oluşturan yapılardan cami ve türbe birbirlerine bitişik olarak avlunun kuzeydoğusuna, medresenin Boğaz'a dik koluna göre yaklaşık 37 derece güneydoğuya dönük bir açı ile yerleştirilmişlerdir. "L" şeklindeki medrese ise avlunun batı ve güney yönünde yer almaktadır.

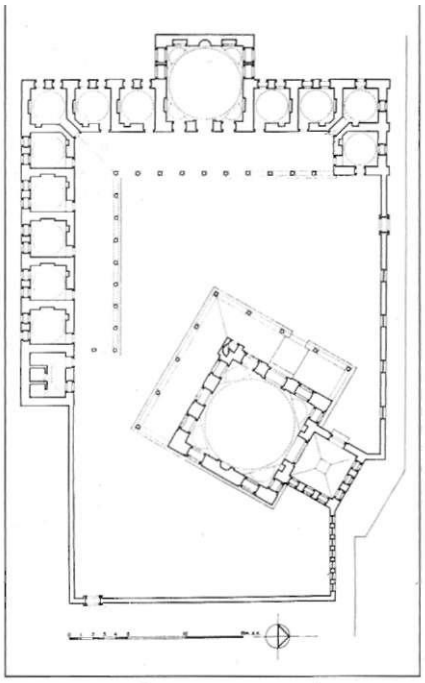
Külliyenin batısında Şemsi Paşa'nın külliyeden daha erken bir tarihte yaptırdığı sarayın bulunduğu bilinmektedir. Bu sarayın yerine III. Ahmed döneminde (1703-1730) Şerefâbâd Kasrı yapılmıştır. Bugün

1950'lerde Şemsi Paşa Külliyesi'nin görünümü. *Cengiz Kahraman arşivi*

külliyenin batısında var olan kalıntıların sarayın hamamının su deposuna ait olduğu sanılmaktadır. Zaman içinde harap olan külliye 1938-1940 arasında mimar Süreyya Yücel'in kontrolünde onarılmıştır.

Cami: Avlunun kuzeydoğu yönüne türbe ile birlikte, medresenin Boğaz'a dik koluna göre yaklaşık 37 derecelik güneydoğuya dönük bir açı ile yerleştirilen yapmın durumu alanın yetersizliğinden çok, kıble yönünün dikkate alınışına bağlanmaktadır. Bu nedenle cami ile medrese arasında alışılagelen simetrik bağlantı kurulamamışsa da yapılar Sinan'ın mükemmel biçimde uyguladığı ölçüler sayesinde göze hoş görünecek şekilde yerleştirilmiştir. 8x8 m ölçüsündeki kare planlı cami, halk arasında "Kuşkonmaz Camii" olarak da bilinmektedir.

Şemsi Paşa Külliyesi'nin vaziyet planı. Kuran, *Mimar Sinan*

Cami ile türbe, düzgün küfeki taşından üzeri kurşun kaplı, birbirine bitişik tek yapı halinde tasarlanmıştır. Bu tasarımdaki kubbeli bölüm camidir. Giriş kapısı üzerinde şair Ulvî'nin sülüs hatlı kitabesinde 988/1580 tarihi okunan yapının üç cephesi avluya açılmakta olup, yalmzca deniz tarafındaki duvarına Şemsi Paşa'nm türbesi yerleştirilmiştir.

Giriş kapısı önünde beş sütunun taşıdığı, üzeri düz bir çatı ile örtülü son cemaat yeri vardır ki, burada güneybatı cephesine de eklenen dört sütunun yardımı ile bir revak düzeni oluşmuştur. Caminin batı köşesinde yükselen minare ile kuzeybatı ve güneybatı cephelerini gölgeleyen revaklar 1940 onarımında yenilenmişlerdir, fakat kalan izlere uyularak yapddıkları için üslup yönünden göze batmazlar. Minarenin fazla çıkıntı yapmadan duvar kalınlığı içine gizlenmiş kürsüsü ve revağın iki cepheli düzeni ilginç özelliklerdir. Minare kaidesinin en aza indirilmesi, sayıları çok olmasa da Sinan'ın bazı cami ve mescitlerinde karşılaşılan bir uygulamadır. Minare kaidesi çift kollu revağın içinde görsel akışı engelleyecek bir taş yığınının olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için, beden duvarlarıyla bir bütün halinde tasarlanmıştır. Daha önce Sinan camilerinde görülmeyen bir özellik olan çift cepheli revak düzenini A. Kuran iki nedene bağlamaktadır: Birincisi caminin kuzeydoğu cephesine bitişik türbeyi kuzeybatı cephesinde bir başka mimari öğeyle dengelemek; ikincisi orta avlunun çevresinde iki yanlı revak dizileri yaratarak aynı avluyu paylaşan karşılıklı cami-medrese düzenini daha serbest bir konumda tekrarlamak ve bunu yaparken de medresenin iki kollu revak sistemini ters çevirip camiye uygulayarak medrese ile cami arasındaki yakınlığı vurgulamaktır.

Caminin revak düzenini oluşturan sütunlar beyaz mermerdendir. Kaide kısımları biraz kalındır ve yukarıya doğru hafifçe daralmaktadır. Birbirlerinden 3,50 m aralıklarla sıralanmış olan bu sütunlar baklava başlıklıdır ve yükseklikleri de 1,85 m'yi bulmaktadır.

Tek kubbeli camide kare mekândan 8,20 m çapındaki kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Tromp kemerlerinin tabanı çıkmalarla beslenmiş, tromp yuvarlaklarının kabukları, sekiz köşeli yüksek kubbe kasnağının köşegenlerinde dıştan gösterilmiş, kasnağın öteki dört yüzüne birer kemerli pencere açılmıştır. Beden duvarlarında ise kapının ve mihrabın iki yanında birer, kuzeydoğuda iki ve güneybatıda üç olmak üzere toplam dokuz altlı üstlü pencere bulunur. Ayrıca bir tane yuvarlak pencere de mihrabın üstüne gelecek şekilde konulmuştur. Alttakiler dikdörtgen ve demir şebekeli, mihrap üstündeki yuvarlak pencere de dahil olmak üzere üsttekiler ise filgözü dışlıklara sahip olup içten revzenlidir. Ancak, onarım sonrasına ait olan renkli camlar **16.** yy özelliğini taşımamaktadırlar.

Camiye girişi sağlayan portal biraz küçük ölçüdedir. Yuvarlak kemerli portalin kemer kısmı beyaz mermer ile puding taşının alternatif olarak sıralanmasıyla meydana gelmiştir. Kemere geçişte dikkatle bakıldığında fark edilen küçük stalaktitler vardır. Ancak yapının giriş cephesi oldukça kirli olduğundan taş malzemenin ayrımı çok güç yapılabilmektedir.

Bugün camiye girişin solunda, içindeki eşyalardan imam ve müezzine ait olduğu anlaşılan beyaz boyalı ahşap camekânlı, kare bir mekân oluşturulmuştur ki bu cami iç mekânının orijinalliğini bozmaktadır.

Yapıya girişin solundaki cephe, altta ve üstte yer alan iki pencere arasındaki, üzeri stilize bitkisel desenlerle şekillendirilmiş yekpare tunç parmaklıkla türbeye açılmaktadır. İbadet mekânının bir türbe ile bu şekilde birleşmesine başka bir örnek olarak gene **16.** yy yapılarından Yahya Efendi Tekkesi(->) gösterilebilir. Yapının mermer mihrabı mukarnaslı bir bezemeye sahiptir. Mihrabın iki yanında yine mermer sütuncuklar yer almaktadır. Mihrap nişinin üst kısmını bir palmet dizisi sonuçlandırır. Yapının minberi ve vaaz kürsüsü ahşap olup tamamen yenidir.

Cami ve türbe grubunda iç mekânda kalem işi bezemeden başka süsleme görülmez. Aslına bağlı kalınarak onarılan kalem işleri sadece kubbe ve tromplarda bulunmaktadırlar.

Dört trompun alt kısmı, kubbe eteğini çevreleyen palmetlerle bezelidir. Üstünde ise bir yarım madalyon yer alır. Bu madalyonun içi mavi, beyaz, kırmızı ve yeşil renklerde olup rumî ve palmetlerle bezelidir. Dışta madalyonun etrafını dişli bir motif çevirmektedir.

Türbe: Caminin kuzeydoğu cephesine bitişik olan türbe, 4x4,50 m ölçüsünde, kareye yakın bir plan şekli göstermektedir. Yapının üzeri ••ayrıalı tonozla" örtülüdür. Zeminden itibaren yüksekliği kubbe kasnağına kadar ulaşmaktadır. 1940 onarımında yenilenen örtü sistemi orijinaline çok

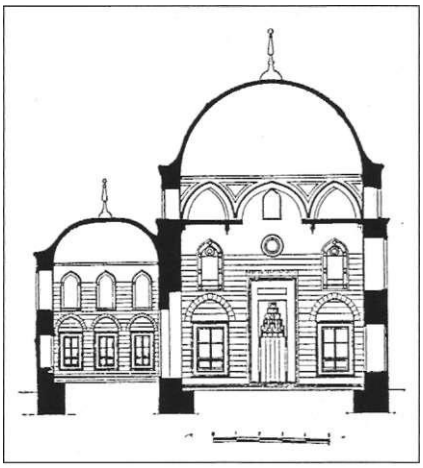
yakın bir şekilde yapılmıştır. Deniz tarafından bakıldığında türbenin üst örtüsü, caminin üst örtüsünden sonra gelen ikinci bir basamak gibidir, cami gibi tamamen kesme taştan inşa edilen yapının tonoz kısımlarında tuğla kullanılmıştır.

Giriş kapısı cami portali ile aynı yönde olan türbenin mermer söveli, yuvarlak kemerli olan kapısı üzerinde hiçbir süsleme öğesine rastlanmaz. Sadece portalde olduğu gibi burada da kapı kemerine geçişte çok zarif bir şekilde işlenmiş stalaktitler görülür. Bunlar âdeta yarım bir sütun başlığını andırmaktadır. Birkaç basamak çıkılarak ulaşılan kapı 1,18x2,37 m ölçülerinde olup çok sadedir. Kapının üzerindeki mermer pano, kitabe yeridir. Sülüs yazı ile kabartma olarak yazılmış orijinal kitabe onarımdan önce kırılmıştır.

Giriş, cami ile avlu arasında oldukça dar bir sahada bulunduğundan ilk bakışta hiç göze çarpmaz. Türbenin giriş duvarı kapı nedeniyle çok dar olduğundan buraya pencere açılmasına imkân olmamış, yalnızca üst sıraya sivri kemerli, filgözü dışlıklı üç pencere açılmıştır. Türbenin diğer cephelerinde de altlı üstlü üçerden altışar pencere bulunmaktadır. Alt kattaki pencereler camide olduğu gibi dikdörtgen mermer söveli ve demir parmaklıklı, üst kattakiler ise sivri kemerli ve filgözü dışlıklara sahip olup içten rezvenlidir.

Oldukça küçük, sade bir oda olarak görünen türbenin içinde sol tarafta Şemsi Paşa'nın sandukası bulunmaktadır. Sağda, türbe içinden camiye açılan tunç şebekeli yuvarlak kemerli açıklığın kemer taşının üzerinde, yeşil zemin üzerine sarı kabartma harflerle yazılmış bir ayet yer almaktadır.

Bezeme olarak türbe içinde zengin bir süslemeye rastlanmaz, yalnızca tonozun tam ortasına rastlayan kare boşluk geometrik geçmeler ve palmetlerle süslenmiştir. Ancak türbe içindeki rutubet havayı ağırlaştırmakla kalmamış, tonozdaki kalem işlerinin bir bölümünün bozulmasına neden olmuştur.

Şemsi Paşa Külliyesi'nde cami ve türbenin kesiti.
O. Aslanapa, *Mimar Sinan Hayatı ve Eserleri,* Ankara, 1988

Şemsi Paşa Külliyesi
Nazım Timuroğlu

Medrese: "L" biçimindeki medresenin kollarından biri Boğaz'a dik, öbürü kıyıya paralel konmuş ve külliyenin batı ve güney sınırları medresenin iki koluyla oluşturulmuştur. On iki hücresi ve batı kanadın tam ortasında bir dershanesi bulunan medresenin önünü on dokuz mermer sütunlu bir revak çevirmektedir. Düz çatı ile örtülü olan sütunlu revağın çatı seviyesi dershane önünde biraz daha yüksek tutulmuştur.

Yapı küfeki taşından inşa edilen türbe ve camiden farklı olarak bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğlanın kullanımıyla almaşık düzende inşa edilmiştir. 1940'taki onanma kadar çok harap durumda olan medrese yapısı aslına uygun olarak restore edilmeye çalışılmışsa da bugünkü restorasyon ilkelerinden de uzaktır. Bu durumda külliyedeki diğer yapılara oranla medrese daha fazla göze çarpmaktadır. Onarımdan hemen sonra revak sütunlarının arası camekânla kapatılan medrese. 1953'te kütüphane olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kare planlı medrese hücreleri pandantiflere binen kubbeli birimlerdir ve hepsinde iki pencere, bir ocak yeri ve bir ya da iki dolap nişi yer almaktadır. Dört medrese hücresini içine alabilecek büyüklükte kubbeli, kare planlı dershane, dışa doğru taşkındır. Basık sekizgen bir kasnağa oturan kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Burada da cami tromplarında olduğu gibi tromp kemerlerinin altları çıkmalarla beslenmiştir. Ancak buradaki çıkmalar camidekilere oranla daha sadedir. Dershaneye 1,37x2,33 m ölçülerinde, mermer söveli, yuvarlak kemerli, dikdörtgen bir kapı ile girilmektedir. Cami ve türbe kapılarında kullanılan puding taşı burada da kullanılmıştır. Dershane kapısı üzerinde sülüs yazılı bir kitabe bulunmaktadır. Bugün, kütüphanenin okuma salonu olarak kullanılan dershanenin altı penceresinden ikisi kapının sağında ve solunda, ötekiler karşılıklı olmak üzere salonun gerisinde, yanlardadır. Kapının tam karşısında ocak yeri, onun iki yanma dolap nişleri konulmuştur. İki dolap nişi de dershanenin ön bölümünde bulunur.

Güneybatıda yer alan medrese odalarının bitiminde, avlunun güneydoğu kapısından girişte, solda yan yana iki girişli, tonoz örtülü tuvaletler bulunmaktadır.

Bibi. Halil Ethem, *Camilerimiz,* 69-70; Konyalı, *Abideler,* 115-117; Şehsuvaroğlu, *İstanbul,* 84; N. Izgi, "Şemsi Paşa Camii ve Külliyesi", (İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış lisans tezi), 1964; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 62-63; E. Yücel, "Şemsi Paşa Külliyesi", *Arkitekt,* S. 336 (1969), s. 157-160; İnciciyan, *İstanbul,* 133-134; P. G. İnciciyan, "Şemsi Paşa Külliyesi", *Türkiyemiz,* S. 37 (1982). s. 34-39; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 281-388, II, 251-263, 291-293; S. K. Yetkin, "Şemsi Paşa Külliyesi", *Sanat Dünyamız,* S. 19 (1980), s. 2-9; Kuran, *Mimar Sinan,* 193-196; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst., 1987, s. 293; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi,* (1988), 262.

GÜLBİN GÜLTEKİN

ŞEN, BLMEN

(1873, Bursa - 26Ağustos 1943, İstanbul) Bestekâr ve hanende.

Kaspar Dergazaryan adlı bir Ermeni rahibin oğludur. Bütün bireyleri musikiyle uğraşan bir ailenin dördüncü çocuğu olarak musikiyle iç içe büyüdü. 8 yaşındayken Bursa Ermeni kilisesinde ilahi okumaya başladı. Sesiyle dikkati çekti. İlkgençlik günlerindeyken, Bursa'ya gelen Hacı Arif Bey'le karşılaşması hayatında bir dönüm noktası oldu. Sesini dinleyen Arif Bey, birkaç şarkı meşk ederek, mutlaka İstanbul'a gelmesini tavsiye etti. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen 14 yaşında İstanbul'a gelerek bir Ermeni bankerin kâtibi oldu ve yine kiliselerde ilahi okuyucusu olarak çalıştı. Türk musikisini düzenli bir şekilde öğrenme fırsatı bulamamasına rağmen, devrin önde gelen musikicileriyle beraberliklerinden yararlandı. Rahmi Bey(->), Tanburi Cemil Bey(->), Aziz Dede, Şevki Bey(->), Hacı Kirami Efendi, Nedim Bey ve Kanuni Hacı Arif Bey gibi üstatları dikkatle izledi. Ayrıca Hagopos Kıllıyan'dan ve Lemi Atlı'dan(->) dersler aldı.

Bimen Şen, hayatını yalnızca hanendelikle kazandı. Bir süre sarraflıkla uğraşmışsa da asıl geçimini ileri yaşlarına kadar sesiyle sağladı. Bestelediği şarkılarıyla ve doldurduğu plaklarla da üne kavuştu. Kürdilihicazkâr "Yüzüm şen hatıram şen meclisim şen mevkiim gülsen" mısraıyla başlayan şarkısı çok tutulup âdeta simgesi haline geldikten sonra, Dergazaryan olan so-

yadını Şen olarak değiştirdi. 70 yaşında öldüğünde evli ve çocuksuzdu. Feriköy Ermeni Mezarlığı'na defnedildi.

Nota bilmeyen ve herhangi bir saz çalmayan Bimen Şen'in şarkılarını başkaları notaya aldılar. Notaya alınmayan yüzlerce eseri *ise unutuldu. Yaşadığı dönemin* musiki dünyasma damgasını vuran Bimen Şen tam anlamıyla halka mal olmuş ender sanatçılardan biriydi.

Şarkılarının hepsi kendine özgüdür. Ezgi örgüleri çok kere bestekârını hatırlatır. Fasıl repertuvarının vazgeçilmez nitelikteki eserleri onun imzasını taşır. Bestelediği 1.000'e yakın eserin büyük bir bölümü kaybolan Bimen Şen'den bugünkü Türk musikisi repertuvarına ulaşan eser sayısı 250 civarındadır.

Eserlerin tamamı İstanbul halkına mal olmuş ender bestekârlardan biri olan Şen'in istanbul'u doğrudan ele aldığı şarkıları da vardır. Uşşak "Ada'dan gitti seninle bütün ezvak-ı safa" ve şehnaz "Bir yaz gecesi Çamlıca'da yâr ile kaldım" şarkıları buna örnektir. Eserlerinin hemen tamamı içli aşk şarkılarıdır. En tanınmış eserlerine hicaz "Firkatin aldı bütün neşve vü tabım bu gece", "Yıllar ne çabuk geçti o güzel günler arasından", "Acaba şen misin kederin var mı"; hüzzam "Sabrımı gamzelerim sihr ile târâc edeli", "Bilirim daha sen pek küçüceksin" ve "Dil-hûn olurum yâd-ı cemalinle senin ben"; hüseyni "durmadan aylar geçer yıllar geçer gelmez sesin"; acemaşiran "Bir haber ver ey saba n'oldu gülistanım benim"; hicazkâr "Karsa bin tel ile terk-i esaret eylemem"; segah "Bensiz ey gül gülşen-i âlemde mey-nuş eyleme"; yegâh "Ne gülün rengini sevdim ne de bülbül sesini"; sultaniyegâh "Al sazım sen sevdiceğim şen hevesinle" güften sarkılan örnek gösterilebilir.

Bibi. İnal, *Hoş Sada;* S. K. Aksüt, *500 Yıllık Türk Musikisi Antolojisi,* İst., 1967; M. Rona, *50 Yıllık TürkMukisiki,* İst., 1960; M. N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* II, Ankara. 1989; Öztuna, ™, II.

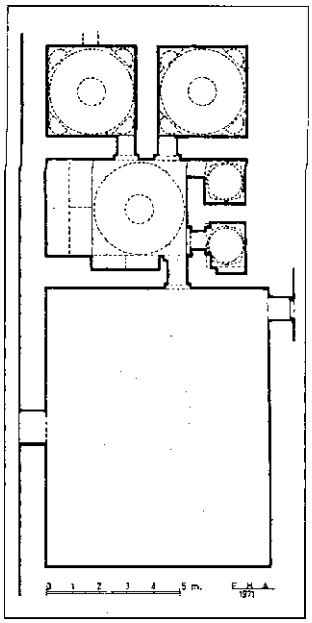
MEHMET GÜNTEKİN

ŞENGUL HAMAMI

Eminönü İlçesi'nde, Alemdar Mahallesi'nde, Alay Köşkü Caddesi üzerinde, Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin(->) yakınında bulunmaktadır. 1962'den beri, bugünkü sahibi tarafından konulmuş olan "Köşk Hamamı" adını taşımaktadır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* 'sindeki, hamam listesinde Şengül Hamamı'nm da adı vardır.

Sadrazam Mahmud Paşa'nın (ö. 1474) vakıfları içinde bu hamamın adı bulunmaktadır. E. H. Ayverdi, bu yapının Mahmud Paşa Sarayı'nın hamamı olduğunu yazar. Şengül Hamamı klasik Türk hamamlarının mimari özelliklerini taşımakla birlikte, örneğine çok sık rastlanmayan sıcaklık bölümündeki düzenlemesiyle ilgi çekici bir örnektir. S. Eyice tarafından yapılan sınıflamaya göre, ortası kubbeli enine bir sıcaklığı olan çifte halvetli hamam tipine dahil edilebilir.

Üzeri düz bir çatı ile örtülü olan camekânda (soyunmalık), camlı ahşap bölmelerle birtakım soyunma kabinleri yapılmış-

Şengül Hamamının planı. Ayverdi, *Fatih*

tır. Kapının sağma rastlayan yerden, taş basamaklı bir merdivenle üst kattaki soyunma odalarma (şırvan) çıkılır. Ana kapının karşısmdaki duvarda bulunan bir başka kapı ise külhanı ateşlemeye yarayan ocağm bulunduğu yere açılmaktadır.

Camekâna sivri kemerli dar bir kapıyla bağlanan sıcaklığın sağ tarafmda, üzeri birer kubbecikle örtülü iki tane ufak mekân bulunur. Bunlardan ilki hela, ikincisi ise usturalık olarak düzenlenmiştir. Orta mekânı oluşturan sofa büyükçe bir kubbe ile örtülmüş, bunun sol kısmındaki nişin içi ortadan bir duvarla bölünerek iki kısım halinde kurnalı birer yıkanma bölmesi haline getirilmiş, girişin hemen sol yanındaki sığ nişe de iki kurna yerleştirilmiştir. Sıcaklık, üzeri birer kubbe ile örtülü olan iki halvet hücresine birer kapı ile bağlanır. Ortasında aydınlık feneri bulunan halvet kubbeleri, köşelerde tromplar aracılığı ile -duvarlara oturur. Soldaki halvet dört, sağdaki halvet ise üç kurnalıdır. Mermerden yapılmış olan kurnaların üzerinde rölyef olarak yapılmış neoklasik bezemeler bulunmaktadır.

Soyunmalık kısmı ve dış cepheleri oldukça yenilenmiş olan Şengül Hamamı, eski halinden çok şey yitirmesine rağmen, istanbul'un en eski hamamlarından biri olarak varlığım ve işlevini koruyabilmiştir.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* II, İst., 1970, s. 34; S. Eyice, "iznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *TD,* XI/15 (i960), 99-120; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 45; Ayverdi, *Fatih Devri TV, 608-609;* Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 324; N. Köseoğlu, "istanbul Hamamları. Principaux bains publics turcs du côté d'Istanbul", *TTOK Belleteni,* S. 128 (1952), 45.

ENİS KARAKAYA

ŞENLİKLER

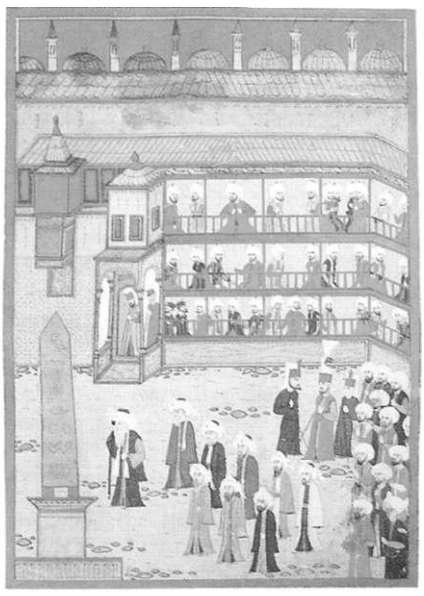
İstanbul, tarihi boyunca değişik sebeplerle düzenlenen çok sayıda şenliğe tanık olmuştur. Osmanlı dönemindeki şenlikler, devletin ihtişamını yansıtacak biçimlerde düzenlenirdi. Şenliklerin bir bölümü Ramazan ve Kurban bayramları, mevlit kandili ve kadir gecesi, nevruz, hırka-i şerif ziyareti ve surre alayının yola çıkışı gibi yılın belli günlerinde, takvime bağlı olarak yapılırdı; bir bölümünün de belirli bir günü yoktu. Bunlar padişahların tahta çıkışı, şehzade ve sultanların doğumu, şehzadelerin sünnetleri ve derse başlamaları, sefer ve zafer kutlamaları gibi sebeplerle düzenlenirdi.

İstanbul'da yapılan şenliklerin başlıca yeri **16.** yy'dan itibaren Topkapı Sarayı'na yakın oluşu dolayısıyla Atmeydanı'ydı(->). Daha sonraki yüzyıllarda Haliç(->), Kâğıthane**(-0,** Okmeydanı(->) ve Boğaziçi(->) de şenlik yeri ya da şenlik dolayısıyla düzenlenen gösterilerin sergilendiği yerler olarak dikkati çekti.

Şenlikler, İstanbul'a toplumsal anlamda canlılık kazandırdığı gibi, her yaş, cins ve soydan insanın gösterileri izlemek amacıyla rahatça sokaklara, alanlara dökülmesine sebep olur ve büyük bir kaynaşma, dalgalanma görülürdü.

Şenliklerin halk açısından önemli bir yönünü de alanlara kurulan, herkese açık sofralar oluştururdu. Padişahın bir ihsanı olmak üzere kurulan sofralar "çanak yağması" da denilen bir geleneğin doğmasına yol açmıştı. Halka açık ziyafetler günlerce sürer, davul, zurna ile haber verilen yemek, sofraların saldırıya uğrayıp yağmalanmasıyla son bulurdu.

İstanbul'da şehzadelerin sünnet olmaları dolayısıyla düzenlenen sur-ı hitanlann (sünnet şenlikleri) davetlileri arasında çocuklar da bulunurdu. Bunların bir kısmı hayır için sünnet ettirilecek, bir kısmı da seyir için getirilen her din ve mezhepten çocuklardı. Özellikle çeşitli gayrimüslim okullarından gelen çocuklar kendi giysileriyle şenliklere katılırlardı.

Surname-i Humayun'da yer alan bir minyatürde III. Murad'ın oğlu Mehmed'in sünnet düğünü şenlikleri.
TSM/ Cengiz Kahraman fotoğraf arşivi

Günlerce süren şenliklerin, eğlence ve gösteriler dışında, padişaha sunulan ve dolayısıyla hazineye kalan armağanların oluşturduğu birikimle ilgili ekonomik yönleri de vardı. Devletin para darlığı çektiği dönemlerde sık sık düğünler yapılması ve bunlar dolayısıyla da şenlikler düzenlenmesi, yüksek devlet görevlilerinin, yabancı devlet adamlarının ve esnaf loncalarının sunacağı değerli armağanlardan elde edilecek gelire duyulan ihtiyaçla ilgiliydi.

Şenliklerde düzenlenen esnaf alaylarında, İstanbul'daki loncaların kendi mesleklerine göre sergiledikleri hünerlere, gösterilere, sembolik üretim sahnelerine yer verilirdi. Esnaf zümrelerini özel olarak düzenlenmiş hareketli işyerleri üzerinde, mesleklerini icra ederken gösteren çok sayıda minyatür surnamelerde bulunmaktadır (bak. esnaf alayları).

Osmanlı şenlikleri, başta şiir, düzyazı ve resim olmak üzere birçok sanatın gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle manzum surnameler, şenlikleri şairler açısından sözle, nakkaşlar açısından minyatürle kalıcı kılmanın güzel örnekleriyle doludur.

Şenlikler, mimarlık, dekor ve süsleme sanatçıları açısından da hünerlerin ortaya konulduğu ortamlardır. Bir şenlik için ya eski yapılar süslenip kullanılıyor ya da başta padişah olmak üzere derecelere göre görkemli çadırlar kuruluyordu. Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde ve yabancı gezginlerin notlarında bu görkemli çadırlara ilişkin bilgi ve çizimlere rasüanılmaktadır.

Geniş çayırlıklarda, şenlikler için özel olarak yapılan bayram yerlerindeki eğlence araçları; Boğaziçi'nde sallar üzerine yerleştirilip yüzdürülen ve burçlarından toplar atılan büyük kaleler, ışıklarla donatılmış köşkler, devrin teknik özelliklerini de yansıtan tekerlekler üzerine yerleştirilmiş işlikler, şenliklerin ilginç yönlerinden birini oluştururdu.

Ses, ışık ve ateş gösterisi esasma dayanan ve gece yapılan donanmaları süsleyen fişekler, ateşle oynayarak gösteri yapan ateşbazlar, minarelere asılan kandiller, mahyalar, bu tür sanatların şenlikler içindeki yerini göstermeleri bakımından ilginçtir.

Şenlikler dramatik savaş gösterileri, sirk sanatlarının her türüne ilişkin gösteriler, gözbağcılık, musiki, raks, Karagöz, ortaoyunu ve kukla gösterileri, çok çeşitli nahıl(->) örnekleri, şeker bahçeleri gibi ilginç sanat olaylarına da sahne olurdu. (Ayrıca bak. sur-ı hümayun; şehrayinler.)

İSTANBUL

Musiki

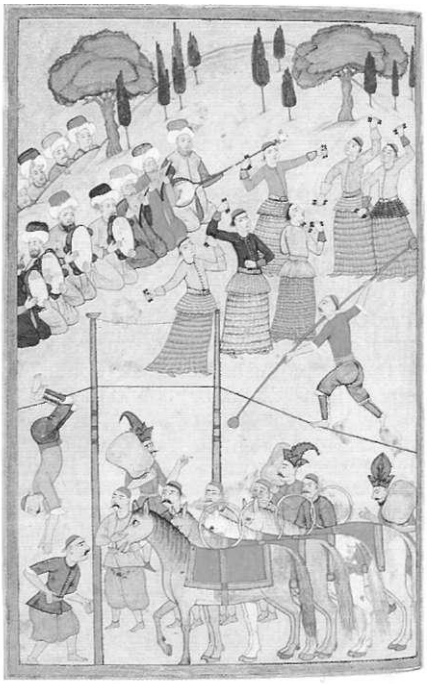
Osmanlı şenliklerinde pek çok gösteri yer almış, birçok sanat türü bu gösterilerin ayrılmaz bir parçası olarak şenliklerin oluşmasında başrolü oynamıştır. Bu sanatlar arasında en önemli yeri musiki almıştır. Şenliklerde "donanma" denilen eğlenceler dışında bir de esnaf geçit törenleri düzenlenirdi. Bu geçit törenlerinde "musiki esnafi" da içinde olmak üzere çeşitli sanatlarla uğraşan esnaf ya bir araba içinde, ya atlı ya da yaya olarak mesleklerini icra ederek geçerlerdi.

İstanbul'da düzenlenen şenlikler arasında üçü gerek kapsamı bakımından, gerekse şenliklerin düzeni konusunda sağladığı bilgi yönünden ayrı bir önem taşır. 1582'de düzenlenen sünnet düğünü İstanbul şenliklerinin ilk büyük uygulamasıdır. III. Muradin oğlu Mehmed'in sünnet düğünü dolayısıyla Atmeydam'nda düzenlenen şenliklere devlet erkânının yamsıra yabancı devletlerin İstanbul'daki elçileri de davet edilmiş, başta sultan olmak üzere hanedan üyeleri ile konuklar şenliği Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'ndan(->) seyretmişlerdir. İkinci büyük şenlik 1720' de III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünü şenliğidir. Okmeydam'ndan başlayıp Tersane Sarayında ve Haliç'te devam eden şenlikte pek çok gösteri düzenlenmiş, esnaf alaylan da geçit töreninde yer almışlardır. Tam bir şenlik olmamakla birlikte, esnaf alaylarının geçmesi dolayısıyla bir tür gösteriye dönüşen, LV. Murad dönemindeki geçit töreni de bu çerçevedeki etkinlikler dizisine girer.

Gerek açık havada düzenlenen düğün ya da sünnet şenliklerinde, gerekse sarayların, konakların harem bölümlerinde düzenlenen eğlencelerde musiki en önemli yeri alıyordu. Musikinin işlevi çok yönlüydü. Musiki ilkin dinlemek için icra ediliyordu; sadece bu amaca yönelik musiki söz konusu olduğunda fasıl ya da mehter musikisi dinleniyordu. Konser niteliğindeki bu tür musiki kapalı mekânlar dışında açık havada da icra ediliyordu. Musiki ile raks bu ortamda iç içeydi. Vurma çalgılar çalan kimi sazendelerin aym zamanda rakkas olmaları da bu işlevin somut bir ifadesidir. Şenliklerde musikinin bir de görsel yanından söz edilebilir; sazendelerin gerek sazları, gerekse kıyafetleri şenlik alaylarına renkli, göz okşayıcı bir görünüm kazandırıyordu.

1582 şenliğini anlatan *Surname-i Hümayun* adlı eseri resimleyen Nakkaş Osman ekibindeki nakkaşlar gösteriye katılan musikicileri tasvir etmişlerdir. Özellikle eski Türk çalgıları bakımından son derece önemli bir belge niteliği taşıyan bu yazmada anlatılanlardan anlaşıldığı üzere, zaman zaman şenlik meydanına gelen sazendeler ile hanendeler musiki icra ettikten sonra rakkasların, canbazların, hokkabazların gösterileri sırasında da çalıp söylüyorlardı. Aynı törene katılan Mevlevîlerin geçişlerinde de dervişlerin ney üfledikleri görülür.

Levnî'nin(->) minyatürlerini yaptığı, Vehbînin yazdığı *Surname-i Vehbî,* 1720 şenliğini konu alır. Burada da benzer bir şenlik düzeni ve görünümü vardır. Gene esnaf mesleklerini icra ederek sultanın ve seyircilerin önünden geçmekte, bu arada musiki tıpkı 1582 şenliğinde olduğu gibi bu geçişe eşlik etmektedir. Her iki şenlikte de sultana ve konuklara konser niteliğinde musiki dinletilmektedir. *Surname-i Vehbî'nin* sonundaki iki atlı mehter minyatüründen 1720 şenliğinde mehtere daha çok yer verildiği, mehterin güreş, canbazlık gösterilerine de eşlik ettiği anlaşılmaktadır.

III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününü konu alan *Surname-i Vehbî*'de yer alan Levnî'nin bir minyatüründe Okmeydanı'nda düzenenlenen şenlikler.
TSM/Ersu Pekin

Bu iki şenliğe katılan çalgıların incelenmesi arada geçen iki yüzyıla yakın zamanda Osmanlı musikisinin geçirdiği değişimler konusunda ipuçları verir. 1582 şenliğiyle ilgili minyatürlerde çengin bol bol görülmesi, buna karşılık 1720'de bir tek çenk resminin bile bulunmaması dikkat çekicidir. Öte yandan, 1720'deki birçok gösteride tanbur yaygın biçimde kullanılmıştır, ancak 1582 minyatürlerinde bir tek tanbur resmi bile yoktur. Bu tanınmış çalgılar dışında, 1582 şenliğinde bugüne hiçbir örneği kalmamış, adının belirlenmesinde bile güçlük çekilen, soyu tükenmiş çok çeşitli çalgılar da kullanılmıştır. Oysa 1720 şenliği çalgılar yönünden daha sade, günümüz çalgılarına daha yakm gönünüm içindedir.

Adı geçen iki şenlik arasında geçen sürenin aşağı yukarı ortasında, IV. Murad zamanında Bağdat seferinden önce 1638'de Topkapı Sarayı Alay Köşkü önünde düzenlenen ünlü geçit törenini Evliya Çelebi bütün ayrıntılarıyla anlatır. *Seyahatname*'sinde törene katılan musikicileri sazendeler, hanendeler, çalgı yapımcıları, çalıcı mehterler gibi kümelere ayırarak sıralar, ayrıca esnaf sınıfına giren başka musikicileri de kaydeder. Pek çok sazın ayrıntılı tanımını veren ünlü gezgin bu çalgılardan bir bölümünün Osmanlı ülkesinde çalındığını, bir bölümünün ise başka ülkelerin çalgılan olduğunu belirtir. Bu kayıt, şenliklerde her kültürden, her milliyetten ve her dinden unsurların toplandığını gösterir.

Şenliklerde yer alan musiki gerek göz-

Iemcilerin ve surnamelerin anlatımı, gerekse gösterilerin resimli tasvirleri incelendiğinde, Osmanlı klasik musikisi ile eğlence musikisi ve halk musikisi arasında organik bir bağ olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehir musikisi bu organik bağın bir sonucu olarak toplumun değişik katlarında biçimsel değişiklikler göstererek aynı kültürün bir parçası olarak oluşmaktadır. Sultanın huzurunda klasik fasıl musikisi icra eden, halka oynak havalar çalan, canbaz, hokkabaz gibi hünerbazların da gösterilerine eşlik eden mehter bu oluşumda bir köprü işlevi görmektedir. Bu bakımdan, şenliklerde öne çıkan musiki her şeyden önce bir şehir musikisi olarak değerlendirilebilir.

Bibi. Mustafa Âli, *Mevâid-ün NefâisfiKavâid-UMecâlis,* (tıpkıbasım), İst., 1956 (günümüz diline çevirisi O. Ş. Gökyay, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları,* I-II, İst., 1987); Vehbî, *Surname-i Vehbî.* Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, A. 3593; Evliya, *Seyahatname.* I; M. K. Özergin, "Evliya Çelebi'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Çalgılar". ***TFA.*** 262-265 (1971); And, *Şenlikler.*

ERSU PEKİN

ŞEREF HANIM

(1809, İstanbul -1861. İstanbul) Divan şairi.

Babası şair Nebil Bey'dir. Kültürlü bir aileden gelir. Evlenip evlenmediği belli değildir. Kendisine 200 kuruş maaş bağlanmışsa da ömrünün çoğu sıkıntı içinde geçmiştir. Mevlevî tarikatına bağlı, dindar bir kişiydi. Mezarı Yenikapı Mevlevîhanesi haziresindedir.

Şeref Hanım'ın şiirleri bir *Divanda* (İst., 1867) toplanmıştır. Şiirlerinde yenilik bulunmamakla birlikte kadın Divan şairleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Şeref Hanım, ömrünü İstanbul'da geçirmiştir. Onun kadın gözüyle irdelediği ve beyitlerine konu edindiği İstanbul, çok zaman canlı tablolar halinde görünür. Şiirlerindeki kişilerin çoğu, gerçek insanlardır *(Cihanda bî-misl meddah idi fevt oldu Kız Abmed / Nedîm etse Rasûl-i Kibriya ferda değil ib'âd// Buna sânî idi on bir yıl evvel Piç Emin/İki merhuma şimdi kimse sâlis olamaz her çend).* Özellikle kıt'a ve şarkılarında geçen tabiat ve mekânlar, İstanbul'un ta kendisidir *(Genc-i uşşâka safâ İstanbul/ Cem'i irfan u safâ İstanbul / Olmasa muztaribü 'l-hâl Şeref / Sadr-ı büldân-ı cefâ İstanbul).*

İstanbul bir özleme dönüşmüş olarak daima onun dudaklarmdadır. Galata. Bebek, Boğaz, Yakacık gibi semtler onun dilinden birer kıta veya şarkı olup mısralara dökülürler *(Yâda geldikçe gönül zevk ü safâ-yı Yakacık / Haşre dek eyleyelim medh ü senâ-yı Yakacık/Bu letafet bu küşâyiş birisinde yoktur / Hep seyir yerlerini eylefedâ-yı Yakacık).* Şeref Hanimin şiirlerinde İstanbul bir kadın zarafetine bürünür ve semt semt, muhit muhit dillenir. Sanki şehrin hayatı, bir kafes arkasında seyredilerek şiire yansır ve kadın dünyasının mahremiyeti ile dile getirilir. Nitekim oradan ayrı kalmak, hemen orayı özlemeyi gerektirir *(Gencîne-i irfan olan İs-*

Divan-ı Şeref Hanım'ın başlık sayfası. *M. Sabri Koz*

lambol/Mahbûbe-i büldân olan Islambol/ Müştak seni görmeye gayetle Şeref/Ey mecma-i yârân olan Islambol).

Şeref Hanım. 19. yy'm bütün o değişkenlik ve kargaşa dolu İstanbul'unda ince epizotlar yakalayıp tabiatı, coğrafyası, sanatı, sanat zevki, eğlencesi, folkloru vb ile bir saltanat merkezinin ihtişamlı dünyasını terennüm etmiş ender bir İstanbul hanımefendisi olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır.

İSKENDER PALA

ŞEREF STADYUMU

Beşiktaş'ta Çırağan Caddesi üzerindeydi. Bugün yerinde Çırağan-Kempinski Öteri yer almaktadır.

Stadyumun bulunduğu alan Çırağan Sarayı'nın(->) bahçesiydi. 19 Ocak 1910 günü çıkan büyük bir yangın sonucu harap olan Çırağan Sarayı'nm bahçesi de uzun yıllar tamamen bakımsız bir halde kalmıştı. Beşiktaş Jimnastik Kulübü(-») yöneticilerinden Ahmed Şerafeddin Bey (Şeref Bey) Çırağan Sarayı harabesinin yanındaki bu alanı futbol sahası ve stadyum olarak kazandırmak için 1932'de faaliyete geçmiş ve Beşiktaş kulübü fahri başkanı bulunan Recep Beyin de (Peker) hükümet nezdindeki girişimleriyle burayı Milli Emlak İdaresi'nden kiralamayı başarmıştı. Şeref Bey, yakalandığı kanser hastalığının büyük ıstırabına rağmen defalarca Ankara'ya giderek bu işi takip etti. Ancak bu arada hastalığı da büyük bir hızla ilerlemişti. Şeref Bey. kazandırdığı stadın açılışını göremeden hayata gözlerini yumdu.

Temeli 11 Ocak 1933 günü atılan stadın hafriyatı işinde Beşiktaşlı yönetici ve sporcular bilfiil çalıştılar. 110x75 m boyutlarındaki sahanın cadde tarafındaki yüksek duvarının önüne tribünler yapıldı, deniz tarafındaki alçak duvarın önüne de birkaç basamaktan ibaret açık tribün kuruldu. Beşiktaşlılar bu stada, onu hayatı pahasına kulübe kazandıran Şeref Beyin anısına Şeref Stadyumu adını verdiler. Stadyumda 1947'de İnönü Stadyumu(->) açılana kadar pek çok lig maçı ve yabancı maçlar oynandı. 1947'den sonra Beşiktaş kulübünün antrenman sahası hüviyetine bürünen stadyumda amatör küme maçları da oynandı. 1987'de Çırağan Sarayı'nm otele dönüştürülmesi kararlaştırılınca stadyum Beşiktaş kulübünden geri alındı ve böylece tarihe karışırken yerine Çırağan-Kempinski Oteli inşa edildi.

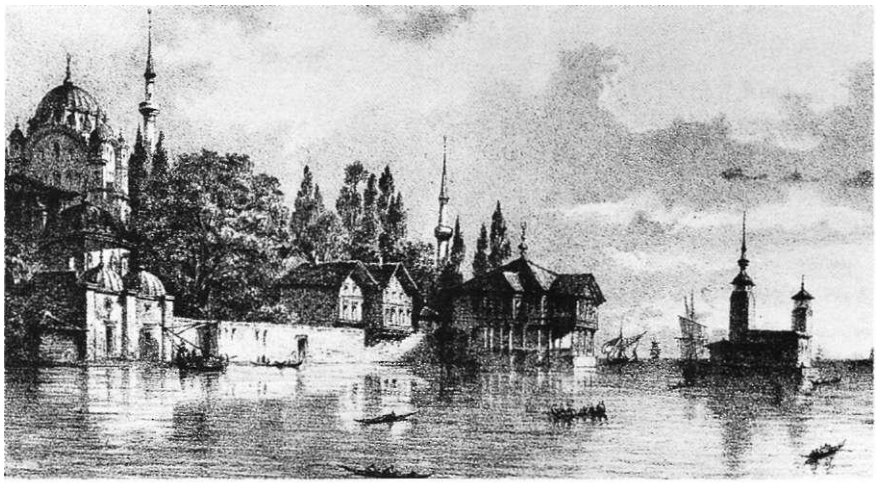
CEM ATABEYOĞLU

ŞEREFÂBÂD KASRI

Üsküdar'da, Rum Mehmed Paşa Camii(->) ile sahil arasında bulunmaktaydı. Burada ilk yapıyı Şemsi Paşa KüIliyesi'nin(->) banisi Şemsi Paşa yaptırmıştır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da 1580 tarihini taşıyan külliye ile ya da biraz daha önce inşa edilmiş olması mümkündür. Şemsi Paşa Sarayı olarak tanınan bu yapıya ilişkin bilgimiz yoktur. Yalnız köşkte zaman zaman bazı elçilerin kabul edildiği, özellikle İranlı elçilerin bu yapıda misafir edildiği bilinir. Daha sonra buradaki yapıya bazı kaynakların verdiği Acem Kasrı adı bununla ilgili olmalıdır. III. Ahmed dönemin-

Şeref Stadyumu *Tamer Güvenç/ Eser Tutel koleksiyonu*

Flandin'in bir gravüründe Şerefâbâd Kasrı.
Necla Arslan arşivi

de (1703-1730) aynı mevkide yeni bir köşk inşa edildiğine göre bu köşk yıkılmış veya yıktırılmıştı.

İkinci yapı Damat İbrahim Paşa(->) tarafından inşa ettirilip Şerefâbâd adı verilmiştir. İbrahim Paşa 1709-1710'da Üsküdar'a su getiren tesisleri inşa ettirirken kasrı da yaptırmış olmalıdır. Bu suyolunu gösteren Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki bir haritada kasır geniş bir bahçe içinde sahildeki duvarların üzerine oturtulmuş, iki katlı bir yapı olarak görülür. Haritada ayrıca kasrın bahçe duvarlarına bitişik klasik formda iki çeşme görülür ki bunlar III. Ahmed'in şehzadeleri Mehmed ve Süleyman adına yaptırılmıştır. Aynı yerde Şerefâbâd su maksemi de görülür.

Kasrın 1775'te esaslı bir tamir geçirdiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yapının bu görünümü ile ilgili üç resim tespit edilmiştir. Fresk tekniğindeki iki resim istanbul'dadır. 18. yy'ın sonlarına ait fresklerden biri Çengelköy'deki Sadullah Paşa Yalısı'ndaC •), diğeri Topkapı Sarayı başkadın dairesinde bir hücre içinde bulunur. İkisi arasında çok az fark vardır. Bu yapıya ait suluboya tekniğindeki bir resim de 1825-1826 yıllarında İstanbul'da İsveç elçiliği görevinde bulunan Löwenhielm'a aittir. Her üç resimde de bahçe yoğun bir servilik olarak gösterilmiştir. Bu resimlere göre yapının planı ortada bir sofa, dört cephede birer çıkmanın bulunduğu merkezi sofalı tiptedir.

II. Mahmudün (hd 1808-1839) kasırda yaptığı yenileme ise 1816'da semtin yeniden itibar kazandığı bir zamanda olmuştur. Kasrın bu durumunu gösterir karakalem tekniğinde bir resim Flandin tarafından 1849'da yapılmıştır. Buna göre II. Mahmud döneminde kasrın eski planı genel hatlarıyla korunmuş, yapı ampir üslubunda yeni bir görünüme kavuşmuştur. S. H. Eldem yapıyı bu görünümü ile Halıcıoğlündaki Humbaracı Kışlası'nın(->) hünkâr kasrına benzetir.

Yapının ne zaman ortadan kalktığı kesin olarak tespit edilmemiştir. Flandin'in 1849 tarihli resminde iyi durumda görünen kasrın 1865 tarihli bir fotoğrafta arkasındaki büyük havuz ve rıhtımı dışında tamamen yok olduğu görülür. Büyük havuz birkaç sene sonra doldurularak ortadan kaldırılmıştır. Rıhtım kalıntıları ise 1945'te toprakla örtülerek kapatılmıştır. Sahil yolu, sarayın alanını ikiye ayırmaktadır. Sahil tarafında kalan kısım düzenlenerek park haline getirilmiştir. Şemsi Paşa Külliyesi yakınlarında görülen bazı kalıntılar Şerefâbâd'la ilgili olmalıdır. Sahil yolu ile Rum Mehmed Paşa Camii arasında kalan alan ise bugün mezbelelik halindedir. Şerefâbâd Kasrı ile ilgili tek kalıntı Rum Mehmed Paşa Camii'nin bitişiğinde bulunan su deposudur.

Bibi. Çeçen. *Üsküdar,* 87-89; Eldem. *Köşkler ve Kasırlar,* II, 374-388; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* II. 254-263: M. Sözen. *Devletin Evi Saray,* İst., 1990, s. 182-195; A. S. Ünver, "Şerefâbâd". *Şehremaneti Mecmuası.* S. 67 (1930), s. 241-245.

HAYRİ FEHMİ YILMAZ

ŞERİFLER YALISI

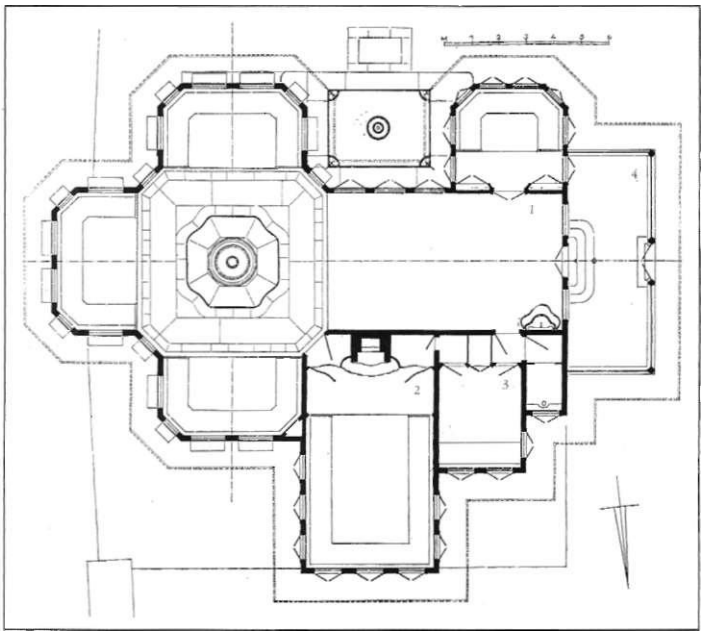
Sarıyer İlçesinde, Emirgân'da, Boyacıköy-Emirgân yolundadır.

Bugün Boğaziçi'nde 18. yy'da gelişen sivil mimarlığın temsilcisi olarak ayakta duran nadir yalılardan olan yapı, yanındaki harem yalısı ile bir bütün olarak inşa edilmişti. Yalı 1850-1860 arasında tamamen değiştirilmiş ve eski külliyeden bugüne yalnız selamlık divanhanesi kalmıştır. Köşkün yanındaki büyük harem dairesi 1940'larda sahil yolunun genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır. Her iki daire 1900'lü yıllarda bir asma galeri ile bağlanmış bulunuyordu.

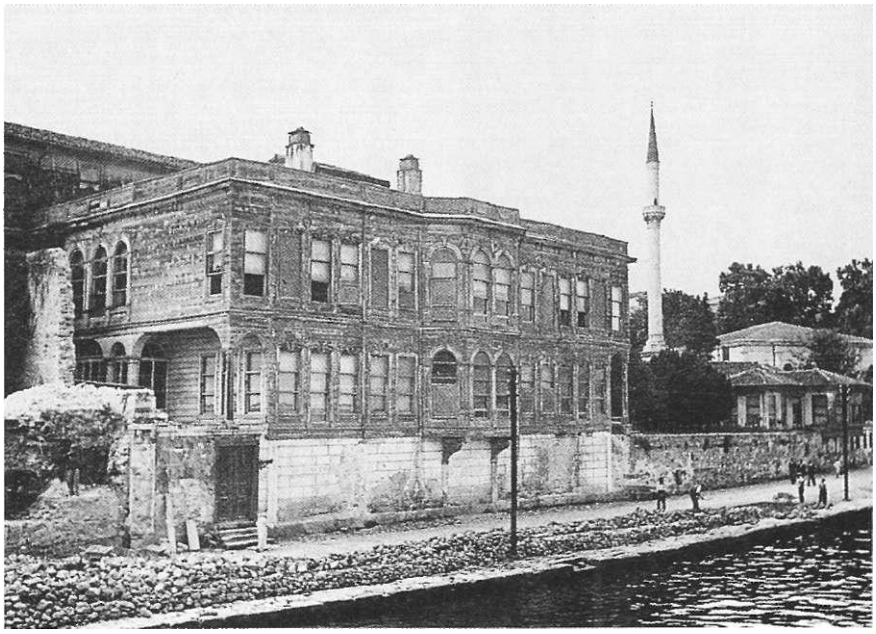
Emirgân Mahallesi'nin I. Abdülhamid'in (hd 1774-1789) emri üzerine 1778'de ihdas edilmesi ile bu mevkide ilk yalılar yapılmıştı. 1781'de inşa edilen Emirgân Camii'nin^) hemen yanmda bulunan Şerifler Yalısı aynı şekilde 18. yy'ın son çeyreğine tarihlenmektedir.

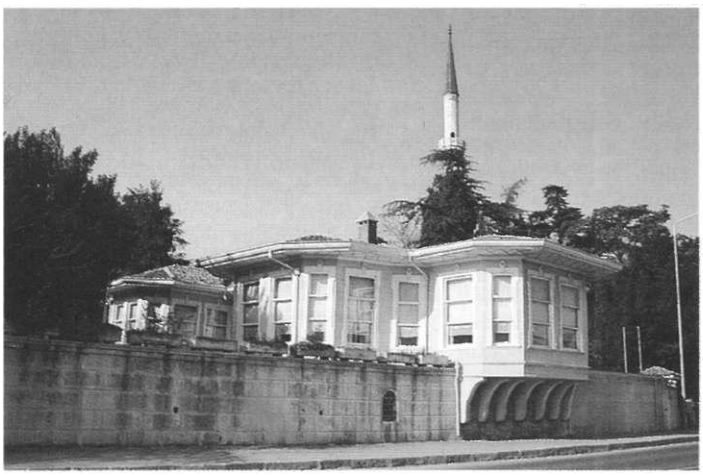
1718'de Emirgân Korusünda(->) bulunan köşklerden **16.** yy çinilerinin sökülerek Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmed Kütüphanesi'nde(-0 kullanıldığı bilinmektedir. Yalının kısa sürede bu köşklerin yerini aldığı akla gelmekteyse de banisi kesin olarak saptanamayan yalının Bostancıbaşı Defterleri'nden anlaşıldığı gibi 1791-1810 arasında sahibi olan Hazine-i Hümayun Başyazıcısı Feyzibeyzade Mehmed Bey tarafından yaptırılmış olması da olası görülmektedir. Daha sonra defalarca el değiştiren yalı, 19. yy'da burayı yazlık köşkü olarak kullanan Mekke Şerifi Abdüllilah Paşa'nm (1845-1908) adıyla Şerifler Yalısı olarak tanmagelmiştir.

Köşkün bulunduğu bahçenin zemini rıhtımdan 3 m kadar yüksektedir. Sahil yolu yapılmadan önce bahçenin ve köşkün rıhtımdan bir kat daha yüksekte tutulmuş olmaları ilginçtir. Merkezdeki cumba eskiden ahşap furuşlar üzerinde doğrudan sahile oturan kaide duvarı üzerinden deni-

Şerifler Yalısı'nın zemin kat planı: 1. Sofa, 2. altın ve gümüş tezhipli başoda, 3. Küçük hizmet odası, 4. giriş direkliği.
Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*

Şerifler Yalısı'nın 1930'lardan (üstte) ve günümüzden iki görünümü. *Salâhattin Giz/ Eser Tutel koleksiyonu (üst), Firdevs Sayılan*

ze taşmaktaydı. Selamlık dairesine, denize bir kanalla bağlı olan kayıkhaneden doğrudan ulaşılabildiği gibi, cami tarafındaki bahçe girişinden rıhtım hizasında olan kayıkhane ve Emirgân Deresi'ni örten tonozlar ile ağa odalarmın önünden geçilerek ve bir rampa ile bahçe seviyesine varılarak burada yer alan kapıdan da girilebiliyordu. Emirgân Deresi'ni örten tonozlu kanal ile kayıkhanenin çift gözlü kemerleri tespit edilerek kaide duvarım restitüe eden S. H. Eldem bahçenin deniz cephesinde muhtemelen pencereli bir duvar ile çevrilmiş olduğunu ileri sürmektedir.

Köşkün planı aksiyal bir sistem üzerine kurulmuştur. Ancak simetrik değildir. Divanhane, eksen üzerinde bulunan mermer döşeli fiskiyeli orta sofası ve üç koluyla tipik bir yapıya sahiptir. Üç yönden manzaraya açılan köşk, bu niteliğiyle Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı(->) ve Tersane Bahçesi'ndeki Aynalıkavak Sarayı'nm Hasbahçe Kasrı'nda görülen plan özellikleri taşır. Köşkün arka tarafma, uzun bir sofa boyunca sonradan yapılan ekler bu bölümün karakterini bozmuştur. Bu sofanın bir ucunda, divanhanenin tam karşısında, revaklı giriş bulunmaktadır.

Salonun duvar ve pencereleri de çeşitli onarımlar sırasında özgün karakterini kaybetmiştir. Divanhanede tavan baskısı altındaki friz boydan boya köşk ve bahçe tasvirleriyle süslüdür. Yalnız tavanlar ve kasrın en iyi korunmuş bölümü olan ocaklı odada bazı duvar kısımlan kalmış, ancak eski nakışlar üzerine çekilen boyalarla altın tezhipler kapatılmış bulunmaktadır. Ahşap elemanlar bir ölçüde özgün karakterini korumuştur. Dış cephe elemanları, yani pencere düzeni, duvar yüzeyleri, saçaklar ve cumbayı bir zamanlar taşımış olan furuşlar ise zaman içinde değiştirilmiştir.

Kültür Bakanlığı'nca 1969-1980 arasında onarılan yalı Topkapı Sarayı Müzesi(->), Türk ve İslam Eserleri Müzesi(->) ile Divan Edebiyatı Müzesi'nden(->) sağlanan eşyalarla döşenmiş ve müze haline getirilmiştir.

Bibi. Eldem, *Türk Evi,* II, 198-199; Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* II, 274-283.

TÜLAY ARTAN

ŞEVKİ BEY

(1860, İstanbul - 20 Temmuz 1891, İstanbul) Bestekâr.

Fatih'te, Pirinççi Sinan Mahallesi'nde doğdu. Tarakçı esnafından Ahmed Efendi'nin oğlu ve bestekâr Tarakçı Servet Efendi'nin kardeşidir. İlk musiki derslerini Necmeddin Bey adlı bir amatör musikiciden aldı. Rüştiyeyi bitirdikten sonra Muzıka-i Hümayun'a(->) girerek Hacı Arif Bey'inG» öğrencisi oldu. Musiki eğitimini tamamladıktan sonra aynı kurumda bir süre hanende olarak çalıştı. Ancak, protokol kurallarıyla uyuşmayan mizacı dolayısıyla sıkılarak bu görevinden istifa etti. Gümrük Nezareti'nde kâtiplik görevi aldı. Aşırı içki düşkünlüğü yüzünden henüz **31** yaşındayken bir arkadaşının Beylerbeyi'ndeki evinde kalp krizi geçirerek öldü. Nakkaştepe Mezarlığı'na(-*) gömüldü.

Bestekârlığının yanında ud ve lavta sazlarım da çalan Şevki Bey, **21** yaşlarında başlayıp **10** yıl devam eden bestekârlık hayatında **1.000**'den fazla şarkı besteledi. Ancak; eserlerinin yaklaşık yüzde sekseni, hemen notaya alınmadığı için kendisi tarafından dahi unutuldu.

Şevki Bey, dönemin ünlü kantocusu Peruz'a âşıktı. Hicaz "Severim can ü gönülden seni tersa çiçeğim" gibi birçok sarkışım bu aşkın ıhamıyla bestelediği söylenir. Hacı Arif Bey üslubunun yaşatılmasında birinci derecede payı olduğu kabul edilen Şevki Bey, eserlerinde aşk konusunu en küçük ayrıntılarına kadar işlemiş bir bestekârdır. Besteleniş tarzlarından, bestekârlarının kendine has özelliklerinden ve musiki yapılarından doğan genel özellikleriyle Şevki Bey'in eserleri, doğal, içten ve dinlendiği anda kendi iklimi içine çeken etkileyici nitelikte eserlerdir. Toplumun bütün kesimlerince sevilmiş ve tutulmuştur. Her şarkısı yaşanmış bir acının, aşkın yer yer mahzun, yer yer sitemkâr bir küçük hikâyesidir. Bu kadar acı dolu temayı işlerken, hiçbir eserinde bayağılığa düşmez. En sarsıcı musiki cümlelerinde bile yapmacıktan tamamıyla uzak, ağırbaşlı bir eda vardır.

Şevki Bey'in sayılamayacak kadar çok eseri halk arasında yaygınlaşmış, bestelendiği günden başlayarak günümüze kadar sevilerek icra edilmiş ve dinlenmiştir. Hicaz "Ülfet etsem yâr ile ağyare ne", "Zannım bu cânâ beni kurban edeceksin", "Affeyle suçum ey gül-i ter başıma kakma" ve "Dil yâresini andıracak yâre bulunmaz"; bayati "Emel-i meyl-i vefa sende de var bende de var"; karcığar "Emel-i aşk u safa sende de yok bende de yok"; hüseyni "Hicran oku sinem deler" ve "Nedir bu haletin ey meh cemalim"; hüzzam "Küşade taliim hem bahtım uygun"; muhayyer "Ol gonca-dehen bir gül-i handan olacaktır", "Şeb-i yelda-yı hicran içre kaldım"; rast "Nedendir bu dil-i zârm figanı"; uşşak "Esir-i zülfünüm ey yüzü mâhım", "Gülzare nazar kıldım virane-misal olmuş", "Kimseler gelmez senin feryad-ı âteş-bağrına" ve zeybek ezgilerinin ağırlıklı olarak işlendiği "Zeybeklerle gezer dağlar başında" ile "Bıçak düşmez belinden efe" gibi

Şevki Bey
Cengiz Kahraman arşivi

daha çok sayıda eseri, Şevki Bey'e ait olduklarını hemen hissettiren, İstanbul musikisine tam anlamıyla mal olmuş şarkılardır.

Bibi. İnal, *Hoş Şada-,* Ergun, *Antoloji,* II; R. F. Kam, "Şevki Bey", *Radyo,* S. 28; M. Rona, *50 Yılhk TürkMusikisi,* İst., 1960; S. K. Aksüt, *500 Yıllık Türk Musikisi Antolojisi,* İst., 1967; B. S. Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları,* İst., 1962; *Musiki Mecmuası,* (Şevki Bey özel sayısı), no. 387-388 (1982); Y. Öztuna, *Şevki Bey,* Ankara, 1988; M. N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* I, Ankara, 1989; Öztuna, *BTMA,* II; S. Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı,* ist., 1993.

MEHMET GÜNTEKİN

ŞEVKİ EFENDİ

(1829, Kastamonu -17Mayıs 1897, İstanbul) Hattat.

Oğlundan alınan bilgiye göre Kastamonu'da doğdu. Hattatın kızının oğlu Süheyl Ünver ise istanbul'da Haseki semtinde doğduğunu bildirir. Babasının adı Ahmed Ağa'dır.

Şevki Efendi'nin bir muhakkak-sülüs-nesih
nilyesi.
J. Derman, *Hat Sanatının Şahaserleri,* İst., 1982

İstanbul'da Aksaray'da Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi'ni bitirdikten sonra Ragıb Paşa Kütüphanesi(->) müdürü olan dayısı hattat Hulusi Efendi ile onun damadı Hoca İshak Efendi'den de özel olarak dersler aldı. Hat sanatmı da dayısı Hulusi Efendi'den öğrendi ve 12 yaşında icazetname aldı. Dayısının tavsiyesine rağmen devrin büyük hattatı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye(-0 gitmemiş, kendi kendini yetiştirmiştir. Şevki Efendi, Harbiye Nezareti'ne bağlı Menşe-i Küttâb-ı Askeri'de yazı hocalığı dışında, Yıldız'da şehzadeler ve mevki sahibi kişilerin çocukları için açılmış olan okulda da dersler verdi.

Büyük hattatlardan ders görmemesine rağmen, Şeyh Hamdullah(->), Hafız Osman(->) ve İsmail Zühdî gibi ünlülerin yolundan yürüyerek devrinin büyük hattatları arasına katılmış olmanın yanında sanatındaki üstünlüğü bakımından Hafız Osman'ın bir kolunu kuracak kadar ileri gitmiştir. Yetiştirdiği öğrencilerinin de en değerlisi Bakkal Arif Efendi'dir(->). Vefatında Merkez Efendi Mezarlığı'nda hocası Hulusi Efendi'nin yanma gömülmüştür.

1873'ten sonraki yazılarında mükemmelliğe ulaşan Şevki Efendi'nin eserleri camilerde, Topkapı Sarayı MüzesiG» ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde(->) ve özel koleksiyonlardadır. 1881 tarihli bir hilyesi de E. H. Ayverdi'nin(->) koleksiyonunda bulunmaktadır.

Bibi. Habib, *Hat veHattatân,* ist., 1306, s. 178; C. Huart, *Les Calligraphes et les Miniaturistes de VOrientMusulman,* Paris, 1908, s. 203; İnal, *Son Hattatlar,* 397-399; U. Derman, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri,* İst., 1982, levha 23, 42; ay, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı,* ist., 1992. levha 125, 126, 129, 131, 132, 139, s. 214, 215, 218; Rado, *Hattatlar,* 225.

ALİ ALPARSLAN

ŞEVKİYE KÖŞKÜ

Sarayburnu'nda, Topkapı Sarayı'na adını vermiş olan Topkapı Sahilsarayı'mn yanında yer almaktaydı.

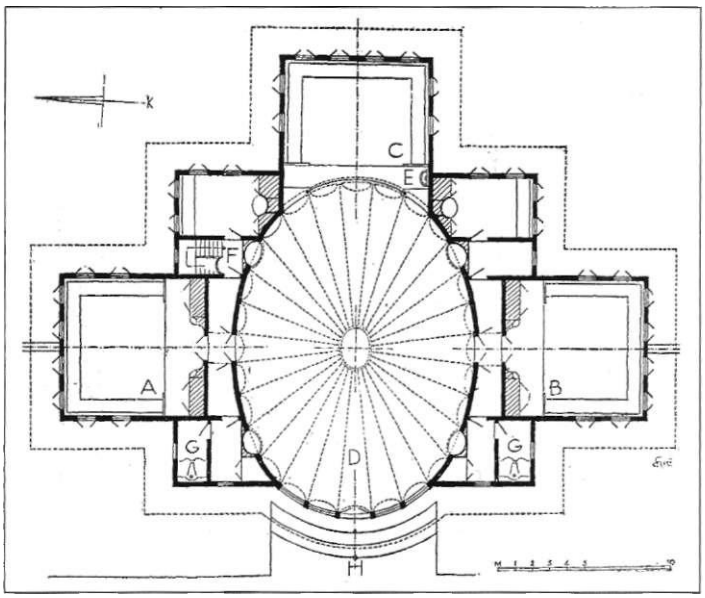
III. Selim tarafından annesi Mihrişah Valide Sultan (ö. 1805) için saltanatının ilk yıllarında 1789-1791 arasmda yaptırılan köşkün adı, burada daha önce mevcut olan Şevkiye Ocağı'ndan kaynaklanmakta, söz konusu yapı ayrıca "Serdab Köşkü" ve "Yeni Köşk" olarak da anılmaktadır. 1862'deki Sarayburnu yangınında ya da 1871'de saray arazisinden tren hattının geçirilmesi sırasında tarihe karışan Şevkiye Köşkünün planı ve cepheleri S. H. Eldem tarafından, bazı Batılı yazarların (Clarke, Pouqueville, Hammer, de Beaumont) tariflerine, birtakım görsel belgelere (Melling'in gravürü ile çeşitli haritalar) ve temel izlerine dayanılarak restinle edilmiştir.

Marmara surlarının üzerine oturan ve batıya (Anadolu yakasına) yönelik olan köşk, arkasındaki bahçeyle aynı kottaki, ahşap duvarlı bir esas kat ile kagir duvarlı bir bodrum katından meydana gelmektedir. En geniş yerinde 33x26 m boyutlarında olan esas katta, Türk sivil mimarisinin en köklü ve yaygın geleneğine bağlanan, sofalı-eyvanlı divanhane tasarımı Batı kökenli barok etkilerle yorumlanarak uygulanmıştır (bak. divanhaneler). Yapıyı doğu-batı ekseninde kat eden divanhane, beyzi planlı ve kubbeli bir sofa ile batı yönünde buna saplanan ve cepheden ileri çıkan, dikdörtgen planlı, tavanlı ve sedirli bir eyvandan oluşmaktadır. Sofanın doğuya açılan girişine, bahçeden üç adet kavisli mermer basamakla çıkılmakta, gerek kapı, gerekse de bunun yanındaki pencereler icabında bezemeli perdeler ile örtülebilmekteydi. Köşkün kurşun kaplı kırma çatısı altında gizlenen sofa kubbesi, bazı benzer örneklerde gözlendiği gibi, beyzi bir göbekten kubbe eteğine doğru yayılan ışınlarla süslenmiş olmalıdır. Kubbenin merkezinde, ingiliz büyükelçisinin hediyesi olan bir avizenin asılı olduğu, eyvanda da daha ufak boyutlu ancak daha kıymetli diğer bir avizenin bulunduğu bilinmektedir.

Sofanın sağında (güney yönünde), ufak bir aralığın arkasında hünkâra ait oda, solunda da (kuzey yönünde) bunun simetriği olan valide sultan odası yer almaktadır. Cepheden ileri taşan bu iki oda merkezi sofadan soyutlanmışlarsa da, köşkün mimarisinde üç eyvanlı ("T" planlı) tasarımdan ilham almdığı anlaşılmakta, içeriden tam olarak uygulanmamış olan söz , konusu şema yapının dış hattına ve cephelerine yansımaktadır. "T"nin kolları arasına batı (Marmara) yönünde ufak boyutlu odaların, doğu (arka bahçe) yönüne de helaların yerleştirildiği tahmin edilmektedir. Gerek sofanın eyvanı, gerekse de sofayı kuşatan odalar iki katlı, dikdörtgen açıklıklı pencerelerle aydınlatılmış, sedirlerle ve yüklüklerle donatılmıştır. Köşkü gezmiş olan yazarlar, sofa duvarlarının, Batılı ustalar eliyle, bir direkliği tasvir eden bezemelerle donatıldığım, pilastr niteliğinde bezeme öğeleri olduğu anlaşılan bu direklerin arasındaki yüzeylerin, yaldızlı silmelerle, aynalarla ve çiçek motifleri ile süslendiğini, eyvandaki ve odalardaki sedirlerin beyaz ipek üzerine sim işlemeli minderlere sahip olduğunu, zeminin de aynı türde nihalilerle kaplandığını nakletmektedir. Ayrıca sofaya açılan kapıların arasında "şerbetlik" denen kemerli nişlerin bulunduğu, sofa ile eyvanın sınırında bir "billur çeşmenin" yer aldığı anlaşılmaktadır.

Esas kata göre daha basık olan bodrum katında, tonozlarla örtülü, zemini mermer döşeli mekânlar bulunmakta, esas kat sofasının altına, köşeleri pahlı, kare planlı diğer bir sofa isabet etmekteydi. Bodrum kat sofasının merkezinde fıskiyeli bir havuzun, duvarlarında da bu havuzla bağlantılı selsebillerin mevcut olduğu tespit edilmekte, söz konusu mekân, bu yönüyle Türk saray mimarisinin kadim bir geleneğine bağlanmaktadır. Sıcak yaz günlerinde harem halkının serinlemek için sığındığı bu loş ve serin bodrum kat birimleri yapının "Serdab Köşkü" olarak adlandırılmasına sebebiyet vermiştir.

Şevkiye Köşkü, Osmanlı sivil mimari-

Şevkiye Köşkü'nün restitüsyon planı: A. Valide Sultan Dairesi, B. Hünkâr Dairesi, C. orta sekilik, D. sofa, E. billur ceşme, F. alt kata inen merdiven, G. hela, H. üç basamak. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*

sinde **19.** yy'in ortalarına kadar uygulanan beyzi planlı sofaların ilk defa görüldüğü yapı olmalıdır. Ayrıca "Yeni Bahçe" olarak anılan arka bahçesi de Fransız bahçelerini taklit eden geometrik düzeni ile dönemine göre önemli bir yeniliğe işaret etmektedir. Şevkiye Köşkü, tasarımının esası ve ayrıntılarının birçoğu açısından, kökleri Osmanlı dönemi öncesine giden sivil yapı geleneklerini yaşatmakla birlikte, yukarıda değinilen yönleriyle Osmanlı sivil mimarisinde ve bahçe düzenlemesinde yeni bir çığır açan, önemli bir eserdir.

Bibi. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* II, 329-336; Eldem-Akozan, *Topkapı Sarayı,* levha 14.

M. BAHA TANMAN

ŞEYH CAMİİ TEKKESİ

bak. DEVATÎ MUSTAFA EFENDİ TEKKESİ

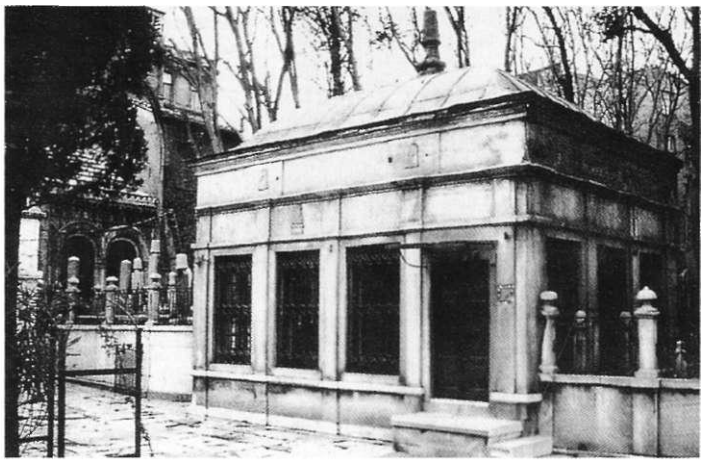
ŞEYH GALİB

(1757, İstanbul - 4 Ocak 1799, İstanbul) Mevlevi şeyhi ve Divan şairi.

Asıl adı Mehmed'dir. Şiirlerinde "Es'ad" ve "Galib" mahlaslarını kullanmıştır. İstanbul'un köklü bir Mevlevi ailesine mensup bulunan Şeyh Galib, şehrin kara surları tarafındaki Mevlevîhanekapısı semtinde doğdu. Babası, Kasımpaşa ve Yenikapı mevlevîhanelerinde postnişinlik yapan Musa Safî Dede'nin dervişlerinden Mustafa Reşid Efendi, annesi ise Emine Hatun'dur. Tasavvuf konusunda ilk eğitimini babasından aldı. Bu eğitim, onun kişiliğini ve sanatını hayatı boyunca şekillendiren başlıca dinamiklerden birisi oldu. Daha sonra 18. yy'ın tanınmış sufîlerinden Mevlevî ve Nakşibendî tarikatlarına müntesip Hoca Neş'et Süleyman Efendi'nin (ö. 1749) derslerine devam etti. Şeyh Galib'e "Es'ad" mahlasını veren Neş'et Süleyman Efendi, buna ilişkin olarak yazdığı bir şiirinde: *Neş'et dedipîrân zebanından edip gûş / Mahlas ana Es'ad ne sa 'âdet bu ne sândır* diyerek öğrencisini övmektedir. Şeyh Galib 1785'e kadar bu mahlası kullanmıştır. 24 yaşında iken Divan-ı Hümayun Beylikçi Odası'na memur olan Şeyh Galib, bir süre burada görev yaptıktan sonra, Ebubekir Çelebi'nin (ö. 1784) postnişinliği döneminde Konya'ya giderek Mevlâna âsitanesinde girdiği çilesini, İstanbul'da Yenikapı Mevlevîhanesi'nde(->) tamamlamıştır. 1790-91'de Galata Mevlevîhanesi(->) postnişinliğine atanan Şeyh Galib. vefat ettiği 1799'a kadar şeyhlik görevini sürdürmüştür. Mezarı, Galata Mevlevîhanesi'nde kendi adıyla anılan türbede, İsmail Rüsuhî Dede'nin (ö. 1631) ayakucundadır.

Şeyh Galib, İstanbul Mevlevî kültürü içinde yetişmiş, ortaya koyduğu eserlerinde bu mistik anlayışın 18. yy'a özgü zengin senbolizmini yansıtmıştır. 18. yy, İstanbul Mevlevîliğinin kendi tarihi içinde geçirdiği başlıca dönüşüm dönemlerinden biridir. 17. yy'da tarikatın yönetimini ele alan şeyh aileleri, şehrin bellibaşlı kültür üretim odakları haline gelmeye başlamışlar, Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nde(->) Sırrî Abdî Dede ailesi ile ağırlığı hissedilen bu yeni dönem, Şeyh Galibin yetiştiği 18. yy'da Musa Safî Dede ailesi ile aynı tekkede canlı bir tasavvuf hayatına sahne olmuştur. Bu dönemin bir diğer bir özelliği, Mevlevî kültürü içinde tarikatın kuruluşundan itibaren var olan rint-meşrep hayat tarzının bireysel plandan çıkıp, kalabalık şeyh aileleri bünyesinde kuşaktan kuşağa aktarılarak genelleşmeye başlamasıdır. Şeyh Galibin babası Mustafa Reşid Efendi'nin Kasımpaşa Mevlevîhanesi postnişini Musa Safî Dede'nin dervişi olduğu dikkate alınırsa, onun bu süreç içinde edindiği ve oğluna miras bıraktığı kültürün rint meşrep Mevlevîlik olduğu daha iyi anlaşılır. İstanbul'da Divanî Mehmed Dede (ö. 1529) ile başlanıp Yusuf Sineçak'm kişiliğinde olgunluğa erişen bu Mevlevî kültürü, Mustafa Reşid Efendi'nin yanısıra Yenikapı Mevlevîhanesi postnişini Ali Nutkî Dede(->) aracılığıyla da Şeyh Galibi etkilemiştir. Konya'da başladığı çilesini Yenikapı Mevlevîhanesi'nde tamamlayan Şeyh Galib, burada Ali Nutkî Dede'ye (ö. 1804) intisap etmiş, "dedelik" icazetini 18. yyin tanınmış bu ünlü şeyhinden almıştır. Mustafa Reşid Efendi'nin Şeyh Galib'e aktardığı ikinci önemli kültür mirası, Melamîliktir(->). Özellikle 18. yy'm başlarında Lale Devri'nde İstanbul'un üst tabakasını derinden etkileyen Melamîlik, dönemin aydın zümresi için bir çeşit dünya görüşü ve sanat faaliyetlerine yön veren temel bir çıkış noktası olmuş, söz konusu yüzyılın sonlarına doğru Şeyh Galibin kişiliğinde en başarılı estetik ürünlerini vermiştir.

Çilesini Yenikapı Mevlevîhanesi'nde tamamlayan Şeyh Galib, burada intisap ettiği Ali Nutkî Dede ve onun dervişlerinden Halet Efendi aracılığıyla dönemin reformcu padişahı III. Selim (hd 1789-1807) ile tanışmıştır. III. Selimin başlattığı modernleşme hareketini, Konya'da Mevlevîliği temsil eden el-Hac Mehmed Emin Çelebi'nin (ö. 1815) şiddetli muhalefetine rağmen destekleyen Şeyh Galib, gerek Ali Nutkî Dede, gerekse Halet Efendi'nin (ö. 1823) saray üzerindeki nüfuzu sayesinde Galata Mevlevîhanesi postnişinliğine atanmış, İstanbul'un bu en önemli kültür merkezinde Mevlevîliğin toplumsal değişime açık yönünü temsil etmiştir. Şeyh Galibin Galata Mevlevîhanesi postnişinliğini üstlenmesi, Halil Numan Dede'nin meşihattan ayrılarak Üsküdar Mevlevîhanesi'ni(->) kurma-

Şeyh Galib'in sandukasının bulunduğu Galata Mevlevîhanesindeki İsmail Rusuhi Dede Türbesi. *Ekrem Işın*

sıyla başlayan kritik döneme rastlar. 1790-1791'de Galata Mevlevîhanesi yönetimi Bakkalzade Ali Dede ve ardından Şemsî Dede'nin (ö. 1790) atandığı halde görevine başlayamadan vefat ettiği için gerçekleşmeyen meşihatı sırasında ortaya çıkan bir idari düzensizlik dönemine girmiş, fakat kısa süren bu karmaşa sonrasında Şeyh Galib'in 1791'de postnişinliğe atanmasıyla III. Selim, Galata Mevlevîhanesi'nde Mevlevîliğin yakın desteğini bulmuştur.

1791-1799 arasını kapsayan Şeyh Galib'in Galata Mevlevîhanesi'ndeki postnişinlik dönemi tekkeyi, aralarında Aşçıbaşı Hulusî Dede ve tanınmış tezkireci Esrar Dede'nin de bulunduğu Melamî- meşrep Mevlevîlerin toplandığı istanbul'un önde gelen kültür merkezlerinden birisi durumuna getirmiştir. Şeyh Galib'in III. Selim'e olan yakınlığı, bu dönemde istanbul mevlevîhanelerinin maddi açıdan destek görmesini, tamir ve restorasyonlarla ihya edilmelerini sağlamıştır. Bu tamirlere ilişkin Şeyh Galib tarafından düşürülen tarihler, *Divan'mda.* mevcuttur.

Şeyh Galib, aynı zamanda Divan şiirinin 18. yy'daki en önemli temsilcisidir. İçinde doğup büyüdüğü mistik geleneğin zengin sembolizmini Divan şiirine taşımış, "sebk-i hindî" tarzının başarılı örneklerini vermiştir. Şeyh Galib'in şiirleri, İstanbul'un tarihi topografyası açısından da ayrıca üzerinde durulması gereken eserlerdir. III. Selim tarafından yaptırılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Baruthane-i Amire, Humbaracı Kışlası, Topçu Dökümhanesi, Top Arabacıları Kışlası gibi askeri tesislerin yanısıra Naşid İbrahim Ağa Konağı, Beyhan Sultan Sahilsarayı, Hatice Sultan Sahilsarayı türünden sivil yapılar ile Mihrişah Sultan Camii, Valide Sultan Sebili ve Valide Sultan Çeşmesi'nin yapımına tarihler düşürmüştür. Tarih düşürdüğü tarikat yapıları arasında ise Galata Mevlevîhanesi, Kasımpaşa Mevlevîhanesi ve Okçular Tekkesi bulunur.

Divan'mdan başka, Şeyh Galib'in en önemli eseri 2101 beyitlik *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisidir. Tasavvufi sembolizmin doruk noktası olarak kabul edilen bu eser, *Divan* ile birlikte Bulak'ta basılmıştır. Ayrıca Yusuf Sineçak'm *Cezire-i Mesnevi*'sine yaptığı *Şerh-i Cerire-i Mesnevi*'ile Ahmed Dede'nin *Sohbetü's-Sufiye'si* için kaleme aldığı *Risaletü 'l-Behiyefî Tarikat-ı Mevleviye* başlıklı şerhi vardır.

Bibi. Esrar Dede, *Tezkire-i Şuara-i Mevleviye,* İstanbul Üniversitesi Ktp, TY, no. 3894; Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân,* I-III, Kahire, 1283; Fatin, *Tezkire-i Hatimetü'TEş'ar,* İst., 1271; Ali Enver. *Semahane-iEdeb,* İst., 1309; A. Hikmet (Müftüoğlu), "Eslâfda Dekadanlık ve Seyh Galib", *Servet-i Fünûn,* XVI/393 (1314); Ferid Vecdî, "Şeyh Galib", *Donanma Mecmuası,* S. 18 (1327); F. Köprülü, "Şeyh Galib'e Kadar Osmanlı Şiiri", *Servet-i Fünûn,* 44 (1328); İ. Kutluk, "Şeyh Galib ve as-Sohbet-üs Safiyye", *TDED,* III/1-2 (1948); M. Ziya, "Şeyh Galib İhtifali Münasebetiyle", *İkdam,* (25 Kânunısani 1336); Veled Çelebi (İzbudak), "Şeyh Galib Kimdir?", *İlâve-iHak,* S. 2 (1328); S. Nüzhet (Ergun), *Şeyh Galib,* İst., 1932; A. Gölpınarlı, *Şeyh Galip. Hayatı. Sanatı. Şiirleri,* İst., 1953; S. Yüksel, *Şeyh Galip. Eserlerinin Dil ve San'atDeğeri,* Ankara, 1963; A. Alparslan, *Şeyh Galib,* Ankara, 1988: A. Gölpınarlı, "Şeyh Galib", ¿4, XI, 462-467.

EKREM IŞIN

ŞEYH HÜSEYİN EFENDİ TEKKESİ

Üsküdar İlçesi'nde, Beylerbeyi'nde, İstavroz Deresi'nde, Abdullah Ağa Mahallesi, Bedevi Tekkesi Sokağı'nda yer almaktadır.

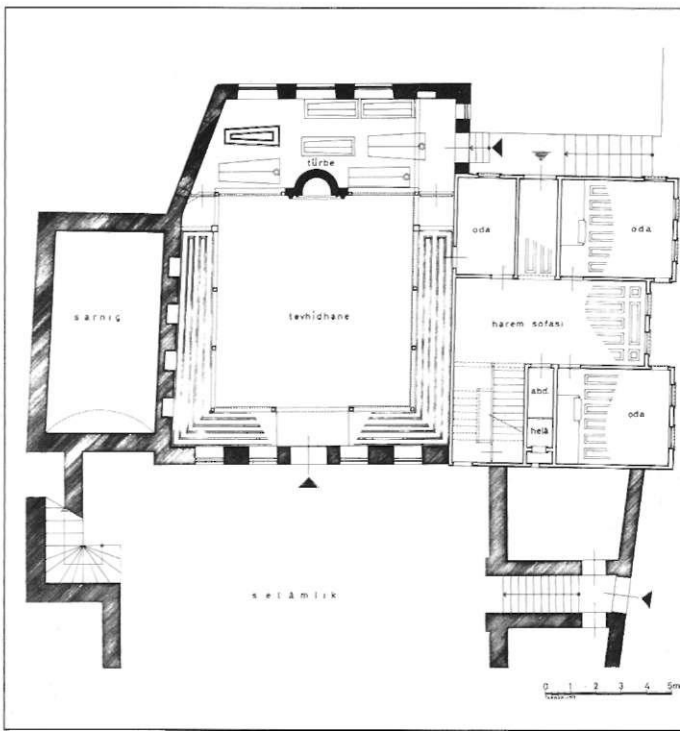
Bedevî tarikatı şeyhlerinden Seyyid Hüseyin Hıfzı Efendi tarafından 1271/1854-55'te kurulan tekke başta tevhidhane, selamlık ve harem bölümlerinden oluşmaktaydı. 1335/1916-17'de V. Mehmed'in (Reşad) dördüncü hazinedarı ve bu tarihte postnişin bulunan Şeyh Seyyid Mehmed Said Efendi'nin müridi olan Dürefşan Kalfa türbe ile mutfak bölümlerini tekkeye ilave etmiştir. Muhtemel bazı ufak tamirler dışında tekkenin ilk şeklini koruduğu anlaşılmaktadır. Kapatıldığı 1925'e kadar faaliyetini sürdüren tekke, bu tarihten sonra metruk kalmış, harap olmuş ve 1938-1940 arasında bir kar fırtınasında tevhidhane ile selamlık kısımları çökmüş ve enkazı kaldırılmıştır. Günümüzde Vakıflar İdaresi tarafından cami olarak kullanılmak üzere restore edilmektedir.

Sonuna kadar Bedevî tarikatına bağlı kalan tekkenin ayin günü perşembeydi. Postuna oturmuş olan şeyhler, aynı aileye mensup olan Seyyid Hüseyin Hıfzı Efendi, Seyyid Mehmed Said Efendi, Seyyid Mehmed Nesib Efendi ve Seyyid Mehmed Efendi'dir.

Tekkenin arsası Küplüce'den İstavroz Deresi'ne inen yamaç üzerinde olup doğrudan batıya doğru meyillidir. Bu sebepten ötürü tekkeyi meydana getiren bölümler Bedevi Tekkesi Sokağı'ndan yukarıya (doğuya) doğru yükselen kademeler üzerinde inşa edilmişlerdir. Bu yönde sokaktan başlayarak önce harem ve selamlık, sonra tevhidhane ile türbe ve en üst seviyede ise mutfak yer almaktadır.

11,5x11 m boyutlarında, kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplayan tevhidhane fonksiyon açısından olduğu gibi mimari düzen açısından de tekkenin çekirdeğini oluşturmaktadır. İki kat yüksekliğindeki bu kısmın çatısı çöktükten sonra zamanla duvarları da harap olmuş, günümüze ancak bazı parçaları kalabilmiştir. Aslında güney yönünde türbe ile aralarında ayırıcı bir duvar olmaksızın doğrudan bir ilişki içinde bulunan tevhidhanenin bu yönde muhdes bir duvar ile bu tarihlerden sonra boydan boya kapatıldığı, bu şekilde türbenin harap olmasına mani olunmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu muhdes duvarın arkasında, ortada kagir mihrap kitlesi tek başına yer almaktadır. Bunun sağında ve solunda korkuluk duvarları ve ahşap sütunlar uzanır. Bu parapet duvarlarının üstünden ve sütunların arasından türbenin sandukaları tevhidhaneden görülebilmektedir.

Batı yönünde haremin ahşap kiüesi ve buna bitişik olarak, kare kesitli ahşap sütunlar üzerine oturan kafesli kadınlar mahfilinin ayakta kalabilmiş bir kanadı göze çarpar. Sütunların arası ahşap korkuluklar ile kapatılarak ve bir seki ile tevhidhane zemininden yükseltilerek erkek seyirci mahfilleri meydana getirilmiştir. Bu mahfiller üç yönde (doğu, kuzey ve batı) tevhidhaneyi kuşatmaktaydı. Kuzeyde tevhidhane ile selamlığı ayıran kagir duvarın yıkıntıları bulunur. Buradaki izlerden, bu duvarların ortada bir kapı ve yanlarda ikişerden dört pencere ile donatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Doğuda ise, mutfağın ve altındaki sarnıcın kagir duvarları tevhidhaneyi sınırlar.

Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi'nin zemin kat planı restitüsyonu. *M. Baha Tanman, 1979*

Bu mekânda süsleme açısından göze çarpan yegâne unsur mihraptır. Yarım daire planlı mihrap nişinin çevresini çeşitli kaval silmeler kuşatmakta, bu silmelerin dışta yer alanları tepede yarım daire biçiminde bir alınlık oluşturmakta, bu alınlığın ortasında Bedevi tarikatı tacmm on iki dilimli tepeliği yer almaktadır. Tarikat alametlerinin tekke yapılarının bezemesinde bolca kullanılması 19. yy için karakteristik bir süslemedir.

Türbe 10,5x4 m boyutlarında olup yamuk planlıdır. Tuğladan duvarlar üzerine oturan kırma çatısı ile basit bir yapıdır. Asıl yerinin türbe kapısının üstü olduğu talimin edilebilen ve halen içeride duran talik hatlı, mensur kitabe, türbe ile mutfağın inşa tarihini ve bâniyesinin adını vermektedir.

Türbe tevhidhaneden sonra yapılmış olmasına rağmen, iki mekân arasında ayırıcı bir duvarın bulunmaması ilgi çekicidir. Muhtemelen türbe binası tevhidhaneye eklenmek istenildiğinde, mihrap dışında güney duvarı tamamen yıkılmış, mahfilleri taşıyan sütunlara benzer nitelikte sütunlar ve bunların üstüne konan kirişler ile açıklık geçilmiş ve böylece Türk-Islam mimarisinin erken dönemlerinden başlayarak tarikat yapılarında sıkça karşımıza çıkan ve türbedeki "yatır'iar ile onların yolunu devam ettiren canlılar arasındaki manevi bağlantıyı sembolize eden türbe-ibadet mekânı ilişkisi kurulmuştur.

Türbede yedi adet sanduka olup bunlar tekkenin banisi ile haleflerine ve bazı aile fertlerine aittir. Türbenin batı duvarındaki giriş dışarıdan gelecek ziyaretçiler için düşünülmüştür, zira tevhidhanedeki mahfillerin altından her iki yönde de türbeye geçit vardır. Bu bölümün batı, güney ve doğu duvarlarındaki yuvarlak kemerli pencereler türbenin olduğu gibi tevhidhanenin de yegâne ışık menfezleridir. Muhakkak ki sandukaların arasından süzülerek tevhidhaneye gelen ışık huzmeleri bu mekânda mistik bir etki yaratıyordu.

Türbenin güney ve batı yönünde yer aldığı anlaşılan ve tekkeye mensup kimselerin kabirlerini barındıran küçük hazireye ait mezar taşları yerlerinden sökülmüş olup türbenin duvarma dayalı olarak durmaktadır.

Mutfağın boyutları 4,5x8,5 m'dir. Üst yapısı yıkılmış olup moloz taş örgülü duvarları kısmen ayaktadır. Tekkenin en üst kademedeki yapısı olan mutfak bir sarnıcın üzerine oturur. Doğu yönündeki yamacın kayalıklarına yaslanmış olan duvarın ortasında büyük bir ocak, tuğladan örülmüş yuvarlak kemeri ve bacası ile göze çarpmaktadır. Bunun sağında ve solunda basık kemerli sığ nişler vardır. Mutfağın, biri bahçeye, diğer ikisi kadınlar mahfiline ve selamlığa açılan, toplam üç adet kapısı vardır.

Tamamen yıkılmış olan selamlığın, kârr bir zemin kat üzerine bir ya da iki ahkattan oluştuğu tahmin edilebilir. Boyudan yaklaşık 24x12 m'dir. Planım tam : larak restitüe etmek imkânı kalmamıştır. Banda, Bedevi Tekkesi Sokağı'na açılan ve r_alen üst yapısı mevcut olmayan kagir cümle kapısının izleri seçilmekte, bu kapının üzerinde yer alması gereken ve tekkenin inşa tarihi ile banisinin adını veren kitabe halen türbede durmaktadır. Niyazi'nin talik hattı ile kabartma olarak yazılmış, manzum kitabenin metni şair Senih'e (ö. 1900) aittir. Kuzeydoğu yönünde, yerde iki mimari unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan biri yekpare mermerden oyulmuş üç tekneli bir musluk taşı ile yine mermerden mamul kitabeli bir abdest teknesidir. İstifli sülüs ile kabartma olarak yazılmış tek satırlık mensur kitabe teknenin Saray-ı Hümayunun başkapı gulâmlarmdan Salih Ağa tarafından Rebiyülevvel **1262**/Mart 1846'da vakfedildiğini belgeler.

Bir bodrum üzerine iki esas kat ile kısmi bir çatı katmdan meydana gelen harem bölümü, geçen yüzyıla ait sıradan bir ahşap meskenin özelliklerine sahiptir. Orta sofalı plan tipinin uygulandığı haremin içerdiği mekânlar yüklüklerle donatılmış, yapının batı cephesi çıkmalarla hareket-Iendirilmiştir.

Bibi. Osman Bey, *Mecmua-i Cevami,* II, 54-55, no. 81; Münib. *Mecmua-i Tekâyâ,* 13; *Ihsaiyat II, 22;* Vassaf, *Sefine,* V, 271; "Bedevî Tarikatı Tekkeleri", *İSTA,* V, 2364; H. Göktürk, "Bedevî Tekkesi Sokağı", *İSTA,* V, 2364; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 420; M. B. Tanman, "Settings for the Veneration of Saints", *The Dervish lodge-Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey,* Berkeley, 1992; M. Özdamar, *DersaadetDergâhları,* İst., 1994, s. 225.

M. BAHA TANMAN

ŞEYH MEHMED GEYLANÎ MESCİDİ

bak. BURSA TEKKESİ MESCİDİ

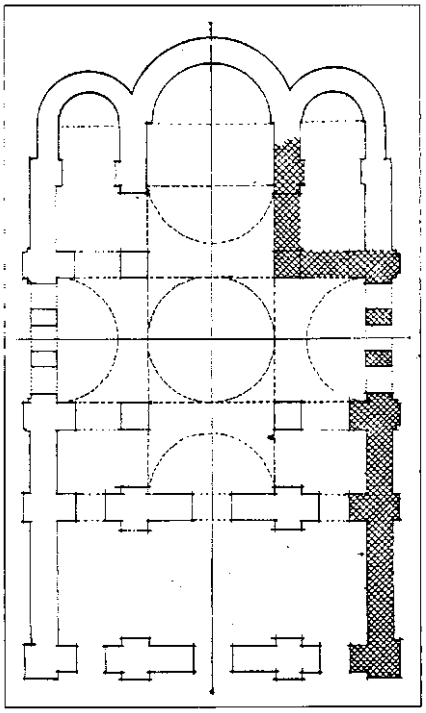
ŞEYH MURAD MESCİDİ

Fatih İlçesi'nde, Ayakapı'daf-») Gül Camii'nin(-0 yukarısında bulunuyordu. İstanbul'un Bizans kilisesinden çevrilen mescitlerinden olan Şeyh Murad Mescidi yakın tarihteki şehir planlaması kargaşası içinde hiçbir iz bırakmadan kaybolup gittiğinden açık surette yerini tespit etmek mümkün değildir. Çeşitli bilgileri derlemek suretiyle yerinin, Fatih'ten Gül Camii yönünde inerken, Müftü Ali Mahallesi'nde, Kadı Çeşmesi ile Müftü Hamamı sokakları arasındaki yerleşim adalarından birinde olması gerektiği anlaşılır. Büyük ihtimal ile Şeyh Murad Mescidi, bu adalardan etrafı, Kopça, Altıpoğaça, Müftü Hamamı ve Âşık Paşa sokakları ile sınırlanan alanın içinde idi ve bu yapı adasının Kopça ile Altıpoğaça sokaklarına komşu köşesini işgal ediyordu.

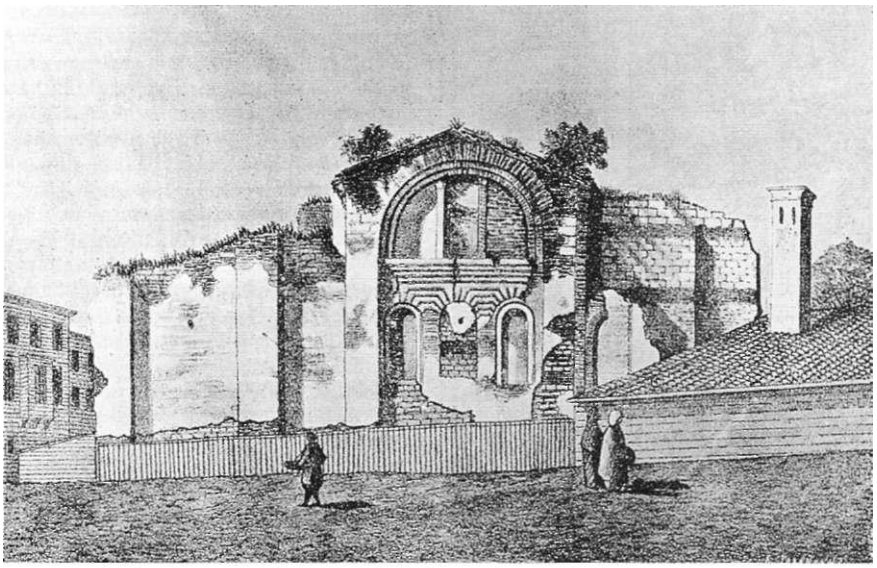
Eski resimleri hiçbir şüpheye yer vermeyecek surette, bu binanın eski bir kilise olduğunu gösterir, ancak eski adının teşhisinde büyük zorluk vardır. A. G. Paspatis(->) 19. yy'ın sonlarında bu binanın Âyios Laurentios Kilisesi olduğunu ileri sürmüş ve bu görüş uzun yıllar pek çok yazar tarafmdan benimsenmiştir. Bizans kaynakları Laurentios Kilisesi'ni, İmparator Markianos döneminde (450-457), eşi Pulheria(->) tarafından, azizlerden Laurentiosün kutsal kalıntılarının saklanması için yaptırıldığını bildirirler. Ancak bu yapı "fazla karanlık ve kasvetli" olduğundan, I. İustinianos (hd 527-565) tarafından yeni baştan yaptırılmış, 9. yy'da, I. Basileios (hd 867-886) burayı bir daha yenilemiştir. Kaynaklara göre Laurentios Kilisesi, Ayios İsaias (İşaya) Kilisesi'ne komşu idi. Mordtmann, Mehmed Ziya gibi İstanbul'un tarihi topografyası ile uğraşanlar Paspatis'in görüşüne uymuşlar, yakındaki Purkuyu Mescidi olarak da bilinen Parmakkapı Mescidi'ni(->) Ayios İsaias Kilisesi kalıntısı olarak kabul etmişlerdir. Ancak, E. Bouvy'nin (1847-1940) işaret ettiği bir Batı kaynağı, Roma'daki Sanct Laurentius (San Lorenzo) bazilikasının bir benzeri olduğunu iddia etmiştir. Halbuki Şeyh Murad Mescidi olan eski kilisenin, Roma'mn ünlü San Lorenzo Kilisesi'ne benzer bir tarafı yoktur.

Teşhis hususundaki düşünceler bu aşamadayken, İ. Papadopulos(-Ç), 1927'de yeni bir görüş ortaya atarak, İsaias Kilisesi yerinde Cibali'de Sivrikoz Mehmed Efendi Mescidi'nin, Laurentios Kilisesi yerinde de Âşık Paşa Camii'nin bulunduğunu ileri sürmüştür. Schneider, İsaias=Purkuyu ve Laurentios=Şeyh Murad teşhislerine karşı çıkmış fakat karşısında yeni bir teklif ortaya atmamış, İ. M. Nomidis(->) ise Purkuyu ve Şeyh Murad mescitlerinin eski adlarını ters olarak yakıştırdığından, Şeyh Murad Mescidi İsaias Kilisesi olmuştur.

Bu adlandırmalar, teşhislerin ne kadar tutarsız olduğunu gösterir. Schneider, bir tenkit yazısında, İsaias ve Laurentios kiliselerinin düzlük anlamına gelen Platea semtinde bulundukları bilindiğine göre, bunların tepelerde, yamaçlarda aranamayacağını belirtmiştir. R. Janin de gerek İsaias, gerek Laurentios kiliselerinin Parmakkapı (Purkuyu) ve Şeyh Murad mescitleri ol-

Şeyh Murad Mescidi'nin planı.
Erdoğan Aktaş

Paspatis'in kitabında yer alan bir gravürde Şeyh Murad Mescidi.
Enis Karakaya fotoğraf arşivi

masının mümkün olmadığını açıklamıştır. Böylece Şeyh Murad Mescidi'nin eski adı meselesi aydınlanmadan kalmıştır.

Eski kilisenin, fetihten sonra hemen mescide dönüştüğüne işaret eden bir belge yoktur. Ayvansarayî, *Hadîka'da* Şeyh Murad Mescidi'nin Müftü Ali Hamamı yakınında ve kiliseden çevrilmiş olduğunu belirttikten sonra, kurucusunun mezarmm bilinmediğini, minberini Edirne kadılığından azledilmiş Hüseyin Efendi'nin koyduğunu ve mahallesi olmadığını yazmıştır. Bu duruma göre mescidin gerçekten kim tarafından yapıldığı karanlıkta kalmıştır. 1546'da düzenlenen *Istanbul Vakıfları Tahrir Defteri* hde adına rastlanmadığına göre, bilinmeyen bir dönemde mescide dönüşmüştür. 1254/1838'de Mühendishane öğrencileri tarafından hazırlanan camiler haritasında, Şeyh Murad Mescidi 78 numara ile işaretlenmiştir. 1870'li yıllarda çizilen İstanbul planında ise Kilise Camii adıyla gösterilmiştir. Birçok hallerde tekkelerin şeyhlerinin adları ile tanındıkları düşünülecek olursa, bu eski kilisenin de bilinmeyen bir hayır sahibi tarafından mescit ve tekke yapıldığı ve Şeyh Murad adının da bu surette yakıştırıldığı da düşünülebilir.

Şeyh Murad Mescidi, 19. yy'm ortalarında harap halde idi. 10 Haziran 1864 günü Kariye Camii'nden Gül Camii yönünde mahalle aralarında dolaşan Alexander von Warsberg burayı, herhalde bir yangında harap olmuş durumda görmüştür. Çevresi yeni yapılmış, henüz boyanmamış ahşap evlerle dolu olduğuna göre, yangının üzerinden fazla bir süre geçmemiştir.

A. G. Paspatis, 1875'teki bir konferansında, mescidin çok harap durumda olmakla beraber mimarisinin güzel orantıları ile dikkati çektiğini bildirmiş, kısa süre sonra basılan kitabında da binanın bir gravürünü yayımlamıştır. Aynı tarihlerde, Berggren'in çektiği fotoğrafta da Şeyh Murad Mescidi henüz ayakta fakat harap halde görülür. Nihayet İngiliz papazı C. G. Curtis de binanın bir parçasının 12 Ağustos 1871'de krokisini çizmiştir. 1298/1880-81'e doğru, harap eski kilisenin kalıntıları ortadan kaldırılarak yerine bir tekke inşa edilmiştir. E. Grosvenor, 1895'te yakın tarihlerde bir tekke yapıldığını, bunun ön merdivenlerinde değişik üslupta iki sütun başlığından başka, tekkenin duvarlarında, yıkılan kiliseden çıkarılmış sayısız işlenmiş mermer parçalarının kullanıldığına işaret eder.

Yeni Tekke olarak adlandırılan bu Rıfaî tarikatı yapısı, son şeyhinin adı olan Raşid Efendi Tekkesi olarak tanınıyordu. Mehmed Ziya Bey ise, önce bu binanın Çarşamba'daki Murad Molla dergâh ve kütüphanesi ile aynı olduğunu sanarak, durumu daha da karıştırmış, fakat kitabının baskısı bitmeden hatasını düzeltmiştir. Ziya Bey, tekkenin son şeyhi ve imamı, Evkaf Nezareti eski veznedarı Raşid Bey'den öğrendiği, eski kilise harabesinin kaldırılıp yerine tekke inşa edilirken meydana çıkan bazı buluntulara dair bilgileri ayrıntılı olarak aktarır. Fakat Yeni Tekke pek uzun ömürlü olamamıştır.

Şeyh Murad Mescidi ve Tekkesi 1918' deki büyük yangında bir daha yanmış ve artık ihya edilmemiştir. E. Mamboury, ünlü seyyah rehberinin ilk baskısında (1925), o sıralarda kalıntıları çok zor bulunabilen bu tarihi binaya genişçe yer ayırarak, otlar arasında işlenmiş Bizans parçaları görüldüğünü, bitişik evin bahçesinde ise Türk mezar taşlan bulunduğunu bildirir. A. M. Schneider de 1930'lu yıllarda mescit ve tekkeden pek az temel izleri bulmuş, işlenmiş mimari parçaları ise ortadan kalkmıştı.

Şeyh Murad Mescidi olan Bizans kilisesinin batı tarafında bir giriş holü (narteks) bulunduğu, esas mekânın ise pek çok sayıda benzerleri görülen "dört destekli kapalı haç biçimli" planlı olduğu tahmin edilir. Gravür ve fotoğrafta görülen güney cepheye hâkim kademeli büyük kemer ile bunu taçlandıran, sivri alınlıklı "tympanon" duvarı, binanın planını açık surette dışa aksettirir. Büyük kemerin içindeki duvarda, altta eş ölçülerde yuvarlak kemerli üç, bunun üstünde de tam kemer kavsinin içinde, başlıklı ve gövdeleri işlenmiş iki ince mermer sütunla bölünmüş üçüz bir açıklık vardır. Geç bir dönemde bu üçüz pencereden iki yanlardakiler örülerek kapatılmış, sadece ortadaki bırakılmıştır. Ortada binanın bütününe hâkim, yüksek kasnaklı bir kubbe olması gerekir. Resimlerin alındığı sıralarda artık bu kubbe yok olmuştu. Bina, mimarisi bakımından 9-12. yy'lara ait olduğu tesirini bırakır. C. G. Curtis'in 1873 ve 1882'de burada rastlayarak krokilerini çizdiği sütun başlıkları üslupları bakımından 6. yy'a ait olduklarına göre daha eski bir yapıdan çıkarılıp devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalıydılar. Bunların arasında, üzerindeki kenker (akantus) yaprakları sanki rüzgârdan bir tarafa dönmüş gibi işlenmiş bir başlık bilhassa dikkate değer.

Şeyh Murad Mescidi yakınında içinde iki sıra halinde on altı sütun olan içeriden 19x8 m ölçülerinde bir Bizans sarnıcı da vardı. Geç bir dönemde bunun dar tarafından iki sütun kaldırılarak, burası düz bir duvarla kapatılmıştır. Bu sarnıçta da çok değişik ve ilgi çekici sütun başlıkları kullanılmıştır.

Bibi. J. P, Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte,* II, Viyana, 1897, s. 129, (Laurentius Kilisesi hakkında), s. 168 (İsaias Kilisesi hakkında); J. Ebersolt, *Les sanctuaires de Byzance,* Paris, 1921, s. 87-88; Janin, *Eglises et monastères,* 301-304, (İsaias Kilisesi hakkında) s. 139-140; E. Bouvy, *Souvenirs chrétiens de Constantinople,* Paris, 1896, s. 71-72; J. R. Papadopulos, "L'église de Saint Laurent et les Pulchérianan", *Studi Bizantini e Neo ellenici,* II (Roma, 1927), s. 59-63; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 132; A. G. Paspatis, "Recherches sur les églises byzantines transformées en mosquées". *L'Univers-Revue Orientale,* S. 6 (1875), s. 342; ay, *Byzantinai Meletai,* s. 382-383 ve bir gravür; Grosvenor, *Constantinople,* II, 470; Ziya, *Istanbul ve Boğaziçi,* I, 365, not 1 ve 2, 517-518, II, 64-65; C. G. Cuttis-M. Walker, *Restes de la Reine des Villes,* (İst., 1891 ?), resim 51-56; A. von Warsberg, *Ein Sommer im Orient,* Viyana, 1869, s. 236; Mamboury, *Rehber,* 530; Mordtmann, *Esquisse,* 42; Münib, *Mecmua-i Tekâya,* 4; Schneider, *Byzanz,* 70, resim 30; A. M. Schneider, "Misn'in (M. İ. Nomidis) Petrion Hakkındaki Kitabının Tahlili", *Byzantinische Zeitchrift,* XL (1940), s. 201; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 202; S. Eyice, "Kaybolan bir Tarihî Eser: Seyh Murad Mescidi", *TD,* S. 22 (1966), s. 111-130, levha I-VIII; T. F. Mathews, *Early Churches,* s. 313-314; *Fatih Camileri,* 210-211; Strzygowski-Forchheimer, *Byzantinischen Wasserbehälter,* 72-73 (sarnıç hakkında).

SEMAVİ EYİCE

ŞEYH MURAD TEKKESİ

bak. MURAD BUHARI TEKKESİ

ŞEYH NEVRUZ TEKKESİ

Üsküdar İlçesi'nde, Beylerbeyi Mahallesi'nde, Havuzbaşı mevkiinde, Havuzbaşı Sokağı ile Havuzbaşı Deresi Sokağı arasında yer almaktadır.

Kunıluş tarihi ve banisi tam olarak tes-

Şeyh Nevruz Tekkesi'nin güneydoğudan görünüşü. *M. Baha Tanman arşivi*

pit edilemeyen bu tekkenin adı, İstanbul tekkelerinin dökümünü içeren kaynaklar arasında ilk olarak Dahiliye Nezaretinin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde zikrolunmuşnır. Söz konusu cetvelde Afganî Kalenderhanesi olarak anılan tekkenin Nakşibendî tarikatına bağlı olduğu, burada 2 erkek ile 3 kadının yaşadığı belirtilmektedir. Bandırmalızade A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90 tarihli *Mecmua-i Tekâyâ'smda* ise, ayin günü perşembe olan tekkeler arasında, Kadirî tarikatına bağlı Havuzbaşı Tekkesi de yer almakta, o tarihteki postnişininin Şeyh Nevruz Efendi olduğu ve bu kuruluşun Özbekler Tekkesi olarak da anıldığı ifade edilmektedir. H. Vassafın, tekkelerin kapatılmasından az önce kaleme aldığı *Seßne'de* de, Kadirî tekkeleri arasında Şeyh Nevruz Tekkesi'nin adı verilmiş, burada cuma gecesi (perşembeyi cumaya bağlayan gece) ayin icra edildiği ve şeyhinin Nevruz Efendi olduğu kaydedilmiştir. Sonuçta söz konusu tekkenin 19. yyin üçüncü çeyreğinde (1850-1875), büyük bir ihtimalle Kadirîliğe(->) (ya da Nakşibendîliğe) bağlı Nevruz Efendi adında bir şeyh tarafından, özellikle Orta Asya'dan İstanbul'a gelen bekâr ve seyyah dervişlerin (kalenderlerin) barınması amacıyla tesis edildiği varsayılabilir. İstanbul'da aynı amaçla kurulmuş olan tekkelere (Özbekler, Afganîler, Hindîler) ilişkin araştırmaların hiçbirinde Şeyh Nevruz Tekkesi'nden söz edilmemesi ve nispeten yakın bir tarihte kurulan bu tekkenin tarihçesinin büyük ölçüde aydınlatılmamış olması şaşırtıcıdır.

Cumhuriyet döneminde uzun müddet bakımsız kalan, ancak son yıllarda esaslı bir onarım geçiren Şeyh Nevruz Tekkesi, gerek ahşap malzemesi, gerekse de tasarımı ve ayrıntıları ile çağdaşı olan meskenlerle büyük benzerlik arz eden, ufak kapsamlı (zaviye ölçeğinde) geç dönem tarikat yapılarının bütün özelliklerini yansıtır. Kısmen bir, kısmen iki katlı olan binanın kuzey kanadına harem, selamlık ve mutfak bölümleri, güney kanadına da tevhidhane yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlı (7,80x9,50 m) olan tevhidhane basık tavanlı bir bodrumun üzerine oturtulmuş, kiremit kaplı bir kırma çatı ile örtülmüştür. Kuzey duvarın' aki kapı harem-selamlık kanadı ile olan bağlantıyı sağlamakta, doğu duvarında ise dışarıya açılan, önünde merdivenli bir sahanlığın bulunduğu asıl giriş yer almaktadır. Kapılar gibi dikdörtgen açıklıklı olan pencerelerden ikisi güney, üçü doğu, biri de batı duvarındadır. Demir parmaklıklı olan pencereler, küçük konsollara oturan kısa saçaklarla donatılmıştır. Güney duvarının eksenindeki mihrabın yarım daire planlı nişi cephede çokgen bir çıkma ile belirtilmiş, basık kemerli niş, kare kesitli ahşap sütunlarla kuşatılmış ve damlalık frizi ile bezeli bir ahşap lento ile taçlandırılmıştır. Lentonun üzerinde, yanlardan ahşap pilastrlarm sınırladığı, içinde mihrap ayetinin bulunduğu bir tepelik vardır. Tevhidhanenin kuzey duvarı boyunca uzanan iki katlı mahfillerin sınırında kare kesitli üç adet ahşap sütun sıralanmakta, bunların arasında, zemin kattaki mahfilde ahşap korkuluklar, kadınlara mahsus fevkani mahfilde de kafesler bulunmaktadır.

Bibi. Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 13; Raif, *Mir'at,* 197; Vassaf, *Sefine.* V. 272; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 225.

M. BAHA TANMAN

ŞEYH OSMAN EFENDİ TEKKESİ

bak. ATPAZARI TEKKESİ

ŞEYH SELAMİ EFENDİ TEKKESİ

Eyüp İlçesi'nde, Nişanca Mahallesi'nde, Nazır Ağa Çeşmesi Sokağı'nda bulunmaktadır.

Nakşibendî tarikatından İzmirli Şeyh Seyyid Mustafa Selamî Efendi (ö. 1813) için Sadaret Kethüdası Arabacızade İbrahim Nesim Efendi (ö. 1807) tarafından 1213/1798'de yaptırılmıştır. M. Selamî Efendi İzmir'de 1200/1785-86'da bir tekke tesis eden, Şeyh İsmail Şerhî Efendimin oğludur. Divan sahibi bir şair olduğu, bazı şiirlerinin ilahi olarak bestelenip tekkelerde okunduğu bilinmektedir.

Tekkenin günümüze intikal eden yapıları, mimari özelliklerinden ötürü 19. yyin sonlarına tarihlenebilir. Cumhuriyet döneminde harap düşen tekkenin tevhidhane-türbe ve selamlık bölümlerini barındıran kanadı 1985 civarında Vakıflar İdaresi tarafından onartılmış, son derece de harap durumda olan harem binası ise kaderine terk edilmiştir. Onarım geçiren kesim günümüzde bir vakıf tarafından kültür faaliyetlerine tahsis edilmiş bulunmaktadır.

Nakşibendîliğe(->) bağlı olarak faaliyete geçen Şeyh Selamî Efendi Tekkesi banisinin vefatından sonra posta geçen, Kadirîliğin^) Müştakî kolunun kumcusu Bitlisli Şeyh Mehmed Mustafa Müştak Efendi'nin (ö. 183D meşihatı (1813-1831) boyunca söz konusu tarikat koluna bağlanmış, Müştak Efendi'den sonra Şeyh Selamî Efendinin oğlu olan ve Cerrahpaşa'daki Kâmil Efendi Tekkesi(->) postnişini Bekâr Bey'den Rıfaî hilafeti alan Seyyid Mehmed Bahaeddin Nadî Efendi (ö. 1879) şeyh olmuş, kendisini oğlu Şeyh Seyyid Mustafa Selamî Naci Efendi (o. 1909) izlemiştir. Tekkenin son postnişini, Zâkir Şükrî Efendi'nin *Mecmua-i Tekâyâ'smâa* adı verilmeyen, büyük bir ihtimalle baninin neslinden gelen Şeyh Muhsin Efendi'dir. Şeyh Selamî Efendi Tekkesi'nin Şeyh M. Bahaeddin Nadî Efendi'nin 183T de posta geçmesiyle RıfaîliğeG-») bağlandığı ve sonuna kadar bu tarikata hizmet ettiği, ancak aynı zamanda Nakşibendîliğin de tekkede yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Dahiliye Nezaretî'nin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde tekkede 5 erkek ile 2 kadının ikamet ettiği belirtilmiştir.

Arsanın kuzey sınırını oluşturan Nazır Ağa Çeşmesi Sokağı'nda doğudan batıya doğru kuvvetli bir eğim hissedilir. Arsada hafriyat yapılarak sokağa nazaran çukurda kalan bir düzlük elde edilmiş, sokak boyunca bir istinat duvarı inşa edilmiş, tekke binaları, ortası şadırvan avlusu olarak değerlendirilen bu düzlüğün çevresine dizilmiştir. Şadırvan avlusunu, güney ve doğu kenarlarında tevhidhane-türbe ile selamlığı barındıran esas tekke binası, batı kenarında harem ve bununla bağlantılı mutfak, kuzey kenarında da sokaktan biraz içeri çekilmiş parmaklıklı bir duvar kuşatmaktadır. Ufak boyutlu hazire haremin arkasında (batısında) yer alır.

Alelade bir bahçe kapısı görünümündeki cümle kapısından önce, zemini Malta taşı kaplı bir sahanlığa, buradan da avlu kapısı geçilerek, aynı şekilde Malta taşı döşeli olan şadırvan avlusuna geçilir. Şadırvan avlusunun ortasında, ufak boyutiu, kadeh biçiminde bir şadırvan yer almaktadır. Kenarlarının ortasında yarım daire biçiminde çıkıntılarla genişletilmiş kare planlı, mermer bordürlü bir havuzun ortasında yükselen mermerden mamul şadırvanın haznesi sekizgen prizma biçimindedir.

Prizmanın köşelerine, minyatür Korint başlıkları ile son bulan sütunçeler oturtulmuş, prizmanm üst hizası, antik mimariden kaynaklanan damlalık frizi ile belirtilmiştir. Prizmanın sekiz yüzünden dördünde birer musluk, diğer dördünde ise birer maşrapa kaidesi bulunur. Muslukların üzerinde, dört yüzde dörder mısradan, toplam on altı mısralık manzum bir kitabe göze çarpar. Baninin adından başka son mısradaki "tekye-i darüsselam" terkibi ile 1228/1813 tarihini veren metin, şair Razî'ye aittir.

Şeyh Selamî Efendi Tekkesi
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi

Tevhidhane-türbe ile selamlık, "L" planlı bir kitle içinde toplanmıştır. "L"nin 23 m uzunluğundaki kollarından şadırvan avlusunun güneyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve tevhidhane-türbeyi barındıran kol 9,5 m, aynı avlunun doğusunda, güney-kuzey doğrultusunda uzanan ve selamlığı barındıran kol ise 11 m derinliğindedir. Şadırvan avlusu kotundan biraz yüksekte olan ahşap duvarlı esas katın altına arsadaki eğimden yararlanılarak kagir duvarlı bir bodmm katı konulmuştur.

Tevhidhane-türbede ayinlere ayrılmış olan 7,5x6 m'lik alan güney yönünde dış duvara bitişmekte, batıda ve kuzeyde zemini bir seki ile yükseltilmiş, *"V* planlı mahfiller ile doğu yönünde de mahfiller ile aynı kota sahip türbe ile kuşatılmış bulunmaktadır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı köşeleri çeyrek dairelerle kuşatılmış olan ayin alanı ile mahfillerin ve türbenin sınırında sekiz adet sekizgen kesitli ahşap sütun sıralanır. Sütunların arasına ahşaptan mamul (yalancı), yayvan kaş kemerler oturtulmuş, kuzeydeki geniş açıklığın da köşelerine yarım kaş kemer biçiminde dolgular kondurulmuştur. Alt ve üst başlarında profilli çıtalarla donatılmış olan bu sütunlar mahfillerin üzerinde yer alan, aynı şekilde "L" planlı kadınlar mahfilini taşımaktadır.

Kuzey duvarının ekseninde şadırvan avlusuna açılan tevhidhane-türbe kapısı ile yanlarda iki pencere yer alır. Batı duvarı boyunca devam eden maksurenin arkasında üç adet pencerenin yamsıra kuzeybatı köşesinde kadınlar girişine açılan kapı ile buna bitişik servis penceresi sıralanır. Tevhidhaneden kadınlar mahfiline şerbet vb aktarılabilmesi için düşünülmüş olan bu pencere ahşap bir kapakla donatılmıştır. Güney duvarının ortasında, avluya açılan kapının ekseninde mihrap, yanlarda birer pencere bulunur. İçeriden yarım daire, dışarıdan yarım sekizgen planlı mihrap nişi ahşap pervazlarla çerçevelenmiş, yuvarlak bir kemerle taçlandırılmıştır.

Tevhidhanenin kuzeybatı köşesindeki dikdörtgen planlı kanat kadınlar mahfiline çıkan merdiveni barındırır. Şadırvan avlusuna açılan bir kapısı ve penceresi vardır. Tevhidhane harirnine bakan ***yüzü, alçak*** bir parapet duvarı üzerine oturan kare kesitli sütunlar ile bunların arasında yer alan ve tavana kadar çıkan kafes birimleri ile kapatılmıştır.

Güney-kuzey doğrultusunda uzanan, 9x4,25 m'lik bir alanı işgal eden türbe güneyde ve kuzeyde yapının dış duvarlarına dayanır. Batısında sütun ve korkuluk dizisi arkasında tevhidhane, doğusunda aym hizada yer alan iki sütunun arkasında da selamlık ile bağlantılı, dikdörtgen planlı (6,5x3,8 m) bir tür ziyaret mahalli yer alır. Türbede Şeyh Selamı Efendi ile aile efradına ait ahşap sandukalar son onarımda ortadan kaldırılmıştır. Türbenin güney duvarında dışarı açılan iki pencere, kuzey duvarında da şadırvan avlusuna açılan niyaz penceresi görülür.

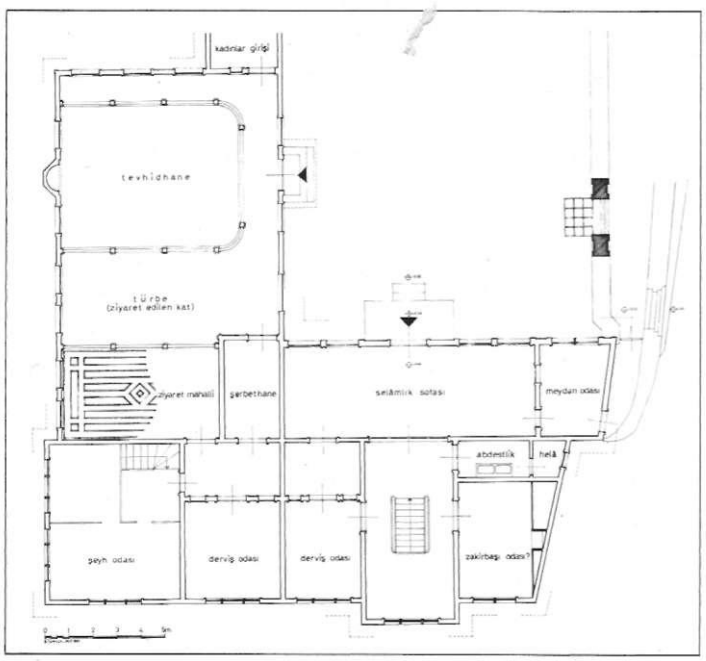
Selamlıktaki şeyh odası ile türbe arasında yer alan ziyaret mahallinin doğu duvarında selamlık sofasına açılan bir kapı, kuzey duvarında şerbethane olduğu anlaşılan mekâna açılan servis penceresi, güney duvarında da dışarı açılan iki pencere sıralanır. Ziyaret mahallinin kuzeyinde bulunan şerbethane 3,8x2,25 m boyutlarında ufak bir mekândır. Tevhidhane-türbe kanadının esas katında bütün tavanlar çubukludur. Ancak tevhidhanenin, türbenin ve ziyaret mahallinin tavanlarının ortasına çıtalarla teşkil edilmiş iç içe iki kareden ibaret, çok basit göbekler kondurulmuştur.

Tevhidhane-türbenin bodrum katında yan yana iki mekân yer alır. Bunlardan batıda bulunan (8x6,4 m) tevhidhanenin altına isabet etmekte ve ardiye olabileceği akla gelmektedir. Doğuda yer alanı (8x7,85 m) ise türbenin altına isabet etmekte ve Şeyh Selamî Efendi ile yakınlarına ait kabirleri barındırmaktadır.

Selamlık kanadının şadırvan avlusu ile hemzemin olan üst katında, kapılı bir camekânla birbirinden ayrılmış "T" konumunda, dikdörtgen planlı iki sofa ile bunların çevresinde çeşitli mekânlar (şeyh odası, meydan odası, abdestlik-hela birimleri, derviş hücreleri vb) bulunmakta, doğu-batı doğmltusunda gelişen sofada bodruma inen merdiven yer almaktadır. Bodrum katı, merdivenli giriş sofasından başka iki hela ve beş odayı barındırır. Bazıları yüklüklerle donatılmış, alçak tavanlı bu mekânların ihtiyaca göre oturma, sohbet, yemek ya da yatma fonksiyonlarına tahsis edildikleri düşünülebilir.

Ana bina ile aynı malzeme ve inşaat özelliklerini taşıyan harem üç katlıdır. Giriş doğu cephesinin eksenindedir. Her an çökme tehlikesine maruz olan binada merkezdeki "zülvecheyn" sofalar ile bunlara bağlanan simetrik konumda mekânların bulunduğu anlaşılmaktadır. Mutfak haremin kuzeybatı köşesinde yer alır. Tuğla kemerli büyük ocağın "mâil-i inhidam" olan uzun bacası sokak üzerindeki istinat duvarına yaslanarak ayakta durabilmektedir. Haremin arka bahçesinde, istinat duvarının dibine sıkıştırılmış olan küçük hazire yoğun bitki örtüsü altında tamamen görünmez haldedir.

Şeyh Selami Efendi Tekkesi her şeyden

Şeyh Selamî Efendi Tekkesi'nin zemin kat planı.
M. Baha Tanman, 1985

önce bütün aksamı ile günümüze ulaşabilmiş tipik bir geç dönem İstanbul tekkesi olarak dikkati çeker. Özellikle ahşap tekkelerde gözlendiği üzere burada da tarikat mimarisi-sivil mimari bağlantısı çok güçlüdür.

Tevhidhanenin çevreden algılanmayan arka (güney) cephesindeki mihrap çıkıntısı ile avludaki küçük şadırvan dışında yapının dış görünüşünü herhangi bir ahşap meskenden farklı kılan hiçbir şey yoktur. Ahşap ev mimarisi ile bunca kaynaşmaya rağmen tekkenin planında tarikat geleneklerinden kaynaklanan birtakım özellikler sürdürülmüştür. Asgari boyutlara indirgenmiş şadırvanı ile merkezi avlu tekkenin çeşitli bölümlerini çevresinde toplamakta, ancak revaklı ve avlulu kagir tekkelerde görülen mimari bütünlükten yoksun bulunmaktadır. Ayrıca tevhidhane ile türbe arasında mevcut olan mekân bütünlüğü de tarikat ehlinin velilere duyduğu yakınlığı tasarıma yansıtır.

Selamî Tekkesi'nin -tarikat mimarisinden de öte- Anadolu Türk mimarisi açısından en ilginç yanı kriptalı kümbet geleneğine bağlanan türbesidir. İçinde yer aldığı ahşap kitle tamamen kaynaşmış ve gerek malzeme gerekse de mimari anlayış açısından kagir kümbetlerle görünürde hiçbir ilişkisi kalmamış olan bu türbede kabirlerin yer aldığı bodrum katı ile ahşap sandukaların bulunduğu ziyaret katı yüzyıllar ötesinden, erken tarihli kümbetlerin gömü ve ziyaret geleneklerini yaşatmaktadır.

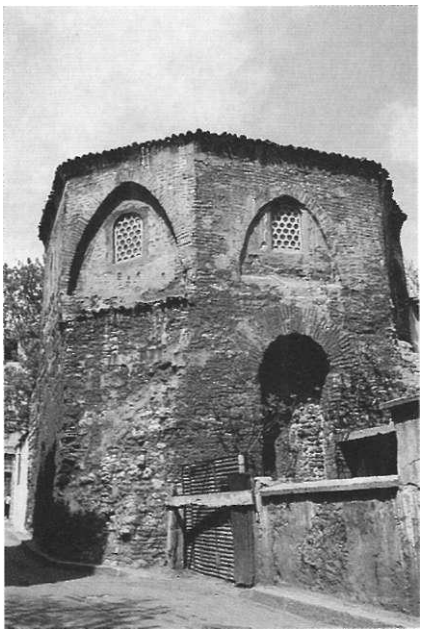
Bibi. Aynur, *Saliha Sultan,* 37, no. 157; *Âsitâne,* 6, 7; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 6-7, no. 12; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 7; *İhsaiyatll,* 20; Vassaf, *Sefine,* V, 269; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 53-54; *Sicill-i Osmanî,* III, 53; *Osmanlı Müellifleri,* I, 188-189; Ergun, *Antoloji,* II, 476, 641; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 137-140; M. Ozdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 40-41.

M. BAHA TANMAN

ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ

Fatih İlçesi'nde, Zeyrek'te, Zeyrek Kilise Camii'nin(->) güneybatısında, Zeyrek Caddesi kenarında bulunmaktadır. Mimarisi, bir Bizans, hattâ daha da eski bir erken Hıristiyan dönemi yapısı olduğuna işaret eder. Planı bakımından aslında bir kilise olmadığı bellidir. Bazıları tarafından iddia edilen ve zaman zaman başkalarının da tekrarladıkları gibi bu binanm, yakınındaki Pantokrator Manastırı'nın kütüphanesi olduğu yolundaki görüş de dayanaksızdır. Komnenos HanedamL» dönemi içinde 12. yy'ın ortalarında yapılan bu büyük ve ünlü manastırm bir kütüphanesi olduğu bir gerçektir, ancak Şeyh Süleyman Mescidi olan bina, planı ve yapım tekniği bakımından çok daha önceye aittir. Böylece Pantokrator Manastırı ile birlikte, onun kütüphanesi olarak yapılmış olamaz, eğer manastırm sınırları içinde bulunuyorsa belki o dönemde kütüphane olarak kullanılmış olabilir.

Bina, erken Hıristiyan ve ilk Bizans dönemlerinin merkezi planlı yapılarındandır.

Şeyh Süleyman Mescidi
Tahsin Aydoğmuş

Bu tipteki yapriar, genellikle vaftizhane ve mezar binası olarak kullanılmıştır. 1950'li yıllarda içinde yapılan bir incelemede, tabanın altında bir mezar odasının (krypta) bulunması, Şeyh Süleyman Mescidi'nin esasında bir mezar binası olduğunu açıkça gösterir. A. M. Schneider(->) de daha 1930'lu yıllarda bunun bir mezar binası olabileceğine işaret etmişti.

Fetihten sonra II. Bayezid döneminde (1481-1512) Şeyh Süleyman Halife tarafından, vakfiye kaydına göre 904/1498-99'da mescide çevrilerek vakfedilmiştir. Evkafı arasında mescide komşu evler, ahır ve bahçeler bulunmaktadır. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nin* açık kaydına rağmen, eserini 18. yyin ikinci yarısında yazan Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Zeyniye tarikatından Şeyh Süleyman Efendi'nin Taceddin Karamanî'nin halifesi olup, II. Mehmed (Fatih) dönemi (1451-1481) şeyhlerinden olduğunu ve mescidi civarma gömüldüğünü bildirir. W. Müller-Wiener(->) ise nereden bulduğunu göstermeksizin Şeyh Süleyman'ın 896/1490-91'de öldüğünü yazmıştır ki, yanlıştır.

Şeyh Süleyman Mescidi 1756'da Cibali yangrmndayanmrşvelll. Mustafa (hd 1757-1774) tarafından, Ayşe Sultan kethüdası Kazganî Hasan Ağa'nm gayretiyle ihya ettirilmiş, bu arada minber de konulmuştur. 19. yyin sonlarına doğru karşısına bir de medrese yapılmıştır.

İhsan Erzi'nin yayımladığı *Hadîka* da, bir yazma nüshada, bir yangının arkasından "Haremeyn hazinesinden bina ve imar olunmaktadır" kaydımn bulunduğuna işaret edilmiştir. Bundan, mescidin ikinci defa yandığı ve arkasından ihya edildiği tahmin edilir. 1950'de yapılan bir tamir sırasında, altındaki mezar odası bulunmuştur. Bunun çepeçevre içinde sekiz niş vardır ve üstü bir kubbeli tonozla örtülüdür.

Şeyh Süleyman Mescidi olan yapı temel kısmında kesme taştan, yukarıda ise tuğladan yapılmıştır. Zeminde planı kare biçiminde olup, yukarıda sekizgene dönüşür. İçeride karenin köşelerinde dört yarım yuvarlak niş bulunur. Binanın üstü bir kubbe ile örtülüdür. Bunun dışı alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Sekizgeni teşkil eden duvarların her biri dıştan sivri kemerlidir ve bunların içlerinde üstte birer pencere açılmıştır. Kemerlerin sivri oluşu, bunların yukarı kısımlarının Türk döneminde yenilenmiş olabileceğini gösterir gibidir. Fakat bu tarihi eser ciddi olarak arkeolojik bakımdan incelenmeyi ve iyi bir rölövesinin çizilmesini beklemektedir. İçinde süslemeye ait hiçbir şey bulunmaz. Yalnız kubbe göbeği ile eteğinde ve pandantiflerde geç Osmanlı döneminin kalem işi nakışları ve yazıları görülür.

Mescidin karşısında, köşe başında Haliliye denilen geç döneme ait medrese vardır. Kuzey tarafında ise sarnıçlar hakkındaki yayınlarda yer almayan dikdörtgen planlı, içinde iki sıra halinde altı sütun bulunan ve üstü çapraz tonozlarla örtülü küçük bir sarnıç vardır. Bu sarnıcın, Şeyh Süleyman Mescidi olan binanın aslında bir vaftizhane olduğuna işaret sayılacağı yolundaki görüş de inandırıcı değildir. Eğer bu düşünce gerçek olsa, her vaftiz binasının komşusunda bir de sarnıç olması gerekirdi. Halbuki böyle bir durum yoktur. Zaten döşemesinin altındaki bodrumun kubbeli oluşu da üstünde evvelce bir vaftiz havuzu veya teknesi olmasına imkân vermez.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 131; Erzi, *Camilerimiz Ansiklopedisi,* I, İst., 1987, s. 177-178; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 243-247; A. G. Paspatis, *ByzantinaiMeletai,* İst., 1877, s. 352-354 (bir gravürü ile); Millingen, *Byzantine Churches,* 25; J. Ebersolt, "Rapport sommaire sur un mission à Constantinople", *Missions Scientifiques,* Paris, 1911, s. 13-14; Gurlitt, *Konstantinopels,* 92-93; Grosvenor, *Constantinople,* II, 427-428; Schneider, *Byzanz,* 71; Ayverdi, *Fatih III,* 501; N. Fıratlı-F. Yücel, "Some Unknown Byzantine Cisterns of Istanbul", *TTOKBelleteni,* S. 120 (1952), 3-4; S. Eyice, "Les églises byzantines à plan central d'Istanbul", *Corsi di Cultura sullArte Ravennate eBizantina,* XXVI (1979), s. 91-113; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 202-203; Mathews, *Byzantine Churches,* 315-318; *Fatih Camileri,* 212.

SEMAVİ EYİCE

ŞEYH TÜRLÜ TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde, Edirnekapı'da Hatice Sultan Mahallesi'nde, Niyazi Mısri Sokağı'nda yer alır.

Banisi ve ilk şeyhi Ahmed Kâmil Efendi, Silivri Müftüsü Gürcü Osman Efendi'nin oğludur. Silivri'deki mülkünü satıp İstanbul'a gelerek Nakşî şeyhlerinden Kütahyavî Evliyazade İsmail Hakkı Efendi adına 1294/1877'de tekkeyi yaptırmıştır. Ahmed Kâmil Efendi'nin vakfiye kayıt tarihi 21 Rebiyülâhır 1287/24 Mart 1881'dir. Tekkeye şeyh olanlar şunlardır: Ahmed Kâmil Efendi (ö. 1894), oğlu Mehmed Fuad Efendi (ö. 1901), Ahmed Şevki Efendi (ö. 1910), Osman Fazıl Efendi (ö. 1954).

Şeyh Ahmed Kâmil Efendi'nin 1289/

1872'de Maarif Nezareti'nce bastırılmış divanı *Divan-ı Kâmil'de* tekkesi ve kendi şahsiyeti ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

Tekkenin 1294/1877'de yapıldığına dair on satırlık kitabe giriş kapısı üzerine konulmuş, aynı tarih aynca kapının iki yanındaki çeşmeciklerin kitabesine de yerleştirilmiştir. Bahçede bulunan üç musluklu abdest çeşmesinin kitabesinde de 1294/1877 tarihi yazılmıştır. Tekke binası 1314/1896'da yanmış ve aynı yıl Hazine-i Hassa'dan sağlanan yardımla, yeniden inşa edilerek 5 Ramazan 1314/7 Şubat 1897'de resmi törenle açılmıştır.

Tekkede üzerinde kitabe bulunan, mermerden, barok üslupta yapılmış bir abdest şadırvanı da yer alır. Bu şadırvanın üst kapağına "Eser-i el-Hac Ali Efendi 1295" ibaresi kaydedilmiş, ayrıca üç yüzüne birer beyit yazılmıştır.

Tekke gerçekte üç ayrı binadan meydana gelmiştir. Bunlar harem ve selamlık binaları ile tevhidhanedir. Tekkenin harem binası şeyh evlatlarının özel mülkiyetine geçmiştir ve harap bir halde halen mevcuttur. Selamlık binası ve tevhidhane ile bunları birleştiren geçit bugün Vakıflar İdaresi'nin mülkiyetinde bulunmaktadır.

Tekkeye tamamı mermer kaplı büyük bir kapıdan girilir. Giriş taşlığı binadan ayrı bir mekân olmayıp, bütün binanın mimarisinin algılanabileceği bir şekilde düzenlenmiştir. Sağjyısolda üst katın galerisini taşıyan ahşap dikmeler ve bunları birbirine bağlayan basık kemerler, yan kısımları orta alandan ayırmıştır. Buna karşılık üst kat sofasının galeri şeklinde düzenlenmesiyle iki kat yüksekliği elde edilmiş ve zemin katın dikmeli kemerli mimari düzeni üstte de tekrarlanmıştır. Giriş taşlığının tam aksında ve kapının karşısında mermerden barok üç musluklu abdest şadırvanı yer alarak, bu mekânı binanın en gösterişli yeri haline getirmiştir. Zemin katta sofanın sağ ve solunda birer oda, soldaki odanın bitişiğinde tekkenin içinde büyük bir ocağı da bulunan mutfak yer alır. Sağ taraftaki odanın bitişiğinde ise bahçedeki abdest çeşmesinin büyük sarnıcı yer almıştır. Sofadan abdest şadırvanının iki yanından çıkan merdiven 156 cm yüksekliğinde bir sahanlık yapar ki bu sahanlıktan bahçeye ve tevhidhaneye geçilir.

Sahanlıktan çıkan tek kollu merdiven birinci kata ulaşır. Birinci kat plan olarak zemin katın tekrarıdır. Dar sofa iki dikme arasında kavislenerek galeri şeklinde alt kat taşlığına bakar. Katta sofaya açılan dört oda ile iki tuvalet yer almıştır. Sol tarafta arka cephedeki oda kadınlar mahfiline ulaşan geçit ile bağlantılıdır. Bu kattan üç kollu bir merdiven ile ikinci kata çıkılır. İkinci katın planı diğer katlardan farklıdır. Ortada uzunlamasına bir sofa, sağda büyük bir oda ve solda iki oda yer alır. Sofa üç yüzlü bir cumba şeklinde sokak cephesine taşar. Sol arkadaki oda, içinde dolabı ve tuvaletiyle birlikte planlanmıştır.

Tevhidhane, meşrutahanenin arkasında yer alır. Tevhidhanenin kapısı zemin kattan çıkılan bahçeye açılır. Tevhidhane ile meşrutahane arasında üstü ve yanları kapalı bir geçit bulunurken, bu daha sonra kaldırılmış ve restorasyon sırasında ahşap dikmeli, üstü kapalı bir geçit yapılmıştır. Girişin sol tarafı basit bir parmaklıkla ayrılmış olup burada tekkenin ilk şeyhi Ahmed Kâmil Efendi ve hanımı Revnak Hanım, Şeyh Fuad Efendi, Şeyh Ahmed Şevki Efendi ve oğlu Hüseyin Sabri Bey medfundurlar. Ana mekânı türbe kısmından ahşap dikme ve parmaklıklarla ayrılan tevhidhane sekizgen bir plana sahiptir. Bu merkezi plan tam ortada yer alan çökertme kubbe ile daha da güçlü kılınmıştır. Sekizgen tevhidhanenin her cephesinde bir büyük pencere bulunur. Kadınlar mahfili türbe kısmının üzerine gelir. Mahfile ulaşan geçidin kafesli pencereleri vardır. Oldukça küçük bir mekân olan mahfil, tevhidhaneye parapeti yüksek kafeslikler arkasından bakar.

Tekkenin süsleme elemanları daha çok tevhidhanede yer almıştır. Kubbe içi bağdadi sıva üzerine Nakşı tacı şeklinde tezyin edilmiştir. Ortada on iki köşeli Kadirîliğin Eşrefi kolunu temsil eden "Eşrefi gülü" bulunur. Mihrap da bağdadi sıva üzerine kalem işi ile süslenmiştir. Ortada Kabe tasviri, üstte iki yanda püsküllü kordonları ile toplanan perde motifiyle süslenen mihrap içinde avrıca Kabe çevresindeki önemli mahaller yazı ve çizimle gösterilmiştir. Üstte ayetler ve onun altında bir sarkaç ve damla şeklinde istifti "Ya hafız" yazıları görülür. Tevhidhane içinde duvarlar üzerine pencere parapeti seviyesinden itibaren panolar halinde kalem işi yapılmıştır. Kafeslerin altında kalan kısımlarda ise perspektif anlayışta resmedilmiş sehpa ve üzerinde bulunan vazoda çiçek buketi ile arkasında ayna görülmektedir. Yine kafesler altında Ahmed Kâmil Efendi'nin sandukasının üst kısmına gelen yerde ortada sikke formu içinde "Ya Hazret-i Sultan Bahaeddin Nakşibend kaddese sırrahu" yazısı ile kufi hatla sağma besmele, soluna ise kelime-i tevhid yazılmıştır. Meşrutahane kısmının ikinci katındaki ön odanın içindeki nişte bulunan Küçüksu tasviri ne yazık ki korunamamıştır. İkinci kat sofası ile büyük odanın basit geometrik şekilde pasak olarak yapılan tavanlarında ortada nebati motifli göbekler yer almıştır. Tekkenin tezyinatı arasında giriş kapısını göstermek de mümkündür. Tamamen mermerden yapılmış olan kapı yuvarlak üzeri yivli kemeri, sütunçeleri ve iki yanında "C", "S" kıvrımlı kemerlere sahip iki dar penceresi ile bunların altında yer alan mermerden dilimli kurnaları ve kitabeleri ile küçük çeşmecikler ve kapı üstündeki kitabesiyle sade cepheye görkem kazandırmıştır. Kitabenin iki yanına çelenkten madalyonlar içinde yazı ve üzerinde taç motifleri yapılmıştır. Tekke içinde özenli bir mermer işçiliğine sahip barok üslupta bir abdest şadırvanı da vardır.

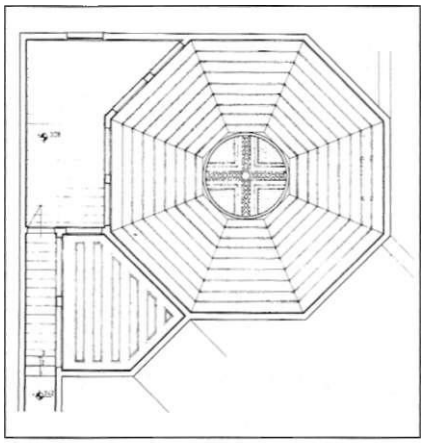
Tekke ahşap karkas olarak inşa edilmiş, dışı ahşap kaplama, içi ise bağdadi sıvadır. Meşrutahane çatısı alaturka kiremit ile kaplıdır. Tavanlar ahşap pasalı olarak yapılmıştır. Tekke 1982-1983 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

BibL Ahmed Kâmil Efendi, *Divan-ıKâmil,* İst., 1289; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I.

ESİN DEMİREL İŞLİ

Şeyh Türlü Tekkesi'nin giriş cephesi. *M. Baba Tanman, 1982*

Şeyh Türlü Tekkesi'nin tevhidhane-türbe bölümünün tavan planı. *Cumhur Yavuz/MSÜ Arşivi*

ŞEYH VEFA KÜLLİYESİ

Eminönü İlçesi'nde, Vefa'da, Hacı Kadın Mahallesi'nde, Vefa Caddesi, Vefa Türbesi Sokağı ve Darülhadis Sokağı'nın kuşattığı arsa üzerinde yer almaktadır.

II. Mehmecl (Fatih) (hd 1451-1481) 881/1476'da, dönemin ileri gelen mutasavvıflarından, Zeynî tarikatı mensubu olan ve "Şeyh Vefa" olarak tanınan Musliheddin Mustafa Efendi (ö. 1490) adına bir cami ve yanında bir çifte hamam yaptırmıştır. Her ne kadar ilgili kaynakların çoğunda açıklıkla belirtilmiyorsa da günümüze ulaşamamış olan bu yapılardan caminin çift fonksiyonlu bir yapı olduğu, Şeyh Vefa ve dervişleri tarafından tevhidhane olarak da kullanıldığı muhakkaktır. H. C. Gurlitt caminin Bizans dönemine ait bir kiliseden dönme olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, bu iddiayı destekleyen hiçbir belge bulunmadığı gibi yapının mimari özellikleri de Osmanlı dönemine ait olduğunu açıkça ortaya koyar.

II. Bayezid döneminde (1481-1512), muhtemelen 1481-1490 arasında bizzat sultan tarafından medrese, derviş hücreleri, imaret niteliğinde bir mutfak ve kütüphane gibi unsurların eklenmesiyle burası tam teşekküllü bir külliye haline gelmiş, bu arada 1490'da Şeyh Vefa'nm vefatını müteakip kabri üstüne türbe inşa edilmiş, türbenin çevresi zamanla büyük bir hazireye dönüşmüştür. Devrinde bir harem binasının da var olduğu düşünülebilir.

Kuruluşunu izleyen yüzyıllarda Şeyh Vefa Külliyesinin vakıfları ek vakfiyelerle takviye edilmiş, binaları ise çeşitli tamirlere sahne olmuştur. Bu meyanda bilebildiklerimiz şunlardır: 919/1513'te muhtemelen Şeyh Vefa'nm oğlu tarafından düzenlenen bir vakfiyede, gelirleri külliyenin mutfağına ve kütüphanesine harcanmak üzere çeşitli gayrimenkullerin, kütüphaneye konulmak üzere kitapların ve tekkenin mensuplarına evler yapılması için cami çevresinde arsaların vakfedildiği kayıtlıdır. Cami-tevhidhane 1171/1757-58'de tamir edilmiştir. Medrese ve derviş hücreleri ise, bir yangını müteakip I. Abdülhamid tarafından (hd 1774-1789) 1200/1785-86'da tamir ettirilmişlerdir.

20. yy'ın başlarında harap durumda olan cami-tevhidhane II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında (1908-1910) "mail-i inhidam" olduğu gerekçesi ile yeniden inşa edilmek üzere yıktırılmış, fakat I. Dünya Savaşı'nm araya girmesiyle bu niyet gerçekleştirilememiştir. Külliyenin diğer bölümleri de geçen yüzyılda harap olmuş ve çoğu ortadan kalkmıştır. Günümüzde cami-tevhidhane vakıflar tarafından, aslma uygun biçimde yeniden inşa ettirilmektedir.

Şeyh Vefa Tekkesi kuruluşunda Zeynî tarikatına bağlı idi. 18. yy in sonlarına kadar tekke olarak faaliyetini sürdürdüğü, ancak daha sonra, geçen yüzyılın başından itibaren bu özelliğini kaybettiği anlaşılmaktadır. Şeyh Vefa'dan sonra posta geçenlerin tam bir dökümü de tespit edilememiştir.

Külliyenin arsası güneyde Vefa Caddesi, batıda Vefa Türbesi Sokağı, kuzeyde Darülhadis Sokağı, doğuda ise komşu parseller ile sınırlıdır. Külliyeye esas giriş Vefa Caddesi'ndendir. Diğer iki sokağa da açılan kapıları vardır.

Külliyeyi oluşturan yapılar arsa içinde şu şekilde dağılmışlardır: Cami-tevhidhane güneyde Vefa Caddesi'ne yakın bir yerde bulunur. Bu yapının güneyinde ise mihraba bitişik çilehane yer almaktadır. Cami-tevhidhanenin batısında Şeyh Vefa Türbesi görülür. Türbenin çevresi, hazire ile kuşatılmıştır. Güneyde Vefa Caddesi boyunca uzanan cümle kapısını, müteaddit pencereleri ve bu arada türbeye, hazireye bakan niyaz pencerelerini içeren duvar bu yönde hazireyi sınırlamaktadır. Cami-tevhidhanenin kuzeyinde, ortasında muhtemelen şadırvan bulunan bir avlunun etrafında "U" şeklinde sıralanan tekke ve medrese hücrelerinin zemin katı kuzeydeki Darülhadis Sokağı'na göre yüksekte kalmakta ve bu sokaktan merdivenli bir geçit ile avluya çıkılmaktadır. Ayrıca batıda hücreler arasında yer alan bir diğer geçit de Vefa Türbesi Sokağı'na açılmaktadır. Hamam cami-tevhidhanenin batısında yer alıyordu, imaretin tam olarak yeri bilinmemektedir. Kütüphanenin de bağımsız bir binada mı. yoksa cami-tevhidhanenin bir köşesinde mi yer aldığı anlaşılamamaktadır. Bir zamanlar muhtemelen var olan harem binasının da yeri meçhuldür.

Cami-Tevhidhane: Yapının boyutları dıştan 27x15 m'dir. Yaklaşık 1,20 m enindeki duvarları tuğla ile örülmüştür. Esas hacim enine dikdörtgen bir mekân olup içten 24x12 m boyutlarmdadır. Ortada pandantiflere oturan ve sekizgen kasnak üstünde yükselen 11 m çapında bir kubbe, yanlarda ise aynı çapta olup tromplara otaran birer yarım kubbe ile örtülüdür. Oltadaki kubbe ile yarım kubbelerin arasında duvar payelerine oturan yuvarlak kemerler yer almaktadır. Güney duvarının tam ortasında mihrabı barındıran yarım sekizgen planlı bir çıkıntı mevcuttur. İçeriden dilimli küçük bir yarım kubbenin örttüğü bu çıkıntının arkasında ise, mihraptan geçilen çilehane yer almaktadır. Mihrabın iki yanına birer pencere, ayrıca güney duvarında çıkıntının yanlarına ikişer pencere açılmıştır. Doğu duvarında üç adet pencere vardır. Gurlitf in çiziminde, batı duvarının ortasında ilk bakışta ocağı andıran bir çıkıntı göze çarpmakta ise de kesin bir şey söylemek imkânsızdır. Bunun yanlarında birer pencere görülür. Batı duvarının kuzey ucunda minareye geçit veren kapı yer almaktadır. Ortada kapının yanlarında ikişerden dört adet pencerenin yer aldığı güney duvarı, geç bir tarihte (muhtemelen 1757-1758 tarihli tamiratta) dışarıdan içerideki duvar payesi ile aynı hizada yer alan bir payanda ile desteklenmiştir.

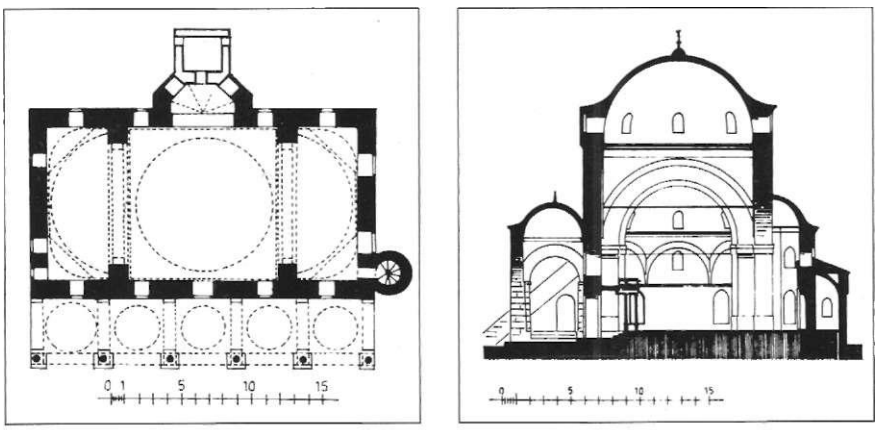
Güney duvarı boyunca uzanan son cemaat yeri altı adet sütunun taşıdığı, pandantiflere oturan, 4 m çaplı beş kubbe ile örtülüdür. Sütunlar yine muhtemelen 1757-1758 tamiratında kagir payeler içine alınmak suretiyle takviye edilmişlerdi.

Yapının kuzeybatı köşesinde yükselen minare, daire kesitli pabuç ve gövdesi, barok görünümlü şerefesi ve aynı üsluptaki kagir külahı ile 1757-1758'e ait olsa gerektir.

Her ne kadar tevhidhane olarak kullanılmış olsa da bu yapı, plan ve üst yapı özellikleri bakımından Osmanlı cami mimarisinin Fatih dönemine ait tipik bir örneğidir. Kendisini diğer camilerden ayıran yegâne unsur, mihrabından geçilen çilehanedir. Ayrıca Gurlitt'in çiziminde batı duvarında görülen çıkıntı, eğer ocak olduğu varsayılırsa mekânın tarikat ehlince kullanılışı açısından dikkate değer ikinci bir unsur olarak görülebilir. Hattâ belki de bu yönü ile yapıyı, tarikat ehlinin ikametlerine ve sohbetlerine tahsis edilmiş olan ve ocaklarla donatılan yan mekânlara sahip zaviyeli (tabhaneli) camiler geleneğine de bağlamak mümkün olabilir. Diğer taraftan Şeyh Vefa Camii, mihrap önü yarım kubbe ile örtülü camiler grubuna girmekte ve örtü sistemi açısından Eyüb Sultan Külliyesi'ndeki(^) 863/1459 tarihli ilk camiden etkilendiği açıkça belli olmaktadır.

Çilehane: Cami-tevhidhanenin mihrap çıkıntısına bitişik olan ve kapı niteliğinde olduğu anlaşılan mihraptan geçilen bu bölüm içeriden 2,50x2,70 m boyutlarında, alçak tavanlı küçük bir hücredir. Kaba yontum küfeki taşı ile örülmüş duvarları üstte bir sıra kirpi saçak ile son bulmaktadır. Kuzey duvarında kapı, batı ve doğu duvarlarının ise güney köşelerinde 50 cm eninde ufak birer pencere yer almaktadır.

Tarikat yapılarında çilehanenin (başka bir deyimle halvethanenin) ibadet mekânı-

Şeyh Vefa Külliyesi'nde cami-tevhidhanenin plan (solda) ve kesit restitüsyonları.
Ayverdi, *Fatih III*

na doğrudan bağlantılı olması geleneğinin burada devam ettiği görülmektedir. Ayrıca dervişlerin, Tanrı'ya ulaşma yolunda kendisine yöneldikleri şeyhlerinin halvete çekildiği çilehaneye, ibadetleri sırasında yöneldikleri mihrabın içinden geçilmesini de tarikat sembolizminin mimariye yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Benzer bir durum yine İstanbul'da Kocamustafapaşa'da bulunan 19. yy'ın başlarına ait Küçük Efendi Külliyesi'nin(->) cami-tevhidhanesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Şeyh Vefa Türbesi, Hazire ve Çevre Duvarı: Şeyh Vefa Türbesi dıştan 8,30x8,30 m boyutlarmdadır. 80 cm kalınlığındaki duvarları alternatif olarak üç sıra tuğla, bir sıra ince yontulu küfekiden örülmüş olup taşkın derzlere sahiptir ve üstte iki sıra tuğla kirpi saçak ile son bulmaktadır. Türbenin üstü alaturka kiremit ile kaplı bir kırma çatı ile örtülüdür. Her cephede iki tane olmak üzere toplam sekiz adet dikdörtgen pencere vardır. Bunlar küfekiden söveler, tuğladan sivri hafifletme kemerleri, yine tuğladan kemer aynası dolguları ve lokmalı demir parmaklıklar ile donatılmışlardır.

Doğu duvarının ortasında, beyaz mermerden söveleri ve basık kemeri ile kapı yer almakta, kapının üstünde evvelce var olan ahşap saçağın izleri duvarda görülebilmektedir. Basık kemer ile bunun üstündeki, küfekiden sivri hafifletme kemeri arasında kalan ve beyaz mermerle kaplı olan yüzeyde kitabe bulunur. Kabartma olarak istifti sülüs ile yazılmıştır. Kırık kaş kemerli kartuşlar içine yerleştirilmiş Farsça dört mısradan oluşan manzum kitabe Şeyh Vefa'nın vefat tarihini (896/1490) taşır. Türbenin içinde Şeyh Vefa'dan başka halifelerinden Şeyh Ali Efendi (ö. 1504-05) ve Şeyh Davud-i Vefayî'nin sabit ahşap sandukaları yer almaktadır.

Hazire, türbenin çevresinden başlayarak zamanla her yönde gelişerek külliyenin arsası içinde, yapılar ve cami-tevhidhanenin önündeki avlu dışında hemen her yeri kaplamıştır.

Külliyenin arsasını, bu arada hazireyi de güney yönünde sınırlayan ve Vefa Caddesi boyunca uzanan çevre duvarı alternatif olarak iki sıra tuğla, bir sıra kesme küfekiden örülmüştür. Üzerinde küfekiden bir harpuşta vardır. Bu duvarda külliyenin cümle kapısı ile bazılan niyaz penceresi olan on iki adet açıklık yer almaktadır. Bunlardan yedisi alelade pencereler olup türbeninkiler ile aynı karakterdedir ve basık kemerli cümle kapısı ile beraber külliyenin ilk inşasından kalmadır. Geriye kalan beş adet niyaz penceresi ise daha geç dönemlere aittir.

Batıda, Şeyh Vefa Türbesi'nin hizasmda yer alan iki büyük niyaz penceresi duvardan yatayda ve düşeyde çıkıntı yapmaktadır. Kaval silmeli küfeki çerçeveler içinde beyaz mermerden dilimli barok kemerlere sahiptirler. Tarihsiz olmakla beraber üsluplarından hareketle 18. yy'ın ortalarına tarihlenebilen bu açıklıklar muhtemelen 1757-1758'deki tamirat sırasında eklenmişlerdir.

Cümle kapısının doğusunda yer alan niyaz penceresi 1767 tarihli olup Mahmud Çavuşzade el-Hac Feyzullah Efendi'ye aittir. Küfekiden mamul söveleri ve iddiasız kemeri ile sade bir görünüm arz etmektedir. Kemerin üstünde beyaz mermerden kitabe taşı yer alır. Talik ile kabartma olarak yazılmış olan üç satırlık mensur kitabe Feyzullah Efendimin adını ve vefat yılını (1181/176"[7]) verir.

Şeyh Vefa Külliyesi'nde cami ve duvar kalıntısı.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Duvarın doğu ucunda, yan yana, sade görünüşlü iki adet dikdörtgen niyaz penceresi daha yer almaktadır. Pencereler arasında yerleştirilmiş olan beyaz mermer levha üstünde kırık kaş kemerli kartuşlar içinde kabartma olarak istifli sülüs ile yazılmış olan beş satırlık mensur *Mevlidhan-ı şehriyârî/ Süleymaniye'de müezzinbaşı / Naathan Muhammediyehan* şeklindeki kitabede Hasırzade Mustafa Efendi'nin adı verilmekte fakat tarih bulunmamaktadır. Ancak en üst satırdaki "Hu"nun etrafındaki süslemenin karakterine bakarak 18. yy'ın ilk yarısına tarihlemek kabildir.

Tekke ve Medrese Hücreleri: Bunların cami-tevhidhanenin kuzeyinde bulunan, muhtemelen ortası şadırvanlı bir avlu etrafında "U" şeklinde sıralanan eş büyüklükteki mekânlar oldukları günümüze ulaşmış duvar kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bu kalıntılar "U"nun kuzey ve batı kanatlarına ait olup, doğu kanadı tamamen ortadan kalkmıştır. Darülhadis Sokağıma açılan merdivenli geçit bu "U"yu iki eşit parçaya ayırmaktadır. Bu parçalardan birinin derviş hücrelerine, diğerinin ise medrese hücrelerine tahsis edilmiş olduğu tahmin edilebilir. Medresenin ayrıca bir dershaneye sahip olmadığı ve cami-tevhidhanenin aym zamanda dershane fonksiyonunu da üstlendiği düşünülebilir.

Darülhadis Sokağı'na bakan kuzey duvarının alternatif olarak iki sıra tuğla, bir sıra ince yontulu küfeki taşıyla örüldüğü görülmektedir. Aynı örgü batı kanadında Vefa Türbesi Sokağı'na açılan kapıya kadar devam eder. Bu duvarın, hücrelerin ilk inşasından kalma olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık hücreleri birbirinden ayıran iç duvarlar moloz taş ile oldukça özensiz bir biçimde örülmüş olup 1785-1786 tamirine ait olmalıdır.

Kare planlı hücreler birer ocak ve niş ile donatılmıştır. Kuzey kanadında yer alanlarda pencerelerin, kapılar gibi avluya açıldığı anlaşılıyor; zira bu duvar üzerinde yer alan pencerelerin tamamı muhdestir. Batı kanadındakilerin ise dışarıya açılan küfeki söveli ve parmaklıklı pencereleri olduğu görülmektedir. Batı kanadındaki kapıdan sonra güneye doğru devam eden kısımda ahşap hatıllı, özensiz moloz taş örgüsüne sahip duvarlar seçilmektedir. Burasının da 1785-1786 tamirine ait olduğu kesindir.

Bu yapı grubundan sağlam olarak günümüze ulaşmış olan unsurlar kuzey ve batı yönündeki girişlerdir. Kuzeyde Darülhadis Sokağı'na açılan kapı tuğladan basık kemeri ve bunun üstünde yine tuğladan yarım daire kemeri ile dikkati çeker. Bu kapıdan merdivenli geçit aracılığı ile Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nde(->) olduğu gibi avluya çıkılmaktadır. Tamamen sağır olan kuzey duvarının yegâne açıklığı olan bu kapı duvarının kitlevi görünümü içinde âdeta bir kale kapısını andırmaktadır.

Vefa Türbesi Sokağı'na açılan batı kapısı ise içeriden tuğla sivri kemer, dışarıdan küfeki söve ve basık kemer ile donatılmıştır. Basık kemerin üstünde medrese-tekke grubunun I. Abdülhamid tarafından 1785-1786'da tamirine ait kitabe yer almaktadır. Beyaz mermer üzerine kabartma olarak istifli sülüs ile yazılmış olan manzum kitabe Şair Refia'ya ait sekiz mısradan oluşmakta, son mısra ebcedle 1200/1785-86 yılını vermektedir.

Şeyh Vefa Külliyesi, tarikat faaliyetinin fonksiyon şemasının esasını oluşturduğu bir tür "tarikat külliyesi" niteliğindedir. Bu arada tarikat faaliyeti ile doğrudan ilişkisi olmayan medrese, hamam, kütüphane gibi unsurları da bünyesinde barındıran külliyenin çekirdeğini hem cami, hem tekkenin tevhidhanesi, hem de medresenin dershanesi olarak kullanılan yapı teşkil etmektedir. Şeyh Vefa Külliyesi, **16.** yy'ın başlarına ait Küçük Ayasofya Tekkesi(->) ile birlikte, Anadolu Türk mimarisinde 12-13. yy'lardan itibaren gelişimlerini izleyebildiğimiz ortak avlulu cami-medreseler ve cami-tekkeler zincirinin İstanbul'daki ilk halkaları, ayrıca Sinan'ın tasarladığı benzer nitelikteki yapıların öncüleri olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Şeyh Vefa Külliyesi'nin ve Piyale Paşa Külliyesi'nin kapsamındaki cami-medrese-tekke grupları arasında gerek fonksiyon, gerekse de yerleşim düzeni açısından çarpıcı bir benzerlik gözlenmektedir.

Bibi. Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 159, no. 906; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih,* İst., 1979, III, s. 182; Evliya, *Seyahatname,* ty, I, 209; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 130-131; Kut, *Dergehname,* 235, no. 95; Ahmed Rıfat, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,* İst., 1300/1882-83, VII. s.

117-118; Osman Bey, *Mecmua-i Cevârai,* I, 64-65; Grosvenor, *Constantinople,* II, 703; Gurlitt, *Konstantinopels,* 43; *Osmanlı Müellifleri,* I, 216; Hocazade, *Ziyaret,* 5; A. Erdoğan, *Şeyh Vefa-Hayatı ve Eserleri,* lst., 1941; R. C. Ulunay, "Şeyh Ebül Vefa", *Milliyet Q* Nisan 1957); Öz, *istanbul Camileri,* I, 143; A. Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture,* Chicago, 1968, s. 186; Okan, *istanbul Evliyaları,* 88-96; N. Araz, *Anadolu Evliyaları,* İst., 1972 (2. bas.), s. 284-291; Ayverdi, *Fatih III,* 502-506; Yüksel, *Bâyezid-Yavuz,* 294; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst., 1986, s. 105-106; M. Özdamar. *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 79-80.

M. BAHA TANMAN

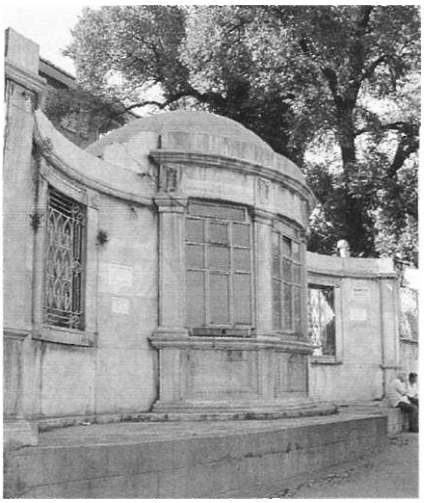
ŞEYHÜLİSLAM ARİF HİKMET BEY SEBİLİ VE ÇEŞMESİ

Üsküdar İlçesi'nde, Nuhkuyusu Caddesi ile Kartal Baba Caddesi'nin köşesinde Arif Hikmet Bey'in mezarının da bulunduğu hazirenin duvarı üzerinde yer almaktadır.

Kartal Baba Caddesi no. 144'teki portalden girilen hazirede Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in 1275/1859 tarih kitabeli, mermerden yapılmış, sembolik lahtinin yanısıra başka mezarlar da bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 747 no'lu vakfiye defterindeki kayıtlardan sebilin 1850'de var olduğu anlaşılmaktadır. Çeçen, çeşmenin 1275/1856 tarihli olduğunu ileri sürmektedir. Gerek sebil, gerek çeşme indirilen yol kotunun üstünde bulunmaktadır. Sebilin önüne bir podyum eklenmiş, çeşme ise sıvayla kapatılan teknesinin tabanı ve altındaki kaide görünür biçimde hazire duvarına asılı kalmıştır.

İki caddeye cepheli hazire yatay yerleştirilmiş bir dikdörtgenden oluşmaktadır. Ön cephede dokuz, yan cephede beş mermer stand arasına oturtulmuş demir parmaklıklarla çerçevelenmiş hazirenin dar kenarının yanında sebil, köşesinde çeşme, arkasında ise almaşık duvarla örülmüş, alaturka kiremitle örtülü, dikdörtgen gövdeli su deposu vardır. Bu yapılar arasında ilgi çeken kuşkusuz, II. Malımud döneminde (1808-1839) Nusretiye Camii(-0 ile taş işçiliğinde giderek yaygınlaşan ve özellikle Dolmabahçe Sarayı(->) duvar resimlerinde çok bol çeşitlemesi sergilenen perde motifleriyle çeşmedir.

Küfeki taşından yapılmış ve ön cephesi gri damarlı beyaz mermerle kaplanmış sebil üç üniteden oluşmaktadır. Ortada bir dikdörtgenin önüne oturtulan, dışa doğru taşan yarım altıgen bir plandan gelişen, üstü kubbe ile örtülü, bir sebil yapısı, iki tarafta ise içbükey tasarlanmış ve dört köşesi kabara biçiminde çiçek motifleriyle belirlenmiş birer dikdörtgen pencereyle bezenmiş yan üniteler vardır. Dikey eksende de üç kuşak biçiminde gelişme gösteren ve bir basamakla çıkılan bir kaide üzerine oturtulmuş sebil, silmelerle başlayıp biten, araları yatay dikdörtgen panolara bölünmüş, dört pilastr ayak üzerinde yükselmektedir. Dışbükey dikdörtgen panolar dört köşesi birer rozetle dönüş yapan çift zikzak bordüründen oluşan çerçeve içinde alınmış, krizantemden gelişen beyzi birer rozetle süslüdür. Dar tutulmuş birinci kuşağın üzerinde ikinci kuşakta kaide üzerinde sütun altlığı ve sütun başlığı ile sınırlanmış pilastr ayaklar kornişe kadar devam etmektedir. Ayakların arası üç pencere olarak değerlendirilmiştir. Diğerlerine oranla çok dar tutulmuş üçüncü kuşakta, sütun başlıklarının üzerine birbirine dışbükey yatay dikdörtgen panolarla bağlanan, kengel yapraklarıyla bezenmiş, dikey dikdörtgenden oluşan panolardan meydana gelen bir korniş yerleştirilmiştir. Bu kornişi yukarıda, iki tarafta birer köşebentle desteklenmiş bir alınlık taçlamaktadır. Yarım bir bilezik gibi kubbeyi önden saran bu alınlık diğer cephelerde devam etmemektedir. Arka cephedeki bir kapıyla girilen sebilin içinde hazire duvarı üzerinde yuvarlak kemerli bir niş içinde bir musluk ve önünde hareketli küçük bir kurna bulunmaktadır. Somadan yapılan bir onarımda asma tavan monte edilmiş örtü sisteminde, kubbenin üzeri betonla sıvanmıştır.

Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili
Ali Hikmet Varlık

Beyaz mermerden yapılmış çeşme dikine oturtulmuş ince uzun bir dikdörtgen biçiminde tasarlanmıştır. Som mermerden oyulmuş çeşme aynası iki yivli, gövdeli kolonad arasına gerilen çift perde motifi ile süslüdür. Üstte kanun pili, altta ortasından iki püskül sarkan, "C" kıvrımlı, iki dilimli perde motifinin üstünde silmeli bir saçakla son bulan bir alınlık vardır. Alınlığın ortası iki sıra yaprak motifiyle bezenmiş, beyzi bir rozetle süslüdür. Çeşme aynasının alt kısmında çiçek biçiminde oluşturulmuş musluk lülesi ve önünde iki tarafı dinlenme taşlarıyla sınırlanmış tekne görülmektedir.

Bibi. Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* II, 111-112; Çeçen, *Üsküdar.* 152-155.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

ŞEYHÜLİSLAM ESAD EFENDİ MEDRESESİ

Fatih İlçesi'nde, Çarşamba semtinde, Manyasizade ve İsmail Ağa caddelerinin kesiştiği kavşakta, İsmail Ağa Camii'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. I. Mahmud döneminde (1730-1754) 1748-1749 arasında şeyhülislam olan Esad Mehmed Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. 1167/1753-54'te ölen Esad Efendi, babası ve kardeşleriyle birlikte medreseye bitişik hazirede gömülüdür.

Medrese, cami avlusundan küfeki taşından yapılmış, pencere söveleri profilli, fiarpuştalı bir duvarla ayrılmaktadır. Duvarın orta ekseninde yükselen kapıdan darülhadise girilmektedir. Kapının basık kemeri üzerindeki mermer kitabede yapım tarihi Höl/1748 olarak verilmiştir.

Hücreler dikdörtgen planlı bir avluyu üç yönde saran revaklarm gerisinde hücreler oluşturan bir düzende sıralanmaktadır. Belirgin bir dershane kütlesi bulunmamaktadır. Hücrelerin hepsi aynı boyutta değildir; güneydoğu kolunun girişe yakın ucunda yer alan, yaklaşık iki hücre uzunluğundaki dikdörtgen planlı, tekne tonozla örtülü mekân dershane olarak düşünülmüş olabilir. Medresenin kuzey köşesindeki hücre de dikdörtgen planlıdır; bu hücreye giriş diğer köşede olduğu gibi köşegen doğraltusunda verilmemiş, doğrudan revağa kapı açılmıştır. Örtüsü de bir kubbe ve ondan kemerle ayrılan bir tonozdan oluşmaktadır. Diğer odalar kareye yakın planlıdır ve pandantifti kubbelerle örtülüdür. Gergilerle birbirine ve duvarlara bağlanan revak kemerleri tuğladan yapılmıştır. Revak ayna duvarlarında ve dış duvarlarda bir sıra taş, iki sıra tuğladan oluşan almaşık örgü kullanılmıştır. Hücrelerin birer ocağı ve dışa açılan pencereleri vardır. Küfekiden yapılan dikdörtgen biçimli pencerelerin üstünde aynaları tuğla dolgulu hafifletme kemerleri bulunmaktadır. Saçak kornişleri revakta ve dışta iki sıra kirpi saçak şeklindedir. Kare prizma gövdeli bacalar tuğladan yapılmıştır. Her yüzünde birer havalandırma deliği bulunan gövdelerinin üstünde bir sıra kirpi saçak dolaşmakta, en üstte piramidal bir külah yükselmektedir. Çatı kurşun örtülüdür; özgün alemler korunamamıştır. Osmanlı mimarlığında klasik dönemden baroğa geçiş aşamasında yapılan binada klasik dönem üslubu egemendir. Revaklardaki sütun başlıkları mukarnaslıdır, kemerler üstten teğedi sivri kemer biçimindedir. Yalnız avlu kapısının kemerindeki rozet ve yan sövelerindeki motiflerde barok özellikler görülmektedir.

1869'da çalışır durumda olan medrese 1914'te yapılan tespitte harap olarak gözükmektedir. 1918'de Fatih yangınından zarar görenlerin barındığı yapı 1950'lere kadar harap kalmış, 1952'de cami ile birlikte onarılmıştır. 1929 tarihli Pervititch haritasında medresenin güneydoğu revağı gösterilmemiştir. 1979'da yeniden elden geçirilen yapı halen İsmail Ağa Camii İlim ve Hizmet Vakfı'na bağlı yatılı Kuran kursu olarak kullanılmaktadır. '

BibL Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 38; *Sicill-i Osmanî,* I, 332-333; Ayverdi, *İstanbul Haritası,* D5; İ. H. Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı,* İst., 1971, s. 137, 140; Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri,* 321; Kütükoğlu, *Darü'l-Hilafe,* 122-123; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 78; J. Pervititch, *Sigorta Haritası,* pafta 33, İst., 1929; *Fatih Camileri,* 136, 241.

ZEYNEP AHUNBAY

117-118; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* I, 64-65; Grosvenor, *Constantinople,* II, 703; Gurlitt, *Konstantinopels,* 43; *Osmanlı Müellifleri,* I, 216; Hocazade, *Ziyaret,* 5; A. Erdoğan, *Şeyh Vefa-Hayatı ve Eserleri,* 1st., 1941; R. C. Ulunay, "Şeyh Ebül Vefa", *MilliyetQ* Nisan 1957); Öz, *İstanbul Camileri,* I, 143; A. Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture,* Chicago, 1968, s. 186; Okan, *istanbul Evliyaları,* 88-96; N. Araz, *Anadolu Evliyaları,* 1st., 1972 (2. bas.), s. 284-291; Ayverdi, *Fatih III,* 502-506; Yüksel, *Bâyezid-Yavuz,* 294; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst., 1986, s. 105-106; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 79-80.

M. BAHA TANMAN

ŞEYHÜLİSLAM AKİF FÖKMET BEY SEBİLİ VE ÇEŞMESİ

Üsküdar İlçesi'nde, Nuhkuyusu Caddesi ile Kartal Baba Caddesi'nin köşesinde Arif Hikmet Bey'in mezarının da bulunduğu nazirenin duvarı üzerinde yer almaktadır.

Kartal Baba Caddesi no. 144'teki portalden girilen hazirede Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in 1275/1859 tarih kitabeli, mermerden yapılmış, sembolik lahtinin yanısıra başka mezarlar da bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 747 no'lu vakfiye defterindeki kayıtlardan sebilin 1850'de var olduğu anlaşılmaktadır. Çeçen, çeşmenin 1275/1856 tarihli olduğunu ileri sürmektedir. Gerek sebil, gerek çeşme indirilen yol kotunun üstünde bulunmaktadır. Sebilin önüne bir podyum eklenmiş, çeşme ise sıvayla kapatılan teknesinin tabanı ve altındaki kaide görünür biçimde hazire duvarına asılı kalmıştır.

İki caddeye cepheli hazire yatay yerleştirilmiş bir dikdörtgenden oluşmaktadır. Ön cephede dokuz, yan cephede beş mermer stand arasına oturtulmuş demir parmaklıklarla çerçevelenmiş hazirenin dar kenarının yanında sebil, köşesinde çeşme, arkasında ise almaşık duvarla örülmüş, alaturka kiremitle örtülü, dikdörtgen gövdeli su deposu vardır. Bu yapılar arasında ilgi çeken kuşkusuz, II. Mahmud döneminde (1808-1839) Nusretiye Camii(->) ile taş işçiliğinde giderek yaygınlaşan ve özellikle Dolmabahçe Sarayı(->) duvar resimlerinde çok bol çeşitlemesi sergilenen perde motifleriyle çeşmedir.

Küfeki taşından yapılmış ve ön cephesi gri damarlı beyaz mermerle kaplanmış sebil üç üniteden oluşmaktadır. Ortada bir dikdörtgenin önüne oturtulan, dışa doğru taşan yarım altıgen bir plandan gelişen, üstü kubbe ile örtülü, bir sebil yapısı, iki tarafta ise içbükey tasarlanmış ve dört köşesi kabara biçiminde çiçek motifleriyle belirlenmiş birer dikdörtgen pencereyle bezenmiş yan üniteler vardır. Dikey eksende de üç kuşak biçiminde gelişme gösteren ve bir basamakla çıkılan bir kaide üzerine oturtulmuş sebil, silmelerle başlayıp biten, araları yatay dikdörtgen panolara bölünmüş, dört pilastr ayak üzerinde yükselmektedir. Dışbükey dikdörtgen panolar dört köşesi birer rozetle dönüş yapan çift zikzak bordüründen oluşan çerçeve içinde alınmış, krizantemden gelişen beyzi birer rozetle süslüdür. Dar tutulmuş birinci kuşağın üzerinde ikinci kuşakta kaide üzerinde sütun altlığı ve sütun başlığı ile sınırlanmış pilastr ayaklar kornişe kadar devam etmektedir. Ayakların arası üç pencere olarak değerlendirilmiştir. Diğerlerine oranla çok dar tutulmuş üçüncü kuşakta, sütun başlıklarının üzerine birbirine dışbükey yatay dikdörtgen panolarla bağlanan, kengel yapraklanyla bezenmiş, dikey dikdörtgenden oluşan panolardan meydana gelen bir korniş yerleştirilmiştir. Bu kornişi yukanda, iki tarafta birer köşebentle desteklenmiş bir alınlık taçlamaktadır. Yarım bir bilezik gibi kubbeyi önden saran bu alınlık diğer cephelerde devam etmemektedir. Arka cephedeki bir kapıyla girilen sebilin içinde hazire duvarı üzerinde yuvarlak kemerli bir niş içinde bir musluk ve önünde hareketli küçük bir kurna bulunmaktadır. Sonradan yapılan bir onarımda asma tavan monte edilmiş örtü sisteminde, kubbenin üzeri betonla sıvanmıştır.

Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili
AH Hikmet Varlık

Beyaz mermerden yapılmış çeşme dikine oturtulmuş ince uzun bir dikdörtgen biçiminde tasarlanmıştır. Som mermerden oyulmuş çeşme aynası iki yivli, gövdeli kolonad arasına gerilen çift perde motifi ile süslüdür. Üstte kanun pili, altta ortasından iki püskül sarkan, "C" kıvrımlı, iki dilimli perde motifinin üstünde silmeli bir saçakla son bulan bir alınlık vardır. Alınlığın ortası iki sıra yaprak motifiyle bezenmiş, beyzi bir rozetle süslüdür. Çeşme aynasının alt kısmında çiçek biçiminde oluşturulmuş musluk lülesi ve önünde iki tarafı dinlenme taşlarıyla sınırlanmış tekne görülmektedir.

BibL Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* II, 111-112; Çeçen, *Üsküdar,* 152-155.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

ŞEYHÜLİSLAM ESAD EFENDİ MEDRESESİ

Fatih İlçesi'nde, Çarşamba semtinde, Manyasizade ve ismail Ağa caddelerinin kesiştiği kavşakta, İsmail Ağa Camii'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. I. Mahmud döneminde (1730-1754) 1748-1749 arasında şeyhülislam olan Esad Mehmed Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. 1167/1753-54'te ölen Esad Efendi, babası ve kardeşleriyle birlikte medreseye bitişik hazirede gömülüdür.

Medrese, cami avlusundan küfeki taşından yapılmış, pencere söveleri profilli, harpuştalı bir duvarla ayrılmaktadır. Duvarın orta ekseninde yükselen kapıdan darülhadise girilmektedir. Kapının basık kemeri üzerindeki mermer kitabede yapım tarihi Höl/1748 olarak verilmiştir.

Hücreler dikdörtgen planlı bir avluyu üç yönde saran revaklarm gerisinde hücreler oluşturan bir düzende sıralanmaktadır. Belirgin bir dershane kütlesi bulunmamaktadır. Hücrelerin hepsi aynı boyutta değildir; güneydoğu kolunun girişe yakan ucunda yer alan, yaklaşık iki hücre uzunluğundaki dikdörtgen planlı, tekne tonozla örtülü mekân dershane olarak düşünülmüş olabilir. Medresenin kuzey köşesindeki hücre de dikdörtgen planlıdır; bu hücreye giriş diğer köşede olduğu gibi köşegen doğrultusunda verilmemiş, doğrudan revağa kapı açılmıştır. Örtüsü de bir kubbe ve ondan kemerle ayrılan bir tonozdan oluşmaktadır. Diğer odalar kareye yakın planlıdır ve pandantifli kubbelerle örtülüdür. Gergilerle birbirine ve duvarlara bağlanan revak kemerleri tuğladan yapılmıştır. Revak ayna duvarlarında ve dış duvarlarda bir sıra taş, iki sıra tuğladan oluşan almaşık örgü kullanılmıştır. Hücrelerin birer ocağı ve dışa açılan pencereleri vardır. Küfekiden yapılan dikdörtgen biçimli pencerelerin üstünde aynaları tuğla dolgulu hafifletme kemerleri bulunmaktadır. Saçak kornişleri revakta ve dışta iki sıra kirpi saçak şeklindedir. Kare prizma gövdeli bacalar tuğladan yapılmıştır. Her yüzünde birer havalandırma deliği bulunan gövdelerinin üstünde bir sıra kirpi saçak dolaşmakta, en üstte piramidal bir külah yükselmektedir. Çatı kurşun örtülüdür; özgün alemler korunamamıştır. Osmanlı mimarlığında klasik dönemden baroğa geçiş aşamasında yapılan binada klasik dönem üslubu egemendir. Revaklardaki sütun başlıkları mukanıaslıdır, kemerler üstten teğetli sivri kemer biçimindedir. Yalnız avlu kapısının kemerindeki rozet ve yan sövelerindeki motiflerde barok özellikler görülmektedir.

1869'da çalışır durumda olan medrese 1914'te yapılan tespitte harap olarak gözükmektedir. 1918'de Fatih yangınından zarar görenlerin barındığı yapı 1950'lere kadar harap kalmış, 1952'de cami ile birlikte onarılmıştır. 1929 tarihli Pervititch haritasında medresenin güneydoğu revağı gösterilmemiştir. 1979'da yeniden elden geçirilen yapı halen İsmail Ağa Camii İlim ve Hizmet Vakfı'na bağlı yatılı Kuran kursu olarak kullanılmaktadır.

BibL Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 38; *Sicill-i Osmanî,* I, 332-333; Ayverdi, *İstanbul Haritası,* D5; İ. H. Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı,* ist., 1971, s. 137, 140; Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri,* 321; Kütükoğlu, *Darü'l-Hilafe,* 122-123; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 78; J. Pervititch, *Sigorta Haritası,* pafta 33, İst., 1929; *Fatih Camileri,* 136, 241.

ZEYNEP AHUNBAY

Şeyhülislam İsmail Efendi Camii'nin kuzeydoğudan görünüşü.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

ŞEYHÜLİSLAM İSMAİL EFENDİ CAMÜ

Fatih İlçesi'nde, Çarşamba'da(->) Manyasizade Caddesi'ndedir. İsmail Ağa Camii olarak da bilinir. Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi (ö. 1725) tarafından 1723-24'te yaptırılmıştır. Banisinin mezarı caminin haziresindedir.

Fevkani olarak bina edilen caminin 1950'den önce çekilmiş bir fotoğrafında harabeye dönmüş olduğu görülmekte ve caminin altının mahzen olarak düşünüldüğü yine bu resimden anlaşılmaktadır.

Yüksek kasnaklı, pandantifli bir kubbenin örttüğü harimin duvarları kesme küfeki taşı ile tuğlanın birlikte kullanılmış olduğu almaşık örgüsü ile dikkati çeker. Osmanlı mimarisinde klasik üsluptan barok üsluba geçişin izlenebildiği İsmail Efendi Camii, Zeyneb Sultan ve Laleli Camii gibi yapılarla aynı kategoriye girmektedir.

Son cemaat yeri orijinal olup beş gözlüdür ve sivri kemerler üzerine oturan kubbelerle örtülüdür. Kemerleri Osmanlı sütun başlıklı sütunçeler taşımaktadır. Caminin on sekiz mısralık kitabesi harim kapısı üzerindedir. Kâtipzade Mehmed Refi'(-0 tarafından ta'lik hatla yazılmıştır. 19501i yıllarda yapılan onarımda son cemaat yerine harim kısmı kadar bir yer daha eklenmiş ve yapı genişletilmiştir. İlave bölüm ile orijinal bölümün dokusal farkı binanın dışından da takip edilebilmektedir.

Asıl mekân baklavalı başlıklı sütunlarla taşman mahfillerle üç yönden çevrelenmiştir, ana kubbeyi taşıyan sekiz sütun da bu mahfillere oturmaktadır. Yapı, kareye yakm planlıdır, onarım sırasında altına açılan dükkânların kemerleri, caddenin konumuna uygun olarak düzenlendiğinden üstteki ibadethane kısmı eksenden hafifçe kaydırılarak güneye döndürülmüştür.

Stük malzeme ile yapılmış, mukarnaslı ve geçme motifli mihrabı 1989'da tamamen mermerden, stalaklitli, palmetli akroterli, burmalı, sütunçeli ve siyah mermerden şeritlerle süslenmiş olarak yeniden yapılmıştır. Minber tamamen mermerdendir. Şebekeli korkulukları, baldaken köşkü ve üçgen alınlığında bir büyük rozet ile klasik form gösterir. Vaaz kürsüsü mihrap duvarına oturtulmuştur ve ahşaptır. Harim kısmı dar olduğundan müezzin mahfili son cemaat yerine yerleştirilmiştir. Avluda, sekiz sütunlu bir çatı altma alınan sekizgen şadırvanın her yüzünde barok kabartmalar işlenmiştir.

Caminin kuzeyinde yer alan sıbyan mektebi yine fevkanidir, üç tane penceresi vardır. Cephesi dışa taşkındır, bugün misafirhane olarak kullanılmaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 38; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 78; *Fatih Anıtları,* 112; *Fatih Camileri.* 136-137; Aksoy, *Sıbyan Mektepleri.* 113.

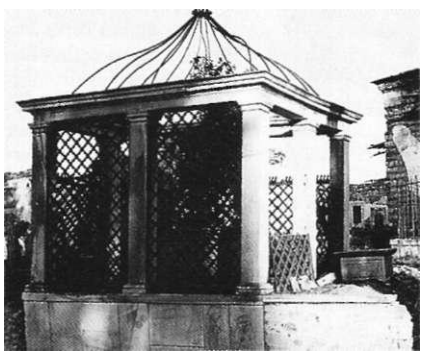
DOĞAN YAVAŞ

ŞEYHÜLİSLAM MEHMED ARİF EFENDİ TÜRBESİ

Eyüp İlçesi'nde, Defterdar Mahallesi'nde, Edirnekapı'yı Otakçılar'a bağlayan Fethi Çelebi Caddesi (eski Otakçılar yolu) üzerinde, Mustafa Paşa Tekkesi'nin(->) önünde yer almaktadır.

Açık türbeler grubuna giren ve ampir üslubunun özelliklerini yansıtan bu türbe Osmanlı Devleti'nin 106. şeyhülislamı Meşrebzade Mehmed Arif Efendi'ye (ö. 1858) aittir. Yüzeyleri mermer levhalar ile kaplı, kare planlı (4,70x4,70 m) bir kaidenin üstünde, her kenarda üçer tane olmak üzere, toplam sekiz adet kare kesitli ve Toskan başlıklı mermer sütun yükselmekte, bu sütunların üstünde de silmelerle zenginleştirilmiş mermer bir lento uzanmaktadır. Sütunların arasında yer alan, kare açıklıklı pirinç şebekeler ile türbeyi taçlandıran kubbe biçimindeki madeni iskelet 19501i yıllarda çalınmıştır.

M. Arif Efendimin, türbenin içinde tek basma yer alan mermer lahtinin yüzeyleri kaval silme çerçeveli, dikdörtgen kartuşlarla donatılmış, lahtin baş ve ayak uçlarına birer şahide dikilmiştir. Molla sarığı ile son bulan başucu taşmdaki mensur, ayakucu taşmdaki manzum olan kitabeler şeyhülislamm vefat tarihini (1275/1858) verir. Ayrıca lahtin kuzeye (caddeye) bakan yüzündeki kartuşun içinde, M. Arif Efendi'nin özgeçmişini, bu arada mesleki hayatının her türlü ayrıntısını içeren, kendi türünün tek örneği olan uzun bir kitabe dikkati çeker. Söz konusu kitabenin M. Arif Efendi'nin oğlu Meclis-i Vâlâ üyesi Sıddık Bey (ö. 1878) tarafından yazıldığı bilinmektedir. Antik Yunan mimarisindeki propileleri andıran bu türbe, her ikisi de 1819 yılma tarihlenen Merkezefendi Mezarlığındaki Aşçı Ahmed Dede Türbesi(->) ile Galata Mevlevîhanesi'nde(-») bugün mevcut olmayan Halet Efendi Türbesi'nin başlattığı bir türbe tipinin Tanzimat dönemindeki ürünüdür.

Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi Türbesi
Encümen Arşivi. 1935

Bibi. Altunsu, *Şeyhülislamlar,* 190-191; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 288-290.

M. BAHA TANMAN

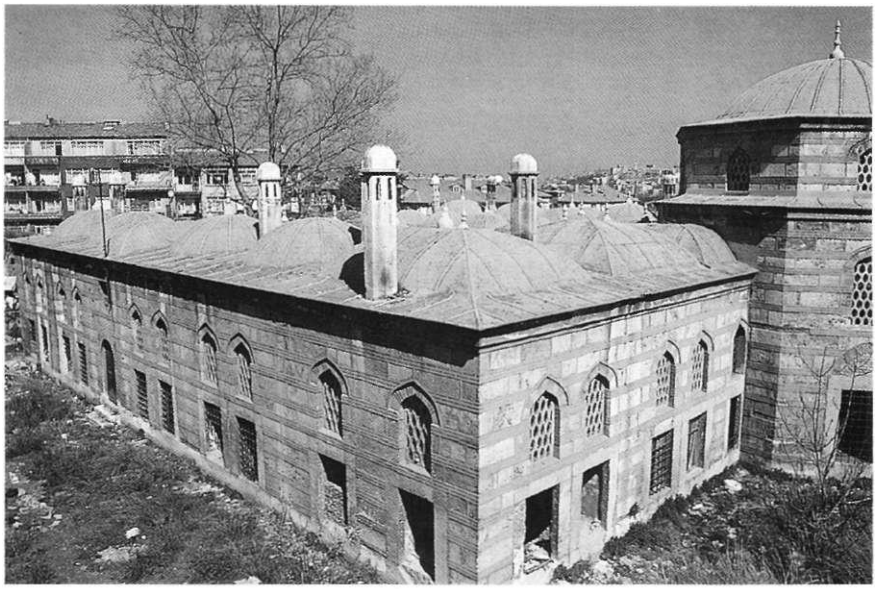
ŞEYHÜLİSLAM TEKKESİ

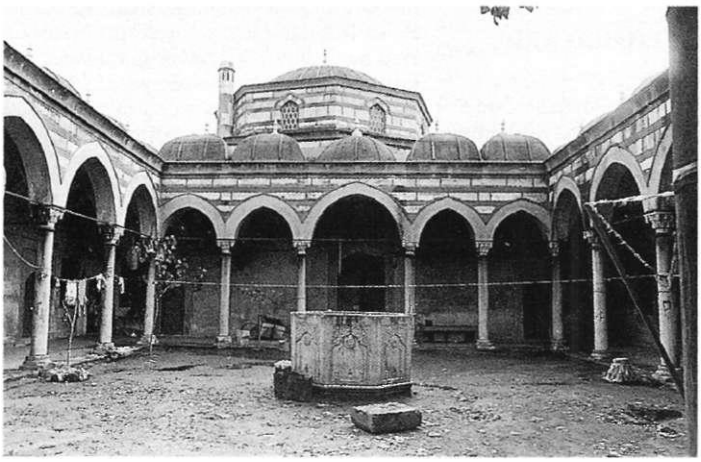
Eyüp İlçesi'nde, Nişanca semtinde, Düğmeciler Mahallesi'nde, güneyde ve batıda Baba Haydar Mektebi Sokağı, kuzeyde Haydar Çeşmesi Sokağı, doğuda Balcı Yokuşu ile sınırlı olan arsada yer almaktadır.

İstanbul'daki en gösterişli tarikat yapılarından olan bu tekke Feyzullah Efendizade Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi (ö. 1745) tarafından 1157/1744-45'te yaptırılmıştır. Bazı önemsiz tadilatlar dışında ilk haliyle günümüze ulaşmış olan tekkede, baninin oğlu Kazasker Seyyid Abdullah Efendi (ö. 17Ö7) mescit-tevhidhaneye minber ilave ederek burasını camiye dönüştürmüş, ortadan kalkmış bulunan ahşap harem bölümü de 19. yy'da yeniden inşa edilmiştir. Cumhuriyet döneminde harap düşen tekke 1970'lerde Vakıflar İdaresi tarafından esaslı bir onanma tabi tutulmuş, ne var ki yapı yeni bir fonksiyon verilmediği ve kendi haline terk edildiği için bazı kimselerce işgal edilmiş ve mesken olarak kullanılmaya başlamıştır.

Nakşibendî tarikatına bağlı olarak tesis edilen ve kapatıldığı 1925'e kadar bu özelliğini koruyan Şeyhülislam Tekkesi'nin ayin günü 19. yy'ın ilk yarısına ait kaynaklarda cuma, ikinci yarısına ait olanlarda ise perşembe olarak belirtilmiştir. Postnişinleri şu kimselerdir: 1) Tokatlı Şeyh el-Hac Musa Efendi (ö. 1747), 2) Şeyh Abdülkerim Efendi (ö. 1766), 3) Ispartalı Şeyh Mehmed Emin Efendi (ö. 1833), 4) M. Emin Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Zekî Efendi (ö. 1836), 5) Üsküdar'daki Selimiye Tekkesi'nin(->) postnişini, aynı zamanda Mevlevîliğe de mensup bulunan Konyalı Şeyh Ali Behçet Efendi'nin (ö. 1822) halifesi Şeyh el-Hac Ali Efendi (ö. 1862), 6) Ali Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Hasib Efendi (ö. 1890), 7) M. Hasib Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Râsih Efendi. Dahiliye Nezareti'nin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde tekkede 5 erkek ile 2 kadının ikamet ettiği belirtilmiştir.

Haydar Çeşmesi Sokağı üzerinde bulunan cümle kapısı, 1056/1646 tarihli Beyzade Mehmed Efendi Çeşmesi'ne(->) bitişik olarak tasarlanmış, kesme küfeki taşı ile

Şeyhülislam Tekkesi'nin dıştan (üstte) ve şadırvanlı avlusundan tevhidhanenin görünüşü. *Yavuz Çelenk, 1994 (üst), M. Baba Tanman, 1980*

inşa edilmiş olan kapının basık kemeri üzerine, tekkenin inşa tarihini veren, ta'lik hattı Kâtipzade Mehmed Refi' Efendi'ye Cö. 1768) ait manzum kitabe yerleştirilmiştir.

Tekkenin en önemli birimlerini (mescit-tevhidhane, çilehane. şerbethane. derviş hücreleri) barındıran ana bina 32,50x27,75 m boyutlannda bir alanı kaplamakta ve avlulu-revaklı Osmanlı medreselerinin tasarımını yansıtmaktadır. Yapının içerdiği bütün mekânlar dikdörtgen planlı (15x11 m), üstü açık bir iç avlunun çevresinde, mukarnaslı başlıklara oturan sivri kemerlere sahip, 24 birimli bir revağın arkasında sıralanmaktadır. Revak birimlerinde örtü olarak kubbe ve tekne tonoz kullanılmış, söz konusu örtü öğeleri kurşunla kaplanarak tepelerine mermerden alemler oturtulmuştur. Kuzey cephesinin eksenindeki, basık kemerli girişin üzerindeki, ta'lik hatlı manzum inşa kitabesi Şeyhülislam Veliyeddin Efendi'nin (ö. 1767) imzasını taşır. Nâzımı ise Kazasker Mirzazade Neylî Ahmed Efendidir (ö. 1748). Avlunun güneyine, simetri ekseni üzerine sekizgen prizma biçimindeki, kubbeli mescit-tevhidhane ile buna bağlı, çilehane (itikâf hücresi) ve şerbethane olmaları muhtemel iki birim, ayrıca iki adet derviş hücresi, batı ve doğu kanatlarında da beşer tane derviş hücresi yerleştirilmiştir. Güney yönünde yapıdan dışarı taşan mescit-tevhidhanenin kitlesi, çevresindeki diğer mekânlardan yüksek tutulmak suretiyle yatayda da kitleden kopartılmıştır. Basık kemerli girişi üzerinde, ta'lik hatlı ve manzum üçüncü bir inşa kitabesinin bulunduğu mescit-tevhidhanenin dışa taşkın olan duvarlarında klasik Osmanlı üslubundaki düzene uygun, iki sıra halinde yerleştirilmiş pencereler bulunmaktadır. Bazıları kare, bazıları da dikdörtgen planlı olan derviş hücreleri kubbe ve tonozlarla örtülmüş, avluya açılan birer kapı ve pencerenin yamsıra, dışarı açılan ikişer pencere ile donatılmıştır. Avlunun merkezindeki, sekizgen planlı mermer şadırvanın cepheleri kırık kaş kemerler, rozetler ve servi motifleri ile bezelidir. Gerek şadırvanda, gerek mukarnaslı sütun başlıklarında, gerekse de yapıda kullanılan sivri kemerlerde, tekkenin inşa edildiği I. Mahmud döneminin barok üslubu yerine, Lale Devri'nin kapanması ile son bulduğu kabul edilen klasik üslubun sürdürülmesi çok dikkat çekicidir. Bu yönü ile Şeyhülislam Tekkesi. İstanbul mimarisinde klasik çizgiyi savunan son yapı olarak kabul edilebilir.

Mescit-tevhidhanenin güneybatısında, arsanın sınırında bağımsız olarak tasarlanmış bulunan mutfağın kuzeye bakan giriş cephesinde, basık kemerli bir kapı ile sivri kemerli iki pencere mevcuttur. Halen mesken olarak kullanılan ve büyük ölçüde değişikliğe uğramış olan bu mekân tekne tonoz örtülüdür. Tekkenin helaları da ana binadan soyutlanarak, mutfak ile aynı tarafta, bağımsız bir yapı şeklinde tasarlanmıştır. Balı Yokuşu ile Haydar Çeşmesi Sokağı'nm kavşağında bulunan ve ortadan kalkmış olan harem, moloz taş ve tuğla örgülü bir kaide üzerine oturan, tek katlı, ahşap bir binaydı. Haremin yanında yer alan küçük hazire, dikdörtgen açıklıkları olan, kesme küfeki taşı ile örülmüş bir duvara sahiptir. Basık kemerli hazire girişinin üzerinde, ta'lik hatlı, tarihsiz bir manzume bulunmaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 282-284; Çetin, *Tekkeler,* 587; Aynur. *Saliha Sultan,* 38, no. 191; *Âsitâne, 2;* Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 14; *thsaiyat II,* 19; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 55; Öz, *istanbul Camileri,* I, 142; Altunsu, *Şeyhülislamlar,* 127; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 93-97. 290-291; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları.* İst.. 1994. s. 34.

M. BAHA TANMAN

ŞİFA HAMAMI

Eminönü İlçesi'nde, Sultanahmet'te, Şifa Hamamı Sokağı'ndadır.

Banisi halk tarafından Şifa Baba adı ile tanınan ve hekimlikle uğraştığı kabul edilen bir zat olup hakkında bilgi yoktur. Kitabesi bulunmayan hamamın yapılış tarihi tam olarak tespit edilememekle beraber durumu itibariyle 18. yy'ın sonları ile **19.** yy'ın başlarına tarihlendirilebilir. Muhtemelen **1912**'deki İshakpaşa yangınında tahrip olan yapı, gördüğü tamirlerle bazı değişikliklere uğramış olup günümüzde faaliyetine devam etmektedir.

Doğuda yenilenmiş olan soyunmalık kısmı ile bunun batısında dikdörtgen planlı bir ılıklık bölümü ve iki köşesinde birer halvet hücresi olan üç eyvanlı bir sıcaklık bölümü bulunmaktadır. Sıcaklığın batısında ise sıcak su deposu ve külhan bölümü vardır.

Şifa Hamamı Sokağı üzerinde yer alan bir kapı ve uzun bir koridordan geçerek hamamın soyunmalık bölümüne ulaşılır. Burası son yıllarda betonarme olarak yeniden yapılmış olup eski durumu hakkında bilgimiz yoktur. Soyunmalığın batı yönünde ılıklığa geçişi sağlayan kapının solunda duvar yüzeyinde mermer bir çeşme mevcuttur. Altta oval bir kurnası olan bu çeşmede aynataşı hafif oyuk ve sadedir. İki musluklu olan çeşme üstte üç kademe halinde "C", "S" kıvrımlı silmelerle çevrelenmiş olup bu kıvrımlar arası ve tepelikler akant yaprakları ile süslenmiştir.

Çeşmenin sağında, soyunmalık bölümüne bakan cephesi mermer söveli ve yekpare mermerden yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ile ılıklık bölümüne geçiş sağlanmaktadır. Kemer kilit taşı yerinde "C", "S" kıvrımlı ve akant yapraklı kabarık bir tepelik mevcuttur. Ortasında kabarık bir

gül motifi, iki yanda "C", "S" kıvrımları ve yanlara sarkan birer akant yaprağı ile üstte yine stilize iri bir akant yaprağı bulunmaktadır. Kapı açıklığının ılıklığa bakan yüzeyi ise sade bırakılmıştır.

Ilıklık bölümü enine dikdörtgen planlı olup üç birime ayrılmıştır. Güneyde kareye yakın bir birimin üzeri aynalı tonoz ile örtülü olup tuvaletler ve tıraştık olarak düzenlenmiştir. Buraya geçiş yine mermer söveli ve yekpare mermerden yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Kemer kilit taşı yerinde kabarık akant yaprağı vardır. Kapı açıklığı iç kısımda sade olup karşı duvarda iki sathi niş bulunmaktadır. Mekân bugün yeni duvarlarla bölümlenmiştir.

Kuzeydeki birim kare olup üzeri tromplu kubbe ile örtülmüştür. Ortadaki birim ile burası iki sütunla ayrılmış olup sütunlarla duvar arası ajurlu mermer şebekelerle kapatılmıştır. Sütunlar oval formlu yüksek kaideler üzerine oturmakta olup üstlerinde yine oval formlu başlıklar bulunmaktadır. Kaidelerin üst bölümleri ile başlık köşelerinde küçük akant yapraklarıyla süslemeler vardır. İki yanı dar, ortası ise geniş tutulan bu açıklıkta sütunlar ile duvar arasında bulunan ajurlu mermer şebekelerde altı kollu yıldızlar ve altıgenlerden oluşan geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Geniş tutulan ortadaki açıklık basık yay kemerli, yanlar ise duvarlara oturan yarım kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bu birimin kuzey ve doğu duvarında birer kurna bulunmaktadır.

Ilıklığın orta birimi ise sıcaklığa geçişi sağlamakta olup kareye yakın bir planda ve üzeri aynalı tonoz ile örtülmüştür.

Ilıklıkta güneydeki tuvalete geçişi sağlayan kapı üzerinde üç, orta birimde tonoz örtünün kuzey başlangıcında bir, kuzeydeki birimin kuzey duvarında üç olmak üzere yedi adet 19. yy'a ait porselen tabakların sıvaya gömülmesi ile mekân süslenmiştir. Bunlardan kuzey ve güney duvarda karşılıklı üçer adet olarak yerleştirilmiş olanlardan ortadakiler daha büyük olup etrafları sıva ile çelenk şeklinde belirginleştirilmiştir. Mavi ve beyaz renklerde olan bu tabakalarda büyükler ve küçükler kendi aralarında benzer desenlere sahiptir.

Ilıklığın batı tarafında yer alan yuvarlak kemerli kapı açıklığı ile sıcaklık ters T şeklinde yerleştirilmiş, üç eyvanlı bir şemaya sahip olup karşı köşelerde bulunan iki halvet hücresine sahiptir. Orta birim büyükçe bir kubbe ile örtülüdür. Eyvanlar orta birime yuvarlak kemerlerle açılmakta olup aynalı tonozlu örtülere sahiptir. Halvet hücrelerinden güneydeki kare planlı olup tromplu kubbe ile örtülmüştür. Kuzeydeki halvet hücresi ise köşeleri pahlı üçgen şeklinde olup ortada iki yandaki sivri kemer üzerinde oturan küçük bir kubbe ve yanlarda yarım tonozlarla örtülüdür.

Yan eyvanlar iki yanda ajurlu küçük mermer şebekelere sahiptir. Şebekelerde kabaca yapılmış kıvrık dallı rumîli bir kompozisyon bulunmaktadır. Ilıklığa geçişi sağlayan kapı ile halvetlere geçişi sağlayan kapılar mermer söveli ve yekpare mermerden yuvarlak kemerli açıklıklar olarak düzenlenmiştir. Kemer kilit taşları yerinde kabarık akant yaprağı bulunmaktadır. Ilıklığa geçişi sağlayan kapı üzerinde yine sıvaya gömülü ve etrafı sıva ile çelenk şeklinde belirginleştirilmiş 19- yy'a ait iri bir porselen tabak bulunmaktadır. Kapmm karşısındaki eyvanın batı duvarında iki, halvet hücrelerinden güneydekinde üç, kuzeydekinde dört olmak üzere toplam dokuz tane küçük porselen tabak daha mevcuttur. Bunlardan bazılarının üzeri kireç badanası ile boyanarak kapatılmış olup birkaç tanesinde kırık ve eksikler bulunmaktadır. Belirgin olanlarda mavi, beyaz renklerin olduğu ve farklı desenlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Güneydeki halvet hücresinin kapısı üzerinde bulunan tabak daha yayvan olup formu itibariyle diğerlerinden farklıdır. Sıcaklıkta yan eyvanlarda dörder, karşı eyvanda üç, halvet hücrelerinden kuzeydekinde iki, güneydekinde üç adet kurna bulunmaktadır. Çoğu orijinal olup zarif işçiliklere sahiptir. Güneydeki eyvanın güney duvarında bulunan kurna diğerlerinden farklı olup biraz büyüktür. Bunun Şifa Baba'ya ait olduğu ve vaktiyle batı eyvanında yer aldığı bilinmektedir.

Büyük kubbe altında yer alan göbek taşı bugün yenilenmiş olup kare şeklindedir. Vaktiyle eski göbek taşının yuvarlak ve etrafının işlemeli taşlarla kaplı olduğu söylenmektedir.

Bibi. Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* I, 124-125; T. Sümer. "Sultanahmed Semtinin Tarihi ve Sultan Ahmed Camii", (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yayımlanmamış lisans tezi), 1965. s. 84.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

ŞİLE İLÇESİ

İlin doğu yarısında, Karadeniz sahili ve içerlerinde yer alan Şile İlçesi doğu ve güneyde Kocaeli İli, güneybatıda Pendik, batıda Kartal. Ümraniye ve Beykoz ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz'e komşudur. İstanbul İlinin en eski ilçelerinden biri olan Şile'nin kapladığı alan 736 km²'dir.

Kocaeli Yarımadasının kuzey ve orta kesimlerinde kalan ilçe toprakları, yüksek olmayan dalgalı düzlüklerden oluşur. İlçe arazisinin önemli bir bölümü ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda daha çok kayın, meşe ve kestane ağaçlarına rastlanır. Şile İlçesi akarsu kaynaklan açısından oldukça zengindir. Bu akarsular İstanbul kentinin su gereksinmesini karşılamak bakımından büyük önem taşır. İlçe sınırları içindeki başlıca akarsular Riva (Çayağazı), Heciz (Hiçiz) ve Kabakoz dereleriyle Gökdere'dir (Göksu). Bunlardan Riva Deresi üzerinde Ömerli Barajı, Heciz Deresi'nin kollarından Darlık Deresi üzerinde de Darlık Barajı vardır. Bu barajlar ardında oluşan yapay göller arasında, kente daha kolay su sağlamak amacıyla, bağlantı kurulmuştur.

İlçenin Karadeniz kıyısı genellikle falezlidir. Bu yüksek kıyı önünde deniz aşındırmasıyla kıyıdan ayrılmış irili ufaklı kayalıklar vardır. Genellikle akarsu ağızlarında ve falezlerin şiddetli aşımına uğradığı yerlerde geniş kumsallar yer alır. Bunların başlıcaları Ağva, Şile ve Kumbaba plajlarıdır.

Eskiden ilçe merkezinin bulunduğu yerdeki küçük köy Philee adıyla anılıyordu. Bu adın zamanla Şile'ye dönüştüğü sanılır. Tarihine ilişkin yeterli bilgi yoktur. Bizans İmparatorluğu yönetimi öncesinde Romalıların egemenliğinde olduğu, daha önce de Bithinia Krallığı'nın denetim alanmda yer aldığı; İmparator Diocletianus döneminde (284-305) baskı altında kalan Hıristiyanların Nikomedia'dan (İzmit) kaçarak buraya sığındıkları bilinir. Philee çevresine yerleşen Hıristiyanlar ibadet edebilmek için buradaki mağaralardan yararlanmışlardır.

Şile'nin Osmanlıların eline geçmesi I. Bayezid'in (Yıldırım) Konstantinopolis üzerine yürüdüğü yıllara rastlar. Şile Kalesi'nin I. Bayezid'in komutanlarından Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey tarafından ele geçirildiği tarihçi Neşrinin yazdıklarından anlaşılmaktadır. 1402'de Bizans İmparatoru II. Manuel tarafından geri alman kale daha sonra gene Osmanlıların eline geçmiştir.

19- yy Osmanlı kayıtlarına göre Şile Kazası 1846'da Zaptiye Müşirliğine bağlıydı. 1876'da Şile Kazası'nın Dersaadet Şehremaneti'ne bağlandığı görülür. *1877Devlet Salnamesi'nde* ise Şile, Zaptiye Nezareti'ne bağlı Üsküdar Mutasarrıfhğı'nın kaza-

Şile'de bir sokak. *Tuğrul Acar*

Tablo I
Şile İlçesi'nin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Kent*	*Kır*	*Toplam*
1940	2.309	16.312	18.621
1945	2.772	14.916	17.688
1950	2.012	14.184	16.196
1955	2.422	14.572	16.994
i960	2.749	15.426	18.175
1965	2.788	15.310	18.098
1970	3.448	15.979	19.427
1975	4.062	14.586	IH. 648
1980	4.882	15.542	20.424
1985	4.832	14.478	19.310
1990	7.872	157.500	25.372

larından biridir. Şile Kazası 1918'de de İstanbul Vilayeti'nin Üsküdar Mutasarrıflığı'na bağlıdır. 1924'te bütün sancaklar (mutasarrıflık) vilayet yapıldığında Şile'nin Üsküdar'a bağlılığı devam etmiş; 1926'da yapılan yeni düzenlemeyle Üsküdar kaza haline getirilip Üsküdar Vilayetime bağlanınca Şile Kazası da Üsküdar'la aynı idari yapı içinde yer almıştır.

ilçe merkezi Şile, eski bir balıkçı köyüdür. İlçeye adını veren bu küçük yerleşme merkezi, Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince 1918'de silahtan arındırılan Boğazlar bölgesi sınırları içine alınmış ve İngilizlerin denetimine verilmiştir. Şile, 1920'de uğradığı İngiliz işgalinden 7 Ekim 1922'de kurtulmuş; mübadele sırasında Yunanistan'a göç eden Rumların yerine Doğu Karadeniz yöresinden gelenler yerleşmiştir.

Belediyesi 1923'te kurulan Şile 1990'da nüfusu yazın artan, kışın ise 10.000'i bulmayan bir kıyı kasabası durumundaydı. Marmara kıyılarında denize girebilme olanağı kalmadığından yazm Şile, İstanbul'un sayfiyesi haline gelmiştir. Özellikle hafta sonlarında Şile plajları çok kalabalık olur. Kasabasının gelişimi önemli ölçüde iç turizme bağlıdır. Şile'de pek çok otel, motel ve pansiyon vardır. Geleneksel şilebezi dokumacılığına bağlı olarak gelişen hazır giyim üretimi ve ticareti kasaba ekonomisinde azımsanmayacak bir yer tutar. Kıyıdaki kumsalın ardında duvarı andırırcasına yükselen bir dikliğin bittiği yerde başlayan düzlükte kurulmuş olan Şile kasabasında yaşayan halkın bir bölümü balıkçılıkla uğraşır. Kasabanın aşağı bölümündeki kıyıda teknelerin sığındığı bir balıkçı bannağı vardır. Bu barınak yakınındaki kayalıklar üstünde bulunan ve Cenevizlilerden kaldığı sanılan kale harabesi ile doğudaki kayalık falez üstünde yükselen fener, Şile'nin simgesidir. Çevresinde yazlık konut ve villalardan oluşan yapılaşma her geçen gün artan Şile kasabasının nüfusu 1990'da yalnızca 7.872'ydi (bak. Tablo I). Kasaba aynı tarihte 4 mahalleden oluşuyordu. Bunlar Bali Bey, Çavuş, Hacı Kasım ve Kum Baba mahalleleridir.

İlçe merkezinde çalışan nüfus içinde kadınların çok az yer tutması dikkati çeker. Kırsal niteliğini bir ölçüde korumakta olan kasabada çalışan nüfusun yaklaşık yüzde 10'unun tarımla uğraşmakta olduğu görülür (bak. Tablo II).

İstanbul'a yaklaşık 60 km uzaklıktaki Şile'de ulaşım önemli bir sorundur. Ulaşım sorununa çözüm getirmek amacıyla yapılmakta olan yeni yol çalışmaları sürdürülmektedir. 1990'da ilçe halkının yüzde 69'ü kırsal kesimde yaşıyordu. Şile İlçesi'nin 4 bucağı vardır. Bunlar Merkez, Ağva, Teke ve Yeşilvadi bucaklarıdır. Merkez Bucağımın 17, Ağva Bucağı'mn 14, Teke Bucağı'nm 9, Yeşilvadi Bucağımın da 15 olmak üzere, ilçeye bağlı köy sayısı 55'tir. Bu tarihte Merkez Bucağımda 4.694, Ağva Bucağı'nda 6.118, Teke Bucağımda 2.736 ve Yeşilvadi Bucağımda 3.952 kişi yaşıyordu. Kırsal nüfusun yüzde 52'si erkeklerden, yüzde 48'i de kadınlardan oluşuyordu. Şile İlçesi'nin en büyük köyü, aynı zamanda bucak merkezi olan 2.364 (1990) nüfuslu Ağva'ydı.

Şile İlçesi'nin nüfus gelişimi incelendiğinde 1985'e değin donmuş bir yapı görülür. İlçe nüfusu 1940'ta 18.621'ken sonraki yıllardaki küçük iniş çıkışlarla 45 yıl sonra ancak 19.310'a ulaşmıştı. Bu nüfusun 1990'da 25-372'ye çıktığı görülüyor. Son 5 yıl içinde ortalama yıllık nüfus artış hızı yüzde 6'ydı. 1990'da ilçe nüfusunun yüzde 56'sı erkeklerden, yüzde 44'ü de kadınlardan oluşuyordu. Aynı tarihte Şile İlçesi'nde kilometrekareye 34 kisi düşüyordu (bak. Tablo I).

Şile İlçesi'nde halkın geçim kaynakları arasında tarım da önemli bir yer tutar. İlçede çok miktarda elma ve mısır yetiştirilir. Hayvancılık ve balıkçılık da yapılan ilçede turizm hizmetleri de başlıca ekonomik etkinlikler arasında yer alır. İnce kumlu plajlarından başka Yeşilvadi Bucağı'na bağlı Sofular Köyü yakınındaki mağara da ilçenin turistik değerlerinden biridir. Sofular Mağarasında ilgi çekici sarkıt ve dikitler görülür. İlçe topraklarında düşük nitelikli linyit yatakları vardır. Zaman zaman işletilen bu yataklardan çıkarılan kükürt oranı yüksek kömürler İstanbul'da satılır.

ATİLLÂ AKSEL

Tablo H
Şile İlçe Merkezinde Çabşanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Faaliyet Kolları	*Erkek*	*Kadın*	*Toplam*
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	2.186	57	2.243
Hizmet işlerinde çalışanlar	329	24	353
Ticaret ve satış personeli	213	36	249
İdari personel ve benzeri çalışanlar	120	120	240
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler	168	89	257
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	119	H	127
Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	376	16	392
İşsiz olup iş arayanlar ve bilinmeyen	121	27	148
Genel Toplam	3.632		4.009

Kaynak: *1990 Genel Nüfus Sayımı.* "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikle i, tli 34-İstanbul" DİE, Ankara, Temmuz 1993

SİNASİ

(5 Ağustos 1826, İstanbul -13 Eylül 1871, İstanbul) Gazeteci, yazar, şair.

Şinasi, Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşma hareketinde Batı'dan sadece teknolojilerin değil, düşünce yapısının da alınmasını ilk olarak sistemli şekilde savunan yazar ve gazetecidir. Yeni Osmanlıların fikir babası sayılır.

Bolu kökenli olan topçu yüzbaşısı babasını küçük yaşta kaybettiği için kendini yetiştirmek durumunda kaldı. Tophane Müşiriyeti mektubi kaleminde kâtipliğe girerek çalışmaya başladı. Burada Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Tanzimat'ın ileri gelen yöneticileri Mustafa Reşid Paşa ile Ahmed Fethi Paşa'nın takdirini kazandığı için 1849'da eğitim için Paris'e gönderildi. Burada 5 yıl süren ikameti sırasında Samuel de Sacy (oryantalist), P. E. Littré (dilbilimci), E. Renan (düşünür, tarihçi), A. de Lamartine(->) (şair ve politikacı) gibi Fransa'nın önde gelen kişilerini tanıdı ve dostluk kurdu. Bir yandan Batı dünyasının düşünüş tarzını anlamaya çalışırken, diğer yandan da Türk atasözlerini *Durub-ı Emsal-i Osmaniye* adı altında topladı. Bilim çevrelerinde, Société Asitique'e üye kaydedilecek kadar ilgi topladı. Gazetecilikle de ilgilendi ve bunun Osmanlı toplumundaki kullanışından farklı bir nitelik taşıdığını anladı. 1854'te ülkeye dönüşünden az sonra Meclis-i Maarif üyeliğine atandı ve arkasından Meclis-i Maliye ve Encümen-i Dâniş'te(->) de görev aldı. Koruyucusu M. Reşid Paşa'nın sadrazamlığa geliş ve gidişleri bu memuriyetlerinin kopuk şekilde devamına sebep oldu. Ancak edebi faaliyetlerine ara vermedi. Fransız şairlerinden yaptığı çevirileri *Tercüme-i Manzume* (İst., 1859) adıyla bastırdığı gibi, Türk edebiyatında ilk Avrupai tiyatro eseri olan *Şair Evlenmesi'm* de yayımladı (İst., 1860).

Şinasi 1860'ta Agâh Efendi'nin(->) kurduğu *Tercüman-ıAhval{-0* gazetesine yazılarıyla katıldı. İlk sayıdaki sunuş yazısında halkın kanuni mükellefiyetleri ol-

Şinasi
Cengiz Kahraman arsivi

duğu derecede vatanın çıkarı için fikir belirtme hakkının da bulunduğunu vurguladığı gibi, Tanrı'nın ihsanı olan akim ön plana çıkarılması gerektiğini de savundu. Osmanlı toplumunda Meşrutiyet'i yaratacak akım için bu yazının bir başlangıç olduğu söylenebilir. **26.** sayıdan sonra 7er*cüman-ı Abval'den* ayrıldı ve **1862**'de kendi gazetesi *Tasvir-i Efkâr\(->)* yayımlamaya başladı. Sonradan Yeni Osmanlılar adıyla anılacak grubun bazı üyeleri bu gazete çevresinde toplanmaya başladılar. Bunlar arasında en önde gelen Namık Kemal(->) olmuş ve düşünce yapısı Şinasi'nin etkisiyle biçimlenmiştir.

Şinasi Babıâli ve sarayla ilişkileri bozulunca Meclis-i Maarifteki görevinden alındı, o da 1865'te Paris'e kaçtı ve siyasetten uzaklaşıp kendini tamamen dil çalışmalarına verdi. Arkasından Paris'e gelen arkadaşlarına hiç yaklaşmadı. Hükümetin Aydın valiliği önerisine yanaşmadı, bunun yerine 1869'da döndüğü İstanbul'da bir basımevi kurup kitap yayımcılığına girişti, kendi eserlerini bastı. Giderek yalnız yaşamaya başladı ve Yeni Osmanlılardan kopmuş bir şekilde Cihangir Sormagir Sokağı'ndaki evinde öldü. Ayaspaşa Mezarlığı'na(->) gömüldü.

Şinasi Tanzimat döneminde edebiyat, dil ve düşünce hayatının yeni bir yön almasında önemli rol oynamıştır. *Tasvir-i Efkâr*'daki yazıları bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Kullandığı dilin sade olmasına gösterdiği özen de kütleler tarafından benimsenmesine yol açmıştır. Şiirleri *Müntehabat-ı Eş'ar diye* de bilinen *Divan-ı Şinasi'de* (İst., 1862), makaleleri de ölümünden sonra *Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr'da.* (3 c, İst., 1886) toplanmıştır.

Bibi. O. N. Ekiz, *Şinasi Sanatı ve Eserleri,* İst., 1985; Ebüzziya Tevfik, *Şinasi'nin Son Günleri ve Ölümü,* İst., 1971; G. Akıncı, *Batı'ya Yönelirken Şinasi,* Ankara, 1962; H. Dizdaroğlu, *Şinasi,* İst., 1954; H. Seçmen, *Şinasi,* Ankara, 1972; Ahmed Rasim, *Şinasi.* 1927; Ö. F. Akün, "Şinasi", *LA,* XI, 545-560.

ORHAN KOLOĞLU

ŞİRKETİ HAYRİYE

1854'ten 1945'e kadar Boğaziçi'nde yolcu ve yük taşımacılığı yapan vapurculuk anonim şirketi Boğaziçi'nin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

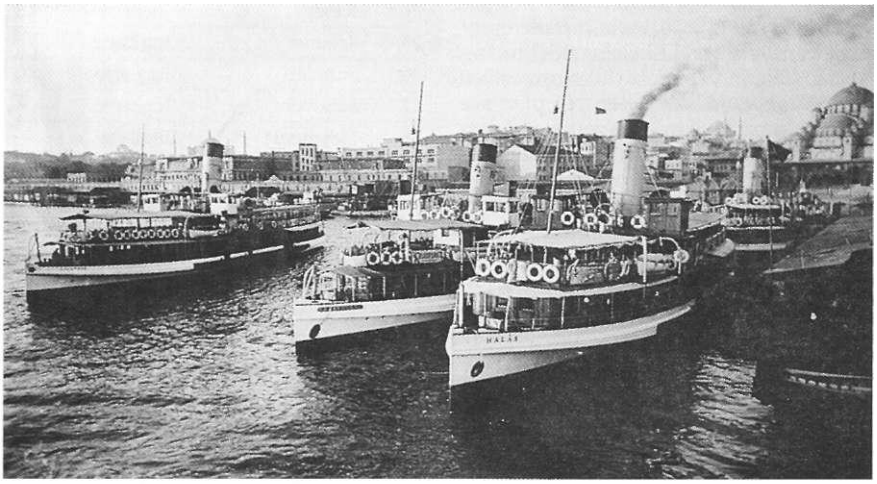
Osmanlı döneminde Boğaz köylerinin İstanbul'la bağlantısı, tıpkı Haliç ve Marmara'nın yakın yerleşim merkezlerinde olduğu gibi kürekli ya da yelkenli deniz taşıttan ile sağlanıyordu. Yükler pazar kayıkları, yelkenli tekneler, kürekli mavnalarla taşmıyor; yolcular ise yine çoğunlukla pazar kayıklarına, peremelere, piyadelere, büyüklü küçüklü kayıklara biniyorlardı (bak. kayıklar).

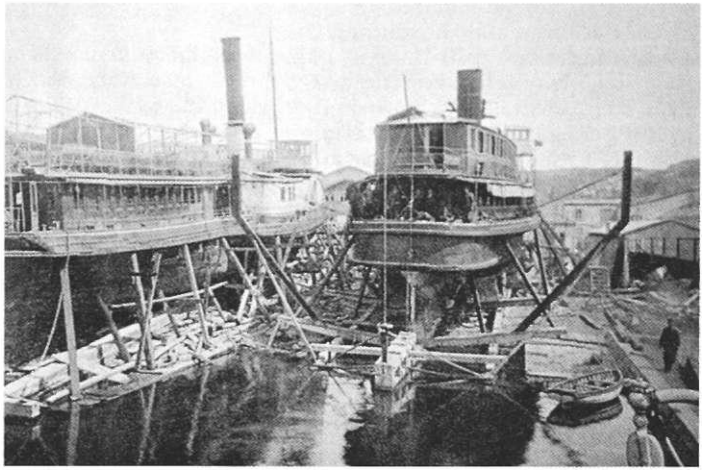
İlk buharlı vapur 20 Mayıs 1828 günü İstanbul'a geldi. II. Mahmudün, bu tip teknelerden daha başkalarmm da getirtilmesini, hattâ kendi tersanelerimizde yaptırılmasını istemesi üzerine buharlı gemilerin sayısı kısa zamanda artmaya başladı. Bu gemilerin bir kısmı donanmanın emrine verilirken, bir kısmı da Tersane-i Amire bünyesi içinde yolcu ve yük taşımacılığında kullanılmak üzere ayrıldı.

Boğaziçi'nde yolcu taşımacılığını 1837' de biri İngiliz, öteki Rus olan iki yabancı vapurculuk kumpanyası başlatmıştı. Kapitülasyonların kendilerine sağladığı haklardan yararlanarak birer vapurla Boğaz'da yolcu taşımaya koyulan bu iki şirketin faaliyetine engel olunamayacağı için, Tersane-i Amire 1851'de Hümapervaz adlı vapurunu Boğaz hattında çalıştırarak onlarla rekabete girişti. Ama Boğaz'da düzenli olarak vapur çalıştırılması, ancak 1851'de kurulan Şirket-i Hayriye'nin getirttiği vapurların sefere konmasıyla mümkün oldu.

Şirket-i Hayriye'nin kurulmasında Mustafa Reşid Paşa'nm büyük emeği geçti. Ama ona bu fikri verenler, o günlerin sadaret müsteşarı Keçecizade Fuad Bey (Paşa) ile hukukçu ve tarihçi Ahmed Cevdet Bey'dir (Paşa). İkisi de Reşid Paşa'nm yanında yetişmişlerdi. Ahmed Cevdet Bey, o sıralarda Romanya'da görevli bulunan Keçecizade Fuad Bey'e bazı talimatı götürmeye memur edildiği zaman bir ay kadar başkent Bükreş'te kalmıştı. İki arkadaş, Tuna üzerinde seferler yapan istimli vapurlara binerek çıktıklan gezilerde, İstanbul'da da bir şirket kurup halkın yararına böyle vapurlar çalıştırmayı düşünmüşlerdi. Dönüşte Reşid Paşa'ya bu projelerinden söz etmişler, şifalı sularından yararlanmak üzere bir kış günü gittikleri Bursa kaplıcalarında da boş durmayıp şirketin nizamnamesini hazırlamışlardı.

Reşid Paşa'nm desteği ve dönemin padişahı Abdülmecid'in de onaylamasıyla 17 Ocak 1851'de Boğaziçi'nde yolcu vapurları çalıştıracak olan Şirket-i Hayriye adlı anonim şirket kuruldu. Şirketin özelliği, Türkiye'de kurulan ilk anonim ortaklık ol-

Şirket-i Hayriye'nin Kalender, Sarayburnu ve Halas adlı vapurları 1930'larda Galata Köprüsü'nde (üste) ve vapurların bakım ve onarımlarının yapıldığı Hasköy Tersanesi. *Salâhattin Giz/ Eser Tutel koleksiyonu (üst), Boğaziçi, Şirket-i Hayriye*

maşıydı. Önce hisse senetleri bastırılarak satışa çıkarıldı. Her biri 3.000 kuruşluk 1.500 hisse senedinin 100 adedini Abdülmecid, 50 adedini de annesi Bezmiâlem Valide Sultan(-0 aldı. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa 20, Serasker Damat Mehmed Ali Paşa, Tophane Müşiri Fethi Paşa, Girit Valisi Mustafa Paşa, Mısırlı Yusuf Kâmil Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı ve Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi Zeyneb Hanım, paşalar, valiler, çoğu banker ve sarraf olan Ermeni, Rum ve Musevi işadamları 15'er ya da 10'ar hisse senedini alarak kuruluşa ortak oldular. Bir süre sonra, ihtiyaç üzerine 500 hisse senedi daha çıkarıldı. Şirkete 25 yıllık imtiyaz tanınmıştı.

Galatalı tanınmış banker Manolaki Baltazzi'nin (Baltacı) aracılığıyla İngiltere'deki bir gemi inşa tezgâhına yandan çarklı 6 vapur birden ısmarlandı. Vapurların inşa edilip gelmeleri 1854'ü buldu. Tersane-i Amire vapurlarıyla aralarında rekabet olmaması için yalnız Eminönü ile Boğaz köyleri arasında sefer yapma hakkı verilen şirket ilk seferini Üsküdar'a yaptı. Tersane-i Âmire ise Marmara kıyıları ve Adalar arasında vapur çalıştıracaktı. Boğaz'm uzak köyleri, Şirket-i Hayriye vapurlarının düzenli bir şekilde çalıştırılmasıyla tanındı, gelişme, büyüme imkânını buldu. İstanbul'da doğup da Beykoz'u, Sarıyer'i bilmeyenler bu vapurlar sayesinde Boğaziçi'ni tanıdılar, hattâ giderek Boğaz köylerine yerleştiler.

O günlerde Boğaziçi'nde vapurların rahatça yanaşabileceği iskeleler pek olmadığı için, şirketin vapurları ya köyün önünde durarak kayıklarla gelen yolcuları alıyor ya da yalılardan en uygun olanının rıhtımına yanaşmaya çalışıyordu. İskeleler, yolcular için bekleme mahalleri birer ikişer hep sonraları yaptırıldı. Zaman içinde tarifeler düzenlenip asıldı, iskelelerde bilet gişeleri açıldı. Daha sonraları, her gün barometrenin yardımıyla kaptanlara havanın nasıl olacağının bildirilmesi de o günlerde uygulanan önemli yeniliklerdendi.

Şirketin idaresi, önceleri vapurculuk işlerinden anlamayan Bilezikçiyan, Resimci Mığırdıç gibi kişilerin ellerine verilmişti. Ne var ki, bu kişilerin şirketi ciddi sorunlarla karşı karşıya getirdikleri görülerek şirket Ali Hilmi Efendimin müdürlüğünde Pol Anyan, Huce Kevork Bahçevanyan, Yakup Yakupyan ve Giritli Hüseyin Hâki Efendi'den oluşan idare heyetine teslim edildi. Bu idare heyeti, aynı zamanda Türk sivil denizcilik tarihinin ilk yönetim kurulu oluyordu. Ama şirket, asıl Hüseyin Hâki Efendi'nin müdürlüğe getirilmesinden sonra güçlendi. 1866-1890 arasında hizmet veren Hüseyin Hâki Efendi, Şirket-i Hayriye'nin ikinci kurucusu olarak şirket tarihine geçti.

Şirket-i Hayriye, bundan sonra İngiltere'deki tezgâhlara başka vapurlar sipariş etti, vapurların bakım ve onarımı için Haliç'te Hasköy'de bir çekek yeri ve atölye kurdu. Bu arada Hüseyin Hâki Efendi, karşılıklı iki yaka arasında at, araba ve yük taşınması için kendi buluşu olan iki araba vapurunun inşasını İngiltere'ye ısmarladı (bak. araba vapurları).

Şirketin, İngiltere'deki büyük tezgâhlarda inşa ettirdiği vapurlarının teknesi ahşaptı; hepsi de istirnli olup yandan çarklıydılar. İlk vapurların güvertesi de, kaptan köşkü de açıktı. Sert havalarda güverte muşambalar açılarak az da olsa korunmaya alınır, kışın da alt salonda soba yakılırdı. Akşamları içerisi gaz lambalarıyla aydınlatılırdı.

26 baca numaralı Suhulet(->) ile 27 baca numaralı Sahilbent(->), şirketin ilk sac gövdeli vapurları oldu. Vapurların çok küçük olanları İngiltere'de inşa edildikten sonra gemiyle parçalar halinde İstanbul'a yollanıyor, sonra bunlar Hasköy fabrikasında monte edilerek denize indiriliyordu. Şirketin ilk uskurlu vapuru 47 numaralı Tarz-ı Nevin ile eşi 48 numaralı Dilnişin, ilk çift uskurlu vapurları da 59 numaralı Kamer(->) ile 60 numaralı Rağbet(->) oldu. Şirketin gelişmesine, dönemin ünlü hukukçusu Necmeddin Kocataş'm(->) büyük emeği geçti.

Şirketin zaman içinde 77 vapuru oldu. Bunlardan 66 tanesi İngiltere'de, 6 tanesi Fransa'da, 2 tanesi Almanya'da, 2 tanesi de İstanbul'da Hasköy'de inşa edildi. Son vapuru ise Hollanda'da yapılmış olan küçük ve eski bir tekneydi. Şirketin yolcu vapurlarından başka üç de kömür gemisi oldu. Son dönemde Cumhuriyet adlı bir de muşu vardı.

Şirketi Hayriye'nin Vapurları

No	*Adı*	*İnşa Yeri*	*İnşa Yıh*	*Groston*	*Hizmet Süresi (Yıl) / Akıbeti*
1	Rumeli	İngiltere	1853	188	10
2	Tarabya	İngiltere	1853	188	10
3	Göksu	İngiltere	1853	188	10
4	Beylerbeyi	İngiltere	1853	188	10
5	Tophane	İngiltere	1853	188	10
6	Beşiktaş	İngiltere	1853	188	10
7	İstinye	İngiltere	1857	140	7
8	Bebek	İngiltere	1857	140	1
9	Kandilli	İngiltere	1857	140	7
10	Beykoz	İngiltere	1857	140	10
11	Anadolu	İngiltere	1857	140	8
12	Kabataş	İngiltere	1860	170	15
13	Galata	İngiltere	1860	170	32
14	Büyükdere	İngiltere	1860	170	29
15	Bayezid	İngiltere	1863	-	35
16	Büyükada	İngiltere	1863	-	35
17	Bahariye	İngiltere	1865	-	40
18	Asayiş	İngiltere	1865	-	54
19	Seyyar	İngiltere	1869	-	44
20	Terakki	İngiltere	1869	-	40
21	Sürat	İngiltere	1869	-	40
22	Tayyar	İngiltere	1869	-	34
23	Azimet	İngiltere	1870	-	45
24	Rahat	İngiltere	1870	-	41
25	Selamet	İngiltere	1870	-	45
26	Suhulet	İngiltere	1871	555	89
27	Sahilbent	İngiltere	1871	341	96
28	Meymenet	İngiltere	1872	30	33
29	Nüzhet	ingiltere	1872	30	33
30	Refet	İngiltere	1872	30	33
31	Amed	İngiltere	1872	30	33
32	Meserret	İngiltere	1872	230	1905'te yandı
33	Nusret	İngiltere	1874	230	Tahrip edildi
34	Gayret	İngiltere	1872	230	1915'te batırıldı
35	İşgüzar	ingiltere	1881	-	49
36	Mirgün	İngiltere	1881	-	29
37	İhsan	İngiltere	1890	244	Savaşta torpillendi
38	Şükran	ingiltere	1890	244	25
39	Neveser	İngilteıe	1890	287	Mayına çarptı

Şirket-i Hayriye'nin Vapurları (Devam)

No	Adı	İnşa Yeri	İnşa Yılı	Groston	Hizmet Süresi (Yıl) / Akıbeti
40	Rehber	İngiltere	1890	287	1915'te batınldı
41	Metanet	İngiltere	1893	230	1916'da batınldı
42	Resanet	İngiltere	1892	230	Savaşta terk edildi
43	İkdam	İngiltere	189ı	244	Tahrip edildi
44	İntizam	İngiltere	1894	244	Tahrip edildi
45	Resan	İngiltere	1895	240	1916'da batınldı
46	Rüçhan	İngiltere	1895	240	1916'da batınldı
47	Tarz-ı Nevin	İngiltere	1903	144	64
48	Dilnişin	İngiltere	1903	144	64
49	Hâle	İngiltere	1904	184	Tahrip edildi
50	Seyyale	İngiltere	1903	184	21
51	Süreyya	İngiltere	1905	u 6	63
52	Şihap	İngiltere	1905	116	62
53	İnşirah	İngiltere	1905	255	62
54	İnbisat	İngiltere	1905	255	62
55	Bebek	İngiltere	1905	65	62
56	Göksu	İngiltere	1905	65	62
57	Tarabya	İngiltere	1906	122	61
58	Nimet	İngiltere	1906	122	61
59	Kamer	İngiltere	1906	327	61
60	Rağbet	İngiltere	1907	328	60
61	Sultaniye	Fransa	1909	521	1916'da batınldı
62	Hünkâr İskelesi	Fransa	1909	521	Tahrip edildi
63	Sütlüce	Fransa	1909	521	68
64	Küçüksu	Fransa	1910	581	78
65	Saraybumu	İngiltere	1910	434	83
66	Boğaziçi	İngiltere	1910	433	83
67	Kalender	İngiltere	1911	453	73
68	Güzelhisar	İngiltere	1911	453	82
69	Hüseyin Hâki	Fransa	1911	567	72
70	Ziya	Fransa	1911	567	82
71	Halas	İngiltere	1914	588	Özel yat oldu
72	Üsküdar	Almanya	1927	148	1958'de battı
73	Rumelikavağı	Almanya	1927	148	Yüzer restoran oldu
74	Altmkum	İngiltere	1929	415	55
75	Kocataş	Hasköy	1937	157	47
76	Sarıyer	Hasköy	1938	157	Yüzer restoran oldu
77	Kabataş	Hollanda	1910	61	1

Eser Tutel tarafından hazırlanmıştır.

Şirket-i Hayriye'nin ilk kaptanlarının hemen hepsi, çoğu Rum olmak üzere gayrimüslimdi. Karava, Franoviç, Petriçeviç, Kozma, İstefanoviç, Zaharaki, Macaroviç, İngiliz olan George, Hırvat asıllı Niko bunların en tanınmışlarıydı. Keza, makinistlerin hemen hepsi de Rum ve diğer azınlıklardandı. Hiçbiri okullu değildi, hepsi de gemicilikten gelmiş, kendi kendilerini yetiştirmiş, Boğaz'ın her an yönü değişebilen akıntılı sularında tecrübe edinmiş kişilerdi.

Şirkette Türk olarak ilk kez Beykozlu Rıza Ömer Kaptan çalıştı. Sonra Salih, Kıbrıslı Mehmed, Eyüp, İshak, Hacı Mehmed, araba vapuru kaptanı Hasan, Osman, Hacı Hasan, Seyfeddin, daha sonraları Ziya, Sezai, Tahsin, Şeref, Fehmi, Hayri kaptanlar ve diğerleri, şirket vapurlarını her türlü havada ustalıkla kullanarak ustalıklarını kanıtladılar. Bu arada Türk çarkçıların da sayısı hızla arttı.

Şirket-i Hayriye kurulduğu yıllarda kısa bir süre yolcuların isteği ve tercihi üzerine Adalar'a, sonraları yine kısa bir süre Haydarpaşa'ya seferler yaptı. Ama asıl çalışma alanı köprü ile Boğazin karşılıklı iki yakasındaki iskeleler oldu. Şirketin I. Dünya Savaşı başlarında köprüde Üsküdar, Birinci, İkinci ve Üçüncü diye anılan dört iskelesi vardı.

Şirketin Rumeli yakasında Sahpazarı, Kabataş, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Rumelihisarı (Kayalar), Boyacıköy, Mirgün, İstinye, Yeniköy, Tarabya, Kireçbumu, Büyükdere, Sarıyer (Mesarbumu), Yenimahalle, Rumelikavağı, Altınkum (1929'dan itibaren yazlan); Anadolu yakasında da Haydarpaşa, Salacak, Harem, Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy, Kandilli, Küçüksu, Anadoluhisarı, Kanlıca, Çubuklu, Paşabahçe, Beykoz, Sütlüce, Anadolukavağı iskeleleri vardı.

Şirket-i Hayriye, 19H'de Trablusgarp, 1912'de Balkan ve 1914'ten itibaren de I. Dünya Savaşı yıllarında vapurların çoğunu ordu emrine verdi. Vapurların bir kısmı, bozulup parçalanarak kömür ya da askeri malzeme taşıyacak hale getirildi. Hele iki araba vapuru, yıllar boyunca her zaman Boğazlar ve Marmara'da, zaman zaman da Karadeniz'de asker, mühimmat ya da kömür taşıdılar. Şirket, özellikle yaralı taşınması için ordu emrine verilen bazı vapurlannın hizmetini para almadan yerine getirdi.

I. Dünya Savaşı 1918'de sona erdiği zaman, şirket 38 numaralı Şükran, 40 numaralı Rehber, 43 numaralı İkdam, 44 numaralı İntizam, 45 numaralı Resan, 46 numaralı Rüçhan, 49 numaralı Hâle, 50 numaralı Seyyale, 61 numaralı Sultaniye ve **62** numaralı Hünkâr İskelesi vapurlarını şu ya da bu nedenle kaybetmişti. Savaş sırasında iflasın eşiğine gelen şirket devletin bu vapurlar için ödediği para sayesinde batmaktan kurtuldu. Dahası, **33** numaralı Nusret, 34 numaralı Gayret, 37 numaralı İhsan, 41 numaralı Metanet, 42 numaralı Eser-i Merhamet de (eski adı Resanet) ya torpillenerek ya da topa tutularak Karadeniz ve Marmara'da kullanılmaz hale geldiler. Daha başka vapurlar da savaşta düşman tarafından hırpalandıysa da zorlukla kurtarılıp onarılması mümkün olabildi. Savaşın sonunda şirketin elinde ancak 18 vapur kalmıştı.

Şirket, 1920'li yılların sonlarından itibaren Boğaziçi'nin kalkınması ve halkın Boğaz'da yaz kış oturması için teşvik edici bazı girişimlerde bulundu. Altınkum Plajı'nı(->), Ortaköy'de Lido yüzme havuzunu, Küçüksu Plajını, Sarıyer'de Canlı Balık Lokantasını açtı. Yazları Halas ya da Altınkum gibi ferah ve rahat vapurlarla mehtaplı gecelerde Boğaz'da ya da Yalova veya Çınarcık gibi uzak iskelelere yemekli, müzikli gezi seferleri düzenlendi, bu seferlere Deniz Kızı Eftalya(->), Kemani Sadi Bey (Işılay), Hazım Bey (Körmükçü) gibi o yılların en tanınmış ses, saz ve sahne sanatkârlarının katılmasını sağladı; zaman zaman broşürler yayımlayarak Boğaz'da evi olup da kiralamak isteyenlerin ilanlarını para almadan bastı. Ayrıca, Boğaz'da ev yaptırmak isteyenlerin inşaat malzemesini parasız taşıdı, kendilerine de üç yıllık pasolar verdi. Küçüksu Plajı'na, gidiş-dönüş, plaja giriş ve içilecek bir meşrubatın parası da içinde olan ucuz vapur seferleri koydu. 1936-1938 arasında *Boğazi*pz(->) dergisini yayımladı.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra, çoğu yabancı olan toplum hizmetindeki şirketler, olanaklar elverdikçe devlet tara-

1910'larda Şirket-i Hayriye'nin yönetim kurulu toplantı halinde. *Boğaziçi, Şirket-i Hayriye*

fmdan satın alınmaya başlandığı zaman, Şirket-i Hayriye en sona kalanlardan biri oldu. Şirket, 1 Temmuz 1944 günü bütün vapurları, Hasköy'deki fabrikası ve çekek yerleri, taşınır, taşınmaz mal varlıklarıyla Münalakât Vekâleti tarafından satın alındı. Vapurları ve mal varlığı Devlet Denizyolları İşletmesi Genel Müdürlüğü Şehir Hatları Müdürlüğüme devredildi. 15 Ocak 1945 günü de 4517 sayılı yasayla Şirket-i Hayriye fiilen ortadan kalktı. Vapurların ağzı siyaha, geri kalanı sarıya boyalı bacalarmdaki numaralar kaldırıldı, yerine Denizyollarının ay-yıldızlı, çift çapalı arması monte edildi. Baca numarası da dört köşe büyükçe birer plakaya yazılıp, sağlı sollu kaptan köşklerinin dış yanlarına yerleştirildi. Aynı vapurlar ve personel, aynı sularda daha yıllarca İstanbul halkına hizmet vermekte devam ettiler (bak. Şehir Hatları İşletmesi).

Bibi. *Boğaziçi;* Vada, *Boğaziçi;* E. Tutel, *Şirket-i Hayriye,* İst., 1994.

ESER TUTEL

ŞİRMERD ÇAVUŞ TÜRBESİ

Fatih İlçesi'nde, Aksaray'da, Murad Paşa Külliyesi'nm(->) haziresinde yer almaktadır.

I. Selim (Yavuz) dönemi (1512-1520) ricalinden Şirmerd Çavuş (ö. 1514) ile kızı Kamerşah Hatun'un (ö. 1513) gömülü oldukları bu türbe aslında, Aksaray-Fmdıkzade arasında, Şirmerd Çavuş tarafından 910/1504-05'te yaptırılan caminin yanında (doğu yönünde) yer almakta, çevresindeki hazire ve caminin kuzeyindeki çeşme ile birlikte küçük bir manzume meydana getirmekteydi. Cami ve hazire 1956'da, Millet Caddesi'nin genişletilmesi sırasında ortadan kaldırılmış, türbe 1964'te yakındaki Murad Paşa Külliyesinin bünyesinde, caminin güney yönündeki hazirenin sınırında tekrar inşa edilmiştir.

Şirmerd Çavuş Türbesi, Osmanlı mimalığmda 14. yy'dan beri varlıklarına tanık olunan, eski İran mimarisinin "ateşgede" tasarımından kaynaklanan, "cihar-tâk" ya da "baldaken" olarak tanımlanan açık türbelerdendir. Türbe 4x4 m boyutlarında, kare bir tabanın üzerine oturur. Tabanın köşelerinde kesme küfeki taşı ile örülmüş birer paye yükselmekte, payelere oturan sivri kemerler, pandantifli ve tuğla örgülü kubbeyi taşımaktadır. Türbenin cepheleri silmelerle çerçevelenmiş, kemerler gergi demirleri ile takviye edilmiştir. İki adet mermer lahti barındıran türbenin tasarımmda. klasik Osmanlı üslubunun yalın ifadesi ve ahenkli oranları gözlenir.

Bibi. Öz, *İstanbul Camileri,* I, 143; Unsal, *Eski Eser Kaybı,* 15-**16;** Yüksel, *Bâyezid-Yavuz,* 292; *Fatih Camileri,* 349.

EMİNE NAZA

ŞİŞLİ

Şişli İlçesinin merkez mahallesi olan semt. Halaskârgazi Caddesi boyunca ve özellikle caddenin batı kesiminde, içerilere Bomonti'ye doğru uzanır. Şişli Merkez Mahallesi dışında Cumhuriyet, Meşrutiyet ve 19 Mayıs mahallelerinin Halaskârgazi Caddesi'ne yakın kesimleri üzerine de yayılır. Semt kuzeyde Mecidiyeköy, kuzeydoğuda Fulya, doğuda Teşvikiye-Nişantaşı, güneyde Osmanbey, Pangaltı. batıda Feriköy, Bomonti ve kuzeybatıda Okmeydanı semtleri ile sınırlıdır.

Semtin adının nereden geldiği belirlenememiştir. Çeşitli yakıştırmalar arasında, şiş yapımıyla uğraşan ve şişçiler diye anılan bir ailenin burada konağı olduğu, "Şişçilerin Konağımın zamanla "Şişlilerin Konağı" haline gelmesiyle semtin adının Şişli kaldığı en fazla kabul görenidir.

Şişli, İstanbul'un, Taksim'in kuzeyindeki bütün semtleri gibi, görece yeni bir yerleşmedir. Şehrin bu yöresinin 19. yy'ın ortalarında bile henüz yerleşme bölgesi olmadığı biliniyor. 1850'lerde bugünkü Şişli semtinin yayıldığı alan geniş bir kırlıktır. Şehir yavaş yavaş Harbiye'ye(->), Pangaltı'ya doğru, daha çok askeri ve idari yapılarla uzanmaktadır. Nişantaşı(-») ve Teşvikiye mahallelerinin iskânı ise 1850'lerin ortalarına doğru, Abdülmecid döneminde (1839-1861) teşvik edilmiş, ilk konaklar ancak 1870'lere doğru yapılmaya başlanmıştır. Şehrin kuzeye ve kuzeydoğuya, yani Şişli ve Nişantaşı-Teşvikiye'ye doğru yayılmasında iki önemli etken, 1870'te Beyoğlünun büyük bölümünü ortadan kaldıran yangın felaketi ve Tanzimat'la birlikte yabancıların da şehrin istedikleri yerlerinde mülk edinmelerine olanak tanınmasıdır. Yerleşmenin Şişli'ye doğru uzanması 1881'den itibaren atlı tramvayın Taksim'den Pangaltı'ya ve biraz daha ileriye, bugünkü Şişlimin ortalarına kadar gelmesi ile hızlanmış, 1913'te elektrikli tramvay işlemeye başlamış, Şişli, Beyoğlu'ndan sonra, İstanbul'un elektrik ve havagazı almaya başlayan ikinci semti olmuştur.

Bütün bu ayrıntılar, semtin 1870'lerden sonra oluşmaya başladığını; 19. yy'ın son yıllarında, yabancıların ve kalburüstü azınlıkların yanında, Batıcı bir yaşam biçimini benimsemiş veya buna özenen Osmanlı seçkinlerinin ve aydınlarının, o günün koşullarında görece çağdaş olanaklardan yararlanarak yaşadıkları bir yer olmaya yüz tuttuğunu göstermektedir.

19. yy'ın sonlarında, 1890'larda, Şişli'de İstanbul'un ünlü yabancı zenginlerinin, Beyoğlu'ndan bu tarafa doğru kayan azınlıkların, Osmanlı paşalarının, yüksek memurların, devrin aydınlarının bahçeler içindeki tek tük konakları yanında; 1895'te Okmeydanı'na doğru Darülaceze, 1898'de de, difteriden ölen kızı Hatice Sultan için II. Abdülhamid'in yaptırdığı Etfal Hastanesi(-*) gibi sağlık kurumları da yer almaktadır.

Şişli semtinin hızla gelişmeye başlaması 1913'te elektrikli tramvayın buraya uzanması ve Şişli'nin son durak olmasından sonradır. Halaskârgazi Caddesi boyunca

Şişli'den bir görünüm. *Ali Hikmet Varlık*

evlerin, konakların sıklaşması, ilk apartmanların belirmesi 1910-1920 dönemidir. Mustafa Kemal'in Samsun'a gidene kadar Aralık 1918'den Mayıs 1919'a kadar kaldığı ve bugün Atatürk Müzesi(->) olarak korunan bina, dönemin yapıları hakkında bir fikir vermektedir.

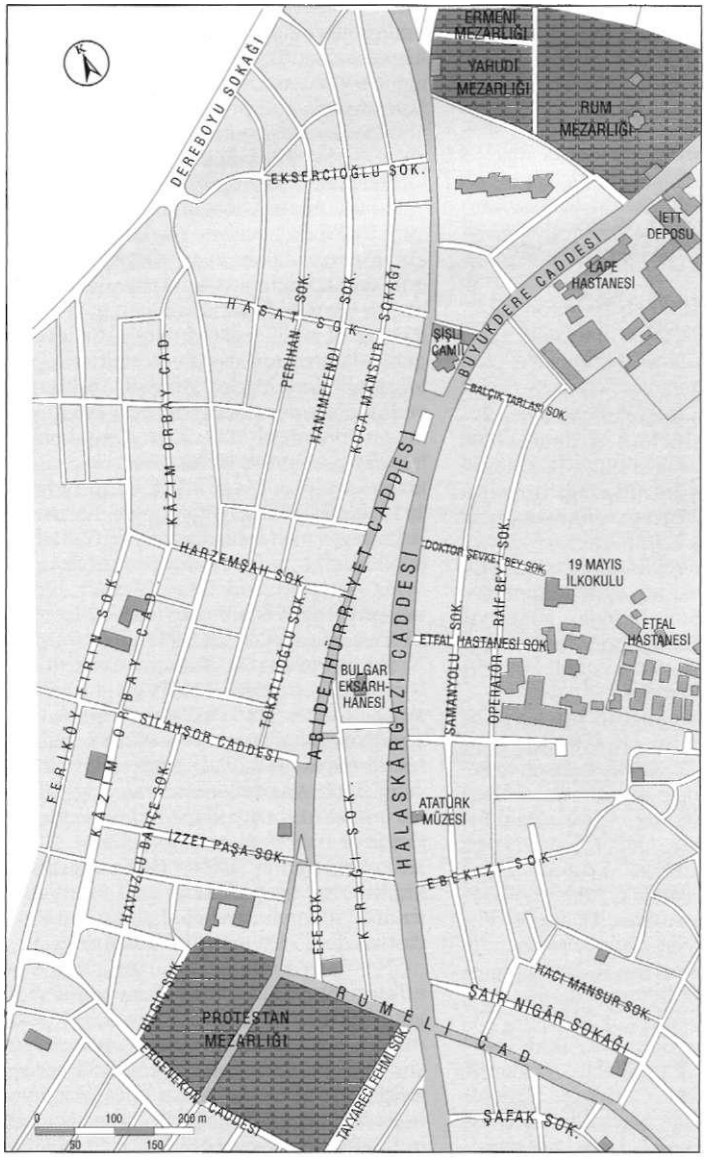
Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Şişli, 1930'larda şehrin en mutena semtlerinden biri durumundadır. *1934 Yılı Şehir Rehberi'nde* görüldüğü üzere semtin kuzey sınırı bugünkü Şişli Camii'nin bulunduğu noktada bitmekle, bu noktadan itibaren ikiye ayrılan yol kuzeydoğuya doğru Büyükdere Caddesi, kuzeybatıya doğnı da Abideihürriyet Caddesi olarak uzanmaktadır. Büyükdere Caddesi üzerinde tek yapı eski tramvay garajıdır. Karşıları ise (bugün de olduğu gibi) mezarlıktır. Halaskârgazi Caddesi'nin doğusunda Etfal Hastanesi çevresinde bir yapılaşma vardır; hastanenin kuzeyi ve kuzeydoğusu Fulya Bayrrı'na kadar tümüyle boştur. Halaskârgazi Caddesi'ne paralel giden Abideihürriyet Caddesi'nin batısında Bomonti Bira Fabrikası(->) ve bahçesinin bulunduğu sırtlara doğru, semtin 1920'ler sonrasında hızla yapılaşan kesimleri yer almaktadır. Bugün de varlığını koruyan Feriköy Fırın Sokağı ve ona paralel Sıracevizler Sokağı semtin son meskûn bölgeleridir.

1930-1940 arasında başta Halaskârgazi ve Abideihürriyet caddeleri olmak üzere semtin anacaddelerinin iki yanında, çoğu günümüze kadar gelen, döneminin en lüks apartmanları bitişik nizamda kurulmuş; böyle bir apartman yerleşmesi, Abideihürriyet Caddesi'nin batısında kalan ve en ünlüleri Hanımefendi Sokağı, Perihan Sokağı, Sıracevizler Caddesi olan sokaklarda da büyük bir hızla gelişmiştir. Ünlü "Lüküs Hayat" opereti, zengin ve modern yaşam özlemini dile getirirken "Şişli'de bir apartıman; eğer yoksa halin yaman" dizeleriyle dönemin bu gelişmesini belgeler.

Şişli semtinin mutena bir konut ve yerleşme bölgesi olarak gelişmesi 1960, hattâ 1970'lere kadar sürmüş, bu dönemden sonra ise semt, çevre semtlerle birlikte daha çok zengin çarşıların, pasajların, seçkin dükkânların, butiklerin, işyerlerinin, bankaların yer aldığı; ticaret, iş ve eğlence hayatının ağır bastığı bir yapı kazanmıştır. Günümüzde Şişli, Halaskârgazi Caddesi'nin iki yanında eski, büyük ve hâlâ seçkinliğini koruyan apartmanların alt katlarının bütünüyle işyeri, dükkân, pasaj olduğu; içerilerdeki sokaklarda ise sosyoekonomik bakımdan "orta" sayılabilecek bir nüfusun işyerleri ve dükkânlarla iç içe yaşadığı bir semttir. Şişli'nin günümüzdeki merkezi sayılabilecek Şişli Camii(->) 1949'da açılmış yeni bir camidir. Halaskârgazi Caddesi üzerinde, caminin biraz dersinde yer alan Fransız Lape Hastanesi(->), Etfal Hastanesi ile birlikte semtin en eski sağlık kurumlarıdır. Daha sonraki dönemlerde bunlara çok sayıda yenileri eklenmiştir. Şişli Camii'nden Büyükdere Caddesi'ne doğru eski tramvay ve İETT garajının yerine ve çevresine yapılan büyük bloklarda oteller, işyerleri, kültür ve ticaret merkezleri bulunmaktadır. Halaskârgazi Caddesi üzerinde iki yanlı büyük pasajlardaki çok sayıda sinema salonu, eğlence yeri semte canlılık ve kendi rengini kazandırmaktadır.

Şişli, kuruluşundan itibaren üst sosyoekonomik katmanlarda yer alan yabancıların ve azınlıkların rağbet ettikleri bir semt olmuştur. Cumhuriyet'ten sonra, bu yapı bir ölçüde değişse de halen İstanbul'un, azınlıkların belli ve giderek azalan bir oranda bulundukları nadir semtlerindendir.

İSTANBUL

Şişli
İstanbul Ansiklopedisi

ŞİŞLİ CAMÜ

Şişli İlçesi'nde, 19 Mayıs Mahallesi'nde, Halaskârgazi Caddesi ile Abideihürriyet Caddesi arasında kalan ada üzerindedir.

Yapımına Haziran 1945'te başlanan cami, 1949'da ibadete açılmıştır. Mimarı Vasfi Egeli'dir(->). O dönemde Vakıflar başmimarı olan Egeli'ye statikte Prof. Dr. Fikri Santur, detaylarda Yüksek Mimar Nazimî Yanal ile Mimar Vahan Kantarcı yardımcı olmuşlardır. Caminin bezemesinde önemli bir yere sahip olan yazılar ise Hâmid Aytaç(->), Macid Ayral(->) ve Halim Özyazıcı'ya(->) aittir. Taş ve ahşap gibi diğer bezemelerinde de yine zamanının en meşhur ustaları çalışmıştır.

Şişli Camii tamamen klasik Osmanlı mimarisi tarzında inşa edilmiştir. Orta merkezi bir kubbe ve bunu giriş cephesi hariç olmak üzere diğer üç cepheden çevreleyen üç yarım kubbeden oluşan bir şemaya sahiptir. Duvarları eski yığma usulde işlenmiş küfeki taşıyla yapılmış, kubbe bu duvarlara betonarme olarak oturtulmuştur. Yapı iki katlı pencere düzenine sahip olup üst hizadaki pencereler ve kasnak pencereleri sabit, alt kattakiler ise açılabilir dikdörtgen pencerelerdir. Klasik görünümlü, çokgen gövdeli, tek şerefeli minaresi yapının batı cephesine bitişik olarak yapılmıştır. Minarenin mukarnas dolgulu şerefesinin altında kırmızı renkli taştan bir sıralı palmet dizisi dolanmaktadır. Girişi dışarıdan, güneye bakan, merdivenlerle ulaşılan bir kapıdan sağlanmıştır. Bu kapının ya-

Şişli Camii
Levent Yalçın, 1994/ TETTV Arşivi

tunda müezzinin camiye girişini sağlayan, doğrudan içeriye açılan bir kapı daha mevcuttur. Bu kapıların önünde köşedeki bir sütun tarafından taşman saçak bulunmakta ve buranın tavanının kalem işi bezemeli olduğu görülmektedir. Caminin önünde beş gözlü, kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Giriş bölümü saçak hizasında yapılan bir yükselti ile belirginleştirilmiştir. Camiye üzerinde üçgen şeklinde düzenlenmiş aynalı istifli, altın yaldızla yazılmış bir ayet kitabesi bulunan basık kemerli taç kapıdan girilmektedir. Kapının köşeliklerinde çok ince işçilik gösteren altın yaldızla bezenmiş iki kabara vardır. Ayrıca son cemaat yerine açılan kapının iki yanında yer alan ikişer pencerenin üzerindeki alınlıklarda da yine altın yaldızla yazılmış ayet kitabeleri yer almaktadır.

Caminin içine girildiğinde mihrap cephesi hariç olmak üzere diğer üç cephede üst hizada mahfillerin dolandığı görülmektedir. Yan kanatlardaki kadınlar mahfillerine doğu ve batı cephelerdeki küçük kapılı, merdivenlerden, girişin üzerindeki müezzin mahfiline ise, kapıdan girilince sağ tarafta yer alan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Ufak bir kapı ile gizlemiş olan bu merdivenlerin simetrisinde de yine bir kapı bulunmakta, buranın dolap olarak değerlendirildiği görülmektedir. Birbirleriyle bağlantısız olan mahfillerden yandakiler Bursa kemerleriyle bağlanmış sütunlar tarafından taşınmaktadır. Bu yan bölümlerin tavanında ahşap üzerine kalem işi ile yapılmış çok renkli, madalyonlu bir bezeme yer almaktadır. Ayrıca bütün alt kat pencerelerinin tavanlarında yine çok renkli kalem işi bezeme olduğu görülmektedir. Bunun dışında bütün üst örtü (ana kubbe ile pandantifleri, yarım kubbeler, bunların kubbeye bağlantısını sağlayan kemerler) klasik üsluptaki çok renkli kalem işleriyle bezenmiştir. Kubbenin altında, caminin ortasında, mermerden yapılmış, yaldızla hareketlendirilmiş, dilimli kenarlı, ince işçilik gösteren, ajurlu, geometrik ve bitkisel bezemeye sahip fıskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Aynı taşçı ustasının elinden çıkan minber ve mihrap da yine son derece başarılı uygulamalarıyla dikkati çekmektedirler. Vitraylı pencerelerin camiye renkli bir görünüm kazandırdığı görülmektedir.

Şişli Camii, etrafı duvarlarla çevrili, biri mihrap yönünde, diğerleri ise iki yanda olmak üzere toplam üç kapıyla girilen bir avlu ortasında yer almaktadır. Avluda, mihrap ekseninde, ortada bulunan onikigen mermer şadırvan ince, özenli işçiliğiyle bir biblo gibi yapıyı süslemektedir. Ayrıca avluda bitişik olarak inşa edilmiş kütüphane, imam ve müezzin nöbet odaları, gasilhaneler ve bunların altında tuvaletlerle, abdest alma yerleri de mevcuttur.

Bibi. V. Egeli, "Şişli Camii", *Arkitekt,* 1953, s. 169-180; ay, "Şişli Camii Şerifi", *Istaijbul Enstitüsü Dergisi, 11* (1956), s. 19-24.

BELGİN DEMÎRSAR

ŞİŞLİ ÇOCUK HASTANESİ

bak. ETFAL HASTANESİ

ŞİŞLİ İLÇESİ

İstanbul İli'nin batı yarısında yer alır.

1987'de Kâğıthane'nin ayrılmasından sonra Şişli İlçesi toprakları ikiye bölünmüş durumdadır. Kuzeydeki Ayazağa bölümü, kuzey ve doğuda Sarıyer, güneydoğuda Beşiktaş, güneyde Kâğıthane, batıda da Eyüp ilçeleriyle çevrilidir. Güneydeki Şişli bölümü ise batı ve kuzeyde Kâğıthane, doğu ve güneydoğuda Beşiktaş, güney ve güneybatıda Beyoğlu ilçelerine komşudur. Bu sınırlar içinde toplam yüzölçümü 30 km^2'dir.

Kırsal yerleşmesi olmayan Şişli İlçesi 28 mahalleden oluşur. Bunlar Ayazağa, Bozkurt, Cumhuriyet, Duatepe, Eskişehir, Ergenekon, Esentepe, Feriköy, Fulya, Gülbahar, Harbiye, Halide Edip Adıvar, Halil Rıfat Paşa, Halaskârgazi, Huzur, İnönü, İzzet Paşa Çiftliği, Kaptan Paşa, Kuştepe, Mahmut Şevket Paşa, Maslak, Mecidiyeköy, Merkez (Şişli), Meşrutiyet, 19 Mayıs, Paşa, Teşvikiye ve Yayla mahalleleridir.

Çatalca Yarımadası'nın doğu kesiminde yer alan ilçe topraklarının denize kıyısı yoktur. Şişli İlçesi'nin kuzey kesimi güney kesimine göre daha büyüktür. Güney kesimde çok az yeşil alana rastlanırken kuzey kesimde çalılık ve ağaçlık alanlar geniş yer tutar. Kuzey kesimde askeri bölgelerin önemli bir yer kaplaması, bu kesimde yeşil alanların fazla olmasının başlıca nedenidir,

İlçenin en eski mahallesi olan Tatavla'nın 16. yy'da kurulduğu ileri sürülür (bak. Kurtuluş). Eremya Çelebi Kömürciyan'a(->) göre 17. yy'da Taksim'den Pangaltı'ya doğru uzanan yolun iki yanında mezarlıklar; 18. yy'da Şişli ve Mecidiyeköy yörelerinde bağlar ve bostanlar yer alıyordu. Balmumcu Çiftlik-i Hümayunü Şişli'ye kadar uzanıyordu. Bahçelerde sebze ve meyvenin yanısıra çiçek de yetiştirilirdi. 18. yy'ın sonlarında Teşvikiye Camii'nin(~») bugünkü yerinde bir mescit olduğu bilinir. Bu caminin avlusundaki III. Selim'in diktirdiği nişan taşı 1790/1791 tarihlidir. Mekteb-i Harbiye(->), Maçka Silahhanesi(->) gibi askeri yapılar Fransızlara ve Ermenilere ait kilise, okul ve mezarlıklar, yerleşme alanının 19- yy'dan başlayarak Harbiye(->), Pangaltı ve Maçka'ya doğru yayıldığını gösterir. Feriköy'de ilk bira üretim tesisinin kurulması ve Şişli'de Etfal Hastanesi'nin açılışı da 1890'lara rastlar. Bomonti'de bira fabrikası 19- yy'ın başlarında kurulmuştur. 1870'te çıkan Beyoğlu yangınında evsiz kalan Levantenler ve gayrimüslimler Harbiye çevresinde inşa edilen kagir binalara taşınmışlardır. Matbaa-i Osmaniye'yi kuran Osman Bey de Harbiye ile Şişli arasında geniş bir arazi satın alarak bu arazide konak yaptırmıştır. Osmanbey(->) semtinin adı bu konaktan gelir.

Harbiye, Nişantaşı(->) ve Teşvikiye'de^) birçok konağın inşa edilmesi de 19- yy'ın son çeyreğine rastlar. Abdülmecid döneminde (1839-1861) imparatorluğun sınır bölgelerindeki yurtlarından olan birçok göçmen İstanbul'a sığınmış; bunlardan bir bölümü Şişlinin hemen kuzeydoğusunda arpa tarlaları ve dutlukların bulunduğu alana yerleştirilmiştir. Bu kırsal yerleşim yerine padişahın adıyla Mecidiye - köy(-») denmiştir. Taksim'den yapılan atlı tramvay seferleri ilk kez 1881'de Şişli'ye kadar uzanmış; Taksim-Şişli tramvay hattı 1913'te elektrikli hale getirilmiş; bu hattın daha fazla uzatılmasına ihtiyaç olmadığı düşünülerek tramvay deposu da Şişli ile Mecidiyeköy arasına inşa edilmiştir. İstanbul kentindeki önemli anıtlardan biri olan Abide-i Hürriyet(->) de 191 Tde açılmıştır.

Harbiye, Pangaltı, Kurtuluş, Osmanbey, Nişantaşı, Teşvikiye ve Şişli'nin görünümü 1920'lerden sonra değişime uğradı. Bu semtlerdeki bahçe içindeki ev ve konakların yerini yavaş yavaş apartmanlar almaya başladı. Apartmanlaşmanın yaygınlaşması eski ulaşım yollarının çok belirgin caddeler haline gelmesine yol açtı. 1920'ler ve 1930'larda Şişli ve çevresi, varlıklı kimselerin bir apartman ya da apartman dairesi edinmek istedikleri ve bunun moda olduğu gözde semtler haline geldi.

1950'den sonra İstanbul'un gündemine girip günümüze değin hızını yitirmeyen göç olgusundan Şişli yöresi de nasibini aldı. Şişli semtinin kuzeyinde Çağlayan ve Gültepe gibi gecekondu semtleri belirdi. Kâğıthane'nin nüfusu da hızla artmaya başladı. Bu sırada Beyoğlu İlçesi'ne bağlı bir bucak olarak yönetilen Şişli yöresi, 1954'te

yapılan bir düzenlemeyle ilçe yapıldı. Bu düzenlemeye göre Ayazağa ve Kâğıthane, Şişli tlçesi'nin Merkez Bucağı'na bağlı birer köydü.

1960'tan sonra Şişli İlçesi sınırları içinde değişimler oldu. Emekli subaylar ve gazeteciler için yapılan sitelerle Esentepe ve Gayrettepe semtleri ortaya çıktı. Mecidiyeköy'deki bahçeli evlerin yerinde apartmanlar yükselmeye başladı. Çağlayan ve Gültepe'den başka Hürriyet Mahallesi, Ömektepe, Kuştepe ve Çeliktepe adlarıyla gecekondu yerleşmeleri oluştu. Kâğıthane yoğun bir sanayi merkezi haline gelirken Bomonti çevresindeki fabrikalar da çoğaldı. Büyükdere Caddesi'nin batı kenarında da birçok yeni fabrika kuruldu.

1970'e gelindiğinde ilçenin kentsel nüfusu 250.000'i, kırsal nüfusu da 100.000'i aştı. Kırsal nüfusun büyük bölümünü Kâğıthane ve çevresindeki gecekondu mahalleleri oluşturuyordu. 1970'lerde de değişim sürdü. Cumhuriyet, Valikonağı, Rumeli ve Halaskârgazi caddelerinin kenarında sıralanan apartmanların alt katları eskiden çeşitli mağazalar halinde düzenlenmişti. İstanbul'un en önemli ticaret merkezi olan Beyoğlu'nun 1970'lerde geçirdiği bazı olumsuzluklar, bundan zarar görenleri arayışa itti. Bu arayış kısa zaman içinde Şişli'yi etkiledi. Alışveriş merkezi yavaş yavaş Harbiye, Nişantaşı, Osmanbey ve Şişli semtlerine kaydı. Büyük ticari kuruluşlar Beyoğlu'nu tamamen bırakmadan bu semtlerde de mağazalar açtılar. Yukarıda sözü edilen caddelerin kenarındaki apartmanların alt katlarında bulunan mağazalar ihtiyacı karşılayamayınca firmalar bazı apartmanları yıktırarak yerine her katı değişik reyonlar halinde hizmet verecek biçimde düzenlenen yeni binalar yaptırdılar. Böylece alışveriş merkezi haline gelen önemli caddelerde eskiden beri ikametgâh olarak oturulan apartman daireleri de işyeri olarak kullanılmak üzere kiraya verildi ya da satıldı. Halaskârgazi, Rumeli ve Valikonağı caddeleri 1980'lerde İstanbul'un ve belki de Türkiye'nin en gözde alışveriş merkezi haline geldi. Bu gelişim daha sonra Mecidiyeköy'ü ve Gayrettepe'yi de etkiledi. Bu semtlerde Büyükdere ve Yıldız Posta caddeleri kenarında eskiden ikametgâh olarak kullanılan apartman daireleri giderek işyerine dönüştü.

1970'lerde yaşanan bir başka değişiklik de oto tamirhanelerinin Dolapdere'den kaldırılması amacıyla Çeliktepe'nin kuzeyinde bir sanayi sitesi kurulmasıdır. Sitenin kurulmasından kısa bir süre sonra bu çevrede Sanayi Mahallesi adlı yeni bir yerleşme oluşmuştur. Üst üste gelen bu gelişmeler Kâğıthane ile çevresindeki gecekondu mahallelerine hizmet götürmeyi güçleştirince Kâğıthane Belediyesi kuruldu.

1980'e gelindiğinde kentsel nüfus 280.000'i, kırsal nüfus da 180.000'i aşmıştı. Kâğıthane'de belediye kurulduktan sonra İstanbul'un öteki gecekondu semtlerinde gözlendiği gibi burada da apartmanlaşma başladı. 1980'lerde bu eski gecekondu mahallelerinin tümü apartmanlarla doldu. Bu apartmanlar ilçenin merkezi kesimlerinde bulunanlara pek benzemiyordu, ama kırsal görünümü de büyük ölçüde ortadan kaldırıyordu. Şişli İlçesi'ndeki gelişmeler 1980'lerde de sürdü. Önce ilçe sınırları içindeki tüm yerleşim yerleri kentsel alana katıldı. Böylece Ayazağa ve Kâğıthane köy statüsünden çıktı. 1985 sayımı sonuçlarına göre ilçenin nüfusu 525.000'i aşmıştı. 1980-1985 arasındaki yıllık ortalama nüfus artış hızı ise yüzde 2,5 olarak gerçekleşti. Bu büyüme ilçenin eski kırsal yörelerindeki gelişimden kaynaklanıyordu. 1987'de yapılan bir yönetsel düzenlemeyle Kâğıthane İlçesi kuruldu. 1990'da yapılan sayım sonuçları eskiden ilçe halkının büyük bölümünün Kâğıthane ve çevresinde yaşadığını açık biçimde gösterdi. Buna göre Kâğıthane İlçesi'nin(-0 nüfusu 269.042, Şişli İlçesi'nin nüfusu ise 250.478' di (bak. Tablo I).

Tablo I
Şişli İlçesi'nin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Kent*	*Kır*	*Toplam*
1955	120.811	4.743	125.554
1960	157.744	23.658	181.402
1965	208.128	60.015	268.143
1970	250.605	115.016	365.621
1975	270.577	169.995	440.572
1980	282.471	185.214	467.685
1985	526.526	-	526.526
1990	250.478	-	250.478

Kâğıthane İlçesi'nin ayrılması Şişli İlçesi topraklarını ikiye böldü. Kuzey kesimdeki Ayazağa(->) bölümünde ormanlarla askeri ve sanayi alanlar dikkati çeker. Ayazağa, Huzur ve Maslak mahalleleri bu kesimde yer alır. Bu mahalleler, çevredeki sanayi tesislerinin artışına da bağlı olarak gelişimini sürdürmektedir. 1990'da 20.000'i aşmış olan bu kesimin toplam nüfusunun günümüzde 40.000'i bulduğu sanılmaktadır. Eskiden koruluklarının arasında av köşkleri ve kasırlardan başka bir yerleşime rastlanmayan bu kesimin Maslak bölümü 1980'lerde bazı bankalar ve firmaların merkez olarak tercih ettikleri bir çalışma alanı haline geldi. Büyükdere Caddesi'nin İstinye kavşağı çevresinde irili ufaklı han ve işyerleri açıldı. Bazı alışveriş merkezleri bulunan Maslak gelişimini sürdürmektedir. Beş yıldızlı bir oteli de bulunan Maslak'taki bir başka önemli tesis Atatürk Oto Sanayi Sitesi'dir. Büyük bir alana yayılmış olan bu site oto ticareti ve her türlü bakım ve onarım işleriyle uğraşan yüzlerce işyerinden oluşur. Tamamlanmamış olan bu sitede inşaat faaliyeti Kasım 1994'te devam etmekteydi.

1990'da Şişli İlçesi'nin iktisaden faal nüfusunun yüzde 40'ı imalat sanayiinde çalışıyordu. Bunu ticaret ve hizmet sektörlerinde çalışanlar izliyordu (bak. Tablo II). İlçenin çeşitli semtlerinde oturanların kentin değişik kesimlerinde bulunan işyerlerinde çalıştıkları düşünülse de, bu veriler Şişli İlçesi'nin ekonomik yapısıyla aşağı yukarı örtüşür. 1985'te yapılan bir araştırmaya göre katma değer açısından İstanbul İli sanayiinde Şişli İlçesi'nin payı yaklaşık yüzde 17 olarak hesaplanmıştır. İlçede çok sayıda küçük ve büyük çapta sanayi tesisi vardır. Bu tesisler daha çok gıda, iplik ve dokuma, hazır giyim, kimya, makine ve metal eşya, elektrik malzemeleri dallarında faaliyet gösterir. Şişli'nin merkezi semtlerinde, özellikle 1980'lerde yıldızı parlayan ticaret sektörü önemini korumaktadır. Ancak Akmerkez ve Capitol gibi toplu alışveriş merkezlerinin açılmasından sonra Nişantaşı-Osmanbey-Şişli akşındaki mağaza ve dükkânların eski canlılığını yitirdiği bildirilmektedir.

Şişli İlçesi'nde 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus 1990'da 203-443'tü. Bunun yüzde 47'si iktisaden faaldir. Geri kalanlardan yüzde 59'ü ev kadınları, yüzde 22'si öğrenciler, yüzde 14'ü emeklilerdir.

Şişli İlçesi'nin 1990'da 250.478 olan nüfusunun yüzde 50,5'i erkeklerden, yüzde 49,5'i de kadınlardan oluşuyordu. Aynı tarihte ilçede kilometrekareye 8.349 kişi düşüyordu. 1990'da yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Şişli İlçesi'nde 6 ve daha

Tablo H
Şişli İlçe Merkezinde Çalışanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Faaliyet Kollan	*Erkek*	*Kadın*	*Toplam*
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	32.250	6.009	38.259
Hizmet işlerinde çalışanlar	10.511	2.485	12.996
Ticaret ve satış personeli	12.525	1.929	14.454
İdari personel ve benzeri çalışanlar	4.444	4.580	9.024
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler	7.299	4.487	11.786
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	2.992	454	3.446
Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	517	43	560
İşsiz olup iş arayanlar ve bilinmeyen	4.565	1.198	5.763
Genel Toplam	75.103	21.185	96.288

Kaynak: *1990 Genel Nüfus Sayımı,* "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, ili 34-îstanbul", DIE, Ankara, Temmuz 1993

yukarı yaştaki nüfus 229.785'ti. Bunların yüzde 90,5'i okuma yazma biliyordu. Bu oran anakent belediye sınırları içindeki okuryazarlık ortalamasının biraz üzerindeydi. İlçedeki okuryazarların yüzde 87'si bir öğrenim kurumundan mezundur. Bunların yüzde 54'ü ilkokul, yüzde lö'sı ortaokul ve dengi meslek okulu, yüzde 20'si lise ve dengi meslek okulu, yüzde 10ü da yüksekokul ve fakülte çıkışlıdır.

1990'da Şişli İlçesi'nde yaşayanların yüzde 44'ü İstanbul doğumluydu. Bunu yüzde 6,4'le Sivas, yüzde 4,3'le Ordu, yüzde 3,7'yle Kastamonu ve yüzde 3,6'yla Erzincan doğumlular izliyordu.

İstanbul'un iki yakasını birbirine bağlayan köprülerden batıya doğru uzanan çevre yolları Şişli İlçesi'nden geçer. Boğaziçi Köpıüsü'nden Beşiktaş İlçesine çıkan O-l Otoyolu, Mecidiyeköy'ü bir viyadükle geçtikten sonra Kâğıthane İlçesi'ne girer. Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nden gelen 0-2 Otoyolu Sarıyer ve Beşiktaş ilçeleri sınırları içinden geçtikten sonra Şişli İlçesi sınırlarına girer. Bu otoyol kısa mesafede Kâğıthane İlçesi'ne geçer.

Şişli İlçesi tarihsel değerler açısından oldukça zengindir. Eskiden nüfus içinde önemli bir payı olan gayrimüslimler ve Levantenler Şişli yöresinde birçok yapı inşa ettirmişlerdir. Bazıları günümüzde de kullanılan kiliseler, okullar, hastaneler ve bakımevleri bunların bir bölümüdür. Maçka Silahhanesi, Mekteb-i Harbiye binası, Nişantaşı'ndaki Meşrutiyet Camii, Teşvikiye Camii ve Darülaceze binası(->) ilçedeki en eski yapılardan başlıcalarıdır. Şişli İlçesi'nde yer alan öbür önemli yapılar Abide-i Hürriyet, Osmanbey'de Atatürk'ün evi olarak anılan Atatürk Müzesi(->) ve Şişli Camii'dir(->).

Birçok sinema ve tiyatro salonu bulunan Şişli, İstanbul'un başlıca kültür merkezlerinden biridir. İlçedeki önemli kültür kurumlarından en önemlileri Spor ve Sergi Sarayı(->) (Lütfi Kırdar Spor Salonu), Açıkhava Tiyatrosu, Cemal Reşit Rey Konser Salonu, Askeri Müze ve Ali Sami Yen Stadyumu'dur. İstanbul Teknik, Marmara, Yıldız Teknik üniversitelerinin bazı birimleri de Şişli İlçesi sınırları içindedir.

ATİLLÂ AKSEL

ŞİŞLİ TERAKKİ LİSESİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Levent'te Ebulûlâ Mardin Caddesi'ndedir. İlk, orta ve lise düzeyinde yabancı dil ağırlıklı öğretim yapan özel okuldur.

Okulun çekirdeğini 1870'te Selanik'te kurulan Şemsi Efendi Mektebi oluşturur. Muallim Şemsi Efendi tarafından kurulan bu ilk özel Türk ilkokulu 28 Mart 1879'da Terakki Mektebi adı ile rüştiye seviyesine çıkarılmıştır. Okul kısa zamanda gelişerek lise bölümü, 1905'te de ticaret bölümü açılmış, Emine Telci Hanım'ın kızlar için inşa ettirdiği ayrı bir bina ve buna ilave olarak uzak semtlerde okuyan çocuklar için açılan Yalılar şubesiyle hizmet alanmı genişletmiştir.

Şişli Terakki Lisesi'nin Levent'teki yeni binası.
Ertan Uca, 1994/TETTVArşivi

1913'te Selanik'in Yunanistan'a geçmesiyle Terakki Mektebi zor yıllar yaşamış ve öğrenci sayısı çok azalmıştır. 1923'te Lozan Antlaşması'mn hükümleri gereği malların tasfiyesine başlanmış ve okullar kapanmıştır. Bu arada Terakki Mektebi'nde yetişip de İstanbul'a göç edenlerden bir kısmı 3 Eylül 1919'da Şişli'de Mahmud Celaleddin Konağında "Şişli LisanMektebi'ni kurarak bir anlamda Selanik'teki mektebin bir şubesi, devamı gibi bu okulu yaşatmışlardır.

Okul Haziran 1920'de Pangaltı'daki Nuri Paşa Konağı'na taşınmış ve burada İngilizce öğretim kaldırılınca da okulun adı Şişli Terakki Mektebi'ne dönüşmüştür. Okul 1922'de Nişantaşı'nda Ferid Paşazade Bedri Bey ve validesine ait binada, 1924'te Teşvikiye'deki Şerif Paşa ve Münire Sultan konaklarında, 1927'de Halil Rifat Paşa Konağında. 1928'de de ön cephesi Teşvikiye Caddesi, arka cephesi Akkavak Sokağı'na bakan Başmabeyinci Konağı'nda eğitim-öğretime devam etmiştir. Satın alınan bu konak 1949'da yıktırılmış ve 1993-1994 öğretim yılı sonuna kadar merkez bina olarak kullanılan binanın inşaatı 1962' de tamamlanmış, 1969'da da ön cepheye iki kat ilave edilmiştir.

Bu arada 1966'da Levent'teki arsa satın alınarak, 1973'te ilkokulun "Levent bölümü" inşaatma başlanmıştır. Bölüm 1976-1977 öğretim yılında eğitim-öğretime açılmış, 1983'te tamamlanan ek tesisleri ile bugünkü modern ilkokul meydana gelmiştir. 14 Temmuz 1991'de temeli atılan yeni bina da 1994-1995 öğretim yılında faaliyete geçmiş, okulun bütün bölümleri Levent'teki bu kampusta toplanmıştır. Okulda 1990-1991 öğretim yılından itibaren hazırlık sınıfı ve bunu takiben yabancı dil ağırlıklı Türkçe eğitime dayanan sisteme geçilmiştir.

Okul, kuruluş yıllarında olduğu gibi "encümen" adı verilen kurucu ve koruyucu üyelerden oluşan bir heyetle yönetilir. 25 Nisan 1963'te okulun işletilmesindeki imkânları artırmak ve gelişmeleri hızlandırmak amacıyla kurulan "Terakki Tesisi", 1967'de yürürlüğe giren 903 sayılı kanunla "Terakki Vakffna dönüşmüştür.

AHMET MÜLAYİM

ŞÜCABAĞI MESCİDİ VE TEKKESİ

bak. SELAMI ALİ EFENDİ TEKKESİ

ŞÜHEDA MESCİDİ

Fatih İlçesi'nde, Karagümrük semtinde, Canfeda Kadın veya Kethüda Kadın Camii'nin yakınında bulunuyordu. Eski bir Bizans kilisesinden çevrildiği bilinen yapının evvelce hangi kilise olduğu, hattâ bir kilisenin bütünü mü, yoksa Kasım Ağa Camii(-») örneğinde de olduğu gibi sadece bir Bizans yapısının kalıntısı mı olduğu bilinmez. Bu yapı 1632-1634 arasında şeyhülislam olan Ahîzade Hüseyin Efendi tarafından mescide dönüştürülmüştü.

Ahîzade, IV. Murad'ın Recep 1043/ Ocak 1634'te gazabına uğrayarak Florya kıyılarında idam edilmiş ve orada gömülmüştü. Bu haksız idamdan dolayı vakfettiği mescide Şüheda (Şehitler) adınm verildiği bilinir. Ancak Ayvansarayî, *Hadîka'* da. mescidin dışında da bir şehidin kabrinin bulunduğunu haber verir. Böylece hem bu adı bilinmeyen şehit, hem de haksız olarak idam edildiği için şehit sayılan Ahîzade'ye atıf yapılarak mescide Şüheda Mescidi denilmiş olmalıdır.

Şüheda Mescidi, 1870'li yıllarda, çizilen İstanbul planında gösterilmediğine göre, bu tarihten önce ortadan kalkmış olmalıdır. A. G. Paspatis(-»), 1877'de basılan kitabında buradan kısaca bahseder. İstanbul'un Bizans dönemine ait bütün kiliselerini tespite çalışan A.-M. Schneider(->) de 1930'lu yıllarda herhangi bir ize rastlamadığını bildirir. Ancak onun verdiği birkaç satırlık bilgide de anlaşılmaz bir nokta vardır ki, o da "... bugünkü caminin yapımı sırasında burada bazı eski kalıntıların bulunduğu..." cümlesidir. Uzun yıllardır Şüheda Mescidi ortada olmadığına göre, "bugünkü cami" denilirken, hangi yapı kastedilmektedir? Schneider'in bu cümleyi kontrol etmeksizin aktardığına ihtimal verilir.

Şüheda Mescidimin bugün artık hiçbir izi kalmadığına, hattâ yeri bile bilinmediğine göre, İstanbul'un eski eserleri listesinden silinmesi gerekir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 128-129; A. G. Paspatis, *ByzantinaiMeletai,* İst., 1877, s. 396; Schneider. *Byzanz,* 71; *Fatih Camileri,* 213

SEMAVİ EYİCE

TAFUR, PERO

(1410?, Córdoba -1484?, ?) İspanyol gezgin.

Soylu bir aileden olan Tafur, 1435'in sonlarına doğru akrabası Don Enrique de Guzman'ın peşine takılarak Cebelitarık kuşatmasına katılır. Saldırı sonuçsuz kalıp Guzman hayatını yitirince Tafur denizyoluyla Cenova'ya ve oradan da Roma'ya gider. Burada Kudüs'e hacca gitmeye karar verir ve Mayıs 1436'da Venedik'ten hac gemisine binerek Mora ve Girit yoluyla Filistin'e varır. Kudüs'ü ziyaret ettikten sonra Mısır'a gider. Orada bir yıl kadar kaldıktan sonra denizyoluyla 24 Kasım 1437'de Konstantinopolis'e varır. Burada imparator tarafından kabul edildikten sonra kentte bulunan Cenevizlilerle ilişki kurar ve onlarla Edirne'ye, II. Murad'm yanma gider. Konstantinopolis'e döndükten sonra bu defa denizden Trabzon yolculuğuna çıkar. Oradan Kefe'ye de uğrar ve Ceneviz kolonisi Pera'ya (Galata) döner. Burada iki ay kaldıktan sonra Bursa'ya da giden Tafur, Konstantinopolis'ten gemiye binerek 22 Mayıs 1438'de Venedik'e varır.

Tafurün, Konstantinopolis'ten hareketle yapmış olduğu Edirne, Trabzon, Kefe, Bursa yolculukları, Osmanlı Devleti'nin bu yerleri kendi idaresi altında birleştirmeden birkaç yıl önce, özellikle Cenevizlilerin yürüttüğü ticaret ağlarıyla nasıl birbirlerine bağlı olduklarını gösterir. Bu dönemde Konstantinopolis, konumu itibariyle zorunlu bir uğrak yeri olmasına rağmen, politik ve ekonomik önemini yitirmiştir.

Tafur, şehirde özellikle bilinen yerleri, Ayasofya ve Hippodromü anlatır, Ayasofya'nın önünde çarşılar vardır ve burada şarap, ekmek ve deniz ürünleri satılır, bu sonuncuların arasında özellikle istiridye ve diğer kabuklular vardır çünkü Bizanslılar bunlara özellikle meraklıdır. Çarşı meydanlarında bulunan büyük taş masalarda, zengin ve fakirler birlikte bunları yerler. Diğer kiliselere gelince, yandıktan sonra bir daha onarılmamış Blahemai'den ve bir erkek manastırı olan Pantokrator'dan söz edilir. Büyük imparator sarayı (Bukoleon) yarı harabe halindedir. Kent yer yer iskân edilmiştir ve nüfusun çoğu deniz kıyısında toplanmıştır. Buna karşılık Pera (Galata) çok daha düzenlidir. 2.000 nüfuslu olan kentte binalar Cenova'dakiler gibi yüksektir. Para ve mal alışverişinin yapıldığı bir loncası vardır. Nüfus çoğunluğunun Rum olmasına rağmen yönetim Cenevizlilerin elindedir.

Tafurün seyahat anıları 4 yüzyıl boyunca yazma halinde kaldıktan sonra 1874'te *Andanças ê viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos,* adıyla Madrid'de yayımlandı. 1926'da Londra'da yayımlanan bir İngilizce çevirisi vardır.

Bibi. C. Desimoni, "Pero Tefur e i suoi viaggi", *Atti della società ligure,* c. 9, s. 329-332; Mehmed İzzeddin, "Deux voyageurs du XVe s. en Turquie, B. de la Broquière et P. Tafur", *Journal asiatique,* c. 239 (2) (1951), s. 159-174; A. Vassiliev, "Pedro Tafur, a Spanish Traveller of the fifteenth century and his visit to Constantinople, Trabizond and Italy", *Byzantion,* VII/1932, s. 75-122.

STEFANOS YERASİMOS

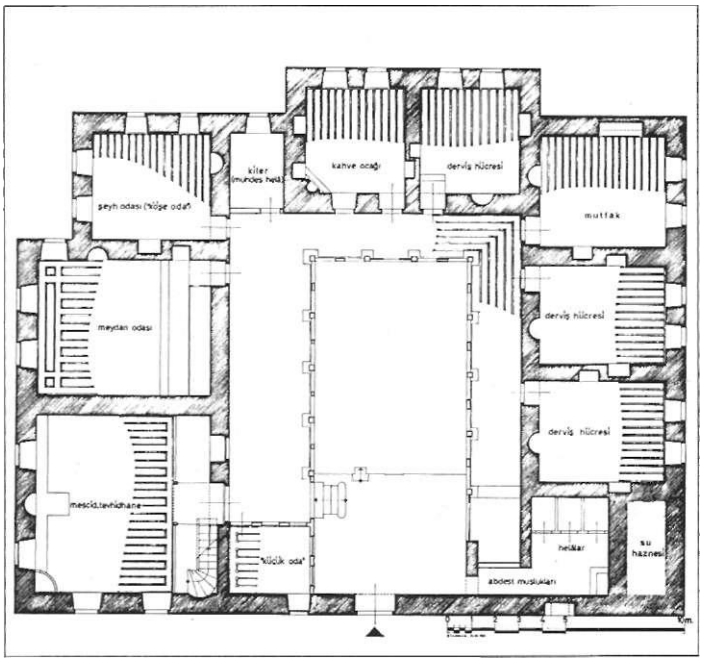
T AHİR AĞA TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde, Haydar Mahallesi'nde, Esrar Dede Sokağı üzerinde yer almaktadır.

Kapıcıbaşı Seyyid Mehmed Tahir Ağa (ö. 1781) tarafından 1174/1760-61'de yaptırılmış, zaman içinde geçirdiği onarımlara ve bazı değişikliklere rağmen özgün mimarisini büyük ölçüde günümüze kadar koruyabilmiştir. 19. yy'da yenilendiği tahmin edilen ahşap harem binası yüzyılımızın başlarında, komşu evlerden birinden sirayet yangında tarihe karışmış, ayrıca 31 Mayıs 1918'de çıkan Cibali-Fatih yangınından etkilenen tekke Rüsumat Emini Hüseyin Vassaf Bey (ö. 1929) tarafından tamir ettirilmiştir. Tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra mescit-tevhidhane cami, selamlık birimleri de son şeyhin ailesince mesken olarak kullanılmıştır.

Tekkenin ilk postnişini Nakşibendî tarikatından Şeyh Mehmed Sabir Efendi'dir (ö. 1764). M. Sabir Efendi'den sonra bu makam, Halvetîliğin Uşşakî koluna bağlı Salahî şubesinin kurucusu Şeyh Abdullah Salaheddin Uşşakî'ye (ö. 1782) intikal etmiş (bak. Uşşakîlik), kendisinden sonra posta geçen oğlu Şeyh Mehmed Ziyaeddin Efendi (ö. 1818) ve torunu Şeyh Mehmed Tevfik Efendi'nin (ö. 1843) meşihatları süresinde Tahir Ağa Tekkesi Salahîliğin âsitanesi olarak faaliyet göstermiştir. 1843'te tekkenin meşihatma Üsküdar'daki Selimiye Tekkesi'nin^) postnişini, Nakşibendîliğin yanısıra Mevlevîliğe de mensup bulunan ve bu iki tarikatın kaynaştığı bir tasavvuf ekolünü temsil eden Konyalı Şeyh Ali Behçet Efendi'nin (ö. 1822) (bak. Nakşibendîlik) halifesi Şeyh İbrahim Hayranî Efendi (ö. 1844) geçmiş, İ. Hayranî Efendi'den sonra oğlu Şeyh Mehmed Feyzullah Efendi (ö. 1869) ile torunu Şeyh el-Hac Ali Behçet Efendi burada Mevlevî-meşrep Nakşibendîliği yaşatmışlardır. Ayin günü perşembe olan Tahir Ağa Tekkesi'nin son dönemdeki mensupları ve müdavimleri arasında H. Vassaf Bey, İbnülemin M. Kemal İnal, Yeşilzade Salih Bey, Fehmi Tokay, Ali Emirî Efendi, Medine Mevlevîhanesi'nin son postnişini mesnevihan Orhan Salaheddin Efendi, Sadeddin Kaynak, tekke musikisinin son büyük ustalarından Kasımpaşalı Şeyh Cemal Efendi, Albay Salahaddin Ergür, Sebilci Hüseyin Efendi, Darüşşafakalı Muallim Kâzım Bey'in adları tespit edilebilmektedir.

Tahir Ağa Tekkesinde, harem dairesi dışında kalan bütün diğer bölümlerin toplandığı ana bina, avlulu-revaklı Osmanlı medreselerinin tasarım özelliklerine sahiptir. Ancak burada medreselerde gözlenen katı simetri terk edilerek, tarikat yapılarında sıkça karşılaşılan, fonksiyonun esas alındığı, asimetrik yerleşim düzeni uygulanmıştır. Kareye yakın dikdörtgen bir alanı (28x23 m) kaplayan yapının doğu yönünde dikdörtgen planlı (14x6,50 m) bir iç avlu bulunmakta, söz konusu avluyu doğu yönünde, girişin bulunduğu bir duvar, diğer üç yönde de "U" şeklinde bir sun-

Tahir Ağa Tekkesi'nin ana binasının planı. *M. Baha Tanman, 1981*

durma kuşatmakta, tekkenin birimleri revağm yerini almış olan bu sundurmanın gerisinde sıralanmaktadır. Sundurmanın açıklıkları, büyük bir ihtimalle 19- yy'ın ikinci yarısında büyük boyutlu camekân niteliğinde pencerelerle kapatılarak bir tür koridor oluşturulmuştur. Moloz taş ve tuğla ile örülmüş olan duvarlar özensiz bir işçilik sergiler. Bütün birimler, kiremit kaplı ahşap çatılarla örtülmüştür. Avluya açılan basık kemerli cümle kapışırım kayda değer bir özelliği yoktur. Avlunun zemini batı kesiminde üç basamakla yükseltilmiş, aradaki istinat duvarına iki adet mermer çeşme yerleştirilmiştir. Bunlardan birisi Lale Devri'ne ya da bunu izleyen I. Mahmud dönemine ait olmalıdır. Tekkeden eski olan ve başka bir yerden buraya taşındığı anlaşılan bu çeşmenin yanındaki diğer çeşme ise içerdiği barok bezeme öğeleri ("S" ve "C" kıvrımlan, yaprak kıvrımlan vb) ile tekkenin inşa edildiği dönemin özelliklerini yansıtır.

Yapının güneydoğu köşesini işgal eden mescit-tevhidhane, kareye yakın dikdörtgen planlı (7,70x7,42 m) bir mekândır. Güney duvarının ortasında, yuvarlak kemerli, basit mihrap, bunun yanlarında dikey eksenlere oturtulmuş birer çift pencere yer alır. Alttaki pencerelerin açıklıkları basık kemerlerle geçilmiş, ancak dışarıdan, kesme küfeki sövelerle dikdörtgen biçiminde çerçevelenmiştir. Kemerli tepe pencerelerinde, tekkenin ilk yapımından kalma olması muhtemel revzenler dikkati çekmektedir. Doğu duvarında da aynı özellikleri paylaşan iki çift pencere, kuzey duvarında mescit-tevhidhanenin girişi ile sundurmaya açılan bir pencere mevcuttur. Kuzey duvarı boyunca uzanan iki mahfilinden alttaki bir seki ile yükseltilmiş ve ahşap korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Bunun üzerindeki fevkani kadınlar mahfili ise iki adet ahşap dikmeye oturmakta ve mescit-tevhidhaneye bakan yüzünde kafesler uzanmaktadır. Mescit-tevhidhanenin batı duvarma meydan odası bitişmekte, bunu, yapının güneybatı köşesini oluşturan şeyh odası izlemektedir. Şeyh odasına komşu olan helanın, sundurmaya bağlı küçük bir eyvanın duvarla kapatılmak suretiyle sonradan ihdas edildiği bellidir. Heladan sonra gelen kahve ocağı ile bir derviş hücresi yapının batı kanadını meydana getirmekte, bunları kuzeybatı köşesindeki mutfak izlemektedir. Mutfaktan sonra gelen iki derviş hücresi ile su haznesini, abdest alma mahallini ve bir grup helayı barındıran kesim ise tekkenin kuzey kanadını oluşturur.

Tahir Ağa Tekkesi'nde en çok dikkati çeken iki mimari ayrıntıdan birisi kahve ocağında, tekkenin inşa edildiği tarihten beri hiç değişmeden kalabilmiş minyatür ocaktır. Barok üslubun özelliklerini sergileyen bu ocak, İstanbul'da kendi türünün günümüze gelebilen nadir örneklerindendir. Diğer ilginç ayrıntı ise fevkani kadınlar mahfilinden geçilen ve yapının giriş (doğu) cephesinde yer alan, mükebbire ölçeğindeki, ahşap minareciktir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 141; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih, 262, 265; Çetin, Tekkeler, 585; Aynur, Saliha Sultan, 38, no. 193; Asitâne, 16; Osman Bey, Mecmua-i Cevâmi, I, 70-71, no. 111; Münib, Mecmua-i Tekâyâ; İhsaiyat, II, 19; Zâkir, Mecmua-i Tekâyâ, 11; Hocazade, Ziyaret, 150; Osmanlı Müellifleri, 196-199; Öz, İstanbul Camileri, I, 144; Bayn, İstanbul Folkloru, 175; Behçetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar, (yay. B. N. Şehsuvaroğlu), İst., 1976, s. 93-94; Fatih Camileri, 214, 298; M. Özdamar, Dersaadet Dergâhları, İst., 1994, s. 111.*

M. BAHA TANMAN

TAHİR EFENDİ CAMÜ

Üsküdar İlçesi'nde, Harem'de(->) Selimiye İskele Caddesi'ndedir. Harem Camii veya İskele Camii olarak da anılır. Cami 1242/1826-27'de Seyyid Mehmed Tahir Efendi tarafından yaptırılmıştır. II. Mahmudün (hd 1808-1839) tuğrakeşi olan bu' zat defterdarlık ve Evkaf Nezareti'nde görev yapmıştır. Payas'ta vefat etmiş ve orada gömülmüş ise de bu caminin haztresinde, annesi ve hanımının mezarlarının yanında makam kabri bulunmaktadır.

E. H. Ayverdi(-») yapıyı II. Mehmed (Fatih) dönemine (1451-1481) ait olarak göstermekte, II. Mahmud tarafından yenilendiğini yazmaktadır. Ayverdi, aynca bu yapının adının *Hadîkatü'l-Cevâmi'de* geçtiğini belirtir ve oradaki bilgiye dayanarak yapının inşa tarihini 15. yy'ın ortalarına indirirse de yapıyı Salacak İskele Arka Sokağındaki Fatih Sultan Mehmed Camii ile karıştırdığından bu yanılgıya düşmüşüm

Cami bir zamanlar denizin oldukça yakınında bulunuyordu. İskele Camii adı bundan kalmadır. Arazinin denize doğru eğimli olmasından dolayı bu eğimi düzleyen bir alt yapı üzerinde yer almıştır. Bu alt kat halen nakliyat büroları olarak kullanılmaktadır. Ampir üslubunda(->) inşa edilmiş olan camideki tüm detaylarda bu özellik sezilir.

Avlunun ana girişi caddeye bakmakta olup önünde, ikisi duvara yarı yarıya gömülü durumdaki dört mermer sütunun taşıdığı, üstü düz bir sundurma bulunmaktadır. Üzeri girlandlar ile süslü, yayvan çanak şeklindeki sütun başlıkları, armudi formlu pilastrları ve ince sütun gövdelerinde ampir üslubunun özellikleri görülür. Sivri bir kemere sahip olan avlu kapısından içeriye girildiğinde, hemen solda, cami duvarına paralel vaziyette hazire yer almaktadır. Yeni yapılmış olan tuvalet ve abdest muslukları sağda bulunmakta, avlunun karşı köşesinde ise kesme taş ve tuğladan yapılmış, büyük bir su haznesi görülmektedir. Avlunun ortasında ise halen kullanılmakta olan bir kuyu bulunmaktadır.

Tahir Efendi Camii
Enis Karakaya

Kesme taş ve tuğladan, oldukça kaliteli bir işçilikle inşa edilmiş olan duvarları, bu iki farklı malzemenin düzenli bir sırayla yerleştirilmesiyle renk ve hareket kazanmıştır. Aynı dekoratif özellikler kesme taşın düz ve diyagonal olarak yerleştirildiği tuğladan yapılmış minare gövdesinde görülür. Yapının dört kenarı yuvarlatılmıştır. Alt kat pencereleri dikdörtgen çerçevelidir. Üst kattaki pencereler ise tuğladan konsantrik kemerlere sahiptir. Avlunun tali kapısı denize bakan tarafta olup bu kapının da üzeri sundurmalıdır ve doğruca cümle kapısına yönelmektedir. Bu cephe yeni bir ek bölümle büyütülmüş, harim kapısının solundaki küçük mekân mescit haline getirilmiştir. Harim kapısının üzeri Batı tarzı süslemelerle taçlandırılmıştır.

13,95x12,35 m boyutlarındaki harimi oldukça ferah bir mekândır. 0,95 m kalınlığındaki masif duvarlara rağmen bol sayıdaki (otuz üç adet) pencere ile içerisi aydınlanmaktadır. Ampir üslubunun kuvvetle hissedildiği bir başka bölüm mihraptır. Üzerinde zengin süslemelere sahip pilastrları olan iki ince mermer sütun arasında kalan mihrabı basit bir niş halindedir. İçinde bir asma kandil tasviri bulunmaktadır. Vaaz kürsüsü ve minberi ahşaptan yapılmıştır. Oldukça sivriltilmiş bir külaha sahip olan minberin kapısı ise, bir çanaktan çıkan kenger yapraklarından oluşan bezemelerle taçlanmıştır. Alt kat mahfili dört tane ahşap sütunla enlemesine ayrılmıştır. Üst kat mahfilinde ise, cümle kapısının sağından, taş basamakları olan bir merdivenle çıkılmaktadır. Mahfil geniş, fakat özelliği olmayan bir mekândır. Cami içindeki levhaların hepsinin hattatı Tahir Efendidir.

Caminin ahşap tavanı kasetlenmiş, orta göbeğe altı kollu yıldız biçimi verilmiştir. Üst örtüsü ise, üzeri kiremit örtülü, meyilli bir çatıdır. Tek şerefeli, ince gövdeli minaresi, alemine doğru ucu uzun bir şekilde sivriltilmiş bir külahla son bulmaktadır.

Tahir Efendi, caminin yakınma iki tane çeşme yaptırmıştır. Bunlardan ilki caminin avlu ana girişinin solunda yer almaktadır. Bugün teknesi tamamen kırılmış, sığ bir niş halinde belli olan aynası dışında hiçbir parçası kalmamış olan bu çeşme 1970'li yılların başında sağlam durumdaydı ve suyu akıyordu. Kesme taştan yapılmış olan çeşmenin bugün yerinde olmayan aynataşı ve teknesi mermerden yapılmıştı. Konsantrik bir kemer içinde yer

alan aynataşında, lülenin hemen üzerinde bitkisel bezemeler vardı. Bunun üzerinde yer alan kitabeye iki zarif sütun destek verir gibidir.

Caminin üst tarafında, ön yüzü kesme taş ve tuğla, diğer kısımları kaba taşla yapılmış ikinci bir çeşmeden bahsedilir. Bu çeşmenin üzeri beşik tonozla örtülü imiş, aynataşı ve teknesi daha 1940'ta yok olmuştur. İ. H. Tanışık'ın notlarını değerlendirerek bu çeşmenin, daha önce sözü edilen su haznesinin sokağa bakan cephesinde yer aldığım söyleyebiliriz. Bugün buna dair bir iz görmek mümkün değildir.

Caminin bulunduğu setin aşağısmdaki parkın duvarına bitişik vaziyette, caminin altında bulunan su kaynağı ile bağlantılı üçüncü bir çeşme daha vardır. Kaba taş, tuğla ve harçla inşa edilmiş olan bu çeşmenin suyu bugün akmamaktadır. Aynası tuğladan sivri kemerlidir, bunun içinde bulunması gereken aynataşı kaybolmuştur. Sol kenarında derin bir maşrapalık nişi bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığını saptamak mümkün olmasa da K. Çeçen, banisinin Tahir Efendi ve inşa tarihinin 1242 o1a1a^ KaDul edilebileceğini yazıyor. Çeşme aslında görüntü itibariyle klasik devrin sade örneklerinden farklı değildir.

Caminin kuzey tarafında, denize hâkim bir yerde yine Tahir Efendi tarafından yaptırılmış bir mektep bulunuyordu. Bu binanın harabeleri ortadan kaldırılarak yerine Harem Oteli yapılmıştır.

Bibl Ayverdi, *Fatih III,* 407; E. H. Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi,* İst., 1953, s. 28; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 297-300, II, 113-114; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 422-423, 480; Çeçen, *Üsküdar Suları,* 147; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 332, 589-590; Raif, *Mir'at,* 85.

ENİS KARAKAYA

TAHTA MINARE HAMAMı

Fatih Ilçesi'nde, Balat'ta(->), Vodina Caddesi'ndedir. E. H. Ayverdi(->) hamamı yanlış olarak Balat Kapısı Hamamı adıyla anmıştır. Ayverdi'nin aynı yerde Çavuşbaşı Hamamina ait olarak verdiği plan-kroki ise Tahta Minare Hamamina aittir. Oysa Çavuşbaşı Hamamı, Ferruh Kethüda Camii karşısındaki çifte hamamdır.

Tahta Minare Hamamı, aynı isimle anılan caminin bitişiğinde ve onun kuzeyinde yer almaktadır. Caddeye paralel durumda, kuzey-güney doğrultusunda yönlendirilmiştir. 11,60x9,60 m boyutlarındaki soyunma yeri (camekân), yakın bir tarihte bu biçimi aldığı tahmin edilebilen ferah bir mekândır. Çift katlı ahşap kabinler halinde düzenlenmiştir. Buna bağlı durumdaki ılıklık, ortasında iki ince mermer sütun bulunan kare planlı bir mekândır. İki yan duvarlarında dikdörtgen kesitli nişler bulunmakta olup üzeri beşik tonozla örtülü, dar bir koridor ile hela ve usturalık bölümlerine uzanır.

Hamamın sıcaklık bölümü üç eyvanlı olarak düzenlenmiştir. Bu eyvanların üzerini birer aynalı tonoz örter. Ortasında kare formlu bir göbektaşınm bulunduğu merkezi mekân ise, fanos pencereleri (filgözü) olan büyük bir kubbeyle örtülüdür. Buradan birer kapı ile dört köşede yer alan halvet hücrelerine geçilir. Bu hücrelerden bir tanesi diğer üçünden daha ufak boyuttadır. Halvetlerin üzerleri yine fanoslu birer kubbecikle örtülmüştür. Bu kubbeciklerden üç tanesinde geçişler tromplar vasıtasıyla olmuştur.

Hamamın su deposu ve külhan ocağı sıcaklık bölümüne bitişik ve hamamın batıdaki arka cephesindedir. İçinde herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır. Klasik Türk hamamlarının genel esaslarına uygun ve İstanbul'da günümüze ulaşabilmiş en eski hamamlardan biri olması bakımından dikkate değer bir yapı olma özelliğine sahiptir. Tahta Minare Hamamı halen faal bir durumda olup; pazartesi, perşembe ve cuma bayanlara, diğer günler erkeklere hizmet vermektedir.

Bibi. N. Köseoğlu, "istanbul Hamamları", *TTOKBelleteni,* S. 128 (1952), s. 3; Ayverdi, *Fatih IV,* 593; S. Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *TD,* S. 15 (1960), s. 99-120.

ENİS KARAKAYA

TAHTAKALE

Eminönü'nde, Mısır Çarşısının(->) güneybatısında, Mercan'la(->) Rüstem Paşa Camii(->) ve Hasırcılar Caddesi arasında kalan semt. İdari açıdan Eminönü İlçesi'ne bağlı bir mahalle olan Tahtakale'nin sınırları doğuda Tahmis Caddesi ve onun uzantısı olan Sabuncu Hanı Sokağı, güneyde MercanTn sınırını belirleyen Vasıf Çınar Caddesi ve Saman Veren-i Evvel Camii, batıda Uzunçarşı Caddesi, Tahtakale Hamamı(->), kuzeyde Hasırcılar Caddesi'dir.

Bizans döneminde bu bölge, Haliç kıyısında, Galata Köprüsü'nün batısında bulunan ve iskelesinden Galata ile İstanbul arasındaki bağlantıyı sağlayan Porta Perema'mn (daha sonra Balıkpazarı Kapısı) karşısında, bir ticaret bölgesi ve Venedik kolonisiydi (bak. Eminönü). Latinlerin buradaki iskeleyi Scala Sycena (Galata İskelesi) diye adlandırdıkları, kapıya da Porta Pescaria (Balıkpazarı Kapısı) dedikleri biliniyor. Bu civarda, Bizans döneminde de balık pazarı ve bir baharat pazarı vardı. İçeride, bugünkü Tahtakale kesiminde Venedik kolonisinin dükkân ve konutları bulunuyordu. Venedik balyosunun konağı da Halic'e ve Galata'ya bakan tatlı meyilli yamacın üzerindeydi. İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra, Tahtakale çevresi ve önünde, Haliç kesimindeki iskeleler Bizans dönemindeki kentsel işlevleri sürdürdüler. Fatih Vakfiyesi'nde adı geçen Tahtakale Hamamı, Balıkpazarı Kapısı'nın hemen arkasında, bir çifte hamamdı ve semtin Türk döneminin ilk yapılarından biriydi. Hamamın hemen yanında Timurtaş Mescidi ve çeşitli yerlerinde başka mescitler de vardı. 16. yy'da zengin bir ticaret bölgesinin simgesi olarak görülebilecek Rüstem Paşa Camii yapıldı.

Semtin adının ne zaman ve neden Tahtakale olduğu kesinlik kazanmamıştır. İlk akla gelen burada tahta bir kale olabileceği ise de Taht-el Kala'mn (kale altı) bozulmuş şekli olduğu akla daha yakındır. Mercan veya Beyazıt civarındaki eski sur veya benzeri bir yapı yüzünden daha aşağı kotta olan semte bu adın yakıştırıldığı düşünülebilir.

Tahtakale bir liman içi semt ve en önemli ticaret iskelelerinin hemen arkasında uzanan bir bölge olarak Bizans ve Osmanlı dönemleri boyunca ve günümüzde, bir ticaret ve iş bölgesi olma özelliğim sürdürmüştür. Buraya mal getiren denizcilerin, tüccarların taleplerine dönük hizmetler de Tahtakale'de gelişmiş ve dönemine göre çok yoğun bir hanlar ve çarşılar bölgesi olmuştur. Rüstem Paşa Camii'nin külliyesinde büyüklü küçüklü kervansarayla-

Tahtakale'den bir görünüm, 1966.
Ara Güler

nn, dükkânların bulunduğu bilinmektedir. **16.** yy yapısı ve bölgenin en büyük ham Balkapam Hanı(->), Çukur Han, Papazoğlu Hanı, Kızıl Han, Burmalı Han, Balkapam Haninin bir bölümü olan Küçük Aktar Hanı, Camlı Han, Haraççı Ham, semtin batı kesiminde yer alan Halil Hanı, Tamburacı Hanı, Şah Davud Ham, Mustafa Paşa Hanı, Silahtar Hanı, Kurukahveci Ham, Kanza Hanı, Prevuayans Hanı, Mısır Çarşısinm arkasında Sabuncu Ham(->), Mataracı Ham, Emiroğlu Hanı, II. Vakıf Hanı, Sarıoğlu Hanı vb bir bölümü semtte günümüzde de varlığını ve işlevini sürdüren hanlardan bazılarıdır.

Semtin ticaret ağırlıklı yapısını buradaki sokak adlarından da izlemek mümkündür. Kutucular, Kantarcılar, Hasırcılar, Balkapam, Tahmis, Sabuncu Hanı, Kahveciler, Çamaşırcılar, Paçacı. Kebapçı Hanı, Tomrukçu, Marpuççular vb sokak ve cadde adları, bir dönemler buradaki ekonomik faaliyetlerin göstergesidir.

Osmanlı döneminde Yemiş iskelesi adını alan Balıkpazarı İskelesi de bu ticari faaliyetlere işaret etmektedir. Bölgedeki ticaretin niteliği, yine buralarda ambar ve depolara da ihtiyaç göstermiştir.

Ticari yapıların, hanların dışında Tahtakale'deki eski eserler arasında Tahtakale Hamamı, Rüstem Paşa Camii ve Külliyesi, Hoca Alaeddin Camii, Tahtakale Çeşmesi, Hatice Sultan Çeşmesi, Yavaşça Sinan Camii sayılabilir.

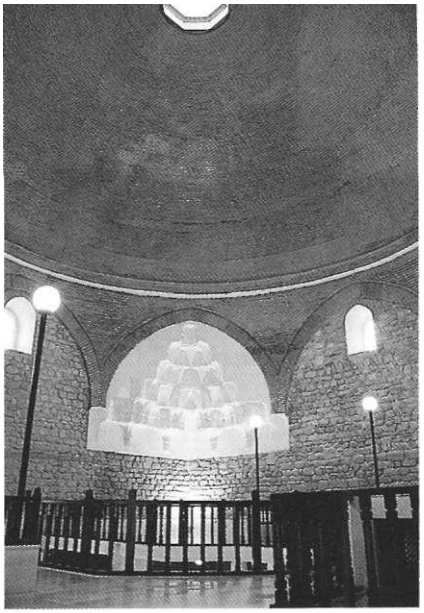
Semtte, ticari işlevlerin yanısıra gerek Venedik kolonisi, gerekse Osmanlı döneminde, 19- yy'ın sonlarına kadar konutların, konakların bulunduğu anlaşılmaktadır. Tahtakale Hamaminm kadınlar tarafı da bulunan bir çifte hamam olması da bunun işareti sayılabilir.

Günümüzde Tahtakale son derece hareketli bir ticaret hayatına tanık olmaktadır. İstanbul'un en eski sokak dokusunun iyi korunduğu, az sayıda semtlerinden biri olarak, çoğu yokuş dar sokaklarında çok girift bir araç ve insan trafiği görülür. Yabancı malların "kaçak" olarak ve görece ucuz satıldığı dükkânlarında hemen hemen yok yoktur. Bölgede özellikle aktariye, ilaç hammaddeleri, kimyevi maddeler satan yerler yaygındır. Hanların içi her türden dükkânlarla doludur ve malların bir bölümü dar sokakların iki tarafındaki kaldırımlarda da sergilenir. 1980 ler öncesinde gayriresmi döviz işlemleriyle de ünlü olan semt, "Tahtakale borsası" teriminin doğmasına neden olmuş, ancak 1980'lerin ortasından itibaren Türk parasının kıymetinin korunması ile ilgili mevzuatın değiştirilmesinden sonra döviz üzerindeki işlemler üzerinden yasağın kalkmasıyla bu özelliğini yavaş yavaş kaybetmiş; döviz büroları yakın çevreye kaymıştır.

İSTANBUL

TAHTAKALE HAMAMI

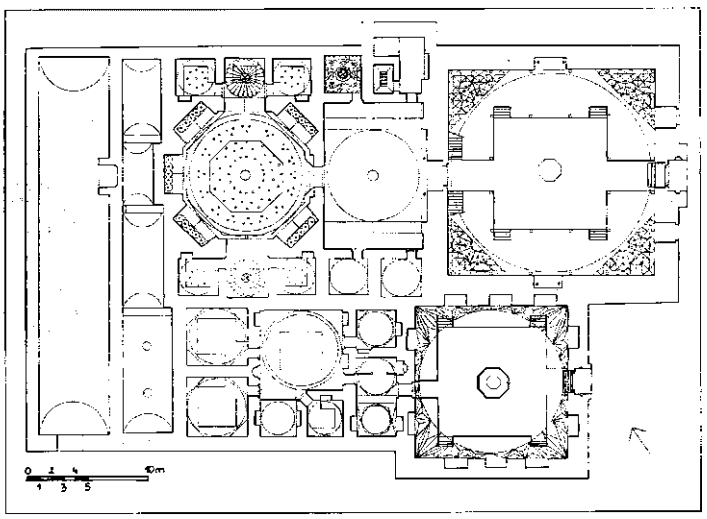
Eminönü İlçesi'nde, Tahtakale'de, Uzunçarşı Caddesi'nde, Rüstem Paşa Camii'nin karşısmdadır. İstanbul'un en eski tarihli Osmanlı eserlerinden olan hamam, II. Mehmed (Fatih) dönemi (1451-1481) yapısıdır. Fatih'in 875/1470-71 tarihli vakfiyesinde Tahtakale Hamamı, Fatih Camii vakıfları arasında gösterilmiştir. Bu suretle hamamın 1470'ten önce inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Rüstem Paşa Camii'nin karşısında olduğu için bazen Rüstem Paşa Hamamı sanılan yapının, 1986-1988'de yapılan temizlik çalışmaları sırasında Fatih dönemi özellikleri taşıyan ve İstanbul'un en büyük çifte hamamlarından biri olarak bütün özellikleri saptanmıştır. Bu hamam hakkında ilk bilimsel çalışma 1916-1917'de H. Glück tarafından yapılmış ve o sırada harap halde bulunan hamamın plan ve kesitleri kabaca saptanmıştır. Fakat I. Dünya Savaşindan sonra Vakıflar İdaresi tarafından satılan hamam, yeni sahiplerince bütün duvarları ve kubbeleri tahrip eden ve bazı hacimlerde, örneğin erkekler soğukluğunda. 4 kat yüksekliğinde betonarme bir inşaatla doldurulmuş ve buz deposu olarak düzenlenmiştir. 1980İİ yıllarda peynir deposu olarak kullanılan yapı, bölgedeki ulaşımın giderek güçleşmesi ve depo işlevinin zorlaşması üzerine, yine ticari amaçlarla, bir perakendeci çarşısı ya da özel bir turistik çarşı olması amacıyla restore edilmek üzere betonarme eklerinden temizlenmiştir.

Tahtakale Hamamı'nda erkekler bölümünün soğukluğu.
Doğan Kuban

Temizlik çalışmalarının verileri ve Glück'ün sağladığı ilk rölöveler, İstanbul'un en eski hamamı olarak bilinen Mahmud Paşa Külliyesine(-0 dahil Mahmud Paşa Hamamı ile hemen hemen aynı tarihli, fakat ondan daha büyük ve görkemli bu çifte hamamı temel mekânsal özellikleriyle ortaya çıkarmıştır. Kadın ve erkek bölümleri, aynı külhanı kullanan paralel ve kıble yönünde uzanan bağımsız hamamlardır. Erkekler hamamının 17 m açıklığındaki kubbesi Bayezid Camii kubbesinden büyüktür, iyi korunmuş durumda ortaya çıkarılan mukarnaslı tromplarla 2 m kalınlığında duvarlara oturmaktadır. Erkekler soğukluğunda ortada olması gereken havuz ya da daha geç dönemlere ilişkin herhangi bir kalıntı bulunmamıştır. Fakat giriş aksına dik iki duvarın akslarında mukarnaslı nişler bulunmuştur. Bunların köşelerinde, bugün olmayan sütunlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Hamamın giriş akşındaki küçük bir kapı ile geçilen ılıklık, bir merkezi kubbe ile örtülü dikdörtgen bir bölümdür. Bu kubbenin sadece bir pandantifi bulunmuştur. Doğu yönünde zengin alçı mukarnas kubbeli bir oda ve bugün mevcut olmayan helalara bağlanan bir koridora açılan iki kapısı vardır. Aynı şekilde orta hacmin öteki kenarında da iki kubbeli oda bulunmaktadır.

Ilıklık girişinde iki eski sütuna oturan bezemesel üç açıklı bir niş vardır. Bu sütunların özgün olup olmadığını söylemek olanaksızdır. Ilıklık aksından geçilen sıcaklık sekizgen planlı, iki eyvanlı ve sekizgenin diğer kenarlarında derin nişler olan dört halvetli büyük bir hacimdir. Çok zengin bir bezemesi olduğu kalan alçı mukarnaslı kubbe bezemelerinden anlaşılmaktadır. Orta sofası ve cehennemlikleri tahrip edilmiş olan sıcaklığın orta kubbesi 9 m

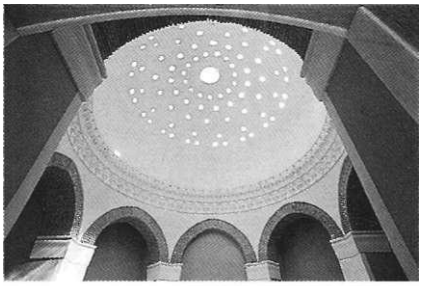

Tahtakale Hamamı'nın planı.
Glück'ün rölöveşi düzeltilerek Doğan Kuban tarafından hazırlanmıştır

çapındadır. Kubbe eteğinde çepeçevre bir mukarnaslı friz dolaşmaktadır. Eyvanlar yivli yarım kubbelerle süslüdür. Duvarlardaki nişlerin büyük askı kemerlerinin arkasında da mukarnas bezeme vardır. Bir tanesi tümüyle yok olmuş halvetlerde zaman ve rutubetle çok tahrip edilmiş alçı mukarnas bezeme kalıntıları vardır. Bunlar Edirne'de görmeye alıştığımız erken dönem mukarnas bezemeleri karakterindedir.

Kadınlar hamamı soğukluğu erkekler hamamına göre 8 m geri çekilmiş, fakat girişi, genel kuralın aksine, erkekler hamamıyla aynı yönde açılmıştır. Bugün bu kapı tümüyle kapalıdır ve kalıntısı bitişik bir deponun içindedir. Büyük bir olasılıkla 18. yy'da Kantarcılar Sokağı'ndan küçük bir yeni giriş açılmıştır. Bu soğukluğun kubbesi 10,50 m çapındadır ve duvarlara geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Bu soğukluğun kubbesinin ve geçit öğelerinin vaktiyle boyalı bir bezemesi olduğunu gösteren boyalı harç kalıntıları bulunmuştur. Tümüyle yıkılıp yok olmuş olan kadınlar hamamının Glück tarafından verilen planına göre, soğukluk aksına göre asimetrik düzenlenmiş, iki kubbeyle örtülü bir ılıklığı, 5,80 m çapında bir kubbeyle örtülü bir sıcaklık sofasına açılan bir eyvanı, külhan tarafında birkaç kurnalık iki büyük halveti ve ılıklık tarafında orta hacme açılan kubbeli bir odası vardır. Külhanın ocağı ve baca kalıntısı bulunmuştur. Sıcaklık sofasına açılan eyvanın Bursa kemerli olduğu Glück'ün verdiği kesitte görülmektedir. Halvet odaları da mukarnaslı tromplu olarak gösterilmiştir.

20. yy'ın başında hamamın oldukça iyi durumda korunmuş olduğu görülmektedir. Fakat yapının, 1726'daki büyük Tahtakale yangınında camekânının bile yandığı, kadınlar hamamının batı duvarının büyük ölçüde zarar gördüğü ve bu duvarın o dönem için karakteristik olan tuğladan bir içbükey silme ile yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Hamamın 1894'teki depremde hasara uğradığı da söylenebilir. Glück erkekler hamamı girişini göstermemiştir. Yapı temizlendiği zaman giriş duvarının orta kısmının yıkılıp moloz taşla tamir edildiği, portalin olmadığı ve büyük kubbenin kapı üzerindeki kısmının içeriye doğru büyük bir çatlakla diğer bölümlerden ayrıldığı görülmüştür. Bu portalin temeli ve girişindeki yan nişlerden birine ait bir kemer taşı bulunmuştur. Bu portalin, Mahmud Paşa Hamamı'ndaki gibi mukarnaslı bir kapı yapısı olduğu kesindir. Depremden sonra hamamın kubbeleri etrafına demir bir gergi geçirilmiştir. Bu sırada, belki de daha önceki büyük yangınlarda kubbe fenerlerinin de yok olduğu söylenebilir.

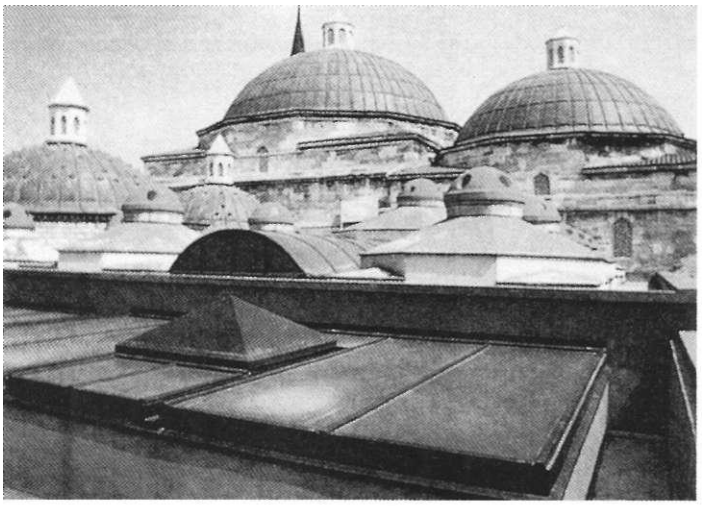

Tahtakale Hamamı'nda erkekler bölümünün sıcaklığı.
Doğan Kuban

Hamamın Cumhuriyet döneminde depo olarak kullanılışı sırasında, kadınlar bölümünün, soğukluk dışında tümüyle yok olduğu, erkekler ılıklığının yıkıldığı ve duvarlar içinde ve döşeme seviyesinde büyük tahripler yapıldığı saptanmıştır. 1987-1991 arasındaki restorasyon sırasında yapının özgün dönemden kalan bütün konstrüktif ve bezemesel öğeleri korunmuş ve gösterilmiş ve özgün konstrüksiyondan bağımsız bir yeni strüktürün yardımı ile özellikle soğukluklarda, eski camekânların anısını yaşatan, fakat değişik boyutta galeriler yapılmış, kadınlar hamamının yıkılan bölümü ise eski örtü sisteminin modülasyonunu izleyen, fakat yinelemeyen bir strüktürle yenilenmiştir.

Bibi. Glück. *Bäder,* 106-109, 169: B. Konuşur, "Tafıtakale Hamamı-Kubbeli Çarşı", (istanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı, yayımlanmamış lisansüstü tezi), 1985.

DOĞAN KUBAN

Tahtakale Hamamı'nın batıdan görünümü.
İstanbul, S. 9 (1994)

TAKAVOR (SURP) KİLİSESİ

Kadıköy'de, Muvakkithane Caddesi üzerindedir.

Burada 18. yy'da da bir kilise bulunduğuna ilişkin kayıtlar vardır. Sarkis Sanaf-Hovhannesyan(->) *Başkent İstanbul'un Topografyası* adlı eserinde Kadıköy'de Ermenilerin Surp Asdvadzadzin adlı çok eskimiş küçük bir kiliselerinin olduğunu kaydeder. Zamanla yıkılmaya yüz tutmuş kilise 1814'te Ekmekçibaşı Harutyun Amira Noradunkyan'ın maddi katkılarıyla yeniden inşa edilir. Bu kilisede Surp Takavor adıyla bir şapel de bulunmaktadır. Bu nedenle kilise Surp Takavor (Aziz Kral) olarak da anılmıştır. 14-15 Ağustos 1855'te meydana gelen yangında tamamen yanan kilise Erzurumlu Garabet Muradyan'm maddi katkılarıyla 1858'de tekrar inşa edilir ve bundan sonra kilisenin adı Surp Takavor olur. Mimarı Mıgırdiç Kalfa'dır. Kilise 1936'da Divriği'nin Kesme Köyünden Hovhannes Noradunkyan ve eşi Mariam'm maddi katkılarıyla yapılan bir tadilatla genişletilir.

1978'de ise Herman Türkmen'in maddi yardımıyla, ebeveynleri Mıgırdiç ve Anjel Türkmen'in anılarına ithafen dış camekânları yenilenir ve böylece kilise kapısıyla çan kulesi arasmdaki alanda cemaatin durabileceği bir yer sağlanmış olur.

Bahçede, kilisenin kuzey tarafında kilisenin son inşasına maddi katkıda bulunan Garabet Ağa Muradyan ile eşi Hatun Muradyan'm anıtsal lahitleri yer alır.

1858'de kiliseyle birlikte bahçenin batı tarafında inşa edilen Hamazasbyan-Muradyan okulu 1873'te kiliseden uzakta "Aramyan" okulu inşa edilinceye değin hizmetini sürdürür.

Mimari: Kilise mimari açıdan son derece değişik ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Alışılagelen bazilik ve Ermeni kilise mimarisinin dışına taşan yapı, daireler üzerine oturtulmuş haçvari bir plana sahiptir.

Yapının batı ucunda ahşap çan kulesinin altından bir narteks gibi kullanılan camekânlı bölüme girilir. Bu bölümden hemen sonra asıl kilise başlar. Ana kapı dışında iki yan kapıyla da girilen narteks üç bölümde ele alınır. Merkezi dörtgen planlı ana bölümün dışında, kuzey ve güney yönlerinde doğu ucunda dairesel planlı yanal narteksler yer alır.

Her üç bölümden de kilisenin ana nefine girilir. Nef kuzey ve güney yönlerinden, dairesel planlı bölümlerle genişletilmiştir. Nefin doğu ucunda okuyuculara ve din adamlarına ayrılmış olan "tas" yer alır. "Tas"ın güneyinde küçük bir şapel yer alır. Buradan da daha güneydeki dini kıyafetlerin saklandığı odaya ve bahçeye çıkılır. Kilisenin kuzeyinde bulunan, diğerine oranla da büyükçe olan şapel Surp Takavor'a atfedilmiştir. Burası kendine özgü sunağı ve tüm gereksinimleriyle tam anlamıyla küçük bir kilisedir.

Asıl kilisede "tas"m doğusunda "pem" yer alır. Kuzey ve güney uçlarından dörder rıhtla çıkılan "pem", dairesel planlı bir niş içerisindedir. Ortada sunağın bulunduğu nişin kuzeydoğu ve güneydoğu duvarlarında oyuklar vardır. Doğusundaki kapı-

Surp Takavor Kilisesi
Banu Kutun/ Obscura, 1994

dan ise Surp Takavor Şapeli'ne ve depoya açılan dehlize girilir. Narteksin üzeri tümüyle galeri katı ile kaplıdır. Koroya ayrılan galeri katma çıkış kilise bahçesindeki merdivenle sağlanır.

Surp Takavor Kilisesi'nin İstanbul'daki diğer Ermeni kiliseleri arasındaki önemli yeri kubbesinden kaynaklanmaktadır. Birkaç kubbeli kiliseler arasında yer alan bu kilise dış görünüş bakımından oldukça sadedir. Göze çarpan tek süsleme, batı cephesindeki taş görünüşü ve kemerli pencerelerdir. Dış mekândaki bir diğer süs unsuru ise çan kulesinin çatışıdır. Gotik tarzı andıran bu çatının ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.

Iç mekânda ise süsleme daha değişik yollardan sağlanmıştır. Son yıllarda gerçekleştirilen onarımlar sırasında sanatçı Berç Erziyan'ın iç ve dışa bakan tüm pencerelerde cam üzerine yaptığı resimler belli bir süsleme unsuru olarak ele alınabilir. Kilise içerisinde bulunan, zamanında aydınlatma amacıyla kullanılan kandiller günümüzde sadece dekoratif birer unsur olarak kalmışlardır. Kilise içerisindeki en önemli süsleme ise ana sunaktır. Ahşap oyma ile yapılan sunakta oyma sanatının yanısıra birkaç yıl önce yenilenen varak sanatı da dikkat çekmektedir.

Kilise aydınlatma açısından da ilgi çekici bir konuma sahiptir. Kilisedeki bol sayıdaki pencerelerle ışıklandırma sağlanır. Gerek insan boyu yüksekliğindeki pencereler, gerekse daha yukarıdakiler ve gerekse kubbe cidarındaki pencereler sürekli doğal bir aydınlanma sağlar.

Bibi. A. Berberyan, *Badmutyun HayotzÇErme*nilerin Tarihi), ist., 1874; P. G. Inciciyan, *Amaranotz Püzantyan, Boğaziçi* (Bizans Yazlıkları, Boğaziçi), Venedik, 1794; ay, *Aşkharhakrutyun Çoritz Masantz Aşkharhi* (Dünyanın Dört Bölümünün Coğrafyası), V, VI, Venedik, 1804; Inciciyan, *İstanbul;* E. Ç. Kömürciyan, *Isdambolo Badmutyun* (istanbul Tarihi), I-III, Viyana, 1913-1938; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* M. Ormanyan, *Azkabadum,* III, Kudüs, 1927; S. Sarraf-Hovhannesyan, *Vibakrutyun Gosdantnubolis Mayrakağakin 1800* (Başkent İstanbul'un Topografyası), Kudüs, 1967; I. Sarıaslan, *Hisnamya Huşamadyan Surp Takavor Yerkçakhumpi 1938-1988* (Surp Takavor Korosu Ellinci Yıl Hatıra Kitabı, 1938-1988), İst., 1990.

KRİKOR DAMADYAN-
VAĞARŞAĞ SEROPYAN

Surp Takavor Kilisesi
Banu Kutun/ Obscura, 1994

TAKKECİ AHMED ÇELEBİ MESCİDİ

bak. ARAKİYECİ AHMED ÇELEBİ MESCİDİ

TAKKECİ İBRAHİM AĞA CAMİİ

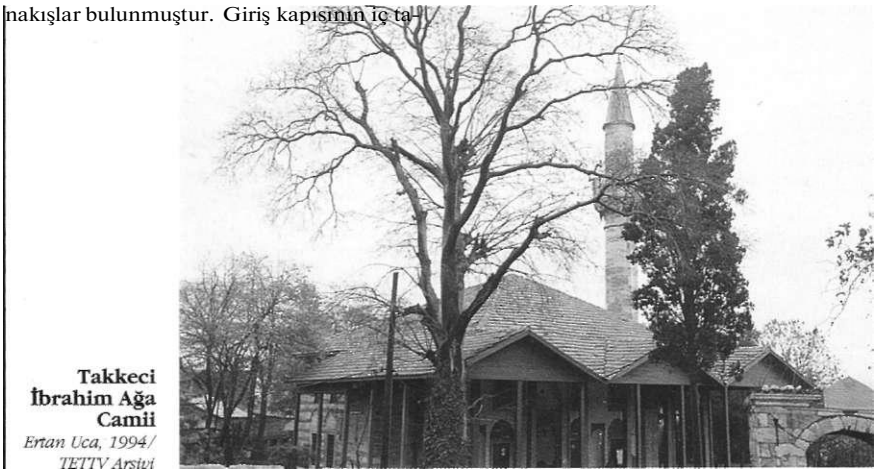
Topkapı'da, sur dışında, eski Edirne yolu üzerindedir. Arakiyeci İbrahim Ağa, Takkeci İbrahim Çavuş, Takkeci Camii olarak da büinir.

Banisi kitabesinde belirtildiği gibi İbrahim Çavuş'tur ve inşa tarihi 1000/1591-92'dir. Cami, mektep ve sebilden meydana gelmiştir. Taş levha ve iri dikmelerle inşa edilmiş bir duvarla çevrelenmiş, üç kapılı geniş bir avlu içindedir. Doğu tarafındaki Takkeci Sokağında İbrahim Ağa'nm diğer bir sebili ve kendinin ve oğlu Halil Çavuşun kabirleri vardır. Avlunun kuzeydoğu köşesinde ve öbür taraftaki sebilin karşısında Derviş Paşa'nın 1235/1819 tarihli çukur çeşmesi bulunmaktadır. Hazirede-ki 1173/1759 tarihli Takkeci İbrahim Camii Şeyhi Ali Efendi'nin kabir taşından ve *Hadîka* tiaki ifadeden caminin aynı zamanda vakfiye mucibince Halveti tekkesi olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Cami, 1236/1830'da esaslı bir onarım görmüştür. 1985'te Vakıflar İdaresinin yaptığı çalışmalarda da mahfil tavan ve dikme ve kemerlerinde orijinal altın yaldızlı nakışlar bulunmuştur. Giriş kapısının iç tarafındaki tavan üzerindeki müzeyyen nakışlı parça ise Vakıflar İdaresi yetkililerince tamir edilmek üzere alınmıştır.

Cami 1,15 m kalınlığında, kaba yonu kesme taş ve iki sıra tuğla ile inşa edilmiştir. Çatılıdır fakat içeriden 5,50 m çapında ahşap kubbelidir. Caminin iç ölçüleri **11**,70x11,25 m'dir. 7,75 m derinliğinde iki sıralı ahşap direk üzerinde, geniş saçaklı son cemaat yeri "U" şeklinde binayı çevrelemektedir. Ön ve yan saçak alınları üçgen biçimindedir. Sağda bulunan minare kaidesinin bir eşi de solda yapılarak denge kurulmuştur. Buradan dışarıdan ve içeriden mahfile çıkılmaktadır. Minare kesme taştan, çok kenarlı bir gövdeye sahip, şerefe altı stalaktitlidir. Bütünüyle orijinaldir. Mahfile minareden de çıkılmaktadır. Son cemaat duvarındaki cümle kapısı sade silmeli çerçeve içinde, iki sıra bademle tezyin edilmiştir. Caminin kitabesi makaralı kapı kemeri üzerinde, üç satır halindedir. , Türkçe olarak kartuşlar içine girift bir celi sülüsle yazılmıştır. Ahşap cümle kapısı orijinaldir ve kündekâri tekniği ile yapılmıştır. Cümle kapısı sağ ve solunda ikişer alt ve üst pencere mevcuttur. Alt pencereler arasmda iki adet üstü dilimli ve köşeleri malakâri ile süslenmiş mihrap bulunmaktadır. Son cemaat yerindeki alt pencerelerin kemer aynalarında mermerden celi sülüsle Fatiha, İhlas, Felak ve Nas sureleri kabartma olarak yazılmıştır. Caminin sağ duvarında, minare yanında ikinci bir kapı daha vardır. Cami on dört alt ve on dört üst pencereye sahiptir. Üst pencereler sivri kemerli ve basit müzeyyen alçılıdır. Mihrap üzerindeki müzeyyen pencerede besmele vardır. Pencere ahşap kanatlarının bazıları zamanımıza kadar ulaşmıştır. Mihrap duvanndaki pencerelerin kemer aynalarında son cemaat pencerelerindeki gibi celi sülüs yazılar mevcuttur. Diğerlerinde ise çini panolar yer almıştır. Dokuz ahşap direk üstündeki mahfil "U" şeklinde camiyi sağ ve sol duvar ortalarına kadar sarmaktadır. Yan duvarların mahfil altına isabet eden iki pencere arasında karşılıklı olarak birer kitabe konmuştur.

Caminin asıl şöhreti, içindeki çinilerden dolayıdır. **16.** yy'm en güzel İznik işi örnekleriyle pencerelerin kemer tepelerine

Takkeci İbrahim Ağa Camii
Ertan Uca, 1994/ TETV Arsivi

kadar bütün duvarlar kaplanmıştır. Nar çiçeği kırmızısı, parlak camgöbeği, yeşil, lacivert renkler rumî ve hatayî desenlerin, çin bulutlarının içlerini doldurmaktadır. Pencere aralarında vazo ve çiçek buketleri ile bezenmiş panoların, kemer köşelikleri ve içleri zengin motiflerle süslenmiştir. Mihrabın alçı mukarnasları hariç, tamamı çini ile kaplanmıştır ve mihrap ayeti de çiniyle yazılmıştır. Bununla beraber bu çok kıymetli orijinal çinilerin yanında, bazı duvarlarda taklitleri de bulunmaktadır. Bazı panolar tamamen sökülerek alınmış ve yerlerine baskı tekniği ile yapılmış yenileri konulmuştur. Bunlardan bazılarının Gülbenkyan tarafından Lizbon'daki Salazar Müzesi'ne hediye edildiği bilinmektedir. Caminin mermer minberi, şebekeli korkuluğu, kafesli yanlıkları ve sade silmeleri ile devrinin güzel ve nispetli bir eseridir. Ahşap kubbe yaldızlı çıta ile dilimlenmiş, eteklerindeki mukarnasları altm yaldızlı iki sıra badem ve yapraklarla tezyin edilmiştir. Kubbe göbeğinde yuvarlak içinde tekrarlanan bir ayet bulunmaktadır.

Caminin avlusunun kıble tarafındaki kapının sağma bitişik, üstü açık bir sebil, su kuyusu ve haznesi ve bir mektep binası bulunmaktadır. Mektep dış ölçüleri ile 8,80x6 m ebadmdadır. Çevre duvarlarında olduğu gibi iri taş dikmeler ve taş levhalarla inşa edilmiştir. Tek katlı ve çatılıdır. Sebil ve mektebe giriş Takkeci Camii Sokağından ayrı bir kapıyladır. Mektebe bitişik olan sebilin avluya bakan penceresi yanında büyük bir kitabesi mevcuttur. Kitabe dokuz satır olarak celi sülüsle caminin kitabesini yazan Nûşî tarafından yazılmıştır ve 1002/1593-94 tarihini taşımaktadır.

Caminin doğusunda Takkeci Camii Sokağinm öbür tarafında, köşe başında İbrahim Ağa'mn diğer sebili, kendisinin ve oğlunun kabirleri bulunmaktadır. Sebil, köşede her iki sokağa karşı ikişer pencerelidir. 4,10x4,50 m ölçülerinde taş söve ve başlıklardan yapılmıştır. İlk yapıldığı sıralarda üstü diğer sebil gibi açık olduğu anlaşılan yapının bugün üstünde çinko kaplı bir ahşap kat vardır. Kabirler tarafına giden geçit ve diğer kenarda da ikişer penceresi ve bir kapısı mevcuttur. Sebilin eski Edime yolu üzerindeki cephesinde içerideki su haznesine bağlı bir çeşmesi vardır. Bu çeşme üzerinde üç beyitlik mermerden Türkçe kitabede İbrahim Ağa'mn adı ve 986/1578 tarihi yazılmıştır. Sebilin diğer köşesinde pencere üst başlığındaki diğer bir mermer kitabede su ayeti ve bir hadis yazılmıştır. Sebilin arkasında bulunan bahçedeki yüksek sanduka muhtemelen Takkeci İbrahim Ağa'mn kabridir. Dört yanında gülçeler bulunan ve sekiz köşeli baş ve ayak taşlarında Arapça ve Türkçe kitabelerde bu hayratın sahibi olan zatın 1004/1595-96'da vefat ettiği yazılıdır. Yanındaki daha küçük olan ve örfi kavuklu taşıyla dikkati çeken kabir ise oğlunundur. Kitabesinde Türkçe olarak İbrahim Ağa'mn oğlu Halil'in 995/1587'de vefat ettiği yazılmıştır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I; Halil Ethem, *Camilerimiz,* 79, 80; E. Yücel, "Altın Yol ve Takkeci Camii Çinileri", *Türkiyemiz,* S. 18, (Şubat 1976). s. 5; G. Öney, *Türk Çini Sanatı,* İst., 1976, s. 90; Kumbaracılar, *Sebiller,* 9; İ. A. Yüksel, "Takyeci İbrahim Çavuş Camii", *Lâle,* S. 3 (Kasım 1985), s. 2-11.

İ. AYDIN YÜKSEL

TAKSİARHES KİLİSESİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Arnavutköy'de, doğuda ve güneyde Dere Sokoğı, batıda Satış Meydanı Sokağı, kuzeyde Abdullah Molla Sokağı arasında, yüksek duvarlarla çevrili geniş bir avlunun ortasında yer alır. Avluda, kilisenin güneyinde Ayia Paraskevi Ayazması vardır. Kitabesi bulunmayan kilise, 19. yy'ın ikinci yarısında inşa edilmiştir.

Mimari: Kilise doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Doğuda eksende, dışta yarım yuvarlak apsis çıkıntı yapar. Yapıyı doğu-batı doğrultusunda örten çift yüzlü kırma çatı, eksende kuzey-güney doğrultusundaki kırma çatı ile bölünmüş, çatıların kesim yerinde ortada dışta sekizgen kasnak üzerindeki kubbe yer almıştır. Apsisin örtüsü dışta yarım kubbedir. Baldaken tipi çan kulesi, yapmm batısında eksende çatıya oturur. Düzgün kesme taş ile inşa edilen yapının cepheleri silme ve kademelerle hareketlendirilmiştir.

Kilise, kapalı Yunan haçı plan tipindedir. Naos, doğusunda içte yarım yuvarlak apsis, batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks ile sınırlanır. Naosta, apsis önünde bema, narteks üzerinde galeri yer alır. Galeriye çıkış, naosun kuzeybatı ve güneybatısındaki merdivenlerle sağlanmıştır.

Naosta merkezi mekâm sınırlayan dört serbest taşıyıcı, yuvarlak kemerlerle bağlanır. Merkezi mekâm örten kubbe, taşıyıcılar üzerinde, pandantiflerle geçilen kasnağa oturur. Haç kolları ile bunlar arasındaki köşe mekânları ve galerinin örtüsü çapraz tonoz, apsisin örtüsü yarım kubbe, narteksin örtüsü düz tavandır.

Yapmm üç girişinden biri batıda eksende, ikisi kuzey ve güneyde eksenden batıya yakın ve karşılıklıdır. Girişler, eş boyutlu ve yuvarlak kemerlidir. Yapının kuzey ve güneyinde, eksende bulunan üçlü pencere ile yanlarda simetrik ikişer pencere, büyük boyutlu ve karşılıklıdır. Doğuda, apsiste üç pencere, apsise yanlarda simetrik birer pencere ve apsisin üst hizasında eksende bir yuvarlak pencere yer alır. Batıda, üstte eksende üçlü pencere ve altta girişe yanlarda simetrik birer pencere bulunur. Kubbe eteğindeki bir sıra pencere yuvarlak kemerlidir. Naosun doğusunda, apsise iki yanda simetrik ikişer niş vardır. Nişler aynı hizada, eş büyüklükte ve yarım yuvarlaktır.

Naosun doğusunda bulunan ahşap ikonastasis, oyma ve kabartma tekniğinde bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiştir. Naosta, kuzeybatıdaki serbest taşıyıcının yanında yer alan ahşap despot koltuğu, kabartma tekniğinde bitkisel motiflerle bezelidir.

ZAFER KARACA

TAKSİARHES KİLİSESİ

Fatih İlçesi'nde, Balat'ta(->), Halic'e inen Ayan Caddesi üzerindedir. "Ayia Strati" olarak da adlandırılan kilise, yüksek duvarlar ve konutlarla çevrili, geniş bir avlunun güneybatısında yer alır. Avlunun kuzeyinde günümüzde kullanılmayan Balat Özel Rum Okulu ve Mihail (Zoloho Petra) Ayazması vardır. Kiliseye, doğusunda Ayios Nikolaos Ayazması, kuzeyinde eksenden batıya yakın konumda kütlesel gövdeli çan kulesi bitişiktir.

1583 tarihli Tryphon ve 1604 tarihli Paterakis listelerinde yer alan kilisenin, 1730'da Balat'ta çıkan yangında tahrip olduğu bilinmektedir. Kilise, kitabesine göre, Patrik I. Konstantinos döneminde 17 Eylül 1833'te restore edilmiştir. Kerameus, kilisenin bulunduğu semtin, ayazması nedeniyle "Zuro Petra" olarak adlandırıldığını belirtir.

Mimari: Kilise doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Doğuda eksende, dışta yarım yuvarlak apsis çıkıntı yapar. İki yüzlü kırma çatı ile örtülü yapıda, apsisin örtüsü yarım konik çatıdır. Dışta tamamen sıvalı olan yapıyı saçak altında, üstü sıvalı iki düz silme dolanır. Cephelerde yer yer devşirme malzeme görülür. Kilisenin batısında sonradan eklenen ahşap narteks, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır.

Yapı bazilikal plan tipindedir. Üç nefli naos doğusunda, orta nef hizasında içte

Taksiarhes Kilisesi, Arnavutköy
Zafer Karaca, 1991

Balat'taki Taksiarhes Kilisesi'nin içinden bir görünüm. *Zafer Karaca*

yarım yuvarlak apsis ile sınırlanır. Nef ayrımı, altışar sütunlu sıralar ile sağlanmıştır. Naosun doğu duvarı ile ilk sütunlar arasındaki hizada bilerlenen bema, netlerden bir basamak yüksektir.

Naosta batıdaki son sütunlara oturan galeri; kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı, yan netler üstünde kare biçiminde çıkıntılıdır. Galeriye çıkış, yapının kuzeyindeki çan kulesi içinde bulunan ahşap merdiven ile sağlanmıştır.

Naosta nefleri sınırlayan sütunlar arşitravla bağlanır. Kare altlıklar üzerindeki sütunlar, stilize edilmiş Dor tipi başlıklıdır. Yeşil renkte boyalı sütun gövdeleri ahşap üzerine alçı kaplama, başlıklar kartonpiyer tekniğindedir. Kilisenin ahşap örtü sisteminde orta nef basık tonoz, yan netler düz tavan ile örtülüdür. Apsisin örtüsü içte yarım kubbedir.

Kilisenin naosa açılan üç girişi, batıda netler hizasındadır. Basık kemerli girişlerden eksendeki daha büyüktür. Yapının kuzey ve güneyinde bulunan karşılıklı beşer pencere, yuvarlak kemerli ve eş büyüklüktedir. Yapının doğu ve batısında orta nef hizasında üstteki üçlü pencereler karşılıklı, batıdaki girişler arasındaki birer pencere basık kemerlidir. Apsisin kuzey yanında bulunan üç niş eş boyutlu, güney yanındaki bir niş daha küçüktür.

Naosta, doğuda üç neti kapsayan ahşap ikonastasis, kuzey sıranın doğudan dördüncü sütununa oturan ahşap ambon ve güney sıranın doğudan ikinci sütunu önündeki despot koltuğu, oyma ve aplikasyon tekniğinde bitkisel-geometrik motiflerle bezelidir.

Bibi. Z. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,* İst., 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoleos kata to 1583 kai 1.604", *Ho en Konstantinoupolei Hellenikos PhilologikosSyllogos,* XXVIII (1904), s. 118-145.

ZAFER KARACA

TAKSİM BAHÇESİ

Taksim Bahçesi, Taksim Gezisi'nin(->), arkasında, bugünkü Sheraton Oteli'nin bulunduğu yerdeydi. Taksim Belediye Bahçesi olarak da bilinir. Belediye Bahçesi ve Taksim Gezisi'nin yerine inşa edilen Topçu Kışlasından önce, burada geniş bir çayırlık içinde Ermeni mezarlığı ve devamında da sena ağaçlarıyla birlikte büyük bir Müslüman mezarlığı vardı. Boğaz ve Haliç manzaralı bu geniş çayır-mezarlıkta, padişaha ait bahçelere bakmakla görevli bir grup bostancı, üstü kiremit çatılı, etrafı açık pavyon şeklindeki ahşap kahvede isteyene nargile ve kahve veriyordu. 1857'de Altına Daire-i Belediye'nin(->) kurulmasıyla başlatılan imar hareketinde. Pera halkının gezinti ve eğlence ihtiyacını karşılayacak bahçeler planlandı. Seçilen yerlerden biri de Fransızların "Grand-Champ des Morts" dedikleri, Topçu Kışlası, Beşiktaş'a inen yollar ve Pangaltı'daki Harp Okulu ile çevrili bu alandı.

Mezarlığı tümüyle kaldırmanın güçlüğünden olsa gerek, çeşitli projelerden hiçbiri uygulanamadı. 1870'te, daha sınırlı bir alana, Topçu Kışlası ile Gazhane (bugünkü Asker Ocağı) Caddesi arasında kalan bölüme İngiliz üslubunda bir bahçe inşa edildi. Yapımını M. Deroin'm üstlendiği bahçenin girişi Pangaltı (bugünkü Cumhuriyet) Caddesi üzerindeydi. İçeride, girişin solunda bir havuz ve onun da arkasında set üzerinde ahşap bir gazino binası vardı. Tam karşıda ise, iki katlı ahşap bir büfeyle, biraz daha sağda yine ahşaptan etrafı açık, üzeri sekizgen çatıyla örtülü yüksekçe bir orkestra yeri ve bunların da ilerisinde solda, manzaraya bakan terasbarıyla başka bir gazino bulunuyordu. Bütün bu yapılar ortadaki giriş aksına rastlayan yolun sağında ve solunda olmak üzere organik olarak düzenlenmiş gezinti yollarıyla birbirlerine bağlanıyordu. Bunların arasında ise, kenarlara doğru gittikçe yoğunluk kazanan ağaçlı yeşil alanlar yer alıyordu. Bahçe aynı zamanda eski "Bellevue" kahvesini de içine alıyordu. Bugünkü Sheraton Oteli'nin karşı köşesinde, Atatürk Kütüphanesinin yanındaki parka rastlayan noktada bulunan kahveye adını veren, sahip olduğu eşsiz İstanbul manzarasıydı. Bu nedenle bahçenin kimi zaman "Belle-vue" Bahçesi olarak da anıldığı olmuştur. Daha çok İstanbul'daki azınlıkların ve elçilik mensuplarının yüksek bir ücret ödeyerek girebildikleri ve gazinosunda danslı baloların yapıldığı bu Avrupai bahçe, bazı küçük değişikliklerle 20. yy'a kadar gelebildi. Fakat I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki yokluk döneminden etkilenerek bahçesi kurudu, binalarsa bakımsız bir hal aldı.

5 Haziran 1939'da, dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün aynen uygulanmasını istediği nâzım plan gereği, bu bölge yeniden düzenlendi. İstanbul Belediyesi şehir uzmanlarından Prof. H. Prostün hazırladığı bu çok kapsamlı imar hareketi, Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın başkanlığında yürütüldü. Buna göre 31 Mart 1908 olayında önemli ölçüde zarar gören ve askeri amaçlar dışında kullanılmaya başlanan Topçu Kışlası tümüyle yıkılıp, yerine sonradan Taksim Gezisi adını alacak olan İnönü Gezisi inşa edildi.

Lütfi Kırdar'ın diğer Avrupa kentlerini örnek alarak başlattığı çalışmalar doğrultusunda, Taksim Gezisi'nin arkasındaki Belediye Bahçesi de modernist bir anlayışla yeniden düzenlendi. Kuruyan bahçeye yeni ağaçlar dikildi, yollar yenilendi, yıkılmaya terk edilmiş binalar da kaldırıldı. Bunlardan biri, girişin solunda, yakın zamana kadar "Tenis, Eskrim ve Dağcılık Kulübü" olarak kullanılan bina, diğeri de onun daha ilerisindeki gazino-bardı. Kulüp, Gazhane Caddesinin karşısındaki ahşap Ermeni kilisesinin yerine yapılan yeni binaya taşınırken, eski gazinonun yerine de, gü-

Salâhattin Giz'in bir fotoğrafında Taksim Bahçesi. *Beyoğlu 1930,* İst., 1992

nün koşullarına uygun daha büyük bir gazino binası yapıldı (bak. Taksim Belediye Gazinosu).

En son şekliyle 4 Ağustos 1939'da açılan Belediye Bahçesi, İstanbul'un gözde bir mekânı olma özelliğini, gazinonun yerine bugünkü Sheraton Oteli yapılıncaya kadar sürdürdü. 1959'da Vakıflar Dairesi tarafından açılan "Turistik Otel Proje Yarışması'nı kazanan K. A. Arû, T. Aydın, Y. Emiroğlu, A. Erol, M. A. Handan ve H. Suher'in otel projesi uygulandı. 1968'de temeli atılan otelin 1975'te hizmete açılmasıyla, düğün ve toplantılar artık buranın salonlarında yapılmaya başladı. Arazisinin büyük kısmını kaybeden bahçe ise. küçük de olsa kentin nefes aldığı yeşil bir alan olarak kaldı. 1992'de belediye, İstanbul metro inşaatı şantiye alam olarak burayı uygun görünce, etrafı çevrilip, halka kapatıldı. Böylece yüzyıllık bir bahçenin serüveni son buldu.

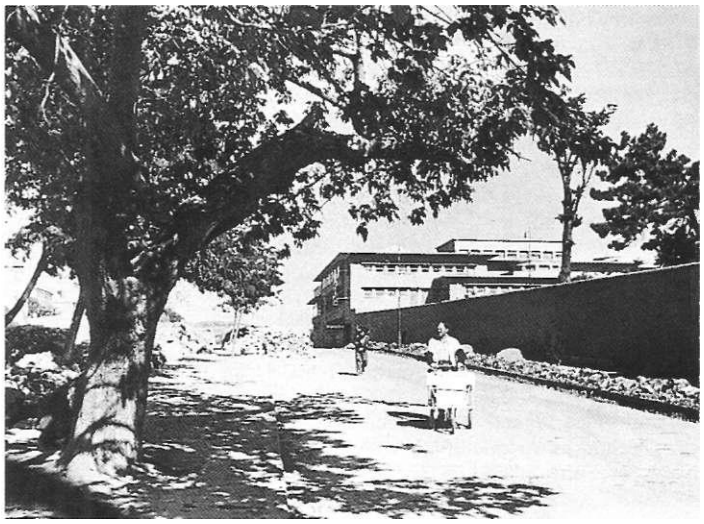
Bibi. Cezar, *Beyoğlu;* M. Münim Eser, *İstanbul,* lst., 1942; Ç. Gülersoy, *Taksim-BirMeydanın Hikâyesi,* lst., 1986; İstanbul Belediyesi, *Güzelleşen İstanbulXX. Yıl,* İst., 1944; İstanbul Belediyesi, *Yenileşen İstanbul, 1939Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı?,* lst., 1947; *Journal de Constantinople, 1* Nisan 1858; C. Kayra, *İstanbul Mekânlar ve Zamanlar,* lst., 1990; *La Turquie,* 26 Şubat 1870, 20 Mayıs 1870, 21 Ağustos 1877; G. A. Olivier, *Voyage dans l'Empire Ottoman, Tegypte et la Perse, c.* I, Paris, 1803; M. Sözen-M. Tapan, *50 Yılın Türk Mimarisi,* İst., 1973; R. Ziyaoğlu, *Yorumlu İstanbul Kütüğü 330-1983,* İst., 1985; J. Pertvititch, *Sigorta Haritaları Sergisi: Taksim,* 1925; C. Stolpe, *İstanbul Haritası,* (limanı, Boğaz'ın bir kısmı ve ilçeleriyle birlikte), 1863-1880.

SEZA DURUDOĞAN

TAKSİM BELEDİYE GAZİNOSU

Taksim Gezisi'nin kuzey ucunda, bugün Sheraton Oteli'nin bulunduğu bölümdeki eski ahşap gazino binası yerinde kurulan gazino. Cumhuriyet balolarının, resmi toplantıların, düğünlerin yapıldığı Taksim Belediye Gazinosu seçkin bir yerdi. 1940'ta açılan gazinonun ilk yöneticisi, Lütfi Kırdar'm bir Romanya gezisinde tanışıp Türkiye'ye getirdiği Romen Jorgulescu'ydu.

Bina, mimari olarak modernist kalıplar içinde, düşey pencere elemanlarının cephelerdeki yatay çizgilerle kontrast oluşturduğu, genelde yalın, süslemesiz, iki katlı bir yapıydı. Buraya esas çekicilik kazandıran şey, Taksim Gezisi'ne bakan cephesindeki dairesel sütunlar üzerine oturtulmuş yarım daire şeklinde, camlı, yüksek tavanlı anıtsal çıkmaydı. Bahçe tarafındaki, üzeri geniş saçaklı kapıdan merdivenle çıkılarak girildiğinde, gazinosu, yazlık salon ve terası, aşağıda da gece kulübü vardı. Gazino olarak kullanılan büyük salona girildiğinde de, ortada bir pist ve onu üç taraftan çevreleyen yüksekçe yemek bölümü ile tam karşıda orkestra yer alıyordu. Kapının solunda, yemek bölümünün arkasındaki sağlı sollu merdivenlerden yukanya, iki tarafında camlı bölümlerin olduğu balkona çıkılıyordu. Mutfaklar buranın altındaydı. Kare şeklindeki pistin dört köşesinden yükselen dairesel sütunlar ise, yukarıda dikdörtgen kesitli kirişlere oturtulmuş, etrafı camlı, yükseltilmiş düz çatı platformunu taşıyordu. Ayrıca dört taraftan buraya saplanan kirişler de, iç mekâna ayrı bir dinamizm kazandırıyordu.

Salâhattin Giz'in objektifinden Taksim Belediye Gazinosu. *Eser Tutel koleksiyonu*

Yazlık salona gelince, burası binanın Boğaz'a bakan tarafındaydı. Sıcak havalarda önündeki geniş terasta yemek yeniliyordu. Onun da önünde, aşağıda, gene teras şeklindeki bahçe uzanıyordu. Manzaraya açık, hasır koltuklarıyla bu şık bahçe, seçkin İstanbullular tarafından yalnızca yaz günleri değil, akşamları da dönemin ünlü seslerini dinleyebilmek amacıyla tercih edilen bir yerdi.

Dönemin seçkin düğünleri, toplantıları bu gazinoda yapılır; çeşitli yabancı revüler burada gösteriler yaparlardı. Taksim Belediye Gazinosu 1960'larm ortaklarında kapandı ve 1968'de Sheraton Oteli'nin temeli atılırken bütünüyle tarihe karıştı.

SEZA DURUDOĞAN

TAKSİM GEZİSİ

1940'ta dönemin vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın(->) İstanbul'a kazandırdığı parklardan birisidir. Taksim Meydanının kuzeydoğusunda Cumhuriyet Caddesi ile Mete Caddesi arasında yer alır. Taksim Gezisi uzun bir süre "İnönü Gezisi" olarak adlandırılmıştır. Parkın bulunduğu alanın büyük bölümünde 19. yy'ın ikinci yarısında yapılmış Topçu Kışlası(->) bulunmaktaydı. 1922'den sonra kışlanın avlusu, futbol sahası olarak kullanılmıştır (bak. Taksim Stadyumu).

Şehircilik uzmanı H. Prost(->) imar planım hazırlarken, Dolmabahçe'den Nişantaşı'na yükselen Kadırgalar Vadisini büyük bir park haline getirme planı dahilinde, Taksim Gezisini de yetkililere önermiştir.

1940'ta Topçu Kışlası istimlak edilerek kaldırılmış; Gezi o günün son derecede sınırlı mali imkânları ile çok güzel tanzim edilmiş; ağaçlar, yeşillikler ve çiçeklerle bezenmiştir. Mermer parmaklıklı mermer merdivenler, Boğaziçi'ne bakan oturma mekânları, sağlam ve zarif banklar, bakımlı çim sahaları, Gezi'yi cazibe merkezi yapmış; halkın sık sık gelip dolaştığı bir yer haline gelmiştir.

1944'te Taksim Gezisi'nin Taksim Meydanina bakan ön (güney) kısmında, dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün at üzerindeki heykelinin kaidesi inşa edilmiş

Taksim Gezisi'nin havadan görünümü. *Ara Güler*

ancak heykel hiçbir zaman dikilememiştir. 1950'de iktidar el değiştirdikten sonra da, atlı heykel uzun süre bir depoda bekletilmiş, sonunda kaide söktürülmüş, heykel bu parka değil, Maçka'daki Taşlık Parkı'na dikilmiştir (bak. İnönü Anıtı).

38.000 m^2 yüzölçümüne sahip olan Taksim Gezisi, **1991-1992** arasında revizyondan geçirilmiş; dikdörtgen planlı parkın ortasına fıskiyeli büyük bir havuz inşa edilmiştir. Fıskiyelerden dökülen sular renkli ışıklarla aydınlatılmaktadır.

Gezi'nin kuzeyinde, eskiden Taksim Bahçesi(->) ve Taksim Belediye Gazinosu'nun(->) bulunduğu yerde halen Sheraton Oteli vardır. Gezi'nin altma Cumhuriyet Caddesi tarafına, kot farkından yararlanılarak dükkân ve kafeteryaların ve bir sanat galerisinin bulunduğu bir dizi kapalı mekân inşa edilmiş, bunların hemen üstüne de Beyoğlu Evlendirme Dairesi ve düğün salonu olarak kullanılan bir gazino binası yapılmıştır. Bu son düzenleme 1967'de bitmiştir.

FAİK YALTIRIK

TAKSİM MAKSEMİ

Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi(-0 ile Taksim Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alır.

III. Ahmed döneminde (1703-1730) Boğaziçi kıyısında artan yerleşimin ardında getirdiği su sorununa çözüm getirmek amacıyla başlatılan imar faaliyetleri, Patrona Halil Ayaklanması(->) ile başlama safhasında kaldı. 1730'da tahta geçen I. Mahmud bu teşebbüsleri sürdürerek 173Tde Taksim Suyu Tesisleri'ni(->) tamamladı. Daha sonraki ilaveler ve düzeltmelerle de tesis son şeklini 1839'da aldı. I. Mahmud tarafından yaptırılan bu suyolunun şehre dağıtıldığı yer olan Taksim Maksemi, sekiz köşeli, küfeki taşından bir gövdeye ve yine piramidal, sekiz köşeli bir çatıya sahiptir. Maksemin giriş kapısı üzerinde yer alan üç beyitlik talik kitabenin son iki satırı ebced hesabıyla yapının tarihi olan 1145 /1732'yi verir. Hafif yuvarlak kemerli bu kapının bulunduğu cephe, birinci kat seviyesine kadar, kapının sağında kitabesiz olarak bulunan I. Mahmud Çeşmesi'nin yer aldığı cephe gibi beyaz mermerle kaplanmıştır. Yine kapının yer aldığı cephede, kapı üzerinde yay kemerli bir pencere ve bu pencerenin iki yanında minik konsollar üzerine oturmuş geleneksel Türk mimarisi hatları ile iki adet kuş köşkü yer alır.

Maksem kapısının sağında kalan cephedeki I. Mahmud Çeşmesi, dönemin çeşme stilindedir. Boş bırakılmış kitabeliğin altından başlayan çeşme aynalığının üst kısmı istiridye kabuğu formuyla ve hemen bu bezemenin bittiği noktadan itibaren ise bir sıra palmet dizisi, bir sıra da mukarnasla cephe hareketlendirilmiştir. Çeşme günümüzde kullanılmaz durumdadır.

Maksemin Taksim Caddesi'ne bakan tarafında tek birim halinde yine mermer cepheli sivri alınlık içinde "Her şeye su ile hayat verdik" anlamındaki ayet kitabesinin bulunduğu bir çeşme daha yer alır. Bu çeşme de tıkanmış musluğu, betonla dolgulanmış yalağı ile kullanılmaz durumdadır.

Taksim Maksemi
Kâzım Çeçen, 1991

İki katlı binanın iç mekânı da sekizgendir. Girişte sol tarafta üç basamakla çıkılan mahallin sol ucu duvar içerisine girmiştir ve beyaz mermerle kaplıdır. Girişe göre sağ tarafta bütün duvar boyunca yaklaşık yarım metre genişliğinde bir sedir vardır. Taban beyaz mermer kaplıdır. Maksemin duvarları ve kubbesi klasik Türk nakışları ile süslenmiştir. Debi ölçme sandığının arkası mermer plakalarla kaplıdır. Çörten üzerindeki mermer 18. yy süslemeleri tarzmdadır ve üzerinde tek satırlık tarih kitabesi bize yine 1145/1732 tarihini verir. Çörtenin girişe göre sağ tarafında Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya tahsis edilen su hakkında; çörtenin diğer tarafında ise Sadrazam Yusuf Paşa'ya ait birer kitabe yer alır.

REZAN ÇELEBİ

TAKSİM MEYDANI

Taksim'de, İstiklal Caddesi'nin(->) açıldığı noktadaki alan.

Şişhane ve Tünelbaşı'ndan başlayıp ana eksen olan İstiklal Caddesi'nin iki yanında yoğun bir yerleşim sergileyen Beyoğlu, burada ilk kez geniş perspektifli bir boşluğa ulaşır ve bu meydandan geriye, yani tekrar batıya (Sıraselviler) ve doğu yönüne denize (Ayaspaşa-Gümüşsuyu) ve kuzeye (Mete Caddesi ve Elmadağ) doğru giden caddelerle, kendisine ulaşmış olan insan ve taşıt hacmim, çeşitli yönlere taksim eder.

Bu boşluğun ancak çok yeni tarihlerde bir meydan kimliği kazandığı bilinir. Fransız Elçiliği'nin buraya taşınması ile ilk kez Galata surları dışına çıkan Frenk yerleşimi, orta ekseni oluşturan Grand Rue de Pera (İstiklal Caddesi) ile bugünkü meydana vardığı noktada sona eriyor, ondan sonra ilkel bir taş patikası bile olmayan toprak zeminli ve az ağaçlı geniş kırlıklar uzanıyordu.

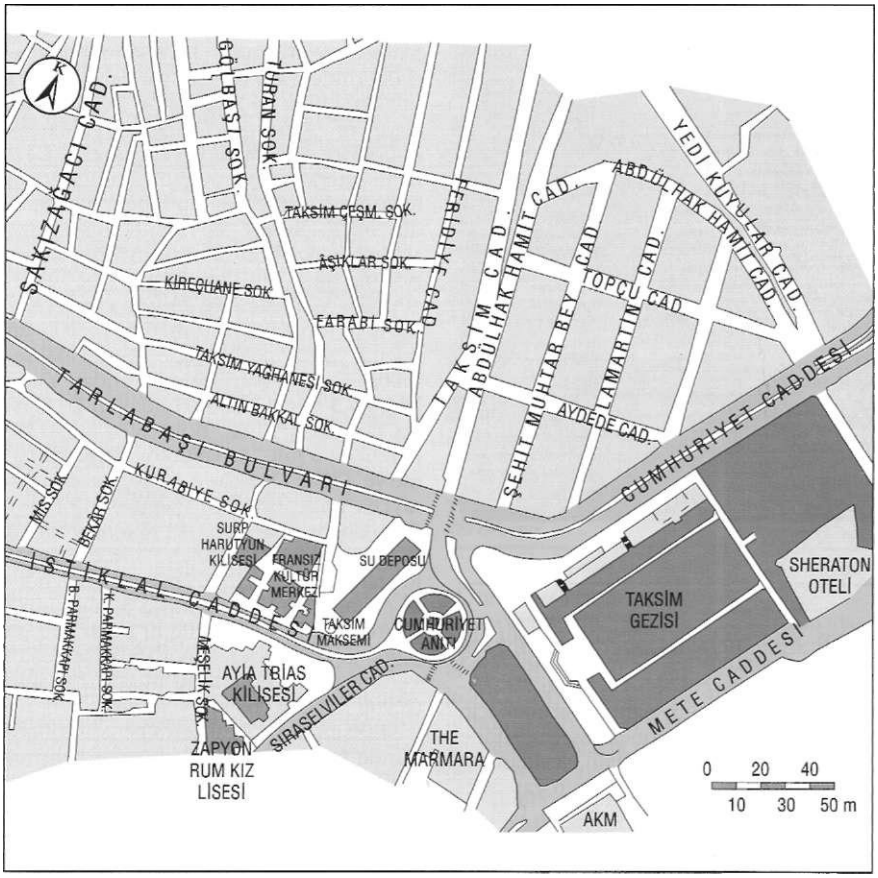
Buraya giren ilk imar eseri, Frenk ve Levanten çevresine hayli yabancı duran, klasik Osmanlı üslubunda bir su binasıdır. I. Mahmudün 1732-1733'te şehrin kuzeyindeki gümrah ormanlardan şehre ilk kez su getiren künkler, teraziler ve kemerler sistemi burada sona eriyor ve depolanan su, köşe başındaki taş bir maksemden, çeşitli yönlere taksim ediliyordu. Meydan ve yakın çevresi adını bu maksemden ve suların buradan taksiminden aldı (bak. Taksim Maksemi).

Tarih sırası ile meydana imar getiren ikinci eser, Harbiye yolu başındaki Topçu Kışlası(->) olmuştur. Bugün Atatürk Kültür Merkezi(->) önüne gelen yeşil alanda da, daha basit bir yapı olan, ortası avlulu ahırlar yer almaktaydı. Kışlanın karşısındaki boşluk, talim yeri idi. Burası 19201i yılların sonunda, bugünkü apartmanlarla dolarak bir semt haline gelmiş ve Talimhane olarak adlandırılmıştır.

1920'li ve 19301u yıllarda, binaları boşalmış ve avlusu futbol sahası olarak kullanılan kışla, 1939ü izleyen birkaç yıllık Lütfi Kırdar imar operasyonu sırasında ortadan kaldırılmıştır. Meydanın doğu, yani Boğaziçi tarafı ve yamaçları, azınlık ve Müslüman mezarlıkları ile kaplanmıştı. Ayaspaşa Mezarlığı(->) Müslüman, Harbi-

940'lı yıllarda Taksim Meydanı.
ETTV Arşivi

Taksim
İstanbul Ansiklopedisi

ye yönü Ortodoks ve Gregoryen kabristanlarına ayrılmıştı. Meydan kenarında ise bostancıbaşıların işlettiği geniş bir açık hava kahvesi yer alıyordu.

1920'li yularda Ayaspaşa Mezarlığı ortadan kaldırılmış ve bugünkü apartman dizileri, Gümüşsüyü Askeri Hastanesi'nin(->) bulunduğu yere kadar yayılmışlardır. Meydanın kenarında, 19. yy'da, Elektrik idaresinin yabancı müdürü için bir lojman binası yapılmıştı. Cephesi sarmaşıldı, 3 katlı bu güzel bina da II. Dünya Savaşı sonrasında yıktırılarak yerine ve arkasına, bugünkü Atatürk Kültür Merkezi yaptırıldı.

Meydanın batı kenarında, 19. yy'da birkaç önemli bina daha yapılmıştı. Bunlardan ilki, bugün The Marmara Oteli'nin yerindeki, Osmanlı Bankasimn Fransız genel müdürüne tahsisli güzel barok konaktı. Onun devamında, Sıraselviler Caddesi'ne dönen köşeden itibaren de kagir ve panjurlu binalar dizilmişti ki, en büyüğü Osmanlı hariciyesinin ünlü simalarından Noradunkyan Efendi'nin konağıydı. Bugün Devlet Tiyatrosu Taksim Sahnesi'nin bulunduğu yerde önce bir Rum okulu vardı. 1920'li yılların başında burada Majik Sineması(-0 adı ile bir sinema açılmış ve bugüne kadar çeşitli ad ve fonksiyonlarla gelmiştir. Ondan sonra Kazancı Yokuşu'nun iki başında da, II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) ünlü vezirlerinden Lübnanlı iki kardeş Necib ve Selim Melhame'nin kagir konakları yer alıyordu. Bunlardan soldaki, 1930'larda Beyoğlu Halkevi yapılmış, 1950'lerde yıktırılıp yerine bugünkü Dilson Oteli dikilmiş, Cihangir tarafında sağdaki ise, önce Nemlizade ailesine konut olmuş, sonra o da yıktırılıp yerine günümüzün Keban Oteli yapılmıştır. Meydana hâkim bir konumdaki Ayia Trias Kilisesi(-0 1887 tarihli, kesme taştan, karakterli bir binadır.

Taksim boşluğunu bir "meydan" haline getirmiş olan gelişmeler, bir yandan onu çevreleyen bu binaların biçimlenmesi, öte yandan onları tamamlayan son bir dekor ve unsur olarak, ortadaki Cumhuriyet Anıtı'dır(->).

Meydanın doğu yönüne, Talimhane apartmanlarının önüne, 1930'lu yıllarda, beton sütunlar üstünde yükselen bir bina oturtulmuştu: Kristal Gazinosu. Dar ve uzun bir dekor biçimindeki yapının üst katı, 1940'ların eğlence hayatında çok ün yapan lokanta-gazino olarak çalışmıştır. Adnan Menderes'in 1956-1960 imar operasyonunda yıktırılan binanın arkasındaki apartmanlar da Bedrettin Dalan'ın 1987'de Tarlabaşı Bulvarı'nı açış hamlesi sırasında yıktırılarak boşlukları meydana ve yola katılmıştır.

Taksim Meydanı, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, yeni devletin bir simgesi olarak görülmüştür. Cumhuriyet Anıtı çevresinde yapılan törenler, çelenk konulmaları, daha sonra eski kışla yerine 1940'ta düzenlenen İnönü Gezisinin kenarına yerleştirilen tribünler önündeki geçit resimleri ve gece, anıtın etrafına renkli ampullerden çevrilen ışık hatları ile tarihi su tesisinin duvarına yaptırılan modern dekorların renkli ışıkları içerisinden akıtılan suların parıldayan çağıltıları, 25-30 yıl boyunca, şehir halkının görmeye akm ettiği güzellikler ve ulusal övünç tabloları olmuştur.

Şehrin çok kalabalıklaştığı son 20-25 yıllık dönemde, Taksim Meydanı eski temiz ve seçkin görünümünden çok kayıplar vermiş, politik çalkantıların birçok buhranlı görüntüsü, kalabalık ve olaylı mitingler, tarihte ilk kez bu meydanda görünür olmuştur. Bunların en trajik olanı, miting için toplanan yoğun kalabalığa, iki noktadan ateş açılması sonucunda çıkan panikte çok sayıda kişinin hayatını kaybettiği, 1 Mayıs 1977 olaylarıdır.

ÇELİK GÜLERSOY

TAKSİM SİNEMASI

bak. MAJİK SİNEMASI

TAKSİM STADYUMU

Taksim Gezisi'ninG» yerindeki Topçu Kışlası'nın(->) avlusunda yapılan İstanbul'un ilk stadyumu.

Bu kışlada uzun yıllar I. Topçu Alayı kaldı. Mütareke yıllarında Fransız işgal kuvvetlerine mensup Senegalli askerler burada barmdırıhrken kışla Makmahon Kışlası adını aldı. Daha sonra onların ayrılmasıyla boşalan kışlanın avlusunda Beyaz Ruslar(-0 at yarışları tertipledi.

Futbola karşı artan ilgi ve bu kışlanın karşısındaki Talimhane alanında yapılan maçların topladığı büyük kalabalık, o sıralarda *Spor Alemi* adlı bir spor dergisi yayımlamakta olan Çelebizade Said Tevfik Bey'i (Said Çelebi) boş durumda bulunan Taksim Kışlası'mn avlusunu bir stadyum haline getirmeye teşvik etti. Said Bey 1921'de o dönem için büyük sayılabilecek bir yatırımla burasını güzel bir stadyuma dönüştürdü. Ancak bazı Türk kulüpleri idarecilerinin nedense ona karşı giriştikleri boykot kötü sonuçlar verdi. Stadyumu maçlar için kiraya veremeyen Said Bey sonunda Bork adında bir Maltalrya devretmek zorunda kaldı. Bork, kapısına büyük bir Yunan bayrağı astığı stadyumda çeşitli sportif gösteriler tertipledi. Özellikle Türk takımlarının işgal kuvvetlerine mensup İngiliz ve Fransız asker takımlarıyla yaptıkları maçlar büyük ilgi gördü.

İstanbul'un kurtuluşundan sonra Bork İstanbul'u terk ederken stadyumu tekrar Said Bey'e devrettiyse de ilk denemeden büyük zarara uğrayan stadın kurucusu bu kez işletme işini Menazırzade Abdülaziz Bey adında bir manifatura tüccarına bırakmayı tercih etti. Bundan sonra Taksim Stadyumu adıyla anılan stat 18 yıl İstanbul sporuna hizmet etti. Türk Milli Futbol Takımı ilk maçını 26 Ekim 1923 günü bu stadyumda Romanya'ya karşı oynadığı gibi güreşte ilk milli karşılaşma olan Balkan Güreş Şampiyonası, atletizmde ilk milli

Salâhattin Giz'in objektifinden Taksim Stadyumu.
Eser Tutal koleksiyonu

karşılaşma olan Balkan Atletizm Şampiyona ı, bisiklette ilk milli karşılaşma olan Türkiye Bu'g: ı stan müsabakası ve binicilikte illî mi lüsabaka olan Türk-Bulgar milli kont ikleri hep burada yapıldı. v¡¡1 Belediye Başkanı Lütfi Kırdar(n ! tarafından başlatılan Taksim Meydanı'nm düzü -denmesi çalışmasında bu kışla yıktırılarak yeri "inönü Gezisi" olarak tanzim edildi.

Taksim Stadyumu anacaddeye bakan kısmında iki • ıp tribünü ve ortasında şe- balkon • '..biye ve Taksim yönlerindik; kale ar!' alan ve Mete Caddesi'ne bakan bölümündeki açık kısmıyla yaklaşık 8.000 kişi alabiliyordu.

CEM ATABEYOĞLU

TA % SİM S U Y U **TESİSLERİ**

Haliç in ku *:>* - i id ski bölgenin 18. yy'da ittikçe i. ⁞ • ılıklaşması üzerine Boğazın batı sahili. Beyoğlu, Beşiktaş, Galata ve bilhassa bahriyi tesislerinin bulunduğu Kasımpaşa'da su -itliği baş göstermiştir. Daha önce bu bölgenin suyu küçük isa- • • ⁞ .•' ile ba • , klardan beslenen çeşrdu. Bu bölgede II. Ba- ezid Ihc '• 5 i. 2) tarafından yaptırıian Galatasaı ıuyu denen bir isale hattı vardı. Galatasaray ısale hattı Levent Çiftliği civarındaki membalan topladıktan sonra Zin< irükuyu' - iki Hasan Ağa Kemeri yanından geçi] rbiye, Elmadağ üzerinden, faksım Meydanın ⁞ geliyor, bir kol Sorma gir Camiine dig< kol Galata Sarayı Ocağı'nai) -u veri; Ju. Bazı kaynaklarda (-akni; Mevh ⁞ ğh ın< si'ne(->) de şu verildiği yazılıdır. Nıı ve ı i >u bölgedeki diğer bir isale olan ,n>.';> ıhane(->) hattının su- ; unun membaıum Kâğıthane Köyü'nün epelerinin ınnda Silahtarağa-Kerbııı.gaz olunun üzerinde, Osmanı- teisizi karşısında olduğunu yazar. Bu suyun İstanbul'un fethinden sonraki yıllarla bir işa'e lıatlı ile Humbarahane'ye götüı' i'^⁞ ğu *hsj* kıri'd , i azı bilgiler vardır.

Boğaz kıt darında zamanla köşkler yapılmış, yeni yerleşim yerleri oluşmuştu. III. Ahmed döneminde (1703-1730) bilhassa Beşiktaş bölgesi çok kalabalıklaştı. III. Ahmed bölgenin su ihtiyacını karşılamak için Bahçeköy'den su getirmek teşebbüsünde bulunduysa da Patrona Halil Ayaklanmasın) yüzünden bu isale hattının yapımını başlatamadı. Taksim Suyu Tesisleri, I. Mahmud döneminde yapıldı. 1731'de isale hattı tamamlandı. Bahçeköy'deki Balaban Deresi ile Eskibağlar Deresinin suları toplanarak Bahçeköy Kemeri ve I. Mahmud Kemeri üzerinden içi sırlı künklerle geçirilen isale hattı ile Hacı Osman Bayırı, Ayazağa, Levent, Mecidiyeköy, Şişli ve Harbiye yoluyla Taksimdeki su deposuna ulaştırılarak Taksim Maksemi'nden(->) çeşitli bölgelere su dağıtıldı. I. Mahmud Taksim Suyu Tesisleri'ni, annesi Saliha Sultanın vakfı olarak yaptırmış. 1750'de Topuzlu Bent'i(->) de inşa ettirerek isale hanının suyunu çoğaltmıştır.

I. Mahmud döneminde yapılan işlerin tümü 1. merhale olarak adlandırılır. Bu merhalede Tophane Çeşmesi(->), Azapkapı'daki Saliha Sultan Sebili ve Çeşmesi(-») gibi birçok güzel çeşme ve sebil de yapıldı. 2. merhalede I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) tesisler esaslı bir şekilde onarıldı. Cezayirli Hasan Paşa(->) Topuzlu Bent'i 3 m kadar yükselterek şehre verilen suyun miktarını artırdı. Sadrazam Yusuf Paşa Taksim Suyu katmalarını genişleterek ve onararak debisini çoğalttı. 3. merhalede III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultani-») 1796'da, Valide Bendi'ni(^) inşa ettirerek 23 lülelik (1.196 mVgün) ek bir debi sağladı. Yine bu yıllarda isale hattı kagir galeri haline çevrilmiştir. 4. merhalede II. Mahmud Arabacı Mandırası Deresi üzerinde Bend-i Cedit de denen II. Mahmud Bendini(->) inşa ettirerek tesisin suyunu çoğalttı. Böylece tesis son şeklini aldı.

Taksim Suyunun isale hattının uzunluğu 25 km kadardır. Maslak'tan Taksim'e kadar olan bölgesi yapılan binalar dolayısıyla çok tahrip edilmiş, birçok yerde tamamen yok edilmiştir. Bu tesisin isale hattı üzerindeki en önemli yapılar yukarıda sayılan 3 bent ile I. Mahmud Kemeri, Hacıosman, Ayazağa, Derbent ve Maslak kubbeleri, Taksim depo ve maksemi, Gazhane suterazileri ve bugün yıktırılmış olan Mekteb-i Harbiye(-») önündeki maksemdir. Sular, Divan Oteli önündeki suterazisinde basınçlı boru ile Taksimdeki su deposuna akar. Bu deponun dış boyutları 17,5x90 m'dir. İçinde 24 göz vardır. Kapasitesi toplam 2.730 m^3'tür. Tesisin en önemli yapılarından biri de Taksim Maksemi'dir. Osman Nuri isale hattından Yeniköy'e 4,5 lüle, Çiftlik-i Hümayun ile Maslak tarafına 1,5 lüle, Boyacıköy ve Baltalimanı'na 6 lüle, Arnavutköy ile Kuruçeşme'ye 4 lüle, Ortaköy'e 3 lüle, Çırağan Sarayına 9 lüle, İshakiye Mahallesi'ne 1 lüle, Dolmabahçe Sarayina 12 lüle, Kurtuluş'a 2 lüle, kışla ve hastanelere 4 lüle, Beyoğlu Maksemi'ne 25 lüle, Levent Çiftliği'ndeki membadan Galatasaray'a 3 lüle olmak üzere 75 lüle su verildiğini yazar. Bu da 3.900 mVgün eder. Kayıtlarda ise çeşitli yerlere tahsis edilen bu miktar 134 lüle (6.968 mVgün) olarak verilmiştir.

Taksim Suyu Tesisleri Osmanlı döneminde yapılan su tesislerinin en gelişmiş olanlarındandır. Halen çalışmakta, Hacı Osman Bayırı'ndaki filtrelerden sonra civara su vermektedir.

Bibi. Nirven, *İstanbul Suları;* Yüngül, *Taksim Suyu;* Çeçen. *Taksim-Hamidiye.*

KÂZIM ÇEÇEN

TAKVİMİ VEKAYİ

Osmanlı Devletinin resmi gazetesi ve İstanbul'da çıkan ilk Türkçe gazetedir. İlk sayısı 1 Kasım 183Tde yayımlanmış, yaşamı aralıklarla Osmanlı Devletinin tarihe karışmasına kadar (4 Kasım 1922) sür-

Takvim-i Vekayi gazetesinin ilk sayısı.
S. Nüzhet, *Türk Gazeteciliği, 1831-1931,* İst., 1931

müştür. II. Mahmudün emriyle vakanüvis ve Takvimhane Nazırı Esad Efendi'nin yönetiminde çıkmaya başlayan ve kadrosunu devlet memurlarının oluşturduğu gazete, esasta resmi bildirileri yayımlayacaktı, fakat Kavalalı Mehmed Ali Paşa ayaklanması sebebiyle yorumlar yapan bir gazete görünümünü 10 yıl kadar sürdürdü. Bu arada Mısır'ın resmi gazetesi *Vekayi-i Mısriye* ile giriştiği polemikler tam bir özerk gazete havası verdi.

Takvim-i Vekayi umur-ı dahiliye (iç işlerle ilgili haberler), umur-ı hariciye (dış işlerle ilgili haberler), mevadd-ı askeriye (askerlik konuları), fünun (bilimler), tevcihat (resmi atamalar ve ödüllendirmeler) ile ticaret ve es'ar (ticaret hayatına ve fiyatlara ilişkin haberler) olmak üzere 6 ana bölümden oluşuyordu. İlk zamanlarında Fransızca *(Moniteur Ottomari),* Rumca *(OtomanikosMinitor),* Ermenice *(LroKir),* Arapça *(Takvimü'l-Vekayi),* Farsça *(Takvim-i Vekayi)* nüshaları da yayımlandı. Önceleri haftada bir defa yayımlanması düşünülmüş iken sonra düzensiz çıktı, ayda bire kadar düştüğü oldu. 5.000 nüsha kadar basılıyor ve abonelere, özellikle memurlara ulaştırılıyordu. 1840'tan sonra ilk özel Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis*'in(-0 çıkmasıyla daha çok resmi bildirilere yer verdi. 1878'de 2119. sayısında yayımı durduruldu. 1891'de tekrar yayımlanmaya başladı ama bir kelime hatası yüzünden II. Abdülhamid'ce kapatıldı. 1908'de II. Meşratiyet'in ilanından sonra tekrar yayın hayatına girdi, özellikle meclis zabıtlarını yayımlayarak kamuoyunu bilgilendirmede önemli rol oynadı.

Bibi. Selim Nüzhet (Gerçek), *Türk Gazeteciliği,* İst., 1931; O Koloğlu, *Takvim-i Vekayi,* Ankara, ty; *ay, İlk Gazete İlk Polemik,* Ankara, 1989; N. Yazıcı, *Takvim-i Vekayi-Belgeler,* Ankara, 1983.

İSTANBUL

TALAT PAŞA KONAĞI

Eminönü İlçesi'nde, Sultanahmet'te, Yerebatan Caddesi ile Alemdar Caddesi'nin kesiştiği yerdedir. Binanın güney cephesi Yerebatan Sarnıcıma, doğu cephesi Ayasofya'ya bakmakta, batısında yanlış biçimde Talat Paşa'nm konağı olarak tanınmış ahşap bir bina bulunmaktadır.

1917-1918 arasında sadrazamlık yapan Talat Paşa'nm resmi konutu olan bina, 1987'de Mimar Cengiz Bektaş tarafından restore edilmiştir. Bugün birinci ve ikinci kat Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi, üçüncü kat ise Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği tarafından kullanılmaktadır.

Zemin kat üzerine üç katlı olan kagir binanın restorasyonunda orijinal izler takip edilerek sonradan yapıya eklenmiş olan bölümler kaldırılmış, bozulan yerler düzeltilmiştir. Yerebatan Caddesi'ne bakan ön cephe dışındaki cepheleri değişik açılara sahip olan bina zemin katta "L" planlıdır. Uzun bir cephe oluşturan bu kat, önde asimetrik düzenlenmiş iki giriş ile demir parmaklıklı altı pencereye sahiptir. "L"nin uzun kolu tek katlı olup sonradan ilave edilmiş üst kat restorasyonda yıkılmıştır.

Talat Paşa Konağı
TETTV arşivi

"L"nin kısa kolunu oluşturan üç katlı bölüm, ceplerindeki çıkmaları ve her katı ayıran silmeleriyle hareketlendirilmiştir. İkinci ve üçüncü katı ayıran silme küçük taş konsollara oturmaktadır. Binanın bu bölümündeki basık kemerli pencere açıklıkları simetrik olarak düzenlenmiştir. Cephelerin ve dışa taşkın çıkmaların köşelerinde Korint başlıklı pilastrlar mevcuttur. Cepheler geniş saçak kornişleriyle sonuçlanmaktadır.

Bibi. C. Bektas. *Koruma Onarım,* İst.. 1992. s. 197-199.

YASEMİN SUNER

TALU, ERCÜMENT EKREM

(1886, İstanbul -16 Aralık 1956, İstanbul) Hikayeci, romancı ve gazeteci.

Recaizade Ekrem'in(->) oğludur. 1905'te Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdi. Bir süre Paris'te öğrenim gördü. Yurda dönüşünde Düyun-ı Umumiye'de çevirmenlik yapmaya başladı (1907). Üç kez matbuat müdürlüğü (1919, 1924,1927-1929), Cumhurbaşkanlığı başkâtipliği (1924), Varşova Elçiliği müsteşarlığı (1931-1933), Siyasal Bilgiler Okulu Fransızca öğretmenliği (1936-1937), Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca öğretmenliği (1937-1943), Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmenliği (1943-1950) yaptı. Gazeteciliğe Ahmed Rasim'in(-0 aracılığı ile *İkdamda,* çeviriler yaparak başladı (1908). İlk yazısı 1902'de *Çocuklara Mahsus Gazete'de* çıkmıştı. Daha sonra *ResimliKitap'ta., Musavver Hâlede, Peyâm-ı Edebide* birkaç yazısı yayımlandı. 1918'de *Diken, Dersaadet, Temâşâ, İleri, Şebâb* gibi süreli yayınlarda yazıları çıkmaya başladı ve bundan soma çeşitli dergi ve gazetelerde *(Cumhuriyet, Yedigün, Uyanış-Servet-i Fünun, Son Posta, Akbaba, Yeni Sabah* gibi) yazıları yayımlandı. Bu yazılarında kendi adını kullandığı gibi birçok da takma ad (Çekirge, Ebülmuvakkar. E. E. T.. Karga. Kertenkele, Ulat, Evliya-yı Cedit) kullandı. Hayatının son yıllarında Şehir Tiyatroları(->) edebi heyeti ve Sular İdaresi İdare Meclisi üyeliği yaptı.

İstanbul'un günlük yaşamından, insan halitasından bulup çıkardığı ilginç kahramanlarıyla ve mizah yazılarıyla, hikayeleriyle tanınan Talu, edebiyatta Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpmar(->), Sermet Muhtar Alus(->) ve Osman Cemal Kaygılı(-») gibi "halkçı roman okulü'ndandır. İstanbullu bir ailenin çocuğu olarak hayatının ilk yılları İstinye ve Büyükdere'de, öğrenim yılları Galatasaray ve Beyoğlu'nda geçtiği için istanbul'un Beyoğlu yakasını, Boğaziçi'ni ve zaman zaman yaşadığı Büyükada'yı, Kadıköy yakasını, Şehzadebaşini ve suriçi semtlerini iyi tanır. Gazeteci olarak da Babıâli'de bulunmuş ve İstanbul halkının günlük yaşayışım, günlük dertlerini yakından izlemiştir. *Cumhuriyet, Son Posta, Yeni Sabah* gazetelerinde yayımlanan günlük fıkralarının çoğunun konusu İstanbul'dur.

Talu'nun romanları genellikle önce gazetelerde tefrika edildikten sonra kitaplaşmıştır. *İleride* tefrika edilen *Gün Batarken* (1918), *İleri ve Dersaadet'te* tefrika edilen *SabirEfendi'nin* Ge/mi'(1918), yine *İleride* tefrika edilen *Kopuk* (1919), *Asrilerde),* *Kan ve İman* (1919-1920), *İkdam'da* tefrika edilen *Kundakçı* (1925-1926) gibi romanlarında I. Dünya Savaşı sonrası ve Mütareke yıllarındaki İstanbul'un Müslüman Türk mahallelerinde yaşayan yoksul, dar gelirli halkın sıkıntılarını, dirençlerini, hayat mücadelelerini, aile ilişkilerini anlatır. Bu romanlarda, Edebiyat-ı Cedide'nin seçkin, varlıklı, toplumsal olaylardan pek etkilenmeyen kişileri yoktur. Buna karşılık İstanbul'un bir başka yüzü de anlatılır: Savaş zenginleri, vurguncular, siyaseti kendi çıkarları için kullananlar. *Kopuk* romanı kimsesiz, başıboş çocukları konu alır. Bu çocukların İstanbul'da yaşamaya çalıştıkları yangın yerleri, yıkıntılar, köpıü altı, esrar kahveleri, yankesici ve hırsız yatakları romanın başlıca mekânlarıdır. *Şevketmeâb* (1925) ise saray ve saray çevresini, buradaki kadın-er-

Ercüment Ekrem Talu
Cengiz Kahraman arşivi

kek ilişkilerini anlattığı bir romandır. *Meşhedî ile Devr-i Âlem* (1927) ve *Meşhedî Arşları Peşinde* (1934) Talu'nun ünlü kahramanı Meşhedî'nin serüvenlerini anlattığı romanlarıdır. Romanların kahramanı abartmalarıyla ünlü bir Acem (daha doğrusu Azeri) olan Meşhedî Cafer'dir. Bu romanların bir kahramanı da Torik Necmi adlı külhanbeyidir. Talu, görgü kurallarına pek aldırmayan ama iyi yürekli, yardımsever ve palavracı bu İstanbul kabadayısıyla Meşhedî'yi sık sık karşı karşıya getirir. Benimsediği roman anlayışı içinde Karagöz ve ortaoyunu olanaklarından yararlanan Talu, diğer geleneksel mizah öğeleri olan meddah hikâyelerinden, Nasreddin Hoca, Bektaşî fıkralarından da yararlanır. *Gemi Arslanı* (1928) adlı romanmda ise oğlunun başarısı için hile ve oyunlara başvurmaktan çekinmeyen bir anne ile yakışıklı ama kafasız oğulunu anlatır. *Kodaman* (1934), *Papeloğlu* (1938), *Beyaz Şemsiyeli* (1939), *Bu Gönül Böyle Sevdi(194i), Çömlekoğlu ve Ailesi* (1945) Cumhuriyet dönemi Istanbulündaki değişimi, hayatı konu alan romanlarıdır.

Talu'nun İstanbul'u konu alan en ilginç eseri yine bir bölümü önce gazetelerde çıkan ve Evliya Çelebi gözüyle 1918-1925 arasındaki İstanbul'u anlattığı "gezi" yazılarını topladığı kitaplardır: *Evliya-yı Cedid* (1920), *Zeyl-i Evliya-yı Cedid* (1925). Talu bu yazılarda Evliya Çelebinin anlatımına, olaylara yaklaşımına, latifelerinin biçimine sadık kalarak değişen İstanbul'u, yaşanan yenilikleri ve çelişkileri anlatmıştır.

Çoğu mizah ağırlıklı hikâyeleri de önce mizah dergilerinde ve gazetelerde çıkmıştır. Bunları *Teravihten Sahura* (1923), *Sevgiliye Masallar* (1925), *Kız Ali* (1926), *Güldüren Kitap* (1927), *Gün Doğmayınc«*(1927, 1928, 1929?), *Meşhedî'nin Hikâyeleri* (1928) başlıkları altında toplamıştır.

ERAY CANBERK

TAN OLAYI

Çok partili rejime geçişin başlangıcında İstanbul'da sol eğilimli *Tan* gazetesi ile onun paralelindeki bazı gazete, dergi, yayınevlerine ya da kitabevlerine karşı tertiplenen toplu saldırı ve tahrip olayı.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminde ABD'nin iki Japon kentine atom bombası atması dünyada yeni dengelerin ilanı anlamına geldiği gibi, soğuk savaşın da başlangıcı idi. Söz konusu yeni dengelerin ve ABD'nin üstlendiği rolün, Batı dünyasının periferisinde duran Türkiye'deki yansıması ekonomide savaş boyunca sağladığı belli bir sermaye birikimine sahip özel sektörün etrafında devlet kapitalizminden serbest pazar ekonomisine, politikada ise tek partili rejimden çok partili siyasal yaşama geçiş olacaktı. Nitekim, tek parti içinde Dörtlü Takririn çıkışıyla kendini deklare eden ve bir yıl geçmeden Demokrat Parti'nin kurulmasına varacak olan muhalefet hareketi basın yaşamında ise tek parti yönetimine ve "milli şefliğe karşı yönelen sert eleştiriler sözünü ettiğimiz gelişmelerin başlangıcını oluşturmaktaydı.

1945'te, basında başlıca iki türlü muhalefet gözlenmekteydi. Bunlardan birisi daha çok, Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesinde ifadesini bulan ve Dörtlü Takrir sahiplerini destekleyen liberal nitelikli muhalefet, diğeri ise sosyalist ve sol eğilimli yayınların savunduğu görüşler idi. İki farklı dünya görüşünü savunmalarına rağmen, her iki muhalefet de tek parti rejirmnin sona erdirilmesi, basın özgürlüğünün sağlanması vb noktalarda buluşmaktaydı. Basındaki sol muhalefetin en etkili sesi *Tan* gazetesi idi. *Tan* 1935'te Mahmut Soydan ve Halil Lütfi Dördüncünün sahipliğinde yayımlanmaya başlamış, ertesi yıl Rıfat ve Ahmet Emin Yalman ile Sabiha ve Zekeriya Sertel de onlara katılmışlardı. 1938'de, bir yazı nedeniyle gazete kapatılınca bazı ortaklar ayrılmışlar, *Tan,* Serteller ile Halil Lütfi Dördüncü'nün tam yönetimine geçmişti. Gazetenin yazarları genellikle sol eğilimiyle tanınmış kişilerdi, bununla birlikte, Burhan Felek(-»), Fikret Âdil(-*), Eşref Şefik Atabey(->) ve Yüzellilikler'in yurda dönmesinden sonra onlardan Refik Halid Karay(->) ile Ömer Rıza Doğrul(-») da 7««'da yazmışlardı. Sabahattin Ali, Cami Baykurt, M. Ali Aybar, Behice Boran, Adnan Cemgil ve Aziz Nesin gibi isimler, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in yanısıra gazetenin sürekli yazarlanndandı. *Tan,* savaş yıllarında mihver devletlerine karşı ve müttefiklerden yana ısrarlı bir tutum izledi, içeride Nazi yandaşlanna, ekonomide spekülatörlere, karaborsacılara (o zamanki alışılmış deyimle "istifçi, vurguncu, ihtikâra ve karaborsacılara") karşı sert bir mücadele yürüttü, savaşın bitmesiyle, ülkede demokratikleşmeyi ve sosyal adaleti, dış politakada ise Sovyetler Birliği ile dostluğu savunması iktidarın (ve başka bazı sağcı çevrelerin) gözüne batmaya başladı. Buna karşılık, *Tan'va* başyazılarında TBMM'nin feshini, çok partili serbest seçimlere gidilmesini, yeni parlamentonun demokratik bir anayasa yapmasını vb talep etmesi, CHP içindeki muhalefetin ilgisini çekiyor, Adnan Menderes'le, Fuad Köprülü ile Serteller arasında görüşmeler yapılıyordu. Cumhuriyet'in tanınmış siyasetçilerinden eski hariciye vekili Tevfik Rüştü Aras başta olmak üzere etki sahibi bazı isimler bu ilişkilerde katalizatör rolü oynuyorlardı. Tek parti yönetiminin muhalefetsizliğine alışmış olan CHP iktidarı ise muhalefetin hiçbir türlü-

VATAN

Yüksek tahsil gençliğinin heyecanı

Komünizm aleyhine dün büyük bir nümayiş yapıldı

Parti Grupunda

Gençliğin heyecanı tezahürleri

Rusya ve Iran

Boğazlar dâvası

Tan Olayı'nın 5 Aralık tarihli *Vatan* gazetesinde yer alan haberi.
TETTV Arşivi

sünden hoşlanmamakla birlikte, özellikle her iki kesim arasındaki bağlardan ve solun gelişmesinden, o görüşlerin yayılmasından rahatsız oluyordu. Tam o sırada SSCB Dışişleri Bakam Molotovün Türk büyükelçisine 1878'den sonra Çarlık Rusya'sına aitken, 1920'de Sovyet topraklarındaki iç savaş sırasında tekrar Türkler tarafından alınan, 1921'deki Moskova ve Kars antlaşmaları ile resmen Türkiye'ye bırakılan Kars ile Ardahan'ı geri istediklerini ve Boğazlar'ın sürtüşünü belirleyen Montreux Antlaşması'nda da bazı değişiklikleri ve Boğazlarda belli bir rüçhan hakkını öngördüklerini söyleyince, Türk-Sovyet ilişkileri gerginleşiverdi. Sovyet yönetiminin bu politikası *Tanda açık* bir dille eleştirildi. Sabiha ve Zekeriya Sertel daha sonra ayrı ayrı yayımladıkları anılarında, İngiltere ile Fransa'nın bu gerginlikte Türkiye'yi desteklemediğini İnönü yönetiminin de ABD'den destek aramak zorunda kaldığını yazarlar (hattâ Zekeriya Sertel o günlerde Dolmabahçe Sarayindaki bir resepsiyonda İsmet İnönü'nün "Yalnızız, elimizden tutan yok. Tecrit edilmiş bulunuyoruz. Ne

4 Aralık 1945'te *Tan* gazetesine yapılan saldırıda matbaa da tahrip edilmişti. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*

yapacağımızı bilemiyoruz" diye bağırdığını kaydeder). Sola karşı ülkede böyle bir hava estirilirken, iktidar yanlısı sözcülerden *Tanin* gazetesinin 3 Aralık 1945 tarihli baskısında birinci sayfada ve iri puntolarla "Kalkın Ey Ehli Vatan" diyen bir başlık altında Hüseyin Cahit Yalçın'm *Tan* \ ve Sertelleri hedef gösteren bir yazısı yayımlandı. Ertesi sabah ise İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde toplanan kalabalık bir öğrenci topluluğu ellerinde "Kahrolsun komünistler", "Kahrolsun Serteller", "Bundan daha fazla hürriyet mi istiyorsunuz" gibi pankartlarla. Cağaloğlu istikametinde yürüyüşe geçti. Önce önünden geçtikleri sol kitapları da satan ABC Kitabevi'ni tahrip edip yağmalayan nümayişçiler, ondan sonra *Tan* gazetesine geldiler. Gazeteye saldırı yapılacağı haberi bir gün önceden Sertellere ve Dördüncü' ye ulaşmış olduğundan kendileri o sabah gazeteye gelmemişlerdi, dahası da Vali Lütfi Kırdar'ı dunundan haberdar etmişlerdi. Buna rağmen önlem alınmamış olduğundan saldırganlar o sırada Türkiye'deki en modern rotatif ve linotiplere sahip olan *Tan'm* mürettiphanesini ve matbaasını tahrip ettiler, arşivini yakıp yıktılar, depodan kocaman kâğıt bobinlerini çıkarıp, yokuştan aşağı yuvarladılar. Bu sırada hemen yakındaki *Vatan* gazetesi güvenlik kuvvetleri tarafından koruma altına alındığından ona bir saldırı vaki olmadı. Kalabalık daha sonra Galata Köprüsünü geçip, İstiklal Caddesi'ne çıktı, Taksimde anıta çelenk koyup geri döndü. Lale Sinemasi'nın yanındaki Berrak Kitabevi'ne saldırdılar, oradan koruma altındaki SSCB Konsolosluğu binasının yanındaki Kumbaracı Yokuşu'nda bulunan *Yeni Dünya ve La Turquie* gazeteleriyle *Görüşler* dergisinin yayımlandığı idarehane ve tesisleri tahrip ettiler. 1 Aralık 1945'te yayıma başlayan *Yeni Dünya'da* Sabahattin Ali, Cami Baykurt, Esat Adil Müstecaplı yazıyordu, o ay ilk sayısı çıkan *Görüşlerde* ise bu isimlerin yanısıra Adnan Cemgil, Behice Boran, Nail Vahdeti Çarıkhan, Aziz Nesin gibi imzalar yer almaktaydı.

Daha sonra Cağaloğlu'na dönen kalabalık, o sabah saat 10.00'da yayımlanan ve olayı "Müessif bir hadise" diye niteleyen *Akşam* gazetesini kuşattı. Yöneticilerinin özür dilemeleri ve ikinci bir baskı yaparak "hatayı düzelteceklerini" söylemeleri üzerine, *Akşam* 'ı basmaktan vazgeçen göstericiler, bu kez *Tasvir* gazetesi önüne gelip sevgi gösterilerinde bulundular. Orhan Seyfi Orhon, Ziyad Ebüzziya, Peyami Safa ve Cihad Baban gibi sağ eğilimli gazetecilerle görüşmek, onları selamlamak istediler, oradaki Midhat Perin ve Tekin Eser'le konuştular. Nihayet saat 15.00 sularında üniversite bahçesine döndüler.

Bu arada, Karaköy'deki Tan Şarküteri dükkânı tabelasını aceleyle Çan'a çevirerek, Beyazıt'taki Lena Kitabevi levhasını yağlıboyayla kapatarak saldırıdan kurtulacaktı (Zira Lena Rusya'da bir nehrin adıydı).

Olayları yaşamış olanların daha sonra anlattıklarına göre, saldırı tümüyle bir tertipti ve CHP İstanbul il örgütü, kendi adamlarının yanısıra olayda milliyetçi, Turancı bilinen öğrencileri kullanmış, ayrıca bir akşam önce öğrenci yurtları teker teker dolaşılarak, öğrenciler mitinge davet edilmişlerdi. Olay günü hareketin başını çekenler arasmda, partinin gençlik teşkilatından Ali İhsan Göğüs de bulunmakta idi. Gösterilere katılan topluluk içinde politize olmamış öğrenciler de bulunmaktaydı. Olaylar sırasında bazı öğrenciler gözaltına ahndılarsa da birkaç saat içinde serbest bırakıldılar. Gene görgü tanıkları, emniyet müdürlüğündeki öğrencileri CHP parti müfettişlerinden Alaeddin Tiritoğlu'nun ziyaret ettiğini ve onların ellerini sıkıp sigara ikramında bulunduğunu belirtmekteydiler. Ertesi günü yayımlanan günlük gazeteler, muhalif *Vatan* dahil, bu olayı tasvip eden, haklı gören manşet ve yayınlar vereceklerdi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ertesi gün yayımladığı bildiride olayın failleri hakkında "derhal takibat ve tahkikata başlandığını" söylemekle birlikte böyle bir kovuşturma ve soruşturma olmadı. Tersine, kovuşturma Sertellere karşı açıldı. Şubat 1946da tutuklandılar, yazdıkları yazılarla kışkırtmalarda bulundukları, hükümete hakaret ettikleri iddiasıyla yargılandılar, hüküm giydiler. Yargıtay'ın bozma kararından sonra tahliye edildilerse de, Tan Olayiyla hem gazete ve dergileri, hem de kalemleri susturulmuştu. Sonraki yıllarda Türkiye'de hiçbir yazı yayımlamayan Serteller Eylül 1950'de Paris'e gidecekler, Tan Olayı da, savaşın hemen sonrasında başlayan ve sonradan demokrasiye geçiş diye nitelendirilecek olan sürecin sol kanada değin yönünü betimleyen bir olay olarak basın ve siyaset tarihimize geçecekti.

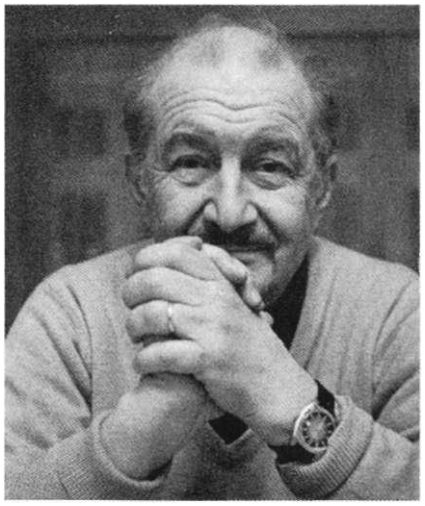
Bibi. S. Sertel, *Roman Gibi,* İst., 1969; Z. Sertel, *Hatırladıklarım,* 1st., 1968; K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi,* İst., 1967, "Hatay Mitingleri ve Tan Olayı", *Tarih Mecmuası,* S. 4, 1st., 1969.

YALÇIN YUSUFOĞLU

TANER, HALDUN

(16Mail 1915, İstanbul - 7Mayıs 1986, İstanbul) Hikâye ve oyun yazarı.

Darülfünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden Ahmed Selahaddin Bey'in oğludur. 1935'te Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra 3 yıl Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'nde siyasal bilimler öğrenimi gördü. Ancak hastalığı yüzünden öğrenimini tamamlayamadan İstanbul'a döndü. 1950'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1950-1954 arasında aynı fakültede sanat tarihi asistanlığı yaptı. Daha sonra İktisat Fakültesine bağlı Gazetecilik Enstküsü'nde (bugün İletişim Fakültesi) edebiyat dersleri verdi. 1956-1957'de Viyana'daki Max Reinhardt Tiyatro Akademisi'nde öğrenim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Gazetecilik Enstitüsü'nde edebiyat ve sanat tarihi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tiyatro tarihi öğretim görevlisi olarak çalıştı. Özel LCC Tiyatro Okulu'nda da dersler verdi. *Tercüman ve Milliyet* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı.

Haldun Taner
Ara Güler

İlk hikayesi 1946'da *Yedigûn* dergisinde yayımlanan, ilk oyunu da 1949'da sahnelenen Taner, edebiyat yaşamı boyunca bu iki türde eser vermeyi sürdürmüştür. Taner hikâyelerinde kişi-toplum ilişkisi ekseninde çok çeşitli tekniklerle eski ve yeni yaşam tarzı arasındaki çelişkileri, sonradan görmeleri, yeniliklere uyum sağlayamayan insanları ince bir mizahla anlatmıştır. Hemen bütün hikâyelerinde fon İstanbul'dur. Bu koca kenti bazen bir köpeğin *(Sancho' nun Sabah Yürüyüşü),* bazen bir atın gözünden *(Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu),* bazen bir dürbün merceğinden *(Dürbün)* yansıtmıştır.

Türkiye'de epik tiyatronun ve kabare tiyatrosunun öncülüğünü de yapan Taner, *Keşanlı Ali Destanı* (1964) ile İstanbul'daki gecekondu olgusunun sosyal ve beşeri yönünü, epik bir tarzda anlatmış, kuruculanından olduğu Devekuşu Kabare Tiyatrosun) için yazdığı oyunlarda da ağırlıkla İstanbul'daki günlük yaşam *(Bu Şehr-i İstanbul kt, Haneler)* daha sert bir mizahla irdelemiştir.

Hikâyeleri *Yaşasın Demokrasi* (1949), *Tuş (1951), Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu* (1953), *Ayışığında Çalışkur* (1954), *OniktyeBir Var (1954), Sancho'nun Sabah Yürüyüşü* (1969) ve *Yalıda Sabah* (1983) adlı kitaplarda toplayan Taner'in tanıdığı ünlülerin portrelerini çizdiği *Ölür İse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil* (1979) adlı kitabında da bir dönem İstanbul'una ilişkin izler vardır.

İSTANBUL

TANGO

Tango, İspanya, Küba, Meksika, Uruguay ve Arjantin kökenli müzik türleri ile dansların bir dizi etkileşim ve karışım süreci sonunda 19. yy ile 20. yy ara kesitinde klasik biçimine kavuşmuş bir dans müziği türüdür. Söz konusu dönemde Arjantin'i, özellikle de Buenos Aires'i toplu bir çılgın-

Şecaattin Tanyerli (sol) ve Fehmi Ege prova sırasında.
Cengiz Kabraman arşivi

lık halinde saran bu dans ile müzik türü yüzyıllık bir zaman kesitinden ve pek çok değişimden sonra Arjantin kültürünün dünyaya en yayılmış ürünü durumuna gelmiştir.

Tango I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, önce Fransa ile İtalya'ya, sonra da Balkan ülkeleri ile Rusya'ya gelmiştir. Türk toplumunun da tangoyla tanışması bu coğrafi ve tarihi rastlantının bir sonucudur. Doğal olarak her toplum bu müziği ve dansı kendi özelliklerine göre yorumlamıştır. İstanbul şehri binlerce yıldır imparatorluklara başşehir olmuş bir metropol ve bir liman olarak o zamanki Türkiye'nin dünyaya açılan en geniş penceresiydi. Pera (şimdiki Beyoğlu) ise liman semti Galata'nın hemen bitişiğinde, çok çeşitli milletlerden azınlıklar ile Levantenlerin yoğun olarak yaşadığı bütünüyle Avrupai görünümlü bir semtti. Çok çeşitli kültürlerin barındığı bu semtin aynı zamanda şehrin eğlence merkezi durumunda olduğu için Doğu Avrupa üzerinden gelen tango rüzgârına kucak açması çok doğaldı. Nitekim tango Pera üzerinden İstanbul'a girmiş, oradan da Türkiye'ye yayılmıştır.

Türk toplumu bu yolla tanıştığı tangoyu bir anda kavramış, yorumlamış, üretmeye başlamış, yaşatmıştır. Bu iki nedene bağlanabilir. Birincisi, Türk insanındaki duygusallığın ağır toplumsal baskılarla kısıtlanmış olmasıdır. Bu bakımdan tango Türk insanının iç dünyasını dile getirmesine yarayan bir çıkış yolu olmuştur. İkincisi ise tangonun Türkiye'ye Batılılaşma sürecinin doruk noktasında olduğu bir dönemde girmesidir.

Tango bu sürece uygun düşmüş, toplum bu müziği ve dansı kendine göre yorumlayıp üretmeye talip olmuştur. Böylece ülkenin müzik geleneğindeki eski nihavent longalar, İstanbul türküleri ve şarkıları yer yer majör dönüşümlerle çeşitlenen minör Türk tangolarını besleyici bir kaynak olarak devreye girmiş, ortaya çıkan ezgiler önce İstanbul'u, öteki şehirlerdeki "şehir kulübü" denilen mekânlar, halkevleri ve mahfiller (orduevleri) yoluyla bütün ülkeyi sarmıştır.

Bu ezgilerle oluşan tango yorumu Türkçe tango üslubunu doğurdu. Bu tangolar biraz daha ağır ve yumuşak ritmi, geleneksel Türk musikisinden izler taşıyan ezgileri ve daha hülyalı, geçmişe özlemi dile getiren güfteleriyle özgün Arjantin tangolarından bir hayli farklı özellikler taşıyordu. Gene de, Avrupa tangolarına daha yakın oldukları için o dönem Avrupa orkestralarının repertuvarlarma girmiş, Batı dillerine çevrilmiş, Paris, Berlin gibi büyük şehirlerin radyolarında çalınmışlardır. Türkçe tangolar sözlü parçalardır. Muhlis Sabahattin Ezgi'nin(->) "Tango turque"ü ile Orhan Avşar'ın iki sözsüz tangosu dışında yalnızca orkestra için bestelenmiş Türk tangosu yok gibidir. Türk tango dansı ise özgün figürlerindeki kıvraklıktan da, erotizmden de hayli uzaklaşmış olmakla birlikte, gene dam ile kavalyenin birbirlerine zarifçe tutunmaları ve sanlmalanyla gerçekleşiyordu. Düğünlerde gelin ile güveyin "La Cumprasita" tangosuyla dansı açmaları gelenek haline gelmişti.

Türkçe tango bestecilerden geniş ilgi görmüştür. Besteciler, okuyucular, orkestra elemanları dışında ünlü tango dansçıları da çoğunlukla İstanbul'da yetişmiştir. Bugün bilinen 1.000'i aşkın Türce tango vardır. Türk tango besteciliğinin en önde gelen temsilcisi Necip Celal Antel'in(-») 1928de yazdığı, Seyyan Oskay'ın(-*) plağa okuduğu "Mazi" ilk Türk tangosu kabul edilir. Fehmi Ege(->) ile Necdet Koyutürk(->) tango besteciliğinin AntePden sonraki en ünlü isimleridir. Eyüpzade Müfide Eşref (Aral, Unar). Halit Recep Arman, Kadri Cerrahoğlu, Mustafa Şükrü Alpar, Ziyaettin Sarıkartal. İbrahim Özgür, Halil Bedii Akçay, Nejat Irtel, Muhiddin Diler, Edip Ayel, Muhlis Sabahattin Ezgi, İzmirli Zeki, Aziz Kutlu, Şükrü Sarıpmar, Ferdi Danyal, Faik Bereket, M. Koksal, Necip Yakup Aşkın, İhsan Balkır, Jak Alkan, Nusret Rıfkı Hergüner, M. Erinanç, Mihran Baron, Şeref Sarıpınar, Orhan Avşar, Engin Ege ve Selmi Andak öteki tango bestecileridir.

İlk kadın tangocu Seyyan Oskay.
Müge Oskay

Türkçe tangoların çoğunun sözleri bestecilerince yazılmıştır. Necip Celal'in birçok tangosunun sözlerini yazan Bedri Noyan en tanınmış tango güftesi şairidir. Fehmi Ege, Necdet Koyutürk, Necip Aşkın, Orhan Avşar ve Niyazi Erden yönetimindeki orkestralar uzun yıllar tango seslendirmiş orkestralardır. Panosyan Efendi, İsmet Müftüoğlu, Ferhan Baykal, Ümit İris-Seval Hanım çifti usta tango dansçılarıdır.

Tango şarkıcıları arasında ise şu sanatçılar anılabilir: Seyyan Hanım (Oskay), Mahmure Hanım, Birsen Hanım, Seyyide Poroy, Celal İnce, Nezahat Onaner, İbrahim Özgür, Şecaattin Tanyerli, Saime Şengil, Mefharet Atalay, Zehra Eren, Saime Kentmen, Bediye Tüzün, Ayten Alpman, Necla İz, Esin Engin, Yaşar Güvenir, Eser-Engin Noyan, Selçuk Kaskan, İhsan Balkır, İbrahim Solmaz, Nevzat Yalaz, Roberto Lorano, Aydın Esen, Ufuk Bigay. Türk musikisi sanatçıları Münir Nurettin Selçuk(->), Hafiz Burhan Sesyılmaz(->), Şükran Özer, Zeki Müren, Ayla Büyükataman ve Tülin Yakarçelik de zaman zaman Türkçe tangolar okumuşlardır. Hafif müzik sanatçısı Erol Büyükburç söylediği tangolarla üne ulaşmıştı. Erdener Koyutürk tangonun genç kuşak temsilcilerindendir. Ege ailesinin üçüncü kuşağından Nermin Ege de (Çevir) tango şarkıcılığını babası Engin Ege'nin orkestrasında sürdürmektedir.

Tango eski parlak günlerini geride bıraktıktan sonra, uzun süre arka planda kaldı. Ama hiçbir zaman büsbütün kaybolmadı. Bir avuç tangoseverin çabasıyla da olsa varlığını sürdürdü. 1980'lerde esen geçmişe özlem rüzgârıyla yeniden ilgi uyandırmaya başladı. Taş plaklarda kalan eski tangolar, arşivlerdeki eski kayıtlar radyolardan yeniden yayımlandı; kasetler, plaklar hazırlandı. Müzikli eğlence yerlerinde tango şarkıcılarına ilgi arttı. Bugün Engin Ege yönetimindeki İstanbul Radyosu Tango Orkestrası TRT l'deki yayınlarını, Fehmi Akgün de TRT 3'teki tango plakları programlarını sürdürüyor. Eser-Engin Noyan ikilisi tangoları kendilerine özgü bir yorumla okuyorlar. Erdener Koyutürk ile Özdener Koyutürk babaları Necdet Koyutürk'ün tangolarını yeni bir anlayışla seslendiriyorlar. Ümit İris-Seval Hanım çifti de tango dansını geliştirdikleri yeni figürlerle yorumluyorlar. 1990'da bir de Tango Dostları Derneği kurulmuştur. 1978'de Kemal Sosyal'ın kurduğu Tango Sevenler Derneği'nden sonraki ikinci Türk tango derneği olan, Nedim Erağan başkanlığındaki bu dernek düzenlediği geceler ve konserlerle tangoseverleri bir araya toplamaya çalışıyor.

Bibi. E. Sabato, *Tango Discusión y Clave,* Buenos Aires, 1963; H. Fener, *El Libro Del Tan-*

go, Buenos Aires, 1980; Künstlerhaus Bethanien (yay.), *Melancholie der Vorstadt,* Berlin, 1982; A. Ş. Onaran, "Tango Müziği Yeniden Aranıyor", *Hürriyet Gösteri,* S. 32 (1983); S. İleri, "Tango Bir Nostaljidir", *Argos,* S. 2 (Ekim 1988); N. Erağan, "Türkçe Tangoda Anılar Rüzgârı", *Cumhuriyet,* (1 Kasım 1990); ay, *Tramvayh Günler ve Eski Tangolar,* İst., 1994; F. Akgün, *Yıllar Boyunca Tango (1865-1993),* İst., 1993.

EŞREF DENİZHAN

TANİN

2 Ağustos 1908'de yayıma başlayan ve Mütareke'ye kadar İttihad ve Terakkinin sözcüsü sayılan gazete.

Başlangıçta Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri birlikte çıkarıyorlardı. Kısa süre sonra son ikisi ayrılınca Hüseyin Cahit tek yönetici olarak kaldı. Gazete kısa sürede İttihad ve Terakkinin Selanik'teki sözcülerinden de önde, İstanbul'daki resmi sözcüsü niteliğine büründü. II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) kadrolarının tasfiyesi üzerindeki yayınlarıyla şimşekleri üzerine çekti ve Otuz Bir Mart Olayf nda(-») idarehanesi saldırıya uğradı; H. Cahit sanılarak bir başka milletvekili öldürüldü. Olayın bastırılmasından sonra tekrar yayıma başladı ve İttihad ve Terakki karşıtlarına şiddetli polemiklerle saldırdı. Aynı zamanda Osmanlı toplumu içinde Türk kesiminin sözcülüğünü yaptığından yayınları Rum ve Arap cemaatlerinin de tepkisini topladı. Bu arada iktidarı da eleştirmekten geri kalmadığı için sık sık kapatıldı ve *Cenin, Senin, Renin, Hak* gibi isimlerle yayımını sürdürdü. Babanzade İsmail Hakkı, Cavid Bey ve Selanikli Tevfik gibi tecrübeli kalemlerin yanısıra, Asım (Us), Adnan (Adıvar), Falih Rıfkı (Atay), Aka Gündüz(->), Fazıl Ahmet (Aykaç) gibi genç yetenekler de sütunlarında yazı yazmışlardır. Gazete 30 Ocak 1914'te İttihad ve Terakki Fırkasina devredildi. Mütareke döneminde İttihatçıların tasfiyesi sırasında kapandı. Hüseyin Cahit 27 Ekim 1922'de *Tanin'i* yeniden yayımlamaya başladı. Polemikçi kalemini Ankara'nın politikalarını ve Cumhuriyet'in ilanını eleştirmeye yöneltti. Bir İstanbul-Ankara çekişmesine girişti. 1925'te *Takrir-i Sükûn Kanunu* uyarınca gazete kapatıldı ve Yalçın sürgüne gönderildi. H. C. Yalçın 1943'te CHP'nin maddi desteğini alarak *Tanin'i* bir kez daha çıkartmaya başladı. Genellikle demokrasinin savunuculuğunu yaptı. Ancak gazete fazla ilgi görmediğinden 1947'de kapandı.

Tanin
Kalkın Ey Ehli Vatan!
Bir vatan cephesine lâzum vardır
Von Papenin suçlarını gösteren vesikalar
İranda Kürtler geniş mikyasta silâhlanıyor
İstanbul Milletvekili dün belli olmadı
TARSUSTA FEYEZAN
Tanin'in 3 Aralık 1945 tarihli nüshası.
TETTV Arşivi

. ORHAN KOLOĞLU

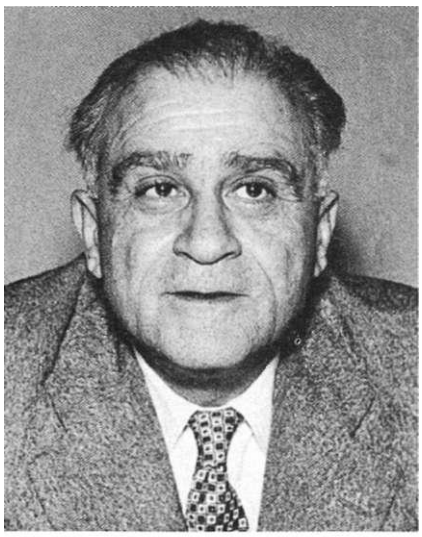
TANPINAR, AHMET HAMDİ

(23 Haziran 1901, İstanbul - 24 Ocak 1962, İstanbul) Şair, romancı, hikayeci, denemeci.

İlk ve orta öğrenimini, babası Hüseyin Fikri Efendi'nin kadılık yaptığı Anadolu'nun çeşitli kentlerinde gördükten sonra 1918'de yatılı olarak İstanbul'daki Baytar Mektebi'ne girdi. Ertesi yıl Edebiyat Fakültesine geçti. Şiirleri ilk kez, Yahya Kemal'in yönlendirdiği *Dergâh* dergisinde yayımlandı. 1923'te fakülteyi bitirdikten sonra Erzurum, Konya ve Ankara liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1930-1932 arasında Ankara Gazi Terbiye Estitüsü'nde ders verdi. Sonra Kadıköy Lisesi edebiyat öğretmeni olarak İstanbul'a döndü. 1933'te, Güzel Sanatlar Akademisinde sanat tarihi ve estetik hocalığına atandı. 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yeni kurulan Türk edebiyatı kürsüsünün başına getirildi. 1942-1946 arasmda Maraş milletvekilliği yaptı. 1946 seçimlerinde aday gösterilmeyince, bir süre Milli Eğitim müfettişliği yaptı. 1948'de yemden Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki estetik hocalığına atandı; ertesi yıl da Edebiyat Fakültesindeki kürsüsünün başına döndü, ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Tanpmar'ın oluşumunda Yahya Kemal'in ve dünyalarını onun açtığı Fransız simgeci şairlerinin ve büyük Divan şairlerinin yanısıra, Ahmet Haşim'in ve Sigmund Freud, Gustav Jung gibi psikanalistlerin, Henri Bergson, Gaston Bachelard gibi filozofların da derin etkisi olmuştur. İnsan belleğini, geçmişin şimdiki sürede uzaması olarak tanımlayan Bergsonün etkisi, Tanpmar'ın zaman anlayışında çok belirgindir.

Tiyatro dışında edebiyatın hemen bütün türlerinde eser vermiş olan Tanpmar, her şeyden önce şairdir. Hangi türde olursa olsun bütün eserlerinde şiir pırıltıları, imgelerle dolu çok zengin çağrışımlı bir üslup vardır. Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'in derin etkisine rağmen Tanpmar, aruzla değil hece vezniyle yazmayı tercih etmiştir. Sayıları çok olmamakla birlikte serbest şiirler de yazmış olan Tanpınar, sağlığında yayımladığı tek şiir kitabına *(Şiirler,* **1961),** hepsi de hece vezniyle yazılmış sadece 39 şiirini almıştır. Simgeler ve alegorilere de başvurarak doğa, aşk, zaman, sonsuzluk, ölüm, geçmişe ait değerler, bilinçaltı dünyası gibi temaları

Ahmet Hamdi Tanpınar
Ara Güler

işlediği şiirlerinde, biçimsel kusursuzluğun ve yoğunlaştırılmış anlatımın peşinde olan Tanpınar'ın titizliği o derecededir ki, daha gençliğinde yazdığı, hattâ bir dergide yayımladığı bazı şiirlerini tamamlanmış saymadığından kitabına almamıştır. 1976'da yayımlanan *Bütün Şiirleri*başlıklı kitaba ise, 40 kadar şiiri daha alınmıştır. Bunlar arasında bitmeyen şiirler ve birkaç şiirinin ilk biçimi de vardır.

Şiirle bir bakıma kendini arayan Tanpmar, romanlarında ve hikâyelerinde, hem kendini, hem de hayatın ve başkalarının, "başkalarına ait zamanın" peşine düşmüştür. Roman kişilerini toplumdan soyutlamamış, tersine toplumsal bir çerçeveye yerleştirmiştir. İnsanın iç dünyasını, dış dünyayla ilişkilerinin ve rüya temalarının yönlendirmesine uyarak, zaman zaman bilinçaltını da dışavurarak yansıtır. Tanpınar'ın ilk romanı, 1944'te *Ülkü* dergisinde tefrika edilmeye başlayan, ama ancak ölümünden sonra, tamamlanmamış olarak kitaplaşabilen *Mahur Beste* tiir. Sağlığında kitap halinde yayımlanmış ilk romanı olan *Huzur* (1949), Doğu-Batı sorunsalının irdelendiği ve Tanpınar'ın sanat anlayışı kadar dünya görüşünün de yansıdığı bir romandır. Olay örgüsünün ekseni, Mümtaz ile Nuran arasındaki aşktır. Bu ilişkiye, İstanbul'un çeşitli semtleri, özellikle de Boğaziçi, doğa ve sanat (en çok da müzik) çerçeve oluşturur. Tanpmar, bir küçük burjuva aydınının kişisel mutluluk ile toplumsal sorumluluk arasında bocalayışını yansıttığı romanında, bireysel ve toplumsal planda değerler çatışması biçiminde ortaya çıkan Doğu-Batı sorununu tartışır. Ona göre, Baü da, Doğu gibi bizim gerçekliğimizin birer parçasıdır; Doğu-Batı çatışması gibi, gerçek-sahte çatışması vardır. Tanpınar'a göre, yeni hayatımız, hem geçmişle bağları koparmadan, hem de kendimizi Batiya kapatmadan oluşturulmalıdır.

1950'de *Yenilstanbul*gazetesinde tefrika edildikten sonra ancak 1973'te kitaplaşan *Sahnenin Dışındakiler*adlı romanın-

da Tanpmar, 1920'lerin başındaki işgal İstanbul'unda geçen olayları anlatır. İlk bölümde romanın başkişisi Cemal'in, altı yıllık bir ayrılıktan sonra döndüğü İstanbul'da sevgilisi Sabiha'yı arayışı vardır. Yazar burada, Cemal'in bakış açısından İstanbul'u, İstanbulluların yakın geçmişini ve bağlandıkları değerleri inceler. Bu ilk bölümde Cemal, İstanbul'un işgal altmda olduğunun âdeta farkında değildir. İkinci bölümde ise Cemal'in zihnini, nerdeyse tamamen Milli Mücadele doldurmuştur. Sabiha'yı unutan Cemal, artık yeni bir insan olmak istemektedir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, yazarın sağlığında kitap olarak yayımlanmış (1962) ikinci ve son romanıdır. Roman, Cumhuriyetken önce, İstanbul'da bir saatçinin yanında yetişmiş, askerliğini I. Dünya Savaşı sırasında yapmış, çocuksu, saf, bir bakıma yarı deli Hayri İrdal'ın anıları biçiminde anlatılmıştır. Bütün romana bir ironi egemendir. İrdal'ın yakınlarının hayatları çevresinde, Türk toplumunun Tanzimat'tan beri atlatamadığı kültürel ve ahlaki bocalamanın anlatıldığı romanda Tanpınar, imparatorluk toplumunu, her şeyi şaka düzeyine indirmekle eleştirirken, Cumhuriyet dönemindeki bilinçsiz yenileşme çabalarını ve anlamsız bürokrasiyi de hicveder.

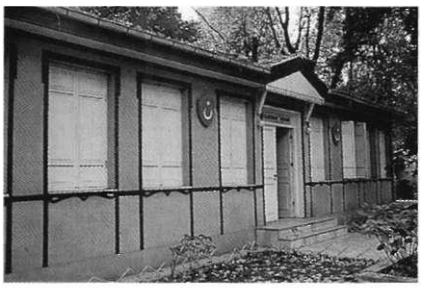
İstanbul'da doğan, ömrünün büyük kısmını İstanbul'da geçiren, Yahya Kemal gibi bir İstanbul âşığı ile şehri semt semt, sokak sokak gezen, İstanbul'un âdeta her zerresinin tarihimiz ve toplumumuz için ifade ettiği anlamı kavrayan ve nihayet burada son nefesini veren ve o kadar sevdiği Boğaziçi'nde toprağa verilen Tanpmar, İstanbul üzerine pek çok yazı kaleme almıştır. Bunların en önemlisi, *Beş Şehir* (1946), adlı kitabındaki uzun (kitabın tam yarısı kadar) yazısıdır.

Tanpmar, *Beş Şehir'in* asıl konusunu, "hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiyaktır" cümlesiyle takdim eder. Tanpınar, aslında bu beş şehri değil, geçmişiyle ve yaşayan taraflarıyla Anadolu'daki Türk-İslam medeniyetini anlatmaktadır. İstanbul'u çok çeşitli unsurların bir araya gelerek oluşturduğu bir terkip olarak gören Tanpınar, irili ufaklı pek çok mimari eser hakkında derin bir vukufla bilgiler verirken, bunların mimarlarıyla çağdaşları olan şairler, besteciler veya hattatlar arasında paralellikler kurar; dönemin tarihi, toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel koşullarına temas eder. Eserde, devlet adamlan ve sanatçılarla ilgili değerlendirmeler veya anekdotların arasında meşhur külhanbeylerinin veya tulumbacıların hikâyeleri, şehrin manevi mimarları olan velilerin veya şeyhlerin menkıbeleri karışır.

Tanpmar'ın İstanbul'la ilgili yazılarının bir kısmı da çeşidi gazete ve dergilerde yayımlanmış yazılarının oluşturduğu *Yaşadığım Gibi* (1970) adlı kitabındadır.

Bibi. S. Hilav, "Tanpmar Üzerine Notlar", *Yeni Dergi,* S. 106 (Temmuz 1973); S. İleri, "İstanbul'da Zaman", *ae,* S. 104 (Mayıs 1973); ay, "Tanpınar Üzerine", *Çağdaşlık Sorunları,* İst., 1978, s. 160-172; M. Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası,* İst., 1963; B. Moran, "Ahmet Hamdi Tanpmar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü", *Birikim,* S. 37 (Mart 1978); ay, "Bir Huzursuzluğun Romanı: Huzur", "Saatleri Ayarlama Enstitüsü", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış,* İst., 1983, s. 227-274; Fethi Naci, "Tanpınar'ın 'Huzur' Romanı", *Yeni Dergi,* S. 102 (Mart 1973); ay, "Sahnenin Dışındakiler", *ae,* S. 110 (Kasım 1973); H. Yavuz, "Tanpınar'ın Estetiği", *Yeni a,* S. 15 (Haziran 1973); O. Demiralp, *Kutup Noktası,* İst., 1993.

FİKRET KARAKAYA

Tanzimat Müzesi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

TANZİMAT MÜZESİ

Gülhane Parkı'nda(->) bulunan Tanzimat dönemine ait belgelerin ve eşyanın teşhir edildiği, anakent belediyesine bağlı müze.

Tanzimat Müzesi ilk olarak, 1952'de Ihlamur Kasrinda(->) açıldı. Fakat 1966'da kasır asıl sahibi Milli Saraylar İdaresi tarafından geri alınınca kapanmak zorunda kaldı. Müze, **1969**'da Yıldız Parkı içindeki Çadır Köşkü'nde yeniden açıldı. Giriş holünün dışmda iki salonu bulunan bu köşkte 19701i yılların sonuna dek kaldı. 1978'de belediyece Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun kullanımına verilmesi üzerine. 1983'te bu kurumca Gülhane Parkı'nda inşa edilen şimdiki binasına taşındı.

Bugünkü tek katlı binada, Tanzimat dönemine ait; Beylerbeyi, Çırağan, Dolmabahçe sarayları gibi yapıların ve Paris Kongresi'ne iştirak eden delegelerin üzerinde imzaları bulunan fotoğrafları, Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşid Paşa, Sadık Muhtar Bey ve Ziya Paşa'ya ait eşyalar sergilenmektedir. Duvarlarda, Abdülmecid'i ziyarete gelen Fransız generali C. Robertin'in **6** Ağustos 1855'te Tophane Rıhtımından ayrılışını temsil eden gravürü, yenilik hareketlerinin öncüleri III. Selim ve II. Mahmud ile Abdülmecid'in yağlıboya tablolarını da görmek mümkündür. Burada ayrıca, Mustafa Reşit Paşa'nm Tanzimat Fermanı'm okuyuşunu canlandıran bir tablo ile Keçecizade Fuad Paşa'nm bir büstü de yerlerini almışlardır. Diğer yandan, ilk Türkçe gazete ve dergilerden bazıları müze envanterine alınmıştır. Tanzimat döneminin ünlü kişilerinin fotoğrafları da müzenin zengin köşelerinden birini teşkil etmektedir. Müze her gün saat 09.00 ile **16**.30 arasında ziyarete açıktır.

Bibi. İ. Baykal, "Tanzimat Müzesi", *TTOKBelleteni,* (Ocak 1953); E. Arpaçay, "Tanzimat Müzesi", *İstanbul Belediye Dergisi,* (Mayıs 1969); T. Ergil, *İstanbul Müzeleri,* İst., 1993; s. 108; M. Önder, *Türkiye Müzeleri,* Ankara, 1992, s. 146; R. Serhatoğlu, *Büyük İstanbul Albümü,* İst., 1955, s. 299.

MEHMET YENEN

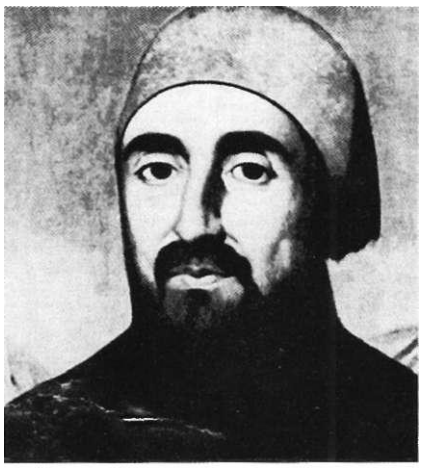
TANZİMAT'IN İLANI

3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayı'nınC-») Gülhane Bahçesi'nde okunan, Osmanlı uyruklarına can, mal, ırz ve namus güvenliği, haklar ve yükümlülükler konusunda da eşitlik vaat eden Abdülmecid'in hatt-ı hümayunu. Hariciye Nazırı Mustafa Raşid Paşanın okuduğu bu fermanla en çok İstanbul'u etkileyen Tanzimat dönemine girilmiştir. Halkın anlayabileceği bir dille kaleme alman hatt-ı hümayuna, "Tanzimat Fennanı", "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" da denmiştir.

1839'da Nizip Savaşı'nda Osmanlı ordusunun Kavalalı Mehmed Ali Paşa ordusuna yenik düşmesi, II. Mahmudün(->) ölümü ve Abdülmecid'in(-») tahta geçmesi ile iç ve dış sorunlar ivedi ve köklü kararlar alınmasını zorladı. Osmanlı Devleti, Avrupa katında giderek güven yitikliğine uğramaktaydı. Askeri yapının çöküşü, hukuk sisteminin esneklik ve çağdaşlık yaklaşımlarından uzak kalması; Osmanlı hanedanının, mutlak hükümdarlık yetkisi ile iç ve dış sorunları çözebilecek zekâ, bilgi ve deneyim donanımında bireyler yetiştirememesi; idari, mali, kültürel tıkanmalar; Tanzimat'ın ilanını gerektiren başlıca nedenlerdi.

Tanzimat'ın mimarı kabul edilen Reşid Paşa, Paris'te büyükelçi iken II. Mahmud'a layihalar göndererek padişahta geniş kapsamlı bir yenilik fikri uyandırmaya çaba göstermişti. 1837'de Londra'da elçi iken de köklü ve programlı bir yenilik girişimini gündemde tutmaya çalışmıştı. O yıl hariciye nazırı olarak İstanbul'a geldiğinde, komisyonlar kurarak tebaanın eşitliğini öngören yeni layihalar hazırlattı.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dar-ı Şûra-yı Babıâli adlı Batı örneği ilk yönetim ve yargı kurullarını oluşturdu. Tanzimat-ı hayriye deyimi de önce bu yenilikler için kullanıldı. Reşid Paşa, geleneksel bazı kurumların korunması ve şeriata ilişilmemesi

Mustafa Reşid Paşa
Cengiz Kahraman arşivi

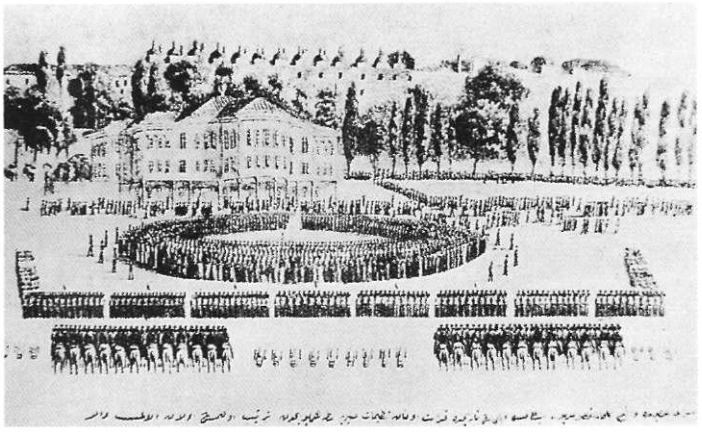
koşulu ile keyfî ve müstebit mutlakıyeti, bir ölçüde kırmak, parlamenter sisteme geçiş sürecinin ilk evresini başlatmak, böylece Avrupalı devletlerin desteğini sağlamak düşüncesindeydi. Temel yaklaşımı ise toplumun, Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçişini hazırlamaktı.

Tekrar Londra elçiliğine dönen Reşid Paşa'ya karşı İstanbul'da ciddi bir muhalefet, daha II. Mahmud ölmeden ortaya çıktı, padişah tarafından çağrılmasına karşın, dostlarından aldığı uyarılar üzerine başkente gelmekten çekindi. Fakat Abdülmecid tahta geçince biat için Ağustos 1839'da İstanbul'a geldi. Sadrazam Hüsrev Paşa, gerçi kendisini güleryüzle karşıladı ama, eline verdiği zarfı kapalı bir ariza ile Abdülmecid'e gönderdi. Bu arizada sadrazam, padişaha, Reşid Paşa'nın ortadan kaldırılmasının gerektiğini yazmıştı. Abdülmecid, bu telkini dikkate almayarak Reşid Paşa'ya güvence verdi.

Reşid Paşa, Tanzimat'ın ilanına kadar geçen 4 ay boyunca bir dizi hazırlık yaptı ve kendisini destekleyen devlet adamlarının görüşlerini aldı. Padişahı da Tanzimat'ın ilanına inandırdı. Ayrıca Fransa'nın, İngiltere'nin böyle bir yeniliği sabırsızlıkla beklediklerini hatırlattı. Bu sırada, Avrupa basınında İstanbul'daki yemlik hazırlıklarına temas ediliyor, "Müslüman topluma köklü birtakım siyasi hukukun bahşedileceğine ilişkin" yazılar çıkıyordu.

Bir hatt-ı hümayun üslubuyla ve o dönemin resmi anlatım geleneğine göre çok sade bir dille kaleme alman Tanzimat Fermanı üzerinde günlerce çalışan ve bunun okunması için, Osmanlı hanedanının yüzyıllarca oturduğu Topkapı Sarayı'nm Gülhane Köşkü önündeki bahçeyi seçen Reşid Paşa, ilandan önceki günlerim çok sıkıntılı geçirdi. Örneğin son akşam, kethüdası Salih Bey, kendisine konağın özel bir sorununu açıklamak istediğinde "Ben yarınki gün bir mehlekedeyim (tehlike yeri) ki akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur!" demişti.

Yapılan duyurular ve davetlerle 3 Kasım 1839 günü sabahı, Gülhane Bahçesi'nde hazırlanan çadırlar ve izleme yerleri kalabalıklarla doldu. Abdülmecid de Gülhane Köşkü'ne geldi. O gün, hitabet kürsüsüne yakın bir yerde bulunan ve kendi deyimi ile "Bi-ibâretihâ hatt-ı hümayunu istimâ" ederek izlenimlerini, bir gazeteci gibi not eden, daha sonra tarihine geçiren Lutfî Efendi'nin(->) anlatımıyla "zât-ı hazret-i padişahı Gülhane Meydam'nda kâin kasr-ı âlîyi bi't-teşrif vükelâ ve ulemâ ve havass-ı memurin ve süfera-yı ecnebiye" davetli olarak hazırlanan çadırlara alınıp oturtuldular. Rum Ortodoks, Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf örgütlerinin temsilcileri, "Nice bin ahali ile o meydan mahşerden nişan olduktan sonra" Reşid Paşa, kurulan gayet yüksek kürsüye çıktı. Abdülmecid'in adma hazırlanan hatt-ı hümayunu, başından sonuna ve herkesin duyacağı yüksek sesle ve "selîka-i beliga-i âlem-pesend" ile okudu. Ferman uzun olduğu için okunması da epeyce zaman aldı. Lutfî Efendi, Reşid Paşa'nın

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilişini gösteren temsili resim. *Belleten,* S. 112 / *Nazım Timuroğlu arşivi*

o güzel okuyuşuna ve hitabet sanatındaki yetkinliğine hayran kaldığını belirttikten sonra İstanbul'un her cihetinden toplar atılarak Tanzimat'ın ilan edildiğini; vilayetlere de fermanlar yazılıp durumun bildirildiğini açıklamaktadır. Tören sonunda kurbanlar kesildiği gibi, Topkapı Sarayı hırka-i saadet dairesinde düzenlenen ikinci bir törenle de Abdülmecid, bu fermandaki hususlara uyacağına yemin etti ve ferman bu dairedeki kutsal emanetler yanında korumaya alındı.

Ferman, temelde, "Ahkâm-ı Kur'aniye ve kavanin-i şer'iye" uyarınca tüm Osmanlı uyruklarına can, mal, ırz ve namus güvencesi getiren, Batıda "charte" denen bir belge olup meşruti yönetimin ilk adımı sayılmış; bunun anısına, Gülhane Bahçesine bir de "Tanzimat abidesi" dikilmek istenmişti. Ancak, daha sonra saray sınırları içinde kalacağı ve görülemeyeceği düşünülerek bu anıtın Beyazıt Meydam'na dikilmesi kararlaştırılmış fakat her nedense gerçekleşmemiştir.

Tanzimat'ın ilam münasebetiyle düşünülen "Tanzimat-ı Hayriye madalyası" ise tunçtan olmak üzere ancak 1950'de çıkarılabilmiştir.

Tanzimat'ın ilanının İstanbul'da, ülkede ve Avrupa'da yankıları geniş oldu. Örneğin 26 Kasım 1839 tarihli *L'univers'de* törenin ayrıntıları verildikten sonra "Bu gerçekten coşkulu, aşırı heyecan uyandıran büyük bir törendi. Çünkü büyük bir ulusun yeniden hayat bulacağı ilan ediliyordu" denilmişti.

Tanzimat'ın ilanını simgelemek amacıyla yaptırılması düşünülmüş anıtın resmi. *Cengiz Kahraman arşivi*

Bibi. *Tarih-i Lutfi,* VI, 60 vd; *Tarih-i Cevdet,* XII; Cevdet, *Tezâkir,* I-II; E. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat,* İst., 1908; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri,* İst., 1925; R. Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat,* Ankara, 1985; A. C. Eren, "Tanzimat", *LA,* XI; Karal, *Osmanlı Tarihi,* V; İ. Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi,* Ankara, 1979; M. Cezar, "Tanzimat Fermanı", *Resimli Tarih Mecmuası,* S. 25 (Ocak 1952).

NECDET SAKAOĞLIJ

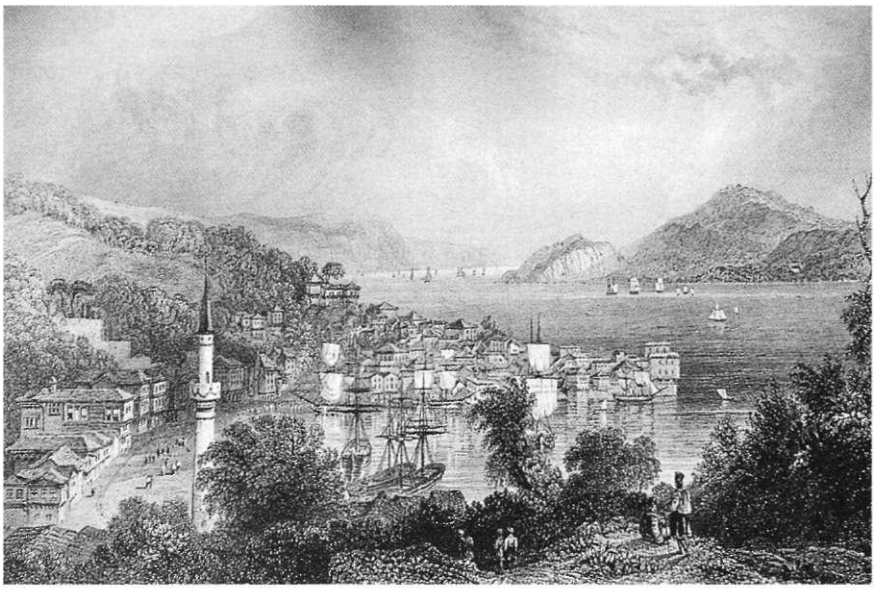
TARABYA

Boğaziçi'nin kuzeyinde, Rumeli yakasında aynı adı taşıyan koyun gerisinde yer alan semt. İdari açıdan, Sarıyer İlçesi'ne(->) bağlı bir mahalledir. Güneyinde Yeniköy(->), kuzeyinde kıyıda Kireçburnu(->) ile geride Cumhuriyet Mahallesi, güneybatısında ise Ferahevler (Yavuz Sultan Selim) Mahallesi yer almaktadır. Antik çağda Pharmacias veya Farmakeus (hem zehirleyici hem de ilaç anlamına gelen bir sözcük), sonraları, muhtemelen 5. yy'dan sonra da havasının sağlığa iyi gelmesi nedeniyle Therapia (şifa, tedavi) adını taşıdığı, kentin yoğun yerleşme bölgelerinden uzak olduğundan dolayı salgın hastalıklardan korunulan bir yer olduğu bilinir.

16. yy'a kadar Tarabya Koyunun gerisindeki vadide, bir de dalyanı bulunan bir Rum balıkçı köyü olduğu sanılmaktadır. 17. yy'm ikinci yarısmda II. Selim (hd 1566-1574) buradan hoşlanmış ve buraya bahçeler, servilikler içinde bir köşk yaptırmış; bundan sonra yerleşme Tarabiye adlı yeni bir köy yerleşmesine dönüşmüştür.

1624'te Boğaziçi'nin Yeniköy'e kadar kuzey kesimleri, Karadeniz'den gelen Kazakların hücumuna uğradığında Tarabya da yanmış, yağmalanmıştır. Evliya Çelebi, bu saldırıdan sonra, kendi döneminde Tarabya'mn henüz imar edilmekte olduğunu belirterek "800 kadar haneleri vardır. Bir İslam mahallesi, bir cami, yedi mahalle Hıristiyan vardır. Bilinen dalyan yeri ve servili çemenzar hâlen Gümrük Emini Ali Ağa'nın yalısıdır. Bundan büyük saray yoktur. Hamamı ve başka imareti olmayıp bağ ve bahçesi çoktur" diye anlatır. Andreasyan, Kömürciyan'ın *İstanbul Tarihi'ne* eklediği notlarda yalının sahibinin Gümrükçü Hasan Ağa olması gerektiğini belirtir.

Kazak saldırısından sonra Tarabya'yı yeniden imar ettiren IV. Murad'dır (hd

Bartlett'in gravüründe Tarabya.
Pardoe, *Bosphorus*, 1839 / *TETTV Arşivi*

1623-1640). Inciciyan, Tarabya'nın metropolitlik mıntıkasına dahil bir köy olduğunu, Terkos'a Türkler iskân edilince 18. yy'da metropolitlik makamınm Tarabya'ya nakledildiğini anlatır.

17. yy boyunca Tarabya parlak bir yazlık mesire yeri olmuş; bazı yabancı elçilikler özel izinlerle bu semtte yazlıklar edinmişler; III. Selim döneminde (1789-1807) Fransa, İsviçre, Napoli elçilikleri; II. Mahmud döneminde (1808-1839) Danimarka ve Romanya elçilikleri; II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) ise İngiltere ve Almanya elçilikleri Tarabya'da yazlık rezidanslara sahip olmuşlardır. Sefaretler arası verilen kabul resimleri, ziyafetler ve eğlencelerden dolayı semte yabancı akını eksik olmamıştır. İsveçli seyyah Björnstahl'in *Tarabya Mektupları* bu renkli ve canlı yaşamı çok iyi anlatmaktadır.

19. yy'da Tarabya'da II. Mahmudün bir yazlık saray, bir çeşme; Bezmiâlem Valide Sultan'm(-») da bir başka çeşme yaptırdığı bilinmektedir. 19. yy'ın başında *Bostancıbaşı Defteri* hdeki kayıtlara bakıldığında, Rum ve Ermeni halkın 52 adet yalısı, 23 adet hanesi, birer kayıkhane, hekim dükkânı, kasap dükkânı, bahçe, köşk ve bir parsel boş arsa sahibi oldukları görülürken, Müslüman halkın 4 adet hanesi, 1 mescidi bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 2 iskele, 1 yasakçı kolluğu yeri vardır.

Bu yüzyılda Tarabya'da oturanların çoğunun öncelikle Rum zenginleri olması, burada Osmanlı aleyhinde bazı ayrılıkçı düşünce, örgütlenme, hattâ" ayaklanmaların planlandığı ve yönetildiği kuşkularını doğurmuştur. İpsilanti ailesinin Tarabya'daki sahilhanelerinin bu kuşku nedeniyle zorla ellerinden alınıp III. Selim tarafından Fransa Büyükelçiliğine sayfiye yeri olarak verildiği bilinir (bak. İpsilanti Yalısı). 19. yy'ın sonunda koyun gerisindeki alan hâlâ canlı bir mesire yeridir, her taraf ağaçlık ve bahçeliktir.

P. A. Dethier 19. yy'ın sonunda *Boğaziçi ve İstanbul* adlı eserinde Tarabya'yı anlatırken Kalender'den sonra kıyı boyunca ilerlenirse vadideki şirin bahçesi ile dikkat çeken bir sultan sarayı ve bir Rum kilisesinin olduğunu, küçük Tarapia ya da Farmakia Koyu'na ulaşıldığını ve bu arada da Mauregeni Villası ile karşılaşıldığını yazar. Bu koyun, eskiden (ilkçağda) Medea'nın zehirle dolu kutusu ile bağdaştırıldığını (phermakeus: zehir) ancak sağlığa iyi gelen havasından dolayı adının Therapia'ya dönüştürülmesini çoktan hak ettiğini; rıhtımın bulunduğu burnu dönünce refah içindeki insanların varlığının bunu kanıtladığını belirtir. Ayrıca Tarabya'daki mevcut Fransız ve İngiliz diplomatların yazlık saraylarının "yazlık" nitelemesini Homerosün destanlarmdaki evlere benzeyen kır evleri ile gerideki teraslar halinde yükselen romantik bahçelerinden dolayı hak ettiklerini anlatır. Dethier iskele yanındaki Hotel d'Angleterre'nin uygun fiyatlarla turistleri memnun edici bir konfor sunduğunu da belirtir.

Tarabya semti geçmişte, bugüne kıyasla çok daha geniş alanları kapsayarak güneyde Yeniköy ve İstinye'den başlayıp, kuzeyde Kireçburnu ve Çayırbaşına kadar uzanıyordu. Gerideki alanlarda, kuzeyde Hacı Osman Bayırına kadar dayanan Cumhuriyet Mahallesi ile batı ve güneyde İstinye Vadisi'nin kuzey yamaçlarına dayanan Ferahevler Mahallesi 1984'te kuruldu. Her iki mahallenin konutları büyük ölçüde gecekondulardan oluşmaktadır. Tarabya Mahallesinin 1955'te 861 olan nüfusu 1970'li yılların ortalarına kadar 2.000 civarında kalmış, 1975'te ise çevredeki gecekondu yerleşimlerine ilk yoğun göç başlayınca nüfus birden 5.700'e yükselmiştir. 1983'te yürürlüğe giren, yapılaşmayı yasaklayıcı ve kısıtlayıcı Boğaziçi Yasası'na; ayrıca 1985'teki nüfus sayımında ayrı birer mahalle olarak sayılan Cumhuriyet (5.219) ve Ferahevler (6.021) mahallelerinin ayrılmasına rağmen, 1985'te nüfus 9.400'e ulaşmıştır.

1990 Genel Nüfus Sayımı geçici sonuçlarına göre 9-446 kişi olarak göründüğü halde, muhtarlıktan edinilen bilgiye göre o tarihte Tarabya'da yaklaşık 14.000 nüfus kayıtlıdır. Bugün ise yaklaşık 8.000 seçmen ve 27 adet sandık sayısına göre semtte, ortalama bir hesaplamayla 19.000-20.000 nüfusun yaşadığı yine muhtarlıkça ifade edilmektedir.

Boğaziçi'nde yerleşmelerin şehirsel işlevler kazanarak yayılması, büyümesi ve değişimi incelendiğinde Tarabya, Boğaziçi'nin batı yakasında özellikle 1975'te ve sonrasında coğrafi ve şehirsel görünümü en hızlı değişen ve büyüyen mekânların başında gelmektedir.

1950'lere kadar Tarabya Koyu ve çevresindeki yerleşme eski sınırları içindeydi. 1950'lerin başlarında bugünkü Tarabyaüstü mevkiinde Şalcıkırı yolu çevresinde dere yatağının kuzey yamaçlarında planlı bir konut alanı açıldı. 1965'lere kadar geçen 15 yıllık sürede Dereiçi Sokağında Summer Palace'ın yerine kooperatif evleri yapıldı (Sümer Kooperatifi), eski köyiçi yerleşme de kısmen yenilendi. Tarabya Btırnu'ndaki yanan eski Konak Otelinin yerine 1954-1960 arasında Büyük Tarabya Oteli inşa edildi. 1958-1960 arasında da bugünkü sahil yolu ve Tarabya Yokuşu açddı. İlk gecekondular bugünkü Tarabyaüstü mevkiinde, ayrıca Kireçburnu, Kefeliköy ve Hacı Osman Bayırına doğru Şalcıkırı ve araba yolu ulaşım hatları civarında hazine ve belediye arazilerinde tek tek görülmeye başladı.

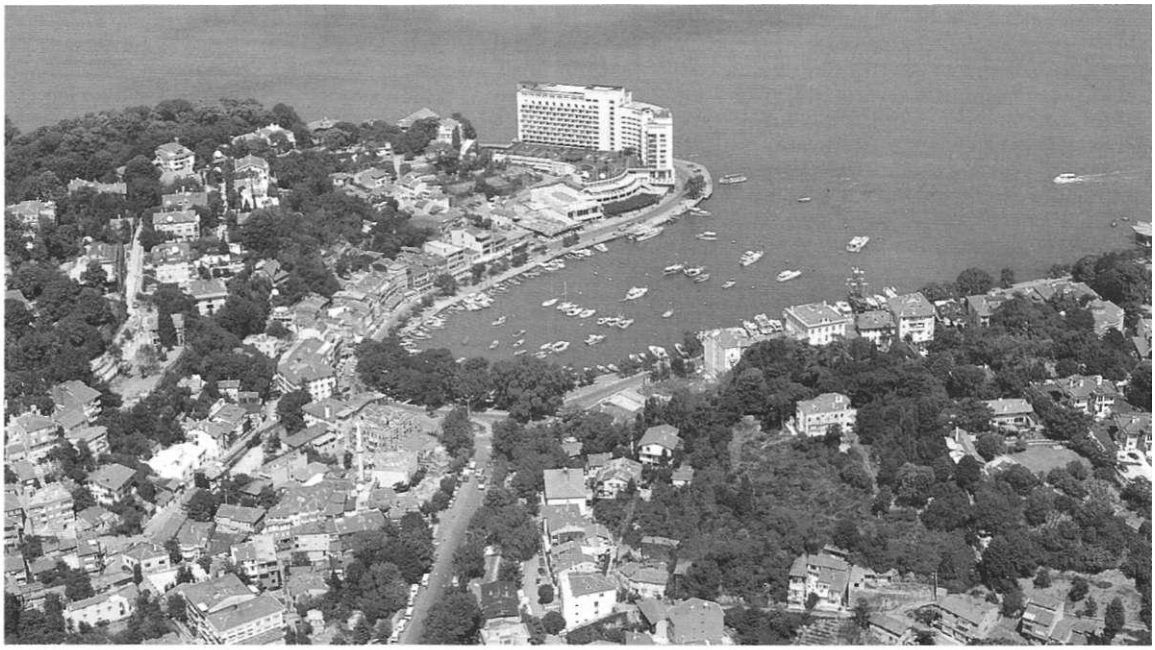
1964'te Tarabya Merkez Camii kompleksi yapımı ile yeni ticari birimler, sağlık tesisleri, turistik hizmet birimleri oluştu. 17. yy'dan itibaren meyhaneleri ünlü olan Tarabya'da, koyu çepeçevre dolduran balık lokantaları, lüks restoranlar, modern meyhaneler giderek arttı.

1960'h yıllarda İstanbul Belediyesi'nin bir "şehir ormanı" oluşturmak üzere Büyükdere Caddesi ile Tarabya Yokuşu çevresinde ve güneyde başlattığı ağaçlandırma çalışmaları sonucunda yöre 1990'larda bir koruluk görünümüne ulaştı.

1966-1975 arasında bir yandan gecekondular ve planlı yerleşmeler gelişirken, sahili, otel ve tavernaları eğlence-dinlence amacıyla kullananların sayısı arttıkça Tarabya'da hızlı bir değişim izlendi.

1984'te uygulamaya konulan 3030 sayılı "Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkındaki Yasa" ile oluşan ilçe belediyeleri ve büyükşehir belediyesinin birçok uygulaması Tarabya'ya değişik kentsel işlevler kazandırdı. TED (Tenis, Eskrim, Dağcılık) Kulübü ve spor tesisleri, Polat Evler, Nurel İnşaat, sanatçılar siteleri, bir özel lise (Mustafa Kemal Lisesi), koru, orman, açık ve yeşil alanlarda yapılan toplu villalar gibi uygulamalar Tarabya'yı bugün bir köy görünümünden çok uzakta bir kentsel alan haline getirmiştir.

Tarabya'da halen hepsi de yeni olan 5 cami vardır. Bunlardan sadece biri mima-

Tarabya
Gürol Kara/ TETTV Arşivi

ri açıdan cami olarak inşa edilmiştir. Diğerleri başka amaçlarla yapılıp, ibadet için değiştirilen küçük mescitlerdir. Geçmişte (Veli dondurmacısının yerinde) yapılmış olan Osman Ağa Camii 1958-1960'ta sahil yolu yapımı sırasında yıktırılmıştır. Tarihi bina olarak Aya Yorgi Kilisesi ve 3 ayazma halen vardır. 2 çeşmeden biri meydandaki park içindedir, diğeri "Soğuksu" adı verilen kaynak suyudur.

Tarabya'da konut olarak kullanılan eski eser binaların çoğu dış cepheleri korunarak restore edilmiştir.

Bugün semtte halen Rus, ingiliz, Fransız, Alman ve italyan konsolosluk binaları ile Irak Ateşeliği binası vardır. Sahil boyunca sıralanan tarihi köşklerin çoğunun birinci katları (ya da tamamı) kısmen gazino olarak, fakat daha çok taverna biçiminde kullanılmaktadır. Tarabya, Boğaziçi'nde en fazla sayıda gazinoya sahip yerdir. Fransız Konsolosluğu'na ait yazlık binanın bir kısmı, bir süredir Marmara Üniversitesi'ne kamu yönetimi eğitiminde kullanılmak üzere tahsis edilmiştir. Tarabya Koyu Alman Konsolosluğu önündeki "Palet *2"* adlı plaj-restorandan Büyük Tarabya Oteli burnuna kadar yat limanı olarak kullanılır.

1980'de şehir hatları vapur seferleri ve iskele kaldırılmıştır. Eskiden bir deniz hamamı niteliğinde olan Tarabya Plajı da artık yoktur.

Bugün nüfusu yaklaşık 20.000'e ulaşan Tarabya'da bir resmi ilkokul, eski adı Dest, yeni adı Cent olan ilk, orta ve lise öğrenimi veren bir özel okul, bk özel lise (Mustafa Kemal Lisesi), öğrencisi olmayan fakat bir müdürün görev yaptığı ve resmen açık olan bir Rum ilkokulu vardır.

Ayrıca kamu hizmetlerinden sayılan bir karakol binası ile bir PTT şubesi, içinde ana çocuk sağlığı bölümünün de bulunduğu bir sağlık ocağı ile Eczacıbaşı Dispanseri de semtte yer alır.

Eski plajların ve deniz hamamlarının yerlerine bugün farklı kullanımlar getirilmiştir. Yine de yazın Palet 2'nin önünden ve yanından denize girenler bulunmaktadır.

Bibi. Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* Evliya, *Seyahatname; İSTA,* 2858-2859; Inciciyan, *İstanbul,* 119; A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul,* s. 82-83; Ç. Aysu, "Boğaziçi'nde Mekânsal Değişim", (İstanbul Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi), 1989; Ş. Rado, *Bostancıbaşı Defter, 1802,* s. 13; // *Yıllığı, 1973,* İst., s. 13; S. Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih,* s. 255-269; Y. Yazıcı, *Bütün Yönleriyle Boğaziçi'nde Cennet-Sanyer,* İst., 1993, s. 98.

ÇİĞDEM AYSU

TARGAN, SAFİYE AYLA

(1907, İstanbul) Ses sanatçısı.

Henüz 3 yaşındayken anne ve babasını kaybedince Bebek'teki Çağlayan Darüleytamı'nda büyütüldü. 9 yaşındayken Bursa milletvekillerinden biri tarafından evlat edinilerek yetimler yurdundan ayrıldı. Bursa Kız Öğretmen Okulu'nda okudu. 1930' da öğrenimini yarıda bıraktı. Aynı yıllarda İstanbul'a geldi, bir süre öğretmen vekili olarak çalıştı.

Küçük yaşta sesinin güzelliğinin fark edilmesinden sonra ilk ciddi musiki derslerini Eyyubi Mustafa Bey'den (Sunar) aldı. Hocasının aracılığıyla ilk plağım yayımladıktan sonra musiki çevrelerinin dikkatini çekti. Bu sıralarda Yesari Asım Arsoy'dan(->) üslup ve makam dersleri aldı. 1931'de Arsoyün "Sevda yaratan gözlerini her zaman öpsem" mısraıyla başlayan hüzzam şarkısını plağa okuduktan sonra ülke çapında tanınan bir okuyucu oldu. Bundan sonra doldurduğu her plak satış rekorları kırmaya başladı.

1930'lardaDarü't-Talim-i Musiki(->) topluluğunun çalışmalarına da katılan Safiye Ayla, bu kurumda Fahri Kopuz'danG» yararlanmış ve topluluğun konserlerinde sahneye çıkmıştır. Zekâizade Ahmet Irsoy, Sadeddin Kaynak(->), Selahattin Pmar(-»), Nevres Bey(->) ve Rakım Elkutlu gibi musiki ustalarından da değişik dönemlerde yararlanan Safiye Ayla, bir süre Belediye Konservatuvarı(->) İcra Heyeti'nde de çalışmıştır.

193Tde bir teklifi değerlendirerek, şimdi Fitaş ve Dünya sinemalarının bulunduğu yerde olan Mulenruj Gazinosu'nda ilk defa sahneye çıkan Safiye Ayla, dönemin istanbul musiki ve eğlence dünyasında silinmez izler bıraktı. Faal olarak çalıştığı yıllar içerisinde yurtiçinde sağladığı büyük üne ek olarak, yurtdışında çeşitli ülkelerde verdiği konserlerle de ününü artırdı.

Sanat hayatı boyunca 500'den fazla plak dolduran Safiye Ayla bestekârlıkta da birkaç örnek vermiştir. Arap musikisinden uyarladığı "Seninle doğan güldür" (Gönül Şarkıları) adlı şarkıdan başka bir mahur şarkısı ile "Aşk yaprağına konarak bir koza öresim gelir" mısraıyla başlayan bir eseri vardır.

Safiye Ayla Targan
Mehmet Güntekin arşivi

1950'de udi ve bestekâr Şerif Muhiddin Targan'la(->) evlenen Safiye Ayla'nın, kendisinden musiki meşk ettiği Rakım Elkutlu ile hatıraları, 1950'li yıllarda *Radyo Haftası* adlı dergide tefrika edilmiştir. Sanatçı ileri yaşına rağmen son zamanlara kadar plak, radyo, televizyon ve canlı konser çalışmalarını sürdürmüş, özel musiki toplantılarında okumaya devam etmiştir. Safiye Ayla, Türk musikisinin son döneminde ses sanatçılığı, hatıraları ve ilginç kişiliği ile önemli bir yer edinen musikicilerden biridir.

Bibi. *Radyo Haftası,* S. 20 (7 Ekim 1950): S. K. Aksüt, *500 Yıllık Türk Musikisi Antolojisi.* İst., 1967; M. N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi.* II, Ankara, 1989; Öztuna, *BTMA,* II.

MEHMET GÜNTEKİN

TARGAN, ŞERİF MUHİDDİN

(21 Ocak 1892, İstanbul -13 Eylül 1967. İstanbul) Udi ve bestekâr.

Mekke Şerifi Ali Haydar Paşa'mn oğludur. 18 yaşma kadar özel öğrenim gördü. Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca öğrendi. Darülfünun hukuk ve edebiyat şubelerinden diploma aldı.

Targan 3 yaşında piyanoya. 6 yaşında ise uda başladı. Daha 13 yaşındayken udi olarak ün kazanmıştı. Musikiyi Ali Rifat Çağatay(->) ve Zekâizade Ahmet Irsoy'dan meşk ederek öğrendi. Ayrıca babasının konağına gelen musikicilerden de yararlandı. 13 yaşındayken ilk eserini besteledi. 14'ünde ise viyolonsele başladı.

1924'te New York'a gitti. Udunu dinleyen Leopold Godowsky, Jascha Heifetz, Auer, Fritz Kreisler ve Muscha Elman gibi dünyanın önde gelen virtüözleri, yazdıkları yazılarla Targan'm udunu Paganini'nin kemanına eş gösterdiler. ABD'de kaldığı 8 yıl boyunca önemli sanat merkezlerinde ve önde gelen musiki yazar ve eleştirmenlerinin dinlediği çok sayıda resital verdi. Targan, 1932'de geçirdiği tiroit ameliyatından sonra İstanbul'a döndü. 1934'te Batı ve Doğu musikisi kısımlarından oluşan Bağdat Konservatuvarim kurmak üzere Irak'a gitmeden önce İstanbul'da resitaller verdi. Bağdat'ta 14 yıl kalarak kurduğu konservatuvan yönetti. Hastalanarak İstanbul'a dönd 'ikten sonra Hüseyin Saadettin Arel'in(->) istifasıyla boşalan Belediye Konservatuvarı(-») ilmi kurul başkanlığına getirildi, iki yıl bu görevde kaldıktan sonra istifa ederek ayrıldı.

1950'de ses sanatçısı Safiye Ayla ile evlenen Targan, portre ve peyzaj resimleri de yapmıştır. Yaptığı iki Abdülhak Hâmid portresinden biri Topkapı Sarayı'nda, öbürü İstanbul Üniversitesi'ndedir.

Targan, Türk musikisinin Batı musikisi ölçülerinde yetiştirdiği virtüözlerden biridir. Onun virtüözlüğü Udi Nevres Bey(-») veya Tanburi Cemil Bey'de görülen türden bir musiki ustalığı değil, Batı musikisi icra şekillerinin uda uygulanmasıyla elde edilen, sazın teknik imkânlarını ortaya çıkaran bir çalışmanın ürünüdür. Targan'm hazırladığı ud metodu basılmamıştır.

Türkiye'de ve çeşitli Arap ülkelerinde çok sayıda plak dolduran Targan, büyük

Şerif Muhiddin Targan
TETTV Arşivi

bölümü saz musikisine ait 25 kadar eser bırakmıştır. Tanınmış eserleri, "Kapris", "Kanatlarım Olsaydı", "Koşan Çocuk". "Etüde Orientale" ile ferahfeza, hüzzam, dügâh ve uşşak saz semaileridir.

Bibi. inal, *HoşSada.* 271; S. K. Aksüt, *500 Yıllık Türk Musikisi Antolojisi,* İst., 1967, s. 114: R. Kalaycıoğlu, *Türk Musikisi Bestekârları Külliyatı,* II, İst., ty; M. Güntekin. "Şerif Muhiddin'in Ud Metodu", *Tercüman* (16 Nisan 1991); M. N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* II, Ankara. 1989. s. 114; Öztuna, *BTMA,* II, 377.

MEHMET GÜNTEKİN

TARIK 2AEER İTİNAYA KÜLTÜR MERKEZİ

Beyoğlu'nda(->) Şahkulu Bostanı Sokağı'ndadır. Eski evlendirme dairesinin restore edilmesiyle oluşturulmuş ve Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığınca 29 Ocak 1993'te hizmete açılmıştır.

Kültür merkezine, büyükşehir belediyesi tarafından, anayasa hukuku profesörü ve siyaset bilimcisi Tarık Zafer Tunaya'nın adı verilmiştir.

Halen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret AŞ tarafından işletilen Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezimin bünyesinde çeşitli bölümler bulunmaktadır. Sinema salonu 104 koltuk kapasitelidir. Sezon boyunca, birer hafta süreyle saat 19.00'dan başlayarak 16 mm ve 35 mm'lik film gösterimleri yapılmaktadır. 131 kolüık kapasiteli tiyatro salonu, amatör ve profesyonel tiyatro gruplarına sezon içinde kiralanmaktadır. Sezon dışında da Kültür İşleri Daire Başkanlığı işbirliği ile tiyatro kursları düzenlenmektedir.

150 koltuk kapasitesine sahip çok amaçlı salon konferans, seminer, panel, toplantı, dinleti ve çeşitli gösteriler için kullanılmaktadır. 36 m^2 genişliğindeki sergi salonu, büyükşehir belediyesi koleksiyonlarından derlenen sergiler ve diğer sergiler için kullanılmaktadır.

Hergün 08.30-22.00 arası faaliyet gösteren kültür merkezinde 60 m^2'lik mekân kafe olarak hizmet vermektedir.

İSTANBUL

TARIM

İstanbul, tarihinin hiçbir döneminde bir tarım ili olmamış; tarımsal üretim her zaman ticaret ve hizmet sektörünün, sanayinin kurulduğu dönemlerden sonra da sanayinin gerisinde kalmıştır. Buna karşılık, yine tarihin her döneminde kentin beslenme ihtiyacı ve talebi büyük olduğundan, özellikle tarım ürünleri açısından, ağırlıklı olarak bölge (il) dışına bağımlı bir yapı göstermiştir. Yine de Osmanlı döneminde, şehrin çevresinde tarım toprakları, şehrin yakınlarında ve içinde de bağlar(->), bahçeleri^), bostanlar(-») vardı ve burada gündelik sebze ve meyve ihtiyacına yönelik üretim yapılıyordu.

İstanbul'da tarımsal faaliyet ve üretim alanlarının daralması, bir yandan hızlı kentleşmeye, öte yandan sanayinin 1950 sonrasındaki gelişmesine bağlıdır.

İstanbul'un tarımsal varlığını tespit eden ilk sayımlardan biri 1913 Tarım Sayımıdır. 1913 Tarım Sayımı'nın verileri, İstanbul'un o dönemde de tarımda geri bir yöre olduğunu, üretiminin şehrin günlük tüketimine yöneldiğini göstermektedir. 1913'te, bütün Osmanlı ülkesindeki ekili toprakların sadece binde 4'ü İstanbul'daydı, tüm üretimin ise sadece binde 3'ünü sağlayabiliyordu. Bu alanların dörtte üçünde tahıl tarımı yapılıyordu.

İstanbul'un sadece bezelye üretiminde ülkede ilk sırayı alması (üretimin yüzde 67,2'si) ilgi çekiciydi. Bezelyeyi havuç (tüm üretimin yüzde 8,9ü), yulaf (yüzde 4,5), soğan (yüzde 4,7), fasulye (yüzde 3,9) izliyordu. Az bir miktar tütün dışında sanayi bitkileri üretimi hemen hemen yok gibiydi. Bağcılık ve meyve bahçeleri görece önemli sayılabilirdi. Üsküdar Sancağı, Yalova, Çatalca Sancağı, bağcılık merkezleriydi. 1913'te bu bağlardan 23.000 tondan fazla ürün elde ediliyor, şarap ve rakı üretiliyordu.

Cumhuriyet sonrasının ilk tarım sayımı 1927'de yapıldı. 1927 Tarım Sayımı'na göre toplam nüfusu 807.000 görünen İstanbul'da 79-000 civarında çiftçi nüfus vardı. Çiftçi ailesi başına ortalama 22,8 dönüm toprak düştüğü hesaplanıyordu. 38.200 hektar olan toplam ekim alanının yüzde 95,5'inde tahıl, yüzde 2,9'unda baklagiller, yüzde 1,6'smda sanayi bitkileri üretiliyordu. Bu dönemde ilde varlığı tespit edilen 14.000 tarım aracının sadece 308'i traktördü.

1950'de 79.000 hektar ekili alanın yüzde 85,3'ü tahıla, yüzde 3,8'i baklagillere, yüzde 6,7'si ayçiçeğine, yüzde 3,8'i soğana ayrılmıştı. 1960'larda ekili alan 110.500 hektara çıkmış, 1970 ve 1980lerde 106.500 hektar civanna düşmüştü. Tahıl ekilen topraklar 1960'larda yüzde 92, 1970'lerde yüzde 84,7, 1980'lere doğru yüzde .80,5'ti. Baklagiller ve ayçiçeği ekilen toprakların oranı aynı dönem boyunca yükselmişti. Tür-

kiye'deki toplam ekim alanlarının 1950'de yüzde 0,94'ü, 1960'ta yüzde 0,74'ü, 1980' de yüzde 0,66'sı İstanbul'daydı. Toplam tahıl üretiminde İstanbul'un payı, 1950'de yüzde 0.83, 1970 ve 1980'lerde yüzde 0,86 idi.

1990'lar itibariyle sanayi üretimi ve hizmetler açısından Türkiye'nin en gelişmiş ili olan, İstanbul'da azımsanmayacak bir tarımsal üretim de varlığını sürdürmektedir. Özellikle Silivri, Çatalca, Yalova ve Şile ilçelerindeki tarımsal faaliyetler sayesinde, İstanbul tahıl üretiminde Türkiye toplamı içerisinde yüzde 1,1, sebze üretiminde ise yüzde 1,29 oranında paya sahiptir. Ayrıca meyve ve bostan ürünleri ile çiçek seracılığı gelişkindir. Diğer tarımsal faaliyet alanlarında İstanbul'un Türkiye üretimi içerisindeki payı yüzde Tin altındadır. 1985 verilerine göre bu oranlar baklagillerde yüzde 0,24, endüstri bitkilerinde yüzde 0,07, yağlı tohumlarda yüzde 0,93 ve yumru bitkilerde yüzde 0**,61**'dir. Bitkisel üretimin yanısıra, Türkiye'nin süt üretiminde İstanbul'un payı toplam yüzde 1,44'tür. Su ürünlerinde Türkiye üretiminin beşte birini aşan üretim rakamları görülmekteyse de, bu durum İstanbul teknelerinin Karadeniz ve Ege'de avladıkları balıkları İstanbul haline getirmeleri ve diğer illerin üretim rakam ve değerlerinin de bu ile kaymasından kaynaklanmaktadır.

İstanbul'un Türkiye tarım üretimi içerisinde 1990'larda hâlâ belli bir payı olmakla birlikte, bunun 1960'lardan beri giderek azalmakta olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni hızlı kentleşmenin tarım alanlarını azaltmasıdır. Konutlaşmanın yanısıra fabrikalar, sanayi siteleri, madenler ve taş ocakları, ulaştırma ağı, kum ve tuğla ocakları, depo alanları, konaklama tesisleri, spor alanları ve turizm tesisleri her yıl tarım alanlarını yok etmekte, buna karşılık birinci sınıf tarım topraklarının korunması konusunda ciddi bir çalışma yapılmamaktadır. Geçen yüzyıllarda İstanbul et, tahıl ve buğdayını Karadeniz ve diğer bölgelerden getirmekle birlikte sebze ve meyvesini büyük ölçüde kendi üreten bir kentti. Ne var ki meyve bahçeleri ve bilinen meyvelerin birçok alt çeşidi yok olurken, bostanlardan da sadece yüzlerce sokağın ve bazı semtlerin ismi hatıra olarak kalmıştır.

1992'de İstanbul İli sınırları içerisindeki 246 köy ve bucakta tarım yapılmaktaydı. Çiftçilikle geçimlerini sürdüren ailelerin 38.232'si sadece tarımsal faaliyet gösterirken, 2.497 ailenin sadece hayvancılık yaptığı görülmektedir. 35.735 aile ise her iki faaliyeti, yani bitkisel ve hayvansal üretimi bir arada yürütmektedir. Bu rakamlar 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarıyla da tutarlıdır. 1990'da İstanbul'da esas uğraşı tarım olan 132.646 yetişkin kişi bulunuyordu. Bunların 122.102'si üretici (yüzde 51'i kadın olmak üzere), 6.076'sı tarım işçisi, 1.168'i ormancı ve 3.267'si de balıkçılık ve avcılıkla uğraşan kişilerdi.

Tarımsal,işletmelerin yaklaşık yüzde 23'ünün 10 dönümden küçük işletmeler halinde bulunduğu ve toprakların yüzde 2,5'ini işlediği görülmektedir. 10 ila 50 dönüm arasındaki orta büyüklükteki işletmeler ise toplam işletme sayısının yaklaşık yüzde 65'ini oluştururken, ekili toprakların yüzde 47'sine sahiptir. Geri kalan yüzde 12 oranındaki büyük işletme ise 50 dönümden fazla toprağa sahiptir ve toplam tarım arazilerinin yarısını işlemektedir. Tüm işletmelerin yüzde 86,64'ünün yalnız kendi toprağını işlediği, yüzde **10**,99'unun kendi toprağının yanısıra toprak kiraladığı ama kendisinin kiraya vermediği, nihayet yüzde 1**.16** oranında işletmenin de sadece toprak kiralayarak tarım yaptığı görülmektedir.

Yine 1992 verilerine göre, söz konusu 246 yerleşim yerinde bulunan 4.469.669 dekar arazinin 1.108.846 dekarı ekili-dikili arazidir. Bu ekili-dikili arazilerin sadece 87.459 dekarı sulanmakta, geri kalanında ise kuru tarım yapılmakta ve bu arazinin büyük bölümü tahıl tarımına ayrılmış bulunmaktadır. Tarla olarak ayrılan 980.460 dekarın sadece **19.226** dekarı sulanmakta ve 961.243 dekarda kuru tarım yapılmaktadır. Tahılda sulu tarımın oram yüzde 2'nin biraz üzerindedir. Diğer yandan meyve bahçelerine ayrılan 57.303 dekarın 24.167'si sulanmakta ve bu üründe sulanmayan arazi 33.136 dekar ile yaklaşık üçte iki oranmda kalmaktadır. Sebze ve çiçek bahçelerinde ise bu kez sulanan arazi üçte ikiye yaklaşmakta, bu ürünlere ayrılan 71.082 dekar arazinin 44.066'sı sulanırken, sadece 27.107 dekarda kuru tarım yapılmaktadır.

Diğer yandan İstanbul İli içerisinde 214.981 dekar arazinin tarıma elverişli olduğu halde kullanılmadığı görülmektedir. Geri kalan arazinin 221.584 dekarı daimi çayır ve otlaklardan oluşmakta, 50.177 dekarı ise nadasa ayrılmış bulunmaktadır. Buna 457.928 dekar tarıma elverişsiz arazi ve 2.416.252 dekar civarı koruluk eklenirse, 246 yerleşim yerindeki arazi kullanımının tümü kapsanmış olur.

İstanbul tahıl üretiminde Türkiye'nin çok üzerinde bir verimliliğe sahiptir. Örneğin buğdayda hektar başına 2.040 kiloluk Türkiye ortalamasına karşı İstanbul'da aynı rakamın 3.227 kilo olduğu; keza arpa ürününde hektar başına Türkiye'de ortalama olarak 2.039 kilo ürün elde edilirken İstanbul'da bu rakamın 4.046 kilo olduğu görülür. Bunda gübre ve tarım ilacı gibi girdilerin etkisi ve sermaye yoğun tarım işletmeciliğinin payı varsa da esas neden bölgenin rutubet ve toprak koşulları itibariyle daha verimli olmasıdır.

Tarla ürünlerinde, 1980'li yıllarda yaklaşık 230.000 ton civarında gerçekleşmekte olan buğday üretitninin yaklaşık 135.000 tonunun Silivri, 50.000 tonunun ise Çatalca yöresinden elde edildiği görülür. 1990lı yıllarda ise tahıl alanı 740.000 dekardan 620.000 hektara düşerken buğday üretimi de 200.000 tonun altma inmiştir. Buğday dışında kalan tahıl üretimi önemli bir rakama ulaşmamakta ve az miktarda yulaf, arpa ve mısırdan oluşmaktadır. Bunların hiçbirisinin üretimi birkaç bin tonu aşmamaktadır. 1960'lara kadar, önemli bir kısmı kentte nakliyeyi sağlayan hayvanlar için yem olarak kullanılmak üzere 70.000 dekarın üzerinde arazide arpa üretimi yapılmaktayken günümüzde bu 21.650 dekara kadar gerilemiştir.

Yağlı tohumlar üretimi yaklaşık 30.000 ton kadar ayçiçeğinden oluşmaktadır ki bunun 14.000 tonunun Silivri, 12.000 tonunun ise Çatalca İlçesi'nden elde edildiği görülür.

Yumru bitkiler kategorisinde İstanbul'da az çok önem taşıyan ürün soğandır. 1980'lerde yaklaşık 60.000 ton soğanın 50.000 tonu Silivri, 5.000 tonu da Çatalca'dan elde ediliyordu. 19901ı yıllarda soğan üretiminde yüzde 10 oranında bir azalma göze çarpmaktadır. Ayrıca çok az miktarlarda patates ve sarmısak ekimi yapılmaktadır.

Meyve üretiminde Yalova ve Şile ilçeleri öne çıkmaktadır. 1992'de 47.000 ton olan elma üretiminin yarısından fazlası bu iki ilçede üretilmiştir. Yaklaşık 9.700 ton olan armut üretimin 4.600 tonu Yalova'dan sağlanmaktadır. Şile'nin armut üretimine katkısı 2.000 ton, Silivri'nin ise 500 ton kadardır. 1992 Tarım Sayımına göre İstanbul İli sınırları içerisinde 700.000'e yakın elma ağacı mevcuttur ve bunu yaklaşık 250.000 armut ağacı izlemektedir. Ayrıca 66.000 ayva ve 8.000 kadar da yenidünya ağacı sayılmıştır.

Yukarıda belirtilen yumuşak çekirdekli meyvelerin yanısıra bir hayli de sert çekirdekli meyve ağacı mevcuttur. Bunlar yaklaşık 115.000 erik, 111.000 zeytin, 81.000 kiraz, 80.000 şeftali, 35.000 vişne ve **16**.000 kayısı ağacından oluşmaktadır ki, toplam 7.300 ton kadar bir ürün verdikleri kaydedilmektedir. Bunların yanısıra az miktarda zerdali ve iğde ağacı İstanbul'un taş çekirdekli meyve ağaçlarını tamamlamaktadır.

Sert kabuklu rheyveler kategorisinde İstanbul'un bir hayli ağaca sahip olduğu görülmektedir. Bunlar yaklaşık olarak 896.000 fındık, 30.000 kestane, 5.000 badem ve 22.000 ceviz ağacından oluşmaktadır ve bunlardan her yıl toplam 3.000 tona yakın ürün elde edilmektedir. Ancak İstanbul'un meyveleri bundan ibaret değildir ve yukarıdaki kategorilere ek olarak yaklaşık 43.000 incir, 33.000 dut, 4.000 Trabzon hurması ve 3-000 nar ağacının kentin meyve üretimine birkaç bin tonluk katkısı olduğunu belirtmek gerekir. Keza İstanbul'da az miktarda üzüm kütüğü ve keçiboynuzu ağacı da bulunmaktadır.

İstanbul meyve üretiminin Türkiye toplamı içerisindeki paylarına bakılacak olursa, yumuşak çekirdekliler kategorisinde Türkiye'de mevcut 57.000.000 ağaçtan yaklaşık l.OOO.OOOünun İstanbul'da olduğu görülür. Taş çekirdekliler kategorisinde 134.000.000 ağaçtan yaklaşık 500.000'i İstanbul'dadır. Sert kabuklularda ise İstanbul'un payı daha düşüktür ve 312.000.000 ağaçtan sadece 950.0001 burada bulunmaktadır. Nihayet dut, üzüm vb üzümsü meyveler kategorisindeki 17,5 milyon ağaçtan sadece 85.0001 İstanbul'da bulunmaktadır.

Günümüzde Edirnekapı surları önünde yapılan bahçe tarımı. *Ertan Uca, 1994/TETV Arşivi*

İstanbul'un sebze üretiminin diğer ürünlerin tersine bir eğilim içerisinde olduğu; zamanla azalmadığı, hattâ bir miktar da arttığı görülmektedir. Bu konuda, büyük kentin taze sebze gereksinimi için yakın arazilerin değerlendirilmesi, muhtemelen de eskiden diğer ürünlere ayrılan ekim alanlarının bir kısmının sebze üretimine kaydırılması durumu yaşanmaktadır. Öte yandan özellikle Yalova İlçesi'nde ciddi bir sera sebzeciliği son yıllarda gelişmiştir.

İstanbul'un en önemli sebze ve bostan ürünleri domates ve karpuzdur. 1992'de yaklaşık 73-500 ton olan domates üretiminin 16.000 tonu Çatalca, 12.000 tonu Eyüp ve 11.500 tonu Silivri'den elde edilmekteydi. Silivri İlçesi'nin karpuz üretiminde iyice öne çıktığı ve 55.000 tonluk üretimin 49.400 tonunu tek başına gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu üründe Silivri'yi 3-600 ton ile Çatalca izlemektedir. Pendik'te de bir miktar karpuz üretimi yapılmaktadır. Bu iki önemli ürünü yaklaşık 9-000 ton ile patlıcan ve hıyar izlemekte, kavun ve kabak ise 7.000 tonun biraz üzerindeki miktarlarda elde edilmektedir. 6.500 tonluk biber üretiminin üçte ikisi sivri, gerisi dolmalık biberden oluşmaktadır. Bamya, havuç ve balkabağmın da az miktarda üretimi vardır. Enginar üretimi ise istatistiklere girmeyecek kadar küçük bir miktarda olup kentin gereksinimi, az sayıda bahçenin yamsıra ağırlıkla Bursa ve diğer üretim merkezlerinden karşılanmaktadır.

Yaprağı yenilen sebzeler alanında da İstanbul'un azımsanmayacak bir üretimi mevcuttur. Bu grupta 17.000 tona yakın lahana, 6.000 ton pırasa ve 5.500 ton kıvırcık marul kentin tüketimine ciddi bir katkıda bulunmaktadır. Bunları 900 ton kadar göbekli marul, 600 ton semizotu ve 700 ton kadar karnabahar izlemektedir. Ayrıca maydanoz, roka, tere ve dereotu da az miktarlarda olmakla birlikte kente taze sebze sağlayan üretim alanları olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Yukarıda sayılan bütün kategorilerdeki tarım ürünlerine ek olarak İstanbul'da 9.000 ton kadar fasulye, 2.000 tona yakın bezelye, 500 ton kadar barbunya fasulye, 900 ton bakla, birkaç bin tondan ibaret olmak üzere fiğ, burçak, yonca ve korunga gibi yem bitkileri, 4.000 ton şekerpancarı ve çok az miktarda pirinç üretimi yapılmaktadır.

1992'de ilde 8.274 adet traktör vardı. Yine aynı yıl İstanbul'da 27.830 ton muhtelif gübre kullanıldığı ve tarımsal mücadeleyi desteklemek üzere 82 adet zirai ilaç bayiliği bulunduğu anlaşılmaktadır. İstanbul çiftçileri 83 tarımsal kooperatif kurmuşlardır. Bunların **33ü** tarımsal kalkınma kooperatifi, 24'ü su ürünleri kooperatifi, **3**'ü sulama kooperatifi, 3'ü birlik kooperatifi ve 20'si de tanım kredi kooperatifidir.

İstanbul'un büyük bir tüketim merkezi olması, süs bitkileri üretiminde önemli bir artış sağlamıştır. 1990'lı yılların başmda İstanbul'da 63.042 dekar cam sera ve 775.109 dekar plastik serada ağırlıkla süs bitkileri üretimi yapılmaktaydı. Açık alanda yapılan süs bitkileri üretimi ise 2.035.850 dekarı bulmaktadır. Çiçek üretiminde Yalova İlçesi önde gelmektedir. Cam sera alanının yüzde 551 ve plastik seraların yüzde 87'si bu ilçede; açık alanda yapılan üretimin yüzde 49ü ise Beykoz İlçesi'nde bulunmaktadır. Silivri İlçesi de açık alan çiçek üretiminde yüzde 2'lik bir paya sahiptir. Yalova ve Florya'da son yıllarda büyük ve modern sera çiçekçiliği ve çiçek soğanı üretimi göze çarpmaktadır. En çok üretilen çiçekler arasında lale, lilium, glayöl, gül, karanfil ve kasımpatı bulunmaktadır. İstanbul seralarında bir miktar sebze üretimi de yapılmaktaysa da kapasitenin yüzde 80'inden fazlası çiçekçiliğe ayrılmıştır.

Büyük bir tüketim potansiyeline sahip olan İstanbul'da kentin et ve hayvan ürünleri ihtiyacının karşılanması her zaman büyük önem taşımıştır. Osmanlı döneminde canlı hayvan ve hayvan ürünlerinin çok önemli bölümü Kars'tan Trakya'ya kadar Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden getirilmiş; Silivri ve Çatalca bölgeleri de şehre en yakın hayvancılık merkezleri olmuştur (bak. iaşe; kıtlıklar).

1950 sonrasında İstanbul'un yakın çevresinde otlaklann, hayvancılık yapılan arazinin, mandıraların bir bölümü iskân alanı haline gelmişse de, 1960 sonrası hızlı nüfus artışıyla artan talep, üretimi kamçılamış ve Türkiye'de hayvancılıkta görülen gerileme İstanbul'da besi hayvancılığının gelişmesine yol açmıştır. Yine aynı süreç içinde küçük mandıralar, çiftlikler, ağıllar, yerlerini büyük çiftliklere ve büyük hayvan ürünleri işletmelerine bırakmıştır. 1970 ve asıl 1980'lerde büyük tavuk çiftlikleri kurulmuştur. İstanbul'da 1960-1980 arasında hayvansal ürün üretiminin Türkiye toplamındaki payı, ilde hayvancılığın gelişme eğilimi konusunda bir fikir verebilir. 1960'ta süt üretiminde 44.883 tonla Türkiye içinde yüzde 1,07'lik paya sahip olan ilin bu payı 1970'te 42.825 tona ve yüzde l'e 1980'de ise **46.330** tona ve yüzde 0,84'e düşmüştür. Yumurtada aksi bir eğilim görülmektedir. 1960'ta 18.000.000 (yüzde 1,35), 1970'te 51.500.000 (yüzde 2,69), 1980'de 245.500.000 (yüzde 5,94) yumurta üretilmiştir.

1970'te 56.000 tonla toplam Türkiye et üretiminin yüzde 25,6'sını sağlayan İstanbul, 1980'de yine aynı miktar etle toplam üretimin yüzde 27,5'ini sağlamıştır. Koyun eti üretimindeki sürekli düşüşe karşılık, talep o yönde olduğundan sığır eti üretiminin yükselişi ilginçtir.

İstanbul'da 1990'larda da azımsanmayacak bir hayvan varlığı bulunmaktadır. İlin hayvan varlığı, 1992 itibariyle yaklaşık 127.000 sığır, 10.000'in biraz üzerinde manda, 153-000 koyun, 25-000 keçi ve 3-000 domuzdan oluşmaktadır. Sığırların 23.000 kadarı yerli, 28.000'i kültür ırkından, geri kalanı da melez ırklarındandır. Ayrıca 6.000 at, 500 kadar katır, 1.200 eşek ve 99 adet deve bulunduğu istatistiklerden anlaşılmaktadır. Sığır ve manda sayısının çokluğu kentin süt tüketimine yöneliktir ve İstanbul'un yıllık süt üretimi 256.000.000 kiloyu bulmaktadır. Ayrıca 207.000 kilo yapağı ve 9.200 kilo kadar da kıl ürünü elde edilmektedir. Et üretimi ise 50.000.000 kiloyu bulmaktadır.

Kümes hayvancılığı ise daha çok yumurta tavukçuluğuna yöneliktir ve bu alanda 1.100.00 kapasiteli çiftlikler mevcuttur. Et tavukçuluğu ise daha az gelişmiştir. Bu tesislerde yılda 231.000.000 adet yumurta üretilmektedir.

Arıcılık 2.952 adet eski tip ve 21.118 adet yeni tip kovan ile yapılmaktadır. Bu kapasitenin yıllık üretimi 523-000 kilo bal ve 17.750 kilo kadar balmumudur. Bunların yamsıra yılda 100 kilo kadar yaş ipek kozası elde edilmektedir.

Balıkçılığa gelince, İstanbul'da deniz balıkları üretiminin 2.750.000 kilo, tatlı su ürünlerinin 11.000 kilo, kabuklu deniz üriinlerinin ise 887.000 kilo olduğu görülmektedir. Öte yandan İstanbul'un Kumkapı'daki balık halinden yılda 10.500.000 kilo balık geçmektedir ki bu diğer illerde yapılan üretimin İstanbul tüketim merkezine veya ihracatçılarına sevk edilmek üzere getirildiğini göstermektedir. İstanbul'un Marmara sularında yapılan balıkçılık, yoğun çevre kirliliği nedeniyle özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren hızla azalmış ve birkaç türe inmiştir (bak. balıkçılık). Tarım alanları da tehdit altındadır. Plansız yayılma ve çevre kirlenmesi İstanbul'un çok verimli tarım alanları-

m hızla kemirmeye devam ettiği takdirde yerine konulmayacak kayıplar doğmaktadır.

Bibi. DİE, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1992,* Ankara, 1994; TC Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, İstanbul Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü, *İstanbul İlinin 1992 Yılı Yıllık Durum Raporu;* İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *Sayılarla İstanbul,* İst., 1988; DİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İh 34-İstanbul,* Ankara, 1993.

MEHMET TANJU AKAD

TARİKATLAR

Tasavvuf yoluyla dini hayat tarzını düzenleyen, ahlak normlarını tespit eden, eğitim ve öğretim işlevlerini üstlenerek kültürel dolaşımı sağlayan, devlet ile cemaatler arasındaki çok yönlü ilişkileri kurarak sosyal güvenlik mekanizması oluşturan din temeline dayalı kurumlar.

Arapça "tarîk'ten gelen tarikat kavramı dar kullanımıyla Allah ile kul arasındaki "yol" anlamını karşılar. Sosyal bilimlerde kullanılan geniş anlamıyla ise, sivil toplumun oluşmadığı geleneksel düzenlerde sekonder (ikincil) yapılar meydana getiren sosyokültürel kurumlar şeklinde tanımlanır. Klasik anlamda tarikatlar, toplumsal örgüt olarak hiyerarşik birer yapılanmaya sahiptirler. Bu yapılanma piramidinin başında, silsilesi Hz Muhammed'e bağlanan tarikat piri, yani manevi otoritesi bulunur. Pir, daha çok tarikatı motive eden değerler bütününü kişiliğinde sembolleştiren ruhani otorite olarak dikkati çeker. Silsilesi kan bağı ya da hilafet yoluyla ruhani otoriteye ulaşan ve tarikatın adap ile erkânını düzenleyerek kurumlaşmasını sağlayan şeyhler ise ikinci pir anlamına gelen "pir-i sani" olarak adlandırılırlar ve tarikat hiyerarşisinde ruhani otoriteden hemen sonra gelen yönetim kastını temsil ederler. Buna göre Mevlevîlik(->) ve Bektaşîlik(->) gibi İstanbul hayatında önemli rol oynamış iki büyük tarikatın ruhani otoriteleri sayılan Mevlana Celaleddin Rumi ile Hacı Bektaş Velî, kendileri söz konusu tarikatların kurucuları olmayıp, daha sonra "pir-i sani" kabul edilen Sultan Veled, Mevlevîliğin ve Balım Sultan da Bektaşîliğin temellerini atmışlardır. Pir-i sani sayılan şeyhlerin tarikat kuruculuğu gibi önemli rollerinin yanısıra, her tarikatın kendi bünyesinden çıkardığı farklı kolların silsile itibariyle bağlandığı ana halkayı meydana getirme işlevleri de vardır. Bayramîliğe mensup Akşemseddin ile Kadirîliğe mensup Eşrefoğlu Rumî ve İsmail Rumî'nin kendi tarikatlarının tarihinde oynadıkları rol, bu türdendir. Tarikat hiyerarşisinde pir-i saniden sonra sırasıyla halife, şeyh, derviş ve muhip gibi tabana doğru giderek kalabalıklaşan bir kadrolaşma söz konusudur. Halife ve şeyhler tarikat organizasyonlarında tekke yönetimlerini üstlenmişler, dervişler farklı görevleri yürüten iç hizmet kadrolarını meydana getirmişler, muhipler ise bu mistik kuruluşların en geniş çaplı toplumsal tabanım oluşturmuşlardır.

İstanbul'un fethiyle birlikte şehrin gündelik hayatında yerlerini alan tarikatların 13. yy'dan itibaren Anadolu'da temsil ettikleri heterodoks karakterli mistik kültür ve seyyah dervişliği ön planda tutan adem-i merkeziyetçi örgütlenme anlayışlarıyla 16. yy'm ortalarına kadar devam eden İstanbul'un erken dönem tasavvuf hayatını belirlemişlerdir. Anadolu'da Yesevîlik, Kalenderdik ve Haydarîlik gibi seyyah dervişlik geleneğini sürdüren, diğer yandan Ahilik aracılığıyla fütüvvet teşkilatı içinde faaliyetleri görülen tasavvuf zümrelerinin fetih öncesi İstanbul'un çevresinde, aralarında Bursa, Bilecik, Edirne ve Rumeli şehirleri olmak üzere canlı bir toplumsal kültür ortamı yarattıkları görülmektedir. Bu ortam, İstanbul'un fethinden sonra şehir hayatında tarikatlar tarafından canlandırılmış, mistik kültür toplumsal dokunun bütünleştirici unsuru olarak rol oynamıştır.

II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481) İstanbul'da yürütülen tarikat faaliyetlerini açık bir şekilde tespit edebilmek mümkün değildir. Bunun iki önemli nedeni vardır: Birincisi II. Mehmed'in derviş zümrelerine karşı takındığı mesafeli tutum, ikincisi ise bu dönemde faaliyet gösteren tasavvuf eUinin henüz klasik anlamda tarikat örgütlenmesini gerçekleştirememiş olmasıdır. Söz konusu nedenler bir araya geldiğinde 1453-1481 arasını kapsayan dönemin tarikat faaliyetleri açısından ortaya koyduğu gerçek, kişisel çabalara dayalı gevşek bir örgütlenme ağının İstanbul ölçeğinde mistik kültürü temsil ettiğidir.

1453-1481 döneminin İstanbul açısından önemi, II. Mehmed'in temsil ettiği imparatorluk düşüncesinin merkezi otoriteyi güçlendirecek şekilde şehir hayatına yansımasıdır. İmparatorluk düşüncesi etrafında odaklanan ve temel amacı bu düşünceyi evrensel bir devlet felsefesine dönüştürmek olan toplumsal kurumlaşma çabalarında bu tür özellikleri taşıyan sosyokültürel örgütlenmeler ön plana çıkmış ve merkezi otorite ile siyasi işbirliği yapmıştır. Bunların başında İslamiyetin evrensel kurallarını devlet ve toplum hayatına uyarlayan, böylece merkezi otoriteye evrensel meşruiyet kazandıran medrese ve ulema zümresi gelmektedir. II. Mehmed tarafından bu zümre, söz konusu özelliklerinden dolayı desteklenmiş, buna karşın bölgesel güç kaynaklarını temsil eden tarikatların merkezi otorite karşısında siyasi bir baskı grubuna dönüşmeleri engellenmiştir. Merkezi otorite etrafındaki yönetici kadronun devşirme usulüne göre şekillendirildiği bu dönemde, henüz heterodoks eğilimleri ağır basan, evrensel meşruiyet ilkesine ters düşen ve kan bağına dayalı bölgesel güçlerin tarikat çatısı altında gerçekleştirdikleri örgütlenmelerin bu dönemde İstanbul'un gündelik hayatında rahatça faaliyet gösteremeyecekleri açıktır. Nitekim bu nedenlerden ötürü II. Mehmed, derviş zümrelerine karşı belli bir mesafe koymuş, siyasi açıdan özellikle Kalenderlerin şehir hayatındaki faaliyetlerini kontrol altında tutmuş, buna karşın medrese mensuplarının toplum içindeki rollerini artırmalarına yönelik bir devlet politikası izlemiştir. Bunun tipik bir örneği ise, II. Mehmed ile birlikte İstanbul'un fethine katılan ve aslen bir Bayramî şeyhi olan Akşemseddin'in(->), şehir hayatındaki faaliyeüerini tarikat şeyhi kimliği altında değil, müderris sıfatıyla yürütmesi, dolayısıyla padişahtan bu yönde destek görmesidir.

Bir Mevlevî şeyhi. *Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert,* Graz, 1966

II. Mehmed dönemi İstanbul hayatının tarikatlar açısından bir diğer özelliği, bu sufî örgütlenmelerin kendi iç yapılanmalarıyla ilgilidir. Bu dönemde tarikat tipi örgütlenmeler, büyük ölçüde seyyah derviş gruplarının göçebe toplum modeline göre şekillendirdikleri adem-i merkeziyetçi bir yapılanmaya sahiptirler. Belli bir merkez tekke etrafında örgütlenmeyişleri, toplumsal hareketliliğe paralel olarak yerleşik düzenin Sünnî akideleriyle bağdaşamayan Batınî eğilimleri bünyelerinde barındırmaları ve özellikle İran kaynaklı siyasi akımlara açık bulunmaları, şehir hayatı çerçevesinde kontrol edilmelerini son derece güçleştirmektedir. Tarikatların göçebe hayatın temsilcileri olmaktan çıkıp, aşiret ideolojisi yerine şehir hayatının yerleşik kurallarına uyum sağlamaları ve medrese kökenli ulema zümresi tarafından düzenlenen evrensel meşruiyete dayalı hayat tarzını, kendi kültürleri içinde yeniden inşa etmeleri ancak II. Bayezid döneminden (1481-1512) itibaren gerçekleşebilmiş ve bu sayede İstanbul, ilk ciddi sufî faaliyetlerine sahne olmuştur. Daha önceki II. Mehmed döneminde ise, Mevlevîlik ve Zeynîlik gibi Konya ile Bursa'da örgütlenen, dolayısıyla şehirli tarikat kimliğini taşıyan mistik örgütlenmeler İstanbul hayatına girebilme şansını elde edebilmişler, bunların dışında kalanların faaliyetleri daha çok kişisel karizmaya dayalı bir propaganda çabası şeklinde gelişmiştir.

17. yy'da seyyah dervişler. Paul Ricaut, *Histoire de l'etat present de l'empire Ottoman*, 1670, Amsterdam/ *Galeri Alfa*

Tarikatların 15. yy'm ikinci yarısından itibaren İstanbul'un gündelik hayatına giriş biçimleri, birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Anadolu'da faaliyet gösteren ve farklı tarikatlara mensup dervişlerin fetih ordusuyla birlikte İstanbul'a girmeleri, şehir hayatındaki asıl örgütlenmelerini II. Mehmed döneminden sonra gerçekleştiren pek çok tarikatın daha başlangıçta İstanbul ölçeğinde yangmlaştığı gibi yanlış bir değerlendirmeyi doğurmuştur. Söz konusu dönemin toplumsal ve siyasi koşulları, böyle bir değerlendinneyi geçersiz kılmakta, klasik anlamda tarikat özelliği taşıyan derviş örgütlenmelerinin ancak II. Bayezid döneminden itibaren şehir hayatında yer alabildiklerini göstermektedir.

İstanbul'un gündelik hayatına giren tarikatları, şehir hayatına siyasi ve sosyokültürel açıdan katılma özellikleri dikkate alınarak üç ana grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta bir devlet kurumu olarak, daha önce Anadolu'da örgütlenmiş bulunan şehir tarikatlarından Mevlevîlik ve Zeynîlik yer alır. Bu gruba ayrıca devletin resmi örgütü olan Yeniçeri Ocağı içinde faaliyet gösteren Bektaşîliği de katmak mümkündür. İkinci grubu Horasan kökenli Türk tasavvuf ekolünü temsil eden Halvetîlik(->), Bayramîlik(-<) ve Nakşibendîlik(->) oluşturur. Üçüncü grup ise Arap tasavvuf ekolüne bağlı bulunan Kadirîlik(->), Rıfaîlik(-0, Sa'dîliküü, BedevîlikO) ve Şazelîlikten(->) meydana gelmektedir.

Bektaşîlik dışında birinci grubu oluşturan tarikatlardan Mevlevîlik, fetihten hemen sonra İstanbul'un gündelik hayatına girmiş, II. Mehmed tarafından kiliseden dönüştürülen Kalenderhane Camii(-») bu tarikatın dervişlerine tahsis edilmiştir. *II. Mehmed Vakfiyesi*'nde bu tahsis işlemi için öngörülen şartlar kayıtlıdır. Fakat tarikatın hangi şeyhler tarafından temsil edildiği ve faaliyetlerinin gündelik hayat içindeki etkinliği yeterince bilinmemektedir. Erken dönem Mevlevî örgütlenmesinin niteliği konusunda kesin bir yargıya varabilmek mümkün değildir. Bu dönemde faaliyet gösteren Mevlevîlerin, Konya'daki çelebilik makamı ile olan ilişkileri bütünüyle karanlıkta kalmakta, söz konusu dervişlerin atama yoluyla mı, yoksa tarikatın inas koluna mensup ve merkezi yönetimin kontrolünden bağımsız bir çizgi izleyen zümreyi mi temsil ettikleri, bugüne kadar ay[T]dmlatılamamıştır. Buna rağmen Mevlevîliğin bir devlet kurumu olarak Konya'dan İstanbul'a taşındığı. 1453-1481 dönemindeki ilk faaliyetlerinin ardından II. Bavezid döneminde. 1491de Galata Mevlevîhanesi'ni(-0 kurarak şehir hayatına damgasını vurduğu bilinmektedir. Bu yeni dönemdeki örgütlü Mevlevî faaliyetlerinin ilk büyük temsilcisi olarak İstanbul hayatında yerini alan Divanî Mehmed Dedenin Cö. 1529), Hurufî-Kalenderî meşrepte bir şeyh olması, açılan ilk mevlevîhanede tarikatın bünyesindeki Batınî eğilimlerin henüz canlılığını koruduğunu göstermektedir. Diğer yandan Mevlevîlik gibi Zeynîlik de Bursa merkezli bir şehir tarikatı olarak II. Mehmed döneminde İstanbul'a girmiş, Şeyh Ebu'l-Vefa'ya bağlı bu zümre daha sonra Nakşibendîlik içinde eriyerek tarih sahnesinden çekilmiştir.

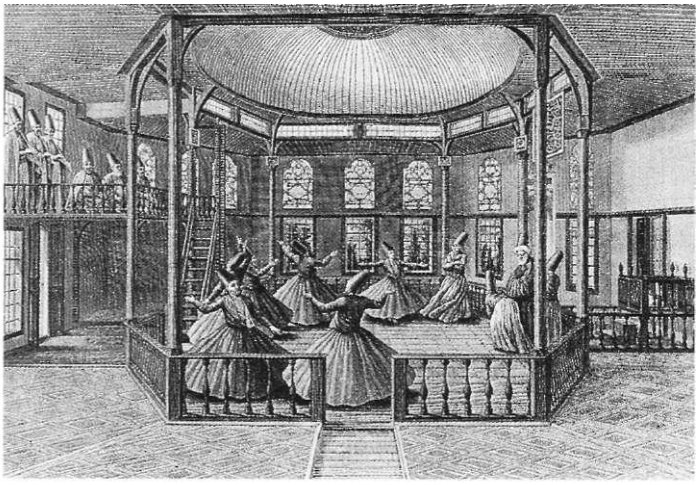
Birinci grubu meydana getiren tarikatlar arasında Bektaşîliğin ayn bir yeri vardır. Sosyokültürel temelleri Anadolu'daki heterodoks akımlara uzanan Bektaşîliğin, klasik anlamda bir tarikat kimliği kazanması II. Bayezid dönemine rastlar. Fakat daha önceden Rumeli fütuhatına katılan, Osmanlı-Bizans ilişkilerinde önemli siyasi roller üstlenen Rum Abdalları zümresinin erken Bektaşîlik dönemine ait izlerine İstanbul'un fethinden hemen sonra rastlanmakta, ancak bu faaliyetleri bir tarikat çatısı altında gerçekleşmediği için niteliği ve boyutları hakkında kesin bir görüş ileri sürmek mümkün olmamaktadır. Bektaşîlik, II. Bayezid döneminde padişah tarafından İstanbul'a davet edilen Balım Sultanin çabalarıyla devlet kontrolü altında örgütlenmiş ve Balım Sultan tarafından uygulanan "mücerredlik erkânı" gereği Yeniçeri Ocağı geleneklerine uyum sağlamak suretiyle bu askeri teşkilat bünyesinde 17. yy'm sonlarına kadar dar kapsamlı bir faaliyet sürdürmüştür. Bektaşîliğin sosyokültürel çevresinin Yeniçeri Ocağı ile sınırlandırılmış olması, tarikatın şehir hayatına nüfuz etmesini geciktiren başlıca nedenler arasındadır. Diğer yandan en eskisi Sütlüce'deki Karaağaç Tekkesi olmak üzere aralarında Şahkulu Sultan Tekkesi(->). Perişan Baba Tekkesi(->), Karyağdı Tekkesi(-0, Şehitlik Tekkesi, Yarımca Baba Tekkesi, Münir Baba Tekkesi ve Nur Baba Tekkesi gibi Bektaşî merkezleri tarihsel süreç içinde faaliyete geçmişler, 17. yy'ın sonlarında Yeniçeri Ocağinm İstanbul'daki esnaf tabakayla kaynaşması sonucu tarikat, sur dışında geniş bir faaliyet sahasına ka\Tjşabilmiştir.

İstanbul'un gündelik hayatına giriş özelliklerine göre ikinci grubu oluşturan ve Türk tasavvuf anlayışının önde gelen temsilcileri arasında sayılan Halvetîlik, Nakşibendîlik ve Bayramîliğin İstanbul'da örgütlenmeleri II. Bayezid'in saltanat yıllanma rastlar. Her üç tarikat da II. Bayezid tarafından siyasi destek görmüş, şehir hayatını derinden etkileyen ve mahalle ölçeğine kadar yaygınlaşarak İstanbul'un cemaat yapısına dayalı kültür ortamını şekillendiren başlıca toplum dinamikleri olmuşlardır. II. Bayezid'in kendisinden önceki II. Mehmed'in izlediği politikaya ters düşen ve yerel güç odaklarını merkezi otoritenin kontrolü altında devlet yönetiminde söz sahibi kılma anlayışı, söz konusu tarikatların İstanbul hayatına girmelerini sağlamıştır. II. Bayezid'in gerçekleştirdiği bu strateji değişikliğinin altında, Cem Sultan'a karşı verdiği iktidar mücadelesinde tarikatların bölgesel nüfuzlarından faydalanma amacı yatar. Nitekim daha Amasya'da şehzade iken Halvetîliğin önde gelen temsilcilerinden Cemaleddin Halvetî(->) ile yakm ilişki kurmuş, etrafında oluşturduğu siyasi amaçlı grubun içinde Bayramî halifelerinden Muhyieddin İskilibî de yer almıştır. Bu siyasi amaçlı koalisyon sonuçta, her üç tarikatın II. Bayezid'in padişahlığı döneminde saraydan destek alarak İstanbul hayatına girmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu tarikatlardan Halvetîlik ile Bayramîliğin İstanbul'da faaliyet gösterdikleri ilk tekkelerin, Bizans kiliselerinden çevrilmek suretiyle bu mistik kuruluşların hizmetine bizzat padişah tarafından verildiğini de burada kaydetmek gerekir. Halvetîlik, Sünbül Efendi Tekkesi'nde(-»), Bayramîlik ise Yavsî Baba Tekkesi'nde(-») faaliyete başlamış, Nakşibendîlik ise Abdullah İlahî'nin(->) halifelerinden Ahmed Buharî(->) aracığıyla Emir Buharî Tekkesi'nde(->) örgütlenmiştir.

İkinci grubu meydana getiren tarikatların ortak özellikleri. İstanbul'daki ilk temsilcilerinin aynı zamanda güçlü bir mutasavvıf ve kol kurucu olmalarıdır. Cemalleddin Halveti, bağlı bulunduğu Halvetîlikten kendi adına Cemalî kolunu ayırmış, Ahmed Buharî Nakşibendîliğin Ahrarî, Muhyieddin İskilibî ise Bayramîliğin Tennurî kolunu temsil eden şeyhler olarak İstanbul'un mistik hayatını etkilemişlerdir. Söz konusu tarikat kolları, daha önce Mevlevîlik, Zeynîlik ve kısmen Bektaşîlik ile şehir hayatında başlatılan mistik yapılanmayı, Türk kültür sahasından devşirdikleri geleneklerle zenginleştirmişler, 17. yy'dan itibaren İstanbul'a giren Arap kökenli tarikatların temsil ettikleri tasavvuf anlayışlarının şehir kültürüne uyum sağlamalarını kolaylaştırıcı toplumsal zemini

hazırlamışlardır. Halvetîlik hem Anadolu hem de Rumeli'nin kültür değerlerini İstanbul'a taşımış, Bayramîlik Anadolu merkezli bir kültür temsilcisi olmuş, Nakşibendîlik ise Kırım'dan Orta Asya'ya uzanan geniş coğrafyanın geleneklerini İstanbul'a aktarmıştır.

Üçüncü grubu oluşturan ve İstanbul'un gündelik hayatına girişleri 17. yy'm başlarından itibaren gerçekleşen Arap kökenli tarikatlar, Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da doğup büyüyen, kollara ayrılmak suretiyle aralarında İstanbul'un da bulunduğu pek çok büyük yerleşim merkezini etkileyen mistik kuruluşlardır. Bunlardan Kadir Hk, Rıfaîlik, Sa'dîlik, Bedevîlik ve Şazelilîk, İstanbul'da faaliyet göstermişler, ait oldukları kültür sahalarının geleneklerini Türk kültürü ile kaynaştırarak İstanbul'un tasavvuf hayatını zenginleştirici rol oynamışlardır. Bu tarikatlardan Kadirîlik, diğerlerine oranla Türk kültürüyle çok daha yakın bir ilişkiye girmiş ve bu surette İstanbul'da geniş ölçekli bir tekke organizasyonu kurabilmiştir. Kadirîliği İstanbul'a getiren mutasavvıf, tarikatın Rumîlik kolunu kuran Türk asıllı İsmail Rumî'dir. Kendisinden önce yine aynı kökene mensup Eşrefoğlu Rumî'nin 15. yy'da kurduğu Kadirî kolu Eşrefîlik Orta ve Batı Anadolu'da yaygınlaşmış, adap ve erkân açısından Türk kültürü ile yoğrularak yerel hayata nüfuz etmiştir. Kadirîliğin 15. yy'da Eşrefî kolu aracılığıyla gerçekleştirdiği bu dönüşüm, 17. yy'm başlarında İsmail Rumî'nin kişiliğinde güçlü bir temsilci bularak İstanbul'un gündelik hayatına yansımıştır. Kadirîliğin bu özel durumuna karşın Rıfaîlik, Sa'dîlik, Bedevîlik ve Şazelîlik, kendi bünyelerinde yetiştirdikleri Arap kökenli şeyhler aracığıyla 18. yy'dan itibaren İstanbul'a girmişler, ancak daha sonra bu şeyhlerden hilafet alan Türk mutasavvıflar, söz konusu tarikatların halk arasında rağbet görmelerini sağlamışlardır. Buna göre Rıfaîlik 18. yyin başında Mehmed Haclidî (ö. 1756) aracığıyla ve hemen ardından Sa'dîlik iki ayrı kol halinde Ebu'l-Vefa-i Şamî'ye bağlı Vefaîlik ile Seyyid Abdüsselâm Şeybanî'ye bağlı Selamîlik tarafından İstanbul'a getirilmişlerdir. Arap tasavvuf ekolünü temsil eden Bedevîlik, Eburrıza Mehnıed Şemseddin'in (ö. 1741) öncülüğünde Rıfaî ve Sa'dî faaliyetlerinin başladığı 18. yy'da İstanbul hayatına katılmış ve aynı yüzyılın sonlarına doğru şehir hayatı Şazelîlik ile tanışmıştır. Ancak Şazelîliğin İstanbul hayatında örgütlenmesinin siyasi bir yönü vardır. 19. yy'da II. Abdülhamid (hd 1876-1909) Sünusî ayaklanmasını bastırmak için Şazelî tarikatının ileri gelen şeyhlerinden Zafir Efendiyi İstanbul'a davet ederek onu himayesi altına almış, kendisine Yıldız Sarayı'na yakın bir yerde Ertuğrul Tekkesi'ni(->) inşa ettirerek Şazelîliğin bölgesel nüfuzunu siyasi açıdan kullanmak istemiştir. Bu amaçla II. Abdülhamid İn Zafir Efendiye intisap etmek suretiyle Şazelîliğe bağlandığı da bilinmektedir. Ancak buna rağmen Şazelîlik, Arap kökenini koruyarak kendi içine kapalı bir tarikat kimliği sergilemiş ve İstanbul'da gereken ilgiyi bulamayarak yaygınlaşamamıştır.

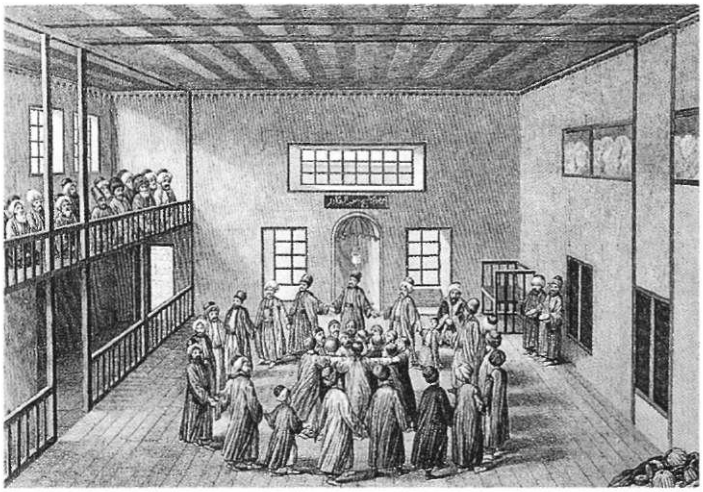

Mevlevî dervişleri bir sema ayininde. d'Ohsson, *Tableau/ Ara Güler fotoğraf arşivi*

Tarikatların İstanbul hayatına giriş biçimlerindeki farklılıklar kadar bu kuruluşların yönetim şekilleri de şehir hayatım yakından ilgilendiren sonuçlar doğurmuştur. Yönetim şekilleri bakımından tarikatları iki ana gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, merkezi yönetime sahip tarikatlardan meydana gelir ve ayrıca merkezleri İstanbul dışındakiler ile içindekiler olmak üzere iki alt gruba ayrılırlar. İkinci ana grup ise adem-i merkeziyetçi tarikatlardan oluşur.

Merkeziyetçi tarikatlar, kurucularının manevi otoritesini temsil eden belli bir merkez tekkeye bağlı ve şeyhleri atama yoluyla meşihat görevini üstlenen mistik kuruluşlardır. İstanbul'da faaliyet gösteren ilk tarikatlardan Mevlevîlik, Bayramîlik ve Bektaşîlik, merkezi yönetime bağlı kuruluşlar olup aynı zamanda merkezleri İstanbul dışındadır. Mevlevîlik Konya'da, Bayramîlik Ankara'da ve Bektaşîlik Kırşehir'de örgütlenmiş, İstanbul'a atama yoluyla gönderdikleri halifeleri aracılığıyla şehir hayatında yaygınlaşmışlardır. Atama yoluyla gerçekleştirilen meşihat görevi, özellikle Mevlevîlik ve Bektaşîlik için geçerli bir durumdur. İstanbul dışındaki bir merkeze bağlı olarak yürütülen bu faaliyet biçiminin şehir hayatı açısından olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Olumlu yönü, atanan şeyhlerin imparatorluğun farklı kültür coğrafyalarından gelmeleri ve bu bölgelerin yerel özelliklerini bağlı bulundukları tarikatın tasavvuf anlayışı çerçevesinde İstanbul hayatına yerleştirmeleridir. 17. yy'm başlarına kadar İstanbul Melevîliği bu yönteme göre idare edilmiş, Konya'daki çelebilik makamının atadığı şeyhler, Rumeli, Mısır ve Kuzey Afrika'nın kültürel geleneklerini Mevlevî mistisizmi bünyesinde İstanbul'a getirmişlerdir. Atama yönteminin olumsuz yönü, şeyh ailelerinin meydana gelmesini önlemek, böylece aile temeline dayalı ve nesilden nesile aktarılarak olgunlaştırılan ve bir. ük ölçüde ailenin yaşadığı şehrin kültürüyle yoğrulan tasavvuf anlayışına engel olmaktır. Özellikle tarikatların merkezi yönetimlerinde söz sahibi olan aileler, kendileri dışmda başka ailelerin güçlenip denetimi ele geçirmelerini engellemek için bu yöntemi meşmlaştırmışlardır. Fakat 17. yy'dan itibaren İstanbul Mevlevîliği kendi şeyh ailelerini yetiştirmiş, Sırrî Abdi Dede ile başlayan bu süreç 18. yy'da Ebubekir Dede ailesi ile tam bir olgunluğa ulaşmış, siyasi otoriteyle yakın ilişkiye giren bu zümre, özellikle modernleşme hareketinin baş destekçisi olarak saray nezdinde rağbet görmüş ve Konya'daki çelebilik makamı karşısmda ona sembolik şekilde bağlı kalmak şartıyla belirgin bir güç odağı niteliğini kazanmıştır. Hilafetin atama yoluyla değil, aile üyeleri arasında kan bağını esas alan kural gereği aktarılması, İstanbul Mevlevîliğinin doğuşunu hazırlayan başlıca nedenler arasındadır. Merkeziyetçi tarikatlardan Bayramîlik ise aile kurumuna baştan beri kendi organizasyonunda bir yönetim birimi olarak yer vermiş, tarikatı İstanbul'a sokan Muhyieddin İskilibî, aynı zamanda bu mistik kuruluşun şehir hayatındaki ilk yönetici kadrosunu meydana getiren ailenin temellerini atan kişi olmuştur. 15. yy'm sonlarında Muhyieddinzadeler ile başlayan ve aralarında Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin de bulunduğu Bayramî faaliyetleri bir diğer şeyhülislam ailesi olan Müeyyedzadeler ile devam etmiş, son büyük halkayı kendi adlarına kol kuran Himmetzadeler meydana getirmiştir.

Merkeziyetçi tarikatlardan Halvetîliğin İstanbul'un kültür hayatı açısından oynadığı rol çift yönlü olmuştur. Bu tarikat, hem İstanbul'da hem de İstanbul dışındaki merkezlerden idare edilen pek çok kolun bir bütün şeklinde şehir hayatını etkilemesiyle dikkati çeker. Halvetîliğe mensup olan ve merkezleri İstanbul dışında bulunan Şemsîlik, Ahmedîlik, Gülşenîlik(-*), Sezaîlik, Şabanîlik(->), Çerkeşîlik ve Geredevîlik, kök saldıkları kültür coğrafyalarının farklı geleneklerim Halvetî mistisizmi bünyesinde İstanbul'a taşımışlardır. Buna karşın tarikatın İstanbul'da kurulan kollarından Cemalîlik, Sivasîlik, Sinanîlik(->), Uşşakîlik(->), Ramazanîlik, Sünbülîlik(->), Buhurluk, Cihangirîlik, Karabaşîlik, Cerrahî-

Kadirî dervişleri bir ayin sırasında. d'Ohsson *Tableau / Ara Güler fotoğraf arşivi*

lik(-0, Raufîlik, Nasuhîlik, Salahîlik ve Kuşadavîlik kan bağına dayalı aile tipi örgütlenme ya da hilafet sistemiyle Halvetî kültürünü İstanbul'dan taşraya yayan mistik kuruluşlardır. Halvetîlik gibi Celvetîlik(-0 de İstanbul'da kurulmuş, merkezi bir tarikat olup özellikle Ege adalarında Türk tasavvuf kültürünün İstanbul damgasını taşıyan izlerini bırakmıştır.

Arap kökenli tarikatlardan Kadirîlik. Sadîlik, Rıfaîlik ve Bedevîlik, İstanbul dışında Irak, Suriye ve Mısır'da merkez tekkelere sahip iken ayrıca İstanbul'da da birer merkez tekke oluşturmuşlar ve bu tarikatların Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki bütün faaliyetleri, İstanbul'dan idare edilmiştir. Siyasi otoritenin bu tarikatlara İstanbul'da merkez tekke kurdurmak suretiyle faaliyetlerini kontrol ettiği ve böylece bu mistik örgütleri vesayet altına alarak Irak, Suriye ve Mısır gibi imparatorluğun farklı bölgelerinde yaşayan etnik grupları denetlemeye çalıştığı görülmektedir. Ancak bu politika yeterince başarılı olamamış, söz konusu tarikatların İstanbul içinde ve dışındaki merkezleri birbirinden bağımsız şekilde faaliyet göstermişler, bunun sonucunda Kadirîlik, Rıfaîlik, Sa'dîlik ve Bedevîliğin coğrafi bölgelere göre farklı adap ve erkâna dayalı mistik pratikleri ortaya çıkmıştır.

Örgütlenme biçimlerine göre ikinci ana grubu meydana getiren adem-i merkeziyetçi tarikatlar içinde Nakşibendîlik, İstanbul'da tek başına bu grubun temsilciliğini yapmıştır. Nakşibendîlik temelde, meydana getirdiği kolların bir merkeze bağlanmadan kendi iç dinamikleriyle geliştiği bir örgütlenme yapısına sahiptir.

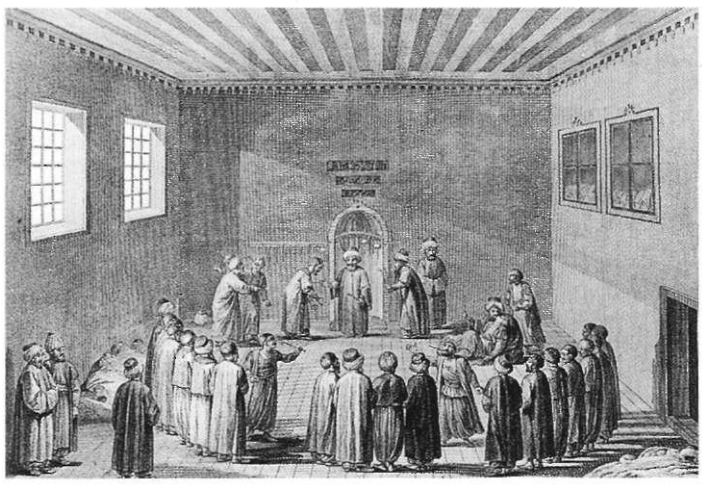
İstanbul'da 15. yy'ın sonlarından itibaren faaliyet gösteren Ahrarîlik Buhara'da, Müceddidîlik Hindistan'da ve Halidîlik Irak'ta odaklanmasına rağmen bu merkezlerin hiçbiri idari yetki açısından İstanbul Nakşîliği üzerinde etkili olamamış, tarikat şehir hayatında farklı bölgelerden gelen şeyhlerin belli bir merkez etrafında toplanmadan yürüttükleri faaliyetlerle yaygınlaşmışür.

Tarikatların İstanbul'un gündelik hayatına kültürel olduğu kadar iktisadi açıdan da katkıları vardır. Geniş kapsamlı tekke organizasyonu kuran tarikatlar, bu kuruluşları maddi açıdan yaşatabilmek için zengin bir vakıf sistemi oluşturmuşlar, böylece iktisadi hayatı canlandırıcı bir potansiyel meydana getirmişlerdir. İstanbul dışında vakfedilen tarım alanlarının yanısıra, şehirde gelir temin etmek amacıyla işletilen hamam, dükkân, değirmen ve imalathaneler gibi ticari kuruluşlar bir ölçüde istihdam olanağı yaratmıştır. Bunların yamsıra İstanbul'da faaliyet gösteren tarikatlara mensup devlet yöneticilerinin vakıf yoluyla sağladıkları gelirler, bu mistik örgütlerin güçlenmesinde başlıca rolü oynamışlardır. Bu açıdan Sadrazam Koca Mustafa Paşanın ve I. Selim'in (Yavuz) (hd 1512-1520) kızı Şah Sultanin Sünbülîlik; Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın Celvetîlik ve Sa'dîlik; III. Selim (hd 1789-1807), II. Mahmud (hd 1808-1839), Halet Efendi ve V. Mehmedln (Reşad) (hd 1909-1918) Mevlevîlik; I. Abdülhamid (hd 1774-1789) ve Âdile Sultanin Nakşibendîlik; Tepedelenli Ali Paşa'nın Bektaşîlik yararına sağladıkları maddi ve siyasi desteği ayrıca dikkate almak gerekir.

İstanbul'da faaliyet gösteren tarikatların farklı kollara ayrılarak varlıklarını sürdürmeleri, gündelik hayatı kültürel açıdan zenginleştiren birer unsur olmuştur. Fetih sonrasında İstanbul'un Müslüman nüfusunu meydana getiren cemaaüer, Anadolu'nun değişik bölgelerinden şehre göç ettirilerek yerleştirilmişlerdir. Mahalli kültürlerin yan yana ve iç içe yaşadığı İstanbul'da nüfusun kültürel karakterindeki farklılık, tarikatları da özellikle taşra kökenli kolları aracılığıyla bu kesimleri kendilerine bağlamaya yöneltmiştir. Taşra kökenli tarikat kollarını temsil eden şeyhlerin etrafında zamanla bu bölgelerden İstanbul'a göç etmiş her tabakadan insan toplanmış ve böylece oluşan cemaat bünyesinde mahalli gelenekler, tasavvuf eksenli kültür aracılığıyla yaşatılabilmiştir. Halvetîliğin Şabanî kolu, Kadirîliğin Müştakî kolu, Bayramîliğin Himmeti kolu, bu türe verilebilecek örneklerdir. Diğer yandan tarikatlarm kollara ayrılmak suretiyle İstanbul'un gündelik hayatını kuşatmasının altında, mevcut tasavvuf anlayışını farklı kültürel boyutlarda geliştirme ihtiyacı yatar. Celvetîliği 18. yy'da Bektaşîlik ile kaynaştırıp kendi adına Haşimîlik kolunu kuran Mustafa Haşim Efendi'nin girişimi bu türdendir. Sünnî akideye bağlı Celvetîlik ile Batınî karakterli Bektaşîlik arasındaki bu ilginç sentez, her ne kadar bazı kesimlerden büyük tepki görmüşse de 18. yy'da İstanbul hayatının geçirdiği sosyokültürel dönüşümün bir yansıması olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Gündelik hayatın dönüşümünü, ortaya çıkan yeni toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde karşılamak isteyen tarikatların bazen bünyelerinden farklı kollar çıkarmak yerine birbirlerine icazet vermek suretiyle bu toplumsal zorunluluğu aştıkları görülmektedir. Bahariye Mevlevîhanesi(->) şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'nin Sütlüce Tekkesi postnişini Münir Babadan Bektaşî icazeti alması ya da Münir Baba'ya Nureddin Cerrahî Tekkesinden Cerrahî icazeti verilmesi gibi durumlarda tarikatların kendi aralarındaki bu türden kültürel ilişkiler toplumsal dönüşümün ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçları karşılamaya yönelik girişimler olup İstanbul'un kültür hayatını canlandırıcı rol oynamışlardır.

İstanbul'un gündelik hayatındaki top-

Rıfaî dervişleri bir ayin sırasında. d'Ohsson, *Tableau / Ara Güler fotoğraf arşivi*

lumsal tabakalaşmaya paralel şekilde her tarikatın farklı bir kesime yönelik faaliyette bulunduğu görüşü bütünüyle gerçeği yansıtmamaktadır. Tarikatların gündelik hayat içindeki rolleri, farklı toplum tabakalarındaki zümreleri, aynı tasavvuf kültürü içinde birleştirmek, böylece şehrin bütünsel kültür dokusunu oluşturmaktır. Bu açıdan ne Mevlevîlik yalnızca bir üst tabaka tarikatı, ne de Bektaşîlik bir alt tabaka tarikatıdır. Her iki mistik kuruluşun bünyesinde toplumun farklı kesimleri bir araya gelebilmiş ve böylece gündelik hayat içinde ortaya çıkan iletişim kopukluğu, bu tarikatların sağladığı kültürel dolaşım imkânıyla aşılabilmiştir.

Bibi. Haririzade, *Tibyân,* I-III; Lâmîî, *Nefehât;* Mahmud Cemaleddin Hulvî, *Lemezât,* İst., 1993; Sakıb, *Nefise,* I-III; Vassaf, *Sefine,* I-V; Vicdanî, *Tomar-Halvetiye;* Vicdanî, *Tomar-Kadiriye;* Vicdanî, *Tomar-Melâmilik;* Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd,* İst., 1288; La'lîzade Abdülbâkî, *Menâkıb-ı Melâmîye-i Bayramîye,* İst., ty; A. Münib, *Mir'at-i Turuk,* İst., 1306; M. Sanî, *Esmâr-ıEsrar,* İst., 1316; S. Anderson, "Dervisîı Orders of Constantinople", *TheMusliem World,* XII (1922); J. P. Brown, *The Darvishes or Oriental Spirutualizm,* Londra, 1927; J. S. Trimingham, *fhe Sufi Orders in Islam,* Oxford, 1971; H. J. Kissling, *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae: I. Das Derwischtum,* Münih, 1986; O. Depont-X. Coppoloni, *Les confréries religíeuses musulmanes,* Paris, 1987; Süreyya Baba, *Bektaşîlik ve Bektaşîler,* İst., 1330; G. Jocob, *Beitrâge zur Kenntnis des Dermischordens der Bektashis,* Berlin, 1908; W. Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri,* İst., 1928; J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes,* Londra, 1937; H. K. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiyye Tarikatı,* İst., 1982; R. Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler,* İst., 1984; M. A. Iştip, *Tasavvuf ve Halvetîlik,* İst., 1968; Ş. Yola, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrahî und sein Orden,* Berlin, 1982; S. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatler,* İst., 1981; H. Küçük, *Tarikatlar,* ist., 1976; M. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* İst., 1985; ay, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler,* İst., 1980; A. Gölpmarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler,* İst., 1969; Gölpmarlı, *Melâmilik;* Gölpmarlı, *Mevlevilik;* Hocazade, *Ziyaret;* 1. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-TekkeMünasebetleri,* İst., 1989; Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler,* İst., 1988; K. Kreiser, "The Dervish Living", *The Dervish Lodge. Architecture. Art and Sufism in Ottoman Turkey,* Berkeley, 1992, s. 49-56; T. Zarcone, "Histoire et croyances des derviches turkestanais et indiens á istanbul", *Anatolia Moderna,* II (199D, s. 170-181; C. Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik,* Ankara, 1975; Ali Enver, *Semahane-i Edeb,* İst., 1309; A. Halet Çelebi, *Mevlâna ve Mevlevîlik,* İst., 1952; M. Celâl Duru, *Tarihi Simalardan: Mevlevî,* İst., 1952; H. Algar, "The Naqshbandí Order: A. Preliminary Study of its History and Signifiance", *Studia Islámica,* XLIV (1976), s. 123-152; Butrus Abu-Manneh, "The Naqshbandiya-Majaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century", *Die Welt des Islams,* XXII/1-4 (1982). s. 1-36.'

EKREM IŞIN

TARKULYAN, BOGOS

(?, İstanbul -1940, İstanbul) Ermeni asıllı fotoğrafçı.

Kumkapılı Haçik adlı bir balıkçının oğludur. Karakaş Biraderler'in atölyesinden yetişip daha sonra Abdullah Biraderler' in(->) asistanlığını yaptı. 1890'da Grand Rué de Péra'da (bugün İstiklal Caddesi) no. 301'de "Phebus" adı ile kendi fotoğrafhanesini açtı. Poi adını da kullanan Bogos, daha sonraları fotoğrafhanesinin adı ile çağrılmaya başlanarak Febüs Efendi oldu.

Bogos Tarkulyan
Engin Özendes koleksiyonu

Uzun seneler resim dersleri alan Tarkulyan, özellikle portre resmi üzerine çok başarılı çalışmalar yaptı. Şehirde tanınmış ressamlar arasındaydı ve çektiği fotoğrafları pastel reklere boyama konusunda büyük başarılar elde etmişti. II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) "Saray fotoğrafçısı" unvanını alan ve padişahm 23 yıl fotoğrafçılığım yapan Tarkulyanin beşinci derecede bir mecidi nişanı bulunmaktaydı.

Tarkulyan II. Abdülhamid'den sonra, V. Mehmed (Reşad) (hd 1909-1918) tarafından da sık sık saraya davet edilerek, saray erkânının fotoğraflarını çekti. Devrin ünlüleri arasında Muzaffereddin Şah, II. Wilhelm, Bulgar Kralı Ferdinand, Habsburglardan I. Kari, Sırp Kralı Pierre de onun stüdyosunda fotoğraf çektirmiş kişilerdi.

Tarkulyanin ünü, fotoğrafçılığı kadar çok nazik ve centilmen oluşundan da gelmektedir. 18901ı yıllarda çocuk resimleri çekmek için, Fransa'dan stüdyosuna alçılı kartondan yapılmış 70-80 cm yüksekliğinde bir oyuncak at getirmişti.

Mayıs 1900'de stüdyosu, bitişiğindeki meşhur Hanaki Kahvesi'yle birlikte yamnca Tokatlıyan Oteli'nin(->) karşısında bir dükkâna taşman Tarkulyanin fotoğrafhanesi 1930'larm ortalarına kadar çalışmalarını sürdürdü.

ENGİN ÖZENDES

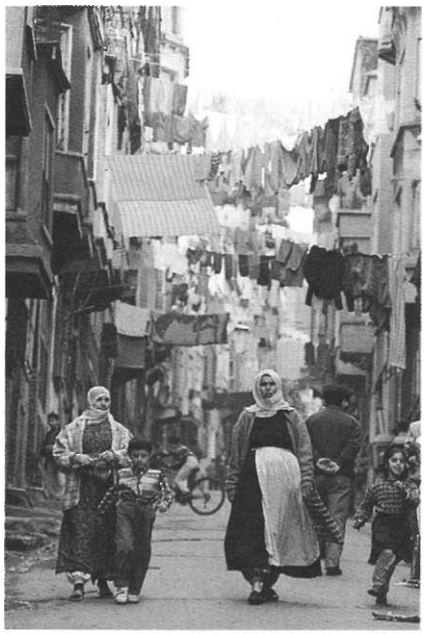
TARLABAŞI

Taksim Meydanı ile Cumhuriyet Caddesinin kesiştiği yerden başlayarak İngiltere Elçiliği binası(->) civarında Refik Saydam Caddesinin başladığı yerde son bulan Tarlabaşı Bulvarı'mn(-») iki tarafında yer alan, Dolapdere'ye doğru inen yamaçlar üzerinde kurulu semt.

Tarlabaşı Caddesi eskiden Taksim Meydanı ile Pancaldi Caddesi'nin (bugünkü Cumhuriyet Caddesi) kesiştiği yerden başlar ve Kalyoncu Kulluğu Caddesi'nin köşesinde sona ererdi. Kalyoncu Kulluğu Caddesi'nin köşesiyle, İngiliz Sarayimn köşesine kadar olan bölüm Çakmak Yokuşu; Çakmak Yokuşu'ndan Aynalı Çeşme Caddesi'nin köşesine kadar olan kısım Arslan Sokağı; Arslan Sokağimn Tepebaşı ile kesiştiği yere kadar olan kısım ise Deve Sokağı olarak bilinirdi.

Tarlabaşı Caddesini kesen sokaklar Eğri, Zambak, Macar, Itır, Tulumbacı, Taksim, Nefti, Hacı Ahmet, Meşe, Bekâr, Misk, Kara Cehennem, Katır, Ufak, Koyun, Sakız Ağacı (her iki yönde), Lale, Halepli, Kilit, Çukur, Mektep, Daracık, İki Kuyulu sokaklarıydı. Karakol eski Tarlabaşı Caddesi'nin bitim yeri idi. Tarlabaşı yerleşmesinin oluşumu 19. yy'm ikinci yarısında başlardı. Ancak daha önce, 1596'da İngiltere büyükelçisi, şimdiki İngiliz Sarayimn bulunduğu yerde ilk büyükelçilik binasını yaptırmıştı. O zamanlar sarayın bahçelerinin arkası ve şimdi Tarlabaşı'nm olduğu yer ise tamamen Müslüman mezarlıklarıyla kaplı idi. İngiliz Sarayı denen bina bugün de olduğu gibi büyük bir bahçe içinde idi. Etrafı ise yüksek duvarlarla çevrilmişti. İşte büyük ve görkemli sarayın yapılması dahi uzun süreler Tarlabaşı'nın oluşumuna bir katkı sağlamadı. Ayrıca o dönem Pera'da bahçeli evlerin artması ve bu evlerde genellikle Ermeni personel kullanılması onların gece kaldığı kulübelerin Tarlabaşı Caddesi'ne yakın Dudu Odaları Sokağında bulunması da Tarlabaşı semti ve Tarlabaşı Caddesi'nde uzun süre fazla bir değişiklik yaratmadı. Tarlabaşı Caddesi'nin etrafının kısmen de olsa yapılaşmasına karşılık, Tarlabaşı semtinin yeşermesi kesinlikle 19- yy İn içindedir.

Tarlabaşı'nda 18501i yıllardan sonra yavaş yavaş oluşmaya başlayan yerleşim birimlerinin tümünün bahçe içinde olduğu gözlenmektedir. 1870'li yıllarda Tarlabaşı

Tarlabaşı'nda bir sokak.
Gül Gülbahar, 1994

Caddesi'nin iki yanı kısmen dolmaya başlamış, Edouard Dalzel Dickson ve Dadiriyan'ın muayenehaneleri, Giovanni Mondofia ile François Torrant'ın eczaneleri, Pierre Balcı ile Paul Giammalva'nın müzik stüdyoları, Nico Farra'nm demirci dükkânı, Papazyan'ın saatçi ve kuyumcu mağazası, Osep Magakyan'ın gümüş satım yeri ile atölyesi, Yani Mantorakides'in tuhafiye, Cosmi Abdullah'ın fotoğraf atölyesi ve bunların dışında bir apartman ve on yedi ev kurulmuştur.

1910'lu yıllarda, Tarlabaşı Caddesi üzerinde semte özelliğini kazandıran apartmanlar vardı. Petraki Efendi, Necip Bey, Hacı Hüseyin Paşa, Şahbaz, Yodnidis, Harbi ve Aurore apartmanları bunların ilk akla gelenleridir. Semtte bu apartmanların dışındaki evlerin tamamı en fazla üç katlı idi. Arada ve Tarlabaşı Caddesi'nin tam orta yerine gelen kısımda ve gene karakolun olduğu yönde ufak bir polis karakolu daha bulunuyordu.

Tarlabaşı'nda oturanların hemen hemen tamamı azınlıklardandı. Kalyopi Hıristidu, Annik Minasyan, Rejine Blanchet, Nonik Kalfayan, Athena Laghu ve Franceska Gabini'nin pansiyonları da caddenin üzerindeydi. Doktor Yorgo Krissafidis, Georges Wasdravellis, Ohannes Goregiyan, Pandeli Hacı Hristo, Evlampion, Kokkolatos ve Niko Mertsakis'in muayanehaneleri; Istepan Çıplakyan. Dimitri Gaziadis, Yani Vulodomis'in eczaneleri: hemşire Amber Parçacıyan, masör Yervant Arzumanin stüdyoları; tuhafiyeci Balantz. Katina Çobanoğlu, Antoine Tranopulos. Atanas Atanassiadis, Kirkor Sandalcıyan ve Mıgır Torosyanin dükkânları: Konstantin Prodromos, Yani Fotiadis, Todori Karakosta, Yorgo Karakosta, Stavro Valsamidis ve Konstantin Kavalopulosün bakkal dükkânları; Maksud Survelyan Efendi'nin avukatlık bürosu; Konstantin Dukas ve Hristo Makris'in fırınları; Dimitri Lambru, Todori Totonis, Mehmed Ağa ve Yorgo Perivolaris'in kömür ve yakacak odun satan mağazaları; Yani Skulatos, Kirkor Sandalcıyan ve Mihal Zervosün marangoz; Konstantin Grevendolis'in halıcı; Serope Çarkçıyan'ın tenekeci; Simon Tüysüzyan ve Emmanuel Mustakis'in kuaför; Dimitri Nenopulos ve Aristidi Ksantopulosün sobacı; Viktor Adamantides, Parasko Papaeladis, Adolf Gelsollen ve Jules Loeffler'in mimarlık ve mühendislik büroları; gündelikçi Despina Dimitradis ile Kristina Kokalis'in evleri; Yani Mihailidis ve Konstantin Yoanidis'in büyük kereste ve mobilya malzemesi satan işyerleri; Dimitri Filaktopulos, Harilaos Vitalis, Mandelidis, Yorgo Krisostomidis, Gomidas Değirmenciyan ve Paul Afker'in terzi atölyeleri; Dimitri Pappa, Mina Apostolidis, Vangel Ganis ve Dimitri Kuvaropulosün kasap dükkânları; Halil ibrahim'in camcı; Niko Karadimitri ve Yani Sklirakis'in ayakkabı satım ve tamir yeri; Yorgo Kirimlioğlu'nun karyola tamir ve satım dükkânı; Aleksandr Yuvan'm sütçü; Mike Asteri, Antoine Zalas, Alfons Vegetti ve Todori Papadopulosün şarap, mastika ve her türlü içkilerin satıldığı kavları; Onnik Bahkcıyan, Vartan Aleksiyan, Nişan Yuvanyan ve Mike Sandalcıyanin ütücü dükkânları da semtte, cadde üzerinde bulunmaktaydı. Tüm Tarlabaşı Caddesi üzerinde bulunan dükkân, apartman ve evlerden yalnız iki işyeri Müslümanlara aitti. Geri kalan yerlerin tamamı, Ermeni ve Rumlar tarafından çalıştırılıyor ve semtte yabancılarla azınlıklar oturuyordu.

Bugünkü Tarlabaşı sınırları içinde bulunan Kamer Hatun Camii'nin(->) yapımı eskilere tarihlenmektedir. Eski Şerbethane Caddesi'nin (bugünkü Ömer Hayyam Caddesi) hemen altında ve Dolapdere Caddesi'ne çıkmadan önce, sağ taraftaki yokuşun üzerinde bulunan Emin Camii de öyledir. Buna rağmen, 1930'lu yıllara kadar bu yörede yerleşme olanağını arayan Müslüman ailelere rastlanmamıştır. Ancak Cumhuriyet'in kurulmasından 1930'lu yıllardan sonra Beyoğlu'na Müslüman aileler yavaş yavaş gelmeye ve bu yörede kiraladıkları ve belki de satın aldıkları evlerde oturmaya başlamışlardır. Ermeni ve Rumların burayı yeğlemelerine karşın, Tarlabaşı Caddesi üzerinde ve caddeye yakın Kara Cehennem Sokağındaki eski Ermeni okulunun içinde bulunan Anarot Haygutyun Kilisesinden başka bir kilise de yoktur. Tarlabaşina yakın olan Hamalbaşı Caddesi'nin Kalyoncu Kulluğu Caddesi ile kesiştiği yerdeki Hodegetria Kilisesi ise bir Rum Katolik kilisesidir. Bunun dışında Kalyoncu Kulluğu Caddesi 'nden Yenişehir'e inerken sağ tarafta bir Rum Ortodoks kilisesi vardır. Cumhuriyet'ten sonra bu bölgede yerleşenlerin tamamına yakın bölümü Rumdu. Ayrıca, az sayıda Ermeni ile Aynalıçarşı yöresinde Levantenler de vardı.

19"t0'h yıllarda, Tarlabaşı Caddesi ve buraya yakın yerlere yerleşen Müslümanların sayısında bir artış görülür. Beyoğlu o dönemde de halen azınlık ve Levantenlerin çoğunlukta olduğu bir yöredir. Ancak Varlık Vergisinin azınlıklara getirdiği yük yüzünden eski Grand Rue de Pera veya yeni istiklal Caddesi üzerinde gerçek bir değişim oluşur ve azınlıklara ait pek çok firma el değiştirir. Bunun sonucunda 1943'ten itibaren Müslüman ticaret erbabmın Beyoğlu'nda çoğaldığı görülür. Tarlabaşı bu değişimden nasibini almış, cadde üzerindeki işyerlerinin bir kısmı Müslümanlara geçmiştir.

Ancak azınlıkların burayı tamamen terk etmesi 1955 yılının 6-7 Eylülünde meydana gelen olaylardan sonradır (bak. Alü-Yedi Eylül Olayları). Azınlıklar, özellikle Rumlar bu tarihten sonra yavaş yavaş ülkeyi terk etmeye başlamışlar, bazı gayrimenkullerini satmışlardır. Ancak 1964'ten sonra ülkeyi terk edenler oldukça hızlı hareket etmek zorunda kalmışlar, gayrimenkullerinin çoğunu satamamışlar, satsalar dahi tapudaki satış değeri üzerinden tahsil edilen paranın tümünün Merkez Bankasina ve kişinin kendi adına açılmış bir bloke hesaba yatması gerektiğinden bundan da yararlanamamışlardır. Birçoğu kalan gayrimenkullerin satılabilmesi veya kısmen kiraya verilebilmesi için bazı Rum avukatlara vekâlet vererek bu işi çözmeye çalışmışlar; avukatlar, gidenlerin bir daha dönmeyeceğini veya dönemeyeceğini hesapladıklarından buradaki gayrimenkulleri satacakları yerde, açıktan para alarak kiraya vermişlerdir. 1980'lerin ikinci yarısında Tarlabaşı Caddesini genişletmek ve bir bulvar haline getirmek amacıyla aralarında tarihi değere sahip olanların da bulunduğu yaklaşık 350 binanın yıkılması planlanmış; binalar yıkılmış, bazılarına istimlak bedelleri ödenmiş, ancak çoğunun o sırada sahibi bile bulunamamıştır. Daha sonra, Yunanistan'da yaşayan ve halen Türk pasaportu taşıyan Rum vatandaşlar, Türkiye'ye gidip gelmeye ve aslında tahakkuk etmiş ve fakat ödenmemiş istimlak bedellerini talep etmeye başlamışlardır.

BEHZAT ÜSDtKEN

TARLABAŞI BULVARI

Beyoğlu ilçesinde, Şişhane-Taksim güzergâhında, güneybatı-kuzeydoğu yönlerinde uzanan cadde.

1986-1988 arasında Tarlabaşinda yapılan geniş çaplı yıkımlar ve yol genişletme çalışmaları sonrası ortaya çıkan ve biçimlenen ve kısaca Tarlabaşı Bulvarı olarak adlandırılan güzergâh, Şişhane'den Taksim yönüne doğru, sırasıyla Dr. Refik Saydam Caddesi, Tozkoparan Caddesi, ingiliz Konsolosluğu civarında Beşir Fuat ve Arslan sokakları ve Tarlabaşı Caddesi'nden oluşur. Şişhane ve Taksim meydanları arasında hafif bir yay çizen güzergâh kabaca 2 km uzunluğundadır.

Şişhane Meydanı'ndan itibaren Tepebaşı sırtlarını kat ederek İstiklal Caddesi'ne paralel bir şekilde Taksim Meydanı'na ulaşan bu güzergâh **19.** yy'da Beyoğlu'nda yerleşmenin hız kazanmasıyla belirginleşmiştir. Bu dönemde ingiliz Konsolosluğu ile Taksim arasında oldukça yoğun bir kentsel doku içinde yer alan güzergâhın İngiliz Konsolosluğu ile Şişhane arasındaki kesimi ise o zamanlar Tepebaşı sırtlarından Kasımpaşa Vadisine uzanan mezarlıklar arasında kaybolan patika izlerinden oluşuyordu.

Tarlabaşı Caddesi ve yakın çevresinin özellikle 19- yy'm ikinci yarısından itibaren çoğunlukla orta sınıf gayrimüslim ve Levantenlerin yerleştiği bir çevre olarak iki ve daha çok katlı kagir konut ve apartmanlardan oluşan, oldukça sıkışık dokulu bir konut çevresi olarak geliştiği görülür. Tarlabaşı çevresinde çoğunlukla 19. yy'm ikinci yarışma tarihlenen bu yerleşme dokusu ve yapı stoğunun sahip olduğu estetik değerler ve süsleme zenginliği, özellikle **19.** yy'm ikinci yarısında, İstanbul'da orta sınıf gayrimüslim burjuvazinin yaşam düzeyi ve kültürü için olduğu kadar, İstanbul'daki 19. yy geç Osmanlı kentsel modernleşmesinin de kent ölçeğinde en iyi belgelendiği örneklerden biri olarak kabul edilebilir.

Cumhuriyet sonrasında İstanbul'da gerçekleştirilen birçok planlama çalışması ve imar operasyonlarından, şehrin önemli ulaşım arterlerinden biri olarak Tarlabaşı

Caddesi ve Şişhane yönüne doğru devamında yer alan güzergâhın da oldukça büyük paylar aldığını söylemek mümkündür. 1930'larda Prost planının yol şebekesiyle ilgili önerilerinde Atatürk Köprüsü ile Taksim arasındaki mevcut güzergâhın modernizasyonuna da önem verdiği görülür. Genel olarak şehir içinde otomobil ulaşımına elverişli geniş sürat yolları yaratmak olarak özetlenebilecek Prost planının ulaşım şemasında Şişhane ile Taksim arasında bugünküne nazaran daha düz bir hat önerdiği görülür. Buna göre, önerilen yol ya İngiliz Konsolosluğu'nun tünel ile altından geçecek ya da bahçesinin bir kısmı istimlakle yola katılacak, ayrıca Tarlabaşı Caddesi de sürate elverişli şekilde genişletilecektir. Prostün ifadesiyle, "Beyoğlu ve Galata sokaklarının hepsini hem seyrüsefer, hem sıhhat bakımından genişletmek gerekmektedir".

Kısmen Prost planına dayanılarak birtakım kentsel ölçekte uygulamaların yapıldığı Lütfi Kırdar'ın(-0 belediye başkanlığı döneminde Prostün bu güzergâhlarla ilgili önerileri uygulamaya aktarılamazsa da Tarlabaşı Caddesi, 56.656 m^2 alanda 584.871 TL sarfıyla asfalt ve mozaik parke olarak yeniden yapılır. Aynı dönemde devamında yer alan Dr. Refik Saydam ve Tozkoparan caddeleri için de 8.565 m^2 asfalt ve 90.802 TL harcama yapılır. Bu, 1939-1948 döneminde İstanbul'daki anayollarla ilgili 36 proje arasında harcama miktarı açısından üçüncü, alan büyüklüğü açısından da ikinci sırada yer almaktadır.

1950'li yıllarda, Menderes operasyonları sırasında Tarlabaşı Caddesi güzergâhının genişletilmesi önerilerinin yeniden gündeme geldiği görülür. Bu dönemde Tarlabaşında, 19801i yıllarda söz konusu olan projelerden pek farklı olmayan, çok katlı, modernist çizgiler taşıyan iş merkezlerinin yer alacağı bir bulvar önerisi gündeme gelirse de bu proje de uygulamaya aktarılamaz. Özellikle 1960lardan itibaren Tarlabaşı çevresi iç göç ve mülkiyet yapısındaki değişikliklere bağlı olarak alt gelir gruplarının yerleştiği bir bölge haline gelir. Batı ülkelerindeki "slum" türü sefil yerleşmeler, çöküntü alanlarıyla önemli benzerlikler gösteren bu yerleşme düzeni içinde Anadolu'dan göçle gelen dar gelirliler, işsizler vb Tarlabaşimn bir kısmı terk edilmiş düşük standartlı konutlarına kiracı ya da kimi zaman işgalci olarak yerleşmeye başlarken, yörenin çoğunlukla gayrimüslim eski sakinleri de artan bir hızla çevreyi terk etmeye başlamışlardır. Bakımsız kalan çevre ve yapıların eşlik ettiği genel bir yıpranma, yörenin kimi Beyoğlu'nun eğlence sektöründe istihdam edilen dar gelirli yeni sakinleri ve bu çevreye yerleşen bazı yasadışı faaliyetlerle birleşerek tam bir çöküntüye dönüşürken Tarlabaşı çevresinin bu durumu kamuoyunda da gittikçe artan bir oranda rahatsızlık nedeni olmaya başlar.

1980lerin ikinci yarısında Beyoğlu'nun rehabilitasyonu ve İstanbul için yeni bir kent içi ulaşım ağının oluşturulması gereğinin ortaya çıkması sonucunda, Tarlabaşı Caddesi'nin genişletilmesi yeniden gündeme gelir. Daha önce de, 1977'de belediye tarafından hazırlanan bir imar planında Beyoğlu'nda hemen her sokak ve caddenin genişletilmesi gereğinden söz edilirken, Tarlabaşı Caddesi'nin de 20 m genişliğinde dört şeritli bir yol halinde genişletilmesi önerilir. 1978'de Anıüar Yüksek Kurulunun bu planı uygulanamaz bulup reddetmesi ve bölgeyi sit alam ilan etmesiyle bu plan da uygulanmaz. Ardından, 1984'te Turizm Bakanlığı tarafından Tarlabaşı için 17.500 yatak kapasitesi yaratılmasını hedefleyen turizm amaçlı bir koruma planı hazırlanır. Ancak, 1986'da Tarlabaşı'nda başlayan yıkımlarla bu plan da uygulanamaz.

Tarlabaşı Bulvarı
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi

Tarlabaşı Caddesi'nin Şişhane-Taksim arasında genişletilmesi 1985'te Almanya'da, Essen Üniversitesi'ne mensup bir grup uzmana hazırlatılan ve Beşiktaş ile Samatya arasmda, inşa edilmesi düşünülen 3. Boğaz köprüsüne hizmet etmek üzere viyadük, köprü, tünel ve geniş bulvarlardan meydana gelen bir kent içi otoyol yapılmasını amaçladığı için kamuoyunda "Be-Sam Projesi" veya "Essen Planı" olarak bilinen plan yüzünden yeniden gündeme gelir. "Şehiriçi paralı yol" olarak düşünülen Beşiktaş-Samatya yolunun o dönemde 175.000.000 ABD Doları'na mal olması öngörülür. Bu proje kapsamında Tarlabaşı Caddesi her biri üçer şeritten oluşan geliş ve gidiş yönleri ayrılmış 36 m eninde bir bulvar olarak genişletilecektir. Bulvar, Haliç'te yapılacak dördüncü köprü ile Taksim-Dolmabahçe arasında düşünülen 400 m uzunluğundaki tüneli birbirine bağlayacaktır. Nisan 1986'da başlayan yıkım tartışmalarının ardından 29 Mayıs 1986'da yıkım başlatılır ve Ekim 1986'ya kadar izin alınmaksızın 38 tarihi yapı yıktırılır. 1988' de tamamlanan ve kamuoyunda büyük tartışmalara neden olan yıkımlar sonucu Tarlabaşı'nda 167'si tescilli 368 yapı yıkım için istimlak edilir. Bulvar açıldıktan sonra ise, yolun İstiklal Caddesi tarafının iş merkezi, Talimhane ve Galata çevresinin de turizm bölgesi olması, ayrıca yol boyunca yeni iş merkezleri oluşturmaya yönelik yüksek imar hakları verilmesi öngörülür. Tarlabaşı Bulvarı üzerinde yıkım sonrası 15 kata kadar imar izni verilmesinin amaçlanmış olması, yıkımın ulaşım hedefinin yanısıra, İstanbul'da merkezi iş alanlarında artan ofis ve işyeri talebine sunum yaratılmasına da yönelindiğini göstermektedir. Tarlabaşı Bulvarı'mn hizmete girişinden sonra yol boyunca yeni yapılaşma biçimini belirlemek amacıyla 1989'da sonuçları uygulamaya aktarılmayan bir proje yarışması da düzenlenmiştir.

1988 sonlarında hizmete giren Tarlabaşı Bulvarı genel olarak, gidiş ve geliş yönleri refüj ya da bordürle ayrılmış ve her iki yönde birer şeridi otobüslere tahsis edilmiş toplam sekiz şeritli bir en kesite sahiptir. Yolun güzergâhı boyunca genişliğinde farklılıklar bulunması nedeniyle şerit sayısı bazı noktalarda üçe düştüğü gibi, 5 m enindeki refüjler de yolun bir kısmında bordur genişliğine inmektedir. Yolun gidiş ve geliş yönleri arasında Taksim'e yakın yerlerde 2,5-3 m'ye varan kot farkları bulunmaktadır.

Yapıldığı yıllarda lehte ve aleyhte yoğun ve sert tartışmalara neden olan "Tarlabaşı operasyonu" neden olduğu yıkımlar dolayısıyla "vahşi proje" olarak eleştirilirken, şehir içi ulaşımına yapacağı olası katkılar ve Tarlabaşı gibi bir çöküntü alanının temizlenmesi yönündeki etkileri de projenin dayanak noktalarından olmuştur.

M. RIFAT AKBULUT

TASVİRİ EFKÂR

Şinasi(->) tarafından ilk sayısı 28 Haziran 1862'de çıkarılmaya başlanan gazete.

Şinasi Paris'te gözlemlediği tam serbest gazete anlayışım bu yayında ortaya koymaya çalıştı. Başlangıçta çok sert eleştirilere yönelmedi, hükümetin çizgisine uyumlu kalmakta sakınca görmedi. Ancak yayımlanan nizamname ve kararnameleri eleştirmeye ve kendi fikirlerini ileri sürmeye başlayınca yönetimle arası bozuldu. Belki de en çok tepki yaratan tarafı, padişahtan başlayarak bütün ileri gelenler hakkında abartılı sıfatlara gazetede yer verilmemesiydi. Eleştirileri yüzünden Meclis-i Maarif üyeliğinden uzaklaştırılan Şinasi, Paris'e gidince (1865) gazetenin yönetimini onun yanında ilk çıraklık yıllarını geçirmiş olan Namık Kemal(->) aldı. Ebüz-

Tasvir-i Efkâr'ın ilk sayısı.
S. Nüzhet, *Türk Gazeteciliği, 1831-1931,* İst., 1931

ziya Tevfik(->) gibi diğer bazı gençler de katkılarına devam ettiler. Bu ikinci döneminde gazete daha da sert eleştirilere yöneldi. İç politikanın yamsıra. o zamana kadar pek dokunulmayan dış politikaya da el atıldı. "Medeniyet âlemi", "asr-ı terakki", "medeni devletler", "medeniyet-i hikmet üzerine dayalı memleketler", "terakki taraftarları" gibi deyimler ilk kez Tasvir-i Efkâr'm sütunlarında görüldü. Sansürden kurtulmak için bazı yazıları, dostları olan Fransızca gazetelerde yayımlattıktan sonra sütunlarına aktarmaya başladılar. Bundan çok rahatsız olan Sadrazam Ali Paşa, Namık Kemal'i Erzurum'a atayıp ondan kurtulmaya çalıştı. O da Paris'e kaçınca gazete etkisini kaybetti ve 1868'de 830. sayısında kapandı.

Ebüzziya Tevfik, gazeteyi II. Meşrutiyet'ten sonra 31 Mayıs 1909'da *Yeni Tasvir-i Efkâr* adıyla yeniden çıkarmaya başladı. *Tasvir-i Efkâr bu* kez de Meşrutiyet döneminin etkili ve polemik açısından hareketli bir gazetesi oldu. Başta İttihatçıları tutmakla birlikte onlardan da eleştirilerini eksik etmedi. 1912'de kapatılınca *İntihab-ı Efkâr ve Tefsir-i Efkâr* gibi isimlerle çıktı. Sonra yine *Tasvir-iEfkâr'a* döndü. Ebüzziya Tevfik'in ölümünden sonra oğullan Talha Ebüzziya ve Velid Ebüzziya yayımı sürdürdüler. Mütareke döneminde Milli Mücadele'yi desteklediler. Gazete On Altı Mart 01ayını(->) resimle tespit ettiği için sansürce kapatıldı, Velid Ebüzziya da Malta'ya sürüldü. Velid Ebüzziya 15 Haziran 1921'de sürgünden dönüşünde gazeteyi bu kez *Tevhid-i Efkâr* adıyla yayımlamaya başladı. Bu dönemde açıkça Ankara'nın davasını savundu. Ancak Cumhuriyetin ilanından sonra izlenen politikalara karşı çıktığından önce Ağa Han'ın mektubu, sonra da Şeyh Said Ayaklanması sebebiyle İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi. Birincisini cezasız atlatan gazete ikinci seferinde Takrir-i Sükûn Kanunu uyarınca 6 Mart 1925 tarihli 4335. sayısıyla kapandı.

Talha Ebüzziya'mn oğlu Ziyad Ebüzziya gazeteyi, 2 Mayıs 1940'ta yine *Tasvir-i Efkâr* adıyla yayımlamaya başladı. Başyazıları Velid Ebüzziya yazıyordu. Günün şartlarına uygun daha popüler bir çizgi izledi, ama tek parti yönetimine muhalefetten de geri kalmadı. Bu yüzden 14 kez kapatıldı. Genellikle Alman politikasını ve Turancı eğilimi savunuyordu. 1945 başından itibaren başyazılarını Cihad Baban yazdı. Kadrosunda, Demokrat Parti'de aktif rol oynayan Mithat Perin. Bahadır Dülger. Tekin Erer gibi gazeteciler yer aldı. Bunların bir kısmının milletvekili seçilmesiyle yayımına son verdi.

ORHAN KOLOĞLU

TAŞ HAN

bak. LALELİ KÜLLİYESİ

TAŞ MEKTEP

Okul binası kagir olan, Osmanlı dönemi vakıf okulları. Anadolu'da Selçuklu döneminden kalma kimi yapılara "taş medrese" dendiği gibi, İstanbul'da da kagirden sıbyan mekteplerinet-») bu ad verilmekteydi.

İstanbul'un geleneksel külliye mimarisinde yer alan ve medreseden bağımsız ilk okuma okulları taş mekteplerdi. Bunlar camilerin dış avlusunda, tekil yapılar olarak çoğunlukla iki katlı ve tek dershaneliydi. Üst kattaki kubbeli salon, ders çalışmalarına, buna bitişik küçük bir oda da hocanın ve kalfanın dinlenmesine mahsustu. Taş basamaklarla çıkılan dershanenin önünde dar bir sahanlık, altında ise tuvalet, sebil veya çeşme, hocanın binek hayvanı için sundurma, ahır gözü bulunurdu. Külliyeler dışında da kimi hayır sahiplerinin yaptırdıkları taş mekteptler vardı. Bunlar, küçük bir avlu içinde, meşruta denen ve mektep hocasının lojman olarak kullandığı bölümle birlikte, özgün mimariler yansıtan küçük yapılardı. Külliye vakfiyelerinde, mektebin giderlerini, onaranını karşılamaya ve uygulanacak programa dönük koşullar bulunduğu gibi. bağımsız taş mekteptler için düzenlenen vakfiyelerde de okulla ilgili koşullara yer verilmekteydi.

Taş mekteplerdeki eğitün-öğretimin koşulları ve niteliği, diğer sıbyan mekteplerinden farksızdı. Ancak, selatin külliyelerindeki okullarla, vakıf gelirleri yüksek bağımsız taş mekteplerde, diğerlerine oranla daha iyi eğitim olanakları vardı.

İstanbul'daki en eski taş mekteptler Fatih Külliyesi'ndeki(->) Darü't-Talim ile Bayezid Külliyesi'ndekiC-») Muallimhane'ydi. Darü't-Talim 1918'e değin hizmet verdi ve o yılki yangında harap oldu. Süleymaniye Külliyesi'ndeki taş mektebi ise. Sinan, çocuk dünyasına göre sevimli bir tarzda yapmıştır. Bu mektep. 1839'da Mekteb-i Ulûm-i EdebiyeCO adıyla ileri programlı rüştiyeye dönüştürüldü. Yine İstanbul'da yapılan son taş mekteplerden olan Sultanahmet'teki Çevri Kalfa Sıbyan Mektebi de 1858'de ilk kız sanat okulu (inas sanayi rüştiyesi) oldu.

İstanbul halkı arasında "taş mektepte okumuş" deyimi, medrese çıkışlıların, cahil saydıkları kişilere yönelttikleri aşağılamanın ifadesiydi ve öğrenimin yetersizliğini anlatıyordu (bak. Çevri Kalfa Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi).

İstanbul taş mekteplerinin 19. yy'ın ikinci yarısındaki durumunu *Kırk Yıl'da* Halid Ziya Uşaklıgil. kendi okul yaşamı gözlemlerine dayanarak anlatır. Çocuğunun okumasını isteyen bir ailenin, sıbyan mekteplerinin en iyileri sayılan taş mekteplerin de bir iyisini bulabilmek için, örneğin Fatih'ten Mercana kadar sokak aralarını gezip dolaşmasının gerektiğini açıklar. Devam ettiği Mercan'daki taş mektebi, yeşil sarıklı, eli sopalı hocasını, oradan oraya koşan, çocukların karalamalarını düzelten, kulaklarını çeken şişman kalfayı, sallana saikana ders ezberleyen çocukları betimleyerek burada elifbayı, amme ve tebareke cüzlerini öğrendiğini anlatır. Buradan kaçtıktan sonra "usul-i cedide üzere" öğretim yapılan Saraçhanebaşı Taş Mektebi'ne gidip nasıl kaydolduğunu, buradaki hocamn genç. çocukların ise sallanmadan ders yaptıklarını, uygulanan metot gereği bu okulda yanlarında taşıdıkları ve ikide bir kırılan küçük taş tahtalar üzerinde yazı, hesap çalışmaları yaptıklarını açıklar. O yıllarda gerek taş mekteplerin, gerekse yeni sıbyan mekteplerinin, okutacak çocuk bulmakta güçlük çektiklerini de vurgular.

19. yy in sonlarına doğru sayıları 400'e ulaşan ve çoğu işlevini yitirmiş bulunan İstanbul sıbyan mektepleri içinde taş mektepler ancak 30-40 kadardı.

Bibi. H. Z. Uşaklıgil, *Kırk Yıl.* I. İst.. 1936. s. 23 vd: Ergin, *Maarif Tarihi,* I, 69; Nafi Atuf (Kansu), *Türkiye Maarif Tarihi,* I, İst., 1930, s. 27 vd; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış.* Ankara, 1964, s. 6, 42, 136.

NECDET SAKAOĞLU

TAŞÇI TEKKESİ

Fatih îlçesi'nde. Osmanlı döneminde "Davutpaşa İskelesi" olarak anılan Samatya semtinde, Kasap İlyas Mahallesi'nde, Samatya Caddesi ile tren yolu arasında yer almaktaydı.

Kaynaklarda Gümüş Baba, Gümüş Dede. Taşçı Alâeddin Efendi, Taşçıbaşı, Şeyh İbrahim gibi adlarla da anılan bu tekkenin kuruluş tarihi tespit edilememektedir. İstanbul tekkelerinin dökümünü veren kaynaklar içinde ilk olarak, £>CM'da bulunan 1199/1784 tarihli bir listede adı geçmektedir. Tekkeye adını vermiş olan Taşçı Şeyh Alâeddin Efendi'nin de bani olması muhtemeldir. 19. yy'ın ilk çeyreğinde ortadan kalktığı **ve** aynı yüzyılın üçüncü çeyreğinde ihya edildiği anlaşılan Taşçı Tekkesi, Cumhuriyet döneminde bakımsız kalarak harap düşmüş ve 1950li yıllarda tarihe karışmıştır.

Kadirîliğe(->) bağlı olan tekkenin postuna oturmuş şeyhlerin tam bir dökümü elde edilememiştir. Ancak 19. yy'daki ihyasından sonra Kadirîliğin Müştakı koluna intikal ettiği, adı geçen kolun kurucusu Bitlisli Şeyh Mehmed Mustafa Müştak Efendinin (ö. 183D halifelerinden Şeyh Seyyid Sadullah Efendinin Taşçı Tekkesinin meşihatını üstlendiği tespit edilmektedir. Daha sonra Şeyh izzet Efendi ile Müştak Efendi'nin oğlu Edhem Babanın halifesi Şeyh İbrahim Hurrem Efendi (ö. 1897) ve *Sefîne'de* "Şeyh İzzetzade" olarak anılan (ve Şeyh İzzet Efendi'nin oğlu olduğu anlaşılan) şahıs burada şeyhlik yapmışlardır. Diğer taraftan bu tekkenin kimi kaynaklarda "Gümüş Baba" veya "Gümüş Dede" olarak anılmasının sebebi ise, kaynağı tespit edilemeyen bir rivayete göre. burada şeyhlik etmiş olan bir şahsın, Çin tıbbmdaki akupunktura benzer bir usulle, gümüş iğneler kullanmak suretiyle birtakım hastalıkları iyileştirmesi ve bu yüzden "Gümüş Baba/Dede" olarak şöhret yapmasıdır. Tıp tarihi açısından araştırılması gereken bu ilginç rivayetteki "Gümüş Baba/Dede" ile tekkeye adını veren Taşçı Şeyh Alâeddin Efendi arasındaki ilişki de aydınlatılmaya muhtaçtır. Tekkede pazartesi günleri ayin icra edildiği bilinmektedir. Dahiliye Nezareti'nin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde burada 4 erkek ile 8 kadının yaşadığı belirtilmiş, Maliye Nezareti'nin R. 1325/1909 tarihli *Taamiye ve Tahsisat Defteri'nde* de yıllık tahsisatı 4.800 kumş olarak kaydedilmiştir.

Tamamen ortadan kalkmış bulunan tekkenin mimarisi hakkında bilebildiklerimiz Encümen Arşivinde bulunan 1951 tarihli dış fotoğraflarla. E. H. Ayverdi'nin yayımlamış olduğu *İstanbul Haritası* 'ndaki vaziyet planına dayanmaktadır. Taşçı Tekkesi, geçen yüzyılda sayıları çoğalan, çevrelerindeki ahşap meskenlerle gerek görünüm, gerekse de tasarım açısından büyük benzerlik gösteren, zaviye ölçeğindeki, ufak boyutlu tarikat yapılarmdandır. Kısmen iki. kısmen de tek katlı olan binanın boyutları 12x12 m'dir. Moloz taş örgülü ve basık kemerli pencerelere sahip bir bodrumun üzerine oturan tekkenin güneybatı köşesinde tevhidhane yer almakta, kuzeydeki Samatya Caddesi'ne açılan cümle kapısı ile harem kapısı birer küçük avluya geçit vermektedir. Yapının üst katı, uçları topuzlu konsollara oturan çıkmalarla genişletilmiş, tevhidhanenin mihrabı cephede yarım daire planlı bir çıkıntı teşkil etmiştir. Bodrum katının mutfak, kiler, taamlıane tülünden servis birimlerini barındırdığı düşünebilir.

Bibi. Çetin, *Tekkeler,* 586; *Âsitâne,* 10; *Ihsaiyat II,* 20; Vassaf, *Sefine,* V, 272; *Fatih Camileri,* 278; M. Özdamar. *Dersaâdet Dergâhları.* İst., 1994, s. 134.

M. BAHA TANMAN

TAŞKIŞLA

Şişli İlçesi'nde, Elmadağ'da, Taşkışla Caddesi üzerindedir.

Galatasarayda ahşap bir binada bulunan Mekteb-i Tıbbiyenin çağdaş donamına sahip ve kagir olarak inşa edilmiş yeni bir binada eğitim sürdürmesine gerek duyulmuş ve Taşkışla'nm inşasına bu amaçla başlanmıştır.

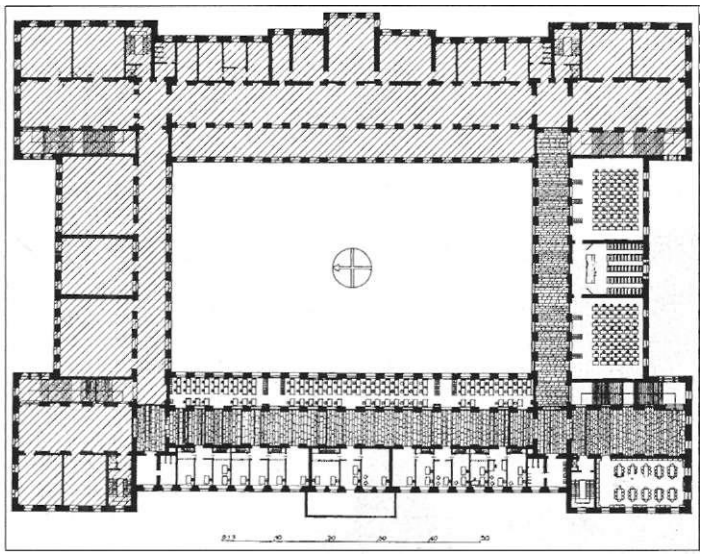

Yüzyıl başından bir kartpostalda Taşkışla.
Ayşe Kubilay Yetişkin koleksiyonu

300 öğrenciye eğitim verebilecek bir okul ile 200 hasta kapasiteli bir eğitim kliniği, ayrıca eczane, laboratuvarlar, morg, çeşitli servis bölümleri ile bir cami. saat kulesi, iki havuz ve bir daire-i hümayun yapım programını oluşturmakta idi. İlk taşı koyma töreni, 24 Şubat 1847'de Abdülmecidln de katılımıyla yapılmıştır. Çalışmalar hızla sürdürülmüş, ancak 1849'da okul konusundaki karar değiştirilerek yapının kışlaya dönüştürülmesine başlanmıştır. Bu karar değişikliğinin gerekçeleri henüz bilinmemektedir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*nde değişikliğe ilişkin çok sayıda belge vardır. Karar değişikliği bunlarla açıklanmamakta, yalnızca "hasbel-icab" terimi kullanılmaktadır. Dönemin Fransızca yayımlanan gazetelerindeki betimlemeler ilk yapının özellikleri *ve* karar değişikliği sırasındaki durum hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Journal de Constantinople gazetesinin 14 Eylül 1848 tarihli nüshasında hükümetin bir buçuk yıl kadar önce planlarının hazırlanmasını saygın bir mimar olan M. Smith'ten istediği kaydedilerek bu ilk yapı betimlenmektedir. Gerek bu betimlemelerden, gerekse BCUdaki belgelerden kaba inşaatın tamamen bittiği, olasılıkla ikinci kat düzeyinde tüm çalışmaların da gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Değişiklik kararı ile birlikte mevcut özgün yapının ve projesinin yürürlükten kaldırılması, değiştirilmesi ve yeni bir proje yapılması istenmektedir. Eskiden yapılmış olan duvarlarla bölmelerin ve eski daire-i hümayun ile alt kattaki "su hazneleri ve matbah ve hamam ve saireıiin" tümüyle yıkılıp binanın içi yeniden tesviye edilmiştir. Yeni pencereler açılarak bir zemin kat oluşturulmuş ve çağdaş üslupla hazırlanmış yeni projesine uygun ola-

Taşkışla'nın birinci kat planı.
P. Bonatz, "Eine glückliche Architekten Fakultät", *Baumeister,* (Ağustos 1950)

1910'lu yıllardaki onarım sonrasında Taşkışla. *Afife Batur koleksiyonu*

rak yapıma başlanmıştır. Yapının denize bakan kanadında yeni bir daire-i hümayun ve dört köşesinde "fevkani zabitan daireleri" yapılarak eskiden iki kat olan bu kanat dört kat yüksekliğe çıkarılmıştır. Bu değişikliğe bağlı olarak tüm kanatlar birer kat yükselmektedir. Bu değişikliğin binanın maliyetini önemli ölçüde artırdığı yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Fransız askerlerine hastane olarak tahsis edilen Mecidiye Kışlası, savaş sonrasında bir süre boş kalmış; bakım ve onarıma alınması gerekmiştir. Abdülmecid'in ölümü (1861) üzerine yerine geçen Abdülaziz tarafından başlatılan onarım aynı yıl tamamlanmıştır. Abdülaziz, kışlanın adının "Mecidiye" olarak kalmasını istemiştir. Onarım kitabesi halen Taşkışladadır.

Taşkışla, 10 Temmuz 1894 depreminde hasar görmüş ve R. d'Aronco(->) tarafından onarılmıştır. Balkan Savaşı sırasında da yine hastane olarak kullanılmıştır. Bina 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi'ne(-») tahsis edilmiş; mimarlar Prof. P. Bonatz ve Prof. E. Onat tarafından hazırlanan onarım ve yeniden kullanım projesine göre mimarlık ve inşaat fakülteleri ile rektörlük merkez binası olarak onarılıp düzenlenmiştir. Rektörlük bürolarının ve inşaat fakültesinin Ayazağa kampusuna taşınmasından sonra Taşkışla, günümüzde kadrosu ve kapasitesi genişleyen mimarlık fakültesi ile İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kullanılmaktadır.

Taşkışla, 70x40 boyutunda bir orta avluyu çevreleyen, dikdörtgen planlı bir yapıdır. 132x95 m büyüklüğünde bir alan üzerinde kurulmuştur. Uzun kanatları kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş olan binanın genişliği her kanatta 22 mdir. Yalnızca Boğaz manzarasma açılan ve eskiden daire-i hümayunun bulunduğu doğu kanadında genişlik 25 mdir. Yapının dört köşesi, uzun kenarlar tarafında 4 m, diğerinde 8 m genişletilerek belirgin köşe kitleleri oluşturulmuş, ayrıca üç kat yüksekliğinde düzenlenerek iki katlı olan ana kitleden ayrılıp vurgulanmıştır. Köşelere verilen vurgu, yapıya net ve açıklıkla okunan bir kurgu sağlamaktadır.

Aynı açıklık plan düzeyinde de görülür. Yapının yalın bir şeması vardır: Uzun kanatlar boyunca geniş bir orta koridor, dar kanatlarda da bir tarafı orta avluya bakan koridorlar uzanır; eğitim mekânları ve öğretim üyelerinin odaları, geniş dakesel kemerlerle sonlanan bu koridorlara açılır. Katlar, kulelerin birer yanında yer alan geniş ve görkemli mermer merdivenlerle bağlanır. Kulelerin karşı köşelerinde de servis merdivenleri bulunmaktadır.

Günümüzdeki düzenlenişinde binanın doğu ve batı cepheleri üzerindeki mekânlar öğretim kadrosunun kullanımına, avluya bakan mekânlar atölyelere ayrılmıştır. Kuzey ve güney cephelerindeki mekânlara büyük amfiler yerleştirilmiştir. Kuzeybatı kulesi rektörlük, güneybatı kulesi kitaplık ile mimarlık fakültesi dekanlık ofislerinin kullanımındadır.

Cephelerde ve mimari öğelerde neoklasik bir çizgi egemendir. Kat aralarını belirleyen kornişlerin ve saçak kornişinin yatay çizgisi, yapının geometrik ve strüktürel kurgusunu bir cephe anlatımına dönüştürür; kesintisiz bir süreklilikle yapıya kararlı bir bütünlük ve dingin bir sadelik kazandırır.

Yapıya batı cephesinin ekseninde bulunan bir portikten girilir. Yüksek ve yivli gövdeli, İyonik başlıklı kolonların taşıdığı geniş portik, ikinci katta bir balkon olarak biçimlenmiştir. Portik ekseninde pencerelerde yarım daire kemerli neorönesans üslubunda pencereler kullanılmıştır.

Tüm cephelerde giriş katının dikdörtgen pencereleri altta konsollu denizlikler, üstte küçük arşitrav öğesiyle belirlenmiştir. İkinci katın yüksek pencereleri altta basık bir korkulukla üstte öne doğru çıkan birer küçük alınlık öğesiyle biçimlendirilmiştir.

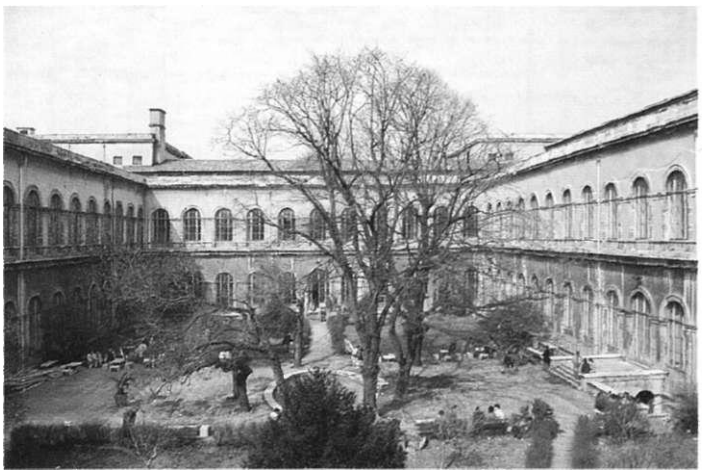
Kuzey ve güney cephelerinde aynı pencere biçimleri ve öğeleri kullanılmış ancak yapının strüktürel akslarına pilastr çiftleri yerleştirilmiştir. Neorönesans bir yaklaşımla giriş katı pilastrlarında İyonik, üst katta kompozit, üçüncü katta ise son derece sade bir Toskan düzeni seçilmiştir. Pilastr çiftlerinin düşey çizgisi ve ritmi bu cepheleri ve kuleleri diğer cephelerin kesintisiz yataylığından ayırır ve arazinin eğimine uyarlar.

Tüm pencerelerde bugün mevcut olmayan fakat eski resimlerinde görülen daire biçimli halkalardan oluşan şeritlerin çevrelediği demir parmaklıklar vardı.

Orta avluyu çevreleyen bina yüzeyleri de dikkatle tasarlanmıştır. Burada, dış cephelerden farklı olarak yarım daire kemerli pencereler kullanılmıştır. Ölçülendirilmesinde ve cephelerinin tasarımında gösterilen özen, orta avluyu yapının yaşayan bir mekânı haline getirmiştir. Anıtsal bir görünümü olan büyük ıhlamur ağaçlarıyla ve ortasındaki oval havuzuyla bu orta avlu, Taşkışla'nın günümüzde de en canlı mekânlarından biridir.

Taşkışla, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) rejim karşıtlarının, en çok da Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin sorgulanıp yargılandığı Divan-ı Harb kurulunun adı ve kararlarıyla birlikte anılmaktadır. Otuz Bir Mart Olayı'nda(-0 da isyancı askerlerin barındığı bir kışla olarak uzun çarpışmalara sahne olmuştur.

Taşkışla, gerek kentsel konumu, gerekse mimari özellikleri nedeniyle çeşitli kamu ve özel kuruluşların ilgisini çeken bir yapıdır. Çeşitli dönemlerde çeşitli kullanım projelerine konu olmuş ve sonunda 1984'

Taşkışla'dan bir görünüm. *Afife Batur*

te otel yapılmak üzere ESKA şirketine kullandırılması kararı çıkmıştır. İTÜ öğretim üyelerinin ve Mimarlar Odası İstanbul Şubesinin direnişi ile karşılaşan bu karar, İdare Mahkemesi tarafından geri çevrilmiştir. Örnek bir karar olarak kentsel koruma tarihi içinde yer alan bu direniş ve mahkemenin kararı, "Taşkışla'nın 1. derecede korunması gereken kültür varlığı" olduğunu bir kez daha tescil etmiştir.

Bibi. C. Can, "İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları", (Yıldız Teknik Üniversitesi, basılmamış doktora tezi), 1993, s. 182; Cezar. *Beyoğlu,* 61, 201; S. Eyice, "18. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *STY,* S. DC-X (1981), s. 152-189; A. Nasır, "Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar Üzerine Bir Deneme", (İstanbul Teknik Üniversitesi, basılmamış doktora tezi), 1991, s. 48-51, 104, 326-327.

AFİFE BATUR

TAŞKIZAK TERSANESİ

Halic'in kuzey kıyısında Kasımpaşa'da bulunan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı inşa ve onarım tersanesi.

II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481) kurulan ve bugün na$_{IIV}$ ıcrsanesi ile Camialtı Tersanesi'nin(->) de yer aldığı büyük tersanenin bir bölümünü oluşturan bu tersanede yüzyıllar boyunca donanmanın ihtiyacı olan ahşap, yelkenli gemiler inşa edilmiştir. III. Selim döneminde (1789-1807) tersaneye bir dökümhane eklenmiş, İsviçre ve Fransa'dan uzman mühendisler getirtilerek kuruluşun çalışma kapasitesi genişletilmiştir.

Bu tersanenin bir önemi de dünyadaki ilk denizaltı gemisinin montajının burada yapılmış olmasıdır. 1886'da, hükümet tarafından İngiltere'de Nordenfeld top fabrikasında inşa ettirilen Abdülhamid ve Abdülmecid adlı denizaltılar, parçalar halinde İstanbul'a getirtilerek, o zamanki adı İstanbul Valde Taşkızakları olan bu tersanede monte edilerek donanmamıza kazandırılmıştır. Abdülmecid 6 Eylül 1886'da, Abdülhamid de 4 Ağustos 1887'de denize indirilmişlerdir.

Ma-i mahreci (taşırdığı suyun miktarı) 160 ton, 100 kadem uzunluğunda, 12 kadem genişliğinde olan bu denizaltılar 100 kadem kadar dalabiliyor, su altında 3 mil, su üstünde 10 mil hız yapabiliyorlardı. 8 ton kömür alabiliyor, 250 beygirgücündeki buhar makineleriyle su üzerinde 150 mil, su içinde ise 12 mil uzağa gidebiliyorlardı.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde tersanenin tezgâhları ve diğer tesisleri sökülerek Gölcük'e nakledildi; tersane binaları ise Seyr-i Sefain İdaesi(->) ile İnhisarlar İdaresi'ne verildi. 1937'de ise Almanya'ya ısmarlanması planlanan dört denizaltı gemisinin (ki bunlar Atılay, Saldıray, Batıray ve Yıldıray adlarını taşıyacaklardı) ikisinin inşasından vazgeçilerek bunların Taşkızak'ta yaptırılmasına karar verilince tesislerin yeniden kurulmasına başlandı. Nitekim burada yapılan Atılay ve Yıldıray denizaltıları 19 Mayıs 1939'da törenle denize indirildi.

Taşkızak Tersanesi 1950'de genişletilerek tesislerin modernleştirilmesine çalışıldı. Bu arada kuruluşun kapasitesi de artırıldı. Günümüzde tersanenin 2.500 ton kaldırma kapasitesi olan bir yüzer havuzundan başka 1989 sonbaharında hizmete giren 3.500 ton kaldırma kapasiteli iki yüzer havuzu daha vardır.

Tersanede denizaltılar, akaryakıt tankerleri ve küçük boy savaş gemilerinin inşa, çeşitli onarım ve bakımları yapılmaktadır. Bitişiğinde, jandarma kuvvetlerinin bakım tersanesi yer almaktadır.

ESER TUTEL

TAŞLIBURUN TEKKESİ

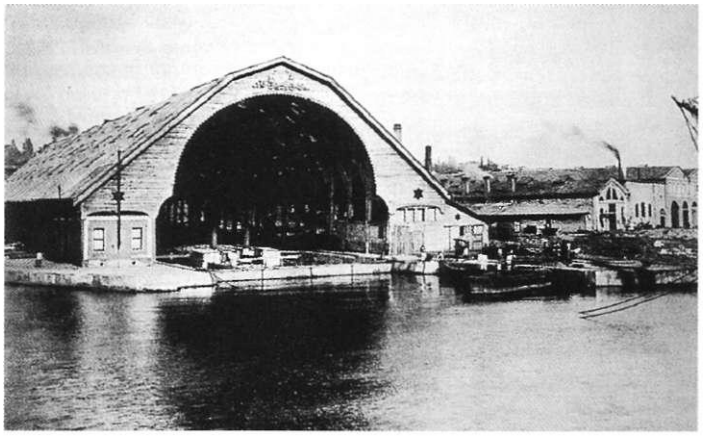
Eyüp İlçesi'nde, Bahariyede, Silahtarağa Caddesi üzerinde, Bahariye Mevlevîhanesi'nin(->) karşısında idi. Kurucusundan dolayı Lagari Mehmed Efendi Tekkesi olarak da tanınır.

17. yy'ın sonlarında Melâmî/Bayramî tarikatına bağlı olarak Lagari lakabıyla tanınan Belgradlı Mehmed Efendi (ö. 1682) tarafından kumlmuş, 1925'e kadar sırasıyla Bayramî, Bektaşî ve Sadî tarikatlarının denetiminde kalmıştır. Mehmed Efendinin Rumeli Melamîlerinden olması nedeniyle, Taşlıburun Tekkesinin Helvaî Tekkesi(-»), Saçlı Emir Tekkesi(-») ve Paşmakçı Tekkesinden sonra İstanbul'da bu tarikata bağlı olarak kurulan son büyük merkez niteliğine sahip bulunduğunu belirtmek gerekir. Mehmed Efendi'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Tekkenin kuruluşunda dikkati çeken nokta, klasik Bayramîliğin devamı olan Himmetîliğin İstanbul'a girdiği ve hızla yaygınlaştığı 17. yy'ın sonlarında, tarikatın muhalif koluna mensup Melamîlerin güç dengesini korumak amacıyla yeni merkezler açma gereğini duymalarıdır. Mehmed Efendi'nin öncülüğüyle Taşlıburun Tekkesi'nde başlatılan bu Melamî/Bayramî örgütlenmesini, söz konusu dengenin korunmasına yönelik atılmış bir adım şeklinde değerlendirmek mümkündür. Fakat kurucu şeyh Mehmed Efendi'nin vefatıyla bu örgütlenme dağılmış ve tekke kısa bir süre Bektaşîliğin denetimine geçmiştir. 18. yy'ın başlarına kadar devam eden bu Bektaşî meşihatını hangi şeyhlerin temsil ettiği bilinmemektedir. Öte yandan bu dönemde Kılıncî lakabıyla tanınan ve Nakşibendîliğe mensup bulunan Mehmed Efendi'nin (ö. 1715) tekke meşihatını üstlendiğine ilişkin bazı kayıtlar da vardır. Tekke 1715'ten itibaren Sa'dîligin Vefaî koluna geçmiş ve bu tarikata bağlı meşihat 1925'e kadar devam etmiştir.

18. yy'da İstanbul'un gündelik hayatına iki ayrı kol halinde giren Sa'dîlik(->), Abdüsselam Şeybanî'nin (ö. 1751) temsil ettiği Selamîlik ile Koska'daki Abdüsselam Tekkesi'nde(->) ve Ebul-Vefa-i Şamî'ye nispetle Vefaîlik olarak adlandırılan kola mensup Hüseyin Efendi (ö. 1738) aracığılıyla da Taşlıburun Tekkesi'nde örgütlenmiştir. Bu tekke. Sa'dîligin İstanbul'daki merkezi sayılan Abdüsselam Tekkesi'nden daha önce faaliyete geçmiştir.

Taşlıburun Tekkesi'nde ilk Sa'dî meşihatını temsil eden ve Gözoğlu lakabıyla tanınan Eyüp Kadısı Hüseyin Efendiden sonra Hasan Cibavî'nin halifelerinden Çelebi Abdurrahman Efendi (ö. 1755) posta geçmiş, çocuksuz vefat ettiği için şeyhlik kendisinden sonra manevi evlatlarından Süleyman Sıdkî Efendi'ye (ö. 1777) verilmiştir. Süleyman Sıdkî Efendi'yi sırasıyla oğlu İsmail Necati Efendi (ö. 1789) ve Abdüsselam Tekkesi şeyhi Mustafa Haydar Efendi'nin halifelerinden Ahmed Hulusî Efendi'nin (ö. 1815) meşihat dönemleri izlemiştir. 1815-1828 arasında tekke vekâleten Salih Efendi (ö. 1828) tarafından yönetilmiş, vefatıyla yerine Ahmed Hulusî Efendi'nin oğlu Süleyman Sıdkî Efendi (ö. 1890) atanmıştır. Kayıtlarda adı geçen son şeyhi Sa'deddin Efendi'dir (ö. 1901). 19. yy'da tekkenin ayin günü perşembe iken, yeniden inşa edildiği 1906'dan sonra cuma gününe alınmıştır.

Taşlıburun Tekkesinin tarih içinde geçirdiği yapısal değişikliklere ilişkin yeterli bilgi yoktur. II. Mahmud döneminde (1808-1839) yeniden inşa edilmiş ve padişahın ayini izlemesi için kafesli bir bölüm ile Aralık İskele Sokağı'na bakan köşesine ahşap bir cümle kapısı yaptırılmıştır. Tekkenin geçirdiği en önemli tamir ise 1906 yılına rastlar. 20 Rebiyülevvel 1324/14 Mayıs 1906 tarihli Şûra-yı Devlet mazbatasında, tamirat işinin 13.356 kuruş bedelle müteahhide verilmesi kaydı vardır. Ancak 8 ay

20. yy'ın başında Taşkızak Tersanesi.
W. Müller-Wiener, *Die Häfen von Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul,* Tübingen, 1994

sonra ek binaların da tamirat kapsamına alınmasıyla tekke 17.655 kuruş bedelle Kosti Avram Kalfa'ya ihale edilmiştir. Tekkenin tevhidhanesi üç katlı olarak yeniden inşa edilmiş ve bina 1333/1914'ten Mütareke'nin ilk günlerine kadar I. Kolordunun emrine verilmiştir. Şeyh dairesi 1960'ta yıktırılan Taşlıburtın Tekkesi'nden günümüze yalnızca giderek yok olan bakımsız bir hazire kalmıştır.

Bibi. *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 18264 (19 Safer 1169): *BOA,* İrade Evkaf. no. 1039/7 (3 Cemazivüle\vel 1324); *BOA.* İrade Evkaf. no. 2724/16 (29 Zilkade 1324); *CSR,* Dosya B/99: Ayvansarayî, *Hadîka,* I. 259; Vassaf, *Sefine,* I, 353; *Sicill-i Osmanî* III. 85; İsmet. *Tekmiletü'ş-Şakaik.* 502; Zâkir, *Mecmua-i Tekaya.* 57: Münib, *Mecmua-i Tekâvâ.* 14; Çetin, *Tekkeler.* 587; *Âsitâne.* 16; *1301 İstatistik Cedreli.* 52: *İhsaiyat I* 21.

EKREM IŞIN

TATARLAR

Tatarlar, özellikle Kırım Tatarları, Osmanlılarca yakından bilinen bir topluluktu ve Osmanlı Devleti ile ona bağımlı Kırım Hanlığı (1475-1774) arasında önemli ticari ilişkiler bulunmaktaydı.

İstanbul'u ziyaret eden ilk Tatarların, tıpkı komşuları Türkistanlılar gibi, Mekke'ye hacca gitmek üzere yola çıkanlar olduğu bilinmektedir. Bu konuda günümüze değin ulaşmış ilk yazılı veriler. 1862'de Kazan'da *Putevyja Zapiski dvıtkh khadjiev* (İki Hacmin Gezi Notları) adıyla yayımlanmış olan kitapta toplanmıştır. İstanbul'daki Tatarlardan olan yenilikçi ilahiyatçı Abdünnasır Kursavi ile Nuruosmaniye Camii yakınlarında Kazanlılara ayrılmış bir tekkeyi ziyaret etmiş olan Şihabeddin Mercani'nin (1818-1889) yazdıklarını da aynı kapsamda anmak gerekir. 18. yy'ın sonlarına doğru Rus yayılması nedeniyle Volga Tatarları ile Kırım Tatarları kitle halinde Osmanlı topraklarına göç ettiler. Bunların çoğunluğu Dobruca'ya yerleştiler, bir kısmı da İstanbul'a geleli. Osmanlı topraklarına diğer Tatar göçü. 1853-1856 arasında süren Kırım Savaşı sonrasında vaşandı. Üçüncü göç dalgası ise Balkan Savaşı sonrasında, 1915'te Dobmca'daki Tatarların İstanbul'a ve Anadolu'ya gelmeleridir ve nihayet ilk Sovyet anayasasının kabulünden sonra bir başka Tatar göçü meydana gelmiştir. Tüm bu göçlerde. İstanbul'a yerleşen Tatarların sayısı, Anadolu'ya yerleşmiş olanlardan daha azdır; gelenler ise esas olarak Volga ve Kırım Tatarları olmakla birlikte aralarında Orta Asya Tatarları da bulunmaktaydı.

Bazı Tatar aydınları, 19. yyin sonlarında ve 20. yyin başlarında ya da Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'nin fikir hayatında etkili olmuşlardır. Bunlar arasında en tanınmışları olarak İsmail Gaspıralı (1851-1914), Abdürreşid İbrahim (1853-1944), Akçuraoğlu Yusuf (veya Yusuf Akçura) (1876-1935), Musa Carullah (Bigi) (1875-1949) sayılabilir. İstanbul birçok Tatar aydını ve okuma isteklisi Tatar genci için bir kültür merkezi niteliği taşımış ve bir çekim alam oluşturmuştur. Nitekim daha 19. yy'da. Tatar gençleri özellikle Kırım'dan İstanbul'a medreselerde okumaya gelmişlerdir. 1905ten sonra ise Tatar öğrencileri İstanbul'daki dini okullara öğrenci yazılmışlar, daha sonraları ise Darülfünun^) onlar için önemli bir eğitim yuvası olmuştur. Tatar öğrencilerden Cafer Seydahmet (Kırımer), Numan Çelebi (Cihan) ve bazı arkadaşlarının 1907'de kurdukları gizli cemiyet Jön Türklerin düşüncelerini benimsemişti, bu gençler Namık Kemal'in, Tevfik Fikret'in eserlerini ya da Paris'ten. Kahire'den gönderilen Jön Türk yayınlarını okumaktaydılar. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince, cemiyet gizlilik koşullarından çıkarak açık çalışmaya başladı, 1909'da meydana gelen Otuz Bir Mart Olayinda(-0 Jön Türkleri destekledi. 1871'den beri zaman zaman İstanbul'a gelen ve bu kentten büyük ölçüde etkilenen İsmail Gaspıralı da onlara katıldı. İstanbul'da öğrenim gören bu gençlerin büyük çoğunluğu, mezun olduktan sonra ülkelerine döndüler. Bunlardan bazıları, Sovyet rejiminin kurulmasını izleyen dönemde ülkelerini terk ederek İstanbul'a geldiler.

II. Meşrutiyetle İstanbul'daki Tatar öğrenciler birkaç cemiyete mensuptular, devam ettikleri Kerimof adlı bir de kıraathaneleri vardı. Bu örgütlerden birisi, Volga Tatarlarından öğrencilerin 1908'de kurdukları Rusyalı İslam Talebe Cemiyeti, en tanınmışı ise gene 1908'de Numan Çelebi. Cafer Seydahmet. Abdülhakim Hilmi. Aliseyit Cemil vd tarafından kurulan ve 1910'da üye sayısı 250'yi bulan Kırım Talebe Cemiyeti idi. Birbiriyle işbirliği yapan ve politikayla da ilgilenen bu iki cemiyet İstanbul'daki Tatar tüccarlar tarafından mali bakımdan desteklenmekteydi. Fatih Kerimofün 1913'te Orenburg'da *İstanbul Mektupları* adıyla yayımlandığı kitabında belirttiğine göre 20. yyin başlarında Osmanlı başkentinde gayet iyi durumda bulunan Tatar tüccarlardan bazıları şunlardır: Beyoğlu'nda mağaza sahibi Kazanlı Muhammed Ali ben Kırımof. Ruslarla Osmanlılar arasında ticaret yapan. Rusya'dan semaver, çay *ve* çeşitli yiyecekler getirip satan *(ve* dükkânı tüm İstanbul'da kaliteli yiyecekleriyle, kendisi de ticari dürüstlüğüyle tanınan) Yakalı Hacı Amir Hasan Efendi, firmaları kendi adlarını taşıyan Kırımlı Mustafa ve Murtaza biraderler.

İstanbul'da kumlan diğer Tatar örgütleri Yaş Tatarlar Yazgıçları Cıyını (Genç Tatarlar Yazarları Cemiyeti) (1910), Tatar Cemiyet-i Hayriyesi (Tatar mültecilere yardım amacıyla 1908'de kurulmuştu), kurucuları arasında (1916) Akçuraoğlu Yusuf'un da bulunduğu Rusya'da Sakin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti idi. Ayrıca Tatar aydınlarından bazıları (örneğin Akçuraoğlu Yusuf) İstanbul'da başka örgütlerin de kuruluşlarına katılmışlardı, bunlar arasında Türk Derneği (1908) ile Türk Yurdu Cemiyetini (1911) sayabiliriz (bak. siyasal örgütlenmeler).

İstanbul'daki çeşitli Tatar aydınları çıkardıkları yayınlarda Müslüman-Türk *ve* milliyetçi fikirleri savunmuşlardır. Bunun yanısıra Osmanlı toplumuna sosyalist düşüncelerin girmesinde pay sahibi olan Tatar aydınları da vardır. Söz konusu İslam ve Türk milliyetçisi yayınlar arasında, Yakub Kemal, Ahmed Taceddin tarafından Osman Cildinin başyazarlığında yayımlanmaya başlayan (1910-1911) *Taarüf-iMüslimin,* Osman Cudi'nin 1914'te çıkardığı *İslam Dünyası* sayılabilir. Yayımlanmasına katıldıkları dergiler arasında ise, o sıralarda İsmail Gaspıralı'nm yayımladığı *Tercüman'm* "küçük kardeşi" diye nitelenen *Türk Yurdu* dergisi bulunuyordu.

Gerek I. Dünya Savaşindan önce, gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı Tatar aydınlarının çalışmalarından söz etmek gerekirse, bunlardan Yusuf Akçura ile Sadri Maksudi'nin (Arsal) (1867-1941) bazı Türk bilim adamlarına ait yazmaları 1931-1932'de ulusal bir Türk kültürünün yaratılması çabaları kapsamında derledikleri akla gelmektedir. Ayrıca. Abdullah Battal Taymas (1883-1944) ile Zeki Velidi Togan (1890-19^{7}0) gibi tarihçilerin Türk tarihi üzerine çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Öte yandan, daha sonraki dönemde Sovyet yönetimine karşı İstanbul'daki Kırım Tatarlarının kurduğu bir cemiyetin yayın organı olarak *Emel* adlı dergi uzun süre çıkmıştır. Kazan Tatarları Kültür ve Yardımlaşma Derneği adlı bir başka örgüt de *Kazan* adıyla bir dergi yayımlamıştı. Aynı çevre 1964'te Kırım Türk Tatarları Milli Merkezi adı altında bir araştırma vakfı kurmuş ve "Emel" adıyla bir kültür ödülü koymuştu. So\yetler Birliğinin dağılmasından sonra 1992 sonlarında *Emel* adıyla yeni bir derginin ilk sayısı yayımlanmıştır.

Bibi. P. A. Andrews, "Tatars", *Ethnic Groups in the Republic of Turkey,* Wiesbaden, 1989; A. B. Taymas. *Kazan Türkleri.* Ankara. 1966; A. Bennigsen-C. Lemercier-Quelquejay. *La presse et le mouvement national chez les Musulmans de Russie,* Paris, 1964; E. Copeaux. "Le mouvement prométhéen". *Chairs dEtudes sur la Méditerranéen Orientale et le Monde Turco-Iranien,* S. 16. 1993 (Türkçesi *Kırım,* S. 2 [19931. s. 11-20); N. Devlet, "Şihabeddin Mercanı". *Kazan.* 1971: ay. *İsmail Bey Gaspıralı,* Ankara. 1988: A. W. Fisher. *The Crimean Tatars,* Stanford, 1978; F. Georgeon. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri. Yusuf Akçura (1876-1935),* Ankara, 1987; E. F. Gözaydm, *Kırım. Kırım Türklerin Yerleşme ve Göçmeleri.* Ist.. 1918: S. H. Kırımlı. *National Movements and National Identity among the Crimean Tatars (1905-1916),* Wisconsin, 1990; F. Kerimof, "Türkiye'de Tatarlar". *İstanbul Mektupları,* Orenburg. 1913; J. M. Landau. *Pan-Turkism in Turkey.* Londra, 1981; A.-A. Rorlich. *The Volga Tatars. A Profile in National Resilience,* Stanford. 1986; M. Saray, *Gaspıralı İsmail Bey,* Ankara. 1987: Tunaya. *Siyasal Partiler.* I.

THIERRY ZARCONE

TATAVLA

bak. KURTULUŞ

TATLIKUYU MESCIDI

Fatih İlçesi'nde, Şehremini'nde, Gureba Hastanesi(-0 yakınında. Tatlı Kuyu Caddesi ile Gureba Hastanesi Caddesinin kesiştiği köşededir. Banisi, *Hadîka* 'ya göre Kâtip Muslihiddin Efendidir.

1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterinde* mescide yapılan ve 911/1505

Tatlıkuyu Mescidi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

tarihli bir vakıf görülmektedir. Bu kayıtta yapının Muslihiddin Çavuş Mescidi olarak kaydedildiği dikkati çeker. Bu sebeple mescidin 956/1549'da inşa edildiğini söyleyen bazı kaynakların ciddiye alınmaması gerekir. Mescit, Tatlıkuyu ismini de rivayete göre I. Süleyman'ın (Kanuni) buraya getirttiği sudan almıştır. Böyle bir tatlı su kuyusu olduğu doğrudur; nitekim 1970'lerdeki kanalizasyon çalışması sırasında bu kuyu kapatılmıştır. Mescit, 1309/1891'de bugünkü biçimiyle yeniden yapılmıştır.

Bina köşeleri kesme taşla, duvarları üç sıra eski kalın tuğla ve bir sıra kesme taşla inşa edilmiştir. Çatılı ve geniş saçaklıdır. Sağında bir minaresi vardır. İç hacmi, 8x8 m kadardır. Çatı. binayı ve bünyesine bağlı olan kapalı son cemaat yerini örtmektedir. Binanın sol duvarında altlı üstlü üç, diğer duvarlarda da altlı üstlü ikişer pencere vardır. Son cemaat yerinde de yine sağ ve solda ikişer alt ve üst pencere yer alır. Binanın alt pencereleri basık, üst pencereleri ise üstleri kesik memeli kemerlidir. Minare tamamen kesme taştan, kare bir kaide üzerincie, uzun üçgen pabuçlu, çok kenarlı olarak inşa edilmiştir. Son senelerde minare tarafına, minareyi de içine alan camlı madeni bir doğrama ile kapatılan bir ilave yapılmıştır. Cümle kapısı basık kemerli olup, siyah ve beyaz mermerdendir. Mihrabı mermerden ve basittir. Ahşaptan olan minberi de sade bir eserdir. Mahfil yeni olup ahşaptandır. Mescidin içinde Hattat Sami Efendi'nin(->) ve Sultan Abdülmecid'in kıymetli levhaları vardır. Mescidin sol arka tarafındaki kabristanda bir hayli kabir yer alır. Burada örneği çok az kalmış olan ve 1154/1741, 1164/1750 ve 1169/1755 tarihli yeniçeri kabir taşları bulunmaktadır. Mescidin giriş kapısı önündeki avluda Nakşibendî şeyhi Mustafa Niyazî Efendi'nin kabri vardır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 141; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 394; Öz, *İstanbul Camileri.* I, 145; Yüksel, *Bâyezid-Yavuz,* 287.

İ. AYDIN YÜKSEL

TATLİSU FRENGİ

bak. LEVANTENLER

TATYOS EFENDİ

(1858, İstanbul -16Mart 1913, İstanbul) Bestekâr, kemani ve kanuni.

Tam adı Tateos Enkserciyan'dır. Ortaköy'de doğdu. Ermeni Kilisesi mugannilerinden (okuyucu) Manokyan (Manuti) Enkserciyan'm oğludur. Ortaköy Ermeni İlkokulu'ndan mezun olduktan sonra çilingir ve savatçı çıraklığı yaptı. İlk düzenli musiki derslerini dayısı Movses Papazyan'dan kanun sazını öğrenerek aldı. İleride asıl kullanacağı saz olan kemanı. Kemani Âmâ Sebuh'tan öğrendi. Asdik ve Civan ağalardan meşk etti. Bir süre sonra da Hanende Karakaş. Tanburi Yuvakim ve Kanuni Şemsi gibi arkadaşlarıyla dönemin önde gelen eğlence merkezlerinden Galata'daki Pirinççi Gazinosu'nda kanun çalmaya başladı.

Bestekârlığı sazendeliğinden çok önde gelen Tatyos Efendi'nin saz eserleri ve şarkıları, fasıl musikisinin en güzel örnekleri arasındadır. Fasıl musikisi(->) icrasında da devrinin önde gelen idarecilerindendi.

Ahmed Rasim(->), Kemençeci Vasil ve Şevki Bey(->), Tatyosün en yakın arkadaşlarıydı. Tatyos, kendisiyle aynı dönemde yaşayan birçok sanatkârın âdeta ortak paydası haline gelen alkolizm yüzünden öldüğünde, sanat hayatının çok verimli bir dönemkideydi. Kadıköy'deki Uzunçayır Ermeni Kabristanına gömüldü.

Tatyos, Arsak Çömlekçiyan, Münir Mazhar Kamsoy, Nasibin Mehmet Yürü. Eyyubi Mustafa Sunar ve Abdülkadir Töre gibi musikicilerin de hocasıydı. Birçok şarkısının güftesi kendisine ait olan Tatyos, yakın arkadaşı Ahmed Rasim'in bazı şiirlerini de bestelemiştir. Çok sayıda şarkısı, yaşadığı bohem hayatının ve hayata rindane bakışının çok başarılı öyküleridir. Kürdilihicazkâr "Ehl-i aşkın neşvegâhı kûşe-i meyhanedir", rast "mey-i lâlinle dil mestâne olsun", uşşak "Bu akşam gün batarken gel", hüseyni "Çektim elimi gayrı bu dünya hevesinden" ve suzinak "Gel ela gözlüm efendim yanıma" gibi birçok şarkısı, Tatyosün dönemindeki musiki anlayışını yansıtan ve İstanbul zevkine mal olmuş çok değerli musiki eserleri arasındadır. "Çeşm-i celladın ne kanlar döktü Kâğıthane'de" mısraıyla başlayan rast şarkısı ise dekor olarak İstanbul'un en önemli eğlence köşelerinden biri olan Kâğıthane'yi kullandığı içli bir aşk destanı niteliği taşımaktadır. Ahmed Rasim, "Kesik Kerem Naziresi" adıyla da anılan *Gamzedeyim deva bulmam / Garibim bir yuva kurmam / Kaderimdir hep çektirir / İnlerim bir reha bulmam* dörtlüğüyle başlayan uşşak şarkısını, "Tatyosün kendi ömrünün hülasasıdır" diye nitelemiştir.

Tatyos Efendi
Nuri Akbayar koleksiyonu

Çok iyi nota bildiği halde, dağınık hayatından doğan bir ihmalkârlıkla zamanında tespit etmediği için çok sayıda eseri bugüne ulaşamayan Tatyos Efendi hakkında Sermet Muhtar Alus, "Bütün makamaat üzre revân, elhak yegâne-i zaman" dendiğini; genellikle ağır sesleri icra etmeyi sevdiğini, oyun havası, köçekçe gibi eserleri çalmayı pek istemediğini, çok ısrar edilirse sazını toplayarak bulunduğu meclisi terk ettiğini nakletmektedir.

Tatyos Efendi'nin 15 kadarı saz eseri olmak üzere 75 civarında eseri Türk musikisi repertuvarına ulaşmıştır.

Bibi. M. Cemil, "Folklorumuzun Hudutları", *Radyo,* c. II, S. 17 (15 Nisan 1943); R. F. Kam, "İncesaz Takımları", *ae,* 15 Sonteşrin 1942; L. Atlı, *Hatıralar,* İst., 1947; İnal, *Hoş Sada;* M. Rona, *50 Yıllık Türk Musikisi,* İst., 1960; S. M. Alus, "Yakın Tarihten Sohbetler", *Türk Musikisi Dergisi,* S. 10, s. 6; M. N. Özalp, *TürkMusikisi Tarihi,* Ankara, 1989; Öztuna, *BTMA,* II.

MEHMET GÜNTEKİN

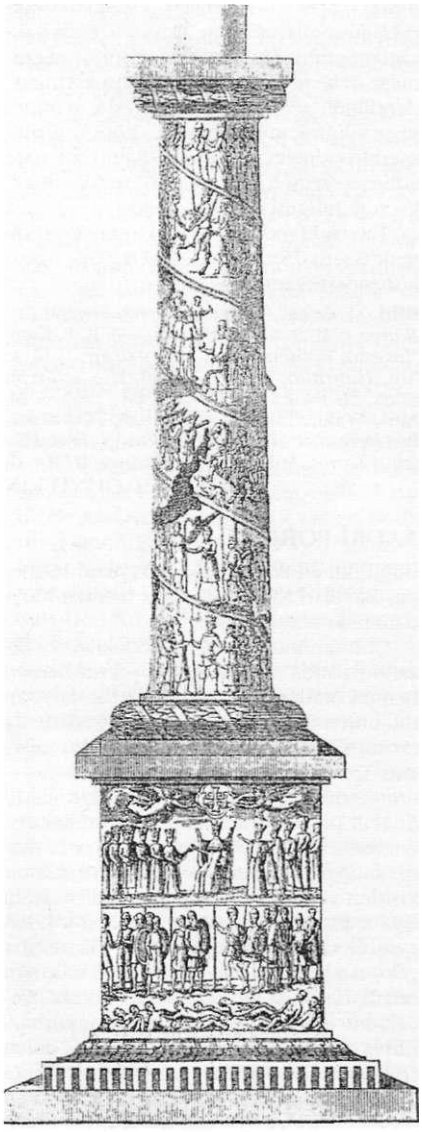
TAURİ FORUMU

Bugünkü Simkeşhane(->), Bayezid Hamamı, Bayezid Külliyesi(->) ve Beyazıt Meydanını kaplayan alan.

Constanünus Suru(->) içindeki, 4. yy Bizantionünda o dönemdeki şehrin hemen hemen ortalarında çok büyük bir meydan düzenlenmişti. Theodosius Meydanı da (Forum Theodosiacum) denilen bu meydan Taurus (Grekçe Tavros) olarak da tanınıyordu. Bu adın aslının nereden geldiği açık olarak bilinmez; Constantius döneminde (337-361), vali ve belediye başkanı olan (praefectus praetorio) aynı adlı bir kişiden veya daha sonra yine bu makamı işgal eden ve 449'da ölen ikinci bir kişiden gelebileceği ileri sürülmüştür. Bazılarına göre ise bu adın kökeni burada bulunan büyük bir boğa heykelinden dolayıdır. Ancak bu ihtimal pek inandırıcı sayılmaz. Çünkü şehrin içinde "sığır" anlamına gelen "Bûs" veya Forum Bovis denilen ve tunçtan bir sığır (veya boğa) heykeline sahip başka bir meydan vardı (bak. Bous Forumu). Nihayet üçüncü hipotez, V. Konstantinos döneminde (741-775), şehrin başka yerindeki sığır pazarının buraya taşınması ile ilgilidir.

Tauri Forumu I. Theodosius (hd 379-395) tarafından yapılmaya başlandı. Türk döneminde meydan düzlenirken, çıkan toprak Marmara kıyısında Eleutherius Limam'nın**(-t)** doldurulmasında kullanıldı. Ancak meydanın yapımına daha önceleri belki de Valens döneminde (364-378) başlanmıştı. Nitekim şehrin başçeşmesi (nymphaeum) onun döneminde 372-373'te inşa edilmişti. Meydanı iki süvari heykeli ile yarım yuvarlak setlerin (apsis) içinde Arkadios ile Honoriusün heykelleri süslüyordu. Çevresinde ise 28x80 m kadar ölçülere sahip bir bazilika, bir kilise, bir hamam ile kapitol binası bulunuyordu.

I. Theodosius, adını taşıyacak olan forum veya meydanın açılışını 393'te yaptı. Ertesi yıl da meydana Theodosiusü at üstünde gösteren bir heykel konuldu. Metninin kopyası *Anthologia Palatinada* günümüze ulaşabilen kitabesinde, imparator Doğudan yükselen ikinci güneşe benzetiliyor, atının ayakları dibindeki okyanus ile geniş topraklara hâkim olduğu bildiriliyordu. Bu forum Roma'daki Traianus Meydanı'mn bir benzeri oluyordu. Düzlenen arazinin Marmara'ya bakan güney tarafı da set duvarları ile desteklenmişti.

Tauri Forumu'nda bulunan I. Theodosius Anıtı'nın G. Bellini tarafından çizildiği ileri sürülen resmi.
Semavi Eyice arşivi

Erken Bizans döneminde meydan önemli törenlere sahne oldu. Hattâ Pseudo-Kodinos(->) denilen kaynağa göre bazı elçiler burada karşılanıyordu. II. Teodosios (hd 408-450) Trakya'da yaptığı bir geziden dönüşünde, 29 Eylül 415'te, Vali (praefectus) Ursus ile senato üyeleri tarafından burada karşılanmış ve kendisine altın bir diadem sunulmuştu. 447'deki çok şiddetli depremde meydanın çevresindeki binalar, 466'daki yangında da komşusu olan senato zarar görmüştür. Konstantinopolis 1204'te Latinler tarafından işgal edildiğinde forumu süsleyen madeni heykeller yerlerinden indirilerek eritilmiştir. Meydanın batı tarafındaki kemerin üstünde yine madenden bazı böcek heykelleri bulunduğu ve bunlar durdukça bu zararlı böceklerin şehirde yaşamadığı, ancak I. Basileiosün (hd 867-886) bu garip heykelleri tahrip ettirdikten sonra şehirde böceklerin yerleştikleri yolunda bir efsane vardır. Çok sonralan bir Bizans kaynağından faydalanan Evliya Çelebi de böyle bir tılsımdan bahseder.

Tauri Forumunun ilk yapıldığı zamandaki genişlik ve güzelliğini, Bizans döneminin sonlarına gelinceye kadar muhafaza ettiği sanılmamalıdır. Burada bazı binalar yapılmış, meydanın bir bölümünde ağaçlar yetişmişti. Şehir Türklerce fetholunduğunda burada sık ağaçların olduğu bilinir. II. Bayezid döneminde (1481-1512) meydanın bir kısmı üzerinde bu sultanın admı alan cami inşa edilmiş, batı tarafına medrese ilave edilmiş, daha ileride de bir süre sonra büyük hamam yapılarak külliye tamamlanmıştır. Hamamın temellerinde Tauri Forumundaki anıtın kabartmalı parçalarmın kullanılmış olması, buranın artık iyice bozulduğunu belli eder.

Meydanın güney tarafında, önce II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481) darphane olarak yapılan, yangınlarda birkaç defa harap olduktan sonra 18. yy'da yenilenen Simkeşhane inşa edilmişti. Meydana ait bir anttın ayaklarından birinin, hanın iç avlusunda bulunması, bu Osmanlı yapısının meydanın hiç değilse bir kısmı üzerine oturduğunu gösterir. 19- yy'da yine güney tarafında bazı ileri gelenlerin ahşap konakları yükseliyordu. Bunlardan kalabilen son ikisi 1950'lerin ikinci yarısında yıktınldı.

Osmanlı Devletimin son yıllarında, İstanbul'un yeni bir planlama imarı düşünüldüğünde bir Fransız şehircilik uzmanı meydanın etrafında, bilhassa hamamın olduğu tarafta çok büyük idare binaları inşa edilmesini teklif ederek bu yolda bir tasarı hazırlamıştı. Bu projenin kâğıt üzerinde kalmış olması İstanbul bakımından bir kazançtır. 1927'de Ordu Caddesi genişledikken buradaki anıtla ilgili bazı mimari parçalar meydana çıktı. St. Casson ile

Bugün Bayezid Hamamı'nın duvarında bulunan I. Theodosius Anıtı'na ait kabartma.
Ertan Uca, 1994/TETV Arşivi

D. Talbot Rice başkanlığındaki İngiliz arkeoloji heyeti 1927 ve 1928'de Simkeşhane avlusunda bir kazı yaparak, buradaki tak biçimindeki bir anıtın (veya meydan girişinin) ayaklarının kalıntılarını buldu ve bunların restitüsyonunu çizdi.

1956'da A. Menderes döneminde İstanbul'da şehrin görüntüsünü değiştiren istimlak ve yıkımlar yapıldığında, çok şiddetli karşı koyuşlara rağmen önemli bir Türk mimari eseri olan Simkeşhane'nin anacaddeye komşu blokları yıktırıldığmda Theodosius Takının daha pek çok parçası meydana çıktı. Bunlardan bir kısmı yerinde bırakıldı, bir kısmı ise Arkeoloji Müzesine taşındı.

St. Casson ve D. Talbot Rice ekibi, bulunan parçaların yardımıyla, meydanın batıdan gelen Mese(->) adındaki anacaddeden bağlantısını sağlayan üç gözlü bir zafer takı görüntüsünde olan bu anıtın, her bir kaide üzerinde dörder sütun yükselmek suretiyle sekiz destekli bir anıt olduğunu kabul ederek bu esaslara göre restitüsyonunu yaptılar. Cephesi 43 m kadar olan bu yapının, yüksekliğinin 23 m'yi bulduğu anlaşılıyordu. Bu restitüsyon önceleri kabul edilmişken, sonraları inandırıcı bulunmadı ve 1956 kazılarından önce P. Verzone yeni bir restitüsyon denemesi yaptı. Onun düşüncesine göre anıt her birinin üstünde dört sütun yükselen, kare planlı idi ve bu dört ayağın tepesinde bir kubbe bulunuyordu (tetrapylon).

Simkeşhane'nin ön kısmı kaldırılıp, caddede derine inen kazılar yapıldıktan sonra gerek St. Casson ve T. Rice'ın, gerek P. Verzone'nin restitüsyon denemelerinin yanlışlığı anlaşıldı. Anıt, üç gözlü bir zafer takı gibi olup, her biri üstünde dörder sütun bulunan, dev ölçülerde bir yapı idi ve forumun, batıdan gelen anayoldan girişini teşkil ediyordu. Üçüncü restitüsyonu çizen R. Naumann'a göre ortadaki büyük açıklığın kemeri, yanlara nazaran daha yüksekti. Kazıda pek çok mimari parça bulunmuştu. Bunların arasında sütunları taçlandıran kompozit üslupta, çok büyük ölçüde bir de başlık bulundu. Mermerden kare kaidelerin üstündeki sütunların gövdeleri, budanmış palmiye ağacı gibi gözlerle bezenmiştir. Bu gövdelerde, bunları kavramış eller de işlenmiştir. Naumann ellerin gövdenin en üstünde ve başlığın hemen altında olduğunu tahmin etmiştir. Bu satırların yazarı ise değişik görüştedir.

Ellerin aşağıda olduğunu ve Mese'den geçip şehre gelen, foruma giren imparatoru hurma dalları ile selamlamayı sembolize ettiğini iddia etmektedir. Antik çağda saygı işareti olarak, bir şehre giren ünlü kişinin, hurma dalları ile karşılanması geleneğinin burada anıtlaştığı görüşündedir.

Burada bulunan çeşitli parçalar arasında mermerden bir imparator başı bilhassa önemlidir. Şimdi istanbul Arkeoloji Müzesinde olan bu baş, çok genç, hattâ çocuk denilecek yaşta bir imparatoru tasvir etmektedir. Kesin olmamakla beraber, bunun Arkadiosü (hd 395-408) tasvir ettiği kabul edilmektedir. 1985'te Beyazsaray adı verilen işhamnın arkasında yapılan bir kazıda malzeme ve örgü tekniği bakımından Roma dönemine ait olduğu görülen ve zeminden 2 m'ye kadar yükselen duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Bunların, Tauri Forumu'na komşu binalardan birine ait oldukları kesindir.

Bibi. F. W. Unger, *Quellen der byzantinicshen Kunstgeschichte,* Viyana, 1878, s. 168-175; Mordtmann, *Esquisse topographique,* 69-70, 123; S. Casson-D. Talbot Rice, *Second report upon the Excavations carried out in and near the Hippodrome of Constantinople in 1928,* Londra, 1929, s. 36-40; Schneider, *Byzanz, 17-*22; Janin, *Constantinople byzantine,* (1. bas.), 69-72; P. Verzone, "Il Tetrapilo Aureo", *Mon. Ant.,* XLIII (1956), s. 125-204; R. Guilland, "Les trois places (forum) de Théodose le Grand", *Jahrbuch d. Ost. byzant.-Gessellschaft,* VIII (1959), s. 55-59; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 258-265.

SEMAVİ EYİCE

TAUT EVİ

Beşiktaş ilçesinde, Ortaköy'de(-0 Emin Vafi Korusu içindedir.

1936-1938 arasında Türkiyede bulunan tanınmış mimar Bruno Tautün (1880-1938) kendisi için tasarlayıp inşa ettiği küçük bir konuttur.

Yaklaşık 13x11,5 m boyutunda bir dikdörtgen üzerine oturan planı, tek bir koridor çevresinde gelişen ekonomik bir şemaya sahiptir. Ama ilk bakışta sıradan görünen bu yalın ve işlevsel şema, aynı zamanda yerel plan motiflerinin yorumunu içeren özgün bir çözüm örneğini barındırmaktadır.

Taut Evi'ni özgün kılan özelliklerin iki, yüksek eğimli yamaçta ayaklar üzerine oturtulmuş olmasıdır. Dikdörtgen planın girişin olduğu dar kenarında, yamaca oturarak uzun kenarı boyunca boşluğa uzanan ve dört ayakla taşman bina, yeni ve cesur bir öneridir.

Taut Evi'nin bir başka özelliği salonun konumunda ve biçimlenişinde gözlenir. Kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş olan binanın, güney ucundaki salon, zeminden yaklaşık 10 m yükselen ayaklar üzerindedir. Cepheye pahlanmış köşelerle çıkma yapan salon ve salonun Boğaz manzarasına açılan pencerelerinin bir üst pencere şeridi ile bütünlenmesi ve bunun küçük karelerden oluşan kayıtlaması, geleneksel İstanbul konutuna açık bir referanstır. Bu referansı, içeriden bir merdivenle ulaşılan ve çalışma odası olarak kullanılan üst kattaki ciharmüma biçimindeki çatı odası ve onun sekizgen örtüsü güçlendirir. Ama salonun hem alt, hem de üst pencerelerinin kiremit kaplı saçaklarla örtülmesi ve hepsinin üstünde yükselen kulemsi sekizgen örtü, evin bu kesiminde bir pagoda görünümü yaratır. Böylece İstanbul ve Uzakdoğu anıları birbirine eklenir, tasarımı Avrupa dışı ve yerel kültürlerin katıldığı bir yorum düzeyine ulaştırır.

Bruno Taut, "bu evle birlikte Doğu'nun insan olgusuna ait tinsel değerlerini dile getirmeyi deneyen bir modern ev gerçekleştirmek istemiş", bunu hümanist kişiliği ile bütünleşen mütevazı boyutlu konutunda denemiş ve İstanbul'un mimarlık birikimine sunmuştur.

Bibi. B. Özer, "Bruno Taut: Kişiliği ve Boğaziçi'ndeki Bir Evi Üzerine", *Yapı,* S. 13 (Temmuz-Ağustos 1975), s. 37-53.

AFİFE BATUR

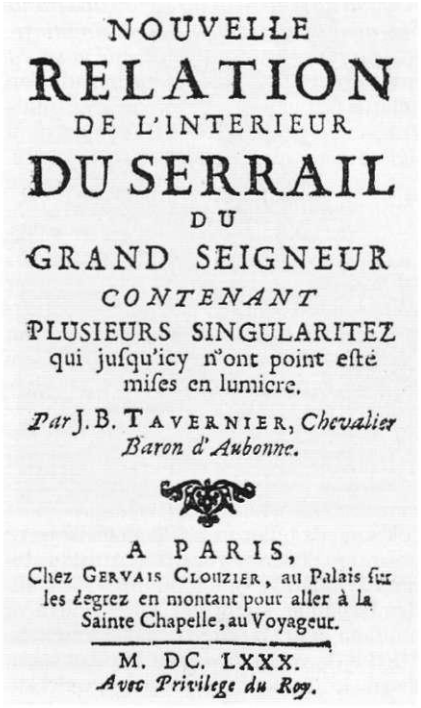
TAVERNIER, JEAN BAPTISTE

(1605, Paris - Temmuz 1689, Moskova) Fransız gezgin.

Anvers'ten Paris'e göç etmiş Protestan bir harita tüccarının oğluydu. Tavernier, uzun hayatının en büyük bölümünü dünyayı gezmekle geçirmiştir. Seyahat kitabının önsözünde. 22 yaşında, Fransa'yı, İngiltere'yi. Hollanda'yı, Almanya'yı, İsviçre'yi, Polonya'yı, Macaristan'ı, İtalya'yı gezmiş olduğunu ve sıranm Doğuya geldiğini

Taut Evi
Afife Batur

NOUVELLE
RELATION
DE L'INTERIEUR
DU SERRAIL
DU
GRAND SEIGNEUR
CONTENANT
PLUSIEURS SINGULARITEZ
qui juſqu'icy n'ont point eſté
miſes en lumiere.
Par J. B. TAVERNIER, Chevalier
Baron d'Aubonne.
A PARIS,
Chez GERVAIS CLOUZIER, au Palais ſur
les degrez en montant pour aller à la
Sainte Chapelle, au Voyageur.
M. DC. LXXX.
Avec Privilege du Roy.

J. B. Tavernier'nin *Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand Seigneur ...* adlı kitabının kapağı.
IX. Antik Kitaplar Müzayede Kataloğu

yazar. Doğu'nun kapısı da İstanbul olduğuna göre 1631 başında bu kente gelir ve Şubat 1632'ye kadar kalır. Bu tarihte İran'a giden bir kervana katılarak Tokat, Erzunım ve Tebriz yoluyla haziran ayında İsfahan'a varır. Burada iki ya da üç ay kalıp Safevi sarayıyla ilk ticari ilişkileri kurduktan sonra Bağdat ve Halep'ten iskenderun'a gelir ve oradan gemiyle **1633** başında Marsilya'ya döner.

Tavernier 1638-1663 arasında Doğu'ya beş yolculuk daha yapar. Özellikle Iran ve Hindistan'da ticari ilişkiler kurar. 1663'te Paris'e döndüğünde evlenir, ancak uzun zaman yerinde duramaz. 1663'te Fransa'da Colbert'in Şark kumpanyasını kurmaya çalışırken Tavernier bunun öncülüğünü yapmak üzere 27 Kasımda zengin ve meşhur bir tüccar olarak Doğu'ya bir şeref turuna çıkar. Önce Toskana'ya uğrar ve 25 Nisan 1664'te İzmir'e varır. Kasımda Tebriz'de, aralıkta İsfahan'dadır. Şubat 1665'te Bender Abbas'a doğru yola çıkar ve oradan Hindistan'a geçer. Hint sarayında bir yıl kadar kalıp geri İsfahan'a döner. Burada 1667'nin ikinci yarısını geçirdikten sonra, birinci yolculuğunda almış olduğu yolu aksi yönde izleyerek Erzurum ve Tokat üzerinden İstanbul'a gelir. Böylece, 37 yıl önce İstanbul'dan başlayan Doğu yolculukları yine aynı kentte biter. Temmuz 1668'de İstanbul'dan ayrılan Tavernier denizyoluyla ve İtalya üzerinden aralık ayında Paris'e döner.

Bundan sonra sıra seyahat hatıralarını basmaya gelir. Ancak ne gariptir ki neredeyse dünyayı gezen Tavernier ilk kitabını İstanbul'a ayıracaktır. 1675'te *Nouvelle*

relation de l'intérieur du serraildu Grand Seigneur contenant plusieurs singularitez qui jusqu 'icy n 'ontpoint esté mises en lumière adıyla yayımlanan kitabın adından anlaşılacağı gibi, 17. yy'ın ikinci yarısında Fransız ve genellikle Batı okuyucusunu ilgilendiren en meraklı konu. İran'dan. Hindistan'dan, Uzakdoğu'dan çok, yine de Osmanlı padişahının sarayının içidir.

Girişte belirttiği üzere Tavernier bu kitabı kendi gözlemlerinden çok sarayda.55 yıl yaşamış ve hazinedarbaşılığa kadar yükseldikten sonra gözden düşen ve sürgün edildiği Bursa'dan Hindistan'a kaçan bir Sicilyalıdan ve sarayda 15 yıl içoğlanı olan bir Parisliden aldığı bilgilerden derlediğini yazar. Ancak burada anlatılanların en büyük bölümü 15. yy'dan beri Batıdaki Osmanlı literatürünün alışılmış bir öğesi olan Osmanlı saray ve devlet düzenine aittir. Böylece, verilen bilgiler daha çok sarayda bulunan çeşitli vazifelilere ve onların vazifelerine yöneliktir. Anlatıma birinci avludan ve orada bulunan hastaneden başlanılır, sonra sıra ikinci avluya ve mutfağa gelir. Bu fırsatla bazı yemek tariflerini de veren Tavernier bundan sonra divanı, içoğlanlarını, Arzodası'm ve elçi kabullerini, iç hazineyi anlatır. Son alarak IV. Mehmed'in hayatı hakkında bazı bilgiler ve 2 Temmuz 1668 tarihli valide sultanın Edirne'den gelerek İstanbul'a girişinin tasviri vardır.

Tavernier'nin altı Doğu yolculuğunun hikâyesi 1676'da iki cilt halinde yayımlanır ve lÖ82'ye kadar dört baskı yapar. 1685'te Fransa'da Protestanlığın yasak edilişi Tavernier'yi yeniden yollara düşürür. Yerleşmiş olduğu İsviçre'den 1687'de. 82 yaşında iken, Rusya yoluyla İran yolculuğuna çıkar, ancak Moskova'da hastalanarak orada ölür.

STEFANOS YERASİMOS

Tayyare Apartmanları'nın sol ön bloğunun güneyden görünümü (üst) ve sağ ön bloğun avlusundaki açık merdivenler. *Yıldırım Yavuz, 1978*

TAYYARE APARTMANLARI

Eminönü İlçesi'nde, Laleli'de(->), Ordu Caddesi, Fethi Bey Caddesi, Kurultay Sokağı ve Harikzedeler Sokağı'nm çevrelediği alandadır.

Ulusal Mimarlık Akımı'nın en önemli temsilcisi Kemaleddin Bey'inC-») İstanbul'da gerçekleştirdiği son binalar topluluğudur. 1918'de, Cibali. Fatih. Altımermer yörelerini yok eden büyük yangında evlerini ve varlıklarını yitiren aileleri barındırmak amacıyla inşa edildiklerinden, önceleri "Harikzedegân Apartmanları" olarak adlandırılmışlardır. Binaların tasarımına 1919'da başlanmış, inşaat 1922'de tamamlanmıştır. Apartmanların yapımı için kent halkından bağış toplanmış, bunların denetimi, Manizade Hacı Hüseyin Efendimin başkanlığındaki bir kurul tarafından yürütülmüş, arsa ise Evkaf Nezareti'nce sağlanmıştır. Arsa üzerinde daha önceleri Laleli Külliyesi'nin parçalarından Koska Medresesi bulunmaktaydı. Ancak bu bina. II. Meşrutiyet'ten önce yörede çıkan çeşitli yangınlar sonucunda tamamen yanarak ortadan kalkmıştır. Harikzedegân Apartmanları Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra, gelir sağlamak amacıyla yeni kurulan Türk Hava Kurumu'na devredilmiş, uzun yıllar bu kurumun yönetiminde kaldıktan sonra. 19801i yıllarda, Ramada Oteli olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bugün ise Merit Oteli bu binada faaliyetini sürdürmektedir.

25 dükkân, 124 daire ve bunlara bağlı olarak, ortak kullanıma açık kapalı teras, çamaşırlık, kömürlük gibi servisleri içeren bu konut topluluğu. Laleli Camii'nin bitişiğinde, birbirini dik kesen iki iç sokağın çevresinde inşa edilmiş, altışar katlı, ortalarında ortak olarak kullanılan avluları bulunan dört bloktan oluşmuştu. Bugün bu iç sokakların üzerleri cam tonozlarla örtülerek bloklar birbirlerine bağlanmış, avluların da üzerleri camla kapatılarak buraları restoran, fuaye, lobi gibi, otelin büyük alan gerektiren işlevlerine tahsis edilmişlerdir.

Tayyare Apartmanları. İstanbul'da, betonarme iskelet sistemiyle gerçekleştirilen ilk yapı grubu olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca, o güne kadar bahçeli, tek evlerde, içedönük bir yaşam sürdürmüş olan Türk ailesinin mahremiyet anlayışına aykırı bir ortak yaşam biçiminin ilk kez bu çok katlı toplukonut projesinde önerildiği görülmektedir.

Ordu Caddesi'ne bakan ve arkadakilere göre birer modül daha büyük olan ön blokların cadde yönünde ikişer katlı 25 adet dükkân yer almaktadır. Bu blokların normal katlarında, otele dönüştürülmeden önce, üçer adet üç odalı, üçer adet dört odalı, ikişer adet beş odalı, toplam sekizer daire bulunmaktaydı. Daha küçük olan arka bloklarda ise normal katlarda dörder adet üç odalı, dörder adet de dört odalı, toplam sekizer daire yer almaktaydı. Blokların zemin katlarının arka bölümleri, arsadaki eğim nedeniyle toprak altında kaldıklarından, buralarda depolar, kömürlükler ve ortak çöp odaları yapılmıştı. Tüm blokların çatı araları, orta avlulara açılan, çok maksatlı, kapalı teraslar biçiminde tasarlanmış, buralara, somadan kapıcı dairelerine dönüştürülen ortak çamaşırlıklar yapılmıştı.

Giriş akslarına göre simetrik bir biçimde planlanmış olan bloklarda konutlara ulaşım, orta avluları çevreleyen açık balkonlardan sağlanmaktaydı. Katlar arasındaki ulaşım ise bu balkonları birbirine bağlayan, simetrik olarak yerleştirilmiş merdivenlerle olmaktaydı. Bloklar otele dönüştürülürken avluların işlevlerinin değiştirilmesine karşın bu merdiven ve balkonlar oldukları gibi korunmuşlardır. Konutlarda mutfak, banyo, tuvalet gibi ser-

vis mekânları avlu çevrelerine yerleştirilmiş, odalar ise blokların dış kenarlarına dizilerek, buraların daha mahrem olması ve avluda olabilecek gürültülerden uzak kalması düşünülmüştür. Bugün bu bölümlerin tümü otelin konuk odalarına dönüştürülerek değiştirilmiştir.

Simetrik bir biçimde düzenlenmiş olan cepheler dönemin biçimleme anlayışını yansıtmaktadır. Betonarme iskelet sistemine göre gerçekleştirilmiş olmalarına karşın, dükkân açıklıkları basık, ikinci kat pencereleri ise yarım daire kemerlerle geçilmiştir. Simetrik düzenlemeyi vurgulamak amacıyla bazı odalar, birinci kat seviyesinden başlayarak, altıgen ya da dikdörtgen planlı, kapalı cumbalar biçiminde cepheden dışarı ve genel saçak seviyesinden yukarı doğru taşırılmış, ön bloklarda bunlar, geniş, kıvrımlı saçaklarla örtülerek çatı katında buralara özel pencere düzenlemeleri yapılmış, ortalarına, kabartma harflerle 'Ya Hafız" yazılı dairesel kitabeler yerleştirilmiştir. Bu kıvrımlı saçakların Laleli Camii'nin hemen bitişiğinde yer aldığı barok üsluptaki genel görüntüsüne uymak amacıyla gerçekleştirildiği düşünülebilir.

Tayyare Apartmanları'ndaki plan çözümleri. Batı Avrupa kentlerinde, sanayi devrimi sonrasında hızla artan kentsel nüfusun barınma gereksinimini karşılamayı amaçlayan, çok kadı sosyal konut yapılarının plan çözümlerini anımsatmaktadır. Tüm yaşam gereklerini karşılamayı amaçlayan bu sitelerde birçok işlevin ortak olarak kullanılan mekânlarda çözümlendiği, konut ünitelerinin en az boyutlarda tasarlandığı, sitelerin çoğu kez ticari amaçlı dükkân birimlerini de içerdiği bilinmektedir. Suriçindeki apartmanlaşmaya öncülük ederek kentin biçimsel evriminde önemli bir rol oynayan Tayyare Apartmanları, yapıldıkları yıllarda. İstanbul'un köhnemiş konut stoğu yanında çağdaş yaşama uygun, ilk kez içinde akar su donanımı bulunan, elektrikle aydınlanan, konforlu bir konut grubu olarak halkın beğenisini kazanmış ve 20. yy in başlarında Türk toplumunun sosyal yaşamındaki dışa açılmayı simgeleyen ilk ve en belirgin toplukonut örneğini oluşturmuştur.

Bibi. S. Çetintaş, "Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü", *Güzel Sanatlar,* S. 5 (1944), s. 167; Y. Yavuz, "Türkiye'de Çok Katlı Sosyal Konuta İlk Örnek: İstanbul-Laleli'de Harikzedegân Katevleri". *Çevre,* S. 4 (1979), s. 80-84; Yavuz, *Mimar Kemalettin,* 53-54, 271-279.

YILDIRIM YAVUZ

TAYYARE ŞEHİTLERİ ANITI

Fatih İlçesi'nde, Saraçhanebaşı'nda(->), Fatih Parkindadır. Mimarı Vedat Tek(->) olan anıt beyaz mermer ve bronzdan yapılmıştır.

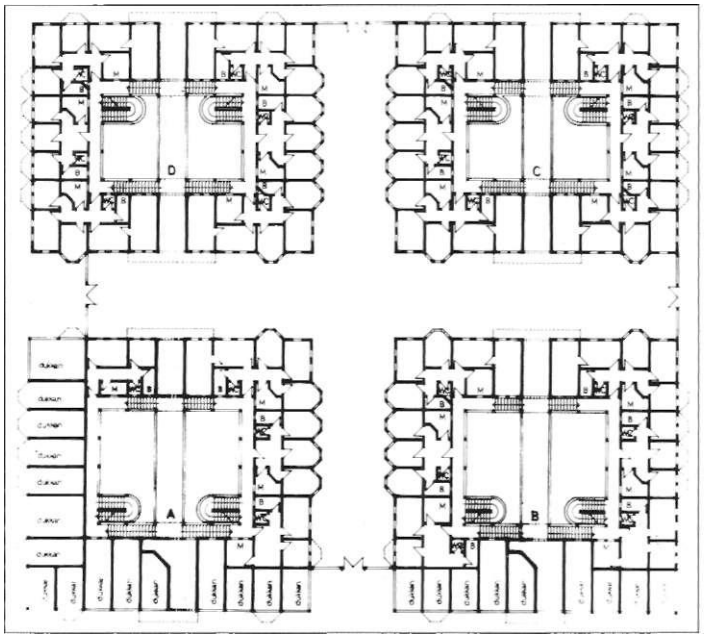
Anıt Türk havacılık tarihinin ilk şehitleri Fethi. Sadık ve Nuri beyler için dikilmiştir. İki uçakla İstanbul'dan Kahire'ye 2.500 km'lik bir uçuş gerçekleştirmeyi planlayan pilotlardan Fethi Bey ile Sadık Bey 27 Şubat 1914'te Şam-Kudüs arasında, öbür uçağın pilotu Nuri Bey ise 11 Mart 1914'te Yafadan kalkarken şehit olmuşlardır.

Tayyare Şehitleri Anıtı Cumhuriyet öncesi alan anıtlarının iki örneğinden biri olup temeli 2 Nisan 1914'te atılmış ve yapımı 1916'da tamamlanmıştır. Diğeri Abide-i Hürriyet'tir(->).

Geleneksel Selçuklu-Osmanlı mimarisinin süsleme öğelerinin kullanıldığı mermer kaide üzerinde yükselen, kırık bir sütundan oluşan anıt. havacıların yarım kalan yolculuklarını simgelemektedir. Yaklaşık 7,50 m yüksekliğindeki anıtın, kaidesinin iki yanında madalyonlar içerisinde bronz bir kitabe ve bronz bir rölyef, sütun üzerinde ise bronz bir defne dalı yer almaktadır.

Bugün Fatih Belediye Başkanlığı binası olarak kullanılan eski kaymakamlık binası önündeki parka yerleştirilen anıt, yalın anlatımı, biçim ve boyutuyla çevresi ile uyumlu ilk anıt örneklerinden biridir.

NİLÜFER ERGİN

Tayyare Apartmanları'nın birinci kat planı. *Yıldırım Yavuz*

Tayyare Şehitleri Anıtı
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

TAYYARZADE HİKÂYESİ

Olayları IV. Murad döneminde (1623-1640) yaşanılan "kitabi, mensur, realist" İstanbul halk hikâyelerinden biridir. Bu hikâyeyi. İsmail Habib (Sevük) "aşklı hikâyeler", P. N. Boratav "realist halk hikâyesi" başlığı altında vermektedir. Ö. Nutku ise. Boratav'm "Tıflî Hikâye çemberi" içine almadığı bu hikâyeye meddahların kaynakları arasında yer vermemiştir. Ş. Elçin, hikâyeyi bütün özelliklerini bir araya getirecek şekilde değerlendirip "kitabi, mensur, realist İstanbul halk hikâyesi" adı altında vermiştir. *Çevri Çelebi Hikâyesi(->), Hançerli Hanım Hikâyesi(->)* ve bunun varyantı olarak kabul edilen *Letâifname(->), Sansar Mustafa Hikâyesii-^), Tıflî ile İki Biraderler Hikâyesi(->)* ve *Kanlı BektaşHikâyesi'ride* olduğu gibi, IV. Murad burada da ikinci derece kahramanlar arasındadır. Bu tür hikâyelerde sultanla beraber nedimi Tıflî de yer almaktadır.

Tayyarzade Hikâyesi, türünün en şanslı örneğidir. Hikâye konusuna yer veren bütün eserlerde özetinin verilmiş olmasının yanında birkaç kez de basılmıştır. *Tayyarzade Hikâyesi* adıyla iki defa basılmış olup ikincisinin tarihi belli değildir (1290; 46 s.). Elçinin *Hikâye-i Tayyarzade* adıyla verdiği nüsha bir yıl daha öncedir (1289, 48 s.). *Tayyarzade Yahud Binbirdirek Vak'ası* adıyla da basılan hikâye (1324, 27 s.), *Tayyarzade Binbirdirek Batakhanesi* adıyla da iki defa basılmıştır (1328, 1341, 32'şer s.). Bu nüshanın değişik bir basımı, Tosun Paşazade Mehmed Sedad tarafından ifade ve şekli değiştirilerek ve resimli olarak yapılmıştır (1328, 40 s.). Yazma nüshasına tesadüf edilemeyen hikâyenin özetine yer veren kaynakların kullandıkları ifadeler, farklı nüshalardan faydalanıldığını göstermektedir.

Hikâyenin özeti şöyledir: IV. Murad döneminde defterdarlık görevinde bulunan Hüseyin Efendi, açıkta kaldıktan sonra, bütün mal varlığı ve zenginliğine rağmen evinde yalnızlık çekmektedir. Dostu

Tosun Paşazade Mehmed Sedad'ın kaleme aldığı *Tayyarzade Binbirdirek Batakhanesi* (1328) adlı kitabın kapağı.
Nuri Akbayar koleksiyonu

Derviş Mahmudün bulduğu Tayyarzade adında, Arapça ve Farsça bilen, musikiden anlayıp tanbur çalan bir delikanlıyı evlatlık edinir. Bayram iznine giden Tayyarzade'ye, yanlışlıkla bir uşak için hazırlanan bohça verilince buna alman delikanlı geri dönmeyeceğine dair yemin eder. Musahibini aramak için kıyafet değiştirerek evinden aynlan Hüseyin Efendi'den bir süre haber alınamaz. Bir hafta sonra, onun mühürlü kâğıdını getiren biri 1.000 altın alıp gider. Olay tekrarlanınca Tayyarzade'den şüphelenilir; onu dövmek için giden karısı ve cariyeleri Hüseyin Efendi'nin orada olmadığını anlarlar. Ancak Tayyarzade'nin de içine kurt düşmüştür. Tekrar para istemeye gelen adam takip edilince Hüseyin Efendi'nin batakhaneye düştüğü anlaşılır. Yer, Sultanahmet'te Fazlı Paşa Sarayı'dır. Paşanın kızı Gevherli Hanım, üç tuğlu birkaç paşadan dul kaldıktan sonra sarayı batakhaneye çevirmiştir. Yeterince soyulan zenginler daha sonra öldürülüp ortadan kaldırılmaktadır.

Sarayın önünde ne yapacağını düşünürken içeriden, arkasında birkaç cariye olduğu halde güzel bir kızın çıktığını gören Tayyarzade, onunla konuşur ve birlikte saraya girerler. İçeride, pek çok kimseye bahşiş verilerek Gevherli Hanım'ın yanına çıkarılır. Aslında bu güzel kızlar çarşıya çıkıp peşlerine takılan zenginleri 40 odalı batakhaneye düşürmektedir. Ancak Tayyarzade'ye âşık olan cariye Sahba Kalfa, sarayda dönenleri anlatır ve delikanlıya bir zararın gelmeyeceğini söyler. Tayyarzade, Hüseyin Efendi'den alman yüzükleri yapan dervişi bulmak üzere 4 saatlik bir izin alır. Dışarı çıkınca, yanında Tıflî olduğu halde derviş kıyafetinde gezmekte olan IV. Murad'a rastlar ve durumu anlatır. Padişah da kurbanlardan biri sanılarak özel odaya alınmak istenilirse de duruma kızan IV. Murad, Gevherli Hanım'ı hançerleyerek öldürür. Hüseyin Efendi de diğerleri gibi kurtarılır, yeniden defterdar yapılır. Tayyarzade ise Sahba Kalfa ile nikahlanır ve kendisine Gevherli Hanimin bütün mallarıyla 20 cariye bağışlanır. Ayrıca sultana musahip olur.

Hikâyede, Sevük'ün de belirttiği gibi, beşeri aşk odak noktası olarak ele alınmıştır. Eserden söz edenler, Hüseyin Efendi'nin Tayyarzade'ye karşı olan ilgisini evlatlıktan "gulamperestlik" sınırına kadar uzatmaktadırlar. IV. Murad, hikâyedeki kötülerin cezalandırılmasında fiilen rol alır ve Gevherli Hanım'ı hançerleyerek öldürür. Hikâyenin önemli kahramanlarından biri olan Hüseyin Efendi, benzer hikâyelerde gördüğümüz kahramanların aksine kitap meraklısıdır.

Tayyarzade, Gevherli Hanım ve Sahba Kalfa üçlüsünün bağlantısını, *Hançerli Hanım Hikâyesi* nde de benzer şekilde Süleyman, Hançerli Hanım ve Kamer arasında görülür. Bu hikâye, aynı meddah hikâyelerinden olan ve Meddah Hakkı'mn_ anlattığı *İstanbul Batakhaneleri* adlı hikâyenin de kaynaklarından biridir; ayrıca, kitap haline gelmeden önce halk hikâyeleri gibi sözlü gelenekte yaşamıştır.

Hikâyede İstanbul'u Yenibahçe, Sultanahmet. Topkapı. Şehremini. Şehzadebaşı, Beyazıt, Buğdaycılar Kapısı. Divanyolu, Irgat Pazarı, Binbirhane Sokağı vb Fazlı Paşa Konağı, Şükoğlu Mehmed Paşa Camii, Kemani Osman Dede Kahvesi gibi çeşitli semtleri ve mekanlarıyla da görebilmekteyiz.

Bibi. Ş. Elçin, "Kitabî, Mensur, Realist İstanbul Halk Hikâyeleri", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* I. S. 1 (Mart 1969), s. 74-Î06; M. N. Özön, *Türkçede Roman Hakkında Bir Deneme,* İst., 1937. s. 106-108; İsmail Habib (Sevük), *Edebiyat Bilgileri,* İst., 1942, s. 302-303; P. N. Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliğimiz,* Ankara. 1946. s. 122-125; Nutku, *Meddahlık,* 99-100. 108-111.

SAİM SAKAOĞLU

TEBDİL GEZMEK

"Tebdil çıkmak" da denmiştir. Padişahların kıyafet değiştirip İstanbul'da halk arasına karışmaları, gözlem ve denetimlerde bulunmalarıydı. Kentte işlerin nasıl gittiği, buyrukların uygulanıp uygulanmadığı konusunda, tebdil çıkışlarda saptamalarda bulunan padişah, saraya dönünce ilgililere yeni emirler verirdi. Tebdil gezen padişahın, hem bir ihsanda bulunması hem de ceza uygulatması yerleşmiş bir gelenekti. Padişahların yine tanınmayacaklan kıyafetlerle çıktıkları gayriresmi gezilere de "tebdil binişi" deniyordu.

I. Süleyman'dan (Kanuni) (hd 1520-1566) önceki padişahların tebdil gezdiklerine ilişkin bilgi yoktur. Tarihçi Ali'nin yazdığına göre Kanuni, Vezirazam Makbul İbrahim Paşa ile kapıkulu süvarisi üniforması giyerek İstanbul'da tebdil çıkardı. Uzun bir aradan soma 17. yy'da, padişahların tebdil gezmeleri daha sık yinelenmeye başlandı. Bunun bir nedeni, tahta çıkan padişahların, şehzadeliklerini sarayda kafes hapsinde geçirdiklerinden özgürlüğü özlemeleriydi. Çocuk denecek yaşta tahta çıkan II. Osman (hd 1618-1622) bostancı giysisi ile saraydan çıkıp kenti dolaşırdı. IV. Murad (hd 1623-1640) daha çok geceleri, yanında bostancıbaşı ile cellatlar olduğu halde, ara sokaklara dalarak kaçak işletilen meyhaneleri, bozahaneleri, bekâr odalarını basar; içki ve tütün kullananları idam ettirirdi. IV. Murad bazen kardeşi Şehzade Süleyman'la tebdil gezerdi. Bir kez de sefere çıkmak üzere Üsküdar ordugâhında hazırlıklar yapan Vezirazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın çalışmalarını, askerin disiplinim izlemek üzere Üsküdar'a geçmiş, kıyafet tebdili ile ordugâhı dolaşmıştı. Ordu Maltepe menzilinde iken bir daha tebdil çıkan padişah, kimi vezirlerin birlikleri başında olmadıklarını saptayarak bunları Kıbrıs'a sürgün etmişti. Genellikle Edirne'de oturan IV. Mehmed (hd 1648-1687) ile ardılları II. Süleyman (hd 1687-169D, II. Ahmed (hd 1691-1695) ve II. Mustafa (hd 1695-1703) çoğu zaman bu kentte tebdil çıkmaktaydılar.

Tebdil gezmeyi, padişahlığın başlıca gereklerinden sayan ve sıklaştıran sonraki padişahlar I. Mahmud (hd 1730-1754), III. Osman (hd 1754-1757), III. Mustafa (hd 1757-1774), I. Abdülhamid (hd 1774-1789) ve son olarak da III. Selimdir (hd 1789-1807). Daha sonraki padişahların ise tebdil gezdiklerine ilişkin tarihlerde bir kayda rastlanmamaktadır. III. Osman, 50 yılı aşkın kafes hayatından sonra tahta oturunca hemen her gün İstanbul'da tebdil çıkmaya başlamıştı. Onun tebdilen bir at üstünde gezişi, çarşılarda gözleme, leblebi, kebap, muhallebi yemesi, hapisten kurtulan bir insanın psikolojisini düşündürmektedir. III. Mustafa ise, genellikle erkenden kalkar, bazen bir derviş kıyafetiyle Ayasofya'ya giderek burada sabah namazını kılıp daha sonra da kentte dolaşırdı. *Mür'it-Tevarih'te* "padişahların tebdile çıkmasındaki" yarardan söz edilirken III. Mustafa'nın bir gün Karaağaç'tan, tebdil ile Dolmabahçe'ye geldiği, rastladığı emektar saray aşçısını ödüllendirdiği ve sakal bırakması için izin verdiği, bir başka gün ise Topkapı Sarayı'nda Orta Kapıdan çıktığı sırada 600 kişilik kapıcı kadrosuna karşın nöbette kimsenin bulunmadığını saptadığı, 10 kadar kapıcıyı Yedikule'de hapsettirdiği, yine bir başka gün "bir tercüman keferesinin peşine takılıp halini tefahhus buyurdukda" devlet adamlarının konaklarına girip çıkıp devlet sırrı öğrendiğini saptadığı, bu tercümanı Yalı Köşkünde huzuruna getirtip katlettirdiği vb örnekler verilmektedir. I. Abdülhamid de uzun bir kafes yaşamından sonra padişah olunca tebdil gezmeye ve tebdil binişlerine ilgi duymuştu. Bir risale yazan, bu padişahı bir gün Atmeydaninda, başında din bilginlerine mahsus kavuk ve üzerine sarılı yeşil destar ile gördüğünü, merak edip peşine takıldığını, kulluk yeniçerilerine altınlar dağıttığını gördüğünü anlatmıştır. I. Abdülhamid, ço-

ğu zaman, seyit, şerif ve derviş kıyafetleriyle tebdil gezmekte, çarşıları, meydanları dolaşmakta, edindiği izlenimlere dayalı olarak sadrazama veya sadaret kaymakamına hatt-ı hümayunlar yazmaktaydı. Örneğin bir seferinde, Aksaray'da bir çeşmenin musluğunun söküldüğünü görmüş, bunun için dahi ilgilileri uyarmıştı. Yine çok saygı duyduğu, Galata Sarayı Ocağı(->) hocası Geredeli Hacı Halil Efendinin Fatih Camii'nde kılman cenaze namazına da tebdilen katılmıştır.

III. Selim, tebdil gezmeyi bilinçli ve programlı sürdüren tek padişah olmuştur. O, genellikle öngördüğü yeniliklerin ve uygulamaya konulan projelerin ne ölçüde gerçekleştirildiğini görmek için tebdil gezmekteydi. Tophane'ye, Baruthane'ye, Tersane'ye, Tüfenkhane'ye, Levent Çiftliği'ne, kışlalara tebdil gezmelerinde saptadıklarını sadrazama veya sadaret kaymakamına yazarak yeni dkektifler vermekteydi. Örneğin, Arabacılar Kârhanesi'nde gördüklerini, sadaret kaymakamına "Kaymakam paşa! Şimdi tebdilen Arabacılar Kârhanesi'ne gitdim, toplara baktım, bana on dokuz top deyu yazdınız, anda on dört top var, o dahi ufakdır, beşer okkalık yokdur, öyle küçük top neye yarar?" veya Baruthanede gördüklerini "Dünkü gün tebdilen Baruthane'ye vardım, beni bilmediler, niçün bunda az barut tabh olunur, deyu sual eyledim, ağam, bizim gündelik altışar paradır, altı para ile adam günde olunabilir mü, dediler" diye yazdığı gibi; kentteki günlük yaşamı da tebdillerinde izleyerek emirler veriyordu. Bir seferinde dilencilerin çokluğu dikkatini çekmiş ve "Kaymakam paşa! Cumalarda, tebdillerde görüyorum, miskinler sâillik ediyorlar, anlar gelmek âdet değildir, tenbih edesin öyle yaralıları meskenlere göndertesin, vesair el ve ayağı ve gözleri sağ olub kâr ü kisbe gücü yetenler sâillik etmesünler ve külhani çocukları külhanlara komasunlar" yollu bir hatt-ı hümayun yazmıştı. Yine, Üsküdar'da tebdil gezerken, Kalyoncular Çarşısı'nda "ehl-i arz" kadınları, kalyoncuların kaldırıp göttirmek istediklerine bizzat tanık olduğunu, yanma tebdil hasekileri alıp peşlerinden gittiğini, fakat dağılıp kaçtıklarını sadaret kaymakamına yazdığı gibi, bir başka sefer Divanyolu'ndan tebdilen geçerken fırın önündeki kalabalıktan bir kişinin "Bir dahi yiyecek ekmek bulamıyoruz" diye bağırdığını duyduğunu, bundan çok üzüldüğünü, ramazan-ı şerifte halkın sıkıntı çekmesine izninin olmadığını yazdığı saptanmaktadır.

Padişahların tebdil gezişlerinde, tebdil hasekisi denen 12 bostancının, hem koruma görevlisi hem de padişahın ayaküstü verdiği emirlerin uygulayıcıları olarak kendisini izledikleri, bunların da tanınmayacak tarzda giyindikleri bilinmektedir. Tebdil gezen padişahı tanıyanların, bunu belli etmeleri, arzuhal vermeye kalkışmaları iyi karşılanmazdı. Örneğin, Çorum alaybeyi iken azledilen ve İstanbul'a gelen Feyzullah, tebdil gezen III. Mustafa'nın önüne birkaç kez çıkıp durumunu anlatmış, hattâ bir seferinde, Üsküdar çarşısında "Ya ekmeğimi ver, ya beni katleyle!" demiş, padişah ise bunun işini halledersem, herkes bu yola başvurur diye adı geçeni idam ettirmişti.

Tebdil gezen padişahlarm, halktan birkaç kişiyi doğrudan veya dolaylı ihsanlarla mutlu kılmaları da bir gelenekti. Cezanın ve iyiliğin her tebdilde uygulanması, halkın padişahtan hem korkup hem de ona dua etmesi içindi.

Tebdil binişi denen gayriresmi gezilere çıkan padişahlar ise çoğu zaman suyolunu tercih etmekteydiler. Tebdil piyadesi denen ve küreklerini tebdil hamlacılarının çektiği kayıklarla genellikle Boğaz köylerine ve bahçelerine gidiliyordu.

II. Mahmud'un (hd 1808-1839) günlüğünü tutan Hızır İlyas Ağa'nım *Vekayi-iLetaif-i Enderun* adlı eserinde, bu padişahın tebdil çıktığına ya da tebdil binişi düzenlediğine ilişkin bir açıklamaya rastlanmaması, bu padişahtan başlayarak son Osmanlı hükümdarlarının tebdil geleneğini bıraktıklarına bir kanıttır. Buna karşılık, Ahmed Vefik Paşa'mn(-»), 1878'deki kısa başvekilliğinde İstanbul'da tebdil gezdiği, karaborsacıları, kaçak öteberi satanları cezalandırdığı bilinmektedir.

İstanbul'da şehremaneti(-*) kurulduktan sonra zabıta memurlarından seçilen bir grup "tebdil" adı altında, kentte dolaşır ve saptadıkları yolsuzlukları amirlerine duyururlardı.

Bibi. *Tarih-i Peçevî,* II, 348-349; Kâtip Çelebi, *Fezleke,* İst., 1268, II, s. 9; *Tarih-i Vâsıf,* I, 96; *Vekayi-i Letaif-i Enderun,* İst., 1276; Tayyarzade Atâ, *Tarih-iAtâ,* I, İst., ty, s. 214, 293; *Mür'i't-Tevarih,* II/A, 19, 35-37; E. Z. Karal, *Selim lll'ün Hatt-ı Hümayunları,* Ankara, 1988, s. 62 vd; Uzunçarşılı, *Saray,* 59-62; Pakalm, *Tarih Deyimleri,* III, 428-429.

NECDET SAKAOĞLU

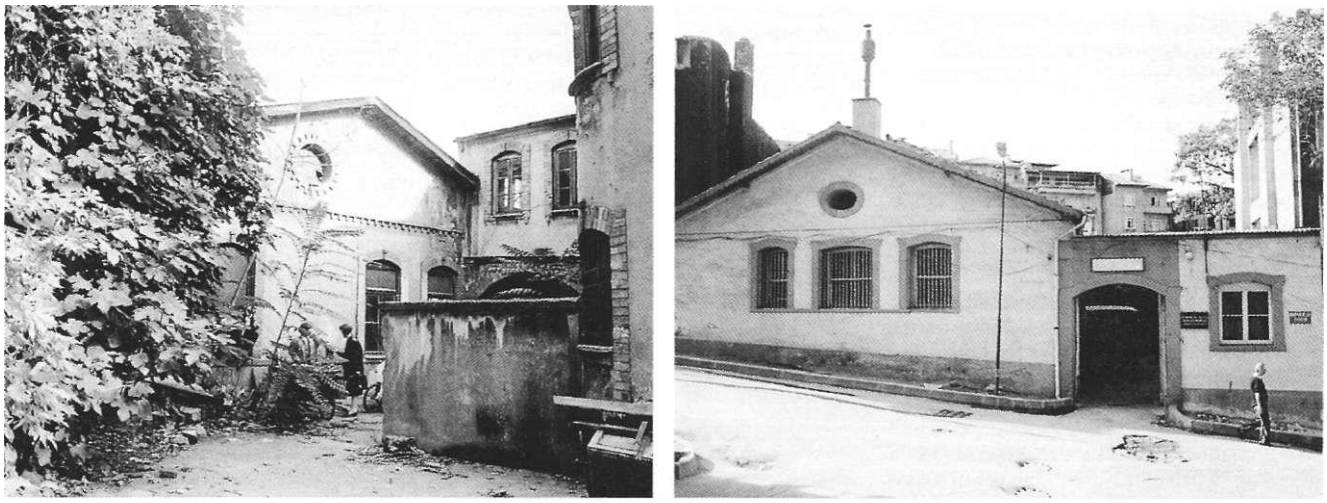
TEBHİRHANELER

Kolera, çiçek, suçiçeği, veba, kızıl, kızamık, tifo, tifüs, dizanteri, difteri, verem, lohusa humması ve boğmaca gibi bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanan kişilerin giysi ve eşyalarım basınçlı su buharı ile, bu hastalıkların görüldüğü mekânları, kimyasal maddeler ile dezenfekte etmekle görevli sağlık kurumları.

1893'te İstanbul'da görülen kolera salgınında Fransa'dan gelen Dr. André Chantemesse'in şehirdeki incelemelerinden sonra verdiği rapor üzerine İstanbul'da üç tebhirhane açılması kararlaştırılmış, Paris Tebhirhaneleri Müfettişi Eugéne Mondragon da dezenfektör olarak tebhirhaneler muallimliğine getirilmiştir. Mondragon 1908'e kadar bu görevi yürütmüştür.

İlk olarak 17 Aralık 1893'te Gedikpaşa Tebhirhanesi açılmış, onu Tophane (Batpazarı) ve Üsküdar (Açıktürbe) tebhirhaneleri izlemiştir. Üç tebhirhane binası da aynı sistemde inşa edilmişti, sadece dış görünüşlerinde bazı değişiklikler vardı.

Tebhirhanelerde, bulaşık ve temiz olmak üzere iki bölüm bulunuyordu. Bu iki bölümü ayıran duvara büyük bir etüv makinesi monte edilmişti. Etüvün bulaşık ve temiz bölümlere açılan iki kapağı vardı. İki bölümde de birer kapı, meydanlık, ara-

Tophane (sol) ve Üsküdar tebhirhaneleri, 1991.
Nuran Yıldırım fotoğraf arşivi

balık, ahır. müstahdem odası ve samanlık bulunmaktaydı. Bulaşık ve temiz bölümlerin personeli ile kullandıkları araç ve gereç ayrıydı. Bulaşık tarafın görevlileri, kendilerine ait özel arabalarla belediye görevlilerinin bildirdiği, hastalık görülen yerlere gitmekte, burayı dezenfekte ettikten sonra topladıkları eşyayı büyük çuvallar içinde tebhirhanenin bulaşık bölümüne getirmekteydiler. Etüvün bulaşık tarafa bakan kapağı açılarak eşya ve giysiler demir raflara yerleştirilmekte ve etüv çalıştırılmaktaydı. İçindekiler. 110 derece basınçlı su buharı ile dezenfekte edildikten sonra bu kez, temiz bölümün görevlileri kendi taraflarına bakan kapağı açarak mikroptan arındırılmış eşya ve giysileri alıp bir süre kuruttuktan sonra, arabalar ile alındığı yere iade etmekteydiler.

Kolera salgınları sırasında tebhirhanelerden çok yararlanılmış, salgın olmadığı zamanlarda da koruyucu olarak umumi yerler ve bekâr odaları dezenfekte edilmiştir. 1910da İstanbul'da baş gösteren kolera salgını, tebhirhanelerin Fındıklı ve Balat gibi enfeksiyon odaklarındaki başarılı dezenfeksiyon uygulamaları ile kısa zamanda söndürülmüştür. Aynı yıl İstanbul'da okul, dükkân, tramvay, tünel, kayık ve vapurların da bulunduğu 89.970 yer temizlenmiş ve 182.631 parça eşya etüvden geçirilmiştir.

Tebhirhaneler 1911de Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyetine devredilmiş, bu tarihten sonra onarılıp yenilenmiştir. 1930da yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 85. maddesi ile kullanılmış elbise ve eşyaların tathir edilmeden satılması yasaklanmıştır. Böylece Cumhuriyet döneminde tebhirhaneler bulaşıcı hastalıklar yanında, kullanılmış eşya ve giysileri de dezenfekte etmeye başlamışlardır. Araç ve gereçleri yenilenmeyen tebhirhaneler ihtiyacı karşılayamaz olmuş, ancak buna rağmen 1975-1976 yıllarında, 1.988 hasta, evinde muayene edilerek bu hastaların giysileri ile kullandıkları eşya ve araç gereç ayrıca satışa çıkarılan kullanılmış eşyalardan ibaret toplam 122.86[7] parça dezenfekte edilmiştir.

Tophane Tebhirhanesi 1980'den önce kapanmış ve geçirdiği bir yangınla binası harabeye dönmüştür. 1991de, büyükşehir belediyesi tarafından onarılıp yeniden düzenlenerek semt konağı olarak kullanılması planlanmıştır. Gedikpaşa Tebhirhanesi de aynı yıllarda kapanmış, binasında bir süre bakırcı esnafı barınmış ve Bedrettin Dalan'm belediye başkanlığı sırasında (1984-1989) yıktırılarak arsa karşılığı bir müteahhide verilmiş ve işhanı yaptırılmıştır. Daha sonra belediye buradaki hissesini satmıştır. Bugün Belediye İşhanı adıyla kullanılmaktadır.

Doğancılar Caddesi ile Tebhirhane Sokağı'na bakan, Üsküdar Tebhirhanesi onanma muhtaç olmakla birlikte sobası, etüv makinesi ve bütün mekânları ile günümüze kadar ulaşmıştır. Halen kuruluş amacına uygun olarak Anadolu yakası ilaçlama ve dezenfeksiyon ünitelerini barındırmaktadır. Motorlu ilaçlama servisi vardır, başvuru halinde evlere ücretli ilaçlama yapılmakta ve okullar ücretsiz olarak dezenfekte edilmektedir. Veteriner Müdürlüğüne bağlı köpek itlaf üniteleri de burada bulunmaktadır.

KURAN YILDIRIM

TEK, VEDAT

(1873- İstanbul - 1942, İstanbul) Mimar.

Osmanlı vezirlerinden, Giritli Sırrı Paşa ile şair ve bestekâr Leyla Sazin(->) oğludur. İlk eğitiminden sonra girdiği Mekteb-i Sultanide (Galatasaray Lisesi) onuncu sınıftayken 1889 da babasının karşı çıkmasına karşın, annesinin desteğiyle, eğitimini sürdürmek üzere Paris'e gitti. Lise eğitimini burada. Ecole Monge'da tamamladıktan sonra Académie Julien'de resim. Ecole Centrale'da mühendislik okumuş, 1895'te katıldığı bir yarışma sonucunda ilk 9 kişi arasına girerek Ecole National des Beaux Arts'da mimarlık tahsili yapmaya hak kazanmıştır. Mimarlık eğitimini tamamladıktan sonra, 1898'de İstanbul'a dönmüş, özel bir büro açarak ilk yapıtlarını vermeye başlamıştır. İlk ününü Kastamonu Hükümet Konağı'nm projelerini hazırlayarak yapmıştır. 1899'da şehremaneti heyet-i fenniye başkanlığına atanmış, bu görevinin yanısıra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde(->) de fenn-i mimari dersleri vermiştir. 1905te Posta ve Telgraf Nezareti başmimarlığına atanmıştır. Bu görevi sırasında en ünlü yapıtı olan, Sirkecideki Posta ve Telgraf Nezareti binasını(->) 1909 da tamamlamıştır. Bu binanın arkasındaki küçük mescit Tek'in tasarladığı tek dini amaçlı yapı olarak bilinmektedir (bak. Hobyar Mescidi).

1909'da V. Mehmed (Reşad) tarafından saray başmimarlığına atanan Tek. çeşitli saraylardaki onarını ve ek inşaat işleriyle uğraşırken. 1909-1910'da ününü pekiştiren ikinci önemli yapısını. Sultanahmet'teki, Tapu ve Kadastro binasını tamamlamıştır. 1913'te Enver Paşa tarafından Harbiye Nezareti başmimarlığına atanan Tek. 3 yıl süren bu görevi sırasında Enver Paşanın Kuruçeşme'deki köşkünü de inşa etmiştir. Aynı yıllarda, konut bölgesi olarak gelişmeye başlayan Nişantaşı ile Harbiye arasındaki yeni Valikonağı Caddesi üzerinde iki arsa alarak kendisine iki ayrı ev yapan Tek'in 1913'te tamamlanan ve Nişantaşı Palas adıyla bilinen ilk konağı 1960'lı yıllarda yıkılmıştır. Bunun bitişiğindeki köşe arsa üzerinde inşa edilmiş olan ikinci konak ise mimarın sanatını en iyi yansıtan yapılardan biri olarak günümüze kadar gelmiştir.

Vedat Tek
Cengiz Kahraman arşivi

Seyr-i Sefain İdaresi(-») adına, 1915-1917'de Haydarpaşa İskelesi(->) ve Moda İskelesi(->) ile Karaköy'de, Ziraat Bankası karşısındaki Seyr-i Sefain Acentesi de Tek tarafından tasarlanıp gerçekleştirilmiştir. İskeleler bugün de durmalarına karşılık, acente binası 1950'leıdeki kent içi düzenlemeler sırasında yıktırılmıştır.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte 1924'te Atatürk tarafından Ankara'ya çağrılan Tek, burada ilk olarak Çankaya'da, Gazi Köşkü adıyla tanınan bağ evini tadil etmiş ve buna bir sekizgen kule eklemiştir. Ankara'da. 1924-1925 arasında yaptığı en önemli yapı ise Cumhuriyet Halk Fırkası merkezi olarak tasarlanıp bittikten sonra ikinci TBMM binası olarak kullanılan binadır. Bunun karşısında yer alan Ankara Palas, yapıyı projelendiren mimarın temeli attıktan sonra anlaşmazlıklar nedeniyle İstanbul'a dönmesiyle yarım kalmış ve daha sonra Kemaleddin Bey(->) tarafından tamamlanmıştır.

1927'de Mimar Kemaleddin Bey'in ölümünden sonra Ankara'ya gelen yabancı mimarların da etkisiyle Ulusal Mimarlık anlayışı gücünü yitirmiş ve yerini giderek daha uluslararası bir anlayışa bırakmış, 1930'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde(->), ulusal mimarlık ilkelerine göre eğitim veren Tek'in ve G. Mongeri'nin(->) atölyelerinin kapatılmasıyla da Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi sona ermiştir.

1930'dan sonra gelişen uluslararası mimari biçimleme yöntemlerine ayak uydurmaya çalışan Tek'in bu yıllardaki çalışmaları genellikle İstanbul'da yeni görülmeye başlayan apartman yapıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunların arasında, 1930'larm başlarında inşa edilmiş olan Valikonağı Caddesi'ndeki Yayla Apartmanı, Maçka Caddesi üzerindeki Azim Apartmanı ve Teşvikiye Caddesi'ndeki Güneş Apartmanı, geçiş dönemi mimari biçimleme anlayışını yansıttıkları için ilginçtirler.

Tek'in İstanbul'daki öbür yapıları arasında Eminönü'ndeki Liman Hanı (Mesadet Hanı) (1912), Karaköydeki Muradiye Hanı (1915), Üsküdar'daki Nemlizade Tütün Deposu (1925), Karaköy'deki Tahir Hanı (1935). Fatih'teki Tayyare Şehitleri Anıtı(->) sayılabilir.

Bibi. Y. R. Demiıbel. "Prof. M. Vedat Tek", *Arkitekt,* S. 9-10 (1941-1942); N. Emre, -Mimar Vedat Tek'in Sanat Hayatı", *ae,* S. 9-10 11941-1942); S. N. İleri, "Mimarlarımızdan M. Vedad". *Yapı,* S. 15 (1942): S. Özkan. "Mimar Vedat Tek 1873-1942". *Mimarlık.* S. 121-122 (1973).

YILDIRIM YAVUZ

TEKERLEMELER

Çoğunluğu çocuk dünyasının ürünü olarak kabul edilmekle birlikte hayatın her safhasında karşımıza çıkan tekerlemeler; kafiyeli, bazen farklı sayıdaki hece ve mısralardan kurulmuş olarak görülür. Tekerlemelerde esas olan. kelimelerin bir "oyun" meydana getirmesidir. Söylenmesindeki

zorlukla birlikte onunla yapılan kafiye, cinas, aliterasyon ve diğer unsurlarla elde edilen ahenk önemlidir. Söylenilmeleri sırasında bir ezginin eşlik ettiği veya bazı hareketlerin yapıldığı örnekler de vardır.

H. Özdemir tekerlemeleri "bağımsız tekerlemeler", "masal tekerlemeleri", "halk hikâyelerinde tekerlemeler", "tekke ve âşık şiirinde tekerleme", "geleneksel halk tiyatrosunda tekerlemeler", "oyun tekerlemeleri", "tören tekerlemeleri" olmak üzere yedi dalda incelemiştir.

Bu tekerlemelerin bir bölümü halk edebiyatından çok âşık ve tekke edebiyatları gibi anonim olmayan dallarla ilgilidir. İstanbul'da örneği en çok görülen oyun tekerlemeleri, "yanıltmaca" adı da verilen söz canbazlığına dayananlar (bak. yanıltmacalar), tören ve masal tekerlemeleridir.

Oyun tekerlemeleri bütünüyle çocuk dünyasının ümnudur Günümüzde de biraz şekil, fakat daha çok konu değiştirmiş olarak görülmektedir. Bunların bir bölümü, oyunun bir parçası olmakla birlikte, oyundan önce ebe seçimi için söylenilenleri de vardır. "Sayışmaca" adı verilen bu tekerlemelerin genellikle son kelimesi ya da kelimeleri sayışma dışı kalacak olanlara işaret eder. Çocukların, birbirlerini kızdırmak için söylediği tekerlemelere de bu arada yer vermek gerekir.

İstanbul'da dikkati çeken tekerlemelerin başında törenlerle ilgili olanlar gelmektedir. Eski hayatın ayrılmaz parçası olan eğlenceler ile günün veya mevsimin bellibaşlı törenlerinde söylenilen tekerlemeler bugün sayıca azalmış bulunmaktadır. Ahmed Rasim'in verdiği örnekler arasında bugün bile söylenenler vardır. O. tekerlemeleri, "kubbeli yalan" olarak adlandırmakta ve bunlardan zevk almayan kişinin olamayacağını söylemektedir.

Herkesin bildiği, yağmurun yağmasıyla ilgili. *Yağmur yağıyor, seller akıyor/Arap kızı damdan bakıyor,* şeklinde söylenen tekerlemenin devamı, bugün unutulmuş gibidir: *Altın araba, gümüş tekerler/Ver Allah im ver bir kızgın güneş.*

Buna karşılık şu tekerlemeler hâlâ söylenmektedir: *Deli deli tepeli/Kulakları küpeli.*

Fış fış kayıkçı / Kayıkçının küreği/Tıp tıp eder yüreği / Akşama fincanböreği...

Ahmed Rasim'in *Şehir Mektuplarında* yer verdiği bir perdelik komedide, iki çocukla ebe hanımın konuşmaları, tekerlemeler şeklindedir. Örnek tekerlemeyi, iki çocuk birlikte söylemektedir: *Ambarlar hep açıldı/Alaca boncuk saçıldı/Alaca has boncuk/filik düğme kaytancık / Astar terzi diktiği / Yengem hanım giydiği / Gidip Şam 'a varasın/Kızlara helal edesin /Ey kız taşı kız taşı / Yüzüğün elmas taşı /Senin baban bey ise/Benim babam subaşı / Subaşının gelinciği / Ayvalık 'm bürümcüğü/Salmasın göreyim / Sırma saçın öreyim /Atlara bindireyim /Köylere göndereyim.*

Günümüz çocuk oyunlarında sayışmacalar âdeta oyunun ayrılmaz bir parçası gibidir. Dağarcığında bunlardan fazlaca bulunduran çocuklar her oyunda bir başkasını söyleyebilirdi: *Xe ne Nermin'i/Çok yeme peyniri / Peynir seni öldürür/Cehenneme götürür/ Cehennemin kapıları /İstanbul'un cadıları / Ik mık /Karakedi sen oyundan çık.*

Çocukların birbirlerini kızdırmak için söyledikleri tekerlemeler, uydurulan kafiyeli sözlerle küçük düşürücü veya alaycı sözlerin şiirimsi bir havaya sokulmasıyla oluşmaktadır: *Sadiye sandaliye / Çıtır çıtır kurabiye / Babam cam iye gitti / Caminin kapısı kitli /. . . . .'nın başı bitli.*

İbrahim indik/Eşeğine bindik/Eşeğinden indik/İbrahim'e bindik.

İstanbul masallarında bulunan tekerlemeler, genel anlamda Türk masallarında yer alan tekerlemelerden farklılık göstermez. Bir İstanbul masalını sırasıyla "masal başı" (yani tekerlemesi), "masalın kendisi" ve "masal sonu" olarak bölümlere ayıran N. Tezel(->), İstanbul'dan derlediği bir tekerleme metnini de yayımlamıştır. Bu tekerlemeleri. M. H. Bayrı'nın(-0 belirttiği uzunluk kısalık sınırlamasından çok, sade ve süslü olmaları açısından ele almak daha doğru olur. Derlemeye dayanan metinlerden yola çıkarak masal tekerlemeleri şöylece sınıflandırılabilir:

a) "Sade (düz) tekerlemeler" adı verilebilecek masalı başlatmayı amaçlayan tekerlemeler; b) Sade (düz) tekerlemelere eklenen, ona renk katan, dinleyiciyi masaldaki inanılmaz olaylara hazırlayan "süslü tekerlemeler".

Masalların bitişleri de. tıpkı başlamaları gibi kendine has ifadelerle, kalıp sözlerle olur. Ancak pek çok anlatıcı, tekerleme söylemede gösterdiği istek ve başarıyı bitişte gösteremez. Çünkü, artık masal sona ermiştir, dinleyicide merak ve heyecan kalmamıştır. N. Tüzelin *HBH'de* yayımladığı İstanbul masallarında görülenler de bu tür örneklerdir: "... Kırk gün kırk gece düğün yapmışlar. Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine".

"Onlara masal, bizlere sağlık: onlara kömür, bizlere ömür. Gökten düştü üç elma; biri benim, biri bu masalı söyleyenin, biri de dinleyenin."

"Meşhur darbımeseldir; iyilik eden iyilik bulur: kötülük eden kötülük bulurmuş." (bak. masallar)

Bibi. X. Tezel. *İstanbul Masalları.* İst.. 1938: ay. "Türk Halk Edebiyatında Masal". *Türk Dili.* XIX. S. 20" (1 Aralık 1968). s. 44-45": Bayrı. *İstanbul Folkloru.* (1972). 81-83: P. X. Boratav. *Le - Tekerleme".* Paris. 1963: ay. *100 Soruda Türk. Halk Edebiyatı.* İst., 1973. s. 145-162; H. Özdemir. "Tekerleme". *TA.* XXXI (1982). s. 36-38: B. Türkiçin. "Çocuk Oyunları ve Tekerlemeleri". *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı 1974,* İst., 1974, s. 48-131; A. Çelik. "Ahmet Rasim'in Eserlerinde Halk Kültürü Unsurları." (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi), 1993. s. 593-596.'

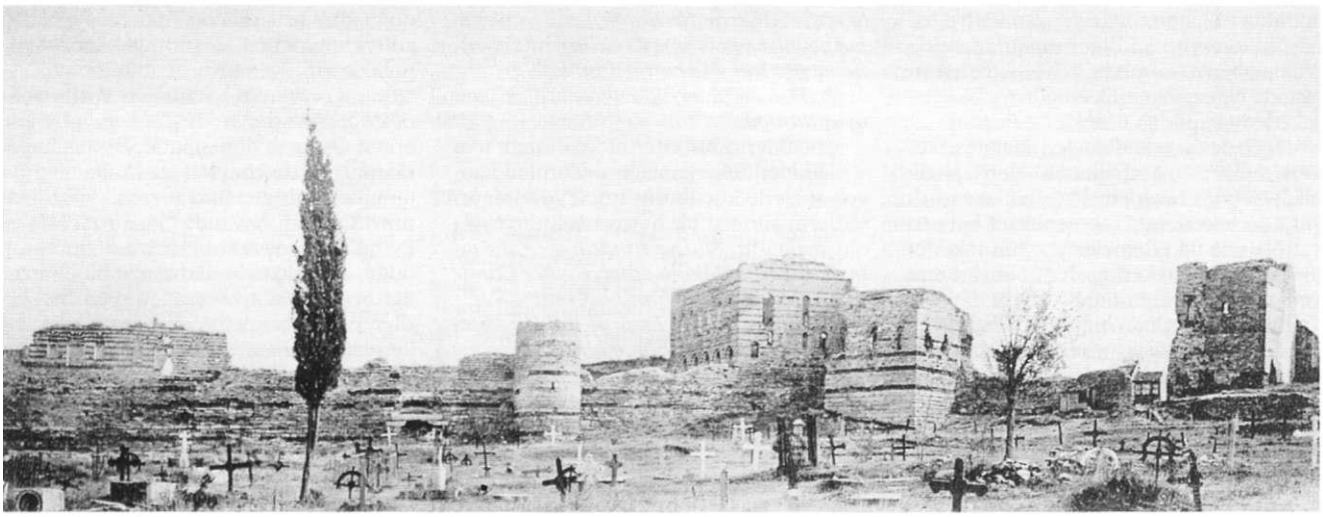
SAİM SAKAOĞLU

TEKFUR SARAYI

Edirnekapı ile Eğrikapı arasında. İstanbul'un kara tarafı surlarına bitişik Bizans yapısı, Türklerin burayı Tekfur Sarayı veya (Tekfur Dağı: Tekirdağı örneğinde de olduğu gibi) halk dilinde Tekir Sarayı olarak adlandırmalarına karşılık, yabancılar genellikle. **16.** vv'da Konstantin Sarayı (Palatium Constantini). sonraları Porfirogennetos Sarayı derler. Tekfur Sarayı bu adı, erken Osmanlı döneminde, Bizans imparatorları ve derebeyleri için kullanılan bir terimden almıştır. Bazı Bizans kaynaklarının 14. ve 15. yy'larda "Porfirogennetos Evi" olarak adlandırdıkları yerin burası olduğu sanılmaktadır. Babasının hükümdarlığı sırasında dünyaya gelen prenslere veriîen porfirogennetos unvanının bu saray ile olan ilgisi anlaşılamamaktadır. Bizans imparatorlarının 12. yy'dan itibaren içinde yaşadıkları Blahemai Sarayı(-») kompleksinin en güneyde ve yüksekteki bir parçası, bir pavyonu olarak yapılan Tekfur Sarayımın hangi tarihlerde ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmez.

İmparator VII. Konstantinos'un da (hd 913-959) lakabının Porfirogennetos olduğu düşünülerek önceleri bu binanın onun tarafından yaptırılmış olabileceği ileri sürülmüştür. Gerçekten VII. Konstantinos'un oğlu Romanos için, "aşırı derecede muhteşem" bir saray inşa ettirdiği bilinir ise de bunun yeri hakkında hiçbir ipucu yoktur. Tekfur Sarayı'nda görülen mimari süslemeyi 13-14. yy'lara mal eden daha yeni araştırmacılar ise eserin, VIII. Mihael'in (hd 1259-1282) oğlu Konstantinos Porfirogennetos için yapılmış olabileceğini yine bir tahmin olarak ileri sürerler. Sağlam bir dayanağı olmayan bütün bu hipotezlere, şimdiye kadar üzerinde hiç durulmamış bir yenisi ilave olunabilir ki. o da İmparator I. Manuel Komnenos'un (hd 1143-1180) ilk karısı, Alman asıllı Eirene'nin (esas adı Bertha von Sulzbach) isteği üzerine yaptırdığı, "Alman prensesin evi" denilen sarayın burası olması ihtimalidir.

Eski kaynaklarda, "pencerelerinden deniz, dışarıdaki arazi ve şehre hâkim manzara görülen" ve "yüksek saray" olarak tarif edilen sarayın, aşağıda Haliç kıyısında bulunduğu iddia edilmekte ise de Tekfur Sarayı'nın bu tariflere çok uygun düşmesi, onun bu "yüksek saray" ile aynı olması ihtimalini kuvvetlendirir. Bu sonuncu görüş doğru olduğu takdirde. Tekfur Sarayı, Bertha von Sulzbach in Bizans'a gelişi (1146) ile ölümü (1160) arasında, herhalde daha eski bir binanın, belki de yine bir saray pavyonunun temelleri üstüne yapılmış olmalıdır. Ancak sonraları, bilhassa 1261 de Bizans İmparatorluğu Latin işgalinden kurtulup ihya edildiğinde önemli bir tamir görmüştür. Nitekim K. Wulzinger tarafından yapılan bir incelemede, binanın üzerinde iki ayrı tamir döneminin izleri tespit olunmuştur. Çok yıl önce, kaynakların yanlış tefsiri sonunda buranın, ordugâh önündeki Hebdomon Sarayı olduğu sanılmış ise de bu görüşün tamamen yanlışlığı. 1899'da A. van Millingen tarafından ortaya konularak Hebdomon'un Bakırköy-Yenimahalle'de olduğu ispatlanmıştır. Tekfur Sarayı'na bazı eski yayınlarda 6. yy in meşhur imparatoru I. İustinianosün ünlü komutanı Belisarios'la(->) ilgili görülerek verilen Belisarios Sarayı adı

1930'larda Tekfur Sarayı ve çevresi.
Schneider-Meyer, *Landmauer*

da temelsiz bir yakıştırmadan ibarettir. Yüzyıllar boyunca Bizans imparatorlarının kullandıkları ve Sultanahmet Meydanı ile kıyı arasındaki sahayı kaplayan Büyük Saray, daha 12. yy'a doğru artık terk edilmiş ve yıkılmaya bırakılmıştı. Bu büyük kompleksten bugün sadece sahilde, sur duvarı üstünde Iustinianos Evi veya Hormisdas Sarayı denilen bir yapının kemerli bir parçası ile bir cephe kalıntısı ve Kutluğun (evvelce Karacehennem) Sokağı kenarındaki merdiven kulesi durmaktadır. Bizans'ın son yüzyıllarında kullanılan Eğrikapı-Ayvansaray arasındaki Blahernai Sarayı kompleksinden ise bugün yalnız Tekfur Sarayı denilen bu yapı ayakta kalabilmiştir.

Tekfur Sarayı, fetihten sonra çeşitli maksaüarla kullanılmıştır. 16. yy'da Pirî Reis'in İstanbul resminde burası, üstünü örten çifte meyilli çatısı ve bitişiğinde burç üzerindeki balkonu ve bunu koruyan sundurmasıyla gösterilmiştir. Yine **16.** yy'da İstanbul'a gelen Melchior Lorichs'in İstanbul panoramasında da bina sağlam bir halde ve üstü çift meyilli çatıyla örtülü olarak gösterilmiştir. Bu sıralarda Tekfur Sarayımn hangi gayeye hizmet ettiği bilinmez. Yalnız, fil ahırı olduğuna dair bir kayıt vardır. P. Tafferner, 1688'de Tekfur Sarayını çatısız, üstü açık olarak görmüştür. İznik'ten getirtilen ustalara 1131/1718-19'da İstanbul'da çini yaptırılması kararlaştırıldığında, Tekfur Sarayı yakınında bir çini imalathanesi (kârhanesi) kurulmuş, bu tesis 1137/1724-25'te açılmıştır. Fırınların Tekfur Sarayı çevresinde bir yerde bulundukları tahmin edilebilir. Burada yapılan çiniler, Tekfur Sarayı çinileri olarak Türk sanatında ayırt edilmektedirler. Küçük Çelebizade Âsimin ***Tarih***'inde de kuruluşu anlatılan bu çini atölyesinin eserlerinin meşhur 1732 tarihli Sultan III. Ahmed Çeşmesi ile Eyüp'te 1725'te yapılan Kasım Paşa ve 1734'te inşa olunan Hekimoğlu Ali Paşa camilerinin iç süslemelerinde kullanıldığı genellikle kabul edilir. 19. yy'ın başlarında ise burada bir şişehane açılmıştır. Aynı yüzyıl içlerinde Tekfur Sarayı bir ara "Yahudihane" (Musevilerin toplu oturdukları sosyal mesken) olmuş, fakat burası 1864'te yanmıştır. Evvelce buralarda yaşayan Musevilerin sinagogu (havra), Tekfur Sarayı'nm az ilerisinde idi. İçi duvar resimleriyle süslü olan bu önemli eser ne yazık ki son yıllarda tamamen ortadan kalkmıştır. Bir söylentiye göre, Topkapı Sarayı hazinesindeki, ilk bulanın iki tahta kaşık karşılığında bir kaşıkçıya verdiği için "Kaşıkçı Elması" adıyla tanınan elmas, Tekfur Sarayı içinde, başka bir söylentiye göre Yenikapida bulunarak, birkaç el değiştirdikten sonra IV. Mehmed zamanında (1648-1687) saraya girmiştir.

Tekfur Sarayı 20. yy'ın başlarında dört duvardan ibaret bir harabe halinde bulunuyordu. Yalnız bu arada yıkılmasını önlemek için, avlu cephesini taşıyan sütunlar demirden dikmelerle desteklenmişti. 1955-1970 arasında yapılan birkaç kademeli tamirde, bu demirlerin yerlerine yeni mermer sütunlar konulmuş, duvarların yıkılan kısımları tamamlanmış, içeride ve öndeki avluda birikmiş molozlar tamamen kaldırılarak, bina Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüme bağlanmış, avlunun ortasına (maalesef sarayın cephe görüntüsünü çok bozan) bir bekçi evi yapılarak, burada bir müze bekçisi görevlendirilmiştir. 1959'da Danimarkalı genç mimar adayları burada bir çalışma yaparak, binanın öncekilerden daha iyi rölövelerini çıkarmışlardır. Son yıllarda Tekfur Sarayı'nın üstünün kapatılması ve katlarının yapılması yolunda bazı tasarılar olmuş, hattâ bu hususta bazı projeler de çizilmiştir.

Tekfur Sarayı, eski bir sur duvarıyla Teodosios Surlan arasına inşa edilmiş, üç katlı bir yapıdır. Surun bir burcu ile evvelce arasında bağlantı bulunduğu ve burcun üst kısmındaki, mazgallarla aydınlanan bir odanın, sarayın müştemilatı olarak kullanıldığı tahmin edilebilir. Türk döneminde Tekfur Sarayı ile bu burç arasında, bugün ortadan kalkmış olan, kesme taştan büyük bir kemer inşa edilmişti. Bu kemerin klasik Türk mimarisi üslubunda olması ve hayli temiz ve itinalı işçilikle yapılmış bulunması, Tekfur Sarayının Osmanlı döneminin klasik çağında pek ihmal edilmeyip, gösterişli bir biçimde kullanıldığına delil sayılabilir. Tekfur Sarayı'nm en alt katı, ikiz olarak düzenlenmiş dört kemerle öndeki avluya açılan 17 m kadar uzunlukta, yüksek bir bodrumdur. Buranın evvelce iki dizi halinde sıralanan sütunlarla her biri birer tonozla örtülü on iki bölüme ayrıldığı içerideki moloz temizlendikten sonra meydana çıkan sütun kaidelerinden anlaşılmaktadır. Ancak şehre bakan cephenin iç tarafındaki nişleri ayıran payelerin eksenleri, ortadaki sütunlara uymadığından, bu duvarın alt kısmının daha eski bir yapının kalıntısı olabileceği akla gelir. Avluya açılan kemerleri taşıyan çifte sütunlar ile başlıkları, son tamirde yeni olarak yapılmıştır. Fakat eskiden çizilen desenlerden ve moloz içinde bulunan bir parçadan, sütunların üstlerinde aslında işlemeli başlıklar bulunduğu bilinmektedir.

Bu bodrumun üstündeki birinci kat da dışarıdan sadece avluya bakan kemerli pencerelerden ışık almaktadır. Büyük kemerler içinde olan bu pencerelerin iç taraflarında, iki yanlarda, taş raflara sahip, niş biçiminde dolaplar bulunmaktadır. Herhalde yan taraftaki bir rampa yardımıyla çıkılan en üst katın ise dört duvarında da pencereler açılmıştır. Ahşap bir döşemesi olduğu tahmin olunan bu katın, Tekfur Sarayının en itibarlı bölümü olduğu açıkça bellidir. 24x11 m kadar ölçüsünde olan bu üst kattan, Eyüp sırtlarına, Halic'e ve karşı sırtlara, şehrin büyük bir kesimine hâkim bir manzara vardır. Doğu-güney köşede yükselen, eski sura ait bir burcun üstündeki mermer konsollar, burada bir balkonun varlığına işarettir. Bu balkonun varlığı Pirî Reis'in İstanbul minyatüründe de belirtilmiştir. En üst kattaki bir kapı balkona geçişi sağlıyordu. Güneye bakan cephenin ortasında bir şahnişin (çıkma) bulunmaktadır. Bu, en üst kata ait, tek kişilik bir ibadet hücresidir (şapel). Küçük bir apsisi ve minyatür bir kubbesi olduğu

kalıntılardan anlaşılır. Tekfur Sarayı'nın üstünün evvelce kiremit örtülü, çifte meyilli ahşap bir çatıyla kapatılmış olduğu, bir tahmin olarak ileri sürülebilir.

Tekfur Sarayının şehre bakan güney cephesi, kesme taştan, hiçbir süsleme olmaksızın yapılmıştır. Belki bilhassa alt kısmı daha eski olan bu cephenin yalnız en üst kat hizasındaki pencerelerin kemerleri taş ve tuğladan süslemelerle renklenmiştir. Avluya bakan cephe ise, bütünüyle işlenmiş ve bezenmiştir. Böylece Tekfur Sarayı'nın esas cephesinin bu taraftaki olduğu anlaşılmaktadır. Burada beyaz taş ile kırmızı tuğlanın renkli tesirlerinden faydalanılmış, iki katı ayıran friz ile kemer aralarındaki üçgen yüzeylerde taş ve tuğlanın çeşitli geometrik motifler verecek biçimde kesilmeleri ve yerleştirilmeleri suretiyle zengin bir süsleme elde edilmiştir. Bu çeşit taş ve tuğla süsleme Bizans mimarisinde 10. ve 11. yy'larda başlamakla beraber, 13. yy'dan itibaren yaygınlaşmıştır. Ayrıca kemerlerin etraflarında, özel olarak yapılmış ve gül biçimi verilmiş küçük süs çömleklerinin harem içine saplanarak sıralanması suretiyle de değişik bir bezeme meydana getirilmiştir. Bu teknikte süsleme, Bulgaristan ile Sırbistan'daki bazı eski yapılarda görüldüğünden, bunun Balkanlar'a özel olduğu sanılmıştı. Fakat aynı tekniğin istanbul'da olduğu kadar Anadolu'da bazı Bizans eserlerinde de kullanıldığı tespit edildiği gibi, Tokat'ta bir Türk türbesinde de rastlanmıştır. Böylece bu süslemenin Balkanlar'a mahsus olmadığı ortaya çıkmıştı. En üst kat pencerlerinin etraflarında evvelce mermerden profilli çerçeveler bulunduğu da kalan parçalardan öğrenilmektedir.

Tekfur Sarayının tek başına olmayıp bir saray topluluğunun parçasını teşkil ettiği, az kuzeyde, 30-40 m kadar ileride bulunan ve sur duvarı üzerine oturan başka bir pavyonun, muntazam taş ve tuğla dizileriyle yapılmış cephe kalıntısından belli olmaktadır. Tonozlu ve kemerli bir bodrum üstünde yükselen bu yapıdan bugün sadece bir dizi pencereye sahip ufak bir parça kalmıştır. Bu pencerelerden birinin alınlığında evvelce dört "B" harfinden meydana gelmiş bir Bizans arması bulunuyordu. Geçen yüzyılın sonlarında bu taş yerinden çıkarılarak, Eğrikapı'da Panayia Suda Kilisesi'ne(->) götürülmüştür. Tekfur Sarayının muhtelif yerlerinde eskiden görüldüğü iddia edilen Bizans veya Paleologoslar armalarından hiçbir iz olmadığı gibi. bu söylentilerin gerçeğe dayandığı da çok şüphelidir. Bizans imparator saraylarının ayakta kalabilmiş tek örneği olan Tekfur Sarayı, İzmir yakınında Kemalpaşa'daki (Nif) 13. yy'a ait Laskarislerin sarayı ile benzerlikler gösterir. Dış süsleme bakımından ise, Batı Almanya'da Lorsch Manastırı'nın 9. yy'dan kalma kapısıyla arasında uzak bir benzerlik kabul edilmektedir. Tekfur Sarayı, İstanbul'un Bizans çağma ait en değerli eski eserlerinden olduğu kadar, ayakta kalabilmiş bir Bizans sivil mimari örneği olarak da dünya sanat tarihinde özel bir yere sahiptir.

Bibi. Salzenberg, *Altchristliche Baudenkmale...,* s. 124-128 ve levha 37-38; Millingen, *Walls,* 109-114; Gurlitt, *Konstantinopels,* 7-10; K. Wulzinger, *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel,* Hannover, 1925, s. 64-89, tenkidi bak. N. Brunov, *Kritische Berichte,* (1928/29), s. 132-143; Schneider, *Byzanz,* 85; Schneider-Meyer, *Landmauer,* II, 95-100, 105-108; Janin, *Constantinople byzantine,* 129-130; H. H. Enggvist, "Aeldre tyrkiske byhuse, Tekfur seraillet", *Arkitekten, Meddelelserfra Danske Arkitekters Landsforbund,* S. 6 (i960), s. 102-105; C. Mango, "Constantinopolitana III", *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts,* LXXX (1965), s. 330-336; O. Feld, "Zu den Kapitellen des Tekfur Saray in Istanbul", *Ist. Mitt.,* XTX-XX (1969/70) s. 359-367; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 244-247; S. Eyice, "Tekfur Sarayı", *İlgi,* S. 32 (1981), s. 34-37.

SEMAVİ EYİCE

TEKİNER, EFDALEDDİN

(1870, İstanbul - 10 Ağustos 1957, İstanbul) Tarihçi.

Hazine-i Hassa müfettiş-i umumisi Cevad Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Süleymaniye İptidai Mektebinde ve Kaptanpaşa Rüştiyesinde gördü. 1893'te Mekteb-i Mülkiyeden mezun oldu. Dahiliye Nezareti mektubi kalemi hulefası olarak devlet hizmetine girdi; 1896'da ek görev olarak Aşiret Mektebi'nde öğretmenlik yaptı. 1899da Mercan İdadisi tarih öğretmeni oldu. 1901de Darülfünun'da(->) umumi tarih müderrisliğine, 1902'de ek görev olarak Mekteb-i Mülkiyenin yüksek kısmında sınai ve ticari coğrafya öğretmenliğine getirildi. 1909'da Mekteb-i Mülkiye'de siyasi tarih derslerini üstlendi. 1912'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde coğrafya müderrisi oldu. 1914'te İnas Darülfünunu**(-0** edebiyat şubesinde İslam tarihi müderris vekili olarak görev yaptı.

29 Ekim 1913'te resmi binalar ve hapishaneler umum müdürü oldu. 26 Mayıs 1923'te buradaki görevi yenilendi. Fakat bir süre sonra buradaki görevine ara verildi, 1927de tekrar döndü. 18 Ağustos 1928'de kendi isteğiyle emekli oldu. Tekiner, 19H'de kuruluşunda Tarih-i Osmani Encümenine (sonra Türk Tarih Encümeni) asli üye olmuştu. 15 Ocak 1942'de de Türk Tarih Kurumu'na 41. olarak üye seçildi.

Tekiner, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'ne(->) de, Tarih-i Osmani Encümeni temsilcisi olarak üye olmuştu. Bu kuruluş sonraları canlandırıldığmda, görevini başkan olarak ölümüne kadar sürdürdü.

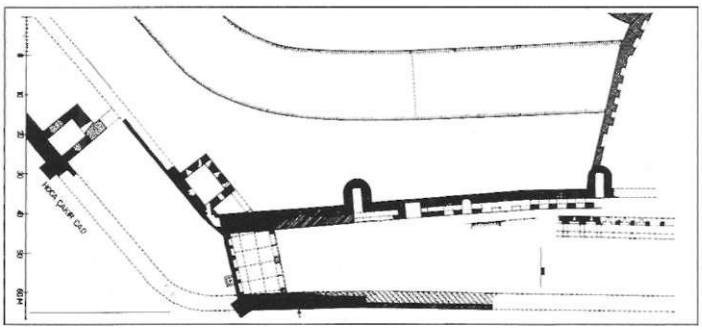
Gerek tarih, gerek İstanbul'un eski eserleri üzerindeki engin bilgisine rağmeri Tekiner pek az yazdı. "Bir Vesika-ı Müellim" *(JOEM,* S. 4 [1328], s. 201-210), Endülüs Müslümanlarının Osmanlı sultanından yardım istemek üzere gönderdikleri Arapça kaside hakkındadır.

Coğrafya-yı Ümrânîijst., 1316) (İbnü'l-Cevad Efdaleddin imzası ile), *Küçük Osmanlı Tarihi* (İst., 1328), *Muhtasar İslâm Tarihi, Yedi Yüz Tarih-i Hicrisine Kadar* (İst., 1328) başlıklı eserleri ise derslerinin yardımcı kitapları olarak hazırlanmıştı. Ayrıca *Tarih-i Osmani Haritaları (İsi.,* 1327), başlıklı bir yayını da vardır. Çok saygı duyduğu hocası Abdurrahman Şeref(->) hakkında da küçük bir kitap yayımladı: *Abdurrahman Şeref Efendi, Tercüme-i Hali, Hayat-ı Resmiyye ve Hususiyyesi* (İst., 1927). Fakat en önemli araştırması, 19H'de Avrupa'dan gelen demiryolunun genişletilmesi sırasında kaldırılan Alemdar Mustafa Paşanın mezarının, Gülhane Parkı'nın girişi karşısındaki Zeyneb Sultan Camii nazıresine taşınması sırasında yazdığı, "Alemdar Mustafa Paşa" başlıklı *TOEM,* S. 10dan itibaren pek çok sayıda devam eden uzun makalesidir. 12 sayı süren bu yazıda bilinen kaynakların dışında o günleri yaşamış olanlardan da bazı hatıralar elde ederek bunlardan faydalanmıştır. "İstiklal-i Osmani ve Tarih ve Günü Hakkında Tetkikat" *(TOEM,* S. 25 [1914], s. 36-48) başlıklı yazısında Osmanlı Beyliğinin 4 Cemaziyülevvel 699/27 Ocak 1300'de bağımsız olarak kurulduğunun kaynakların yardımıyla tespit edilebileceğini ileri sürmüştür. "Memalik-i Osmaniyede Tıbaatm Kıdemi" *(TOEM,* S. 40 [1916],'s. 242-249) başlıklı bir makalesi de vardır.

İstanbul'a dair çok zengin bilgisine rağmen, bu konuda hemen hemen yazılı olarak hiçbir şey vermemiştir. Tek yayını, Kapalıçarşı'ya dair yazısıdır ("İstanbul'da Kapalıçarşı", *TTOK Belleteni,* S. 88 [Mayıs 1949], s. 6-8, S. 92 [Eylül 1949], s. 7-9; İngilizcesi *The Great Bazar of 'Istanbul* [lst., 1949] başlığı ile ayrıca yayımlanmıştır).

Tekiner'in istanbul'un eski eserleri için mücadelesinin izlerini, istanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin zabıt dosyalarında bulmak mümkündür. Son yıllarda Türk Tarih Kurumu onu, *Silahdar Tarihi*min basılmamış bölümlerinin baskıya hazırlanmasıyla görevlendirmişti. Çok ilerlemiş yaşına rağmen Tekiner bu çalışmayı sürdürdü, fakat tamamlayamadı.

Kendisim tanınmış ve İstanbul Eski

Tekfur Sarayı'nın vaziyet planı. Müller-Wiener, *Bildlexikon*

Eserler Encümeni'nde bir süre beraber olmuş bir kişi olarak, bu satırların yazarı, Tekirlerin gerçek anlamı ile bir "bey", son İstanbul efendilerinden olduğunu, konuşma üslubu, davranışları ve bilhassa giyinişi ile bunu açık surette belli ettiğini burada belirtmek ister.

Bibi. T. Gökbilgin-H. Y. Şehsuvaroğlu-S. Eyice, *Üstad Efdaleddin Tekiner,* İst., 1958; ilk iki yazı önce *TTOKBelleteni,* S. 188-189'da (1957) yayımlandı; F. Çöker, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları,* Ankara, 1983, s. 500-505.

SEMAVİ EYİCE

TEKKELER

İstanbul ile yakm çevresindeki yerleşimler, fetihten yüz küsur yıl önce Anadolu yakasının Osmanlı topraklarına katılması ile başlayan yoğun bir tarikat faaliyetine sahne olmuş, tarikatların lağvedildiği 1925'e kadar aralıksız süren bu faaliyet sonucunda İstanbulda ve civarında en az 500 kadar tarikat yapısı tesis edilmiştir. İslam dünyasının başka hiçbir metropolünde bu denli çok sayıda tarikat tesisine rastlanmamaktadır. Bu yoğunluğu, İstanbul'un büyüklüğü ve Osmanlı Devleti'nin uzun ömrünün yanısıra, Türklerin İslamiyeti kabulleri ile eşzamanlı olarak Orta Asya'da, özellikle Horasan yöresinde oluşan tasavvuf birikiminin Türk toplumunda günümüze dek süregelen derin izleri başta olmak üzere, yüzyıllar içinde birbiriyle iç içe geçmiş çok yönlü (tarihi, sosyal, kültürel, iktisadi) gelişmeler bütününün doğal bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

İstanbul ve çevresinde karşılaşılan tarikat yapıları "âsitane, dergâh, hankah, zaviye" gibi çeşitli terimlerle anılagelmiştir. Ayrıca "Gülşenîhane, Kalenderhane, Kadirîhane, Mevlevihane" gibi belirli bir tarikatın tesislerini ifade eden terimler de mevcuttur. Söz konusu terimlerden dergâh, hankah ve tekkenin ne belirli bir tarikata, ne herhangi bir fonksiyon farklılığına ne de bunlardan kaynaklanan bir mimari tipe tekabül ettiği söylenebilir. Ancak âsitane ve zaviye terimlerinin İstanbul'daki tarikat yapılarının, bağlı bulundukları tarikat içindeki statülerini belirleyici olduğu görülmektedir. Aşhaneler belirli bir tarikatın ya da tarikat kolunun İstanbul'daki merkezi olan, çoğunlukla o tarikatın veya kolun kurucusuna (pire veya pir-i saniye) ait türbeyi de bünyesinde barındırdığı için pir evi sıfatını haiz, genellikle geniş kapsamlı kuruluşlardır. Zaviyeler ise âsitanelere bağımlı, genellikle daha ufak kapsamlı tarikat yapılarıdır. Bu arada Mevlevi tarikatı için âsitaneler, bin bir günlük çilenin çıkarılıp "dede" payesinin kazanıldığı tam teşekküllü kuruluşlardı. Mevlevi zaviyelerinin görevi ise seyyah dervişlerin barınma ve beslenmesini teminden ibaretti. Dolayısıyla, mevlevîhaneler dışında, âsitane-zaviye ayrımının çoğu zaman mimari programa ve tasarıma pek fazla yansımadığı, icabında iktisadi altyapı ve sosyal çevre bakımından güçlü olan bir zaviyenin, tabi olduğu âsitaneyi gölgede bırakabildiği gözlenmektedir.

İstanbul tekkelerinin mimarisi ele alınırken ihmal edilmemesi gereken bir husus da aslında başka amaçlarla tasarlandığı halde, sonradan Osmanlı kaynaklarında "vaz-ı meşihat" (şeyhlik konulması) tabiri ile ifade edilen usulle tekkeye dönüştürülmüş bulunan yapıların varlığıdır. Özgün tekkelerin yanısıra önemli bir yekûn tutan bu "dönme tekkelerin" en eski tarihlileri, fethi izleyen II. Mehmed (Fatih) (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) dönemlerinde çoğunlukla cami-tekkeye dönüştürülmüş olan birtakım Bizans manastırları ve kiliseleridir. Böylece bir yandan, yeni fethedilen şehirde dini-tasavvufi hayatın gerektirdiği binalara acilen sahip olunmakta, diğer yandan, Osmanlı'ya selefleri olan Türk devletlerinden (özellikle Anadolu Selçuklularından) miras kalan "şenlendirme" politikası sürdürülmekte, yöre halkının ortak bilinçaltında kökleşmiş kutsallık odakları İslami bir kisveye büründürülerek yaşatılmaktaydı. Vaz-ı meşihat edilen yapı türleri arasında manastır ve kiliselerden sonra, tarih itibariyle daha yeni, ancak sayı itibariyle daha kalabalık olanlar camiler, mescitler ve meskenlerdir.

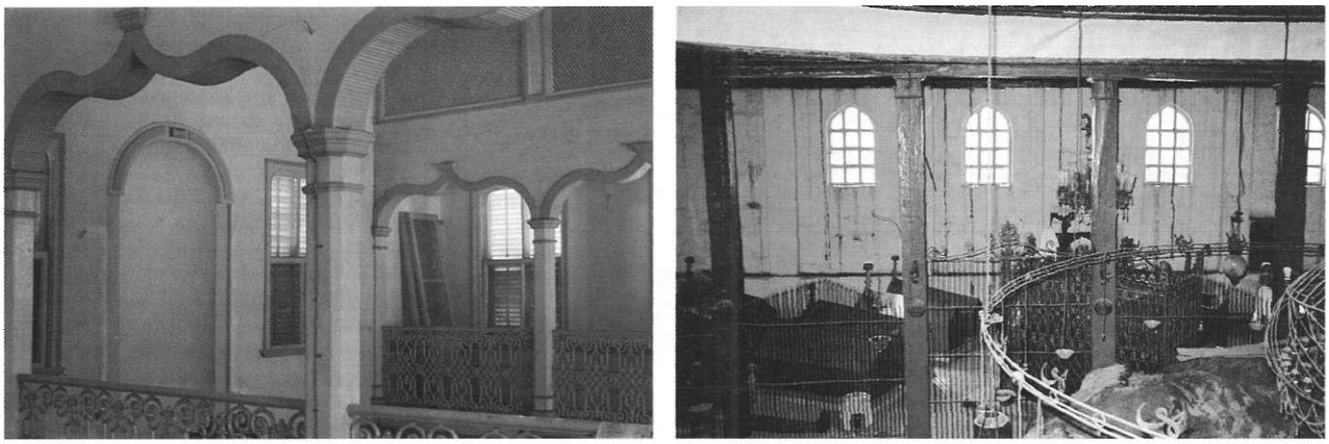
İstanbul ile yakm çevresinde, gerek 1330'lardan 1925'e kadar tesis edilmiş olan tekkelerin, gerekse de belirli bir zaman kesitinde faal olan tekkelerin sayılarını kesin olarak tespit etmek hemen hemen imkânsızdır. Ancak fethi izleyen yüz yıl zarfında (1453-1546) suriçinde 75 civarında tekkenin var olduğu, 18. yy'm sonlarından tekkelerin kapatılmasına kadar uzanan dönemde (1784-1925) ise bu sayının 250-300 arasında oynadığı, öte yandan İstanbul ve civarında tarih boyunca 500 dolaylarında tekkenin tesis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Tekkelerin tarikatlar arasmdaki dağılımı da zaman içinde dalgalanmalar geçirmiştir. Mamafih, İ6. yy'ın ortalarından itibaren Halvetîlik(-0 ile Nakşibendîliğine) daima en fazla tekkeye sahip olduğu, arkadan Kadirîlik(-0, RıfaflikC-»), Sadîlik(->) ve Celvetîliğin(->) geldiği, Bayramîlik(->), Bedevîlik(-0, Mevlevîlik(-0, Gülşenîlik(->) ve Şazelîliğin(->) ise bunları izlediği söylenebilir. Bu arada bir tarikatın toplum ve kültür hayatındaki ağırlığının belirlenmesinde sahip bulunduğu tekke adedinin tek ölçüt olarak kabul edilmemesi gerekmektedir. Bunun en belirgin örneği, İstanbul'da en fazla 5 mevlevîhane bulunmasına rağmen Mevlevîliğin başkent kültüründe çok müstesna bir mevkiye sahip olmasıdır.

Tekkelerin şehrin içinde ve çevresindeki dağılımı, İstanbul'un nüfus ve iskân özellikleri, tarikatların temsil ettikleri meşrepler, birtakım kurumlarla olan ilişkileri, devletin kültür politikası gibi çeşitli etkenler tarafından yönlendirilmiştir. Şöyle ki, tekkelerin özellikle Müslüman halk ile meskûn semtlerde yoğunlaştığı, gayrimüslim cemaatlerin mahalleleri ile günün ancak belirli kesiminde ticaret ve zanaat faaliyetlerine tahsis edilen semtlerde söz konusu yoğunluğun hissedilir derecede azaldığı bir gerçektir. Bu arada Kasımpaşa'daki Piyale Paşa Tekkesi gibi bazı tekkelerin yönetim tarafından iskân edilmesi, öngörülen çevrelerde, bu amaçla tesis edilen külliyelerin bünyesinde yer aldığı da görülmektedir. Diğer taraftan oldum olası medrese zihniyetinin tenkitlerine uğramış ve "ham sofuların" dedikodusuna malzeme teşkil etmiş olan, ayrıca büyük bir arazi içinde yayılan geniş programlı yapı topluluklarına ihtiyaç gösteren Bektaşî ve Mevlevi tekkelerinin hemen bütünüyle şehir dışında, manzaralı, "asude ve safah" mevkilerde inşa edildiği göze çarpmaktadır. Ayrıca Bektaşî tekkelerinden pek çoğunun fetihten önce (Ahi zaviyesi olarak) veya fetih sırasında, İstanbul'a hâkim, stratejik önemi haiz noktaları mekân tutması, aynı şekilde yeniçerilerin bulunduğu Yeni Odalar'm bünyesinde bir Bektaşî tekkesinin bulunması, **16.** yy'm başlarından itibaren Gaziyan-ı Rum'un yerini alan bu tarikatın askeri hayatla olan sıkı ilişkisine bağlanmaktadır. Öte yandan bâb-ı meşihatın (şeyhülislamlık makamının) varlığından ötürü çoğunlukla ilmiye mensupları tarafından iskân edilen Süleymaniye semtinde hemen hiç tekke bulunmaması, duraklama devrinden itibaren medrese-tekke ilişkilerine egemen olan, hattâ zaman zaman soğukluğa ve mücadeleye varabilen mesafeli tutum ile açıklanabilir. Kuruluşundan 19. yy'm başlarına kadar tarikat ehlini birçok faaliyetine ortak etmiş olan Os-

Bezirgân Tekkesi'nde cami-tevhidhane ve Şeyh Ramazan Efendi Türbesi. *M. Baha Tanman*

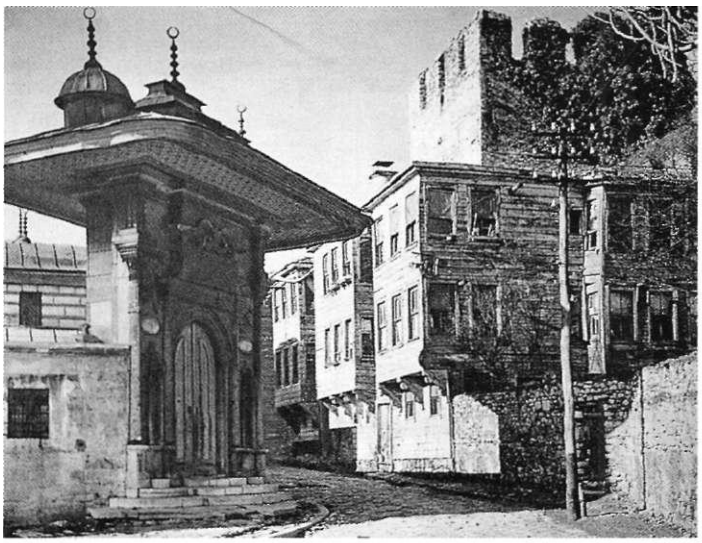
Şeyh Selami Efendi Tekkesi'nin tevhidhanesi (sağ) ve Nureddin Cerrahî Tekkesi'nde, tevhidhane ve türbe.
M. Baha Tanman

manii yönetiminin Tanzimat'ı müteakip tarikatlara eskisinden daha mesafeli davranması da 19. yy'm ikinci yarısında filizlenen "alafranga" Müslüman semtlerinde tekke ve türbe bulunmaması şeklinde şehir dokusuna yansımıştır.

Tekkelerin, Osmanlı kaynaklarında "nefs-i İstanbul", günümüz aydınlatınca "tarihi yarımada" olarak anılan, surlarla kuşatılmış kesimde, Sur-ı Sultani ile şehirden soyutlanarak Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) ayrılmış olan bölge, Kapalıçarşf dan Halic'e kadar uzanan büyük çarşı alam, ulemanın kalesi olan Süleymaniye semti ve gayrimüslim mahalleleri dışında hemen her yere dağılmış oldukları görülür. Özellikle surları içeriden kuşatarak Yedikule'den Ayvansaray'a kadar uzanan, yakın zamana kadar kısmen bostanlarla kaplı seyrek iskân kuşağı, Beyazıt-Edirnekapı ekseninde sıralanan semtler, bu eksenden Halic'e ve Bayrampaşa Deresi'ne (bugünkü Vatan Caddesine) doğru alçalan yamaçlar, Aksaray çevresi, Aksaray-Kocamustafapaşa eksenindeki semtler tekkelerin en yoğun olduğu bölgeleri teşkil eder. Ayrıca Marmara'dan Halic'e kadar surları dışarıdan kuşatan, büyük kısmı mezarlıklarla kaplı kuşak, söz konusu kuşağın içinden geçerek Eyüp'e uzanan Edirnekapı-Otakçılar yolu, Eyüp (özellikle Nişancı ve İdrisköşkü bölgeleri), Halic'in kuzey yakasındaki mahalleler (özellikle Sütlüce ile Hasköyün bir kısım), Kasımpaşa, Galata-Beşiktaş arasında teşekkül etmiş Müslüman mahalleleri (Tophane, Cihangir, Fındıklı, Kabataş), Beşiktaş ile Üsküdar da tekkelerin yoğunluk arz ettiği yerlerdir. Diğer taraftan bazı Boğaziçi köylerinde (Rumelihisarı, Emirgân, Yeniköy, Sarıyer, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Çengelköy) ve Kadıköy çevresindeki mesirelerde de (Yoğurtçu Çayırı, Merdivenköy) tekkelere rastlanmaktadır.

İstanbul tekkelerinde teşhis edilen mimari programın temelinde söz konusu tesislerde karşılanan fonksiyonlar yatmaktadır. Bunlar ibadet, eğitim, barınma, beslenme, temizlenme ve ulaşım olarak sıralanabilir. İlk üçünün (ibadet, eğitim, barınma) kendi aralarında girift bir bütün teşkil ettiği bu fonksiyonların doğurmuş olduğu bölümler ise tarikat ayinlerinin icra edildiği, vakit namazlarının eda edildiği, icabında, mevlevîhanelerdeki mesnevi şerhleri gibi ders tülünden faaliyetlerin yürütüldüğü, mevlit ve hatim cemiyetleri gibi birtakım dini toplantıların yapıldığı, Bektaşîlerce meydan, Mevlevîlerce semahane, diğer tarikatların mensuplarınca tevhidhane olarak adlandırılan ibadet-ayin birimleri; yalnız mevlevîhanelere özgü olan ve "çörek" denilen bir lokma ekmek ile kahveden ibaret kahvaltıyı müteakip "murakabe" adındaki sabah meditasyonunun gerçekleştirildiği meydan-ı şerif; Halvetîlik başta oknak üzere "halvet" uygulamasının görüldüğü tarikatların tekkelerinde rastlanan halvethane; tarikat pirlerinin, tekke postnişinlerinin, bunların aile efradının gömülü oldukları türbe ile tekke mensupları ve muhiplerinin kabirlerini barındıran hazire; şeyhlerin aileleri ile ikamet ettikleri, ayrıca, tarikata mensup olsun veya olmasın, tekkeye gelen hanımların ağırlandığı harem; erkek misafirlerin ağırlandığı, sohbet ve meşk toplantılarının gerçekleştirildiği şeyh odası; ayinlerde musikiyi idare eden zâkirbaşımn dinlendiği, misafir kabul ettiği, musiki meşklerinin yürütüldüğü, ayinlerde kullanılan musiki aletlerinin saklandığı zâkirbaşı odası; dervişlerin kendi aralarında oturup sohbet edebildikleri meydan odası; selamlıkta sunulan kahvelerin "kahve nakibi" denetiminde hazırlandığı kahve ocağı; selamlık ile harem arasındaki bağlantıyı kaçgöçün gereğine uygun biçimde sağlayan mabeyin odası gibi bölümlerden oluşan, birçok fonksiyonu bünyesinde toplayan selamlık; tekkede ikamet eden dervişlerin barındığı derviş hücreleri; Bektaşî tekkelerinde mihman evi (mihman: misafir), diğerlerinde mihmanhane veya misafirhane denilen, seyyah dervişler başta olmak üzere misafirlerin ağırlandığı birimler; tekkede ikamet edenlerin yanısıra çeşitli vesilelerle (haftalık ayinler, kandil geceleri, ramazan iftarları, muharrem ayma mahsus aşure cemiyetleri, mevlit, hatim, hilafet cemiyetleri vb) tekkede yemek yiyenlere, misafirlere ve çevredeki yoksullara hitap eden, sıradan günlerde herhangi bir ev mutfağı gibi faaliyet gösteren, ancak icabında bir imaret mutfağı gibi çalışabilecek şekilde tasarlanan, mevlevîhanelerde buna ilaveten sema meşklerinin yapıldığı ve matbah-ı şerif olarak adlandırılan Bektaşî tekkelerinde aşevi denilen, daima selamlık tarafında bulunan ve aşçı dede ile maiyetindeki dervişlerin görev yaptığı mutfak; harem halkının ihtiyacına cevap verecek ölçekte tutulan harem mutfağı; mutfağın tamamlayıcı unsuru olan, erzağm saklandığı, Bektaşî tekkelerinde ayrıca çeşitli tekke eşyasının konulduğu ve kiler evi denilen kiler; fırın (Bektaşîlerde ekmek evi); topluca yemek yenilen, mevlevîhanelerde somathane adım alan taamhane; daha ziyade geniş kapsamlı tesislerde, özellikle Mevlevi âsitanelerinde bulunan, şerbetlerin hazırlandığı şerbethane; ahır; kümes; şehir dışındaki tekkelerde görülen arı kovanı (Bektaşîlerde zenbur evi); selamlık ve harem bölümlerinde temizlenme ihtiyacının giderildiği hamam veya gusülhane; basit bir musluk dizisinden abdest teknesi ve şadırvana kadar gidebilen abdest alma mahalleri; helalar; bazı geniş kapsamlı tekkelerde görülen çamışırhane; su ihtiyacını karşılayan su haznesi, sarnıç ve kuyu; eski İstanbul'da ulaşım çoğu zaman atla, merkeple veya atlı taşıtlarla sağlandığından varlığına ihtiyaç duyulan ahır (Bektaşîlerde at evi); deniz kıyısında yer alan tekkelerde iskele ve kayıkhane; tarikat faaliyetinin yanısıra toplumun çeşitli ihtiyaçlarına da cevap veren, "tarikat külliyesi" ölçeğindeki kimi tekkelerde, doğrudan tekke hayatı ve mimarisi ile ilişkisi olmayan, mimarlık tarihimizde bağımsız gelişme çizgileri izlenebilen muvakkithane, kütüphane, sıbyan mektebi, darülkurra, çeşme, sebil türünden birtakım tali bölümlerdir.

Bu meyanda dikkati çeken diğer bir husus da tekkelerde ibadet, eğitim ve barınma fonksiyonlarının iç içe geçerek bütünleşmesi ve çoğunlukla aynı bölümlerde cereyan etmesidir. Bu özelliğin tekkelerdeki eğitim sisteminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu tesislerde gerek geleneksel medrese eğitiminden gerekse Batı kökenli laik eğitimden, tama-

Nazikî Tekkesi
Cengiz Kahraman arşivi

men farklı, ağırlığın kuramdan ziyade uygulamaya verildiği, talibe "birtakım şeyler öğretmekten" çok, onu "değiştirerek kemale erdirmeyi" amaçlayan, muhabbet, ibadet, hizmet, sohbet, tefekkür, halvet, cezbe vb unsurlardan oluşan, "tahsil edilerek" değil de "yaşanarak" edilen, derviş ile şeyhi arasında "sır" olan, tasavvuf terminolojisinde "seyrü sülük" olarak adlandırılan, initiatique nitelikte bir eğitim türü söz konusudur.

İstanbul tekkeleri arasında fonksiyon şemasının merkezini tarikat faaliyetinin oluşturmadığı, birtakım özel fonksiyonları olan, ancak tarikat ehlinin denetiminde bulunduğundan "tekke" olarak adlandırılan tesisler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı İstanbul'a, Osmanlı sınırları dışında kalan bazı yörelerden gelen ve çoğunluğu bekâr olan seyyah dervişleri barındırmak, ayrıca Osmanlı yönetimi nezdinde bir tür fahri konsolos konumuna sahip olan şeyhleri aracılığı ile söz konusu yörelerle gerekli siyasi bağlantıyı sağlamak üzere tesis edilmiş, misafirhane-haberleşme merkezi niteliğinde kuruluşlardır. Özbek, Hindi ve Afgan tekkeleri, isimlerinden de anlaşılacağı gibi bu gruba girmektedir. Ayrıca Nakşibendîliğe bağlı olduğu halde özellikle mesnevi eğitimi vermek amacıyla kurulmuş olan, Fatih-Çarşambadaki Mesnevîhane Tekkesi(-») gibi belirli bir konuda ihtisas merkezi durumunda olan tekkelere de rastlanmaktadır. Öte yandan Üsküdar'daki Miskinler Tekkesinin bir tür cüzam hastanesi olduğu, Eyüp İdrisköşkü'ndeki Hatuniye Tekkesi'nin(->) kimsesiz yaşlı kadınları barındırdığı, Osmanlı spor tarihinde önemli yeri olan güreşçilik ile okçuluğun Pehlivanlar Tekkesi ile Okçular Tekkesi'nde(->) talim edildiği unutulmamalıdır.

Bunlardan başka bir de günümüzün tabiriyle "rekreasyon alam" niteliğinde bazı tekkelere, daha doğrusu bakımı ve ziyaretçilerin ağırlanması tarikat ehline havale edilmiş birtakım mesirelerin varlığına tanık olunmaktadır. Sütlüce sırtlarındaki Caferâbâd ve Hasanâbâd tekkeleri ile Beykoz-Dereseki yolundaki Akbaba Tekkesi(->) bu tesislerin en ünlülerdir.

Bektaşi tekkelerinin meydanları hariç, diğer tarikatlara ait tekkelerin tevhidhaneleri ve semahaneleri çoğunlukla mescit -hattâ bazılarında cami- niteliği de taşıdığından, söz konusu mekânların kıble eksenine göre yönlendirilmesi, son cemaat yeri, mihrap, minber, icabında minare tülünden unsurlarla donatılması mescit-cami tasarımına, daha doğrusu bu tasarımı şekillendiren İslami ibadet prensiplerine bağlanmaktadır.

Ayin mekânlarının tasarımını etkileyen asıl en önemli husus tarikat ehlinin söz konusu mekânları, manevi-ebedi âlemle bunun yansıması olan maddi-fani âlemden ibaret bütün evreni temsil eden bir tür "mistik mikrokozmoslar" gibi telakki etmeleri, çeşitli tasavvuf! ve kozmik sembolleri bunların tasarımına, ayrıca mimari ayrıntıları ile süsleme programlarına az veya çok yansıtmalarıdır. Bu meyanda Merdivenköy'de, kuruluşu Orhan Gazi dönemine kadar inen, ancak bugünkü yapısı 19. yy'ın ortalarına ait olan, Bektaşîliğe bağlı Şahkulu Sultan Tekkesi'nin(->) meydan evinin ilginç tasarımı ve bu tasarımla bütünleşen süslemesi, kutsallığı Bektaşîlikteki "On İki İmam kültünden" kaynaklanan 12 sayısına göre şekillendirilmiş, ayrıca mekânı örten şemsiye tonoz, "ene'l-Hakk şehidi" Hallac-ı Mansurün hatırasına izafeten "dâr-ı Mansur" olarak adlandırılan ve Allah'a ulaşılan en kısa yolu temsil eden. mekânın ortasında yükselen bir sütuna oturtulmuştur. Aynı şekilde Mevlana'nm uğurlu sayısı olan ve Mevleviler arasında "nezr-i Mevlana" olarak anılan 18 sayısı Yenikapı ve Bahariye mevlevîhanelerinde semahaneyi kuşatan ahşap direklerin adedini belirlemektedir.

Tarikat ayinlerinin koreografik özellikleri de ayin mekânlarının biçimlendirilmesinde (özellikle cami-tekke niteliği arz etmeyen, yalnızca tarikat ehli tarafından kullanılan tekkelerde) büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Bu meyanda İstanbul'da yayılmış olan tarikatlarm ayin koreografileri açısından kabaca ikiye ayrıldığı ve bu gruplaşmanın temelinde tarikatların kültür kökenlerinin yattığı görülmektedir. Türk kültür ortamında doğmuş veya bu ortamdan etkilenerek zamanla değişime uğramış olan tarikatlarda (Bayramîlik, Bektaşîlik, Celvetîlik, Gülşenîlik, Halvetîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Zeynîlik ile Kadirîliğin Eşrefi ve Rumî kolları) ayinlere egemen olan motif dairedir. Söz konusu tarikatlardan Halvetîlik ile bundan ayrılma Bayramîlik, Gülşenîlik, Bayramîlik ile Kadirîliğin karışımından oluşmuş Eşrefîlik, Kadirîliğin Halvetî etkileri ile şekillenmiş olan Rumîlik kolu, ayrıca Zeynî ayinlerinin en karakteristik bölümünü teşkil eden devran zikrinden ötürü "devrani tarikatlar" olarak adlandırılmıştır. Devrani tarikatlarda ayinin başından sonuna kadar dervişler "halka" teşkil etmektedir. Doğrudan devranî tarikatlara dahil edilmeyen Bektaşîlik, Mevlevîlik ve Nakşibendîlikte ayinlere daire formu egemendir. Öte yandan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Araplar ya da Araplaşmış (muaneb) halklar arasında şekillenmiş bulunan Bedevî, Rıfaî, Sa'dî ve Şazelî tarikatları ile Kadirîliğin Anadolu dışında kurulmuş olan kolları "kıyamî tarikatlar" denilen diğer grubu meydana getirmektedir. "Kıyam zilainirî' ayinin en önemli bölümünü teşkil ettiği bu tarikatlarda dervişler mihrap duvarına dik ve paralel sıralar (saflar) halinde dizilmekte, devrani tarikatlardaki "halka-i zikrin" yerini "saff-ı zikir" almaktadır. Ne var ki yalnızca bu ayrımdan hareketle İstanbul tekkelerindeki bütün ayin mekânlarım tasnif edebilmek, daha doğrusu bu tasnifi mimari biçimlerle çakıştırabilmek mümkün değildir. Ayin biçimleri, çoğunluğu aynı zamanda mescit ya da cami olarak kullanılan bu bölümleri biçimlendiren tek etken olmadığı gibi. 18. yydan itibaren İstanbul'da gözlenen tarikatlar arası kaynaşma, ayin biçimlerinin bir tarikattan diğerine intikal etmesine sebep olmuştur. Yine de devrani tarikatlara ait birtakım tekkelerde, ayinlere tahsis edilen alanın çokgen veya daire şeklinde tasarlandığı, kıyami tarikatlara bağlı tekkelerin çoğunda da kare ile dikdörtgenin tercih edildiği görülmektedir,

Bu arada çokgenler arasında özellikle sekizgenin yaygın olması, bu sayının tasavvuf sembolizminde tekabül ettiği değerler, sekizgenin Anadolu Türk mimarisindeki köklü geçmişi, ayrıca sufîlerce çok önem verilen miraç olayının hatırasını yaşatan ve tıpkı tarikat ayinlerine benzer biçimde tavaf edilen, sekizgen prizma biçimindeki Kubbetü's-Sahra'mn etkisi, öte yandan erken devir Doğu Hıristiyan mimarisinde, alelade kiliselerden farklı biçimde kullanılan, birtakım dairevi prosesyonlara sahne olan özel tarikat kiliselerinde ve aziz kültlerine bağlanan martyrionlarda gözlenen sekizgen tasarım şemalarının, İstanbul'da **16.** yy'ın başlarından itibaren Halvetî tarikatı mensuplarınca tevhidhane olarak kullanılmış Sergios ve Bakhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii-Tekkesi) yoluyla vaki olması muhtemel etkileri ile açıklanabilir.

Öte yandan ayin mekânlarının tekkelerin fonksiyon şemasında işgal ettiği yer, diğer bölümlerle olan bağlantıları, esas girişin yanısıra selamlık ve hareme açılan tali kapılar şeklinde; ayine bizzat katılanlardan başka musikiyi idare edenler ve ayini izleyenler için bağımsız birimlerin düşünülmesi de esas ayin alanını kuşatan çeşitli mahfillerle ve maksurelerle (erkek ve kadın seyirciler için iki katlı mahfiller, musikişinaslar için, mevlevîhanelerde "mıtrıp maksuresi" olarak anılan birimler, ayrıca bazı önemli tekkelerde bulunan hünkâr mahfilleri) tasarıma yansımaktadır.

İstanbul tekkeleri için geliştirdiğimiz tipoloji denemesinde yerleşim düzenleri esas alınmış, örnekler içerdikleri bölümlerin birbirleriyle olan bağlantılarına göre gruplandırılmıştır. Yerleşim düzenlerini yönlendiren etkenlerin başında tekkelerin fonksiyon şeması gelmektedir. Bu meyanda cami-tekke niteliğindeki kuruluşlarla, aynı zamanda çevre halkınca cami olarak kullanılan ayin mekânının (cami-tevhidhanenin) diğer tekke bölümlerinden kopartılması böylece "herkesin" malı olan bir mekânın belirli bir mahremiyet gerektiren tekke hayatında soyutlanması, şeyhlerin, harem halkının, kadın ve erkek ziyaretçilerin, dervişlerin teşkil ettiği trafiğini mümkün mertebe kolaylaştırmak amacıyla ayin mekânı, selamlık, harem bölümlerinin birbirlerine yaklaştırılması, aralarmda doğrudan bağlantı kurulması, bu arada kadın ve erkek trafiğinin çakışmaması (kaçgöçe halel gelmemesi) amacıyla mabeyin odası, ayrı bir kadınlar girişi gibi unsurların devreye sokulması, hünkâr mahfilinin bağımsız bir girişle donatılması, mutfağın tercihen harem mutfağı, taamhane, selamlık ve meydan-ı şerif gibi bölümlere yaklaştırılması, tesisatı kolaylaştırmak amacıyla ıslak mekânların birlikte tasarlanması, su haznesinin bunların yakınına kondurulması ve buna benzer nice husus tekkelerin fonksiyon şemasına tekabül eden girift ilişkilerden, kısmen dini, kısmen yerel kaynaklı âdetlerden, ayrıca belirli bir rahatlık ve kullanışlılık (konfor) arzusundan kaynaklanmaktadır.

Tekkelerde mekânlar arası ilişkileri biçimlendiren diğer bir önemli husus da tarikatların bünyesinden kaynaklanan telakkiler ve bunların doğurduğu geleneklerdir. Özellikle Osmanlı döneminde adeta tekkelerin "alamet-i farikası" haline gelmiş olan türbe-ayin mekânı bağlantısı tasavvuf ehlinin ölüme bakışındaki farklılık ile açıklanabilir.

Yerleşim düzenlerine ve tasarımlarının ana hatlarına göre İstanbul tekkelerini üç grupta toplayabiliyoruz: Birinci grupta yer alan tekkelerin hepsi kagir olup yerleşim düzeni bakımından açık avlulu, revaklı Osmanlı medreseleri ve bunların bir türevi olan cami-medrese ikilileri ile paralellik arz etmektedir. Tasarım merkezim teşkil eden üstü açık avlu bir yandan tekke hayatının iç dünyasını meydana getirmekte, diğer yandan çevresinde sıralanan ibadet-ayin mekânı, derviş hücreleri, selamlık mekânları, bazen de mutfak-taamhane ve hamam bölümleri arasındaki iletişimi sağlamakta, ayrıca bütün bu birimlere ışık ve hava sunmaktadır. Söz konusu tipin kendi içinde aynı şablonu tekrarlamadığı, çeşitli varyantlar arz ettiği gözlenir. Bu gruba dahil edilen tekkelerin hemen hepsinde şeyh ailesinin ikametgâhı olan harem, avluyu kuşatan ve çoğunluğu bekâr olan dervişlerce kullanılan kitleden kopartılmış, belirli bir uzaklığa bağımsız bir ahşap harem inşa edilmiştir. Merkezdeki avlu şadırvanla veya bir dizi abdest musluğu ile donatılmakta, helalar, malum sakıncadan ötürü daima müstakil küçük bir avlu etrafına toplanarak mümkün mertebe ibadet, barınma, yemek birimlerinden uzaklaştırılmaktadır.

Koca Sinan'ın eserleri arasında yer alan Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi(->) ile Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi'ndeki(->) tekkeler, ayrıca Eyüp'teki Cafer Paşa Külliyesi'ndeki(->) tekke, Hasekideki Bayram Paşa Tekkesi (1634-1635), Çarşıkapı'daki Çorlulu Ali Paşa Tekkesi (1707-1709), Eyüp'teki Şeyhülislam Tekkesi (1744-1745), Babıâli'deki Hacı Beşir Ağa Tekkesi (1745), Otakçılar'daki Mustafa Paşa Tekkesi(-0 ve Fatih'teki Tahir Ağa Tekkesi(->) bu grubun örneklerini oluşturmaktadır.

İkinci gruba dahil edilen tekkelerde ibadet-ayin bölümü, bazen de buna bitişik türbe bölümü bağımsız olarak tasarlanmakta, diğer bölümler genellikle bunların kuzeyinde, şadırvan avlusunun çevresinde, yekpare bir düzen arz etmeksizin dağınık biçimde yer almaktadır. İbadet-ayin bölümlerinin batı, doğu ve kuzey yönlerinde genellikle hazirelerle türbeler bulunmaktadır. Bu grubu da kendi içinde iki alt gruba ayırmak mümkün olmaktadır. Alt grup II-A: Büyük çoğunluğu cami-tekke niteliğinde olan bu örneklerde cami-tevhidhaneler diğer tekke birimlerinden tamamen soyutlanarak şadırvan avlusunun kıble yönüne yerleştirilmiş, avlunun diğer yönlerine tekke bölümleri -harem dışında- serbestçe serpiştirilmiştir. Dağınık düzenli küçük külliyeler oluşturan bu cami-tekkelerin çoğunda, 1925'ten itibaren cami olarak kullanılabilen cami-tevhidhaneler ayakta kaldığından, söz konusu bölümler tasarımları ile kagir duvarlı, ahşap çatılı tipik Osmanlı mescitlerini andırdığından, ayrıca Sinan'ın tezkireleri ve *Hadîkatü'l-Cevâmi* başta olmak üzere en çok kullanılan Osmanlı kaynaklarında cami veya mescit olarak zikredildiklerinden sanat tarihi literatüründe şimdiye kadar çift fonksiyonlu (cami-tekke) olduklarına hemen hiç değinilmemiştir. Bu alt grupta da harem daireleri şadırvan avlusundan genellikle uzak tutulmaktadır.

Birçok yapı arasına Koca Sinan'ın tasarlamış olduğu Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi (1562-1563) ve Kocamustafapaşa'daki Bezirgan Tekkesi (1586), Üsküdar'daki Selimiye Cami-Tekkesi(->) ve Üsküdar'daki Devatî Mustafa Efendi Tekkesi(->) zikredilebilir.

II-B alt grubunu teşkil eden örneklerin ise bunlardan tek farkı türbelerin ibadet-ayin mekânlarına bitiştirilmiş olması, böylece mescit ya da cami mimarisinin özelliklerinden bir miktar sıyrılarak tarikat mimarisine has bir özellik kazandırmaktadır. Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi(->) (1555-1556), Kasımpaşa'daki Saçlı Emir Tekkesi(->), Üsküdar Mevlevîhanesi(->), Bahariye Mevlevîhanesi(->), Sütlüce'deki Hasırîzade Tekkesi(->) ve Eğrikapîdaki Cemalizade Tekkesi (bugünkü yapı 1816-1817 ve 1905) bu meyanda gösterilebilir.

İstanbul'da en fazla örnekle temsil edilen üçüncü grubu "ev-tekkeler" olarak adlandmnak mümkündür. Söz konusu tekkelerde ibadete ilişkin bölümler (tevhidhane-semahane, türbe), gündelik hayata ilişkin bölümlerin (selamlık, harem, derviş hücreleri, mutfak, taamhane vb) tamamı veya bir kısmıyla aynı kitle içine alınıp kaynaştırılmıştır. Tekkelerdeki eğitim, ibadet, barınma birlikteliğinin en bariz şekilde tasarıma yansıtıldığı bu yapılar, tarihteki ilk tarikat yapılarının şeyh evlerinden doğduğunu düşünecek olursak, İstanbul'daki tekkelerin içinde en kadim geleneği yaşatan örnekler olmaktadır. Üçüncü grupta yer alan bu tekkeler ibadet-ayin mekânlarının varlığı dışında tasarımları, cephe düzenleri ve ayrıntıları bakımından İstanbul'un geleneksel sivil mimarisiyle büyük yakınlık gösterir.

Üçüncü grubun en karakteristik örnekleri arasında Yenikapı Mevlevîhanesi(-0, Tophane'deki Kadirîhane Tekkesi(->), Kocamustafapaşa'daki Küçük Efendi Tekkesi (bugünkü yapı 1825), Eyüp'teki Kaşgarî Tekkesi(-0, Eyüp'teki Ümmi Sinan Tekkesin), Kasımpaşa Mevlevîhanesi(->), Galata Mevlevîhanesi(->), Aksaray'daki Oğlanlar Tekkesi(->), Merdivenköy'deki Şahkulu Sultan TekkesiGö), Süleymaniye'deki Helvaî Tekkesi(->) sayılabilir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I-II; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih;* Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri;* Evliya, *Seyahatname,* I; Çetin, *Tekkeler; Âsitâne;* Aynur, *Saliha Sultam* Kut, *Dergehnâme; 1301 İstatistik Cedveli;* Münib, *Mecmua-i Tekâyâ;* Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ;* R. S. Atabinen, "Galata Mevlevihanesi", *TTOK Belleteni,* S. 66 (Temmuz 1947), s. 10-11; F. Babinger. "Zur Frühgeschichte des Naqschbendi-Ordens", *Der islam,* XIII (1923), s. 105-107, 282-283, XIV (1925), s. 112-114; A. Batur, "Yıldız Serencebey'de Şeyh Zafir Türbe, Kitaplık ve Çeşmesi", *Anadolu Sanatı Araştırmaları,* I (1968), s. 103-138; M. Batur, "Ramazan Efendi Camii", *Arkitekt,* S. 293 (1958), s. 176-180; "Bedevi Tarikatı Tekkeleri", *İSTA,* V, 2364; D. Behrens-Abouseif, "The Qubba. An Aristocratic Type of Zawiya", *Annales Islamologiaues,* XIX (1983), s. 1-7; C. Bektaş, "Özbekler Tekkesi". *TT,* S. 8 (Ağustos 1984), s. 40-45, S. 9 (Eylül 1984), s. 38-43: "Bektaşîler, Bektaşî Tekkeleri", *İSTA,* V, 2443-2447; I. Beldiceanu Steinfıerr, *Scheich Uftade der Begründer des Gelvetijje Ordens,* Münih, 1961; "Celvetî Tekkeleri", *İSTA,* VI, s. 3429-3431; "Cerrahi Tekkeleri", *İSTA,* VII, s. 3501-3502; E. Demirel, "Vakıflar İdaresinin Günümüze Ulaştırdığı Bir Ahşap Yapı: Keşfi Osman Efendi Tekkesi", *VD,* XXI (1990), s. 115-128; "Dergâh, Dergâhlar", *İSTA,* VIII (1966), s. 4476-4484; A. Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları. Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları,* İst., 1977: N. Ebussuud, "Kadiri Asitânesinin Son Üç Asırlık Tarihi", *TTOK Belleteni,* S. 60 (Ocak 1946), s. 14-16; M. Erdoğan, "Mevlevi Kuruluşları Arasında İstanbul Mev-

Sofular Tekkesi'nde bulunan türbe. *M. Baha Tanman*

levihaneleri", *GDAD,* IV-V (1975-1976), s. 15-46; S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-lçtimaî Bir Müessesesi. Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", */. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası,* XIII/1-2 (1962-1963), s. 1-80; M. Kara, *Din. Hayat. Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler,* ist., 1980; C. Kerameüi, *Galata Mevlevi/ianesi,* ist., 1977; N. Kılıç, *Tarikatların ve Tekkelerin Tarihi,* İst., 1974; M. Ziya, *YenikapuMevlevihanesi,* İst., 1329; V. Mirmiroğlu. "Tophanede Kadirihane Tekkesi", *TTOKBelleteni,* S. 60 (Ocak 1946), s. 12-13; G. M. Smith, "The Özbek Tekkes of istanbul", *Der islam,* 57/1 (1980), s. 130-139; M. Baha Tanman, "Hasırîzade Tekkesi", *STY,* VII (1977), s. 107-142; ay, "istanbul Süleymaniye'de Helvaî Tekkesi", *STY,* XVIII (1979), s. 173-201; ay, "Relations entre les semahane et les türbe dans les tekke d'Istanbul", *Ars Turcica,* (1979), s. 312-322; ay, "Sinan'ın Mimarisi/Tekkeler", *Mimarbaşı Koca Sinan. Yaşadığı Çağ ve Eserleri,* I, İst., 1988, s. 311-332; ay, "İstanbul Tekkeleri", *Arredamento Dekorasyon,* S. 45 (Şubat 1993/2), s. 112-115; *TheDervish Lodge,* Berkeley, 1992; E. Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhaneler", *İstanbul,* S. 4 (Ocak 1993), s. 119-131; ay, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Beşiktaş/Bahariye Mevlevihanesi", *ae,* S. 6 (Temmuz 1993), s. 129-137; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994.

M. BAHA TANMAN

Tekke Musikisi

Doğuşu, gelişimi ve icra ediliş biçimi yönünden cami ve tekke musikisi olarak ikiye ayrılan Türk dini musikisinin tekke musikisi bölümü. Tekke musikisinin cami musikisi ile (bak. dini musiki) pek çok ortak yönü bulunmakla birlikte, asıl önemli özelliği musiki icrasında saz kullanılmasıdır. Tekke musikisinin cami musikisinden ayrı bir üslubu ve tavrı olması da bu musikinin bir başka özelliğidir. Tekke musikisi, işlevsel bir musikidir. Tekkelerde düzenlenen ayinlerde asıl amaç musiki değil, zikirdir. Musiki, zikri süslemek ve yürütmek için kullanılır. Her biri birer tasavvuf kolu olan tarikatlarda; musiki ile dini raks denilebilecek düzenlenmiş uyumlu hareketlerle, hattâ kıyafetler ve renklerle, insanlardaki estetik duyguları geliştirip yüceltmek ve bu yoldan insanı Tanrı'ya ve tanrısal gerçeklere (hakikat-ı ilahi) çekme amacı güdülmektedir.

Tarikat ayinleri, kuudi (oturarak), kıyami (ayakta) ve devrani (dairesel yürüyüş) olarak üç ana şekilde gerçekleşir. Mevlevi semai ile Bektaşî semahı bu üç ana grubun dışında kalır. Halvetîlik ve bütün kolları ile Kadirîliğin Eşrefi kolu devrani; Kadirî, Rıfaî, Bedevî, Sa'dî tarikatları kıyami, Nakşibendîliğin bazı kolları kuudi zikir tarzlarını benimsemişlerdir. Bunların musikisi de bu zikir ve ayin tarzlarma uygun bir üslup ve tavırdadır. Ayrıca her tarikatın benimsemiş olduğu tasavvuf düşüncesi ayinine, dolayısıyla musikisine de yansımıştır. Mesela bir Rıfaî ayinindeki coşkunluk bir Nakşibendî ayininde yoktur veya bir Celvetî ayinindeki durgunluk ve ağırlık bir Halvetî ayininde görülmez. Hattâ aynı tarikatın ayini sırasında kıyam veya devran zikirlerinde de zikrin temposu değişir. Bütün tarikatların ayinlerinde icra edilen musiki de, ayine uygun olarak ya coşkun ya az hareketli ya da çok ritmiktir. Bu ayinlerde kudüm, bendir, mazhar, halile, nevbe gibi vurmalı sazlar mutlaka kullanılır (yalnızca muharrem ayında Hazret-i Hüseyin ve Kerbela şehitlerine bir saygı gösterisi olarak hiç saz kullanılmaz). Ney de tekkelerde çok kullanılan bir sazdır. Genellikle kalbi (harfler belli edilmeden sadece ses çıkararak) ism-i Celal (Allah) zikri sırasında ney üflenir. Bektaşî musikisinde(-») daha çok halk çalgıları olan bağlama ailesi kullanılmıştır. Mevlevi musikisinde ise ney, kudüm, rebap, kanun, kemence, ud, tanbur (ve hattâ Galata Mevlevîhanesi'nde piyano) gibi musiki aletleri kullandır.

Tekke musikisinin ana formu, ilahidir. Zikir devam etmekte iken, zâkirlerce okunan ilahilere zikir ilahisi veya usul ilahisi denir. Zikir dışında topluca okunan ilahilere de cumhur ilahi denir. Bunlar genellikle ayin sırasında ayağa kalkıldığında okunur. Arapça güfteli Türk tekke musikisi eserlerine şuul denir. Şuuller daha çok kıyami tarikatların ayinlerinde kullanılmıştır. Tekke musikisinin önemli bir beste şekli de duraktır. Çok sanatlı ve ağır olan duraklar, serbest ritimli ve tavırlı eserlerdir. Ayin içinde genellikle ayağa kalkılmadan önce bir zâkir tarafından okunur ve herkesçe dinlenir. Naat, tevşih, mersiye, miraciye gibi beste şekilleri cami musikisi ile ortaktır.

Tekke musikisinde kesin bir sınırlama yoktur. Bir ilahi veya bir başka formdaki eser, farklı tarikatların ayininde kullanılır, mesela Mevlevî musikisinin çok ünlü bir eseri olan Nat-ı Mevlana, bir kıyam zikri sırasında bir Kadirî veya Rıfaî ayininde okunabildiği gibi, Sa'dî ilahisi diye bilinen bir eser de bir Halvetî devranında okunabilir. Ancak, Mevlevî ayininde, yalnızca besteli ayin okunur. Aynı şekilde, bir ayinde zikrin başlangıcındaki ağır tempoya uydurulup okunan bir ilahi, usul ve nağme özellikleri bozulmadan, zikir hızlandığın-

Mevlevî tekkelerinde musiki her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*

da da okunabilir. Bu, zikirlerin musiki bilgisine ve zikir yönetme yeteneğine bağlı bir konudur. Daha farklı bir ayin tarzı benimsemiş olan Bektaşîlikte musiki özellikle istanbul'da klasik musikinin çizgilerine bürünmüştür. Bektaşî nefesleri istanbul'da klasik musikinin bir parçası olmuş ve halk musikisi etkisi en aza inmiştir. Büsbütün değişik bir görünümü olan Mevlevîlikte ise, musiki başlıbaşma bir inceleme konusudur.

Tarikatların ayinleri şeyh, sertarik, pişkadem, zâkirbaşı, meydancı, reis gibi unvanları olan görevlilerce yönetilir. Ayin, bu görevliler uygun gördüğü sürece devam eder. Tarikatın ve ayininin özelliğine göre yönetilen ayin sırasında zikrin gidişine ve temposuna uygun olarak zâkirbaşınca seçilen ilahiler, duraklar, natlar, kasideler okunarak ve sadece vurmalı sazlar kullanılarak musiki icra edilir. Mevlevîlik dışındaki tarikatlann ayinlerinde bütün dervişlerin "Allah", "Hay", "Hû", "Kayyum", "Daim" gibi esmaları yüksek sesle tekrar ederek zikretmeleri, yalnızca zikirlerin ilahi okuması ve vurmalı sazlardan başka saz k'^lanılmaması, musikinin geri plana itildiği izlenimini uyandırmıştır. Oysa şeyh yönetimindeki zikir ayininin gidişine ve temposuna uygun ilahileri o anda bulmak ve okuyup okutmak gibi her an süprizlerle dolu bir musiki düzeni oluşturmak, bestelenmiş bir eser olan Mevlevî ayinini ezberleyip okumaktan çok daha zor, özel hüner ve yetenek isteyen bir iştir. Okunacak ilahilerde güfte seçimi de tekke musikisinde çok önemlidir. İçinde bulunulan hicri ay (rebiyülevvelde Hz Muhammed'in doğumu, ramazanda oruç, muhanemde Kerbela olayı, cemaziyülevvelde tövbe, zilhiccede hac ve kurban) ile zikredilmekte olan esma (kelime-i tevhid, ism-i Celal, ism-i Hay) ve zikrin tarzı (kıyam, devran, dalga tevhidi, demdeme) ile ilgili güftelerin seçilmesi gereklidir.

Makam seçimi de ayrı bir önem taşır. Ayinin akışı içinde tempo gittikçe hızlandığı gibi sesler de gittikçe tizleşeceğinden bu özelliğe uygun makamları ve eserleri sıralamak, bir kaside okuyup taksim edilerek başka makama geçildiğinde perdeyi bozmamak gerekir. Bütün bunlar tekke musikisinin çok yönlü niteliklerini, icrasının da bilgi ve ehliyet isteyen bir musiki olduğunu göstermektedir.

Tekkeler musiki üstatlarıyla musiki heveslilerini bir araya getirerek bilgi ve tecrübe aktarımını sağlayan birer konservatuvar gibiydi. Dindışı eser besteleyen ve icra edenlerin pek çoğu ya bir tekke mensubudur veya bir tarikat terbiyesi altında yetişmiştir. Tekke musikisi mensupları arasında besteci ve icracılardan başka, Türk musikisi nazariyatı ile uğraşan, Abdülbâkî Nısır Dede ve Nâyî Osman Dede(->) gibi Türk musikisi ses sistemini ifade edebilecek bir nota sistemi üzerinde çalışan musikişinaslar da vardır. Tekke musikisinin ürünleri olan çeşitli beste şekillerindeki eserler, Türk musikisinin en sanatlı eserleri olduğu gibi, tekke musikisi icrası da Türk musikisinin en sanatlı icra tarzıdır.

İstanbul, fetihten sonra Türk kültür ve sanatının da merkezi durumuna geldiğinden, tekke musikisinin de merkezi olmuştur. Tekke musikisi İstanbul'da en yüksek düzeye ulaşmış ve bu musikinin bütün büyük bestecileri ve icracıları İstanbul'da yetişmiştir.

İstanbul'un ilk tanınmış tekke musikişinasları Üsküplü Niyazî, Trabzonlu Tabî Mehmed, Konyalı Şeyh Vefâ, Ladikli Mehmed Çelebi, Aydınlı Şemseddin Nahifî gibi İstanbul'a sonradan gelmiş musikişinaslardır. Hepsi II. Mehmed (Fatih) dönemi (1451-1481) musikişinasları olan bu değerlerden sonra istanbul doğumlu bilinen ilk musikişinas Sinaneddin Yusuf Efendi'dir (ö. 1565). Önce Bayezid Camii imamı, sonra Süleymaniye Camii hatibi olan Yusuf Efendi'nin bazı ilahiler bestelediği biliniyorsa da bu eserler bugüne ulaşamamıştır. İstanbullu olan ilk zâkirbaşı ise, "Süngercizade" diye tanınan Recaî Efendi'dir. 1620Tİ yıllarda ölen Recaî Efendi'nin de bugüne ulaşan eseri bilinmemektedir. 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Mehterhane'nin(->) kapatılması ve Batı musikisi öğrenimi veren Muzıka-i Hümayunün(-0 kurularak saray fasıl heyetinin de buraya bağlanmasından sonra tekkeler, Türk musikisinin tek örgütlü öğretim ocağı haline geldiler. 1925'te tekkeler de kapatılınca, Darü'l-Elhân(->) ve sonra Belediye KonservatuvanC-O dışında, musiki öğretimi bazı hocaların kişisel çabaları ile kurdukları dernekler ve verdikleri özel dersler ile sürdürülmeye çalışıldı.

ÖMER TUĞRUL İNANÇER

TELEFON

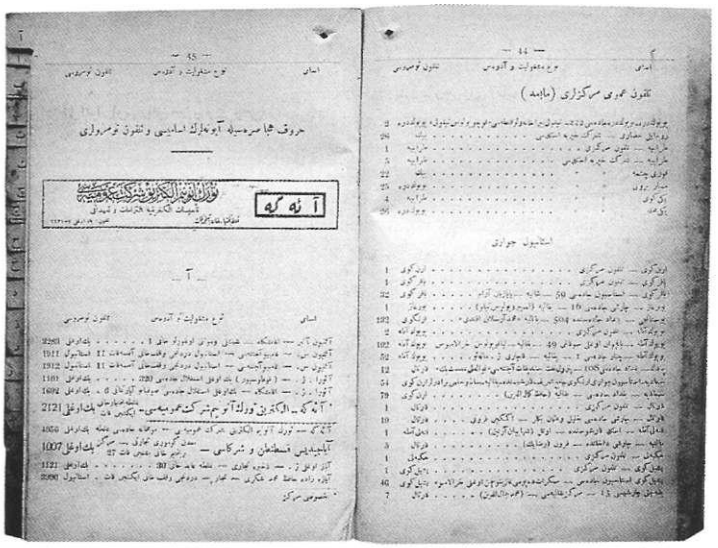
1876'da Sir A. Graham Bell tarafından icat edilen telefon, 1878'de Paris Sergisi'nde ilk kez teşhirinden 3 yıl soma İstanbul'a geldi. İstanbul'da iki nokta arasında ilk tesis 1881'de Soğuk Çeşme'de Posta Telgraf Nezareti binası ile Yenicami'deki eski ahşap postane arasında açıldı. Aynı tarihte Galata Millet Ham'ndaki postane ile Yenicami Postanesi arasında ve yine Galata'daki Osmanlı Bankası ile bankanın Yenicami şu-

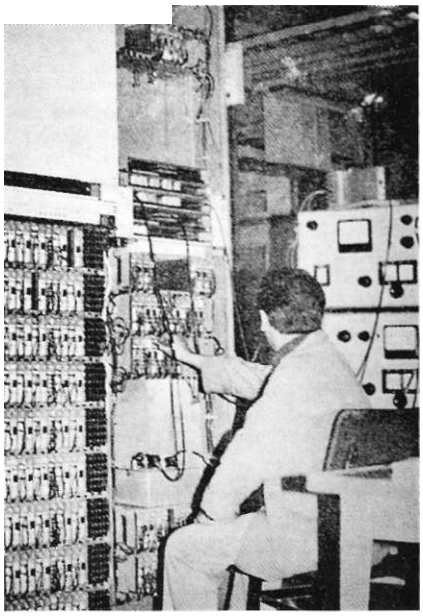
İstanbul'un 1928 tarihli *Telefon Rehberi*'nin kapağı.
Nuri Akbayar kolekstyonu

besi arasında ilk telefon hattı çekildi. Aynı yıl buna Galata Liman İdaresi ile Kilyos Tahliye İdaresi arasında çekilen tek telli telefon hattı eklendi. 1886'da bu son hat dışındaki tüm hatlar, sürekli komplo kaygısıyla yaşayan II. Abdülhamid (hd 1876-1909) tarafından kaldırıldı. 1892'den itibaren telefon yasağı ağırlaşarak devam etti. Bu dönemde konutlarda özel telefon söz konusu değildi.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte telefona karşı büyük bir talep ortaya çıktı. 10 Mayıs 1909'da Sirkeci'deki Büyük Postane binasında 50 hatlık bir santral kuruldu ve 45 adet manyetolu masa telefonu getirtildi. Çoğu yüksek bürokratlar ve bankalar olmak üzere 28 abone-

1928 tarihli *Telefon Rehberi*'nde abone adlarının ve numaralarının yer aldığı bir sayfa.
Nuri Akbayar koleksiyonu

1800 kanallı kuranpoıtör sistemi.
Cumhuriyetin 50. Yılında istanbul, 1973

ye tahsis edilen bu santral kısa sürede ihtiyaca cevap veremez hale geldiğinden Fransa'ya 1 yüzlük, 2 adet yirmi beşlik, 1 adet on beşlik ve 1 adet de onluk olmak üzere 5 santral sipariş edildi ve Beyoğlu. Pangaltı, Maliye ve Mebusan telgrafhanelerine birer telefon santralı kuruldu. 6 Nisan 1911'de bir kanunla İstanbul'da merkezi bataryalı (manuel) bir telefon santralı kurulması işi 30 yıl süreyle, İngiliz, Amerikan ve Fransız sermayedarlarından oluşan bir grubu temsil eden Harbert Lows Webbe'e verildi, imtiyaz sınırı, Pendik'ten Anadolukavağı'na, Yeşilköy'den Rumelikavağı'na uzanıyordu. Bu amaçla kurulan Dersaadet Telefon Anonim Şirketi, 3 ana merkezle tali merkezleri bir buçuk sene içinde tesis ve ikmal edecek, gelirin yüzde 15'ini 3 ayda bir hükümete verecek, 10 seneden sonra müdür, başmühendis ve başmüfettişten başka yabancı personel çalıştırmayacaktı.

28 Şubat 1913'te İstanbul-Beyoğlu ve Kadıköy santrallarım açan şirkete I. Dünya Savaşı yüzünden hükümet tarafından el konulduysa da 1919'dan itibaren imtiyazlar geri verildi. Bu tarihte İstanbul santralı 9.600, Beyoğlu santralı 6.400. Kadıköy santralı ise 2.000 hat kapasiteli olup Western Electric no. 10 sisteminde; lambalı merkezi bataryalı sistemde tali santrallar ise no. 9 sisteminde anonsiyatörlüydü. Bunu Mayıs 1921de Bebek ve Bakırköy. Haziran 1921'de Yeşilköy, eylülde Kandilli, ekimde Erenköy ve Büyükada, Haziran 1922'de Büyükdere ve Tarabya, Ağustos 1923'te Paşabahçe. Kasım 1923'te Kartal. Mart 1924'te ise Heybeliada santralları izledi.

Istanbul-Ankara arasmda ilk şehirlerarası görüşme Temmuz 1929'da açılan tek devre üzerinden yapıldı. 18 Ekim 1931'de İstanbul-Sofya devresi ile istanbul Avrupa'ya bağlandı. 1931'de Istanbul-Ankara devresi üzerine konan ilk kuranportör sistemi bu devreye katıldı.

Hükümetin baskısı ile şirket. 1931 ve 1932'de İstanbul (Tahtakale). Beyoğlu ve Kadıköy santrallarım Standart Electric firmasının Paris fabrikası imalatı olan Rotary 7A sistemi ile otomatik santrallara çevirdi (bu dönüşüm ilk olarak 1927de Ankara'da gerçekleşmiştir). Nihayet 1 Eylül 1935'te şirketin bütün tesisleri hükümet tarafından satın alınarak PTT İdaresi'ne devredildi. Bu tarihte istanbul'daki abone adedi İOJOO idi. 1936'da istanbul'un şehirlerarası konuşması. 12.823 çıkan. 16.386 giren: milletlerarası konuşması ise 3.197 çıkan, 3.059 giren konuşmadan ibaretti. 1939'da Şişlide Ericsonn Şirketi tarafından 2.000 hatlık bir santral kurduruldu (bu şebeke 1943'te 5.000 hat, 1950'de ise 8.000 hat kapasiteye ulaşmıştı). Böylece 1932'de 11.500 olan otomatik santral kapasitesi, 1947'de 16.500'e ulaştı. Aynı dönemde çok kanallı transmisyon sistemine geçildi ve Istanbul-Ankara arasına 2 adet tek kanallı havai hat çoklayıcı sistem eklendi. 1948-1950 arasında. LMT firmasına Tahtakale santralının kapasitesinin 10.000'e, Beyoğlu'nun 7.600'e ve Kadıköy'ün kapasitesinin ise 2.400 hata çıkarılması sipariş edildi. 1948'de Ericsonn firması tarafından istanbul santrallarma 13.500 hat ilave edilmesi öngörüldüyse de yalnızca Kadıköy'e 3-000 hatlık ekleme yapılırken buradaki 2.400 hatlık santralın 1.200'ü Erenköy'e nakledildi (daha sonra Erenköy'e 7B Rotary santralı kumlduğunda aynı tesis Beyoğlu'na nakledildi). Ericsonnün Kadıköy'e kurduğu bu 3.000 hat, 1952'de Anadolu'ya sevk edilirken yerine Rotary 7B sisteminde toplam 37.500 hat eklendi. 1954-1959 arasında, Fatih'e 5.000 hat, Bakırköy'e 1.600 hat. Yeşilköy'e 1.300 hat. Şişli'ye 6.800 hat, Tahtakale'ye 4.000 hat, Beyoğlu'na 5.000 hat, Kadıköy'e 6.000 hat, Büyükada'ya 100 hat, Heybeliada'ya 600 hat ve Kartal'a 600 hat eklenmiş, bazı manuel santralların da otomatiğe çevrilmesi ile bu yıllarda İstanbul'da otomatik hat kapasitesi 65.600'e yükselmişti. (Bunlardan Tahtakale ve Beyoğlu santrallarındaki 22 ve 24 ile başlayan telefonlar 1970lerin sonuna dek kullanılmıştır.)

1967de PTT Genel Müdürlüğü ve Northern Electric Company'nin ortak girişimiyle kurulan NETAŞ şirketi başlangıç kapasitesi yılda 40.000 hat olan Western Electric patentli no. 5 Crossbar sistemini Türkiye'de üretmeye başladı. 19ö7'de telefon santralı kapasitesi 88.800 hata çıktı ve Şişli, Bakırköy. Yeşilköy, Kartal'daki otomatik santrallar genişletilirken, Paşabahçe, Kandilli, Büyükdere, Tarabya ve Pendik'teki manuel santrallar otomatiğe çevrildi. 1972'de İstanbul'daki kapasite tümü otomatik 155.000 hat civarına ulaştı. 1973'te Türkiye'nin ilk otomatik teleks santralı kuruldu ve Aralık 1974'te 4.000 hatlık Gayrettepe santralı kuruldu. 1975'te 4.000 hatlık Bayrampaşa. 2.000 hatlık Gaziosmanpaşa.'2.000 hatlık Pendik ve 4.000 hatlık Beşiktaş santrallarma ilaveten 1975'te Beyoğlu, Kadıköy, Bakırköy, Levent, Bebek, Üsküdar, Erenköy, Gayrettepe, Beşiktaş, Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa ve Pendik santralları 41.000 hatla genişletildi. 1976'da 2.000 hatlık Küçükçekmece, 2.000 hatlık Ümraniye ve 5.000 hatlık Bahçelievler santralları kuruldu, Tahtakale, Kadıköy, Beyoğlu ve Erenköy yeniden genişletildi ve böylece 38.000 yeni hat kazanıldı. 1976'da Antalya Catania denizaltı koaksiyel kablosunun hizmete girmesiyle Avrupa ile çok kanallı iletişim sistemine geçildi ve sistemler BTMC (şimdiki ALCATEL BELL) şirketinden temin edildi. Nisan 1979'da INTELSAT üzerinde Atlantik bölgesi uyduları ile 13 yeni ülkeyle görüşme mümkün oldu. Mart 1982'de İstanbul başta olmak üzere diğer büyük merkezlerde ve turistik yörelerde ankesörlü telefonlar hizmete girdi. Bu dönemde İstanbul'daki santral kapasitesi 483.900'e ulaşmıştı.

Ekim 1994 İtibariyle İstanbul'da Telefon Abone ve Talep Miktarları

	İst. Yakası	*Anadolu Yakası*	*Toplanı*
Abone sayısı			
Büyükşehir Bel. sahası içindeki abone	1.683.486	889.591	2.573.077
Büyükşehir Bel. sahası dışındaki abone	92.046	63.168	155.214
Teleks abonesi	5.831	980	6.811
Teleteks abonesi	271	35	306
Mobil telefon abonesi	31.767	6.990	38.757
Çağrı (Paging) sisteminde çalışan abone	46.573	10.915	57.488
Paket anahtarlamalı data santralı abonesi	1.252	-	1.252
Devre anahtarlamalı data santralı abonesi	34	3	37
Dial-Up Modem adedi	1.063	203	1.266
Ankesörlü telefon adedi	6.652	9.697	16.349
Telefaks abonesi	23.807	6.583	30.390
Cep telefonu (tüm İstanbul için)			33.780
Bekleyen talep miktarları			
Büyükşehir Bel. sahası içindeki talep	33.528	19.670	53.198
Büyükşehir Bel. sahası dışındaki talep	4.227	2.608	6.835

Aralık 1984'te Türkiye'de ilk dijital sistem (icadından 3 yıl sonra) kullanılmaya başlandı fakat ilk sayısal santral İstanbul'da değil Ankara'da hizmete girdi. Aynı yıl PTT laboratuvarlarının Teletaş adıyla şirketleşmesi gerçekleşti. Bu girişim telekomünikasyon alanında çok önemli bir sıçramayı işaret etmekteydi. Artık kanal sistemleri yerine gerek santrallarda, gerekse transmisyonlarda sayısal sistemler kullanılmaktadır. Bunu 1986'da kullanılmaya başlayan mobil telefonlar ve çağrı cihazları izledi.

15 Temmuz 1987'de Telefon idaresi, istanbul yakası ve Anadolu yakası olarak iki bölgeye ayrıldı. Aralık 1990'da EMOS 1 adı verilen ilk fiber optik yurtdışı bağlantısı sayesinde istanbul ve Türkiye'nin dünya ile iletişiminde yeni boyutlar oluştu. Bu gelişmelerin son noktası ise 1994'te hizmete giren TÜRKSAT uydusu oldu.

AYŞE HÜR

TELEVİZYON

İstanbul'da ilk televizyon yayını, İstanbul Teknik Üniversitesinde 1952'de, ders uygulaması ve deneme niteliğinde yapıldı. Taşkışla binasından, Yüksek Frekans Tekniği Kürsüsü tarafından yapılan bu yayın her perşembe, en fazla bir buçuk saat sürüyordu. Bu yayında yabancı kaynaklardan sağlanan filmler ve basit bir stüdyoda, o dönemin ses ve müzik sanatçılarının küçük konserleri yer alırdı. Bu ilk yayın 1963'e kadar devam etti. Aynı yıl, İstanbul Teknik Üniversitesi Maçka binasında yeni bir stüdyo yapıldı. Yayınlar yine haftada bir cuma günleri, 16.30'dan 20.30'a kadar yapılıyordu. Bu stüdyo 300 mTik bir alana sahipti. Yayınını 1971 başına kadar sürdürdü, ilk naklen yaym da buradan sağlandı. Spor ve Sergi Sarayı'nda temsiller vermekte olan Kafkas Balesi gösterileri ilk naklen yayındı. Naklen yayınlanan ilk maç da inönü Stadında oynanan Beşiktaş-Fenerbahçe futbol maçıydı. Ancak bu ilk dönemde, özellikle 1950 ve 1960larda çok az televizyon alıcısı vardı ve bu yayınlardan İstanbulluların fazla bilgisi yoktu.

1964'te kurulan TRT, televizyon yayınına önce Ankara'da, 1968'de, deneme yayınlarıyla başladı. TRT İstanbul'da deneme yayınlarına ancak 1971'de girişebildi. Ankara'da hazırlanan paket programlar merkezde hazırlanıp İstanbul'a gönderiliyordu. Bu paket yaym dönemi, link hatlarının bağlanmasına. 1972'ye kadar sürdü. 1973'te Çamlıca vericisi devreye girdi. Çamlıca TV İstasyonu 5.400 m^2'lik bir alan üzerine kurulmuştu. 130 m yüksekliğindeki kulesi Marmara Bölgesi'ne FM ve TV yayınları yapıyordu. Çamlıca TV İstasyonu devreye girene kadar, İstanbul'da televizyon yayınları İstanbul Teknik Üniversitesi vericisinden yapılmaya devam etti

İstanbul Televizyonu'nun kendine ait bir stüdyoya kavuşması ancak 198Tde mümkün olabildi. Bu yıla kadar, esas olarak İstanbul Teknik Üniversitesi Maçka Stüdyosu, 1976'dan itibaren de bu stüdyoya ek olarak Bağlarbaşında bir sanat okulu kullanıldı. 1981'de, TRT'nin Ortaköy sırtlarındaki, halen kullanılmakta olan tesisleri açıldı. İstanbul Televizyonu aslında bu tesislerin bir bölümüne büro olarak 1977'de taşınmıştı. Ancak stüdyoların tamamlanması 19811 buldu.

TRT istanbul Televizyonu 42.000 m^2'lik bir alana yapılmıştır. Çok sayıda stüdyoya ve 1994'e gelindiğinde önemli bir donanıma sahip olan Ortaköy tesislerinde, halen pek çok TV yapımı gerçekleştirilmektedir.

19501i ve 19601ı yıllarda, hattâ 1970'lerin ikinci yarısına kadar İstanbul'da TV alıcısı fazla değildi. İstanbullular televizyon yayınlarını seyretmek için alıcısı olan bir tanıdığa girmeyi âdet edinmişlerdi. Televizyon seyretmek üzere gelen misafirler için kullanılan "tele-safir" deyimi buradan doğdu. 1972 Münih Olimpiyatları sırasında "tele-safir'lik çok yaygınlaştı.

Renkli televizyon yayınları 1982de haftada birkaç saatle sınırlı olarak başladı; 1984'te tümüyle renkli yayına geçildi. TRT televizyon kanalları Ekim 1986'da TRT2 ile ikiye yükseldi. Bunu 1989'da TRT3, 1990'da eğitim ağırlıklı TRT4 ve Avrupa'ya yönelik TRT5 kanalları izledi.

Türkiye'de ve istanbul'da ilk özel televizyon yayını, o dönemde Türkiye'de özel televizyon yayınına yasalar engel olduğu için, yurtdışındaki vericilerden, uydular üzerinden yayın yapan Starl Televizyonu'yla 1989'da başladı. Starl'in bürolan ve stüdyoları İstanbul'daydı. Özel televizyonlar 1994'te yasal çerçeveye kavuşana kadar İstanbul'da ülke çapında yaym yapan televizyon kanalları birbirini izledi. 1994 yılı itibariyle İstanbul'da inter Star, ATV, HBB, Kanal D. Show TV, TGRT, Samanyolu, Kral TV. Genç TV, İstanbul TV, Kanal 6, Kanal 7, Flash TV ve şifreli yayın yapan Cine 5 TV kanallarının yanında, çeşitli ilçelerde dar bir çevreye yayın yapan yerel TV istasyonları da vardır.

Kablolu televizyon İstanbul'a, önce Ataköy ve Bostancıdan başlamak üzere 1992'de geldi. Anadolu yakasında Bostancıdan başlayarak Kızıltoprak'a kadar Bağdat Caddesi çevresi, Suadiye, Erenköy, Kadıköy'ün bir bölümü, Moda, Acıbadem çevresi 1994'e kadar kablolu televizyona bağlandı. Rumeli kesiminde Ataköy'den sonra Bakırköy, Gayrettepe, Esentepe, Levent, Akatlar, Bebek, Arnavutköy, Ortaköy, Beşiktaş şehrin bu kesiminde kablolu TV ağı kurulan ilk semtler oldular.

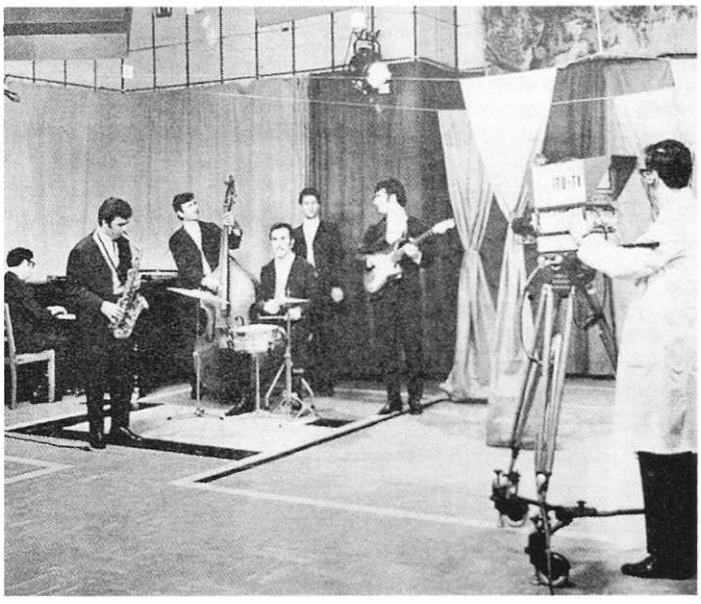
1986'da istanbul'da 1.950.000 civarı televizyon alıcısı sayılıyordu ve bu sayı Türkiye'deki toplam televizyonların yüzde 22,9'unu meydana getiriyordu. 1994 itibariyle televizyon alıcısı sayısının 2.600.000'i aştığı tahmin edilmektedir.

İSTANBUL

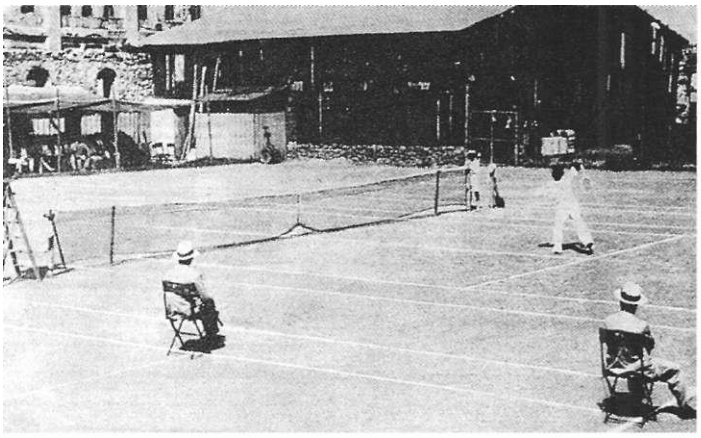
TELGRAF

1845'te Amerika'da ilk telgraf hattının faaliyete geçmesini takiben Osmanlı ülkesindeki ilk telli telgraf denemesi 9 Ağustos 1847'de sarayda yapılmış, bunun başarılı olması üzerine mors alfabesinin mucidi S. Morse'a Abdülmecid (hd 1839-1861) tarafından bir madalya verilmişti. İlk telgraf hattının çekilmesi ise Kırım Savaşı'na rastlar (1853-1856) (bak. haberleşme). Müttefik güçler İstanbul-Varna-Balıklava (Kırım kıyılarında) arasına bir deniz kablosu döşemişler, Varna-Şumnu-Rusçuk-Bükreş hattı Avusturya-Macaristan Devleti sınırına kadar uzatılarak, Avrupa şebekesiyle bağlanmış ve hattın döşendiği müjdesi de padişaha telgrafla bildirilmişti. Bu hatların mülkiyeti savaştan sonra Osmanlı Devletine bırakıldı.

Askeri amaçların yanında, telgrafın Batıda icat edilip uygulamaya konulmasından çok kısa süre sonra İstanbul'da sivil amaçlarla kullanılmaya başlamasının temel nedeni, hızlı haberleşmenin 19. yy'm ikinci yarısında İstanbul'da önemli ticari ve parasal faliyetlerde bulunan yabancı ve Levanten tüccar ve bankerlerin başlıca ihtiyaç ve taleplerinden biri olmasıydı. Bu nedenle, ilk telgrafhane, yabancı ve Levanten

İstanbul Teknik Üniversitesi Maçka Stüdyosu'nda Yalçın Ateş Orkestrası bir çekim sırasında, 1968.
Cengiz Kahraman arşivi

İstanbul'un ilk tenis kortlarından birisi Taksim'de kurulmuştu. *Cengiz Kabraman arşivi*

burjuvazinin yoğun olduğu, özellikle bankerlerin mekân tuttuğu Galata-Beyoğlu yöresinde Galata Telgrafhanesi adıyla kurulmuştu (bak. postaneler; PTT). Bunu, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa hükümetinin daveti üzerine İstanbul'a gelen mühendis Dolaro ile Black'in 1855'te döşediği İstanbul-Edirne-Şumnu hattı izledi. Babıâli karşısında İstanbul Telgraf Merkezi'nin yapımına başlandı ve 15 Eylül 1855'te Osmanlı telgrafının resmi açılışı yapıldı. Aynı yıl telgraf umum müdürlüğüne getirilen Billurizade Mehmed Efendi tarafından İstanbul ile Rumeli ve Anadolu'daki şehir ve kasabalar arasında bağlantı kuran hatlar tesis edildi. 1860'ta Îstanbul-Ankara hattı kuruldu. 1860 başlarında İstanbul'da 44 merkez vardı. 1861de Kerkük ile bağlantı sağlandı.

Telli telgrafın gelişmiş modeli olan telsiz telgraf tekniği ise İstanbul'da 1917'de (İzmir'de 1905'te), Okmeydaninda kurulan istasyonda uygulamaya konuldu.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte her konuda olduğu gibi haberleşme alanında da yeni düzenlemelere gidildi ve 4 Şubat 1924'te 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu yayımlandı. 1925'te uluslararası haberleşmenin gereklerine uygun olarak Ankara ve İstanbul'da güçlü telsiz, telgraf ve telefon teşkilatı kurulmasına girişildi, her iki istasyon da 1927'de tamamlandı. 1929' da İstanbul-Berlin arasında giden telgraf adedi 89.532, Ankara-İstanbul-Roma arasında 22.718, İstanbul-Viyana arasında 43.976, İstanbul-Londra arasında 12.708, İstanbul-Paris arasında 2.032 idi

1980'lerin sonlarına kadar telgraf en hızlı yazılı haberleşme aracı olmayı sürdürdü. 1984 itibariyle İstanbul'da yılda gelen ve giden telgraf sayısı 1.458.843 tü ve Türkiye'nin telgraf hacminin yüzde 12,1'ini oluşturuyordu. Bu tarihten itibaren başta bankalar olmak üzere resmi kuruluşlar daha modern araçlara yöneldiklerinden PTT'nin telgraf hizmetinde ve telgraf talebinde büyük bir düşüş gözlendi. Şehir içinde özel hızlı kuryeler, teleks ve özellikle telefaks telgrafın yerini almaya başladı. 1994 itibariyle İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan giden telgraf sayısı yaklaşık 3.400.000 civarındadır.

İSTANBUL

TENİS

Diğer birçok modern spor gibi, tenis de I9IOİU yıllarda Türkiye'ye geldi. İlk kez İstanbul'da, buraya yerleşmiş ve tütün-pamuk ticaretiyle uğraşan İngiliz aileler arasında oynanmaya başladı. Kadıköy'de, Modada yine İngilizler tarafından yaptırılan İstanbul'un ilk tenis kortu, ilk tenis karşılaşmalarına sahne oldu. Edward Whitall, Colonel Simonds ve Norwill kardeşler ise ilk tenis oynayanlar arasında yer aldılar. Daha sonra, Bebek'te oturmakta olan Colonel Binns, Basil ve "Weis gibi İngilizler de kendi aralarında bir tenis kulübü kurup Bebek'te yaptırdıkları kortta tenis oynamaya başladılar. Bunu Ohannesyan ve Ananyan adlı varlıklı iki Ermeni gencinin Abramoviç ve Hotchickson gibi arkadaşlarıyla birlikte "Osmanbey Tenis Kulübü" ile burada bir tenis kortu kurup faaliyete geçmeleri izledi. Bu arada Majak ve Jovarsky adlarında iki arkadaşın Sıraselviler'de bir tenis kortuyla tenis kulübü kurdukları görüldü.

1915'te ilk Türk futbolcusu olarak tanınan Fuad Hüsnü Bey'in (Kayacan) girişimiyle Fenerbahçe Spor Kulübü(-+) çatısı altında bir tenis şubesinin faaliyete geçirilmesiyle ilk Türk tenisçileri ortaya çıktılar. Bu tenisçiler, Fenerbahçe'nin Kurbağalı Dere kenarında ve Kuşdili Çayın'ndaki kulüp binasının yanında yaptırılan çimento tenis kortunda yetiştiler. Türk tenisinin ilk ünlü isimleri ve aynı zamanda devirlerinin tanınmış birer futbol yıldızı olan Galip Kulaksızoğlu, Said Salahaddin Cihanoğlu(->), onları takiben de Zeki Rıza Sporel bu kortta yetişip parladılar. Daha sonra esaretten dönen Tevfik Haccar (Taşçı), yurtdışından dönen İbrahim Cimcoz üe Prens Muhsin Yeğen, Mehmet Reşat Pekelman ve Ekrem Rüştü Akömer bu kortta kendilerini gösterdiler. 1923'te çimento kortun yanında bir de toprak kort yaptıran Fenerbahçe, teniste en parlak yıllarını yaşadı. Sedat Erkoğlu, Vahram Şirinyan ve Suat Subay gibi Balkan şampiyonluğuna kadar yükselmiş tenisçilerimiz de bu korttan yetiştiler. Türkiye'nin ilk bayan tenisçileri olan Vecihe Taşçı, Mediha Bayar, Adriel Sadak ve Hidayet Karacan hanımlar da yine Fenerbahçe kulübünün bu kortlarında yetişip parladılar.

1930'lu yıllarda Taksim'de yapılan kortlarda da zengin bir tenis faaliyetine rastlandı. Daha sonra İstanbul Tenis-Eskrim ve Dağcılık Kulübü'nün kurulmasıyla tenis sporunda bir ihtisas kulübü ortaya çıktı. Diğer İmlüplerimizin bıraktıkları tenis faaliyetini bu kulüp ciddi olarak sürdürdü, Taksim'deki kortlarında Türk tenisinin ilk uluslararası turnuvası bu kulüp tarafından tertiplendi. İstanbul tenisseverleri bu turnuvalarla tenis dünyasının pek çok ünlü ismini kortlarımızda izleme imkânını buldular. Usta tenisçi Nazmi Bari(->) de burada yetişti. Tenis sporunun doğup büyüdüğü ve geliştiği İstanbul bugün de bu acıdan önemli bir merkezdir.

CEM ATABEYOĞLU

TEODORA

(497, Konstantinopolis ? -548, Konstantinopolis) Bizans imparatoriçesi (527-548).

İmparator I. İustinianosün (hd 527-565) eşi ve Bizans imparatoriçeleri arasında en tanınmış olanıdır. Doğumu, ailesi ve tahta çıkmadan önceki hayatı hakkında iki değişik yorum vardır. Bunlardan biri İustinianos dönemi saray yazarlarının övgü dolu anlatımları, diğeri ise tarihçi-yazar Prokopiosün(->) ünlü yapıtı *Bizans'ın Gizli Tarihi'nde* yazdı olanlardır. Resmi tarihçiler, ailesinin soylu, babasının da senatör olduğunu yazarlar. Prokopios ise babasının Hippodrom'da Yeşiller Partisi adına çalışan Akakios adında bir vahşi hayvan bekçisi olduğunu, Teodora'nın küçük yaşta yetim kaldığından annesi tarafından diğer iki kız kardeşi ile birlikte sahne hayatına teşvik edildiğini ve fahişelik yaptığını yazar.

Bugün bu karşıt yorumların her ikisini de kabul etmek oldukça güçtür. Her ne kadar, Teodora'mn İustinianos ile karşılaşmadan önceki hayatı fırtınalı geçmişse de, onun Prokopiosün anlattığı derecede sapkınlığa düştüğünü varsaymak zordur. Çünkü geleceğin imparatoru İustinianosün ahlakı bu derece bozuk bir kadınla evlenerek mevkiini tehlikeye düşürmesi akla yatkın değildir. Prokopiosün *Bizans'ın Gizli Tarihi'nde* anlattıklarının biraz abartılı olduğunu kabul etmek gerekir. Tanıştıklarında (522 civarı) İustinianos 40 yaşlarında, Teodora ise ondan yaklaşık 15 yaş küçüktü. İustinianos bu zeki, güzel, kendine güvenen kadından etkilenmiş ve onunla yaşamaya başlamıştı. Veliahtm Teodora ile evlenmesine yaşlı imparatoriçe Eufemia karşı çıkmıştı. Onun ölümünden sonra (524) İmparator I. İustinos (hd 518-527) çıkardığı bir kararname ile sahneyi bırakmış aktrislerin (üstelik asalet unvanı da almışsa) devlet büyükleri ile evlenmelerine izin vermiş, böylece bu evliliği engelleyen son yasak da kalkmıştır. 525'te Ayasofya'da yapılan bir törenle patrik tarafından evlendirilen çift, 527'de yaşlı imparatorun ölümü üzerine imparatorluk tacını giymişlerdir.

Hırslı ve akıllı bir kadın olan Teodora tahtta büyük bir başarı ve üstünlük sergile-

di. İmparatorluk onurunu koruyarak devlet işlerinde etkili oldu. İlk politik gücünü Nika Ayaklanması'ndaC-») (Ocak 532) imparatoru kaçmaktan vazgeçirip isyanı bastırmaya razı ederek gösterdi. Bu andan itibaren kocasının ve devletin üzerinde büyük bir etki kurdu. İmparatorun, eşine danışmadan hiçbir işe girişmediği o dönemde çıkarılan kanun ve kararlarda Teodora'nın imzasının bulunmasından daha da iyi anlaşılmaktadır. Teodora bu gücüyle parlak devlet ve ordu adamlarını gözden düşürmeyi başardı (örneğin Komutan Belisarios, Kapadokyalı İoannes gibi). Buna karşılık kendine sadık kalanları yüksek mevkilere çıkardı. Bunların arasında General Narses ve Papa Vigilius gelir. Ayrıca Prokopios, Teodora'nın imparatordan yardım isteyen Gotlar Kraliçesi Amalasuntha'nın ilerideki muhtemel bir etkisinden çekinerek öldürülmesinde rol oynadığını yazar.

Teodora özellikle kadınlarla ilgili bazı yasaların çıkarılmasına önayak oldu; bunlar evlenme, boşanma ve zina gibi konularla ilgili kanunlardı. Teodora'nın İustinianosü etkileyemediği tek alan dinsel görüşüdür. İmparatorun Ortodoks olmasına karşılık Teodora monofizit doktrini kabul etmiş ve onlara karşı bazı ödünler verilmesini istemiştir. Teodora'nın İustinianos döneminin görkemine de büyük katkısı oldu. Konstantinopolis'te imparatorluğun çeşitli yerlerinde eserlerin yaptırılmasında imparatorla birlikte pay sahibi oldu. Bu nedenle, ithaf yazıtlarında olsun, anıtlarda olsun Teodora her zaman İmparator İustinianos ile bir tutuldu ve onunla birlikte anıldı.

Bizans tarihinin bu ünlü imparatoriçesi 28 Haziran 548'de kanserden ya da kangrenden öldü. İhtişamlı bir törenden soma, yapılmasına katkıda bulunduğu Havariyun Kilisesi'ne(->) gömüldü. Tarihçiler Teodora'nın ölümü ile İustinianosün çökmüş olduğunu vurgulayarak, imparatoriçenin, eşi üzerindeki etkisini ve onun hayatındaki önemli yerini bize bir kez daha kanıtlamak isterler.

Bibi. C. Diehl, *Theodora impératrice de Byzance,* Paris, 1920; W. Shubart, *Justinian und Theodora,* Münih, 1943; C. Diehl, *Impératrices de Byzance,* Paris, 1959, s. 37-57; J. W. Barker, *Justinian andthe later Roman Empire,* Madison, 1966; R. Browning, *Justinian and Theodora,* Londra, 1971; A. Bridge, *Theodora. Portrait in a byzantine landscape,* Londra, 1978; H. G. Beck, "Kaiserin Theodora und Prokop", *Der Historiker und sein Opfer,* Münih, 1986; Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi,* İst., 1990.

ASNU BİLBAN YALÇIN

TEODORA

(?, Ebissa [Kastamonu havalisinde] - 867, Konstantinopolis) Bizans imparatoriçesi (842-856) ve azizesi.

Ermeni asıllı drungarios (donanma komutanı) Marinos ve Teoktiste Florina'nın kızı olan Teodora, İmparator Teofilos'a(->) (hd 829-842) evlenmek üzere sunulan bir grup genç kız arasından seçilerek 830'da (bazı kaynaklara göre 821de) imparatoriçe olmuştu. Teodora'nın bu seçimde dönemin ünlü kadın şairi Kassia'yı safdışı ettiği rivayet edilir. 842'de kocasının ölümü üzerine henüz bebek olan oğlu III. Mihael'in naibesi sıfatıyla tahtı ele geçirmişti. Teodora, Mihael'in yanısıra bir oğlan ve beş kız doğurmuştu. Kendisine yönetimde kardeşleri Kayser Bardas(->) ve Petronas, dayısı ya da amcası Sergios Niketiates ve logothetes (yüksek memur) Teoktistos yardımcı oluyorlardı. Ateşli bir tasvirsever olan Teodora, kocasının ikonoklast politikalarına karşı çıktı ve Patrik VII. İoannes Grammatikosü azlederek yerine I. Methodiosü atadı. 11 Mart 843'te, Teodora, Methodios ve Teoktistos Blahernai Kilisesinden Ayasofya'ya doğru sembolik bir yürüyüş yaparak tasvirler kültünü yeniden canlandırdılar ve "Ortodoksluğun zaferl'ni ilan ettiler (bugün halen Ortodoks kilisesinde Doğru İnanç Günü adıyla kutlanmaktadır).

III. Mihael yetişkin yaşa geldiğinde Teodora'nın gücünü sınırlamaya çalıştı. 1055'te iktidarın güçlü adamı Teoktistosün öldürülmesini takiben, Teodora kızlarıyla birlikte Konstantinopolis'teki Gastria Manastrn'na(->) çekilmeye zorlandı, fakat sonradan affedilerek 858'e kadar saray seremonilerine katılmasına izin verildi. I. Basileiosün(->) (hd 867-886) ölümünden kısa süre sonra ölen ve Gastria'ya gömülen Teodora, Ortodoks kilisesi tarafından azize ilan edilmişti. Yortu günü 11 Şubat'tır.

Bibi. C. Diehl, *Theodora, imperatrice de Byzance,* Paris, 1904, s. 133-156; Ostrogorsky, *Bizans,* 205-210; R. Jenkins, *Byzantium: The Imperial centuries AD 610-1071,* Londra. 1966, s. 154-160.

AYŞE HÜR

TEODORA

(995, Konstantinopolis - 31 Ağustos 1056, Konstantinopolis) Bizans imparatoriçesi (1042; 1055-1056).

Makedonyalılar Hanedanı'nınC-») son temsilcisi olan Teodora, VIII. Konstantinosün (hd 1025-1028) üçüncü kızıydı. 1028'de geride erkek vâris kalmadığı için tahtın gerçek hâkimi olan ablası Zoe sayesinde bir "porfirogenneta" ("mor odada doğan" anlamına gelip tahtın meşru vârislerine işaret eder) olarak sarayda imparatoriçe muamelesi gördü. Fakat birbirinden nefret eden kız kardeşler arasında çatışma kısa sürede su yüzüne çıkacaktı. Teodora, önce Zoe ve kocası III. Romanos Argiros(->) (hd 1028-1034) ile anlaşmazlığa düştü. Sonra da kız kardeşinin ikinci kocası IV. Mihael'e(->) (hd 1034-1041) karşı yapılan bir suikast girişimine karıştığı için Konstantinopolis'teki Petrion Manastırı'na kapatılarak rahibe olmaya zorlandı. Aynı yıl yeni imparator V. Mihael'in(->) (hd 1041-1042) tahttan indirilmesi amacıyla başlatılan bir isyan sırasında manastırdan çıkarılarak Zoe ile eşit haklara sahip imparatoriçe ilan edildi (21 Nisan-12 Haziran 1042), fakat Zoe'nin IX. Konstantinos MonomahoslaC-») (hd 1042-1055) evlenmesi üzerine tahttan çekildi. Konstantinos ün ölümü üzerine 1055'te yeniden tahta çıkan Teodora'nın kilise toplantılarına bir erkek edası ile katılması Patrik I. Mihael Kerulariosün(->) tepkisini çekmişti. Hiç evlenmeyen Teodora'nın 31 Ağustos 1056'da ölmesiyle Makedonyalılar Hanedanı son bulmuştur.

Bibi. Ostrogorsky, *Bizans,* 297-313; H. Madler, *Theodora, Michael Stratiotikos, Isaak Komnenos. Ein Stück byzantinischer Kaisergescbicbte,* 1894, s. 17-27.

ASNU BİLBAN YALÇIN

TEODOROS (AYİOS) KİLİSESİ

Eminönü İlçesi'nde, Yenikapida, doğuda Paşazade Sokağı, kuzeyde Hayriye Tüccarı Caddesi, güneyde İmrahor Hamamı Sokağı arasındadır. Kilise, yüksek duvarlarla çevrili geniş bir avlunun ortasında bulunur. Avlunun batısında Langa Özel Rum İlkokulu, güneyinde Ayios Teodoros Ayazması vardır. Avlunun doğusundaki mermer çan kulesi, baldaken tipindedir.

Kilise, 1583 tarihli Tryphon ve 1604 tarihli Paterakis listelerinde yer almıştır. Kiliseyi, 1645'te Kumkapf daki yangında tahrip olan Ermeni kiliseleri ile birlikte belirten Kömürciyan, bu yapının da diğer kiliseler gibi Sultan İbrahim'in yazılı izni doğrultusunda yeniden inşa edildiğini açıklar. 18. yy'ın sonunda Baladı S. Hovannesyan, kiliseyi "Langa taraflarında Ay'Teodoros" adıyla tanımlar. Kilise, kitabelerine gö-

I. İustinianos'un eşi İmparatoriçe Teodora ve hizmetçileri. Mozaik, Son Vitale, Ravenna, MÖ 547 dolayları. *Cengiz Kabraman arşivi*

Ayios Teodoros Kilisesi'nin narteksin güneyinden görünümü. *Zafer Karaca, 1991*

re 1830'da yeniden inşa edilmiştir. Altı-Yedi Eylül Oiayları(->) sırasında önemli ölçüde tahrip olan kilise, daha sonra yenilenmiştir.

Mimari: Kilise, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı, doğuda yarım yuvarlak apsis dışa çıkıntılıdır, iki yüzlü kırma çatı ile örtülü yapıda, apsisin örtüsü yarım konik çatıdır. Dışta sıvasız olan yapı, kaba yonu taş ile inşa edilmiş, köşelerde ve batı cephenin alt bölümünde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Cephelerde yer yer düzenli tuğla sıraları ve devşirme malzeme görülür. Doğuda apsis duvarı, bir sıra düzgün kesme taş, iki sıra tuğla düzeninde almaşık tekniktedir. Yapıyı saçak altında, taştan iki düz silme arasında bir içbükey silme dolanır.

Kilise bazilikal plan tipindedir. Üç nefli naos, doğusunda orta nef hizasında içte derin ve yarım yuvarlak apsis, batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks ile sınırlanır. Naosta nef ayrımı altışar sütunlu sıralar ile sağlanmıştır. Apsisin iki yanında sütun sıraları hizasında, kare kesitli duvar payeleri vardır. Yan netler, orta neften bir basamak yüksektir. Doğudaki ilk sütunlar hizasında belirlenen bema yan neflerden bir. orta neften iki basamak yüksektir. Batıda narteks üzerinde bulunan galeri, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı orta nef hizasında yarım yuvarlak çıkıntılıdır. Galeriye çıkış, narteksin kuzeyindeki ahşap merdiven ile sağlanmıştır.

Naosta nefleri sınırlayan sütunlar yuvarlak kemerlerle bağlanır. Sekizgen mermer altlıklar üzerindeki sütunların gövdeleri açık yeşil renkte boyalıdır. Korint tipi sütun başlıkları kartonpiyer tekniğinde yapılmıştır.

Kilisenin örtü süstemi betondur. Orta nef basık tonoz, yan netler ve narteks düz tavan ile örtülüdür. Apsisin örtüsü içte yarım kubbedir. Yan neflerin tavanı sütunlar hizasında, narteksin tavanı ise nefler hizasında kirişlerle bölünmüş, kirişlerin çevresi, alçıdan düz silmeler ve diş motifi ile bezenmiştir.

Kilisenin naosa açılan beş girişinden ikisi kuzey ve güneyde eksende karşılıklı, üçü batıda nartekste nefler hizasındadır. Kuzey ve güneydeki girişler yuvarlak kemerli, nartekstekiler dikdörtgen açıklıklıdır. Nartekse açılan üç yöndeki birer giriş yuvarlak kemerlidir.

Kuzey ve güneyde bulunan karşılıklı altı pencere eş aralıklı ve yuvarlak kemerli; giriş açıklıkları üstündeki birer pencere küçük boyutlu, sıranm son pencereleri alt hizada, diğerleri aynı hizada ve eş boyutludur. Doğu ve batıda, üstte orta nef hizasında üçlü pencereler, yan nefler hizasında da birer pencere karşılıklı ve basık kemerlidir. Batıda, eksendeki girişe simetrik üçer pencere eş boyutlu ve yuvarlak kemerli, naosa açılan girişe simetrik birer pencere ise dikdörtgendir.

Naosun doğusunda, apsiste üç niş. apsisin kuzey ve güney yanlarında ikişer niş, bemanın kuzey ve güneyinde karşılıklı birer niş bulunur. Apsisteki nişlerden eksendeki, zemine kadar ve yuvarlak kemerli, diğer ikisi simetrik ve enlemesine dikdörtgendir. Apsisin kuzey-güney yanlarında ve bemanın yan duvarlarında eş büyüklükte ve yuvarlak kemerli nişler bulunur.

Naosta. doğuda üç nefi kapsayan ahşap ikonastasis, kuzeydeki sıranın doğudan ikinci sütununa oturan ahşap ambon ve karşısında yer alan ahşap despot koltuğu oyma ve kabartma tekniğinde bitkisel motiflerle bezelidir.

Bibi. H. D. Andreasyan, "Eremya Celebinin Yangınlar Tarihi", 723, S. 27 (1973)" s. 59-84; İnciciyan, ***İstanbul;*** Z. Karaca, ***İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,*** İst., 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoleos kata to 1583 kai 1604", ***Ho en Konstantinoupolei Hellenikos Philologikos Syllogos,*** XXVIII (1904), s. 118-145; Schnieder, ***Byzanz.***

ZAFER KARACA

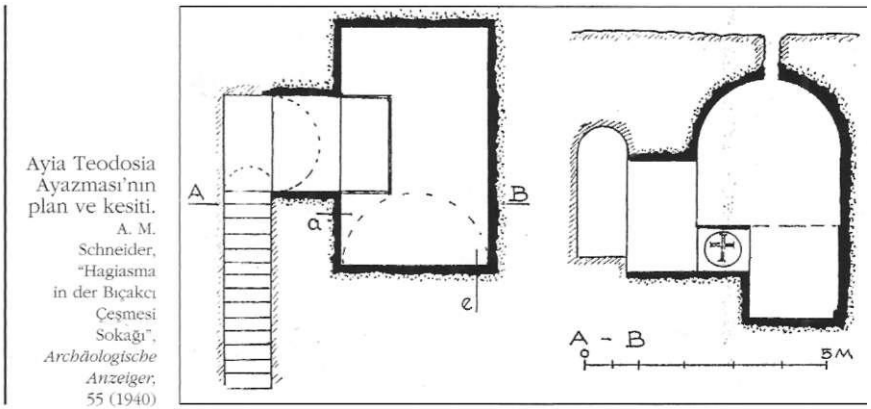
TEODOSİA (AYİA) AYAZMASI

Fatih İlçesinde, Fener'de, Kasap Demirhan Mahallesinde, Bıçakçı Çeşmesi Sokağı, Musa Bey Sokağı, Fil Yokuşu Sokağı ve Devirhan Çeşmesi Sokağı'nm sınırladığı adada, Kâtip Çelebi İlköğretim Okulu'nun yakınına rastlayan boş arsada bulunmaktadır.

Fetihten sonra, Rumların çok yoğun bir yerleşim yeri olan bu bölgede, kendileri tarafından ziyaret edilen bir yer olması muhtemel görülen bu ayazma sonraları terk edilmiştir. Bu arsa üzerinde, 20. yy'm başlarında Hacı Mehmed Efendi'nin ahşap konağı bulunuyordu. O yıllarda ayazmanın tonozunun ortasına bir delik açılarak, bir kuyu gibi ayazmanın suyundan istifade edilmiştir. Bu konağın yıkılmasından sonra uzun bir süre boş kalan bu arsanın 1948' de Ayşe Ellialtıoğlu'na ait olduğu, ayazmaya da ihya edilerek bu hanımın adının verilmesinin düşünüldüğü kaydedilmiştir. Yakın tarihlerde bu arsaya gecekonduların yapılması sırasında ayazmanın giriş kısmı toprak molozla kapatılmıştır. Bugün sözü edilen gecekondular yıktırılmış durumda ise de ayazmanın içine girebilmek olanaksızdır. Tonozun orta kısmındaki delik, bir tahta kapak ve bunun üzerine yığılan taşlarla kapatılmış durumdadır.

İlk olarak M. Gedeon tarafından incelenmiş olan ayazma, basit çizim ve kısa notlarla tanıtılmıştır. Gedeon bu yapının bir hamam kalıntısı olabileceğini belirtmiştir. Daha sonra A. M. Schneider tarafından incelenmiş, bir öncekinden daha detaylı bilgiler, sıhhatli çizimler ve yorumlar ile tanıtılan yapının Bizans dönemine ait bir ayazma olduğu açıklanmıştır. Ayrıca bu yapının Demakellion mevkiinde olduğu bilinen Hıristos veya Panayia kiliselerinden biri ile bağlantısının olabileceğini belirtmiştir. S. Eyice, hiçbir somut ipucunun bulunmamasından dolayı bu konudaki tereddütlerini belirtmiştir.

Bu yapı, sanki yeni bir buluntu imiş gibi ve içinde İmparatoriçe Teodora'nm me-

Ayia Teodosia Ayazması'nın plan ve kesiti. A. M. Schneider, "Hagiasma in der Bıçakcı Çeşmesi Sokağı", *Archäologische Anzeiger,* 55 (1940)

zarının bulunduğu iddiasıyla Nisan 1949'da bir gazeteye haber olmuş, bu sansasyonel haber karşısında dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu yıllar içinde S. Eyice ve H. Göktürk tarafından incelenerek hakkındaki son gözlemler *İstanbul Ansiklopedisi* nde yayımlanmıştır.

Teodosia Ayazması merdivenli bir koridor ve buna bağlı dikdörtgen planlı mahzenden oluşmaktadır. Ayazmanın mahzen kısmı her ne kadar Bizans dönemine ait ise de koridomn oldukça geç bir devre ait olduğu tespit edilmiştir. Üzeri beşik tonozla örtülü, on dört basamaklı taş bir merdivene sahip olan koridor, bir sahanlıktan sonra sağa kıvrılmakta ve içi su dolu havuza yönelmektedir. Yaklaşık 5x3 m boyutlarındaki, enine dikdörtgen planlı havuzun üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Bu havuz sahanlıktan bir set ile ayrılmış, bu setin üç bir yanı, her iki yüzü işlemeli mermer korkuluk levhaları ile sınırlanmıştır. Üzerinde, çelenk içinde altı kollu bir krisma rölyefi olan levhalar 5-6. yy'rn üslup özellikleri göstermekte olup bunların devşirme malzemeler olduğu tespit edilmiştir.

Su, köşelerden birine yakın bir künkten havuza dolmakta, fazla su ise setin yakınındaki başka bir delikten dışarı atılmakta idi. Duvarları su sızdırmayan horasanharcı ile sıvanmış olan havuzun içindeki suyun daimi olarak temiz ve berrak olduğu kaydedilmiştir.

Bibi. M. J. Gedeon, *Byzantinern Heortologion,* İst., 1899, s. 186; Schneider, *Byzanz,* 48; A. M. Schneider, "Hagiasma in der Bıçakçı Çeşmesi Sokağı", *Archäologische Anzeiger,* 55 (1940), s. 592-595; "Çok Mühim Bir Bizans Eseri Meydana Çıkarıldı", *Cumhuriyet (14* Nisan 1949). s. 1; H. Göktürk, "Ayia Teodosia Ayazması", *İSTA,* III, 1552; S. Eyice, "Bıçakçı Çeşmesi Sokağı'nda Bizans Ayazması", *İSTA,* V, 2745-2746; ay, "İstanbul (Tarihi Eserleri)", *İA,* V/2, s. 1214/83; ay, "Ayazma", *DİA,* IV, 230; M. Belge, *İstanbul Rehberi,* İst., 1993, s. 130.

ENİS KARAKAYA

TEODOSİOS II

(10 Nisan 401, Konstantinopolis - 28 Temmuz 450, Konstantinopolis) Bizans imparatoru (408-450).

Döneminde Konstantinopolis büyük ölçüde imar edilmiş, hukuk alanında reformlar yapılmış, kültür ve bilim hayatında önemli atılımlar yaşanmıştır.

Arkadios(->) (hd 395-408) ile Eudoksia'nın oğlu olan Teodosios, tahta 8 yaşında çıktığında şehrin eparhosu (vali-belediye başkanı) Antemiosün(->) niyabeti altındaydı. İleriki yıllarda ise güçlü ve seçkin kişiliği ile sivrilen ablası Pulheria'nın(->) ve Atinalı bir putperest hitabet profesörünün kızı olan karısı Atenais-Eudoksia'nın etkisi altında yaşadı. Bilime ve sanata düşkün tipik bir Konstantinopolisli olan Teodosios, devlet işlerini Antemios ve Kiros(-») ile hadım Hrisafios gibi yüksek bürokratlara bıraktı.

Teodosios döneminin önemli imar faaliyetlerinden biri. Hun akınlarına karşı başkenti korumak amacıyla, 413'te Eparhos Antemios tarafından kara surlarının inşa edilmesi ve 437de şehri neredeyse tü-

II. Teodosios'un tasvirini taşıyan sikke (ön ve arka yüz).
H. G. Goodacre, *A Handbook for the Coinage of the Byzantine Empire,* Londra, 1928-1933

müyle tahrip eden büyük depremden sonra yeni eparhos Kiros tarafından girişilen yenileme çalışmalarıyla birlikte Marmara ve Haliç kıyılarını çevreleyen deniz surlarının da yapılmasıdır (439). Konstantinopolis'in günümüze değin ulaşmış bu son surları dönemin imparatorlarının adıyla. Teodosios Surları diye anılır (bak. surlar).

Teodosiosün asıl önemli çalışmaları eğitim ve hukuk alanlarındadır. 4. yydan beri var olan Konstantinopolis Üniversitesi 425'te yeniden organize edilip genişletilmiştir. Bu eğitim merkezi ile imparatorluğun Grekleşmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. 438de I. Constantinus(->) döneminden beri yayımlanan tüm imparatorluk fermanlarının bir araya toplanmasından oluşan ve Bizans hakkındaki literatürde *Codex Theodosianus* diye tanman koleksiyon ise bu sürecin önemli kilometre taşlarından biridir.

Teodosiosün dinsel konulardaki tutumu günün koşullarına göre sapkınlık çizgisindeydi. İsa'da bir arada fakat birbirinden ayrı iki doğa bulunduğunu ileri süren Nasturiliği formüle eden Konstantinopolis Patriği Nestoriosü destekleyen Teodosios, sonra gönülsüzce de olsa onun aforoz edilmesine onay vermişti.

450'de bir av partisi sırasında attan düşerek ölen Teodosios geride erkek evlat bırakmadığı için taht kız kardeşi Pulheria ile evlenen sadık generali Markianos'a (hd 450-457) kalmıştır. Paris'te bulunan bir mermer büstün Teodosios'a ait olduğu kabul edilir.

Bibi. J. B. Bury, *Histoıy of the later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Iustinian (395-565),* Londra, 1923, c. I, s. 212-235; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire. A social, economie and administratlve survey.* Oxford, 1964, c. I; A. Güldenpennfng. *Geschichte des oströmisehen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Tloeodostus II,* Amsterdam, 1965; C. Luibheid, "Theodosius II and Heresy", *Journal of EcclesiasticalHistory,* S. 16 (1965), s. 13-38; M. Giaccherò. "Il realismo della politica orientale di Teodosio II". *Accademia romanistica constantintana. Atti del VConvegno internazionale.* Perugia. 1983, s. 247-254; Ostrogorsky, *Bizans,* 51-55.

AYŞE HÜR

TEODOSİOS n ANITI

İmparator II. Teodosios (hd 408-450) adına, şehrin dışındaki Hebdomon'da bir anıt dikildiği bilinir. Erken Bizans döneminde, bir saray ile birlikte bir ordugâhın da (campus) bulunduğu Hebdomon, sonraki Bakırköy'dür. Yeni Mahallede Ayios İoannes Pródromos Kilisesi kalıntısının 100 m kadar güneyinde, kıyı tarafında büyük bir sütun gövdesi bulunmuş ve çevrede Fransız işgal kuvveti tarafından arkeolog R. Demangel idaresinde yaptırılan kazıda II. Teodosios Anıtının mermer kaidesinin parçaları meydana çıkarılmıştır (1922).

Etrafında muntazam kesilmiş taş levhalar ile kaplı bir meydanın kalıntıları da bulunan sütunun gövdesi iyi cins granitten olup 11,25 m uzunluğunda idi. Sadece dört parçası meydana çıkarılan kaide 2,30x1,94 m ölçüsünde idi ve 0,75 m yüksekliğe sahipti. Yekpare bir kütle olan bu mermer kaidenin bir yüzünde beş satır halinde bir kitabe işlenmiştir. Bu Latince kitabe çok eksik halde bulunmasına rağmen metnini tamamlamak mümkün olmuştur. Kitabenin ilk satırında Teodosios adı açık surette teşhis edilir. Unvanının arkasından onun "muzaffer" olduğunun belirtildiği sanılır. Anlaşıldığına göre anıt II. Teodosiosün kız kardeşleri tarafından yapılmıştır. Demangel anıtın bunlardan Pulheria tarafından -kitabedeki "muzaffer" nitelemesine rağmen hiçbir askeri zaferi olmayan-imparatonın yarattığı sulh ve huzurun ifadesi olarak 449'dan sonra dikilmiş olabileceğini bir faraziye olarak ileri sürer.

Anıt, İustinianos döneminde 14-15 Aralık 558 gecesi başlayan ve 10 gün süren çok şiddetli depremde yıkılmıştır. Bundan sonra ihya edilemeyen anıtın kaidesinin parçalarından bulunabilenler bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde toplanmış durumdadır.

Bibi. R. Demangel, *Contribution à la topographie de THebdomon,* Paris, 1945, s. 33-43.

SEMAVİ EYİCE

TEOFANES

(760, *? - Mari 818, Samothraki [Semendirek] Adası, Ege Denizi)* Bizanslı vakanüvis ve aziz.

Yortu günü 12 Mart'tır. Diocletianusün tahta geçtiği 284'ten başlayarak I. Mihael Rangabe'nin tahttan düştüğü 813'e kadar olan dönemi kapsayan *Kronografya*'sı sonraki yıllarda Bizans tarihçilerinin en önemli referans kitabı olmuştur.

Konstantinopolisli ünlü bir aileden gelen Teofanes aynı zamanda IV. Leon'un (hd 775-780) vaftiz oğluydu. Leon'un gözetimi altında yetişen Teofanes 18 yaşında evlendi ve karısının isteği üzerine (fakat imparatorun arzusu hilafına) keşiş oldu. Önce Kizikos (Erdek) yakınlarındaki Sigriane'de babası tarafından kurulan bir manastıra çekildi, sonra da Kalonimos Adasında (Ege'de) kendi manastırını kurdu. Burada eski Hıristiyan geleneklerini canlandırarak ibadette dinsel sanat ürünlerinin (ikonlar gibi) kullanımına yer verdi. V. Leon'un (hd 813-820) ikonoklast politikalarına karşı çıkma yürekliliğini gösterdiği için 813-818 arasında Samothraki'de yaşamak zorunda bırakıldı. Burada ölen Teofanes kilise tarafından "günah çıkaran" anlamına gelen Homologetes adıyla aziz ilan edilmiştir.

Teofanes ünlü *Kronografya'smdst* 810-814 arasında, dostu Georgios Sinkellosün eserine devam niteliğinde kaleme almıştır. 284-813 arasındaki olayları kapsayan eser kronolojik bir sıralama şeklinde olup Bizans, Latin ve Arap tarihine ilişkin önemli bir kaynaktır. Bilimsel bakış açısından, tarih anlayışından ve nesnellikten uzak olmasına karşın, bugün kayıp olan pek çok eski kaynaktan yararlanması eseri değerli kılar. Bizans tarihinin karanlık yüzyıllarına ilişkin bilgiler esas olarak kitapta derlenmiştir. 674-678 arasında Arapların Konstantinopolis'i kuşatmasının ve bu sırada kullanılan Rum ateşinin(->) ayrıntılı anlatımı bu yapıtta yer alır. Ayrıca yazarın 717-843 arasında yaşanan İkonoklazma(-0 dönemini tasvirsever bir bakış açısıyla ele almış olması da önemli bir özelliktir. Eser aynı zamanda Konstantinopolis'teki çeşitli binalar hakkında değerli bilgiler içerir.

Kronografya'mn 875'te papalığın kütüphanecisi Anastasius Bibliothecarius tarafından yapılan tercümesi ise Teofanes'inkinden de eski kaynaklardan yararlandığı için ayrıca değerlidir. Teofanes'in *Kronografya'smm* kopyaları VII. KonstantinosC-O döneminde (913-959) Grek tarihçiler tarafından çıkarılmıştı ki, kaleme aldıktan kitapların altı tanesi 813-961 arasını kapsamaktadır ve bunların yazarı Teofanes Continuatus (Latince "devam eden" demektir) adıyla anılır.

Bibi. I. Bekker, *Theophanes Continuatus,* Bonn, 1938; H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner,* c. I, s, 334-343; Ostrogorsky, *Bizans,* 81-82, 137-138.

AYŞE HÜR

TEOFİLOS

(812/813, ? - 20 Ocak 842, Konstantinopolis) Amorion Hanedanı'na(->) mensup Bizans imparatoru (829-842).

Sanat ve bilime düşkün biri olan Teófilos aynı zamanda başarılı mali politikalar izleyerek hazineyi güçlendirirken, Konstantinopolis'i tahkim ve imar etti. Teófilos aynı zamanda son tasvirkırıcı imparatordur (bak. tkonoklazma).

II. Mihael (hd 820-829) ile Tekla'nm oğludur. 821'de babasının yanında müşterek imparator ilan edilen Teófilos 730da Teodora ile evlendi. Tarihçi Teofanes Continuatus'a göre, "adaletin ateşli âşığı, yasaların yılmaz bekçisi" olan Teófilos bu yönüyle efsanelere konu olmuştur. Örneğin ünlü Bizans hicviyesi *Timarion'da.* Teófilos öte dünyanın yargıcı olarak tasvir edilir. Özellikle Harun Reşid hakkındaki söylencelere öykünerek, tebdil-i kıyafetle halkın arasına karıştığı, halkın şikâyetleri üzerine en yüksek mevkidekileri bile cezalandırdığı rivayet edilir.

Teófilos Arap kültürüne ve sanatına hayran biri olarak, 830da (bazı kaynaklara göre 832'de) dönemin seçkinlerinden (ve aynı zamanda hocası) Ioannes Grammatikosü (VII) Bağdat'a Halife Mutasım'ın sarayına elçi olarak göndermişti. Rivayete göre, bu seyahatten çok etkilenmiş olarak dönen Grammatikos, Bağdat sarayını öyle övmüştü ki, Teófilos Brias'ta (Maltepe) Arap mimarisinden esinlenerek bir saray yaptırmış ve ölümüne dek bu sarayda ikamet etmişti (bak. Brias Sarayı). Teofilosün ayrıca Haliç boyunda (muhtemelen bugünkü Hasköy civarında), Armamantareas adlı bir mahalle kurduğu ileri sürülür. Buraya sonradan karısı Teodora(->) tarafından Ayios Pantaleymon adına bir kilise yaptırılmıştır.

Teofilosün tasvirini taşıyan sikke (ön ve arka yüz).
H. G. Goodacre, *A Handbookfor the Coinage of the Byzantine Empire,* Londra, 1928-1933

İzlediği mali politikalarla güçlü bir hazine yaratan Teofilosün döneminde, Konstantinopolis şehir surlan (özellikle deniz surları) öylesine kapsamlı şekilde onarılmıştı ki, daha sonraki bazı kaynaklarda bunları Teófilos Surları olarak ananlar da çıkmıştı. Teofilosün başkentteki imar faaliyetleri arasında Büyük Saray'a bazı bölümlerin eklenmesi, Karianos Sarayı'nm yapılması, Haliç yöresinde bir ksenon (misafirhane) kurulması sayılabilir.

Babası Mihaeiln cehaletine karşm, bilime düşkün biri olan Teófilos, Matematikçi Leon(->), Methodios (I), VII. İoannes Grammatikos gibi seçkinlerin hamiliğini yaptı. Bunlardan Matematikçi Leonün ünü Halife Memunün kulağına kadar gitmiş ve Leon Bağdat'a davet edilmişti. Teófilos bilimi aynen Rum ateşi(->) gibi saklanması gereken bir sır olarak kabul ettiği için bu teklifi reddetmişti.

Aydın kişiliğine karşın Teófilos döneminde, 837'de Konstantinopolis patriği olan Grammatikosün etkisiyle tasvirkırıcılık akımı yeniden canlandı ve bazı kaynaklara göre tasvirkırıcılık V. Konstantinos(->) dönemindeki (741-775) hızına ulaştı. Bu dönemin ünlü şehitleri Teodoros ve Teofanes adlı iki kardeş, alınlarına kızgın demir vurularak öldürüldüklerinden "graptos" (damgalı) diye anılmışlardır. Buna karşılık, bazı araştırmacılar Teofilosün tasvirkırıcılığım oldukça ılımlı kabul ederler.

İmparatorluğu tahkim etmek amacıyla Don Nehri üzerinde Sarkel Kalesi'ni inşa eden Teófilos aynı zamanda Hersones (Kırım'da), Paflagonya (Kastamonu) ve Kaldia (Trabzon) temalarının da kurucusudur. Ayrıca dağlık yörelerde "kleisourai" (dağ geçitleri) diye bilinen müstahkem mevkiler inşa ettirmiştir.

Teófilos bunları yaparken Sicilya ve Güney İtalya'da ilerleyen Müslüman akınlarını gözden kaçırdı ve donanmayı Sicilya'da atıl bırakma gafletinde bulundu. Araplar 831'de Dazimon'da Bizans ordusunu yendikten sonra, 838'de Teofilosün babasının memleketi Amorionü (Afyon) kuşattılar. Bizans'ın ve Avrupa'nın ortak düşmanı Araplara karşı destek sağlamayı amaçlayan Teófilos kızını Fransa Kralı I. Louis'nin (Louisle Débonnaire) oğlu Lotfiair ile evlendirmeye çalışırken, Bizans heyetleri Frankları, Venediklileri ve Kurtubalıları (İspanya'da Córdoba) ziyaret etmekteydi. Teófilos bu tehlikeyi savuşturamadan 842'de genç yaşında dizanteriden öldüğünde geriye 5 kızla 1 erkek evlat bırakmıştı. Oğlu (III. Mihael) o sırada henüz çok küçük olduğundan taht onun naibeliğini alan dul eşi Teodora'ya kaldı.

Bibi. R. Jenkins, *Byzantium: the Imperial centuries AD 610-1071,* Londra, 1966, s. 146-152; W. Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842,* Standford, 1988, s. 263-329; J. Rosser, "Theophilos (828-842)", *Byzantiaka,* S. 3 (1983), s. 37-56; Ostrogorsky, *Bizans,* 190-196; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes,* c. I, Brüksel, 1935, s. 89-190; ay. *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* Ankara, 1943, s. 358-375; S. Eyice, "Bryas Sarayı", *Belleten,* 1959, s. 80-99; Janin, *Constantinople byzantine,* 290-295, 108, 114, 132, 146, 343, 455.

AYŞE HÜR

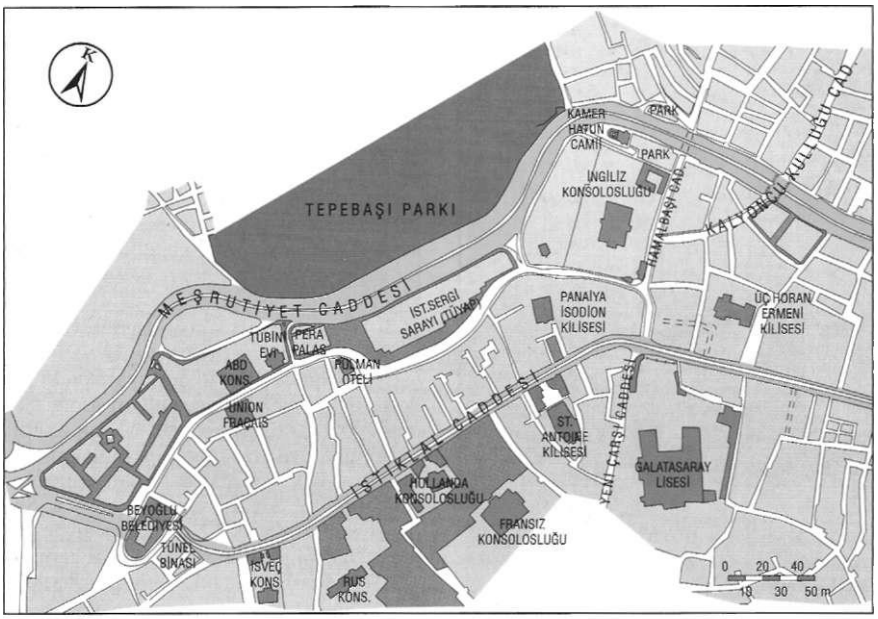
TEPEBAŞI

Beyoğlunda, İstiklal Caddesi'ne paralel giden Meşrutiyet Caddesi ile Tarlabaşı Bulvan'nın devamı olan Refik Saydam Caddesi arasmda kalan semt.

Tepebaşı çevresi 19. yy'ın son çeyreğine kadar Müslüman mezarlıklarıyla kaplıydı. Pera'ya yerleşmiş olan yabancılar ve Levantenler önce bir gezinti ve temaşa yeri, daha sonra da yerleşim bölgesi olarak, 19-yy'm sonlarında buralarda yoğunlaşmaya başladılar (bak. Tepebaşı Meydanı). Tepebaşı, admdan da anlaşılacağı gibi Kasımpaşa ve Halic'e oldukça dik inen yamaçların üstündeydi. Buradan aşağı, yamaç boyunca, Peralı yabancıların ve Levantenlerin "Petits Champs des Mort" (Küçük Mezarlık) dedikleri; oldukça bakımsız, mezarlıktan çok, servili, ağaçlık bir kırlık alanı andıran Müslüman mezarlığı uzanırdı. Asmalımescit'e paralel Mezarlık Sokağı bu geçmişi anımsatır.

Yüzyıl başından bir kartpostalda Tepebaşı.
TETTV Arsivi

Tepebaşı
İstanbul Ansiklopedisi

Mezarlıklar 1870'lerden itibaren yavaş yavaş kalkarken, Altıncı Daire-i Belediye'nin ilk başkanı Blacque Bey döneminde Tepebaşimn imarı başladı. Tepebaşı Bahçesi(->) de bu dönemde tanzim edildi. Semtin bazıları bugüne kadar gelebilmiş binalarının bir bölümü de yine 19. yy'm son yıllarıyla 20. yy'ın hemen başında inşa edildi. Bunlar o dönemde Avrupa kentlerinde de benzerleri görülen mimari özelliklere sahip, çok katlı, görkemli, cepheleri süslemek güzel binalardı. Tepebaşı semtinin güney sınırı sayılabilecek Şişhane Meydanindaki Altıncı Daire-i Belediye binası(->), Corpi Sarayı olarak bilinen 1880'lerin ilk yıllarında yapılmış Amerika Birleşik Devletleri Elçiliği binası(->), 1890'ların ortalarında açılan ve semte önemli bir renk kazandıran Pera Palas(-0, Londra Oteli(->), Bristol Oteli(->), İtalya Evi(->), Societa Operaia(->) binası, ABD Elçiliği'nin karşısındaki Union Française binası bunların başlıcalarıdır.

Tepebaşı, Cumhuriyet'ten sonra da tiyatrolar, yabancı misyonlar, seçkin sayılan oteller, kafeler semti olarak gelişti. Yine burada bulunan ve bazıları Pera'ya, İstiklal Caddesi'ne açılan çok sayıda pasaj çeşitli dükkânlarla doluydu.

Beyoğlu'nun, günümüze kadar görünüm olarak 20. yy'm başındaki halini en iyi korumuş semtlerinden biri olan Tepebaşı'nda, 1970'lerde, Tepebaşı Parkı'nm karşısında Etap Marmara Oteli (halen Pulman Oteli), Meşrutiyet Caddesi'nin İstiklal Caddesi tarafında da Odakule(-0 inşa edildi. 1980'lerin ortalamada da eski Tepebaşı Parkı'nm güney ucuna İstanbul Sergi Sarayı kuruldu.

Günümüzde Tepebaşı, eski binaların restore edilmeye çalışıldığı; özellikle Meşrutiyet Caddesi, Meşrutiyet Caddesi'ni dikine kesen Tepebaşı Caddesi ve semtin batı sınırını çizen Tarlabaşı Bulvarı ve onun devamı Refik Saydam Caddesi boyunca ve ara sokaklarda, kimi zaman kenetlenen yoğun bir araç trafiğinin aktığı; konutlarm giderek azalıp, yok olup yerlerini işyerlerinin, otellerin, turizme dönük işlevde birimlerin aldığı bir Beyoğlu semtidir.

İSTANBUL

TEPEBAŞI BAHÇESİ

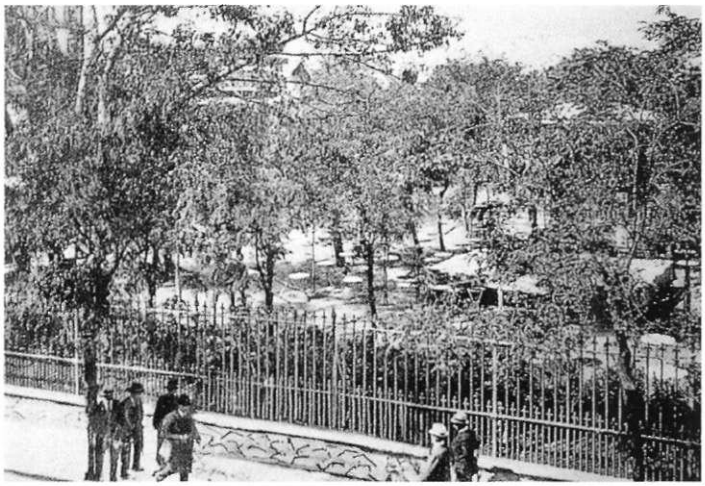
Beyoğlu İlçesi'nde, Tepebaşı'nda yer almaktaydı. Osmanlı döneminde, 19. yy'da Petit-Champ da denirdi. Mezarlık (Petits-Chapms veya Meşrutiyet) Caddesi ile Tozkoporan Caddesi arasında kalan ve bugün içinde TÜYAP sergi binasını ve katlı otoparkı barındıran geniş parseldeydi. 19. yy'ın başında burası, Batılıların "Petit-Champ des Morts" diye adlandırdıkları Müslüman mezarlığının çayırlığıydı. Pera halkı bu geniş kırlık alanda, mezar taşlarının arasında gezintiye çıkar, servi ağaçlarının gölgesinde oturarak karşıdaki İstanbul ve Haliç manzarasını seyrederdi. Tümüyle Doğu yaşam anlayışının bir parçası olan bu pitoresk görüntüler o dönemde pek çok Batılı gezginin ilgisini çekmiş, gerek kitaplarına, gerekse resimlerine bolca konu olmuştu. Hattâ bu gezginlerden biri olan Alexis de Valon, 1850'de burada küçük bir bahçe içinde, müzikli bir lokantanın varlığından söz etmektedir.

Ancak, gerçek anlamda bir tiyatro binası ile lokanta ve bahçesinin yapılması fikri 1870 yangmmdan sonraki imar hareketleri sırasında oluştu. 1872'de Muzika-i Hümayun(->) şefi Guatelli Paşaya burada bir tiyatro binası kurması için imtiyaz sağlandı ve yapımı da mimar G. B. Barborini'ye(->) verildi. Hattâ Türk yazarlardan, mezarlığın kaldırılıp yerine tiyatro yapılmasına tepkiler geldiyse de, Altıncı Dake-i Belediye(-») Abdülaziz'den aldığı izinle çalışmalarına devam etti. Bu arada Tünel yapımını üstlenen firmayla da anlaşarak kazıdan çıkan toprağı para karşılığında buraya taşıdı. Böylece belediye, hem dik ve yamaçlı araziyi düz hale getirmiş, hem de inşaat için gelir elde etmiş oluyordu. Fakat Guatelli Paşa ile aralarında anlaşmazlık çıkınca çalışmalar da durdu. İnşaata, paşaya arazinin yan tarafmda yer verilmesiyle ancak 1879'da başlanabildi. Altıncı Daire-i Belediye başkanı Edouard Blacque'm(-») dönemine rastlayan ve yalnızca toprak düzenlemesinde 100'den fazla kişinin çalıştığı bu iş için belediye gene para sıkıntısı çekince, bu kez çareyi çevre binalardan ek para istemekte buldu. Ev sahiplerini de konser salonu, lokantası, içinden su akan rotondansı, orkestra yeri, gezinti yollan ve çocuk oyun alanlarıyla böyle bir bahçenin, evlerinin değerini bir kez daha artıracağını söyleyerek yardıma çağırıyordu. Yapım için gereken 8.000 lira toplanarak Osmanlı Bankasina yatırılacak ve gene bu bankanın kontrolünde harcanacaktı.

E. Blacque'ın çabalarıyla bir yıl içinde tamamlanan bahçenin açılışı 24 Temmuz 1880'de yapıldı. Çağdaşı Taksim Bahçesi(->) gibi o da İngiliz bahçe mimarisi tarzındaydı. İçeri, Mezarlık Caddesi üzerindeki iki tarafı sütunlu büyük demir parmaklıklı kapıdan girildiğinde, sağda ahşap bir köşk, ortada da üzerinde demir köprüsü olan yapay bir gölle orkestra için düzenlenmiş bir platform bulunuyordu. Göl daha sonraları dolduruldu ve yerine çevresi açık, üzeri kubbeli, sekizgen bir orkestra yeri yapıldı. Yemden ağaçlandrrüan bahçede, çakıl taşı döşeli gezinti yollan ve aralarında da demir ayaklı masalarıyla oturma yerleri vardı. Bahçeye daha çok Müslüman olmayan halkla Avrupalılar gelir ve manzaraya karşı, müzik eşliğinde içkilerini içerlerdi. Burada oturacak kadar parası olmayanlarsa, bahçede yürüyüş yapmakla yetinirdi. Genelde herkes Fransızca konuşur, Türkçeye hemen hemen hiç rastlanmazdı. Akşamları ise, demir ayaklı opal cam kürelerden oluşan lambalarla etraf aydınlatılma).

Bahçe girişinin karşısındaki ahşap lokantanın açılışı ise, Mayıs 1884'te oldu. Buranın bir diğer özelliği de iyi havalarda bahçedeki açık terasta manzaraya karşı yemek yeme şansıydı. Fakat 19H'de, buranın yöneticisi olan M. Natanson, Balkan Savaşinda Kızılay'ın yardım toplamak amacıyla yaptırdığı sergi pavyonunu biraz daha büyüterek, lokantayı girişin hemen solundaki büyük binaya taşıdı. Artık burası bir gardenbar, bir cafe-chantant'tı. Mimari olarak da karşısındaki tiyatro binasıyla aynı üsluptaydı. Yerden tavana kadar bolca büyük penceresi olan, iki katlı, ahşap bir yapıydı. 1914'te yandıysa da mühendis Kristidis tarafından aynı yıl yeniden inşa edildi. Fakat, I. Dünya Savaşının çıkmasıyla bahçede bir durgunluk yaşandı, Avrupalılar görülmez oldu. 1935 te de dönemin belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın(->) kararıyla Refik Saydam Caddesi'nin Pera Palas'ınC-*) yanından Meşrutiyet Caddesi'ne bağlanması sonucu, gardenbar yıktırıldı.

Cumhuriyet yıllarında bahçede biri

Yüzyıl başından bir kartpostalda Tepebaşı Bahçesi'nin Continental Oteli'nin balkonundan görünümü. Ç. Gülersoy, *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı,* İst., 1993

Dram, diğeri de Komedi olmak üzere, Şehir Tiyatrolarının iki tiyatrosu vardı (bak. Tepebaşı Yazlık ve Kışlık tiyatroları). Dram kısmının sağında ve solunda da ayrıca iki yazlık gazino bulunuyordu. Sağda, Komedi Tiyatrosu'nun yanındakinde daha çok Türk müziği icra edilirdi. Oldukça basit, üzeri renkli ampullerle süslenmiş, ahşap bir sahnesi vardı. Soldakinde ise daha çok yabancı orkestralar çalardı. Buranm sahnesi Dram Tiyatrosu'nun Halic'e bakan yüzüne dayalıydı ve 1912'de Lehman tarafından yapılmıştı. Yüksek tavanlı sahne yapısı üzerindeki üçgen alınlık ve saçak elemanlarıyla klasik çizgiler taşıyordu. Ayrıca sahnenin önünde, altta orkestra için yeri de vardı. II. Dünya Savaşı sırasında burası Avrupalı ajanların buluşma yeri olduysa da Cumhuriyetle birlikte Türk müşteriler ağırlık kazandılar.

Bibi. G. Akçura, *Beyoğlu'ndan Bir Kesit-Ses 1885-1991,* lst., 1991; S. Birsel, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu,* Ankara, 1983; Cezar, *Beyoğlu;* A. Dorsay, *Benim Beyoğlum,* lst., 1991; Ç. Gülersoy, *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı,* İst., 1993; P. Joanne. *Guides-Joanne: de Paris â Constantinople.* Paris, 1886; *La Turquie,* 16 Mart 1879, 26 Temmuz 1880, 16 Kasım 1880, 12 Kasım 1881, 27 Nisan 1882, 3 Mayıs 1882, 11 Mayıs 1884, 25 Mayıs 1884; *Le Moniteur Oriental,* 23 Aralık 1891; Comte de Rocquigny. *Trois Mois en Orient Basse-Egypte, Srie, Jerusalem. Constantinople,* Paris, 1876; *The Levant Herald,* 20 Mayıs 1872, 28 Kasım 1892. 27 Eylül 1905; W. Sperco, *Yüzyılın Başında İstanbul,* lst., 1989; A. deValon, *Une AneneeDans le Levant, Voyage en Sicile, en Grece et en Turquie.* Paris, 1850.

SEZA DURUDOGAN

TEPEBAŞı KıŞLıK VE YAZLıK TIYATROLARı

Beyoğlu İlçesi'nde, Tepebaşı'nda, bugün TÜYAP sergi binası ile katlı otoparkın bulunduğu alanda yer almaktaydı. Burada bir tiyatro binası inşası düşüncesi 1870'teki büyük Beyoğlu yangınından sonra oluştu. 1872'de Muzıka-i Hümayun(->) şefi Guatelli Paşa'ya bu iş için imtiyaz verildi. Projesini G. B. Barborini'nin(-0 çizdiği yapı anlaşmazlık çıkınca gerçekleşemedi. Daha sonra inşa edilen yapının mimarı Hovsep Aznavur'dur(->). Yapım tarihi kesin olmamakla birlikte, Kasım 1880'de burada gösteri ve konserlerin varlığı bilinmektedir. Dönemin gazetelerinde adı geçen köşkünde de tiyatroya ait bu ahşap bina olması muhtemeldir. Köşkün birinci katında bir de sergi salonu vardı. M. Piccinini adlı biri 1882de burada bir eskrim salonu açarak, köşke yeni bir işlev daha kazandırdı.

Bu tarihte bahçe ve tiyatroyu M. Dionis yönetiyordu. Tiyatronun salonu at nalı planlı, parterde 256, birinci ve ikinci kat localarında 182 koltukluydu. İkinci kat localarının da üzerinde balkon bulunuyordu. Her katı Korint başlıklı, demir sütunlar taşıyordu. Loca parapetleri ile tavan, barok üslupta çok yoğun olarak bezenmişti. Her sütunun üzerinde de kollu birer lamba ile kabartma rozetler yer alıyordu. Bunların aralarında ise ayrıca daha küçük rozetler vardı. Salona giriş arkadan, sahnenin tam karşısındandı. İki kat boyunca yükselen sahnenin kenarlarında da gene barok üslupta üç sıra bezeme dönmekteydi.

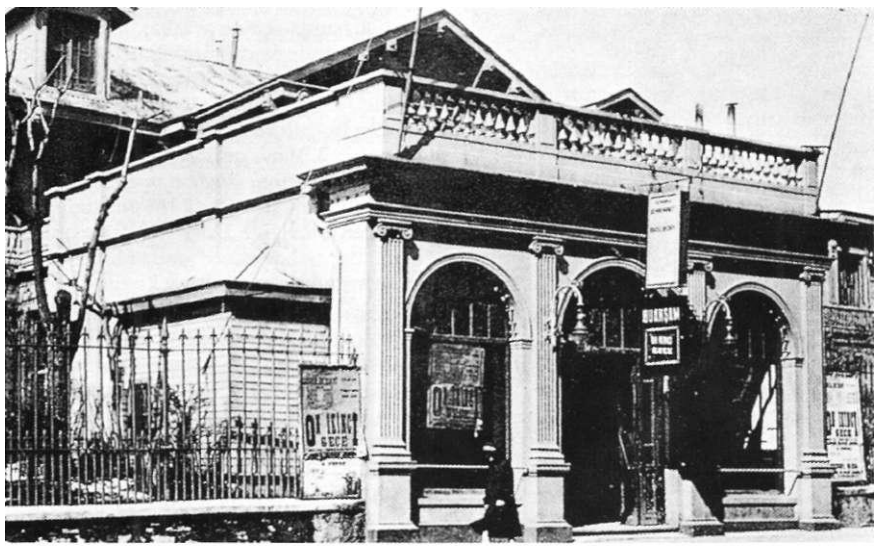
Binanın dış cepheleri ise oldukça yalındı. Yer yer iki ve üç katlı olan ahşap yapı, pencere düzeni, oranlan ve dairesel köşe çıkmalarıyla İstanbul köşklerini çağrıştırıyordu. Taşıyıcı sistemin dışarıya bir yansıması olarak içteki ahşap kolonlar dış cephede pilastrlarla, pencere kenarlarında da sövelerle vurgulanmıştı. Cepheye hareket kazandıran bu elemanlardan başka bir bezemesi yoktu. 189Tde eskiyen yapının onarımı için para bulununca ertesi yıl girişe, kapıya kadar uzanan bir ek yapıldı. Bu, üzeri teras çatılı, ön cephesinde üzeri kemerle geçilmiş üç açıklığı bulunan kagir bir yapıydı. Her bir kemeri, üzeri İyon başlıklı pilastrlar taşıyordu.

I. Dünya Savaşı sırasında yapı tümüyle Darülbedayi'ye (daha sonra Şehir Tiyatroları) geçti. Bu, kışlık tiyatro için bir dönüm noktası oldu ve bundan sonra "Şehir Tiyatroları Dram Kısmı" olarak anıldı. Cumhuriyet yılları yapının en parlak dönemi oldu. Fakat zamanla bina teknik olarak isteklere cevap veremez olunca, Şehir Tiyatroları Ocak 1970'te Harbiye'de yeni bir binaya taşındı. Boşalan eski yapı ise 1970'te ve 1972'deki iki yangınla yok oldu.

1975'te Deneme Sahnesi yer bulamayınca, tiyatronun arkasında henüz yanmamış olan kagir marangozhane binasına taşındı. Gündüz marangozhane, akşam da tiyatro olarak kullanılıyordu. Ortada döner bir sahnesi, etrafında da daire şeklinde sıralanmış koltukları vardı. Birkaç yıl sonra burası da özelliğini yitirince tiyatro kapatıldı.

Bir bakıma tiyatronun sonu, bahçenin de sonu oldu. 1984'te tüm bahçe ortadan kaldırılarak, yerine bugünkü beton teraslı katlı otopark ve sergi salonu binası yaptırıldı.

Yazlık tiyatro binası 1889da Claudius adlı bir opera emprezaryosu tarafmdan yaptırıldı. Dört localı, üzeri açık bir tiyatroydu. Bahçenin İngiltere Elçiliği binası(->) tarafındaki yamaç arazisine amfi şeklinde oturtulduğundan, Amphi diye de anıldı. 1890'da yandıysa da tekrar onarıldı. 1905'te Mimar Campanaki tarafmdan tümüyle değiştirilerek ahşaptan kapalı bir salon haline

Tepebaşı'daki kışlık tiyatro binası, 1930. *Cengiz Kahraman arşivi*

getirildi. 1.200 kişi alabilen salonun koltukları Paris'ten getirtildi. Fakat iç dekorasyonda, kışlık tiyatronun ağır bezemesi burada yoktu. Tepebaşı Caddesi'ndeki kagir giriş cephesi, binanın tek gösterişli tarafıydı. Üç bölüntülü klasik cephede, girişin iki tarafındaki pencerelerin üzeri yuvarlak kemerliydi. Art nouveau tarzındaki stilize İyon başlıklı sütunlar ise çatı frizini taşıyordu.

Amphi'de o yıllarda genellikle ikinci sınıf artistlerin opera ve temsilleri sergilenirken, bina 1908'de yeni bir işlev kazandı. "Cine Theatre Pathe" adlı, Pathe kardeşlerin sineması 1915'e kadar burada hizmet verdi (bak. Pathe Sineması). 1919-1923 arasında yeniden tiyatro olarak kullanıldıysa da 1924'te tekrar sinemaya çevrildi ve Asri Sineması(->) adını aldı. 1941'de adı Ses Sineması olarak değiştirildi. O yıllarda burasını Ses Tiyatrosu'nun(->) da işletmecisi olan M. Arditi yönetiyordu. Fakat daha sonra Arditi tiyatroyu başka birine kiraya verince, buradaki Şehir Tiyatroları binanın yeni işletmecisiyle anlaşamadı. Bunun için Eylül 1942'de takas yapıldı. Ses Sineması Halep Pasajı'ndaki Ses Tiyatrosunun, Şehir Tiyatroları Komedi Bölümü de sinemanın yerine geçti. Bu tarihten sonra "Komedi Tiyatrosu" olarak anıldı. Şehir Tiyatroları 1955'te Cercle d'Orient(->) binasındaki Yeni Komedi Tiyatrosu'nda (eski İpek Sineması'nda) temsillere başlayınca boş kalan bina ertesi yıl Başbakan Adnan Menderes'in yeni imar politikası çerçevesinde yıktırıldı.

SEZA DURTJDOĞAN

TEPEBAŞI MEYDANI

Beyoğlu yerleşiminin Halic'i seyreden bölümünde, eski Tepebaşı Bahçesi'nin yerindeki meydan.

17. ve 18. yy'larda Yüksekkaldırım'dan Taksim'e doğru düz bir çizgi üzerinde gelişen Beyoğlu dokusu, bitişik düzende ya da birbirine çok yakın binalardan oluşuyordu. Bu durum, bir yandan kışlık bir yerleşim olmasından, öte yandan nüfusun elçiliklerle bağlantılı ve önemli bir oranda Frenk ve Levanten kökenli ailelerden meydana gelmesi sebebiyle, bunların kendilerine model olarak Avrupa kentlerini almalarından kaynaklanmaktaydı.

Bu yoğun yerleşimin bellibaşlı ihtiyaçlarından biri de güzel havalarda hem gezinti yapabilecekleri, hem de manzara seyredebilecekleri bir açıklığa sahip olmaktı. Semtin Halic'e bakan yüzü, tam da bu nitelikteydi. Tek engel ve sakınca, aşağıda Müslüman yerleşimi olan, Azapkapı'dan Kasımpaşa'ya kadar mahallelerin arka yamaçlarını, Şişhane tarafı dahil, boydan boya kaplayan ve Beyoğlu binalarına kadar erişen Müslüman mezarlığıydı. O yüzden burada, 1800lerin başından itibaren sessiz bir mücadele başladı. Pera'nm yüksek ve kunt yapıları, manzaraya bakan bu kenara yan yana dizildikçe, önlerindeki kabir taşlarını ötelere ve yamaçtan aşağılara iteledi. Yakın çevrenin Müslüman dokusunun bir belgesi olan Asmalımescit'ten buraya uzanan dar yolun adı,

Salâhattin Giz'in objektifinden 1950'lerde (üst) ve günümüzde Tepebaşı Meydanı. *Eser Tutel kolekstyonu (üst),* Ç. Gülersoy, *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı,* İst., 1993

1850lerin yazışı ile "Rue Kabristan" olarak sürdürülürken, kabirler biraz kendiliğinden ama sistematik bir gelişme ile yok edildi. O yıllarda, artık binalar önünde bir teras oluşmuştu. Kırım Savaşı çıktığında payitahta gelen Fransız donanmasının bandosu, burada Beyoğlu halkına açık hava konserleri veriyor ve basit bir kahve, servis yapıyordu.

18701i yılların başı, önemli bir gelişmeyi getirdi: Galata ile Beyoğlu arasında ulaşımı çok kısaltacak olan Tünelin yapımı sırasında çıkan toprak, ilk belediye birimi olan Altıncı Daire-i Belediye'nin(->) müdürü Edouard Blacque'm(->) girişimi ile yamacın başına dökülerek düzlük iyice genişletildi. Bu imar, payitahtın muhafazakâr kesiminde, basma da yansıyan tepkilere yol açtıysa da iki faktör onları engellemiş oldu: Müslüman mezarlıklarının genelde sahipsiz ve bakımsız durumları ve özelde Tünel projesi; genelde Beyoğlu'na ilişkin, Abdülaziz'in koruma politikası.

1870 yangını, Tepebaşı'nm arka taraflarını küİ etti. Fakat az ötedeki İngiliz Sefaretini bile tutuşturan afetin sonunda, semt yeni ve hızlı bir imara kavuştuğundan, bu genel ve eskiye göre daha kaliteli yapılaşmadan, Tepebaşı Meydanı, çevresi de payını aldı. Asmalımescit'in az ilerisinden İngiltere Sefareti yakınlarına kadar devam eden ve Haliç panoramasını seyreden yerleşim, artık tam bitişik düzende, birbirinden güzel yapılara sahip oldu.

Meydanın yamaca bakan kenarına da bir park ile onun içinde biri yazlık ve kapalı amfi şeklinde, öbürü kışlık, ikise de ahşap iki tiyatro yapıldı. Bunlara az sonra Pera Palas Otel-Sarayı ile Garden Bar eklendi.

1880 ve 1890lardan soma genel tablosu tamamlanan bu binalar dizisinin en önemli ve karakterli yapıları, Glavani Sokağı başındaki Londra Oteli, az ötesindeki Bristol Oteli, Karlman, Fresco ve d'Andria pasajları ile İtalyan Sefareti'ne ait Casa d'Italia'dır.

1950'lerden sonraki modernleşme ve bu uğurda kültür mirasının feda edilmesi döneminde, Karlman Pasajı yerini Oda-

kule'ye bıraktı. İstiklal Caddesi üstündeki bu yüksek blok, Tepebaşı cephesi tarafındaki giriş kapısını iki yandaki binalar dizisinden geriye çekmek sureti ile dokuyu yırtmış oldu. Bristol Oteli, sadece cephesi korunup içerisi yıktırılmak ve kat çıkılmak yolu ile değiştirildi. D'Andria Pasajı'nı 1955'te alan Sosyal Sigortalar Kurumu ise İstiklal Caddesi ile bağlantılı pasaj boşluğunu ve geçişini kaldıran, bir iç ek inşaat yaptı. Tiyatrolar ve park iki darbe yiyerek sahneden silindiler: 1956 Menderes imarında amfi salon sebepsiz yıktırıldı. 1970'te izah edilemeyen iki aşamalı bir yangın ise kışlık tiyatroyu kül etti. Onun ve ağaçlı bahçesinin yerine, İstanbul Sergi Sarayı olarak adlandırılan bugünkü geniş ve beton sergi binası oturtuldu.

ÇELİK GÜLERSOY

TERCÜMAN YUNUS CAMÜ VE TEKKESİ

bak. DIRAĞMAN KÜLLİYESİ

TERCÜMAN I AHVAL

Agâh Efendi(->) tarafından çıkarılmış ilk özel Türkçe gazete.

6 Rebiyülâhır 1277/21 Ekim 1860'ta yayın hayatına başladı. Türk basınında, 1831de yayımlanan resmi *Takvim-i Vekayi(->)* ve 1840'ta çıkan yarı resmi *Ceride-i Havadis*'ten(->) sonra üçüncü gazetedir.

Tercüman-ı Ahval, Türk basın tarihinde, yeni bir dönemin başlangıcıdır. Liberal eğilimli bir fikir gazetesi olarak, gazetecilik, edebiyat ve kültür hayatının gelişmesinde, toplumun siyasal uyanışmda önemli hizmetleri oldu. Şinasi(->), gazetenin ilk sayısında yazdığı "Mukaddeme"de, bir gazetenin görevine ve yapacağı hizmetlere değinerek iç ve dış olaylardan seçme haberlerle eğitici yazılar yayımlanacağı, bunların halkın kolaylıkla anlayacağı şekilde olacağı, kişilerin düşünce ve görüşlerini açığa vurma hakkından söz etti. Şinasi, gazetede 6 ay kadar çalıştı. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* adlı oyunu da burada yayımlandı (2-5. sayılar). Böylece *Tercüman-ı Ahval* ilk tefrika yayımlayan gazete oldu. Yazı zenginliği, mizanpaj yönünden ayrı bir önem kazandı. Gazetede, iç, dış ve resmi olaylar, çeşitli haberler, tüzükler, anlaşmalar, piyasa ve borsa haberleri, sanayi, bankacılık, ulaşım, haberleşme konuları, fiyat listeleri, inceleme ve ekonomi yazıları, resmi ve özel ilanlar vb yer aldı.

Tercüman-ı Ahval, 40x55 cm boyutlarında olup başlangıçta haftalıktı ve pazar günleri çıkıyordu. Bir süre sonra haftada iki gün, 22 Ocak 186l'den sonra haftada üç. dört, beş kez yayımlandı. Son sayısı. 11 Mart 1866 tarihli, 792. nüshasıdır. Yazarları arasında Agâh Efendi, Şinasi, Ahmed Vefik Efendi (Paşa), Sarı Tevfik Bey, Mehmed Şerif, Refik Bey, Hasan Suphi Bey, bazı yazılarıyla Namık Kemal sayılabilir. Günlük çıkarken 21x31 cm boyutlarmdaydı.

Tercüman-ı Ahval fikir gazetesi yönüyle, sağlam gazetecilik anlayışı ve ciddi tutumuyla, 20 yıldan beri Babıâli'nin yardımıyla yayımlanan *Ceride-i Havadis*'i telaşlandırdı. *Tercüman-ı AhvaTe* rakip olarak, 2 Kasım 1860'ta *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'i çıkardı. *Ceride-i Havadis* de yayımını sürdürdü. *Tercüman-ı Ahval* bu gazetelerle çeşitli tartışmalara girişti. Bu tartışmaların birinde, eğitim sisteminin aksaklıklarını belirttiği için, *Tercüman-ı Ahval* Mayıs 1861'de iki hafta süreyle kapatıldı. Bu, Türk basın tarihindeki ilk gazete kapatma olayıydı.

ترجمان احوال

حوادث داخليه

Tercüman-ı Ahval'in 22 Nisan 1861 tarihli 25. sayısı.
S. Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, İst., 1931

Tercüman-ı Ahval, basın dilinin sadeleşmesinde ve üslupta önemli rol oynadı. Seviyeli ve kaliteli bir yayındı. Halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dille çıkmaya özen gösterdi. Ülkenin yönetiminde bir kontrol aracı olarak, kamuoyu oluşturma ve onun ciddi bir yorumcusu olmak düşüncesini güttü. Bazı engellere karşın, görüşlerinden ödün vermeyerek görevini cesaret ve titizlikle sürdürdü. Ülkede gazeteciliği meslek edineceklere ilk ocak oldu.

Bibi. S. İskit, *Hususîlik Türkçe Gazetemiz (Tercüman-ı Ahval ve Agâh Efendi),* Ankara, 1937; E. B. Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü ile Basın,* Ankara, 1971, s. 115-120; H. Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi,* İst., 1973: M. N. İnuğur. *Basın ve Yayın Tarihi,* İst.. 1982. s. 184-192.

ATİLLA ÇETİN

TERCÜMANI HAKİKAT

Ahmed Midhat Efendi(->) tarafından 27 Haziran 1878'de yayımlanmaya başlanan günlük gazete.

Doğu ansiklopedizminin en önde gelen temsilcilerinden olan Ahmed Midhat, gazetenin bir eğitim aracı olduğu yolundaki görüşe tam katdıyordu. Esasen, ticari ve siyasi haberler açısından dışarıya bağımlı olduğu için, genel bilgi konularını işlemek daha uygun görünüyordu. Böylece başlangıçta gazetenin hemen yansım, Avrupa gazetelerinden yaptığı çeviriler, adapte ettiği romanlar ve her konudaki yazılarla doldurdu. Bunlarda, Batı dünyasındaki en son buluşlar, teknolojik yenilikler, hattâ Beşir Fuad'm pozitivist fikirleri bile yer almıştır. II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) eğitim sistemine uygun olarak, İslamı savunmayı ön planda tutarak Batiya açılma politikasını sürdürdü. Bu niteliğiyle 1880 ve 18901ı yıllarda en çok izlenen gazete oldu. 1883'te Muallim Naci'nin başlattığı edebiyat yazıları da tartışmalara yol açmakla ülkenin fikir hayatına hareket getirdi. Dönemin bütün ünlü yazarları gazeteye katkıda bulundular. Bunlar arasında Selanikli Tevfik'i (sonradan başyazıları da kaleme almıştır), Ahmed Rasim'i, Hüseyin Rahmi'yi (Gürpınar), Veled Çelebi'yi (İzbudak) sayabiliriz. Ahmed Midhat'm sarayla yakınlığı sebebiyle başyazılarında zaman zaman resmi politikanın yansımasına rastlanmıştır. 1890ların ikinci yarısından itibaren, *İkdam(^)* gibi daha dinamik gazetelerin belirmesiyle etkisini kaybetmeye başladı. Avrupa'da beliren Jön Türk hareketine ve parlamentarizme karşı yayınları sebebiyle saray yanlılığı çok belİrginleşti. Bu yüzden II. Meşrutiyetin ilanında Ahmed Midhat'ın gazetede Jön Türk yanlısı yayınlar yapması tepkiyle karşılandı. Ancak onun ölümünden sonra gazetenin başına Ahmet Ağaoğlu geçince biraz canlandı. Fakat hiçbir zaman ön planda bir kamuoyu oluşturucusu haline gelemedi. 1922'de yayımına son verdi.

ORHAN KOLOĞLU

TERKİM CAMÜ

bak. İSKENDER PAŞA CAMİİ

TERKOS GÖLÜ

İstanbul'un yaklaşık 40 km kadar kuzeybatısında yer alır. Trakya'nın kuzeyinde Karaburun kıyılarının hemen gerisinde bulunan Terkos Gölü'nün yüzölçümü 25 km-, maksimum derinliği 11 m'dir. Gölün deniz seviyesinden yükseltisi 5 m olmasına karşılık, bugün denize akıntısı yoktur. Ancak, Boğazdere denilen bir gideğen, daha önceleri, göl suyunun Karadeniz'e boşalmasına olanak sağlıyordu. Bu nedenle, Terkos eskiden tuzlu bir lagün halindeyken, zamanla suyu tatlılaşmıştır. Göl sularım boşaltan gideğenin gölden ayrıldığı yere küçük bir set yapılmasıyla suyun devamlı olarak denize gitmesi önlenmiş ve göl seviyesi biraz yükselmiştir. Sonuçta yatağında akıntı bulunmaması nedeniyle gideğeninin ağız kısmı dalgaların hazırladığı bir kum seti ile kapanmıştır.

Terkos Gölü eosen kalker ve marnları ile yer yer bunları örten neojen kum ve çakıl depolarından oluşmuş 100-150 m yüksekliğinde tepelik bir sahanın kenarında bulunmaktadır. Kuzeyde göl ile deniz arasında kumsal ve alçak bir set vardır. Gerçekte Terkos Gölü'nün bulunduğu yer eski bir koydur. Gölün ilk bakışta dikkati çeken şekli de eskiden burada deniz istilasına uğramış dere ağızlarından başka bir şey olmayan koylann var olduğunu göstermektedir.

Terkos Gölü'nün akaçlama havzası küçük olmakla beraber göle su taşırş - bereler fazladır (Kanlı Dere, Bufalı De kartallı Dere, Soğuksu Deresi, Eminça} Deresi ve Istranca Deresi). Bunların en uzunu ve en çok su getireni batıdan gelen Istranca Deresi'dir. Gölün esas çerçevesini oluşturan büyük koy, kumsal bir kıyı seti ile denizden ayrıldıktan sonra, suyun hızla tatlılaşmasına bu dereler olanak sağlamıştır.

Yıllarca Terkos Gölü'nden gelen suyla beslenen İstanbul halkı için, su "Terkos" adıyla özdeşleşmiş ve İstanbullular suyu "Terkos" diye isimlendirmişlerdir. İstanbul'a yeni yeni barajlar yapılıp kentin suyunun büyük ölçüde Terkos dışından sağlanmaya başlanmasına karşılık, bu alışkanlık devam etmiştir.

1883'e kadar Beyoğlu ve civarının su gereksinimi, 1732'de kurulan Taksim Suyu sistemi ile karşılanmaktaydı. Artan nüfusla birlikte, daha fazla suya gereksinim duyulması, Terkos Gölü'nden kente su getirme fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla Abdülaziz döneminde, 1874'te yabancı bir şirketi temsil eden Hariciye teşrifatçısı Kâmil ile mühendis Terno adına 40 yıllık bir imtiyaz verilmiştir. Bu imtiyazla Terkos Gölü'nden alınacak suyun Beyoğlu-Galata bölgesine ve Halic'in öte yakasına (İstanbul) ve Boğazın Rumeli yakasına verilmesi, binaların abone kaydedilmesi yoluyla dağıtılması ve satılması kabul edilmiştir. Ancak daha sonra bu imtiyaz halk arasında "Terkos Şirketi" olarak bilinen ve gerçek adı "Dersaadet Anonim Su Şirketi" olan bir Fransız şirketine devredilmiş, 1887'de düzenlenen bir anlaşma ile imtiyaz süresi 1882'den geçerli olmak üzere 75 yıla çıkarılmıştır. Böylece şirketin belirli bir saha içindeki kaynak, dere ve yeraltı sularım toplayıp isale etmesi ve doğrudan doğruya Terkos Gölü'nden almacak suyun arıtılarak şehre isalesi ve dağıtımı kabul edilmiştir. Dersaadet Anonim Su Şirketi, 1883'te kurduğu pompa istasyonuyla Terkosün suyunu İstanbul'a iletirken, Türkiye'de de ilk kez basınçlı su dağıtımı yapılmış oluyordu. 1883'ten 1926'ya kadar Terkos Gölü kenarındaki basit bir klorlama ile suyu şehre arıtmadan ham su olarak veren şirket, 1926'da Kâğıthane sırtlarında ilk arıtma tesisini kurarak sağlıklı bir kontrol denetiminde şehre arıtılmış ve klorlanmış su vermeye başlamıştır.

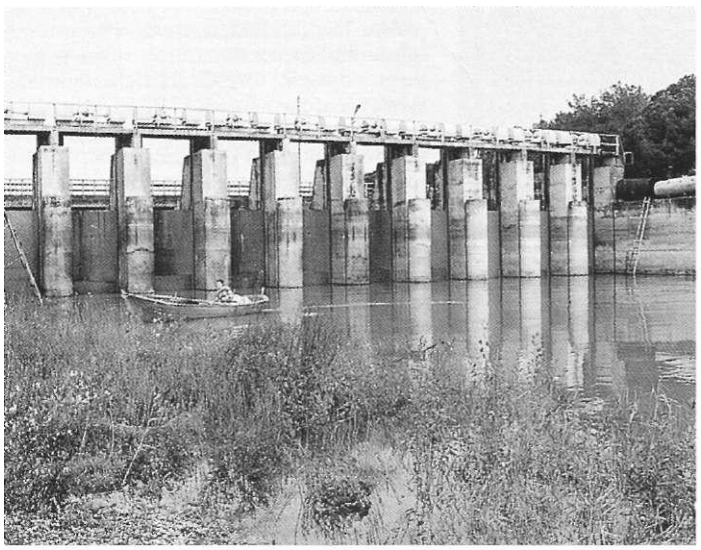
19301u yıllarda İstanbul'un 70.000 nü dolayında olan su gereksiniminin yarısını karşılayan Terkos Gölü, 1970'lerde 700.000 m^3'e yükselen su ihtiyacının 400.000 nüünü sağlamıştır. Buna karşılık, 1989'da yaşanan kuraklığın yanısıra, İstanbul'un su gereksiniminin 1.500.000 m^3'e ulaşmış olması nedeniyle, kente dağıtılan suyun ancak yüzde 6,6'sı Terkos Gölü'nden alınabilmiştir. Maksimum kapasitesi 162.000.000 m-Vyıl olan Terkos Gölü'nde, gene kuraklık nedeniyle 24 Ekim 1990'da 7.000.000 m^3 su bulunuyordu.

Terkos Gölü'nde biriken suyun büyük bir bölümü isale hatlarıyla Kâğıthane Arıtma Tesisi'ne iletilmekte, bir bölümü ise açık kanaldan Terkosün deposu durumundaki Alibeyköy Barajı'na aktarılmaktadır. Kâğıthane Arıtma Tesisi'ne iletilen su daha sonra Halic'in kuzey bölgesine ve İstanbul Boğazı'nm batı yakasma verilmekte, böylece Gaziosmanpaşa, Eyüp, Bayrampaşa, Beyoğlu, Şişli, Kâğıthane, Beşiktaş ve Sarıyer ilçelerinin su gereksinimi karşılanmaya çalışılmaktadır.

Terkos Gölü'nü desteklemek amacıyla 19 Mayıs 1990'da Karadeniz'den Terkos'a su aktarılmasına, ayrıca Kuzey Istranca dereleri regülatörlerinin de kurulmasına başlanmıştır (tesislerin temeli 8 Nisan 1991'de atılmıştır). Bu projede Trakya'da Istranca Dağlarından doğup Karadeniz'e dökülen akarsulardan 7 tanesinin birer regülatör ve isale hattı aracılığı ile Terkos Gölüne akıtılması planlanmıştır.

Terkos Gölü'nün çok uzun bir dönem Türkiye'deki en büyük şehir suyu kaynağı olması nedeniyle "Terkos suyu", hattâ sadece "Terkos" sözü Türkçe'de gene uzunca bir dönem "şehir su şebekesiyle dağıtılan su" ya da kısaca, "musluk suyu" anlamında kullanılmıştı.

MERAL AVCI

Terkos Gölü'nden bir görünüm. *Bünyamin Çelebi*

TERMAL OTELİ

Yalova İlçesi'nde, Kaplıcalar mevkiinde idi. 1935'te açılan mimarlık yarışmasında birincilik kazanan mimar Sedad Hakkı Eldem'in(->) projesine göre Atatürk'ün isteğiyle 1937-1938 arasında Akay İdaresi tarafından inşa edilmiştir. 1979'a kadar Denizcilik Bankası tarafından işletilen otel, daha sonra Turban AŞ'ye devredilmiş ve 1980'li yılların ortasında yıktırılmıştır.

Otel iki bölüme ayrılmıştı. Birinci bölüm kaplıca tedavilerinin yapıldığı banyoları içermekte, ikinci bölüm ise otel odaları ve konaklama ihtiyaçlarının giderildiği mekânları barındırmaktaydı. Otel bir ucu daha kısa olan "T" planlıydı. Yapının ana girişi beton ayaklar üzerine oturtulmuştu. Antreden girilen bekleme holünde kapıcı, danışma ve telefon kulübeleri yer almaktaydı. Bekleme holünün solunda dört eşit kollu haç biçiminde planlanmış otel holüne, oradan da lokanta bölümüne geçiliyordu. Burası, sürme kapılarla terasa bağlanmıştı. Bodrum katında mutfak, çamaşırhane, soğuk oda, erzak depoları, bulaşık yerleri, bardak ve gümüş takımlar için odalar, personel için yemek ve oturma odalarıyla kalorifer dairesi bulunmaktaydı. Buradan servis merdiveniyle diğer katlara çıkılıyordu. Birinci ve ikinci katlar yatak odalarına ayrılmıştı. Katlar üç asansör ile bağlanmış, asma kat personel yatak odalarıyla müşterilerin diğer yatak odalarına ayrılmıştı. Tuvaletler cadde üzerindeki odaların yanında bulunmaktaydı.

Termal kısım zemin ve bodrum katlarında yer alıyordu. Bu bölüme otelin giriş holünden ve arka sokaktaki bodrum katından girilmekte, zemin katında doktor, muayene, bekleme odalarıyla bir büyük mekanoterapi salonu bulunmaktaydı. Bodrum katında, önlerinde bir giriş yeri, soyunma ve dinlenme yerleri olmak üzere özel banyo hücreleri vardı.

Yapı betonarme karkas sistemindeydi. Mimari üslup olarak Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'ndan sonra yaygınlaşan fonksiyonalist mimari görüşü yansıtmakta olup üst üste konulmuş kutu sistemiyle geometrik bölümleme temeline dayanan bir tasarım anlayışına sahip bulunmaktaydı.

Bibi. S. H. Eldem, "Yalova Termal Oteli", *Arkitekt,* S. 3 (1938), s. 67-81, Sözen, *Cumhuriyet Mimarlığı,* 176.

AYKUT GÜRÇAĞLAR

TERSANE SARAYI

bak. AYNALIKAVAK KASRI

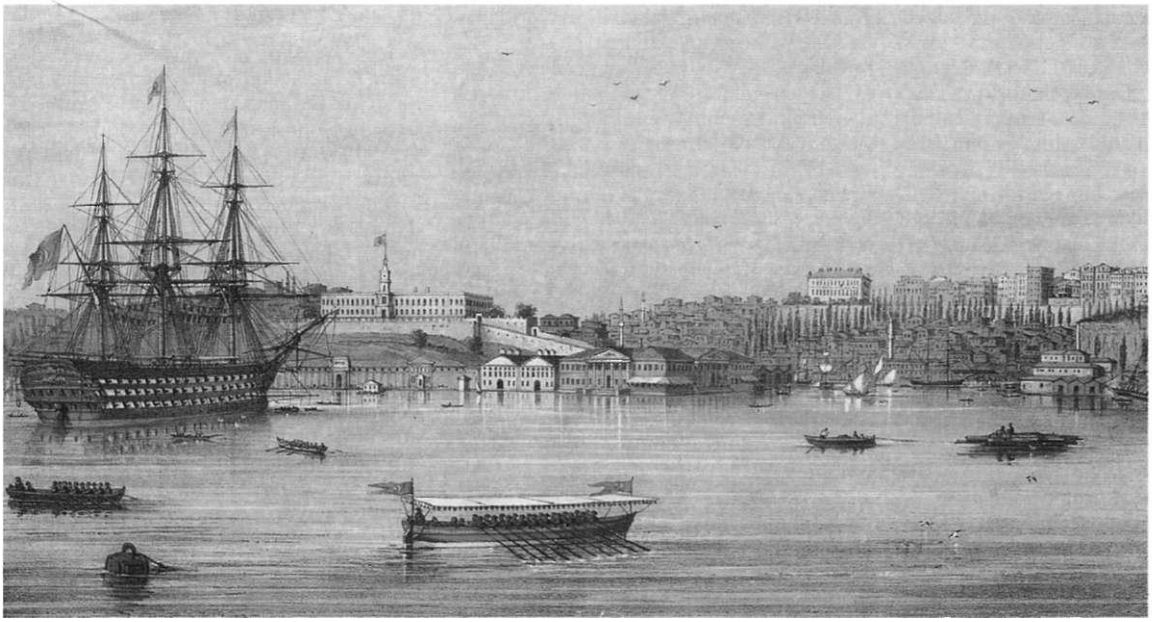
TERSANE ZİNDANI

bak. ZİNDANLAR

TERSANE-İ ÂMİRE

İstanbul'da Halic'in kuzey kıyısında, II. Mehmed (Fatih) tarafından 11 Aralık 1455'te kurulmasına başlanan büyük tersane.

İstanbul'un fethinden sonra, Bizans'tan kalan küçük tersanelerin kullanılmasına gidilmedi, onların yerine Haliç'te yeni bir tersanenin inşasına başlandı. Yeni tersane, önceleri birkaç bölüm ile bir divanhane ve

Brindesi'nin Tersane-i Âmire'yi betimleyen bir resmi. *Souvenir de Constantinople, 1860 / Cengiz Kahraman arsivi*

meclisten oluşuyordu. Kıyıda gemi inşa tezgâhları yavaş yavaş çoğalırken, gerideki tepelerde de zaman içinde evler, ambarlar, atölyeler yapıldı. Kaptan-ı deryanın dairesi de burada bulunuyordu. Tersane-i Âmire'nin yer aldığı Halic'in kuzey kıyısı boyunca günümüzde, sırasıyla Haliç Tersanesi, Kasımpaşa Vapur İskelesi, Kuzey Saha Deniz Komutanlığı, askeri dikimevleri, Camialtı TersanesiC-»), Taşkızak Tersanesi(->) ile Jandarma Kuvveden teknelerinin onarım-inşa kızakları ve Hasköy Tersanesi(->) bulunmaktadır. Eskiden, bugünkü Sütlücede de yine Tersane-i Âmire'nin gözler halinde küçük filika inşa kızakları sıralanıyordu.

Galata'dan Kâğıthane Deresi'ne kadar kıyı boyunca uzanan tezgâhların kurulmasına Cafer Kapudan'm gözetiminde başlandı. Önceleri küçükten büyüğe doğru kayık, karamürsel, aktarma, at kayığı, çektiri gibi nispeten küçük ahşap tekneler yapılırken, tekniğin ilerlemesiyle daha büyük gemiler de yapıldı. II. Bayezid döneminde (1481-1512) tersaneler ıslah edildikten başka, çağa uygun gemi tiplerinin de inşasına geçildi.

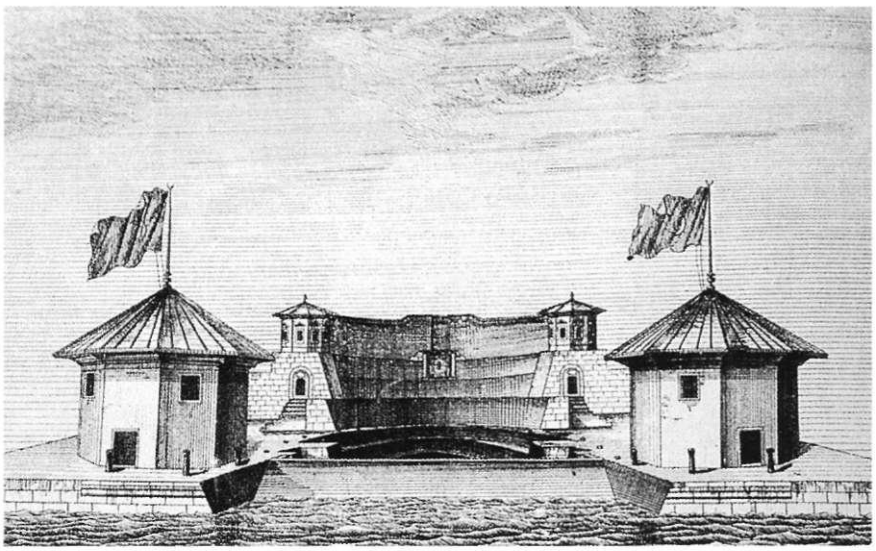
I. Selim (Yavuz) döneminde 1515'te tamamlanan ve değişik boyda 150 adet ahşap teknenin inşa edilebilir duruma geldiği bu kuruluşun her bir gözü için, hazineden 50.000 akçe tahsis edildiği biliniyor. 16. yy'da Güzelce Kasım Paşa'nın sadaret kaymakamlığı sırasında Gelibolu Tersanesinden ustalar ve işe yarar işçiler İstanbul'a getirtilerek Tersane-i Âmire'nin büyük ölçüde takviye edilmesine gidildi. Aynca, imparatorluğun dört bir köşesindeki tersaneler de idari bakımdan buraya bağlandı. Tersane-i Amire, inşa tezgâhları, donanım ve malzeme ambarları, havuzları, kışlaları, yelken dikim, kürek yapım atölyeleri, dökümhanesi, cami, mektep, hamam, hattâ zindanlarıyla büyük bir denizcilik merkezi haline geldi.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534'te kaptan-ı deryalığa getirilmesiyle Tunus ve Cezayir'den gelen yetenekli usta ve işçiler de Tersane-i Âmire'de görev aldılar. Göz adı verilen inşa tezgâhlarında her türden tekneler inşa edilmeye başlandı. 1626'da Kaptan-ı Derya Çatalcalı Hasan Paşa Tersane-i Âmire'deki kızakları baştan sona ya iyice onarttı ya da yeniden inşa ettirdi.

Osmanlı bahriyesinde inşa edilen ilk büyük kalyon olan Uzunçarşı'nın omurgası 1648'de Tersane-i Âmire'de kızağa kondu. Gemiye bu adm verilmesinin nedeni, teknenin yapılmasına, Uzunçarşı esnafının bağışlarıyla başlanmış olmasıydı. 1700'lü yıllarda daha büyük gemilerin inşası gerekince, tersanedeki kızaklar zamanla yetersiz kalmaya başladı. Kaldı ki, gemilerin tipleri de gelişip değişiyordu. Kızaklar büyütüldükten sonra, 6 Ekim 1718 günü ilk kez üç ambarlı bir savaş gemisi inşa edilerek törenle Halic'e indirildi. 1740'ta Nireng-i Bahrî, 1746'da Feth-i Bahrî, bir yıl sonra Birr-i Bahrî, 1749da Nusretnüma, ertesi yıl Berid-i Zafer hep bu büyük tersanenin tezgâhlarında inşa edilip donatıldı.

Bu arada, Tersane-i Âmire'nin büyütülmesinde Cezayirli Hasan Paşa(->) ile modern Osmanlı denizciliğinin kurucularından Küçük Hüseyin Paşa (1758-1803) büyük hizmetlerde bulundular. 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayun(->) açılınca gemi inşasında önemli ilerlemeler kaydedildi. O yıllarda asker, subay, usta ve her türden işçiden oluşan tersane halkının mevcudu 50.0001 bulmuştu.

I. Mahmud döneminde (1730-1754) bugün Kasımpaşa Kapısı denen yerde başlanan büyük taş havuzun inşası ancak III.

Kasımpaşa Kapısı'nda inşa edilen büyük taş havuzu betimleyen Mahmud Raif Efendi'nin bir gravürü.
W. Müller-Wiener, *Die Häfen von Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul*, Tübingen, 1994

Selim döneminde (1789-1807) tamamlandı. Bu havuzun başta gelen özelliği, inşaatta hiç harç kullanılmayıp taşların birbirine kenetlenerek örülmüş olmasıydı. Bu arada Fransa ve İsveç'ten gemi inşa mühendisleri getirtilerek Tersane-i Amire üstün düzeye çıkarıldı. O yıllarda, tersanede 118 toplu Mesudiye, 128 toplu Selimiye, 82 toplu Bâde-i Nusrat, 76 toplu Arslan-ı Bahrî, **66** toplu Asar-ı Nusrat gibi büyük kalyonlar inşa edildi.

II. Mahmud döneminde (1808-1839) ikinci bir havuza daha ihtiyaç görülünce, bunun Kasımpaşa Deresi ile Azapkapı arasında olması uygun görüldü. 85 m uzunluğunda, 15 m genişliğinde ve 10,3 m derinliğindeki bu ikinci havuz 1825'te tamamlanıp hizmete girdi. Ayrıca, bk tür yüzer vinç olan maçunaların da yapımına önem verildi. İstanbul'a ilk buharlı gemi, bu dönemde, 20 Mayıs 1828'de İngiltere'den geldi. Padişahın emriyle, daha başka gemiler de getirtildikten başka, Aynalıkavak'ta yenilerinin de inşasına girişildi.

1832de, denizyoluyla İstanbul'a gelen Amerikalı tanınmış gemi inşa mühendisi Foster Pdıodes'e Tersane-i Amire'de görev verilmesiyle gemi inşa alanında önemli adımlar atıldı. Rhodes'in inşa ettiği ilk gemi, 1834'te ahşap tekneli Neveser adlı savaş gemisi oldu. Bunu ertesi yıl Nusretiye kalyonu, bir yıl sonra da Tarz-ı Cedid, yine bir yıl sonra Nizamiye firkateyni ile Kafs-ı Zafer briki ve Müjderesan gemileri izledi. Bunlar hep ahşap tekneli klasik savaş gemileriydi.

1837de tersanede Foster Rhodes'in gözetiminde ilk kez bir buhar makineli geminin inşasına başlandı. Türkiye'de inşa edilen ilk buhar makineli gemi olan Eser-i Hayr, **26** Kasım 1837'de Aynalıkavak'ta denize indirildi. Amerikalı mühendisin en yakın yardımcısı, tecrübe ve bilgisini takdir ettiği Mehmed Kalfa idi. 1838'de Mesir-i Bahrî, ertesi yıl da padişahın emrine tahsis edilecek olan Tâir-i Bahrî adlı buharlı gemiler inşa edildi. Bu gemilerin kazanları ile makineleri İngiltere'ye ısmarlanıyordu, çarkçıbaşılar ve makinistler de keza İngiltere'den getirtiliyordu. Ne var ki, II. Mahmudün ölümünden sonra gördüğü kötü muamele yüzünden Foster Rhodes, yerine kayınbiraderi Ricks'i bırakarak İstanbul'dan ayrıldı.

Abdülmecid döneminde (1839-1861) Tersane-i Âmire'ye üçüncü bir havuzun yapılmasına ihtiyaç görüldü. İkinci havuzla, Azapkapı arasında kalan alanda kazılmasına başlanan bu havuzun inşası ancak 1870'te, Abdülaziz döneminde tamamlanabildi ve İngiliz ustaların da getirtilmesiyle tersane dünyanın sayılı önemli tersanelerinin arasında yer alabilecek mükemmelliğe erişti. 18601ı yıllarda tersanede görev yapmakta olan Başmimar Süleyman Beyin de büyük emeğinin geçtiğini belirtmek gerekir. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) tersanede artık büyük savaş gemileri inşa edilebiliyordu.

Tersane-i Âmire'den çok değerli teknik elemanlar da yetişti. İlk yerli imalat dökümhaneyi yapmayı başaran Dökmecibaşı Ali Bey ile kardeşi, Rusçuk'ta Tuna'da çalışan vapurların tamirhanesini kuran Bahriye Mektebi Nazırı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa (1852-1918), uzun yıllar Konya valiliği yapan Şemsi Paşa hep Tersane-i Âmire'den yetişmiş değerlerdir.

1839'da Tersane-i Amire'nin bünyesinde kumlan Vapurculuk Nezaretine, ilk buharlı yolcu gemilerinin çalıştırılması görevi de verilmişti. Şirket-i Osmaniye (1839), Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi (1840), Mecidiye Şirketi (1842), sonraki kuruluşlar hep Tersane-i Amire'nin bünyesinde yer aldılar.

O zamana kadar tersanede makineler hep model çıkartma yöntemiyle yapılırken, İngiliz makine mühendisi Seanks, Türk öğrencilere teknik resim öğretti. Böylece, Tersane-i Âmire de yetişen öğrencilerden Hasköylü Eşref Bey ile Hoca Sami Bey, Hüner-i Perver adlı zırhlının makinelerini yaparak bizde ilk yerli gemi makinesi imal etmeyi, Tersane-i Amire'de başarmış oldular.

1875'te, birinci havuzun ihtiyaca yetmediği görülüp genişletilerek boyu 153 m'ye, genişliği **16** m'ye, derinliği de 9,5 m'ye çıkarıldı. Önceleri havuzların sularının boşaltılması mandalar tarafından döndürülen dolaplarla sağlanıyordu. Gözleri bağlanan mandalar ağır ağır dönerek çarkı çeviriyor, çark da pompayı çalıştırarak içerideki suyu tahliye ediyordu. Ferid Halid Paşa, bu ilkel sistemi ıslah ettirerek o günlere göre modern buhar makinelerini devreye soktu. Böylece havuzdaki suyun birkaç saat içinde boşatılması mümkün oldu. Bu arada Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın (1832-1903) girişimiyle Avrupa'dan bir yüzer havuz satın alındı. Parçalar halinde yurda getirilen bu havuz tersanede monte edilerek hizmete sokulunca 150 tonluk gemilerin tamiri kolaylaşmış oldu.

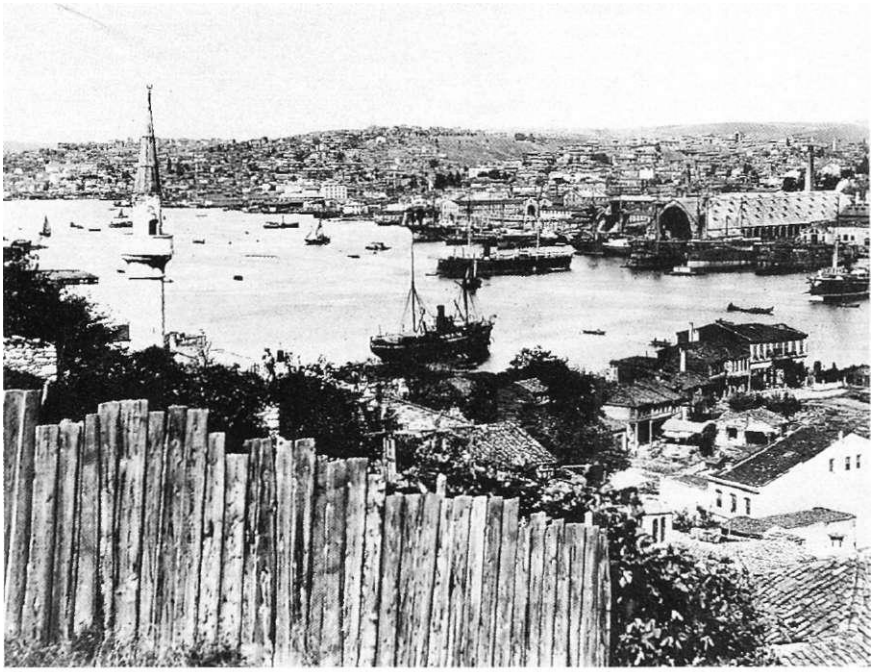
Tersanenin bir bölümü 1910'da İdare-i Mahsusa'ya devredildi. Ne var ki havuzların da, atölyelerin de öncelikle ele alınıp esaslı bir şekilde ıslah edilmesi gerekiyordu. O sıralarda Türkiye'de görev yapmakta olan İngiliz amirali Gambel İngiltere'ye gönderilerek tersanenin modernleştirilmesi konusunda görüşmelerde bulundu. Bu arada mühendislerden oluşan bazı heyetler İstanbul'a getirtildi. Bir yandan bugünkü Haliç Tersanesi'nin yer aldığı Kasımpaşa'daki bölüm faal duruma getirilmeye çalışılırken, öte yanda Haliç'teki fabrikalara ilaveten Marmara'nın uygun bir yerinde ya da Boğazlarda ikinci bir tersanenin daha yapılması fikri ortaya atıldı. Yapdan incelemeler sonunda bu ikinci büyük tersanenin Marmara'da kurulması kararlaştırıldı. Ama **1912**'de Balkan Savaşı'nın patlak vermesi, bu girişimden sonuç alınmasını engelledi. I. Dünya Savaşı sırasmda, **1916**'da bu sefer de bir Alman firmasıyla görüşmeler yapıldıysa da ileri sürülen aşırı teklifler nedeniyle yine sonuç alınamadı. Buna rağmen Haliç Tersanesi savaş yılları boyunca faaliyetini sürdürmekten geri kalmadı, bu arada mermi, bomba, çivi ve sac imali gibi ihtiyaçlar da yine tersane tarafından karşılandı.

İşgal yıllarında ise Haliç Tersanesi kısmen harap olmuş durumdaydı, yine de 1924'te tersane iyi kötü faaldi. Lozan Antlaşması ile İstanbul ve Boğazlar için kabul edilen maddeler, Haliç Tersanesi'nin Deniz Kuvvetleriyle olan ilişkisini çok kritik duruma sokuyordu. Bu arada İstanbul'da yer alan askeri tersaneler, 1930-1931'de yeni kurulmakta olan Gölcük Tersanesine taşındı ve eldeki askeri gemilerin onarımları artık orada yapılmaya başlandı. Boşaltılan saha Seyr-i Sefain İdaresi ile İnhisarlar Vekâleti'ne devredildi. Deniz Kuvvetlerinin emrinde ise ancak bir-iki küçük tesis ile bazı ambarlar kaldı.

1 Temmuz 1933'te kurulan Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü bünyesinde yer alan Haliç Tersanesi'nin zaman içinde elden geldiğince yenilenip modemleştirilmesi-

Taşkızak Tersanesi'nin günümüzden bir görünümü.
Gürol Kara/TETTV Arşivi

Yüzyıl başında Tersane-i Âmire'nin bir görünümü.
Eser Tutel koleksiyonu

ne çalışıldı. Kuru havuzlar onarıldı, mekanik sistemler yenilendi, eski yapılara yenileri ilave edildi. Bu yıllar içinde de Van Gölü İşletmesi için 200 beygirgücünde 2 adet yolcu gemisi, PTT için posta motorları, Deniz Ticaret Müdürlüğü için römorkör ve servis motorları, Kılavuzluk İdaresi için yine servis motorları, Akay(-0 için, Galata Köprüsü'ne dikey olarak bağlanacak 74 m boyunda, 18 m genişliğinde, 7 adet duba üzerinde kumlu büyük bir iskele yapıldı. Bir yanma Haydarpaşa'ya, öte yanına Kadıköy'e kalkan vapurların yanaştığı bu iskele 1960'a kadar aralıksız kullanıldı.

1952'de Denizcilik Bankasına devredilen Haliç Tersanesinde 3 adet kuru havuzun dışında, 70 ve 80 m boyunda sac teknelerin inşa edilebileceği kızaklar kuruldu. Ayrıca tersanenin sac ve köşebent, makine, marangozhane, elektrik atölyesi, diğer yardımcı atölyeler ve bir dökümhane yapıldı. Bu arada 11 adet, 25 ton kaldırma gücünde, ray üzerinde hareket eden atölye kreynleri kuruldu. Bunlara ilaveten 125 ton kaldırma gücünde bir yüzer kreyn daha hizmete sokuldu.

Haliç Tersanesi 1984'te Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı Türkiye Gemi Sanayii AŞ'nin bünyesinde yer aldı. Tersane bugün Kasımpaşa Deresi ile Atatürk Köprüsü arasında kalan 75.000 nü'lik bir alana yayılmış durumdadır. 457 m uzunluğunda rıhtımı, tarihi değeri olan 3 kuru havuzu ile 2 inşa kızağı vardır. Bu havuzlardan birincisi 118 m boyunda, 20,1 m genişliğinde ve 13,5 m derinliğinde, ikincisi 83 m boyunda, 16 m genişliğinde ve 10,5 m derinliğinde; üçüncüsü de 153 m boyunda, 16,3 m genişliğinde ve 9,6 m derinliğindedir.

ESER TUTEL

TERSANELER

bak. CAMİALTI TERSANESİ; HASKÖY TERSANESİ; İSTİNYE TERSANESİ: PENDİK TERSANESİ; TAŞKIZAK TERSANESİ; TERSANE-İ AMİRE

TEŞVİKİYE

Şişli İlçesi'ne bağlı semt ve mahalle.

1954'e kadar Beşiktaş İlçesi'nin bir mahallesi olan Teşvikiye, o tarihte ilçe olan Şişliye bağlanmıştır. Güneyinde Beşiktaş İlçesi'ne bağlı Vişnezade Mahallesi, güneydoğusunda Muradiye Mahallesi, batısında Şişli İlçesi'ne bağlı Harbiye Mahallesi, kuzeyinde Nişantaşı(->) semti ve Meşrutiyet Mahallesi yer alır.

Teşvikiye yerleşmesinin tarihi ancak 19. yy'ın ortalarına kadar iner. Daha önceleri yöre bütünüyle kırsal görünümdeydi. Buraların III. Selim döneminde (1789-1807) bir avlanma ve nişan talimleri yeri olduğuna ilişkin anıt taş bugün Teşvikiye Camii'nin(->) avlusunda bulunmaktadır. 1205/1790-91 tarihli bu taştan başka II. Mahmud'a ait 1226/1811 tarihli iki nişan taşından birisi gene Teşvikiye Camii'nin avlusunda, diğeri ise semtin Topağacı kesiminde Nişantaşı-Ihlamur yolunda, bugün bir apartmanın ön bahçesindedir.

Semtin gelişmesinde etkisi büyük olan ilk yapı Teşvikiye Camii'dir. İlkin 1209/1794-95'te bir mescit olarak yapılan cami 1270/1853-54'te Abdülmecid tarafmdan yenilendikten sonra yörede yerleşme başlamıştır. Abdülmecid'in burada bir yerleşim oluşturma amacım dile getirdiği iki taştan biri Teşvikiye Caddesi'nde bugün Harbiye Karakolu olan eski Nişantaşı Karakolu'nun(->) yanındaki boşlukta, diğeri Teşvikiye Caddesi, Rumeli Caddesi ve Valikonağı Caddesinin kesiştiği kavşakta bulunmaktadır. Aynı tarzda yapılmış her iki taşın üstünde "Eser-i Avâtıf-ı Mecidiye Mahalle-i Cedide-i Teşvikiye" (Abdülmecid'in karşılıksız iyilikseverliğinin eseri olan yeni Teşvikiye Mahallesi) ibaresi yer alır. Teşvikiye kelimesiyle burada bir mahalle kurulmasının padişahça da teşvik edildiği açıktır.

Semtte belirgin bir yerleşmenin izlerine Abdülaziz dönemine (1861-1876) ilişkin kayıtlarda rastlanmaktadır. Yol şebekesinin oluşması da gene bu dönemdedir. 1883 nüfus sayımında bir mahalle olarak varlığı resmen tescil edilmiş olan Teşvikiye bugünkü Muradiye Mahallesini de içine alıyordu. Nüfusu 2.583'ü kadın, 2.710ü erkek toplam 5.293 olarak tespit edilmişti. Mahallede 616 hane, 39 dükkân. 33 bahçe ve 1 cami bulunuyordu.

Semtin asıl gelişmesinde ise iki ana unsur rol oynamıştır. Birincisi sarayın önce Beşiktaş'a, sonra da Yıldız'a taşınması, ikincisi de hızla gelişen Beyoğlunun Taksim-Şişli eksenine doğru taşmasıdır. Sarayın Yıldıza taşınması (1876) Teşvikiye'yi doğrudan etkilemiş, Maçka'dan Nişantaşı'na kadar anacaddeden başlayarak çevre hanedan ve rical konaklarıyla dolmaya başlamıştır. Bunların en önemlileri Teşvikiye Caddesi ile Hüsrev Gerede Caddesi'nin kesiştiği köşedeki Şehzade Mehmed Selim Efendi Konağı (bugün yerinde Narmanlı Apartmanı var), Teşvikiye Caddesi'nde Teşvikiye Camii'nin karşısında Şerif Paşa Konağı ile Münire Sultan Konağı, Teşvikiye Camii avlusunun bitişiğinde Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi Konağı (daha sonra Naciye Sultan'a geçen konağın ve bahçesinin yerinde bugün Işık Lisesi var), Nişantaşı-Ihlamur yolunu geçince Said Paşa Konağı (1988de yanan konak halen restore edilmektedir, geniş bahçesinde Rüştü Uzel Kız Meslek Lisesi binaları yer almaktadır), yanında II. Abdülhamid döne-

Teşvikiye'den bir görünüm.
Levent Yalçın, 1994 / TETTV Arşivi

minde yabancı konukların ikametine ayrılan iki konak (biri Başmabeyinci Faik Bey Konağı, bu konakların yerinde daha sonra Şişli Terakki Lisesi binaları yapılmıştır), Paris Elçisi Salih Münir Paşa Konağı, arkalarda Akkavak Sokağı ile Şakayık Sokağı arasındaki adada Sadrazam Halil Rıfat Paşa Konağı (bugün yeri parktır, bahçesinde ise katlı otopark yapılmıştır), Teşvikiye Camii'nin arkasında Kalıpçı Sokağı'nda Mehmed Bey Konağı ile Faik Bey Konağı, Gülistan Sokağı'nda (daha sonra Kuyulu Bostan Sokağı, bugün Prof, Orhan Ersek Sokağı) Şehzade Abdürrahim Efendi Konağı, Hacı Emin Efendi Sokağında Alımed Şükrü Paşa Konağı, Refik Bey Konağı, Hoca Efendi Konağı, Hasan Hilmi Paşa Konağı, Bostan Sokağı (daha soma Teşvikiye-Ihlamur yolu, bugün Avukat Süreyya Ağaoğlu Sokağı) ile Çiftlik Sokağımın (bugün Poyracık Sokağı) kesiştiği köşede II. Abdülhamid'in gözde adamlarından ve bir dönem İstanbul'u haraca kesen ünlü Fehim Paşa'nın babası Esvapçıbaşı İsmet Bey Konağı (yerine 1937'de projesini Sedad Hakkı Eldem'in çizdiği Ahmet Ağaoğlu'na ait bahçeli ev yapıldı, 19ö5'te yıkılan bu evin yerinde bugün Ağaoğlu Apartmanı vardır), Göknar Sokağı (bugün Hostes Rona Altınay Sokağı) ile Şakayık Sokağının kesiştiği köşede Nimeti Bey Konağı, gene Göknar Sokağı'nda daha sonraki sahibinin adıyla anılan Kemaleddin Sami Paşa Konağı olarak sıralanabilir. Semtin diğer sokakları ise gene çoğunlukla Yıldız Sarayı ile ilişkili daha alt görevlilere ait evlerle doludur.

Teşvikiye 1920'lerde ikinci unsurun, Taksim-Şişli eksenindeki gelişmenin etkisine girer ve anacaddeden başlayarak hızla apartmanlasın Bu olgu 1950'lerde o güne kadar eski yapısını koruyan arka sokakları da içine alır. Osmanlı döneminde Hacı Hüseyin Bağı olarak anılan ve 1960'ların başında kırsal görünümünü hâlâ koruyan Topağacı, semtin en son apartmanlaşan kesimidir. Topağacı'nın Göknar Sokağının arkasına bakan yamacındaki gecekondu yerleşmesi ise İstanbul'daki örneklerinin en eskilerinden biri olarak varlığını korumaktadır. Semtteki yerleşmeyi hızlandıran etkenlerden biri de ulaşımdaki gelişmedir. 1914'te Taksim-Şişli tramvay hattının Harbiye'den ayrılan kolu Nişantaşı'ndan dönüp Maçka'ya kadar uzatılınca semtin kentle bağlantısı artmıştır. 12 Ağustos 196i' de kaldırılana kadar bu bağ Maçka-Tünel, Maçka-Beyazıt ve Maçka-Fatih hatlarıyla sürmüştür. Yerlerini 1961-1984 arasında troleybüs aldı. 1950'lerde başlayan otobüs seferleri için de uzun süre kalkış durağı olan Maçka'nın bu özelliğine 1980'lerin ortalarında son verildi.

Teşvikiye Camii dışında semtte bulunan diğer camiler bugün Muradiye Mahallesinde kalan Muradiye Camii(->) ile Hüsrev Gerede Caddesi'ndeki 1876 tarihli Raif Ağa Camii'dir. Bu caminin bir başka adı da İclaliye Mescididir. Semtteki çeşmeler de camilerle bağlantılıdır. Teşvikiye Camii'nin caddeye bakan avlu duvarında, muvakkithane bitişiğinde kitabesiz Taksim Suyu çeşmesi, Kalıpçı Sokağı köşesinde de Hamidiye Suyundan beslenen 1923 tarihli Said Bey Çeşmesi vardır. Her iki çeşmenin suyu artık akmamaktadır. Raif Ağa Camii'nin cephe duvarındaki çeşme de 1876 tarihlidir.

Semt sağlık ve eğitim kurumları bakımından hayli zengindir. Amerikan Bristol Hastanesi(->) semtteki en eski sağlık kurumudur. Yanında Güzelbahçe Kliniği yer alır. Sosyal Sigortalar Kurumunun İstanbul'daki en eski sağlık kurumu olan Nişantaşı Hastanesinin binaları Poyracık Sokağı ile Büyükçiftlik Sokağına dağılmış durumdadır. Şakayık Sokağı ile Nişantaşı-Ihlamur yolu kavşağmdaki özel Teşvikiye Sağlık Yurdu 1990'da kapanmış, binası da 1994'te yıkılmıştır.

Semtteki resmi nitelikli eğitim kurumlarının en eskisi Şakayık Sokağı'nda yer alan Teşvikiye İlkokulu'ydu. Taş mektep(-») tarzındaki küçük binasıyla dikkati çeken okulun yerinde bugün Sait Çiftçi İlkokulu bulunmaktadır. Gene Şakayık Sokağındaki 1930'larda aynı tarzda, yan yana inşa edilmiş Ihlamur İlkokulu (sonra Selim Sırrı Tarcan İlkokulu) ile Nilüfer Hatun İlkokulu yer almaktadır. Bugün iki okul birleştirilmiş ve Nilüfer Hatun İlköğretim Okulu adını almıştır. Semtin Maçka kesiminde 1927 tarihli Maçka İlkokulu, yanında Nişantaşı Kız Lisesi, onun da bitişiğinde eski İtalya Elçiliği binasında(-») Anadolu Teknik Lisesi, Teşvikiye Caddesi'nde ise Işık Lisesi(-0, Rüştü Uzel Kız Meslek Lisesi ile Şişli Terakki Lisesi'nin(-») eski binaları yer almaktadır. Bugün Nişantaşı Anadolu Lisesi olan eski High School(-0 ise Hacı Emin Efendi Sokağı ile Valikonağı Caddesi'nin kesiştiği ada üzerindedir. Büyükçiftlik Sokağı'nda da Marmara Üniversitesi(->) İletişim Fakültesi bulunmaktadır.

Teşvikiye bugün orta-üst gelir seviyesinde bir nüfus yapışma sahiptir. Nişantaşı, Osmanbey çevresinin 1970 sonlarından başlayarak hızla bir alışveriş ve iş merkezi haline gelmesi, konfeksiyon atölyeleri ve tekstil ticarethaneleriyle dolması Teşvikiye'nin meskûn bir semt olma özelliğini de etkilemeye başlamıştır. 1985'te 15.607 olan mahalle nüfusu 1990 Genel Nüfus Sayımına göre 12.281'e inmiştir.

Bibi. Öz, *İstanbul Camileri,* II; Ç. Gülersoy, *Tramvay İstanbul'da,* İst., 1989; ay, *Beşiktaş'ta İhlamur Mesiresi ve Tarihi Nişan Taşlan,* İst., 1962; Şişli Belediyesi, *Şişli Rehberi,* İst., 1987; Ergün, *Rehber;* Necib Bey, *İstanbul Rehberi.* (15 pafta), İst., 1334/1918; *MahallâtEsâmisi;* S. M. Alus, "Nişantaşı-Teşvikiye", *Akşam,* 25 Kânunıevvel 1938; J. Pervititcfi, *Plan cadastral d'assurances* (çeşitli paftalar), İst., 1922-1925; Çeçen, *Taksim-Hamidiye;* Yüngül, *Taksim Suyu; 1301 İstatistik Cedveli.*

NURİ AKBAYAR

TEŞVİKİYE CAMÜ

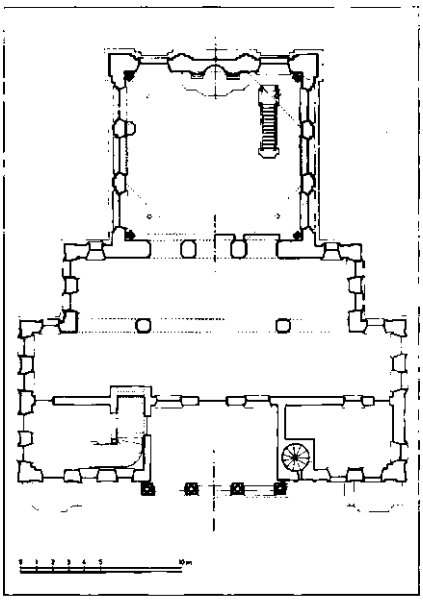
Şişli İlçesi'nde, adım aldığı semtte, Teşvikiye Caddesi'ndedir.

Buradaki ilk cami 1209/1794-95'te III. Selim tarafından yaptırılmıştır. Mevcut kitabesi de 1209 tarihlidir. Cami, harap olduğu için 1271/1854'te Abdülmecid tarafından olasılıkla yeniden yaptırılmıştır. Bu yenilemeye ilişkin kitabedeki "Eser-i Avâtıf-ı Mecidiye Mahalle-i Cedide-i Teşvikiye" yazısı caminin Teşvikiye'nin gelişmesiyle eşzamanlı olduğuna işaret eder. Cami, son olarak 1309/1891-92'de yenilenmiştir. Bu yenilemenin Yuvan Efendi tarafından yapıldığı bilinmektedir,

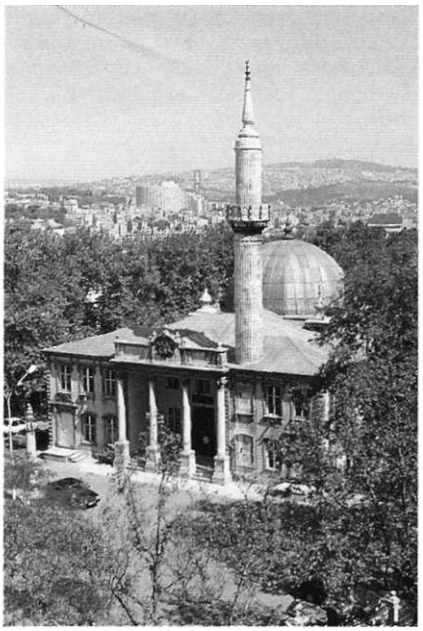
Teşvikiye Camii, diğer birçok 19- yy camii gibi yalnızca bir dış avlusu ve eğimli bir arazide inşa edildiği için güney kesiminde bir alt katı olan fevkani bir camidir. Plan şeması ve üslup açısından III. Selim döneminden çok, bir geç 19. yy yapısı olarak yorumlanabilecek özelliklere sahiptir.

Cami, 13x12 m boyutunda, kareye yakın dikdörtgen biçiminde bir harim bölümü ile yaklaşık 24x15 m boyutunda -zemin katının bir bölümü son cemaat yeri olarak ayrılmış- bir hünkâr mahfilinden (daire-i hümayun) oluşmaktadır. Selatin camilerde hünkâr mahfilinin ayrı bir kitle olarak gelişmesi III. Selim döneminde başlamışsa da asıl gelişmesi ve hem boyut olarak büyümesi hem de cami giriş cephesini belirleyen bir kitleye dönüşmesi IÎ. Mahmud ve asıl Abdülmecid dönemlerinde olmuştur. Belirtilen rakamların gösterdiği gibi, Teşvikiye Camii'nde daire-i hümayunun harim mekânının yaklaşık iki katını aşan bir büyüklüğe sahip oluşu, geç tarihli bir şemaya işaret etmektedir.

Teşvikiye Camii, Dolmabahçe Camii(->) ve Ortaköy Camii'yle(->) aynı yıllarda yenilenmiştir. Bu camilerde daire-i hümayunların kuzey cephelerinde giriş akslarının içeri, geriye çekilmesi gibi benzer düzenlemeler vardır. Dolmabahçe ve Ortaköy camilerinde giriş aksı ve yan kanatlar ayrı kitleler halinde olduğu halde Teşvikiye Camii'nde giriş aksı, yüksek kolonların oluşturduğu bir portik olarak düzenlenmiş ve daire-i hümayun cephesi dikdörtgen kitle olarak

Teşvikiye Camii'nin planı.
Selçuk Batur

Teşvikiye Camii
Levent Yalçın, 1994/TETTV Arşivi

bütünlenmiştir. Bu düzenleme, Teşvikiye Camii'nin Abdülmecid döneminin bu yapılarından daha ileri bir tarihi işaret ettiğini düşündürmektedir.

İki kat yüksekliğindeki portik kolonları, 19- yy'ın ikinci yarısının resmi yapı üslubunun çizgilerini çağrıştırmaktadır. Portik bölümünde saçak kornişinin üstünde yükseltilmiş olan parapet, üzerine yerleştirilmiş olan kitabe panoları ve tam ortasındaki kemerin içinde bulunan tuğralı, bayraklı arma, resmi yapı imgesini güçlendiren biçimlerdir. Bu özellikleriyle Teşvikiye Camii, 19. yy camileri arasında dinsel referanslara en uzak duran örnek sayılmalıdır.

Yüksek piedestaller üzerindeki dört narin kolonla belirlenen ve üçer basamakla ulaşılan portik, iki kat üzerindeki pencerelerin açıldığı oldukça derin bir mekândır. Eksen üzerindeki giriş kapısı, dikdörtgen biçiminde iki kompartmandan oluşan ve son cemaat yeri işlevi gören bir ön veya ara mekâna açılmaktadır.

Planda ve cephe düzeninde, kuzey cephesinin simetrik bir düzenlemesi vardır. Daire-i hümayun girişi ise kuzey cephesinde ve doğu kanadmdadır. İki yandan üçer basamakla ulaşılan giriş kapısı basık kemerlidir. Üstünde yatay konumda ve tuğralı bir oval madalyonun yerleştiği bir tepelik vardır. Girişin hemen sağında başlayan ve ahşap parmaklıklı bir döner merdiven üst kata ulaştırmaktadır. Tümüyle padihaşa ve maiyetine ait olan ve cuma törenlerindeki protokole ayrılmış olan üst kat, üç kemerle ibadet mekânına açılmaktadır.

Caminin harim kısmı, oldukça küçük sayılabilir. Yaklaşık 7 m yüksekliğinde bir alt yapı üzerinde sekiz dilimli bir kubbe ile örtülüdür. Caminin tümüyle kagir alt yapısına karşılık kubbesi ahşaptır. Kubbe eteği ile daire-i hümayun aynı yükseklikte-dir. Osmanlı camilerinde bulunmasına alışılmış kasnak öğesi Teşvikiye Camii'nde yoktur. Alt yapı kubbeye doğrudan bağlanır. Kare alt yapıdan sekiz dilimli kubbeye geçiş için alışılmış geçiş öğesi biçimlerinden çok farklı bir düzenleme yapılmıştır. Köşelere sekizgenin eteğini oluşturmak üzere diyagonal birer köşe lentosu yerleştirilmiş, üçgen köşe alanları düzlem olarak kapatılmış ve eliböğründe benzeri eğrisel konsol öğeleri destek figürü olarak yerleştirilmiştir. Osmanlı mimarlığında başka örneği olmayan bu uygulama ve destek öğelerinin figüratif biçimleri sonraki yılların neogotik yaklaşımlarım anımsatmaktadır. Bu destek öğeleri, dört köşedeki, son derece ilginç biçimleri olan, dekoratif kolonlarla birlikte caminin içinde fiktif bir strüktür imgesi yaratmaktadır. Ama bu neogotik imge, çok da yüksek olmayan sekiz dilimli örtüde devam ettirilmemekte ve alt yapı kesiminde kalan bir anı-biçime dönüşmektedir.

19. yy in diğer camileri gibi Teşvikiye Camiinde de harim ve hünkâr köşkü üslup veya biçimlenme açısından farklıdır. Kuzey cephesi ile doğu ve batı kanatları, basık kemerli pencereleri ve konsollu denizlikleri ve yine konsollu saçak kornişleri ile harim kesiminden ayrdır. Harim kitlesinde basık dikdörtgen alt ve daire kemerli üst pencerelerin daha klasik bir biçimlenişi vardır.

Bibi. Anonim, *Abidelerimiz,* İst., 1954, s. 162-163; S. Baar, "XIX. Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine". *Anadolu Sanatı Araştırmaları,* II (1970), s. 97-112; D. Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık.* S. 5 (1969). s. 65; *Moniteur Oriental* 28 Şubat 1893; Öz. *İstanbul Camileri.* II, 65-66.

AFİFE BATUR

TETİMMELER

"Tetimme medreseleri", "tetümme", "musıla-ı sahn", "medrese-i beççe", "medaris-i sugra" da denmiştir.

İstanbul'daki "sahn" (yüksek) öğretimi veren büyük medreselerin hazırlık sınıfları ile bu sınıflarda okuyanlara ayrılan barınma ve çalışma yerleriydi. Tetimmeler İstanbul'a özgü olup taşra medreselerinde okuyan ve yükseköğrenim yapmak isteyenler de İstanbul'a gelir ve tetimmelerde yer bularak sahna hazırlanırlardı.

II. Mehmed'in (Fatih) İstanbul'da tesis ettiği Medaris-i Semaniye, yeniden örgütlenen ve aşamalandırılan, haşiye-i tecrid, miftah, kırklı, hariç, dahil medreselerin üstünde yer aldı. Bu sıralama, ülke genelinde de geçerli olmakla birlikte "sahn" medresesi yalnız İstanbul'daydı. Başkentte veya taşrada dahil aşamasını başarıyla bitirenler, Ayasofya ve Fatih sahn medreselerine geçebilmek için tetimme (eksik tamamlayan) veya musıla (ulaştıran) denen, ara aşama sınıfını okumak zorundaydılar. **16.** yy'ın ikinci yarısında Süleymaniye medreseleri de hizmete girdikten sonra bu yeni kurumun ibtida-i altmışlı ve hareket-i altmışlı aşamaları sonrasına da Musıla-i Süleymaniye adıyla yeni bir tetimme eklendi. Burada okuyanlar, Havamis-i Süleymaniye denen yüksek medreseye geçme hakkını elde ediyorlardı.

Fatih medreselerinin sahn derecesinde edebiyat, ilahiyat ve İslam hukuku, Süleymaniye'nin yüksek şubelerinde ise tıp, göz hekimliği, matematik ve fen bilimleri okutulduğu halde, her iki medresenin tetimmelerinde de *Şemsiye Şerhi* (mantık), *Şerh-i Miftah, Muhtasar Meanî, Mutavvel*(belagat), *Sadrü'ş-Şeriâ Tavzihi, Şerh-i Telvih* (usul-i fıkıh), *Şerh-i Tecrid,* Sadeddin Taftazanî'nin *Telhis Şerhi,* Kadı Beyzavî'nin *Tevalî'si* ve *İsfahanı Şerhi* (kelam) kitapları okutulur; tetimmelerin "softa" denen öğrencilerine bu dersleri, "sahn danişmendleri" (yüksekokul öğrencileri) ve muidleri (asistanlar) okuturlardı.

Fatih medreseleri tetimmelerine "medrese-i beççe" ya da "medaris-i sugra (küçük medreseler) denmesinin nedeni, bunların asıl medreselere göre daha küçük ve kubbesiz oluşundandı. Fatih Medresesi tetimmelerinden dördü Karadeniz (Haliç) tarafında olup bunlara sırasıyla Tetimme-i Ûlâ, Tetimme-i Saniye, Tetimme-i Salise, Tetimme-i Rabia; Akdeniz (Marmara) tarafındaki dördüne de Tetimme-i Hamişe, Tetimme-i Sadise, Tetimme-i Sabia ve Tetimme-i Samine denmekteydi. Her tetimme 8 hücreli olup her bir hücrede 3 softa barınırdı.

Fatih Vakfiyesinde medaris-i sugra olarak geçen tetimmelere, günde **6**'şar akçe ayrılmıştı. Bunun 2 akçesi kapıcıya, 4 akçesi de hücrelerin hasır, kandil yağı ve diğer gereksinimlerine mahsustu. Ayrıca tetimme hücrelerinin her biri için ayda 15 akçe konmuştu ki, bunu, hücrelerde kalan softalar harçlık olarak bölüşmekteydiler. Tetimme softalarına günde birer fodla (ekmek) ile imaretten de içine bir parça et konulmuş pirinç çorbası, haftada iki kez tatlı verilmekteydi. Süleymaniye tetimmeleri ise 18. yy'da musıla-ı Süleymaniye adıyla ayrı bir medrese aşaması sayılarak hareketi altmışlı aşaması ile hamise-i Süleymaniye arasında yer almış; buna bağlı olarak müderrislik rütbelerine de aynı adla bir yenisi eklenmiştir.

İstanbul'a mahsus bir medrese kurumu olan tetimmeler, 17. yy'da Anadolu'dan ve Rumeli'den, "tahsil-i ilm" için geldiklerini ileri süren kaçakların, bozguncuların, barınakları durumuna gelmiş; gerek bunlar, gerekse yıllarca ders okudukları halde başarı gösterip yüksek sınıflara geçemeyen softalar, İstanbul'daki her eyleme ve ayaklanmaya "talebe-i ulum" adı altında katılmayı alışkanlık edinmişlerdir. Bu yüzden de birçok kez, tetimmeler boşaltılmış, buralarda barınan kaçaklar ve serseriler memleketlerine gönderilmişlerdir. Bu şekilde dönenler ise, Anadolu'da ve Rumeli'de soyguncu ve muhalif gruplara katılarak suhte, Celali ve eşkıya olaylarına karışmışlardır.

Bibi. Ergin, *Maarif Tarihi,* I, 82 vd; Pakalm, *Tarih Deyimleri,* III, 479; UçunçarşıIı, *İlmiye,* 9 vd; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* Ankara, 1964, s. 4.

NECDET SAKAOĞLU

TETRAPİLON

Beyazıt'ta, Simkeşhane'nin(->) önünde kalıntıları bulunan Roma takı.

Bu büyük Roma yapısının kalıntıları, Beyazıt-Aksaray Caddesinin genişletilmesi sırasında Simkeşhane'nin ön bloğu yıkılmadan önce onun avlusunda bulunuyordu. 1927'de İngiliz arkeologları tarafından görülen bu kalıntılar hakkında yayınlar da yapılmıştı. Simkeşhane'nin ön kısmı yıkıldıktan sonra 1957-1958'de yol çalışmaları yapılırken bu büyük takın temelleri ve diğer öğeleri ortaya çıkmıştır.

Taun Forumünun(-0 önemli yapıtlarından biri olan ve I. Theodosius dönemine (379-395) tarihlenen bu tak R. Naumann tarafından yapılan rökonstrüksiyon denemesine göre 34 m genişliğinde ve ortalama 7 m derinliği olan, orta açıklığı geniş, yan açıklıkları küçük, her açıklığın dörder sütunla taşındığı bir zafer takıdır. Altından Mese'nin(->) geçtiği orta açıklık 7 m genişliğinde ve kemer kilidi ortalama 18 m yüksekliğindedir. C. Mango bu takın Tauri Forumunun batı sınırını belirlemiş olabileceğini, bir benzerinin yine Mese üzerinde ve doğuda olduğunu ve taklardan batıdakinin üzerinde Theodosius'un Batı Roma imparatoru olan oğlu Honoriusün, doğudakinin üzerinde ise Doğu Roma İmparatoru Arkadiosün heykelleri olabileceğini söyler. Dörtlü bir sütun grubu tarafından taşman bu orta açıklığın iki yanında 3,80 m genişliğinde, iki kemerli bir geçit daha vardır. Bu küçük açıklıkların iki yanında da aynı boyutta sütunlar yer alır. Yapının orta ayaklarının temelleri, iki sütun kaidesi, sütunları bir ağaç gövdesine benzeten detaylarla süslü sütun parçaları ve Korentiyen başlıklar, arşitrav parçaları bulunmuştur. Buradaki sütunların budaklı bir ağaç dalma benzetilmeleri Herakles'in ünlü sopasını anımsatmak ve dolaylı olarak imparatorluğun gücünü simgelemek isteyen bir tasarım olarak yorumlanmıştır. Theodosius Tak Kemeri Roma ve erken Bizans döneminin adını bildiğimiz sayısız anıtı arasında boyutlarını ve genel görümünü saptayabildiğimiz nadir yapdardan biridir.

DOĞAN KTJBAN

TETRASTOON

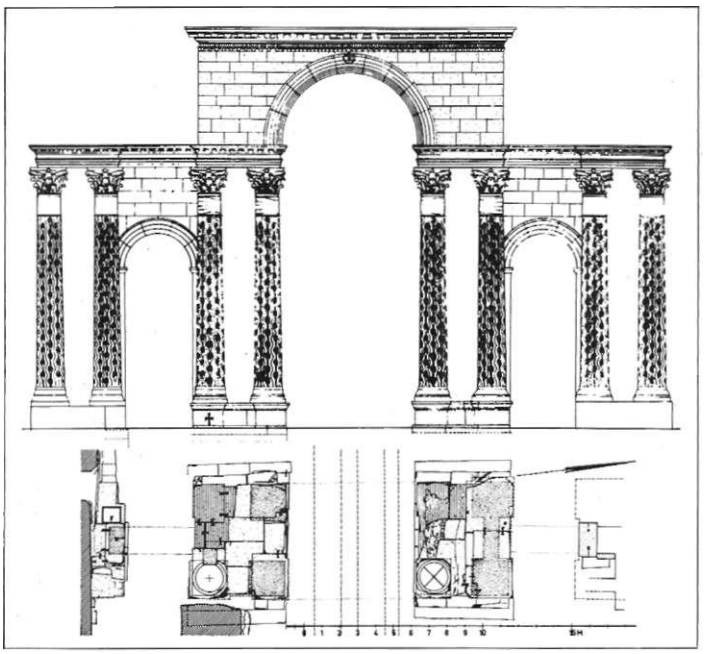
Antik çağda ve Bizans döneminde, dörtgen biçiminde olup (tetra: dört) her bir yanından revaklarla çevrili meydanlara verilen genel ad.

Tetrastoon terimi, Konstantinopolis'te değişik yerler için kullanılmış ve belli bir yerin özel adı olmamıştı. Halbuki günümüze dek Tetrastoon adının, şehrin Konstantinopolis olarak anılmaya başlamasından önce, antik kent Bizantionün(->) ortasında bulunan meydana verildiği düşünülmüştü.

Tetrastoon adlı bu meydana ilişkin başlıca kaynak, 6. yy tarihçisi İoannes Malalas'ın(->) tarihçesinde yer alan, gramatik açıdan anlaşılması oldukça güç bir bölümdür. Bu metnin iki biçimde yorumlanması mümkündür: Ya ortasında Güneş Tanrısı Heliosün heykelinin bulunduğu bir "tetrastoon" Zeuksippos Hamamı'na(->) ilave edilmişti ya da tam tersine, buradaki tetrastoona Zeuksippos Hamamı inşa edilmişti. Bugüne dek. çok sayıda tarihçinin itibar ettiği ikinci yoruma göre ise, Tetrastoon büyük bir meydan olmalıdır. Tarihçi Zosimos(-») bugün Yerebatan Sarayı'nm(->) bulunduğu yerde eskiden var olan Basilike Stoa'nm avlusunun "tetrastoon" biçiminde olduğundan söz eder (bak. bazilikalar). Zosimos burayı, Malalas'ın söz ettiği yer ile özdeşleştirirken, Augusteionü(->), Zeuksippos Hamamı'm ve bazilikanın bir bölümünü içine alan Roma döneminden kalma dev bir alan olarak tanımlar. Oysa. antik kent Bizantionün boyutları göz önüne alınırsa, burada böylesi büyük bir meydanın var olması akla uygun değildir. Bundan dolayı, Malalas'm tarihçesinin ilk yorumu, yani Zeuksippos Hamamı'nın "tetrastoon" formunda bir avluya sahip bulunması olasılığı daha doğru gözükmektedir.

Bibi. Schneider, *Byzanz,* 24; C. Mango, *The Brazen House,* Köbnhavn, 1959, s. 44-46; Janin, *Constantinople byzantine,* 59; P. Speck. *Die kaiserliche Universität von Konstantinopel,* Münih, 1974, s. 92, 106; A. Berger, "Die Altstadt von Byzanz in der vorjustinianischen Zeit", *Poikila Byzantina,* S. 6 (1987), s. 24-27.

ALBRECHT BERGER

R. Naumann'ın Tetrapilon rekonstrüksiyonu. Müller-Wiener, *Bildlexikon*

TEUTONIA ALMAN KULÜBÜ

Merkezi Beyoğlu'nda, Galip Dede Caddesinde bulunan, 1847'de kurulmuş Alman kulübü.

Teutonia'yı, 19- yy'm ortalarından itibaren İstanbul'da sayıları giderek artan Alman tüccar, mühendis, teknisyen ve elçilik mensupları 1847'de kurmuşlardır. Kuruluşa önayak olanlar Bohemyalı Alman cam tüccarlarıydı. Kulübe Teutonia adı verilmesi, kurucularının Almanların Toton köklerine dönüş özleminin ifadesiydi. Kulübün günümüzde de bulunduğu, Yüksekkaldınm'a kavuşan Galip Dede Caddesindeki bina 19- yy'da bütün Alman kolonisinin toplantı, siyasal ve kültürel etkinlik merkeziydi.

İstanbul'da bulunan Alemannia, Deutscher Ausflugsverein gibi başka Alman dernekleri faşizm döneminde 1933'ten itibaren Teutonia'ya bağlandı. 1939'da kulübün yönetim kurulu başkanı Deutsche Bank'ın İstanbul şubesi müdürlerinden Weidtmann'di. *1944'e* kadar Teutonia, İstanbul'da Alman Nazilerinin toplantılar yaptığı bir yer halindeydi.

1944'te Türkiye ile Almanya arasındaki siyasal ilişkilerin kesilmesinden sonra Teutonia binasına da el kondu. 1954'te bina geri verildi ve Teutonia bir süre Deutscher Klub adını aldı. 1956'da, Alman Kültür Merkezi'nin(->) çalışmaları Teutonia Alman Kulübü binasında başladı. Teutonia da varlığını bağımsız olarak sürdürdü. 1962de kulübün 250 üyesi vardı.

Daha sonraki yıllarda Teutonia, Alman kolonisi ve Türk-Alman ilişkileri açısından önemini bir ölçüde kaybetti. Türk-Alman Kültür Derneği ve onun devamı olan Alman Kültür Merkezi öne geçti. Alman Lisesi'yle(->) olan doğrudan mekânsal bağlantısı yüzünden halen lisenin çeşitli kültürel etkinlikleri bu binada yapılmaktadır.

İSTANBUL

TEVFİK FİKRET

(24 Aralık 1867, İstanbul - 19 Ağustos 1915, İstanbul) Şair ve yazar.

Babası Pertevniyal Valide Sultan'm(-») kâhyası Hüseyin Efendi, annesi Hatice Refia Hanım'dır. Baba tarafından Çankırılı, anne tarafından Sakızlıdır. Tevfik Fikret Aksaray'da doğup büyüdü. Mahmudiye Valide Rüştiyesi'nden sonra girdiği Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) 1888'de birincilikle bitirdi. Hariciye Nezareti isti-

Tevfik Fikret Aşiyan'da. *Cengiz Kabraman arsivi*

şare odasında çalışmaya başladı. Burada işsiz oturulduğunu görerek istifa etti ve birikmiş aylıklarını da hak etmediği gerekçesiyle almadı. Bir süre sadaret mektubi kaleminde çalıştı. 1889 da tekrar istişare odasına geçti. 1890'da dayısının kızı Nazmiye Hanımla evlendi. Bu evlilikten tek çocuğu Halûk dünyaya geldi (1895). Ticaret Mekteb-i Âlisi'nde başladığı öğretmenliğini Mekteb-i Sultanide sürdürdü. Öğretmen aylıklarının gerekçe gösterilmeden indirilmesi üzerine bu olaya tepki göstererek Mekteb-i Sultaniden ayrddı ve 1897de Robert Kolej'e(-0 Türkçe öğretmeni olarak girdi. Kısa bir aralık dışında hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Bu arada *Servet-i Fünun(->)* dergisinin yöneticiliğini yaptı (7 Şubat 1896-1900). II. Meşrutiyetin ilanından sona Mekteb-i Sultani müdürlüğünde bulundu (1909-1910). Rumelihisarı sırtlarındaki, planlarını kendi eliyle çizdiği ve "Aşiyan" adım verdiği evinde öldü (bak. Aşiyan Müzesi).

Hayatı boyunca doğruluk ve namus konusundaki şaşmaz tutumuyla kişisel, toplumsal ve siyasal olaylar karşısında tavır almış olan Tevfik Fikret şiirde de bu doğrultuda ürünler verdi. Siyasal ve toplumsal olayları, II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimini, dinsel tutuculuğu hem bu anlayış içinde ve hem de özgürlük, ilericilik, Batılılaşma adına eleştirdi. Servet-i Fünun edebiyatı içinde Batılı sanat anlayışına açılma konusunda öncülük etti. Türk şiirine içerik ve biçim alanında değişiklikler ve yenilikler getirdi. Şiirlerinde önceleri bireysel duyguları, doğayı, günlük yaşayıştan etkilendiği konuları işledi. Siyasal olayların akışıyla 1900'den sonra toplumsal ve siyasal içerikli didaktik-lirik şiirler yazdı. Şiirlerini *Rübâb-ı Şikeste* (1897, 1910), *Halûk'un Defteri* (1911), *Şermin* (1914) adlı kitaplarda topladı. Çocuklar için yazdığı şiirlerden oluşan son kitabı hece vezniyledir.

Tevfik Fikret hep İstanbulda yaşadı. Böyle olmasına karşılık İstanbul'u doğrudan doğruya konu aldığı pek az şiiri vardır. Bunların en ünlüsü "Sis'lir. Şiirde toplumsal ve siyasal olayların gidişinin yarattığı umutsuzluğun, yönetimin baskısının yarattığı tepki dile getirilir. Şair, sislere gömülmüş İstanbul'u, bütün bir yönetiminin simgesi gibi görür ve lanetler. "Köhne Bizans" diye nitelediği İstanbul "bin kocadan artakalan bîve-i bakir" (bin kocadan artakalan bakir dul). "Şarkin ezelî hâkime-i câzibedarı" (Doğu'nun öteden beri imrenilen kraliçesi) olarak görülür. Şiirini *Örtün, evet, ey hâile... Örtün, evet, ey şehr/ önün ve müebbeden uyu eyfâcire-idehr!.. (Örtün, evet, ey felaket, örtün, evet, ey kent / örtün ve sonsuza kadar uyu, ey dünyanın koca kahbesi)* diye bitirir.

Günlük yaşayışı anlattığı, toplumsal olayları konu ettiği şiirlerinde de İstanbul ya da semtlerinin adı hemen hemen hiç geçmez. Bosfor (Boğaziçi), Köprü, Heybeliada. Göksu gibi semtlerin ve mekânların adının geçtiği şiirlerinin sayısı çok azdır: "Şehrâyin". "Ramazan Sadakası", "Seza", "Şehitlikte".

Tevfik Fikret yazılarında da doğrudan doğruya İstanbul'u konu etmemiştir. Bazı edebiyat adamlarını anlattığı yazılarında ("Ekrem Bey"), bazı "musâhabe-i edebiye'lerinde ("Aziyâde") konu gereği İstanbul'dan söz edilir.

Bibi. Y. Nabi, *Tevfik Fikret,* İst., 1954; İ. Hikmet Ertaylan, *Tevfik. Fikret,* İst., 1963; A. Özkınmlı, *Tevfik Fikret,* İst., 1987; K. Akyüz, *Tevfik Fikret.* lst., 1947; M. Kaplan, *Tevfik. Fikret.* İst.. 1971; *Tevfik. Fikret. Dil ve Edebiyat Yazıları,* (haz. İ. Parlatır), Ankara, 1987.

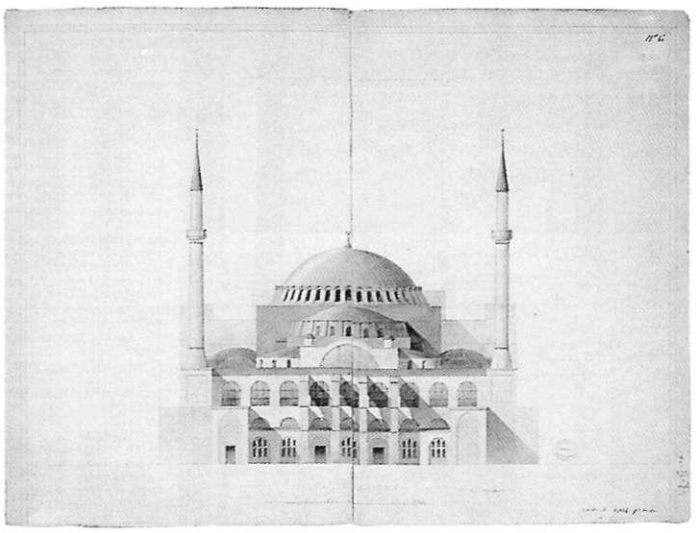
ERAY CANBERK

TEXLER, CHARLES

(22 Ağustos 1802, Versailles -1 Temmuz 1871, Paris) Fransız arkeolog ve gezgin.

1823'te Paris Güzel Sanatlar Okulundan mezun olduktan sonra Fransa'daki eski eserlerin çizimleri ile görevlendirildi. 1833'te Doğu yolculuğuna çıktı. 1837'ye kadar Anadolu'yu gezerek antik eserlerin çizimlerini yaptı. 1837'de Fransa'ya dönen Texier iki yıl sonra Mezopotamya ve İran'ı gezmek üzere yeniden Doğu'ya döndü. 1840'ta College de France'a profesör tayin edildi.

Texier'nin yolculuklarından getirmiş olduğu binlerce çizimden ancak küçük bir bölümü iki gmp halinde basıldı. *Description de l'Asie Mineure. Beaux arts, monuments historiques, plans et topographie des cités antiques* adıyla basılan ve birinci yolculuğa ait çizimleri içeren birinci grup üç büyük folio ciltten oluşur. Bitinya, Frigya ve Galatya'yı içeren birinci cilt 1839'da; Kapadokya. Likaonya, Isauria, Misya, Troya, Teutranya, Aiolya ve İyonya bölgelerini kapsayan ikinci ve Lidya, Menderes Manisa'sı, Karya, Afrodisias, Kniclos, Likya kent ve bölgelerinin çizimlerine yer veren üçüncü ciltler 1849'da yayımlandı. Türkçeye *Küçük Asya* (1923-1924, 3 e) adıyla tercüme edilmiştir. İkinci seyahatin görüntülerini içeren ve *Description de l'Arménie, de la Perse et de la Mésopotamie. Première partie, géographie, géologie, monuments anciens et modernes, moeurs et coutumes* adıyla basılan ikinci grup yine büyük folio iki ciltten oluşur. *Mont Olympe d'Asie, Constantinople, Royaume du Pont, Arménie, Ani* adındaki birinci cilt 1842, ikinci cilt ise 1849'da basılır. Tüm

Texier'in Ayasofya Camii rölövesi. *Arredemento Dekorasyon* (Temmuz 1990)

gravürler Augustin François Lemaître (1792-1870) tarafından yapılmıştır.

Bu yolculukların ikincisinde Texier Bursa'dan İznik ve Gebze üzerinden gelerek Ağustos 1839'da İstanbul'u ziyaret eder. Dil İskelesi'nden Eskihisar'a geçerken oradaki Bizans kalesini kısaca anlattıktan sonra Tuzla'daki içmelerden de söz eder ve buraya özellikle Rumların geldiklerini söyler. Üsküdar'da Mihrimah Sultan ve Atik Valide camilerinden söz eden Texier, döneminin Osmanlı mimarisini beğenmez ve Selimiye Camii'nin bunun en kötü örneklerinden biri olduğunu yazar.

İstanbul'da bulunduğu müddetçe 13 Ağustosla meydana gelen Beyoğlu'ndaki bir yangını anlatan Texier, aynı zamanda Divanyolu'nda birkaç hafta önce ölen II. Mahmudün cenazesinin dikdörtgen bir çadır altında gömüldüğünü yazar. 1840'ta, herhalde Mezopotamya'dan dönüşünde, Fatih Külliyesi'ndeki hamamın rölövesini yapmış olduğunu söyler, aynı zamanda Aralık 1838'de Fatih medreselerinin tamir edilmiş olduklarım kaydeder.

Texier'nin kitaplarında İstanbul'a ait gravür yoktur.

STEFANOS YERASİMOS

TEZEL, NAKİ

(6 Ağustos 1915, İstanbul - 24 Temmuz 1980, İstanbul) Masal çalışmalarıyla tanınmış folklor araştırmacısı.

1934'te Pertevniyal Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Belediyesi İstatistik ve Neşriyat Şubesi'nde çalışmaya başladı. M. Halit Bayn'nın(->) destek ve teşvikleriyle folklor derleme ve araştırmalarına yöneldi. Eminönü Halkevi'nde çalıştı ve 1934-1940 arasında bu halkevinin yayımladığı *Yeni Türki-4)* ve *Halk Bilgisi Haberleri(-4)* dergilerinin yazı işlerinde görev yaptı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra (1940) Ankara'da çeşidi kamu görevlerinde bulundu. 1971'de İş ve İşçi Bulma Kurumundan emekliye ayrıldı.

Tezel, *Halk Bilgisi Haberleri, Ülkü, Türk Folklor Araştırmaları(->), Konuşmalar, Hisar, Köy Postası, Türk Yurdu, Yücel gibi* dergilerde derleme ve araştırmalar yayımlamış, daha çok masallarla ilgili çalışmalarıyla tanınmıştır.

Halk Bilgisi Haberleri ride 24 sayı süren "İstanbul Masalları" dizisi (1936-1938) yayımlayan Tezel, bu derlemesiyle I. Kûnos'tan(->) sonra İstanbul masalları üzerinde çalışan ikinci araştırmacı olmuştur. Bu metinler daha sonra *İstanbul Masalları* (1938) adıyla kitap halinde de yayımlanmıştır.

Tezdin masal çalışmaları *Köy Postası* dergisinde de yayımlanmıştır. *Keloğlan Masalları* (1936), *Altın Araba* (1942), *Peri Kızı* (1945), *Konuşan Kaval* (1946), *Altın Bülbül* (1953), *Talih Kuşu* (i960) ve sık sık yeni basımları yapılan *Türk Masalları* (2 c, 1971) vd, N. Tezel'in bellibaşlı masal kitaplarıdır. Ayrıca bu masallardan kimi örnekler *Fair Tales from Turkey* (1946), *Contes Populaires Turc* (1953) ve *The Mouse and Eléphant* (1969) adlarıyla İngilizce ve Fransızcaya da çevrilip yayımlanmıştır.

Köroğlu Masalı (1939) adlı derlemesinde "Köroğlu Destani'nın "İstanbul Kolu" ya da "Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı" olarak adlandırılan ilk kolu bulunmaktadır.

N. Tezel, derleyip yayımladığı masallarda kaynak kişilerin anlattığını aynen vermek yerine, olay ve motiflerini bozmadan kendine göre yeniden kaleme almasıyla dikkati çeker.

Türk Halk Bilmeceleri (1969) adlı kitabı, yayımlandığı yıla kadar derlenmiş metinlerin tümünü içermese de konuyla ilgili ilk eserlerden biri olma özelliğine sahiptir.

Tezel'in *Halk Bilgisi Haberleri'nde,* "İstanbul Manileri" başlığı ile yayımlanmış, 4 sayı süren bir yazı dizisi daha bulunmaktadır (1939-1940). Aynı dergide ayrıca "İstanbul'da Lohusalık Adetleri" (S. 73, Teşrinisani 1937) adlı bir araştırması da yayımlanmıştır.

Bibi. A. R. Önder, "NakiTezel", *TFA,X,* S. 209 (Aralık 1966), s. 4267-4268; İ. Özkan, "Naki Tezel", *Türk Folkloru Araştırmaları 1982,* Ankara. 1983, s. 216-217; N. Gözaydın. "Tezel, Naki", 714, XXXI, Ankara, 1982, s. 160.

M. SABRİ KOZ

TEZKİRECİ OSMAN EFENDİ CAMÜ

Beşiktaş İlçesi'nde, Kuruçeşme'de, Kuruçeşme-Arnavutköy yolu üzerindedir. Cami, Tezkereci veya Kuruçeşme Camii adıyla da bilinir.

18. yy'da yapılmış olan camiye giriş kapısı eksende değildir. Sol tarafta bulunan bir kapıdan son cemaat yerine girilir. Bu giriş kapısının sağından ahşap merdivenlerle kadınlar mahfiline çıkılır. Mahfili taşıyan direkler kompozit ahşap küçük başlıklar taşırlar. Mahfil ahşap tırabzanlarla mihrap yönüne açılır. Mahfilin solunda üç pencere, diğer kısımda ise bir pencere yer alır.

Son cemaat yerine giriş veren kapının karşısmda, ahşap küçük bir kapıdan minareye çıkış vardır. Harime giriş mihrap eksenindedir. Kapı yanında iki pencere yer almaktadır. Harim dikdörtgen plandadır. Girişin iki yanında maksureler yer almaktadır. Sağ cephe duvarında dört pencere bulunur. Bu pencereler çift sıradır ve üsttekiler yuvarlak kemerli, alttakiler dikdörtgen sövelidir. Mihrabın iki yanında üçer pencere vardır. Mihrap içten yarım yuvarlaktır. Dıştan ise yarım kubbeyle örtülü çıkma yapar. Minber, tavan ve taban ahşaptır. Tavan içten düz, dıştan meyilli çatı ile örtülüdür. Halimin sağında bulunan yüksek kottaki bir kapıdan ek bir mekâna girilir. Bu ek mekâna bir giriş de yapı dışmdandır. Bu mekân dikdörtgen planlıdır. Mihrap yönünde iki yuvarlak kemerli, sağda ise üç tane dikdörtgen pencere bulunur. Sol köşede yer alan minarenin kürsü kısmı kesme taştan, silindirik gövdesi ise sıvalıdır. Yapı fevkani olup ek mekân altında bir çeşme, harim altında ise dükkânlar bulunur. Yapının solunda yer alan hazirenin duvarında da bir çeşme yer alır.

Bibi. Öz. *İstanbul Camileri,* II, 42.

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

THEODOSIUS I

(11 Ocak547, Cauca [İspanya'nın Galiçya bölgesinde] -17 Ocak395, Mediolanum [Milano]) Bizans imparatoru (379-395).

5. yy'dan itibaren Ortodoks kilisesi tarafından "Büyük" lakabı ile onurlandırıldı. Dönemi, Bizans İmparatorluğu'nun putperestlikten (paganizmden) ayrılarak kesin biçimde Hıristiyanlaşmasına işaret eder.

Küçük adı Flavius olup, İspanyol kökenli bir generalin oğludur. Britanya, Galya ve Balkanlarda asker olarak hizmet veren Flavius babasının 375'te gözden düşerek idam edilmesi üzerine askeri kariyerine ara vermek zorunda kalmıştı. Fakat Konstantinopolis'i ele geçirmek üzere Trakya'da ilerleyen Got orduları ile Valens (hd 364-378) komutasındaki Roma ordusu arasında Ağustos 378'de Adrianopolis'te (Edirne) yapılan savaşta Romalıların büyük bir yenilgiye uğraması üzerine, Theodosius yeni Batı Roma imparatoru Gratian tarafından Doğurtun hâkimi ilan edildi. İktidarını sağlamlaştırmak isteyen Theodosius, Konstantinopolis surları önüne dek gelen Barbar Gotlarm bir bölümünü imparatorluğun müttefiki olarak ilan ederek, onları "feoderati" adı altında Trakya ve Ponnania'ya (Aşağı Tuna) yerleştirdi. Bizans ordusunda hizmet vermeleri karşılı-

Tezkireci Osman Efendi Camii
Zeynep Özgen

I. Theodosius'un gümüş bir tabak üzerindeki kabartma tasviri.
Madrid Kraliyet Akademisi / Nevra Necipoğlu arşivi

ğında otonomi ve vergi muafiyeti sağladı. Bu sayede Bizans ordusunun en yüksek mevkilerine gelen Gotlar bir süre için de olsa imparatorluğun düşmanı olmaktan çıkarıldılar. (Got birliklerinin Konstantinopolis'te ve çevresinde yarattığı rahatsızlık ve imparatorluğa yönelik tehdit ancak II. Teodosios(->) döneminde [408-450] bertaraf edilecekti.)

Apostat (kâfir) diye anılan İtılianus'tan(->) (hd 361-363) sonra Bizans'ı Hıristiyan düşüncesine yaklaştıran kişi Theodosius olmuştur. 325 tarihli İznik Konsili amentülerine yürekten bağlı olan imparator 28 Şubat 380'de yayımladığı bir fermanla "baba", "oğul" ve "kutsal ruh'ün aynı özden geldiğine inananları "Katolik Hıristiyan" olarak tanımladı (söz konusu ferman Katolik teriminin geçtiği ilk belgedir) ve 381'de topladığı I. Konstantinopolis Konsili'nde Teslis Teorisi'ni (Trinke) tekrarlayarak İsa'nın insani niteliğini öne çıkaran Ariusçuluğu mahkûm etti (bak. konsiller).

390da bir komutamn öldürülmesini bahane ederek Selanik şehrini emrindeki Got birliklerine talan ettiren Theodosius, bu yüzden Piskopos Ambrosius tarafından aforoz edildi, fakat aynı yıl nedamet getirerek kiliseye kabul edildi ve putperestlere karşı acımasız tutumunu sertleştirerek 391'de her türlü kurban ve adak ayinini yasakladı. Aym yıl merkez olarak kabul ettiği Konstantinopolis'e yerleşti. 380'den itibaren zamanının büyük bölümünü Konstantinopolis'te geçiren Theodosius, burada Roma'daki Traianus Forumundan esinlenerek tasarlanan, antik çağın en büyük meydanı Tauri Forumu'nu(->) kurdu. Eleutherius Sarayı'na(->) bir hipodrom ekledi, Marmara kıyılarında bir liman yaptırdı.

392'de Batı Roma İmparatoru Valentinianusün ölümü üzerine Roma'yı ele geçiren paganistleri saf dışı etmek üzere 394'te İtalya'ya giden Theodosius, yorgun ve hasta çıktığı savaştan sonra Milano'ya giderek kısa süre yeniden birleştirdiği Roma İmparatorluğunun tek hâkimi olduysa da sosyal ve dinsel konularda istediği çözümlere ulaşamadan hayata gözlerini kapadı.

Theodosius ilk evliliğini Aelia Flavia Flacilla ile yapmıştı. Bu evlilikten doğan çocukları Arkadios(->) 395-408 arasında Doğu Roma imparatoru, Honorius ise 395-423 arasında Batı Roma imparatoru oldu. Kızı Pulheria yaklaşık 385'te ölmüştü. Galla ile yaptığı ikinci evliliğinden ise diğer kızı Gaİla Placidia doğdu.

Theodosiusü oğulları ile birlikte gösteren obelisk, Konstantinopolis'te, Hippodrom'da(->) yükseliyordu. Theodosius'un 393'te Yunanistan'da düzenlenen olimpiyat oyunlarına son vermesinden sonra aralarında Fidias'm yaptığı Zeus heykeli de bulunan pek çok eski eserin Konstantinopolis'e taşındığı bilinmektedir. 11. yy yazarı Kedrenos'a göre, sarı saçlı, kartal burunlu biri olan Theodosius ölümünden sonra Konstantinopolis'teki Havariyun Kilisesi'ne(->) gömülmüştür.

Bibi. X. Q. King. *Tloe Emperor Theodosius and the Establishment of Christianity,* Londra, 1961; A. Lippold, *Theodosius der Grosse und seine Zeit,* Münih, 1980; W. Ensslin, *Die Religionspolttik des Kaisers Theodosius d. Gr.,* Münih, 1953; M. Pavan, *La política gótica di Teodosio nellapubblicistica del sito tempo.* Roma, 1964.

AYŞE HÜR

THEODOSIUS I ANITI

Roma İmparatorluğu döneminde bir Roma şehri görünümünde gelişen Bizantion-Konstantinopolis'in büyük meydanları anıtlar ve heykeller ile süslenmişti. Şehrin ortasında yer alan ve en büyük meydanı (forum) olan Taurus ya da Theodosius Meydanında da çeşitli amtlardan başka bir de İmparator I. Theodosius (hd 379-395) adına dikilmiş büyük bir sütun bulunuyordu (bak. Tauri Forumu; Beyazıt). Anıtın yapımına 386 ya doğru başlanmış ve Bizanslı tarihçi Teofanes'in bildirdiğine göre, imparatorun ölümünden az sonra, 396da tamamlanmıştır. Theodosius Anıtı Roma şehrini süsleyen Traianus (hd 98-117) ve Marcus Aurelius (hd 161-180) anıtlarının bir benzeri idi. Gövdesinin içinde minare merdiveni biçiminde spiral bir merdiven, tepesine kadar çıkışı sağlıyordu. Anıtın gövdesinin dışı ise imparatorun kazandığı zaferleri tasvir eden kabartmalarla süslenmişti. Konstantinopolis'te bu anıtın ikinci benzeri de Cerrahpaşa semtindeki Arkadios SütunuC-») idi.

Anıtın tepesinde I. Theodosius'un gümüş kaplamalı heykeli bulunuyordu. 480deki depremde bu heykelin devrildiği bir kaynaktan öğrenilir. 506'da İmparator I. Anastasios (hd 491-518), kendi heykelini döktürerek, anıtın tepesine koydurmuş ise de çok geçmeden heykelin bir halk ayaklanmasında tahrip edildiği sanılmaktadır. Sütun üzerindeki kabartmaların şehrin geleceğini haber verdiğine halk tarafından inanılıyordu.

1204'te IV. Haçlı Seferi'ne katılan Batılı şövalyeler, Konstantinopolis'in düşüşü kargaşası içinde kendini imparator ilan eden V. Aleksios Murtzuflosü (V. Aleksios) kaçtığı Batı Trakya'da yakalayıp başkente getirdiklerinde "Bir imparator, şanına layık yüksek bir yerde öldürülmelidir" diyerek, bu anıtın tepesinden aşağıya atmışlardır. Hattâ Geoffroy de Villehardouin'in yazdığına göre Haçlılar, gövdedeki -geleceği haber verdiklerine inanılan- kabartmalardan birinde bu olayın anlatıldığını sanmışlardır. Bizans döneminde anıtın tepesindeki küçük mekân, erken Hıristiyan çağının sütun tepesinde yaşayan azizlerini (Simeon Stylites) taklit eden "tarik-i dünya" keşişlerinden birine barınak olmuştu.

Kent Osmanlılara geçtiğinde (1453) anıtın ne dummda olduğu bilinmemektedir. Paris'te Louvre Müzesi'nde ve Ecole des Beaux Arts'da bulunan desenlerin bu anıtı tasvir ettiği ve Gentile Bellini (yak. 1429-1507) tarafından çizildiği ileri sürülür ise de, bu görüş tam olarak desteklenmez. Bir anıtın gövdesindeki kabartmalan tasvir eden 18 levhadan ibaret bu desenler, Bellini'nin elinden çıkan orijinaller olmayıp, daha geç dönemlerde kayıp orijinallerden alınmış kopyalardır. Anıt II. Bayezid döneminde (1481-1512) yıkılmıştır. Zaten hasar görmüş ve çatlamış durumdaki sütunun 1509'daki çok şiddetli depremde bütünüyle yıkıldığına ihtimal verilir. Nitekim Albili Pierre Gilles(->) de, İstanbul'a gelişinden (1544) yaklaşık 40 yıl önce anıtın yıktırılmış olduğunu yaşlılardan öğrendiğini bildirir. Anıtın parçaları, Bayezid Küllliyesi'nin(->) bir parçası olarak yapılan Bayezid Hamamımın temelinde malzeme olarak kullanılmıştır.

Şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bazı parçaların da bu anıta ait oldukları kabul edilir. 1929'dan sonra Bayezid Hamamı'nm temelinde bulunan ve 1956'da yine aym temelde daha başkaları meydana çıkarılan kabartmalı mermerlerin, bu anıtın kalıntıları oldukları hiçbir şüphe götürmez.

I. Theodosius Anıtımn, büyük meydanın neresinde dikili bulunduğu hususunda açık bir bilgi veya ipucu yoktur. Herhalde bugünkü hamama yakın bir yerde bu-

I. Theodosius Anıtı'nın Bayezid Hamamı'nın temelinde malzeme olarak kullanılan parçaları.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

lunuyordu. Bütünüyle mermerden yapılmıştı ve bu türden anıtlarda olduğu gibi muhtemelen boyu 40 m'ye yakın olmalıydı. Mermerden kare planlı bir kaidenin üstünde yükselen yuvarlak gövdesinin dışında, âdeta bir "resimli roman" gibi helezonik biçimde uzanan kabartmalarda, imparator I. Theodosiusün seferleri, savaşları ve zaferleri anlatılmıştı. En üstte, içteki merdiven bir balkona ulaşıyor, bunun üstünde de küçük bir "petek" kısmı bulunuyordu. Hamamın temelinde kullanılan parçalarda, Roma lejyonerlerinin bir akarsuyu (Tuna ?) geçtikleri görülür. Hâlâ hamamın temelinde duran bir parça üzerinde de, diz çökmüş olarak imparatora saygılarını gösteren Roma askerleri yer almaktadırlar. Hamamın çevresi dikkatli bir araştırmadan geçirildiğinde daha başka parçaların bulunacağına ihtimal verilir.

Bibi. [Cl. Fr. Menestrier], *Columna Theodosiana, guam vulgo historiatam vocant, abArcadio imperatore Constantinopoli erecta im honorem Theodosii iunioris...,* Venedik, 1765; P. Gyllius, *De topographia Constantinopoleos,* Lyon, 1561, III, 16, s. 159-160, (İngilizcesi *The Antiquities of Constantinople,* [çev. J. Ball], Londra, 1729 [tıpkıbasımı New York, 1988], s. 194-196); G. de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople,* (Natalis de Wailly basımı), Paris, 1872, s. 182, (E. Faral basımı), Paris, 1938-1939, II, s. 115-117; Gunther von Pairis, *Die Geschichte derEroberung von Konstantinopel,* (çev. E. Assmann), Weimar, 1956, s. 91-93; J. W. Unger, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte,* Viyana, 1878, s. 71-175; ay, "Ueber die vier Kolossal Sâulen in Constantinopel", *Repertorium fur Kunstwissenschaft,* II (1879), s. 118-121; E. Müntz, "La colonne théodosienne à Constantinople d'après les prétendus dessins de Gentile Bellini, conservés au Louvre et à l'école des Beaux-Arts", *Revue des Etudes Grecques,* I (1888), s. 318-325: Th. Reinach, "Commentainre sur le poème de Constantin", *ae,* DC (1896), s. 74-78; L. Thuasne, *Gentile Bellini et Sultan Mohammed II, notes sur le séjour du peintre vénitien a Constantinople,* Paris, 1888, s. 41-42; C. Gurlitt, "Antike Denkmalsâulen in Konstantinopel", *Der Baumeistet;* VII (1909), s. 109-102 (ayrıca da basıldı); Schneider, *Byzanz,* 85; Janin, *Constantinople byzantine,* (1. bas.), 84-85; G. Becatti, *La colonna coclide istoriata,* Roma, I960, s. 83-150; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 258-264; bulunan parçalar hakkında G. Mendel, *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines...,* 1st., 1914, III, no. 1315-1316; S. Cassar-D. Talbot Rice, *Second report upon the Excavations...,* Londra, 1929, s. 57-60; J. Kollwitz, *Oströmische Plastik der theodosianischen Zeit,* Berlin, 1941, s. 3-16; S. Eyice, "Neue Fragmente der Theodosius-Saule", ***Ist.** Mitt.,* VIII (1958), 144-147.

SEMAVÎ EYICE

THEODOSIUS I FORUMU

bak. TAURİ FORUMU

THEODOSIUS I OBELİSKİ

bak. DİKİLİTAŞ

THEODOSIUS LİMANI

Marmara kıyılarındaki geniş körfezdeki büyük Bizans limanı. Zamanla birikintilerle doldu ve günümüzdeki Langa Bostanı haline geldi (bak. Langa).

Bizans döneminde Konstantinopolis'in limanları genellikle Haliç sahillerinde yer alırken, erken dönemlerde Mısır'dan gelen tahılların boşaltılması için, pek de uygun olmamasına karşın, şehrin bu yakasına iki büyük liman yapılması gerekli olmuştu. Bunlardan biri Sofia Limanı(->), diğeri ise Theodositıs Limanı idi.

Theodosius Limanı'na ilk kez 420'lerin ikinci yansında yazılmış ***Notifia Urbis Constantinopolitanae(--')*** adlı resmi tanıtım kitabında rastlanır. Kitaba göre kentin XII. bölgesinde yer alan liman şehir surlarının dışında uzanıyor ve biri bugünkü Davutpaşa Kapısı'na, diğeri de Yenikapı'dan güneye doğru uzanıp sonradan batıya doğru kıvrılan iki mendirekle korunuyordu. Her iki mendirek de deniz surları ile kara surlarının kavuştuğu noktaya yakın yerde bulunan gözetleme kulelerine sahipti. Limanın, LX. bölgede bulunan doğu ucundaki deponun adı (İskenderiye Hububat Ambarı anlamına gelen) "Honea Alexandrina" idi. Sözcükten de anlaşıldığı gibi burada Mısır'dan gelen hububat stoklamrdı.

Mısır'ın 641'de Arapların eline geçmesi üzerine Bizans başkentine hububat şevki kesintiye uğrayınca, liman da önemini hızla yitirdi. O yıllarda Kaisarios Limanı denen Theodosius Limanı'na değinen son belgeler 673 tarihini taşımaktadır. Limanın büyük depoları ise kullanılmaya devam etti. Bu yapılar büyük olasılıkla belgelerde bugünkü Bodnım Camii'nin(->) civarında bir yerlerde olduğu söylenen ve onu süsleyen bir heykel ya da kabartmadan dolayı Lamia (cadı) diye anılan bina ile aynı şey idi. Lamia'ya. yazılı verilerde 10. yy'a kadar değinilmiştir, ama limanın bu tarihten çok önceleri harabe haline gelmiş olması muhtemeldir.

Surların dış tarafında biriken alüvyonlu topraklar üzerinde Langa Bostanı denilen yerin ne zaman oluştuğu kesin olarak bilinmemektedir. Molozların bir bölümü Osmanlılar tarafından şehrin alındığı 1453'te hâlâ mevcut olup, bu molozlar 15. yy'da Langa Bostanı etrafında yükseltilen yeni surların yapımında kullanılmıştı.

Bibi. Janin, *Constantinople byzantine,* 225-228; R. Guilland, *Etudes de topographie de Constantinople,* II, Berlin-Amsterdam, 1969, s. 92-103; A. Berger, "Der Langa Bostanı in istanbul", *ht. MM.,* S. 43 (1993), 467-477.

ALBRECHT BERGER

THÉVENOT, JEAN

(1633, ? -1667, Isfahan-Tebriz arasında) Fransız gezgin.

Seyahat kitapları yayımcısı Melchisedech Thévenot'nun yeğeni olan Jean Thévenot'nun bilinen tek mesleği gezginliktir. 18 yaşında öğrenimini bitirir bitirmez Avrupa'yı gezmeye başlar ve İngiltere, Hollanda ve Almanya'yı gördükten sonra İtalya'ya gelir. Venedik'ten Roma'ya geçer ve oradan denizyoluyla ve Malta üzerinden 2 Aralık 1655'te İstanbul'a varır.

30 Ağustos 1656'ya kadar burada kalan Thevenot kentin, Köprülü Mehmed Paşamın sadrazamlığa getirilmesinden önceki karışık dönemini görür, ancak gözlemleri daha çok günlük hayata, örf ve âdetlere yöneliktir. Önce kentin genel bir tasviri yapılır, sokaklar dar ve düzensizdir ancak önemli binalar vardır. Bunların başında Ayasofya gelir. Ondan sonra Ayasofya modelinde yapılmış olduğu yazılan Süleymaniye Camii ve I. Süleyman Türbesinden, Sultanahmet Camii ve Türbesi'nden, Fatih, Sultan Selim, Şehzade ve Bayezid camilerinden kısaca söz edilir. Bizans döneminden kalan sütun ve dikilitaşlara ayrılan kısa bir bahisten sonra sıra Topkapı Sarayına gelir. Burada dışarıdan görülebilenler ve genel bilgiler aktarılır. Hanlar ve kervansaraylar bölümünde Büyük Valide Hanı'ndan söz edilir.

İstanbul evlerinin ahşap ve dayanıksız olduğunu yazan Thevenot İstanbul'a geldiği gün büyük bir yangının 8.000 evi yaktığını ve burada kaldığı sürece iki yangının daha çıktığını ekler. Galata taraflarında evler çok daha sağlamdır. Pera'da ise yabancı elçiler ve zengin Rumlar oturur. Tasvir Üsküdar, Adalar ve Boğaziçi hakkında verilen bazı bilgilerle sona erer. Bundan sonraki bölümler ise Türklerin örf ve âdetlerine, giysilerine, yemeklerine, hamamlara, oyunlara aittir. İslama ait oldukça uzun bir bölüm ayıran Thevenot, bu konuda oldukça doğru ve yansız bilgiler verir.

Thevenot İstanbul'dan ayrıldıktan sonra karayoluyla, Bursa üzerinden İzmir'e ve oradan gemiyle İskenderiye'ye gider. Mısır'da bir yıldan fazla kalır. Mart 1658'de Kudüs'e doğıu yola çıkar ve haziranda Kahire'ye döner. 4 Şubat 1659'da ise İskenderiye'den gemiye binerek Tunus'a uğradıktan sonra 12 Nisanda Livorno'ya varır.

Bu ilk yolculuğun izlenimleri 1665'te Rouende ***Relation dün voyage fait au Levant*** adıyla basıldığında Thevenot ikinci Doğu yolculuğuna çıkmıştı. Ekim 1663'te Marsilya'dan Mısır'a, oradan Suriye ve Mezopotamya üzerinden Basra'ya ve Hindistan'a, dönüşte Bender Abbas'tan Şiraz'a giderken bir kaza sonucu yaralanır, İsfahan'a uğradıktan sonra Tebriz yolunda 1667 sonbaharında ölür. Bırakmış olduğu notlardan yayımlanan ikinci yolculuğun günlüğü iki cilt halinde 1674 ve 1684'te basılır.

STEFANOS YERASİMOS

TIBBİ MÜSTAHZARLAR

Hazır ilaçlar da denen tıbbi müstahzarlar belirli bir formüle uygun olarak, büyük miktarlarda hazırlanan ve özel bir adı olan ilaçlardır. 1820'lerden önce İstanbul'da ilaçların tümü eczanelerde, hekim reçetesine göre, kişiye özel olarak hazırlanıyordu. Bu tarihlerde İstanbul eczanelerinde Avrupa'dan getirilmiş olan tiryak ***(theriaque)*** ve oğulotu ruhu ***(espiritde melisse)*** gibi ancak birkaç hazır ilaç bulunuyordu. 1848'de İstanbul'da yayımlanan ***Journal de Constantinople'de*** yalnız 15 hazır ilaç ilanı vardır. 1880'lerde eczanelerdeki hazır ilaç miktarı 100 civarına erişmiştir. Bunların hemen tümü Avrupa ülkelerinden, özellikle Fransa, İngiltere ve Almanya'dan geliyordu.

İstanbul'da hazır ilaç yapımına 1850'lerden itibaren eczane laboratuvarlarında, ya-

FARMACIA E FABRICA

PRIVILEGIATA DELLA DI TERIACA DITTA

AL SEGNO della Testa d'Oro

VENEZIA sul Ponte di Rialto

EREDI DI G. B. SILVESTRINI

Le remède de la *Thériaque*, connu si avantageusement dès la plus haute antiquité, étant en Turquie l'objet de nombreuses falsifications, nous prévenons le public que la véritable Thériaque estcelle qui sort des fabriques DELLA TESTA D'ORO, de Venise.
Dépôt pour tout l'Orient à la DROGUERIE CENTRALE, à Stamboul N°s 35 et 37 et à la Pharmacie DELLA SUDDA à Péra

Venedik'te yapılan ve İstanbul'da Droguerie Centarle ve Della Sudda eczanesinde satılan "Tiryak"la ilgili bir ilan. *Turhan Baytop arşivi*

bancı tıbbi müstahzarlar taklit edilerek başlanmıştır. Müstahzarat-ı tıbbiye-i Osmaniye denilen bu ilaçların yapımında kullanılan ilkel ve yardımcı maddeler (etkili madde, tat ve koku verici maddeler ve sıvağlar) ile ambalaj malzemesinin (kutu, şişe, mantar, etiket ve diğerleri) tümü dış ülkelerden getiriliyordu. Yerli olan yalnız "su" ve "el emeği" idi.

Bu dönemdeki hazır ilaç yapım laboratuvarları 10-15 kişinin çalıştığı, genellikle hanların içinde, birkaç odalı küçük imalathaneler durumundaydı. Tıbbi müstahzarların terkipleri dış ülkelerde yapdan ve örnek alman preparami tamamen aynıydı. Bazen ambalaj şekli ve ismi de taklit edilen preparata benzetiliyordu.

İstanbul'da geniş oranda hazır ilaç yapımı İngiliz Eczahanesi(-0 sahibi Canzuch kardeşler tarafından başlatılmıştır. Bu eczacıların yaptıkları hazır ilaçlar zamanında büyük üne kavuşmuştur. Bunlardan "Pastil Kanzuk" ve "Süpogliserin" bugün de (1994) Kanzuk Laboratuvarı tarafından yapılmakta ve tedavi alanında kullanılmaktadır.

Türk eczacılar tarafından hazır ilaç yapımı Ahmed Hamdi Bey(->) tarafından başlatılmıştır. Onun ardından Ethem Pertev(->) tarafından hazır ilaç yapımına 1895'te ünlü "Pertev şurubu" (Sirop Pertev) ile başlanmıştır. Haseki Hastanesi başeczacılarmdan Ali Süreyya Kalemcioğlu(->) tarafından tertip edilip 1899'da tedavi alanına sunulan ünlü "İksir-i Süreyya" tedaviden kaldırıldığı 1965'e kadar yapılmıştır. Eczacı Andon Stoyanidis tarafından 1903'te kurulan Şark İspençiyari Laboratuvarı, 1937de Demirkapı'da (Darüssaade Sokağı no. 10), laboratuvar olarak yapılan binaya geçmiştir. Burada 40 kadar tıbbi müstahzar ve döneminde kullanılan hemen bütün serum ve enjeksiyon çözeltileri (500 kadar) yapılıyordu. A. Stoyanidis'in 1947'de vefatından sonra laboratuvarı gerilemeye başlamış ve 19631e kapanmıştır.

İstanbul'da tıbbi müstahzar yapımını geliştirerek ilaç sanayiine öncülük etmiş kişiler olarak İbrahim Ethem Ulagay(->), Abdi İbrahim BarutC-»), Mustafa Nevzat Pısak(->), Kemal Atabay(->) ve Nejat Eczacıbaşı(->) sayılabilir.

1920'lerde İstanbul'da yapılan yerli tıbbi müstahzar adedi 100 dolayındaydı. Bunlar 15 kadar tıbbi müstahzar laboratuvarında imal ediliyordu. 1950lerde laboratuvar sayısı 60'a ulaşmıştı. 1954le Yabancı Sermaye Kanununun kabulünden soma yabancı ilaç firmaları da İstanbul'da ilaç yapım tesisleri kurmaya başlamışlardır. Bugün İstanbul'daki hazır ilaç yapım tesislerinin sayısı 100 dolayındadır.

Tıbbi müstahzarların yapım ve ticarete çıkarılmasıyla ilgili ruhsatname (izin belgesi) alma zorunluğunun hangi tarihte başladığı bilinmemektedir. Elde bulunan en eski ruhsatname örneği 12 Nisan 1913 tarihlidir. Bu belgeden ilaç yapım izninin, yapdması istenen ilacın kimyahanede kontrolünden sonra Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi tarafından verildiği anlaşılmaktadır.

Hazır ilaç yapımı veya ticarete çıkarılması ile ilgili işlemler halen 14 Mayıs 1928 gün ve 1262 sayılı İspençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu uyarınca Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

Bibi. T. Baytop-F. Günergun, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemine Ait Bir Tıbbi Müstahzar Ruhsatı Hakkında". *Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi,* VI/2 (1990), s. 117; N. Talip-M. Daim, *Türk Tıbbî Müstahzaratı.* İst., 1929; R. Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanağı,* İst., 1949, ay, *Türkiye Eczacılar Almanağı,/^.,* 1966; *Yerli Tıbbi Müstahzarat Listesi,* İst., 1931.

TURHAN BAYTOP

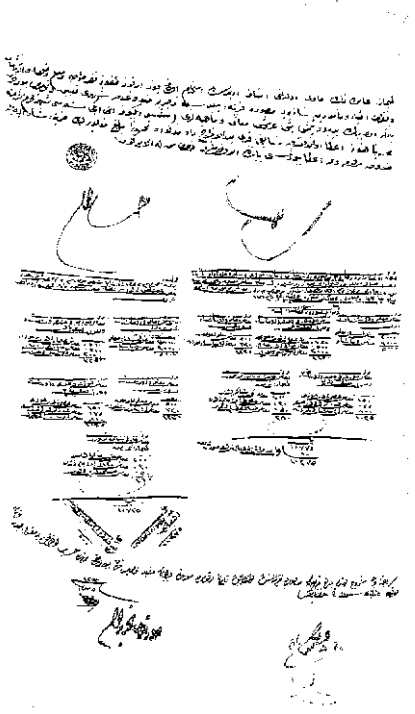
TIBHANE-İ ÂMİRE

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin(->) takriri üzerine Asâkir-i Mansure-i Muhammedlye'nin(-0 ihtiyacı olan hekimlerin yetiştirilmesi amacıyla 14 Mart 1827'de açılmıştır. Darü't-Tıbb-ı Âmire adıyla da bilinir.

Okul yeni bir binanın yapılması zaman alacağından Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağında 40 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Nazırlığa Mustafa Behçet Efendi, birinci sınıfın hocalığına da Mısrî Seyyid Ahmed Efendi tayin edilmişlerdi. Birinci sınıfta dilbilgisi, imla, kitabet, Arapça ve Türkçe olarak tıbbi bitkiler ve ilaçlar, sakatlık ve hastalıkların tanımları, Fransızca, cerrahlık pratiği ve anatomi dersleri veriliyordu. İkinci sınıfta ise İtalyanca dilbilgisi, cümle yapısı öğretilecek ve İtalyanca tıp kitaplarından çeviri yapılacaktı. Bu sınıfa hoca olarak da Antonoğlu İshak tayin edilmişti.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, verdiği takrirde cerrahların eğitiminin tıp ile birlikte yürütüldüğünde çok uzun süreceğini, oysa 1242/1827'de hazırlanan Kanunname-i Hümayunda, ordudaki her tabura bir hekim üe bir cenah atama mecburiyeti bulunduğunu bildirerek okulda ayrı bir cerrah sınıfı açılmasını ve cerrah eğitiminin tıp eğitiminden ayrılmasını önerir. Böylece daha kısa bir zamanda yetiştirilecek cerrahların ihtiyacı karşılayacaklarını bildirir. II. Mahmudün iradesi üzerine, aynı binada eğitim vermek üzere bir şakirdân-ı cerrahâhin (cerrahi öğrencileri) sınıfı açılır, eğitimi ile de Macar Tabib görevlendirilir.

1827'de okulun birinci ve ikinci sınıfları, 1829'da üçüncü sınıfı eğitime başlamıştır. Üçüncü sınıfın hocası, Tabib İstefanaki adıyla bilinen İstefan (Etienne) Karateodori'ydi. Son sınıf olan dördüncü sınıfın açılması ancak 1833'te mümkün olmuş ve bu arada üç yıllık eğilimi tamamlayanlar imtihanla askeri hastanelere muavin olarak tayin edilmişlerdi. Ellerinde, hasta bakmak ve ilaç yapıp vermeye belgesi olanlar ise alaylar ve bazı taburlarda tabip olarak görevlendirilmişlerdi Son sini-

5 Safer 1252/22 Mayıs 1836 tarihli Tibhane-i Amire hocalarının maaş listesi.
BOA, Cevdet Sıhhiye, no. 463/ Nuran Yıldırım arşivi

fin eğitimi, Civani Bey'e verilmişti. Bu sınıfta hikmet-i tabiiye, kemika, ilm-i nebatat ile uygulamalı tıp bilgileri dersleri vardı. Uygulama derslerinde kurşun çıkarmak, damar bağlamak, kemik kesmek, kırık çıkık tedavisi gibi yöntemler öğretilmekteydi. Kadavra üzerinde disseksiyon izni olmadığından öğrenciler insan anatomisini modellerden öğrenmekteydi.

Bir süre sonra, Abdülhak Molla(->), cerrah sınıfındaki öğrencilerin cerrahlık pratiğini öğrenmeleri için hastanelerde bulunmaları gerektiği gerekçesiyle, Topkapı Sarayı'nda uygun bir yerde bir cerrahhane açılmasını önermiş ve öğrencilerin yakındaki hastanede (Gülhane) staj yaparak daha iyi yetişeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine 1832de, Tıbhane-i Âmire'deki 20 cerrah sınıfı öğrencisi, Topkapı Sarayı içinde bulunan, Hastalar Odası adlı müştemilata yerleştirilerek Cerrahhane-i Mamure adıyla eğitimlerini sürdürmüşlerdir.

1834'e kadar, Tıbhane-i Amireden mezun olan 63 kişinin 31'i muavin tabip, 32'si müstakil ve muavin cerrah olarak görevlendirilmiştir. Bunların **6**'sı birkaç sene hasta bakarak tecrübe sahibi olduktan sonra müstakil tabip olarak tayin edilmiştir.

Tıbhane-i Âmire'nin bulunduğu Tulumbacıbaşı Konağı 1836'da satılınca, okul Topkapı Sarayındaki Otlukçu Kışlasına taşınmıştır. Aynı yıl, cerrahhane de yer darlığı yüzünden Otlukçu Kışlasına yerleştirilmiş, ancak iki okul da eğitimlerini ayrı ayrı devam ettirmiştir. 1838 de Galatasaray Lisesi'nin(->) yerinde bulunan Enderun Ağaları Mektebine taşman iki okul, 1839da yeniden organize edilerek, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne adıyla öğretime başladığında cerrahhane ortadan kalkmıştır (bak. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane). Tıbhane-i Amire'ye, sadece Müslüman öğrenciler kabul edilmiştir.

Bibi. "Fünûn", *Takvim-i Vekayi,* S. 83 (11 Muharrem 1250); Tahsin, *Tıbbiye.* I, 3-11; O. Ergin, *İstanbul Tıb Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri,* İst., 1940, s. 1-18; B. N. Şehsuvaroğlu-A. D. Erdemir-G. C. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi,* Bursa, 1984, s. 203-204; A. Altıntaş, "Tıphane-i Amire ve 14 Mart Tıp Bayramı", *TT,* S. 117 (Eylül 1993), s. 45-56.

NURAN YILDIRIM

TIFLÎ İLE İKİ BİRADERLER HİKÂYESİ

Olayları IV. Murad (1623-1640) döneminde geçen, "kitabi, mensur, realist İstanbul halk hikâyeleri"nden biridir.

Çevri Çelebi Hikâyesl(->), Hançerli Hanım Hik.âyesi(->), Letâifname(->), Sansar Mustafa Hikâyesi(->) ve *Tayyarzade Hikâyesi'nde(->)* olduğu gibi, IV. Murad, burada da ikinci derecede bir rolde görülür. Sultanın nedimi Tıflî ise, *Çevri Çelebi Hikâyesinin* dışındakilerde olduğu gibi sultanın ayrılmaz bir parçasıdır.

Tıflî aslen Trabzonludur (ö. **1660?).** IV. Murad'm nedimlerinden olup meddahlığı ve şairliği ile tanınmıştır. Hayatı ve kişiliği ile İstanbul halk hikâyelerinin kahramanlarından biri olmuştur.

Hikâyenin *İki Biraderler Hikâyesi* adını taşıyan bir basımı görülebilmiştir (ty, 15 s.). Ş. Elçin, bu hikâyenin de *Çevri Çelebi Hikâyesi* gibi 19. yy diliyle yazılmış olmasını yeni bir taklit olarak değerlendirir. Hikâyenin özeti şöyledir:

Hasan ve Hüseyin adlı iki arkadaş, babalarından kalan serveti meyhanelerde yiyip bitirince evlenmeye karar verirler. Geçim sıkıntısına düştükleri için, Danişmıent Baba adlı bir ihtiyarın tavsiyesi üzerine kayıkçılığa başlarlar. Hasan, bir gece kayığıyla Rumelihisarı'na müşteri götürürken Bebek'teki bir yalıdan gürültüler gelir. Dönüşte yalıya yaklaşan Hasan'm kayığına bir kız atlayıverir. Bu. nişanlısı Kazazoğlu'nun hâlâ başka kadınlarla ilgisini kesmediği için nişanı bozan Narlıkapı'dan Musa Çelebinin kızıdır. Nişanlısı, kızın halasına 50 altın vererek yalıya getirtmiştir; Kazazoğlu'yla kavga eden kız kurtuluşu kaçmakta bulmuştur.

Kayıkçı Hasan, kızı ertesi gün babasına teslim etmek üzere odasına getirirse de arkadaşı Hüseyin onu hafifmeşrep kadınlardan sanıp sarkıntılık eder. Hüseyin'in bu hareketine kızan Hasan, arkadaşını palasıyla öldürüp cesedini denize atar.

Kızı babasına teslim eden Hasan, dönüşte müşteri beklerken kayığında uyuyakalır. Bu sırada karşıya geçmek için kıyıya gelen IV. Murad ile Tıflî onun kayığına binerler. Hasan başından geçenleri anlatır. Sultan. Sarayburnu'na çıkar çıkmaz kız ile babasını getirtir, olayları kızdan dinler. Hasan'a Bahçekapı'da bir ev alıp kızın çeyizini düzer ve gençleri evlendirir. Eski nişanlı Kazazoğlu ile hala da sürülürler.

Kayıkçı Hasan ile Hüseyin, *Hançerli Hanım Hikâyesi*"ndeki Süleyman'la *Letâifname'deki* Yusuf gibi. miraslarını meyhanelerde serserilerle yiyen oğullardır. Bunlar, Süleyman'la *Çevri'Çelebi Hikâyesi* 'ndeki Abdi gibi işsiz takımındandır.

Diğer hikâyelerde, bir çeşit acuze olan halanın yerine geçebilecek başka kadınlar da vardır; *Hançerli Hanım Hikâye*srndeki sütnine gibi. Bu hikâyenin diğerlerine göre farklı bir tarafı ise olayların önemli bir bölümünün denizde cereyan etmesidir.

Hikâye, konusundan da anlaşıldığı gibi, diğerlerine göre daha basit bir yapıya sahiptir. Diğerlerinde görülen kötü yola düşürülme, para sızdırma, ölümle burun buruna gelip kurtulma gibi motifler görülmemektedir. Bunu, hikâyenin yeniliğine, eskilere benzetilmek istenilmesine, belki de devrinin zevkine bağlayabiliriz.

Bu hikâyede de İstanbul'un çeşitli semtlerine yer verilmiştir; hattâ diğer hikâyelerde pek adı geçmeyen semtler bile görülmektedir: Hocapaşa, Sarayburnu, Bahçekapı, Narlıkapı, Bebek, Rumelihisarı vb. Ancak bazı hikâyelerde, özellikle *Çevri Çelebice Hançerli Hanımda* sıkça gördüğümüz İstanbul hayatından çizgilere burada pek rastlanmamaktadır.

Bibi. Köprülüzade Mehmed Fuad, "Meddahlar. Türklerde Halk Hikâyeciliği Tarihine Ait Bazı Notlar", 7711 I. İst.. İ925. s. 1-45: İ. Habib (Sevük), *Edebiyat Bilgileri,* İst., 1942, s. 306; P. N. Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk. Hikâyeciliğimiz,* Ankara, 1946, s. 122-125; Ş. Elçin, "Kitabi, Mensur, Realist İstanbul Halk Hikâyeleri". *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Delgisi.* I, S. 1 (Mart 1969), s. 74-106; "Tıflî, Ahmed Çelebi", *TA,* XXXI, s. 182.

SAİM SAKAOĞLU

TİCARET

Bizans Dönemi

Doğu ile Batı, Akdeniz ile Karadeniz arasındaki ticaret yolları üzerinde bir kavşak noktası konumuna sahip olan Konstantinopolis, tüm Bizans dönemi boyunca çağının en canlı ticaret merkezlerinden biri olarak varlığını sürdünnüştür. Ayrıca kentin üretimden çok tüketime yönelik ekonomik yapısı (bak. ekonomi), özellikle hinterlandının gıda üretiminin kendi nüfusunu doyurmaya yeterli olmayışı (bak. iaşe), Konstantinopolis'i büyük ölçüde dış ticarete bağımlı bir kent haline getirmiştir. Dolayısıyla, coğrafi konumu, yüksek nüfusu, ekonomik yapısı ve başkent niteliği, Konstantinopolis'i devrinin başlıca ticaret merkezi; Doğulu ve Batılı tüccarların kaçınılmaz uğrak yeri durumuna getirmiştir.

Gerçi bazı dönemlerde, siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelere paralel olarak, Konstantinopolis'te ticari faaliyetlerin bazı değişimlere uğradığı da görülmektedir. Örneğin, ipek ticaretinin özellikle ön planda yer aldığı *ve* ticari açıdan çok parlak ve faal bk dönem olan 5-**6.** yy'ların ardından; kara ve deniz ticaret yollarında emniyetin nispeten azaldığı ve gerek Doğu, gerekse Batı Akdeniz kentlerinde bir gerileme ve çöküş devri sayılan 7-8. yy'larda, Bizans İmparatorluğunun tüm kentlerinde olduğu gibi, Konstantinopolis'te de ticari faaliyetlerde ciddi bir azalma olmuş, ancak ticaret yine de varlığını korumuştur. 10. yy'dan itibaren ise ticari yaşamda yeniden bir canlanma görülür. Kaynaklar, bu devirde kentte Suriyeli, İtalyan, Rus, Bulgar ve Müslüman tüccarların varlığından sık sık söz ederler. 11-12. yy'lar ticari yönden belki de kentin en parlak dönemidir. llöO'lı yıllarda Konstantinopolis'i ziyaret eden seyyah Tudelalı Bünyamin(->) kentin dünyanın en canlı alışveriş merkezlerinden olduğunu kaydederken, ancak Bağdat'ın onunla boy ölçüşebileceğini ekler. Yine aynı dönemde, o zamana dek çoğunlukla yerel ticaretle uğraşan ve yabancı tüccarlarla Bizans sınırları dahilinde ve başkentte temas eden Bizans tüccarlarının, ilk defa denizaşırı ülkelerdeki faaliyetlerine tanık olunur. Kahire Geniza belgeleri Mısır'a gidip orada kumaş ve mobilya satan Bizans tüccarlarından söz ederler. Bizanslılar tarafından İtalyanlara verilen ticari imtiyazlar ise bu dönemin diğer önemli özelliğidir. Bundan sonra Konstantinopolis'te İtalyan tüccarlarının 1453'e kadar sürecek olan egemenlik dönemi başlar.

Erken yüzyıllarda yabancı tüccarların sadece mal alışverişleri için kendilerine uğrak yeri yaptıkları ve geçici bir süre için kaldıkları Konstantinopolis'te, zamanla yabancı ticaret kolonileri teşekkül etmiştir. Bu gelişmede rol oynayan önemli etken-

lerden biri Bizans devletinin 10. yy'dan itibaren yabancı devletlerle imzalamaya başladığı ticaret anlaşmaları olmuştur. Bilinen ilk ticaret anlaşması İmparator VI. Leon(->) döneminde (886-912) Ruslarla imzalanan ve Konstantinopolis'e ticaret amacıyla gelen Rusların azami 6 ay süreyle Hagios Mamas Mahallesinde (Beşiktaş civarı) oturmalarına izin veren, aynı zamanda da onlara gümrük vergilerinden muafiyet tanıyan 907 tarihli anlaşmadır. Yine 10. yy'da (992'de) Venedik'le ilk ticaret anlaşmasını yapan Bizans devleti, 11. yy'dan itibaren, başta Venediklileri-») olmak üzere, İtalyan tüccarlarına çeşitli imtiyazlar tanımıştır (bak. Latinler; Cenevizliler; Pisalılar; Amalfililer). Sırasıyla Komnenos(-»), Angelos(->) ve Paleologos(->) hanedanından imparatorların tanıdıkları bu imtiyazlarla, İtalyanlar Bizans pazarlarına serbestçe girip çıkma hakkı kazanmışlar; Konstantinopolis'te ise gerek Haliç kıyısında, gerek Pera/Galata'da çeşitli Latin kolonileri kurulmuştur. İtalyanlara tanınan diğer bir ayrıcalık ise Bizans tüccarları da dahil olmak üzere Konstantinopolis'te ticaret yapan herkesin ödemekle yükümlü olduğu yüzde 10 oranındaki "kommerkion" adlı gümrük vergisinden Venediklilerin tamamen muaf tutulup diğerleri için de bu oranın yüzde 10'dan aşağıya düşürülmesi olmuştur. Böylece Bizans tüccarları karşısında ayrıcalıklı bir konum elde eden İtalyanlar, özellikle IV. Haçlı Seferi'nden (1204) sonra (bak. Haçlı seferleri), Bizans ekonomisi ve ticaretinde egemen duruma geçmişlerdir.

Ancak bütün bu gelişmeler sonucunda, eskiden bazı tarihçilerin ileri sürdüğü gibi. Bizans ekonomisi Paleologoslar döneminde (1261-1453) çöküp aynı devirde Bizans tüccar kesimi de tümden yok olmamıştır. Bu görüşün aksine, günümüz araştırmacıları İtalyanların Bizans sınırları dahilindeki ticari faaliyetlerinin Bizans ekonomisi ve ticareti üzerinde canlandırıcı bir etki yapmış olduğuna işaret ederek Bizans tüccarları arasında İtalyanlarla iş ilişkileri kuran bir kesimin bu durumdan fayda gördüklerini ileri sürerler. Fakat Bizans tüccarlarının genelde egemen İtalyan tüccarları karşısında ikincil duruma düştükleri bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir.

Paleologoslar döneminde ayrıca Osmanlılarla aralıksız süren askeri mücadelelerin ve özellikle kuşatmaların(->) da Konstantinopolis'in ticaret yaşamı üzerinde bazı kısıtlayıcı etkileri olmuştur. Osmanlı fetihlerinin bir başka yan etkisi ise bu döneme dek ticaretle uğraşmayı küçümseyen ve reddeden toprak sahibi Bizans kent aristokrasisinin, sahip olduğu arazileri kaybetmesi sonucunda, 14. yy'ın ikinci yarısından itibaren ilk defa geniş çapta ticari faaliyetlere yönelmesidir. Bu dönemde Osmanlı tüccarları da Konstantinopolis'te ticari faaliyette bulunmaktaydılar ve hattâ onlar için kentte içinde mescidi ve kadısı olan bir Osmanlı mahallesi mevcuttu.

Bibi. W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen age,* (2. bas.), 2'c. Leipzig, 1936; M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450,* Cambridge-New York, 1985; N. Oikonomides, "Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century", *Dumbarton Oaks Papers,* 40 (1986). s. 31-53; I. Sorlin, "Les traités de Byzance avec la Russie au Xe siècle". *Cahiers du monde russe et soviétique, 2* (1961). s. 313-360. 447-475; R.-J. Like, *Handel ıtnd Politik zwischen dem byzantin ischen Reich un d den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi,* Amsterdam, 1984; N. Oikonomides, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIF-XW siècles),* Montreal-Paris, 1979; A. E. Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries". *Dumbarton Oaks Papers,* 34-35 (1980-1981), s. 177-222; ay, "The Greek Merchant of the Palaeologan Period: A Collective Portrait", *Proceedings of the Academy of Athens,* 57 (1982), s. 96-132; S. D. Goitein. "Mediterranean Trade in the Eleventh Century", *Studies in the Economic History of the Middle East,* (haz. M. A. Cook). Londra. 1970, s. 51-62: N. Necibođlu, "Ottoman Merchants in Constantinople During the First Half of the Fifteenth Cenairy". *Byzantine and Modern Greek Studies.* 16 (1992). s. 158-169.

NEVRA NECİPOĞLU

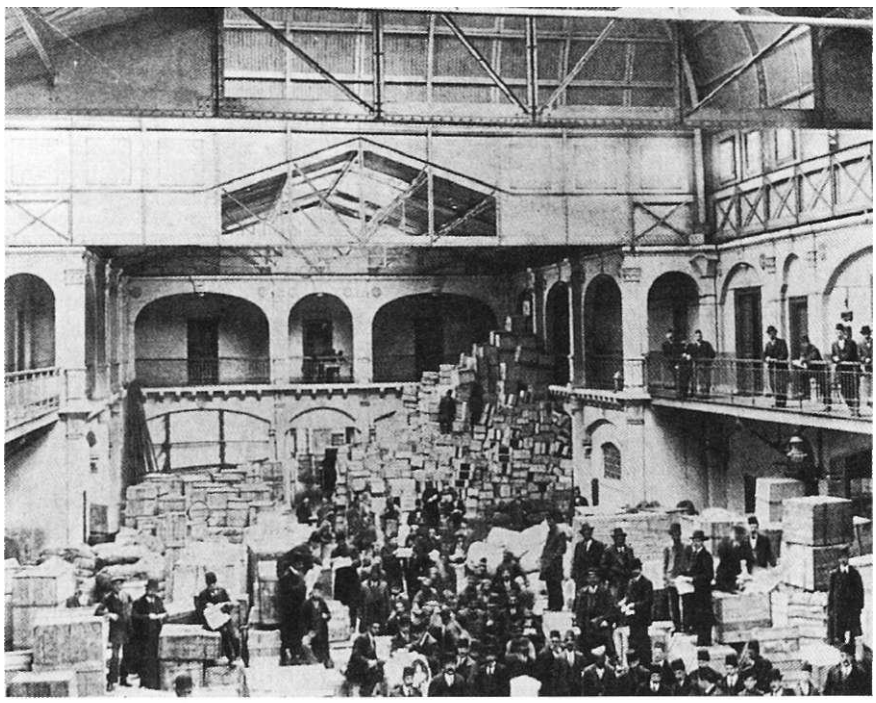
Osmanlı Döneminden Günümüze

Osmanlı dönemi boyunca ticaret, İstanbul'da belirleyici ekonomik faaliyet alanı oldu. İstanbul ekonomik açıdan her şeyden önce bir ticaret merkeziydi. Bunu sağlayan başlıca faktör bir liman kenti olmasıydı. Üstelik bu liman, bir yandan Balkanlar ve Avrupa'ya, öte yandan Kuzey Akdeniz ve Arabistan Yarımadası'na uzanan bir imparatorluğun da başkentiydi.

Bizans döneminde, kentin ticari hayatının kalbinin attığı Latin kolonileri, fetih sonrasında, yeni koşullarda ve yeni düzenlemelerle de olsa denizaşırı ticareti büyük ölçüde kontrol ediyorlardı. II. Mehmed (Fatih) (hd 1451-1483), Avnıpa ile ticaretin merkezi olan Galata'nm İstanbul için ekonomik önemini kavradığından, Galata'daki Cenevizlilere(->) mal ve can güvenliği ile ticaret serbestliği tanıdı; yerleşikleri "zimmi" (Osmanlı tebaası gayrimüslim) statüsüne geçirirken, ticaret amacı ile gelmiş olanlara ayrıcalıklar sağladı (bak. Galata). Daha sonra denizaşırı ticaret için Floransalıları

Barlett'in çizgileriyle İstanbul'da bir kervansaray, 1839.
Pardoe, *Bosphorus /Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi*

Eminönü Gümrük Binası'nın içinden bir görünüm.
AAE Arşivi

1960'lı yıllarda iç ticaretteki önemini korumaya devam eden Yağ İskelesi. *Ara Güler*

-belki de Cenevizlilere rakip olarak- teşvik etti. onlara Galata'da yerleşip ticaretlerini sürdürmeleri için imtiyazlar (kapitülasyonlar) verdi. 15 yy'ın sonları, 16. yy'ın hemen başlarında değerli Floransa dokumalan getiren ve çok zengin olan bu tüccarların yerini 16. yy'da Venedikli tüccarlar aldı.

Osmanlı dönemi boyunca İstanbul'da, bir yandan Avrupa ağırlıklı denizaşırı ve doğu ağırlıklı kervan ticareti olarak dış ticaret, öte yandan geniş imparatorluk toprakları üzerinde, İstanbul merkezli iç ticaret (bak. iaşe) ve nihayet kent içi perakende ticaret (bak. esnaf; ihtisab; narh) kentin en önemli ve parlak ekonomi sektörünü oluşturdu. İstanbul, 19. yy'ın ikinci yarısından sonraki yapısal değişmelere, Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllardaki sanayileşme çabalarına rağmen 1950lere kadar ülkede ticaretin merkezi olarak kaldı. 1950'lerden 1990'lara doğru, kentin ekonomik yapılaşmasında sanayi(->) ve hizmet sektörü(->) lehine görülen hızlı gelişme, ticareti birinci sektör olmaktan çıkarmakla birlikte, 1990larda da İstanbul özellikle dış ticarette ülke içindeki rakipsiz konumunu korudu. 1992'de Türkiye'nin ihracatının yüzde 45,2'si, ithalatının yüzde 40,81 İstanbul'dan gerçekleştiriliyordu.

Ağırlıklı olarak denizyoluyla yapılan Akdeniz havzası ticaretinde, İstanbul, hem çok önemli bir tüketici merkez, hem de bir transit merkeziydi. Doğudan ve Arabistan'dan kervanlarla gelen değerli ticaret ürünleri, ipek kumaşlar, baharat, değerli taşlar, dokuma ve halılar Avrupa pazarlarına götürülmek üzere İstanbul'dan yüklenirdi. Yine İtalya'nın şehir devletleri başta olmak üzere Avrupa'nın, çeşitli yerlerinden gelen ürünler de en önemli alıcılarını İstanbul'da bulurdu. Bu denizaşırı ticarette değerli tüketim mallarının ağırlığının başlıca nedeni İstanbul'un payitaht olması ve sarayın lüks tüketim ihtiyacıydı.

16. yy'm ortalarına kadar Osmanlı devletiyle en geniş ticaret hacmine sahip ülke Venedik'ti. İstanbul'a ve diğer limanlara yünlü kumaş, işlemeli kadife, zücaciye, kâğıt başta olmak üzere mamul ürünler getirir; baharat, ipek, yün, pamuk ipliği, deri, kimyasal maddeler götürürdü. **16.** yy'ın sonunda Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında Fransa, İngiltere, Hollanda önemli ticari partnerler oldu ve Venedik'in dış ticaretteki yeri geriledi. 16. yy'ın sonlarında Fransa'nın Osmanlı sularındaki, büyük çoğunluğu İstanbul Limanından yükleme boşaltma yapan ticaret gemilerinin sayısı 1.000 kadardı ve Osmanlı ülkesiyle yaptığı ticaret Fransa'nın toplam ticaret hacminin yarısıydı. Fransızlar İstanbul'a dokuma, kâğıt, zücaciye getirir, pamuk, bez, halı, baharat, esans, değerli maddeler, tiftik götürürlerdi.

17. yy'dan itibaren dünya ticareti yeni keşifler sonucu Akdeniz havzasından okyanuslara doğru kayarken İstanbul Limanı da eski önemini yavaş yavaş yitirmeye başladı. Öte yandan mamul mal ithalatı katlanarak artarken Osmanlı'nın hammadde ihracatı da azaldı.

İstanbul'dan yapılan ihracat daha önceleri olduğu gibi **19-** yy'da da ithalattan daha azdı. Bunda, İstanbul'un üretim değil, zengin bir tüketim merkezi olmasının yanısıra, imparatorluğun başlıca limanı olarak Anadolu'nun ve diğer yörelerin gereksinmelerinin İstanbul kanalıyla sağlanmasının, öte yandan İran, Gürcistan vb doğu ülkelerine gidecek malların da İstanbul Limam'na indirilmesinin payı vardı.

İstanbul'dan yapılan ihracatta 19. yy'a kadar değerli mal ve dokumalar, kürk, deri, halı önde gelirken, 19. yy'ın özellikle ikinci yarısından sonra, imparatorluğun ve kentin iaşesini sağlamak, kıtlıkları(->) alabildiğince önlemek için koyulmuş, tahd vb gıda maddeleri üzerindeki ticaret yasaklarının kaldırılmasıyla, tahıl ve tarım ürünleri ön plana geçti. Buna karşılık dışarıdan ithal ettiği geleneksel mal ve ürünler yanında sanayi mamulleri de giderek ithalatın en önemli parçası olmaya başladı.

19. yy'a kadar İstanbul'un denizaşırı ticaretine İstanbul'da kolonileri bulunan Cenevizliler, Venedikliler, diğer İtalyan devletleri hâkimken 19. yy'da İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ile birlikte öne çıktı. 1838'de İstanbul Limam'na 121.000 tonajlı 419 İngiliz ticaret gemisi gelmişken, bu sayı 1859'da 950.000 tonajlı 3.175 ticaret gemisine yükselmişti. Yine 19- yy'da Karadeniz ve Tuna Nehri bağlantısı önemli bir ticaret yolu ve havzası oldu. 19. yy'ın sonlarından itibaren ise İstanbul Limam'nm ticaret hacmi ve ticari hareketlüiğinde bir yandan Süveyş Kanalı'mn açılması, öte yandan yeni gelişen demiryollarının Avrupa'yı Rusya üzerinden Hindistan'a bağlamasıyla dünya ticaret yollarının değişmesi ve Osmanlı Devleti'nin alım gücünün düşmesiyle yeni bir gerileme dalgası gözlenmeye başlandı.

Osmanlı'nın dış ticaretine öteden beri yabancılar, Levantenler, gayrimüslimler hâkimdi. Ancak daha 16. yy'da dış ticaret gemileri bulunan zengin Müslüman tüccarların varlığı da biliniyor. 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren, bunların yerini, yabancılara aracılık yapan, konumlarından yararlanarak yüksek komisyonlarla yabancı ve Levanten tüccarın işini kolaylaştıran yüksek memurların da içinde bulunduğu bir Müslüman kesim aldı.

20. yy'a gelindiğinde, payitaht İstanbul, müflis bir devletin sürekli açık veren dış ticaretinin merkeziydi.

İç ticarette İstanbul, tam bir tüketici konumundaydı. Ordu ve sarayın ihtiyaçlarının sağlanmasının yanısıra, savaş, abluka, salgın, kervanların veya gemilerin kente ulaşamaması gibi nedenlerle sık sık kıtlıklar yaşanan İstanbul'da, zamanına göre hiç de az sayılmayacak nüfusun iaşesinin sağlanması büyük önem taşıyordu (bak. iaşe), tahıldan sebze ve meyveye, bakliyata kadar tarım ürünleri, et (canlı hayvan olarak), hayvan ürünleri, zeytinyağı ve diğer yağlar, kahve, baharat, tuz, başlıca gereksinimlerdi. Odun, kömür gibi yakacak maddeleri, çeşitli hammaddeler geniş Osmanlı ülkesinin dört bir yanından gelir; İstanbul Limanı'nda, Unkapanı'ndan bugünkü Saraybumu'na kadar Haliç boyunca dizilen çeşitli iskelelere boşaltılırdı. Unkapanı, Balkapanı, Odun İskelesi, Yemiş İskelesi vb iskelelerin adları bu işlevlerini haber vermektedir.

Tahıl Romanya'dan, Orta Avrupa'dan Tuna yoluyla ve Karadeniz iskelelerinden yüklenir, Unkapanı İskelesi'ne boşaltılırdı. Ayrıca Trakya'dan karayoluyla getirilir veya Tekirdağ İskelesi'nden de yüklenirdi. Marmara Bölgesi İzmit'ten Balıkesir'e, Edremit'e kadar yine İstanbul'un tahıl ambarıydı. Özellikle tahıl ve et üzerinde sıkı bir devlet denetimi, zaman zaman tekeli vardı. Zeytinyağı İzmir ve çevresinden, Gelibolu çevresinden gelirdi. Ancak kıtlık, savaş vb özel durumlarda, bugünkü Yunanistan'dan, hattâ Doğu Akdeniz'den getirildiği de olurdu. Sadeyağ Selanik'ten, Kefalonya'dan, Karadeniz'de Silistre, Kefke, Rusçuk; Doğu Karadeniz'de Trabzon ve çevresi; Doğu ve Güneydoğuda Urfa, Malatya, Diyarbakır'dan kervanlar veya gemilerle gehrdi. İzmir, Bursa, Yalova, Tekirdağ ve İzmit bölgesi yaş sebze ve meyve ihtiyacını sağlayan başlıca yerlerdi. Ancak nadide ürünlerin kervanlarla Arabistan'dan, Kuzey Afrika ülkelerinden bile getirildiği olurdu.

Kahve başta Yemen olmak üzere uzak eyaletlerden ya da 18. yy'dan sonra yabancı ticaret gemileriyle denizaşırı kıtalardan gelirdi. Pirinç Drama, Yenice, Selanik, Vardar, Üsküp, Manastır gibi Rumeli vilayetlerinden sağlanırdı. Tütünde de İzmir-Aydın çevresiyle birlikte bugünkü Bulgaristan ve Yunanistan'daki vilayetler baş üreticiydi.

Bütün bu ürünler büyük ölçüde devlet kontrolünde toplanır ve dağıtılırdı. Bu yüzden bir bakıma serbest ticaret çerçevesinin dışında düşünülmeleri gerekebilir. Ancak devletin ordu ve saray ihtiyaçları

için toplu alımlarının dışında kalan bölümleri gedik(-0 ve lonca(-») örgütlenmeleri çerçevesinde esnafa, küçük perakendeci tüccara dağıtılırdı. Kimi zaman da, tüccar, devletin belirlediği kurallar çerçevesinde İstanbul'a mal girişini ve tüketiciye ulaştırılmasını kendisi sağlardı.

Osmanlı döneminde İstanbul'un yoğun ticaret semtleri, ağırlıklı olarak yabancı tüccarların denizaşırı ticaretine sahne olan Galata bölgesi, suriçi İstanbul'un da Eminönü'nden Kapalıçarşiya uzanan kesimleriydi. Bu bölgede yoğunlaşan ticaret hanları(-»), Mısır Çarşısı(->), Kapalıçarşı(-0 gibi toplu dükkân ve ticaret mekânlan ticaret hayatının ayrılmaz parçalarıydı. Şehrin çeşitli semtlerinde de çok hareketli ve zengin çarşılar(->) vardı.

Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında ve Cumhuriyet'i izleyen ilk yıllarda İstanbul'da, Avrupa sermayesinin ülkedeki uzantısı, komisyon ve aracı kadarıyla beslenen dışa bağımlı bir ticaret sermayesi varlığını koruyordu. Büyük tüccarların çoğu gayrimüslimlerdi. Cumhuriyet'in kuruluşuyla bu yapı darbe yediyse de, İstanbul özellikle dış ticarette ülke içindeki önemini ve ilk sırayı korudu.

1950'lerden sonra İstanbul'da ticaret, ekonominin başat sektörü olmayı sürdürdüyse de sanayi de giderek gelişti. 1980'lere gelindiğinde ticaret sektörünün yarattığı toplam gayri safi milli hasıla içinde İstanbul'un payı yüzde 40'tı. Ancak, geçmişten farklı olarak sanayi ürünleri ticarette en büyük payı almaktaydı. Yine 1980'de, İstanbul'un gayri safi hasılası içinde ticaret kesiminin payı yüzde 25 civarındaydı ve faal nüfusun yüzde 12'si ticaret sektöründe çalışıyordu. Aynı yd ülkedeki toplam ticari işyerlerinin içinde İstanbul'dakiler yüzde 18,5'lik bir paya sahipti. Ancak toptan, yani büyük ticaret işyerlerinin oranı yüzde 401 aşıyordu.

Türkiye'nin en önemli ihracat ve ithalat kapısı olmayı, İstanbul günümüze kadar sürdürdü. 1975'te Ticaret Bakanlığı tarafından yaptırılan bir araştırmaya göre, aynı yd Türkiye'deki 3-652 ihracatçı firmanın yüzde 46,51 (1.698 firma) İstanbul'daydı. Yine aym yd Türkiye'deki 100.000.000 TL üstünde sermayeli 15 ihracatçı şirketin 6'sı İstanbul'da bulunmaktaydı. İthalatçı şirket sayısı ise 822 idi ve ülkedeki tüm ithalatçı şirketlerin yüzde 58'ini oluşturuyordu.

1980 itibariyle Türkiye'nin toplam ithalatının üçte biri, toplam ihracatının beşte biri İstanbul'dan yapılıyordu.

1989'da toplam ithalatın yüzde 34,2'si, toplam ihracatın yüzde 381 İstanbul kaynaklıydı. 1992'de bu oranların biraz daha yükseldiği, ithalatın yüzde 41'inin (9,3 milyar dolar) ihracatın yüzde 45,2'sinin (6,6 milyar dolar) İstanbul'dan yapıldığı görülüyor.

Toptan dış ticaret alanında, 1980'de Türkiye'deki büyük toptancı firmaların yüzde 45'i İstanbul'daydı. Toptan ticarette önde gelen sektör tekstil ve konfeksiyondu. Bunu makine, motor, yedek parça izlemekteydi ki, 1980 itibariyle, bu alandaki toplam 2.250 toptancı firmanın yarısı İstanbul'daydı. Gıda malları ve tarım ürünleri toptancıları üçüncü büyük gruptu (1.250 civarı). Maden ve kimyasal madde toptancdannın yarışma yakını (toplam 810, İstanbul 403) toptancı kabzımalların yüzde 46'sı da (1.000 civarı) İstanbul'da bulunmaktaydı.

Perakende ticaret hacmi ve ticarethane sayısı açısından da, İstanbul Türkiye'nin birinci kentidir. 1980'de, İstanbul'daki 47.000'den fazla perakendeci, Türkiye'deki toptan perakendecilerin yüzde **16,**5'ini oluşturuyordu.

1990da perakendeci sayısı yüzde 25 civarında bir artışla 58.000'e çıkarken Türkiye'deki toplam perakendecilerin yüzde 20'sini aşmıştır.

Perakende ticarette ilk sıra gıda ham ve mamul ürünleri satan dükkânlardadır. Onları tekstü ve giyim, üçüncü sırada mobilya ve ev eşyası parekendecileri izlemektedir.

Günümüzde İstanbul, dış. toptan ve perakende ticarette Türkiye'nin birinci ili konumundadır ki bu, kentin tarihteki konumunun bir devamıdır. 1990'lar sonrasında gerek ticaret hacmi, gerek ürün çeşitliliği, gerekse dükkân ve firma sayısı açısından İstanbul'da çok büyük gelişme gözlenmiştir. 1990'lar somasında ticari hayattaki bir başka gelişme de kentin çeşitli yerlerinde kurulan büyük alışveriş merkezleri^) olmuştur. Geleneksel ticaret ve alışveriş semtleri ve merkezleri işlevlerini sürdürürlerken, çeşitli yerlerde yeni açılan büyük mağaza, alışveriş merkezi ve çarşdar kentin canlı ticaret hayatının göstergeleridir.

İSTANBUL

TİCARET LİSELERİ

İstanbul'da ilk ticaret okulu Ticaret Nezareti tarafından, 28 Ocak 1884'te Cağaloğlu'nda Kapalı Fırın civarında kiralanan bir konakta Hamidiye Ticaret Mektebi adıyla açılmıştır. 17 Kasım 1884'te onaylanmış tüzüğüne göre, rüştiye mezunlarını alan ve dinleyici öğrenci de kabul eden bu okul, idadi ve fenni adı altında iki kısma ayrılmıştı ve öğrenim süresi 4 yıldı. İdadi kısmında tarih, coğrafya, fizik, kimya gibi genel bilgi dersleri; fenni kısımda da ticaret matematiği, muhasebe, mal bilgisi, hukuk, iktisat gibi meslek dersleri okutulmaktaydı. Derslerin seviyesi ise ilköğrenimin üstünde basit ve genel bflgiler vermekten yukarı çıkamamış ve mesleki uygulamaya da hiç yer verilmemiştir. Sadece yabancı dile büyük önem verilmek istendiği, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca ve Arapça dillerinden ikisi ile konuşma ve yazmada başarının şart tutulmak istendiği görülür. Okul için çıkarılan tüzük uyarınca öğrencilerden ücret alınmaktaydı. Öğrenci sayısı 20'si ücretsiz olmak üzere 200 olarak sınırlandırılmıştı. Okulun idaresi 1887'de sanayi okulları ile birlikte Maarif Nezareti'ne devredildi ve idarecilerin bir yolsuzluğu sebebiyle 1890da kapatıldı.

Okul 1893'te Beyazıt'ta yine aynı ad altında açıldı. Bu defa okul için mesleki derslere daha çok önem verilerek bir kısım derslerin Fransızca okutulması ve 3 yıllık bir eğitim-öğretim süresi öngörüldü.

II. Meşrutiyet'ten sonra okulun adı Ticaret Mekteb-i Alisi olmuş ve programı ile öğretim durumu geliştirilerek yenileşme yoluna gidilmiştir. Bu iyileştirme kapsamında gerekli birçok ders konulmuş ve öğretim araçları tamamlanarak 3 yıllık bir yüksekokul kimliğinde eğitim-öğretime devam edilmiştir. Bu aşamanın dayanağı 3 Aralık 1913'te kabul edilen bir tüzük ve buna bağlı yönetmelikle tespit edilmiştir.

Ayrıca, ticaretle ilgili kişilerin mesleki bakımdan bilgilerinin artırılması için, 1914'te yalnız sabahları birer ders olmak üzere serbest ticaret dersleri veren ve ilkokul mezunlarını alan iki devreli bir kısım daha açılmak suretiyle orta derecede pratik ticaret öğretimine de başlanmıştır.

1915'te okulun statüsü tekrar değiştirilmiş ve "kısm-ı evvei' adı altında uygulamalı olarak genel ticaret bilgileri veren 3 yıllık orta dereceli (tali) sınıflarla "kısm-ı sani" denilen yüksek (âli) sınıflara ayrılmıştır. Bunun yanında, "kısm-ı ewel"e bağlı küçükler için uygulamalı ticaret bölümü açdmış ve Eylül 1917'de de kız öğrenciler için öğrenim süresi 1 yıl olan "Ameli Ticaret İnas Şubesi" adı altında, uygulamalı kız ticaret bölümü kurulmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra ticaret okulları Milli Eğitim Bakanlığına devrolunmuştur.

Beyoğlu Ticaret Lisesi
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi

1993-1994 öğretim yılında istanbul'da Sultanahmet, Beyoğlu, Kadıköy, Fatih, Bakırköy, Kabataş, Kartal, Bayrampaşa, Anadoluhisarı, Zeytinburnu 100. Yıl, Yalova, Üsküdar, Küçükçekmece, Ümraniye, Sarıyer, Türkiye Gazetesi, Şişli Ahi Evran, Avcılar, Bağcılar, Maltepe, Kâğıthane Hayri Kozakçıoğlu olmak üzere 21 ticaret meslek lisesi; biri Zeytinburnu 100. Yıl Lisesi bünyesinde diğeri Okmeydam'nda olmak üzere 2 Anadolu ticaret meslek lisesi; biri Kadıköy diğeri Zeytinburnu 100. Yıl Lisesi bünyesinde olmak üzere 2 akşam ticaret lisesi, bir de gene Zeytinburnu 100. Yd Lisesi bünyesinde Anadolu dış ticaret lisesi bulunmaktadır. Bu okullarda toplam 30.000 dolayında öğrenci öğrenim görmekte, 800'e yakın öğretmen görev yapmaktadır.

AHMET MÜLAYIM

İstanbul Ticaret Odası'nın Eminönü'ndeki binası. *Nazım Timuroğlu*

TİCARET ODALARI

Osmanlı ekonomisinin 19. yy'da girdiği gelişme sürecinin göstergelerinden biri de ticaret odalarıydı. Iç ve dış ticaretin gelişmesi yolunda hizmet veren ticaret odalarının kurulma girişimi Abdülaziz döneminin (1861-1876) son aylarında gündeme geldi. Fakat Dersaadet Ticaret Odası ancak 1882de faaliyete geçebildi.

Dersaadet Ticaret Odası öncesinde Osmanlı ülkesinde benzer bir kuruluş olarak Ticaret ve Ziraat Meclisi bulunuyordu. 25 Haziran 1875 tarihli bir kararname ile bu meclisin ziraat, sanayi ve ticaret alanlarındaki görevleri belirlendi; meclise ziraat ve ticaret cemiyetleri kurma görevi verildi. Bir süre sonra bu meclis feshedildi. Görevi yeni oluşturulan sanayi, ticaret ve ziraat müdüriyeüerine devretti.

Ticaret odasının ilk şekli olan Cemiyet-i Ticariye'ye zaman zaman Oda da dendi. Cemiyet-i Ticariye 1880'de kuruldu, ancak Cemiyet-i Ticariye'den önce istanbul'da Avusturya-Macaristan Ticaret ve Sanayi Odası ve İngilizlerin ticari ve bahri kulüpleri bulunuyordu.

Önce Dersaadet Ticaret Odası Hakkındaki Nizamname ile Dersaadet Sanayi Odası kuruldu. Sanayi odası, hırfet ve sanayinin derlemesi için önlemler düşünecek ve nezarete bildirecek; sanayide icrası gerekli yenilikleri önerecek; ülkede fabrika kurulması için teşvikte bulunacak, sergiler açacak, sanayi erbabına ödül verecek, sanayi gazeteleri çıkaracak, her türlü fabrika, tezgâh vb konularda düzenli kayıt tutacaktı.

Dersaadet Sanayi Odası'nın ardından, 14 Ocak 1882'de kumlan Dersaadet Ticaret Odası da, hırfet ve sanayinin ilerlemesi için gerekli önlemleri düşünecek; gümrük tarifeleri, limanlar yapılması nehirlerde nakliyat işleri, posta, telgraf hatları, demiryolları yapılması, karayolları yapımı, borsaların kurulması, gazete çıkarılması konularında incelemelerde ve önerilerde bulunacak; her türlü mal, meskukât ve esham ile ticaretle ilgili diğer hususlarda nezareti bilgilendirecekti.

Ticaret odaları Osmanlı topraklarında kısa sürede arttı. 1908'de, Osmanlı vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde löO'a yakm ticaret odası bulunuyordu. II. Meşrutiyet'ten sonra 13 Haziran 1910 günlü bir nizamname ile ayrı kuruluşlar olan sanayi ve ticaret odaları birleştirilerek Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası adını aldı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Avrupa devletlerindeki mevzuat örnek alınmak suretiyle ticaret ve sanayi odaları için 22 Nisan 1925 günlü ve 655 sayılı kanun çıkanldı. Odalar tüzel kişiliğe kavuştu. Odaların Ticaret Vekâleti tarafından teftiş ve denetleneceği belirtildi.

Meslek mensuplarına odalara kaydolma zorunluğu kondu. Kara ve Deniz Ticaret Kanunu gereğince tacir sıfatım haiz olan ve ticaret müessesesi bulunan özel ve tüzel kişiler, her türlü borsa mübayaacdarı, özel ve resmi simsar ve dellallar bundan böyle yıllık aidat ödeyerek odaya kaydolacaklardı. Oda ayrıca, İstanbul'un ticaret sicüini tutmakla yükümlü kılındı. Odaya para cezası kesme yetkisi verildi. 27 Eylül 1925 günlü nizamname ile odanın organizasyonu ve çalışma şekli belirlendi.

Ticaret ve sanayi odaları 11 Ocak 1943 tarihli "Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu" ile bir kez daha düzenlendi. Odalar giderek devletin sıkı denetimi altına girdiler. Bundan böyle odalar, Ticaret Bakanlığı'nca kurulacaktı. Oda organları; meslek heyetleri, meclis ve yönetim kumlu olarak saptanmıştı. Yönetim kurulu başkanı, kurul üyeleri arasından Ticaret Bakanlığınca seçilecekti. Odada Ticaret Bakanlığı'nca atanacak bir genel kâtip bulunacaktı. Organlar gerektiğinde Ticaret Bakanlığı'nca feshedilebilecekti.

8 Mart 1950 tarihli ve 5590 sayılı "Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsalan Birliği Kanunu" ile yeni bir dönem başladı. Siyasal iktidarın el değiştirmesi ve yeni bir ekonomi politikasının gündeme gelişi ile özel sektör faaliyetleri ve bununla uyumlu bir biçimde odanın etkinlikleri yoğunlaştı. Bu kanuna göre odaya kamu kurumu statüsü verildi. Genel kâtip bundan böyle oda meclisi tarafından atanacaktı. Yönetim kurulu başkanı seçimi de bu kurula bırakıldı. Bu arada odalar ile borsaların üst kuruluşu olarak Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği kuruluyordu.

30 Mayıs 1952 günü İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Sanayi Odası adları altında iki odaya ayrıldı (bak. Sanayi Odası). Oda bünyesindeki büyük sanayiciler İstanbul Sanayi Odası'na katıldılar; 5590 sayılı kanundaki niteliklere uyan 5.000 dolayındaki üye ise İstanbul Ticaret Odası bünyesinde kaldı.

1956'da Milli Korunma Kanunu yeniden yürürlüğe konuldu. Bu kanunun uygulanması odaya yeni görevler yükledi. Bazı malların tahsis ve tevzi işleri Oda'ya verildi. İstanbul Ticaret Odası 1976 sonlarında Odalar Birliği, Ziraat Odaları Birliği, Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu ve Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ile birlikte Türk Hür Teşebbüs Konseyi'ni oluşturdu.

Türkiye'nin en büyük ticaret odası olan İstanbul Ticaret Odası'nın 1993 itibariyle üye sayısı 70.115 şahıs firması, 99-655 şirket olmak üzere, toplam 169-770'ti.

Yabancı Ticaret Odaları

Osmanlı döneminde İstanbul'da yerli ticaret odasının yanısıra yabancı ticaret odaları da bulunuyordu. Yabancı ticaret odaları, önemli ölçüde, Akdeniz havzasına özgü bir gelişmeydi. I. Dünya Savaşina kadar yabancı ülkelerde açdan Avrupa menşeli ticaret odalarının sayısı 100'dü. Bunların 111 Fransa'da, 9'u Osmanlı Devletinde, 8'i İngiltere'de, 81 Mısır'da, 6'sı ABD'de, 6'sı da Arjantin'de faaliyet gösteriyordu. Diğer bir deyişle dış ticaret odalarının dörtte biri Akdeniz havzası ülkelerinde yer alıyordu. Bir ülkede dış ticaret odası açmak o ülkeye ticari açıdan atfedilen önemin göstergesiydi. Bu nedenle İstanbul'da açdan dış ticaret odaları, bu kentin Ortadoğu ve Balkanlar ticaretinde oynadığı rolü vurguluyordu.

Batıda ticaret odalan **16.** yy'm başlarından itibaren faaliyete geçmişti. Yöre ticaret erbabını bir araya getiren bu odalar, mesleki kuruluş niteliğindeydi. Öte yandan dış ticaretin önem kazanmasıyla, dış ülkelerde yerleşik tüccarlar bir araya gelerek dış

ticaret odaları kurmaya başladılar. Bu odaların ana amacı ülke ürünlerine pazar bulmak ve dış ticaretle uğraşan tüccara kurumsal destek sağlamaktı.

Dış ticaret odaları 19. yy'm son çeyreğinde görülmeye başladı. Ticari ilişki ağının geliştiği bu yüzyılda Osmanlı Devletinde de birçok "ecnebi" ticaret odası açıldı. Bu odalar Osmanlı'nın dış ekonomik ilişkilerinde ve Osmanlı ekonomisinin Batı ile bütünleşmesinde etkin rol oynadı.

Yabancı ülkelerde ticaret odası açmaya ilk girişen ülkelerden biri Avusturya-Macaristan'dı. Osmanlı topraklarında ilk "ecnebi" ticaret odası istanbul'da 1870'te Avusturya-Macaristan tarafından açıldı. Oda başlangıçta konsolosluğun bir şubesi iken 1874'te bağımsız, müstakil bir kuruma dönüştü. Sonraları Beyrut, Şam ve Selanik'te de Avusturya-Macaristan ticaret odaları kurulmuştur.

Dersaadet Avusturya Ticaret Odası Avusturya Ticaret Nezaretine Osmanlı ülkesi üzerine düzenli ticari raporlar gönderiyor, bilgi topluyor, bilirkişi eksperleri ve hakem heyetleri seçiyor ve atıyordu. Oda nizamnamesinin tadili ve oda reisinin seçimi de Avusturya-Macaristan Sefaretinin, yani dolaylı olarak Avusturya-Macaristan Hariciye Nezaretinin onayına bağlıydı. Dersaadet Avusturya-Macaristan Ticaret Odası düzenlediği ticaret raporlarının yamsıra, her yıl bir "salname" yayımlıyordu. Bu yıllıklar Osmanlı ekonomisi üzerine zengin bilgilerle donatılmıştı. Dersaadet Avusturya-Macaristan Ticaret Odası istanbul'daki Avusturya uyruklu ticaret erbabının menfaatini sefaret ve konsolosluk nezdinde temsil ediyor ve bu kesimin ihtiyacı olan her türlü bilgiyi temin ediyordu.

Dış ülkelerde en çok ticaret odası açan ülke Fransa'nın yurtdışındaki ilk ticaret odası 1884'te İstanbul'da açıldı. Fransa ticaret bakanlarından Herisson dış ticaretin önemini vurguluyor ve yabancı ülkelerde açılacak ticaret odalarına büyük umut bağlıyordu. Bu nedenle Fransız hükümeti ihracatını geliştirecek dış ticaret odalarına ayrı bir önem atfediyor, bu odaların kuruluşunu bilfiil yönlendiriyordu.

Her ne kadar nizamnamesi odaya geniş bağımsızlık tanıyor gibi gözüküyorsa da, Fransız hükümetinin Dersaadet Fransız Ticaret Odası üzerinde etkin bir konumu vardı. Fahri başkanlık her zaman Fransız başkonsolosunun uhdesinde bulunuyor; yıllık genel kurullara o başkanlık ediyordu.

Odanın bir fahri heyeti, bir de idare meclisi vardı. Asli üyelerin (membres actifs) yamsıra tali üyeleri (membres associes) bulunuyordu.

İdare meclisinin önemli görevleri vardı. Dış ticaretle ilgili her türlü mevzuat ve karar hakkında bu meclis hükümete görüş bildirir; bunlardan Fransız tüccarlarının menfaatlerini sınırlayan ya da ihlal edenler hakkında dikkati çekerdi.

İdare meclisi Osmanlı topraklarında ve Yakındoğu'da yaşayan Fransız tüccarlarının menfaatlerini temsil eder ve hükümet ve resmi daireler nezdinde onlar adına girişimde bulunurdu. Oda zaman zaman siyaset ve sosyal konularla da uğraşır, bu alanlarda Fransa'nın menfaatini gözetirdi. Fransız Ticaret Odası Fransız şirketlerine, fabrika ve ticarethanelerine Osmanlı topraklarındaki müşterileri hakkında sürekli bilgi sağlar, müşterilerin itibar durumlarını izler; Fransız şirketlerine Osmanlı ülkesinde acente ya da temsilci bulurdu.

Odanın faal üyeleri Fransız uyruklu kişilerdi, idare meclisi bunlar arasından seçilirdi. Tali (associé) üyeler ise aktif olmayan Fransızlardan, Fransa'da ya da üçüncü bir ülkede yaşayan kişilerle tüzel kişilerden oluşuyordu. Bunlar yönetimde oy sahibi olamıyorlardı. Ayrıca muhabir üyeler (membres correspandants) ve fahri üyeler (membres honoraires) de vardı.

I. Dünya Savaşı arifesinde Dersaadet Fransız Ticaret Odasinm 140 faal üyesi, 1.000 dolayında muhabk üyesi bulunmaktaydı. Oda muhabir üyeleri arasında yer alan 60'a yakın Fransız ticaret odası ve 15'e yakın Fransız iş sendikası (chambres syndicales françaises) ile sürekli ilişki içerisindeydi.

Odanın aylık yayın organı *Revue Commerciale du Levant'ı.* 1890ların başmdan beri yayımlanan bu derginin her sayısı 150 sayfaydı. Osmanlı ve Doğu ticareti üzerine son derece önemli bir kaynak oluşturuyordu. I. Dünya Savaşı'na kadar 315 sayı yayımlanmıştı.

İstanbul'da İngiliz Ticaret Odası 1888' de kuruldu. 1880'de varlığı bilinen ve Beyoğlu'ndaki merkezinin yamsıra Galata'da da şubesi bulunan İngilizlerin ticari ve bahri kulüpleri Ingüiz Ticaret Odasinm ilk şekli sayılabilir. 1888'de kurulan Dersaadet İngiliz Ticaret Odası, Paris ve Tunus İngiliz ticaret odalarıyla aynı örgüt yapışma sahipti. Bu odaya yalnız ingiliz uyruğunda bulunanlar ya da bir ingiliz müessesesini temsü edenler aza sıfatıyla dahil olabiliyorlardı. Yine de Dersaadet ingiliz Ticaret Odasina kayıtlı 120 dolayında üyenin çoğunluğu ingiliz değildi. Ancak, idare meclisi İngilizlerden oluşuyordu.

ingiltere'nin Osmanlı ile ticaretinin diğer ülkelere oranla daha fazla olmasına rağmen Dersaadet İngüiz Ticaret Odasinm önem sırası Fransız, Avusturya, hattâ İtalya'nın ardından geliyordu.

İstanbul'da ticaret odası açan bir başka ülke İtalya'ydı, italya Ticaret ve Sanayi Meclisi 1883'te aldığı bir karar gereğince yabancı ülkelerde ticaret odaları açmayı düşünmüş ve bu girişimine Akdeniz havzası ticaretinde en büyük rolü oynayan istanbul'dan başlamayı uygun bulmuştu.

İtalya başlangıçta yabancı ticaret odalan tesisi işini tüccarların inisiyatifine bırakmıştı. Ancak tüccarm bu tür bir kurumsallaşmanın mali yükünü omuzlayamayışı nedeniyle ilk 8-10 yıl İtalyan dış ticaret odaları ve bu meyanda Dersaadet İtalyan Ticaret Odası fazla etkinlik gösterememişti. Bu nedenle 1889'dan itibaren bütçeye 65.000 frank tutarında ödenek konarak dış ticaret odalarının desteklenmesi kararlaştırılmıştı. Bu ödenek 1894'te 165.000 franga çıkarılmıştı.

Zamanla odaların bütçe ödeneği dışı gelirleri artmış ve hükümet yardımı da peyderpey kısılmıştı. I. Dünya Savaşı öncesi Dersaadet İtalyan Ticaret Odasina 3.000 frank tahsisat ayırmıştı. Bunun dışında odanın 10.000 frangın üzerinde geliri vardı.

İtalyan Ticaret Odası Fransızlarmkine oranla daha bağımsız gözüküyordu. Ancak bütçesi hükümetçe onaylanıyor, bir anlamda hükümetçe denetleniyordu. Sefir ya da konsolos fahri başkan sıfatım taşıyor ve yıllık genel kurulları yönetiyordu.

I. Dünya Savaşı arifesi Dersaadet İtalyan Ticaret Odasinm 340 üyesi vardı ve her üye 10 da 24 frank arası bir aidat ödüyordu. Bunlar İtalyan uyruğuydu. Oda aylık bir dergi yayımlıyordu. İtalya'nın İstanbul dışında İzmir'de de bir ticaret odası bulunuyordu.

Osmanlı topraklarında ticaret odası bulunduran beşinci ülke Yunanistan'dı. Dersaadet Yunan Ticaret Odası 1891'de, o zamanın Yunan sefirinin müracaatı üzerine kurulmuştu. I. Dünya Savaşı öncesi üye sayısı 140) bulmuştu. Üyeler 15 frank aidat ödüyorlardı. Odanın ayda bir kez yayımlanan 1.000 tirajlı bir de dergisi vardı. Yunanistan'ın ayrıca İskenderiye'de de bir ticaret odası bulunuyordu.

Merkezi İstanbul'da olan "ecnebi" ticaret odalarının son örneği Amerika Birleşik Devletleri'nin açtığı Memalik-i Şarkiye Ticaret Odasiydı (Chambre de commerce des pays d'Orient). Mart 19H'de kurulan Oda'nm İstanbul'da bir reisi, Bükreş, Atina ve İskenderiye'de de birer reis vekili (reis-i sani) bulunuyordu.

Oda kısa sürede hızlı bir gelişme göstermiş ve I. Dünya Savaşı öncesi üye sayısını 560'm üzerine çıkarmıştı. Bu üyelerden 120'si istanbul'da, 30ü Beyrut'ta, 22'si Bağdat'ta, 36'sı Atina'da, 111 Halep'te, 111 Mersin'de, 12'si Trabzon'da, 126'sı ABD'de ve geri kalanları Doğu ülkelerinin değişik noktalamadaydı.

Dersaadet Amerika Ticaret Odasinm üç ayda bir yayımlanan bir dergisi vardı. Bu dergide Osmanlı tarım ve ticaretine ait uzmanlarca yazılmış makaleler, Osmanlı vilayetleri ekonomisi üzerine incelemeler, Doğu ticaretinde önemli rol oynayan kişilerin özgeçmişleri ve ara sıra siyasi konular yer alıyordu.

Osmanlı topraklarında kumlan en son "ecnebi" ticaret odası Çarlık Rusyası'mnkiydi. 1913'te faaliyete geçen Dersaadet Rus Ticaret Odası bir yd sonra patlak veren I. Dünya Savaşı nedeniyle gelişme olanağı bulamadan kapandı.

Bibi. C, "Türkiye'de Ecnebi Ticaret Odaları" *İktisadiyat Mecmuası,* Yıl 1, S. 44-48 (8 Mart 1333), s. 9-13; H. Nezihi, 50 *Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932,* İst., 1932; "Ticaret ve Sanayi Odaları ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasinm Tarihçesi", *İTSOM,* no. 1 (1926), s. 5-12; C. Yerman-S. Ağaoğlu, *Türkiye İktisadi Teşkilatında Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları,* Ankara, 1943; Ticaret Bakanlığı, *Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl,* Ankara, 1973; E. Zeytinoğlu-N. Pur, *İstanbul Ticaret OdasTnm 100 Yılı (1882-1982),* İst., 1982.

ZAFER TOPRAK

TİHE

iyi Talih Tanrıçası Tihe, bir kentin ya da bir kişinin özel tanrıçası idi. Geç antik dönemde Bizantionün ve erken Bizans döneminde Konstantinopolis'in Tihe'si, paraların üstünde, madalyonlarda, kitap süslemelerinde ve kenti kişileştirmek amacıyla yapılmış anıtsal eserlerde defalarca betimİenmiştir.

Konstantinopolis'in Tihe'si genellikle bir tahtta oturan, başında sur dişi şeklinde taç, ellerinde ise başaklardan bir demet taşıyan tanrıça olarak sembolize edilmiştir. Bazen -özellikle de paraların üstünde- Tihe, bir geminin pruvasında, sağ ayağını küpeşteye dayamış olarak, bazen de başının üstünde iki küçük meleğin tuttuğu çelenkle ya da kendi elinde bir çelenkle tasvir edilmiştir.

Konstantinopolis'in Tihe'si bir dönemler Anthusa (Serpilen, Gelişen) adıyla anılmıştır. Tihe kültünün 330'da şehrin kuruluş töreninde önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bu törenin sembolik olarak tekrar edildiği yıllık alaylarda, sağ elinde küçük bir Tihe heykeli taşıyan, yaldızlarla bezenmiş Constantinus heykeli, bir araba ile Constantinus Forumu'ndan(->) Hippodrom'a(->) getirilir ve burada imparator tarafından kutsanırdı. Bu seremonilerin ne zaman yapıldığına ve ne zaman ortadan kalktığına ilişkin açık bilgiler yoktur fakat büyük olasılıkla bu tarih 4. yy'ın başları olmalıdır.

Augusteion(->) civarındaki Milion, imparatorluğun Hıristiyanlaşması sürecinin tamamlanmasına dek Konstantinopolis'in Tihe'sine adanmış bir tapınak olarak hizmet vermişti. Tihe'yi simgeleyen heykel ve rölyefler Milionün, Constantinus Forumu'nun, Strategionün(->) ve olasılıkla Büyük Saray'm(->) giriş kapısı üzerinde yükseliyordu. Zafer Tanrıçası Nike de aynı biçimde sembolize edildiği için, zaman zaman Tihe ile karıştırılmıştır. Bu nedenle Theodosius Kara Surları'nın üzerindeki Altın Kapı'nın(->) üstünde bulunan kadın figürünün Tihe'ye mi yoksa Nike'ye mi ait olduğu belli değildir.

Orijinali 4. yy'm son dönemlerinde yapılan ve günümüze dek ulaşan bir kopyası *Tabula Peutingeriana* adıyla tanınan Roma haritasında, Konstantinopolis'i simgeleyen Tihe resmi ve Constantinus Sütunu görülebilir (bak. Çemberlitaş). 5. yydan sonra Tihe'nin yeni bir tasvirine rastlanmamakla birlikte, eski tasvirlerin kenti koruyucu bir tılsım olarak kullanıldıkları bilinmektedir.

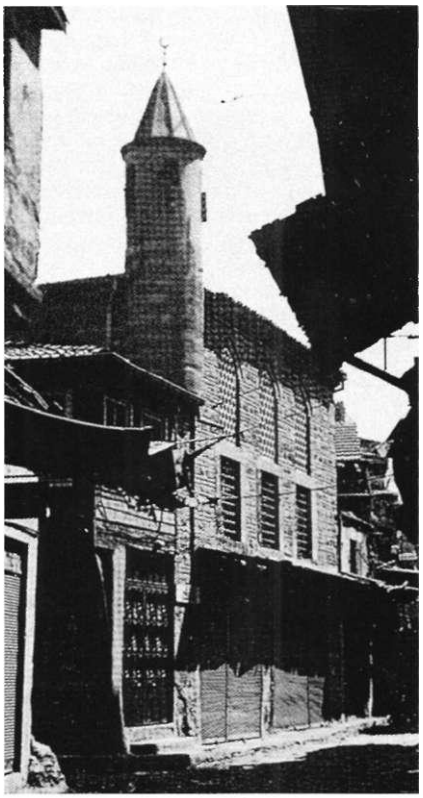
Bibi. Janin, *Constantinople byzantine,* 438; G. Dagron, *Natssanced'une capilale,* Paris, 1974, s. 43-45.

ALBRECHT BERGER

TİMTJRTAŞ MESCİDİ

Eminönü İlçesi'nde, Kantarcılarda, Hallaç Abdurrahman Sokağı'nda yer almaktadır.

Yapının diğer adları "Hacı Timurtaş Mescidi" ve Deminaş Mescidi'dir. Mescit II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481) Timurtaş Ağa tarafından yaptırılmış

Timurtaş Mescidi
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

olup minberini Mahzenci Hacı Ahmed Ağa koydurmuştur. Yapı zamanla harap olmuş, bir süre kadro harici kalmış, son zamanlarda tamir edilerek yeniden ibadete açılmıştır. *İstanbul Ansiklopedisi,* 1938-1964 arasında ibadete kapalı olduğunu ve 1964-1965 yıllarında esnafm çalışmalarıyla tanık ettirildiğini kaydetmektedir. *İstanbul Vakıfları TahrirDefteri'nde* 872/1467 tarihli vakfiye sureti bulunmaktadır.

Mescidin altmda iki dükkân yer alır. Yapının duvarları bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğladan yapılmıştır. Mescide sonradan eklenen beton üzeri ahşap kaplama bir bölüm vardır. Kapıdan girişte tuvaletler ve abdest alma musluklarının olduğu yer bulunur. Burası mermerle kaplı olup döner merdivenle yukarıya çıkılır ve beş pencere ile aydınlanan son cemaat yerine varılır. Harime giriş kapısının sağında ve solunda birer dikdörtgen pencere açılmıştır. Harimde, güney cephede, eksende dikdörtgen şeklinde, içten köşeli mihrap yer alır. Mihrap sivri kemerli olup içi ve etrafı renkli, bitkisel motifli çinilerle kaplanmıştır. Mihrabın iki yanında üstte iki tane ufak, dikdörtgen üzeri sivri kemerli pencere yer alır. Doğu ve batı cephesi simetrik olup aynı özellikleri gösterirler. Eşit aralıklarla açılmış altta üç tane dikdörtgen, üstte ise üç tane daha ufak dikdörtgen, üzeri sivri kemerli pencere bulunur. Doğu cephedeki alttaki ve üstteki üçüncü pencereler kapatılarak dolap haline getirilmiştir. Vaaz kürsüsü ve minberi ahşap olup vaaz kürsüsü güneydoğu köşede duvara bitişik olarak yapılmıştır.

Kadınlar mahfili düz, dikdörtgen şeklinde balkon çıkması yapmaktadır. Altına gelen yer müezzin mahfilidir. Harim, içten birinci sıradaki pencerenin üstüne kadar bitkisel motifli çinilerle kaplıdır. Harimin tavanı, düz beton olup tahtalarla dokuz tane dikdörtgene ayrılmıştır. Yukarıya sonradan eklenen kadınlar mahfili yedi tane dikdörtgen pencere ile aydınlanır. Orijinal kadınlar mahfiline iki tane dikdörtgen üzeri sivri kemerli açıklıkla geçilir. Buranın batısında kapıdan minareye geçiş sağlanır.

Yapının sağ tarafında bulunan minarenin yukarı kısmı küfeki taşından yapılmış olup şerefesizdir. Minarenin, ezan okumak için dört penceresi bulunmaktadır. Yapının üstü çatı ile örtülü olup çatının altında yapıyı iki sıra kirpi saçak dolaşmaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 70; *İSTA,* VIII, 4391; Öz, *İstanbul Camileri,* 1, 47; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 250; Ayverdi, *Fatih III,* 415; *Eminönü Camileri,* 199.

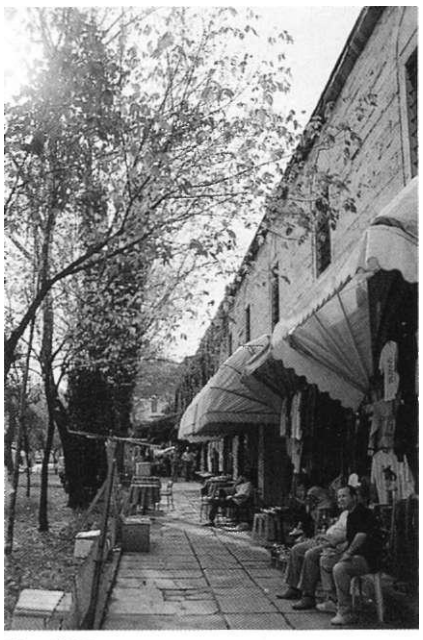
N. ESRA DIŞÖREN

TİRYAKİ ÇARŞISI

Süleymaniye Külliyesinde Evvel Medresesi'nin altında, Sıbyan Mektebi ile Darü't-Tıb (Şifahane Sokağı) arasında bir sıra dükkândır.

Tiryaki Çarşısı'nda uzun süre tiryak, kahve, çay, tütün, afyon ve esrar gibi alışkanlık yapan maddeler satılmıştır. "Tiryaki" kelimesi Farsça kökenli olup genel olarak afyon kullanmaya alışmış kişiler için kullanılır.

Tiryak ve tiryak macunu *İElectuarim theriaca, Theriacd)* 50-80 kadar bitkisel, hayvansal veya madensel madde taşıyan, baİ ile yapılmış bir macundur, ilk formülünün ünlü Pontus Kralı Mitridates (MÖ 114-63) tarafından hazırlandığı sanılmaktadır. Giritli Andromakos formülden bazı mad-

Tiryaki Çarşısı
Cengiz Kabraman, 1994

deleri çıkarmış ve örneğin engerek yılanı eti gibi bazı yeni maddeler ilave etmiştir. Zamanla formüldeki maddelerin miktarı 80 adedi geçmiştir. Tiryak terkibinde genellikle şu maddeler bulunmaktadır: adasoğanı, afyon, arapzamkı, bal, centiyane kökü, gül çiçeği, kakule, kediotu kökü, kil, kunduz hayası, maydanoz tohumu, ravent kökü, süsen kökü, şarap, tarçın kabuğu, uzun biber ve zencefil.

İslam hekimleri de terkipte değişiklikler yapmışlar ve bazı maddeleri çıkararak yeni maddeler eklemişlerdir. Avrupa'da hazırlanan bazı tiryakların terkibinde engerek yılanı (*Vipera* türleri) eti bulunmasına karşılık Osmanlı tiryaklarının terkibinde bu madde yoktur. 17. yy'rn ortalarından itibaren tiryak Fransa'da ve İtalya'da özel formüller ve törenler ile toptan hazırlanıp eczacılara devredilmeye başlanmıştır. Bu kârlı uğraş 1850'lere kadar devam etmiştir.

Tiryak uzun bir süre panzehir ve her derde deva bir üaç olarak kabul edilmiştir. Terkibindeki esas etkili madde afyondur. Genellikle 4 gr tiryak 0,05 gr ham afyon taşır. Günlük alınacak miktar 1-4 gr arasındadır.

Osmanlı döneminde 19. yy'ın sonlarına kadar, Paris ve Venedik'ten gelen tiryaklar başta Tiryaki Çarşısı olmak üzere aktarlarda satılır ve halk tarafından kullanılırdı.

Bibi. Baytop, *Eczacılık,* 82; B. N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri,* ist., 1970, s. 103; O. Erdenen, *İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı,* İst., 1965, s. 14.

TURFLAN BAYTOP

TOKATLIYAN OTELİ

Beyoğlu İlçesi'nde, İstiklal Caddesi'nde, Solakzade Sokağı ile Çiçek Pasajı(-») arasındadır.

Tokatlıyan Oteli'nin arsası daha önce, "Üç Horan" adım taşıyan Ermeni küise vakfının malıydı. Otel yapılmadan önce kilise vakfına gelir getirmesi için buraya 1884'te gösterişli bir tiyatro binası inşa edflmişse de tiyatronun ömrü sadece 8 yıl olmuştur. Tiyatro yanarak ortadan kalktıktan sonra, kilise vakfı burada yine bir tiyatro binası yapmak istemiş, bunun için gerekli izni de almıştı. Ancak, nedeni bilinmeyen bir şekilde bu girişim sürüncemede kalmış, buraya yapılacak otelin işletmesi de 60 yıl süreyle Mıgırdıç Tokatlıyan'a verilmiştir. Otel, Kasım 1897'de açılmıştır.

Sébah & Joaillier'in bir fotoğrafında Tokatlıyan Oteli.
Tuğrul Acar fotoğraf arşivi

Otelde kullanılan bütün servis aksesuvarları Avrupa'dan özenilerek seçilmiş. "Christophle" olan çatal, kaşık ve bıçaklarla servis takımları markalanmış, tüm beyaz eşyalar yurtdışından getirtilmişti. Mobilyalar özel olarak hazırlanmış, otelde mevcut 160 oda her türlü ihtiyaca cevap verecek biçimde donatılmıştı. 1897 içinde kendisini tanıtan otel, zaman içinde, bulunduğu yerin merkeziliği nedeniyle çevredeki tüm otellerden daha ön plana geçti. Ayrıca, alışveriş merkezinin Grand Rue de Pera üzerinde bulunmasının etkisi de büyüktü. Çarşıya çıkanlar, gelip geçenlerin salondan rahatça görülebildiği bu lokali Pera Palas'a(->) yeğliyorlardı. Hem daha fazla bohem havası vardı, hem de gidiş geliş Pera Palas'a göre daha kolaydı.

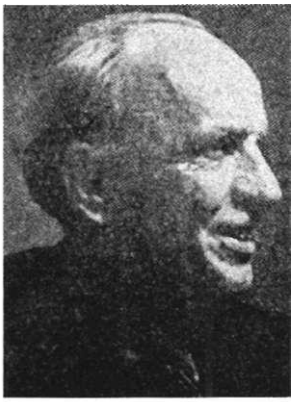
Otelin ana kapısı Solakzade Sokağı'na açdıyordu. İçeri girildiğinde, sağda resepsiyon, daha sonra, hemen sol tarafta merdiven ve asansör bulunuyordu. Merdivenin yanında, ana salona girilen bir kapı göze çarpardı. Bu kapıdan girildiğinde iki salon görülürdü. Sağ taraftaki salon, balo, kokteyl, nişan ve ziyafet gibi toplantdann yapddığı yerdi. Caddeye bakan bölüm ise müşterilerin yemek ve kahve salonlarıyla lobiyi oluşturmaktaydı.

PELİN AYKUT

TOKGÖZ, AHMET İHSAN

(1868, Erzurum - 28 Aralık 1942, Değirmendere/lzmit) Gazeteci, yazar.

1887'de Mekteb-i Mülkiye'yi(->) bitirdi. Hariciye Nezareti Tercüme Bürosunda çalıştığı sırada yazılar yazarak gazeteciliğe adım attı. 1891'de II. Abdülhamid'in maddi desteğini sağlayarak *Servet-i Fünun(->)* dergisini yayımlamaya başladı. Modern makinelerle temiz bir baskı sağlamanın yanısıra, gerek roman ve gerekse resim olarak iyi malzeme kullanması sayesinde kısa zamanda büyük ilgi topladı. Sarayla arasını dengeli götürmeye çalışırken bir yandan da Mekteb-i Mülkiyeden arkadaşı olan Jön Türk çevreleriyle ilişkisini sürdürdü. Bu sebeple II. Meşrutiyet'in ilanında tepki gösterilenler arasında olmadı. *Servet-i Eünun'u* bir ara günlük gazete yaptıysa da tekrar dergiye çevirdi. 1909-1917 arasında Ticaret Mektebi'nde öğretmenlik yaptı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya hizmet veren Değirmendere'deki örgüte katıldı. Daha sonra Avrupa'ya kaçtı ve Almanya ile Avusturya'da kurduğu haber ajansı kanalıyla Milli Mücadele'ye ait haberleri Avrupa kamuoyuna ulaştırmaya çalıştı. Zaferden sonra İstanbul'a döndü, *Servet-i Fünun'un* yayımına devam etti. 1931'de CHP'den milletvekili seçildi. Bu görevini sürdürürken *Servet-iFünun'u* yayımlamaya da devam etti. Fransızcadan romanlar çevirdiği gibi, Avrupa izlenimlerini içeren *Avrupa 'da Ne Gördüm* (İst., 1891) ve *Matbuat Hatıralarım* (2 c, İst, 1930-1931) adlı kitapları yayımlandı.

Ahmet İhsan Tokgöz
Gövsa, Türk Meşhurları

Ahmet İnsan Tokgöz
Gövsa, *Türk*

ORHAN KOLOĞLU

TOKLU DEDE MESCİDİ

Fatih İlçesi'nde Ayvansaray'da(->), surlara paralel olarak kıvrılarak uzanan Toklu Dede Sokağı'nm, Haliç kıyısına paralel kesiminde, Kafesçi ile Ayvansaray Kuyu sokakları arasında bulunuyordu. Küçük bir Bizans kilisesinden dönüştürülen Toklu Dede Mescidi Mühendishane öğrencileri tarafından çizilerek 1264/1847-48'de taşbasması olarak yayımlanan camiler haritasında, 1 no'lu olarak işaretlenmiştir. Burada sokak dokusunun o vakitten bu yana hemen hemen hiç değişmediği dikkati çeker.

Bu küçük mescidin esası bir Bizans kilisesi veya şapeli olmakla birlikte eski adı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Türk döneminde buraya Toklu denüdiği için bazıları burasının Aya Tekla (Hagia Thekla) Kilisesi olduğunu sanmışlar ve İmparator Teofilosün (hd 829-842) aynı adlı kızının Aya Tekla için yaptırdığı kiliseye bağlamışlardır. Bir Bizans kaynağının bildirdiğine göre, 10. yy'da, şehrin kuzeybatısındaki Blahemai Sarayı'nda Azize Tekla adına bir şapel vardır. Teofilosün kızı Tekla, bu küçük kilisenin olduğu yerde özel bir ibadet yeri yaptırmıştır. İmparator I. Aleksios Komnenosün (hd 1081-1118) kızı Anna Komnena, babasının hayatına dair yazdığı kitapta, dedesi I. İsaakios Komnenosün (hd 1057-1059) bu ibadet yerini daha büyük olarak yeniden yaptırdığını, hattâ büyükannesi Anna Dalassena'nın ibadetleri için buraya sık sık geldiğini yazar.

İstanbul'un eski Bizans kiliselerine dair etraflı ilk incelemeyi yapan A. G. Paspatis(->) kesin ifade ile Toklu adının Grekçe Tekla'dan geldiğine inandığını bildirmiştir. Ondan sonra pek çok araştırmacı tarafından kontrolsüz kabul edilen bu görüş, yerli ve yabancı İstanbul tarihçileri tarafından benimsenmiştir. Ancak aynı yıllarda

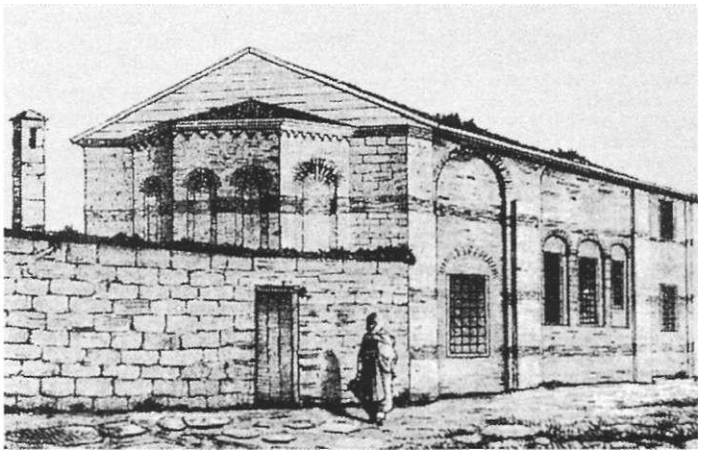
basılan, İstanbul kara tarafı surları haritasında (1880) Toklu Dede Mescidi aynı bölgede olduğu bilinen Ayios Nikolaos Kilisesi olarak teşhis edilmek istenmiştir.

A. van Millingen (1840-1915), I. Papadopulos(->) Tekla=Toklu yaklaşımına karşı çıkmışlar, sonra aynı görüş A. M. Schneider(->) ve bu satırların yazarı tarafmdan da desteklenmiş ve Tekla Kilisesinin ancak az doğudaki Atik Mustafa Paşa Camii(->) olabileceği ileri sürülmüştür. R. Janin(->) de bu görüşe katılmışken, A. Pasadaios yeniden Tekla Kilisesi=Toklu Dede Mescidi hipotezine dönmüştür.

Toklu Dede Mescidi'nin Ayios Nikolaos Kilisesi olabileceği hipotezi, A. van Millingen ve A. M. Schneider tarafından olumlu karşılanırken, B. Meyer-Plath ile R. Tamdı, Nikolaos Kilisesini, Toklu Dede Mescidi olarak değil, fakat o bölgede rastlanan bazı duvar kalıntıları ile ilgili görmüşlerdir. Bu duruma göre mescit 9. yy'da yapdan ve 11. yy'da muhteşem biçimde ihya edilen Tekla Kilisesi değildir, fakat hangi ibadet yeri olduğu da bilinemez. Binanın eski bir Bizans yapısı olduğundan şüphe edilemez. Tekla hipotezini kabul edenlerin burayı 9-11. yy'lara bağlamalarına, hattâ 6. yy'a kadar indirmelerine karşılık, N. Brunoff bu yapının, Komnenoslar dönemine, yaklaşık 12. yy'a ait olabileceğini ileri sürmüştür. Pasadaios ise, 7-9- yy'ları teklif etmekte ve Teofilosün kızının yapısı olduğuna inandığından 9- yy üzerinde durur. Fakat bu kilisenin Isaakios Komnenos tarafmdan 11. yy'da "muhteşem" surette yeniden yapddığını hiç hesaba katmaz.

Bugün en ufak izi kalmayan bu yapının, esasının belki Komnenoslar dönemine ait olduğu, fakat Paleologoslar döneminde, 14. yy'a doğru önemli ölçüde değişikliğe uğradığı, bu satırların yazan tarafından ileri sürülür. Esas adı bilinmeyen, Bizans'ın son yıllarında ne durumda olduğu da anlaşılamayan bu küçük kdise, fetihten bir süre sonra zaviye-mescide çevrilmiştir. 953/1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 'nde bu mescidin adının bulunmayışı şaşırtıcıdır. Ancak Hürrem Sultan(->) vakfiyesinde bir Toklu Dede zaviyesi gösterilmiştir. Defteri yayımlayanlar zaviyenin Aksaray pazarında olduğunu bildirirler. Öyle sandır ki, burada bir hata yapdarak Pazar-ı Ayvansaray, Pazar-ı Aksaray olarak okunmuştur. Böyle bir hata olmuş ise, 16. yy'da Toklu Dede Mescidi bir zaviyedir. Öteden beri eski, harap Bizans kiliselerinin zaviye olarak İslamiyetin kullanımına geçirildiği bilindiğine göre, bu küçük yapı da zaviye-mescide dönüşmüş olmalıdır. Vakıflar arşivindeki 1341/1922-23 tarihli *Tekkeler Defteri'nde* ise 1168/1754-55'te Vildan Hatun vakfı olarak Ayvansaray'da Toklu Dede zaviye veya tekkesinin adı geçer. Meşrutası da olduğu bildirilen bu müessesenin o sırada faal olup olmadığı hakkında bir kayıt düşülmemiştir.

İstanbul camilerine dair ana kaynak durumundaki *Hadîkatü'l-Cevâmi,* buranın kiliseden çevrildiğini bildirerek, "Hazret-i Halid ile... gazaya gelen", Ebu Şeybetü'l-Hudrî'nin türbesinin bulunduğu mahallenin mescidi olduğunu, türbenin fethin arkasından türbedarı olarak görevlendirilen Şeyh Toklu İbrahim Dede adlı gaziden adını aldığını açıklar. Mescidin bakım geliri II. Bayezid evkafından sağlanmıştır. Toklu Dede ise Şeybetü'l-Hudrî'nin türbesi dışındaki hazirede gömülüdür. Ayvansarayî'nin, burada hazirede yatanları ayrıntılı olarak yazması, babası Hacı İsmail Efendinin (ö. 1165/1751-52) burada yatması, kendi evinin de Toklu Dede Mahallesinde olmasından dolayıdır. Kendisi de buradaki baba evinde dünyaya gelmiş, 1201/1786-87'de aynı evde ölmüştür.

Paspatis'in çizgileriyle Toklu Dede Mescidi. *TED. S. 12*

Mescide adını veren Toklu İbrahim Dede hakkında ise açık bilgi yoktur. Yalnız Toklu'nun çok eski bir Türk terimi olduğu bilinir. Şimdiki halde şu söylenebilir: Toklu İbrahim Dede, Türk ordusu ile İstanbul'un fethine katüan dervişlerdendir ve şehre yerleşildikten soma buradaki sahabe türbesine türbedar olmuş ve öldüğünde o da veliler arasına geçmiştir. Mescidin gelirinin Sultan Bayezid vakfından oluşu, bu işlemin II. Bayezid döneminde (1481-1512) olduğunu gösterir. Bu padişah döneminde, harap veya yarı yıkık Bizans kilise ve şapellerinin, viraneleri "şenlendirme" politikası uyarınca, mescit veya zaviye haline getirilerek yıkümaktan kurtarıldıkları bflinmektedir. Bu küçük kilise de böylece İslam ibadetine tahsis edilmiş olmalıdır.

Toklu Dede Mescidi, herhalde komşusu olan zaviye ile birlikte 18. yy'da önemli bir kültür merkezi durumundaydı. Az derisindeki hazirede bulunan mezarlar bunu belli eder. Darphane kâtiplerinden Hacı Mustafa Efendi tarafından bazı vakıflar yapılan mescit, bu bölgede sık sık tekrarlanan büyük yangınlardan zarar görmüş olmalıdır. 1729, 1755, 1772, 1861, 1863 ve 1878'de Ayvansaray ve çevresinde büyük yangınlar olmuştur. Bunlardan birinde zaviyenin, belki de ahşaptan olduğundan, kaybolduğuna ihtimal verilir. Mescit, 19. yy'm ikinci yarısında harap bir görünüş almıştı. E. Grosvenorün yazdığına göre bu durumun sebebi, binanın bazı "ruh'larm hâkimiyetine girmiş olması ve burayı temizleyenin öleceğine inanılmasıdır. 1890' da birisi cesaret gösterip Toklu Dede Mescidini tamir ettirerek, yeniden ibadete açmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında 1915'te içinde asker barındırılan mescit, bundan sonra tekrar kullanılır duruma sokulamamıştır. Mescidin sahibi olduğunu veya burayı Vakıflar İdaresi'nden kiraladığını iddia eden bir kişi Haziran 1929'da, burayı yıktırmaya başlamış, müze ve Eski Eserler Encümeni tarafından karşı konulmasına rağmen, eski eserin kuzey duvarı, apsisin yarısı ve giriş cephesi olan batı duvarı bütünüyle indirilmiştir. Kalan duvarlar 1929' dan 1980'e kadar durdu. Güney duvarın iç yüzünde, dökülen Türk devri badana tabakası altından pek çok fresko resmi de meydana çıktı. 1970'lerde bu güney duvarına bitişik bir ev yapıldı. Kısa süre sonra da 1979'da veya 1980'de, son duvar parçalarım da yok eden başka bir bina inşa edilerek, Toklu Dede Mescidi, İstanbul'un tarihi topografyasından silindi.

Toklu Dede Mescidi, günümüze kadar gelen elemanları ile dikdörtgen biçimli ve doğu tarafında ileri taşan bir apsise sahip küçük bir bina idi. Dıştan dışa ancak yaklaşık 14 m uzunluğunda olan şapelin üstü, çift meyilli ahşap bir çatı ile örtülü bulunuyordu. A. Pasadaios, çizdiği restitüsyonda, mevcut olmayan bir narteks bölümünü işaret ettikten başka, ortadaki kare mekânın yüksek pencereli, kasnaklı bir kubbe de örtülü oîabüeceğini üeri sürmüş ve bunu gösteren çizimler yapmıştır. Bütünüyle tahminlere dayanan bu çizimlerin, yapının orijinal mimarisine ne dereceye kadar uydukları, artık tartışılamaz.

Bibi. Ayvansaray! *Hadîka,* I, 143-146; İ. Erzi, *Camilerimiz Ansiklopedisi,* I, İst., 1977, s. 197-198; J. P. Richter, *Quellen der Byzantinischen Kunstgeschichte,* Viyana, 1897, s. 124-125; Tanin, *Eglises et monastères,* 141-142; Anna Komnena (Anne Comnéne), *Alexiade,* (yay. B. Leib), Paris, 1937, I, s. 127, 129; *The Alexlad of Anna Comnena,* (yay. E. R. A. Sewter), Middlesex, 1969, s. 122-123; A. G. Paspatis, "Recherches sur les églises byzantines transformies en mosquées", *LUnivers-Revue Orientale,* S. 6 (1875), s. 345; ay, *Byzantinai Meletai,* lst., 1877, s. 357-360; Mordtmann, *Esquisse,* 38; E. Bouvy, *Souvenirs chrétiens de Constantinople et des environs,* Paris, 1895, s. 64-65; E. Mamboury, *Constantinople, guide touristique,* lst., 1925, s. 288-289; Mamboury, *Rehber,* 532; Millingen, *Byzantine Churches,* 207-211; Gurlitt, *Baukunst,* 36; M. Alpatoff-N. Brownoff, "Une nouvelle église de l'époque des Paléologues...", *Echos d'Orient,* XXIV (1925), s. 15-16,18;

A. M. Schneider, "Die Byzantinischen Fresken der Toklu Dede Mescidi", *Byzanz,* s. 15-**16;** Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi,* I, 55-**56,** II, 117; Grosvenor, *Constantinople,* II, 440-442; M. Schede, "Archäologische Funde: Türkei", *Archäologischer Anzeiger,* (1930), sütun 443-444; (tilgen), *Istanbul ve Eski Eserleri,* **137;** Ebersolt, *Monuments,* 131; S. Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", **7*£D,** XII 61982) s. 853-870, resimler s. 880-**886,** resim 18-31: Müller-Wiener, *Bildlexikon,* **206**-208; T. F. Mathews. *The Byzantine Churhes of Istanbul,* Pennsylvania, **1976,** s. **376**-382; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* **435;** A. Pasadaios, "To pheron eponimian Toklu İbrahim Dede Mescidi byzantinon kterion", *Arkheologike Ephemeris.* **(1969),** s. 80-124; S. Eyice, "İstanbul'da ihmal Edilmiş Tarihi Bir Semt", *TAÇ,* H/5 (1987), s. 38.

SEMAVİ EYİCE

TOPÇU KIŞLASI

Beyoğlu İlçesi'nde, Taksim'de, bugün Taksim Gezisinin olduğu yerde bulunmaktaydı. 1940'ta Lütfi Kırdar(-0 dönemindeki meydan düzenlemeleri sırasında yıktırılmış olduğundan günümüze ulaşamamıştır. Taksim Kışlası, Beyoğlu Kışlası veya Topçu Kışlası olarak da bilinen yapının inşa tarihinin günümüze yakın olmasına karşılık hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz kışlalardan biridir.

Son araştırmalar ışığında kışla III. Selim döneminde (1789-1807) kapıkulu askerlerinin topçu sınıfı için inşa edilmiş olduğu ve *Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki* 14409'no'lu hatt-ı hümayundan yapımına 1218/1803-04'te başlandığı, Cevdet Askeri tasnifindeki 6236 nolu belgeden de "ilk şekle ait inşaatın" 1806'da tamamlandığı öğrenilmektedir. Kışlanın Krikor Balyan tarafından tasarlandığı yolundaki görüşe, oryantalist üslupta süsleme biçimine sahip olması ve bu üsluptaki yapıların İstanbul'da ancak 19. yy'ın ikinci yarısı içerisinde gerçekleştirilmiş olmaları nedeniyle aykırı düştüğü yolunda bir yorum vardır.

1807 Kabakçı İsyanı sırasında tahrip edilen yapı, II. Mahmud zamanında (1808-1839), 1227/1812'de dönemin başmimarı Hafız Mehmed Emin Ağa tarafından yenilenmiştir. *BOA* Cevdet Askeri 7070 no'lü belge günümüze ulaşamadığı için tanımı genellikle görsel malzemeler yardımıyla yapılabilen kışlanın isyan sonrasında Edhem Efendi gözetiminde onarıldığına dair emiri içerir. Edhem Efendi tarafmdan yapılan onarım "bazı mahallerin sıvaları ile odaların sakfı ve saçakları ve suyollarını" kapsar. Aynı tasnif 321 nolu belgede ise (1818 tarihli) kalfa olarak Marki, Nikola ve Komyanosün adları geçmektedir. Abdülaziz döneminde (1861-1876) tamamen elden geçirilmesiyle II. Mahmud dönemindeki görünümünü kaybetmiş, ancak klasik plan şemasını korumuştur. II. Mahmud dönemi yapısı ise ancak Pertusier'nin 1817'de basılan albümünde yer alan Preaultün gravürü ile tanımlanabilmektedir.

Pertusier'nin dekorasyonu ile diğer kışlalar arasında ayrı bk yeri olduğunu belirttiği yapı, klasik şemada ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Köşeler ise âdeta kule görünümü verilmek istenircesine ana cepheden biraz daha dışa taşkın ve üç katlı olarak tasarlanmıştır. Kat ayrımları silmelerle belirlenirken, yuvarlak alınlıklara sahip dikdörtgen pencereler birbirlerinden pilastrlarla ayrılırlar. Yapının cephesi birbirine yuvarlak kemerli galerilerle bağlanan üç bölümden oluşur ve ortada kalan bölüm ayrıca üç çıkmalı bir mekân şeklinde düzenlenerek bir hünkâr kasrı elde edilmiştir. Hünkâr kasrının tabanlarının mermer olduğu arşivdeki bir onarım belgesinden öğrendir. Genel hatlarıyla ampir üslubunun) yansıtan kışlanın bir de camii vardır ki, *BOA* Dahiliye İradeleri 7164 no'lu 1263/1847'ye ait bir belgede tuğla malzemeden inşa edildiği ve fırtınada hasar gördüğünden kagir olarak yeniden yaptırıldığı belirtilmektedir. Cami 1893'te yine bir onarım geçirmiştir.

Abdülaziz dönemine gelinceye dek birkaç onarım daha geçiren kışlanın 1847'de bir yangın sonrasında yeniden onarıldığı ve bu onarımın 1849-1862'de yapıldığı yine belgelerden öğrenilmektir. *Tarih-i **Lutfi**'de* de bu onarımdan söz edilmektedir.

Mimari açıdan bakılacak olursa, dönemin kışla yapdarının klasik şeması olan, ortada dikdörtgen bir avlu ve yan kanatlardan oluşan plan, avluda bulunan cami ile tamamlanır. Ancak bezeme ve mimari ayrıntılarda uygulanan biçimler 19. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkan oryantalist üslubun etkisindedir. Bu dönemde İstanbul'da bulunan Edmondo de Amicis(-»), kışlanın Türk-Mağrip üslubunda, dikdörtgen şemada yapılmış olduğunu belirtir ve sütunlara dayanan kapısı ve çıkıntılı galerilerin, arma ve arabesklerle süslü küçük pencerelerden oluştuğunu belirtir.

Yapının ana kitlesi, girişleri ve köşede kuleler şeklinde yapılmış çıkmaları hariç, iki katlı olarak düzenlenmiş ve diğer bölümlerden daha sade ve az süsleme uygulanmıştır. Selimiye Kışlası(->) ve Kuleli Kışlası ile Maçka Silahhanesi'nde(-<) etkisi açıkça görülen kule uygulaması Topçu Kışlasında, köşelerin ana kitleden taşkınca olması ve kat yüksekliğinin üçe çıkarılmasının yanısıra yoğun bir bezeme programıyla vurgulanarak elde edilmiştir.

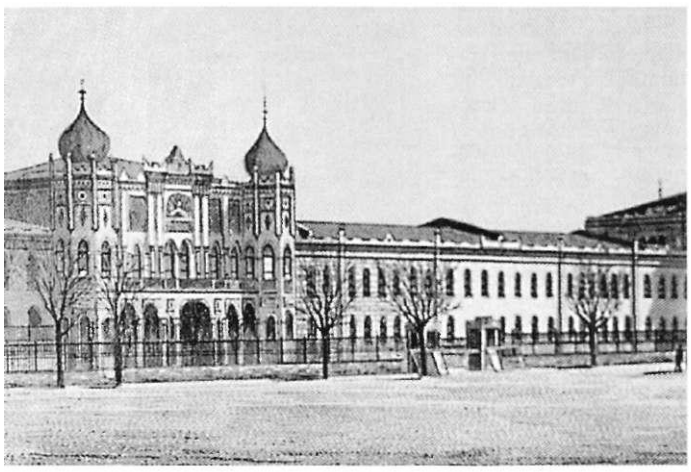
Dikdörtgenin ana yönlerinde yer alan cephelerinde ise kasr-ı hümayun şeklinde ancak farklılaştırılmış biçimde öne çıkan bölümler, girişleri oluşturur ki bunlar dekoratif bezemelerin yoğunluğuyla da belirginleştirilmiştir. İki yanda bulunan soğan biçimli sembolik kubbeli kuleler köşelerde yer alan mekânlarda olduğu gibi yapının ana kitlesinden biraz daha önce çıkarlar.

Kuleler aslında iki katlı olmalarına karşın üst kat yüksek tutularak köşe bölümleri ile aynı hizaya getirilmiştir ve bir anlamda simetrik bir düzen elde edilmiştir. Yedi açıklıklı olan girişin orta açıklığı yatık formludur. Kemerin yatık formunun geniş tutulması ve yanlarda yer alan dar açıklıkların geçilme biçimi burada aslında düz atkılı bir yapım sisteminin uygulandığı ve kemerlerin konstrüktif olmadığı yolunda bir yorum vardır. Kapı anıtsal görünümüyle taç kapı şeklinde sonlanır.

Topçu Kışlası'mn yapımı sırasında, Gümüşsüyü Kışlası ve Hastanesi'nin yapımında olduğu gibi, büyük bir istimlak yapılmıştır. Büyük bir alam kaplayan kışla 1900' lerden itibaren stadyum olarak kullanılmaya başlanmış, stadyumun setleri üzerine de gazinolar ve tamir atölyeleri yapılmıştır. 1940'ta ise yıktırılmıştır.

Bibi. Amicis, *İstanbul,* 65; N. Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul,* İst., 1992; Cezar, *Beyoğlu,* 143; *Tarih-i Lutfi,* IX, 20; T. Saner, "İstanbul 19- Yüzyd Osmanlı Mimarlığında Oryantalist Akım", (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış lisans tezi), 1988; M. "Şimşek, Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da II. Mahmud Dönemi İmar Faaliyederi", (Mimar Sinan Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi), 1993; *İstanbulBüyükşehir Başkanlığı Taksim Meydanı Kentsel Tasarım Proje Yarışması,* İst., 1987.

AYŞE YETİŞKİN KUBİLAY

20. yy'ın başından bir kartpostalda Topçu Kışlası. *Ayşe Yetişkin Kubilay*

TOPÇUBAŞI İSMAİL AĞA ÇEŞMESİ

bak. SALİHA SULTAN ÇEŞMESİ

TOPHANE

Boğaziçi'nin güneyinde, Rumeli yakasında, Galata(->) ile Fmdıklı(-*) arasında Boğaziçi'nin başlangıç yeri sayılabilecek olan tarihi semt.

Bizans'ın ilk çağlarında burasının, daha sonra yapılaşan Ceneviz kolonisi Galata'nın(-+) surları dışında kalan ormanların başladığı boş bir arazi olduğu bellidir.

A. M. Schneider, "Die Byzantinischen Fresken der Toklu Dede Mescidi", *Byzanz,* s. 15-16; Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi,* I, 55-56, II, 117; Grosvenor, *Constantinople,* II, 440-442; M. Schede, "Archäologische Funde: Türkei", *Archäologischer Anzeiger,* (1930), sütun 443-444; (tilgen), *İstanbul ve Eski Eserleri,* 137; Ebersolt, *Monuments,* 131; S. Eyice, ristanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", *TED,* XII (1982) s. 853-870, resimler s. 880-886, resim 18-31; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 206-208; T. F. Mathews, *The Byzantine Churhes of istanbul,* Pennsylvania, 1976, s. 376-382; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 435; A. Pasadaios, "To pheron eponimian Toklu Ibrahim Dede Mescidi byzantinon kterion". *Arkheologike Ephemeris.* (1969), s. 80-124; S. Eyice, "istanbul'da İhmal Edilmiş Tarihi Bir Semt", *TAÇ,* 1175 (1987), s. 38.

SEMAVİ EYİCE

TOPÇU KIŞLASI

Beyoğlu İlçesi'nde, Taksim'de, bugün Taksim Gezisi'nin olduğu yerde bulunmaktaydı. 1940'ta Lütfi Kırdar(->) dönemindeki meydan düzenlemeleri sırasında yıktırılmış olduğundan günümüze ulaşamamıştır. Taksim Kışlası, Beyoğlu Kışlası veya Topçu Kışlası olarak da bilinen yapının inşa tarihinin günümüze yakın olmasına karşılık hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz kışlalardan biridir.

Son araştırmalar ışığında kışla III. Selim döneminde (1789-1807) kapıkulu askerlerinin topçu sınıfı için inşa edilmiş olduğu ve *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde*ki 14409'no'lu hatt-ı hümayundan yapımına 1218/1803-04'te başlandığı, Cevdet Askeri tasnifindeki 6236 no'lu belgeden de "ilk şekle ait inşaatın" 1806'da tamamlandığı öğrenilmektedir. Kışlanın Krikor Balyan tarafından tasarlandığı yolundaki görüşe, oryantalist üslupta süsleme biçimine sahip olması ve bu üsluptaki yapıların İstanbul'da ancak 19. yy'm ikinci yansı içerisinde gerçekleştirilmiş olmaları nedeniyle aykırı düştüğü yolunda bir yorum vardır.

1807 Kabakçı İsyanı sırasında tahrip edilen yapı, II. Mahmud zamanında (1808-1839), 1227/1812'de dönemin başmimarı Hafız Mehmed Emin Ağa tarafından yenilenmiştir. *BOA* Cevdet Askeri 7070 no'lu belge günümüze ulaşamadığı için tanımı genellikle görsel malzemeler yardımıyla yapılabilen kışlanın isyan sonrasında Edhem Efendi gözetiminde onarıldığına dair emiri içerir. Edhem Efendi tarafından yapılan onarım "bazı mahallerin sıvaları ile odaların sakfı ve saçakları ve suyollarını" kapsar. Aynı tasnif 321 no'lu belgede ise (1818 tarihli) kalfa olarak Marki, Nikola ve Komyanosün adları geçmektedir. Abdülaziz döneminde (1861-1876) tamamen elden geçirilmesiyle II. Mahmud dönemindeki görünümünü kaybetmiş, ancak klasik plan şemasını korumuştur. II. Mahmud dönemi yapısı ise ancak Pertusier'nin 1817'de basılan albümünde yer alan Preaultün gravürü ile tanımlanabilmektedir.

Pertusier'nin dekorasyonu ile diğer kışlalar arasında ayrı bir yeri olduğunu belirttiği yapı, klasik şemada ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Köşeler ise âdeta kule görünümü verilmek istenircesine ana cepheden biraz daha dışa taşkın ve üç katlı olarak tasarlanmıştır. Kat ayrımları silmelerle belirlenirken, yuvarlak alınlıklara sahip dikdörtgen pencereler birbirlerinden pilastrlarla ayrılırlar. Yapının cephesi birbirine yuvarlak kemerli galerilerle bağlanan üç bölümden oluşur ve ortada kalan bölüm ayrıca üç çıkmalı bir mekân şeklinde düzenlenerek bir hünkâr kasrı elde edilmiştir. Hünkâr kasrının tabanlarının mermer olduğu arşivdeki bir onarım belgesinden öğrenük. Genel hatlanyla ampk üslubunun) yansıtan kışlanın bir de camii vardır ki, *BOA* Dahiliye İradeleri 7164 no'lu 1263/1847'ye ait bir belgede tuğla malzemeden inşa edildiği ve fırtınada hasar gördüğünden kagir olarak yeniden yaptırıldığı belirtilmektedir. Cami 1893'te yine bir onarım geçirmiştir.

Abdülaziz dönemine gelinceye dek birkaç onarım daha geçiren kışlanın 1847'de bir yangın sonrasında yeniden onarıldığı ve bu onarınım 1849-1862'de yapıldığı yine belgelerden öğrenilmektir. *Tarih-i Lutfî'de* de bu onarımdan söz edilmektedir.

Mimari açıdan bakılacak olursa, dönemin kışla yapdannm klasik şeması olan, ortada dikdörtgen bir avlu ve yan kanatlardan oluşan plan, avluda bulunan cami ile tamamlanır. Ancak bezeme ve mimari ayrıntdarda uygulanan biçimler **19.** yy'm ikinci yarısında ortaya çıkan oryantalist üslubun etkisindedir. Bu dönemde İstanbul'da bulunan Edmondo de Amicis(->), kışlanın Türk-Mağrip üslubunda, dikdörtgen şemada yapılmış olduğunu belirtir ve sütunlara dayanan kapısı ve çıkıntılı galerilerin, arma ve arabesklerle süslü küçük pencerelerden oluştuğunu belirtir.

Yapının ana kitlesi, girişleri ve köşede kuleler şeklinde yapılmış çıkmaları hariç, iki katlı olarak düzenlenmiş ve diğer bölümlerden daha sade ve az süsleme uygulanmıştır. Selimiye Kışlası(->) ve Kuleli Kışlası ile Maçka Silahhanesi'nde(->) etkisi açıkça görülen kule uygulaması Topçu Kışlası'nda, köşelerin ana kitleden taşkınca olması ve kat yüksekliğinin üçe çıkarılmasının yanısıra yoğun bir bezeme programıyla vurgulanarak elde edilmiştir.

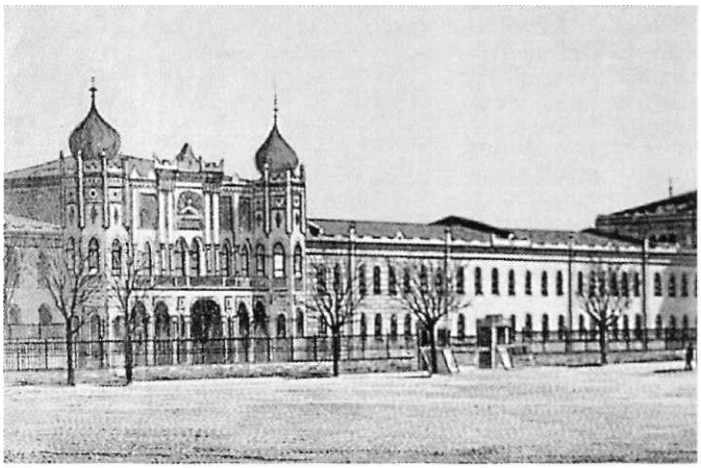
Dikdörtgenin ana yönlerinde yer alan cephelerinde ise kasr-ı hümayun şeklinde ancak farklılaştırılmış biçimde öne çıkan bölümler, girişleri oluşturur ki bunlar dekoratif bezemelerin yoğunluğuyla da belirginleştirilmiştir. İki yanda bulunan soğan biçimli sembolik kubbeli kuleler köşelerde yer alan mekânlarda olduğu gibi yapının ana kitlesinden biraz daha önce çıkarlar.

Kuleler aslında iki katlı olmalarına karşın üst kat yüksek tutularak köşe bölümleri ile aynı hizaya getirilmiştir ve bir anlamda simetrik bir düzen elde edilmiştir. Yedi açıklıklı olan girişin orta açıklığı yatık formludur. Kemerin yatık formunun geniş tutulması ve yanlarda yer alan dar açıklıkların geçdme biçimi burada aslında düz atkılı bir yapım sisteminin uygulandığı ve kemerlerin konstrüktif olmadığı yolunda bir yorum vardır. Kapı anıtsal görünümüyle taç kapı şeklinde sonlanın

Topçu Kışlası'nın yapımı sırasında, Gümüşsüyü Kışlası ve Hastanesi'nin yapımında olduğu gibi, büyük bir istimlak yapılmıştır. Büyük bir alam kaplayan kışla 1900' lerden itibaren stadyum olarak kullanılmaya başlanmış, stadyumun setleri üzerine de gazinolar ve tamir atölyeleri yapılmıştır. 1940'ta ise yıktırılmıştır.

Bibi. Amicis, *İstanbul,* 65; N. Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul,* İst., 1992; Cezar, *Beyoğlu,* 143; *Tarih-i Lutfî,* IX, 20; T. Saner. "İstanbul 19. Yüzyd Osmanlı Mimarlığında Oryantalist Akım", (istanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış lisans tezi), 1988; M. "Şimşek, Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da II. Mahmud Dönemi İmar Faaliyetleri", (Mimar Sinan Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi), 1993; *İstanbulBüyükşehir Başkanlığı Taksim Meydanı Kentsel Tasarım Proje Yarışması,* İst., 1987.

AYŞE YETİŞKİN KUBİLAY

20. yy'ın başından bir kartpostalda Topçu Kışlası. *Ayşe Yetişkin Kubilay*

TOPÇUBAŞI İSMAİL AĞA ÇEŞMESİ

bak. SALİHA SULTAN ÇEŞMESİ

TOPHANE

Boğaziçi'nin güneyinde, Rumeli yakasında, Galata(->) ile Fındıklı(->) arasında Boğaziçi'nin başlangıç yeri sayılabilecek olan tarihi semt.

Bizans'ın ilk çağlarında burasının, daha sonra yapılaşan Ceneviz kolonisi Galata'nın(-») surları dışında kalan ormanların başladığı boş bir arazi olduğu bellidir.

Janin, eski adının "Metopon" olduğu sanılan yerin çevre bakirliği ve güzelliğinden dolayı Argiropolis (Gümüş Şehir) adını taşıdığını, burada önce bir Apollon mabedinin, sonra da Hadrianus ve Natalie Kilisesinin yapılmış olduğunu saptamıştır. Bu mabetler, Osmanlı çağında yerlerini top dökümhanelerine bırakmışlardır.

istanbul'un fethinden sonra bu kıyıyı ve yamaçlarını canlandıran ve iskâna açan ilk eser, II. Mehmed'in (Fatih) (hd 1451-1481) tophane binası oldu (bak. Tophane-i Âmire). Tarih boyunca yeni yapılarla genişleyen, birkaç defa yangınla harap olup yenilenen Tophane-i Amire son biçimim Abdülaziz döneminde (1861-1876) aldı.

Abdülaziz, Tophane müşirlerinin makamı olarak Boğazkesen Yokuşu başında III. Selim'in yaptırdığı eski bina yerine, önü masif ayaklı, neoklasik bir bina da yaptırmıştı. Bu kunt yapı ile Beşiktaş yönünde dizilen kışlaların hepsi, 1956-1957 Menderes imarı sırasında yıktırılarak yerleri yola katıldı (bak. istimlakler; Menderes ve istanbul).

Padişahların bu askeri tesisleri ziyaretinde kullanılmak, bir teşrif ve istirahat köşkü ve istişare meclisinin toplantı yeri olmak üzere, Tophane Müşiri Halil Paşa. halen duran Tophane Kasrı'nı(->) 1852'de yaptırdı. Genç hükümdar burasını sadece resmi ziyaretleri için değil, hanedanın israfından bunalıp kendisini unutmak için daldığı işret sofrası için de kullanmaktaydı. Yine de, 1858'de gelen Rus çarının kardeşi Grandük Konstantin'le burada görüştüğü gibi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşına son veren uluslararası konferans da bu kasırda toplanmıştır. Lozan'dan sonra Boğazlar Komisyonu ve II. Dünya Savaşı sırasında İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi burada çalışmış ve bina uzun süre Malul Gaziler Yurdu'na tahsis edilmiştir. Halen Mimar Sinan Üniversitesi'ne verilmiş durumdadır.

Semtin yüzyıllar boyunca Fındıklı'ya ve Cihangir'e doğru gelişmesi sırasında çeşitli eserler yapılmış, bunlar yangınlar, depremler ve sahipsizlikler gibi nedenlerle sahneden silinmiş gitmişlerdir. Set üstündeki top dökümhanesinin altında ve önünde, dörtyol ağzına bakan köşesinde, Silahdar Mustafa Paşanın sebili ve çeşmesi bunlardan biridir. Miss Pardoe'nun kitabında yer alan Bartlett'in ünlü gravüründe bu çeşme görülür. Bugün Nusretiye Camii'nin avlusunda bulunan sebil ve muvakkithane. 19- yy'm ortasında Boğazkesen Caddesi'nin başında Tophane Müşirliğinin köşesindeydi.

Salıpazarina doğru yol üstünde Çavuşbaşı Mescidi, Ketencizade Ömer Paşa Mescidi, Aralık Mescidi de kaybolan eserlerdendir.

Meydandaki güzel çeşme, 1732 tarihlidir ve I. Mahmud tarafından semte su getirtildikten sonra yaptırdmıştır (bak. Tophane Çeşmesi). Bu alan uzun yüzyıllar pitoresk görüntüler sergilemiştir. Olivier, çeşme çevresinde kurulan zengin meyve pazarının renkli görünümlerini verir ve buraya doluşan serçeler ve kumruları bile sevgi ile anlatır.

Sébah & Joaillier'in objektifiyle 19. yy'ın sonunda (üstte) ve günümüzde Tophane. *Cengiz Kabraman arşivi (üst), Nazım Timuroğlu arşivi*

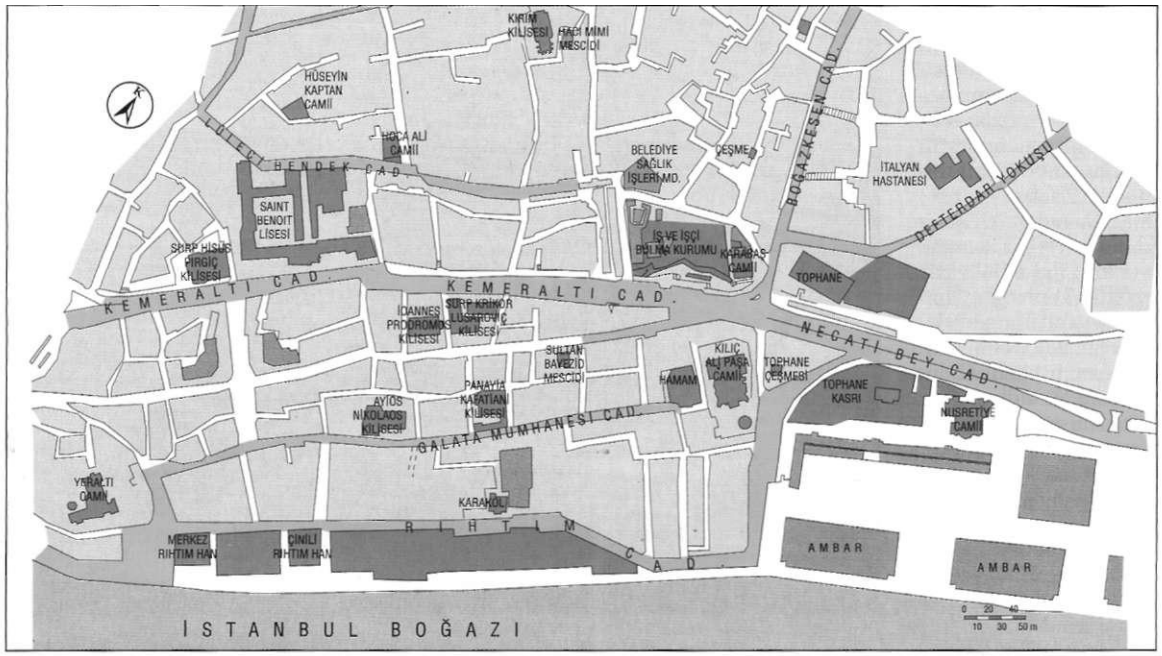
Tophane İskelesi. Galata Rıhtımı nm 1894'te yapılmasından önce, Beyoğlu'na iniş ve çıkış için kullanılan başlıca kıyı idi. Camille Rogier'nin Paris'te basılan büyük renkli albümünde, bu iskelenin renkli görünümünü yansıtan çok güzel bir resmi vardır. İskele yüksek ağaçlarla gölgelenmiş, şirin bir Boğaz köyü havasındaydı. Kıyı bugünkü kadar dolmamış olduğu için, hemen arkasında Kılıç Ali Paşa Camii görünüyordu. Elçiler deTopkapı Sarayına gidiş ve dönüşleri için uzun yüzyıllar burayı kullandıkları gibi, son zamanlara kadar yazları Beyoğlu'ndan Boğaziçi'ndeki yalılarına taşınacak olan aileler de eşyalarını buradan yükler ve dönüşte aynı yolu kullanırlardı. İskeleden çıkıldıktan sonra Beyoğlu'na gitmek için, çeşmenin yakınında genç seyisleri ile beraber atlar bulunurdu.

Salıpazarı yolunun başındaki Nusretiye Camii(->), II. Mahmud tarafından yaptırıldı ve 1825'te tamamlandı. Yeniçeriliğin kaldırılacağı, bu caminin açılış töreninde hünkârın bunlara davranışı ile belli olmuştu.

Tophane semti, Osmanlı hanedanı nezdinde. her zaman önemli bir yer olma özelliğini sürdürmüştür. Hükümdarlar da son yıllara kadar cuma selamlığına genellikle bu camiye gelmişlerdir. Özellikle yeni Dolmabahçe Sarayı 1856'da bittikten sonra, Tophane Camii daha da rağbet kazanmıştı.

Caminin arkasında halen gümrük ambarları içinde kalmış bulunan saat kulesi de II. Mahmud eseridir (bak. Tophane Saat Kulesi). Cami avlusunda bulunan sebil ve muvakkithanenin yine II. Mahmud tarafından ve 1825'te yaptırıldığı söylenir. Nitekim bunların stili, cami ile uyuşur. Fakat bilinmeyen bir şey, bunların şimdi olduğu gibi, Nusretiye Camii'nin avlusunda değil, karşı sırada ve Tophane Meydanında dört yol ağzında, 1956'da yıkılan müşirlik binasının önünde, yani Boğazkesen'e çıkan caddenin köşesinde ve top dökümhanesinin alt ucunda bulunduğudur. İngiliz fotoğrafçı Robertson tarafından çekilmiş olan fotoğraf da bunu doğruluyor.

Nusretiye Camii'nin, Tophane tarafının önünde, II. Abdülhamid'in 1901'de yaptırdığı güzel bir Hamidiye Suyu çeşmesi vardı ki 1956 genişletmesinde Maçka Parkindaki şimdiki yerine nakledilmiştir (bak.

Tophane
İstanbul
Ansiklopedisi

II. Abdülhamid Çeşmesi). Camiden sonra gelen beton binalar, 1956 "imar" hamlesinden sonra yaptırdan liman ve gümrük tesisleridir ve İstanbul'un en güzel bir korniş yolu geçirilebilecek olan bu kıydarını, insafsız bir duvar halinde örterler. Hantal görünümleri de Nusretiye Camii'nin ince minarelerinin silueti ile tam bir çelişki halindedir.

Tophane ve Salıpazarı kıyıları, yüzyıllar boyunca birbirinden güzel yalılarla bezenmişti, ancak ahşap olan bu yapılar ateşe ve zamana dayanamıyorlar; içlerinin emsalsiz zenginlikleri ile beraber, bir nesil içinde birkaç defa ortadan kalkıp tekrar yapdıyorlardı. Bu kıyılardaki yalıların hangileri olduğunu bilmek, daha doğrusu sadece isimlerini bulmak için, tarihi kütüphanelerimizdeki *Bostancıbaşı Defterleri* yegâne kaynaktır. Bunların Doğu hayatının faniliğini duyuran bu değişkenliklerini belirtebilmek için, 1770 yangınında, 15 saat süren tutuşmadan sonra, bütün kıyının tarla haline geldiği, örnek olarak kaydedilebilir.

Tophane'nin Karaköy tarafı, cami ve hamamdan sonra, Necati Bey Caddesi ve dar sokakları ile 19. yy'daki durumunu ana hatlarıyla sürdürmektedir. Ona paralel Kemeraltı Caddesi ise 1956-1959 Menderes imarı sırasında bir sıra binalar yıktırılarak genişletilmiş ve yoğunlaşan trafiğe yeni bir damar açılmıştır. Burada, İş ve İşçi Bulma Kurumu binasına gelmeden sağda köşe başında kalmış olan kalın bir duvar bakiyesi, Galata'nın Ceneviz surlarının son bir hatırasıdır.

ÇELİK GÜLERSOY

TOPHANE ÇEŞMESİ

Beyoğlu İlçesi'nde, Tophane'de, Necati Bey ve Tophane İskelesi caddeleri arasındaki üçgen alanda bulunan anıtsal meydan çeşmesi. I. Mahmud tarafından 1145/1732'de yaptırılmıştır. Tarih kitabesi şair Nahifi'ye aittir.

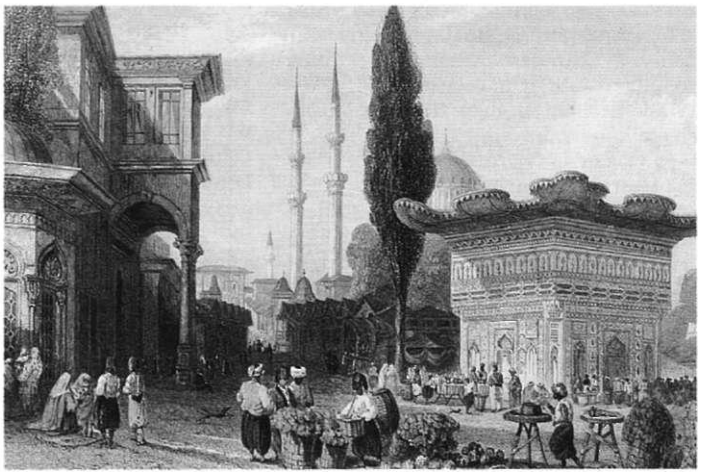
Tophane Çeşmesi, 18. yy'm başında çeşme tipolojisindeki değişmelerin habercisi olan örnekler arasında sayılabilir. III. Ahmed tarafından yaptırılmış olan Bâb-ı Hümayun önündeki çeşmenin (bak. Ahmed III Sebdi ve Çeşmesi) en görkemli örneğini oluşturduğu bu yeni çeşme tipi, yeni bir kentsel motif olarak biçimlenen meydan çeşmesidir. İçinde yer aldığı kent mekânını heykelsi bir anıt olarak tanımlayıp boyutlandıran meydan çeşmeleri arasında Tophane Çeşmesi özellikle bezemesinin motifleri ve kompozisyonu ile ayrdır.

Tophane Çeşmesi, 1730'lu yılların meydan çeşmeleri gibi kare planlı ve doğal olarak dört yüzlüdür. Köşeler zeminden 2/3 yüksekliğe kadar pahlanmış ve çeşmenin kübik kitlesinin geometrisi değiştirilmiştir. Ama pahlı kesimin bitiminde mukarnaslarla yine kübik plana geçilmiş ve böylece zemin ve üst kesim arasmda, belki hemen fark edümeyen bir karşıtlık kurulmuştur. Bu, barok bir kurgu denemesidir.

Çeşmenin geniş ve köşelerde eğrisel çizgilerle dönen dalgalı saçağı ise hemen fark edilebilen bir barok kurgudur. Gravürlerde abartılı oryantalist desenlere dönüşen bu saçak ve ahşap örtü, 1730'lu yılların karakteristik bir özelliğidir.

Klasik dönemin çeşme yüzeyi tasarımının ana öğesi olan sivri kemerli niş, burada da yüzeyin ortasına veya merkezine yerleştirilmiş, ama boyutları artık çok büyümüş olan yüzeyde daha küçük bir alana çeldlmiştir. Çeşme yüzeyi, artık değişik boyut ve konumda dikdörtgenlerden oluşan bir çerçeveleme dokusuna sahiptir. Klasik çerçeveleme estetiğinin çoğaltılmış alanları, sivri kemerli nişin çevresini doldurmaktadır. Bu dikdörtgen alanların üst sırası son derece ilginç bir motif kuşağı oluşturur: Bu, küçük kolonad ve kemerlerden oluşan bir arkad motifidir. Arkadm çizgisel kemerlerinin ortasına ise vazo içinde çiçek demeti motifi yerleştirilmiştir.

Alttaki çerçevelerde şiirleri içeren yazı panoları veya klasik bezeme motifleri vardır. Sivri kemerli niş öğesinin bulunduğu

Bartlett'in çizgileriyle Tophane Çeşmesi, 19. yy. Pardoe, *Bosphorus/ Erkin Emiroğlu fotoğraf arşivi*

kuşakta vazo içinde çiçek (veya meyve?) sepetlerinden oluşan natüralist bezeme öğeleri vardır. Dönemi için son derece karakteristik olan bu motifler, nişin iki yanındaki düşey dikdörtgen çerçevelere, kenarlara ve nişin doğrudan içine bir sıralama veya dizi düzeninde yerleştirilmiştir. Motiflerin her biri, diğerinden farklı ve stilize birer natürmort biçimindedir. Yerleştirmenin ise resimsel bir kompozisyon yerine özgül bir estetik önerdiği açıktır.

Tüm çeşme yüzeyini kaplayan bu bezeme, maniyerist bir dekorasyon anlayışı ile mimarideki barok kurguya katılır ve Tophane Çeşmesi'nin anıtsal kitlesini zenginleştirir.

Çeşme bugün bir hayli bakımsız görünse de mimarisi ve bezemesi ile özgün durumunu koruyan ve döneminin mimari ve bezeme anlayışını temsil eden bir yapıttır.

Bibi. A. Ödekan, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi EyiceArmağanı-lstanbul Yazıları,* İst., 1992, s. 281-297; Tanışık, *İstanbul Çeşmelerimi,* 103-105; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 495-503; Yüngül, *Taksim Suyu,* 65.

AFİFE BATUR

TOPHANE HAMAMI

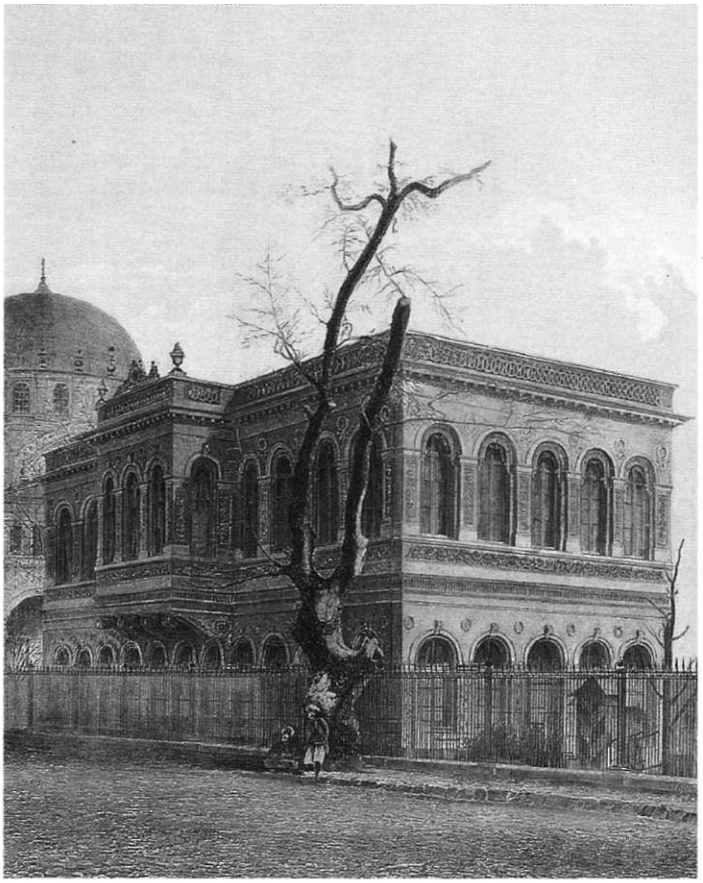
bak. KILIÇ Alt PAŞA KÜLLİYESİ

TOPHANE KASRI

Beyoğlu İlçesi'nde, Tophane'de, Necati Bey Caddesi üzerinde, Nusretiye Camii'nin(->) yanındadır.

Tophane Kasrı, İngiltere Elçiliği binasının^) inşaatı için 184l'de İstanbul'a gelen ve 1853'e kadar burada kalarak Osmanlı yönetimi için önemli yapılar yapan İngiliz mimar William James Smith tarafından inşa edildi. Tophane Müşiri Halil Paşa'nın denetiminde 1851'de inşaatı devam eden yapı, Abdülmecid'in (hd 1839-1861) yaptırdığı kasır ve sarayların ilk örneğidir.

Tophane Kasrı'nın önünde denize açılan ve Tophane Rıhtımı adıyla da anılan alan, 19- yy'da, şehre denizyoluyla gelen yabancı erkânın karşılandığı, diplomatik ve askeri törenlerin yapıldığı, düzenli ve önemli bir meydandı. Tophane Kasrı, Nusretiye Camii, saat kulesi, Tophane Çeşmesi ve meydanı güneyinden ve batısından sınırlayan kışla binaları ile birlikte birçok gravüre konu oldu. Hassas bir kişiliği olan Abdülmecid, siyasal sorunlardan ve saray ortamından uzaklaşmak amacıyla bu kasrı kullandı, aşırı derecede içen sultan bazen burada geceledi, bazen de bu halde Dolmabahçe Sarayı'na taşıtıldı. Abdülmecid, 1858'de Rus çarının kardeşi Grandük Konstantin'i burada kabul etti, 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'na son veren uluslararası konferans, Lozan Antlaşması sonrası Uluslararası Boğazlar Komisyonu ve II. Dünya Savaşı sırasında Sıkıyönetim Mahkemesi burada toplandı. 1958'de yapılan kentsel müdahaleler kapsamında cadde genişletilirken, kasrın batısındaki Top Arabacıları Kışlası yıktırıldı, doğusuna bugünkü liman binaları yaptırılarak kasrın denizle bağlantısı kesildi ve tarihi meydan ortadan kaldırıldı. Uzun süre Malul Gaziler Yurdu olarak kullanılan yapı günümüzde Mimar Sinan Üniversitesi'nin kullanımındadır. 1988'de aynı üniversitenin restorasyon anabilim dalı tarafından rölöveleri çıkarılmış ve geleneksel Türk el sanatları bölümü olarak kullanılmak üzere restorasyon projeleri hazırlanmıştır.

Tophane Kasrı
Ayşe Yetişkin Kubilay koleksiyonu

Tophane Kasrı, kuzey-güney doğrultusunda, denize paralel 22x10 m ölçülerinde, dikdörtgen bir tabana oturan, iki katlı bir yapıdır. Bu prizmatik kütle düzeni, doğu (deniz) cephesi aksında dışa taşan giriş bölümü ve batı cephesi birinci katında barok üslupta konsollara taşıtılan geniş çıkma ile hareket kazanmıştır. Ana giriş, dört kolona taşıtılan ve üzeri balkon olarak kullanılan bir kompozisyonla vurgulanmıştır. Güney cephesi aksında bir servis girişi vardır. Zemin katında, giriş holünün iki yanında iki oda ve doğusunda kare planlı sofa şeklinde bir dağılım mekânı yer alır. Her iki yanından ara hacimlerle servis mekânlarına bağlanan bu sofanın güneyinde, birinci kat sofasına ulaşan üç kollu bir merdiven vardır. Merdiven mekânı, üçerli iki sıra halinde yerleştirilmiş Korint düzenindeki altı kolona taşıtılan ve tepe ışığı alınan kasetli örtü sistemi ile anıtsal bir görünüm kazanır. Zemin katla benzer şekilde düzenlenen birinci katta, deniz cephesinde birbirine geçilen üç salon bulunur. Devrinin anlayışına uygun, neoklasik üslupta tezyin edilen iç mekânlar, kalem işi tavanlar, Korint düzeninde pilastrlar ve mermer şöminelerle zengin bir dekorasyon sergiler.

Tophane Kasrı özellikle cephe mimarisi açısından Mimar Smith'in diğer yapılarından farklılık göstermektedir. Abdülmecid'in yaptırdığı bu ilk kasır, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın 1847'de Gaspare Fossati'ye(-0 tasarlattığı Baltalimanı Sahilsarayı'na önemli ölçüde öykünen bir modeldir.

Kemerli pencereler, kemer hizasında devam eden yatay silme, madalyonlar, tepe ışıklığı ve özellikle batı cephesinde barok mimari üslubunda taş konsollara oturan çıkma, Baltalimanı Sahilsarayı'ndan bilinen formlardır. Ancak burada, Fossati tasarım ilkelerinden farklı olarak yapının tüm pencereleri yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiş, çatı parapeti balustrat şeklini almış, madalyonlara kurdeleler eklenmiş, pencere aralarında ve altında yatay ve düşey konumda, bitkisel motiflerle bezenmiş panolar kullanılmış, böylece sultan için inşa edilen yapı Smith'in elinde "süslenmiştir".

Bibi. Ç. Gülersoy, "Son 400 Yılda Tophane Semti", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15Ekim 1976Kongreye Sunulan Bildiriler,* III, s. 1637-1650; C. Can, "İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları", (Yıldız Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi), 1993, s. 185-191.

CENGİZ CAN

TOPHANE TEKKESİ

bak. KADİRÎHANE TEKKESİ

Eski bir kartpostaldan ayrıntıda Tophane Saat Kulesi.
Nazım Timuroğlu arşivi

TOPHAJNE SAAT KULESİ

Beyoğlu İlçesi'nde, Tophane'de, Salıpazarı'nda, gümrük alanı içinde yer almaktadır. Eski resimlerinden Tophane Rıhtımında, deniz kenarında olduğu görülen yapı, günümüzde denizin doldurulmasıyla içeride kalmıştır. Gümrük alanının yüksek duvarları arkasında kaldığından dışarıdan görülememektedir.

Kare kesitli katlarla, yukarıya doğru kademeli olarak daralan yapı en tepedeki saatli bölümle birlikte dört kat olarak inşa edilmiştir. Saat kulesi 19- yy'ın ikinci yarısına tarihlenir. Bu yapı, döneminde moda olduğu üzere, Batı mimarlığının tardısel üsluplarının biçim sözlüğünden alınmış öğelerle donatılmıştır. Adeta her katta farklı bir devrin üslubu yorumlanmıştır.

Zemin kat, cepheden bağımlı olmadan köşelere yerleştirilmiş dörder kolonla kuşatılmıştır. Dor üslubundaki kolonlar arasına her cephede açdan kapılar yüksek ve yuvarlak kemerlidir. Dışarı taşkın kilit taşİarı üzerinde palmet motifi görülmektedir. Denize bakan kapısının üzerinde Abdülmecid'in (hd 1839-1861) arması yıpranmış bir halde bulunmaktadır. Zemin kat ile birinci katı bir triglif-metop frizi ayırmaktadır. Birinci kat, köşelerde İyon başlıklı yivli pilastrlarla donatılmıştır. Cephelerindeki pencerelerde profilli konsollarla taşınan, düz bir lento üzerine açılmış, basık yuvarlak ve ayna kısmı boş, barok görünümlü kemerler kullanılmıştır. İkinci kat, köşelerde çerçeveler içine alınmış çelenkler ve bitkisel bezemelerle hareketlendirilmiştir. İki yandan pilastrlarla sınırlanan yuvarlak kemerli pencerelerin üzengilerine palmet motifleri işlenmiştir. Bu katta ince saçak bölümü ufak konsollarla taşınmaktadır. Son kat dört yöne daire biçimli saatlerle açılmaktadır. Her saat bir girland içine alınmıştır. Kurşun kaplı bir beşik tonozla örtülü saatli bölüm köşelerde "S" kıvrımlı desteklerle kuşatılmıştır. Bu katta köşelere yerleştirüen küre biçimli taşlar, zemin katta daha büyük boyutlarda kapı önlerinde de bulunmaktadır.

Saat kulesinin üzerinde, uzunca bk sancak direği bulunmakta, törenler sırasında buraya bayrak çekilmekteydi. 1913'te bir yangın geçiren yapı, günümüzde ilgisizlikten harap bir durumda, depo olarak kullanılmaktadır.

TARKAN OKÇUOĞLU

TOPHANE-İ ÂMİRE

Osmanlı döneminde Tophane'de(-i) kumlu top döküm tesisleri.

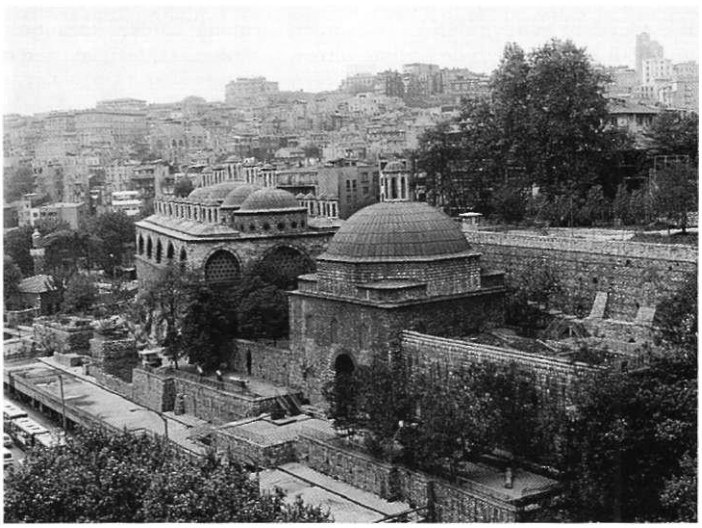
Buradaki ilk top dökümhanesi ile topçu ocağı kışlaları İstanbul'un fethinden hemen sonra yaptırılmıştır. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte tophanenin kuruluşunun 1453-1470 arasında olduğu tahmin edilmektedir. İmparatorluğun sınırlarının genişlemesi ve sürekli savaşlar nedeniyle çok sayıda topa ihtiyaç olduğundan müessesenin sürekli gelişme kaydettiği bilinmektedir.

17. yy'da yaşamış olan Evliya Çelebi, *Seyahatname* 'sinde top dökümünü ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre top dökümhanesi sahilden 100 adım uzaklıkta bir tepenin eteğinde bulunan, dört tarafı duvarlarla çevrili, kale gibi sağlam bir yapıdır. Bu duvarların ortasında yine dört köşe, 40 arşın boyunda yüksek duvarlar olup üstü tahtayla örtülüdür. Kubbenin üzerinde dumanın çıkması için büyük bacalar vardır. Bu ince tahtalı dam üzerinde dolaşılabilmekte ve damın dört bir tarafında bulunan su dolu yüzlerce fıçı, döküm ocağmdan çıkan kıvılcımların neden olduğu yangınlarda söndürme amacıyla kullamlmaktadır.

Dökümhanede yüzlerce dolap mevcut olup bunlar top kalıplarının hazırlanmasında kullanılmaktadır. Top namlusu içindeki boşluğun oluşturulması için kalıplamada silindirik maçalardan yararlanılmakta ve bu maçalar uzun demir millerin etrafına içine binlerce yumurta kırılarak macun haline getirilmiş kum esaslı kalıp malzemesi sıvanarak elde edilmektedir. Kalıbın içine dökülen bronz katılaşrp top elde edilince bu maça çıkarılmaktadır.

Dökümhanenin iki yerinde içi ateştaşı ile örülmüş eritme ocakları vardır. Bu ocakların önündeki çukurlara, ağızlan yukarı olmak üzere top kalıpları yerleştirilmektedir. Bk dökümde doldurulacak kalıp sayısı eritilen bronzun miktarına ve dökülecek topların büyüklüğüne göre ayarlanmaktadır. Ocaklarda kullanılan yakıt çam odunu olup, eritilen metal bu kalıplara zeminde açılan arklar içinden akıtılarak doldurulmaktadır.

Top dökümü yapılacağı gün kalfalar, ustalar, dökümcübaşı, vardiyanbaşı, elinde kum saati olan muvakkit, dökümhane imamı, müezzinleri ile duacıları toplanır ve dualarla "Allah, Allah" dedikten sonra iki ocağa da ateş verilir. Muvakkit saat tutar ve tam bir gün. bir gece ateş yanar. Bu sırada eritme ocağının kenarlarından durmaksızın çam odunu atılır. Sonra dökümcüler ve ateş atıcılar elbiselerini çıkarıp sadece gözlerinin göründüğü bir nevi peçeli külahlar giyerler. Diğerleri de keçeden elbiseler giyerek hizmet ederler. 20 saatten sonra ateşin yanına varmak mümkün olmaz. Daha sonra sadrazama, şeyhülislama, kazaskere ve duası makbul şeyhlere haber salınıp bunlar geldikten sonra dökümhanenin kapıları kapatılır. Ustalar toplanıp ağaç küreklerle yüzlerce kantar çubuk kalayı, erimiş metalin içine atarak bir bakır-kalay alaşımı olan bronzun bileşimini ayarlarlar. Dökümcübaşı devlet büyüklerine "Sultanım din-i mübin aşkına zekât ve sadakanızdan altın, kuruş ne olursa şu tunç denizine bırakın" der. Sadrazam, hazinedar ve öteki vezirler birkaç kese altını dökümcübaşıya teslim ederler. O da herkesin gözü önünde "bismillah" deyip, altınları erimiş bronzun içine atar. Erimiş metal, ince uzun çamdan direklerle karıştırılır ve metalin yüzeyi kaymaklanmaya başlayınca ustalar döküm kıvamına gelindiğini anlayıp ateşi çoğaltırlar. Sonra kalıp ocakları kenarında ve iki tarafta 40-50 kurbanlık koyun hazırlanıp orada bulunanlar ayağa kalkar. Dökümhane duacısı hazır olur. Muvakkit, saatiyle ocak başına gelip fırının ağzını aç-

Tophane-i Âmire
Ahmet Aran, 1994

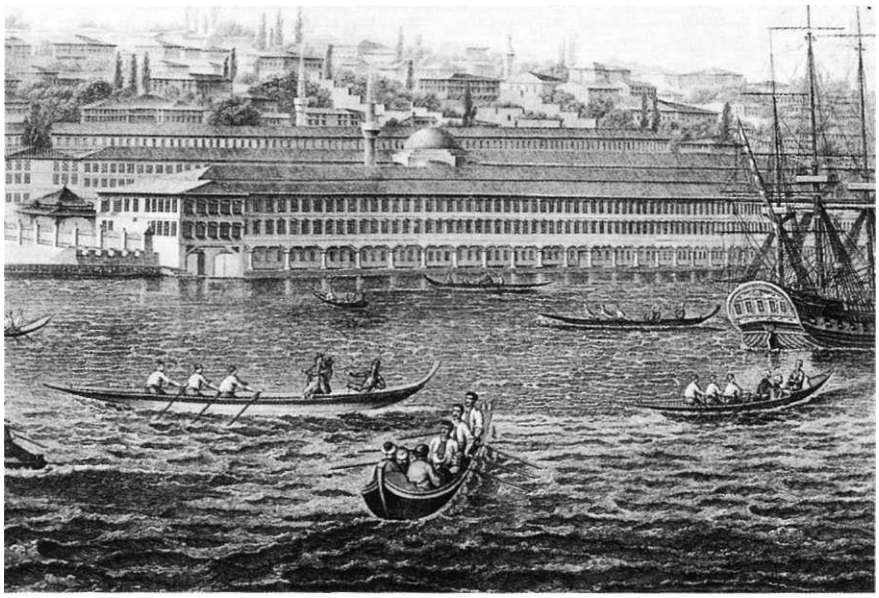
maya yarım saat kalınca haber verir. Duacı duaya başlar. Hazır bulunanlar "amin" derler. Herkes Tanrı'ya yönelerek ağlamaya başlar. Çünkü dökümhane çok tehlikeli bir üretim yeri olup nice ustalar hayatını kaybetmiştir. Eritme ocağının ateşinin ne zaman söndürüleceğini muvakkit bUdirir. Ustalar keçe elbiseleriyle ocak başına gelip çapalarıyla "Allah, Allah" diyerek kapağı açtıklarında bronz ateş gibi akmaya başlar. Yüz adım ileride bulunan kimselerin bile yüzlerine ve elbiselerine alev yapışmış gibi olur. Metal yokuş aşağı akıp top kalıplarına dolar. Bir kalıp dolunca buna ait ark kapatılıp bir başka top kalıbının yolu açılır. Toplar bir hafta kalıbın içinde soğuduktan sonra çıkarılır ve ustalar tarafından son işlemleri yapılır.

AHMET ARAN

Mimari

II. Mehmed'in (Fatih) istanbul'da giriştiği inşaat faaliyeti sırasında top dökümhanesinin yapılmasıyla temeli atılan Tophane-i Âmire'ye II. Bayezid döneminde (1481-1512) bir de kışla eklenmiştir. Ancak büyük tesisler şeklindeki yapımı ilk kez I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566) olmuştur. I. Süleyman dönemi yapıları 1719 yangınında yanmıştır. Dönemin şairi Neylî Ahmed Efendi'nin yazdığı tarih kıt'asından ahşap olduğu anlaşılan yapılardan iki kubbeli bir bina olan top dökümhanesi, Cihangir Tepesi'nin altında, deniz kenarına 100 adım mesafede olup etrafı duvarla çevrilmişti. 1745'te topçubaşı ve mimar Mustafa Ağa'nın nezareti altında öndeki meydanın "50 zira mikdarından deryaya kazıklar çakılıp doldurularak" genişletilmiş olduğunu biliyoruz. Bu yapılar 1764'te yine bir yangın sonucunda harap olunca bu kez III. Mustafa (hd 1757-1774) tarafından ele alınmış ve her topçu ortasına bir kışla ile orta sofası ve matbahın yanısıra bir de mescit yaptırılmıştır. Aynı dönemde Baron de Tott'un topçu ocağı bünyesinde birtakım değişiklikler yaptığı bilinmektedir.

III. Selim döneminde (1789-1807) ise Tophane-i Amire yeniden düzenlenmiştir. III. Selim'in yenileşme hareketleriyle bağlantılı olarak kapıkulu askerlerinin modernizasyonu sırasında Tophane'ye ve topçu sınıfına özellikle önem verildi. Batı ülkelerinden mühendisler -bunlardan biri top dökümhanesinin projesi ve inşası için Fransa'dan getirtilen J. B. Lepere'dir-, subaylar ve top dökümcüleri getirtilerek fırınlar geliştirilmiş, kullanımı zor olan ağır top yapımı yerine hareketli modellere önem verilmeye başlanmıştır. Her gün iki kez talim, üç kez manevra zorunluluğunun konması üzerine talim yeri gereksinimi doğmuş, bunun için kıyıdaki meydanda var olan ve yabancı gezginler tarafından anlatılan tophane yapımı bronz toplar kaldırılıp ağaçlar kesilmiş ve genişleyen meydan askerler için bir talimgah olmuştur. III. Selim ayrıca, kapıkulu ordusunun teknik sınıfı olan topçu ve top arabacıları için 1791-1792'de yeni bir plan anlayışıyla, kara tarafındaki topçu kışlalarının yanısıra deniz tarafında Top Arabacıları Kışlası'nı inşa ettirmiştir. 1790'larda İstanbul'da bulunan Olivier, Tophane Meydam'mn bir tarafında amfi şeklinde üç sıra halinde kışlaların yapılmakta olduğuna işaret eder. Mahmud Raif Efendi'nin belirttiğine göre de daha önce Ahırkapı(-») yakınında bulunan top arabacılarının kışlaları III. Selim tarafından Tophane'de toplanmıştır. İngiltere Elçisi Sir J. Porter Tophane'yi "muhteşem bir tesis" olarak nitelendirirken bu "fabrikanın yılda her kalibreden 300 top üretebildiğim' yazar. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeden de Top Arabacıları Kışlasının 1793'te Bina Emini Mustafa Bey tarafından genişletilmesi sırasında bazı ev ve dükkânların kamulaştırıldığı öğrenilir.

Tophane-i Âmire'de Top Arabacıları Kışlası.
Melling, *Voyage / Galeri Alfa*

Tophane ile ilgili görsel belgelerin çoğu III. Selim ve sonrasına ait dönemi yansıtırlar. Bunlardan 1784-1792 arasında Fransa elçisi olarak İstanbul'da bulunan Choiseul-Gouffier'ninG-*) beraberinde getirdiği ressamlardan J.-B. Hilair'in(->) Tophane'yi denizden gösteren resmidir. Burada Tophane Çeşmesi(->) ve dökümhanesi denize daha yakındır. A. I. Mellrng'in(->) albümünde yer alan gravür Tophane'yi en ayrıntılı gösteren görsel belgelerden biridir. Çizim 1798'de yapılmıştır ve inşaatın hemen sonrasına aittir. Gravürün açıklanmasında, "kışlanın Fransız endüstrisi paralelinde kurulmuş olduğu ve bu nedenle Batılı özelliklerle karşılaşıldığı, her birisi çift olan üç büyük kışla binası ile bir cami bulunduğu, parmaklıklarla çevrili alanın askerlerin talim meydanı olduğu" belirtilmektedir.

Kışla deniz kenarında, kat sayılan kademeli olarak artan, birbirine paralel üç binadan oluşur. Zemin üzerinde iki kat halinde yükselen yapı cephede yan yana dizilmiş dikdörtgen pencereler ile aydınlanır. Zemin kattan ileri doğru çıkmış olan birinci blok üç katlıdır ve birinci katın önüne bir dizi sütunların oluşturduğu revaklar yerleştirilmiştir. Ortada ise tek kubbeli, tek minareli kışlanın camii vardır ki, 1823'te yanması üzerine yerine Nusretiye Camii(->) yapılacaktır. Dökümhane ise geridedir. Kışlanın sade görünümü kademeli yükselen katlarla hareketlilik kazanır. Birbirine paralel gelişen düzeni ile dönemin kışlalarının ortası avlulu, dikdörtgen planlı klasik şemalarından farklıdır. Ancak köşe bölümünün cepheden dışa taşması, diğer bazı kışlalarda görülen köşe çıkıntılarını anımsatır. Sol tarafta kalan bu bölüm, altında bir kayıkhane bulunan, olasılıkla padişaha ait bir çıkmadır. J. B. Hobhouse'nin 1819'da basılan kitabında yer alan Tophane görünümü dönemin yapılarının yerleşim düzenini vermesi açısından önemli bir belgedir ve diğerlerinden tek farkı, aşağıda yer alan dökümhanenin önüne yuvarlak kemerli, çokgen planda, kubbeli bir girişin eklenmesidir.

1 Mart 1823'teki Firuzağa yangınında III. Selim yapılarından Topçu Kışlası ve Top Arabacıları Kışlası ile dökümhanenin bir kısmı. Arabacılar Kışlası Camii'nin ise tamamı yanmıştır. II. Mahmud'un yangın sonrasında hemen giriştiği imar faaliyetlerinin bir yıl içinde tamamlandığı görülür. Ayvansarayî *Hadîka* 'da yangından harap olan kışlaların yenilenmesi için emir geldiğinden, bostancıbaşılık ve lağımcıbaşılıktan azledilmiş olan Ali Bey ile eski kasapbaşı Hasan Paşa'nm kardeşi Ali Efendi'nin bina emini tayin edilip 6 Mart 1823'te inşaata başlandığını ve bir yıl sonra tamamlandığını belirtir. Yeniden inşa edilen Top Arabacıları Kışlası, dökümhaneler ve yanan kışla camiinin yerine yaptırılan Nusretiye Camii yanında, kagir bir vapur makinehanesi ile deniz kıyısında bir malzeme fabrikası eklenmiştir. Günümüze ulaşmayan kışlanın mimarının Nusretiye Camii'nde

de çalışması dolayısıyla Rrikor Balyan olabileceği yolunda bir görüş vardır.

J. F. Lewis'in 1838'de basdan albümünde yer alan bir litografide Nusretiye Camii ile birlikte görülen kışla üç katlıdır ve köşelerinde, III. Selim döneminde olduğu gibi, altında kayıkhanesi üe birlikte çıkmalı bir bölüm vardır. Genel hatlarıyla ampir üslubunu yansıtan kışlanın üst iki katında bulunan dörderli gruplar halindeki pencerelerin arasından, zemin kattan başlayan ve saçak hizasında son bulan püastrlar geçer. Litografiden ayrıca, Boğazkesen Yokuşu başında bulunan Tophane Müşirliği binasının yerinde olan III. Selim tarafından yaptırılmış topçubaşdara ait küçük bir daire görülmektedir. Yine aynı sanatçıya ait diğer bir resimde ise buranın girişi ayrıntılı olarak yer alır. Topçubaşı binası 1863-1864'te yanmış, Abdülaziz tarafından, yanan binanm yeri ve Topçu Mektebi arsası birleştirilmek suretiyle, müşirlik binası yaptırılmıştır. Bir kışla girişini anımsatan esas holü ve plan şekli ile tipik bir Türk yapısı olan iki katlı yapının dış görünüşü ise Batılı tarzda idi. Tophane-Salıpazarı yolu yapımı sırasında önce girişteki porş çıkıntıları, 1956da da tamamı yıktırılmıştır. Yerine de beton bir teras ve altına dükkânlar yaptırılmıştır.

Tophane-i Âmire'ye Abdülmecid 1847' de bir marangozhane, Abdülaziz ise 1866' da başka yapılar ekletmiştir. 1867 tarihli *Devlet Salnamesi* 'nde Tophane-i Âmire yapıları şöyle sıralanır. Top dökümhanesi, vapur makinehanesi, marangozhane, demirhane, çarkhane, saraç atölyesi, nakkaş atölyesi, alethane, terzihane, avadanlıkhane, mastarhane, kılıçhane, tüfenkhane, sandık ve model atölyeleri.

Tophane-i Âmire I. Dünya Savaşından sonra önemini yitirmiş ve yapılar zamanla terk edüerek harap olmaya bırakılmıştır. Buna paralel olarak kentin büyümesi ve yapılaşmanın yayılması sonucu şehir içinde kalan kışlalar ve yan tesisler yok olmuş ve tesis külliye hüviyetini kaybetmiştir. Bugün bu yapılardan sadece iki dökümhane binası ve bunların yanmda kalıphane olarak kullanıldığı sanılan bir yapı kalmıştır. Uzun süre bakımsız kalan bu yapdar, asıl amacının dışmda birçok hizmetler vermiştir. 1955'ten sonra Askeri Müze(->) olarak düzenlenmesi düşünülmüş, ancak bu görüşten vazgeçilerek Askeri Müzenin deposu olarak kullamlmıştır. Daha sonraları Top Teşhir Müzesi olarak değerlendirilmeleri düşünülmüş ve 1972'den itibaren koruma onarımları sayılabilecek üst yapı ve duvarların onarımına başlanmıştır. Restorasyonun büyük harcamalar gerektirmesi sonucu bu düşünceden de vazgeçilerek yapılar 1992'de Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne devredilmiştir.

Bibi. N. Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. yy sonu ve 19- yy),* İst., 1992; Ayvansarayî, *Ha'dîka,* II, 59; Cezar, *Yangınlar;* Cezar, *Beyoğlu;* Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* Eyice, *Boğaziçi;* Ç. Gülersoy, *Tophane-Fındıklı-Kabataş,* İst., ty; ay, "Son 400 Yâda Tophane Semti", 17/7. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* III, Ankara, 1983, s. 1637 vd; *Mahmud Raif Efendi, Osmanlı İmparatorluğunda Yeni Nizamların Cedveli,* İst., 1988; Oliver, *Türkiye Seyahatnamesi.* Ankara. 1976; M. Sertoğlu, "Galata ve Tophane", *HTM,* 7/66, s. 9 vd; M. Şimşek, "Batdılaşma Sürecinde İstanbul'da II. Mahmud Dönemi İmar Faaliyetleri", (Mimar Sinan Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi); Unsal, *Eski Eser Kaybı,* 48 vd; Demircanlı, *Evliya Çelebi.*

AYŞE YETİŞKİN KUBİLAY

TOPKAPI MEZARLIĞI

Topkapı Mezarlığının tarihçesinin II. Mehmed (Fatih) dönemine (1451-1481) kadar indiği kabul edilebilir.

II. Mehmed 5 Nisan 1453'te İstanbul'u kuşatmaya başladığında Top Kapısı karşısına denk gelen bir yere (bugünkü Maltepe civarı diye düşünülüyor) otağını ve karargâhını yerleştirmişti. Bu tarihten itibaren başlayan savaşlar sırasında ölen askerlerin gömüldüğü yerin Topkapı Mezarlığının nüvesini teşkil ettiği düşünülebilir. Bununla bklikte Fatih dönemi sonlarında Edirnekapı ve Topkapı arasında suru takiben uzanan ve Top Yıkugı Mahallesi olarak anılan bir yerleşme biriminin olduğunu ifade eden kaynaklar bize burada mezarlıkların teşekkül etmiş olabileceğine dair bir ipucu veriyor. Yine aynı devirlerde kurulu olduğu anlaşdan Pazartekke'de Manastır Mescidi Mahallesi ile, Topkapı civarında Molla Gürani Camii Mahallesi gibi mahallelerin ve çevredeki diğer yerleşme alanlarının da sur dışındaki mezarlıkların oluşumuna katkıda bulunduğuna muhakkak gözüyle bakılabilir.

Böylece Topkapı dışında bütün kara surları boyunca uzandığı anlaşdan mezarlıklardan günümüze pek az şey gelebilmiştir.

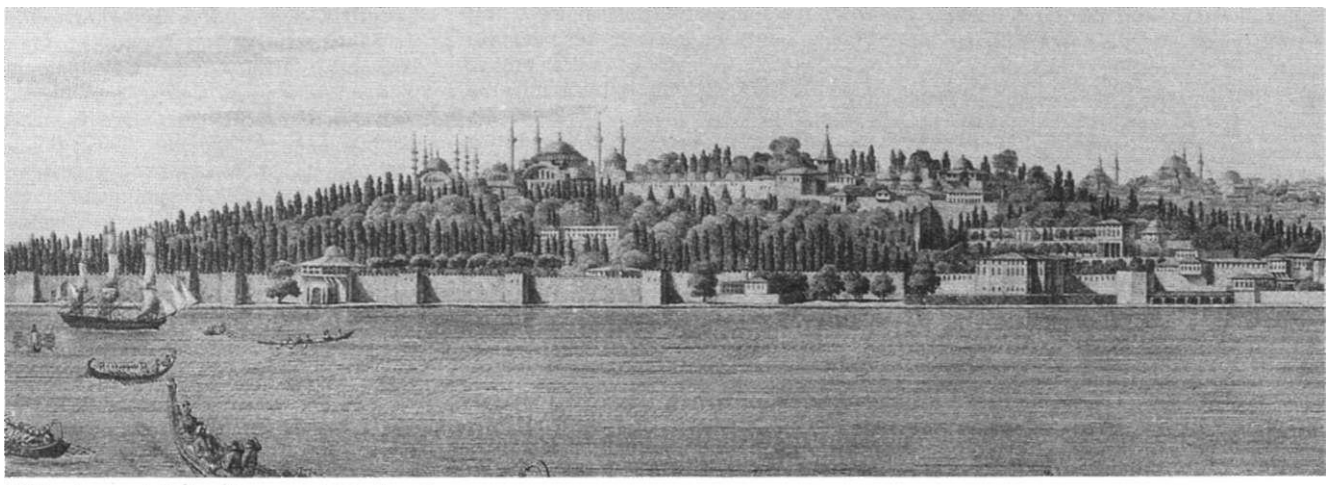
Günümüzde Topkapı ve yakınında büyükşehir belediyesinin maliki bulunduğu üç mezarlık vardır. Bunlar Topkapı Mezarlığı, Topkapı Maltepe Mezarlığı ve Topkapı Çamlık Mezarlığıdır. Mezarlıklar Müdürlüğünün verilerine göre bu mezarlıklardan Topkapı Mezarlığı 72.177 m^2, Maltepe Mezarlığı 23.016 m^2 ve Çamlık Mezarlığı 70.140 m^2'lik bir alanı kaplamaktadır. Topkapı Mezarlığı'na halen çok az miktarda gömü yapılabilkken, diğer iki mezarlığın tamamen dolu olduğu ifade edilmektedk.

YAŞAR ÇORUHLU

TOPKAPI SARAYI

İstanbul Yarımadası'mn Marmara, Boğaziçi ve Halic'in buluştuktan yere uzanan dk platosu üzerindeki bu büyük saray (Saray-ı Hümayun, Saray-ı Cedide-i Amire, Yem Saray) Osmanlı hanedanının ve imparatorluk tarihinin simgesel ve fiziksel en büyük verisidir. **19.** yy'dan önceki belgelerde bu saraya Topkapı Sarayı denmez.

I. Mahmudün (hd 1730-1754) saray bahçesinde, eski Top Kapısı denen sarayın deniz kapısı arkasında yaptırdığı ve bir yüzyıl boyunca giderek büyüyen büyük ahşap saray Topkapısı Sarayı adını taşıyordu. Bu saray 1862'de bir yangında yok olduktan sonra, adı Yeni Saray'a verilmiştir. İstanbul'un fethinden 19. yy'da Dolmabahçe Sarayı'mn(->) inşasına kadar geçen sürede Osmanlı saray ve konut mimarisinin bütün özelliklerini bulabUeceğimiz Topka-

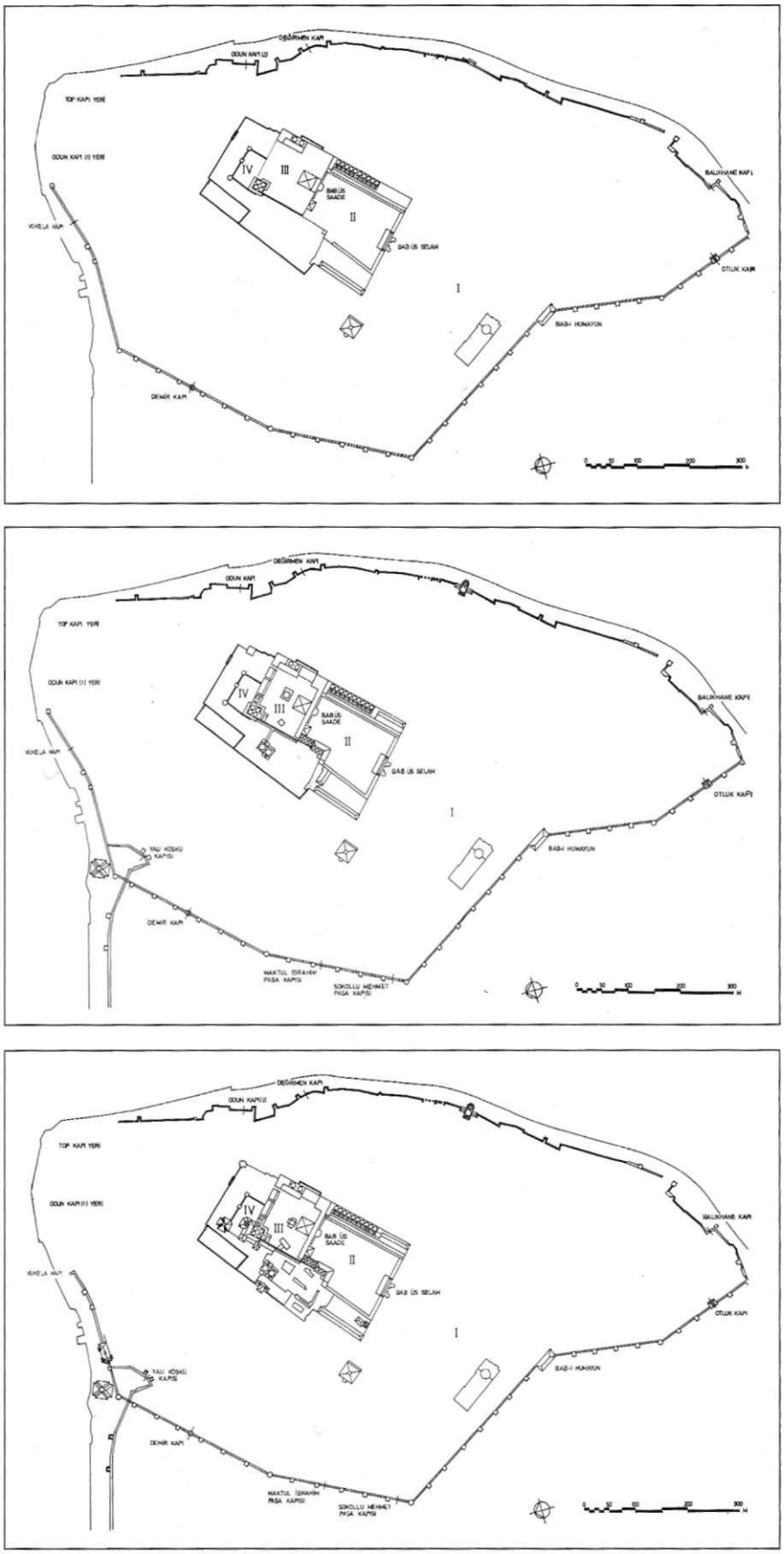

Melling'in gravüründen bir ayrıntıda Topkapı Sarayı.
Melling, *Voyage*

pı Sarayı, kullanılışına ilişkin bilgilerin yoğunluğu nedeniyle de sultanların yaşamı ve o yaşamı barındıran mekân tasarımı açısından en büyük tarihi kaynaklardan biridir. 19. yy'ın sarayları bir yana bırakılırsa, bütün Osmanlı tarihinden sadece tek bir saray kalmış olması, çağdaş kültürde saray teriminin çağrıştırdığı imgelerle geleneksel kültürümüzdeki saray arasındaki farkları açıklayan önemli bir olgudur. Osmanlı toplum tarihi, sultanlar katında bile, yaşamın fiziksel ifadesini yazıya dökmek konusunda pek hasistir. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Topkapı Sarayı'na ayrılan bölüm, bir sayfayı geçmez. Sultan sarayının imparatorluk yaşamının her boyutunda tek karar mercii olduğu düşünülürse, imparatorluk gücünün bu en açık fiziksel ifadesinin övgü olarak bile Osmanlı yazınına fazla yansımamış olması hem şaşırtıcı, hem öğreticidir. Evliya Çelebi'nin sarayı övmek için kullandığı sözcükler "cennet bahçesi" ve "havarnak köşkü" gibi, her durumda kullanılan klişelerdir. Burada sultan sarayının kendi içine kapalılığı, gizliliği, üzerinde konuşulmasının yerleşmiş adaba uymadığı gibi nedenler de vardır. Fakat asıl önemli neden Osmanlı-Türk kültüründe yaşanan ortamın fiziksel boyutlarının kavramsal statüsünün önem kazanmamış olmasıdır. Sarayın artık yok olan yapıları hakkında bilgi edindiğimiz tek kaynak yabancı gezginlerin betimlemeleri ve resimleridir. Hattâ sarayın örgütlenmesi konusunda bile kaynak olarak Ricault, I. M. d'Ohhson(-») gibi Batılı yazarların yapıtları önem taşımaktadır.

Topkapı Sarayı üzerinde bilimsel araştırmalar 20. yy'ın başına kadar yapılamamıştır. Özellikle harem bölümüne girilemediği için bu konuda dışarıdan yapılan betimlemeler ya da Yalı Köşkü gibi bazı yapılara girmek olanağı bulmuş yabancıların betimlemeleriyle yetiniliyordu. îlk kez 1909'da C. Gurlitt(->), haremin bir rölövesini yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz'le(->) başlayan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nm Mualla Anhegger, Selma Emler, Cahide Tamer gibi restorasyon mimarları tarafından, özellikle haremin inşaat tarihine ilişkin bilgiler ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Daha sonra çeşitli araştırmacılar çalışmaya devam etmiş ve Topkapı Sarayı'na ilişkin bilgilerin bir koleksiyonu, S. H. Eldem ve F. Akozan'ın bir değerlendirmesiyle, 1981'de yayımlanmıştır. Fakat yapı konstrüksiyon analizine dayanan güvenilir bir kronolojik inşaat tarihi henüz gerçekleştirilmemiştir.

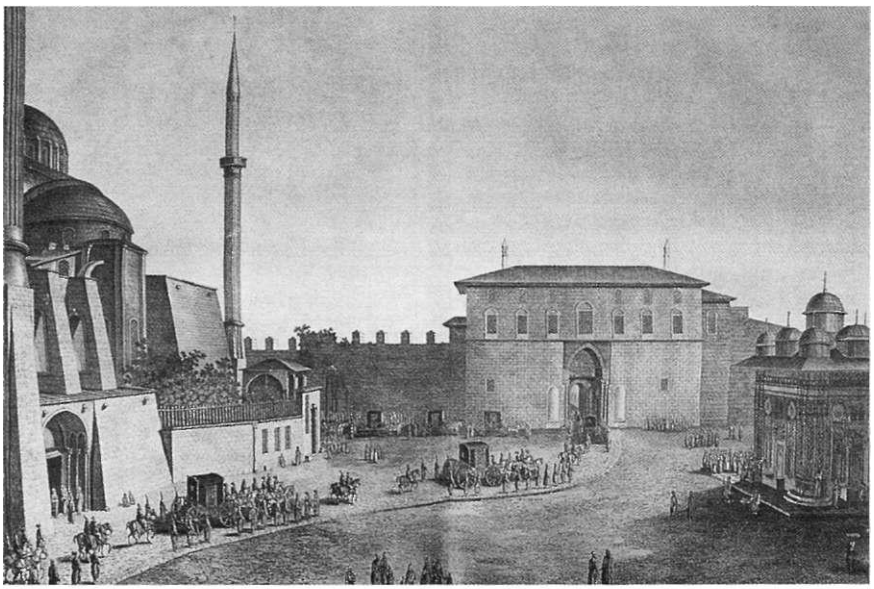
Sarayın Yerleşme Düzeni: Topkapı Sarayı bir müstahkem kenttir, bir "kal'a-i sultani"dir. Sur-ı Sultani(->) ile çevrili, içinde binlerce kişinin yaşadığı bir kenttir. İstanbul içindeki konumu eski Orta Asya ve İslam geleneklerine uygundur. Örneğin eski Merv kentinin ya da Halep'in planları incelendiğinde kalenin surlarla çevrili kente, büyük bir halkaya, küçük bir halkanın birleşmesi gibi, bir dış noktada asıldığı ya da onunla kesiştiği görülür. II. Mehmed de (Fatih) (hd 1451-1481) İstanbul'u

Topkapı Sarayı'nın gelişimi: Fatih dönemi, 16. yy sonu ve 18. yy'ın ortalarındaki yerleşim planları.
Nadide Seçkin

aldıktan sonra aynı şeyi yapmıştır. Fakat sonradan, Osmanlı kentlerinin bile surlara pek gereksinme duymadıklan yüzyıllarda, surların asıl rolü bir saltanat imgesi olmaktan öteye gitmez. Topkapı Sarayı ne Rönesans'tan sonra gelişen bir Avrupa sarayı, ne de bir ortaçağ şatosu imgesine yakındır. Sarayın planlanması törensel bir hiyerarşiden çok, basit, işlevsel bir düzene göre kurulmuştur. Bu kent-saray, sarayın iç yaşamının geçtiği Enderun'la sultanın mutlak otoritesi altında yürüyen idari işlerin ve daha genel saray hizmetlerinin görüldüğü bir Birun'dan oluşur. Bunun dışında ise büyük bir emniyet kuşağı oluşturan surlarla çevrili dış avlu ve bahçeler vardır. Bunun içindeki büyük meydan, sarayla halkın buluştuğu ve kentsel nitelikli bir alandır. Böylece saray-kent kapılarla birbirlerinden ayrılan üç temel işlev alanına ayrılmıştır. II. Mehmed fetihten sonra daha çok askeri ve ihtiyati bir nedenle, Yedikule Hisarı'nı(->), kentin denizle birleştiği eski kent kapısı çevresinde inşa ettirmiştir. Eski Saray'ın(->) kent ortasındaki konumu ise anlaşılması zor bir seçimdir. Fakat onunla birlikte Topkapı Sarayı'mn eski Akropol Tepesi'nde inşaatına başlanmış olması ve Sur-ı Sultani'nin inşaatı, buranın geçici bir statü ile kullanıldığını gösteriyor. Fakat bu geçici statü bir yüzyıla yakın sürmüştür. Belki eski Tauri Forumu(->) üzerinde fetih sırasında mevcut bir kullanılabilir yapı kompleksinin varlığı bu kararda etkili olmuştur.

Topkapı Sarayı sürekli olarak büyürken, biçim de değiştirmiştir. Yangın ve depremlerden çok, sultanların, kendilerinden önce var olan yapıları yıktırarak kendi köşk ve dairelerini yaptırmaları, sarayın tümel bir şemaya göre değil, küçük pavyonlar, köşkler, dairelerden oluşan "ad hoc" bir gelişme süreci içinde büyüdüğünü göstermektedir. Yeni Saray Abdülmecid dönemine (1839-1861) kadar inşa edilmeye devam edilen kent içinde bir saltanat kentidir. Bu sürekli değişme olgusu, sultanların Topkapı Sarayı'na bir tek yapı gibi değil, bir kent gibi baktıklarını gösterir. Burada değişmeyen bir mimari şema yoktur. Davranışsal bir planlama vardır. Topkapı Sarayı'nda Emevilerin Hirbet el-Mefcer, Kasr el-Hayr ve Mşatta, Abbasilerin Cevsek el-Hakani ya da Gaznelilerin Leşger-i Bazar'daki saraylarının formalizmi yoktur. Hattâ pavyon sisteminin egemen olduğu Elhamra, Lahor Sarayı ya da Ekber Şah'ın Fatehpur Sikri'deki sarayıyla da karşılaştıramıyoruz. İsfahan'daki Safevi sarayları da Topkapı'ya göre çok daha biçimsel istekler sergiler. Gerçi, haremin törensel şema dışında kalan büyümesi bir yana bırakılırsa, kapı yapılarının aksiyal olmaması dışında, Fatih döneminin Enderun ve Birun düzenlemesinin yeteri kadar biçimsel bir düzeni olduğu savunulabilir. Fakat ilk kuruluş, kısa bir süre sonra yapılmaya başlanan yeni yapılarla biçimsel saflığını yitirmiştir. Topkapı Sarayı'nda büyük aksiyal düzenlemeler, simetrik ve büyük mimari çekirdekler yoktur. Fatih döneminde en büyük üniteler Fatih Köşkü, Hırka-i

Bâb-ı Hümayun
d'Ohsson, *Tableau*

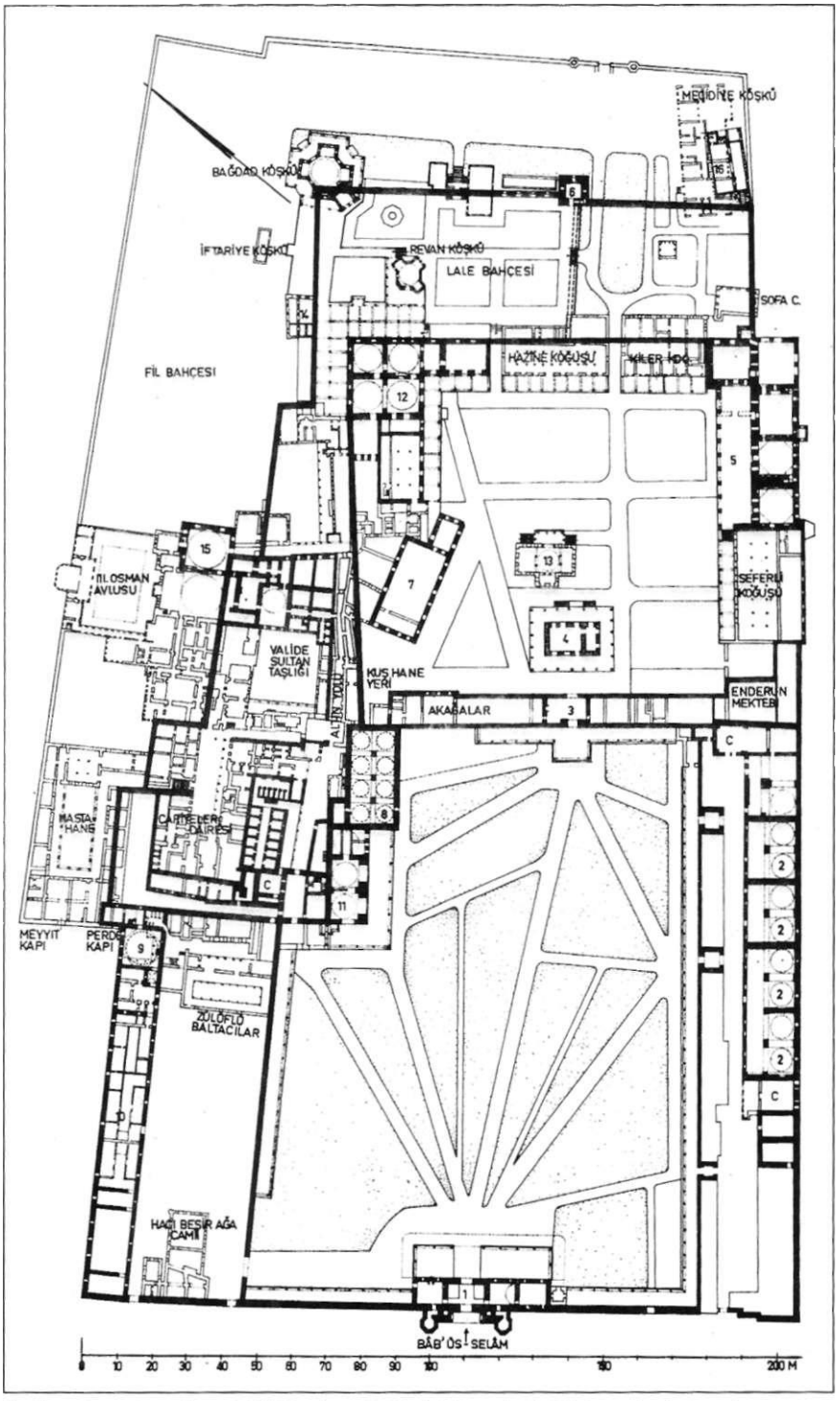
Saadet ve Kubbealtı(-0 daireleridir. Bâb-ı Hümayun 1867'de yandıktan sonra, o kadar güçlü bir imparatorluk imgesi olduğu halde bir daha yapılmamış olması, Topkapı Sarayı'nı bir mimari bütün olarak değil, öğeleri zaman içinde değişen bir küçük kent olarak algılamak zorunluluğuna işaret etmektedir.

Sur-ı Sultani: Saray-kenti çeviren surların, arkeolojik olarak incelenmemiş olmalarına karşın, yer yer. belki de daha da sürekli olarak, eski Bizantion surlan temelleri üzerinde kurulmuş olmaları düşünülebilir. Surun ana girişi Ayasofya tarafında Bâb-ı Hümayundur. Buradan batıya doğru giderek meyili artan bir yokuşun sonunda Soğukçeşme Kapısı (bugünkü Gülhane Parkı Kapısı) vardır. Bundan sonra ilk kez III. Murad (hd 1574-1595) tarafından yaptırılan Alay Köşkü'ndeG-») sur kuzeye döner. Denize doğru uzanan surun batı yönündeki büyük kapısı Demir Kapı'dır. Bu kapının arkasında sarayın büyük Mehterhane'si vardı. Demir Kapı'dan önce iki tane küçük servis kapısı (koltuk kapısı) vardır. Sur, Yalı Köşkü'nün(->) olduğu yerde denizle buluşur. Bostancıbaşı Dairesi, sarayın kayıkları ve kayıkçıları (bostancı hamlacıları) burada bulunurlardı. Sur deniz kenarında doğuya doğru uzanarak (Sarayburnu denilen kıyı) bugün olmayan, iki kule ile pekiştirilmiş, sarayın en eski deniz kapısı olan Top Kapısına ulaşır. Bu kıyıda 17. yy'da yapılmış olan Sepetçiler Kasrı(->) vardır. Burada sur ile deniz arasında dar bir rıhtım bulunuyordu. Top Kapısı arkasında I. Mahmudün yaptırdığı Topkapı Sahilsarayı vardı. III. Selim'in (hd 1789-1807) annesi için yaptırdığı Şevkiye Köşkü(->) özel bahçesi ve ahırlarıyla Topkapı Sahilsarayı'ndan sonra geliyordu. Bugün olmayan bu yapıların yerleri, henüz yerinde duran Gotlar Sütunu(->) ile belirlidir. Bu sütunun arkasındaki kapı (üçüncü kapı) "Beşinci Yer" denilen harem terasına açılır. Sur, Sarayburnu'nda güneye doğru döner. Bu kıyıdaki ilk kapı, arkasında Bostancılar Tabhanesi bulunan, Odun Kapısı'dır. Gülhane Meydanı denen büyük oyun meydanının önünde Değirmen Kapısı vardır. Bu kapının içinde sarayın ununu öğüten değirmen bulunuyordu. Bu kıyıda, sur üzerinde ilk kez II. Bayezid'in yaptırdığı, sonradan III. Murad döneminde Sinan Paşa tarafından padişah için yaptırılan Sinan Paşa Köşkü(->) vardır. Bunun hemen yanında sarayın çöpleri denize dökülürdü. Ahırkapı Feneri'niC-O geçtikten sonra Balıkhane Kapısı ve bugün olmayan Balıkhane Kasrı gelir. Sur bundan sonra biraz daha güneybatıya uzandıktan sonra, kuzeydoğuya kıvrılır. Bu noktada Otluk Kapısı vardır. Bu kapı dışında saray ahırlarının bir bölümü sur dışında bulunuyordu (bak. Ahırkapı). Bu kapıdan sonra sur oldukça meyilli araziyi izleyerek Bâb-ı Hümayun'a ulaşır. Bu surun uzunluğu 4 km'ye yaklaşır. Sur-ı Sultani'nin Bâb-ı Hümayunla birlikte tamamlandığı söylenebilir.

Fatih Dönemi Sarayı: Saray yapılmadan önce Boğaz'a doğru uzanan bu platoda zeytinlikler arasında Ayasofya Kilisesi papazlarına ait konutlar vardı. Fatih döneminde, yerleşmenin üç ana avluya dayanan strüktürü kurulmuş ve anıtsal kapılar inşa edilmiştir. Burada, birçok sarayda görülen aksiyal bir düzenlemeye gidilmemesi daha önce var olan Türk öncesi dönem yapılarının varlığından kaynaklanmış olabilir. Çünkü böyle bir platformun yamaçlarında eski ve yüksek temel ve payanda duvarlarından yararlanmamak, kuşkusuz düşünülemezdi. Ayasofya(->) ve Aya İrini'nin**(-t)** varlığı saray girişini doğuya çekmiştir. Sarayın yerleştiği platonun konumu bu kapı aksı üzerine simetrik bir yapılanma koymaya elvermeyen güneyden kuzeye uzanan bir aks oluşturmaktadır. En geniş yerinde 100 m'yi biraz geçen saray platosu, yapı tasarımının pavyon niteliği de

göz önüne alınınca zaten inşaatın hemen her bölümde büyük bir alt yapı üzerinde olmasını gerektirmiştir. Bunun da daha önce mevcut temellerden ve teraslardan yararlanarak yapılması doğaldı. Bu saraysal olmaktan çok kentsel kompozisyonda işlevsel "zon"lar saptanmış ve onların içinde sultanın arzularına göre bağımsız öğeler yerleştirilmiştir. Arkeolojik araştırmalar yapılmadığı için. bugün mevcut yapılar dışında, bir ilk yerleşme planının fetihten önce mevcut yapı kalıntılarıyla ilişkisi saptanmamıştır. 1459-1468 arasında bir harem bölümünü içerip içermediği kesinlikle saptanamayan üçüncü üvlu ve idari bölümü içeren ikinci avlunun çevrelerindeki yapıların bir bölümü yapılmıştır. Sarayın dış duvarları ise fetihten 25 yıl sonra, 1478'de tamamlanmış ve daha önce başlayan harem ve idare bölümlerini çevirmiştir.

Sur-ı Sultani üzerinde Ayasofya Meydanı'na açılan sarayın ana kapısı olan Bâb-ı Hümayunun inşaatı, 20. yy'ın başına kadar görülen kitabesine göre 883/1478'de bitmiştir. Bâb-ı Hümayunun arkasında Aya İrini Kilisesi'ni de içeren, halkın girebildiği büyük meydanın, tarihinin hiçbir döneminde düzenli bir planı olmadığı söylenebilir. Fatih döneminde bu avluda sonradan olduğu gibi, bugüne kalmayan işlevsel bir yapılanma vardı. Fakat sarayın oturduğu platonun Marmara'ya doğru inmeye başladığı alan, içine çeşitli köşkler ve yapılar yapılsa da, her zaman sarayın bahçesi olarak kalmıştır. Bâbüsselam (Orta Kapı) Divan Avlusuna (İkinci Avlu ya da İkinci Yer) açılır. Kritobulos(-+), fetihten 10 yıl sonra revaklarla çevrili bu avlunun Marmara cephesinde mutfakların. Haliç cephesinde hasahır, Kubbealtı ve kulesinin olduğunu yazar. Bu genel yerleşme düzeni, Fatih'in bu yapılar yapılırken oturduğu Edirne Sarayı'nın Alay Meydanı düzenine benzer. Divanın toplandığı Kubbealtı'nın konumu sarayın harem bölümünden ulaşılacak şekilde düşünülmüştür. Bu avluda harem girişi önünde sultanın ayak divanı için tahtının kurulduğu, bugünkü gibi geniş bir saçak vardı (Taht Yeri). Bugün İkinci Avlu'daki hiçbir yapı Fatih döneminden değildir. Üçüncü Avlu, Enderun Avlusu'dur (Üçüncü Yer). Bu avluya girişin kapısı Bâbüssaade'dir. Bu avluda ilk yapılan yapı Fatih Köşkü'dür. Bunun karşısında avlunun kuzeydoğu köşesinde Hasoda yapılmıştır. Aynı dönemde kapının hemen arkasında Arzodası(-*) (sultanın kabul salonu), Enderun mektebi ve yatakhanesi, bir mescit ve belki sultanın kadınları için birkaç oda yapılmıştır. Fakat Fatih'in haremi Eski Saray'da idi. Fatih öldüğünde (1481) inşaatı devam eden Üçüncü Avlu yapıları içinde Fatih döneminden kalan, sadece, kısmen değişmiş olan Fatih Köşkü'dür.

Topkapı Sarayı'nın planı: 1. Bâbüsselam, 2. Mutfak kanadı, 3. Bâbüssaade, 4. Arzodası, 5. Fatih Köşkü, 6. Hekimbaşı Odası, 7. Ağalar Camii, 8. İç Hazine, 9. Raht Hazinesi, 10. Hasahır, 11. Kubbealtı, 12. Hırka-i Saadet, 13. III. Ahmed Kütüphanesi, 14. Sünnet Odası, 15. III. Murad Köşkü.
Müller-Wiener, *Bildlexikon*

Bâb-ı Hümayun ve Birinci Avlu (Birinci Yer): Bâb-ı Hümayunun özgün durumunu 1502'de İstanbul'a gelen Teodoro Spandugino ve Atinalı Laonikos Halkokondiles'ten(->) öğreniyoruz. Bu mermer tören kapısı yazı ve bitkisel motiflerle bezemeli ve değerli taşlarla süslüydü. Üzerindeki ahşap galeri de sütunlu ve bezemeli bir yapıydı ve örtüsü kurşundu. Bâb-ı Hümayunun geç döneme ilişkin resim ve gravürlerinde ise bu bezemeler yoktur. Bu kapının gezginlerin ilgisini çeken bir özelliği kapıların duvarlarına onları korumaya memur yeniçerilerin silahlarının asılmasıydı. Bâb-ı Hümayunun en belirgin özelliği masif giriş katı üzerinde ahşap köşkün varlığıdır. Bu, varlığını Çin'e kadar izleyebildiğimiz bir kapı tipolojisidir. Büyük kemerli kapı, derin bir kemerli girinti içine yerleşmiştir. Kapıdan girilince kubbeyle örtülü orta bölümün iki yanında eyvanlar ve arkalarında kubbeli odalar vardır. Birinci Yer'e geniş beşik tonoz örtülü bir geçitten çıkılır. Bu geçit avlu tarafından bü-

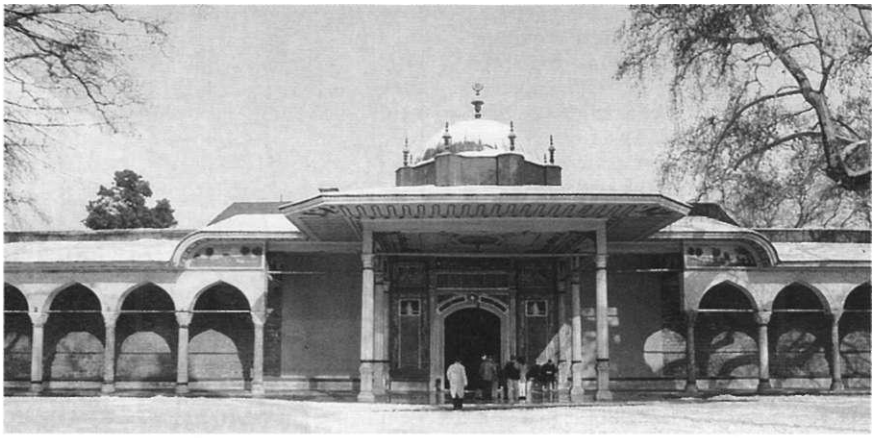
yük bir eyvan olarak algılanır. Bu dış kapının kontrolünü yeniçeriler yaparlardı.

Bâb-ı Hümayundan girildikten sonra sarayın dış bahçeleriyle buluşan, sınırları belirsiz, içinde sayısız işlevi ve onlara tekabül eden yapıları barındıran ve İstanbul'un herhangi bir meydanı gibi kalabalık olan, büyük alan (Birinci Yer) sarayın bütün işlerinin görüldüğü bir kent meydanıydı. Bugün çevresinde, Aya İrini dışında klasik dönemden hemen hemen hiçbk yapı kalmamış olan bu meydanda ve çevresinde sarayın silah depoları (Cebehane-i Âmire, anbar-ı mühimmat), sarayın özel darphanesi (dar-ü'l-darb-ı enderuni), büyük bir avlu içinde sarayın odun depolan (anbar-ı hime) ve odun taşıyan öküz ya da mandaların çektiği arabalar, öküzler için ahırlar, inşaat malzemesi depoları (anbar-ı âmire), saray yapılarının tamMerini yapan atölyeler, bunları barındıran yapılar, İstanbul'un inşaat işlerini kontroİ eden şehremininin bürosu, saray hasırlarının dokunduğu atölyeler (hasırhane-i hassa), Marmara tarafında **120** hastayı barmdırabilen saray hastanesi (timarhane), saray fırını (furun-ı has), saraya su sağlayan sistemin atla çalışan dolabı, onu çalıştıranların yatakhaneleri, ahırları, mescitleri gibi sürekli ve geçici olarak yapılmış birçok yapı bulunuyordu. Bu avlu divana sunulan dilekçelerin toplandığı yerdi. Tarihi belli olmayan, fakat *Hünername'âe* bir minyatürde poligonal, sivri çatılı bir pavyon olarak gösterilen yapı bu dilekçeleri işleme koyan memurların (kâğıt emini) çalıştıkları yapı olarak değerlendirilmiştir. Fakat divanda işi olanların Divan Meydanı'na (İkinci Yer) geçtiklerini de biliyoruz. Bu meydan yeniçerilerin, baltacıların, acemioğlanlarının, ziyaretçilerin atlarının, seyislerin, inşaatçıların, oduncuların, işi olan halkın durmadan girip çıktığı, her zaman dolu bir kent meydanıydı. Bu meydandan haftada dört kez divana gelen ve giden vezirler ve büyük memurların, sultanı ziyarete gelen elçderin alayları geçerdi. Orta Kapıda atlarından inmek zorunda bulunan, bütün bu ziyaretçilerin hizmetlileri, atları, seyisleri, saraym hizmetlerini gören yüzlerce görevli ve halkla kanşarak meydam doldururlardı.

Fatih'in cenaze töreninde Alay Meydanı'nda 25.**000** yeniçeri ve diğer saray mensupları toplanmıştı. Saray toplantılarına maiyetleriyle gelen divan mensuplarının adamları ve atları burada beklerlerdi. Sarayın ilk yapıldığı dönemlerde meydanın Marmara yönünde saray bahçelerini ve denizi görmek olanağı vardı. H. Schedel'in(-+) *Weltkronik'inde* bu avlu etrafında gösterilen revaklar büyük bir olasılıkla uydurmadır. Fakat avlu çevresinde ilk dönemden başlayarak yapılar ve duvarlar olmuştur. Burada arazi birdenbke düştüğü için zaten payanda duvarları yapmak gerekliliği vardı ve burada bekleyenlerin oturduğu sıralar bulunuyordu. Marmara tarafına yapılan yapılarla manzara giderek kapanmıştır. *Hünername'âe* **16.** yy'ın sonlarında Alay Meydam'nı kısmen gösteren üginç bir minyatür vardır. Doğu saraylarındaki törenlerde, sultanın büyüklüğünün göstergelerinden biri egzotik hayvanların halka teşhir edilmesiydi. Alay Meydaninda, alaylarda ve bayram günlerinde Aya İrini önünde filler ve zürafalar bulundurulurdu. .

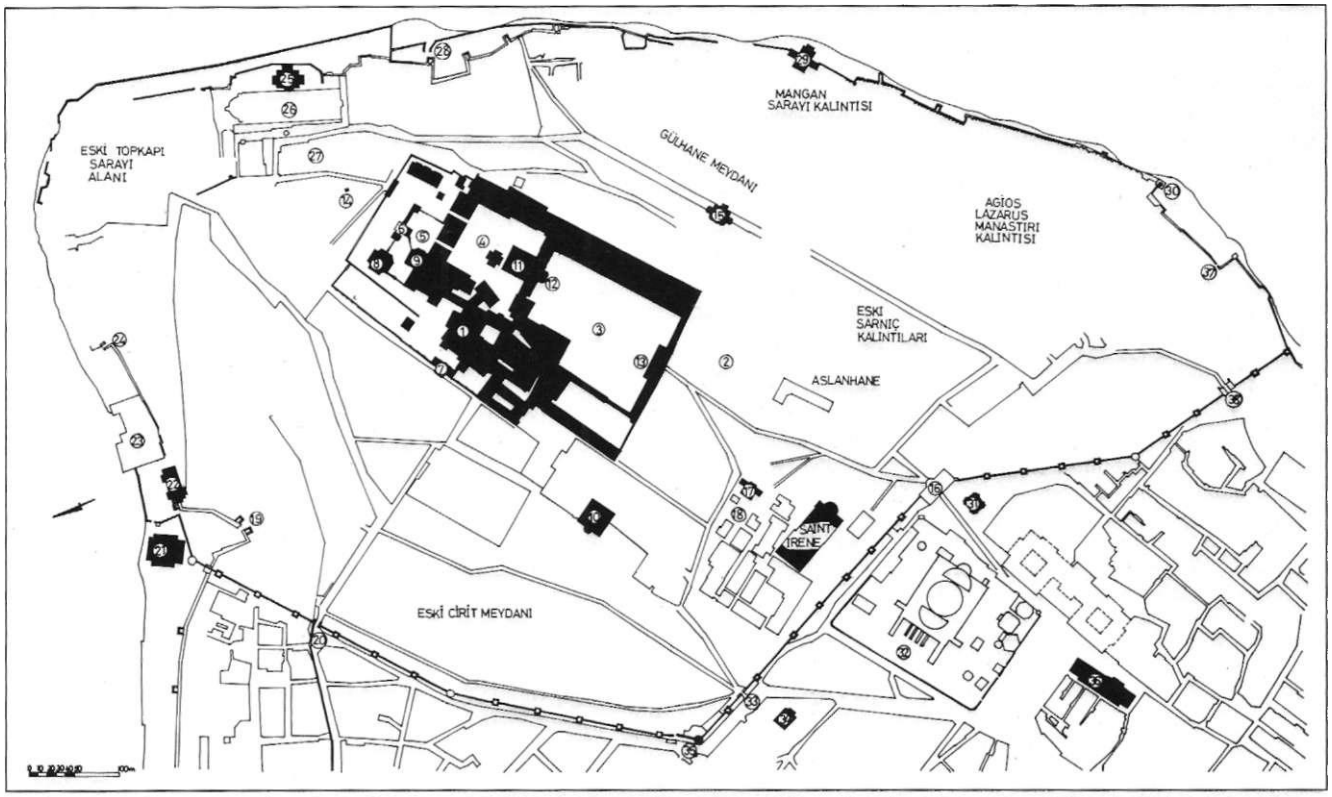
Bâbüsselam (Orta Kapı) ve İkinci Yer ya da Divan Meydanı: Asıl saray Orta Kapıdan (Bâbüsselam) başlar. Sultan dışmda herkesin atlarından inip yaya olarak geçtikleri Orta Kapıdan sonra, sultanla devlet idaresinin kesiştiği İkinci Avlu, mimari öğelerle tanımlanmış, ortalama 110x170 m boyutunda bir iç avludur. Kapıların revaklan, Kub'bealtı ve İç Hazine avlu boşluğuna da çıkıntı yaparak yerleşmişlerdir. Bu avluda da Enderun girişi olan Bâbüssaade aksiyal olarak yerleşmemiştir. Orta Kapı aksı de doğuya doğru 10 derecelik bir açı yapar. Divan Meydam dört tarafından revâklarla çevrilidir. Kuzeyinde Enderun Avlusu'ndan ayıran yüksek duvar ve Bâbüssaade, doğusunda orta avludan girilen sarayın büyük mutfakları ve çalışanların koğuşları, batıda harem duvarına bitişik ve avlu içine taşan odalarıyla Divan-ı Hümayun (Kubbealtı) ile Dış Hazine ve avlunun batı duvarı arkasında yine bir avlu üzerinde hasattırlar vardır. Orta Kapı'nın iki yanında saraym muhafazası ve iç hizmetleri ile görevli zülüflü baltacıların koğuşları vardı. Bu avlunun gkiş ve çıkış kapılarının yeri ve düzeni Fatih döneminde saptanmış olmakla birlikte, bugün onu çevken hiçbir yapı Fatih döneminden değildir. Fakat, özellikle **16.** yy içinde yapılan yenilenmelerle değişen saray mimarisinden önceki başlıca yapılar, büyük saçağı ile Bâbüssaade, Kubbealtı ve Dış Hazine ile Kubbealtı'na ve hareme bağlı ahşap Adalet Kulesi (Kasr-ı Adi), ahırlar, mutfaklar, revaklar, Kritobulos'a göre, **1465**'te yapılmış bulunuyordu. Avluda mutfakların su aldığı, hayvanların su içtiği çeşmeler vardı.

Divan Meydanı sarayın asıl tören avlusudur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Alay Meydanı adının buraya verildiğini söyler. Sim-

Bâbüssaade (üstte) ve Bâbüsselam. *Tahsin Aydoğmuş*

Topkapı Sarayı'nın vaziyet planı: 1. Topkapı Sarayı, 2. Birinci Avlu, 3. İkinci Avlu, 4. Üçüncü Avlu, 5. Lala Bahçesi, 6. Sofa Köşkü, 7. III. Osman Köşkü, 8. Bağdat Köşkü, 9. Revan Köşkü, 10. Çinili Köşk, 11. Arzodası, 12. Bâbüssaade, 13. Bâbüsselam, 14. Gotlar Sütunu, 15. Gülhane Kasrı, 16. Bâb-ı Hümayun, 17. Darphane Köşkü, 18. Yeni Darphane, 19. Yalı Köşkü Kapısı, 20. Demir Kapı, 21. Yalı Köşkü, 22. Sepetçiler Kasrı, 23. Eski Kayıkhaneler, 24. Vükela Kapısı, 25. Şevkiye Köşkü, 26. Hasbahçe, 27. Hasahır, 28. Odun Kapısı, 29. İncili Köşk, 30. Ahırkapı Feneri, 31. III. Ahmed Çeşmesi, 32. Ayasofya, 33. Soğukçeşme Kapısı, 34. Zeynep Sultan Camii, 35. Alay Köşkü, 36. Haseki Hamamı, 37. Balıkhane Kapısı, 38. Otluk Kapısı.
Eldem-Akozan, *Topkapı Sarayı*'ndan sadeleştirilmiştir.

gesel olarak da devletin adaletinin dağıtıldığı yer (Saha-i Adalet), Divan Meydanı, başka bir deyişle, idare merkezidir. Topkapı Sarayı'na ilişkin minyatür ve yabancı kökenli gravürlerin büyük bir çoğunluğu bu avluda ve çevresinde geçen törenleri resimlemiştir. Avlunun en önemli yeri sultanların 15. yy'da altında tahtlarını kurdurdukları Enderun girişidir. Yabancı elçilerin kabul merasimleri burada başlardı. Venedik Elçisi Andrea Gritti'nin (bak. Gritti Ailesi) 1503'teki kabul merasiminde 3.000 yeniçeri mutfak tarafında, 1.500 sipahi ahırlar tarafında en gösterişli giysileriyle ve özellikle İtalyan elçileri şaşırtan bir düzende dizilmişlerdi. Yeniçeri ağası Bâbüsselam'ın saçağı altında oturuyordu. Böyle törenlerde bütün revaklara değerli kumaşlar, halılar, asılır, hattâ, Üçüncü Avlu'da olduğu gibi, altın zincirleriyle aslanlar ve kaplanlar gezdirilirdi. Elçiler sadrazam ve vezirler tarafından Kubbealtı revağı altında karşılanır, daha sonra eğer sultan elçiyi kabul edecekse, Bâbüssaade'den Arzodası'na alınırlardı. Elçilerin getirdikleri hediyeler, bir gün öncesinden buraya getirilir ve Bâbüssaade'nin sol tarafındaki revaklar altına konarak teşhir edilirdi. Elçilere Kubbealtı'nda ve refakatçilerine avluda, revaklar altında yemek verilirdi. Bu avluda da, Enderun'da olduğu gibi büyük bir sessizlik hüküm sürerdi. Kapıcılar içeri girerken susmayanlara asalarıyla vururlardı. Bu avluda törenler sırasında Enderun mensuplarının bulunacakları yerler önceden belirliydi. Divan toplantıları sırasında yeniçerilerin ve sipahilerin dizilmeleri de âdetti.

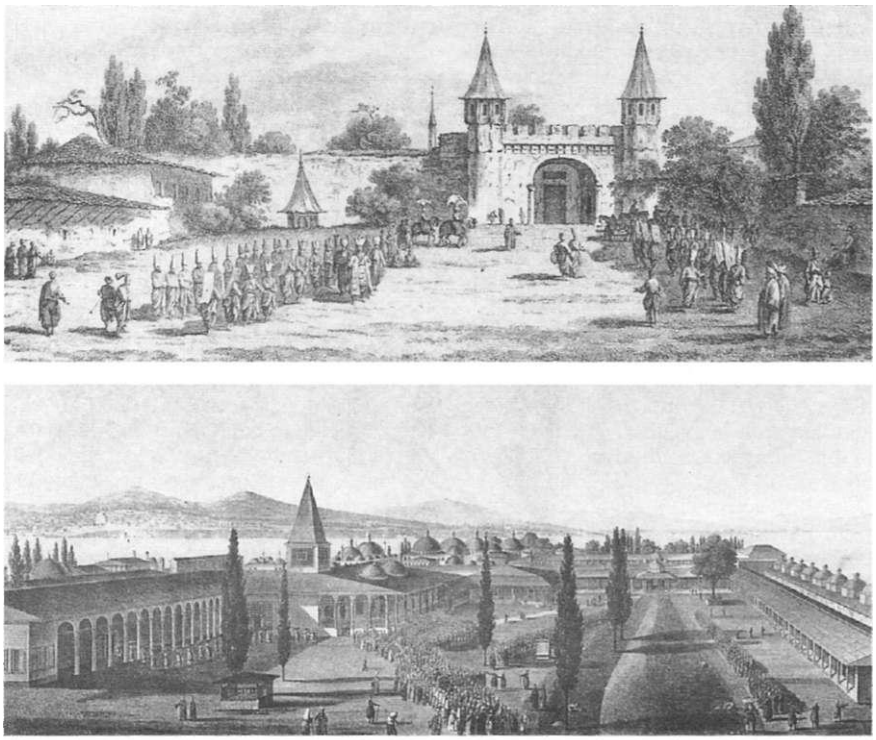
İkinci Yer'in Yapıları-Bâbüsselam: Fatih döneminde yapılan bu kapı, çeşitli tamirler geçirmesine karşın, kuleleriyle birlikte hemen hemen evrensel bir giriş yapısı şemasına göre inşa edilmiştir. E. H. Ayverdi ve S. H. Eldem'in aksi düşüncede olmalarına karşılık bu kulelerin 15. yy'ın sonunda var olduğunu biliyoruz. İki poligonal kule ve aralarmdaki beden duvarına açılan büyük bir eyvan içindeki giriş kapısı ile girilen geniş bir taşlık ve iki yanında kapıcı odaları ve avlu çıkışında ikinci bir revak vardır. Bâbüsselam'ın bugünkü büyük demir kapısı, üzerindeki kitabeye göre 931/1524-25'te İsa bin Mehmed adlı bir demirciye Sadrazam Makbul/Maktul İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kanuni döneminde Orta Kapı'da kapıcıların daireleri tamir edilmiş, revak tavanı altın yaldızlı bir bezeme ile süslenmiş, Pierre Gilles'inGO överek sözünü ettiği on mermer sütuna oturan bu revak, belki de o sırada yenilenmiştir. S. H. Eldem bu revağm, şimdiki biçimini 17. yy'da aldığım söyler.

Kubbealti: Fatih döneminde divanın toplandığı oda ya da dairenin durumu bilinmiyor. Bugün Kubbealti üç kubbeli hacimden oluşur. Revakların altında güneydeki ilk oda cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günleri divanı oluşturan kubbe vezirlerinin toplandığı, Makbul/Maktul İbrahim Paşa'nın Kanuni döneminde yaptırdığı, özenle bezenmiş divan odasıdır. Vezirler odayı çevreleyen sedirlerde otururlardı. Bunun yanındaki oda divan kâtiplerinin bulunduğu odadır. Üçüncü oda ise nişanemin evrakı mühürlediği odadır.

Haremden ulaşılan sultan mahfilindeki bir kafes arkasından padişah, divanda konuşulanları dinleyebilirdi. Kubbealti III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde restore edilmiştir.

Dış Hazine: Kubbealtı'na bitişik, sekiz kubbeli yapı hazinedarbaşının sorumlusu olduğu hazine binasıdır. Burada küpler içinde para saklanırdı. Bu hazine ile Bâbüssaade arasında, geç dönemde yapılmış bir küçük mescit vardır.

Kasr-ı Adi: Bir gözetleme kulesi olarak yapılmış olan ilk kulenin taş bir subasman üzerine daha alçak ve ahşap bir kule olduğu anlaşılmaktadır. Bu kulenin daha çok haremle birlikte düşünüldüğü söylenebilir. Kritobulos bu kulenin Fatih döneminde de var olduğunu belirtmektedir. 17. ve 18. yy'larda ahşap olarak yenilenen bu kule, 19. yy'ın ortalarında üzerinde bir cihannüması olan yüksek bir yapı olarak görülmektedir. 19- yy'ın ikinci yarısında Sarkis Balyan tarafından bugünkü kule inşa edilmiştir.

Gouffier'nin kitabında yer alan bir gravürde Bâbüsselam ve birinci avlu (üstte) ve Melling'in çizgileriyle Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusu.
Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Gréce,* Paris, 1822 (üst), Melling, *Voyage*

Hasahırlar: Hasahırlar İkinci Yer'in batı yönünde kendi avlusu içinde inşa edilmişlerdir. İlk saray yapılırken yerleri saptanmış olan ahır bölümünün yapıları sonradan yapılan değişikliklerle özgün mimarilerini kaybetmiş ve Cumhuriyet döneminde 16. yy karakterini elde etmek isteyen bir tutumla restore edilmiştir. Hasahırlarda sarayın her gün kullanılan hayvanları ve bunların kuşamları bulunurdu. Bu bölümün başındaki kişiye mirahur (ahır emiri) denirdi. Hasahırm hademelerinin sayısı **16.** yy'da 300den fazlaydı. Aynca sayıları **16.** yy'da 300 iken sonradan **60**'a inen saraçlar da hasahıra hizmet ederlerdi. Fakat ahıra hizmet verenlerin sayısı çok daha fazladır. 18. yy'da hasahır hademeleri 2.0001 geçmiştir. **16.** yy'da 300 kadar nalbant, 2.000'i geçen katırcı, 1.000 katarlık devesi olan deveciler ve hasahıra bağlı zanaatkarlar vardı.

Mutfaklar: Divan Avlusu'nda yer alan ve Marmara'dan bakışta Topkapı Sarayı'nın en görkemli öğelerinden birini oluşturan bugünkü mutfaklar 1574'ten sonra yapılmıştır. Fatih döneminde yapılan ilk mutfaklar, bugünkülere göre çok daha küçüktü. Bugünkü mutfak kompleksinin hareme yakın iki kubbeli odası o döneme aittir. Kanuni döneminde büyütülmüş olması gereken mutfaklar 1574'te yanmış ve Mimar Sinan tarafından yeniden inşa edilmişlerdir. Sarayda çalışan bir hizmetli olan Menavino, II. Bayezid döneminde mutfaklarda 180 kişinin çalıştığını ve mutfakların bir bölümünde sadece sultana ait yemeklerin hazırlandığım yazar. Pierre Gdles **16.** yy'ın ortalarında mutfakların sekiz kubbeli hacimden oluştuğunu yazar, kubbelerin fenerlerinin ve büyük bacalarm varlığını vurgular. Tarihçi Selânikî Mustafa Efendi(-0 Sinan'ın yaptığı mutfağın eski mutfak gibi olduğunu, sadece İkinci Avlu tarafına doğru biraz genişletildiğini yazar. Bu noktada arazide Marmara'ya doğru çok büyük bir düşüş olduğu için, mutfaklar ancak avlu tarafındaki düzlüğe doğru genişleyebilirlerdi. Fakat bu karar avlunun doğu duvarının, revağının da değiştirilmesini gerektirmiştir. Gerçekten de bu revağm konstrüksiyonu, avlunun diğer revaklarından farklıdır. Bugün on tane kubbeli hacimden oluşan mutfak bloğunun, güneydeki iki tanesi, yapı konstrüksiyonu farklarına da bakarak, Sinan'dan somaki bir dönemde eklenmiş olmalıdır. Bugün kaldırım taşı kaplı, dar bk yolun iki tarafında oluşan mutfak bölümü, birbirinin aynı, bazısı ikişer ikişer aralarında birleşmiş, on modüler öğeden oluşur. Her ünite, ortalama 8 m genişliğinde kubbeli bir oda ve ondan büyük bir kemerle ayrılan ve ortalama 5x8 m büyüklüğünde ve piramidal bir yüksek tonozla örtülen iki hacimden oluşur. Piramidal tonozlar altında uzanan bir koridorla birbirine bağlanan bu kubbeli odalarda padişahın, valide sultanın, kızlarağası ve hasekilerin, cariyelerin ve diğer hizmetlilerin ayrı ayrı mutfakları vardı. Çünkü kendilerine verilen yemek programı farklıydı. Ayrıca bir helvahane vardı. Divan Avlusu'na açılan mutfak kapılarından ortadaki asıl mutfak kapısıdır (has matbah). Harem tarafında Helvahane Kapısı, güneyde ise Kiler Kapısı ya da Aşağı Mutfak Kapısı vardır. Mutfakların karşısında çalışanların koğuşları ve aynı yol üzerinde kilerler vardı. Sinan'ın yaptığı büyük kubbeli üniteler dışında diğer bölümler çeşitli dönemlerde değişmiştir. Kiler bölümü ile birlikte mutfak bloğunun uzunluğu 172 m'yi bulur. Klasik dönemde sekiz olarak bildirilen mutfakların son iki kubbesinin daha soma eklenmiş olmaları olasıdır.

Bâbüssaade (Akağalar Kapısı) ve Enderun: İç Saray (Enderun) Enderun Meydanı (Üçüncü Yer) denilen avlu çevresinde biçimlenmiştir. Revaklarla çevrili bu avluda Arzodası, Fatih Köşkü (İç Hazine), Hasoda (somadan Hırka-i Saadet Dairesi), III. Ahmed Kütüphanesi ve Ağalar Camii(-0 vardır. İçoğlanlarımn koğuşları, akağalar koğuşları ve Darüssaade Ağası Dairesi de bu avlu çevresindedir. Avlunun batı yönünde Harem-i Hümayunun bir girişi vardır. Bâbüssaade, kubbeli büyük bir revak altından girilen bir gkiş holü olarak tasarlanmıştır. Revakların altında, kapının iki yanında oturacak yerler vardır. Giriş holünde ise sekiler ve bir ocak bulunmaktadır. Bu revak altına sultanın tahtı kurulur ve Divan Meydanindaki bazı merasimler, özellikle sultanın kararını acele olarak gerektiren işler için kumlan ayak divanı yapılır, sefere gidilirken sancak-ı şerif ilk kez buraya dikilirdi. Kapının bugünkü biçimi 1774'te yapdan yenilemeden kalmıştır.

Enderun Avlusu'nu çeviren ve değişik dönemlerde bağımsız yapılar olarak inşa edilmiş pavyonlar sarayın sultana özgü bölümünün odaklarıdır. O dönemin mimari tasarımının bütün özellikleri de bu yapılarda görülür. Fatih döneminde yapılan üç pavyon Fatih Köşkü, Hasoda ve Arzodası ve büyük bk olasılıkla Ağalar Camii sonradan değişmiş olmalarına karşın sarayın ilk inşaat döneminden kalan ve özgün durumlarının restitüsyonlarını yapabildiğimiz yapılardır.

Fatih Köşkü: Topkapı Sarayı'nın kuzeydoğu köşesinde Marmara'ya açılan büyük iki kemerli locyası ile saray siluetini bitiren bu köşk, Tarih-i Atâ'ya göre 1462-1463'te bitmiştir. Fatih Köşkü hayatlı bir Türk evi planına göre kurulmuştur. Üç kubbeli odası, avluya açılan revak altına açılır. Fakat hayat etrafında klasik bir "L" oluşturan oda dizisi, köşkün manzaraya karşı olağanüstü konumuna uygun olarak Yakındoğu mimarisinde karakteristik bir locya ile zenginleştirilmiştir. Köşkün odalarına bitişik bir de hamamı vardı. Köşkün bodrum katı hazine olarak kullanılmıştır. Belki Fatih döneminde Hasoda'nm yapılmasından sonra ya da I. Selimin (Yavuz) Mısır seferinden (1517) sonra köşkün hazine dairesi olarak kullanıldığı anlaşdmaktadır. Sarayın İç Hazine'si bu yapıdır. Fakat köşk uzun tarihi boyunca depremden çok zarar görmüş ve tamirlerle özgün öğelerini, bezemesini yitirmiştir.

Hasoda (Hırka-i Saadet): Endeıun Avlusu'nda yapılan ikinci köşk olan Hasoda 1465-1468 arasında yapılmıştır. Özgün du-

rumunda ikisi bitişik dört kubbeyle örtülü üniteden oluşan bu kagir yapının Halic'e bakan cephesinde revaklar vardı. Kagir ve kubbeli olmasına karşın bu köşk de iki odalı ve onların önünde uzanan bir sofadan oluşan Anadolu Türk evi tipolojisine uygun bir yapıdır. Yapıldığı sırada Haliç, Boğaziçi ve Marmara'yı seyreden bir konuma sahipti. Bu köşk de, "kutsal emanetler"in(->) saklandığı "Hırka-ı Saadet Odası" olarak yeniden işlevlendirilmiş, sonradan doğusuna ve güneyine eklenen yeni kubbeli odalar ve dört cephesine eklenen revaklarla serbest köşk karakterini kaybetmiştir. 18. yy'da "hırka-i saadet"in bulunduğu odanın kubbesinin de daha yüksek yapılmasıyla özgün mimarisini yitirmiştir. Bu köşkün bodrum katında burada hizmetli içoğlanlarınm daireleri vardı.

Arzodası: Bâbüssaade'nin girişinin hemen karşısına yapılan ilk Arzodası Fatih dönemindeki biçimini yitirmiştir. Belki 1509'da sarayda büyük tahribata neden olan depremde yıkılmış olabilecek ilk odanın yerine Kanuni döneminde yeni bir Arzodası yapılmış, fakat bu da sonraki dönemlerde yenilenmiştir. Bugünkü Arzodası 18. yy'da yenilenmiş biçimi ile görülmektedir. Örtüsü bugün değişmiş olan tahtlı bir kabul salonu ile bitişik iki servis odasından oluşan yapı geniş bir revakla çevrilidir. Edirne Sarayı Açzodası'nın da aynı plana sahip 'olduğuna bakarak, Fatih'in yaptırdığı Arzodası'nm bugünkü plana sahip olduğu, fakat örtüsünün değiştiği anlaşılmaktadır. Arzodası'nm önünde Enderun Meydanı'nda daha önce bulunan II. Selim'in (hd 1566-1574) yaptırdığı Havuzlu Köşk adlı açık pavyon yerine III. Ahmed Kütüphanesi(-<) yapılmıştır.

Başlala Kulesi denilen ve Hekimbaşı Dairesi ile saray eczanesinin bulunduğu ve bir kule alt yapısına benzeyen taş odanın sarayın ilk kurulduğu dönemden kaldığı düşünülebilir.

İlk yapısı Fatih dönemine bağlanan yapılar içinde Ağalar Camii de vardır. Hasoda ile Arzodası arasında sarayın en büyük mescidi olan ve zülüflü ağalar namaz kıldığı için Ağalar Camii denen yapı 18. yy'da tamir edilmişti.

Harem: Kanuni dönemine kadar Topkapı Sarayı'nda büyük bir harem bölümü olmamıştır. Bunu kesin olarak doğrulayan bir kaynak yoktur. Fakat Matbah-ı Amire'nin masraflarıyla ilgili belgelere göre Kanuni döneminde Yeni Saray mutfaklarının yıllık masrafı 48 yük akçe iken, II. Selim döneminde 63 yüke çıkmış, III. Murad dönemi başlarında 156 yük, sonlarında ise 210 yük olmuştur. Bu Kanuni dönemine göre beş kat bir artış gösterir ve haremin Topkapı'ya intikalinin ancak III. Murad döneminde tamamlandığını belgeler.

Sarayın sürekli olarak değişmiş, bazı bağımsız öğeleri, belki de sadece bezemeleriyle tarihlense bile, gerçek değişme kronolojisi kesinlikle saptanamamıştır. Bazı büyük öğeler, Valide Taşlığı, III. Murad Yatak Odası, III. Osman Köşkü(->), Sünnet Odası ya da Dördüncü Avlu'ya bakan Bağdat Köşkü(-0 ve Revan Köşkü(-») gibi yapılar bu planda belirgin olsa bile, herhangi bir dönemde haremin tümel bir plana göre yapıldığım gösteren bir işaret yoktur. Haremin cümle kapısından Valide Taşlığına geçerken Nöbet Yeri denen geçit gibi hacimler, daha büyük öğeler arasında tesadüfen ortaya çıkmış bir nitelik taşırlar. Denize birkaç yüz metre uzakta, dünyanın en güzel manzaralarma açılan bir tepede yüzlerce kadını iç galerilere ve iç avlulara baktırmak, Osmanlı konut mimarisinin ilkelerinden çok uzak tutumlardır. Bunun haremin eski dönemlerdeki planının, yer sıkışıklığı nedeniyle giderek bozulmasından kaynaklandığı söylenebilir.

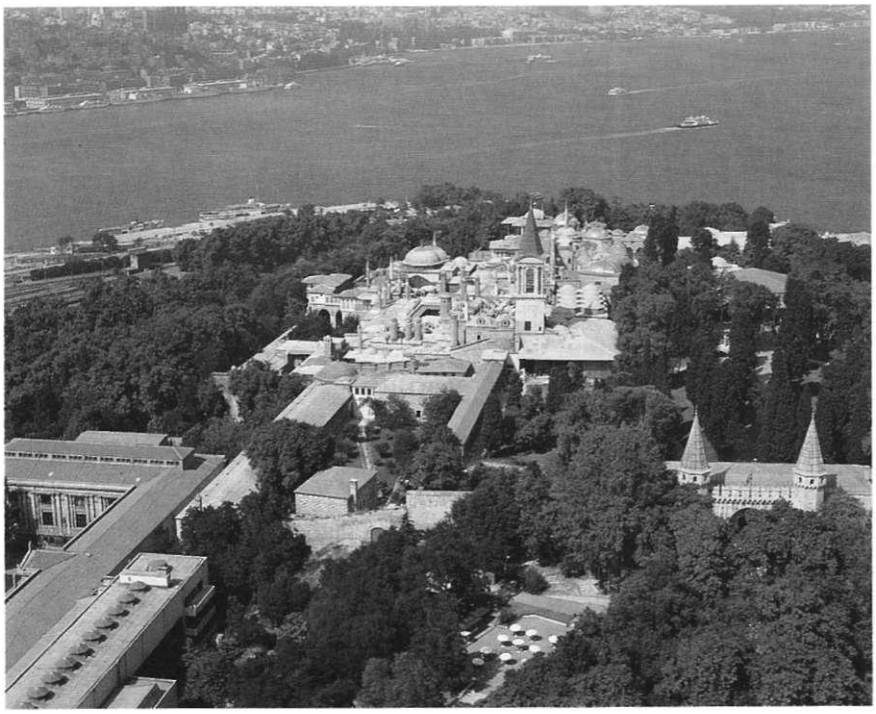

Bartlett'in çizgileriyle üçüncü avlu ile Arzodası (üstte) ve dördüncü avlu.
Pardoe, *Bosphorus, 1839/Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi*

Fakat ilk bakışta görülen bu düzensizliğine karşın, haremin işgal ettiği alanın üç temel bölümden oluşüığu saptanmaktadır: Bunlardan birincisi Fatih'in yaptırdığı ilk köşkün arkasında Valide Taşlığı çevresinde ve Halic'e bakan, sultanlara, valide sultanlara, veliaht şehzadeye, başkadmlara ayrılan, yani sultan ve yakın çevresinin yaşadığı bölümdür. Bunun güneyinde ve yine Halic'e bakan cephede, bir iç avlu çevresinde oluşan ve "usta" payesine ulaşmış cariye odalarının Haliç cephesini işgal ettikleri cariyeler bölümü vardır. Enderun Avlusu ile cariyeler bölümü arasında ise dışarıya cephesi olmayan ve bir iç avlu çevresinde düzenlenmiş karaağalar bölümü vardır. Ne var ki bu bölümler birbirlerinden, geometrisi belirgin bir mimari düzenle değil, işlevsel amaçlarla ayrılmışlardır.

Haremin dışarısı ile ilişkisi, Bâbüssaade dışında hasahırlar avlusuna açılan Araba Kapısından olurdu. Kente çıkan harem kadınları arabaya burada binerlerdi. Bu kapı, kitabesine göre 996/1588 tarihlidir. Bu kapıdan hareme girildiği zaman genellikle harem ağalarının oturdukları bölümden geçilir. Bu bölümde kızlarağasının dairesi, Karaağalar Koğuşu ve diğer hacimler dışında üst katta haremin erken roko-

Topkapı Sarayı'nın havadan görünüşü.
Gürol Kara/TETTV Arşivi

ko döneminin ilginç odalarından biri olan Şehzadegân Mektebi(->) vardır. Bu bölümün Karaağalar Taşlığı denen ince uzun avlusundan harem kapısına varılır. Buradan geçilen hacim harem girişidir. Bu girişten Enderun Avlusu'na çıkıldığı gibi, Valide Taşlığı denen haremin en büyük avlusuna da çıkılır. Yine harem girişinden Altın Yol denen uzun bir koridorla İkballer Taşlığı denen dış avluya çıkılır. Haremin diğer bir avlusu harem ağaları dairelerinin batısında, fakat ondan bağımsız Cariyeler Dairesi'nin ortasındaki Cariyeler Taşlığı'dır. Harem planında, klasik dönemden kalan büyük hacimler içinde III. Murad'ın yatak odası ile Hünkâr Sofası ve onların yakınındaki Ocaklı Sofa, Valide Sultan Dairesi gibi büyük hacimler göze çarpar. Fakat haremin tümel planı, değişik dönemlerin küçük ve düzenli ünitelerinin, birbirini rahatsız ederek inşa edildiğini gösteren düzensiz bir gölünüm sergiler. Bu karmaşa içinde tek tek ilginç mimari ve bezemeleriyle harem tarihinin değişik dönemlerine tanıklık eden odalar, daireler vardır. Bunların da özgün düzen ve bezemeleri, yüzyıllar boyunca değişiklikler geçirmiştir. Haremin III. Murad döneminde kesinlikle Yeni Saray'a taşınmasından sonra yapılan köşk 16. yy'dan kalan en önemli yapıdır.

Murad Köşkü: Üç tarafı açık, bağımsız bir oda-köşk olarak 1578'de Sinan tarafından yapılan III. Murad Yatak Odası 10,30 m çapında pandantifti bir kubbeyle örtülü anıtsal bir Türk odasıdır. Fakat burada sekialtı bir giriş holü gibi tasarlanmış ve o da küçük bir merkezi kubbe ile örtülmüştür. Çift sıralı pencereleri, karşılıklı ocağı ve selsebili, çini kaplı duvarlardaki 16. yy ahşap işçiliğinin en güzel örnekleri olan sedef kakma dolaplar ve kapılar, odayı çevreleyen mavi-beyaz yazı bandı, vitraylı pencerelerin alçı işçiliği, kubbenin boyalı bezemesi bu odayı klasik Osmanlı mimarisinin bütün estetik eğilimlerini ve teknik olanaklarını gösteren bir örneği yapar. Odanın altında kemerlerle dış bahçeye açılan havuzlu bir yazlık teras vardır. Odanın ilginç bir özelliği pencerelerin çok yüksekte açılmış olmasıdır. Topkapı Sarayı'nın düzensiz gelişmesi içinde 1608'de kuzeybatısına yapılan I. Ahmed Kütüphanesi ve güneybatısına 1685'e yapılan Hünkâr Sofası, daha sonra III. Ahmed döneminde (1703-1730) yapılan Yemiş Odası köşkün dış mimarisini bozmuşlar, iç mekânın etkisini değiştirmişler, mimari bağımsızlığını da ortadan kaldırmışlardır.

Hünkâr Sofası: Hünkâr Sofası vaktiyle III. Murad Köşkü yanında bir avlu olan yerde IV. Mehmed döneminde (1648-1687) yapılan değişikliklerden sonra ortaya çıkan, fakat sonradan sultanların haremde vakit geçirmek için geldikleri, haremin en büyük hacimlerinden biridir. 11 m genişliğindeki büyük kubbeli esas hacim direklikli bir seki ve bir locya ile III. Osman Taşlığı'na açılır. III. Osman Köşkü yapılırken Hünkâr Sofası yemden rokoko üslubunda bezenmiştir.

Burada bütün hacimlerin betimlemesini yapmak söz konusu olmadığı için, haremdeki yenilenme sürecinin niteliğini belirleyen ve bazı önemli odaları içeren Haliç cephesinin, III. Murad Köşkü'nün yapılışı ile III. Selim Yatak Odası'mn yapılışı arasındaki dönemde haremin Batı cephesinin biçim değiştirmesini sergilemekle yetinilmiştir. 16. yy'da Haliç cephesinde egemen yapı III. Murad Köşkü idi. Yanında sonradan kapanarak Hünkâr Sofası adını alan açık bir avlu bulunuyordu ve Valide Taşlığı'nm batı cephesindeki bir sıra oda haremin batı sınırım oluşturuyordu. 17. yy'ın başında I. Ahmed, III. Murad Köşkünün ön cephesine bir kitaplık inşa ettirmiştir. 1665'te sarayın geçirdiği büyük bir yangından sonra IV. Mehmed batı cephesini yeniletmiş ve Grelot'nun 1680 tarihli gravüründe görülen revaklı cepheyi inşa ettirmiştir. Hünkâr Sofası'nın ilk büyük tasarımı bu dönemdendir. III. Ahmed, 1705'te yine III. Murad Köşkü'ne bitişik ve I. Ahmed Kitaplığı yanma Yemiş Odası denen küçük bir oda yaptırmıştır. III. Osman (hd 1754-1757) ise bu cephede çok büyük bir değişiklik yaptırmış, çok yüksek bir alt yapı üzerine yeni bir teras oluşturarak ve (III. Osman Taşlığı) eski cepheyi tümüyle kapatan bir barok köşk inşa ettirmiştir. Daha sonra I. Abdülhamid (hd 1774-1789) bu taşlık üzerinde kendisine küçük bir daire yaptırmış, ondan sonra gelen III. Selim ise I. Abdülhamid Yatak Odası'ndan başlayarak Valide Sultan Dairesi'ne kadar uzanan cepheyi tümüyle değiştirerek, III. Osman Taşlığı'nm güneyinde kendisine yeni ahşap bir yatak odası yaptırmıştır. Topkapı Sarayı'nın barok, rokoko ve "rocaille" bezemesinin en güzel örnekleri III. Osman ile III. Selim dönemleri arasında yapılan ve Topkapı Sarayı'nın batı cephesini tümüyle değiştiren bu yeni oda ve dairelerdedir.

Haremin Bağımsız Köşkleri: Fatih döneminden başlayarak, kadınların bulunduğu daireler dışında, sultanların bağımsız köşklerle haremi biçimlendirdiklerini, bazen de eski düzenleri bozduklarını görüyoruz. Haremin Boğaz'a dönük kuzey tarafındaki Dördüncü Avlu (Sofa-i Hümayun) terası Fatih'in Hasoda'sı yapıldığı zaman Boğaz'a ve Halic'e bakan bir seyirlik ve bahçe olarak düzenlenmiş olabilir. Daha önce büyük bir olasılıkla II. Bayezid'in yaptırmış olduğu bir köşk bulunan ve Dördüncü Avluyu Halic'e doğru çevreleyen bu teras üzerinde IV. Murad, seferden döndükten sonra ünlü Bağdat Köşkü ile Revan Köşkü'nü yaptırmıştır. Bağdat ve Revan köşklerinin oturduğu "L" biçimindeki bu terasta Hırka-i Saadet Dairesi'nin revakları önünde fıskiyeli bir havuz ve Halic'e bakan I. ibrahim'in yaptırdığı "İftariye Kameriyesi" vardır. Bağdat Köşkü ile aynı payanda duvarı üzerinde Dördüncü Avlu'nun kuzeyinde I. Mahmudün 1752'de yaptırdığı ve 18. yy Osmanlı sivil mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Sofa Köşkü, harem bölümünün Lale Bahçesi tarafındaki sınırlarını oluşturur. Harem dairelerinin Halic'e bakan cephelerinin önüne III. Osman tarafından Gülhane üze-'rindeki büyük payanda duvarları üzerine, bir terasla haremden ayrılan, büyük bir köşk yapılmıştır. Geleneksel konut anlayışını tümüyle bir yana bırakarak, büyük bir olasılıkla yabancı sanatçılar tarafından planlanmış ve bezenmiş bu köşk Osmanlı barok üslubunun önemli örneklerinden biridir. Topkapı Sarayı'nda Enderun Meydanı çevresinde yapılan son bağımsız

köşk, sarayı Dolmabahçe'ye taşıyan Abdülmecid'in yaptırdığı Mecidiye Köşkü'dür(->). III. Osman'ın köşkü gibi, geleneksel üsluptan tümüyle uzaklaşmış bu tek katlı, süslü neoklasik yapı, saray terasının kuzeydoğu ucunda, sarayın tarihini bitiren bir damga olarak düşünülebdk.

Hasbahçe: Birinci Yer, ikinci Yer (Divan Meydanı) ve Üçüncü Yer (Enderun Meydanı) ve Boğaz'a bakan köşkler önündeki Dördüncü Yer büyük bir olasılıkla, Bizantionün Akropol'ünün alt yapışma tekabül eden bir platoya otururlar (bak. Akropolis). Bunların çevresinde Sur-ı Sultani ile sınırlanan alanda sarayın bahçeleri, bahçe ve kıyı köşkleri, çiçeklikleri, cirit ve tomak meydanları, gezinti yerleri ve servis yapıları vardır. 19- yy'ın sonunda ve 20. yy'da yapdan bkçok yapı ve Abdülaziz döneminde (1861-1876) Sur-ı Sultanimin demiryolunun geçirilmesi için yıktırılması ve bu bölgenin, küçük bir bölümünün Gülhane Parkı olarak halka açılması dışında, kendi haline bırakdmış olması, saray bahçelerinin yok olmasına neden olmuştur. Hasbahçe'de Osmanlı sivil mimarisinin en güzel yapıları inşa edilmiştir. Bunların başında 1472'de inşa edilen Çinili Köşk(->) gelir. Bunun önünde, sonradan üzerine Arkeoloji müzeleri(->) ve Eski Şark Eserleri Müzesi(->) yapılacak olan bir cirit meydanı vardı. 16. yy'ın sonunda birisi liman ağzına ve Sur-ı Sultani dışına, diğeri Marmara kıyısına olmak üzere iki ünlü köşk yapılmıştır. Kuzeye, Boğaziçi'ne yönlenmiş, merkezi planlı Yalı Köşkü sultanın deniz törenlerini seyretmesi için 1592'de yapılmıştır. Sinan Paşa Köşkü ise surların üzerinde aynı tarihlerde yapılmıştır. Surların önünde yapılan diğer bir kıyı köşkü 1643 tarihli Sepetçiler Kasrıdır: Bu kasırla Sarayburnu'nda 1791'de III. Selim tarafından yaptırılan Şevkiye Köşkü arkasında klasik Fransız bahçesi şeklinde düzenlenen bahçesi ve ahırlarıyla kendi içinde bir bütün oluşturuyordu. Sur>ı Sultaninin kent tarafındaki ucunda, Ahırkapı Feneri yakınında, sura bitişik olarak bir de Balıkhane Kasrı vardı. Burada sarayın balıklarını sağlayan bostancılar otururlar, sultanlar da binişe çıktıkları zaman buraya uğrarlardı. Saray bahçesinin Marmara'ya bakan cephesinde, kıyıya yakm düzlüklerde ve Mangana Sarayı(->) gibi önemli Bizans kalıntılarının bulunduğu alanda Sinan Paşa Köşkü'nün arkasında Gülhane Meydanı denen cirit ve tomak oynanan büyük meydan ve onu seyreden büyük Gülhane Kasrı(->) yapılmıştı. Bu kasrın ilk kez ne zaman yapıldığı belli değildir. Fakat III. Ahmed tarafından yapdıp sonradan barok dönemde yenilendiği ve nihayet II. Mahmud döneminde yeniden yapıldığı kabul edilir. Eski kaynaklarda ve bazı gravürlerde Tomak Kasrı olarak bilinen ve erken barok bezemesiyle belirgin yapının aynı yerdeki ilk yapı olduğu ileri sürülmüştür. Marmara kıyısındaki Gülhane Meydam'nın kuzey ucunda İshakiye Kasrı diye bilinen bir kasır daha vardı. Bu kasırların daha üstünde, Alay Meydam'na yakm Arslanhane'de(-0, törenlerde kullanılan yabani

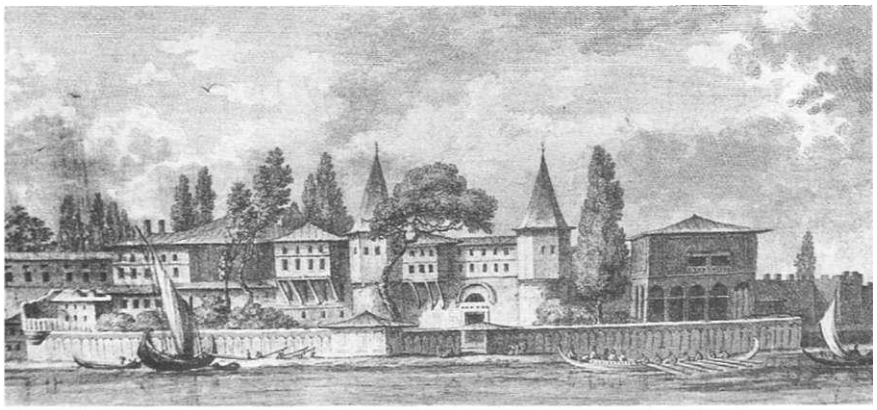
Topkapı Sarayı'nda harem bölümünün avlusu. *Tahsin Aydoğmuş*

hayvanların ahırları bulunuyordu. Sur-ı Sultaninin kent içindeki tek köşkü, ilk yapısı III. Murad dönemine uzanan Alay Köşküdür. Bugünkü Alay Köşkü ise II. Mafiniud tarafından yapılmıştır. Sultan buradan kent içini, karşıdaki Babiâli'yi ve bazen burada gerçekleştirilen ölüm cezalarını seyrederdi.

Hasbahçe'nin kıyı surları arkasına I. Mahmud döneminde, Topkapı Sarayından bağımsız bir yazlık saray yaptırılmıştır. Sarayburnu'ndaki bu Top Kapısı Sahilsarayı kenti ve sarayı resimleyen yabancı ressamların yapıtlarında 18. yy'da ve 19- yy'ın başında Osmanlı sivd mimari geleneğinin hâlâ çok canlı ve yaratıcı olduğunu gösteren büyük bir kompleksti.

Sarayda Yaşam: Topkapı Sarayı'nın biçimsel düzenini anlamak için giderek özelleşen, mahremleşen bir mekânsal hiyerarşinin niteliğini tanımlamak gerekir. Sarayda her şey sadece sultana göre düşünülmüştür. Bir metaforla anlatmak istenirse Enderun'da padişahı bir arıbeyine benzetebiliriz. Sultanın çevresi, yaşamının 24 saatinin bütün isteklerini karşılamak üzere örgütlenmiş işçilerden oluşur.-Burada işlevsel, ayrıntıları ve biçimleri büyük bir titizlikle kanun haline getirilmiş bir iç hiyerarşi varsa da sultan karşısmda hiçbir hiyerarşi yoktur. Herkes sultanın kulu ve işçisidir. Peşkirini seren, tasının kapağını açan, şerbetini hazırlayan, haftada bir tırnağını kesen, saçını, sakalını tıraş eden, sarığını temizleyen, sineklerini kovan, üzengisini tutan, hazinesini koruyan, müziğini çalan, su ve şerbet getiren, yemeğinin tadına bakan, seccadesini seren, onu güldüren görevliler, insanı şaşkına çeviren bir çeşitlilik içinde, bir insanın yaşamında yaptığı her etkinliğin karşılığı olan bir işlevler düzeni ve özgün sözlüğü içinde örgütlenmişlerdir.

Saraydaki konfor sadece sultanm ve en yakınlarının konforudur. Haremde yaşayan kadınlar, içağaları, akağalar, karaağalar, sarayın koruyucuları ve hizmetlerini yapan zülüflü baltacılar, bostancılar ve diğer hizmetlilerin saraya yakışır bir konforu söz konusu olmamıştır. Birkaç büyük ağadan başka, Enderun'un bütün mensupları ortak koğuşlarda, onlarcası, yüzlercesi bir arada, kerevetier üzerindeki yataklarında âdeta istif olmuşlar ve sultana hizmet ettikleri sürece bekâr yaşamışlardır. Ancak saraydan çıktıktan soma evlenebilirler. Görevleri ve yasandan sıkı kuradada tanımlanmış Enderun mensupları, görevleri dışında, padişaha rastlamamaya çalışırlar. Onun yüzüne bakamazlar, soru sorulmadıkça konuşamazlar. Osmanlı sarayının büyük sessizliği yabancıları hep şaşırtmıştır. Sarayda konuşulmaması için bk işaret düinin geliştirildiği de belgelerle saptanmıştır.

Hilair'in bir gravüründe Top Kapısı Sahilsarayı.
Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Gréce*, Paris, 1822

Öte yandan bu kullar, özellikle içoğlanlan o çağın en iyi yetiştirilmiş insanlarıdır. Okuryazar olurlar, iyi terbiye görmüş, zanaat öğrenmişlerdir. Silah kullanmasını bilirler. Güzel insanlardır. Sadrazamlar, vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, çoğunlukla, onların arasmdan çıkar. Âlim ve şair olanları da vardır. Topkapı Sarayı'nm Enderun mensupları, sarayın özel serasında yetişmiş, kendine özgü bir Osmanlı aristokrasisidir. Batı'dan farkı, bunların topraksız bir köle aristokrasisi olmasıdır. Bir hadımağası olan darüssaade ağası, haremden mesuldür. Derecesi şeyhülislamdan sonra gelir. Fakat oturduğu daire kapının yanındadır. Padişahın atının üzengisini tutan rikâbdar ağa imparatorluğun büyük memurudur. Taşra çıktığında beylerbeyi olur. Şehzadelerin kaderi acımasız kurallara bağlı olmuştur.

Osmanlıda ve İslamda hükümdarın tanrısal bir niteliği yoktur. Fakat Osmanlı hanedanının kazandığı dokunulmazlık, tanrısal olmasa bile kutsaldır. Bu kutsallık padişahta yoğunlaşmıştır. Devlet imgesinin padişahtan o kadar zaman aynlamamış olmasının nedeni bu köle aristokrasisidir. Gerçi bu sistem içinde padişahın da özel bir yaşamı hiç olmamıştır.

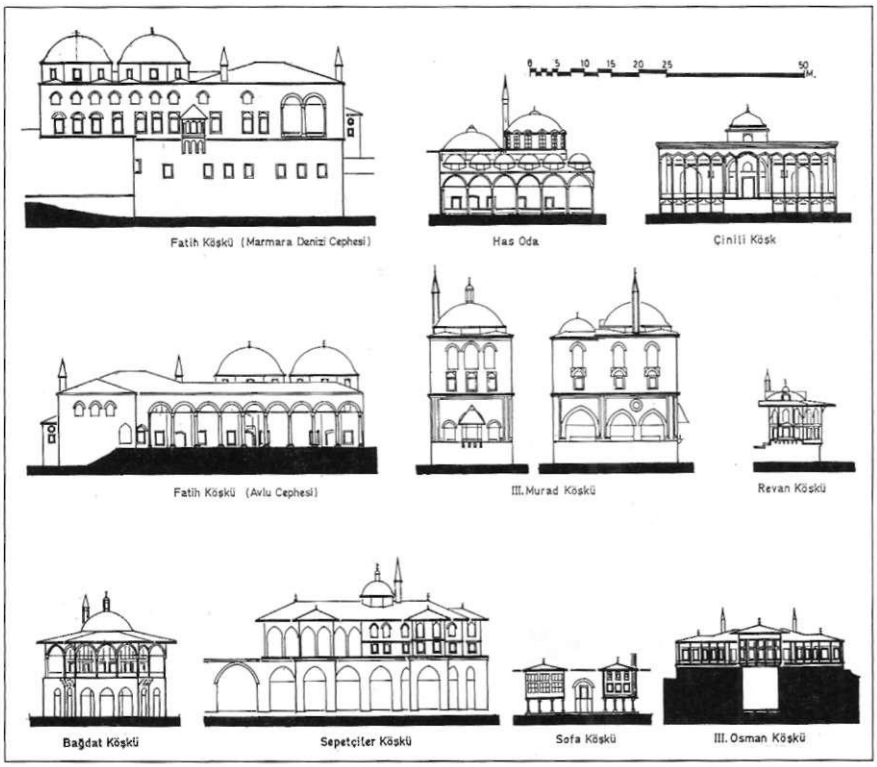
Enderun'da, çok da geniş olmayan bir alanda, hareketleri yasalarla düzenlenmiş 1.000'e yakın bir nüfus yaşamıştır. Bunların çevresinde, Sur-ı Sultani'nin sınırları içinde bu düzeni saklayan ve koruyan en az 5.000 kişi daha yaşar.

Enderun Örgütlenmesi ve Haremin Hizmetlileri: Harem-i Hümayun'da sultanın hizmetlerinden, kadınların hizmetlerinden ve haremin emniyetinden ve bakımından sorumlu olanlar olarak üç grup görevli bulunurdu. Bunların başında sarayın içoğlanları (zülüflü ağalar) gelir. (Zülüf içoğlanının başlığının kenarından sarkan sırmadan örülmüş bir iptir.) Klasik dönemde devşirmeler arasından seçilerek saraya alınan bu genç çocuklar burada eğitilir ve sultanın hizmetlerini görürler, sonra da en yüksek mevkilere kadar çıkarlardı.

Haremin emniyetine ak hadımağalan bakardı. Bunların amiri olan darüssaade ağası (ya da kapı ağası) haremin en büyük memuruydu. II. Mustafa döneminde (1695-1703) onun yerini Hasoda'nın en kıdemlisi olan silahdar ağa almıştır. Zülüflü ağalar da bunun emrindeydi. Bâbüssaade'nin iki yanındaki koğuşlarda yaşayan zülüflü ağalar ödevlerine göre sultanın hizmetlerinde, yemek hizmetlerinde, hazine emniyetinde ve diğer hizmetlerde çalıştıklarına göre değişik koğuşlarda yatarlardı. Sayılarının 1.000'e ulaştığı dönemler olmuştur. Enderun'a alman en genç içoğlanları Seferli Koğuşumda yaşlı içoğlanları arasından seçilen lalaları tarafından eğitilirlerdi. Enderun'un en ince ayrıntısına kadar kurallara tabi olan yaşamında her ödevin bir adı ve çok sıkı bir hiyerarşi vardı. Bu seçme ve iyi yetişmiş 1.000 hizmetkârın sultanın günlük yaşamında olduğu kadar, her türden törende, eğlence, musiki, oyun, spor gösterisi alanında padişahın dikkatini çekmek, ödüllendirilmek ve sadrazamlığa kadar yükselme şansını aramak için sürekli yarış halinde olduklarını anımsamak gerekir. Fakat Enderun'un ayak işlerini zülüflü ağalar yapmazdı. Enderun'un temizliğini her gün zincirli olarak getirilip akşamları tekrar tersaneye götürülen Hıristiyan esirler yapardı. Hamallık işlerini ise zülüflü baltacıların özel bir grubu yapar, bahçe işlerine da bostancılar bakarlardı.

Saray kadınlarının hizmetini ve kontrolünü yapan zenci hadımağalarıydı. Başlarında da kızlarağası (ya da darüssaade ağası) bulunuyordu. Enderun'un en büyük memuru önceleri akağalar ağası iken, sultanla daha yakın ilişkileri olduğu için, 1594'ten sonra kızlarağası olmuştur. Bunlar kendi içlerinde çeşitli derecelerde, değişik görevler yaparlardı. Hacı Beşir Ağa(->) gibi devlet işlerinde çok etkili olanlar yetişmiştir.

Topkapı Sarayı 'nın Diğer Görevlileri: Saray hizmetlerini gören ve "Birun halkı" ulema sınıfına mensup padişah hocaları, hekimbaşılar, cerrahbaşılar, müneccimbaşılar, hünkâr imamları gibi sayılı küçük bir grubun ötesinde, mimarlar, zanaatkarlar (18. yy içindeki bir defterde 45 kişi), eminler, Dergâh-ı Hümayun çavuşları, Divan Avlusu'nu kontrol eden ve hizmetlerini gören zülüflü baltacılar (baltacılar kethüdası emrinde 100'den fazla baltacı), deniz hizmetlerine, bahçelere bakan bostancılar (bostancıbaşı emrinde 16. yy'da 921 kişi), kapıcılar (Dergâh-ı Ali bevvabları, kapıcılar kethüdasının emri altında **16.** yy'da Orta Kapı için 1.925, Bâb-ı Hümayun için 417 kişi), mehterler (mehterbaşı emrinde 17. yy'da 300 kişi), ahır hizmetlileri, aşçılar, fırıncılar, kilerciler, sakalar, saray peykleri, çamaşırcılar gibi, hepsi özel adlar taşıyan sınıf ve kademelere ayrılmış binlerce kişiyi kapsıyordu. Bütün çalışmaları Fatih ve I. Süleyman'ın kanunnameleriyle tanımlanmış, padişahı ve Osmanlı sülalesini taşıyan bu çok düzenli saray sistemi imparatorluğun beyni olarak, Osmanlı Devleti'ni 20. yy'a kadar yaşatan mekanizmadır.

Topkapı Sarayı'ndaki bazı yapıların cephe çizimleri.
Nadide Seçkin

Bibi. Abdurrahman Şeref, "Topkapu Saray-ı Hümayunu", *TOEM,* S. 5-12 (1910-1911); I. Akdağ, "Topkapı Sarayı Manzumesinin İlk Nüvesinin Geçirdiği İnkişafın Kuruluş Prensiplerinin İncelenmesi ve Teşbiti Hakkında Bir Deneme", (İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, basılmamış doktora tezi), 1959; M. Anhegger, "Fatih Devrinde Yeni Sarayda Harem Dairesi Var mıydı?", *STY,* 8 (1979), 23-36; ay, *Topkapı Saray'nda Padişah Evi (Harem),* lst., 1986; Tayyarzade Ataullah Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ,* I-V, İst., 1874-1876; Ayverdi, *Fatih DevrıII;* F. Davis, *The Palace of Topkapı in istanbul,* New York, 1970; Eldem-Akozan, *Topkapı Sarayı;* Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* II; S. Emler, "Topkapı Sarayı Restorasyon Çalışmaları", *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve incelemeleri,* I (1964), s. 211-312; C. Gurlitt, "Der Serail in Konstantinopel", *Beiträge zur Kenntnis des Orients,* XIII (1915); Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun-Ietaif-i Enderun, 1812-1830,* İst., 1987; Koçu, *Topkapu Sarayı;* Z. Erkins, *Topkapı Sarayı,* İst., 1959; B. Miller, *Beyond the Sublime Porte the Grand Seraglio of Istanbul,* New Haven, 1931; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 493-506; G. Necipoğlu, Architecture. Ceremonial and Power, *the Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, New* York, 1991; d'Ohhson, *Tableau,* VII; T. Öz, "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar,* S. 6 (1949), s. 6-108; N. Penzer, *The Harem,* Londra, 1935; G. Saraçlar, "Topkapı Sarayı Haremini. Osman Taşlığı Cephesi Restorasyon Projesi", (İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fa-

kültesi, yayımlanmamış lisansüstü tezi), 1982; N. Seçkin, "Topkapı Sarayının Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerinde bir Araştırma", (İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, yayımlanmamış doktora tezi), 1990; M. Sertoğlu, *Topkapı Sarayı'nda Gündelik Hayat,* İst., 1974; M. Ç. Uluçay, *Harem,* II, Ankara, 1971; Uzunçarşılı, *Saray.*

DOĞAN KUBAN

TOPKAPI SARAYI BAHÇESİ

Sarayburnünda, Topkapı Sarayı çevresindeki alan ve bahçeler.

Sarayburnu, Haliç, Marmara Denizi ve Boğaziçi'ni gören eşsiz bir konumdadır. Bu yarımada Bizans'ın her devrinde ağaçlıklıydı; geniş zeytinliklerle kaplı olduğu söylenir. II. Mehmed (Fatih) burasını ağaçlandırıp düzenlettirdi.

Hemen her padişahın yaptırdığı yeni köşk ve saray yapılarıyla gitgide büyüyen bu saraylar topluluğuna son ek 19- yy'ın ortalarında Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Bahçeler içindeki ve kıyılardaki köşklerden oluşan yapılar topluluğu, 700.000 m^2'lik geniş bir alana yayılmıştır.

Ana girişe yakm avluların çevresinde Kubbealtı, Arzodası gibi devlet işlerinin yürütüldüğü resmi daireler toplanıp, yaşama yerleri bahçelerle bağıntılı konumlanarak iki farklı işlevin bir arada çözümü sağlanmışür.

İç içe avlulardan çeşitli yapılara girişler vardır. Avluların düzeni genellikle yalındır. Yer yer ağaçlarla gölgelenmiş, arasından toprak patikaların geçtiği çimenle döşenmiştir. Ana giriş olan Bâb-ı Hümayundan geniş ve ağaçlıklı ilk avluya ulaşılır. Saray içiyle dıştaki meydan arasında geçiş niteliğindeki bu avluda, çevredeki ağaçlarla iki kapıyı birleştiren patika boyunca dikili ağaçlar dışında peyzaj öğesi yoktur.

Divan Meydanı denilen ikinci avlu daha küçük, fakat daha güzeldir. Çeşmeler, yaşlı çınar ve boylu ehrami servilerin gölgelendirildiği patikalar ve çim alanlar bu avlunun karakteristiğiydi. Girişten yelpaze gibi dağılan, şimdi birisi yok olmuş beş patika mutfaklara, Kubbealtı'na, Hazine'ye ve Arzodası'na ulaşıyordu.

İkinci avludan Bâbüssaade ile sarayın özel kısımlarının bulunduğu üçüncü avluya geçilir. Yaşama üniteleri bu avluyla başlar. Üçüncü avlu kare biçiminde olup içinde görkemli ve sağlıklı ağaçlar, örneğin Doğu çınarı *(Platanus oriantalis),* çitlembik *(Celtis austaralis),* Atlas sediri *(Cedrus atlantica),* atkestanesi *(Aesculus hippocastanum),* beyaz çiçekli, her dem yeşil manolya *(Manolia grandiflora),* oyaağacı *(Lagestroemia indica),* şimşk *(Buxus sempervirens)* yer almaktadır. Ayrıca burada çiçekleri gösterişli ve kokulu olan otsu bitkilere de yer verilmiştir.

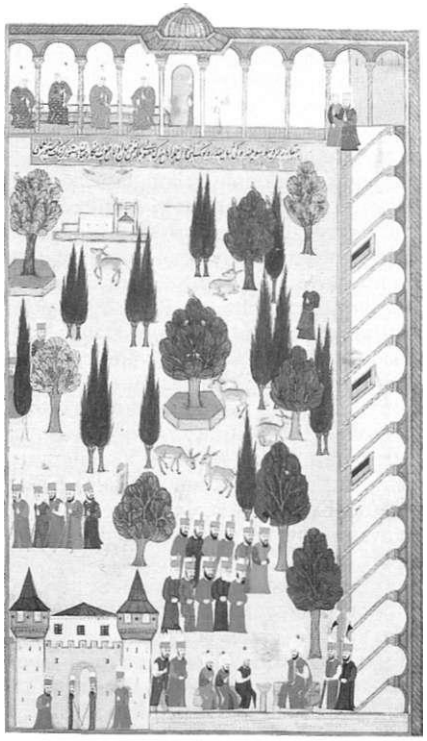
Sarayın ilk üç avlusunun dışında kalan yerlere dördüncü avlu denilir, ama bu mekân avludan çok, içinde köşklerin yer aldığı bir bahçeler topluluğudur.

Ana yerleşim yapılarının tepenin üstünde, bahçelerin de tepenin eteklerinde olmasına rağmen, yeşillikler arasında tek tek köşklerle arada bağ kurulmuş, bu bağlantı sahilsaraylarla denize kadar uzatılmış, eğim setlendirilmiştir. Bu kısım, Marmara Denizi'ne ve Boğaz'a olan görüşü ve denizden aldığı meltemlerle sefa bahçelerinin yerleşimi için en uygun yerdi. Binaların çevresinde her dem yeşil veya yazın yeşil ağaç ve çalılar ile çokyıllık otsu süs bitkilerine yer verilmiştir. Burada ağaç olarak Avrupa ladini *(Picea abies),* Himalaya sediri *(Cedras deodard),* Atlas sediri *(Cedrus atlántica)* ve Toros sediri *(Cedrus libani),* sivri yapraklı dişbudak *(Fraxinus angustifolia),* dişbudak yapraklı akçaağaç *(Acer negundo),* ceviz *(Juglans regia),* büyük meyveli Trabzon hurması *(Diospyros kaki),* çalı olarak da Japon kurtbağrı *(Ligustrum japonicum)* ve porsuk *(Taxus baccata)* ağaçlarının gölgesinde çiçekleriyle göz dolduran ortancalar *(Hydranged)* dikilmiştir.

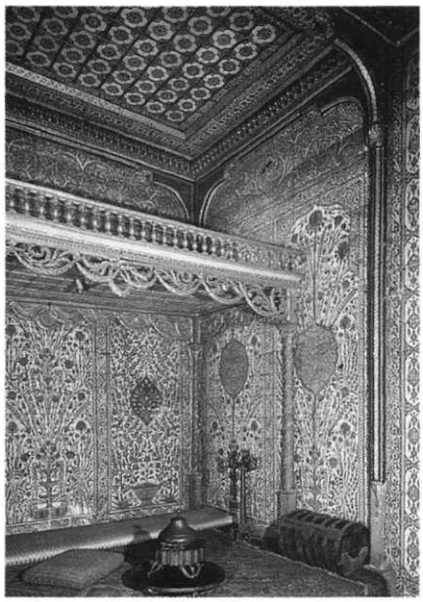
Saray topluluğunu kuzey, batı ve doğudan çevreleyen hasbahçe, bugün Gülhane Parkı(->) diye anılmaktadır. Bu geniş doğa parçası eskiden çiçek, meyve ve sebze bahçelerini de içerisine toplamıştı. Hasbahçe'de çiçek yetiştirme her devirde önemli bir tutku olmuştur. Fatih'ten başlayarak padişahların çoğunluğu bahçe sevgisini taşımış ve bu konuya eğilmişler, çiçek türlerinin en iyilerinin seçimiyle ilgilenmişler, Edirne'den gül, Halep'ten zambak getirtmişler, leylak, karanfil ve özellikle laleyi bahçelerinde görmek istemişlerdir.

Bibi. Aslanoğlu-Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri;* L. J. Scott-F. Yaltınk, "The Gardens of Turkey", *The Gardens ofEurope.* (yay. P. Hobhouse-P. Taylor), 1990.

FAİK YALTIRIK

Nakkaş Osman ekibinin *Hünername*'de yer alan ve Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunu gösteren bir minyatürü.
TSM, H. 1523

Valide Sultan Odası'nın çini süslemeleri.
Ara Güler

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ

II. Mehmed'den (Fatih) (hd 1451-1481) Abdülmecid'e (hd 1839-1861) kadar Osmanlı padişahların resmi konutu olan Topkapı Sarayı, Cumhuriyet döneminde 3 Nisan 1924'te müze haline getirilmiştir.

Sarayın ana girişi, Ayasofya arkasındaki Bâb-ı Hümayun denilen anıtsal kapıdır. Bu kapının açıldığı sarayın Birinci Yer veya Alay Meydanı olarak adlandırılan en geniş avlusunda, büyük ölçüde günümüze ulaşamamış olan sarayın Birun (dış hizmet) binaları yer alırdı. Bu yapılardan Osmanlı döneminde cebehane olarak kullanılan Aya îrini Kilisesi ile Darphane binaları günümüze ulaşmışlardır. Tüm sarayı çevreleyen Hasbahçe'de bostancıların sorumluluğundaki çeşitli hizmet binalarının yanısıra sultanların köşkleri de bulunmaktaydı. Bu bahçelerde günümüze kalabilmiş en ünlü köşkler, Fatih'in yaptırdığı Çinili Köşk(->) ile Babıâli karşısındaki burç üzerinde yapılan Alay Köşkü'dürC-»).

Sarayın Bâbüsselam denilen ikinci ana girişinin açıldığı asıl saray bölümü, surlar içinde ikinci bir dikdörtgen alan oluşturur. Divan Meydanı olan ön avlu, yapılarıyla birlikte sarayda devlet yönetiminin gerçekleştiği ve temsil edildiği bir tören alanıdır. Gövdesi Fatih döneminden kalan Adalet Kulesi altındaki kubbeli ve revaklı Kubbealtı binası, Divan-ı Hümayun toplantıları için yapılmıştır. Bu yapının arkasındaki çok kubbeli hazine binası ise devletin resmi hazinesiydi. Bu yapı saray koleksiyonunda bulunan silahların teşhirlerine ayrılmıştır. 7-20. yy'lar arası İslam ve Türk silahlarının sergilendiği bu koleksiyonda bulunan II. Mehmed'e ait olan kılıç, Osmanlı çağdaş silah teknolojisinin başlangıcını örneklemesi açısından önemlidir. Divan Meydanı'nı Haliç yönündeki Hasbahçe'ye padişahlara ait seçme atların bulunduğu hasahır bağlamaktadır. Osmanlı sa-

Topkapı Müzesi'nde sergilenen Nadir Şah'ın I. Mahmud'a hediye ettiği taht. *Ali Hikmet Varlık*

rayında kullanılan at koşum takımları ile saltanat arabalarının bulunduğu hasahırlarm yanında, Baltacılar Koğuşu yer alır. **16.** yy'ın sonlarında genişletilen bu koğuş, bir avlu çevresinde cami, hamam, koğuş ve Çubuk Odası gibi mekanlarıyla özgün bir Osmanlı mahallesi görünümündedir. Meydanın sağ yanında ise, bir revak arkasındaki mutfak yapıları sıralanır. Bunlar, günümüzde saray arşivi olarak kullanılan yağhane ve kiler, ahşap Aşçılar Mescidi ve anıtsal boyutlarıyla mutfaklardır. Arşivde Osmanlı padişahlarının Osmanlı arşivlerinden zamanla seçtikleri önemli belgeler ile saray içinde yapılan yazışmaların belgeleri bulunur. Tarih boyunca sarayda kullanılan Çin ve Japon seramik sanatının örnekleri mutfaklarda sergilenmektedir. **13-** 20. yy'lar arasına tarihlenen bu örnekler, saledon, mavi-beyaz ve çok renkliler olarak teknik gruplara ayrılarak sergilenmektedir. Mutfakların Helvahane ve Şerbethane bölümlerinde sarayda kullanılan madeni mutfak eşyaları ile Yıldız porselenleri ve cam eserleri teşhirdedir. Karşı binalarda ise sarayın Avrupa porselenleri ve gümüşler sergilenmektedir.

Divan Meydam'nı, iç saray teşkilatının bulunduğu Enderun Avlusu'ndan ayıran kubbeli ve revaklı Bâbüssaade, sultanı sembolize eden önemli bir geçiştir. Kapı. günümüze **19.** yy'ın başında yapılan yenilemelerle ulaşmıştır.

Sarayın özel bölümü olan Enderun, sultanların günlük hayatlarını geçirdikleri ve Enderun Mektebi adı altındaki saray okulu bölümleri ile sultan köşklerinden ve hanedan ile saray kadınlarının yaşadığı harem bölümlerinden oluşur.

Enderun Avlusu'nun sultanın kullanımına sunulan yapılarından ilki, Bâbüssaade arkasındaki Arzodası'dır(->). Arzodası içinde bulunan **16.** yy'ın sonuna ait tezhipli tahtın mücevherli örtü takımları gelen elçilerin önemine göre değiştirilirdi. Bu yapının arkasında, 18. yy'ın başında, III. Ahmed'in inşa ettirdiği kütüphane vardır (bak. Ahmed III Kütüphanesi). Sultan yapılarının bu avludaki diğer örnekleri köşelerdeki, hazine (Fatih Köşkü) ve Hasoda'dır (Kutsal Emanetler Dairesi). Fatih Köşkü, başlangıçtan bu yana saray hazinesi olarak kullanılmıştır. Günümüzde de Osmanlı hazinesinin teşhirine ayrılan bu yapıda sergilenen eserler arasında 4 taht, Osmanlı hükümdarlık sembolü olan askı ve sorguçlar, "Topkapı Hançeri" ve "Kaşıkçı Elması" en ünlüleridir. Enderun Avlusu'nda, sultanlara ait en önemli yapı, Hasoda'dır. Çeşitli dönemlerin çinileriyle kaplanmış olan bu bina, tarihte olduğu gibi günümüzde de kutsal emanetlerin teşhiri için kullanılmaktadır. Bu eserler arasında Hz Muhammed'in hırkası, kılıçları, sakal-ı şerif ve dişi, ayak izi, sancak-ı şerif, ilk halifelerin kılıçları ve Kuranları, sultanların çeşitli dönemlerde Mekke ve Medine'ye vakfettikleri eserler vardır. Bu yapının yanındaki Hasoda (Silahdar) hazinesinde ise sarayda bulunan saatlerden değerli örnekler sergilenir.

Saray ağalarının eğitildiği ve yaşadığı avluyu çevreleyen koğuşların hiyerarşik bir düzeni vardı: Bunlar, Küçük-Büyük Oda, Seferli, Kilerli, Hazine ve Hasoda koğuşlarıdır, isimlerinin belirttiği işlevleri karşılayan bu koğuşlardan günümüzde Küçük Oda Koğuşu'nun olduğu bölüm saray işlemeleri seksiyonu olarak sergiye sunulmuştur. Seferli Koğuşu, padişah elbiseleri sergisine ayrılmıştır. Bu koleksiyonda padişahların tarih boyunca saklanan günlük ve tören elbiselerinin yanısıra sarayda kullanılan çeşitli kumaş cinsleri Osmanlı sarayına bağlı kumaş üretimi hakkında kronolojik bilgi verirler. Kilerli Koğuşu ise müze idare binası halinde düzenlenmiştir. İç Hazine'den sorumlu ağalara ait olan Hazine Koğuşu'nda, islam ve Osmanlı minyatür, yazı ve hat örnekleri ile gereçleri sergilenmektedir. Sergilenen eserler arasında erken islam dönemine ait kufi yazılı Kuranlarm yanısıra 15. yy Asya step üslubu ile resimlenmiş ve "siyah kalem" ekolü minyatürler ile klasik Osmanlı minyatür sanatının tarihi konulu örnekleri ünlüdür. Yazı Salonu olarak adlandırılan Hasoda Koğuşu ise 19. yy'da Hasoda revağı kapatılarak oluşturulmuştur. Bu mekân, geçici sergiler salonu olarak kullanılmaktadır. Fatih döneminden kalan Ağalar Camii, günümüzde kütüphane olarak kullanılmaktadır (bak. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi).

Sarayın Sarayburnu yönündeki arka bölümünde istanbul manzarasına açılan ve Sofa-i Hümayun olarak adlandırılan bir bahçe ve havuzlu mermer teras üzerinde sultanların kişisel köşkleri bulunmaktadır. 17. yy'da inşa edilen bu köşklerden Sünnet Odası, cephesinde Osmanlı çini sanatının çeşitli dönemlerine ait panolarıyla ünlüdür. IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerine ithaf ettiği çokgen köşkleri ise Osmanlı klasik köşk üslubunun son örnekleridir. Dördüncü Yer de denilen bu bölümü, Lala (Lale) Bahçesi'ne Hekimbaşı Kulesi ve 18. yy Osmanlı rokoko dekorasyonlarını içeren ahşap Sofa Köşkü bağlar. Bu bahçenin Marmara yönündeki mermer terasına ise 1850'lerde ampir üslubuna uygun olarak Mecidiye Köşkü(-») yapılmıştır. Osmanlı padişahlarının, Topkapı Sarayı'nı terk ederek Boğaziçi saraylarına yerleştikten sonra çağın Batılı saray zevkine uygun olarak inşa ettirdikleri bu köşk, sultanların Topkapı Sarayı'na dini ve resmi törenlerde geldiklerinde kullandıkları bir kabul salonuydu. Bu köşkün yanında 19- yy'ın başlarında inşa edilmiş Sofa Camii yer alır.

Padişahların Harem-i Hümayun adı ile anılan saraydaki özel hayatlarının bir bölümünü, sultanların ailesi ile birlikte yaşadığı Harem Dairesi oluşturur. Adalet Kulesi önündeki Araba Kapısı ile geçilen bu bölüm, sarayın Haliç yönünde büyük bir yapı kompleksi halinde gelişmiştir. Sarayın inşa edildiği 15. yy sonlarından 20. yy'ın başına kadar yaşanan bu dairede çeşitli sultanlar tarafından yaptırılan mekânlar, Türk saray mimarisi ve süslemesinin gelişimini örneklemektedir. Harem düzenini oluşturan her bir hizmet ve hiyerarşi grubu, burada birer avlu çevresindeki mekân-

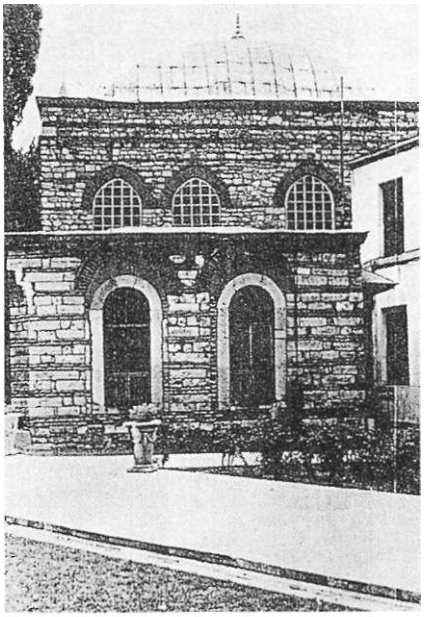
I. Ahmed'in tahtı. *Ali Hikmet Varlık*

larda yaşardı. Bu daireler, girişten itibaren, Karaağalar, Cariyeler, Valide Sultan, Padişah, Kadın Efendi-Şehzade ve Gözdeler daireleridir.

Çeşitli dönemlerde yapılan ek yapılar ve yenilemelerle saray görkemli bir boyut ve işlev çeşitliliği kazanmıştır. Bu büyük geçmişi dekorlayan saray, dünya müzeleri arasında günümüze kalabilmiş ender örneklerden biridir (bak. Topkapı Sarayı).

Bibi. A. Ağın, *Saraylarımız,* İst., 1965; K. Çığ, "Topkapı Sarayı Müzesi", *Türkiyemiz,* 50. yıl özel sayısı, (1973); Z. Erkins, *Topkapı Sarayı,* İst., 1959; T. Öz, "Topkapı Sarayı Müzesi", *İstanbul Halkevleri Dergisi,* S. 9 (1944); ay, *Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi,* İst., 1935; ay, "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar,* S. 6 (1949); H. Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları,* İst., 1954; Şehsuvaroğlu, *İstanbul;* Koçu, *Topkapu Sarayı;* M. Sözen, *Devletin Evi Saray,* İst., 1990; Eldem-Akozan, *Topkapı Sarayı;* İ. Akşit, *'Topkapı ve Dolmabahçe Sarayları,* İst., 1979; M. Anhegger (Eyüboğlu), *Topkapı Sarayı 'nda Padişah Evi (Harem),* İst., 1986; Halil Ethem (Eldem), *Topkapı Sarayı,* İst., 1931; Konyalı, *İstanbul Sarayları;* C. Köseoğlu, *Harem,* İst., 1979; J- B. Tavernier, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam,* İst., 1984; "Topkapı Sarayı", *Sanat,* S. 7 (1977).

DENİZ ESEMENLİ

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi olarak kullanılan Ağalar Camii.
Eminönü Camileri, İst., 1987

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ

Topkapı Sarayı'mn üçüncü avlusundaki Ağalar Camii'ndedir. Topkapı Sarayı'nm 1924'te müze haline getirilmesinden sonra, 1925'te Ağalar Camii onarıma alınarak kütüphane yapısına dönüştürülmüştür.

Yapının üzerinde 1928 tarihli tamir kitabesi vardır. Sarayın çeşitli koğuş, köşk ve bölümlerinden toplanan ve bulundukları yerlerin adlarına göre tasnif edilmiş olan yazma kitaplar, yeni kütüphaneye taşınarak envanterleri yapılmıştır. Aynı avluda bulunan III. Ahmed Kütüphaneslndeki(->) kitaplar da 1966da yeni kütüphaneye nakledilerek, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi oluşturulmuştur.

Yazma eserlerin büyük bir bölümü ganimet, hediye, muhallefat ve satın alma yoluyla saray koleksiyonuna katılmış kitaplardır. Bir bölümü de padişahlar için saray sanatçıları tarafından hazırlanmıştır. III. Ahmed döneminde (1703-1730), Topkapı Sarayı'nda bir kütüphane yapısının olmadığı anlaşılmaktadır. Saraya giren kitaplar, hazinede veya padişahların özel dairelerinde, odalarda ve koğuşlarda saklanmaktadır. II. Mehmed (Fatih) (hd 1451-1481) ve Vezirazam Mahmud Paşa için hazırlanmış yazma kitapların çok sayıda oluşu, yazma kitapların sarayda toplanmasının, Fatih dönemine kadar indiğini göstermektedir. Daha sonra, I. Selim'in (Yavuz) 1514'te Safevilerin başkenti Tebriz ve 1517'de Memlüklerin merkezi Kahire'den getirdiği eserlerle saraydaki kitap koleksiyonu sayıca çoğalmış, I. Selim'i izleyen Osmanlı padişahları döneminde giderek artmıştır.

Günümüzde kütüphanede 13.450 dolayında yazma eser vardır. Bunlar arasında Türkçe, Farsça ve Arapça eserlerin yanısıra, gayri islami adı altında toplanan Yunanca, Latince, Ermenice, Sırpça, İbranice ve Süryanice, bir bölümü minyatürlü yazma kitaplar da bulunur. Yeni kütüphane, Emanet Hazinesi, Hazine, Revan Köşkü, Bağdat Köşkü, Hırka-i Saadet, Mehmed Reşad ve Tiryal Hanım, Medine, Koğuşlar, İsfendiyaroğulları, Halil Ethem Arda, III. Ahmed ve Gayri İslami Yazmalar bölümleriyle saray müze haline getirildikten sonra satın alma veya bağış yoluyla gelen Yeni Yazmalar bölümlerinden oluşur.

Kütüphanede, elyazması kitaplar dışında, ünlü Türk hattatlarına ait hat örnekleri (yazı-levha), bu sanatla ilgili araçlar (kamış kalem, kubur, kalemdan, yazı çekmecesi, kalemtıraş, makta, makas) ahşap Kuran mahfazaları, rahle, mühür ve haritalar da korunmaktadır. Farsça, Arapça ve Türkçe yazmaların katalogları F. E. Karatay tarafından *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Katalogu* (İst., 1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Katalogu* (4 c, İst., 1969), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu* (2 c, İst., 196i) adıyla, gayri İslami yazmaların ise D. A. Deismann tarafından hazırlanmış katalogu *Forschungen und Funde im Serai, mit einem Verzeichnis der nicht islamischen Handschriften im Topkapu Serai zu istanbul* (Berlin Leipzig, 1933) adıyla yayımlanmıştır.

Bibi. İ. Baykal, "Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplıkları", *Güzel Sanatlar,* S. 6 (1949), s. 75-84; Ş. Yenal, "Topkapı Saravı Müzesi Enderun Kitaplığı (Ahmed III Kitaplığı), *ae,* S. 6 (1949), s. 85-90; "Topkapı Sarayı Müzesi", *Sanat,* S. 7 (Nisan 1982), s. 130-139; F. Çağman, "The Topkapı Collection", *Aramco World Magazine,* c. 38, S. 2 (Mart-Nisan 1987), s. 9-36; ay, "The Library of the Topkapı Palace Museum", *Introduction to the Art of the Book in Turkey,* İst., 1986, s. 16-17.

BANU MAHİR

TOPLUKONUT

Genellikle, çok sayıda konutun bir proje kapsamında gerçekleştirilmesi anlamında kullanılan "toplukonut" deyimi, nicelik boyutunun yanısıra, sosyal ve ekonomik boyutları da içermektedir. Endüstriyel üretim ilkelerinin büyük ölçekli konut üretiminde de uygulanması yoluyla, kaynakların rasyonel kullanımını amaçlayan toplukonut uygulaması Batılı ülkelerde 20. yy'ın başlarında tartışılmaya başlanmış ve yapım tekniklerindeki yeniliklerle desteklenmiştir.

Türkiye'de toplukonut kavramının gündeme gelmesi 1980'lerin başında Toplu Konut Kanunu ile gerçekleşmiştir. Her ne kadar 19- yy'ın sonlarında İstanbul'da çok güzel örnekleri bulunan sıra evler ve yangın felaketzedeleri için yaptırılan Harikzedegân veya Tayyare Apartmanları(->) ilk toplukonut örnekleri olarak gösterilebilirse de Türkiye'de ve İstanbul'da toplukonut yapımı konusuna gerçekçi yaklaşım Toplu Konut Kanunu sonrasındadır.

Toplu Konut Kanunu, çeşitli kaynaklardan sağlanan gelirlerden oluşan Toplu Konut Fonu'nun amaca uygun projelerde kullandırılması ile ilgili çerçeveyi çizmektedir. Toplu Konut Kanunu, bir yandan toplukonut yapımcılarına kredi ile destek sağlarken, bir yandan da uygun arsa sağlanmasına ilişkin hükümler getirmektedir.

Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, toplukonut yapımına uygun arsa sağlanması için yapılan çalışmalar sonucunda, İstanbul kapsamında çeşitli yöreler toplukonut alanı olarak kabul edilmiştir. Bu alanlardan bazılarının adları ve alan büyüklükleri tabloda görülmektedir.

Toplukonut alanlarında gerçekleştirilen projelerin girişimcileri, kamu sektörü, özel sektör veya 3. sektör olarak da adlandırılan kooperatiflerdir.

Kamu sektörünün toplukonut alanında en önemli temsilcisi Toplu Konut İdaresidir. Bu kuruluş halen İstanbul'da Halkalidaki toplukonut alanında büyük bir projeyi gerçekleştirmektedir. Proje İstanbul'un batısında, kent merkezine 20 km uzaklıktaki 871 hektarlık bir alanda yer alan 40.000 konut ile 180.000 kişiyi barındırmayı amaçlamaktadır. Üç kesim ve 15 mahalleden oluşan yerleşmede ticaret, sağlık, eğlence, kültür faaliyetleri için uluslararası standartlara uygun büyüklükte alanlar ayrılmıştır. Projenin inşaatı aşamalı ola-

Toplukonut Alanları

Bölge Adı	*Yüzölçümü (ha)*
1. Batıköy (Mimarsinan)	200
2. Çatı (Yakuplu, B.Çekmece)	161
3. Atakent (Üsküdar-Ümraniye)	78
4. İsotaş (Okent) (Küçükbakkalköy)	120
5. Beylikdüzü (Büyükçekmece)	300
6. Kurtköy (Kartal)	600
7. Ordo (Kavaklı Köyü B.Çekmece)	170
8. Halkalı	871

Soyak Göztepe Sitesi'nin inşaat halindeyken havadan görünümü.
TETTV Arşivi

rak ele alınmıştır. Halen birinci ve ikinci aşama tamamlanmış ve kullanıma açılmıştır. Toplu Konut Kanunu ile kredilerin öncelikle kooperatiflere verilmesi, kooperatif yoluyla konut edinme oranını hızla artırırken, proje büyüklüklerinde de önemli sıçramalara olanak sağlamıştır (bak. konut kooperatifleri).

Özel sektörün toplukonut konusuna ilgi göstermesi 1980'li yıllarda gözlenen bir olgudur. Soyak Göztepe Sitesi ve STFA Kozyatağı Sitesi bu alandaki ilginç örneklerdir. Birinci örnek 1.536 konut birimini, ikinci örnek ise 440 konut birimini içermektedir. Her iki yerleşmede de çeşitli kentsel fonksiyonlar için yeterli donanım yer almaktadır.

Yukarıda sözü edilen her üç kesimin projelerindeki ortak nitelik, konut yerleşmelerinde gerekli tüm sosyal altyapının bulunmasıdır. Bu açıdan toplukonut projeleri olumlu bir gelişme gösterirken, konut fiyatları açısından benzer bir değerlendirme yapmak mümkün görülememektedir, idare tarafından verilen konut kredisinin toplam bedel içindeki payı giderek azalmaktadır.

Toplukonut yapımı alanındaki önemli bir kurum olan Emlak Bankası 1950'li yılların başından bu yana istanbul'da birçok toplukonut yerleşim alanını planlamış ve gerçekleştirmiştir. Son yıllarda özellikle Ataköy'de süren bu üretim, bir yanıyla bir toplukonut uygulaması olarak görünürse de. gerek standartlar, gerekse konutların yüksek satış fiyatları açısından toplukonut kavramı kapsamına girdiğini söylemek kolay değildir. Ancak sayısal bakımdan Ataköv 7. 8, 9 ve 10. mahalleri, Sinanoba ve Mimaroba yerleşimleri, bankanın 1980 sonrasında yaptığı bu türden önemli uygulamalardır.

YILDIZ SEY

TOPLUTAŞIMACILIK

Kent içinde ve metropoliten alanda, çok sayıda yolcunun çoğunlukla kamu kuruluşlarına, bazen de özel kuruluşlara ait büyük ulaşım araçlarıyla belli güzergâhlar ve duraklar arasında taşınması.

İstanbul'da başlıca toplutaşıma araçları otobüs(->), tramvay(->), artık kalkmış olan troleybüs(->), banliyö trenleri(->), şehir hatları vapurları (bak. deniz ulaşımı), dolmuş motorları(-0, minibüs ve dolmuşlardır(->).

İstanbul'da ilk toplutaşımanm kayıklarla yapıldığı söylenebilir (bak. kayıkçılık; kayıklar). Kayıklar bugünkü dolmuş motorları gibi, belli iskelelerden dolunca kalkar ve kent içi deniz ulaşımını sağlardı. 1837'de Boğaziçi iskeleleri arasında ilk vapurlar işlemeye başladı.

Kara toplutaşımacılığmın ilk türü olan atlı tramvay seferleri istanbul'da 1871'de başladı. 1911'de elektrikli tramvaylar devreye girdi ve İstanbul'un her iki yakasına yayüdı.

1872'de Sirkeci-Hadımköy arasında banliyö trenleri çalışmaya başladı. 1873'te Haydarpaşa-Gebze hattı devreye girdi. Ocak 1875'te Karaköy'ü Beyoğlu'na bağlayan Tünel(->) açıldı.

İstanbul sokaklarında ilk otobüs 1926'da görüldüyse de, otobüs taşımacılığına belli güzergâhlar boyunca 1926'da başlandı. 1930'larda ilk dolmuşlar görüldü. 1945'ten sonra dolmuş, 1950'den sonra da minibüs taşımacılığı çok hızlı bir gelişme gösterdi.

1950'lerde kent içi ulaşımı sağlayan tramvay ve otobüsler.
Ara Güler

1960'larda tramvay taşımacılığı gerilerken 196l'de troleybüsler(->) devreye girdi. 1960'ların ortalarından itibaren raylı sistemler bilinçli olarak geriye itildi, otobüsler, özel otomobiller öne geçti. Deniz toplutaşımacılığı da ikinci planda kaldı, hattâ Boğaziçi hattında ve Haliç'te 1980'lerden sonra yer yer bütünüyle iptal edildi.

Hızlı tramvay(->) Aksaray-Ferhatpaşa arasında 1989'da işletilmeye başlandı. 1990'ların başında Sirkeci-Aksaray arasında Çağdaş Tramvay adı verilen sistem devreye girdi.

Günümüzde istanbul'un en büyük toplutaşımacılık projesi, halen Taksim-4. Levent bölümünün inşası süren metrodur^).

İstanbul'da özel otomobillerine) sayısının 1980 ortalarından itibaren olağanüstü artışı kara toplutaşımacılığım da olumsuz etkiledi. Günümüzde kentte en yaygın toplutaşıma aracı olan özel ve belediye otobüslerinin kapasitesi ihtiyacın altında kalmakta ve toplutaşımacılığm zaafları kent ulaşımı ve trafiğini olumsuz etkilemektedir.

İSTANBUL

TOPOİ

Bugünkü Cankuıtaran(-0 bölgesinde bulunan bir yere. orta Bizans döneminde verilen ad.

Topoi "yerler" anlamına gelmekte olup, kökeni ve bu bölgeye ad olarak verilişinin nedeni pek anlaşılamaz. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan bir rivayete göre, meşru imparator Zenon'a (hd 474-475, 476-491) karşı başkaldırarak tahtı gasp eden Basiliskos (hd 475-476), Zenon tarafından alaşağı edildikten sonra, 476'da burada yargılanmış, mahkemeyi takiben, Basiliskos ve ailesi Kapadokya bölgesindeki Limnai'ye (Gölcük) sürülmüş, bir süre sonra da orada açlıktan ölmüşlerdi.

Topoi, imparatorların ikametgâhı olarak uzun süre kullanılan Büyük Saray'm(->) hemen arkasındaki kıyı şeridinde, imparator Arkadios(->) (hd 395-408) tarafından yaptırılan büyük bir hamamın da bulunduğu Arkadianai denen yerde idi. Bu hamam I. İustinianos döneminde (527-565) onarılmış ve denize bakan yakasına bir açık avlu eklenmişti. Muhtemelen bu avlu bir duruşma oturumuna uygundu ve daha sonraki kaynaklarda Topoi diye anılan yer burasıydı.

Topoi civarında, Başmelek Mihael'e adanmış bir kilise vardı. 5. yy yapısı olan bu kilise, I. iustinianos döneminde, Tziros (Ciros) adlı bir kişi tarafından yeniden inşa ettirilmişti. Bu kişi büyük olasılıkla imparatorun gayrimeşru oğlu Teodoros Tziros olmalıdır. 870 depremini takiben I. Basileios döneminde (867-886) yapılan ikinci restorasyon sırasında bu kiliseye, Başmelek Cebrail'e adanmış ikinci bir kilise

daha eklendi. Ileriki yıllarda Tzirosün bir kişi adı olduğu unutuldu ve burada şifa bulduğu ileri sürülen kısır bir kadına atfen, "steiros" (kısır) sözcüğünden geldiği sanıldı.

Topoi bölgesinde VI. Leon(->) zamanında (886-912) inşa edilmiş St. Lazaros'a adanmış bir kilise daha vardı. Konstantinopolis'in Osmanlılarca alınmasına dek (1453) bu binanın varlığını koruduğu bilinmektedir.

Bibi. Janin, *Constantinople byzantine,* 430-431, 435; R. Janin, *La Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin,* I 3, Paris, 1969, s. 66, 298-300, 340, 345-346; A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos,* Bonn. 1988, s. 381-389.

ALBRECHT BERGER

TOPTAŞI BİMARHANESİ

Üsküdar Ilçesi'nde, Atik Valide Külliyesinden) yer alır. Valide-i Atik Bimarhanesi, Toptaşı Nurbânu Valide Sultan Darüşşifası adlarıyla da bilinir.

II. Selim'in başkadını ve III. Murad'm annesi Nurbânu Sultan tarafından yaptırılan külliyenin, Nisan 1582 tarihli vakfiyesinde, her nevi hastaların tedavileri için yapılmış bir hayır kurumu olduğu belirtilmiş, ayrıca burada 2 tabip, 2 kehhal, 2 cerrah, 1 vekilharç, 1 kâtip, 4 hastabakıcı, 2 eczacı, 2 aşçı, 2 çamaşırcı, 2 edviye dövücü, 1 ferras, 1 külhancı, 1 kâsekeş, 2 şişe bakıcısı (idrar dökücü), 1 kilerci, 1 imam ve 1 müezzinin tayin edilmesi şart koşulmuştur.

Hastaların başvurduğu genel bir hastane olan Toptaşı Bimarhanesi 1807de Nizam-ı Cedid Ocağı'na, 1834'te ise Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'yeC-») verilmiştir. Bu dönemlerde askeri hastane olarak kullanılmış, onarılarak bir de köşk yaptırılmıştır. 1865'te IstanbuPda görülen kolera salgınında, salgın süresince hastane olarak kullanılan bina, sonra askeri depoya dönüşttirülmüştür. Ancak 1873'te Süleymaniye Darüşşifası'nda ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalık nedeniyle buradaki akıl hastalarının başka bir yere nakli gerekince mekân olarak Toptaşı seçilmiş ve aynı yıl bütün akıl hastaları buraya taşınmıştır. Bu tarihten sonra bir akıl hastalıkları hastanesi olmuş ve artık Toptaşı Bimarhanesi adı kullanılmaya başlanmıştır. 1877 ve 1893'te onarım gören bina II. Meşrutiyet'ten sonra Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyetine devredilmiştir. Bu dönemde bina esaslı bir onarıma alınmış, 1910daki kolera salgını sırasında, kadın ve erkek hastalar için ayrı tecrit yerleri, ameliyathane, kışlık gezinti yerleri, çamaşırhane ve bir etüv yeri, başvuran hastaların muayene edildiği bir muayenehane yaptırılmıştır. Ayrıca bimarhane görevlilerine, hastabakıcılık hakkında gece dersleri verilmiştir.

1927de Mazhar Osman'ın (Usman)(-0 girişimiyle buradaki hastalar Bakırköy'e nakledilince bina 1935'te Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından tütün bakım atölyesi olarak kullanılmaya başlanmış, 1976'da bu atölyenin başka bir yere taşınmasıyla da Vakıflar Genel Müdürlüğüne geçmiştir. Bugün darüşşifa, aşhane, tabhane ve kervansaray bölümleri meslek lisesi olarak kullanılmaktadır.

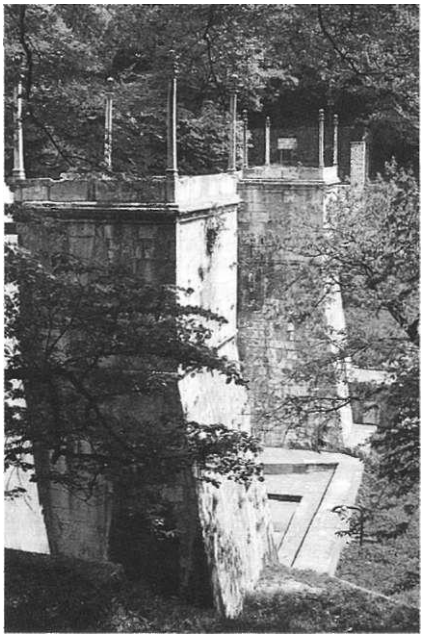
Bibi. Osman Nuri (Ergin), *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti,* İst., 1327, s. 44-50; O. Bolak, *Hastanelerimiz,* İst., 1950; S. Kumbaracılar, 'İstanbul'da Askeri Hastanelerin Kuruluşu", *Dirim,* c. 26, S. 5-6 (1951), s. 101-106; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I; B. N. Şehsuvaroğlu-A. D. Erdemir-G. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi,* Bursa, 1984, s. 80-82; N. Sarı, "Toptaşı Nurbânu Valide Sultan Darüşşifası", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi-Blldirileı;* Ankara, 1992, s. 169-177; G. Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dariişşifaları,* Ankara. 1992, s. 102-105.

NURAN YILDIRIM

TOPUZLU BENT

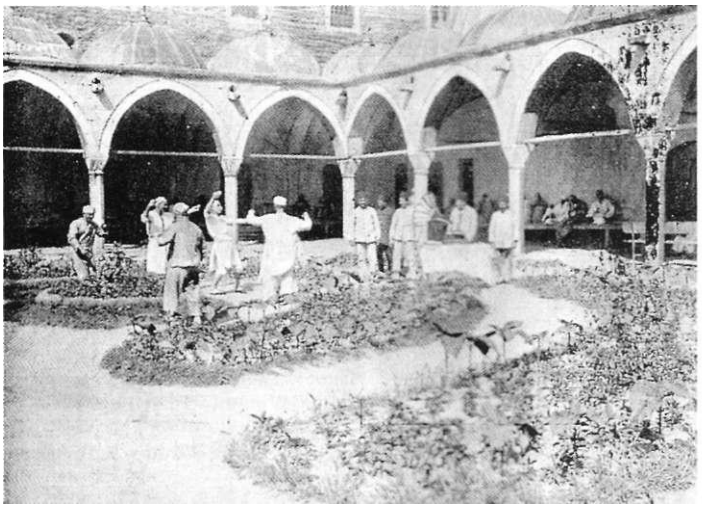
Sarıyer İlçesinde Bahçeköy'deki Acıelma Deresi'nin Eskibağlar kolu üzerindedir. 1750'de I. Mahmud (hd 1730-1754) tarafından yaptırılmıştır. I. Mahmud Bendi olarak da bilinir.

Bendin üzerine konan mermer sütunların üstünde yine mermerden yapılmış küreler vardır. 25,5 cm çapındaki kürelerin arası zincirlerle bağlanarak süslenmiş, ancak zincirler paslanınca kaldırılmıştır. Sütunların üzerindeki mermer küreler dolayısıyla I. Mahmud Bendi'ne Topuzlu Bent denmeye başlanmıştır. Eski kayıtlara göre bent yapıldığında 10,**61** m yüksekliğindeydi, Gazi Hasan Paşa 1786'da 3,03 m ekleterek bendi 13,64 m'ye yükseltmiştir. Topuzlu Bent iki büyük payanda arasında, kırık hatlı kagir kemer-ağırlık barajıdır. Hava tarafının eğimi 100/17'dir. Bendin su tarafında, tepe noktasından 2,23 m, aşağıdaki bölgeden itibaren duvar kalınlığı, kademe şeklinde 60 cm genişletilmiştir. Bu konstrüksiyon modern barajlarda gölde su alçaldığı zamanki gerilmeleri azaltmak için yapılan sürekli genişleme şekline uygundur. Topuzlu Bent'in mansap tarafındaki talvegden su tarafındaki mermer plaklarının üstüne kadar olan yüksekliği 14 m'dir. Bent gövdesinin tabandaki kalınlığı 7 m, tepede ise 5,47 m'dir. Bent kemer-ağırlık barajı tipinde olduğu ve kalın payandalara dayandığı için duvar kalınlığı nispeten ince yapılmıştır. İki sahil arasındaki tepe uzunluğu 80,65 m'dir. Topuzlu Bent'in kitabesinin tarih beyti, inşa tarihi olarak 1163/1750'yi vermektedir.

Topuzlu Bent
Kâzım** Çeçen, **1992

Topuzlu Bent'in hidrolojik bölgesi 0,920 km^2, göl hacmi 160.000 m^3, göl alanı 0,026 knri'dir. Sol sahilde 1,25x0,40 m boyutlarında bir dolu savak vardır. 100 mm çapındaki boru vasıtasıyla su alınır. Bendin cephesindeki I. Mahmudün tuğrasının altındaki hacimde debi ölçme sandığı ve lüleler yardımı ile debi ölçülür. 1 lüle debi, ekseni 96 mm su yükü altında olan **26** mm çapındaki kısa borunun akıttığı su miktarı ve 36 lt/dak. veya 52 mVgüne eşittir. Ölçme sandığının üzerinde 2 adet İlik lüle, 1 adet 2'lik lüle, 2 adet 5'lik lüle ve 1 adet 10'luk lüle vardır. Toplam 6 orifisten 24 lüle veya 1.248 m'/gün su alınabilir. Topuzlu Bent 1750'de tamamlandıktan sonra Gazi Hasan Paşa Bendi 3,03 m yükseltince kendisine 22 masura (143 mVgün) su tahsis edilmiş ve bu su Kasımpaşa'daki Hasan Paşa'nın yaptırdığı Bahriye tesislerine ve hayratına verilmiştir.

Toptaşı Bimarhanesi'nin avlusunda hastalar. Osman Nuri, *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti,* İst. 1911

Bibi. Yüngül, *Taksim Suyu;* Çeçen, *Taksim-Hamidiye.*

KÂZIM ÇEÇEN

TOPUZLU, CEMİL

(6Mart 1866, İstanbul - 24 Ocak 1958, İstanbul) Hekim ve şehremini.

Şûra-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Başkanı Yusuf Ziya Paşa'mn oğlu, II. Abdülhamid dönemi şeyhülislamlarından Cemaleddin Efendi'nin damadıdır. Paşakapısı Askeri Rüştiyesi'nden sonra bir süre Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) devam etti, babasının görevle Şam'a gitmesi üzerine 1880'de buradaki askeri rüştiyeyi bitirdi. 2 sene Kuleli'deki Tıbbiye İdadisi'nde okuduktan sonra 1882'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye(->) girerek 1886'da yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu ve Humbarahane Hastanesine tayin edildi. 1887'de cerrahi alanında uzmanlık eğitimi görmek üzere Fransa'ya gönderildi. 1890'da istanbul'a döndüğünde Haydarpaşa Askeri Hastanesi(->) operatörlüğü ile görevlendirildi. 1891'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin seririyat-ı hariciye (cerrahi kliniği) muallim muavinliğine, 1894'te ise Aristidi Paşa'mn yerine aynı kliniğin muallimliğine atandı. Aym yıl, Avrupa'da emsallerine uygun olarak yeniden inşa edilen, 30 yataklı cerrahi kliniğinde, 1 sene içinde 400'den fazla önemli ameliyat gerçekleştirdi. Ameliyatlarında asepsi antisepsiyi uyguladı ve klinikte otoklav ve etüv kullanımı başlattı.

Paris'teyken 1890'da sol kolağası, aynı yıl sağ kolağası, İstanbul'da ise 1891'de binbaşı, 1896'da mirliva, 1898'de ferik, 1904'te birinci ferik ve 1905'te ise müşir rütbelerine yükseldi. II. Meşrutiyetin ilanından sonra rütbesi miralaylığa indirilince askerlik mesleğinden çekildi. Bundan sonra da kendisine mirmiranlık rütbesi verilmiştir.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında. Yıldız Askeri Hastanesinde, Tesalya'dan getirtilen yaralıları, Esad Feyzi ve Rıfat Osman'ın çektiği röntgen filmleri ile ameliyat etmiş ve röntgen ışınlarını savaş cerrahisinde kullanan ilk cerrah olmuştur.

1909'da Sivil ve Askeri tıbbiyelerin birleştirilerek Tıp Fakültesinin kurulmasında büyük emeği geçmiştir. Tıp Fakültesinin ilk reisi (dekan) seçilen Topuzlu 1911'de bu görevinden ve daha sonra da seririyat-ı hariciye muallimliğinden çekilmiş, Ağustos 1912'de istanbul şehreminliğine tayin edilmiştir. 1914'te bu görevinden istifa ederek isviçre'ye gitmiş, burada 4 sene kaldıktan sonra, Mayıs 1919-Şubat 1920 arasında ikinci kez şehreminliği yapmıştır.

2 Nisan 1920'de Damat Ferid Paşa kabinesinde nafıa nazırlığı görevini kabul etmiş, birkaç gün sonra galip devletlerin teklif ettiği barış antlaşmasını incelemek üzere murahhas üye sıfatıyla eski sadrazam Tevfik Paşa ile birlikte Paris'e gitmiş, bu sırada Ferid Paşa'mn, Kuva-yı Milliye'yi ezmek için 2 ay önce dağıtılmış olan Kuva-yı inzibatiye'yi yeniden canlandırmaya çalıştığını duyunca derhal istanbul'a dönerek 20 Temmuz 1920'de nazırlıktan istifa etmiştir. Ferid Paşa'mn kendisini divan-ı harbe vereceği söylentileri üzerine ailesi ile birlikte 22 Eylül 1920'de Nice'e gitmiştir. Temmuz 1924'te İstanbul'a dönmüş, ancak ertesi yıl oğlunun öğrenimi için tekrar Paris'e gitmiş, orada cerrahlık alanındaki son gelişmeleri incelemiş ve Temmuz 1929'da istanbul'a dönerek muayenehane açıp çalışmaya başlamış ve resmi görev kabul etmemiştir.

Topuzlu bir çok cerrahi aletin tasarımını yapmış, çok sayıda inceleme ve çeşitli kitaplar yazmıştır. Bir meme karsinomu ameliyatında, kaza eseri yırtılan arteri dikme başarısını göstermiştir. Bu tıp literatüründe, bilinen ilk başarılı atardamar dikişidir. Bu vakayı 1897'de Moskova'da toplanan Uluslararası Tıp Kongresi'ne sunmuştur. Fransız tıp kitaplarmda bu ameliye "arter yaralanmalarının Cemil Paşa yöntemiyle dikilmesi" başlığı ile yer almıştır. Ayrıca aşil tendonunun uzatılmasında, adıyla anılan bir yöntem geliştirmiştir. Ünü ülkenin sınırları dışına taşmış, Hindistan, İran. Mısır ve Bulgaristan'dan gelen hastaları olmuştur.

Bibi. C. Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım,* İst., 1951; K. İ. Gürkan, "Ord. Prof. Cemil Topuzlu", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,* S. 1 (1958), s. 194-203; F. Frik, "Politik Görevlerde Doktorlar". *Dirim,* S. 5-6 (1968), s. 146; B. N. Şehsuvaroğlu, "Şehremini Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa 1868-1968", *Göztepe,* İst., 1969. s. 90-94; H. Hatemi-A. Kazancıgil, "Cemil Topuzlu ve Modern Cerrahi Eğitiminin Yüzüncü Yılı". *Bilim Tarihi,* S. 6 (Nisan 1992). s. 3-9; M. Değer, "Dr. Cemil Topuzlu ve Yüz Yıl Önce Yaptığı Bevin Ameliyatı", ae. S. 6 (Nisan 1992), s. 10-15.

NURAN YILDIRIM

Şeıhrenunliği

21 Ağustos 1912-21 Kasım 1914 arasındaki ilk şehreminliği sırasında kentte ilk kez park gereği duyan Cemil Topuzlu oldu. Topkapı Sarayının bahçesinin Sarayburnu ile Ayasofya arasındaki bölümünü Gülhane Parkina dönüştürdü. Kadınların parka ginnesine izin vermesi tepki uyandırdı. Bu nedenle tutucu kesimlerce parka "Cemil Paşa Umumhanesi" dendi. Gerek bahçeleri, gerek ağaçları korumak için ilk kez bahçıvanlık kadrosu kuruldu.

Cemil Topuzlu
Cengiz Kahraman arşivi

Kentin temizlik işlerine önem verdi. Sokaklar, Avrupa'da olduğu gibi süpürülerek sulanmaya başladı. Avrupa'dan ilk kez sulama ve süpürme arabaları getirildi. Eski çöp arabalarının içine çinko döşendi ve kapak yaptırıldı. Amele için sıhhi koğuşlar ve çöp arabalan, hayvanları için ahırlar yapıldı. Emekli maaşı ya da bir tazminat ödeneği bulunmayan ameleye hastalıklarında ve ölümlerinden sonra ailelerin perişan olmaması için "tasarruf sandığı" kuruldu.

Yeni yollar yapıldı, eskileri onarım gördü. Çırçır, Beyazıt, Aksaray gibi yangın yerleri düzenlendi. Taksim Meydanı-Şehit Muhtar Bey Caddesi genişletildi. Voyvoda Caddesi ve Ayasofya'dan Gülhane Parkı önüne giden Alemdar Caddesi genişletildi. Ayasofya ile Sultanahmet arasında büyük bir meydan açıldı ve bahçe yapılmasına başlandı. Bu imar hareketleri sırasında tarihi eserleri dikkate almaması sonradan sert tenkitlere uğramıştır.

Şişli'de hazineden 35 dönüm kadar yer alarak üzerinde Mehmed Han-ı Hamiş Hastanesi'ni kurmayı düşündü, planlarını hazırlattı. Tophane Tephirhanesi genişletildi. Akıl hastaları için yeni bir bina inşa edilmek üzere planlar hazırlandı.

Cemil Topuzlu'nun 5 Mayıs 1919-26 Şubat 1920 arasındaki ikinci şehreminliği sırasında Sütlüce Mezbahasinın(->) temeli atıldı. Toptan sebze ve meyve satışına çekidüzen getirmek için Eminönü'nde düzenlemelere gidildi. Keresteciler civarında hal oluşturmak için girişimde bulunuldu. Kapalıçarşidaki Sandal Bedesteni'nde mezat idaresini açarak satıcıları komisyoncuların, sarrafların eline düşmekten kurtardı; belediyeye gelir sağladı. Belediye mevzuatında düzenlemelere giderek belediye gelirlerini artırmayı başardı. Belediye zabıtasını belediyeye bağlayarak düzene koydu.

BibL (Ergin), *Şehreminleri;* C. Topuzlu, *32 Sene Evvelki, Bugünkü, Yarınki İstanbul,* İst., 1944; ay, *Istibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım,* İst., 1982; S. Alaçam, *Eski Şehremini Cemil Topuzlu'nun Başından Geçenler,* İst., 1939; Ziyaoğlu, *Belediye Reisleri.*

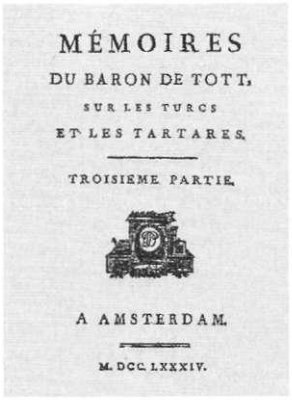
ZAFER TOPRAK

TOTT, FRANÇOIS BARON DE

(1733, Champigny -1793, Tarcsa, Macaristan) Macar asıllı Fransız asilzadesi.

Topçu mühendisi olarak eğitim gördükten sonra, İstanbul elçiliğine atanan Comte de Vergennes'in yanında 1 Nisan 1755'te Marsilya'dan gemiye binerek 21 Mayıs'ta Osmanlı başkentine varır. Burada 8 yıl kalacak olan Tott, Levanten bir ailenin kızı ile evlenir ve Türkçe öğrenerek elçiliğin tercümanlığını yapar. Bu süre içinde tanık olduğu birçok olaydan, kentten ve halkın örf ve âdetlerinden hatıralarında söz eder.

Denizyoluyla istanbul'a varan Tottü

MÉMOIRES
DU BARON DE TOTT,
SUR LES TURCS
ET LES TARTARES.
TROISIEME PARTIE.
A AMSTERDAM.
M. DCC. LXXXIV.

Tott'un *Mémoires* adlı kitabının kapağı. Librairie de Péra, *X. Antika Kitap Müzayedesi Kataloğu,* lst., 1992

önce deniz trafiğinin hareketliliği çarpar. Boğaziçi'nde oturup kentte çalışanların günlük geliş gidişleri, ticaret ve geçit trafiğine eklenerek büyük bir yoğunluğa erişir. Diğer ziyaretçiler gibi kente denizden hayran olan gezgin karaya ayağını basınca hayal kırıklığına uğrar, sokakların darlığını, ev saçaklarının neden olduğu loşluğu, kaldırımların bozukluğunu ve pisliğini eleştirir.

Gelişinden birkaç ay sonra meydana gelen ve kent merkezinin büyük bir kısmını harap eden Hocapaşa yangını, Tott için bu düzensizliğin doğal bir sonucudur. Bu yangından sonra III. Osman, yollan genişletmeye çalışır ama mülk sahiplerinin muhalefeti ile karşılaşınca durum eskisi gibi kalır. Hocapaşa yangınında, Babıâli binaları yanınca sadrazamın makamı Kadırga'da, eskiden Sokollu Mehmed Paşa'ya ait olan ve o dönemde III. Ahmed'in kızı Esma Sultan'ın oturduğu saraya taşınmıştır. Bu fırsatla Tott bu saray hakkında kısaca bilgi verir.

Eşinin hanımlara yaptığı ziyaretlerden faydalanan yazar, ondan aldığı bilgilerle Türk ve Rum konaklarının içlerini, ailelerin yaşayış biçimlerini anlatır. 1757'de III. Mustafa'nın tahta çıkışında Eyüp'teki kılıç kuşanma merasimi de anlatılır, istanbul yaşayışının hiçbir yönünü ihmal etmeyen Tott, saraydaki bir doğum münasebetiyle Büyükdere'de yapılan şenliklerden, Süleymaniye'deki Tiryaki Çarşısından ya da Ragıb Paşa'nın kurduğu kütüphaneden de söz eder. ilginç bir bilgi de III. Mustafa tarafından yaptırılan Laleli Külliyesi'yle ilgilidir. Oradaki mülkleri istimlak etmek için padişah Yenikapı önünde denizi doldurur, orasını ifraz ederek parselleri külliyenin yapıldığı yerde mülk sahibi olanlara verir.

1763'te Fransa'ya dönen Tott, 1767'de Fransız hükümeti tarafından Kırım hanının yanına gönderilir. Burada 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nm ilk safhalarına katılan yazar, 1769 baharında istanbul'a döner. 1770 Çeşme bozgunundan sonra Çanakkale Boğazı'nı tahkim etmekle görevlendirilir. Bir mühendislik okulunun açılması için mühendislik bilgilerinden faydalanmak isteyen Osmanlı sarayının bu girişimi, geleneksel eğitimden gelen hendesecilerin mukavemetiyle karşılaşır. Hendesecilerin ileri gelenleri ile düzenlenen bir sınavda Tott "Üçgen açılarının toplamı ne kadardır" diye sorunca onlar da "Üçgene göre değişir" diye yanıt verirler. Böylece bilgisizlikleri anlaşılır ve Mühendishane-i Beri-i Hümayunun öncüsü olan Hendesehane'nin açılmasına karar verilir. Savaş ilerleyince, görülen ihtiyaç üzerine Tott, top dökümü ile de ilgilenir ve Osmanlı ordusu için toplar döker.

1774'te Küçük Kaynarca Antlaşmasimn imzalanmasından sonra, Rusya'nın isteği üzerine Fransız hükümeti Tottü geri çağırır. Geri döndükten sonra bir ara Douai valiliğine atanan ve Doğu Akdeniz iskelelerinin teftişi ile de görevlendirilen Tott, Fransız devriminin ardından önce isviçre'ye, sonra da anavatanı Macaristan'a çekilir.

Türkiye ve Kırım hatıraları, ilk defa *Mémoires sur les Turcs et les Tartares* adıyla 1784'te Amsterdam'da basılır, ikinci baskısı Paris 1785, üçüncüsü ise Maastricht 1786 tarihlidir.

STEFANOS YERASIMOS

TOURNEFORT, JOSEPH PITTON DE

(5 Haziran 1656, Aix-en-Provence - 28 Aralık 1708, Paris) Fransız doğabilimci.

Montpellier Üniversitesi çerçevesinde botanikte uzmanlaşarak 1683'te Paris Kraliyet Botanik Bahçesi'ne profesör atanır. 1699'da, Karlofça Antlaşmasından sonra Fransız hükümeti tarafından botanik araştırmaları yapmak ve bitkiler toplamak üzere doğu seyahatine gönderilir.

Bu gezinin ilk bölümü Ege adalarında yapılır. 23 Mayıs 1700'de bir hekim ve bir ressamla birlikte Marsilya'dan hareket eden Tournefort önce Girit'e gider, oradan da Ege adalarının büyük bir bölümünü gezdikten sonra Mart 1701 sonunda istanbul'a varır. Tournefort için Osmanlı başkenti ilginç bir yer değildir, onun için burada ancak 15-20 gün kalınarak Karadeniz yoluyla Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya doğru yola çıkılır.

istanbul'u daha çok Yunan ve Bizans yazarlarına ya da Pierre Gilles'e(->) dayanarak anlatan Tournefort gene de kendi gözlemlerine yer verir. Kentin konumundan ve boyutlarından hayranlıkla söz eder ve Avrupa'nın en büyük kenti olduğunu yazar. Ancak dönemin tüm gezginleri gi-

RELATION
D'UN VOYAGE
DU
LEVANT,
FAIT PAR ORDRE DU ROY.
CONTENANT
TOME PREMIER.
A PARIS,
DE L'IMPRIMERIE ROYALE.
M. DCCXVII.

Tournefort'un *Relation d'un Voyage du Levant* adlı kitabının kapağı. *Galeri Alfa*

bi kentin içini görünce hayal kırıklığına uğrar. Kentin üç belası, yangın, veba ve leventlerdir. Bu son isimle donanma azaplarını kasteden Tournefort onların başıbozukluğundan yakmır.

Ayasofya'dan Edirnekapiya giden caddeden başka hiçbir yolu kullanışlı olmayan kentin görülecek en ilginç binaları camilerdir. Çoğu yarım kalmış ve çevresi evler ve dükkânlarla doldurulmuş Fransa'daki kiliselerin aksine, camiler kısa bir zamanda tamamlanmış ve çevresi açık ve temiz tutulan binalardır. Mimarileri Tournefort'a yabancı görünmekle birlikte kubbe ve minare dengesini takdir eder, boyutlarını ve sağlamlıklarını beğenir. Bununla birlikte en ayrıntılı biçimde anlattığı bina gene de Ayasofya olur. Ayasofya'nın bitişiğindeki dört padişah türbesini de gezdikten sonra Arslanhane'ye ve Sultan Ahmed Camii'ne de gider ve onun mimarisinden de uzun uzun söz eder. Süleymaniye'ye ve Yeni Cami'ye de önemli bahisler ayırır. Bayezid, Fatih, Sultan Selim ve Eyüp camilerini de ziyaret eden Tournefort, oradan Tekfur Sarayina kadar uzanır.

Haliç ve Galata konusunda ayrıntılı bilgiler veren Tournefort, Haliç saraylarından ve Galata kiliselerinden söz eder. Pera'da elçiliklerden ve Galatasaray'dan, Tophane'den bahis vardır. Suriçindeki istanbul'da Atmeydanı ve diğer yerlerde bilinen tüm sütunlar anlatıldıktan sonra sıra bedesten ve çarşılara gelir. İstanbul'da olup bitenleri anlamak ve anlatmak için yıllarca orada kalınması gerektiğini yazmakla birlikte iki-üç haftada görmüş olduğu yerler oldukça doğru ve ayrıntılı anlatılmıştır. Kentten ayrılmadan önce Fransa Elçisi de Ferriol'le birlikte Davud Paşa Kışlası'na sadrazamı görmeye giden Tournefort, Erzurum valiliğine tayin edilen Köprülü Numan Paşa ve maiyetine katılarak denizyoluyla Trabzon'a doğru yola çıkar. Oradan 15 Haziran'da Erzurum'a gelerek Tiflis ve Erivan'a kadar uzanır. Ağustos sonunda Erzurum'a döndükten sonra Ankara üzerinden Bursa'ya, oradan da İzmir'e gelir. Oradan Mısır ve Arabistan'a gitmek niyetinde olan Tournefort, sonunda bu yolculuktan vazgeçerek 3 Haziran 1702'de Marsilya'ya döner.

Getirdiği malzemenin tasnifi ve kitabın hazırlanışı tamamlanmadan Tournefort evinden botanik bahçesine giderken bir araba kazasma uğrayarak vefat eder. *Relation d'un voyage du Levant*adlı seyahat kitabı iki cilt halinde 1717'de basılacak, bunu aynı yıl üç ciltlik Lyon baskısı izleyecektir. 1718 Amsterdam ve 1727 Paris Fransızca baskıları, ayrıca birincisi 1718'de olmak üzere iki ingilizce ve bir Almanca baskıları vardır.

STEFANOS YERASİMOS

TRAFİK

Yayaların ve lastik tekerlekli araçların karayolu, demir tekerlekli araçların demiryolu, gemilerin denizyolu ve uçakların havayolu üzerindeki hareketleri. Günlük dilde "trafik" terimi araçlar dışında, yayalar ve

bu araçlarla taşman yolcu ve yükler için de geçerlidir.

Altyapı ve işletme darboğazları nedeniyle, "yaya, araç, yolcu ve yük hareketliliğinde zorlanma" diye tarif edilebilecek trafik sorunu motorlu araçların artışına paralel olarak, tüm dünyada hızla büyümektedir. IstanbuPda trafik sorununun büyümesinin başlıca nedenleri, doğum ve göç sonucu hızlı nüfus artışı; araç sahipliğinde hızlı artış; belirli bir yerleşim (arazi kullanım) ve ulaşım politikası bulunmaması, imar planları hazırlanırken arazi ktıllanımulaşım ilişkisi dikkate alınmadan yoğunlukların artırılması; hareketlere imkân verecek altyapının yetersizliği; toplutaşımacılığın ön plana çıkarılamaması; taşımacılığın ağırlıkla karayoluna yığılması; kentte konu ile ilgili kurumlar arasında eşgüdüm ve kurumların üzerinde uzlaştıkları bir çözüm yaklaşımı bulunmaması, taraflarca çözümün değişik uçlarda görülmesi; sorunla uğraşacak teknik ve idari kadro yetersizliğidir.

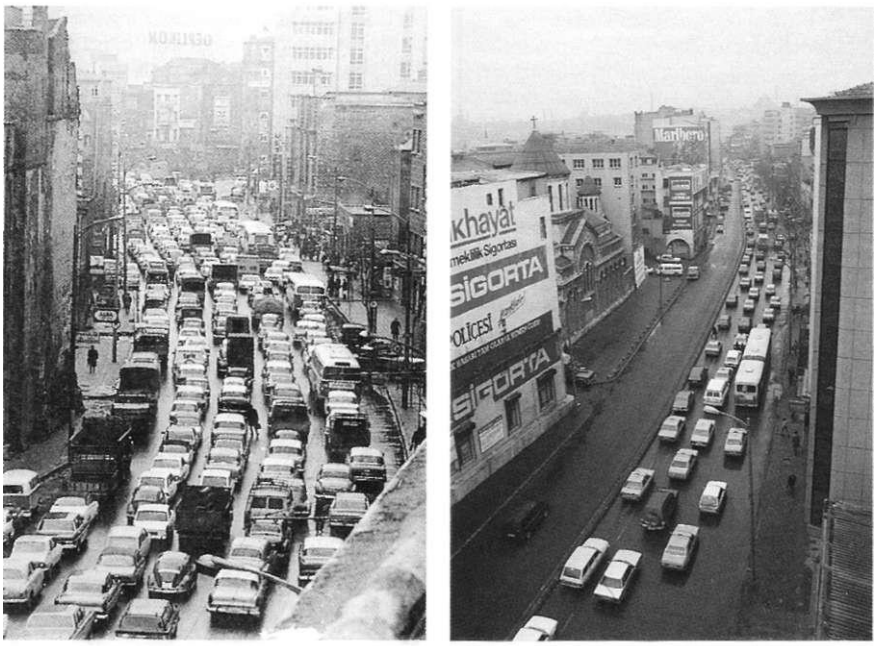
İstanbul hiçbir zaman bütüncül ve tutarlı bir trafik planlaması anlayışı içinde ele alınmamıştır. İster merkezi, ister yerel, her değişen yönetim ile kente bakış da değişmiş; bir önceki yaklaşımlar göz önüne alınmadan, hattâ bazen tersyüz edilerek, kendi görüşleri doğrultusunda projeler üretilmiş, ancak bunlar dahi değişikliklerle uygulanabilmiştir.

Tüm dönemlerde ortaya konulan uygulamaların iki ortak noktası, trafik için üretilen projelerin tamamının kentin genel yapısını göz önüne almayan, bir plana oturmayan tekil projeler halinde kalması ve tüm projelerin insanların bir yerden bir yere ulaşımından ziyade, taşıtların, özellikle de otomobilin hareketldiğini hedeflemesidir.

19. yy'ın başında İstanbul bir yayalar kentiydi. Bu dönemde sadece yaya ve at trafiği söz konusuydu. Zaman içinde buna kayık trafiği, daha sonraları da at arabası trafiği ilave olmuştur. 19. yyda at arabası yaygınlaşmış, şehir hatları vapurlarının, Tünel'in, tramvayın, trenin devreye girmesi ile toplutaşımacılık gelişmeye başlamıştır (bak. toplutaşımacılık).

Taşımacılık yapısındaki değişimler, kentin yeni yerleşim yapısının ana belirleyicisi olmuştur. Şehir egemen taşımacılık türü yönünde şekillenmiş ve egemen taşımacılığın trafiği ön plana çıkmıştır. İlk dönemlerdeki yoğun yaya trafiği zamanla yerini trenle demiryolu, vapurlarla denizyolu, otomobillerle de karayolu trafiğine terk etmiştir. Karayolu taşımacdığımn ön plana çıkması ile kent içi yolların genişletilmesi, böylece kentin yeniden yapılanması gerekmiştir.

19. yy'ın ikinci yarısında, şehreminleri sadece kendi dönemlerinin İstanbul'una hizmet vermek için çalışmışlar; geleceğin İstanbul'unu planlamadan yapılan imar hareketleri, kentin anayollarının büyük camiler ile onların bulunduğu meydanlara doğru açılması şeklinde gelişmiş, semtleri birbirine bağlayan yollar ise dar ve patikamsı nitelikte kalmıştır.

Kemeraltı Caddesi'nin 1972'de tek yön (solda) ve 1992'de çift yön uygulamasından sonraki görünümü.
TETTV Arşivi

İstanbul'da ilk imar planı çalışmasının 1836-1837 yıllarında von Molîke(->) tarafından 1:25.000 ölçekli olarak yapıldığı kabul edilmektedir. Bu plana dayanılarak yayımlanan ilk imar talimatnamesinde, mahallelerde geometrik esaslara uyan, plan doğmltusunda düzgün yolların açılması, yolların genişliklerine göre dört kademeye ayrılması, hiçbir surette çıkmaz sokak yapılmaması, mümkün olan yerlerde yeni meydanların bırakılması gibi ilkeler yer almıştır. Ancak adı geçen tasarıların hayata geçirilemediği bir gerçektir.

Cumhuriyet döneminde de hizmetler, İstanbul için genel ölçekte çözüm üretmekten çok, yerel ölçekte kalmıştır. İmar çalışmaları 1930'larda yoğunluk kazanmış, davet edilen yabancı profesörler, uzman mimarlar İstanbul için imar planları hazırlamışlardır (bak. planlama). Bu dönemde Alman şehirci ElgötzOö) İstanbul'un yerleşim ve gelişme stratejileri üzerinde rapor hazırlamıştır. Takiben Fransız kent plancısı Prof. Henry Prost(->) İstanbul'un imar planlamasına başlamıştır. Prostün yaklaşımı tarihi çevreyi ortaya çıkararak korumak ve büyük arterler, yollar açarak kent içini süslemekti. O dönemde otomobil çok az olduğu halde, kentin yol sistemini gelişmekte olan otomobil gerçeğine göre planlamıştı. Yenikapı'yı Taksim'e bağlayan koridor, Vatan Caddesi, "Boğaziçi korniş yolu" bu planın önerileridir.

19401ı yılların vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar kıt kaynaklara rağmen Atatürk Bulvan'nı, Gümüşsuyünu ve Bayıldım Yokuşu'nu, Eminönü, Taksim, Beyazıt ve Üsküdar meydanlarını genişletip düzenlemiştir. Bu dönemde yol altyapısına yapılan önemli yatırımlar, motorlu araç adedindeki artışa rağmen trafik sorunlarının hissedilmesini bir süre ertelemiştir.

1949'dan sonra İstanbul'a vali ve belediye başkanı olan Fahrettin Kerim Gökay döneminde İstanbul yoğun imar hareketlerine sahne olmuşmr. Özellikle bu dönemde motorlu araçların artışı kent içi karayolu trafiğinde ciddi darboğazlar yaratmaya başlamıştır. 19501i yılların ortalarında karayollarında ortaya çıkan trafik sıkışıklıkları Başbakan Adnan Menderes'in İstanbul'a yönelmesinin ve 1956'dan itibaren istimlakler ile geniş yol ve bulvarlar açarak, meydanlar düzenleyerek karayolu trafiğinin rahatlatılması yönünde başlattığı imar operasyonunun gerekçesi olmuştur. Kentin topografyası ve tarihsel yapısı göz önüne alınmadan "karayolcu yaklaşım" içine hapsolan, bk ana plana oturmayan, doğrudan şahsi görüşlere dayanan yeni yol projeleri İstanbul'un karayolu trafiğine başka bir yaklaşım getirmiştir. Vatan ve Millet caddeleri. Sirkeci-Yedikule arası sahil yolu, Barbaros Bulvarı, Levent-Büyükdere arası korniş yolu gibi geniş yollar hep bu görüşün ve o dönemin eserleridir. Ancak, gene bu dönemde, İstanbul'un trafik sorununa ciddi çözüm getirmesi beklenen, tüm projeleri ve finansman kaynakları hazırlanmış olan metronun yapımı, Adnan Menderes'in bir cümlesiyle gündemden çıkarılmıştır.

1960-1963 arasındaki askeri dönemi takiben 1963'te belediye başkanı seçilen Haşini İşcan, açtığı yol ve meydanlar ile adım İstanbul tarihine kaydettirmiştir. Onun döneminde, kent merkezindeki hemen hemen tüm meydan ve yollar elden geçirilmiştir. Unkapanı, Saraçhane gibi katlı kavşaklar; Karaköy yaya alt geçidi ve çarşısı gibi çözümlerle araç trafiğine akışkanlık getirilmeye çalışılmıştır.

1960ların sonlarında İstanbul Boğaziçi Köprüsü tartışmaları başlamış; İstanbul'un

trafik sorununun çözümünü yeni yol ve köprülerde arayanlar ile bunun bir çözüm olamayacağını, sorunu daha da ağırlaştıracağını savununlar karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşılaşmayı, betona dayalı prestij projeleri peşinde koşanlar kazanmıştır.

İstanbul alanını kapsayan ilk ve kapsamı bakımından tek trafik mühendisliği ve kontrolü çalışması 1973-1975 arasında İstanbul Şehirsel Gelişme Projesi çerçevesinde yabancı uzmanlarla birlikte yapılmıştır. Hazırlandıktan sonra rafa kalkan bu rapor, 1984-1989 arasında kısmen uygulanmış; 1989-1994 arasında ise adı geçen raporda önerilen trafik mühendisliği kavramları ve çözümleri yaygın bir şekilde hayata geçirilmiştir.

1970'lerin sonlarına doğru İstanbul'un trafik sorununun çözümünde yeni bir yaklaşım egemen olmaya başlamıştır. Ahmet İsvan döneminde trafik somnunun çözümü için toplutaşımacdığm ön plana çıkarılması yönünde ciddi çalışmalar başlatılmış, Taksim-Zincirlikuyu arasında otobüslerin işletildikleri ortamı iyileştirmek, onların trafik tıkanıklıklarından etkilenmemelerini sağlamak için "tercihli yol" denilen özel bir otobüs yolu projesi hazırlanmıştır. Bu projenin uygulanması İsvan'dan sonra seçilen Aytekrn Kotil zamanında olmuştur. Alınan olumlu neticeler nedeniyle bu özel yolun Taksimden Aksaray'a uzatılması yönünde proje çalışmalarına başlanmış, ancak 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi yüzünden, girişim sonuca ulaşamamıştır.

1980-1984 arasında karayolu trafiğinin işletimi ve denetiminde kısmi bir iyileşme görülmüştür.

1984'te Bedrettin Dalan'ın belediye başkanı seçilmesinden sonra İstanbul'da çarpıcı imar çalışmaları başlamış; trafik sorununu yeni yol ve kavşaklarla çözme çabası içinde yer yer büyük istimlakler ile önemli trafik koridorları ortaya çıkarılmıştır. Tarlabaşı Bulvarı, Halic'in Eminönü-Eyüp arası, Boğaziçi ve Haliç'te "kazıklı yollar", sahil yolları gibi çok tartışılmış, ciddi boyutlarda yapımların yanışını, yol ağının işletiminde yaygın bir tek yön uygulamasına geçilmiştir. Bu dönemde İstanbul ilk kez "alansal trafik kontrolü" anlayışı içinde yaygın sinyalizasyon sistemine sahip olmaya yönelmiştir. Ayrıca merkezi iş alanındaki yoğunluğun azaltılması için desantralizasyona doğru hızlı adımlar atılmıştır. Karayolu trafiğine alternatif olarak raylı sistem ağı oluşturulmaya başlanmıştır. Bunun yanısıra, karayolu taşımacılığına dönük olarak çevre yolu içinde, "Be-sam" adıyla anılan, 3. Boğaziçi köprüsü ile 4. Haliç köprüsünün yapımını ön gören bir şehir içi ekspres yoİun inşaatı planlanmıştır. 2. Boğaziçi (Fatih Sultan Mehmet) Köprüsü de bu dönemde tamamlanmıştır. Gene bu dönemde hükümet İstanbul için kapsamlı bir ulaşım, metro ve Boğaziçi tüp geçişi etüdü yaptırmıştır.

Dalan'ı takiben belediye başkanlığına seçilen Nurettin Sözen döneminde kentin tarihsel dokusunun yeni yollar yapılmasına, mevcut yolların genişletilmesine imkân vermeyeceği gerçeğinden hareketle mevcut yol ağının daha verimli kullanımı hedeflenmiştir. Yol ağından yararlanan araç sayısını azaltabilmek için toplutaşımacılığa daha fazla önem verilerek özel yol ve şeritler yaygınlaştırılmış, raylı sistemlerin kente yayılmasına devam edilmiş; hükümetin hazırlattığı metro etüdü doğrultusunda Taksim-4. Levent arasında metro inşaatına başlanmıştır. Sözen döneminin trafik sorunlarının hafifletilmesi yönündeki yaklaşımı mevcut yol ağının verimli kullanılması, trafik düzenlemeleri ile araçların kat ettikleri mesafelerin kısaltılması daha az sayıda taşıtın hareketi de daha çok kişinin ulaşımının sağlanması, kısaca topltıtaşımacılık olarak özetlenebilir.

Gene bu dönemde, kent merkezindeki trafik baskısını azaltmak amacıyla 1975 Trafik Mühendisliği ve Kontrolü Çalışması'nda önerilen iki önemli koridor, tarihi yarımadada Divanyolu ve Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi araçlardan arındırılıp yaya yolu haline getirilmiştir.

İstanbul'un trafiğinden ve ulaşımından sorumlu organlar, vilayet bünyesinde 2918 sayılı Karayolları Trafik Yasası uyarınca, il bütünü için karayolu trafik düzeni ve güvenliği ile ilgili kararlar üretmek için kurulmuş olan İl Trafik Komisyonu ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı bünyesinde 3030 sayılı yasa ile büyükşehir belediyesi ve mücavir sahası sınırları içinde ulaşım, toplutaşımacılık ve trafik işletiminden sorumlu olan Ulaşım Koordinasyon Merkezidir.

Kentin ulaşım planına göre uygulanacak taşımacılık politika ve stratejileri, büyükşehir belediyesince yapılan nâzım planlarca belirlendiği halde, bazı konularda hâlâ İl Trafik Komisyonu'nun yetki ve sorumluluğunun bulunması, trafik ve ulaşım yönünde alınan kararlar arasında çelişkiler ortaya çıkarmakta, vilayet ve belediyeyi zaman zaman mahkemelerde bile karşı karşıya getirmektedir.

Bibi. A. Alpöge, "Tercihler Ummanmda Tercihli Yol". *İstanbul.* S. 2 (Temmuz 1992); A. Uz, "İstanbul'un Yolsuzluk Hikâyesi", *Kilometre,* (Ağustos-Kasım 1992); E. Öncü, "İstanbul Şehiriçi Ulaşımda Yolcu Taşıması", *İstanbul Valiliği, Ulaşım ve Trafik Paneli Tebliği,* Şubat 1994; İ. Tekeli. 'İcabında Plan". *İstanbul.* S. 4 (Ocak 1993); ay, "Yüz Elli Yılda Toplu Ulaşım" *ae.* S. 2 (Temmuz 1992); I. H. Acar. "Ulaşım ve Trafikte Stratejik Kararlar", *İstanbul Valiliği, Ulaşım ve Trafik Paneli Tebliği,* Şubat 1994; N. Yayla, "Dolaşmak Ama Ulaşamamak", *İstanbul,* S. 2 (Temmuz 1992).

İSMAİL HAKKI ACAR

TRAMVAY

Devrinin en önemli kara toplutaşıma aracı olan tramvayın ilk örneği olan adı tramvay ilk kez 1842de New York'ta. 1854'te Paris'te, 1860'ta Londra'da işlemeye başlamış, 30 Ağustos 1869'daki "Dersaadet'te Tramvay Tesis ve İnşasf'na dair bir sözleşme ile İstanbul caddelerinde yolcu ve eşya taşımacılığı için ray döşenerek hayvanların çektiği araba işletmeciliği imtiyazı 40 yıl süre ile Konstantin Krepano Efendi'nin kuracağı Dersaadet Tramvay Şirketi isimli şirkete verilmiştir.

Atlı tramvay ilk kez 1871'de Azapkapı-Ortaköy hattında hizmete girmiş, onu Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapı, Eminönü-Aksaray hatları izlemiştir.

1881'de ve 1907'de yeni sözleşmelerle şirket Voyvoda Caddesi'nden (Karaköy) başlayarak Kabristan Sokağı-Tepebaşı-Taksim-Pangaltı-Şişli, Beyazıt-Şehzadebaşı-Fatih-Edirnekapı, Galatasaray-Tünel, Pangaltı-Tatavla (Kurtuluş) hatları açma imtiyazını da almıştır. 1913'e kadar da Eminönü-Bahçekapı ek hattı, Harbiye-Maçka, Ortaköy-Kuruçeşme-Bebek hatları devreye girmiştir.

Atlı tramvayın sürücü, biletçi ve vardacı olarak çalışan 3 personelinin en ilgi çekicisi elindeki borazanı de çıngıraklı atların önünden koşarak "varda" diye bağırıp atlı tramvaya yol açan vardacıdır. Yazlık ve kışlık iki çeşidi olan atlı tramvayın çalışmaya başladığı ilk yıllarda Azapkapı-Ortaköy hattında yolcu fazlalığı yüzünden üst katı açık ve tenteli olan çift katlı tramvaylar işletilmiştir. Önceleri kadm yolcular için özel tramvaylar tahsis edilmiş fakat masraf nedeniyle bundan vazgeçilerek vagonlar kırmızı perde ile ortadan ikiye bölünmüş, haremlik-selamlık olarak erkek ve kadın yolcular ayrı bölümlere alınmıştır.

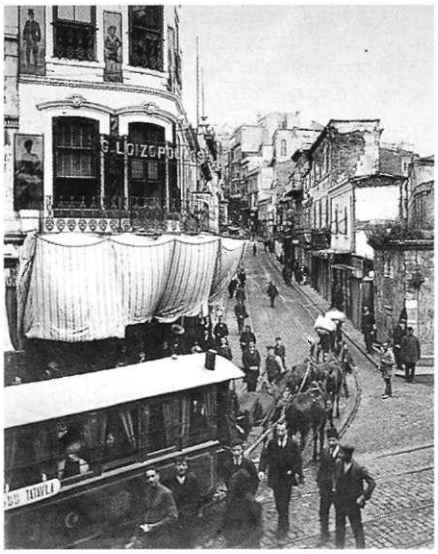
1911'de elektrikli tramvaya geçişi sağlayacak sözleşme imzalanmış, ancak elektrikli tramvayların devreye girmesi için daha bir süre beklemek gerekmiştir. 1912'de patlayan Balkan Savaşı İstanbul'un 1 yıldan fazla bir süre tramvaysız kalmasına neden olmuştur. Zira Harbiye Nezareti orduda kullanılmak üzere bütün atlan 30.000 altın karşılığı satın almıştır. Bu olaydan sonra elektrikli tramvay İstanbul için artık kaçınılmaz olmuştur.

1881'de Berlin'de, 1883'te Londra'da, 1889da Boston'da işletmeye açılan elektrikli tramvay İstanbul'a 33 yıllık bir gecikmeyle gelmiş, 2 Şubat 1914 günü Karaköy Meydam'nda İstanbul Şehremini Vekili Bedri Bey'in açılışını yaptığı ilk elektrikli tramvay Karaköy-Ortaköy hattında sefere konulmuştur. Aynı yıl tramvaylar Galata Köprüsü üzerinden geçmeye başlamış; Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nm hizmete girmesi ile diğer hatlar da elektrikliye çevrilmiş, böylece İstanbul 1915 sonlarında geniş bir elektrikli tramvay şebekesine kavuşmuştur.

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923'te Dersaadet Tramvay Şirketine ait 12 hat üzerinde I41'i matris (çekici vagon), 69'ü römork (çekilen vagon) olmak üzere günde ortalama 210 araba hizmet vermekteydi. Bu sayı 1930'larda 320'ye yükselmiştir.

İstanbul Tramvay Şirketi'nin son işletme yılı olan 1938'de 260 tramvay ile yapılan toplutaşıma hizmetleri sonucunda 15.356.364 km yol kat edilerek 73.039.303 yolcu taşınmıştır.

1 Ocak 1939'da İstanbul Tramvay Şirketi tarihe karışmış, bütün tesisleri, bedeli 13 yılda ödenmek üzere 1.560.000 TL'ye hükümete devredilmiştir. 12 Haziran 1939 gün ve 3642 sayılı kanunla hükümete devredilen tramvay işletmesi hükümetçe İstanbul Belediyesi'ne devredilmiş ve

1900'lerin başlarında Karaköy'de Bankalar Caddesi'nin başında Tatavla (Kurtuluş) seferini yapan atlı tramvay (solda) ve 1950'li yıllarda Galata Köprüsü üstünde elektrikli tramvay.
Sertaç Kayserilioğlu koleksiyonu (sol), Ara Güler

16 Haziran 1939 gün ve 3645 saydı yasa de İETT'ye bağlanmıştır.

İlk işlediği günlerde zamamn en süratli nakd vasıtası olarak bilinen tramvayların seferden kaldırılması yine sürati yüzünden olmuş, ancak bu defa süratinin az olması sebebiyle trafiği aksattığı ileri sürülmüştür. İlk olarak Maçka-Tünel hattı iptal edilmiş, 12 Ağustos 1961de İstanbul yakasından tümüyle kaldırılmıştır.

Anadolu yakasına tramvay Rumeli yakasından çok sonra gelmiştir. 1927'de Süreyya îlmen'in(->) öncülüğünde kurulan Üsküdar-Kadıköy Halk Tramvayları Şirketi 7 Haziran 1928de Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı hattını işletmeye açmıştır. Ancak hattın dar olması ve verimsizliği yüzünden işletmeci şirket zor durumda kalmıştır. 2 Temmuz 1929'da şirket yetkilileri ile Nafia Vekâleti arasında yapılan anlaşma uyarınca İstanbul Belediyesinin en büyük hissesine sahip olduğu Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları TAŞ kurulmuştur. Üsküdar-Haydarpaşa-Bağlarbaşı hatları kumlup Üsküdar şebekesi çift hatta dönüştürülmüştür.

Kadıköy'e kadar uzatılan tramvay hattına ilaveten 29 Ekim 1934'te Kadıköy-Moda, Kadıköy-Bostancı, Kadıköy-Fenerbahçe hatları açılmıştır. 16 Mart 1955'te belediye meclisi kararı ile şirket, imtiyazını İETT'ye devretmiştir.

3 Ekim 1966'da İstanbul'un Anadolu yakasında tramvaylar kaldırılmaya başlanmış; kalan son iki hat Kadıköy-Üsküdar ve Kadıköy-Hasanpaşa hatları da 14 Kasım 1966'da kaldırılmış, böylece İstanbul'a 97 sene hizmet veren tramvay son bulmuştur,

Tramvay 1990 sonlarında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce Tünel-Taksim arasında "Nostaljik Tramvay" adıyla tekrar işletmeye alınmıştır. 1,7 km uzunluğundaki bu güzergâh tek hatlı olup bir matris ve bir römorktan oluşan 2 vagonludur.

Öte yandan halen Aksaray-Ferhatpaşa hattında çalışan Hızlı Tramvay(-») ve Sirkeci-Aksaray arasında işleyen Çağdaş Tramvay günümüzde kullanılmakta olan kent içi raylı sistemlerdir.

R. SERTAÇ KAYSERİLİOĞLU

TRİAS (AYİA) KİLİSESİ

Beyoğlu İlçesinde, Taksimde, Meşelik Sokağı, İstiklal Caddesi ve Sıraselviler Caddesi'nin çevrelediği adada yer alır. Arazinin İstiklal Caddesi'ne ve Sıraselviler Caddesine bakan cephelerinde kilise vakfına ait dükkânlar bulunmaktadır. Taksim Meydanina bakan köşede de bk zamanlar ünlü Eptalofos Kahve ve Gazinosu(->) yer almaktaydı.

Kilise geniş bir bahçe içinde, haç planlı, kubbeli ve kubbesinin her iki yanında birer çan kulesi bulunan. Bizans mimarisi ile modern mimarinin bir kompozisyonu biçiminde projelendirilmiştir. Kagir bir yapıdır. Sıraselviler Caddesinden de girişi vardır. Narteksin sol tarafında bulunan kapının üstündeki kitabeden inşa tarihinin 14 Eylül 1880 olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin kubbeli olarak yapılmasına izin verilmiş olması da yapının Tanzimat sonrası dönemde inşa edildiğini gösterir. Mimarı, Vasilaki İoannidi Efendidir. Kilisenin yerinde daha önce ahşap bir yapı olan Ayios Yeoryios Küisesi'nin bulunduğu ve bugünkü avlunun da mezarlık olduğuna ilişkin kayıtlar vardır.

Kilisenin kubbesi dört taşıyıcıyı bağlayan kemerler üzerindeki yüksek bir kasnağın üzerine oturtulmuştur. Kubbe kasnağında on iki pencere vardır. Camekânlı bir dış cepheye sahip bulunan kilisenin zemini mermer döşelidir. Naosun iki yanındaki galeriler, bu mekândan dörder mermer sütun ve bu sütunlara oturtulmuş kemerlerle ayrılır. Galerilerin naosa bakan cephelerinde ikonlar yer almaktadır. Naosun doğusunda bulunan mermer ikonastasis dört küçük sütun ve kabartma tekniğinde motiflerle bezenmiştir. Yine kabartma tekniğinde bezenmiş olan ambon (İncil okuma yeri) mermerden, başrahip tahtı ise mermer ve oniksten inşa edilmiştir. Absise üç basamak mermer merdivenle çıkılır. Üst kattaki, kadınların ayini izlemeleri için yapılmış kısım kuzey yönünde inşa edilmiştir. Bu kısmın ön tarafında Hz. İsa'nın hayatıyla ilgili çeşitli tasvirler bulunmaktadır. Kubbeyi taşıyan kemerlerle, narteksin tavanı ve kemerleri renkli nakışlarla işlenmiştir.

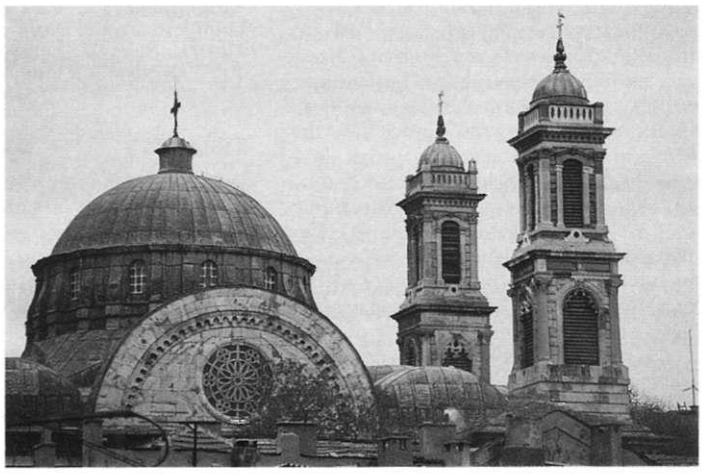
İSTANBUL

TROLEYBÜS

Üstündeki havai elektrik hatlarından aldığı elektrik enerjisiyle işleyen otobüs türünde toplu taşıt aracı.

Uzun seneler İstanbul şehir içi toplu ulaşım hizmetinde kullandan tramvayların, 1960'lı yıllarda ihtiyaca cevap verememeye başlaması nedeniyle; otobüse nazaran daha iktisadi olacağı, yedek parça ve enerji kaynağı bakımından da döviz tasarrufu sağlayacağı düşünülerek kent içi ulaşımda troleybüs işletilmesine karar verilmiştir.

Türk-İtalyan ticari anlaşmasından yararlanarak, İtalya'daki Ansaldo San Giorgio firmasına 1956-1957'de sipariş edilen troleybüs araç ve tesisleri 27 Mayıs 1961'de hizmete girmiş; ilk hat olarak

Ayia Trias Kilisesi
Hazım Okurer, 1993

Topkapı-Eminönü hattı hizmete konulmuş ve zamanla 45 km uzunluğunda bir şebeke haline gelen işletme, **6** adet kuvvet merkezi ve 100 adet troleybüs ile 70.000.000 TL'ye mal olmuştur.

1968'de "tosun" olarak adlandırılan, tümüyle İETT işletmesi işçileri tarafından imal edilen bir troleybüs ile kentteki toplam troleybüs sayısı 101'e ulaşmıştır.

Troleybüs işletmesi de otobüs işletmesi gibi, sadece İETT'nin gelirleri ile devletin ve belediyenin mali yardımı olmadan kurularak şehir halkının hizmetine konulmuştur.

Devamlı elektrik kesintileri nedeniyle halkı yollarda bırakmaları ve trafiği aksatmaları, zaman, periyot hareketine uyulmadan yapılan işletme yüzünden randıman düşüklüğü yaratmaları ve aksamlarının eskimesi gerekçesi ile troleybüsler **16** Temmuz 1984'te seferden kaldırılmış, çalışır vaziyette bulunan 75 adet troleybüs İzmir Belediyesi ESHOT Genel Müclürlüğü'ne satılmıştır.

R. SERTAÇ KAYSERİLİOĞLU

TULUMBACI DESTANLARI

İstanbul'da tulumbacılık(->) âleminin kendine özgü yönlerinden biri de musiki ve şiire olan ilgidir. Tulumbacılıkta "birinci reis"ten "ayaktaş"a kadar herkes bu ses ve söz şölenlerine ya dinleyici olarak katılır ya da kendisine, başkalarına ait deyişleri okurdu.

Tulumbacılık ye tulumbacı edebiyatı üzerine bilinenlerin çoğu R. E. Koçu'nun(->) yayınları sayesinde elde edilmiş bulunmaktadır.

İstanbul'da 19- yy'ın ikinci yarısı ile 20. yyin ilk 10 yılında âşık edebiyatının en canlı dallarından birini oluşturan tulumbacı edebiyatı, daha çok ayaklı mani ve destan türlerinde gelişmiştir. Tulumbacılık âleminin yabancısı olmayan ve yazdıkları destanlarla bugüne kalan destancılardan Üsküdarlı Vâsıf Hoca (Vâsıf Hiç), Vodinalı H. Remzi, Üsküdarlı Râzî, Şehreminli Destancı Behçet, Destancı Edhem, Bitlisli Ali Çamiç Ağa, Galatalı Hüseyin Ağa, Âşık Serkis, Samsunlu Hakî ve bu âlemin dışından Âşık Sabrî ilk akla gelenlerdendir.

Tulumbacı destanları, yazılış amaçlarına göre bölümlere ayrılmaktadır: Yüz güzelliği ile ün yapmış genç tulumbacılara, esnaf çıraklarına yazılmış, yer yer kabalığa düşen, mahbupperestlik eğilimleri de taşıyan destanlar tulumbacı muhitlerinin dışına ancak basılıp satıldığı zaman çıkabilen eserlerdir. Bunlardan Galatalı Hüseyin Ağa'nın "Poyraz İsmail Destanı", Vodinalı H. Remzi'nin tulumbacılarla düşüp kalkan 16-17 yaşlarındaki bir gence yazdığı destan, Âşık Serkis'in *Yazmacı KızArtin Destanı,* Âşık Râzî'nin *Yorgancı Bilal Destanı,* Vâsıf Hiç'in *Küpeli Beyoğlu Destanı* tespit edilebilen örneklerdir. Bu destanlarda kendilerinden söz edilen gençlerin tüm özellikleri, devrin erkek güzelliği anlayışına uygun olarak teker teker sıralanır; gerekirse bu gençlere çeşitli öğütler verilir, üstü kapalı tarizlerde de bulunulurdu.

Tulumbacı destanlarının önemli bir kısmı kendi aralarındaki rekabet ve kişisel anlaşmazlık sonucu işlenen cinayetler üzerinedir. Bu destanlarda öldürülenin güzelliği, yararlı bir insan oluşu yanında yiğitliği de dile getirilirdi. Bu tür destanları kendiliğinden ya da ısmarlama olarak yazanlardan Vâsıf Hiç ve Âşık Râzî'den günümüze birkaç destan kalmıştır. Bunlardan Vâsıf Hiç'in *Kasımpaşalı Arap Süleyman Bey'in Destanı, Toygarh Rıza'nm Destanı;* Âşık Râzî'nin *Mahzun Bahaeddin'in Destanı* ve Remzî'nin *Kafeşçi Beddii Destanı* cinayete kurban gitmiş tulumbacıların hayatından kesitler yansıtan, onların hatıralarım canlı kılan örneklerdir. Nâmî'nin(->) Ermeni asıllı Mirz Reis adlı bir tulumbacının ölümünden sonra yazdığı "destan" ile yangın sırasında yıkılan duvar altında kalarak ölen "İnce Arap, Kürt Bahadır ve Hidayet" için yazılmış şairi bilinmeyen "destan" da tulumbacılık dünyasından acı dolu izler taşır.

1882/83 tarihli ve 22 dörtlükten oluşan *Eyyüb Sultan Tulumbasının Destanı.*
M. Sabri Koz arşivi

Tulumbacı destanlarının bir bölümünde de sandıkların övgüsüne yer verilir. Adını ebcedle "Dört yüz on" diye belirten bir tulumbacı şairin *Eyyüb Sultan Tulumbasının Destanı,* Vâsıf Hiç'in *Üsküdar Sandıkları Destanı,* Sabrî'nin, kendisi tulumbacı olmadığı halde ad yapmış sandıkların övgüsünü yaptığı *Sandıklar Destanı* bu türden örneklerdir. Bunlarda sandıkların, reislerinin ve ünlü ayaktaşlarının övüldüğü; rakip ve dost sandıklardan ilişkinin özelliğine göre söz edildiği, görülür.

Tulumbacı destancıları, yazdıkları destanlarda kişilerle ilgili bilgi verdikleri gibi, semt, mahalle ve sokaklar hakkında da ilginç saptamalar yaparlar. Ait oldukları dönemin toplum hayatından ilginç bir kesimi canlandıran bu destanlar, yangınları anlatan diğer destanlarla birlikte birçok bilinmezliğe ışık tutarlar (bak. yangın destanları).

Bibi. O. C. Kaygılı, *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri,* İst., 1937; T. Alangu, *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Numuneleri,* İst., 1943; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 1972; Koçu, *İstanbul Tulumbacıları.*

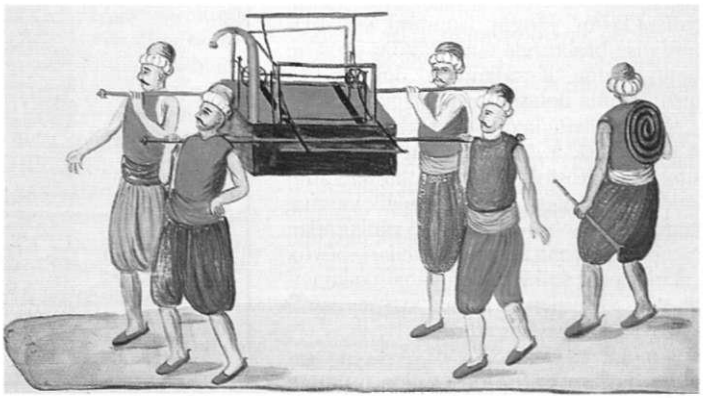
M. SABRİ KOZ

TULUMBACILIK

İtfaiye örgütü kurulmadan önce yangın söndürme işine verilen ad. Yangın söndürme aleti olan "tulumba"dan gelmektedir.

İstanbul'da 1509'da meydana gelen ve "küçük kıyamet" diye anılan depremden sonra halk, evlerini ahşap olarak yapmaya başlamıştı. Ahşap evlerin çoğalmasıyla bu sefer başka bir afet olan yangın, şehri baştan başa kül ediyordu. Halk sık sık çıkan bu yangınlarla baş edemez olmuştu. İlk önlem, 1579'da İstanbul kadısına hitaben yazılan bir fermanla açıklanmıştı. Buna göre herkes evinde çatıya ulaşabilecek uzunlukta bir merdiven ve büyük bir fıçı su bulunduracak, yangın çıktığında kimse kaçmayacak ve birbirine yardımcı olacaktı. Bu emre uymayanların ise subaşına teslim edilecekleri ve cezalandırılacakları belirtilmekteydi.

İstanbul'da ilk yangın tulumbası, aslen Fransız olan Gerçek Davud Ağa(->) tarafından yapılmıştır. Davud Ağa, yaptığı tulumbayı 1718'de Tüfenkhane ve Tophane'de çıkan iki yangında kullandıktan sonra Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın dikkatini çekmişti. İbrahim Paşa, Yeniçeri Oca-

Dergâh-ı Âli Tulumbacı Ocağı
Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert, Graz, 1966

Yangına giden tulumbacılar. *Cengiz Kabraman arşivi*

ğı'na bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağını kurarak başına da 120 akçe yevmiyeyle Davud Ağa'yı getirmişti. Yanına da emrinde çalışmak üzere yeniçerilerden 50 nefer, çorbacı, çavuş yamağı, ocak kethüdası tayin edilmişti. Davud Ağa'nın imal ettiği 130 kilo ağırlığındaki "didon" adlı tulumba, atlı ve yaya sakaların getirdiği suyu basabiliyordu. Vakanüvis Vasıf Efendi, 1753'teki olayları kaydederken ilk tulumbanın kuyulardan ve sarnıçlardan istifade edemediğini, o yıllarda yeni bulunmuş olan emme basma tulumbaların ise bu imkânı verdiğini yazmaktadır.

Yeniçeri Ocağına bağlı acemioğlanlarından bir Tulumbacı Ocağı kurulurken bütün yeniçeri ve bostancı kolluklarına da birer yangın tulumbası konulmuş ve bir tulumbacı takımı yerleştirilmişti. Bunların başına da "odabaşı" ismiyle bir zabit getirilmişti. Bütün tulumbacıların başına da "tulumbacıbaşı ağa" tayin edilmişti. Bu tarihlerde acemioğlanları, Hıristiyan çocuklarından devşirilmediğinden istanbul'un ayağına çabuk, kuvvetli gençleri, Tulumbacı Ocağına alınmıştı. Ayrıca, I. Mahmud döneminde (1730-1754) Topkapı Sarayı'nda çıkabilecek bir yangın için de bostancı neferlerinden seçilmiş Bostancı Tulumbacılar Ocağı kurulmuştu. Bu ocağın tulumbacıları saray dışında Boğaziçi'ndeki sahilsaraylaıda çıkan yangınları söndürmekle de görevliydiler.

Vakanüvis Lûtfi Efendi(->), yangınlarda Yeniçeri Ocağına bağlı tulumbacıların, başlarında çorba tası gibi kalaylı ve üzerinde neferlerin numarası yazılı taslarla çalıştıklarını, yangın dışındaki zamanlarında ise başlarında tandır kadar sarık ve omuzlarında "kartalkanadı" denilen kırmızı kaputla dolaştıklarını yazmaktadır.

Yeniçerilerin kendi içindeki bozulmaları, şüphesiz ki Tulumbacı Ocağına da yansımıştı. Sarhoşluk, bekâr odalarına kadın kaldırma, yangınlarda yağmacılık yapma, yeniçeri tulumbacılarının kötü yanlarından bazılarıdır. Yeniçeri tulumbacıları, büyük çıkarlar elde ettiklerinden yangın çıktığında çok sevinirler ve bunu "kızıl bayram" tabiriyle de dile getirirlerdi.

Tulumbacı Ocağı 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırıldı. Ocakta bulunan bütün malzemeler. Serasker Kapısı'na gönderildi. Malzemelerin bakımına da Asakir-i Mansure-i Muhammediye'de(-0 görevli yüzbaşılar tayin edildi. Bu olaydan kısa bir süre sonra meydana gelen Hocapaşa Yangınında tulumbacıların önemi ortaya çıkınca 1827'de Hüsrev Paşa'nın girişimiyle Asakir-i Mansure içinde tulumbacı takımları meydana getirildi. Tulumbacı Ocağı'nı idare etmek için tayin edilen kişiye "tulumbacıbaşı", "tulumbacı müdürü" adı verildi. Yeniçerilik devrinde kolluklarda olduğu gibi bu sefer de karakolhanelerde bir yangın tulumbasıyla, tulumbayı kullanmaya yeter sayıda görevli neferler oluşturuldu.

1846'da Zaptiye Müşirliği, 1855'te de şehremaneti kurulunca yangınları söndürme işi, sadece askerlerin eline bırakılmayarak, belediye merkezlerinde de tulumbacılık teşkilatı kurulmaya başlandı. Dairelerin sınırları içinde bulunan ayaktakımma mensup kişilerden takımlar oluşturuldu. Gündüzleri kendi işlerine bakan ve yangın çıktığı zaman sandık basma koşan bu kişilerin çoğu bekârdı. Bekâr olan tulumbacılara gece yatabilecekleri bir koğuş, günde bir çift tayın, senede bir kat elbise ve esnaf tezkirelerinin ruhsatları bedava olarak verilmeye başlandı. Başlarına da "ağa" unvanıyla bir reis tayin edildi. Belediye sınırları içinde bulunan esnaftan seçilerek meydana getirilen bu tulumbacılara "daireli" adı verildi.

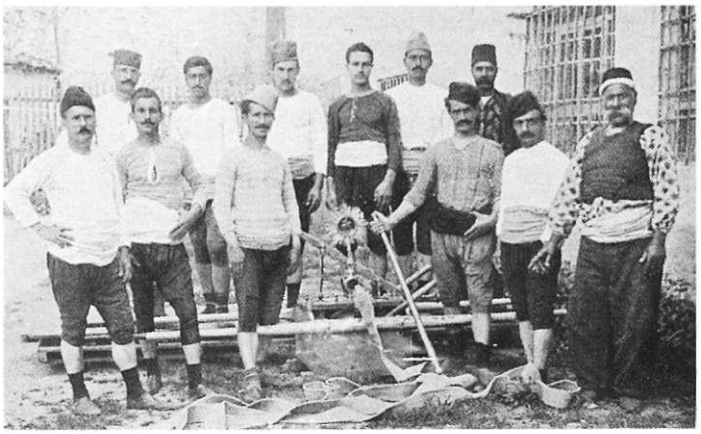
1874'te Macaristan'dan getirilen Seçeni (Ziçini) Paşa, tulumbacılık teşkilatına yeni bir şekil vermiştir (bak. itfaiye).

Belediye tulumbacılığının başlamasıyla birlikte mahalle tulumbacılığı da ortaya çıktı. Semtlerin uçarı delikanlıları, mahalle takımlarının neferlerini teşkil ettiler. Tulumbacılık, İstanbul'un sade yaşayışı içinde âdeta birer spor kulübü gibi gençler arasında rağbet gördü. Ayaktakımımn yanında kâtipler, kibar kalem efendileri, ilmiye sınıfına mensup kişiler de tulumbacılığı zevkli bir uğraş olarak kabul ettiler. Yangınlarda bu kişiler, hemen üzerlerini değiştirerek tulumba başına koşarlardı. Bekâr mahalle uşakları, kendilerine ayrılmış olan koğuşlarda kalırlardı. Mahallenin ihtiyar heyeti, tulumba malzemelerini ve reisliğin sembolü olan sığır derisinden yapılma kırbacı, birinci reise teslim ederdi.

Mahalle tulumba takımının iki reisi bulunurdu. Birinci reis, yangına gitmez, bazen de takımın gerisinden atla gelirdi. Birinci reis, takımın her türlü icraatından sorumlu kişiydi. İkinci reis, takımın içinde bulunurdu. "Sandık kaldırma" yetkisi ikinci reiste, onun yokluğunda ise fenercideydi. Fenerci, yangın yolunda İstanbul'un bozuk sokaklarından geçerken sokağın kaygan, ıslak, çamurlu olduğunu "Yalama var", tümsek, çukur bulunduğunu ise "Atlama var" diye bağırarak arkadan gelenlere duyururdu. Ayrıca, yangına gidilirken seçilecek olan adımın cinsi, fenerci tarafından duyurulur; "koyun ayağı" komutu kısa adımlarla gidileceğini, "koç boynuzu" komutu da dönemeçlerin varlığını haber verirdi. Kökencinin görevi, su sıkılması sırasında hortumun ucuna geçirilen parçayı idare etmekti. Omuzdaş adı verilen tulumbacıların görevi ise "sandık" da denilen tulumbayı taşımaktı.

Tulumbacıların kendi içlerindeki teşkilata ait birtakım rütbeleri de bulunurdu. Bu rütbeler, giydikleri mintanların kollarına takılırdı. Birinci reis 4 şerit, ikinci reis 3 şerit, fenerci ortası zikzaklı 3 şerit, hortumcu 2 şerit, kökenci 1 şerit takma hakkına sahipti.

Tulumba sandığı mahallenin yiğitlik, şeref ve namus sembolü olarak kabul edilirdi. Mahallenin yardım ve korumasıyla yaşatılan bu sandıklar, bekâr uşakları için

Tatavlalı Rum tulumbacılar tulumba sandığı başında. *Nuri Akbayar koleksiyonu*

tıpkı belediye tulumbacıları gibi bir koğuşa sahipti. Bir de İstanbul'un kilise sandıkları vardı ki bunlara "Tatavla tulumbaları" denirdi. Tulumbacılar, kendi aralarında olan anlaşmazlıklarda veya mahallelilerden kendileri hakkında bir şikâyet gelmesi halinde birinci reisten fenerci aracılığıyla "divan" isterlerdi. Herkes divanın verdiği karara uymak zorundaydı.

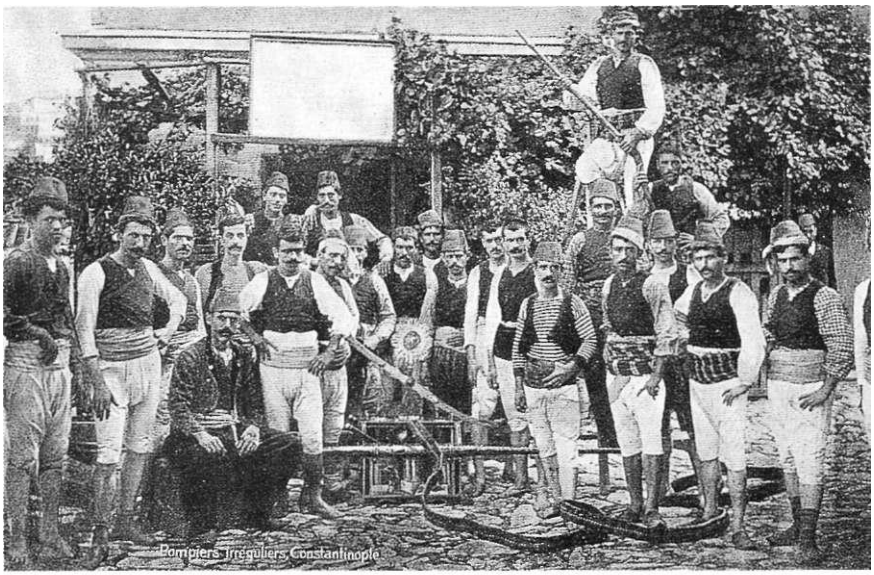
Yangın zamanında Galata ve Beyazıt kulelerinden gündüz bayrak, gece fener asılarak yangının yeri işaret edilir, Çengelköy sırtlarından da yedi pare top atılarak olay şehre duyurulurdu. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) bu maksatla top atışı yasaklanmıştı. Kulelerden yangın yerini tespit edenler, "köşklü" adı verilen ayağına çabuk görevliler vasıtasıyla mahalle bekçilerine ve karakollara haber ulaştırırdı. Takımlar hazırlandıktan sonra yangının olduğu yere doğru hareket edilirdi. İstanbul takından, yokuşları yürüyerek, Üsküdar takımları ise koşarak çıkarlardı. Takımlar, gerek yangın yerine giderken, gerekse yangını söndürürken çeşitli naralar atarlardı. Meşhur sandıklardan Zindankapılılar, "Düşmanına kelepçe vuran mini mini Zindanh"; Mevlevîhanekapılılar, "Hak yolunda döner Hazret-i Mevlevîhaneliler"; Fenerliler, "Derede yüzer, karada ezer, dostu düşmanı gözünden sezer, böyle gelir böyle gider Fener uşakları" diyerek nara atarlardı.

Yangına gidişte mahalle sandıkları arasında büyük rekabet olurdu. Uzak semtlerin sandıkları, koşularda semtin yerlilerini geçmeye uğraşırlardı. Geçilen takım, "sandık kaptırma"ya uğramış olur, bu çok alçaltıcı bir sonuç olarak kabul edilirdi. Bu yüzden sandıklar arasında zaman zaman kavgalar da çıkardı. Bu çatışmalarda yenik düşen tarafın sandığı, mahallesine eğlencelerle götürülürdü.

Tulumbacılar, denizaşırı yerlere "ateş kayıkları" ile giderlerdi. Bu kayıklar, 2 tulumbayla 20 uşak taşıyacak kapasitedeydi. Ateş kayıkları, Bostancı Tulumbacılar Ocağı tarafından kullanılıyordu. Kayıkların hamlacılığını da Bostancı Hamlacılar Ocağı neferleri yapardı. Ateş kayıkları, Şirket-i Hayriye'nin(->) kuruluşundan bk süre sonra kaldırıldı. Bunun yerine her gece Köprüde bir Şirket-i Hayriye vapuru ve tulumbacılar nöbet tutarak gerektiğinde görevlerini yapmaya çalışırlardı.

Tulumbacılara, yangından kurtardıkları evlerden, mahalle halkından ve sigorta şketlerinden bahşişler verilirdi. Bahşişler, sandık mensupları tarafından pay edilirdi. Ayrıca, tulumbacılar bayramlarda çalgılar çalarak bayram bahşişi toplarlardı. Tulumbacılar tarafından bir ev yangından kurtarılmışsa ev sahibi tarafından kurban hediye edilirdi. Bu koyunun boynuzları yaldızlanır, bir süre bakdır, sonra kesderek ziyafet verilirdi.

Tulumbacıların örf ve âdetlerinin başında "güvey kapama" âdeti gelirdi. Bu, evlenip güvey giren bir tulumbacıya diğer arkadaşları tarafından yapılan bir törendi. Tulumbacı takımından bir genç, mahallede bir kızı severse bütün omuzdaşları bir süre pembe mintanlar giyerek onun aşkını kutlarlardı.

20. yy'ın başından bir kartpostalda tulumbacılar.
Cengiz Kabraman arşivi

Mahallenin fakir çocuklarının tulumbacılar tarafından sünnet ettirilmesi ve bu sebeple yapılan eğlencelerde onların kendi hayatlarına ait birçok iz bulunurdu. "Soba birliği" farklı semtlere mahsus takımların sandıkları arasındaki dostluk anlaşmasıydı. Bu anlaşma yangınlara ortak-olarak katılmayı da kapsıyorsa buna "çifte kardeşlik" adı verilirdi. Yangın sonunda hamama gidilip burada değişik eğlenceler yapılması da yaygın âdetlerden biriydi.

Tulumbacıların kıyafetlerinin en önemli öğesi, renk renk mintanlarıydı. Başlarında ise keçe külah bulunurdu. Belden aşağıya dizlik giyilir, ayaklarda muhakkak yemeni bulunurdu. Çıplak ayakla yangına gidilmezdi. Eski tulumcılar ise birisi "günlük", birisi "adamlık" olmak üzere iki cins elbise giyerlerdi.

Tulumbacılar edebiyatta da birçok yazar tarafından işlenmiştir. Özellikle Nâbizade Nazım, *Zehra* (1896) romanında Subhi tipiyle; Güngör Dilmen. *Aşkımız Aksaray'ın En Büyük Yangını* (1989) adlı oyununda: Ahmed Rasim(-»), Osman Cemal KaygılıG-») ve Sermet Muhtar Alusün(->) bazı eserlerinde tulumbacılardan söz edümiş, tulumbacı tiplerinin hayatı canlandırdmıştır. Başrolünü Ayhan Işık'ın oynadığı Lütfi 0. Akad'ın *Yangın Var* filmi de tulumbacıların hayatından kesitler içermektedir.

Tulumbacıların sandıklara yakın mahallerde kendilerine ait kahvehaneleri bulunur, buralarda sazlı sözlü eğlenceler, fasıllar, ayaklı mani atışmaları yapılırdı. Tulumbacılar arasında yüz güzelliği ile ad yapmış gençler ya da kabadaydıklarıyla ün kazanmış tulumbacılar arasındaki kavgalar ve cinayetler üstüne çeşitli destanlar da yazılmıştır (bak. tulumbacı destanları).

Bibi. Emin Ali, "Tulumbacılık İstanbul'un ilk Canlı Sporudur", *Resimli Ay,* S. 4 (Mayıs 1340), s. 27-29; E. E. Talu, "Eski Yangınlar", *Aydabir,* S. 6 (1 Şubat 1936), s. 43-45; ay, "Tulumbacılar", *Dünden Hatıralar,* İst., ty; S. M. Alus, "Eski Tulumbacılar", *Yeni Mecmua,* S. 13 (27 Temmuz 1939), s. 27-28; ay, "Eski Yangınlar". *ae,* S. 17 (25 Ağustos 1939), s. 13-17; S. N. Gerçek, "İstanbul Yangınları", *Yedigün,* S. 422 (7 Nisan 1941), s. 10-11; S. M. Alus, "Yarım Asır Evvelki İstanbul'da Yangın", *Resimli Tarih,* S. 10 (Ekim 1950), s. 386-389; R. E. Koçu, "İstanbul'da Tulumbacılık", *Türk İstanbul,* İst., 1953, s. 42-43; Koçu, *Giyim Kuşam,* 232-235; Koçu, *İstanbul Tulumbacıları;* İ. Birinci, "Tulumbacılar", *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 9 (Ekim 1965), s. 78-82; Özavcı, *Yangınlar;* M. Aksel, *İstanbul'un Oltası,* Ankara, 1977, s. 9-17; U. Göktas, "Kartpostallarda Tulumbacılar", *İlgi,* S. 51 (Sonbahar 1987), s. 30-32; M. Belge, "Ateş ve İstanbul", *TT,* S. 92 (Ağustos 1991), 32°-34; O. N. Ergin, "Tulumbacılar", *İstanbul İçin Şehrengiz,* İst., 1991. s. 113-117; Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar,* İst., 1992, s. 50-57; Pakalm, *Tarih Deyimleri,* III, 532-534: Şehsuvaroğlu, *İstanbul,* 114-115; "Tulumbacı. Tulumbacılık", *TA,* XXXI, 485-486; C. Orhonlu. "Tulumbacı", *İA,* XII/2, 50-54.

UĞUR GÖKTAŞ

TURHAN HATİCE VALİDE SULTAN

(?, Rusya - 5 Temmuz 1683, İstanbul) Sultan İbrahim'in(-») başhasekisi, IV. Mehmed'in(->) annesidir.

"Turhan Valide Sultan", "Turhan Haseki" olarak da bilinir. Beşiktaş'taki çeşmesinde adı Hadice Sultan olarak geçer. Yeni Cami Külliyesi'ni(->), Mısır Çarşısı'm(->) yaptırmış; Köprülülerin(->) iktidara gelmesini sağlamıştır.

Turhan Sultanin, 1630'lu yıllarda, henüz 10-12 yaşlarında iken, Tatar akıncıları tarafından tutsak alındığı, güzelliği ve alımlılığı nedeniyle Kör Süleyman Paşa tarafından Kösem Sultan'a(->) hediye edildiği, saray hareminde eğitim gördüğü; 1640'ta tahta geçen ve çocuğu olması için kendisine cariyeler sunulan Sultan İbrahim'in odalıkları arasında yer aldığı söylenir. 1 Ocak 1642'de İbrahim'in ilk şehzadesi olan Mehmed'i (IV) doğurunca başhaseki

sanını kazandı. Ancak İbrahim'in aşın kadın düşkünlüğü nedeniyle başhasekiliği sönük geçti ve Kösem Sultan'ın gölgesinde kaldı. 1648'de İbrahim'in tahttan indirilip oğlu IV. Mehmed'in 7 yaşında padişah olması ile resmen "valide sultan" sanını almakla birlikte, "büyük valide" sam ile yönetime egemen olan Kösem Sultan'm yanmda bir varlık gösteremedi.

2 Eylül 1651'deki harem baskınında Kösem Sultan boğulunca oğlu adına saltanat naibeliğini resmen üstlendi. "Beyaz üzerine hatlar" ile buyrultular vermeye, atamalar yapmaya başladı. Mührüne de "Mazhar-ı Lûtf-i Samed/Valide-i Sultan Mehmed" yazdırdı. 1656'ya değin 5 yıl boyunca vezirazam atamaları, İstanbul'un sorunları da dahil olmak üzere önemli her konuda tek yetkili konumundaydı. Harem kadrosunu değiştirdi. Darüssaade ağalığına getirdiği Uzun Süleyman Ağa ile harem şeflerinden Melekî Kalfa'yı kendisine danışman yaptı. Fakat deneyimi ve bilgisi yetersiz olduğundan, ülke genelinde ve İstanbul'da, başta rüşvet olmak üzere yaygınlaşmış bulunan yolsuzlukları önleyemedi. Mimar Kasım Ağa'nın önerisine uyarak 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'yı olağanüstü yetkilerle sadrazam atadı. 1660'a doğru ise oğlu IV. Mehmed'in saltanat işlerini yürütecek yaşa gelmiş olması nedeniyle siyasi kararlardan tamamen uzaklaştı ve haslarından edindiği muazzam servetle hayır işlerine yöneldi. 1660'ta Çanakkale Boğazinda, "Yeni Kaleler" olarak anılan istihkâmları ve bir cami yaptırdı. Bu istihkâm, İstanbul'un güvenliği açısından çok önemliydi.

Aynı sırada İstanbul'da da, temellerini Ocak 1598'de Safiye Sultanin attırdığı, ancak Kösem Sultan'm da girişimine karşın yarım kalan Yeni Cami Külliyesi'nin yapımını yeniden başlattı. Yapım çalışmaları 1665'te tamamlandı.

O yılki Topkapı Sarayı yangınında harap olan harem dairesinin yapımı da süratle tamamlandı. Turhan Sultan için yaptırılan valide dairesinin, çinilerle kaplı ve ocaklı bazı odaları günümüze kadar korunmuştur.

IV. Mehmed'in Edirne'de oturmayı tercih etmesi nedeniyle harem halkıyla birlikte sık sık Edirne'ye göçmek, kışa doğru yeniden İstanbul'a dönmek durumunda kalan Turhan Sultan'a gidiş ve dönüşlerinde, bir vezir, kalabalık bir muhafız birliği ile refakat ederdi. Örneğin 1668'de son Girit seferi hazırlıkları sürerken Turhan Sultan gelini Emetullah Gülnuş Sultan ile acele olarak ikinci vezk Musahib Mustafa Paşa'nın muhafızlığında Edirne'den İstanbul'a dönmüştü. Son kez 1680'de Edirne'ye gidişinde ise kent girişinde sadrazam ve şeyhülislam tarafından karşılanmıştı.

Son yıllarını Topkapı Sarayı'nda geçiren ve giderek sağlığını yitiren Turhan Sultan, ölümünde Yeni Cami haziresindeki türbesine gömüldü. İyiliksever, müşfik, dindar olarak tanınmış olup oğlu IV. Mehmed'in kardeşleri Süleyman ile Ahmed'i öldürtmek istemesine karşı çıkmış ve bu iki üvey oğlunun bir saray cinayetine kurban gitmemeleri için önlemler aldırmıştı. IV. Mehmed'den başka Âtike Sultan adlı bir de kızının olduğu bilinmektedir.

Bibi. *Tarih-i Raşid,* I, 102, 106, 149, 392, 415; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 20-22; *Sicill-i Osmanî,* I, s. 27-28; Ahmed Refik (Altmay), *Kadınlar Saltanatı,* III, İst., 1923, s. 26 vd, IV, İst., 1523, s. 235 vd; ay, *Turhan Valide,* İst., 1931; Uluçay, *Padişahların Kadınları,* 56-59; M. Ç. Uluçay, *Harem,* II, Ankara, 1985, s. 35, 536 vd; K. Kaflı, "Turhan Sultan", *Yeni Tarih Dünyası,* c. I (1953), s. 123.

NECDET SAKAOĞLU

II R I SİNA MANASTIRI TEMSİLCİLİĞİ

bak. İOANNES PRÓDROMOS (METOHİON) KİLİSESİ

TURİZM

En az 2.500 yıllık bir geçmişe sahip İstanbul'un her köşesinde, uygarlık tarihinin hemen hemen her dönemine ait kalıntılara ve renklere rastlamak mümkündür. Bu özelliği ile kent, bir anlamda bir açık hava müzesi durumundadır. Uzun tarihi boyunca farklı dönemlerden kalan anıtları, yapıları, sarayları, doğal güzellikleri, modem konaklama tesisleriyle Türkiye'de turizmin en önemli merkezidir.

İstanbul'a ilk yabancı turist grubu 1863'te Sergi-i Umumi-i Osmani'nin(->) açılışı sırasında gelmiştir. Yine bilinen ilk organize iç turizm bu sergi sırasında başlamıştır. 1870'te İstanbul-Paris demiryolunun önem kazanması ve 1883'te Şark Ekspresi(->) seferlerinin başlamasıyla, İstanbul'a çok sayıda ziyaretçi gelmeye başlamış; bu yabancı turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1895'te Pera Palas(->) hizmete girmiş; 19. yy'm son çeyreğinde Beyoğlu bk otelleri-») merkezi olarak gelişmiştir.

Türkiye'de turizm alanında faaliyet gösteren ilk kuruluş Türk Seyyahin Cemiyeti 1923'te İstanbul'da kurulmuştur (bak. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu). Günümüzde "turistik" denilen ülkelerin ekonomilerinde önemli yer tutan ve bu yüzden turizm endüstrisi olarak da anılan olgunun Osmanlıcası "ecânib sınâati" yani "ecnebiler (yabancılar) sanayii" idi ve bu, 19. yy'm sonlarında kullanılan bir kavramdı.

Şark Ekspresi'nin İstanbul konulu bir afişi.
Gökhan Akçura koleksiyonu

1870lerden itibaren, çok eski dönemlerden beri şehri görmeye gelen tek tek seyyahların veya yabancı işadamlarının yanında, şehre birkaç kişilik veya daha kalabalık gruplar halinde gelen yabancı turistlerin sayısında da artış olmuştur. Turizmin ayrılmaz parçası olan otelcilik, lokantalar, eğlence yerleri de yine aynı dönemde, özellikle Pera çevresinde önemli gelişme göstermiştir. Mart 1895 tarihli "Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat" da bunun bir ifadesidir.

İlk turizm reklamı 1863'te *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te yayımlanmıştır. İlanda, "Dersaadet ahalisinden Avrupa'nın başlıca şehirlerini görmek isteyen zevat için suhulet ve az masrafla seyr ü seyahat etmek üzere Beyoğlünda Mösyö Misiri tarafından bervech-i âti bir şirket akd ve tesis olunmuştur" denmektedir.

Bu ilan ve daha sonra Cumhuriyetin ilanının hemen arkasından İstanbul'da kurulan turizm acentelerinin, İstanbul'dan dışarı turist göndermeye yönelik de olsa, bunların yabancı ülkelerdeki bağlantılarıyla İstanbul'a turist gelmesini de organize ettikleri düşünülebilir.

1925'te, "Ticaret ve Sanayi Odasinda Müteşekkd İstanbul iktisat Komisyonü'nca hazırlanan ve "İstanbul'a Seyyah Celbi" başlığını taşıyan rapor, kentte orgazine bk turizm örgütlenmesine dönük ilk düşünce ve önerileri içermektedir. Ekim 1925'te Pera Palas'ta Milli Türk Seyahat Acenteliği (National Turkish Tourist Agency [NATTA]) faaliyete geçmiştir. 1927-1937 arasında PASRAPİD adıyla tanınan Milli Türk Seyahat Şirketi; 1927'de kurulduğu sanılan, bürosu Pera Palas'ın karşısında olan NATTA; ayrıca 1932'de açılan Le Globe; 1929'da kurulduğu sanılan BULEKS, İTA (istanbul Travel Agency), hem İstanbul'dan yurtdışına gideceklere veya İstanbul'daki yabancı turistlere hizmet sunan, hem de yurtdışından turist getiren seyahat acenteleriydi. 1930'larda, II. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde, bağımsız veya bu acenteler aracılığıyla çeşitli ülkelerden turist grupları İstanbul'a gelmiştir.

1950'lerden, özellikle de 1960'lardan sonra İstanbul'un turistik önemi arttı. Bu yıllar, Avrupa'nın savaş yaralarını sarıp ekonomik büyüme ve gelişme dönemine girdikleri yıllardı. Kitle turizmi, başta İtalya, İtalya'yı izleyerek Yunanistan ve İspanya olmak üzere Akdeniz ülkelerine yönelirken Türkiye bundan çok az pay almakla birlikte, yine de İstanbul'da daha fazla turist görülür oldu. Ancak İstanbul'un gerçek bir turistik çekim merkezi haline gelmesi ve turizm sektörünün sıçrama yapması 1980 sonrasıdır.

1980'de Türkiye'ye gelen toplam 1.288.060 turistin 424.567'si (yaklaşık üçte biri) İstanbul'a gelmiştir. 1985'te Türkiye'ye gelen 2.190.217 turistin 720.727'si;

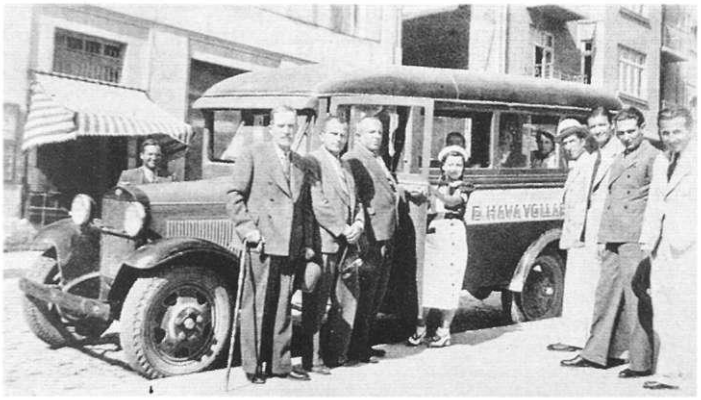
1990'da Türkiye'ye gelen 5.392.835 turistin 1.121.376'sı İstanbul'dan giriş yapmıştır. İstanbul'dan giren 'turistlerin sayısındaki yükselmeye karşılık toplam turist sayısına oranın azalmasının nedeni 1990'dan itibaren Akdeniz ve Ege sahillerine, İstanbul'a uğramadan turist getiren turların artmasıdır.

1994 yılının ilk 10 ayında İstanbul'u 1.610.325 turist ziyaret etmiştir. Kente en fazla turist ağustos ve eylül aylarında gelmektedir.

1992 itibariyle, Türkiye'nin turistik belgeli yatak kapasitesinin yüzde 15,5'i (45 bin yatak) İstanbul'dadır. Turizm organizasyonu yapan seyahat acentelerinin yarısı da İstanbul'da hizmet vermektedir.

1994 itibariyle İstanbul'da 45 adet tek yıldızlı, 106 adet 2 yıldızlı, 56 adet 3 yıldızlı ve 23 adet 4 yıldızlı otel bulunmaktadır. 5 yıldızlı otel sayısı 16'dır. Bunun yanısıra 2 adet apart otel ve 50 adet özel belgeli tesis turistlere hizmet vermektedir.

İstanbul, en çok Almanya'dan turist çekmektedir. Bundan soma sırasıyla Fransa'dan, ABD'den, İngiltere'den, İtalya'dan ve Yunanistan'da çok sayıda turist İstanbul'u ziyaret etmektedir.

Türk Hava Kurumu'nun Yeşilköy'e yolcu taşıyan otobüsü, 1930'lar. *Gökhan Akçura koleksiyonu*

Kentin turist profili ilçeler açısından incelendiğinde, en çok yabancı turist kabul eden ilçe Eminönü'dür. Yerli turistler konaklama amacıyla en çok Beşiktaş İlçesi'ni seçerlerken, gecelemek için Eminönü'nü tercih etmektedirler.

Ancak İstanbul sanayi ve ticaretin çok geliştiği bir merkez durumunda olduğundan, 10.000.000'a yaklaşan kalabalık bir nüfus barındırdığından ve bunun doğurduğu çevre kirlenmesi, gürültü, deniz kirliliği gibi sorunlar yüzünden tatil turizmine uygun değildir. İstanbul'un turizm karakteri, tarihi eserlerinin ve doğal güzellikleri görülüp alışveriş yapılan ve ortalama 2-3 gecelemeyi kapsayan "hafta sonu turizmi" denen tipe dönük bir yapıya sahiptir.

Bunun yanısıra İstanbul, Türkiye'de kongre turizminin en yoğun olduğu ildir. Kent, konumu, tarihi ve tabii güzellikleri, ulaşım imkânlarının fazlalığı ve turizm endüstrisindeki yeri dolayısıyla uluslararası etkinlikler açısından giderek artan bir önem kazanmakta; kongre, konferans, festival, fuar gibi etkinlikler her yıl artarak tekrarlanmaktadır.

Kongre turizminin Türkiye'de fazla gelişmiş olduğu söylenemese de, ülkede düzenlenen kongrelerin yüzde 85'i İstanbul'da yapılmaktadır.

Bibi. İl Turizm Müdürlüğü, *İstanbul 1993 Envanteri;* İ. Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar,* İst, 1986; O. Ekinci, "Yağmalanan İstanbul", *İstanbul,* S. 6 (1993); G. Akçura, "İstanbul'da İlk Seyahat Acenteleri", *ae,* S. 6 (1993); Z. Toprak, "Ecânib Sınâati", *ae,* S. 6 (1993).

AYLİN DİKMEN

İSTANBUL'DAKİ TURİZM MERKEZLERİ

Mart 1982'de turizmi geliştirmeyi amaçlayan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası çıkarıldı. Yoğun tartışmalara yol açan ve "çevreyi sağmak" amacı taşıdığı ileri sürülen bu yasaya dayanılarak 1984-1993 arasında İstanbul'da 40 "turizm merkezi" kumldu. Mutlak koruma altında tutulması gereken doğal ve kültürel çevre değerleri, bu yasayla birer yatınm_alanma dönüştürüldü. Bu "turizm merkezleri" bulundukları bölgedeki arsa sahiplerine olağanüstü inşaat izinleri ve bunun sonucunda çok büyukrrantlar sağladılar. Turistik amaçlı oldukları için inşaat izni alan, çeşitli kolaylıklardan yararlandırılan ve çoğu gökdelen olan iş ve alışveriş merkezleri bu uygulamanın sonuçlarıdır.

İstanbul'da 1984 sonrasında 2634 sayılı yasayla kurulan turizm merkezleri şunlardır:

1. İstanbul-Park Otel Turizm Merkezi (31 Temmuz 1984); 2. Taşkışla Turizm Merkezi (Gökkafes) (31 Temmuz 1984); 3. Boğaziçi Okullar Bölgesi Turizm Merkezi (7 Kasım 1985); 4. Baltalimam Kemik Hastanesi Turizm Merkezi (7 Kasım 1985); 5. Beykoz Kasrı Turizm Merkezi (7 Kasım 1985); 6. Saravbumu Turizm MerkezîTJ Kasım 1985); 7. İstinye Turizm Merkezi (7 Kasım 1985); 8. İstinye Koyu Turizm Merkezi (7 Kasım 1985); 9. Bebek Yat Limanı Turizm Merkezi (5 Ağustos 1986); 10. Arnavutköy Turizm Merkezi (5 Ağustos 1986); 11. Akaretier (Akaxedeyleri)Turizm Merkezi. (08 Mart 1987); 12. Ataköy Turizm Merkezi (ld?Maıt 1987)-T3. BüyükaTSTTurkmı Merkezi (18 Mart 1987); 14. Heybeliada Turizm Merkezi (18 Mart 1987); 15. Laleli-Tayyere Apartmanları (18 Mart 1987); 16. Taşkışla II No'lu Turizm Merkezi (18 Mart 1987); 17. Yeşilyurt Turizm Merkezi (18 Mart 1987); 18. Barbaros Evleri Turizm Merkezi (23 Mart 1989); 19. Ataköy (2) Turizm Merkezi (30~Ağüstos 1989); 20. Taksim Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 21. Maçka Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 22. Akaretler (2) Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 23. Galata Kulesi ve Çevresi Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 24. Sarıyer-İstinye Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 25. Gayrettepe Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 26. Anatepe Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 27. Kalamış Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 28. Levent-Beşiktaş Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 29. Çamlıca Turizm Merkezi (30 Ağustos 1989); 30. Levent Beşiktaş (tevsii) Turizm Merkezi (18 Ocak 1990); 31. İstinye Turizm Merkezi (18 Ocak 1990); 32. Pendik Turizm Merkezi (18 Ocak 1990); 33. Etiler-Nispetiye Cad. Turizm Merkezi (13 Ağustos 1991); 34. Büyükçekmece, Beylikdüzü (13 Ağustos 1991); 35. Eminönü (1 no'lu) Turizm Merkezi (13 Ağustos 1991); 36. Sarıyer (7 No'lu) Turizm Merkezi (13 Ağustos 1991); 37. Bakırköy-Florya Turizm Merkezi (13 Ağustos 199D; 38. Taksim (tevsii) Turizm Merkezi (13 Ağustos 199D; 39. Süleymaniye Turizm Merkezi (29 Aralık 1991); 40. Şile-Yat Limanı Turizm Alanı (Nisan 1993).

Kaynak- O. Ekinci, "Turizmi Teşvik Yasası ve Yağmalanan İstanbul", *İstanbul,* S. 6, s. 21

TURSUN BEĞ

(?, ? - 1490'dan sonra, İstanbul) Tarihçi.

"Dursun Bey", "Tur-ı Sinâ" olarak da bilinir. Bk sipahi olan ve gençliğini Bursa'da geçiren Tursun Beğ, İstanbul kuşatmasında II. Mehmed'in (Fatih) yanındaydı. Fetihten sonra Ayasofya'yı Fatih'le birlikte ilk gezenlerdendir. İstanbul'daki tüm taşınmazların yazımı işini, amcası Cebe Ali Bey ile üstlendi. Cebe Ali Bey'e başka görev verilince yazım çalışmalarını ve mukataa defterlerinin düzenlenmesini tamamladı.

Divan kâtibi olarak Fatih'in maiyetinde birçok sefere katılan Tursun Beğ, önemli diplomatik mektupları da kaleme aldı. Fatih'in son yıllarında (1470'ten sonra) Anadolu defterdarlığı-, daha sonra "Devlet işigünün defterdarlığı" (başdeftardarlık) yaptı.

II. Bayezid'in (hd 1481-1512) ilk saltanat yıllarında emekliye ayrılarak tek eseri olan *Tarih-i Ebü'l-Feth'i* ([yay. Mehmed Arif] 7Ö£Milavesi, İst., 1914-1916; [yay. M. Tulum], İst, 1977) tamamladı. Bu eserinde yer verdiği son olay 1488'deki Osmanlı-Memlûk savaşı olduğundan, ölümü kuşkusuz bu tarihten daha sonradır.

Tursun Beğ, *Tarih-iEbü'I-Feth'te,* Rumeli Hisarının yapılışını, bu kale ve Yenice Kale (Anadolu Hisarı) ile denetime alınan Boğaz'm özelliklerini anlatır. Halic'i ise 10.000 gemi alacak genişlikte, iki yanı bağlar ve ormanlarla kaplı, her rüzgârdan komnmuş bk liman olarak tanımlar. Bir tarafında "Kal'a-i Kostantiniyye"nin, diğer tarafında Galata denen ve içinde "millet-i Mesih'in yaşadığı kalenin bulunduğunu; İstanbul ile Galata arasındaki gemilerin çokluğunu; peremelerle karşıdan karşıya "sekizi bir akçe bir mangır" ile geçilebildiğini, liman ağzında da "zencir-i âhenin" (demir zincir) gerili olduğunu açıklar.

Tarih-i Ebü 'l-Feth 'in içerdiği konular arasında, İstanbul'un kuşatılması ve fethi, yer yer manzum parçalarla zenginleştirilmiş olarak en uzun bölümü oluşturmaktadır. Fetihten sonraki imar çalışmaları ve kente nüfus göçleri konularında da önemli açıklamaları vardır. Fatih'in, "kendi istirahat! ve havass u gulâman rahatı için" Eyüp'e, Galata'ya Tophane'ye ve Boğaza bakan burun (Sarayburnu) üzerinde. Arap. Acem ve Rum mimarlara yaptırttığı Yeni Saray (Topkapı Sarayı), bu "saray-ı dil-güşâyı" kuşatan, "Fkengî ve Türkî, müdevver ve müselles ve envâ-ı latife ile musanna" burçları olan Sur-ı Sultani, gkiş kapıları, saray köşkleri, bağlar ve hasbahçeler: çeşme ve havuzlar, o zamanki adı Sırça Saray olan Çinili Köşk. zengin betimlemelerle anlatılmıştır. Fatih'in Kırkçeşme sularını akıtması, bu suyu mahallelere ve hamamlara tevzi ettirmesi; Ayasofya resminde bir ulu cami (Fatih Camii) ile çevresine medreseler, kütüphane ve darüşşifa yaptırtılması; üzerine bir türbe, yanına da medrese, cami ve hamam inşa edilen Ebu Eyyûb ziyaretgâhi; yeni evler ve köşklerle bir kasaba görünümüne kavuşan Eyüp'ün, aynı zamanda bir "teferrücgâh" olduğunu; Ayasofya'mn kara ve deniz surlarının onarılmasını; yeni bedestenleri, çarşdarı, pazar yerleri ile kervansarayları anlatır.

Tursun Beğ kentin alınmasından sonra bir fermanla "her kim ihtiyarı ile gelüb sakin olur ise tutuklu tutduğu ev mülkü ola" denildiği, "bu tergib ile bây ü yohsuldan, her tarafdan" göçlerin olduğunu; gelen hocalara ve bilim adamlarına hallerine uygun evler ihsan edildiğini de açıklar.

Bibi. *Osmanlı Müellifleri,* III, 82; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları,* 29: M. C. Ş. Tekindag, "Tursun Bey", *İA,* XU/2, 122-123.

NECDET SAKAOĞLU

TUZLA İLÇESİ

İstanbul İli'nin doğu kesiminde, Kocaeli sınırında yer alır. Doğu ve güneydoğuda Kocaeli İli, güney ve batıda Marmara Denizi, kuzeybatı ve kuzeyde de Pendik İlçesi'ne komşudur. Bu sınırlar içinde yaklaşık 11,8 km²'lik bir alanı kapladığı sanılmaktadır.

Kırsal yerleşmesi bulunmayan Tuzla İlçesi 10 mahalleden oluşur. Bunlar Aydınlı, Aydıntepe, Cami, Evliya Çelebi, İçmeler, İstasyon, Mimar Sinan, Postane, Şifa ve Yayla mahalleleridir. Kuruluşu sırasında Tuzla İlçesi sınırları içinde yer alan Esenyalı ve Güzelvalı mahalleleri 30 Aralık 1993'te yine Pendik İlçesi'ne bağlanmıştır. Aynı tarihte Tuzla İlçesinde de Evliya Çelebi ve Mimar Sinan mahalleleri kurulmuştur.

Tablo I
Tuzla İlçesi'nin Mahalleleri ve Nüfusları (1990)

Mahalleler	*Nüfus*
Aydınlı	3.750
Aydıntepe	9.816
Cami	2.818
Evliya Çelebi	18.493
İçmeler	6.839
İstasyon	2.450
Mimar Sinan	2.955
Postane	7.043
Şifa	10.127
Yayla	8.490
Toplam	72"81

İlin doğu bölümünde yer alan ilçe toprakları Kocaeli Yarımadası'nın fazla yüksek olmayan kesimlerindedir. Bu topraklar Marmara Denizine doğm çok parçalı küçük bir yarımada biçiminde açılır. Bu yarımadanın güneydoğu ucu, eskiden Akritas(->) denen Tuzla Bumu adıyla andır. Yarımadanın öbür önemli çıkıntıları ise Taş Bumu (Ayios Trifon), Karamanoğlu Burnu (Ayios Yeoryios) ve Sarp Burnudur. İlçenin en yüksek kesimi, Piyade Okulu'nun kuzeyindeki Tavşantepe'dir. Başlıca akarsu. Tuzla Deresi de denen Kemikli Deresi'dk. Yarımadanın kuzey kesimindeki geniş bir koyun önü. kıyı diliyle kapanarak lagüne dönüşmüştür. Bu lagün değişik kaynaklarda Balık Gölü, Kâmil Bey Gölü, Kâmil Abdüş Gölü gibi farklı adlarla geçer. İstanbul İli'nin ender sulak alanlarından biri olan bu sığ göl, gerek yerli ve gerekse göçmen kuşlar için büyük önem taşıyan bir doğal yaşama alanıdır. İlçenin adı da bu gölle ilgilidir. Eskiden uzun bir süre tuz üretimi yapıldığından bu sığ lagüne Tuz Gölü denmiştir. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul'un tuz ihtiyacını önemli ölçüde karşılayan bu tuzla, hemen yanındaki yerleşim yerine, Akritas Burnu'na da adını vermiştir.

İlçe toprakları oldukça eski bir yerleşme alanıdır. İlçe merkezindeki bir ilkokulun bahçesinde Prof. Şevket Aziz Kansu'nun 1961'de yaptığı araştırmada tarihöncesine ait bazı buluntulara rastlanmıştır. Bu buluntuların Fikirtepe kültürüne(~>) ait olduğu saptanmıştır. Bizans döneminde Akritas Burnu yakınlarında aynı adla anılan bir köy olduğu bilinir. Muhtemelen bir balıkçı köyü olan bu küçük kırsal yerleşme yakınlarında birçok dinsel yapı vardı. Bunlardan en eskisi 6. yy'da burada bulunduğu bilinen Ayios Trifon Manastırıdır. Çevredeki küçük adalarda da Ayios Andreas ve Ayia Glikeria manastırları vardı. Ayios Teotokos ve Ayios Demetrios manastırları ise yarımadadaki öbür dinsel yapılardı. Yarımadanın kuzeydoğusunda yer alan şifalı madensuyu kaynaklarından Bizans döneminden beri yararlanıldığı bilinmektedir.

Yarımadanın güneydoğu kesiminde yer alan aynı zamanda üçe merkezi olan Tuzla yerleşmesinin tarihine ilişkin bilgi yoktur. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde burada küçük bir balıkçı köyü olduğu sanılır. Köyün bu durumunun uzun yıllar boyunca değişmediği anlaşılmaktadır. 1873'te İzmit'e bağlanan Anadolu-Bağdat Demiryolu, Tuzla Köyü'nün kuzeydoğusundan geçiyordu. Şifalı sularıyla ünlü olan İçmeler, demiryolu ulaşımının sağlanmasından sonra gözde bir sayfiye yeri haline geldi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Lozan Antlaşmasına göre yapılan mübadeleye göre Yunanistan'dan gelen göçmenlerin bir bölümü Tuzla'ya yerleşti. Halkın başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve tarımdı. Tuzla'nm gelişmesinde eskiden Ankara Asfaltı ve E-5 denen D-100 Karayolu'nun yapılmasının ve bu arada Piyade Okulu'nun Çankırı'dan buraya taşınmasının önemli rolleri vardır. 1950lerde Ankara Asfaltının iki yanında sıralanmaya başlayan çeşitli sanayi tesisleri Pendik'ten sonra Tuzla'ya da ulaştı. Ancak 1960'larda Tuzla yemyeşil görünümünün yanısıra ünlü İçmelerlyle hâlâ sayfiye ve balıkçı kasabası olma özelliğini koruyordu. Karayolunun kenarına ve kıyıya bazı fabrikaların kurulmaya başlaması 1960'lara rastlar. Bu tarihlerde küçük bir köy olan Aydınlının doğu kesimi tarımsal üretim yapılan boş araziler halindeydi. Pendik Tersanesi'nin(->) inşaat çalışmaları sırasında Tuzla çevresinde önemli değişimler gözlendi. 1970'lerde Tuzla, hızla sanayi tesislerinin kurulduğu, öte yandan da İstanbul yakınında ikinci konut edinmek isteyenlerin arsa satın alıp inşaat yaptırdığı bir yöreydi. Daha sonra bazı yapı kooperatifleri bu yörede hızlı bir inşaat faaliyetine girişti. 1980'lerin başında açılan Pendik Tersanesi tesislerinin bir bölümü Tuzla Yarımadası'nın kuzey kıyılarındadır. Deniz Harp Okulu'nun(-») 1985'te Heybeliada'dan Tuzla'ya taşınması da yörede yeni bir canlılığa yol açtı. Tuzla yöresindeki son önemli gelişme, Kazlıçeşme'deki deri fabrikalarının 1993'te Organize Deri Sanayi Bölgesine taşınmasıdır.

Tablo H
Tuzla İlçesi'ndeki Başlıca Merkezlerin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Tuzla*	*Aydınlı*	*Toplam*
1940	1.524	-	1.524
1945	3.694	-	3.694
1950	3.063	-	3.063
1955	4.043	872	4.915
1960	4.393	933	5.326
1965	7.393	998	8.391
1970	9.905	1.484	11.389
1975	11.163	5.389	16.552
1980	16.440	15.231	31.671
1990	72.781	-	72.781

Eskiden yalnızca kıyı kesiminde toplanmış olan yerleşim alanlarının 1960'lardan başlayarak Ankara Asfaltının kuzeyinde gecekondu toplulukları halinde yayıldığı gözlendi. Tuzla kasabasının 1940'ta yalnızca 1.524 olan nüfusu sanayi tesislerinin ve yeni mahallelerin kurulmasıyla 1975'te **11**.000'i aştı. Aynı tarihte Kartal İlçesi'nin Merkez Bucağı'na bağlı olan Aydınlı Köyünün nüfusu ise 5.389'a ulaşmıştır. Ankara Asfaltı'nm kuzeyinde kalan bu köy hızla gecekondulaşarak büyüdü. 1980'de Tuzla kasabasının nüfusu **16**.440 iken, köy statüsündeki Aydınlı'nın nüfusu da 15.231'i bulmuştu. 1980'den sonra Aydınlı köy statüsünden çıkarılarak Tuzla'yla birlikte anakent belediyesi sınırları içine alındı. Tuzla ve Aydınlı eskiden beri Kartal İlçesi sınırları içindeyken, 1987de yapılan bir yönetsel değişiklikle Pendik İlçesi'ne bağlandı. Ancak askeri ve sanayi tesislerin odaklaştığı farklı bir birim halinde gelişimini sürdüren ve 1990da 8 mahallesiyle nüfusu 72.000'i aşan Tuzla yöresi 1992' de Pendik İlçesi'nden ayrılarak ayrı bir ilçe yapıldı.

Denize geniş sahili olmakla birlikte deniz ulaşımından yararlanmayan Tuzla İlçesi, İstanbul'un diğer semtlerine demiryolu ve karayollarıyla bağlıdır. İlçedeki banliyö tren istasyonları Aydıntepe, İçmeler ve Tuzladır. Ankara Asfaltı ve E-5 de denen D-100 Karayolu ilçenin orta kesiminden güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda geçer. Bir başka karayolu da Aydınlı Mahallesi'nin kuzeydoğu kesiminden geçen, TEM ve Anadolu Otoyolu olarak da anılan 0-4 Otoyoludur.

İlçenin büyük bir mahallesine adım veren İçmeler, eskiden İstanbul'un gözde mesire ve sayfiye yerlerinden biriydi. Tren istasyonuyla yarımadanın kuzey koyu arasında yer alan iki kaynaktan çıkan madensularının sıcaklığı 20°C dolayındadır. Eskiden bir çam korusunun içinde bulunan İçmeler'e daha çok sindirim sistemi hastalıklarından şikâyetçi olanlar gelirdi. İçme kürleriyle kullanılan bu madensularının idrar söktüriicü ve müshü etkisi vardır. İçmeler günümüzde konut ve sanayi alanları arasında kalmış olup konaklama tesisi de bakımsız bir haldedir.

Tuzla ilçe merkezi günümüzde sayfiye özelliğini hızla yitirerek sürekli yerleşim yeri haline gelmektedir. Kooperatifler eliyle yapılan sitelerin çevresindeki alanlar hâlâ doğal görünümünü korurken, kıyıdaki balık lokantaları hafta sonlarında gezmeye gelen İstanbulluların ilgisini çekmeyi sürdürmektedir.

ATİLLÂ AKSEL

TÜCCARBAŞI CAMÜ

Kadıköy İlçesi'nde, Erenköy'de, Şemsettin Günaltay Caddesi'nin üst tarafında, Kozyatağı-İçerenköy yolu ile Tüccarbaşı Sokağı'nın kavşağındadır.

Böcekli Cami diye de anılan cami adını II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) devlet adamlarından Mustafa Zihni Paşa'nm (ö. 1911) bu bölgedeki böcekliğinden (ipekböceği kozahanesi) almış olmalıdır. Yapının banisi de yine Zihni Paşa ailesinden Fatma Zehra Hanım olup, caminin mihrabı önündeki yenilenmiş olan 1331/1912-13 tarihli mezarda yatmaktadır. 1329/1911 tarihli yapı 1982'de büyük bir onarım geçirmiş ve mihrap cephesi hariç olmak üzere diğer üç cephe "Û" şeklinde bir kılıf içine alınmıştır. Kesme taştan yapılan bu kılrf, kare planlı orijinal yapıyı tamamen gizlemektedir. Esas yapının mihrap cephesi haricindeki diğer cephe alt hiza pencereleri bağlantı için kapı şeklinde açılmıştır. Dıştan kiremit örtülü, kırma çatılı olan yapının, içten sekizgen bir çerçeve içinde yer alan, hafifçe dilimlenmiş, bağdadi basık bir kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir.

Tüccarbaşı Camii
Yavuz Çelenk, 1994

Girişin üzerinde müezzin mahfili bulunmakta ve buradan çokgen gövdeli, sade görünümlü minareye geçilmektedir. Yapılan ek bölüm nedeniyle caminin bünyesinden çıkıyor gibi görülen minarenin mm bezemesini külah altındaki bir sıralı yüzeysel niş dizisi ve şerefe korkuluğundaki madalyon şeklindeki ajurlu korkuluk oluşturmaktadır. Üzerinde 1384/ 1964-65 tarihli ayet kitabesi bulunan derin mihrap nişi dış cephede dikdörtgen bir çıkma şeklindedir. Mermer kaplı mihrap çok sade bir görünüme sahiptir. Günümüzde beyaz üzerine yeşille hareketlendirilen minber ise ahşap olup orijinal yapıyla çağdaş olmalıdır. Yine ahşap olan vaaz kürsüsü ise daha geç tarihlidir. Örtü sistemi beyaz zemin üzerine mavi, yeşü, kırmızı ve turuncu renklerle yapılmış klasik dönem kalem işi motifleriyle bezenmiştir.

Parmaklıkla çevrili bir avlu ortasında yer alan caminin etrafmda depo binası ile bugün yol geçtiği için bölünen ve yolun diğer tarafında kalan müezzin ve imam evi olarak kullanılan meşruta binaları vardır. Ayrıca daha önceleri cami avlusu içinde yer alan, Kayışdağı Suyunu mahalleye getiren, İstanbul'da pek çok örneği bulunan neoklasik döküm çeşme son yıllardaki yol çalışmaları sırasında caminin karşı köşesine taşınmıştır.

HAKAN ARLI

TÜFENKHANE

Osmanlılar döneminde ateşli silahlar yapan ve barut imal eden kumluşlar. Tüfenk darüssınaası olarak da bilinir.

Tophane, Tersane, Kılıçhane ve Saraçhane gibi tüfenkhaneler de ordunun ve donanmanın gereksinimine dönük araç gereç üretilen, ayrıca tüfenkçi sınıfından subay ve askerlerin silahlarının yapıldığı fabrikalardı. Aynı zamanda, her tüfenkhane usta-çırak ilişkisi yoluyla pratik beceri kazandırmaya dayalı birer okuldu.

İstanbul'daki en eski tüfenkhane, Cibali İskelesi'ne yakın bir yerdeydi. Burası 1718de, bir yahudhanede başlayan Cibali yangınında harap olmakla birlikte onarıldıktan sonra işlevini sürdürdü. Evliya Çelebi'nin ve Eremya Çelebi Kömürciyan'ın da sözünü ettikleri bu tüfenkhaneyi 18. yy'ın ikinci yarısındaki durumuyla gören Sarkis Sarraf-Hovannesyan(->) *İstanbul Topografyası* adlı eserinde "Unkapanı'nm az ilerisinde ve sahilde, surun üzerinde" olduğunu, üstü kapalı olan ve tüfenkhane denen burada, tüfenkler yapıldığım anlatır.

Çeşmizade Tarihi'ne göre 8 Ocak 1767'de, Bahçekapı önünde demirliyken, tutuşup sürüklenen bir kalyonun, öibali semtinde çıkarttığı yangında tüfenkhane bir kez daha harap oldu. Onarılmakla bklikte 1833'te bu kez tüfenkhanenin içinde çıkan yangında, tarihi yapı tamamen yandı. Arsasına 1900'de yapılan soğuk hava deposu da 10 yıl sonra yandı.

Ahmed Faiz Efendi'nin(->) III. Selim dönemine (1789-1807) ilişkin *Ruzname'sm*de, padişahın sık sık biniş düzenlediği Dolmabahçe'de "tüfenk atışlarını" izlediğine ilişkin kısa açıklamalar o dönemde burada bir tüfenkhane yapıldığını göstermektedir. III. Selim'in Dolmabahçe'de yaptırdığı tüfenkhane, kıyıdan biraz geride ve yamaçtaydı. Geleneksel üifenkhanelerde imal edilen tüfenklerin menzili 300-350 adımken, burada yapılan tüfenklerle 1.000 adıma kadar hedefler vurulabiliyordu. Topkapı Sarayı'ndan saltanat kayığı ile Dolmabahçe'ye gelen III. Selim, Tüfenkhane Meydanı'nda yapılan atışları izlerdi. II. Mah-

mud (hd 1808-1839) Dolmabahçe'deki tüfenkhaneyi kapatarak binasını Istabl-ı Âmire (hasahır) durumuna getirtti.

19. yy'da geleneksel silah yapım tekniklerinin bırakılmasının ve Avrupadan silah ithal edilmeye başlanmasının ardından eski tüfenkhane ve baruthaneler kapandı. Yerli tüfenk yapımı ise Tophane-i Amire'nin(->) bir ünitesi olan Tüfenk Kârhanesi'nde sürdürüldü.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, 510; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi,* 1988, 165; Inciciyan, *İstanbul,* 1976, 13; Çeşmizade Mustafa Reşid, *Çeşmizade Tarihi,* İst., 1993. s. 11; Ergin, *Maarif Tarihi,* I, 42-44; *Boğaziçi,* 79-80; Pakalın, *Tarih Deyimleri,* III, 537; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* Ankara, 1964, s. 14.

NECDET SAKAOĞLU

TÜFENKHANE KAPISI

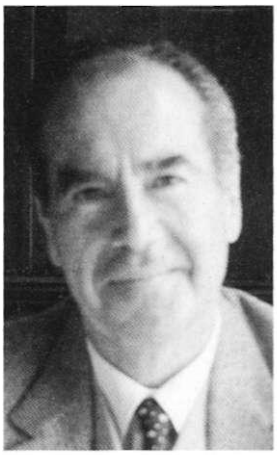
bak. SURLAR

TÜMERTEKİN, EROL

(23 Temmuz 1926, İstanbul) Coğrafyacı.

1948de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsünden mezun olduktan sonra, 1950de aynı kurumda Beşeri ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü'ne asistan olarak atandı. 1952de doktor, 1956da doçent, 1964'te de profesör unvanlarını aldı.

Doktorasını tamamladıktan sonra, 'doktora sonrası" çalışması için ABD'ye Wisconsin Üniversitesi'ne gitti. Orada, coğrafi metodolojinin önde gelen adlarından Richard Hartshorne'nun, iklim çalışmalarıyla ünlü Glenn Trewartha'mn, ünlü fiziki coğrafyacı Vernor Finchln ve o sıralarda adı geçen üniversitede misafir öğretim üyesi olarak bulunan Alman "çağdaş" coğrafyasının önderlerinden Cari Trollün öğrencisi olmuş ve kazandığı çağdaş coğrafi görüşleri üİkemize aktarmıştır. Çok yönlü ve "uygulamalı coğrafya" çalışmalarıyla "geleneksel" türdeki (ülkemizde anlaşıldığı şekliyle "monografya") çalışmaların dışında, "çağdaş" yöntembilimle ele alman yeni konuların Türkiye coğrafyacılığında yerleşmesi Tümertekinle başlamıştır. *Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu* (İst., 1954) konulu doktora tezi coğrafyadaki "sistematik uygulamalı coğrafya" çalışmalarına bir örnek olurken, "sanayi coğrafyasf'nın da Türkiye'deki coğrafi inceleme alanları arasına girmesine yine o yol açmıştır. Doçentlik çalışması ise "bölgesel uvgulamalı coğrafya "ya bir örnek olarak *Kurak Bölgelerde Ziraat (İsı.,* 1957) konusundadır. *Ulaşım Coğrafyası* (İst., 1976). coğrafi metodoloji, iklimle ilgili istatistiksel çalışmalar, planlama-coğrafya ilişkisi, merkezi iş alanları (örneğin, "İstanbul'un Merkezi İş Sahaları", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* S. 16, 1967) vb birçok konudaki hemen hemen ilk yayınları Tümertekin gerçekleştirmiştir. Türkiye'deki coğrafi çalışmalarda öteden beri ihmal edilen "kadınlar'l inceleme konusu olarak ilk ele alan da yine Tümertekin'dir ("Türkiye Ziraatinde Kadın Gücünün Dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi,* S. 18-19 [1958-1959] ve "Türkiye'de Ziraatte Çalışan Kadınların

Erol Tümertekin
TETTV Arşivi

Miktar ve Dağılışındaki Değişim", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* S. 14 [1964]).

Çağdaş coğrafi görüşle yaptığı çalışmalarının sayısı hem oldukça fazladır (29 kitap ve 114 makale), hem de çoğu kitabı tekrar tekrar basılmıştır. *Türkiye'de İç Göçler'*(İst., 1968) adlı kitabı, yalnız coğrafyada değil. Türkiye'de bu konudaki ilk çalışmalarından biridir. Bilimsel araştırmalarının dikkati çeken bir yönü de İstanbul'a olan ilgisidir. 1960lardan beri kendisine araştırma alanı olarak seçtiği İstanbul'la ilgili çeşitli coğrafi konularda (diğer çalışmalarında da İstanbul'a verdiği yer dışında) 4 ayrı kitap ve 23 makale yayımlamıştır. Bunlar arasında şu çalışmalar sayılabilir: *İstanbul'da Bir Sanayi Bölgesi: Bomonti. Bir Tatbiki Coğrafya Çalışması* (İst., 1967); *İstanbul Sanayiinde Kuruluş Yeri* (İst., 1972); *İstanbul'da Nüfus Dağılışı* (İst., 1979); *Distribution of Outborn Population in istanbul: A Case Study ofMigration* (İst., 1977); "İstanbul Şehri ve Çevresinde Sanayi", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi* (S. 17, 1970); "İstanbul'da Meslek ve Coğrafi Menşe Hakkında Bir Araştırma". *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* (İst., 1973); "De l'état actuel du développement spadai des activités industrielles en istanbul", *Ege Coğrafya Dergisi* (S. 2, 1984); "İstanbul Çevresinde Sanayinin Yeni Yayılma Alanları", *Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine* (İst., 1985).

Tümertekin, yalnızca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünde değil, aynı üniversitenin iktisat ve siyasal bügiler fakültelerinde, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mimar Sinan Üniversitesi'nde de dersler vermiştir.

Tümertekin UNESCO'nun "Kurak ve Yan Kurak Bölgeler" çalışması; Pennsylvania Üniversitesinin "Ortadoğu'da Su" konulu çalışması gibi birçok uluslararası araştırmada da yer almıştır. Ayrıca ABD'de Illinoisde yayımlanan *Journal ofDeveloping Areas* adlı derginin yayın kumlunda 28 yıldır görev yapmaktadır. Uluslararası Coğrafya Birliği'nin (IGU) "Tatbiki Coğrafya", "Tarımsal Tipoloji", "Ekonomik Kalkınmanın Bölgesel Yönleri", "Dünya Nüfus Haritası" gibi çeşitli komisyonlarında da görev almıştır.

NAZMİYE ÖZGÜÇ

TÜNEL

Karaköy (Galata) ile Beyoğlu'nu (Pera) birbirine bağlayan, 1871-1876 arasında yeraltında inşa edümiş toplutaşıma sistemi.

Ortalama 10/100 eğimli, düşeyde parabolik forma sahip olan, 6,60 m genişlikte, 4,60 m yükseklikte ve 573 m boyundaki tünel, Söğüt, Voyvoda, Banker, Felek, Medrese, Küçük Hendek, Değirmen, Galatakule, Kulluk sokaklarının altından geçer. Bevoğlu yönünde, Galata Kulesinin yaklaşık 6,5 m solunda kalır.

1863'te Londra'da ve 1868'de New York'ta inşa edilen yeraltı toplutaşıma sistemlerinden sonra, dünyanın en eski üçüncü yeraltı toplutaşıma sistemidir. Tünel için ilk adım, Mayıs 18ö7'de İstanbul'a gelen Eugène Henri Gavand adındaki Fransız müteahhit ve mühendisin, 10 tarihlerde Beyoğlu'nun (Pera) İstanbul'un en gelişmiş bölgesi, Galata'nm ise ticaret ve bankacılık merkezi olduğunu ve bu iki semti birbirine bağlayan Yüksekkaldırım ve Galip Dede caddelerinden günde ortalama 40.000 kişinin inip çıktığını tespit etmesi üzerine, inşaatı ve işletmesinin kârlı olacağını düşünerek asansör tipinde bir demiryolu projesi hazırlayarak öncelikle Fransız hükümetine başvurmasıyla atıldı. Fransızlardan kabul görmeyince, gerekli krediyi İngiliz hükümetinden temin eden Gavand, projesini 20 Temmuz 1868'de Osmanlı hükümetine sundu. Teklif ilk seferde Osmanlı hükümeti tarafından da onay görmedi. Ancak, Ocak 1869'da tekrar İstanbul'a gelen Gavand, projeyi bu defa Maliye Nazırı Sadık Paşa ve Nafıa Nazırı Edhem Paşa'nın destekleriyle Abdülaziz'e 10 Haziran 1869'da kabul ettirdi. Nafıa Nezareti ile Gavand arasındaki sözleşme 6 Kasım 1869'da imzalandı. İngiliz sermayedarlar ile anlaşarak 8 Mayıs 1871'de "The Métropolitain Railway of Constantinople from Galata to Pera" adlı bir limitet şirket kuran Gavand, tünelin inşası ve işletmesi dahil 42 yıllık bk imtiyaz ile tünel için gerekli çalışmalara 30 Haziran 1871'de başladı.

Tünel kazısı için gerekli olan giriş ağızlarının yerleri, işin başında istimlak edilip Gavand'a teslim edilemediğinden, kazı ilk olarak Küçük Hendek Sokağına geçiş veren 30 m^2'lik bir avluda açılan servis kuyusu (şaft) ile Ağustos 1871'de başladı.

İstimlakler Temmuz 1874'te sona erdi ve 573 m'lik tünel, iç kaplaması dahil Aralık 1874'te bitti. Tünelden çıkan kazı malzemesi Azapkapı, Tepebaşı Mezarlığı civarı ve Büyükparmakkapı'daki Tel Sokağındaki dolgularda kullanıldı.

Toplam 4.002 m^2 istimlak yapılan bu proje kapsamında, açılan kuyulardan 498 m galeri ile 353 m, Beyoğlu'ndan 30 m galeri ile 165 m'lik ve Galata'dan da 27 m galeri ile 55 m'lik ana tünel açılmıştır.

Altıncı Daire-i Belediye'ninÇ-») istimlakleri zamanında yapamaması ve tünelden çıkan kazı malzemesi için döküm yeri vermekte gecikmesi nedeniyle Gavand zor anlar yaşamış, Tünel ancak 3 yıl 4 ayda bitirilebilmiştir. Gavand'm raporuna göre,

istimlakler zamanında yapılmış olabüseydi, tünel inşaatı 2 sene dahi sürmeyecek ve tünel yüzde 25 daha ucuza mal edilmiş olacaktı.

Tünel'in yapımında, elle ve parçalı kazı ile ahşap iksa sistemleri tekniği kullanılmıştır. Gavand'm raporuna göre, Tünel inşaatında İtalyan kalfaların idaresinde Osmanlı tebaasından çeşitli cemaatlerden işçiler çalıştırılmıştır. İç kaplamadaki taş işçiliğini İtalyanlar, marangozluk işlerini ise Rum ve Fransız ustalar yapmıştır. Kazı malzemesi, sahipleri İranlı olan katırlar tarafından taşınmıştır.

25 kg/m ağırlıktaki rayların döşendiği Tünel çift hat olarak inşa edilmiştir. Tünekle ilgili makineler (150 hp gücünde 2 adet) ve raylar dahil tüm madeni aksam Creusot Fabrikası'ndan, vagonlar ise David Desouches ve Ortakları'ndan satın alınmıştı. Beyoğlu'ndaki gar binasından ayrı olarak inşa edilmiş bulunan makine binasındaki montaj işleri ise Kasım 1874'te tamamlanmıştır. İlk tecrübesi aynı ay içinde gerçekleştirilmiş, kesin kabulü 5 Aralık 1875'te yapılan Tünel'in açılışı 18 Ocak 1875'te olmuştur.

Her biri 8,50 m boyunda ve 2,40 m genişliğinde olan ikişer adet üstü açık vagondan oluşan katarlar üe 40 kişi birinci mevki, 50 kişi ikinci mevki kompartımanında; eğer yük taşınmıyorsa 60 kişi de platformlu vagonda olmak üzere bir seferde 150 kişi taşınabiliyordu. İlk vagonların iki tarafı açık olup, elektrik olmadığı için de vagonların aydınlatması gaz lambaları ile sağlanıyordu. 670 m^2 alan kaplayan Beyoğlu Garı üzerinde bir de otel planlanmıştı. 880 m^2 olarak projelendirilen otel, tamamlanamamıştır. 620 m^2'lik bir alan işgal eden Galata Garı ise projesine uygun olarak tamamlanmıştır.

Dönemin şeyhülislamının "Bu zir-i zemin arabalarında insan götüıülmesinin caiz olmayacağı" şeklindeki fetvası üzerine ilk haftalarda Tünel'de sadece hayvanlar taşınmıştır. Herhangi bir aksaklığın görülmemesi üzerine değiştkilen fetva üe bk süre sonra yolcu da taşınmaya başlandı. İlk zamanlar gişe olmadığı için geçiş ücretini vererek turnikeden geçen yolcular, arabalarda seyahat ederlerdi.

Şirket 1900'de imtiyazının uzatılması için başvurmuş olmasına rağmen, bazı siyasi durumlar göz önünde bulundurularak bu imtiyazın ancak 5 yıl daha uzatılmasına karar verilmiştir. 1910'da elektrikli tramvaya geçildiği dönemde, İngiliz şirketi de Tünel işletmesini satılığa çıkarmıştır. Böylece Tünel, 1911'de kurulan Dersaadet Mülhakatından Galata ve Beyoğlu Beyninde Tahtelarz Demiryolu Şirketi'ne devredilmiştir.

Tünel'in, 2000 yılma kadar mevcut şirket tarafından işletilmesini öngören mukaveleye rağmen tesis devlet tarafından 1938' de satın alınmıştır. 1 Mart 1939'dan itibaren devlet tarafından işletilen Tünel, 16 Haziran 1939 tarih ve 3645 sayılı yasa ile kurulmuş olan İETT İşletmeleri Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle gerekli bazı malzemeler satın alınamamış ve Tünel 20 Ağustos 1941-6 Aralık 1941 arasında çalıştırılamamıştır.

Tünel'in 1884 tarihinde giriş cephesi (üstte) ve içinden bir görünüm. *Cengiz Kahraman arşivi (üst), Sertaç Kayserilioğlu kolekstyonu*

Tünel kablosunun zaman zaman koptuğu ve çeşitli kazalara sebep olduğu bilinir. İlk kaza 26 Ağustos 1876'da olmuş ve 8 kişi yaralanmıştır. Ayrıca 1902, 1918, 1921 ve 1943'te de benzer kazalar olmuştur. 6 Temmuz 1943 tarihli kazada 20 yolcunun yaralandığı ve istasyon şefinin öldüğü hatırlanmaktadır. Bu son kazadan sonra yeni kayışın yurtdışından getirilmesine kadar 6 Temmuz 1943-15 Ekim 1943 arasında da Tünel hizmet verememiştir. Yine kablo problemleri üe karşılaşüdığından, 1 Haziran 1945-28 Aralık 1945 ve 28 Ocak *1946-6* Mayıs 1946 arasında da Tünel hizmet dışı kalmıştır. Ray değiştirilmesi sebebiyle 1961'de 9 gün, yine kayış kopma tehlikesi ile 1962 de 7 gün ve volan tamiri sebebiyle de 1965'te 23 gün faaliyetini sürdüremeyen Tünel, 1970'te Fransız firması Electro Entreprise tarafından 33.000.000 lira sarf edilerek tamamıyla yenilenmiş ve 3 Kasım 1971'de hizmete girmiştir. 16 m boyundaki iki vagonuyla 170 kişiyi taşıyabilen Tünel, 350 beygirgücündeki elektrikli sistemiyle 90 saniyede Beyoğlu ile Galata'yı bağlar dumma gelmiştir.

Bibi. E. H. Gavand, *Chemin defer métropolitain de Constantinople ou chemin de fersouterrain de Galata à Fera dit Tunnel de Constantinople,* Paris, 1876; ay, *Chemin de fer souterrain de Galata à Pera-Documents divers,* Paris, 1876; C. Kızıltuğ. *Tünel (1875-1990),* İst.. 1990: *Istanbul Belediyesi Dergisi,* S. 15 (Mart 1969).

MEHMET YENEN-
SERTAÇ KAYSERİLİOĞLU

TÜNEL PASAJI

Beyoğlu İlçesi'nde, Tünel Meydam'nda, Metro Han'm(-0 karşısındaki 309 no'lu adayı tümüyle kaplayan üç kagir yapıdan oluşur. Bunlar arasında kalan pasaj, meydanla Sümbül ve Ensiz sokaklarını birbirine bağlar. Bu şekliyle, "T" geçitli, üstü açık pasaj tipine girer.

Tünel Pasajı
Ertan Uca, 1994 / TETTV Arşivi

Said N. Duhani, Metro Han'dan önce burada Tünel Pasajını da içine alan ve 1874'te tamamlanan ilk metro binasının varlığından söz eder. Bugün hâlâ pasajın Ensiz Sokağı köşesinde, bu binadan kalma bacalar bulunmaktadır. Tünel Apartmanları diye de adlandırılan pasaj binalarının ilk sahibi bir Museviydi. 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunundan sonra binalar el değiştirerek bir Türk aile şirketinin eline geçti. 1960-1970'lerde önemli ölçüde restorasyon gördü. İç bölmeleri değiştirilerek işhanma çevrildi. Bugün buraları avukat, mali müşavir ve muhasebe büroları olarak kullanılmaktadır.

Mimari olarak binalar neoklasik üsluptadır. Dış cephelerde bkleşerek tek bir yapı izlenimini uyandırırlar. Çatı kadarıyla birlikte toplam beş katlı olan bu üç binadan ikisine pasajın Ensiz Sokağı'na çıkan kolundan, diğerine de dışarıdan, Sümbül Sokağından girilir. Gerek iç, gerekse dış cephelerin tümü aynı düşey modülün tekrarından oluşur. Buna göre, zemin katta dükkân vitrinleri, üst katlarda ise çatıda da devam eden ikili pencere düzeni vardır. Dükkânlar Korint başlıklı sütunların arasına yerleşmişken, bkinci kat pencerelerinin üzerleri üçgen alınlıklı. diğer iki katın düz atkılı, çatı pencerelerinin ise tam kemerlidir. Yalnızca girişin bulunduğu modül farklılık gösterir. Burada, ana giriş kapısı ve iki yanındaki yaya girişlerinin üzerleri tam kemerle geçilmiş olup üst katlara da gene bu simetriye uyan ikili balkon düzeni getirilmiştir. Tünel Meydanı'na bakan bu ön cephede diğerlerinden farklı olarak pencere aralarında floral bezemeler kullanılmıştır. Bina yüksekliğinin fazla olmasına karşın, kat silmeleriyle çatı silmesi yapıya yatay bir etki verirler. Binanın bir diğer özelliği de düzgün kenarlı olmayan yapı adasının, üst katlarda çıkmalarla dik kenarlı şekle getirilmiş olmasıdır. Böylece hem yapıya hareketlilik kazandırılmış, hem de meydana doğru geniş bir bakış açısı elde edilmiştir. Pasaj kısmında da gene dışarıda olduğu gibi. zemin katta dükkânlar, üst katlarda da bürolar vardır. Dış cephe elemanlan içeride de aynen kullandmıştır. Burada kitapçılarla, tıp ve müzik aletleri satan dükkânlar ağırlıktadır. Bugün iç fonksiyonları tamamen değişmiş olsa da binanın dış kabuğu özgün durumunu korumaktadır.

Bibi. S. X. Duhani. *Eski İnsanlar Eski Evler,* İst.. 1984.

SEZA DURUDOĞAN

TÜRBELER

Fetih öncesi dönemin özellikle Bursa ve Edirne de yoğunlaşan kısıtlı sayıdaki örneği dışında, Osmanlı mezar anıtlarının çok büyük çoğunluğu İstanbul'da konumlanıyor. Dolayısıyla, gerek mimarisi, gerekse de anlamsal içeriği açısından Osmanlı türbesi üzerinde yapılacak her araştırma, kaçınılmaz olarak İstanbul'u merkez almak zorundadır. Böyle bir araştırmada ana problematiği, kuşkusuz, yaşamsal önemde bazı tarihsel korelasyon grupları ve bu grupları var eden parametreleri bekrlemek oluşamıyor. Sonuçta söz konusu parametreler aracılığıyla, ülkenin en büyük metropolü olan İstanbul örneğinde. Osmanlı toplumunun türbe edinirken uyduğu genel davranış kalıpları ve tercih örüntüleri ortaya konabilecektir. Bu ana erek doğrultusunda, parametreler şöyle sıralanmıştır: 1. Türbe sahibinin ait olduğu toplumsal grup, 2. türbenin ait olduğu kronolojik bölge, 3. türbenin ait olduğu tipolojik grup, 4. türbenin kentsel/ınimari bağlamı. Nihai çözümleme şu çok bileşenli sonunun yanıtlanmasına yöneliktir: Neden belirli bir kişi, belirli bir dönemde, belirli bir türbe tipini, belkli bir noktada yaptırmaktadır? Onun bu biçimde davranmasının gerekçeleri nelerdk? Buna verilecek yanıt, tek bk yapı türü özelinde Osmanlı mimarlığının bağlamlarına açıklık getirecektir.

Haklarında yukarıda sıralanan parametreler çerçevesinde bilgi bulunabüen türbeler üzerinde niceliksel bir değerlendirme yapıldığında, şöyle bir döküm belirmektedir: 1. Sultan türbeleri (15 adet). 2. saraylı kadınlar türbeleri (22 adet), 3- şehzade türbeleri (5 adet), 4. sadrazam türbeleri (28 adet). 5. dinsel bürokrat (şeyhülislam, kadı, müftü vb) türbeleri (6 adet). 6. bürokrat (vezirden başlayarak her tür) türbeleri (52 adet). 7. mutasavvıf, sahabe türbeleri (40 adet), 8. kadın türbesi (7 adet). 9. Kırım hanedanı (?) üirbesi (1 adet).

Bu sayısal dökümde ilk dikkat çeken nokta, sadrazamdan başlayarak her kademe dindışı bürokratın türbe yaptırma konusunda rakipsiz biçimde ağırlıklı oluşudur. Bu görevliler dökümde 80 türbeyle temsil ediliyorlar. Oysa. dinsel bürokratlar protokoldeki yüksek konumlarına karşın sadece altı türbeyle sıralamada en küçük grubu oluşturuyorlar. Üstelik, söz konusu altı türbeden birini belki de 7 numaralı gmba dahil etmek daha doğru olacaktır. Dinsel bürokratların türbe yapım etkinlikleri içinde hemen hemen hiç yer tutmayışlarının bir nedeni, kuşkusuz ellerindeki parasal birikimin bu tür masraflı yapımlara fazla olanak vermeyişidir. İkinci nedenin bu toplumsal gruba ilişkin bir tercih kalıbı olduğu düşünülebilir. Örneğin, grup üyelerinden en az 8'inin türbeden çok daha masraflı medrese yapıları inşa ettirdiği bilinir.

Sultan, saray kadını ve şehzade türbeleri hepsi de aynı toplumsal grup tarafından yaptırıldıklarından ötürü birlikte ele alınırlarsa, dökümde dindışı kökenli bürokratlardan sonra 42 adetlik ikinci geniş grubu oluşturuyorlar. Burada ilginç olan saptama, şehzadeler için türbe yapmaya son derece ender olarak gerek duyulmuş oluşudur. Belirli bir şehzade için yapılmış sadece 2 türbe vardır: I. Süleyman'ın (Kanuni) oğlu Mehmed ve III. Mehmedln oğlu Mahmudün türbeleri. Yönetim sisteminin siyasal tercihi olan şehzadeleri meçhul kılma kaygısı, onları ölümlerinden sonra da ikinci plana atılmak zorunda bırakmıştır.

Hanedan üyelerini, merkezi yönetimin hiyerarşik düzeni içinde yer tutmayan gerçek ve fiktif dinsel kişilikler 40 türbelik bk toplamla izliyor. Onların ardından da 7 türbeyle hanedan üyesi olmayan kadınlar ve muhtemelen Kırım hanları soyuna ait tek bir türbe geliyor. Bu sonuncu kadın türbeleri grubunun bazı bileşenleri de aslında yine yönetici grupla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılıdır. Örneğin, Daye Hatun Türbesi II. Mehmed'in (Fatih) sütannesine aittir; çoğu türbe sahibi kadınsa yönetici grup üyelerinin eşleri ya da kızlarıdır. Bu gnıp içinde ilginç tek istisnayı kendisine türbe yaptıran Sultan İbrahim'in musahibesi Şekerpare Kadın oluşturur. Gözden düşüp Mısır'a sümlmüş, el konulan türbesi de Abdurrahman Paşa ile Hasan Ağa'ya satılmıştır. Statüsü gereği türbe sahibi olamayacak bir kadının beklentisinin, sistem tarafından nasıl boşa çıkarıldığını örnekleyen bir durumdur bu.

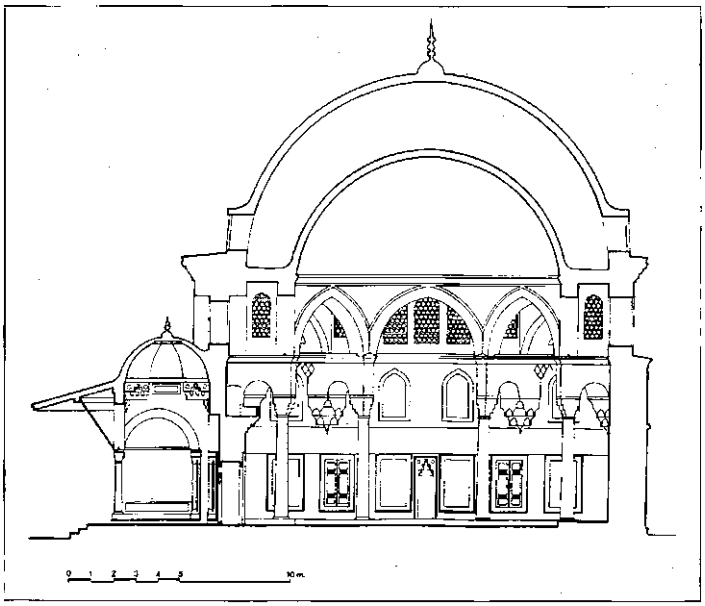
Yukarıdaki gruplara ait türbelerin "finansörler" açısından tam bir dökümünü yapma olanağı yok. Ancak, kaba kestirim-İerde bulunulabiliyor. Kesin olan şu ki, erken dönem sultan türbelerinin hiçbki kendileri tarafından yaptırılmış ya da en azından tamamlatılmış değü. Örneğin, Fatih, II. Bayezid, I. Selim, I. Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed mrbelerinin, adına yapıldıkları sultanların ölümünden sonra bitirildiği kesindir. Sonraki dönemlerde ölümünden önce kendi türbesini yaptıran sultanlara rastlanıyor. Ancak, sultanların büyük çoğunluğunun özel olarak inşa edilmemiş türbelerde yatışı, bu kaygının çok yoğun olmadığını düşündürüyor. Buna karşılık, dindışı bürokrat türbelerinin çok büyük kesiminin sahiplerinin ölümlerinden önce bizzat kendileri tarafından yaptırıldığı söylenebilir. Siyasal sistemin söz konusu gnıbun üyelerine oldukça belirsiz bir gelecek beklentisi sunuşu, onları bu alandaki önlemleri önceden almaya

itmiştir. Selçuklu döneminde oldukça sık rastlanan, kadının ölen eşinin mezar anıtını yaptırması uygulamasına İstanbul türbelerinde ender olarak rastlanıyor. Bu türden olduğu bilinen sadece 4 türbe var. Durumu, 13- yy'dan bu yana büyük oranda değişen evlilik ilişkilerine ve kadının değişen toplumsal statüsüne bağlı olarak düşünmek gerekiyor. Öte yandan, sahabe ya da fiktif dinsel kişilikler adına yapılan türbelerin banilerinin özellikle sultanlar ve en üst düzeyde hanedan üyeleri olduğu görülüyor. Bu süreç Ebu Eyyub el-Ensari Türbesini inşa ettirten Fatih'ten başlayarak, söz konusu alanda gerçek bir doruk oluşturan II. Mahmud'a dek uzanıyor. Tekke içi türbeleri biçiminde nitelenebilecek dinsel kişilik ve mutasavvıf mezar yapılarının çoğunluğununsa, bu dinsel örgütlenme odaklarının kendi iç hiyerarşileri çerçevesinde, ardıl-öncül ilişkisi içinde gerçekleştirildiği anlaşılıyor.

Türbe yapım etkinliğinin kronolojik dökümü belirli tipler için belirli yoğunlaşma aralıkları veriyor. Sultan türbeleri için ağırlık 16. yy'dadır ve 15 sultan türbesinden 5'i bu yüzyılda inşa edilmiştir. Oysa, 1617 tarihli olduğu varsayılabilecek III. Ahmed Türbesi'nden sonra yaklaşık 130 yıl boyunca hiç sultan türbesi inşa edilmediği görülüyor. Adı geçen sultandan sonra kendi adına yapılmış bir türbede yatan ilk sultanın türbesini 1763'te yaptıran III. Mustafa olduğu düşünülürse, bu süre 146 yılı bulmaktadır. Ardından belirli bir hızlanma görülüp 80 yıldan az bir sürede iki sultan türbesi inşa edilir. Dönemin bitişini vurgulayan II. Mahmud Türbesi'nden sonra âdeta simgesel bir son olan V. Mehmed Türbesine dek sultan türbesi yapımının gerçek bir örneği yoktur. Siyasal sistem içinde sultanın ağırlığının nasıl bir değişim seyri izlediği konusunda bu kronoloji herhalde çok aydınlatıcıdır.

Saray kadınları için yapılan türbeler özellikle 16. yy'da yoğunlaşıyor. Bu tür 7 türbe var. Kadınların yönetimsel ağırlığının arttığı 17. yy'da bir tek (Turhan Hatice Valide Sultan) kadın türbesi yapılmış oluşuysa ilginç. Türbenin başka anlamlarının yanısıra, ait olduğu grup için bir meşruiyet simgesi olduğu düşünülünce. 17. yy kadınlarının görünür siyasal ağırlıklarına karşın, bu konumlarına sistem içinde hiçbir meşruiyet zemini bulmayı başaramadıkları fark ediliyor.

Sadrazam türbelerinin sayısal-kronolojik dökümüyse şöyle: 15. yy'da 3. 1539-1660 arasında 15, 1661-1757 arasında hiçbir örnek yok, 1758-1762 arasında 2, 1763-1853 arasında yine hiç örnek yok ve 1854-1912 arasında 8 adet. Bu bileşim. 15. ve erken 16. yy'da yavaş bir statü yükselişi görüldüğünü, 16. yyin ortalarından 17. yyin ortalarına kadar tam bir doruk yaşandığını. 17. yyin ortalarından 19. yyin ortalarına dek ise, sadrazamlık kurumunun 16. yy'daki saygınlık ve gücünden büyük fire verdiğini gösteriyor. Bu mevki ancak Batılılaşma döneminin başarılı büyük bürokratlarıyla yeniden güç kazanacaktır. Diğer bürokratlar açısından da benzer bir tablo ortaya çıkıyor: 16. yyin başından 17. yyin ortasına dek 37 türbe (29 adedi 16. yy'da) yapılmışken, 19. yy'a kadar biri 17. yyin son çeyreğinde, diğeri de 18. yyin ortasında olmak üzere sadece 2 adet büyük bürokrat türbesi yapılmıştır. Ardından 18. yyin ortalarından başlayarak, 1910'lara dek 8 türbe daha inşa edilecektir. Bürokratik kadroların sürekli genişlediği yüzyıllarda bu grubun türbe yapım etkinliğinin tam anlamıyla duruşu, bir yandan saygınlık kaybına, öte yandan da bu grubun elindeki kaynakların önceki dönemlere göre oransal olarak düşüşüne bağlanmalıdır.

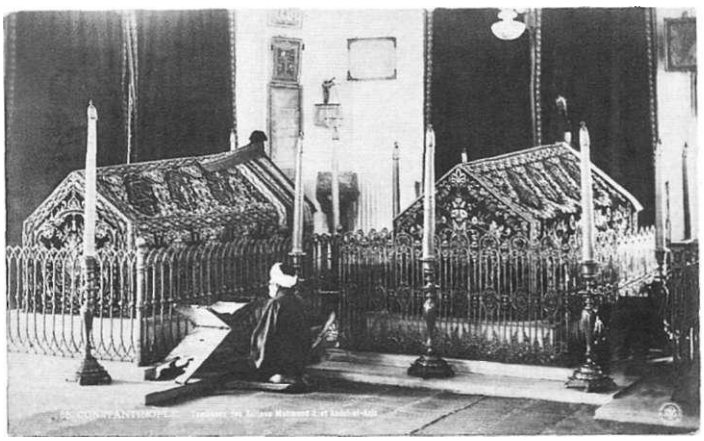

II. Selim Türbesi'nin kesiti. *U. G. Tanyeli*

Dinsel kişilikler açısından kronolojik sıralama şu biçimdedir: 15. yy'da 3. 16. yy'da 9, 17. yy'da 4, 18. yy'da 4 ve 19. yy'daysa 20 adet. Burada. 19- yy'daki doruklaşma araştırılmaya değer bir toplumsal davranış örüntüsünü ortaya koyuyor. Belki de toplumsal değişim temposunun yükselişi ve Batılılaşma ile birlikte dinsel değerlere daha fazla ağırlık veren bir halk inanışları yönelimi söz konusudur. Ancak, bunun yönetimin giriştiği bir "kompanse etme" etkinliği olarak yorumlanması da olanaklıdır. Örneğin, en büyük değişim önderlerinden biri olan II. Mahmud döneminde, özellikle de sultanın inisiyatifiyle bir sahabe türbeleri dizisinin gerçekleştirilmiş oluşu kayda değerdir.

Türbelerin aidiyet gruplarına göre. ayrıntıları göz önüne almayan kaba bir tipolojik dökümü şu biçimde yapılabiliyor (bu dökümde, İstanbul'daki sultan türbelerinden ilki olan Fatih Türbesinin özgün durumu konusunda hiçbir şey bilinmediğinden tipolojik açıdan değerlendirme dışı tutulmalıdır): II. Bayezid Türbesi hariç tüm 16. yy sultan türbeleri çift kubbeli, çokgen strüktürlerdir. Bunlardan I. Selim Türbesi dışında kalanlar iç ve dış planimetrilerinin ve örtü sistemlerinin birbirinden farklı oluşu nedeniyle "çift çeperli eklemlenme" dediğimiz bir tipolojik grubun kapsamında yer alırlar (Ayasofya'daki Şehzadeler Türbesi de böyledir). Sonraki dönemlerin sultan türbelerinde böyle belirgin bir tipolojik kararın varlığından söz edilemez. Örnekler az ve zamansal olarak dağınıktır. Sadrazam türbelerinde ise ilk örnek olan 1473 tarihli Mahmud Paşa Türbesi'nden 1603'e dek tüm mezar yapıları (iki kare planlı baldaken türbe haricinde) çokgen planlı ve kubbelidir. 17. yy'daki örnekler bir külliyenin içinde konumlanan ve başka yapılara eklemlenmiş, genellikle kare planlı, yalın yapılardır. Ancak 1 adet çokgen planlı, açık türbe (Köprülü Mehmed Paşa Türbesi) vardır. 17. yy'dan sonra belirgin bir'tipolojik kararlılıktan söz edilemez. Sadrazamlar için geçerli bu mimari tercih kalıbı saray kadınlarının türbeleri için de aynen geçerlidir. Öte yandan, dinsel bürokrat türbelerinin tümü yalın baldaken strüktürlerdir. Oysa, dindışı bürokratların genel olarak kapalı türbelerde gömülü oldukları söylenebilir. Ancak, bunlar için sadrazamlarda geçerli planimetrik karar kesin bir kural oluşturmaz; çokgen, kare ve başka yapılara eklemlenmiş strüktürlerden oluşan arızi çözümler de gözlemlenir. Dinsel kişilikler için yapılanlarsa, genellikle tekkeler içinde yer alır ve yalın yapılardır. Ebu Eyyub el-Ensarî ve Sünbül Efendi türbeleri iİe biri açık biri kapalı 2 türbe dışında, dinsel kişilikler için yapılan tüm mezar yapıları dörtgen planlıdır. Türbelerde çokgen planın sahibinin toplumsal konumuna işaret eder bir gösterge olarak yorumlandığını ileri sürmek yanlış olmaz.

Kentsel konumlanma tercihleri açısından II. Selim'e kadar her sultan kendi adına yapılan külliyenin içindeki türbesinde gömülüdür. Aynı biçimde, sadrazamlar da Sokollüya kadar camilerinin yanındaki türbelerinde yatarlar. Sonraki dönemlerde sultanlar için (I. Ahmed ve III. Mustafa dışında) çok kesin bir türbe yeri seçim standardı yoktur. Pek çok alanda olduğu gibi türbenin kentsel konumu açısından da II. Mahmud bir dönüm noktası oluşturur. Ondan başka kendisine türbe merkezli bir ba-

II. Mahmud Türbesi'nde II. Mahmud'un ve Abdülaziz'in sandukaları. *Cengiz Kahraman arşivi*

ğımsız külliye yaptıran sultan yoktur. Sadrazamlarsa, Sokolludan başlayarak (Cenah Mehmed Paşa, Bayram Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa hariç) medrese, kütüphane gibi küçük yapıların yanındaki ya da tekil türbelerinde yatarlar.

Eyüp'ün bir türbe yapım alanı olarak seçimi her zaman ve her toplumsal grup için aynı ağırlıkta olmamıştır. Örneğin, tüm sultanlar içinde bu semtte gömülü olan tek kişi V. Mehmeddir. Toplam 28 sadrazamın 6'sı buradaki türbelerinde yatar ve bunların 5'i 16. yy, 1'i 19. yy yapısıdır. Sadrazamların da burada gömülmek doğrultusunda çok ağırlıklı bir tercihleri olduğu ileri sürülemez. En azından kendi külliyeleri içinde olmak, belki de türbelerinin bakımı gibi pratik zomnluluklardan ötürü daha çekici gelmiş olabilir. Buna karşılık saray çevresi üç büyük külliye içinde (Fatih. Sultan Selim, Şehzade) gömülmeyi yeğlemiş gibi gözüküyorlar. Ancak, toplumsal hiyerarşideki konum aşağdara doğru düştükçe, Eyüp'te gömülme tercihinde bk tırmanma görüldüğünü savlamak yanlış olmaz. Örneğin, sadrazamın altındaki bürokratların yaklaşık üçte biri (18 adet) ve dinsel bürokratların tümü bu çevrede türbe sahibidir. Oysa, gerçek ve fiktif dinsel kişiliklerin de Eyüp'te gömülü olmadığı görülüyor ki bu doğaldır. Bu tür kişiliklerin gömülme noktaları kentin başka köşelerinde Eyüp'e benzer, ama daha küçük ölçekli odaklar olarak işlev göreceklerinden, zaten yeterince güçlü bir merkez olan bu semtte konumlandırdmaları beklenemezdi.

Yukarıda sıralanan ilişkiler çerçevesinde kapsamı genişletilecek bu türden bir araştırmanın Osmanlı toplum yaşamında gözden kaçırılan başka verileri de ortaya çıkaracağı kuşkusuzdur.

Bibi. Demiriz, *Türbeler;* Önkal, *Hanedan Türbeleri;* Unsal, *Türbeler;* U. Tanyeli, "Kanuni ve **II.** Selim Türbeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *TAÇ Vakfı Yıllığı,* **I,** s. 83-96.

GÜLSÜN TANYELİ

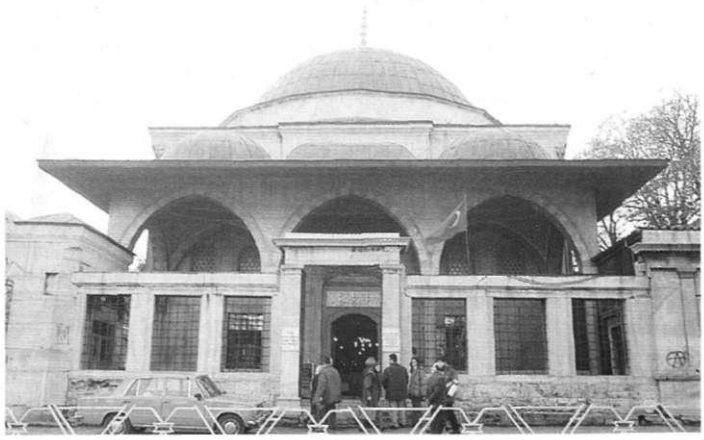
TÜRBELER MÜZESİ

1979'da mezar anıtlarının müzeler kapsamına alınmasıyla kurulmuş, Kültür Bakanlığı'na bağlı müze. 119 mezar anıtından meydana gelmektedir.

Müze müdürlüğü Sultanahmet'te I. Ahmed Türbesi yanındadır. Müze müdürlüğüne bağlı ve ziyarete açık türbeler II. Mahmud, Eyüb Sultan, II. Mehmed (Fatih), I. Selim (Yavuz). I. Süleyman (Kanuni), Karaca Ahmed Sultan ve Aziz Mahmud Hüdaî türbeleridir. Müdürlüğe bağlı öteki türbeler ziyarete açık değildir. Ancak araştırma, inceleme vb amaçlar için izin alınarak ziyaret edilebilirler. Bu türbelerin önemlileri II. Bayezid Türbesi, II. Selim Türbesi, III. Murad Türbesi, III. Mehmed Türbesi. I. Mustafa Türbesi, IV. Mehmed Türbesi, III. Mustafa Türbesi, I. Abdülhamid Türbesi. Abdülmecid Türbesi, V. Murad Türbesi. V. Mehmed (Reşad) Türbesi, Mahmud Paşa Türbesi, Rum Mehmed Paşa Türbesi, Davud Paşa Türbesi, Ayas Mehmed Paşa Türbesi, Rüstem Paşa Türbesi, Kara Ahmed Paşa Türbesi. Sokollu Mehmed Paşa Türbesi, Lala Mustafa Paşa Türbesi, Koca Sinan Paşa Türbesi, Siyavuş Paşa Türbesi, Ferhad Paşa Türbesi. İbrahim Paşa Türbesi. Cerrah Mehmed Paşa Türbesi, Kuyucu Murad Paşa Türbesi, Halil Paşa Türbesi, Ali Paşa Türbesi, Bayram Paşa Türbesi, Köprülü Mehmed Paşa Türbesi, Koca Ragıb Paşa Türbesi, Koca Hüsrev Paşa Türbesi, Mustafa Reşid Paşa Türbesi, Mehmed Ali Paşa Türbesi, Fuad Paşa Türbesi, Yusuf Kâmil Paşa Türbesi, İbrahim Edhem Paşa Türbesi, Cevad Paşa Türbesi olarak sıralanabilir.

Bu türbeler dışında padişah eşleri ve çocuklarına, paşalara veya din adamlarına ait çeşitli türbeler de bu müdürlüğe bağlıdır.

YAŞAR ÇORUHLU

Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı I. Ahmed Türbesi. *Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi*

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

İhsan Hmçer (1916-1979) tarafından Ağustos 1949-Öcak 1980 arasında aylık olarak yayımlanmış halk kültürü dergisi.

1940'ta İstanbul Belediyesi'nde çalışmaya başlayan ve bu görevini ölümüne kadar sürdüren İ. Hmçer, *Halk Bilgisi Haberleri'nmf->)* son yıllarında ve *Folklor Posta*szhın (S. 1-19, 1944-1946) yayın süresi boyunca dergicilikle ilgilendi. Eminönü Halkevi'nin dil-edebiyat şubesi çalışmalarına katıldığı sırada İstanbul Belediyesi'nde görev yapan diğer iki folklorcu M. Halit Bayn(-0 ve Naki Tezel'le(->) işbirliği yaptı. İhsan Hınçer, *Folklor Postası* kapandıktan sonra "memleket folkloruna hizmet etmek ve bu ilim şubesi ile uğraşanları, bir dergi kadrosu içinde toplamak" amacıyla *Türk Folklor Araştırmaları* dergisini Ağustos 1949'da çıkarmaya başladı. İlk sayısından itibaren tanınmış araştırmacılar yanında gençlere ve amatörlere de yer veren dergi, 30 yıl boyunca Türk folklorunun her dalından pek çok derleme ve araştırma yazısı yayımladı. 195Tde halkevleri ve halkodalarınm kapatılmasıyla halkevi dergileri de yayınlarına son vermiş, bu alanda büyük bir boşluk doğmuştu. Bu dönemde Türkiye genelinde yaygınlık kazanan dergi, yazar kadrosunu da genişletmiştir. Genellikle öğretmen kökenli yazarların görev yaptıkları köy ve kasabalardan gönderdiği yazılarla geniş bir derleme ağı oluşturan İ. Hmçer, âşık edebiyatıyla ilgili yazılara da dergi sayfalarında önemli bir yer ayırmıştır. Türk folkloruyla ilgüi haberlere, dünyanın dört bir yanından gelen kitaplarla ilgili duyurulara yer veren dergide Türk folkloruna hizmet edenlerin biyografileri de yayımlanmıştır. Zaman zaman bazı önemli şahsiyetler ve konular için özel sayılar da yayımlayan derginin, 363. sayısı İhsan Hınçer yönetiminde, son 3 sayısı ise oğlu Bora Hınçer tarafından yayımlanmış, 366. sayısıyla (Ocak 1980) ekonomik güçlükler yüzünden kapanmıştır. M. Türker Acaroğlu, Ma-

lik Aksel, Metin And, Sadi Yaver Ataman, M. Halit Bayrı, Hikmet Dizdaroğlu, Şükrü Elçin, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İhsan Hınçer, Mahmut Ragıp Gazimihal, Numan Kartal, M. Fahrettin Kırzıoğlu, N. N. Kum, İrfan Ünver Nasrattinoğlu, Aydın Oy, Ali Rıza Önder, Mehmet Önder, Cahit Öztelli, Saim Sakaoğlu, Vahit Lütfü Salcı, Nail Tan, Ahmet Kutsi Tecer, Murat Uraz, A. Süheyl Ünver, Ali Rıza Yalgın, Kerim Yund derginin bellibaşlı yazarlarındandır.

Derginin bazı özel sayıları "Halk Oyunları" (S. 106, Mayıs 1958), "Mehmet Halit Bayrı" (S. 114, Ocak 1959), "Mahmut Ragıp Gazimihal" (S. 152, Mart 1962), "Kıbrıs" (S. 176, Mart 1964), "Selçuklu-Kars" (S. 181, Ağustos 1964), "Artvin" (S. 201, Nisan 1966), "Ahmet Kutsi Tecer" (S. 218, Eylül 1967), "Yirminci Yıl" (Temmuz 1968), "Âşık Veysel Şatıroğlu" (S. 296, Mart 1974), "H. Cahit Öztelli" (S. 355, Şubat 1979), "İhsan Hınçer/I-II" (S. 365, 366, Kasım, Aralık 1979) başlıklarını taşımaktadır.

Dergi 8.905 sayfalık koleksiyonunda Türk folklorunun ülke, bölge, yöre, il, ilçe ve köy düzeyinde geniş bir coğrafi alana yayılmış kültür varlıklarını bir araya getirirken istanbul folkloruyla ilgili yazılara da yer vermiştir. Bunların geniş boyutlu olanlarından bazıları şunlardır: Münevver Alp'in "Eski İstanbul'da..." kalıbıyla başlayan ve her biri başka bir konuya ayrılmış olan 15 yazısı (S. 171, Ekim 1963-S. 299, Haziran 1974), Eski İstanbul'u bir kadın gözüyle anlatan gözlem ve anılara yer verir. İstanbul folkloru üzerine geniş boyutlu yayınlarıyla tanınan Mehmet Halit Bayrımn "İstanbul İlinde Yer Adları" başlıklı 11 yazısı (S. 37, Ağustos 1952-S. 47, Haziran 1953) İstanbul'un yer adlarıyla ilgili derli toplu ilk çalışmalarından bindir. Muzaffer Erdoğan'ın "İstanbul'da" kalıbıyla başlayan ve şehirde gelişme olanağı bulmuş çeşitli el sanatlarını tarihsel belgelere dayanarak incelediği 7 yazısı (S. 72, Temmuz 1955-S. 104, Mart 1958) konuyla ilgili önemli bilgiler içerir. Atabeyli Naci Kümün "Bekçi Baba Destanı" başlıklı 5 yazısı (S. 19, Şubat 195 -S. 54, Ocak 1954), İstanbul'da gündelik hayatın bir dönemde vazgeçilmez tipleri olan gece bekçilerinin manilerini topluca vermektedir. İsmail Nâmi Erbilek'in "İstanbul Türküleri" (S. 143, 145, Haziran. Ağustos 1961); Kadriye İlgaz'ın "İstanbul'da Doğum ve Çocukla İlgili Âdetler ve İnanmalar" (S. 84, Temmuz 1956, S. 93, Nisan 1957); Muammer Kemal Özergin'in "İstanbul Yatırlarına Dair" (S. 237, Nisan 1969, S. 243, Ekim 1969), Ayşe Ünlüer'in "İstanbul Çocuklarının Oyunları" (S. 145, 146, Ağustos, Eylül 1961); A. Süheyl Ünver'in "Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında" (S. 1, Ağustos 1949, S. 46, Mayıs 1953), başlıklı yazıları 2'şer sayı sürmüştür. Bahattin Akolu'nun "Eski İstanbul Kılıçhaneleri" (S. 200, Mart 1966), Malik Aksel'in "Kahve ve Kahvehaneler" (S. 185, Aralık 1964), "Eski İstanbul'da Kuş Evleri ve Kuşlar" (S. 225, Nisan 1968), "Halk Sanatçısı Komik-i Şehir Kel Hasan" (S. 273, Nisan 1972), "Son Devrin iki Meşhur Meddahı ve Satıcıları" (S. 278, Eylül 1972), "Sulukule'den Direklerarası'na" (S. 283, Şubat, 1973); Münir Süleyman Çapanoğlu'nun "İstanbul'da Eski Ramazanlarda Karagöz" (S. 46, Mayıs 1953); Salih Nezihi'nin "İstanbul'da Halk İnanmaları" (S. 142, Mayıs 1961); Nurullah Tilgen'in "Eyüp Oyuncakçıları" (S. 121, Ağustos 1959), Girizan Tunara'nın "İstanbul Bilmeceleri" (S. 230, Eylül 1968); Feridun Fazıl Tülbentçi'nin "Eski İstanbul Bayramları" (S. 210. Ocak 1967); Refi Cevat Ulunay'ın "Eski İstanbul'da Simitler, Pideler, Fodlalar" (S. 151, Şubat 1962); Murat Uraz'm "Tekkeler ve İstanbul'daki Son Durumlan" (S. 46, Mayıs 1953), Selim Yalçıner'in "İstanbul'da Beş Yüz Yıllık Bir Gelenek. Ayvansaray'da Tekne Yapımı" (S. 361, Mayıs 1979) başlıklı yazıları İstanbul'u çeşitli yönleriyle ele alan dikkate değer çalışmalardır.

Türk Folklor Araştırmaları dergisinin Ekim 1974 tarihli sayısının kapağı. *M. Sabri Koz arşivi*

Bibi. *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası,* I-III, Ankara, 1971, 1973, 1975; M. Ş. Ülkütaşır, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları,* Ankara, 1973; M. T. Acaroğlu, "Türk Halk Bilgisi Kaynakçası Üzerine". *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı 1975,* ist., 1975; T. Baraz-S. Tetik-N. Özsan, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Konu-Yazar Kaynakçası,* Eskişehir. 1986.

M. SABRI KOZ

TÜRK İNŞAAT VE SANAT ESERLERİ MÜZESİ

Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi'nde(->) bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı müze.

Müze vakıf eserlerin onarımlarının daha bilimsel yapılabilmesi, Vakıflar idaresi depolarında birikmiş başta mimari olmak üzere halı, kilim, çini, ahşap ve madeni eserlerle kitabelerin yok olmasını önlemek amacıyla kurulmuştur.

Müzenin hazırlık çalışmalarına 1966'da başlandı. Vakıf inşaat ve vakıf teberrükat ambarları, camiler incelendi; ele geçen eserler, onarımlardan artakalan parçalar değerlendirilerek müze 3 Mayıs 19ö7'de açıldı. Müzede, teşhir için medrese odalarn ile dershaneden yararlanılırken kütüphane yönetim için, sıbyan mektebi de arşive ayrıldı. Avluya büyük ölçüdeki mimari taş eserler, revaklara kitabeler ve tuğralar yerleştirildi. Müzenin bellibaşlı bölümlerini alçı kalıp örnekleri, mimari taş parçalar, tuğra ve taş kitabeler, madeni şebekeler, alçı pencereler, çini kaplamalar, ahşap mimari parçalar, yapı elemanları, sancak, kubbe, minare alemleri, aydınlatma araçları ve teberrükat eşyaları meydana getirdi. Bu bölümlerden alçı kalıp örnekleriyle mimari taş parçaları restoratör mimarların çalışmalarına yardımcı olacak nitelikte düzenlendi. Erken Osmanlı döneminden neoklasik döneme kadar uzanan bu bölümde sütun başlıkları, kemer ayakları, frizler, çeşitli taş şebekelerin orijinalleri veya alçı kalıplarına yer verildi. Tuğra ve taş kitabeler bölümünde çeşitli dönemlere tarihlendirilen kitabelerle, tuğralar yer aldı.

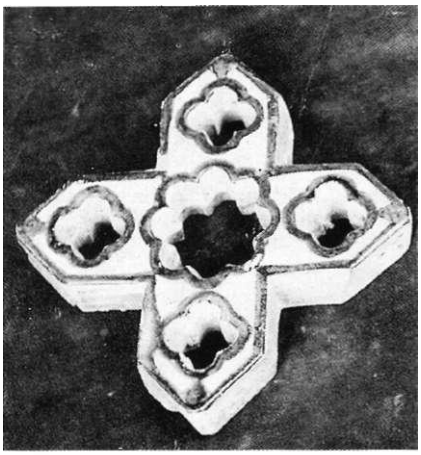
Vakıf inşaat ambarlarında çeşitli onarımlardan toplanmış türbe, sebil vb yapıların madeni şebekelerin, içlik ve dişlik alçı pencereleri de ayrı bölümleri oluşturmuştur. Çini kaplamalar bölümünde Selçuklu çinilerinden 20. yy Kütahya çinilerine kadar Türk çini sanatının en güzel örneklerine yer verilmiştir.

Müzenin yapı elemanları bölümünde 14. yy'a kadar inen değişik ölçülerde çiviler, demir kenetler, lokmalar ve zıvanalar dikkati çekmektedir. Bunları çeşitli dönemlere tarihlenen musluklar, lüleler, kapı tutamakları, kuşaklar, rozetler, kilitler, anahtarlar, üzerleri damgalı kurşun örnekleri tamamlamaktadır. Sancak, kubbe ve minare alemleri bölümünde ise küfeki, mermer veya çeşitli madenlerden yapılmış alemler bir araya toplanmıştır. Aydınlatma araçlarında, 13- yy figürlü Selçuklu şamdanları, cam kandiller, 19. yy barok fanusları görülebilmektedir.

Ahşap mimari parçalar bölümünde Türk mimarisinin çeşitli dönemlerinde kullanılmış ağaç işleriyle karşılaşılmaktadır. Selçuklu geometrik geçmeleri, 15. yy ahşap oymaları, Yeni Cami Hünkâr Kasrı'nın Edirne işi tavan göbeği, sedef kakmalı kapı binileri, rumî palmet ve rozetlerin yanısıra rokoko üslubunun hünkâr mahfillerinin parçaları bellibaşlı eserlerdir. Ayrıca Ankara'daki Ahî Elvan Camii'nin dolap kapaklarıyla kündekâri cami kapılarında

Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde sergilenen bir kitabe. *Erdem Yücel*

Müzede sergilenen Kubbetü's-sahra çinileri arasında kullanılan dekoratif parça.
Erdem Yücel

da Türk sanatından ağaç işleri tüm ayrıntılarıyla gözler önüne serilmektedir.

Müzenin teberrükat eşyaları bölümünde ise çeşitli vakıf eserlerine vakfedilmiş etnografik malzemeyle karşılaşılmaktadır. Buhurdan, güleştan, sebil tasları, dekoratif askı, leğen, ibrik, saaatler de bölümün başlıca eserleri arasındadır.

Müzesinin kuruluş amaçlarının başında, Türk yapı sanatının geçirdiği evrelerin tanımı ve restoratör mimarlara çalışmalarında sürekli başvuracak bilimsel bir yer olması gelmekteydi. Ancak personel ve mali imkânları yeterince çözümlenemeyen, amacına ulaşamayan bu müze günümüzde ziyarete kapalı olup yalnızca bir depo görünümündedir.

Bibi. E. Yücel "Türk inşaat ve Sanat Eserleri Müzesi", *Vakıflar Bülteni,* 1970, s. 57-62; ay, "Vakıf Müzeleri ve Müzelik Eserleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* S. 6 (1980), s. 91-108; ay, "İstanbul Vakıf Müzeleri", *Türkiyemiz,* S. 8 (1972), s. 12-21; ay. "Türk İnşaat"ve Sanat Eserleri Müzesi", *Arkitekt,* S. 327 (1967). s. 117; ay, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi'nde Kurulmakta Olan Yeni Bir Müze". *Türk Yurdu,* S. 1 (331) (1967). s. 30-31.

ERDEM YÜCEL

TÜRK KARİKATÜR VE MİZAH MÜZESİ

Fatih'te, Saraçhanebaşı'nda Gazanfer Ağa Külliyesinde!-») bulunanbüyükşehir belediye başkanlığına bağlı müze.

Karikatür ve Mizah Müzesi ilkin Karikatürcüler Derneğinin girişimleri ile 1975'te Tepebaşı'nda açılmıştı. Ancak bu müze buradaki varlığını 1980'e kadar sürdürebilmişti. 9 yıllık bir aradan sonra yine Karikatürcüler Derneği'nin girişinden sonucunda büyükşehir belediyesi. Gazanfer Ağa Külliyesi'ni onarımdan geçirip, Karikatür ve Mizah Müzesi olarak hizmete açmıştır.

Medresenin dershanesi "Mizah Kitaplığı" olarak düzenlenmiş olup pazar günleri dışında her gün okuyuculara açıktır. Dershanenin iki tarafındaki mekânlar, kahvehane ve yönetici odaları olarak düzenlenmiştir. Medresenin giriş bölümünün sağında ve solunda bulunan kanatlarda yer alan öğrenci hücreleri de çeşitli etkinlikler için kullanılmaktadır. Sağ kanattaki hücreler geçici sergi mekânları olarak değerlendirilmiştir. Sol kanatta da zaman zaman sergi için kullanılan birkaç oda ile herkese açık bir serigrafi ve gravür atölyesi vardır.

Karikatür sanatına ait belgeler, Cumhuriyet dönemi Türk karikatürcülerinin eserleri, yabancı karikatürcülerden seçme eserler, gölge oyunu tasvirleri gibi müzenin objeleri depoda korunmakta, ancak zaman zaman çıkarılıp sergilenmektedir.

Müzede zaman zaman sohbet toplantıları ve mizahla ilgili video gösterileri de yapılmaktadır. Müze Kasım 1994'te büyükşehir belediyesi tarafmdan kapatılmıştır.

YAŞAR ÇORUHLU

TÜRK MUSİKİSİ DEVLET KONSERVATUARI

İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde yer alır. Türk musikisi tarihinde devlet katındaki ilk yükseköğretim kurumudur.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kültürel ortam Türk musikisi açısmdan olumsuz bir etki altındaydı. Nitekim o dönemde geleneksel Türk musikisine karşı bir siyaset oluştu ve uygulandı. Müzik öğretmem yetiştirmek amacıyla 1924'te açılan Musiki Muallim Mektebinde eğitim ve öğretim yalnızca Batı müziğine aynldı. 1926'da DarüTElhân'daki(->) Türk Musikisi Şubesi kapatıldı. Haziran 1927'de de Maarif Vekâletince Türk musikisinin resmi öğretimine son verildi. 1934'te Hikmet Bayurün maarif vekilliği zamanında "milli musikiyi işlemek, yükseltmek ve yaymak" amacıyla Milli Musiki ve Temsil Akademisi kurulduysa da bu akademinin kumlusu üe ilgili kanun herhangi bir uygulamaya geçilemeden. 1940'ta yürürlükten kaldırıldı. Aynı yıl kumlan Ankara Devlet Konservatuarı'nda da eğitim ve öğretim yalnızca Batı müziğine hasredildi. Devlet okullarında Türk musikisi eğitimine yer verilmesi için bundan sonra harcanan çabalar da hiçbir sonuç vermedi.

1976'da devlet musiki politikasında bir değişiklik başlatarak Türk musikisine sahip çıktı. Aynı yıl içinde devlet katındaki ilk eğitim ve icra kuruluşları olan Türk Musikisi Devlet Konservatuarı ile İstanbul Devlet Klasik Türk Müziği Korosu hizmete girdi. Konservatuvarın ilk yönetim kumlu, başkan Ercümend Berker, M. Cahit Atasoy. Prof. Dr. Muharrem Ergin. Cüneyd Orhon, Yılmaz Öztuna, Yücel Paşmakçı, İsmail Baha Sürelsan, Neriman Tüfekçi ve Alâeddin Yavaşça'dan oluşuyordu. Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, kuruluş yönetmeliği 13 Ekim 1975 gün ve 15382 sayılı *Resmi Gazete* de yayımlanarak 3 Mart 1976'da hizmete açıldı. Birçok tanınmış musiki adamı, besteci, ses ve saz sanatçısı öğretim görevlisi olarak konservatuvarda ders vermeye başladılar.

Kurumun amacı teorik ve uygulamalı meslek eğitimi vererek genel çağdaş musiki kültürü içinde Türk musikisi kültürünü sindirmiş yetenekli, yaratıcı, öğretici, yorumcu, araştırıcı, çalgı yapımcısı, musikiciler yetiştirmek, bilimsel inceleme ve araştırmalara yönelerek Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan geleneksel musikiyi işleyip geliştirmek, özünü çağdaş anlayışa göre değerlendirmek, böylece ulusal öze, kaynağa ve sisteme dayalı çağdaş Türk musikisinin oluşmasını sağlamaktı.

Konservatuvar temel bilimler, yaylı, mızraplı, nefesli, vurma sazlar ve şan bölümleri ile 1976'da çalışmalarına başladı. 2 yıl sonra 1978'de, Milli Eğitim Bakanlığından Kültür Bakanlığı'na devredilince bir ara kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. 1981'de Yüksek Öğretim Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra, 20 Temmuz 1982de İstanbul Teknik Üniversitesi'ne bağlanarak üniversite çatısı içinde özerk bir eğitim ve öğretim birimi haline getirildi. İTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Lütfi Zeren müdür olarak atandı, konservatuvarın kumcu yönetim kumlu danışma bkimi olarak görevlendirildi.

L. Zeren. müdürlüğü döneminde yüksek lisans uygulamasını gerçekleştirdi. 1988'de müdürlüğe Doç. Fikret Değerli atandı. Danışma birimi niteliğindeki kumcu yönetim kumlu ile uyumlu bir çalışma sürecine girildi.

Türk musikisini kökten kopmadan geleceğe ulaştırmayı amaçlayan konservatuvarda kuruluşundan beri ağırlıklı olarak verilen Türk sanat musikisi ve halk musikisi dersleri yanında Batı müziği derslerine de yer verildi. Halen Batı müziği, solfej ve nazariyatı, armoni, kontrpuan, Batı müziği çalgıları olarak yaylı çalgıların tümü, nefesli çalgılardan flüt, klarnet, obua. kompozisyon bölümünde orkestrasyon, form bilgisi, piyano, genel müzik tarihi içinde Batı müziği tarihi ve koro derslerine devam olunmaktadır.

Konservatuvarın bulunduğu Teşvikiye Caddesi'ndeki Said Paşa Konağı artan ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalınca bir kısım birimlerin 1983-1984 ders yılından itibaren İTÜ Maçka Kampusu'na nakline başlanmıştı. Binanın 12 Mayıs 1988'de yanması üzerine konservatuvar tümüyle Maçka'ya nakledildi.

Konservatuvarın çalgı yapım bölümünde hem eğitim hem de üretim hizmetlerine yer verilmektedir. Eğitim alanında mızrapİı, yaylı, nefesli, vurmalı, klavyeli ana sanat dallarında bu çalgıların yapımları ve organoloji öğretilmekte, üretim alanında da bu çalgıların yapımları, onarımları ve özellikleri Türk musikisi çalgılarını geliştirme çalışmaları sürdürülmektedir.

Konservatuvarın arşivi, kitaplık ve bilgi merkezi 1979'da kıımldu ve hizmete gkdi. Bir yandan acil öğretim ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılırken, bir yandan da geçmişten günümüze gelebilmiş eski eserlerin tespit ve korumasına gayret gösterildi. Merkezde Türk sanat musikisi, Türk halk musikisi, çağdaş Türk musikisi türlerinde 15. yy'dan günümüze kadar oluşmuş *ve* çeşitli kaynaklardan sağlanmış elyazması, teksir, fotokopi ve basılı dini, dindışı, saz ve söz eseri vb 20.000'in üstünde nota

bulunmakta, bazı eski koleksiyonlar da arşivi zenginleştirmektedir. Çeşitli konularda hazırlanmış 600'ün üstünde bitirme ödevi, yüksek lisans tezi ve doktora çalışması da arşivde yer almaktadır. Kitaplıkta özellikle musiki konusunda 1.500 kadar kitap bulunmaktadır. Merkezde eski taş plak koleksiyonları, çeşitli plak, kaset, bant ve mikrofilmlerden başka musikiyle ilgili her türlü belgeye de yer verilmektedir.

Konservatuvarda, kuruluşundan beri özen gösterilen önemli bir özellik de Türk musikisi, Batı müziği musikisi, sanat musikisi, halk musikisi arasındaki anlamsız ve yararsız zıtlaşmalara son vererek bütün bu kesimlerin aynı çatı altında el ve gönül birliği içine girmeleri oldu. Özellikle hafif müzik alanında bunun ilginç gelişmeleri gitgide belirginleşmekte, Türk musikisinin eğitimsiz kaldığı dönemlerde yaygınlaşan yoz müzikler yerine Türk musikisi sistemine, makamlarına, usullerine, çalgılarına daha çok yer veren hafif müzik tülüne özellikle gençlerin daha çok ilgi gösterdikleri ve dinleyicilerinin büyük alanları doldurdukları gözlenmektedir. Bu değişim basında Türk musiki rönesansı olarak değerlendirilmektedir.

Konservatuvar bugün (1994) 5'i profesör, 9ü doçent, 8'i yardımcı doçent olmak üzere 22 öğretim üyesi; 17'si kadrolu, 59ü sözleşmeli öğretim görevlisi; 10'tı araştırma görevlisi, 73'ü ücretli, İTİ kadrolu öğretmen olarak toplam 192 öğretim elemanı ile çalışmalarını sürdürmektedir. Bugün toplam 1.242 öğrencisi bulunan okulun temel bilimler bölümünde 487, halk oyunları bölümünde 218, çalgı yapımı bölümünde 87, müzikolojd bölümünde 13. ses eğitimi bölümünde 115, çalgı eğitimi yüksek bölümünde 84, kompozisyon bölümünde 17, hazırlık bölümünde de 221 öğrenci eğitim görmektedir.

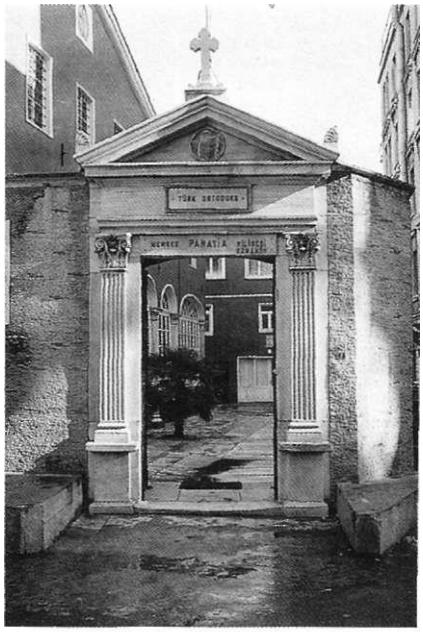
ERCÜMENT) BERKER

TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ

Karaköydeki Panayia Kafatiani Kilisesinden-») bulunan Türkçe konuşan Ortodoksların dinsel merkezi. Bağımsız Türk Ortodoks Patrikliği olarak da bilinir. Türkçe konuşan Anadolulu Ortodoksların merkezi olarak 21 Eylül 1922de Papa I. Eftim (Pavli Erenerol) tarafından kuruldu.

Anadolu'da yaşayan Ortodoksların kökenine ilişkin tartışmalar hâlâ sürmektedir. Türk Ortodokslarma göre Anadolu'da Türkçe konuşan, ancak Yunan harfleriyle yazan ve genellikle Karamanlılar diye bilinen Hıristiyanlar Anadolu'ya Selçuklulardan önce gelmiş ve Bizans etkisi altında Hıristiyan olmuşlardır. Bazı tarihçilere göre ise Selçukluların gelmesinden sonra Türkleşen Hıristiyanlardan oluşmuşlardır.

Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kuran Pavli Erenerol 1884'te Akdağmadeni'nde doğdu. 1908'de Ankara Ortodoks Kilisesine bağlandı. 1912'de diyakoz, 1918'de Keskin metropoliti oldu. Kurtuluş Savaşı sırasında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin politikasına karşı çıktı. 30 Kasım

Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin bulunduğu Karaköy'deki Panayia Kafatiani Kilisesi.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

1921'de Anadolu'daki 72 ruhani önderi Kayseri'de toplayıp bu politikasını benimsetti ve Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni yetkisiz ilan ederek ayrı bir patriklik oluşturduğunu bildirdi. 1922'de yine Kayseri'de *Anadolu 'da Ortodoksluk Sadast* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. 16 sayı yayımlanan bu dergide Anadolulu Ortodoksların Yunanlılarla ilgisi bulunmadığım açıkladı. Anadolu halkına ihanet etmekle suçladığı Fener Patrikhanesi'ni kınayan bildiriler yayımladı. 21 Eylül 1922'de merkezi Kayseri'de olan Türk Ortodoks Patrikhanesini kurduğunu açıkladı. Kendisi de Papa I. Eftim adıyla patrik oldu. Ayrıca Doğu Roma Kilisesi temsilcisi olduğunu bildirdi. Kurtuluş Savaşı sonrasında 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol gereğince İstanbul ile İmroz ve Bozcaada'da yaşayan Ortodoksların dışında kalan ve "Rum" olarak adlandırılanlar Yunanistan'a göçe zorlanınca Atatürk'ün özel izniyle ailesi ile birlikte İstanbul'a yerleşti. Ardından Fener Patrikhanesi ile Ankara Hükümeti arasında arabulucu oldu. Fener Patrikhanesi'nin beklenmeyen bir kişiyi patrik seçmesi üzerine Fener Patrikhanesine gelerek patrik seçmeye yetkili meclis olan Sen Sinodü feshetti ve 17 gün süreyle Fener Patrikhanesinde kaldı. Ardından mübadeleden önce İstanbul'a gelip yerleşen ve Fener Patrikhanesine muhalefet eden Galata'daki 4 Ortodoks kilisenin ruhani meclisleriyle merkez meclisin çağrısı üzerine bu kiliselerin başına geçerek Türk Ortodoks Patrikliğini yaygınlaştırdı (18 Mart 1926). Daha önce Papa I. Eftim'i aforoz eden Fener Patrikhanesi, Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni hiçbir zaman tanımadı.

Papa I. Eftim 1960'ta felç geçirince yerine oğlu İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu Turgut Erenerol vekâlet etti ve 1968'de babasının ölmesi üzerine Papa II. Eftim adıyla patrik oldu. Papa II. Eftim 1991de ölünce Fener Patrikhanesi onun Şişli Rum Mezarlığına gömülmesine karşı çıktı, ancak Türk hükümetinin araya girmesiyle özel izin sağlandı. Yerine kardeşi Selçuk Erenerol patrik vekili oldu.

Türk Ortodoksları ayinlerini Türkçe yaparlar ve ibadetin herkesin kendi anadilinde gerçekleşmesi gerektiğini savunurlar. Ayrıca üç kademeli kilise örgütlenmesine dayalı Fener Patrikhanesi yaklaşımına göre episkoposlar evlenemezken, Türk episkoposları evlenmektedk. Türk Ortodokslarma göre, Aziz Pavlusün Korintoslulara gönderdiği mektuba ve 1912'de Dünya Ortodokslar Günü'nde alman bu konuya ilişkin karara dayanarak episkoposlar evlenebilir.

Karaköydeki giriş kapısı üzerinde "Bağımsız Türk Patrikhanesi, İstanbul Baş Episkoposluğu, Anadolu Kilisesi, Kuruluş Tarihi: 2 1 . 9. 1922" yazılı Panayia Kafatiani Kilisesi zengin altın varaklı iç süslemesi ve 16. yy'da Kefe'den getirildiği söylenen "Siyah Meryem" ikonası de ünlüdür. Mülkiyeti Türk Ortodoks Patrikhanesine ait İoannes Pródromos Kilisesi 25 yıldır Ortodoks Süryanilerin kullanımmdadır. Hristos Kilisesi ise 1959'da yol yapımı nedeniyle istimlak edilerek ortadan kaldırılmıştır. Panayia ve Ayios Nikolaos kiliseleri 1992' de restore edilmiştir. İstanbul'daki Türk Ortodoksların sayısının 1994 sonunda 50 kişi olduğu tahmin edüiyor. Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin simgesi beyaz üzerine kırmızı haçtır.

FARUK PEKİN

TÜRK VAKIF HAT SANATLARI MÜZESİ

Beyazıt Meydaninda bulunan Bayezid Külliyesi'ne(-») dahil Bayezid Medresesinde bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı müze.

Müze ükin 1968'de Vatan Caddesindeki Sultan Selim Medresesi'nde açılmıştır. 1983'te bugünkü yerine yerleşen müze, hat sanat eserlerini barındırmaktadır. 1943'te Belediye Kütüphanesi haline getirilen Bayezid Medresesi, 1979'da boşaltılarak restore edilmiş, Türk Vakd Hat Sanatları Müzesi de. buraya taşınmıştır.

Müzede sergilenen çok sayıdaki yazma eser ve hat örnekleri arasında kufi. muhakkak ve nesih Kuranlar, risaleler, Hint ve Mağrip hattı yazma eserler, levhalar, aynalı yazılar, istifli yazılar, icazetler, hilyeler, kadın hattatların eserleri, işlemeli yazılar yanında, ayrı ayrı bölümlerde sergilenen kutsal emanetler, 1301/1884 tarihli Kabe kapısı örtüsü, Kabe'nin etrafını çeviren ipek kendinden desenli Kabe örtüsü, sakal-ı şerif, Hz Muhammed'in kabrinin toprağının bulunduğu şişe de vardır. Müzede yer alan minyatürler arasında Mekke, Medine. Mina ve Müzdelife'yi tasvir eden minyatürler, Hz Muhammed ve Hz Ali minyatürlü kumaşlar, çeşitli tarikatlara ait şecereler, belgeler, kamış kalemler, kalem-

tıraş, mühre, makta, ebru, makas, cilt çeşitleri gibi malzeme bulunmaktadır. Hattat Şeyh Mehmed Selim el-Kadirî'nin 1880-1887 arasında Kuran in tümünü üzerine işlediği levha, müzenin en ilginç parçasıdır. Revaklı avluda taş üzerine hakkedilmiş çok değerli hatlar bulunmaktadır.

İSTANBUL

TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ

Sultanahmet'te, İbrahim Paşa Sarayinda(-») bulunan, Türk ve İslam eserlerini topluca kapsayan ilk müze.

1914'te Süleymaniye Külliyesi'nin(->) darüzziyafesinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi adıyla kuruldu. Cumhuriyet döneminde Türk ve İslam Eserleri Müzesi adını aldı. 22 Mayıs 1983'te İbrahim Paşa Sarayina taşındı.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi zengin bir halı koleksiyonuna; 8. yy'dan 19. yy'a uzanan 15.000 ciltlik yazma koleksiyonuna; erken İslami devirle başlayan taş, seramik, ahşap ve maden eserlere sahiptir. Bu eserler çağdaş teknolojiyle donanmış bir tarihi mekânda sergilenmektedir.

İbrahim Paşa Sarayimn giriş katı müzenin gişe, kitap, hediyelik eşya satış yerleri, geçici sergi ve konferans salonu gibi alanlara ayrılmıştır. Bir iç avluyla bölünen, birinci katında eski bir Türk kahvehanesi yer almaktadır.

Geleneksel Türk halk sanatı (etnografya) bölümünde, yakın döneme kadar sürmüş olan göçebe kültürünün iki önemli unsuru, kara çadır ve topak ev (yurt) tüm içeriğiyle sergilenmektedir. Her ikisi de, bilimsel yöntemlerle yapılan, alan araştırmaları sonucunda yerinden toplanmış ve aslına uygun olarak kurulmuştur. İki dilde açıklayıcı metinler, fotoğraf ve çizimlerle ziyaretçiye gerekli bilgi verilmektedir.

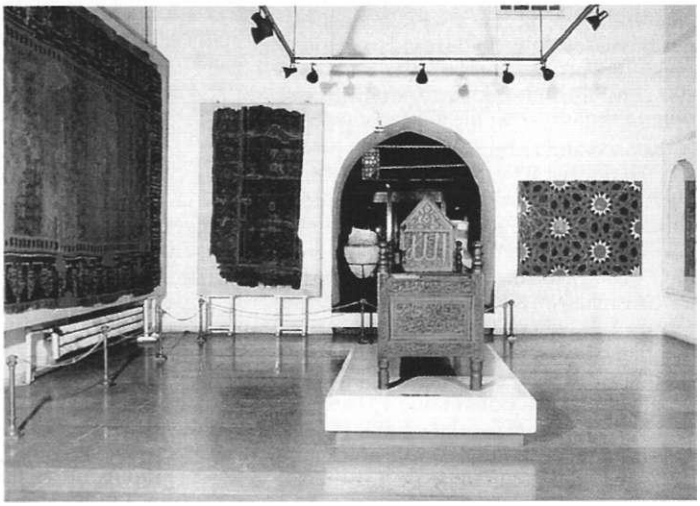
Aynı bölümdeki "Türk Halk Yaşamından Kesitler" başlıklı düzenlenme ile çadırdan kasaba ve kent yaşamına geçişin aşamaları; değişimin çevre, mimari, maddi kültür ve giyime nasıl yansıdığı örneklerle anlatılmakta; tümü otantik, yerinde alan çalışmasıyla derlenmiş malzeme ile yaratılan Yuntdağı Köyü, Bursa evi ve sokağı, İstanbul evi sahneleri, iki dilde açıklayıcı panolar ile desteklenmektedir.

Aynı katta yer alan Türk kahvesinde sergilenen eski kahve kültürü malzemesi (fincan, cezve, kap ve ibrikler, nargile ve lale) vitrinlerde görülürken, rahatça oturulabilen sedirlerde kömür ateşinde hazırlanmış kahve ve çay ile artık unutulmuş eski Türk şerbetleri tadılarak geçmişin atmosferinde yaşanmaktadır.

Müze bünyesinde uzun yıllardır toplanan etnografik türden malzeme ile çoğu kez kültürel çerçevesinden koparılarak sergilenen pek çok sanat ürünü, yaratıldıkları amaç doğrultusunda, bir kullanım eşyası olarak seyirciye sunulmakta, yeni kuşaklara unutulmuş işlevleri ile tanıtılmaktadır.

Müzenin ikinci katı tümüyle İslam sanatına ayrılmıştır. 8. yy ile başlayan müze koleksiyonu, kronolojik olarak açıklayıcı panolar eşliğinde sergilenirken, müzenin büyük önem taşıyan halıları da ilk kez çağdaş yöntemlerle korunmuş ve restore edilmiş olarak ziyaretçi karşısma çıkmaktadır. Bu amaçla müze bünyesinde bir halı restorasyon ve konservasyon laboratuvarı kurulmuştur.

Türk İslam Eserleri Müzesi'nden iki görünüm: Halılar (üstte), ahşap sanduka ve çini pano. *Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi (üst), İstanbul Müzeleri,* İst., 1993

Müze koleksiyonlarında bulunan Türk ve diğer İslam ülkelerine ait değerli sanat eserlerinin özel sergilerde kendi kültür çerçeveleri içinde, teşhir edilmeleri planlanmaktadır.

Müzede Türk sanatının Yakındoğu'daki ilk örneklerini veren ve 9. yy'da Bağdat yakınında kurulan Samarra şehrinden gelen ahşap, taş parçalar, freskler yardır. Müze koleksiyonunun asıl ününü sağlayan Selçuklu sanatı ise taş işçiliği, daha sonraki yüzyıllarda göremediğimiz hayvan figürlü sırlı keramikler, kâse ve cam kadehler, insan figürlerine dahi yer veren sırsız keramikler, ahşap oyma sanatının seçkin örnekleri, madeni kaplar, dirhem ve aynalarla temsil edilmektedir.

Sergide Eyyubi, Memlûk ve Timurlu Sanatı da 13-15. yy arasındaki dönemde yaratılmış cam, keramik ve maden sanatının üstün örnekleriyle sunulmaktadırlar.

15. yy'dan başlayan ve 19- yy'a kadar olan gelişmesi örneklerle sergilenmeye çalışılan Osmanlı sanatı, yazı, maden (gümüş, tunç tombak) ahşap ve çini alanında yaratılmış ünik eserlerle tanıtılmaya çalışılmıştır.

Sarayın büyük merasim salonu olan divanhanenin, minyatürlerden tanınan aşıboyalı sütunlarımn karşısına dizilmiş ve çoğu ilk kez bir arada sergilenen Türk halı sanatının erken örnekleri, aynı dönem ürünü ahşap, çini, maden ve hat sanatı eserleriyle birlikte seyredilirken, bir dönemin zevk ve üslubunun değişik malzemeye aynı anda nasıl yansıdığı da gözlenebilmektedir.

CAVİT AVCI

TÜRKİYE TURİNG VE OTOMOBİL KURUMU (TTOK)

Merkezi İstanbul'da olan ulusal ve amatör turizm kuruluşu.

İstanbul'un kültür yaşamı ile sıkı bağlantısı bulunan kurum 1923'te Reşit Saf-

vet Atabinen(->), hanedan damadı Hamdi Bey, eski şehremini Yusuf Razi (Bel) ve emekli Kudüs Mutasarrıfı Cevdet Bey tarafından "Türk Seyyahin Cemiyeti", öbür adıyla "Touring Club Turc" olarak kurulmuştur.

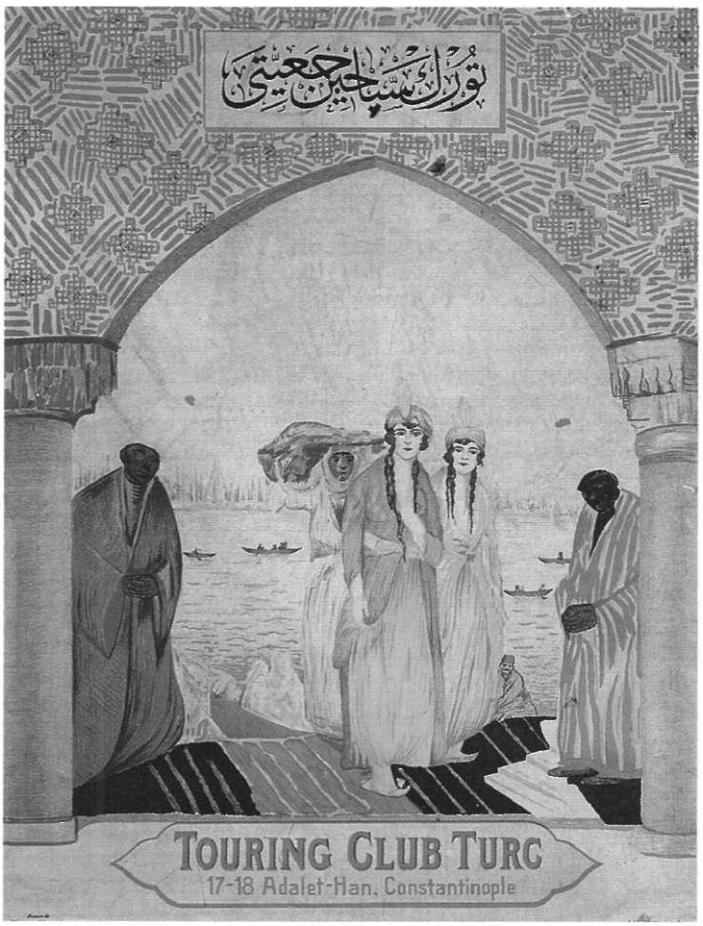
1923-1939 arasında kurum, devletin yarı resmi bir organı halinde çalışmış ve o tarihe kadar başıboş kalmış birçok konuya resmiyet kazandırmıştır: Azınlıklar ve Levantenler elindeki sorumsuz tercümanrehberlik mesleğinin ilk kez kurslar ve imtihanlarla bir diplomaya bağlanması, ülkenin ilk afişlerinin, prospektüslerinin ve yol haritasının basımı, kruvaziyerlerde turistlere toplu konferanslar ve hükümetlere devamlı raporlar, kurumun ilk hizmetleri olmuştur.

1930'da Gümrük Kanunu'na bk madde eklenmiş ve o tarihe kadar giriş gümrüğüne para yatırıp çıkışta almak esasına dayalı giriş usulü terk edilerek turist otoları için kurumun dış kulüplere kefalet belgesi alan triptik ve "carnet de passage" (geçiş karnesi) rejimine geçilmiştir. Kurum aynı sistem içinde, Türk taşıtlarının dışarı götürülüşünde bu belgeleri ve uluslararası ehliyet vermeye yetkili kılınmıştır.

1939-1946 arası II. Dünya Savaşı dolayısıyla bir buhran dönemidir. Bu dönemde, birkaç bankanın ve İstanbul Belediyesinin sembolik bağışları ile su üstünde kalabilen kurum, İstiklal Caddesi'nde Lale Sineması bitişiğinde 3 katlı, ahşap bk binanın üst katında 4 odada çalışan, sadece akademik bir kurul halindedir. O yıllarda, tarihte ilk kez yürürlüğe konan geniş bk imar operasyonunda "muhalefet" rolü oynayarak, toplantılara gelip izahat veren Fransız şehirci Prof. H. Prost'a Hamdullah Suphi Tanrıöver, eski şehremini Emin Erkul, Ali Fuat Cebesoy, Abdülhak Şinasi Hisar gibi kurul üyesi aydınlar kendi lisanında dil dökerek, geniş bulvar-dizi bina sevdası uğruna şehrin hem kültür ve kişilik, hem de turizm açısından, pitoreskinin feda edilmemesi gereğini anlatırlar.

Bu dönem kurum faaliyetinin ilginç bir yanı, dergisinin *(Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni)* kesiksiz yayınıdır. Bu basit baskılı organ, kendisi için yapılmış özel etüder yanında, basında çıkan tarih ve arkeoloji yazılarını da aktarmak yoluyla, toplu ve değerli bir başvuru kaynağı olmuştur. 1947-1965 dönemi Avrupada Amerikan destekli bir turizm gelişmesinin başlatıldığı dönemdir. Kurum 195Tde Tepebaşı Meydam'na, 1965'te Asmalımescit Sokağ!na(->) geçmiş, seyahatlerin başlaması ile geliri ilk kez biraz yükselmiştir. 19501er, yeni iktidar olan Demokrat Partinin kendisine yakın yeni bir kurumu (Türkiye Turizm Kurumu) desteklediği dönemdir.

Kumcu ve 42 yıllık başkan Reşit Safvet Atabinen'in Şubat 1965'te vefatı ile açılan yeni dönemin belirgin niteliği, reform ve atılım devresi olmasıdır. Çelik Gülersoy öncülüğünde açılan bu ilk 7 yılda, ilk kez enformasyon büroları açılmış, müzelerin ve ören yerlerinin yabancı dillerde ilk kitapları yapılmış, Şişli Meydanı'ndaki bina

Türk Seyyahin Cemiyeti'nin afişi. *Gökhan Akçura koleksiyonu*

satın almarak çağdaş bir yerleşimle kadrolar genişletilmiş, ilk teknik yol yardım servisi ve turistlere kredi sistemi yürürlüğe konmuştur. 1971, ayrıca Avrupa'da sayıları artmış olan Türklerin yurda otomobille izne gelişlerinde, gümrük için bir teminat senedi olan triptiklerinin kurum tarafından Avmpa kulüplerine oranla yarı fiyatına, sınırlarda verilmesi sistemine ilk kez geçildiği yıldır. Bu atılım, Türkiye'ye döviz geliri sağladığı gibi, kumm için de büyük gelir kaynağı olmuştur.

Bu beklenmedik gelir artışı kumm içinde buhrana yol açmış, işadamları kökenli bk gmpla, bilim dünyası ve bürokrasi çevrelerinin karşı karşıya geldiği bk anlaşmazlık dönemi, Türkiye'nin bu köklü kumlusunun imajını zedeleyen bir davalar, teftişler ve ayrı genel kurullar dönemini başlatmış; 1974-1976 arasında 3 yılın kaybına mal olmuştur. Çelik Gülersoy ekseninde odaklasan anlaşmazlık, davalarm ve teftişlerin olumlu sonuçlanması ile 1976 kongresinde sona ermiş ve kurumu halka mal eden dönem açılabilmiştir.

1976-1990 arasındaki 15 yıllık dönem, İstanbul sahnesini esas alarak, birbiri ardınca kültür, sanat ve turizm eserlerinin üretildiği bir dönemdir. 1977-1980 arasında, ülkenin en büyük giriş kapısı olan Kapıkule Gümrüğünün Avrupa'nın en iyi donatımlı gümrüklerinden biri haline getirilmesi hizmeti kumm tarafından başarılmış; onu, Kapıkule, İstanbul, İzmit, Adapazarı, Bolu ve Safranbolu'daki eserler, park ve yeşil alan imarları, otel yatırımları zinciri izlemiştir. Bu 15 yılın hizmetleri içerisinde 1977'de Babıâli'nin onarımı; 1979'da Yıldız Parkinda Malta ve Çadır köşklerinin, Emirgân'da Sarı Köşk'ün restorasyonları, Yıldız Parkinm(-0 ıslahı programı; 1980'de Çamlıca Tepesi düzenlemesi; 1982'de Emirgân Parkinda Beyaz ve Pembe köşklerin restorasyonu; 1984'te Sultanahmet'te çevrenin en büyük konağının yeniden inşası ve Yeşil Ev adı ile örnek otel olarak açılması; Hıdiv Kasrı'ntn(->) onarımı ve ağırlama tesisi olarak halka ve turistlere açılması; 1985'te Sultanahmet'te Cedid Mehmed Efendi Medresesi'nin(->) restorasyonu ve Türk El Sanatları Merkezi olarak donatılıp açılması; 1986'da Soğukçeşme Sokağı'nm(->) bütünü ile sökülüp yeniden yapılarak özgün üslubunda tekrar açılması, buradaki Roma Sarnıcı'nın restorasyonu; Sultanahmet Meydam'nda Hattat Beşir Ağa Çeşmesi'nin ihyası; 1987'de Cafer Ağa Medresesi'nin(->) onarımım sağlayan bağış sayılabilir. Bu süre içinde kumm İstanbul konularını incelettirmeye ve bu etütleri basmaya özel bir ilgi göstermiştir. 1990'da Fenerbahçe Yarımadasının imarı, Feneryolu'ndaki Ahmed Muhtar Paşa Köşkünden kalan kameriyenin semt parkı haline getirilmesi gerçekleştirilmiştir.

1990 yazında gümrüklerden gkiş rejiminin ani bk kararla değiştirilip triptik zorunluluğunu kaldırması kurumu ana gelir kay-

nağmdan yoksun bırakarak kurum için yeni ve mali güçlüklerle dolu bir dönemi başlatmıştır. Kurum büyük sarsıntılara, mal varlığını birer birer tasfiye ederek karşılamaya çalışmış, bunlar arasında Bolu Koru Öteli'ni ve İstanbul'da Kariye Oteli ve evlerini satmış, 1974'ten beri imar ettiği ve bakım altında tuttuğu Kariye de elden çıkmıştır.

1993'te, Soğukçeşme Sokağında konukevi yapılmış; 1994 yazında eski bir davada Danıştay'ın içtihat değiştirmesi ile, kurum 71 yıllık tarihinde ilk kez vergilendirilmiştir. Bunun geriye doğru işletilmesi ile çıkarılacak borcu karşılamak üzere kurum Şişli Meydanindaki merkez binasını satmış ve kültür yardımları ile imar çalışmalarını bırakmış durumdadır.

1994 sonunda İstanbul Büyükşehir Belediyesi parklar ve köşklerle ilgili sözleşmeyi yenilemeyerek kurumun bu tesislerinin tahliyesini istemiştir.

İSTANBUL

TÜRKÜLER

İstanbul'un klasik musiki dünyasmın ne tamamıyla içinde, ne de büsbütün dışında sayılabilecek olan türküler, İstanbul'a özgü sanat dünyasını oluşturan unsurların en önemlilerinden biridir. Ortaya çıkışları, dönemlerine ait toplumsal yaşayışın nitelikleri hakkında ipuçları içeren anlatım özellikleri ve ortaya koydukları beğeni ölçüsü, İstanbul türkülerini bir musiki türü olmanın ötesinde, sosyolojik anlamda İstanbul hayatını değerlendirebilmek için gerekli kaynaklardan biri kılmaktadır.

İstanbul türküleri Anadolu halk türkülerinin Marmara ve Ege bölgeleriyle Anadolu'yu aşarak Rumeli'de bulduğu teknik ve estetik kıvamın, İstanbul zevkini hâkim renk ve ana çizgi biçiminde kuvvetle duyurduğu musiki eserleri olarak görülebilir.

Bu türkülerin ortak özelliklerinin en başta geleni anonim ve makam temeline dayalı oluşlarıdır. Hiçbir bölgenin halk musikisinde, İstanbul türkülerinde olduğu kadar şuh, çapkın ve keyif ehli insanların yaşayış özellikleri bulunmaz. Teknik yapı olarak klasik musikiye ait eserlerle aralarında pek fark yoktur. Bu yüzden İstanbul türkülerinin en azından bir bölümünün, klasik musikinin bestekârlarınca bestelenmiş olabileceği düşünülmüştür. Musiki zevklerinin "babadan İstanbullu" olanların meşrebine tam bir uyum gösterdiği, yani bu türkülerin hep İstanbulluyu anlattığı görüşünde birleşilmiştir.

Anonim özellikleri ön planda bulunan İstanbul türkülerinden birçoğunun bestekârlarının, heyecan ve coşkunluklarını, üzüntü ve sevinçlerini, yaşadıklarım ve hayat karşısındaki tavırlarını musikiyle terennüm edebilecek kadar musikiyi anlayan kişiler olduğu düşünülmüştür. Bu türkülerde İstanbul halkı anonim yaratıcı gücünü, vicdanını, duygularını, düşünce tarzlarını duru bir ifade zenginliği içinde dile getirmeyi başarmıştır.

İstanbul türkülerinin, bir karşılaştırma yapıldığında sanat yönünden ona en yakın tür olan Rumeli türkülerinden sonra gelişi, ortaya çıktığı ortamı oluşturan İstanbul'un, klasik Türk musikisinin en büyük merkezi oluşuna bağlanabilir. Rumeli'de İstanbul gibi bir merkez olmadığı için, Rumeli türküleri belli bir merkeze bağlı kalmadan oluşmuştur. İstanbul'da ise klasik musiki, dini ve dindışı kollarıyla zengin beste şekilleri içinde hayatın her alanında İstanbul halkının sanat heyecanını karşılamıştır. İstanbullunun musiki ihtiyacını öteden beri tekkede, camide, evde, konakta, sokakta, kahvehanede, meyhanede, sarayda, kilisede, sinagogta... çeşitli kol ve uzantılarıyla karşılayan musiki dünyasının bütünü içerisinde İstanbul türküleri, bütün mozaiği ile İstanbul halkının en güzel ifade araçlarından biridir.

İstanbul türkülerinde doğal dekor hep İstanbul'dur. Semtleriyle, denizi, havası, suyu, mehtabı, gemileri ve kayıkları, eğlenceleri, yangınları, güzelleri, aşkları, hattâ yeni moda olmuş birtakım giyim kuşam özellikleriyle her dönemin İstanbullusu, bu türkülerde canlı bir varlık halinde yaşar. Balatlı Yahudi genç, yan Türkçe, yarı kendi anadiliyle *Balat kapusundan yivdim içeri/Poliçeler oturmuş iki keçeli/... / Ande vamoz elde aki/ Yo kero poraki* mısralarıyla, hüseyni bir türküde aşkını dile getirir.

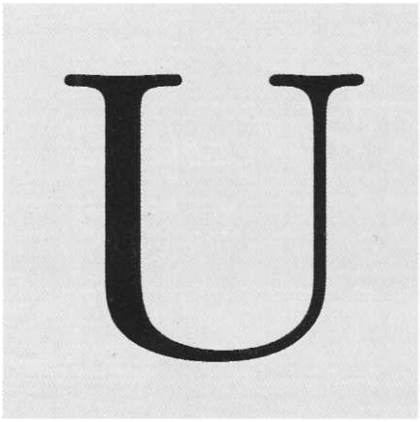
"İstanbul'dan Üsküdar'a yol gider". "Çamlıca'nm yolu ince". "Saraybumu'ndan ben geçer iken". "Beyoğlu'nda gezersin". "Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur" (bak. Kâtibim türküsü), "Fındıklı bizim yolumuz" "Sarıyer'in ortasında var bir çeşme" gibi türkülerde semt semt İstanbul vardır. Bir deniz şehri olarak İstanbul, deniziyle, denizcileri, gemileri, kayıklarıyla da bu türkülerin içindedir: "İstanbul'dan gelir kayık"; *Gemilerde talim var/Bahriyeliyarim var; Gemideyim gemide / Ayağım yemenide; Bahriyeli güzelsin /Niçin beni üzersin*. "Sevdim bir bahriyeli yar" gibi türkülerde deniziyle İstanbul vardır.

"Bahçelerde saz olur", "Naziksin yavrum gonca gülden", "Be bahçevan ben bahçemi bellerim", "Ey bostancı musavver bir ak param var", "Bahçenizde bir gül olsam", "Bahçelerde aşlama" gibi çok sayıda türküde bağ, bahçe ve çiçek kültürü, özellikle gül üzerine çeşitlemeler bellibaşlı konuları oluşturmaktadır.

"Konaklar yaptırdım dağlar başına", "Yanıyor mu yeşil köşkün lambası", "İstanbul'un konaklan köşeli", "Sarıyer'in ortasında var bir çeşme" gibi birçok türküde ise İstanbul, mimarisiyle tasvir edilir. İstanbul'un giyim kuşam ve süslenme kültürünün izlerine ise "Sana da yaptırayım Naciyem fildişi tarak", *Mavi gözlük takarsın / Çok canları yakarsın,* "Setiremin düğmeleri çift sıra", "Saçlarını dökersin", "Yemenimin uçları", "Kâtibim" türküsündeki "Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır" ve "Kâtibimin setresi uzun eteği çamur" mısralarında, ünlü saba türküdeki "mendil"e ait ayrıntılı tariflerde görmek mümkündür, istanbul türkülerinde İstanbullunun yeme içme kültürüne ait özellikler dahi dile getirilmiştir. "Külhanbeylik omuzdaşlar bize pek şandır" ve "Daracık sokakları duman bürüdü" gibi türkülerde ise külhanbeyi kültürünün izleri görülür.

İstanbul türküleri, asıl ortaya çıkış sebeplerini de aşarak Karagöz gibi bir seyirlik sanatın ayrılmaz parçalarından biri olmuş, sahne sanatlarında sahnede ve sahne gerisinde, daha sonraları ise sinema sanatında kullanılmıştır. Bazı İstanbul türkülerinden esinlenerek oyunlar da yazılıp sahnelenmiş, filmler çevrilmiş, böylece İstanbul hayatını anlatan yeni sanat eserleri üretilmiştir.

MEHMET GÜNTEKİN

URICINI, JEAN-HENRI

(20Ekim 1818, Issoudun - 27Ekim 1884, Vernou surBrenne) Fransız gazeteci.

Lise öğretmeni olarak hayata atılan Ubicini 1848'de Bükreş'i ziyaret eder. Aynı yılın ağustosunda Eflâk voyvodasının gönderdiği bir heyete katılarak İstanbul'a gelir ve 1849'un sonlarına kadar kalır. Paris'e döndüğünde 1850'de *Moniteur* gazetesinde Türkiye mektuplarım yayımlamaya başlar. Bunların birinci bölümü 1853'te *Lettres sur la Turquie ou tableau statistique, religieux, politique, administratif, militaire commercial etc. de VEmpire ottoman depuis le Khatti-Cherif de Gulkhanê (1839).* adıyla yayımlanır. Türkçesi *Türkiye 1850* (2 e, İst., ty) adıyla çıkmıştır. İkinci bölüm ise ertesi yıl yayımlanır. Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarına rastlayan ve verdiği doğru bilgiler ve gözlemlerle ilgiyi çeken bu kitaplar, o dönem Türkiye hakkında en çok okunan yapıtlar arasına girer. Bunun üzerine Ubicini, yine 1854'te *La Question d'Orient devant l'Europe documents officiels, manifestes, actes, firmans, circulaires etc. depuis l'origine du différend, annotés et précédés d'une composition de la question des Lieux-Saints,* adlı savaşın nedenlerini belgelerle anlatan kitabını ve 1855'te *La Turquie actuelle'i* yayımlar. Bu kitabın Türkçesi de *1855'te Türkiye* (2 c, İst., 1977) adıyla çıkmıştır.

Ubicini'nin kitaplarında İstanbul konusunda verdiği bilgiler bugün için de kaynak oluşturacak değerdedir. 1844 Osmanlı nüfus sayımına göre kentin nüfusu şöyledir: Müslümanlar 475.000, Ermeniler 205.000, Ermeni Katolikler 17.000, Rumlar 132.000, Yahudiler 37.000, yabancılar 25.000, toplam 891.000. 1840'lı yılların sonunda kentte 22.700 öğrencisi olan 396 ilkokul vardır. 1851'de ise rüştiyelerin sayısı 6 ve öğrencisi 870 idi. Aynı yıl iki mekteb-i maariften Sultanahmet'tekinin 250, Süleymaniye'dekinin ise 120 öğrencisi vardı. Diğer ortaokullardan Valide Sultan Mektebi'nin 1850'de 13 üe 17 yaş arası 300, Darülmualliminîn ise 60 öğrencisi vardı.

Yüksekokullara gelince 1848'de yandıktan sonra Haliç'teki Humbaracdar Kışlasına taşman Mekteb-i Tıbbiye'nin hazırlık bölümünde 410, üst bölümünde 169 öğrenci okumaktadır. Ayastefanos'taki ziraat okulunda, yarısı Müslüman olmak üzere 46 öğrenci vardır. Ayrıca 1850 sonunda Fransız M. Dubroca yönetiminde bir de baytar okulu açılmıştır.

1850'lerde İstanbul'da 13 gazete yayımlanmaktadır, ancak bunlardan hiçbiri günlük değildir. *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis* haftalıktır. Fransızca çıkan gazete sayısı 4'tür: *LeJournal de Constantinople, Le Courrierde Constantinople, Le Commerce de Constantinople, La Gazette medicate.* Ancak bir o kadar İtalyanca gazete vardır: *Omnibus, Indicatore bizantino, L'album bizantino. La Giurispudenza bisantina.* Tek Rumca gazetenin adı O *telegrafos tu Bosforu* (Boğaziçi Telgrafı), Ermenice gazetenin adı *Hayastan* ve Bulgarca gazetenin adı *Novina bulgarska'âvc.*

Sanayi, ticaret, finans, ulaşım, ordu konusunda da ilginç bilgiler veren Ubicini, askeri fabrikaları da sayar. Bunlar Ayastefanos yakınlarındaki Azatlı Baruthanesi, iki yüksek fırını ile yılda büyüklü küçüklü 500 kadar top dökebilecek kapasitede olan Tophane, yılda 30.000 tüfek kapasiteli Dolbamahçe'deki silah fabrikası, Zeytinburnu Fabrikası, Beykoz Debbağhanesi'dir. Askeri okullara gelince, Mekteb-i Harbiye'nin 120 öğrencisi, Mühendishane-i Berri-i Hümayunun 90 öğrencisi, Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye'nin ise 120-150 öğrencisi vardır.

1852'de İstanbul'a ikinci bir yolculuk yaptığım bildiğimiz Ubici'nin Romanya hakkında da kitapları vardır.

STEFANOS YERASİMOS

ULAGAY, İBRAHİM ETHEM

(1880, İstanbul -17 Eylül 1943, İstanbul) Hekim ve kimyager.

Kafkasya'nın ünlü Ulagay ailesinden ve İstanbul gümrük müdürlüğü amirlerinden Rüstem Beyin oğludur.

1903'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den(->) yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Mekteb-i Tıbbiye Kimyahanesi'nde Dr. Ali Rıza Bey'in (ö. 1904) laboratuvarına devam ederek kimya uzmanlığı belgesi aldı ve Dr. G. Deycke Paşa'nm kliniğinde kimya asistanı olarak çalıştı. 1907de Dr. Süleyman Numan Paşanın (1868-1925) teşviki ile "Kimyager Dr. İbrahim Ethem Tahlilhanesi" (Gedikpaşa, Divan-ı Âli Sokağı no. 12) adım verdiği bir analiz laboratuvarı açtı ve tıbbi (idrar, kan, balgam), gıdai (yağlar, süt, un) ve kimyasal (maden, afyon) analizler yapmaya başladı.

İbrahim Ethem Ulagay'ın 1909'da çekilmiş bir portresi. *Cengiz Kahraman arşivi*

Birçok hastanede de kimya uzmanı olarak görev yaptıktan sonra, tıbbiye mekteplerinin birleştirilerek Tıp Fakültesi'ne dönüştürülmesi sırasında (1909) Dr. Akil Muhtar Özdenin (1877-1949) muavini olarak "fenni tesir-i edviye" (farmakoloji) kürsüsü laboratuvar şefliğine atandı.

Ulagay çalıştığı hastanelerde biyokimya laboratuvarları kurmuş ve bu alanda araştırmalar ve yayınlar yapmıştır. Bunlara örnek olarak *Kan Proteinlerinin Dozajı Hakkında* (Dr. G. Deycke Paşa ile) ve *Ürobilin 'in Menşei Hakkında* (Dr. Tevfik Sağlam ile) isimli yayınları gösterilebilir.

Ulagay 1913'te Tıp Fakültesi'ndeki görevinden ve askerlikten istifa ederek Darphane kimyagerliğine geçti. Darphanede^ ki çalışmaları sırasında hurda gümüşten yararlanarak yaptığı karışımdan basılan altınlar çok güzel olmuştur. Bugün "Reşat altını" olarak büyük bir üne kavuşmuş olan Osmanlı altınları, Ulagay tarafından gümüşle ayarlanan bir karışımdan basılmıştır.

Ulagay I. Dünya Savaşı'ndan sonra Darphanedeki görevinden ayrılarak laboratuvarında galenik preparatlar hazırlayarak Mehmed Kâzım Ecza Deposu aracılığıyla satışa sunmuştur. 1924'te laboratuvarını Divanyolu üzerinde bir binanın (şark mahfili bahçesinde) alt katma taşımış ve adını "Kimyager Dr. İbrahim Ethem Kimya Evi" olarak değiştirmiştir. 1934'te laboratuvar Çemberlitaş semtindeki bir binaya (Peykhane Sokağı no. 6, Osmanbey Matbaası binası; bugün yerinde Darüşşafaka sitesi bulunmaktadır) taşınmış, yeni makineler alınmış, tablet ve ampul şeklinde ilaçlar ile veteriner ilaçlan yapımına başlanmış ve II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin ilaç gereksinmesinin karşılanmasına büyük oranda katkıda bulunulmuştur.

Ulagay'ın vefatından sonra laboratuvarın yönetimi eşi Seyide Ulagay ve oğulları biyokimya mühendisi Rasin Uİagay (1910-1969), eczacı Nezih Ulagay (1911-1985), kimya mühendisi Dr. Suat Ulagay (d. 1913) ve Prof. Dr. İlhan Ulagay'a (1914-1985) geçmiştir. Bu yönetici kadro müesseseyi anonim şkket (İ. E. Kimya Evi TAŞ) haline getirmiş ve 1956'da da, Marshall yardım fonundan yararlanılarak yaptırılan, bugün de çalıştığı binaya (Davutpaşa Caddesi no. 12, Topkapı) taşınmıştır.

İ. E. Ulagay İlaç Sanayii TAŞ bugün (1994) 100'ün üzerinde hazır ilacın çeşitli şekillerini imal etmektedir. Yıllık kapasitesi 35.000.000 kutunun üzerindedir.

Bibi. Baytop, *Eczacılık,* 188, 441-442; F. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi,* İst., 1948, s. 319.

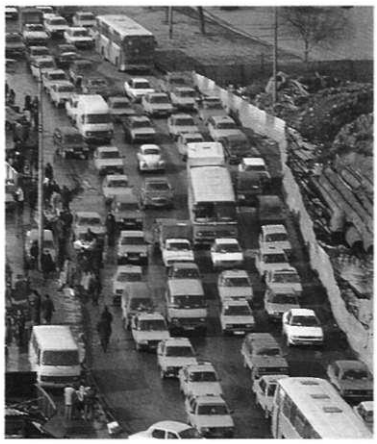
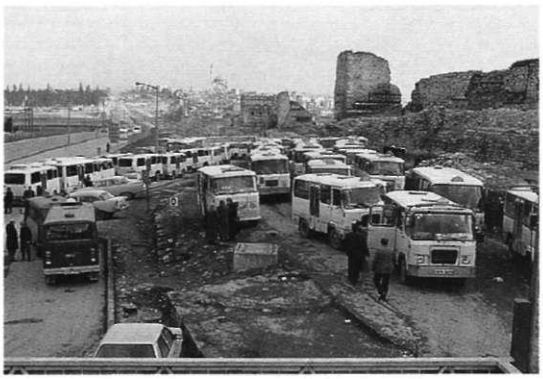
TURHAN BAYTOP

ULAŞIM

İstanbul'da imar planlama çalışmaları 18. yy'da başladığı halde, ulaşım planlamasının gerekliliği 1970'lerin başında gündeme gelmiştir. İlk ulaşım planlama çalışması

Günümüzde İstanbul içi ulaşımda kullanılan taşıtlar.
TETTV Arşivi, Bünyad Dinç (alt sol)

istanbul Nâzım Plan Bürosu'nca "istanbul Şehirsel Gelişme Projesi" kapsamında "İstanbul Kentsel Ulaşım ve Arazi Kullamrm Modeli" olarak 1973-1976 arasında yabancı uzmanlarla birlikte gerçekleştirilmiştir. Bu modelleme çalışması Nâzım Plan Bürosu içinde 1980'lerin başlarına kadar devam ettirilmiştir.

1982'de askeri yönetim, istanbul Teknik Üniversitesi'ne trafik ağırlıklı bir ulaşım araştırması yaptırmış; 1985'te ise Ulaştırma Bakanlığinm "Boğaz Tüp Tünel Geçişi ve İstanbul Metrosu Çalışması" çerçevesinde, kapsamlı bir ulaşım modellemesi gerçekleştirilmiştir. 1988'de "Be-Sam" kent içi otoyolunun bir parçası olarak düşünülen 3. Boğaziçi köprüsüne temel hazırlayabilmek için, yerel yönetimce, ulaşım nâzım planı çalışması yaptırılmıştır.

19- yy'ın başında İstanbul bir yayalar kentiydi. Bu dönemde ulaşım sadece yaya olarak ve at arabaları ile sağlanırdı. Zaman içinde kayıklar ile deniz taşımacılığı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha sonraları at arabası kullanımı yaygınlaşmış, şehir hatları vapurlarının, Tünel'in, tramvayın, trenin devreye girmesi ile toplutaşımacılık(->) gelişmeye başlamıştır (bak. kent içi ulaşım; trafik).

Cumhuriyet döneminde Fransız kent plancısı Henri Prost(->) istanbul'un imar planı çalışmalarına girişmiştir. Prost'un yaklaşımı, tarihi çevreyi ortaya çıkararak korumak ve büyük arterler, yollar açarak kent içini süslemekti. O dönemde otomobil adedi çok az olduğu halde, Prost kentin yol sistemini gelişmekte olan otomobil gerçeğine göre planlamıştır.

1950'ler İstanbul için "trafikçi yaklaşım'in başlangıcıdır. Motorlu araçların artışı ile kent içi karayolu trafiğinde ciddi darboğazlar ortaya çıkmaya başlamış ve istimlakler yapılarak, geniş yol ve bulvarlar açılarak, meydanlar düzenlenerek karayolu trafiğinin rahatlatılması yönünde imar hareketlerine girişilmiştir. Gene bu dönemde, İstanbul'un ulaşım sorununa ciddi çözüm getirmesi beklenen, tüm projeleri ve finansman kaynaklan hazırlanmış olan metronun(->) yapımı gündemden çıkarılmıştır.

1960, 1970, 1980'lerde, ulaşımın sağlanmasından ziyade taşıt trafiğine hareketlilik verebilmek için kent merkezindeki hemen hemen tüm meydan ve yollar elden geçirilmiştir.

1990'larm başlamada kentin tarihsel dokusunun yeni yollar yapılmasına, mevcut yolların genişletilmesine imkân vermeyeceği gerçeğinden hareket edilerek kısıtlı yol ağının daha çok insan hareketine yönelik kullanımı hedeflenmiştir. Toplutaşımacılığa daha fazla önem verilerek özel otobüs yol ve şeritleri yaygınlaştırılmış, raylı sistemlerin kente yayılmasına devam edilmiştir. Hükümetin hazırlattığı metro etüdü doğrultusunda yerel yönetimce Taksim-4. Levent arasında metro çalışmaları başlatılmıştır.

İstanbul'da ulaşımın neden sorun haline geldiğini anlayabilmek için hatalı planlama yaklaşımları üzerinde durmak gerekir, istanbul'un nâzım planları üzerinde çalışan Piccinato, hatalı bir kentsel planlama yaklaşımı olarak şu örneği vermektedir: "Kentin dar bir sokağı, trafik rahatlasın diye genişletiliyor. Sokak genişletilince etrafındaki evlere ek kat ruhsatları veriliyor. Katların çoğalması ile sokak kalabalıklaşıyor ve trafik gene tıkanmaya başlıyor. Bu kez sokak istimlakler ile daha da genişletilip caddeye çevriliyor. Bu genişletme neticesinde, cadde üzerindeki arsa ve binalar daha da değerlendiğinden, sahipleri, politik baskı ile daha yüksek binalara yöneliyorlar. Kat sayısı arttıkça, caddeye yeni nüfus yoğunlukları biniyor, araba sayısı artıyor, bu kez cadde eskisinden daha beter tıkanıyor." Bu örnek İstanbul'un birçok sorunu gibi ulaşım sorununu da açıklamaktadır.

Ulaşım, toplumsal bir taleptir. Toplumsal bir talebin, bireysel ölçekte çözümlenmeye çalışılması, belirli bir süre sonra tıkanmaları, birçok yönden dengesizlikleri, adaletsizlikleri ve neticede karmaşayı bereberinde getirmektedir. Yıllarca uygulanan hatalı yaklaşımlar sonucunda, İstanbul'da toplu taşımacılık geri plana itilmiş, kent halkı kendi ulaşımını kendisi çözme noktasına getirilmiştir. Gelir düzeyindeki artışa paralel olarak özel otomobil sahipliği ve kullanımı tahminlerin üzerine çıkmıştır. Ulaşımda bireysel çözüm arayışı, neticede, yollardaki araç adedini hızla ar-

Köprüden Önce ve Sonra Boğaziçi Geçişi

	1972 (Köprüden önce)	*1974 (Köprüden Sonra)*	*Artış (%)*
Boğazi geçen taşıt adedi	5 milyon	14 milyon	180
Boğazi geçen yolcu adedi	113 milyon	118 milyon	4

tırmakta, trafik düğümlenmesi ile ulaşımın zorlaşmasını beraberinde getirmektedir.

İki yaka arasındaki ulaşımın karayolu köprüleri ile sağlanması da, çözdüğünden daha büyük sorunlar yaratan bir çözüm denemesidir. İstanbul'un ulaşım sorununun yakalar arası ulaşımda düğümlendiği sanılarak dönem dönem Boğaziçi'ne yeni köprü yapımları konusu gündeme getirilmektedir. Yeni Boğaziçi köprüleri, İstanbul'un ulaşım sorununu çözmekten uzak kalmakta, anıtsal prestij projeleri olmaktan öteye gidememektedk. Günlük trafik hareketlerinin yüzde 60'ınm Avrupa, yüzde 30ünun Asya yakasında, sadece yüzde 10'unun kıtalararası olduğu bilinirken, yüzde 90'lık harekediliğe karşdık yüzde 10'luk trafiğe çözüm üretmek, yatırımları bu yönde yoğunlaştırmak, ulaşım sorununu çözmekten uzaktır. Köprülerde belirli saatlerde ortaya çıkan tıkanıklık, kentin Asya yakasını yatakhane, Avrupa yakasını yazıhane haline getirmiş olan hatalı planlama yaklaşımıdır. Yaşanan tıkanıklık, yatakhanelerinden yazıhanelerine özel otomobilleri ile gitmeye çalışanlardan kaynaklanmaktadır.

Birinci Boğaziçi Köprüsü ile ilgili aşağıdaki değerler, Boğaziçi geçişi olarak yapılacak bireysel taşımacılığa yönelik her yeni köprünün, kentin iki yakasına çözdüğünden daha büyük sorunlar getireceğinin göstergesidir:

Tabloda gösterilen değerler, taşıt trafiğini bir süre için rahatlatıp otomobil kullanımını artıran Boğaziçi Köprüsünün, yakalar arasındaki taşıt trafiğini olağanüstü artırdığını, buna karşılık insanların ulaşımına katkısı olmadığım açıkça göstermektedir.

İstanbul kentinin onaylanmış bir ulaşım nâzım planı bulunmamaktadır. Yaşanan ulaşım somnunun ilk nedeni, kentin kontrolsüz göçlere de bağlı olarak plansız büyümesidir. Buna ek olarak yoğunluğa yoğunluk katacak şekilde, altyapı kriterleri göz önüne alınmadan yapılan imar planı tadüatlan ve imar afları somnu daha da büyütmektedir. Tadilat veya aflarla, fertler lehine oluşturulan rantlar topluma dönmemekte; aksine, bu rantların bedelini, bu rantlardan hiçbir fayda elde etmeyen toplumun diğer fertleri, harç veya vergi olarak ödemektedir.

Öte yandan, karayolu trafiğine katılan her araca yol ve otopark temin edecek bk planlama yapabilme olanakları artık mali ve fiziksel sınırlarına dayanmıştır. Kentlerin insanlar için planlandığı, taşıtların ise ulaşımı sağlayan araçlar olduğu gerçeğinden hareket ederek konuya yaklaşıldığında, bireysel taşıma araçlarının, yani özel otomobillerin hareket etmesinin bir planlama hedefi olmayacağı, asd hedefin insanların ulaşımının sağlanması olduğu anlaşılacaktır. Ne merkezi, ne de yerel yönetimler özel otomobil satm alan herkese 30 m^2 yol, 20 m^2 de otopark sahası temin edebilecek, böylece özel otomobil sahiplerini "sübvanse" edecek mali güçtedir. Yaklaşımın fiziksel boyutuna gelince, çözümde gene imkânsızlıklarla karşılaşılmaktadır. Özellikle kent merkezinde yol ağı, kısıtlı, kıymetli, artırılması zor, talebin yoğun olduğu, pahalı mekânlardır. Bu nedenle, tarihsel değerlere sahip İstanbul'un, yollarda özel otomobillerde yolculuk eden ortalama 2 kişinin her birine 15'er m^2 ayıracak lüksü yoktur. Yolda, seyir halinde yaklaşık 75 m^2 kaplayan bir otobüsün en az 50 kişi taşıdığı ve bunun kişi basma 1,5 m^2 alan gerektirdiği gerçeği, toplutaşımacılık lehine önemli bir sayısal veridk.

Ulaşımın planlanmasında ve yönlendirilmesinde, farklı merciler arasındaki uyumsuzluklar, yetki ve görev çatışmaları da ulaşımı olumsuz yönde etkilemektedir. Büyük şehirlerde vüayet bünyesinde 2918 sayılı Karayolları Trafik Yasası uyarmca il bütününde karayolu taşımacılığı için kurulan İl Trafik Komisyonu Ue büyükşehir belediyesi bünyesinde, 3030 sayılı yasa uyarınca büyükşehir belediyesi sınırları içinde ulaşımdan sorumlu olarak kurulan UKOME (Ulaşım Koordinasyon Merkezi) arasında görev ve yetki maddeleri konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmakta, görüş farklılıkları nedeniyle uygulamalar gecikmekte veya tam anlamıyla gerçekleştirilememektedir. Kentin ulaşım planına göre uygulanacak taşımacılık politika ve stratejileri, büyükşehir belediyelerince yapılan ulaşım nâzım planlannca belirlendiği halde, il trafik komisyonlarında, kentin taşımacdık politika ve stratejilerine aykırı olarak alman kararlarla dahi karşılaşdmaktadır.

Büyükşehir belediyesi, görevleri gereği insanların ulaşımım hedeflerken, vdayet taşıtların hareketliliğini sağlamaya çalışmaktadır.

Hizmet veren toplutaşımacılık sistemleri arasında eşgüdüm bulunmaması, her bk sistemin toplumsal hizmetten ziyade kendi çıkarları doğrultusunda çalışması, çözüm için var olan kaynakların atıl kullanımına ve ulaşım sorununun büyümesine neden olmaktadır. Taşımacılık sisteminde hizmet veren işletmeleri, planlama, yatırım, işletme, yönetim ve denetim bakımından bütünleştirecek bir yaklaşım zorunludur.

İstanbul'da hizmetin bir bütünlük içinde ele alınması ve sunulması için tüm taşımacdık sistemlerinin birbirleri ile rekabet etmediği, birbirlerini bütünleyip tamamladığı "hat" sistemi; taşımacdık sistemi içinde hizmet veren işletmelerin bir bütün olduğunu ortaya koyan, kullanıcılar için sistemden sisteme geçişlerde kolaylık ve ekonomi sağlayan bilet ve tarife sistemi; öncelikle kamunun, sonra da taşımacılık içinde yer alan işleticilerin çıkarları doğrultusunda çözümler üreten ve kararlar veren, işletmeler arasında öncelikle kamu lehine çıkar dengelerini sağlayan, bütünsel hizmet sistemini yöneten bir yönetim sisteminden oluşan bütünsel toplutaşımacılık sistemi kurulmalıdır.

İstanbul'un ulaşım sorununun çözümü polisiye önlemlerden ziyade, sistem yaklaşımında, mühendislik ve işletmecilik çözümlerinde yatmaktadır. Ulaşım ve trafik konusu bugün bir uzmanlık, bilgisayar teknolojisine bağlı olarak gelişen bir bilim dalıdır. Bu nedenle yerel yönetimler bünyesinde sağlıklı ve güçlü kadroların oluşturulması gerekmektedir.

Bibi. İstanbul İl Meclisi, *Ulaştırma Komisyonu Raporu,* Temmuz 1993; İ. H. Acar, "Ulaşım ve Trafikte Stratejik Kararlar", *İstanbul Valiliği, Ulaşım ve Trafik Paneli Tebliği,* Şubat 1994.

İSMAİL HAKKI ACAR

ULEMA

"Ulema-yı rüsum", "ilmiye sınıfı", "ilmiye ricali" de denmiştir. Osmanlı döneminde İstanbul'da etkili bir zümre oluşturan, başlarında şeyhülislamın bulunduğu kazasker, kadı ve müderrislerdi. Şeriatın temsilcileri olan bu kesim, padişahlıktan ve kapıkulu ocaklarından sonra İstanbul'daki üçüncü

Ulemanın başı olan şeyhülislam (ortada sedirde oturan), vekayi efendi, ders vekili ve başçuhadarla birlikte.
Ârifî Paşa, *Mecmua-i Tesavir/TETTV Arşivi*

kuvvet konumundaydı. Ulema, yargıyı, ibadeti ve eğitimi doğrudan, yönetimi ve siyasal kararları ise dolaylı olarak yüzyıllarca yönlendirdi.

Fatih Kanunnamesi'nde "Şeyhülislam, ulemanın reisidir ve muallim-i sultani dahi kezâlik serdar-ı ulemadır. Vezirazam, onları riayeten üstüne almak münasibdir. Amma müftî ve hoca, şâir vüzerâdan birinci tabaka yukarıdır" hükmünün yer alması, fetihten sonra, İstanbul'da geniş bir etki alanı elde eden ulemaya tanınan ilk ayrıcalıktı. Daha sonraları bu sınıfa mensup olanların vergi ödememek, cezalandırılmamak, malları müsadere edilmemek, arpalık edinmek, kendi çocuklarının da ilmiye sınıfına alınması gibi daha bir dizi ayrıcalıkları oldu. Ulemanın büyükleri, şeyhülislam (müftî), nakibüleşraf, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadısı ile hünkâr hocalarıyla, bunların emeklileriydi. Aynı süreçte Bilad-ı Selase(->) kadıları, Süleymaniye, Fatih, Ayasofya, Sultan Bayezid medreselerinin müderrisin-i kiram denilen büyük hocaları, mevleviyet (il kadılığı) aşamasına ulaşmış kadılar, bunların emeklileri, İstanbul'da oldukça kalabalık bir ulema sınıfı oluşturmaktaydılar.

Ulema aileleri, kentteki diğer kesimlere göre daha muhafazakâr ve örnek bir yaşam sürerlerken, ulema konaklarının selamlık daireleri de birer kültür merkezi işlevine sahipti. Şeyhülislamlığa atanan Rumeli kazaskeri, "Meşihat" denen daireye taşınır; fetva, atama, yargı ve kabul çalışmalarını burada sürdürürdü. Ulemanın asıl ağırlığı verdikleri fetvalarla belirginleşmekteydi. Örneğin bir padişahın tahttan indirilmesi için fetvaya gereksinim olduğu gibi. kent yaşamını ilgilendiren pek çok konuda da başvuranlara Meşihat'taki fetva dairesinden fetvalar verilmekteydi. İstanbul'da ve genel olarak da ülkede Hanefî mezhebi yaygın olduğundan fetvalar bu mezhep içtihatlarına göre hazırlanmaktaydı.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi(->) şeriat kuralları ile halkın benimsediği göreneklerı, örf ve âdetleri, zamanın gereklerini bağdaştırıcı bir fetva yolu izlenmesi konusunda sonraki ulemaya öncülük etti. Örneğin, kahvenin İstanbul'a ilk gelişinde bu nesnenin haram olduğuna ilişkin bir fetva vermişken daha sonra halkın alıştığını ve içki gibi zararlı bir madde olmadığını görerek önceki fetvasını kaldıran yeni bir fetva yazdı. Ayrıca, "Şeriat maslahat değildir" ilkesini koydu.

15. ve 16. yy'larda Fahreddin Acemi. Molla Hüsrev, Molla Gürani, Zenbilli Ali Cemali Efendi, Kemalpaşazade Şemseddin Ahmed Efendi, Fenarîzade Muhyiddin Efendi, Ebussuud Efendi gibi alanında yetkin büyük şeyhülislamların temsil ettiği ulema zümresi, 17. yy'da hızlı bir bozulma sürecine girdi. Bu süreçte, kayırma ve yolsuzluklar arttı. "Beşik uleması" denen yeni bir zümre ortaya çıktı. Şeyhülislam, kazasker ve müderrislerin küçük yaştaki erkek çocuklarına, ilmiye payeleri verilerek yüksek arpalıklar tahsis edilmeye başlandı. Bunlar arasında, okuma yazma bilmeyen, medreseye gitmeyen, hattâ zihinsel özürlüler dahi vardı. Diğer yandan ulema aileleri arasında akrabalık bağları kurularak ortak çıkarların korunmasına çaba gösterildi. 17. yyin sonlarında, beşik ulemasının hiç değilse dış görünüşlerini din adamı görüntüsüne kavuşturmak için sakal bırakmaları zorunluluğu getirildi. Bu, dönemin aydmlarınca alay konusu edildi ve pek çok hiciv yazıldı.

Tüm bunlara karşın, tahttaki padişah ile yönetimdeki vezirazam ve vezirler, olumsuz fetvalar verebilecekleri kaygısıyla ulema sınıfından her zaman çekindiler. 1648'de başlarında şeyhülislam olduğu halde İstanbul'daki ulemanın Atmeydanı'na gelip ayaklanmacılara önderlik etmeleri, kendi görüşlerinde olmayan Rumeli Kazaskeri Muslihiddin Efendiyi yeniçerilere parçalattırmaları. 1654,1703 olaylarında şeyhülislamların ve ulemanın oynadığı roller, ciddi sonuçlar doğurdu. Diğer yandan tanınan onca ayrıcalığa karşın, üç şeyhülislam da farklı tarihlerde idam edildi. Bunlar, Ahizade Hüseyin Efendi (1633). Hocazade Mesud Efendi (1656) ve Feyzullah Efendi'dir (1703).

İstanbul ulemasının saraya ve yönetime karşı konumu en belirgin olarak cülus ve bayram törenlerinde görülürdü. Sözgelimi bayram tebriğinde şeyhülislam huzura geldiği zaman, padişah tahtmdan doğrulur, bir-iki adım yürüyüp musafahada bulunurdu (bak. bayram alayı). Tahta çıkan yeni padişahın kılıç kuşanma töreninde de şeyhülislamın ve nakibüleşrafın bulunmaları bir gelenekti (bak. kılıç alayları). Diğer bütün törenlerde de şeyhülislamdan müderrislere değin ulemanın saygın yerleri vardı. Bu törenlere, örf denen kavukları, rütbelerine göre kürkleri veya cüppeleriyle katılmaları kanun gereğiydi. Ulema sınıfının tören protokolündeki en sonuncu bireyi hekimbaşıydı.

Genellikle Türk soylu olan İstanbul ulema aileleri arasında varlıklarını birkaç yüzyıl sürdürenlerin başlıcaları Bostanzade. Dürrîzade, Çivizade, Zekeriyazade, Karaçelebizade. Minkarizade. Debbağzade, Paşmakçızade. Mirzâzade ve Pirîzadelerdir. Gerek bu. gerekse diğer ulema ailelerinden, salt din bilgini, müderris ve kadı değil pek çok hattat, tarihçi, şair, hattâ musikişinas da yetişmiştir. Ulemadan zengin olanların ise kendi memleketlerine veya İstanbul'a su getirme, çeşme yaptırma, mektep ve kütüphane tesis etme gibi hayırlara yöneldikleri, zengin kitap koleksiyonlarını vakfettikleri saptamnaktadır.

Ulemanın İstanbul'daki etkili konumu II. Mahmudün 1826'da Yeniçeri Ocağim kaldırmasına kadar sürdü. Tanzimat'a (1839) doğru kurumlaşma süreci hızlanınca şeyhülislamlık da birer resmi dini kuruma dönüştü. Bununla birlikte bu sınıfın onursal yüceliği. Osmanlı Devlerinin yıkılışına değin devam etti. Süleymaniye Camii arkasındaki "Bâb-ı Meşihat" veya "Bâb-ı Fetva" denen şeyhülislamlık giderek bir tür nezarete (bakanlık) dönüşürken fetva işleri de fetva emini denen bir din uzmanının yönettiği daireye bırakıldı. Abdülaziz'inO». V. Muradin(->). II. Abdülhamid'inC->) tahttan indirilmelerinde, fetva dairesinde hazırlanan fetvalar temel gerekçe oldu.

II. Meşrutiyet döneminde Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi, ulema sınıfının ve bu zümrenin kaynağı olan medreselerin ıslahı için çaba sarf etmekle birlikte, bu çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı yıllarına rastladığından bir sonuç vermedi. Son şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi Yüzellilikler listesine alınarak İstanbul'dan sürülürken, Milli Mücadele önderleri hakkında idam fetvası veren Dürrîzade Abdullah Efendi de İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmıştır.

20. yyin başında İstanbul'da ve küçük rütbelileri ise taşrada olmak üzere, kazasker. İstanbul. biİad-ı hamse, mahreç, devriye. Edirne. İzmir, darülhadis, Süleymaniye, hamise-i Süleymaniye, musıla-i Süleymaniye. altmışlı, sahn-ı seman ve musıla-i sahn derecelerinde 1.100 dolayında ilmiye mensubunun oluşturduğu oldukça kalabalık bir ulema zümresi vardı.

Bibi. Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-Meşayih,* (tıpkıbasım), İst., 1978; Uzunçarşılı. *İlmiye; Osmanlı Müellifleri,* I; Altunsu. *Şeyhülislamlar;* N. Sakaoğlu, "19. yy'da Şeyhülislamlık". *TCTA,* I, 263 vd; R. Ş. Yeşim, "1654 Olaylarında Ulema Efendiler". *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 4 (Mayıs 1971), s. 21 vd; E. Serezli. "Şeyhülislamlar-lstanbulün Fethinden Sonra". *Tarih Hazinesi,* S. 4 (Ocak 1951), s. 185; B. Felek, "Yakın Devirde Ulema", *Milliyet,* 10 Nisan 1977.

NECDET SAKAOĞLU

ULUĞ, İSMET

(1901, İstanbul -1975, İstanbul) Sporcu, spor adamı.

Futbola, Osmanlı İttihat Mektebimde öğrenciyken başladı. Kadıköy Numune Mektebi'nde okurken komple bir sporcu olarak kendini gösterdi. Beden eğitimi öğretmeni Ahmed Robenson(-->) onu Galatasaray Spor Kulübü'ne(->) götürdü. Kısa bir süre sarı-kırmızı forma altında futbol oynadıktan sonra 15 yaşındayken Fenerbahçe Spor Kulübü'neC-») geçti. Genç takımdan yetişip birinci takıma yükseldi. 11 yıl aralıksız olarak sarı-lacivert forma altında yer aldı. Bu süre içinde 166 maç oynadı. Türk futbolunun en büyük yıldızlarından biri olarak parladı ve "Yavuz İsmet" adıyla anıldı. Aynı zamanda mükemmel bir boksör olarak da kendini gösterdi. Özellikle işgal yıllarında yabancı asker boksörlerle yaptığı maçlarda kazandığı peş peşe galibiyetlerle milletin yaralı gönlünde ayrı bir yer edindi. Aynca şampiyon bir kürekçi ve mükemmel bir hokeyci olarak da tanındı. Başarılı futbol yaşamında 11 kez ay-yıldızlı formayı giydi. Askeri tabip olarak 1928'de Adana'ya atanınca spor hayatını kapattı. Uzun yıllar yurdun çeşitli yerlerinde görev yaptı. Yarbay rütbesiyle emekliye ayrıldıktan sonra İstanbul'a döndü. Tekrar Fenerbahçe Spor Kulübünde kısa bir süre sonra yönetici olarak görev aldı. 1962-1966 arasında da Fenerbahçe Spor Kulübü başkanlığında bulundu. Yöneticilik alanında da spor sahalarındaki adına vakışan başarı gösterdi.

CEM ATABEYOĞLU

Refi Cevad Ulunay
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

ULUNAY, REFİ CEVAD

(1890, Şam - 4 Kasım 1968, İstanbul) Gazeteci, yazar.

1909'da Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra *Tanin'deÇf)* gazeteciliğe adım attı. Sonra *İkdam'dzi-*)* yazdı. 1912'de Pehlivan Kadri ile birlikte *Alemdar* gazetesini kurdu. İttihad ve Terakkinin siyasetini şiddetle eleştirdiği için sık sık kapatılan gazeteyi başka isimlerle devam ettirdi. 1913'te Mahmud Şevket Paşa suikastı(->) üzerine İttihad ve Terakki yönetimince Sinop'a sürgün edildi. Çorum ve Konya'da sürgünde geçirdiği I. Dünya Savaşı sona erip İttihad ve Terakki iktidardan düşünce İstanbul'a döndü. *Alemdar'ı* yeniden çıkarmaya başladı. Tamamen siyasi bir hesaplaşma aracı olarak düşündüğü gazetesi başlangıçta Mustafa Kemal'e karşı ılımlı davranırken, sonra Milli Mücadele'yi bir İttihatçı eylemi olarak algıladı ve en ağır saldırılarda bulundu. Zaferin kazanılması üzerine Mısır'a kaçtı ve "Yüzellilikler" listesine dahil edilerek vatandaşlıktan çıkarıldı. 1938'deki af üzerine yurda döndü ve hemen *Yeni Sabah*'ta yazmaya başladı. 1952'den ölümüne kadar yazarlığını *Milliyet'ıe* sürdürdü. Bu ikinci döneminde daha çok anılarım, kültürel konuları işledi. Sohbet türü yazılar yazdı. Gelenekçi bir tutum içinde oldu. Eski İstanbul yaşamı ve kültürünü aktarmaya çalıştı. Nadiren girdiği polemiklerde eski ısırıcı üslubunu ortaya koydu. Kitapları arasında *Köle* (İst., 1942), *Enkaz Arasında* (İst., 1945); *Sayılı Fırtınalar* (İst., 1955, yb 1994), *Dağlar Kralı* (İst., 1955), *Haşmetli Yosmalar* (1957), *Bir Başka Âlem* (İst., 1964) isimli romanları vardır.

ORHAN KOLOĞLU

ULUSLARARASI İSTANBUL FESTİVALİ

bak. İSTANBUL KÜLTÜR VE SANAT VAKFI

ULUSLARARASI İSTANBUL FİLM FESTİVALİ

bak. İSTANBUL KÜLTÜR VE SANAT VAKFI

ULVİ URAZ TİYATROSU

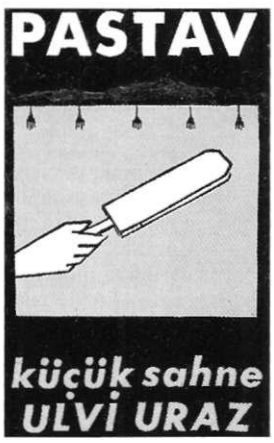
1960-1961 sezonunda Dost Oyuncuları adıyla Site Tiyatrosu'nda kumldu. 1964'te kurucusu Ulvi Urazin adını aldı.

Dost Oyuncuları'nm sahnelediği ilk oyun Haldun Taner'in *Günün Adamı* oldu. Ulvi Uraz'ın sahnelediği ve başrolü üstlendiği oyunda, İbrahim Delideniz, Tolga Tiğin, Yılmaz Gruda, Kayhan Yıldızoğlu, İsmail Biret, Altın Terim. Oğuz Oktay, Semih Orkan, Güneşi Akol, Güven Şengil ile ilk kez profesyonel olarak sahneye çıkan Mehmet Ulusoy ve Ayberk Çölok rol aldı. 1961-1962 sezonunda yine Site Tiyatrosu'nda çalışmalarını sürdüren topluluk, *Para İsteme Benden ve Gönül Avcısı* adlı oyunlarla seyirci karşısına çıktı. İstanbul'un değişik semtlerinde ve Anadolu'da turneler y'apan topluluk sezon sonunda dağıldı.

1964-1965 sezonunda Küçük Sahnede topluluğunu bir araya getiren Ulvi Uraz, Haldun Taner'in büyük ilgi gören *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım* adlı oyunuyla perde açtı. Bu oymn 1968'e kadar toplulukça sahneye çıkarıldı. Ulvi Uraz "Vicdani" rolüyle büyük başarı ve ödüller kazandı. Oyunda, Metin Akpınar, Hikmet Karagöz. Ersan Uysal, Nur İnsel, Alev Koral, Tuncer Necmioğlu, Türker Tekin, Cehle Toyon, Necabettin Yal, Demir Can, Altay Tanur, Müfit Kiper, Gündüz Kalıç oynadı. Aynı sezon, *Ben Devletim* adlı oyun sahnelendi. Yine bu sezon topluluğun yayımladığı *Pastav* adlı dergide, topluluğun çalışmalarının tanıtılmasının yanısıra tiyatronun gündemindeki konulara ve sorunlara ilişkin yazılar yayımlandı. Dergi yayımını 1972'ye kadar sürdürdü. Topluluk 1965-1966 sezonunda Küçük Sahnede *Altın Yumurtlayan Horoz, Zabit Fatma'nın Kuzusu, Hababam Sınıfı* adlı oyunları sahneledi.

1966-1967 sezonunda Karaca Tiyatroda çalışmalarına başlayan topluluk, *Hababam Sınıfıve Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım* adlı oyumların yanısıra, *Kartal Tekmesi ve Utanmaz Adam* adlı oyunlarla seykciyle buluştu. 1967-1968 sezonunda Aksaray Küçük Operada *Masalar, Generallerin Beş Çayı, Yalova Kaymakamı. Müşterek. Ev* adlı oyunları; 1968-1969 ve 1969-1970 sezonlarında Sıraselviler'deki Arena Tiyatrosunda, *Hanı Hum Şaralop, Murtaza, Nina, Yaz Bitti* adlı oyunları sahneledi.

1970-1971 sezonunda Harbiye'deki Yapı Endüstri Merkezi Sahnesi'ne taşman Ulvi Uraz Tiyatrosu, *Huzur Çıkmazı, Hadi Öldürsene Canikom, Görücüye Çıkıyorum;* 1971-1972 sezonunda Elhamra Sinemasında *Püsküllü Moruk, Hababam Sınıfı Baskında* ve *Kıskançlar'ı* oynadı. 1972-1973 sezonunda Fındıkzade'deki Bulvar Tiyatrosu'nda sahnelenen Osman Zeki Özturanh'nm *Evlatçıklar'ı* topluluğun son çalışması oldu. Sezon sonunda ekonomik sorunlar nedeniyle tiyatro kapandı.

Ulvi Uraz Tiyatrosu'nun yayımladığı derginin kapağı.
Şehir Tiyatrosu Arşivi

Uygulamalarında çağdaş Türk yazarlarına önemli bir y'er veren Ulvi Uraz Tiyatrosu, birçok genç sanatçıyı tiyatroya kazandırdı. Ulvi Uraz'ın Türkiye'deki ve dünyadaki toplumsal gelişmelere, değişimlere duyarlı y'aklaşımı topluluğun seyirciden geniş ilgi görmesini sağladı. Zati Özgüler, Aykut Oray. Perran Kanat (Kutman), Şemsi İnkaya. Kemal Sunal, Gül Akelli, Gürol Gökçe, Yavuz Şeker, Savaş Yurttaş, Âli Yalaz, Zeki Alasya, Ahmet Gülhan, Ercan Yazgan. Mete Sezer, Zihni Küçümen, Bilge Şen, Kâmran Usluer, Ali Poyrazoğlu, Yalçın Gülhan, Peri-Han (Kalkavan), Müjdat Gezen, Gökhan Mete, Kemal Bekir, Cem Karaca. Binnaz Gürses, Erdal Özyağcılar. Kutay Köktürk, Haşmet Zeybek topluluğun çalışmalarında yer alan sanatçılardan bazılarıdır.

Ulvi Uraz'ın 25 Mayıs 1974'te ölümünden sonra, ailesi tarafından yerli oyunlarda rol alan bir oyuncuya ve bir yönetmene verilmek üzere Ulvi Uraz Tiyatro Ödülleri kondu ve bu ödül 1976dan 1993'e kadar verildi.

HİLMİ ZAFER ŞAHİN

UNGER, FRIEDRICH WILHELM

(28 Nisan 1810, Hannover - 22 Aralık 1876, Göttingen) Alman sanat tarihçisi.

İlk ve orta öğrenimini Hannover'de ve Gotha'daki gymnasium'da gördükten sonra Göttingen Üniversitesinde hukuk tahsili yaptı. Fakat esas merakı sanat olduğundan 1831 sonbaharında, resim akademisine devam etmek üzere Münih'e geçti. Bir yıl sonra Göttingen'e dönmek zorunda kalan Unger, burada 1834'te doktorasını tamamladı ve hukukçu olarak devlet hizmetine girdi. 1838'de Göttingen'de görevlendirildi. 1842'de bu üniversitede kadrosuz doçent olarak hukuk dersleri verdi. Ertesi yıl kütüphaneci olarak atandı. Kütüphane görevlilerinin aynı zamanda öğretim üyesi olmalarını yasaklayan yasanın kaldırılması üzerine 1857'de üniversitenin felsefe fakültesinde, çok sevdiği sanat tarihi konusunda derslere başladı. 1863'te sanat tarihi profesörlüğüne yükseldi, küüiplıanedeki görevi devam ederken aynı zamanda galeri müdürü oldu. 1850-1851'de İtalya, 1865'te Avusturya, Fransa ve tekrar İtalya'yı gezdi. 1873'te Viyana'da Sanat tarihi Kongresi'ne katıldı. Bir böbrek yetersizliği sonunda öldü.

Unger 1839-1848 arasında hukuk ve hukuk tarihi ile ilgili 6 yayın yaptı. 1850'den sonraki yayınları ise yalnız sanat tarihi hakkındadır. Bu arada Ersch ve Grüber tarafından yayımlanan bir konular ansiklopedisinin Bizans sanatına dair fasiküllerini hazırladı. O yıllarda henüz Bizans adı

pek bilinmediğinden, yazdığı fasiküller, Hıristiyan-Yunan veya Bizans sanatı olarak adlandırılmıştır *{.Christlich-griechische oder byzantinische Kunst, Ersch und Grüber's Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste,* I, c. 84. c. 85, 1866-1867).

Genel sanat tarihi ve sanat tekniklerine dair pek çok araştırması arasında İstanbul'da Atmeydanindaki Burmalı Sütun veya Yılanlı Sütun hakkında da bir makalesi basıldı ("Zur Geschichte der Schlangensäule in Constantinopel", *Nachlichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen,* S. 16 [1876], s. 397-411). Ayrıca yine İstanbul'daki dört dev ölçülü anıta dair bir çalışması da ölümünden çok sonra basıldı ("Über die vier Kolossal-Säulen in Constantinopel", *Repertorium für Kunstwissenschaft,* II [18791, s. 109-137).

Fakat hiç şüphe yok ki Unger'i İstanbul tarihi bakımından önemli kılan, bellibaşlı Bizans kaynaklarını tarayarak, şehrin tarihi, topografyası, gelişmesi ve eski eserlerine dair rastlanan bilgileri derlemesi ve bunları Almancaya çevirmiş olmasıdır. Bu çok önemli çalışma, en az 6 büyük bölümden oluşacaktı. Unger bütün bölümlerin malzemesini toplamış, bazı kısımları da yayına hazır hale getirmişti. Bu geniş projeli eserin, yalnız ilk üç bölümü XXXVT+335 sahifelik bir cilt olarak, "Sanat Tarihi ve Ortaçağ İle Rönesans Sanat Tekniklerine Dair Kaynaklar", *{Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance,* [yay. R. Eitelberger von Edelberg]) dizisinin XII. cildi olarak basıldı: *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte* (Viyana, 1878). Bu ciltte, kullanılan kaynakların geniş bir bibliyografyası ile başlıca mimari terimleri açıklayan bir sözlük ve kısa bir tarihçeden sonra, imparatorların politeist inanca karşı tutumları, kilise ve manastırların soyulması, Bizanslı ustalar ve sanatçılar üzerinde durulur. İkinci ana bölümde şehrin kuruluş ve gelişmesi, yapı yönetmelikleri, afetler, yangın ve depremlere dair bilgiler derlenmiştir.

Üçüncü bölümde ise şu konular ayrıntılı olarak ele alınır: Mahalleler ve idari taksimat, Haliç ve Boğaz kıyıları, caddeler, direkli yollar, meydanlar, su tesisleri, suyolları, sarnıçlar, surlar ve kuleler ile kapılar, şehirler arası yollar, köprüler, iskeleler, liman ve gemi tezgâhları, fenerler, hamamlar ile yanş alanları ve Hippodrom.

Unger'in çok büyük bir emek mahsulü olan bu eseri, içinde eksikler ve İstanbul'u hiçbir vakit görmemiş bir kişi tarafından hazırlandığı için topografya halamından bazı hatalar olmasına rağmen İstanbul tarihi üzerinde çalışanlara hizmeti sürdürmektedir. Yazarın tasarladığı diğer bölümlerin basılamadan kalmasına karşılık, kilise, manastır, saray ve kamu yapılarına dair olan ikinci cilt J.-P. Richter(->) tarafından düzenlenerek 19 yıl sonra, başka bir yayınevinin yayınları arasında basılmıştır.

Bibi. E. Chmelarz, "F. W. Unger", *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte,* I (1878). s. V-IX.

SEMAVİ EYİCE

UNION FRANÇAISE

Beyoğlu İlçesinde Tepebaşinda Meşrutiyet Caddesi'ndedir.

Alexandre Vallauıy(->) tarafından 1896' da tasarlanıp inşa edilmiştir. Yapı 19- yy'm sonunda İstanbul'da önemli bir toplumsal grup oluşturan Fransız kolonisi için lokal olarak yapılmıştır. Bu amaçla Düyun-ı Umumiye nezdinde Fransız alacaklılarının temsilcisi olan J. Berger, dönemin gözde semti olan Beyoğlu rida sonradan ABD Elçiliği binası olan Corpi Sarayinm karşısında bulunan arsayı satın almış ve yapımı ile özel olarak ilgilenmişti. Büyük törenle açılan Union Française, aynı zamanda bir sanat ve kültür merkezi işlevini de üstlendi.

Union Française binası, Meşrutiyet Caddesi ile arkada Minare Sokağı arasında yer alan ve her ikisine de cephe veren bir arsada yapılmıştır. Yüksek bir bodrum (zemin) kat üzerine üç katlı, kagir ve o yıllarda İstanbul'da yaygın olarak kullanılan XP I putrelli volta döşemesi olan bir yapıdır.

Plan şeması, çok yalındır. A. Yallaury, dikdörtgen arsayı enine üç parçaya bölerek ortada büyük bir hol ile iki yanma toplantı odaları, kitaplık, ofis vb işlevler için ayrılmış ve cepheye açılan yan kanatlar düzenlemiştir. Girişte görkemli ve büyük bir merdiven doğrudan üst kata ulaştırır. Minare Sokağina bakan arka bölüm, eğim nedeniyle sokak kotunun altına düştüğünden servisler için ayrılmıştır. Birinci ve ikinci katın orta hollerinin yine büyük merdivenleri vardır. Üst katta sahnesi de bulunan ve tiyatro, konser vb her türlü sanat etlcinliği için kullanılan büyük bir toplantı salonu düzenlenmiştir.

Union Française'in Meşrutiyet Caddesine bakan cephesi, neoklasik üslupta bir düzenlemeye sahiptir. Cephe, zeminden çatı silmesine kadar devam eden dört pilastr ile ortadaki daha geniş olan üç açıklığa bölünmüştür. Pilastrlar. saçak parapetinin altında kompozit başlıklarla sona ererler. Bu klasik yerleştirime karşın hem girişin üst kat bağlantısı hem de büyük toplantı salonunun yüksekliği cephenin klasik yerleştirimini değiştirmiştir. Vallauıy, klasik öğeleri kullanarak ama onları kompozisyon oyunlarıyla değiştirerek tasarımını 'Belle Epoque" veya 19. yy sonu çizgisine kaydırmıştır. Örneğin, simetri ekseni üzerindeki kapının üst kısmındaki açıklığı geniş bir pencere bütünü olarak düzenlemiş ve kapıyla bütünleştirerek çizmiştir. Köşeleri sepet kulpu kemer biçiminde yuvarlatılarak "Belle Epoque" bir vurgu getirilmiştir.

Toplantı salonu cephede geniş bir açıklık olarak klasik oranlarda farklılaştırılmıştır. Öne doğru çıkma yapan bu bölüm, iki uçta konsollarla desteklenmiştir. Konsolların alt yüzünde barok sarkıtma motifi ve oval birer madalyon vardır. Madalyonların birinin üzerine "Commerce" (ticaret), diğerine de "Industrie" (sanayi) sözcükleri kazınarak işlenmiştir. Minare Sokağı cephesi son derece sade bir biçimdedir.

Yapı, ilk olarak 1938'de bir yangın geçirmiş ve üst kattaki tören salonunda bulunan sanat yapıtları ve tablo koleksiyonu kaybedilmiştir. 1970'li yıllardaki ikinci yangın sonrasında bina bir ticari gruba satılmış ve sonra da onarılmıştır.

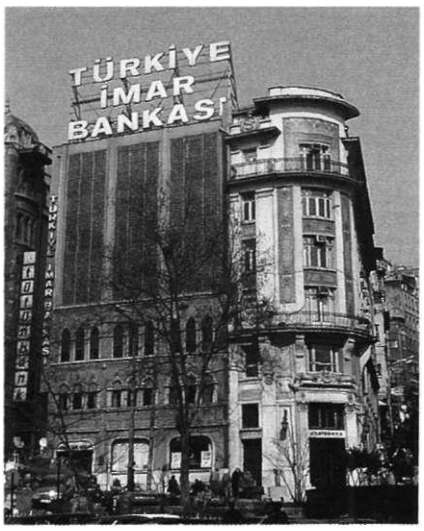
Bibi. M.S. Akpolat, "Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury", (Hacettepe Üniversitesi, basılmamış doktora tezi), 1991, s. 142-144; S. H. Duhani, *Eski İnsanlar Eski Evler, 19- Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topografyası,* İst., 1982, s. 22; M. Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı,* İst., 1984, s. 5.

AFİFE BATUR

UNION HANI

Beyoğlu İlçesi'nde, Galata'da, Voyvoda Caddesi'ndedir. Ankara Hanina bitişik olan yapının arka cephesi Borsacılar Sokagim bakar. 19. yy'da Fransız sigorta şirketine ait olan bina günümüzde Tütünbankin malıdır.

Beş katlı yapının Voyvoda Caddesi'ne bakan yüzü sütun, kemer ve çini parçalarıyla süslenmiş, diğer cephelere, sade tutularak yalnız dikdörtgen kesitli pencereler açılmıştır. Zemin kat dört adet büyük sivri kemerle sokağa açılmaktadır. Kemerlerin üzerleri yine sivri kemerli alınlıklarla taçlandırılmış, aralarına kabaralar yerleştirilmiştir. Kemer dizisinin iki yanında yine sivri kemerli, ince ve uzun birer kapı yer almaktadır. İki yanına yivli sütunçelerin yerleştirildiği kapıların üzerinde yumurta biçiminde büyük bir madalyon ve onları kuşatan kıvrık dallar yer almaktadır. Zemin katın üzerinde yükselen dört kat, saçaktan zemin katın kemerlerine kadar inen pilastrlarla altı bölüme ayrılmaktadır. İçleri çerçevelenerek görünümleri hafifletilmiş pilastrlar kıvrık konsollar üzerine oturmaktadır. İlk; katın pencere dizileri dikdörtgen kesitli ve süslemesizdir. İkinci ve üçüncü katın pencere dizileri pilastrlar arasındaki Bursa kemerleri içine alınmıştır. Bursa kemerlerinin söveleri ve köşeleri yivlenerek ve keskin hatlar kullanılarak stilize edilmiştir, ikinci kat dışbükey biçimli balkonlarla dışarı açılmaktadır. Dördüncü

Union Hanı
Yavuz Çelenk

kat sivri kemerli üçüz pencerelerle aydınlanmaktadır. Aradaki sütunçeler Türk üçgenli sütun başlıklarıyla kemerlere oturmaktadır. Dördüncü kat, her pencere dizisinin üzerine gelecek şekilde, demir çubuklarla kemer aralarına dayandırılarak açık tutulmuş ahşap kepenklerle donatılmıştır. Hanın yukarıya uzanan yokuşa bakan köşesi yuvarlanarak yumuşatılmıştır. Bu bölümün en üst katında kıvrımlı başlıklı sütunlarla sınırlanan, kurşun kaplı yelken tonozlu bir kulecik yükselmektedir. Cephe, pilastrlar arasında dikdörtgen şeklinde çini panolarla ve üçüz pencerelerin üzerilerini taçlandıran, mavi ve beyaz renkteki çiçek desenli panolarla renklendirilmiştir.

Yapıda kullanılan sivri kemerler, Bursa kemerleri, Türk üçgeni başlıklı sütunçeler, taş kabaralar, geniş pencere kepenkleri ve çini panolar, cephe tasarımında Türk mimarlığının biçim sözlüğünden alman öğelerin tercih edildiğini göstermektedk.

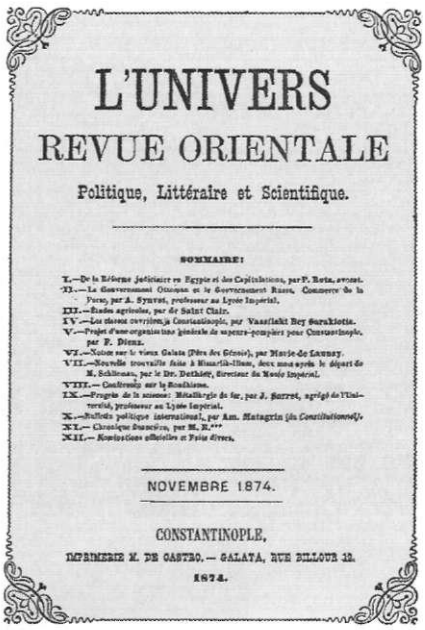
TARKAN OKÇUOĞLU

UNIVERS

Tam başlığı *L'Univers, Revue Orientale, Politique, Littéraire et Scientifique'tir.* ilk sayısı Kasım 1874'te çıktı. Mekteb-i Sultanide (Galatasaray Lisesi) coğrafya öğretmeni olan A. Synvet tarafından yayımlanan derginin kapağında bildirildiğine göre, Galatada Billur Sokağı no. 12de M. de Castro Basımevi'nde basılıyordu. Yine kapakta derginin bir de Türkçe baskısı olduğu haber verilmişti. Gerçekten de Milli Kütüphane'nin süreli yayınlar katalogunda bu Türkçe derginin adı görülür: *Cihan, Fünun ve Edebiyat ve Teracim-i Ahval ve Politika Vesaireden Bahseder,* 1. yıl, S. 1 (12 Kânumevvel 1290) (1874). Derginin Fransızca baskısında (S. 5, s. 320), *Cihan'ıTürk* dilinde hazırlayan Mahmud Nedim Bey'e salise rütbesi verildiği ve Petersburgdaki elçiliğe atandığı bildirilir. Bilgili bir "genç" olduğu ve mükemmel Fransızca bildiği belirtilen bu M. Nedim Bey'in aynı addaki sadrazam de aynı kişi olmadığı bellidir.

3 yıl boyunca Fransızca olarak basılan dergide İstanbul tarihi ile ilgili pek çok yazı vardır. Elde edilebilen sayılarda dikkati çeken makalelerden biri Vassilaki Sarakiotis adında bir kişi tarafından yazılan ve birçok sayı devam eden, İstanbul da işçi sınıfı hakkındadır. Bu yazıda İstanbul dilencilerinin esnaf ve sanatkârlar gibi, bir lonca teşkilatına sahip bulundukları ve başlarında bir de kâhyaları olduğu belktük (S. 7, s. 408).

Görülebilen sayılarda İstanbul arkeolojisi bakımından da önemli yazılar vardır. Bunlardan bki, Şehremaneti Altıncı Daire-i Belediye(->) mühendislerinden Marie de Launay tarafından yazılan, Galata surları ile bunların üzerlerindeki Cenova armaları ve kitabeleri hakkındaki yazıdır (S. 1, s. 25-30; S. 2, s. 105-116; S. 3, s. 170-178; S. 4, s. 225-233). İkinci yazı ise A. G. Paspatisln(->) verdiği bir konferansın Fransızca metnidir. Burada yazar İstanbulda camiye çevrilmiş Bizans kiliselerine dair gö-

L'UNIVERS

REVUE ORIENTALE

Politique, Littéraire et Scientifique.

SOMMAIRE:

NOVEMBRE 1874.

CONSTANTINOPLE,

IMPRIMERIE M. DE CASTRO. — GALATA, RUE BILLOUR 12.

1874.

L'Univers'in ilk sayısı.
Semavi Eyice arşivi

rüşlerini ortaya koyar (S. 5, s. 273-289; S. 6. s. 337-345). Yeni kurulan müzenin ilk müdürlerinden Ph. A. Dethier'mn(->) Ayasofya önündeki Augusteion Meydanı ile burada evvelce duran atlı bronz imparator heykeline dak araştırması da üzerinde durulmaya değerdir (S. 4, s. 233-242; S. 5, s. 289-295). Şehir haberleri arasında ise Ali Nihat Bey adında bir kişi tarafından yazılan İstanbulda tiyatrolara dak yazılar dikkat çekicidir. Bunlardan o yıllarda Beyoğlu'ndaki tiyatrolarda oynanan oyunların ilgi çekici bir kritiği yer alır. Herhalde *L'Univers,* İstanbul tarihi ve buradaki sosyal yaşantı balonumdan ihmal edilmemesi gerekli bir kaynaktır.

Bibi. Milli Kütüphane, *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Katalogu,* I, Ankara, 1987, no. 299; G. Groc-I. Çağlar, *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours,* İst, 1985, s. 187.

SEMAVİ EYİCE

UNKAPANI

Haliç üzerindeki Atatürk Köprüsünün, istanbul yakasındaki ayağı çevresindeki tarihi semt.

idari açıdan Eminönü İlçesi'ne(->) bağlı Yavuz Sinan ve Hacı Kadın mahalleleri ile Fatih İlçesi'ne(->) bağlı Haraççı Kara Mehmet ve Kasap Demirhun mahallelerinin bazı bölümleri üzerine yayılır. Atatürk Köprüsünün Aksaray'a doğru devamı olan Atatürk Bulvarı, semti ortasından böler ve Eminönü İlçesi ile Fatih İlçesini birbirinden ayırır.

Bizans döneminde bu bölgeye Armatiu denildiği, geç Bizans döneminde ise Platea veya Plateia olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Düzlük anlamına gelen Platea adı, bölgeye, Halic'in bu kesiminde en geniş düz alanın buralarda bulunmasından ötürü verilmiş olmalıdır.

Burada Haliç boyunca uzanan surların kapılarından biri olan Platea Kapısı'nm (Porta Platea) Osmanlı dönemindeki Unkapanı veya Unkapam Kapısı'na tekabül ettiği sanılmaktadır. Buondelmonti'ye göre bu kapı Messa Kapısı'dır. İstanbul'un eski planlarında Potta de la Fariña (Un Kapısı) olarak da geçer. Venediklilerle II. Andronikos Paleólogos arasındaki 1324 tarihli bir yazışmadan burada Raiba adı verilen bir buğday pazarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Fetihten hemen sonra II. Mehmed (Fatih) Un Kapam'nda kapan işlerini düzenlemek için bir ehl-i hkef divanhanesi kurdurduğuna göre, burası canlı ve önemli bir ticaret ve zanaat merkezi olmalıdır. İstanbul'a gelen zahire, yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin ölçümünün, ekspertizinin, fiyatlandırılması ve dağıtım işlemlerinin yapıldığı kapanlarm(->) en önemlilerinden biri olan Un Kapam'nın burada bulunması, giderek semtin de aynı adla anılmasına neden olmuştur. Un Kapanıma ilk dönemlerde Dakik (Un) Kapanı adı verildiği bilinir. Unkapam, yakın zamanlara kadar bütün tarihi boyunca ambarların, değirmenlerin bulunduğu, buğday ve un ticaretinin yapıldığı bir yöredir. Aynı zamanda da bir geçit ve yol kavşağıdır. Halic'in iki yakasını birbirine bağla-

1965'te tamamlanan alt-üst geçit yapımına başlandığı sırada Unkapanı Meydanı'nın görünümü. Sağdaki Gıda Maddeleri Toptancıları Çarşısı da 1987'de kaldırılmıştır. *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*

yan ilk köprü 1836'da Unkapanı-Azapkapı arasında kurulmuştur (bak. Ünkapanı köprüleri). Atatürk Köprüsü'nün 1930'lardaki adı Gazi Mustafa Kemal Köprüsü, kısaca Gazi Köprüsü'ydü, köprünün ayağındaki küçük meydan da Gazi Meydanı olarak bilinirdi.

Unkapanı her zaman ağırlıklı olarak ticaret ve ulaşım bölgesi olarak kaldı. Ancak bugünkü Atatürk Bulvarı'nın batısında, Abdülezel Paşa Caddesi'nin güneyinde, Haydar ve Zeyrek'e doğru ahşap ev ve konakların bulunduğu bir yerleşme bölgesi ile bulvarın doğusunda Yavuz Sinan Mahallesi tarafında bir başka konut bölgesi bulunmaktaydı. Halen yer yer eski ve harap ahşap evlerin görüldüğü bu kesimlerde giderek ticarethaneler, işyerleri, atölyeler, ambarlar artmıştır.

1964'ten sonra, bugünkü Unkapanı Geçidi'nin yapımı sırasında semtin görünümü bütünüyle değişti. Burada istimlakler yapılarak alt ve üst geçitlerle bir yol ağı kavşağı oluşaıruldu ve semtin ulaşım-geçit işlevi ticari işlevinin de önüne geçmeye başladı. Semt konut bölgesi olmaktan hızla çıktı. Abdülezel Paşa Caddesi'nin başındaki keresteciler buradan taşındılar; 1986'da da Eminönü yönüne, Yemiş'e doğru uzanan zahire ve gıda toptancıları buradan kaldırılıp Ramiye taşındılar ve buralar yeşil alan haline getirildi; Haliç kıyısı da açıldı, yeşillendirildi. Günümüzde Unkapanı, ağırlıklı olarak, bir trafik kavşağı ve yol ayrım noktasıdır.

İSTANBUL

UNKAPANI KÖPRÜLERİ

Modern dönemde Haliç üzerinde ilk köprü Unkapanı-Azapkapı arasına kurulmuştur. Tarihi kaynaklar, ilk köprünün sallar üzerinde olduğunu belirtmekte uzlaşırlar. İstanbul'a gelen gezginlerin (E. Flandin, T. Allom, W. H. Bartlett) gravürlerinde, köprünün taşıyıcı sisteminin sürekli bir sal biçiminde olduğu ve iki noktada küçük deniz taşıtlarının ulaşımına olanak veren geçit gözlerinin bulunduğu görülmektedir. Köprünün yapım tekniğine ilişkin en ayrıntılı bilgiyi, devrin resmi tarihçisi Vakanüvis Lutfi Efendi(->) "İnşa-i Cisr-i Kebir-i Derya" başlığı altında vermiştir. Tersane'de yapılan ahşap strüktürlü bu köprü 3 Eylül 1836'da ulaşıma açılmış ve geçiş ücreti alınmaması nedeniyle, bu köprüye "Hayratiye" adı verilmiştir. Sallar üzerine inşa edilen köprünün 1839 ve 1840'ta döşemelerinin yenilendiğine ve tamir edildiğine ilişkin belgeler bulunmaktadır.

Unkapam'nda yapılan ilk köprünün 1862'de yandığı rivayet edilmekle birlikte, genel kanı Hayratiye Köprüsü'nün 1870'lerde inşa edilen demir köprüye değin aralıksız olarak kullanıldığıdır. Oysa, 1853'te yine aynı yerde Galata Köprüsü model alınarak bu kez ahşap dubalar üzerine yeni bir köprünün inşa edildiğini tarihi kaynaklardan ve gazete haberlerinden izleyebiliyoruz. Ancak, artık kanıksanan bu işlem için Lutfi Efendi, sadece köprünün yeniden inşa edildiğini ve iki ucuna

1936'da bir fırtınada parçalanan Unkapanı Köprüsü (yanda) ve 1940'ta hizmete giren Atatürk Köprüsü yapım aşamasında. *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi (üst), Cengiz Kahraman arşivi*

aşamasında. - ^ ^ IM ^ S \

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi (üst). Cengiz Kahraman arşivi

muntazam yollar yapıldığını yazmaktadır. 19 Mart 1853'te Abdülmecid tarafından ulaşıma açılan bu köprünün 1862'de tahliyesi yeniden yapılmıştır. 16 Ağustos 1864'te köprüye "Mahmudiye" adı verilmiş ve daha önceleri ücretsizken. 1282/1865-66dan itibaren arabalar ve hayvanlar için geçiş ücreti alınmaya başlanmıştır. Bu köprü 1872'ye kadar hizmet verecektir.

1870'lere gelirken Haliç'teki köprülerin değiştirilmesi yine gündemdedir. Ancak, bu kez Tersanenin olanaklarıyla yetinmek yerine köklü bir değişiklikle demir köprü yapımına yönelmek söz konusudur. Dolayısıyla bu sistemi uygulayacak yabancı şirketler devreye girmeye başlamışlardır. Bu amaçla 'Borges and chantiers de la Mediterranee" isimli bir Fransız şirketiyle Galata'ya, "Wells and Taylor" adlı İngiliz firmasıyla da Unkapanina demir konstrüksiyonlu köprü yapılması için anlaşmalar yapılmıştır, işlerin neredeyse bitirildiği anda ani bir değişiklikle Fransızlara yaptırılan köprünün, Unkapanı-Azapkapı arasındaki Mahmudiye Köprüsü'nün yerine konması için hazırlıklara başlanmıştır. Galata ile Eminönü arasındaki trafiğin yoğunluğunu karşılayamayacak derecede hafif olduğu ileri sürülerek Unkapanı'na nakledilen köprünün resmi açılışı Eylül 1872'de yapılmış ve sökülen Mahmudiye Köprüsü mezada çıkarılıp satılmıştır. Yukarıda yapım sürecine ilişkin olayları sıraladığımız, Fransızlara yaptırılan köprünün mukavele metninden ve konuyla ilgili uzun bir gazete haberinden edinilen bilgiler ışığında genel özellikleri şöyledir: Galata-Eminönü arasında kurulacağı düşünülerek hazırlanan mukaveleye göre köprünün boyu en az 460 m, eni 18 m'dir. Gazete ise yeni köprünün eski köprüyle aynı boyda, yani 1.653 feet (504 m) olduğunu yazmaktadır. 3- maddeye göre, köprünün ortasında iki parçadan oluşan 30 m açıklığında bir kapının yer alacağı ve kapının iki yanından mavnaların geçmesi için 12 m genişliğinde ve deniz yüzeyinden 5 m yükseklikte geçit kemerlerinin bulunacağı ve 24 adet demir duba üzerine inşa edileceği belirtilmektedir. Ancak köprünün orta açıklığı yeni yerinde inşa edilirken tanımlardakinin tersine, "kemerli" olarak nitelendirilemeyecek farklı bir sistemle çözümlenmiştir. Bu orta açıklık sistemi, ne mukaveledeki tanımlara, ne de Alnar'ın yayımladığı çizime uygun düşer. Belki de taşınma işlemi nedeniyle bazı değişikliklere uğrayan köprünün, yüzyıl başında kapılarının menteşeli olarak yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Bu ilk demir köprü 1912'ye dek Unkapanı-Azapkapı arasında ulaşımı sağlamıştır.

Galata-Eminönü arasına konan İngilizlerin inşa ettiği 1877 tarihli köprü (bak. Galata köprüleri) ise daha sonra ilk tasarlandığı yer olan Unkapanı-Azapkapı aksına taşınarak Atatürk Köprüsü'nün yapımına dek 1912-1936 arasında burada hizmet vermiştir. 12 Şubat 1936 gecesi çıkan fırtınaya dayanamayarak parçalanan köprünün yerine yapılanın hazırlıklarına 1927'de başlamıştır. TBMM'nin 24 Nisan 1930 tarih ve 411 sayılı kararıyla "Gazi Mustafa Kemal Köprüsü" olarak adlandırılan bu köprünün projesi 1930'da tamamlanmıştır. Yeterli kaynak sağlanamaması yüzünden sürekli ertelenen ihale 1935'te gerçekleştirilmiş ve yapımı Alman firmalar grubu tarafından üstlenilmiştir. Günümüzde Atatürk Köprüsü adını taşıyan ve 1940'tan bugüne hizmet vermekte olan köprü 24 adet çelik dubayla taşınır ve boyu 477, eni 25 m'dir.

Bibi. *Tarih-i lutfî,* VIII, IX, XIII; *Mecmua-yı Ebüzziya,* S. 144 (15 Cemaziyelevvel 1330), s. 102; *Journal de Constantinople,* 1853 ve 1862; *The Levant Herald,* 1869-1872; G. Alnar, "Haliç'teki Köprüler", *Akşam,* (Mayıs 1939); Ç. Gülersoy, *Çağlar Boyunca İstanbul Görünümleri, I, Köprü ve Galata,* İst., 1971; Eldem, *İstanbul Anılan;* Y'. Kâhya-G. Tanyeli, "Halic'in Köprüleri", *Arredamento-Dekorasyon,* S. 63 (1994/10), s. 120-125; *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Genel Arşivi Şûra-i Bahri Bölümü Katalogu.*

YEGÂN KÂHYA-GÜLSÜN TANYELİ

UNKAPANI SARNICI

Eminönü İlçesinde, Unkapam'nda, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'mn beşinci bloğunun altındadır.

1961'de, Atatürk Bulvarı'nın(->) doğu kenarına yakın bir yerde, Bozdoğan Kemeri(->) ile Unkapanı Köprüsü arasında, temel atmak için yapılan bir hafriyat sırasında ortaya çıkmıştır.

Unkapanı Sarnıcının dahili ölçüleri 8,55x8,05 m olup kareye yakın, düzgün bir dikdörtgen plana sahiptir. Duvarları oldukça kalın tutulmuş olmakla birlikte, su basıncını karşılayacak bir tertibat olarak kuzey ve güney duvarlarına dıştan, doğu ve batı duvarlarına içten yarım takviye payandaları yapılmıştır.

Yapının içinde üçerli üç sütun sırası, üç nef meydana getirmekte, böylece oluşan dört nefin üzerleri doğu-batı doğrultusunda uzanan birer beşik tonoz ile örtülmektedir. Sarnıcın yüksekliği 2.50 m olarak ölçülmüştür. Sarnıcın merkezine yakın bir yerde, tonozun orta kısmına açılmış olan dikdörtgen şekilli bir delikten yukarıdaki yapıya su alınıyordu.

Bulunduğunda, sarnıcın içi, neredeyse sütun başlıkları hizasına kadar toprak ile dolu imiş. Üzerleri çok yıpranmış, tam silindirik sütun gövdeleri üzerinde süslemesiz, oldukça basit sütun başlıkları görülür. Bunların birbirlerinden farklı üsluplarda ve farklı ölçülerde olmaları, bu sarnıç için yapılmayıp başka binalardan devşirildiği ya da başka binalar için yapılmış ihtiyaç fazlası mimari elamanlar olduğu fikrini vermektedir. Sütun başlıklarının çoğunluğu yayvan çanak şeklindedir. Bir kısmı Korint tarzındadır. Bir tanesinin ise İyonik volütleri olan abaküsün kemer başlangıcı ile sütun başlığı arasına, yüksekliği ayarlamak üzere koyulduğu görülür.

Bu bölgedeki, fazla büyük olmayan bir Bizans binasına alt yapı teşkil etmesi mümkün görülen bu sarnıç, bugün için etrafı duvarla örülerek kapatılmış bir vaziyette kotuma altına alınmıştır.

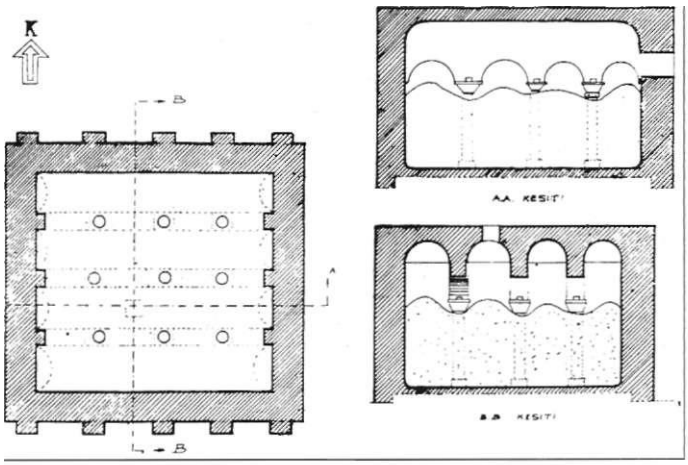
Bibi. E. Ataceri, "İstanbul'da Yeni Bulunan Birkaç Su Sarnıcı", *AMY,* S. 6 (1965), 69-70, 73-74; E. Yücel, "İstanbul'da Bizans Sarnıçları II", *Arkitekt.* S. 326 (1967).

ENİS KARAKAYA

US, HAKKI TARIK

(1889, Gördes - 21 Ekim 1956. İstanbul) Gazeteci.

İlk ve orta eğitimini Gördes'te yaptıktan sonra orada memur olarak hayata atıldı. Kendisinden beş yaş büyük ağabeyi Mehmet Asimin (Us), II. Meşrutiyetin ilanıyla İstanbul'da basın dünyasında bir yer edinmesi üzerine o da onun yanma yerleşti ve hem Hukuk Mektebine devam etti, hem de gazeteciliğe başladı. *Tanin, Tercüman-ı Hakikat ve Tasvir-i Efkâr'&d* çalıştı. Aynı sırada bazı liselerde öğretmenlik de yapıyordu. 1917'de ağabeyi ile Ahmet Eminin (Yalman) çıkardıkları *Vakit* gazetesinde yazmaya başladı. Bu gazete İstiklal Savaşı sırasında bütün kadroları ve yazılarıyla Milli Mücadeleyi destekledi, Hakkı

Unkapanı Sarnıcı'nın planı ve kesiti. E. Ataçeri, "İstanbul'da Yeni Bulunan Birkaç Su Sarnıcı", *AMY,* S. 6 (1965)

Hakkı Tarık Us
Cengiz Kahraman arşivi

Tarık da M. M. (Müdafaa-i Milliye) grubu çerçevesinde çalıştı. 1923-1939 arasında Giresun milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Basınla ilgili yasa çalışmalarında ön planda rol oynadı. Tekrar milletvekili seçilmek için çabaları hem partisi tarafından desteklenmediği, hem de seçim bölgesinden destek alamadığı için bir daha seçilemedi. Basın Birliğini ayakta tutmak için harcadığı çabalar da sonuçsuz kaldı. Buna karşılık *Vakıf w* yazmanın yanısıra basın tarihi konusundaki çalışmalarını hızlandırdı. İlk kez elli yılını doldurmuş yazarların jübilesini düzenledi.

İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanin tutanaklarını topladı *(Meclis-i Mebusan,* 2 c, İst., 1939-1953). Nadir bulunur gazete ve dergi koleksiyonu yaptı, birçok da yazma topladı. Vasiyetiyle, bunların kendi adı verilecek bir kitaplığa konulması için servet de bıraktı. Küçüklüğüne karşılık dünya çapında bir değeri olan bu kitaplık şimdi Beyazıt'ta bulunmaktadır (bak. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi).

ORHAN KOLOĞLU

USKUMRU

Scombridae familyasından *Scomber scombnıs* bilim adıyla tanınan balık.

Geçici balıklar arasında sayılan uskumruların göçleri sırasında ilk akışı yapan sürüler kasım ayı yaklaşınca Karadeniz'den İstanbul Boğazina doğru hareket ederler ve oyalanmadan Marmara'ya girerlerdi. Bunlara "kasım balığı" denirdi. Aralık ayında ise esas sürüler Boğaz'a girmeye başlar, ılıman mevsimlerde şubat ortalarına kadar Boğaz'da kalıp şubat sonunda Marmara'ya inerlerdi. Karadeniz'den Marmara'ya en son göç eden uskumrulara ise "mavriko" adı verilirdi. Uskumru sürüleri inişlerinde Kız Kulesinden Adalar'a ve Sarayburnu'ndan Tekirdağ'a kadar olan bölgelerde kışı geçirmeye çalışırlardı, ilkbaharın gelmesiyle göç Karadeniz'e doğru başlardı. Bu mevsimde balıkçılar uskumrunun hem tazesini hem de kurusunu, halk

Uskumru
Yavuz Meyveci, 1994

ise sadece kurusunu çiroz(->) diye adlandırırlardı.

Uskumrunun en lezzetli zamanı kasım ayından ocak ayı sonuna kadardır. Bu devrede ızgarası, dolması, kâğıtkebabı, pilakisi, haşlaması, buğulaması, tuzlaması nefis olur. İlkbaharda çiroz olarak kurutulur. Uskumru yaz mevsiminde lipari ismini alır ve bu süre içinde tavası, domatesli pilakisi, domates suyu ile haşlaması yapılır.

Yıllarca İstanbul balıkçılarının tezgâhlarında bol miktarda görülen ve "fakir balığı" diye adlandırılan uskumru bilinçsiz ve aşırı avlanma sonucu 1967'den soma Boğaz'da ve Marmara'da azalmış, deniz kirliliğinin artmasıyla diğer pek çok balık türleri gibi yok olup gitmiştir.

' ALİ PASİNER

USMAN, MAZHAR OSMAN

(1884, Sofulu[bugün Yunanistan'da]-31 Ağustos 1951. İstanbul) Hekim.

İlköğrenimini Kırklareli'nde, ortaöğrenimini İstanbul'da Üsküdar İdadisi'nde yaptıktan sonra Askeri Tıbbiye'den 1904'te diploma aldı. Mecburi hizmetini Manastır'da tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde, 1905'te Gülhane Askeri Hastanesi'nde emraz-ı asabiye ve akliye ve tedavi-i bi'l-elektriki (akıl ve sinir hastalıkları ve elektrikle tedavi) asistanı oldu. 1906'da açılan sınavı kazanarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muallim muavinliği görevine başladı. Bu sıralarda *Tababet-i Ruhiye* (İst.. 1909-1910, 2 c.) adlı kitabını yazdı. Kitap Türkiye'de akıl hastalıkları hakkında, ilk modern eserdir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre Almanya'da mesleki bilgisini ilerletti. Dönüşünde Gülhane'de emraz-ı dahiliye fahri asistanı olarak görevlendirildi. Kısa bir süre soma askerlikten ayrıldı ve Haseki Hastanesi Mecânin Müşahedehanesi (akıl hastaları gözetimevi) başhekimliğine getirildi. I. Dünya Savaşı ilan edilince yeniden askere alındı, bu kez Haseki Hastanesi'ndeki akıl hastaları Fransız Lape Hastanesi'ne(->) nakledilince savaş süresince iki hastaneyi de idare etti. Mazhar Osman birçok genci o zamana kadar ihmal edilen ve hor görülen akıl ve sinir hastalıkları alanına özendirdi. O zamana kadar hekimlere bile kapalı tutulan akıl hastanelerini herkese açarak buralardaki insanların birer hasta olduklarını anlatmaya çalıştı. 1919'da Toptaşı BimarhanesiC-») fahri baştabipliğini kabul ederek burayı ıslah etme çalışmalarına başladı ve eski tedavi yöntemlerini bırakarak çağdaş bilgilere dayalı seroloji, nöropatoloji ve deneysel psikoloji laboratuvarları kurdu. Bu laboratuvarlarda Türkiye'nin ilk nöropsikiyatrlannı yetiştirmiştir. 1920'de kısa bir müddet için Zeynep Kâmil Hastanesi'nde açılan. İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'nde görevlendirildi. 1922'de, Milli Hükümet tarafmdan Toptaşı Bimarhanesi başhekimliğine getirildi. Buradaki hastaların 1927'de Bakırköy'e nakledilmesinde ve Türkiye'nin ilk ve en büyük akıl ve ruh sağlığı kurumu olan Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne(->) dönüşmesinde etkin rol oynadı. Bu hastanede müdür ve başhekim olarak çalıştı, 1933'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği ordinaryüs profesörlüğüne yükseldi.

Soyadı Kanunu çıktığında, akıl ile uğraştığının bir simgesi olarak Usman soyadını aldı, ancak bu isim daha sonra "Uzman" olarak yerleşmiştir.

Mazhar Osman Usman
Nuran Yıldırım arşivi

1941'de Bakırköy'deki görevinden istifa eden Usman, kurucuları arasmda yer aldığı, Türk Tıp Cemiyeti ile Türkiye Yeşilay Cemiyetinin başkanlıklarında bulunmuştur. Türk Nöro-Psikiyatri Cemiyetinin de kurucularındandır.

Usmanin merkez sinir sistemi frengisi, şizofreni ve esrar hakkında, dünya tıp literatürüne geçen araştınnalan vardır. Klasik belirtiler olmadan da epidemik uyku hastalığına tanı konabileceğini ilk kez ileri sürenlerdendir. Tıp dünyasına, haşişomaninin demans prekos tablosu meydana getirdiğini göstermiştir.

Çalışmaları halk arasında da büyük takdirle karşılanmış, aklından şüphe edilen kişilere söylenen; "Mazhar Osman'a görün", "Mazhar Osmanlık olmuş" gibi sözlerle folklora girmiştir. Yaşadığı dönemde İstanbul'da çok büyük ün kazanmıştı.

Sıhhi Sahifelerve İstanbul Seririyatı dergilerini yıllarca yönetmiş ve şu kitapları yayımlamıştır: *Spirtizma Aleyhinde* (ist.. 1910), *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nasâyih* (İst., 1914), *Ameli ve Muhtasar Emraz-ı Asabiye* (M. H. Lewandowsky'den çeviri, İst., 1914), *Uyku Hastalığı Salgını (ist.,* 1925), *Keyif Veren Zehirler(Ist.,* 1925); *Sıhhat Almanağı* (İst., 1933), *AkılHastalıkları* (İst., 1935), *Öjenik, İğdiş, Kısır (ist.,* 1935), *Sinir Hastalıkları* (İst., 1936, 2 c), *Konferanslarım* (İst., 1941).

Bibi. *Ord. Prof Dr. Mazhar Osman-Üçüncü Mıntıka Etıbba Odası Tarafından Hazırlanan Saygı Töreni,* İst., 1943, s. 14-17; B. T. Kamay, "Merhum Mazhar Osman Uzman", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,* c. 5, S. 3-4 (1951); Ü. Maskar, "Mazhar Osman Uzman", *ae,* c. 14 (1951), s. 503-507; İ. Tez, *Mazhar Osman,* İst., 1965; *Mazhar Osman Uzman,* İst., 1972; A. Kazancıgil, "Bilim Tarihçilerimiz Mazhar Osman Uzman". *Bilim Tarihi.* S. 10 (Ağustos 1992), s. 26-30.

NURAN YILDIRIM

UŞAKLIGİL, HALİD ZİYA

(1866, İstanbul - 22 Mart 1945, İstanbul) Romancı ve hikayeci.

Uşak'tan İzmir'e göç ederek burada halı ticaretiyle uğraşmış Uşşakîzade ailesindendir. Babası Hacı Halil Efendi İzmir'deki işini daha sonra İstanbul'a nakletmiştir. Halid Ziya, Saraçhane Sıbyan Mektebimde başladığı öğrenimini Fatih Askeri Rüştiyesinde sürdürdü. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yüzünden babasının işleri bozulunca ailecek İzmir'e dönmek zorunda kaldılar. Burada Ermeni Katolik rahiplerin yönettiği Mıkhıtarist okulunda okuyan Halid Ziya bu yıllarda edebiyata ilgi duymaya başladı ve Fransızcadan yaptığı İlk çeviriler 1883'te İstanbul'da yayımlanan *Hazine-i Evrak* dergisinde çıktı. Okulu bitirince 1884'te Tevfik Nevzad ve Bıçakçızade Hakkı ile *Nevruz* dergisini kurdu. 1885'te de *Hizmet* gazetesini yayımlamaya başladılar. İlk romanları *Sefile* ve *Nemide* de (1892) burada tefrika edildi. Bu arada izmir'de rüştiye ve idadide Fransızca öğretmenliği yaptı, Osmanlı Bankasinda çalıştı. 1893'te Reji İdaresi'nde başkâtiplik göreviyle İstanbul'a geldi. 1896'da *Servet-i Fü-*

Halid Ziya Uşaklıgil
Cengiz Kahraman arşivi

nunir)* dergisinde edebi ürünlerini yayımlamaya başladıktan sonra ünlendi. *Mai ve Siyah* (1897), *Aşk-ı Memnu* (1899) ve *Kırık Hayatlar* (1924) bu dergide tefrika edildi. Ayrıca *Sabah ve İkdam* gazetelerinde küçük hikâyeleri de çıktı. Servet-i Fünun edebiyatı(->) denilen edebi akımın 1901'de son bulmasmı takiben 1908'e kadar yazı hayatına ara verdi.

Uşaklıgil, 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra *Sabah'm* edebi başyazarı oldu. Son romanı *Nesl-iAhir* de (kitap olarak basımı İst., 1990) burada tefrika edildi. Ayrıca *Tanin* başta olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde edebi, siyasi yazıları çıktı. Bu arada Darülfünun'da(->) estetik ve Batı edebiyatı tarihi dersleri verdi. 1909'da V. Mehmed'in (Reşad) tahta çıkması üzerine mabeyin başkâtipliğine getirildi. 1912'de bu görevden ayrıldıktan sonra yeniden Darülfününa döndü. Özel diplomatik görevlerle Romanya, Fransa ve Almanya'ya gitti. Reji İdaresi yönetim kurulu başkanlığı yaptı. Cumhuriyet döneminde resmi bk görev almadı. Yeşilköy'deki köşkünde anılarını yazdı, roman ve hikâyelerinin dillerini sadeleştirerek yemden basıma hazırladı. *Son Posta* gazetesinde denemeleri çıktı. Bunlardan seçmeler *SanataDaird*c, İst., 1938-1955)°adıyla yayımlanmıştır.

Uşaklıgil başta roman ve hikâye olmak üzere mensur şiir, tiyatro, deneme, anı, makale gibi edebi türlerde eserler vermiştir. Türk edebiyatının ilk modern romancısı ve hikayecisi kabul edilen Uşaklıgil'in eserlerinde İstanbul farklı görünümleriyle karşımıza çıkar. İzmir'de yazdığı romanlarda romantik aşkı işleyen yazarın İstanbul'da geçen romanlarında aşkla çapkınlık iç içedir. Bu yüzden de roman kahramanları İstanbul'un çeşitli çevrelerinde dolaşırlar. *Aşk-ı Memnu* daha çok Boğaziçi'nde bir yalının kapalı havasında geçer. Arada Beyoğlu ve Adalara uzanır. *Mal ve Siyah 'm* mekânı daha çok suriçidir. Romanın kahramanı Ahmet Cemil'in kişiliğinde Babıâli efendisi tipi bütün özellikleriyle canlanır. *Kırık Hayatlarda* İstanbul'un semtleri daha geniş bir yelpazede yer alır ama asıl üstünde durulan yer Erenköy'dür. Bir bakıma kendi neslinin de romanı sayılabilecek *Nesl-i Ahir'de* İstanbul daha çok mekânlar değü tipler aracılığıyla yansıtdır. Her sınıftan, her tabakadan İstanbullu romanda boy gösterir.

Romanlarında semtlere, komşu, mahalleli ilişkilerine fazla değinmeyen Uşaklıgil, hikâyelerinde bu ayrıntılara önem verir. "Mahalleye Mevkuf", "Dildoş Dadı", "Küçük Hamal" gibi hikâyelerinde mahalle hayatı bütün incelikleriyle yansıtılır. "Tramvayda Gelirken", "Güzel Artemisiya", "Büyükbaba", "Bir Yazın Tarihi", "Çetin Sevda" gibi hikâyelerinde de İstanbul yaşamından üginç kesitler yer alır.

Yaşamının ilk 40 yılını anlattığı *Kırk Yıl* (İst.. 1936, yb 1969) adlı anılarında İstanbul'un basın ve edebiyat çevrelerine geniş biçimde değinilir. Onu izleyen *Saray ve ÖtesiCi* c, İst., 1940-1942) ise 1909-1912 arasındaki saray hayatı ve siyasal ortam üstüne gözlemlerini içerir.

Bibi. L. S, Akalın. *HalidZiya Uşaklıgil,* İst,. 1953; C. Yener. *H. Ziya Uşakhgil'e Dair-Bir Romancının Dünyası ve Romanlarındaki Dünya,* İst., 1959; O, Önertoy, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri,* Ankara, 1965; K. Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri,* Ankara, 1979.

İSTANBUL

UŞŞAKÎ TEKKESİ ÇEŞMESİ

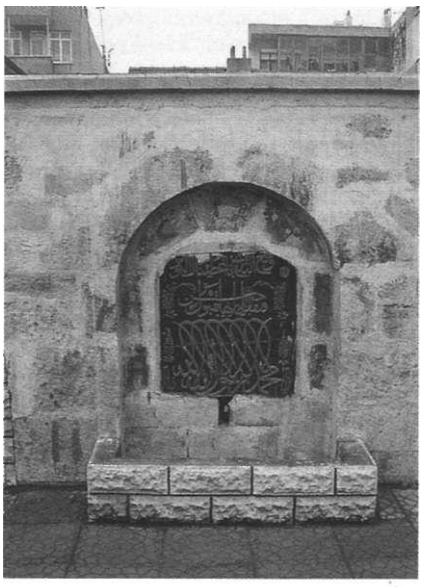
Fatih İlçesi'nde, Yedikule'de, İmrahor İlyas Bey Caddesi üzerindedir. Mehmed Halid Efendi tarafından 1297/1879'da yaptırılmış olan Uşşakî Tekkesi'nin çevre duvarına gömülü vaziyette, şadırvan avlusuna açılan kapının solundadır.

Çeşme 1950-1951'de yapılan tamirlerde çehresi tamamen değişen Uşşakî Tekkesinden çok daha eskidir. Üç satır halinde düzenlenmiş olan kitabesinin Ük satırındaki "Vak'au't-tarih: İnnâ a'taynâke'l-kevser" ibaresinden, ebced hesabı de çeşmenin yapım tarihi olan 970/1562 yılı bulunmaktadır. Orta satırda "Fetekabbelhâ Rabbuhâ bi kabulin hasenin..." ayeti, alt satırda ise kelime-i tevhid yer almaktadır. Çeşmenin banisi belli değildir.

Düzgün kesme taştan inşa edilmiş olan çeşmenin konsantrik bir sağır kemer içine alınmış olan mermer aynataşı bezemesizdir. Kitabesi bunun hemen üzerinde yer almaktadır. Testi setleri ile teknesi bugünkü zemin seviyesinden aşağıda kalmıştır.

Uşşakî Çeşmesinin mimari yönden fazla bk özelliğinin olduğu söylenemez, fakat hat sanatının nefis bir örneği olarak gösterilen kitabesi oldukça önemlidir. Köşeleri ovalleştirilmiş kare şeklindeki kitabesinde yer alan kelime-i tevhid yazısı, 16. yyln ünlü hattatı Ahmed Karahisarî'nin(->) Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde T. 1443 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan müselsel besmele tarzında yazılmıştır. Bu sebeple yazı Karahisarî'ye mal edilmektedk. Bu durum kesin olmasa da hattın çok usta bir hattat elinden çıktığı kesindir.

Kitabeden boş kalan yerler servi ağacı, lale motifleri ile bezenmiştir. Böylece, çeşmede estetiğin bütünüyle kitabe içinde toplanmış olduğu görülür. Fakat Uşşakî Tekkesi Çeşmesi, I. Süleyman (Kanuni) döneminden günümüze ulaşan ender bir örnek olmasından dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Bugün, çeşmenin lülesi koparılmış durumdadır ve suyu akmamaktadır.

Uşşakî Tekkesi Çeşmesi
Enis Karakaya, 1994

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I, 13-14; S. Kesik, "İstanbul'da Gözümüzden Kaçanlar", *TTOK Belleteni,* S. 53/332 (Mayıs-Haziran 1976), 2-3; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst.. 1986, s. 539; S. Eyice, "İstanbul-Tarihl Eserler", *LA,* V/2 (1988), 1214/89; *Fatih Camileri,* 218, 328; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 802.

ENİS KARAKAYA

UŞŞAKÎLİK

Halvetîliğin, Hasan Hüsameddin Uşşakî (1475-1592 veya 1594) tarafından kurulmuş olan kolu.

Uşşakîliğin piri olan Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşakî 1475'te Buhara'da, Hoca Teberdik adında bir tacirin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasından ilk tahsili-

Uşşakî şeyhi
Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert, Graz, 1966

ni aldıktan sonra tasavvufa yönelmiş, mirasım kardeşi Mehmed Çelebiye terk ederek, mürşit edinmek amacıyla yola koyulmuştur. Erzincan'da Kübrevî tarikatının Nurbahşî kolundan Şeyh Ahmed Semerkandî'ye intisap ederek kısa bir müddet zarfında kendisinden hilafet almıştır. Şeyhi tarafından irşada mezun kılınarak 1523 dolaylarında, Osmanlı döneminde "Uşşak" olarak anılan Uşak kentine yerleşmiştir. III. Murad'ın, şehzadeliği sırasında Manisa'da bulunduğu sırada, kendisine mektup yazarak hayır duasını talep etmiş, H. Hüsameddin Uşşakî'den çok yakında tahta çıkacağı yolunda bir müjde alması üzerine cülusunu müteakip, şeyhi İstanbul'a davet etmiştir. Önce Aksaray'da bulunan bir evde, daha sonra Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi'ndeki zaviyede yerleşen H. Hüsameddin Uşşakî'nin çevresinde kısa zamanda kalabalık bir mürit ve muhip kalabalığı teşekkül etmiş, bu arada İstanbul'un sufî çevrelerinden de büyük bir saygı gören H. Hüsameddin Uşşakî bu aşırı teveccühten rahatsız olarak, kendisine Uşak'ı hatırlatan Kasımpaşa'da, tekke olarak kullandığı bir ev edinerek burada münzevi bir hayat sürmeye başlamıştır. Hac seferi dönüşünde Konya'da vefat eden H. Hüsameddin Uşşakî'nin naaşı İstanbul'a getirilmiş, Üsküdar'da Celvetîliğin(->) piri Aziz Mahmud Hüdaî'nin(->) başkanlık ettiği kalabalık bir derviş topluluğu tarafından karşılanarak Kasımpaşa'daki tekkesine defnedilmiştir. H. Hüsameddin Uşşakî'nin vefat tarihi bazı kaynaklarda 1592, bazılarında da 1594 olarak verilmektedir. Naaşmın, tahnit edilmediği halde hiç bozulmadan İstanbul'a intikal ettiği rivayet olunur.

Türbesi günümüzde de çok sayıda ziyaretçinin uğrağı olan H. Hüsameddin Uşşakî'nin kurucusu olduğu Uşşakîlik, Kübrevî, Nurbahşî ve Halvetî tarikatlarının bir sentezi olarak kabul edilebilir. Ancak kaynakların çoğunda, H. Hüsameddin Uşşakî'nin Halvetîlik ile olan bağlantısı yeterince sarih değildir. Bu meyanda birçok müellif H. Hüsameddin Uşşakî'nin, Halvetîliğin Sinanî kolunu kuran Şeyh İbrahim Ümmî Sinan'dan (ö. 1568) hilafet aldığını belirtmektedir (bak. Sinanîlik). Gelgelelim Ümmî Sinan, H. Hüsameddin Uşşakî'yi İstanbul'a davet eden III. Murad'ın cülusundan (1574) 7 yıl kadar önce, 1568'de vefat etmiştir. Dolayısıyla H. Hüsameddin Uşşakî ile Sinanîlik arasındaki bağlantının Ümmî Sinan'ın halifelerinden biri aracılığı ile veya "manevi" düzeyde kumlmuş olması gerekmektedir. Bir başka ihtimal de H. Hüsameddin Uşşakî'nin III. Murad'ın cülusundan önce, I. Süleyman (Kanuni) döneminin (1520-1566) sonlarında veya II. Selim döneminde (1566-1574), Ümmî Sinan hayatta iken İstanbul'a gelmiş olmasıdır ki bu durumda III. Murad ile H. Hüsameddin Uşşakî arasında, şehzadelik yıllarına dayanan yakınlığın doğruluğundan şüphe etmek gerekir. Her halükârda H. Hüsameddin Uşşakî'nin hayatı ve Uşşakîliğin tarihçesi konunun uzmanlarınca derinliğine araştırılmaya muhtaç görünmektedir.

Uşşakîlik "İstanbul-merkezli" bir tasavvuf ekolü olan ve Osmanlı başkentinin üslubunu yansıtan bir kültür birikimine sahiptir. İstanbul'da Halvetîliğin kolları arasında yaygınlık açısından, Sünbülîlik(-*), Şabanîlik(-0 ve Cerrahîlik'ten(->) sonra gelen Uşşakîlik yine bu şehirde kurulan Cemalî ve Salahî şubeleri ile de temsil edilmiştir. Halvetîliğin, aynı adı taşıyan ve Cemaleddin Halvetî(->) tarafından kurulan kolu ile karıştırılmaması için "Cemaliye-i Saniye" (2. Cemaldik) olarak anılan Cemali şubesinin pki, aslen Edirneli olan, Eğrikapı dışında, kendi adıyla anılan tekkenin postnişini Seyh Cemaleddin Uşşakî'dirC-»).

Cemaleddin Uşşakî, eğitimini Edirne'de tamamlamış, Şeyh Osman Sıdkî Efendinin (ö. 1702) halifelerinden Şeyh Mehmed Hamdî Efendiye (ö. 1733) intisap ederek Uşşakîliğe bağlanmış, mürşidinin vefatı üzerine Gülşenîliğin(->) Sezaî kolunu kuran Şeyh Hasan Sezaî Efendi'ye (ö. 1737) biat etmiştir. 1742'de İstanbul'a gelerek Eğrikapı dışında Hıramî Ahmed Paşa'mn (ö. 1599) 16. yy'ın sonlarında inşa ettirdiği tekkeye postnişin olmuş, vefatına kadar burada irşat faaliyetini sürdürmüştür Cemaleddin Uşşakî'nin halifelerinden Yazıcı Şeyh Mehmed Safvetî Efendi (ö. 1778) Kasımpaşa'da Uşşakîliğin merkezi olan Hüsameddin Uşşakî Tekkesi'nin(->) meşihatını üsüenmiş, M. Safvetî Efendiden soma da Cemaleddin Uşşakî'nin oğlu ve Eğrikapı dışındaki tekkede kendisine halef olan Şeyh Mehmed Nizameddin Efendi (ö. 1784) bu görevi devralmış, daha soma M. Nizameddin Efendinin oğlu Şeyh Mehmed Cemalî Efendi (ö. 1830) ile torunu Şeyh Alaeddin Efendi (ö. 1835) Cemaleddin Uşşakî Tekkesi(->) ile Hüsameddin Uşşakî Tekkesi arasındaki bu ortak meşihatı sürdürmüşlerdir. Sonuçta Cemalî kolu 18, yy'ın son çeyreğinden 19. yy'm ortalarına kadar, kendi merkezi olan tekkenin yanısıra Uşşakî âsitanesini de denetimi altına alarak bu tarikatın İstanbul'daki en güçlü temsilcisi olmuşaır.

Uşşakîliğin Salahî şubesi ise yine Şeyh Cemaleddin Uşşakî'nin halifelerinden Şeyh Abdullah Salâheddin Uşşakî (ö. 1783) tarafından tesis edilmiştir. Balıkesirli olan Salâheddin Uşşakî memleketinde başladığı tahsili sürdürmek için İstanbul'a gelmiş, çeşitli resmi görevler üstlenmiş, uzun süre divan efendisi olarak Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'mn (ö. 1758) maiyetinde bulunmuştur. Daha sonra Şeyh Cemaleddin Uşşakî'ye intisap ederek kendisini tamamen tasavvufa vakfeden Salâheddin Uşşakî, Cemaleddin Uşşakî'nin damadı ve halifesi olmuş, 1764'te Fatih'teki Tahir Ağa Tekkesi'ninCö) meşihatını üstlenmiş, vefatına kadar bu tekkede irşat faaliyetini devam ettirmiştir. Tarikat çevrelerinde "cami-i cümle turûk" olarak adlandırdan Salâheddin Uşşakî, bir beytinde, Uşşakîliğin yanışım Celvetî, Bayramı, Sa'dî, Kadiri, Nakşibendî, Mevlevî ve Gülşenî tarikatlarına da bağlı olduğunu ifade etmektedir. Divan sahibi bir tasavvuf şairi olmanın yanısıra çoğu tasavvufa, bir kısmı hadis ve fıkıh ilimlerine, bazıları da Arap ve Fars dillerinin gramerlerine ilişkin 57 kadar eseri tespit edilebilen Salâheddin Uşşakî'nin müstesna bir birikime sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.

Uşşakîlik. İstanbul'un dışında özellikle Rumeli'de ve Batı Anadolu'da yayılmış, bu arada Mevlevî, Gülşenî ve Melamî zümreleri ile yakın ilişkiler kurarak daha ziyade rint-meşrep bir tasavvuf anlayışının temsilcisi olmuştur. İstanbul'daki Uşşakî tekkelerinde Edirne, Aydın, Nazilli kökenli şeyhlerin varlığı dikkati çeker. Uşşakîliğin Cahidî şubesi ile Bektaşî etkilerinin görüldüğü Talibî (İrşadî) şubesi, Çanakkale yöresi merkez olmak üzere hemen yalnızca Batı Anadolu'da faaliyet gösterebilmiş, İstanbul'da pek yayılma imkânı bulamamıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde bu şubelere bağlı, Çanakkale kökenli bazı şeyhlerin İstanbul'da "neşr-i tarikte" bulundukları bilinmektedir.

İstanbul'da Uşşakîliğin faaliyet gösterdiği tekkeleri, şu şekilde sıralamak mümkündür:

Hüsameddin Uşşakî Tekkesi: Kasımpaşa'da bulunan ve H. Hüsameddin Uşşakî'nin üirbesini barındıran bu tekke Uşşakîliğin âsitanesi ve pir makamıdır. 16. yy'ın son çeyreğinde H. Hüsameddin Uşşakî tarafından kurulmuş ve tekkelerin kapatıldığı tarihe (1925) kadar aralıksız olarak faaliyet göstermiştir. Cumhuriyet döneminde, cümle kapısı ve iki türbe dışında tarihe karışan tekkenin yerine bir ilkokul inşa edilmiş, geriye kalan unsurlar da 1982de, özgün biçimlerini büyük ölçüde yitirmek kayıdıyla onarılmıştır.

Cemaleddin Uşşakî Tekkesi: Eğrikapı dışında 16. yy'm son çeyreğinde Hıramî Ahmed Paşa (ö. 1599) tarafından yaptırılan bu tekke 1742'de Cemaleddin Uşşakî'nin postnişin olmasıyla Uşşakîliğe bağlanmış, 1835'e kadar bu zatın neslinden gelen "Cemalîzadelerin" tasarrufunda kalarak Cemalî şubesinin merkezi olarak faaliyet göstermiş, bu tarihten sonra Halvetîliğin Sünbülî ve Şabanî kollarına intikal etmiştir. Halen mescit-tevhidhane cami olarak kullandnıakta, türbede ziyarete açık tutulmaktadır.

Tahir Ağa Tekkesi: Fatih/Haydar'da H74/1760-6l'de Kapıcıbaşı Seyyid Mehmed Tahir Ağa (ö. 1781) tarafından inşa ettirilmiş, ilk şeyhi Mehmed Sâbir Efendinin 1764'te vefatı üzerine Şeyh Abdullah Salâheddin Uşşakî'nin (ö. 1783) posta geçmesiyle Uşşakîliğin Salahî şubesine bağlanmış, 1843'e kadar devam eden Uşşakî-Salahî meşihatı bu tarihten sonra Nakşibendîliğe intikal etmiştir. Salahî şubesinin merkezi olan bu tekkenin naziresinde A. Salâheddin Uşşakî'nin açık türbesi bulunmaktadır.

Mahmud Bedreddin Tekkesi: Fatih/Yenibahçe'de bulunan bu tekke 1179/1765-66da, Cemaleddin Uşşakî'nin halifelerinden Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi (ö. 1783) tarafından tesis edilmiş ve tekkelerin kapatılmasına kadar Uşşakîliğin Cemalî şubesine bağlı kalmıştır. M. Bedreddin Efendiden sonra Mehmed Edib Efendi (ö. 1805), M. Edib Efendinin oğlu Sırac Mahmud Efendi (ö. 1836 veya 1850), Mahmud

Efendi'nin oğlu Mehmed Salih Efendi (ö. 1854), tekkenin ikinci banisi olan Edirneli Seyyid Mehmed Sıdkî Efendi (ö. 1855), M. Sıdkî Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi (ö. 1857), Edirneli el-Hac Hasan Hilmî Efendi (ö. 1888), Hafız İsmail Rumî Efendi (ö. 1899) ve Cezmî Efendi şeyhlik yapmışlardır. Halen tekkeden geriye, M. Bedreddin Efendi'nin, Cumhuriyet döneminde yenilenen türbesi ile küçük hazire dışında bir şey kalmamıştır.

Balçık Tekkesi: Eyüp/Defterdarda 15. yyin ortalarında darülhadis olarak tesis edilen, 1000/1591-92'de Gazi Tiryaki Hasan Paşa (ö. 1611) tarafından mescit olarak ihya edilen ve imametini üstlenen Şeyh Mahmud Efendi (ö. 1609) tarafından Sünbülî zaviyesi olarak kullanılmaya başlayan bu kuruluş yedinci postnişini olan Debbağlar Yazıcısı Mehmed Sadık Efendi'nin (ö. 1826) meşihatı süresince (1818-1826) Uşşakîliğe bağlı kalmıştır. Bundan sonra Sa'dîliğe bağlanan Balçık Tekkesi hemen bütünüyle ortadan kalkmış bulunmaktadır (bak. Balçık Tekkesi).

Hocazade Tekkesi: Fatih/Haydar'da yer alan bu tekkenin Evkaf Muhasebe Başkâtibi el-Hac Ahmed Efendi ibn-i Hocazade Mustafa Efendi'nin adına, 1268/1850-51 tarihli bir vakıf kaydı bulunmakta, ancak 1256/1840 tarihli *Âsitâne'âe* adı mezkur olduğundan bu tarihten önce, muhtemelen 19- yy'ın ikinci çeyreği içinde tesis edildiği anlaşılmaktadır. Son dönemde Mehmed Efendi ile oğlu Cemal Efendi'nin şeyhlik yaptıkları Hocazade Tekkesi'nden geriye bazı duvar kalıntıları ulaşmıştır.

Ha/id Efendi Tekkesi: Yedikule/Imrahor'da 1297/1879-80'de Şeyh Mehmed Halid Efendi tarafından kurulmuş, daha sonra posta Aydınlı Şeyh Mehmed Emin Tevfik Efendi (ö. 19Î4) ile Şeyh Şahab Efendi geçmiş, 1950'de tevhidhanesi onarım ve tadilat geçirerek cami olarak kullanılmaya başlamıştır.

Mehmed Emin Efendi Tekkesi: 1855'te Kasap Hoca Niyazi Efendi tarafından Nakşibendî ve Kadiri tarikatlarına bağlı Kırkağaçlı Şeyh el-Hac Mehmed Emin Efendi için inşa ettirilmiş, 1307/1890'daki Aksaray-Horhor yangınında onadan kalkmış, Uşşakî şeyhlerinden Nazillili Şeyh Fahreddin Efendi (ö. 1914) tarafından 1904'te ihya edilmiştir. 1914-1925 arasında Uşşakîliğe hizmet eden tekkenin son postnişini Fahreddin Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Emin Efendi'dir (Candan) (ö. 1938). Cumhuriyet döneminde uzun müddet mesken olarak kullanılan ve harap düşen ahşap tekke binası son yıllarda Vakıflar tarafından onarılmıştır (bak. Mehmed Emin Efendi Tekkesi).

Deniz Abdal Tekkesi: Şehremini'nde 15. yy'ın sonlarında mescit olarak inşa edildiği anlaşılan bu tesis 1313/1895'te II. Abdülhamid tarafından yenilenmiş, 1343/1924'te Uşşakî tarikatından meşihat konulmak suretiyle tekkeye dönüştürülmüş, ancak bir yıl faaliyet gösterebilen bu mescit-tekke 1956'da Millet Caddesinin genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır (bak. Deniz Abdal Mescidi ve Tekkesi).

Mustafa Efendi Tekkesi: Fatih/Hırka-i şerifte yer alan bu tekkenin adı yalnızca, tekkelerin son yıllarında kaleme alınan *Sefine'de* geçmekte, ayin gününün pazar olduğu ve muhtemelen tekkenin banisi olan Şeyh Hacı xMustafa Efendi'nin burada postnişin olduğu belirtilmektedir. 20. yy'm ilk çeyreğinde tesis edilmiş bir evtekke olduğu anlaşılan bu tesis de tarihe karışmıştır.

Bunlardan başka *BOA* 'da bulunan ve A. Çetin tarafından yayımlanan 1199/1784 tarihli İstanbul tekkeleri listesinde "Kumkapı Nişanca'sında Havuzlu Uşşakî Tekkesi" ile Üsküdar'da, "Valide-i Cedid civarında Cemalî Halifesi Tekkesr'nin adları geçmekte, ancak bu tekkelerin tarihçeleri hakkında bilgi edinilememektedir. Ancak Kumkapı Nişanca'sındaki dik tekkenin, Lala Hüseyin Paşanın 16. yyin ilk yarısında yaptırdığı, "Havuzlu Mescit" olarak tanınan yapıya sonradan meşihat konulması suretiyle kurulduğu tahmin edilebilir.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* ty, I, 291, 293, 295; Ayvansarayî, *Hadikâ,* I, 141, 233-236, II, 23-25; Vassaf, *Sefine,* V, 274; Zâkir. *Mecmua-i* 7e-*kâyâ,* 11-12, 42-43, 52, 56-57; *Osmanlı Müellifleri,* 83-84, 196-**199;** Pakalın. *Tarih Deyimleri,* I, 277, III, 101, 555; J. S. Trimingham. *TheSufi Orders in Islam,* Oxford, 1971, s. 78; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 175-176; R. Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler.* lst.. 1984, s. 131-135, 141-142, 159-160; S. N. Eren, *Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşakî (K. S. A.),* lst., 1990; *Fatih Camileri.* 86, 214, 275-276, 279-280, 286, 298; Haskan, *Eyüp Tarihi.* I. 79-82, 276-279; M. Ozdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 44-45. 66, 88, 92-93. 102, 111, 189.

M. BAHA TANMAN

Zikir Usulü ve Musiki

Zikir ve ayin usulü Halvetîliğin öbür kolları gibi devrani olan ve hiçbir farklılık göstermeyen Uşşakîlikte kullanılan musiki, İstanbul tavrı Türk tekke musikisidir (bak. Cerrahîlik). Kasımpaşa'da Uşşakîliğin âsitanesi ve pir evi olan Hüsameddin Uşşakî Tekkesi'nde ve İstanbul'daki öteki Uşşakî tekkelerinde dini musikinin durak, cumhur ilahi, usul ilahisi, devran ilahisi gibi beste şekilleri icra edilirdi.

Uşşakî musikişinasların en tanınmışı Neyzen Mehmed Nuri Efendi'dir (ö. 1822). Savaklar Tekkesi şeyhi Seyyid Mehmed Nizameddin Efendi'nin oğlu ve aynı tekkenin şeyhi Seyyid Mehmed Cemali Efendi'nin (ö. 1830) kardeşidir. Mevlevî muhibb de olan Nuri Efendi 1800'lü yılların başında İstanbul'un en ünlü neyzenlerindendi.

Kasımpaşalı Cemal Efendi diye tanınan Şeyh Hafiz Mehmed Cemaleddin Efendi (1871-1937) Kasımpaşa'daki âsitanesinin zâkirbaşısıydı. Babası Kasımpaşa Küçük Piyale Camii imamı ve Fatih Medresesi hocalarından Abdülkadir Efendi'dir. Bahriye Rüştiyesi'nde okudu ve özel hocalardan Arapça, Farsça ve din bilimleri öğrendi, hafız oldu. 20 yaşlarındayken babasının vefatı ile Küçük Piyale Camii imamlığına getirildi. Bektaşî şeyhi zâkirbaşı mersiyeci Yaşar Baba (bak. Bektaşîlik), Caferpaşa şeyhi Kırımlı Hafız İsmail Hakkı Efendi (bak. Sa'dîlik), Zekaî Dede, Yeniköylü Hasan Efendi gibi ünlü musikişinaslardan pek çok eser geçti. Şeyh Vefa türbedarı Osman Efendiden zikir idaresini öğrendi. Uşşakî Âsitanesi ve Tahir Ağa Tekkesi başta olmak üzere birçok tekkede zâkirbaşılık etti. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Ünlü mevlithan Hafız KemaK-»), Sadeddin Kaynak(->), Kemal Batanay(->), Sadi Hoşses (ö. 1994) öğrencilerinden bazılarıdır. Şeyh Cemal Efendi ayrıca Kadiri, Rıfaî ve Bayramî tarikatlarından da hilafet almıştı. Mahur ve nühüft makamında iki ilahisi bilinmektedir.

TUĞRUL İNANÇER

UZUN KEMER

Kırkçeşme Tesisleri'nin(->) doğu kolu üzerinde bulunan 711 m uzunluğundaki iki katlı Uzun Kemer, tesisin en büyük yapısıdır. Üst katta 50, alt katta 47 gözü

Uzun Kemer
Kâzım Çeçen

vardır. Sular kemerin en üstünden 60/170 cm boyutundaki galerinin içinden geçer. Kemerin başında ve sonunda, üzerinde yürünmemesi için engel duvarları yapılmıştır. Kemerin yüksekliği 25 m'dir, göz açıklıkları 4,5-5,35 m arasmda değişir. Bütün gözlerdeki kemerler tipik Osmanlı sivri kemeri şeklinde yapılmıştır. Gözler girişten itibaren İden 50'ye kadar numaralanacak olursa 1. ve 2. gözler de 4. gözün altında alt göz yoktur. 23-24. gözler arasında kemer yön değiştirir. Buradaki ayağın üzerindeki taşların birinde Allah yazısı, diğerinde bir madalyon vardır. 1992-1994 arasında defineciler bu madalyonu, arkasında altın arayarak tahrip etmişlerdir.

I. Theodosius döneminde (379-395) yapddığı kabul edden isale hattının bütün kemerleri, 7. yy'dan itibaren şehri kuşatanlar tarafından temeline kadar yıkılmıştır. Mimar Sinan 1554-1563 arasında Kırkçeşme Tesisleri'ni yeniden yaparken Uzun Kemer'deki eski temelleri aynen kullanmış, 1563'te tesis tamamlanmış ve şehre su verilmiştir. Ancak 20 Eylül 1563'te 24 saat süren şiddetli yağmurun meydana getirdiği sellerin etkisi ile Uzun Kemer'in bir bölümü yıkılmıştır. Uzun Kemer incelendiğinde 14-15. gözler de 25-26. gözün ayakları arasındaki 12 ayağın konstrüksiyonunun Sinan tarafından tamamen yeni bk sistemle yapılmış olduğu görülür. Helenistik ve Roma dönemlerinde yapılan bütün sukemerleri düşey yüzlüdür. Yüksek kemerlerde payandalar da yapılmıştır, Sinan yıkılan 12 kemerin ayaklarım yeniden yaparken aşağıdan itibaren ikinci katın akma kadar sürekli azalarak sıfırlayan yeni bk sistemi ük defa bu kemerde uygulamıştır. 43-44. ve 44-45. gözlerin aralarındaki iki ayak da aynı sistem ile yeniden yapılmıştır. 40-41. ve 41-42. gözlerin ayaklarında ise Roma döneminden kalan parçalar ve payandalar açıkça görülmektedk.

Mimar Sinan Uzun Kemer'i ilk defa yaptığı zaman Helenistik ve Roma dönemlerinde yapılanlar gibi, kemeri düşey yüzlü yapmış, masrafı azaltmak için eski temelleri ve bazı yerlerde 1-2 m'lik duvarları ve payandaları aynen muhafaza etmiştir. Ancak kemerin selden yıkılan bölümünü trapez kesitli yeni bk sisteme göre inşa etmiş, yıkılmayanları payandalarla takviye etmiştir. Kâğıthane Deresi'nin kolunun geçtiği 39. gözün altı tahkim edilmiştir. Selden yıkılmayan bölümde 28., 30., 32, 34., 36, 38, 41, 42, 43. ve 45. alt gözler pencere şeklinde olup gözlerin altları tabana kadar inmez. Genellikle Roma döneminden kalan temel duvarları bu gözlerin altındadır.

Bibi. Nirven, *İstanbul Sulan;* Çeçen, *Kırkçeşme.*

KAZIM ÇEÇEN

UZUN ÖMER

(1919, Abbaslı Köyü/Bilecik - 2 Şubat 1960, İstanbul) Piyango bayii.

İlkokulu bitirdi. 16-17 yaşlarına kadar normal bir gençken, sonraları, hipofiz bezinin aşırı çalışmasının sonucu olarak boyu hızla, anormal bir şekilde büyümeye başladı. İstanbul'da Numune Hastanesinde tedavi gördü. Ağırlığı, yaşamı boyunca 150-180 kg arasında değişti. Kalbi vücuduna göre küçüktü; kalp yetmezliği çekiyor, ancak bastonunun yardımıyla zorlukla yürüyebiliyordu.

Hayatım piyango bayii olarak kazanan Uzun Ömer'in dükkânı, önce Karaköy'de Ziraat Bankası'nın karşısında, postanenin yanındaydı, sonra Galata Köprüsünün altına, 6 numaralı Adalar-Yalova iskelesinin yanma nakletti. Eminönü'nde Nimet Abla ile Tek Kollu Cemal, Beyoğlu'nda da Cüce Simon gibi İstanbul'un en çok bilet satan bayilerinden biri oldu. Pek çok kişi, onun o kocaman ellerinden çektiği biletle zengin olacağı inanandaydı. Beş vakit namaz kılan ve çevresindekilere hep iyilik eden, kimseyi kırmamaya çalışan Uzun Ömer Üsküdar'daki evinde öldü, Eyüp'te Eski Bahariye Yolu'ndaki mezarlığa defnedildi. Uzunluğu 50 cm'e yaklaşan ayakkabıları, bir am olarak kendinden sonra ortakları ve yakınları tarafından çalıştırılmaya devam edilen piyango bayiinin camekânına yerleştirildi. Dükkân 1970'lerde anlaşmazlık yüzünden kapatıldı. Uzun Ömer'in simgesi haline gelen o koca ayakkabılar da yok oldu.

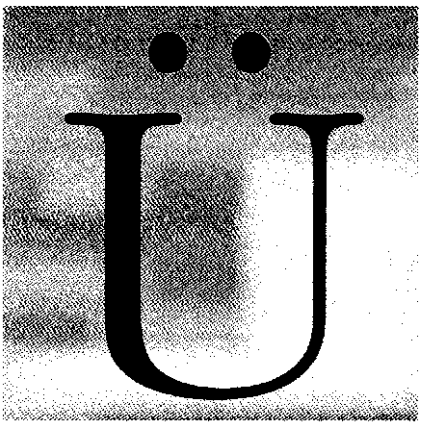

Uzun Ömer
Eser Tutel koleksiyonu

ESER TUTEL

UZUN SUCA MESCİDİ

bak. FUAD PAŞA CAMİİ

ÜÇ HORAN KİLİSESİ

bak. YERRORTUTYUN (SURP) KİLİSESİ

ÜÇ MİHRAPLI CAMİ

Eminönü İlçesinde, Eminönü-Unkapam Caddesi üzerinde Küçükpazar'dadır. "Hoca Hayreddin Camii" ve "Kazancılar Mescidi" adlarıyla da tanınır. Banisi, II. Mehmed (Fatih) dönemi ulemasından Hoca Hayreddin Efendi'dir. 1469-1478 arasında yapılmıştır.

Yapı Hoca Hayreddin'in yaptırdığı kısmın yanında Fatih tarafından eklenen bir mihrap ve bunun da hemen yakınında Hoca Hayreddin'in gelininin eklettiği bir üçüncü mihrap nedeniyle bu adı alır. Caminin iki ilavesi zamanla yıkılmış II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) yeniden ve çatılı olarak yapılmışlardır. E. H. Ayverdi'ye göre yıkılan revağı 1959-1960 arasında yapılmıştır. Yapının minaresi 1956'da depremde harap olmuş ve yenilenmiştir. Hoca Hayreddin'in yaptırdığı kısım cadde tarafındaki kesme taştan bölümdür. Ayverdi'ye göre burası moloz taşla inşa edilmişken tamir sırasında hatalı olarak kesme taşla yapılmıştır. Bu kısım mihrap yönünden sağa kaymış bir son cemaat yeri kapısına sahiptir. İki kubbeli son cemaat yerini taşıyan sütunların arası sonradan camekânla kapatılmıştır. Son cemaat yeri kapısının ekseninde dikdörtgen söveli bir kapı ile harime girilir. Giriş üzerinde soldan merdivenlerle çıkılan kadınlar mahfili, basit bir balkon görünümündedir. Harimin üzeri iri Türk üçgenleriyle geçilen yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Mihrap yönü de dahil olmak üzere her üç cephede iki sıra halinde dizilmiş dörder pencere bulunur. Bu pencerelerden alttakiler dikdörtgen, üsttekiler ise yuvarlak kemerlidir. Mihrap basit bir yarım yuvarlak niş şeklindedir.

Bu ana kısım, sağ tarafına sonradan eklenen iki mihraplı bölümle bağlantılıdır. Yan yana bulunan iki mihrabın da sağ taraflarında çift sıra halinde teşkilatlanmış ikişer pencere bulunur. Bugün kullanılan giriş bu ek kısmın girişidir. İki yanında ikişer pencere bulunan kapı harime girişi sağlar. Caminin bu kısmında son cemaat yeri yoktur. Bu girişin iki yanında maksure kısımları mevcuttur. Girişin üzerinde de kadınlar mahfili bulunur. Kadınlar mahfilinin girişi soldan merdivenlerle sağlanır. Duvarlar belli bir yüksekliğe kadar mermerle kaplanmış, mihrapların üçü de aynı tarzda boyanarak süslenmiştir. Caminin ahşaptan bir minberi ve vaaz kürsüsü vardır.

Minaresi, gövdesi silindir biçimindedir. Şerefe altında bir sıra kirpi korniş bulunur. Kubbeli kısımda da son cemaat yeri kubbelerini ve ana kubbeyi kasnak bitiminde kirpi korniş dolanır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 53; Ayverdi, *Fatih Devri III,* 512; *Eminönü Camileri,* 201-203,

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

ÜÇBAŞ MEDRESESİ

Fatih İlçesi'nde, Karagümrük'ün, Osmanlı döneminde Zincirlikuyu olarak anılan kesiminde, Saray Ağa Caddesi üzerinde, aynı adı taşıyan mescidin yanında yer almaktadır.

Müderris Nureddin Hamza Efendi tarafından, yanındaki mescitle birlikte 937/1530-31'de Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1729 tarihli Balat yangınında harap olduktan sonra yenilenmiş, ayrıca 20. yy'da da onarım geçirerek bazı değişikliklere uğramıştır. Başlangıçtaki mimari özelliklerini büyük ölçüde kaybettiği anlaşılan medresenin en azından konumu ile bazı mimari ayrıntılarının zaman içinde korunduğu tahmin edilebilir.

Mescitle bir bütün teşkil eden medresede açık avlulu Osmanlı medreselerinin sakıflı varyantı uygulanmıştır. Medreseyi oluşturan birimler (talebe odaları ile dershane) mescidin doğusunda yer alan, yamuk planlı avluyu üç yönde (doğu, kuzey ve güney) kuşatmakta, söz konusu birimlerin kapıları, revağm yerini almış olan ahşap direkli ve sakıflı sundurmaya açılmaktadır. Mescitle medresenin ortak olan girişi kuzeyde bulunmakta, girişin solunda, medrese kanadına bitişik olarak mescidin bodur minaresi yükselmektedir. Medrese birimlerini örten beşik çatı sundurmanın sakfı ile bütünleşmiştir. Medresenin cadde üzerindeki cephesinde, kesme taş sövelerin çerçevelendiği, dikdörtgen açıklıklı pencereler ile talebe odalarının ocaklarına ait kare kesitli bacalar sıralanır. Mütevazı bir yapı olan Üçbaş Medresesi, Anadolu Türk mimarisinde, 12-13. yy'lardan itibaren varlıkları tespit edilebilen, yanındaki cami veya mescitlerle ortaklaşa kullandığı bir avlu etrafında gelişen medreselerin geleneğine bağlanmaktadır.

Üçbaş Medresesi
Ertem Uca, 1994/TETTV Arşivi

Bibi. Demircanlı, *Evliya Çelebi,* 342; Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri,* 384; Kuran, *Mimar Sinan,* 353; *Fatih Camileri,* 241.

EMİNE NAZA

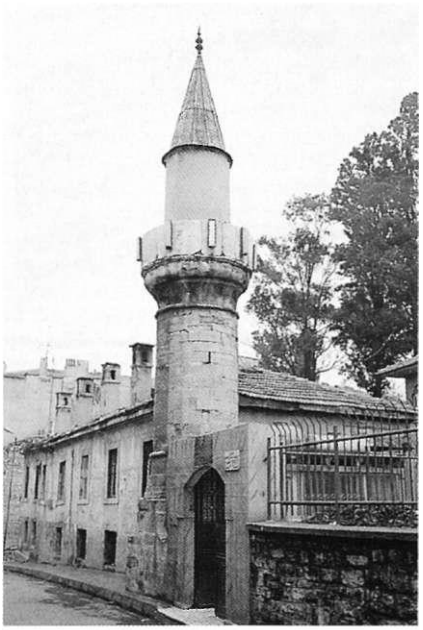
ÜÇBAŞ MESCİDİ

Fatih İlçesi'nde, Karagümrük'te, Saray Ağası Caddesi'nde yer almaktadır. Üçbaş Nureddin Hamza Camii olarak da tanmır.

Yapının banisi Kadı Nureddin Hamza'dır. Karasu'ya bağlı, Üçbaş Köyü'nde doğduğu için, köyün ismi kendisine lakap olmuştur. Binanın tarihi mescidin dış kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre 939/1532-33'tür. Yapının sıvalı olan duvarlarının tuğla hatıllı taş olduğu, pencerelerinin ve mihrabının biçiminin sonradan değiştiği gözlenmektedir. Minarenin üst bölümü son yılların izlerini taşımakta olup küfekiden yapılmış kaidesi 16. yy'a aittir. Klasik mimari özelliklerinin çoğunu kaybetmiş olan bu mescit Mimar Sinan'ın İstanbul'daki tarihi bilinen ilk yapısıdır. Yapı 1729 Balat yangınında hasar görmüş, daha sonra yeniden onarılmış ve 1960'lı yıllarda bir dernek tarafından şimdiki haline getirilmiştir. 1989'da da büyük ölçüde onarım geçirmiş, bu onarım sırasında duvarları tuğladan örülerek yenilenmiş, tavan kısmı biraz daha yükseltilerek betondan düz olarak yapılmıştır. Ayrıca avlu giriş kapısının solunda bulunan bodur minaresi kesme taştan inşa edilmiştir. Mescide avlu kapısmdan girildikten sonra, sağ taraf -

Üç Mihraplı Cami
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi

Üçbaş Mescidi
Ertan Üca, 1994/TETTV Arşivi

ta hazire, sol tarafta ise Üçbaş Medresesi(->) ile abdest alma muslukları ve meşruta yer almaktadır. Yapının dikdörtgen, üzeri basık kemerli kapısının sol tarafında ise iki tane pencere açılmıştır. Yapıya girildiği zaman cemaat yeri harim ile birleşmiştir. Doğu ve batı cepheleri aynı özellikleri gösterir. Altta ve üstte simetrik şekilde açılmış ikişer pencere yer alır. Güneyde mermerden, dikdörtgen, içten köşeli olan mihrabın iki yanında altta ve üstte ikişer pencere açılmıştır. Vaaz kürsüsü ahşap olup güneydoğu köşede duvara bitişiktir. Minberi ise mermerdir. Tavanı düz, betondan olup avizenin asıldığı yer yuvarlak göbek halindedir. Yapı içten bkinci pencere hizasına kadar seramikle kaplanmıştır.

Kadınlar mahfili harime dikdörtgen şeklinde gelip iki tane ufak balkon çıkması yapmaktadır. Kadınlar mahfilinin altına gelen yer kapatılmıştır ve imam odası olarak kullanılmaktadır. Kadınlar mahfiline imam odasının yanındaki kapıdan merdivenle ulaşılır. Buraya dışarıdan da giriş vardır. Kadınlar mahfili doğuda iki, batıda iki, kuzeyde dört tane aynı özellik gösteren pencerelerle aydınlanır.

Yapının ilk girişte üç tarafı camekânla kapatılmış bir ön hazırlık bölümü vardır. Ayrıca yapının dış cephesi son onarımda tamamen seramikle kaplanmıştır. Tek şerefeli ve konik külahlı minaresi yapıya bitişik olmayıp avlu kapısının yanındadır.

Bibi. Ayvasarayî, *Hadîka,* I, 50; Öz. *İstanbul Camileri,* I, 148; *Fatih Camileri,* 220; Kuran, *Mimar Sinan,* 318.

N. ESRA DİŞÖREN

ÜÇLER MESCİDİ

Sultanahmet'te, eski Atmeydanı olan parkın yanında, Örme SütunünO-») tam karşısına inen, evvelce Fazlı Paşa Sokağı iken adı Terzihane Sokağı'na dönüştürülen dar yokuşun kenarında bulunuyordu. Bugün burada, baş ve ayak şahideleri olmadığından kime ait oldukları anlaşılmayan, yan yana iki mermer lahit vardır. Önceleri namazgah olan Üçler Mescidi bu mezarların tam yanında idi.

Hüseyin Ayvansarayî. *Hadîkada'da* mescidin banisi Irakîzade Hasan Efendi' nin bu yerle ilgilenmesinin sebebini açıklar. Yakışıklı ve güzel bir delikanlı oluşundan dolayı "Oğlan Şeyh" olarak şöhret bulan İsmail Maşukî(-»), Sünnî görüşlere aykırı düştüğüne inanılan bazı sözlerinden dolayı Atmeydanı kenarındaki bu yerde, 1529'da idam edilmiş, müritlerinden Hasan Efendi de burada şeyhinin anısına bu camiyi yaptırmıştır.

Ayvansarayî, Irakîzade Hasan Efendi' nin idamın yapıldığı yerin etrafım bir parmaklıkla çevirttiğini, sonra burayı bir namazgaha dönüştürdüğünü bildirir ve kıble tarafında. Kandî Abdullah Efendi tarafından yazılmış üç beyitlik manzum tarihin kopyasını verir. Bu manzum tarih, namazgahın 942/1535-36'da yaptırıldığım gösterir. Fakat kısa süre sonra namazgahın yerinde aynı kişi, Irakîzade Hasan Efendi, güzel bir mescit inşa ettirmiştir. Dört mısralık manzum tarihine göre bu da 959/ 1551-52'de yapılmıştır. Yine *Hadîkada.* belirtildiğine göre. kurucunun iki de kardeşi olduğundan, buraya Üçler Mescidi denilmiştir. Saka Çeşmesi olarak adlandırılan çukur çeşmenin üstünde her üçünün de kitabesiz mezarları vardır. Mescidin yanında bir cebeci kulluğu (karakolu) yapılmış. III. Murad (hd 1574-1595) caminin vakfını ihya edip, vakrf gelirini sağlamıştır. Bu arada şu noktanın bilinmesi gereklidir ki, *Hadîka'msA* basılı nüshasında namazgahın yapımı için verilen 922/1516 tarihi yanlış olup çeşitli yazmalarda ve "Refiü dilgüşâ oldu musalla" mısramın ebcedi de doğru tarihi 942/1535-36 olarak gösterir.

Matrakçı Nasuhün 944/1537-38'de meydana getirdiği *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* deki İstanbul minyatüründe namazgah, etrafını çeviren sofa parmaklığı, kapısı, içinde ağacı ve mihrabı de ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. İstanbul vakıflarının durumlarını bildiren 953/1546 tarihli *Tahrir Defteri*'nde bu mahallede bir Şeyh Emir Hasan Mescidi ile hankâhımn adları geçer. Başkbaşına bir vakrf olarak defterde yer almayan bu hayır binalarının henüz bir evkaf haline gelmeyen Üçler Namazgahı ile aynı olduğu tahmin edilir. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre. burada bir de hankâh yani tekke-zaviye bulunuyordu. Üçler Mescidi III. Murad tarafından ihya olunarak, "vazife" tayini edildiğine göre. bu padişahın döneminde, yani 16. yy'ın sonlarına doğru resmen bir vakıf durumuna girmiş olmalıdır.

Üçler Mescidi'nin 19. yy'a kadar ne gibi değişikliğe uğradığı şimdilik bilinmiyor. İstanbul camileri haritasında 345 sayı ile gösterilmiştir. 1875'e doğru çizildiği tahmin edilen İstanbul planında ise, Üçler Çeşmesi olarak çukur çeşmenin merdiveni işaretlenmesine karşılık mescit yoktur. Bundan da mescidin bu tarihten önce belki 1852 veya 1865 yangınlarından birinde harap olduğu düşünülür. Atmeydam'm gösteren bazı eski gravürlerde burada bir minare fark edilir. 1855-1860 arasında doğru çekilen bir fotoğrafta da harap küçük bir mescidin duvarları ile külahı olmayan bir minare seçilir. Bu duruma göre mescidin 1852 yangınında harabe haline geldiği düşünülür. Daha sonraki şehir haritalarında yeri boş bk arsa olarak gösterilen Üçler Mescidi'nin yerinde 1297/1880'de Ali kızı Hasene Hanım adında bir kadın sembolik bir mezar taşı diktirmiştir. Etrafı demir parmaklıkla çevrili bu mezarın kitabesinin sonuna, Müstakimzade'nin 935 sayısını veren tarih beyti işlenmiştir. Bugün bu taş da kaybolmuştur.

Mescidin boş arsasında, 1927'de St. Casson idaresindeki İngiliz arkeoloji heyeti kazı yaptığında, Üçler Mescidi'nin temel kalıntıları ile *Hadîka* da tam metni yer alan manzum kitabesinin yan parçasını bulmuştur. Az sonra da, Vakıflar İdaresi 1935'e doğru mescidin arsasını satmış, buraya bugün görülen binalar yapılarak, bir kısmı küçük bir otopark olarak düzenlenmiştir. Yalnız çukur çeşmenin üst tarafında, kumcu kardeşlerin mezarları olmasına ihtimal verilen iki güzel mermer lahit yerlerinde bırakılmıştır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 34-35; Nasuhü's-Silahî. *Beyân-i Menâzil-ı Sefer-i Irakeyn,* (yay. H. G. Yurdaydın), Ankara, 1976; Ayverdi-Barkan, *Tahrir Defteri,* 6, no. 35 (îshak Paşa Camii bölümünde); S. Casson-D. Talbot Rice, *Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople,* Londra,. 1928. s. 3, 7, resim 13; Gölpınarlı, *Melâmilik.* 48-54; S. Eyice, "Atmeydanı'nda İki Mezar veya Kaybolan Bir Eski Eserin Hikâyesi", *TAÇ,* I, S. 4 (Aralık 1986), s. 7-12.

SEMAVİ EYİCE

ÜÇÜNCÜ VAKIF HANI

Beyoglu'nda. Ağahamamı'nda, Turnacıbaşı Sokağı ile Kuloğlu Sokağının kesiştiği köşedeki eğimli arsa üzerinde, 1911-1913 arasında inşa edilmiştir.

Hanın yerinde daha önceleri, III. Mustafa'nın (hd 1757-1774) çamaşırcıbaşısı Kuloğlu Mustafa Beyin 1602'de yaptırmış olduğu Kuloğlu Camii de buna bitişik olarak, Hacı Ferhad Ağanın yaptırmış olduğu bir sıbyan mektebi bulunmaktaydı. 19- yy'ın sonlarında gelişerek Hıristiyan azınlıklarla yabancıların oturmayı tercih ettikleri bir bölge haline gelen Beyoglu'nda eski Kuloğlu Camii zamanla önemini yitirerek harap duruma düşmüş, bu nedenle Evkaf Nezareti'nde yerine gelir getirecek bir bina yapılmasına karar verilmiştir. Kuloğlu Camii 1913'te Bostancıda, yine Kuloğlu Mustafa Beyin vakıf arsası üzerinde Bostancı Camii(->) adıyla yeniden yaptırılmıştır.

Efkaf başmimarı Kemaleddin Bey(->) tarafından, altı katlı, dokuz daireli bir apartman biçiminde tasarlanmış olan taşıyıcı tuğla duvar sistemiyle inşa edilmiş, döşemelerde demir putreller ve küçük tuğla tonozlardan oluşan volta sistemi kullanılmış, binanın üzeri ahşap, kırma bir çatıyla örtülmüştür. Turnacıbaşı Sokağından girilen hanın zemin katının ön bölümün-

Üçüncü Vakıf Hanı
Yıldırım Yavuz

de, ikisi Kuloğlu Sokağına açılan dört adet dükkân bulunmakta, arsanın eğimi nedeniyle bodrum niteliğindeki arka bölümde ise dairelere ait kömür depoları yer almaktadır. İki yandaki binalara bitişik olarak inşa edilmiş hanın diğer katlarında ikişerden toplam dokuz daire planlanmışsa da ilk yapıldığında kapalı bir teras olarak kullanılmış olan çatı katının ön bölümüne bir daire eklenmiştir. Ortadaki büyük ışıklıktan aydınlanan yarım daire planlı ana merdivenden başka, alt kattaki depolarla ilişkili ve mutfaklardan ulaşılan ikinci bir servis merdiveni de bulunmaktadır. Apartman dairelerinin her birinde, çeşitli büyüklüklerde altışar oda, birer hol, antre, mutfak, banyo ve tuvalet yer almaktadır. Arsanın yamukluğu nedeniyle Turnacıbaşı Sokağı yönündeki dairelerin odaları biraz daha farklı olarak düzenlenmiş, iki sokağın kesiştiği köşeye rastlayan odaların bu köşeleri pahlanarak buralarda kapalı cumbalar yapılmış, giriş üzerine rastlayan odalar ise yine kapalı cumbalar biçiminde dışarıya doğru taşırılarak giriş doğrultusunda vurgulanmıştır.

Hanın sokaklara açılan cephelerinin ikisi de orta doğrultularına göre simetrik bir biçimde düzenlenmiştir. Her iki cephe de birinci ve beşinci kat seviyesinden geçen taş kuşaklarla üç ana bölüme ayrılmış, tuğla duvarlar sıvanarak kesme taş görünümü verecek biçimde yatay çizgilerle derzlenmiştir. Ön cephenin üçüncü kat pencereleriyle Kuloğlu Sokağına bakan yan cephenin köşe odalarının pencereleri sepet kulpu kemerlerle geçilmiş, diğer tüm pencereler kare ya da düşey, dikdörtgen açıklıklar biçiminde bırakılmışlardır. Pencere açıklıkları enli, klasik profilli silmelerle çerçevelenmiş, kemerlerin üzerlerine ortalarında ay-yıldız, çevrelerinde defne dalı kabartmaları bulunan alçı tepelikler yerleştirilmiş, cumba ve balkonları taşıyan konsolların dış yüzleri kabartma defne dallarıyla bezenmiştir. Hanın cephe düzenlemelerinde Kemaleddin Beyin ulusal mimarlık anlayışını yansıtan ve mimarın tasarladığı diğer vakıf hanlarının en önemli özelliklerini oluşturan, klasik çağ Osmanlı mimarisinden esinlenmiş yapı ve düzenleme elemanlarından hiçbiri kullanılmamıştır. Hanın yapıldığı yıllarda, daha çok yabancılarla kendilerini Batı kültürüne yakın bulan azınlıkların oturmayı yeğledikleri, Batı seçmeciliğine göre biçimlendirilmiş Beyoğlu çevresine uyma kaygısının, yapının biçimlenmesinde etkin bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. O günkü Türk toplumunun yaşam biçimine yabancı, dışa dönük yaşantının gereklerine uygun bir biçimde planlanmış apartman dairelerini ve çatı katma yerleştirilmiş çamaşırlık ve çamaşır kurutma terası gibi ortak kullanıma açık işlevleri içeren yapı, bu haliyle Beyoğlu yöresinin toplumsal yaşamına uygun bir bina olarak dikkati çekmektedir. Kemaleddin Bey ilk kez bu binada denediği çok katlı apartman yapısı çözümünü daha sonra geliştirmiş ve Lalelide Tayyare Apartmanlan'nda(-») ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da gerçekleştirdiği vakıf hanlarında bu yapı türünün ilginç örneklerini vermiştir.

Bibi. tbnülemin Mahmud Kemal (İnal)-Hüseyin Hüsameddin (Yasar), *Evkafı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı,* İst., 1919; Yavuz, *Mimar Kemalettin,* 163-172.

YILDIRIM YAVUZ

ÜFÜRTOÇÜLÜK-CİNCİLİK

Yakın zamana kadar İstanbul'da bazı hastalıkların okunmayla tedavi edilebileceği inancı çok yaygındı. Bu tedaviyi hoca, üfürükçü veya cinci gibi adlar verilen kişiler yaparlardı. Bunlar aynca, kısmeti bağlı kızların kısmetini açmak, dargın karı kocaları barıştırmak, cinlerle ilişkisi olduğuna inanılan kişileri bu cinlerden kurtarmak için de çeşitli büyüler yaparak, muska yazarlardı.

Hemen her yörede olduğu gibi, İstanbul'da da, halk arasında cinlerle ilgili çeşitli inanmalar vardı. Dişi cinsten olanlarına "Rüküş Hanım" veya "İbrik Kalfa" adı verilen bu cinlerin şehrin içinde ve dışmda uğradığı belirli yerler olduğuna inanılırdı. Örneğin, deniz cinlerinin padişahının Kız Kulesi açıklarında konakladığı inancı vardı.

İstanbul'da eski din ve kültürlerden etkilenmiş ama İslami bir görünüşe de sahip büyü ve büyücülükle ilgili birçok pratik geliştirilmiş pek çok üfürükçü ve cinci hoca yetişmiş, buradan da Anadolu'ya yayılmıştır. 1920'den önce İstanbul'daki cinciler arasında Mahmutpaşa çevresinde dükkân açmış olan Afrikalı zenciler de vardı.

Üfürükçülük ve cincilikle uğraşanların kim oldukları çoğunlukla bilinmezdi. Bunlar kenar semtlerdeki kahve köşelerinde, dükkânlarda veya evlerinde işlerini görürler, çağrılınca evlere giderlerdi. Uygulamaları ile ilgili olarak kimseye bir şey söylemezler, kimse de bir şey sormazdı. İnanca göre hoca yaptığı şeyi söylerse, nefesinde kuvvet kalmaz, kötü cinler azar ve uygulama sonuç vermezdi. Hocalara başvuranlar çoğunlukla kadınlar olurdu. Hocalar da kolay tesir altına alabildikleri için kadınlarla daha çok ilgilenirlerdi. Bu uygulamaları sonucunda hocalara para ödenirdi,

Hocaların uygulamaları arasında genelde bir farklılık yoktu. Başvuran kişiye birtakım pratikler yapılır veya ondan belli pratikleri yapması beklenirdi. Okunup üflenecek ya da cinlerin kötülüklerinden korunacak kişinin vücuduna, giysilerine ya da yiyecek-içeceklerine bazı işlemler yapılırdı. Uygulamaların sonunda da çoğunlukla bir muska yazılırdı. Muskayı taşıyanlar hastalıklarından, sıkıntılarından kurtulacaklarına inanırlardı. Eskiden Fatih'te Karadeniz Caddesi'nde Erzurumlu Müslim Hoca, Etyemez'de Yeşil Hoca, Kasımpaşa'da "Üç Ayak" lakaplı Cinci Osman, Büyükdere'de Pamuk Hafız, İstanbul'da üfürükçülük ve cincilikle uğraşanlardan birkaçıydı. 17. yy'da yaşamış, sarayda ve dolayısıyla İstanbul'da etkili olmuş Cinci Hoca(->) da büyük bir ün yapmıştı.

Yine eskiden Merkezefendi'de aya karşı tükürdükleri veya kötü söz söyledikleri için çarpıldıklarına inananlar cinciye giderlerdi. Aynı semtte, yabancıların saldırısına uğrayan ve bunları bulmak isteyen kişiler de cincilere gidip, muska yazdırırlardı. Eyüp Sultan, Fatih, Kocamustafapaşa ve Etyemez semtlerinde ise, bazı genç kız ve kadınların cinlerle ilişkileri sonucunda gebe kaldıkları inancıyla cincilere gittikleri duyulmuştu (bak. büyücülük).

Bibi. E. E. Talu, "Eski Üfürükçüler", *Resimli Tarih Mecmuası,* S. 45 (Eylül 1953), s. 2592-2594; S. V. Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane,* İst., 1971; ay, *Etnoloji Sözlüğü,* Ankara, 1971; Bayrı, *İstanbul Folkloru;'?.* N: Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru.* İst., 1973; H. U. Barlas, *Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar,* Karabük, 1974; İ. Z. Eyüboglu, *Anadolu Büyüleri,* İst., 1978; S. Aytar, *İstanbul Tıbbi Folkloru,* İst.. 1980.

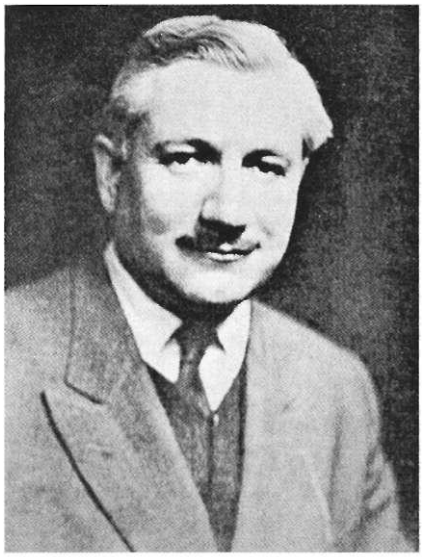
ALPARSLAN SANTUR

ÜLGEN, ÂLİ SAİM

(1913, İstanbul - 8 Şubat 1963, Ankara) Mimar.

Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesinde yaptıktan sonra, Güzel Sanatlar Akademisinin mimarlık bölümünü bitirdi. IJ. Dünya Savaşından az önce kısa bir süre için Fransa'da staj gördü. Bir mimar olarak bina yapmak yerine eski eserleri incelemeyi, bunlardan harap olanları ayağa kaldırmayı tercih eden Ülgen, Maarif Vekâletine bağlı Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü'nde görevlendirildi.

Ülgen, İstanbul Arkeoloji Müzeleri kadrosunda mimar olarak çalışıyor ve bu vesile ile bazı kazılar ve sondajlarda, plan ve rölöve işlerini üstlendikten başka, Arkeoloji Müzesi'nde toplanan İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin(->) mimarlık ile ilgili araştırmaları ile de uğraşıyordu. Bu encümenin dosyalarına, üzerlerinde konuşulmuş bazı eserlerin plan-krokilerini de sağlamıştı. 1946'da, İstanbul'un eski eserlerini tespit ve tescil işiyle uğraşan ve Alay

Âli Saim Ülgen
TETTV Arşivi

Köşkü'nde toplanan kuruluşta da bulundu. Fakat bu tescil komisyonu fazla bk şey yapamadan dağddı.

Türkiye'nin bütünündeki her türden eski eserler ile ilgilenmek üzere 1949'da onun gayreti sonunda 5805 sayılı kanun ile kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu'na üye oldu. Ülgen 1953'e doğru müzeler teşkilatından ayrılarak Vakıflar Genel Müdürlüğü kadrosuna geçti. Bir taraftan uzman danışman olarak, her türden vakıf binanın restorasyonu de dgilenirken, bir taraftan da Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin sanat tarihi bölümünde öğretim görevlisi olarak Türk sanatı dersleri veriyordu.

Eski eserlerin korunması ve bunların onarılmasmdaki esasları ortaya koyan bir çalışmasının ilk cildini 1943'te yayımladı *(Anıtların Korunması ve Onarılması,* I, Ankara, 1943). Bati da o sıralarda uygulanan restorasyon prensiplerini, yurdumuzun eski eserleri ile bağdaştırmak gayesi ile hazırlanan bu kitabın sonundaki resimler bölümünde de, örnekler üzerinde yapılmakta olan veya önce yapılmış tamirlerin hatalarını tahlil ve tenkidi ortaya konulmuştu. Ülgen bütün çalışmalar ve araştırmalarını, eski eserlerin ve bdhassa Türkiye'nin İslami eserlerinin tespit, tamir ve ayağa kaldırılmasına hasretmişti. Vakıflar idaresi'ndeki görevi de onun yurdun her tarafındaki vakıf yapılar ile ilgilenmesini sağlıyordu. Devamlı hareket halinde olan Ülgen, Türkiye sınırları içindeküerden başka yurtdışındaki bazı Türk eserleriyle de ügilendi. Trablusgarp'ta Turgut Reis Türbesi, Kudüs'te Kubbetü's-Sahra gibi eserlerin restorasyonuna katkısı oldu.

Ülgen, Vakıflar İdaresi'ndeki çalışmalarında, bilhassa bazı önemli eserlerin restorasyonunu ön planda tutmuştu. Bunlar arasında Süleymaniye Külliyesinin ayıklanıp kurtarılması ve çeşitli bölümlerinin ihyası önemli yer almıştı. Tek bir insanın gücünün çok üstünde olan bu çalışmalar arasında yüzlerce ufak çalışma da vardı. Ayrıca çok yıl önce Atatürk'ün isteği üzerine planlanan ve iki büyük cilt halinde basılması tasarlanan büyük bir Mimar Sinan monografyasının, plan ve rölöve malzemesini topluyordu. Metinlerinin tarih bölümünün Fuad Köprülü, mimarlık bölümünün Albert GabrieI(->) tarafından yazılması düşünülen, hattâ bir de örnek fasikülü basılan bu proje hiçbir vakit gerçekleşemedi. Fakat Ülgen'in bizzat çizdiği veya elemanlarına hazırlattığı çizimler ölümünden yıllar soma iki büyük albüm halinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlandı.

Ülgen, yaptığı restorasyonlar yüzünden, zaman zaman insafsızca yapılan hücumlarla, tenkitlerle karşdaşü, hattâ "kovuşturmaya" da uğradı. Süleymaniye Camk'nin tamiri münasebetiyle, bazı günlük gazetelerde bir süre uzayıp giden polemik yazıların, hücumlar, garip haberler, çok genç yaşta ölümünün gerçek sebepleri olarak gösterilebilir. Bunların sonunda şiddetli bir kalp krizi ile yatağa düşen Ülgen, kaldığı dakenin çok yakanında Gima alışveriş merkezi üzerine düşen uçağın yarattığı şok yüzünden vefat etti.

Ülgen'in İstanbul de ilgili yayınlarının başında, henüz lise öğrencisi olduğu yıllarda hazırlayıp 200 sahifelik bk kitap halinde bastırmak cesaretini gösterdiği, *İstanbul t>e.Eski Eserleri Ost.* 1933) başlıklı yayını gelir. Fazla ilmi değeri olmayan, bu çocuksu ifadeli kitap, bazı küçük müşahedeler ve bu hususlarda fazla deneyimi olmayan, hevesli bir lise öğrencisi tarafından yazdmış bir kitap olarak yine de ilgi çekicidir. Ayrıca, İstanbul'a dair Batı dillerindeki sayısız eserleri arasında, harf inkılabından sonra, hem de bir öğrenci tarafından Türkçe olarak yazılmış bir kitap olarak da dikkate değer.

İlk sayısı 1938'de çıkan *Vakıflar Dergisi'nde,* A. S. Ülgen, Halim Baki Kunter de beraber, "Fatih Camü" başlıklı bk makale yayımladı *(VD,* I, 1938, 91-101. metin dışı 70 resim ve 1 plan). Burada, Wulzinger'in(->) iddiasının aksine Fatih camilerinin Bizans'ın Havariyun Kilisesi temelleri üstünde olmadığım inandırıcı biçimde ispatlıyordu. Aym makalenin ayrı basımına, Fatih civarındaki bk sarnıca dak bk rölöve ile kısa bir not ekleyerek bunu başlıbaşına kitap olarak da yayımladı *(Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı,* İst, 1939). Aynı yıl diğer bk kitabı da Türkçe ve İngdizce olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü yayım olarak basddı *(Fatih Devrinde İstanbul, 1453-1481, Haritası, İzahatı-Indeksler,* Ankara, 1939, 45 sahife ve metin dışı 32 resim üe 1 plan; İngilizcesi, *Constantinople during the Era of Mohammmed the Conqueror, 1453-1481, Maps-Explanations-Indices,* Ankara, 1939). Bu kitap esasında, Vakıflar İdaresi tarafından yayımlanan Fatih vakfiyelerini tamamlayan ve ona yardımcı olmak düşüncesiyle meydana getirilmişti.

Ülgen'in İstanbul'la ilgili başlıca şu yazıları vardır: "Topkapı'da Ahmed Paşa Hey'eti" *(VD,* II [1942], 169-171, ayrıca 10 resim ve 1 plan); "Pertev Mehmed Paşa'mn Eserleri Hakkında Mimari İzahat" (*VD,* II [1942], 241-243, ayrıca 22 resim); "Yeni Cami" *(VD,* II [1942], 387-398, ayrıca 35 resim ve plan); "İstanbul'da Rüstem Paşa Hey'eti" *(TTOKBelleteni,* S. 122 [1952], 8-9); "Şahzade Camii ve Hey'eti" *(Mimarlık,* S. 5-6 [1952], s. 13-16); "Fatih Camii Hey'eti" *(Mesleki ve Teknik Öğretim,* I, S. 1 [1953], 5-7); "Süleymaniye Hey'eti" *(ae,* I, S. 2 [1953], 10-12); "Türkleşmiş bir Bizans Abidesi: Ayasofya" *(Selâmet,* S. 10 [1963], s. 10-11).

Bibi. S. Eyice, "Ali Sâim Ülgen", *Türk Kültürü Dergisi,* I, S. 6 (1963), s. 24-28; R. M. Meriç, "Kaybettiğimiz: Ali Sâim Ülgen", *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* I, 1963, s. 787 vd; H. R. Ergezen, "Y. Mimar Ali Saim Ülgen", *Arkitekt,* S. 87-88 (1963).

SEMAVİ EYİCE

ÜMMÎ SİNAN TEKKESİ

Eyüp İlçesinde, Düğmeciler Mahallesinde, Ümmi Sinan Sokağı'nda yer almaktadır.

Sinanîliğin(->) piri Şeyh İbrahim Ümmî Sinan'm (ö. 1568) kabrini barındıran ve bu yüzden söz konusu tarikat kolunun "pir makamı" olarak kabul edilen bu tekke 16. yy'ın ortalarında Ümmî Sinan'ın halifelerinden Nasuh Dede tarafından kurulmuştur. Mimari programı ve tasarımı hakkında hemen hiçbk şey bilinmeyen ük tekke yapısı muhtelemelen küçük bir zaviye niteliğinde olup kâgk duvarlı, çatılı bir tevhidhane ile buna bağlı bazı müştemilattan ve bir çeşmeden ibaretti. Ümmî Sinan'ın vefatını müteakip tevhidhanenin mihrap duvarının önüne bir türbe inşa edilmiş, zamanla türbenin güney ve batı yönlerinde küçük bir hazire oluşmuştur.

II. Mahmud tarafından, büyük bir ihtimalle 1826-1839 arasında, tevhidhane-türbe binası, temelleri korunmak kaydıyla yenüenmiş, ayrıca tevhidhanenin doğu yönüne, bağımsız girişi olan küçük bir hünkâr dakesi ve mahfdi üave edilmiştir. II. Abdülhamid üe tekkeye mensup bulunan bazı ricalin yardımlarıyla bütün binalar 19. yy'ın son çeyreğinde esaslı bir onarıma tabi tutulmuş, bu arada harem ve selamlık bölümleri yeni baştan inşa edilmiştir. Tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra harem ve selamlık bölümleri son postnişinlerinden Şeyh Yahya Galip Efendi'nin (Kargı) (Ö.1942) ailesi tarafından ikametgâh olarak kullanılmış, günümüzde de aynı ailenin tasarrufunda bulunun tekke bu sayede harap olmaktan kurtulmuştur. Son olarak 1980'de bazı hayır sahipleri tarafından eski biçimine uygun olarak onartılan tevhidhane-türbe, özgün ayrıntılarıyla bk müze gibi korunmakta, selamlıkta tasavvuf musikisi çalışmaları yapılmaktadır.

Yakın bk tarihe kadar bostanlar ve bahçeli ahşap evlerle çevrili olan tekke arsası doğuda Ümmî Sinan Sokağı, diğer yönlerde komşu parsellerle sınırlıdır. Kuzey sınırını Oluklubayır'a yaslanan bir istinat duvarı teşkil etmektedir. Cümle kapısı, doğuda Ümmi Sinan Sokağı'nın sonunda yer almakta, karşısında da çeşme görülmektedir. Kapının güneyinde harem, tevhidlıane ve türbe bölümlerini barındı-

ran esas bina bulunur. Halen mevcut olmayan hünkâr kasrının, sokağın doğu yakasında bulunduğu ve üstü camekânlı ya da pencereli bir köprü ile tevhidhanenin doğu kesiminde, üst katta yer alan hünkâr mahfiline bağlandığı bilinmektedir. Arsanın güneybatı köşesinde bağımsız selamlık binası yer alır. Arsanın hazire dışında kalan kısmı, asırlık ağaçların gölgelediği bir bahçe, güneydeki bir bölümü de bostan olarak değerlendirilmiştir.

Cümle kapısı ile çeşme, tekkenin, ilk inşa edildiği devirden günümüze gelebilmiş öğelerdir. Tekkenin ilk yapısında çeşmenin tevhidhanenin sokağa bakan doğu duvarı üzerinde, tuğladan sağır bir sivri kemerin içinde yer aldığı, II. Mahmudün yenileme ameliyesi sırasında, muhtemelen Oluklubayır'dan inen alüvyonlarla sokağın kotu yükselmiş olduğundan, buradan sökülerek şimdi bulunduğu yere monte edilmiş olduğu tespit edilmektedir. Kitabesiz olan her iki yapı da kesme küfeki taşından örülmüştür. Cümle kapısı kaval silmeli dikdörtgen bir çerçeve içinde yer alan basık bir kemere sahiptir. Ufak boyutlu çeşmede de kaval silmelerin teşkil ettiği bir çerçeve içinde, kilit taşı "mühr-i Süleyman" kabartması ile süslü bir sivri kemer görülmektedir. Aynataşında da bir kırık kaş kemer ve bunun içinde çok basit, iç içe iki daireden oluşan bir kabara vardır.

Tevhidhane, türbe, harem ve mutfağı barındıran esas binanın boyutları dışarıdan 19x25 m'dir. Değişik malzeme ve inşaat özelliklerine sahip, farklı dönemlerde yapılmış üç ana bölümden oluşmaktadır. Kuzeyde yer alan, batı yönünde kitleden dışarıya taşan iki katlı ahşap kanat, giriş taşlığını, haremi ve mutfağı barındırmaktadır. Bunun güneyinde bulunan ve yapı grubunun çekirdeğini oluşturan tevhidhane 12x11,5 m boyutlarındadır. Güney ve doğu yönünde 85 cm kalınlığındaki kagir duvarların alt kesitlerinde ilk inşa döneminden kalma almaşık örgü, sokak üzerindeki doğu cephesinin sıvandığı son restorasyona kadar görülebiliyordu. Harem ile ortak olan kuzey duvarı ile batı duvarı ise ahşaptır. En güneyde yer alan, kagir duvarlı türbe kısmı ise 10x7,25 m boyutlarındadır. Bu üç ana bölüm, arazinin eğimine uyularak farklı kotlarda inşa edilmiş ve kırma çatılarla örtülmüştür.

Yapının esas girişi kuzey yönünde bahçeye açılmakta, buradan dikdörtgen planlı ve zemini iki kademeye ayrılmış olan bir dikdörtgen taşlığa girilmektedir. Taşlığın güneyinde tevhidhanenin kapısı, batı yönünde hareme açılan ve şeyh efendi için harem-tevhidhane bağlantısını sağlayan bir kapı ile pencere, doğu yönünde de "paşa odası" tabir edilen mekâna ait yine bir kapı ile pencere açılmıştır. Yan taraftaki bu kapılara ikişer basamakla çıkılmakta ve pencerelerin önlerinde "paşmaklara" (pabuçlara) mahsus ahşap raflar bulunmaktadır.

Kareye yakın dikdörtgen planlı (10,75x 10,25 m) tevhidhanenin Ummi Sinan Sokağı üzerindeki doğu duvarında iki pencere bulunmaktadır. Bunların içleri şevli olup, altlarında sağır basık kemerler yer alır. Türbe ile ortak olan güney duvarının doğu köşesindeki kapıdan sekiz basamakla türbeye inilir. Bu duvarın ortasında yarım daire planlı mihrap hücresi, bunun üzerinde, sakal-ı şerifin muhafaza edildiği, üçgen alınlıklı küçük bir ahşap dolap bulunmaktadır. Mihrabın sağında ve solunda türbeye bakan birer pencere, ayrıca bu güney duvarının türbeden ileriye taşan batı ucunda da bir pencere açılmış, batı duvarı ise hazireye bakan üç pencere ile donatılmıştır.

Tevhidhanede ayinlere ayrılmış olan alan 7,5x6,5 m boyutlarındadır. Bu alan kuzey, batı ve doğu yönlerinde erkek seyircilere mahsus mahfiller ile çevrilmiştir. Zeminleri bir seki ile yükseltilmiş olan mahfillerin sınır çizgisinde, üst kattaki kadınlar mahfilini taşıyan sekiz adet, sekizgen kesitli ahşap sütun sıralanmaktadır. Sütunların üst hizalarında, yanlarda küçük ahşap konsollar görülür. Aralarında da basit profilli ahşap korkuluklar bulunmaktadır. Mahfillerin güneybatı köşesinde mevlitlerde vb toplantılarda kullanılan bir kürsü yer alır.

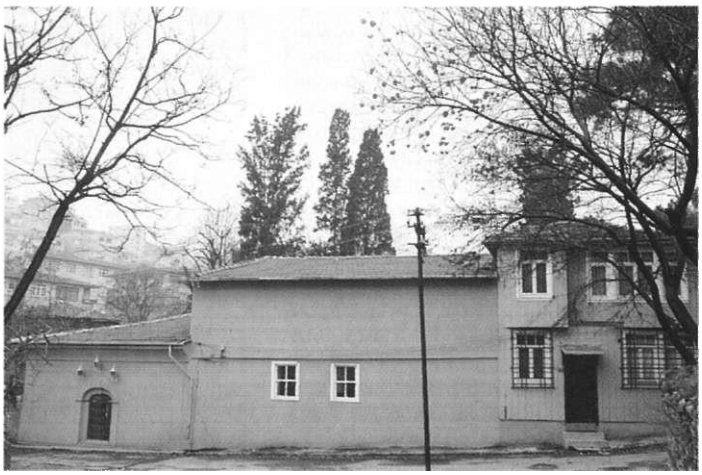
Kadınlar mahfili, ikisi güneye, biri batıya açılan üç adet pencereye sahiptir. Kuzey kanadının ortasında, iki sütun arasında kalan kısmı yarım daire planlı bir çıkma yapmaktadır. Sütunların arası, zeminden tavana kadar ahşap kafesler ile kapatılmıştır. Mahfillerin kuzey kanadı, sütunların hizasında kafesler ile bölünerek, bağımsız girişleri olan üç bölüme ayrılmış, bu arada doğu kanadı da kafesli bir bölme ile smrrlandırılmıştır. Bu mahfilde batı kanadının tekkenin sakinlerinden ve mensuplarından olan kadınlara, kuzey kanadındaki bölmelerin ve özellikle çıkma yapan orta bölmenin hatırlı kadın misafirlere, doğu kesiminin ise dışarıdan gelen kadınlara ayrıldığı tahmin edilebilir. II. Mahmud döneminde eklenen hünkâr mahfili ile buna bağımlı hünkâr dairesi günümüze ulaşmamıştır.

Türbe 8,25x6,25 m'lik hafif yamuk planlı bir iç alana sahiptir. Aslında ahşap olan tavanı son restorasyonda betona tahvil edilmiştir. Kuzey duvarında tevhidhaneye açılan kapı ile iki pencereden başka ikisi batı, üçü güney, biri de doğu yönüne bakan altı adet pencere daha vardır. Dışarıdan dikdörtgen açıklıklı sövelerle çevrili olan bu pencereler, içeriden sepet kulpu kemerlerle donatılmıştır. Ümmi Sinan Sokağına bakan doğu penceresi bir niyaz penceresi niteliğinde olup, diğerlerinden farklı bir görünüme sahiptir. Dışarıdan çift kademeli mermer pilastrlarla kuşatılmış, sepet kulpu biçiminde kemerlerle donatılmıştır. Niyaz penceresinin üstünde, halen mevcut olmayan bir levhada şu beytin yazılı olduğu bilinmektedir: *Mürid-i râh-ı Hakka kıblegâh-ı aşikârıdır bû / Edeple gir gözün aç türbe-i ÜmmîSınandır bû.*

Türbede ikisi Nasuh Dede ile Ümmî Sinan'a ait, toplam on iki ahşap sanduka yer alır. Pirin sandukası diğerlerinden daha büyük olup üstü yarım silindir şeklindedir. Sandukayı kuşatan, dekupaj tekniği ile yapılmış, ampir üslubunda ahşap parmaklığın köşelerine, minyatür boyutlarda Sinanî taçları kondurulmuşum

Bu binada ilginç süsleme öğelerinin başında ana giriş kapısının saçağında ve tevhidhane tavanının ortasında yer alan tavan göbekleri gelmektedir. Birincisi ufak, diğeri nispeten büyük olan bu göbeklerde, Sinanî tacının tepeliğinden çıkan güneş ışınları tasvir edilmiştir. Geç devir tekkelerinde görülen, tarikat sembollerinin mimari süslemede kullanma eğilimi ile II. Mahmud döneminin ampir üslubuna bağlanan bu öğelerin üçüncü bir benzeri de türbe tavanında yer almaktaydı. Duvarlarda herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Ancak son tamirat sırasında mihrap hücresinde II. Mahmud dönemindeki yenilemeye ait olduğu anlaşılan ampir üslubunda kalem işi bezemeler ortaya çıkmıştır. Oldukça pastel renklerle, kavsara kısmına perde kıvrımları, hücrenin çevresinde küçük yapraklardan oluşan bir kuşak, ortaya da kandil motifi resmedilmiştir.

Giriş taşlığının batısında yer alan harem bölümü, tevhidhaneye bitişik bağımsız bir mesken gibi tasarlanmıştır. Batı cephesinde, bahçeye açılan bir kapıyla donatılan haremin zemin katında, birbiriyle bağlantılı iki oda ile mutfak, üst katında ise, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir koridor üzerinde beş adet oda sıralanmaktadır.

Ümmî Sinan Tekkesi, Eyüp
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi

Taşlığın doğusundaki paşa odası, II. Abdülhamid dönemi ricalinden, tekkeye mensup olan bir paşanın buraya geldiği zamanlar dinlendiği ve şeyh efendi ile sohbet ettiği mekândır. Bağımsız bir ahşap mesken niteliğinde olan selamlık binası, kıble doğrultusunda gelişen iki katlı bir kanat ile buna dik açı ile birleşen, büyük boyutlu şeyh odasından meydana gelir.

Bibi. Çetin, *Tekkeler,* 587: *Âsitâne,* 13: Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 11; *Ihsaiyat II 22; Osmanlı Müellifleri.* I." 213-214; S. Eraydm. *Tasavvuf ve Tarikatlar,* ist., 1981. s. 249-250; R. Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler,* ist., 1984. s. 164-166: M. B. Tanınan, "Settings for the Veneration of Saints". *The Dervish Lodge-Architecture. Art and Sufism in Ottoman Turkey,* Berkeley, 1992. s. 149-151: ay, "Relations entre les semahane et les türbe dans les tekke d'Istanbul", *Ars Turcica-Akten des VI. Internationalen Kongressesfür TürkischeKunst,* Münih, 1987, 316; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 143-144, 292-293; M. Özdamar. *DersaadetDergâhları,* İst.. 1994, s. 35.

M. BAHA TANMAN

ÜMMÎ SİNAN TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde, Topkapı-Şehremini arasında, Arpa Emini Mahallesi'nde, Kürkçü Bostan; Sokağı üzerinde yer almaktaydı.

Halvetîliğin İstanbul'da kurulan kollarından ᶜ,::ıanîliğin(-0 âsitanesi olan bu tekke 958-'1551'de Sinanî piri Şeyh İbrahim Ümmî Sinan (ö. 1568) tarafından inşa ettirilmiştir. Yakın bir tarihe kadar Vakıflar Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi olarak kullanılan Amcazade Hüseyin Paşa Medresi'ne taşınmış bulunan bir kitabede 1320/1902'de Kadirî tarikatından el-Hac Ahmed Süreyya Bey'in eşi Hatice Atiyetullah Hanım tarafından ihya edildiği belirtilmektedir. Istifli sülüsle yazılmış olan kitabenin üzerinde 'Yâ Hazret-i Ümmî Sinan kaddese sırrahü'l-Mennân" ibaresi ile bunun yanlarında, sehpa üzerinde birer Sinanî tacı kabartması, üç satır halinde düzenlenmiş olan mensur kitabe metninin yanlarında da servi kabartmaları bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde, haziresi dışında tamamen tarihe karışmış olan tekkeden artakalan yegâne mimari öğe bu kitabedir. Tekke arsası ile Kürkçü Bostanı Sokağının sınırında uzanan çevre duvarı son yıllarda bütünüyle yenilenmiş, hazireden geriye kalan alan gecekondularca işgal edilmiştir.

Ümmî Sinan'dan soma, damadı ve halifesi olan Halepli Arap Şeyh Şerif Mehmed Efendi (ö. 1614) ile torunu (kızının oğlu) Şeyh Cedid Hasan Efendi (ö. 1677) tekkenin postuna geçmişlerdir. "Ümmîsinanzade" olarak tanınan Cedid Hasan Efendi, yakındaki diğer bir Sinanî kuruluşu olan Pazar Tekkesi'nin(->) ilk postnişini olan Ümmî Sinan'ın bir başka damadı ve halifesi Harirî Şeyh Mehmed Efendi'nin (ö. 1640) vefatı üzerine bu tekkenin de meşihatını üstlenmiştir. İstanbul tekke musikisinin büyük ustalarından olan Cedid Hasan Efendi aynı zamanda *Divan-ı İlahiyat* sahibi bir tasavvuf şairi ve *Mecâlis-i Sinaniye, Künûzü'l-HakâyıkfiRumûzü'l-Dakâyık, Fezâilü'l-Şuhûr gibi* eserlerin de müellifidir.

Aynı mahallede yer alan Ümmî Sinan Tekkesi ile Pazar Tekkesinin meşihatı 18. yy in sonlarına kadar Ümmîsinanzade ailesine mensup şeyhler tarafından yürütülmüş, Cedid Hasan Efendi'den sonra oğlu Şeyh Hüseyin Hüsameddin Efendi (ö. 1734), H. Hüsameddin Efendi'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1766), Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh Hasan Efendi (ö. 1795) sırayla her iki tekkenin postuna geçmişlerdir. Hasan Efendi'den sonra Ümmî Sinan Tekkesi'nin postuna Nizamî Şevh Mustafa Efendi (ö. 1799) ile Gülşenîliğe(-0 bağlı Şeyh el-Hac Mi Efendi (ö. 1804), daha sonra da Şeyh Mustafa Zekaî Efendi (ö. 1812) oturmuştur. Şeyh el-Hac Hasan Simavî'nin halifesi olan Üsküdarlı Mustafa Zekaî Efendi'nin Sinanîliğin yanısıra Halvetîliğin Şabanî koluna da bağlı olduğu tespit edilmektedir. Sonuçta Şeyh el-Hac Ali Efendi'nin kısa süren meşihatı (1799-1804) müddetince Gülşenîliğe bağlanan Ümmî Sinan Tekkesi 1804'ten itibaren tekrar Halvetîliğe intikal ederek bir Sinanî-Şabanî tekkesi olarak 1925'e kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu dönemde "Zekaî Tekkesi" ve "Zekaîzade Tekkesi" olarak anılmaya başlayan Ümmî Sinan Tekkesi'nin meşihatı M. Zekaî Efendi'nin neslinden gelen ve "Zekaîzadeler" olarak tanınan şeyh ailesinin denetiminde kalmıştır. M. Zekaî Efendiyi oğlu Şeyh Hasan Aziz Efendi (ö. 183") izlemiş, daha sonra H. Aziz Efendi'nin oğlu Mustafa Zekaî Efendi (ö. 1867). M. Zekaî Efendi'nin oğlu İbrahim Şükrullah Efendi (ö. 1895) şeyh olmuştur. Ayin gününden ötürü "Cuma Tekkesi" olarak da anılan bu kuruluşta 2 erkek ile 3 kadının ikamet ettiği Dahiliye Nezaretinin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde belirtilmektedir.

Ümmî Sinan Tekkesi. Cumhuriyet döneminde, faaliyeti kesintiye uğradıktan ve ortadan kalktıktan soma. 1950'lerden itibaren ilginç bir dini folklor tezahürünün odağı haline gelmiştir. Ramazan ayının ilk iftarında, çeşitli niyetlerinin gerçekleşmesi için adak adayan şahıslar iftar saati vaklaşırken tekkenin haziresinde. "Oruç Baba" adını verdikleri Şeyh Mustafa Zekaî Efendi'nin kabrinin çevresinde toplanmakta, akşam ezanının okunmasıyla birbirlerine zeytin, hurma. su. simit vb şeyler ikram ederek iftar etmektedir. Çoğunluğunu kadınların teşkil ettiği bu kalabalık her geçen yıl biraz daha artmakta, son senelerde Kürkçü Bostanı Sokağından taşarak çevredeki birçok sokağı hıncahınç doldurmaktadır.

Bibi. Aynur. *Saliha Sultan.* 39, no. 201: *Âsitâne,* 3: Osman Bey. *Mecmua-i Cevâmi,* I. 32-33. no. 48, 46-47, no. 65; Münib. *Mecmua-i Tekâyâ.* 4: *IhsaiyatII. 22:* Zâkir. *Mecmua-i Tekâyâ,* 37; *Fatih Camileri, 221.* 330; M. Özdamar. *Dersaadet Dergâhları.* İst.. 1994. s. 120.

M. BAHA TANMAN

ÜMMÜ KENAN TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde. Fatih Muhtesip iskender Mahallesi'nde, Kırtay Sokağındadır. Altay Dergâhı olarak da bilinir. "Altay" ismini sokağın başındaki Altay Camiinden almıştır.

Kurucusu Kenan Rıfaî (Büyükaksoy) 1867'de Selanik'te doğmuş ve 7 Temmuz 1950de İstanbul'da vefat etmiştir. Devrin entelektüel Rıfaî şeylerindendir. Mekteb-i Sultaniyi (Galatasaray Lisesi) bitirmiş ve hocalık mesleğini seçerek, Nümune-i Terakki. Medine İdadi-i Hamidi. Darüşşafaka gibi okullarda Fransızca hocalığı, müdürlük ve müfettişlikler yapmıştır. Mürşidi Filibeli Ethem Efendidir. Medine'de iken Rıfaî şeyhlerinden Hamza Rıfaî'den şeyhlik icazeti almıştır. Dergâhı İstanbul'daki diğer emsallerine göre daha çok aydın kişilerin devam ettiği bir yer olarak şöhret bulmuştur.

Ümmü Kenan Tekkesi
Fatih Camileri

Ümmü Kenan Tekkesi 1909'da kurulmuş ve 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunla faaliyetine son vermiştir. Dergâhın ayin günleri çarşamba olarak belirlenmişti ve *Mesnevi* derslerinden sonra ayin icra edilirdi. Ayrıca ramazan, kandiller, kadir gecesi, dini bayram, muharrem ve aşure günleri ihya edilir ve ayinlerde "burhan" gösterilirdi. Kapanmasıyla birlikte binada mesken olarak kullanılacak şekilde değişiklik yapılmış ve içinde Kenan Rıfaî'nin soyundan aileler oturmuştur. Bina sokak üzerinde bulunan ve yine kurucusunun ve ailesinin ikametgâhı olarak kullanılan ahşap konağın bahçe tarafında üç katlı ahşap bir yapıdır.

Binanın önündeki küçük bahçeye yandaki konağın hayatından girilmektedir. Evvelce bu bahçeye şimdi örülü olan ve Kırtay Sokağına açılan bir bahçe kapısından girilmekteydi. Binanın inşa tarihi bilinmemekte, fakat kurucusu tarafından satın alındığına göre 1909'dan önce mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Yandaki ahşap konak da 1920'li yıllarda yıkılarak bugünkü şekliyle tekrar yapılmıştır. Dergâhın ana giriş kapısı bahçeden 1 m kadar yüksekte ve camekânlı bir sundurma ile korunmuştur. Giriş kapısının solunda, dışarıda Kenan Rı-

faî'nin annesi Hatice Cenan Hanım'm makam kabri bulunmaktadır. Bina 10,60x18,70 m büyüklüğündedir. Bodrum katı normal kat gibi toprak üstünde ve tuğla cephelidir. Diğer katlar ahşap iskelet ve kaplamadır. İçeride bağdadi olup sıvanmıştır.

Girişte binayı ikiye bölen hayatın sol tarafında iki oda, sağında semahanenin bodrumu bulunmaktadır. Semahane döşemesi dört büyük tuğla ayağa oturmaktadır. Hayatın sonunda binanın ama merdiveni ile üst katlara çıkılmaktadır. Dergâhlar kapatıldıktan sonra tanzim edilerek daire haline getirilen semahane katındaki sofanın bir tarafında iki oda vardır. Semahane iki kat yüksekliğindedir ve on ahşap direk üzerinde "U" şeklinde bir mahfili vardır. İç ölçüleri 10,25x10,25 m'dir. Ortada ahşap direklerin taşıdığı basık bir kubbe vardır. Tezyinat olarak kubbe göbeğinde ve köşelerde sekiz köşeli çıta ile yapılmış yıldızlar bulunmaktadır. Mihrabın bulunduğu duvarda altlı üstlü ikişer geniş pencere mevcuttur. Evvelce dışarıya taşmış olan mihrap kapatılarak diğerlerinden daha küçük bir pencere haline getirilmiştir. Mahfilin konak tarafındaki birleştiği köşeden ve ortasından konağa geçitler yapılmıştır. Ortadaki geçit döner yuvarlak bir merdivenle konağa bağlanmıştır. Semahane iki kat yüksekliğinde olduğundan üst katta da aşağıda olduğu gibi bir sofa ve iki oda vardır. Üst katta sofa dışarı doğru bir çıkma yaparak bir oda halini almıştır. Binada bugün için başka bir tezyinat ve önemli bir unsur bulunmamaktadır.

Bibi. S. Ayverdi-N. Araz-S. Erol-S. Huri. *Kenan Rıfaîve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık,* İst., 1983.

İ. AYDIN YÜKSEL

ÜMMÜGÜLSÜM ÇEŞMESİ

Üsküdar İlçesi'nde, Çavuşderesi Caddesi ile Tekke Arkası Sokağı'mn köşesinde yer almaktadır. Daha önce caddenin karşısında bulunmakta iken, yol yapımı esnasında şimdiki yerine taşınmıştır.

1233/1817 tarihli çeşmenin banisi, yeniçeri ağalığı ve vezirlik görevlerinde bulunduktan sonra serdar olan İbrahim Hilmi Paşa'nın annesi Ümmügülsüm Hanımdır.

Üç cepheli bir meydan çeşmesidir, ön cephesinin köşeleri yumuşatılarak çokgen plan oluşturulmuştur. Kesme taştan yapılmış su haznesinin ön yüzüne üç cepheli, mermerle kaplı çeşme nişleri yerleştirilmiş, süslemeler özellikle ortadaki cephede yoğunlaşmıştır. Profilli niş içine alınan aynataşmın ortasında oval bir çelenk motifi yer almaktadır. Oval çelenk, üstte deniz kabuğu şeklinde kabartma akant yapraklarıyla hareketlendirilmiştir. Bu motifin hemen üzerindeki levhada, istifli celi sülüs ile bir ayet (Kuran, 76/6) yazılıdır.

İki yanda yuvarlak pilastrlar ile taşman aynataşmm üstündeki korniş, tepelik kısmını ayırır. Tepelik kısmının ortasında, II. Mahmud dönemi çeşmelerinde sıkça görülen, minik yaprakların çevrelediği, oval bir madalyon yer alır. Madalyonun içinde, muhtemelen II. Mahmudün tuğrası varken, daha sonra kazınarak yeri boş bırakılmıştır. Bunun da iki tarafında yüksek kabartma akant yaprakları aşağıya sarkmaktadır. Akant yapraklan arasında iki kolon halinde, altı mısralık, nestalik hattıyla yazılmış kitabe levhası bulunmaktadır.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 412; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* II, 177; Çeçen, *Üsküdar.* 149; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst, 1993, s. 805; M. Şimşek, "Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da II. Mahmud Dönemi İmar Faaliyetleri", (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, vavımlanmamış doktora tezi), 1993. c. I, s. 418-419.

DOĞAN YAVAŞ

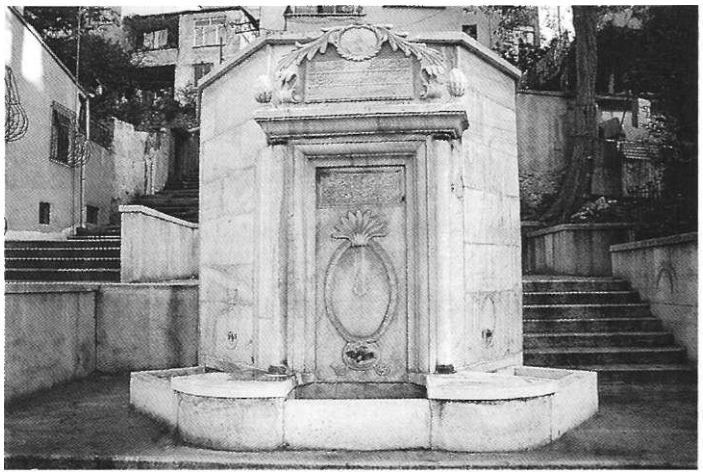
ÜMRANİYE CAMÜ

Ümraniye İlçesi'nde, Ümraniye çarşısı içinde, Alemdağ Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

1315/1897'de II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) valide başağaası olan Cevher Ağa tarafından yaptırılmıştır. Cevher Ağa 1277/1860'ta musahib, 1291/1876'da haznedar, 1293/1878'de ise darüssaade ağası olmuştur. Cami 1339/1920'de VI. Mehmed' in (hd 1918-1922) cariyelerinden Cenâniyar Hanım tarafından tamir ettirilmiştir. Binanın büyük bir kısmı içten ve dıştan yenilenmiştir. Caminin asıl binası kare planlı ve mihrabının önü piramidal bir kubbe ile örtülüdür. Bu asıl mekânın sağ ve sol tarafına, 1990'da kubbeli ince uzun mekânlar eklenmiştir. Caminin kuzey cephesine bitişik durumdaki mektep binası da camiye dahil edilerek oldukça geniş bir ibadet mekânı elde edilmiştir.

Caminin caddeye bakan kuzey cephesi "U" şeklinde bir form göstermektedir. Bu cepheden silindirik iki sütunla belirlenmiş bir açıklık ile cami önündeki küçük taşlığa geçilmektedir. İki katlı mektep binasının sağ ve sol kanadında bulunan iki kapı ile de camiye girilmektedir. Bu cephenin ortasında duvara gömülü durumda, gövdesi yivli ve kompozit başlıklı iki tane duvar payesi yer almaktadır. Payeler arasında bir sıra palmet ve çiçekler ile çevrili, oval bir çerçeve ve bunun ortasında bir yıldız motifi görülmektedir. Payelerin üzerindeki yarım daire formlu alınlığın içinde, satır araları cetvelli, 7 satırlık mermer bir kitabe bulunmaktadır. Bu, eski Valide Mekteb-i Rüştiye-i Askeriye'nin kitabesidir. Üzerinde 1315/1897-98 tarihli, II. Abdülhamid'in "el-Gazi" unvanı olan bir tuğrası yer almaktadır. Tuğranm etrafında, içinde kıvrık dallı yapraklar ve çiçekler bulunan bereket boynuzları ve kenger yaprakları görülmektedir. Payelerin her iki yanında sivri kemerli birer ince uzun pencere bulunmaktadır. Bu pencereler üzerinde ise etrafı yumurta frizi ile çevrili birer tane oval pencere yer alır. Yapının duvarları, araları sıvalı kaba taş bloklar ile inşa edilmiştir.

Cami şimdiki haliyle dikdörtgen planlı geniş bir harim kısmına sahiptir. İki yan cephesinden, doğrudan harime açılan çift kanatlı ahşap kapılara sahiptir. Mihrap duvarının iç yüzeyi tamamen son dönem çinileri ile kaplanmıştır. Bunlar lacivert, yeşil, açık mavi, kırmızı renklerin hâkim olduğu stilize bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Mihrap nişinin alt kısmında vazodan çıkan karanfiller, laleler göze çarpmaktadır. Üst kısımda ise hançer yaprakları, stilize hercai menekşelerden oluşmuş bitkisel motifli bir düzenleme görülmektedir. Mihrabın iki yanında ince sütunlar, bunların üst kısmında ise birer kum saati bulunmaktadır. Bir sıra palmet ile taçlandırılan mihrabın etrafında birer yazı panosu yer almaktadır. Çin bulutları ile oluşturulan bordur, mihrabın çevresini kuşatmaktadır. Milibarın iki yanında, duvarın üst seviyesinde, sivri kemerli, ince uzun pencereler bulunmaktadır. Mihrabın üst kısmındaki yuvarlak formlu bir pencere içinde "Allah" yazılı, çok sade çiçekli süslemelere sahip bir vitray yer almaktadır. Bunu iki yanında "Allah" ve "Muhammed" yazılı, kare şeklinde çini panolar bulunmaktadır. Ahşap minber ve vaaz kürsüsü özenli bir ahşap işçiliği göstermektedir. Bunlar geometrik bir düzenlemeye sahip, sarmal şekilli işlemelerden oluşmuştur. Minber kapısı çok kollu bir yıldız ile taçlandırılmıştır. Aynalık kısmında iç içe geçmiş üçgenler görülmektedir. Minber külahı basık piramidal şekillidir, köşk kısmı ise dört kısa ahşap direkle oluşturulmuştur. Aynı geometrik düzenleme ve kaliteli işçilik vaaz kürsüsünde de görülmektedir. Mihrap önü kubbesinden oldukça büyük bir avize sarkmaktadır.

Ümmügülsüm Çeşmesi
Sadat Hasanoğlu, 1994

Harimde bodur sütun ve payeler, "U" şeklinde bir galeri halindeki mahfile destek vermektedir. Ahşap korkulukları bulunan mahfile harimden ve önceleri mektep olarak kullanılan mekândan çıkış bulunmaktadır. Harim kısmı, mihrap önünde yan yana üç kubbeye sahiptir. Bunlar yapının dışından üç tane piramidal çatı ile belli olmaktadır. Binanın sağ tarafında yer alan tek şerefeli taş minaresi 1962'de onarılmıştır. Caminin güney kısmında yer alan avlunun güney tarafına, alt katında tuvalet ve abdest musluklarının bulunduğu bir Kuran kursu binası yapılmıştır.

Caminin karşısında, caddenin diğer kenarında Cevher Ağa'nın yaptırdığı çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin, cepheleri mermer kaplamalı, üzeri düz bir çatı ile örtülü, kübik formlu bir haznesi vardır. Aynası asimetrik olarak sola doğru kaydırılmıştır. Dikdörtgen bir niş halindeki aynaya gömülü durumda, aynataşı vazifesi gören, kaim silindirik bir sütun gövdesinin altında lüle yer almaktadır. Bu sütunun üzerinde Korint tarzında, üzeri akantus yapraklaıyla süslü bir Bizans sütun başlığı bulunmaktadır. Nişin üzerinde 1315 yapım tarihini de veren 1339/1920 tarihli bir tamir kitabesi bulunmaktadır. Bu beş satırlık kitabenin üzerinde Sultan Reşadin tuğrası bulunmaktadır. Küçük bir tekne ve testi setleri olan bu çeşme 1987'de Ümraniye Belediyesi tarafından onarılmıştır.

Bibi. Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 305-306, II, 27-28; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 462-464; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 67; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* ist., 1993, s. 229, 232.

TÜLAY AKIN

ÜMRANİYE İLÇESİ

İstanbul İli'nin doğu yarısında yer alan, kuzey ve kuzeydoğuda Beykoz, doğu ve güneyde Kartal, güneybatıda Maltepe ve Kadıköy, batıda Üsküdar ilçelerine komşu ilçe. İlin denize kıyısı olmayan ilçelerinden biridir. Bu sınırlar içinde kapladığı alan 150 km^{2}dir.

Kırsal yerleşmeleri de olan Ümraniye 11-çesi'nin kentsel alanı 18 mahalleden oluşur. Bunlar Atatürk, Aşağı Dudullu, Çakmak, Sarıgazi-Emek, Esenşehir, Hekimbaşı, Ihlamurkuyu, İnkılap, Sarıgazi-lnönü, İstiklal, Kâzım Karabekir, Sarıgazi-Kemal Türkler, Mustafa Kemal, Sarıgazi-Meclis, Namık Kemal, Sarıgazi-Merkez, Yeni Çamlıca, Yukarı Dudullu mahalleleridir. Bunlardan Esenşehir, Hekimbaşı, Ihlamurkuyu ve Yeni Çamlıca mahalleleri 1994'te kurulmuştur.

Tablo I
Ümraniye İlçesi'nin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Nüfus*	*Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (%)*
1935	570	-
1940	501	-2,4
1945	573	2,9
1950	885	10,9
1955	1.781	20,2
1960	7.224	61,1
1965	14.800	20,9
1970	22.969	11,0
1975	38.730	13,7
1980	71.954	17,2
1985	131.495	16,5
1990	242.091	16,8

Bugünkü ilçe topraklarına ne zaman yerleşildiğine ilişkin kesin ve yeterli bilgi yoktur. Ümraniye ve Dudullu çevresinde tarihöncesi konak ve yerleşim yerlerine ait bazı buluntulara rastlanmıştır. Yontma taş aletlerden oluşan bu buluntuların hangi kültüre ait olduğu, yapılacak ayrıntılı kazı ve araştırmalar sonucunda aydınlatılabilecektir. Sarıgazi Köyü'nün, Ümraniye İlçesindeki en eski yerleşim yeri olduğu sanılır. Bazı kaynaklara göre köyün kuruluşu İstanbul'un fethine dayanır. 1. H. Konyaliya göre köy, adını İstanbul'un fethine katılanlardan biri olan Sarı Kadı Mehmed'den (Dede) (ö. 1468) almıştır. Eski yazının yanlış okunması sonucunda köyün adı Sarıgazi'ye dönüşmüştür. Konyalıya göre "Kadı Köyü" ile karıştırılmaması için böyle yazılmış olması da muhtemeldir. Sarı Kadı Mehmed Dede ve oğlu Sarıkadızade Şeyh Mustafa Dede'nin (ö. 1482) türbeleri Sangazi Köyü'ndedir. II. Bayezid (hd 1481-1512) kendisine hat öğreten Şeyh Hamdullah'a(-0 ihtiyaçlarını karşılaması için Sangazi Köyü'nü timar olarak vermişti. Şeyh Hamdullah, Sarıkadızade Şeyh Mustafa Dede'nin müridiydi. II. Bayezid'in ölümünden etkilenen Şeyh Hamdullah'ın Sangazi Köyünde inzivaya çekildiği bilinir. III. Muradin annesi Nurbânu Valide Sultan(->) köyde mescit ve çeşme yaptırmıştır. Daha sonra geniş bir orman ve tarım alanı içinde uzun yıllar boyunca durağan bir yapıya sahip olan Sangazi Köyü, 1950'lerde İstanbul'a yönelen göçten etkilenmeye başlamıştır. 1975'te 1.300 olan nüfusu, 1980'de 2.775'e, 1985'te 8.701'e ve 1990'da da 22.125'e ulaşmıştır. Özellikle Doğu Anadolu'dan gelenlerin yerleştiği Sangazi hızlı gelişimini son yıllarda da sürdürmektedir. Kaçak ve plansız yapılaşmanın örneklerinden bkinin yaşandığı Sarıgazi'de belediye örgütü kurulmuşaır. Çevresindeki beldelerin de gelişimiyle Sangazi, Kasım 1994'te Şamandıra ve Sultanbeyli'yle bütünleşebilecek bir görüntü vermektedir.

Sultançiftliği de ilçedeki eski köylerden biridir. İ. H. Konyaliya göre "Sultan Çiftliği", Nurbânu Valide Sultan'm Üsküdar'da yaptırdığı Atik Valide Külliyesi'ne(->) gelir sağlayan vakıf mülklerinden biriydi. Köyün, adını aldığı bu çiftliğin yanında 16. yy'da kurulduğu sanılır. Konyaliya göre bu köydeki caminin de Nurbânu Valide Sultan tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir.

İlçe merkezi olan Ümraniye'nin, çevresindeki köyler kadar eski bir yerleşme yeri olmadığı bilinir. Eskiden Yalnızservi olarak adlandırılan Ümraniye'ye 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Balkanlar'dan gelen göçmenlerin bir bölümü yerleştirildi. Bu yüzden bir süre Muhacirköy adıyla da anıldığı söylenmektedir. Ümraniye'deki en eski yapı, II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) başmusahibi Cevher Ağa'nın 1315/1897'de yaptırdığı Cevher Ağa Camii'dir. Bu yapıya günümüzde Ümraniye Camii(->) de denir. Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük bir yerleşme yeri olan Ümraniye'nin gelişimi İstanbul'a göçün başladığı 1950'lere rastlar. 1950'de 1.000'i bulmayan nüfusu 10 yıl soma sekiz kattan fazla artarak 7.000'i aşmıştır. 1955-1960 arasındaki yıllık ortalama nüfus artış hızı yüzde 61i bulmuştur (Tablo I).

Tablo H
Aşağı Dudullu'nun Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Nüfus*	*Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (%)*
1945	195	-
1950	215	2,1
1955	262	4,4
1960	432	13,0
1965	615	8,5
1970	1.076	15,1
1975	2.659	20,4
1980	12.742	75,8

Tablo m
Ümraniye İlçesi Kırsal Nüfusu (1990)

Köyler	*Nüfus*
Alemdar	6.684
Çekme	13.523
Hüseyinli	586
Koçullu	485
Reşadiye	778
Sangazi	22.125
Sırapmar	440
Sultançiftli,ği	9.747
Yenidoğan	4.798
Toplam	59.166

Netaş ve PTT fabrikalarının, çeşitli dallarda faaliyet gösteren sanayi sitelerinin, bunlar arasında, özellikle MODEKO diye bilinen, mobilya, dekorasyon, marangoz işlMerini barındıran büyük bir alana yayılmış sitenin kurulması Ümraniye'nin büyümesine yol açtı. Sanayi bölgesi yapılmasıyla bağlantılı olan bu büyüme, önce sanayi tesisleri ve yolların kenarında gecekondu mahalleleri oluşması, sonra da bu mahallelerin apartmanlaşması süreciyle gerçekleşti. Ümraniye'de belediyenin kurulması 1963'e rastlar. Ancak Ümraniye ve çevresinde yeni yerleşim alanları oluşması 1970'ten sonradır. Örneğin Ümraniye ilçe merkezinin güneyindeki engebeli arazide 1976 ve 1977'de büyük bir gecekondu mahallesi ortaya çıktı. 1 Mayıs adı verilen bu mahallenin adı 1980'den sonra Mustafa

Kemal olarak değiştirildi. 1970 ve öncesinde küçük bir yerleşim olan Aşağı Dudullu'da da bu tarihten sonra önemli gelişmeler gözlendi. Aşağı Dudullu'nun nüfusu 1970-1980 arasında neredeyse 12 kat arttı (Tablo II).

Ümraniye ve çevresindeki mahallelerin yeni açılan önemli yollara yakınlığı, gelişiminin giderek yaygınlaşmasıyla sonuçlandı. 1980de Üsküdar İlçesi'ne bağlı köy statüsünde bir yerleşim merkezi olan Ümraniye, Boğaziçi Köprüsü çevre yolu aracılığıyla kentin öbür semtlerine kolayca ulaşılması açısından hemşerilerine yakın oturmak isteyen göçle gelmiş yeni İstanbulluların tercih ettiği bir semt haline geldi. Gelişimin devam etmesi yönetsel açıdan bazı sıkıntılara yol açınca, yapılan bir düzenlemeyle Ümraniye merkez olmak üzere bu çevredeki yerleşim alanları ve bazı köyler Üsküdar'dan ayrılarak yeni bir ilçe kuruldu. 1990da yapılan sayım sonuçlarına göre Ümraniye Ilçesi'nin nüfusu 301.257'ydi. Bunun yüzde 19,6'sını oluşturan 59-166 kişi kırsal kesimde yaşıyordu. İlçede kilometrekareye 2.008 kişi düşmekteydi (Tablo III).

Ümraniye İlçesi'nin gelişiminin sürmesinde Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve çevre yollarının yapımının önemli bir rolü vardır. Bu köprüye giden çevre yolu ilçe merkezinin hemen doğusundan, kentsel alanın ortasından güney-kuzey doğrultusunda geçer. Hemen hemen iki köprünün çevre yolu arasında kalan ilçe merkezinde yaşayan halkın bir bölümü bu ulaşım kolaylığından yararlanarak her gün kentin öbür semtlerindeki işlerine gider gelirler.

Ümraniye ilçe merkezinde 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus 1990'da 174.415'ti. Bunun yüzde 46'sını oluşturan 80.139 kişi iktisaden faaldi. İktisaden faal olanların yarısından fazlası sanayi sektöründe çalışmaktaydı. Çalışabilecek durumdaki bu nüfus içinde en dikkati çeken özellik, işsiz oranının yüzde 9,5 düzeyinde olmasıdır. İktisaden faal olmayan ve durumu bilinmeyen 94.276 kişiden yüzde 66,6'sı ev kadını, yüzde 22,2'si öğrenci, yüzde 6,3'ü emeklidir (Tablo İV).

Ümraniye'den bir görünüm.
Nazım Timuroglu

İlçe merkezinde öve daha yukarı yaştaki nüfus 1990'da 210.503'tü. Bunun yüzde 87,9'ü okuryazardı. Bu oran il ortalaması olan yüzde 90'm altındadır. Okuma yazma bilenlerden yüzde 81,3'ü bir okulu bitirmişti. Bunların yüzde 73'ü ükokul, yüzde 12,8'i ortaokul ve dengi meslek okulu, yüzde 11,2'si lise ve dengi meslek okulu, yüzde 3'ü de yüksekokul ve fakülte çıkışlıydı.

1990'da ilçe merkezinde yaşayanlardan yüzde 33'ü İstanbul doğumluydu. Bunu yüzde 8'le Sivas, yüzde 4'le Kars, yüzde 3,7'yle Ordu, yüzde 3,3'le Erzincan ve Giresun doğumlular izliyordu.

Ümraniye'nin ilçe merkezini oluşturan kent alamndaki mahallelerden bki Hekimbaşı'dır. Bu mahalle büyük bir çöp depolama alanının çevresinde yer almaktadır. 1993'te patlayan Hekimbaşı Çöplüğü birçok insanın yaşamını yitirmesine yol açmıştır (bak. çöp).

İlçe topraklarının bir bölümü ormanlarla kaplıdır. Eskiden daha geniş alanları kaplayan ormanlar yasadışı yollardan arsa üretmek amacıyla tahrip edilmiştir. Bu ormanlardan bazı akarsular doğar. Bunlar Küçüksu, Göksu ve Riva Deresi'nin bir koludur. İlçenin bazı köylerinde kaliteli su kaynakları ve mesire yerleri vardır. Alemdar ve Sultançiftliği köylerindeki su başları ve mesire yerleri tatil günlerinde piknik yapmak isteyen İstanbulluların ilgisini çeker.

Bibi. Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* II; U. Esin, "İstanbul'un En Eski Buluntu Yerleri ve Kültürleri". *Semavi Eyice Armağanı-İstanbul Yazıları,* İst, 1992, s. 62.

ATİLLÂ AKSEL

Tablo IV
Ümraniye İlçe Merkezinde Çalışanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Faaliyet Kolları	*Erkek*	*Kadın*	*Toplam*
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	37.714	3.507	41.221
Hizmet işlerinde çalışanlar	7.565	889	8.454
Ticaret ve saüş personeli	9.259	779	10.038
İdari personel ve benzeri çalışanlar	3.978	1.966	5.944
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler	3.370	1.148	4.518
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	1.255	44	1.299
Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcdık işlerinde çalışanlar	800	211	1.011
İşsiz olup iş arayanlar ve bilinmeyenler	6.517	1.137	7.654
Genel Toplam	70.458	9.681	80.139

Kaynak: *1990 Genel Nüfus Sayımı,* "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İli 3-t-İstanbur. DİE, Ankara, Temmuz 1993.

ÜNAYDIN, RUŞEN EŞREF

(18 Mart 1892, İstanbul - 21 Eylül 1959, İstanbul) Yazar.

Hekim Eşref Ruşen Beyin (1865-1919) oğludur. 19İ1'de Mekteb-i Sultani'yi (Galatarasay Lisesi), 1914'te Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. 1914-1920 arasında Mekteb-i Sultani'de, Baytar Mekteb-i Âlisi'nde ve Darülmuallimin'de(->), Türkçe, Fransızca ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Bu arada *Servet-i Fünunir^)* dergisinde başladığı yazı hayatını *Donanma, Türk Yurdu, Talebe Defteri, Vakit, Yeni Gün* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde sürdürdü. Bu yıllarda dönemin edebiyatçılanyla yaptığı konuşmaları *Diyorlar ki* (İst, 1918, yb İst, 1972) adlı kitapta topladı. 1918'de *Yeni Mecmua'nm* "Çanakkale fevkalede nüshasi'nda yayımlanan "Anafartalar Kumandam Mustafa Kemal ile Mülakat" Atatürk'le yapdmış ilk röportaj olarak önem taşır.

1920 sonlarında Ankara'ya geçen Ünaydm 1921'de Londra ve 1922-1923'te Lozan Konferansı'na Türk heyetinin basın müşaviri olarak katildi. 1923-1933 arasında Afyonkarahisar milletvekilliği yaptı. 1933'te Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri oldu.

elçiliğine atandı. 1939'da Budapeşte, 1943' te Roma, 1945'te yeniden Atina elçisi oldu. 1952'de emekliye ayrıldıktan sonra yaşamının son yıllarını Büyükada'da geçirdi.

Ünaydının çevirileri, Atatürk'e ilişkin anı kitapları, Kurtuluş Savaşı sırasındaki yazılar ve *Damla Damla* (İst., 1928, yb ist., 1929) adlı kitapta topladığı mensur şiirleri dışta tutularsa edebiyat yaşamını oluşturan ***Geçmiş Günler (Isı.,*** 1919, yb ist., 1924), ***Ayrılıklar (İsi..*** 1923) ve ***Boğaziçi Yakındanın*** (ist., 1938) temel konusu istanbul'dur.

Geçmiş Günler'âe. yer alan "Lale Devri'nde Sa'dâbâd Akşamları", "Topkapı Sarayı Harem Dairesi" gibi yazılarında istanbul'un geçmişine eğilirken, "Yangın", "Tramvaylarda", "Zevkimize Dair"de İstanbul'un değişen ve değişmeyen yönleri zaman zaman bir hikâye havasında işlenir.

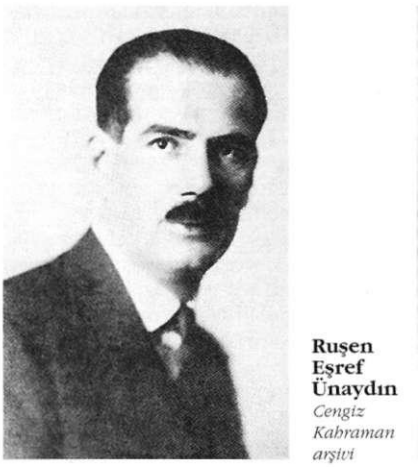
Ayrılıklar'da İstanbul çok daha yoğundur. Çoğu I. Dünya Savaşimn yarattığı yıkım ortamında ve Mütarekenin kara günlerinde kaleme alınmış bu yazılarda İstanbul halkının acılı yaşamından kesitler sunulurken, bir yandan da şehrin eski günlerdeki özelliklerinden, geleneklerinden, mimarisinden söz edilir. Yazarına bir dönem "İstanbul seyyahı", "Çeşmeler kâşifi" gibi sanlar kazandıran bu yazılar canlı gözlemlerle zenginleşmiş denemelerdir.

Boğaziçi *Yakından* 'da çocukluk, gençlik anılarından başlayıp yurtdışındaki görevlerinden izinli gelişlerindeki gezi izlenimleriyle, özlem duygularının karıştığı yazılar yer alır. Boğaziçi'nin Türklerin elinde nasıl "Boğaziçi medeniyeti'rie dönüştüğünü anlatacağını söylediği "Boğaziçi Uzaktan" adlı kitabı ise yayımlanmamıştır.

Ünaydının yazılarında İstanbul salt bir gözlemci yaklaşımıyla dile getirilmez. Üs-İupçu bir kaygının egemenliği, mekânın, doğanın, yapıların yarattığı duyguların yansıtılması bu yazıların temel özelliğidir.

Bibi. N. Birinci. *Ruşen Eşref İfnaydın,* Ankara. 1988; ay, *Ruşen Eşref İfnaydın dan Seçmeler.* Ankara, 1982.

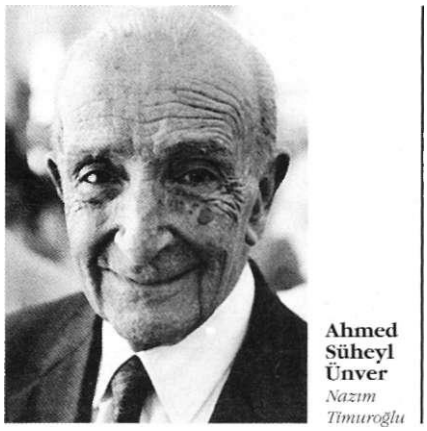
İSTANBUL

Ruşen Eşref Ünaydın
Cengiz Kahraman arşivi

ÜNSÎ HASAN EFENDİ TEKKESİ

bak. AYDINOĞLU TEKKESİ

Ahmed Süheyl Ünver
Nazım Timuroğlu

ÜNVER, AHMED SÜHEYL

*(17**Şubat** 1898, **İstanbul** -14 **Şubat** 1986. **İstanbul)*** Hekim, tıp ve sanat tarihçisi.

Babası posta telgraf genel müdürlerinden Mustafa Enver Bey, annesi hattat Şevki Efendi'nin(->) kızı Safiye Rukiye Hanım'dır. Menbaü'l-lrfan, Mercan İdadisinden sonra 1915'te Mekteb-i Tıbbiye'ye girdi. Tıp tahsilinden sonra Gureba ve Haseki hastanelerinde hekimlik çalışmalarına başladı. Bu arada daha Mekteb-i Tıbbiye öğrencisi iken sanata açık yanını geliştirdi. Medresetü'l-Hattatin'den(->) 1923'te tezhip ve ebrudan icazet aldı. Ayrıca Hoca Ali Rıza(->) ile resim çalışmalarını sürdürdü. 1927-1929 arasında Paris'te hekimlik ihtisasını tamamladı. 1930'da istanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde akademik hayata geçti. Türk üniversite hayatı içinde ilk kez sistemli bir şekilde tıp tarihi derslerinin verilmesine öncülük etti. Bunu Tıp Talihi Enstitüsü'nün kurulması izledi. 1939'da profesör, 1954'te ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi.

istanbul Üniversitesi bünyesindeki çalışmalarıyla Türk tıp tarihi üzerinde yoğunlaşırken sanata açık yanını el yapması tezhip, minyatür, kaatı (kâğıt oyma) eserleriyle devam ettirdi. Bilhassa bu vadide hem sanat dallarının Cumhuriyet Türkiye'sinde yeniden hayat bulmasını gerçekleştirdi, hem de bunların tarihi köklerine eğilen bilimsel araştırmalarda bulundu. Ayrıca Güzel Sanatlar Akademisi ile Topkapı Sarayı Nakışhanesi'nde başlattığı Türk süslemesi kurslarıyla bu sanatı günümüzde yaşatacak öğrencilerin yetişmesinde de öncülük etti. Daha sonra bu kursları Tıp Tarihi Enstitüsü bünyesinde devam ettirdi. Başta Türk tıp tarihi olmak üzere başlattığı bilimsel çalışmalarını farklı alanlara yaydı. Bilhassa bilim tarihi üzerinde yaptığı araştırmalarla dikkatleri daha çok başta istanbul kütüphanelerindeki yazma eserlere çekti. Bu çizgideki çalışmalarını Anadolu'daki, daha sonra Avrupa'daki kütüphanelerde sürdürdü. Başta istanbul olmak üzere gittiği her şehir için seyahat defterleri hazırladı. Bunları şahsi intibaları, notlar, yaptığı suluboya resimler ve çektiği fotoğraflarla süsledi. Dosya ve defterlerden oluşan zengin bir arşiv hazırladı. Türk tarihinin belli kesitleri için bilhassa toplumsal tarihimiz açısından zengin malzeme yığını ile yüklü olan arşivi bugün istanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, Süleymaniye Kütüphanesi ile kızı Gülbün Mesara Arşivindedir. 1973'te emekli oldu. Çalışmalarını vefatına değin kesintisiz bir şekilde sürdürdü. Sakızağacı Kabristanına defnedildi.

Süheyl Ünverin tanımaya başladığı istanbul doğası, insanı ve tarihi eserleri ve sokaklarıyla tıpkı onun elyazması bir eserde karşısına çıkan enfes tezhip örnekleri gibiydi. Gerçek çizgilerini ancak Y. K. Beyatlının şiirlerinde. A. Ş. Hisarin romanlarında, Hoca Ali Rıza Beyin suluboya ve karakalem resimlerinde gördüğümüz bu son güzel istanbul'u Süheyl Ünver doya doya yaşadı. Şehri keşfetmeye başlaması, tespitlerde bulunması ise Mütareke günleriyle birliktedir. O günlerden vefatına değin eksilmeyen bir sevgi ve çalışma temposu ile istanbul'un tarihi ve tabii güzelliklerini İstanbul efendiliğiyle birlikte tespit ederken resim yaptı, fotoğraf çekti, hemşerilerini konuşturdu. Neticede topyekûn bir İstanbul belgeseli olabilecek yüksek değerde yüzlerce dosya, defter hazırladı, makale ve kitaplar neşretti. Ünverin yayınları ile arşiv kayıtlarında İstanbul'un bulduğu değerin özü şudur: "İstanbul bütün Türk tarihinin, Türk coğrafyasının bir terkibi, bir hülasası ve bir tecellisi olmuştur." Tespitlerini başarıyla gerçekleştirdiği fakat şimdi yok edilmiş istanbul'a dair haykırışı ise şöyledir: "Bugünkü ihmallerimizle İstanbul'un en ruhnüvaz hatıralarını yok ettik ve şehrimizi acaib hallere koyduk. İstanbul en son bundan yarım asır önce... gıbta olunacak bir huzur, sükûn ve şiir şehri idi."

Artık olmayan İstanbul'un tesellisini onun fırça ve kaleminde, toplamalarında ararken Süheyl Ünver bu çalışmalarıyla adını bu büyük şehrin kütüğüne kaydettirmiş, selefleri Ihtifalci Mehmed Ziya(-»), Ali Rıza Bey(-0 ve çağdaşları 1. H. Konyalı(-») ve R. E. Koçu(->) ile birlikte anılmaya hak kazanmıştır.

Bibi. A. S. Ünver, "İstanbul Anlayışı", *Diyanet Gazetesi.* 15 Şubat 1975; ay, *Saraçhane,* Defter no. 393, (Süleymaniye Ktp); O. Ergin, *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası,* I. İst., 1941; ay, *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası,* II, İst., 1952; G. Özdemir-B. Tanyeli-O. T. Ölez, *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası,* III, İst., 1972; ay, *Gaip Dillerinde Â. Süheyl Ünver Bibliyografyası,* ist., 1970; *Süheyl Ünver Yayınları Bibliyografyası **1972-1982,*** İst., 1985"; A. G. Sayar, *A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri **(1898-İ986).*** İst.. 1994.

AHMED GÜNER SAYAR

ÜRYANÎZADE MESCİDİ

Üsküdar İlçesi'nde Kuzguncuk'ta, deniz kenarında, Cemil Molla Köşkünün yanındadır.

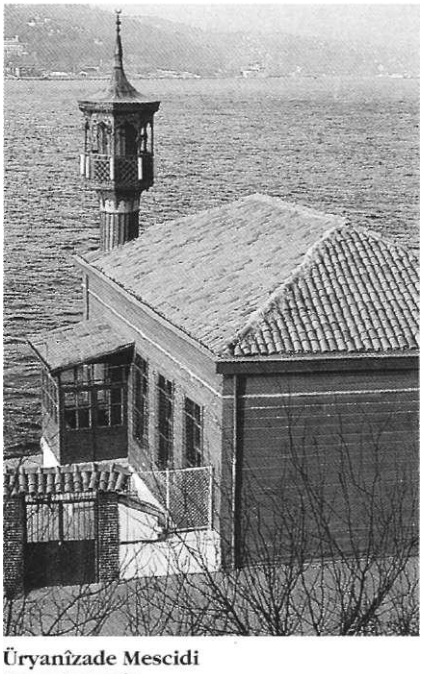
II. Abdülhamid dönemi şeyhülislamlarından Üıyanîzade Ahmed Esad Efendi (ö. 1889) tarafından yaptırılmıştır. Yapı fevkanidir. Alt katı kayıkhanedir. Bu kısım taş, üstte bulunan mescit ise ahşaptandır. Girişin önünde dikdörtgen bir sundurma bulunmakta, bu kısma merdivenlerle çıkıl-

maktadır. Dikdörtgen planlı harime giriş batıdandır. Mihrap duvarı dıştan caddeye göre şekil almışken bu şekü içeride bir duvarla düzeltilmiş ve harimi etkilememiştir. Giriş kapısının solunda merdivenlerle kadınlar mahfiline çıkılır. Mahfilin merdivenlerinin bitiminde bir dolap gibi açılan kapıdan mescidin en ilginç öğesi olan minareye çıkış vardır. Bodur gövdeli minare de yapı gibi ahşaptandır ve kuzeybatı köşesindedir. Köşk biçimli şerefesinin korkulukları baklava motifleriyle bezelidir. Köşk kısmının üstünde kademeli kaş kemerlerle oluşmuştur. Ara dolgularda beş kollu yıldızlar bulunur. Üstte mukarnaslar ve köşelerde yapraklar ile bezenmiştir. Sekiz kenarlı kurşun bir külah ile örtülüdür. Alem kaidesi ise girlandlarla süslüdür. Batı duvarında üç tane oldukça yüksek pencere vardır. Mihrap yönünde pencere bulunmaz. Denize bakan cephede ise üç tane mahfil içinde, üç tane altta olmak üzere, toplam altı tane pencere bulunur. Mihrap basit bir niş şeklinde, mermerdendir. Minber basit ve süslemesizdir.

Yalı mimarisinden oldukça fazla etkilenmiş olan yapının sıkça yapıldığı anlaşılan tamirlerle iç bezemesi sürekli değişmiştir. Yapının içinde bugün beyaz zemin üzerine değişik renklerle yapılmış bitkisel motifli süslemeler bulunmaktadır.

Bibi. Öz, *İstanbul Camileri,* II, 67; Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar,* II, Ankara, 1989. s. 877.

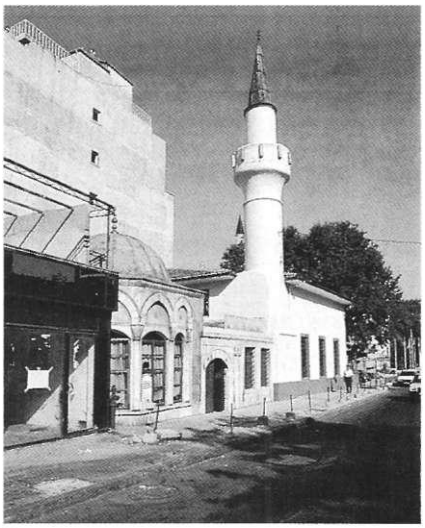
ESRA GÜZEL ERDOĞAN

Üryanîzade Mescidi
Nazım Timuroğlu

ÜSKÜBİYE MESCİDİ

Eminönü İlçesi'nde, Sultanahmet'te, Yerebatan Caddesi'nde bulunan mescidin banisi II. Mehmed'in (Fatih) (hd 1451-1481) şatırcıbaşısı Mehmed Ağa'dır. Ancak bugün kapısı üzerinde Üskübî İbrahim Ağa'nın adı yazılıdır.

Üskübiye Mescidi
Nurdan Sözgen, 1994

Cami, Fatih döneminde yapılmış iken, 1735'te Şekercizade Mehmed Bey tarafından yenilenmiş ve kagir duvarlı, kagir düz çatılı hale getirilmiştir. Yapının kalın gövdeli, kısa bir minaresi vardır. Caminin küçük bir avlusu olup etrafında sebil, abdest muslukları ve tuvalet bulunmaktadır. Bu bölümün üzeri meşruta olarak düzenlenmiştir. Cami gayet sade olup içten yuvarlak kemerli, dıştan düz atkılı yedi adet pencere ile aydınlanmaktadır. Mermer mihrap, gösterişsiz, minber ve vaaz kürsüsü ahşaptan ve gayet basittir.

Avlu köşesinde bulunan kubbeli beş kenarlı sebil, Dilsiz Tavşan Ağa tarafından yapılmıştır. Beş adet basık kemerli penceresi, yedi adet baklavalı klasik Osmanlı başlıklı sütunlar üzerine oturur. Sebd harap durumda iken, 1980'li yıllarda onarılmıştır. Bu mekân bugün kayyım odası olarak kullanılmaktadır.

Caminin naziresinde iki adet mezar bulunur, bir tanesi mabedin banisine aittir.

Bibi. *Eminönü Camileri,* 218-219; Ayvansaravî. *Hadika.* I, 45; Öz. *İstanbul Camileri.* I. 149; Ayverdi, *Fatih III.* 514.

DOĞAN YAVAŞ

ÜSKÜDAR

İstanbul Boğazının Anadolu yakasında, Paşalimanı ile Salacak arasında yer alan ve Üsküdar İlçesi'nin(->) merkezini ve tarihsel çekirdeğini oluşturan semt.

Üsküdar semti güneyde Salacak'a sınır Ayazma Mahallesi, güneydoğuda Toptaşı, doğuda Doğancılar, kuzeyde Sultantepe arasında bulunur. Batısı denizdir. İstanbul kent yerleşmesinin, suriçi ve Galata'ya göre daha az gelişmiş ve daha tenha üçüncü coğrafi öğesi olan Üsküdar, İstanbul'un tam karşısında, görkemli bir kentsel peyzaja bakan konumu ve Boğaz'ın Asya yakasında bir köpıü başı olmasıyla önem kazanmıştır.

MÖ 7 yy'da bir Grek kolonisi olarak kurulan Halkedonün (Kadıköy) iskelesi ve tersaneleri bugünkü Üsküdar'ın yerleştiği alanda bulunur ve buraya Hrisopolis (Altın Şehir) denirdi. Yörenin bu adla anılması çeşitli biçimlerde yorumlanmaktadır. Pers işgali sırasında Anadolu Yarımadasındaki kavimlerden ve halktan, vergi olarak toplanan altınlar buradaki hazinelerde saklandığı için yöreye bu adın yakıştırıldığı söylenmektedir. Bir başka yoruma göre, Agamemnonün oğlu Krizes kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Üsküdar'da öldüğü için şehir onun adıyla anılmıştır. Kimileri de günbatımında evleri karşı yakadan yaldızlı gibi göründüğü için Üsküdar'a Altın Şehir adının verildiğini söylemektedir.

Hrisopolis adının Skutarion'a nasıl dönüştüğü konusunda da çeşitli varsayımlar öne sürülmektedir. Bir tahmine göre bu sözcük, Grekçe ham ya da tabaklanmış deri anlamına gelen "skitos'lan türemiştir, çünkü antik çağda, kalkanlar deriden yapılmakta ve imparatorların kalkanlı muhafızları da Üsküdar'da bulunmaktaydı. Roma döneminde bu ad Skutari biçiminde değişmiştir. Üsküdar adıysa, kimi kaynaklara göre Farsça "ulak" anlamına gelen "Eskudari"den türemiştir.

Hrisopolis MÖ 508'de Pers Kralı Dalus'un egemenliği altına girmiş, MÖ 410'da Atinalı Alkibiades'in zaferiyle sonuçlanan deniz savaşından sonra, bu komutan kent çevresine sur yaptırmış ve Boğaz'dan geçen gemilerden taşıdıkları malların değeri oranında geçiş parası almıştır. Yazar Ksenophon, MÖ 404 yıllarında On Binlerin hayatta kalanlarının, Asya seferi dönüşünde Karadeniz kıyısı yoluyla Hrisopolis'e geldiğini ve burada kaldıkları bir hafta boyunca ellerindeki ganimetleri bölge halkına sattıklarını anlatır. Büyük İskender ve ardıllarının zamanında Anadolu'nun kuzeybatısıyla birlikte Halkedon ve Hrisopolis de Küçük Frigya'nm sınırları içindedir.

Arapların birçok kez kuşatma girişiminde bulunduğu Konstantinopolis'te karadan ve denizden gelen Müslüman askerlerin ilk hedefi ve karargâhı Üsküdar olmuştur. Harunü'r-Reşid, 782'de, henüz halife olmadan Üsküdar önüne gelmiş ve her yıl burada kalmıştır. 783'te İmparatoriçe Eirene'nin ordusuna yenilince, 70.000 altın vermeye zorlandığı bilinmektedir. Öte yandan kaynaklar, Anadolu'nun Türklerce fethinden sonra Danişmendlilerden Turasan Beyin Üsküdar'a kadar geldiğini, Alemdağı'nda bir kale yaptırdığını ve Bizanslılarla çarpışırken kalesinin önünde şehit düştüğünü yazmaktadır. Ne var ki sözü edilen kaleye ait hiçbir ize rastlanmadığından, bu bilgi doğrulanamamaktadır. Bizans döneminde küçük bir kasaba olarak varlığını sürdüren Üsküdar, pek çok ihtilal girişiminde başlangıç noktası olmuş, örneğin 963'te Nikeforos Fokas kendini burada imparator ilan ettirmiş ve iktidarı ele geçirmiştir. Öte yandan, 1097'de Haçlı ordusu, ordugâhını Üsküdar tepelerinde kurmuş, izleyen Haçlı seferlerinde de bölge hep üs olarak kullanılmıştır.

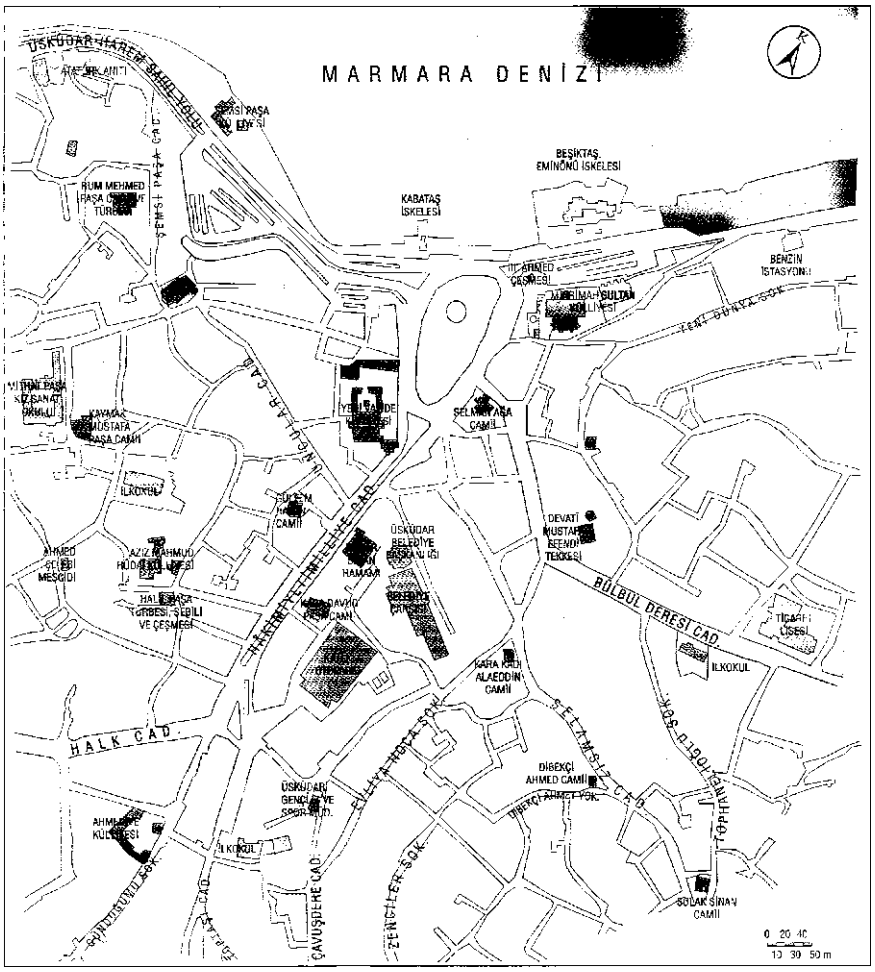
Sultan Orhan da (hd 1324-1361) Bizans'ın Bitinya bölgesini aldıktan sonra, bu imparatorluğun kapısı sayılan Hrisopolis

önlerine kadar gelmiş, bunun üzerine III. Andronikos topladığı askerleri buraya göndermiş, ancak yenilmiştir. Bir süre sonra Bizans Prensesi Teodora ile evlenen Sultan Orhan'ın 1348'de kayınpederi İmparator VI. İoannes Kantakuzenosü ziyaret etmek için Üsküdar'a geldiği ve beraberinde bulunan ailesiyle saray halkının konaklaması için Marmara'ya ve Üsküdar'ın bugün de en vazgeçilmez simgelerinden sayılan Kız Kulesi'ne(->) egemen bir noktaya büyük bir otağ kurulduğu bilinmektedir. Sultan Orhan 1352'de de Venediklilere yenildiği için kendisinden yardım isteyen Ceneviz donanmasına destek amacıyla Kadıköy ve Üsküdar'a süvari kuvveti göndermiş, böylece Boğazin bu kilit noktalarına yerleşerek, bir anlamda İstanbul'un fethinden 101 yıl önce Kadıköy ve Üsküdar'ı ele geçirmiştir.

I. Bayezid (Yıldırım) döneminde (1389-1402) İstanbul'da bulunan Müslümanların davalarına bir Müslüman kadının bakması karara bağlanmış, böylece Türklerin egemenliği altında bulunan Üsküdar'da da bir kadı görevlendirilmiştir. Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra yaşanan Fetret Devri'nde Bitinya'daki yerler kaybedilince Türkler Üsküdar'dan uzaklaştırılmışsa da, I. Mehmed (Çelebi) tahta geçtikten sonra bu yerleri Bizanslılardan geri almış, böylece Türkler bölgedeki eski ticaret serbestliğine yeniden kavuşmuşlardır.

İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed (Fatih) Üsküdar'dan kaçan Rumların yerine Anadolu'dan gelen Türkleri yerleştirmiştir. Ancak Üsküdar'ın, fetih sırasında 100 yıldan beri Türklerin elinde olması ve karşılaştırma yapmaya olanak verecek belgelerin bulunmaması nedeniyle, fetihten sonra nüfusunun ne kadar arttığını saptamak mümkün olamamaktadır. II. Mehmed döneminde İstanbul'un iskân bölgelerinin yönetsel açıdan 4 kadılığa ayrılmasıyla Üsküdar da bir kadılık olmuş ve Galata ile Haslar kadılıklarıyla birlikte Bilad-ı Selase adı verilen üçlüyü oluşturmuştur. 1471'de Vezir Rum Mehmed Paşa tarafından yaptırılan ve paşanın adım taşıyan tabhaneli cami ve türbe (bak. Rum Mehmed Paşa Camii ve Türbesi) ile günümüze ulaşamamış olan medrese ve hamam, Üsküdar'daki en eski Osmanlı yapılarındandır.

16. yy'da Üsküdar'da birkaç yeni mahallenin kurulduğu sanılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'm (hd 1520-1566) son saltanat yıllarında yaklaşık 500.000'e ulaştığı sanılan İstanbul nüfusuna Haliç, Boğaz kıyıları ve Üsküdar da dahildir. Bu dönemde şehrin en önemli semtlerinden biri olan Üsküdar'da yapılan cami ve mescitlerin sayısına bakılarak toplam nüfusun onda birinin burada oturduğu sonucu çıkarılabilir. 16. ve 17. yy'larda da bölge gerçek anlamda bir ticaret kentidir. Önce Anadolu'ya, oradan da Ermenistan ve İran'a ulaşan ticaret yolu buradan başlamaktadır ve yerel olmaktan çok uluslararası bir nitelik taşıyan ticaret etkinlikleri nedeniyle Üsküdar, Ermeni ve İranlı tüccarlarla kervanların başlıca buluşma yeridir. 1565 tarihli bir belgeden İstanbul-Üsküdar arasında

Üsküdar

İstanbul Ansiklopedisi

düzenli kayık seferleri yapılmaya başlandığı anlaşılmakta; Üsküdar'a tahsis edilen hassa peremesi sayısının iki olduğu öğrenilmektedir. Bölgenin anıtsal görünüşüne en önemli katkılardan biri olan Mihrimah Sultan Külliyesi(->) Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan için Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Külliyenin öteki yapılarından medrese bugün Mihrimah Sultan Tıp Merkezi, sıbyan mektebi de çocuk kütüphanesi olarak hizmet vermektedir, imaret ise günümüze ulaşmamıştır. Yine Mimar Sinan'ın yapıtları olan, bugün bir alışveriş merkezine dönüştürülmüş bulunan ve kimliksizleşmiş olarak varlığım sürdüren hamamla bir cami, medrese ve türbeden oluşan ve deniz kenarındaki ilginç konumuyla dikkati çeken Şemsi Paşa Külliyesi(->) de bu yüzyılın anılması gereken yapıları arasındadır. 1570-1579 arasında yamaçlara doğru yapılan Atik Valide Külliyesi(->) Üsküdar'ın o yöndeki sınırını çizmekte ve cantinin yanısıra, büyük bir medrese ile darüşşifa, sıbyan mektebi, imaret, kervansaray ve hamamdan oluşmaktadır. Bu dönemde Üsküdar, Doğancılar-Tunusbağı çizgisine kadar dağınık bir biçimde yayılmış olmalıdır. Salacak'ta(->) sahilsaraylar, Selimiye'de(->) ise büyük Kavak Sarayı(->) kompleksi bulunmaktadır.

17. yyin ilk yarısında, IV. Murad döneminde (1623-1640), Üsküdar'daki miri binalann bir dökümü yapılmıştır. Buna göre burada 12 saray, 12 cami ve mescit, 5 medrese, 4 darülkurra, 3 imaret, 11 aşhane, 6 tekke, 5 hamam, 4 kervansaray ve birçok han ve dükkân bulunmaktadır. Bölgedeki en önemli 17. yy yapısı, Kösem Valide Sultanin 1640'ta bir medrese, mektep, çeşme, sebil ve hamamla birlikte yaptırdığı Çinili Cami'dir (bak. Çinili Külliyesi). Aynı yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi, Üsküdar ahalisinin birkaç fırkadan oluştuğunu, halkın çoğunun Anadolu'dan, bir bölümünün de Tebriz'den geldiğini yazmakta, 70 mahallenin Müslüman, 11 mahallenin Rum ve Ermeni, 1 mahallenin Yahudi mahallesi olduğunu ve bölgede hiç Frenk yaşamadığmı belirtmektedir. Nüfusu oluşturan öğelerin başında "askeri taifenin ayan ve eşrafı" gelmekte, onları "âlimler ve salih kişiler, fakirliğe kanaat edenler, gemiciler ve kayıkçılar" izlemektedir. Evliya, Üsküdar'ın beyaz pidesinin, kirde denilen ince yufkasının, çöreğinin, tandır kebabının, kaymağının, Hora üzümünün ve karanfilli üzüm şerbetinin meşhur olduğunu da belirtmektedir.

18. yy'a gelindiğinde, İstanbul nüfusunun tarihi yarımadada çok artmadığı, buna

karşılık Haliç, Boğaziçi ve Üsküdar'da yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir. Gerçekten de bu yüzyılda, Üsküdar sahil köşk ve saraylarının sayısının 100'ü bulduğu sanılmaktadır. Bunlardan biri olan Ayşe Sultan Sarayı'nm ayrıntılı bir betimlemesine Lady Montagu'nün mektupları arasında rastlanmaktadır. Bu yüzyılda sultan camilerinin Anadolu-yakasına yönelmesiyle Üsküdar'da da Yeni Valide Camii (bak. Yeni Valide Külliyesi) ve Ayazma Camii(->) gibi siluete egemen yapılar inşa edilmiştir. Birinci yapı, III. Ahmed'in (hd 1703-1730) annesi Gülnuş Emetullah için 1708-1710 arasında yapılmış, III. Mustafa'nın (hd 1757-1774) barok üslupta yaptırdığı Ayazma Camii ise 1761'de tamamlanmıştır. Üsküdar İskele Çeşmesi adıyla anılan ve III. Ahmed tarafından 1728'de yaptırılmış olan meydan çeşmesi de bu yüzyılın anılmaya değer yapılarındandır. Osmanlı'ya geçtiğinden beri bir menzilhaneler şehri olan Üsküdar'da III. Mustafa'nın, menzilcilerin oturması, hayvanların bağlanması, beslenmesi ve yetiştirilmesi için 3 menzilhane yaptırdığı da bilinmektedir. III. Selim'in (hd 1789-1807) Eski Kavak Sarayı'nı yıktırarak yerine yeni Selimiye Kışlası'nı yaptırması bölgenin askeri ve stratejik önemini gösterirken, aynı padişahın Selimiye Mahallesi'ni kurması Üsküdar'ın Doğancılar'dan öteye, Haydarpaşa'ya doğru yayılmasını başlatmış; 19. yy'da Üsküdar'da Atik Valide Külliyesi'nin üstünden Bulgurlu'ya doğru giden yol üzerinde yeni bir mahalle oluşmuştur. 1845'ten sonra ilk yazlı kışlı vapur seferinin Üsküdar'a düzenlenmesi gibi, 1858'de Kabataş-Üsküdar arasında ilk araba vapurunun çalışmaya başlaması da bölgede yerleşmenin ve nüfusun yoğunlaştığının göstergeleridir. Gerçekten de, 1900'lere gelindiğinde Üsküdar, Bağlarbaşı(->) ve Nuhkapısı civarına kadar uzanan yoğun ve kalabalık bir yerleşmedir. Özetle Üsküdar, Osmanlı döneminde doğuya ve kuzeye doğru gelişmiş; Bizans döneminde küçük bir kasabayken, Türklerin eline geçtikten sonra yoğun bir yapım faaliyetine sahne olmuştur. 18. yy'da meydana gelen yangınlar bölge için çok tehdit edici olmamışsa da 1873 ve 1921 yangınları yerleşmenin önemli bir bölümünü yok etmiştir. Öte yandan, Anadolu-Bağdat demiryolunun yapılmasıyla Üsküdar, transit ticaret merkezi olma özelliğini Haydarpaşa İstasyonu'na bırakarak, Anadolu ticaret yolunun varış noktası olmaktan çıkmıştır.

Üsküdar'ın Osmanlı dönemindeki önemli bir özelliği de her yıl Mekke ve Medine'ye gidecek hacı adaylarının oluşturduğu Surre-i Hümayun'un törenlerle buradan uğurlanmasıdır. Hacı adaylarını ve sultanın Mekke şerifine gönderdiği armağanları taşıyan develerin oluşturduğu uzun konvoyun yola çıkması öncesinde düzenlenen törenler, Üsküdar'a büyük bir canlılık getirmiştir. Dilimizde fırsatın kaçtığını ve artık yapılacak bir şey kalmadığını belirtmek için kullanılan "Atı alan Üsküdar'ı geçti" deyişinin de bu semtin, yolculukların başladığı bir nokta oluşundan kaynaklandığı düşünülebilir. Bir yandan da Üsküdar, yaşam yolculuğunun sona ermesiyle ilgili izlerle yüklüdür. Gerçekten de, daha 14. yy'da oluşmaya başlayan ve fetih sonrasında tümüyle Müslüman kabristanı haline gelen Karacaahmet Mezarlığın) buradadır. Mezarlığa adını veren Bektaşî büyüğü Karaca Ahmed'in yamsıra, pek çok tarikat şeyhi Üsküdar'da tekke kurmuştur.

Yüzyıl başından bir kartpostalda Üsküdar'da bir sokak.
TETTV Arşivi

Günümüzde Üsküdar, kuzey ve kuzeydoğudaki yamaçlarda beton görünümü sergileyen sık yapılaşmanın etkisi altında kalmış; yoğun nüfusu yanında geniş çarşıları, pazarları, pasaj ve dükkânları barındıran bir semttir. Nüfusunun sosyoekonomik yapısı ağırlıklı olarak dinci-gelenekçi orta katmanlar olarak nitelenebilir.

Üsküdar Meydam'nm önündeki Üsküdar Iskelesi'nden Eminönü ve Beşiktaş'a, biraz daha güneydeki küçük iskeleden de Kabataş'a vapur seferleri vardır. Yine iskelenin hemen yanından Beşiktaş ve Kabataş'a dolmuş motorları kalkar. İskelenin karşısı ise Üsküdar'dan kalkan halk ve belediye otobüslerinin terminali niteliğindedir. Burada yoğun bir trafik görülür.

Üsküdar Meydanı: Üsküdar semtinin batısında, İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açılmaya başladığı kesimde yer alan Üsküdar Meydanı, deniz seviyesinden yaklaşık 1 m yükseklikte, düz bir alandır. Denize doğru hafifçe bir burun oluşturmaktadır. Yalnız Üsküdar semtinin değil, Anadolu yakasındaki Boğaziçi yerleşmelerinin ve E-5 Karayolu bağlantılı tüm çevre yerleşmelerinin şehirle bağlantısını sağlayan önemli bir düğüm noktasıdır. Güneydoğudan gelen arter olan Hâkimiyetimilliye Caddesi iskelelerin önünde meydana ulaşmakta, sonra Paşa Limanı Caddesi adım alarak kuzeye, Beykoz yönüne dönmektedir.

Meydan, bugün otobüs ve dolmuş durakları, gazete ve yiyecek büfeleri ve işportacılarla günün her saatinde büyük bir kar-

Günümüzde Üsküdar.
Bünyamin Çelebi

maşanın yaşandığı, kalabalık bir odaktır. Şehir hatları vapurlarının Üsküdar'la bağlantılı seferlerinin yılda yaklaşık 19.000.000 yolcu taşıması, yalnız çok yoğun bir yaya trafiği yaratmakla kalmamakta aynı zamanda motorlu araç trafiği için de bölgeyi -geleneğine uygun olarak- bir hareket noktası durumuna getirmektedir.

1930'larda Hâkimiyetimilliye, daha sonra İskele Meydanı olarak anılan, son düzenlemeyle de Demokrasi Meydanı adı verilen alan, yoğun bir araç trafiğiyle kuşatılmış bir göbek, bir beton ada görünümündedir. Çok az yeşili ve kalitesiz beton kaplama taşlarıyla dikkati çeken meydanı, çok canlı ve yoğun bir ticaret bölgesi sarmaktadır. 1987'de açılan "İstanbul Üsküdar Meydanı ve Çevresi Düzenlemesi Proje Yarışması'nda ödül alan proje uygulanmamışsa da jürinin ön çalışmaları sırasında, bölge için istenen vaziyet planlarında sahil yolunun, Şemsi Paşa Külliyesi'nin deniz tarafı doldurularak geçirildiği görülünce, gerekli düzeltme yapılması sağlanarak yol kara tarafına alınmış ve ciddi bir hata önlenmiştir. Dolayısıyla, meydanı güzelleştirmeyi hâlâ sağlayamamış olan bu yarışmanın tek olumlu sonucu, dolaylı olarak Şemsi Paşa Külliyesini kurtarmak olmuştur. Meydanın yakın çevresinde yer alan 10 kadar küçük mahallede, konut alanları yamaçlara doğru gelişmiştir. Ahşap sivil mimarlık örneklerinden çok azının günümüze özgün biçimiyle kalabildiğini ve 2. grup tarihi eser restorasyonu adıyla gerçekleştirilmiş uygulamalara çok seyrek rastlandığını belirtmek gerekir.

Bibi. Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* II, 77; Mantran, *İstanbul,* II; D. Kuban. "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık,* 5 (1970); S. Erginer, *Asya'nın Kapısı Üsküdar,* İst., 1966; Eyice, *İstanbul;* M. Türkmen, "Kadıköy'den Üsküdar'a", *İstanbul,* S. 5 (Nisan 1993); Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: Üsküdar Meydanı Kentsel Tasarım Proje Yarışması-Şartname ve Analitik Etütler,* İst., 1987.

DENİZ MAZLUM

ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ LİSESİ

Üsküdar İlçesi'nde Bağlarbaşı'nda, Selami Ali Mahallesi'nde, Vakıf Sokağı'ndadır.

1873'te Laura Famham adlı bir Amerikalı öğretmenin girişimleri sonucunda, Amerikan Board Heyeti tarafından İzmit-Gölcük yakınlarındaki Bahçecik'te yatılı bir kız okulu olarak kurulmuştur. 1885'te Adapazarı'na taşınan okula resmi açılış izni 1892'de verilmiştir. Okul 1921'de Üsküdar'daki bugünkü yerine taşınmış, kurumun adı Üsküdar Amerikan Kız Lisesi olmuştur. Lozan Antlaşması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel bir lise olarak eğitim hizmetine devam edegelmiştir. 1990'da okula erkek öğrencilerin de alınması üzerine adı Üsküdar Amerikan Lisesi olarak değiştirilmiştir.

18.744 m^2'lik okul arsasının, 15.000 m^2'si bahçe alanı, 3.744 m^2'si yerleşim alanı olarak kullanılmaktadır. 21 sınıf, 6 seçmeli ders sınıfı, 1 müzik odası, 1 resim atölyesi, 75 kişilik mütalaa salonu, 200 kişilik yemek salonu. 450 kişilik tiyatro salonu, çay salonu, 17.751 kitaba sahip 650 m^2'lik kütüphane, 70 kişilik konferans salonu ve içinde aletli jimnastik odası, duşluklar, öğretmen ofisleri bulunan, tenis, basketbol, hentbol, voleybol oynanabilecek 600 nü'lik spor salonuna sahip olan okulda yabancı dille eğitim yapılmaktadır. Öğretim karma olup gündüzlü ve tek tedrisatlıdır. Bunlara ek olarak, orta ve lise müfredatmdaki tüm deneyleri gerçekleştirecek kapasitede fizik, kimya, biyoloji, orta fen bilgisi laboratuvarları ile bilgisayar odası da yeni inşa edilen Morgan Hail fen binasmdadır.

1994-1995 öğretim yılında okulda 458'i kız, 258'i erkek olmak üzere 716 öğrenci öğrenim görmektedir. Amerikalı müdürün yanında Türk müdür (ya da müdür başyardımcısı) ile 31'i Türk, 27'si yabancı öğretmen görev yapmaktadır. Kuruluşundan bugüne kadar okuldan 3.095 öğrenci mezun olmuştur.

Günümüze kadar uzun süreli görev yapmış Amerikalı müdürler 1956-1975 arasında Helen Morgan ile 1975-1993 arasında Martha Millet'tir. Türk müdürler ise 1946-1975 arasında Senıiha Malatyalıoğlu, 1975-1993 arasında Esin Hoyi'dir. 1993'ten bu yana da Türk müdür olarak 27 yıldır bu okulda öğretmen ve idareci olarak çalışan Tülin Büyükalkan görev yapmaktadır.

AHMET MÜLAYİM

ÜSKÜDAR ANADOLU SPOR KULÜBÜ

bak. ANADOLU SPOR KULÜBÜ

ÜSKÜDAR CÜZAMHANESİ

bak. CÜZAMHANELER

ÜSKÜDAR İLÇESİ

İlin doğu yansında, Kocaeli Yarımadası'nın batı kesiminde yer alır. Üsküdar İlçesi, doğuda Ümraniye, güneyde Kadıköy ilçeleri, batı ve kuzeybatıda İstanbul Boğazı, kuzeyde de Beykoz İlçesi'ne komşudur, ilçe bu sınırlar içinde 35 km^2'lik bir alan kaplar.

Kırsal yerleşmesi olmayan Üsküdar İlçesi 52 mahalleden oluşur. Bunlar Abdullah Ağa, Acıbadem, Ahmet Çelebi, Altunizade, Arakiyeci Hacı Cafer, Arakiyeci Hacı Mehmet, Aşçıbaşı, Ayazma, Bahçelievler, Barbaros, Beylerbeyi, Bulgurlu, Burhaniye, Cumhuriyet, Emek, Emniyet. Esat Paşa, Ferah, Fetih, Gülfem Hatun, Güzeltepe, Hacı Hesna Hatun, Ha\oızbaşı, Hayrettin Çavuş, İcadiye, Ihsaniye, İmrahor, Salacak, İnkılap, Kandilli, Kefçe Dede, Kısıklı, Kirazlıtepe, Kuleli, Kuzguncuk, Küçüksu, Küplüce, Murat Reis, Örnek. Pazarbaşı, Rumi Mehmet Paşa. Salman Ağa, Sekimi Ali, Selimiye, Solak Sinan, Tabaklar. Tavaşi Hasan Ağa, Tembel Hacı Mehmet, Toygar Hamza, Ünalan, Valideiatik ve Yavuztürk mahalleleridir.

İlçe toprakları İstanbul Boğazı kıyılarının güneydoğusunda kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Bu toprakların genel eğimi doğu kesimde Kocaeli Yarımadası'nın iç bölümlerine, güney kesimde Marmara Denizi kıyısına, batı kesimde ise İstanbul Boğazı kıyısına doğrudur. Orta kesimde kabaca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bir sırt yer alır. Bu sırt güney keskndeki Büyükçamlıca Tepesinde 268 m yüksekliğe erişir. Büyükçamlıca Tepesi, Üsküdar İlçesinin en yüksek noktasıdır. Öbür önemli yükselti 227 m'lik Küçükçamlıca Tepesi'dir. Üsküdar İlçesindeki başlıca akarsu, Küçüksu Deresinin başlangıç kollarıdır. İstanbul İli'nde koruların azrmsanmayacak kadar yer kapladığı ilçelerden biri de Üsküdar'dır.

Tablo I
Üsküdar Üçesi'nin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Kent*	*Kır*	*Toplam*
1940	52.859	2.110	54.969
1945	60.722	3.073	63.795
1950	69.477	2.948	72.425
1955	88.087	10.141	98.228
1960	101.814	10.007	111.821
1965	115.336	19.720	135.056
1970	143.527	27.740	171.267
1975	202.957	51.938	254.895
1980	261.141	105.045	366.186
1985	467.212	22.973	490.185
1990	395.623	-	395.623

İlçeye adım, güneybatı kesimdeki eski iskele yerleşmesi verir. Günümüzde hemen hemen Selman Ağa, İnkılap, Gülfem Hatun ve Rumi Mehmet Paşa mahallelerini içine alan bu tarihsel yerleşmeye Üsküdar(->) denir. Bazı kaynaklara göre, Moda Burnunda oturan Halkedonlular teknelerini MÖ 7. yy'da Üsküdar kıyısında bulunan tersanelerde inşa ediyorlardı. Adının, Yunanca Skutarion (Skytaıion) ya da Latince Skutari'nin (Scutari) zamanla değişime uğramasıyla bugünkü halini aldığı sanılır. Semt MÖ 5. yy'da kıyıdaki yerleşim bölgesini surla çeviren Atinalılar döneminden ve hattâ daha da önceden beri önemli bir ulaşım ve konaklama merkeziydi. Boğazin iki yakası arasındaki ulaşımda tarih boyunca büyük önem taşıdı. Bizantion ve Konstantinopolis'i ele geçirmek amacıyla değişik dönemlerde doğudan gelen farklı güçlerin düzenledikleri saldırılar sırasında hep askeri üs olarak kullanıldı. Ulaşım, konaklama, askeri üs olarak yararlanılmasının yanısıra, ticari açıdan da büyük önem taşıyan Üsküdar, Konstantinopolis'in fethinden çok önce 1352'de Türklerin eline geçti. Orhan Gazi döneminden beri Osmanlıların denetiminde olan Üsküdar'a Türklerin geniş ölçüde yerleşmesi II. Mehmed (Fatih) dönemine rastlar.

İstanbul'un fethinden sonra, kent ile çevresinde yönetim ve yargı düzeninin kurulması sırasında iki büyük birim belirlendi. Suriçindeki kentsel alanı İstanbul Kadılığı temsil ediyordu. Sur dışında banliyö durumundaki Eyüp, Galata ve Üsküdar

kadılıklarına ise Bilad-ı Selase(->) deniyordu. Üsküdar kadısı, öbür kadılarla birlikte padişah ve sadrazama bağlıydı. Anadolukavağı, Gebze, Kartal, Pendik ve Şilede Üsküdar kadısının birer naibi vardı. Beykoz Kazası da Üsküdar Kadılığı'na bağlıydı ama naibini arpalık olarak bu kazayı yöneten müneccimbaşı belirlerdi. Kandıra ve Şile kazaları da 1581'de Üsküdar Kadılığı'na bağlandı. 1826'da Ihtisab Nezareti, 1846'da da adı daha sonra Zaptiye Nezareti olarak değiştirilen Zaptiye Müşirliği kuruldu. 1867'de çıkarılan Vilayetler Nizamnamesine göre istanbul'da valilik kurulmamış, bu görev Zaptiye Müşirliği tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde Dersaadet ve Bilad-ı Selase, Bâb-ı Zaptiye'ye bağlı değildi. 1854'te şehremaneti kurulunca Ihtisab Nezareti kaldırıldı ve 1877'de Beyoğlu, izmit, Kaza-ı Erbaa'yla birlikte Üsküdar da mutasamflık yapddı. Bu mutasarrıflıklar Zaptiye Nezareti'ne bağlıydı. Üsküdar Mutasarrıflığı'nın Beykoz, Gebze, Kartal ve Şile kazaları vardı. 1918'de istanbul Vilayeti'ne bağlı Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları, Cumhuriyet'ten sonra 1924'te tüm sancaklar vilayet yapılınca ayrı bker vüayet (ü) oldular. 1926'daki yönetsel düzenlemeler sırasında Üsküdar da kaza (dçe) yapdarak istanbul Vilayeti'ne bağlandı.

1877'de istanbul Şehremaneti 20 belediye dairesine ayrıldı. Bunlardan 4'ü bugünkü üçe sınırları içindeydi. Anadoluhisarı ve çevresine On Dördüncü Daire, Beylerbeyi ve çevresine On Beşinci Daire, Paşalimanı ve çevresine On Altıncı Daire, Üsküdar ve Doğancılar çevresine On Yedinci Daire adı verilmişti. 1913'te dakeler kaldırıldı ve 9 şube kuruldu. Üsküdar uzun süre 1930'da adı değiştirilen İstanbul Belediyesi'nin şube müdürlüklerinden biriydi.

Eskiden doğuda Kartal İlçesi'ne komşu olacak kadar geniş bir alanı kaplayan Üsküdar İlçesinin görünümü, tüm üde olduğu gibi 1950'lerden itibaren hızla değişmeye başladı. Ülkenin çeşitli yörelerinden İstanbul'a yönelen göçten Üsküdar ilçesi de payına düşeni aldı. 1960'larda Çamlıca, Bulgurlu ve daha doğudaki alanlarda hızlı bir gecekondulaşma yaşandı. Bu yıllarda sanayi bölgesi olarak belirlenen Ümraniye ve çevresinde gecekondular ve gecekondu mahalleleri oluştu. Buradaki hızlı nüfus artışı 1963'te Ümraniye'de belediye kurulmasını gerekli kıldı. Boğaziçi Köprüsünün açılması Kadıköy'de olduğu gibi Üsküdar'da da yerleşimi özendkdi. Otomobil edinmenin yaygınlaşmasının getirdiği ulaşım kolaylığı ilçenin İstanbul Boğazına bakan semtlerinde de nüfus artışına neden oldu. İlçenin 1970-1980 arasındaki yıllık ortalama nüfus artışı yüzde 10ü aştı. Bunun nedenlerinden biri de Fatih Sultan Mehmet Köprüsü çevre yollarının geçtiği kırsal kesimde hızlı bir yapılaşma yaşanmasıydı. Bu gelişmeler Ümraniye'nin 1987'de ilçe yapılmasıyla sonuçlandı. Üsküdar İlçesi nüfusunun 1985'te 490.185'ten 1990'da 395.623'e gerilemesi Ümraniye'nin ayrılması yüzündendir.

1990'da Üsküdar İlçesi'nde yaşayanların yüzde 38'i İstanbul doğumluydu. Bunu yüzde 41'le Rize ve Sivas, yüzde 3'le Kastamonu, Giresun ve Trabzon doğumlular izler. 1990 sayımı sonuçlarına göre 395.623 kişinin yaşadığı Üsküdar İlçesi'nde kilometrekareye 11.303 kişi düşüyordu. Nüfusun yüzde 51i erkeklerden, yüzde 49ü ise kadınlardan oluşuyordu.

Tablo H
Üsküdar İlçe Merkezinde Çalışanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Faaliyet Kolları	*Erkek*	*Kadın*	*Toplam*
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	49.377	4.415	53.792
Hizmet işlerinde çalışanlar	12.007	1.783	13.790
Ticaret ve satış personeli	19.864	2.088	21.952
İdari personel ve benzeri çalışanlar	8.652	6.955	15.607
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler	10.817	5.916	16.733
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	4.210	414	4.62i
Tarım, hayvancdık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	941	84	1.025
İşsiz olup iş arayanlar ve büinmeyenler	7.418	2.018	9.436
Genel Toplam	113.286	23.673	136.959

Kaynak: ***1990 Genel Nüfus Sayımı,*** "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İli 34-îstanbur, DİE, Ankara, Temmuz 1993.

1990'da Üsküdar İlçesi'nde 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus 355.767'ydi. Bunun yüzde 91'i okuryazardı. Bu oran yüzde 90 olan il ortalamasının üzerindeydi. Okuma yazma bilenlerden yüzde 85'i bir öğrenim kurumundan mezundu. Bunlardan yüzde 581 ilkokul, yüzde 16'sı ortaokul ve dengi meslek okulu, yüzde 181 lise ve dengi meslek okulu, yüzde 81 yüksekokul ve fakülte çıkışlıdır.

Üsküdar İlçesi'nde 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus 1990'da 308.710'du. Bunun yüzde 44'ünü oluşturan 136.959 kişi iktisaden faal durumdaydı. Faal olmayan 171.751 kişiden yüzde 59ü ev kadınları, yüzde 25'i öğrenciler, yüzde 11'i emeklilerdi. Iktisaden faal nüfusun yüzde 39'unun sanayide çalıştığı görülüyorsa da dçede egemen ekonomik etkinlik ticarettir. Faal nüfusun bir bölümü ilçe dışında çalışmaktadır. Üsküdar İlçesindeki en canlı ticari merkez Üsküdar Çarşısı'dır. Her hafta cuma günü Ahmediye ve çevresinde kurulan pazar, halk arasında Cuma Pazarı adıyla andır. 1993'te Altunizade'de açılan Capitol de üçedeki önemli alışveriş merkezlerinden biridir.

Eskiden İstanbul'daki en önemli Türk yerleşmelerinden biri olan Üsküdar, Osmanlı dönemi boyunca büyük bk imar faaliyetine sahne oldu. O dönemin Üsküdar kasabası ve çevresi birçok külliye, cami, hamam ve çeşme gibi yapdarla, ilçenin Boğaziçi sahilleri ise saraylar, sahilsaraylar, yalılar ve köşklerle süslendi. Bunlardan başlıcaları Aziz Mahmud Hüdaî Külliyesi(->), Altunizade Külliyesi(->), Çinili Külliyesi(—»), Atik Valide Külliyesi(->), Mihrimah Sultan Külliyesi(-0, Şemsi Paşa Külliyesi(-0, Yeni Valide Külliyesi(-»), Rum Mehmed Paşa Camii(->), Ayazma Camii(->), Beylerbeyi Camii(->), Selimiye Camii(->), Beylerbeyi Sarayı(->), III. Ahmed Çeşmesi ve Selimiye Kışlası'dır(->). Bir açık hava müzesine benzeyen Karacaahmet Mezarlığı(->) kentin Anadolu yakasındaki en büyük Müslüman mezarlığı olma özelliğini yüzyıllardır korumaktadır. Kuzguncuk'taki Ayios Panteleymon Kilise ve Ayazması, gayrimüslimlere ait Ayios Yeoryios Kilisesi, Surp Krikor Lusavoriç Küisesi(-»), Beth Yaakov Sinagogu (Kal de Abaşo ya da Aşağı Sinagog) ve Kal de Ariva (Yukarı Sinagog) adlı dinsel yapıların ilçenin bir semtinde yan yana bulunmaları ilgi çekicidir. Osmanlı döneminde ilçenin İstanbul Boğazı kıyısında birçok sahilsaray ve yalı vardı. Yalnızca yalılardan çok az bir bölümü günümüze kadar ayakta kalabilmiş, yanmış ve yıkılmış olan eski yapıların yerine yeni yahlar inşa edilmiştk. Eski yalılardan günümüzde kısmen ya da tamamen ayakta olup görünebilen başlıcaları Kıbrıslılar Yalısı(->), Kont Ostrorog Yalısı(-0, Abud Efendi Yalısı(->), Edib Efendi Yalısı(->), Recaizade Ekrem Bey Yalısı(->), Mahmud Nedim Paşa YalısıC-»), Sadullah Paşa Yalısı(->) ve Fethi Ahmed Paşa Yalıs!dır(-0. Kız KulesiÇ-*) ilçenin simgesidir.

Üsküdar, İstanbul İlinin en yeşil ilçelerinden bkidir. Bu yeşil alanlarda konumu ve yeri belli olan koruların(->) kapladığı alan yaklaşık 90 hektardır. Koruma altında olduğu sanılan bu yeşil alanlar kuzeyden güneye doğru sırasıyla Cemil Filmer, Kandilli Kız Lisesi, Vaniköy Rasathane, Vaniköy, Vahideddin, Cemil Molla, Münir Bey, Fethi Paşa, Demirağ, Hüseyin Avni Paşa, Abdülmecid Efendi, Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi, Küçükçamlıca ve Âdile Sultan Validebağı korularıdır.

İstanbul'daki başlıca eğitim ve kültür kurumlarından bir bölümü Üsküdar İlçesi sınırları içindedir. Eskiden Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne binası(-0 olan ve daha sonra Haydarpaşa Lisesi'ne hizmet veren tarihsel yapıda günümüzde Marmara Üniversitesinin bazı birimleri bulunmaktadır. Bu üniversiteye ait hastane de Altunizade'dedir. Kandilli Rasathanesi(->) 1982'den beri Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlıdır. Çamlıca Kız Lisesi(-0 ve Kandilli Kız Lisesi(->) Üsküdar

İlçesi'ndeki en eski eğitim kurumlan arasında yer alır.

İlçenin ulaşım açısından taşıdığı önem günümüzde de sürmektedir. Eskiden Üsküdar ile Kabataş ve Sirkeci arasında yapılan araba vapuru seferlerine, Boğaziçi Köprüsü'nün açılmasından bir süre sonra son verilmiştir. Araba vapuru seferleri günümüzde Harem İskelesi ile Sirkeci arasında yapılmaktadır. Bu iskele çevresindeki otogar, Anadolu'daki çeşitli merkezlerle İstanbul arasında yapılan karayolu ulaşımında hâlâ önemli bir yer tutmaktadır. Boğaziçi Köprüsü'nün(->) Anadolu yakasındaki ayağı ilçe sınırları içindedir. Eskiden E-5 olarak tanınan D-100 Karayolu Harem'e kadar uzanır. Bu karayolundan Uzunçayır mevkiindeki köprülü kavşakla ayrılan çevre yolu Boğaziçi Köprüsü'ne ulaşır. Bu çevre yolundan Küçükçamlıca eteklerinden ayrılan bir başka yol Fatih Sultan Mehmet Köprüsü çevre yoluyla bağlantı sağlar. İlçe, karayollarının önem kazanmasından bu yana suyolu ulaşımından yeterince yararlanamamaktadır. İstanbul Boğazı kıyısındaki bazı iskelelerle karşı kıyıdaki belli iskeleler arasında şehir hatlan vapurlarıyla tarifeli seferler yapılmaktadır. Üsküdar İskelesi'yle Beşiktaş, Kabataş ve Sirkeci arasında yapılan "motor" seferleri de halkın ulaşım gereksinmesini karşılaması açısından önem taşır.

Üsküdar İlçesi'ndeki koruların halka açık bir bölümü aynı zamanda mesire yeri özelliği taşır. Büyükçamlıca ve Küçükçamlıca tepelerinde yapılan düzenlemelerden sonra bu alanlar da gezi ve dinlenme açısından halkın ilgisini çekmektedir. İstanbul Boğazı kıyısındaki semtlerde birçok balık lokantası vardır. Bunlar ve Nakkaştepe gibi yerlerdeki manzara açısından zengin öbür tesisler özellikle tatil günlerinde büyük ilgi görmektedir.

ATİLLÂ AKSEL

ÜSKÜDAR MEVLEVÎHANESİ

Üsküdar İlçesi'nde, İmrahor semtinde, Ayazma Mahallesi'nde, Doğancılar Caddesi'nin batı yakasında yer almaktadır.

Şeyh el-Hac Sultanzade Halil Numan Dede Bey (ö. 1798) tarafından 1207/1792-93'te kurulmuştur. Söz konusu tesis, İstanbul'daki diğer mevlevîhanelerden farklı olarak, özellikle taşradan İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan Anadolu yönüne doğru hareket eden dervişlerin konaklaması için tasarlanmış bir Mevlevi zaviyesidir. Aynı zamanda Galata Mevlevîhanesi'nin(->) yirminci postnişini olan H. Numan Dede'nin burada bulunan evini tadil etmek ve buna bir semahane eklemek suretiyle ilk mevlevîhane binasını meydana getirdiği bilinmektedir.

Üsküdar Mevlevîhanesi 19. yy'ın içinde birçok yenileme ve onarıma sahne olmuştur: II. Mahmud (hd 1808-1839), Müşir Ahmed Fevzi Paşayı bina emini tayin ederek 1250/1834-35'te mevlevîhaneyi yeni baştan inşa ettirmiş, Abdülmecid döneminde (1839-1861) 1844, 1845 ve 1851'de de yapının birtakım eksikleri tamamlanmış ve onarımı yapılmıştır. Son olarak 1289/1872'de mevlevîhane Kaptan-ı Derya Hacı Ahmed Vesim Paşa (ö. 1910) tarafından bugünkü şekliyle ihya edilmiştir. Semahane-türbe, selamlık-mutfak (matbah-ı şerif), dedegân ve harem dairelerinden oluşan bu yapı topluluğu 19- yy'ın ^{son} çeyreğinde de birtakım onarımlar geçirmiş olmalıdır. Son postnişin Şeyh Ahmed Remzi Dede Efendi (Akyürek) (ö. 1944) 1919' da meşihata getirildiğinde, harap durumda bulduğu mevlevîhaneyi tamir ettirmiştir. Diğer taraftan Üsküdar Mevlevîhanesi'nin, II. Meşrutiyetin başlarında, Mevlevî muhibbi olan ve Bahariye ile Yenikapı mevlevîhanelerini ihya eden V. Mehmed (Reşad) tarafından yenilenmesi düşünülmüş, bu dönemde Evkaf Nezareti inşaat ve tamirat müdürü olan Mimar Kemaleddin Bey (ö. 1927) tarafından ilginç bir taslak hazırlanmış, ancak Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle bu proje uygulanamamıştır. Cumhuriyet döneminde terk edilen ve zamanla harap düşen binalar -harem bölümü hariç- 19^{7}5-1980 arasında bazı hayırseverlerin yardımlarıyla onarılmıştır. Günümüzde semahane-türbe binası ziyarete açık tutulmakta ve bazı kültür faalivetlerine şaline olmakta, selamlık-mutfak ile dedegân dairesi ise Vakıflar İdaresi'ne bağlı Vakıf Memba Suları Dağıtım Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Üsküdar Mevlevîhanesi'nde cumartesi günleri mukabele icra edilmesine rağmen burası, Mevlevî dervişi yetiştirmekle yükümlü bir âsitane olmak yerine konaklama fonksiyonuna yönelik bir tesis olduğundan, âsitane statüsündeki diğer İstanbul mevlevîhanelerine oranla, musiki başta olmak üzere, Mevlevî kültürünün gelişimi açısından daha mütevazı bir geçmişe sahiptir. Dahiliye Nezaretimin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde burada 14 denişin ikâmet ettiği belirtilmiştir. H. Numan Dede'den sonra sırayla Mehmed Hüsameddin Dede (ö. 1801), el-Hac Ali Nailî Dede (ö. 1802), İsmail Hulusî Dede (ö. 1804), Seyyid el-Hac Mehmed Emin Dede (ö. 1812), Galata Mevlevîhanesi'nin yirmi dördüncü postnişini Mehmed Ruhî Dede'nin (ö. 1819) oğlu Seyyid Abdullah Necib Dede (ö. 1836), M. Ruhî Dede'nin diğer oğlu Ahmed Arif Dede (ö. 1873), Mehmed Zeki Dede (ö. 1881), A. Arif Dede'nin oğlu Mehmed Hasib Dede (ö. 1886), A. Arif Dede'nin torunu A. Arif Dede ile kendisine vekâlet eden Konevî Halid Dede (ö. 1903), Galata Mevlevîhanesi'nin son postnişini Ahmed Celaleddin Dede (ö. 1946) ve Ahmed Remzi Dede (Akyürek) (ö. 1944) posta geçmişlerdir. A. Remzi Dede son dönem Mevlevî şeyhleri arasında tasavvufi ve ilmi yönüyle, ayrıca şairliği ile sivrilmiş bir simadır. Kayseri Mevlevîhanesi postnişini Süleyman Atâullah Efendi'nin oğlu olan A. Remzi Dede 1872'de doğmuş, ciddi bir tahsil gördükten sonra II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kütahya Mevlevîhanesi'nde vekâleten, Kastamonu ve Halep mevlevîhanelerinde de asaleten meşihatta bulunmuş, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İstanbul'dan Filistin cephesine hareket eden Mevlevî taburuna katılarak Şam'a ve Medine'ye gitmiş, dönüşte üç sene kadar Şam'da, Emeviyye Camii'nde *Mesnevî'mn* Arapça şerhini okutmuştur. 1919'da Üsküdar Mevlevîhanesi'nin meşihatına tayin edilen A. Remzi Dede, Meclis-i Meşâyih üyeliğinde ve Medresetü'l-İrşad tasavvuf müderrisliğinde bulunmuş, tekkelerin kapatılmasından sonra Üsküdar'daki Selim Ağa Kütüphanesi'nin başmemurluğu görevini üstlenmiştir. Bir kısmı basılmış olan 30 kadar eseri tespit edilmektedir.

Mevlevîhanenin arsası doğuda Doğancılar Caddesi, diğer yönlerde ise bahçeli meskenlerin işgal ettiği komşu parseller ile çevrilidir. Semahane-türbe arsanın güneydoğu köşesinde, cadde üzerinde yer alır. Bunun kuzeybatısında selamlık-mutfak binası, arkasında bir su deposu ve buna bağlı helalar bulunmaktadır. Selamlık-mutfağın güneyinde yedi adet kabri ihtiva eden küçük bir hazire mevcuttur. Bu yapının da kuzeybatısında, dedegân dairesi görülmektedir. Harem bölümü ise arsanın kuzeydoğu köşesini işgal etmekte ve cadde üzerinde yer almaktadır. Arazinin binalardan artakalan kısmı epeyce geniş bir bahçe teşkil eder.

Yamuk planlı olan semahane-türbe yapısının boyutları kuzeyde 6 m, batıda 14,5 m, güneyde 8 m, doğuda ise 16 m'dir. Duvarları 50 cm kalınlığında olup moloz taş

Üsküdar Mevlevîhanesi'nde semahane-türbe binasının Doğancılar Caddesi'nden görünüşü. *Sadat Hasanoğlu, 1994*

Üsküdar Mevlevîhanesi'nin türbe (sol) ve haziresi.
Sadat Hasanoğlu, 1994

ve tuğla ile örülmüştür. Pencere ve kapı söveleri kesme küfeki taşmdandır. Kırma çatısı alaturka kiremitle kaplıdır.

iki katlı olan binanın zemin katı türbe, üst katı da semahane olarak tasarlanmıştır. Zemin katta batı duvarında yer alan ve bahçeye açılan bir kapıdan, türbeye girilmekte, girişin yanlarında üçgen kemerli birer pencere görülmektedir. Türbenin, biri kuzey duvarında, beşi de cadde üzerindeki doğu duvarında olmak üzere altı penceresi daha vardır. Bunlardan kuzeydeki ile batı duvarının ortasında yer alan sepet kulpu biçiminde, diğerleri ise üçgen sövelerle donatılmış durumdadır. Güney duvarı sağırdır.

Dışarıdan türbenin güneybatı köşesine bitişen, tek katlı, dikdörtgen planlı bir türbedar dairesinin varlığı tespit edilmektedir. Bugün mevcut olmayan bu türbedar dairesinin kuzeybatı köşesinden başlayan iki kollu ve moloz taş örgülü bir kagir merdiven üst kattaki semahaneye çıkmaktadır. Üst katın bütününü işgal eden semahanenin kuzey yönünde yer alan, yaklaşık 5,5x5,5 m boyutlarındaki kesim, iki ucu kavisli bir ahşap parmaklıkla ayrılarak kısmen "mutrıb" kısmen de "züvvâra" mahsus bir maksureye dönüştürülmüştür. Ayrıca yine bu yönde parmaklıkların az gerisinde dört adet kare kesitli ahşap sütunun taşıdığı üç ahşap kemer sıralanmaktadır. Maksureden geriye kalan, ortalama 8,50x 6,5 m boyutlarındaki bölüm sema alanı olarak ayrılmıştır.

Türbede olduğu gibi, burada da güney duvarı sağırdır. Batı duvarında yuvarlak kemerli dikdörtgen ahşap kasalı girişten başka, iki adet pencere yer almaktadır. Maksureye ait olan kuzey duvarının ortasında, yuvarlak kemerli bir kapı, yapının bu cephesinde dışarıya taşan bir ahşap mükebbireye geçit vermektedir. Yarım daire planlı olan bu mükebbirede aşağıdan yukarıya doğru, basit bir korkuluk duvarı, beş adet kare kesitli ince ahşap sütun, bunların arasında kırık kaş kemer biçiminde ahşap alınlıklar ve kısa bir saçakla donatılmış yarım sekizgen piramit biçiminde bir ahşap çatı görülmektedir. Mihrabın dışarıya çıkıntı yapmayan kavisli nişi ve sepet kulpu kemerli kavsarası vardır.

Semahane-türbe binasının içinde süsleme olarak kayda değer yegâne unsur mihrap hücresinin sathında görülen kalem işi tezyinattır. Burada uçları püsküllü kordonlar ile tutturulmuş perde ve kandil motifi yer almaktadır. Dış süsleme olarak da zikre değer tek husus cadde üzerindeki doğu cephesinde, üst katta mihrabın tepesine isabet eden yerde görülen sehpa üzerine oturtulmuş Mevlevî tacı kabartmasıdır. Sıva ile teşkil edilmiş bu kabartma geç devir tarikat yapılarında sıkça rastlanılan, tekke eşyalarının ve tasav\-ufi sembollerin mimari süslemede yer alması geleneğine bağlanmaktadır.

Kare bir alanı (12x12 m) kaplayan selamlık-mutfak binasının kagir duvarlı zemin katı ve ahşap duvarlı üst katında orta sofalı plan tipi uygulanmış, zemin kattaki sofanın çevresine şeyh odası, mutfak ve bununla bağlantılı somathane, giriş üzerinde bir çıkma yapan üst kat sofasının çevresine de altı tane oda yerleştirilmiştir. Zaviye niteliğindeki bu mevlevîhanede mutfağın, âsitanelerde olduğu gibi, yemek pişirmenin yanısıra sema meşki ve deniş terbiyesi gibi fonksiyonları içermediği ve âsitane mutfaklarına (matbah-ı şerif) oranla daha ufak tutulduğu dikkati çekmektedir. Dikdörtgen planlı (14,50x8 m), tek kadı ve kagir duvarlı dedegân dairesi, yapıyı boydan boya kat eden bir koridorla bunun üzerinde sıralanan dört adet hücreden ibarettir.

Üsküdar Mevlevîhanesi'nin tarikat mimarisi açısından en ziyade dikkati çeken yanı türbenin semahanenin alt katında yer almasıdır. Söz konusu garip konum burada inşaat alanının kısıtlı olmasından kaynaklanmamakta, sufi çevrelerinde, veliler ile onların yoluna bağlı olanlar arasında mevcut olduğuna inanılan manevi yakınlığı tasarıma yansıtmakta, diğer taraftan söz konusu yapı, bu yönüyle Türk-İslam mimarisinin erken tarihli kümbetlerinde gözlenen bir geleneğe bağlanmaktadır.

Bibi. Aynur, *Saliha Sultan.* 39, no. 202; *Âsitâne.* 5; Osman Bey, *Mecmıa-i Cevâmi,* **II,** 72-73, no. 126; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 5; Raif, *Mir at.* 102; *İhsaiyatlI,* 19; Vassaf, *Sefine,* V, 269; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 24; Öz. *İstanbul Camileri,* **II,** 46; Ergun, *Antoloji.* II. 637-638; inal, *Son Hattatlar.* 634-638; İnal, *Türk Şairleri,* **II,** 1408-1411; E. Yücel, "istanbul Mevlevihaneleri", *Hayat Tarih Mecmuası,* V/ll (Kasım 1965), s. 28-33; M. Erdoğan. "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri", *GDAAD,* 4-5 (1975-1976), 38-39; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* **I,** 210-212; Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merâkid-i Mu 'tehere-i Üsküdar,* (yay. B. N. Şehsuvaroğlu), İst., 1976, s. 89-92; M. Ayaşlı, "Şeyh Ahmed Remzi Efendi", *Büyük Gazete,* 28 (3 Kasım 1976); Gölpınarh, *Mevlevilik,* 339; H. Mazıoğlu, *Ahmed Remzi Akyürek ve Şiirleri,* Ankara, 1987; M. B. Tanman, "Relations entre les semahane et les türbe dans le tekke d'Istanbul", *Ars Turcica-Akten des* 17. *lnternationalen Kongressesfür Türkische Kunst,* Münih, 1987, s. 315-316; ay, "Settings for the Veneration of Saints", *The Dervish Lodge-Architecture, Art and Sufistn in Ottoman Turkey,* Berkeley, 1992, s. 148-149; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 238-239.

M. BAHA TANMAN

ÜSKÜDAR MUSİKİ CEMİYETİ

Türk musikisi eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir yere sahip olan amatör musiki kurumlarının en uzun soluklularından biridir. 1918'de Üsküdar'da Anadolu Musiki Cemiyeti adıyla kuruldu.

1919-1920 döneminde Darülfeyz-i Musiki Cemiyeti adıyla yeni bir yapılanmaya giren topluluk, Üsküdar Paşakapısı'nda ahşap bir evin tek odasında çalışmalarını sürdürüyordu. Bu kurumlaşmanın temeli Telgrafçı Atâ Bey, Mahmut Baler'in (Bal Mahmut) babası Mabeyinci Hafiz Mehmed Bey, Selahattin Pmar(->), Türkmenzade Osman Bey, Sakallı Nuri Bey ve Şair Üsküdarlı Talat Bey gibi dönemin amatör musikicileri tarafından atıldı.

1923'te Üsküdar Musiki Cemiyeti adını alan toplulukta 1934'e kadar yetişenler arasında Selahattin Pınar, Necati Tokyay, Müzeyyen Senar, Hafız İzzet Gerçeker gibi her biri kendi alanında isim yapmış musikiciler yer alıyordu. Neyzen Yusuf Paşazade Müzikali Celal Bey (lyison), Tanburi Fuat Bey (Sorguç), Selimiyeli Bestenigâr Hoca Ziya Bey, Udî Sami Bey, Ali Rifat Çağatay(-»), Arap Cemal Bey (Calân) ve Levon Hancıyan(->) gibi zamanın şöhretli musiki ustaları bu dönemde cemiyetin eğitim-öğretim ve icra kadrosunu oluşturuyordu.

Üsküdar Musiki Cemiyeti Korosu bir konser sırasında.
Ses, S. 32 (Ağustos 1963) /*Mehmet Güntekin arşivi*

1934'te bazı idari sebeplerle feshedilen cemiyet! dört yıllık bir aradan sonra 1938'de, Yeni Üsküdar Musiki Cemiyeti adıyla çalışmaya başladı. Emin Onganin yönetiminde geçen bu devre 1945'e kadar sürdü. Yine idari sebeplerle feshedilen cemiyet, bir yıl sonra Üsküdar Halk Musikisi Derneği ismiyle tekrar kuruldu. Bu yeni kuruluşu gerçekleştirenler arasında cemiyetin hocası Emin Onganin yanında Burhan Felek(->) gibi musikiyle doğrudan ilgisi bulunmayan, fakat Türk musikisini seven çeşitli meslek mensupları da yer alıyordu. 1953'te tekrar Üsküdar Musiki Cemiyeti adını alan topluluk, Üsküdar Selman Ağa Mahallesi'nde Çıkmaz Çeşme Sokağı'ndaki 7 numaralı yerde 1987'ye kadar bu ad altında çalışmalarını sürdürdü.

Üsküdar Musiki Cemiyeti, verdiği kaliteli eğitim ve yerleştirdiği çok sayıdaki profesyonel musikicinin ortaya koyduğu ağırlıkla, Türk musikisinin yakın tarihind_e en önde gelen musiki kurumlarından biri olarak değerlendirildi. Eğitim verdiği, sayısı binlerle ifade edilen musiki meraklıları, Türk musikisine önemli çapta, nitelikli bir dinleyici ve taraftar altyapısı oluşturdu. Türk musikisinin resmi eğitim ve öğretiminin yapılmadığı uzun yıllar içerisinde, Belediye Konservatuvarı(-0 ve İstanbul Üniversitesi Korosu(->) ile beraber, istanbul'un kültür ve sanat hayatında vazgeçilmez bir yeri olan Türk musikisi sacayağının önemli denge noktalarından biri oldu. Üsküdar Musiki Cemiyeti, bugünkü İstanbul'un musiki hayatında ilgi çekici bir yaygınlık gösteren, sayıları 100'ün üzerindeki musiki dernekleriyle. Anadolu'daki yüzlerce Türk musikisi cemiyetinin duayen kurumu olarak anılmaktadır.

1938'den başlayarak Üsküdar Musiki Cemiyeti'nin yetiştirdiği musikiciler arasında Vecdi Seyhun, Burhanettin Ökte, Şükrü Tunar, Arif Sami Toker, Cüneyd Orhon, inci Atalay (Çayırlı), Nadir Hilkat Çulha, Niyazi Saym(->), Cahit Peksayar, Cüneyd Kosal, Hüsnü Anıl, Ekrem Erdoğru, Akagündüz Kutbay, Reşat Uca, Yavuz Özüstün, Yücel Aşan, Hurşit Ungay, Rıdvan Aytan, Fikret Kutluğ, Yusuf Ömürlü, Burhan Atalay ve Orhan Kızılsavaş gibi her biri kendi alanında isim yapmış çok sayıda ses ve saz sanatçısı yer aldı. Günümüze kadar da bu üretim faaliyeti bütün hızıyla sürmüş ve Türk musikisi dünyasında şöhret sahibi çok sayıda musikici Üsküdar Musiki Cemiyeti'nden yetişmiştir. 1940'h yıllardan günümüze kadar İstanbul Radyosu'ndan yayınlanan periyodik konserlerle sesini bütün ülkeye duyuran cemiyet, kurulduğu günden bugüne kadar verdiği çok sayıda salon konseriyle İstanbul halkına nitelikli musiki dinletme kaygısını taşıyan bellibaşlı musiki topluluklarından biri olmuştur.

Osmanlı İstanbul'unun son dönemleriyle Cumhuriyet İstanbul'u arasında önde gelen musiki kurumlarından biri olarak, önemli kültürel köprülerden birini teşkil eden Üsküdar Musiki Cemiyeti, bugün, Üsküdar'ın Doğancılar Mahallesi'nde Emin Onganin adı verilen bir sokakta, 1987'de aldığı Emin Ongan Üsküdar Musiki Cemiyeti adıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Cemiyetin genel başkanlığı ve koro şefliği, cemiyetin içinden yetişen musikicilerden biri olan Şeref Çakar tarafından yürütülmektedir.

Bibi. *Radyo Haftası,* S. 94 (8 Mart 1952), s. 8; H. Rit, "Üsküdar Musiki Cemiyeti", *Ses,* S. 32 (3 Ağustos 1963): E. Ongan, *Türk Musikisi Hizmetinde 50 Yıl: Üsküdar Musiki Cemiyeti,* İst., 1967; M. N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* I, Ankara, 1989; Özruna, *BTMA,* II; *18. Uluslararası İstanbul Festivali Tanıtım Kitabı,* İst., 1990.

MEHMET GÜNTEKtN

ÜSKÜDAR SARAYI

bak. KAVAK SARAYI

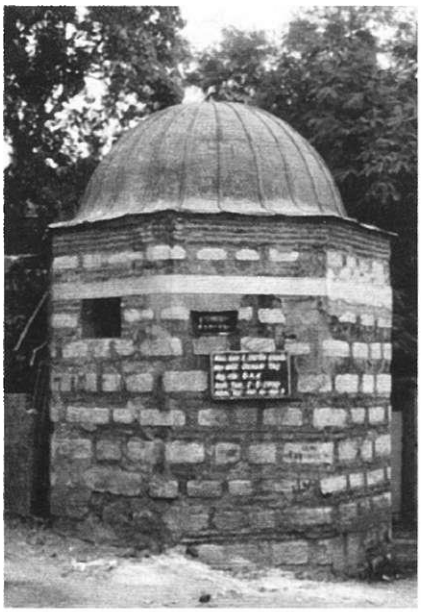
ÜSKÜDAR SULARI

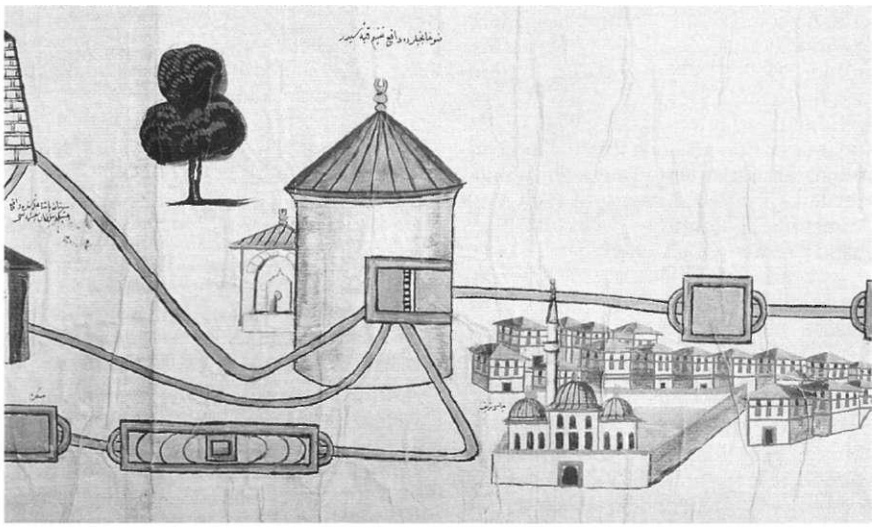
Üsküdar 1352'de Türkler tarafından fethedilmeden önce çok küçük bir yerleşim yeri idi. Üsküdar'ın fethinden sonra şehir çok kalabalık olmadığı için, su ihtiyacı tepeler içerisinde açılan galerilerden gelen sularla karşılanmıştır. Üsküdar'ın vakıf sularının hemen hepsi Çamlıca eteklerinde açılan galerilerden gelir. Üsküdar'ın içerisindeki cami, sebil, çeşme, imaret vb su sarf eden tesisleri besleyen bağımsız büyük isale hatlarının sayısı 18'dir. Bunlardan başka bir veya birkaç çeşmeyi besleyen 17 küçük isale hattı daha vardır.

1930'da yeni harflere çevrilen vakıf çeşmeler defterinde Üsküdar'da kayıtlı çeşmelerin sayısı 195'tir. Üsküdar, Bulgurlu ve Ümraniye'deki vakıf taşınmazlan tespit eden 1924 tarihli belgenin sularla ilgili bölümünde Üsküdar'da 158 çeşme, 19 sebil, 56 kuyu, 11 maslak, 35 suterazisi kaydedilmiştir ve mahallelere göre dağılımı gösterilmiştir. Sular Müdürü Nâzımin 1925 tarihli kitabında ise çeşme, sebil vb su verilen yerlerin mahallelere göre dağılışı ve 82 çeşme gösterilmiş, çeşitli bölgelere verilen suların listesinde ise 126 yer verilmiştir. Nâzım, 1925'te su verilen yani akar durumda olan 46 çeşme, 3 sebil, 2 yangın havuzu bildirmektedir. Bugün hemen hepsi kurumuştur.

Üsküdar'da ilk iki büyük isale hattı Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından 1547'de kendi yaptırdığı cami, imaret ve medresenin suyunu temin etmek için yaptırılmıştır. İsale hattının biri İcadiye Tepesi'nin doğu eteklerindeki membadan çıkarak Kuzguncuk sırtlarından İcadiye Caddesi boyunca, Paşa Limanı Caddesi'nden Mihrimah tesislerine ve Mihrimah Mektebi altındaki çeşmeye su verir. Diğeri Millet Bahçesi civarındaki membadan çıkarak Bağlarbaşı, Bülbülderesi yoluyla yine Mihrimah tesislerine gelir. Birinci isale hattının uzunluğu 3.000 m, ikincisinin 1.700 m'dir. Debileri hakkında verilen değerler değişiktir, ancak 2,5 lüle yani 130 mVgün olduğu kabul edilebilir. Vakıf defterinde Mihrimah Sultan'a ait 3 çeşme vardır. Yine 1547'de yaptırılan Solak Sinan Suyolu da Bağlarbaşı'ndaki bir membadan çıkar. Solak Sinan Mescidi ve çeşmesine su verilir. Sonradan bu çeşme Hacı Halil Efendi tarafından ihya edilmiştir. Solak Sinan veya Kabasakal Sinan Ağa Suyolu'nun uzunluğu 2.200 m ve debisi 1 lüledir (52 mVgün).

Üsküdar'ın en önemli isale hatlarından biri Atik Valide Suyolu'dur. III. Muradin annesi, II. Selimin hanımı olan Nurbânu Valide Sultan, Üsküdar'da Mahpeyker (Kösem) Valide Sultan, Gülnûş Valide Sultan ve Mihrişah Valide Sultan gibi su tesisi yaptıran valide sultanların ilkidir. Bu sebepten Atik Valide Sultan diye adlandırılır. Tesisin 1582-1583'te yapıldığı kabul edilir. Atik Valide Sultan isalesi Büyükçamlıca'mn kuzeydoğu eteklerindeki 150-175 m yüksekliketeki membalardan gelir. İsale hattının uzunluğu 15.300 m'dir. Eski debisinin 13 lüle (676 mVgün) olduğu ve şebeke ile beraber tesisin uzunluğunun 19.000 m olduğu anlaşılmıştır. 15 yere su verir. Gerek uzunluk gerekse debi bakımından Üsküdar'ın en büyük su tesisidir. Atik Valide Camii, bimarhane ve çeşmelere vb küçük tesislere bu tesisten su verilmiştir.

İbrahim Paşa Suyolu haritasında (1753) Doğancılar Maksemi (sağda) ve aynı maksemin bugünkü görünümü.
TIEM, no 3336 (sağ), Çeçen, *Üsküdar Suları*

Aziz Mahmud Hüdaî Suyolu'nun membaı Büyükçamlıca ve Küçükçamhca tepeleri arasındaki vadiden çıkar. Bağlarbaşı ve Nuhkuyusu Caddesi, Tunus Bağı Caddesi, Sünbülzade Sokağı'ndan tekkeye ulaşır. Isale hattının boyu 3000 m'dir. 6 çeşmeye ve tekkeye su verir. Vakıf defterindeki tahsise göre 6 lüle 3 masura, İsmail Remzi'ye göre 1 lüle suyu vardır. 1610'da yapılmıştır.

Çinili veya Mahpeyker (Kösem) Valide Sultan Suyolu ise I. Ahmed'in hanımı ve IV. Murad ile İbrahim'in annesi olan Kösem Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Çinili Camii'ne ve çeşmelere su verir. Membaı Büyükçamlıca'nm doğusundadır. 9.900 m uzunluğundadır. Isale hattı camiye, çeşmeye, hamama ve külliyeye su verir. Eski debisi 3 lüledir (156 mVgün). 1642'de inşa edilmiştir. Caminin inşa tarihi 1640-1641 olduğundan isale hattının yapılış tarihi de aynı kabul edilebilir. Şebeke uzunluğu 600 m, su tesisinin toplam uzunluğu 10.500 m'dir.

Aslan Ağa Suyolu'nun membaı Bülbülderesi'nin üst tarafında, Çamlıca Caddesi civarındadır. 850 m uzunluğunda bir isale hattı olan suyolu 1946-1947'de IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan kethüdası Seydişehirli Aslan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Camii'nin suyu ile kendisi, hanımı ve kızı adına yapılan çeşmelere su verir ve 3 lüle (156 mVgün) suyu vardır.

Selami Ali Efendi Suyolu, Millet Bahçesi'nin alt tarafında Nuhkuyusu, İcadiye yolunun biraz yukarısında, Kısıklı Caddesi'nin başındaki membadan çıkar. 700 m uzunluğundaki isale hattı 1677'de yapılmıştır. Meşhur şeyhlerden olan Selami Ali Efendi'nin tekkesi vardır. Mescidi Kısıklı'ya çıkan yolun üzerindedir. Selamsız Caddesi'nin Tekkeci Sokağı ile birleştiği yerdeki çeşmesinin üzerindeki kitabenin tarihi 1677'dir. Bu suyolunun 1 lüle (52 mVgün) suyu vardır.

Yakup Ağa Suyolu hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Kapı Ağası (saray ağası) Yakup Ağa'nın Hasanbey Sokağı ile eski Toptaşı Caddesi köşesinde, Divitçiler Camii yanında bir çeşmesi vardır. Çeşme oldukça yıpranmıştır. Çeşmenin kitabesi 1678 tarihlidir. 1. H. Tanışık'ta isale hattının Libade'de başlangıç noktasında bulunduğu yazılan kitabe, açılan yol dolayısıyla yok olmuştur. 13 Kasım 1990'da yaptığımız incelemelerde o civardaki bir evin bahçesinde kırılmış olan bu kitabe taşı bulunmuştur. Taştaki tarih 1766'dır. Yakup Ağa 1680'de vefat ettiğine göre taş Yakup Ağa'nın vefatından 88 yıl sonra konmuştur. Yakup Ağa Suyolu'nun isale hattı İsmail Remzi tarafından 12.000 m olarak verilmesine rağmen harita üzerinde yapılan incelemede 15.000 m bulunmuştur. Vakıf defterinde ise çeşmenin debisi 1 masura (6,5 mVgün) olarak verilir. Bu kadar az bir su için 15 km isale hattının yapılamayacağı düşünülür ise debisinin daha fazla olduğu ve başka yerlere de su verdiği kabul edilebilir.

Çınar veya Hacı Halil Efendi Suyolu' nun membaı Selamsızin üst tarafındaki mezarlığın civarındadır. Bu suyolunun isale hattı 500 m kadar olup 1707'de inşa edilmiştir. İsale hattı Selamsız Caddesi'nden aşağı doğru gelerek Hacı Halil Efendi'nin çeşmelerine su verir. Hacı Halil Efendi'nin Selamsız civarında 3, Murad Reis Camii civarında 1 olmak üzere 4 çeşmesi tespit edilmiştir. Matbah emini olan Hacı Halil Efendi'nin Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Caddesindeki 1142 tarihli çeşmesi sonradan Atik Valide Suyolu'ndan beslenmiştir.

Gülnuş Valide veya Yeni Cami Suyolu'nun membaı Büyükçamlıca'nm güneydoğusundadır. isale hattının uzunluğu 2.900 m'dir. 1700'de III. Ahmed'in annesi Gülnûş Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Tesisin asıl amacı Gülnûş Sultanin yaptırdığı Yeni Cami'nin ve civarmm suyunu temin etmektir, ismail Remzi'nin çizdiği haritada isale hattının İnadiye Mahallesine kadar olan bölümü 2.300 m olarak gösterilmiştir. Debisi 2 lüle (104 mVgün) olarak verilmiştir. Vakıf defterinde bu isaleden beslenen 6 çeşmeye tahsis edilen debinin 8 lüle 6 masura (455 mVgün) olduğu yazılıdır. Gülnûş Sultanin cami yanında yaptırdığı sebil ve çeşmeler devrinin en güzel numunelerindendir.

Tophanelioğlu Suyolu'nun membaı da Çamlıca'nın kuzeybatısındaki eteklerindedir. 3-900 m uzunluğundaki isale hattı 1727'de yaptırılmıştır. Kısıklı Caddesi, Bülbüldere Caddesi'nden Servili Köşk Sokağı üzerinden çeşmelere su verilir. Vakıf defterinde Tophanelioğlu adına 4 çeşme vardır, tahsis edilen toplam debi 6 lüledir (312 mVgün). ismail Remzi'nin yaptığı haritada debisi 3 masura (19,5 mVgün) olarak görünmektedir. Tophanelioğlu'nun meydan çeşmesinin suyu halen Millet Bahçesi içerisindeki bir çeşmeden akmaktadır. Üsküdar'da akan nadir çeşmelerden biridir.

Damat ibrahim Paşa Suyolu, Atik Valide Suyolu'ndan sonra Üsküdar'daki suyollarının en büyüklerindendir. Üsküdar'daki diğer suyollarma ait suyolu haritası olmamasına mukabil bu suyolunun Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde 3336 numara ile kayıtlı, ölçeksiz, şematik, 1753 tarihli bir haritası vardır. Bu harita sayesinde mevcut çeşmeleri tespit ederek, kaybolan çeşmelerin yerlerinin de tespiti mümkün olmuştur. Damat İbrahim Paşa Suyolu'ndan beslenen çeşmelerden 29 çeşme içerisinde bir tanesi Tevkiî Ali Paşa, bir tanesi Hacı Beşir Ağa olmak üzere diğer 27 çeşme ya ibrahim Paşa veya III. Ahmed veya yakınlarına aittir. Bunlara ilaveten 4 kitabesiz çeşmenin kime ait olduğu belli değildir. Bu suyoluna ait Doğancılar'da halen harap bir maksem ile Şerefâbâd Kasrı'nda harap bir su haznesi vardır. Maksemin 1 m yakınına kadar bina yapılmıştır, isale hattının uzunluğu 14.600 m, debisi ise 6 lüle (312 mVgün), vakıf defterine göre 8 lüle 5 masuradır (448,5 mVgün). İsale hattının yapımına 1718'de başlanmış ve Şerefâbâd Kasrı'mn fiskiyesinden su akıtılmıştır. Çeşme-

ler daha sonra inşa edilmiştir. Çeşmelerin üzerindeki kitabelere göre bunların inşa tarihleri 1728-1730 arasındadır. İbrahim Paşa haritasında, Doğancılar'daki maksem ile Harem'e adını veren saray ilginçtir. Üsküdar çeşmeleri arasında İbrahim Paşa Suyolu'na ait Başkadın Çeşmesi, III. Ahmed Meydan Çeşmesi, Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi ile Yenicami Suyolu'na ait Gülnuş Sultan Çeşmesi en güzellerindendir.

Ayazma veya III. Mustafa Suyolu, Ayazma Camii'nin suyunu sağlamak için III. Mustafa (hd 1757-1774) tarafından yaptırılmıştır. III. Mustafa'nın yaptırdığı Ayazma Camii'nin inşaatının tamamlanması 1174/17ö0'ta olduğuna göre bu suyolunun da o tarihlerde yapılmış olması gerekir. İsale hattının uzunluğu 1.300 m olup İsmail Remzi 1 lüle suyunun olduğunu yazmıştır. Ancak vakıf defterindeki tahsislere göre 4 lüle 3 masuradır (227,5 mVgün). Vakıf defterinde 4 yere su verildiği belirtilmiştir.

Selimiye Suyolu, III. Selim (hd 1789-1807) tarafından Selimiye Kışlası'nın suyunu sağlamak için yaptırılmıştır. İsale hattının uzunluğu 5.000 m olup ismail Remzi'ye göre 2 lüle (104 mVgün), vakıf defterindeki tahsise göre ise 11 lüle 6 masura 1 hilal (614,5 mVgün) su tahsis edilmiştir. Ancak bu tahsis suyun bol olduğu devrelere ait olmalıdır. Tesisin yapılış tarihi ise 1802'dir. Vakıf defterinde isale hattından 8 yere su dağıtılmaktadır.

Mihrişah Suyolu, III. Selimin annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından 1802'de yapıldığı sanılır. 2 lüle (104 mVgün) suyu vardır ve isale hattının uzunluğu 3.800 m'dir. Mehmet Çavuş Sokağı'nın Nuhkuyusu Caddesi'ne bitiştiği yerde Mihrişah Sultanin vefat etmiş olan kızı Fatma Sultan adına yaptırılmış bir meydan çeşmesi halen onarılmıştır. Bu çeşmenin tarihinin 1791 olması Mihrişah isalesinin de bu tarihte yapıldığını gösterir.

Altunizade Suyolu, Altunizade İsmail Zühtü Paşa tarafından yaptırılmıştır. İsale hattının uzunluğu 1.600 m'dir ve İsmail Remzi'ye göre 1 lüle (52 mVgün), vakıf defterindeki tahsise göre tahsis edilen 2 lüle 5 masura (136,5 mVgün) suyu vardır. İsmail Zühtü Paşa'nın camimin kitabesi 1865'tir. Suyolunun yapılış tarihi de buna yakın olmalıdır, bazı kaynaklara göre de 1282/1862'dir.

Paşalimanı veya Çevri Kalfa Suyolu'nun Hüseyin Avni Paşa tarafından yaptırılıp yaptırılmadığı kesin değildir. Ancak Nâzım kitabında Çevri Usta veya Çevri Kalfa Suyolu ile aynı isaleyi tarif eder. Belki Hüseyin Avni Paşa bu suyolunu tamir ve tevsi etmiştir, isale hattı 1.900 m'dir ve 1 lüle (52 mVgün) suyu vardır. Vakıf defterinde Hüseyin Avni Paşa adına kayıtlı bir çeşme yoktur. Ancak 1521 numarada Çevri Usta adına kayıtlı çeşmeye 2 lüle su tahsis edilmiştir. Hüseyin Avni Paşa Çeşmesinin kitabesinde yapılış tarihi 1291/1874 olarak yazılıdır.

Üsküdar'da devlet adamları, ileri gelen saray mensupları tarafından yapılmış ve halen mevcut olan ve sularını kaynaklardan sağlayan 11 tanesi kitabesiz **60** kadar çeşme ile 10 tane sebil vardır. Üsküdar sularının özelliklerinden biri de 18 büyük isale. hattının 6 tanesinin kadınlar tarafından yaptırılmış olmasıdır.

Üsküdar'da 1924'te mevcut olan 35 suterazisinden 1 tanesi yıkık, yalnız 11 suterazisinin yeri bulunabilmiştir.

Bibi. Nirven, *İstanbul Suları;* Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* III; Nâzım, *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkaftan Devrolunan Sular,* İst., 1925; İ. Remzi. *Üsküdar Suları Dağıtım Şebekesi,* (İSKİ Arşivi); Çeçen, *Üsküdar.*

KÂZIM ÇEÇEN

ÜSKÜPLÜ CAMÜ VE HAMAMI

Fatih İlçesi'nde, Cibali'de, Haraççı Kara Mehmet Mahallesi'nde, Üsküplü Caddesi ile Bostan Hamamı Sokağı'nın kavşağında, tütün fabrikasının yakınında yer almaktadır.

II. Mehmed (Fatih) döneminde, "ni'melceyşten" Çakır Ağa (ö. 1457) tarafından mescit olarak yaptırılmış. I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566), tespit edilemeyen bir tarihte Anadolu Defterdarı Süleyman Çelebi tarafından Mimar Sinan'a onartılmış, bu arada minber koyulmak suretiyle cami haline getirilmiştir. 1291/1874'te yangın geçiren yapı yeni baştan, genişletilerek inşa edilmiştir. 1989'da yenilenen cami dikdörtgen planlı, kesme taştan ve çatılı olarak yapılmıştır. Altına bodrum eklenmiş, sağ tarafına da ikinci bir kapı açılmıştır. Fakat zeminden belli bir yere kadar kapatılıp duvar ördürülmüştür.

Yapının önüne sonradan eklenen bölümün sağ tarafında abdest alma musluklarının bulunduğu bilinmektedir. Fakat bunlar günümüzde yapının dışına taşınmıştır. Bu ön hazırlık bölümünün sol tarafı iki pencereli ufak bir oda halinde olup namaz kılınmaktadır. Daha sonra dikdörtgen şeklindeki son cemaat yerine ulaşılır. Buranın doğusunda ufak, dikdörtgen şeklinde iki tane pencere açılmış, batı tarafı kapatılarak imam odası haline getirilmiştir. Bunun yanındaki merdivenden yukarı, kadınlar mahfiline ulaşılır. Tavam çıtalarla dikdörtgenlere ayrılmıştır.

Son cemaat yeri ile harimin ortak olan duvarında dikdörtgen giriş kapısı, iki yanında birer dikdörtgen pencere vardır. Harimin sağ tarafı müezzin mahfilidir. Güney duvarında yer alan mihrap içten köşeli olup, sağında bir, solunda iki tane pencere bulunur. Doğuda dört, batıda da üç tane yuvarlak kemerli pencere açılmıştır. Vaaz kürsüsü ve minberi ahşaptır. Son onarımda mihrap ve pencerelerin yarısına kadar harim duvarları bitkisel motifli Kütahya çinileri ile kaplanmıştır. Tavanda ise ortada bitkisel bezemeli ahşap bir göbek bulunmakta, bu göbekten ışınlar çıkmaktadır. Geri kalan alan, dikdörtgenlere ayrılmıştır.

Kadınlar mahfili ortada yuvarlak bir çıkıntı yapar. Söz konusu mahfil doğuda ve batıda yuvarlak kemerli ikişer pencere ile aydınlanır. Ayrıca kuzeyde de bir pencere açılmıştır. Kuzeybatı köşesinde minareye çıkış kapısı yer alır. Kaidesi Sinan devrine ait olan silindirik gövdeli, tek şerefeli minare konik külah ile son bulur.

Hamam: Diğer adı Bostan Hamamı olan yapı, caminin yanında yer almaktaydı. Hamam, 1993'te yıkılmış, yeri otopark haline getirilmiştir. Uzun yıllar etrafı beton duvarlarla çevrilmiş, içerisi de 70 yıl kadar sabun fabrikası olarak kullanılmıştır. Yapıdan kalan hiçbir şey yoktur. Yalnız bitişiğindeki evin bahçesinde yuvarlak kemerler ve moloz taş duvarlı kalıntılar görülmektedir.

Bib. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 32; Öz, *İstanbul Camileri.* I, 149; Kuran, *Mimar Sinan,* 301; Ayverdi, *Fatih 111,* 514-515; *Fatih Camileri,* 221; S. Ünver, "İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar", *VD,* S. II (1942), 245; N. Köseoğlu, "İstanbul Hamamları", *TTOKBelleteni,* (Eylül 1952), 7.

N. ESRA DİŞÖREN

ÜSTÜNDAĞ, MUHİTTİN

(1884, Sakız Adası [bugün Yunanistan'da] -1 Mayıs 1953, İstanbul) Vali ve belediye başkanı (14 Ekim 1928-4 Aralık 1938).

Hukuk Mektebi'ni(->) bitirdikten sonra bir süre savcılık yaptı. 1915'te istanbul Şehremaneti müfettişi, 1918'de Üsküdar Belediye Dairesi müdürü, 1920'de şehremaneti genel müfettişi oldu. Cumhuriyet döneminde emniyet genel müdürlüğüne getirildi. Bu görevdeyken 14 Temmuz 1928'de istanbul vali vekilliğine, 14 Ekim 1928'de de belediye başkanlığına atandı.

Üstündağin vali ve belediye başkanı

Üsküplü Cami
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arsivi

Muhittin Üstündağ
Cengiz Kabraman arşivi

olarak tayininden itibaren yönetime "birleşik idare" dendi. 1930'da çıkan Belediyeler Kanunu'na göre Emanet Meclisi de Meclis-i Umumiye-i Belediye olarak yeniden örgütlendi. Özel idare ve belediyenin birleşik olduğu yıllarda Şehir Meclisi adını aldı. Hususi idare ile belediyenin birleştirilmesi hakkındaki yasa üzerine, 1930'da İstanbul Umumi Meclis-i Daimi Encümeni, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve Encümen-i Emanet büroları birleştirilerek İstanbul Genel Meclisi Daimi Komisyonu Zabıt ve Muamele Müdürlüğü kuruldu. 1930'lu yıllar parti ile devletin bütünleştiği: yerel yönetimlerin merkezin yakın denetimi altına girdiği yıllardı.

1928-1938 dönemi, dünya ekonomik bunalımı ve İstanbul'un durağan yapısı nedeniyle kent hizmetlerinde köklü dönüşümlere sahne olmadı. Üstündağ, kıt olanaklarla kenti yönetti. Daha önce başlanmış olan Atatürk Bulvarının(-<) yapımını sürdürdü. Sütlüce'deki Karaağaç Kurumlarının ve itfaiyenin eksikliklerini giderdi. Kilyos, Büyükdere, Yalova, Florya yollarını açtı. Yoğurtçu Parkı, Bakırköy Parkı, Anadoluhisarı Parkı, Kadıköy İskelesi Parkı, Üsküdar'da Atpazarı ve Yeniçeşme bahçeleri düzenlendi. 1931'de 60 dekarlık bir arazi parçası üzerine Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu kuruldu. Belediye Veteriner İşleri Müdürlüğü bünyesinde 1928'de bir hayvan hastanesi ve gıda laboratuvarı kurularak resmi kuruluşlarla halkın hasta hayvanlarının muayene ve tedavisine, laboratuvarda hayvani kökenli gıda maddelerinin tahlil ve muayenesine girişildi. 1887'de kurulmuş olan ve Avrupa yakasına su veren su şirketi 1933'te, Elmalı Bendi'nden Anadolu yakasına su sevk eden Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Su Şirketi 1937'de hükümetçe satın alınarak Sular İdaresi'ne devredildi.

Mezarlıkların belediyelere devredilmesini sağlayan Belediyeler Kanununun gereği yerine getirilerek 1930'da Mezarlıklar Müdürlüğü oluştu. Mevcut mezarlıklar saptandı ve belediye 392 mezarlığı devraldı. Bu arada, Vakıflar İdaresi Taksim'de Ayaspaşa Surp Agop, Silivrikapı, Şehitlik ve Bayrampaşa mezarlıkları, Kadıköy Altıyol arasında bulunan metruk Rum mezarlığı gibi çok değerli bazı alanları devretmek istemediyse de mahkeme belediye lehine sonuçlandı.

Florya ve Yalova'da Atatürk köşklerinin yapımına onun zamanında başlandı. 1936'da Florya'da ve Büyükada'da Yörükali Plajı'nda kabinler inşa edildi. 1938'de Cumhuriyet Bayramı şenlikleri için Sarayburnu'nda ve Şemsipaşa'da ışıklı havuzlar yapıldı. Topkapı Sarayı ve Beyazıt Kulesi ışıklandırıldı. Taksim Meydanı su haznesinin önü ile eski hela yerinin tanzimi yapıldı. Aynı yıl Unkapanindaki meyve haline sebze pavyonu eklendi. Kızılay'ın yardımıyla Erenköy'de alman köşkte 1932'de 40 yataklı bir sanatoryum açıldı. Aynı yıl temeli atılan ikinci bir pavyon da 1938'de 36 yataklı olarak faaliyete geçti. Bando ve şehir armonisi 1936'da sürekli tam günlü bir kadroya bağlandı.

İmar Müdürlüğü 1933'te İmar Bürosu adıyla kuruldu. İstanbul'un imarı konusunda ilk çalışmalara başlandı. İstanbul gibi, geniş bir alana yayılmış, doğal güzelliği ve tarihi bir geçmişi olan bir kentin imarındaki özellik ve güçlük göz önünde bulundurularak uluslararası düzeyde şehircilik alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurma gereği duyuldu. 1936'da ünlü şehircilik uzmanı Henri Prost(->) getirildi. 1936-1937, imar düzenlemeleri açısından hazırlık devresini oluşturdu. Bu arada bazı mevzi planlar yapıldı. Prost, İstanbul ve Beyoğlu tarafının nâzım planlarını 2 yıl gibi kısa bir sürede hazırladı. İlk büyük imar hareketi olarak da 1938'de Eminönü Meydanı'nın genişletilmesine. Yeni Caminin etrafının açılmasına başlandı.

Kentin durağan yapısı güvenlik açısından sorunsuz bir dönemin geçirilmesine neden oldu. Nüfusa oranla en az zabıta olayları bu yıllarda kaydedildi. Kentteki eğlence yerlerini Beyoğlu'nda topladı.

Üstündağ, Atatürk'ün ölümü üzerine İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra görevinden alındı ve yerine Lütfi Kırdar(->) atandı.

ZAFER TOPRAK

ÜSTÜNİDMAN, ALİ FAİK

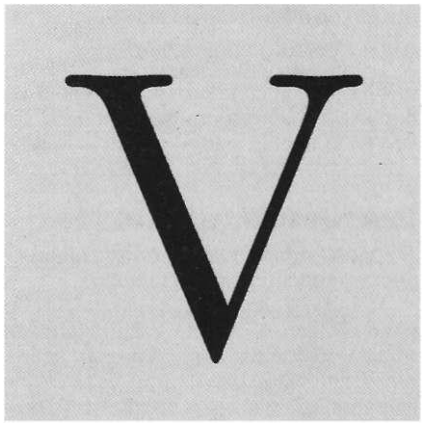
(1859, İstanbul -1943, İstanbul) Jimnastikçi ve beden eğitimi öğretmeni.

Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) okurken Fransız beden eğitimi öğretmeni M. Moiroux'un teşvikiyle jimnastik sporuna başladı. Yine bu hocanın nezaretinde çalışarak kısa zamanda büyük varlık gösterdi. 1879'ta okuldan mezun olunca, hocalarının ısrarıyla beden eğitimi öğretmenliğine başladı. 1924'e kadar 45 yıl Mekteb-i Sultani'de bu görevi sürdürdü. Sayısız öğrenci yetiştirdi. Bunların arasında Türk jimnastik sporunun ilk büyük isimleri de yer aldı. Ayrıca Beyoğlu'nda özel jimnastik salonu açtı. "İdmancı Faik Hoca" adıyla ün yaptı. Aynı zamanda mükemmel bir halterci idi. Halter çalışmalarında 115 kilo ağırlık kaldırdığı bilinmektedir. 1896 Atina Olimpiyat Oyunları'nda Yunanlı Yataganosün 112,5 kiloluk derecesiyle olimpiyat şampiyonluğunu kazandığı düşünülecek olursa Üstünidmanin halter alanındaki değeri anlaşılır. Türkçe ilk modern spor kitabı olan *Jimnastik yahut Riyazat-ı Bedeniye'de* (İst., 1891) Üstünidman tarafından yazılmıştır. Türk jimnastikçilerinin piri olarak tanınan adı, kendi eseri olan Galatasaray Lisesi'nin spor salonunda yaşamaktadır.

CEM ATABEYOĞLU

Ali Faik Üstünidman
TETTV Arşivi

VAGON-İİ OLAYI

"Wagons Lits" Yataklı Vagonlar Şirketi memurlarından Naci Bey'in telefonda Türkçe konuşmasına kızan şirketin Türkiye temsilcisi Jannoui'nin Türkçeye hakaret etmesi ve Naci Bey'in işine son vermesi İstanbul kamuoyunda derin yankı uyandırdı. 24 Şubat 1933 günü Darülfünun gençliği "memleketin mukaddesati'na hakaret eden şirket müdürüne karşı eylem girişiminde bulundu. Geç vakit, öğrenciler kafileler halinde Beyoğlu'nda, Yataklı Vagonlar Şirketi önünde toplanmaya başladılar. Halkın da merak saikiyle toplanmasıyla kalabalık gitgide büyüdü. Şirket müdürü, durumun vahameti karşısında kepenkleri kapattırarak işi paydos etti. Bu sırada gençliğin elebaşlarmdan biri, kalabalık nedeniyle işlemeyen tramvaylardan birinin üzerine çıkarak gösterüerinin nedenini açıkladı; Türkiye'nin bir sömürge olmadığını, Türkiye'de Türkçeden başka bir dilin "hâkimiyeti"nin olamayacağını dile getirdi. Giderek hareketlenen gençler "Bu memlekette Türk ve Türkçe hâkimdir" sloganlarıyla, taş, sopa, demir, ellerine geçirdikleriyle şirket kepenklerini yere indirdiler. Cam, çerçeve tuzla buz oldu. Güvenlik kuvvetlerinin olaya müdahalesi ve itfaiye arazözleri ile kalabalığın üzerine su sıkılması da gençleri dağıtamadı. "Yaşasın Türkiye, Yaşasın Türkçe" bağrışmalarıyla ve ellerinde Gazi Mustafa Kemal'in fotoğraflarıyla Karaköy'e indiler. Şirketin Karaköy'deki şubesinin de camları kırıldı. Aynı kafile, köprüyü geçerek Babıâli'ye ulaştı. Gazete idarehaneleri dolaşıldı. *Cumhuriyet* gazetesi önüne gelen gençlere gazete yazarlarından Peyami Safa'nın "Türk diline dil uzatanların dilleri kurusun" diyerek bağırması, gençleri bir kez daha coşturdu. Cumhuriyet savcılığı olaya el koydu. Gösterilere katılan 10 kadar genç gözaltına alındıysa da kısa bir süre sonra serbest bırakıldılar. Bu arada gençler, kentteki tüm yabancı isimlerin değiştirilmesine çalışacaklarını ve Türkçeyi mutlak hâkim kılmak üzere bir Dil Mücadele Cemiyeti kuracaklarını ifade ettiler.

Vagon-Lİ Olayı, birkaç ay sonra gündeme gelecek Razgrad Olayı(-0 gibi gençliğin yönetim tarafmdan giderek ulusal sorunların içine çekilmesi ve kamuoyu oluşturulmasında etkin bir güç olarak kullanılması örneklerinden biridir.

ZAFER TOPRAK

Vagon-Li Olayı'nda öğrencilerin Taksim Anıtı çevresindeki gösterisi.
Salâhattin Giz/Eser Tutel koleksiyonu

VAHDETİ EFENDİ

(Nisan 1834, İstanbul - 13 Nisan 1871, İstanbul) Hattat.

Mahmud Şevket Vahdetî olarak da bilinir, Divan-ı Hümayun hocalarından Hacı Nuri Efendinin oğludur. Önce babasının çalıştığı Divan-ı Hümayun kaleminde, sonra mühimme kaleminde çalıştı. Başlangıçta Salih Ferdi'den yazı meşk ederek icazetname aldı. Bu derslerini, devrin ünlü hattatı Kazasker Mustafa izzet Efendi'ye(->) devam ederek kuvvetlendirdi. Mûhimme kaleminde menşurnüvislik (vezirlik ve müşirlik rütbelerinin fermanını yazmak) yaptı. Burada vazife gördüğü sırada Süleyman Şevket Paşa'mn vezirliğe tayin fermanını, o zamana kadar görülmemiş bir şekilde

Vahdetî Efendi'nin muhakkak ve nesih hatla yazılmış rokoko tezhipli eseri.
Türk İslam Eserleri Müzayedesi, 131. Müzayede Katoloğu

her satırını başka renkte yazarak celi divanide ustalığını gösterdi. Bunu gören Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, onu hem takdir etti, hem de rütbesini yükseltti. Vahdetî Efendi aynı zamanda ressamdı. Osmanlı kâğıt paralarmdaki resimler onun eseridir. İki defa Londra ve Paris'e gönderilerek kâğıt paraların, posta pullarının ve hisse senetlerinin basılmasını kontrol etti. Paris'teyken III. Napoleon ve Kraliçe Eugenie'nin isimlerini şifre hatla yazdığı kol düğmeleri takdir topladı.

Vahdetî Efendi her yazıda mahirdi, ressamlığı ve hattatlığı dışında hakkâklığı da vardı. Divani ve celi divaniyi ünlü Nâsıh Efendi'den öğrenmiş ve icazet almıştı. Eserleri çoktur. Nuruosmaniye'de, Babıâli'deki Naili Mescit'te(->), Merkez Efendi Türbesi'nde ve Ayasofya'da levhaları vardır. Daha başka eserleri de olan sanatçı aklâm-ı sittede Hafız Osman, celi sülüste Mustafa Rakım ekolüne, divani ve celi divani yazılarında da Nâsıh Efendi üslubuna bağlıdır.

Bibi. İnal, *Son Hattatlar,* 434-441; Rado, *Hattatlar.* 212-214.

ALİ ALPARSLAN

VAHİDEDDİN

bak. MEHMED VI

VAHİDEDDİN KORUSU

Üsküdar İlçesi'nde Çengelköy Mahallesi'ndedir. 50.723 m^2 alanı kaplar.

Zengin bir bitkisel örtü, dört tarihsel köşk ve koru içine yayılmış yapısal bahçe mimari elemanları ile peyzaj değerlerini bugüne kadar korumuştur.

Köşkler bugün orijinal özellikleri ile restore edilerek ortaya çıkarılmıştır. Gerek mimari tarihi, gerekse yaşlanmış florası ile bir koruma alanıdır. Korunun topografik yapı-

sı, yani denize eğimli olması "setli veya kademeli bahçe" mimarisini ortaya çıkarmıştır. Köşkler zeminin istinat duvarı ile tutturularak elde edilen büyük bir teras üzerine kurulmuştur. Zemin yapısının izin verdiği yerlerde bahçe doğaya uyan serbest bir biçimde bırakılmıştır.

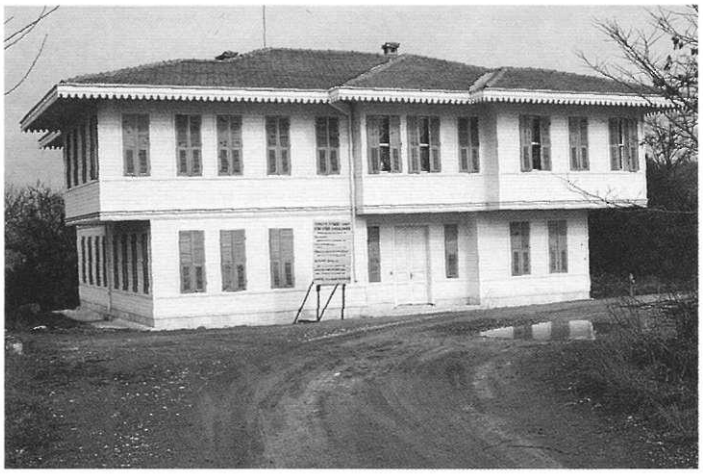
Teraslar üzerinde, Boğaziçi florasının doğal veya doğallaşmış olan vegetasyonu, fıstıkçamları, atkestanesi, ıhlamur, çınar gibi kalıcı olan boylu türler görülmektedir. Erguvanlar baharda korunun en renkli elemanlarıdır. Serviler ise grup kompozisyonu içinde muhteşem duruşları ve yıl boyunca yeşil görünüşleri ile tam bir vurgu elemanıdır.

. Koru, peyzaj tarihi açısından incelenmeye değer bir konumdadır. Geçen zaman içinde değişen mimari zevklerle bahçe biçimleri de değiştirilmiştir. Fakat bugün dahi Osmanlı bahçe düzeninin izleri görülebilmektedir.

Koruda önce 1800'lerde Köçeoğlu Köşkün) inşa edilmiştir. Zamanında da Boğaz'a hâkim vistası ve Kuleli Askeri Lisesi tarafındaki yarım daire şeklindeki seyir terası ile çok meşhurdu. Bu teras yaşayanları tarafından "Yüzük Kaşı" olarak isimlendirilmiştir.

Daha sonra köşkün İstanbul tarafına bakan cephesi önüne Vahideddin tarafından yaptırılan 16x33 m ölçülerindeki havuz, İstanbul'daki büyük ölçekteki havuzların arasında sayılmaktadır. Havuz, geleneksel örnekleri gibi dört köşe ve çok sade bir biçimde yapılmıştır. Fakat meydana getirdiği büyük su yüzeyi (su aynası) köşkün ve çevresindeki ağaçların görüntülerini aksettirerek, çeşitli ışık yansımaları ve oyunları ile fevkalede zengin bir peyzaj görünümü meydana getirmektedir. Bahçede, tamamen Osmanlı bahçe düzeninde görülen ağaçların geometrik bir çerçeve içine alınarak disipline edilmesi sistemi hâkimdir. Kurulan geometrik kompozisyonlarla mimari yeşil hacimler ve yaşam mekânları meydana getirilmiştir. Terasların izin verdiği ölçeklerde bölünmelerle simetri veya aksiyal kompozisyonlar meydana getirilmiştir.

Köçeoğlu Köşkü'nün arkasında ve önündeki dikdörtgen parterlerin etrafı gezinme yollan ve ağaçlarla çevrilidir. Daha sonra arka partere rokay bir havuz sistemi ve sarnıç ile ön partere dikdörtgen büyük bir havuz inşa edilmiştir. Vahideddin Köşkü'ne(->) geçilen yan bahçelerde de aynı simetri görülür. Kuleli tarafındaki giriş ise atkestaneleri ile meydana gelen bir "aile" biçimindedir. Bu boylu ve iri yapraklı, derin gölgeli ağaçların iki tarafa dizilmesi ile meydana getirilen ana giriş aksı çok muhteşemdir. S. H. Eldem'in tespit ettiği bahçe şemasında Türk geometrik bahçe düzeni görülmektedir. Abdülmecid zamanında (1839-1861) satm alınan koru II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Şehzade Vahideddin Efendi'ye (VI. Mehmed) geçmiştir.

Vahideddin Korusu'ndaki Ağalar Köşkü. *Zeynep Tülin Özgen*

Zaman içinde mimarideki, Avrupa ve özellikle İtalyan etkileri, bahçelerde de görülmeye başlamıştır. Havuzların eski sade geleneksel şekillerinden çıkarak suni birer gölcük şeklinde yapılmaları artık moda olmuştur. Aynı akım içinde koruda da grotte ve rokay motifi işlenmeye başlamış, doğalmış gibi gösterilmek istenen su, suni kayalıklardan damlatılarak, çeşitli setlere çarparak akıtılmıştır. Böylece kayalar arasında toplanmış su birikintileri birtakım minyatür gölcükler hasıl etmektedir. Bu doğallığı kuvvetlendirmek üzere suyun iki sahili arasında ağaç gövdeleri ve odunsu malzemeden yapılmış hissini veren beton köprücükler, çiçeklikler, yeşillikler, sarkan kovuklar, oyuklar ile kameriyeler, bahçe evcikleri yapılmıştır. Vahideddin Köşkü'nün arkasında çok iyi bir örneği bugün de görülmektedir. Rokay su sistemi bu dönemde bütün koruda dolaştırılmak istenmiştir. Köçeoğlu Köşkü'nün arkasında eski simetrik parter sistemi içine de âdeta monte edilmiştir. Daha pek çok yerde kayalardan oluşan bu suni gölcüklere ve köprücüklere rastlanmaktadır. Etraflarına yer yer dikilen porsuk *(Taxus baccata),* sedir ve fıstıkçamları bugün güzel formları ile korunmaya değer yeşil elemanlardır. Bu su sistemim besleyecek su depoları ve sarnıçlar da yer yer harabe halinde durmaktadır. İhya edildiğinde bugün dahi ihtiyacı gidermeye yardımcı olacaklardır.

Suni bir mağara üzerine oturtulmuş olan kameriyeye birkaç taş basamakla çıkılmaktadır. Mağaradan başlayan kayalar arasındaki su birikintisi Vahideddin Köşkü'nü dolanmakta ve Kadın Efendi Köşkü'nü ayıran bahçe duvarı önünde son bulmaktadır. Bu duvar üzerinde rustik olarak yaratılmış pek çok cep, çiçek ve sarkan bitkilerin dikilmesi için yapılmıştır. Duvar arkasına gizlenerek yapılan küçük bir sar-

Vahideddin Korusu'nda bulunan Köçeoğlu Köşkü (solda) ve Kadın Efendi Köşkü. *Zeynep Tülin Özgen*

VAHİDEDDİN KORUSUNUN DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ

Doğal vegetasyon örtüsü maki, Boğazin sığ topraklı yamaç ve sırtlarında bulunur. Fazla tahrip görmemiş yerlerde oldukça boylu ve sık bir örtü yapar. Boğaz yamaçlarında görülen bu maki vegetasyonu içinde en dominant olanlar sırayla kocayemiş *(Arbutus unedö),* ağaç fundası *(Erica arbored),* katırtırnağı *(Spartium junceum),* boyacı katırtırnağı *(Genista tinctroia),* ateşdikeni *(Phyracantha coccined),* akça kesme *(Phillyrea latifolius)* -geniş yapraklı-, akça kesme *(Phillyrea media),* kermes meşesidir *(Quercus cocciferd).*

Bu maki vegetasyonu içerisinde insan eliyle getirilip yetiştirilmiş ve doğallaşmış diğer bazı Akdenizli çalılar da bulunmaktadır. Bunlar da leylak *(Syringa vulgaris),* defne *(Lauras nobilis),* sarısalkım *(Cytisus laburnum),* tespih-Çin mürveri *(Melia azaderach),* karayemiş *(Purunus laurocerasus),* çitlembik *(Celtis australis),* ispir *(Spired),* çobanpüskülü *(Hex aquifoliurri),* kartopu *(Viburnum tinus),* kurtbağrı *(Ligustrum ovalifolium)*, kandak-herdemtaze *(Ruscus aculeatus),* yasemin *(Jasmium officinale),* mahonya *(Mahonia aquifolium),* yabani gül *(Rosa canind),* böğürtlen *(Rubus),* lavanta *(Lavandula),* yılanyastığı (Aurum dioscoridis), çiğdem *(Colchicum automnale),* yabani kuşkonmazdır (Asparagus).

Bu maki formasyonu içinde yine getirilerek doğallaştırılmış olan çeşidi meyve ağaçlan Trabzon hurması *(Diospiros kaki),* maltaeriği *(Eriobotrya Japonicd),* armut *(Pyrus commounis), ayva. (Cydonia oblonge),* delice zeytin *(Olea),* kiraz *(Prunus avium),* vişne *(Prunus cerasus),* erik *(Prunus domestica),* çakaleriği *(Prunus spinosa),* üvez *(Sorbus domestica),* fındık *(Corylus avellane),* nar *(Punica granatum),* kızılcık *(Cornus mas),* dut *(Morus alba)* olarak sayılabilir.

İbreli ağaçlar içinde sözü edilmesi gereken ve Boğaziçi florasına simgesini vuran fıstıkçamları (Pinus pinea) oldukça yaşlanmış ve şemsiye şeklindeki tepe çatıları ile dikkati çekmektedir.

İstanbul florası içinde çok nadir olan 2-3 kg ağırlığındaki kozalakları ile Pinus coulteri koruda 3 adet boylu örneği ile temsil ediliyordu ve 1983'teki koru bakımı sırasında mevcuttu. Fakat bugün üçü de kurumuştur. Türleri şöyle sıralayabiliriz: fıstıkçamı *(Pinuspinea),* büyük kozalaklı çam *(Pinus coulteri),* kızıl çam *(Pinus brutia),* Lübnan sediri *(Cedrus libani),* servi *(Cupressus sempervirens),* porsuk *(Taxus baccata),* susediri *(Libocedrus decurrens),* mazı *(Thuja orientalis).* Yapraklı *ağaçlar,* batı çman *(Platanus occidentalis)*, ıhlamur *(Tilia tomentosa),* meşe *(Querous rubra),* akçaağaç *(Acer nequndo),* çınar yapraklı akçaağaç *(Acerpseudoplatanus),* kırmızı yapraklı akçaağaç *(Acerpalmatum),* kestane *(Castanea sativd),* erguvan *(Cercis siliquastrum),* akasya *(Robiniapseudoacacid),* dişbudak *(Fraxinus excelsior),* karaağaç *(Ulmus comprestris),* ceviz *(Juglans reqia),* gülibrişim *(Albizzia julibrissin),* atkestanesi *(Aesculus hippocastanum),* manolya *(Magnolia grandiflord),* sakız-menengiç *(Pistacia terebinthus)*, incir *(Ficus domestica),* kokarağaç *(Ailanthusglandulosa),* akkavak *(Populus alba).* Sanlıcı ve yer örtücüler: hanımeli *(Lonicera nitida),* yabani hanımeli *(Lonicera etrusia),* adi orman asması *(Clematis vitalba),* orman sarmaşığı *(Hedera helix).*

ZEYNEP TÜLİN ÖZGEN

Vahideddin Köşkü
Zeynep Tülin Özgen

nıçtan sızan su kaskatlardan akarak gölete dolmaktadır. Vahideddin Köşkü'nün *girişine kadar bu güzel manzara seyredilir.*

Vahideddin'in annesi Gülistû Kadın (ö. 186i), kendisi pek küçükken ölmüş ve şehzadeyi Abdülmecid'in ikinci hazinedarı ve daha sonra da kadın efendilerden Şayeste Kadın (ö. 1912) büyütmüştü. Vahideddin, Çengelköy Kasrı'nı imar ederken, Kuleli Köşk'ün Üsküdar cihetine, valideliği için de iki katlı bir köşk yaptırmıştı. Şayeste Kadın Efendi bazen gelir, bu köşkte otururdu. Kadın Efendi Köşkü'ne gitmek için de bu gölet korkulukları rustik çiçek kaplan ile süslü, bir köprüyle geçilir.

Bu bahçede mevcut camlı seranın kalıntıları olarak ağaç figürlü kaskattan akan suların biriktiği havuzlu kare bir mekân da görülmektedir.

ZEYNEP TÜLİN ÖZGEN

VAHİDEDDİN KÖŞKÜ

Üsküdar İlçesi'nde, Çengelköyde(->) Vahideddin Korusu'nun(-<) içindedir.

19- yy'ın başlarında bu arazi Köçeoğlu Çiftliği olarak tanınıyordu. Koru içindeki ilk yapı da Köçeoğlu Köşkü'dür(->). Bu köşk Abdülmecid (hd 1839-1861) tarafından Şehzade Burhaneddin Efendi (1849-1876) için satm alınmış ve efendinin vefatından sonra II. Abdülhamid (hd 1876-1909) bu köşkü küçük biraderi Vahideddin Efendiye tahsis etmiştir. Hükümdarlığına kadar burada oturan Vahideddin Efendi koruda yeni binalar inşa ettirdi.

Önce Köçeoğlu'ndan kalan ve harem dairesi adıyla anılan beyaz boyalı yayvan bina, deniz cephesine doğru ilave bir kısımla büyütüldü. Bu suretle bina eski üslubunu kaybetmiş oldu. Bahçeye büyük bir havuz yaptırıldı ve dağlardan kasrın bütün bahçelerine ve binalara su getirildi. Vahideddin Efendi, Yıldız Sarayı'nda büyük biraderini ziyarete gittiği bir gün, Rus çarının hükümdara hediye gönderdiği kakma, kuleli ahşap bir köşk maketini görüp beğenmişti. Çengelköy'de koruda bu maketi esas alarak Boğaz'a ve bütün çevreye hâkim kuleli büyük bir köşk inşa ettirdi.

Yapı mimari bakımdan art nouveau ile barok karışımı bir üsluptadır. Köşede Üsküdar yönüne hâkim seyir kulesi bulunmaktadır. Ortada büyük bir salon, deniz cephesinde geniş camlı kapılarla bölünmüş, kemerli ön cephesi oldukça süslü teras, üst katta da aynı şekilde balkon yer almaktadır. Binanın her iki yan cephesi ve deniz cephesi çok süslenmiştir. Arka cephe ise son derece sadedir. Tavanların son derece süslü olduğu sofanın resimlerinden anlaşılmaktadır. Bina bodrum (kâgir)+zemin+1 normal kattan müteşekkildir. Ortadaki geniş sofada katları birbirine bağlayan geniş ve üç kollu merdiven yer almaktadır. Çatı arasından geçilen bir seyir kulesi ve kısmi bir üçüncü kat bulunmaktadır. Büyük havuza bakan cephenin ise birinci katta yer alan bir balkonu bulunmaktadır.

HATİCE KARAKAYA

VAKA İ HAYRİYE

Yeniçeriliğin kaldırılması olarak da bilinir. 15 Haziran 1826'da son kez kazan kaldıran yeniçerilere karşı, yönetime bağlı güçlerin, talebe-i ulumun ve halkın saldırıya geçmeleri, kapıkulu kışlalarının yakılıp yıkılması, zorba yeniçerilerin öldürülmesi olaylarıdır. İzleyen günlerde de olağanüstü durum devam etmiş; İstanbul, yeniçerilerle onlara yandaşlık edenlerden arındırılmıştır. Osmanlı döneminde İstanbul'daki en geniş çaplı tenkil hareketi olan bu olayla başkent, bir zorba örgütünden kurtulmuştur. Kimi tarihçiler, Vak'a-i Hayriye'yi İstanbul'un ikinci kez fethi olarak değerlendirmişlerdir. Olayın ilk günü saraydaki Hırka-i Saadet Dairesi'nden çıkarılarak Sultan Ahmed Camii minberine asılan sancak-ı şerif(-*) iki gün sonra saraya götürülmüş ve Bâbüssaade önündeki özel gönderinde 2 Ağustos 1826'ya değin asılı tutulmuştur.

18. yy'da geleneksel yapısı tamamen bozulan ve disiplinden yoksun bir zorba örgütü durumuna gelen yeniçerilik, sağladığı ulufe olanağı nedeniyle "esame" denen belgeleri alım satım yoluyla sık sık el değiştiren bir ticaret aracı olmuştu. İstanbul'da kabadayılık yapmak, güçsüzleri haraca kesmek, ırgatbaşıyım diyerek inşaatlardan haraç almak, kahvecilik, meyhanecilik yapmak, işyerlerine, limana gelen gemilere balta asmak, arada kazan kaldırıp yağmada bulunmak, ulufe günlerinde rezalet çıkarmak, kadınlara sarkıntılık etmek, sarhoş gezmek, kundakçılık edip yangın çıkarmak, ardından söndürme bahanesiyle hem ücret alıp hem soygun yapmak, hattâ yangının genişlemesi amacıyla ateşe su sıkmak yerine yağ dökmek yeniçerilere özgüydü. Bir anlamda İstanbul, 10-15.000 dolayındaki aylıklı şehir eşkıyasının tehdidi ve terörü altında yaşamaktaydı.

II. Mahmud (hd 1808-1839) III. Selimin (hd 1789-1807) tahttan indirilmesiyle gelişen ve Alemdar 01ayı(->) ile sona eren 1807-1808 olaylarından edindiği deneyimle bu azgın ve örgütlü kalabalığın üzerine gidebilmek için uzun zaman fırsat kolladı. Bir dizi iç ve dış sorunun çözümünden sonra 1826'da gizli bir harekât planını uygulamaya koydu. Karadeniz Boğazı Rumeli Sevahili Muhafızı Ağa Hüseyin Paşa ile Anadolu Sevahili Muhafızı Mehmed İzzet Paşa, Seyyar Topçu Kumandanı Molla ismail, Kaptanpaşa Çavuşu ve Haliç-Galata Muhafızı Pabuççu Ahmed ağalar bu harekât için güvendiği kişilerdi. Pabuççu Ahmed Ağa, Galata'da sağladığı örnek güvenlik düzeni ve yeniçeriler üzerindeki otoritesi ile tanınırken Ağa Hüseyin Paşa da daha önce yeniçeri ağası iken ocağın en azılı zorbalarını sindirmiş, pek çoğunu da boğdurtmuş veya sürgüne göndermişti.

Harekâtın ilk önemli toplantısı 25 Mayıs 1826'da şeyhülislamlık konağında yapıldı. Yenilik yanlısı şeyhülislam Kadızade Mehmed Tahir Efendi, Sadrazam Mehmed Selim Paşa, tüm devlet erkânı, ulemadan çağrılanlar, Boğaz muhafızları, istanbul Kadısı Sadık Efendi, büyük camilerin imamları, Babıâli ricali, ocaklı takımından Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa, sekbanbaşı, katar ağaları, bölük ağaları, orta mütevellileri, saatlerce süren bu toplantıda görüşlerini ve önerilerini açıkladılar. Tarihçi Es'ad Efendi'nin kaleme aldığı "Eşkinci Layihası" okundu, ulemanın görüş birliği ile "ta'üm-i harbin vücubuna" ilişkin bir de fetva yazıldı. Eşkinci adı Cbak. Eşkinci Ocağı) altında eğitimli bir sınıf kurulması ve layihada öngörülen çalışmaların hemen başlatılması kararlaştırıldı. Toplantıda, yeniçerilerin eski kahramanlıkları, sonraki bozuluşları, savaşa gitmemeleri, hıyanete sapışları, kendileri savaşa gitmek şöyle dursun diğer askerlerin gayretlerini de soğuttukları açıkça açıklandı. Eşkinci Ocağınm kurulmasıyla birlikte İstanbul'da mevcut 51 yeniçeri ortasından seçilecek 150'şer adaya öncelikle askeri eğitim verilmesi, giderek tüm yeniçerilerin de sıkı bir eğitime alınmaları kabul edildi. Toplantı sonunda bir de "hüccet" (tutanak) düzenlendi ve katılanların tümü tarafından mühürlenip imzalandı.

Ocak ağaları beraberlerinde "orta kavuk ve ferace giyimli" ulema da olduğu halde buradan Ağa Kapısina(-») giderek layihayı, fetvayı ve hücceti Tekeli Köşkü önünde toplanan ocak ileri gelenlerine okudular. Yeniçeri efendisi, ocak ustaları, cemaat çorbacıları, solakbaşıları "fetva-yı garra ve ittifak-ı ulema ile çeng talimi'nin üzerlerine vacib olduğunu kabul ve yemin ettiler. Buradaki toplantı bir dua ile sona erdi.

İzleyen günlerde eşkinci yazımı, adaylara üniforma giydirilmesi ve silah dağıtımları işlemleri yapılmaya başlandı. Ancak yeniçerilerin bu gelişmelerden tedirgin oldukları saptandığından II. Mahmudün buyruğu ile yönetime bağlı topçu, humbaracı, lağımcı, tersane askerleri alarma geçirildi. Boğaz muhafızları Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed İzzet Paşa da 3.000 dolayında sekbanla hazır halde beklemekteydiler. Kendi aralarında toplantılar düzenleyen yeniçerilerin elebaşıları ve asıl yönlendirici konumundaki Habib Bölükbaşı ise. eşkinci eğitiminin başladığı gün kazan kaldırmak veya bir süre bekleyip eşkinci yazılan yeniçerilere ateş gücü yüksek silahlar dağıtıldıktan sonra ayaklanmak konusunda anlaşamadılar. Eşkinci talimlerinin 4. günü olan 13 Haziran 1826'da, Mısır'dan gelen ve "asakir-i cihadiye" subayı olan muallim binbaşı Davud Ağa ile diğer subayların uyguladıkları disiplin bazı eşkincileri kızdırdı. Bunlardan dayak yiyen biri, Etmeydanı'na(->) giderek olayı anlattı. O günden itibaren kahvelerde, kazan kaldırma işi ciddi olarak konuşulmaya başlandı. Yönetim ise hemen bir ferman-ı âli çıkartarak her türlü dedikoduyu yasakladı. Buna karşın yeniçeriler Kapalıçarşı'daki Kerpiç Hanı'nda gizli olarak toplandılar. 14 Haziran akşamı, Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa, sadrazama giderek yeniçerilerin "gâvur talimi" yapmak istemediklerini, neferlerin kafalarının kalın olduğunu, çoğunun "biz kılınç ile keçe çalar, şişhane atar, nişan ururuz" dediklerini, Atmeydam'ndaki eğitime katılmama eğiliminde olduklarını bildirdi. Kaygılanan sadrazam, geceleyin Ağa Hüseyin Paşa'yı sahilhanesine çağırdı. Dönüş olmadığını bildirerek topçu, humbaracı, lağımcı ve tersane reisleri ile zabitlerini toplamasını, sekbanların da geceden İstanbul'a geçirilip saraya yerleştirilmesini bildirdi. Bu arada yeniçerilere kırgın olan medreselilere de haber gönderilip hazır olmaları duyuruldu. Aynı gece, yeniçeri çeteleri, Ağa Kapısı'nı, Mısır Kapı Kethüdası Necib Efendi'nin konağını, Paşakapısı'm basıp yağmalarda bulundular. Sadrazam ve yeniçeri ağası bu baskınlardan kurtuldu.

15 Haziran günü tan yeri ağarırken zorbalar üçer-beşer harekete geçerek Atmeydanı'na yöneldiler. Habib Bölükbaşı Etmeydam'nda kazan kaldıran yeniçerileri "Ayaktaşlar fütur getirmeyin" diyerek uğurlamaktaydı. Asiler, Nakilci Mustafa'nın, Serhoş Mustafa'nın ve diğer zorbabaşıların yönetiminde Tahtakale, Asmaaltı, Unkapanı gibi serserilerin çoklukla barındıkları yerlerden geçerek buralardaki ayaktakımım da peşlerine katmaktaydılar. Geceyi Beylerbeyi'ndeki sahilhanesinde geçiren sadrazam, Babıâli'nin basıldığını, haremdeki kadınların bahçedeki mahzene kapanıp kurtulduklarını öğrenince erkenden Yalı Köşkü'ne(->) geldi. Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed İzzet Paşa'yı buldurttu. Bu sırada zorbalar, kent sokaklarına tellallar çıkartmış "fetva ve hüccet yazanları, bilcümle başı kavukluları" öldüreceklerini ilan etmekteydiler. Bektaşî babaları ise ellerinde teberleri Etmeydaninda ve sokaklarda ayaklanmacılara cesaret vermekteydiler. Devletten yana olanlar ise şuraya buraya koşup ilgililere haber vermeye çalışıyorlardı.

Durumu haber alan II. Mahmud bir tebdil kayığına binip Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayına geldi. Sadrazamla yaptığı görüşmeden sonra sancak-ı şerifin çıkarılması kararlaştırıldı. Diğer yandan, yönetime bağlı askerlerin toplanmasına değin zaman kazanmak için Ağa Kapısı'na haber gönderilip ayaklanmacıların istekleri soruldu. Bu sırada, kalyoncular, topçu, humbaracı, lağımcı askerleri dalga dalga saraya gelmeye başlamışlardı. Harekâtı, sarayın Sünnet Odası denen köşkünden yöneten II. Mahmud, Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçerek sancak-ı şerifi çıkarttı ve sadrazama teslim etti. Sancak-ı şerifle birlikte Sultan Ahmed Camii'ne gitmek istediyse de sadrazam ve diğerleri bunun doğru olmayacağını, sarayda kalmasını önerdiler. Her semte gönderilen münadiler ve mahalle imamları, kenti kol kol gezen muhzırlar, Müslüman olan herkesin sancak-ı şerif altında toplanmasının farz olduğunu duyurdular. Bir anda İstanbul'da "bir acîb ve müessir gûlgûle peyda oldu" zorbalar ise halkın bir anda çağrıya uyup her taraftan saraya yönelmeleri karşısında korkuya kapıldılar. Talebe-i ulum denen medreseliler ve yobazlar da silahlanıp başlarında hocaları olduğu halde yürüyüşe geçtiler. Yol boyunca yer yer yeniçerilerle çarpıştılar. Mahalle halkları başlarında imamları, Bilad-ı

Selase(->) kadıları, yeşil sarıklı seyitler ve şerifler ise nakibüleşraf efendi ile güruh güruh saraya geldiler. Yeniçeriler ise yolları tutup kalabalıkları zorla geri çevirmeye çalıştılarsa da başaramadılar. Bu sırada pek çok yaralama ve öldürme olayı yaşandı.

Sarayın Alay Meydanını dolduran ve Ayasofya Meydanı'na taşan yaklaşık 60 kişilik sivil, asker, talebe, ulema kalabalığı önlerinde sadrazam, şeyhülislam, eski şeyhülislamlar, vezirler, reisler olduğu halde sancak-ı şerifle birlikte ve tekbirler getirerek Sultanahmet'e doğru yürüyüşe geçtiler. Bu sırada Ahıskalı Ahmed Hoca etkili bir duada bulundu. II. Mahmud ise harekâtı izlemek için, Bâb-ı Hümayun Köşkü'ne gelmiş bulunuyordu. Açılan iç cebehaneden de silahı olmayanlara silah dağıtılmıştı.

Önde binlerce kavuklunun yürüdüğü muazzam kalabalık Atmeydanr'na gelen veya gelmekte olan yeniçerileri iyice korkuttu. Çoğu, ara sokaklardan kaçmaya başladı. Meydana gelenler Sultan Ahmed Camii'nin içini dışını doldurdular. Sancak-ı şerif, minbere asıldı. Sadrazamın isteği üzerine ulema, yeni bk fetva hazırlayarak "zorbalarla çarpışmanın farz olduğunu" bildirdiler. Kılıcını ilk çeken sadrazam oldu ise de vezirler böyle bir durumda kendisinin burada kalıp işleri yönetmesinin doğru olacağını bildirdiler. Ağa Hüseyin Paşa serasker unvanı ile açılan kent savaşının komutanlığına getirildi. Mehmed İzzet Paşa yardımcısı atandı, iki paşa, Atmeydanından iki ayrı kol halinde hareket ettiler. Divanyolu, Bayezid Camii etrafı, Uzunçarşı ile diğer yolları tutmaya çalışan zorbalar, önde iki topun da götürüldüğü silahlı kalabalıkların yürüşüyü karşısında çözüldüler. Kaçanlar Etmeydam'nda toplanmaktaydı. Ağa Hüseyin Paşa topçu askeri ile Divanyolu'ndan, Mehmed izzet Paşa ise humbaracı, lağımcı, kalyoncu sınıfları ile Saraçhane tarafından Etmeydanı'na yöneldiler. Daha sonra Atmeydanina gelenlerden oluşturulan üçüncü bir kol da arkadan sevk edildi. Ağa Hüseyin Paşa'nın kolu ile zorbalar arasında Horhor Çeşmesi'nde şiddetli bir çatışma oldu. Yeniçeriler epeyce bir ölü bırakıp çekildiler. Etmeydam'na sığınanlar kapıları kapatıp arkasına taş yığdılar. Gelen kollar ise Yeni Odalar denen buradaki kışlaları çepeçevre kuşatmaya aldı. Baruthane Nazın Necib Efendi'nin komutasındaki üçüncü kol da geldi. Topların ateşlenmesiyle ortalık bir anda cehenneme döndü. Etmeydanı'nın kapısı yıkıldı. Atılan toplarla ve tüfek ateşleriyle yüzlerce yeniçeri öldürüldü. Karacehennem İbrahim Ağa adlı topçu subayının, herkese cesaret veren atılışı üzerine asker ve halk, Etmeydam'na girdi. Zorbalar kaçacak yer ararken topçular, salkım ve yağlı paçavra atarak yangın çıkardılar. Yeni Odalar(->) bir anda yangın yerine döndü.

Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed İzzet Paşa, burada gerekli önlemleri aldıktan sonra Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'a(->) yöneldiler. Firar edip buraya sığman aşçı, usta vb yeniçeri subayları öldürüldü veya tutuklandı. Tutuklananlar Atmeydanı'na yargılanmaya gönderiliyordu. Sultan Ahmed Camii'nde karargâh kuran sadrazam ve devlet erkânı, getirilenleri birer-ikişer sorguladıktan sonra hünkâr mahfili altındaki odada idam ettirmekteydiler. Öldürülenlerin cesetleri sürüklenerek Atmeydam'mn ünlü çınar ağacı altma bırakılıyordu. Yargılanmaları daha sonra yapılacak olan yeniçeri ağası ile sekbanbaşı ve diğer büyük yeniçeri zabitleri için de Atmeydam'nda bir tutuklu çadırı kurulmuştu. Surların tüm kapıları kapatıldığından, sağa sola dağdan İdmi yeniçeriler, yüksek duvarlara tırmanıp kaçmaya çalışırlarken, kimileri de dul kadınların, yoksulların evlerine girerek tehditle saklandılar. İstanbul kapılarına birer kapıcıbaşmın yönetiminde yeter sayıda humbaracı neferi konulduğu gibi, kulluklarm(->) yönetimi de Topçubaşı Numan Ağa'ya verildi. Tophane, Dikilitaş, Bâb-ı Kubbeli, Çınar Kapısı, Kemeraltı girişlerine nöbetler konuldu. Gece kol gezmek üzere tertipler yapıldı. Mahalle halklarının nöbet beklemeleri işi de imamlara bırakıldı. Mehmed İzzet Paşa sekbanlarıyla Üsküdar'a geçti. Ağa Hüseyin Paşa, Süleymaniye Camii avlusunda çadır kurdu. Kentin içine ve varoşlarına tebdiller salınarak kaçan, saklanan yeniçerilerin yakalanması önlemleri alındı. O gün akşam ve gece sadrazamla devlet erkânı, ulemanın birçoğu Sultan Ahmed Camii'nde kaldılar. Sanki İstanbul yeniden fetholunrnuş gibi, herkes kurtuluş heyecanı yaşamaktaydı.

Ertesi 16 Haziran Cuma günü yargılamalar ve idamlar sürdürüldü. İki günde yargılanıp idam edilenlerin sayısı 200'ü aşkındı. Ağa Hüseyin Paşa ise kendi karargâhında 120 zorbayı idam ettirmişti. II. Mahmud, o gün cuma selamlığı(-0 için Soğukçeşme'deki Zeyneb Sultan Camii'ne gitti, ilk kez bir cuma selamlığında mevkib-i hümayunda yeniçeri zabitleri, yollarda da yeniçeri sıraları yoktu. O akşam cami mahfilinde yapılan toplantıda yeniçeriliğin kaldırılması, yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye(-0 adı ile yeni bir örgüt kurulması kararlaştırıldı. Ertesi gün padişahın da görüşü alınmak suretiyle bu karar kesinleşti ve bir ferman kaleme almdı. Bu fermanın çoğaltılan örnekleri ivedilikle eyalet valilerine gönderilerek yeniçeriliğin yasaklandığı, yakalanan yeniçerilerin cezalandırılmaları, yeniçerilikle ilgili tüm sembollerin, hattâ bunlara ilişkin adların kullanılmayacağı duyuruldu.

17 Haziran Cumartesi günü de yargılamalar ve tutuklamalar sürdü. Üç gün boyunca kentte 6-10.000 arasmda yeniçeri öldürülmüş, sürülmüş veya kaçmıştı. Onlarla birlikte pek çok işsiz, serseri, hamal, Arnavut da istanbul'dan sürgün edildiler. İdam edilenlerin ceseüeri ilk iki gün çınar altında bekletildikten sonra geceleyin denize atıldı. Dönemin şairleri, bir zamanlar zorba yeniçerilerin haksız yere öldürttükleri devlet adamlarının cesetlerini ve kellelerini astıkları çınarın altına, son yeniçerilerin ölülerinin yığılması karşısında türlü tarihler düşürüp manzumeler yazdılar. Keçecizade İzzet Molla ise *Bir zaman ehl-i fitne Cami-i Han Ahmed'de/Bî-günah asmışdı kullarını Hallâk'ın/Şimdi erbâb-ı şeka 'nın dökülüb kelleleri /Meyve vaktine yetişdik,Şecer-i Vakvak'ın* kıtasını söyledi.

Yeniçerilerin İstanbul'daki üç kışlası (Yeni Odalar, Eski Odalar ve Ağa Kapısı) olaylar sırasında yıkıldı veya tahrip oldu. Etmeydanı dümdüz edilerek buraya Ahmediye adı verildi. Eski Odalar'm arsasına Sultan Ahmed Külliyesi vakfı için dükkânlar ve evler yapılması kararlaştırıldı. Ağa Kapısı ise önce "daire-i askeriye" yapılmak istendi ise de daha sonra buraya şeyhülislamlığın yerleşmesi ve adının da "Bâb-ı Meşihat" olması kararlaştırıldı.

Zorba döküntülerinin yakalanması, sorgulama ve idamları sürerken 17 Haziran günü, sancak-ı şerif Sultanahmet'ten alınıp Topkapı Sarayina götürüldü. II. Mahmud sancak-ı şerifi Bâbüsselam denen Orta Kapı'da karşıladı. Kendi eliyle Bâbüssaade önündeki taht yerine dikilen gönderine astı. Teberdarlardan nöbetçiler konuldu. Zemine halılar döşendi ve hafızlar Kuran okumaya başladılar. Sancak-ı şerifin burada olduğu günler boyunca Bâbüssaade eyvanı altında vakit namazları kılındı. II. Mahmud, 17 Haziran günü Kubbealtinda sadrazamı, şeyhülislamı ve devlet erkânı ile ulemayı ve hizmeti geçenleri kabul edip ödüllendirdi. Sokaklarda dolaşan tellallar ise yeniçeriliğin kaldırıldığını, yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulacağını, herkesin işine gücüne dönmesini duyurdular.

Padişahın uygun görmesi üzerine sadrazam ve vezirler 2 Ağustos'a kadar saray avlusuna kurulan çadırlarda iskân ettiler. Padişah da kendisi için düzenlenen Silahdarağa Köşkü'nde kaldı ve gerekli olmadıkça Beşiktaş Sarayı'na gitmedi.

Vak'a-i Hayriye'den sonraki 1,5 aylık süre boyunca istanbul didik didik arandı. Hamamlarda, viranelerde saklananlar, kıyafet değiştiren zorbalar yakalandı. Örneğin, ayaklama günü Yenikapı, Kumkapı, Altımermer taraflarını soyduktan sonra bir evde sandık içine gizlenen ünlü zorbabaşılardan Nakilci Mustafa, Kocamustafapaşa'da bir evde bulundu. Yeniçerileri saklayanlara da ağır cezalar uygulandı. Ayaklanmalara katılan ve sık sık rezalet çıkaran Boğaz yamaklarının zorbaları idam edilirken diğerleri memleketlerine gönderildi.

İstanbul'da yeniçerilerin işlettikleri gedik nizamındaki kahvehaneler yıkıldı ve ocakları sökülerek dükkâna çevrildi. Yine, yeniçerilerin tekelindeki iskeleler, mesire yerleri için de yeni nizamlar konuldu. Fuhuş yuvaları yerle bir edildi. Boğaziçi, Kasımpaşa, Üsküdar, Galata ve Eyüp'teki benzer yerler tek tek incelenip dürüst kimselere teslim edildi. Dükkânlarda toplanılması, özellikle de berber dükkânlarında tıraş öncesinde veya sonrasında oturulması yasaklandı. Sarayda yapılan bir toplantıda ise İstanbul'daki tüm dergâh şeyhleri ile ulema hazırken Bektaşîliğin de yasaklanması kararı alındı. Bektaşîlerin çoğu takiye yoluna başvurup tarikat değiştirdiler, suçlu görülenleri idam edildi veya sürgüne gönderildi.

Bu son olay için *Ağalar eyledi câhime sefer/Çaldı Bektaşîler de göç borusu* diyen Keçecizade İzzet Molla'nın Yeniçeri Ocağınm kaldırılmasına ilişkin kıt'ası ise çok meşhurdur:

Tecemmu eyledi meydan-ı lâhme / Idüb küfrân-ı ni'met nice bâğî/Koyub kaldırmada ikide birde / Kazan devril-, di sundurdu-ocağı.

Bibi. Es'ad Efendi, *Üss-iZafer,* İst., 1293; *Tarih-i Cevdet,* XII, 154 vd; *Tarih-i Lutfi,* I, 8 vd; Danişmend, *Kronoloji,* IV, 110-111; (Bir Amerikalı), "Yeniçeriliğin Kaldırılması", *Hayat Tarihi Mecmuası,* S. 7 (Ağustos 1971), s. 46 vd; E. Nutku, "Vak'a-i Hayriye Nasıl Hazırlandı", *ae,* S. 2 (Şubat 1972), s. 640 vd; S. Kumbaracılar, "Yeniçeriler ve Vak'a-i Hayriye", *ae,* S. 2 (Mart 1973), s. 71 vd.

NECDETSAKAOĞLU

VAK'A-İ VAKVAKİYE

bak. ÇINAR OLAYI

VAKİT

Bir dönemin etkili günlük gazetelerinden. İlk sayısı 22 Ekim 1917'de çıktı.

Mehmed Asım (Us) ile Ahmet Emin'in (Yalman) sahipleri olduğu gazete, yazar ve muhabir kadrosunun zenginliğiyle hemen tutundu. Kadroda Ali Naci (Karacan), Enis Tahsin (Til), Kâzım Şinasi (Dersan), Necmettin Sadık (Sadak), Ahmet Şükrü (Esmer), Hakkı Tank (Us), Ruşen Eşref (Ünaydın) gibi gençlerin yamsıra, dönemin ün yapmış Ziya Gökalp, Ahmed Rasim, Reşat Nuri (Güntekin), Satı Bey, Selim Sırrı (Tarcan), Hüseyin Cahit (Yalçın), Halide Edip (Adıvar) gibi yazarları yer alıyordu. Dinamik bir gazetecilik yaptı vel. Dünya Savaşı dönemi yolsuzluklarının üzerine gitti.

Vakit Mütareke döneminde ilke olarak Milli Mücadele'yi desteklemekle birlikte iki kurucu arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Ahmet Emin manda yalısı iken, Mehmet Asım, Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık tezinden yana oldu. Ahmet Emin'in Malta'ya sürülmesi üzerine gazete tamamen Ankara'nın politikalarını izledi. Zaferden sonra ortaklar ayrıldılar ve gazete ikisi de Cumhuriyet Halk Partisinden milletvekili olan Mehmet Asım (Us) ile Hakkı Tarık (Us) kardeşlerin yönetiminde partinin sözcüsü haline geldi. Bu niteliğini sonuna kadar da sürdürdü. Mütareke yıllarında kapatıldığında *Muvakkat, Evkat* gibi isimlerle çıkan gazete 1933-1936 arasında *Kurun* adını taşıdı. İsmail Safa, Fikret Adil, Ömer Rıza Doğrul, Osman Cemal Kaygılı gibi yazarlar ve Münif Fehim gibi ressamların katkısıyla ilgi topladı. Bir ara 25.000 tirajla Türkiye'nin en büyük gazetesi niteliğini de kazandı. 1950'den sonra fonksiyonunu kaybetti. 1959'da bitkisel yaşama girdi. 1967'de *Vakıt-Avcılık Spor* adıyla dergi haline dönüştü ve Asım Usun o yıl ölümüyle kapandı. Vakit Müessesesi ayrıca *Haber-Akşam Postası* (1931-1957), *En Son Dakika* (1939-1949) gazetelerini çıkarmış, kitap yayımcılığı da yapmıştır.

VAKIT
TÜRK ÇOK iYi, GAZi çok buyuk
gazi
Saffet bey
Türk daktilosi tesbit edildi

Vakıt Gazetesi
O. Kologlu, *Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze*

ORHAN KOLOĞLU

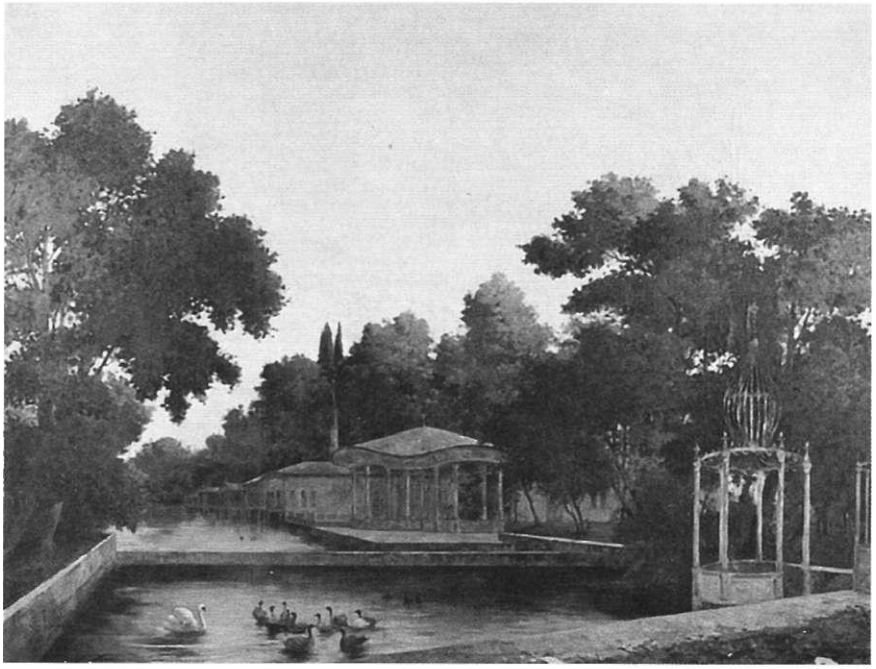
VALENS KEMERİ

bak. BOZDOĞAN KEMERİ

VALERİ, SALVATORE

(1856, Nettuno - 1946, Nettuno) İtalyan ressam.

San Luca Akademisi'nde resim eğitimi gördü. 1870'li yıllarda Cesare Maccari'nin öğrencisi olduğu anlaşılan sanatçı, 1871 yazında, bir desen yarışmasında üçüncülük kazandı ve 1880'lerin başında İstanbul'a gitmek üzere İtalya'dan ayrıldı. İngiltere Elçisi Lord Dufferin'in tavsiyesi üzerine Sanayi-i Nefise Mektebi'nin(->) yağlıboya atölyesine hoca olarak atanmış, Mart 1883'ten Ağustos 1915'e kadar bu görevde kalmıştır. Sanatçı 1901, 1902 ve 1903 İstanbul Salonları'na katılmıştır. Şişli'de küçük bir atölye açan Valeri, II. Abdülhamid'in oğullarına özel resim dersleri vermiş ve padişah tarafından "şehzadelerin öğretmeni" unvanı ile ödüllendirilmiştir. Sanatçı, I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den ayrılarak doğduğu Nettuno'ya dönmüş ve burada özel bir resim okulu açmıştır.

Salvatore Valéri'nin Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan "Kâğıthane'den Görünüm" adlı eseri.
S. Germaner-Z. İnankur, *Oryantalizm ve Türkiye,* İst., 1989

Valeri eserlerinde suluboya, pastel ve yağlıboya gibi çeşitli malzemeler kullanmıştır. Kadın portresinde olduğu gibi portrelerinde, modelinin iç dünyasını yansıtmayı amaçlamış ve çoğunlukla figürü tek başına vermiştir. "Çingene Kadın", "Seyyar Kundura Tamircisi", "Saka", "Oynayan Çingene Kadın" adlı eserlerinde ise İstanbul tiplerini kişisel özelliklerden çok genel özellikleri ile işlemiştir.

Bibi. M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi,* İst., 1971; A. Çöker, *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi,* İst., 1983; S. Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı,* İst., 1986; S. Germaner-Z. İnankur, *Oryantalizm ve Türkiye,* ist., 1989.

HALENUR KATİPOGLU

VALİDE BENDİ

Kâğıthane Deresi'nin kollarından Acıelma Deresi'nin kolu olan Arabacı Mandırası Deresi'nin doğu kolu üzerindedir. Taksim isale hattının, içi sırlı künklerden galeriye çevrilmesinden sonra, sisteme daha fazla su vermek imkânı hasıl olunca bu bent yaptırılmıştır.

Taksim Suyu Tesisleri'ndeki(->) üç bentten, inşa tarihi itibarı ile ikincisi olan Valide Bendi, III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından 1797'de yaptırılmış-

Valide Bendi
Kâzım Çeçen

tır. Mihrişah Sultanin bu büyük vakfından başka Üsküdar'da da bir isale hattı vardır.

Bent planda kırık eksenlidir ve iki büyük payanda kütlesine dayanarak kemer-ağırlık barajı gibi çalışmaktadır. Bendin üstü mermer kaplıdır ve hava tarafına doğru eğimlidir. Bendin hava tarafındaki yüzü yatay 1,57 m, düşey 10,4 m olacak şekilde eğimlidir. Hidrolojik bölgesi 1.825 km^2 olduğu için daima su ile dolar ve fazla su hidrolojik bölgesi az olan II. Mahmud Bendi'ne aktarılır. Memba tarafındaki yüzü 113 cm yüksekliğinde ve 12 cm kalınlığında payandalar ile takviye edilmiş mermer plakalar vasıtasıyla göl hacmi artırılmıştır. Mansap tarafındaki talvegden mermer plakların üstüne kadar olan bendin yüksekliği 11,35 m, iki sahil arasında kırık hat olarak uzunluğu 103,90 m, kret genişliği 4,75 m, tabanda duvar kalınlığı 6,32 m'dir. Dip tahliyesi 200 mm çapındaki boru üzerine konan vana ile yapılır. 100 mm çapındaki boru ve aynı çaptaki vana yardımı ile su alınır.

Hava tarafındaki ölçme tertibatının olduğu hacmin üzerinde III. Selimin tuğrası vardır. Ölçme sandığı üzerine konmuş, eksenleri su seviyesinden 96 mm aşağıda olan 11 adet kısa boru (lüle) vasıtasıyla alınan debi ölçülür. 26 mm çapındaki kısa borudan akan debi 1 lüle=52 mVgün olarak tarif edildiğine göre 11 borudan 56 lüle (2.912 mVgün) su alınabilir. Bu bent yapıldıktan sonra Taksim Tesisleri'ne 23 lüle (1.196 mVgün) kadar bir debi kazandırılmıştır. Bu 23 lüleden 16 lüle Taksim Suyu Tesisleri'ne, 2 lüle yine aynı yere hakk-ı mecra olarak verilmiş, geri kalan 5 lüle valide sultanın arzusuna bırakılmıştır. Bendin(->) altındaki bir maslaktan ayrılan galeri vasıtasıyla 5 lüle su, Karanlık Bent'in haznesine gönderilir ve Kırkçeşme Tesisleri'ne(->) katılmış olur. Bu yüzden valide sultanın Eyüp'teki hayratına Kırkçeşme'den 5 lüle (260 mVgün) su tahsis edilmiştir. Yaptırdığı Kirazlı Bent'in(->) hizmete girmesi üzerine (1818) II. Mahmud, Valide Bendi'nin suyunu Taksim isalesine verdirtmiştir. Bendin üzerinde ta'lik hatlı 4 sütunluk kitabenin kasidesi Arif tarafından yazılarak son beytin her iki mısrama 1211/1796 tarihi düşürülmüştür. Bendin payandalarının arasında üstüne 3 basamakla çıkılan bir namazgah vardır.

Bibi. Yüngül, *Taksim Suyu;* Çeçen, *Taksim-Hamidiye.*

KÂZIM ÇEÇEN

VALİDE CAMÜ

Fatih İlçesi'nde, Aksaray Meydaninda ve meydanın kuzeybatı kesimindedir.

Valide Camii, aynı yerdeki yanmış bir caminin arsası üzerine yapılmıştır. Bu caminin adı, kaynaklarda Hacı Mustafa Ağa Cami veya Kâtip Camii olarak geçmektedir.

Valide Camii, adından da anlaşılacağı gibi, Abdülaziz'in (hd 1861-1876) annesi Pertevniyal Valide Sultan(->) tarafından yaptırılmıştır.

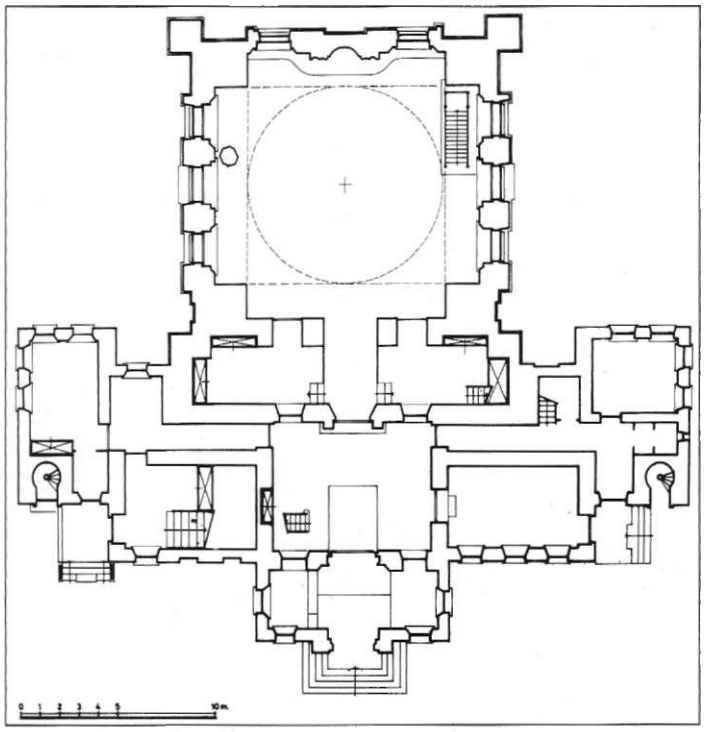
Pertevniyal Valide Sultanin çok önem vererek yaptırdığı cami, aslında mektep, türbe, muvakkithane ve sebilden oluşan bir külliye olarak tasarlandı. Ç. Uluçayin bulduğu belgelere göre bu yapım için satın aldığı arsalara 753-845 kuruş ödedi. "Cami Ortaköy Camii büyüklüğünde ama avlusu daha geniş olacaktı". Bu isteğe göre plan hazırlandı ve beğenildi; Kasım 1869'da büyük törenlerle caminin temeli atıldı. Davetlilere 69.880 kuruşluk hediye dağıtıldı. Geleneklere uygun olarak caminin temellerine 3.225 Osmanlı liralık altın ve gümüş para serpildi. H. Şehsuvaroğlu, Pertevniyal Valide Sultanin giysi değiştirerek çevredeki bir evden töreni izlediğini nakletmektedir.

Cami, mektep, türbe ve muvakkithanenin inşası 3 sene sürdü. Caminin inşasında 222 amele çalışıyordu. Bina başmemurluğuna Husrev Ağa, kâtipliğine Sami, Bedros Kalfa, duvarcı Ohannes, eminliğe Kavas, mutemetliklere Mehmed Ağa, Hasan Ağa, Abbas Ağa, Kadri Ağa, Ali Ağa, İbrahim Ağa, İzzet Ağa ve Agop getirilmişlerdi. Binaların yapımı 1871'de sona erdi.

Yapının mimarı Sarkis Balyan'dır, tasarıma Àgop Balyanin da katıldığı, çizim işlerinde desinatör Osep'in çalıştığrbilinmektedir. Sarkis Balyan, uygulama ve şantiye yönetimi için Bedros Kalfa ve duvarcı Ohannes ile dülger kolbaşısı Dimitri'yi görevlendirmişti.

Caminin inşaatıyla birlikte, yapmın karşısındaki köşeye valide sultan kendi türbesini de yaptırmış, ayrıca Mahmudiye adını verdiği bir okulun temelleri atılmıştır. İmam, müezzin ve türbedar için konutlar yaptırılmış ve tüm bunların yönetimi, caminin vakfiyesinde ayrıntılarıyla saptanmıştır.

Valide Camii'nin mimarı olarak bazı kaynaklar, İtalyan mimar Montani'nin de adını vermektedir. Halil Edhem Eldem'in ve T. Özün yayınlarında görülen bu atfın hangi belgeden kaynaklandığı belli değildir. Buna karşılık Sarkis ve Agop Balyanin tasarım ve yapımla ilgilerini gösteren çok sayıda belge *Başbakanlık Osmanlı Arşiv finde* mevcuttur. Mimar Montani tam da bu yıllarda 1873 Viyana Evrensel Sergisi'ne hazırlanmakta olan *L'Architecture Ottomane* adlı anıtsal kitap için çalışmakta ve önemli yapıların rölövelerini yapmakta, bezeme motiflerini çizmektedir. Bu rölövelerden esinlenerek bazı bezeme

Valide Camii'nin planı.
Afife Batur

motiflerini tasarlamış veya hazırlamış olması olasıdır. Ancak bugüne kadar buna ilişkin herhangi bir belge bulunamamıştır.

Valide Camii, 19. yy'ın bütün büyük camilerinde olduğu gibi, son cemaat yeri artık bir küçük köşke dönüşmüş giriş bölümü ile geleneksel harimden oluşmaktadır. Birkaç küçük farklılık dışında giriş bölümü simetrik bir plan ve kitle düzenine sahiptir. Benzemesi istenilen Ortaköy Camii'nden farklı olarak giriş bölümü, girişe doğru kademeli olarak öne çıkar. Beş basamaklı bir merdivenle ulaşılan tek katlı giriş mekânı, oldukça büyük bir hole açılmaktadır. Hol birer koridorla bu bölümün harem ve selamlık olarak ayrılmış mekânlarına bağlanır. Holden, harim mekânına açılan ve son cemaat yeri işlevi gören bir ara mekâna geçilir. Bu ara mekân, 19. yy camilerinde son cemaat yerinin içe alınıp harime doğrudan açıldığı plan düzenlemelerine bir başka örnektir. Holün batısındaki salon, eskiden kitaplık olarak kullanılmaktaydı. Burada bulunan önemli ve değerli kitaplar Süleymaniye Kütüphanesine devredilmiştir. Kitaplık salonunun harem bölümünde simetriği olan mekânda, giriş bölümünün batı ucundaki valide girişini üst kata bağlayan gösterişli bir merdiven bulunmaktadır. Üst katta sultan ve maiyeti için ayrılmış salonlar ve harim bölümüne küçük balkonlarla açılan harem namazlığı yer alır.

Harim, 10x10 m bk kare alt yapıya oturan yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe altındaki mekân, askı kemerlerinin intradosları geniş tutularak yanlara doğru açılmıştır. Böylece kubbenin büyük olmayan çapma karşılık daha geniş ve aynı zamanda yüksek bk merkezi mekân elde edilmiştir.

Valide Camii'nin kitlesi ve cepheleri o zamana kadarki bütün diğer 19. yy camilerinden farklı biçimde düzenlenmiştir. Mihrap cephesiyle doğu ve batı cephelerinde üç pencere aksını içeren orta bölümler birer çıkma yaparak öne alınmış ve üçgen biçimli büyük birer korkulukla bitirilmiştir. Köşelerdeki büyük taşıyıcı ayaklar da birer çıkma ile dışarıya alınmış ve üst katlarda kule gibi yükselerek cephe konturunu belirlemiştir. Böylece her cephe kendi başına bir bütünlük ve özellikle üçgen öğenin vurgulandığı bir anıtsallık kazanmıştır. Bu düzenleme bir yandan da cepheye daha sivil bir gölünüm vermektedir. Cami cephelerinin alışılmış geleneksel öğesi olan askı kemerlerinin görüntüsünün silinip yerine içerideki strüktürden bağımsız bir cephe giydirilmesi bu yapıyla başlayan -ve Yıldız Camii ile sürdürülecek olan- çok yeni ve ayrıca anlamlandırılması gereken bir tasarım özelliğidir. Bu tasarımda kubbe âdeta geri plana alınmıştır. Onaltıgen yüksek kasnağı, geometrik bölümlemesi ve dekorativizmi kubbenin bilinen imgesini değiştirmiştir.

Valide Camii, İstanbul camileri içinde bezeme bolluğu ve çeşitliliği ile ayırt edilir. Beden duvarları, değinilen cephe düzeni içinde belirgin bir düşey vurguyu öne çıkaran bir bölümleme gösterirler. One çıkan orta bölümde alt ve üstte üçer büyük pencere yer alır. Tüm pencereler düşey pilastrlarla, sütunçeler ve profillerle ayrılmış bölmelere yerleştirilmiştir. Pencereler, sırt çizgileri profillerle belirtilmiş sivri kemerli öğelerdir. Kemer karnının içine neogotik üslupta bir tane tam, iki tane de yarım rozet motifinden oluşan oymalı bir perde yapılmıştır. Alt pencerelerde ayrıca dökme demirden son derece incelikli işlenmiş parmaklıklar vardır.

Valide Camii
Ara Güler, 1954

Neogotik düzenlemelere her bölümde yinelenen mukarnaslı korniş parçalan, dekoratif sağır niş öğeleri vb Osmanlı motifleri eşlik etmektedir. Mukarnas dizilerinin özellikle cepheleri taçlandıran alınlıkta üst üste üç sıra olarak kullanımı, alınlık ve alınlığın geleneksel taş oyma tekniğindeki petek dokusu, Osmanlı mimarlığının daha sonra benimseyeceği yeni bir çizgiyi oluşturmaktadır. Üçgen taçlandırma öğesi bu camide âdeta bk gkişi işaret edercesine alt kat orta penceresi üstünde de kullanılmıştır.

Köşelerdeki ayaklar alt kesimde, profillerle belirlenmiş panolarla bölümlenmiş, içine sağır niş motifi ve bir şemse yerleştirilerek bir mukarnas dizisi ve rumîlerden oluşan taş oyma bir tepelik motifi ile bitirilmiştir. Ayağın bundan sonraki üst bölümü, neogotik bir vurguyu öne çıkaran, ince ve yüksek sütunçelerin üst üste dizilişiyle yükselen öğelerle düşey planda bölümlenmiş bir kuledir. Böylece kulede kare plandan sekizgene geçilir. Elde edilen çokgenin yüzeyleri, tümü taş oyma mukarnaslı nişler, düz sağır niş motifleri ve çeşitli geometrik motiflerin üst üste dizilimiyle bezenmiştir. Kule, dilimli bir soğan kubbe motifi ile bitirilmiştir.

İçeride altın yaldızla parlatılan mavi rengin egemen olduğu zengin bir kalem işi bezeme vardır. Tüm yüzeyleri kaplayan bezemenin gerek tasarımı, yerleşme düzeni, gerekse desen ve motifleri Osmanlı mimari dekorasyonunun geleneksel çizgisine bağlıdır. Ancak gelenekten farklı olarak tüm yüzeylerin bezeme için kullanılışı ve daha sistematik bir çerçeveleme gözlenir.

Cephede olduğu gibi içeride de alt pencerelerin bitiminin üstünde sürekli bir mukarnas şeridi kat kornişi gibi dolaşır, iç mekânı iki kata böler ve yüksekliğine gelişimini dengeler. Pencere, ayak vb mimari öğelere bağlı olarak duvar yüzeylerinde dikdörtgen çerçeveler oluşturulmuştur. Sağır nişler, yıldızlar, mukarnas dilimleri, rumîler en çok kullanılan motifler ve bezeme öğeleridir. Askı kemerlerinin intrados alanlarına hatayiler yerleştirilmişitr. Pandantif yüzeylerine birer büyük altı köşeli yıldız işlenmiştir.

Kubbe, üç sıra mukarnas şeridiyle oluşturulmuş etek üzerinde 16 dilimli bir bezeme örgesine sahiptir. Bu düzenleme, göbekteki yazı madalyonu dışında geleneksel çizgiden farklıdır. Kasnak pencereleri aksına rastlayan dilimli kemer motifleri ve bunlara bağlı olarak çizilen desen, yeni bir öneridir.

Aslında içeride kullanılan geleneksel motiflerin de 16. veya 17. yy örneklerinden renk, oranlar, çizgileme teknikleri vb açıdan ayrmtılandırılabilecek birçok fark taşıdıkları belirtilmelidir. Tüm uygulama, bu açıdan Osmanlı bezeme geleneğinin yeni bir yorumu olarak nitelenebilir.

Valide Camii İstanbul'un kentsel düzenleme çalışmalarında en çok zarara uğrayan tarihi miraslarından biridir. 1956-1959 arasında Aksaray Meydanı düzenlemesi ve Vatan ve Millet caddelerinin açılması çalış-

Valide Camii ve Sebili. *Ali Hikmet Varlık, 1994*

maları sırasında Pertevniyal Sultanin türbesi ile muvakkithane ve sebil kaldırıldı. Sebil, 1968'de caminin avlusuna, hem de önündeki avlu duvarının yıkılarak sebilin yola açılmasını sağlayacak biçimde yeniden kuruldu. Yol açımı sırasında Millet Caddesi'nin kotu yükseltildiğinden, avlunun güney kapısı yoldan aşağı düzeyde kaldı. Doğudan batıya uzanan bir rampa ile kapıya ulaşım sağlandı. **1969**'da başlayan altgeçit ve üst yol çalışmaları sonunda cami de iyice gömülü bir pozisyona itildi.

Bibi. C. E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi,* İst., ty, s. 429; H. Edhem, *Nos Mosquees de Stamboul,* İst., 1934, s. 132; S. Eyice, "istanbul (Tarihi Eserleri)", *İA,* V/2, 1214/63; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 151; K. Pamukciyan, "Serkis Balyan", *İSTA,* IV, 2094; H. Şehsuvaroğlu, *İstanbul,* 155; Uluçay, *Padişahların Kadınları,* 124-126.

AFİFE BATUR

VALİDE ÇEŞMESİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Valideçeşme ya da Vişnezade olarak anılan semtte, Spor Caddesinde yer alır.

Abdülmecid tarafından annesi Bezmiâlem Valide Sultan(->) adına 1839/1255'te yaptırıldığı, üç tarih beytinde de belirtilmektedir. Kitabelerden biri Ziver, ötekisi ise Şükrü tarafından yazılmıştır. Çeşme 1985'te TBMM Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı tarafından onarılmıştır.

Mermer kaplı, dört cepheli bir meydan çeşmesi olan Valide Çeşmesi II. Mahmud döneminde (1808-1839) yaygınlaşan ampk üslubunun(->) özelliklerini taşır. Dört cephede de benzer bir düzenleme uygulanmıştır. Dikdörtgen prizma gövde düşey olarak biçimlenir. Cephe düzenlemesinde musluk az derin dikdörtgen niş içine alınmıştır. Musluk aynataşının ekseninde, bkbirini çapraz kesen yivli gövdeli iki meşaleyi alttan ve üstten birer kurdele dolanır. Bu bezeme grubunun üzerinde rozetlerle oluşan ters armut biçiminde çelenk ve defne dalları vardır. Çelenk ucunda yine kurdele örgesi kullanılmıştır. Simetri ekseninde uçları kıvrılmış uzun yapraklardan bir demet bulunmaktadır.

Musluğun iki yanmda yapraklarla çevrili simetrik mısır örgeleri uzanmaktadır. Bu grup bir çerçeve içine alınmıştır. Çerçevenin simetri eksenine rozetler yerleştirilmiştir. Musluk yalağı dışbükey kıvrımlıdır. Yanlardaki setler yalaktan ayrı tasarlanmıştır. Setlerin ön yüzlerinde musluk çevresindeki bezeme yinelenmiştir.

Az derin nişin üzerinde, dikdörtgen çerçeve içinde yazıt yer alır. İki yanmda yukarıdaki baştabanı görsel olarak destekleyen ikişer kare kesitli kolon, cephe düzenini tamamlar. Kolonlardan köşedekilerin gövdesi yatay yivlidk. İkincileri ise düşey yivlidir. Kolonların başlıkları Dor düzenindedir. Baştabanda eksen üzerinde yuvarlak madalyon içinde Abdülmecidin tuğrası vardır. Madalyondan iki yana yaprak örgelerinden oluşan değişik bezeme öğelerinden bir friz boydan boya uzanır. Çeşme tasarımı az derin bir saçakla son bulur. Çeşmenin arkasında gene Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılmış etrafı parmaklıkla çevrili, mihrap taşı bulunan bir namazgah yer alır.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 189; *İSTA,* V, 2733; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1994, s. 208.

AYLA ÖDEKAN

VALİDE HANI

Eminönü İlçesi'nde, Mercan'da, Çakmakçılar Yokuşu ile Fırıncılar Yokuşu arasında, yolun şartlarına ve bulunduğu alanın topografyasına bağlı olarak konumlanmıştır.

Yapı, Kösem Sultan'm(->) Üsküdar'da inşa ettirdiği küçük ölçekli yapılar topluluğu olan Çinili Külliyesi'ne(->) vakfedilmek üzere, gene Kösem Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. IV. Murad döneminde (1623-1640) inşa edilmiş olan Valide Hanı en geniş yerinden alınan ölçüleri itibariyle 98x168 m ölçüsünde bir alana, üç avlu üzerinde planlanmıştır.

Büyük ve Küçük Valide Hanı olarak isimlendkilen yapının plan kuruluşu, bütünüyle inşa alanının topografyasıyla ilgilidir. Çakmakçılar Yokuşu'na açılan cephesini oluşturan bölümde üçgen konumlu bir avlu etrafında revaklar ve revakların gerisinde iki kenar boyunca düzenlenmiş mekânlar yer alır. Bu revaklı avlu ve mekânlardan oluşan ön yapı, sonraki 60x63 m ölçüsündeki revakh büyük avlu etrafmda yer alan mekânlardan meydana gelen "Han-ı Kebir" denilen yapı bloğuna revak altındaki tonozlu bir girişle bağlanır.

Büyük Valide Hanı'nm bu bölümünün, han-kervansaray mimarisinde çokça kullanılan revaklı kare avlu etrafındaki mekân sıralarından oluşan plan şemasında inşa edildiği görülür.

Han-ı Sagir adı ile anılan Küçük Valide Hanı ise Fırıncılar Yokuşu'na kadar uzanan alanda, bulunduğu yerin imkân verdiği şekilde 15x56 m ölçüsündeki enine dikdörtgen, revakh bir avlu etrafmda yer alan, birer pencere ve kapı ile revak altına açılan mekânlar şeklinde planlanmıştır.

Hanın Çakmakçılar Yokuşu cephesinde, hafif sağda yer alan basık taş kemerli kapı ve tonozlu giriş mekânıyla üçgen biçimli avluya girilmekte, girişin solunda revak altından bir merdivenle üst kata çıkılmaktadır. Yapının üçgen avlu etrafındaki zemin ve üst kat mekânları, yolun eğimine ve kenarına uyan şekillerde, kare, dikdörtgen hacimler gibi revakların gerisinde sıralanır.

Bu mekânlardan zemin kattakilerin arkasında bir sıra dükkân yola bağlı cepheyi oluşturmakta, soldan iki dükkân geniş

ve basık kemerli, diğerleri sivri kemerli olarak yer almaktadırlar. Zemin katın dükkân kemerleri ve konsol çıkmalı giriş üstündeki mekân, cephenin bütününde enine hatlar oluşturmakta, üst katın yuvarlak şekilli tuğla-derz kemerlere sahip pencereleri ise dikey hatlarıyla cephede dengeli bir görünüş sağlamaktadırlar. Bu cepheyi üstten bir taş saçak silmesi dolanır. Cephe dokusu ise taş-tuğla-derz sıralarından oluşmuştur.

Üçgen avlu etrafındaki iki katlı revak düzenlemesinde de taşıyıcı örme payeler üzerinde tuğla-derz kemer sistemi ile taş-tuğla-derz duvar dokusu her üç avlu cephelerinde de görülür.

Büyük Valide Hanı, sokak ve topografyaya uyulan üçgen avlulu ön bloktan, revak altına açılan bir geçişle girilen ve bir meydanı andıran büyük avlu etrafında hemen hemen düzgün kareye yakın planıyla iki katlı olarak düzenlenmiştir.

Örme taş payeler ve kemerlerle taşınan iki katlı revaklar tuğla-derz dokulu sivri kemerdir. Revaklarda yükselen taş merdivenler iki katı birleştirir. Zemin kat mekânları revak altına birer yuvarlak, taş kemerli kapı ile açılmakta iken, üst kat mekânları birer kapı ve birer de pencere ile açılırlar. Her mekân dışa birer pencere ile açılmakta ve odalardan bazılarında ocak ve nişler özgün durumunu kaybederek günümüze ulaşmış bulunmaktadırlar. Zemin kat revakları ve mekânları beşik tonoz örtü sistemine sahip olup, üst katta revaklar tonoz, mekânlar ise kubbe ile örtülüdür. Bu örtü sistemlerinin zaman içinde çeşitlilik gösteren yapı malzemesiyle onarıldığı görülür.

Büyük Valide Haninin kuzeydoğu cephesi, topografya nedeniyle yüksek olduğundan bu cephede duvar dokusundan taşan duvar payeleri, iki katın pencere düzenlemelerinin de etkisiyle taş-tuğla-derz dokulu cephe duvar dokusunun yatay hatlarına karşı dikey hatların hâkim olduğu bir cephe olmuştur.

Hadîkatü'l-Cevâmi'de Büyük Valide Haninin Üsküdar'daki Çinili Külliyesi vakfı olduğu belirtilirken, han içindeki mescidin de aynı baninin eseri olduğu belirtilir.

Hanın batı köşesindeki tonozlu bir koridorla "Han-ı Sagir" adı verilen üçüncü bölüme revak altından avluya girilir. Dar dikdörtgen avlu etrafındaki taş örme payeler ve kemerlerle iki katlı revaklar ve mekânlar birer kapı ve bker pencere ile revak altına açılan mekânlar ile topografyaya bağlı olarak bir koridor üzerine bk sıra halinde yer alan mekânların birer pencereli duvar dokusu Fınncılar Yokuşu'ndaki kuzeybatı cephesini oluşturmakta, bu cephe yol kenarına bağlı olarak kırık bir şekilde yer almaktadır.

Evliya Çelebi, *Seyahatname* 'de İstanbul hanları ile ilgili bilgi verirken, Büyük Valide Haninin Cerrah Mehmed Paşa'nm saray alanı üzerinde 300 odalı ve iki katlı olarak inşa edildiğini ve bir tarafında "cihannüma kulesi" bulunduğunu, develiği ve bir adet at ve katır alır ahırı, ortasında cami-i şerifinin bulunduğunu bildirir. 21 Mart 1926'da "Han-ı Sagk" bölümü çöken hanın avlusunun kuzeydoğusunda 12x12 m ölçüsündeki içi dilimli kubbesiyle "cihannüma kulesi" yer almaktadır. Gurlitt'in içinin katlara bölünmüş, S. Eyice'nin ise Bizans karakterinde olduğunu bildirdiği bu kule, bulunduğu alan göz önünde tutulacak olursa, Büyük Valide Hanindan önce burada mevcut olduğu söylenen Cerrah Mehmed Paşa'mn sarayına ait bir "cihannüma kulesi olabileceği düşüncesi akla daha yakın görülmektedk.

Günümüze orijinal dokusundan kayıplarla ve uygun olmayan ilave ve onarımlarla ulaşan Büyük Valide Hanı, R. E. Koçu' nun aktardığı bilgilerle başlıbaşına bir tarihin yaşandığı yapı olarak da önemlidk.

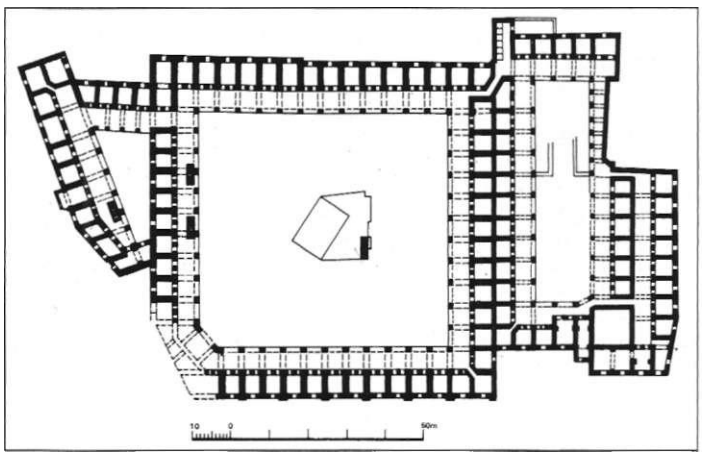
Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* **I;** Evliya Çelebi, *Seyahatname,* **II,** İst., 1970, s. 325; Eyice, *İstanbul,* 26; Gurlitt, *Konstantinopels,* 51; Güran, *İstanbul Hanları;* G. Güreşsever (Cantay), "Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi", (yayımlanmamış doktora tezi), İst., 1975; **R.** E. Koçu, "Büyük Valide Hanı", *İSTA,* VI, 3307-3312.

GÖNÜL CANTAY

VALİDE MEKTEBİ

21 Mart 1850'de İstanbul'da Cağaloğlu'nda açılan rüştiye üstü ilk sivil okul. Adı, açılışından kısa bir süre sonra Meclis-i Vâlâ'nın kararı ile Darülmaarif olmuştur.

Abdülmecid'in bk kadesiyle açılan okulun yapım ve donatım giderlerini, padişahın annesi Bezmiâlem Valide Sultan(->) karşılamış ve bir de vakıf tesis etmiştir. Valide Mektebinin açılış amacı, kurulması tasarlanan Darülfünun'a(->) öğrenci, saray ve Babıâli kalemlerine de memur yetiştirmekti.

Valide Hanı'nın planı. Goodwin, *Ottoman Architecture*

Kemal Efendinin (Paşa) Mekâtib-i Umumiye nazırlığı sırasında Darülmuallimin(->) açıldığı gibi, Avrupa'daki lise ve jimnazlar örnek alınarak İstanbul'da da aynı düzeyde bir okul açılması, Abdülmecid ve Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından kabul edildi. Bu okula, tutucu çevrelerin tepki göstermemesi için de Bezmiâlem Valide Sultan yapım ve vakıf giderlerini üstlendiği gibi kuruma da Valide Mektebi adı verildi. Mekteb-i Maarif-i AdliyeG», Mekteb-i Ulum-ı Ebediye(->) adı ilk rüştiyelerin^) üstünde ve 3 yıllık olan okul tamamlanınca Nazır Kemal Efendi, padişahın ve devlet erkânının katılacağı büyük bir açılış töreni düzenledi. O gün Abdülmecid, yanında oğlu Şehzade Murad (V. Murad) ve kızı Fatma Sultan olduğu halde okula geldi. Girişte devlet erkânı, Kemal Efendi ve okula atanan öğretmenlerce karşılandı. Sultan Mahmud Türbesi'nin bahçesindeki okulu ve çevresini davetliler doldurmuştu. Duadan sonra padişah Kemal Efendi'ye yaklaşarak çocuklarına "Efendinin elini öpünüz, bundan sonra sizin hocanız efendidir" dedi. Kemal Efendi'ye hitaben de "Bunları dest-i terbiyenize tevdi ediyorum, diğer taliplerle müsavi tutmanızı rica ederim" dedi.

Takvim-i Vekayi'de okulun açılışına ve kayıt kabul koşullarına ilişkin olarak uzun bk de haber yayımlandı. Sultan Mahmud Türbesi bitişiğinde, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan okulun açıldığı, yapmm büyüklüğünün ve görkeminin herkesi hayran bıraktığı, muallimlerinin ve hizmetlilerinin çokluğu, burada fünun ve maarif derslerinin gösterileceği, ayrıca Darülfünun'a mahreç (hazırlık) olacağı, Valide Mektebi'nde okuyanların resmi dakelere de alınacakları, bu konuların Meclis-i Umumi-i Maarifte görüşüldüğü, ancak okula kaydedilmek üzere rüştiye mezunları o yıl bulunmadığından, bir imtihanla öğrenci almacağı; başvuranların, Kurani layıkıyla okuma, tecvid ve ilmihal, namaz sureleri, *Avamilve İzhar* risaleleri, Arabi, Farisi, el yazısı işlekliği, hesap ve coğrafya derslerinden yoklanacakları; okulun ders programının ise hazırlanacak bir nizamname ile belirleneceği, okulu bitirenlere Meclis-i Maarif şahadetnamesi verileceği, diploma alanların imtihan edilmeden saray ve Babıâli kalemlerine kabul edilecekleri *Takvim-i Vekayi'de* açıklandı.

Az sayıda öğrencinin kabul edildiği okula o yıl hikmet-i tabiiye, heyet, hendese dersleri de konuldu. Yıl sonunda yapılan sınavda da başarılı olanlar üst sınıfa geçirilerek derece alanlarına "sınıf-ı evvel mütemayizi" rütbesi verüdi. İmtihanları izleyen Abdülmecid, okuldaki çalışmalardan çok memnun kaldığını bildirdi ve Nazır Kemal Efendi ile muallimleri kutladı. Okulda öğrenci gözüken Şehzade Murad ile Fatma Sultan'a da bker nişan takıldı. Fakat

şehzade ve sultan, saraya giden muallimlerden ders almaktaydılar.

Kemal Efendi'nin padişahtan aldığı güçle İstanbul medreselerini de ıslaha kalkışması, kendisine karşı olan tutucu kesimleri harekete geçirdi. İmamzade Esad Efendi ile yandaşlarının aleyhindeki girişimleri sonucu, durum Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü. İmamzade Esad Efendi ile Kemal Efendi'nin meclis önünde kavga etmeleri üzerine her ikisi de görevlerinden alındı. Kemal Efendi, incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gönderildi. Meclis-i Vâlâ, Valide Mektebi'nin adını Darülmaarif'e çevirdi. Mekâtib-i Umumiye Nazırı Muavini Vehbi Molla'nm önerisi üzerine de okul, 1851'de sıbyan mektebine dönüştürüldü. Aynı yıl, Encümen-i Dâniş(->) de bu okulda çalışmaya başladı.

Darülmaarif 19 Aralık 1873'te İstanbul'un ilk idadisi oldu ise de 25 Eylül 1883' te lağvedildi ve öğretmenleri başka okullara dağıtıldı. 1914-1915 öğretim yılında ise okul binasında Bezmiâlem Valide Sultanisi açıldı.

Valide Mektebi (Darülmaarif) günümüzdeki Vefa Lisesi nin**(-0** temeli sayılır. Onarım ve tadillerle korunan binasında ise halen Cağaloğlu Anadolu Lisesi hizmet vermektedir.

Bibi. *Takvim-i Vekayi,* S. 427 (1266); *Mecmua-i Ebüzziya,* S. 120 (18 Zilkade 1329); Ergin, *Maarif Tarihi,* II, 375-379; C. Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat,* I, İst., 1940, s. 446-448; Nafi Atuf (Kansu), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme,* I, İst., 1930, s. 91: H. Â. Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim,* İst., 1938, s. 4-5; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış.* Ankara, 1964, s. 43-45.

NECDET SAKAOĞLU

VALİDE SULTAN HAMAMI

bak. AYAKAPI HAMAMI

VALİLER

İldeki en yüksek mülki amir.

1826'ya kadar İstanbul'un, bugünkü valilere tekabül eden en yüksek mülki amiri İstanbul efendisi diye de adlandırılan İstanbul kadısıydı (bak. İstanbul Kadılığı). Ama onun yanında vezirazam(->) ile sadaret kaymakamının(->) da idare görevleri vardı. 1826'dan sonra İstanbul'da. İhtisab Nezareti kuruldu ve ihtisab nazın kadının önemli yetkilerine sahip oldu. 1846'da İhtisab Nezaretinin bazı yetkileri Zaptiye Müşirliğine devredildi (bak. idari yapı; ihtisab).

Vefa Poyraz, 1967'de Rami-Maltepe yolu yapımı sırasında çalışmaları izlerken. *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*

İstanbul'un yönetimi, payitaht olması ve bir bakıma doğrudan saraya ve padişaha bağlı sayılması yüzünden, her zaman diğer vüayetlerden farklıydı. 1867'de. Osmanlı Devletinin idari yapısı yeniden örgütlenmeye çalışılırken, bütün vilayetlere valiler atanmış, ancak İstanbul'da valilik görevi, eskiden olduğu gibi, Zaptiye Müşirliği'nin uhdesinde kalmıştır. 1869-1870' te yayımlanan "Dersaadet ve mülhakatı idare-i zabıta ve mülkiye ve mehakimi nizamiyesi hakkmda"ki özel bir nizamname ile zaptiye müşirine İstanbul valisi unvanı verilmiştir.

1855'te şehremanetif-») kurulduktan sonra, İstanbul'da, daha sonra valilerin, yani mülki otoritenin elinde bulunacak olan yetkilerin büyük bölümü yerel yönetimin başı olması gereken şehreminlerinde(->) toplanmıştır.

1908'de, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'un idari yapısı yeniden tartışma konusu olurken İstanbul'un diğer vilayetlere göre farklı ve ayrıcalıklı durumunun kaldırılması öngörülmüş, ancak asaleten vali atanmamış, .şehreminleri vali vekili olarak da görev yapmışlar, vilayet şehre - manetinin gerisinde kalmayı sürdürmüştür.

Cumhuriyet'ten sonra. 1958 sonuna kadar vilayet ve belediye örgütleri ile yasaları ayrı olmakla birlikte valilik ve belediye başkanlığı aynı kişide toplanmaya devam etmiştir. Bu iki makam ve unvan ilk defa Aralık 1958'de. Kemal Aygün'ün**(-0** belediye başkanlığı sırasında ayrılmış, 27 Temmuz 1963 tarihli yasa ile İçişleri Bakanlığı'na bağlı valiler hükümetin atamasıyla gelirken, belediye başkanlarının seçimle gelmesi ilkesi benimsenmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ VALİLERİ

A. Haydar (Yuluğ)	1923-1924
Raşit (Bigat)	1924-1924
S. Sami (Kepenek)	1924-1927
Mithat Bey	1927-1928
Muhittin Üstündağ	1928-1938
Lütfi Kırdar	1938-1949
Fahrettin Kerim Gökay	1949-1957
Mümtaz Tarhan	1957-1958
Ethem Yetkkıer	1958-1960
Refik Tulga	1960-1962
Niyazi Akı	1962-1966
Vefa Poyraz	1966-1973
Namık Kemal Şentürk	1973-1977
İhsan Tekin	1977-1978
Orhan Alaattin Erbuğ	1978-1979
Nevzat Ayaz	1979-1988
Cahit Bayar	1988-1991
Hayri Kozakçıoğlu	1991-

İSTANBUL

VALLAURY, ALEXANDRE

(2 Nisan 1850, İstanbul - 2 Mayıs 1921, İstanbul) Fransız asıllı mimar.

Varlıklı ve tanınmış Levanten bir ailenin çocuğu olarak Pera'da doğdu. İstanbul'un en tanınmış pastacısı olan, sarayla da ilişkisi bulunan babasının dükkânı Hristaki Pasajının yanındaydı. Ünlü Lebon Pastane - si'nin**(-0** kurucusu da A. Vallaury'nin babasının yanında yetişmiş ve ustasının kızı ile evlenmiştir.

Mimarın çocukluk ve gençlik yıllarına ilişkin hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ortaöğrenimini Saint Joseph Koleji'nde yapmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Döneminin en iyi mimarlık eğitimi veren okulu olan, Paris'teki Ecole des Beaux-Arts'da 1869-1878 arasında 9-10 yıl süren öğrencilik dönemi onun mimarlığı konusunda önemli ipuçları vermektedir. Beaux-Arts'da Roma Büyük Ödülü sahibi Coquart'ın atölyesinde yetişmiştir.

İstanbul'a döndükten sonra ismini önce Elifba Sanat Kulübünün 1880 ve 1881'de açılan sergilerinde duyurmuştur. A. Vallaury bu sergilerde mimari anıtların rölöve çizimlerini sergilemiştir. Ünlü ressam Osman Hamdi Bey'in**(-0** de katıldığı bu resim sergileri, Vallauryin onunla olan ilişkilerinin yoğunlaşmasını sağlar. Daha sonra iki sanatçı eğitim, arkeoloji, müzecilik ve mimarlık alanlarında yoğun bir işbirliğine gireceklerdir.

1883'te eğitime başlayan Sanayi-i Nefise Mektebi(->) binasının da mimarı olan A. Vallaury, aynı zamanda mimarlık bölümünün kurucu hocasıdır. A. Vallaury'nin Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki hocalığı kesintisiz 25 yıl sürmüştür. 1896'da Legion d'honneur nişanına layık görülen A. Vallaury, 1899'da da Fransız Enstitüsü'ne muhabir üye seçilmiştir. Ayrıca, gerek Osmanlı hükümeti, gerekse Fransız hükümeti mimara çeşitli nişanlar vermişlerdir.

Osman Hamdi Bey tarafından "Mimar-ı Şehir" diye anılan Vallaury, başta 1894'te İstanbul'da meydana gelen büyük depremde olmak üzere kentin mimarisi ile ilgili çeşitli komisyonlarda görev yapmış, ayrıca İtalyan mimar d'AroncoGO ile ortak projeler de hazırlamıştır.

Alexandre Vallaury'nin 1889 Uluslararası Paris Fu3.n Türk Pavyonu dışında bilinen bütün yapıları İstanbul'da bulunmaktadır. Mimar, yapılarım 1882-1909 arasında gerçekleştirir. Bu yapılar, başta Boğaziçi, Cağaloğlu, Haydarpaşa, Galata, Pera, Büyükada olmak üzere İstanbul'un her köşesine dağılmıştır. Giderek ünlenen mimar, Osmanlı üst yönetiminin ve Fransız finans kuruluşları ile iş çevrelerinin tek mimarı durumuna gelmiştir. 1890'lara gelinceye kadar Vallaury, İstiklal Caddesindeki Cercle d'Orient(^), Eminönü'ndeki Hidayet Camii**(-0** ve Paris Uluslararası Fuarı Türk Tütün Pavyonu (1889) yapılarını gerçekleştirmiştk.

Karaköy'deki Osmanlı Bankası binası(-0 ile Vallaury iyice ünlenir. Bu dönemdeki diğer büyük boyutlu yapıları da kent içinde hemen fark edilir. Arkeoloji Müzesi (1891-1907 üç aşamada), Pera PalasO), Yeni Karaköy Hanı (1893), Tokatlıyan Oteli(-0, Büyükada Rum Yetimhanesi(->) olarak bilinen yapı, Union Française(->) ve bugün İstanbul Lisesi olan Düyun-ı Umumiye Binası(->) bu grup içinde yer almaktadır.

1900-1904 arasında ise Vallaury, Osmanlı sarayı mensupları ile devletin üst düzey yöneticileri için büyük konutlar yapar. Bu gruba örnek olarak da İstinye'deki Afif Paşa Yalısı(->), Bağlarbaşı'ndaki Abdülmecid Efendi Köşkü(->) Erenköy'deki Rıdvan Paşa Köşkü(-0 ve Çengelköy'deki Vahideddin Köşkü sayılabilir. Bu yıllarda gerçekleştirdiği diğer yapılar arasında Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne binası(->) ile İstinye'deki Osman Reis Camii bulunmaktadır.

Alexandre Vallaury, 2 Mart 1883'te başladığı Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki görevinden 10 Ağustos 1908'de istifa ederek ayrılmıştır. Bu istifa olayında, II. Meşrutiyet yönetiminin etkili olduğu görüşü hâkimdir. Ünlü mimarın bilinen son çalışması ise 1909'da düzenlenen "Abide-i Hürriyet Mimari Projesi Yarışması" için yaptığı projedir.

Mimarın yapıtlarının neredeyse tamamı mimari ve dekoratif öğeleri ile stilistik normlara uyan bir bütünlük taşırlar. Vallaury'nin mimarlığında şaşırtmacaya ve keyfiliğe yer yoktur. Geleneksel Türk mimarlığını Beaux-Arts disiplini içinde yorumlayarak döneminin sosyal, kültürel ve estetik gereksinmelerini karşılayacak büyük konut tasarımları başarılı sayılmalıdır. Geniş saçaklı yapılarındaki, bazen düz, bazen dalgalı âdeta kanatlanan saçakları ise Vallaury'nin özgün mimarlık oyunlarındandır.

Yüzyıl başından bir kartpostalda Vallaury'nin tasarladığı Arkeoloji Müzesi. *Cengiz Kabraman arşivi*

Bibi. M. S. Akpolat, "Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi). 1991; T. Artan, "Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki Bir Grup Mimari Çizimin Düşündürdükleri", *Topkapt Sarayı Müzesi, Yıllık,* S. 5 (1992), s. 7-57; A. Batur, "19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallaury/'R. d'Aronco", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu,* lst., 1993. s. 146-158; S. Birsel, *Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu,* lst., 1981; C. Can, "İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları", (Yıldız Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi). 1993; O. Ceylan, "Afif Paşa Yalısı, Osman Reis Camii ve A. Vallaury", (Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, yayımlanmamış yardımcı doçentlik çalışması), 1990; M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi,* İst., 19[7]1; ay, *Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl,* lst., 1983; S. Çandarlı, "80 Yıl Önce Beyoğlu", *Yıllarboyu Tarih,* 1980, S. 4, s. 65-75, S. 5, s. 65-73, S." 6, s. 67-75; Z. Çelik. *The Remaking of İstanbul,* Washington, 1986; E. Delaire, *Les Architectes Elèves de-l'Ecoledes Beaux-Arts,* Paris, 1907; S. N. Duhani, *Eski İnsanlar, Eski Evler, 19- Yüzyılda Beyoğlu'nun Sosyal Topografyası,* lst., 1984; Eldem, *Türk Evi,* II; A. Raymond, "Renaissance Ottomane", *L'Art Public,* 1909, V-VI, s. 55-59.

MUSTAFA S. AKPOLAT

A. Vallaury (ön sırada soldan ikinci) Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılış yıllarında mektebin hoca, yönetici ve öğrencileriyle birlikte. *Mustafa S. Akpolat arşivi*

VAN MILLINGEN, ALEXANDER

(31 Aralık 1840, Istanbul -1915, Istanbul)

İngiliz tarihçi.

Babası Dr. Julius van Miliingen (1800-1878), Lord Byron'un yanında Yunan bağımsızlık ayaklanmasına katılmış, sonra İstanbul'a yerleşerek burada hekimliğim sürdürmüştü. Hayatı Dr. S. S. Mavroyeni tarafından yazılarak yayımlanmıştır *(Les bains orientaux avec une notice biographique sur fuies Van Miliingen,* Strasbourg, 1891). Julius hekimliğinin yamsıra, antik kitabeler ile de uğraşıyordu. Bu konudaki birkaç makalesi Siloğos'un yıllığının IV. ve VII. ciltlerinde 18701i yıllarda basılmıştır.

Dr. Julius'un üçüncü oğlu olan Alexander öğrenimini Malta'da Protestan kolejinde, İngiltere'de Blair Lodge Academy'de yaptıktan sonra, Edinburgh Üniversitesi'nde yükseköğrenimini tamamladı. Bir süre Cenova'da bağımsız İskoç kilisesinde rahip olarak görevlendirildi. Arkasından aynı görevi İstanbul'da Beyoğlu'ndaki kilisede sürdürdü. Atina'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün (British Scholl at Athens) şeref öğrencisi seçildiğinden bu vesile ile Yakındoğu arkeolojisi üzerinde çalıştı. İlk baskıları 1840'a doğru yapılan *Murray'sHandbook'un* sonraki baskılarında İstanbul bölümünün redaksiyonuna yardımcı oldu, ayrıca *Encyclopaedia Britannica* 'ya bazı maddeler yazdı.

Van Miliingen Robert Kolej'de(->) tarih öğretim üyesi oldu. Bu görevi uzun yıllar sürdürürken, bir taraftan da İstanbul'un Bizans eserleri hakkındaki inceleme ve araştırmalarını yapmaya girişti. Batı'daki bilimler akademilerinin benzeri olarak, İstanbul Rumlarının kurmuş oldukları Elinikos Filoloyikos Siloğos Konstantinopoleos'a(->) üye seçilen Van Miliingen, şehrin tarihi topografyası ile ilgili ilk çalışmasını bu kurumun yıllığında yayımladı. Tekfur Sarayı'nın(->) uzun yıllar kaynaklarda adı geçen Hebdomon Sarayı olduğu sanılmıştı. Van Miliingen bunun yanlışlığım ve Hebdomon'un bugünkü Bakırköy olduğunu ispat etmiştir ("He alitis tesis tu Hebdomu",

Elenikos Filoloyikos Siloğos, XX-XXII, eki [Pararteması] [1891, s. 33-53]). Aynı konuyu sonra, İstanbul'un etrafını çeviren surlara dair kitabında (s. 316-341) etraflı surette açıklamıştır.

Van Millingen, İstanbul'un gerek kara tarafı, gerek Marmara ve Haliç kıyısındaki surlarına dair o vakte kadar hiç yapılmamış bir araştırma ve incelemeyi gerçekleştirmiş ve bunu XI+361 sahifelik bir cilt halinde yayımlamıştır *(Byzantine Constantinople, The Walls of the City and adjoining historical sites,* Londra, 1899). Bazı çizgi resimler, krokiler ve o yıllarda surların ayrıntılarını gösteren fotoğraflarla zenginleşen bu eser, İstanbul surları hakkında önemli bir araştırma olarak hâlâ değerini korumaktadır.

Van Millingen'in istanbul hakkındaki ikinci eseri geniş okuyucu kitlesi için yazılan ve şehrin tarihçesi, Bizans döneminden kalan mimari eserleri ve bkaz da 20. yy'ın başlarmdaki görüntüsü hakkında bilgi veren IX+282 sahifelik kaim bir kitaptır *(Constantinople,* Londra, 1906). Bu kitabın ilgi çekici bir tarafı içinde metin dışı olarak basılmış, Warwick Goble adında bir ressamın suluboya (akuarel) tekniğinde yaptığı resimlerdir. Sayılan 63'ü bulan bu güzel resimlerde, istanbul'un tarihi eserleri yanında, çeşitli köşelerden manzaraları, esnaf tipleri, çarşıdan, dükkânlardan görüntüler, sokaklar, evler ve o yılların kıyafetleri ile iki genç Türk kadım tasvir edilmiştir. 13 bölüme ayrılan metinde ise İstanbul'un fetihten önceki tarihçesi ile eserlerine ağırlık verilmiştk. 3 bölüm surlara aynlrmştır. 2 bölümde ise eski Bizans kiliseleri tanıtıldıktan sonra, kitabın yazıldığı yıllardaki şehk ve dini bakımdan çeşitlilik ile dervişlerden bahsedilir. Kitabın son bölümü Türk kadınına ayrılmıştır.

Van Milingen, İstanbul'daki Bizans döneminden kalmış eski kiliselere özel ilgi duyduğunu önceki kitabında belli etmişti. W. S. George tarafından hazırlanan, o yıllarda Askeri Müze olan Aya İrini Kilisesi'ne dak yayımlanan büyük boydaki kitaba tarihçesine dak bk bölüm yazmak suretiyle katkıda bulunmuştu *(The Church of Saint Eirene at Constantinople, with an historical notice by A. Van Millingen,* Oxford, 1912, s. 1-8).

Bunun arkasından Van Millingen, çok yıl önce Avusturyalı mimar D. Pulgher'in(-0 giriştiği bk çalışmayı yeni baştan ele alarak, İstanbul'daki hemen hemen hepsi cami veya mescide dönüştürülmüş eski kiliselerden 19- yy'm sonlarında ayakta duranlara dair büyük bk eser hazırlamıştır *(Byzantine Churches in Constantinople, Their history and architecture,* Londra, 1912). Edinburgh'da mimarlık öğretim görevlisi olan Ramsay Traquair bu çalışmamn plan ve kesitlerini çizmiş, W. S. George ile A. E. Henderson da yardımcı olmuşlardır. XXLX+352 sahifelik bu kaim cildin içinde çok sayıda plan ve kesit gibi çizimlerden başka (toplam 116 tane), metin dışı 92 levhada basılmış fotoğraflar da yer alır. Kitapta 22 eski kilise ayrı ayrı monografyalar halinde incelenmiştir. Millingen'in bunları adlandırmada bazı hatalara düştüğü, dolayısıyla binaların tarihçelerinde yanlış bilgiler verdiği bugün belli olmaktadır. Fenarî Isa Camiini Panakrantos Kilisesi, Kalenderhane Camii'ni Diakonissa, Atik Mustafa Paşa Camii'ni Petrus ve Marcus Kilisesi, Sancaktar Hayreddin Mescidi'ni Gastria Kilisesi, Toklu Dede Mescidi'ni Aya Tekla Kilisesi olarak teşhis etmesi aldatıcıdır.

Bu büyük eserin hazırlandığı ve baskıya verildiği yıllarda, Alman Cornelius Gurlitt(-0 ile Fransız Jean Ebersolt(->) da İstanbul'daki Bizans kiliseleri üzerine çalışmalar yapmışlar, hemen aym tarihlerde eserleri basılmıştır. Van Millingen'in eseri bunlara nispetle kiliseler hakkında daha toplu bilgi verdiğinden aranaıi bk kitap olmuş ve 1974'te Londra'da tıpkıbasımı yayımlanmıştır. Robert Kolej'de kurduğu çok zengin Bizans kütüphanesi The Van Millingen Library olarak adlandınlmıştır.

Bibi. A. H. (Eisenberg). "A. Yan Millingen", *Byzantinische Zeitschrift,* XXTY (1923-1924), s. 292; hayatı adı tespit edilemeyen bir İngiliz günlük gazetesindeki "Deatfı of Dr. Van Millingen" başlıklı ölüm haberinden çıkarıldı. Bu not kiliselere dair kitabın elimizdeki nüshasının içine yapıştırılmıştır (nüsha Van Millingen'in eşi tarafından Baron ve Baroness de Cosson'a hediye edilmiştir); B. Ph. Tomadakis, "J. Van Millingen kai Alexander Van Millingen Duo Bretannoi, Byzantinologuntes en Konstantinoupolei", (dergi adı tespit edilemedi), s. 354-356.

SEMAVİ EYİCE

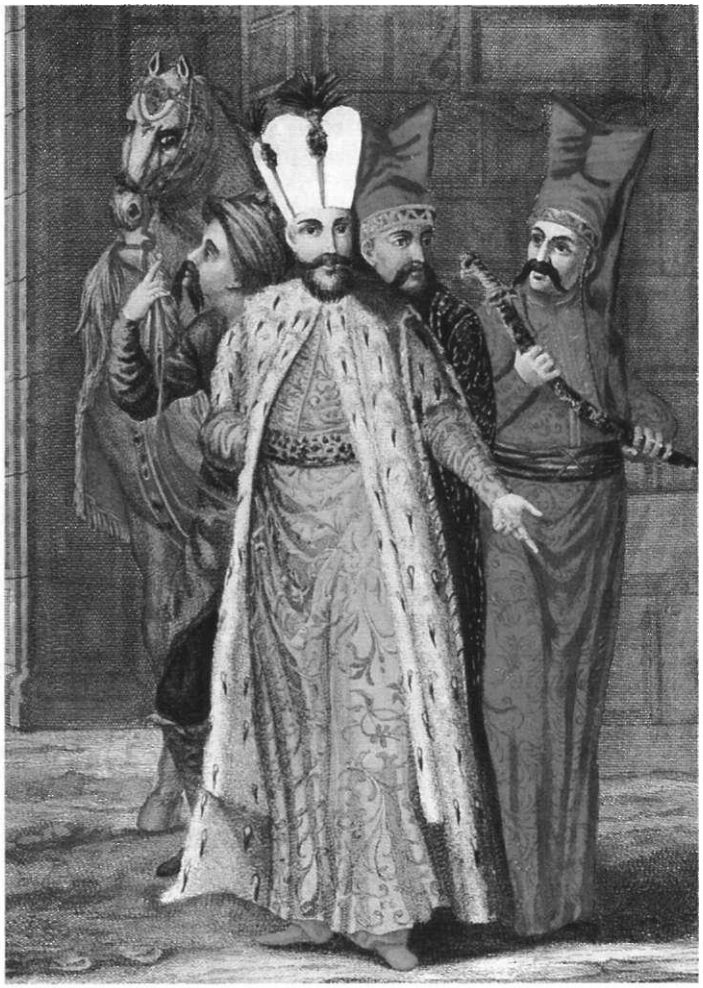
VAN MOUR, JEAN-BAPTıSTE

(9 Ocak 1671, Valenciennes - 22 Ocak 173 7, İstanbul) Flaman asıllı Fransız ressam.

Babası marangozdu. Antonie Watteau'nun hocası olan Jacques-Albert Gerin'den resim dersleri aldığı sanılmaktadır. 1699'a doğru Paris'e gitmiş ve Comte de Ferriol'ün dikkatini çekerek, onun himayesine girmiştk. Comte de Ferriol 1699'da istanbul elçiliğine atanınca Van Mourü da birlikte götürmüştür.

Sanatçı, elçinin siyasal yaşantısını konu alan eserlerin yanısıra ağırlıklı olarak İstanbul'la ilgili eserler gerçekleştirdi. Bu tablolarda peyzajlar, İstanbul halkının yaşantısı, Osmanlı sarayı üe ilgili sahneler ve kabul törenleri yer almaktaydı. Elçinin dönüşünde götürdüğü bu tablolardan gerçekleştirilen 100 parçalık gravür koleksiyonu Paris'te yayımlanmış ve büyük ilgiyle karşılanmıştır. Le Hay adlı mühendis tarafından basılan eserin, kısa sürede İtalya ve Almanya'da sahte kopyalan piyasaya çıkmış, daha sonra İngiltere ve ispanya'da orijinalinden tercüme baskıları yapılmıştı.

Van Mour, Elçi Comte de Ferriol ile bk-

Van Mour'un bir tablosunda vezirazam. *Galeri Alfa*

Vaniköy'den bir görünüm.
Nazım Timuroğlu

Vaniköy'den bir görünüm.
Nazım Timuroğlu

IHHBHBH^^HHHHHHSMBHH

likte Paris'e dönmemiş ve İstanbul'da görev yapan diğer Fransız elçilerinin maiyetinde bulunarak yaşamının sonuna kadar İstanbul'da kalmıştır. Sanatçı, bu dönemde Fransız Bahriye Nezareti'ne sunulmak üzere Fransa Elçisi Marquis de Bonnacin emriyle Türklerin balık tutma yöntemlerini gösteren bir seri tablo yapmıştır. Başka ülkelerin elçilerinin portre ve kabul töreni resmi siparişlerini de yerine getirmiştir. Venedik balyoslarının kabul törenlerini gösteren tabloların bir bölümü halen Beyoğlu'nda, İtalyan Başkonsolosluğu'nda bulunmaktadır.

1727'de istanbul'a gelen Hollanda Elçisi Cornelis Calkoen, Van Mourün eserlerine büyük ilgi göstermiş ve topladığı eserler daha sonra koleksiyon olarak Amsterdam Devlet Müzesi'ne intikal etmiştir. Bu koleksiyon 1978'de İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde(->) sergilenmiştir.

Galata'da ölen Van Mour, Sen Benoit Kilisesi'nde defnedilmiştir. Dönemin önemli şahsiyetlerinden olan sanatçının ölümü istanbul dışında da büyük üzüntü yaratmış, hakkında Fransız *Mercure de France* gazetesinde bir anma makalesi yayımlanmıştır.

Sanatçının İstanbul'la ilgili eserlerinden bazıları "Sarraf, "Rum Düğünü", "Açık Havada Eğlenen Rumlar", "Arnavut Askerinin Portresi", "Patrona Halil", "Çavuş", "Padişah", "Türk Düğünü", "Mevlevî Dervişlerinin Yemeği" ve "Bentler" olarak sayılabilir.

AHMET ÖZEL

VANİKÖY

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Kandilli(->) ile Çengelköy(-0 arasında kalan, Üsküdar Uçesi'ne bağlı semt ve mahalle. Kuzeyde Kandilli, güneyde Çengelköy, güneydoğuda yeni yerleşmelerden oluşan Emek Mahallesi'ne komşudur.

Antik çağda ve Bizans döneminde Kuleli Askeri Lisesi'nin(-0 bulunduğu yerden Kandilli'ye kadar uzanan Vaniköy sahkinin arkasmda kalan dik yamaçların koruluk ve ormanlarla kaplı olduğu, bu ormanın doğuya, kara tarafına doğru da uzandığı sanılıyor. Bizans döneminde Brohtoi veya Prohtoi (sarp yamaçlar) adı verilen bölge Vaniköy ile Göksu arasındaki dik yamaçlar olmalıdır.

Bizans döneminde bugün Vaniköy'ün bulunduğu yörede, Brohtoi'de, İmparator I. İustinianosün (hd 527-565) bk yazlık saray, bir de kilise yaptırdığı; sarayın ve kilisenin denize dik inen yamaçlarda inşa edilen istinat duvarları üzerine inşa edildiği bazı kaynaklarda yazılmaktadır. 6. yy'da, yine buralarda varlığmdan söz edi- İen, Metanoia (tövbe) adlı, tövbe etmiş fahişelere ait manastırın, I. iustinianosün sarayının yerinde veya bu sarayın kendisi olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Ancak bu bilgiler oldukça tartışmalıdır. Kesinlik taşıyan şey, Vaniköy'ün Kuleliye yakın bölümlerinde saray, tapmak veya manastır gibi yapıların bulunmuş olduğudur.

Boğaziçi'nin Anadolu yakasmm bu kesimlerinin tümü gibi Vaniköy de istanbul'un 1453'teki fethinden önce Osmanlılara geçmiş ve büyük olasılıkla uzun zaman bir padişah hası veya miri mülk statüsünde kalmıştır. 17. yy'ın son çeyreğine kadar bu yöreye, özellikle de Kandilli'ye doğru uzanan kuzey kesimlerine Papaz Korusu denmiştir. I. Selim'in (Yavuz) (hd 1512-1520) burada bir hasbahçe yaptırdığı sanılmakta ise de Kule Bahçesi veya Kuleli Bahçesi(->) olarak anılan ve şimdiki Kandilli Rasathanesi'nin olduğu yerde bulunan bu bahçeyi daha sonraki dönemlere tarihleyenler de vardır. Evliya Çelebi buradaki kat kat setler üzerindeki kasrı ve bahçeleri I. Süleyman'ın (Kanuni) (hd 1520-1566) yaptırdığı yazar.

Yine Evliya Çelebi'nin anlattıklarından Kuleli Bahçesi'nden Kandilli'ye doğru uzanan koruluk bölgede, açık alanlarda sebze ve çiçek tarımı ve buradaki bostancılar için barınaklar yapıldığı anlaşılıyor.

Semtin Vaniköy adını alması 17. yyin ikinci yarısına, belki de sonlarına doğrudur. Bu yörelerde avlanmayı, gezmeyi seven, buradaki kasrı ve bahçeleri yeniden düzenleten IV. Mehmed (hd 1648-1687) şehzadelerine hocalık eden Vanlı bir hoca olan Vâni Efendi'ye burada büyük toprak ve koruluk bağışlamıştır. Vâni Efendinin padişah üzerindeki etkisinin büyük olduğu; padişaha bazı tekkeleri kapattırdığı, Mevlevî semahlarını, Bektaşî ayinlerini, içki ticaretini yasaklattırdığı söylenir. Vaniköy adı bu Vanlı hocadan gelmekte ve 300 yıldan fazla süredir, semt bu adla anılmaktadır.

Vâni Efendi eski Bostancılar Mescidi'ni tamir ettkmiş, bk küçük medrese, bir çeşme ve 10'dan fazla yalı ve bir de sahilsaray yaptırmıştır.

2. Viyana kuşatmasında, ordu şeyhi olarak savaşa katılan Vâni Efendi, 1683'teki bozgundan sonra Bursa'nın Kestel Köyü'ne sürgün edilmiş ve l685'te burada ölmüştür.

18. yy'da Vâni Efendi'nin sahilsarayı yıkılmış, taşlan Sa'dâbâd köşklerinin yapımında kullanılmıştır. I. Mahmud (hd 1730-1754) bu semti sevdiği için, sadrazamı Divitdar Mehmed Paşa önce camiyi onartmış, sonra saray hekimbaşısı ile Şeyhülislam Hayatizade Mehmed Emin Efendi buraya yerleşince, Vaniköy canlanmıştır.

Vaniköy Korusu'nun arkasındaki tepe İcadiye Tepesi'dk. 19. yyin başlarında Icadiye Tepesi'nde Kenan Efendi Çiftliği vardı. Burada bir de kasır bulunuyordu. Kenan Efendi bu kasrı, arazisi ile birlikte II. Mahmud'a (hd 1808-1839) sunmuş ve kasır icadiye Kasrı adını almıştır. Kasır Kırım Savaşı sırasında içinde ingiliz askerleri yaşarken yanmıştır. 1910'a kadar burada, tepedeki kuleli bina ile kagir, iki katlı bir

bina vardı. Buralardan şehirdeki yangınlar gözlenir, top atılarak yangın haberi verilirdi. 19H'de Fatin Hoca (Gökmen) tarafından burada Kandilli Rasathanesi(->) kuruldu. Köşkün arazisi 1917'de rasathaneye verildi.

19. yy'm ilk yarısında Vaniköy'de, Osmanlı sarayına yakın zengin ve nüfuzlu Ermeni aileler yaşarken, bu yüzyılın ortalarında Ermeni nüfus azalmış, kalanlar sahili terk edip yukarı yamaçlara çekilmişler, yerlerini Tanzimat'ın önde gelen yüksek memurları ve devlet ricaline bırakmışlardır.

20. yy'm ilk yarısında Vaniköy'de pek fazla değişildik olmamış, semtin eski görünümü sürmüştür. 1930-1950 arasında Vaniköy'ün iyice söndüğü, terk edildiği görülür. Hattâ Recaizade Mahmud Ekrem'in ailesine ait yalı 1930'larda burada kurulan bir yağ fabrikasının yönetim binası olarak kullanılmıştır.

Vaniköy'deki yalılardan bazıları, 1950' lerden günümüze kadar birçok sahip değiştirmiş, bazıları da yanarak Boğaziçi sahillerine veda etmiştir. Vaniköy, günümüzde İstanbul'un zengin işadamlarının yalılarının bulunduğu; çarşı pazar bağlantısının Kandilli veya Çengelköy'le olduğu bir Boğaziçi köşesidir ve Boğaziçi kıyılarında, sahil boyunca sıralanan yalılardan oluşan bir şerit-köydür. Gerisindeki yamaçta yer alan. bugünkü adıyla Rasathane Korusu burada yerleşmeye olanak vermemektedir. Mahallenin 1955'te 488 olan nüfusu yeni yapılaşma olanağı bulunmaması nedeniyle fazla değişmemiştir. 1990 nüfusu 499 olarak görülmektedir.

Bibi. C. Kayra-E. Cyepazarcı. *Mekânlar ve Zamanlar Kandilli-Vaniköy-Çengelköy.* İst.. 1993, s. 91-131; S. Ayverdi". *Boğaziçi'nde Tarih,* İst., 1966; *İstanbul 11 Yıllığı.* İst.. 1973; Ç. Aysu, "Boğaziçi'nde Mekânsal Değişim". (İstanbul Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi), 1989. s. 317; Eyice. *Boğaziçi.*

ÇİĞDEM AYSU

VANİKÖY CAMÜ

Üsküdar İlçesi'nde, Vaniköy'de. vapur iskelesinin arkasında, deniz kenarında yer almaktadır.

Caminin bulunduğu alanı IV. Murad (hd 1623-1640) şeyh-i sultani olan Vanî Mehmed Efendiye temlik etmiştir. Yapı Vanî Mehmed Efendi tarafından 1076/ l665'te yaptırılmış ve I. Mahmud da (hd 1730-1754) hünkâr mahfili ilave ettirmiştir. Yapı daha sonra Sadrazam Divittar Mehmed Paşa ve II. Mahmud (hd 1808-1839) tarafından onartılmıştır.

Yapı geniş dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Kagir duvarlı ve kırma çatılı olarak yapılmıştır. Cami girişi batı cephesindedir. Önde camekânlı bir ön hazırlık bölümü bulunur. Altı ağaç direkle dışarıya açılmış bir giriş kısmından ana mekâna girilir. Harim kare planlı olup, kuzeyinde dört ağaç direğe oturtulmuş mahfil bulunur. Güney duvarında ortada mihrap, altta dört, üstte de dört tane pencere bulunur. Alttaki pencereler, dıştan yuvarlak kemerli, içerden kare açıkhklıdır. Üst pencerelerin ise hepsi yuvarlak kemerlidir. Batı duvarında harime giriş kapısının yanında altta üç, üstte gene üç tane pencere vardır. Doğu cephesinin alt kısmı batı cephesinin aynısıdır. Üst kısmı boydan boya kafesli korkuluklarla ve aralarındaki ağaç direklerle harimden ayrılmıştır. Burada yer alan alt pencerelerin hepsi ahşap kanatlarla kapatılmıştır. Harime giriş kapısının karşısında doğudaki ek kısma geçişi sağlayan ikinci bir kapı yer alır. Alt kat çeşitli bölümlerden meydana gelir.

Güneydeki odaya bir kapı ile iki pencere açılır. Üst kısmı da ahşaptır. Kuzeyde iki ağaç ayakla desteklenmiş geniş bir çıkması vardır. Hünkâr mahfili ve meşruta şeklinde düşünülmüş olduğu anlaşılan bu kısmın üst katının asıl girişi doğuda deniz ve kara tarafından 7 m genişliğinde merdivenlerle çıkılan bir sahanlıktan sağlanır. Bu kısmın ve merdivenlerin ağaç direklere oturan basit bir sundurma ile örtülü olduğu veya örtülmesinin düşünüldüğü, burada yer alan taş direk kaidelerinden anlaşılır. Bu ahşap cephede altı pencere ve ortada bir kapı vardır. Harimin tavanı ahşap çubuklarla dikdörtgenlere ayrılmıştır. Dört köşede dört tane altın yaldızlı ufak göbek yer alır. Yapının içi birinci pencere hizasına kadar lambri kaplanmıştır. Vaaz kürsüsü doğu cephesinde birinci ve ikinci pencere arasında duvara bitişik ve ahşap olarak yapılmıştır. Minberi de ahşaptır.

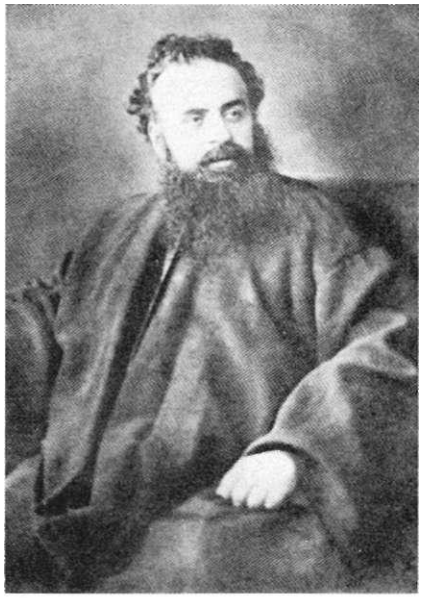
Yapının minaresi giriş kapısının yanında, giriş kısmını kuzeyde sınırlayan duvarın dışındadır ve girişi güneyden sağlanır. Şerefe altında bir dizi yaprak, korkuluklarda baklava motifi mermer şebekeler ve külah altında yer alan girlandlar ile basit silmeler süslemeyi tamamlar.

Bibi. Ayvansarayî. *Hadîka,* II. 168; Konyalı. *Üsküdar Tarihi,* I, 307; Öz. *İstanbul Camileri,* II. 69; C. Kayra-E. Üyepazarcı, *Kandilli-Vaniköv-Çengelköv.* İst.. 1993. s. 94.

N. ESRA DİŞÖREN

Vaniköy Camii
Sadat Hasanoğlu, 1994

Nerses Varjabedyan
Vağarşag Seropyan kolekstyonu

VARJABEDYAN, NERSES

(28 Ocak 1837. İstanbul - 26Ekim 1884, İstanbu Ull. İstanbul Ermeni patriği.

Asıl adı Boğos'tur. İlköğrenimini 1852' de Hasköy'deki Nersesyan Okulu'nda tamamlandıktan sonra önce aynı okulda, daha sonra da Edirne'deki Arşagunyan Okulu'nda öğretmenlik yaptı. 1858'de Edirne bölgesi ruhani lideri Episkopos Arisdages Rafaelyanin eliyle din adamı takdis edilerek Nerses adını aldı. 1859'da Hasköy'deki Surp Isdepanos Ermeni Kilisesi vaizliği görevine atandı. 186l'de Ermeni Patrikliği Ruhani Meclisi üyeliğine seçildi. 18ö2'de Kilikya Patriği II. Giragos Açabalıyan'ın eliyle Sis'teki (bugün Kozan) Patriklik Kilisesinde episkopos takdis edildi. 1863'te Ruhani Meclis başkanlığına seçildi. 1865'te görevle Mısır'a yollandı. Orada görüştüğü Nubar Paşa'dan da maddi destek alarak Hasköy'de Nubar Şahnazaryan Okulu'nu kurdu. 1870'te İzmit bölgesi ruhani liderliği görevine seçildi. Aynı yıl Taşra Komisyonu başkanlığını üstlendi. Samatya büyük yangını (1866) felaketzedelerine yardım toplamak amacıyla 1872'de Kafkasya'ya gitti.

Varjabedyan Patrik Mıgırdiç Hrimyan' m istifası üzerine 18 Şubat 1874'te patrik kaymakamı görevine getirildi. Genel Meclisin 14 Nisan 1874'teki oturumu sırasında oy çoğunluğuyla II. Nerses adıyla Ermeni patriği seçildi. 12 Kasım 1881'de patriklik görevinden istifasını sadarete sundu. İstifası reddedilince, ertesi gün Adliye ve Mezahip Nezaretine de bir istifa mektubu sundu. Fakat II. Abdülhamid'in ısrarı üzerine ikinci istifası da reddedildi.

Varjabedyan 9 Mayıs 1884'te Ermenistan'daki Eçmiadzin Başpatriklik Katedralinde yapılan seçimle gıyabında tüm dünya Ermenileri başpatrikliği görevine getirildi. Rus çarı tarafından da onaylanan seçim sonrasında sağlığı nedeniyle bu görevden

de 15 Ekim 1884'te istifa etti. Kısa bir süre sonra da vefat etti. Naaşı Kumkapı'daki Surp Asdvadzadzin Patriklik Kilisesi narteksinde toprağa verildi.

Nerses Varjabedyanin İstanbul'da yaptığı en önemli iş Galata'daki Getronagan Okulu'nu kurmasıdır (bak. Getronagan Ermeni Lisesi). Dönemindeki bir diğer inşaat da 1866 büyük yangınında harap olan Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi'dir(->). Patrik Harutyun Vehabedyan döneminde tamamlanan (8 Şubat 1887) yapının kitabesinde ise müteveffa Patrik Başepiskopos Nerses Varjabedyanin zamanında başladığı kayıtlıdır.

Bibi. Komisyon, *Nerses Badriark Vaıjabedyan* (Patrik Nerses Varjabedyan), İst., 1985; C. Giragosyan, "Nerses Varjabedyan", *Haygagan Sovedagan Hanrakidaran* (Sovyet Ermeni Ansiklopedisi), VIII, Erivan, 1982; M. Ormanyan, *Azkabadum,* III, Kudüs, 1927, V. Torkomyan, *Yeremya Çelebii Kömürciyan, Isdambolo Badmutyun* (Eremya Celebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi), I-III, Viyana, 1913-1938.

VAĞARŞAG SEROPYAN

Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen yükümlüler çalışma kampına gönderilirken, Mayıs 1943.
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

VARLIK

1933-1946 arasında Ankara'da, 1946'dan bugüne kadar da istanbul'da yayımlanmış sanat ve kültür dergisi.

Yaşar Nabi Nayır, Sabri Esat Siyavuşgil ve Nahit Sırrı Örik'in işbirliğiyle ilk sayısı 15 Temmuz 1933'te yayımlandı. 15 günlük olan dergi, inkılapların sanat alanında gereksindiği bilgi birikimini sağlamak amacını güdüyordu. Önceleri Sabri Esat yazı işlerini yürütürken, daha sonra Yaşar Nabi yönetimi tamamen ele aldı. Temmuz 1946'da 315. sayıdan başlayarak İstanbul'da çıkmaya başladı. Çok partili dönemde çeşitli akımların yayıldığı bir ortamda Atatürkçü çizgiden ayrılmamaya özen gösterdi ve pek çok genç yazarın yapıtlarına sayfalarında yer verdi. Aşırılıklara kaçmaması ve kendi içindeki tutarlılığıyla birçok edebiyat

VARLIK

ON BEŞ GÜNDE BİR ÇIKAR
SANAT VE FİKİR MECMUASI

SAYI: 1
15 Temmuz 1933

Zaman İçinde

Kemalettin Kâmi

Varlık dergisinin ilk sayısı.
Cengiz Kahraman arşivi

ve kültür dergisinin kısa sürede kaybolduğu bir ortamda saygınlığım ve devamlılığını korumayı başardı. 1969'da aylığa dönüşen *Varlık,* Yaşar Nabi'nin 1981'de ölümünden sonra kızı Filiz Nayır Deniztekin'in sahipliğinde. Kemal Özerin daha sonra da Enver Ercan'ın yönetiminde çizgisini yeniliklerle sürdürdü. Ocak 1991'de 1.000. sayısı çıktı. Yayımına bugün de (1994) devam etmektedir.

ORHAN KOLOĞLU

VARLIK VERGİSİ

Kasım 1942'de yasalaşan, II. Dünya Savaşı yıllarının ekonomik güçlüklerini aşmayı amaçlayan ve edinilmiş büyük spekülatif servet ve kârlara yönelen bir defalık vergi.

Varlık Vergisinin İstanbul için önemi, buradaki gayrimüslim azınlık tüccar ve işadamlarına büyük darbe indirmesi ve çoğunun savaşı izleyen yıllarda İstanbul'u terk etmesi, öte yandan gerek vergi toplamı gerekse vergilendirilen kişiler açısından, istanbul'un bütün Türkiye'de rakipsiz durumda olmasıydı.

17 maddeden oluşan yasaya göre, büyük çitfçiler yanında değeri 5.000 TL'den yüksek gayrimenkul sahipleri ve şirket ortakları vergi kapsamına giriyorlardı. Kimin ne kadar vergi vereceği, ilin, ilçenin en yüksek mülki amkinin başmda bulunduğu bir komisyon tarafından belirleniyordu. Saptanan oran ve vergi miktarına karşı itiraz hakkı yoktu ve verginin 15 gün içinde ödenmesi gerekiyordu. Bunu izleyen 15 gün içinde, vergisini cezalı olarak da ödemeyenlere çalışma kamplarında çalışma yükümlülüğü getiriliyor; verginin tahsili için mükellefin eşi, ana babası ve çocuklarının mallarına el konabiliyordu.

Azınlık tüccar ve işadamlarının yoğun olarak bulundukları ticaret ve iş hayatının merkezi olan İstanbul'da, Maliye Bakanlığının İstanbul Defterdarlığı'na gönderdiği ve bu ilde azınlıkların büyük haksız kazançlar elde ettikleri belirtilen bir yazıyla bunların yüksek oranda vergilendirilmeleri; kişi ve kuruluşların savaş yıllarında elde ettikleri varsayılan servet üzerinden Müslümanların ve yabancıların servetlerinin 1/8'inin, "dönmelerin" servetlerinin 1/4'ünün, gayrimüslimlerin servetlerinin yarısının vergi olarak alınması istenmiştir. Varlık Vergisine tabi yükümlülerin listeleri çıkarılırken Müslüman vergi borçlularının adlarının yanına "M", gayrimüslüm borçluların yanma "G", dönmelerin adlarının yanma "D", ecnebilerin yanına "E" işareti konulmuştur.

Türkiye çapında, Varlık Vergisi yükümlüsü 114.368 Idşinin yaklaşık 34.0001 İstanbul'daydı. Bunlardan, toplanabilen 315 milyon TL'nin 221 milyonu, yani tüm Varlık Vergisi'nin yüzde 70i alınmıştır.

TBMM'de 11 Kasım 1942'de oybirliği ile kabul edilen Varlık Vergisi Yasasının özellikle İstanbul'daki sert, keyfi ve açıkça azınlıkları hedef alan uygulaması, II. Dünya Savaşı yıllarında yabancı ülkelerin, başlıca da "Müttefiklerin sert tepkisini çekmiş, Türkiye'nin itibarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye'nin en ağır Varlık Vergisi'ni istanbul'da vapur işletmeciliği yapan Barzilay ve Benjamin Firması ödemişti. Vergilerinin tamamını zamanında ödeyemedikleri için İstanbul'dan Aşkale'de kurulmuş olan çalışma kampına gönderilen ilk 45 kişinin tümü ağırlıklı olarak Yahudi, ayrıca Rum ve az sayıda Ermeni işadamlarıydı. Çalışma kamplarına gönderilmek üzere toplanan 2.057 kişinin 1.869ü istanbul'dandı. Aşkale'ye gönderilen 1.400 kişinin de 1.229ü istanbul'dandı. Bunlardan 211 çalışma kampında ölmüştür.

Vergiyi ödeyebilmek için istanbul'da satılan 885 gayrimenkulun 330ü ev, 197'si dükkân, 1901 arsa, 801 apartman, 42'si depodur. Bu gayrimenkullerin hemen hepsi

savaş yıllannda İstanbul'a yerleşen Anadolu kökenli tüccarlar tarafından satın alınmıştır.

İSTANBUL

VARTAN PAŞA

(26Eylül 1816, İstanbul - 28Mart 1879, İstanbul) Ermeni asıllı ve Katolik mezhebine mensup Osmanlı devlet adamı, gazeteci, müellif ve mütercim.

Tam adı Hovsep Vartanyan'dır. İlk eğitimini Kumkapı'daki Bezciyan Mektebi'nde yaptı. 1827'de, tahsil için Viyana'daki Mıkhitharist Manastırı'na gönderüdi. İstanbul'a döndükten sonra 1836'da, Hasköy'deki Nersesyan Mektebi'nde ve barutçubaşı Ohannes Bey Dadyan'ın evinde öğretmenlik yaptı. 1837'de, Bahriye'de tercüman oldu ve ilerleyerek baştercümanhğa yükseldi. Kısa süre sonra Ulâ Sanisi rütbesini aldı ve nişanlarla taltif edildi. 1856'da Encümen-i DânişG» harici azası idi. 1857 sonlarına doğru veya 1858 başlarmda kendisine paşalık rütbesi tevcih kılındı. 1860'ta askeriyeden ayrılarak mülki görevler deruhte etti ve Bey unvanını aldı. 1868'de veya 1869'da, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye aza atandı. Ocak 1872 ortalarında, seneyi şemsi aylara çevirmek maksadıyla, Cevdet Paşa'nın başkanlığında teşekkül eden komisyona üye seçildi.

Ermeni Katolik cematine de hizmetleri sebketti. 1 Nisan 1846'da tesis edilen Hamazkayin (Genel Milli) Cemiyeti'nin kurucu azaları arasında bulundu. 1851'de ise Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin yönetim kurulu üyesi idi.

Gazetecilik faaliyetine gelince, 1852'de Ermeni harfli Türkçe *Mecmua-i Havadis* dergisini çıkarmaya başladı. 1853 yılı sayılarında İstanbul'un fethi hakkında önemli bir çalışması tefrika halinde neşredildi. Birkaç yıl mecmua olarak çıktıktan sonra gazete şeklini aldı ve 1877'ye kadar devam etti. Bu gazete kapandıktan sonra ölümüne kadar yine Ermeni harfli Türkçe 7er*cüman-ı Efkâr* gazetesinin başmuharrirliğini ifa etti. 1877'den sonra Karabet Panosyanin (1826-1905) *Manzume-i Efkâr* gazetesinde de yazıları çıktı. Andon Sakayan'a (P-1927) göre Andon Alik'le beraber *Mamul* (Basın) adında bir gazete de neşretmiştir.

Basılı Ermeni harfli Türkçe eserleri de şunlardır: *Akabi Hikâyesi* (1851) (İstanbul Ermenilerinin hayatını mevzu edinen bu roman *Akabi Hikâyesi* [İst., 1991] adıyla A. Tietze tarafından Latin harfleriyle de yayımlandı); *Boşboğaz Bir Adem* (İst., 1852) (mizahi türde yazılan bu eserde, kendi tarafından çizilmiş karikatürlere, Türkiye'de ilk defa rastlanmaktadır); *Topal Şeytan Hikâyesi (İst.,* 1853) (Le Sage'dan tercüme); *Tarih-i Napoleon Bonaparte* (1-3, İst., 1855; 4-6, İst., 1856); *Paris Meşvereti* (İst., 1856) (tercüme); *Telgraf Risalesi* (İst., 1857), *Şark Muharebesi Hikâyesi* (I, İst., 1878, II, İst., 1879); *Mecmua-iKıtaat-ı* 7e*varih* (İst., ty).

Vartan Paşa'nm iki Ermenice eseri de vardır. . Birincisi, *Yelektrakan Herakir* (Elektrik Telgrafı, 1857) ikincisi ise *Sahmanatrakan Cışmardutyunner* (Nizamname-i Millet-i Ermenyan'a Dair Hakikatler, 1863) adını taşımaktadır.

KEVORK PAMUKCİYAN

VÂSIF (Enderunlu)

(?, İstanbul - 1824, İstanbul) Divan şairi.

Adı Osman'dır. Enderun'danO» yetiştiği için "Enderunî", "Enderunlu" lakabıyla bilink. III. Selim döneminden (1789-1807) itibaren sarayın çeşitli hizmetlerinde bulundu. 1807'de IV. Mustafa tahta geçince hasodaya alındı ve hünkâr başlalası oldu. Sırasıyla peşkir ağalığı ve anahtar ağalığı yaptı. Kiler kethüdası iken hacegân rütbesiyle saraydan ayrıldı. İlk görevi Bolayır'da idi. Sonra çeşitli yerler dolaştı. İstanbul'a döndükten sonra öldü. Mezarı Karacaahmet'tedk.

Vâsıf ın şiirleri *Divan-ı Gülşen-Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderunî*(Bulak, 1841) adıyla basılan divamnda toplanmıştır. Özellikle şarkılarında kayıtsız ve neşeli bk ruh hali yankılanır. Manzumelerinde mahalli renklere, müstehcene varan söyleyişlere, alaylı ve nükteli ifadelere sıkça rasdanır. *Divan'm*da yer alan "Annesi ağzından kızma öğüt" ile "Kızın cevabı" muhammesleri, İstanbul hayatı çerçevesinde mahalle kadınının ve kızının dilini, felsefesini, hayat görüşünü, isteklerini, hayallerini, halkın gelenek ve göreneklerini yansıtması açısından orijinal manzumelerdir *(Kirlen güle güle gelinim hayda yun arın/Hanım Kadın 'm oğlu yüzük gönderir yarın / Tek elmasım cevahirini giy de şalvarın /Hamdolsun işte silsilemizpâkyedi karın/Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol), (Yufka makarna açmasını açmayın bana /Ben bilmem öyle hamur işi samsa saklava/ Yapıp bir iki türlü yemecik kaba saba/Davet için konağa çıkıp yarın ihtida/ On beş yaşında kendime bir oynaş arayım).*

Vâsıf'm şiirlerinde ve özellikle şarkılarında İstanbul'a verilen önem oldukça büyüktür. Buralarda konuşulan mahalli Türkçeden, Boğaziçi başta olmak üzere mesire ve gezinti yerlerine; halkın giyim kusanımdan binicilik, balıkçılık, cirit ve ok atma gibi geleneksel şehir hayatına kadar istanbul, onun şiirinin başlıca konularındandır.

Küçükçamlıca'da inşa olunan Sürûrâbâd Kasrı'na söylediği tarih kitabesinde II. Mahmud dönemi (1808-1839) İstanbul'unun âdeta panoramasını resmeder. Keza *Divan* 'mda yer alan bazı gazelleri, onun istanbul mecaralarıyla doludur. Bu tür şiirlerinde Divan Edebiyatı'nm klasik çerçevesini kırarak bazı mahalli epizotları canlı biçimde anlatmıştır *(Neş'emizyok deyû ağyarı bezmden sattık/Neyse mahfî kalıp ol mehle biz aldık sattık // Gezinirken Paşalimanı suyunda ikimiz/ Yanaşıp bir gece dâmen-i visale yattık).* Gazellerinde söz konusu ettiği bazı İstanbul güzelleri, mücerret sevgililer olmayıp bizzat o devrin dilberleridir *(Bil maskat-ı re'sim, dedi ol şûh-ı güzeşte /Anîde bakıp rûyine Kartal deyiverdim* veya *Servili 'de geçen sene görmüş idim seni/Ey şuh doğru şöyle sen ol dil-rübâ mısın* veya *Hûbân-ı Sitanbûl'a uyar mı büt-i dîger /Mısrînice hemcins olur hergelelelerle).*

Vâsıf'm İstanbul tutkusu, şarkılarında doruk noktasına çıkar. Hemen pek çok şarkısında İstanbul'un 19. yy'daki güzelliğini ve asudeliğini anlatmıştır. Bunlar arasında padişahın Beşiktaş'taki sahilsaraya gelişi üzerine yazılan "Beşiktaş'ı şeref-yâb eyledi nakl-i hümâyûnun" nakaratlı şarkı, bu semtin değişik özelliklerini yansıtır. Onun yaşadığı dönemde Göksu, hiç şüphesiz İstanbul'un en gözde mekâm idi. Dolayısıyla onun şarkılarında Göksu anlatımları çok geniş bir yer tutar, Sevgilisine "Cânib-i Göksu'ya lûtf eyle azimet edelim" diye yalvardığı bk muhammes şarkıda İstanbul âşıklarının hallerini samimi bir dille anlatır *(Nerede kaldı deyû validen eylerse merak/Bir haber versin eğer ister isen gitsin uşak / Semtiniz de gidilir yer mi a canım pek uzak /Hele pek güçlük olur işte beyim saate bak/Bizde kal bu gece birlikte muhabbet edelim).* Göksu kadar olmasa da Vâsıf'ın şarkılarında Sürurâbâd, Sa'dâbâd, Çağlayan, Çırağan, Tarab-

M U R A B B A

Bk tıfla duçar oldu gönül semt-i
Bebekde

Pervâz İdemez yavrucağım dâhi
tünekde
Ol mâhı şikâr itmek içün sayd-ı
semekde
Bk 'âlem-i mehtâb idelim biz de
felekde

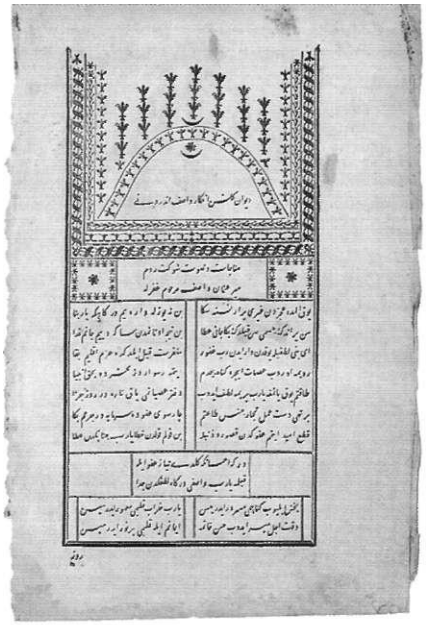
Buldu henüz eyyamım zevrakçe-i
sahbâ
Orsa-boca Kandilliye dek çekdkelim tâ
Gök kandil olub subha dek ey mâh-ı
şeb-ârâ
Bk 'âlem-i mehtâb idelim biz de
felekde

Tavşan kanı mey dolduralım câm-ı
niyâzâ
Yalvârakm ol mest-i mey-i gamze-i
nâza
Mahfî kayalım yağlı piyadeyle Boğâzâ
Bk 'âlem-i mehtâb ideİim biz de
felekde

İşte mey ü mahbûb ü tarab cümle
müheyya
Mehpâreciğim gel idelim 'azm-i
Tarabyâ
Hırsız küregrle yanaşub yalıya tenhâ
Bk 'âlem-i mehtâb idelim biz de
felekde

Vâsıf gibi çarha çıkarub nağme-i âhî
Zevk eyleyelim şarkı çığırtma ile gâhî
Agûşe alub hâle sıfat gâhi o mâhî
Bk 'âlem-i mehtâb idelim biz de
felekde

ENDERUNLU VÂSIF

Divan-ı Gülşen-Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderunî'nin (Bulak, 1841) ilk sayfası.
Nuri Akbayar koleksiyonu

ya, Bebek gibi semtler hakkında da yine bol bilgi ve malzeme bulunabilir *(Kâm almak için sâye-i hüsnünde felekten / Sağar çekelim sâki-i sîmîn-bilekten / Yelken edip akla binelim semt-iBebek'ten/Mehtâb edelim gel bu gece ey mâh-ı felek-tâb).*

İSKENDER PALA

VATAN CADDESİ

Fatih İlçesi'nde, Aksaray Meydam'nda, Valide Sultan Camii ile Topkapı surları arasında, Bayrampaşa Deresi vadisi boyunca kuzeybatı-güneydoğu yönünde doğrusal olarak uzanan cadde.

Vatan Caddesi olarak büinen yolun günümüzdeki adı Adnan Menderes Bulvan'dır. Yaklaşık 3 km uzunluğunda olan Adnan Menderes Bulvarı 1956-1957'de, dönemin başbakanı Adnan Menderes'in İstanbul'da gkiştiği bk dizi imar operasyonu sonucunda Vatan Caddesi adıyla açılmış ve hizmete girmiştir. Ancak, bulvarla aynı güzergâh üzerinde olmasa da şehrin bugünkü Aksaray Meydam'na tesadüf eden kısmı ile surların Topkapı kesimine denk gelen noktaları arasında Bayrampaşa Deresi ve vadisi boyunca, öteden beri, şehrin ana arterlerine nazaran daha az önemli çeşitli yollar olduğu bükmektedir.

Bizans döneminde kısmen bugünkü Aksaray Meydam'na tekabül eden Bous Forumu(->) ile Teodosios Surları üzerine günümüzün Topkapı'sma en yakın konumda olan Aziz Romanos Kapısı arasında Lykos Deresi'nin (Bayrampaşa Deresi[-»D güneyinde doğrusal bir yol olduğu bilinmektedir. Bizans döneminde şehir içi ulaşım sisteminin önemli bir parçası olan bu arterin Osmanlılarda, güzergâhındaki değişikliklere karşın varlığını koruduğu, ancak eski önemini yitirdiği görülür. Osmanlı döneminde görülen en önemli değişikliklerin, güzergâhın Bayrampaşa Deresi'ne daha çok yaklaşması ve eski doğrusal formun şehrin yeni dokusuna uygun olarak oldukça dolambaçlı hale geldiği söylenebilir.

Bizans ve Osmanlı dönemlerinde şehrin ana ulaşım arterlerini oluşturan Sultanahmet Meydam-Beyazıt-Edirnekapı ve Beyazıt-Aksaray-Samatya güzergâhları yanında ikincil bir konuma sahip olan ve şehrin tarımsal üretiminin önemli bir bölümünü karşılayan bahçe ve bostanlar arasından geçen Aksaray-Topkapı yolunun önemini yitirmesi, Cumhuriyet dönemi boyunca, Vatan Caddesi'nin açıldığı yakın zamanlara kadar devam etmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fransız şehir plancısı Henri Prost'a yaptırılan İstanbul Nâzım Plam'nda bugünkü Adnan Menderes Bulvarı ile önemli benzerlikler taşıyan bir yol önerisi yer alır. Aksaray Meydanı ile Topkapı arasında doğrusal olarak önerilen yolun Yenibahçe çayır ve bostanlarının yer aldığı surlara yalan kısmında bk zooloji ve botanik parkı ile sur dışındaki devamında bir hipodrom önerisi de vardır. Bu önerinin bazı farklılıklarla Vatan Caddesi olarak gerçekleştiğini düşünmek mümkündür.

Şehrin Bizans dönemi yol strüktürünün bk anlamda yeniden canlandırılması olarak düşünülebüecek Prost planındaki önerilerden farklı olarak, Vatan Caddesi, açıldığı sıralarda Topkapı surlarının 1 km kadar dışında, Bayrampaşa mevkiinde yapılması düşünülen 100.000 kişilik yeni bir stadyuma ulaşımı sağlamak üzere de düşünülmüş olmalıdır. Bu proje gerçekleşmemiş, ancak, 1955 İstanbul Sanayi Bölgeleri Nâzım Planı ile sur dışı, bu arada Bayrampaşa çevresi de sanayi bölgesi olarak tespit edilmiş ve burada yoğun sanayi yerleşmeleri ortaya çıkmıştır. Böylelikle, Vatan Caddesi de önceleri Sirkeci-Sultanahmet-Beyazıt-Aksaray hattında yoğunlaşan ticari ve idari merkez ile sur dışı arasmda bir arter işlevini görürken zaman içinde önemi artmış; çevre yolları ile Edirne yolu (Londra Asfaltı veya eski E-5 Yolu, yeni D-100 Yolu "Devlet Yolu-100") ve Avrupa Otoyolu'nun (O-1 "Otoyol-1") Topkapı sur dışında bir araya gelmesi, Trakya Otogarı'nm Topkapı'da bulunması ve sur dışında sanayi ve konut kullanımlarının artması gibi nedenlere paralel olarak şehrin en önemli arterlerinden biri durumuna gelmiştir. Öneminin ve kullanım yoğunluğunun artmasının sonucu olarak yol çevresindeki kullanım türlerinin de değiştiği görülür. Bizans döneminden 1950'li yıllara kadar çoğunlukla bahçe ve bostanlardan oluşan tarımsal karakterli ve seyrek dokulu bir kullanım, yolun açılmasını takiben yerini oldukça yoğun bir yapılaşma düzenine bırakmış; ticaret, konut, eğitim, sağlık, konaklama türlerinin bir arada yer aldığı karışık bir kullanım deseni ortaya çıkmıştır. Ayrıca bugün bulvar çevresinde, Gureba Hastanesi, yeni Emniyet Müdürlüğü binası, orduevi, öğrenci yurtları gibi kamu yapıları da yer almaktadır.

Zaman içinde hemen bütünüyle kaybolmuş bulunan ve çevrenin özgün tarihsel kullanım biçimini oluşturan tarımsal alanların son örneklerine, günümüzde bulvarın kuzey cephesinde, Mimar Sinan Mahallesi'nde taraçalanmış küçük bir alanda rastlamak mümkündür.

Yörenin, tarihsel olarak İstanbul'un görece daha az önemli yerleşim alanlarından olması dolayısıyla dikkate değer anıtsal tarihi yapılara fazla rastlanmaz. Bulvarın başlangıç noktalarını oluşturan Valide Sultan Camii ile Teodosios Surları dışında, Aksaray Hamamı, Sultan Selim Medresesi^) ve 15. yy'da camiye çevrilmiş bir Bizans kilisesi olan Fenarî İsa Camii(-»), bulvar çevresindeki başlıca tarihi yapılar olarak sayılabilir. Yol güzergâhı üzerinde yer alan Simkeş Mescidi ise yolun açılması sırasında yıkılmıştır.

Bulvarın açılması direktifini de vermiş olan eski başbakanlardan Adnan Menderes ile eski bakanlar Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'm cenazelerinin 1990'da sur dışında Topkapı Mezarlığı ile çevre yolu arasmda yeni yapılan amt mezara nakledilmesini takiben, Vatan Caddesi'nin adı da Adnan Menderes Bulvarı olarak değiştirilmiştir. İstanbul Metrosu'nun bulvarın altında inşa edilen Aksaray-Esentepe kısmı ise 1989'da hizmete girmiştir.

Adnan Menderes Bulvarı 12 m genişliğinde bir refüjle ayrılmış 14'er m'lik ge-

Vatan Caddesi
Erian Uca, 1994/ TETTV Arşivi

liş ve gidiş yollarına sahiptir. Her bir yolda 3,5 m eninde 4 adet şerit bulunmaktadır. Bulvarın her iki yanında 10'ar m genişliğinde kaldırımlar yer almaktadır. Böylelikle bulvarın toplam genişliği 60 m'ye ulaşmaktadır. Bu özelliği ile, yapıldığı yıllarda Türkiye'nin en geniş caddesi unvanını kazanmıştır. Saatte tek yönde şerit başına azami 1.000 aracın geçebileceği bir kapasiteye sahiptir. Araç yolları tesfiye edilmiş toprak zemin üzerine stabilize malzeme ve bunun üzerine 25 cm kalınlığında beton döşeme ve asfalt olarak inşa edilmiştir, inşaat sırasmda 1957 sonlarına kadar 343.000 m^3 toprak hafriyatı, 12.031 m^3 kırma taş stabilize, 75.800 m^2 beton, 71.360 m^2 asfalt, 9.000 m kanal inşaatı ve 7.100 m bordur yapılmıştır.

Bibi. İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü, *İstanbul'un Kitabı,* Kitap 1, İst., 1957.

RIFAT AKBULUT

VEDAT BEY

bak. TEK. VEDAT

VEDAT TEK EVİ

Şişli İlçesi'nde, Nişantaşı'nda(-»), Valikonağı Caddesi ile Süleyman Nazif Sokağı'nm kesiştiği köşededir. Mimar Vedat Tek'in(->) kendisi ve ailesi için yaptığı evdir. Yapım tarihi 1913-1914'tür.

Ev, oldukça eğimli üçgen bir arsa üzerindedir. Tek, arsadaki kot farklarını değerlendiren yarım kat bağlantılı bir şema uygulamıştır. Tek ailesinin mülkiyetinden çıkmış olan ev, koruma altında olmasına karşın büyük ölçüde değiştirilmiştir. Halen Valikonağı Caddesi'ne bakan zemin kat restoran, Süleyman Nazif Sokağı üzerindeki kanat, bar olarak kullanılmaktadır.

Evin girişi, Valikonağı Caddesi üzerindedir. Birinci kat salon ve yemek vb yaşama hacimlerine ayrılmış, yatak odaları üst katta düzenlenmişti.

Vedat Tek Evini, döneminin konut yapıları arasında öne çıkaran özellik 1. Milli Mimari olarak bilinen Osmanlı revivalist (yeniden canlandırmacı) üslubunun en önemli temsilcisi olan mimarının bu üslubun plastik potansiyelini işaret eden bir çalışması oluşudur. Gerçekten Tek, bu konutta şaşırtıcı çıkmalar yaparak küçük ve eğimli arsanın zor koşullarını plastik önerilere dönüştürmüştür.

Vedat Bey, Milli Mimarinin klasik ve akademik kuralı olan simetriyi evinin tasarımında gözetmemiş ve Milli Mimari'nin biçim öğelerini kullandığı halde şaşırtıcı sonuçlar almıştır. Valikonağı cephesi, girişin düşey ekseni ile üçgen arsanın köşesindeki balkonlardan ötürü birbiriyle ilintisiz görünen âdeta kuraldışı bir kompozisyon sergilemektedir. Birinci katta salon, "bay window" benzeri yarım altıgen biçimli bir çıkma ile işaret edilirken üst kat büyük konsol öğeleriyle taşman geniş ve düz bir çıkma yapmaktadır. Bütün bu farklı cephe motiflerinin gerilimli kompozisyonu, üçgen köşenin alttaki poligonal ve üstteki dikdörtgen olan balkonlarıyla bir kez daha vurgulanmaktadır. Özellikle üçgen

Vedat Tek Evi
Ertan Uca, 1994/TTETV Arşivi

köşenin verdiği perspektif, "ekspresyonist" bir tat içerir.

Poligonal balkonun üstteki dikdörtgen balkonla, onun da bir saçakla örtülmesi burada bir doluluk-boşluk kontrastı yaratır. Poligonal balkonda mekânın geriye çekilişi, köşelerdeki serbest kolonlarla güçlendirilmiştir. Üstteki balkonda ise aynı işlevi, üçgen payandalarla desteklenen geniş saçak yüklenmiştir.

Saçak öğesi, evin başka kesimlerinde de, örneğin giriş kapısının, salon ve üst kat çıkmalarının üstünde gölgeli alanlar yaratarak tasarımın plastik kurgusunun altını çizer.

Milli Mimari Üslubu'na özgü ve Tek'in ustası olduğu biçimler elbet kullanılmıştır, giriş ekseninin sivri kemerli çerçevesi, birinci katın kemerli üst pencereleri, ikinci katın yine geleneksel üst pencereli düzenlenişi, çini kaplamalar vb tipik motifler açıkça canlandırma öğeleridir.

Vedat Bey'in tasarımında kimi geç art nouveau(->) veya art deco(->) esintiler de, örneğin balkonların eşkenar oymalı parapetleri vardır.

Vedat Tek Evi. hem genel çizgisi hem de ayrıntılarıyla mimarının düşünce ve tasarımını özgürce dışavurduğu sıradışı bir Milli Mimari denemesidir.

Bibi. Y. R. Demirbel. "Prof. M. Vedat Tek", *Arkitekt.* S. 9-10 (1941-1942); N. Emre, "Mimar Vedat Tek'in Sanat Hayatı", *ae,* s. 9-10 (1941-1942); S. N. İleri. "Mimarlarımızdan M. Vedad", *Yapı,* S. 15 (1942): S. Özkan. "Mimar Vedat Tek 1873-1942", *Mimarlık,* S. 121-122 (1973); A. Sıkıçakar, "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Giriş Cepheleri Analizi", (İstanbul Teknik Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi), 1991. s. 137.

AFİFE BATUR

VEFA

İstanbul'da Fatih İlçesi'nde bir semt.

Adını oradaki Şeyh Vefa Külliyesi'nden(->) alır. Bozdoğan Kemeıi'nin(->) Haliç tarafına, Küçükpazar'ın yukarısına düşer. Aksaray ile Unkapanı arasındaki Atatürk Bulvarı'nm doğusunda kalır, bir başka deyişle batıdan ve güneyden Zeyrek(->), Saraçhanebaşı(->) ve Şehzadebaşı(->) ile doğudan ve kuzeyden ise Molla Hüsrev (Vezneciler), Süleymaniye(->) ve Hoca Gıyasettin mahalleleri ile çevrilmiştir.

Saraçhanebaşı'nda sukemerinin kuzeyinde yer alan Şehir Tiyatroları Reşat Nuri Salonu ile Hıfzıssıhha Enstitüsü binasının bulunduğu ve kemerlere paralel giden Cemal Yener Tosyalı Caddesi ile Şebsefa Kadın Camii'nden gelen Kâtip Çelebi Caddesi ve Süleymaniye'den gelen Vefa Caddesi'nin kesiştiği küçük alan Vefa semtinin merkezi mevkiini oluşturur.

Bizans döneminde kentin en önemli meydanlarından Tauri Forumu(->) kuzeyinde I. Constantinus(->), II. Leon gibi imparatorların saraylarının bulunduğu kentin en yüksek tepesinin (3- tepe) kuzeybatı yamacında ve kentin ana eksenini oluşturan Mese'nin(->) Harisius ya da Andronopolis Kapısına (Edknekapı) giden koluna yakın bir yörede yer alması nedeniyle, soyluların, varlıklıların konutlarının bulunduğu bir semtti. Ne var ki, Bizans'ın son evresinde kentteki nüfus azalmasıyla birlikte bugünkü Vefa'nın bir bölümünü de içine alan geniş bir arazide 1300 başlarında bir manastır yapıldı. Kentin Osmanlılara geçmesinden (1453) sonra II. Mehmed (Fatih) de Bizans'ın bu saraylar bölgesine yerleşmişti (bak. Eski Saray). II. Mehmed kendi külliyesini 4. tepe üzerinde yaptırırken, oğlu II. Bayezid (hd 1481-1512) daha sonra kendi adıyla anılacak 3. tepeyi seçecekti (bak. Beyazıt; Bayezid Külliyesi). Onun torunu, I. Süleyman (Kanuni) (hd 1520-1566) Süleymaniye Külliyesi'ni(->) dedesininkinin kuzeyinde inşa ettirdi. Öte yandan, gene II. Mehmed döneminden başlayarak saraçlar, demirciler, bakırcılar, börekçiler vb gibi esnaf grupları da aynı tepe çevresinde yoğunlaşmaya başlamışlardı. Böylece adı geçen tepe kentin en önemli merkezi haline geldi. Bu gelişmeler kuşkusuz ki, Vefa semtinin de oluşumunu belirledi. Nitekim, II. Mehmed ve II. Bayezid döneminin ulemasından Şeyh Vefa Efendi (Musliheddin Mustafa) adına buraya bir külliye yaptırılacak ve şeyhin lakabı, zamanla semtin adı olarak yerleşecekti.

Vefa, tüm Osmanlı dönemi boyunca önemini korudu, sadece varlıklıların, soyluların oturdukları bir semt olarak kalmadı, sözünü ettiğimiz cami, medrese ve tekkeler nedeniyle, din adamlarının, bilim adamlarının, öğrencilerin yoğunlaştığı Beyazıt, Vezneciler, Şehzadebaşı yöresine yakınlığı sayesinde kültürlü kişilerin de semti oldu. Semtin bu özelliği 19. yyln sonlarına, 20. yyln başlarına dek sürdü, Şehzadebaşı ve Direklerarası'nin revaçta olduğu dönemlerde mutena günlerini yaşadı. 1918'deki büyük Fatih yangınında Vefa da kül olduktan sonra semtin tüm bilinen özellikleri kayboldu, yöre ucuz yapılarla, mimarsız, mühendissiz yapılmış kâgk konutlarla dolmaya başladı. 1930'lu, 19401ı, 19501i yıllarda Laleli, Fatih, Beyazıt, Aksaray gibi semtlerin arka mahallelerinin

Vefa'dan bir görünüm.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

geçirdiği evrimi, Vefa da geçirdi. O merkezlerdeki kötüleşmeye, bakımsızlaşmaya paralel olarak, diğer arka semtlerin yoksullaşması Vefayı da içine aldı.

Vefa semti, uzunca bir zamandır özellikle Siirt ve bir ölçüde de Bitlis kökenlilerin yoğun olarak bulundukları bir semttir. Bugün semtin tanınmışlığı 1876'dan beri faaliyette bulunan, ünlü bozacısının ve İstanbul'un en eski liselerinden birisinin adı vesilesiyle sürmektedir. Semte ülke çapında ün kazandıran ve uzunca bir dönem İstanbul'un "üç büyüklerimden sonraki dördüncü takımı olan Vefa futbol takımı ise, şu anda 3- kümeden, İstanbul amatör ligine düşmüş durumdadır.

İSTANBUL

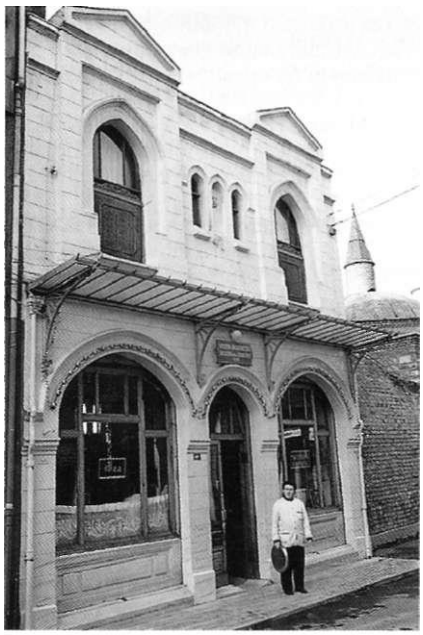
VEFA BOZACISI

Türkiye'nin en tanınmış boza imalat firması.

Eskiden, halkın diline "93 Harbi" diye yerleşmiş olan Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Rumeli'den istanbul'a yoğun bir göç olmuştu. Savaştan hemen önce, 1876'da Karadağ sınırındaki Prizren kasabasından gelen Arnavut genci Sadık, bir süre mahalle aralarında seyyar bozacılık yaptıktan sonra, Vefa semtinde küçük bir bozacı dükkânı açtı ve hemen sonra bitişikteki yeri de kiralayarak dükkânını genişletti. O zamana değin boza, çok tutulan bir kış meşrubatı olmasına rağmen, iptidai usullerle yapılmakta, gerek imalat, gerekse muhafaza için fıçılar kullanılmakta ve bu fıçılar kötü kokmaktaydı. Prizrenli Sadık sattığı bozaları kendisi imal etmeye başladıktan sonra, fıçı yerine mermer küpler kullanmaya başladı. Bakteri üremesine elverişli tahta yerine mermerin kullanılması hem sağlık koşulları açısından daha elverişli oluyor, hem de mermerin serin tutma özelliği nedeniyle bozanın çabuk ekşimesi önleniyordu. Mermer ayrıca müşterinin gözünü okşuyordu. Genç bozacı aynı zamanda dükkânını şık leblebi ve tarçın kaplarıyla, çeşit çeşit kepçeler ve güzel bardaklarla donatarak, lezzetini geliştirdiği bozanın orada içilmesini de bir zevk haline getiriyordu.

Vefa o dönemlerde muteber bir semt olma özelliğini sürdürdüğü için dükkânın müşterileri arasında hatırlı şahıslar bulunmaktaydı. Bunlardan birisi olan sikkezenbaşı Hattat Fettah Efendi saraydan öğrendiği meşrubat tariflerini genç bozacıya aktardı, o da sadece yılın belli aylarında içilen bozanın yanısıra, şıra, limonata, bazı şerbet türleri, dondurma ve salep yapmaya başladı; ünü birkaç yıl içinde bütün İstanbul'a yayıldı, kentin başka yörelerinden pek çok kimse akın akın Vefa'daki bu yeni bozacının bozasını, mevsim kış değilse, diğer içeceklerini tatmaya geldiler, buna rağmen, o başka semtlerde şube açma doğrultusunda kendisine yapılan teklifleri reddetti, iki dükkâna birden yetişemeyeceğini, müşterinin kendisini daima işin başında görmesi gerektiğini, dükkânları çoğaltayım diye lezzeti bozarsa kimsenin artık ona da, bozasına da itibar etmeyeceğini söyledi, imalatı artınca da, kardeşi İbrahim'i Prizren'den getirtti, iki kardeş bir arada işletmelerini kurumlaştırdılar, yıllar ilerledi hacca gidip Hacı Sadık Efendi ve Hacı ibrahim Efendi oldular.

O zamanki takvimle "334 yangını" diye de anılan büyük Fatih yangınında (1918) Vefa harabeye dönünce iki kardeş dükkânı kapatmayı ve işten çekilmeyi düşündüler ama Hacı Sadık Efendi'nin Suriye cephesinden, savaştan dönen oğlu ismail Bey, babasını ve amcasını teşvik etti. Kendisi Darülfünunun Edebiyat Şubesi'ni bitirdi, Kadıköy Lisesi'nde beden terbiyesi öğretmenliğine başladı. Bütün bu süre zarfında babasına ve amcasına yardım etti. Onların ölümünden sonra da işletmenin tüm sorumluluğunu yüklendi. Soyadı kanunu çıkınca Vefa soyadını alan, bozacı olarak değil, ama daha çok bir spor adamı olarak tanınan, Vefa kulübü üyeliğinin yanısıra, Beden Terbiyesi İstanbul Bölgesi'nde uzun süre güreş ajanlığı yapan ve Fatih Güreş Kulübü'nün kurucu başkam olan ismail Vefa boza imalatının bir fabrika üretimine dönüşmesine ve "Vefa Bozacısf'nm mamulünün ülke çapında nam kazanmasına önayak olmuştur.

Günümüzde Vefa Bozacısı'ndan bir görünüm.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

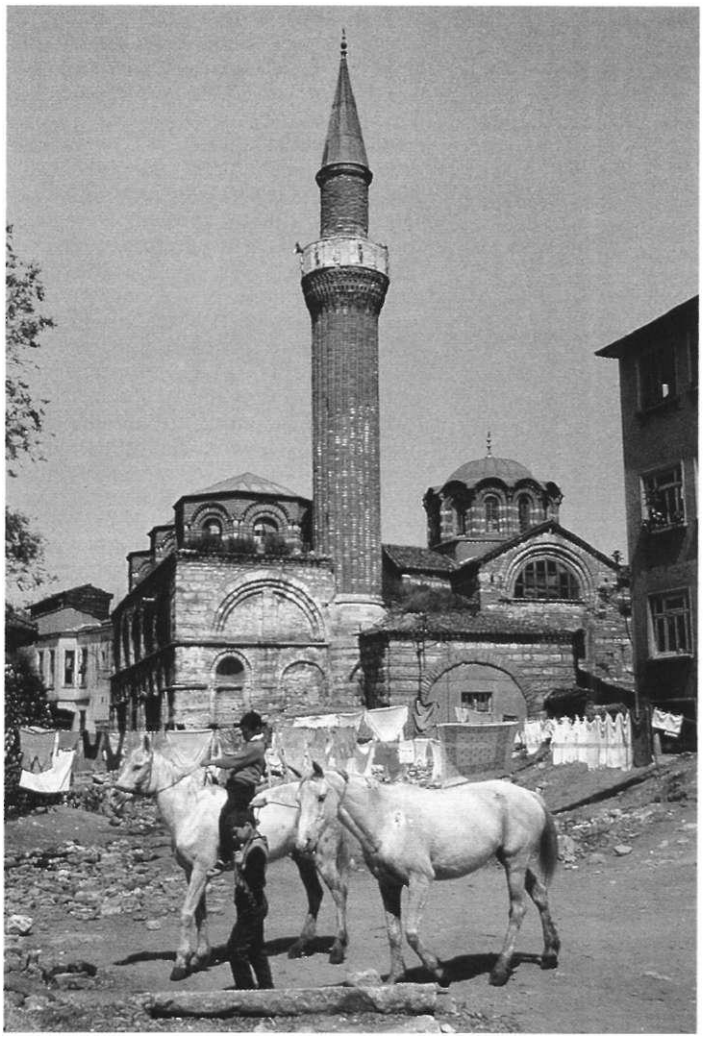
Bugün Vefa Bozacısı'nın merkezi gene Vefa'dadır, yöneticilerinin beyan ettikleri gibi, işletmenin sadece bir tane şubesi vardır, bu şube Eminönü Meydanındaki tarihi bir binada faaliyettedir. Bununla birlikte, işletmede imal edilen bozayı satan pek çok büfe, muhallebici dükkânı vb kentin dört bir yanında bulunmaktadır. Vefa Bozası hayİİ zamandır kurumlaşmış bir işletmenin ünlü mamulü olarak istanbul'un kış aylarının özelliklerinden birisidir.

İSTANBUL

VEFA KİLİSE CAMİİ

Eminönü Ilçesi'nde, Vefa'da(->) Molla Şemseddin Camii Sokağı'ndadır. Molla Gürani Camii, Molla Şemseddin Camii olarak da tanınır. Başka kilise camilerinden (Eski imaret, Fenarî İsa, Zeyrek) ayırt edilmek için bulunduğu semtin adıyla Vefa Kilise Camii olarak adlandırılmıştır.

Bizans dönemindeki adı hususunda kesin bir bilgi yoktur. Evvelden beri, şehrin içinde varlığı bilinen birçok Ayios Teodoros (Hagios Theodoros) kiliselerinden biri olduğu kabul edilir. Nitekim I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566) istanbul'da olan Pierre Gilles(->), üçüncü tepenin batı yamacında olan Teodoros Kilisesi'nden bahseder. A. Lenoir ise bu binayı 1852'de Meryem'e sunulmuş bir Teotokos (Theotokos) Kilisesi olarak adlandırarak, Teotokos Lips Manastırı Kilisesi olduğunu sanmıştır (bak. Fenarî Isa Camii). Bu yanlış görüş W. Salzenberg(->) ve F. W. Unger(~») tarafından da tekrarlanmıştır. Bu kiliseye dair 1888'de etraflı bir tarih araştırması yayımlayan F. T. Mühlman, buranın Teotokos ve bazılarının iddia ettikleri gibi Teodoros Tirón (Tyron) Kilisesi olmadığını, ancak Karbunaria semtindeki başka bir Teodoros Kilisesi olarak teşhis edilebileceğini ileri sürmüştür. Ancak şu husus da göz önünde tutulmalıdır ki, bu semtin şehrin neresinde olduğu da pek aydınlığa kavuşmamıştır. Tetrapilon (Tetrapylon) civarındaki Teodoros Kilisesi'nin burası olabileceği yolundaki görüş de dayanaksızdır. Tetrapilon, sonraki Şehzadebaşı'dır. Bazı yazarlar ise bunun Sforakion'daki Teodoros Kilisesi olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir (P. A. Dethier[->]). Fakat bu semtin bu bölgede değil, daha doğuda, Sultan Mahmud Türbesi dolaylarında olduğu tespit edildiğine göre, bu hipotez de geçersizdir. Kısacası, İstanbul hakkındaki yayınlarda buraya verilen ad hususunda inandırıcı bir dayanak yoktur.

Vefa Kilise Camii
Ara Güler

Azizlerden Teodoros, Hıristiyanlığa inandığından dolayı öldürülmüş Roma ordusundan bir askerdir (tyron). Sonraları aynı aziz komutan (stratelates) olarak adlandırılmıştır. Mezar ve makamı Amasya'da eski adı ile Evkatia bulunan Elvan Çelebi Köyü'nde bulunan bu aziz, Anadolu'nun çok eski inançlarmdaki bir "kahraman"ın kültünü almış, Islamiyetin yayılması ile de makamı Hızır İlyas ve Baba İlyas fle birleştirilerek Elvan Çelebi Zaviyesi olmuştur.

Bazı izlerden anlaşıldığı kadarı ile erken bir döneme ait (5-6. yy'lar ?) bu yapının yerinde orta Bizans dönemi içinde bugün görülen binanın esası inşa edümiştk. Bu yapının 10-11. yy'larda gerçekleştiği sanılır.

Kilise, şehrin Latin işgalinden 1261'de kurtarılması ve Bizans idaresinin ihyası ile önemli ölçüde tamir edilmiş ve batı tarafına bugün binanın giriş cephesini teşkil eden dış narteks eklenmiştir. Fetihten sonra,, kilise Şeyhülislam Şemseddin Ahmed veya kısaca Molla Güranî tarafından camiye çevrilmiştir. Bu sırada yapıda gerekli değişiklikler yapılarak sağlam tarafına da bk minare eklenmiştir. 953/1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 'nde, bu caminin kaydı, komşusu olan Şeyh Vefa Camii bölümü içindedir. "Mevlana Güranî" vakfı başlığı altmda büdkilen bu belge Rebiyülevvel 889/Mart 1484'te düzenlenmiş ve çevresindeki evkafının sayıları ile gelkleri ayrıntılı olarak gösterümiştk.

Hüseyin Ayvansarayî, 18. yyin sonlarında yazdığı *Hadîka'&a,* esasında mescit iken, Mehmed Eminzade Hüseyin Ağa'nm oğlu müderris Abdurrahman Efendi'nin minber koydurarak camiye dönüştürdüğünü bfldirir.

Vefa Kilise Camii, İstanbul'daki eski Bizans kiliseleri içinde Batılı sanat tarihçilerinin en erken ilgi duydukları eserlerden bki olarak tanınmıştır. Daha 1830'larda ünlü Fransız mimar ve Anadolu'da eski eser araştırmacısı Ch. Texier6», İstanbul'da bulunduğu sırada binanın rölövelerini çizmiştir. Kilise camii 1850'lerde sanat tarihi yayımlarına girmiş bulunuyordu.

Büyük ihtimalle 14 Rebiyülâhır 1249/ Ağustos 1833'teki Cibali yangınında yanmış ve birkaç yıl sonra mimarisinde bazı değişiklikler de yapılarak ihya edilmiştir. 1937'de amatör bir meraklı, M. İs. Nomidis(->) ile birlikte, dış narteks kubbelerindeki mozaiklerin üzerlerini örten badana tabakalarım temizleyerek, bunları meydana çıkannıştır. 1972-1973'te ise binanın kuzey cephesi duvarını düzelten sathi bir restorasyon yapılmıştır.

Vefa Kilise Camii bugünkü durumu üe çok açık surette iki ayrı yapının dönemine işaret eder. Her şeyden önce bina, şimdiye kadar incelenmemiş, eski bir binanın kalıntıları üzerine oturmaktadır. 11-12. yy'lara ait olduğu genellikle kabul edilen esas kilise, orta Bizans döneminin en tipik dini mimari biçimi olan "dört sütunlu kapalı haç planlı" yapılardandır. Doğuda dışarı taşkın apsisi, yanlarda kubbeli tonozlarla örtülü "pastoforion" hücreleri vardır. Esas mekân dört sütunun meydana getirdiği dört kolu eşit bir haç biçimindedir. Kolların üzerlerini beşik tonozlar örter, ortada ise pencereli ve yüksek kasnaklı bir kubbe yükselir. Ortadaki dört sütun yangınların bkinde tahribe uğradığından, yerlerine şimdi görülen üslupsuz destekler konulmuştur. Ama mekânın batı tarafında üç bölümlü bir narteks vardır. Dış cephelerin duvar örgüleri, ciddi bir inceleme yapılmadan, intizamlı taş ve tuğla dizileri halinde restore edilmiştir. Köşe mekânlarının da üstleri orijinal mimarisine uymayan düz ve tek meyilli çatılar halinde örtülmüştür. Texier'nin çiziminde binanın iki yan cephesinde (kuzey ve güney), içeriden ikişer sütunla ayrılan galeriden geçilen yan dehlizler veya nefler bulunmaktadır. Ne yazık ki, gerek binanın mimari bütünlüğüne, gerek genel Bizans sanatına önemli bir özellik sağlayan bu yan nefler sonraları (herhalde 1833 yangını arkasından), ortadan kalkmıştır.

Şehrin Latin işgalinden 1261'de kurtarılıp Bizans devletinin ihya edilmesinden sonraki, Paleólogos Hanedanı(->) döneminde, kilisenin batı tarafına, şimdiki cepheyi teşkil eden dış narteks eklenmiştir. Bu, dışarıdan merdivenle çıkılan ilave, kemerler ile bölünmüş beş bölüm halinde olup, bunlardan üçü alternatif bir sisteme göre kubbelidir. Ek binanın batı cephesi, 13-14. yy'larda İtalya'dan Bursa'ya kadar Osmanlı-Türk sanatına hâkim olan üsluba uygun olarak, kemerler ve aralarında pencereler açılan sütunlar ile hareketli bir görünüş kazanmıştır. Aynı cephe mimarisi anlayışını Batı Yunanistan'da Arta'da Paregoritissa Kilisesi'nde, Güney Makedonya'da Ohri Ayasofya'sında, Bursa'da Hüdavendigâr Camii'nde de bulmak mümkündür. Bu ek yapıda daha erken dönemin bazı işlenmiş unsurları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Pencerelerin altlarındaki korkuluk levhaları ile sütun başlıkları 6. yy'a ait parçalardır.

1937'de yapılan araştırmalarda, dış narteks kubbelerinin içlerinde meydana çıkarılan mozaikler ne yazık ki şimdiye kadar ilmi bir değerlendirme yapılarak yayımlanmamıştır. Bunlardan ortadakinin göbeğinde madalyon içinde Meryem tasvir edilmiştir. Kubbe iç yüzeyindeki dilimlerde ise, değişik duruşlarda Tevrat peygamberleri tasvir edilmiştir. Bu mozaiklerden altm zemin teşkil edenlerin bilinmeyen bir dönemde üzerlerinin kazınarak, altının elde edilmeye çalışılmış olduğu da dikkati çeker. Son dönem Bizans resim sanatının canlı üslubunu aksettiren ve bu bakımdan Kariye duvar süslemeleri ile yakınlık

gösteren bu resimler maalesef son yıllarda bu cami içine yerleşenler tarafından tahribe uğratılmıştır.

Türk dönemine ait sanat bakımından Vefa Kilise Camii'nin önemli bir özelliği yoktur. Bunlar herhalde geçirdiği yangın veya yangınlarda yok olmuştur. Yalnız, sağ tarafında yükselen minaresi, gövdesinin dikey çubuklar şeklinde yapılmış olması bakımından Orta Asya'dan beri gelen eski bir Türk minare geleneğini yaşatır. Bu bakımdan İstanbul'da tek örnektir. Aynı tipte olan Galata'da Okçu Musa Mescidi minaresi yakın tarihlerde yapılan bir restorasyonda bu özelliğini kaybetmiş, Burmak Mescit'inki(->) ise, adından da anlaşıldığı gibi spiral çubukludur. Şerefe korkuluklarında da ilgi çekici Bizans levha parçalan kullanıldığı dikkate değer. Fetihten sonra Türkleşen İstanbul'da yoğun yerleşmeye sahne olan kilise camii çevresinde ünlü kişilerin ev ve konakları bulunuyordu. Caminin önündeki hazirede de değerli mezar taşları görülür. Burası şehir içinde kalabilmiş hazirelerin, ağaçları ve taşları ile en güzel son örneğidir denilebilir.

Bibi. (Patrik Konstantios), *Constantiniade,* İst., 1846, s. 106 (verilen bilgi hatalıdır); A. Lenoir, *Architecture monastique,* Paris, 1852, I, s. 178; Gailhaband, *Monuments anciens et modernes,* Paris, 1850, levha II; W. Salzenberg, *Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel,* Berlin, 1854, s. 116 ve levha 34-35; A. G. Paspatis, *ByzantinaiMeletai,* İst., 1877, s. 314-315 ve bir gravür; Pulgher, *Eglises Byzantines,* 22-24; F. Th. Mühlmann, "Die angebliche Kirche der Theotokos in Constantinopel, Eine kunstgeschichtliche Untersuchung", *Mitteilungen des Deutschen Excursions-Clubs in Constantinopel,* S. 1 (1888), s. 8-17; Gurlitt, *Konstantinopels,* 32-33; Millingen, *Byzantine Churches,* 243-252; Ebersolt-Thiers, *Églises,* 149-167; N. Brunov, "Rapport sur un voyage à Constantinople Architecture byzantine", *Revue des Etudes Grecques,* XXXIX (1926), s. 12-19; ay, "Über zwei byzantinische Baundenkmäler von Konstantinopel aus dem XI. Jahrhundert", *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher,* IX (1932-1934), s. 139-144; R. Janin, "Les églises des saints militaires", *Echos d'Orient,* XXXIV (1935), s. 59-67; Schneider, *Byzanz,* 77-78; A. Ogan, "Istanbul Kiliseleri ve Mozaikleri", *Güzel Sanatlar,* V (1944), s. 103-115; Eyice, *İstanbul,* 53-54, no. 70 ve resim 14; Eyice, *Bizans Mimarisi, 62-66,* levha 109-122; C. Mango, "Constantinopolitana", *Jahrbuch des Deutscher Arch. Instituts,* LXXX (1965), s. 323-330, resim 10-19; H. Hallensieben, "Zur Annexbauten der Kilise Camii in İstanbul", *İst. Mitt.,* XV (1965), 208-217; S. Eyice, "Les églises byzantines d'Istanbul (du IXe au XVe siècle)", *Corsi sull'arte Bizantine e Ravennati,* Ravenna, XII (1965), s. 280-285; Janin, *Eglises et monastères,* 148-154; Müller-Wiener, *Bildlexikon, \69-İ7\;* Th. Mathews, *Byzantine Churches,* s. 386-401; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 187; S. Eyice, "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* I (1963), s. 46, resim 60; Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 161, no. 915; *Eminönü Camileri,* 140-142; M. Is. Nomidis, "Rapport préliminiaire des travaux exécutés dans une église Byzantine", *Notre-Dame dEphése,* S. 2 (1958).

SEMAVİ EYİCE

VEFA LİSESİ

Eminönü İlçesi'nde, Vefa'da, Şehzade Külliyesi'nin(->) arkasında, Dede Efendi Caddesi'ndedir. İstanbul'un en eski ortaöğretim kurumlarındandır.

1872'de bugün Eminönü Halk Eğitimi Merkezi'nin bulunduğu yerde, Dersaadet İdadi-i Mülkiye-i Şahanesi adıyla eğitime başladı. Okul, kısa zamanda gelişti ve Divanyolu'ndaki Sultan Mahmud Türbesi yanındaki binaya geçti. 1881'de bugün de eğitim yapılan Vefa'daki Mütercim Rüşdü Paşa Konağı'na taşındı ve Vefa İdadisi adını aldı. 1910 yangımında bina, evsiz kalan ailelere verüdiğinden okul, Vezneciler'deki Saffet Paşa Konağı'na geçmek zorunda kaldı ve bu yıllarda adı Vefa Sultanisi'ne çevrildi. Balkan Savaşı sırasında da okul binası hastane olarak kullanıldı. 1914'te okul, önce bugün Cağaloğlu Anadolu Lisesi'nin, sonra da aynı semtteki Anadolu Kız Meslek Lisesi'nin bulunduğu binaya taşındı. 1917'de de kendi binasma döndü.

Vefa Lisesi
Ali Hikmet Varlık

1925'te lise bölümü kapatılmış; okul, 1930'a kadar ortaokul olarak öğretime devam etmiştir. Sonra yeniden lise sınıfları açılmış ve bugün pansiyon olarak kullanılan bina (bak. Beşinci Vakıf Hanı) tamamlanmış ve Yüksek Öğretmen Okulu olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1949'da bu okulun kapatılmasıyla da bina Vefa Lisesine verilmiştir.

1958'de okulun bünyesinde İstanbul'un ilk akşam lisesi açılmış ve 1976'da da bu okul Pertevniyal Lisesi'ne aktarkrmştır.

Bugün ana bina olarak kullanılan yapı, 1971'de hizmete girmiştir. 1990-1991 öğretim yılında Vefa Anadolu Lisesi bölümü açılmıştır ve okul 1994-1995 öğretim yılında da bütünüyle bu statüye kavuşmuş olacaktır. Okulda İngilizce öğretim yapılmaktadır.

1994-1995 öğretim yılında okulda 68 öğretmen görev yapmakta, toplam 1.278 öğrenci bulunmaktadır. Okul, karmadır. Pansiyonlu kız öğrenci sayısı 44'tür.

AYHAN DOĞAN

VEFA SPOR KIJLÜBÜ

Adım taşıdığı semtin spor kulübüdür.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Vefa İdadisi öğrencilerinden Saim Turgut Aktansel(->), Zeki (Baban), Hikmet (Barlan), Rıfat (Baban), Sudi Cavit (Oral), Tevfik (Kut), Yusuf Ziya ve Sabri beyler tarafından Vefa idman Yurdu adıyla kuruldu. Yeşil-beyaz renkleri seçen kulüp, Süleymaniye Camii karşısındaki ahşap bir evde faaliyete geçti.

Uzun yıkar özellikle futbolda varlık gösteren Vefa Spor Kulübü 1941'de Çukurbostan sahasını alıp burada adını taşıyan bir stada sahip olduktan sonra daha da hızlı

1964-1965 futbol sezonunda 2. lig şampiyonu olan Vefa şeref turunda.
Cengiz Kahraman arşivi

bir gelişme gösterdi. Amatör dönemde İstanbul 1. ligindeki en büyük başarısı 1946-1947 sezonunda Fenerbahçe'nin arkasından averajla ikinci olmasıdır.

İstanbul 1. liginin en güçlü takımlarından biri olma hüviyetini de taşıyan Vefa, profesyonelliğin kabulünden sonra da bunu devam ettirdi. Türkiye 1. liginin de gözde ekipleri arasında yer alan Vefa, daha sonra parasal imkânsızlıklar nedeniyle eski gücünü yitirdi. 1962-1963 sezonu sonunda 2. lige düştüyse de 1964-1965 sezonunda yemden 1. lige çıktı. Ancak 1973-1974 sezonu sonunda yeniden 2. lige, ardından da 3. lige düştü. 1993-1994 sezonunda 3. üg 8. grupta mücadele eden futbol takımı sezon sonunda sonuncu olarak mahalli lige düşmüştür.

Kulüp bir ara Simtel müessesesi tarafından finanse edilirken Vefa Simtel adını aldı. Ancak bu da uzun sürmedi. Futbolun yanısıra voleybol, basketbol ve boks dallarında da varlık gösteren Vefa kulübü bugün 90 yıla yaklaşan tarihini amatör bir kulüp hüviyetinde sürdürmektedir.

Vefa Spor Kulübü'nden Sami Akçıköney, Hayri Ragıp Candemir, Hüsamettin Böke, Galip Haktanır, Bülent Varol. İsmet Yamanoğlu (Tahtabacak İsmet), Garbis İstanbullu, Nejat Sor, Hilmi Kiremitçi gibi ünlü futbolcular yetişmiştk.

CEM ATABEYOĞLU

VEFA STADYUMU

Fatih İlçesi'nde, Karagümrük'te, Fevzi Paşa Caddesinde Vefa Spor Kulübünün yönetiminde bulunan stadyum.

Burasının Bizans döneminde Aetios Sarnıcı(->) olduğu bilinir. Osmanlı döneminde kullanılmayan bu açık sarnıç çevresindeki duvarların çöküp göçmesiyle metruk bir alan haline gelmiş, sonraları da bostan olarak kullanılmıştır. Çukurda bulunmasından ötürü "Çukurbostan" adıyla da anılmıştır. 1926'da Karagümrük Spor Kulübü'nünO» kurulmasından sonra kulüp mensupları burayı kendi elleriyle düzenleyip "Çukurbostan Sahası" haline getirmişlerdi. Bunu başarabilmek hayli zor olmuştu. Özellikle bugün merdivenlerin bulunduğu alandaki bostan kuyusunu doldurabilmek için hayli emek harcamışlardı. Burada meydana gelen "Çukurbostan Sahasf'nda Karagümrük futbol takımı uzun yıllar maçlar oynamıştı. Bu arada 1932'de bu sahada karşılaştıkları Selanik Karmasını 2-1 yenmişlerdi.

Vefa Lisesi'nden yetişen Hasan Ali Yücel, milli eğitim bakanı iken bu sahayı Vefa Spor Kulübü'ne(->) kiralatmış ve bu yüzden Karagümrüklüler, semtleriyle ilgisi bulunmayan bir kulübe, ellerindeki sahanın verilmesine hayli gücenmişlerdi. Burada Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan stadyum ile içinde bir de spor salonu bulunan kulüp binası 26 Ağustos 1945'te Hasan Âli Yücel tarafından törenle açılmıştı.

Çukurbostan Sahası'mn kaleleri duvar ve anacadde tarafında iken Vefa Stadyumu'na çevrilişi sırasında kaleler anacaddeye paralel hale getirilmiştir. Vefa Spor Kulübü futbol takımı ilk yıllarda maçlarını bu stadyumda oynamış, daha sonra stat amatör lig maçlarına ayrılmış, ancak Vefa takımı bu sahada çalışmalarını sürdürmüştür. Karagümrük takımı da bu sahayı kullanmış ama semt sakinlerinin Vefa kulübüne karşı olan kırgınlıkları uzun yıllar sürmüştür.

Vefa Stadyumu
Fatih Anıtları

Vefa Stadyumu'nda bugün Türkiye 2. ve 3. liginin bazı maçları ile mahalli lig maçları oynanmaktadır. Stadyum cadde duvarı dibinde kapalı tribünü ve kale arkalarında açık tribünleriyle 12.500 kişi alabilecek kapasitededir.

CEM ATABEYOĞLU

VEHBÎ (Seyyid)

(?, İstanbul -1736, İstanbul) Divan şairi.

Adı Hüseyin'dir. Soyu Seyyid Hasan Hüsameddin Efendi'ye dayandığı için "Seyyid" lakabıyla anılır. Vehbî mahlasını hocası Ahmed Neylî Efendi (ö. 1748) vermiştir.

Gençliğinde iyi bir öğrenim gördü. Müderris olarak çeşitli İstanbul medreselerinde çalıştı. Tebriz'in ikinci defa fethedilmesi üzerine (1725) oraya kadı tayin edildi. Daha sonra sırasıyla Kayseri, Manisa ve Halep kadılıklarında bulundu. Halep'te iken hacca gitti. Dönüşte hastalanınca İstanbul'a getirildi ve burada vefat etti. Mezarı Cerrahpaşa'dadır.

Vehbî, çağının önde gelen şairlerindendir. Önceleri Nabî, sonra da Nedim tarzında şiirler söylemiştir. *Divan'mdan* başka *Kırk Hadis Tercümesi* ile *Surname* adlı ünlü eseri ve Pasarofça Antlaşmasının (1718) anlatıldığı *Sulhiye* adlı bir risalesi vardır.

Vehbî, İstanbul'da doğup büyümüş ve şehrin her yönden âşığı olmuş bir şairdir. Resmi görevle gittiği taşrada daima İstanbul özlemini dile getirmesi bundandır. III. Ahmed'in (hd 1703-1730) şehzadeleri için yapılan sünnet düğünü ile üç kızının evlenmesi münasebetiyle yapılan şenlikleri anlattığı *Surname* adlı eseri dönemin İstanbul hayatım yansıtması bakımından çok önemli bir kitaptır. Kitapta düğün âdet ve eğlenceleri, siyasi protokol, meslek teşkilatlarının durumu, şenliklere katılan kişi ve gruplar, İstanbul'un çeşitli mekânları ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Düzyazı olarak yazıldığı için mesnevilerde ve bazı tarih kitaplarında bulunamayacak geniş bilgilerin yer aldığı *Surname'nin* yazma nüshaları minyatürlerle de süslenerek anlatıma destek sağlamıştır.

Vehbî'nin *Divan'mda* İstanbul'a dair pek çok beyit bulmak mümkündür. Özellikle taşrada bulunduğu yılların ürünü olan şiirlerinde İstanbul özlemi, şehrin bütün yönlerinin anılmasına vesile olmuştur. Gerek kasidelerinde, gerekse gazellerinde anlattığı tabiat, coğrafya, sosyal hayat, eğlence demleri, içki meclisleri, bayramlar, mesireler, aşk u alaka, hep İstanbul'dan ilham alınarak dile getirilmiştir *(Ey Vehbî nakd-i cân u dili eyledim fedâ /İstanbul'un güzellerin nîk-hûsund).* Bu arada Sarıyer, Şeytan Akıntısı, Hisar gibi o devrin seçkin sayfiye muhitleri de şiire konu olur *(Gül-bûseleryerin gör o zerrîn-izârda / Güya kiras mevsimidir Sarıyâr'da//...// Gözüne eşk-i çeşm rakibin bi-ayhihî/Şeytan Akıntısı'na müşabih Hisar 'da).* Fenerli bk güzel için yazdığı gazelde de yine 17. yy İstanbul'undan manzaralar bulmak mümkündür *(Semt-i deyrinde döğüp sinemi nâkûsgibi/ Erganun nağmeleri nâle vü efgânımdır//... //Görüp ol mâhıfitil aldı Fener'de Vehbî7Mum olan yanmağa şem'-i dil-i sûzânımdır).* Üsküdar hakkında yazılmış bir murabbâda ise bu semtin bahar ve eğlence demleri teferruatlı biçimde anlatılmıştır. Murabbamn son iki mısraı oldukça dikkat çekicidir: *Var ise aklın sana benden nasihat Vehbiyâ /Alem eyle geçmeden vakt-i safâ-yı Üsküdar.*

Vehbî'nin İstanbul'a karşı bütün bu ilgilerinden en önemlisi, III. Ahmed'in Topkapı Sarayı önünde ve Ayasofya yakınında

M U R__A B B A

Can bağışlar âdeme ab ü lıevâ-yı
Üsküdar
Nefha-Î 'îsâ mıdır bâd-ı sabâ-yı
Üsküdar
Bahusus ol misli yok sâhilserâ ile
hemân
Gülsitan-i cennete konmuş fezâ-yî
Üsküdar

Nakd-i 'ömr-î nâzenîni itme
mihnetle heba
Def-i gam kıl 'işret it mehpârelerle
dâ'imâ
Vâr ise 'akim sana benden nasîhat
Vehbiyâ
'Âlem eyle geçmeden vakt-i safâ-yi
Üsküdar

SEYYİD VEHBÎ

yaptırdığı çeşme için söylediği 25 beyitlik tarih kitabesinde görülür. Çeşmenin dört cephesine kuşak yazılar olarak hakkedilen kitabenin şu tarih mısraı da en az şiirin kendisi kadar ünlüdür: "Aç Besmeleyle iç suyu Hân Alımed'e eyle duâ". Rivayete göre bu mısraın "Besmeleyle..." diye başlayan orijinali III. Ahmed'e aittir. Ancak mısradan ebced hesabı ile üç rakam eksik çıkmaktadır. Vehbî, mısraın başına ebced değeri üç rakamını veren "Aç..." kelimesini koyarak padişahın beytini başka bir vezinde düzeltmiş ve kendi manzumesini yazmıştır.

Vehbî, III. Ahmed'in Sa'dâbâd'da yaptırdığı çeşme için de bir tarih düşürmüştür *(Abını nûş eyleyip Vehbî dedi tarihini / Dehre Sultân Ahmed icra eyledi mâ-i hayât).*

İSKENDER PALA

VEHBÎ (Sünbülzade)

(?, Maraş - 29 Nisan 1809, İstanbul) Divan şairi.

Adı Mehmed'dir. Çocukluğunda ve gençliğinde iyi bir eğitim gördü. İstanbul'a gelip devrin ileri gelenleriyle dostluklar kurdu. Rumeli'deki pek çok kasaba ve şehirlerde kadılık yaptı. 1775'te elçi olarak İran'a gönderildi. Dönüşte Bağdat'ta elçilik görevini suiistimalden idamına ferman çıkarıldı, istanbul'a kaçıp saklandı ve 7 yıl boyunca yoksul bir hayat yaşadı. Affedilip kadılık mesleğine döndü. Çok geçmeden emekli oldu ve kendini şiire verdi. Mezarı Edirnekapı'dadır.

Vehbî zevk ve eğlenceye düşkün bir mizaca sahipmiş. Şiirlerinde yerel konulara, günlük hayata, devrin atasözleri ve deyimlerine sıkça yer verdi. Bazı eserlerinde şehrin toplumsal hayatını detaylı biçimde söz konusu eder. *Divan*'mdan (Bulak, 1837) başka *Lûtfiye adlı* ahlaki-didaktik bir mesnevisi, ten zevklerini öne çıkaran *Şevk-engiz* adlı başka bir mesnevisi, *Münşeât'ı* ve manzum birer lügat olan *Tuhfe-i Vehbî*(Farsça-Türkçe) ve *Nubbe-i Vehbî*(Arapça-Türkçe) adlı eserleri vardır.

Vehbî, *Lûtfiye* adlı eserinde İstanbul'un önemli tiplerine dair tahlillerde bulunmuştur. Eser, devrin sosyal hayatını tenkit açısından oldukça değerlidir *(Smıf-i esnafta yoktur insaf/ Yani nadir bulunur sînesi saf//Nazarı dirhem ü dinardadır/Çıkacak iki gözü kârdadır//Hacı Ağa deyû ikram eyler/Kendi zu 'munca anı râm eyler //Sonra der kim iyi tutkun buldum/Avlayıp toy gibi bir kaz yoldum).*

Şevk-engiz mesnevisinde bir zampara ile gulamparamn hikâyesi çerçevesinde o dönem İstanbul'unun zevk dünyası anlatılmıştır. Eserin realist ve natüralist tasvirleri dikkate değerdir.

Divan indaki pek çok şiirinde de İstanbul hayatını bulmak mümkündür. Kasidelerinde başkent bürokrasisi nedeniyle andığı kişi, mekân ve hadiseler yanında, gazellerinde de sık sık şehrin genel durumuna dair ipuçları verir. Her İstanbullunun bu şehre karşı duyduğu sevgi ve bağlılık, onda biraz daha fazladır *(Terk etmez idim cennet-i İstanbul'u Vehbî/Bir kendim idare edecek âdem olaydım).* Kendisi İstanbul'un çeşitli zevk ve eğlence âlemlerinde bulunmuş olup bu tecrübeyi sosyal yapının tenkidinde başarıyla kullanmıştır *(Yâd eder va'zında huri kızların pek şevk ile / Şeyhi zendost eylemiş İstanbul'un mekkâresi).* Hele Bebekli bir güzel için yazdığı gazelinde onun bu âlemlerdeki kıymet ve derecesini layığıyla görmek mümkündür *(Göz bahsidir hayâl-i hisârı derûnda kim /Merdüm-nişîn-i çeşm-i ümidim Bebeklidir //... //Pâmâl-i esb-i işve eden Vehbiyâ beni/Dilberlerin hırâmı levendâne şeklidir).* Bu arada Hisarlar, Acı Musluk, Okmeydanı, Kuruçeşme, Galata gibi semtler ile Kumkapı meyhaneleri de onun şiirinde İstanbul'a özgü seçkin mekânlar olarak göze çarpar *(Pek çamurdur bilirim Kumkapı meyhaneleri/Vehbiyâ gel Galata semtine git etme galat).*

İSKENDER PALA

G A Z E L

Zâhmnâk itdi derûnum dîde-i hunhâresi
Vâr ise yâre sanlmakdır bulunsa çâresi

Eyledim sencîde-i mîzân-ı çeşm-î i'tibâr
Bir ağır başlı güzel amma alınmış dâresi

Konmağa bir nahl-i istiğna arar kim 'âşıkın
Pek hevâlanmış yine mürg-i dil-i âvâresi

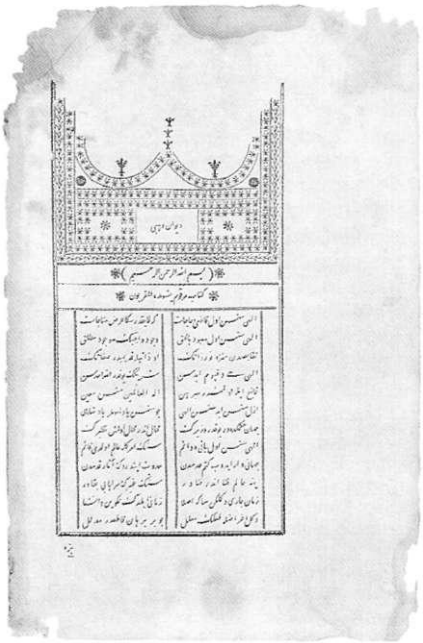
Câm-i lebrîz istemez sahbâ-keşân-ı derd-i 'aşk
Sâki-i bezmin lebinden mest olur meyhâresi

Eylemez çünkim şikâf-ı leb kabûl-i iltiyâm
Galiba tûg-î zebanında unulmaz yâresi

Yâd ider vaz'tında hûrî kızların pek şevk ile
Şeyhi zendost eylemiş İstanbulun mekkâresi

Tab-ı 'aşkîle gazel mi söylemiş Vehbî yine
Nazma sûziş virdi böyle tab'-ı âteşpâresi

SÜNBÜLZADE VEHBÎ

Divan-ı Vehbî'nin (Bulak, 1837) ilk sayfası. *Nuri Akbayar koleksiyonu*

G A Z E L

Aşüfte vü ser-dâde-i pîç ü ham olaydım
Tek cebhe-i yâra dökülen perçem olaydım

Sîkeste olursam da düşüp seng-i cefâya
Sâgar gibi sâkî ile fem der fem olaydım

Ancak olub üftâde gül-î 'arz-ı yâra
Sâ'k yere düşmezdim eğer şebnem olaydım

Tîf-Î nigehin urdu dile bârî deseydi
Bk gün sarılup yâresine merhem olaydım

Terk itmez idim cennet-i İstanbulu Vehbî
Bk kendim idare idecek âdem olaydım

SÜNBÜLZADE VEHBÎ

VELİEFENDİ HİPODROMU

Bakırköy İlçesi'nde, Osmaniye Mahallesi'nde bulunan İstanbul'un tek hipodromu.

Bugün kapladığı geniş arazi ve çevresinin Şeyhülisam Veliyüddin Efendi'nin(->) çiftliği olduğu bilinmektedir. Burası uzun yıllar mesire olarak istanbul halkının rağbetine uğramıştır.

1911'de kurulan "Islah-ı Nesl-i Feres (At Neslini Geliştirme) Cemiyeti" tarafından İstanbul'da ilk at yarışları düzenlenirken, Makriköy (bugün Bakırköy) yakınında bulunan ve halk arasında Veliefendi Çayırı diye anılan mesirenin bir bölümü bu işe tahsis edilmişti. Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti tarafından, Hazine-i Hassa'ya ait bulunan bu çayırda ahşap tribünler yaptırılmış ve Ağustos 1911'de burada İstanbul'un ilk at yarışları düzenlenmiştir. Bu ilk yarışı, Said Bey'in "Derviş" isimli atının kazandığı eski belgelerden öğrenilmektedir.

Zamanla at yarışlarına ilginin artmasıy-

la burası da hızlı bir gelişme göstermiş ve Türkiye Jokey Kulübü'nün kurulmasından sonra önce kum, sonra çim pist yaptırılmıştır. Kum pist 1.800 m uzunluğunda, 20 m genişliğinde, çim pist 2.000 m uzunluğunda, 40 m genişliğindedir. 1968'de inşa edilen 5.000 kişilik tribünün yanma, 1987'de yeni bir tribün yapılmıştır. Tesiste ayrıca padok, jokey odaları, ahırlar, at eyerleme yerleri, büfeler, lokantalar, otopark ve müşterek bahis gişeleri bulunmakta, yarışlar kapalı devre televizyon yayınından da izlenebilmektedir.

CEM ATABEYOĞLU

VEIİYÜDDİN EFENDİ

(?, İstanbul - 25Ekim 1768, İstanbul) Şeyhülislam ve hattat.

Babası Mustafa Efendi Yeniçeri Ocağı'nda 64. Orta'da oda ihtiyarı idi. Medrese eğitimi gören Veliyüddin Efendi kısa zamanda yükselerek Galata, Kahire ve Mekke kadılığında bulundu. Daha sonra, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine getirildi. Bk ara Manisa'ya sürüldüyse de bir yıl sonra 1760'ta şeyhülislamlığa yükseltildi. Bu makama geldiği sırada hasta olduğundan şeyhülislamlara mahsus olan beyaz kürkü padişah huzurunda giyemedi. 176l'de azledilerek Bursa'ya sürüldü. 17ö7'de ikinci kez şeyhüslislam oldu ve vefatına kadar bu makamda kaldı. Vefatında Eyüp Nişanca'da Şeyh Murad Tekkesi'ndeki hazirede daha önce hazırladığı yerde toprağa verildi. Hayır sahibi bir kimseydi. Bayezid Camii'nde bir kütüphane, Silivrikapı dışın-, da bir meşke (bak. Veliefendi Hipodromu) ve çeşme bırakmıştı.

Usta bir hattat olan Veliyüddin Efendi talik yazıyı Durmuşzade Ahmed'den öğrendi, kısa zamanda üeri götürdü ve İranlıların yere göğe sığdıramadıkları usta hattat, İmâd (ö. 1615) kadar güzel talik yazmayı başardı. Bu yüzden hattattan bahseden eserler onu "İmâd-ı Rûm" (Anadolu'nun İmâd'ı) olarak nitelerler. 1721'de İstanbul'a gelen İran elçisi Türk asıllı Mürteza Kuli Han, Damat İbrahim Paşa tarafından kendisine gösterilen Veliyüddin Efendi'nin yazısı karşısında hayran kalmıştır.

Celi talikte de usta olan hattatın yazılan müze ve özel koleksiyonlardadır. Şehzadebaşı'nda yaptırdığı çeşme ve sebil ile Hekimoğlu Ali Paşa Camii bitişiğindeki çeşme ve sebil ve aynı caminin iki kapısındaki yazılar da Veliyüddin Efendi'nindir. Medine'de Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin vakfı olan kütüphanede de nefis bir murakkaı (yazı albümü) vardır. Veliyüddin Efendi, İranlı hattat İmâd'ın ekolüne bağlıdır.

Bibi. Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttâb,* İst., 1942, s. 138; Müstakimzade, *Tuhfe,* 750-751; Habib, *Hat ve Hattâtan,* İst, 1306, s. 377; *Sicill-i Osmanî,* IV, 614; Sami, *Kamus,* IV, 4692; C. Huart, *Les Calligraphes et lesMiniaturistes de l'OrientMusulman,* Paris, 1908, s. 299; U. Derman, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri,* İst., 1982, levha 15; ay, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı,* İst., 1992, levha 84 (s. 202); Rado, *Hattatlar,* 170-171.

ALİ ALPARSLAN

VELİYÜDDİN EFENDİ KÜTÜPHANESİ

Eminönü İlçesi'nde, Beyazıt'ta, Beyazıt Camii'nin batıdaki tabhanesine bitişiktir.

Banisi Şeyhülislam Veliyüddin Efendi'dir(->). Kendine ait değerli eserlerden oluşan kütüphanesini 1181/1767'de yaptırdığı bu yapıya vakfetmiştir. Günümüzde kütüphane Kuran kursu olarak kullanılmaktadır. 3.231 yazma ve 55 basmadan oluşan kitap koleksiyonu Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedk.

Dikdörtgen planlı, fevkani kütüphane kesme taştan inşa edilmiştir. İki bölümlü yapının giriş kısmı dikdörtgen planlı, tonozla örtülü, giriş kısmından daha yüksek ana mekân ise kare planlı ve tek kubbelidir. Kütüphaneye Beyazıt Camii'nin batı kısmında yer alan tabhane bölümünün avlusundan girilmektedk. Yapıyı çevreleyen dışarı taşkın iki silme cepheyi üçe bölmüştür. Ana mekânı kuzeyden ve güneyden çevreleyen pencereler iki sıralı üçer tanedir. Ayrıca alt kısımda ikişer tane bodrum penceresi bulunmaktadır. Üst kısımdaki pencereler yuvarlak kemerli, alt kısımdaki pencereler ise yuvarlak boşaltma kemerleri ile açılmış dikdörtgendk. Giriş kısmında ise batıda tek sıralı iki tane dikdörtgen, kuzeyde ise yine tek sıralı üç tane yuvarlak boşaltma kemerleri ile açılmış dikdörtgen pencereler mevcuttur. Alt kısımda ise ikişer tane bodrum penceresi yer almaktadır.

Yapının en ilginç özelliği 18. yy yapısı olmasına rağmen döneminin üslup özelliğini yansıtmamasıdır. Bunun nedeni kuşkusuz Bayezid Camii'nin mimarisi ile uyum içerisinde olmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber yapıdaki küçük ayrıntılar döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Bunlardan birincisi yapıyı çevreleyen dışarı taşkın silmelerdir. Diğer bir ayrıntı ise pencerelerdedir. Üst kısımdaki pencereler barok üslupta revzenlerle çevrelenmiştir ve hepsi birbirinden farklıdır. Yine dikkati çeken bir husus orta pencerelerin yuvarlak boşaltma kemerlerinin aynalık kısımlarıdır. Bu kısımlar kimisinde cam, kiminde ise iç içe iki tane yuvarlak kemerli olmak üzere yapının klasik görünümüne hareket kazandırmıştır. Yapı klasik mimari üsluba sadık kalmakla beraber 16. yy barok üslubun etkilerini de bünyesinde uyum içerisinde taşımaktadır.

Bibi. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst., 1986, s. 141.

EMİNE NAZA

Veliyüddin Efendi'nin celi ta'lik karalaması (üstte) ve Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nden bir görünüm. U. Derman, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri,* İst., 1982 *(üst), Ertan Uca, 1994/ TETV Arşivi*

VENEDİK SARAYI

Beyoğlu İlçesi'nde, Tophane'de(-0, Tomtom Kaptan Sokağı'nda, İtalyan Lisesi' nin(->) yanındadır. Bugün İtalya Cumhuriyeti Başkonsolosluğu ikametgâhı olarak kullanılmaktadır.

Tarihi çok eskilere uzanan yapı ilk önce Venedik Cumhuriyeti'nin, Osmanlı Devleti nezdinde bulundurduğu elçi ve Osmanlı topraklarındaki Venedik kolonisinin başı olan balyosların(->) İstanbul'daki temsilciliği ve ikametgâhı olarak kullanılmıştır.

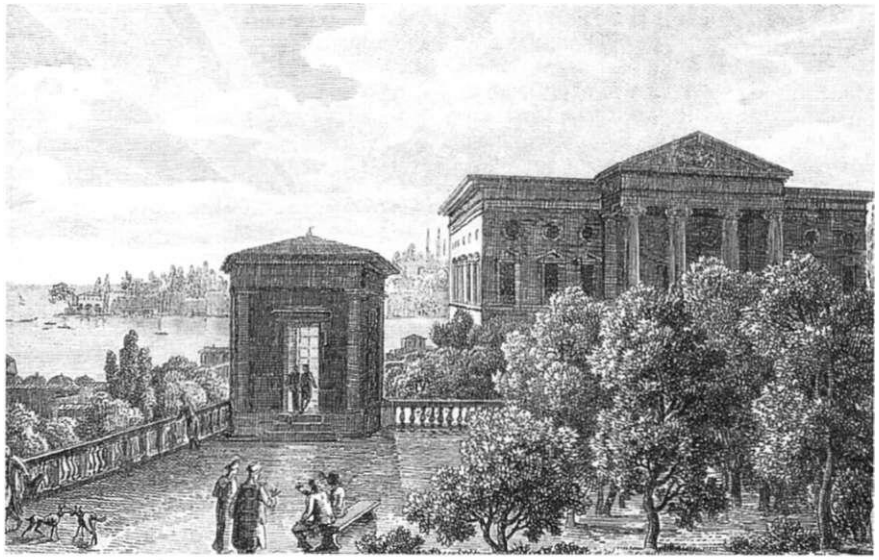
Osmanlı topraklarında elçi bulundurma hakkı ilk olarak 1454'te yapılan bir antlaşma ile Venedik Cumhuriyeti'ne verilmiş, balyoslar önce bir yıllığına görev yaparken, 1503'te bu süre üç yıla çıkarılmıştır. 15. yyin sonlarında istanbul'da henüz sabit bir ikametgâhları bulunmayan Venedik elçileri, Eminönü'nde Yahudi Mahallesi'nde veya Çemberlitaş'taki Elçi Hanı'nda(-*) kalmaktaydılar. 16. yy'ın başlarından itibaren Venedik elçileri Galata'da ikamet etmeye başlamışlardır.

Galata'daki ilk binanın yeri, konumu ve şekli hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Galata surlarının iç tarafında, denize yakın bir yerde olduğu bilinmektedir. Bir süre sonra bölgenin giderek kalabalıklaşması, sık sık çıkan yangınlar ve salgın hastalıklar gibi nedenlerle bu bina terk edilmiş, elçilik bağlık bahçelik, temiz havası ve güzel manzarası olan Galata'nın üst kısımlarındaki Pera'da (Beyoğlu) bulunan kiralık bir eve taşınmıştır. Balyos Pietro Zen, Ağustos 1527'de Venedik Cumhuriyeti'yle yaptığı yazışmalarda "Pera Bağlarındaki bu evin özelliklerinden detaylı olarak bahsetmektedir.

Bugünkü Venedik Sarayı'nm yerinde bulunan ve Venedik Cumhuriyeti'ne mensup bir tercümanın oğlu Sebastiano Salvago ile Zoia (Gioia veya Giorgia) adında bir kadına ait olan bu bina, büyük bir bahçe içinde, ahşap, tek katlı, mütevazı bir Türk evi şeklindeydi ve bu semtteki, bağ ve bahçeler içindeki diğer evler gibi çok güzel bir deniz manzarasına sahipti.

1645'te Girit Savaşı nedeniyle Venedik'le Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler bozulmuş, Balyos Giovanni Sorenzo Osmanlı Devleti aleyhine casusluk yaptığı gerekçesi ile tutuklanarak hapsedilince elçilik binası bakımsız kalmış ve tahribata uğramıştır. Savaşın bitmesi (1670) ve diplomatik ilişkilerin yeniden düzelmesiyle birlikte birbirlerini izleyen Venedik elçileri, Balyos Querini, Morosini ve Dona, savaş sırasında yağmalanmış ve tahribata uğramış olan yapıda henüz Venedik Cumhuriyeti'nin malı olmamasına rağmen, elçilik binası olarak kullanılmasından dolayı, sağlamlaştırmak ve daha iyi bir görünüm vermek amacıyla çeşitli restorasyon çalışmaları gerçekleştirmişlerdir.

1728'de, elçilik olarak kullanılan binanın sahipleri olan Salvago ailesinin mirasçıları Testalar evi satmak için Venedik Cumhuriyeti'ne başvurmuşlar fakat senato ancak kirayı yükseltmekle yetinmiştir. 1743'te Testa ailesinin evi ve yanındaki ek

Castellan'ın çizgileriyle (üstte) ve günümüzde Venedik Sarayı. N. Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul*, İst., 1992 (üst), M. Cezar, *19. Yüzyıl Beyoğlusu*, İst., 1991

binaları satmak için tekrar başvurması üzerine, Venedik Senatosu Balyos Venier'i binanın alımı için görevlendirmiş ve satın alma işlemi 24 Eylül 1746'da resmen gerçekleşmiştk.

Venier'i izleyen balyoslar, artık Venedik Cumhuriyeti'nin mülkiyetine geçen binanın önemli restorasyon işlemlerinin yapılması için senatodan izin almışlar, 1752-1754 arasında yapılan bu çalışmalar sırasında duvarlar örülmüş, bahçe düzleştirilip düzenlenmiş, ön cephe yeni baştan yapılmış ve bazı odalara yeni bir görünüm verilmiştir. Bu restorasyon ve düzenlemelerden sonra, uzun bir süre, olağan bakım işlerinin dışında, hiçbir onarım işlemine tabi tutulmayan binaya 1772'de Balyos Paolo Renier tarafından birtakım kısmi düzenlemeler uygulanmış, Venedik Sarayı'nı oluşturan ana binada ve saray bahçesindeki diğer küçük yapılarda restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Bugün sarayın içinde, yapılan bu çalışmalara atfen bir yazıt bulunmaktadır.

1777-1781 arasında elçilik görevinde bulunan Balyos Andrea Memmo, Venedik Elçiliği'nin konumuyla yakından ilgflenmiş, Pera Tepesi üzerinde yer alan saraym yerinin dar ve sağlıksız olduğunu ileri sürerek elçiliğin diğer yabancı diplomatik temsilciliklerin (Hollanda, Rusya, İsveç gibi) toplu olarak bulunduğu "Dört Yol"a taşınmasını Venedik Cumhuriyeti'ne önermiş ve sarayın satılması için birtakım gizli görüşmelerde bulunmuştur. Senato tarafından reddedilen bu öneriden sonra, Balyos Memmo binayı yıktırıp yeniden inşa ettirmek istemiş, ancak bu projenin Venedik bütçesine ağır yük getireceğini düşünen senato, balyosun bu teklifini de reddetmiş, ancak, esaslı bir onarıma razı olmuştur. Bunun üzerine Balyos Memmo, mimarlıktan iyi anlayan Polonyalı rahip Jean-Chrysostome Orlovski ile işbirliği yaparak, binada büyük çaplı bk onarım gerçekleştirmiştir. Kendisi de mimarlığa büyük ilgi duyan ve mimar Lodoli'nin öğrencisi olan Balyos Memmo, elçiliğin Venedik saraylarına benzer bir biçime bürünmesine büyük özen göstermiştir. 1780-1781 kışında Iseppo ve Bartolomeo Coccon adındaki iki İtalyan ustabaşının yönetiminde başlanılan çalışmalar 1782 ortalarına kadar sürmüş, sonunda çok güzel bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar sırasında ana cephe Palladien üslupta yeniden inşa edilmiş, sarayın içine kemerli merkezi bir galeri ve bu galeriye çıkan çift kollu bir merdiven yapılmış, ayrıca büyük bir salon ilavesiyle saray büyütülmüştür. Bunların yanısıra, yangından etkilenmeyen bk arşiv, hapishane, revir ve bir de şapel yapılmıştır.

Venedikliler, büyük bir özenle neredeyse yeni baştan yaptıkları elçilik binalarını ne yazık ki fazla kullanamamalardır. 17 Ekim 1797'de Campoformio Antlaşmasının imzalanması ile Venedik Cumhuriyeti son bulmuş, Avusturya galip ilan edilmiş ve Venedik Sarayı Avusturyalıların eline geçmiştir. Ancak saraydaki Avusturya mevcudiyeti pek uzun süreli olmamış, Austerlitz Savaşı ve hemen ardından 1805 Presburg Antlaşması ile Venedik Sarayı 1806'da Fransızlara geçerek 1815'e kadar Fransız elçileri tarafından kullanılmıştır. 1815'teki Viyana Antlaşması ile Venedik yeniden Avusturya egemenliği altma gkmiş ve yüzyıl boyunca Avusturya Elçiliği olarak kullanılmıştır. Bu süre içinde 1853'te Baron Kari von Bruck tarafından sarayda geniş çaplı bir restorasyon çalışmasına girişilmiş, yapılan çalışmalar, 1869'da sarayı ziyaret eden İmparator Francesco Giuseppe tarafından hayranlıkla karşılanmış ve övgüye değer bulunmuştur. Bu dönemde ayrıca 1887'de Elçi Calice ve 1908'de Elçi Pallaviani tarafından iki ayrı restorasyon daha gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu restorasyonlar sırasında yapının şekli ve mimari çizgisi çok fazla değiştirilmemiş, Balyos Andrea Memmo'nun yaklaşık yüz yıl önce yaptığı çalışmalara mümkün olduğunca sadık kalınmıştır. Yapının ön kısmı genel hatlarıyla Memmo ile Orlovski'nin projesinde görülen cephedir.

I. Dünya Savaşının sona ermesiyle, Avusturya-Macaristan imparatorluğu yıkılmış, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'un itilaf devletlerince işgaline kadar Avusturya elçileri bu binada kalmışlardır. Yüksek Komiser Kont Carlo Sforza, italyan Dışişleri Bakanlığı'nın emriyle 1 Aralık 1918'de sarayı, italyan Deniz Kuvvetleri'ne işgal ettirmiş, binaya italyan Elçiliğinin yerleşmesi 27 Mart 1919'daki yüksek komiser kararı ile gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren 1936'ya kadar, Venedik Sarayı İtalyan büyükelçisine istanbul'daki ikametgâhı olarak tahsis edümiştk.

Bugün bu amaçla birlikte, İtalyan Başkonsolosluğu ikametgâhı olarak da kullanılan yapı, bodrum, zemin ve iki normal kat olmak üzere üç kattan oluşmaktadır. Dor başlıklı sütunların taşıdığı çıkma şeklindeki terası, üçgen alınlığı, pencere düzeni, iç ve dış süslemeleriyle yapı neoklasik üslup özellikleri göstermektedir. Sarayın bahçesinde yer alan ek binalarda ise konsolosluk ve vize işlemleri görülmektedir.

Bibi. T. Bertele, *Il Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Constantinopoli e le sue antiche memorie,* Bologna, 1932; "Balyos", *LA.* II, 291-293; Cezar, *Beyoğlu,* 32; V. Grazione, *Ambasciate d'Italia in Turchia,* Catania, 1994, s. 13-23; J. Reychman, "Beyoğlündaki Venedik Sarayı'nm Mimarı Kimdir?", *STY,* II (1966-1968), s. 15.

Z. HALE TOKAY

VENEDİKLİLER

Venedik, İtalya'nın kuzey kesiminde, Adriyatik Denizi kıyısında tarihi bir şehirdir. Venedik'te kurulu şehir devleti, kuruluşundan 1797'deki yıkılışına kadar İstanbul'la sıkı ilişki içinde bulundu.

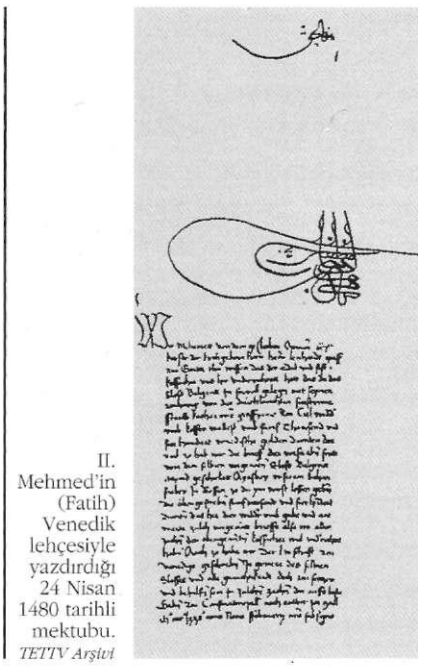

İstanbul'da bir Venedikli, 18. yy. *TETTV Arşivi*

Bizans Dönemi: Venedik Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi kesin değildir. Araştırmacılar 7. yy'a kadar çıkarırlar. Bağımsızlığını kazandıktan bir süre soma Adriyatik Denizi'ne sahip oldular ve Ege Denizi'ndeki adalarda, sonra da Çanakkale Boğazı ve Konstantinopis'te ticaret kolonileri kurdular. Bu faaliyetleri hakkında Bizans imparatorlarından resmi belge istediler. "Chrisobuflos" demlen bu resmi izin ve imtiyaz belgeleri 992'de verildi, fakat elde resmi suret değü de Latince suretler bulunduğu için fazla itibar görmeyen bu belgenin uzantısı, 1082'de İmparator I. Aleksios Komnenos tarafından verildi. Bu belgeyle Venedik tebaası olan tüccarlar devlet merkezinde hiç vergi ödemeyecekler ve hattâ düedikleri yerlerde serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Konstantinopolis'te mağazalar açtılar, mahalle tahsis edildi, üç iskeleden rahatça Galata tarafına geçme izni verildi. Bu imtiyazla durumlarını güçlendiren Venedikliler küiseler, idare binaları da inşa ettiler. Bu binalarm nerede olduğuna dair Bizans kaynaklarında bilgi bulunmazsa da Venedik Devlet Arşivi'nde mevcut birtakım bilgiler sayesinde, günümüzde Sirkeci ile Eminönü arasında kalan yerde olduğu ileri sürülebilir. Bu mahalle içinde kalan tek canlı hatıra Balkapanı Hanı'dır(->). Bir Bizans devri yapısı üzerine oturtulan bu binada, bir aralık balyosların^) ikamet etmesinden dolayı bu ismin verildiği ileri sürülebilir. Diğer bir hatıra, Yahudilere ait olup da Yeni Cami'nin inşası sırasında yıktırılan havra hakkındaki kayıtlardır. Venedik vesikalarında "ebraiky" diye geçen bu terim, Bizans kaynaklarınca da tekrar edilmiştir. Venedik kolonisi burada kendi başkanını seçerdi. Fakat yetkiler her zaman için, Venedik şehrindeki idareciler tarafından kontrol altında tıtulurdu. Temsilcinin unvanı "baiulus" (sorumluluk taşıyıcısı) idi ve zamanla muhtekf imla ile yazılan bu terim "baflo" tarzında kesin şeklini aldı.

Venedikliler, Bizans başkentinde her zaman için rahat hareket edemediler. Ortodoks mezhebine bağlı bu ülke halkı ve idarecileri, mutaassıp olmamakla birlikte kendilerine karşı her zaman mağrur olan Venediklilere pek sıcak bakmadılar. Bu sürtüşmenin sonucu **1126**da kolooninin durumu zorlaştı, fakat 1148'de I. Manuel (hd 1143-1180) yeni imtiyazlar verdi ve yetkilerinin surlar dışına da taştığını kabul etti. Bu yıllarda Cenevizliler(->) ile Pisalılar(->) Venediklilerin amansız rakipleri idiler. 12 Mart 1171 günü Venedik kolonisi zor anlar yaşadı ve sert bir saldırı yapıldı, buna rağmen 1187'de Bizans'la yeni bir anlaşma sağlandı. Venediklilerin kayıplarına karşı tazminat ödendi ve yeni yerleşim yerlerine izin verildi. Haçlı seferleri sırasında Venedik Cumhuriyeti gemileri ile büyük çapta asker ve malzeme taşıdığım ileri sürerek etkinliğini artırdı. 1204'teki IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler Bizans'ı yıkıp kendi imparatorluklarını kurdular. Bu dönemde Enrico Dandolo, Venedik kolonisini güçlendirdi. **126l**'e kadar devam eden bu devlette 20.000 Venediklinin bulunduğu bilinmektedir. Venedikli biri tahta çıkmadıysa da Fransızlarla bklikte yetkilerinin sınırlarım genişlettiler, büyük çapta toprak sahibi oldular. Bizans **126** i'de eski başkentine tekrar kavuştu ve Venedik kolonisine yeni imtiyazlar verildi. 1268, 1275 ve 1285'te verilen yeni chrisobullos'lar, koloninin gücünü ve faaliyetini yansıtır, imtiyazlar 14. yy'da da verildi.

Venedik kolonisinin daimi olarak devlet merkezinde güçlenmesi, bir bakıma başta Galata olmak üzere, Karadeniz taraflarında ticaret etkinliğini hızlandıran Cenevizlilere karşı bir alternatif olmasıdır. Her ne kadar Bizans İmparatorluğu ile Cenova Cumhuriyeti arasında daimi diplomatik ilişki mevcut görünse de ağırlık Venedik'ten yana idi. Cenova ile Venedik, Bizans topraklarındaki ticaret alanında sert bk rekabete girişmişlerdi ve bir aralık Adalar civarında deniz savaşma bile tutuşmuşlardı. Bu durum karşısında Cenova Cumhuriyeti, yeni gelişmekte olan Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı ve Boğazlarda

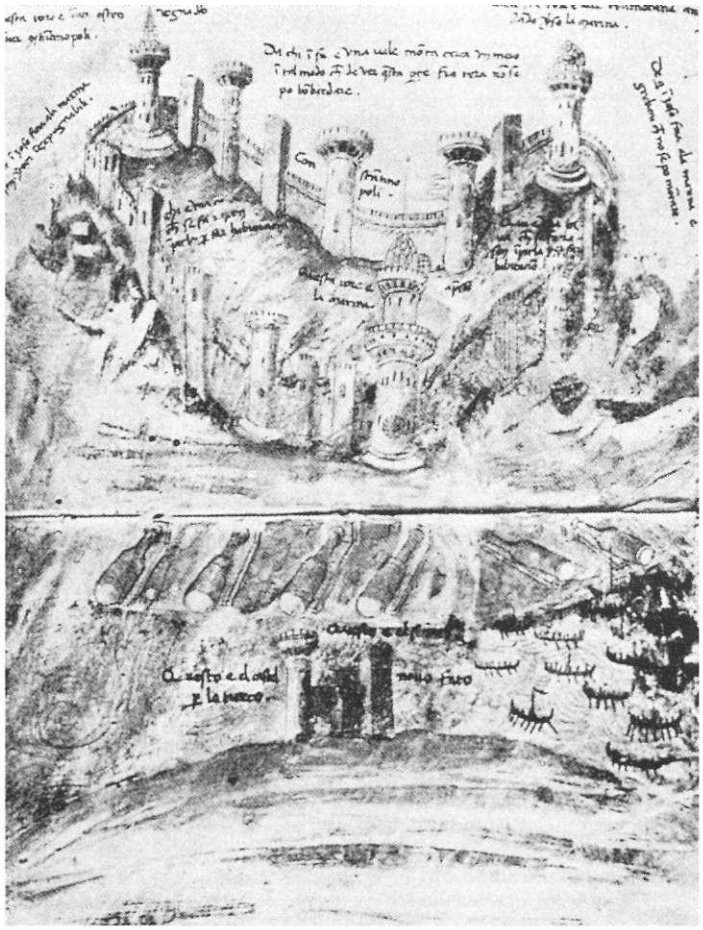

II. Mehmed'in (Fatih) Venedik lehçesiyle yazdırdığı 24 Nisan 1480 tarihli mektubu. *TETTV Arşivi*

geçiş için zor duruma düşen Osmanlı ordularına hep yardım etti. Venediklilerin Konstantinopolis'te bulundukları sırada Anadolu Selçuklu Devleti ile de ilişkiye girdiğine dair vesikalar mevcuttur. Burada bulunan koloninin başkanı ile Selçuklu Devleti'nin temsilcisi arasında 1220'de bir barış antlaşması yapıldı. Gerçi uygulanmasına dair delillerimiz yok ise de, sonraki asırlarda yapılan ticaret antlaşmalarının en eski örneğidir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli taraflarında gelişmesi sırasında ilişkiler hep Bizans başkentinden idare edildi. 1361'de Edirne'nin fethinden sonra buradan iki temsilci tebrik ziyareti yaptıktan başka 1446 tarihli ahitnamenin görüşmelerini buradan yollanan temsilci sürdürdü. Bizans'ın son yıllarında başkentinde faal bir tüccar olan Giacomo Badoer'in(->) basılı olan hesap defteri, Türk tüccarlarının faaliyetini ve Bursa'ya kadar uzanan ticaret ağını gösteren çok kıymetli bir belgedir.

Venedikliler Konstantinopis'te bulundukları sırada, ticaret kadar kültür alanında da etkili oldular. Şehirdeki klasik çağ ile ilgili eserleri incelemeye, araştırmaya ve hattâ toplamaya başladılar. Yeni ilim çevresi yarattılar. Hümanizma gibi insanlığın muhteşem başarılarından olan gelişme Venedik şehrinde başladıysa, bu bir rastlantı değil, Konstantinopolis'le ilişkilerin kültür, ilim, sanat, felsefe ve tarihçilik alanlarıyla tamamlanması sayesinde gerçekleşti. Bu büyük hareketi meydana getiren kişiler ve yazdıkları eserler somadan muhtelif araştırmalara konu oldu. Büyük bir kısmı Agostino Pertusi(-») tarafından incelenen bu kişiler arasında Kardinal Bessarione'nin özel bir yeri bulunmaktadır. Bildin adamı olmakla birlikte Türklere karşı bir Haçlı seferi düzenleyip Bizans'ı kurtarmak ve Katolik-Ortodoks mezheplerinin birleşmesi için çaba gösteren Bessarione, Bizans ülkesinde ve başkentinde topladığı elyazmalarını tetkik etti, eserler kaleme aldı, çok kişilere tanıttı ve sonunda Venedik şehrine götürdü. Uzun süre muhtelif manastır ve depolarda kalan bu eserler sonradan Marciana adlı Venedik Cumhuriyeti'nin merkez kütüphanesine verildi. Bu zattan başka Venedik kültür adamları ilişki içinde bulundukları Bizans'ın dilini, tarihini, kültürünü öğrendiler ve bunun için Konstantinopolis'e gitmek kadar kendi şehirlerinde ve bu arada Padova'da öğrenilmesini sağladılar. Francesco Filelfo ile Lauro Querini'ni uzun yolculukları göze alıp Bizans'a gelmişler ve ilki yazdığı edebi eserler ve mektuplar, ikincisi ise Batı dünyasına Osmanlı asker ve devlet yapısı hakkında çok dikkate değer bilgiler vermişlerdir.

II. Mehmed (Fatih) istanbul'u kuşattığı sırada Venedikler Bizans'ın yanında çarpıştılar. Son balyos olan Girolamo Minotto eline silahı alıp savunmaya katıldı. 30 Mayıs günü yakalandı ve Katalan Konsolosu Pere Juliâ ve oğulları ile birlikte idam edildi. 26 Kasım 1452'de Karadeniz'den hububat getiren Venedikli A. Erizzo'nun gemisi, Rumeli Hisarı'ndan atılan güllelerle batırıldı. Tevkif edilen kaptan Dimetoka'da idam edildi. 5 Nisan 1453'te Osmanlı donanmasını atlatıp Halic'e girmeyi başaran filoda üç Venedik gemisi vardı. Kuşatma sırasında Venedikli soylu bir aileye mensup olan Nicolo Barbaro(->) bir günlük yazdı. Türklerin Bizans'ın başkentine girişinden sonra Venedikliler gemilerine atlayıp kaçtılar, tutuklananların bir kısmı yüklü bir haraç verip kurtulmayı başardı. Venedik Senatosu kuşatma altmdaki vatandaşlarına yardım etmek için girişimler yaptı, fakat gelen ümitsizlik haberleri üzerine 8 Mayıs 1453'te Bartolomeo Marcello'ya olağanüstü yetkiler vererek Osmanlı padişahı nezdine yollamaya karar verdiler. Sultanın her türlü şartı kabul edilecek ve barış antlaşması muhakkak imzalanacaktı. Senatodan aldığı yetkiler ile yola çıkan elçi bir yıl süreyle bütün zorlukları atlattı ve devlet erkânı ile görüşmelerini tamamladı ve 18 Nisan 1454'te iki devlet arasında sulh yapıldı. İstanbul'un Türklerin eline geçtiği haberi, 29 Nisan 1453'te, Eğriboz Adası'ndan gelen bir haberci tarafından Venedik şehrine ulaştırıldı.

Rumeli Hisarı'nın 1453'te Venedikliler tarafından çizilmiş bir resmi. *TETTV Arşivi*

Venedik lehçesine bu ilişkiler sırasında çok sayıda kelime girdi. Denizcilik başta olmak üzere, pek çok alanda görülen bu kelimelerin bir kısmı hâlâ yaşamaktadır. Venedik'te yaşayan çok muhteşem Bizans hatırası, günümüzde en merkezi yer olan San Marco Kilisesi önündeki "Dört At Heykelr'dir. Göz kamaştırıcı bu eseri, Napoleon Bonaparte işgal ettiği Venedik şehrine gelince, çok sayıdaki sanat eseriyle birlikte Paris'e götürdü, italya Birliği kurulduktan sonra, hiçbir sanat eserinin iadesi istenmedi ise de, bu eser ısrarlar sonucu Venedik'e getirildi. San Marco Hazinesi (Tesoro di San Marco) diye tanınan sanat eserlerinin depolandığı derme de büyük ölçüde Bizans'tan alınanlardır. Minyatür ve işleme alanlarında olduğu kadar mimari alanında da Bizans sanatı Venediklileri etkilemiştir.

Osmanlı Dönemi: Osmanlı-Venedik ilişkileri, patlak veren yedi savaşa rağmen, hiçbir zaman durmadı, Venediklileri İstanbul'da eksik olmadılar. Bu dönemde Galata taraflarında varlıklarını devam ettirdiler. Galata halkına verilen "amanname" her ne kadar Osmanlı-Cenova ilişkileri içinde yer alırsa da Venediklilerin de bir süre sonra buradaki haklardan istifade ettikleri ileri sürülebilir. II. Mehmed, ticaretteki becerileri bilinen Venediklilerin faaliyetini, kabul ettiği 1454 tarihli antlaşma ile takdir ettiğini gösterdi. Bununla birlikte 1463-1479 arasında devam eden 16 yıllık savaş çetin dönemlerin de başlangıcı oldu. Ama iki devlet arasındaki ilişkiler hiç kesilmedi. Resmi temsilciler dışında tüccarlar da ilişkilerin devamına gayret gösterdiler. Bunlar arasında en tanınmışı Andrea Gritti'dir. 1499'da patlak veren harbi durdurmak için şahsi dostluğunu ortaya koydu ve 1503'te yürürlüğe giren antlaşmadan sonra kendisi ve oğulları çok etkin bir faaliyet gös-

terdiler (bak. Gritti ailesi). 16-17. yy'lar İstanbul'daki Venediklilerin en parlak dönemidir. En kıymetli diplomatlar balyos olarak geldiler. Venedikli aileler için bu makama seçilmek büyük bir şeref olduğundan senatodaki oylamalar çok çekişmeli geçerdi. İstanbul'daki idare binaları çok gösterişliydi. Galata'da surlar içinde bulunan elçilik (balyosluk) binasının yerini bilmiyoruz. Fakat 16. yy'm hemen başında Pera Bağları'nda (Vighe di Pera) yer edindiler. Üç yıl kalan balyosa daimi surette eşlik eden bk maiyet bulunurdu. Edindikleri bilgi, haber ve izlenimleri memleketlerine döndükten sonra bk rapor halinde hazırlayıp senatoda okurlardı. "Relazione" adı verilen bu belgeler, günümüz tarihçüeri tarafından en kıymetli kaynaklar arasında sayılmaktadır. Bilgilerin nereden derlendiğine dair hiçbir kayıt yoktur. Balyosluk binasında daimi ikamet eden memurların birer bilgi kaynağı olduğuna dak kayıtlar vardır. Bu bilgilerin daha da derinleştirilmesi ve gelen Osmanlı evrakının okunup tercüme edilmesi ve hattâ bazı kereler divana Türkçe yazılmış belgeler iletebilmek için, bir mektep de açıldı. Burada Şark dillerini öğrenen gençler (Giovani della Lingua) arasında bazı devirlerde muhtelk eserler tercüme eden, derleyen ve toplayan kişiler de yetişti.

Balyosların gelişleri, karşılanışları Küçükçekmece Köprüsü'nden başlar. Galata'daki binalarında sona ererdi. Padişaha güven mektubunu sunmaları ve verilen ziyafete katılmaları için tertiplenen merasimler çok gösterişli olurdu. Fakat bu elçilik heyetlerinde hiçbir sanatçının bulunmaması dikkati çeker. Gentile Bellini'nin(->) II. Mehmed'in davetini kabul etmesinden sonra hiçbir ressam, nakkaş, işlemeci heyete katılmadı. Fakat İstanbul'da yapılmış en güzel halk resimlerinden birisinin Venedik Şehir Kütüphanesi'nde (Museo Civico Correr) bulunması dikkati çeker. Elçilerin raporları ise kendilerine büyük bir itibar sağladı. 1503 tarihli ilk rapordan soma bilhassa 16. yy'da kaleme almanlar çok değerli birer kaynaktır. 17. yy'da kaleme alınanlar o kadar tanınmamış ise de hiç yayımlanmadan kalan 18. yy raporlarına göre daha şanslı sayılabilkler. Temsilciler arasında A. Gritti'den sonra onun kadar parlak bir iz bırakan yok ise de muhtelk kereler gelen ve kalıcı belgeler bırakan Pietro Zen, Kıbrıs Savaşı sırasında oğlu ile birlikte tutsak edilen fakat gene de başarısını devam ettiren Marc'Antonio Barbaro, soylu bir Venedik ailesine mensup Tiepololar, güçlü bir aileden olan Leonardo Dona, muhtelif temsilcilik görevlerini yerine getiren Giacomo Soranzo adlı kişiler 16. yy'da becerilerini ortaya koydular. 17. yy'da ise değerli gözlemleri ile Ottaviano Bon ve Alvise Contarini bunalımlı yıllan atlatmak için çabalar gösterirken resmi ilişkiler kadar İstanbul ve Galata'da cereyan eden siyasi havayı da değerlendirdiler. Bu temsilciler aynı zamanda İstanbul'un muhtelk semtlerinin güzelliklerini fark ettiler ve Pera Bağları ile de yetinmeyip Boğaziçi'nde Arnavutköy, Büyükdere gibi yerlerde yaz mevsiminde kaldılar. Bir kısım resmi işlerini buradan da yönettiler. Avrupa'da ilk Türk edebiyatı tarihi yazarı bu temsilciler arasından çıktı. 17. yy'ın sonunda balyos olarak gelen Giambattista Dona, daha önce başladığı çalışmalarına, sonradan gençleri de katarak eserini yazdı. Böyle müstesna bir eserden bir asır sonra G. Toderini İstanbul'a gelip Venedik Balyosluğu'nda topladığı eser ve bilgi sayesinde *Letteratura Turchesca* adlı eserini hazırladı. Ferdinando Marsigli de eserlerini hazırlamak için geldiği İstanbul'da bkgilerin büyük bir kısmını balyoslukta edindi ve buradaki tercüman, düoğlanı, kâtip ve dil hocaları isteklerini yerine getirdiler.

18. yy'da muhteşem bir saraya sahip olan VenediklÜerin daha başka kalıcı eserleri yoktur. Fakat bu bina büe onlara yeterli oldu ve toplanan zengin arşivi (resmi adı Archivio Bailo a Costantinopoli) zamanımızda Venedik Devlet Arşivi'nin en çok kıymet verdiği seridir. İçerdiği Türk belgelerinin çokluğu resmi ilişkiler dışında, kişisel başvuruların çözümlenmesini de yansıtır. Bu merkezde cereyan eden kültür olayları fazla etki yapmadı. Verilmesi mutat ziyafetler arasında tarihe geçen bilgi yoktur. 1524'te Galatalı Frenkleri harekete geçiren Venedikliler parlak bir eğlencenin yapılmasını ve bu hatıranın da sonraki nesillere aktarılmasını sağladkar ise de devamı yoktur. Ancak 18. yy'da Venedik şehrine ulaşan haberlere göre tanınmış komedi yazarı Carlo Goldoni eserlerinde Türk tiplemelerine yer verdi. Türklerin dünyası hakkında sahne eseri yazmak isteyen kişilerin haber kaynağı İstanbul'daki Venediklilerdi.

Ramberti, Sansovino, Minadoi gibi 16. yy, G. Sagredo, Brusoni, Valieri gibi 17. yy yazarları da İstanbul'daki Venediklilerden Osmanlı'yı öğrendiler. Türk hayranlığı İstanbul'a gelen Venediklilerde bazen büyük değişim yaratır, bazı gençler Müslümanlığı kabil edip ülkesine dönmekten vazgeçebilirdi. Venedik Cumhuriyeti'nin ortadan kalkmasına paralel olarak bu isim de artık unutulmaya başladı ve tarihi hatıralar ancak yazılı belgelerde kaldı. Venediklilerin asırlar boyu emek verdikleri sarayları bir süre Avusturya elinde kaldı ve ancak İtalya Birliği'nin kuruluşundan çok sonra esas sahibinin mirasçısı İtalya Cumhuriyeti'ne kaldı.

Venedik hatırası bir tek "Balyoz Sokağı"nda yaşar.

Bibi. T. Bertele, *Il palazzo degli ambasicatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie,* Bologna, 1932; P. Preto, *Venezia e i turchi,* Firenze, 1975; ay, "I Turchi e la cultura veneziana dei Seicento", *Storia della Cultura Veneta,* c. 4, bölüm 2, Vicenza, 1985, s. 313-341; A. Pertusi, *La caduta di Costantinopoli, 2* e, Verona, 1976; ay, *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli,* Bologna, 1983; ay, *Saggi veneto-bizantini,* Firenze, 1990; ay, "Umanesimo greco dalla fine del secoİo XIV agli inizi del secolo XVI", *Storia della Cultura Veneta,* 3/1, s. 177-264; W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi,* Ankara, 1975; H. İnalcık "Ottoman Galata, 1453-1553", *Premier recontre... Recherches sur la ville ottomane: la cas du quartier de Galata,* İst.-Paris, 1991, s. 17-116; E. Dalleggio d'Alessio (yay.), *Relatione dello stato della cristianità di Pera e Costantinopoli obediente al Sommo Pontefice romano,* Ist., 1925; B. Dudan, *IIdominio veneziano di Levante,* Bologna, 1938; C. A. Maltezou, "Il quartiere veneziano di Costantinopoli (scali marittimi)", *Actes de XVe congrès* ***International*** *d'études byzantines,* IV, Atina, 1980, s. 208-239; ay, *Ho tesmos tou en Konstantinoupolei venetou bailou (1268-1453),* Atina, 1970; Ş. Turan, *Türkiye-îtalya İlişkileri,* I, İst., 1990; C. C. F. Manzonetto, *Baili veneziani alla Sublime Porta. Storia e caratteristiche dell'ambasciata veneta a Costantinopoli,* Venedik, 1985; *Venezia e i Turchi,* Milano, 1985; S. Romanin, *Storia documentata di Venezia,* Venedik, 1973; R. Cessi, *Storia della Repubblica di Venezia,* Firenze, 1981; F. C. Lane, *Storia di Venezia,* Torino, 1978; F. Thiriet, *Histoire de Venise,* Paris, 1952; ay, *la Romanie vénitienne au Moyen Age,* Paris, 1975; M. Cortelazzo, *Venezia, ÈLevante e il Mare,* Pisa, 1989; F. C. Lane, *Studies in Venetian social and economie history,* Londra, 1987.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

VEZİR HANI

Eminönü İlçesi'nde, Çemberlitaş'ta, Vezir Hanı Caddesi'ndedir. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa tarafından yaptırılarak Köprülü Külliyesi'ne(-0 dahil edilmiştir. Kapı üzerinde talik hatla yazılı beş satırlık tamir kitabesi 1312/1894-95 tarihi ile beraber 1070/1659-60 tarihini de verir. Fakat 1070 tarihi ile "sadr-ı esbak Köprülü Mehmed Paşa" ibaresi tartışmalıdır.

Vezir Hanı
A. V. Çobanoğlu, 1992

Yapı taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Cadde üzerindeki taş kapı, payeler, kapı ve pencere söveleri kesme taş, revak kemerleri ve örtü sistemi tuğla, duvarlar ise taş ve tuğlanın kullanıldığı almaşık örgüye sahiptir.

Yapıldığı devirdeki yol ve arsanın durumuna göre düzenlenmiş olan yapı tam simetrik bir plan göstermez. Büyük değişikliklere uğramış olan yapı iki avlulu olarak düzenlenmiştir. Birinci avlu bugün üçgen bir alana sahiptir. İkinci avlu ise 70x47x65x45 m ölçülerinde yamuk dikdörtgen bir plana sahiptir.

İki katlı ve avlulu bir han olan yapı, giriş cephesinde arazinin meyilli olmasından dolayı üç katlı olarak düzenlenmiştir. Taç kapı büyük sivri kemer altında yuvarlak kemerli açıklığa sahiptir. Cephede biri kapının solunda, 7 tanesi sağda olmak üzere 8 dükkân vardır. Dükkânlar dışa hafif sivri kemerle açılmaktadır. Dükkânların üzerinde iki sıra halinde 7 odanm dışa açılan pencereleri vardır. Pencereler aynı eksen üzerinde olup tuğladan sivri boşaltma kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı ve sövelidir. Üst kattaki birimler kubbe ile örtülü olup yer yer değişikliğe uğramıştır.

Taç kapıdan beşik tonozlu bir geçitle içeri geçilmektedir. Revaklı avluda zemin kattaki mekânlar yalnızca birer kapı ile dışa açılmakla beraber birer kapı ve pencere ile de revaklara açılmaktadır. Üst kat mekânlarında ayrıca iki yanı nişli birer ocak bulunmaktadır. Üst kata revak altında yer alan karşılıklı iki yönde merdivenlerle ulaşılır.

Revaklı avluda taş payeler kare kesitli olup tuğladan sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmıştır. Bugün avlu ortasında özgün biçimini kaybetmiş fevkani mescit bulunmaktadır. Beşik tonoz üzerinde oturtulan yapı kubbe ile örtülü olup harap durumdadır.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

VEZİR MEHMED PAŞA ÇEŞMESİ VE NAMAZGAHI

Edirnekapı ile Rami Kışlası arasında, Kışla Caddesi üzerinde, Hüseyin Efendi Köşkü'nün karşısında ve halk arasında Karagöz'ün evi olarak bilinen evin yanında yer almaktadır.

Çeşmenin üzerinde bulunan dilimli kartuşlar içine alınmış on mısralık sülüs hatlı kitabeden anlaşıldığına göre 1027/1618'de Sadrazam Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu kitabenin aynısı, Karagümrük Öküz Mehmed Paşa Camii önündeki çeşmenin üzerindedir. Mehmed Paşa, Karagümrük semtinde Kara Hasan isminde bir öküz nalbandının oğlu olduğundan Öküz lakabı ile tanınmaktadır. 1020/1611'de Gevherhan Sultan ile evlenerek saraya damat olan Mehmed Paşa üki 1614-1616 ve diğeri 1619'da olmak üzere iki defa sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Karagümrük'te bir cami, mektep ve çeşme ile Ulukışla'da bir han, hamam, cami, mektep, çarşı, medrese ve köprü yaptırmıştır. Mehmed Paşa, 1031/1622'de vefat ederek Şeyh Bekir Efendi Tekkesi haziresine gömülmüştür.

Tamamen kesme taştan inşa edilen çeşmenin arkası namazgahtı. Dört basamakla çıkılan namazgahın mihrap taşı kaybolmuştur ve sofa kısmı ise çöplük olarak kullanılmaktadır. Klasik Osmanlı üslubunu yansıtan çeşme çok sade olarak tasarlanmıştır. Tek bezemesi sivri kemerin kilit taşı üzerinde bulunan çok kollu yıldız desenli kabarasıdır. Cephede hareket ve süsleme bu kabara ve silmelerle gerçekleştirilmiştir. Çeşmenin üç kademeli silmelerle çerçeve içine alınmış sivri kemerli nişten ibaret olan bölümü yan kanatlara göre dışa taşkın konumdadır. Yan kanaüarın yüksekliği sivri kemerin başlangıç hizasına kadardır. Çeşmenin üzerinde kademeli siimeli alınlık yer alır. Alınlık silmesi yan kanatlara doğru iner ve kanatlar boyunca devam ederken birden yana dönüş yapar ve kesilir. Kanatların üzerine yekpare taştan birer korkuluk konulmuştur.

Çeşmenin aynataşı yerinde yoktur. Bugün yerinde bulunmayan musluğun iki yanında kaş kemerli birer bardaklık yer almaktadır.

Yol seviyesinin yükseltilmesi sonucunda musluk seviyesine kadar toprak altında kalan çeşme oldukça kötü durumdadır. Anacaddenin hemen kenarında yer aldığından devamlı olarak yıpratıcı etkilere maruz kalmaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 27-28; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst. 1993, s. 576-577; *İSTA,* VII, 581; Haskan, *Eyüp Tarihi,* II, 128; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I, 64-65.

DENİZ ÇALIŞIR

VEZİR TEKKESİ

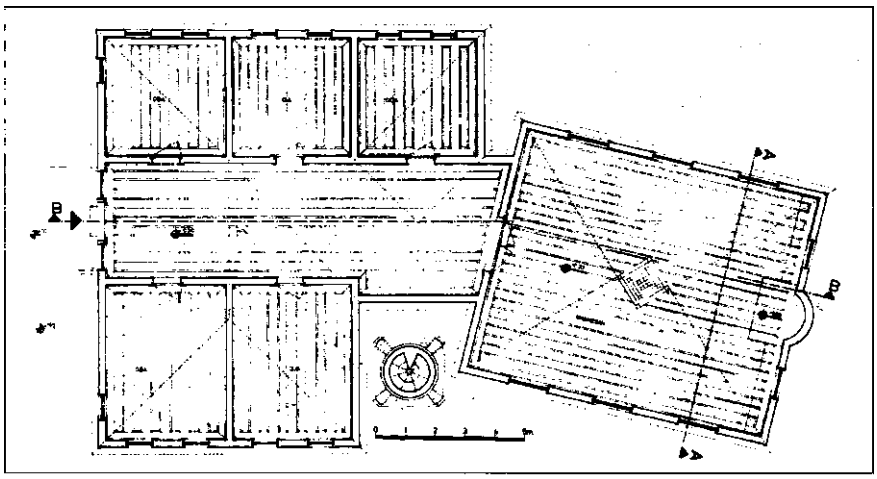
Eyüp İlçesi'nde, bazı Osmanlı kaynaklarında "Servi Mahallesi", bazılarında da "Kurukavak" olarak tanımlanan kesimde, Düğmeciler Mahallesi'nde, Vezir Tekkesi Caddesi'nin güneyinde yer almaktadır.

Sadrazam Safranbolulu Hacı Mehmed İzzet Paşa (ö. 1812) tarafından 19- yy'm sonlarında, sadareti sırasında (1795-1798) inşa ettirilmiştir. Cami-tekke niteliğindeki bu tesisin meşihatına Nakşibendî tarikatından Şeyh Ömer Rızaî Efendi (ö. 1819) getirilmiş, vakfın tevliyeti ise bani tarafından en büyük oğluna vasiyet edilmiştir.

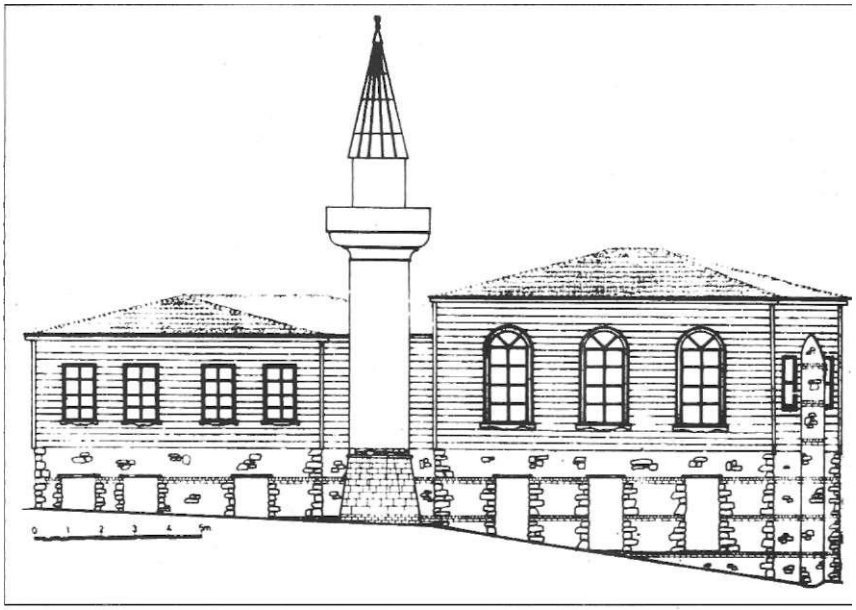
Minber ve minare ile donatılmış bir cami- tevhidhane, selamlık, harem ve mutfak-taamhane birimlerinden meydana gelen ve mimari özelliklerinden, 19. yy'm ikinci yarısında yenilendiği anlaşılan Vezir Tekkesi Cumhuriyet döneminde harap düşmüş, harem bölümü ile Şeyh Ömer Rızaî Efendi'nin türbesi 1940'larda ortadan kalkmış, cami-tevhidhane 1980 kışında çökmüş, geriye harap selamlık bölümü ile küçük nazirenin kalıntıları intikal edebilmiştir.

Kaynaklarda banisinin adıyla da (Hacı Mehmed İzzet Paşa, İzzet Mehmed Paşa, Sadr-ı Esbak İzzet Paşa) anılan Vezir Tekkesi, sonuna kadar Nakşibendîliğe(->) bağlı kalmış, Hicaz'da vefat eden Şeyh Ö. Rızaî Efendi'den soma oğlu Şeyh Abdülkadir Efendi (ö. 1865) ve Şeyh Kadri Efendi posta geçmişlerdir. Son postnişin ise Eyüp Bahariye'sinde gömülü olan Şeyh Abdullah Efendi'dir (ö. 1929). Ayin günü *Asitâne* (1849) ile *Mecmua-i Cevâmi'de* cuma, *Mecmua-i Tekâyâ'da* (1889) perşembe olarak verilmekte, Dahiliye Nezareti'nin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde burada üç erkek ile beş kadının ikamet ettiği belirtilmektedir.

Tekkenin içinde yer aldığı, ağaçlarla kaplı, geniş bahçenin girişi Vezir Tekkesi Caddesi'ne açılır. Günümüze ulaşmayan harem bölümünün de bu yönde, cadde üzerinde yer aldığı anlaşılmakta, yine bu kesimde, şahideleri kırılmış beş adet kabri barındıran hazire bulunmaktadır. Şeyh Ö. Rızaî Efendi'nin, hazirede yer alan kagir makam türbesi de tarihe karışmıştır. Cami-tevhidhaneyi, selamlığı ve mutfak-taamhaneyi barındıran ana yapı kıble doğrultusunda uzanmakta ve 24x14 m boyutlarında bir alanı kaplamaktadır. Güney kesimini işgal eden selamlık ile cami-tevhidhanenin eksenleri arasında 15°'lik bir açı tespit edilmektedir. Yapı, kagir duvarlı bir bodrum katı ile bunun üzerine oturan ah-

Vezir Tekkesi'nde cami-tevhidhane ile selamlığın planı.
MSÜ Arşivi/ Seçkin Tenerci

Vezir Tekkesi'nde cami-tevhidhane ile selamlığın batı cephesi.
MSÜ Arşivi/Seçkin-Fenerci

şap duvarlı ve kırma çatılı bir esas kattan meydana gelir. Mutfak-taamhane, kiler ve ardiye türünden birimleri barındırdığı tahmin edilebilen bodrum katının duvarları moloz taşla örülmüş, iki sıralı tuğla hatıllarla takviye edilmiştir.

Bahçenin kuzey kesimindeki setten, yanlarda pencerelerle kuşatılmış, geniş bir kapı ile selamlık sofasına dahil olunmakta, yapıyı boydan boya kat eden, dikdörtgen planlı (13x14 m) sofanın sağında (batısında) iki, solunda (doğusunda) üç adet birim sıralanmakta, güneyindeki kenardan da cami-tevhidhane girişi bulunmaktadır. Sofanın çevresindeki birimler şeyh odası, meydan odası, derviş hücresi türünden mekânlar olmalıdır. Dikdörtgen planlı (10x8,50 m) bir mescidin özelliklerini sergileyen cami-tevhidhane yan duvarlarında üçer adet yuvarlak kemerli pencere, güney duvarının ekseninde mihrap, bunun da yanlarında birer dikdörtgen pencere vardır. Söz konusu mekânda mahfile yer verilmemesi dikkati çekmektedir. Diğer mekânlarda olduğu gibi cami-tevhidhanenin tavanı enli çıtalarla (pasa) ince uzun dikdörtgenlere taksim edilmek suretiyle "çubuklu" denilen türde düzenlenmiş, ancak ortasına kare biçiminde, basit bir göbek oturtulmuştur. Kayda değer yegâne bezeme, mihrap nişinin içinde bulunan ve benzeri 19. yy'da bezenmiş mihrapların çoğunda görülen kalem işleridir. Mihrabın eksenine bir kandil motifi, yanlara da kordonlarla tutturulmuş perde kıvrımları resmedilmiştir. Selamlık ile cami-tevhidhane arasındaki girintiye yerleştirilmiş olan minareden yalnızca kaide kısmı günümüze kalabilmiştir. Kare tabanlı kaide kesme küfeki taşı ile örülmüş ve köşeleri pahlı kesik piramit biçiminde tasarlanmıştır. Kaideden yukarısının hiçbir iz bırakmadan ortadan kalkmış olması ahşap olma ihtimalini düşündürmektedir.

İddiasız bir yapı olan Vezir Tekkesi'ni ilginç kılan husus, burada orta sofalı ev tasarımına sahip selamlık ile ibadet hacminin aynı kitle içinde toplanması ve kapalı avlu geleneğini yaşatan sofanın, erken dönem Osmanlı mimarisindeki tabhaneli (zaviyeli) camilerdekine benzer bir fonksiyonu devam ettirmesidir. Ayrıca bu binada, tekke mimarisi ile sivil mimari arasındaki kaynaşma somut biçimindeki tasarıma ve cephelere yansıtılmaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka^* I, 629; Aynur, *Saliha Sultan,* 36, no. 100; *Asitâne,* 4; *Hadikatü'l-Vüzerâ,* III, 47-49; Osman Bey, *Mecmua-i Cevârni,* II, 8-9. no. 19; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 15; *İhsaiyat II,* 19; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 51; Öz, *istanbul Camileri,* I, 78; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I. 58-59; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhtan.* İst. 1994, s. 36.

M. BAHA TANMAN

VEZİRAZAM

Osmanlı padişahının mutlak vekili olan büyük vezir. Ülke yönetimi, ordu başkomutanlığı, atama ve azil, yargılama gibi görevleri arasında İstanbulün güvenliğini, iaşe ve gereksinimlerini sağlamak da vardı. İstanbul kadısı, vezirazam adına İstanbul'un ekonomik sorunları ve yargı işleri ile yeniçeri ağası ve bostancıbaşı da güvenlik işleriyle ilgilenmekteydiler.

Vezirazama, sadrazam, vekil-i mutlak, sahib-i devlet, zât-ı âsafî de denirdi. İstanbul'da oturduğu saraya veya konağa, bâb-ı asâfî, vezk kapısı, resmi ikametgâhına Paşakapısı, Babıâli, yalısına ise sahilhane deniyordu. Vezirazam, serdar-ı ekrem (başkomutan) unvanı ile sefere çıktığı veya padişahla birlikte Edirne'de bulunduğu zamanlarda İstanbulün yönetimini vekili olan sadaret kaymakamı(->) üstlenirdi.

1453'te İstanbulün fethinden sonra II. Mehmed'in (Fatih) idam ettirdiği Çandarlı Halil Paşa'dan, 4 Kasım 1922'de istka eden Ahmed Tevfik Paşa'ya değin 212 vezirazam (bazıları birden fazla atanmak suretiyle) görev yaptı. Bunlardan 29ü idam edildi. 6'sı ayaklanmalarda öldürüldü, 6'sı savaşlarda şehit düştü, l'i (Sokollu Mehmed Paşa) ise suikast sonucu öldürüldü. Vezirazamlara 1838'de ve 1878-1879'da kısa sürelerle "başvekil" sanı verildi.

Kanunnamelere göre "amme-i mesâlih-i din ü devlet ve kâffe-i nizam-ı saltanat ve tenfiz-i hudud u kısas ve haps ü nefy ve envai tâ'zir ve siyaset ve istimâ'-ı dava ve icra-yı ahkâm-ı şeriat ve def-i mezâlim ve tedbir-i memleket" konularında padişahın tam yetkili vekili olan vezirazam, bu yetkilerinin kanıtı olarak padişahça verilen "mühr-i hümayun'ü taşır, görevden alındığında da mührü iade ederdi.

Vezirazamlığa atanan vezir, padişahın huzurunda samur kürk giyip mühr-i hümayunu aldıktan sonra yanında şeyhülislam olduğu halde alayla Paşakapısı'na gelir ve resmen görevine başlardı. Bu münasebetle Babıâli'de törenler yapkır, askeri ve sivil yüksek görevlilere divanhanede "umum hilati" denen kürkler giydirilirdi. İzleyen günlerde de bir dizi kutlama, ağırlama, ziyaret törenleri yapılırdı.

Osmanlı Devletinin son iki yüzyılı boyunca vezkazamların hem resmi hem özel ikametgâhları olan Bâbıâli'ye(->) yerleşen yeni sadrazam, çok geniş yetkilerle ülkeyi, orduyu ve İstanbul'u yönetmeye başlardı. Vezirazam, birun(->) denen İstanbul'daki devlet örgütünün başıydı. Yetkilerini kullanamadığı biricik yer, sarayın EnderunO» denen ve Orta Kapı'dan girilince başlayan iç daireleriydi. Vezirazam, Orta Kapı'dan içeriye adımını attığı andan itibaren dışarıdaki geniş yetkilerini kullanamazdı. Vezirazam genel sorunları ve İstanbul'la ilgili gelişmeleri, Divan-ı Hümayun'da(->) alman kararları, halkın durumunu, savaş ve barış işlerini, Arzodası'na(->) padişahın katına çıkarak açıklar, ayrıca telhis denen karar özetlerini sunardı.

Vezirazama ödenek olarak "on kere yüz bin akçelik" haslar tahsis edilirdi. Bundan ayrı olarak rikâb-ı hümayuna gelen haraç ve pişkeşlerden de belli oranda pay alırdı. Önemli kamu görevlerine ve eyalet valiliklerine atamalarda da caize adı altında yasal rüşvet alırdı. Emekliye ayrılan vezirazamlara ise senede 150.000 akçe tekaüdiye bağlanırdı. Ödeneğinin yüksek, yan gelirlerinin çok olmasına karşılık vezkazamın giderleri de aynı düzeyde fazlaydı. Örneğin, bayramlarda ve nevruzda padişaha hediyeler sunması, sarayda her doğum oldukça hediyeler göndermesi (bak. beşik alayı) İstanbul'da alayla, kolla veya tebdilen törene ya da denetime çıktığı zaman avuç avuç para saçması gelenekti. Paşakapısı'nda çalışan ve daire halkı-kapu halkı denen tüm görevlilerin aylıklarım da kendi ödeneğinden karşılamak durumundaydı. Bu kadrolar, hademe-i bâb-ı âsafî denilen, sadaret kethüdası, reisülküttab, çavuşbaşı, tezkireciler, mektupçu, âmedci, teşrifatçı, divittar, telhisçi gibi bürokratlarla Paşakapısı enderun ve birun ağalarından (bunlara içağaları ve sakallı ağalar da denmekteydi), ayrıca müteferrika, tebdil ağası,

mehterbaşı, semercibaşı, ahır kethüdası, deveci, tuğcu, yedekçi, alay çavuşu, sekban, matracı, tüfenkçi, deli, peyk, solak, şatır, sancaktar, filikacı, haberci, tatar, nalband, seyis, akkâm, katırcı, saka, saraç vb çok kalabalık hizmet örgütlerinden oluşmaktaydı. Bunlardan başka, mutfak ve harem hizmetlerine bakan hizmet sınıfları da katılınca mevcudu birkaç yüzü bulan bir kadro söz konusuydu. Bu nedenle de yeni vezirazam, eğer zengin değilse, kendisine ayrılan ödeneklerle idare edemez, borçlanır; çoğu da bu yüzden elaltından rüşvet almaya mecbur kalırdı. Tanzimat'ın ilanından sonra 1840'ta yapılan yeni düzenlemelerle bu durum büyük ölçüde önlenmiş ve Babıâli kadrolarına aylıklı kamu görevlileri atandığı gibi vezirazamlara da yüksek aylıklar bağlanmıştır.

Vezirazamın, törenlerde, kent içinde gezerken, toplantılarda ve huzura çıkarken giyeceği resmi kıyafet de kanunlarla belirlenmişti. Örneğin, divan günlerinde ve sefere çıkışlarda mücevveze denen kavuk giymesi, Paşakapısı'ndaki çalışmaları sırasında başında selimi ya da kallavi bulunması gelenekti. Ancak daha sonraları bu geleneklerde değişmeler olmuş, II. Mahmudün fesi(-+) kabul etmesiyle de vezirazamlar da formları zamanla değişen türlü fesler kullanmışlardır. Yine önceki dönemlerde protokol kurallarına göre kimi zaman "kumaş üst ve lokmalı kumaştan iç kaftanı" giyilmesi, ağır raht (eyer) kuşamlı ata binilmesi gelenekken Tanzimat'a doğru, sırmalı çuhadan harvani ve çuha elbise öngörülmüş, 19. yy'm ikinci yarısından itibaren de vezirazamlar, göğsü sırmalı istanbulin»), son yıllarda da redingot^) giymişlerdir.

İstanbul'da bulunduğu sürece vezirazamın padişahla teması, düzenli biçimde arz günlerinde ve resmi çerçevede olur, ayrıca üç ayda bir yinelenen ulufe divanı sonrasında da vezirazam arza girerdi. Ayrıca gerekli görüdüğünde randevu alarak saraya gelir ve padişahla görüşür ya da padişah kendisini çağırtarak herhangi bir konuyu sorardı. Her cuma günü yinelenen cuma selamlığından» da padişah vezirazamla görüştüğü gibi cülus(->), bayram alayı») sefere çıkış ve seferden dönüşlerde de protokol temasları olmaktaydı. Vezirazamın, mevsimine göre, padişahı İstanbul'un bir mesiresine davet edip ziyafet vermesi ya da Paşakapısı'nda ağırlaması; Boğaziçi'ndeki kasır ve yalılarda, padişah için eğlenceler düzenletmesi de gelenekti. Kimi vezirazamlar, aynı zamanda padişah damadı olduklarından sarayla daha yakın ilişki içinde olurlar, şölen ve eğlencelerde sık sık bir araya gelirlerdi (bak. çırağan eğlenceleri; helva sohbetleri). Örneğin, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa»), III. Ahmed'le hemen her gün beraber olduğu gibi, I. Mahmud») da vezkazamlarının davetlerine uyarak sık sık Boğaziçi'nde mehtap âlemlerine çıkardı.

İki bayramda ve Arife Divam'nda») İstanbul'daki tüm kamu görevlilerinin ziyaretlerini kabul ettirip etek öptürten vezirazam, 12 çifte, yeşil çuha ile döşenmiş kayığı ile Boğaziçi'nde ve Haliç'te denetimlere, bazen de gezintilere çıkardı. Karada veya denizde yanında özel giyimli 8 şatır (şeref muhafızı) bulunurdu. Halka göründüğünde, duacı çavuşun "aleykümü's-selam ve rahmetullah" diye haykırması üzerine "Uğrun açık ola, yardımcın Allah ola, Allah padişahımıza ve efendimize ömürler versin, devletinle çok yaşa!" sözleriyle alkış yapılırdı.

Vezirazam, sefere serdar-ı ekrem unvanı ile çıkacağı zaman, ilkin saraydan tuğlar çıkarılır, seferden 40 gün önce kallavi kavuk, çaprastlı kırmızı mevlidi, kırmızı kadke şalvar giymeye başlar, atma divan rafiti, hatayi ve abai üstüne yancık vurulur, tirkeş bağlanırdı. Sefere hareketten 30 gün önce de İstanbul dışında ordugâha çıkarak otağa yerleşir, sefer hazırlıklarını tamamlardı. Padişah tarafından kendisine teslim edilen sancak-ı şerifi») de alayla ordugâha götürürdü. Seferden dönüşüne kadar İstanbul'daki sorumluluklarını ve yetkilerini sadaret kaymakamı üstlenir, dönüşte eğer bir zafer kazanılmışsa İstanbul'da zafer alayı düzenlenirdi.

Vezirazam, İstanbul'da bulunduğu zaman, düzenli olarak divan-ı hümayun toplantılarına başkanlık ederdi. Sabah namazından soma alayla saraya gelk, divan üyeleri Kubbealtı'nda toplanınca salona girer ve oturumu başlatırdı. Bu toplantılarda mücevveze kavuk, kumaş üst ve lokmalı iç kaftan giyerdi. Gelişinde ve gidişinde bindiği at, ağır raht kuşamlı olup satırları ve çeşnigirleri de işlemeli gümüş yönlüklü, kırmızı üsküflü olarak iki yanında yürürlerdi. Ayrıca bu kortejde mücevvezeli tüfenkçiler, müteferrikalar, matracı, saraçbaşı da bulunurlardı. Divan-ı hümayunun gündemi genellikle "şer' ve kanun üzre fasl-ı husumet ve kat'-ı nizâ" olup daha çok dava dinlenirdi. Oturumdan sonra, vezirazama ve üyelere saray mutfağından yemek verilirdi. Buradan Paşakapısı'na veya kendi konağına giden vezirazam, kalan işleri, yardımcıları ile çalışarak sonuçlandırırdı.

Vezirazam, İstanbul'a gelen elçileri de çoklukla Kubbealtı'nda veya Paşakapısı'ndaki divanhanede kabul ederdi. İlginç bir âdet olarak "kefere elçisi divanhaneye karîb geldikde vezkazam hazretleri abdesthaneye karîb varır, elçi divanhaneye vardığı gibi vezirazam hazretleri dahi abdesthaneden çıkub makamına" gelirdi. Buna karşılık görüşme sonrasında elçiyle aynı sofrada yemek yemesi kanundu.

İkindi Divanı sadrazamın, kendi konağındaki ya da Paşakapısı'ndaki perşembe günleri dışında her gün başkanlık ettiği ve divan-ı hümayunda görüşülecek önemde olmayan konuların gündeme alındığı toplantılardı. İkindi Divanı akdetme yetkisi yalnız vezirazama aitti. Cuma Divanı ya da huzur murafaası, cuma günleri sabah namazından sonra Paşakapısı'nda yapılmaktaydı. Bu divan, gündemi bakımından yargıya dönük olup halkın arzuhalleri de ele alınır ve şikâyetler dinlenirdi. Çarşamba Divam'nda(->) ise gündemi İstanbul'la ilgili konular teşkil eder; o gün ayrıca vezirazam kol gezmeye») çıkardı. Başkentin güvenliğinden, zorunlu gereksinim maddelerinin temininden, zahire işlerinin düzenli yürümesinden, ölçü tartı ve narhtan doğrudan doğruya sorumlu olan vezirazam, İstanbul kadısını, yeniçeri ağasını, ihtisab ağasını ve diğer yetkilileri maiyetine alarak sık sık kol gezer, istanbul'da bulunmadığı zamanlarda bu görevi sadaret kaymakamı yapardı. Vezirazamın istanbul cihetindeki denetimleri anayolların izlenmesi ve büyük ticaret merkezlerine uğranması tarzında olur; genellikle Paşakapısı-Salkımsöğüt-Aydmoğlu Tekkesi-Hocapaşa Çarşısı-Meydancık-Bahçekapısı-Gümrükönü-Odunkapısı-Unkapanı-Kovacılar-Fatih-Saraçhane-Şehzadebaşı-Vezneciler-Hasanpaşa Hanı-Divanyolu-Irgatpazarı-Valide Hamamı-Atmeydanı Başı-Ayasofya Çarşısı güzergâhı izlenirdi.

Çarşı esnafının mal kıtlığından ya da alım fiyatlarının yükselmesinden narh») istemesi söz konusu olduğunda vezirazam yan tutmaksızın hem esnafı, hem başkent halkım düşünerek satıcı ve alıcı temsilcileri ile görüşür, İstanbul kadısı ile ihtisab ağasına emirler verirdi. Narha uymayanların cezalandırılmasıyla doğrudan ilgilenirdi. Çünkü, çoğu durumda vezirazamların görevlerinden alınmaları, narh nizamım uygulayamamalarmdandı.

Vezirazamın, dini bayramların üçüncü günü "büyük kol" denen kortejle Eyüp'e gidip ikindi namazı kılması; Edirnekapı'dan kente girip Uluyolü ve Divanyo-İu'nu izleyerek Paşakapısı'na dönmesi de bir gelenekti. Yine arada yeşil çuha kaplı 12 çifte kayığı ile Tersane'ye gidip iskelede kaptan paşa tarafından karşılandıktan soma donanma ile ilgili çalışmaları denetlemesi de görevleri arasındaydı. Yılda üç kez de şeyhülislamı ziyaret etmesi bir gelenekti. Bayram alayına, mevlit alayına») debdebe ile katkan vezirazam, arife divanı nedeniyle de çok yoğun tebrik kabullerinde bulunurdu.

Enderun dışındaki tüm atamaları yapan, vezirlere ve eyalet valilerine çıkarılan fermanları "sahh" eden, buyrultular yazan, yeniçeriler dışındaki kapıkulu ocaklarının ulufelerini Paşakapısı'nda "sergi döşemesi" denen yöntemle gerçekleştiren vezirazamın bk görevi de İstanbul'daki bazı büyük vakıfların sağlıklı işlemesini sağlamaktı. Örneğin II. Mehmed (Fatih) vakfının I. Süleyman'ın (Kanuni) vakıflarının, bazı valide sultan hayratının ve türbelerin, Galata Sarayı'nm vakfiyelerinde, vezkazama nezaret görevi tevdi edilmişti. Ancak, vezirazamlar işlerinin çokluğundan vakıflarla doğrudan ilgilenemedikleri için kendi adlarına reisülküttab efendi ile evkaf müfettişleri gerekli denetimleri yapmaktaydılar.

İstanbul'da sık sık yinelenen ayaklanmalarda genellikle vezirazam boy hedefi olur, çoğu zaman da haklı ya da haksız azledilir, öldürülür ya da padişahın buyruğu ile idam edilirlerdi. Yine, yangınlardan da çoğu kez vezirazamlar sorumlu tutulurlar, her çıkan yangına koşmalarına, asker, tulumbacı sevk etmelerine karşın, afet sorumlusu görülerek azledilirlerdi.

17. yy'm ikinci yarısından başlayarak

Vezirazam ve peykler, 16. yy. M. And, *16. Yüzyılda İstanbul,* İst., 1993

vezirazamlar görev sürelerinin büyük bölümünü cephede geçirdikleri için İstanbul'la ilgileri az oldu ve kentsel sorunlarla daha çok sadaret kaymakamı sanım taşıyan vezirler ilgilendi. Taşra valiliğinden vezirazamlığa atananlar İstanbul'a geldiklerinde önce Üsküdar'da Mehmed Paşa Köşkü'nde veya Eyüp'te Bahariye Sahilsarayı'nda misafir edilip ağırlanırlar, daha sonra padişahın gönderdiği kayık ve atla saraya gelip huzura çıkarlar ve mühr-i hümayunu alırlardı. Bazen de cephedeki vezirazam azledilip yerine bir başka vezir atanır, bu durumda mühr-i hümayun cephede el değiştirirdi. Örneğin Cezayirli Gazi Hasan Paşa(->) cephede sadrazam atanmış ve İstanbul'a dönmeden ölmüştür.

Vezirazamlar arasında İstanbul'da anıtsal eserler bırakanlar çoktur. Fatih'in vezirazamı Mahmud Paşa bunların ilkidir. Atik Ali Paşa, Rüstem Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Köprülüler»), Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Koca Ragıb Paşa bunlardandır. İstanbul'da adlarına yapılmış camiler, mektep ve medreseler, çeşmeler, hamamlar, adlarını taşıyan mahalleler ve semtler vardır.

Tanzimat döneminde geleneksel yetkilerinden uzaklaşan ve daha çok iç ve dış politikalarla meşgul olan sadrazamlar, İstanbul'a ilişkin görevlerini de şehremanetine ve güvenlik birimlerine bırakarak Avrupa devletlerindeki "başbakan" kimliğine yakınlaşmışlardı. Bunlardan çoğu, eski yaşam tarzını terk edip dönemlerine göre modern konaklarda ve Boğaziçi'ndeki yazlık sahkhane ve yalılarda yaşadılar. Bunlardan, Mustafa Reşid Paşa'mn Baltalimanı'ndaki (halen Kemik Hastalıkları Hastanesi), Said Halim Paşanın Yeniköy'deki sahühaneleri. zamanımıza kalan ender örneklerdendir.

Bibi. Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime,* (tıpkıbasım), İst., 1979; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye,* 111 vd; "Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi. *Milli Tetebbu/ar Mecmuası,* S. 3 (1333); M. d'Ohsson "XVIII. Yüzyılda Devlet Teşkilatı". *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 2 (Mart 1973), s. 78; S. l.-Seyfettin Kayal, "Akıbeti Feci Sadrazamlar", *Resimli Tarih Mecmuası,* S. 25 (Ocak 1952), s. 1239 vd; F. Köprülü, "Bizans Müessesesinin Osmanlı Müessesesine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Türk Hukuk İktisat Tarihi Mecmuası,* S. 1 (1931), s. 165 vd; Pakalın, *Tarih Deyimleri,* III, 81 vd; 1. Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi,* Ankara, 1979, s. 145 vd; M. Sertoğlu, *Paşalar Şehri İstanbul,* İst., 1991.

NECDET SAKAOĞLU

VEZNECİLER HAMAMI

Eminönü İlçesinde, Vezneciler Caddesi ile Bozdoğan Kemeri Caddesi'nin kesiştiği yerde, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binasının yanında yer almaktadır.

Mimarı ve yaptıranı kesin olarak bilinmeyen hamam, Süleymaniye Külliyesi'ne maddi kaynak temini için vakfedilen mülkler arasında ilk sırada yer almaktaydı. Günümüzde erkeklere açık olan hamamı Evliya Çelebi, *Seyahatname'de* çifte hamam oİarak belirtir. Ancak binanın bugünkü durumundan çkte hamam olup olmadığı belirlenememektedir. Yapı, Eski Saray(->) sınırlarında inşa edilmiş olup muhtemelen saray duvarları üstünde yer almaktadır.

Binanın soyunmalık kısmı 1960'lı yıllarda betonarme olarak yeniden inşa edilmiş bir yapıdır. Şehzadebaşı'na bakan geniş cephesinin en alt katında dükkânlar yer almakta, bunun üzerinde iki sıralı beşer penceresi bulunmaktadır. Diğer cephelerinde pencere bulunmayan soyunmalık mekânına dükkânların yanındaki bir merdivenle ulaşılır. Dikdörtgen planlı, 28 odalı soyunmalık mekânının üstünde bir aydınlık boşluğu bırakılmış, ayrıca üç taraflı bir de galeri yerleştirilmiştir. Ilıklık mekânına geçen kapının üzerinde kagir bir yaşmak, solunda bk çeşme, sağında da barok bir kahve ocağı yer almaktadır. Soyunmalıktan günümüze ulaşan ender elemanlardan biri yerden 80 cm kadar yüksekte, 40 cm derinliğinde, içi yeni çinilerle kaplı olan kahve ocağıdır. İki yanında sütunçeler, altta bker kaideye oturmakta, üstte de vazo içinde bitki motifiyle sona ermektedir. Sütunçelere oturan dışbükey istiridye kabuğu formlu davlumbazın üzerinde kıvrımlı bitki motifleri bulumnaktadır. Bu kıvrımlar, çiçek buketli bir vazo ile sonuçlanmaktadır.

Vezneciler Hamamı
Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi

Yaşmaklı kapıdan, tuvalet, usturalık ve ılıklığa açılan, beşik tonozlu bir mekâna geçilir. Bu mekânın solundaki kapı üç kısımlı, beşik tonozlu tuvalete, karşısındaki kapı da ayna tonozlu usturalığa açılmaktadır. Mekânın sağındaki kapı aynı eksen üzerinde üç kapının yer aldığı bir geçide açılmaktadır. İlk kapı, kurnasız, kare planlı, kubbeli bir mekâna geçit verir, iki mermer sedirin bulunduğu bu bölüm dikkat çekici bir kubbeyle örtülüdür. Dört duvardan, dışbükey dört büyük profil çıkmakta, profiller tepedeki küçük kubbeyi taşımaktadır. İkinci kapıdan bir sedirin ve kurnaların yer aldığı, tromp kubbeli ılıklık kısmına geçilmektedir. Geçidin üçüncü kapısı, ayna tonozlu, iki kurnalı bir ılık halvete açılır. Kurnalardan birinin üstünde duvara monte edilmiş nişli bir çeşme taşı bulunmaktadır.

Ilıklıktan girilen sıcaklık kısmı, üç tarafı eyvanla çevrili bir plana sahiptir. Orta mekâna sivri kemerle bağlanan, içinde bir sedirin bulunduğu, ayna tonozlu giriş eyvanının sağında uzun bir dehliz yer alır. Üstü düz tonozla örtülü bu dehliz iki kurnalıdır. Giriş eyvanından dikdörtgen planlı büyük göbektaşımn yer aldığı orta mekâna geçilir. Bu bölüm sivri kemerlere oturan pandantifli bir kubbe ile örtülüdür. Orta mekânın solundaki ikinci eyvan pandantif kubbeli, beş kurnalı bir bölümdür. Külhanın buhar penceresi de buradadır. Sıcaklığın üçüncü eyvanı orta mekânın sağında yer almaktadır. Bu eyvanı, orta bölüme bağlayan sivri kemerin içi örülerek, küçük bir kapı bırakılmış ve bir halvet şekli verilmeye çalışılmıştır. Ayna tonozlu, üç kurnalı bu kısımdan sıcaklığa bakan pencereler açılmıştır. Hamamın külhanı ve sıcak su deposu, orta mekânın arkasında olup iki yanındaki eyvanlar boyunca devam etmektedir.

Özel mülk olan hamam günümüzde erkeklere, tekli olarak hizmet vermektedk.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, 34, 37; Ayverdi, *Fatih FV,* 678, 681; K. E. Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi,* Ankara, 1962, s. 6.

SİNAN ÖZGEN

VıA EGNATÎA

italya Yarımadası dışında Romalılar tarafından yapılmış ilk önemli yol.

MÖ 181'de yapılmaya başlanmış olan Via Egnatia, Roma dünyasının, eski Yugoslavya, Arvavutluk, Makedonya'yı geçerek Türkiye'nin Trakya topraklarından İstanbul'a varan en uzun yoîlanndan biridir. Via Egnatia MÖ 312'de yapımına başlanmış olan Appia yolunun (Via Appia) doğuya olan uzantısı sayılır. Via Appia, Roma ile Adriyatik sahilindeki Brindisi kentini birleştiren italya Yarımadası'mn en eski ulaşım yoludur.

• Via Egnatia kimliği tam olarak büinmeyen, muhtemelen bir devlet büyüğü olan Egnatius tarafından, daha eski bir ticari güzergâhın düzeltilmesi ve genişletilmesi ile oluşmuştur. Bu ticari yolda Adriyatik bölgesi ürünleri Balkan Yarımadası'nı geçerek Doğu'ya, Doğu'nunkiler de aynı şekilde Batı'ya ulaştırılıyorlardı.

Via Egnatia'dan ilk defa Romalı yazar Polibius bahsetmektedir. Buna göre yolun yapımının tamamlanması, MÖ 2. yyin sonundan önce, muhtemelen Makedonya'nın Roma tarafından fethedilmesinden (MÖ 146) hemen sonra olmalıdır. Yol, Adriyatik kıyısındaki Dyrrachium'dan (bugünkü Dubrovnik) başlayıp, Ohrid yakınlarından Makedonya sınırını aşıp Hereclea'dan (bugün Manastır) geçip Thessaloniki'ye (Selanik) geliyordu. Polibius, yolun buraya kadar 267 mil olduğunu söyler. Tarihçi Strabon ise yolun daha doğuya devam ederek toplam 535 mil olduğunu ileri sürer. MS 4. yy'da Adrianopolis'i (Edirne) geçerek yer yer Marmara Denizi kıyılarmdarvyer yer de Trakya'nın iç bölgelerinden geçerek İstanbul'a kadar uzatılmıştır. Yolun batı kesiminde MS 217 tarihli 2 adet mil taşı bulunmuştur.

Egnatia Yolu'nun birçok geç Roma devri yolculuk elkkaplarmda da bahsi geçmektedir. Bunların arasından *Itinerarium Hierosolymitanum* (MS 33) kutsal topraklara yapılmış olan hac ziyaretlerinin en eski güzergâhının anlatımını içerir. Bu, Bordeaux'tan İtalya, Makedonya, İstanbul, Ankara, Tarsus üzerinden Kudüs'e varan bir hac yoludur. Bk başka elkitabı olan *Itinararium Egeriae vel Sanctae SilviaeAquitanae Peregrinatio ad loca sancta* (4. yy'ın sonu), asü bk kadm olan Romalı Eteria'nın, aynı güzergâhtan kutsal topraklara gidişini anlatır. Diğer bir antik yol güzergâhı haritası ise *Tabula Peuntigeriana* adı verilen, aslı 4. yy'a ait olan ve Roma Imparatorluğu'nun tüm topraklarını içeren bir haritanın ortaçağ kopyasıdır. Bugün Viyana'da bulunan bu harita 7 m uzunluğundadır.

Bibi. K. Miller, *İtinararia Romana. Römische Reiseıvege auf der Hand der Tabula Peuntigeriana,* Stuttgart, 1916 (yb Roma, 1964), s. 516 vd.; *ViaePublicaeRomanae,* Roma, 1991 (sergi katalogu), s. 30 vd; O. Cuntz, *itinararia Romana,* I, Lipsiae, 1990, s. 86-102; N. Natalucci, *Egeria, II pellegrinaggio in Terra Santa,* Floransa, 1991; L. Bosio, *La Tabula Peuntigeriana. Una descrizionepittorica del mondo antico,* Rimini, 1983-

ASNU BILBAN YALÇIN

VLNCı, LEONARDO DA

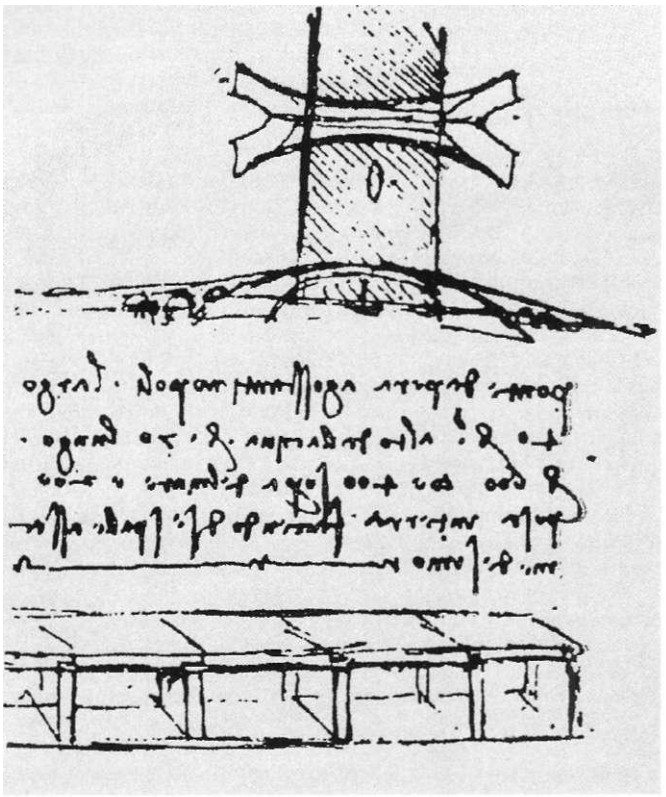
(1452, Vinci - 2 Mayıs 1519, Cloux [şimdiki adı Clos-Lucef) Rönesans'ın ve dünya sanat tarihinin en büyük isimlerinden, ressam, heykeltıraş, mimar, mühendis, haritacı ve anatomist.

Floransa Cumhuriyeti toprakları içindeki Vinci kasabasında doğdu, çocukluktan çıktığı yıllarda Andrea del Verrocchio'nun ve Antonio Pollaiuolo'nun atölyelerinde resim, heykelcilik ve teknik araç gereç imalatı üzerinde çıraklık, kalfalık yaptı, 20 yaşlarında Floransa Ressamlar Loncası'na ressam sıfatıyla kabul edildi. 30 yaşından sonra Milano'da çalıştı, dükün resmi ressam ve mühendisliğinde bulundu, ünlü eserlerinden "Kayalıklar Madonnası" ile "Son Akşam Yemeği'mi bu dönem içinde yaptı. Fransızların işgali üzerine 1499 sonlarında Milano'dan ayrıldı, Mantova, Venedik ve Floransa'da kaldı, Roma'ya gidip papanın oğlu Cesare Borgia'nm yanında çalıştı, tekrar döndüğü Floransa'da Eski Saray'ın (Palazzo Vecchio) Beşyüzler Salonu'nu "Anghiari Savaşı" adlı tamamlanmamış duvar resmi ile süsledi. Gene dünyaca ünlü "La Giocondo"yu yaptı (Mona Lisa), başka bir bitirilmemiş tablosu "Leda"ya başladı (Yunan mitolojisinde, Zeus'un kuğu kılığına girip iğfal ettiği prenses). Bu dönemde, teknik araç tasarımları ve çeşitli buluşlar üzerinde çalıştı, ayrıca mimarlık, inşaat mühendisliği projelerine katıldı, eskizler yaptı, insan anatomisi üzerine eğkdi. Milano'ya dönüp çalışmalarını orada sürdürdükten sonra, 60 yaşını aştığında önce Roma'ya geldi, oradan da hayatının son yıllarında Fransa Kralı I. François'nm davetlisi olarak, onun yazlık sarayının bulunduğu Cloux'ta geçirdi.

Leonardo'nun istanbul'la ilgisi Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bir mektup çevirisinden ve Paris'teki bir kitaptaki köprü eskizinden anlaşılmaktadır. II. Bayezid'e (hd 1481-1512) hitaben kaleme alınan, yazılış yılı metinde zikredilmeyen, tarih olarak altında sadece "üç iulius" (üç temmuz) ibaresi bulunan ve en alttaki şerhten anlaşıldığı kadarıyla yazıldığı tarihten dört ay sonra çevrilmiş halde, sultana "Cineviz'den Lionardo adlu kâfir(in) gönderdiği mektub suretidk" sözleriyle takdim edilen mektupta Leonardo da Vinci, Osmanlı padişahına bazı öneriler getirmektedir. Bunlardan ilki, Türkçeye çevkisinde "Bir veçhile çare buldum ki, bir tasnk ile susuz maan yel ile değirmen idem ki denizde olan değirmenden dahi izale hasıl ola" sözleriyle yer alan bir yel değirmeni inşa etme önerişiydi.

Leonardo da Vinci'nin II. Bayezid'e yazdığı mektup. *TSM, E. 6184*

Leonardo da Vinci'nin Haliç üzerinde yapmayı düşündüğü köprünün basit şeması. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* S. 19 (Nisan 1969)

Sanatçı ikinci olarak "Bir tasnif ile ipsüz ve urgansız geminin suyun çıkaran bir dolab ile ki kendü döne" şeklinde çevrilmiş sözleriyle, sultana, gemilerdeki suyu makara ya da çıkrıklara bağlı kovalarla çekme mekanizması yerine geçecek gelişkin bir su tahliye sistemi yapmayı önermekteydi. Her ne kadar çevirmen bu sistemi "dolab" sözcüğüyle ifade etmişse de -dolap ya da sudolabı terimlerinin gene aynı çıkrık sistemi içinde olduğunu düşünürsek- önerilenin sudolabı değil, ama hava basıncıyla çalışan bir tür emme basma tulumba olduğunu kabul etmemiz gerekir. Mektubun orijinali mevcut bulunmadığından. Türkçeye adı "dolab" diye çevrilmiş olan ve "ipsüz ve urgansız" çalışabileceği söylenen aletin Italyancada hangi sözcükle ifade edildiğini bilmemekteyiz.

Leonardo'nun mektubunun çevirisi şu sözlerle sürüyor ve sona eriyor:"... ve bende kulun şöyle işittim ki İstanbul'dan Galata'ya bir köprü yapmak kastın imiş ama bilür adam bulunmadığı sebebden yapmamışsın. Ben kulunuz bilürün. Bk yay bigi yüksek kaldıranı ki hiç kimesne üzerinden yüksekliğinden gitmeye razı olmaya amma bir fikir eyledim ki bir çatma idem andan sonra suyu çıkaranı ve kazıklar da koyam şöyle ki aşağıdan hemen yelken bile bir gemi çıka ve bir köprü eyleyem ki kalka ki istedikleri vakit Anadolu yakasına geçeler amma sular daim akduğuiçün kenarlar yenir ol husus için bir tasnif eyleyem ki o akan suyu aşağından akup kenara zarar eylemeye. Senden sonra olan padişahlar kolay harçlar yapalar. Bu sözlerimi inşaallah gerçek bilesiz ve ben kulunuz daim hizmetinizde buyurasız."

Mektubunda Leonardo'nun getirdiği özgün öneri, Haliç üzerine bk köprü yapılmasıdır. Osmanlı imparatorunun böyle bir köprü yapılmasını arzuladığından, fakat onu inşa edebilecek bir mimarı bulamadığından haberli olan da Vinci, İstanbul ile Galata arasına altından bk yelkenlinin geçebileceği tarzda bk köprü öneriyordu. Sanatçı bu önerisini Boğaziçi'ni aşıp Anadolu yakasına ulaşacak ikinci bk köprü önerisi şeklinde tekrarlamaktaydı.

Leonardo'nun Haliç üzerine öngördüğü köprü için çizdiği eskizi ve kendi el yazısı ile belirttiği ölçüleri içeren doküman, Paris'te Institut de France'm kitaplığındaki sanatçının diğer belgeleri arasında bulunmaktadır. Leonardo da Vinci buraya kendi el yazısıyla şu satırları yazmıştır: "Ponta da Pera a Gosstantinopoli. Largo 40 braccia, alto dall'ajqua braccia 70, lungo braccia 600, cioe 400 sopra del mare, e 200 posa in terra, faciendo di se medesimo". Leonardo, Floransa "breccia"sı (arşını) denilen uzunluk birimiyle (58,36 cırı) verdiği ölçülerde, köprünün genişliğini - bugünkü metrik sistemle- 23,75 m, su yüzeyinden olan yüksekliğini 40,852 m, toplam uzunluğunu 350,16 m ve bunun Haliç üzerine (deniz üzerine) rastlayan kesimini (üçte ikisini) 233,44 m, kara üzerine düşen kısmını ise 116,72 m olarak tasarlamaktaydı. Mektupta tarih verilmemiş olmakla birlikte, Fransız enstitüsündeki eskizin "Codex L" olarak tasnif edildiği, arşivde bu grubun da 1502-1503 yıllarını kapsadığı noktasından hareketle, mektubun muhtemelen 3 Temmuz 1902 ya da 3 Temmuz 1903'te yazılmış olduğu sanılmaktadır.

Şema ve ölçüleri inceleyen uzmanlar, Haliç üzerine böyle tek gözlü bir köprüyü inşa etmenin imkânsızlığı konusunda hemfikir olmuşlardır.

Gene aynı kütüphanedeki da Vinci'ye ait dokümanlar arasında, bir yel değirmeninin eskizi ile işleme mekanizmasını basit taslak halinde gösterir iki şemaya rastlanmıştır. Ne var ki, sanatçı yel değirmeni tasarısını özel olarak İstanbul için yapmış değildir, muhtemelen böyle bir yel değirmeni düşünmüş ve bunu inşa etmek için çeşitli hükümdar ya da prenslere başvurmuştur.

Getirilen köprü önerisine Osmanlı sarayının niçin olumlu yanıt vermediği konusunda farklı farklı yorum ya da tahminler yazılmış olmakla birlikte, bu konuda herhangi bir kesinlik yoktur.

Bibi. S. Eyice, "II. Bayezid Devrinde Davet Edilen Batılılar". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* İst., S. 19 (Nisan 1969); F. Babinger, "Vier Bauvorschläge Lionardo da Cinci's an Sultan Bajezid II. (1502/3)", *Nachrichten,* Göttingen. 1952; L. H. Heydenrich, "Kunstgeschichte Ergänzung", *ae,* Göttingen. 1952.

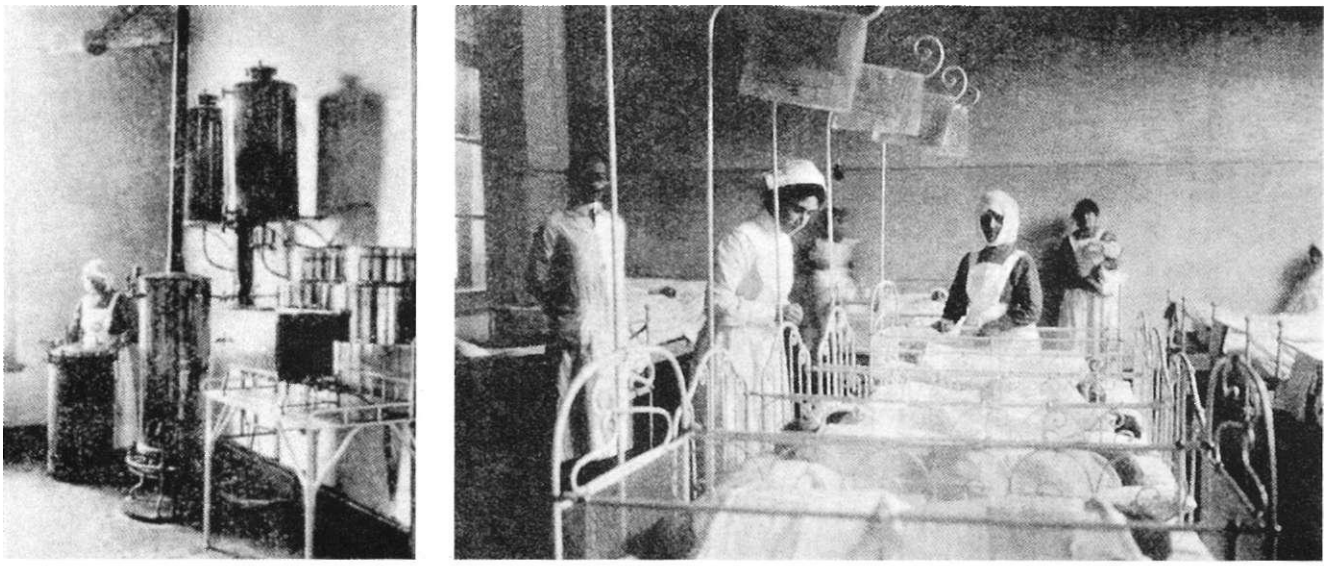
YALÇIN YUSUFOĞLU

VİLADETHANE

İstanbul'daki ilk modern doğum kliniğidir. Kuruluşlarından beri askeri ve sivil tıp okullarında doğum dersleri teorik olarak verilmekte ve doğum ameliyesi de mo-

Kadırga Viladet–hanesi'nde bir pavyon önünde Viladethane çalışanları toplu halde. *Nuran Yıldırım arşivi*

Kadırga Viladethanesi'nin laboratuvarı ve bir koğuşundan görünüm.
Nuran Yıldırım arşivi

dellerle gösterilmekteydi. Besim Ömer Akalının(->) girişimiyle 1892'de, Topkapı Sarayı bahçesinde bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin(-») botanik bahçesi arkasındaki küçük bir bina (1932'de Belediye Bahçeler Müdürlüğü) seririyat-ı viladiye (doğum kliniği) haline getirildi. Viladethane (doğumevi) adıyla tanınan bu klinikte, hem bakıma muhtaç yoksul gebeler doğum yapıyorlar, hem de tıp öğrencileri ile ebeler uygulamalı ders görüyorlardı. Viladethane, tutucu çevrelerde "piçhane" adıyla anılıyordu.

Doğum derslerinin kısmen manken üzerinde, kısmen de uygulamalı olarak verilmeye başlandığı, Viladethane'ye, tıp öğrencilerinden başka okul bünyesindeki ebe sınıfı öğrencileri de devam ediyordu.

1909'da, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile birleştirilerek Tıp Fakültesi adı altında Haydarpaşa'ya taşınması üzerine Viladethane de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Kadırga'daki binasına nakledilmiştir. Tıp Fakültesi'ne bağlanan ve Besim Ömer Paşa tarafından yönetilen klinik bu dönemde. Kadırga Viladethanesi adıyla ün kazanmıştır. Haydarpaşa'daki seririyat-ı nisaiye de (kadın hastalıkları kliniği) Asaf Deniş Paşa'nın yönetimine verilmiş, böylece İstanbul'un iki yakasına da doğum yardımı götürülmüştür. Ancak Haydarpaşa'daki kliniğin yatak sayısı daha fazla olmasına rağmen buraya başvuran hasta sayısı Kadırga'daki Viladethane'den az olmuştur. 1925-1928 arasında Viladethane'de 1.615 doğum, 727 ameliyat yapılmasına karşılık Haydarpaşa'da 579 doğum, 635 ameliyat gerçekleştirilmiştir. 1928'de Kadırga'daki Viladethane Haydarpaşa'ya nakledilerek buradaki kadın hastalıkları kliniği ile birleştirilmiştir.

Laboratuvar, ameliyathane ve hasta koğuşlarının yer aldığı Viladethane'de İstanbullu kadınların yanında taşradan gelenler ile yabancı hanımlar da doğum yapıyordu. Tıp öğrencileri ile Ebe Mektebi öğrencilerinin uygulamalı ders gördüğü Viladethane'de, açılışının ilk 7 ayında 150 doğum ve 4 sezaryen ameliyatı gerçekleştirilmiştir. Viladethane'nin diğer önemli bir hizmeti de annelere ve ebe olacaklara, tıp kurallarına uygun emzirmeyi öğretmesiydi.

İstanbullu aileler doğumların, evde. güvendikleri bir ebe tarafından yaptırılmasını tercih ederlerdi. Ancak ebenin yeterli olmadığı tıbbi müdahale gerektiren durumlarda, uzak semtlerde veya herhangi bir mahallede oturanlar, mahalle karakoluna başvururlar, karakol, telefonla Kadırga Polis Merkezimi arar ve Viladethane'ye haber verilirdi. Bunun üzerine Viladethane'den iki hekim ihtiyaç duyulan eve gönderilir ve gerekli müdahale yapılırdı. Bu hizmet ücretsizdi.

Bibi. Besim Ömer. "Viladethane", *Servet-i Fünûn,* S. 306 (1312). s. 309, 311-314; *Burhaneddin,* "Kadırga Vilâdethanesi", *ae,* S. 1003 (1326), s. 261-263; Besim Ömer, *Doğum Tarihi,* İst., 1932, s. 55; B. N. Şehsuvaroğlu, "Doğum Tarihçesinde ve Bizde Ebelik Öğretimine Bir Bakış", *Türk Jinekoloji ve Obstetrih Mecmuası,* c. 4 (1967). s. 113-123; ay, "Ebe, Ebe Mektebi, Ebe Okulları", *İSTA,* IX, 4841-4844; N. Taşkıran, "Türkiye de Ebelik Eğitimi. *Haseki Tıp Bülteni,* c. 3, S. 11 (1973), s. 229-240; O. Ergin, *Maarif Tarihi,* II; A. Kazancıgil, "Ölümünün 40. Yılında Besim Ömer Paşa (1863-1940)", *Dirim,* c. 55, no. 9-10 (1980), s. 237-247.

NURAN YILDIRIM

VİLAYET

bak. İDARİ YAPI

VİLLA MON PLAİSİR

Kadıköy İlçesinde, Fenerbahçe'de, Fenerbahçe-Kalamış Caddesi no. 79'dadır.

Villa Mon Plaisir, İstanbul'un sivil mimari mirasının son derece ilgi çekici örneklerinden küçük bir konut yapısıdır. Fransız uyruklu Jean George ve ailesi için tasarlanıp 1906'da inşa edilmiştir.

Villa Mon Plaisir, 19. yy sonunun yaşamdan zevk almayı öngören ve en genel sözcükle "Belle Epoque" (Güzel Dönem) olarak adlandırılan anlayışının yansıdığı sevimli bir orta üst sınıf konutudur. Ad olarak seçilen "haz, sevinç, istek, eğlence" karşılığı olan "plaisir" sözcüğü bile Belle Epoque yaklaşımını doğrudan ifade etmektedir. 20. yy in başındaki Fenerbahçe ortamım da anlatan Belvü Gazinosu karşısındaki bu ev, ilk kez Dr. M. Ekdal tarafından tanıtılıp yayımlanmıştır.

Yüzölçümü 2.160 m² dar cepheli uzun bir arsa üzerindeki ev hayli büyüktür. Villa Mon Plaisir, önde küçük bir bahçe bırakılarak inşa edilmiş ve arka bahçeye M, J. Georgeün kalabalık ailesine hizmet eden geniş personel kadrosu için ayrı bir ev yapılmıştır.

Bodrumu ve kagir zemin katı üzerine ahşap konstrüksiyonlu iki katı olan bir yapıdır. Planı yalındır. Zeminde genişçe bir koridor veya hol, salon ve yemek odasının bulunduğu yaşama hacimlerinin ortasında yer alır. İkinci katta üç bölümlü şema aynen yinelenir. Yatak ve dinlenme mekânlarının bulunduğu bu katın üzerinde yine yatak odalarını içeren bir çekme kat vardır. Çekme katta odalar eksenler üzerine yerleştirildiğinden evin kitlesi, değişik kotta çatı örtüleriyle hareketli bir görünüm kazanmıştır. Çekme katın beşik çatı biçimindeki örtüleri üçgen alınlıklar oluşturur. Ön cepheye bakan alınlıkta ajurlu ahşap perdelerle döneminde çok yaygın olan "chalet" tipi bir dekorasyon yapılmıştır.

Kagir zemin kat sıvalı duvarları, çıplak tuğladan kapı ve pencere kemerleri ve üç sıra tuğladan bir şeritle canlandırılmıştır. Bahçe, son derece ince bir demir işçiliği ile yapılmış daire ve meandr motiflerinden oluşan bir parmaklıkla çevrilidir. Pencere ve kapılar gibi basık kemerli bahçe kapısının üstünde eskiden "Villa Mon Plaisir" yazılı dökme demirden bir pano vardı.

Villa Mon Plaisir in asıl ayırt edici ve kendine özgü güzelliği ise zemin katta, ön cephede pencere aralarına yerleştirilmiş dört büyük tablodur. "Arnoux" (Fransız)

Villa Mon Plaisir'in ön cephesinde pencere aralarında bulunan ve mevsimleri simgeleyen panolardan üçü.
Erkin Emiroğlu, 1989

markasını taşıyan bu seramik tablolar dört mevsimi simgeleyen art nouveau üslubunda resimlerdir. Üzerlerinde Fransızca olarak "printemps" (ilkbahar), "ete" (yaz), "automne" (sonbahar), ve "hiver" (kış) sözcükleri yazılmış bu panolar, kış aylarında sac kapaklarla korunmaktadır. Markiz Pastanesinde bulunan seramik panoları anımsatan bu resimler, Villa Mon Plaisir'i sıradan konutlardan ayırır.

Villa Mon Plaisir, halen F.-G. Frik ailesinin mülkiyetinde ve koruma altındadır.

Bibi. M. Ekdal, *Bir Fenerbahçe Vardı.* İst.. 1987, s. 121-132.

AFİFE BATUR

VtŞNEZADE PARKI

Beşiktaş İlçesi'nde, Beşiktaş'tan Maçka'ya çıkan Spor Caddesi'nin solundaki sıra ***evlerin*** bitiminde yer alır (bak. Akaretler). 70x80 m boyutlarında, oldukça eğimli bir arazi parçası üzerinde kurulmuştur.

Parkın bulunduğu çevre Vişnezade semti olarak da tanınır. Buradaki Vişnezade Camii 1664'te Vişnezade Kazasker Mehmed İzzet Efendi tarafından yaptırılmış ve 17. yy'dan itibaren semt onun adıyla anılmaya başlamıştır. 19. yy'da Dolmabahçe Sarayı'nın(->) yapılmasından sonra, saraya çok yakın olan Vişnezade, sarayla bağlantılı zengin ve nüfuzlu kimselerin oturduğu, geniş bahçeler içinde ahşap, konakların bulunduğu bir görünüm kazanmıştır.

1875'te Vişnezade'nin üstlerindeki yangın yerlerinde ilk kentsel düzenleme adımlarından biri sayılabilecek Akaretlerin inşaatına başlandıktan sonra, hattâ 1950lere kadar semtin görünümü fazla değişmemiştir.

1939'da dönemin vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın(->) girişimiyle buradaki boş alan park yeri olarak ayrılmış ve Vişnezade Parkı kurulmuştur.

Park alam. üç taraftan çepeçevre derzli taş duvarla çevrelenmiş, emniyet altına alınmıştır. Sirkülasyonu sağlayan kapılardan ikisi Spor Caddesi'ne, üçüncüsü ise Taşlık tarafına, Baba Efendi Sokağına açılır.

Park alanı içerisinde sekiz adet yaşlı Pîimalaya sediri ve oldukça yaşlı ve görkemli beyaz çiçekli manolya vardır. İki adet ehrami serviden başka çok sayıda dişbudak ağacı, yalancı akasyalar, atkestaneleri, akçaağaçlar ve çitlembik ağaçları büyük gruplar oluşturmakta, parkı gölgelendirmektedir. Bu ağaçlarm altında da top mazı, porsuk, ispirya, kartopu gibi çalı grupları parka renk ve güzellik kazandırır.

Vişnezade Parkı
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Parkta çocuk oyun bahçesi ile yeterli sayıda oturma bankları bulunmaktadır.

FAİK YALTIRIK

VOLEYBOL

Bir Amerikan sporu olan voleybolu İstanbul'a, Amerikan YMCA(->) örgütü getirdi.

Örgütün İstanbul şubesi müdürü olan Dr. Gilbert Deaver, basketbolün yanısıra voleybolu da Türkiye'ye sokan ve tanıtan kişi oldu. İstanbul'da ilk voleybol maçları YMCA'mn Çarşıkapı'daki spor salonunda oynandı. Dr. Deaver bu konuda son derece zekice hareket ederek Darülmuallimin'de(->) (Öğretmen Okulu) spor hocası olan Selim Sırrı Beyle (Tarcan) işbirliği yaptı. Böylece voleybol bu okulun Cağaloğlu'ndaki binasından içeri girdi ve okulun spor müfredatı arasında yer aldı. Bu okulda voleybolu tanıyan, öğrenen ve oynayan genç beden eğitimi öğretmenleri vasıtasıyla da yayıldı.

Voleybol bir okul sporu olarak ortaya çıktı. Kabataş, istanbul, Galatasaray ve Vefa liseleri bu konuda öncülük yaptılar. Bu okullarda voleybol oynayan gençler daha sonra yükseköğrenimlerim yaparlarken üniversitelerde de voleybol faaliyetini başlattılar. Yüksek Mühendis Mektebi (istanbul Teknik Üniversitesi) 1928'den itibaren İstanbul'un en güçlü voleybolcularının toplandığı yer oldu. Bu okulun sınıf takımlarından kulüp takımları doğdu. Böylece İstanbul'da voleybol lig maçları başladı. 1928'de Yüksek Mühendis Mektebi üçüncü sınk öğrencilerinin teşkil ettikleri Fenerbahçe takımı İstanbul şampiyonluğunu kazandı. Bu takımda, beş erkek voleybolcunun yanında, yine aynı sınıftan Sabiha Rıfat (Gürayman) adında bir kız öğrencinin de yer aldığı dikkat çekiyordu. Yine aynı yıl, başta İstanbul Kız Lisesi olmak üzere

çeşitli kız liselerinde de voleybol faaliyeti başladı.

İstanbul, kuruluşundan bu yana Türkiye çapındaki şampiyonalarda da voleyboldaki büyük üstünlüğünü kabul ettirmiş bulunmaktadır. Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş gibi büyük kulüplerin yanısıra İtfaiye, İETT, Beyoğluspor, Vefa, Büyükdere Boronkay, Kasımpaşa ve Eczacıbaşı gibi kulüpler, erkekler ve bayanlarda büyük varlıklar gösterdiler, şampiyonluklar kazandılar. Milli voleybol takımlarımızda İstanbul kulüplerine mensup voleybolcular büyük çoğunluğu teşkil ettiler. Voleybolda ilk milli maçımız da 30 Mayıs 1953'te İstanbul'da Yugoslavya ile oynandı.

CEM ATABEYOĞLU

VOLİ YERLERİ

Balıkların sürüler halinde girdiği ve çevirme veya voli ağlarıyla avlamldığı mahallere verilen ad.

Karekin Deveciyan'm») 1926'da hazırladığı listeye göre İstanbul Boğazı ve Marmara'daki voli yerleri şunlardı: Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Büyük Liman, Sazlıdere, Küçük Semerkaya, Büyük Semerkaya, Sarıkaya, Kumsal, Sırataşı, İskele, Mutbakönü, Yenimahalle, Saray, Çamur, Sih, Bülbül Sokağı, Maltız, Ermeni Kilisesi, Kalender, Kefeliköy, Çakaldere, Ağaçaltı, Kireçburnu, Tarabya, Yeniköy Tabyası, İstinye, Hafiz Ağa Yalısı, Cami Sokağı hizası, Çamurluk İskelesi, Değirmen Sokağı önü, Boyacıköy, Baltalimanı, Bebek, Bebek Feneri, Arnavutköy, Taş Volisi, Kuruçeşme, Defterdar Yeni Voli, Ortaköy (cami arkası), Ortaköy (cami önü) Haraççıbaşı, Altıntaş, Dolmabahçe, Fındıklı (cami önü), Fındıklı (aralık iskele), Hanönü, Kasımpaşa (Dereağzı), Cibali (Değirmenönü), Cibali (vapur iskelesi), Ayazkapı, Fener, Fener (vapur iskelesi), Balat (Kayıkhane), Hasköy (cami altı); Boğaziçi'nin Anadolu yakasında: Karaburun, Soğanada, Poyrazköy, Filbumu, Gökkaya, Kavak, Macar, Incirdibi, Bahçe Volisi, Dipocak, Kaplumbağataşı, Sih, Serviburnu, Toptaşı, Burunbahçe, Erik, Kozaltı, Çubuklu, Hamam İskelesi, Göksu, Kabaklı, Vaniköy, Manyat, Çengelköy İskelesi, Karakol Önü, Çöplük İskelesi (Paşa Limanı), Dere ağzı, Mumhane önü, Şemsipaşa.

Kartal'dan itibaren Osman Dayı, Fondo, Servi, Dereağzı, eski Kiremithane, Kiremithane, Duba, Topal, Fabrika, Çamaşır, Köy, Dalyan, Ceviz; Pendik'te Kireçburnu, Hacıbey; Büyükada'da Halki, Manyat, Mayandros, Sedef; Heybeliada'da Cami, Bahçe, Apidia, Yalaki, Değirmen, Stra, Kondo, Çam Limanı; Neandros Adası'nda Neandros; Burgazadası'nda Piatza, Manastır, Siru, Halik, Dam, Niriça; Kmalıada'da Eski Voli, Aya Fon, Petrokilis.

Danca'da Kumla, Ayazma, Akçay, Karaçay, Kamara, Gürcik, Mangal, Araboğlu, Büyük Liman; Yalova'da Harman, Karaçalı, Sazlık, Yeni Konak, Konaktepe, Fabrika İskelesi, Karakilise, Kuruçeşme, Kapanca.

Listeye göre, bu kadar çok voli yeri 68 yıl önce balığın ne kadar bol olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak bugün Marmara ve Boğaziçi'nin sularını kirleten sanayi atıkları, gemilerin bastığı pis sintine suları, dip kazımak suretiyle yapılan kum çıkarma işlemleri, aşırı ve bilgisizce avlanmalar balık popülasyonunun azalmasına ve bazı bölgelerde tamamen yok olmasına neden olmuştur. Böylelikle voli yerlerinin hemen hemen tamamı yok olmuştur.

ALİ PASİNER

VORDONOS ADASI

Bostancı ile Kmalıada arasında suyun oldukça sığ olduğu yörede, üzerinde fener bulunan iki kayalıktan Bostancı'ya yakın olanı. Yıldız Kayalığı da denir. Maltepe'ye yakın olanının adı da Dilek Kayalığı'dır.

Eski balıkçılar Yıldız Kayahğı'na Küçük Vordonos, Dilek Kayahğı'na da Büyük Vordonos derlerdi.

Küçük Vordonosün Bostancı'ya mesafesi 1.500 m'dir, 2 km doğusundaki Büyük Vordonos ile arasındaki su pek sığ olup gemilerin geçmesi olanaksızdır.

Bostancı'ya yakın olan Küçük Vordonosün bulunduğu kayalık evvelce üzerinde bir de manastır bulunan küçük bir ada idi ve Vordonos veya Bordonos diye anılırdı.

Denizlerin temiz ve berrak olduğu yıllarda bu fenerin çevresinde, su altındaki eski yapı izlerinin görüldüğü söylenirdi. Yaşamı entrikalarla geçen 858 ve 877'de iki kez patrik seçilen Fotios») hayatının son yıllarını Vordonos Adası'ndaki küçük manastırda geçirmiştir.

Çok küçük ve alçak olan bu ada, 10. yy'da şiddetli lodos fırtınalarının etkisi ke sulara karışmış, ada da manastır da yok olmuştur. Bu nedenle bu ada Batmış Vordonos Adası diye de anılır.

NEJAT GÜLEN

VÜKELA VAPURU

19. yy'm ikinci yarısında Boğaziçi-Sirkeci seferi yapan ve devlet ricalini yalılarından İstanbul'a getirip götüren Şirket-i Hayriye») vapurlarına verilen ad.

Tanzimat döneminde (1839-1876) yazın Boğaz köylerinde oturan vezirlerle Babıâli ricalinin İstanbul'a gelip gitmeleri için, Şirket-i Hayriye tarafından özel tarifeli vapurlar tahsis edildi. Bunlar, diğer şkket vapurlarına göre daha süratii ve iç dekorasyonu özenli teknelerdi. Abdülaziz döneminde (1861-1876) düzenli olarak işleyen "vükela vapuru, sabahleyin Kanlıca'dan hareket eder, Bebek açıklarında durur, burada oturan Âli Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa ile diğer rical, kayıklarıyla gelip vapura geçerlerdi. Vapurun bazen de rıhtımı elverişli olan yalılara yanaşıp kimi vezirleri aldığı olurdu. Önemli birkaç sayfiye iskelesine uğradıktan sonra Sirkeci'deki Vezir Iskelesi'ne (şimdiki araba vapuru iskelesi) yanaşan vükela vapurunu iskele görevlileri selamlar, içerideki paşalar ve erkân, görev ve rütbe sırasına göre çıkarak kendilerini bekleyen arabalarına binip Babıâli'ye ve nezaretlere giderlerdi. Akşam da aynı vapur Sirkeci'den hareketle Boğaziçi'ne gider, en son Kanlıca'da iskeleye bağlanır ve burada gecelerdi.

Vükela vapuruna binişte ve inişte protokol uygulandığı gibi, içeride de konuşma ve sohbetler, son derece saygılı, seviyeli olur, ayrıca vapur görevlileri, özellikleriyle tanıdıkları paşalara ve beyefendilere çubuk, kahve ikram ederlerdi. Vükela vapurlarında protokol o kadar önemsenirdi ki örneğin aynı iskeleden binen ve bir gün önce biri sadrazamken ikinci gün diğeri sadrazam olan iki paşanın vapura giriş öncelikleri hemen değişirdi. Bunun gibi, kaptanın da her vezirin vapura girişinde bir düdük çalması ve gireni selamlaması kuraldı. İstanbul'un nüktedan bir şairi, bindiği vükela vapurunda bu âdeti öğrenince *Öte git, bunda çalınmaz boru / Düdüğüm bu vükela vapuru* demiştir.

Çubuklu'daki yalısında sık sık ziyafetler düzenleyen Keçecizade Fuad Paşa, aynı zamanda Şirket-i Hayriye'nin de kurucularından olduğundan, geceleri yalısına vükela vapuru ke konuklarını getirtirdi. İstanbul'u ziyarete gelen Fransa Kraliçesi Eugene de Boğaziçi'nde bir vükela vapuru ile gezinti yapmıştı.

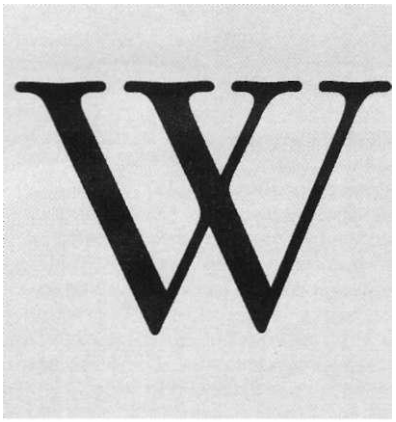
II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) vükela vapuru seferlerine son verilmiş, bunun yerine bir çatana tahsis edkmiş, daha somaları ise şirket vapurlarının küçük yan kamaraları vezirlerle devlet ricaline tahsis edilmiştir.

Bibi. A. S. Ünver, "Vükelâ Vapurları", *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 9 (Ekim 1965), s. 17-18; Pakalm, *Tarih Deyimleri,* III, 598; Semih Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler,* İst., ty, s. 96.

NECDET SAKAOĞLU

19. yy sonlarına doğru Vükela Vapuru işlevini gören bir Şirket-i Hayriye vapurunun kamarası. *Necdet Sakaoğlu, arşivi*

WAGNER, MARTEN

(5 Kasım 1885, Königsberg [bugün Rusya Federasyonuna bağlı Kaliningrad] - 28 Mayıs 1957, Cambridge, Massachusetts, ABD) Alman mimar ve şehir planlama uzmanı.

1905-1910 arasında Berlin ve Dresden teknik üniversitelerinde mimarlık, şehircilik, iktisat ve sanat tarihi eğitimi görmüş. 19H'de Berlin Weißensee Yüksek İnşaat Bölümü ve Hamburg İnşaat Heyeti'nde mimarlık yapmış. 19H'den 1914'e kadar da Wilhelmshaven yakınlarında Rüstringen Belediyesi Şehircilik Bürosunu yönetmiştir. Bu yıllarda Hamburg ve Wilhelmshaven için genel planlar hazırladığı gibi 1914-1918 arasında da Büyük Berlin Amaç Birliği Cemiyeti'nde (Zweck-Verband Groß-Berlin) şehir plancısı olarak atölye yöneticiliğinde bulunmuştur. 1918-1920 arası Schnöneberg'de şehircilik danışmanlığı yapmış, aynı dönemde (1918-1919) Berlin Schnöneberg Lindenhoff ve Zehlendoff yerleşim merkezinde çalışmalarda bulunmuş, bu arada 1919'da Sınırlı Sorumlu Alman Sosyal İnşaat Birliği (Deutschen Bauhütte) kuruluş çalışmalarında yer aldığı gibi, 1920-1925 arasında da aynı kuruluşta yöneticilik yapmıştır. Bunu, 1925-1926'da, memur, işçi ve ücretlileri konut sahibi yapmak amacıyla kurulan Alman Konut Edindirme Şirketi DEWOGün dkektörlüğü izlemiş, ayrıca Mimarlar Birliği 'Der Ring" üyeliğinde bulunmuştur.

Wagner'in 1925'ten başlayarak Alman vatandaşlığından çıkarıldığı ve Türkiye'ye geldiği 1935'e kadar döneminin genç ve ünlü mimarlarıyla birlikte bir dizi proje uygulaması gerçekleştirdiği görülür. Wagner bu dönemde, 1925-1927 arasında önce Bruno Taut ile Berlin-Neukölln Britz Yerleşim Alanı Projesi'nde çalışmış, ardından yine Max ve Bruno Taut ile Eichkamp yerleşim merkezinde konut projelerine katılmış, 1924-1929 arasında da Haring ve Mies van der Rohe ile ortak çalışmalarda bulunmuş, bu arada ABD ve Moskova'ya da gitmiştir. 1926'da L. Hoffmannin ardından Büyük Berlin imar müdürlüğüne (Stadtbaurat) getirilen Wagner memuriyetten çıkarıldığı 1933'e kadar bu görevde yine birçok uygulama gerçekleştirme olanağına kavuşmuştur. Kendisinin de yer aldığı Büyük Berlin Genel Planlama Çalışması'nın yanısıra, 1928-1930 arasında Hans Poelzig ile Berlin Fuar Sahası Projesi, 1929'da Walter Gropius ile Berlin yakınında 5.000 aile için konut ve yerleşim projesi, Hans Scharoun ile Berlin Büyük Siemensstadt Bahçe Şehir (Siedlung) Planlaması, W. Koeppen ile Berlin'de küçük kentsel alanlarda planlama düzenleme çalışmaları ve 1930'da Richard Ermisch ile Wansee Gölü kıyı düzenlemesi bu dönemdeki uygulamalarından öne çıkanları olarak bilinir. Wagner bu görevi sırasında, 1929'da sonraları erken cumhuriyet dönemi imar mevzuatlarını da önemli oranda etkileyen Berlin İnşaat Nizamnamesini de hazırlamıştır.

Wagner Almanya'da Nazilerin iktidara gelişlerini takiben Alman Sosyal Demokrat Partisi tarafından göreve getirildiğinden 1933'te memuriyetten çıkarılmış, 1934-1935'te bir süre Berlin Borsigwald'da konut inşaatları gerçekleştirdikten sonra İstanbul Belediyesi tarafından yeni kumlan İmar Müdürlüğü'nde imar müşaviri olarak İstanbul planmı yapmak için davet edilmesi üzerine Mayıs 1935 te Türkiye'ye iltica etmiş, bu arada Alman vatandaşlığından da çıkarılmıştır. 1938'de ABD'ye göç eden Wagner 1938-1950 arasında Harvard Üniversitesinde öğretim üyesi ve bir süre de şehir planlaması bölüm başkanlığı yapmış, 1944'te de ABD vatandaşlığına geçmiştir. Almanya'ya dönme isteğinde bulunduğu bir sırada ölmüştür.

Bir ifadeyle "Akademideki en ilginç Alman" Wagner, Türkiye'de bulunduğu yıllarda herhangi bir uygulama gerçekleştirememişse de İstanbul'un ve Türkiye'nin kentsel sorunları üzerine yayımladığı makaleler ve Güzel Sanatlar Akademisinde») verdiği iktisadi ve teknik şehircilik dersleriyle ilginç ve Türkiye'de dönemin şehircilik anlayışına göre oldukça aykırı bk profil çizmiştir.

Makaleleri çoğunlukla *Arkitekt* dergisinde yayımlanmış olan Wagner bu yazılarında kent olgusunun ve kent planlamasının sosyal ve ekonomik yönlerini vurgulayarak dönemin yaygın şehircilik anlayışı diyebileceğimiz "şehir inşacılığını" reddeder. Wagner bu konuda şöyle der: "Türk devletinin bu şehir imarı vazifesine sathi bir göz atacak olursak, onun aslında hayati, iktisadi imar ve kalkınmadan başka bir şey olmadığını görürüz": "Meslekten olmayan herkes şunu bilmelidir ki, şehir imarı ve inşası aslında hayat yaratmak ve iktisat vücuda getirmekten başka bir şey değildir."

Yine 1951'de yayımlanan *Wirtschaftlicher Städtebau* (İktisadi Kent Planlaması) adlı kitabının önsözüne "Wagner, benzer düşüncelerini biraz daha kristalize eden şu cümlelerle başlar: "Şehirciliğin yaratıcı güçlerini anlatmaya çalıştığımızda aşağıda zikredilen tüm yaratıcı kuvvetlerin ortak bir kökten çıktığını görürüz, hayat, her şey ondan kaynaklanır ve tekrar ona döner... Göz önünde tutmamız gereken önemli noktalar şunlardır: iklim, politika, teknoloji, ekonomi vb, bunlar hayatın içinden ve aynı ortak noktadan kaynaklanmaktadırlar". Şehirlerin plancıların isteğine göre biçimlendirilemeyeceğini, şehirleri inşa edenlerin makine ve sermaye gibi daha güçlü amiller olduğunu vurgulayan Wagner'in bu yöndeki görüşleriyle şehir planlamasının şehir inşası ve imarcılık olarak algılandığı döneminin Türkiye'deki anlayışına fazla ayak uyduramadığı görülür.

İstanbul'un bölgesel konumu ve bağlantıları ile kent içi ulaşımı ve toplutaşıma üzerine çeşitli etütler yapmış olan Wagner, bu çalışmalarında özellikle yatırım maliyeti-fayda, kent işletmeciliği, toprak rantı, kaynak yönetimi gibi konular ile İstanbul'un hinterlandıyla olan ilişkilerini vurgulamaya çalışmış, bir anlamda bu kavramların ve bölge planlamasının Türkiye'deki öncülüğünü yapmıştır.

Wagner İstanbul İmar Müdürlüğü'ndeki görevi sırasında İstanbul'la ilgili hiçbiri uygulanmayan birçok plan etüdü hazırlamış olduğu gibi, bir İstanbul nâzım planı için de çok sayıda istatistiki ve ekonomik araştırma gerçekleştirmiş, hattâ nâzım planın uygulanabilmesi için bir kanun teklifi hazırlayarak dönemin nafia vekili (bayındırlık bakanı) Ali Çetinkaya'ya iletmiştir. 1936'da bizzat Atatürk'ün direktkiyle Türk Tarih Sergisine ait planları çok kısa sürede hazırlayarak, uygulamayı da denetlemiştk. 1937'de Ali Çetinkaya'mn arzusu üzerine Nafia Vekâleti şehircilik müşavirliğine getirilen Wagner'e bu sırada Siyasal Bilgiler Okulu'nda şehircilik dersleri verdirilmesi düşünülmüşse de kendisinin yakın arkadaşı Walter Gropius'un davetiyle ABD'ye gitmek için Türkiye'den ayrılması üzerine bu düşünce gerçekleşememiştir.

Türkiye'de bulunduğu yıllarda doğrudan imar planları yapmak yerine bu planların hazırlanması ve uygulanmasında göz önüne alınması gereken ilke ve esasların tespitine ağırlık veren Wagner'in bu yaklaşımının dönemin imar planı arayışındaki yerli uzmanlık çevrelerinin talepleri ve bilgi birikimi düzeyiyle uyuşmadığı görülür. İstanbul İmar Müdürlüğü'nde kendisiyle çalışmış bir uzmanın ifadesiyle, "o zamanki mahdut maddi ve manevi imkânlar Wagner'in tam kapasitesine uygun değildir."

Wagner'in Türkiye'deki çalışmaları sırasında kaleme aldığı makaleler sırasıyla şunlardır: "Şehir İnşaatında Sermaye'nin Rolü", *Artikekt,* S. 5-6 (1936); "Şehircilikte Sermayenin Yanlış İdaresi", *ae,* S. 7 (1936): "İstanbul Şehrinin Düzeltilmesi Meselesi" *ae.* S. 8 (1936); "İstanbul'un Seyrisefer Meselesi", *ae,* S. 9 (1936); "İstanbul Havalisinin Planı", *ae,* S. 10-11-12 (1936); "Büyük Şehirler Nasıl Tadil Edilir?", *ae,* S. 2-3 (1937); "İstanbul Nüfusunun Yayılışı ve Münakale", *ae,* S. 4 (1937); "İstanbul'un Münakale Tahlili", *ae,* S. 5-6 (1937); "İnşa Etmeyen Millet Yaşamıyor Demektir", *ae,* S. 11-12 (1937); "Şehir İnşası Ne Demektir?", *ae.* S. 1 (1938); "Cadde İnşası", *ae,* S. 2 (1938); "Türk Şehirleri ve Mevcut Sahalardan İstifade Ekonomisi", *ae,* S. 3 (1938); "Zelzele Mıntıkası için Düşünülmüş Mukavim Standart Ev Projeleri", *ae,* S. 1-2 (1941); "İstanbul'un Yol Meselesi", *ae,* S. 3-

4 (1946). Ayrıca ölümü üzerine eski çalışma arkadaşı ve meslektaşı A. Sabri Oran tarafından *Arkitekt* dergisinin 287. sayısında "Büyük Mimar Martin Wagner'in Ölümü" başlığıyla bir makale yayımlanmıştır.

Wagner yaşamı boyunca tümü mesleki konularla ilgili on tane de kitap kaleme almıştır. Bu kitaplar sırasıyla şunlardır. *Städtische Freiflachen Politik* (Kentsel Boş Alan Politikası), (Berlin, 1915); *Städtebauliche Probleme* (Kent Planlaması Sorunları), (Berlin, 1929); *Das Neue Berlin* (Yeni Berlin), (Berlin, 1929); *Berliner Strandbadbauten* (Berlin Kıyı Bandı Düzenlemesi), (Berlin, 1930); *Das Wachsende Haus* (Büyüyen Konut), (Leipzig, 1932); *Die Neue Stadt im Neuen Land* (Yeni Topraklardaki Yeni Kent) (Berlin, 1934); *Umbau Der Großstädte* (Büyük Şehirlerin Yeniden Düzenlenmesi), (Varşova, 1937); *Wirtschaftlicher Städtebau* (İktisadi Kent Planlaması), (Stuttgart, 1951); *Construcción Económica de Ciudades* (aynı kitabın İspanyolca baskısı), (Madrid, 1957); *Potemkin in Westberlin* (Potemkin Batı Berlin'de) (Berlin, 1957).

Martin Wagner'in Türkiye ve İstanbul'a katkısının uygulama yerine düşünsel düzeyde olduğu ve Türkiye için uygulamacı olarak değil, eğitimci ve düşünce adamı olarak önem taşımış olduğu bir gerçektk.

MEHMED RIFAT AKBULUT

WEINBERG, SIGMUND

(?, Romanya - 1929'dan sonra, ?) Sinemacı.

Romen uyruklu Leh Yahudisi olan Weinberg 19. yy'ın sonlarında İstanbul'a yerleşerek Yüksekkaldırım no. 28'de bir mağaza açtı. Burada sinema aletlerinin yanısıra, fotoğraf makinesi sattı. The Gramophone Company'nin Türkiye temsilciliğini üstlenerek His Master Voice (Sahibinin Sesi) plaklarını pazarladı. Sinemayla 1896' dan soma ilgilenmeye başladı. Pathé firmasıyla ilişki kurarak gerekli aletleri getirdi. 12 Aralık 1896'da Galatasaray'da Aznavur Pasajı'mn(->) yanındaki Sponeck Bkahanesi'nde halka açık ilk sinema gösterisini yaptı. Bu gösteride askerlerin yürüyüşü ve kalabalığın arkadan gelişi, bir trenin gara girişi, yatakta yatan bir kişinin örümcekle savaşması, bir ressamın bir adamın resmini yapması ve resim bittikten sonra halkı selamlayarak çıkışı, bir bahçe ve deniz kıyısından manzaralar konulu kısa ve sessiz filmler gösterdi. Ercümet Ekrem Talu(->) bu ilk sinema gösterisine ilişkin anılarını kendine özgü üslubuyla yayımlamıştır.

Weinberg bundan sonra İstanbul yakasında Fevziye Kıraathanesi'ni(->) kiralayarak halka açık sinema gösterilerine devam etti. Bu arada saraya yakın çevrelerde özel gösteriler düzenledi. II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) mabeyincilerinden Abidzade Ahmed İzzet Paşa'nın Yıldız Yeni Mahalle'deki konağında bir gösteri sırasında filmlerden ötürü yangın çıkınca özel gösterilerin ömrü az oldu.

İstanbul'da halka açık ilk gösteriyi gerçekleştiren Weinberg aynı zamanda ilk yerleşik sinema salonunun da kurucudur (bak. Pathe Sineması). Bu sinemanın yanısıra Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda(->) sinema gösterileri yaptı. 1914'te Beyoğlu'nda Cine-Palacei açtı (daha sonraki yıllarda Şık Sineması oldu).

Weinberg, 1915'te Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın gayretleriyle kurulan Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin başına getirildi. İlk Türk sinemacılarından Fuat Özkınay da onun yardımcısı oldu. Weinberg kısa aktüalite ve belge filmlerinin yanısıra yine Türkiye'de ilk kez uzun metrajlı film çekimine girişti.

İlk olarak Milli Operet Kumpanyası ile anlaştı. Yönetmen, senaryo yazarı ve görüntü yönetmeni olarak Benliyan Topluluğu'nun oynadığı *Leblebici Horhor* ü filme çekmeye başladı. Fakat oyunculardan birinin ölmesi üzerine film yarıda kaldı. Ardından yine aynı topluluğun sahnelediği *Himmet Ağa'nın İzdivacı'm* çekmeye girişti. Bu kez de oyunculardan birçoğunun savaş nedeniyle silah altına alınması üzerine bu filmini de tamamlayamadı. Bu filmi Fuat Uzkmay tamamlayarak 1918'de piyasaya sürdü.

Weinberg bundan sonra da uzun film projelerini gerçekleştirmek için çalışmalara başladıysa da 27 Ağustos 19İ6'da Osmanlı Devleti ile Romanya arasında savaş başlayınca İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı.

Bibi. N. Özön. *Türk Sineması Tarihi,* lst., 1962; G. Akçura, "Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam", *Sinema Gazetesi,* S. 69 (7-13 Ocak 1991); B. Evren, *Türk Sinema Sanatçıları Ansiklopedisi,* lst., 1983.

BURÇAK EVREN

WHITTEMORE, THOMAS

(2 Ocak 1871, Cambridge, Boston - 8 Haziran 1950, Washington) ABD'li sanat tarihçisi.

Brown Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Harward Üniversitesi'ne bağlı Fugg Art Museum'da Bizans sikke ve mühürleri konservatörü olarak bir süre çalıştı. Mısır'da araştırmalar yapan Egypt Exploration Society'de 1911-1926 arasında ABD'yi temsil etti. Bir süre de New York ve Columbia üniversitelerinde Bizans ve Kopt sanatları hakkında dersler verdi.

T. Whittemore, Mısır'da Aziz Paulus ve Antonius manastırlarında incelemeler yaptı. 1921'de Bulgaristan'da Filibe yakınında Kızıl Kilise (Çervena Çarkva) denilen erken Bizans dönemine ait ilgi çekici kilise harabesinde yapılan araştırmaları destekledi. Bu arada, büyük bir ikna yeteneği olduğu anlaşılan T. Whittemore bazı sosyal yardım işlerinde çalıştı. Bilhassa Rusya'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen rejim değişikliği sonunda yabancı ülkelere sığınmak zorunda kalan Rus vatandaşlarına yardımcı olan bir teşkilatta görev alarak bu çalışmaları İstanbul'dan yönetti.

Whittemore. merkezi Boston'da olan "The Byzantine Institut Inc." adı altında bir kurum kurdu. 1930'larda bu kurum adına, istanbul'da Ayasofya'nm çeşitli yerlerinde varlığı bilinen fakat üzerleri ince bir badana tabakası ile örtülü olduklarından görülemeyen mozaikleri meydana çıkarmayı planladı. Bunun için 1931'de resmen başvuruda bulundu. Gerekli iznin verilmesi üzerine de 1931'den itibaren çalışmalara başladı, ilk olarak narteksten ana mekâna açılan imparator kapısı üstündeki Pantokrator İsa ile önünde secde eden imparator mozaiği temizlendi. Arkasından yan girişten güney methal dehlizi üstündeki Meryem ile Iustinianos ve Constantinus mozaiği meydana çıkarıldı.

Bunlardan sonra caminin içine geçilerek, yukarı kattaki güney galeride bulunan imparator aileleri mozaikleri, büyük İsa, Ioannes ve Meıyem'den oluşan Deisis panosu, apsis yarım kubbesindeki Meryem Ue büyük kemerdeki başmelek mozaiğini açmıştır. Son olarak da kuzeyde büyük kemerin içindeki pencereli duvarın alt sırasındaki, azizlerden sayılan din adamlarının portrelerini meydana çıkardı. Bütün bu çalışmalarda Whittemore gerekli ödenekleri, ABD'de bazı vakıflardan, sanatsever zenginlerden sağladığı bağışlarla karşıladı. Çalıştığı ekiplerde Yunanlı ve italyan uzman usta ve sanatçılar bulunuyordu. Ayasofya dışında eski Khora (Hora) Manastırı Kilisesi olan Kariye Camii'nde de mozaik temizleme ve onarım çalışmaları başladı.

Whittemore, çeşitli kongrelerde Ayasofya mozaikleri hakkında bildiriler verdi. "The Byzantine Institut Inc.'in Paris'te açılan şubesine çok zengin kütüphanesini bağışladı. Brüksel'de kurulmuşken, Belçika'nın II. Dünya Savaşı'nda işgali üzerine ABD'de devam ettirilen *Byzantion* dergisinin 1940'tan 1945'e kadar üç cildinin Bostan'da yayımlanmasını sağladı. 1946'da *The Bulletion of the Byzatine Institute başhği* ile bir dergi çıkarmaya girişti, bunun ancak iki sayısı basıldı.

Whittemoreun sosyal ilişkileri çok genişti. İstanbul'da bulunduğu sıralarda Atatürk ke de görüşme imkânı buldu. Kendisine mahsus bazı tavır ve davranışları ile de tanınmıştı. Her zaman boynunda bir eşarpla dolaşırdı. Nitekim Paris'teki dostlarından olan ünlü ressam Henri Matisse (1869-1954) onun bu eşarbı ile karakalem bir resmini yapmıştır. Whittemore, yine yardım ödenekleri elde etmeye çalışırken Washington'da kongre binasında bir kalp krizi sonucu öldü.

Whittemore 1937'de toplanan II. Türk Tarih Kongresi'nde bir bildiri vermiş ("Ayasofya Camii'ndeki Mozaikler", *İkinci Türk Tarih Kongresi-Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebiiğler[Ankara,* 1943, s. 617-624]), ayrıca bazı Türk yayınlarında aynı konuda kısa yazıları da çıkmıştır: "Ayasofya Narteks Mozaikleri, 1932'de Yapılan İş", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi,* III (Ankara, 1936), s. 199-204; "A Great mosaic painting in Aya Sofya-Istanbul", *La Turquie Kémaliste,* S. 20 (Ankara, 1937), s. 2-10; "Ayasofya Mozaikleri", *Halil Edhem-Hatıra Kitabı,* I, Ankara, 1947, s. 199-200.

Th. Whittemoreun Ayasofya mozaikleri hakkında üç cilt halinde ön raporları da yayımlandı: *The mosaics ofSt. Sophia at İs-*

tanbul, Preliminary Report on the firstyear's work 1931-1932: The mosaics of the narthex, (Paris, 1933); *The mosaics of S. Sophia..., Secondpreliminary Report work done in 1933 and 1934: The Mosaics of the Southern Vestibüle,* (Paris, 1936); *The mosaics ofHagia Sophia..., Thirdpreliminary Report work done in 1935-1938: The Imperial portraits of the South Gallery,* (Boston, 1942). Whittemore son yıllarında Kariye'deki çalışmaları sürdürüyordu. Ölümünden sonra, bu işler Washington'da Dumbarton Oaks Bizans Araştırmaları Merkezi tarafından üstlenilmiş ve idaresi P. Underwood'a bırakılmıştır.

Bibi. S. I. Kayacan, "Ayasofya'da Eski Bizans Mozaikleri", *Yedigün,* V, S. 122 (10 Temmuz 1935); M. Ramazanoğlu, ••Whittemor'a Ait Hatıralar", *Tarih Hazinesi,* 3 (1950), s. 116-119; S. Eyice, "Ayasofya Mozaikleri ve Bunları Meydana Çıkartan Thomas Whittemore", *TTOK Belleteni,* 113 (Haziran 1951), 3-12.

SEMAVÎ EYİCE

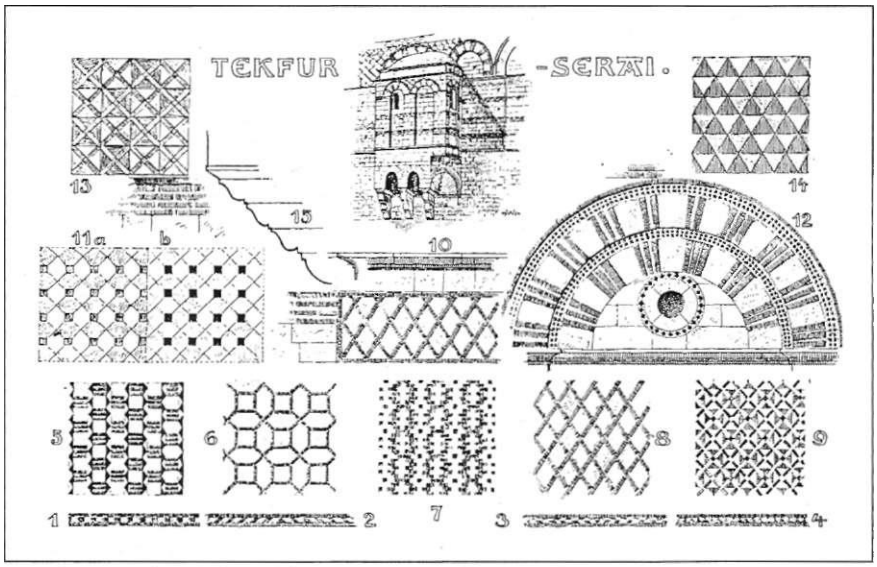
WULZINGER, KARL

(19. yy - 20. yy) Alman mimarlık tarihçisi.

İstanbul'un Bizans dönemine ait eski eserleri hakkında arkeolojik incelemeler yapmış olan Karl Wulzinger'e dair ayrıntılı biyografi bilgisi elde edilemedi. Öğrencilerine Yakındoğu ve Anadolu eserlerine dair doktora tezleri yaptıran, Dresden Teknik Üniversitesi'nde Prof. C. Gurlitt'in(->) yetiştirmelerinden olduğu tahmin edilir. Çünkü, onun öğrencilerine yaptırarak bir dizi halinde yayımladığı tezlerden, Eskişehir dolaylarında Seyyit Gazi, Üryan Baba tekkelerine dair çalışma K. Wulzinger tarafmdan hazırlandı *(Drei Bektaschi-KlösterPhrygiens[Beiträge* zur Bauwissenschaft, 21] Berlin, 1913). Sonraları Braunschweig Teknik Üniversitesi'nde bir süre öğretim üyesi olan Wulzinger, çeşitli Alman ekipleri ile Suriye ve Anadolu'da çalıştı. C. Watzinger *ile* Şam'm İslam dönemi eski eserleri hakkında büyük bir kitap *(Damaskus, Die Islamische Stadt,* Berlin, 1924) yazdıktan başka Palmyra hakkındaki büyük yayına katkıda bulundu *(Palmyra, Ergebnisse der Expedition von 1902 und 1917,* Berlin, 1932), yine kalabalık bir Alman ekibinin, Batı Anadolu'da Miletos ve çevresinde 1899'dan beri yaptıkları kazı ve araştırmalarda, P. Wittek ve F. Sarre ile birlikte, buradaki Islami eserlere dak kitaba imzasını attı *(Das Islamische Milet,* Berlin, 1935).

I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Türkiye'ye gelen K. Wulzinger, Bizans yapıları, bilhassa sarnıçlar ve mahzenler ile meşgul oldu. Binbirdirek Sarnıcı'nda(->) sütunların yüzeylerinde görülen taşçı işaretlerine ("Die Steinmetzzeichen der Binbir-Direk", *Byzantinische Zeitschrift,* XXII (1913), s. 459-473) dair makalesinden başka, İstanbul'daki Bizans yapılarının bodrum veya mahzenlerine dair büyük bir araştırması da yayımlandı ("Byzantinische Substructions bauten Konstantinopels", *Jahrbuch des archäologischen Instituts,* XXVIII (1913), s. 459-473).

Wulzinger, Istanbul arkeolojisine dair bazı araştırmalarını da bir ckt halinde topladı *(Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel,* [Mittelmeerländer und Orient, Sammlung Kunstwissenchaflicher Studien, I], Hannover, 1925). Burada, Sarayburnu-Gülhane bölgesindeki buluntular, Arkeoloji Müzesi ve Çinili Köşk'ün(->) altındaki Bizans tonozları, Gülhane arazisinde görülen bazı sarnıçlar, Tekfur Sarayı(-0 vb konular üzerinde duruluyordu. Bunlarm büyük bir kısmı o vakte kadar bilinmeyen yeni buluntular idi. Tekfur Sarayı'na dair araştırması ise Bizans profan (dini olmayan) mimarisinin ayakta kalabilmiş bu önemli örneğinin, duvar tekniği bakımından çeşitli ek ve yamalarını tespit eden bir analizi idi. Wulzinger, Gülhane Hastanesi'ne inen yolun kenarındaki iki Bizans sarnıcının ise, imparator I. Basileios (hd 867-886) tarafından yapıldığı bilinen ve Büyük Saray' ın(->) sınırları içinde olan Nea adlı kkisenin alt yapısı olduğunu iddia eden garip bir hipotez ileri sürmüştü. Hiçbir inandırıcı tarafı olmayan bu görüşünü desteklemek üzere de bu sarnıçların üstüne, kilisenin nasıl oturacağını gösteren bir de çizim yaratmıştır. Böylece bütünüyle fantezi ürünü olan bu restitüsyon ortaya çıkmıştır.

K. Wulzinger'in hazırladığı Tekfur Sarayı tuğla süslemeleri rölövesi.
K. Wulzinger, *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel,* Hannover, 1925

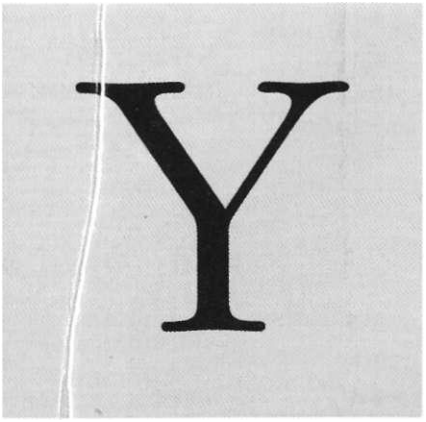
Wulzinger'in böyle hayale dayanan restitüsyonlarmdan biri de Sinan Paşa Köşk ü») kalıntısı yanında görülen Bizans binası cephesi ile ilgilidir. Bunun 1310-1320 arasında yapılan Soteros Filántropos Manastırı'na ait olduğu genellikle kabul edflk. Wulzinger, bu cephenin rölövesini çıkardıktan başka gerisinde demiryolunun altına doğru uzanan bodrumların da bir planını çıkarmış, fakat bunlarla yetinmeyerek üstlerinde olması gereken kilisenin tamamen tahminlere dayanan ve Bizans mimarisine aykırı düşen bir planını da çizmiştir. Bundan başka, cephe ile üstteki kilisenin bir restitüsyon tasarısını da meydana getirmiştir.

Wulzinger'in zengin hayal gücünün ürünlerinden biri de ilk Fatih Camii ile ilgilidir. Bu konuda yazdığı uzun makalede, caminin, aynı yerdeki Havariyun Kilisesi'nin») aynen temelleri üzerine oturduğunu ileri sürerek, bunun nasıl olduğunu belirten çizimler de yayımlamıştır. Kilise ile caminin aynı eksene sahip olmasının mümkün olmadığını hiç hesaba katmayan Wulzinger, her iki binanın duvarlarını büyük bir gayretle üst üste yerleştirmeye çabalamıştır. Bu garip görüş sonraları, Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen(-0 tarafından Fatih Camii hakkındaki manografyasmda çürütülmüştür.

Wulzinger'in kitabının son makalesi ise İstanbul'un üç büyük sarnıcına dairdir. Bu araştırmada Yerebatan, Binbirdirek ve Bodrum Camii sarnıçları üzerinde durularak, Bindirdirek'in bir restitüsyon çizimi ve Bodrum Camii Sarnıcı'mn yeni bk planı yayımlanmıştır. Bu kitaba dak etraflı bir tahİil ve tenkit yazısı N. Brunov tarafından yayımlandı *(Kritische Berichte zur Kunstgeschichtlichen Literatür. 1928-1929,* S. 1, s. 129-144).

İstanbul'un 16. yy'daki tarihi topografyası hakkında da bir inceleme yapan Wulzinger, bu konudaki çalışmasında I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566) bir elçilik heyeti ile İstanbul'a gelen ve şehrin Galata sırtlarından 11 m uzunluğunda bir panoramasını çizen Flensburglu Melchior Lorichs'in») bu desenini esas olarak almıştır. Wulzinger, ressamın bu büyük resmi çizerken, Galata tarafının çeşitli yerlerinden, başta Galata Kulesi sırtları, Tepebaşı olmak üzere Kasımpaşa, Okmeydanı ve Hasköy Tepesi'ni kullanmış olabileceğini ileri sürer. Bu vesile ile şehrin tarihi topografyasına dair görüşlerini belirtir ("Melchior Lorichs Ansicht von Konstantinopelals topographische Quelle", *Festschrift G.Jacob,* Leipzig. 1932, s. 355-368). Wulzinger'in İstanbul'a dair başka yayınlarının varlığı tespit olunamadı.

SEMAVİ EYİCE

YAİv\NCI OKULLARI

Osmsınlı döneminde çeşitli Avrupa devletlerine ve bu devletlerin uyrukları olan ticaret ve din adamlarına birtakım haklar ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Bunlardan ticari içerikli olanlara kapitülasyon dendiği bilinmektedir. Yabancı uyruklu tüccarlar istanbul, izmir, Beyrut, Kahire gibi büyük Osmanlı kentlerinde, oldukça kalabalık koloniler oluşturmaya başladıktan sonra, kapitülasyon kavramının yorumuna da birtakım değişiklikler getirmişler; taşınmazlar edinme, şirketler kurma vb girişimlerin yanısıra, başlangıçta sırf kendi çocukları için okullar açma konusunu da gündeme getirmişlerdir.

tik yabancı okulları Katolik misyonerlerce kurulmuş (bak. Katolik okulları), bunları 17. yy'da o zamanki deyimiyle "ikamet sefareti" (daimi elçilik) denen elçilikler bünyesinde, görevlilerin çocukları için açılanlar izlemiştir. Ancak bu okullara, aynı kentte yaşayan zengin ve saygın gayrimüslimlerin çocuklarının devamına da izin verildiği tespit edilmektedir.

Daha sonraki yıllarda ise yabancı devletler ve onları temsil eden elçiler, bu elçilik okullarını aşan büyüklüklerde ve "Ecnebi Mektebi" adı verilen yabancı okulları kurmayı amaç edinmişlerdir. Bu dönemin yabancı okullarında geçerli olan amacın, kendi dillerini öğretmek, yerli gayrimüslimler üzerinde etkin olmak, siyasal etkinlik kazanmak, kapitülasyonlardan daha çok yararlanabilmek için uygun ortamlar sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

1839'da ilan edilen Tanzimat'la birlikte yabancıların Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri arttığı gibi, bunun bir yansıması da yabancı okulların çoğalmasında görülmektedir. Tanzimat'ın başlangıcında 40 dolayında yabancı okulu varken, bu sayı 1850'ye doğru iki katına çıkmıştır. Bunların çoğu ise o zamanki deyimi ile "Misyoner Mektebi" veya "Sörler Mektebi" olup, amaçları Hıristiyanlığın muhtelif mezheplerini ve inançlarını yaymaktı. Bu okullara yatılı olarak alınan Osmanlı uyruklu gayrimüslim çocuklara dil ve din eğitimiyle birlikte müspet bilgiler ve beceriler de kazandırılmaktaydı. 19. yyin ikinci yarısında, Osmanlı topraklarında yabancı okulu açma girişimlerine Amerika da katılarak "kolej" denen daha modern ve büyük okullar kurmayı hedefledi (bak. Protestan okulları). Katolik mekteplerinin, 16. yy'a kadar uzayan geçmişleri olmasma karşılık, Protestan mekteplerinin de kısa sürede çoğalması ve öğrenci mevcutlarım artırması söz konusuydu. Gerek bu iki grup okul arasında, gerekse bu okullarla azınlık okulları(->) arasında da yarış sürdürülmekteydi. Daha ileri ve kapsamlı eğitim-öğretim vermeyi de amaçlayan bu yanş, Müslüman Türklerin de çocuklarını yabancı okullarına göndermeleri açısından geçerli bir nedendi. Nitekim, önceleri bu gibi okullara devam eden Müslüman öğrenci hiç yokken 1900'e doğru, yabancı okullarının mevcutlarının yüzde 10ü, 15'i, daha sonraları da yarıya yakını Müslüman öğrencilerden oluşmuştur.

1870-1890 arasında yabancı okulu sayısının hayli arttığı görülmektedir. Kaynaklara göre bu dönemde Osmanlı topraklarında 72 Fransız, 83 ingiliz, 465 Amerikan, 7 Avusturya, 7 Alman, 24 İtalyan, 44 Rus, 2 İran okulu vardı. En fazla okulun Amerikalılarca açılmış olduğu görülür.

Osmanlı yönetiminin medreseler dışındaki okullar üzerinde denetim kurma ve bazı belirlemeler yapma yönündeki kk girişimi 1845'te oluşturulan Meclis-i Maarif-i Umumiye olarak bilinmektedk. Bu kuruluşun amacı, ülke sınırları içerisindeki tüm eğitim-öğretim kurumlarının sınıflandırılması, bir düzene bağlanmasıydı. Ancak bu kuruluşun yabancı ve azınlık okullarına dönük bir amacı yoktu.

Söz konusu okulları ilgilendiren ilk yasal düzenleme ise 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. 1914'e kadar yürürlükte kalan bu tüzüğün 2. maddesi, tüm ilkokulların "Mekâtib-i Umumiye" adı altında, azınlık ve yabancı okulları ***ile*** özel okulların da "Mekatib-i Hususiye" kapsamında toplandığını göstermektedk. Bu tüzüğün 129. maddesi ise Mekâtib-i Hususiye açılması imkânının cemaatlere (azınlıklar), ecnebilere (yabancılar) ve Osmanlı girişimcilerine tanındığını vurgulamaktadır. Ancak bu gibi okullara seçilecek öğretmenlerin diplomalı olmaları, ders kitaplarının Maarif Nezareti'nin onayından geçirilmesi, okullar için ruhsatname alınması zorunluluğu getirilmiştir.

1876'da Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe gkmesi üzerine de bu ilk anayasanın 15. ve 16. maddelerinin eğitim ve öğretim girişimlerini serbest bırakması, uyruk olmak şartıyla her Osmanlı'nın okul açabileceği esasını içermesi, ancak tüm okulların devletin denetimi ve gözetimi altında tutulacağı koşulunu getirmesinin ardından, yabancı girişimcilerin ülke genelinde ve özellikle de istanbul'da mevcut okullarını genişlettikleri, yeni okullar açtıkları görülmektedir.

Vilâyât-ı Şâhâne Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimatın (1896) yayımlanmasından sonra, gerek İstanbul'daki, gerekse taşradaki yabancı okullarının denetim altına alınmasında önemli bir adım atılmıştır. Bu yönetmeliğe göre maarif müdürlerinin kendi bölgelerindeki yabancı okullarının tüm kayıtlarım, ruhsatlarını sık sık denetlemeleri, önemli tespitleri derhal nezarete (bakanlık) bildirmeleri, sakıncalı görülen öğretmenlerin ise bu gibi okullarda çalıştırılmamalari; ayrıca yıl sonunda yapılan bitirme imtihanlarında öğrencilerin Türkçeyi tam ve doğru bilip bilmediklerinin, yönetici ve öğretmenlerin ise tutum ve davranışlarının titizlikte takip edilmesi hükme bağlanmıştır.

Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname'nin (1914) 15. maddesinde ise merkez örgütü ile vilayetlerdeki maarif müfettişlerinin bütün yabancı okullarını denetlemeye yetkili oldukları vurgulanmıştır.

1915'te çıkardan Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ise, yabancı okullarını doğrudan ilgilendiren ilk önemli yönetmelik

İstanbul'daki yabancı okullarından Alman Lisesi.
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

hükmündedir. Bu yönetmeliğin 6. maddesi "Türkçenin ve Türkiye tarihi ile coğrafyasının, Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğunu" getirmiştir. Denetim açısından ise mülki amirlerin, maarif müdürünün, maarif ve sıhhiye (sağlık) müfettişlerinin bu okulları sık sık denetleyecekleri belirtilmiştir.

Yabancı okullarının denetime alınması hususu, tarihsel süreç içinde oldukça uzun bir geçişle bu noktaya ulaşmış görülmektedir. Her ne kadar 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı») ile tüm okullarm devletçe denetim altında tutulacağı duyurulmuşsa da 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanıncaya kadar herhangi bir denetim işlemi yapılmadığı gibi, 1869-1915 arasında da yabancı okullarının sağlıklı bir şekilde denetlendiği söylenemez. Ancak, 1890'dan sonra bu kurumların, sırf siyasal maksatlarla zaman zaman denetlendiğine ilişkin bilgiler mevcuttur.

II. Meşrutiyet döneminde, eğitim çalışmalarının tam bir düzen altma alınması çabasıyla birlikte denetim işlevinin de gerek resmi okullar gerekse azınlık okulları, yabancı okulları ve özel okullar için gündeme geldiği görülmektedk. Bakanlık bünyesinde ilk heyet-i teftişiyenin (teftiş kurulu) oluşturulması da bu sıradadır.

Lozan Antlaşması'na (1923) göre yabancı okulların tanınması keyfiyeti ise konferansa katılan delegelerin mektuplarına bağlanmış bulunmaktadır. Bu mektuplar, antlaşma metnine ekli epeyce bir doküman oluşturmaktadır. Türkiye, bu mektuplarla, sadece Fransa, İngiltere ve İtalya'ya ait din, öğretim ve sağlık kurumlarını tanımış, ancak bu tanımanın süresi de 1931" de sona ermiştir. Bundan sonra, 22 Aralık 1934'te kabul olunan 2644 sayüı Tapu Kanunu'nun 3. maddesi hükmünce bir "dondurulma" esası getirilmiş, yabancıların yeniden okul açabilmeleri yanında mevcut tesislerini genişletmeleri veya kullanım amacını değiştirmeleri de kısıtlanmıştır.

Diğer yandan 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yabancı okulları doğrudan Milli Eğitim Bakanlıgı'na bağlı konuma getirilmiştir. Bu yasanın bir başka gereği olmak üzere, gerek azınlık, gerekse yabancı okullarında din propagandası yasaklanmıştır. Aynı yıl bu okullara gönderilen bir genelge ile din sembollerinin kaldırılması, kitaplardaki dinsel tasvirlerin çıkarılması, okul girişlerine haç aşılmaması, yabancı devlet büyüklerinin resimlerinin, bayraklarının bulundurulmaması istenmiştir.

1925-1931 arasında, Türk milli eğitiminin yaşadığı büyük gelişme ve Atatürk'ün eğitime verdiği önem sonucu, yabancı okullarına olan ilgi hızla azalmıştır. 193 T de, ilköğretimin resmi okullarda zorunlu hale getirilmesi de bu açıdan ayrı bir gelişmedir. Bundan dolayıdır ki sayılan 300 dolayında olan yabancı ve azınlık okullarının büyük bir bölümü kendiliğinden kapanmıştır. İlave etmek gerekir ki 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü de bu okullara olan ilgiyi azaltmıştır.

6570 sayılı Gayrimenkul Kiraları Hakkındaki Kanun'a göre (madde 1) mabetlerin ibadet dışında kullanılması yasaklandığından yabancı okullarm sınırları içinde kalan şapel, kilise vb ibadet yerleri aynı kanun gereği denetime tabidir.

19351e yayımlanan 2739 sayılı Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkında Kanun gereği yabancı okullarında, resmi bayram ve tatil günleri dışmda, kendi özel dini gün ve bayramlarında öğretime ara verilmesi uygun görülmüş; bu husus, sonraki düzenlemelerle de aynen korunmuştur.

7 Kasım 1935'te Milli Eğitim Bakanlığı'nca 2584 sayılı yabancı okulları Yönergesi yayımlanmıştır. Bununla, Türkçenin öğretilmesi, yabancı okullarına ilişkin öğretim programlarının ve ders kitaplarının bir komisyonca incelenmesi, Türkçe kitaplarının, Türk okulları için bastırılanlarla aynı olması, Türkçe derslerini, Türk öğretmenlerin vermeleri; bu okullardaki tarih ve coğrafya derslerinin de yine Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerince okutulması; yabancı okullarının hiçbir gerekçe ile yeniden şube açamayacağı, mevcut okullardaki sınıf sayılarının artırılamayacağı vb hususlara açıklık getirilmiştir.

Bugün Türkiye'de 5 Amerikan, 6 Fransız, 2 İtalyan, 1 Avusturya ve 1 Alman olmak üzere eğitim-öğretime açık 15 yabancı okulu bulunmaktadır. Bunlardan Tarsus Amerikan Lisesi. İzmir Amerikan Lisesi ve İzmir Saint Joseph Fransız Okulu'nun dışındakiler İstanbul'dadır.

Bibi. X. Polvan. *Türkiye'de Yabancı Öğretim.* İst., 1952; F. R. Unat. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış.* Ankara. 1964; Ergin, *Maarif Tarihi,* I-V; 1. Polat-Haydaroğlu. *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar,* Ankara, 1990; M. H. Vahapoğlu. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları,* Ankara, 1990.

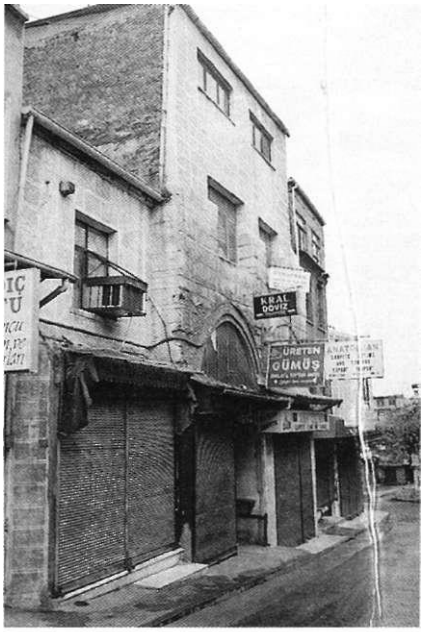
AHMET MÜLAYİM

YAĞCI HANI

Eminönü İlçesinde, Kapalıçarşı'da, Kürkçüler Caddesi ile Nuruosmaniye Sokağı arasındaki ada üzerinde Rabia Hanı ile komşu olarak inşa edilmiştir. Yapı üç yönde Kalpakçılar Caddesi, Nuruosmaniye Sokağı ve Tavuk Pazarı Sokağı ke çevrilmiştir.

Yapı yaklaşık 22 m ile 27 m arasında kenar uzunlukları değişen yamuk bir alana inşa edilmiştir. Zaman içinde bozulma derecesinde gerçekleşen değişikliklerle yapıyı tanımak mümkün olmamaktadır. Revaklı bir avlunun etrafında iki katlı olarak düzenlenen plan semasıyla Yağcı Hanı çarşı bölgesi hanlarının genel özelliklerini yansıtır.

Yapının giriş cephesi Nuruosmaniye Sokağında yer almakta ve beşik tonoz örtülü bir geçit avluya açılmaktadır. Yapının orijinal avlu dokusunun taş-tuğla-derz ile oluştuğu anlaşılmaktadır. Kare kesitli örme payeler taşıyıcı unsurlar olarak yükselirken tuğla-derz ile meydana getirilmiş sivri kemer sisteminin iki kat revaklarmda da tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Revakların orijinal örtü sistemi tonoz olmalıydı. Günümüzde beton örtü sistemi halindedir. Zemin ve üst katta revaklara açılan mekânlar özgün durumlarından çok şey kaybetmiştir. Üst kat mekânlarının cepheye ve revakların altına açılan pencerelere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yağcı Hanı
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Yağcı Hanı'nın üç sokağa bakan cepheleri de çok bozulmuş olarak günümüze ulaşabilmiştir. Zemin katı dıştan bir sıra dükkân çevrelemekte, bu nedenle zemin kat mekânları sadece birer kapı ve pencere ke revak altına açılmaktadır. Dış cephelerinde de taş-tuğla-derz dokunun varlığı özgün doku kalıntılarından anlaşılmakta, pencerelerin de dönemin mimari özelliklerini yansıtmadığı görülmektedir.

Yapının, özgün durumu düşünülerek, 18. yyln son çeyreği içinde inşa edildiği kabul edilebilir.

Bibi. Güran. *İstanbul Hanları,* 139-140.

GÖNÜL CANTAY

YAĞCIZADE TEKKESİ

Üsküdar İlçesinde, Yeni Valide Külliyesi(-0 ile Şemsi Paşa Külliyesi») arasında kalan ve "Balaban İskelesi" olarak anılan kesimde. Rumi Mehmet Paşa Mahallesi'nde, Şemsi Paşa Caddesi ile Doğancılar Caddesinin kavşağında bulunmaktaydı.

"Balaban Tekkesi" olarak da tanınan Yağcızade Tekkesi, Isfendiyaroğlu Şeyh Balaban Ahmed Baba (ö. 1637) tarafından, muhtemelen 17. yyln ilk çeyreğinde inşa ettirilen mescide, 1177/1763-64'te, Sa'dî tarikatından Yağcızade Şeyh Seyyid Ahmed Efendinin (ö. 1777) meşihat koyması sonucunda kurulmuştur. "İsfendiyar Mescidi" olarak anılan ilk tesisin banisi ile yakındaki Şemsi Paşa Külliyesinin banisi olan Şemsi Ahmed Paşa ve Doğancılarda türbesi olan Hacı Ahmed Paşa (ö. 1576) ile aynı sülaleye (İsfendiyaroğulları/Candaroğulları hanedanına) mensup olması dikkati çekmekte, Balaban Ahmed Baha'nın, Isfendiyaroğullarımn mülkiyetindeki büyük

arazinin bir kesimine mescidini inşa ettirdiği tahmin edilebilmektedir. Ancak bu şahsın hayatı ve kişiliği hakkında hiçbir şey bilinmemekte, hangi tarikata bağlı olduğu da tespit edilememektedir. Bu arada banisi olduğu hayır eserinin mescit-zaviye niteliğinde olduğuna dair de elimizde bir kanıt yoktur.

Tekkenin banisi ve ilk postnişini olan Yağcızade Şeyh Seyyid Ahmed Efendi, Koska'da, Sa'dîliğin(->) istanbul'daki âsitanesi olan Abdüsselam Tekkesi'nin(->) üçüncü postnişini Şeyh Seyyid Mehmed Galib Efendi'nin halifelerindendir. M. Galib Efendi de Abdüsselam Tekkesi'ne adını veren ve Sa'dîliğin Abdüsselamî kolunu kuran Şeyh Seyyid Abdüsselam Şeybanî'nin (ö. 1751) oğlu ve halefi olmaktadır. Yağcızade Şeyh Ahmed Efendi'den sonra oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Said Efendi (ö. 1792) posta geçmiş, M. Said Efendi'yi Mudanyalı Şeyh Yakub Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Nizameddin Sûzî Efendi (ö. 1823) ve Rumelili Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1829) izlemiştir. Zâkir Şükrî Efendi'nin *Mecmua-i Tekâyâ'smda.* ibrahim Efendi'den sonra, yine Mudanyalı Şeyh Yakub Efendi'nin oğlu olduğu belirtilen diğer bir Şeyh Mehmed Nizameddin Efendi'nin adı geçmekte ancak vefat tarihi verilmemektedir. Daha soma M. Nizameddin Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi (ö. 1879) şeyh olmuştur. M. Emin Efendi'nin halefi olan şahsın, tekkenin naziresinde bulunan mezar taşında müjgânlı Nakşibendî tacı kabartması bulunmakta ve adı "Şeyh el-Hac Seyyid Mustafa Hüdavendî Halidî" olarak kaydedilmekte, vefat tarihi olarak da 1310/1892 yılı verilmektedir. Nakşibendîliğin Halidî koluna bağlı olduğu anlaşılan Mustafa Efendi'nin posta geçmesiyle tekkenin meşihatında, birden fazla tarikatın temsil edildiği bir dönemin başladığı tahmin edilebilir. Nitekim Mustafa Efendi'nin halefi ve tekkenin ikinci banisi (daha doğrusu ikinci banisi Ayşe Sıdıka Hanım'm eşi) olan Şeyh Seyyid Mehmed Aşk Efendi'ye (ö. 1905) ait şahidede kendisinin "kudemây-ı mesnevîhân-ı Mevleviyye ve urefây-ı meşâyih-i Nakşibendiyye ve Sa'diyyeden", ayrıca "hattat-ı şehîr" olduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan Bandırmalızade A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90'da basılan *Mecmua-i Tekâyâ'smda,* Yağcızade Tekkesi Halvetîliğin Cerrahî koluna bağlı gösterilmiş ve o tarihteki şeyhinin Aşir Efendi olduğu kaydedilmiştir. M. Aşir Efendi'nin ayrıca Cerrahîlikten(->) de icazetli olduğu ve selefi Mustafa Efendi'nin vefatından önce posta geçtiği tahmin edilebilir. Yağcızade Tekkesi'nin meşihatında 19- yy'ın son çeyreğinden itibaren gözlenen bu "çok tarikathhk" son postnişin, nüktedanlığı ile şöhret yapan ve "duagûy-i şehîr" olarak bilinen Şeyh Hacı Hasan Hüsnü Efendi'de en üst düzeye varmış, kendisi aslen Nakşibendî olduğu halde Kadirî, Rıfaî, Sa'dî, Halveti, Cerrahî, Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarından birer icazet almıştır. Mamafih tekkede Sa'dîliğin sonuna kadar yaşatıldığı söylenebilir.

Yağcızade Tekkesi'nin haziresinden bir görünüm. *Hakan Arlı, 1988*

Zâkir Şükrî Efendi'nin *Mecmua-i Tekâ*jfâ'sındaki şeyhler listesinde herhangi bir kesinti gözlenmemesine rağmen Yağcızade Tekkesi'nin 19. yy'ın ilk yarısında ortadan kalktığı ve en azından yarım yüzyıl sonra Şeyh M. Aşir Efendi tarafından ihya edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1256/1840 tarihli *Asitâne'de* yerinin arsa olduğu, 1305/1886-87 tarihli *Mecmua-i Cevâmi'de* de "münhedim" (yıkılmış) olduğu kayıtlıdır. Tekkenin ayin günü cumartesidir.

Cumhuriyet döneminde bakımsız kalan tekkeyi 1941'de inceleyen I. H. Konyalı son binanın ahşap, üç katlı olduğunu, ikisi küçük, üçü büyük olmak üzere beş adet odayı barındırdığını nakletmektedir. Daha sonra tamamen tarihe karışan tekkenin arsası günümüzde mezbelelik halindedir. Geriye kalan izler arasında arsayı kuşatan, moloz taş ve tuğla örgülü almaşık duvarlar, cümle kapısının bulunduğu Doğancılar Caddesi üzerindeki, tuğla örgülü babalara oturan demir kapı kanatları ve parmaklıklar, arsanın köşesindeki küçük çeşme, dört adet kabri barındıran küçük hazke ke bunun karşısındaki abdest teknesi zikredilebilir. Mermerden yontulmuş olan çeşmenin, ufak bir kaideye oturduğu anlaşılan teknesi ortadan kalkmış, aynataşı barok üsluba bağlanan bezeme öğeleri ("S" ve "C" kıvrımları, yaprak kabartmaları vb) ile donatılmıştır. Üslup özellikleri çeşmenin 18. yy'm ikinci yarısına ait olduğunu göstermekte, tekkenin kuruluşuna (1763) ait olabileceğini akla getirmektedir. Küfeki taşından, dikdörtgen prizma biçiminde yontulan abdest teknesinin kitabesi tahrip olmuş, ancak 1306/1888-89 tarihi günümüze ulaşmıştır. Haziredeki taşlar soldan sağa doğru Şeyh Balaban Ahmed Baba'ya (ö. 1637), Şeyh Mustafa Efendi'ye (ö. 1892), Şeyh M. Âşir Efendi'ye (ö. 1905) ve Beşiktaş'taki Yahya Efendi Tekkesi'nin halifelerinden Hoca Yusuf Efendi'nin kızı, Şeyh M. Aşir Efendi'nin eşi Ayşe Sıdıka Hanım'a (ö. 1904) aittir. En sağda ise, tıpkı bir mezar şahidesi şeklinde yontulmuş olan, ta'lik hatlı, manzum bir kitabe bulunmakta, bir mühr-i Süleyman kabartmasının taçlandırdığı bu kitabede, A. Sıdıka Hanimin, masrafları kendisi karşılamak suretiyle, Allah rızası için tekkeyi yeniden yaptırdığı belirtilmekte, diğer taraftan adı geçen kişiden, kendi mezar taşında "sahibetü'l-hayrât" olarak söz edkmektedir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 204; Çetin, *Tekkeler,* 589; Aynur, *Saliha Sultan,* 34, no. 26: *Asitâne,* 6; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 74-75, no. 130; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 7; Raif, *Mir'at,* 67; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 26; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 33; Behçetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merâkid-iMu'tebere-i Üsküdar,* (yay. B. N. Şehsuvaroğlu), İst., 1976, s. 42; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 173; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 234-235; S. S. Unar, *Üsküdar, Şaşı Hafiz ve Maruf Nüktedanlar,* İst., 1941, s. 13-14, 16, 19-20.

M. BAHA TANMAN

YAĞUPYAN, KRİKOR

(yak. 1570 -1635 veya 1636, İstanbul) 18. Ermeni patriği.

ilk eğitimini Rahip Urfalı Sırabion'dan aldıktan sonra, 1595'te Amid'de (bugün Diyarbakır) vartabedlik payesini aldı. ilk kez löOl'de patriklik makamına seçilerek II. Krikor Gesaratzi (Kayserili Krikor) adı ile tahta çıktı. Haziran 1602'de Patrik Antepli Hovhannes tarafından Sis'te (bugün Kozan) episkoposluk rütbesine yükseltildi. 1608'e dek patriklik tahtında kaldı, löll'de ikinci kez patriklik tahtına çıkan Krikor, 1621'e kadar bu görevde bulundu. 1623'te bir kez daha patriklik tahtına çıkan Krikor, 1626'da görevinden son kez ayrıldı. 1609'da ilk gezisini yaparak Mısır ve Sina'ya gitti. Dönüşünde Kudüs'teki Ermeni manastırı için yardım toplayarak lölO'da Kudüs'e geçti. 1627'de Polonya'ya gittiği de bilinmektedir.

Patrikliği, düzenleme çalışmaları ile geçen Krikorün dönemine rastlayan en önemli olaylardan biri Celali isyanları ve bunların getirdiği açlıktır. Bu ayaklanmalardan kaçan Ermenilerin İstanbul, Rumeli, Yalova ve İzmit bölgelerine yerleşmeleri, yeni göçün getirdiği karışıklıklar da Patrik Krikorün döneminde yer alır. Bir diğer önemli olay ise Başpatriklik Elçisi Episkopos Tateos tarafından Armaş'taki manastırın kuruluşudur.

II. Krikor misyonerlerce ve diğer yollardan Ermeniler arasına sızdırılmaya çalışılan Katolik mezhebine karşı çıkmış, bu konuda bir de önemli mektup kaleme almıştır.

Patrikliği bıraktığı dönemde doğum ve ilk görev yeri olan Kayseri'de ruhani lider-

lik görevini yürütmüştür. Bazı tarihçiler ve biyografi yazarları uzun süreli gezileri sırasında görevinden ayrıldığını kabul ederek, onun beş veya altı kez tahta çıktığım kaydederler.

Döneminin aydınlarından olan Patrik II. Krikorün yazkı eserlerini kaydeden tarihçiler vardır. Kilise doktrini dışında yazdığı manzum eserler de günümüze dek korunmuşlardır.

II. Krikor, ölümünde Şahin Çelebimin önayak olması ve Sadrazam Bayram Paşamın izniyle Galata'daki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi») avlusuna gömülmüştür. Mezar taşı bulunmayan kabri 1731 yangını sırasında kaybolmuştur. Tomarza'da bk köprü inşa ettirdiği de bilinmektedk.

Bibi. A. Alboyacıyan, *Krikor Gesaratzi Badriark Yev İrJamanagı* (Patrik Kayserili Krikor ve Dönemi), Kudüs, 193Ğ; H. Asadur, "Gosdantnubolso Hayeri Yev İrentz Badriarknerı" (İstanbul Ermenileri ve Patrikleri), *Intartzag Oratzuytz Surp Pırgçyan Hivantanotzi Hayotz* (Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi), İst., 1901, s. 88-90; ay, "Gosdantnubolso Panasdeğdz Hay Badriarknerı" (İstanbul'un Ermeni Şair Patrikleri), *Intartzag Oratzuytz Surp Pırgçyan Hivantanotzi Hayotz* (Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi), İst., 1905, s. 398-406; K. Taranağtzi, *Jamanagakrutyun Krikor Vartabedi Gamakbetzvo Gam Taranağtzvo* (Rahip Kemahlı veya Taranağlı Krikorün Tarihi), Kudüs, 1915; S. Sarraf-Hovhannesyan, *Vibakrutyun Gosdantnubolis Mayrakağain 1800* (Başkent İstanbul'un Topografyası 1800), Kudüs, 1967; Y. Torkomyan, *Yeremya Çelebii Kömürcyan, Isdambolo Badmutyun* (Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi), I-III, Viyana, 1913-1918; "Jamanagakrutyun Turkio Hayotz Badriarkneru" (Türkiye Ermenileri Patrikleri Kronolojisi), *Şoğagat,* 11. yıl, S. 2 (1962). s. 62.

VAĞARŞAG SEROPYAN

YAHUDHANE

Eskiden Yahudilerin topluca yaşadığı mahallelerde birkaç ailenin bir arada barındığı çok katlı binalara verilen ad. "Yahudihane" de denirdi.

Fetih sırasında İstanbul'da Halic'in iki yakasında Yahudi yerleşimi olduğu bilinmektedir. Fethi izleyen yıllarda Rumeli ve Anadolu'dan gelen Yahudilerle 1492'de İspanya'dan göçe zorlanan Yahudiler büyük ölçüde Balat'a») yerleştirilmişlerdi. Balat ve Hasköy») Yahudi mahalleleri ve dolayısıyla yahudhaneler bakımından dikkati çekecek bir yoğunluğa sahipti. Ayrıca Eminönü, Ortaköy, Galata, Kuzguncuk semtlerinde de yahudhaneler bulunduğu bilinmektedir.

1477 tarihli bir kayda göre İstanbul'da yahudhane sayısı 1.647 iken 16. yy'm başlarında 8.070'e ulaşmıştı.

Eski kaynaklarda yahudhaneler birkaç katlı ve ahşap binalar olarak tanımlanmıştır. Osman Nuri Ergin, bu yapıları, şimdiki apartmanlara benzetmiş ve oda oda kiraya vermenin eskiden beri uygulanageldiğini belirtmiştir.

İstanbul'da gayrimüslimlerin kagir ev yapmalarına izin verilmediği yıllarda ahşap olarak inşa edilen yahudhaneler içlerinde birden çok aileyi barındırdığı için buralarda sık sık yangınlar çıkardı. Balat ve Hasköy semtlerinin İstanbul'un çok yangın çıkan yerleri oluşu bazı kaynaklarda yahudhanelerin varlığıyla izah edilmektedk.

Yahudhanelerle kgki olarak 18. yy'dan kalma iki belgede ilginç bilgiler bulunmaktadır: Bunlardan biri 1139/1727 tarihli olup, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile Divan-ı Hümayun'da Çavuşbaşı İsmail'e hitaben yazılmış bir hükümdür. Bu hükümde Yem Cami civarındaki yahudhanelerde oturanların bu evlerden çıkarılması ve kendi milletlerinin çoğunlukta olduğu yerlerde oturmaya mecbur edilmeleri buyurulmuştur. 1156/1743 tarihli olan ve hassa mimarbaşma hitaben yazılan ikinci hükümde ise Ortaköy Camii civarında olup da yanan Yahudi evlerinin, tekrar yapkmasma izin verilmeyeceği, bu hususta herhangi bk başvuruda bulunulmaması belirtilmiştir.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, 71; Altmay, *Onikinci Asırda,* 88-89. 157-158; Inciciyan, *İstanbul,* 23, 39, 50, 96, 133; Ergin, *Maarif Tarihi,* I-II G977), 52; Pakalın, *Tarih Deyimleri,* III, 601.

İSTANBUL

YAHUDİ BASLMEVLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk matbaası daha 1493'te Sefaradlarm İspanya'dan Osmanlı topraklarına gelişlerinden bk yıl dahi geçmeden İspanyol göçmeni David ve Samuel ibn Nahmies tarafından İstanbul'da kuruldu. İlk basılan kitap 13 Aralık 1493 tarihli Yakub ben Asher'in *Arba'ah Turim* adlı eseridir. İstanbul 16. yy'm başından 18. yyin sonuna kadar İbranice matbaacılığın en önemli merkezlerinden biri oldu. Nahmias ailesi 1518'e kadar bu mesleği sürdürdü. 1483'te İtalya'nın Sonsino şehrinde Dr. Israel Natan Sonsino ve oğlu Yesua Sonsino, o günün aydın kesiminin özlemi olan matbaacılık mesleğine el attılar ve Kuzey İtalya'da İbrani harfleriyle bir matbaa kurdular. Bugün dahi çok kullanılan bir yazı türü olan italik hurufatı matbaaya sokan, bir metnin başlangıcının bir büyük harfle belirtilmesi, dini yayınlarda sahife düzeni, ciltçiye sahife sırasını takip imkânım veren folyo işaretleme tekniği vb Sonsinoların matbaacılığa hediye ettikleri buluşlardır. Aile mesleğine katılan, Israel Natanin torunu Gerson ben Mose 1526'da İtalya'dan ayrılarak önce Selanik'e yerleşti ve 1530'da İstanbul'a gelerek oğlu Eliezer ile beraber yayımcılığa başladı.

1504-1547 arasında Sonsinoların yayımladığı eser sayısı 40'm üzerinde olup en ünlüsü bir basım başyapıtı olan 1547 tarihli çok lisanlı Tevrat'tır (Bible Polyglotte). Söz konusu Tevrat'ta aynı sahifede İbranice metni; Aramca Onkelus metin; Saadia ha-Gaonün Arapça metni ve Dr. Moşe Hamon'un İran'dan getirdiği Yahudi bilgini Yaakov ben Yosef Tavusun Farsça tercümesi, gayet düzenli ve okunaklı bir şekilde iç içe yer almaktadır. 1504-1530 döneminde İstanbul'da, aralarında Alfassi ve Maimonides'in bazı eserleri de olmak üzere 100'den fazla eser basıldı.

Bu arada, Krakov'da (Polonya) Hristiyanlığı zorla kabul ettikten soma İstanbul'a kaçarak Museviliğe dönen Halicz kardeşlerin (1551-1553) ve İspanya'dan İstanbul'a göç eden Salamon ve Jozef Jabes'in (1559-1593) matbaaları ünlüdür. İstanbul'da 1579'dan 1595'e kadar faaliyette bulunan diğer bir ünlü matbaa da Don Jozef Nasi'nin Ortaköy'de Belveder mevkiindeki konağında kurduğu ve ölümünden sonra karısı Reyna tarafından devam ettirilmeye çalışılan matbaadır. 1639'da Haham Salamon Franko, seçilmiş malzeme ile kurduğu matbaada birçok eser yayımladı. 1640'ta ölümünden sonra matbaayı oğlu Abraham Franko ile damadı Salamon Gabay devam ettirdiler.

Matbaacılık 18. yy'da da devam etti ve İstanbul, yüzyılın sonuna kadar İbranice matbaacılığın en büyük merkezlerinden biri olma hüviyetim korudu.

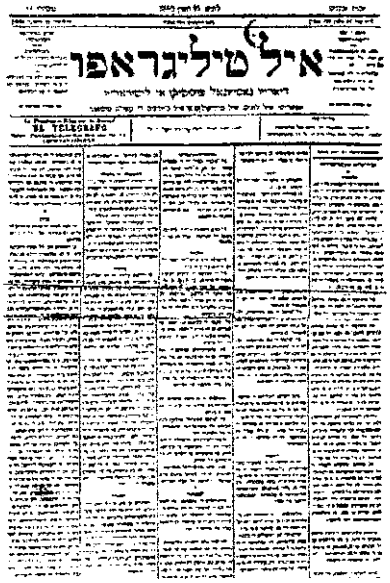
Ribi Yona ben Yaakov Eşkenazi de bu meslekte, 18. yy'm en ünlü simasıdır. Kullandığı hurufatın dizaynını kendi çizen, geliştiren ve onları döken Ribi Yona 1711'de Vilnali Ribi Naftali ben Azral Eskenazi ile ortak olarak matbaasını Ortaköy'e taşıdı. Bir aralık 50 kadar işçi çalıştıran matbaa 1741 yangınında tamamen harap oldu ise de tekrar, fakat daha küçük çapta kuruldu. Babalarının ölümünden sonra müesseseyi oğulları Ruben ve Nesim devam ettirdiler. Kendisi de hakkak olan Ruben eserleri resim ve kompozisyonlarla süslemeye başladı. Nesim ölünce (1768) oğlu Samuel, Ruben ölünce de (1770) oğlu Menahem bu dede mesleğini devam ettirdiler. Kapandığı 1777'ye kadar bu matbaada basılan 188 eser arasında Zohar, Hemdat Yamim'in ilk baskısı, Yahudi İspanyolcasma tercümeli bir Tevrat özellikle zikredilmelidir.

İstanbul'da ayrıca, Abraham Franko'nun damadı Ribi Abraham ben Meir Rosanes'in kayınpederinin malzemesi ile kurduğu matbaa, Benyamin ben Moşe Ruso'nun Selanik'ten getirttiği hurufat ile 1742'de kurup ancak 1751'e kadar sürdürebildiği tesis, 1750'lerde Isak Valero ve 1782'de Haim Eli Pardo'nun matbaaları, bastıkları Yahudi Ispanyolcası eserler ve tercümeler ile bu lisanın gelişmesine ve bu dilde edebiyatın İbraniceden yoksun topluma hitap edebilmesine imkân tanıdılar. İstanbul Yahudileri daha sonra, Rafael Haim Pardo'nun 1801'de kurduğu tesise kadar matbaasız kaldılar.

NAİM GÜLERYÜZ

YAHUDİ BASENİ

Yahudiler Türk topraklarında ilk matbaayı İspanya'dan geldikten 1 yıl sonra 1493'te kurmuş olmalarına rağmen ilk gazeteyi ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayi'denO-O* (1831) 9 yk soma izmir'de yayımlamışlardır. Rafael Uziel'in *La Buena Esperansa* gazetesinin ardından İstanbul'da ilk Yahudi gazetesi Leon de Hayim Kastro'nun *OrIsrael,* 1853'te Raşi harfleriyle (İbrani harflerinin benzeri) ve Yahudi İspanyolcasıyla yayımlanmıştır. Onu Moşe Pesahin 1855-1858 arasında yayımladığı *El Manadero* gazetesi izlemiştir.

El Telegraf'ın 29 Ekim 1988 tarihli (solda) ve *El Tyempo*'nun 27 Mart1930 tarihli son sayısı.
N. Benbanase, *Örnekleriyle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*. İst., 1988

Cumhuriyet yıllarına kadar Raşi harfleriyle ve Yahudi İspanyolcasıyla yayımlanan gazetelerin çoğu sadece birkaç ay, bazıları birkaç yıl çıkabilmişlerdir. Çoğunluğu haftalık olarak yayımlanan bu gazeteler arasında Isak Karmona'nın 1871'de kurmuş olduğu *El Tyempo* (Zaman) gazetesi 1930'a kadar yayımlanmıştır. Son yayımcısı David Fresko *El Tyempo* uzun yıllar haftada üç kez yayımlanmıştır.

Uzun yıllar yayımlanmış olan diğer bir gazete ise *El Telegraf* '(Telgraf) gazetesidir. 1871'de yayımcı Marko Mayorkas'ın çıkardığı *El Nasyonal'm* (Milliyet) devamı olan bu gazete 1872-1930 arasında yayımlanmıştır. İlk dönemlerinde David Fresko'nun başyazarlığını yaptığı *El Telegraf* sonraki dönemlerde Mois Dal Mediko ve İsak Gabay tarafından yayımlanmıştır.

Cumhuriyet öncesi dönemde yayımlanan diğer gazeteler genellikle kısa dönemli olmuştur. Bunların arasında 1860'ta Yehezkel Gabay tarafından yayımlanan *Journal Israelit* (Yahudi Gazetesi); 1908-1909 yıllarında Viktor Levi ve David Elnekave tarafından yayımlanan *La Patria* (Vatan); 1908-1910 arasında Viktor Levi tarafından yayımlanan *LaBozÇSes);* 1867'de Mois Eli tarafından yayımlanan *El Luzero* (Fener) sayılabilir.

1899'da İbrani harfleriyle Türkçe ve Yahudi İspanyolcasıyla çıkan *Ceride-i Lisan* adlı gazete Abraham Leon tarafından yayımlanmıştır. Türkçe bölümünün ibrani harfleriyle yayımlanan gazetenin bu bölümünün yayımcısı İbrahim Nom (Avram Naum) idi. Gazetenin amacı İstanbul Yahudileri arasında Türkçenin yayılmasını sağlamaktı.

Cumhuriyet öncesi dönemde *Coha i Cohayko* (Coha, Nasrettin Hoca'ya Yahudilerce verilen addır) (1860); *El Çuflete* (Düdük) (1909); *ElBurlon* (Alaycı), 1909; *El Grasiozo* (Sevecen) (1910) gibi mizah gazete ve dergileri de yayımlanmıştır. Bu tür gazeteler arasında uzun süre çıkan *El Cugeton* (Dalgacı) 1909-1931 arasında Elia Karmona tarafından haftalık olarak yayımlanmıştır.

Alliance Israélite Okulları'mn(->) Türk Yahudilerini eğitmeye başlamasıyla İstanbul Yahudileri arasında kullanılmaya başlanan Fransızcamn etkisiyle 1908-1922 arasında Lucien Sciuto *L'Aurore'u;* 1908-1918 arasında Sami Hochberg *Le Jeune Turc'ü;* 1919-1923 arasında Jak Loria *La Nasion'u;* 1923-1924 arasında Albert Gatenyo *La Gazzette'i;* 1946'da Marsel Şalom *LaPresse'i;* 1948-1958 arasında Albert Benaroya *L'étoile du Levant*'ı Fransızca olarak yayımlamışlardır.

Şalom'un 2 Mayıs 1993 tarihli sayısı.
Şalom Gazetesi Arşivi

Haftalık yayımlanan bu gazeteler dışında Albert Karasu'nun 1917'den 1971'e kadar yayımlamayı sürdürdüğü günlük *LeJournal d'Orient* gazetesi sadece İstanbul Yahudilerine hitap etmemekle birlikte İstanbul Yahudi basınının en uzun süreli gazetelerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Cumhuriyet sonrasında Yahudi İspanyolcasıyla gazete yayımlamaya devam eden İstanbul Yahudileri bu dönemde Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Zamanla bir bölümü Türkçe yayımlanan bu gazetelerin başlıcaları şunlardır; *La Boz de Oriente* (Doğunun Sesi) (1931-1939), yayımcıları İsak Algazi, Leon İsrael ve Mois Dal Mediko; *Şabat* (Cumartesi) (1947-1950), yayımdan Moşe Benbasat, İzak Yaeş; *Atikva* (Umut) (1947), yayımcısı Yaakov Kıymaz; *Or Yeuda* (Yeuda Işığı) (1948), yayımcıları İzak Yaeş, Menahem Maden; *La Vara* (Asa) (1950), yayımcısı Moşe Benbasat; ZflZ«2r(Işık) (1950-1953), yayımcıları İlyezer Menda, Robert Bali, Moşe Levi Belman, İsak Misistrano; *El Tyempo* (Zaman) (1957-1959), yayımcıları Moşe Levi Belman, İsak Kohen; *La Luz de Turkiya* (Türkiye'nin Işığı) (1953-1955), yayımcısı Robert Bali.

Bunların dışında ilyezer Menda tarafından 1953-1972 arasmda yayımlanan haftalık *La Vera Luz* (Gerçek Işık) gazetesiyle 1947'de Avram Leyon tarafından yayımlanmaya başlayan ve günümüzde halen yayımım sürdürmekte olan *Şalom* (Selam-Barış) en uzun süreli gazeteler olmuştur.

İstanbul Yahudileri 1867'den başlayarak Raşi harfleriyle Türkçe *Şarkiye* (1867), *Zaman* (1872), *Ceride-i Terceme(1876)* ve 1908-1909 arasında günlük *Ittihad* gazetesini de yayımlamışlardır.

Cumhuriyet döneminde Nesim Mazliahln *Hür Adam* (1930); Sami Kohen'in *Türkiye'nin Sesi* (1949-1950); Robert Sezerin *Haftanın* Sesi (1957) gazeteleri Türkçe yayımlananlara örnek gösterilebilir.

1977-1978'de Selim Hubeş tarafından 15 günde bk yayımlanan *Beklenen İlgi* dergisi ise özellikle toplumun genç kesimi tarafından adı gibi ilgiyle karşılanmasına rağmen çok ömürlü olamamıştır.

İstanbul Yahudi basım 19- yyln sonlarıyla, 20. yyln ilk yıllarında gazetelerin dışında çok sayıda İspanyolca, Fransızca ve Türkçe dergiye de hayat vermiştir. David Elnekave'nin 1909-1922 arasında yayımladığı *El Cudio* (Yahudi); David Markusün(->) 1923-1938 arasında Fransızca yayımladığı *Homenora;* günümüzde *Milliyet* gazetesi dış politika yazarlarından Sami Kohen'in babası Albert Kohen'in 1939-1949 arasında yayımladığı *La Boz de Türkiye* (Türkiye'nin Sesi) bunun başlıca örnekleridir.

İstanbul Yahudileri ayrıca ülkenin basın hayatına *Sağlık Dünyası* (1955-1965, yayımcısı eczacı Albert Mazon) gibi tıp; *İktisadiyat Mecmuası* (1914-1918, yayımcısı Moiz Kohen [Munis Tekinalp]) ve *Türkiye Ticaret Gazetesi* (1919-1923, yayımcısı M. Revah) gibi iktisadi; *Hukuki Bilgiler Mecmuası* (1929-1942, yayımcısı Gad

Franko) gibi hukuki; *Yeni Fikir* (1941-1942, yayımcısı Yakim Bahar) gibi edebi gazete ve dergileri de kazandırmışlardır.

1983'e dek Avram Leyon tarafından yayımlanan ve günümüzde istanbul Yahudi basınının tek gazetesi olan *Şalom* 1984'ten beri Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ tarafından yayımlanmaktadır. 1986'dan bu yana yayın yönetmenliğini Silvyo Ovadya'nın yürüttüğü *Şalom* yeni şekliyle Türkçe yayımlanmaktadır. Sadece bir sayfasını Yahudi Ispanyolcası olarak sürdüren *Şalom'un* haricinde Ağustos 1994'te yayın hayatına atılan Moşe Grosman'ın *Tiryaki* adlı aylık dergisi Türk Yahudi basınının ikinci bir sesi olma yolunda ilerlemektedir.

SÎLVYO OVADYA

YAHUDİ İSPANYOLCASI

1492'de İspanya'dan kovulan Yahudilerin kullandıkları dil. Yahudice, Judeo-Espanyol da denir.

Özellikle yerleşmiş oldukları Osmanlı topraklarında ülkenin dilini kullanmak ya da Yahudiliklerim gizlemek için herhangi bir baskı görmemelerinden dolayı günümüze dek muhafaza etmeyi başardıkları bu dil, beş asır boyunca ortaçağ Ispanyolcası karakterinden bir hayli farklılaşmasına rağmen aynı kökleri taşımaktadır.

Osmanlı topraklarında gelişen dil beş asırlık dönemde Yahudilerin ilişkide bulundukları toplumların dillerinden büyük oranda etkilenmiş olmasına rağmen özünde 15. yy Ispanyolcasını muhafaza etmiştir. Selanik kökenli dilbilimci Joseph Nehama'nın 1977'de yayımlanan *Dictionnaire dıı Judeo-Espanyol* adlı sözlüğü incelenecek olursa bu geniş kapsamlı çalışmada yer alan kelimelerin önemli bir bölümünün Türkçe, Ibranice, Fransızca, Yunanca, İtalyanca ve Arapçadan geldiği görülür. Özellikle Osmanlı topraklarında yaşatılan dil bölgeden bölgeye gerek kullanım biçimi, gerek şive açısından farklılıklar gösterse de asırlar boyunca Akdeniz Bölgesi'nde yaşayan Yahudilerin ortak lisanını oluşturmuştur. Okullarda hiçbir zaman öğretilmemiş, yüzyıllar boyu anadan çocuğa öğretilen bir dil özelliği taşımıştır.

Günümüze kadar dilbilgisi yönünden kaideleri belirlenmemiş olan bu dil ispanyolca gibi Latin dillerinin cümle yapısı özelliklerine sahiptir. Latin alfabesinin yayılıp yerleşmesine kadar "Raşi" denilen (İbrani haflerinin Ispanyolcada kullanılması) alfabeyle yazılan dil 20. yy'da kullanıldıkları ülkelerin yazım biçimlerine uygun şekilde yazılmaya başlanmıştır. Günümüzde İstanbul'da kullanılan Yahudi Ispanyolcası Türk dili yazım kurallarına uymaktadır ve aynen Türkçe gibi okunmaktadır.

1875'te Doğu Yahudilerinin eğitilmesi amacına yönelik olarak Fransızların kurmuş oldukları Alliance Israelite okullarının^-») etkisiyle Yahudi Ispanyolcası zamanla zayıflamış ve eğitim görmüş Yahudiler tarafından hor görülen avam dili olarak değerlendirilmiştir. 20. yy'ın başında özellikle genç.nesillerin kullandıkları dilde önemli ölçüde Fransızcanm etkisi görülmeye başlanmıştır.

JUDEO-ESPANYOL

El Terrorizmo de Hamas en Tel Aviv

Vavetse

Letra al Inyeto

Almda No Nasido

Uzansas de lo vyejo

Folklor i Istoria

"Madam, hafteva kozmo da getir!"

Şalom'un 9 Kasım 1994 tarihli sayısının Yahudi İspanyolcası ile hazırlanan bir sayfası. *Şalom Gazetesi Arşivi*

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar genellikle toplu bir şekilde yaşayan istanbul Yahudileri anadillerini daha sağlıklı bir şekilde korurken, bir yandan Alliance Israelite okullarının, diğer yandan Cumhuriyetle birlikte gelen milliyetçilik akımlarının ve "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyalarının etkisiyle anadillerinden uzaklaşmışlardır.

1950'li yıllara kadar Türkçeyi genelde kötü bir şiveyle konuşan İstanbul Yahudilerinin Türkçenin anadilleri olmasından uzun bir süre sonra asırlar boyunca tarihlerini ve dinlerini inceleyen çoğu eserin bu dilde yazıldığını hatırlamaları ve bu dili bilmenin dünyada en fazla konuşulan diller arasında yer alan Ispanyolcanın anlaşılıp konuşulmasında büyük ölçüde kolaylıklar getirebileceğini anlamaları üzerine bu dilin yok olma süreci büyük zorluklarla da olsa yavaşlatılmaya çalışılmaktadır.

istanbul Yahudilerinin tarihinin, kültürel ve dini değerlerinin korunması için önem taşıyan bu dilin yaşatılması İstanbul'da yayımlanmakta olan başta *Şalom* gazetesi ve *Tiryaki* dergisinin hedeflerinden birini teşkil etmektedir. *Şalom* gazetesinde Yahudi Ispanyolcası bölümünü yöneten Salamon Bicerano ve Yusuf Altıntaş'ın senelerden beri yazmakta oldukları makaleler bu dil üzerinde çalışan Avrupa üniversitelerinde etüt konusu olmuştur. 1994'te İsrail'de gerçekleştirilen I. Judeo-Espanyol Dili'ni Yaşatma Kongresi'nde de *Şalom* gazetesinin önerileri kongre kararlarının temelini oluşturmuştur. Haftada bir sayfa dahi olsa Yahudi Ispanyolcasma yer veren tek gazete olma özelliğini taşıyan *Şalom,* kültürel değerlerin yok olmaması için bu dildeki kitapların yayımlanmasına da büyük önem vermektedir.

Son yıllarda 500 yıldan beri sürdürülen bu kültürün yaşatılmasına önem veren istanbul Yahudileri bu dilde şarkılar seslendiren Los Paşaros Sefaradis, Janet ve Jak Esim, Erensya Sefaradi gibi müzik gruplarını desteklemekte ve toplulukların çalışmalarıyla atalarından miras kalan bu dilin tamamen kaybolmayacağı inancını taşımaktadırlar.

SİLVYO OVADYA

YAHUDİ KÖPRÜSÜ

bak. AYVANSARAY KÖPRÜLERİ

YAHUDİ MEZARLIKLARI

Bizans döneminde Yahudi mezarlıkları Balat dışında ve Kasımpaşa'da yer alırlardı. Kasımpaşa'daki mezarlığın üzerine III. Murad'ın (hd 1574-1595) imamı Abdülkerim Efendi'nin bir cami inşa etmesi üzerine 1583'te Yahudilere Hasköy'de bir mezarlık arsası padişah tarafından tahsis edilmiştir. Başlangıçta sadece Hasköy semtindeki Yahudilere hizmet veren Hasköy Mezarlığı, daha sonraları Galata ve Beyoğlu Yahudilerine de hizmet vermiştir. 1894'te Galata ve Beyoğlu bölgesinde yaşayan Yahudilerin sayıca çoğalmaları Yahudileri yeni mezarlık arsaları arayışına yönelttiyse de özellikle Ulus Mezarlığı'mn oluşturulmasına kadar istanbul Yahudilerinin büyük bir çoğunluğu için Hasköy Mezarlığı kullanılmıştır. 1975'te Boğaziçi Köprüsü çevre yollarının yapımı sırasında bir bölümü istimlak edilerek Örnektepe'ye taşınan mezarlar 1993'te oradan da kaldırılmışlardır. Günümüzde çevre yolu üzerinde Haliç Köprüsü'ne gelmeden önceki kesimde yolun her iki tarafında yer alan mezarlıkta defin işlemleri sürdürülmektedir.

Yahudilerin İstanbul'da tarih boyunca kullandıkları ve bugün büyük bir çoğunluğu mevcut bile olmayan başlıca mezarlıklar Balat tarafında Bizanslılardan kalma olan Bizans'ın son ve Osmanlı'nın ilk hahambaşısı Moşe Ben Eliya Kapsali(->) ile görevi ondan devralan Hahambaşı Eliyav Mizrahi'nin gömülü oldukları Eğrikapı; onun yakınında bulunan Bayrampaşa; Kuruçeşme sırtlarında yer almış olan ve Kuruçeşme, Arnavutköy ve Bebek'te yaşayan Yahudilerin gömülü oldukları Kuruçeşme; 1704'te Üsküdar cemaatinin kendi mülkleri olduğunu ispatladıkları, ancak uzun seneler mülkiyeti Ermeni ve Yahudi cemaati arasında sorun olan Üsküdar Mezarlığı'dır.

Kuzguncuk sırtlarında yer alan ve yüzlerce tabut şeklinde masif mezar taşlarının yer aldığı Kuzguncuk Mezarlığındaki taşlar 1990'lı yılların başında israilli tarihçi Prof. Mina Rozen tarafından incelenmiş ve bu araştırma kitap haline getirilmiştir.

Avrupa yakasından, Asya yakasına geçilirken Boğaziçi Köprüsü'nün sağ tarafında yer alan Ortaköy Mezarlığı'mn Bizans döneminden kaldığı tahmin edilmektedir. 1813'te yanan Ortaköy'deki Etz ha-Hayim Sinagoğu'nun(-») yeniden inşası için hazırlanan 1825 tarihli fermandan anlaşılacağı üzere istanbul'un fethedilmesinden önce bu semtte bir Yahudi cemaati mevcuttu. Kuzguncuk Mezarlığı'nda olduğu gibi Ortaköy Mezarlığı'nda da gömüler sürdürülmektedir.

1865'te yabancı uyruklu Yahudiler, zamanın hahambaşısı Yakir Geron'dan talepte bulunarak ayrı bir mezarlık kurmak istediler, Osmanlı hükümeti 14 Eylül 1867 tarihli bir emirle Şişli Çiftlik mevkiinde bir mezarlık oluşturulmasına izin verdi. Günümüzde Abideihürriyet Caddesi üzerinde yer alan ve İtalyan Musevi Mezarlığı olarak bilinen bu mezarlıktaki çoğu mezar taşları zamanın İtalyan sanatçılarının elinden çıkmıştır.

1901'e dek ölülerini Sefarad Yahudilerinin (İspanya kökenli) mezarlıklarına gömen Aşkenaz (Doğu Avrupa kökenli) cemaati gömüleri için Sefarad cemaatlerine belirli bir harç ödemekteydi. Bu tarihten sonra kaldırılan harç ile Aşkenaz cemaatine mezarlık tesis etmek hakkı da verilmiştir.

1919'da Osmanlı hükümetinin izniyle Aşkenaz cemaati o tarihlerde Ambarlı Dere Sokağı olarak adlandırılan bugünkü Ulus'ta bir mezarlık tesis etme olanağını buldu. Günümüzde Aşkenaz cemaatinin dışında Sefarad cemaatinin ölülerinin de gömüldüğü bu mezarlığın girişinde 1986'da Neve Şalom Sinagogu'na(-») düzenlenen saldırıda ölen 23 kişinin mezarları ve olayın anısına Prof. Hüseyin Gezer tarafından hazırlanan bir anıtmezar yer almaktadır.

Günümüzde İstanbul Yahudilerinin defin işlemlerinin önemli bir bölümü 17 Nisan 1920 tarihli iradeyle izni alman ve Aşkenaz Mezarlığı'na yakın bir yerde bulunan Ortaköy sırtlarındaki Ulus Mezarlığı'na yapılmaktadır. Geçmiş yıllarda Arnavutköy Mezarlığı olarak anılan bu mezarlık 80 dönümlük bir alan üzerine kuruludur.

Ulus'taki mezarlığın genişletilememesi yüzünden kısa bir süre sonra yetersiz kalacağını düşünen Musevi cemaati 1990'h yılların başında istanbul Belediyesi'nden yeni bir mezarlık arsası için talepte bulunmuş ve istanbul için yeni mezarlık alanını oluşturacak olan Kilyos yakınındaki bölgede bir arsa tahsis edilmiştir. 1994'te bu mezarlık arsasının çevre duvarlarının inşası ve alanın düzleştirilmesi çalışmaları sürdürülmekteydi.

SİLVYO OVADYA

YAHUDİ MUSİKİSİ

İstanbul Yahudilerinin musikisinden söz edilirken akla ilk gelen ezgiler ispanya'dan göç eden Sefarad Yahudilerinin İstanbul'a getirdikleri zengin kültür mirasının belki de en önemli parçası olan özgün musiki ürünleridir. Bunun dışında, Sefarad göç öncesinde istanbul'da yaşayan Yahudi cemaatlerinden Karaylar(->) ile Avrupa kökenli Aşkenaz Yahudilerinin de musikisinden söz edilebilir.

Sefarad şarkı ve romanslarının gelişim sürecinin başlangıcı isa'dan 20 yüzyıl öncesine dayanır. Musevi toplumunun dini nitelikli şarkı ve ilahilerinden oluşan bu musiki ispanya'ya yerleşen Musevilerin bu ülkedeki kültürle etkileşimlerinden de önemli izler taşır, ispanyolca konuşulan bütün ülkelerde vazgeçilmez bir musiki geleneği oluşturan romanslar ispanya'da uzun yıllar yaşayan Sefaradların da musikisine girmiştir. Sefarad musikisi bu bakımdan iki bölümde ele alınabilir: Dini musiki, dindışı musiki.

Dini Musiki: İstanbul'a yerleşen Yahudilerin dini musikisinin kökeni ibrani tarihinin ilk dönemlerinde tapınaklarda icra edilen musikiye dayanır. Tapınaklardaki törenlerde söylenen şarkılar teksesli, kesin ölçüleri olmayan, serbest ritimli ezgilerdi. Yahudilerin özel dini günlerde okudukları "hizum" adlı kahiler yüzyıllardır birbirleriyle hiçbir toplumsal kişki kurmamış cemaatlerde bugün de söyleniyor; örneğin, Roş-Aşana, Selihot, Kipur, Teşabeav adlı törenlerde söylenen bu ilahiler tamamıyla makamsal nitelikte ezgilerdir.

Dini musikide çalgı kullanılmaz. Hz Süleyman çağındaki tapmak törenlerinde "hasasra" adı verilen bir çeşit boru, "magrefa" adlı bir çeşit org ve "zilçal" adım taşıyan, bugünkü orkestra zkine benzer vurma çalgılar kullanılırdı; bunlar dışında Yahudilerin Eski Mısır, Eski Yunan ve çeşitli Asya ülkelerininkilerle ortak çalgıları vardı. Bunlardan sadece "nevel" denen büyük bir org türü, bir çeşit gitar olan "kinnor", bir zurna türü olan "halil" ile koç boynuzundan yapılan "şofar" adlı üflemeli çalgı günümüze kadar gelebilmiştir. Bütün dünya sinagoglarında olduğu gibi istanbul sinagoglarında da Yahudi takvimine göre eylül ayındaki Roş-Aşana ve Kipur adlı özel dini günlerde şofar çalınır.

istanbul Yahudi musikisinin en önemli yönlerinden biri Tevrat'ın okunuş şekliyle ilgilidir. Tevrat'tan seçilen metinler her cumartesi günü "taamim" denen, kelimelerin üzerine konulmuş birtakım işaretlere dayanan, ilkel bir notalama yönteminin yardımıyla okunur. Bu okunuş şekli de makamsaldır. Cumartesi ayinlerinin musikisi "hazan" denilen okuyucularca söylenen, İbranice güfteli makam ezgili doğaçlamalardan oluşur. İstanbul sinagoglarında pek çok makam kullanılmışsa da, hicaz, rast. suzinak, hüzzam, hüseyni, saba, acemaşiran, nihavent gibi makamlar daha yaygındır. Hazanlar doğaçlamaları sırasında gerek Yahudilerin tarihi musiki geleneklerindeki "hizum"larm, gerekse istanbul'daki klasik Türk musikisi kültürünün etkisiyle milha, arvid, avdala musav, şahrid gibi duaları ezgilendirirler. Bu duaların metni İbranicedk, ama bazı bölümleri seyrekçe de olsa Judeo-Espanyol dilinin dini törenlere özgü diliyle de okunur.

Dini musikide yakın geçmişin en tanınmış hazanları arasında 1889-1950 arasında yaşamış olan Izak Algazi») ile 1918'de İstanbul'da doğan Izak Maçoro başta gelir. İzak Algazi Sefarad dünyasının en önemli hazanı sayılmaktadır. "Maftirim" denilen korolarca okunmak üzere eserler besteleyen, sinagoglarda söylenen dini ezgilerden bazılarını plaklara okuyan Algazi, klasik Türk musikisinde de çeşitli formlarda eserler bestelemiş, plaklara şarkılar ve gazeller okumuştur. İstanbul Yahudi cemaatinin yetiştirdiği büyük hazanlardan biri olan Maçoro, makam musikisindeki ustalığını maftirimlerde geliştirdi. Alice Rosenthal'den şan dersleri aldı. istanbul'un en önemli sinagoglarında baş hazan olarak görev yaptı. Yurtdışında da zaman zaman görevlerde bulunan Maçoro'nun birçok plağı vardır. Peraşa denilen Tevrat metinlerini okurken kendine özgü tamimler kullanmasının yanısıra, makam bilgisiyle makamlar arası geçişleri de mükemmel bir biçimde uygulaması ve doğaçlama sanatındaki ustalığıyla İstanbul Yahudi musikisinin tanıdığı en büyük üstatlardan biridir.

Dini musikide maftkimler ile pereklerin önemli bir yeri vardır. Bunlar toplu halde çalgı eşliği olmadan söylenen makam ezgki, oratoryo benzeri koro eserleridir. Maftkimler cumartesi günleri akşam duasından önce koro halinde okunur. Maftirim geleneği yaklaşık 300 yıl önce Edirne'de doğmuş, sonra İstanbul'da gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu musiki şeklinin doğuşu ve gelişiminde Mevlevi musikisinin etkisi olmuştur. Mevlevîlerden etkilenen maftirim metin yazarları ve bestecileri arasında Izrael Nacar (1555-1625), Şemtov Şikar (1840-1920), Simon Aftalyon (18. yy), Yomtov Hazar, Simon Aaron Yoel, Izak Algazi, Rav Haini Biceraro, Moiz Kordova (20. yy), Kemal Abiyatov, Izak Varon, David Behar ve Izak Maçoro'nun adları sayılabilir. Maftirim gibi "perek" de cumartesi akşamları, özellikle Pesah ile Şavuot bayramları arasındaki cumartesi günlerin-

İtalyan Musevi Mezarlığı'ndan bir görünüm. *Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi*

de okunur. Bütünüyle İstanbul'a özgü bir gelenektir. Bu gelenek de klasik Türk musikisinden etkilenmiştir. Zaman zaman Müslüman Türk bestecilerinin eserlerinin de perek dizilerine uyarlandığı olmuştur. Maftirimlerde de, pereklerde de güfteler İbranicedir; her iki musiki şekli de koro üyelerinden birinin solo doğaçlaması (taksim) ile başlar, sonra öteki koro üyelerinin katılmasıyla aynı makamdan birbirine bağlı bir eserler dizisi okunur. En sonda gene bir solo doğaçlama yer alır. Makamsal nitelikteki istanbul Yahudi dini musikisinin geleneklere bağlı son temsilcisi David Behar 15 kişiden oluşan korosunun yönetimini son birkaç yılda David Sevi'ye bırakmıştır.

Dindışı Musiki: Yahudi-lspanyolcası bu ezgiler İspanya'dan getirilen romans ve şarkılardan oluşur. Romanslar İspanyolca konuşulan bütün ülkelerde söylenmiştir. Musevilerin geleneksel musikisi ile İspanyol romanslarının ilginç bir bileşimi Türkiye Yahudileri İstanbul'a gelmeden oluşmuştu. İspanyol romansları ile Sefarad romansları arasında çok belirgin benzerlikler vardır, ancak, "kantikaz" denilen şarkılarda daha çok istanbul, Trakya, izmir yörelerinin Akdeniz, Bizans ve Osmanlı etkileri hâkimdir. Gerek halk şarkıları, gerekse romanslar bugüne kadar birçok etnomüzikoloğun ve araştırmacının inceleme alanına girmiştir; sözlü bir gelenek içinde kuşaktan kuşağa aktarılan bu ezgiler araştırmacıların derleme çalışmalarıyla gün ışığına çıkarılmaktadır. Şimdiye kadar 3.000'i aşkın romans ve şarkı derlenmiştir. Sefarad musikisi makam temeline dayandığı halde, etnomüzikologlar derlemelerini Batı müziğinin eşit aralıklı dizisine göre yazmışlar, bu da Batılı yorumcuların ezgileri otantik biçimleri dışında seslendirmelerine yol açmıştır.

Sinagoglardaki düğünlerde gelin ile damadın karşılanışı ve tören sırasında koro tarafından okunan özel şarkılar 19. yy'a kadar hep makam temeline göre bestelenmiş, "pizmonim"lerden oluşan şarkılardı. Nitekim bu musikinin İzak Algazi, Leon Algazi, Hayim Yapacı Efendi gibi ustaların doldurdukları taş plaklarla günümüze ulaşan en canlı yorum örnekleri söz konusu ezgilerin otantik biçiminin makam temelli olduğunu gösteriyor. Ancak, 19. yy'da yaygınlaşan Alliance Israelite okullarında») uygulanan Fransızca öğretimin etkisiyle geleneksel kültürden kopulması, bu süreç içinde Fransız kültürüne bağlanmanın sınıfsal bir ayrıcalık haline gelmesi Sefarad musikisinin de makam temelinden uzaklaşması sonucunu doğurdu. Geleneksel ezgi yapısı Aşkenaz sinagogunun da etkisiyle yerini eşit aralıklı düzendeki Batı tarzına bıraktı. 1950'den sonra düğünlerde İstanbullu Aşkenaz besteci Şapoş Nik'in eserleri klavyeli çalgılar eşliğinde söylenmeye başladı; bu arada piyano, armonium ve öteki klavyeli çalgılar da Yahudi musikisine girdi. Günümüzde de Neve Şalom Sinagoğu'ndaki») düğünlerde bu bestecinin şarkıları yaygm bir biçimde icra edilmektedir.

Halk ezgileri genellikle kadınlarca kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu geleneksel ezgiler konuları bakımından çeşitlilik gösterir. Büyük çoğunluğu aşk ve serenat şarkıları olmakla birlikte, düğün, doğum, lohusalık konulu şarkkar, hamamda söylenen şarkılar, işçi, askerlik, bayram, çocuk şarkıları, ninniler, efsaneler, göç konulu şarkılar da halk musikisinde önemli bir yer tutarlar. İstanbul'da derlenen şarkılarda, geçmişte Yahudi cemaatinin yaşadığı Cibali, Balat, Hasköy, Galata gibi semtlerin adları sıkça geçer; İstanbul folklorunun bir yönünü yansıtan bu şarkılar o dönemin hayatıyla ilgki kginç ipuçları verir.

Günümüze ulaşan şarkı ve romansların güfte şairlerinin ancak çok az bir bölümü biliniyor, ezgiler ise bütünüyle anonimdir. Çeşitli yazma kaynaklarda ezgileri henüz keşfedilmemiş olan yüzlerce şarkının güfteleri vardır.

Halk ezgileri genellikle sadece tef ile bendir eşliğinde, bazen de ud, lavta, tanbur, mandola, mandolin, kanun, gitar gibi çalgılar eşliğinde söylenk. Ezgilerin büyük çoğunluğunda birleşik ritimler kullanılmıştır. Günümüzde halk musikisi canlı bir gelenek olmaktan çıkmış, sadece meslekten musikickerce. epeyce sınırlı bk çevrede icra edilen bir musiki türü haline gelmiştir.

Halk musikisini repertuvarma alıp yorumlayan başlıca şarkıcı ve topluluklar şunlardır: Yeşua Aroyo yönetimindeki İstanbul Oda Korosu, Morreno Barokas, Janet ve Jak Esim Ensemble, İzi Morhaim, Eser-Engin Noyan, Erensiya Sefaradi, Los Paşaros Sefaradis, Leman Sam, Selim Sam. Bugüne kadar bu topluluklardan Janet-Jak Esim Ensemble 1 CD ile 4 kaset, Los Paşaros Sefaradis 4 kaset, Erensiya Sefaradi de 1 kaset yayımlamışlardır. Doğrudan doğruya Yahudi musikisi icracısı olmadıkları halde bu musikinin örneklerine çalıştıkları lokallerde yer veren sanatçıların da bulunduğu gözlenmektedir. Yeşua Aroyo yönetimindeki İstanbul Oda Korosu zaman zaman şeflerinin Batı tekniğiyle çok seslendirdiği Sefarad korallerini de repertuvarma alarak yorumlamaktadır. J.-J. Esim Ensemble ise bu musikiyi yorumlarken otantik asıl temayı, özellikle de makamsal yapıyı Batılı anlamda çokseslilikle bağdaştırmaya çalışmaktadır. Nezih Yeşilnil (kontrbas), Murat Özbey (vurma çalgılar), Jak Esim (gitar ve ses), Janet Esim (ses), Erkan Uğur (perdesiz gitar, ud), Bülent Ortaçgil'den kurulu topluluk genellikle yurtdışında konserler vermiş, uluslararası şenliklere katılmış ve çıkardıkları CD 1992'de Almanya'da musiki eleştirmenleri ödülünü kazanmıştır. Sahneledikleri *Kula 930* adlı Yahudi İspanyolcası musikili oyundan sonra bir araya gelen Los Paşaros Sefaradis de yurt içinde ve dışında pek çok konser vermiştir. Yavuz Hobeş (kanun), Selim Hobeş (gitar), Karen Gerson (ses) ve izzet Bana'dan (ses) kurulu topluluk bu musikinin otantik özellikleriyle yorumlanması gerektiği anlayışını benimsemiştir.

Bibi. A. Danon. *Romances Judéo-Espagnoles Chantées en Turquie,* Edirne, 1896; A. S. Rozanes, *Türiziye ve Levant Yahudilerinin Tarihi,* (İbranice), I-VI, Sofya, 1936-1938; R. M. Pidal, *Cancionero Judeo-Espanol,* Madrid, 1945; A. Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* 1st., 1947; ay, *Türt'î Harsı ve Türk Yahudisi,* İst., 1953; M. Atüas, *Romancero Sefaradi,* 1956, Kudüs; I. Levy, *ChantsJudeo Espagnols,* Londra, 1970; M. Attias, *Cancionero Judeo-Espanol,* Kudüs, 1972; *Encyclopaedia Judaica,* II, sütun 311, Kudüs, 1972; E. Seroussi, *Mizimrat Qedem-The Lifi' and Music of R. Isaac Algazi from Turkey,* Kudüs, 1989; ay, "The Turkish Makam in the *M* usical Culture of the Ottoman Jews: Sources and Examples", *Israel Studies inMusicology,* V, 1990; B. Aksoy, "Unutulmuş Bir Musiki l ;stadı: Haham İzak Algazi Efendi", *Argos,* 37 (Eylül 1991); I. B. Josaphat, *Sefarad,* Köln, 1 992: M. Shaul, *Aki Yerushalayim,* Kudüs, 19.30-1993.

JAK ESİM

YAHUDİ OKULLARI

Öğretim, Yahudi topluluklarını Babil esaretinden beri bir araya getiren en önemli unsur olmu ştur. İstanbul'daki Talmud Tora (Tora'mn Tetkiki) olarak adlandırılan ve genellikle h er sinagogun yanında yer alan bu okullar 6 ke 12 yaşları arasındaki cemaat çocuklarına dini eğitim veren ve onların Tevrat'ı öğrenmelerini sağlayan dini eğitim kurumlarıydı. Dini bayramların anlatıldığı, İbrani harfleriyle dualaın öğretildiği, ayrıca Yahudi İspanyolcası tercümelerin yapıldığı bu okullarda öğretimi sağlayan hahamlar bilgileri dahilinde talebelere basit aritme tık de öğretirlerdi.

Bu okulları tamamlayanların büyük çoğunluğu ailelerine maddi katkıda bulunmak için çalışma hayatına atılırken küçük bir azmliiŞı da Yeşiva diye adlandırılan ve bir öncekine göre daha gelişmiş ve daha ileri dini bir eğitim veren kurumlara devam ede: derdi. Yeşivalar genelde sinagoglara bağl .ydı. Ama bazıları da özel kuruluşlar tarafıudan İdare edilmekteydi.

Dini okulların dışında herhangi bk laik eğitini kurumuna sahip olmayan İstanbul Yah udileri 1850'li yıllara gelindiğinde genelde evrensel kültürden çok uzak, basit mesleklerde çalışabilen, çoğunluğu zanaatkar, küçük esnaf, işçi, hamal gibi mesleklere sahip fertlerden oluşuyordu.

1854'te Viyana'daki Rostschild'lerin desteğiyle Hasköy-Piripaşa'da kurulan ve Eskuola (.Okul) adı verilen ilk laik okula dönemin Yahudi din adamları aşırı tepki göstermişlerdir. Okul eğitim faaliyetini saraya yakınlığı olan banker Avram Kamondo'nun(—) baskılarıyla sürdürebilmiştir. Dinin elden gideceğine inanan hahamların aşırı tepkileri sonucu Hasköy halkının kısa zamanda bölünmesine bke neden olan bu ilk laik okul, tüm itirazlara rağmen cemaatteki laik idarenin garantileriyle eğitimini sürdürebilmiştir. Okula karşı olanların başında yer alan Haham Akriş'in Yahudiliğe ve Yahudi çocuklarına zarar veriyor gerekçesiyle Kamondo'yu aforoz (cemaat dışı kılmak) etmesi de aynı döneme rastlar.

Osmanlı Yahudilerinin çağdaşlaşması ve evrensel kültürü almaları, merkezi Fransa'da bulunan Alliance Israelite Üniverselle kuruluşunun, ilki 1875'te Hasköy'de ol-

mak üzere tüm Osmanlı toprakları üzerinde okullar kurmasıyla gerçekleşir (bak. Alliance Israelite okulları).

O dönemde de din adamlarından tepki gören Alliance Israelite okulları, dini okulları destekleyerek ve onların maddi ihtiyaçlarını karşılayarak rahat bir çalışma ortamı oluşturmuştur. Ağırlıklı olarak Fransızca eğitim veren bu okullar Türk Yahudilerinin uzun süre bu lisanı benimsemelerini sağlamıştır. Bu nedenle İstanbul Yahudilerinin büyük çoğunluğu Fransızcayı konuşmaktadır.

19- yy'ın son yıllarında Osmanlı topraklarında 600.000 kadar Yahudi yaşamaktaydı. Çoğunluğu iyi eğitim görmemiş din adamları tarafından idare edilen Yahudi cemaatleri kötü ve çağdaş olmayan yönetim yüzünden kötü bir dönem geçirmekteydi. Zamanın İstanbul Yahudi basınının da baskılarıyla 1898'de modern dini bir okula dönüştürülen dini ilkokul kısa bir süre sonra olanaksızlıklar nedeniyle kapanmıştır.

Osmanlı hükümeti 1903'te hahambaşına Alliance Israelite okullarından bağımsız olarak Hasköy'de bir ruhani mektep açma izni verir. Haim Nahum, Abraham Danon, Moiz Fresko gibi dönemin bilgili din adamı ve eğitmenlerinin görev aldıkları bu okul 1960'h yıllara kadar Hasköy'de Ruhani Lisesi olarak faaliyet göstermiştir. Türk Yahudi cemaatlerini çağdaş düzeyde bilgilendirenler genelde seminer diye de adlandırılan bu okul mezunları olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nm başlangıcına kadar istanbul Yahudi cemaati çocuklarını ilkokul seviyesindeki Alliance Israelite okullarında okutuyordu. Buradan mezun olanlar genelde Fransızca eğitim veren misyoner okullarında eğitimlerini sürdürüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunun savaşta Almanların yanında yer almasıyla istanbul'daki bu tür okullar kapatıldı. Toplumun eğitim sorununu giderebilmek için o dönem istanbul'da faaliyet gösteren Bene-Berit kuruluşu 1915'te bir lise açtı. Dönemin en iyi okulu kabul edilen Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) benzer bir programda eğitim veren, halk arasında "Bene-Berit Lisesi" olarak da anılan bu okul kısa zamanda İstanbul'un en başarılı liselerinden biri olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar Fransızca eğitim veren bu lise 1923 sonrasında kademeli olarak Türkçe eğitim vermiştk.

Kuruluşunda büyük emeği geçen ve daha sonra okula müdür olan David Markus(-») ve Jozef Niyego'nun okula yön verenler olduğu bilinmektedir. Herhangi bir kısıtlama bulunmadığından okul uzun yıllar Müslüman, Ermeni ve Rum talebe de kabul etmiştir.

1994'e kadar Şişhane'de Mektep Sokağı'nda faaliyet gösteren ve sonra aldığı isimle Beyoğlu Özel Musevi Lisesi olarak bilinen lise 1994-1995 öğretim yılında yeni açılan Ulus Özel Musevi Lisesi'ne devredilmiştir.

Başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Alliance Israelite okullarıysa zamanla ilkokullara dönüştü. Bunlar arasında Şişhane bölgesinde faaliyet gösteren I. Karma ilkokulu 1994'te Ulus Özel Musevi Lisesi'ne devredilinceye kadar eğitimini sürdürmüştür.

Yine Şişhane'de faaliyet gösteren II. Karma ile Ortaköy'de faaliyet gösteren ilkokullar eski Alliance Israelite okullarından dönüştürülen diğer ilkokullar gibi gerek nüfusun azalmasından, gerek Yahudilerin çocuklarını devlet veya özel ilkokullara göndermeyi tercih etmelerinden dolayı kapanmıştır.

1994-1995'te Ulus semtinde faaliyet göstermeye başlayan Ulus Özel Musevi Lisesi günümüzde Türk Musevi toplumuna çağdaş şartlarda, modem bir eğitim sunmaktadır. I. Karma İlkokulu ve Beyoğlu Özel Musevi Lisesi'nin bir devamını oluşturan okul ingilizce eğitim veren kolej konumundadır.

SİLVYO OVADYA

YAHUDİLER

Anadolu Yarımadası'nda Yahudilerin ne zamandan beri yaşadıklarına dair kesin bir bilgi yoksa da Filistin'deki bir kısım halkın muhtelk sebeplerle, daha ikinci Tapınak'ın MS 70'te Romaklar tarafından yıkılmasından önce Anadolu'ya ve Balkanlar'a göç ederek Roma imparatorluğu'nun büyük kentlerine yerleşmeye başladığı bilinmektedir. Nitekim, özellikle Ege Bölgesindeki kazılarda, yörede MÖ 4. yy'da yaşamış Yahudilere dair bilgi ve belgelere rastlanmıştır. MS 1. yy'da Anadolu'nun hemen hemen her şehrinde Yahudilere rastlandığı seyyahların anlatılarından anlaşılmaktadır.

Bizans Dönemi

I. Constantinus (hd 324-337) ile başlayıp 1453'te II. Mehmed'in (Fatih) (hd 1451-1481) fethi ile noktalanan yaklaşık 11 yüzyıllık uzun dönemde Bizans'ta yaşayan Yahudiler çok değişken koşullar ile karşılaştılar, ancak genellikle karanlık ve acı günler geçirdiler.

Yönetimin Yahudkere karşı tutumu birbirlerini takip eden iki imparator döneminde birbirine tamamen zıt olabildiği gibi bu tezat çok kez aynı hükümdarın saltanatının ilk ve son devreleri arasında dahi gözlenebiliyordu. Zaman zaman, geçici veya gerekli bazı faktörlerin etkisi ile yaşadıkları nispeten huzurlu günler birer istisna olmaktan ileri gidememiştir.

II. Teodosios döneminde (408-450) şehir içinde oturmaları yasaklanan Yahudiler, kent dışında, Haliç'in kuzey kıyısındaki bir bölgeye (yaklaşık olarak bugünkü Galata dolayları) yerleştirildiler.

532'de I. İustinianos zamanında vuku bulan bir ayaklanma sonunda kül olan Ayasofya'nm tekrar inşası dolayısıyla 27 Aralık 537 günü yapılan görkemli merasimde iustinianos sevinçten kendinden geçmiş bir halde bir taraftan yüksek sesle şarkı söyleyerek Tanrıya şükrederken, diğer taraftan da "Salamon! Seni yendim" diye haykırıyor, Hz Süleyman'ın yıkılan mabedinden daha görkemli bir yapı inşa ettirdiğini ima ediyordu.

Koyu bir Ortodoks olan I. Romanos döneminde (920-944) konan sıkı kısıtlamalar yüzünden kitle halinde kaçma zorunluğunda kalan Yahudilerin bir kısmı 944'te Hazarlar'a sığındı.

I. Manuel'in (hd 1143-1180) hekimi Mısırlı Salamon saraydaki nüfuzunu kullanarak Yahudilerin hayat koşullarını yumuşatmaya gayret etti. 1170'te Konstantinopolis'i ziyaret eden ünlü gezgin Tudelalı Bünyamin(-0 Yahudilerin "şehrin dışında Halic'in kuzeyinde, Pera denilen bir semtte oturduklarını, yaklaşık 2.000 rabinik (geleneksel) Yahudi ile yaklaşık 500 Karay bulunduğunu, kralın doktoru Mısırlı Salamon'dan başka hiçbir Yahudinin ata binme izni olmayıp şiddetli baskı altında inlediklerini" anlatır.

İtalyan kontu Boniface kumandasındaki IV. Haçlı Ordusu Bizans önlerine gelince geceyi Galata Kulesi civarında Yahudi mahallesinde geçirdi. Haçlılar daha sonra şehirde çıkan bir ayaklanmayı bahane ederek Bizans'a girdiler ve 1204'te bir Latin imparatorluğu kurdular. Bu arada Yahudilerle çıkan bir tartışma sonucu Bahçekapı Sinagogu önlerinde başlayan yangın Ayasofya'ya kadar olan bütün bölgeyi yakarken Haçlılar Yahudilerin oturduğu semtleri yıkıp halkını kılıçtan geçirdiler.

1261'de Haçlılar kovulup Bizans yönetiminin tekrar kurulmasından sonra ise VIII. Mihael Yahudi liderlerini çağırtarak hukuki durumlarım düzelteceğini vaat etti ve dinlerini serbestçe uygulamalarına izin verdi.

1420'de, yan yana dizili gemilerden ibaret bir köprü üstünde Boğaz'ı geçen I. Mehmed'i (Çelebi) İmparator II. Manuel adına selamlamak için gönderilen heyet üyeleri arasında Isak Hazan adında bir Yahudi de bulunuyordu.

Ve nihayet 29 Mayıs 1453'te II. Mehmed (Fatih) önderliğindeki Osmanlı ordusu İstanbul'u fethederek yeni bir çağ açtı.

Osmanlı Dönemi

Fatih o tarihlerde Halic'in her iki yakasında da ikamet eden Yahudilere hiç dokunmadığı gibi, ticari ve teknik yeteneklerini takdir ettiği ve sadakatlerinden emin olup güvenebkeceği Yahudi nüfus sayısını artırmak için fetihten 3 gün sonra Anadolu Yahudi cemaatlerine bir mektup yollayarak onları İstanbul'a davet etti. İlk yıldan itibaren binlerce Yahudi ailesi yeni başkent istanbul'a gelerek yerleşti. Morartın fethinden sonra oradan gelenler de bunlara katıldı. Evliya Çelebi *Seyahatname* isinde eski başkent Edirne'den gelenlerin "el-Mahalletü'l-Yahudiyani'l-Edirneviyan" adı verilen semte yerleştiklerini anlatır. Fatih bir fermanla Yahudilere din ve vicdan özgürlüklerini vaat ile mevcut sinagogların tamir edilebileceğini, yeni ibadethaneler inşa etmek yasak olmakla beraber, evlerin sinagoga dönüştürülebileceğini ilan etti. Gerek Fatih, gerek ondan sonra gelen padişahların konu ile ilgili tüm iradelerinde fetih sırasında Yahudilere verilmiş olan bu söz tekrarlandı. Fatih diğer taraftan hahambaşı olarak kabul ettiği ve çok sevdiği Bizans'ın

20. yy'ın başından bir fotoğrafta İstanbul Yahudileri. *Ara Güler*

son hahambaşısı Moşe Ben Eliya Kapsali'yi(->) divanına dahil etti.

İspanya Kraliçesi Kastilyalı İsabella ile Kral Aragonlu Ferdinand'ın imzaladıkları 31 Mart 1492 tarihli kovma fermanını takiben, din ve vicdan hürriyetlerini korumak için Hıristiyanlığı kabul etmediklerinden ülkeyi terke zorlanan İspanya Yahudilerine (Sefaradlar) kucak açan ve tüm eyalet yöneticilerine hitaben yayımladığı emirle "İspanya Yahudilerini geri çevirmek şöyle dursun tam bir içtenlikle karşılanmalarını, aksine hareket ederek göçmenlere kötü muamele yapacakların veya en ufak bir zarara sebebiyet vereceklerin ölümle cezalandırılacaklarını" buyuran II. Bayezid (hd 1481-1512) ülkesine davet ettiği bu göçmenleri ilk olarak İstanbul. Edirne ve Selanik'e yerleştirdi.

Sanat ve ticaretten anlayan, hekimlik, matbaacılık, ateşli silah üretimi, tekstil boyama ve dokuma, dericilik, bakırcılık gibi alanlarda uzman İspanyol Yahudileri, deneyimlerini yeni vatanlarının hizmetine sundular. Bu yeteneklerinin bilincinde olan II. Bayezid bu göçmenleri ülkesine kabul ve buyur ederken "Bu Krala (Ferdinand) nasıl akıllı ve uslu Fernando diyebiliyorsunuz? Kendi ülkesini yoksullaştırıyor ve benimkini zenginleştiriyor" demekten kendini alamıyordu.

Gerek istanbul'da, gerek diğer şehirlerde göçmenler terk ettikleri bölgelere göre gruplaştılar, anıldılar, o isimlerde sinagoglar kurdular ve hattâ soyadlarını bu isimlerden seçtiler. Kordova, Toledo, Sevkya, Navaro, Mayorkas, Kordovero. Geron, Karmona. Leon, Kortez, Medina. Segira, Sorya. Taragano, Benaroya vb sadece bkkaç örnektir.

Yerli Yahudiler yeni gelen göçmen kardeşlerine büyük yardımlarda bulundular. Hahambaşı Kapsali zenginlerin Pidyon Sevayim (göçmen satın alma tazminatı) ödeyerek yenilere yardım etmelerini emretti. Göçmenler bir taraftan yerel halkın hoşgörüsü, diğer taraftan dindaşlarının maddi ve manevi desteği ile kısa zamanda yeni çevrelerine uyum gösterdiler ve gelişmeye başladılar. Zanaat sahipleri bu bilgilerini uygulamaya koyarken İspanya'da daha önce devlet hizmetlerinde bulunmuş olanlar da saraya alınarak özellikle dışişleri ve maliye alanlarında önemli görevler yüklendiler ve söz sahibi oldular.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemini yaşadığı 16. yy. Yahudilerin de altın dönemi oldu. I. Selimin (Yavuz) (hd 1512-1520) Yahudilere duyduğu güven sonucu para basımı, sarraflık, ezcümle önemli mali işler hemen hemen tamamen kendilerine bırakıldı. Evliya Çelebi *Seyahatname'de* Defterdar Abdüsselam Efendimin, daha sonra Müslüman olmuş bir Yahudi olduğunu yazmaktadır.

İspanya ve Portekiz'den gelenler ile sayıları çok artan İstanbul Yahudi cemaati, mevcut örgütlenmesi artık günün ihtiyaçlarına yetmeyince, kendini yeniden organize etmeye başladı. Bu arada devletle yoğunlaşan temasları yürütebilmek için, bir

Zükaris Sinagogu önünde gelin ve damat, 1924. *Naim Güleryüz arşivi*

nevi cemaat temsilciliği durumunda olan kâhyalık müessesesi kuruldu. İlk kâhya olarak, deneyimli bir kişi olan ve Türkçeyi gayet güzel konuşan Haham Saltiel atandı.

I. Süleyman'ın (Kanuni) (hd 1520-1566) Budin'i fethinden sonra birçok Macar Yahudisi Balkan şehirlerine ve istanbul'a göç ettiler.

Kanuni'nin Frenk Bey oğlu sıfatı ile çağırdığı II. Selimin (hd 1566-1574) "Naxos Adası ve Kiklad Takımadaları dükü" unvanını tevcih ettiği Jozef Nasi(->) Yahudiler arasında La Sinyora diye anılan teyzesi ve kayınvalidesi Dona Grasya Nasi, Sokollu Mehmed Paşa'mn can dostu ve 1571'de Inebahtı Savaşı sonrası Osmanlı-Venedik müzakerelerini yürütmekle görevlendirilen Salamon ben Natan Eskenazi. III. Murad (hd 1574-1595) tarafından Midilli dükü unvanı verilen ve Osmanlı-Ingiltere diplomatik kişkilerinin mimarı Salamon Aben Yaeş 16. yy'ın belirgin Yahudi simalarıdır.

16. yy'dâ altın dönemini yaşamış olan Yahudilerin kültürel ve ekonomik çöküşü 17. yy'da başladı. 15. ve 16. yy'lardaki yoğun göçlerden sonra bu kaynak azalınca geçmiş yüzyıllarda gerek İberik Yarımadası'ndan, gerek Avrupa'nın diğer ülkelerinden devamlı gelen göçmenler tarafından getirilen yeni buluşlar, fikirler ve görüşlerden mahrum kalan Osmanlı Yahudilerinin Avrupa ile temasları azaldı, yeni gelişmelerden haberdar olmamaya başladılar. 17. yy Osmanlı Yahudi yaşamında önemli bir olay da Sabetay Sevi'nin önce kendini "mesih" ilan ederek sonra da Müslümanlığı kabul ederek yarattığı bölünme oldu.

17. yy'da bazı Yahudilerin özellikle diplomatik misyonlarla görevlendirildikleri görülür. I. Ahmed döneminde I614'te diplomatik yetenekleri ile temayüz eden ve ispanya ile mütareke akdi için divan tarafından özel temsilci sıfatıyla İspanya'ya gönderilen Gabriel Buenaventura, II. Mustafa döneminde (1695-1703) Kara Mustafa Paşa'mn özel hekimliğini yapan ve 1699 Karlofça Antlaşması görüşmelerine katılan Israel Konegliano (Konian), Ruslara karşı bir ittifak önermek üzere istanbul'a bk elçisini yollayan İsveç Kralı XI. Kari ile konuyu müzakere etmek üzere Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından görevlendirilen ve Aslan Ağa olarak bilinen Moiz ben Yuda Beberi bunlardan birkaçıdır,

18. yy'ın başında Osmanlı Yahudileri, sahte mesih Sabetay Sevi'nin yarattığı heyecan ve sarhoşluğun sonrasında onun aniden çekilmesinin meydana getirdiği şoku henüz atlatamamış, ardında bıraktığı bölünmeler ve umutsuzluk kaosu içinde hayal kırıklığına uğramış bk durumda varlıklarını korumak kaygısıyla kendi içlerine kapandılar. Sosyal açıdan tam bir çöküş içinde bulunan Yahudiler kültür alanında bir kriz geçirmekteydiler. Günlük dinsel gereksinmeleri yerine getirecek kadar dahi İbranice bilgisinden yoksun olan ve bu yüzden din kitaplarını dahi okuyamayan halk yavaş yavaş dini akidelerinden de

uzaklaşmaktaydı. İbranice yerini günlük konuşma dili Yahudi Ispanyolcasına terk etti. Ancak Yahudi toplumu bu dilde bile ne bir eğitim sistemine ne de edebiyatı geliştirecek bir genel ortama sahip oldu. 1714'te Kudüs'ten İstanbul'a gelen ve Yahudileri tekrar atalarının akide ve geleneklerine döndürebilmek için din kurallarının halkın anlayabileceği basit bir dille anlatılması lüzumuna inanan Yaakob ben Meir Kuli 1730'da "yabancı dil konuşan kavim" anlamına gelen *Me-am Lo 'ez'i* yazıp yayımlamaya başladı. Doğu Sefaradlarının ansiklopedisi, "İbranice anlamayanların kitabı" olarak da anılan *Me-am Lo 'ez*'in yazımı muhtelif kimseler tarafından 20. yyin başına kadar sürdürüldü ve peyderpey yayımlandı. *Me-am Lo 'ez* uzun yıllar yüzlerce Sefarad ailesinin tek okuma kaynağı oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son 130 yılında olan olaylar ve sarsıntılar, ıslahat girişimleri, fikir alanındaki gelişmeler vb Türk Yahu dilerini de yakından etkiledi. Türk Yahudileri bu dönemde, 18. yy'm durgunluğu ve pasifliğinden silkinerek vatanlarının hayatına aktif bir şekilde katıldılar.

III. Selim 1799'da İstanbul Yahudi cemaatine müracaatla, Yahudi gençlerin bahriyeli olarak görev yapmak üzere Osmanlı donanmasına katılmalarını istedi. Böylece Yahudiler ilk kez Osmanlı ordusunda yer aldılar. Bahriyeliler 3 yıl sonra 1801' de terhis edildiler. Daha sonra 21 Şaban 1219/14 Kasım 1805, 3 Zilhicce 1222/ 22 Ocak 1809 ve 16 Zilkade 1223/24 Aralık 1809 tarihli fermanlarla Yahudiler orduya bahriyeli sağlamaktan muaf tutuldu.

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla Yahudiler için yeni bir dönem başladı. Özellikle son yıllarda tamamen yozlaşmış olan yeniçeriler en ufak bir bahane ile Yahudi mahallelerini yağma ederler, haksız menfaatler sağlarlardı. Buralarda çıkan birçok yangının müsebbibi yeniçerilerdi. Halk ister istemez onlarla iyi geçinir görünmeye, yakınlık ve arkadaşlık kurmaya mecburdu. Yeniçeri Ocağı'nm kaldırılması Yahudiler için de bir kurtuluş oldu. Bu yüzyılda, Yahudiler hakkında görüşleri ve iyi niyetleri belli bir hükümdar olan II. Mahmud döneminde (1808rl839), 3 Yahudi maliyecinin, Yesaya Aciman, Ezekiel Gabay ve Behor Karmona'mn peş peşe idamı dikkat çekicidir. Her üçünün de Yeniçeri Ocağı sarrafbaşıları oldukları ve 1826'da idam edildikleri düşünülürse, açık fikirli bu padişahın idam kararlarının Yeniçeri Ocağı'nın lağvı ile doğrudan doğruya ilişkili olduğu varsayılabilir.

Abdülmecid 1847'de Kuleli'deki Askeri Tıbbiye'yi ziyaret ederken Yahudi gençlerin yemek sorunu yüzünden okula devam edemediklerini öğrenince derhal, bir haham gözetiminde bir kaser mutfak açılmasını ve Musevi dinine mensup öğrencilerin cumartesi okula gelmemelerini emretti.

2 Şaban 1273/18 Mart 1858 tarihli fermanı ile Abdülmecid Yahudilerin Balat'ta Karabaş Mahallesi'nde Dibek Caddesi mevkiinde bir hastane kurabilmelerini onayladı.

O R T A K Ö Y ' D E Y A H U D İ L E R

Cumartesiler. Yahudilerin tatil günüydü. Çalışmazlar, köyde kalırlardı. Çarşıdaki sinagogların önünde toplanırlardı. Hayret edilecek o değildi; o güne mahsus, acayip ve değişik kıyafetleriydi. Yeleklerini, başlarındaki fesi, ayaklarındaki ayakkabıyı çıkartırlardı. Entari giyerlerdi. Araplarınki gibi. Şu halde bu, onların milli giysileriydi. Tuhaf çediklerle ve başlarında takke ile gezerlerdi. Bir çöl halkı, Musa, Abraham'm (Hz İbrahim) günündeki Sina çöllerinin Yahudileri oluverirlerdi. Entarileri kına rengi veya saf beyazdı. Kendi vücutlarına uygun biçilmiş dikilmiş değildi. Eskiden kalma, yıpranmış; kına rengi solmuş, beyazın beyazlığı gitmiş. Lime lime... Bazılarınınki uzun gelirdi boylarına, çoğununla de kısa. Bunların, çilli Yahudi derileri görünürdü. Bir şey mi olcaktı?.. Onu mu bekliyorlardı?.. Bir şey mi yapacaklardı?.. Hayır kesinlikle. Sadece cumartesiyi geçirmekteydiler. İlk kez gören biri, yabancı bk kavim, göçebe çapulcular, Ortaköy meydanını zaptetmiş sanırdı. Orada saatlerce dururlardı.

O tarihlerde tramvay hattı Rumların kilisesinin önüne kadar gelir ve sona ererdi. Tramvayları da atlar çekiyordu. Sürücü, atları mütemadiyen durdurmaya çalışırdı. Çünkü, Yahudilerin hiçbiri geri çekilmez, karşı koyarlardı hatta. Dinsel bir zorunluluğu, görevi yerine getiriyormuş gibi. Borazancı sürücünün yanında otururdu. Uyarmak için sürekli "da-da... du-duu" çalardı, hattın boşaltılıp yolun açılması için.

Cumartesi günleri öğleyin okul tatil olurdu. Babam, Mardiros dedem, hafta başı olması nedeniyle bir iki saat, ekmek paralarını tahsil için kalırlardı. Atları, fırına ben götürürdüm. Hayvanları birbkine bağlar, Rumların kilisesinden, çarşıdan doğruca geçip vadiden dönüp arka sokaktan, Tillo'nun fırının önünden gitmem daha iyi olurdu. Çünkü açıktı, tıkanıklık yoktu. Fakat orada da Yahudiler, Sivastapol sokağının girişini tutmuş olurlardı. "Destur, yol verin!" diye bağırırdım. Tramvayı takmayanlar beni mi dinleyecekler? Yahudilerin sessiz bir direnişleri vardı veya ben öyle sanıyordum. Her gün kibrit, sigara kâğıdı satarken yolumun üstünde gördüğüm sekiz on yaşındakiler bile bugün, entarilerini giymiş, çıplak ayakları ile benim geçişime engel olmaktaydılar. "Uğurum pero, ujutum lastaro... ujutum kavaro... londolar... rantolar..." sözlerini duyardım. Ne demekti bunlar? Şimdiye kadar da bilmem. Kendkerinden duyardım. "Ne oldunuz? Ne oluyor?" diye sorarlardı yaşlıları, Yahudi şivesiyle. Sanki olam görmüyorlardı. "Ne olacak? Yol verin de geçeyim," derdim.

H. Mmtzuri, *İstanbul Anıları (1897-1940),* İst., 1994, s. 60-61

19. yyin ilk yarısında İstanbul Yahudileri Gabay, Karmona ve Aciman gibi liderlerin ölümünden sonra bir süre öndersiz kaldılar.

Bu arada halk o denli kara taassup ve cehalet içinde idi ki dil, din ayrımı yapamıyor, bir yabancı dil öğrenimini başka bir dini kabul etmiş gibi görüyordu. 18301arda Avram Kamondo») cemaatin başına geçip laik yönetimi elinde aldı ve toplumun sorunlarına eğildi. Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklardan sıkılan Abdülaziz (hd 1861-1876) 21 Sefer 1280/8 Temmuz 1863 tarihli irade ile Yahudilerin 1856 tarihli Islahat Fermanı») esasları dairesinde bir reform tasarısı hazırlayarak onay için Babıâli'ye sunmasını buyurdu. Hazırlanan Hahamhane Nizamnamesi bir irade-i seniye olarak 23 Şevval 1281/21 Mart 1865'te *Takvim-i Vekayi'de* ilan edildi ve 19 Zilhicce 1281/3 Mayıs 1865'te tebliğ edilerek yürürlüğe girdi. Bu nizamname esas itibariyle sadece İstanbul Hahambaşılığı'nı organize ediyor idiyse de diğer hahambaşılıklar da kendilerine uyan bir-iki değişiklikle aynı modeli uyguladılar (bak. hahambaşılık).

1293 Kanun-ı Esasisine (1876 Anayasası) göre seçilen Meclis-i Mebusan'da İstanbul 5'i Müslüman, 51 gayrimüslim 10 mebus ile temsil ediliyordu. Bu ilk mecliste İstanbul mebusu olarak Avram Aciman da yer aldı.

19. yy'm ikinci yarısında İstanbul'da yeni bk Yahudi cemaati kuruldu: İtalyan Musevi Cemaati. Mensuplarının çoğunluğu İtalyan uyruklu olan cemaatin tanınması için, o günün koşullarına göre, İtalyan Krallığı'nın Babıâli nezdindeki temsilcisine müracaat edildi. Temsilci Başkan Fernandez'e gönderdiği bir notta hükümetinin 16 Nisan 1862 tarihli kararını bildirerek mensuplarının İtalyan uyruğunu muhafaza etmeleri kaydıyla cemaati resmen tanımaya hazır olduğunu iletti. Cemaat de statüsünü hazırlayarak Comunità Israelitico-Italiana di istanbul (İstanbul İtalyan-Yahudi Cemaati) adını aldı.

19. yy'da birçok eski sinagog esaslı bir şekilde tamir ve restore edildiği gibi hemen hemen tümü hâlâ faal olan Kamondo ailesi tarafından yaptırılan Çorapçı Han ve Yeniköy Sinagogu, Avusturya kökenli Aşkenazlarm Yüksekkaldırım Sinagogu (1900), İtalyan cemaatinin Şair Ziya Paşa Yokuşu'ndaki sinagogu (1895) ve Haydarpaşa Hemdat İsrael Sinagogu») (1899) gibi yenileri de inşa edildi (bak. Sinagoglar). Ayrıca Balat Musevi Hastanesinin») de inşaatına başlandı ve Yahudilerin topluca ikamet ettiği yörelerde birçok hayır kurumu kuruldu.

Dönemin kayda değer olaylarından bi-

16. yy'dan Yahudi tipleri. Österreichische Nationalbibliothek, Viyana/ M. And, *16. Yüzyılda İstanbul*, İst., 1993

ri de II. Abdülhamid'in 1893'te Hahambaşı Kaymakamı Moşe Levi'yi(->) huzuruna çağırarak Yahudilerin de askere alınması arzusunu bildirmesidir. Böyle bir şerefe mazhar olmaktan duyduğu memnuniyeti sultana arz eden Moşe Levi. konuyu daha sonra Meclis-i Ruhani'ye götürdü. Bu meclisin 1893 tarihli onayı sultana arz edildiyse de II. Abdülhamid muhtemelen ülkedeki diğer gayrimüslim cemaatlerle ilgili bazı siyasi mülahazalarla uygulamayı bir süre erteledi.

1892'de Yahudiler Türk yurduna gelişlerinin 400. yılını parlak bir şekilde kutladılar. O yılın Pesah (Hamursuz) Bayramı'nın ilk günü ülkedeki tüm sinagoglarda okunan özel bir şükran duasından sonra Hahambaşı Kaymakamı Moşe Levi, Yıldız Sarayı'na giderek II. Abdülhamid'e Yahudilerin minnet ve şükranlarını ifade eden altınla işlenmiş bir albüm ile tüm sinagoglarda okunan özel duanın Ibranice metnini ve Türkçe çevirisini sundu.

I. Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda ekonomik bunalım bir ölçüde göçlere yol açtı. Şiddet ve üzüntü ile dolu işgal yıllarında ise Yahudiler Bursa, İzmir ve Ege'nin tüm il ve ilçelerinde olduğu gibi istanbul'da da işgalcilerle işbirliği yapmayı reddettiler. İşgal edilen İstanbul'un Amerikan mandasına verilmesi söz konusu olduğu günlerde konuyu incelemek üzere gelen Amerikan heyetine diğer azınlıklar olumlu cevap verirken yalnızca Hahambaşı Haim Nahum(->), Emanuel Karaso, Aşkenaz cemaati başkanı Reissner ve hukuk profesörü Mişon Ventura'dan oluşan heyet kesin muhalefet ederek Türk hâkimiyetini savundular.

Cumhuriyet Dönemi

Lozan Antlaşması ile Rumlara, Ermenilere ve Musevilere azınlık hakları tanınırken Türk-Musevi cemaati 1926'da, Medeni Kanunun kabulü arifesinde aldığı bir kararla şahıs hukuku alanında azınlık haklarından feragat etti.

II. Dünya Savaşı'nın trajik yıllarında Türkiye tarafsızlık statüsünü kommayı becerdi. Atatürk ırkçı totaliter buhranın ilk belirtilerini sezinlediği 1933'te Nazi Almanyası'nın ünlü Yahudi profesörlerini Türkiye'ye sığınmaya ve bilim hayatlarına Türkiye'de devam etmeye davet etti. Davete icabet edip Türkiye'ye gelen 103 öğretim üyesi uzun yıllar üniversite ve bilim hayatına değerli katkılarda bulundular.

II. Dünya Savaşı sırasında Türk diplomatlar olağanüstü bir gayret göstererek görev gördükleri Nazi işgali altındaki ülkelerdeki Türk Yahudilerini (ve çok kez mevzuatı zorlayarak onların Türk uyruklu olmayan yakınlarını) Nazi mezaliminden ve "yok etme kamplarından" kurtarmayı başardılar.

Bugün Türkiye'de yaşayan Yahudilerin sayısı 26.000 kadardır. Bunun yaklaşık 22.000'i İstanbul'da ve 2.500 kadarı İzmir'de ikamet ederken diğerleri Ankara, Bursa, Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Adana ve Antakya'da oturmaktadır. Yüzde 96'sı Sefarad olan Türk Yahudilerinin gerisi Aşkenazdır. 100 kadar Karay, hahambaşının otoritesini kabul etmeyen özerk bir cemaat oluşturur (bak. Karaylar).

Sinagoglar vakıf statüsünde olup istanbul'da 3ü yalnız yaz aylarında açık olmak üzere 16 sinagog hizmettedir. 15. ve 16. yy'da tesis edilen Hasköy ve Kuzguncuk mezarlıklarına halen defin yapılmasına devam edilmektedir. Cemaatin halen İstanbul'da Ulus'ta anaokul, ilk-orta ve liseyi kapsayan bir okul kompleksi mevcuttur.

Türk Yahudilerinin anadili Türkçedir. Parlak bir basın mazisinden günümüze kalan tek gazete ise artık 11 sahifesi Türkçe ve yalnızca 1 sahifesi Judeo-Espanyol dilinde basılan haftalık *Şalom'dur*.

İstanbul'da 98 yataklı Balat Musevi Hastanesi'nden başka yaşlılara, öğrencilere, hastalara, yetimlere ve muhtaçlara destek veren tüm geleneksel hayırsever kurumları da faaliyetlerine devam etmektedirler. Sosyal dernekler kütüphane, spor kolaylıkları ve kültürel etkinliklerle gençlere hitap etmektedir.

Yerleşim Bölgeleri

4. ve 5. yy'larda Yahudilerin Halkopırateia (Bakırcılar) bölgesinde oturdukları ve daha 318'de orada bir sinagogları olduğu bilinmektedir.

Fatih Vakfiyesi'nde de Tahtakale yakınlarında, Bakırcılar Çarşısı civarında bulunan bk sinagogdan bahsedilmektedir.

9. yy'dan itibaren Yahudiler Halic'in güney kıyısında, özellikle bugünkü Bahçekapı ke Ayasofya arasında kalan bölgede: ikamet etmekteydiler. Mahallenin surlardan denize doğru çıkış kapısı olan Porta iudece (Yahudi Kapısı) bazı tarihçiler tarafından Sarayburnu önlerinde sanılmış ise de çoğunluk gerçek yerinin Yeni Cami civarında olduğu hususunda birleşmektedir.

11. yy in ikinci yarısında Yahudiler resmi makamlarca şehir dışında, Galata-Pera'ya nakledildiler. Pera bazen yalnızca şimdiki Beyoğlu sırtlarını, bazen de Galata'yı da kapsayan daha geniş bir alanı tanımlamak için kullanılmıştır.

II. Haçlı Seferi Komutanı Alman İmparatoru III. Konrad İstanbul'dan geçmeye karar verince sarayını terk eden I. Manu-

Lambert de Vos'un 1574 tarihli albümünde yer alan biri dul diğeri evli iki Yahudi kadın (solda) ve Yahudi hekimler. Der Staats und Universitätsbibliothek Bremen / M. And, *16. Yüzyılda İstanbul*, İst., 1993

el daha emin bir yer olarak addettiği Pikridion yani Hasköy'deki Yahudi mahallesine yerleşmiştir.

12. yy'da İbrani İskelesi olarak da anılan mahal Yahudi mahallesinin iskelesi olup, Bahkpazarı yöresinde idi. Bu semt bugün yaklaşık olarak, Galata Köprüsü'nün Eminönü ayağı ile İstanbul Ticaret Odası arasındaki bölgedir. Fatih Vakfiyesi'nde Halilpaşa Birgosu'nun yanında bir sinagogun bulunduğu belirtilmektedir ki bu yer de Bahçekapı yöresidir.

1261'den itibaren Pegai (Kasımpaşa) semtinin de Yahudilerin ikamet bölgeleri arasına girdiğini görmekteyiz. 14. yy'da Yahudiler özellikle Halic'in güneyinde Marmara sahillerine yakın bir bölgede, Langa'da oturmakta ve bilhassa dericilikle meşgul olmakta idiler. Yahudilerin Langa'da ikameti 1453'e kadar sürdü.

İstanbul'un fethini bizzat yaşayan tarihçi Nicolo Barbaro(->), fethi anlatan eserinde sultanın Kabataş önünde demirli bulunan donanmasını Halic'e, Yahudi mahallesinin önündeki surların karşısına indirdiğini ve leventlerini, Giudeca (Yahudi mahallesi) sahilinde kıyıya çıkardığını nakletmektedir. Diğer taraftan, Ortaköy Sinagogu ile ilgili 12 Kasım 1825 tarihli bir fermanda şahitlerin ifadesine göre, anılan sinagogun Fatih döneminden kaldığı belirtildiğine göre, Bizans'ın günlerinde Boğaziçi kıyılarında da en azından Ortaköy yöresinde Yahudilerin oturduğu sonucuna varılmaktadır.

1477 kayıtlarına göre İstanbul'da Musevi hanelerinin sayısı 1.647 (toplamın yüzde 11'i) iken yarım yüzyıl sonra bu sayı 8.070'e yükseldi.

II. Bayezid, yeni gelen göçmenlerin Balat yöresine yerleşmelerine izin verdi. 16. yyin ortalarında İstanbul'da Yahudi nüfusu 50.000'e ulaştı. IV. Murad İstanbul'da, Eyüp, Galata ve Üsküdar yörelerini de içeren ve 3 ay içinde tamamlanan bir emlak yazımı yaptırdı. Bu yazıma göre İstanbul'da 9-990 Müslüman, 304 Rum, 17 Frenk, 27 Ermeni ve 957 Yahudi mahallesi mevcuttu.

1597-1598'de başlayan, ancak yarım kalan Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin inşaatı 1663'te tekrar gündeme geldiğinde bina etrafındaki Yahudi evleri buralardan kaldırılarak sahiplerine Hasköy'de yeni evler verildi ve kayd-ı hayat şartıyla vergiden muaf tutuldu.

1648 Kmielnitzki katliamından kurtulabilen veya esir düştükleri Kazaklardan İstanbul Yahudileri tarafından satın alınarak kurtarılabilen yüzlerce Aşkenaz Yahudisi de İstanbul'a gelerek yerleşti. İstanbul'u ziyaret eden Karay seyyahlardan Samuel Bar David (1642) Karayların Halic'in iki yakasında Balat ve Hasköy'de ikamet ettiklerini yazmakta, Benjamen Behar Eli Yeruşalmi (1685) de hemen tüm Karayların Hasköy'de toplandıklarını tfade etmektedir.

İstanbul yangınlarında Yahudiler de büyük zararlara uğradılar. Bazı mahalleler sinagogları ile beraber tamamen kül olup o bölgelerde ikamet edenlerin şehrin başka yörelerine yerleşmesi söz konusu olunca da sosyal yapı değişti. 16. yy Osmanlı Yahudi yaşamının temelini oluşturan köken-sinagog, yerini ikamet mahalli-sinagoğuna terk etmeye başladı.

Neve Şalom Sinagoğu'nda bir ayin.
Ara Güler

İstanbul yangınları 18. yy boyunca da durmadı ve 1700'den 1797'ye kadar kaydedilen 60'a yakın büyük yangın kentin yerleşim çehresini değiştirmeye devam etti, evlerin yanısıra sayısız sinagog, kütüphane, kurum, eşya ve özellikle yazma eserler de yanıp kül oldu. 1756 Cibali yangınında 800'den fazla evin kül olması Yahudilerin bu kez Galata, Ortaköy ve Kuzguncuk semtlerine doğru yönelmelerine yol açtı.

19. yy'da yerleşim bölgesi genellikle Balat ve Hasköy ağırlıklı olarak devam etti. Yüzykın sonlarına doğru ekonomik bakımdan gelişmiş aileler Beyoğlu'na, özellikle Galata Kulesi çevresine taşınmaya başladılar.

Yahudiler 1935'ten itibaren de peyderpey Taksim, Nişantaşı ve Şişli gibi daha kuzey semtlerine taşındılar. Boğaziçi Köprüsü'nün inşasından sonra birçok aile Anadolu yakasına geçerken, bazıları da Boğaziçi sırtlarında ikamete başladılar. Günümüzde Şişli, Nişantaşı, Gayrettepe, Ulus, Etiler, Ortaköy, Tarabya, Moda, Caddebostan, Suadiye, Ziverbey vb değişik semtlere dağılmış olduklarından artık belirgin bir Yahudi yerleşim bölgesinden bahsetmek mümkün değildir.

Nüfus

1867'de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi nüfusu yaklaşık 125.000, İstanbul'da yaşayanların sayısı İse yaklaşık 40.000 olarak tahmin ediliyordu. Cumhuriyetin 1927'de yapılan ilk nüfus sayımı, sonuçlarına göre Türkiye genelindeki 81.872 Yahudinin 46.7811 istanbul'da ikamet ederken 1935'te kent Yahudi nüfusu 47.173'e yükseldi. 1948'de İsrail'in kurulmasını takiben oraya göç edenlerin ayrılması sonucu Yahudilerin sayısı 1955'te Türkiye genelinde 40.345'e, istanbul'da 36.914'e; 1965'te Türkiye genelinde 38.267'ye, İstanbul'da 30.83Te düştü. Son sayımlarda din sorusu kaldırıldığı için günümüzde tam rakamlar bilinmemekle beraber yaklaşık 26.000 civarında olan Türkiye Yahudi nüfusunun yaklaşık 22.000'inin istanbul'da ikamet ettiği sanılmaktadır.

Meslekler

Bizans İmparatorluğu'nun baskı ve zaman zaman zulüm dolu tüm olumsuz koşullarına rağmen Yahudilerin birçok meslekte başarılı oldukları görülür. Coğrafi durumu itibariyle bir transit limanı olan Konstantinopolis, Hindistan'dan gelen baharat, par-

Erkek çocuğun 13. yaş ergenlik töreni bar mitzva.
İzzet Kerihar / Naim Güleryüz arşivi

füm ve incilerin, Çin'den gelen ipekli kumaşların ve İran'dan gelen kıymetli taşların başlıca dağıtım merkeziydi. Yahudiler bu dönemde armatörlüğün yanısıra ipek ticareti ile de uğraşmaktaydılar. Bu arada kentte dut ağacı yetiştirmeyi başardıkları gibi 6. yy'da Çin'den ithal ettikleri ipekböceği yumurtalarını da üreterek Çin ipeğini aratmayacak ipekliler elde etmişlerdi.

El sanatlarıyla uğraşan Yahudiler özellikle bakır eşya işçiliğinde, marangozlukta, üfleme cam eşya üretiminde ve deri işlemede ön plana geçmişlerdi. 6. yy'da kumaş boyama sanayiinin önderi olan Yahudiler 11. ve 12. yy'da cellat olarak da görevlendirilmişlerdi.

Serbest mesleklere gelince, Bizans'ın ilk döneminde caiz olan avukatlık I. İustinianos zamanında Yahudilere yasaklanmıştı. Kilisenin tüm karşı koymasına, hattâ bazı din adamlarının, ölümü, Yahudi bir hekim tarafından muayene edilmeye yeğ tutan beyanlarına rağmen Yahudiler arasında çok ünlü hekimler yetişmiş, zaman zaman imparator sarayında baş yeri işgal etmişler ve özel ayrıcalıklar elde edebilmişlerdi.

Seyyah ifadelerinden, 15. ve özellikle 16. yy'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen tüm iç ve dış kara ve deniz ticaret yollarında Yahudilere rastlandığı anlaşılmaktadır. Bellibaşlı ticaret kalemleri ise tekstil ve giyim eşyası, deri eşya ihracatı, yün ticareti, tekstil boya maddeleri ithalatı, doğudan ithal edilen ipek, inci, mücevherat ve baharatın Batı'ya ihracı, maden ve metaller ile hafif hırdavat ticareti ve gıda maddeleri alım satımı idi.

1635'te IV. Muradın Bağdat seferine çıkmadan önce düzenlettiği ve İstanbul'un büyük küçük bütün esnafının yer aldığı görkemli alaya katılan loncalar arasında bulunan lokmacılar ve gözlemeciler birliğinde Yahudiler de yer almıştı.

Tabiplik Yahudiler arasında geleneksel bir meslekti. Hekim Yakup, Jozef Amon. Moşe Amon gibi ünlü hekimler sarayda, padişahların yanı başında itibarlı mevki sahibi oldular. Yahudi hekimler bu mesleklerini 17. yy'da da sürdürdüler. "Etibba-i Yahud" başlıklı 1618 tarihli bir listede o dönemde saray hizmetinde bulunan 40 Yahudi hekimin ismi bulunmaktadır. Padişaha yakın çevrelerde hekimlik mesleğini icra edenlerden biri de Tobia ha-Kohen'dir (Tobias Kohen). Tobia, II. Mustafa'nın sadrazamı Rami Paşa'nm, daha sonra II. Ahmed'in sadrazamı Baltacı Mehmed Paşanın hekimi oldu.

Yahudilerin hekimlik uzmanlığı 18. ve 19. yy'larda devam etti ve İsak Paşa Molho, Elias Paşa Kohen, Mentes Paşa Galimidi, Jak Paşa Nişim, İsak Paşa Hacez, Jak Paşa Mandil, Angelo Bey Akşioti, Menahem Bey Hodara, Elias Bey Modiano, Rafael Bey Dalmediko, Viktor Bey Galimidi ve daha birçoğu orduda da en üst rütbelere kadar yükseldiler.

Günümüzde Yahudiler arasında öğretim üyeleri, ticaret, sanayi ve serbest mesleklerin her dalında ün yapmış işadamları ve gazeteciler mevcuttur.

Bibi. A. Sharf, *Byzantine Jewryfrom Justinian to the 4th Crusade,* Londra, 1971; C. Roth, *Histoire du Peuple Juif,* Paris, 1963; Evliya Çelebi. *Seyahathame,* İ; M. A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their role in the 15th and 16th Centuries,* Freiburg, 1980; Nicholas de Nicolay, *Les navigations, peregrinations et voyages faicts en la Turquie,* Anvers, 1626; B. Lewis, *The Jews of Islam,* Princeton, 1984; A. Shmuelewitz. *The jews of the Ottoman Empire in the late 15th and 16th Centuries,* Leiden, 1984; A. Ubicini, *Lettres sur la Turquie,* II, Paris, 1854; S. A. Rosanes, *Korat ha-Yehudim be-Turkiyah ve Arzot ha-Kdem (1930-1945);* A. Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul,* I-II, İst., 1941-1942; ay. *Les fuifs de .Constantinople sous Byzance,* İst., 1940; ay, *Turcs etJuifs,* İst.. 1932; ay, *Médecins Juifs au Service de la Turquie,* lst., 1931; N. GuleryuX, *Türk Yahudileri Tarihi,* I, İst.. 1993.

NAİM GÜLERYÜZ

YAHYA (Taşlıcalı)

(?, Taşlıca [bugün Yugoslavya'da] -1582, Izvornik [bugün Yugoslavya 'da]) Divan şairi.

Arnavutluk'un köklü Dukakin ailesinden olduğu için Dukakinzade lakabıyla da bilinir. Gençliğinde devşirme olarak geldiği Yeniçeri Ocağı'nda kademe kademe ilerleyip yayabaşı rütbesine kadar yükseldi. Bu arada ilim tahsiline gayret etti. Anadolu ve Rumeli'de pek çok savaşa katıldı. I. Süleyman'ın (Kanuni) Viyana (1529), Alman (1532) ve Bağdat (1535) seferlerinde görev aldı. Sırasıyla Eyüp, Orhangazi. Bolayır, Kaplıca (Bursa) ve Beyazıt'ta (İstanbul) vakıf yöneticiliğinde bulundu. 1553'te Nahçıvan seferine gidilirken Konya'da boğdurulan Şehzade Mustafa için yazdığı keskin dilli mersiye yüzünden İzvornik'e sürüldü. Mezarı bu şehirdedir.

Yahya Bey'in *Divan'mâan* (İst., 1977) başka, yerli hayatı sade bir dille anlattığı bir hamsesi *(Şâh u Gedâ, Gencîne-i Râz, Yusuf ve Zeliha [1st.,* 1979], *Kitâbu'l-Usûl, Gülşen-i Envâr)* vardır. Şiirlerinde samimi ve akıcı bir üslupla, yaşadığı bölgelerin gündelik hayatına dikkatleri çekmiştir. Ancak İstanbul, onun şiirlerinden ayrı bir yer tutar. Sözgelimi bir kasidesinde baştan sona, Süleymaniye Camii'nin inşasını anlatır ve *Sâhibü'l-Cum'a şeh-i SünnîSüleymân-ı zaman / Câmi-i bâlâ Taâla'llâh acep âlî binâ* beytinde on türlü tarih söyleyip yine kaside içinde bu tarihlerin şerhini yapar. Bir müddet Ayasofya semtinde oturmuş ve buraya dair manzumeler yazmıştır. Hamsesinde İstanbul'dan çok sıklıkla bahsedilir. İşlediği konular arasında şehrin siyasi ve sosyal hayatı yanında tabiatı, coğrafyası, eğlence ve zevk dünyası, mimarisi, muhitleri, semtleri geniş açılımlarla anlatılır. Özellikle *Şâh u Gedâ* mesnevisi İstanbul'da geçen maceralarla doludur. Hemen pek çok epizotta Atmeydanı (Sultanahmet Meydanı) ve Ayasofya en belirgin mekânlar olarak göze çarpar. Eserin içinde İstanbul'a dair şehrengiz(->) özelliği taşıyan geniş bir bölüm de mevcuttur. Gündelik şehir hayatından kesitlerin de yer aldığı *(Oldu şehr içre Atmeydanı / Hûblar mecmaı safâ kânı// Cem' olurlar oraya hâs ile âm / Sanki âdem denizidir o makam)* bu eser dışında Divan'ında da müstakil bir İstanbul şehrengizi yer alır. Toplam 367 beyitlik bu şehrengizde ise önce İstanbul'un genel tasvir ve övgüsü yapılır. *Bu şehr içre dahi var nice mahbûb / Cihâna her biri cân gibi mergûb* beytiyle başlayan manzumenin konu bölümünde 55 mahbup, üçer beyitlik pasajlar halinde tanıtılır. Devrin ünlü dilberlerinin bir resmi geçidi sayılan bu şiir öbeklerinde çeşitli mesleklerden İstanbul insanları ile onların sosyal durumları anlatılırken şehrin pek çok yönü de kendiliğinden şiire yansır *(Memî'dir birisi Şerbetçizâde / Ol âfet tatlu dillidir ziyâde // Sitilinden ki dükkânı dolup dur / Sanasm arş kandili olupdur//Leb-i rengini benzer la'Ti nâba/ Görünen dişleri dürr-i hoş-âba).* Yahya Bey'in şehrengizi İstanbul'un 16. yy'daki halini tanımak bakımından dikkate değer bir eserdir *(Husûsâ işbu şehr-i işretâbâd/ Olupturşehr-i İstanbul ana ad//Ne şehr ol kim anın her beyti ma'mûr/Ku-*

ŞÂH U GEDÂ'DAN

(Mecma '-i hüban-ı seh-süvârân ve menba'-i 'âşıkân-ı dil-fikârân olan Atmeydânı beyânındadur)

Oldu şehr içre Atmeydânî
Hûblar mecma! safâ kânî

Cem' olurlar oraya hîs ile 'âm
Sanki âdem denîzidür o mekam

Her sokakdan gelür sıgâr ü kibar
Akar ol bahre sânasm enhâr

Ol' yüce yerden eylesen nazarı
Görünür Akdeniz cezireleri

Vermiş ol 'rûy-i bahre zînet ü fer
Fil-mesel hâl-i 'âriz-i dilber

Dahi vâr anda nitekim tûbâ
Nice 'âlî diraht-i bî-hemtâ

Mürg-i perrâna üstü cây-i makarr
Altı nîce müsâfire çadır

Bir tılsım ile sarmaşub meselâ
Durur anda iki üç ejderhâ

Hûbdur çeşmelerle mâbeynî
Çeşmeler oldu kevserün 'aynî

Tâşdan vardur anda nîce sütün
Durur üstünde kubbe-î gerdûn

İşbu şehr-î mu'azzamâ ancak
Atmeydânıdur viren revnak

Oldu bû şehr sanki bâğ-ı cinân
Vardürür anda nîce bin gılmân

Her biri benzedî perizâda
Seyri olmadı misli dünyâda

TAŞLICALI YAHYA

*sûrun bildi cennetten görüp hür//**Bahar**ı bâğ-ı cennetten nümûne/Açılır gülsitânı güne güne).*

İSKENDER PALA

YAHYA EFENDİ TEKKESİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Çırağan'da, Yıldız Mahallesi'nde, Çırağan Caddesi'ne bağlanan Yahya Efendi Çıkmazı'nda yer almaktadır.

16. yy'ın ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi (1495-1570) tarafından 1538'lerde kurulmuştur. Yahya Efendinin kendi imkânları ile satın aldığı geni.ş arazi bugünkü tekke arsasının yanısıra, daha sonra Yıldız ve Çırağan saraylarının arazilerine katılan geniş bir parçayı, ayrıca Yüksek Denizcilik Okulunun arsasını da içine almakta, Yıldız Tepesinden Boğaziçi kıyısına kadar kesintisiz uzanmaktaydı. Yahya Efendi bu araziyi ıslah etmiş, mescit-tevhidhane, medrese, hamam, çeşme ve çeşitli evlerden oluşan bir külliye niteliğindeki ilk tekkeyi tesis etmiş, çevresini bağlar ve çiçek bahçeleri ile donatmıştır. Pek çok tarikat yapısında olduğu gibi burada da ilk tekkenin çekirdeğini bizzat Yahya Efendimin evinin teşkil ettiği anlaşılıyor. Söz konusu mescit-tevhidhane daha sonra Velizade Ahmed Efendi adında bir hayır sahibinin minber ilavesiyle cami-tevhidhaneye dönüşmüştür. Bu arada tekkenin bulunduğu yere kemerlerle su getirildiği, anlaşılmaktadır.

Baninin 1570'te vefatını müteakip, kendisine büyük saygı ve: sevgisi olan II. Selim kabri üzerine, tasarımı Sinan'a ait olan kagir, kubbeli bir türbe inşa ettirmiş, aynı zamanda tekkeyi genişleterek yeni baştan inşa ettirmiştir. Birçok büyük veli gibi Yahya Efendimin de evine defnedildiği ve geçirmiş olduğu çeşitli onarımlara ve tadilata rağmen tekkede hâlâ görülen tevhidhane-türbe kaynaşmasının başından beri var olduğu anlaşılıyor. II. Osman (Genç) döneminin (1618-1622) ve zirazamlarmdan Güzelce Ali Paşa 1621'de vefat edince buraya defnedilmiş ve kabrinin üzerine kagir, kubbeli bir türbe inşa edilmiştir. Kaptan-ı Derya ve Vezirazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa (ö. 1790) 1191/1777'de tekkenin içine bir çeşme yaptırmıştır.

Gerek Yahya Efendi'nin vakfetmiş olduğu zengin gayrime nkuller, gerekse de zaman içinde mensupların ve muhiplerin katkıları sayesinde, kuruluşunu izleyen bir buçuk yüzyıl zarfında tekkenin birtakım yeni binalarla donandığı ve başlıbaşma bir mahalle görünümü aldığı anlaşılıyor. Bu meyanda 18. yy'm ballarında, bugünkü Yüksek Denizcilik Ok ulu ile eski Beşiktaş Stadı'nın (halen Çırağan Sarayı'nın bahçesinde inşa edilen otel in) bulunduğu yerde Yahya Efendi vakfın. l ait yedi gözlü kayıkhane, bahçeler, havı ız, bahçıvan odaları, menzil (ev), ekmekçi, kulluk (karakol), ayazma ve çeşmenin i ar olduğu, ayrıca türbe civarında 60 adet, Beşiktaş ile Ortaköy'de 10 adet olmak üzere, toplam 70 adet arsa ve evin bulun duğu tespit edilebilmektedir. Bütün bu tesisleri barındıran arazinin bir kısmı Abdülmecid tarafından, saltanatının sonlarında (186l'den kısa süre evvel), bir kısmı da 1873'te halefi Abdülaziz (hd 1861-1876) tarafından Yıldız ve Çırağan saraylarının arazisine katılmış, yukarıda sözü edilen gayrimenkullerden günümüze Yahya Efendi Türbesi'ne bitişik birkaç ahşap meşruta evden başka hiçbiri intikal etmemiştir.

Yahya Efendi Türbesi 1812'de II. Mahmud tarafından "tamir ve tezyin olunmuş", bu arada yeni derviş hücreleri eklenerek tekke büyütülmüş, *Hadîka*'daki ifadeye göre Yahya Efendi'nin evinden bozma ilk tekkenin yanında "müstakil bir zaviye" teşekkül etmiştir. Abdülmecid döneminde de tekkenin onarım geçirdiği bilinmektedir. Yahya Efendi Tekkesi'nin -türbeler dışında- bugünkü şeklini alması 1873'te Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultanin (ö. 1883) büyük onarımı sonucunda olmuştur. Daha sonra II. Abdülhamid döneminde de (1876-1909) tekkenin çeşitli onarımlar geçirdiği anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde adı geçen sultanın bendegânından, tekkenin mensubu olan Hacı Mahmud Efendi 1901'de tekkenin cümle kapısına bitişik bir kütüphane inşa ettirmiş, 1321/1903'te de tekkeye çıkan yokuş üzerinde Yahya Efendi'nin 945/1538'de yaptırdığı çeşmeyi yenilemiştir. Aynı dönemde hazirenin kuzey kesimine kadın-erkek birçok hanedan üyesinin gömülü olduğu, ancak "Şehzadeler Türbesi" olarak adlandırılan bina inşa edilmiştir.

Tekkelerin 1925'te kapatılmasını müteakip Yahya Efendi Tekkesi'nin cami-tevhidhanesi cami olarak kullanılmaya başlanmış, bu fonksiyonunu günümüze kadar sürdürmüştür. Tekke müştemilatından ayakta kalabilmiş olan bölümlerde son postnişin Şeyh Abdülhay Efendi (Öztoprak) (1886-1961) vefatına kadar ikamet etmiş, daha sonra söz konusu bölümler cami görevlilerine mesken olmuştur. Sağlam durumda olan türbelerden Yahya Efendi'ye ait olanı İstanbul'da hâlâ en çok ziyaret edilen makamlardandır. Kütüphanedeki kitaplar 1940'ta Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Tekkenin banisi ve ilk postnişini Yahya Efendi Üveysîlik olarak adlandırılan tasavvuf ekolüne bağlıdır. Kendisinden sonra tekkenin Kadirîliğe ve Nakşibendîliğe intikal ettiği, belirli zamanlarda iki tarikata birden hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Bu arada Üveysîliğin de tekkede en azından bir "meşreb" olarak devam ettirildiği söylenebilir. Ayrıca (en azından 19. yy'm birinci yarısında) bu tekkede "Yahya Efendi türbedarı" ve "Yahya Efendi Tekkesi şeyhi" adları altında iki ayrı şeyhin bulunduğu kayıtlardan belli olmaktadır. Bu durum belki de *Hadîka'âa.* sözü edilen ve 1233/1817-18 onarımı sırasında II. Mahmudün (hd 1808-1839) ihdas ettiği anlaşılan "müstakil zaviye"nin ortaya çıkması ile de bağlantılıdır. Ayin günleri perşembe ve cuma idi.

Tekkenin postuna geçmiş olan şeyhlerin tam bir dökümü elde edilememiştir. Yahya Efendi'den sonra, yanında gömülü olan oğulları Şeyh İbrahim Efendi ile Şeyh Ali Efendi'nin meşihatı üstlendikleri tahmin edilebilir. II. Mahmudün kızı Saliha Sultanin 1249/1834'teki düğününe davetli Nakşibendî "şeyhleri arasında "Yahya Efendi türbedarı el-Hac Hafız Ali Efendi'nin", Kadiri şeyhleri arasında da "Yahya Efendi Tekkesi şeyhi es-Seyyid Mustafa Efendi'nin" adı verilmektedir. Yine Nakşibendîliğe bağlı olan Türbedar Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin Efendi (ö. 1866) 1252/1836-37'den vefatına kadar bu görevi yürütmüştür. M. Nuri Şemseddin Efendi döneminin ileri gelen şeyhlerindendir. Babası, II. Mahmudün Vak'a-i Hayriye'de (1826) Bektaşîliği lağvetmesi üzerine Kırşehir'deki Hacı Bektaş Tekkesi'nin meşihatına tayin olunan Taşköprülü Şeyh Seyyid Hüseyin Efendi'dir. Aynı tarikattan Kayserili Şeyh el-Hac Mehmed Said Efendi'ye intisap eden M. Nuri Şemseddin Efendi II. Mahmud tarafından Yahya Efendi türbedarlığına getirilmiş, müellifi olduğu eserler arasında özellikle *Miftâhü'l-Kulûb* şöhret yapmıştır. Torunlarından Hasan Hayri Efendi de bu tekkede şeyhlik yapmıştır. Son postnişin ise istanbul'un son dönem tekke şeyhleri içinde çok sevilen ve sayılan, Üveysîliğin yanısıra Nakşibendî ve Kadiri tarikatlarına mensup Abdülhay Efendi'dir (Öztoprak). Mensuplarından M. Yekta Dümer, Abdülhay Efendi'nin sohbetlerinde tuttuğu notlan kitap halinde *(Hikmetler ve Âşıklar Bahçesi,* ist., 1980) bastırmıştır.

Denize (kıble yönüne) doğru dik bir meyille alçalan tekke arazisi istinat duvarlarıyla setlere ayrılmış, tekkenin bölümleri bu setlerden birinin üzerine yerleştirilmiştir. Kıyı hattını izleyen Çırağan Caddesinden, Yıldız Parkı girişinin (Küçük Mecidiye Camii'nin) hemen yanından başlayan Yahya Efendi Çıkmazına saptıktan sonra sağda. 1538'de inşa edilmiş ve 1903'te yenilenmiş olan çeşme göze çarpar. Bütünüyle beyaz mermerden mamul olan çeşmenin beyzi teknesi geç devir çeşmelerinde rastlanan kurna (ya da kadeh) formundadır. Alt kesimi yivlerle donatılarak istiridye görünümü kazandırılmıştır. Aynasında I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtan dilimli kemer göze çarpar. Musluk kabartma bk rozet içine yerleştirilmiştir. Kitabe iki kısımdan oluşur: Üstte Yahya Efendi'nin ilk çeşme için söylediği, son mısraı ebcedle 945/1538 tarihini veren tarih manzumesi, altta ikinci baninin adını ve ihya tarihini veren mensur kitabe yer alır. Her ikisi de talikle yazılmıştır.

Tekkeye ulaşmak için çeşmeden sonra çıkmaz sokağın sağa doğru kıvrılan bir kesimini izlemek gerekir. Biraz ilerleyince soldaki istinat duvarının almaşık örgülü alt kesimi muhtemelen tekkenin ilk inşasından kalmadır. Birkaç adım attıktan sonra solda tekkenin cümle kapısı, tam karşıda ise buna bitişik Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi görülür. Soldan avlu duvarı, sağdan kütüphane kitlesi ile kuşatılmış olan cümle kapısı tablalı ahşap kanatları ile iddiasız bir göıünüme sahiptir. Dikdörtgen açıklığın üstünde 1290/1873'teki büyük onarımı belgeleyen, talik hatlı man-

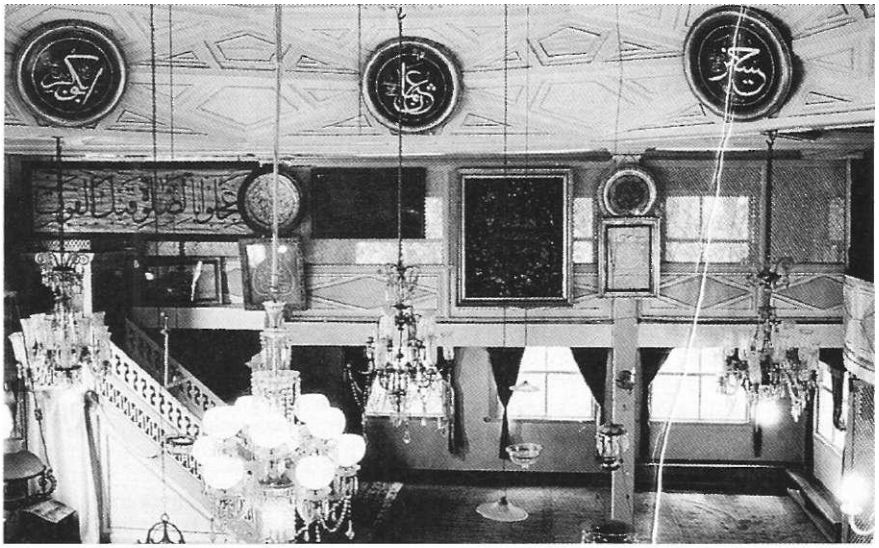
zum kitabe yer alır. Metnin Şeyh Hasan Hayri Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Cümle kapısının ardında üstü beşik çatı ile örtülü bir geçit uzanır. Bu geçit sağda (güneyde) hazireyi kuşatan istinat duvarı ile solda (kuzeyde) birer kapı ve pencere ile geçide açılan bevvâb hücreleri Üe sınırlıdır.

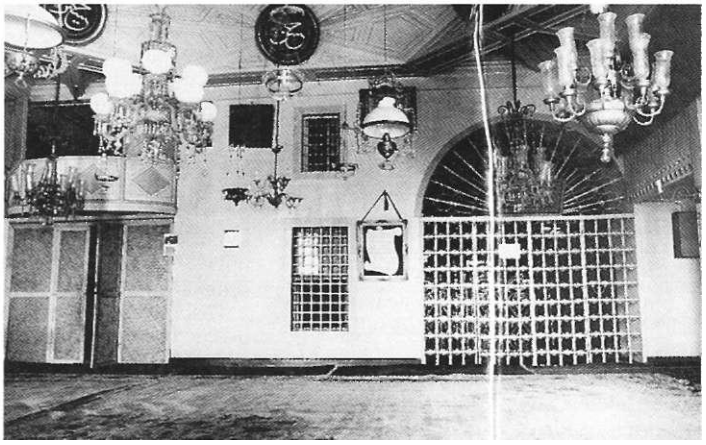
Cümle kapısının batı yönüne bitişik olan Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi tek katlı, dikdörtgen planlı basit bir yapıdır. Duvarları tuğlalar ile örülmüş, cepheler sıvanmadan bırakılmıştır. Ahşap çatı halen Marsilya tipi kiremitlerle örtülüdür. Çıkmaz sokağa bakan kuzey cephesinde basık kemerli giriş ile iki adet pencere sıralanır. Kapısı demir kanatlar, pencereleri de demir parmaklıklar ile donatılmıştır. Pencerelerin ortasında, kemerlerin üstünde baninin ve kütüphanenin inşa tarihini veren sülüs hatlı mensur kitabe bulunur.

Cümle kapısını izleyen ve iki yandan hazire ile kuşatılmış olan yolun sonunda tekkenin ana binası yükselir. Yahya Efendi Türbesi'ni, cami-tevhidhaneyi, selamlığı, haremi ve Güzelce Ali Paşa Türbesi'ni barındıran esas bina, zaman içinde birbirine eklenmiş, farklı malzeme, inşaat ve üslup özellikleri gösteren çeşitli mekânlardan oluşmakta, organik ve girift bir plan düzeni arz etmektedir. Tekkenin ilk yapıldığında bu düzenin nasıl olabileceği ve zaman içinde ne şekilde değiştiği hususunda şunlar söylenebilir: İlk tekkenin nüvesi büyük bir ihtimalle halen Yahya Efendi Türbesi'nin ve cami-tevhidhanenin işgal ettiği batı kesiminde yer alıyordu. Geçen yüzyıldaki onarımlarda üst yapısı ve pencere oranları değişime uğramış olmakla birlikte adı geçen türbenin konumu ve planının ana hatları 1570'ten günümüze aynen kalabilmiştir. Cami-tevhidhanenin de aynı konumu ve aşağı yukarı aynı boyutları koruduğu anlaşılıyor. Zira cami-tevhidhane kuzey yönünde türbe ile sınırlı olup aralarında pencereler aracılığı ile belirli bir mekân ilişkisi kurulmuştur ki bu -tekkenin inşa edildiği 16. yy da dahil olmak üzere Anadolu Türk mimarisinde tarikat yapılarında sıkça karşılaşılan bir özelliktir. Ayrıca cami-tevhidhane batı ve güney yönlerinde, tekkenin son şeklini aldığı 1873'ten daha önceye ait mezarları da barındıran bk hazire ile kuşatılmış, doğu yönünde az ilerisinde (4 m) tekkenin ilk şeklini koruduğu 17. yy'da Güzelce Ali Paşa Türbesi inşa edilmiştir. Dolayısıyla Yahya Efendi Türbesi ile cami-tevhidhanenin başından beri yan yana ve bağlantılı oldukları kabul edilmelidir.

Yapının kuzeybatı köşesinde, camekânlarla kuşatılmış esas giriş yer almaktadır. Bunun sağında kadınlar mahfiline geçit veren, kafesli pencerelerle taçlandırılmış, yan yana iki küçük kapı bulunur. Saçakla korunmuş olan sahanlıkta mermer bir kuyu bileziği ile "Selim Fatiha 1278/1861-62" kitabeli havan biçiminde bir sadaka taşı göze çarpar.

Tekke girişinin hemen sağında yer alan Hamidiye Çeşmesi'nde beyzi bir tekke, neogotik üslupta bir sivri kemerle donatılmış aynataşı, I. Ulusal Mimarlık Üslu-

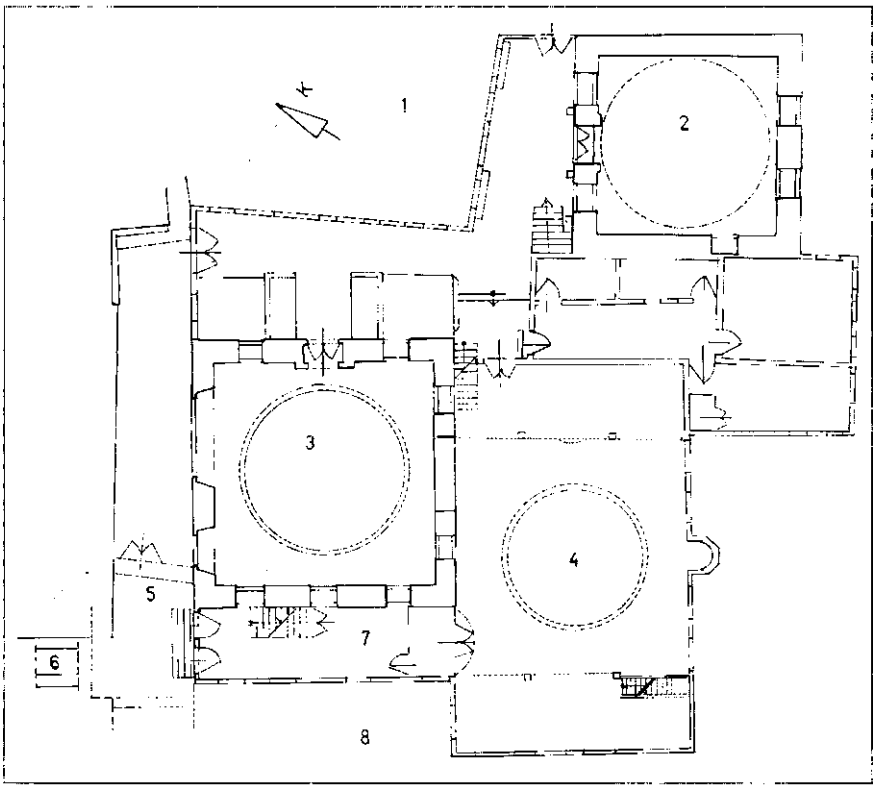
Yahya Efendi Tekkesi'nde cami-tevhidhanenin batı kesimi (üstte) ve Yahya Efendi Türbesi'nin cami-tevhidhaneden görünümü. *Recep Dönmez, 1982 (üst)/ M. Baba Tanman, 1989*

bu'nda, tepesinde palmet bulunan bk alınlık göze çarpar. Sivri kemerin içi kâh "tavus motifi", kâh "istkidye motifi" olarak nitelendirilen ışınsal dolgu ile zenginleştirilmiştir. Alınlığın ortasında II. Abdülhamid'in tuğrası, altında 1324/1906 tarihi, bunun yanlarında talikle yazılmış "Hamidiye Çeşmesi" ibaresi yer alır. Bu çeşmenin arkasındaki sette Yahya Efendi ile Hızır Aleyhisselam'm buluştuklarına inanılan servi ağacı yükselir.

Tekkenin esas girişini ince uzun dikdörtgen planlı bir koridor izler. Koridor solda, hazire boyunca uzanan istinat duvarı niteliğinde, yüzeyi içeriden ahşap kaplı bir duvarla sınırlıdır. Bu duvarda insan boyundan yüksekte kalan ve hazireye açılan ufak pencereler sıralanmaktadır. Koridorun sağında (güneyinde) ise Yahya Efendi Türbesi yer alır. Türbenin bu koridora açılan pencereleri geçen yüzykda tadil edilmiştir. Tavanı basit bir ahşap kaplama ile meydana getirilmiş olan ve II. Abdülhamid dönemindeki onarımlarda son halini aldığı anlaşılan bu koridor türbenin bitiminde sağa (güneye) kıvrılır. Koridorun batı ucunda bir dizi abdest musluğu sıralanmaktadır. Muslukların üzerinde, sonradan buraya yerleştirilmiş hissini veren enine dikdörtgen bir mermer levha üzerinde, beyzi bir çelenk ortasında II. Mahmudün 1227/1812 tarihli tuğrası göze çarpar.

Koridorun güney-kuzey doğrultusunda uzanan ve kapılı bir ahşap duvarla tecrit edilmiş olan ikinci k ;siminde solda (doğuda) hazireye açılan beş adet dikdörtgen pencerenin sıralandığı bir ahşap duvar, sağda (batıda) Yahya Efendi Türbesi'nin giriş (doğu) cephes i uzanır. Türbenin bitiminde, sağa dönüklüğünde cami-tevhidhaneye açılan kapı ve hünkâr mahfiline geçilen merdiven, karşıda cami-tevhidhaneye doğu yönünde bitişen bir grup ahşap mekân ve Güzelce Ali Paşa Türbesi'nin giriş (kuzey) cephesi ile karşılaşılır. Bu noktada koridor bu sefer sola kıvrılarak bir müddet devam ettikten sonra selamlık/harem kitlesine açılar* kapı ile son bulur. Yine burada Cezayir i Gazi Hasan Paşa Çeşmesi yer alır. Söz k onusu çeşme koridorun alt kesimine yerleş tirilmiş bir kitabe ile bunun altında sırala nan bir dizi musluktan oluşur. Çeşmeden ziyade bir abdest alma yerini andırmaktac. ır. İstifli sülüsle yazılmış olan kitabesi müderris Rüşdî Ali Efendi'ye aittir.

Dikdörtgen bir alanı (15,5x9 m) kaplayan cami-tevhidhf .ne şüphesiz İstanbul'daki benzerleri içind e konumu, özellikle çevreye açılışı ve mar ızaraya hâkimiyeti açısından müstesna bk' yere sahiptir. Kuzeyde

Yahya Efendi Tekkesi'nde cami-tevhidhane ile türbelerin planı: 1. Hazire, 2. Güzelce Ali Paşa Türbesi, 3. Yahya Efendi Türbesi, 4. cami tevhidhane, 5. ana giriş, 6. Hamidiye Çeşmesi, 7. kadınlar girişi, 8. hazire.
Vakıflar Arşivi/Koç-Oğan-Birey, 1960

Yahya Efendi Türbesi ile sınırlı olan mekânı diğer yönlerde kuşatan duvarlar ahşap iskeletli olup dışarıdan ahşap kaplama, içeriden bağdadi sıva ile donatılmıştır. Kuzey duvarında türbeye açılan üç adet pencereden başka, kadınlar mahfili ile harim arasında icabında (sakal-ı şerif veya başka emaneüerin ziyareti sırasında) bağlantıyı sağlayan, kapı kanadı gibi açılabilen kafesler yer almaktadır. Kuzey duvarı batı yönünde kadınlar girişinden bir miktar ileriye taşmakta ve bu kesimde bir pencere bulunmaktadır. Cami-tevhidhane harimin-de dışarı açılan bütün pencereler dikdörtgen açıklıklı olup içeriden ve dışarıdan pervazlar ile çerçevelenmiştir. Kuzey ucunda girişin bulunduğu doğu duvarı sağır bırakılmıştır. Güney (kıble) duvarının ortasında içeriden yarım daire, dışarıdan yarım sekizgen planlı mihrap, bunun sağında ve solunda ikişer pencere vardır.

Cami-tevhidhanenin ortasında kareye yakın dikdörtgen planlı bir alan, bunun yanlarında (doğu ve batı yönlerinde) mahfiller vardır. Üst kattaki mahfilleri taşıyan kare kesitli ikişer ahşap sütun, erkeklere mahsus, maksure niteliğindeki bu dikdörtgen alanların sınırında yer alır. Sütunların arasında olması gereken ahşap korkuluklar sonradan iptal edilmiş olsa gerektir. Üst katta doğuda yer alan hünkâr mahfilidir. Harim girişinin yanında dar ahşap merdivenden buraya ulaşılır. Yıldız Sarayı'nın marangozhanesinde -muhtemelen II. Abdülhamid'in de delaletiyle- imal edildiği anlaşılan, torna işi ahşap kafesler hünkâr mahfilinin harime bakan yüzünü kapatır. Cami-tevhidhanede ortadaki kare planlı bölümün üzeri, ahşap çatı altında gizlenmiş, bağdadi sıvalı, basık bir kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeye geçiş, kagir mimari taklit edilerek, yüzeyleri çıtalarla üçgen ve beşgenlere taksim edilmiş, ahşap iskeletli bir üçgenler kuşağı ile sağlanmıştır. Zemindeki maksurelerin düz ahşap tavanları ise "çubuklu" denilen türdedir. Üst kat mahfillerinde ise ahşap iskeletli ve bağdadi sıvalı aynalı tonozlar tercih edilmiştir.

Ahşap bölümler ile çepeçevre sarılmış olan Yahya Efendi Türbesi, düzgün kare (içeriden 9x9 m) planlıdır. Türbenin batı ve doğu duvarları inşa edildikleri dönemin klasik üslubuna uygun kapı ve pencere düzeni ile ilk şeklini kommuş, diğerleri değişikliğe uğramıştır. Ahşap koridora açılan doğu duvarının ortasında basık kemerli giriş, yanlarda altlı üstlü birer pencere grubu yer alır. Alttaki pencerelerin kesme taş sövelerle çerçevelenmiş olan dikdörtgen açıklıkları lokmalı demir parmaklıklar ile donatılmış, sivri kemerli olan tepe pencereleri ise alçı revzenlerle kapatılmıştır. Bunun karşısına gelen batı duvarında -ortadaki girişin ekseninde olmak üzere- aynı özelliklere sahip üç pencere grubu vardır. Tekkenin girişine bakan kuzey cephesinde özgün pencere düzeni tadil edilmiş, genişletilen, yuvarlak kemerlerle taçlandırılan ve geç devir üslubunda demir parmaklıklarla donatılan üç pencereden doğu kesiminde bulunan ikisi ikiz pencere konumunda tasarlanmıştır. Cami-tevhidhane harimine açılan güney duvarında, ortada yer alan pencere iptal edilerek bunun yerine çok daha geniş, basık kemerli bir açıklık kondurulmuş, yandakiler oldukları gibi bırakılmıştır. Tarikat yapılarında sıkça gözlenen ibadethane-türbe ilişkisi böylece daha da belirgin kılınmış, harim ile türbe arasındaki mekân bağlantısı daha büyük ölçüde sağlanmıştır.

Kuzey ve güney duvarlarındaki bu değişikliklerin 1873'teki onarım sırasında gerçekleştirildiği kesindir. Türbenin aslında pandantifli bir kubbe ile örtülü olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Muhtemelen aynı tarihte (1873) özgün üst yapı iptal edilerek yerine bugünkü basık, bağdadi kubbe inşa edilmiş, cami-tevhidhanenin bağdadi kubbesi gibi bu da aynı ahşap çatı altında gizlenmiştir. Her iki mekânın kubbeleri arasında görülen teknik ve oran benzerliğinden, ayrıca türbenin son halini 1873'te almış olduğundan hareketle cami-tevhidhanedeki değişiklikleri de aynı yıla tarihlemek mümkündür.

Türbede gömülü olanlar birinci sırada Şeyh Yahya Efendi, I. Süleyman'ın (Kanuni) kızlarından ve Yahya Efendi'nin manevi evladı olan "Tasasız" Raziye Sultan, II. Abdülhamid'in evlatlarından Hatice Sultan ile Şehzade Ahmed Bedreddin Efendi, Yahya Efendi'nin büyük oğlu Şeyh İbrahim Efendi, Yahya Efendi'nin annesi Afife Hatun; ikinci sırada Yahya Efendi'nin hanımı Şerife Hatun, dervişlerinden Ali Efendi, küçük oğlu Şeyh Ali Efendi, tekke şeyhlerinden Mehmed Nuri Şemseddin Efendi ile torunu Şeyh Hasan Hayri Efendi'dir. Bütün bu kabirlerin üstüne ahşap sandukalar konmuş, etrafı "İstanbul işi" sedef kakmalı ahşap korkuluklar ile kuşatılmıştır. Ayrıca türbenin giriş cephesinde güneyden kuzeye doğru Yahya Efendi neslinden Galata Kadısı Mehmed Said Efendi, Rumeli Kazaskeri Dürrîzade Mehmed Dürrî Efendi, Mehmed Said Efendinin hanımı Ayşe Hanım, tekke şeyhlerinden Mehmed Nuri Efendi, Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin Efendi'nin damadı Hacı Nuri Efendi, Türbedar Hüseyin Şevki Efendi ile Türbedar Yusuf Efendi gömülüdür.

Cami-tevhidhane ile Güzelce Ali Paşa Türbesi arasında sıkışmış bulunan ahşap kanat, komşusu olduğu mekânlara göre güney yönünde taşkındır. Burada dikdörtgen planlı bir sofaya açılan, farklı büyüklükte dört oda yer alır. Bunların meydan odası, kahve ocağı vb türünden mekânlar oldukları tahmin edilebilir.

Bu bölüm ile ahşap harem/selamlık kanadı arasında Güzelce Ali Paşa Türbesi yer alır. 17. yy'm klasik üslubunu yansıtan bu yapı kare planlı (7x7 m) olup pandantifli bir kubbe ile örtülüdür. Duvarları bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla ile almaşık olarak örülmüştür. Duvarlar ve kubbe içeriden sıvalı, kubbe dışarıdan kurşunla kaplıdır. Ahşap tekke bölümlerine bitişik olan doğu ve batı duvarları sağırdır. Koridora açılan kuzey cephesinin ortasında basık

Yahya Efendi Tekkesi'nde cami-tevhidhane ile Yahya Efendi Türbesi'nin kesiti. *Vakıflar Arşivi/ Koç-Oğan-Birey, 1960*

kemerli giriş bulunmaktadır. Gerek girişin yanlarında ve gerek dışarı açılan güney cephesinde, Yahya Efendi Türbesi'ndekilerle aynı özellikleri paylaşan ikişer pencere grubu vardır. İçeride Güzelce Ali Paşa ile aile efradma ait toplam altı adet mermer lahit sıralanır. Lahitler işçilikleri ve sergiledikleri ilginç motifler (hançer, vazodan çıkan çiçekler vb) açısından devrinin seçkin örnekleridir.

Moloz taş örgülü temel duvarları üzerinde yükselen ahşap harem/selamlık kanadı kısmen tek, kısmen iki katlıdır. Yer yer güneye doğru eliböğründelere oturan çıkmalarla genişletilmiştir. Bu kanatta sofalar ve koridorlarla irtibatlandırkrmş, eşsiz bir manzaraya açılan, geleneksel biçimde döşenmiş, farklı boyutlarda odalar sıralanmaktadır. Çubuklu tavanlar, yerli dolaplar (yüklükler) ve sedirlerle donatılmış olan bu odalardan bir kısmı şeyhin ailesi ile ikamet ettiği hareme, diğer bir kısmı da dervişlerin ikametine, şeyhin misafirlerini ağırlamasına mahsus selamlık bölümüne aittk.

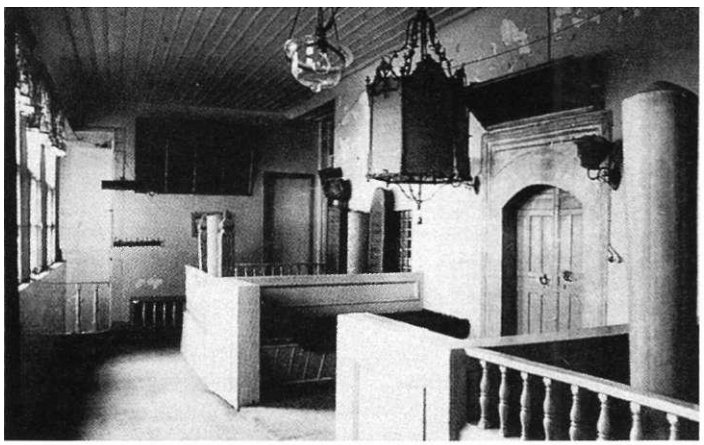
İstanbul'da Şeyh Yahya Efendi'nin hayatta iken sahip olduğu büyük şöhret vefatından soma da devam etmiş, türbesi ke tekkesinin çevresi kendisine "komşu" olmak isteyen binlerce insanın kabirleri ile dolmuştur. 16. yy'ın ikinci yarısmdan itibaren buraya gömülmüş olan birçok tarikat ehli, devlet ricali, ulema, hanedan ve saray mensubuna ait mezar taşları başlıbaşına bk araştırmaya konu teşkk edecek çeşitlilik ve zenginlik sergiler.

Genellikle "Şehzadeler Türbesi" olarak adlandırılan, aslında birtakım şehzadelerin yanısıra kadın efendilerin, ikballerin ve sultanların mezarlarını da barındıran türbe 19. yy'ın sonlarında II. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Moloz taş ve tuğla ile örülmüş olan duvarları sıvalı, ahşap çatı günümüzde Marsilya tipi kiremitlerle örtülüdür. Köşeleri pahlanmış dikdörtgen planlı türbenin cephelerinde -ortadaki yuvarlak kemerli, yandakker dikdörtgen açıklıklı olmak üzere- üçlü pencere grupları görülür. Basit silmelerle çerçevelenmiş olan pencereler eklektik parmaklıklarla donatılmıştır. Gkiş güneydoğu köşesindeki pahta yer alır. Vaktiyle burada iki odalı, muhtemelen ahşap bir türbedar evinin bulunduğu ve türbeye bunun içinden geçildiği bkinmektedir. Türbede yer alan on dört adet ahşap sanduka simli puşidelerle donatılmış ve ahşap parmaklıklarla kuşatılmıştır.

Yahya Efendi Tekkesi'nde ilk göze çarpan özellik mimari yapıların çevre ile kurmuş olduğu sıcak ilişkidir. Haziredeki yoğun yeşil doku, esasen ahşap malzemesinden ötürü kendisine "yakın" olan tekkeyi âdeta kucaklamakta, türbeden etrafa yayılan mistik hava ve muhteşem manzara üe birleşerek İstanbul'un -nasılsa hâlâ yaşayabilen- pitoresk bir köşesini oluşturmaktadır. Yahya Efendi Tekkesi A. H. Tanpmar'a şu satırları ilham etmiştir: "İlâhî mağfiret Yahya Efendi dergâhında âdeta güzel bir insan yüzü takınır. Ölüm burada, hemen iki-üç basamak merdiven ve bk-iki sedle çıkılıveren bu bahçede hayatla o kadar kardeştir ki bir nevi erme yolu, yahut aşk bahçesi sanılabilir."

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* ty, I, 312; Ayvansarayî. *Hadîka,* II, 109-115; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih,* 18; Kut. *Dergehname,* 236. no. 97; Çetin, *Tekkeler,* 590; Aynur, *Saliha Sultan,* 39, no. 205; *Âsitâne, 2,* 15; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 46-47, no. 72; Münih, *Mecmua-i Tekâyâ,* 16; Raif, *Mir'at,* 290-296; *Ihsaiyat II,* 19; Osmanlı *Müellifleri,* İ, 227; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 6, 122, 235; Şehsuvaroğlu, *İstanbul;*146, 148-149; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 69-70; N. Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi, Hayatı-Menkıbeleri-Şiirleri,* lst., 1965; Okan, *İstanbul Evliyaları,* 18-30; N. Araz, *Anadolu Evliyaları,* lst., 1972, s. 333-348; Bayrı, *istanbul Folkloru,* 176; Z. Nayır. *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609-1690),* lst., 1975, s. 42; M. O. Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978),* lst.. 1975, s. 124; M. Y. Dümer, *Hikmetler ve Âşıklar Bahçesi (Hadîkatü'l-Uşşâk ve'l-Hikemât),* lst., 1980; Kuran, *MimarSinan,* 255, 265, 334, 354; M. B. Tanınan, "Relations entre les semahane et les türbe dans les tekke d'Istanbul", *Ars Turcica-Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst,* Münih, 1987; ay, "Settings for the Veneration of Saints", *The Dervish Lodge-Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey,* Berkeley. 1992; M. Ozdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 206-208.

M. BAHA TANMAN

Yahya Efendi Türbesi'nin girişi. *M. Baha Tanman, 1989*

YAHYA FAHREDDİN

(?, İstanbul -1755, İstanbul) Hattat.

Yahya bin Osman olarak da tanınır. Tophane'deki Karabaş Tekkesi») şeyhi Hüseyin Efendi'nin akrabasıydı. Bu tekkenin kapısına bitişik bir odada yatar kalkardı. Bir gün mihrabın ön tarafında hazirede tanınmış hattat Demircikulu Yusuf'un») mezarını temizlerken topraklar içinde bulduğu bir kamış kalemi hayra yorarak hemen Alaca Mescit imamı Ambarizade Derviş Ali'den ders almaya başladı. İcazet almak üzereyken hocası vefat edince onun damadı olan Hüseyin Habli bin Ramazanın derslerine devam etti ve 1725'te tertip edilen bir ziyafette ünlü hat üstatlarından Yedikuleli Abdullah»), Eğrikapılı Mehmed Rasim»), Suyolcuzade Mehmed Necib ve Zühdü İsmail Ağa'nın huzurunda icazetnamesini aldı.

Yahya Fahreddin daha ziyade nesih yazı ile uğraşmıştır. Şevket Rado, 1154/1744 tarihli bir Kuran'ını gördüğünü ve çok beğendiğini söyler. Hayatında 15 Kuran yazan sanatkâr, aynı zamanda Nuruosmaniye Camii'nin yan kapıları içinde eşiğin üst başındaki ayetlerin de hattatıdır. Ölümünde Şeyh Murad Efendi Tekkesi'nin kapısına gömüldü. Yazıda Hafiz Osman ekolüne bağlıdır.

Bibi. Müstakimzade, *Tuhfe,* 580-581; Rado, *Hattatlar,* 156-157.

ALİ ALPARSLAN

YAHYA HİLMİ

(1833, İstanbul -10 Kasım 1907, İstanbul) Hattat.

Beyazıt'ta kâğıtçılık yapan Antepli Dalkılıç Hacı Halil Ağanın oğludur. İlköğrenimini yaptıktan sonra Bayezid ve Sultan Ahmed camilerinde ders veren Ahmed Hazım Efendi'den 1861'de ilmiye icazeti aldı. Bu arada ser-sikkeken Haşim Efendi») ile Matbaa-i Âmire musahibi Halil Zühdî Efendi'den hat dersi gördü ve icazetname almaya hak kazandı. Haşim Efendi, onu takdir ettiği için hasta haliyle ders vermişti. 1848'de Bâb-ı Seraskeri nizamiye jurnal kalemine memur olarak giren Yahya

Hilmi zamanla yükselerek buranın müdürü oldu.

Kendisini tanıyan *Son Hattatlar* yazarı İbnülemin Mahmud Kemal İnal, onun dindar, terbiyeli ve alçak gönüllü bir kişiliğe sahip olduğunu söyler. Sülüs ve nesih yazılarında çok tatlı ve yumuşak bir üsluba sahip olan hattat, 25 Kuran ve her devirde çokça yazılan en'am, delail, hilye, levha ve murakkalar yazmıştır. Vârisleri tarafından Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne(-0 hediye edilen Şeyh Hamdullah'm(-») yarıda bıraktığı Kuran'ı aynı üslupta tamamlamıştır ki hakikaten görülmeye değer bir eserdir. Yahya Hilmi Efendi, Hafız Osman ekolünün en başarılı ustalarındandır. Celi sülüs ile fazla uğraşmamakla birlikte Mustafa Rakım'ın takipçilerindendir.

Bibi. Habib, *Hat ve Hattatân,* İst., 1306, s. 180; C. Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'OrientMusulman,* Paris, 1908, s. 206; İnal, *Son Hattatlar,* 459-464; Rado, *Hattatlar,* 233-234; U. Derman, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı,* İst, 1992, levha 142, s. 219.

ALİ ALPARSLAN

YAHYA KEMAL MÜZESİ

Eminönü İlçesi'nde, Çarşıkapı'da Merzkonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi'nde(->) yer alır. Külliyenin medresesinin köşe odalannndan birinde küçük bir alanda tesis edilmiştir.

Ünlü şair Yahya Kemal Beyatk'nm(->) 1 Kasım 1958'de vefatından sonra, İstanbul Fetih Cemiyeti'nin, Kasım 1959 tarihli toplantısında, Nihat Sami Banarlı'nın (1907-1974) teklifi üzerine Yahya Kemal Enstitüsü kurulmuştu. Bu enstitünün ana hedefi şairin çeşitli eserlerini yayımlamak ve onun hakkında araştırmalarda bulunmaktı. Bu konuda Yahya Kemal'in vârisleriyle cemiyet arasındaki anlaşma neticesinde şairin bütün eşyaları da enstitüye verildi. Böylece gerek vârislerinden, gerekse arkadaşlarından toplanan çeşitli eşyalarla Yahya Kemal Müzesi meydana getirildi.

Müze içerisinde şaire ait eşyaların bir bölümü camekânlarda, bir bölümü ise duvarlarda yer almaktadır. Duvarlarda yer alan çerçeveler içerisinde şaire ait eski ve yeni hallerle yazılmış şiir veya nesir parçaları vardır. Bu parçalarla şairin bir şiiri veya yazıyı yazarken ne gibi değişiklikler yaptığı, eserini nasıl olgunlaştırdığı örneklenmek istenmiştir.

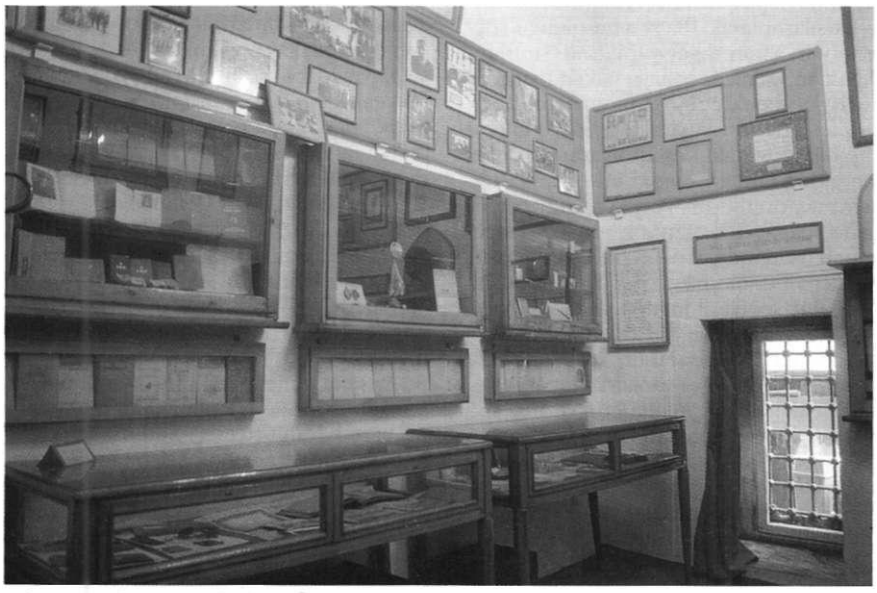
Bazı çerçevelerde şairin ünlü söz veya mısraları yer alır. Büstünün bulunduğu duvardaki "Türkçe ağzımda annemin sütüdür" ve "Cihan vatandan ibarettir îtikâdımca" mısraları bu konudaki güzel örneklerdir. Ayrıca şairin "Erenköyü'nde Bahar", "Bedri'ye Mısralar", "İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel", "Hafız'ın Kabri", "Mehlika Hatun" gibi şiirleri de çerçeve içinde teşhir edilmektedir.

Bu arada duvarda "Müderris Yahya Kemal Beyefendi Hazretlerine" başlıklı bk yazı dikkati çeker. Bu belge Darülfünun-ı Osmani Edebiyat Medresesi Kâtib-i Umumiliği'nin Yahya Kemal'in Cenab Şahâbeddin'den boşalan edebiyat tarihi müderrisliğine Meclis-i Vükelâca tayin olunduğunu bildiren yazısıdır. Bu arada Cemal Nadk'in eşi Malike Gülerin hediye ettiği Yahya Kemal karikatürü de burada bulunmaktadır.

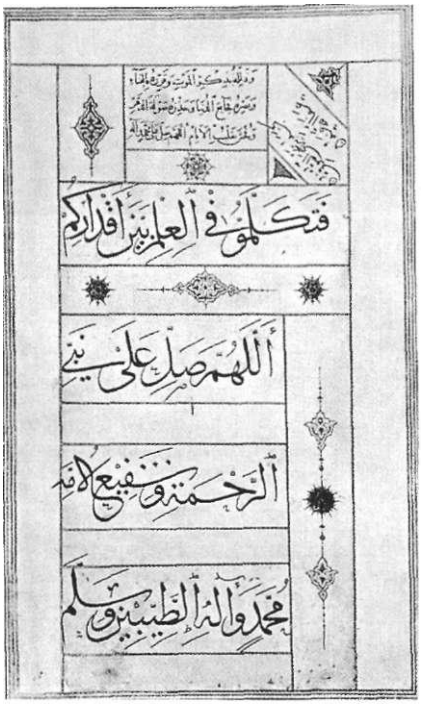
Çevredeki dolaplarda Yahya Kemal'e ait kitaplar muhafaza edilmekte, duvarların üst bölümlerinde ise şairin hayatı ile ilgili çeşitli fotoğraflar yer almaktadır.

Müzede ayrıca şairin albüm, saat, rozet ve nişanlan, sigara tablası, para cüzdanı ve çantaları, nüfus cüzdanı ve pasaportları, madeni paraları, yazı takımlan, üraş takımları, "Hayal Şehir" şiirinden dolayı verilmiş "İnönü Armağanı Diploması", elbiseleri, kol düğmeleri, ayakkabıları, şapkaları, kravatları, küçük not defterleri vb çeşitli eşyaları sergilenmektedir.

YAŞAR ÇORUHLU

Yahya Kemal Müzesi'nden bir görünüm.
Sadat Hasanoğlu, 1994

Yahya Sofi'nin nesih ve muhakkak bir kıtası.
Rado, *Hattatlar*

YAHYA SOFÎ

(?, Edime - 1477, İstanbul) Hattat.

II. Mehmed (Fatih) döneminin (1451-1481) tanınmış hattatlarından olmasına rağmen hayatı hakkında bilgimiz çok azdır. *Tuhfe-i Hattatîn'in* sahibi, onun Abdullah Sayrafi'den ders aldığını yazarsa da doğru değildir. Yazar, bir asır önceki Yahya Sofi ile karıştırmış olmalıdır. Zira, Abdullah Sayrafi'nin ölümü 1342'dir. Yahya Sofi'nin istanbul'da bilinen yegâne eseri, Fatih Camii'nin şadırvanlı avlusu dışında pencerelerin üstündeki altı parçadan meydana gelen besmele ve Fatiha Suresi'dir. İmzası 1766 depreminde harap olmuştur.

Edirne'de Üç Şerefeli Cami'nin yazılarının da ona ait olduğu ihtimali vardır. *Tuhfe-i Hattatîn'in yazsın,* onun Türbe-i Sagire'de yattığını söyler, E. H. Ayverdi, buranın Fatih'te Gülbahar Hatun Türbesi olduğunu bildirir. Yahya-yı Rûmî de denen Yahya Sofi'nin oğlu Ali Sofi(->) de hattattır.

Bibi. Müstakimzade, *Tıuhfe.* 583-584; Xefeszade ibrahim, *Gülzâr-ı Savâb,* İst., 1939, s. 46; Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttâb,* İst., 1942, s. 143; Habib, *Hat ve Hattatân,* İst., 1306, s. 159-160; E. H. Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı,* İst., 1953; s. 49-50; Rado, *Hattatlar,* 46.

ALÎ ALPARSLAN

YAKUB BABA TEKKESİ

bak. HELVAÎ TEKKESİ

YAKUB KETHÜDA ÇEŞMESİ

Fatih İlçesi'nde, Edirnekapı'da, Neslişah Mahallesi'nde, Kuru Çınar Sokağı'nm sonunda yer alır. Çeşmeye önündeki büyük çınardan dolayı Çınarlı Çeşme de denil-

inektedir. 993/1585 tarihli çeşmeyi yaptıran, Sadrazam Mesih Paşa'nm kethüdası Yakub Ağa'dır.

Kesme taştan klasik üslupta yapılmış olan tek cepheli çeşme, eski İstanbul mahallelerinde rastlandığı üzere, köşe başında, ahşap bir evin altındadır. Evin çıkıntısı çeşmeye saçak vazifesi görmektedir.

DilimÎi sivri kemerle biçimlenen derin bir niş içine yerleştirilmiş mermer aynataşı oldukça bozulmuş yüzeysel süslemelidir. iki sıralı mukarnaslara oturan kemerin üzerinde, altı yazı kaseti içine alınmış iki satırlık sülüs hatlı kitabesi mevcuttur. Köşelikte yıldızçiçeğinden türetilmiş simetrik iki küçük rozet, aynataşının iki yanında ise sivri kemerli birer tas nişi bulunur. Çeşmenin üst kenarı bir sıra bitkisel motifle taçlandınlmıştır. İki yanmda testi setleri bulunan yekpare mermer teknenin ön tarafı aşınmış olmakla birlikte suyu akmaktadır. Çeşme günümüzde yeşil ve sarı renklere boyanmıştır.

Yakub Ağa'nm Edirnekapı semtinde bir çeşmesi daha vardır.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I, 32; A. Egemen, *İstanbul'un Cesme ve Sebilleri,* İst., 1993. s. 824, 827; *Fatih 'camileri,* 329.

YASEMİN SUNER

YALÇıN, HÜSEYIN CAHIT

(7Aralık 1874, Balıkesir -18 Ekim 1957, İstanbul) Gazeteci, yazar.

1896'da Mekteb-i Mülkiyeyi») bitirdi. Maark Nezareti'nde memurluk, sonra okullarda Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yaptı. Bu sırada *Seruet-iFünun'dai^')* ilk edebi yazılarını yayımladı. Bir süre sonra, Tevfik Fikret'in») ayrılması üzerine, derginin yönetimini de üstlendi ve Edebiyat-ı Cedide de denilen Servet-i Fünun edebiyatının») önde gelen yazarları arasında yer aldı. İlk romanları *Nadide* (1st., 1891), *Hayal İçinde* (İst., 1901) ve hikâye kitabı *Hayat-ı Muhayyel* (İst., 1899) bu sırada yayımlandı. *Seıvet-i Fünun*'daki bir çevirisi dolayısıyla önce tutuklandı, sonra aklandı ama yazarlık faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldı. II. Abdülhamid rejiminin baskılı döneminde Tevfik Fikret ve arkadaşlanyla Yeni Zelanda'ya göçü bke düşündüler. 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı üzerine arkadaşlarıyla *Tanin* 'i») çıkardı, sonra gazetenin tek başına sahibi oldu. Basit, yalın Türkçesi, çekici üslubu ve polemiklerdeki yeteneği sebebiyle bir anda İttihad ve Terakki'nin birinci derecede sözcüsü durumuna geldi. Aynı zamanda, Osmanlı toplumu içinde Türk kesiminin savunuculuğunu üstlendi. Bu yüzden Otuz Bir Mart Olayı'nda») en önde öldürülmek istenenlerdendi, ittihad ve Terakki'nin milletvekili oldu. Mütareke döneminde ingilizler tarafından Malta'ya sürüldü. 1922'de dönüşünde yeniden *Tanin'i* çıkardı. Bir yandan tutucu güçlere karşı dikilirken, diğer yandan basın özgürlüğünün tam işlemesini istiyordu. 1924 başında İstiklal Mahkemesi'nden beraatla çıktıysa da 1925'te Takrir-i Sükûn yasasıyla, gazetesi kapatıldı ve Çorum'a sürgün edildi. 1926'da affa uğradıktan sonra İstanbul'da *Fikir Hareketleri* dergisini (1833-1940) çıkardı. Genelde liberal ekonomi ve demokrasi yanlısıydı. 1939'dan 1952'ye kadar CHP'den milletvekili oldu. Bu arada 1943-1947 arasında *Tanin'i* tekrar çıkardı. *Ulus'la* başyazarlık yaptı. Demokratik Parti ile sert polemiklere girdi. Bir yazısı nedeniyle dokunulmazlığı kaldırıldı. 1954'te hükümet aleyhindeki bir yazısı dolayısıyla hapse atıldı ise de cumhurbaşkanı tarafından affedildi. Anıları *Kavgalarım* (İst., 1910), *Edebi Hatıralar* (İst., 1935, yb *Edebiyat Anıları,* 1975) ve *Siyasal Anılar* (197'€) adları altında yayımlanmıştır. Küçük hikâyelerinde çok başarılı olmuş ise de bunlar siyasi polemikçiliğinin yanında ikinci plana itilmiştir. Bunlar *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri* (İst.. 1910) ve *Niçin Aldatırlarmış* (İst.. 1924) adlı kitaplarda toplanmıştır.

ORHAN KOLOĞLU

Hüseyin Cahit Yalçın
Nuri Akbayar koleksiyonu

YALDıZLı HAN

Eminönü İlçesi'nde, Kapalıçarşı'nın») Tığcılar Kapışımdan çıkınca, Tığcılar Sokağı üzerinde, Pastırmacı Hanının yarımdadır.

Kitabesi olmayan yapının kesin tarihi ve banisi belli değildir. Ancak mimari detaylarına bakılarak ve çevresindeki hanlarla karşılaştırılarak 18. yy'a ait olduğu söylenebilir. Etrafı diğer yapılar ile sınırlandığından, yalnızca sokağa bakan batı cephesi görülmektedir. Yapının içine, batı cephesinden iri yuvarlak kemerli taş bir kapının ardındaki beşik tonozlu bk geçitten girilir. Oldukça yıpranmış cephe tuğla ve taş örgülüdür ve yuvarlak kemerli pencerelerle donatılmıştır. Ancak, pencerelerin üstlerinde görülen hafif sivri boşaltma kemerlerinin izleri, pencerelerin daha önce düz söveli olduğunu düşündürmektedir. Yapı. revaklı bir avlu etrafında iki katlı olarak düzenlenmiştir. Yuvarlak revak kemerleri tuğladır ve yanlarda küçük, ortada büyük açıklıklı kemerlerin dizilmesiyle atlamalı olarak kullanılmıştır. Katlar beşik tonozla örtülü merdivenlerle birbirine bağlanmıştır. Katları taşıyan payeler taştır. Zemin katın revak örtüleri beşik tonoz, üst katta ise çapraz tonozludur. Alt ve üst kat odalar beşik tonozludur. Kapı ve pencereler taş söveli, üstleri yuvarlak kemerli ve sağır aknlıklıdır. Yapı herhangi bk süsleme özelliği göstermez.

İki katlı ve tek avlulu yapı günümüzde bakımsız ve yıpranmış olarak kullanılmaktadır.

Bibi. Güran, *İstanbul Hanlan,* 140-141.

TARKAN OKÇUOĞLU

YALDıZLı TEKKE

Üsküdar İlçesinde, Pazarbaşı Mahallesi'nde, Boybeyi Sokağı üzerinde, Çavuşbaşı (Seyyid Ahmed Paşa) Sıbyan Mektebi'nin karşısında yer almaktadır.

Celvetîliliğin») Fenaî şubesini kuran Kütahyalı Şeyh Seyyid Fenaî Ali Efendi (ö. 1745) tarafından 1714'te kurulmuş ve söz konusu şubenin merkezi (âsitanesi ve pir makamı) olmuştur. Fenaî Ali Efendi, ünlü Celvetî şeyhlerinden ve bu tarikatın Selamî şubesinin kurucusu olan Selamî Ali Efendinin (ö. 1692) halifelerindendir.

Cami-tevhidhane, 1180/1766-67'de minaresine yıldırım düşmesi sonucunda harap olmuş, durum dönemin hükümdarı III. Mustafa'yla bildirilmiş, adı geçen sultan Divan-ı Ali hacegânmdan Tıflî Mehmed Emin Efendi'yi bina emini tayin ederek tekkeyi yeni baştan inşa ettirmiştir. Geçen yüzyılın ilk yarısında Yaldızlı Tekke, Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1848) ailesinin ilgi ve yardımını görmüş, 1293/1876'da M. Ali Paşa'nm kızı Zeyneb Kâmil Hanım (ö. 1881) tarafından son şekliyle ihya edilmiştir. Bu arada M. Ali Paşa'nm eşi, Zeyneb Kâmil Hanimin annesi Şeminur Hanım (ö. 1863) ile M. Ali Paşa'nm oğlu Abdülhalim Paşanın eşi Vicdan Hanım (ö. 1888) için tekkenin haziresinde son derecede gösterişli kabirler yaptırılmış ve söz konusu kabirleri kuşatan yaldızlı şebekeden dolayı tekke "Yaldızlı Tekke" adıyla tanınmıştır.

Cumhuriyet döneminde cami-tevhidhane, Fenaî Alİ Efendi Türbesi ve hazire dışında kalan tekke bölümleri ortadan kalkmış, yakın bir tarihte çevre halkının yardımları ile onartkan bu yapılardan türbenin cepheleri traverten levhalar ile kaplanmış, ayrıca hiçbir mimari üslubu olmayan bir cümle kapısı inşa edilmiştir.

Kaynaklarda banisinin adıyla da anılan tekkenin ayin günü çarşamba idi. Ali Fenaî Efendi'den sonra posta halifesi Şeyh Abdullah Rıfkî Efendi (ö. 1770), A. Rıfkî Efendimin oğlu Şeyh Mehmed Nazk Efendi (ö. 1792) ve Hattat Şeyh Mehmed Şakir Efendi geçmiş, M. Şakir Efendi'den sonra, Celvetîliğin Haşimî şubesinin merkezi Haşim Efendi Tekkesi'nin») postnişini Şeyh Mehmed Galib Efendi'nin (ö. 1831) halifesi Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1845) meşihatı devralmıştır.

Arsanın güneybatı köşesinde, Boybeyi Sokağı üzerinde yer alan cami-tevhidhane kare planlı (10,50x10,50 m) bir alanı kaplar. Duvarları moloz taş ve tuğla ile örülmüş, üstleri sıvanmıştır. Kırma çatı halen Marsilya tipi kiremitlerle kaplıdır. Yapının iki adet gkişi vardır. Bunlardan cümle kapısı niteliğinde olan giriş doğu duvarında yer almakta ve avluya açılmaktadır. Dikdörtgen açıklıklı bu kapının yanlarında aynı nitelikte birer pencere görü-

lür. Esasen yapıdaki bütün açıklıklar dikdörtgendir. Cümle kapısından önce, yapının doğu duvarı boyunca uzanan zemini yükseltilmiş olan bir maksureye geçilir. Üst kattaki mahfili taşıyan üç adet kare kesitli ahşap sütun ve ahşap korkuluklar ile sınırlandırılmış olan bu maksurenin kuzey ucunda üst kata çıkan merdiven ve bunun altına yerleştirilmiş ufak bir ardiye yer alır. Mekânın batı duvarı boyunca da buradaki maksurenin eşi olan diğer bir maksure uzanmaktadır.

Cami-tevhidhanenin kuzey duvarında daha ziyade tekke sakinlerince kullanıldığı anlaşılan, cümle kapısına nispetle daha ufak boyutlu ikinci bk kapı bulunmaktadır. Bu kapıdan önce dikdörtgen planlı bir sofaya geçilir. Maksurelerle aynı derinlikte olan bu sofanın kuzeye (avluya) açılan bir penceresi, doğu ve batı yönlerine açılan birer kapısı, güney yönündeki cami-tevhidhane harimine açılan bir kapı ile penceresi vardır. Doğudaki kapıdan, yapının kuzeydoğu köşesini işgal eden dikdörtgen planlı bir mekâna geçilir. İkisi kuzeye (avluya), biri harime bakan toplam üç adet pencerenin aydınlattığı bu mekân âyin öncesinde ya da sonrasında dervişlerin sohbet ettikleri, icabında giyinip soyundukları, ayrıca bazı tarikat eşyalarının saklandığı bir tür meydan odası olsa gerektir. Sofanın batısındaki kapıdan ise yapının kuzeybatı köşesinde yer alan, kare planlı minyatür bir sofaya geçilir. Batıya açılan bir pencere ile aydınlanan bu sofadan, yapının batı duvarına yaslanan bir ahşap merdiven hareket etmekte ve üst kattaki kadınlar mahfiline çıkmaktadır.

Harimin güney duvarının ortasında, yarım yuvarlak hücreli, sepet kulpu kemerli mihrap yer alır. Yanlarda altlı üstlü ikişer pencere açılmıştır. Batı yönündeki zemin kat maksurelerinin sınırına köşkü soğan kubbe ile taçlandırılmış, basit görünümlü minber yerleştirilmiştir. Zemin kattaki bütün tavanlar paşalarla teşkil edilmiş ince uzun dikdörtgenlere taksim edilmiş olup "çubuklu" denilen tiptedir.

Üst katta ayin alanına tekabül eden boşluk üç yönden (doğu, batı ve kuzey) "U" biçiminde mahfillerle kuşatılmıştır. Yapının güneydoğu köşesinde dışarı taşan kare bir kaide üzerinde yükselen daire kesitli minare basit bir şerefe ile donatılmış bulunmakta, kubbe biçiminde küçük bir kagir külahla son bulmaktadır.

Cami-tevhidhane, inşa edildiği dönemde, Osmanlı mimari ortamında hâlâ varlığı hissedilen, özellikle ufak çapta mescit ve tekkelerde tercih edilen ampir üslubunun izlerini taşımaktadır. Herhangi bir süsleme öğesinin bulunmadığı, hareketsiz cephelerde dikdörtgen açıklıklı kapı ve pencereler sıralanmaktadır. İç mekânda da kayda değer mimari ayrıntı ve süsleme yoktur. Sade görünümlü mihrabın içinde kordonlarla tutturulmuş kıvrımlı perde ve kandil motifleri göze çarpar. Minber ahşaptan mamul olup basık kemerli kapıları ve köşkünü taçlandıran soğan kubbesi ile Abdülaziz dönemi eklektizmini oldukça basit bir düzeyde temsil etmektedir.

Baninin ahşap sandukasını barındıran türbe kagir duvarlı ve kırma çatılı olup yaklaşık 6x5 m boyutlarında, köşeleri 45° pahlanmış, dikdörtgen bir plana sahiptir. Bütün açıklıklar yuvarlak kemerlerle geçilmiştir. Giriş doğu duvarmda yer alır. Aslında dördü pahlı köşelerde, biri de batı duvarmda, girişin karşısında olmak üzere toplam beş adet pencere ile donatılmıştı. Güney ve kuzey duvarlarında da pencereler ile aynı boyutlarda kemerli ikişer niş sıralanmaktaydı. Cephelerinin traverten levhaları ile kaplandığı son onarımda bu nişlerden güneye bakanlar pencereye dönüştürülerek yapının dokusunun yanısıra özgün planına da müdahale edilmiştir. Türbenin içinde Şeyh Fenaî Ali Efendi'nin, 1711'de vuku bulan Osmanlı-Rus Savaşına "ordu şeyhi" sıfatı İle katılması sonucunda sahip olduğu sancağın, sandukasının başucuna dikili olarak durduğu, bayrağın da puşide olarak sanduka üzerine örtüldüğü bilinmektedir.

Hazire türbe ile Boybeyi Sokağı arasındaki kesimde uzanmaktadır. Türbenin kuzeyinde de tek tük kabirler mevcuttur. Haziredeki mezarlar arasında Kavalalı Mehmeci Ali Paşa'nın eşi Şeminur Hanım ile gelini Vicdan Hanimin açık türbe karakterindeki mezarları dikkati çeker. Eklektik zevki yansıtan dökümden mamul bir şebeke ile kuşatılmış olan her iki mezarda, beyaz mermerden çok ince bir işçilikle yontulmuş olan lahitler ve şahideler devirlerinin karmaşık üslubunu en iyi şekilde gözler önüne sermektedir. Girlandlar, "S" ve "C" kıvrımları, çeşitli türde rozetler, kabartma güller, beyzi ve dairevi madalyonlar, kıvrık dallar, yivli pilastrlar ve diğer süsleme unsurları barok, ampir ve rokoko üsluplarının ilginç bir karışımını sergilemektedir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 220-222; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih,* 229; Çetin, *Tekkeler,* 589; Aynur, *Saliha Sultan,* 35, no. 64; *Âsitâne,* 14; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 70-71, no. 121. no. 301; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 12; Raif, *Mir'at,* 131-133; *thsaiyat II,* 21; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 22; Öz, *istanbul Camileri,* II, 24; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 67, 151-152, 348-350; H. K. Yılmaz, *Azız MahmûdHüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı,* İst., 1982, s. 241-242, 275-277; M. Özdamar, *DersaadetDergâhları,* İst.. 1994. s. 259.

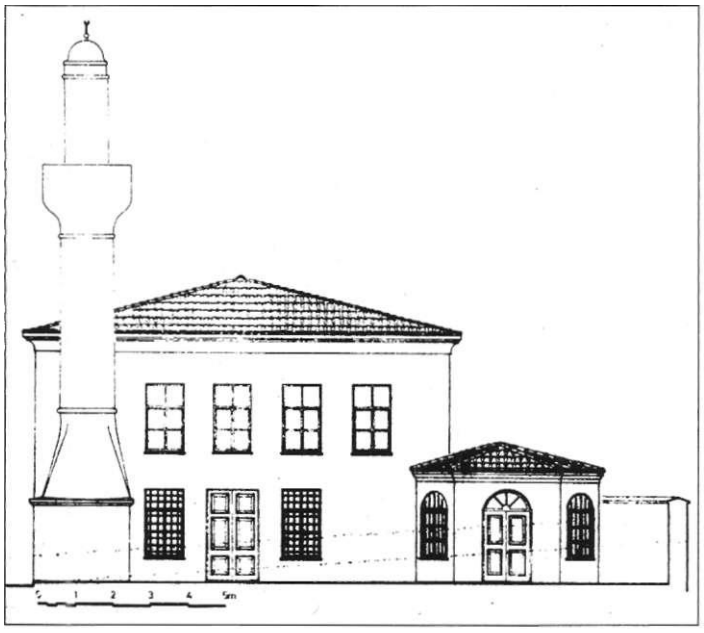
M. BAHA TANMAN

YALI KÖŞKÜ

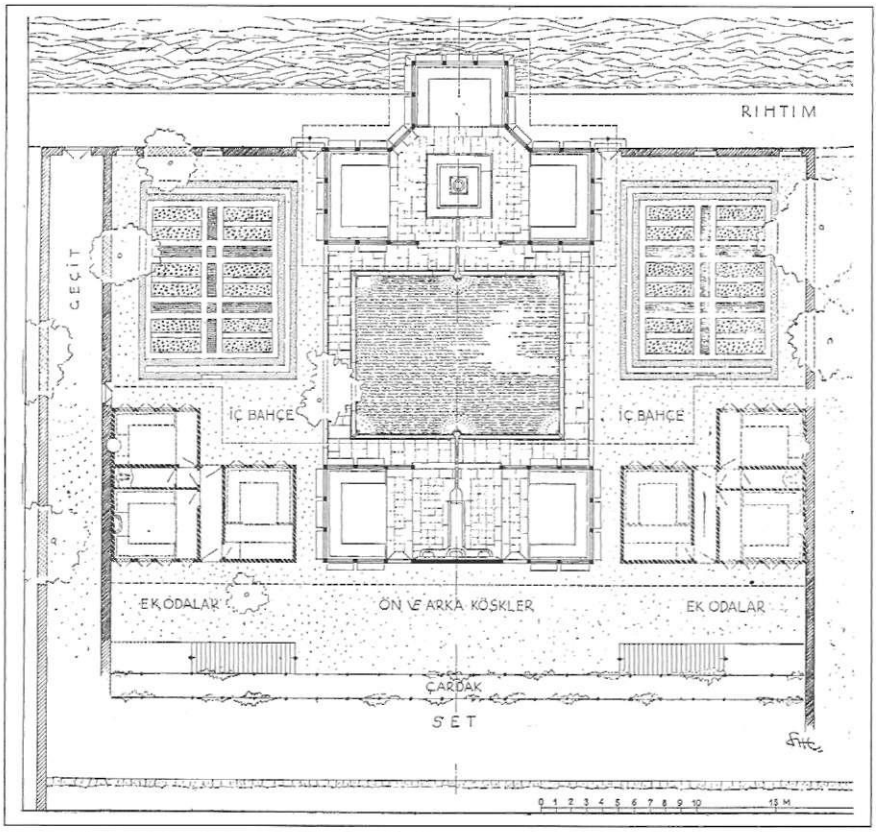
Lale Devri'nde (1718-1730) inşa ettirilen Çırağan Sarayına») bağlı olan Yalı Köşkü bugünkü Çırağan Sarayı'nın arazisinde bulunmaktaydı.

Tamamen tarihe karışmış olan Yalı Köşkü, Lale Devri'nde, III. Ahmed'in (hd 1703-1730) damadı ve sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya (ö. 1730) hediye ettiği arazi üzerinde, adı geçen paşa tarafından yaptırılan Çırağan Sarayı'nın bünyesindeki köşklerdendir. Büyük bir ihtimalle bu köşk de Lale Devri'ne, en geç bir tarihleme ile I. Mahmud dönemine (1730-1754) aittir. 1740 ve 174l'de Avusturya elçilik heyeti ile İstanbul'da bulunan Gudenus, Yalı Köşkü'nde sadrazamın ve sadrazam kethüdasının heyete verdikleri ziyafetleri anlatmış, bu arada yapının mimari ve bezeme özelliklerine ilişkin bilgiler aktarmış, ayrıca köşkün basit bir krokisini çizmiştir. Söz konusu bilgilere ve krokiye dayanarak S. H. Eldem'in gerçekleştirdiği restitüsyona göre Yalı Köşkü ahşap, tek katlı iki bölümden meydana gelmekteydi. Aynı eksen üzerinde iki bağımsız köşk olarak tasarlanan bu yapılardan biri Boğaz kıyısında yer almakta, arka taraftaki diğer köşkle bunun arasında geniş bir havuz bulunmaktaydı.

Boğaz kıyısındaki rıhtıma oturan köşkte Türk sivk minıarisinin en eski ve en yaygın, dört eyvanlı divanhane şemasının üç eyvanlı varyantı uygulanmıştır. Köşkün merkezinde, Boğaz (doğu) yönündeki köşeleri pahlanmış, dikdörtgen planlı ve ze-

Yaldızlı Tekke'de cami-tevhidhane ile türbenin doğu cepheleri. *MSÜ Arşivi/ Seymen*

Çırağan'daki Yalı Köşkü'nün Gudenus'un krokisine göre restitüsyon planı.
Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* II

mini mermer döşeli bir sofa, sofanın ortasında fiskiyeli, kare planlı bir havuz bulunmaktadır. Kuzey, güney ve doğu yönlerinde, zemini bir seki ile yükseltilmiş ve sedirlerle donatılmış, dikdörtgen planlı birer eyvan, havuzlu sofayı kuşatmaktadır. Sofanın ortasındaki fiskiyeli havuzdan hareket eden bir kanal, köşkün batı cephesindeki giriş açıklığının altından geçerek arkadaki havuza ulaşır. Gudenus söz konusu kanalın balık sırtı şeklinde kabartmalarla bezeli olduğunu, ayrıca bu zeminin üzerinde balık kabartmalarının görüldüğünü, ziyafet sırasında havuzun çevresinde, tahta tepsiler üzerine çiçek vazolarının, yemiş sepetlerinin ve şekerleme kutularının dizildiğini nakletmektedir.

Havuzun gerisindeki diğer köşk ise iki eyvanlı bir divanhane şeklinde tasarlanmış, kuzey ve güney yönlerinde yer alan sedirli eyvanların arası selsebilli bir sofa şeklinde değerlendirilmiştir. Köşkün arka (batı) duvarına yaslanan sekebilin suyu yine bir kanalla köşklerin arasındaki büyük havuza aktarılmakta, böylece her iki köşk, aralarındaki havuz ve bunun ekseninde yer alan su mimarisi öğeleri ile bütünleşmiş olmaktaydı. Ayrıca arkadaki köşkte Türk saray mimarisinde çok eski bir geleneği olan sekebilin yaşatılması da dikkat çekicidir. Bu iki köşkle aralarındaki havuzun yanlarında (kuzey ve güney taraflarında), Boğaz'a doğru olan kesimde geometrik çiçek tarhlarının bulunduğu anlaşılmakta, bunların gerisinde de birtakım tali bkimlerin var olduğu tahmin edkmektedir. Köşklerin cephe tasarımları hakkında, aynı döneme ait ve benzer tasarım özellikleri sergileyen diğer bazı sivk mimari eserlerinden hareketle şu tahminler ileri sürülebkk: Eyvanları kuşatan pencerelerin kare açıklıklı ve ahşap kepenkli olmaları, pencerelerin altında enine dikdörtgen panoların, üstünde de paşalarla tespit edkiniş düşey kaplama tahtalarının sıralanması kuvvetle muhtemeldir.

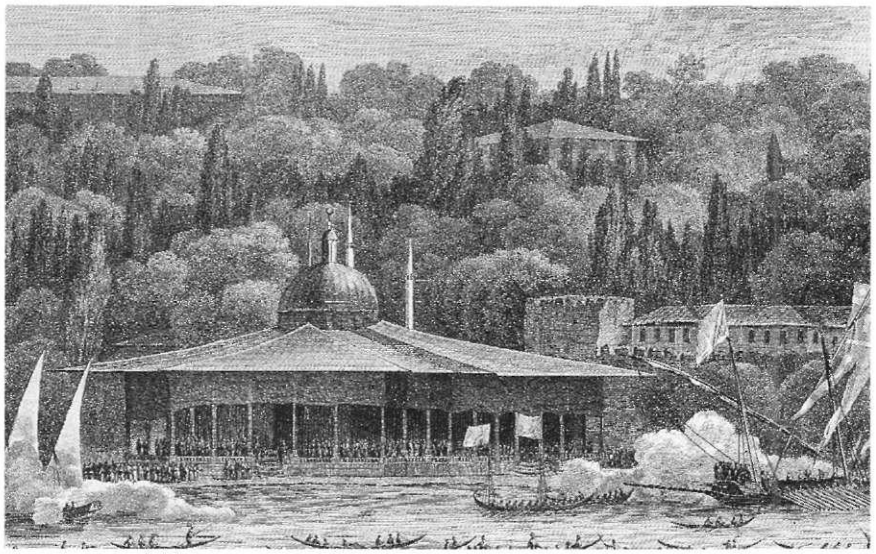
Bibi. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* II, 213-219.

M. BAHA TANMAN

YALI KÖŞKÜ

Eminönü İlçesi'nde, Skkeci'de, Topkapı Sarayı») surlarının Halic'e ulaştığı yerde İdi. 'ilk kez II. Beyazid (hd 1481-1512) tarafından yaptırılan bir köşkün yerine, III. Muradin (hd 1574-1595) saltanatının son yıllarında, 1592'de yapılan ve limana en yakın saray yapısı olan Yalı Köşkü (Cebecker Köşkü de denir) ya da Yak Kasr-ı Hümayunu'nun imparatorluğun deniz tarihinde ve sarayın tören yaşamında önemli bir yeri vardır. Donanma sefere çıkarken padişah kaptan-ı deryaları ve donanma serdarlarını bu köşkte uğurlardı. Bu uğurlama töreni bir tür şenlik niteliği taşırdı. Tersaneden hareket eden donanma önce Beşiktaş'a gidip demirler, bazen orada bir-iki gün yattıktan sonra, müneccimbaşının uygun gördüğü günde Yalı Köşkü önüne gelir, top atarak padişahı selamlardı. Bir kayıkla köşke gelen kaptan paşaya padişah bir kürk giydirir ve bir süslü hançer hediye ederdi. Kaptan paşa gemisine döner, gemiler top atmaya devam ederler ve karadan Top Kapısı'nda bulunan toplardan da karşılık verilirdi. Yalı Köşkü, perdeleri kapalı olmadığı zaman Sirkeci ve Saraybumu kıyısının en pitoresk köşklerinden biriydi. Yabancı ressamların Topkapı peyzajlarında revakları, çok geniş saçakları veperdeleri önünde limanı ve donanmayı seyreden kalabalıklarla resmedilmiştir.

Köşk, 7 m çapında bir kubbe ile örtülü bk orta sofa etrafında üç eyvanıyla, en yaygın ve klasik divanhane tipolojisine göre planlanmıştır. Denize bakan cephenin karşısındaki ocaklı duvarın arkasında da küçük bir oda ve helalar yapılmıştır. Çevresindeki 4 m genişliğindeki derin revağı ve genişliği 2,5-3 m'yi bulan geniş saçağı

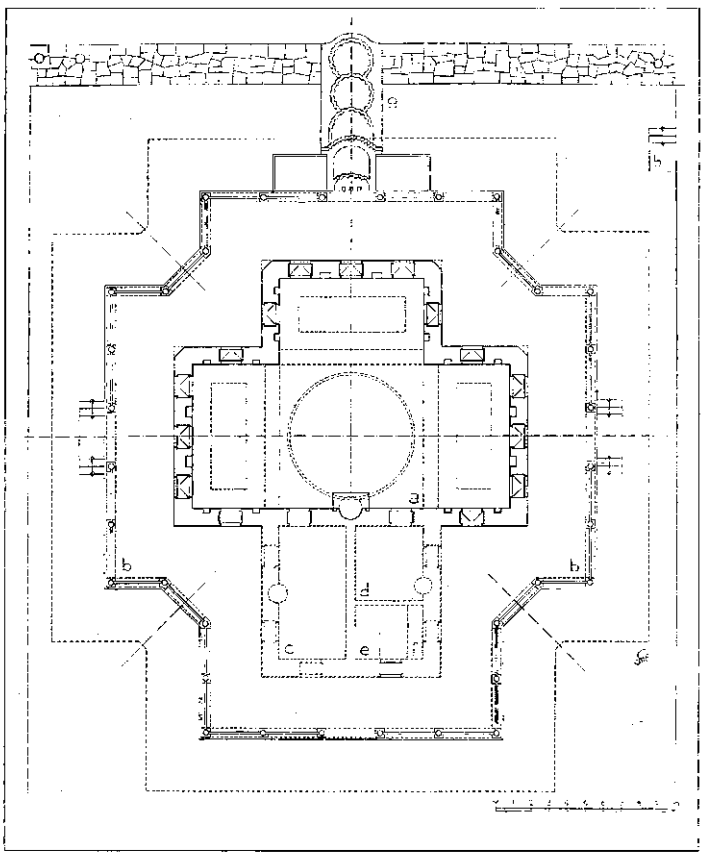
Gouffier'nin *Voyage pittoresque de la Grêce* adlı kitabında yer alan ve Yalı Köşkü'nü betimleyen bir gravür.
TETTV Arşivi

ile eski resimlerde her an denize uçacakmış hissi veren bir hafifliği ve zarifliği vardır. Köşkün önünde geniş bir rıhtım vardı ve birkaç basamakla çıkılan bir platforma oturuyordu. Saçak altında yapıyı rüzgâra ve deniz serpintilerine karşı koruyan büyük perdeler asıldığı için, perdeleri kapalı olduğu zaman yapılan resimlerinde, bazen bir çadır görüntüsü verir.

XIV. Louis'nin IV. Mehmed'e (hd 1648-1687) gönderdiği Elçi Marquis de Nointel'le birlikte İstanbul'a gelen Antoine Galland İstanbul'a ilişkin günlüğünde büyükelçinin Yalı Köşkü'nü ziyareti sırasında gördüğü köşkün 1672'deki durumunu şöyle anlatır: "Bu (köşk) dışarıdan kare biçiminde olup kurşunla örtülü bir çatısı ve çatının ortasında küçük bir kubbesi olan bir yapıdır. Yapının çevresinde on ayak genişliğinde mermer sütunlara oturan bir revak vardır. Revak altından büyük salona •girilmektedir. Bu salonun iki yanında ve deniz tarafında sedirler (eyvanlarda çepeçevre dolaştığı anlaşılan sedirleri kastediyor) bulunur. Deniz cephesinin karşı tarafında ise bronz kaplı bir ocak vardır... Her sedirin üstü (eyvanın tavanı demek istiyor) arabesk üslubunda yaldızlı renklerle boyalı bir tonozla örtülüdür. Ortada ise aynı üslupta bezemeli büyük kubbe bulunmaktadır. Duvarlar mermer ve bitkisel motifler ve yazılarla süslü çinilerle kaplıdır. Bunlar bizim duvarlara astığımız halıların işini mükemmel görüyorlar. Üç-dört yerde fıskiyeler ve yapının önünde bir de çağlayan vardır. Elçi köşkte iken bunun sularını akıttırdı. Bu köşkte duvara asılmış bir tahta gördüm. Ortasında bugünkü padişahın çocukluğunda yazmış olduğu yarım satırlık bir yazı vardı. Üzerinde 'Sultan İbrahim'in oğlu Sultan Mehmed'in eseri' yazılıydı. Ocağın yanındaki bir kapıdan elçiyi bir odaya soktular. Burada padişahın oturmasına mahsus, altın yaldızlı, fakat kötü yapılmış üç iskemle ile Peder M. de la Haye'in vaktiyle Babıâli'ye hediye ettiği bir ayna vardı... Bu odadan kapının karşısına düşen helalara gidiliyordu. Bu helaların karşısında da muhtelif eşyalarla dolu bir dolap mevcuttu... Bu dolabın kapakları oldukça ince bir işçilikle yapılmış, altın ve gümüş yaldızlı parçalardan (kündekâri) oluşuyordu. Köşkün muhafızı, dolabın vaktiyle bir İran şahı tarafından bir padişaha gönderilmiş bk hediye olduğunu ve padişahın bu hediyeyi beğenmeyerek onu bu helaların kapısına koydurduğunu söyledi." Galland sultanın kayıklarını görmek istediklerini, fakat kayıkçıları bulamadıkları için kayıkhaneye giremediklerini yazar. Yalı Köşkü yapıldıktan sonra arkasındaki sura Yalı Köşkü Kapısı denen bir kapı da açılmıştır. Abdurrahman Şeref, III. Ahmed döneminde (1703-1730) surların buradaki bölümünün tamir edildiğini ve burada bulunan 1722 tarihli bir kitabenin Yalı Köşkü üzerinde olabileceğini söyler. Birbirlerine çok yakın olan Yalı Köşkü ve Sepetçiler Kasrı civarında saray kayıkhaneleri vardı. Tayyarzade Ata tarihinde **19.** yy'da bu civarda şehremini, mimar ağa, su nazırı, İstanbul ağası, kkeççibaşı ve diğer memurların çalıştığı, saray ve İstanbul'un imarı ve tamiri ile ilgili dairenin bulunduğu yazılıdır. 19. yyin ilk çeyreğindeki *Bostancıbaşı Defterleri*'nde Yalı Köşkü ile Eminönü'ndeki gümrük arasında, kıyıda birçok büyük konutun bulunduğu görülmektedir. Yalı Köşkü İstanbul-Edirne demiryolu yapılacağı sırada yıkılan diğer yapkarla bklikte, Keçecizade Fuad Paşa'mn sadaretinde 1869'dan önce tarihe karışmıştır.

Bibi. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* I, 172-207.

DOĞAN KUBAN

Sirkeci'deki Yalı Köşkü'nün restitüsyon şeması:
a. Köşk,
b. revak,
c. arkadaki oda,
d. geçit ve kahve ocağı,
e. hela,
f. Galland'm gördüğü dolap,
g. kademeli havuz,
h. binek taşı.
Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* I

YALI KÖŞKÜ KAPISI

bak. SURLAR

YALEKÖY

İstanbul İli'nin batı yakasında, Karadeniz sahilinde, Çatalca Ilçesi'ne(->) bağlı köy. Kırklareli il sınırına çok yakın olup Istranca Dağları'nm tatlı eğimlerine yaslanmış, ormanlarla çevrili, yaklaşık 180 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Esas yerleşme ve köyün merkezi geniş bir kumsalın yer aldığı kıyıdan yaklaşık 1 km kadar içeridedir.

Cumhuriyet öncesinde önemli miktarda Rum nüfusun barındığı köyün eski adı olan Podima'mn Rumcada bk ayakkabı türü olan "ipodima" kelimesiyle ilişkili olması ihtimali hayli yüksektir. Köye Balkan Savaşı **(1912**-1913) sonrasında önemli miktarda muhacir yerleştirilmiş, 1950'lerden sonra da içgöç ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nden bk nüfus hareketi olmuştur. Köy ve yakın çevresinde bir miktar Arnavutluk ve Makedonya göçmeni de yaşamaktadır. 220'si sürekli iskân edilen 350 hanenin bulunduğu köyün 1990'daki nüfusu 1.050'dir.

Köyün ekonomik faaliyetleri arasında tarım, hayvancılık ve balıkçılık geçimlik düzeydedir. Ticari üretim olarak önemli yer tutmaz. Köyün çevresindeki orman ve sahildeki kaliteli kum, köyün başlıca ekonomik faaliyetlerinin kaynağını oluşturmaktadır. Çevredeki ormandan köydeki ailelere yıllık odun tahsisatı vardır. Ayrıca, köy yakınında yer alan ve çevredeki doğal plajların kaliteli kumunu kullanan, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları'na ait açık kuvarsit işletmesi ile DSİ'nin şehir şebeke suları için filtre kumu yıkama tesisi, yarattıkları istihdamın yanısıra taşımacılığı da teşvik ettiklerinden, köyün en önemli geçim kaynaklarını oluşturmaktadırlar.

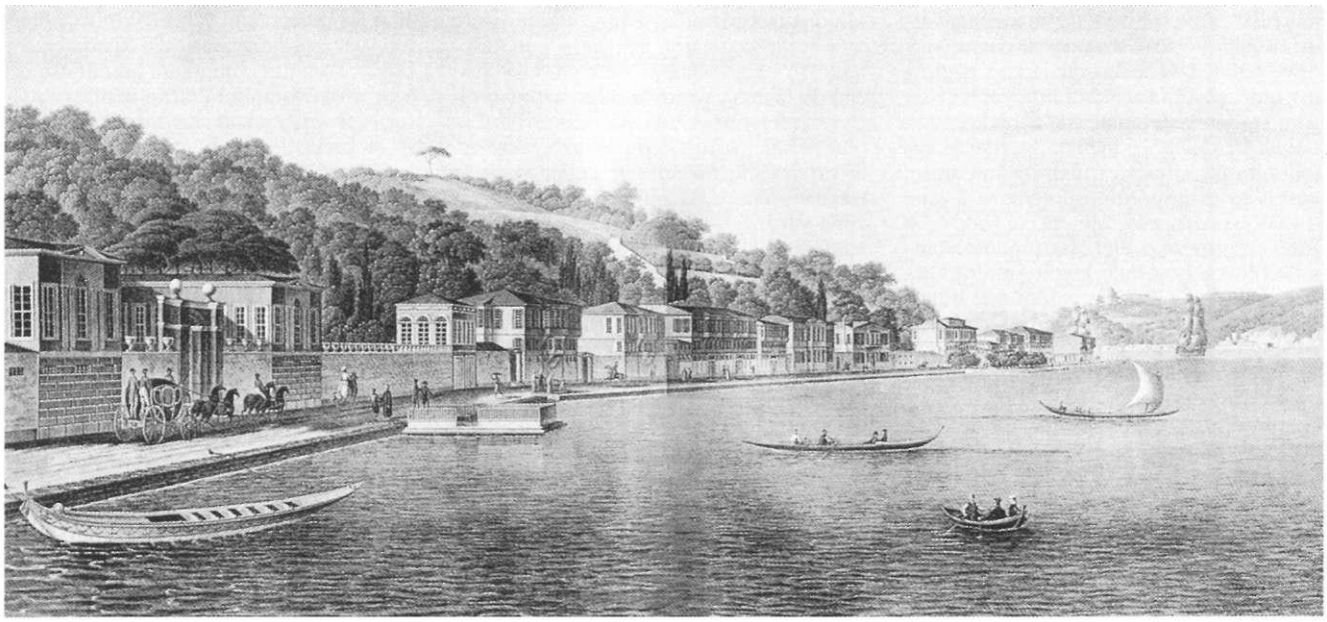
Köy çevresinin yürüyüş, avcılık (özellikle yabandomuzu avcılığı) gibi faaliyetlere uygun doğası, son yıllarda İstanbul'un orta ve üst gelir grupları için özellikle hafta sonu turizmi açısından Yalıköy'e cazibe kazandırmış ve köyün içinde ya da civarında bu amaca yönelik sayfiye evleri inşa edilmeye başlanmıştır.

Köyün bir sağlık ocağı, bir ilkokulu ve iki spor kulübü bulunmaktadır.

M. RIFAT AKBULUT

YALILAR

İstanbul'un kent imgesi, dünyanın belleğinde denizle birlikte oluşmuştur. Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul; Marmara, Haliç ve Boğaziçi kıyılarında denizin tanımladığı kentlerdir. İstanbul, 1960'tan

18. yy'ın sonlarında Büyükdere sahili ve Rus Elçiliği binası.
Melling, *Voyage*

sonraki yılların yarattığı depo-kent boyutlarına erişmeden önce, 2.600 yıl süren bu deniz kenti karakterini korumuştur. Yalı ise bu deniz kentine Türklerin getirdiği bir yaşam simgesidir. Dünyanın birçok ülkesinde su kenarında yaşayan, daha doğrusu suyolundan beslenen, örneğin Venedik, Amsterdam, Bangkok gibi çok ünlü kentler vardır. Fakat bütün bu kentler yapay kanallar üzerindedir. Oralarda insan doğaya yardım ederek, kentle birlikte kentin suyokarını da yaratmıştır. Oysa İstanbul kendine bir su dokusu yaratmamıştır. Var olan bir doğal yapı İstanbulü yaratmıştır. Ve yalı denizin kıskanmasına verilen bir yanıttır. 1960'tan önce İstanbul'da denizi görmeyen ya da hissetmeyen bir semt yoktu. Bütün Boğaziçi, bütün Üsküdar sırtları, bütün Marmara ve Haliç yamaçlarına yerleşen mahalleler denizi görerek yaşarlardı. Denizi görmeyen ya da birkaç dakikada denize ulaşamayan İstanbullu, İstanbul'da yaşıyor sayılmazdı. O açıdan bugünün adı sözde İstanbul olan kenti, tarihin İstanbul'u değkdir ve denizle yaşayan bir kentte gerçek sosyal hiyerarşi denize yakınlık, denize egemen olmakla başlar. Bizantion bütünüyle deniz egemeni bir kentti. Politik ve ekonomik yapısı da denize bağlıydı. Bizans'ı son yüzyıllarında bir kent devleti olarak yaşatan denizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik simgesi olan Topkapı Sarayı'mn Bizantionün Akropolis'i(->) üzerine oturması da denizin çağrısına yanıttır. İstanbul'un evrensel statüsünü de deniz yaratmıştır. Denizle iç içe yaşamanın konuta yansıyan simgesi ise yalıdır.

Osmanlı döneminden önce, deniz kıyısının surlar dışında kullanılışı zordu. Hunlarm Boğaz kıyılarına indiği, Arap donanmasının surlar önüne geldiği, Haçlıların zorlayıp ele geçirdiği ve Türklerin Anadolu yakasında at koşturduğu dönemlerde kıyılara konut yapmak olanaksızdı. Gerçi geç Roma ve Bizans imparatorluklarının görkemli çağlarında Boğaz'da saraylar, köşkler ve manastırlar yapıldığını, küçük köylerin varlığım biliyoruz. Fakat insanların kendkerini emniyette hissedip surlar dışına yerleşmeye cesaret etmeleri Türk döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde Boğaziçi'nde balıkçılık ve tarımla geçinen köyler vardı. Ne var ki. yalı bu köylerin konutları değildir. O dönemin koşulları içinde Boğaz'da yaşamak İstanbul'da yaşamak değildi. Boğaz'da oturup İstanbul'da çalışmak da söz konusu değildi. İstanbul'un içinde de surlar dışında Marmara kıyılarında ev de pek yapılmamıştır. Lodos böyle bir yerleşmeye olanak vermemiştir. Ancak Haliç hem kente yakın oluşu, hem de dalgalı olmayışı nedeniyle kıyı konutu için elverişli bir alandı. Fakat burada da kıyının çamur oluşu, inşaat olanağını zorlaştırıyordu. Bütün bu nedenlerde Halic'in ve Boğaziçi'nin konut alanı olarak kullanılması güçlü devlet mensuplarının ve sarayın önayak olduğu ve ancak onların gerçekleştirebileceği bir yapı etkinliği olarak başlamıştır. Başka bir deyişle yalı daha çok bir sultan konutu, bir kıyı kasrı, bir sahilsaray olarak ortaya çıkmıştır. Fiziksel boyutlarında ve tasarımında aristokratik ve zengin bir saray konutu geleneği vardır. Bir başka ve yönlendirici özelliği de ulaşımının denizyoluyla gerçekleşmesidir. Karayolu olmayan sarp Boğaziçi kıyılarında küreğe, yani insanın fiziksel gücüne dayalı, pahalı ve zaman alıcı bir ulaşım sistemi vardı. Buna da ancak, saray mensupları ve zenginler sahip olabilirlerdi. Yalı kavramının içerdiği bir diğer nitelik geçici konut olmasıdır. Sanayi öncesi toplumu, büyük boyutlu yapı ve hacimleri ısıtma olanağını saraylarda bile gerçekleştirememiştir. Eskiden insanlar soğuk evlerde otururlardı. Deniz kenarındaki yalılar da, o dönemlerin ısınma koşullarında kışın oturmak için yapılmamışlardır. Bütün bu yönleriyle yalı aristokratik, büyük boyutlu ve geçici (yazlık) olarak ikamet edilen ve ahşap olan bir sayfiye konutu olarak inşa edilmiş, imparatorluğun son dönemlerine kadar da bu niteliğini büyük ölçüde korumuştur.

Yalı Osmanlı tarihinde saray ve çevresinin "maison de plaisance'idır. İstanbul kıyılarında, Osmanlı konut geleneğinin eğilimleri içinde ve ahşap malzeme ile sultanlar, vezirler ve zenginler tarafından yapılan sahilsaraylar Avrupa aristokrasisinin kent dışında yaptırdıkları büyük konutlar ve saraylarla benzer nitelikte yapılardır. Boğaz'daki Beşiktaş Sarayı, Defterdarburnu Sarayı, Bebek Kasrı, Küçüksu Kasrı gibi yazlık sultan konutları, yılın büyük bir bölümünde boş duran sayfiye konutlarıydı.

Boğaziçi'nde yerleşme fetihten hemen sonra başlamamıştır. Sultanların ve bazı devlet büyüklerinin, örneğin II. Bayezid'in (hd 1481-1512) kurduğu hasbahçeler, sonradan yerine ünlü Bebek Kasrı (ya da Hümayunâbâd'ın yapılacağı I. Selim Kasrı) gibi bahçeler ve kasırlar varsa da büyük sayfiye konutu geleneği Boğaziçi'nde ve hattâ Haliç'te 16. yy'da yoktur. 17. yy'da bazı semtlerde yalılar yapıldığını öğreniyoruz. Sultanların kıyılarda yaptırdıkları ilk kasırlar kagirdir. Topkapı Sarayı'nda bile 16. ve 17. yy yalıları, Sinan Paşa KöşküGO, Sepetçiler Kasrı(-») gibi kagir yapılardır. Haliç'teki Tersane Kasrı, Üsküdarda Kavak Sarayı(->) gibi yapılar da kagir yapılardır. Kıyılara yalılardan önce, çoğu zaten miri arazi olan Boğaziçi'nde ve Haliç'te hasbahçeler yerleşmiştir. Boğaziçi'ndeki ünlü sahilsaray ve kasırların yerleştikleri arsalar, Boğazin manzarası güzel ve bahçe yapmaya elverişli yerlerinde daha önceki has-

bahçelerdir. II. Mehmed'in (Fatih) (hd 1451-1481) Beykoz üzerindeki Tokat Bahçesi, II. Bayezid'in Beşiktaş Bahçesi ve Beykoz'da Sultaniye Çayın'nda kurduğu bahçe, III. Murad'm (hd 1574-1595) Kandilli'deki hasbahçesi, IV. Murad'm (hd 1623-1640), Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han için yaptırdığı bahçe, yeniden tanzim ettirdiği Çengelköy Hasbahçesi gibi bahçelerin içlerinde küçük köşk ve kasırlar vardı. Hattâ sultanların bahçelere kurulan çadırlarda kaldıkları da olmuştur. Dolmabahçe'nin gelişim süreci bu açıdan karakteristiktir. Üzerine önce II. Selimin (hd 1566-1574) bir kasır yaptırdığı hasbahçe I. Ahmed döneminde (1603-1617) bir bölümü denizden doldurularak genişlemiş, IV. Mehmed (hd 1648-1687), I. Mahmud (hd 1730-1754) buraya kasırlar yaptırmışlardı. Daha sonra III. Selimin (hd 1789-1807) mimarı A.-I. Melling'e») aynı bahçede yaptırdığı saray, II. Mahmudün (hd 1808-1839) bunun yerine inşa ettirdiği çok daha büyük ve ahşap Dolmabahçe Sarayı ve Abdülmecid'in (hd 1839-1861) bugünkü Dolmabahçe Sarayi, aynı yerde sürekli bir inşaat etkinliğinin yüzyıllar boyunca sürdüğünü gösterir (bak. Dolmabahçe Sarayı).

Bu sarayların arkalarındaki bahçelerde de Boğaziçi'nin büyük köşkleri vardı. Örneğin Beşiktaş Sarayı'nın arkasındaki yamaçta I. Mahmudün Bayıldım Köşkü») vardı. Çırağan Sarayı da IV. Murad döneminde bir hasbahçe idi ve kız kardeşi için burada bir kasır yaptırmıştı. İçinde çırağan eğlenceleri yapıldığı için Çırağan denen bu yalının yerine Damat İbrahim Paşa, Fatma Sultan») için bir yalı yaptırmış, III. Selimin tekrar yaptırdığı sahilsaray, nihayet Çırağan Sarayına dönüşmüştür (bak. Çırağan Sarayı).

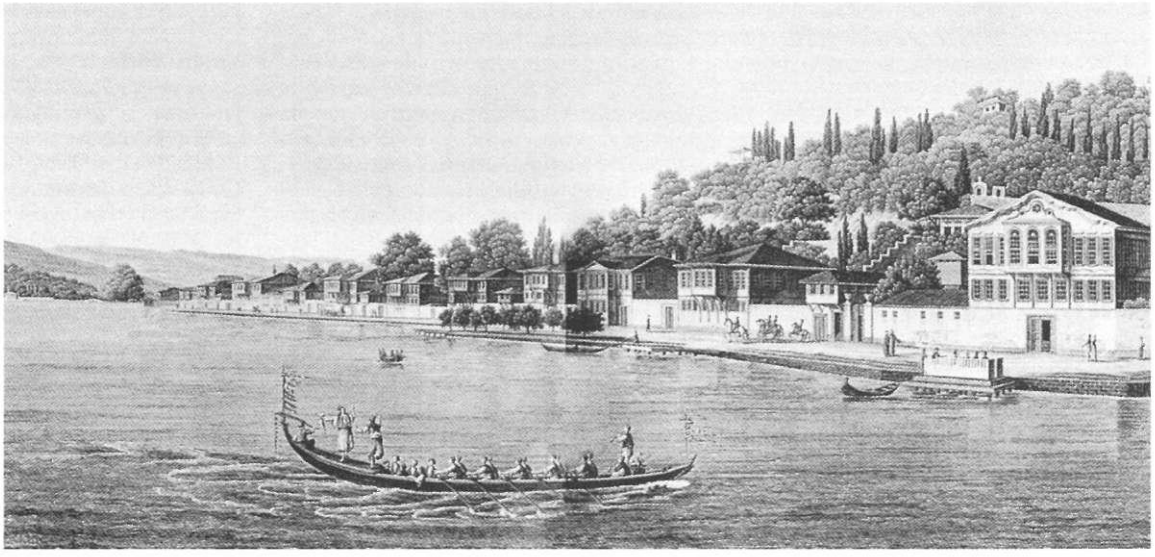
Fetihten sonra Boğaziçi kıyılarının bir tür kontrolü sultanlar tarafından yer yer daha çok askeri nitelikli memurlara verilmiştir. Örneğin 15. yy'da Rumelihisarı'ndan Arnavutköy'e kadar Bölükbaşı Bebek Çelebi'nin arazileri vardı. Kıyıları kontrol eden bostancıların kullukları yakınında da bostancıbaşıların, bazı yalkar yaptırdıkları

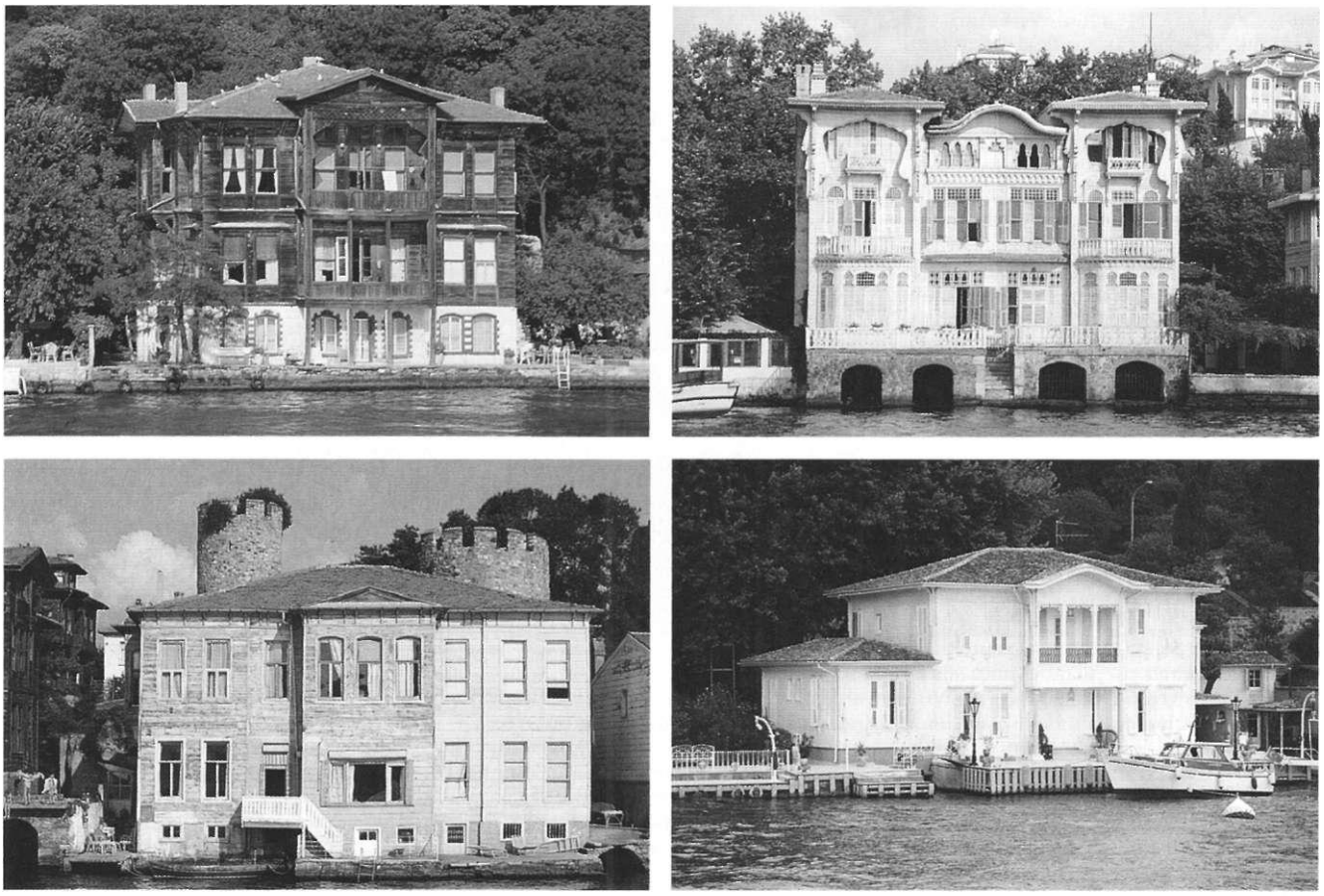
Bartlett'in bir gravüründe Bebek'teki Yılanlı Yalı, 19. yy.
Ara Güler arşivi

anlaşılıyor. Boğaz'a İlk yerleşenlerin buralardaki görevliler olduğu görülüyor. Divandan başka devlet dairesinin olmadığı bu dönemde, işler her görevlinin konutunda görüldüğü ve suriçinden Boğaziçi'ne ya da Halic'in uzak kıyılarına ulaşmak uzun bir kara ve deniz yolculuğu gerektirdiği için, o dönemde işyeri-konut ilişkisi işlevsel bir tutumla çözülmüştür. Kıyıdan ulaşılan semtlerde bile, göreve bağlı konutun varlığı izleniyor. Örneğin Beşiktaş'ta kaptan paşaların sahilsarayları vardı. Deniz kıyısında yapılan konutların önce İstanbul'a en yakın mahallelerde, Salıpazarı ve Fındıklı'da, giderek Beşiktaş'ta ve daha ötede yapılmaya başlandığı görülüyor. Evliya Çelebi 30 mahallesi olduğunu söylediği Tophane'nin ve bahçeler içinde bir semt olduğunu söylediği Fındıklı'nın saray ve yalılarından söz eder. Ortaköy'de 17. yy'da sultan kızlarının ve vezirlerin yalıları vardı. Evliya Çelebi, Boğaz in her iki yakasında da çok mahalleli köyler ve yalılar olduğunu yazar. Anadoluhisarı İle Kanlıca arasında 17. yyln sonunda yapılan Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nın») bugüne kadar yaşamış divanhanesi konut mimarisinin zengin örneklerinin Boğaz'ın uzak kıyılarına 17. yy'dan başlayarak taşındığını göstermektedir. Yine de orta Boğaz'dan, yani Anadolu yakasında Kanlıca, Rumeli yakasında Baltakmam'ndan öteye kürekle gidip gelmek çok uzun zaman aldığı için, bu kıyılardaki büyük yalılar, Şirket-i Hayriye») kuruluncaya kadar, aşağı Boğaz'a göre çok sınırlı olmuştur.

Sultanın ve devlet büyüklerinin yazlık konutlarını yoğun olarak deniz kenarına taşımaları Lale Devrinin») İstanbul yaşamına kazandırdığı bir olgudur. Özellikle Damat İbrahim Paşa'nm birçok yalı kasrının kurucusu olduğunu görüyoruz. Haliç'teki yalı ve sarayların yamsıra, Salıpazarı'nda 1137/1724-25 tarihli Emnâbâd Sahil-

Melling'in çizgileriyle Büyükdere ve Baron Hübsch Yalısı.
Melling, *Voyage*

Kanlıca Körfezi'nin kuzeyindeki Hacı Ahmed Bey Yalısı (sol üst), Yeniköy'deki Faik Bey ve Bekir Bey yalıları (sağ üst), Anadoluhisarı'ndaki Şeyh Talat Efendi Yalısı (sol alt) ve Kanlıca-Anadoluhisarı arasındaki Nuri Paşa-Rahmi Koç Yalısı.
Kadir Aktay, 1993

sarayı (bu sarayın yerinde bugün Mimar Sinan Üniversitesi olan Çifte Saraylar!-»] vardır), Defterdarburnu'ndaki ünlü Neşatâbâd Sarayı (sonradan burada III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan Sahilsarayı[->] yapılmıştır), daha önce var olan Bebek'teki hasbahçede Hümayunâbâd (bu köşk I. Abdülhamid döneminde [1774-1789] Cezayirli Hasan Paşa tarafından yenilenmiş, kısa bir süre sonra da III. Selim tarafından yeniden inşa edilmiştir) (bak. Bebek Kasrı) bunlar arasında sayılabilir. Boğaz sahilsaraylarının bir bölümünün Patrona Halil Ayaklanması») sırasında tahrip edilmekten kurtulduğunu, I. Mahmud döneminde ise Boğaz'a olan ilginin, padişahın da teşvikiyle daha da arttığını görüyoruz.

I. Mahmud Beşiktaş Sarayı'nda, Kanlıca Körfezi'nde, Küçüksu'da kasırlar yaptırmış, Kandilli Sahilsarayı'm yenilemiş ve Nevâbâd admı koymuş, Çengelköy'de annesine Şevkâbâd adlı bir kasır yaptırmış; Beylerbeyi'nde Ferahfeza diye bir kasır inşa ettirmiş, uzun saltanatı sırasında Lale Devri'nin kıyılara olan eğilimini sürdürerek Boğaziçi'nin iki yakasına da yalılar yaptırmıştır. I. Mahmudün yaptırdığı ve bugüne hiçbiri kalmamış olan bu kasırlar arasında en iyi tanıdığımız, sonradan yerine III. Selim'in yeni bir sahilsaray yaptırdığı ve Abdülmecid döneminde kagir olarak yeniden yapılan Küçüksu Kasrı'dır(->). Padişahın bu tutkusu devlet büyükleri tarafından da izlenmiş ve Mellingln albümünde büyük bir hayranlıkla seyredilen olağanüstü yalılarıyla Boğaziçi peyzajı 18. yy'da özgün çehresine kavuşmuştur.

Yalıların mimari tarihimizde garip bir kaderi vardır. Her biri görkemli kompozisyonlar olan bu büyük yapılar, arkalarında, birkaç resimden başka hiç iz bırakmadan yok olmuşlardır. Bu yok oluşun bir nedeni büyük bir süratle inşa edilen bu ahşap yapıların, terk edildikleri zaman, bakımlarının hemen hemen olanaksız oluşudur, ikincisi Osmanlı devlet yapısında yaşamları ve görevlerinin süresi sultanm iki dudağı arasında olan büyük devlet adamlarının ikballerinin, ekseriya kısa sürmesidir. Bir yere sürüldüklerinde evleri, yalıları da kendi hallerine bırakılarak yok olmakta ya da padişah tarafından başka birine verilmekte ve ahşap inşaatın akıl almaz kolaylığı ve ucuzluğu nedeniyle, yeni sahipler kendilerine yeni bir yalı yaptırmaktadırlar. Dönemin politik stabilitesine bağlı olarak yalı yapımı da artmış ya da azalmıştır. Gerçi 18. yy'dan sonra özellikle Boğaziçi'nin sayfiye niteliği hiç değişmemişse de Tanzimat'tan soma, Kırım Savaşı'ndan sonra ve II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), yak arsalarının el değiştirdiği ve yeni yalıların yapıldığı görülmektedir. 19- yy'da Boğaz kıykarı ortalama üç ya da dört kez fizyonomi değiştirmiştir. Boğaziçi'nin bu yüzyılda bile sultanm kullarına özel olarak verdiği bir lütuf gibi kabul edildiğini gösteren ilginç bir uygulama, devlet adamlarının sultanın "irade-i seniyesi" olmadan İstanbul'daki konaklarını bırakıp yalılarına taşınamamaları ve mevsim sonunda da padişahın emrini beklemeleriydi. Ayrıca, Boğaziçi'ne özel kayıklarla gidildiği için, devlet ricali mevkilerine göre kayık kullanmak zorunda idi. Bunun için yapılan yönetmeliğe göre "vezirler beşer, bâlâ ricali dörder, ûla evveli üçer, ûla sanisi ve mütemayizlerin ikişer çkte kayıklara binmesi" gerekiyordu.

Sürekli değişimler yalı mimarisini de özellikle mimari üslup açısından etkilemiştir. Klasik dönem mimarisi için, Topkapı Sarayı'nm birkaç köşkünden başka verilecek örnek kalmamıştır. Lale Devri Haliç'te tümüyle yok edilmiş, o dönemin zengin iç bezeme üslubunun tek örneği, Anadoluhisarı'ndaki Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı divanhanesinin, çok harap enteryöründe ve bu yapıya ilişkin yayınlarda kalmıştır. Başta Melling olmak üzere Batılı ressamlar daha çok barok dönem sonu ve ampir üslubunun anılarını ve görüntüsünü belgelemişlerdir. 19. yy klasizan mimarisi eski desenlerde ve erken fotoğraflarda yaşamaktadır. Tanzimat döneminin Baltalimanı'ndaki Mustafa Reşid Paşa Yalısı (bak.

Baltalimanı Sahilsarayı), Kuzguncuk'taki Fethi Ahmed Paşa Yalısı(->), Beylerbeyi'ndeki Hasib Paşa Yalısı(->), Kanlıca'daki Saffet Paşa Yalısı(->), Akıntıburnu'ndaki Köçeoğlu Yalısı(-0 gibi örnekleri yakın zamana kadar yaşadıkları için daha iyi belgelenmişlerdir. Osmanlı döneminin yarattığı bu büyük konut geleneğinin, bu kadar yakınımıza kadar geldikten sonra yok oluşu Osmanlı kültürünün mimariyi kullanılıp atılan bir eşya gibi görmesinin sonucudur. Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinin, fotoğraflarda gördüğümüz yalıları, biriki sultan sarayı dışında, tümüyle yok olmuştur. II. Abdülhamid döneminin art nouveau yalılarından ise sadece Bebek'teki Hıdiva Sarayı(->) kalmıştır. Art nouveau mimarisinin olağanüstü bir gösterisi olan Kuruçeşme'deki Nazime Sultan Yalısı(-0 1923'te yıktırılmıştır.

Yalı yaşamı deniz kıyısında bir sayfiye yaşamıdır. Ne var ki Osmanlı toplumu deniz kıyılarındaki konutlarını bugünün insanları gibi kullanmamıştır. 20. yy'a gelene kadar yalı sakinlerinin yüzmeleri söz konusu değildi. Son dönemlerin sandal sefaları, balık tutma gibi rekreatif eğlenceleri, su sporları gibi etkinlikler de söz konusu değildi. Yalı deniz kenarında bir bahçe köşkü niteliği taşırdı. Özellikle kadınlar için, sayfiye ile gelen özgürlük, daha güzel bk ortamda, daha büyük bahçelere sahip olmaktan kaynaklanıyordu. Boğaz yolları yapılmadan önce, yalı denince akla gelen iklimin en güzel çağını denizle koru arasında, tümel bir doğal ortamda geçirmekti. Büyük yalılar yamaçlardaki köşklerine bağlanırlar, ağaçlar, korular, havuzlar, küçük köşkler, denizden beslenen bir kır yaşamının fiziksel çevresini oluştururdu. Boğaziçi yalılarının bahçelerinin kendine özgü ağaçları vardır. Bunların bir bölümü yereldir. Örneğin defne, şimşir ve erguvan, çınar, servi, ceviz, incir ve ıhlamur Boğaz ikliminin ağaçlarıdır. Yalı ve köşklere sonradan getirilen ağaçlar ise manolya ve fıstıkçamı olmuştur. Bütün bahçelerde özellikle dut, ayva, incir bulunurdu. Fındık çit olarak kullanılırdı. Yalıya yakın bahçe kısımlarında mor salkım ve asma dikilirdi. Dutla başlayan yaz dönemi, incir ve ayva ile biterdi. Yak yaşamının iki büyük olgusu İstanbul'dan taşınma ve dönüştür. Bunların hazırlıkları haftalarca sürer ve gerçek bir göç niteliği taşırdı.

Boğaziçi yalısı, harem ve selamlığı, divanhanesi, büyük bahçesi, havuzları, özel getirilmiş suyu, özel hamamı, bahçedeki mutfağı, kayıkhanesi, Boğaziçi'ne özgü kayıkları, ahırı, daha geç dönemlerde, bahçelerindeki kameriyeleri, dağdaki köşkü, grottoları, köprüleri, arabalığı, kayıkçıları, seyisleri, bahçıvanları, aşçıları ke büyük bir mimari ve sosyal olgudur. 19. yy'm ikinci yarısından kalan fotoğraf albümlerinde yer yer, bkbkleriyle yarışırcasına büyük boyutlarda yapılan bu yalıların, 20. yy'm başında ve bugün yapılan kıyı konutlarıyla hemen hemen hiçbir kullanım ve biçim ilişkisi kalmamıştır. Son yüzyılda Rumeli yakasının yan yana gelen yalıları önünde sürekli bir rıhtım uzanırdı. Bu çok özel kıyı yolunu oluşturan rıhtımlar birçok noktasında kuvvetli akıntılar olan Boğaziçi'nde kayıkları yedekte çekmek için yapılmıştı. Anadolu yakasında bu rıhtımlar daha azdır.

Tümüyle saray aristokrasisi ve çevresinin yarattığı bu yapı türü, somadan zengin azınlık tüccarlarının, yabancı elçiliklerin de katıldıkları bir gösteri olmuştur. Rumeli kıyısında Karedeniz'e doğru çıktıkça yine yabancılarla karışık olarak, azınlıklar, Anadolu yakasında ise, Kuzguncuk, Çengelköy ve Kandilli dışında, devlet kademesinde daha alt düzeylerdeki memurların yalıları vardı. Genelde kente yakın olan kıyılarda saray mensuplarının, vezirlerin, Boğaziçi'ne çıktıkça devlet hiyerarşisinde daha alt düzeylerdeki memurların yalıları vardı. Fakat tarihi yalı imgesi büyük sahilsarayla-

Y A L I L A R

Boğaziçinin en kendine mahsus güzelliklerinden biri: Yalılar! Kimi taşdan, kimi tahtadan; kimi taze renkli, kimi yorgun yüzlü, bin bir biçimli yalılar!.. Bunlar iki kıyı boyunca kâh denizin tâ üstündeler; kâh kendi rıhtımlarının kenarındalar ve kâh dar bir caddenin berisindeler...

Gerçi Boğaziçi'nin hemen her köşesine köyler ayrı birer isim veriyor... Fakat köylerin hemen hepsi, gelişi güzel kıvrmtılı yolların eski kaldırımlarına bakan, çoğu esmer tahtalı evlerden ibaret... Bu evler, ya geçimleri Boğazın sularında olan balıkçılarla kayıkçıların, ya da gündüzleri şehre inen memurlarla esnafın, yani yerlilerin.

Yalılar ise her mevsimi başka bir semtte geçirmeğe alışkın eski İstanbul zenginlerinin, vükelâsının bir kaç ay deniz ve koru sefası sürmek için kurdurmuş oldukları su kenarı konakları...

Bunlar kıyılardan başlıyor ve göğdeleri yüksekliğinde bahçe duvarları arasında kapalı ağaçların gölgesinde kat kat setlere yapışık merdivenlerle, -kubbelerini salkım yaprakları örtmüş, her biri manzaraya bir değişiklik veren basamaklarını otlar ve yabanî çiçekler bürümüş taş merdivenlerle- yamaçlardaki köşklere kadar da uzayor: Böylece suyun keyfi bahçenin ve geniş ufkun keyfi ile birleşmiş oluyor; zira tepelerden bakılınca Boğaziçi daha derli toplu bir göl görünüşünde...

İki köy arasındaki boşluğu bu yalılar dolduruyor... Kenara bir sel gibi boşanan köylerin önlerim bunlar kaplayor.. Bir bakışda anlaşılıyor ki kıyılar umumiyetle paranın ve haşmetin, yamaçlar ise ekseriya orta halin ve tevazuundur. Çünkü Boğaziçi evleri yahlaşdıkça gürbüzleşiyor, renkleniyor, sıklaşıyor. Bu bakımdan yalıları, ardlarındaki yoksulluk manzarasını denize karşı kapayan birer engin paravanaya benzetmişimdir. Ve yalılarla köylerden, eski eşraf ile ardında duran tevabii tesirini aldığım olmuşdur.

Fakat, yalıları, Boğaziçi denen bin bir alımlı güzele imrenmeden bir an bile yaşamamağa andetmiş sevdalılar sandığım da oluyor... Bana öyle geliyor ki yalıların tâ en kıyılara kadar o hodbin sokuluşları ve geniş yalnızlıklar içinde o usanmaz bekleşişleri, hep bu sevgiye tutulduklarını gizliyememekten ileri gelmiş coşgunluk hareketleridir...

Yalılar, onu seve seve soluyorlar, tâ onun yanında eriyesiye, ve onun bağrında ölesiye kadar.. Yalılar ki bütün ömürlerince biçimlerinden âdetlerine kadar tekmil onun füsunu altmdalar... Onun için, yalkardan birinin kapısını açıp daha avlusunun serin loşluğuna girince, cömerd bir ruhun, tadına doyulmaz mahremiyetine alınmak üstünlüğüne erdim gibi oluyorum.

Bu yalılardan öyleleri var ki içleri ut karınları gibi duygulu; dışarının en küçük seslerini bile camı açık, kafesli pencerelerinden içeri âdeta büyülterek alıyor: Biri, kapının inceli kalınlı çıngırağını sallasa, bir kervan geçişi zevkini duyuyorsunuz. Aşağıda çıplak baldırlı kızların, ayaklamadaki ıslak bezlerle yaş tahtalardan çıkardıkları gıcırtılar, yukarı katlara kumru huhuları gibi akisler yayıyor. Yattığınız yerden görmeseniz bile sudan geçen şey nedir biliyorsunuz; bunu, denizin oynayışlarından çıkan türlü sesler size haber veriyor.

Su, bir çağlayan gibi ötüyor mu, dalgaları bk lodosun başlangıcındaki gibi rıhtıma çarpıyor da serpintileri iri taşları sulayor mu? Geçen, gemidir!... Rıhtıma saldırış eden bu su öfkesi, onu gözle sezkmez, fakat yıllarca bıkmadan tekrarlanacak sürekli hırsının milyonda biri ile hem sarsıyor, hem de bu yeyişden sonra ağır ağır yatışıyor. Önceki homurdanışı, bk kaç an içinde, uslulaşa uslulaşa âdeta bir dudak şapırtısı kadar inceliyor; denebilir ki öfkelendiğinden pişman olmuşdur; ve taşa bir barışmanın öpücüklerini kondurduktan sonra eteğinin yosun saçakları ucunda baygınlaşıyor.

Su, bir makine patırdısma karışarak yırtılır gibi hışıldadıkdan soma ardında uzun iniltiler bırakmıyorsa, geçen ya bir motordur, ya uskurlanmış bir pazar kayığı; ya da direğinin gölgesi odanın duvarma uzun bir nida işareti çeken mavuna!.. Gezinti sandallarının, küme küme ağ yüklü balıkçı kayıklarının geçmesi, içli su nefeslerini andırıyor...

R. E. Ünaydm, *Boğaziçi Yakından,* İst., 1938, s. 39-41

nn yarattığı ve bugün sadece birkaç sarayda ve küçük yalıda ve daha çok kâğıtlar üzerinde kalmış olan imgedir. Bugüne çok niteliksiz örnekleri kalan bu mimari ortamın Boğaziçi'ne hâlâ bir nitelik kazandıran mirası, korumakta güçlük çektiğimiz Boğaziçi korularıdır. (Mimari için bak. ev mimarisi; konaklar.)

Bibi. S. Birsel. *Boğaziçi Şıngır Mıngır,* İst., 1981; Eldem. *Boğaziçi Anıları;* Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* I-II; O. Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri,* I-IV, İst., 1993-1994; T. Gökbilgin, "Boğaziçi", *LA,* II; C. Kayra, *İstanbul, Mekânlar ve Zamanlar,* ist., 1990, s. 122-181; ay, *MekânlarveZamanlar-Bebek,* İst., 1993; C. Kayra-E. Üyepazarcı, *Mekânlar ve Zamanlar, Kandilli-Vaniköy-Çengelköy.* İst.. 1993; ay, *İkinci Mahmut'un İstanbul'u, Bostancıbaşı Sicilleri,* İst., 1992; Melling. *Voyage: Zıya. İstanbul ve Boğaziçi.*

DOĞAN KUBAN

YALOVA ATATÜRK KÖŞKLERİ

Yalova İlçesinde bulunan ve Atatürk'ün dinlenmek maksadıyla kaldığı iki köşkü kapsamaktadır.

Bu köşklerden 1929'da yapılmış olanı kagirdir. Arazinin eğimine uydurulmuş, dikdörtgen görünümünde bir plana sahiptir. Yapı iki tam kat ve bir çatı katından oluşmaktadır. Yapının bodrum katında servis merdivenlerine sahip geniş mutfaklar bulunmaktadır. Zemin katında bir giriş holü yer almakta, buradan Şeref Salonu'na, oradan da iki kapıyla toplantı ve yemek salonuna geçilmekte, salon bir kapıyla öğle yemeklerinin yendiği bir terasa açılmaktadır. Terastan, toplantı ve yemek salonlarından birer kapıyla girilen küçük bir çalışma odası binanın sağında yer almaktadır. Çalışma odasının yanında tuvaletler ve hizmetçi odaları bulunur. Burada ayrıca üst kata çıkan merdivenler vardır. İkinci kat orta salona açılan odalar şeklinde düzenlenmiştir. Bu salon giriş bölümü üzerinde yer alan Çinili Balkona açılmaktadır. Orta salonun çevresini "U" biçiminde bir koridor dolaşmaktadır. Çinili Balkonun sağında bir yatak odası ve banyo yer alır. Buradan birbirine geçişi olan iki ciinlenme odasına girilmekte, buradan da Atatürk'ün çalışma odasına geçilmektedir. Bu oda Atatürk'ün yatak odasıyla bağlantılıdır. Yatak odası bir banyoya açılmaktadır.

Orta salonun sağında kalan bölüm misafirlere ayrılan odaları içermektedir. Yapının mimari karakteristiği girişin sağ tarafının iki kat boyunca ince dikdörtgen pencerelerle yükseltilmesi o dönemde İstanbul konutlarında egemen olan art deco(-») akınıma işaret etmekle birlikte, arazinin gereklerine uyan bir mimari anlayışla oluşturulmuştur. Köşkün mobilyaları ve diğer eşyalar Dolmabahçe Sarayından») getirilmiştir.

Diğer köşk Yaverlik Köşkü adım taşımaktadır. Bu köşkle ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bina dikdörtgen planlı olup iki tam, bir çatı katma sahiptir. Zemin katı kagir, üst katları ahşaptır. Zemin katında dışarıya taşkın ahşap balkon, ikinci katındaysa. cephesine karakteristik özelliğini veren, ahşap kolonların taşıdığı veranda yer almaktadır. Yaverlik Köşkü plan ve süsleme özellikleriyle 19- yy'[m] son 10 yılı içinde inşa edildiğini düşündürmektedir" II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) burada yaptırdığı onarım ve yeni yapılar göz önünde bulundurulduğunda. Yaverlik Köşkünün de II. Abdülhamid döneminde inşa edildiği söylenebilir. Köşk art nouveau») üslubundadır. Yapı, Cumhuriyet'in ilanından sonra, Atatürk tarafından onartılmış ve 1929 tarihli köşk inşa edilene dek Atatürk tarafından kullanılmıştır. Daha sonra, Atatürk'ün yaverlerinin ve yakın arkadaşlarının kullanımına ayrılan köşk, günümüzde sosyal tesis olarak kullanılmaktadır. Yalova Atatürk köşkleri bugün Milli Saraylar Daire Başkanhğı'nın yönetimindedir.

Bibi. A. Gürçağlar. *Yalova Atatürk Köşkleri.* İst.. 1993: A. M. Mansel, *Yalova ve Civarı,* İst., 1963.

AYKUT GÜRÇAĞLAR

YALOVA İLÇESİ

İstanbul İlinin ana bölümünden ayrı olan güneydoğudaki Armutlu Yarımadası'nın kuzey kesiminde yer alır. Yalova ilçesi doğuda Kocaeli, güneyde Bursa illerine, batı ve kuzeyde de Marmara Denizi'ne komşudur. Bu sınırlar içinde Yalova İlçesinin yüzölçümü 492 km-"dir.

Bozburun Yarımadası ve Samanlı Yarımadası adlarıyla da anılan Armutlu Yarımadası İzmit ve Gemlik körfezleri arasında batıya doğru bir çıkıntı oluşturur. Yarımadanın orta kesiminde bir sırt halinde yükselen Samanlı Dağları doğu-batı doğrultusunda uzanır. Bu dağ sırası ilçe sınırları içinde Beşpınar Tepesi'nde 926 m'ye ve Dumanktepe'de de 897 m'ye erişk. Beşpınar Tepesi aynı zamanda İstanbul İli'nin de en yüksek noktasıdır. Samanlı Dağlan akarsu kaynağı ve doğal bitki örtüsü açısından zengindir. Bu dağlardan çıkıp kuzeye doğru akarak Marmara Denizi'ne dökülen başlıca akarsular Kocadere, Karpuz (Teşvikiye) Deresi, Sellimandıra (Samanlı) Deresi, Safran Deresi, Laledere ve Kılıç Deresi'dir. Sellimandıra Deresi üzerinde Yalova kentine içme ve kullanma suyu sağlamak amacıyla Gökçe Barajı kurulmuştur.

Tablo I
Yalova İlçesi'nin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Kent*	*Kır*	*Toplam*
1935	2.635	14.205	16.840
1940	2.300	14.778	17.078
1945	3.608	16.668	20.276
1950	3.833	18.422	22.255
1955	6.610	20.061	26.671
1960	11.318	21.783	33.101
1965	14.241	22.849	37.090
1970	17.689	25.000	42.689
1975	27.289	27.747	55.036
1980	41.823	33.964	75.787
1985	53.857	36.371	90.228
1990	65.823	47.594	• 113.417

Kuraklık yüzünden zor duruma düşen İstanbul kentinin ihtiyacının bir bölümünü karşılayabilmek için Gökçe Barajı Gölü'nün suyu 1990'da tankerlerle Kuruçeşme'ye taşınmıştı. Kocadere Köyü yakınındaki Delmece Yaylasında bulunan Dipsizgöl, ilçede bilinen tek doğal göldür. Bu akarsuların vadilerinde bulunan ve taşıdıkları alüvyonlarla kıyıda oluşturdukları düzlükler tarım alanı olarak değerlendirilir. İlçenin Marmara Denizi kıyısı oldukça düzdür. Belirgin bir girintiye rastlanmayan bu kıyıda iki çıkıntı dikkati çeker. Bunlar Çınarcık'ın doğusundaki Dereboynu Burnu ile Taşköprü'nün kuzeyindeki Çatalburun'dur. Çatalburun ile karşı kıyıda Danca'nın batısındaki Yelkenkaya Feneri'ni birleştiren çizgi İzmit Körfezinin başlangıcı olarak kabul edilir.

Konum olarak bir geçit alanında yer alan Yalova İlçesi Akdeniz ikliminin hem Marmara Bölgesinde ve hem de Karadeniz Bölgesinde görülen tiplerinin etkisi altında kalır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar serin ve yağışlı geçer, ilçede 40°C ve -10°C yi bulan sıcaklıklara rastlanmamıştır. Yağış rejimi açısından daha çok Sarıyer İlçesi'ne benzer. Kışın daha çok yüksek kesimlere kar yağar. Yıllık yağış ortalamaları 750 mm ile 800 mm arasında değişir.

Oldukça ılıman ve nemli bir iklimin et-

Yalova Atatürk Köşkü *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*

Yalova İskelesi'nden bir görünüm.
Bekir Baki Aksu, 1994

kisi altında kalan Yalova, yeşil alan açısından İstanbul lli'nin en zengin ilçelerinden biridir. İlçe alanının yaklaşık yarısı ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda makilere sıkça rastlanır ama ıhlamur, kestane, gürgen, meşe ve kayın gibi Karadeniz Bölgesi'ne özgü ağaçlar egemendir.

Tarihi hakkında bilgi bulunan tek yerleşme, ilçe merkezi olan Yalova kentidir. Yalova'nın bilinen en eski adı Pitya'dır (Pythia). Helenistik çağdan beri yararlanılan Yalova Kaplıcaları da eski kaynaklarda "Pythiai Thermai" olarak geçer. Pitya'nın MÖ 8. yy'da ya da MÖ 7. yy'da Yunanistan'dan gelen denizciler tarafından kumlan bir iskele yerleşmesi olduğu sanılır. Bitinya (Bithynia) Krallığı sınırları içinde olan Pitya, MÖ 1. yy'da Roma'ya, daha sonra da Bizans İmparatorluğuna bağlandı.

14. yy'ın ilk çeyreğinde Osmanlıların eline geçen Pitya, Osmanlı döneminde değişik adlarla anıldı. Evliya Çelebi buradaki kasabaya Kara Yalova Kalesi dendiğini yazıyor. Ayrıca Bursa Sancağına bağlı 700 haneli kaza merkezi kasaba olduğunu belirtiyor. Evliya Çelebi Kara Yalova adının, Osman Gazi'nin emriyle bu toprakları fetheden Kara Yalavaçoğlu'ndan geldiğini ileri sürer. Oysa 16. yy'a ait bazı kaynaklarda kasabanın adı Yalakabad olarak geçer. 19. yy'a ait bazı belgelerde de Yakalabad'ın yanısıra Yalıova adına rastlanır. Bugünkü adın Yalıova denirken söylenme kolaylığı nedeniyle "ı" harfinin düşmesi sonucunda oluştuğu ileri sürülür.

Devlet salnameleri incelendiğinde Yalova Kazası'nm 18ö7'de Hüdavendigâr Vilayeti'nin Bursa Sancağına, 1899'da Karamürsel Kazası'nın nahiyesi olarak müstakil İzmit Sancağına bağlı olduğu görülür. Yalova 1901'de yine kaza yapıldı. 1926'da ya-" pılan bir yönetsel düzenleme sırasında nahiye haline getirilen Yalova, Kocaeli Vilayeti'nin Karamürsel Kazası'na bağlandı. 1929'da çıkarılan başka bir kanun gereğince kaza (ilçe) yapılan Yalova, İstanbul Vilayeti'nin (il) sınırları içine alındı.

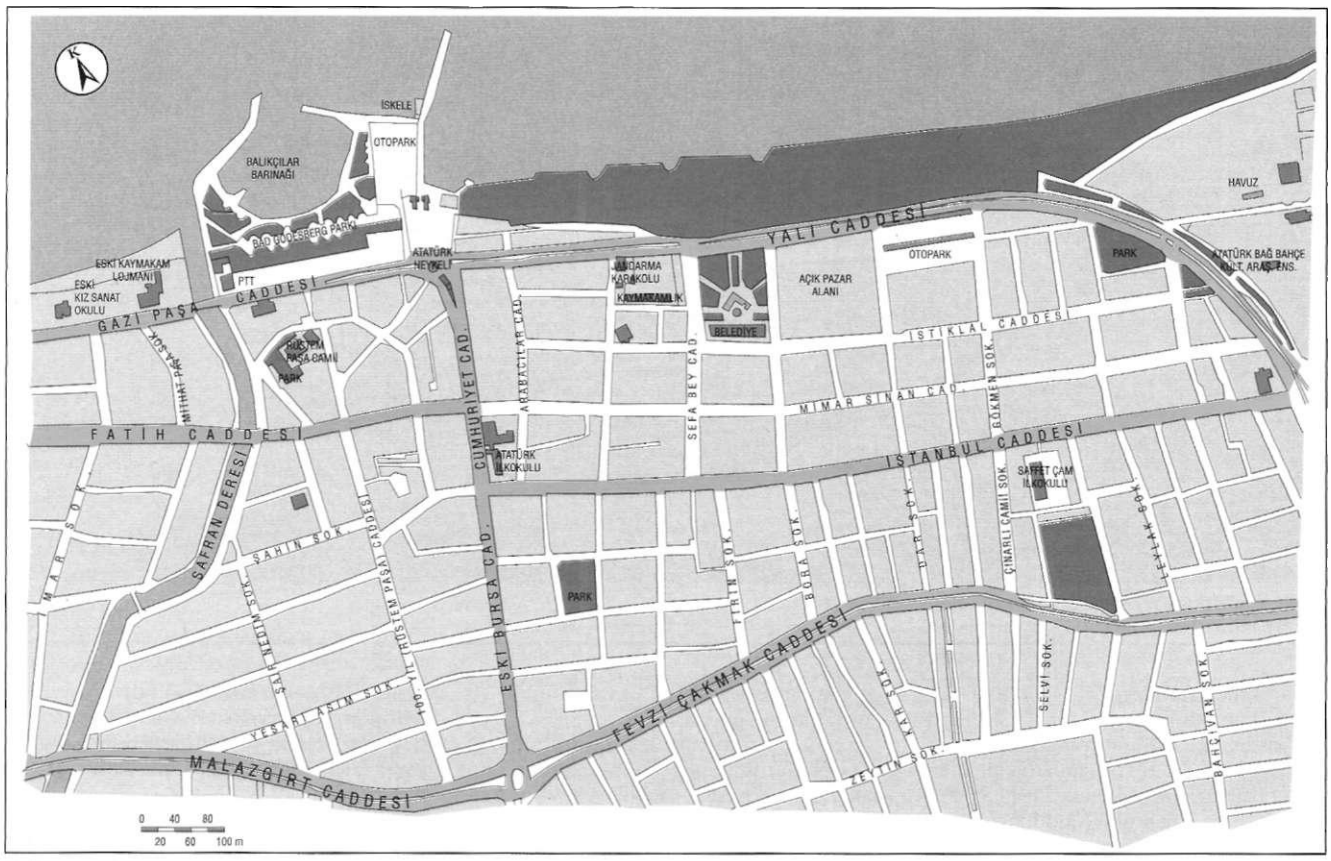
Osmanlı döneminde halkının önemli bir bölümü Ermeniler ve Rumlardan oluşan Yalova yöresine özellikle 19. yy'ın sonlarında Kafkasya'yı terk etmek zorunda kalan Müslüman göçmenlerden bir bölümü yerleştirildi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yöreyi ele geçirmek isteyen Yunanlılar, 1920'de Çmarcık'ın batısında yer alan ve eskiden Katırlı Köyü adıyla anılan Esenköy'e denizden çıkarma yaptılar. Yöreyi Rum ve Ermeni çetelerinin de yardımıyla işgal eden Yunan ordusuna bağlı birliklerin 29 Nisan 1921'de Kocadere Köyü'nde bir katliam yaptığı bilinir. Yerel güçler tarafından oluşturulan müfrezelerin silahlı direnişi sonucunda Yalova ve çevresindeki köyler 19 Temmuz 1921'de tümüyle işgalden kurtuldu. Yalova ve köyleri Yunan işgali sırasında büyük ölçüde zarar gördü.

Antik çağdan beri kaplıcalarıyla tanınan Yalova, kalkınma ve gelişimini Gazi Mustafa Kemal'e (Atatürk) borçludur. Kaplıcalar bölgesini ve yöreyi gezdiğinde çok beğenen Gazi, Yalova'nın ilçe yapılıp İstanbul'a bağlanmasını, eskiden haftada dört gün yapılan vapur seferlerinin her gün yapılmasını sağlamıştır. Kaplıcaların onarılmasını, yolunun yapılmasını da sağlayan Mustafa Kemal, Baltacı ve Millet çiftlikleri arazilerinin bir bölümünü göçmenlere ve köylülere dağıtmıştır. Buradaki çiftliklerinin arazilerini ıslah ettiren, sıtma yuvası olan bataklıkların kurutulmasını sağlayan Atatürk, yazları Yalova'da geçiriyordu. Atatürk için Kaplıcalar'da, Baltacı Çiftliğimde ve Millet Çiftliğimde birer köşk yaptırılmıştı. Bunlardan Millet Çiftliğinde bulunanı, yapımı sırasında ulu bir çınar ağacının dallarının kesilmesini uygun bulmayan Atatürk tarafından yapılan bölümleri 8 m ileri taşıtıldığmdan "Yürüyen Köşk" adıyla anılır. Atatürk'ün mülkü olan ve daha sonra devlete bağışladığı bu çiftlikler bugün Atatürk Tarım İşletmesi adıyla üretime devam etmektedir.

İstanbul ile Bursa arasındaki ulaşımı kolaylaştıran vapur ve araba vapuru seferleri uzun yıllar boyunca Yalova'yı önemli bir iskele yerleşmesi yaptı. Kaplıca ve yaz tu-

Yalova Kaplıcaları'nda Mide Suyu olarak bilinen suyun aktığı şadırvan ve arkada Çınar Oteli.
Nazım Timuroğlu

Yalova
İstanbul Ansiklopedisi

rizmi merkezi olarak gelişmesi sonucunda nüfus ilk kez 1980'de kırsal nüfusu aştı. Bu tarihte 41.000'i aşan nüfusu 1990'da 65.000'i buldu. Kent nüfusunun günümüzde 80.000'e ulaştığı sanılır (Tablo I).

Yazın nüfusu azımsanmayacak kadar artan Yalova kenti 14 mahalleden oluşur. Bunlar Bağlarbaşı, Bahçelievler, Çktlikköy Çiftlik, Çktlikköy Sahil, Çktlikköy Siteler, Fevzi Çakmak, Gazi Osman Paşa, Harmanlar, İsmet Paşa, Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa, Rüstem Paşa, Süleyman Bey ve Taşliman mahalleleridir. Kent daha çok doğuya ve güneye doğru gelişmektedir.

Yalova kentinde yaşayanların kırsal kesimlere özgü uğraşlardan uzaklaştığı görülür. İktisaden faal nüfusun yüzde 41,3ü 1990'da tarım dışı üretimde çalışmaktaydı. Aynı yıl kentte 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus 50.816'ydı. Bunun yüzde 41'ini oluşturan 20.853'ü iktisaden faaldi. İktisaden faal olmayan 29-963 kişiden yüzde 60'ı ev kadınları, yüzde 23'ü öğrenciler, yüzde 13'ü emeklilerdi (Tablo II).

1990'da ilçe merkezi Yalova kentinde 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus 59-302'ydi. Bunların yüzde 90,6'sı okuma yazma biliyordu. Bu oran il ortalamasıyla uyum içindedir. Okuma yazma bilenlerin yüzde 84'ü bir öğrenim kurumundan mezundur. Bunların yüzde 60,Ti ilkokul, yüzde 16,9ü ortaokul ve dengi meslek okulu, yüzde-16,7'si lise ve dengi meslek okulu, yüzde 6,2'si de yüksekokul ve fakülte çıkışlıdır.

1990'da Yalova İlçesi'nin nüfusu 113.417'ydi. İlçede kilometrekareye 230 kişi düşmekteydi. Halkın yüzde 41,9ü kırsal kesimde yaşamaktaydı. Aynı tarihte ilçeye bağlı üç bucakta, bucak merkezleri de dahil olmak üzere 36 kırsal yerleşme vardı. Ancak Çktlikköy, Yalova kentinin belediye sınırları içine alındığından günümüzde bu sayıyı 35 olarak kabul etmek gerekir. Bunlardan Merkez Bucağına bağlı 19 köyde 23.406, Çınarcık Bucağına bağlı 8 merkezde 17.290, Kılıç Bucağı'ndaki 9 merkezde 6.898 kişi yaşıyordu. 1990'da Yalova llçesi'ne bağlı en büyük kırsal yerleşme, yazın aşırı kalabalıklaşan canlı bir turizm merkezi ve aynı zamanda bucak merkezi olan 7.629 nüfuslu Çınarcıktı.

Yalova İlçesi'nde başlıca ekonomik etkinlikler tarım, turizm ve ticarettir. Yalova, elma ve çiçek üretimiyle ünlüdür. İlçede elma bahçeleri geniş yer tutar. Seralarda yetiştkilen çeşitli çiçekler önemli bir çekim merkezi olan İstanbul'a gönderilir. İlçede azımsanmayacak miktarda tahıl üretimi de yapılır. İlçenin en önemli tarımsal kurumları eski Baltacı Çiftliği'ndeki Atatürk

Tablo H
Yalova İlçe Merkezinde Çalışanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Faaliyet Kolları	*Erkek*	*Kadın*	*Toplam*
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	7.371	1.249	8.620
Hizmet işlerinde çalışanlar	1.994	249	2.243
Ticaret ve satış personeli	2.555	316	2.871
İdari personel ve benzeri çalışanlar	662	666	1.328
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler	1.550	765	2.315
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	517	28	545
Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	578	179	757
İşsiz olup iş arayanlar ve bilinmeyenler	1.740	434	2.174
Genel Toplam	16.967	3.886	20.853

Kaynak: *1990 Genel Nüfus Sayına,* "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İli 34-İstanbul", DİE, Ankara, Temmuz 1993.

YALOVA KAPLICALARI

Yalova kentinin güneybatısındaki Gökçedere ile Üvezpmar köyleri arasındaki alanda birçok sıcak madensuyu kaynağı vardır. Bu şifalı sulardan ilkçağdan beri yararlanıldığı bilinir. Atatürk'ün girişimiyle bu bölgede Arif Müfid Mansel (ö. 1975) tarafından 1932'de yapılan kazıda mezar taşları, adak steli, dehliz, kilise ve üstünde II. İustinianosün (hd 685-695, 705-711) monogramı bulunan sütunlara rastlanmıştır. Bu buluntular günümüzde dağılmış, kilise ve dehliz büyük ölçüde moloz ve çöple dolmuş, bakımsız bir haldedir.

Kaplıcaların yer aldığı vadinin kuzeyinden ve güneyinden iki kırık (fay) hattı geçer. Vadideki arazide tüf ve lavların yanısıra konglomera, dasit ve breşlere de rastlanır. Bu arazideki kırıkların derinliğinin 5-6 km olduğu tahmin edilmektedir. Magmanın ısıttığı suların kırıkları izleyerek yüzeye çıktığı sanılır. Bileşimi birbirine yakın olan bu şifalı madensuları çeşitli kaynaklardan çıkar. Her kaynaktan çıkan madensuyunun sıcaklığı farklıdır. Madensularının kaynaktan çıkarken ölçülen sıcaklıkları şöyledir: Valide Hamamı 64°C, Termal 60°C, esas kaynak 57°C, Valide Hamamı kurna başı 56°C ve Göz Suyu 55°C. Göz ve diş iltihaplanmasına karşı olumlu etkisi olduğuna inanılan Göz Suyu'nun radyoaktivitesi oldukça yüksektir. Öbür kaynaklardan çıkan şkalı sular tedavi olmak umuduyla buraya gelenler tarafından daha çok banyo kürleriyle kullanılır. Banyo kürieriyle kullanıldığında kalp ve damar, sinir sistemi hastalıkları ve cilt ve romatizma hastalıklarına, içme kürleriyle kullanıldığında da sindirim sistemi hastalıklarına iyi geldiğine inanılır.

Osmanlı dönemi boyunca bakımsızlıktan harap hale gelen kaplıcaların ilk kez Abdülmecid döneminde (1839-1861) onanm geçirdiği bilink. Bu onarıma Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın(->) rahatsız olduğu romatizmaya iyi gelmesi neden olmuştur. Bu yüzden Valide Sultanin banyo yaptığı kaplıcaya Valide Hamamı adı verilmiştir. Valide Hamamı'na Yeni Hamam ve yöre halkının daha çok kullanması nedeniyle Köylü Hamamı da denir.

Kurşunlu Hamam ise tahta çıkışının 25. yıldönümünde II. Abdülhamid (hd 1876-1909) tarafından yeniden yaptırılacak ölçüde onartılmıştır.Bu adla anılmasının nedeni onarım sırasında kubbesinin kurşunla kaplanmasıdır. II. Abdülhamid'in girişimiyle kaplıcalar yöresinde oteller ve gazinolar inşa edilmiştir. Daha sonra bir süre bakımsız kalan kaplıcalar Gazi Mustafa Kemal'in emriyle yeniden elden geçirilerek onarılmıştır. Yolun yapımı, yol kenarma ve kaplıcalar alanına ağaç dikimi, çevre düzenlenmesi bu dönemde yapılmıştır. Zaten orman içinde olan bu alanın peyzaj mimarisi açısından gözü okşayan bir görünüme kavuşturulmasında Pandeli Usta'mn önemli ölçüde emeği ve katkısı vardır.

Yalova Kaplıcaları'ndaki ünlü konaklama tesisi olan Termal Oteli, 1980'lerde kullanılmaz hale geldiğinden yıktırılmıştır. Buradaki her mevsim girilebilen bakımlı açık havuzun suyu Kasım 1994'te soğuktu. Yalova kentine 11 km uzaklıktaki kaplıcalar bölgesinde halen hizmet vermekte olan Turban'a ait iki otel vardır. Yalova Kaplıcaları yakınındaki Gökçedere ve Üvezpmar köyündeki otellerle pansiyonlar buraya gelenlere hizmet verk. Eskiden tarım ve ormancılıkla uğraşan köy halkı için pansiyonculuk önemli bir gelir kaynağıdır.

ATİLLÂ AKSEL

Tarım İşletmesi, eski Millet Çiftliği'ndeki Atatürk Bağ Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü'dür. Millet Çiftliği arazilerinden bir bölümü, 1950'lerde bir kısmı Yalova'ya yerleştirilen Rumeli göçmenlerine dağıtılmıştır.

Yalova'nın renkli yörelerinden biri de, her hafta cumartesi günü kent merkezinde kurulan pazarıdır. Çarşamba günleri de kurulan bu pazarda çevre köylerden gelen üreticiler yetiştirdikleri sebze ve meyveleri satarlar.

Yalova çok eski bir termal turizm merkezidir. Kent yakınlarındaki Yalova Kaplıcaları, doğal zenginlikleriyle yılın her mevsiminde gerek gezip eğlenmek, gerekse tedavi olmak umuduyla gelenlerin ilgi odağıdır. İlçenin asıl turizm merkezi Çınarcıktır. Yaz turizmine yönelik olarak içinde ve çevresinde birçok konut ve site inşa edilmiş olan Çınarcıkla birçok pansiyon, otel ve motel de vardır. Yazın nüfusu birkaç kat artan Çınarcık'a İstanbul'daki çeşitli iskelelerden vapur ve deniz otobüsü seferleri yapılır. Çınarcık, Yalova'ya karayoluyla yaklaşık 16 km uzaklıktadır. Çmarcıkln 16 km kadar batısındaki Esenköy de deniziyle yazm ilgi gören beldelerden biridir. Çınarcık kasabası yakınındaki Hasanbaba orman içi dinlenme yeri zengin doğal bitki örtüsüyle İlçenin başlıca piknik alanıdır.

İstanbul ile Bursa ve İzmir arasındaki karayolu ulaşımında yıllardır önemli bir yer tutan Yalova yine bu yol üzerindeki ilgi çekici konumunu korumaktadır. Eskiden Kartal ve Danca'dan Yalova İskelesi'ne yapılan araba vapuru seferleri kaldırılmıştır. İzmit Körfezini dolaşmadan aşmak için kolaylık sağlayan bu suyolu ulaşımı günümüzde Topçular-Eskihisar iskeleleri arasında yapılmaktadır. Kabataş ve Kartal ile Yalova İskelesi arasında vapur seferleri sürmektedir. Yalova'dan İstanbul'daki bazı iskelelere deniz otobüsü seferleri de yapılır.

"Bibi. N. Taner, *Her Yönüyle Yalova,* İst., 1984.

ATİLLÂ AKSEL

YANGIN DESTANLARI

Yangınlar»), eskiden İstanbul'un sık sık karşılaştığı afetlerin başında gelirdi. Bu yüzden şehrin tarihinde yangınların büyük yeri vardır.

Âşıkların İstanbul'un çeşitli yönlerine ilişkin destanları arasında yangınlarla İlgili olanların sayısı çoktur. Bunlar genellikle yangının çıkış yeri ve sebebiyle başlar, yakın semtlerden başlayarak bütün şehre nasıl duyurulduğu ve başta padişah olmak üzere devlet adamlarının, askerlerin, tulumbacıların neler yaptıklarını anlatırlar, yangının nerelere kadar nasıl yayıldığı, ne kadar can ve mal kaybına sebep olduğu, zarar görenlere ne gibi yardımlar yapıldığı gibi bilgilere de yer verirler.

Bilinen en eski yangın destanı Aznavuroğlu mahlaslı bir aşuğa aittir. 1660'ta çıkan ve Ayazma Kapısı'ndan yayılarak Beyazıt, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Fatih, Mollagürani, Uzunçarşı, Mahmutpaşa, Hocapaşa, Tahtakale, Sultanahmet, Unkapanı, Kadırga, Kumkapı, Davutpaşa ve Samatya taraflarım yakıp kül eden yangın için söylenen bu destan iki bölümden ve 14 dörtlükten oluşmaktadır. Temmuz ayının şiddetli sıcaklarına rastlayan yangın, suriçi İstanbul'un dörtte üçünü harabeye çevirmiş, daha sonra baş gösteren susuzluk da sıkıntının artmasına sebep olmuştur. Halk, başta Atmeydanı») olmak üzere meydanlara ve büyük camilerin avlularına dolmuştur. Destanın ilk dörtlüğünde *Payitaht İstanbul yandı tutuşdu / Bilemedik ne acayip hal oldu/Ana baba günü bunca asker üşdü / Yağmacının derdi rızk u mal oldu* denilerek yangınların 17. yy'da da yağmacılığa imkân tanıdığı ortaya konulmuştur.

İstanbul'un sık sık yangın çıkan semtlerinden biri de Hocapaşa'dır. Bu semtten çıkan ve destan konusu olan en eski yangın 18 Ağustos 1826 tarihlidir. Hocapaşa ve çevresini yaktıktan sonra Ayasofya, Sultanahmet, Beyazıt, Kumkapı, Yenikapı, Langa semtlerini etkileyen yangın Cüdâî mahlaslı aşuğun destanında anlatılmıştır. 20 dörtlükten oluşan bu destanın Ermeni asıllı şairi, Kumkapı'daki Surp Asdvadzadzin Kilisesi») İle Ermeni Patrikhanesi'nin de yandığım belirtir. Destanda yangının ticari hayatı da etkilediği *Ateş yayılınca dört yana heman / Döğünüp dururlar raya Müslüman / Ticaret mülkünü eyledi ziyan /Pek dipten eyledi sünnet İstanbol* mısralarıyla nükteli bir biçimde ortaya konulmuştur.

Bu semtin destanlara konu olmuş yangınlarından biri de 1865 yangınıdır. Bu yangınla ilgili olarak Burhan adlı bir âşığın uzun bir destanı vardır. Biri 35 diğeri 41 dörtlükten ibaret iki ayrı taşbaskısı nüshası bulunan bu destanda yangının Hocapaşa'dan çıktığı, Cağaloğlu, Nuruosmaniye, Tavukpazarı, Divanyolu, Sultanah-

KERESTECİDEKİ YANGININ DESTANI

Dinleyin feleğin zulümâtını
Oldu İstanbul'da bir nişane
Görün bu mahallin harabatını
Yandı dükkan evler kaldı virane

Bir cumaertesi günü akşamı
Eder iken herkes anda ahkâmı
Kahbe felek netye] etdi encamı
Benzetdi orasını misl-i ormana

Saat on buçukda Odunkapı'da
Birkaç refik ke bulundum anda
Gezüb durır iken Kantarcılarda
Sesler aldım bağıran bağırana

Duyunca ahali heman yetişdi
Birkaçı da yolda bayılub düşdü
Birdenbire bir yer tutuşdu
Çıkdı duman arşa tâ âsmâne

Heman alev her yan[a] sıçradı
Dört beş dükkân ve konaklan sardı
Şiddetle ruzigâr aldıkça aldı
Başladkar evden kaçan kaçana

Atdılar topları o kuleliden
işaret çekildi yangın köşkünden
Hep haber aldılar nevbetçilerden
Dediler İstanbul yanar yamane

Yangının bir ucu Kantarcılar'da
Dahi öbür ucun Odunkapu'da
Birisi de ister gitsün Vefa'da
Öbürüsü gitdi bilmem ne yâne

Daha üç dört yer var yanar tutuşur
Yanmamış yerlere varub yetiştir
Ahâli bağırır Allah yetişür
Tövbekarız kıldığımız isyâne

Kerestecilerin hali pek yaman
Felek eylemişdir orası viran
Ahâli feryâd etdiği zaman
Başlardı hepisi figane

Bir bakkal çırağı dediler yandı
Duyan hep ahâli buna inandı
Bilmem ki gerçek mi yoksa yalandır
Yazdırmışım böyle bu destâne

Yüz yirmi dört hane Keresteciler
Ben bilmezdim ya öyle dediler
Dün gece misafir bana geldiler
Söyledikçe başlar idim nâlâne

Çiçekpazarlı'nm tulumbaları
Reisleri ke hem tayfaları
Ağlamaya başladı anaları
Ki evladlarımız gitdi kurbâne

Meğer yalan imiş ben de inandım
Ne bileyim kardaş bu söze kandım
Duyunca haberi durub ağladım
Meşakkım yoktur benim asla yalane

Bakdkar yangım yanıyor yaman
Nizam tulumbası geldi o zaman
Küçükpazarı'na oldu bir derman
Söndürüb yangını durdu bir yâne

Tulumbacı kancacı baltacılar
Bunlarla beraber durdu paşalar
Bu nasıl yangındır deyü şaşarlar
Böyle zâlim kasıt geldi bu cihâne

Paşakapu(lu)lar aldı üç koyun
Dedi ki ahâli yiyiniz doyun
Kalkdılar da oynadılar bir oyun
Bici bicu lelu lelu hırpane

Tepebaşkkar aldı kırk alttın
Kurtardüar yedi hâne bir hâtûn
Bunların hangisi almur satun
Ki benzer hepisi bir kahramane

Panaya Küsenin uşağı güzel
Kalkar sabahları kâkülün düzer
Pazar günleri giyinir gezer
Galata boyunda akran akrane

Imrahorlular da güzel nasara
Yangının yerinde atar bir nara
Nereye gitseler almadan para
Kaldırmazlar sandıkları bir yâne

Sene bin sekiz yüz doksana tamam
Eyledi bu yangın her yanı yaman
Bu haneler yapılacak ne zaman
Ki oldu hepisi de virân(e)

Sağ olsun Şah Sultan Hamid Şahane
Yedi kıral içinde çıkdı bir dane
Ki yolladı yananlara iane
Onun için nâmı gider her yane

Yandı dükkân evler kaldı meydane
Acıdım or[a]da çok nevcivâne
Bu kadar söyledi *Aşık Cevlanî*
Sıdk-ı sâdık sığınarak zebani

ÂŞIK CEVLANÎ

met, Çemberlitaş, Akarçeşme, Geclikpaşa, Kumkapı, Topkapı semtlerinin 20 saat boyunca yandığı, birçok resmi daire ve sarayın da yangından etkilendiği; padişahın, paşaların harikzedelere yardımcı olduğu, ianeye katılan devlet ricalinin adları zikredilmektedir. Destanda bu yangının büyüklüğü anlatılırken *Çok büyük yangınlar olmuşdur amma / Bu şiddetle yangın olmamış asla / Hocapaşa semti sönmeden hâlâ / Gedikpaşa oldu hâk ile yeksûn* denilmektedir.

Aynı dönemde yaşamış aşuğlardan Nâmî'nin(->) de 'Destân-ı İstanbul der Vasf-ı Kolera ve Harik-ı Hocapaşa ile Galata" başlıklı destanında, 42-54. dörtlükler 1865 yangınını anlatır. Bu destanda anlatılanlarla Burhanin destanında anlatılanlar arasında bazı paralellikler de bulunmaktadır.

Nâmî'nin destanında bu yangından etkilenen İstanbul halkının durumu *Sokaklarda kaldı harîk-zedegân / Cami avluların Udiler meskân/Kimisi aç susuz sefil sergerdân /Döyünürdü giryân giıyân İstanbul* mısralarıyla tasvir edilmiştir.

Lisânı mahlaslı bir aşuğ da 1865 Hocapaşa yangını için 31 dörtlükten oluşan bir destan yazmıştır. *Destân-ı Temurkapı Yangını* başlığını taşıyan ve diğer destanlarla içerik bakımından benzerlikler gösteren bu destan da taşbaskısı ile çoğaltılmıştır.

Cevlânî'nin 1890'da Ayazmakap.ı-Küçükpazar semtinde çıkan, Kantarcılar ve Odunkapı'ya doğru yayılan yangın üzerine "Kerestecideki Yangının Destanı" başlıklı bir destanı vardır. 24 dörtlükten oluşan bu destanda da diğer yangın destanlarında olduğu gibi yangın mahallinin tasviri yanında yayılması, verdiği zararlar ve yangını söndürmeye çabalayan tulumbacı sandıkları da anlatılır.

Alaiyeli Âşık Kemal'in 1908'de yazmış olduğu 28 dörtlüklük "Çırçır Atpazarı Yangın Destanı" da ünlü Çırçır yangınının Bakkal Sokağı'ndan çıktığı, Atpazarı civarının yanıp kül olduğu; Saraçhane, Kıztaşı, Sofular semtlerinin harabeye döndüğü; yardım toplandığı, halka çadır verildiği gibi bilgiler içermektedk.

İstanbul'un, özellikle 19. yy'da yaşadığı yangınlarla ilgi destanlar, halkı bilgilendirmek, olayları değişik bir gözle sergilemek, âşıklar tarafından bir meslek haline getirilen destancılığm vardığı noktaları göstermek bakımından ilginç belgelerdir.

Bibi. K. Pamukciyan, "Aznavuroğlu", *İSTA,* **III,** 1728-1729; M. S. Özeğe, *Eski Harflerte Basılmış Türkçe Eserler Katalogu,* **I-V,** İst., 1971-1979; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* (1972), 34-35; C. Öztelli, *Uyan Padişahım,* İst., 1976, s. 629-633: M. S. Koz, "Hocapaşa Yangını Destanı", *TDEA.* **IV,** 250-251; ay, "19. Yüzyıl Aşuğlarından Nâmî'nin İstanbul Destanı", *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı,* Kayseri, 1994, s. 272-282; R. E. Koçu, *İstanbul Tulumbacıları,* s. 453-457.

M. SABRİ KOZ

YANGINLAR

Bizans Dönemi

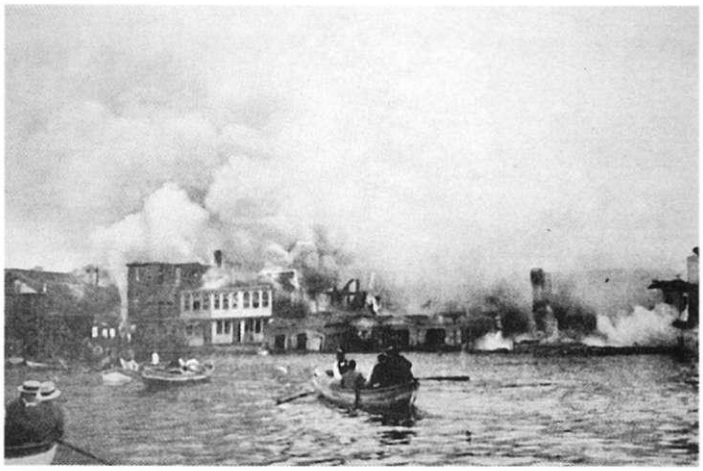
Konstantinopolis tarih boyunca yangınlardan büyük zarar gördü. Kentte evlerin birbirinden en az 12 ayak mesafede olması zorunluluğu ve inşaat malzemesi olarak genellikle taş ve tuğlanın kullanılması dahi bu yangınları önlemeye yetmemiştir. Yıldırım düşmesi ya da tedbirsizlik yanında birçok yangın da sık sık meydana gelen ayaklanmalar sırasında çıkmıştır. Özellikle 12. yy'dan itibaren Konstantinopolis'te yaşayan Latin kolonileri ile şehrin yerli halkı arasındaki gerginlik, yağmalama ve yangınlarla sonuçlanmıştı. Bizans dönemi boyunca donanımlı bir itfaiye teşkilatının bulunmayışına suyun az bulunur olması da eklenince, Konstantinopolis defalarca yıkılmış, yeniden yapkmıştır. Konstantinopolis'te eparhosa bağlı olarak faaliyet gösteren mahalle yöneticileri kendi özel itfaiye teşkilatlarını (collegiati) ve gece bekçilerini istihdam ederlerdi.

Bizans'ta yangın, deprem gibi ilahi öfkenin sonucu kabul edilirdi. Konstantino-

polis'i tahrip eden büyük yangınlar çok kısa aralıklarla yaşanmıştır. 388 yazında, 12 Temmuz 400'de, 20 Haziran 404'te, 25 Ekim 406'da, 15 Nisan 428'de, 17 Ağustos 433'te, 448'de, 1-2 Eylül 465'te, 475te, 498' de, 509 ve 510'da, 6 Kasım 512'deki yangınlarda kent büyük ölçüde zarar görmüştür. 15-17 Ocak 532'de I. tustinianos'a») karşı başlatılan Nika Ayaklanması») sırasında çıkan büyük yangında ise şehirdeki pek çok kamu binası, başta Ayasofya olmak üzere dini binalar ve evler büyük ölçüde tahrip olmuştu. Temmuz 548, 13 Mayıs 559, Aralık 560, 12 Ekim 561, Aralık 563, Nisan 583, 603, 10 Ağustos 626'a kadar sık sık Konstantinopolis'i yıkıma uğratan yangınlara kaynaklarda yaklaşık 160 yıl kadar değinilmez. Bu uzun aradan sonra Aralık 790 yangınını 886/887'de (muhtemelen yıldırım düşmesi sonucu çıkmıştı), 912 ilkbaharında, 931 yazında, 6 Ağustos 1040'ta, 1069'da çıkan yangınlar izledi.

Mart (?) 1097'de I. Haçlı ordusu komutanlarından Godefroi de Bouillon Pera'daki evleri yağmaladı ve yaktı. Tarihçi Niketas Honiates'in») anlattığına göre 1194'ten önceki bir tarihte çıkan yangın, şehrin kuzey yakasını tümüyle tahrip etmişti. 25 Temmuz 1197 yangınını, 17 Temmuz 1203' te Konstantinopolis'i ele geçirmeye çalışan Haçlıların çıkardığı yangın izledi. Aynı yılın 19-21 Ağustosu arasında birkaç Fransız askerinin Müslümanlara ait bir mescidi ateşe vermeleriyle başlayan yangın kısa sürede şehrin birçok mahallesini içine almıştı. 12 Nisan 1204'te Konstantinopolis'i ele geçirmeyi başaran Haçlılar üç gün süreyle şehri yağmaladılar ve yaktılar.

Bu yangınları 25 Temmuz 126l'de şehri Latinlerden geri alan Bizanslıların, Haçlılarla işbirliği yapan Latinlerin yerleşim yerlerini yakmalarını izledi. Kasım 1291, 1303 yangınlarından sonra, 1305'te yine Bizanslılar Cenevizlilerin evlerini ateşe verdiler. 1308 yangınını takiben, 1315'te Ceneviz mahallesi yeniden yanmıştı. Ağustos 1351 yangınından sonra uzunca bir ara büyük yangın yaşanmamış olmalıdır. 29 Ocak 1434'te çocukların kaza sonucu çıkardığı yangın, Ayvansaray'daki ünlü Blahernai Kilisesinde») başlamış ve muhtemelen çevresindeki evleri de yok etmişti.

1911'deki Balat yangını. *Resimli Kitap,* S. 31 (Haziran 1911)

Bibi. A. M. Schneider, "Brände in Konstantinopei'. *Byzantinische Zeitscrihft,* S. 41 (1941), s. 382-389; G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexikon,* Oxford, 1961-1968, s. 1208-1211; W. Heyd. *Yaktn-Doğu Ticaret Tarihi.* Ankara. 1975, s. 489-594.

AYŞE HÜR

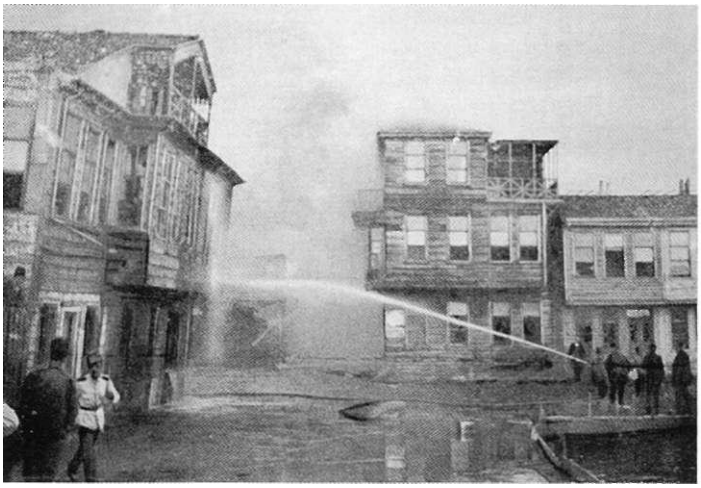
Osmanlı Dönemi

Yangınlar Osmanlı döneminde de kent yaşamını etkileyen en önemli olgulardan biriydi. Ortalama her yıla, semt ya da semtler ölçeğinde bir yangın düştüğü hesaplandığında kentin, doğal afet ve salgınlarla toplumsal ve askeri olaylardan daha çok yangınlardan etkilendiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Yangın olgusunun, 17. yy'dan başlayarak artan nüfusa ve sıklaşan mesken dokusuna bağlı biçimde daha yaygın tahribatta bulunduğu da saptanmaktadır.

1864te ***Mecmua-i Fünun'da*** "Harik-i İstanbul" başlıklı bir makale yayımlayan Münif Paşaya göre İstanbul, doğal güzelliğine ve tarihsel zenginliğine karşılık iki "ayıp"tan kurtulamamıştır. Bunlar "harik" (yangın) ve "taun"dur (veba). Münif Paşa, yangınları ihmale, yerleşim kusurlarına,

Balat yangınından geriye kalan yıkıntılar. *Resimli Kitap,* S. 31 (Haziran 1911)

1911'deki Balat yangınından bir başka görünüm. *Resimli Kitap*, S. 31 (Haziran 1911)

göksel olaylara bağlar. Yaşadığı dönemin yalnızca 1858-1864 kesitinde İstanbul'da 160 yangın çıktığını, toplam 114 konağın, 1.246 işyeri ve dükkânın, 23 han ve hamamın, 1 sarayın, 2.730 da konutun yandığını saptamıştır. Bu tabloya göre İstanbul'da ortalama her 11 günde bir yangın çıktığını ve her seferinde ortalama 24 yapının yandığım vurgular. Kentin büyük bir bölümünü kasıp kavuran ve tarihe harik-i azim, harik-i kebir olarak geçen 5-10 korkunç yangın ayrık tutulsa dahi, mevzi yangınların sık sık yinelemesi sonucunda istanbul'un yaklaşık 1/50'sinin her yıl yandığı ve her 50 yılda bir siluetin ve iskân kabuğunun değiştiği sonucuna varılmaktadır.

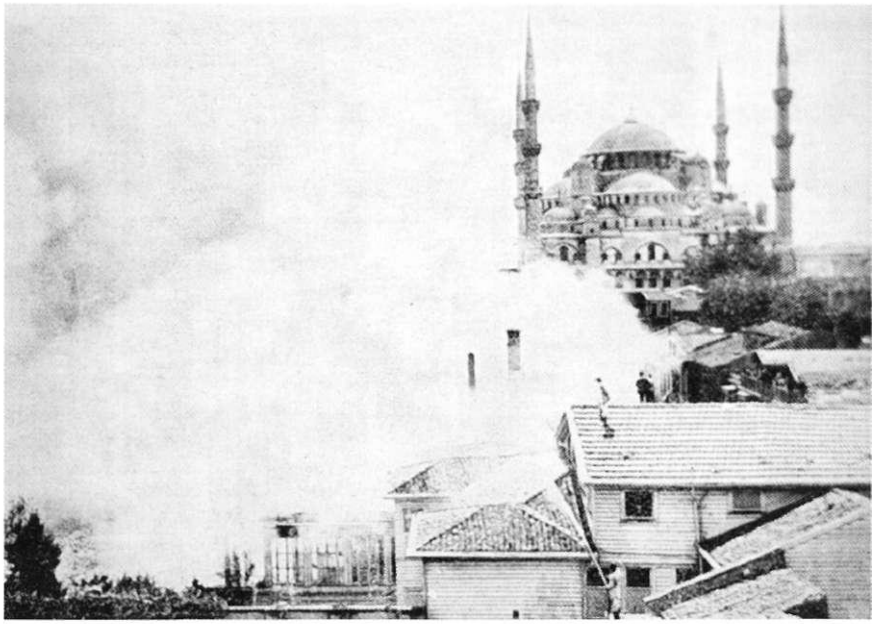
20. yyin başlarına değin, istanbul halkının her yangın çıkışında, sel baskınlarına uğrayan Edirne'yi de anımsayarak "Edirne sudan, istanbul ateşten batacak!" demeleri ve padişahların payitaht edindikleri bu iki şehirde uğursuzluklar olduğuna inanmaları, kuşkusuz yangın karşısındaki çaresizliğin bir ifadesiydi. Halk, yangından ancak Allah'ın inayeti ile kurtulunacağına inanmış, bu inançla da evlerinin saçaklarına "ya Hafız" levhaları asmayı, evin çevresinde tütsüler gezdkmeyi, ateşin dokunmayacağına inanılan türbelere, yatırlara yakın yerlerde oturmayı, daha gerçekçi yaklaşımla da çeşme, hamam ve sarnıçlar civarında ev edinmeyi tercih edegelmişlerdi.

Yine birer önlem olarak evlerde sarnıçlar, avlu veya bahçede su kuyuları, bestan kuyuları vardı. Yangınlar bu tür önlemlere ve yeniçerilerle tulumbacıların sözde koşuşturmalarına karşın söndürülemiyor, kendiliğinden sönüyordu (bak. tulumbacılık). Gerçi, yangın çıkan yere, devrin padişahı, sadrazam, vezirler, yeniçeri ağası, yeniçeriler, tulumbacılar, halk koşuyordu, ama bunların çabalarından çok, yangının sönmesi, geniş bir boşluğa, büyük bir külliyenin dış avlularına, meydanlara, surlara ya da deniz kıyısına dayanmasıyla veya yağmur yağmasıyla mümkün oluyordu.

Yangın olgusunun İstanbul'a yaşattığı bir sosyal gerçek ise "kül fukaralığı" idi. Beklemedik bir anda zenginler yoksul düşebiliyor, buna karşılık yangını fırsat bilip yükte hafif pahada ağır ne bulduysa yağmalayan, aşıran kimseler de yangın zengini oluyordu. Yangın mallarım elaltmdan ucuza kapatıp soma peyderpey satan bir esnaf zümresi dahi vardı.

Yangınların asıl tahribatı ise kültür ve sanat eserleriyle ilgili olageldi. Gerek İstanbul'da üretilen, gerekse iç ve dış pazarlardan ithal edilen her çeşit değerli eşya, yazma kitaplar, levhalar, Edirnekari, Beykoz, Haliç, İstanbul işleri, kâşî ve bkluriyeler, türlü evani, giyim kuşam ve ev eşyası, süs ve ziynet eşyaları, yangınlarda tahrip veya kayboldu, istanbul halkının, en azından evinin eşyasını ve değerli mallarını kurtarmak için bulduğu bir çare ise "mahzen" denen, kagirden ve rutubetli bodrum katlarıydı. Uzakta dahi olsa bir yangın çıktığında, herkes, kendi evinde yoksa komşu evin mahzenine değerli eşyasını taşıyarak üstteki ahşap mekân yansa bile çoğu durumda zarar görmeyen mahzenler sayesinde bir kısım eşyasını kurtarabiliyordu. Bir başka önlem de yatak, yorgan ve mobilya gibi kaba ve kolay yanabilir eşyanın, taşınabildiği kadar, büyük camilerin iç avlularına götürülmesiydi. Sultan Ahmed, Süleymaniye, Fatih gibi büyük camiler, harimleri ve avluları ile sık sık yangından zarar görenlerin sığınağı olmuştur.

İstanbul yangınlarının çıkış nedenleri çeşitli olmakla birlikte ilk sırayı kundaklamalar almıştır. Görevleri arasında yangın söndürme işi de bulunan ve bunun karşılığında semt halkından ücret alan yeniçerilerin, hem bu nedenle, hem de göz koydukları zengin evlerini, söndürme bahanesiyle soyup yağmalamak için kundak koydukları çoğu kez kanıtlanmıştır. Bazen de kent güvenliğinden sorumlu sadrazamı azlettirmek için, kentin şurasında burasında yangınlar çıkarıldığı da vakanüvis tarihlerinde geçmektedir. Kalafat yeri, mumhane, kahvehane, baruthane vb işyerlerinin şehrin hemen her tarafında bulunması da bu gibi yerlerde çıkan ateşin hızla yayılmasına neden olmuştur. Yine, yıldırım isabeti, ocak ve baca kurumlarının tutuşması, mangal ve şamdan devrilmesi gibi dikkatsizlikler de yangın nedenlerindendi. Hattâ, limanda tutuşan bir ahşap teknenin, rüzgârın etkisiyle kıyıya sürüklenip bir semti baştan başa yangına verdiği dahi görülmüştür. Sokakların dar ve dolambaçlı oluşu, saçak, cumba, çardak çıkıntıları, özellikle konutların ahşaptan ve çoğu yerde bitişik nizamda yapılması ev aralarında yangın duvarı bulunmaması, kent bir yarımada üzerinde olduğundan rüzgârın ve fırtınaların eksik olmaması, itfaiye örgütünün ve yöntemlerinin geliştirilmemesi ise İstanbul yangınlarının afete dönüşmesine neden olan etmenlerdir. Diğer yandan, yangınların, Yeniçeri Ocağının bozulmasına ve ayaklanmaların artmasına koşut biçimde sıklaşması da anlamlıdır.

1912'deki İshakpaşa yangını. *Resimli Kitap*, S. 40 (Mayıs 1942)

19. yy'ın ikinci yansından başlayarak yangınların daha sık çıkmasında ise ısınma ve ocak yakma tekniklerinin değişmesi, soba, havagazı, elektrik kullanımına geçilmesi, nüfusun artması nedeniyle mesken dokusunun daha da yoğunlaşması gibi nedenler söz konusudur.

İstanbul yangınları her padişahın dönemine göre kronolojik olarak sıralanabileceği gibi ilk devir (15. yy'dan 1855'e değin), ikinci devir (1855-1908, şehremaneti dönemi) ve üçüncü devir (itfaiye örgütünün etkili olduğu II. Meşrutiyet dönemi ve sonrası) olmak üzere de toplanabilir. Yine yangınların tahribatına göre harik-i kebirler, semt ve çarşı yangınları, münferit yangınlar başlıkları altında da bir tasnif yapılabilir.

Fetihten II. Bayezid'in (hd 1481-1512) ilk saltanat yıllarına kadar, kentte yangınlar çıktığına ilişkin bir kayda tarihlerde rastlanmamaktadır. 1489'da bir yıldırım isabetiyle infilak eden ve çevresinde yangına sebep olan, Atmeydanı'ndaki baruthane (Güngörmez Kilisesi) olayı ile aynı yıllarda Fatih'te Sultanpazarı'nda bir yangın çıktığı, 123 dükkân ile 16 odanın yandığı saptanmaktadır. 1501'de ise yine bir yıldırım isabetiyle Galata'daki bir barut mahzeni tutuşmuş ve yangın çıkmıştır. Olay yerine gelen Vezirazam Mesih Paşa ile Galata kadısının, infilakte savrulan taşların çarpması sonucu yaralandıkları, Mesih Paşa'nın iyileşemeyip öldüğü de tarihe geçmiştir. 1510'da ise Balat ve Balıkpazarı'nda 800 dükkân ile çok sayıda ev ve odanın yandığı tespit edilmektedir.

I. Selim dönemindeki (1512-1520) tek yangın, 25 Ağustos 1515'te Bedestene yakın dükkânlarda başlamış, buradaki işyerleri ile Atik Ali Paşa vakfı dükkânlar, Gedikpaşa Hamamına kadar mahalleler büyük zarar görmüştü.

I. Süleyman dönemi (1520-1566) yangınlarının ilki 2 Temmuz 1539'da Zindankapısı'nda çıktı. Baba Cafer Zindanı»), içerisindeki mahkûmlarla yanarken Ahî Çelebi Camii, Ummal Zindanı, Subaşı Zindanı, Haliç kıyısındaki işyerleri, kalafat, zift, katran dükkânları kül oldu. Bu yangın, Osmanlı dönemi büyük istanbul yangınlarının ilki kabul edilir. Odunkapısı ve civarı, Katırcılar Hanı, Tahtakale, Kazancılar, Alacahamam, Sırçacılar, Harratlar Pazarı, Gürgâni Kervansarayı, Cuhut Kapısı, Balıkpazarı Kapısı semtleri 1539 afetinde yandı ve ilk yangın yağması da yine bu sırada yaşandı. Anonim bir *Tevarih-i Al-i Osman*'da "Şol kadar evler de dükkânlar ve kârbansaraylar yanub ve yine şol kadar mal dahi kimi yanub ve kimi yağma ve talan oldu ki nice fakirler ganî ve nice ganîler fakirü'l-hâl olmuşlardır." denilmektedir. 5 Şubat 1540'ta ise Beyazıt'taki Eski Saray») tamamen yandı. Bu yangına kadar, ateş kimin evinde çıkmışsa yakalanıp asılması kanun iken, Eski Saray'ın sahibi padişah olduğu için kanuna uyulmadı. Bundan sonra da gerçek suçlunun ya da kundakçının yakalanması ve cezalandırılması kural oldu. Anonim bir tarihte bu husus "Ol deme değin her kimin evi yahud dükkânı yansaydı salb olunurdu. Kendi sa-

E S K İ Y A N G I N L A R

"Yan... gun... vââââ!.. Sülümanya'da... Tökmeciler... deeee!

- Hırr... hırrr... vaf... vaf, vaf! Vûûû... vûû...
- İlahi sesiniz kısılsın hoş hoş gibi! E mi? Bekçinin ne dediği anlaşılmıyor ki?
- Süleymaniye dedi haminne, ben işittim.
- Hiiiy! Sahi mi? A dosdar, bizim Hacı Vesile Hanimin evi olmasın sakın?.. Hatunun bununla dördüncü defa olacak... Rabbim korusun!
- İlahi hanımanne! Vesile Hanım teyzemin evi şeyislâm kapısında.

Halbuki bekçi, yangın Dökmeciler'de diye bağırıyor. Nereden nereye?..

- İyi ya! Dökmeciler'in üst başı Şehislam Kapısı'na dayanır işte..
- Kadınlar! Siz susun da ben varıp bakayım, şimdi gelirim!

Efendi, aba terliklerinin üzerine lastiklerini, pamuklu hırkasının üstüne de kukuleteli kamselesini geçirip kapının arkasında duran elma kökünden sopasını eline aldığı gibi sokağa fırlar...

Birbirini tanımayan insanlar çabucak ahbap olmuşlardır. Sualler cevaplar, tefsirler mütalealar.. Her ağızdan, her kulağa hitap eden sesler çıkar:

- Yangın zorluya benziyor... Baksana alevlere!
- Tabiî. Rumeli kazaskerinin konağı yanıyor.
- Hayır kazaskerinki değil. O daha beri yandadır. Bu Dağıstanlı Aksak Hoca'nın. Hani ya ders vekili yok mu?.. Onun evi.
- Eh tamam! Öyle ise, bu ateş ta Serasker Kapısı'nın alt başına kadar dayanır.
- Çocuk musun? Arada Dökmeciler Hamamı var yahu!

Derken kalabalığın arasında bir hareket, bir dalgalanma olur...

- Geliyorlar!.. Haytt... Aslan be!

Bir nara:

- Aaaayt!. Derede yüzer... Karada ezer... Dostu düşmanı gözünden sezer. Böyle gelir, böyle gider "Fener Uşakları" Ay... daaaa!..

En önde, başı yukarı kalkık, kuyruğu topuz şeklinde bağlanmış bir düldülün üzerindeki reisin peşi sıra su gibi akan Haliç Fenerlilerinin takımı rüzgâr gibi geçer, köşeyi döner, yangın yeri istikametinde gözden kaybolur...

Arkasından bir ayak pıtırtısı. Bir nara daha:

- Aaaayt! Dostuna hayhay. Düşmana vay vay.. Kâinata duman attırır, Galatasaraylı!.. Haaaayt!

Haliç Fenerlilerle Galatasaraylılar, o vakit ezeli iki rakip. Nerede hangi yangında karşılaşsalar, mazallah! Kapışırlar. Kol, elle, bacak, ulak tozu... Vur bre vur! Padat bre patlat!

Halk içinde bir fiskos:

- Ulan Şadi be! Şimdi mescidin orada, duvar dibinde, çıngar kopacaktır, görürsün, gidip bakalım ulan!

Yangın yeri ana baba günüdür...

Galatasaray, Fener takımları kapışmışlar... Birinin sandığı parça parça yerde yatıyor... Ötekinin hortumunu alıp götürmüşler, ikisi de ıskartada... Her iki takım alayı da zaten karakoldalar.

Geriye kalan mahalle tulumbaları, gülsuyu serper gibi ateşe su sıkıyorlar. Fakat ipincecik bir su sütunu oraya kadar erişemeyip havada dağılıyor.

Zişni Paşanın kumandasındaki itfaiyenin arabaları daracık sokaklara sığamamış, o uzaktan seyirci...

Yaşlı erkekler, kocakarılar, başlarını rasgele birer havlu veya mendil ile örtmüş tazeler, civardaki evlerinden boşalttıkları eşyayı eski yangın yerlerine yığıyorlar.

Yangın Şehislam Kapısına yakın olduğu cihetle, saraydan yaverin biri gelip biri gidiyor.

Yarı boşaltılmış her evin penceresinde ateşe karşı Hilye-i Saadet tutan bir mü'min eli. Her damda, kiremitlere ıslak kilim yayan telaşlı insanlar.

Ateş hafifliyor. Fakat sarfolunan gayretlerin, gürültünün, telaşın bunda hiç dahli yok. Mucizeyi yapan iki tane muhkem yangın duvarı ile ara yerdeki geniş bir bahçe...

Bütün bu iş iki saatte olup bitmiştir. Fakat istanbul'un koskoca bir semti bunun heyecanını en aşağı bir hafta çeker.

Meğer ki iki gece sonra, başka bir tarafta çıkacak daha zorlu bir yangın bunun tesirini unutturmasın!

E. E. Talu, "Eski Yangınlar", *Memlekette Aydabir,* S. 6 (1 Şubat 1936), s. 43-45

rayı yanıcak ayruk kimesne(yi) incitmediler" denilerek belirtilmiştir.

25 Nisan 1546'daki Bitpazarı yangını için bazı Batı kaynaklarında 10.000 dükkânın yandığı ileri sürülmüşse de herhalde doğru değildir. 1554'te ikinci kez yangın çıkan Zindan Kapısı'ndaki işyerleri tamamen yandığı gibi, Tahtakale ve Odunkapısı cihetleri de zarar gördü. Aynı yıl, bu semtlerde 14 yangın daha çıktı. Şubat 1560' taki Galata yangını ardından bir ferman yayımlanarak Müslim ve gayrimüslim evlerine tura saçak izni verilmemesi, tuğladan örme kirpi saçaklar yaptrrtılması emredildi.

II. Selim döneminde (1566-1574) 1569' da Eminönü'ndeki Yahudi mahallelerinde çıkan yangın, yeniçerilerin söndürme işini ağırdan almaları sonucu hızla yayıldı ve yüzlerce ev ve işyeri kül oldu. Bunun üzerine bir ferman çıkarılarak her evde yangın söndürmede kullanılacak merdiven, su fıçısı bulundurulması, bir yerde ateş görülünce "komşuları ile üşüb yeniçeriler yetişinceye değin nerdüban koyub suyu ile ateşi men' ve def etmeğe" çalışmaları buyuruldu. Ayrıca, Rumeli'den gelen iş bilmez neccarlara ev ocağı yaptırtkmaması, zira yangınların ekseriya ocak ve bacalardan çıktığı uyarıldı. Mayıs 1574'te Topkapı Sarayı'nm mutfakları yandı ve saraya ait "selatin-i mâziyeden intikal eyleyen" pek çok çini evani zayi oldu.

III. Murad döneminde (1574-1595), 19 Nisan 1588'de Kapalıçarşı ve civarı yandı. Bu yangının kolları, Bitpazarı, Yahudi mahallesi, Gedikpaşa semtlerini de yaladı. Yeniçerilerin bu olayda da söndürmekten çok yağmaya düştükleri gözlendi. 1590'daki Karaman ve Saraçhane'de çıkan iki küçük yangmdan soma Temmuz 1591'de biri Tophane-i Amire'de, diğeri ise Şehzadebaşı'nda Peripeyker Evleri'nde iki yangm daha oldu. Peripeyker yangınının bir kundaklama eseri olduğu, yeniçerilerin Tophane yangını dönüşünde buradaki Divane İbrahim Paşa Sarayı'na üşüşüp yağmalamalarından anlaşıldı. Nisan 1592'de ise Ayasofya'daki Üskübiye Mescidi(->) ve civarı yandı.

I. Ahmed döneminin (1603-1617) tek yangını 22 Mayıs 1606'da yine Cuhud Kapısı civarmdaki Yahudi mahallelerinde çıktı. Hoca Hanı, Hocapaşa Hamamı'na kadar Sirkeci semti büyük zarar gördü.

IV. Murad (hd 1623-1640) her ne kadar sert önlemler aldı ise de İstanbul, tarihinin en korkunç yangınlarından birini 2 Eylül 1633'te yaşadı. Cibali'deki bir kalafatçı dükkânından çıkan ve tarihe "büyük Cibali yangını" olarak geçen bu afet, üç gün sürdü. Kentin 1/5'i hemen neredeyse kül oldu. Şiddetli bir poyraz yüzünden yangın, Küçükmustafapaşa Çarşısı, Hamza Paşa Sarayı, Unkapanı, Kurşuncubaşı Sarayı, Sultanselim, Zeyrek, Atpazarı, Aşıkpaşa, Fatih, Büyükkaraman, Küçükkaraman, Saraçhane, Sarıgürz semtlerini sildi süpürdü.

Sultan İbrahim döneminde (1640-1648) 31 Ağustos 1640'ta Balat'ta iki yangın birden çıktı. Söndürme çalışmalarına nezaret eden Vezirazam Kara Mustafa Paşa yaralandı. Balat Kapısı dışındaki iskelede ve bir mumhanede başlayan bu yangınlar, Sultanselim'e, Çukurbostan'a, Fener'e kadar yayıldı. Fethiye Camii de zarar gördü. 26 Haziran 1645'te Beyazıt'ta bir dükkânda başlayan yangın, Bayezid Külliyesi'ne(->) Darphaneye zarar verdi. Yahnikapan Sarayı, Bayezid Hamamı, Yenikapı'ya kadar sahil kesimi de etkilendi.

IV. Mehmed döneminde (1648-1687) birçok yangın oldu. Büyük yangınların ilki 20 Aralık 1652'de yaşandı. Esir Ham'ndan çıkan bu ateş, rüzgârla yayılarak Çarşıkapı Valide Hanı, Tavukpazarı, Kapalıçarşı, Elçi Hanı, Mahmutpaşa Çarşısı, Mercan ve Sedefçiler çarşıları ile deniz tarafında da Gedikpaşa'dan Kadırga Limam'na kadar semtleri kül etti. 18 Mayıs 1653'teki ikinci yangında Odun Kapısı, Yemiş İskelesi, Zindankapı, Hasır İskelesi, kıyı boyu işyerleri ve evler, Ahî Çelebi Camii(->) yandı. Nisan 1660'taki Galata yangınında bu semtin 1/4'ünde yanmayan bina kalmadı. En çok zarar ise Karaköy ve Perşembe Pazarı'nda olup buralardaki kiliseler de tahrip oldu.

1633 büyük Cibali yangınından sonraki ikinci büyük yangın ise tarihe Ayazma Kapısı yangını olarak geçen 24 Temmuz

Yüzyıllık Dönemde Büyük Yangınlar 1854-1954

Yangın Yerinin Adı	*Tarihi*	*Yanan Bina Sayısı*	*Yangın Yerinin Adı*	*Tarihi*	*Yanan Bina Sayısı*
Küçükmustafapaşa	1854	140	Samatya	1895	146
Aksaray-Laleli	1855	748	Halıcıoğlu (Hasköy)	1895	105
Fener	1855	200	Zeyrek	1898	110
Kadıköy	1856	250	Büyükdere	1898	263
Salmatomruk (E.kapı)	1856	111	Maltepe (Kartal)	1899	113
Sakızağacı (Beyoğlu)	1856	209	Karagümrük	1900	150
Unkapanı	1861	600	Hasköy	1900	111
Fener	1861	100	Yeldeğirmeni	1901	100
Küçükmustafapaşa	1862	242	Maltepe (Kartal)	1903	1.121
Ayvansaray	1862	219	İmrahor (Yedikule)	1906	115
Kasımpaşa	1863	526~	Yeniköy	1908	107
Hocapaşa (Sirkeci)	1865	1.007	Arnavutköy	1908	109
Kumkapı	1865	1.903	Çırçır (Fatih)	1908	1.500
Egrikapı	1865	170	Yedikule	1908	207
Demirkapı (Sirkeci)	1866	150	Mercan	1911	173
Balat	1866	500	Aksaray	1911	2.400
Mercan	1867	220	Balat	1911	334
Balat	1868	118	Beyazıt	19U	111
Beyoğlu	1870	3.000	İshakpaşa (S.ahmet)	1912	885
Edirnekapı	1871	305	Uzunçarşı (Eminönü)	1912	120
Langa-Aksaray	1873	186	Sultanahmet	1913	120
Kuzguncuk	1873	591	Halıcıoğlu	1914	228
Galata	1874	120	Tophane-Cihangir	1915	1.325
Samatya	1874	687	Hasköy	1916	267
Üsküdar	1874	365	Nişanca (Kumkapı)	1917	296
Balat	1877	121	Yenikapı	1917	124
Kadıköy	1878	150	Ahmediye (Üsküdar)	1918	230
Küçükmustafapaşa	1878	172	Cibali-Fatih	1918	7.500
Ortaköy	1880	414	Vefa	1918	500
Hasköy	1885	297	Kulaksız (Kasımpaşa)	1919	381
Unkapanı	1886	140	Kuruçeşme	1919	403
Arnavutköy	1887	264	Karagümrük	1919	570
Üsküdar	1889	122	Y. Mahalle (Üsküdar)	1921	600
Üsküdar	1889	1.000	Langa	1923	131
Pendik	1890	1.200	Heybeliada	1925	92
Horhor (Aksaray)	1890	200	Maltepe (Kartal)	1926	110
K. Pazar (Eminönü)	1891	316	Toptaşı (Üsküdar)	1927	201
Yenikapı	1892	123	Kurtuluş	1929	207
Beşiktaş	1892	166	Kapalıçarşı	1943	202
Moda	1893	150	Kapalıçarşı	1954	1.364

Kaynak: (Ergin), *Mecelle,* I, 1317 vd; T. Özavcı, *Cumhuriyet Devrinde İtfaiye.* İst., 1973

1660'taki afet oldu. Kereste mağazalarının tutuşmasıyla bir anda büyüyen ateş, Unkapanı'nı sardığı gibi, sur kapılarından içeriye de girerek kollar halinde Haliç yamaçlarım, Beyazıt'tan Süleymaniye'ye kadar bütün mahalleleri, Kapalıçarşı, Mahmutpaşa, Tahtakale, Fatih, Şehzadebaşı, Hocapaşa, Sultanahmet, Kumkapı, Kadırga, Nişanca, Samatya, Davutpaşa, Langa Bostanı ve Cerrahpaşa'yı üç gün boyunca kasıp kavurdu.

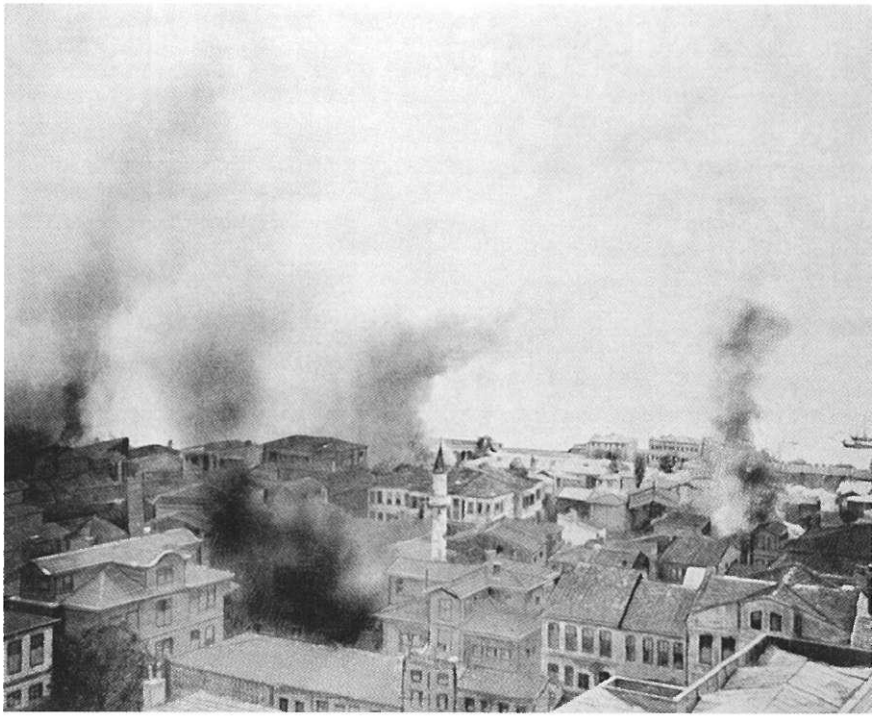
Silahdar Tarihi'nde bu yangınla ilgili olarak "Ol zibâ kasırlar bir lahzada hâke setr olub esas ü binası zir ü zeber oldu. Giceler şûle-i âteş-i şerâre-feşân ile menend-i rûz-ı nûranî ve gündüzler zuhur eden duhân-ı siyahdan mesabe-i şeb-i zulmâni oldu" denilmekte, halkın evlerini unutup can derdine düştükleri, pek çoklarının malları ile yandıkları anlatılmaktadır. *Tarih-i Gılmanî'de.* ise yanan Siyavuş Paşa Sarayı, bezirgan konakları, mahzenler, kervansaray ve hanlar, hamamlar, tekke ve medreseler sayılmaktadır. *Tarih-i Gılmanî'deki* açıklamalara göre yangın, cumartesiden pazartesiye kadar sürmüş; Unkapanı, Zeyrek Yokuşu, Fatih, Sarıgürz, Molla Gürani, Esekapı, Samatya, Kadırga Limanı, Atmeydanı, Alayköşkü, Demirkapı semtleri yanmıştı. Atmeydam'na toplanan halk, birbirini ezecek kadar sıkışık vaziyette üç gün aç ve susuz, yangının ve yazın sıcağında perişan düştü. Cerrah Mehmed Paşa Camii'ne sığınanlar ise dumandan ve hararetten boğulup öldüler. 1660 yangınının bilançosu 120 saray ve konak, 40 hamam, 360 mescit ve cami, 100'den fazla mahzen, medrese, tekke ve kilise ile sayısı belirsiz ev olmuştu. Ölenler ise 2.700-4.000 arasında gösterilmiştir. "Harik-i kebir" denen bu korkunç afeti destanlaştıran Kâtibzade'nin "Tarih-i İhrak-ı Kebk" adlı uzun manzumesinde yangının yayıldığı semtler, yanan binalar, yaşanan korkular anlatılmıştır.

24 Temmuz 1665'te ise Topkapı Sarayı harem dairesi bir cariyenin kundaklaması sonucu yandı. Haremle birlikte Adalet Kasrı, Kubbealtı, dış hazine, Defterhane, Darüssaade Kapısı ve haremağaları dairesi de yandı.

4 Şubat 1673'te Valide Hanı ile çevresi, Nisan 1677'de Tersane Bahçesi Köşkü haremi, Nisan 1679'da Fener Kapısı civarı, Mart 1680'de Mahmutpaşa Çarşısı, Ekim 1681'de Galata'da Kürkçü Kapısı, Ocak 1683'te Tavşantaşı, Mart 1683'te Galata'da Kurşunlu Mahzen yangınları oldu. 5 Nisan 1683'te Odun Kapısı'nda başlayan yangın, Ayazma Kapısı'na, oradan Süleymaniye'ye yayıldı ve 1.000'den fazla ev yandı. 8 Ağustos 1687 gecesi Beyazıt'ta başlayan bir yangın, Uzunçarşı, Kilit Hanı yönünde genişledi ve 500 kadar bina kül oldu.

11 Eylül 1687'de Eski Saray'da») çıkan yangında, haremağalarmm söndürmeye gelen yeniçerileri içeriye sokmamaları yüzünden cariye ve kadınlardan çoğu yanarak veya boğularak, Ayşe Muazzez Sultan (II. Ahmed'in annesi) ise korkudan öldü.

II. Süleyman döneminde (1687-1691) 18 Mart 1688'de Balıkpazarı'nda çıkan yangın Haliç kıyılarını tuttu. Bir meyhanede

1912'ndeki İshakpaşa yangınından bir görünüm.
Resimli Kitap, S. 40 (Mayıs 1912)

başlayan bu büyük yangında, *Silahdar Tarihi'ndeki* bilgilere göre 1.500 ev 5.000 (?) dükkân ve işyeri kül oldu. Mısır Çarşısı dışındaki dükkânlar, Tahmisçiler Çarşısı, Rüstem Paşa Camk'ne») kadar çarşılar, Balkapanı, Uzunçarşı, Mercan Çarşısı, Mahmutpaşa, Alacahamam, Valide Hanı, İbrahim Paşa Camii çevresi tamamen yandı. Yeniçeriler, çarşı esnafına olan kırgınlıklarını bu afet sırasında açığa vurarak "Kulu kırmak hoş mudur, ko yansm, şehirli keferesi!" dediler ve yangına seyirci kaldılar. 24 Ocak 1690'da, Eyüp'te bir kaymakçı dükkânından yayılan ateş, Eyüp Çarşısı'm kül etti. Eyüb Sultan Camii de zarar gördü. 24 Ocak 1691'de ise Mısır Çarşısı tamamen yandı "Cümle kapu ve pencere ve dükkânlarından ateş dkek olub ertesi akşama değin" ateş sönmedi. Sonraki günlerde de hararetten içeriye girilemedi.

II. Ahmed'in (hd 1691-1695) Edirne'de geçen padişahlığı sırasında 7 Haziran 1693'te Cibali'de Karanlık Mescit civarında başlayan yangın, Zeyrek Yokuşu'na, Zeyrek Kilise Camii'ne»), Atpazan'na kadar genişledi. 838 ev, 98 dükkân, 3 medrese, 1 mektep, 4 havra, 1 kilise yandı. 31 Eylül 1693'te ise Ayazma Kapısı yangım, Eminönü'ne, bk koldan da Cibali Kapısı'na yayıldı. Buradan Atpazan'na, Fatih'e, Yedi Odalar'a, Şahhuban'a, Molla Gürani'ye, Muratpaşa'ya, Avratpazarı'na, Süleymaniye'ye, Ağa Kapısı'na, Vefa Meydam'na, Eski Odalar'a, Aksaray'a, Langa'ya, Cerrahpaşa'ya kadar genişleyerek korkunç bir afet halini aldı. Bilançosu, 18 cami, 19 mescit, 17 mektep, 12 fırın, 2.547 ev, 87 oda, 1.146 dükkân, 22 horos (değirmen), 3 yağhane, 4 han olarak tarihlere geçti. Bundan iki hafta sonra, 17 Eylül 1693'te Ayazma Kapısı'nda çıkan yangında kereste mağazaları ateş aldı. Odun Kapısı'ndan içeriye yayılan ateş, Süleymaniye'ye kadar, önceki yangın yerlerini bir daha dolaştı. 5 Ocak 1695'te de Bedesten civarında çıkan yangında Kapalıçarşı dışındaki dükkânlar yandı.

II. Mustafa döneminde (1695-1703), 1696'da Galata'daki Saint Benoit Kilisesi ile çevresindeki binalar yandı. Eylül 1698'de Şehremini'ndeki baruthane infilak etti. Aksaray'a kadar geniş bir çevrede 425 ev hasar gördü. Yayımlanan bir fermanla, İstanbul'un yangından korunması için evlerin ve dükkânların Halep ve Şam'da olduğu gibi taş ve kireçten inşa edilmesi, yangına müsait "elvah ve ahşap ve pedavra ile bina" yapılmaması emredildi. 23 Haziran 1700'de Eski Bedesten ile Sandal Bedesteni, Sipahiler Çarşısı, Kebeciler Hanı, Bitpazarı, Mercan Çarşısı yandı.

III. Ahmed döneminde de (1703-1730) büyük yangınlar oldu. Bunların ilki 1703'te Alacahamam'da çıktı. Haseki Hamamı, Sultan Ham civarı yandı. Ocak 1706'da Tersane'deki kalafat yerinde başlayan yangın Tersane gözlerini tutuşturdu. İli. Ahmed, ihmali olduğu gerekçesiyle kaptan-ı deryayı idam ettirdi. 12 Haziran 1707'de Vezneciler Çarşısı, 24 Ağustos'ta Makriköy (Bakırköy) Baruthanesi, aynı günlerde Eyüp yangınları oldu. Eyüp'te iskele yanındaki yalılar ile çarşı tamamen yandı. 9 Kasım 1707'deki Hocapaşa-Hobyar yangını, kollara ayrılıp Mahmud Paşa Hamamı'na, Cağaloğlu Sarayı'na, Rüstem Paşa Medresesi'ne, Dâye Hatun Camii'ne kadar yayıldı yüzlerce ev ve dükkân kül oldu.

23 Ocak 1715 günü Azapkapı yangını çıktı. Fırtına yüzünden söndürme çalışma-

lan sonuç vermedi. Ancak yağmur başlayınca ateş teskin oldu. 12 Şubat'ta bu kez Beyazıt Çarşısı'nda çıkan yangın, buradan, Nişanca ve Kumkapı'ya kadar semtlerle Bayezid Hamamı ve Darphane civarına yayıldı.

22 Mart 1716'da Fatih'te Karaman Çarşısı, Bahayı Konağı, o yılın 10 Kasım'ında Saraçhane Çarşısı yandı. 26 Ekim 1717'de Galata'da Sandıkçılar'da çıkan yangın limandaki gemilere sirayet etti. Halat kopartan tutuşmuş gemiler, Haliç kıyılarına çarparak Balkapanı'nda da yangına neden oldu.

1633 ve 1660 büyük yangınlarından sonraki en büyük yangın 17 Temmuz 1718'de yine Cibali'de Tüfenkhane'de çıktı ve poyrazın etkisiyle önce Unkapam'na yayıldı. Oradan kollar halinde dağılarak Küçükpazar, Kantarcılar, Zeyrek, Süleymaniye, Vefa, Şehzadebaşı, Eski Odalar, Acemi Oğlanlar Kışlası, Çukurçeşme, Laleli, Küçük Langa, Aksaray, Davutpaşa, Altımermer semtleri, beri tarafta Kumkapı, ayrıca Fatih civarı kavruldu. Vezir sarayları, ulema konakları kül oldu. Bu yangının bilançosu ise tarihlere 2.283 dükkân, 171 cami ve mescit, 152 saray ve konak, 80 horos, 51.000 (?) ev olarak geçmiştir. Bu yangında ilk kez Gerçek Davud Ağa'nın(-0 "nev-icad" tulumbası kullanıldı. Bu büyük afetten sonra İstanbul'da yangınları önleyici yeni bir imar nizamına teşebbüs edildi. Bir ferman yayımlandı. Evlerin sık ve bitişik, saçakların geniş, şahnişinlerin karşı karşıya yapılması yasaklandı. Bekâr odalarının denetimsiz olduğu vurgulanarak mimarbaşımn buraları ve işyerlerini kagirden yaptırtması, binalara tura saçak yerine kirpi saçak izni verilmesi, iki kattan yüksek bina inşa edilmemesi emredildi.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın(->) girişimi ile yangın yerleri için özel imar uygulamaları öngörüldü. Fakat 22 Temmuz 1719'da Gedikpaşa'da başlayan yeni bir yangın Kumkapı'ya, Nişanca'ya, Kadırga Limam'na yayıldı. 26 Mart 1720'de Balat ve Fener'deki Yahudi evleri yandı. 25 Mayıs'ta ise Kazasker civarında çıkan yangında, oraya gelen devlet ricalinden çoğu, çöken bir yapının enkazı altında kalıp yaralandılar.

5 Temmuz 1721'de Küçükmustafapaşa yangınında da Gerçek Davud Ağa'nm tulumbası kullanıldı ve yangın iki saatte söndürüldü. 19 Ağustos'taki Balat yangınında da hem bu tulumbanın kullanılması, hem de yeniçerilere bol bahşiş verilmesi sonucu, ateş büyümeden söndürüldü. Yine de bu yangında 140 ev, 120 dükkân, 6 fırın, 4 yağhane ile mescitler, mektep ve medreseler yanmış, 32 ev de söndürme çalışmaları sırasında yıkılmıştı. 6 Nisan 1722'deki Karaman Çarşısı yangınından sonra yazın da Kasımpaşa'da Cami-i Kebir ve civarı yandı. O yılki Hasırcılar İskelesi yangınında da Gerçek Davud Ağa'nm tulumbası başarı sağladı. Tarihçi Raşid'in anlatımıyla "Gerçek Dâvud nâm bir şahs-ı mühtedî tulumba aletini tertib edüb hariklerde minare boyu mahalde olan ateşi teskin" etmekte olup tulumbacıbaşı atanmıştı. 20 Ekim'de ise Üsküdar'da Mihrimah Camii civarında çıkan yangında, Tabhane, Bitpazarı, Hafafhane ve Küçük Hamam yandı. 9 Eylül 1723'te Büyük Karaman Çarşısı yangını yayılmadan söndürüldü. 10 Ekim'de Fındıklı'da Molla Çelebi Camii yanında başlayan ateş hızla yayıldı. Tophane-i Amire ve Cihangir Camii bu yangında harap oldu. 5 Ocak 1724'te Küçükmustafapaşa Hamamı civarı, mart ayında Bahçekapı semti yandı. Bu yangınlarda da tulumba kullanıldı. O yılın nisan ayında, birbiri ardınca Süleymaniye'de, Üsküdar Yeni Valide Külliyesi civarında, Cibali Kapısı'nda yangınlar çıktı. 8 Eylül'de Yedikule İmrahor Çarşısı, 6 Kasım'da Fındıklı yangınları oldu. 5 Mart 1725'teki Hocapaşa yangını rüzgâr nedeniyle yayılacakken yağmur başlayınca söndü. Yine 7 Mayıs'ta Halıcılar Köşkünde, 9 Mayıs'ta Gedikpaşa Hamamı civarında, 1 Temmuz'da Sultanselim'de, 4 Temmuz'da Edirnekapı'da, 27 Temmuz'da Hocapaşa'daki Ermeni Ha-

AHMED RASİM'İN KALEMİNDEN "PATLICAN MEVSİMİ" YANGINLARI

Patlıcanlar morara morara kadife rengini aldı. Çenesine güvenen, sırtına küfesini takan sokakta. "Kemer patlıcanlarım" diye bağırıyor... Filvaki güzel sebzedir. Misafir ağırlar. Biraz hazmı batîdk ama doyurur, bıktırmaz. Her şeye karışır, türlüye girer, dolma olur, şişe dizilir. Ezim ezim ezilir. İmambayıldı suretinde görünür. Fakat tavası dehşetlidir. Nerdeyse çıkar. Gündoğdusu onun nefhâ-i hânmân-sûzudur. Ne de kolay yemektir. Biraz çalıçırpı, talaş, yonga, bakkaldan yür dirhem yağ, sütçüden bk kâse yoğurt alındı mı misk! Evde bir meşguliyet peyda olur. İki diş sarımsağa havan işlemeye başlar. Delikli kap sahanlıktan iner. Birer birer, alaca biçim kesilip dilim dkim doğranır. Zehiri çıksın diye tuzlanır, bk kenara çekilk. Odunun kurusu, ortaya, yanma mevâdd-ı müştaile yerleştirilir. Gelsin, yelpaze, kürek puf puf. Alev aldı mı tava üstüne boca zeytinyağı, oh! ne cızırtı. Yağ fıkırdar, daha yanmadı. Çıtırdar, biraz daha, hışırdar. Ha ha ha. Fakat odadaki toramandan vakit mi var? Yine ağlıyor.

- Hu! Sen ocağına bak. Ben oğlana meme vereyim.

Derken bir feryâd!

- A dostlar! yetişin.
- Ne oldu?
- Yanıyoruz, tutuştuk.

Şangır! Komşular yanıyoruz. Paldır! Dostlar tutuşuyoruz. Küldür!! Eyvafılar olsun!

Su! Yağma mı var? Kuyu tam on sekiz kulaç. Hem de mutfakta. Hangi kabadayı çekecek. Tâ geçen seneden beri kurumundan durulmayan bacanın gözü dumanlanmış. Ateş püskürüyor. Of dedikçe deliklerinden alev fırlıyor.

- Mahalleli! Komşular!

Kim kime? Yandakiler Sarıyer'e gitmiş! Üst baştakiler düğünde. Al perdeliler deniz kenarında. Kantarcımnkker Çengelköyü'nde, köşedekiler tebdil-i havada.

Vay vay! Kule görecek, işaret çekecek, köşklü gidecek, tulumbalar kalkacak, gelecek, su bulacak, hortumu takacak, basmaya başlayacak da yangın sönecek!! Ha babam ha!

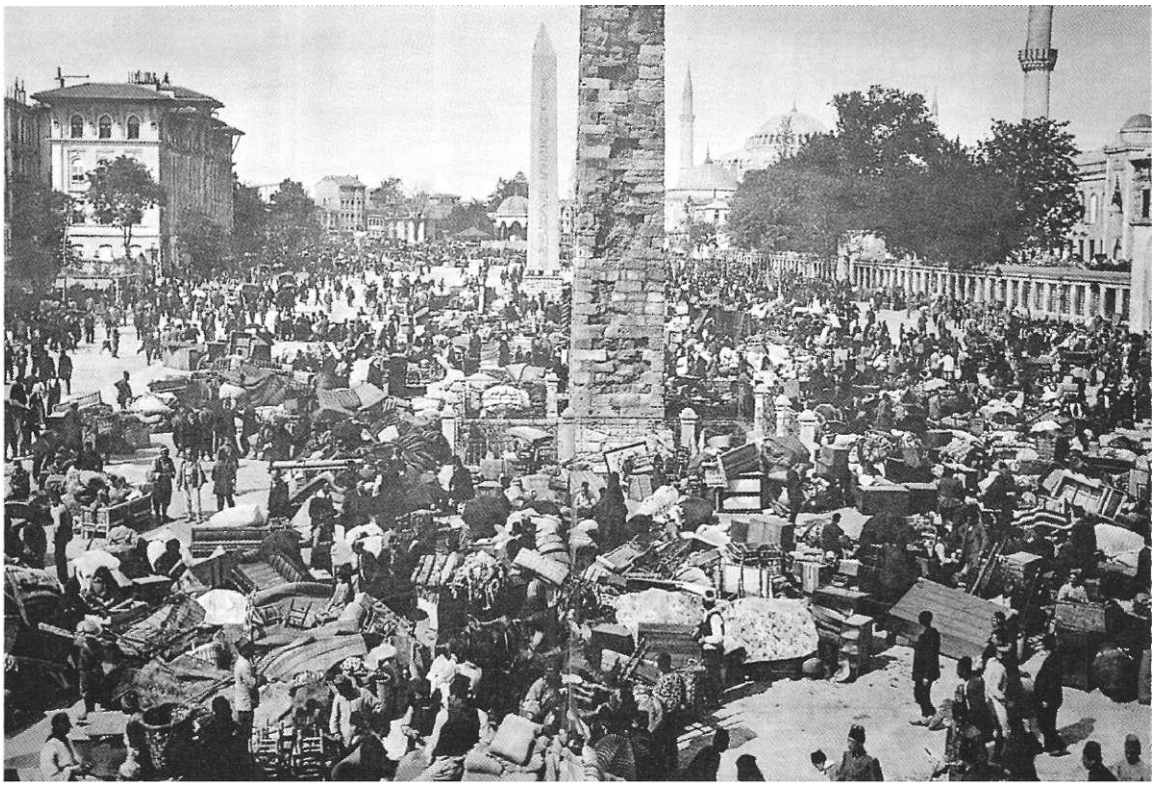
Tehlikenin en büyüğü var. Hacı nine, o tınazlar gibi kadm şap diye sofanın ortasına yığılmış. Eyvanlar olsun! Dki dki yanacak. Hizmetçi samuru kucaklamış kaçıyor. Anası şaşırmış. Oğlanın kundağım çözemiyor. Ortalığı duman buruyor.

Çareler yok, yanacak. Alev yandaki evin kaplamalarını yakıyor. Ha aldı! bak bak! kiremitlerin arasından duman çıkıyor. Sardı!.. Camların rengi bile döndü. Haydi!! Koşuşuyorlar. Yarım saat sonra ortalık dümdüz. Kızgın bir virane tütüyor. Kâfir baca! Sallanır da yıkılmaz, ortada sipsivri kalmış. Tavaya bakın. Yangın bakırı derler a. Yamn yumru!

Tuhaf adamlar da vardır. Durup durup söylenirler.

- Bir şeye acımadım! Bu taraftaki saçağın akında bir kırlangıç yuvası vardı. Galiba yavruları da yandı.
- Zavallı kedi! Tavan arasında kalmış. Bağıra bağıa gitti.
- Lâkin ne alev! Ev değil kavmış. Üzerinden geçen kuşlar kebap olup düştü...
- Neden çıkmış?
- Patlıcan tavası yapıyorlarmış. Yağ tutuşmuş.
- Söndürememişler mi?
- Kadın kısmı ateş görünce şaşınr.
- Fakat Sulu Manastır'ınkiier yetişmeyeydi yok mu tâ Yedikule'ye kadar dümdüz olacaktı.
- Halk malûm a. El arkada gezinir. Kimse bacanın kurumunu görmez. Öyle ya! Akşam dış kalpakçıya çıkıp da dayılık edecek değil a. Acaba devair-i belediye hane sahiplerini veya kiracıları mecbur edemez mi? Memur yollayarak ocaklarını süpürtmeye icbar eylemez mi? Hay hay! Selâmet-i umumiye namına hükümet her şeyi cebreder.

Ahmed Rasim, *Şehir Mektupları,* 1-2, İst., 1992, s. 243-245

1912'deki İshakpaşa yangınının felaketzedeleri Sultanahmet Meydanı'nda. *Cengiz Kahraman arşivi*

nı'nda yangınlar çıktı. Fakat bunlar, en fazla 80-100 bina ve dükkânın yanması ile söndürülebildi. O yıl çıkarılan bir hüküm-le de Müslim ve gayrimüslim evleri için cephe yüksekliklerine sınırlar getirildi.

23 Mayıs 1726'da Tahtakale Bıçakçı Hanı'nda, 2 Haziran'da Eski Saray civarında, 2 Ekim'de Fatih'te Çukur Han'da, 4 Kasım'da Mahmutpaşa'da yangınlar oldu. 12 Eylül 1727'de Zindan Kapısı'nda, 29 Kasım 1728'de Üsküdar Kaya Sultan Yalısı yanındaki Yahudi evlerinde çıkan yangınlar da çabuk söndürüldü. III. Alımed döneminin sonuncu, İstanbul'un ise dördüncü büyük yangını 27 Temmuz 1729'da Balat'ta çıktı. 24 saat süren yangın, şehrin 1/8'ini kül etti. Sur dışında Eyüp'e kadar yayılan ateş, suriçinde de ilkin Halic'e paralel genişledi. Sırtlara doğru Sultanselim'i, Nişanca'yı, Kafagümrük'ü, Edirnekapı'yı tuttu. Yeniçeriler eski âdetlerine dönerek söndürmeden çok yağmaya koyuldular. Bu büyük yangında Kariye Camii ile çevresindeki 5-10 ev tesadüfen kurtuldu. Yangın sonrasında ise İstanbul'a inşaat malzemesi sevkıyatı başlatıldı. Yanan mektep, medrese, mescit vb vakıf ve hayır kurumlarının yenilenmesi, onarılması amacıyla da bir defter hazırlandı. Buna göre 38 cami, mescit, mektep, medrese, zaviye yanmış veya harap olmuştu.

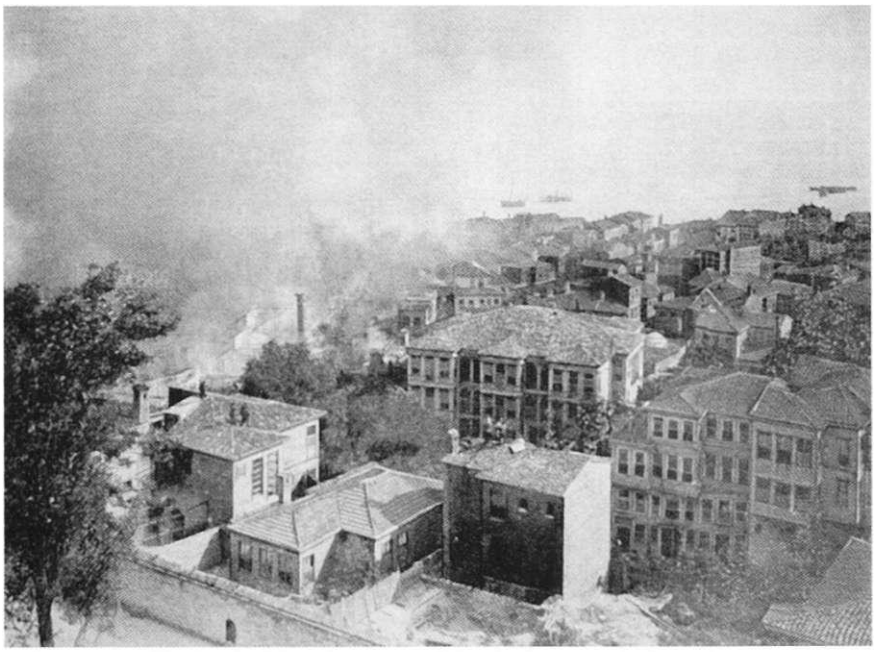
I. Mahmud döneminin (1730-1754) ilk yangım 11 Ekim 1730'da Fındıklı'da Çubukçu'daki bir dükkândan çıktı. Bir hafta sonra 18 Ekim'de de Şengül Hamamı civarında bir başka yangın oldu. 1731'de Galata'da, 8 Nisan 1732'de Koska'da, 10 Nisan'da Molla Gürani'de, 13 Nisan'da Eyüp Nişancılar'da, haziran ayında Kasımpaşa'da ve Sultan Bayezid Camii civarında, 1733'te Ayakapı'da, Fatih'te Zülali menzilinde, 1735'te Temmuz ayında Unkapam'nda, 30 Ağustos gecesi Tophane'de, Şehzadebaşı'nda yangınlar oldu. Mart 1739'da Fener'deki Patrikhane'de ve Petrikapı'da çıkan yangınlar yayılmadan söndürüldü.

29 Mart 1740'ta, o zaman Paşakapısı denen Babıâli yandı. 1 Kasım 1740'ta Üsküdar'da Kavukçular Sokağı'nda başlayan ateş epeyce tahribat yaptı. 1 Kasım 1741'de Beyazıt'taki kâğıtçı dükkânları tutuştu. Yangın, Divanyolu'na doğru genişledi. Aynı günün gecesi, bir yangın da Ayasofya'da çıktı. 24 Ocak'ta ise Kulebostanı yangını oldu. 11 Temmuz'da Sultanahmet'teki bir saray yandı. 22 Temmuz'da da Kasımpaşa'da bir yangın atlatıldı. 4 Aralık günü ise Ayasofya ve Sultanahmet semtlerini kasıp kavuran büyük bir yangın oldu. Bundan iki hafta soma 20 Aralık'ta Kadırga yangını çıktı. Yine 1741'de Ortaköy'deki Yahudi evleri, 21 Temmuz 1742'de Şehzadebaşı'ndaki Ahmed Paşa Sarayı, 2 Temmuz 1744'te Fatih'te Kanlıfırm civarı, 29 Mart 1745'te Tersane-i Amire mahzenleri, 28 Aralık'ta Fener ile Balat arasındaki Kiremit Mahallesi, 1746'da 13 Ocak günü Hocapaşa Hobyar Mahallesi'ndeki konaklar, 20 Ekim'de Galata'da sandıkçılar ve kürekçiler çarşıları, 26 Ekim'de Balat'taki yahudhaneler(->), 18 Kasım 1747'de Samatya'daki Yahudi mahallesi yandı.

4 Şubat 1750'de çıkan Küçükpazar yangını rüzgârın etkisiyle büyüdü. Süleymaniye ve Vefa'ya kadar çıktı. Ağa Kapısı tamamen yandı. O yıl 21 Şubat'ta Bahçekapı'daki şeyhülislam konağı, 27 Nisan'da Mercan Kulluğu ve civarı, aynı gün ikinci bir yangınla Bitpazarı, Abacılar ve Yorgancılar, Parmakkapı, Okçular yandı. İstanbul çarşılarının bu en yoğun kesimindeki afete yeniçeriler seyirci kaldılar ve yağmada bulundular. 19 Temmuz'da da Üsküdar'da Ayazma Mahallesi yandı. 20 Temmuz 1751'de Büyük Karaman Çarşısı, Atpazarı, Kıztaşı civarı, Yeni Odalar, Sarıgürz ve Halıcılarköşkü semtleri kül oldu.

Nisan 1752'de Kandilli'de büyük bir yalı, Langa Yenikapı'sında Basmacılar Kârhanesi, haziranda Gedikpaşa'daki ahşap Sabuncu Hanı yandı. Bu son yangın çevreye de yayılarak 20 saat sürdü. Birkaç gün sonra Sultanselim'de, Beyazıt'ta, Koska'da yangınlar çıktı. 23 Aralık 1753'te Galata'da Kulaksız Mahallesi'nde, 4 Mart 1754'te Kandilli'de, sonra Yenikapı'da yangınlar görüldü. Yenikapı-Langa yangınında 1.500 kadar ev yandı. Nisan 1754'teki bir başka Cibali yangını da aynı oranda tahribat yaptı. O yıl, haziran ayında, Şehzadebaşı, Aksaray ve Üsküdar'da küçük çaplı yangınlar oldu. I. Mahmud döneminin son önemli yangını 22 Ekim 1754'te Uzunçarşı'da çıktı ve çarşı semtlerini etkiledi.

III. Osman'ın kısa dönemi (1754-1757), 2 Aralık 1754'teki 18 saat süren korkunç Sultan Hanı yangını ile başladı. Yüzlerce dükkân ve ev yandı. 19 Mayıs 1755'te Ayvansaray; o yıl 12 Temmuz'da Ayvansaray'dan Kadırga Limam'na, Akarçeşme'den Dizdariye Camiine kadar semtleri kül eden ve 16 saat süren ikinci Ayvansaray: 29 Ekim'de Hocapaşa-Bâbıâli yangınları çıktı. Bu son yangın 36 saat devam etti. Bahçekapı'dan Mahmutpaşa Çarşısı'na, Cağaloğlu'na ve Divanyolu'na, Soğukçeşme' den Ayasofya Çarşısı'na, Sultanahmet'teki Mehterhane'ye ve Defterhane'ye kadar, İs-

1912'deki İshakpaşa yangınından başka bir görünüm.
Resimli Kitap, S. 40 (Mayıs 1912)

tanbulün merkezi semtleri, bu arada ünlü paşa konakları, mektepler, medreseler yandı. 1 Ocak 1756'da bir meyhanede başlayan yangın, Samatya'yı kavurdu. 6 Temmuz'da çıkan Cibali yangını, istanbul'un en korkunç afetlerinden oldu ve üç koldan kente yayıldı. Unkapanı, Süleymaniye, Vefa, Saraçhane, Langa, Aksaray, Etmeydanı, Avratpazarı, Yenikapı bir kez daha yangın yerine döndü.

III. Mustafa dönemi (1757-1774) yangınlarının ilki 23 Aralık 1758'de Küçükayasofya, Çatladıkapı, Sultanahmet. Kadırga semtlerini yaktı. 17 Mart 1762'de Odun Kapısı, 20 Haziran'da 30 saat süren Beyazıt-Tavşantaşı yangınları oldu. Bu yangın Divanyolu, Nişanca, Langa, Yenikapı'yı yeniden yaladı. 1763'te Fatih'te Atpazarı yangını çıktı. III. Mustafa bir fermanla han, bekâr odası, değirmen, kahvehane ve dükkânların yapımı için yeni kurallar getirdi. 21 Mayıs 1763'teki Karaman yangınında Şekerciler ve Taşçılar hanları yandı. 2 Eylül'de çıkan büyük Üsküdar yangını beş kola ayrılıp 18 saat sürdü.

9 Nisan 1765'te Tophane'de, bundan iki gün sonra Cihangir'de büyük yangınlar oldu. Ağustos 1766'da Haliç'te yanan bir gemi, Cibali'ye doğru sürüklendi ve bu semt bir yangına neden oldu. Buradan karşı kıyıya sürüklenip Aynalıkavak Sarayını tutuşturdu. 23 Ocak 1767'de bir başka Hocapaşa yangını, yine Babıâli'ye doğru gelişti. 25 Temmuz gecesi Hoca Hanı ve civarı, 27 Eylül'de Beyoğlu çarşısı, Rusya, Sicilyateyn, Felemenk elçilik konakları yandı. O yıl, Atpazarı'nda, Kasımpaşa'da, Yenikapı'da, Sultanahmet'te ve Mahmutpaşa'da küçük yangınlar çıktı. 8 Şubat 1771'deki Galata yangını 16 saat sürdü ve 5.000 dolayında ev, dükkân yandı.

I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) ilk yangın 1778'dedir. Nişanca'dan Langa Bostam'na kadar semtler kül oldu. 30 Haziran 1779'da Testereciler'de başlayan yangın 20 saat aralıksız sürdü. O yıl temmuz ve ağustos aylarında İstanbul'un bazı semtlerinde küçük yangınlar görüldü. 8 Ekim 1780'de Nişanca'da, aynı gece Cibali'de, ertesi gün yeniçeri kışlalarında yangınlar oldu.

1782'deki üç büyük yangından 10 Temmuz'daki ilkinde Samatya'da 1.000 ev yandı. 24 Temmuz'da Balat-Fener arasmda kalan Dibek Mahallesi kül oldu. Ateşin kolları, Çırakçı Çeşmesi. Nişancı Camii. Ragıb Paşa Hamamı. Çukurbostan, Edirnekapı, Dragman, Yenibahçe, Keçeciler Hamamı, Atikalipaşa semtlerine yayıldı. 24 saat devam eden Balat yangınında 7.000 kadar yapının harap olduğu anlaşıldı. O ykın üçüncü afeti yine Cibali'de başladı. Gül Camii(->) civarında çıkan yangının söndürülmesi çalışmalarını I. Abdülhamid de izledi. İki gün iki gece süren yangında 20.000 dolayında bina kül oldu. Yangın alanı, Haliç kıyısında Ayakapısı'ndan Odun Kapısına, suriçinde de Sultanselim'den Sakızağacı'na, Emirbuharî'ye, Koska-Laleli'ye, Langa-Aksaray ve Yenikapı'ya, Cerrahpaşa'dan Avratpazarı'na. Davutpaşa'ya, Kocamustafapaşa'ya, Topkapı-Mevlanakapı-Narlıkapı-Samatya ve Silivrikapı'ya kadar şehrin büyük bir bölümünü kapsıyordu. Bu semtlerde camilere sığınanlar dumandan veya aşırı hararetten boğuldular. Cami avlularına doldurulan eşyalar da kurtarılamadı. Bu korkunç afeti izleyen Dervişefendizade Derviş Mustafa'nın *Lehibü'l-Ukalâfifikrl'l-Gurebâ* ya da *Hartk Risalesi* adlı yazma eserinde, Çıngıraklı Mahallesi'nde başlayan yangının bütün safahatı, kül fukarası, harikzedegân denen afetzedelere, devletçe yapılan yardımlar, bunların bir kısmının Silivri, Çorlu, Edirne, İzmit, Karamürsel, Kartal ve Şile'ye iskân edilmeleri anlatılır. 1782 büyük Cibali yangınının etki alanındaki tarihi eserler de büyük zarar gördü.

6 Ağustos 1784'te Kiremit Mahallesi'nde başlayan yeni bir yangın 27 saat sürerek Yenibahçe ve Topkapı'ya doğru yayıldı. 5.000 ev kül oldu.

III. Selim döneminde (1789-1807) ilk ateş 1790'da Uzunçarşı'da çıktı. 21 Mart 1791'de aynı yerdeki ikinci yangınla bu semt tanınmaz hale geldi. 13 Eylül 1792' deki Odun Kapısı yangını 25 saat sürdü ve Uzunçarşı'ya kadar yayıldı.

Inciciyanin, geceleri yangın gözcülerinin nöbet tuttuklarını ve bir yerde ateş görülünce kös veya davul çalındığını bildirdiği Galata Kulesi'nin ahşap kesimi 25 Temmuz 1794'te tutuştu. O yılın kışında Beyazıt'ta Eski Saray civarında 200-300 evi kül eden bir yangın oldu. III. Selim, bir önlem olarak Bayezid, Süleymaniye, Nuruosmaniye, Laleli ve Yeni Cami avlularına büyük su havuzları yaptırdı. 18 Temmuz 1795'teki Hasır İskelesi yangınında Yeni Cami havuzundan su alındı ve faydası görüldü. Bununla birlikte Balıkpazarı, Ahî Çelebi Camii civarı, Pertev Paşa Hanı yine de kurtarılamadı. 1797'de, 18 Nisan'da Azapkapı, haziran içinde Üsküdar Açıktürbe yangınları korku uyandırdı. 15 Mayıs 1798'de Boğaziçi'ndeki ilk büyük yangın Arnavutköy'ü kül etti. 1802'de Sultanahmet'teki tarihi Arslanhane, Temmuz 1803'te, Parmakkapı'da 40 kadar dükkân ile Peştemalcı, Yolgeçen, Kerpiç ve Kadı hanları, Hocapaşa-Bâbıâli arası semtler, Eylül 1804'te Tophane kışlaları ile 400 kadar ev yandı. Bu son yangında 200 kadar ev de söndürme çalışmaları sırasında yıkıldı. Bu yangın sürerken Hasköy İskelesinde de ateş çıktı. Burada da 500 ev kül olurken 150 ev de yıkıldı.

IV. Mustafa'nın bir yıllık saltanatı (1807-1808) sırasında 20 Temmuz 1807'de çıkan Galata yangını 16 saat sürdü. Arap Camii, Azapkapı'daki Sokollu Mehmed Paşa Camii hasar gördü. 18 Ağustos'ta da Balkapanı'nda ve Şehzadebaşı'ndaki Acemi Oğlanlar Kışlasında yangınlar çıktı.

II. Mahmud döneminde (1808-1839), 16 Kasım 1808'deki Alemdar 01ayı'nda(->) yeniçeriler ot ateşleri ile Babıâli'yi ateşe verdiler. Sekban askerlerinin sığındığı Cebehane Kışlası da yine yeniçeriler tarafından tutuşturuldu. Bu iki ateşin etkisiyle Babıâli'den Sultanahmet'e kadar olan yerler cehenneme döndü. Çarşı ve mahalleler yandı. Bir yandan da şehir savaşı sürdüğünden yangın yerleri cesetlerle doldu. Yine aynı günlerde yeniçerilerin kundaklamaları sonucu Üsküdar ve Levent Çiftliği kışlaları ile çevrelerinde bulunan yapılar yandı. 1811' de, 8 Haziran günü Beyoğlu'nda, 29 Temmuz'da Yenikapı'da yangınlar oldu. 4 yıl aradan sonra 20 Kasım 1815'te Ortaköy çarşısı ile bu semtin yalıları yandı.

Tarib-i Cevdet'teki bilgilere göre, 1818' de İstanbul'da büyük küçük 73 yangın çıktı. Halk, bu kadar sık ve ani yangınlar yüzünden geceleri uyuyamaz olmuştu. Her-

1911'de Mercan'daki yangının yarattığı tahribat. Önde Âli Paşa Konağı'nın kalıntıları görünüyor. *Resimli Kitap,* S.,31 (Haziran 1911)

kes afetleri bir uğursuzluğa bağlıyordu. Mahalleliler, kendi aralarında gece nöbetleri düzenlemek zorunda kaldılar. O yılın en çok heyecan uyandıran olayı nisan ayında Tarabya'daki Eflâk eski voyvodası İpsilanti'nin görkemli yalısmm aile bireyleriyle birlikte yanması oldu. Bu yangının, birbirini çekemeyen Fenerli beylerin eseri olduğu anlaşıldı. Temmuz ayında ise Odun Kapısı'nda çıkan yangın, o civardaki barutçu dükkânlarına sıçrayınca korkunç patlamalar oldu. Aynı günlerde Mahmutpaşa Çarşısı, 14 Ağustos 1818'de büyük Kadırga Limanı yangını çıktı. Tulumbacılar burada çalışırken Okçularbaşı'ndaki ateş çarşıyı yakıp Beyazıt Meydanıma kadar genişledi.

1 Mart 1823'te büyük Cihangir yangını, Firuzağa'dan başladı. 17 saat boyunca, Fındıklı, Gümüşsüyü, Sormagir, Alçakdam, Cihangir, Tophane semtleri zarar gördü. Cihangir Camii, Tophane Dökümhanesi, topçu ve top arabacıları kışlaları harap oldu. II. Mahmud, bu geniş yangın yerinde bir imar çalışması başlatarak Nusretiye Camii ile yeni kışlaların temellerini attırdı.

2 Ağustos 1826'da büyük Hocapaşa yangını başladı. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonraki bu ilk afette, tulumbacı diye kimse kalmadığından yangına fazla müdahale edilemedi. Hocapaşa, Demirkapı, Salkımsöğüt kül olurken, Cağaloğlu, Çiftesaraylar, Babıâli, Çemberlitaş, Kapalıçarşı, Beyazıt, Kumkapı, Yenikapı da viraneye döndü. 19 Şubat 1826'da Abacıbaşı Çeşmesi yangınında Rum ve Yahudi evleri yandı.

1827'de Tulumbacılar Nizamnamesi yayımlandı. Askeri itfaiye örgütü oluşturuldu. 1828 kışında Azadlı Baruthanesinin infilakı İstanbul'u ayağa kaldırdı. Bu korkunç patlamada 400 amele öldüğü gibi, çıkan yangında da hayli ev zarar gördü. 7 Ekim' de Ahırkapı semti tutuştu. 22 Temmuz 1829'da Arnavutköy'de ikinci kez yangın çıktı ve semt baştan başa yandı. 19 Ocak 1830'da Atpazarı yangını, Fatih'i etkiledi. 3 Ağustos 1831'de Beyoğlu'nda Çukur'da başlayan yangın, Taksim, Aynalıçeşme, Tatavla (Kurtuluş) semtlerini kavurdu. 1832'deki iki büyük yangından ilki Çengelköy'ü ikincisi Tatavla'yı kül etti. Çengelköy'de 80 ev, 20 dükkân; Tatavla'da 600 ev, 20 dükkân yandı.

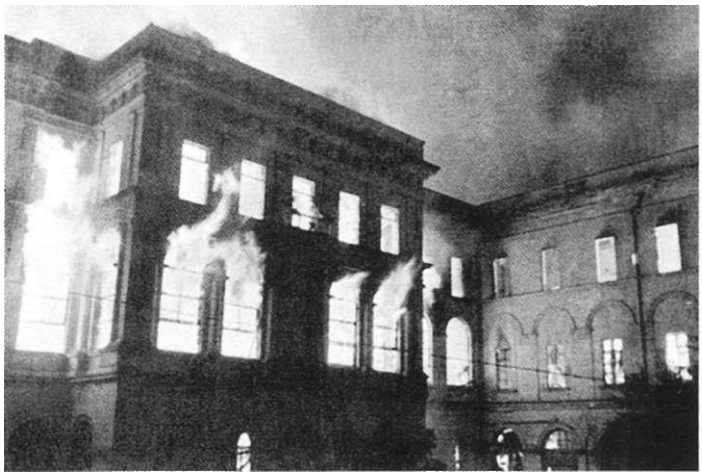
Cibali yangınlarının bir yenisi 31 Ağustos 1833'te, buradaki Tüfenkhane'de başladı. Yine kollara ayrılıp İstanbul'u sardı. Üsküplü, Çıngıraklı Değirmen, Aşıkpaşa, Fatih, Deveham, Sofular Hamamı, Horhor, Kıztaşı, Hoşkadem Mescidi, Akarçeşme, Süleymaniye, Şehzadebaşı semt ve mahallelerinde yanmadık ev, zarar görmeyen kagir yapı kalmadı. Bu yangını yaşayan tarihçi Lutfî Efendif-»), Unkapam'ndaki evlerine ateş sirayet edince hocasının Haydar Hamamı'ndaki konağına canlarını zor attıklarını, ateş oraya da gelince Zeyrek'e gittiklerini, bu semtin de yanmaya başlaması üzerine Saraçhane Medresesi'ne sığındıklarını anlatır. Eski bir gelenek bu âfetten sonra da uygulandı ve harap olan vakıf ve hayrat eserlerin listesi hazırlandı. Varlıklı kimseler, üçer beşer yapının yeniden yapılmasını veya onarımını üstlendiler.

1835'te Kumbarahane'deki fişekhanenin infilakı ile ölenler olduğu gibi yangın da çıktı. 18 Ağustos 1836'da Beyazıt'taki Kâğıtçılar Çarşısı, tülbentçi, mürekkepçi, perdahçı dükkânları ile birçok büyük konak yandı. II. Mahmud döneminin son büyük afeti, 20 ocak 1839'da çıkan Babıâli yangınıdır. Bu, Babıâli'nin, 1808'den beri üçüncü yanışı oldu. Her seferinde ahşaptan yapıldığı için, yangın sonuçları da ağır olmaktaydı.

Abdülmecid döneminde (1839-1861) çıkan yangınlar uzun bir liste oluşturmakla birlikte 1852 yangınları büyük çaptaydı. Bunlardan ilki 28 Mayıs'ta Yemiş İskelesi ile Unkapam'nda 500 dükkânın yanmasına sebep oldu. 2 Ağustos'ta Sultanahmet'te 600 ev, 4 Ağustos'ta Samatya'da 2.500 ev yandı. 26 Haziran 1855'te Koska ve Laleli'yi kül eden büyük bir yangın çıktı. Bu sürerken ertesi gece de Beşiktaş'ta yangın başladı. 20 Ağustos günü ise Samatya-Yedikule arası yandı.

Abdülaziz döneminde de (1861-1876) İstanbul'un her semtinde küçük çaplı yangınlar görüldü. 19 Eylül 1865 gecesi çıkan Hocapaşa yangını rüzgârla yayıldı. Cağaloğlu, Divanyolu, Çarşıkapı, Sultanahmet, Kadırga Limanı, Kumkapı, Nişanca semtleri harabeye döndü. Bundan 4 gün sonra da Gedikpaşa yangım çıktı ve Beyazıt'a kadar olan semtler yandı. Hükümet, Islahat-ı Turuk Komisyonu'nu(->) kurarak kent içi yolların düzenlenmesini öngören bir imar çalışması başlattı.

11 Haziran 1870'te Beyoğlu, bütün tarihinin en büyük yangınına uğradı. Sön-

1933'teki Adliye Sarayı yangını. *Cengiz Kahraman arşivi*

dürme çalışmalarına karşın, rüzgârın önüne düşen ateş, kollara ayrılarak Galatasaray'dan Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) boyunca Taksim'e, aşağı kesimlerde de Tarlabaşı'na, Bülbülderesi'ne, Süruri Mahallesi'ne, Aynalıçeşme'ye, İngiliz Sarayı yönüne, Kalyoncukulluğu'na yayıldı. 500' den fazla büyük yapı, İtalyan Sefarethanesi tamamen yandı. 3.000 dolayında ev ve işyeri harap oldu. Çok sayıda insan da yanarak veya boğularak öldü.

Osman Nuri Erginin *Mecelle-i Umur-ı Belediye'de* verdiği istatistiki bilgilere göre. Tanzimat döneminin 1854-1876 arasını kapsayan 22 yıllık kesitinde Küçükmustafapaşa, Laleli-Yeşiltulumba. Fener-Cafersubaşı, Kadıköy, Edirnekapı-Salmatomruk. Beyoğlu-Sakızağacı. Kumkapı. Galata-Karanlıkfırın, Galata-Yorgancılar, Hasköy, Kasımpaşa, Unkapanı, Fener, Kandiligüzel, Müftühamamı, Altıpoğaça, Küçükmustafapaşa, Ayvansaray, Beyazıt, Aksaray, Testereciler, Cihangir, Soğukçeşme, Beşiktaş-Köyiçi, Kasımpaşa, Büyükkaraman, Davutpaşa, Kantarcılar, Ayvansaray, Mahmutpaşa, Akarçeşme, Vefa, Hocapaşa, Kumkapı, Kazlıçeşme, Üsküdar, Tekfursarayı. Ortaköy, Langa, Beşiktaş-Yenimahalle, Tophane, Hasköy, Hocapaşa, Hasköy-Çarşıiçi, Balat, Mahmutpaşa, Aksaray-Yusufpaşa, Cibali, Balat, Sirkeci, Tophane. Beşiktaş-Hasfirm, Mercan. Küçükkaraman, Vefa, Langa, Cihangir, Acıçeşme, Galata, Kabataş, Simkeşhane, Rumelihisarı, Fatih, Deveoğlu Yokuşu, Beyazıt-Enfiyeci Sokağı, Sulukule, Galatarasay, Büyükdere, Fatih-Nişanca, Edirnekapı, Beşiktaş-Kılıçali, Büyükdere, Şahkulu, Üsküdar-Selamsız, Langa, Kuzguncuk, Beşiktaş-Haseki Tarlası, Sultanahmet-Kapıağası Sinan, Galata-Sultan Bayezid, Beşiktaş-Köprübaşı, Yeniköy, Horhor, Çukurçeşme, Sulumanastır. Üsküdar-Yenimahalle, Eğrikapı, Galata, Saraçhanebaşı, Cihangir, Balıkpazarı, Langa-Çatalodalar, Büyükdere, Kapamacılar, Aksaray, Harem İskelesi, Aynalıkavak, Fener-Cafer Subaşı ve Kadırga'da çıkan toplam 99 yangında, 14.856 yapı tamamen yandı. 1854'te Ebniye-i Hassa Müdüriyeti'ninf-O İtalya'dan mühendis getirterek yangın yerlerinin haritalarını hazırlatması; düzgün ve birbirini dik kesen, dörtyol ağızlarında meydanlıklar bırakan sokaklarda yeni imar düzeninin ilkin Aksaray-Yeşiltulumba'da tatbik edilmesi, uğursuz yangınların tek yararlı sonucu oldu. Abdülaziz 1873'te askeri itfaiye örgütünün kurulmasına izin verdi (bak. itfaiye). Tulumbaların sırtta değil, beygir arabaları ile taşınması da bu yıllarda başlatıldı. Nafia, Harbiye. Tophane nezaretleri, şehremaneti») de yangın söndürme çalışmalarına örgütler ve destek kuruluşları ile katkıda bulunmaktaydılar.

II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) büyük yangınlarından ilki 23 Mayıs 1878' de Babıâli'de çıktı. Bütün daireler bir kez daha yandı. 23 Ağustos 1908'deki Çırçır yangını ise Topkapı'ya kadar genişledi. 8-10 yapıdan 100-200 yapıya kadar tahribatı olan başlıca yangınlar. Şehremini, Karagümrük, Balat, Kiremit Mahallesi, Aksaray, Şehremini, Kasımpaşa, Anadoluhisarı. Sultanhamamı-Hoca Hanı, Sultanahmet-Nahkbend, Kuruçeşme, Kadıköy-Osmanağa, Küçükmustafapaşa, Koska-Ağaçeşmesi, Şehremini-Pazartekkesi, Ortaköy, Süleymaniye. Ayvansaray-Karagümrük. Arnavutköy, Çengelköy, Selamsız, Karagümrük-Karabaş, Yedikule-tmrahor, Kabasakal, Galata, Fmirgân, Galata-Yolcuzade, Hasköy, Yeşiltulumba, Fenerkapısı, Fındıklı, Eyüp, Galata-Topçular, Arnavutköy, Çarşamba, Mahmutpaşa-Dâyehatun, Üsküdar-Yenimahalle, Çukurçeşme, Dolap Sokağı, Kasımpaşa-Çatmamescit, Fatih-Atikali, Üsküdar-Gülfem. Balat, Pendik, Horhor, Üsküdar-Sultantepesi, Mercan, Ayazmakapı, Yenikapı-Sandıkburnu, Balat, Beşiktaş-Köyiçi, Beylerbeyi, Kadıköy-Moda, Sulumanastır. Galata-Kalafatyeri, Halıcıoğlu-Çıksalın, Eyüp-Debbağhane, Moda, Beylerbeyi, Şehremini, Balat-Dibek, Unkapanı, Moda, Altımermer, Yemiş İskelesi, Beşiktaş-Rumali, Büyükdere, Cibali, Altımermer, Rumelihisarı, Süleymaniye, Kartal-Maltepe, Karagümrük, Rumelifeneri, Edirnekapı, Moda Caddesi, Hasköy-Piripaşa, Sarıyer, Fatih, Sulumanastır, Yedikule, Eğrikapı, Yeldeğirmeni, Küçükmustafapaşa, Yeldeğirmeni Çarşısı, Mısır Çarşısı. Fındıklı, Aksaray-Ağayokuşu, Malta Çarşısı, Bebek, Hocapaşa-Hubyar, Kartal-Maltepe, Beykoz, Fethiye, Atikali, Heybeliada, Beşiktaş-Sinanpaşa, Sofular, Fındıklı, Hasköy, Kocamustafapaşa, Balabanağa, Kandilli, Narlıkapı, Hasköy, Yedikule, Yeniköy, Mesarburnu, Arnavutköy'de çıktı. Toplam 114 yangında 8.321 bina tamamen yandı. Ayrıca, II. Abdülhamid döneminde olmakla birlikte tarihleri saptanamayan Çatladıkapı, Kabasakal, Langa, Kulaksız, Beylikfırın, Kemeraltı, Şehzadebaşı. Zeyrek, Cibali, Koska, Fermenecker, Büyükada, Beşiktaş-Veliefendi, Havuzluhamam, Beşiktaş-Köyiçi'ndeki 17 ayrı yangında da 1.360 binanın daha yandığı kayıtlara geçmiş bulunmaktadır. Bu yangınlar arasında 28 Temmuz 1890'daki büyük Pendik yangını önemli olup demiryolu boyunca tüm kasaba ateşten kurtulamamış ve 1.200 dolayında ev, dükkân, mandıra vb kül olmuştur.

V. Mehmed (Resad) döneminde (1909-

1994'te Sarıyer'deki orman yangını. *Nadya Gabeoğlu*

KÂTİPZADE'NİN 1660 YANGINI HAKKINDAKİ MANZUM TARİHİNDEN

Dinle imdi nice yandı ideyim ta'rifini
Yedi saat çaldı idi çünki öyle geçelü

On altıncı günü cuma ertesi zilkadenin
İşbu bin yetmiş senesinin içinde hâsılı

Tuttu Ayazmakapusu taşrasından ibtidâ
Hem muvaffak kıldı Mevlâ ana bir keskin yeli

Bir taraftan Ağakulu baltalarla kesmede
Bir tarafdan yıkmada bostancıyan vâr bağçeli

Hazır olan paşalar tevabi' vardılar
Çalışanlar ekseriya hep Süleyman paşalar

Kâbil-i imkân değil kesmeğe yenilmez bu kez
Yâlm âteşe girenin yandı saçı sakak

Dizgini boş yüğrük at gibi seğirtti nâgihân
Tarfetü'l-ayn içre yandı üç bölük oldu yolu

Bir bölüğü Unkapanı iç yüzünden parladı
Fil yokuşu semti Zeyrek yandı hem Molla Bâlî

Azaplar çarşusı yanup dayandı bel taşma
Yanmadı kurtuldu emri fıakkla Üskübelli

Âteş aldı Atbazârın Saraçhaneyi dahî
Karamanlı ile yandı hem büyük Âresteli

Gkdi andan yüz yuyup vardu Sultan hammamma
Yakdı andan odalar kaldı soyunup bir külü

Bir bölüğü geldi çıkdı yakdı Ağakapusun
Gkdi andan Şeyh Vefâ'ya yandı hep Kırkçeşmeli

Yığdılar emval ü erzakı Vefâ meydanına
Camiin esvâbıyla doldurdu ol etraf ili

Geldi âteş cümle ihrâk eyledi şol mertebe
Kaldı sandık demirleri kilid ile dökülü

Ol taraftan kaçuben Şehzâde'ye gelenler
Yudu yıkadı gelüp anda dahi âteş seli

Yürüdü bir ucu Etmekçioğlu semtine
Kurşunu andı döküldü sanasm yağır dolu

Eski odalara vardı âteş amma yanmadı
Onuncun kem kerâmetiyle yapılmış temeli

Aldı Ekşitut mahallesin kızıl musluğuyla
Kurşunlu türbelü ile yakdı gkdi kesteli

Gkdi andan Aksaray'a yakdı hep etrafını
Murad Paşa câmiiyle yandı Horhor Çeşmeli

Vardı andan Bayram Paşa türbesine bir ucu
Karşusunda yatdı cümle Hasekî mahalleli

Çıkdı andan câmi-i Cerrahi yakdı şöyle kim
Niçe âdemler yanup razkapla kaldı dökülü

Yandı Avratbâzârıyla Dikilitaş çarşusu
Kaldı keskdi orada âteşin iki kolu

Küçük bâzârdan yürüdü baki kalan kol dahî
Küçük âresteye geldi yakdı Tahtakaleli

Döndü yandı Uzunçarşu intihasına değin
Eski Saray sırasıyla Süleymâniyye yolu

Yandı Sultan Süleyman'ın dört minaresi tamâm
Yanardı sanasın orduda Sultan meş'ali

Gördü bîmârhâneli çün yânıcak minareler
Havf idüp yakaya çekdi başını uslu dili

Doldurup içine cümle varını tüccarlar
Inânup hem varanı kodu yukarı çarşulu

Kebeciler hanı dirsen bir metîn binâ iken
Yandı kibrit taşı gibi içi taşı dökülü

İrte Piyâle Paşa hanı altından yanup
Hoca hanı sırasıyla hem rahikînin yolu

Gkdi andan vardı âteş çıkdı Mahmûdpaşa'ya
Yanuben etrâf-ı cami' kaldı zahirde hâli

Âteş aldı Esîr hânın Ali Paşa hânın
Tavuk bazârı ile yandı cümle Boyahâneli

Çarşularda hiç bir çarşu kalmadı yanmadık
Gül gibi açıldı Sultan Bayezid Han Velî

Yığdılar esvabı Sultan Bâyezid havlusuna
Sildi süpürdü anı dahi gelüp âteş seli

Yandı Sultân Bâyezidln dahî sağ minaresi
Yandı cümle mühürcüler ile Parmakkapulu

Geldi imdi Tahtakal'aya gelen tarîk ile
Yakdı Papasoğlu hânın kahve vü şeker dolu

Yakdı andan Rüstem Paşa Câmi'ni şöyle kim
Harlayarak oldu câmî' şerha şerha îzeli

Gkdi andan Yahudiler mahallâtım akıp
Nicesi sersem düşüp yandı ayağı ve eli

Yakdı andan sağ u solu çıkdı Demirkapı'ya
Kurtuluş yok neylesin biçâre Hocapaşalı

Geldi andan Cıgaloğlu yokuşundan yürüdü
Cinci'nin sarayı ile yandı hep mahalleli

Canpoladln sarayına vardı kaldı bir ucu
Kaldı kim kurtuldu emr-i hakla Ayasofyalı

Âteşin bakisi geldi Servi mahallesine
Andan Atmeydanı başında tutup aldı yolu

Yürüdü Divânyolu'na döndü soluna bu kez
Çıkdı yakdı İbrahim Paşa kulesini beli

Andı andan Peykhâne Dizdâriyye üstüne
Yandı Bostancı câmiiyle hem Mehemmed Paşalı

Yakdı Akarçeşme semtini çıktı Gedikpaşa'ya
Kalmadı Tatlıkuyu setinde eşçar dikili

Gkdi andan Darphâne üstüne hem altına
İndi Tavşantaşı semtinde yanup Kumkapulu

Vardı andan Yanikapu semtin âteş kapladı
Gelmedin kaldırdılar esbabı Cellâd Çeşmeli

Langa bostam içine dökdüler esbâbların
Geldi yakdı nâr-ı ibret kaldı yerinde külü

Niçe insan mâli caniyle ihrâk oldular
Er midir avret midir bilinmez oldu her velî

Geldi andan Dâvûdpaşa iskelesine geçüp
Etyemez'de dökünüp üçüncü kolu hâsılı

Yandı Odunkapusu hem kapusu Ayazmamın
Yandı Bağçekapusu hem göğe savruldu külü

Yandı hem Kumkapusu Yenikapu dahî bile
Böyle ihrâk olmadı asla bu dünyâ turalı

Didi Kâtip-zâde sultanım acayip târihi
Bir belâ geldi âdem yakdı vah İstanbul'u

V. Çabuk, "XVII. Yüzyılda İstanbul Yangınları ve de'nin 1070 (1660) Yangını Hakkında Manzum Bir Tarihi", *Türk Kültürü,* S. 125 (Mart 1973), s. 286-290

1918) ilk telafisi olanaksız yangın 19 Ocak 1910'da Çırağan Sarayı'nda(->) çıktı. Bir yıl sonra 6 Şubat 1911'de yeni Babıâli'nin Şurâ-yı Devlet, Dahiliye Nezareti daireleri ile sadaret dairesinin bazı bölümleri yandı. Bu arada, Vakanüvis Abdurruhman Şeref'in(->) odasındaki çok sayıda vesika da kurtarılamadı. O yıl 23 Temmuz'da Mercan'da başlayan yangın Mercanağa, Şehzadebaşı-Camcıali, Babanağa, Acemoğlu, Kızıltaş-Kemalpaşa, Fevziye, Çobançavuş, Laleli-Yakubağa, Küçük Langa, Cellatçeşmesi, Sorguççu, Koska, Aksaray, Alembey, Alacamescit, Mesihpaşa, Kuyumcu Bahşayiş, Koğacıdede, Bostancıbaşı Abdullah, Gureba Hüseyinağa. Ahmetkethüda, Çakırağa, Kumkapı ve Yenikapı, semt ve mahallelerini sardı. 2.500'den fazla yapı kül oldu. Bunlar arasında eski Ali Paşa Konağı(->) olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye binası, Çifte Saraylar ile resmi daireler, okullar da vardı. Evsiz kalan harikzedegân için aşocakları kuruldu ve yerler hazırlandı. Bu yangından bir gün sonra ise 24 Temmuz 19H'de ise Balat'ta 334 ev yandı. 3 Haziran 1912'de Sultanahmet ve Ayasofya semtlerini kül eden İshakpaşa yangını çıktı. İstanbul'un en güzel ve tarihi konaklarından çoğu yandı.

I. Dünya Savaşı'mn son günlerine doğru İstanbul, tarihin sonuncu büyük yangınına tanık oldu. 13 Haziran 1918 gecesi, Sultanselim'de Çerağı Hamza Mahallesi'nde çıkan yangının bir kolu Cibali'ye, bir kolu Fatih'e ilerledi. Malta Çarşısı'nı yakan kol, Ahmediye ve Yenibahçe'ye yöneldi. Yayılan ateş, Taşkasap, Kocamustafapaşa, Davutpaşa, Altımermer, Haseki, Şehremini, Topkapı semtlerinde geniş tahribat yaptı. 7.500 yapı kül oldu. Suriçi İstanbul'un geniş bir alanı, korkunç bir yangın yeri manzarasına büründü. Evsiz, eşyasız ve aç kalan 20.000 İstanbullu için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce(->) her gün yemek verilmeye başlandı.

VI. Mehmed (Vahideddin) dönemini (1918-1922) de kapsayan 1909-1922 arasındaki toplam 77 yangında 19.801 yapının yandığı, dönemin polis kayıtlarına geçmiş bulunmaktadır.

Bu yangınlar, Fatih, Aynalıkavak, Üsküdar, Tophane-Defterdar, Büyükada, Atikali, Moda, Akbıyık. Mercan. Kuzguncuk, Aksaray, Yedikule, Hasköy, Balat, Beyazıt, Kartal-Maltepe, İshakpaşa, Beyoğlu-Humbaracı Yokuşu, Tophane-Karabaş, Uzunçarşı, Tophane-Kadiriler, Eyüp, Kocamustafapaşa, Üsküdar-Yeniçeşme, Balat, Kasımpaşa, Tatavla, Yerebatan, Etyemez, Kabasakal, Kantarcılar, Kandilli, Çıksalın, Molla Hüsrev, Beyoğlu Kumbaracı Yokuşu, Şehzadebaşı, Tophane-Defterdar, Cihangir, Kumkapı, Kasımpaşa-Zincirlikuyu, Büyükada, Ayaspaşa, Tarabya, Hasköy, Anadoluhisarı, Kumkapı-Nişanca, Yenikapı, Samatya, Yeniköy, Doğancılar, Üsküdar-Ahmediye, Cibali, Vefa, Büyükdere, Soğanağa, Unkapanı, Kulaksız, Tavşantaşı, Kuruçeşme, Sarıyer, Üsküdar-Tabutçular, Üsküdar-Yağhane, Karagümrük, Beyazıt-Taşodalar, Üsküdar-Meyyitkapısı, Teşvikiye, Üsküdar-İcadiye, Beşiktaş-Cihannüma, Hasköy, Mahmutpaşa Yokuşu, Küçükparmakkapı çıkışlıydı.

1908'den sonra şehremaneti, askeri itfaiye örgütüne kamyonlar verdi. 1923'te ise askeri örgüt kaldırılarak vali ve şehremini Haydar Bey'in girişimiyle belediyeye bağlı sivil itfaiye kuruldu.

İtfaiye örgütünün kurulmasından sonra çıkan yangınlar, İstanbul'u tehdit eden birer afet olma niteliğini yitirmiştir. Bununla birlikte ekseriya 1-2 evin ya da işyerinin yanmasıyla sonuçlanan yangınlar, kentteki sanayi tesislerindeki patlamalardan, gemi çarpışmalarından, sabotajlardan kaynaklanan olaylar İstanbul'un gündeminden eksilmemiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra itfaiye kayıtlarına geçen yüzlere yangın olayının başlıcalarında 9 Kasım 1923'te Karagümrük Salmatomruk'ta 9 ev; 27 Aralık'ta Büyükdere Kefeliköy'de Abraham Paşa Yalısı; 30 Ocak 1924'te Arnavutköy'de Memduh Paşa Köşkü; 3 Şubat'ta Erenköy'de Samipaşazade Köşkü; 10 Eylül 1925'te Heybeliada'da 60 ev. 30 dükkân. 2 fırın; 13 Nisan 1926'da Üsküdar İcadiye Mahallesi'nde 8 ev; 8 Ekim'de Kartal-Maltepe'de 110 ev; 23 Ağustos 1927'de Üsküdar Atikvalide'de 201 ahşap ev ve konak; 9 Eylül'de Küçükpazar Ayazmakapı'da 90 bina; 22 Ocak 1929'da Tatavla'da ve Dolapdere'de 207 bina, 5 Ağustos 1931'de Maçka-Şenlikdede'de 74 ev. 7 dükkân; 3 Aralık 1933'te Sultanahmet'te Adliye Sarayı; 4 Ağustos 1934'te Kartal-Maltepe'de 34 ev; 26 Haziran 1937'de Beşiktaş-Uzuncaova'da 31 ev: 21 Eylül 1941'de Fenerde 94 ev. 2 cami, 1 mescit ile Patrikhane'nin bir bölümü; 28 Şubat 1942'de Vezneciler'deki fen edebiyat fakültesi olarak kullanılan Zeyneb Hanım Konağı; 10 Eylül 1943'te Kapalıçarşı'da 202 dükkân; 17 Aralık'ta Nişantaşı Kız Lisesi; 14 Eylül 1944'te Üsküdar Icadiye'de 23 ev ve konak; 21 Şubat 1945' te Erenköy Kız Lisesi(->) olarak kullanılan Rıdvan Paşa Köşkü; 1 Nisan 1948'de Fındıklı'daki Güzel Sanatlar Akademisi(->); 2 Mart 1949'da Karaağaç'ta Nuri Paşa Fabrikası; 9 Temmuz'da Tophane Rıhtımı'na bağlı Çorum Vapuru (61 kişi ölmüştür); 6 Ocak 1950'de Sahaflar Çarşısı(->); 13 Şubat 1950'de Yeşildirek'te 32 dükkân; 23 Temmuz 1952'de Balkapanı Hanı; 15 Temmuz 1954'te Emirgân Korusu'ndaki Sarı Köşk; 26 Kasım 1954'te Kapalıçarşı'da 1.364 iç, 30 dış dükkân; 9 Ocak 1957'de Şehzadebaşı Camii avlusundaki mobilyacılar çarşısında 44 dükkân; 8 Kasım'da Kapalıçarşı Cevahir Bedesteni; 22 Mayıs 1958 de Süleymaniye'deki tarihi Siyavuş Paşa Konağı; 6 Ocak 1959'da Ankara Caddesindeki infilakta Nevir Hanı, Tan Matbaası, Meserret ve Viyana otelleri (16 ölü, 141 yaralı); 4 Eylül 1963'te Kazlıçeşme deri fabrikaları; 14 Mart 1965'te Üsküdar Kefçedede'de 17 dükkân; 22 Mayıs'ta Bebek'te Yılanlı Yalı(->); 21 Ağustos'ta Kuledibi'nde 56 bina; 6 Aralık 1965'te Nişantaşı'nda 5 ev; 8 Ekim'de Beylerbeyi'nde 6 ev; 2 Mart 1966'da Karaköy İskelesi, St. George İtalyan yolcu gemisi, Galata Köprüsü altındaki dükkânların bir kısmı; 8 Mayıs'ta Aksaray înebey'de 6 dükkân; 17 Nisan 1970' te Tepebaşı Şehir Tiyatrosu; 27 Kasım'da Taksim Atatürk Kültür Merkezi yanmıştır.

1970'ten sonra İstanbul'daki yoğun nüfus artışı ve yapılaşma sürecinde, bu kez yeni bir yangın olgusu ortaya çıkmış, mülk sahipleri ya da satın alanlar kentin eski köşklerini, yalılarını, tarihi yapılarını yakarak arsalarına apartmanlar, modem yapılar yapmaya başlamışlardır. Boğaziçi yalılarının büyük bir kısmı bu süreçte ve genellikle "elektrik kontağr'na bağlanarak yok edilmiş bulunmaktadır.

Son dönem gittikçe büyüyen ölçekte kenti ve çevresini tehdit eden bir başka tür olgu da orman yangınları ve deniz kazalarıdır^).

Bibi. *Tarih-i Selânikî; Tarib-i Nâima,* I-VI; Kâtip Çelebi, *Fezleke,* I-II, İst., 1286-1287; *Silahdar Tarihi.* I; Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmanî,* İst., 1340: Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;*Inciciyan, *İstanbul; Tarih-i Raşid,* I-V; Küçükçelebizade Asım, *Tarih-i Çelebizade,* İst., 1283; *Tarih-i Vasıf,* I; Çeşmizade Mustafa Reşid, *Çeşmîzâde Tarihi,* İst., 1959; *Tarih-i Cevdet,* III-XII; *Tarih-i Lûtfî,* I-Vni; Derviş Mustafa Efendi, *Harik Risalesi 1196, 1782 Yılı Yangınları,* İst., 1994; Münif (Paşa), "Harîk-i İstanbul", *Mecmıa-i Fünun,* c. III (1281), s. 148-156; V. Çubuk, "XVII. Yüzyılda İstanbul Yangınları ve Kâtipzade'nin 1070 (1660) Yangını Hakkında Manzum Bir Tarihi", *Türk Kültürü,* S. 125 (Mart 1973); (Ergin), *Mecelle,* I, 1254-1356; Cezan *Yangınlar:* Abdurrahman Şeref, "Babıâli Yangınları", *TOEM,* S. 7 (Nisan 1327); T. Özavcı, *İstanbul Yangınları 1923-1965,* İst., 1965; ay. *Cumhuriyet Devrinde İtfaiye,* İst., 1973; S. Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri,* Ankara, 1982.

NECDET SAKAOĞLU

YANILTMACAIAR

Anonim halk edebiyatı ürünlerindendir. Sınıflamada genellikle masal, oyun ve tören tekerlemelerinden sonra yer alır ve tekerlemelerin^) bir dalı olarak kabul edilir. Yanıltmacalar daha çok kelime oyunlarıyla örülü olarak ortaya konulur. Bunda da, arka arkaya söylenilmeleri oldukça zor ve çıkış noktaları farklı olan seslere yer veren kelimelerin rolü vardır. Bazılarında, hızlı söylemeden kaynaklanan ikinci bir anlam daha ortaya çıkar. Bu yeni anlamın müstehcen veya gülünç olabileceği de unutulmamalıdır. Bu durumda söyleyen kişinin beceriksizliği ortaya çıkacak ve kendisi küçük düşmese bile gülünç olacaktır. İçlerinde cinaslı diyebileceklerimiz de vardır. Olumsuzluk ekinin getirilmesiyle söylenilmesi daha da zorlaştırılan tekerlemeler de oldukça fazladır.

Yanıltmacalarm büyük bir bölümü bütün Türkiye'de ortak olup belirli bir yere bağlanamaz; hattâ içinde yer adı geçenlerin bile başka yerlere bağlanması daha doğru olacaktır.

P. X. Boratav bu tür sözleri, oyunlar ve törenlerle ilgili olmayan, sadece söz cambazlığı özelliği taşıyan tekerlemeler olarak adlandırır. Bir bölümü sadece seslerle ilgili olmakla birlikte bir olayı hikâye edenleri de vardır.

Yanıltmacıların güzel örnekleri oldukça

fazladır; örnekleriyle verilmeye çalışılan aşağıdaki alt dallar, daha da artırılabilir.

1. Belli ünlü veya ünsüzlerle kurulanlar:

a) "a" ve "ı" ünlüleri ile "k" ve "r" ünsüzlerine bağlı olanlar: "Kırk kartal, kırkının da kanadı kırık kartal; kırkı kalkar, kırkı konar".

b) "e" ünlüsü ile "k" ve "ş" ünsüzlerine bağlı olanlar: "Keşkekçinin keşkeklenmiş keşkek kepçesi".

c) "ş" ünlüsüne bağlı, "s" ve "z" ünlüleriyle desteklenenler: "Şu köşe yaz köşesi, şu köşe kış köşesi; ortada şeyhislam paşası".

2. Olumsuzluk ekiyle kurulanlar: "İbişle Memiş mahkemeye gitmiş, bilmem mahkemeleşmişler mi, bilmem mafıkemeleşmemişler mi". "Şu yamayı şu köseleye yamamak mı, yoksa yamamamak mı?"

3. Yer adlarıyla ilgili olanlar: "Çatalca'da topal çoban çatal yapar, çatal satar". "Aksaray'da akarçeşme aksa raylar bozulur".

4. İki ayrı şekilde okunabilenler: "Yağmur yağarsa raylar ıslanır - Yağmur yağar saraylar ıslanır". "Saç sakal kar sanki - Saçsa kalkar sanki". "Bu bankaya eski veznedar gelecek - Bu bankaya eski vezne dar gelecek". "Şapka fesin yanında - Şap kafesin yanında". "Ben bu kumu avuçlamam, o kumu atarım - Okumu atarım".

5. Bir olayı hikâye edenler: "Erkek kel kör kirpi dişi kel kör kirpiye demiş ki: 'Sen benim tarlama girme!' Dişi kel kör kirpi erkek kel kör kkpiye demiş ki 'Sen de benim tarlama girme'. Erkek kel kör kirpi ile dişi kel kör kirpi arasında kavga çıkmış. Erkek kel kör kirpi, dişi kel kör kirpiyi öldürmüş". "Kürkü yırtık kel kör erkek tilkinin kürkünü, kürkü yırtık kel kör dişi tilkinin kürküne eklemişler".

6. Bölgelere has kelimeler de yanıltmacalarda birer şaşırtmaca unsuru olarak görülebilir. Söylenişte özellikle bunlara dikkat edilmelidir. Örneğin "Köprünün altında serçecikler serkişirler (toplanırlar), silkişirler; su içinde sevişirler". "Şu tarlaya ekk kükür ektim, ekir kükür içlendi; sıpa içinde dişlendi. Ya sıpacı sıpanı sıp, ya sıpanı sıparım".

7. Hızlı okunması halinde ikinci bir anlama gelecek şekilde olanlar: "Deniz kenarında ne güzel, un gibi, ince kum; (hızlıca) bu kumu avuçlarım, bu kumu avuçlarım".

Bibi. M. Önus, "İstanbul'da Kullanılan Yanıltmacalar, Ölçülü Fıkralar", *HBH,* S. 101 (Mart 1940), s. 122-124; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 54; M. K. Özergin, "istanbul'da Derlenen Yanıltmacalar", *TFA,* S. 208 (Kasım 1966), s. 4238; M. A. Kâğıtçı, "İstanbul'da Derlenen Yanıltmacalara İlaveler", *TFA,* S. 209 (Aralık 1966), S. 4280; P. N. Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı,* ist., 1973, s. 150-151.

SAİM SAKAOĞLU

YAPI MESLEK LİSESİ

Şişli İlçesi'nde, Zincirlikuyu'da, Büyükdere Caddesi no. 163'tedir.

Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin (1857-1916) yazlık köşkleri olan binalarda 1939-1940 öğretim yılında Yapı Usta Okulu adı altında açılmıştır. Açıldığı yıl İstanbul'dan 50 ve Ankara İnşaat Usta Oku-

Yapı Meslek Lisesi, Zincirlikuyu
Enan Uca, 1994/TETTVArşivi

lu'ndan nakil gelen 20 öğrenci ile öğretime başlamıştır. 1942-1943 öğretim yılından itibaren iki devreli Yapı Ortaokulu ve Yapı Enstitüsü şeklinde öğretime devam edilmiştir. İlkokul mezunları 3 yıl okuyup Yapı Ortaokulu'nu bitirirler ve isterlerse, 2 yıl daha okuyup Yapı Enstitüsü diploması almaya hak kazanırlardı. Ortaokul mezunu olanlar da özel sınk adı altında ayrı sınıfta okuyup aynı diplomayı almaya hak kazanırlardı.

1952-1953 öğretim yılında okul bünyesinde bir de tekniker okulu açılmış ve 1958-1959 öğretim yılma kadar devam etmiştir. Bu bölümün adı Yapı Sanat Enstitüsü ve sonradan Endüstri Meslek Lisesi olarak değiştirilmiştir ve halen bu ad altında öğretime devam etmektedir.

1969-1970 öğretim yılında ayrı binalarda olmak üzere ayrıca ortaokul üstü 4 yıl süreli inşaat Teknisyen Okulu açılmıştır. Bu okul bugün İnşaat Teknik Lisesi olarak öğretime devam etmektedir.

Okulun açılmış olduğu 1939'dan günümüze kadar görev yapmış müdürleri ve görev yaptıkları tarihler şunlardır: Enver Arman (1939), Adnan Kumvazıcı, Celâl Kenter (1945-1959), Mehmet Ali Saraylı (1954-1959), Nazmi Erkman (1959-1968), Mehmet Ali Bal (1968-1980). Halil Yılmaz (1980H).

Yapı Meslek Lisesi bünyesinde 1988-1989 öğretim yılında İnşaat Anadolu Teknik Lisesi de açılmıştır.

Okulun mezunları içinde, Türkiye'de ve yurtdışında başarılarıyla kendini kanıtlamış yüzlerce teknik eleman bulunduğu gibi mezuniyetlerinden sonra çeşitli üniversitelerin mühendislik bölümünü bitkip yüksek inşaat mühendisi olarak çalışan birçok kişi de vardır.

AHMET MÜLAYİM

YARI UŞAK MESCİDİ

Fatih İlçesi'nde, Sinan Ağa Mahallesi'nde, Kadı Çeşme Sokağı'nda bulunmaktadır. II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481) İstanbul kadısı olan Yarhisarlı Mustafa Muslihiddin Efendi (ö. 1500) tarafından 866/1461'de yaptırılmıştır. Mescidin karşısında bulunan çeşme, I. Süleyman'ın (Kanuni) hayratıdır. Yapılışına Muslihiddin Mustafa Efendi sebep olduğu için "Kadı Çeşmesi" diye anılmaktadır. Mescidin minberini Kara Halilzade Abdurrahim Efendi'nin annesi Saliha Hanım koydurmuştur. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 'nde vakfiye özeti bulunmaktadır. Yangından zarar gören yapı, yıllarca harap bir durumda iken, Mustafa Şişmanoğlu adında bir hayır sahibinin yardımları ile 1955'te ihya edilmiştir. Ayrıca 1981'de esaslı bir onarım daha görmüştür.

Duvarları, kesme taş örgülü olup, harim kısmı tek kubbe ile son cemaat yeri de iki tane küçük kubbe ile örtülüdür. Yapıya avlu kapısından girildikten sonra önce ayakkabı çıkarmak için bir ön hazırlık bölümü olup bunun üç tarafı camekânla çevrilidir. Daha sonra son cemaat yerine ulaşılır. Bunun sol tarafı kapatılarak kadınlara ayrılmıştır. Buranın güney duvarında ortada mihrap, iki yanında birer dikdörtgen pencere yer alır. Doğuda ise altta ve üstte birer pencere açılmıştır. Kuzey duvarı ise camekânla kapatılmıştır. Burada kubbe içleri ve pencere etrafları kalem işi ile bezelidir. Kemerlere iki renkli taş görünümü verilmiştir. Harim kısmında doğuda, altta üç tane pencere olup bunlardan ortadaki dolap haline getirilmiştir. Üstte ise iki pencere yer alır. Batıda ise altta ve üstte ikişer pencere olup yapıdaki bütün pencereler eşit aralıklarla açılmıştır. Güney cephesinde ise mihrap ortada sağ ve solda altta birer, üstte ikişer pencere açılmıştır. Ya-

Yarhisar Mescidi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

pıdaki pencerelerin hepsi aynı özelliği gösterirler. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen açıklıklı ve sivri hafifletme kemerli, üsttekiler ise sivri kemerlidir. Vaaz kürsüsü güneydoğu köşesinde duvara bitişik olup minber gibi ahşaptır. Kadınlar mahfili düz bir çıkma şeklinde tasarlanmıştır. Harimin üstü kubbe ile örtülüdür. Kubbe içi, pencere etrafları bitkisel motifli kalem işlidir. Ayrıca kubbe göbeğinde ayet yazıları bulunur. Duvarlar son yıllarda pencere altlarına kadar seramik karolarla kaplanmıştır.

Yapının minaresi, caminin sağında yer almaktadır. Silindir gövdeli, tek şerefeli olan, şerefesinin korkuluk levhalarında geometrik motiflerin bulunduğu minare konik bir külah ile son bulur.

Bibi. Barkan-Ay verdi. *Tahrir Defteri,* 280-281; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 220; H. Rahmi Saruhan, *Abidelerimiz,* İst., 1954, s. 198; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 151; Ayverdi, *Fatih III,* 517; *Fatih Camileri,* 180.

N. ESRA DİŞÖREN

YARIMBURGAZ MAĞARASI

İstanbul'un 22 km kadar kuzeybatısında. Küçükçekmece İlçesi sınırları içinde, Küçükçekmece Gölünün kuş ucumu 1,5 km kuzeyinde, Altınşehir Mahallesi ile Kayabaşı ve Samlar köyleri arasındaki yolun hemen kuzeyinde, Sazlıdere'nin sol kıyısında yer alır. Oluşum bakımından susal kökenli olan mağara, eosen kalkerlerinin karstik olaylar ile kuzeydoğu-güneybatı yönünde oyulması ile oluşmuşum Mağaranın deniz düzleminden ortalama yüksekliği 15 m kadardır.

Doğal oluşumu kadar, jeomorfoloji, arkeoloji ve sanat tarihi açısından ilginç özellikler taşıyan Yarımburgaz Mağarası, Türkiye'de insanla ilgili bilinen en eski buluntuları tabakalanmış olarak vermesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Yakındoğu ve Avrupa'nın da en eski buluntu yerlerinden biri durumunda olan Yarımburgaz Mağarası, içinde oluşan tabakaların, çok uzun bir zaman dilimi içinde bölgenin doğal çevre ortamında meydana gelen değişiklikleri yansıtması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

Yarımburgaz Mağarası, iki ayrı düzlemde olmaları bakımından Aşağı Mağara ve Yukarı Mağara olarak tanımlanan, ayrı girişleri bulunan, ancak ağzın biraz gerisinde birbirine doğal bir rampa ile bağlı iki ayrı gözden oluşur. Bunlardan yaklaşık 15x50 m boyutlarında geniş bir hol görünümündeki Yukarı Mağara'nın tavan yüksekliği yer yer 10 m'yi geçmektedir; alt paleolitik, neolitik, kalkolitik, Helenistik ve Bizans dönemlerinde yoğun olarak kullanılan mağaranın bu gözü kördür. Yaklaşık 600 m uzunlukta bir tünel görünümünde olan, iç kısımlarında çatallanan ve yer yer küçük holleri olan Aşağı Mağara ise esas olarak alt paleolitik dönemde kullanılmıştır.

Yarımburgaz Mağarası her ne kadar 19. yy'ın ortalarından itibaren bilim dünyasının ilgisini çekmişse de, buranın tarihöncesi arkeolojisi açısından öneminin anlaşılması 19601ı yılların başına rastlar. Türkiye'nin pek çok arkeolojik yerinde olduğu gibi, Yarımburgaz'da da tahribat son yıllarda giderek artmış ve bunun üzerine 1986'da burada bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Ağırlıklı olarak Yukarı Mağara'da sürdürülen kazılar, mağaranın tabakalanmasını ortaya çıkarmanın yanısıra. klasik, kalkolitik ve neolitik çağ kültürlerini tanımlamış, ayrıca Aşağı Mağara'da yapılan sondaj da ilk kez buradaki alt paleolitik çağ katmanlarının varlığını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine 1988-1990 arasında, üç yıl süre ile yer olarak yalnızca Aşağı Mağara'da ve dönem olarak da yalnızca pleistosen arkeolojisine yönelik çok yönlü bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda elde edilen arkeoloji, zooloji, botanik, jeoloji, klimatoloji ve diğer uzmanlık dallarına ait verilerin incelenmesi, arkeometrik yöntemlerle mutlak yaş belirlemeleri ve malzeme üzerindeki çalışmalar sürmektedk; bu nedenle, ileriki yıllarda değerlendkme ve analiz çalışmalarının sona ermesi ile burada özetle verilecek olan görüş ve bilgilerin ayrıntılarında bazı değişikliklerin olması da kaçınılmazdır.

Bugünkü veriler Yarımburgaz Mağarası'nın orta pleistosen GÖ (Günümüz Öncesi 730.000-130.000 yıl) adı verilen jeolojik dönemin ikinci yarısında insan tarafından iskân edildiğini, başka bir anlatımla o dönem insanlarının bu mağarayı belirli bir süre barınak olarak kullandığını göstermektedk. Konu edilen dönem kültürel açıdan alt paleolitik çağ olarak tanımlanmaktadır. Arkeolojik tabakalarda gerçekleştirilen ve birbirinden farklı yöntemlerin uygulanması ile elde edilen arkeometrik yaş belirlemeleri, buradaki kültür tabakalarının GÖ 130.000 yıldan daha eski bir döneme ait olduğunu göstermektedir. Bazı veriler ise, bu dönemin GÖ 300.000 yıl öncesine kadar inebileceğine işaret etmektedir.

Arkeolojik buluntulara rastlanan tabakanın altına birkaç yerde açılan derin sondajlarla inilmiş, jeolojik katmanlar saptanmış, ancak hiçbir yerde dolguların bittiği kayaya kadar ulaşılamamıştır. Bu da mağaranın oluşumunun çok daha eskilere indiğini kanıtlamaktadır.

Mağarada bulunan alt paleolitik çağ taş aletlerinin yapımında, bölgede bulunan kuvars, kuvarsit, çakmaktaşı ve çert gibi hammaddelerden yararlanılmıştır. Yarımburgaz taş alet buluntu topluluğu içinde, Avrupa ve Yakındoğu'da yaygın olarak kullanılan Acheul ve Levallois yöntemleri ile yapılmış parçalara hiç rastlanmadığını burada özellikle vurgulamak gerekir. Buradaki buluntu topluluğunun belirleyici özelliğini yonga türleri oluşturur; tüm taş buluntular içinde yongasal türlerin oranı yüzde 80'in biraz üzerindedir. Geriye kalan taş örneklerin yüzde 20'sini ise iri çaytaşları, yumrular, çakıllar, satırlar, vurgu taşları ve dışarıdan getirilenler oluşturur. Yonga grubu içinde özellikle yan kazıyıcılar, dişliler, çentikliler ve sırtlı bıçaklar egemendir. Yonga aletlerin ortalama boyu 4 cm dolayındadır; tüm yongaların yüzde 65'inin üzerinde hammaddenin kabuk kısmının, korteksin kalıntıları görülür.

Taş alet buluntu topluluğunu oluşturan örnekler ilk bakışta insana kaba ve ilkel görünümü verir. Ancak dikkatli bir yaklaşım tüm örneklerin çok işlevsel olduğunu ve araç gereç yapımında, gerçekten ustalık isteyen belirli bir yöntemin uygulandığını gösterir. Kısacası, alt paleolitik çağda, Yarımburgaz'da, taş aletlerin kullanıldığı zaman gerçekten işe yaramaları için teknolojik olarak ne gerekiyorsa onun yapıldığı buna bağlı olarak da gereksiz ayrıntılar için zaman ve emek harcanmamış olduğu söylenebilir.

Mağaradan elde edilen ve zaman bakımından da tıpkı kültürel veriler gibi aynı çerçeveye, orta pleistosenin ikinci yarısına tarihlenen fosil hayvan kalıntıları arasında *Ursus deningeri* adlı fosil bir ayı türü çok önemli bir yer tutar. Ayrıca, fosil nitelikleri memelilerden köpekgil *(Canidae),* kedigil *(Felidae)* ve sırtlangil *(Hyaenidae)* gibi etçil, ayrıca atgil *(Equidae),* geyikgil *(Cervidae)* ve boynuzlugil *(Bovidae)* gibi otçullar grubuna gken farklı türlere de rastlandığı vurgulanmalıdır. Küçük canlılar *(mikrofaund)* arasında ise yarasa *(Chiropterd),* kuş *(Aves),* böcekgil *(Insectivord)* ve kemiricilere *(Rodenttd)* ait çeşitli örnekler de toplanmıştır.

Günümüze ulaşan kültürel verilerden Yarımburgaz Mağarası'nda belirli bir dönem boyunca yaşamış olduğu konusunda hiçbir kuşku olmayan fosil insanlara ait bedensel kalıntılar ise hiç ele geçmemiştir. Ancak, taş buluntuların yapımında kullanılan teknolojiye, fosil hayvan kalıntılarına ve tarihleme sonuçlarına bakarak, burada yaşamış olan en eski "hemşerilerıniizin" *Homo erectus* türüne giren ve bugün soyları tükenmiş fosil atababalarımız olduğu söylenebilir.

Yukarıda kısaca özetlendiği gibi orta pleistosen döneminin belirli bir kesiminde insanlar Yarımburgaz Mağarası'nda uzunca bir süre barınmıştır. Bu dönemden sonra mağara çok uzun bir süre insanlar ve hayvanlar tarafından kullanılmamış; ancak bu süreç içinde mağaranın oluşumu ve içindeki dolguların birikimi devam etmiştir. Bu dönem boyunca mağaranın insanlar ve hayvanlar tarafından kullanılmamasının nedeni, mağaranın uzun bir süre için seviyesi yükselen deniz altında kalmasına bağlanabilir. Nitekim, Yukarı Mağara'da orta pleistosen katmanlarını örten kalın denizsel dolgulara rastlanmış, bunu bölgede hâkim olan sıcak ve soğuk dönemlerin varlığını kanıtlayan çok sayıda toprak katmanı izlemiştir.

İlginç bir özellik Aşağı Mağara'da başta su olmak üzere doğal etkenler ile orta pleistosen katmanlarının üzerinde sert koruyucu bir katmanın oluşup, bunun altta kalan ve mağaranın en önemli dolgularını örtü gibi koruması, ancak bunun üzerine gelen dolguların ise birikmeden dışarı sürüklenmesidir. Bu nedenle Aşağı Mağara'da, bu sert kabuğun hemen altında çok eski katmanlar ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Yukarı Mağara'nın orta kısmında holosen başlarında, yaklaşık olarak GÖ 9000 yıllarında, karstik küçük bir göl oluş-

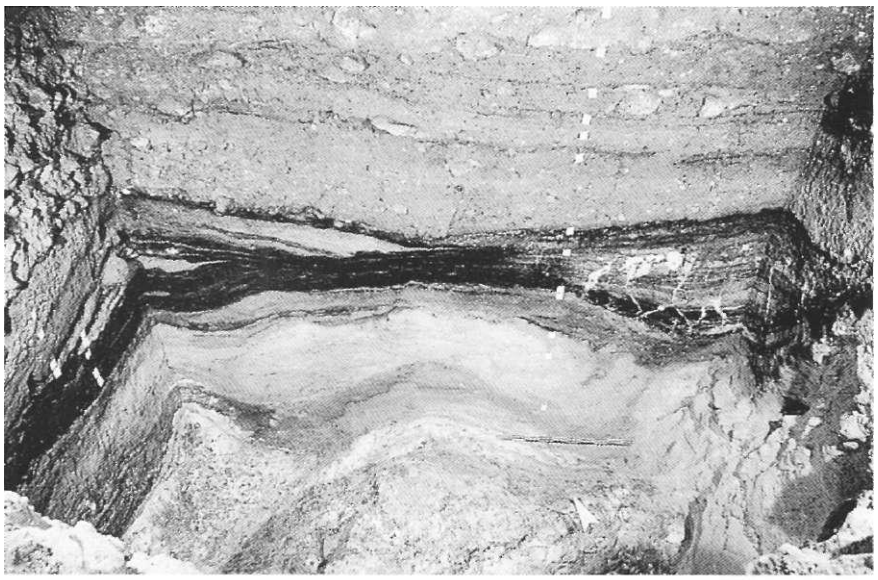
muş, mağara ve yakın çevresindeki olaylar ile ilgili dolgular bu çukurun içinde, tabakalanmış olarak birikmiştir. Daha sonra Helenistik ve Bizans döneminde mağara tabam tesviye edilirken bu dolgular çukurun içinde günümüze kadar korunabilmiştir. Burada bulunan çakmaktaşı aletlerden insanların holosen başlarında zaman zaman mağaraya uğradığı anlaşılmaktadır.

Yanmburgaz Mağarası'nda GÖ 7300 ile 5800 yılları arasındaki zaman dilimine tarihlenen 5 kültür katı saptanmıştır. Bunlardan 5. tabaka olarak tanımlanan en eski olanından günümüze çok ince bir dolgu kalmıştır; ancak bulunan çanak çömlek parçaları Anadolu'dan Trakya'ya çiftçiliği getiren ilk insanların burada kısa bir süre kaldığını göstermektedir. Bundan sonra mağaranın kısa bir süre yeniden boş kaldıktan sonra GÖ 6800 yıllarında yeniden iskân edildiği anlaşılır. Yanmburgaz 4. tabakası olarak tanımlanan ve son neolitik döneme ait olan bu tabakada bulunan malzeme, tarihöncesi çanak çömleğin en güzel örnekleri arasındadır. Marmara Bölgesi'nin kendine özgü bir üslubu olan ve Yanmburgaz 4 çanak çömleği olarak bilinen kapların üzerleri kazıma ve oyma yöntemi ile yapılmış, girift geometrik bezekler ile bezenmiştir. Kilim örneklerini andıran bu bezeme üslubunun, Marmara çevresine yerleşen ilk tarımcı çiftçilerin, bu bölgede geliştirdiği bir kültüre ait olduğu anlaşılmaktadır. Tümü el yapımı olan bu kaplar ile birlikte, çok iyi işçilik gösteren çeşitli kemik aletler de bulunmuştur.

Bu evrenden sonra gene çok kısa bir süre boş kalan Yanmburgaz Mağarası'nda 3 tabaka, ilk kalkolitik çağın sonlarına tarihlenmektedir. Gene el yapımı olan çanak çömlek, bu kez tümü ile siyah renkte ve çok ince kenarlıdır. Üzerleri kazıma ya da baskı ile yapılan düz ya da kıvrık çizgiler ile bezenmiştir. Yanmburgaz 3 çanak çömleğinin tam bir benzeri bölgede başka hiçbir yerde bilinmemektedir, ancak bazı biçim ve üslup özelliklerinin Orta Tuna bölgesinin ilk çiftçi toplulukları olan Şeritli Keramik (Linear Bant Keramik) olarak tanımlanan grupların ve özellikle bunların Notenkopf türü bazı benzerliklerinin olması, Avrupa içlerine yayılan ilk tarımcı topluluklarının kökeninin Doğu Marmara Bölgesi olabileceğini düşündürmektedir.

Yanmburgaz 2 ve 0 olarak tanımlanan kültür katları orta kalkolitik çağın sonlarına, GÖ 6300-5800 yılları arasına tarihlenir. Bu dönemde mağarada bulunan çanak çömlek bütün Balkanlar ve Batı Anadolu'da yaygın olan, genel olarak "Vinça" adıyla bilinen bir kültüre aittir. Ancak bu tabakaların büyük bir kısmı Bizans dönemindeki inşaat faaliyetleri sırasında tahrip olmuştur.

Neolitik ve kalkolitik dönem boyunca mağaranın ne amaçla kullanıldığı kesin olarak belirlenememiştir. Eldeki veriler daha 4. tabakanın sürekli bir yerleşim, diğerlerinin ise geçici konaklama ya da kült yeri olduğu şeklindedir. Özellikle 3. tabakada bulunan çok sayıdaki denizkabuğu, su ürünlerinden yararlanmak için kıyıya

Yarımburgaz Mağarası'nın Bizans, kalkolitik, neolitik ve daha eski katmanları.
Mehmet Özdoğan, 1986

gelen insanların bir süre burada barındığı, buna karşılık toplanan kap kaçağın tümünün özenle yapılmış statü kapları olması ve aralarında kaba günlük kullanım kaplarına hemen hiç rastlanmaması da ikinci olasılığı güçlendirmektedir.

Mağaranın tunç ve demir çağlarında iskân edildiğini gösteren hiçbir iz yoktur, ancak Aşağı Mağara'da, girişten yaklaşık 300 m sonra duvarda boya ile yapılmış üç gemi resmi, gemi türü bakımından 3- bin yıl örneklerini anımsatmaktadır. Bir olasılık tunç çağı tabakalarının Bizans döneminde tümü ile tahrip olduğudur.

Helenistik dönemden itibaren mağara ve çevresinin dini amaçlı bir yapı külliyesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Helenistik dönemden günümüze yalnızca mağaranın dışında, bazilika türü bir tapmağın parçaları kalmıştır; Roma döneminde, iki mağarayı birbirine bağlayan rampanın alt ve üst kısımlarına, kesme taşlardan büyük nişler yapılmıştır. Bizans döneminde ise mağara ve dış cephenin tümü ile yeniden ele alındığı, dışta eski Helenistik tapmak da dahil olmak üzere, mağaranın önündeki kayalığa, kısmen kayalar oyularak, manastır olduğu sanılan, kademeli büyük bir yapının oturtulduğu, Yukarı Mağara'nın doğu ve kuzey duvarlarının da işlenerek düzeltildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde duvarlarda kalan izlerden mağaranın içine asma ikinci bir kat yapıldığı, mağara tavanmdaki büyük çıkıntının da sütun başlığına benzetilerek işlendiği, doğu duyarın tümü ile mermer kaplandığı belli olmaktadır. Bunlardan günümüze yalnızca duvarlardaki izler, kuzey ve doğu duvarlara oyulmuş apsisler, basamaklar ile nişler kalmıştır. Bu nişlerde yakın zamanlara kadar görülebilen freskler ise 1970'li yıllarda tahrip edilmiştir. Bu dönemde Aşağı Mağara yalnızca mezarlık olarak kullanılmıştır.

Bibi. Abdullah Bey (Dr. Hammerschmidt). "Die Umgebung des Kütszchük-tchekmedje in Rumelien", *Verhandlung d. kais. u. königl. Geologischen Reichanstalt,* 1869, s. 263 vd; G. Arsebük, "Yanmburgaz A Lower Paleolithic Cave Site Near istanbul", *Betıveen the Riverst and Over the Mountains,* Roma, 1993, s. 23-36; G. Arsebük-F. C. Howell-M. Özbaşaran, "Yanmburgaz 1988", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı,* I, Ankara, 1989, s. 9-38; G. Arsebük-F. C. Howell-M. Özbaşaran, 'Yanmburgaz 1988", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı,* I, Ankara, 1990, s. 17-41; G. Arsebük-F. C. Howell-M. Özbaşaran, "Yanmburgaz 1990", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı,* I, Ankara, 1991, s. 1-21; Ş. A. Kansu, "Marmara Bölgesi ve Trakya'da Prehistorik İskân Tarihi Bakımından Araştırmalar (1959-1962)", *Belleten,* S. 108 (1963), s. 657-671; ay, "Yanmburgaz (Küçükçekmece-İstanbul) Mağarasında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Prehistorya Araştırmaları ve Tuzla Kalkolitiğinde Yeni Gözlemler", *VII. Türk Tarih Kongresi,* I, Ankara, 1972, s. 22-32; M. Özdoğan, "Yanmburgaz Mağarası 1986 Yılı Kazı Çalışmaları", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* II, Ankara, 1988,*s. 323-346; ay, "Yanmburgaz Mağarası", *X. Türk Tarih Kongresi,* I, Ankara, 1990, s. 373-388; M. Özdoğan-A. Koyunlu, "Yanmburgaz Mağarası 1986 Yılı Çalışmalarının İlk Sonuçları ve Bazı Gözlemler", *Arkeoloji ve Sanat,* S. 32/33 (1986), s. 4-14.

GÜVEN ARSEBÜK-
MEHMET ÖZDOĞAN

YASİNCİ YALISI

Beykoz İlçesi'nde, Anadoluhisarı'nda yer almaktaydı. "Yasincizade Yalısı" olarak da bilinen yapının ilk sahibi, Şeyhülislam Yasincizade Abdülvehhab Efendi idi. Mizancı Murad Bey de yalının daha sonraki sahiplerindendir.

18. yy'm başlarına tarihlendirilen yalı, 19. yy'm ilk yarısında bir kafes tamiri geçirmiş, yapının mimari karakteri bu tamir sırasında bozulmuş, genel görünüşü ampir tarzına dönüşmüş, fakat plan özellikleri korunmuştur.

Yasinci Yalısı, köşeleri pahlanmış, iki orta sofalı plan tipindedir. Sofalar aynı genişlikte olmakla birlikte, harem tarafındaki

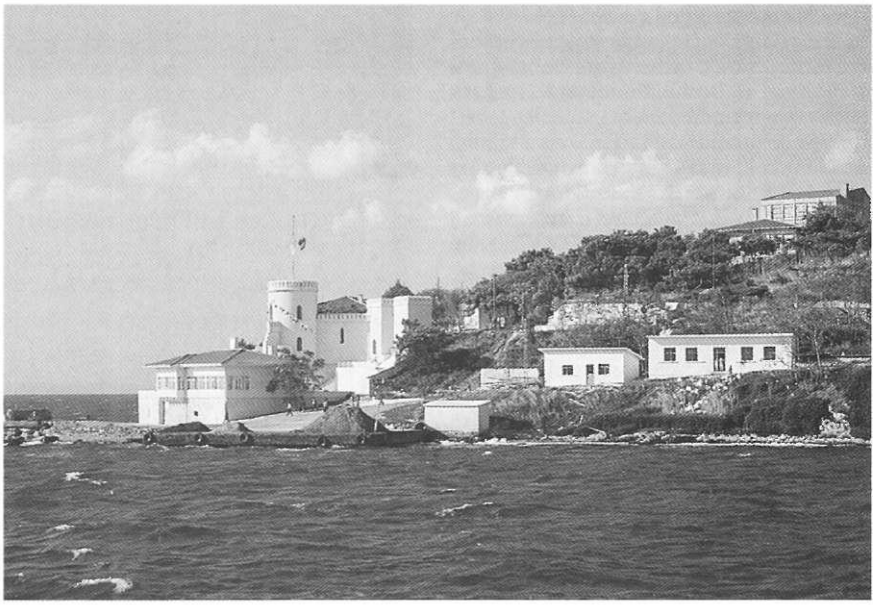
sofanın uzunluğu daha fazladır. Her iki sofanın bahçe ve deniz yönlerinde birer eyvanları ve köşelerde dörder köşe odası vardır. Sofaların arasında, denize bakan, köşeleri pahlı ve çıkmalı bir orta oda yer alır. Bahçeye bakan yönde de bir hizmet odası bulunur. Selamlık bölümünde, deniz ve bahçeye açılan büyük bir başoda vardır. İki kat arasında bir büyük ve bir de daha küçük boyutlu iki kollu merdivenlerle geçiş vardır.

Yapı doğrudan deniz üzerinde yer alır. İki katlı yapının alt ve üst katları arasında furuşlarla bağlantı sağlanmıştır. Sofalar geniş pencerelerle dışarı açılırlar ve kavisli duvarları vardır. Odalar da furuşlar üzerinde dışarı doğru çıkmalıdır. Bu düzenleme cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Dikdörtgen, süslemesiz pencereler kullanılmıştır. Alt kat pencereleri demir parmaklıklı, üst kat pencereleri kafeslidir. Yalının deniz ve bahçe yönlerine açılan kapılan vardır.

Yalının içinde, oda ve sofaların tavanları ince, ahşap çıtalarla geometrik olarak bölümlenmiştir.

Bibi. Eldem, *Plan Tipleri:* Eldem, *Boğaziçi Anılan;* Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi.*

EMİNE ÖNEL

Yassıada'dan bir görünüm.
Nadya Gabeoğlu, 1993

YASSIADA

Adaların üç mil kadar güneyinde, biri sivri, biri yassı görünümlü, birbirine yakın duran iki Hayırsızada'dan yassı olanının adıdır. Eski ismi de yine yassı anlamına gelen Plati'dir. Burgaz'a 3 mil, Sivriada'ya da 1,7 km uzaklıkta olan küçük bir ada olup arazisi düzdür, boyu 740 m, eni 185 m'dir. Kuzey yönünde bir limanı vardır, genellikle sahilleri denize dik iner.

Bizans zamanında bu ada da öteki adalar gibi bir sürgün yeri olmuştur. Adanın bilinen ilk sürgünü 4. yy'da, Ermeni katoğigosu I. Nerses'tir.

Bizans İmparatoru Teófilos (hd 829-846) bu adaya Platea Manastırı diye anılan bir manastır inşa ettirmiştir. Uzun yıllar Sedefadası'nda sürgün olarak yaşamış ünlü din adamı İgnatios, sürgünden gelip patrik olunca 860'ta bu adanın ortasına rastlayan yere kırk azizler adına bir kilise inşa ettirmiştir. Bu kilisenin altındaki dört büyük mahzen sonraları buraya sürülenlerin hapsedildiği zindanlara dönüştürülmüştür.

Özellikle 9- ve 10. yy'larda bu adadaki manastıra Bizans sarayının soylularından ve kilise mensuplarından çok kişi sürülmüştür.

Latin korsanlarının 1182'de İstanbul'a saldırısı sırasında, ayrıca 1204'te IV. Haçlı Seferi'nde adadaki manastır ve kilise de. diğer adalardaki manastır ve kiliseler gibi yağmalanmıştır.

14. yy'da İstanbul Boğazı'nı geçip adalara saldıran Rus korsanları bu adadaki manastırı da yağmalamışlar ve keşişleri öldürmüşlerdir.

Musa Çelebi'nin, 1412'de, Bizans İmparatoru II. Manuel Paleólogos ile Yassıada önünde bir deniz muharebesi yaptığı ve kaybettiği bilinmektedir.

İstanbul'un fethinden sonra, uzun yıllar, bu ada ve adadaki manastırla ilgilenen olmamıştır.

İngiltere'nin İstanbul sefiri Sir Henry Buhver 1859'da adayı satın almış, sahilde burçları olan kaleye benzer garip bir bina ile adanın ortasında yine mimari tarzı pek değişik olan, şato denilebilecek büyüklükte bir köşk inşa ettirmiştir. Küçük liman düzenlenmiş, adanın her yanında çeşitli tarım faaliyetlerine girişilmiştir.

İstanbul'a çok yakın olan bu adada âdeta kale gibi binalar inşa edilmesi ve bunların sahibinin İngiliz sefiri olması, ileride İngilizlerin burayı İstanbul'u tehdit edecek bir üs olarak kullanacakları konusunda söylentilerin çıkmasına neden olmuştur. Belki bu söylentilerin etkisi ile belki de 6-7 yıl süren inşaatın ve tarım faaliyetlerinin ağır masraflarına dayanamaması nedeniyle Sir H. Bulwer adayı satmak için İngiliz gazetelerine ilan vermiştir.

Sonunda ada Mısır Hıdivi İsmail Paşa'ya satılmıştır. Ancak adanm yeni sahibi, önceleri adaya birkaç bekçi ve işçi getirmişse de sonunda o da ilgisini kesmiş ve adadaki binalar sahipsiz kalarak balıkçılar, korsanlar ve hattâ define arayıcıları tarafından tahrip edilmiştir.

Eski manastır harabesi, kilisenin mahzenleri, H. Buhver'in yaptırdığı binaların bir kısmı, özellikle sahildeki kale biçimindeki bina uzun yıllar ayakta kalmış, ada Deniz Kuvvetleri'ne geçince bunların bir kısmı restore edilmiştir.

Yassıada 1947'de Deniz Kuvvetleri tarafından satın alınmış, 1949'da inşaata başlanmış ve 1952'de eğitim hizmetlerine açılmıştır. O sırada Deniz Kuvvetleri komutanı olan Oramiral Sadık Altıncan'ın çabaları ile Yassıada Eğitim Komutanlığı adıyla 2.000 kişilik iskân, iaşe ve ibade kapasiteli modern bir deniz eğitim tesisi kurulmuştur.

27 Mayıs 1960'a kadar faaliyetini sürdüren deniz eğitim tesisleri, bu tarihten sonra, askeri müdahale sonucu tutuklanan Demokrat Partililer burada toplandıkları ve Yassıada Mahkemeleri burada görüldüğü için geçici olarak adadaki faaliyetlerine son vermişlerdir.

Yassıada Mahkemeleri diye bilinen Yüksek Adalet Divanı, 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar burada DP'lilerin yargılanmalarını sürdürmüş; mahkemenin devam ettiği süre boyunca çoğu Demokrat Partili olan tutuklular eğitim tesislerine ait binalarda gözaltında tutulmuşlardır.

Yassıada Mahkemeleri bittikten sonra, ada Deniz Eğitim Komutanlığı olarak çalışmak üzere yeniden Deniz Kuvvetleri'ne teslim edilmiş ve buradaki eğitim faaliyeti 1978'e kadar sürmüştür. Bu tesisler 1978'de kadro dışı bırakılmış, 1993'e kadar adadaki tesisleri muhafaza eden küçük bir ekip bırakılmıştır. Bu süre içerisinde adadaki tesislerden yararlanılması konusunda çeşitli projeler tartışılmış, 1993'te, Yassıada Tesisleri, İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesine devredilmiş ve Denizyolları İşletmesi'nin bir vapuru adaya sabah akşam düzenli sefer yapmaya başlamıştır.

NEJAT GÜLEN

YATAĞAN CAMÜ

Fatih İlçesi'ncle, Eğrikapı'da, Yatağan Mahallesinde yer almaktadır.

Yapının banisi II. Mehmed'in (Fatih) (hd 1451-1481) İstanbul'u fethi sırasında topçubaşısı olan Hacı İlyas Ağa'dır. Kazancı Hacı İlyas Çelebi de 1007/1598'de minberini koydurmuştur. I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566) Yatağan Dede adlı bir meczup bu civarda oturduğu için ve yanında bir çeşme yapılmasına sebep olduğu için yapıya Yatağan Camii denmektedir. Yapı 1318/1900-01'de bir onarım daha görmüştür.

Yatağan Camii
Ertan Uca, 1994/TETV Arşivi

Cami kare planlı, duvarları iki sıra tuğla ve bir sıra taşla yapılmış olup kirpi saçakla son bulur. Önünde ufak bir hazire yer alır. Yapının önünde sonradan eklenen, ahşap, iki katlı bir son cemaat yeri vardır. Bunun da önünde ayakkabıların çıkarıldığı bir ön hazırlık bölümü bulunur. Son cemaat yeri dikdörtgen şeklinde olup sol tarafı kapatılarak imam odası haline getirilmiştir. Harime giriş kapısı dikdörtgen üzeri yuvarlak kemerli olup, üzerinde kitabe yer alır. Kapının iki yanında ikişer dikdörtgen pencere açılmıştır. Güney cephede mermerden yapılan mihrap içten köşeli, üst kısmı mukarnaslıdır. Mihrabın iki yanında altta ve üstte dörder tane pencere açılmıştır. Alttaki pencereler dikdörtgen, üsttekiler dikdörtgen üzeri sivri kemerlidir. Doğu cephesinde altta ve üstte dörder pencere açılmış olup dördüncü pencereler dolap olarak kullanılmaktadır. Batı cephesinde altta ve üstte üçer pencere açılmıştır. Minber ve vaaz kürsüsü ahşap olup vaaz kürsüsü güneydoğu köşede duvara bitişiktir. Yapının tavanı ahşap olup ortada kare bir göbek yer alır. Geri kalan alan çubuklarla dikdörtgenlere ayrılmıştır. Harim içten pencerelere kadar lambridir. Ortada iki tane yivli ahşap sütun vardır.

Kadınlar mahfili köşelerde dikdörtgen şeklinde balkon çıkıntısı yapar. Bunun altına gelen yer müezzin mahfilidir. Kadınlar mahfilinde batı duvarındaki kapı, minareye çıkışı sağlar. Orijinal kadınlar mahfili ile sonradan eklenen bölüm arasındaki duvarda dört tane dikdörtgen pencere açıklığı vardır. Bunlardan biri yeni bölümü geçmek için kapı haline getirilmiştir. Mahfilin merdivenlerinde ve korkuluklarmdaki Fatih döneminden kalma ilginç ahşap ayrıntılar caminin en kıymetli unsurlarıdır. Minaresi güdük olup silindkik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahlıdır. Caminin bünyesinde, geç dönemde Kadiri tarikatına bağlı, ayin günü perşembe olan bir tekke faaliyet göstermiştir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 224; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 152; R. Ülke, *İstanbul Anıtları, Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar,* İst., 1957, s. 64; Ayverdi, *Fatih III,* 520; *Fatih Anıtları,* 49; *Fatih Camileri,* 109-110, 300; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994. s. 108.

N. ESRA DİSOREN

YATIKLAR

Öldükten sonra da insanlara yardım ettiğine inanılan evliya mezarlarına halk arasında "yatır" adı verilir.

İstanbul'da halkın İçtenlikle bağlandığı ve gerçekleşmesini istediği şeyler İçin usulüne uygun olarak dilekte bulunduğu adak yerlerinin(-0 birçoğu dinsel bir kimlik kazanmış ve şehrin fethinde şehit düşmüş nime'l-ceyş(-0 ile Hz Muhammed hayattayken onu tanımış, savaşlarda onunla birlikte olmuş ve 668'deki kuşatmada şehit düşmüş sahabe») kabirlerinden ibarettir. Bu kabirler halk tarafından yatır olarak ziyaret edildiği gibi fetihten sonra İstanbul'da yaşamış tarikat büyükleri, meczuplar ya da kökeni belirsizleşmiş ve tarihsel kaynaklarda yaşadığına ilişkin kayıtlar bulunmayan, ancak yatır özelliği kazanmış çok sayıda "dede" ve "baba'mm makamları da ziyaret yerleri») arasına girmiştir.

Ebu Eyyub el-Ensarî(->) başta olmak üzere Abdurrahman Şamî (bak. Abdurrahman Şamî Tekkesi), Câbir (bak. Atik Mustafa Paşa Camii), Edhem (bak. Edhem Türbesi) ve diğer sahabe türbeleri, Aziz Mahmud Hüdâî»), Tezveren Dede, Kahhar Baba, Koyun Dede, Nalıncı Dede, Yûşa Nebi, Selami Ali Baba, Merkez Efendi, Sünbül Efendi olarak tanınan Yusuf Sinan Efendi, Karaca Ahmed Sultan, Telli Baba gibi tarikat büyükleri ve ermişlerin türbeleri; Çkte Sultanlar, Lohusa Hatun, Çifte Gelinler, Lohusa Sultan gibi ermiş kadınların türbeleri İstanbul'un yüzlerce yatırından birkaçıdır.

Halkın yatırlardan dilekte bulunması, buralara adaklar adaması ve dileği gerçekleşince de adağmı yerine getirmesi bk İslami inanç ve uygulama olarak benimsenmiştir. Din adamlarının, hurafe niteliği kazanan yerlerde, karşı çıktığı bu tür inanç ve uygulamalar zaman içerisinde çeşitli kültürlerin etkisiyle oluşmuştur.

Yatırlardan bazılarının haik arasında oluşmuş çok ilginç hikâyeleri vardır: Koyun Dede, mezarını kaldırmak isteyen meyhanecinin dükkânını altüst eder; Nalıncı Dedenin dükkânı büyük bir yangında yanmaz, geceleri türbesinden çıkarak çeşmeye abdest almaya gider, III. Murad'ın (hd 1574-1595) rüyasına girer; Çifte Sultanlar Hz Ali'nin oğulları Hz Hasan ve Hz Hüseyin'in kızlarıdır, Bizans imparatoru tarafından Hıristiyan olmaları için bir kiliseye kapatılmışlar ve orada ölmüşlerdir; Yûşa Nebi peygamberdir, Musa Peygamberim yeğeni ve sancaktarıdır. Mezarının baş tarafı daha önce Kudüs'e yönelikken İslamiyetin doğusuyla Kabe'ye yönelir; Sünbül Efendi Türbesi'nin yanındaki kuyunun suyu şifalıdır, muharrem ayında taşar; Selami Ali Baba, türbesinden alman toprakla küçük bir ev yapanları ev sahibi eder; Merkez Efendi, türbesinden alman toprağı, yakınındaki dilek kuyusu ve dilek ağacı ile adak ve dilek sahiplerinin isteklerini geri çevirmez; Karaca Ahmed Sultan akıl hastalarına şifa dağıtır; Lohusa Hatun evlatlık olduğu evin erkeği tarafından kirletilerek hamile bırakıldığı için kendisini Küçükçamlıca'daki bk kuyuya atar.

istanbul yatırları, günümüzde de yalnız şehirde yaşayanlarca değil, geçici bir süre için gelmiş kişilerce de ziyaret edilirler. Bunda İstanbul'un manevi kimliği ile "evliyalar yatağı" oluşuna inanmanın büyük payı vardır.

Bibi. M. Önus, "İstanbul'da Bazı Ziyaret Yerleri, I-II", *HBH,* IX, 104, 105 (Haziran, Temmuz 1940), 207-208, 218-224; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* (1972), 152-177; Ünver, *Sahabe Kabirleri;* Ünver, *Mutlu Askerler;* Tanyu, *Adak Yerleri,* 218-249; M. K. Özergin, "İstanbul Yatırlarına Dair, I-II", *TFA,* 237-243 (Nisan, Ekim 1969), s. 5249-5250, 5419-5420.

İSTANBUL

YAVAŞÇA ŞAHIN MESCİDİ

Eminönü llçesi'nde, Uzunçarşı Caddesi üzerinde bulunmaktadır. II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481) yapılan caminin banisi *Hadîka'ya.* göre İstanbul'un fethine katılan askerlerden Yavaşça Şahin'dir.

Zuhurat Baba Türbesi'nde ziyaretçiler.
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, 1979

Yavaşça Şahin Mescidi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

Mezarı caminin avlusunda yer almaktadır. Yine *Hadîka* 'ya göre minberini Seyyid Mehmed Efendi koydurmuştur. Cami 1950' de yeniden inşa edilmiştir.

Kare planlı, tek kubbeli caminin duvarları taş ve tuğladan almaşık düzende inşa edilmiştir. Doğu cephesi sağır bırakılmıştır. Ayverdi'ye göre bunun sebebi, caminin kıymetli bir arsa üzerinde inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Yine Ayverdi'ye göre caminin iki kubbeli son cemaat yeri olması gerekirken günümüzde son cemaat yeri inşa edilmemiştir. Camiyi çevreleyen pencereler alt kısımda beş, üst kısımda ise dört tanedir. Alt kısımdaki pencereler sivri boşaltma kemerleri ile donatılmıştır. Taştan dikdörtgen söveli üst kısımdakiler ise ince uzun sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Ayrıca kubbe kasnağında sivri kemerli dört tane pencere mevcuttur. Kubbeye Türk üçgenleriyle geçilmektedir. Kuzeybatıda yer alan minare ise tuğladan ince uzun gövdeli, tek şerefeli ve sivri külahlıdır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* 223; Ayverdi, *Fatih III,* 531; Öz, *İstanbul Camileri,* 152; *Eminönü Camileri,* 209-210.

EMİNE NAZA

YAVEDÛD TEKKESİ

Eyüp İlçesi'nde, Defterdar Mahallesi'nde, Yavedut Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Buhara'dan ya da Şam'dan gelerek bir derviş kafilesinin başkanlığında İstanbul'un fethine iştirak etmiş "ni'melceyş"ten olan ve bazı menkıbelerinden ötürü halk arasında "Yavedûd Sultan" lakabı ile tanınan Şeyh Abdülvedûd Efendi (ö. 1455) tarafından tesis edilmiştir, baninin vefatından sonra halifelerinden Tokmak Dede vakfını tayin etmiştir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da, bunun İstanbul'un fethi ile baninin vefatı arasında geçen (1453-1455) zaman zarfında olduğu muhakkaktır.

IV. Mehmed'in (Avcı) kızı olan ve tekkenin yakınında, Ayvansaray'daki sahilsaraymda oturan Hatice Sultan (ö. 1743) 1711'de ikametgâhın karşısında, sahabeden Muhammed el-Ensarî'nin türbesini, ayrıca mektep, sebil ve çeşme yaptırırken Yavedûd Tekkesinin mescid-tevhidhanesini de ihya etmiştir. Bu ikinci yapının tasarımcısı muhtemelen Hassa Başmimarı Bekir Ağa'dır. Ayrıca 1738-1739'da yine Hatice Sultan mescit-tevhidhaneyi, bir minber ilavesiyle camiye tahvil etmiş, tekkenin vakıflarını genişletmiş ve bundan böyle yapı Sultan Camii adı ile de anılır olmuştur.

Cami-tevhidhanenin zemin katı ve minaresi dışında kalan kesimi 1804'te ahşap olarak yeniden inşa edilmiştir. Şeyh Abdülvedûd'un Türbesi ise 1876'mn ikinci yarısında Pertevniyal Valide Sultan (ö. 1883) tarafından son şekliyle ihya edilmiştir. Bu arada, muhtemelen 1885-1890 arasında cami-tevhidhane ve türbe dışında kalan bölümlerin ortadan kalktığı, hattâ tekke olma vasfını kaybeden bu kuruluşun cami-tevhidhanesinin de herhangi bir cami gibi vazife görmeye başladığı anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid'in hazinedarlarından Şemsicemal Usta 1906'da telekeye bir çeşme ilave etmiştir.

Cami-tevhidhane geçen yüzyılın ikinci yarısında ve yüzyılımızın ilk çeyreğinde birtakım tamirler geçirerek Cumhuriyet devrine ulaşmış, ancak zamanla gerekli bakımdan yoksun kalan yapı tedricen harap olmuş, 1965 dolaylarında bir yangın sonucunda kagir zemin katı ve minaresi dışında kalan bölümleri yanmış, yangını müteakip eskisine oldukça uygun biçimde Vakıflar İdaresi tarafından ihya edilmiştir. Son olarak 1972'de Haliç Köprüsü'nün ve çevre yollarının inşaatı sırasında baninin türbesi bulunduğu yerden sökülerek biraz daha kuzeyde aynen inşa edilmiştir.

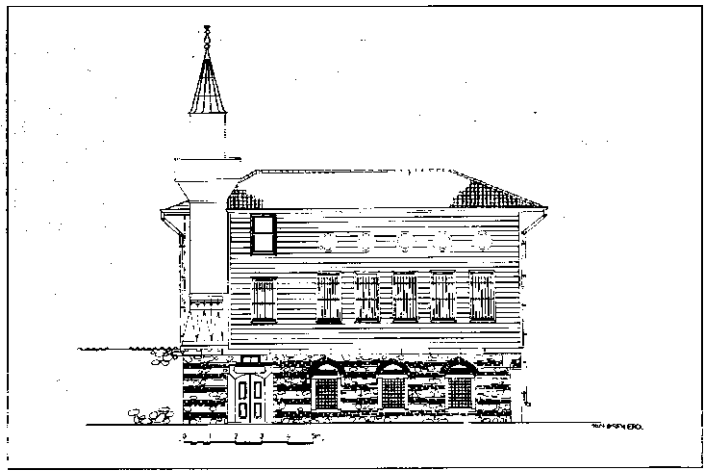
Cami-tevhidhanenin boyutları 8,75x8 m'dir. 1711 tarihli olan zemin katın duvarları, ayrıca minarenin kaide ve pabuç kısımları, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme küfeki taşından oluşan almaşık örgüye sahiptir. Cümle kapısının ve pencerelerin söveleri de kesme küfekidendir. Birinci ve ikinci katların duvarları ise ahşap iskeletli olup içeriden bağdadi sıva, dışarıdan ahşap kaplama ile teçhiz edilmiştir. Kırma çatısı halen Marsilya tipi kiremitle kaplıdır.

Yavedut Caddesine açılan, 1972'de caddenin kotu yükseltildiğinden beri çukurda kalmış olan kapının basık kemer şeklindeki üst sövesinde 5 Cemaziyülâhır 1219/11 Eylül 1804 tarihli olan ve tekkenin bu tarihte yenilendiğini belgeleyen, sülüsle yazdmış bir ayet kitabesi yer almaktadır. 1711'deki yapıma ait olan üst söveye bu kitabenin yukarıda verilen tarihte kazılmak suretiyle yazıldığı anlaşılmaktadır.

Cümle kapısından, ufak bir tepe penceresinden ışık alan yamuk planlı bir taşlığa girilmektedir. Taşlığın güneyinde, harimin altma tekabül eden 8,15x7,15 m boyutlarında bir mekân yer almaktadır. İçinde, yalnız birinde 1097/1685-86 tarihli bir şahidenin yer aldığı dört adet kabri barındıran bu bölümün başlangıçta belki dervişlerin ikametine ya da yemek yemelerine tahsis edilmiş olduğu, ancak sonraları (en azından 17. yy'm ikinci yarısından itibaren) türbe olarak kullanıldığı tahmin edilebilir. Bu mekânın batı duvarında, dışarıdan küfeki söveler, demir parmaklıklar ve tuğladan sivri hafifletme kemerleri ile donatılmış üç adet pencere yer almaktadır.

Giriş taşlığının doğu duvarına yaslanarak birinci kata çıkan üç kollu ahşap merdiven, zemin kattaki taşlığın üstüne tekabül eden bir sofaya geçit vermektedir. Güney yönünde yer alan cami-tevhidhane hariminin giriş mekânı olduğu için bir nevi son cemaat yeri niteliğinde olan bu sofanın biri batıya, diğeri kuzeye açılan iki penceresi vardır. Güney duvarınm ortasında harimin kapısı ve bunun yanlarında yine bu bölüme açılan birer büyük pencere bulunur. Bu sofanın kuzeydoğu köşesindeki iki kollu ahşap merdiven de kısmi ikinci katı teşkil eden kadınlar mahfiline çıkmaktadır.

Cami-tevhidhanenin harimi içeriden 8,5x8,25 m boyutlarında, kareye yakın dikdörtgen alana sahiptir. Ortada kapıyı ve yanlarda birer büyük pencereyi barındıran kuzey duvarının doğu ucunda bir yüklük

Yavedûd Tekkesi'nde cami-tevhidhanenin batı (giriş) cephesi.
MSÜ Arşivi/ Aysen Erol

görülmektedir. Bufiun ayinlerde kullanılan çeşitli tarikat eşyasının muhafazası için düşünülmüş olduğu tahmin edilebilir. Yine bu kuzey duvarı boyunca, girişin sağında ve solunda 1,5 m derinliğinde mahfiller uzanmaktadır.

Batı duvarında beş, güney ve doğu duvarlarında da birer tane olmak üzere toplam yedi adet dikdörtgen pencere camitevhidhaneyi aydınlatmaktadır. Batı ve güney duvarındakilerin üstünde ayrıca, ahşap mimaride benzerine az rastlanan ve ilk bakışta gemi lumbozlarını andıran dairevi tepe pencereleri yer almaktadır. Güney duvarının ortasında yarım daire kemerli kavsarası ile sade görünümlü mihrap bulunmaktadır. Gerek bu mihrap ve gerek minber ile güneydoğu köşesindeki vaaz kürsüsünün asılları son yangında yok olmuş, yerlerine halen görülen ve hiçbir sanat değeri taşımayan yenileri konmuştur.

Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minarenin kaidesi kare planlıdır. Üçgen yüzeylerden oluşan pabuç kısmının üst kesiminde sağır kaş kemercikler sıralanmaktadır. Bunların da üstünde kabartma olarak yazılmış küçük kitabe kartuşları bulunmaktadır. Daire kesitli gövde, basit bir şerefe ve yine daire kesitli bir petekle devam eden minare kurşun kaplı konik bir külah ile son bulur.

Kare planlı (6x6 m) türbenin duvarları kesme küfeki taşı ile örülmüş, üstü kırma çatı ile örtülmüştür. Yavedut Caddesi'ne bakan doğu cephesinde üç tane, diğer cephelerde ikişer tane olmak üzere, toplam dokuz adet penceresi vardır. Kapısı da güney cephesinin doğu ucunda yer almaktadır. Pencereler yarım daire kemerlerle, kapı ise sepet kulpu şeklinde bir kemerle donatılmıştır. Güney ve doğu cephelerinde, kapı ile pencereler arasında pilastrlar yerleştirilmiş, ayrıca cepheler dört adet silmeyle yatay dilimlere ayrılmıştır.

Kapının kemeri üstünde, türbenin 1293/1876'da Pertevniyal Valide Sultan tarafından bugünkü haliyle ihya edildiğini belgeleyen, talikle kabartma olarak yazılmış bulunan iki satırlık mensur bir kitabe vardır.

Aynı cephede, iki pencere arasında yer alan sülüs hatlı ve mensur diğer kitabenin ise tarihsiz olmasına rağmen 1876'dan önceki türbe binasından arta kalmış olduğu tahmin edilebilir. Doğu cephesinde, ortadaki pencerenin üstünde Şeyh Abdülvedûdün adını içeren, tarihsiz üçüncü bir kitabe daha yer almaktadır.

Çeşmeden geriye basık kemer biçiminde, istiridye ve kıvrık dal kabartmaları ile süslü, mermerden bir aynataşı kalmıştır. Üzerinde Şemsicemal Usta'nm adını ve 1324/1906 tarihini veren, istifli sülüsle yazılmış bir kitabe bulunmaktadır.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* ty, I, 72-73; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 287-288; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih,* 400; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 6-7, no. 24; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 5; "Abdülvedud (Şeyh)", "Abdülvedud Camii", *İSTA,* I, 143-145; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 124; Okan, *İstanbul Evliyaları,* 186-192; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 162; Ayverdi, *Fatih III,* 532-534; M. O. Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar,* ist., 1979, s. 125; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 83-85, 295-296; M. Özdamar, *DersaadetDergâhları,* İst., 1994, s. 49-50.

M. BAHA TANMAN

YAVSÎ BABA TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde, Sultan Selim Külliyesi») yakınındaki Aspar Su Haznesi'nin») güneybatı köşesinde, bugünkü Darüşşafaka Lisesi sınırları içinde bulunuyordu. Kurucusu Muhyieddin Mehmed Iskilibî'nin (ö. 1514) lakabından ötürü Yavsî Baba Tekkesi adıyla tanınmıştır. Ayrıca kaynaklarda Sivasî Tekkesi olarak da geçer.

Bayramîliğin») İstanbul'daki ilk büyük örgütlenme merkezi sayılan Yavsî Baba Tekkesi, 15. yy'tn sonlarında şehir hayatına giren bu tarikatın Tennurî kolu tarafimdan kurulmuş, daha sonra Halvetîliğe») bağlı Sivasî ve Sünbülî meşihatına sahne olmuştur.

Tekkenin kurucusu ve ilk postnişini Muhyieddin Mehmed İskilibî, Bayramîliği İstanbul'da kurumlaşman ilk şeyh olarak bilinir. Ünlü matematikçi Ali Kuşçu'nun (Ö.1474) damadı ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin») de babası olan Muhyieddin Mehmed Efendi, İskilip'te doğmuş, zahiri ve Batıni ilimleri Ali Kuşçu ile Şeyh Musliheddin'den öğrenerek Akşemseddin'in») halifesi İbrahim Tennurî'den (Ö.1482) Bayramî hilafeti almıştır. Döneminin önde gelen şeyhlerinden olduğu, Şehzade Bayezid ile Amasya'da tanışarak onun konağında yaşamasından anlaşılmaktadır. Şehzade Bayezid ile kurduğu bu yakın ilişki, daha sonra Bayramiliğin İstanbul'da örgütlenmesini sağlayan siyasi bir olaya adının karışmasına yol açmıştır. 1481'de meydana gelen bu olay, II. Mehmed'e (hd 1451-1481) ve Cem Sultan'a karşı Şehzade Bayezid'in bilgisi dahilinde Halvetîlerin desteğiyle hazırlanan ve Muhyieddin Mehmed Efendi'nin de haberdar olduğu başarısız bir saray darbesi girişimidir. Henüz planlama aşamasında ortaya çıkardan bu girişimin Bayramîlik açısından önemi, II. Bayezid'in padişahlığı döneminde (1481-1512) tarikatm İstanbul'da örgütlenmesini kolaylaştıran siyasi desteğe zemin hazırlamasıdır. Taşköprîzade'nin verdiği bilgiler çerçevesinde bu desteğin boyutları daha iyi kavranabilmektedir. Nitekim Bayramîlik, bu dönemde II. Bayezid'in siyasi himayesiyle güçlü bir örgüt yapısına kavuşmuş ve hünkâr şeyhliğine tayin edilen Muhyieddin Mehmed Efendi'nin ulema zümresi içindeki faaliyetleriyle de sosyokültürel kimliğini kazanmıştır. Bu resmi kimlik daha sonra tarikatın muhalk kanadını temsil eden Melamîlere karşı ulema sınıfıyla ittifak kurmasında yapıcı bir rol oynayacaktır. Bayramîliğin saray ve medrese ile kurduğu bu ittifakın kaynağını Muhyieddin Mehmed Efendi'nin karizmatik kişiliğinde aramak gerekir. Bu kişilik hem siyasi bir örgütçünün hem de güçlü bir mutasavvkın özelliklerini barındırmaktadır. Şeyh Bedreddin'in tanınmış eseri *Varidat'ms.* yazdığı "Hakikatül-Hakâik fî Keşfi Esrâri'd-Dekâik" başlıklı şerhini ise onun bu mutasavvıf yönünü ön plana çıkaran temel bir çalışma olarak değerlendirmek mümkündür. •

Yavsî Baba Tekkesi'ndeki Bayramî meşihatı 1566'ya kadar Muhyieddin Mehmed Efendi'nin halifeleri tarafından yürütülmüştür. Bu halkeler, Muhyieddin Mehmed Efendi'nin birinci derece aile üyeleri olup Bayramîliğin İstanbul'daki en eski yönetim kadrosunu meydana getirirler. Bu grup, toplumsal köken bakımından İki büyük ulema ailesine dayanmakta ve yakın akraba evlilikleriyle şekillenen, kendi içine kapalı bir halkelik kurumu niteliğini taşımaktadır. Bayramî meşihatını denetleyen bu halifeler, Muhyieddin Mehmed Efendi soyundan gelen Ebussuud Efendi ailesi ke Müeyyedzadelerden gelen Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî ailesine mensupturlar. Tarikatın İskilip'te faaliyet gösteren merkez tekkesi de hem meşihat hem vakıf mallarının idaresi açısından bu grubun tasamıfuyla Yavsî Baba Tekkesi'ne bağlanmıştır.

Musliheddin Sirozî (ö. 1519), tekkedeki Bayramî meşihatını temsil eden İkinci kuşak Tennurî halifelerinin ilkidir. Önce İskilip'teki merkez tekkenin postnişinliğini yapmış, daha soma Yavsî Baba Tekkesi meşihatmda bulunmuştur. Yaklaşık 7 yıl kadar süren bu son meşihatının ardından Edirne'ye giderek Debbağhane Mahallesindeki Şeyh Şüca Tekkesi'nde inzivaya

Yavsî Baba Tekkesi'nin haziresi. *Ekrem Işın, 1991*

çekilmiştir. Musliheddin Sirozî'nin faaliyetleri, tarikat organizasyonu açısından iki önemli sonuç doğurmuştur. Birincisi, İskilip ve İstanbul'daki tekkeleri ortak bir yönetim çatısı altmda birleştirmesidir. İkincisi ise, Edirne'deki inziva yıllarında Halvetîler ile ilişki kurması ve bu tarikatın önde gelen şeyhlerine Bayramı icazeti vererek 16. yy'rn sonlarından itibaren Yavsî Baba Tekkesi'ndeki çift tarikatlı meşihat modeline zemin hazırlamasıdır. Musliheddin Sirozî'nin yerine geçen ikinci halife, Abdurrahim el-Müeyyidî (ö. 1537) ise, Müeyyedzade Ali Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin (ö. 1594) babası olup aynı zamanda tekkenin kurucu şeyhi Muhyieddin Mehmed Efendi'nin damadıdır. Üçüncü halife Bahaeddinzade Muhyieddin Mehmed Efendi (ö. 1545), tarikat faaliyetlerini önce Balıkesir'de sürdürmüş, ardından Yavsî Baba Tekkesi meşihatında bulunmuştur. Doğruluk derecesi tam olarak bilinmemekle beraber, Şeyhülislam Ebussuud Efendiye Bayramîlikten icazet verdiğine dair bir rivayet vardır. Bahaeddinzade Muhyieddin Mehmed Efendi'nin yerine geçen Edirneli Abdurrahman Hatifi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Zahidîzade olarak tanınan bu şeyhi, Bahaeddinzade halifesi sayan bazı kayıtları ihtiyatla karşılamak gerekir. Diğer yandan Abdurrahman Hatifinin Yavsî Baba Tekkesine Edirne'den gelmesi ile bu tekkenin daha önceki şeyhlerinden Musliheddin Sirozî'nin Edirne'deki Şeyh Şüca Tekkesinde faaliyet göstermesi, adı geçen merkezler arasındaki tarihsel ilişkinin varlığını kuvvetlendirmektedir. Nitekim 16. yy'rn sonlarından itibaren, Yavsî Baba Tekkesi meşihatını Edirneli Halvetî şeyhlerinin üstlenmesi, bu ilişkiyi doğrulayacak yöndedir. Tekkede postnişin olan son Bayramî halifesi ise Muhyieddin Mehmed Efendi'nin oğlu Nasrullah Efendi'dir (ö. 1566). Önce İskilip'teki merkez tekkenin meşihatında bulunmuş, daha sonra İstanbul'a gelerek Yavsî Baba Tekkesi postnişini olmuştur.

Nasrullah Efendi'nin 1566'da vefat etmesiyle Yavsî Baba Tekkesi'ndeki Tennurî halifelerinin meşihat dönemi kapanmış ve tekke 1576'ya kadar teberrüken Bayramî icazeti almış Halveti şeyhleri tarafından idare edilmiştir. Yaklaşık 10 yıl kadar süren bu çift tarikatlı meşihat döneminde Halvetîliğin Şemsî koluna bağlı şeyhlerin aynı zamanda Bayramî ayini icra ettikleri de anlaşılmaktadır. Nitekim aslen bir Şemsî şeyhi olan ve Müeyyedzade Abdurrahim Efendi'den de Bayramî icazeti bulunan Cerrahzade Musliheddin Efendi (ö. 1576) bu geçiş dönemi süresince Yavsî Baba Tekkesi'nde Bayramî-Şemsî meşihatım temsil etmiştir. Bu dönemin bir diğer önemli özelliği de meşihat makamım işgal eden şeyhlerin İskilip'teki merkez tekkeden değil, Edirne'den gelmeleridir ki, bundan daha önce Tennurî halifesi Musliheddin Sirozî'nin Edirneli Halvetî şeyhlerine Bayramî icazeti vermesinin rolü vardır.

Şemseddin Sivasî halifelerinden Abdülmecid Sivasî'nin(->) 1576'da Yavsî Baba Tekkesi'ne postnişin olmasıyla Bayramî-Şemsî meşihatı son bulmuş ve bu tarihten itibaren 1798'e kadar tekke, Halvetîliğin Sivasî koluna mensup şeyhler tarafından yönetilmiştir. Tekkenin, Sivasî Tekkesi olarak anılması bu dönemden kalmadır. Yavsî Baba Tekkesi'nde Sivasî meşihatını başlatan Abdülmecid Sivasî'den (ö. 1639) sonra yerine sırasıyla aynı tarikata mensup Abdülbakî Efendi (ö. 1710) ile Mehmed Efendi (ö. 1730) geçmiştir. Mehmed Efendiyi Muhyieddin Mehmed Efendi veya Abdülbaki Efendi neslinden gösteren kaynaklar mevcuttur. "Balat Şeyhi" unvanıyla tanman Vahyîzade Feyzullah Efendi'ye damat olmuş ve Ferruh Kethüda Tekkesi'nin 1729' da postnişinliğini üstlenmiştir (bak. Ferruh Kethüda Camii ve Tekkesi). Vefatının ardından tekke meşihatı bir süre boş kalmış ve daha sonra Sivasî şeyhlerinden Abdülmecid Efendi (ö. 1736) ve Abdülbaki Efendi (ö. 1798) tarafından doldurulmuştur.

Yavsî Baba Tekkesi'nin meşihatı 1798'den sonra bir süre Halvetîliğin Sivasî ve Sünbülî kollan tarafmdan paylaşılmıştır. Bu çift tarikatlı meşihata yol açan başlıca neden, Sivasî şeyhi Abdülbaki Efendi'nin (ö. 1798) çocuksuz vefat ederek halef bırakmaması ve yerine geçen Sivasîzade Abdülhalik Efendi'nin de (ö. 1812) Sünbülî tarikatından icazetli olmasıdır. Abdülhalik Efendi'nin icazeti Sünbül Efendi Tekkesi(->) postnişini Mehmed Haşim Efendidendir. Abdülhalik Efendi'nin yerine Abdülkerim Hilmî Efendi (ö. 1832) geçmiş ve tekke Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi meşihatına bağlanmıştır. Abdülkerim Hilmî Efendi'nin 1832'de vefat etmesiyle boşalan meşihat makamına, çocukları Mehmed Haşim ve Mehmed Şükrullah efendilerin yaşça küçük olmaları nedeniyle Mimar Acem Tekkesi (bak. Mimar Acem Camii ve Tekkesi) şeyhi İsmail Efendi (ö. 1840), Sünbül Efendi Tekkesi postnişini Mehmed Razî Efendi'nin onayıyla vekâleten atanmıştır. Yavsî Baba Tekkesi'nin daha sonraki Sünbülî şeyhleri ise Mehmed Haşim Çelebi (ö. 1842), Mehmed Şükrullah Efendi (ö. 1868), Mehmed Nureddin Çelebi (ö. 1876) ve Hüseyin Efendi'dir (ö. 1900). Tekkenin bu son döneminde ayin günü perşembedir.

Sultanselim Çukurbostaninın güneybatı köşesini işgal eden tekkeden günümüze herhangi bir yapı gelmemiştir. Ancak burada yer alan küçük bir Bizans sarnıcı, tekkenin kiliseden dönüştürülmüş bir yapı olduğunu bildiren tarihsel kayıtları doğrulamaktadır. Nitekim teldjenin mescit-tevhidhanesine ait minare kaidesi, 1929 tarihli Pervititch planında sarnıcın batı köşesine bitişik olarak gösterilmiştir. Halk arasında "Bodrum" adı verilen bu sarnıcın, 1925'te tekkeler kapatıldıktan sonra bir süre iplikçi esnafı tarafmdan depo olarak kullanıldığı bilinmektedir. Gene aynı planda, eski adıyla Sakızağacı, yeni adıyla Yavuz Selim Caddesi'ne bakan tekkeye ait türbe de belirtilmiştir. Günümüzde ise yalnızca türbe haziresinin şebekeli ön duvarı, yol genişletilmesi sonucu Yavuz Selim Caddesinin ortasında kalmış olup ardındaki sette yer alan birkaç kırık mezar taşı da tekke tarihine ışık tutabilecek öneme sahip değildir.

Bibi. *BOA,* Cevdet Evkaf, no.31179 (Muharrem 1173); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 12181 (20 Zilhicce 1138); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 30375 (22 Recep 1147); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 3604 (3 Rebiyülewel 1213); *BOA,* Cevdet Evkaf, no. 6761 (23 Recep 1248): *CSR,* Dosya B/23; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 121-122, 269-270; H. S. Kissling, "Zur Geschichte des Derwischordens der Bajrâmijje", *Dissertationes Orientales et Balcanicae I. Das Derwischtum,* Münih, 1986, s. 260; Ataî, *Hadaiku'l-Hakaik,* I, 215; Mecdî, *Hadaiku'ş-Şakaik,* 350; *Sicill-i Osmanî,* IV, 341, 349-351; *Osmanlı Müellifleri,* I, 198-199; Zahir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 60-6l; Şeyhî, *Vekayiü'l-Fuzala,* II, 419-420; İsmet, *Tekmiletü's-Şakaik,* 380, 452-454; Çetin, *Tekkeler,* 585; *Hâlâ Asitâne-i Aliyede ve Civarında Vâki Olan Dergâh ve Zaviye, Hankâh ve Mahall-i Zikrullah,* Atatürk Ktp, Osman Ergin Yazmaları, no. 1825; *Âsitâne,* 18; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 14; J. P. Brown, *Darvishes or Oriental Spritualism,* Londra, 1927, s. 466; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 309, D4/1; /. *Pervititch, Plan dAssurances,* ist., 1929, pafta 33.

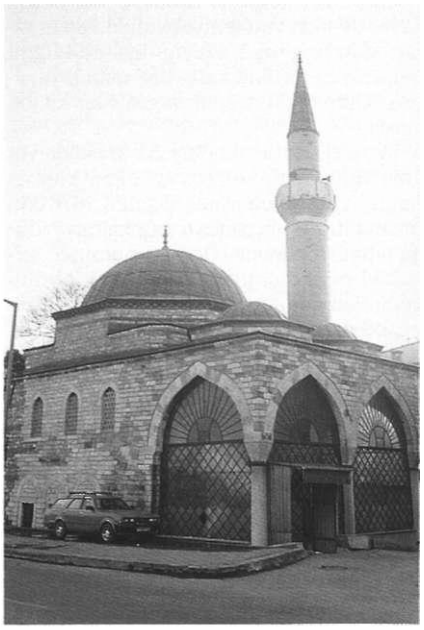
EKREM IŞIN

YAVUZ ER SİNAN CAMÜ

Eminönü İlçesinde, Unkapam ile Eminönü arasındaki Ragıp Gümüşpala Caddesi ile Yavuz Sinan Sokağı'nm birleştiği köşededir. Yapı aynı zamanda Sağrıcılar Camii adıyla da bilinir.

Yapı, İstanbul'da ayakta kalabilmiş en eski camilerden biridir. Vakfiyesi 1484 tarihlidir. Banisi olan Yavuz Er Sinan, Fatih'in alemdarlarındandır. Evliya Çelebi'nin de bu caminin mütevellilerinden biri olduğunu gösteren bilgiler vardır. 1862, 1905, 1960 yıllarında tamirler geçirmiştir.

Caminin Yavuz Sinan Sokağındaki girişi mihrap ekseninden sola kaydırılmıştır. Yol zamanla yükseltildiğinden girişe birkaç basamakla ulaşılır. Giriş kapısının solun-

Yavuz Er Sinan Camii
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

da bir, sağında iki mermer sütunla son cemaat yeri oluşmuştur. Sütunlar birbirlerine küfeki taşından sivri kemerlerle bağlanırlar. Başlıkları iri Türk üçgenleri ile bezelidir. Sütunların alt kısımlarında üçte birlik bir bölüm mermer levhalarla kapatılmıştır. Girişin sağında yer alan son cemaat yeri ahşap bir seki ile yükseltilmiştir. Burada yarım yuvarlak bir niş halinde olan son cemaat yeri mihrabı, bu mihrabın iki yanında da dikdörtgen söveli pencereler bulunur.

Duvarları almaşık örgülü harim girişi son cemaat yeri girişi ile aynı eksendedir. Girişin sağından spiral bir merdivenle kadınlar mahfiline ulaşılır. Bu spiral merdivenin altındaki dar bir kapıdan minareye geçiş vardır. Harimin sağ ve sol duvarlarında ikişer sıra halinde üçer pencere bulunur. Pencerelerin üstte olanları sivri kemerlidir. Altta olanlar ise sivri kemer içine yerleştirilmiş küfeki söveli dikdörtgenler şeklindedir. Mihrap duvarında, mihrabın iki yanında ikişer tane olmak üzere iki sıra halinde sıralanmış dört pencere bulunur. Mihrap yeni yapılmış mermer kaplamalı yarım yuvarlak bir niş halindedir. Minber ve vaaz kürsüsü ahşaptır. Harim 8,20 m'lik bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe sekiz köşeli bir kaideye oturur. Kubbeye geçişi stalaktitlerle bezelidir. Kubbeyi taşıyan kaideyi dıştan bir sıra kirpi korniş çevrelemektedir. Kubbe üzerinde madenden yapılmış alem bulunur.

Harim ile son cemaat yerinin birleştiği sağ köşede silindirik gövdeli minare bulunur. Bu minarenin kaidesi kesme taştandır. Gövde ise sıvanmıştır. Caminin caddeye bakan cephesi çukurda kaldığından önünde bir hendek meydana getirilmiştir. Mihrap yönünde bulunan hazirede baninin mezarı bulunmaktadır. Bunun yanında birkaç mezar taşı daha bulunur. Hazirenin caddeye bakan cephesinde iki pencere açıklığı vardır. Dikdörtgen olan bu açıklıklardan biri neoklasik üslupta bezenmiş küçük bir çeşme olarak düzenlenmiştir.

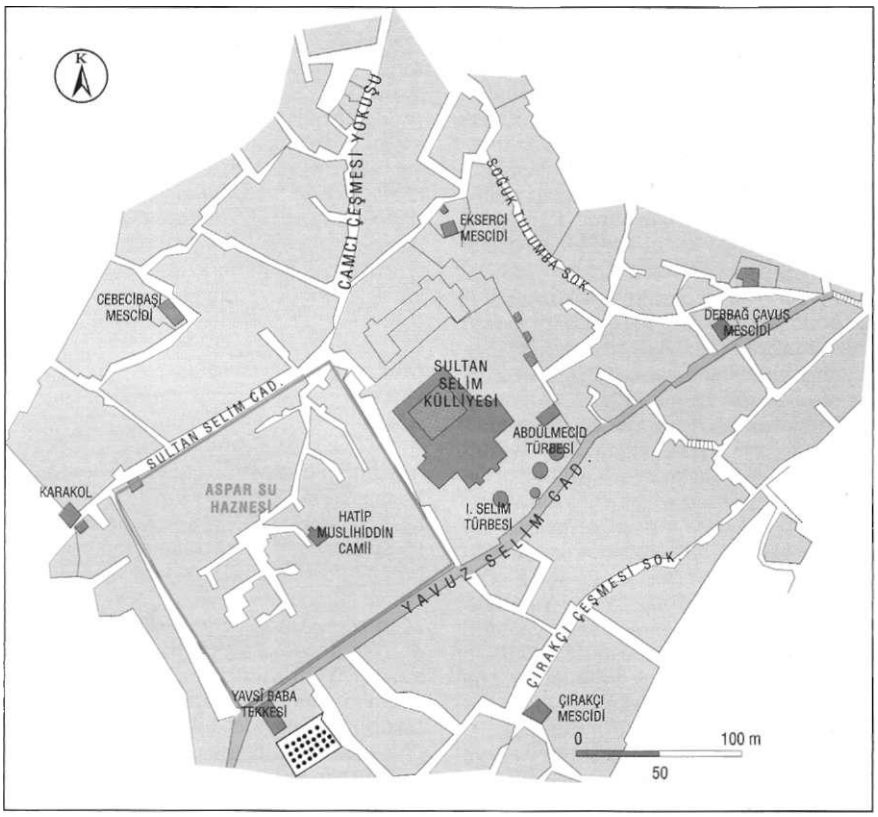
Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 135; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 118; Ayverdi, *Fatih III,* 534-536; *Eminönü Camileri,* 211-212.

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

YAVUZSELİM

Fatih'te, Sultan Selim Külliyesi») çevresindeki tarihi semt. Sultanselim olarak da tanınır.

İdari açıdan Fatih ilçesinin») Hatip Muslihiddin Mahallesi sınırları içindedir. Halic'e doğru, oldukça dik bir meyille inen yamaçların altında, kuzeydoğuda Küçükmustafapaşa semtine, güneyde Darüşşafaka Lisesi dolaylarında Fatih Merkez Mahallesine, güneybatı ve batıda Çarşamba ve Fethiye semtlerine komşudur. Semtin doğusundan, ana ulaşım arteri olarak Haliç Caddesi geçer ve aşağıda, Haliç sahili boyunca uzanan Abdülezel Paşa Caddesine») kavuşur. Batıda Darüşşafaka Caddesi ve bu caddeden kuzeydoğuya ayrılan Sultan Selim Caddesi ile Fevzi Paşa Caddesinden aynı yöne ayrılan Yavuz Selim Caddesi semtin diğer anayollarıdır.

Yavuzselim
İstanbul Ansiklopedisi

Yavuzselim, suriçi İstanbul'un fetihten hemen sonra kurulup gelişmiş en eski semtlerindendk. Ancak semtin Sultanselim veya Yavuzselim olarak anılmaya başlaması ve buradaki yerleşmenin yoğunlaşması 16. yy'ın ortalarına doğrudur. Semt bugün de kullanılan adını, Sultan Selim Külliyesinden almıştır.

Semtin kurulu olduğu yerde Bizans döneminde, İstanbul'un geç Roma döneminde yapılmış en önemli açık hava su toplama ve dağıtım havuzu olan Aspar Su Haznesi») vardı. 152x152 m yüzölçümünde olan bu su haznesinin daha Bizans döneminde işlevsizleştiği sanılmaktadır. Buraya "kuru bostan" veya "kuru bahçe" anlamında Kserokipion denmesi de bunun kanıtıdır. 1540'larda buranın bir çukur bos-

Yazvuzselim'den tipik bir görünüm: Önde Çukurbostan, arkada Sultan Selim Külliyesi.
Ertan Uca, 1994/TETİV Arşivi

tan olduğu ve daha 16. yy'da çukur bostanın içinde küçük bir mahalle kurulduğu nakledilmektedir. Yavuzselim semtinin bağlı olduğu Hatip Muslihiddin Mahallesine adını veren döneminin ünlü hatibi Hatip Muslihiddin Mustafa Efendi tarafından yaptırılan (ö. 1565) çukur bostanm içine Çukurbostan Mescidi denen ve günümüzde de varlığını sürdüren küçük bir mescit, çukur bostanın içindeki yerleşim ve yapılaşmanın kanıtıdır.

Yavuzselim semtinin merkezi çukur bostanın hemen yanında yer alan Sultan Selim Külliyesi'dir. Semt bu noktadan kuzeydoğuya Halic'e ve doğuya doğru yer yer oldukça dik meyilli sırtlarda kurulmuştur. Buna karşılık, Fatih ve Çarşamba taraflarında yerleşme düzlüktedir. Meyilli yönlerde dar sokaklara ve merdivenli yokuşlara rastlanır. Burada sokak dokusu oldukça karmaşıktır. 19. yy'a ait haritalarda dar yollar, yokuşlar, çıkmazlar açıkça görülmektedir. 20. yy'ın başlarında semti etkileyen büyük yangınlarda») Yavuzselim'de pek çok ev yanmış; semt yeniden inşa edilirken sokak dokusu da büyük ölçüde değişmiştir. Ancak 1934 haritası ile karşılaştırıldığında, 1930'lardan sonra Yavuzselim'in İstanbul'un yerleşme dokusu en az değişmiş semtlerinden biri olduğu görülür. 19. yy'da tamamen farklı olan sokak adları da 1930'larla 1990'lar arasında büyük ölçüde değişmeden kalabilmiştir.

1950'lere kadar içindeki yangınlardan yer yer kurtulabilmiş küçük ahşap evleri ve mescidi ile İstanbul'un ilgi çekici köşelerinden biri olan çukur bostanın görünümü ahşap evlerin yerini kagir ve beton binaların almasıyla değişmeye başlamış; semtin diğer taraflarındaki ahşap ev ve konaklar da aynı kaderi paylaşmıştır. Çukur bostan 1985'te Fatih Belediyesi tarafından istimlak edilmiş ve açık pazar yeri olarak düzenlemiştir. Bu sırada yıkılmış olan mescit yeniden yapılmıştır.

Günümüzde Yavuzselim, çevresindeki diğer Fatih semtlerine benzeyen; üç-dört katlı kagir bina ve apartmanların arasında Sultan Selim Külliyesi'nin en önemli eski eser olarak yer aldığı; dinci-gelenekçi, orta ve orta-alt sosyoekonomik katmanların semte rengini verdiği bir yerleşmedir.

İSTANBUL

YAYINCILIK

İstanbul siyasal merkez olmasının yanında kültürel merkez olma özelliğini de tarih boyunca korumuştur. Ancak kitap yayıncılığı açısından hayli geç gelişmiş bir merkezdir. Bunun da modernleşme yolundaki gelişmelerle yakın ilişkisi vardır. Gerçi yayıncılığın temel unsuru olan matbaa İstanbul'a daha 1490'larda Yahudiler tarafından getirilmiş (bak. Yahudi basımevleri), onu 1567'de Ermenilerin (bak. Ermeni basımevleri), 1627'de Rumların kurduğu matbaalar izlemiştir. Ama bu matbaaların bastıkları kitaplar kendi dillerinde ve çoğunlukla cemaatin dini ihtiyaçlarına yönelik eserlerdir. İlk Türk matbaasının kurulduğu 1727'den (bak. İbrahim Müteferrika; matbaalar) yayın dünyasının oluşmaya başladığı 1870'e kadar geçen 140 yılı aşkın sürede basılmış kitap sayısı 2.000 dolayındadır. Bunun da 1.500'den fazlası 1840-1870 arasında, yani Tanzimat döneminde yayınlanmıştır.

Tanzimat'a kadar Osmanlı modernleşmesi askerlik ve eğitim olarak iki temel doğrultuda kendini göstermiştir. Basılan kitaplar da daha çok resmi nitelikte ve bu iki alana yöneliktir. Genel okura hitap eden yayıncılığın oluşmasında Tanzimat soması eğitim alanındaki atılımların yarattığı okuryazar kitlesi yanında gazete ve dergi yayıncılığının gelişmesinin de rolü vardır. Bu da ancak 1860'ta ***Tercüman-ı Ahval'm(->)*** çıkışından sonra gerçek yörüngesine oturmuştur.

Ciddi ve düzenli ilk yayıncı Ahmed Midhat Efendidir»), Onun 1870'te başlattığı 25 kitaplık "Letaif-i Rivayât" külliyatı da ilk dizi yaymdır. Bunu yine Ahmed Midhat Efendi'nin "Kırkanbar ilavesi Hikâye Gözü" ve "Kırkanbar İlavesi Tiyatro Gözü" dizkeri izler. Ahmed Midhat Efendi 1878'de de "Tercüman-ı Hakikat Tefrikalarında Mütehassıl Yeni Kütüphane"yi kurar. İkinci önemli yayıncı Şemseddin Sami'dir. 1875'te "Matbuat-ı Ceyyide" adıyla başlattığı dizinin ardından 1879'da matbaacı Mihran Nakkaşyan'la kurduğu "Cep Kütüphanesi"nde her alanda yararlı bilgiler veren 20 kadar kitap yayınlamıştır. Onu 1879'da başladığı takvim ve salname yayıncılığını 1882'de kitap yaymcıhğıyla genişleten Ebüzziya Tevfik») izler. Kurduğu "Kitaphane-i Meşahir" dizisinde 12, "Kitaphane-i Ebüzziya"») dizisinde de 110 kitap yayınlamıştır.

1880'lerde Babıâli civarma yerleşen Ermeni asklı kitapçkarm da yayın dünyasının gelişmesinde önemli rolleri olmuştur. Bunların en ünlüleri Kasbar, Krikor ve Ohannes Kayseryan kardeşlerdir. Kasbar "Tedrisat Kütüphanesi", Krikor (Kirkor Faik adını da kullanmıştır) "Asır Kütüphanesi", Ohannes de (Ohannes Ferid admı da kullanmıştır) "Vatan Kütüphanesi" adıyla hayli kitap yayınlamışlar, ayrıca düzenli biçimde kitap katalogları da çıkarmışlardır. 1885'te "Esami-i Kütüb" adıyla kk kitap katalogunu çıkaran Arakel Tozluyan (bak. Arakel Kitaphanesi) ile Mihran Nakkaşyan ve Parseh Keşişyan dönemin diğer önemli Ermeni yayıncılarıdır.

1890'dan sonra ise Ahmed İhsan Tokgöz») *Servet-i Fünun(-0* dergisi yanında Jules Verne külliyatı başta olmak üzere telk ve çeviri kitaplar, salnameler yayınlamış, 1894'te *İkdamird* gazetesini kuran Ahmed Cevdet Oran») da "Kitaphane-i İkdam" adı altında daha çok Osmanlı tarihine ve Divan Edebiyatı'na ilişkin temel kaynakları yayınlama işine girişmiştir. 1896'da kurduğu "Kitaphane-i İslam'la yayıncılığa başlayan İbrahim Hilmi Çığıraçan») daha sonra "Kitaphane-i islam ve Askeri", II. Meşrutiyet döneminde "Kitaphane-i Hilmi", Cumhuriyet döneminde de "Hilmi Kitabevi" adıyla 60 yıla yakın bir süre kitap yayınlamayı sürdürmüştür. Bu arada *Malumat(->)* dergisinin sahibi Tahir Bey de "Malumat Kütüphanesi" adıyla kitap yayıncılığı yapmıştır. Çoğu Beyazıt'taki Hakkâklar Çarşısı'nda (bak. Sahaflar Çarşısı) toplanmış olan Türk ve İran kökenli kitapçılar da "Şkket-i Sahafiye-i Osmaniye" ve "Şirket-i Sahafiye-i İraniye" adı altında ortaklıklar kurarak daha çok dini konularda Türkçe, Arapça ve Farsça kitaplar yayınlamışlardır. Ayrıca birçok kitapçı da düzensiz olarak kitaplar bastırmıştır.

Sözünü ettiğimiz yıllar büyük ölçüde II. Abdülhamid dönemine (1876-1909) rastlar ve yalnız gazete ve dergi yayıncılığı değil kitap yayıncılığı da sansürün») baskısı altındadır. 1857 tarihli matbaa nizamnamesiyle başlayan kitapların basımdan önce incelenmesi uygulaması II. Abdülhamid döneminde kurulan "encümen-i teftiş ve muayene"nin denetimiyle doruğa ulaşmıştır. Sansür ve onunla birlikte kurumlaşmaya başlayan otosansür sonraki dönemlerde de yayıncılığın yönelimlerini belirleyen en önemli unsur olmuştur.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanıyla gazete ve dergi sayısındaki hızlı artış kitap yayıncılığını da etkilemiş, II. Meşrutiyetin ilk iki yılında İstanbul'da 100'e yakın yayınevi faaliyete geçmiştir. Ancak bunların çoğu heyecanların yatışıp yeni sorunların öne çıkmaya başladığı 1911'den soma bker-ikişer ortadan çekilmişlerdir. Çoğu varlıklarını Cumhuriyet döneminde de sürdürmüş

Bâbıâli'deki Tekin Yayınevi. *Ertan Uca, 1994/ TETTV Arşivi*

Kütüphane-i İrfan'ın 1316 tarihli kataloğu (solda) ve Asır Kütüphanesi kataloğunun 1312 tarihli 1. zeyli.
Müteferrika, S. 1 (Güz 1993)

olan dönemin önemli yayınevleri şunlardır: Cihan Kütüphanesi (Mihran Nakkaşyan), Kanaat Kitabevi (İlyas Bayar), Yeni Şark Kütüphanesi (Mehmed Kasım), İstanbul Maarif Kitaphanesi(->) (Naci Kasım), İkbal Kütüphanesi (M. Hüseyin Tutya), Gayret Kütüphanesi, Zaman Kütüphanesi (Misak Palamutciyan), Semih Lutfi Kitabevi (Leon Lutfi-Semih Lütfü Erciyes), Tefeyyüz Kitaphanesi (Parseh Keşişyan), Kitaphane-i Sudi (Sudi Efendi), Muhtar Halid ve Kütüphane-i İctihad (Abdullah Cevdet).

Cumhuriyetle birlikte yeni rejimin yönelimlerine uygun bir yön alan yayıncılık 1928'de harf devrimiyle birlikte büyük bir sarsıntı geçirmiş, ancak 1930'ların sonlarına doğru toparlanmaya başlamış, 1939-1945 arasında bu kez II. Dünya Savaşı'mn yarattığı olumsuzlukları yaşamıştır. 1945'ten sonra canlanan yayıncılık son 50 yılda da Türkiye'nin yaşadığı siyasal ve toplumsal değişmelerin ve çalkantıların etkisiyle sık sık yön değiştirmiş, zaman zaman siyasal yaymlar ağırlık kazanmış, kapalı ara dönemlerde ise edebiyat ön plana geçmiştir. Bu durum yayıncılığın başından beri değişmeyen bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyetin özellikle ilk 30 yılı devletin yayıncılık alanında da ağırlığını koyduğu dönemdir. Özel yayınevleri ancak ders kitaplarında devlet tekeli kaldırıldıktan sonra 1950'lerde güçlenmişlerdir. Bu alanda önce çıkanlar da İnkılap Kitabevi(->) ile Remzi Kitabevi(-+) olmuştur. Diğerleri arasmda Türkiye Yayınevi (Celal ve Tahsin Demiray), Ahmet Halit Kitabevi (Ahmet Halit Yaşaroğlu), Resimli Ay Neşriyatı (M. Zekeriya Sertel-Sabiha Zekeriya Sertel), *Vakıt(-+)* gazetesinin "Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı", İnsel Kitabevi (Avni İnsel) sayılabilir.

1946'da *VarhkÇ-f)* dergisinin İstanbul'a taşınmasıyla kurulan Varlık Yayınevi (Yaşar Nabi Nayır) ile 1957'de kurulan Altın Kitaplar Yayınevi (Turhan Bozkurt) ve Arkın Kitabevi (Ramazan Gökalp Arkın) bugün de varlıklarını sürdürmeleriyle dikkati çekerler.

1960'larda önemli bir gelişme ansiklopedi yayıncılığında görülür. Büyük sermaye gerektiren bu alanda Hayat Yayınları ile Arkm Kitabevi öncülük etmiştir. İlk büyük yayın olayı ise *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi'dir* (1969-1973). Ansiklopedi olayı 1980'lerde bir kez daha yayıncılığa damgasını vuracaktır.

İstanbul bugün de yayıncılığın merkezidir. Ancak yayınevlerinin çoğu küçük girişim olma özelliğini korumaktadır. Son yıllarda bilgisayar teknolojisinin girmesi, "masa üstü yayıncılık" denen tür yayıncılığı hızla yaygmlaştırmıştır. Bu olgu küçük çaplı yayınevlerinin varlıklarım sürdürmesini hem olanaklı kılmakta, hem de teşvik etmektedir. Bugün İstanbul'da irili ufaklı 400'ün üstündeki yayınevinin hepsi bilgisayar teknolojisini kullanmakta, basımevleri de ofset tekniğine geçmiş bulunmaktadır. 1980'lerde yayıncılık alanındaki önemli bir gelişme de her yıl düzenlenen kitap fuarlarıdır(->).

Bibi. N. Akbayar, "Osmanlı Yayıncılığı", *TCTA,* VI, 1680-1696; M. Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması,* İst., 1976; J. Baysal, M *üteferrika 'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türkleri'nin Bastıkları Kitaplar,* ist., 1968; A. Kabacalı, *Türk Yayın Tarihi,* İst., 1987; S. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış,* İst., 1939; *Birinci Türk Neşriyat Kongresi,* by, 1939; Kültür ve Turizm Bakanlığı, *İkinci Türk Yayın Kongresi,* I-II, Ankara, 1987; J. Strauss, "İstanbul'da Kitap Yayını ve Basımevleri", *Müteferrika,* S. 1 (Güz 1993), s. 5-17; İ. L. Seymen, "I. Meşrutiyet Kitapçılığı ve Arakel Tozlıyan Efendi'nin Mektupları", *ae,* S. 1 (Güz 1993), s. 67-89; A. Kaynardağ, "Türkiye'de Yayıncılığın Gelişmesi ve Sorunları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* X, İst., 1985, s. 2823-2836.

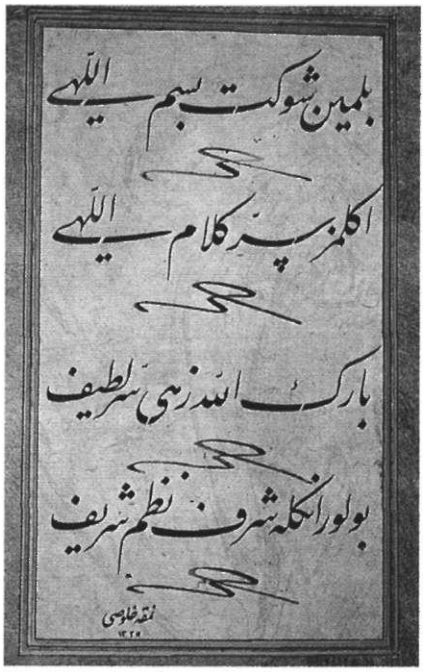
NURİ AKBAYAR

YAZGAN, HULUSİ

(27Nisan 1869, İstanbul - 8 Ocak 1940, İstanbul) Hattat.

Çarşamba semtinde doğdu. Fatih dersiamlarından ve Darüşşafaka öğretmenlerinden[1] Hafız Mustafa Efendi'nin oğludur. Babasından ve Fatih Camii hocalarından İzmirli Mustafa Efendi'den devrin bilgilerini öğrendi. Sonra Sultan Selim Camii'ne müezzin oldu. Darüşşafaka'da ve Medresetü'l-Hattatin'de(->) hat dersleri verdi. Aklâm-ı sitteyi Muhsinzade Abdullah Bey'den(-»); ta'lik yazıyı önce Fetvahane müsevvidi Karinâbâdlı Hasan Hüsnü ile Çarşamban Arif Bey'den(->) ve Sami Efendi'den(->) öğrendi, daha ziyade bu yazı ile meşgul oldu. Ta'lik ile yazdığı kıt'a ve hilyeleriyle meşhur olmuştur. Eserleri çoktur. Bunların çoğu müze ve koleksiyonlardadır. Eski Türkiye Büyük Millet Meclisi binasındaki "Hâkimiyet milletindir" ile Gureba Hastanesi'nde(->) "Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi" celi ta'lik levhalar onun eseridir. Ayrıca Sultan Selim ve Sultan Ahmed camilerinde de yazıları vardır. En tanınmış öğrencileri Halim Özyazıcı(->), Kemal Batanay(->), Macid Ayral(->) ve Hâmid Aytaç'tır(->).

Hulusi Yazgan, aklâm-ı sittede Hafız Osman; bunların celisinde Mustafa Rakım, talikte de Yesarîzade Mustafa İzzet ekolüne mensuptur.

Hulisi Yazgan'ın ta'lik meşk kıt'ası, 1325/1907.
U. Derman, *Türk Hat Sanatının Şahaserleri,* İst., 1982

Bibi. İnal, *Son Hattatlar,* 551-552; U. Derman, "Hattat Hulusi Efendi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası,* IX/1 (Ocak 1980), s. 52-54; ay, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri,* İst., 1982, levha 26, 55, 64; ay, "Hattat Hulusi Efendi", *Lâle Dergisi,* S. 7 (Aralık 1990), s. 15-20; ay, *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı,* İst., 1992, levha 152, 161, 168 (s. 221, 224, 226); Rado, *Hattatlar,* 252.

ALİ ALPARSLAN

YAZI ÖNCESİ ÇAĞLAR

İstanbul'da insan topluluklarının yaşam şekillerinin ve oluşturdukları İlk kültürlerin belgeleri olan en eski maddesel kalıntılar (arkeolojik buluntular) yazı öncesi (tarihöncesi, prehistorik) çağlara aittir. Prehistorik çağlar 4. jeolojik zamanın (kuvanterner) pleistosen (glasiyal, diluvium, buzul çağları [buzul ve buzul arası çağları] da denir) dönemiyle, "holosen" (postglasiyal, buzul sonrası, günümüz, alluvium) döneminin bir kısmını kapsayan zaman dilimini içerir. Genel olarak pleistosenin yaklaşık 2,5-3 milyon yıl önce başladığı ve 10.000 yıl öncelerinde sıcaklığın artmaya başlaması ve büyük iklimsel değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sona erdiği, bunun sonucunda ise holosene geçildiği kabul edilmektedir.

Yazı öncesi çağlarda İstanbul'da insan elinden çıkmış ilk aletlerle belirlenen ilk kültürlerin ise 600.000/400.000-300.000 yılları öncesinden itibaren başladığı, bir gelişim-değişim süreci içinde farklı kültürler oluşturarak MÖ 2. bin yıla kadar uzandığı izlenebilmektedir.

Söz konusu zaman dilimi içinde İstanbul ve yakm çevresinde ele geçen tarihöncesine ait maddesel kalıntılara, arkeolojik buluntulara göre pleistosende paleolitik (yontma ya da eski taş çağı) (alt, orta, üst paleolitik), holosende epipaleolitik-mezoîitik (paleolitik sonrası, paleolitik ardı, orta taş çağı), neolitik (cilalı ya da yeni taş çağı), kalkolitik (taş-bakır çağı), ilk tunç çağı kültürlerini meydana getiren insan topluluklarının yaşadıkları öğrenilmektedir.

Bu insan toplulukları pleistosende paleolitik ve holosen başlarmda epipaleolitik çağlarda göçebe, yarı-göçebe iken daha sonra gene holosenin daha ilerlemiş dönemlerinde neolitikten itibaren tam yerleşik yaşama geçmiş, Fikirtepe ve Pendik'te örneklerini gördüğümüz "ilk köy yerleşmeleri"ni kurmuşlardır (bak. Fikirtepe Kültürü). Bu yerleşik, kısmen balık ve diğer deniz ürünleri avcılığına, kısmen de tarım ve hayvancılığa bağlı yaşam biçimleri holosen boyunca kalkolitikte de süregelmiş, ancak ilk tunç çağından itibaren genel olarak Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi "kent beylikleri" oluşma sürecinde, olasılıkla daha gelişkin bir kültür yapısına kavuşmuşlardır.

Ekolojik Ortam

Boğaziçi yoluyla Anadolu'nun Avrupa ile doğal bir biçimde ilişkisini sağlayan İstanbul İli, doğuda Kocaeli, batıda Çatalca Yarımadası'nın üzerinde gelişmiştir (bak. coğrafi konum).

İstanbul kenti ise topografik açıdan denizden yüksekliği 100-200 m arasmda değişen bir plato görünümündedir. Dar bir kıyı şeridi vardır ve bunun hemen arkasında dikleşen yamaçlar üzerinde kuzeyden güneye doğru bir eğimle alçalarak gelişen dalgalı düzlükler yer almıştır. Bu eğim Marmara kıyılarında az, Boğaziçi ve Karadeniz kıyılarında daha fazladır. Birçok akarsu derin vadiler yaparak gene Marmara'ya, Boğaz'a ve Karadeniz'e akmaktadır.

Jeomorfolojik araştırmalar İstanbul ve çevresinin 4 ayrı jeolojik zamana ait çeşitli katmanlardan oluştuğunu kanıtlamıştır (bak. doğal yapı). 3. zamanda başlayan tektonik hareketler sonucunda, önce neojende çukur olan Ege alanı yükselmiş, ardından pliyosen sonu ile 4. zamanın (kuvanternerin) başlarında arazide aşınım artmış, bütün dünyada yerkabuğundaki düşey tektonik harekeüerle pleistosende paleolitik kültürler sırasında Anadolu ve Trakya yükselmiş, Ege, Marmara ve Karadeniz havzaları çanaklar şeklinde alçalmıştır.

Eskiden bk akarsu vadisi olan İstanbul Boğazının nasıl meydana geldiği konusunda ise çeşitli görüşler vardır (bak. Boğaziçi).

Karadeniz'de Glomar Challenger gemisinin yaptığı sondajlarda ele geçen pollen karotlarınm analizlerine göre pleistosende paleolitik kültürler sırasında İstanbul ve çevresinde 3 buzul ve 3 buzul arası çağ İzlenebilmiştk. Bu çağlarda su seviyelerinde östatik yükseliş ve alçalmalarla kıyı hareketleri meydana gelmiştir. Bu yüzden Karadeniz'le Marmara arasındaki İstanbul Boğazı ile kurulan bağlantı aralıklı olarak kesilmiş, ardından da gene aralıklı olarak yeniden gerçekleşmiştir. Aradaki bağlantının koptuğu buzul çağlarında her iki deniz göl olmuş, bağlantının yeniden kurulduğu buzul arası çağlarda ise her ikisi yeniden denizlere dönüşmüşlerdir. Gene bu buzul aralarında Marmara'nın tuzlu suyu Karadeniz'e dökülerek onun tatil suyunun tuzlulaşmasına yol açmıştır.

Mindel-Riss buzul arasına rastlayan Tyrrhen I transgresyonu (deniz derlemesi, kıyıların suyla kaplanması) sırasında Marmara deniz şeklindedir. Ardından gelen Riss buzul çağı esnasında Inter-Tyrrhen su çekilmesi (regresyon) ile deniz yüzeyi alçalmış ve Marmara bir göl şeklini almıştır. Riss-Würm buzul arası sırasında Marmara, Tyrrhen II-III ya da Monaster ILI trangresyonlan esnasında, yeniden denize dönüşmüştür. Bu zamanda su seviyesi 12-15 m yükselerek Karadeniz'le bağlantı kurulmuştur.

R/V Atlantis gemisinin araştırmalarında elde edilen radyoaktif karbon ölçümlerine dayanarak Riss-Würm buzul arasında 25.000 yıl kadar önce Karadeniz, Marmara Denizi'nden gelen tuzlu su ortamından, yeniden tatlı su ortamına geçmeye başlamış ve Karadeniz'in bu tatlı su ortamına geçişi 22.000 yıl öncelerine kadar sürmüştür.

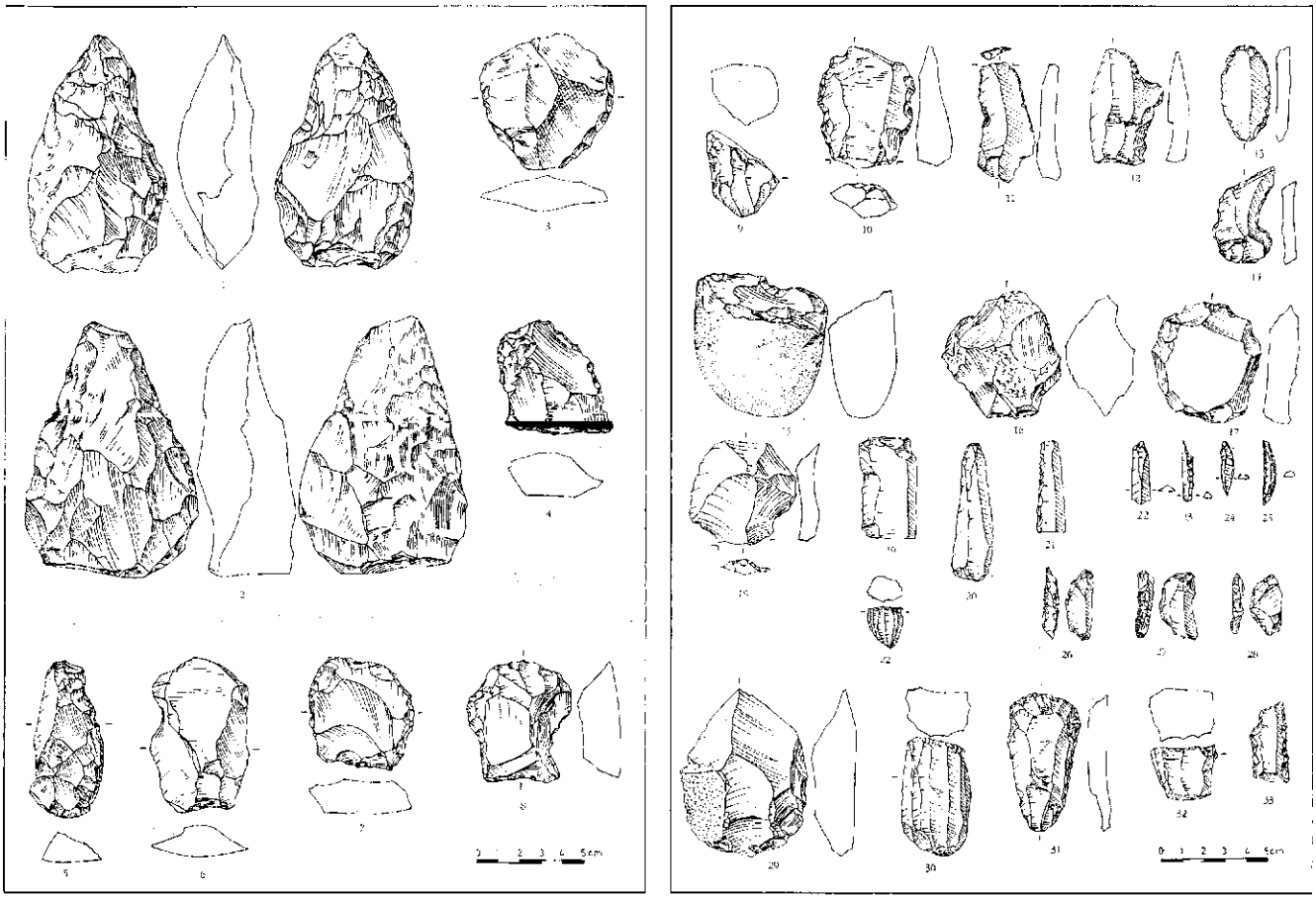
Genelde Riss-Würm buzul arası, Avrupa'da alt paleolitik kültürlerin yavaş yavaş sona erdiği orta paleolitiğe doğru geçişin başladığı bir dönem olarak izlenmekte, ancak bu sürecin daha eskiye tarihlenmesi gerektiği "uzun kronoloji" taraftarlarınca savunulmaktadır. Olasılıkla burada paleolitik kültürlerin tarihlenmesi açısından yeni araştırmalarla "kısa kronoloji" verilerinin geçerli olup olmadığı sorunları ele alınmalıdır.

20.000 yıl öncelerinde yani Würm Buzulu sırasında artık post-Tyrrhen regresyonu (kıykarın ilerlemesi) ile Marmara'da deniz seviyesi 100 m alçalmış, 100'den yüksek kısımlar kara şekline dönüşmüştür. Böylece 12.000 yıl boyunca Karadeniz göl şeklini korumuştur. Marmara'da orta kesimlerdeki çanak kısmı ile birlikte çok sayıda ufak göller ortaya çıkmıştır. Bu son buzul çağında orta ve üst paleolitik çağ kültürleriyle, Avrupa ve Anadolu'da olduğu gibi, İstanbul ve çevresinde de eskiye kıyasla daha yoğun bir şekilde karşılaşılmaktadır.

Yaklaşık 10.000 yk öncelerinde holosen iklim koşullarına geçilirken istanbul ve çevresinde deniz yüzeyinde başlayan yükselme 7.000 yıl kadar sürmüş, günümüzden 3.000 yıl öncelerine (MÖ 1. binyıla) kadar kıykarın şekillenmesi devam etmiştir. Deniz seviyesinin yükselmesi sonucunda sular İstanbul Boğazı'ndan yeniden akmaya başlamış, Karadeniz yeniden tuzlu su ortamına girmiştir. Buna "Akdenizleşme evresi" de denmektedir. "Flander transgresyonu" olarak kabul edilen ve holosen başlarından itibaren gelişen bu evrede S. Erinç'e göre deniz seviyesinde yeniden ve son olarak meydana gelen bk yükselme ile Terkos, Tuzla ve çevresindeki vadi ağızlarında koylar meydana gelmiş, Adalar») da bu sırada yükselmiştir. Yenikapı ile Yeşilköy arasındaki koylar alüvyonla dolmuş, Haliç'te») gene bir "boğulma" meydana gelmiştir.

Holosen başlarından itibaren İstanbul ve çevresinde sırasıyla önce epipaleolitik, ardından olası akeramik neolitik, daha sonraları ise gelişmiş neolitik, kalkolitik ve MÖ 3. binykda da ilk tunç çağı kültürleri görülmüştür.

İstanbul ve çevresinin günümüzdeki görünüşü ve kıyılarının ana hatları yukarıda da değinildiği gibi ancak yaklaşık 10.000 yıl (MÖ 8. binyıl) önceleri, holosen başından itibaren şekillenirken, gene bu yöredeki vadilerin deniz suyunun altında kalmasıyla Göksu, Küçüksu, Büyükdere ve Baltalimam haliçleri alüvyonla dolmuş, bunlar küçük ovalara dönüşmüştür. Ancak Kurbağalı Dere'nin ağzı bundan etkilenmediğinden burası Kalamış Koyu olarak eski şeklini korumuştur. Buna karşılık Kâğıthane ve Alibey derelerinin taşıdıkları aşınım toprağı ile Halic'in dolması başlamıştır. Holosende sıcaklığın artışı ve sık sık yağışların ardından gelen uzunca kurak evreler İstanbul'un kıyı şeritlerinde regresyonların, ardından gelen yoğun yağışlar ise transgresyonların (deniz ilerlemelerinin) oluşmasına yol açmıştır. Özellikle bu durum MÖ 5. binyıl ve sonrasında büyük olasılıkla kıyı yerleşmelerinin deniz suyu altında kalmasına, bazılarının ise o zaman-

Yazı öncesi çağlarda İstanbul'da kullanılan paleolitik ve epipaleolitik/mezolitik devirlere ait yontma taş aletler: 1-2 Dudullu (Jelinek'ten), 3-6 Dudullu (Jelinek'ten), 7-8 İbo'nun Rampası (Arsebük'ten), 9-14 İbo'nun Rampası (Arsebük'ten), 15-28 Ağaçlı (Arsebük ve Harmankaya'dan), 29-33 Gümüşdere (Özdoğan'dan).
Semavi Eyice Armağanı, İst., 1992

ki kıyı şeridinin gerisinde kurulmasına neden olmuştur.

İstanbul ve çevresinde paleolitikten itibaren insan topluluklarının nasıl bir abiotik (cansız, doğal) ve biotik (canlı) ekolojik ortamda yaşadıkları henüz ayrıntılarıyla tam olarak aydmlatılabkmiş değildir. Ancak bu konuda bazı genellemelerle bir fikir edinilebilmektedir. Gene genellemelere dayanılarak paleolitik kültürlerin bulunduğu buzul çağlarmda soğuk ve nemli, buzul aralarında ise sıcak ve kurak bir iklimin egemen olduğu kabul edilmektedir. S. Erinç, Würm yani son buzul çağında Türkiye'de sıcaklığın bugüne kıyasla 4-5°C daha düşük olduğu görüşündedir. İstanbul ve çevresinde bugünkü sıcaklık ortalamaları 15-l6°C arasında değişmektedir. Böylece gene bir genellemeye hiç değilse pleistosen sonlarında İstanbul ve çevresinde ortalama sıcaklığın 11-12°C ve 9-10°C civarında olabileceği varsayılabilir.

Yağışların yer yer ve zaman zaman kar şekline dönüştüğü pleistosen sonlarında istanbul ve çevresinde yağışlı, karlı ve soğuk bir iklimde yetişen bitki türleri ile karşılaşılacağı doğaldır. Würm buzullaşması sırasında Trakya, Kuzey Anadolu ve Ege Bölgesi'nin büyük bir kesiminde karışık nemli ormanların yer aldığı bilinmektedir. İstanbul ve çevresinde buzul aralarındaki dönemlerde Akdeniz ikliminin kuru ormanları ve onlara bağlı subtropikal bitki türlerinin yaşadığım araştırmalar kanıtlamıştır. Son buzul çağı sırasında bunların kuytu yerlere (nişlere) sığındıkları sanılmaktadır.

İstanbul ve çevresinde 3. zamana ait Boreal, Akdeniz, kuvarternere (4. zamana) ait Avro-Sibirya, Turan-Önasya, Pontikstep bölgelerindeki bitki türlerinin kalıntıları bir arada izlenebilmektedir. Bu nedenle pleistosenin nemli ve soğuk dönemlerinde nemli ormanların, kurak ve sıcak buzul aralarında kuru ormanların İstanbul ve çevresinde yer aldıkları görülmektedir.

Ayrıca Würm buzullaşmasının başlarında İstanbul Boğazı'nda su seviyesinin 100 m kadar daha alçak olmasından dolayı, nemli ve soğuk bir iklimde, orta ve kısmen de üst paleolitik insan topluluklarının Avrupa yakasından, Anadolu yakasına ya da ters yönde rahatlıkla gidip gelebilecekleri unutulmamalıdır.

İstanbul ve çevresindeki ormanlık alanlar holosenden İtibaren daha da gelişmeye başlamışlar ve zengin bir bitki örtüsü meydana getirmişlerdir. Genel olarak MÖ 4000 yıllarından itibaren, bazı salınımlar olmakla birlikte günümüz iklim koşullarına girildiği, ormanların çoğalmasının ve bitki örtüsündeki gelişmenin nedeninin artan yağışlar olduğu ileri sürülmektedir. Antropojen olarak, yani insan eliyle ekolojik ortamda meydana gelen değişiklikler her ne kadar neolitikten itibaren başlamışsa da MÖ 2. ve 1. binyıllarda tarımın ve hayvan otlatmalarının yoğunlaşmasından dolayı daha etkinleşmiş ve büyük olasılıkla ormanlık ve çayırlık alanlardaki bitki türlerinin hem azalmasına hem de çeşitlerindeki değişikliklere yol açmıştır.

Pleistosende paleolitik, holosende epipaleolkik, neolitik ve onu takip eden tarihöncesi çağlarda yaşamış hayvan toplulukları hakkında midye türleri dışında fazla ayrıntılı bilgiler yoktur. Ancak alt ve orta paleolitik çağlar için Yarımburgaz Mağarası'nda(->) yapılan araştırmalar bu konuda bir fikir vermektedir. Yarımburgaz'da küçük memeliler içinde yarasalar, tavşanımsılar, çeşitli kemiriciler, ayrıca balıklar ve kuşlarla birlikte bulunan gene yabani hayvanlardan büyük memeliler olarak ayıgiller, köpekgiller, kedigiller, sırtlangiller, atgiller, geyikgiller, boynuzlugillerden bizon, keçigiller, antilopgillere ait kemik kalıntıları zengin bir hayvan dünyasının İstanbul'da yaşayan paleolitik insan topluluklarının yakın çevresinde bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Buna karşılık holosen hayvan dünyası hakkında sadece kazısı yapılan Fikirte-

pe'denj. Boessneck ve A. von den Driesch'in araştırmalarıyla yalnızca neolitik (kalkolitik) için ayrıntılı, fakat sınırlı bir bilgi edinilebilmektedir (bak. Fikirtepe Kültürü). Bu araştırmalara göre en önemli olgu yaklaşık MÖ 6. binyıldan itibaren Fikirtepe Kültürü sırasında köpek, koyun, keçi, sığır ve domuz gibi hayvanların evcilleştirilmiş olması, özellikle sığır çobanlığmm yanında balık avcılığının o insanlar tarafından daha fazla yapıldığının anlaşılmasıdır. Aynı zaman dilimi içinde ve aynı yerde yabani dev sığır, yabandomuzu, geyik, alageyik, karaca, kurt, tilki, boz ayı, yabankedisi, tarla tavşanı, yabani at, sansar, kara ve bataklık kaplumbağaları, çeşitli kuş ve balık türlerinin de yaşadığı öğrenilmektedir. Gene aynı arkeo-zoologlar yunusbalıkları ve olası bir balinaya ek olarak 13 balık türünden 7'sinin tuzlu su, 6'sının tatlı su balığı olduğunu saptamışlardır. Bunlar içinde kefal, levrek, mercan, izmarit, istavrit, orkinos, göl levreği ve turna balığının oldukça fazla avlandığı dikkati çekmektedir. Bu türlerden bazılarının bugün hâlâ yaşayageldiği, ancak bazı türlerin ortadan kalkmış olması, o zamandan bugüne ekolojik ortamda bir değişikliğin gerçekleştiğine de işaret etmektedir.

Yerleşmeler ve Kültürler

Paleolitik Çağ: İstanbul ve çevresinde paleolitik çağda (orta ve üst pleistosende) insan toplulukları ya mağaralarda ya da açık hava konak yerlerinde yaşamışlardır. Bu insanlara ait mağara, konak yerleri ve kültürleri belirlemeye yarayan, günümüze kadar gelebilen maddesel kalıntılar ise genelde yontma taştan (çoğunlukla çakmaktaşından) yapmış oldukları aletlerdir. Aletlerini vurgulama tekniğiyle (yontma taş tekniğiyle) şekillendirmişlerdir. Ancak başlangıçta ana parçadan yonttukları, çıkardıkları yongalardan geriye kalan "çekirdek" kısmını (eski terimiyle "el baltası", yeni terimiyle ikiyüzeyli) işleyerek (bazen çakıltaşı aletlerde olduğu gibi yalnız ana parçanın uç kısımlarından yongalar çıkararak) alet olarak kullanmışlardır. Daha sonraları önce çekirdekten çıkardıkları yongaları, ardından da daha ince, paralel kenarlı ve düzgün "dilgi" denen yongaları işleyerek, bu kez bunları alet olarak kullanmışlardır. Genelde aletlerin bu ve buna benzer sınıflamalarına göre alt, orta, üst paleolitik ve hattâ epipaleolitik-mezolitik kültürler göreli olarak saptanabilmekte ve tarihlendirilmektedir.

İstanbul ve çevresinde açık hava konak yerlerini ve paleolitik kültürleri belirleyen yontma taş aletler 20. yy'ın başlarında önce Mordtmann, daha sonra 1940'lı yıllarda Muine Atasayan, 1960-1975 arasında Ş. A. Kansu, İ. K. Kökten tarafından yapılan araştırmalarda yüzey buluntusu olarak ele geçmişlerdir. Daha sonra bunlara P. Benedict ve U. Esinle birlikte A. J. Jelinek'in, M. Özdoğan'm, G. Arsebük ve S. Harmankaya'nm İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı adına öğrencilerle birlikte yaptıkları araştırmalarda paleolitiğin çeşitli çağlarına ve kültürlerine ait yontma taş aletler ve konak yerleri eklenmiştir.

Buna karşılık önce İ. K. Kökten ve Ş. A. Kansu'nun, daha sonra M. Özdoğan ve G. Arsebük'ün içinde alt, orta, üst paleolitik kültürlerini gün ışığına çıkardıkları Yarımburgaz Mağarası arkeolojik olarak kazı yapılan tek yerdir.

Yarımburgaz Mağarası nasıl paleolitiğin ve hattâ daha sonra tarihöncesi ve tarih çağlarının çeşitli dönemlerinde iskân edilmişse, yüzey araştırmalarında ele geçen aletlere dayanarak saptanan konak yerlerinin çoğunda da alt paleolitik ya da orta paleolitikten itibaren insan topluluklarının aralıklı olarak aynı yerlerde oturdukları, buralarını yeniden konak yerleri olarak seçtikleri izlenmektedir. Hattâ bazılarının epipaleolitik-mezolitik ve olası akeramik neolitik çağda da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Şimdilik İstanbul'un paleolitiğe ait en eski konak yerleri ve kültürleri hem Avrupa, hem de Anadolu yakasında bulunmuştur, aynı durum orta ve üst paleolitik için de söz konusudur:

M. Özdoğan tarafından 1982'de saptanan Eskice sırtı konaklama yeri Büyükçekmece Gölü'nün kuzeyindeki taraçalarda, TEM Otoyolu'nun üzerindedir. Otoyol yapılırken konak yerinin önemli bir kısmı yok edilmiştir. Yüzey araştırmalarında toplanan "çaytaşı çekirdek ve Clacton tipindeki kaba yonga aletleriyle, kazıyıcılarıyla" Acheul öncesine tarihlenebilen bu buluntu yeri şimdilik İstanbul'un en eski konak yerini teşkil etmekte, en eski kültürünü sergilemektedir. Olasılıkla Çatalca'nm kuzeyinde Karababa mevkiinde gene M. Özdoğan'm aynı yıl bulduğu iki konak yeri de aynı tarihe aittir.

Serpantinden yapılmış iki yüzeyli aletlerin (el baltalarının) Mordtmann tarafından ilk bulunduğu yer ise İçerenköy'dür. Yamuk biçimli ve çok aşınmış, ancak tipolojik açıdan alt paleolitiğin "Acheul öncesi'ne tarihlenebileceği kabul edilen bu aletlerin bugün İçerenköy'ün tam neresinde toplandığı bilinememektedir. Avrupa'daki benzerlerine dayanarak bu konak yerinin Mindel buzullaşması sonlarında kullanıldığı savunulabilir.

Pendik'te Temenye ile Madalli Bahçesi semti arasında kalan, denize bakan tarlaların birinde 1940'ta Muine Atasayan tarafından kalkerden, kabaca şekillendirilmiş, 11 cm büyüklüğünde bir ikiyüzeyli alet (el baltası) bulunmuştur. M. Atasayan aletin Abbeville, Ş. A. Kansu ise Acheul tipinde olduğu görüşündedir. Pendik konak yerinin her iki görüşe göre de alt paleolitiğe ait olması gerekir. 1959-1962 arasında Ş. A. Kansu'nun gene Pendik açık hava konak yerine ait olduğunu bildirdiği kazıyıcı tipindeki çakmaktaşından yonga ve dilgilerden oluşan aletler arasında obsidienden de yapılmış olanlar vardır. Bu yüzden bunların paleolitiğe ait oldukları kesin değildir.

Dudullu'da ve Ümraniye'de 16 konak yeri A. Jelinek'le birlikte yapılan yüzey araştırmasında bulunmuştur. Çakmaktaşından yapılmış Abbeville ve Acheul tipindeki ikiyüzeyli aletler bu yörenin alt paleolitik insan toplulukları tarafından oldukça yoğun bir şekilde konak yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Jelinek'e göre bunlar Riss buzullaşması sonlarına ya da Riss-Würm buzul araşma tarihlendirilmişlerdir.

İstanbul'un Rumeli yakasında insan topluluklarının alt paleolitikten itibaren konakladıklarını belgeleyen bir başka yer de Davutpaşa Deresi'nin üst sekileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Ş. A. Kansu'nun burada bulduğu ikiyüzeyli alet çok aşındığından alt paleolitiğin hangi kültürüne ait olduğu tam anlaşılamamaktadır.

Karadeniz kıyı şeridinde, Kilyos yakınındaki kumullarda paleolitik çağ insanının aralıklı olarak konakladığını belgeleyen yerlerden biri Gümüşdere, diğeri ise Ağaçlıdır. M. Kondakovvski'nin Ağaçlida ilk aletleri bulmasından sonra, her iki yerde de G. Arsebük, M. Özdoğan ve S. Harmankaya tarafından çeşitli zamanlarda yüzey araştırmaları yapılmıştır.

Kilyos'un 4 km batısında, Gümüşdere Köyü'nün 2 km kuzeydoğusunda Domuz Dere'nin iki yanındaki kumlukta çok sayıda konak yeri ya da işlik bulunmuştur. Bunlar kıyıya yakın Ağaçliya paralel uzanan bir vadide kum katmanları içinde yer almaktadır. Kum depoları Ağaçlı ile aynı özellikleri taşır. Kırmızı renkli eski kum depoları üzerinde yer yer konak yerlerini belirleyen çakmaktaşından alet toplulukları kümelenmiştir. Alt paleolitiğe ait "çakıltaşı" tipindeki bir çekirdek alet burasının olasılıkla alt paleolitikten itibaren kullanıldığına işaret etmektedir. Ancak aletlerin çoğunluğunu dilgimsi yongalar ve dilgiler oluşturmuştur. Alet tiplerine göre orta ve üst paleolitik kültürlerin burada yaygın olduğu, yerel bir Moustier kültüründen sonra, daha çok benzerlerine Güneydoğu Avrupa ile Kuzey Karadeniz'de rastlanan üst paleolitiğe ait Aurignac ve Gravette kültürlerinin temsil edildiği izlenmektedir. Üst paleolotikten sonra postpleistosen (holosen) başlarında epipaleolitik-mezolitik ve hattâ belki akeramik neolitik kültürler sırasında da Gümüşdere'de oturulduğu çok sayıdaki mikrolit tipindeki dilgi çekirdekleri, minik dilgi ve sırtlı dilgiciklere dayanılarak söylenebilmektedir.

Ağaçlı'claki konak yerleri ise Çifte Alan ile Ağaçlı Köyü arasında "Yedi Kumlar" denen mevkide bulunmuştur. Bunlar Gümüşdere'deki gibi pliyosenin sıcak ve nemli bir iklim dönemine ait, sert yüzeyli, kırmızı kum depolarının üzerinde yer almıştır. Burada 40 kadar konak ve işlik yeri saptanabilmiştir. Konak yerlerindeki aletler geniş bir alana yayılmış, buna karşılık işlik yerlerindekiler sınırlı bir alanda yoğunlaşmışlardır. "Çakıltaşı" aletlere az da olsa burada da rastlanılmıştır. Rüzgârın etkisiyle kum tepecikleri yer değiştirdikçe, saptanan konak yerlerinin de yer değiştirdiği, onların yerine daha başka konak yerlerini gösteren aletlerin ortaya çıktığı görülmüştür.

1978'den beri, satmak amacıyla miyosen oluşumlu linyit kömürünü çıkaranlar tarafından Ağaçlı ve Gümüşdere'deki or-

ta, üst paleolitiğe ve epipaleolitiğe ait konak yerleri insafsızca kazılarak bugün ne yazık ki hemen tümüyle yok edilmiştir.

Ağaçlı'da da Gümüşdere'de olduğu gibi alt, fakat daha çok orta paleolitik (Moustier, Levallois-Moustier), üst paleolitik (Aurignac, Gravette), epipaleolitik ve çanak çömleksiz neolitik kültürlere sahip insan topluluklarının mevsimlik de olsa yoğun bir şekilde oturdukları kanıtlanabilmektedir. Kuşkusuz Ağaçlı'nm güneyindeki geniş orman alanı, su kaynaklarını sağlayan derelerin konak yerlerine yakınlığı burasının çeşitli dönemlerde oturmak için seçilmesinde önemli rol oynamış olmalıdır.

Kıyı konak yerlerinden biri olan Domalı gene M. Özdoğan ve ekibince yüzey araştırmaları sırasında 1982'de bulunmuştur. Aynı adı taşıyan kumluğun batısmdadır. Domalı'ya ait yontma taş aletler Göztepe ve Kazlar Deresi'nin doğusuna rastlayan Dereağzı Tepesi üzerinde toplanmıştır. Bunlar kısmen üst paleolitik sonlarına, kısmen de epipaleolitiğe tarihlenebilecek, sayıları fazla olmayan aletlerdir.

Yalova yakınlarında S. Erinç'in saptadığı pleistosen taraçalarının uzandığı yörede Ş. A. Kansu tarafından Çallıca Deresi graviyelerinde paleolitik çağa ait kazıyıcı tipinde aletler toplanmıştır. Ancak aletlerin paleolitiğin hangi kültürüne ait olduğunu Kansu belirtmemiştir.

Marmara'nın güneyindeki diğer bir konak yeri ise Çınarcık'ın 4 km kadar güneydoğusunda G. Arsebük'ün 1978'de bulunduğu Ibo'nun Rampası mevkiidir. İstanbul'dan 50 km kadar uzaktaki Yalova-Çınarcık karayolu üzerinde, yolun iki tarafında uzanan buluntu yeri deniz kıyısından 1 km kadar içeridedir. Yüzey araştırmaları konak yerinin çok geniş bir alana yayıldığını göstermiştir. Çakmaktaşından yonga, dilgi ve dilgi çekirdekleri, kazıyıcılar, uç, delici ve çoklu aletlerin genel karakterleri burasının bir orta paleolitik gelenekten gelişmiş üst paleolitik bk kültüre ait olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca alet topluluğu içinde, az da olsa birkaç obsidienden mikrolit dilgi Ibo'nun Rampası'nın epipaleolitikte de kullanıldığına işaret etmektedir.

Yarımburgaz Mağarası da birlikte düşünüldüğünde yukarıda sayılan bütün bu buluntu yerleri, alt paleolitikten itibaren insan topluluklarının İstanbul ve çevresinde hem mağarada, hem de çok yaygm bir şekilde açık hava konak yerlerinde yaşadıklarına işaret etmektedir. Eskice Sırtı, Karababa mevkii, İçerenköy, Pendik, Göksu Deresi'nin yukarı akaçlama alanlarından Dudullu, Ümraniye, Kilyos yakınındaki Gümüşdere, Ağaçlı, alt paleolitik çağa ait böyle konaklama yerleridirler. Orta paleolitikten itibaren gene bu konak yerleri İstanbul'un iki yakasında, Boğaz'ın Karadeniz kıyılarında, Marmara'nın kuzey ve güneyinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Yarımburgaz Mağarası da gene bu zamanda orta paleolitik Moustier kültürüne sahip topluluklarca iskân edilmiştir. Üst paleolitik çağda ise Aurignac ve Gravette kültürünü yansıtan buluntuların bulunduğu Haramidere, Ambarlı, Ağva gibi yeni konak yerlerinin yanında en önemlileri olarak Gümüşdere, Ağaçlı, Domalı, Ibo'nun Rampası sayılabilir. Özellikle Kilyos yakınındaki Ağaçlı ve Gümüşdere konak yerleri aynı zamanda o çağlara ait insanların aletlerini yaptıkları atölyeleriyle daha da büyük bir önem taşırlar. Ancak ne yazık ki İstanbul'un bu en eski insanlarını ve kültürlerini izlediğimiz bu buluntu yerlerinin değerleri bilinememiş, korunamamış, çoğu hemen hiçbir iz kalmamacasına yok edilmiştir.

Tarihöncesi döneme ait buluntu yerleri.
İstanbul Ansiklopedisi

Tuzla yakınında da orta ve üst paleolitiğe ait Hacet Deresi'ndeki konak yeri, Rumeli yakasında, Terkos Gölü kıyısında orta ve üst paleolitiğe ait Paşa Alanı, Çatalca'nın kuzeyinde orta paleolitiğe ait Karababa mevkii, Büyükçekmece Gölü kuzeyinde saptanan üst paleolitiğe ait Kuğudere, Haramidere taraçaları ve Rumeli yakasında Marmara kıyısındaki üst paleolitik konak yerlerinden Ambarlıyı da aynı tehlikelerin beklediği unutulmamalıdır.

Epipaleolitik (Mezolitik) Çağı-. Genelde paleolitik çağ kültürlerinin uzantısı olan epipaleolitik kültürlerin sahibi insan toplulukları hâlâ açık hava konak yerlerinde çadır ya da basit, kısmen çukur barınaklarda yaşamaya devam etmişlerdir. Ancak bu konak yerlerinde eskiye kıyasla daha uzun süre kalabilmiş, bir anlamda yarı göçebe topluluklar oluşturmuşlardır. Bu dönemi belirleyen en önemli gösterge, kullandıkları yontma taş aletlerin boyutlarında meydana gelen küçülmelerdk. Bu "mikrolitler" (minik aletler) özellikle zıpkın gibi silahların, orak sapı gibi boynuz veya kemikten yapılmış aletlerin ya çıkıntı yerlerine ya da oyuklarına takılarak "kompozit aletler" şeklinde kullanılmıştır.

Günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önceleri buzul çağlarından holosenin, daha sıcak, fakat salınımlı, yeni iklim koşullarına geçilmişti. 1. K. Kökten, Ş. A. Kansu'dan sonra, özellikle M. Özdoğan'ın araştırmaları holosenden itibaren ortaya çıkmaya başlayan daha elverişli iklim koşullarında epipaleolitik kültürlere sahip insan topluluklarının İstanbul ve çevresini daha yoğun bir şekkde iskân ettiklerini göstermektedir. Bu araştırmalarda çok sayıda konak yeri Karadeniz kıyı şeridinde eski kumullar üzerinde, Terkos Gölü ile Sakarya Nehri ağzı arasında, Marmara kıyılarında Büyükçekmece Gölü'nün doğusunda, kıyı taraçaları ile akarsu ağızlarındaki yamaçlarda bulunmuştur. M. Özdoğan'a göre yüzey araştırmalarında toplanan, sarp kenar düzeltili minik dkgker, kurs biçimli kazıyıckar, geometrik (yamuk, ay, üçgen) şekilli mikrolitler daha çok Balkan ve Kırım'da karşılaşılan epipaleolitik kültürlerle benzeşmekte ve Doğu Epigravette'i özelliklerini taşımaktadır. Bu konak yerlerinde bulunan çok sayıdaki çeşitli midye kabuğu (mollusk) su ürünlerinin bu toplulukların besinlerini karşılamada çok önemli bir rol oynadığına işaret etmektedk.

Yaklaşık MÖ. 6000 yıllarına kadar süregelen dönemde epipaleolitik kültür topluluklarına ait konak yerlerinden en önemlileri yukarıda da sözü edilen Dudullu, Ümraniye, Gümüşdere, Ağaçlı, Domalı ve olasılıkla Ambarlı ve Karadeniz kıyısındaki Riva'dır.

İstanbul kıyı şeridinin bu dönemde yoğun olarak iskân edilmesi gene Özdoğan'a göre Marmara ve Karadeniz'in hâlâ tatlı su gölleri hallerini korumuş olmaları ile ilgili olmalıdır. Büyükçekmece Gölü'nün batısında epipaleolitik çağ konak yerlerine rastlanmayışının nedeni de ona göre aynıdır.

Neolitik Çağ: Neolitik çağın en önemli özelliği insan topluluklarının yarı göçebe bir yaşam tarzından sürekli yerleşik bir yaşam biçimine geçmeleri ve yavaş yavaş tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik düzeni geliştirmeye başlamalarıdır. Daha sonra da ilk kez kili şekillendirmeyi ve pişirmeyi başararak gereksindikleri kaplarını böylece elde etmeleridir. Henüz daha kilden çanak çömleğini yapmayı öğrenmemiş olan insan topluluklarının kültür düzeylerini belirlemek için "akeramik-çanak çömleksiz neolitik" terimleri kullanılmaktadır.

İstanbul ve çevresinde henüz yeterli arkeolojik kazı yapılmadığı için "akeramik neolitik" yerleşmeler ve kültürler yeterince bilinmemektedir. Ancak epipaleolitik konak yerlerinde bulunan bazı taş aletler ve cilalı yassı taş baltalar İstanbul ve çevresinde bu döneme ait buluntu yerlerinin varlığını gösteren bazı ipuçlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda İstanbul ve çevresinde Dudullu, Ümraniye, Gümüşdere, Ağaçlı ve İbo'nun Rampasinda toplanan bazı alet toplulukları olasılıkla bu evreyi yansıtmaktadırlar.

Buna karşılık İstanbul'un en eski çanak gömlekli neolitik yerleşmelerini ve kültürünü Üsküdar'da eski Gazhane yakınındaki, kazısı yapılmış olan Fikirtepe ile Pendik, kazılmamış olan Tuzla, Erenköy buluntu yerleri temsil etmektedir. Bu kültüre ait yerleşme yerleri İstanbul çevresinde, Doğu Marmara kıyı şeridi boyunca izlenir. Bunlar basit balıkçı-avcı köyleridir. Ancak Fikiıtepe'den ve Pendik yerleşmelerinden öğrenildiğine göre, bir genelleme yapılırsa, bu köylerde köpek, koyun, keçi, domuz, sığır gibi hayvanlar evcilleştirilmiş, az da olsa buğday tarımı başlamıştır. Yerleşmelerde konutlar, tabanları çukurlaştırılmış, oval ya da köşeleri yuvarlatılmış dörtgen kulübelerden oluşur. Kulübelerin duvarları, üstleri içten ve dıştan çamurla sıvanmış dal örgü şeklinde yapılmıştır. Çoğunlukla bu kulübelerin tabanlarının altına ya da yaşam düzleminin altına insanlar gömülmüştür. Yanlarına oldukça zengin ölü armağanları bırakılmıştır. Bunlar şimdilik İstanbul ve çevresinde bulunmuş olan en eski insan kalıntılarını teşkil etmektedir. Çünkü şimdiye kadar gerek paleolitik çağ, gerekse epipaleolitik çağ insanlarına ait somut bir antropolojik kalıntı ele geçmemiştir.

Elde yapılmış, pirişilmiş ya da fırınlanmış ilk çanak çömlek örneklerinin görüldüğü, özgün bir kemik alet endüstrisinin geliştirildiği, yontma taş aletlerinde daha epipaleolitik geleneğin devam ettiği bu çağ, uyarlanmamış (düzeltilmemiş, kalibre edilmemiş) radio-karbon ölçümlerine göre MÖ 6. binyıla tarihlenmektedir.

Yalova'da N. Fıratlı'nm bulduğu Göztepe mevkiinin çanak çömleği de her ne kadar Fikirtepe Kültürü çanak çömlek özelliklerinin tümünü göstermese de bazı benzerlikleri vardır ve olasılıkla aynı döneme tarihlendirilmelidir.

Kalkolitik Çağ: Genelde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tarım ve hayvancılığın iyice yerleştiği, çanak çömlek üretiminde çeşitli boyama ve bezeme tekniklerinin geliştirildiği, bakırın filizinden ergitilerek alet, silah şeklinde dökümüne geçildiği bu dönemde İstanbul ve çevresindeki yerleşmeler ve kültürler hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır.

Yarımburgaz Mağarasinda bulunan yaklaşık olarak gene düzeltilmemiş radyoaktif karbon ölçümlerine dayanılarak MÖ 5. binyıl-3. binyıl arasına tarihlendirilen el yapımı siyah renkli, açkılı, bazen kazı ya da baskı bezekli çanak çömlek grupları bu çağın İstanbul ve çevresindeki kültürünü hemen hemen belirlemektedir.

İstanbul İli sınırlarının en batısında. Tekirdağ-Edirne yol kavşağının hemen kuzeydoğusundaki Kınalıköprü Höyüğü'nde gene kalkolitiğe ait bazı çanak çömlek parçalan, önce Ş. A. Kansu, daha sonra M. Özdoğan tarafından yüzey araştırmaları sırasında toplanmıştır. Kınalıköprü Höyüğü'nde olduğu gibi gene Yarımburgaz kalkolitiği ile benzerliği olan ve aynı kültüre ait çanak çömlek parçaları M. Özdoğan'm yüzey araştırmalarında Silivri kasabasının kuzeyindeki Sülüklü mevkiindeki yerleşme yerinde de ele geçmiştir.

Son bir deniz yükselmesi ile İstanbul kıyılarının su altında kalmış olduğu anımsandığında, niçin kalkolitik yerleşmelerin fazla bulunamadığı, bu zamanda yaşamış olan insanlar ve kültürleri hakkında ne için yeterli bir büginin olamayacağı daha iyi anlaşılabilir. Büyük olasılıkla kıyı şeridindeki yerleşmeler su altında kalınca terk edilmiş ve insanlar İstanbul çevresinde henüz saptanamamış olan yerlere giderek kasaba ya da köylerini oralara taşımışlardır. Bu nedenle kalkolitik çağ şimdilik yukarıda sözü edilen az sayıdaki yerleşmelerle temsil edilmekte, bunlara ait yerleşme alanlarının küçüklüğü, buraların âdeta geçici bir süre için oradan oraya göçerken kullanıldıkları izlenimini vermektedir.

İlk Tunç Çağu İlk tunç çağı kültürlerini belirleyen öğeler içinde en önemlileri şöyle özetlenebilir: Tarımdaki ilerleme kasabaların büyümesine, kentler oluşturmasına neden olmuş, kent yerleşmelerindeki zenginliği artırmış, sorumlu bir bey yönetimine yol açmış, yerleşmelerin bir kent ya da sur duvarıyla çevrilmesine gerek duyulmuştur. Çanak çömlekte olduğu gibi maden ve diğer ürünlerin yapımında seri üretime geçilmesi ve ilk kez bakıra yüzde 10 oranında kalay karıştırılarak "tunç" denen alaşımdan alet, araç, gereç ve silahların yapılmasıyla maden endüstrisinde zamanla bir doruğa varılmıştır.

Önce Ş. A. Kansu, ardından M. Özdoğan ve ekibince yapılan yüzey araştırmalarında MÖ 3. binyılm başlarından itibaren İstanbul ve çevresinin yeniden yoğun olarak iskân edildiğini gösteren, özellikle büyük çoğunluğunu çanak çömleğin oluşturduğu buluntularla karşılaşılmıştır. Ancak bu döneme ait sistematik arkeolojik kazılar yapılmamış olduğundan bilgiler sınırlıdır.

Toplanan çanak çömlek gruplarının en büyük özelliği bunların Çanakkale'de Hisarlık Höyüğü'ndeki Troya'nın I. tabakasında bulunan çanak çömlekle benzeşmeleridir. Bu nedenle İstanbul ve çevresinde ilk tunç çağı yerleşmeleri Troya I kültürüne bağlı insan toplulukları tarafından kurulmuş olmalıdır. Bunlar ufak köy yerleşmeleri olmakla birlikte aynı kültürü sergilemeleri, onların olasılıkla bir bey idaresindeki daha büyük kent yerleşmelerinin bölgesel etkileme alanına ait olduklarını gösterir. İzmir'de Limantepe'ye (Urla) kadar uzandığı anlaşılan Troya I kültürünün verileri İç Batı Anadolu'da, Ege kıyıları ile Adalar'da da ele geçmiştir. Urla'daki Troya I evresine ait tabakaların bütün 3. binyıl boyunca süregelmiş olması ayrıca Troya I kültürünün kökeni soranıma da yeni görüşler kazandırabilecektir.

İstanbul çevresinde bu çağa ait birkaç yerleşme bulunmuştur. Bunlardan Büyükçekmece kıyısındaki Gladina mevkii düz bir yerleşmedir. Yukarıda sözü edilen Silivri'deki Kınalıköprü Höyüğü ile Sülüklü mevkii, Selimpaşa'mn 3 km kadar batısındaki Selimpaşa Höyüğü gene Troya I kültürünü temsil eden önemli buluntu yerleridir. Ayrıca kent içindeki Sarayburnu'nda, Sultanahmet Meydanı-Hipodrom sondajında, Arkeoloji Müzeleri ek inşaatı temel kazılarında ve Yeşilköy'de Ayamama Deresi çevresinde, siyah, el yapımı gene ilk tunç çağına ait çanak çömlek grapları gün ışığına çıkarılmıştır. Bu buluntular, özellikle Sultanahmet Meydanı ve yakın çevresinin ilk tunç çağında önemli bir yerleşim merkezi olduğuna işaret etmektedir.

Kuzey ve Güney Marmara kıyılarında, tarihi yarımadada bu çağa ait yerleşme yerlerinin daha yoğun olarak izlenmesine karşın, Boğaz çevresinde, İzmit Körfezinde ve Karadeniz kıyılarında Özdoğan'm araştırmalarında ilk tunç çağı yerleşmelerine rastlanmamıştır. Avsa Adası'nda Manastır mevkiinde, denizden 10 m derinden Troya I kültürüne ait buluntuların toplanması, buna karşılık Boğaz çevresinde, Karadeniz kıyılarında ilk tunç çağı yerleşmelerinin saptanamayışını Özdoğan aynı zaman dilimine rastlayan olası tektonik hareketlerin etkilerine bağlamaktadır. Ona göre ayrıca bunda nehir ağızlarındaki koyların alüvyonla dolmaları da önemli bir rol oynamış olmalıdır.

Kuşkusuz ileride jeomorfolojik araştırmalarla birlikte diğer fen ve doğa bilimlerinden de yararlanılarak yapılacak arkeolojik kazılarla İstanbul ve çevresinin yazı öncesi insan toplulukları, yerleşmeleri ve kültür tarihleri hakkında çok daha doyurucu ve kesin bilgilere kavuşulabilecektir. Ancak bunun tek koşulu buluntu yerlerinin yok olmalarına engel olmak, kültür varlıklarına yeter derecede önem vermek, onları gelecek kuşaklar için korumanın çarelerini bulmaktır.

Bibi. G. Arsebük-M. Özbaşaran, "Yarımburgaz Mağaraları, Pleistosen'den bir Kesit", *XI. Türk Tarih Kongresi,* I, Ankara 1990, s. 17-27; İ. Atalay, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş,* İzmir, 1982; S. Erinç, "İstanbul Boğazı ve Çevresi. Doğal Ortam: Etkiler ve Olanaklar", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* S. 20-21 (1974-1977), s. 1-23; ay, "Jeoekoloji Açısından İstanbul Yöresi", *ae,* S. 23 (1980), s. 279-

290; *ay, Jeomorfoloji,* I, 1st., 1982; U. Esin, "İstanbul'un En Eski Buluntu Yerleri ve Kültürleri", *İstanbul Yazıları. Semavi Eyice Armağanı,* İst., 1992, s. 55-71; M. Özdogan, "Tarih Öncesi Dönemde İstanbul", *ae,* s. 39-51; M. Özdoğan-Y. Miyake-N. Ö. Dede, "An interim report on excavations at Yarımburgaz and Toptepe in Eastern Thrace", *Analolica,* XVII (1991), s. 59-121.

UFUK ESİN

YAZICI, EMİN

(14 Mart 1883, İstanbul - 3 Şubat 1945, İstanbul) Neyzen, bestekâr ve hattat.

Tophane'de doğdu. Hırka-i Şerif Camii») hatibi Hafız Eyüb Sabri Efendi'nin oğludur. Tophane'deki Sirkeci Mekteb-i İptidaisi'ni, Feyziye Rüştiyesi'ni ve Vefa İdadisi'ni bitirdi. İki yıl Mekteb-İ Hukuk'ta okudu. Aynı yıllarda Süleymaniye Medresesi'nde Hoca Nuri Efendi'nin derslerine de devam etti fakat hukuk öğrenimi gibi bunu da yarım bıraktı. Posta ve Telgraf Nezareti mektubi kaleminde çalıştı. 1914'te Erkan-ı Harbiye Reisliği harita şubesi hattatlığına atandı. 1922'de emekliye ayrıldı. Son bir buçuk yılını felçli olarak geçirdi. Kabri Eyüp Mezarlığı'ndadır.

Emin Yazıcı, Aziz Dede'den ney öğrendi ve Galata Mevlevîhanesi'nde») ney üflemeye başladı. Aziz Dede'den başladığı neyi, Hakkı Dede'yle çalışarak ilerletti. Rauf Yekta Bey'den») Hamparsum notası, Şevket Gavsi Bey'den (Özdönmez) Batı notası ve nazariyat, Galata Mevlevîhanesi kudümzenbaşısı Raif Dede'den ayinler, Hopçuzade Şeyh Rıza Efendi'den Miraciye ve ilahiler, Hafız Haşim Efendi ile Zekâi Dedezade Ahmed Irsoy'dan ayinler öğrendi. Dindışı musiki konusunda Sadık Bey'den yararlandı. Bolahenk Nuri Bey de Emin Yazıcıya dindışı eserler öğretti.

Emin Yazıcı neyzenbaşılığa yükselince, çile çıkarmadığı halde -tıpkı İsmak Dede Efendi'de») olduğu gibi- kendisine "dede" unvanı verildi. 1925'e kadar Galata Mevlevîhanesi neyzenbaşıhğı yanında Üsküdar Mevlevîhanesi») neyzenbaşılığını da yürüttü.

Emin Yazıcı, musiki hayatı boyunca çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Halil Dikmen. Halil Can, Hakkı Süha Gezgin, Cafer Bey ve Bahriyeli İbrahim Bey, ondan ney öğrenmiş musikicilerdk. Ayrıca Sadettin Heper'e Hamparsum notasını öğretmiş, Mesud Cemil»), Sadeddin Kaynak»), Süleyman Erguner, Kemal Batanay») gibi musikicilere de musiki meşk etmişti. Nota koleksiyonunu ölmeden önce öğrencilerinden Neyzen Halil Çan'a bırakmıştı.

Emin Yazıcı
Mehmet Günïekin arşivi

Darü'l-Elhân'da») bir süre ney muallimi olarak da görev yapan Emin Yazıcı, ömrünün büyük kısmım bekâr olarak geçirmiş ancak son yıllarında evlenmişti. Talik Olgun, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Evranoszade Sami Bey, Nüzhet Bey, Necmeddin Okyay») gibi arkadaşı olan şairler, Yazıcının ölümüne tarih mısraları düşürmüşler, güfte şairi Selim Aru ise ardından bir mersiye yazmıştır. Ahmet Hamdi Tanpmar»), *Huzur* adlı romanında Emin Yazıcıyı bir tip olarak ele almış ve tahlil etmiştir.

Emin Yazıcı'nm Türk musikisi repertuvarına bıraktığı 20 kadar eserin yarısı peşrev ve saz semaisidir. Peşrevlerinin tamamı dini musiki eserleri tarzında ve devr-i kebir usulündedir. Ahmet Avni Konukün ünlü "kâr-ı nâtık'îna nazire olarak bestelediği, 119 makamlı taksimi, eserleri arasında en dikkat çekici olanlardandır. Geriye kalan eserlerinin tamamı şarkıdır. Kürdilihicazkâr makamından bestelediği bir şarkısında "Sazlardan udu gönlüm eylemiştir intihab" diyerek bu saza olan duyguları dile getirmesi dikkat çekicidir.

Türk musikisinin en büyük eserlerinden sayılan "Mkaciye"nin eksik olan "hüseyni bahri"ni notaya almış olması, büyük bir hizmet olarak değerlendirilmiştir. Notaya aldığı eserleri, tamamen bestekârından veya kendisine meşk edenden öğrendiği gibi, en küçük bir şahsi tasarrufta bulunmadan tespit etme özelliği sayesinde, en güvenilir nakil kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir.

Bibi. İnal, *Hoş Sada;* Ergun, *Antoloji,* II; M. Rona, *50 Yıllık Türk Musikisi,* ist., 1960, s. 176; A. Anıl, *Anılar ve Belgelerle Musikimiz Sözlüğü,* İst., 1981, s. 45; M. N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* II, Ankara, 1989; Öztuna, *BTMA,* II.

MEHMET GÜNTEKİN

Hattatlığı

Ünlü hattat Ömer Vasfi'nin») kardeşi olan Emin Yazıcı ilk hat derslerini Feyziye Rüştiyesi'nde hocası olan Çukurcumalı Kadri Efendi'den aldı. Sonra ağabeyi ile birlikte Sami Efendiye») devam ederek yazının inceliklerini öğrendi. Ustalığını en ziyade celi sülüste gösterdi.

Yazıcı kompozisyonda (istifte) ve yazı taklidinde büyük ustalık göstermiştir. Talik hattı da güzel olan Emin Efendi'nin yazıları azdır. Sultanahmet'ten Gülhane'ye inen caddenin sağ tarafındaki çeşmenin kitabesi onun eseridir. Yazıcı Hafız Osman ve Mustafa Rakım ekolüne bağlıdır, talik yazıda da Yesarîzade yolundadır.

Bibi. İnal, *Son Hattatlar,* 80-84; U. Derman, *Kardeş İki Hattatımız,* İst, 1966; ay, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri,* İst., 1982, levha, 51; ay, *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı,* İst., 1992, levha 174, 175, 177 (s. 228); Rado, *Hattatlar,* 255-257.

ALİ ALPARSLAN

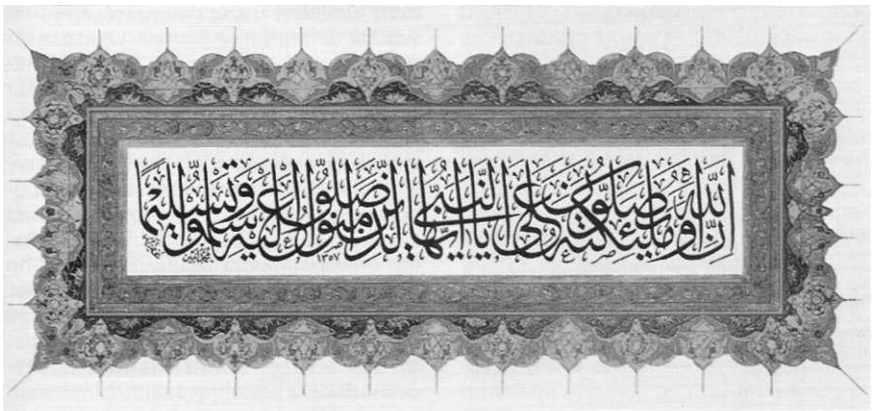
YAZLIK SİNEMALAR

bak. BAHÇE SİNEMALARI

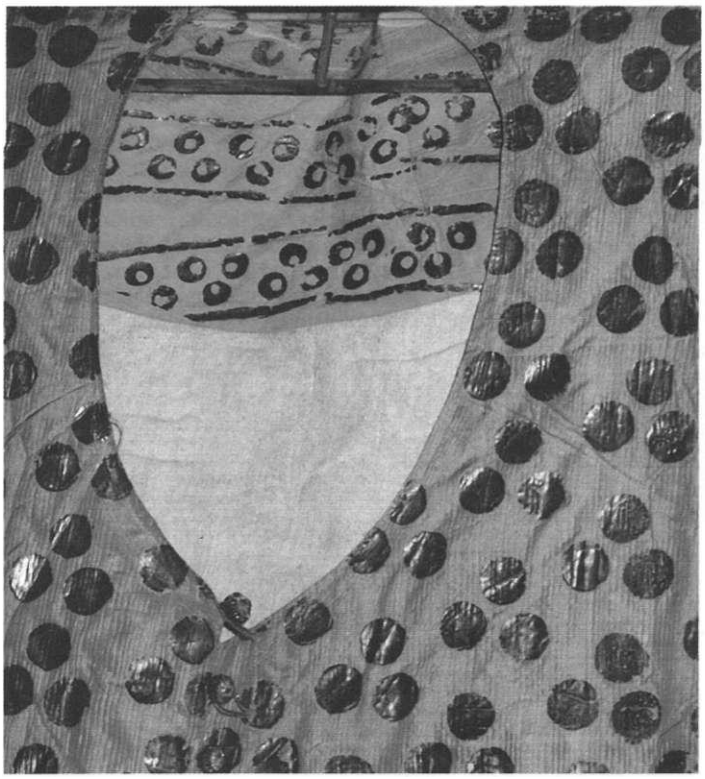
YAZMACILIK

Bez üzerine boyama, boyamacılık, fırçayla (kalem) nakışlama, resimleme, kalıpla baskıcılık ve kalem (fırça) kalıpla baskıcılık dallarında yapılan uygulamalar yazmacılık; verilen ürenler ise yazma olarak isimlendirilmiştir. Günümüze ulaşan örneklerin ışığında 13. yy'dan başlayarak bir el sanatı olarak süregelen yazmacılık 1783'te Thomas Bellin klişeye elverişli merdaneyi keşfetmesiyle yeni boyutlar kazanmış ve günümüzde serigrafi ile yapılan baskılarla az uygulanan artistik el sanatı niteliğine kavuşmuştur.

İstanbul gerek müzelerindeki parçalarla, gerek bu sanat dalmm uygulandığı atölye ve işyerleriyle ünlü bir merkezdir. Askeri Müze'de») bulunan 146 envanter nolu, I. Murad (hd 1361-1389) tarafından 1389'da Kosova Meydan Savaşı'nda kullanılmış, türbe yeşili zemin üzerine krem rengi yazılı bezemelerle süslenmiş sancak imparatorluk öncesinde batik tekniğiyle yazmacılığın yapıldığını ortaya koymaktadır. Benzer durum Topkapı Sarayı Müze-

Neyzen Emin Yazıcı'nın sülüs hatla girift istifli bir levhası, 1357/1939.
U. Derman, *Türk Hat Sanatının Şahaserleri,* İst., 1982

Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen entariden detay. *H. Örcün Barışta/ TSM, Env. No. 13/189*

si'nde bulunan 13/1404 envanter no'lu, 1480'de Cem Sultan'a ait olan tılsımlı gömlek için söz konusudur. Burada diğerinden farklı olarak fırça ile çalışılmıştır. Yakası açılmamış bu gömlek kırmızı, siyah, lacivert ve altın yaldızla renklendirilmiş yazılı ve geometrik bezemelerle oluşturulmuş kompozisyonla süslüdür. Her iki örnek de İstanbul yazmacılığının kaynakları açısından değerlidir. Bir başka örnekse Cumhuriyet öncesinde tekstil boyamada ulaşılan düzeyi belgelemesi açısından önemlidir. Bir tür serigrafi baskı tekniği ile yapılmış, II. Meşrutiyet hatıra mendili olan bu parça, sarı zemin üzerine "Yaşasın Kanun-ı Esasi 10 Temmuz 1324" (1908) ve başka yazı şeritlerinin yanısıra Barbaros Hayreddin ve Mesudiye gemileri, saltanat arabası, asker grupları Mahmud Şevket Paşa, Ahmed Rıza Bey, Midhat Paşa, Enver Bey, Niyazi Bey ve Namık Kemal'in siyah-beyaz fotoğraflarından basılmış kompozisyonla süslüdür.

16. yy'dan günümüze ulaşan parçalar ve yazılı kaynaklar aracılığıyla izlenebilen İstanbul yazmacılığının kalem, kalıp, kalıpkalem, batik ve serigrafi ile yapıldığı görülmektedir. 16. yy'dan kalan Topkapı Sarayı Müzesi'nde 31/1507 envanter no'lu Şehzade Mehmed'e ait bohça, saray atölyelerinde işlemecilerle yazmacıların beraber çalıştıklarını, yazmacıların desenlediği parçaları işlemecilerin işlediğini ortaya koymaktadır. Bu parçada işlenmiş motiflerin eriyen ipliklerinin altından kalıpla basılmış madalyonlar ve "yad bad" (Sevgim seni bir rüzgâr gibi sarsın) yazılı bezemeleriyle süslü yapraklar gözlenmektedir. Aynı şehzadeye ait bir grup mendilde batik tekniği ile tasarlanmış parçaların işlendiği fark edilmektedir. 31/158 envanter no'lu mendilde siyah ve bejle yapılmış geometrik örgü motiflerinden oluşan bordürlerin üzerinde işlemeler vardır. 31/60 ve 31/61 envanter no'lu mendillerde ise birinci örnekte örgü, ikinci örnekte "S" kıvrımlı dallar arasına serpiştirilmiş ikili karanfil dallarının üzeri işlemelerle süslüdür.

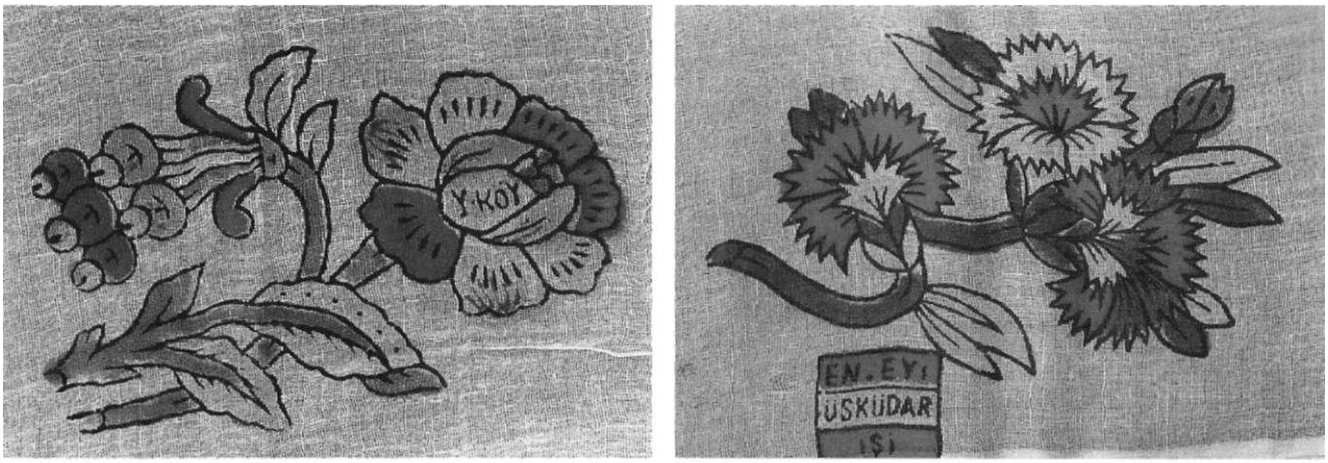
Bu yüzyıldan ikinci bir grup ilgi çekmektedir. Bu gruptaki örneklerde kalem işi çalışılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesindeki 13/1408 envanter no'lu bej keten üzerine kırmızı, lacivert, siyah ve altın yaldızla boyanmış tılsımlı gömlek, Kuran'dan alınmış ayetlerden oluşan yazılı bezemelerin yanısıra madalyon, rumî, hatayi ve çin bulutlarıyla süslüdür. Aynı teknikle bezenmiş bir başka örnek Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 539 envanter no'lu, II. Bayezid'e (hd 1481-1512) ait tılsımlı gömlektir. Yazılı bezemelerin yanısıra bitkisel bezemelerle süslenmiş bu örnek dışında benzer teknikle bezenmiş bir hırka Konya Mevlana Müzesi'nde bulunmaktadır. 706 envanter no'lu cepkene benzeyen bu hırka da geometrik, yazılı bezemelerin yanısıra bir çift çarık motifiyle süslenmiştir. Ön bedende göğüs üstünde ve arka bedende bulunan çarık motiflerinin peygamberin ayak izleri olduğu kaydedilmiş parça, bej üzerine kırmızı, siyah, lacivert ve altın yaldızla renklendirilmiştir.

16. yy'ın sonlarıyla 17. yy'm başlarına tarihlenen bir başka parça Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan 30/140 envanter no'lu entaridir. Açık turkuvaz canfes üzerine gümüş yaldızla üç benek (çintemani) motifleriyle süslenmiş giysinin kırmızı renkli yaka pervazının üstü de çintemani motifleriyle bezenmiştir.

17. yy'a ait önemli bir örnek Polonya'da Wawel Koleksiyonu'ndadır (Wawel State Collections of Art). 3982 envanter no'lu, küçük ikinci sancak olarak isimlendirilen parça iki renk ipek üzerine altın yaldızla *boyanmış yazılı ve bitkisel bezemelerden* oluşan bir kompozisyonla süslüdür.

1640 tarihli *Ehl-i Hiref Defteri'nde* "Es'ar-ı Boğasıcıyan" başlığı altında beyaz ve siyah İstanbul dokumalarından söz edilmektedir. "Ücret-i Boyacıyan" başlığı altında ise çivit, nefti, kırmızı, mor, kara nefti, koyu mavi, san, devetüyü, erguvani, gülgüni, fmdıki, şarabi, samani, nohudi, açık mavi vb renklere boyama ücretleri verilmekte, böylece yüzyılın boya renkleri aktarılmaktadır. Aynı yüzyılda Evliya Çelebi *Seyahatname'de* beyaz bezler üzerine siyah "kalemkâr eden" dükkânlara ve ustalara yer vermektedir. Eremya Çelebi Kömürciyan(-0 ise *İstanbul Tarihi* isimli eserinde tülbent yıkayıcılara çırpıcı adını vermekte ve Rumelihisarinda kadınların denizde çamaşır yıkadıklarından bahsetmektedir. Yazmacılar genellikle boyadıkları parçaları denizde yıkayarak boyalarını fiks ettiklerinden ve denizde çamaşır yıkanmadığından büyük bir olasılıkla Eremya Çelebi'nin gördüğü çırpıcılar yazma yıkayıcısıydılar. Nitekim P. G. İnciciyan(->) *18. yy'da İstanbulisimli* eserinde Damat İbrahim Paşa'nın imarından önce Bebek'te basmacılar kârhanesi olduğunu, şimdi ise tülbentten rengârenk ve nakışlı yemeni imal eden basmacıların büyük kısmının Yenikapida surun arkasında, bir kısmının da Üsküdar'da olduğunu yazmaktadır. S. Sarraf-Hovannesyan(->) *İstanbul Topografyası* adlı eserinde 1782 yangınında Yenikapı dışındaki Basmacılar Kârhanesi'nin yandığını söylemekte ve İnciciyan'ı doğmlamaktadır. İnciciyan kitabında Kuzguncuk'a da değinmekte ve orada yeni icat edilen basmalara ait imalathane kurulduğundan imalathane sahibi Serkis Kalfa'mn kendi adıyla tanınan basma ürettiğinden, sonra Üsküdar'a naklettiğinden söz etmektedir. P. Lecomte'a göre de 19- yy'm sonlarında kalemkâr sanatçılar Kandilli, Kuzguncuk ve Arnavutköy'de ikamet etmektedir. Bunların yaptıkları tam anlamıyla el işidir. Basma değildir, pentürdür, fırçayla Mısır Çarşısından temin edilen renklerle yapılır. Önceleri Bursa'dan gelen merserşahi ya da muslinler üzerine yapılan yazmalar şimdi Manchester'dan gelen tülbentler üzerine yapılmaktadır. Kumaş, bir tür şasinin üzerine gerildikten sonra sanatçı kadınlar ufak kaplara koydukları boyalarla desenleri oluştururlar demektedir. Aynı kaynakta yazar bu işlerin taklitleri olduğundan da söz eder. Bunlar Samatya, Kumkapı ve Yenikapı'da imal edilir. Tahta kalıpla basılan, sonra renkleri eklenen bu parçaları desenleri çerçeveleyen siyah çizgi aracılığıyla tanımak mümkündür. Gerçek olanlar kuruduktan sonra üç ayrı zamanda denize batırılır, taklitleri ise sadece bir defa batırılır şeklinde bilgiler aktarmaktadır.

Günümüze ulaşan çok sayıda örnek 19. yy ve 20. yy başlarında yemeni (çevre,

Saray dışı İstanbul yazmacılığını günümüze taşıyan iki örnek.
H. Örcün Barışta

çember), mendil, dolama (bir tür dikdörtgen başörtüsü), kavuk örtüsü, bohça, seccade, yastık, minder, yorgan yüzü vb nesnelerin çeşitli yazmacılık teknikleriyle süslendiğini göstermektedir. Ağırlıklı olarak antinatüralist eğilimli bitkisel bezemelerle süslenmiş yazmalarda Kandilli yazmalarında») seçilen konular ve kompozisyon şemalarının yanısıra benzer teknik uygulamalar görülür. Ancak Kandilli yazmaları kalitesi ve kalem işindeki ustalığı ve artistik el sanatı düzeyine ulaşan örnekleriyle bunlardan ayrılır. Kalan parçalar arasında kokonalı yazmalar olarak tanınan bir grup, seçilen konusuyla; bir grup ise yer yer işlemeyle süslenmiş üniteleriyle ve bileşik teknikleriyle ilgi çeker. Bunlar dolama (dikdörtgen başörtü), bohça, peşkir vb yazma türleri üzerine genellikle bir gül dalı veya bir bitkisel bezeme bordürle işlenerek süslenmiştir. Sarı metal bükümlü ipek iplikle, pesent, sarma, balıksırtı vb iğnelerle işlenmiş parçaların dolama çeşitlemelerinde köşeleri süsleyen püsküller fark edilmektedir.

Yazmacılık Cumhuriyet döneminde 1950'li yıllara kadar kalıp baskı çeşitlemeleriyle devam etmiştir. Değişen moda ile yalnız yemeni (çember, yazma) türleri ürtilmiş ve bunlar İstanbul'un yanısıra Anadolu ve Rumeli'ye pazarlanmıştır. Bazı atölyeler dikdörtgen kaşe, bazıları ise çiçek motifleri arasında firma isimlerine yer vermiştir. Bunlar arasında "Y. Köy (Yeniköy) "Hisaryolu Has Iş, R. Ş."; "Yenikapı Has Işkoş K. P."; "Has İş Üsküdar, S. K."; "En İyi Üsküdar İşi" dikkati çeken etiketlerdir. Bu firmalar Osmanlı döneminde saray dışında uygulanan İstanbul yazmacılığının günümüze bağlanmasında etkili rol oynamaları bakımından önemlidir.

Belirlendiği kadarıyla İstanbul yazmalarının motif ve kenar suları Çengelköy, Çengelköy kenarı 1, Çengelköy kenarı 2, Yeniköy kenarı, Rumeli İşi ve kenarı, Şileli kenarı, parçalı kenar, kâğıt içi sultani, tek ağaç, tek ağaç kenarı, horoz kuyruğu, kaynana yumruğu, kestaneli, havuz, girland olarak sıralanabilir. Bazıları bordur, bazıları motif, bazıları kompozisyondan yola çıkılarak kalıplara verilen bu isimler folklorun bu alandaki zenginliğini belgelemektedir.

Bibi. F. Çağman, *Anadolu MedeniyetleriSelçıklu Osmanlı,* İst., 1983, s. 120, 121, 169, 170, 179; O. Ş. Gökyay, "Tılsımlı Gömlekler", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı,* III (1977); M. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri,* İst., 1983, s. 130-133; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi,* 1988, 41, 56, 79; Inciciyan, *İstanbul,* 116, 133; P. Lecomte, *Türkiye'de Sanatlar ve Zenaatlar-On Dokuzuncu Yüzyıl Sonu,* ist., ty, s. 74, 79, 81, 82; S. Gündüz "Yemeni ve Yazmacılık", (Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Iş Bölümü, yayımlanmamış mezuniyet tezi), 1949-1950; R. Kaya, *Türk Yazmacılık Sanatı,* İst., 1974.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

7 GÜN

Haftalık magazin dergisi.

Sedat Simavi(->) tarafından 15 Mart 1933-17 Ağustos 1950 arasında (15 Mart 1933-14 Mart 1948, 1-784. sayı; 20 Mart 1948-13 Mart 1949, 1-52. sayı; 17 Mart 1949-9 Mart 1950, 1-52. sayı; 16 Mart 1950-17 Ağustos 1950, 1-23. sayı) toplam 911 sayı çıkarıldı. Bol renkli resim kullanması, ilgi çekici konuları seçmesiyle kısa zamanda, Latin harflerine geçiş aşamasını tamamlayan Türk toplumunun en çok aranan ev dergisi oldu. Yerli ve yabancı fotoğrafların yanısıra Münif Fehim ve Ramiz Gökçe'nin ilüstrasyonları ilgi topladı. Akıcı üsluba sahip Reşat Nuri Güntekin, Hüseyin Cahit Yalçın, Nurullah Ataç, Nihat Sami Banarlı gibi edebiyatçıların, Turhan Tan, İbrahim Alaaddin Gövsa, Murat Sertoğlu gibi tarihçilerin yazıları ve Hikmet Feridun Es ile Naci Sadullah Danış'ın röportajları döneminin en çok satan magazin dergisi olmasını sağladı. Sütunlarında genç yeteneklerin öykü ve şiirlerine de yer vererek bir okul rolü de oynadı. *Hürriyeti-*)* gazetesinin getirdiği ağır mesai yüzünden Sedat Simavi derginin yayımına son verdi.

7 Gün dergisinin ilk sayısı.
M. Gökman, *Sedat Simavi, Hayatı ve Eserleri,* İst., 1970

ORHAN KOLOĞLU

YEDİ TEPE

İstanbul'a "yedi tepeli şehir" nitelemesini kazandıran 7 tepe, şehrin suriçi kesiminde yer alır. Boğaziçi ile Haliç vadilerinin II. ve III. zamandaki kırılmalarıyla oluşmuş bu yükseltilerin her biri üzerinde, gerek Bizans, gerekse Osmanlı dönemlerinde şehrin önemli anıtsal yapıları bulunuyordu.

Yedi tepenin birincisi, aynı zamanda antik kentin de üzerinde kurulduğu, Saray Burnu'ndan içeri doğru yükselen, üzerinde Ayasofya'nm, Sultanahmet Camii'nin ve Topkapı Sarayının bulunduğu yükseltidir. Antik kentin Akropolü de burada yer alıyordu. Bu tepe diğerlerinden daha geniştir. Kuzeyde Skkeci'den güneyde Kadırga Limam'na kadar uzanır.

İkinci tepe, üzerinde Nuruosmaniye Külliyesi'nin») bulunduğu, Çemberlitaşın yer aldığı yükseltidir. Doğuda birinci tepeden, Babıâli'den Eminönü'ndeki Yeni Cami'ye uzanan oldukça derin bir vadi ile ayrılır. Batısında, Kapaiıçarşı çevresindeki daha az derin bir başka vadi, bu tepeyi üçüncü tepeden ayırır.

Üçüncü tepenin üstünde, günümüzde

İstanbul Üniversitesi merkez binası olan eski Harbiye Nezareti vardır. Güneyde Bayezid Camii, kuzeyde Süleymaniye Külliyesi(-+) üçüncü tepeyi çevreler. Tepenin yamaçları güneyde Kumkapı ve Langa'ya doğru inerek Marmara sahillerine kavuşur. Güneybatıda Aksaray çevresi, üçüncü ve yedinci tepeleri birbirinden ayırır. Batıda Şehzade Külliyesi(->) üçüncü ve dördüncü tepeleri, Bozdoğan Kemeri'nin(-») üstünden geçtiği tatlı ve hafif meyilli bir vadide birleştirir.

Dördüncü tepe, üzerinde Fatih Külliyesi bulunan, güneyde Lykos Deresi vadisine ve Aksaray'a doğru inen, kuzeyde oldukça dik yamaçlarla Haliç sahiline kavuşan tepedir.

Dördüncü tepe ile beşinci tepeyi, üzerinde Gül Camii(->) bulunan küçük vadi ayırır. Beşinci tepe, üstündeki Sultan Selim Külliyesi(->) ile belirlenir. Bu tepe Halic'e, Fener'e doğru sert eğimlerle iner. Batıda Fethiye civarında, Haliç sahilinde Balat'a ulaşan vadi, beşinci tepeyi altıncı tepeden ayırır.

Altıncı tepe Edirnekapı ve Ayvansaray mahallelerinin üzerinde kurulduğu, aynı zamanda şehrin batı surlarını taşıyan tepedir. Kariye Camii(->) civarında yumuşak eğimli olan bu tepe Kesmekaya mevkiinde dikleşir.

Yedinci tepe Aksaray semtinden surlara ve Marmara sahiline kadar giden bölgedir. Bu tepe, üç yükseltisiyle bir üçgeni andırır. Topkapı, Aksaray ve Yedikule, üçgenin üç köşesini meydana getirir. Bu üçgenin, aynı zamanda da üçüncü tepenin merkezi, Altımermer'in(->) kuzeyindeki Mokios Samıcı'dır(->).

İSTANBUL

YEDİKULE

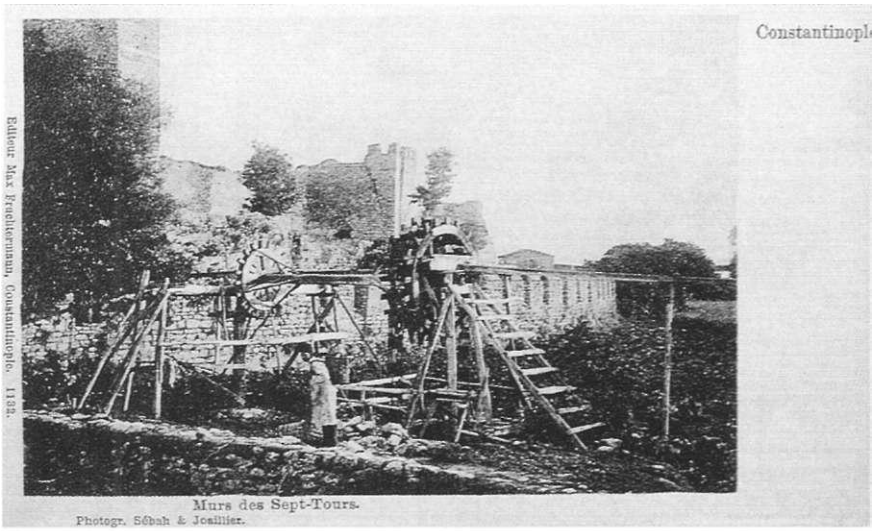
Fatih İlçesi'nde semt.

Marmara Denizi, Haliç ve kara surları ile çevrilen tarihi yarımadanın güneybatı ucundaki Yedikule semti, kara ve deniz surlarının kesiştiği köşede, yarımadanın güneyindeki yoğun trafik aksmı oluşturan Sirkeci-Florya sahil yolunun(->) (Kennedy Caddesi) hemen kenannda yer almaktadır. Bu yolu dikine keserek kıyıyı Topkapı'ya bağlayan anacadde, Yedikule'nin, hemen batısında yer alan Kazlıçeşme ile sınırını belirler. Güneyde sahil yolu ile Marmara'ya açılan semt, doğu kesiminde Samatya, kuzeyinde ise Belgratkapı ile komşudur.

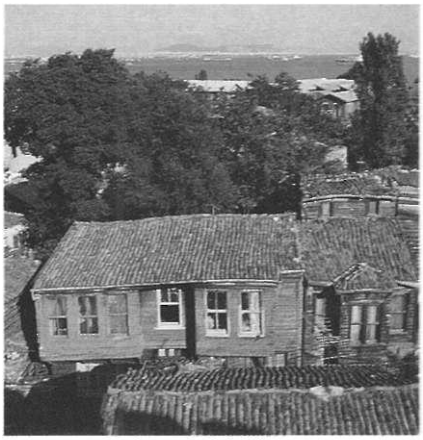
İmrahor Mahallesi ile Hacı Evhadeddin Mahallesi'nin güney kesimleri üstünde bulunan semt, sınırları içinde tarihin pek çok dönemine tanıklık etmiş birçok anıtsal röperi barındırmaktadır. Surlar, Mermer Kule, Altın Kapı, Yedikule Hisarı, Yedikule Kapısı, kilise, hamam, camiler, çeşmeler, 19- yy endüstri tesisleri (havagazı fabrikası, Devlet Demir Yolları istasyon binaları), konut alanları ve bostanlardan oluşan Yedikule'nin sur dışında kalan kısmında ise yakın bir tarihe kadar deri işleme atölyeleri yer almaktaydı (bak. Kazlıçeşme).

Yedikule, Teodosios Surları'nın yapımına kadar kentin savunma alanının dışında kalmış olmalıdır. İstanbul'un I. Constantinus dönemi (324-337) yerleşmesi, 4. yy'm sonunda kent nüfusunun artmasıyla Samatya'da Esekapı-Sarıgüzel-Malta üzerinden geçtiği varsayılan savunma kuşağının dışma doğru taşmaya başlamış ve kent dışındaki bu alanlarda zamanla yeni mahalleler oluşmuştur. 5. yy'm başında, sur dışında kalmaları nedeniyle savunmasız olan bu yeni yerleşme alanlarını içine alarak kenti bu noktada batıya doğru genişletmek üzere Teodosios Surları'nın yapımına başlanmıştır. Marmara kıyısının bugünkü Yedikule kesiminden başlayarak kuzeye doğru hafif bir eğimle yükselen bu duvarların yapımı ile birlikte, Yedikule de ilk kez kent içinde tanımlı bir yerleşme alanı niteliği kazanmıştır. Günümüze kadar gelen bu surlar, Yedikule yerleşmesinin batı sınırını daha o tarihte kesin bir çizgiyle belirlemiştir.

Deniz surlarının kara surları ile kesiştiği noktada Mermer Kule(->) yer alır. Bu, deniz kıyısında dört katlı bir yapıdır. Bizans döneminde hapishane ve idam kulesi olarak kullanılmıştır. 1960'larda buradan geçirilen sahil yolu, Yedikule'nin denizle olan doğudan ilişkisini ortadan kaldırmakla kalmayıp, Mermer Kule'yi de kara surlarından koparark kıyıda bırakmıştır. 1871-1873'teki demiryolu inşaatı ise sur beden duvarını 7. kule civarında keserek adı geçen kulenin de yok olmasına neden olmuştur.

Yüzyıl başından bir kartpostalda Yedikule ve çevresi.
TETTV Arşivi

Yedikule'den bir görünüm.
Erdal Yazıcı, 1994

Bizans'ın anacaddesi Mese'ninÇ-») güneye uzanan kolu Esekapı civarında ikiye ayrılır. Bunlardan güneyde kalan kol tören yolu olarak kentin anıtsal giriş kapısı olan Porta Aueraya ulaşır (bak. Altın Kapı). Teodosios surlarının 9. ve 10. kuleleri ile birlikte biçimlenmiş olan Porta Auera Bizans imparatorlarının zafer dönüşlerinde kente girdikleri görkemli merasim kapısıdır. Mimarisiyle olduğu kadar malzemesi ve yapım tekniğiyle de diğer sur kapılarından ayrılır.

Yedikule'nin Samatya'ya yakın İmrahor mevkiinde yer alan ve İmrahor Camii(->) olarak tanınan kilise, semtin en önemli ve erken tarihli anıtlarmdandır. Bu yapı, 5. yy'm ortalarında yapımına başlanan bir manastır kompleksinin parçasıdır. Türklerin İstanbul'u işgalinden sonra camiye dönüştümlmüştür. Günümüzde oldukça harap bir durumdadır.

Bizans döneminde Marmara kıyısındaki limanların yerleri tartışmalı olmakla birlikte kara surlarının Marmara'ya ulaştığı Yedikule kıyısında daha çok askeri amaçla kullanılan küçük bir limanın bulunduğu bilinmektedir (bak. limanlar). İstanbul'un fethinin hemen ardından 8-11. burçlar arasına, Altın Kapinm kuleleriyle bu kesimdeki sur duvarı da kullanılarak iç kale niteliğinde bir hisar yapılmıştır. Yedikule HisarıC-») olarak adlandırılan yapının çevrelediği avlunun ortasına yine aynı tarihlerde çeşme ile muhafızlar için bir mescit inşa edilmiştir. Fatih Mescidi olarak bilinen bu yapıdan günümüze sadece minaresinin kalınüsı kalmıştır. 17. yy'a ait olduğu tahmin edilen bir gravürde, hisarın içinde mescidi çevreleyen bir mahalle olduğu görülmektedir.

Bir süre devlet hazinesinin saklandığı Yedikule Hisarı, diğer hisarlar gibi zindan olarak da kullanılmış, 17. yy'da Osmanlı tarihinin önemli kişilerinin idamlarına sahne olmuştur. Yabancı elçilik mensupları da burada gözaltında tutulmuşlardır. 1895'te Müzeler Idaresi'ne devredilen yapı, müze olarak yeniden işlevlendirilmiş, avlusuna da açık hava tiyatrosu yapılmıştır. Burada zaman zaman düzenlenen gösteri ve konserler, Yedikule'ye canlılık kazandırmaktadır.

11. burcun kuzeyinde yer alan ve semtin sur dışıyla trafik bağlantısını sağlayan Yedikule Kapısı Yedikule Hisarı'nm yapılmasıyla kullanılamaz duruma gelen Altın Kapı'nın yerine açılmış olmalıdır.

Adı geçen anıtsal yapıların yanısıra Kürkçübaşı Mescidi, Hacı Evhad Külliyesi»), İmrahor Tekkesi, Uşşakî Tekkesi Çeşmesi, Osmanlı dönemi Yedikule'sinin bellibaşlı anıtları olarak sıralanabilir.

II. Teodosios dönemi (408-450) surlarının içi tarih boyunca seyrek olarak yerleşilen alanlar olarak kalmış, özellikle surlara paralel kısımlarda daha çok büyük bahçeler yer almıştır. Buralardaki bostanlar, kentin sebze gereksinimini büyük ölçüde karşdayan yeşil alanları oluşturmuştur. Evliya Çelebi, Yedikule'yi güzel bahçe ve bostanlarıyla İstanbul'un rağbet gören mesire yerlerinden biri olarak sayar. Suriçinde yer alan bu bostanların yanısıra birkaç yıl öncesine kadar sur dışındaki hendekler içinde de bostanlar bulunmaktaydı. Günümüzde sadece Yedikule Kapısı'nın güneyindeki hendeklerden bk kısmının içi küçük bostan alanları olarak kalabilmiştir.

Moltke Haritası incelendiğinde, kara surlarının dışının, Yedikule'deki mahalle hariç, 1837'de hemen hemen iskân edilmemiş durumda olduğu görülür. Yedikule'nin sur dışı bölgesinin bilinen ilk iskânı Bizans dönemindedir. 12. yy'a kadar evlerini Bizans surları dışında ve büyük bir olasılıkla bugünkü Zeytinburnu-Kazlıçeşme civarında yapmış olan Cenevizliler») 1155'te Bizans'la imzaladıkları bir anlaşma sonunda Yahudilerin oturduğu Sirkecideki Ceneviz mahallesine taşınmışlardır.

Fethin hemen ardından kente yeni nüfus çekmek için imparatorluğun çeşitli bölgelerinden gruplar getirilerek İstanbul'a yerleştirilmişlerdir. Bu amaçla Karaman' dan gelen Rumlar da önce Yedikule ve yakın çevresinde ayrı bir cemaat oluşturmuşlardır (bak. Karamanlılar). Bugün Samatya'ya giden yolun güneyinde yer alan ve eskiden Karamanlılar Kilisesi olarak da adlandırılan Ayios Konstantinos Kilisesi, kentteki eski Rum kiliselerinden biri olarak buradaki Karamanlı Rum cemaatin varlığına tanıklık etmektedir. 18. yy tarihçileri Yedikule'de şehrin karşısında yer alan Karamanlılar Mezarlığı'ndan söz ederler. Mezarlıktan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Balıklı Kkisesi'nin avlusundaki döşeme taşlarının arasında bulunan Grek harfleriyle Türkçe yazılar içeren taşlar bu mezarlıktan çıkmış olmalıdır. Yedikule'den Samatya'ya kadar uzanan kıyı boyunca azınlıkların (daha çok Ermeni, Yahudi ve zaman zaman Rumların) işlettiği meyhaneler vardır. 16. yy'da henüz Yedikule civarında oturdukları bilinen Karamanlı Rumlar, sonraları Fener ve Kumkapf ya ve oradan da kentin diğer bölgelerine dağılmışlardır. Tarihçi R. Mantran, 17. yy'ın ikinci yarısında, Yedikule'nin neredeyse tamamının Türklerden oluştuğunu yazar.

Osmanlı dönemi boyunca sura yakın yerlerde satılan koyunlar, Yedikule'nin sur dışında kalan mezbahalarda kesilirlerdi. Derileri daha sonra yine aynı yerde bulunan debbağhanelere gönderilirdi (bak. debbağlık). Bu işlevlerin burada yerleşme tarihi oldukça gerilere gitmektedir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin debbağhanelerini ve deri işleme atölyelerini barındıran Yedikule-sur dışı-Kazlıçeşme bölgesinde 500 yıl önce başlayan yerleşme, hiçbir ciddi müdahale görmeksizin plansız bir şekilde günümüze kadar gelmiştir. 1980'li yılların sonuna kadar Yedikule surlarının dışında, sura bitişik olarak inşa edilmiş birkaçı neoklasik üslupta, kalanı ise gecekondu nitelikli deri tabaklama ve boyama atölyeleri yer almaktaydı. Kazlıçeşme'yi merkez alarak yerleşmiş bu küçük endüstrinin, çevreyi kirlettiği gerekçesiyle kent dışına taşınması sırasında, Kazlıçeşme'dekilerin yanısıra buradaki yapılar da belediye tarafından yıktırılmıştır (bak. dericilik).

Yıkım sonucu açığa çıkan duvarların büyük ölçüde tahrip olduğu görülmektedir. Yedikule'deki 1-6 no'lu burçlar arasında kalan yaklaşık 300 m'lik duvar parçasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Zeynep ve Metin Ahunbay başkanlığındaki bir ekip tarafmdan 1991'den beri sürdürülen restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları, henüz son aşamaya gelinmeden, 1993 yık sonunda İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafmdan ekonomik nedenler öne sürülerek durdurulmuştur (bak. surlar).

19. yy'da liman ve demiryolları ile ilgili tesislerin kentin fiziksel görünümünü bir ölçüde değiştirdiği söylenebilir. Marmara siluetine hâkim bir konumda olan Yedikule de bundan payım almıştır. İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan demiryolunun döşenmesiyle birlikte Yedikule'de de Devlet Demir Yollarına ait yol ve bakım atölyeleri, idare, lojman ve istasyon binalan inşa edilmiştir. Osmanlı geç döneminin bu yapıları halen mevcuttur. 19. yy'ın son çeyreğinde kentin ulaşım tesislerinin yanısıra altyapı tesisleri de (su ve gaz) oluşturulmaya çalışılmıştır. İşletme imtiyazlarının çok uzun süreli mukavelelerle yabancılara veya azınlık mensuplarına verildiği bu tesislerden biri de Yedikule Havagazı Fabrikasıdır. Geçen yüzyılın ilk endüstri yapısı örneklerinden biri olan havagazı tesisleri işletmeye açıldığı 1880'den Haziran 1993'e kadar üretimini sürdürmüştür. Tarihi yarımadanın güneydoğu köşesinde yaklaşık 52.000 nk'lik bir alanı kaplayan ve kömür-havagazı üretim blokları, katran ayırıcılar, vinç, kazan, ambar, idari binalar (şebeke müdürlüğü, lojman vb) ve gazometrelerden oluşan yapılar kompleksi İstanbul'un Marmara siluetini oluşturan önemli röper yapılarından biridir.

Döneminin struktur anlayışını yansıtan bu mühendislik anıtı bugün özgün işlevini yitirmiştir. Üzerine yerleştiği alanın rant değerinin çok yüksek olması nedeniyle de kimliği ve geleceği büyük ölçüde tehdit altında gözükmektedir. Alanın kültürel amaçlı kullanımına yönelik bir proje hazırlandığı bilinmekle birlikte bu projenin ayrıntılan hakkında fazla bilgi yoktur. Söz konusu işlevin yapılar grubunun yeniden değerlendirilmesine mi yönelik olduğu, yoksa mevcut yapılar dikkate alınmadan sadece bulunduğu yerin arsa olarak yeniden kullanılmasını mı öngördüğü konusu ise henüz bir açıklık kazanmamıştır.

Tarihi yarımadanın Marmara'ya bakan güney ve güneybatı ucu, daha Bizans döneminde memur, müstahdem, tüccar ve kısmen de aşağı tabaka halkına ait ahşap konutların bulunduğu bir bölgeydi. Günümüze gelene kadar da bu niteliğini büyük ölçüde sürdürmüştür. Çeşitli dönemlerdeki yangınlarda özellikle ahşap mimari büyük ölçüde hasar görmüştür. Günümüze, 19. yy'ın sonu 20. yy'm başına tarihlenebilecek az sayıda ahşap konut gelebilmiştir. 1957'de çıkan bir yasayla ahşap ev yapımı yasaklanınca kagir konutların sayısı hızla artmıştır. Ölçekleri ile mevcut dokuyu bozmayan bu kagir yapıların yerini zamanla var olan çevre karakteriyle bütünleşemeyen betonarme yapılar almıştır. Müstakil ya da iki katlı evlerde oturan bölgenin eski sakinleri, arsa spekülasyonu sonucu evlerini müteahhitlere vererek başka semtlere taşınmışlardır. Eski sokak dokusu içindeki dar parseller üzerinde yükselerek yaşayanlara nefes alma olanağı vermeyen yeni sefertası apartmanlar, alt gelir grubunun barınma gereksinimini karşılamaktadır. Pek çok semt gibi Yedikule'de de, geleneksel doku genel olarak bozulmuş olmakla birlikte, özellikle Yedikule Hisarimn güneydoğu-doğu cephesine yaslanmış, yüzyıl başından köhne ahşap konutların çevrelediği Bucak Sokağı gibi tarihi sokaklara da rastlanmaktadır.

BlbL Meiling, *Voyage;* Mantran, *İstanbul,* I, 43, 46, 66; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi,* 25; Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591),* İst., 1988, s. 93, 119-120; (Altmay), *Onbirinci Asırda,* 28, 30; (Altınay), *Onikinci Asırda,* 7; D. Kuban, "İstanbul Tarihi Yapısı: Tarihi Gelişme, Şehrin Tarihi Yapısının Özellikleri, Koruma Yöntemleri", (yayımlanmamış rapor), 1969; Müller-Wiener, *Bildlexikon;* M. Ahunbay, "İstanbul Kara Surlarını ve Hendeklerini Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi. Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Çalışması, Tarihi Araştırma Raporu", (TAÇ Vakfina verilen yayımlanmamış rapor), 1987, s. 2-4, 26; Ö. Uçkan, "İşlevlerini Yitirmiş Sanayi Yapılarının Yeniden Kullanımı: Yedikule Gazhanesi", *Arredamento-Dekorasyon,* S. 52 1993/10, s. 132; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *1989-1994 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Yatırım Projeleri,* İst., 1994, s. 85.

YEGÂN KÂHYA

Yedikule Ermeni Hastanesi'nin giriş kapısı. *Sadat Hasanoğlu, 1994*

YEDİKULE ERMENİ HASTANESİ

Zeytinbumu İlçesi'nde, Kazlıçeşme'de yer alır. İstanbul'un üçüncü Ermeni hastanesidir.

Surp Pırgiç Hastanesi adıyla da tanınır. 1832-1833 arasında ahşap olarak inşa edilmiştir. Açılış töreni 1834'te yapılmıştır. Hastanenin kuruluşuna Artin Bezciyan(-0 teşebbüs etmiş ve inşasına yardımda bulunan başlıca şahsiyet olmuştur.

Hastane önceleri iki binada faaliyet göstermiştir. Birincisi hastalara tahsis edilmiş, ikincisi ise kolera salgınlarına yakalananlar için tecrithane olarak kullanılmıştır. Mimarları Garabet Amira Balyan'la, eniştesi Ohannes Amira Serveryan'dır (1786-1858). O sıralarda, Surp Pırgiç adını taşıyan bir şapel de inşa edilmiştir ki, yakınında Talaşlı ünlü Gülbenkyan ailesinin kabirleri bulunmaktadır. Pavyonların sayısı zamanla artmıştır. 1851'de akıl hastaları için de bir bina yapılmıştır. Sonradan inşa edilen başlıca pavyonlar şunlardır: Hagopyan, Unciyan, Gülbenkyan, Margosyan, Hintliyan, Altıparmak, Kazanciyan, Özçelik, Manukyan ve Gövderelioğlu.

Hastanenin ilk mütevellisi sarraf Mikayel Amira Pişmişyan (1785-1849) olmuştur. Tek mütevellilik 1848'e kadar sürmüştür. 1848-1934 arasında, Patrikhane Yüksek Meclisi tarafından atanan mütevelli heyetleri, 1934'ten bugüne kadar da halk tarafından seçilen yönetim kurulları idareyi üstlenmişlerdir.

Hastanenin başhekimliğini önceleri Avrupalı tabipler deruhte etmişlerdir, ilk Ermeni başhekim 1848-1851 arasında görevde bulunan Dr. Hagop Bey Hovannesyan (1825-1859) olmuştur. Şimdiki baştabip Op. Dr. Arman Çakıroğlu'dur. Yaklaşık 1870'ten beri, hastanenin bir de dahili müdürü mevcuttur.

Hastanede 1836'da bir mumhane tesis edilmiş ve 1860'a kadar faaliyette bulunmuştur. 1854'te, hastane arsası üzerinde bir ziraat okulu açılmışsa da maddi sebeplerle 2 yıl sonra kapanmıştır. 1858'de ise, bir ruhban okulu açılmış, fakat onun da 2 senelik bir ömrü olmuştur. 1859'da, Arabyan Matbaası (bak. Boğos Arabyan; Kalust Arabyan) hastane tarafından satın alınmışsa da ancak küçük boy birkaç yıllık basabilmiştir. 1861'de basımevi Andon Cevahirciyan'a satılmıştır. 1872'de mumhane tekrar açılmıştır. 1844'ten I. Dünya Savaşına (1914) kadar, saray tarafından muhtelif miktarlarda ekmek ve et tahsisatı yapılmıştır.

Hagopyan Pavyonu, I. Dünya Savaşı yıllarında, cephelerden gelen yaralılara tahsis edilmiştir.

Hastane yönetimi tarafından, yaklaşık 1880'den 1899'a kadar küçük çapta, 1900-1910 ve 1924-1949 arasında ise büyük çapta, Ermenice bir yıllık nerşedilmiştir. 1950' den beri de, *Surp Pırgiç* dergisi çıkarılmaktadır.

Hastane bugün 280 yatak kapasitelidir ve 270 kadar da huzurevinde barınanlar bulunmaktadır. Hastanede görev yapan hekim sayısı 5'i operatör olmak üzere, 22 asli ve 8 de asistandır. Ayrıca, bir de poliklinik mevcuttur. Son senelerde, bilhassa Gülbenkyan Vakfının maddi yardımıyla, hastane modern tıbbi cihazlarla donatılmıştır.

KEVORK PAMUKCİYAN

YEDİKULE HİSARI VE ZİNDANI

Yedikule Hisarı kara surlarının güneyinde, kendi adıyla anılan semtte olup bugün Hisarlar Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı bir birimdir.

Hisar kara surlarının en önemli kapılarından biri olan Altın Kapının(->) arkasına inşa edilmiştir. 413-439 arasmda II. Teodosios tarafından yaptırılan kara surlarının bu ünlü kapısı, imparatorların ünlü zafer alayları ile girişlerine tahsis edilmişti. Kapı zafer taklarını hatırlatan üçlü bir giriş ve iki yanında mermer kaplı iki büyük pilondan oluşur. Zamanla girişleri örülerek küçültülmüştür.

Fetihten sonra II. Mehmed (Fatih) (hd 1451-1481) kuşatmada tahrip olan surları onarttığı gibi 1457-1458'de Altın Kapı'mn iki pilonu ve aynı sıradaki iki Bizans kulesini kullanarak, bu dört burca üç kuleli bir sur ilave edip beşgen şeklinde, yedi kuleye sahip bir hisar yaptırmıştır. Yedi adet kule hisara ve çevresindeki semte adını vermiştir.

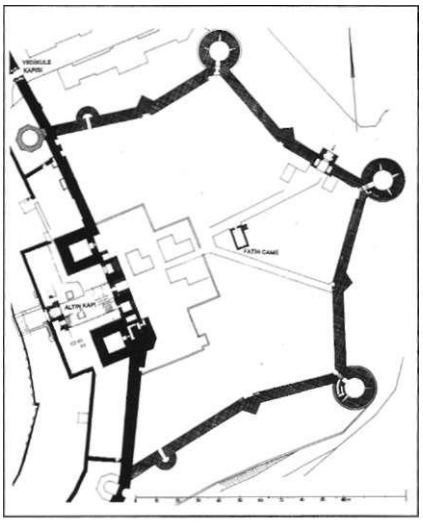
Hisar düz bir arazide kurulmuştur. Beşgen şeklindeki yapı, üç köşesinde birer bü-

yük kule ile bir yarım yuvarlak, bir üç köşeli altı küçük burç ile takviye edilmiş surdan oluşur. Hisarın, Altın Kapı'mn dışında Fatih tarafından yaptırılan müstahkem kuleli bir kapısı ile kuzeyde küçük bir koltuk kapısı vardır. Bu küçük kapı sonradan örülmüştür.

Büyük kulelerin üstleri yüksek, piramidal şekilli, iki kademeli külahlarla örtülü idi. Bu üç büyük kuleden kuzeydoğudaki Darı veya Hazine Kulesi ile güneydoğudaki Kız Kulesi ve Top Kulesi silindir şeklindedir. Zindan Kulesi ortadaki kuledir ve prizma şeklindedir. Bu kulenin giriş kapısının sağında ve solunda burada hapsedilen yabancı tutuklular tarafından duvarlara kazınmış birçok yazıt bulunmaktadır. Bu yüzden "Kitabeler Kulesi" adı da verilmiştir.

Altın Kapı'mn pilonlarmın yanındaki kulelerden kuzeydeki aslen dört köşe olan ve "Pastorama Kulesi" olarak tanınan Bizans burcu 1724-1725'te sekiz köşeli olarak yeniden yapılmış, inşasına III. Ahmed döneminde (1703-1730) başlanan kule III. Osman döneminde (1754-1757) tamamlanmıştır. Genelde "III. Ahmed Kulesi" olarak tanınır. Güneydeki Bizans burcu ise 1766'daki şiddetli depremde yıkılmıştır. Yerine bir daha yapılmayan bu burç "Küçük Kule" adıyla tanınır. Bugün hendek seviyesinde kalıntıları görülebilir. Giriş kapısının üstündeki kuleye "Bayrak Kulesi" denilmektedir. Kapının sağ ve solunda muhafız odaları vardır.

Fatih döneminde Osmanlı hazinesinin muhafazası için inşa edilen yapı uzun süre aynı amaçla kullanılmıştır. III. Murad'm hekimi Dominico'nun bildirdiğine göre 250 asker tarafından korunan hisardaki kulelerden birinde külçe altın ve para, bir diğerinde silah, zırhlar, murassa eyer ve koşumlar, beşinci kulede eski armalar, eski devirlerin kıymetli eşyası, altıncıda savaş aletleri, yedincide resmi evrak hazinesi ve buna bağlı bir mekânda I. Selim'in (Yavuz) (hd 1512-1520) İran'dan getirdiği ganimet-

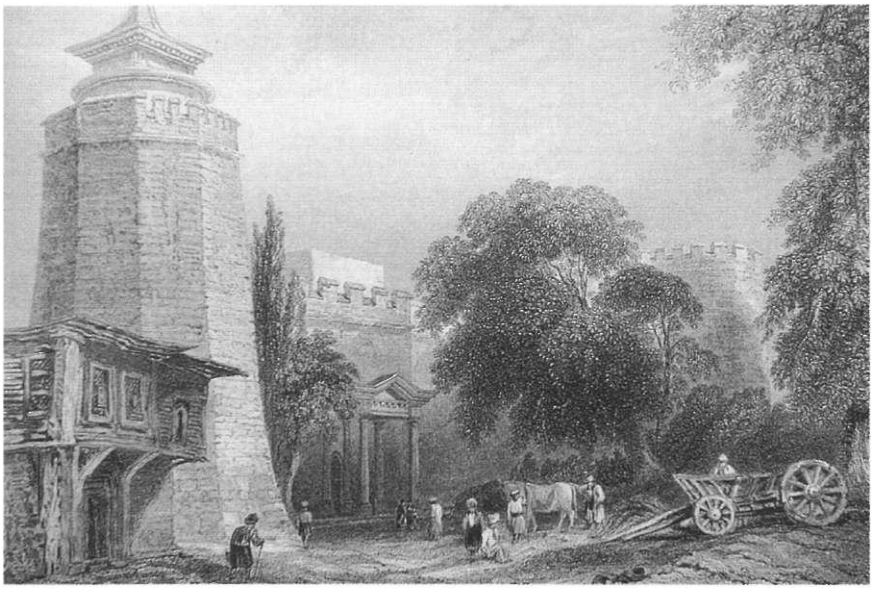
Yedikule Hisarı'nın vaziyet planı. Müller-Wiener, *Bildlexikon*

ler bulunmaktaydı. Bu hazinelerin büyük kısım II. Selim döneminde (1566-1574) israf edilmiş, kalanlar da III. Murad döneminde (1574-1595) saraya taşınmıştır.

Bir zindan olarak Yedikule Hisarı'nda yabancı siyasi suçlular, Osmanlı Devleti'nin savaştığı ülkelerin İstanbul'daki elçileri ve Osmanlı devlet adamları hapsediliyordu. Yabancı tutuklular giriş kapısının solundaki kulede (Kitabeler Kulesi) kalırlardı. Ancak hisar içinde rahatça dolaşabildikleri gibi burada bulunan mahallerdeki evlerde de kalabilirlerdi. Hattâ şehirde dolaşmalarına bile izin verildiği bazı kaynaklardan öğrenilmektedir. 18. yy'ın ortalarında İstanbul'da bulunan gezgin G.-J. Grelot(->) buradaki tutuklulardan Hıristiyanların dışarıdan ibadet için rahip getktebildiklerini, küçük bir mabette de ayin yapıldığını bildirir. Bu küçük şapelden 19. yy'ın başlarında, Yanya'da Fransız konsolosu iken tutuklanarak hisara getirilen Poucqueville de bahseder. Konsolos tutukluların savaş esiri değil de rehin muamelesi gördüklerini de anlatır.

Hisara kapatılan Müslüman tutuklular Altın Kapı'nın iki yanında bulunan pilonlarda tutuluyordu. Kitabeler Kulesi'ndeki gibi bu kulelerin içinde de çok sayıda Osmanlıca yazıt, basit graffitiler, çapa motifleri görülür. Güneydeki pilonun ortasında bulunan kuyu ise "Kanlı Kuyu" olarak tanınan ve birçok olaya sahne olan bk mekândır. Bu kulelere ilk kez fetihten 9 gün sonra Çandarlı Halil Paşa ve oğullan hapsedilmiştir. Hisarın inşasından sonra, **I46I**'de fethedilen Trabzon Rum İmparatorluğu'nun son imparatoru David Komnenos ve oğulları 1463'te burada idam edilmiştir. Yine Fatih döneminin meşhur vezirazamı Mahmud Paşa 1474'te, Yavuz'un Mısır'dan beraberinde getirip hilafeti kendisinden devraldığı son Abbasi halifesi III. Mütevekkil, 1587'de eski Yemen şeyhi de burada tutuklu yaşamıştır. 1584'te Avusturya elçilik mensuplarından Rainhard Lubenaeau hisarda hapis olan Malta şövalyelerinden bahseder. Iöl8'de ise Kırım Hanı Mehmed Giray'ın burada kaldığını tarihçi Peçevî'den öğreniyoruz. Hisarın en tanınan tutuklusu ise 1622'de tahtından indirilen II. Osman'dır**(-t).** Yapıda Venedik asilzadesi Stephanus Alberti (1607), Korint ordugâhı kumandanı Julius Andrea Virasina (1600), Sadrazam Kara Davud Paşa (1622), Fransa Konsolosu Jean de la Haye (1660), Sermimar-ı Hassa Kasım Ağa (1651), Girit fatihi Deli Hüseyin Paşa (1660), İstanbul Ermeni Patriği Avedik (1703), Eflâk Prensi Constantin Brancoveanu (1714), Rus Elçisi Kont Tolstoy, Rus Elçisi Aleksi Oberskov (1787), Fransız Elçisi Ruffin gibi tanınmış şahsiyetler tutuklu kalmıştır. Bu listeyi daha da uzatmak mümkündür. Yedikule Hisarı, II. Mahmud döneminde (1808-1839) hapishane olmaktan çıkmıştır.

Osmanlı döneminde hisar içinde bir mahalle oluşmuştu. Kale içinde varlığından bahsedilen küçük şapelden bugün herhangi bir iz yoktur. Ancak Fatih döneminde yapıldığı düşünülen caminin minaresi ve

Bartlett'in çizgileriyle Yedikule Hisarı'nın girişi, 19. yy.
Pardoe, *Bosphorus/TETTV Arşivi*

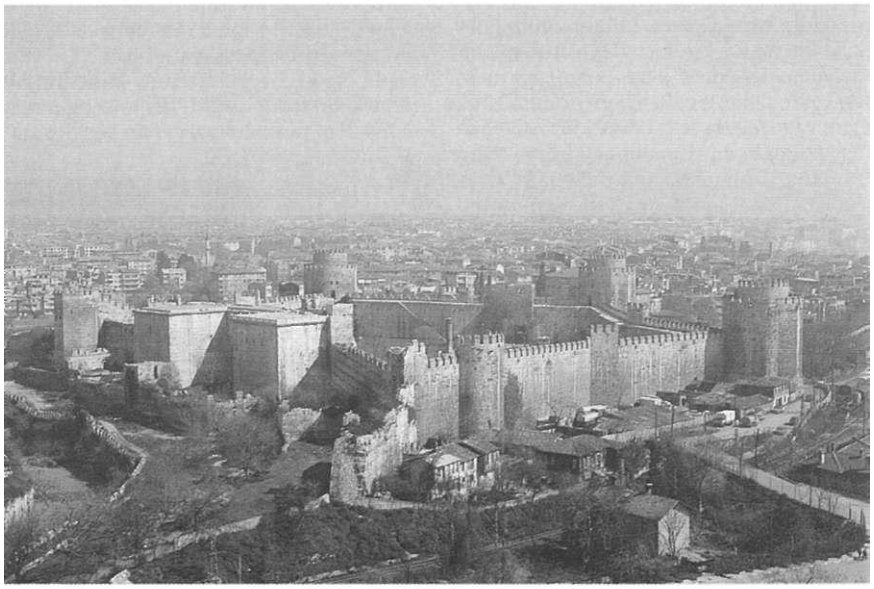
çeşme halen mevcuttur. Caminin yanında bugün mevcut olmayan mektep, Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa(->) tarafmdan yaptırılmıştır. Altın Kapı önündeki sahada 1660'ta idam edilen Gkk fatihi Deli Hüseyin Paşa ailesine ait mezarlar bulunmaktaydı. Bazı seyahatnamelerde esas avluda da mezarlar olduğu yolunda bilgker vardır.

Yedikule Hisarının zindan olarak kullanılmasına son verildikten sonra 1831'de Topkapı Sarayı önündeki Arslanhane'de(-0 bulunan, saraya ait aslanlar buraya nakledilmiştir. 1856'da ise bir süre baruthane olarak kullanılmıştır. Hisardaki toplar da Aya İrini Kilisesi'nde kurulan Askeri Müze'ye(->) taşınmıştır.

Hisar avlusunda 1869'da Midhat Paşa İnas Sanayi Mektebi'ni, yani kız sanat okulunu inşa ettirmişti. Okul 1896'da kapanmıştır. Hisar içinde bulunan mahallenin ne zaman ortadan kalktığı kesin olarak bilinmez. 1782'de üç gün süren ve Yedikule semtini de etkileyen yangında yok olmuş olması mümkündür.

Yedikule Hisarı 1895'te Müzeler Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Hisarda müze uzmanı T. Makridi ve İngilizler 1931'de bir kazı yapmıştır. 1959'da hisarda yapılan restorasyon sırasında Altın Kapı, III. Ahmed Kulesi, Darı Kulesi, beden duvarları ve giriş kapısı yenilenmiştir. Restorasyon, Yüksek Mimar Cahide Tamer tarafmdan uygulanmıştır.

1968'de Rumeli Hisarı'nm ayrı bir müdürlük olması üzerine Yedikule Hisarı da Hisarlar Müzesi Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.

Yedikule Hisarı
Yavuz Çelenk, 1994

Yedikule Hisarı'nın avlusundaki Fatih Mescidi'nden günümüze ulaşan çeşme ve minare.
Erdal Yazıcı

Bibi. Ayverdi, *Fatih III,* 662-677; M. Bayraktar-V. Yenidoğancı, "Tarihsel Olaylarıyla Yedikule Hisarı", *Türkiyemiz,* S. 72, s. 36-51; Halil Edhem (Eldem), *Yedikule Hisarı,* ist., 1932; S. Eyice, "Yedikule Hisan ve Avlusundaki Fatih Mescidi", *STY,* S. 10, s. 80-84; Schweinfurth, "İstanbul Suru ve Yaldızlı Kapı", *Belleten,* XVI, S. 62 (1952), s. 261-271; *Fatih Anıtları,* 47-48.

HAYRİ FEHMİ YILMAZ

Fatih Mescidi

Yedikule Hisarı avlusundaki mescidin Fatih tarafından hisar ile birlikte yapılarak Ayasofya vakfına bağlandığı ve yanında sonraları Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından bir de mektep yaptırıldığı, 1660'ta idam olunan Deli Hüseyin Paşa'nın mezarının da orada olduğu ve nihayet bu mescidin mahallesi de bulunduğu bilinir. Şu halde mescit hisar içindeki kalabalık bir mahallenin merkezi olup, burada bir mektep vakfedilmesine de lüzum görülmüştür. Fatih vakfiyelerinde bu mescide rastlanmamasına rağmen, esasının Fatih dönemine indiğine şüphe yoktur. 1905'e kadar oldukça tamam bir halde olan bu mescit o tarihlerde yıkılarak yalnız harap minaresi kalmıştı. Zamanımızda mescidin son izleri de ortadan silinmiş, minare dibinde bulunan klasik kemerli kitabesiz çeşme yok olmaya yüz tutmuş, buradaki kuyu dolmuş, kısmen ayakta kalabilen minarenin gövdesi de yıkılmıştır. Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin gayreti ile 1945-1946'da bu son hatıralar bir dereceye kadar kurtarılabilmiştir. Minare gövdesi kalıntısı sağlamlaştırılmış, çeşme ise (eski fotoğrafından hayli değişik bir şekilde) yeniden yapılmıştır. Piri Reisin kitabının bazı yazmalarmdaki İstanbul resminde bu mescidin çift meyilli çatılı bir bina olduğu açık olarak belirtilmiştir. Aslı Venedik'te bulunan bir resimde ise mescidin esas binadan daha geniş bir son cemaat yerine sahip, ahşap çatılı bir bina olduğu görülmektedir. 19- yy gravürlerinde avludaki yeşillikler arasından yükselen beyaz minare fark edilir ise de mescit hakkında açık bir bilgi edinmek mümkün olmaz. Halbuki bazı eski fotoğraflar bu boşluğu doldururlar. Hisarın şehre açılan kapısından eski Altın Kapiya giden yolun solunda olan mescit, yola paraleldir. Dikdörtgen planlı, üstü kiremit örtülü, itinasız yapılmış, mütevazı bir binadır. Enine gelişen bir mahalle mescidi tipinde olan binanın sağ tarafında kurşun kaplı külahlı, sade bir minare ve mescit duvarına bitişik bir bina ile çeşme haznesi mevcuttur. Venedik'teki resimde görülen son cemaat yerinin bir izine rastlanmaz. Diğer eski bir fotoğrafta ise mescit tamamen yıkılmış olup, sadece şerefe korkuluğu noksan olan minare henüz tamam olarak görülmektedir. Mescidin yerindeki moloz yığınları, temellerin kalıntılarına işaret etmektedir. Şu halde burada az bir tesviye yapıldığında mescidin temellerini bulmak mümkün olabilir.

SEMAVÎ EYİCE

YEDİKULE KAPISI

bak. SURLAR

YELDEĞİRMENİ

Kadıköy İlçesi'nde, Haydarpaşa Koyu'nun karşısında, Kadıköy Iskelesi'nin kuzeyindeki yamaç üzerinde yer alan semt.

Kuzeyi ve doğusu, Haydarpaşa Garı'nda(->) biten Anadolu Demiryolu, güneyi Recaizade Sokağı, batısı ise Kadıköy Rıhtım Caddesi ile çevrili olan semtin mimari karakterini, denize dik açı ile ulaşan oldukça eğimli yamaçlar üzerindeki sokaklar ve bu sokakların kesişme noktalarındaki meydanlar oluşturur.

Adının Osmanlı döneminde saraya un üreten yel değirmenlerinden geldiği söylenen semtin tarihçesi ile ilgili bilgilere daha yoğun olarak I. Abdülhamid döneminden (1774-1789) sonra rastlanmaktadır. Bu tarihten önce Kadıköy'ün bir mesire yeri olan bölgede bağlar arasında köşklerin olduğu bilinmektedir. III. Selim zamanında (1789-1807) sayılan hızla artan köşkler arasında sokaklar oluşmaya başlamıştır. Anadolu'ya çıkan askeri birliklerin toplanma yeri olan Haydarpaşa Çayırı kenarında yer alan semtte ordunun yaya sınıfının atış talimleri yapması nedeniyle, güney kesimleri Talimhane olarak anılmaya başlanmıştır. Günümüzde de buraya Talimhane denmektedir. Karakolhane Caddesi'nde bulunan karakolun yerindeki bostancıbaşt karakolu ile 1845'te Abdülmecid zamanında onun emri ile açılan Kadıköy'ün ilk postanesi semtin özellik taşıyan diğer yapılarıdır.

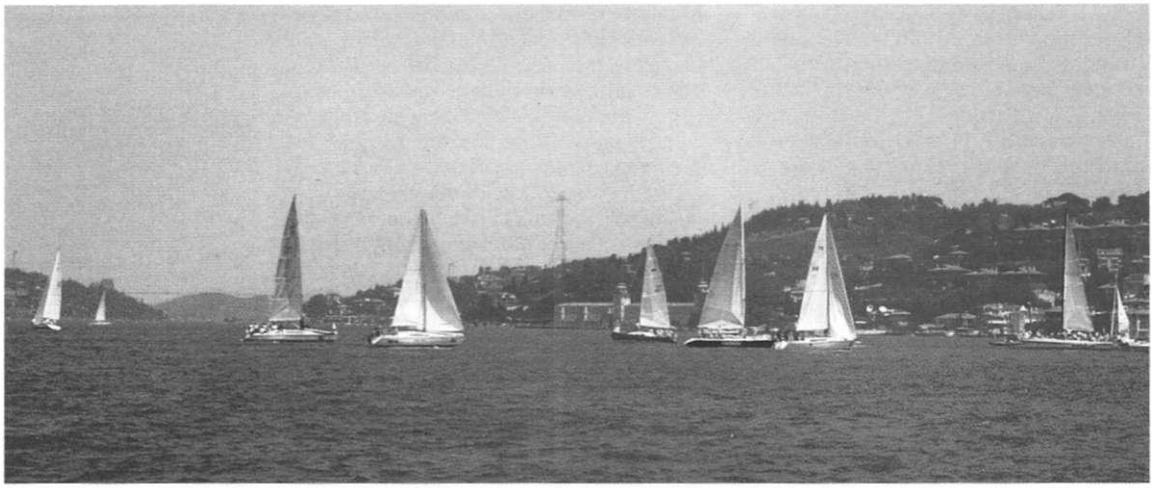
Esas gelişimini 1885'ten sonra gösteren bölgeye, bu tarihte Kuzguncuk'ta çıkan yangından sonra Museviler iskân edilmiş, o tarihe kadar daha çok Müslüman ve Rum ağırlıklı olan nüfus içinde Museviler giderek artmış ve semt bir Musevi kimliği kazanmıştır. Büyük bir bölümü küçük esnaf ve tüccar olan Musevi cemaati 1899'da, İzzettin Sokağı'ndaki bugün de varlığını sürdüren Hemdat İsrael Sinagoğu'nu(->) yaptırmıştır. Bugün varlığını koruyan dini yapılardan bir diğeri de 1902 tarihli Ayios Yeoryios Kilisesi'dir.

1908'de hizmete açılan Haydarpaşa Gan, yakınlığmdan dolayı semtte birtakım yeniliklere neden olmuş, Alman ailelerin çocukları için Gaziosmanpaşa İlkokulu ve ikametleri için Valpreda Apartmanı da o dönemde yapılmıştır. Ayrıca, günümüzde Karakolhane Caddesi'nde bulunan bir yapı ile birlikte 2 Fransız ve 1 Alman okulunun da bulunduğu bilinmektedir. Bu okullardan biri bugün Mustafa Kemal Ortaokulu adı ile anılan eğitim kurumudur.

19. yy'm sonlarında, apartmanların giderek arttığı dönemde, Kadıköy yakasındaki ilk apartmanlar Yeldeğirmeni'nde yapılmıştır. İstanbul yakasındakilerden, Beyoğlu ve Taksim'dekilerden farklı özellikler taşıyan bu apartmanlar gerek plan tipleri, gerekse daha sadeleştirilmiş cephe süslemeleri açısından kendine has bir üslup oluşturmuşlardır. Günümüzde de varlığını koruyan Kehribarcı, Menase, Celal Muhtar apartmanları yaptıran ailelerin isimleri ile anılırlar. Genel yapı karakterini 19. yy sıra evlerinin oluşturduğu semtte, Kurtuluş Savaşı sonrasında azınlıkların ayrılmasıyla nüfusta azalmalar görülmüştür.

Yeldeğirmeni'nde bir sokak.
Sadat Hasanoğlu, 1994

İstanbul Boğazı'nda bir yelken yarışı. *Tuğrul Acar*

1950'ler sonrasında itibar kazanan yeni konut bölgelerine göçen ailelerin yerlerine ise kırsal kesimden göçen aileler yerleşmişlerdir.

Günümüzde az katlı sıra evlerin yerlerini hızla çok katlı yapılara terk ettiği Yeldeğirmeni semtinde sosyal yapının da değiştiği gözlenmektedir. Kadıköy'ün çapı genişleyen iş alanının etkileri Yeİdeğirmeni'nde de hissedilmekte ve semt özgün karakterini hızla kaybederek bir ticaret ve iş semti görünümü kazanmaktadır.

Bibi. A. Giz, *Bir Zamanlar Kadıköy,* İst., 1988, s. 96-99; Z. Teoman, *Kadıköy ve Kadıköy'ün Öyküsü,* İst., 1984, s. 23-26; Inciciyan, *İstanbul;* Z. Çelik, *Remaking of istanbul,* Seattle, 1986; A. Batur-N. Fersan-A. Yücel, "İstanbul'da 19- yy Sıra Evleri: Koruma ve Yeniden Kullanım İçin Monografik Bir Araştırma", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,* S. 2, c. 5 (Güz 1979), s. 185-205; Ö. Barkul, "İstanbul'da İlk Dönem (19. yy Sonu-20. yy Başı) Apartmanlarının Yapısal, İşlevsel ve Çevresel Yönden Değerlendirilmesi", (yayımlanmamış doktora tezi), 1983, s. 54-56; ay, "İstanbul'da İlk Apartmanlasmaİar ve Yeldeğirmeni Evleri", *İstanbul,* S. 6 (Temmuz 1993), s. 103-105.

ÖMÜR BARKUL

YELKEN

Bir spor olarak yelkenin Türkiye'ye girişi diğer ülkelere oranla yıllar, hattâ yüzyıllar sonrasına rastlar. Örneğin İngiltere 1720"de yelken kulüplerine sahipken karasularımızda ilk yelken yarışları ancak 1912' de yapılabilmiştir. İlk yelken yarışlarını da İstanbul'da yerleşmiş bulunan İngiliz aileleri düzenlemişlerdir, ilk yelken kulüpleri de yine onlar tarafından Moda, Büyükada ve Bakırköy'de kurulmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra 1915'te Bahriye Nezareti İngilizlere ait bu yelken teknelerine "harp ganaimi" olarak el koyarak Türk spor kulüplerine dağıtmış ve ancak bundan sonradır ki kulüplerimizde bir yelken faaliyeti başlayabilmiştir. Ancak bu ciddi bir faaliyet olmaktan uzak kalmıştır. İlk nizami yelken yarışları ancak 12 Ağustos 1932 günü İstanbul'da yapılabilmiştir.

1930'lu yıllarda bir avuç idealist gencin kişisel çabalarıyla bu spor dalında büyük bir canlanma görülmüştür. Behzat (Baydar), Harum (Ülman) ve Dr. Demir (Turgut) bu spor dalının ilk büyük öncüleri olarak tanınırlar, ilk milli ekibimizi de 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'nda onlar teşkil etmişlerdir. Behzat ve Harun beyler yarıştıkları tekneleri kendi elleriyle inşa etmişlerdir.

Bu spor dalında Fenerbahçe, İstanbul kulüpleri arasında ilk ve en önemli faaliyeti gösteren kulüp olmuştur. Daha sonra Moda Deniz Kulübü(->) ve onu takiben de sadece yelken sporunda faaliyet gösteren İstanbul Yelken Kulübü'nün(-») ortaya çıkmasıyla bu spor dalmda daha büyük, daha geniş ve daha bilinçli bir faaliyet başlamıştır.

İstanbul, yelken sporunda da öncü olmuş, uzun yıllar şampiyonluklar İstanbullu yelkenciler arasında paylaşılmıştır. Türk yelken sporunda bir önemli olay da İstanbullu yelkenci Sadun Boro'nun 10,5 m boyunda ve 3,30 m genişliğindeki "Kısmet" adlı teknesiyle yanında Alman asıllı eşi Oda Boro olduğu halde çıktığı büyük dünya turudur. 22 Ağustos 1965 günü İstanbul'dan yola çıkan "Kısmet", Akdeniz, Atlantik ve Pasifik okyanuslan ile Hint Okyanusu'nu da aşarak dünyanın 7 denizinde tam 30.000 mil mesafe kat edip 2 yıl, 9 ay, 3 hafta sonra, 15 Haziran 19ö8'de yine demir aldığı Moda Koyu'na dönmüştü. Bu da Türk yelken sporunda önemli bir olaydır.

CEM ATABEYOĞLU

YELKENCİLER HANI

Beyoğlu Uçesi'nde, Azapkapida»), Tersane Caddesinin deniz tarafında yer alır. Galata surları içinde Kurşunlu Han'dan») yaklaşık iki yüzyıl kadar sonra inşa edilmiş ikinci yapıdır.

Yelkenciler Hanı Galata surlarına paralel uzanan bir plan semasıyla, daha önceki yapılaşmanın üzerine inşa edilmiş olup bulunduğu alanın topografyasına bağlı kalmıştır. Yaklaşık 44x15 m ölçüsünde, uzun fakat kenarları değişken bir dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapıda uzun kenarlardan biri eski Yemeniciler Sokağına çok yakın ve paralel olarak yer alır.

Revak sisteminin günümüze ulaşmadığı yapıda, yay kemerli kapı eski Kürekçiler Sokağına açılan cephe üzerindedir. Beşik tonoz örtülü giriş koridoru ile girilen avluda örme payelerde taşın, kemer sisteminde ise tuğlanın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapıda üst kat bozulma derecesindeki değişikliklerle günümüze ulaşmıştır. Yapının eski Makaracılar Sokağı boyunca uzanan uzun kenarı boyunca dükkân mekânları sıralanmaktadır.

Yelkenciler Hanı'ndan dış ve iç görünüm. *Ertan Uca, 1994/ TETTV Arsivi*

Yelkenciler Haninin Galata'da Kemankeş Mustafa Paşa Camii(-0, Kemankeş Mustafa Paşa Çeşmesi(-0 gibi yapılar da yaptırmış olan Kemankeş Mustafa Paşa (ö. 1644) tarafından inşa ettirildiği bildirilmekte ve han 17. yy'ın ilk yarısına tarihlenmektedir. Ancak kaynağa işaret edilmemektedir.

Bibi. M. Erksan, "İstanbul Hanları", (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü lisans tezi), 1959; S. Eyice: "Galata", ¿4. V, 144-157; Güran, *İstanbul Hanları,* 101.

GÖNÜL CANTAY

Ali Sami Yen
Cengiz Kahraman arşivi

YEN, ALİ SAMİ

(1886, İstanbul -1951, İstanbul) Futbolcu ve spor adamı.

Ünlü dilci Şemseddin Sami'nin oğludur. Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) okurken futbola merak sardı. 10. sınıftayken arkadaşlarıyla birlikte Galatasaray Spor Kulübü'nü(->) kurdular (1905). Kulübün 1 numaralı üyesi ve ilk başkanı oldu. Kısa bir süre futbol oynadıktan sonra kendini tamamen yöneticiliğe verdi. Bu arada hakemlik ve antrenörlük de yaptı. 1922'de Türk sporunun ilk örgütü olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşunda da önemli rol oynadı. Bu örgütte başkanlık yaptı, Galatasaray Spor Kulübü'nün kökleşip gelişmesinde ve yücelmesinde çok önemli etken oldu. 15 kez Galatasaray kulübü başkanlığına seçildi. Bu arada kulübün müzesini kurduğu gibi sicil ve maç defterlerini kendi eliyle hazırladı. Galatasaray camiasında olduğu gibi Türk spor dünyasında da saygınlık kazandı. Adı, Galatasaray Spor Kulübü'nün yönetiminde bulunan Mecidiyeköy'deki stada verildi (bak. Ali Sami Yen Stadyumu).

CEM ATABEYOĞLU

YENİ ADAM

Haftalık fikir gazetesi.

İlk sayısı 1 Ocak 1934'te yayımlandı. Sahibi ve başyazarı İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ydu. Gazete başlığının altında "Ülkümüz demokrasi ve Cumhuriyet için çalışmaktır" sözü yer alıyordu. Yönetim yeri Cağaloğlu'nda, Ankara Caddesi, no. 61'deydi.

Baltacıoğlu 1933'te Darülfünun'un(-0 İstanbul Üniversitesi(->) olarak yeniden yapılanmasında açıkta bırakılan birçok müderristen (profesör) biridir. Baltacıoğlu çok yönlü bir insandı. Hattattı, ressamdı, tiyatro yazarıydı, tiyatro oyuncusuydu, romancıydı, bahçıvandı, pedagogdu, hatipti. Üniversiteden ayrılmak zorunda kalınca topluma vermek istediklerini veremez duruma düşmüştü. Toplumla iletişim kurabilme yolu olarak *Yeni Adam* adlı gazeteyi yayımlamaya karar verdi. *Yeni Adam* topluma seslenen, çağdaş fikirleri yayan ve savunan, yenilikçi ve ilerici bir gazete oldu.

Yeni Adam'm ilk sayısında Baltacıoğlu "Gazeteyi Niçin Çıkarıyorum" başlıklı yazısında amaçlarını özetle şöyle anlatıyordu: "Dünya her yüzden değişiyor. Değişmenin bilgisini kazanmalıyız. Değişmeyen varlıklar ölüyor. Değişme gücünü taşımalıyız. Hiçbir değişme yalnız başına olmuyor. Değişenlerden haber almalıyız... Yaratıldığım günden beri demokratça yaşadım. Ölünceye kadar da demokrat kalacağım. Bütün yaşayışımda güzellik, iyilik ve doğruluk için çalıştım. Gazetem bu ülkülere hıyanet edemez... Ben hep insana söyledim. Gazetem de insanın gazetesi olacaktır."

Yeni Adam 'm ilk yıllardaki yazarları arasında şu tanınmış isimleri sayabiliriz: Cami Baykurt, Vahdet Gültekin, Nurullah Ataç, İffet Ömer, Dr. Sadettin Vedat Koçer, Dr. İzzettin Şadan, Kerim Sadi, Suphi Nuri İleri, Lütfü Erişçi, Sefer Aytekin, Dr. Fuat Sabit, Hüsamettin Bozok, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Hasan Âli Ediz, Mehmet Şeyda, İlhami Bekir Tez, Enver Naci Gökşen.

Karikatür ve resimleriyle katkıda bulunanlar arasında da Bedri Rahmi Eyüboğlu, Arif Dino, Zahir Sıtkı Güvemli, Fikret Muallâ, Fuat İzer, Zeki Faik, Mahmut Cuda gibi ünlü ressamlar bulunuyordu.

Yeni Adam gazete olarak yayımlanırken Baltacıoğlu kitap yayımcılığına da yöneldi. Yeni Adam Yayınevi 50 dolayında kitap yayımladı.

Yeni Adam II. Dünya Savaşinm başladığı 1939'da Nazizm karşıtı yazılarından ötürü bir yıl kapatıldı. 1940'ta Ankara'da tekrar yayın yaşamına giren gazete 1978'de Baltacıoğlu'nun ölümünden sonra kızı Hatçe Baltacıoğlu tarafından altı yıl daha aylık gazete olarak yayımlanmaya devam etti. 1984'te yayımlanan 580. sayısıyla 50 yıllık yayın yaşamım tamamlamış oldu.

TUNA BALTACIOĞLU

YENİ CAMİ KÜLLİYESİ

Eminönü İlçesi'nde, Eminönü Meydanı'ndadır.

Deniz kıyısındaki sultan camilerinin en görkemlisi ve İstanbul liman panoramasının temel öğesi olan Yeni Cami ve ondan biraz sonra başlayan Sultan Ahmed Camii, Sinan'ın halifeleri olan Davud ve Mehmed ağaların, ustalarının Şehzade Camii ile başlayan sultan camii kariyerini yineleme isteklerinin tanıklarıdır. Selimiye Camii gibi bir deneyimden sonra, yeniden Şehzade Camii şemasında ısrar etmek, Sinan'ın çırakları üzerindeki büyük etkisinin ve onunla ilk yapıtı düzeyinde boy ölçüşmek isteğinin bir ifadesi olarak da görülebilir. Patronların da bu seçimi onayladıkları kuşkusuzdur. Bir diğer neden Süleymaniye ve Selimiye'nin, daha o zamandan, erişilemeyecek yapıtlar olarak kabul edilmeleri olabilir. Ne var ki Yeni Cami'nin inşaatı onu ilk tasarlayan Davud Ağa(->) tarafından değil, önce Dalgıç Ahmed Ağa(->) tarafından ve ondan yarım yüzyıl sonra da Mustafa Ağa tarafından tamamlandığı için, yapının son halini ilk tasarıma göre mi, yoksa Mustafa Ağa'nm sonradan verdiği biçime göre mi bitirildiğini söyleyemiyoruz.

III. Mehmed'in (hd 1595-1603) annesi ve III. Muradın (hd 1574-1595) karısı Safiye Sultan adına Eminönü'nde yapılmak istenen bu cami için 16. yy'ın sonunda bu bölgede oturan Yahudilerin mahalleleri istimlak edilmişti. Cami inşaatına 1597'de başlanmış, 1598'de Mimar Davud Ağa, Ayvansarayî'ye göre "su'i itikad töhmeti ile Vefa Meydaninda kati olundukta" inşaata onun yerine geçen Dalgıç Ahmed Ağa devam etmiş ve inşaat 1603'e kadar sürmüştür. I. Ahmed (hd 1603-1617) 1603'te tahta geçince, Eski Saray'a(-0 gönderilen Safiye Sultanin cami inşaatı da yanda kalmış, yeni padişah bu camiye sahip çıkmayarak, kendisine Sultanahmet'te yeni bir cami yaptırmaya başladıktan sonra da, Yeni Cami kendi haline terk edilmiştir. Caminin 1603'e kadar ne kadarının yapılmış olduğu konusu pek açık değildir. Evliya Çelebi, kubbe taşıyan kemerlere kadar çıktığını ve tamamlanmadan kaldığı için "zulmiyye" diye anıldığım yazar. Kaynaklar zemin kat pencereleri hizasına kadar yapılmış olduğunu belirtir. Yükselmiş olan cami, kısa bir süre sonra çevresini dolduran inşaatlar arasmda kaybolmuş aradan yarım yüzyıldan fazla bir süre geçtikten sonra IV. Mehmed'in (hd 1648-1687) annesi Turhan

sene 1 — no. 1 sayısı 10 kuruş. 1 kânunsani 1934

HER HAFTANIN PAZARERTESİ GÜNÜ ÇIKAR İDAREHANESİ İSTANBUL, ANKARA CADDESİ, No. 61. Telgraf adresi: «YENİADAM» Gazeteye girmiyen yazılar geri verilir. Her türlü iş için Müdürlüğe müracaat edilmelidir.

Yeni Adam
Haftalık Fikir Gazetesi
Sahip ve Başmuharriri: İSMAİL HAKKI

ABONE ŞARTLARI TÜRKİYE İÇİN: Üç aylığı 125, Altı aylığı 250, Senelİği, 500 kuruştur. ECNEBİ MEMLEKETLER İÇİN: Üç aylığı 200, altı aylığı 400, senelİği 800 kuruştur. Havaleler YENİ ADAM Müdürlüğü namına gönderilmelidir.

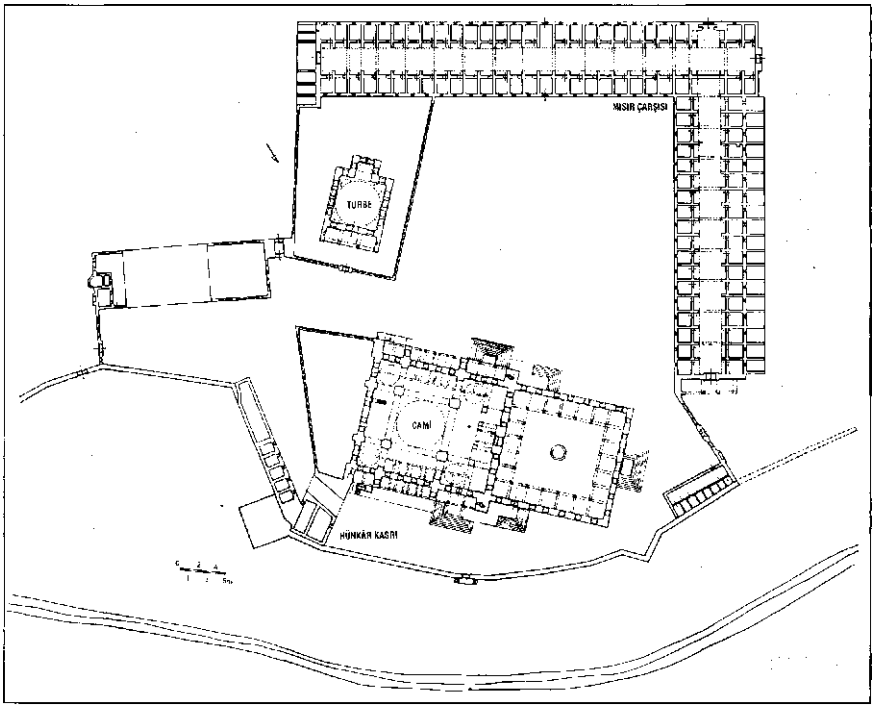
Ülkümüz demokrasi ve cumhuriyet için çalışmaktır.

*Yeni Adam'*ın ilk sayısının başlığı.
Tuna Baltacıoğlu arşivi

Hatice Sultan tarafından, kendi parasıyla, inşaata yeniden 1071 yılının Zilkade'sinin 25'inci günü (23 Temmuz 1661) başlanmış ve 1663'te) cami cuma namazı ile açılmıştır. Açılışında IV. Mehmed, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ve bütün devlet büyükleri bulunmuş ve Turhan Sultan, oğlu da dahil, herkese hediyeler dağıtmıştır.

Yeni Cami'nin inşaatı, ayrıntıları üzerinde hiç bilgimiz olmamakla birlikte, 16. yy mimari tarihimizin en önemli aşamalarından biridir. Deniz kenarında ve çamur bir zemin üzerine yapılan temeller, büyük bir olasılıkla uçlarına demir başlıklar geçirilmiş ahşap kazıklar üzerine yerleştirilen büyük temel taşları üzerinde kemer ve tonozlardan oluşan bir alt yapı oluşturmaktadır. Bu alt yapı cami zemininin oturduğu platformu deniz seviyesinden oldukça yükseğe yerleştirmektedir. Bu da caminin, yabancı ressamlann resimlerinde vurgulanmış olan, piramidal gövdesiyle limanın hareketli atmosferi üzerinde yükselen Yeni Cami imgesinin oluşmasına yol açmıştır. Bugün de camiye yükselen merdivenler İstanbul peyzajı içinde özel bir statüye sahiptir. Grelot'nun 1680'de yaptığı gravür caminin sur duvarlarına dayanan avlusunu, merdivenlerle çıkılan avlu dış kapılarını ve bugün de görülen, surun kulelerinden birine (Vasilius burcu) dayalı hünkâr mahfilini ve o sırada yapılmış olan Mısır Çarşısı'm(->) gösterir. O sırada geçen yüzyılda gördüğümüz yapı kargaşası cami çevresinde henüz yoktur ve deniz kenarında büyük bir meydan görülmektedir. Yeni Cami dış avlu duvarları 19. yy'ın ikinci yarısında, olasılıkla Galata Köprüsü'nün getirdiği trafik zorlaması nedeniyle yıktırılmıştır. Caminin darülkurrası bugün İş Bankası'nın bulunduğu yerdeydi. Sıbyan mektebi de buradaki kapının üzerinde bulunuyordu. Fakat külliyenin büyük sebili ve çeşmesi, çeşitli kazalar geçirdikten sonra, Osman Hamdi Bey tarafından restore ettirilerek korunmuştur. A. S. Ülgen, hünkâr mahfiline çıkılan kapının önünde avlunun Bahçekapı'ya açılan kapısı önünde bir meydan olduğunu yazar. Bugün hünkâr mahfilinin altından geçen kemerin yanına çekilen duvarın içinde sonradan yapılan bir muvakkithane vardır.

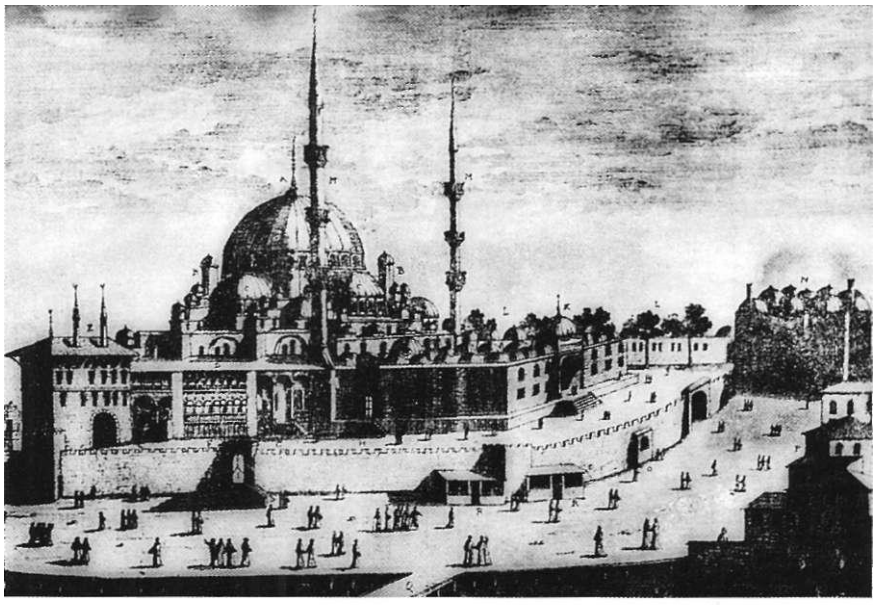
Yeni Cami tasarımını kendine örnek olarak aldığı Şehzade Camii ke karşılaştırarak değerlendirmek doğru olur. Yeni Cami, Şehzade Camii'nin dört yarım kubbe ile desteklenen orta kubbeli örtü sistemini yinelemekle birlikte, oradaki mutlak geometri burada uygulanmamıştır. Kapalı bölüm ve avlu aynı büyüklükte alanları işgal etmezler. Yeni Cami'de örtü sistemi ile mekânı çevreleyen duvarlar arasındaki ilişki giriş tarafında bozulur. Burada yarım kubbe mekân çeperine kadar uzanmaz. Altı sütunlu bir revak arka duvarla kubbeler-altını ayırır. Şehzade Camii'nin beşli modülasyonuna karşın burada yedili bir modülasyon vardır. Avlu revağı da buna göre düzenlenmiştir. Şehzade Camii'nde Sinan gerçek bir simetri aramıştır. Cami hareminin girişleri cephelerin ortasmdadır. Yeni Cami mimarı bunları, Süleymaniye

Yeni Cami Külliyesi'nin planı.
Doğan Kuban

gibi, yan cephenin minare ile birleştiği köşeye çekmiştir.

Şehzade Camii ve Yeni Cami arasındaki oransal farklar da ilginçtir. Sinan Şehzade Camii'nde, çaplan orta kubbeden daha küçük olan yarım kubbeler kullanmış, bu nedenle geometrik sistemini beş modül üzerine kurarak, orta kubbenin kompozisyona egemenliğini sağlamıştır. Yeni Cami'de ise kubbe ve yarım kubbe çapları eşittir. Kubbenin mekân içindeki etkisi Şehzade'ye göre daha zayıftır. Buna karşm Yeni Cami'de kubbe yarım küreden daha yüksektir. Yeni Cami, Şehzade'nin daha yaygın dış biçimlenmesinin yanında, yükseklik boyutu vurgulanmış bk piramidal kompozisyona sahiptir. Payanda sistemi cepheye daha hafif yansımış, yan cephe revakları daha etkili olmuş, bunların üzerindeki büyük saçak daha görkemli boyutlara ulaşmıştır. Sinan'ın şeması üzerinde, Davud Ağa, Dalgıç Ahmed Ağa ve Mustafa Ağa'nın kurdukları yeni varyasyon başarılı bir maniyerizmdir. Dış mimari biçimlenmede kubbe çevresindeki payanda kademelenmesi, mutlak simetrisi ve

Grelot'nun çizgileriyle Yeni Cami Külliyesi.
Doğan Kuban

Yeni Cami Külliyesi
M. Sözen-S. Güner, *Sinan Architect of Ages*, İst., 1992

merdivenleşmesiyle bu camiye özgü bir siluet yaratır.

Caminin içinin ilgi çeken mekânsal öğeleri giriş yönündeki büyük ayaklarla, hacmi üç tarafından çeviren revaklar ve Şehzade Camii'nde olduğu gibi, mihraba göre arka sağ filayağma birleştirilmiş olan müezzin mahfilidir. Dar ve geniş kemer alternasyonu ve iki yanda ve giriş tarafında büyük poligonal ayaklara oturan ve haremi çevreleyen galeriler mermer parmaklıklarıyla, yükseklik boyutu vurgulanmış hacimde hoşa giden bir yatay mimari düzen yaratırlar.

Caminin bezemesi 17. yy'm ikinci yarısında işçiliğin henüz klasik dönemdeki gücünü koruduğunu göstermektedir. Avlusunda bir biblo gibi işlenmiş, işlevsel olmaktan çok süsleme amaçlı poligonal şadırvanın ve giriş kapısı mukamaslarınm, minberin ve müezzin mahfilinin, hünkâr mahfili parmaklıklarının taş işçiliği ve tasarımlarına, belki maniyerist, fakat üstün bir zevk egemendir. Enteryör büyük kemer üzengilerine kadar mavi tonun egemen olduğu çinilerle kaplanmıştır. Bu çini kaplamanın 16. yy'm ikinci yarısının büyük çini kompozisyonları gibi, özel olarak cami için yapılmış olmayıp, derleme bir karakteri vardır. Yine de caminin içine özgün bir renkli doku havası getirir.

Caminin inşaatı yarıda kalınca istimlak edilen oldukça büyük alanda tasarlanan diğer yapıların hiçbiri yapılmamıştır. Fakat yapılar bitmeden medreselerine hocaların tayin edildiği ve bugün olmayan medreselerin ilk programda olduğu anlaşılmaktadır. Hatice Sultan, cami ile birlikte bir türbe, bir darülkurra, bir sıbyan mektebi, sebil ve çeşmeler yaptırmış ve Mısır Çarşısı'm da inşa ettirmiştir. Ayrıca "deryaya nazır bir ali kasır", bir hayat evi tipolojisini esas alan hünkâr kasrını inşa ettirmiştir.

Hünkâr Kasrı: Caminin kıble duvarı arkasında görkemli bir kapıdan yüksek hünkâr kasrına bir rampa ile çıkılır. Bu kasır denize bakan, birisi kubbeli, iki büyük oda, bir eyvan ve odalar arasında bir heladan oluşur. Bunlar, aynı bir hayatlı evde olduğu gibi, geniş bir kapalı uzun sofaya (kapalı bir hayat) açılırlar. Eyvanlardan bir aralığa ve galerili bir sofadan cami içindeki hünkâr mahfiline geçilir. Kasırdan hünkâr mahfiline geçilen revaklı galerinin çini kaplaması dönemin güzel örneklerindendir. Valide Turhan Sultan için

Yeni Cami'nin içinden bir görünüm ve caminin kubbelerinden detay
Doğan Kuban

yapıldığı söylenen ve klasik bir Türk konutunun bütün özelliklerini taşıyan bu kasır Boğaz'ı, Galata'yı ve limanı seyreden olağanüstü bir konumdadır.

Hatice Turhan Sultan Türbesi: Bu türbe ve çevresindeki içinde gömülü olan beş padişah ve çok sayıda hanedan mensubu dolayısıyla Osmanlı sülalesinin en büyük kabristanıdır. Boyut açısından da sultan türbelerinin en büyüğüdür. Tromplar üzerinde 15 m'den büyük çaplı kubbesiyle örtülü büyük kare hacimle ona açılan 5,57x3,02 m büyüklüğünde, aynalı tonozla örtülü bir ikinci hacimden oluşan türbe en büyük sultan türbelerinden biridir. Orta açıklığı aynalı tonozla örtülü klasik üç açıklı bir revakla girilen türbenin planı I. Ahmed Türbesi planına benzer. Orada olduğu gibi, burada da türbe, boyutlarının büyüklüğü kadar, mimari tasarıma getirilen yeni bir tavırla üç dizi 47 pencere ile aydınlatılmıştır. Bezemenin başlıca öğeleri zemin katta, pencereler üzerinde, bir lacivert yazı kuşağı ile biten çini kaplama, üst duvar ve kubbelerde ise klasik motiflerle yapılmış bir malakari boyalı bezeme 1959'da yapılan restorasyon sırasında, geç dönem sıvası altında bulunan ve özgün döneme ait olduğu kabul edilen motiflerin yenilenmesiyle elde edilmiştir. Tromplar arasındaki küçük pandantifleri süsleyen rumî kompozisyonlar üzerinde, kubbe klasik madalyon ve rozet kuşaklarıyla süslüdür.

Türbede Hatice Turhan Sultan, IV. Mehmed, III. Osman, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud'un sandukaları yanında Osmanlı sülalesinin çok sayıda şehzade ve sultanının mezarı vardır.

Türbe girişinin sağında III. Ahmed tarafından yaptırılan bir kitaplık vardır. Türbenin kuzeybatısındaki çıkıntının arkasına da Havatin ve Cedid Havatin türbeleri denen kubbeli iki küçük türbe 19. yy'da eklenmiştir.

Yeni Cami'nin Süleymaniye Kitaplığı'ndaki Turhan Sultan tarafından yaptırılan vakfiyesi külliyenin inşaatına ve işletilmesine ilişkin çok önemli bilgiler içermektedir.

Bibi. Goodwin, *Ottoman Architecture,* 340-342; Önkal, *Hanedan Türbeleri,* 203-210; A. S. Ülgen, "Yenicami", *VD,* II (1942), 387-399; E. Yücel, 'Yenicami Hünkâr Kasrı", *Türkiyemiz,* 6 (1972), s. 16-27.

DOĞAN KTJBAN

YENİ ODALAR

Aksaray'da Halıcılar Köşkü ile Etmeydanı^) arasında yer alan yeniçeri kışlaları. Dergâh-ı Âli Yeniçeri Odaları, Etmeydanı Kışlası da denmiştir. 1826'da Vak'a-i Hayriye(->) sırasında yıkılmış, kışla arsasında Ahmediye adında bir semt oluşmuştur.

Kuzeydeki âdet kapısı Sarıgüzel'e, güneydeki asıl cümle kapısı Tezgâhçılar'a açılan 7 kapılı bu büyük kışla, Tekkeler Meydanı, Etmeydanı ve Orta Camii(->) ile büyük bir yapılar kompleksiydi. Aksaray'da Yusuf Paşa Çeşmesi'nin karşısındaki Yeni Odalar, Eski Odalar'dan(->) daha sonra yapıldığı için bu adı almıştı. Mevcut

Etmeydanı'nda Vak'a-i Hayriye sırasında tahrip edilen Yeni Odalar'ın kapısı.
Tarih III, İst., 1933

199 yeniçeri orta ve bölüğünden 173'ünün "oda" denen kışlaları burada, 26 orta ve bölüğünki ise Eski Odalar'da idi. Padişahın da mensubu sayıldığı Birinci Ağa Bölüğü'nün odası da burada olduğundan, bir de kasr-ı hümayun (taht-ı hümayun odası) denen özel daire vardı. Burası, diğer odalardan farklı olarak özenli bir sofa ile çuhadar odasını da içermekteydi. I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-1566) yapılan Yeni Odalar, taş temel üzerine ahşaptan, bazıları iki katlıydı. Zemini sırlı tuğla döşeli odalarda peykeler ve sedirler vardı. Kapılar mermer direkli, alınlıklıydı. Her kapıda, ait olduğu ortanın veya bölüğün "orta nişanı" mevcuttu. Odalar orta mevcudunu alacak genişlikte olup her birinde efrat koğuşu, mutfak, kiler, çamaşırhane, abdesthane, parmaklıklı bahçe ve çardak vardı. Kiremit örtülü damların saçakları "tura/turre saçak" denen tarzda ve süslüydü. Duvarlar dolma tekniğiyle örülü, sıvaları boyalıydı. Genellikle zabit odaları üst katta, mutfak ve çamaşırhane alttaydı.

Yeni Odalar'da orta ve bölükler için toplam 368 ocaklı oda, 130 çardak, 68 ocaklı kerevet 90 talimhane (ders odası), 20 köşk, 4 tekke, 158 ahır vardı. Tekkeler Meydam'ndaki 13. Orta odası, Kanuni döneminde yıktırılıp yerine Orta Camii yaptırıldığından 13. Orta, Yayabaşı Ortası ile aynı odaya yerleşmişti. Yeni Odalar'ın en görkemli girişi Etmeydanı Kapısıydı. Bu kapı son kez 1721'de Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nm sadrazamlığında yenilenmiş olup yanında bir çeşme, iç kısmında da çuha mahzeni bulunuyordu.

Yeni Odaların ve Etmeydam'nın en önemli yapısı "Cami-i Miyâne" de denilen Orta Camii idi. Önceleri bir mescit iken Kanuni döneminde Vezirazam Makbul İbrahim Paşa'nm yaptırdığı bu mabet, Tekkeler Meydanindaydı. Asıl cami özelliğini 1591'de, Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa'nın gerçekleştirdiği tevsi ve onarımdan sonra kazanan Orta Camii'nin imamı, müezzini, muarrifi ve kayyımı, okuryazar, dindar yeniçerilerden seçilirdi. Ayrıca yeniçerilere ders veren bir vaiz ile bir de müderris bulunuyordu. Orta Camii'nin asıl işlevi, ocaklıların her önemli kararı burada almalarından kaynaklanıyordu. Özellikle de 17. yy'daki yeniçeri ayaklanmalarında burası bir "dâru n-nedve" konumunda önem kazanmıştı. Örneğin, II. Osman(->) 1622'deki ayaklanmanın son aşamasında Yeni Odalar'a iltica ettiğinde Orta Camii'ne alındığı gibi amcası I. Mustafa(->) da buraya getirilmişti. Çoğu kez de yeniçeriler, ulemayı Yeni Odalar'a davet edip Orta Camii'nde onlarla görüşmelerde bulunur, bazen fetva alırlardı.

Kanuni, her ulufe dağıtımından sonra tebdil olarak Yeni Odalar'a gelip taht odasında bir süre oturarak oda zabiti olan kul kethüdasından 40 akçelik "korucu ödeneği"ni alırdı. Sonraki bazı padişahlar da bu geleneğe uymuşlardır.

Yeni Odalar'ın Ağakapısı bitişiğindeki keçeci dükkânlarında yeniçerilerin serpuşu olan keçe külahlar imal edilmekteydi. Her odanın efradı, kendi koğuşunun temizliğini, düzenini, geleneksel disiplin içinde sağladığı gibi, oda neferleri haftada bir ya da iki kez aralarında kumanya parası toplayarak iaşe alırlar, ayrıca Yedikule'de kesilip seğirdim aşçılarınca Etmeydanı'ndaki 8 kasap dükkânına getirilen etlerden de düşük bir ücretle et temin ederlerdi. Odaların günlük tabelasını orta ve bölüm vekilharçları hazırlar, aşçı ustalar da yemek pişirme işini gerçekleştirirlerdi. Yeniçeriler sefere gitmedikleri zamanlarda, vakitlerini Yeni Odalar'da oturup dinlenerek, Etmeydanı'nda talim yaparak geçirmekteydiler. Fakat, 17. yy'm sonlamdan başlayarak odalarını terk edip çarşıda esnaflığa yöneldiklerinden, buraya ulufe günleri, bir de ayaklanmalarda gelmekte, odaları ise birer bekâr odası gibi kullanmaktaydılar.

Matrakçı Nasuh'un, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer A Irakeyn* adlı eserindeki İstanbul resminde, Fatih Camii'nin alt tarafında gösterilen Yeni Odalar, 1633 Cibali yangınında tamamen yandı. Yeniçeriler de Yenibahçe'de kurulan çadırlara yerleştiler. Yapımı kısa sürede tamamlanan ve önceki gibi ahşaptan olan Yeni Odalar, ikinci kez 1660'taki Ayazmakapısı yangınında tahrip oldu ve bir kez daha yenilendi. 1693'te ikinci Ayazmakapısı yangınında da yanan Yeni Odaları bu sefer Amcazade Hüseyin Paşa yaptırdı. 1751'deki Büyük Karaman yangmmda ise Yeni Odalar'ın 162 odası tamamen yanarken, 11 odası kısmen harap oldu. I. Mahmud, iç hazineden çıkarttığı ödenekle kışlaları yeniden yaptırdı.

15 Haziran 1826'da, Vak'a-i Hayriye'nin son aşamasında kuşatılan Yeni Odalar'ı, topçu zabiti Karacehennem İbrahim Ağa topa tuttu. Büyük kapı yıkıldığı gibi içeriye de salkımlı gülleler ve yağlı paçavralar atılarak yangın çıkarıldı. Yakılan ve yıkılan Yeni Odalar'm arsası temizlenerek II. Mahmudün buyruğu ile Ahmediye adıyla şenlendirildi, evler ve dükkânlar yaptırıldı. Orta Camii ise onarılarak korundu.

Bibi. Uzunçarşılı, *Kapıkulu,* I, 238 vd; Pakalın. *Tarih Deyimleri,* III, 631 vd; Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askeri-i Osmani,* I, ist., 1297; *Silahdar Tarihi,* I, 183; *Tarih-i Râşid,* V, 399; *İzzî Tarihi,* İst., 1199; s. 252 vd; *Tarih-i Lûtfî,* I, 160.

NECDET SAKAOĞLU

YENİ SABAH

Günlük gazete.

İlk sayısı 6 Mayıs 1938'de çıktı. Cemalettin Saraçoğlu ve İlhami Safa'nm yönettiği gazete, Hüseyin Cahit Yalçın'ın(->) başyazarlığı, Şükrü Baban, Refi Cevad Ulunay(->) ve Kadircan Kaflinm fıkralarıyla başlangıçta büyük ilgi topladı, ancak savaş yıllarında aynı etkenliği devam ettiremedi.

1948'de işadamı Safa Kılıçlıoğlu devraldığında tirajı birkaç bin olan gazete, Şükrü Babanin başyazıları, Peyami Safa, Mithat Sertoğlu, Sabri Esat Siyavuşgil'in fıkralarıyla yeniden canlandı. 1953'te gelenekçi çizgisini biraz değiştirip daha genç kadrolarla ve en modern teloiiklerle büyük bir hamle yaptı. 150.000'e ulaşan tirajıyla en çok satan gazetelerin başmda yer aldı. Esat Mahmut Karakurt, Reşad Ekrem Koçu(-») gibi yazarlar ve Altan Erbulak, Oğuz Aral gibi karikatüristler de kadrosunda yer alıyordu. Demokrat Parti iktidarıyla bazen uyuşan, bazen çatışan bir denge içindeydi. 27 Mayıs 1960 sonrasında, basm emekçilerine haklar tanıyan yasalara tepki gösterince tirajı düşmeye başladı. Sahibi de gazeteyi kimseye devretmek istemediğinden 30 Haziran 1964'te yayımına son verdi.

ORHAN KOLOĞLU

YENİ TÜRK

Eminönü Halkevi tarafından çıkarılmış dergi.

ilk sayısı Ekim 1932'de yayımlanan derginin hedefi istanbul Halkevi'nin orgam olmaktı. Gelişen Cumhuriyet'in ihtiyaç duyulan fikir yönünü geniş kitlelere yaymak işini üstlenen halkevleri»), İstanbul'da değişik yöntem arayışı içindeydiler. Kendi yöreleri için yetersiz kalırlardı. Fakat Eminönü Halkevi bunu yenerek, yeni bir fikir merkezi durumuna geldi ve çıkardığı dergi ile belirli bir etkinlik kazandı, halkevleri genel merkezi tarafından da her zaman örnek gösterildi. *Yeni Türk'ün* yanına, folklor çalışmalarına belirli bir dönem için damgasını vurmuş olan *Halk Bilgisi Haberleri(-P)* dergisini de katmak gerekir. Mehmet Halit Bayrı(->) tarafından yönetilen dergi, mali bunalıma düşünce, Eminönü Halkevi'nin himayesine girdi, bir süre *Yeni Türk* dergisi ile birlikte yayımlandı hattâ 34. ve 35. sayılarda *Halk Bilgisi Haberleri* diye bir kısım ayrıldı ise de fazla devam etmedi. Dergi yönetimini elinde buluduranlar. değişik isim altmda çıkan bir derginin korumacılığını üstlenmediler. *Yeni Türk* dergisi kendi yolunda yürürken fikir ağırlıklı olarak yoluna devam etti. En önemli başarısı, Hikmet Turhan Dağlıoğlu tarafından hazırlanan "İstanbul Bibliografyası" adlı dizidir. Çok iyi niyetle hazırlanmakla birlikte düzen bozukluğu yüzünden hiçbir etki yaratmadı. Ahmed Refik Altınay'rn») düzenlediği tarzda bir belge demeti girişimi yapmak isteyen dergi yöneticileri bu alanda da başarılı olamadılar. Naci Yüngül tarafından tanınmış Bizantinistlerden C. Diehl(->) ve G. Schlumberger'inC-») eserlerinden bölümler Türkçeye çevrilip tefrika edildi. Fakat yarım bırakılmaları hak ettiği etkinliği sağlamaya engel oldu. Derginin ilgi çekici bir yönü de devrinde yapılan tiyatro, konferans, spor, edebiyat günleriyle ilgili makaleler, haberler, resimlerdir.

Sayı 8 Mayıs 1933

YENİ TÜRK

MECMUASI

İSTANBUL HALKEVİ TARAFINDAN AYDA BİR ÇIKARILIR

İSTANBUL DEVLET MATBAASI

Yeni Türk dergisinin Mayıs 1933 tarihli 8. sayısının kapağı.
TETTV Arşivi

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

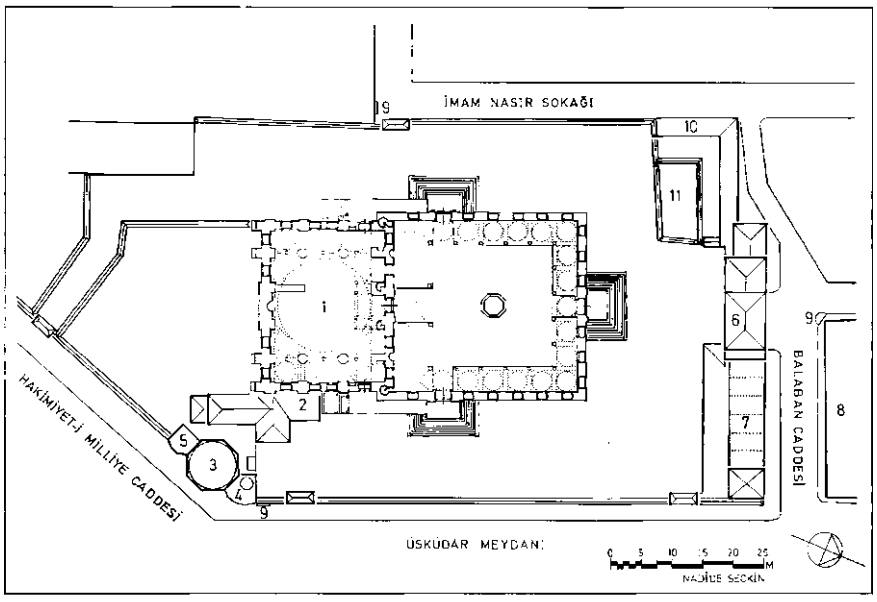
YENİ VALİDE KÜLLİYESİ

Üsküdar Ilçesi'nde, Üsküdar Meydanı'nın güneyinde, güneydoğuda Hâkimiyeti Milliye Caddesi, batıda İmam Nasır Sokağı ve kuzeybatıda Balaban Caddesi ile sınırlanmış bir yapı adası üzerinde yer almaktadır.

Cümle kapısı üzerindeki Emir Buharı Tekkesi şeyhi Karamanizade Ahmed Efendi tarafından söylenilen tarih kitabesine göre cami, III. Ahmed'in (hd 1703-1730) annesi Emetullah Gülnûş Valide Sultan») adma 1120-1122/1708-1710 arasmda yaptırılmıştır.

Dış siyasette savaşmak yerine barışı tercih eden ve komşularıyla ilişkilerini bu doğrultuda geliştirmeyi amaçlayan III. Ahmed, kent yaşamında refah, eğlence ve imar hareketleriyle etkin olmuştur. Osmanlı saltanatında saraydan Babıâli'ye ve giderek halk arasında yaygınlaşmaya başlayan yenilenme düşüncesinin temsilcilerinden biri olan III. Ahmed, Batı tekniğinin Osmanlı sanatında kullanılması ve dolayısıyla imparatorluğun 16. yy'daki gelişmiş sanat ve mimari ruhunu yeniden canlandırmanın çabası içerisindedk. Osmanlı mimari üslubunda, klasik dönemden Batı etkisinin görülmeye başladığı döneme geçiş sürecinin başlangıcında inşa edilen Yeni Valide Külliyesi'nde henüz klasik dönemin mimari üslubu etkendir.

Camii, hünkâr mahfili, türbe, sebil, muvakkithane, çeşme, şadırvan, sıbyan mektebi, arasta (dükkânlar), imaret, meşruta evleri ve mahyacı odasından oluşan Yeni Valide Külliyesi, ayrıntıda klasik dönem

Yeni Valide Külliyesi'nin vaziyet planı: 1- Cami, 2- hünkâr mahfili 3-türbe, 4- sebil, 5- muvakkithane, 6- sıbyan mektebi, 7- dükkânlar, 8- imaret, 9- çeşmeler, 10-hela, 11- sarnıç.
Nadide Seçkin

yapılarından ayrılmasına karşın Sinan'ın mimari üslubunun etkisi altında biçimlenmiştir. Özellikle cami, yaklaşık 150 yıllık bir aradan sonra küçük farklılıklarla Rüstem Paşa Camii'nin bir tekrarı gibidir.

Mimar Bekir'in subaşılığı sırasında yapılan Yeni Valide Külliyesi'nin yerleşim düzeni şöyledir: Büyük bir dış avlunun ortasında yer alan ve bir iç avluyla bütünleşen camiye doğudan ahşap bir hünkâr dairesi eklenmiştir. Dış avlu duvarının güneydoğu köşesinde çeşme, sebil, türbe ve muvakkithane birbirlerine bitişik olarak yerleştirilmiştir. Hazire ise caminin güneyinde yer almaktadır. Dış avlunun kuzey cephesindeki girişin üstünde sıbyan mektebi ile altında mahya odası, bu girişin doğusunda dış yüzde 7 adet dükkân ile batısında avlu içinde sarnıç ve helalar bulunmaktadır. Önceleri fodla fırını olarak kullanılan imaret ise külliyenin kuzeyinde ve dışında yer almaktadır. Dış avlunun çeşitli yönlerde beş kapısı vardır. Bu kapılar sebil ve hünkâr kapısı, bedesten kapısı, imaret ve mektep kapısı, imam kapısı ve çarşı-arasta kapısı diye anılmaktadır. Kuzeydeki imaret ve mektep kapısına oranla diğer dört kapı daha küçük ve yalın bir düzenlemeye sahiptir.

Cami: Revaklı ve şadırvanlı iç avlusu ve ahşap hünkâr dairesi ile birlikte dış avluya paralel olarak konumlanmıştır. Üç taraftan merdivenle çıkılan cami ve iç avlu, dış avluya göre daha yüksek bir platform üzerinde yer almaktadır. Sekizgenden gelişen merkezi mekânlı cami planının 18. yy'daki örneği olarak Yeni Valide Camii, enine gelişmiş bir plan düzenindedir. Merkezi mekân büyük ve basık bir kubbe ile örtülmüştür, îç mekânda kasnakta açılan pencerelerle bütünleşen kubbenin etkisi, dıştaki basık görünümünden farklı olarak algılanmaktadır.

Merkezi kubbeyi dördü serbest, dördü ise ikişer ikişer kuzey ve güney duvarlara bitişik olarak bulunan sekiz ayak taşımaktadır. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Yan sofalar, köşelerde küçük kubbelerle, ortada ise aynalı tonozla örtülmüştür. Cümle kapısı ve iki yan taraftaki sofaların üstünde yer alan mahfiller mermer şebekeli korkuluklarıyla döneminin üslubunu yansıtmaktadır. Duvarlar ve ayaklar mermer, mihrap yan duvarları ise çinilerle kaplıdır. Bu çinilerin çöküş devrini yansıtmaları konusunda sanat tarihçilerinin görüşü ortaktır. Cami içindeki "El-cennetu tahte akdemi'l-ümmehat" ve "Re'sü'l-hikmeti mehafetu'llah" celi sülüs levhaları III. Ahmed'in kendi el yazısı olup müzehhip Taşkondurmaz Mustafa Ağa'ya işletilmiştir. Caminin ve türbenin diğer celi yazılarını ise Hezarfen Mehmed Efendi yazmıştır. Caminin son cemaat yeri girişin iki yanında kubbeli olmak üzere girişte ve kenarlarda tonozla örtülüdür. Kapı kemeri yuvarlak olan giriş portali beyaz mermerdendir. Kapının üzerinde Taib Çelebi tarafından yazılan 48 beyitli bir kitabe vardır. Son cemaat yerinde iki mihrapçık ve sağ tarafta bir mükebbirlik vardır. Caminin kuzey cephesinin iki yanında klasik oranlarda, stalaktitli, çifte şerefeli iki minare bulunur. Klasik döneme oranla daha ince olarak yapılan minareler Semavi Eyice'ye göre son klasik minare örneğini oluşturmaktadır. Camii dış görünüşte yüksek kasnaklı basık kubbesi, işlevsiz nitelikteki ince ve zarif ağırlık kuleleri, güney cephesindeki payanda sistemi, ferah iç mekân etkisi, çinilerinin üslubu, bezemeleri vb ayrıntılarıyla klasik dönem camilerinden ayrılmaktadır. İç avluyu çevreleyen revaklar kubbe ile örtülmüştür. Revak kemerleri sivri kemer biçiminde olup sütun başlıkları stalaktitlidir. İç avlunun üç kapısı üzerinde celi ile yazılmış kitabeler vardır. Avlunun ortasında sekizgen bir şadırvan bulunmaktadır. Sivri kemerlerle bağlanan stalaktitli başlıklı sekiz sütunun araları tunç şebekelidir. Saçak frizi altında Taib Çelebi'nin kitabe bordürü yer almaktadır. Gülnûş Emetullah Valide Sultan, bu caminin kitap dolabına vakfettiği kitaplarla bugün kendi ismini taşıyan kütüphaneyi kurmuştur.

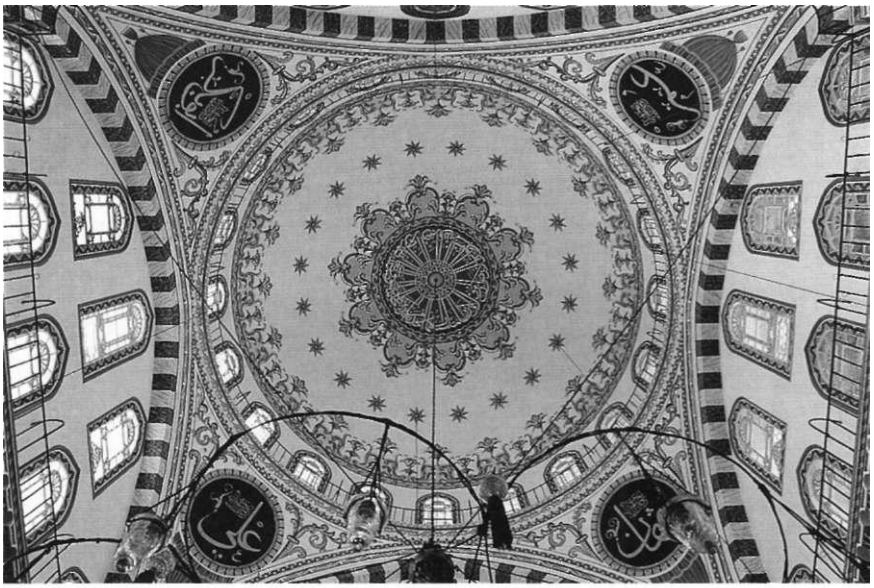
Yeni Valide Camii
Erkin Emiroğlu, 1988

Hünkâr Kasrı: Caminin doğu cephesine bitişik konumda olup daha geç bir dönemde yapılmıştır. Ahşap malzeme ile döneminin yeni gereksinimleri doğrultusunda cami yapısı dışında ve ona bitişik olarak yapılan hünkâr kasrı, üç ahşap ve iki taş sütun üzerinde yükseltilmiştir. Üst katta bir sofa ile bir dinlenme mekânını da içeren bu kasırdan cami içindeki hünkâr mahfiline geçiş vardır. Bugün oldukça bakımsız durumdaki mahfil onarıma muhtaçtır.

Türbe: III. Ahmed'in annesi Gülnûş Emetullah Valide Sultanin gömülü olduğu açık türbe, külliyenin dış avlu duvarı üzerinde, güneyde çeşme ile muvakkithanenin arasında yer almaktadır. Sekizgen plan şemasında, karşılıklı iki kenarıyla sebil ve muvakkithaneye bitişik konumda bulunan türbenin üstü demir parmaklıklarla ve tellerle kapatılmıştır. Sekizgenin köşelerinde yer alan mermer sütunlar stalaktitli başlıklı olup sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Sütun araları şebekelidir. Türbe içinde iki adet mermer mezar taşı bulunmaktadır.

Sebil: Dış avlunun kuzeydoğu köşesinde türbeye bitişik olarak yapılmıştır. Kurşun kaplı kubbe ile örtülmüştür. Saçak altında Naim Ağa'nın kitabe şeridi yer almaktadır. Stalaktitli başlıkları olan sütunlar sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmış olup sütun araları tunç şebekelidir. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı "TC Ayvalık Zeytinlikleri İşletme Müdürlüğü" tarafından satış yeri olarak kullanılmaktadır.

Muvakkithane: Türbenin batısında ve ona bitişik olarak yapılmıştır. Mimari üs-

Yeni Valide Camii'nin kubbe süslemeleri.
Tahsin Aydoğmuş

lubu açısından daha geç bir döneme tarihlenen yapı, kare planda olup yol cephesi üç yüzlü olarak biçimlenmiştir. Günümüzde "Üsküdar Abdülhalil Paşa Türbesi ile Mevcut Türbeleri Onarma, Yaşatma, Tanıtma Derneği" (kuruluş 1922) tarafından dernek binası olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi: Kuzeye açılan dış avlu kapısının üzerinde yer alan sıbyan mektebinin girişi dış avludandır. Kurşun kaplı ve biri daha basık olan iki tonozla örtülü olan mektebin alt katında bir mahya odası bulunmaktadır. Yapı günümüzde müezzin lojmanı olarak kullanılmaktadır.

Dükkânlar: Külliyenin kuzey dış duvarı devamında ve girişin doğusunda yedi adet kagir yapılı, tek katlı dükkân bulunmaktadır. Günümüzde bu yapılar özel mülkiyete geçmiştir.

İmaret: Külliyenin dışında ve kuzeyinde yer alan yapı evvelce fodla fırını olarak kullanılmaktaydı. Balaban Caddesinden "L" şeklindeki avluya girildikten sonra sağ ve soldaki iki büyük salonun arasındaki tonozlu mekândan geçilerek daha geniş bir mekâna ulaşılmaktadır. Sol taraftaki salon iki manastır tonozu ile, sağ taraftaki salon ise fenerli iki kubbe ile örtülüdür. Soldaki salonda iki ocak bulunmaktadır. Tonozlu orta mekânın devamında yer alan mekân, dışarıya bir kapı ve pencere ile açılmaktadır. Yapıyı günümüzde Gima TAŞ kiracı olarak kullanmaktadır.

Çeşmeler: Sebilin kuzeyinde yer alan sebil ile aynı tarihte yapılan çeşmenin banisi Valide Sultan'dır. Lale Devri'nin mermer kabartma işçiliğini karakterize eden çeşmenin üzerinde Taib Mehmed Çelebiye ait bir tarih beyti vardır (1121/1709). Banisi III. Ahmed olan iki çeşme, dış avlunun batısında ve dışında yer alır. Külliye içindeki en yalın tasarıma sahip olan çeşmenin üzerinde şair Taib'in ta'lik ile yazılmış bir tarih kitabesi vardır (1122/1710). Külliyedeki üçüncü çeşme, imaret duvarına güneyde bitişik olan üç yüzlü çeşmedir. Üç Çeşme olarak da bilinmektedir. Kitabesine göre daha geç tarihli (1194/1780) olan çeşme. I. Abdülhamid in ikinci kadını Sineperver Kadın tarafından, vefat eden oğlu Şehzade Ahmed ruhuna yaptırılmıştır.

Yeni Valide Külliyesi'nde şadırvanlı avlu.
Tahsin Aydoğmuş

Bibi. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi,* 401-403; Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 187; S. Darkot, "Üsküdar Yeni Valide Külliyesi", (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımlanmamış lisans tezi), 1970; Ethem, *Camilerimiz,* 90; Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 309-311; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 15.

NADİDE SEÇKİN

YENİBOSNA

istanbul'un Trakya doğrultusundaki büyüme alanı içinde yer alan; Bahçelievler İlçesi'ne(->) bağlı, 5 mahalleden oluşan bir yerleşme.

İstanbul metropolünün meydana gelmesinde önemli rol oynayan eski köylerden birisi de Yenibosna'dır. İdari bakımdan önceleri Bakırköy İlçesi'nin**(-r)** Mahmutbey Bucağına bağlı olan bu yerleşmede bağımsız bir yerel belediye de bulunuyordu. 1992'de ise Yenibosna'nın 5 mahallesi, yine aym yıl (25 Ağustos 1992'de) kurulan Bahçelievler İlçesi'nin mahalleleri araşma katılmıştır.

Topkapı çıkışma 12 km uzaklıkta yer alan Yenibosna yerleşme alanı, hafif dalgalı bir topografyaya sahiptir: Doğuya doğru 100 m'ye yükselen tepe düzlükleri ile çevrede uzanan az eğimli yamaçlar üzerinde yer alan yerleşme çevresinde, arazide fazla parçalanma olmadığı için, topografik bakımdan çeşitlilik görülmez. Batıda, araziye iyice gömülmemiş ince bir şerit halinde uzanan, kenarları sanayi tesisleri ve onların artıkları ile dolmuş olan Çobançeşme Deresi de doğal yapının egemen unsurlarından birisini oluşturur.

Yenibosna'da yerleşme "93 Harbi" olarak anılan Balkan Savaşindan sonra gelen 15-20 aile ile başlamıştır ve ilk adının Saraybosna olduğu söylenmektedir. Bu söylentiye göre köy, Osmanlı döneminde Saraybosna yalanlarında yararlılık gösteren bir beye tımar olarak verilmesinden dolayı bu adı almıştır. Daha sonra Viranşehir olarak anılmaya başlanan yerleşmenin adı 1936'da Yenibosna olarak değiştirilmiştir. Bölgeye yerleşen ve tarımla uğraşan göçmenlere Ayamama Deresi ile Londra Asfaltı arasmda kalan alandaki arazi dağıtılmış, tapusuz dağıtılan bu araziler için sonradan birçok hukuki sorun ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet'ten sonra, 1935-1937 arasında Bulgaristan'dan gelen 30-40 aile ile yerleşme daha da büyümüştür. Bu devrede gelenlere, Kuleli Camii yakınında bulunan Kuleli Çiftliğine ait arazi, hane başına 25-30 dönüm halinde, Ziraat Bankası aracılığıyla dağıtılmıştır. Bu yerleştirme girişimlerinin sonucu olarak, şimdiki Yenibosna'nın en işlek caddesi olan Yıldırım Beyazıt Caddesi açılmıştır.

Bu devrede, köyde bir ilkokulun faaliyete geçtiği görülürse de köy İstanbul'un yakınlarındaki diğer köyler gibi, sakinlerinin hâlâ hayvancılık ve sebzecilikle uğraştığı az nüfuslu bir yerleşme halindeydi. Nitekim, 1940'ta nüfusu ancak 305 kişiye ulaşabilmişti. Bu devrede dikkat çeken bir husus da nüfusta cinsiyet oranı-

Yenibosna'dan bir görünüm.
Yavuz Meyveci, 1994

mn dengeli oluşudur: 151 erkek ve 154 kadın. 1951'de Bulgaristan'dan 15-16 hanelik ikinci bir göçmen kafilesinin gelmesi üzerine yeni arazilerin dağıtımıyla yerleşme daha da genişlemiş ve nüfusu 1955'te 601 olmuştur. Yerleşme, bu ekonomik ve demografik özelliğini uzun süre korumuştur.

Önce Altınyıldız Konfeksiyon ve Mensucat Fabrikası'nın (1953), ardından Halkalı'da bir yem fabrikasının kurulmasından sonra, Yenibosna'da muhtarlık eliyle sanayi için ucuz arsa satışının başlaması, çevrede yavaş yavaş sanayi faaliyetlerinin belirmesine yol açmıştır. Sanayi faaliyetlerinin bu alanı seçmelerinde, istanbul'un 1966 Sanayi Planı ile sanayinin belirli alanlarda kurulması zorunluluğu getirilmesinin de dolaylı etkisi olmuştur. Adı geçen sanayi planında Yenibosna'da sanayi kurulması öngörülmediği halde, Londra Asfaltı'nın sağladığı ulaşım kolaylığı, sanayi için bol ve ucuz arazinin varlığı ve işçi sağlanmasındaki kolaylıklar gibi nedenlerle, sanayiciler şehre yakın Yenibosna gibi köylerde tesis kurma kolaylıklarından yararlanabilmek için buraları tercih etmişlerdir. Yenibosna'ya ilk gelen tesislerin başında dokuma (örneğin Altınyıldız), gıda maddeleri (örneğin Süt Endüstrisi Kurumu, Schvveppes vb) ve giyim eşyası (Altınyıldız'ın giyim eşyası tesisleri dışında, küçük ve fason olarak çalışan işletmeler) sayılabilir. Diğer sanayi kolları da bunları izlemiştir. Yenibosna'nın 1972'de belediye haline gelmesine rağmen, bu sanayi tesislerinin, konutların ve tarım dışı faaliyetlerin araziden plansız yararlanmaları sürmüş, hızlı nüfus artışının da buna eklenmesiyle, sonuçta ortaya konut sorunu ve altyapı yetersizliği gibi birçok şehirsel sorun çıkmıştır.

Özellikle 1970'ten sonra sanayi tesislerinin çoğalması (1980'de sayıları 60'ı aşmıştı) yerleşmenin mekânsal olarak genişlemesine yol açarken, yerleşmenin nüfusu ve ekonomik yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Önceleri tarımda çalışan nüfus sanayiye kayarken, nüfus Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelenlerle hızla artmaya başlamıştır. 19ö0'ta birdenbire iki mislinden fazla artış göstererek 1.386'ya çıkan nüfus, 1965'te, 2.776'yı, 1970'te 8.775'i bulmuş, fakat 1975'te, yani beş yıllık bir süre içinde âdeta patlama yaparak 26.424'e çıkmıştı. Daha sonraki dönemde de süren artışlarla Yenibosna'nın 1985'te 56.664, 1990'da da 98.835 nüfusa eriştiği görülmektedir. Bu nüfusun mahallelere dağılışı ise şöyledir: Fevzi Çakmak Mahallesi 15.836, Hürriyet Mahallesi 26.270, Merkez Mahallesi 9.374, Çobançeşme Mahallesi 14.273, Zafer Mahallesi 33.082.

Günümüzde 170.000 dolayında bir nüfus kütlesinin yaşadığı tahmin edilen Yenibosna'da, çevresindeki diğer yerleşmeler gibi, Trakya doğumlular egemendir. Bulgaristan göçmenleri ve Trakya'nın diğer yerlerinden, coğrafi yakınlıktan yararlanarak gelenler önem taşımaktadır. Onları Tokat, Erzincan, Sivas, Bayburt ve Malatya kökenliler izlemektedir. İstanbul'un başka yerlerinde de gözlemlendiği gibi, gelenler özellikle başlangıçta birbirlerine yakın olmayı yeğlemişlerdir. Yenibosna'da da bu olay gözlenmektedir; örneğin Fevzi Çakmak Mahallesinde en çok Trakyalılar; Zafer Mahallesinin kuzey kısmında Sivas ve Malatyalılar; Çobançeşme Mahallesi'nde Trakya, Nevşehir ve Tokatlılar; Merkez Mahallesi'nde Trakya, Kastamonu, Tokat ve Malatyalılar; Hürriyet Mahallesi'nde Bayburt, Sivas, Erzincan ve Malatyalılar bir arada ve çoğunlukta bulunmaktadırlar.

Yerleşmenin merkezi iş alanını oluşturan Yıldırım Beyazıt Caddesi dışında, Fatih, Güneşli, Atatürk, Hürriyet ve Mahmut Bey caddeleri de iş faaliyetlerinin yoğunlaştığı diğer caddelerdir. Bu caddeler ve bunlara açılan tali yollar boyunca perakende satış yerlerinden başka, özellikle giyim eşyası imali ve benzerleriyle uğraşan çok sayıda küçük atölye de yer almaktadır. Yerleşmenin büyümesine paralel olarak kentsel işlevler de çeşitlenmiştir. Çok sayıdaki ilköğretim okulu, ilkokul ve lise (toplam okul sayısı 12) gibi eğitim kurumları yanında bankalar, sağlık ocakları, poliklinik ve hastaneler de hem Yenibosna'nın, hem de çevredeki alanların taleplerini karşılamaktadır. Günümüzde Yenibosna, plansız yapılaşmadan su ve kanalizasyon gibi altyapı yetersizliklerine kadar çözümlenmesi gereken bir dizi ağır sorun barındıran, İstanbul'un plansız yapılaşmasıyla yayılmasının ve bunun getirdiği sorunların en iyi izlenebileceği yerleşmelerden biridir.

Bibi. H. Altıntaş, "Yenibosna'da Sanayi Faaliyetleri", (İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü, mezuniyet tezi), 1980; E. Tümertekin, "Effects of urban centers on rural settlements", *Reviev,* S. 14 (1972-1973), s. 97-106.

NAZMİYE ÖZGÜÇ

YENİÇERİ AYAKLANMALARI

bak. AYAKLANMALAR

YENİÇERİ KIŞLASI

bak. YENİ ODALAR

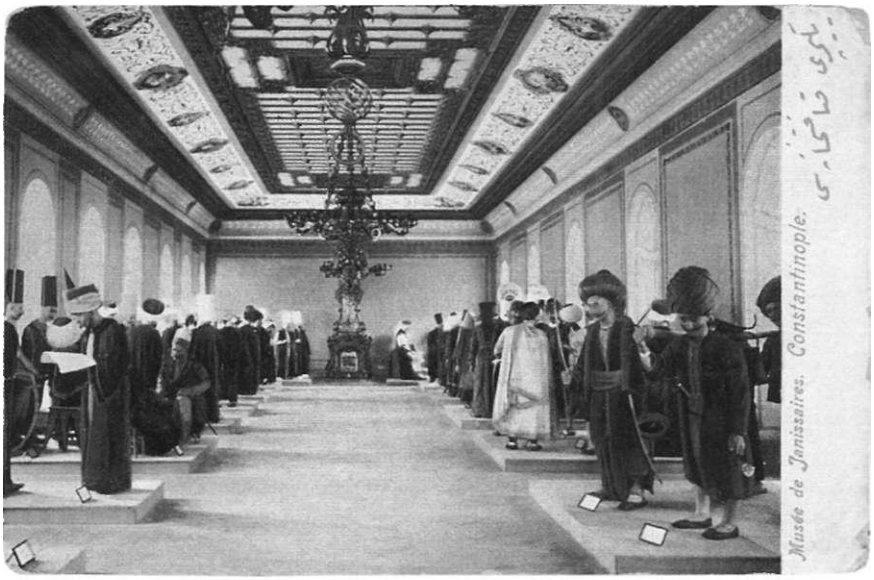
YENİÇERİ MÜZESİ

19- yyin ikinci yarısında kurulmuş müze.

Fethi Ahmed Paşa(-») 1846'da daha önce Cebehane olarak kullanılan ve 1726'da Darü'l-Esliha adını alan Aya İrini Kilisesinde İstanbul'un ilk müzesini kurmuştu (bak. Askeri Müze). Müzede öncelikle aynı bina içinde daha önce depolanmış olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişini yansıtan silahlar sergilenmişti. Bu sergileme sırasında silahlardan başka Osmanlı askeri tarihini yansıtacak orijinal malzeme yoktu, çünkü 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte bu ocakla ilgili her türlü eser de yok edilmişti (bak. Vak'a-i Hayriye). Bu nedenle Fethi Ahmed Paşa büyük gayretle eski albümlerden yararlanarak yeniçeri kıyafetleri diktirip, onlara uygun mankenler yaptırdı.

Kıyafetlerin hazırlanmasında Arifi Paşa nm modellerinden yararlanılmıştı. Hazırlanan bu mankenler asker ve sivil görevlileri temsil eden diğer kıyafetlerle birlikte Askeri Müze'nin üst katındaki kıyafet galerisine yerleştirilmişti. Ancak eserlerin çokluğu ve üst üste sergilenmesinden dolayı depo görünümü alan Askeri Müze aşırı rutubet yüzünden kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Abdülaziz döneminde (1861-1876) tekrar Harbiye Ambarı şeklini alan Aya İrini'deki "kıyafethane" denilen kıyafet seksiyonu bu binadan kurtarılarak Sultanahmet Meydanı'nda İbrahim Paşa Sarayı») yakınlarında Çadır Mehterhanesi denilen binaya taşınmıştır. Bu binaya "Yeniçeri Müzesi" adı verilmiş, manken ve kıyafetler burada sergilenmiştir.

İtalyan yazar Edmondo de Amicis») Yeniçeri Müzesi'ni şöyle anlatır: "Türkiye'nin en meşhur kişilerinin mumyalaşmış olarak bulunduğu bir hayaletler müzesi veya daha ziyade üstü açık bir kabir gibidir. Bunlar tahtadan yapılmış, boyanmış, eski âdetlere göre giyinmiş, sert ve mağrur ta-

Yüzyıl başından bir kartpostalda Yeniçeri Müzesi.
Cengiz Kahraman arşivi

vırlar içinde ayakta duran, başı yukarıda, gözleri kocaman kocaman açılmış, ellerini kılıçlarının kabzasına atmış, eski güzel zamanlarda olduğu gibi, kılıç çekip öldürmek için bir işaret bekliyormuş hissini veren kocaman heykellerdir. Önce padişah dairesi gelir. Darüssaade ağası, veziriazam, şeyhülislam, mabeyinciler ve yüksek rütbeli zabitler, başlarında rengârenk ehram, küre, kare şeklinde, kocaman, harikulade serpuşlar, üstlerinde parlak renkli, işli sırmalı ipek kumaştan kaftanlar, belleri kaşmir kuşaklarla sıkılmış kırmızı veya beyaz ipekten cüppeler, göğsü altın ve gümüş pullarla kaplanmış sırmalı ceketler, ellerinde hükümdarlara mahsus silahlar. Daha sonra padişahın kürklerini, kavuğunu, biniş iskemlesini, kılıcını taşıyan içoğlanları gelir. Sonra sihirbaz ve mabut suratlı, pırıl pırıl, tüyler içinde, başlarında Acem serpuşları, miğferler, al renkli külahlar, hilal, kozalak, devrilmiş ehram şeklinde acayip sarıklar olan, çelik çubuklar, kocaman hançerler, kırbaçlarla kapıcılar, bostancılar, baltacılar, akağalar ve siyah ağalar. Sonra beyaz bir cüppe giymiş mübarek hamisi Emin Baba ile Yeniçeri Ocağı geliyor. Mutfağın çeşitli vazifeleri ile temsil edilmiş her rütbeden ve Sultan Mahmud'un toplarıyla imha edilen ve haddini bilmez ordunun bütün işaretleri ve bütün üniformalarıyla her sınıftan asker. Sakalar, çorbacılar, aşçı ustalar, aşçı yamakları, hususi hizmetler gören askerler, tasları, sarıklarına sokulmuş kaşıkları, cüppelerinden sarkan çıngırakları, kırbaları, ayaklanmayı haber veren meşhur kazanları, keçeden yapılmış koca börkleri, enseden bele inen yatırtmaları, oymalı madeni halkalardan geniş kemerleri, dev gibi kılıçlarıyla uzun sıralar halinde birbiri arkasına geliyorlar. Saray dilsizleri, ellerinde ipek kaytanları olduğu halde, cüceler ve soytarılarla, zalim budalaların sevimsiz çehreleri ve gülünç serpuşlarıyla en sonda bulunuyorlar. Sonuna geldiğiniz zaman saray halkının ortasında Topkapı Sarayı'mn bir salonunu baştan başa geçtiğinizi sanırsınız."

Yeniçeri Müzesi 1894'teki depremde büyük hasar görmüştür. Bu afetten sonra müzenin eserleri Vezneciler'de Mısırlı Zeynep Hanım Sokağında bulunan bir yapının ikinci katma taşınmıştır. Eserler bu binada iki sene kaldıktan sonra tekrar Sultanahmet Meydam'mn sonunda bulunan Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti binasına bitişik olarak yapılan Yeniçeri Müzesine taşınmıştır (bak. Sanayi Mektebi binaları). 31 Ağustos 1899'da ziyarete açılan müzedeki objeler II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Ahmed Muhtar Paşa(->) tarafmdan yeniden düzenlenmesi sırasında Askeri Müzeye alınmış ve sergilemede kullanılmıştır.

TÜLİN ÇORUHLU

YENİÇERİLER

Dar anlamında, Yeniçeri Ocağı denilen askeri teşkilat neferleri. Ancak 16. yy'ın ikinci yarısmdan itibaren zanaat ve ticaretle de içli dışlı oldukları için, İstanbul'da şehirli halkın önemli bir bölümünü oluşturmuş, kendine has âdetleri, yaşam tarzı, siyasi kimliğiyle 19. yy'ın başlarma kadar şehir hayatına damgasmı vurmuş sosyal bir zümre.

Osmanlı yeni ordusunun (yeni çeri) kuruluş tarihi tam olarak bilinmiyor, ama 1362-1380 arasında teşekkül ettiğine kesin gözüyle bakılabilir. Ortaçağın sonlarında Batı Avrasya'da önem kazanan piyade birlMerinin ve düzenli ordulann ilk örneklerindendir. Yine o günlerin öncü teknolojisi olan barutun dünya tarihindeki en erken teşkilatlı kullanım örneklerinden biri, Osmanlı yeni ordusu olmuştur. Başında, yeni kurulan bu orduyu niteleyen "yeni çeri", giderek genişleyen kapıkulu ocakları teşkilatında, sadece bir ocağın, piyade güçlerden oluşan en büyük ve nüfuzlu ocağın adı olmuştur. Yeniçeriler önceleri, ganimet olarak sayılan savaş esirlerinin beşte birine (pençik) tekabül edecek şekilde, gazilerden merkezi devlet adına bir çeşit vergi olarak toplanan gençlerden oluşturulmuştur. Bu kaynağın yanısıra, en geç 1380'lerde başlatılan devşirme uygulaması ile gayrimüslim tebaa arasında, belirli kanunlar çerçevesinde gençler devişirilmiştir. 15. yy'ın birinci çeyreği civarından 16. yy'ın son çeyreğine kadar, ocak neferlerinin büyük çoğunluğunun kaynağı olan devşirme, 17. yy'da yavaşlamış, 18. yy'da ortadan kalkmıştır. Gerek pençik, gerekse devşirme metoduyla kapıkulu olmak üzere toplanan gençler, 8-20 yaşları arasında seçilir, en gençleri genellikle saray hizmetine ayrılır, diğerleri Türk dilini ve İslam âdetlerini öğrenmek üzere "Türk"e (yani toprak işleyen Türk rençberlerin yanına) verilirdi. Birkaç yıl bu şekilde hizmet ettikten sonra, acemioğlanı yazılırlar, 8-10 yıl kadar acemi olarak çalıştırıldıktan ve eğitildikten sonra "kapıya çıkma" denilen bir çeşit mezuniyet aşamasından geçerek asıl kapıkulu kariyerlerine başlarlardı ki, çoğu için bu yeniçeri olmak demekti. Mimar Sinan'ın "otobiyografisinde" yer alan *Olup yeniçeri çektim cefayı / Piyade eyledim nice gazayıbeytinde* ifade edildiği üzere, yeniçerilik meşakkatli bir meslekti, ama tüm Akdeniz havzası ve Avrupa ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek ve düzenli bir maaş, sakatlık ve emeklilik (oturak) hakları, bölüklerin ortak yatırım ve zaruret fonları diyebileceğimiz "orta sandığı" kurumunda billurlaşan bir dayamşma ortamı, bu mesleği orta ve yeni çağların koşullarında göreli olarak cazip kılmıştır.

İlk kez 1389 Kosova Savaşinda askeri varlıkları kaynaklara yansıyan yeniçerilerin yıldızı, asıl ateşli silahların kritik bir rol oynamaya başladığı 15. yy'ın ortalarına doğru parlamıştır. Orta Avrupa'da geliştirilen Wagenburg taktiklerini kullanan Macar orduları ile Osmanlı ordularının karşı karşıya geldiği 1443 ve 1444'te savaşm dengelerini Osmanlıların lehine çeviren unsur yeniçeriler olmuş, İstanbul'un fethinde bu prestijlerini pekiştirme fırsatı bulmuşlardır. Fethin efsane kişiliklerinden Ulubatlı Hasan, yeniçerilerdendir.

Fetihten sonra ocağın merkezi İstanbul olmuştur. Kalelerde ve taşrada görev yapan yeniçerilerin mevcudu bir süre sonra büyük rakamlara ulaşmışsa da çeşitli yörelere yayılan ocaklılar arasındaki dayanışma ve ortak kimlik çözülmemiş, bu açıdan ocağın kalbi payitahtta atmıştır.

İstanbul'da yeniçerilerin kışlaları, şimdi Şehzadebaşı diye bilinen semtte yapılmıştır. Acemioğlanlarmm kışlaları da aynı yerdeydi. 1509'da şehre çok hasar veren ve halkın "küçük kıyamet" diye adlandırdığı depremden sonra binalar ahşap olarak yeniden yapılmış, daha da soma, 1540 civarında, Şehzade Camii Külliyesi'ne yer açmak üzere çoğu yıkılmıştır. Bu meyanda yeniçerilerin büyük çoğunluğu Aksaray ile Horhor arasında yeni ve geniş bir kışla mahalline yerleştirilmişlerdir. Yeni Odalar(->) diye bilinen bu kışlalar, Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'da(-t) bir miktar yeniçeri bırakılmışsa da, 1826'ya kadar ocağın üssü

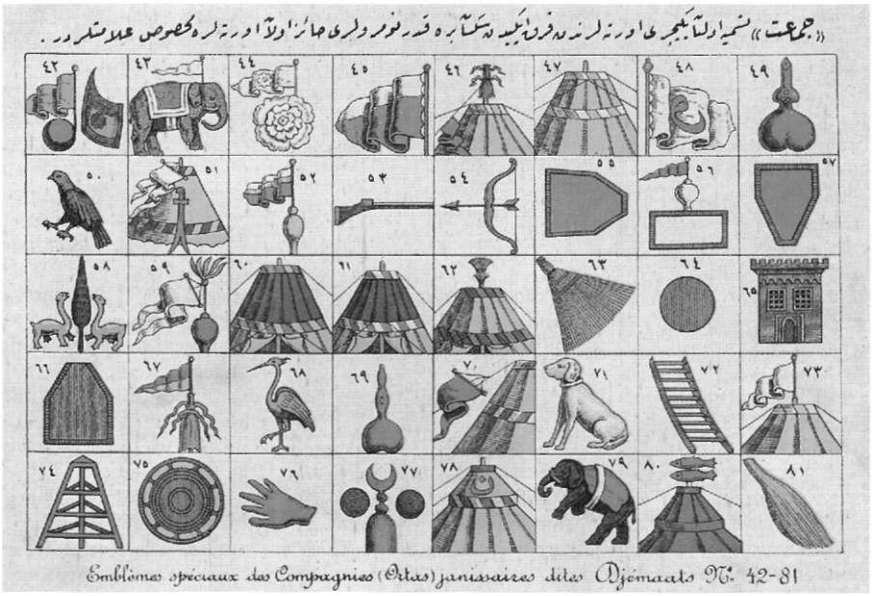
olma konumunu sürdürmüştür. 16. yy'm ortalarından itibaren sayıları hızla artan evli yeniçeriler kendi evlerinde oturdukları için 17. ve 18. yy'larda şehrin çeşitli mahallerinde yaşayan ocak mensupları vardı. Ayrıca bekâr odaları ve yatılı kahvehaneler birçok yeniçerinin yaşadığı mekânlardı. Ancak, nerede yaşarsa yaşasın her yeniçerinin mensup olduğu odaların (yani bölüklerin) ve bir bütün olarak ocağın, tören ve ritüellerinin yer aldığı, kazan ve sancaklar gibi değerli eşyalarının ve sembolik ağırlıklarının bulunduğu en önemli mekân, Yeni Odalar ve önündeki Etmeydam'ydı(->).

Mesela 18. yy'daki çehresini daha ayrıntılı tanıdığımız bir âdet gereğince, her sabah ocağın seğirdim ustaları tarafından mezbahadan Etmeydam'na getirilen sığır etleri, gülbank çekildikten sonra ortalara dağıtılırdı. Sultan ile kapıkulları arasındaki nimet ve hizmet karşılıklılığına dayanan bir çeşit "mukavele", genellikle buna benzer mutfak (ocak) dünyası ile ilgili simgelerde ve ritüellerde ifadesini bulmuştu. Galebe divanında Topkapı Sarayı'nda verilen çorbayı içmemek hoşnutsuzluğun, daha da iyi bilindiği üzere, orta kazanlanm ya da ocağın Hacı Bektaş Veli tarafından kutsandığı düşünülen kazan-ı şerifini yeriden kaldırmak, tam bir isyan hazırlığının ifadesiydi. Orta mutfakhaneleri o kadar hürmet uyandıran yerlerdi ki, suç işleyen yeniçeriler burada tutuklu bulundurulurlar, aşçıbaşılar odaların en saygın zabitanmdan sayılırlardı. Yeniçeriler, siyasi eylenkerine genellikle Etmeydanı'nda toplanarak ve ant içerek başlarlardı.

Ocağın sosyal, idari ve siyasal hayatında önemli rol oynayan bir diğer mekân, Ağa Kapısı(->) yani yeniçeri ağasının konağı ve müştemilatı olmuştur. İdari işlerin yanışını, ocak mensuplarım ve ocak kanunlarını ilgilendiren meselelerin görüşüldüğü ağa divanı da burada toplanırdı. Geniş bir avlu etrafında yeniçeri ağasının ve katar ağalarının makamlarını, büyük bir camii, zindanı, çeşitli köşkleri, çardakları ve hizmet binalarını barındıran Ağa Kapısından, acemi ve yeniçeri zanaat erbabının hizmet ettiği imalathanelerden oluşan bir de çarşı vardı. "Köşklü" adı verilen acemioğlanlarmın hizmet ettiği ve yangın kulesi olarak kullanılan, yüksek bir camlı köşk de sarayın dahilindeydi. Ayrıca meşhur bir Tekeli Köşkü vardı ki, geniş bir açıdan şehrin birçok mevkiine nazır olan bu köşkte yeniçeri ağasının kışın karlı fırtınalı bir gününde sadrazamı ağırlaması âdeti, şehirlilerin muhayyilesinde önemli bir yer tutmuş olmalı.

Ocağın kaldırılmasıyla birlikte vuku bulan büyük tahribat sonucu, bu binalardan, Şehzadebaşı'ndaki gösterişsiz Acemioğlanları (bugün "Acemoğlu") Hamamı hariç, eser kalmamıştır. Yeni Odalar topa tutulmuş ve yakılmış, Eski Odalar yıktırılmış, kısmen yanan ve yıkılan Ağa Kapısı şeyhülislamlığa ait olarak yeniden inşa edkmiştir (bugün İstanbul Müftülüğü olarak kullanılmaktadır).

İstanbul ve genel olarak Osmanlı şehircilik tarihi açısından bakıldığında, yeniçerilerin varlığı askeri kimlikleriyle sınırlanamaz. Sefer dışmda, güvenlik ve itfaiye hizmetleri başta olmak üzere devlet sektöründe çeşitli görevleri üstlenmişlerdir. İstanbul'da asayişi sağlamak üzere oluşturulan kullukları») onlar beklemiş, bir zamanlar şehri doğal afetler gibi sık sık tehdit ve tahrip eden yangınları söndürme vazifesi onlardan beklenmiştir.

Yeniçeri ortalarının alametleri (42-81. ortalar).
Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, I, İst., 1909

Yeniçerilerin iktisadi hayata katılmaları, oldukça erken dönemlere gider. Hiç olmazsa mal mülk sahibi olarak dükkânlarını kiraya verenler arasında yeniçerilere daha 1490 tarihli bir belgede rastlanır. 16. yy'm başlarındaki belgelerde çift çubuk sahibi yeniçeriler çıkar karşımıza. Bu erken devirlerde çoğunun bekâr olduğu kesindir, ama Lampo di Birago daha 1452'de Edirne'de evli yeniçerilerden söz eder. 16001ere doğru, yeniçerilerin iktisadi hayattaki varlıklarının ve evli barklı efradın dikkatini çekecek ve Osmanlı yazarlarını endişelendirecek bir hal alması, ocağın mevcudunun artması ve sosyal kompozisyonunun değişmesi olgularına bağlıdır.

Devşirme usulünün zaman içinde terk edilmesi ve ocağın mevcudunun artması olgularını "yozlaşma" olarak değerlendirmek, sosyaİ ve askeri zaruretleri göz ardı etmek anlamına gelir. Birtakım yolsuzluklar muhakkak yapılmış, hattâ büyük boyutlara ulaşmış, mesela seferde ölenler (mahluller) kaydedilmeyerek onların maaşları devlet hazinesinden toplanmaya devam edilmiş ve ocak zabitleri arasında pay edilmiştir (bu açıdan, ocak zabitleri Avrupalı meslektaşlarından pek farklı değiller, çünkü aynı yolsuzluk 17. yy Avrupa ordularında da görülmüştür). Ancak, Avrupa'da yeniçağa damgasını vuran "askeri devrim'în önemli bir boyutu, orduların büyümesidir. Ayrıca, ateşli silahların ve piyadenin önemi artmış, dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nın nitelikleri daha da rağbet kazanmıştır. İşte bu tür teknolojik ve askeri gelişmelere bağlı olarak ocağın mevcudunun artması elzem olmuşsa, bu İhtiyacın devşirme uygulamasını genişleterek karşılanamayacağı açıktır. Belki isteksiz ama gerçekçi Osmanlı yöneticileri, devşirme çocuklarını (kul oğulları) ve hattâ yakınlarını da (kul karındaşları) ocağa kaydederek devşirmeyi esnetmenin yanısıra, özellikle maaşa bağlanmak isteyen Müslüman doğumlu gençleri ocağa kabul ederek 16. yy'm sonlarından itibaren yeniçerilerin sosyal kompozisyonunun hızla değişmesine yol açmışlardır.

Yeniçeri tipleri: Karakullukçular, ortada usta.
TETTV Arşivi

Öte yandan ocak mevcudunun artması maliyeye büyük bir yük getirdiği için, 17. yy'dan başlayarak Osmanlı reformculuğunun gündemindeki en önemli maddelerden biri, başta yeniçeriler olmak üzere kul olarak kayıtlı olanlarm sayılarını azaltarak hazineye nefes aldırmak olmuştur. Bu eğilim ile ordunun büyümesi eğilimi arasındaki uyumsuzluk, 17. yy Osmanlı idari ve siyasi hayatında sürekli bir gerilim öğesiydi. Askeri zaruretlerin ötesinde, ocak, şehre göçen nice insan için ekmek kapısı olduğundan, bir çeşit sosyal güvenlik işlevi görüyordu ve bugünkü KİT'ler gibi, devletin mali disiplin ve babalık arayışlarının çatıştığı fay hattında depremlerle hayatını sürdürüyordu.

16. yy'ın sonlarından itibaren, ocağın mevcudu inişli çıkışlı, ama gittikçe yükselen bir eğri ile ifade edilebilir. Mali disiplin hevesi ne kadar güçlü olursa olsun, bilhassa askeri zaruretlerin karşısmda uzun süreli olamıyordu. Mesela, 1692'de, yani 2. Viyana kuşatması sonrası bozgunlarının sürmekte olduğu dönemde, İstanbul'da bulunan Kont Marsigli kendi gözleriyle gördüğü şu tabloyu resmeder: "Bütün şehrin sokaklarında 'kapıya çağırtmak' denilen sultanın beyannamesinin sureti neşrini ve daveti gördüm. Bu beyannamede yeniçerilere yevmiye 8 akçe verileceği beyan ediliyordu... Keza seferden sonra oturaklara mahsus olan tahsisatın dahi verileceği beyan ediliyordu. Keza tertip harici olarak bazı imtiyazattan ve ticaret ve sanayi ile iştigal etmek gibi şeylere müsaade olunacağından dahi bahsedilmekte idi... İşbu ilanatm ertesi günü başçavuş İstanbul'un en geniş meydanına gelerek... orduya kayıt ve kabulü arzu edenlere nezaret eylemekte idiler. Beyannamede tadat edilen imtiyazat ve vaitler pek büyük olduğu halde ben büyük bir arzu ile yeniçeriliğe kayıt ve kabulü arzu edenleri çok az olarak gördüm." Bu olaydan 9 yıl sonra, 1701'de yeni bir reform hamlesi olarak, 70.000'i bulmuş olan ocak mevcudunun yarıya indirildiğini görüyoruz. Ama bu disiplin muhafaza edilmemiş, yeniçerilerin sayıları yeniden artma temayülüne girmiştir.

Zaten, 1730 tarihli Patrona Halil Ayaklanmasından sonra devletin bu konuya yaklaşımı değişmiştir. Ocaktan maaş alma imkânı sağlayan "esami" zaman zaman satışa çıkarılmış ve kısmen iç borçlanmaya yarayan bir çeşit devlet tahviline dönüştürülmüştür. Mesela 18. yy'm sonlarında ulemadan birinin terekesinde 12.700 küsur akçelik yeniçeri esamisi bulunmuştur. Ocak mevcuduna yönelik daha önceki mali reform tavrının değişmesiyle, yeniçerilerin sayısı iyice artmıştır. D'Ohsson'a göre bu dönemde, asker sayılabilecek 120.000 yeniçeri vardı, bunların 20.000'i İstanbul'daydı; ayrıca 150.000 kadar askerlikle ilgili olmayan esami sahibi vardı; sayısını tahmin dahi edemediği bol miktarda yeniçeri taslakçısı vardı ki bunlar maaş almıyorlar ama bağlandıkları ortamın dayanışma ağından, iş ilişkilerinden, itibarından ve tabii yeri geldiğinde bilek gücünden yararlanıyorlardı. Belki de bu esneklik sayesinde Osmanlı Devleti, 1589-1730 arasında, sadece oturaklılarmı sayarsak, 10 kapıkulu isyanı gördüğü payitahtında, 1730-1807 arasında önemli bir isyanla karşılaşmamıştır. Her halükârda, ocak defterleri 1730'dan itibaren "ocak bezirganı" denilen özel girişimcilere ihale edilmiş, onlar da bu işi büyük bir gizlilik içinde yürütmüşlerdir. 1760'ların İngiltere Elçisi Yahudi Zonana, ailesinden bir ocak bezirganına yeniçerilerin sayısını sorduğunda aldığı cevap, "Bunu ancak sultana söylerim, o da kellemi uçurmakla tehdit ederse" olmuştur.

Ocak mensupları her dönemde, çeşitli kavim, dil, din, mezhep kökenlerinden gelerek şehrin zaten baş döndürücü çeşitliliğini daha da karmaşıklaştırmışlardır. Devşirme uygulamasının seyrelmesi ve terk edilmesi sürecinde de, çoğunluğu Müslüman ama yine envai çeşit kavim ve dil kökenlerinden, mezhep eğilimlerini pek iyi bilmediğimiz (Osmanlı yazarlarına göre "bi-din ve bi-mezheb") Türkler, Arnavutlar, Kürtler, Boşnaklar. Lazlar (Evliya Çelebiye göre dilleri boğazına balık kılçığı kaçmış insanların konuşmasına benzeyen) çeşitli Kafkasyalılar, Rum, Ermeni, Slav ve Avrupalı Hıristiyan kökenli mühtediler, anakronizme düşmeden "etnik grup" diye tanımlayamayacağımız nice taifeden kopup kapağı İstanbul'a atmış nice genç insan, Yeniçeri Ocağı'na ve kimliğine sığınmış, bu çerçevede hem bir ekmek kapısı, hem de bir eş dost çevresi kotarma arayışlarına cevap bulmuşlardır.

Bu gençlerin kimisi, olağan anlamında esnaflıkla ve ticaretle, kimisi zorbalıkla iştigal etmiş, bazen bu kategoriler birbirine karışmıştır. Özellikle tekelci lonca sisteminin kalıplarını kıramadıkları için çoğu, seyyar satıcılık, tellaklık gibi pek makbul addedilmeyen, hattâ sık sık kovuşturmaya uğrayan mesleklerde çalışmış, loncalara mensup çarşı pazar esnafının dışında bir çeşit "lümpen esnaf zümresi oluşturmuşlardır. Kelimenin çağrıştırdığı üzere, kanunsuz işlere ve düzenli toplumun "sefahat hayatı" dediği hayata yakın olanlar da bunlar olmuştur. Öte yandan ocağa asker olarak girmiş ve asli kimliğini bu şekilde tanımlayan nice yeniçeri de ticaret hayatının ya da zorbalığın tadını almış, dolayısıyla yeniçerilerin iktisadileşmesi (ya da bir diğer perspektiften, iktisadi hayata girmesi, ama rasyonel ve sivil olamadığı için "iktisadileşememesi") denilen olgu, iki yönlü olarak gelişmiştir. Bir yandan hariçten gelip Yeniçeri Ocağı'na yazılan ama öncelikle serbest meslek icra edip para kazanma yoluna giren "lümpen esnaf, buyandan da Yeniçeri Ocağimn içinden yetişip gözünü dışarı çevirenler. Haliyle bu iki yönlü gelişme zamanla örtüşmüştür. Ocak mensupları arasında lonca mensubu ve çarşıda pazarda dükkân sahibi olanlar varsa da, özellikle ocak zabitlerinin kimi zaman büyük sermaye ile büyük kârlar peşinde koştuğu ticaret faaliyetleri olmuşsa da, yeniçerilerin "esnaflaşması" olgusunun sosyal tabanı ve mahiyeti daha çok yukarıda tasvir ettiğimiz şekliyle anlaşılmalıdır.

Bu sosyal zümrenin ortaya çıkması, 16. yy'ın sonlarına doğru Osmanlı şehirlerinde ve toplum hayatında yepyeni rüzgârlar estiren kahvehanelerin yayılmasıyla eşzamanlı olmuş, kendilerine has sosyokültürel dünyalarını kurdukları mekânlar odalarm yamsıra kahvahaneler olmuştur. Zamanla yeniçeri kahvehaneleri diye adlandırılan işletmeler açılmış, hattâ değişik ortalar kendi kahvelerini işletme yoluna gitmiştir. Törenle açılışını yaptıktan sonra bu mekânları orta nişanlarıyla ve o çevrenin sembolleriyle süsleyen yeniçeriler kahvehanelerde hatırı sayılır bir edebiyat yaratmışlardır. 17. ve 18. yy'larda Kul mahlasıyla şiir yazan saz şairlerinden birçoğunun, mesela meşhur Âşık Ömer'in, ocağa mensubiyeti bilinir. Büyük kısmı muhakkak mütevazı olan bu kahvehaneler arasında son derece gösterişli olanları ve ünlü ustaların elinden çıkanları da vardır. Çardak İskelesi'ndeki meşhur yeniçeri kahvehanesi, Çardak Kulluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa'nm şiirine şöyle yansır: *Pek mükellef yapmış kalfası Balyan /Kahve değil kurmuş bir koca dalyan /İçinde cem olmuş peripeykerler / Türk, Urum, Ermeni, Frenk, İtalyan.*

Yeniçerilerin Bektaşîliği, bütün yeniçerilerin Bektaşî tarikatına mensup olduğu, itikaden de Bektaşîler gibi olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu bağlantının ne zaman geliştiği tam olarak belli değilse de, 15. yy'm sonlarında hiç olmazsa söylentisinin olduğu, Âşıkpaşazade'nin itirazlarından anlaşılıyor. 16. yy'm sonlarında ocağa Bektaşî Ocağı, zabitlerine de Bektaşî ağaları diye hitap etmek olağan hale gelmişti, ama aynı yüzyılın sonunda Yenikapı Mevlevîhanesi'ni yaptıran kişi Yeniçeri Ocağimn kâtibidir. Başka başka tarikatlara mensup daha birçok yeniçeri saymak mümkün. Belki de 17. yy'da bir yazarın söylediği gibi ocağın Bektaşîliği, Hacı Bektaş Veli'ye duyulan saygıdan ibarettir, itikadi bir tarafı yoktur, ama ocak içinde birtakım Bektaşî babalarının bulunduğunu da hatırlamalıyız. Bu konu ciddi bir araştırmaya muhtaçtır.

Bu renkli, hareketli zümrenin âdetleri ve yaşam tarzı, birçokları tarafından "sefihane" addedilse de, birçoklarını özendirmiş, yeniçeri kökenli argolar ve modalar İstanbul kültürünü derinden etkilemiştir. 18. yy'm başında (bir Frenk icadı olan) tulumba, önce teknolojik bir yenilik olarak itfaiyeci acemioğlanları ve yeniçeriler arasında revaç bulmuş, giderek 20. yy'm başlarına kadar İstanbulluları saran "tulumbacı" altkültürüriü (yine kendine has rituelleri, kahvehaneleri, şiirleri ile) bu zümreler inşa etmiştir. Yine 18. yy'da "Cezayir kesimi" modası bu kesimden çıkmış, kibar aile çocukları, bıçkın ve delikanlı tiplerin sokaklarda boy gösterdiği bu acayip giysiyi ve göğüs kıllarını tarayıp boncuklarla süsleme âdetini taklit etmişlerdir. İşte bu sosyoiktisadi ve sosyokültürel gelişmelere bağlı olarak, yeniçerilerin siyasi katılımının da mahiyeti değişmiştir, askeri ayaklanmalar giderek birer sosyal isyana dönüşmüştür.

Yeniçeri tipleri: (soldan sağa) kulluk neferi, keçeli, odabaşı, kulluk bayraktarı (solda). Çorba dağıtmaya giden yeniçeriler: başkarakullukçu, karakullukçu ve orta sakası. *TETTV Arşivi*

Daha askeri açıdan rüştünü yeni ispat ettiği 15. yy'm ortalarında Yeniçeri Ocağı siyaset dünyasında da varlığını hissettirmeye başlamıştır. 1446 Edirne Buçuktepe Isyanı'ndan sonra, yeniçerilerin siyasi ağırlığı sürekli olarak hissedilmiş, merkezi yönetimin baş kaygılarından biri, bir yandan ocaktan bir güç unsuru olarak yararlanırken bir yandan da onu dizginlemek olmuştur. Yeniçerilerin İstanbul sokaklarına yayılan ilk büyük isyancı eylemi, II. Mehmed'in (Fatih) ölümüyle doğan boşlukta, 1481'de gerçekleşmiştir. 1525'te Sadrazam İbrahim Paşa'nm yokluğunda, yine İstanbul çalkalanmış, yeniçeriler çeşitli devlet büyüklerinin ve Yahudi sarrafların evlerini basmıştır. Bütün bu ayaklanmalarda, yeniçeriler bir yandan para tağşişi yoluyla maaşlarının düşürülmesine karşı çıkmışlar, bir yandan da çeşitli siyasi talepler ortaya atmışlar, ayrıca birtakım devlet büyükleri ve güç odaklarıyla ortak bir zemin bularak dayanışma yoluna gitmişlerdir. Bu özellikler ve tecrübeler, ocağın daha sonraki siyasi eylemlerini anlamak için de önemlidk. 1566'da II. Selim'in cülusu sırasında çıkardıkları huzursuzluk, tağşişle değilse dahi yine gelirleriyle, bu kez cülus bahşişi ile ilgilidir. Bu tür siyasi eylemler, Osmanlı tarihçiliği tarafından genellikle yeniçerilen edepsizliği olarak anlatılır, ama ücretli bir kesimin gelirinin düşürülmesi karşısında, hele elinde güç varsa, tepkisiz kalmasını beklemek ya safdillik ya düpedüz haksızlık olur (bak. ayaklanmalar).

16. yy'm sonlarında art arda gelişen kapıkulu isyanlarını yeniçerilere atfetmek yanlıştır. 1589 Beylerbeyi Olayı'ndan başlayarak kapıkulu sipahilerinin gerçekleştirdiği bu ayaklanmalara yeniçeriler karışmamış ya da hükümet tarafında yer almışlardır. Yeniçerilerin sosyal bir zümre mahiyetini kazanmaya başladıktan sonra gerçekleştirdiği ilk büyük isyan 1622 Genç Osman Vakası'dır. Ocağın lağvedileceği söylentileri, yeniçerileri harekete geçiren en önemli sebeptir belki, ama II. Osman») daha tahta çıkar çıkmaz yeniçerileri disiplin akma almak adına onları gücendirecek çeşitli adımlar atmış ve bu arada şehir halkından da çeşitli kesimleri yabancılaştıracak şekilde davranmıştır. Naima'mn "cumhur" diye nitelediği isyancılar, yeniçeriler ve onlarla birlikte hareket eden "şehirliler"den oluşmuştur. Ancak burada bütün şehir halkı değil, sosyoiktisadi olarak yeniçerilerle kaynaşan belirli zümreler kastedilmiştir. İsyana katılan kullardan Tûgî'nin, isyanckarrn "ehl-i şûk" ile aralarının gergin olduğunu kade etmesi, şehir halkından bir kısmının isyancılara dahil olmadığım gösterir. Zaten, çarşı pazar ehlinin doğrudan katıldığı isyanlar dışında, bütün isyanlarda, hiç olmazsa potansiyel olarak, bu tür bir gerginlik söz konusudur. İsyancı elebaşıları dükkânlara el sürülmeyeceği konusunda vaatlerde bulunurlar ve genellikle de kısa vadede rasgele çapulculuğu engellerler. Yine de kimi zaman, hele isyancı faaliyetin ve istikrarsızlığın uzun sürmesi hallerinde, yeniçeriler çarşı ehli esnafı karşılarına almaktan kurtulamazlar.

1632, 1648, 1655, 1687, 1703, 1730 yıllarında da ya sultanları tahtından ya da vezir ve çeşitli yöneticileri makamlarından eden yeniçeri isyanları, istanbul'u birbirine katmıştır. Siyasi çalkantıların her birinde değişik sosyal katmanlarla koalisyon ve gerginlik yaşanmıştır. 1651 ve 1688'de yeniçeriler esnafı karşılarında bulmuştur. En geniş koalisyon, 1703 Edirne Vakası'nda gerçekleştirilmiştir: Sevilmeyen Şeyhülislam Feyzullah Efendi'den ve Edirne'de oturmaktan vazgeçemeyen sultana karşı, yeniçeriler, ulema, ve İstanbul esnafı, çeşitli toplantı ve pazarlıklardan soma, bklikte hareket etmeyi kararlaştırmış, bu kesimlerden binlerce insan İstanbul'dan Edirne'ye yürümüştür. Bir yeniçeri şairin başarıyla ifade ettiği gibi bir şehrin, İstanbul'un isyanı olmuştur: *İstanbul coştu da huruç eyledi / Din davasındadır kul padişahım/Bu şehr-i muazzam sana neyledi / Din davasındadır kul padişahım.* İsyan başarıyla sonuçlanıp da tahta yeni bir sultan (III. Ahmed) geçirilirken kendisinden İstanbul'da oturacağına dair söz vermesi istenmiştir. III. Ahmed'in bu talebi kabul etmemesi pek düşünülemezdi herhalde zira ortaklıkta tuhaf fikirler dolaşmaya başlamıştı. Gerçi daha 17. yy'm sonlarında Osmanlı ailesi yerine Kırım hanlarının geçebileceği konuşulmuştur, ama 1703'te muhayyilesi daha da geniş bir yeniçeri zabitinin önerdiği, Osmanlı siyasi düşünce tarihinin en radikal örneklerindendir: Çalık Ahmed hanedanı kaldırıp yerine "Cezayir ve Tunus ocakları gibi cumhur cemiyeti ve tecemmu devleti" kurulmasını teklif etmiştir.

1730 Patrona Halil Ayaklanması'nda bk hamam tellağıyla birkaç yıl önce seyyar satıcılık yaparken İstanbul'dan kovulmuş bir manav, yeniçeri ocakdaşlarıyla birlikte sultanı değiştirmiş, çeşitli devlet adamlarını ya makamlarından ya canlarından etmiş, ama hiçbir köklü değişiklik getirmedikleri Osmanlı siyasi yapısının çarkı içinde, daha önceki nice "başarılı isyancı" gibi, yok olup gitmişlerdir. Yine de gösterdikleri tepkilerden yola çıkarak isyancıların kafasındaki İstanbul tasavvuruna bakabiliriz ve Sa'dâbad'daki kasırları ve bahçeleri İstemediklerini görürüz. Ama buradan Frenk âdet ve icatlarına karşı oldukları sonucuna varmamah, zira matbaaya dokunmamışlardır. (Zaten matbaanın kurulmasında önemli bir rol oynayan Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Yeniçeri Ocağı'ndan değil midir?)

Devlet ile yeniçeriler arasındaki, 17. yy'dan itibaren giderek gerginleşen ve 19. yy'm başlarında nihai patlama noktasına ulaşan çatışma, basit bir reformcu/ilerici/Batıcı-gerici/şeriatçı/istemezükçü ikilemine indirgenemez. Merkezi devletin gücünü yeniden tesis etmeye yönelik reformcu projelerin karşısında yeniçeriler, bilinçli veya bilinçsiz, ocağın, taalukatınm ve onlarla birlikte hareket etmeyi yeğleyen çeşitli kesimlerin gözetilmeyen çıkarlarını ve geleneklerini temsil eden, savunan bir güç oluşturmuştur. Hattâ zamanla, fiili olarak, yarı sivil bir çeşit siyasi partiye dönüşmüştür. Bazı ayan ile devlet arasında imzalanan meşhur Sened-i İttkak'tan bir yıl önce, 1807'de, bu tür bir hukuki mukavele ilk Yeniçeri Ocağı ile devlet arasında bir şer'i hüccet olarak imzalanmış ve kadı sicillerine kaydedilmiştir. 1810'da yeniçeriler, devleti küçültme deyiminin somuta dökülmesi sayılabilecek bir şekilde, sultanın yeniçerilerin şikâyetlerini dinlediği (ve törenlik alayları seyrettiği) Alay Köşkü'nün fazlasıyla yüksek olduğunu ifade etmiş, binayı küçülttürmüşlerdir. Osmanlı reform tarihinin en kararlı ve istikrarlı kişiliği olan II. Mahmud, bu tür güçlerin, reformların hakkıyla uygulanmasına izin vermeyeceğini gayet iyi anlamıştır. 1826'da, yeni metotlarla eğitilmiş ve yepyeni silahlarla mücehhez bazı birlikleri ve ne zamandır kazanmaya çalıştığı ulemanın teşvikiyle sancak-ı şerifin») akma toplanan şehir halkından bazı kesimleri, Yeni Odalar üzerine sürmüş, önce odalar topa tutulduktan sonra büyük bir yeniçeri kırımı yaşanmıştır.

Vak'a-i Hayriye(->) olarak adlandırılan bu olay, İstanbul halkının katılımıyla yeniçerilerin ortadan kaldırılması şeklinde anlatılır. Tam bu noktada sorulması gereken soruyu, İstanbul tarihçiliğinin yüz akı Reşad Ekrem Koçu(->) sormuştur "Mahalleler halkının takım takım sancak altına koşduğunu yazan vak'anüvisler o mahalleler halkmin en az yarısının yeniçerilikle bağları olduğunu niçin unutmuşlardı?" Sadece ocak mensuplarını ve taslakçılarım değil, aile, dostluk ve gönül bağlarını da göz önünde bulundurmalıyız burada. Bu konuda belki de en iyi örnek, şehrin namlı çengilerinden Tırnovalı Benli Behiye'dir. Yeni Odaların ateş altında olduğunu duyan Behiye, âşık olduğu genç Berber Mustafa'yı kurtarmak için "yalınayak hem zımmiye avret gibi başı açık... destinde şişhane tüfenk" kışlalara koşmuş ve orada hayatım yitirmiştir.

1826 iç savaşı, İstanbul'un tarihinde en önemli dönüm noktalarındandır. Bu olaydan sonra, II. Mahmud'un yeni nizamı şekillenmeye başlamıştır. Hiç olmazsa bazı İstanbullar bir süre 1826'dan öncesini ve sonrasını birbirinden ayırmak üzere "yeniçeri zamanı" ve "yeni nizam" (daha sonra Tanzimat) eksenli bir dil kullanmışlardır. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesK-») mensuplarından, 1826 vartasını nispeten hafif atlatan Kethüdazade Arif Efendi'nin menkıbeleri arasında efendinin şöyle bir tespiti yazılmıştır: "Yeniçeri zamanında Beyoğlu'nda erganonlu (yani, orglu) kiliseye gider... ve başımdan kavuğumu çıkarmazdım... Ve vaktinde İngiliz balosuna dahi giderdim... Ama nizam çıkıp yeniçeri lağv olduktan sonra gitmedim."

Bibi. B. Bennassar-L. Bennassar, *Les Chrétiens d'Allah: L'histoire extraordinaire des renégats. XVF-XWF siècles,* Paris, 1989; V. Demetriades, "Some Thoughts on the Origins of the Devşirme", *The Ottoman Emirate (1300-1389),* Rethymnon, 1993, s. 23-33; C. Kafadar, *Janissary-Guild Relations, Solidarity and Conflict,* lst., 1994; *Kavânîn-i Yeniçeriyân,* (haz. I. Petrosyan), (tıpkıbasım), Moskova, 1987; R. E. Koçu, *Yeniçeriler,* lst., 1964; C. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages,* I-II, Oxford, 1924; ay, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century,* Londra, 1937; Uzunçarşılı, *Kapıkulu,* I-II.

CEMAL KAFADAR

YENİÇERİLİĞİN KALDIRILMASI

bak. VAK'A-İ HAYRİYE

YENİKAPI

Suriçi'nde Marmara sahilinde, Samatya(->) ile Kumkapı(->) arasında kalan semt. Büyük ölçüde Langa(->) semtiyle iç içedir. Langa'nın sahil bölümü sayılabilir. Kuzeyden Unkapanı'ndan gelen Atatürk Bulvarı'mn(->) denize doğru devamı olan Mustafa Kemal Caddesi'nin iki yanma yayılır. Yenikapı Tren İstasyonu semtin merkezi sayılabilir. İstanbul'un, topografyası çağlar boyunca en fazla değişmiş bölgelerinden biridir. İdari bakımdan, Mustafa Kemal Caddesi'nin batısı Fatih, doğusu Eminönü ilçelerine bağlı olduğundan, semt de her iki ilçe üzerindedir.

Bizans döneminde, bugünkü Yenikapı'nm bulunduğu yörenin liman bölgesi olduğu sanılmaktadır. İstanbul'un Marmara'daki eski limanlarının(->) yeri tartışmalı olmakla birlikte Eleutherius Limanı ya da Eleutherius Mahallesi'nin limanı denilen liman, Janin'e ve genel kabule göre bu bölgede bulunmaktaydı. Bu liman ve aym doğal koyda, hemen batısında yer alan Theodosius Limanı(->), Bayrampaşa Deresi'nin getirdiği alüvyonlarla kısa zamanda dolduğundan, çağlar boyunca dönem dönem terk edilmiş, dönem dönem temizlenip yeniden açılmış olmalıdır. Bu bölgedeki limanlar, Bizans döneminde, Mısır'dan gelen buğdayın boşaltıldığı ve çevrede bulunan ambarlara depolandığı yerlerdi. Yine günümüzün Yenikapı'sının doğu kesiminde, adı kaynaklarda ilk defa 14. yy'da geçen Heptaskalon Limanı'nın(-») da burada bulunduğu sanılıyor. Büyük olasılıkla buradaki limanın batı bölümleri dolunca yeni liman Kumkapı yönünde, Yenikapida inşa edilmiştir.

Bu liman bölgesinin alüvyonlarla dolması ve terk edilmesinden sonra burada bostanlar ortaya çıkmış ve yöre Vlanga diye anılmaya başlanmıştır. Osmanlı döneminde de Langa bostanları ününü korumuş; Marmara sahiline doğru, dolgu bölgede zamanla bir yerleşme oluşmuştur.

R. Janin(-i) adım Langa Yenikapısı olarak verdiği sur kapısının Yunanca adının bilinmediğini, ancak bazı arkeologlarm bu kapının Kontoskeles Kapısı olduğunu sandıklarını yazar. Tam bu bölgede, Marmara sahil surlarının, biri limanların önünde, diğeri kara tarafmda kalan çifte surlar olduğu da bilinmektedir. Yenikapı denen sur kapısı bugünkü Yenikapı İstasyonu civarında olmalıdır.

Osmanlı döneminde Yenikapı, Langa semtinin karakteristiklerini taşıyan ve onun denize doğru uzantısı olan bir semttir. 1960'lara kadar semtin yapısında fazla değişiklik olmamış, Yenikapı, Aksaray yerleşmesinin denize açılan kapısı, tren istasyonunun da bulunduğu bir ulaşım kavşağı ve denize bakan kahvelerin, gazinolann olduğu az nüfuslu bir semt olarak kalmıştır.

Yörenin topografyasını bir kez daha değiştiren gelişme 1957-1960'ta Sirkeci-Florya sahil yolunun(->) yapılması ve bu amaçla, bu bölgede denizin bir kez daha doldurulmasıdır. Daha sonraki yıllarda Yenikapı önündeki yol ve sahil şeridi tanzim edilmiş, yeşillendirilmiştir.

Günümüzde Yenikapı tarihteki kentsel işlevlerini bir ölçüde sürdürmektedir. Marmara kıyısında, Mustafa Kemal Caddesi'nin açıldığı trafik kavşağı ve meydanın önünde deniz otobüsleri iskelesi vardır. Sahil şeridinde Samatya'dan Kumkapiya kadar, sahil yolunun deniz tarafında, üstünde halı sahalar, spor tesisleri, küçük büfeler, oturma yerleri bulunan düzenlenmiş bir yeşil şerit görülür.

Sahil yolunun tren yolu tarafında restoran, kahve gazinolar birbirini izlemektedir. Yenikapı İstasyonu'nun çevresinde küçük bir yerleşme bölgesi vardır. İskele Meydanı veya Yenikapı Meydanı da denen, sahil yolundan Mustafa Kemal Caddesine ve buradan Aksaray ve Unkapanı üzerinden Beyoğlu yakasına ulaşımı sağlayan geniş ve yeşillendirilmiş kavşak, çevreye, yoğun trafiğe rağmen ferah bir görünüm vermektedir.

İstasyonun altında bulunan Gar Gazinosu ve karşısında, meydanın kuzeydoğusundaki Çakıl Gazinosu çevrenin en eski gazinolarıydı. Yakın zamanda Çakıl Gazinosu'nun binasının yanındaki ek bölümde Bazaar adlı turistik amaçlı bir küçük çarşı açılmıştır. Kumkapı tarafına doğru da sahil yolu üzerinde bir lunapark kuruludur.

Yenikapı günümüzde ağırlıklı olarak ulaşım ve trafik kavşağı işlevine sahip, konut bölgesi olmayan bir geçiş semtidir.

İSTANBUL

YENİKAPI MEVLEVÎHANESİ

Zeytinburnu İlçesi'nde, Merkez Efendi Mahallesinde, Mevlevihane Caddesi üzerinde yer alır. Galata Mevlevîhanesi'nden(->) sonra faaliyete geçen ikinci Mevlevi tekkesidir.

Mevlevîliğin İstanbul'daki en büyük merkezi sayılan bu tekke, tam teşekküllü bir külliye niteliğine sahip bulunup, "âsitane" olarak kabul edilir. Yenikapı Mevlevîhanesi, tarikatın mistik düşünce yapısına uygun bir şekilde, diğer Mevlevî tekkeleri gibi şehrin kara surları dışmda kurulmuştur. Marmara'dan Halic'e kadar uzanan bu sur dışı bölgesi, yoğun iskân sahalarına uzaklığı nedeniyle tarih boyunca İstanbul'daki derviş zümrelerinin rağbet ettikleri elverişli bir yerleşim alam olma özelliğini taşımış ve şehir hayatını âdeta bir kuşak gibi saran tarikat faaliyetlerinin odaklandığı bir merkez şeklinde gelişmiştir.

Galata Mevlevîhanesi'nin ardından devlet ricalinin Mevlevî tekkesi kurma geleneğinin 16. yy'ın sonlarında Yenikapı Mevlevîhanesi ile sürdüğü görülmektedir. Tekke 1597'de Yeniçeri Başhalifesi Malkoç Mehmed Efendi'nin, bugün Mevlanakapı olarak bilinen sur kapısı dışmda ve Merkez Efendi Tekkesi civarındaki geniş arazisi üzerine inşa edilmiştir. Aralarında Sadrazam Mehmed Paşa ile Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa ve diğer tarikat şeyhlerinin de bulunduğu kalabalık bir törenle açılışı yapılan Yenikapı Mevlevîhanesi'nin kurucusu Malkoç Mehmed Efendi ailesi hakkında yeterli bilgi yoktur. Babası, III. Mehmed dönemi (1595-1603) devlet adamlarından İskender Ağa'dır. Mehmed Efendi'nin taşıdığı Malkoç lakabından ötürü ailesinin İstanbullu olmadığına ilişkin bilgiler mevcuttur. Diğer yandan Yeniçeri Ocağında başhalifelik görevini yürüttüğü için kendisine yakıştırılan Kocabektaş lakabı yüzünden Bektaşî olduğuna dair yanlış bir izlenim doğmuştur. Oysa başhalifelik, ocak içinden yetişmeyen ve sadrazam tarafından yeniçerilerin kontrolünü sağlamak amacıyla tamamen saraya bağlı kişilere verilen bir görevdir. Bu açıdan Malkoç Mehmed Efendi'nin Bektaşîliği bir yakıştırmadan öte anlam taşımamaktadır.

Nitekim intisabı Kemal Ahmed Dede aracılığıyla Mevlevîliğe olup, hacca gjderken uğradığı Konya'daki Mevlana Asitanesi'nde İstanbul'a döndüğü zaman bir mevlevîhane kurma arzusunu dile getirmesi ve bunun sonucunda da Yenikapı Mevlevîhanesi'ni inşa ettirmesi, onun bağlı bulunduğu inanç çevresi hakkında yeterli ipuçlarını vermektedir.

Kuruluşuna "bâb-ı rızâ" terkibiyle tarih düşürülen Yenikapı Mevlevîhanesi'nin 16. yy'a ait ilk yapıları, semahane, mescit ve 18 adet derviş hücresidir. 17. yy'm başlarında inşa ettirilen meydan odası ve matbah-ı şerif ile de tekkenin çekirdek yapı grubu şekillenmeye başlamıştır. Bu yapılardan hiçbirisi günümüze gelemediği için, üzerlerinde fikir yürütebilmek mümkün değildir. Diğer yandan Evliya Çelebi'nin verdiği ve ihtiyatla karşılanması gereken bilgiler çerçevesinde mevlevîhanenin bağlık bir arazide semahane, imaret ve 70 kadar derviş hücresinden meydana gelen bir âsitane olarak inşa edildiği öğrenilmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi, tekkenin duvarlarına Aşarî adlı bir ressamın celi hatla yazdığı ayet ve nakşettiği aslan figüründen övgüyle söz etmektedir. Sâkıb Dede ise bu ressamın Edirne Mevlevîhanesi dervişlerinden olduğunu belirterek kimliğini kısmen aydınlatmaktadır.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin ilk postnişini Kemal Ahmed Dede'dir (ö. 1601). Mevlevî şeyhi Akşehirli İzzeddin Dede'nin oğlu olup Konya'daki Mevlana Âsitanesi postnişini Hüsrev Çelebi'den hilafet almıştır. Kişiliği etrafında yaratılan efsane onu, coşkun bir sufî olarak tanıtır. Tıpkı Galata Mevlevîhanesi'nin ilk postnişini Divanî Mehmed Dede gibi karizmatik bir kişiliğe sahip bulunduğu, Malkoç Mehmed Efendi üzerindeki nüfuzundan anlaşılmaktadır. Mevlevî kültürü içindeki yerini ise Ahmed Eflâkî'nin ünlü eseri *Menâkıbü 'l-Ârifîn* 'den kısaltarak yaptığı manzum çeviriyle sağlamıştır. 4 yıl gibi kısa bir süre postnişinlik yaptıktan sonra yerine Doğanî Ahmed Dede (ö. 1630) geçer. Konya'nın sayılı zenginlerinden iken Mevlevîliğe bağlanarak Mevlevî Âsitanesi'nde çile çıkartan Doğanî Ahmed Dede'nin meşihat dönemi, hem Yenikapı Mevlevîhanesi, hem de tarikatın İstanbul'daki tarihi bakımından son derece önemlidir. Meşihatının ilk yıllarında tekkenin 1608 tarihli vakfiyesi, Rumeli Kazaskeri Esad Efendi tarafından Malkoç Mehmed Efendi adına düzenlenmiş ve mevlevîhanenin başlıca gelir kaynakları arasındaki vakıf mülkleri kayda geçirilmiştir. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği tekkeye ait 70-80 kadar dükkânın Yenikapı Mevlevîhanesi'ne gelir sağlayan başlıca kaynaklar arasında bulunduğu açıktır. Nitekim *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki* 1197/1783 tarihli arzuhal suretinde Malkoç Mehmed Efendi vakfına yapılan müdahale nedeniyle bu vakıf mülkleri zikredilmektedir. Tekkenin bu dönemdeki tarihini ilgilendiren bir başka olay da 1622'de mevlevîhane sınırları içine kagir bir köşk yaptırılmasıdır. Günümüzde mescit ve derviş odalarının bulunduğu sahada inşa ettirilen ve şeyhlerin ikametine ayrıldığı tahmin edilen bu köşkten bugün hiçbir iz yoktur.

Doğanî Ahmed Dede'nin meşihatı, IV. Murad'm (hd 1623-1640) saltanat yıllarına rastlaması nedeniyle dönemin çalkantılı siyasi hayatına da tanıklık etmiştir. Gerçekten de bu dönem, İstanbul'un gündelik hayatında giderek ağırlığını hissettiren derviş zümrelerinin son derece güçlü şeyhler aracılığıyla hem saraya karşı belli bir nüfuz kazandıkları, hem de medrese kökenli ulema ile çatışmaya girdikleri bir zaman kesitidir. Doğanî Ahmed Dede'nin çağdaşı olan şeyhler arasında Celvetîliğin(->) kurucusu Aziz Mahmud Hüdaî(->), Halvetî halifelerinden Abdülmecid Sivasî(->), Kadirîliği(->) İstanbul'a sokan İsmail Rumî ve Melamîliğin(-0 temsilcileri Idris-i Muhtelif-») ile Hüseyin Lâmekânî'nin adlarını saymak bile, dönemin İstanbulündaki canlı tasavvuf hayatını, dolayısıyla tarikatların birbirleriyle olan muhtemel rekabetlerini kavramaya yeter. Böyle bir ortamda Doğanî Ahmed Dede'nin faaliyetleri IV. Murad üzerinde büyük bir etki bırakmış ve İstanbul tarihinde Kadızadeliler olarak bilinen tasavvuf aleyhtarı medrese mensuplarının siyasi baskılarına rağmen saray halkını Yenikapı Mevlevîhanesi'ne bağlamıştır. Fakat bu başarının beraberinde getirdiği bazı olumsuzluklar da vardır. Bunlardan en önemlisi, bürokrasi içinde yükselmeye çalışan devlet adamlarının Mevlevîliğe bağlanarak tarikatın olanaklarını kendi kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmalarıdır. Doğanî Ahmed Dede' ye intisap eden ve vaktini Yenikapı Mevlevîhanesi'nde geçirdiği için Sufî lakabıyla da anılan Sadrazam Mehmed Paşa bu tür yöneticilerden olup halka karşı son derece acımasız davranışlan yüzünden hem Mevlevîliğin hem de Yenikapı Mevlevîhanesi'nin itibarını sarsmıştır.

Aslen bir Bektaşî olan Sabuhî Ahmed Dede (ö. 1644), tekkenin Doğanî Ahmed Dede'den sonraki postnişinidir. Gençliğinde Eyüplü Kasım Baha'dan Bektaşî icazeti almış ve ardından Konya'ya giderek Mevlevîliğe intisap etmiştir. Şeyh olarak tayin edildiği ilk tekke, Şam Mevlevîhanesi'dir. Daha sonra Bostan Çelebi tarafından Yenikapı Mevlevîhanesi meşihatına getirilen Sabuhî Ahmed Dede, tamamıyla Bektaşî-Melamî meşrep bir Mevlevî şeyhidir. Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân* adlı eserinde onu, "ser-bülend-i tarikat-ı ışkiyye-i mevlevî" olarak tanımlarken bu özelliğinin altını kuvvetle çizmektedir. Şiirlerinde Ruhî-i Bağdadî etkisi görülen Sabuhî Ahmed Dede, aynı zamanda divan sahibi Mevlevî şairlerindendir. Vefatından sonra yerine kendi yetiştirdiği dervişlerinden Câmî Ahmed Dede (ö. 1667) geçmiştir. Babasının ilmiye sınıfından bir hoca olmasına rağmen, Sabuhî Ahmed Dede'nin irşat halkasına katılarak ondan Bektaşî-Melamî neşesini almış ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nde odaklanan bu mistik eğilimin başlıca temsilcilerinden birisi olmuştur. Câmî Ahmed Dede'nin meşihat yılları, Kadızadelilerin tarikat ehli üzerindeki baskılarını giderek artırdıkları bir dönemdir. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'dan aldığı destekle hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Vânî Mehmed Efendi'nin kışkırtmalarıyla tekkeler basılmakta, tasavvuf zümresi üzerinde baskı uygulanmaktadır. Bu baskılar sonucunda 1666'da Mevlevîlerin sema yapmaları ve diğer tarikatların da musiki eşliğinde ayin icra etmeleri yasaklanır. Bu sırada Câmî Ahmed Dede'nin hac ziyareti için İstanbul'dan ayrılması düşündürücüdür. Yenikapı Mevlevîhanesi'ne bir daha dönememiş ve Medine'de vefat ederek oraya defnedilmiştir. Yenikapı Mevlevîhanesi, musiki yasağının şiddetle sürdüğü bu dönemde Türk musikisinin büyük ismi Itrî'yi(-0 yetiştirir. Câmî Ahmed Dede'nin dervişlerinden olan Itrî, mevlevîhaneye devam ederek tasavvuf musikisini öğrenmiş ve bütün Mevlevî tekkelerinde mukabele öncesi okunan rast naatını burada bestelemiştir.

Câmî Ahmed Dede'nin vefatıyla boşalan meşihat makamına, Kaarî Ahmed Dede (ö. 1679) atanır. Aile kökeni itibariyle Halvetidir. Sabuhî Ahmed Dede ile Câmî Ahmed Dede'nin sohbetlerine katılarak Mevlevîliğe intisap etmiş, döneminin sayılı devlet adamlarını çevresine toplamış, böylece tarikat üzerindeki medrese baskısını siyasi yollardan hafifletmeye çalışmıştır. Bu konuda en büyük yardımı, kendi dervişlerinden Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'dan aldığım belirtmek gerekir.

Pendarî lakabıyla tanman Naci Ahmed Dede (ö. 1711), teldcenin altıncı postnişinidir. Bursa Mevlevîhanesi şeyhi Zihnî Salih Dede'nin yanında yetişmiş, İstanbul'a gelerek önce Beşiktaş, ardından Galata Mevlevîhanesi meşihatında bulunmuş ve sonra 1679'da Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhliğine atanmıştır. Postnişinliği döneminde Kadızadeli zümresinin baskısı giderek azalmış ve nihayet 1684'te Mevlevîlere konan sema yasağı kalkmıştır. Naci Ahmed Dede'nin bu olay için *Gûş-i cana mülhem-i gaybî didi târihini /Mevleviler döndi cana aşk-ı Mevlânâ* ile şeklinde düştüğü tarih ünlüdür. Bu yasağın kalkmasıyla birlikte onun Fatih Camii'nde Mesnevi okutmaya başlaması, baskı döneminin tamamıyla sona erdiğini kanıtlamaktadır. Vefatıyla yerine Yusuf Nesîb Dede (ö. 1714) geçmiştir. Astronomi ve tıp öğrenimi gören Nesîb Dede, Mısır Mevlevîhanesi şeyhi Siyahî Mustafa Dede'nin dervişlerindendir. Sırasıyla Ankara, Şam ve Mısır mevlevîhanelerinde postnişinlik görevi üstlenmiş, Sadreddin Çelebi zamanında Mevlana Âsitanesi'nde "tarikatçı dede" olarak bulunmuştur. Daha sonra Yenikapı Mevlevîhanesi'ne atanmış, ancak üç yıl gibi kısa bir süre şeyhlik yapabilmiştir. Yusuf Nesîb Dede'den boşalan mevlevîhane meşihatını 1714'te üstlenen Peçevîzade Ârifî Ahmed Dede (ö. 1724), Rumeli'nin ünlü Uşşakî şeyhlerinden Mustafa Efendi'nin oğludur. Baba tarafından Halvetîliğe bağlanan Ârifî Dede, bu tarikatın Rumeli'de Melamî zümreleriyle kurduğu yakın ilişki sonucu, tanınmış Melamî-Hamzavîlerden Emir Halil Ağa'nın sohbetlerine katılmış ve bu mistik eğilimi Mevlevîliğe taşıyan baş-

lıca mutasavvıflardan birisi olmuştur. Filibe Mevlevîhanesi şeyhi iken Sadreddin Çelebi tarafından Yenikapı Mevlevîhanesine atanmasıyla bu tekkede daha önce Sabuhî Ahmed Dede zamanında kökleşen Melamîliği yeniden canlandırdığı söylenebilir. Nitekim bu dönemde İstanbul'daki kültür ortamı da bu canlılığı besleyebilecek dinamiklere sahiptir. Lale Devri olarak bilinen bu dönemde başta Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa(->) ve onun yakın dostu şair Nedim(-») gibi Melamiler, Kadızadelilerin yarattığı medrese baskısının ardından şiir, musiki ve sohbet üzerine kurulu estetik bir yaşam üslubunun doğmasına zemin hazırlamışlar, Mevlevîlik de Ârifî Ahmed Dede'nin kişiliğinde bu ortama katılmıştır. Kendisini izleyen Kerestecizade Mehmed Dede'nin (ö. 1732) postnişinliği zamanında ise bu kültürel ortam, tam anlamıyla İstanbul'a özgü zengin bir tasavvuf hayatına dönüşmüş, fakat 1730'da çıkan Patrona Halil Ayaklanması sonucunda toplumun alt tabakalarından gelen tepkiler nedeniyle gereği gibi yaygınlaşabilme şansını bulamamıştır. Kerestecizade Mehmed Dede, Konyalıdır. Mevlana Âsitanesi mesneviham iken, Arifi Ahmed Dede'nin vefatı üzerine Yenikapı Mevlevîhanesi meşihatına atanmıştır. Postnişinliğinin son yıllarında tekke önemli bir tamir geçirir. Derviş zümrelerine yakınlığıyla tanınan Hekimzade Ali Paşa, İran seferinde gösterdiği başarı nedeniyle 1731'de sadrazam olunca, aynı yıl Yenikapı Mevlevîhanesi semahanesini eski mimari üslubuna bağlı kalarak yeniden inşa ettirmiştir.

18. yy'm ortalarına doğru İstanbul mevlevîhanelerinin ortak yönetimi, güçlü bir şeyh ailesinin eline geçer. Musa Safî Dede ailesine mensup bulunan Mevlevî şeyhleri, bu yüzyılın sonuna kadar Galata, Kasımpaşa ve Yenikapı mevlevîhanelerinde postnişinlik yapmışlardır. Trablusşam'da doğan Musa Safî Dede (ö. 1744), ilk defa 1708'de Halep Mevlevîhanesi şeyhliğini üstlenmiş, daha sonra 1723'te Kasımpaşa ve 1732'de de Yenikapı Mevlevîhanesi meşihatına getirilmiştir. Oğulları Mehmed Şemseddin Dede ile İsa Dede, damadı Selim Dede ve torunu Mehmed Sâdık Dede, Galata Mevlevîhanesi postnişini olmuş, kendisiyle birlikte aynı adı taşıyan diğer torunu Musa Dede, Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhliğini yapmıştır. Daha çok Galata ve Kasımpaşa mevlevîhanelerinde ağırlığını hissettiren bu aile, Yenikapı Mevlevîhanesi'nde yalnızca Safi Dede'nin meşihat dönemiyle sınırlı bir hâkimiyet kurabilmiş. 1746'da tekkenin yönetimi Mevlevîlik tarihinin en önemli şeyh ailelerinden birisi olan Ebubekir Dede ailesine geçmiştir. Safî Dede'nin vefatıyla boşalan meşihat makamında ancak 18 ay şeyhlik yapabilen Küçük Mehmed Dede (ö. 1746) hakkında ise yeterli bilgi yoktur.

1746'dan tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar Yenikapı Mevlevîhanesi'nin yönetimini, Ebubekir Dede ailesine mensup Mevlevî şeyhleri üstlenmiş ve ailenin diğer bir kolu da Galata Mevlevîhanesi meşihatını ele geçirmiştir. Bu aile aynı zamanda, saray ile Konya'daki çelebilik makamı arasında, 19. yy'm başlarından itibaren idari ve kültürel reformlarla ortaya çıkan anlaşmazlıkları çok iyi değerlendirmiş, ağırlığını modernleşme yanlısı kadrolardan yana koyarak sarayın da desteğini almış ve bu tarihe kadar Mevlevîliğin merkeziyetçi yapısını temsil eden Mevlana Âsitanesi postnişinlerini, özellikle şeyh atamalarında yalnızca bir tasdik makamına indirebilecek kadar siyasi nüfuz kazanmıştır.

Ebubekir Dede (ö. 1775), 17. yy'm ünlü Halvetî şeyhlerinden Seyyid Nureddin Efendi ailesine mensuptur. Babası Halvetî şeyhi Ahmed Efendi'nin üç oğlundan biri olarak Kütahya'da doğmuş ve gençlik yıllarında *Sefine* yazarı Mustafa Sâkıb Dede'ye intisap etmiştir. 1746'da Yenikapı Mevlevîhanesi postnişinliğine atanmış ve Galata Mevlevîhanesi şeyhi Abdülbakî Sırrî Dede'nin kızıyla evlenmek suretiyle de bu dergâhın yönetiminde söz sahibi olmuştur. Fakat Galata Mevlevîhanesi'nin asıl yönetimi, ailenin ikinci kolunu kuran Ebubekir Dede'nin kardeşi Ömer Dede'ye mensup şeyhler tarafından yürütülmüştür. Bunlardan Kudretullah Dede ile Mehmed Ataullah Dede, söz konusu ettiğimiz Ömer Dede'nin oğlu Yenikapı Mevlevîhanesi aşçıbaşısı Sahîh Ahmed Dede ailesinden gelmektedir.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nde 18. yy'ın ortalarından itibaren güçlü bir yönetim kuran Ebubekir Dede, ünlü Melamîlerden Habeşîzade Zâim Ağa'nın sohbetlerine katılmış ve tıpkı Ârifî Ahmed Dede zamanında olduğu gibi tekkeyi Melamî meşrep Mevlevîlerin merkezi durumuna getirmiştir. İstanbul'daki Mevlevî kültürüne Melamî neş'eyi sokan şeyhlerin Halvetî kökenli olmaları dikkat çekicidir. Bu temel özellik Ârifî Dede'de bulunduğu gibi Ebubekir Dede'de de vardır. Ayrıca Ebubekir Dede'nin Melamîliği bir ölçüde Galata Mevlevîhanesi postnişinlerinden Abdülbakî Sırrî Dede ve onun babası Nâyî Osman Dede yoluyla ünlü Bayramî halifelerinden Ahmed Bîcan soyuna mensup bulunan Gavsî Ahmed Dede'ye kadar uzanmaktadır.

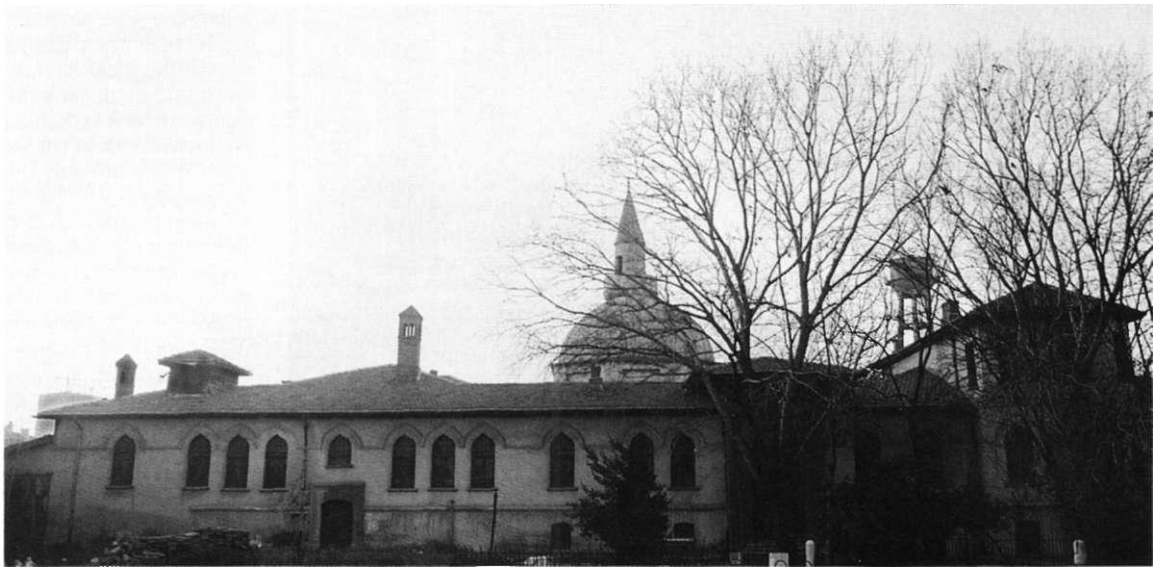
Ebubekir Dede'nin meşihat döneminde Yenikapı Mevlevîhanesi 1754 ve 1774'te iki defa tamir edilmiştir. Birinci tamir 1754 sonlarında, Ârifî Ahmed Dede'nin damadı ve Yenikapı Mevlevîhanesi müntesiplerinden Sadrazam Abdullah Nailî Paşa tarafından yaptırılır. Bu tamirat sırasında harap durumdaki derviş hücreleri yeniden inşa edilmiştir. İkinci tamirat ise 1774'te sadrazam olan İzzet Mehmed Paşa tarafından yaptırılmaya başlanmış, Ebubekir Dede'nin Î775'te vefatıyla yerine geçen oğlu Ali Nutkî Dede'nin ilk meşihat yıllarında tamamlanmıştır. Nutkî Dede'nin henüz çocuk yaşta bulunması nedeniyle bu tamirat işini tekke adına takip eden, Aşçıbaşı Sahîh Ahmed Dede'dir. 1774 tamiratı daha çok mevlevîhanenin türbesini ilgilendirmektedir. Doğanî Dede Türbesi adıyla bilinen ve semahaneye bitişik olan bu alçak tavanlı dar yapı, o zamana kadar yalnızca Ebubekir Çelebi, Kemal Ahmed Dede, Doğanî Ahmed Dede, Naci Ahmed Dede, Seyyid Ebubekir Dede ve Abdülahad Çelebizade Veled Çelebinin sandukalarını ihtiva edip, ihtiyaca cevap vermediği için yıktırılarak semahanenin mihrap yönüne doğru genişletilmek suretiyle yeniden inşa edilmiştir.

Henüz 14 yaşında iken babası Ebubekir Dede'nin vefatıyla postnişin olan Ali Nutkî Dede (ö. 1804), ailenin birinci kuşak üyelerindendir. Yaşça küçüklüğü nedeniyle meşihatının ilk yılları, amca oğlu Aşçıbaşı Sahîh Ahmed Dede'nin himayesinde geçmiştir. Daha sonra bilinmeyen bir nedenden ötürü bu iki insanın araları açılmış ve Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevîhanesi'nden uzaklaştırılmıştır. Ahmed Dede'nin bugün halen mevcut bulunan ve Halet Efendi tarafından yaptırılan türbesi, bu olayla bağlantılı olarak tekkenin dışmda, Merkezefendi Mezarhğının Mevlevihane Caddesi'ne bakan cephesindedir. III. Selim dönemi (1789-1807) şeyhlerinden olan Ali Nutkî Dede, zamanının ince sanat zevkiyle yetişmiş, hat, şiir ve musiki dallarında eserler vermiştir. Günümüzde bıraktığı en önemli iki eseri, kendi türündeki tek örnek niteliğini taşıyan ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nin bir çeşit günlüğü olan *Defter-i Dervişân* ile şevk-i tarâb makamında bestelediği Mevlevî ayinidir.

Ali Nutkî Dede döneminde Yenikapı Mevlevîhanesi, Türk kültür tarihinin büyük sanatkârlarından Şeyh Galib(->) ve Hammamîzade İsmail Dede'yi(->) yetiştirir. Şeyh Galib çilesini burada tamamlayarak Galata Mevlevîhanesi meşihatına atanmış, bestekâr İsmail Dede ise, Nutkî Dede'ye intisap ederek 1799'da "dede" olmuştur. Dergâhın bu dönemde geçirdiği yapısal değişiklikler hakkında yeterli bilgi yoktur. Şeyhülislam Mekkî Efendi, türbe önündeki şadırvanı 1785'te yeniden inşa ettirmiştir. Bu şadırvan günümüzde mevcut değildir.

1804'te çocuksuz vefat eden Ali Nutkî Dede'nin yerine ailenin ikinci oğlu olan kardeşi Abdülbakî Nasır Dede (ö. 1821) geçmiştir. Nutkî Dede zamanında tekkenin neyzenbaşılığmı da üstlenen Nasır Dede, Yenikapı Mevlevîhanesi'ni tam anlamıyla bir musiki konservatuvarma dönüştürür. Türk musikisi konusundaki derin bilgisi nedeniyle tekkede geniş bir sanatçı çevresi oluşturmuş, Dede Efendi'ye ney ve dini musiki dersleri vererek bu konuda ayrıca teorik eserler de yazmıştır. Bu eserlerden *Tedkîk u Tahkik,* Türk musikisi makam ve usullerinin incelendiği, *Tahrîriyye* ise kendisi tarafından geliştirilen ebcede dayalı nota sisteminin açıklandığı başlıca çalışmalarıdır. Bunlara ilaveten acembuselik ve ısfahan makamlarında iki Mevlevî ayini de bestelemiştir. Ayrıca Ahmed Eflakî'den yaptığı *Terceme-i Menâkıbü'l-Ârifîn* ve Musa Safî Dede'nin *Ta'rîb-i Şahîdî'sine* yazdığı "Şerh-i Şâhîdî'si ile *Divan* 4 vardır.

Nasır Dede döneminde Yenikapı Mevlevîhanesi, II. Mahmud (hd 1808-1839) tarafından esaslı şekilde tamir ettirilmiş ve semahane ile türbe yeniden yaptırılmıştır. Halet Efendi'nin bu tamirat için padişah

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin genel görünümü. *Sadat Hasanoğlu, 1994*

üzerindeki nüfuzunu kullandığı bilinmektedir. 1816'da Şehremini Hayrullah Efendinin dergâh mahallinde yaptığı keşif üzerine, 33.474 kuruş bedelle yeniden inşasına başlanan semahane önce tamamen yıktırılmış ve beş ay süren bir faaliyet sonucu tamamlanarak 1817'de törenle açılmıştır. Semahanenin kubbe yazıları Keresteci Nurî Dede'nin, kapı kitabesi ise Keçecizade İzzet Molla'nın olup tarih beyti, *Envâr-ı Şems-i Tebriz târihim itdi lebrîz / Devr-i semâya döndi bâb-ı semahane* şeklindedir. Ayrıca tekke inşaatının 1817'de tamamlanmasıyla ana giriş kapısı üzerine konulan hicri 1232 tarihli, *Mevlevîhaneye İzzet didi Pirim târih / Yapdı bu dergehi Sultan-ı cihan Hân Mahmûd* beytini ihtiva eden kitabe de İzzet Molla'ya aittir.

Ailenin ikinci kuşak üyelerinden Mehmed Hüsnî Dede (ö. 1829), babası Nasır Dede'nin yerine 1821'de postnişin olmuştur. Aslında tarikat geleneğine göre Nasır Dede'nin kardeşi Abdurrahîm Kunhî Dede'nin şeyh olması lazım gelirken o dönemdeki psikolojik durumunun tekke yönetmesine imkân vermeyeceği düşüncesiyle meşihat Hüsnî Dede'ye geçmiştir. Yaklaşık 8 yıl süren Hüsnî Dede'nin postnişinliği vefatıyla son bulunca yerine bu kez Abdurrahîm Kunhî Dede atanmıştır. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin meczup tabiatlı şeyhlerinden olan Kunhî Dede (ö. 1831), musiki sahasındaki geniş kültürüyle tanınır. Uzun yıllar dergâhın kudümzenbaşılığını yapmış, aralarında Vardakosta Mehmed Ağa'nın da bulunduğu besteciler yetiştirmiştir. Hicaz ve nühüft makamlarında bestelediği iki Mevlevî ayini vardır.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin Tanzimat sonrası dönemine ve 19. yy siyasi hayatına damgasını vuran Osman Salâheddîn Dede (ö. 1886), amcası Kunhî Dede'nin vefatıyla 1831'de postnişin olmuş ve bu görevi yarım yüzyıldan fazla bir süre üstlenerek dönemin en nüfuzlu şeyhleri arasına girmiştir. Henüz 11 yaşındayken posta oturan Salâheddîn Dede'yi, Beşiktaş Mevlevîhanesi(->) şeyhi Mehmed Kadrî Dede yetiştirmiş ve bu sırada tekkenin yönetimini Ümmî Sinan Tekkesi şeyhi Zekaî Efendi'nin damadı Aşçıbaşı Mehmed Sâdık Dede vekâleten yürütmüştür. Gençliğinde ünlü Nakşî şeyhi Hoca Hüsameddin Efendiden *Mesnevi*okuyan Salâheddîn Dede, Eyüp'teki Hatuniye Tekkesinde^) düzenlenen bir törenle mesnevihanlık icazeti almış ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nde uzun yıllar *Mesnevi* dersleri vermiştir. Fakat onun üzerinde durulması gereken en önemli özelliği, Tanzimat dönemi siyasi kadrolarıyla kurduğu yakın ilişki sonucunda Yenikapı Mevlevîhanesi'ni özgürlük fikirlerinin tarşılabildiği başlıca merkezlerden birisi durumuna getirmesidir. Kendisine intisap eden devlet adamları arasında Tanzimat'ın iki büyük sadrazamı, Keçecizade Fuad Paşa ile Âli Paşa vardır. Fuad Paşa'nın intisabı, babası İzzet Molla'nın Abdülbâkî Nasır Dede müridi oluşundan ötürü bu tekkeye ailece bağlanmanın bir sonucudur. Her iki devlet adamının ailelerine ait mezarlar, Yenikapı Mevlevîhanesi haziresinde halen mevcutturlar. Mısırlı olarak anılan Kâmil Paşa ve Şeyhülislam Sâhib Molla da Salâheddîn Dede'nin toplantılarına katılarak devlet sohbeti yapan kişiler arasmda ilk anda dikkati çeken isimlerdir. Fakat Salâheddîn Dede'nin siyasi hayattaki yerini belirleyen kişi, yakın dostu Sadrazam Midhat Paşa olmuştur. Yenikapı Mevlevîhanesi yakınındaki Arapzade çiftliğini satın alarak buraya kendisi için bir köşk yaptıran Midhat Paşa, I. Meşrutiyet öncesi anayasa tartışmalarını hiç kuşkusuz Salâheddîn Dede'nin toplantılarına da taşımış ve bu durum daha sonra Yenikapı Mevlevîhanesi'nin II. Abdülhamid (hd 1876-1909) tarafından kontrol altında tutulması sonucunu doğurmuştur. II. Abdülhamid'in tekke üzerindeki kuşkularını sürekli canlı tutan başlıca neden, henüz şehzade iken Midhat Paşa'yı kendisine tanıştıran kişinin Salâheddîn Dede olmasıdır. Bu tanışma esnasında Şehzade Abdülhamid'in Midhat Paşa'ya Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nu padişah olduğunda ilan edeceğine dair verdiği sözün tek tanığı da Salâheddîn Dede'dir. Fakat II. Abdülhamid, padişahlığı döneminde Midhat Paşa ve yakın çevresi hakkında Abdülaziz'e (hd 1861-1876) komplo düzenlemek iddiasıyla soruşturma açtırmış, dolayısıyla Salâheddîn Dede'nin de sarayla ilişiği kesilmiş ve Yenikapı Mevlevîhanesi istibdat yılları boyunca jurnalcilerin en yakından takip ettikleri bir yer olma özelliğini kazanmıştır.

Tanzimat'ın getirdiği idari reformlar sonucunda şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan ve tarikatların devlet denetimi altında tek merkezden yönetimini amaçlayan Meclis-i Meşayih'in ilk başkanı, Salâheddîn Dede'dir. 1868'de bu kuruluşun başına getirilmiş, 1874 ve 1878'deki Meclis-i Meşayih yönetiminde de yine başkan olarak görev almıştır.

Salâheddîn Dede'nin meşihat döneminde Yenikapı Mevlevîhanesi, üç büyük tamirata sahne olmuştur. 1837'deki tamiratı II. Mahmud yaptırmış ve dergâhın bütün yapıları yenilenmiştir. Ziver Paşa'nın bu tamire ilişkin tarihi dergâh kapısına konulmuş olup şöyledir: *Ziver güher-veş çıkdı târih genc-i hâmeden / kıldı iki kere binâ bu hankâhı şehrîyâr.*

Abdülmerid (hd 1839-1861) ise 1845'te tekkenin çevre duvarlarını inşa ettirmiş, zamanla harap olan müştemilatı yeniletmiştir. Tekkenin günümüzdeki topografik konumunu belirlemesi açısından bu tamiratın önemi büyüktür. 1845'ten itibaren mevlevîhanenin gelişim aksları şekillenmeye başlamış, özellikle hazirenin tekke içinde kapladığı alan ilk defa bu yıllarda belirgin bir mekân olma niteliğini kazanmıştır. Nitekim Maliye Nazırı Abdurrahman Nafiz Paşa'nın 1850'de yaptırdığı kütüphane ve bu yapıya bitişik kendi türbesi, söz konusu hazire alanının kuzeydoğu köşesinde yer almakta, dolayısıyla bölgenin âdeta doğal sınırını belirlemektedir. înşa ettirdiği muvakkithane ise hazireyi karşı yönden sınırlayan bir konumdadır ve bu da tekkenin dış avlusundaki yapı grupla-

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin hünkâr girişi tarafından görünümü.
Encümen Arşivi, 1940

rının 1850'lerden itibaren belli bir plan organizasyonu dahilinde inşa edildiklerini göstermektedir. Nafiz Paşa, aynca tekkenin sokak cephesine bakan bir de sebil yaptırmıştır ki, günümüzde mevcut değildir. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin bu dönemdeki son tamiri Mısır Valisi İsmail Paşa tarafından 83-432 kuruş sarf edilerek gerçekleştirilmiştir. 1863'te derviş hücreleri ile harem ve selamlık dairelerinin yeniden inşasına başlanmış, semahane de bu arada esaslı şekilde tamir edilerek bütün inşaat 1864'te sonuçlandırılmıştır.

1301 nüfus sayımı sonuçlarına göre Salâheddîn Dede'nin son meşihat yıllarında tekkede sürekli ikamet eden 24 erkek ve 17 kadından oluşan 41 kişilik bir topluluğun yaşadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç itibariyle tekke, İstanbul'daki mevlevîhaneler arasında en kalabalık nüfusa sahip Mevlevî merkezi olma özelliğini taşımaktadır.

Mehmed Celaleddin Dede (ö. 1908), önce babası Salâheddîn Dede'nin yerine vekâleten ve onun vefatıyla da 1887'de asaleten Yenikapı Mevlevîhanesi postnişinliğine atanmıştır. Salâheddîn Dede'den *Mesnevi* okumuş ve Eskişehir Mevlevîhanesi postnişini Hasan Hüsnî Dede'den mesnevihanlık icazeti almıştır. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin musiki alanındaki köklü geleneğini, Nayî Osman Dede'ye ait hicaz ayinini dügâh makamında yeniden besteleyerek sürdürmüş ve aralarında Rauf Yekta(->) ile Subhi Ezgi(->) gibi son dönemin başlıca müzikologlarının da bulunduğu aydın bir zümrenin yetişmesini sağlamıştır. Öte yandan II. Abdülhamid'in tekke üzerindeki kuşkuları dağılmış değildir. Mevlevîhaneye devam edenler sürekli izlenmekte ve saraya jurnallenmektedir. Bu işi yapanların arasına Meclis-i Meşayih başkanı olan Kadirîhane postnişini Şeyh Ahmed Muhyieddin Efendi'nin de bir şüphe üzerine adının karışması dikkat çekicidir. Nitekim jurnalcilerin bütün bu hassasiyetleri yersiz de değildir. Gerçekten de Yenikapı Mevlevîhanesi'nin Paris'te Jön Türklerle ilişkisi vardır. Avrupa'da yayımlanan Jön Türk gazeteleri, Şûra-yı Devlet Bidayet Mahkemesi başkanı Hakkı Bey tarafından gizlice tekkeye sokulmakta ve dervişlere okunmaktadır. Bu ilişkiyi sağlayanlardan birisi de Hakkı Bey'in kardeşi, Ağaçkakan Bedevî Tekkesi şeyhi Mustafa Nailî Efendi'dir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Sultan Reşad'ın çıkarılması amacıyla düzenlenmek istenen bir komployu, Celâleddîn Dede'ye anlatmış ve fikirlerini almıştır.

1906'da kütüphanenin altındaki ahırlarda çıkan bir yangın sonucu tekke çok büyük hasar görür. Celâleddîn Dede, yangından kurtulan harem dairesini dervişlere tahsis ederek, tekke dışındaki bir köşke taşınır. Bir kısım derviş ise muvakkithanede barınmak zorunda kalır. Son dönem Mevlevî şairlerinden İsmet Bey, bu olay için şu beyti yazmıştır: *Târîb-i taz'if eyledi nâr-ı dil-i viranemiz/ Odu muvakkithânemiz hâyfâ muvakkatbânemiz.*

II. Abdülhamid'in bilinen nedenlerden ötürü ilgi göstermeyip kaderine terk ettiği Yenikapı Mevlevîhanesi, beş yıla yakın bir süre harap vaziyette kalmış ve meşihatının son dönemini tekkeden uzakta geçiren Celâleddîn Dede, II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908'de vefat etmiştir. Mevlevîhanenin yeniden inşası, şehzadeliği sırasında Salâheddîn Dede'ye intisap eden Sultan Reşad'm tahta çıkmasıyla gerçekleşir. Hazine-i hassadan 10.000 kuruş vererek mevlevîhaneyi mükemmel surette yeniden inşa ettirmiştir. Aralarında Evkaf-ı Hümayun başmimarı Kemaleddin Bey'in(->) de bulunduğu bir keşif heyetinin verdiği rapor üzerine 16 Rebiyülâhır 1328'de enkaz kaldırılmış ve iki ay sonra da inşaata başlanmıştır. İlk önce inşa edilen yapılar mescit, selamlık dairesi, derviş hücreleri, yemekhane, matbah ve kilerdir. Mimar Kemaleddin'in öncülüğünde, ulusal mimari anlayışına göre tamamı kagir olarak yapılan bu bina kompleksi, günümüzde halen mevcuttur. Tekkenin mescidi yangından önce düz çatılı bir yapı iken, bu son tamiratta yüksek ve kubbeli olarak inşa edilmiş, eskiden mevcut bulunmayan bir de minare eklenmiştir. Derviş hücrelerinin bulunduğu ana yapının iç avlusunda binaya bitişik olarak inşa edilen bu mescit, dört duvar üzerine oturan yüksek bir kubbenin örttüğü basit bir mekân organizasyonuna sahiptir. Bünyesinde derviş hücreleri, dedegân odası, matbah, kiler ve diğer birimlerin bulunduğu asıl yapı, ortası şadırvanlı bir iç avluyu çepeçevre kuşatan geniş ölçekli bir mimari tasarıma göre inşa edilmiştir. Bu ana yapının 19H'de tamamlanmasına rağmen semahane, türbe ve harem dairesinin inşaatı bir süre daha devam etmiştir.

Bu önemli tamirat mevlevîhanenin son postnişini Abdülbâkî Dede'nin (ö. 1935) meşihat döneminde tamamlanır. Abdülbâkî Dede, Mehmed Celâleddîn Dede'nin oğludur. Sütlüce'de Sa'dîliğe bağlı Hasırîzade Tekkesi(->) şeyhi Mehmed Elif Efendiden mesnevihanlık icazeti almış ve babasının hastalığı nedeniyle 1903'ten itibaren Yenikapı Mevlevîhanesi'ni vekâleten yönetmiştir. Celâleddîn Dede'nin vefatıyla tekke meşihatına 1908'de asaleten atanır ve 1909'da da bu görevinin yanısıra Meclis-i Meşâyih üyeliğini üstlenir. Abdülbâkî Dede döneminde tekke, Balkan ve Çanakkale savaşları nedeniyle iki defa hastane olarak kullanılmak üzere Harbiye Nezareti'nin emrine verilmiştir. Yenikapı Mevlevîhanesi yönetiminin I. Dünya Savaşı yıllarında orduya verdiği destek yalnızca bu değildir. 1915'te İngilizlere karşı düzenlenen ünlü Kanal seferi için yalnızca Mevlevîlerden oluşan Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'na Abdülbâki Dede komutasında Yenikapı Mevlevîhanesi dervişleri de katılırlar. Neyzen Tevfik bu olayı nükteli bir şekilde şöyle dile getirmektedir: *Kalmadı beyninde ashâb-i tarikin ihtilâf/Ehl-i hakkı birbirine toplayıp berkittiler / Şeyh Bakî rehber oldu bu seferde hepsine/İbn-i Sufyân't ziyâretçün tâ Şam'a gittiler.*

Tekkelerin kapatılmasını izleyen yıllarda kanun gereği Baykara soyadını alan Abdülbâkî Dede, İstanbul Türk Ocağı müdürlüğü ile edebiyat fakültesi Farsça hocalığı görevlerinde bulunmuş ve 1933 üniversite reformuyla emekli edildikten sonra 1935'te vefat etmiştir.

Mukabele günleri pazartesi ve perşembe olan Yenikapı Mevlevîhanesi, Cumhuriyet döneminde uzunca bir süre öğrenci yurdu olarak kullamlmış ve 9 Eylül 1961'de hünkâr mahfilinin altında çıkan bir yangın sonucu semahane, şerbethane ve türbesi tamamıyla yanmıştır.

Günümüzde Zeytinburnu İlçesi Merkez Efendi Mahallesinde 502 pafta 2965 ada, 2 parsel üzerine kayıtlı bulunan ve mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan Yenikapı Mevlevîhanesi'nin semahane ve türbesinin yeniden inşa edilmesi için alınan karar, bugüne kadar uygulanamamış ve tekke şimdilik kaderine terk edilmiştir.

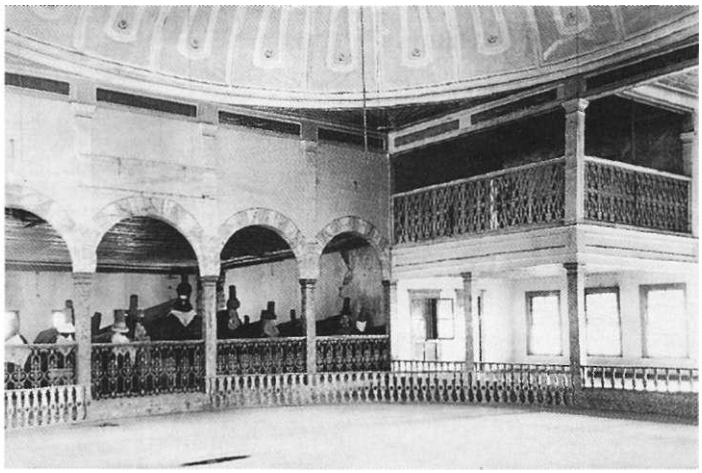
Bibi. BOA, *Cevdet Evkaf,* no. 28368 (8 Cemaziyülâhır 1197); *BOA,* İrade Dahiliye, no. 6298 (14 Receb 1262); *BOA,* Plan, Proje, Kroki, no. 70 (29 Muharrem 1281); *Tarih-i Naima,* I, 187; *Tarih-i Selânikî,* II, 730; Evliya, *Seyahatname,* I, 392; Ayvansarayî, *Hadîha,* I, 221; Osmanzade Taib. *Hadikatü'l-Vüzerâ,* İst., 1271, s. 88-89; *Mür'Vt-Tevarih,* II/A, s. 17, 23; Mehmed Ziya, *Merâkiz-i Mühimme-i Mevleviyyeden YenikapuMevlevîhanesi,* İst., 1329; Sakıb, *Nefîse,* II, 37, 76; Vassaf, *Seßne,* V, 206; Ali Enver, *Semahâne-i Edeb,* İst., 1309, s. 236; Mehmed Tahir, *Yenikapı Mevlevîhanesi Postnişini Şeyh Celâleddin Efendi Merhum,* İst., 1326, s. 9; Sahabettin Uzluk, *Mevlevîlikte Resim. Resimde Mevleviler,* Ankara, 1957, s. 54-55; Gölpmarlı, *Mevlevîlik,* 308; A. Gölpmarlı, *MevlevîÂdab ve Erkânı,* İst., 19G3, s. 35-36; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 31; Çetin, *Tekkeler,* 587; Rauf Yekta, *Esâtiz-i Elhân-Dede Efendi,* ist., 1343, s. 127-128; Subhi Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi,* V, İst., 1953, s. 528-530; İnal, ***Hoş Sada,*** 24-26; M. Kara, "Tanzimat Dönemi ve Tasavvuf! Hayat", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu,* Ankara, 1991, s. 301; *İhsaiyatlI,* 19; *Âsitâne,* 9, 15; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 10, 16; *1301 İstatistik Cedveli,* 54; John P. Brown, *The Darvishes or Oriental Spiritualism,* Londra, 1927, s. 469; M. Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri", *GDAAD,* IV-V (1976), s. 29-32; N. Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Mevleviler", *Belleten,* LV/213 (Ağustos 1991), s. 356; R. Baykara, "Birinci Harbi Umumîde Mücahidin-i Mevleviyye Alayı", *Yeni Tarih Mecmuası,* S. 3 (1953), s. 106-108; E. Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhaneler", *İstanbul,* S. 4 (Ocak 1993), s. 119-131.

EKREM IŞIN

Mimari

Yenikapı Mevlevîhanesi İstanbul kara surlarını dışarıdan çevreleyen ve büyük kısmı mezarlıklarla kaplı olan kuşakta yer alır. Bizans döneminde "Rhesium" olarak bilinen, Osmanlı döneminde "Yenikapı" ya da "Bâb-ı Cedid" adlarını alan kapı suriçi iskânını söz konusu tesise bağlayan yolun üzerinde bulunduğu için mevlevîhanenin kurulmasından (17. yyîn başlarından) itibaren "Bâb-ı Mevlevihane", "Mevlevihane Kapısı" ya da aynı adı taşıyan diğer sur kapılarından ayırt edilmesi için "Mevlevihane Yenikapısı" olarak anılmaya başlamış, İstanbul halkının ağzında zamanla bu deyimler "Mevlanakapısı", hattâ son dönemde "Mevlanakapf'ya dönüşmüştür. Öte yandan yeni tesis edilen mevlevîhane de adını bu kapıdan alarak "Yenikapı Mevlevîhanesi" ya da "Mevlevihane der Bâb-ı Cedid" olarak kaynaklara geçmiş, sonuçta Yenikapı ile adaşı olan mevlevîhanenin, çevrenin tarihi topografyasından kaynaklanan beraberlikleri isimleri ile de perçinlenmiştir.

Mevlevîhanenin faal olduğu yüzyıllarda "nefs-i İstanbuF'dan Yenikapı Mevlevîhanesi'ne ne şekilde ulaşıldığına göz atalım: Yenikapı'dan çıkılıp içleri zamanla bostana dönüşmüş olan hendekler geçildikten sonra, doğu-batı doğrultusunda mezarlıklar arasında uzanan ve günümüzde Mevlevihane Caddesi adını taşıyan yola girilir. Biraz ilerleyince sağda Yenikapı Mevlevîhanesi'nin aşçı dedelerinden Sahih Ahmed Dede'nin Halet Efendi tarafından yaptırılmış olan ampir üslubundaki açık türbesi ile karşılaşılır (bak. Aşçı Ahmed Dede Türbesi). Yenikapı Mevlevîhanesi'nin uzakta yer alan bir parçası olarak nitelendirebiİecek bu türbeden sonra, sağda, başlıbaşma bir mahalle oluşturan ve Yenikapı Mevlevîhanesi ile iyi komşuluk ilişkilerinden öteye birtakım ritüel bağlar da kurmuş olan Merkez Efendi Külliyesi'ne(->) giden cadde (Merkez Efendi Caddesi) ayrılır. Bu sapaktan sonra batıya (ileriye) doğru birkaç yüz adım atıldığı takdirde solda (güneyde) önce mevlevîhanenin "hâmûşân" olarak adlandırılan ve tekke arsasından Mevlevi Tekkesi Sokağı ile ayrılmış bulunan büyük haziresi görülür. Mevlevîhanenin binaları doğuda adı geçen sokakla, kuzeyde Mevlevihane Caddesi ile diğer yönlerde ise komşu parseller ile çevrili bir arsa üzerinde yer almaktadır. Arsanın pahlı olan kuzeydoğu köşesinde, cadde ile sokağın kavşağında semahane-türbe binasına bağlı olan hünkâr mahfiline geçit veren hünkâr girişi yükselir. Hünkâr girişinden güneye doğru, Mevlevi Tekkesi Sokağı boyunca sağır avlu duvarı devam eder. Aynı girişten batıya doğru Mevlevihane Caddesi üzerinde sırayla Abdurrahman Nafiz Paşa Kütüphane ve Türbesi, hazirenin ufak bölümünü sınırlayan parmaklık, muvakkithane, cümle kapısı, sebil, pencereli kısa bir duvar ve selamlık-mescit-dedegân hücreleri grubunu barındıran binanın kitlesi sıralanır.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nde semahaneden türbeye ve hünkâr mahfiline bakış. *Encümen Arşivi, 1940*

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin yukarıda zikredilen kütüphane, türbe, muvakkithane ve sebil dışında kalan bölümleri farklı tarihlerde, farklı malzeme ve üsluplarla inşa edilmiş olmalarına rağmen birbirleriyle irtibatlandırılmış bulunan üç kanat içinde toplanmıştır. II. Mahmud döneminde, 1232/1816-17 ve 1253/1837-38'deki inşa faaliyetleri sonucunda şekillenmiş ahşap semahane-türbe binası buna bağımlı çeşitli tali mekânlar (hünkâr mahfili, sarnıç odası, türbedar odası vb) arsanın doğu kesimine, Mevlevihane Caddesi boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan, dış hatla yaklaşık 45°'lik açı teşkil edecek şekilde (kıble eksenine dik, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda) yerleştirilmiştir. Güneydoğu (kıble), kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde serbest oİan bu kitle güneybatı cephesinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan, 1865 tarihli ahşap harem dairesine bitişmektedir. Arada kalan üçgen planlı alanı, söz konusu kanatlar arasında bağlantıyı sağlayan şerbethane bölümü işgal eder.

Kuzey yönünde arsanın hemen yarısını kaplayan ve selamlık mekânlarını, mescidi, dedegân hücrelerini, mutfağı (matbah-ı şerif), taamhaneyi (somathane) ve diğer müştemilatı barındıran 1913 tarihli kagir kanat Mevlevihane Caddesi boyunca uzanır. Halen ayakta olan bu kesim kuzey yönünde harem mutfağım, kileri, hamamı, fırını ve su haznesini barındıran bir kanat aracılığı ile hareme bitişmektedir. Böylece tekkenin fonksiyon şemasına uygun biçimde birbirlerine bağlanarak düzgün olmayan bir kitle teşkil eden bölümlerin ortasında kalan ve 1913'ten evvel şadırvan avlusu niteliğini haiz olan avlu yer alır. Aynı şekilde düzgün olmayan bir plan arz eden bu avlunun A. Nafiz Paşa Kütüphane ve Türbesi, semahane-türbe kanadı, çevre duvarı ve muvakkithane arasında kalan bir bölümü hazire olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca arsanın güneydoğu kesimini merkezdeki avludan tamamen soyutlanmış olan harem bahçesi işgal etmektedir. Selamlık kitlesinin arkasmda da arsanın güneybatı köşesini teşkil eden ve tekkede yaşayan dedegâmn kuUanımına mahsus diğer bir bahçe bulunur.

Arsanın kuzeydoğu köşesindeki pahlı yüzeyde kesme küfeki taşı örgülü, içbükey kavisli, dış köşeleri sütunçelerle yumuşatılmış iki duvar parçası hünkâr girişini kucaklar. İki yandan pilastrlar ile üstte kitabe levhası ile kuşatılmış hünkâr girişi mermerden sövelerle çerçevelenmiştir. Üst söve başlığı, çıkıntılı bir kilit taşının birleştirdiği, sepet kulpu biçiminde bir kemer meydana getiren iki parçadan oluşur. Kitabe İevhasınm ortasında, beyzi bir çelenkle kuşatılmış olarak II. Mahmudün tuğrası yer alır. Bunun yanlarına iki simetrik parça halinde yerleştirilmiş olan ta'lik hatlı kitabe mevlevîhanenin adı geçen sultan tarafından ikinci kere 1253/1837-38'de inşa ettirildiğini belgeler. Manzum metin A. Sadık Ziver Paşa'ya (1793-1862) aittir.

Abdurrahman Nafiz Paşa'nın yaptırmış olduğu kütüphane 10x7 m boyutlarında,

dikdörtgen bir alana yayılmıştır. Moloz taşla örülmüş ve tuğla hatıllarla donatılmış olan duvarlar Mevlevihane Caddesi'ne bakan kuzey cephesinde mermerle, diğer cephelerde ve içeride sıva ile örtüyü oluşturan tonozlar da tuğla ile örülerek içeriden sıva, dışarıdan kurşunla kaplanmıştır. Kütüphane, kuzey yönünde cadde boyunca yan yana yer alan, biri kare, diğeri kareye yakın dikdörtgen planlı, tekne tonoz örtülü iki birim ile güneyde (avlu yönünde) beşik tonozlu bir giriş koridorundan meydana gelir. Söz konusu iki birim birer kapı ile koridora, birer pencere ile de kuzey yönünde dışarı açılmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda kütüphane boyunca devam eden ve iki ucu 45° pahlanmış olan koridorun girişi güneybatıdaki pahlı köşededir. Kesme taştan söveler ve sepet kulpu bir kemerle çerçevelenmiş olan girişin üstünde yer alan mermer levhada Mevlana Celaleddin Rumi'nin adı ve kütüphanenin inşa tarihi (1267/1850-51) yazılıdır. Hünkâr girişi yönüne bakan doğu cephesi ile türbeye komşu olan batı cephesi sağırdır. Bütünüyle beyaz mermer döşeli olan kuzey cephesi, iki uçta ve içeride bkimleri ayıran duvarın hizasında yer alan üç adet pilastr ile iki parçaya ayrılmış, böylece iç taksimat cepheye yansıtılmıştır. İçerideki mekânlara tekabül eden iki cephe parçasında birer pencere vardır. Pencereler yanlarda pilastr biçimde, üstte sepet kulpu kemer biçiminde sövelerle çerçevelenmiş, demir parmaklıklar ile donatılmıştır. Parmaklıklar kemerin içinde ışınsal bir motif, alt kesimde ise yatay ve düşey kayıtların arasını dolduran "S" ve "C" kıvrımları oluşturmaktadır. Sağdaki pencerenin üstüne, alttan ikinci ve üçüncü silmelerin arasına baninin adını ve inşa tarihini veren kitabe yerleştirilmiştir. A. Sadık Ziver Paşa'ya ait manzum metin Mehmed Rıfat'ın (ö. 1879) talik hattı ile yazılmıştır.

Abdurrahman Nafiz Paşa'nın türbesi, banisi olduğu kütüphanenin batı cephesine bitişiktir. Kütüphanedeki tonozlu odalarla aynı derinlikte, kare planlı (5x5 m) bir tabana oturan yapı ampir üslubunu yansıtan açık türbeler grubuna girer. Kesme küfekiden mamul kaideyi kuzey, batı ve güney yönlerinde -her cephede dörder tane olmak üzere- toplam on adet kare kesitli, Toskana başlıklı mermer sütun çevrelemektedir. Bu sütunların üzerinde aynı malzemeden yontulmuş, arşitrav niteliğinde bir lento uzanır. Sütunların arasındaki dikdörtgen açıklıklara madeni şebekeler yerleştirilmiştir. Tunçtan dökülmüş olan bu şebekeler baklavalı bir şemaya uygun olarak gelişen, stilize yapraklı dallardan oluşur. Türbenin üstü madeni iskeletli, tekne tonoz biçiminde tel örgü ile kapatılmıştır. Paşanın beyaz mermerden yontulmuş olan lahti kıble eksenine dik olarak, dolayısıyla türbenin kuzey sınırı ile 45°'lik açı teşkil edecek şekilde yerleştirilmiş, silindir biçiminde şahidelerle donatılmıştır.

Bu açık türbe ile muvakkithane arasında tekke avlusundaki küçük hazire parçasını sınırlayan parmaklık uzanır. Ok ucu biçiminde sonuçlanan dikey çubuklar ile bunları birleştiren iki yatay çubuktan oluşan demir parmaklık, moloz taş örgülü parapet duvarına eşit aralıklarla yerleştirilmiş, beyaz mermerden mamul, daire kesitli, Mevlevî sikkesi biçiminde tepeliklerle sonuçlanan zarif babalara oturmaktadır.

Farklı tarihlerde inşa edilmiş olmalarma rağmen cümle kapısı (1816-1817) ile bunu yanlardan kuşatan muvakkithane-sebil ikilisi (1850-1851) konumları, oranları ve üslupları (ampir) ile uyumlu bir bütün teşkil ederler. Ortada yer alan cümle kapısı, yanlarda beyaz mermerden profilli sövelerle, üstte aym malzemeden mamul sepet kulpu biçiminde bir kemerle çerçevelenmiştir. Sövelerin iç yüzeyinde, kemerin üzengi hizasında altı püsküllü beyzi kabartmalar klasik Osmanlı mimarisindeki mukarnaslı takozların devamı niteliğindedir. Kemerin yüzeyi de alt uçları küçük lalelerle sonuçlanan silmelerle çerçevelenmiştir. Kemerin üzerinde, mevlevîhanenin II. Mahmud tarafından 1232/1816-17'de yeniden inşa ettirildiğini belgeleyen talik hatlı manzum bir kitabe görülür. Manzum metin Keçecizade İzzet Molla'ya (1785-1829) aittir.

Muvakkithane ile sebil cümle kapısının yanlarına simetrik bir konumda yerleştirilmiştir. Kapının solunda (doğusunda) bulunan muvakkithane halen ayaktadır. Sağında yer alan sebil ise tamamen ortadan kalkmıştır. Her iki bina da, kenarları dışarıdan 2'şer m uzunluğunda olan sekizgen planlı bir mekâna sahiptir. Sebilin arkasında dikdörtgen planlı (4x2 m) su haznesi yer alır. İki sıra tuğla hatıllı, moloz taş örgülü almaşık duvarlar caddeye (kuzeye) bakan yüzlerinde beyaz mermerle, diğer yüzlerinde sıva ile kaplıdır. Sekizgen mekânları tuğladan örülmüş ufak kubbeler örter. Su haznesinin de beşik tonozla örtülü olduğu düşünülebilir. Her iki binanın konumları gibi açıklıkları da simetrik olarak düzenlenmiştir. Şöyle ki, muvakkithanenin girişi güneybatı, sebilin girişi güneydoğuya bakan kenardadır. Cümle kapısını izleyen üstü açık geçide bakan karşılıklı birer pencere, ayrıca caddeye bakan birer pencere daha vardır. Bütün bu açıklıklar içeriden yuvarlak, dışarıdan sepet kulpu biçiminde kemerlerle geçilmiş, cadde üzerindekiler mermerden, diğerleri ise kesme küfekiden sövelerle çerçevelenmiştir. Pencerelerin demir parmaklıkları, kemerlerin içinde ışmsal motifler, alt kısımlarda da dikdörtgenleri dolduran "C" kıvrımları barındırmaktadır. Mermer kaplı olan kuzey cephelerinde ortaya pencereler, yanlara pilastrlar yerleştirilmiştir. Muvakkithanenin penceresi üzerinde iki silme arasında baninin (A. Nafiz Paşa) adını ve inşa tarihini veren kitabe görülür. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin (1801-1876) talik hattı ile yazılmış olan metin bizzat A. Nafiz Paşa'ya aittir.

Semahane-türbe ile bunlara bağlı tali birimleri barındıran kanat, en geniş yerinde 33x24 m boyutlarındadır. Moloz taş örgülü temeller üzerine, ahşap karkaslı duvarlarla inşa edilmiş, duvarlar içeriden bağdadi sıva, dışarıdan ahşap kaplama ile donatılmıştır. Üstü, mevlevîhanenin son demlerinde Marsilya tipi kiremitlerle kaplı bir ahşap çatı ile örtülüydü. Mermerden olan semahane girişi dışında bütün kapı ve pencereler dikdörtgen açıklıklara sahiptir.

Semahane 21x17 m boyutlarında, dikdörtgen bir alam kaplar. Kuzey ve güney cepheleri ile batı cephesinin bir kesimi dışa açılır. Doğu yönünde türbeye bitişiktir. Batı cephesinin bir kesimine ise haremle irtibatlı şerbethane bitişmektedir. Esas sema alam 14x14 m'lik bir karenin içine teğet olarak yerleştirilmiş 14 m çaplı bir daire ile sınırlıdır. Kare planlı alan güney (kıble), batı ve kuzeyde, zeminleri yükseltilmiş maksureler, doğu yönünde de türbe ile kuşatılmıştır. Maksureler ve türbe ile sema alanının sınırında (güneydoğu köşesindeki duvara bitişik olmak üzere) toplam olarak on dokuz adet ahşap sütun sıralanmaktadır. Kare kesitli olan bu sütunlardan dördü köşelerde, dörder tanesi doğu, kuzey ve batı kenarlarında, üçü de güney kenarmdadır. Aralarındaki açıklık 2,5 m'dir. Mihrap önü bölümünde 5 mlik bir açıklık bırakabilmek için güney kenarında sütun adedi dörtten üçe indilmiştir. Bu meyanda dikkati çeken bir husus söz konusu taşıyıcılardan birisinin duvarla kaynaşarak sütun görünümünü kaybetmesi sonucunda, geriye "nezr-i Mevlana"ya tekabül eden on sekiz adet sütunun kalmasıdır.

Sütunların arası, maksurelerde ampir üslubunda torna işi ahşap korkuluklarla, türbenin önünde aynı üslupta demirden parmaklıklarla kapatılmış, karenin içindeki daire de eklektik üslupta dökümden parmaklıklarla belirlenmiştir. Semahane girişinin önünde maksureler kesintiye uğramakta ve bu kesintiye tekabül eden sütun açıklığı icabında kapı gibi açılabilen ahşap korkuluklar barındırmaktadır. Köşelerde, kare ile daire arasında kalan üçgen planlı alanlardan güneybatıdakinde mesnevihan kürsüsünün, güneydoğudakinde de mevlithan kürsüsünün bulunduğu bilinmektedir. Her ikisi de ahşap olan ve son derecede sade bir görünüme sahip olan bu kürsüler 1940'tan önce ortadan kalkmıştır.

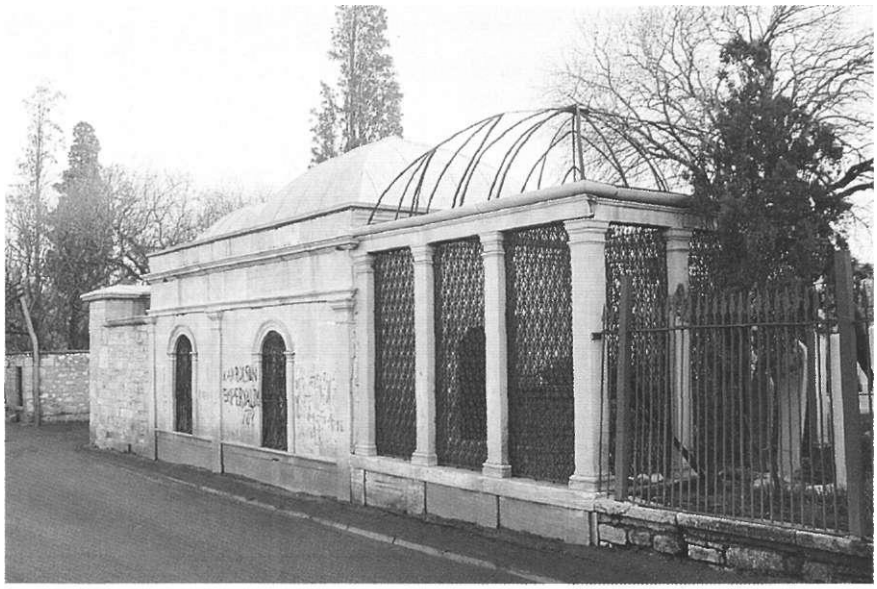
Sema alanının tam ortasında, ahşap zemin döşemesi üzerine boyanarak meydana getirilen, iç içe dört daire ile bunları kuşatan sekiz kollu bir yıldızdan oluşan, benzerine başka hiçbir mevlevîhanede rastlanılmayan ilginç bir motif göze çarpar. Söz konusu noktanın Mevlevî terminolojisinde "kütüphane" olarak adlandırılan ve gerek tasavvuf sembolizminde, gerekse de Mevlevî mukabelesinin koreografisinde önemli bir yer işgal ettiği düşünülecek olursa buradaki motifin de sıradan bir bezeme öğesi olmadığı kabul edilebilir!

Kuzey duvarında yer alan semahane girişi cepheden dışa taşan iki merdiven kulesi arasındaki, düz tavanlı ufak bir eyvanın içine yerleştirilmiştir. Dışarıdan bakıldığında, mutrıp maksuresine çıkan merdivenleri barındıran iki kulenin eyvana komşu iç köşelerinde, iki kat boyunca yükselen pilastrlar ve bunları birleştiren

lento görünümünde silmeler ile bir çerçeve meydana getirilmiştir. Bu çerçevenin içinde mevlevîhanenin II. Mahmud tarafından 1232/1816-17'de yeniden inşa ettirilmesi sırasında konmuş olan talik hatlı, manzum kitabe yer almaktadır. Ayrıca profilli çıtalarla çerçevelenmiş olan ve metni Keçecizade İzzet Molla'ya ait olan bu kitabenin üzerine, mevlevîhanenin 1281/1865'te Hıdiv İsmail Paşa tarafından yenilenmesi üzerine, Mevlana Celaleddin Rumi'nin adını içeren bir alınlık yerleştirilmiştir. Dökümden mamul olduğu anlaşılan bu alınlık ampir üslubuna uygun kıvrık dallar, stilize yapraklar ve çiçeklerden oluşmaktadır.

Eyvanın arkasında bulunan, beyaz mermerden yontulmuş sepet kulpu biçimindeki kemerli giriş, aynı tarihli cümle kapısının eşidir. Kuzey duvarında, girişin yanlarında merdiven kulelerine açılan birer kapı ile üçer pencere sıralanır. Pencerelerden en doğuda yer alam türbeyi sınırlayan demir parmaklıkların devamı ile seyirci (züvvâr) maksuresinden ayrılmış ve türbenin devamı niteliğinde olan kesime açılan niyaz penceresidir. Diğer pencerelerle aynı boyutlarda ve içeriden aynı görünüme sahip olan niyaz penceresi dışarıdan farklı niteliğini vurgulayan birtakım öğelerle donatılmıştır. Açıklık profili kaim çıtalarla iç içe iki dikdörtgen çerçeve ile kuşatılmış, çerçeveler arasında kalan kuşak Konya'daki Mevlana Türbesi'ne (Kubbe-i Hadrâ) ait firuze renkli çinilerle kaplanmıştır. Ahşap duvar yüzeyine kabaralı çivilerle tespit edilmiş olan bu çinilerin, II. Mahmud'un Yenikapı Mevlevîhanesi'ni yeniden inşa ettirdiği 1817'de Kubbe-i Hadrâ'da gerçekleştirdiği çini onarımında sökülen eski parçalar oldukları anlaşılmaktadır. Niyaz penceresinin üstünde, uçları birer yaldızla süslü yuvarlak kemerciklerle sonuçlanan enine dikdörtgen bir ahşap kartuşta, sülüsle yazılmış, kabir ziyareti ile ilgili bir hadis yer almaktadır. Bunun da üstüne demir iskeletli, camekânlı bir sundurma oturtulmuştur. Bu sundurma nispeten geç bir döneme, muhtemelen V. Mehmed'in (Reşad) onarımına ait olsa gerektir.

Semahanenin batı duvarında dört adet pencere ile şerbethaneye açılan, yarım daire planlı basamaklarla çıkılan servis kapısı, güney duvarının ortasında mihrap, yanlarda dörder pencere sıralanır. Yarım daire planlı, dışa taşkın mihrap nişi akantus yaprakları ve yumurta frizi ile süslü başlıklarla sonuçlanan pilastrlar tarafından kuşatılmış, üstte lento görünümünde iki yatay silme arasına mihrap ayeti levhası yerleştirilmiştir. Doğu yönündeki beş sütun açıklığından türbeye bakan dördü bağdadi sıva ile oluşturulmuş (yalancı) kemerlerle taçlandırılmıştır. Kemerlerin arasında, barok dönemin sütun kaidelerini taklit eden ahşap yastıklardan sonra, duvara gömülü pilastr görünümünde sütunlar kubbe eteğine kadar devam eder. Türbenin kuzey yönündeki sütun açıklığı, türbenin devamı niteliğinde olan, niyaz penceresinin bulunduğu kesime açılmaktadır. Türbenin güneyinde ise maksureden türbeye ve hünkâr giriş holüne açılan iki kapı sıralanır.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nde Abdurrahman Nafiz Paşa Kütüphanesi ve Türbesi.
Sadat Hasanoğlu, 1994

Semahanenin kısmi üst katı, türbenin bulunduğu doğu yönü ve mihrap önü bölümünün üstü dışında, iki kat yüksekliğindeki sema mekânını kuşatan mahfillerden oluşur. Kuzey cephesinde, giriş eksenine göre simetrik olarak yerleştirilmiş bulunan merdivenlerle mıtrıp maksuresine çıkılır. Merdivenler ikişer pencere ile aydınlatılmış, merdivenler arasında kalan ve zemin katta giriş eyvanı olarak değerlendirilmiş olan kare planlı alan üst katta mıtrıp maksuresine katılmıştır. Söz konusu maksure semahaneye açılan güney yönünde dikdörtgen bir çıkma ile genişletilmiş, zemin kattakilerin eşi olan ahşap korkuluklar ile sınırlandırılmış, yanlarda ahşap perde duvarları ile kuşatılmıştır. Üstleri antik sanattan mülhem vazolarla süslü kare kesitli babalara oturan, yüzeyi çıtalarla dikdörtgenlere taksim edilmiş olan ve arkadan öne doğru meyilli bu ayırıcı öğeler başka bir tarikat yapısında karşılaşılmayan değişik bir çözümü sergiler.

Mutrıp maksuresinin doğu yönünde, semahanenin kuzeydoğu köşesinde, bir duvarla mutrıp maksuresinden ayrılmış olan ve üç pencere ile dışa açılan "L" planlı bir mahfil bölümü yer alır. Parapet duvarları üzerinden semahaneye bakan bu mahfil imtiyazlı erkek seyircilere mahsus olsa gerektir. Mutrıp maksuresinin batı yönüne, hanımlar mahfili ile arasına erkek ve kadın gruplarını ayırıcı karakterde, başka bir deyimle "mabeyin odası" niteliğinde, kare planlı, iki pencereli ufak bir mekân yerleştirilmiştir. Kaçgöç uygulamasının gereği olarak bu mekândan mıtrıp maksuresine ve hanımlar mahfiline açılan kapıların eksenleri kaydırılmıştır. Bu geçiş mekânı aracılığı ile icabında hanımlar mahfili ile semahane esas girişi arasında bağlantı kumlabilmektedir.

Semahanenin batı duvarı boyunca devam eden ve güneybatı köşesinde kıvrılarak mihrap önü boşluğuna kadar ilerleyen hanımlar mahfili, biri kuzeye, üçü de güneye bakan toplam dört pencereden ışık alır. Bu bölüme harem dairesinin üst katından, şerbethanenin üst katı geçilerek ulaşılır. Mahfilin sağır olan batı duvarındaki tek açıklık şerbethanenin üst katma geçit veren kapıdır. Söz konusu mahfilin, ayrıca buna komşu olan mabeyin odasının semahaneye bakan yüzleri parapet duvarından kubbe eteğine kadar çıkan sık dokulu ahşap kafeslerle kapatılmıştır.

Semahanenin güneydoğu köşesine yerleştirilmiş olan ve uzunluğu iki sütun açıklığı (5 m), derinliği de üzerinde yer aldığı maksurenin derinliği kadar (3,5 m) olan hünkâr mahfili semahaneye bakan kuzey ve batı yönlerinde kıvrık hatlardan oluşan şebekelerle donatılmıştır. Kuzey kenarının ortasında, zemin kattaki sütunun devam etmediği dikkati çeker. Hünkâr mahfiline ulaşmak için hünkâr girişinden avluya dahil olunur, sonra semahane-türbe kanadının güneydoğu köşesindeki hünkâr mahfili kapısına varılır. Üç adet mermer basamaklı bir sahanlığın arkasındaki bu giriş, iki pencereli ufak bir taşlığa açılır. Sağda hünkâr mahfiline çıkan geniş bir merdiven, solda sonunda semahaneye açılan kapının bulunduğu "L" planlı uzun bir koridora inen basamaklar yer almaktadır. Merdivenin ulaştığı sahanlıkta, dikdörtgen planlı (5x3,5 m) hünkâr mahfiline, bunun arkasında aynı büyüklükteki (6x4 m) bir mekâna ve abdestlik-hela grubuna açılan kapılar mevcuttur. Hünkârın dinlenmesine, icabında postnişin efendi ile ya da mukabeleyi izleyen devlet ricalinden yahut ulemadan birileri ile görüşmesine mahsus olan arkadaki oda hünkâr mahfili ile bağlantılı olup güney yönünde yapı kitlesinden taşmaktadır. Söz konusu çıkmayı taşıyan ahşap sütunların arası yalancı basık kemerler ile doldurulmuştur. Bu mekân-

lar topluluğu ufak çapta bir hünkâr kasrı teşkil ederler.

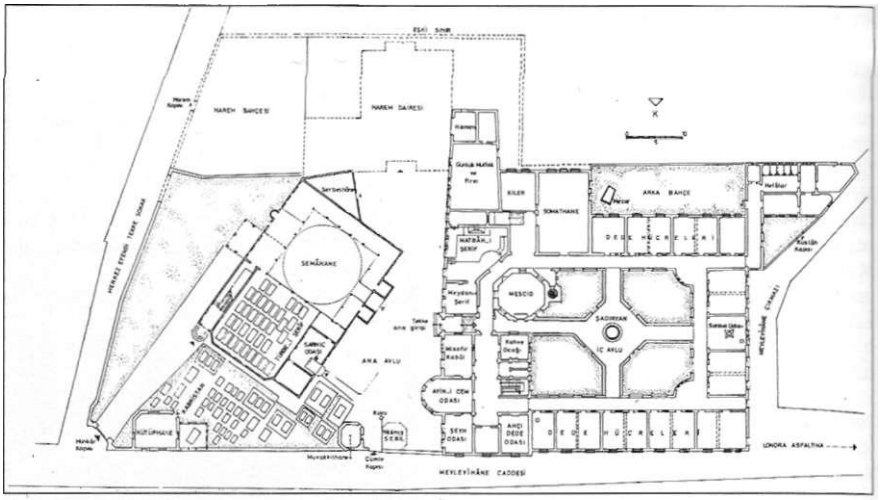
Büyük boyutları (16x14 m) ve barındırdığı kırk civarında sanduka ile Yenikapı Mevlevîhanesi'nin türbesi İstanbul mevlevîhanelerindeki türbelerin en hacimlisi ve en "kalabalığıdır". Türbe batı yönünde kemerli açıklıklarla semahaneye bağlanmakta, böylece tarikat yapılarına has ibadethane-türbe kaynaşması sağlanmaktadır. Mevlevîhanenin ilk postnişini Kemal Ahmed Dede'nin diğerlerinden yüksek tutulmuş olan sandukası da semahane yönünde ilk sıradadır. Güneybatı köşesindeki kapıdan semahanedeki maksurelerin güney kanadına geçilir. Hünkâr mahfili girişine komşu olan güney duvarı sağırdır. 45° pahlanmış köşelerle yapı kitlesinden dışa taşan doğu duvannda dört adet pencere sıralanır.

Türbenin kuzey yönünde, ortada, semahaneden geçilmeden doğrudan türbeye girilmesini sağlayan ve altında yer alan sarnıçtan dolayı "sarnıç odası" olarak adlandırılan dikdörtgen planlı (7x5,5 m) mekân bulunur. Zemini Malta taşı döşeli olan sarnıç odasının türbeye (güneye) ve avluya (kuzeye) açılan birer kapısı ile ikişer penceresi vardır. Dışan açılan kapıdan önce küçük bir taşlığa (2x1,5 m) girilir, buradan iki basamakla esas zemine çıkılır. Giriş taşlığının sağında beyaz mermerden bilezik göze çarpar. Sarnıç odasının avluya bakan kuzey cephesine sonradan (muhtemelen V. Mehmed [Reşad] dönemindeki onarımda) yarım altıgen planlı, pencereli bir çıkma eklenmiş, giriş ile yanındaki pencere bu çıkma içine alınmıştır. Sarnıç odasının doğusunda, türbenin kuzeyinde dikdörtgen planlı (5,5x4,5 m) türbedar odası yer almaktadır.

Semahane ile harem kanadı arasında yer alan üçgen planlı şerbethanenin avluya açılan kuzey cephesinde, ortada bir kapı, yanlarda ikişer pencere sıralanır. Zemin katta semahaneye açılan servis kapısı, ayrıca hareme açılan servis penceresi vardır. Şerbethanenin beşi kuzeye, biri güneye bakan altı pencerenin aydınlattığı üst katı hareme ve kadınlar mahfiline açılan kapıları ile harem-semahane bağlantısını sağlar.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin 1817'den önceki mimarisi gibi süslemesi hakkında da pek fazla şey bilmiyoruz. Ancak Evliya Çelebinin anlattıklarına inanılacak olursa mevlevîhanenin duvarlarında Aşarî adında bir hattat-ressam tarafmdan meydana getirilmiş ayet levhaları, ayrıca kükre - yen bir aslan resmi bulunduğu kabul edilmelidir.

II. Mahmud dönemine ait olan semahane-türbe kanadının cephelerinde, esas girişin üstündeki oymalı alınlık ve niyaz penceresini kuşatan Kubbe-i Hadrâ çinileri dışında hiçbir süsleme göze ilişmez. Cephelerde gözlenen bu sadelik geleneksel konut mimarimiz kadar ampir üslubunun yalınlık ilkesinden de kaynaklanmaktadır. Yalınlığının yanısıra ağırbaşlı nispetleri ve değişken perspektifler sunan hareketli kitlesiyle bu kanat devasa bir ahşap konağı andırır.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin vaziyet planı.
B. Tanrıkorur

Cephelerdeki sadelik mekânların içinde de devam eder. Yine de süsleme olarak kayda değer öğeler semahanede toplanmıştır. Burada duvarlar ve çubuklu tavanlar süslenmeden bırakılmış, ahşap sütunlar, korkuluklar ve mihrabı kuşatan pilastrlar yalancı mermer boyama ile renklendirilmiştir. Mihrap nişinde ortada, II. Mahmud döneminin zevkine uygun, kaide üzerinde ampir üslubunda bir vazo ile bundan çıkan çiçek demeti, yanlarda püsküllü kordonlarla tutturulmuş dalgalı perdeler, kavsara içinde de 1865 onarımına ait olması muhtemel. Doğu etkili eklektik üslupta, dilimli bir süsleme görülüyor. Üst kat sütunları ile kubbe arasında -her sütun açıklığına bir tane isabet etmek üzere- toplam yirmi adet kartuş yerleştirilmiş, zemini koyu renk boyalı bu kartuşlar üzerine yaldızla (zerendûd tekniği ile) ve ta'lik hatla beyitler yazılmıştır. Bu yazı kuşağının 1817'de mevlevîhanenin dedegânından hattat Keresteci Nuri Dede'nin eseri olduğu bilinmektedir. Kubbe ile kare mekânm duvarları arasında kalan köşe üçgenlerine çeyrek göbekler çakılmış, çıtalar ile bundan hareket eden, "Sultan Mahmud güneşi" tabir edilen ışınsal süsleme uygulanmıştır. Kubbenin merkezine daha ziyade barok üslupta, ahşaptan oyma, yaldızlı nefis bir göbek oturtulmuş, kubbenin yüzeyi çıtalarla yirmi dört dilime ayrılmış, bunların içine ince uzun üçgenler, üçgenlerin altına ay-yıldız, ucuna da yıldız motifleri yerleştirilmiştir.

İki katlı olan harem dairesi 40x22 m boyutlarında bir alanı kaplar. Semahane-türbe kanadı ile aynı malzeme ve inşaat özelliklerini paylaşan bu kanat her yönü ile bir ahşap konak niteliğindedir. Orta sofalı plan tipinin uygulandığı haremde, yapının derinliğince uzanan "zülvecheyn" sofalar ile bunlara açılan odalar bulunmaktadır. Zemin katta batıya doğru ilerleyen koridorla tek katlı, kagir duvarlı servis bölümleri kanadına (22x14 m) ulaşılır. Burada oldukça girift bir konumda hamam, buna bitişik su haznesi, fırın, hareme ait küçük mutfak ile kiler, güneybatı köşesine de aşçıbaşı odası yerleştirilmiştir. Bu arada ilginç olan hamam külhanı ile fırının birbirine bitişik olmasıdır.

Mescidi, selamlık mekânlarını, matbah-ı şerifi, meydan-ı şerifi, dedegân hücrelerini ve diğer müştemilatı barındıran kanat, oldukça geniş bir alanı (54x40 m) kaplar. İki katlı şeyh dairesi dışında bütün diğer bölümler tek kadıdır. Yapının altında alçak bir bodrum katı vardır. Duvarlar Batı standartlarına uygun tuğlalar ile örülmüş, üstleri sıvanmıştır. Mescidin kurşun kaplı tuğla kubbesi dışında diğer bölümler Marsilya kiremidi kaplı ahşap çatılar ile örtülüdür. I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nun gereği cephelerde görülen kapılar basık kemerler ile, şadırvan avlusuna açılan kapılar ile, şeyh dairesinin üst kat pencereleri dışındaki bütün pencereler sivri kemerler ile geçilmiştir.

Bu kanadın iç taksimatı şöyle özetlenebilir: Avlu yönündeki doğu kesiminde, esas girişin solunda matbah-ı şerif ve bununla bağlantılı meydan-ı şerif, sağında şeyh odası ile bunun müştemilatını barındıran şeyh dairesi, arkada dikdörtgen planlı (22x19 m) şadırvan avlusu etrafında dedegân hücreleri, avlunun güneydoğu köşesinde mescit ile arkada taamhane (somathane), hücrelerin arkasında helalar ile gusülhane yer alır.

Doğu cephesinde bulunan selamlık cümle kapısı Selçuklu ve klasik Osmanlı mimarilerindeki taç kapılardan ilham alınarak tasarlanmıştır. Cepheyi yatayda ve düşeyde yırtan kitlesi geniş bir saçakla son bulur. Kaval silme demetleri ile çerçevelenmiş olan yüzeyde basık kemerli esas giriş yüksek bir sivri kemer içine alınmıştır. Sivri kemerin üstünde, ortada yapının banisi V. Mehmed'in (Reşad) tuğrası, yanlarda 1331/1913 tarihli manzum kitabe yer alır. Şeyh dairesinin zemin katında güney ucu selamlık cümle kapısı ile, batı ucu şadırvan avlusunu kuşatan koridor ile bağlantılı, "L" planlı bir sofa görülür. Çeşitli büyüklükte mekânlar ve helalar ile çevrili

olan bu sofanın doğusunda avluya yarım sekizgen çıkma yapan büyükçe bir mekân yer alır. Burasının postnişin efendi ile "dergâh zabitânının" toplantı odası olduğu söylenmektedir. Söz konusu oda ile sofanın bu oda karşısına gelen kesimi iki katlıdır. Üst katta yine bir sofa ile cihannüma karakterinde, çıkmalı şeyh odası bulunur.

Şadırvan avlusu doğuda mescit ve şeyh dairesi ile, diğer yönlerde revak geleneğini sürdüren pencereli, düz ahşap tavanlı bir koridorla kuşatılmış, koridorun avluya bakan sivri kemerli pencereleri arasında kuzey ve batı kenarlarının ortasında birer kapı açılmıştır. Koridorun güneybatı ve güneydoğu köşelerinde, avlu yönünde, çeyrek daire planlı üçüz pencereli çıkmalar, bu çıkmaların arkasında da yarım piramit biçiminde çatı parçaları altında kalan sekizgen basık ahşap kubbeler vardır. Koridorun arkasında "U" konumunda üç kitle içinde toplanmış, eş büyüklükte (5,5x3,5 m) yirmi adet mekân sıralanır. Bunlardan nezr-i Mevlana'ya tekabül eden on sekizi dedegân hücreleri, ikisi de başka amaçlarla kullanılan odalar olmalıdır.

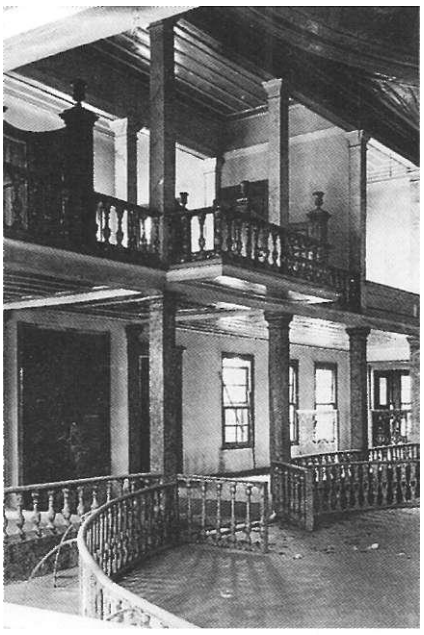
Avlunun güneydoğu köşesinde yükselen mecsidin gövdesi, kenarları dışardan 4'er m uzunluğunda olan bir sekizgen prizma biçimindedir. Basık kemerli giriş kuzey, yarım sekizgen planlı mihrap nişi güneydoğu kenarındadır. Girişin kemeri üzerinde "Derviş İsmet" imzalı ve 1330/1912 tarihli, ta'lik hatlı bir ayet kitabesi yer alır. Sekizgenin kenarlarında göçertilmiş yüzeyler içinde altlı üstlü ikişer sivri kemerli pencere sıralanır. Girişin ve mihrabın olduğu yerlerde alttaki pencereler iptal edilmiş, minarenin bulunduğu batı kenarı da sağır bırakılmıştır. Kasnaksız bir kubbe mescidi örtmekte, klasik dönem örneklerini andıran madeni bir alem kubbeyi taçlandırmaktadır. Kare planlı kaide üzerinde yükselen silindir gövdeli minare kurşun kaplı konik bir külahla son bulur. Minarenin kaidesinde, Hıdiv İsmail Paşa tarafından mevlevîhanenin selamlık ve harem bölümleri yenilendiğinde selamlık cümle kapısı üzerine konmuş olan kitabe yer alır. Vaktiyle üzerinde Abdülaziz'in tuğrasının bulunduğu bilinmektedir. Ta'lik hatla yazılmış olan manzum metnin son mısraı ebcedie 1281/1865 tarihini verir.

Selamlık kitlesinin cephelerinde hiçbir süsleme öğesi görülmez. Mekânlarda da aynı sadelik göze çarpar. Süslemeye yer verilmiş olan yegâne bölüm mescittir. Kubbede ve kubbeye geçişi sağlayan küçük pandantiflerde klasik üslupta kalem işleri yer alır. II. Meşrutiyet döneminde, I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda tasarlanmış resmi binaları andıran selamlık kitabesinde, ahşap geç dönem tekkelerinin samimi ifadesinden eser yoktur. Söz konusu yapı karşısında yer alan, ahşap konak görünümlü semahane-türbe kanadı ile ilginç bir tezat oluşturmaktaydı.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin haziresi iki bölüm halindedir. Bunlardan ufak olanı hünkâr girişi, kütüphane ve muvakkithane arasında, büyük olanı da Mevlevi Tekkesi Sokağı'nm batı yakasındadır. Küçük hazirede yer alan bazı mezarların çevresi ve üstü madeni şebekelerle donatılarak açık türbeler elde edilmiştir. Çoğunun köşelerinde ve tepelerinde Mevlevi sikkesi biçiminde alemler göze çarpar. Sokak aşırı olan büyük hazirede mevlevîhanenin muhiplerinden pek çok kimse gömülüdür. Bu kesim moloz taş örgülü duvarlarla kuşatılmış, duvarlara dikdörtgen açıklıklı demir parmaklıklı pencereler açılmıştır. Bu pencerelerden ikisinin üstüne Vezirazam Nailî Abdullah Paşa'nm (1698-1758) oğullarından Feyzullah Şakir Beyile Ebûbekir Bey'e ait 1170/1756-57 ve 1202/1787-88 tarihli ta'lik hatlı manzum kabir kitabeleri yerleştirilmiştir.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, 392; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 228-230; Çetin, *Tekkeler,* 587; Aynur, *Saliha Sultan,* 39, no. 207; *Âsitâne,* 9; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* I, 116-117, no. 168; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 16; *Ihsalyat* II, 19; Vassaf, *Sefine,* V, 206-269; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 31-32; *Osmanlı Müellifleri,* I, 39; Mehmed Ziya, *Merâkiz-iMühimme-i Mevleviyyeden YenikapuMevlevîhanesi,* İst., 1329; Tühirü'l-Mevlevî (Olgun), "Yenikapı Mevlevîhanesi", *Mahfel,* 1342, s. 40 vd; Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri,* 55; R. E. Koçu, "Yenikapı Mevlevihanesi", *Yeni Musiki Mecmuası,* 4 (1962), s. 59-61; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 156; A. S. Ünver, "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri", *Mevlânâ Güldestesi,* Konya, 1964, s. 30-33, 39; M. Erdoğan, "Mevlevi Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri", *GDAAD,* IV-V (1976), s. 29-32; Gölpmarlı, *Mevlevîlik,* 164, 248, 338; Ergun, *Antoloji,* II, 413, 415-420, 454, 464, 508; "Abdülbaki Nasır Dede", *İSTA,* I, 76-78; "Ahmet Dede (Kemal)", *İSTA,* I, 352; "Ahmed Dede (Doğani)", *İSTA,* I. 349-356; "Baykara (Mehmed Abdülbaki)", *İSTA,* IV, 2277-2278; "Celaleddin Dede Efendi (Mehmed)", *İSTA,* VI, 3420; İnal, *Hoş Sada,* 133-170; N. Araz, *Anadolu Evliyaları,* ist., 1972, s. 302-306; E. Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhaneler", *İstanbul,* S. 4 (Ocak 1993), 119-131.

M. BAHA TANMAN

Yenikapı Mevlevîhanesi'nde semahanenin girişi ve mutrıp maksuresi.
Encümen Arşivi, 1940

YEMKÖY

Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Sarıyer İlçesi'nde Istinye ile Tarabya arasında yer alan semt.

İdari olarak Sarıyer İlçesi'ne bağlı bir muhtarlıktır. 1990 Genel Nüfus Sayımı'na göre nüfusu 23.000'dir. Askerlik şubesi ve karakol gibi idari yapıları ve orduevi vardır. Yeniköy ve Orgeneral Emin Alpkaya ilkokulları İİe Mehmetçik Ortaokulu semtin eğitim kurumlarıdır. Bugün Avusturya Konsolosluğu olan eski Avusturya Elçiliği Yazlığı(->) da buradadır. Yeniköy, Yeni Cami ve Bağlar mevkiinde Cevahirler Camii adında 3 camii, 3 kilisesi mevcuttur. Yeniköy İskelesi Galata Köprüsü'ne 15.674 m uzaklıktadır.

Yeniköy, İstanbul'un fethi sırasında harap bir semtken Osmanlılar tarafından 16. yy'da imar edilmiş 18. yy'dan beri de hep zengin, seçkin ve güzel bir semt olmuştur.

Eski devirlerde Köybaşı dolaylarında kayalık sahilde dalgaların Bakhalar dansını andıran hareketi nedeni ile buraya Bakha (Bakenler Kıyısı) dendiği söylenir. Kalender Koyu'na bir barbar kralının adından gelen Pitheku Limen dendiği de rivayet edilir. Bir rivayete göre de Makedonyalı Büyük İskender'in babası Filipin komutanı Demetrios, çok sıcak bir günde Bizanslılarla yaptığı deniz savaşında burada yenilmiş, buraya Termemeria (sıcak gün) adı verilmiştir.

Fetihten sonra buraya ilk gelenler Romanya'nın Geni yöresinden Ulah aileler ve daha sonra Rumlar olmuştur. Bu sebeple Geniköy denen yer I. Süleyman'ın (Kanuni) (hd 1520-1566) buyruğuyla Yeniköy adını almıştır. Rum halkı köye Yeniköy anlamında Neohorion da derdi. Ulahlardan bir yüzyıl sonra, Doğu Karadeniz'den denizci ve tüccar büyük bir kalabalık gelmiş, yörede nüfus artmış, ticaret canlanmıştır.

17. yy'da İstanbul'u anlatan Kömürciyan 2-3 gemi sahibi zengin işadamlarının Tuna Nehri'ne, Kefe'ye sefer yaparak odun, arpa, darı getirdiklerini, İnciciyan da çiroz balığı ticaretinin halka iyi bir gelir temin ettiğini yazar.

Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de, zaman zaman Kazak ve Ruslarm hafif ve süratli deniz vasıtaları ile Boğaziçi'ne yaptıkları akınlardan Yeniköy zarar görmüştür. 19 Temmuz 1624'te pek çok Türk ve Rum ahali öldürülmüş, soyulmuş, bundan soma köy bir oda kulluk tarafından korunmaya başlanmıştır. Bu akınlara karşı Boğaziçi'nin ağzında Kavak kaleleri ve Akıntı Burnu'ndaki yeni kale inşa edilmiştir.

Evliya Çelebi bu bağlı bahçeli köyün halkının Trabzonlu mahir bezirganlar olduğunu; aralarında Mısır hazinesine malik kalyon, şayka ve karamürsel türü gemilere sahip reislerin bulunduğunu; halkın 3 mahalle Müslüman ve 7 mahalle Hıristiyandan oluştuğunu; 3 cami, 1 hamam, 1 han, bekâr odaları ve 100 kadar peksimet imalatçısı 200 dükkân bulunduğunu yazar. Karadeniz'e açılan gemilerin kaptanlarının, peksimetlerini Galata veya Yeni-

köy'den aldıkları biliniyor. Yeniköy İskelesinden sonraki ilk aralık iskelenin adı Peksimet İskelesi'dir ve Yeniköy'ün peksimeti bugün de meşhurdur.

Evliya Çelebi'nin de bahsettiği camiler Güzelce Ali Paşa Camii, II. Osman döneminde (1618-1622) kaptan-ı derya ve sadrazam olan, Çelebi de denen Ali Paşa tarafından, Molla Çelebi Camii, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin oğlu Fazlı Efendi tarafından, Osman Reis Camii, derya reislerinden Osman Ağa (ö. 1145) tarafından yaptırılmıştır. Köyde Şeyh İsmail Efendi'nin kurduğu bir Halveti tekkesi de vardı. Tarihi hamam sahilde, Molla Çelebi Camii'ne yakındı ve Kanlıca'daki İskender Paşa Külliyesi'ni(-0 yaptıran Magosa Fatihi iskender Paşa tarafından yaptırılmış, yakın tarihlerde yıktırılmıştır. Uzun zaman susuzluk çeken semte 1803'te III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan çeşme yaptırıp bol suya kavuşturmuştur.

Halkını heyecanlı, atak Karadeniz kökenli insanların oluşturduğu yerleşme, yoğun ticari ilişkiler nedeniyle Boğaziçi'nin mahkemesi bulunan ikinci köyü olmuştur. Hamamın yanındaki bu mahkeme Galata kadısına bağlıydı.

İnciciyan güzel evleri ve kalabalık nüfusu ile adı köy de olsa güzel bir şehir görünümünde olan bu yerin sakinlerinin, harp zamanında donanmaya asker vermekle yükümlü olduklarım, vergilerinin de diğer Boğaziçi köylerinden fazla olduğunu; Beykoz'daki Tokat Çayırının otlarını padişah ahırları için biçmenin de Yenikö ylülerin görevleri arasmda bulunduğunu yazar.

İnciciyan, Kudüs patriğine bağlı Ayios Yeoryios Kilisesi, Ayios Nikolaos ve Ayia Panayia kiliseleri dışında, Ermenilerin mezarlıkları yanında Surp Asdvadzadzin isimli bir kilise ve yakınında üzerinde haç bulunan Ermeni Çeşmesi adını taşıyan bir çeşmeden de bahseder. 3 de ayazma olduğunu kaydeder. Semtte daha somaki devirlerde bir de sinagog yapılmıştır.

Yeniköy'ün Tarabya'ya gelmeden son koyu Kalender Koyu'dur. Sultan Ahmed Camii inşaatında emin olarak çalışan Kalender Çavuş burada, büyük bir hamamı ve müştemilatı olan bir sahilsaray yaptırmıştı. Zamanla sahilsaray harap olmuş, yalnız hamamı kalmıştır. O devirde tenha olan semtte eşkıyalık olayları artınca, buraya 10 asker ve bir zabitin bulunduğu bostancı kulluğu kurulmuştur. Lale Devri'nde(->) yıldızı parlayan bu mesire yerinde III. Ahmed (hd 1703-1730) için biniş kasrı yaptırılmış; Patrona Halil AyaklanmasindanÇ-») sonra harabeye dönen yerde 18. yy'ın ikinci yarısında Sadrazam Koca Ragıb Paşa bir çeşme ve namazgah yaptırmıştır. Kalender'de bir de ayazma bulunduğundan, yöre Hıristiyanların da ziyaret ve gezi yeri olmuştur. III. Selim 1795'te kasrı tamir ettirmiş ve dağdan su getirmiştir.

Abdülaziz döneminde (1861-1876) Kalender Kasrı onarılmıştır. Bugün kasır orduevi olarak kullanılmaktadır. Kasrın aşağı kısmında asırlık ağaçları, set set bahçeleri ile eski Türk tarzında bir Ermeni yapısı (Tmgıroğlu Yalısı) bulunuyordu.

İnciciyan sahilde dar ve kayalık bir düzlük olan Kalender Bahçesi'nin iç kısmının yüksek tepeler ile çevrilmiş latif bir vadi olduğunu; sahilde Vaftizci Yahya adını taşıyan bir ayazma ve üç eski kilise harabesi bulunduğunu yazar.

Yeniköy sahilleri her dönemde güzel yalı örnekleri ile bezenmiştir. Başlangıçta Ermeniler evlerini siyaha, Rumlar kırmızıya boyarlarken somaları Müslümanlara ait olan yeşil renk dışında her renge boyamalarına izin çıkmıştır.

Arnavutköy, Tarabya, Büyükdere'de olduğu gibi Yeniköy'de de, Rumeli kıyılarını tercih eden yabancıların çoğunlukta bulunduğu, II. Mahmud döneminden (1808-1839) itibaren Batı zevkinin mimaride hâkim olduğu görülüyor. Ekonomik ve siyasi etkenler ile devamlı el değiştiren yalılar 19. yy'm sonlarında hemen tamamen Türklerin eline geçmiştir. II. Mahmud dönemine ait bir bostancıbaşı defterinde Yeniköy sahilinde yer alan yapılar şöyle sıralanmaktadır: Köprülü vakfı cabisi Ahmed Efendi Yalısı, Ahmed Efendi'nin diğer yalısı, Sultan kethüdası Ahmed Azmi Efendi'nin yalısı, Şehri Mustafa Efendi'nin yalısı, eski İstanbul kadısı Muhibbizade Efendi Yalısı, eski gümrük emini Mahmud Bey'in yalısı, yeniçeri efendisi Numan Efendi'nin yalısı, Numan Efendi'nin 9 adet kayıkhanesi, arada pazar kayığı iskelesi. Sarraf Zarifoğlu Yalısı, Müderris Hamdi Efendi Yalısı, arada Çarşı İskelesi, yanında Çarşı Meydanı, Eyüp Naibi Ali Efendi Yalısı, arada Ekmekçi İskelesi, yanında koyun mezbahası, yanında Yeniköy İskelesi, Kadı Rıza Efendi Yalısı, Menkecizade Ali Molla Kayıkhanesi, adı belirtilmemiş bir kişinin yalısı, mumhane ve değirmen, Ekmekçi İskelesi, Camcı Mustafa'nın yalısı, Sarraf Angeli Yalısı, Subaşı kulluğu, Kirkor Kalfa'nm değirmeni, çıkıkçı evi, Boyacı Nikola'nın evi, Kuyumcu Anton'un evi, Zecriye sanafının evi, değinmen ve aralığı, Hacı Mustafa Ağa Yalısı, Hacı Lefter'in evi, Yaldızcı Anton'un evi, aralık iskele, Hacı Mardiros'un evi, Çuhacı Panayot Hanım'ın evi, Hacı Yoseb'in karısının evi, Keresteci Hacı Yenako'nun evi, Kürkçü Blaşaki'nin evi, Bezirgan İspiro'nun evi, Sarraf Avak'ın çocuklarının evi, Sarraf Vakes'in evi, Tanaşaki'nin karısının evi, Yazıcı Nikola'mn annesinin evi, Düzoğlu'nun gelininin evi, Hacı Yanako'nun evi, iskele ve kereste meydanı, Sarraf Tıngıroğlu Oseb'in kardeşinin evi, Oseb'in diğer evi, Cevahirci Hacı Yorgi evi, Kürkçü Dimitraki'nin evi ve kayıkhanesi, Zecriye Sarrafı Anton'un evi, Düzoğullarının evi, Düzoğullarınm diğer evi, Terzi Tanaş'ın evi, Ali Efendi'nin kayıkhanesi, aralık iskele, Hacı Andon'un evi, Kamyanos Kalfa'nm iki evi, Hekim Dimitraki'nin mirasçılarının evi, Todoraki'nin çocuklarının evi, Patrik yazıcısı Yako'nun evi, Terzi Andonaki'nin kızının arsası, Keresteci Kosta'nın arsası, Hekim Vasilaki'nin evi, Simitçi İskelesi ve meydan, Hekim Tanaşaki'nin kızlarının evi ve kayıkhanesi, Kürkçü Panayot'un arsası, aralık iskele, Darphane'de yazıcı Makdar'ın evi, pirinç tüccarı Yorgi'nin evi, Darphane'de Sarraf Ohannes'in evi, Sarraf Tanaş'm evi, Tanaş'ın kardeşi Mazilem'in evi, Diboğlu Todori'nin evi, Balıkçı Foti'nin evi, dul hanımın evi, Yemenici Yorgi'nin evi, Şerbetçi Dimo'nun evi, değirmen ve ekmekçi fırını, Hıristo'nun evi, Panço Kalfa'nm evi, Kürkçü Vasil'in evi, Manolaki'nin evi, Hekim Kostaki'nin evi, Sarraf Kalcıoğlu'nun evi, Kürkçü Yorgi'nin evi, Tüccar Yorgaki'nin iki evi, Kuyumcu Yorgi'nin evi, Kürkçü Yenaki'nin evi, Kürkçü Mergrit'in evi, Cevahirci Ostraki'nin evi, Sandalcı İstrati'nin evi ve kayıkhanesi, Boyar Todoraki'nin evi, Kuyumcu Ligori'nin evi, Köybaşı İskelesi, Zecriye Sanafı Andon'un evi,

Bartlett'in bir gravüründe Yeniköy, 19. yy.
Pardoe, *Bosphorus*

Yeniköy
İstanbul Ansiklopedisi

Simkeş Artin'in evi, Balıkçı İskerlet'in evi, Hekim Dimitraki'nin evi, Mişoğlünun karısının evi, İzmit Despotu Nikomedya'nın evi, Kalender Bostancıları Ocağı, Kalender Bahçesi ve Kasr-ı Hümayun, ayazma, Tarabya sınırı.

II. Abdülhamid döneminden (1876-1909) itibaren Boğaz sahillerine uyan Osmanlı mimarisinin, yabancı mimarların kendi ülkelerinin sanat anlayışı ve iMimine uyan yapıları ve ananelerini buralara getirmeleri ile yavaş yavaş bozulduğu görülüyor. Daha sonraki dönemlerde ise değişme daha köklü olmuştur.

1983'te çıkan Boğaziçi imar planı ve onu takip eden Boğaziçi Yasası(->) ile öngörünüm bölgesinde yeni yapılaşma yasaklanmıştır. Tescilli eski eserlerin restorasyonu veya restitüsyonu dışında eski eser olmayan yapıların ancak basit tamirleri söz konusudur. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca(->) onaylanan tüm yalıların ayrıntılı bilgileri ve eski yeni durumlarını gösteren fotoğrafları Orhan Erdenen'in *Boğaziçi Sahilhaneleri* kitabında ada ve parselleri, kapı numaraları ile sıralanmıştır. Yapıların fotoğraf, tarihi belgeler ve zaman zaman da eski ve yeni hallerini gösteren belgeler derlenmiştir. Bugün ayakta olan bu yapıları bostancıbaşı defteri ile mukayese etmek ancak o günden bugüne yapı ve parseli değişmeden gelen yapılar için söz konusu olabilecektir. Bugün Yeniköy sahilindeki yapıları şöyle sıralayabiliriz:

Hancıoğlu Yalısı (eski Recaizade Ekrem Yalısı); Faik Bey (Pakize Hanım) Yalısı; Kemal Uzan (Ahmet Atıf Paşa, Misbah Muhayyeş) Yalısı; Mısırlı Ebubekir Ratib (Jak Kamhi) Yalısı; Madenci Arif Bey (Süreyya Bey) Yalısı; eski zaptiye karakolu, bugün askerlik şubesi olan yalı; Çaycı İstepan-Dr. Hulusi Behçet Yalısı; Faruk Sezer Yalısı; Üstünkaya Yalısı; Çiller Yalısı (eski Dr. Rasim Ferit Talay Yalısı); Erbilgin Yalısı (bak. Şehzade Burhaneddin Efendi Yalısı); Murat Saner (eski Saip Özden) Yalısı, Muzaffer Gazioğlu Yalısı; Beyazciyan Yalısı; Rıfat Rekiş'in kızlarının yalısı (eski Alaksandras Karateodori Paşa Yalısı); Said Halim Paşa Yalısı(->); II. Abdülhamid'in damadı Fuad Bey'den Mısırlı İhsan Bey'e geçen yalı (daha sonra Boronkaylara, günümüzde de M. Özkan'a geçti); Ermeni Eyüb Paşa'dan Hacı Parseh Ihmalyan'a geçen yalı; Yeniköy Vapur İskelesi; Faik ve Bekir Bey ikiz yalıları (Kâmil Bey'in kızı Sara Hanım tarafından yaptırılmış, bugün bir tarafı Kurdoğlu, diğer tarafı Okur ailesinin yalısı); Aleko Nikoladis Yalısı (bir ara otel olarak kullanılmış ve M. Levi'ye ait olmuş, bugün mülkiyeti Ayia Panayia Kilisesi'ne ait); Ali Rıza Paşa Yalısı (1923-1924'te Belediye Dairesi'ne kiralanınca iki ucu ile anacaddeye bağlanan sokağa Daire Sokağı adı verilmiş); Dr. Muvaffak Gönen Yalısı (banisi II. Abdülhamid döneminde yaşayan bir baron daha sonra Hamapolasün olmuş); II. Abdülhamid'in vezirlerinden Artin Dadyan'a ait olan yalı (bugün Adil Sezer Yalısı); Sandoz Yalısı (Mösyö Pardea'dan Fuat ve Feriha Irel almış); Ziya Kalkavan Yalısı (önce Damatyan, sonra da II. Abdülhamid'e aitmiş); Sait İbrahim'in eşi F. Selman Kaliboy Yalısı (bu yalı Avusturya Elçiliği Yazlığı olan yalının ifrazı ile tek yalı haline gelmiş; eski fotoğraflarındaki mimari üslup ve bezeme sefaret ile aynı); Avusturya Elçiliği Yazlığı (Sarraf Mıgırdıç Cezayirliyan'ınH yaptırdığı yalı II. Abdülhamid döneminde Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna verilmiş); Polonya Büyükelçiliği/Sarıyer Adliyesi (Polonya Elçiliği'nin kapatılmasından sonra İlhan Özdemiroğlu'na geçen yalı önce otel sonra adliye olarak kiralandı; adliye iken yandı, bugün restore edilmiş olup konut olarak kullanımda); Mühendis Nebil Sarper Yalısı; Mr. Walker/Eczacıbaşı Yalısı; Kalender Kasrı.

Mevcut imar durumuna göre günümüzde Yeniköy'de tescilli tarihi yapılar korunmakta, ihtiyaç halinde restore edilmekte, konut veya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun onaylayacağı işlevde kullanılabilmektedir. Kıyıda kamuya açık alanlarda planın öngördüğü yapılaşma mümkündür. Turizm alam olarak, Said Halim Paşa Yalısı yanındaki yıkılan Carlton Oteli ve cadde arkasında otelin devamı olan bahçe alam ayrılmıştır. Mevcut ruhsatlı konutlar dışında yeni konut yapılması yasaktır. Kaçak yapılaşma ve gecekondu bölgesindeki yapıların tasfiye edilmesi ve buralarda yeşil alan yapılması plan ve yasayla öngörülmektedir. Ancak mevcut yasa, plan ve uygulama semtin çehresinin değişmesini engelleyememiştir. Günümüzde Yeniköy, sahil kesimlerinde İstanbul'un seçkin ve zengin zümresinin yaşadığı, sahile inen yamaçlarda kooperatiflerin çeşitli siteleri yanında eski evlerin yer aldığı, daha yukarılarda gecekondu mahallelerinin olduğu bir Boğaziçi semtidir.

Bibi. Evliya, *Seyahatname,* I, 457-458; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* İnciciyan, *İstanbul,* 240-253; S. Ayverdi, *Boğaziçinde Tarih, ist.,* 1976, s. 240-253; Eldem, *Boğaziçi Anıları,* 180-192; Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi, 77; O.* Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri,* IV, İst., 1994, s. 522-678; S. Ciner, "Son Osmanlı Dönemi istanbul Ahşap Konutlarında Cephe Bezemesi", (istanbul Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi), 1989; F. İrez-H. Aksu, *Boğaziçi Sefarethaneleri,* İst., 1992.

TÜLAY TAŞÇIOĞLU

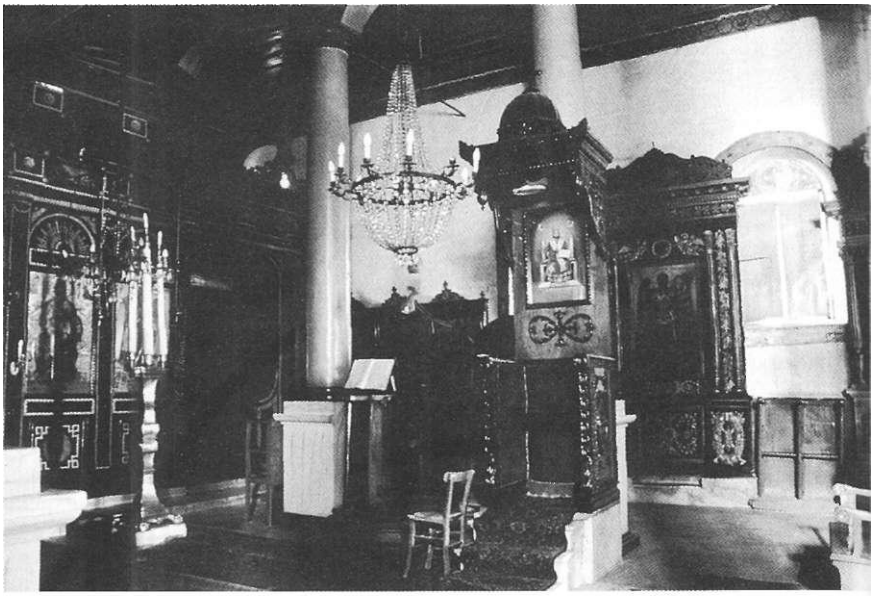
YEORYİOS (AYİOS) KİLİSESİ

Fatih İlçesi'nde, Edirnekapı'da, Mihrimah Sultan Külliyesi'nin(->) karşısmdadır.

Doğuda Vaiz Sokağı, batıda Hoca Çakır Caddesi, kuzeyde Kariye Yağhanesi Sokağı, güneyde Ali Kuşçu Sokağı arasındaki kilise, yüksek duvarlarla çevrili geniş bir avlunun batısında yer alır. Avlunun doğusunda günümüzde kullanılmayan okul binası vardır. Kilisenin kuzey cephesinin doğusunda bulunan sarnıç ve güney cephesinin doğusunda bulunan Ayios Basileios Ayazması yapıya bitişiktir. Batıda, eksendeki giriş mekânı somadan eklenmiştir.

Kilisenin Bizans dönemindeki varlığının, 9. yy'dan sonra kesin olarak bilindiğini belirten R. Janin, 1438'de Ayasofya Kütüphanesine ait bk İnck'in buraya taşındığını kaydeder. Bulunduğu yerde, 1556' da Mihrimah Sultan Külliyesi'nin inşası üzerine, kilise günümüzdeki yerinde yeniden inşa edilmiştir. 1583'te Tryphon, 1604'te Paterakis ve 1669'da Thomas Smith listelerinde yer almış olan kilise, 17. yy'm ikinci yarısında Du Cange tarafından da belirtilir.

Kilisenin ilk kitabesi, Ocak 1726'da restore edilişi hakkındadır. İstanbul Kadısı Mehmed Raşid'e yazılan 1730 tarihli hükümde; yanmış olduğu açıklanan on iki kilise ile birlikte yapı, "Hızır İh/as" adıyla "Edirne Kapısı'nda Ali Paşa-yı Atik Mahallesi'nde konumlandırılır. Kilise, Patrik Samuel'in, Edirnekapidaki 1764'te tespit ettiği, okulu olan kiliseler arasında "Yeoryios Edirnekapı" adıyla kaydedilmiştir.

Ayios Yeoryios Kilisesi'nden bir görünüm.
Zafer Karaca

18. yy'm sonunda Balatlı S. Hovannesyan, kilisenin Edirnekapı Suru'nun karşısında olduğunu belirtir. Kilise, 13 Eylül 1836 tarihli kitabesine göre; Patrik VI. Grigorios zamanında, yeniden temelden inşa edilmiştir. Mimarı Hacı Nikolaos'tur.

Mimari: Kkise, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Batısında kuzey ve güneyde dışa çıkıntkı yapının, doğusunda eksende yarım yuvarlak apsis çıkınü yapar. Kiliseyi dışta örten iki yüzlü kırma çatı, batıda ters yöndeki çatılar ile kırılmıştır. Apsisin örtüsü yarım konik çatıdır. Dışta sıvaları dökük olan yapı, kaba yonu taş ve tuğla ke inşa edilmiş, köşelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Cephelerde yer yer devşirme malzeme görülür. Yapıyı saçak altında, taştan iki düz silme arasında bir dışbükey skme dolanır.

Bazilikal plan tipindeki kilisenin naosu üç neflidk. Naos, doğuda eksende içte yarım yuvarlak ve derin olmayan apsis, batıda kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı narteks ile sınırlanır. Naosta nef ayrımı altışar sütunlu sıralarla sağlanmıştır. Narteks üzerinde bulunan galeri, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, nefler hizasında çıkıntılıdır. Galeriye çıkış, narteksin kuzeyindeki ahşap merdiven ile sağlanır.

Nefleri sınırlayan sütunlar basık kemerlerle bağlanır. Sütunlar, kübik postamentler üzerinde ve Dor tipi başlıklıdır. Porfir taklidi yeşil renge boyalı sütun gövdeleri ahşap üzerine alçı kaplama, başlıklar kartonpiyer tekniğinde yapılmıştır.

Kilisenin örtü sistemi ahşaptır. Orta nefte örtü beşik tonoz, yan nefler ve narteksте düz tavandır. Apsisin örtüsü yarım kubbedir.

Naosa açılan üç girişten biri batıda eksende, ikisi kuzey ve güneyde eksenden batıya yakın ve karşılıklıdır. Nartekse açılan eş boyutlu ve yuvarlak kemerli üç girişin biri batıda eksende, ikisi yanlardaki çıkıntıların doğusundadır. Yapının kuzey ve güneyinde karşılıklı üç pencere, yuvarlak kemerli ve eş boyutludur. Bunların iki yanında üstte, dikdörtgen ve küçük bker pencere vardır. Doğu ve batıda, orta nef hizasında üstteki üç pencere karşılıklıdır. Batıda, narteks girişine simetrik ikişer yuvarlak kemerli pencere, naos girişine simetrik ikişer kare pencere bulunur. Yan neflerin doğusunda yer alan kuzeyde üç, güneyde iki niş, aym hizada ve yarım yuvarlaktır.

Naousun doğusunda üç nefi kapsayan ahşap ikonostasis, kuzeydeki taşıyıcı sıranın doğudan üçüncü sütununa oturan ahşap ambon ve karşısında yer alan ahşap despot koltuğu oyma ve kabartma tekniğinde, bitkisel ve geometrik motifler ile bezenmiştk.

Bibi. İnciciyan, *İstanbul;* Janin, *Eglises et monasteres;* Z. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,* İst., 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoleos kata to 1583 kai 1604", *Ho en Konstantinoupolei Hellenikos Philologikos Syllogos,* XXVIII (1904), s. 118-145; Schneider, *Byzanz.*

ZAFER KARACA

YEORYİOS (AYİOS) KİPARİSSAS KİLİSESİ

Fatih İlçesi'nde, Samatya'da, kuzeyde A. Nafiz Gürman Caddesi, güneyde Büyük Kuleli Caddesi arasındadır.

Kuzeyde bulunan yol seviyesinden yaklaşık 2 m aşağıdaki avluda yer alan kilisenin kuzey cephesi yaklaşık yarı yüksekliğe kadar doldurulmuştur. Kiliseye, güneydoğu köşesinde Metamorfosis Ayazması bitişiktir.

Bizans döneminde varlığı bilinen ve İstanbul'da ibadete açık yapıların en eskisi olduğu kabul edilen kilise, S. Gerlach'ın 23 Nisan 1577 tarihli notlarında kaydedilmiştir. Kilise, 1583 tarihli Tryphon ve 1604 tarihli Paterakis listelerinde yer alır. 1652'de

İstanbul'a gelen Antakya patriğinin kâtibi Paulus, avlusunda ayazması bulunan kiliseyi, kubbeli bir Bizans yapısı olarak tanımlamıştır. 1669 tarihli Thomas Smith listesinde yer alan kilise, 17. yy'ın ikinci yarısında Du Cange tarafından da belirtilir.

Kilise, 18. yy'ın sonunda Balatlı S. Hovannesyan tarafından "Ay' Yorgios" adıyla Yedikule civarında konumlandırılır. 1782'deki yangında harap olan kilisede birçok Bizans ikonası da tahrip olmuştur.

Kilise, kitabesine göre, eski Yeoryios Kilisesi'nin yerinde, Patrik I. Konstantios döneminde 1834'te yeniden inşa edilmiştir. Mimarı Nikolaos Nikitadis'tir. Kitabenin sonunda, yapının 1966'da Vasilios Athanasiades'in katkılarıyla onarım gördüğü, kitabenin de bu tarihte konulduğu açıklanmaktadır.

Mimari: Kilise kare planlıdır. Doğuda eksende dışta yarım yuvarlak apsis çıkıntı yapar. Batıda yer alan kuzey-güney doğrultusunda planlı narteks, sonradan eklenmiştir. Yapıyı doğu-batı doğrultusunda örten iki yüzlü kırma çatı, ortasında düzleştirilmiş, doğuya yakın konumda yer alan sekiz cepheli kasnak üzerindeki kubbe, dışta sekiz yüzlü piramidal çatı ile örtülmüştür. Doğuda, orta nef apsisini örten yarım konik çatı yanlarda düz çatı biçiminde uzanır.

İçte ve dışta sıvalı yapı, kaba yonu taş ve tuğla ile inşa edilmiş, köşelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kuzey cephesinde düzenli tuğla sıraları vardır. Doğu cephesinde, iki sıra taş, iki sıra tuğla düzeninde almaşık teknik uygulanmıştır. Cephelerde yer yer devşirme malzeme görülür. Yapıyı saçak altlarında, taştan silmeler dolanır. Kubbe kasnağı, pencerelerin alt hizasında bir düz silme ile kademelenmiştir.

Yapı, kubbeli bazilika plan tipindedir. Üç nefli naos, doğusunda nefler hizasındaki üç apsis ile sınırlanır, içte yarım yuvarlak olan apsislerden, orta nef hizasındaki daha derindir. Naosta nef ayrımı ikişer kare kesitli paye ile sağlanmıştır. Bu taşıyıcılar hizasında doğu, kuzey ve güneyde duvar payeleri bulunur. Doğudaki duvar payelerinin önünde belirlenen bema, neflerden iki basamak yüksektir. Nefleri sınırlayan payeler yuvarlak kemerlerle bağlanır. Payeler, taştan ve sıvalıdır.

Kilisede apsis önündeki merkezi mekânın örtüsü, pandantiflerle geçilen yüksek kasnak üzerindeki basık kubbedir. Kubbenin batısındaki ve yan neflerdeki mekânlar haç tonozlarla örtülmüştür. Apsislerin örtüsü içte yarım kubbedir.

Kilisenin naosa açılan iki girişinden biri batıda eksende, diğeri güneyde batıya yakındır. Girişler eş boyutlu ve dikdörtgendir. Yapının güneyinde yer alan üç pencere aynı hizada, eş boyutlu ve yuvarlak kemerlidir. Doğuda, orta ve güney nef apsislerinde eksende birer eş boyutlu elips pencere vardır. Batıda, üstte nefler hizasında birer basık kemerli pencere, altta eksendeki girişe simetrik birer dikdörtgen pencere bulunur. Kubbe kasnağı yüzlerinde basık kemerli sekiz pencere görülür.

Naosta güney apsiste yer alan simetrik iki niş aynı hizada ve zemine yakındır. Eş büyüklükteki nişler, dar, uzun ve yarım yuvarlaktır.

Naosun doğusunda üç nefi kapsayan ahşap ikonostasis, kuzeydoğu payeye oturan ahşap ambon ve karşısında yer alan ahşap despot koltuğu, oyma ve kabartma tekniğinde bitkisel ve geometrik motiflerle bezelidir.

Bibi. S. Gerlach, *Stephan Gerlahs desse Aelteren Tage-Buch,* Frankfurt, 1674; Janin, *Eglises et monastères;* Z. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,* İst., 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoleos kata to 1583 kai 1604", *Ho en Konstantinoupolei Hellenikos Philologikos Syllogos,* XXVIII (1904), s. 118-145; A. G. Paspatis, *Byzantinai Meletai Topographikai kai Historikai,* İst., 1877; S. Petrides, "Eglises Grecques de Constantinople en 1652", *Echos d'Orient,* IV (1901), s. 42-50; Schneider, *Byzanz.*

ZAFER KARACA

YEORYİOS (AYİOS) METOHİON KİLİSESİ

Fatih İlçesi'nde, Fener'de, batıda Çimen Sokağı, kuzeyde Vodina Caddesi, güneydoğuda Merdivenli Mektep Sokağı arasındadır.

Yüksek duvarlarla çevrili geniş bir avlunun doğusunda yer alan kilise, güney cephesinde, saçak hizasına yakın seviyeye kadar toprakla kaplıdır. Avlunun güneybatısında, harap ve terk edilmiş durumdaki Vlah Sarayı Kilisesi bulunmaktadır.

1132'de inşa edildiği öne sürülen kilise, 1583 tarihli Tryphon ve 1604 tarihli Paterakis listelerinde yer almıştır. 1640'ta yandıktan sonra Kürkçüler Loncası tarafından onarılan kilise, 1652'de Antakya patriğinin kâtibi Paulus tarafından, "Anastasios-Ayios Tafos" adıyla kaydedilir. 1669 tarihli Thomas Smith listesinde bulunan ve aynı dönemde Du Cange tarafından da belirtilen kilise, 17. yy'ın ortasından beri Kudüs Patrikhanesi'nin metohionu (temsilciliği) statüsündedir. Kömürciyan da kiliseyi, Kudüs patriğine ait bir manastır olarak tanıtır.

Kilise kitabesine göre, Kudüs Patriği Hrisantos döneminde 1708'de yeniden inşa edilmiştir. Mimarı Kalfa Paulos'tur. K. Pamukciyan'ın notlarında, Eflâk beylerinden Kantakuzenos'a ait küçük bir kilise iken Kudüs Patriği Theofanes tarafından satın alman ve 1728'deki yangında tahrip olan yapının, daha sonra yeniden inşa edildiği açıklanır. İstanbul Kadısı Mehmed Raşid'e yazılan 1730 tarihli hükümde, yanmış durumda bulunan ve onarımı istenen on iki kilise arasında yer verilen yapı, "Hızır İlyas" adıyla "Fener Kapısı dahilinde Tahta Minare Mahallesi"nde konumlandırılır.

18. yy'ın sonunda Balatlı S. Hovannesyan, Fener ve Balat kapıları arasında bulunduğunu belirttiği kiliseyi "Ay'Yorgios" adıyla kaydeder ve Kudüs patriğinin burada oturduğunu açıklar. Kilise, diğer kitabesine göre 1913'te restore edilmiştir.

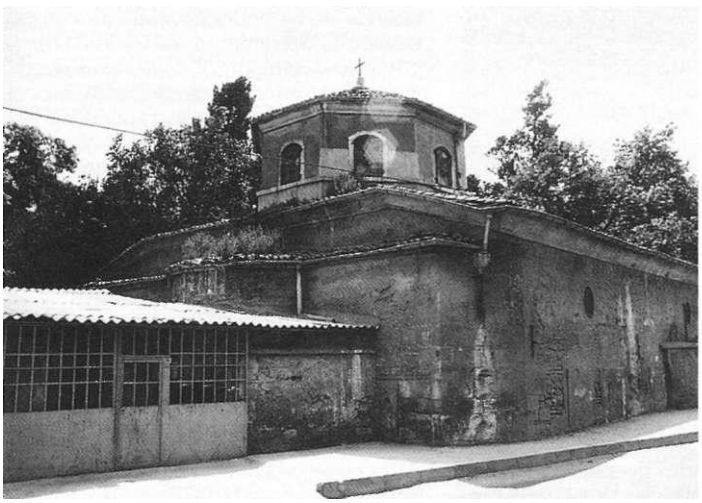
Mimari: Kilise, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Doğuda biri eksende ve büyük, ikisi yanlarda simetrik üç apsis dışta yarım yuvarlak çıkıntılıdır. İki yüzlü kırma çatı ile örtülü yapıda, eksendeki apsisin örtüsü yarım konik çatıdır.

Güney cephesinde dışa açıklığı olmayan yapı, kaba yonu taş ile inşa edilmiş, batıda nartekste kesme taş kullanılmıştır. Cephelerde yer yer devşirme malzeme görülür. Kuzey cephesinde üst hizada, tuğladan yapılmış haç motifleri vardır. Batı cephesi ve kuzey cephesinin batısındaki bir sıra taş silme, narteks-galeri ayrımını dışa yansıtır. Yapıyı saçak altında düz silmeler dolanır.

Yapı, bazilikal plan tipindedir. Üç nefli naos, doğusunda nefler hizasında içte yarım yuvarlak üç apsis ile sınırlanır. Orta nef apsisi derin, yan nef apsisleri zeminden yukarı seviyededir. Naosun kuzeyinde Ayios Minas Ayazması yer alır. Batıda, narteks kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır.

Naosta nef ayrımı, yedişer kare kesitli ahşap taşıyıcının bulunduğu sıralar ile sağlanmıştır. Doğuda ilk taşıyıcılar hizasında bema belirlenir. Batıda narteks üzerindeki galeri, nefler hizasında çıkıntılıdır. Galeriye çıkış, naosun kuzeybatısında bulunan ahşap merdiven ile sağlanmıştır.

Naosta nefleri sınırlayan taşıyıcılar arşitravla bağlanır. Kare kesitli ahşap taşıyıcıla-

Ayios Yeoryios Kiparissas Kilisesi, Samatya
Zafer Karaca, 1991

Ayios Yeoryios Metohion Kilisesi, Fener
Zafer Karaca

mı gövdeleri, köşelerde yuvarlatılmıştır. Korint tipindeki başlıklar kartonpiyer tekniğindedir. Kilisenin ahşap örtü sisteminde, orta nef aynalı basık tonoz, yan nefler basık tonoz ile örtülüdür. Apsislerin örtüsü yarım kubbedir.

Kilisenin naosa açılan iki girişi batıdadır. Biri eksende, diğeri güney nef hizasında bulunan girişler basık kemerlidir. Nartekse açılan tek giriş, batıda eksende ve basık kemerlidir. Kuzeydeki dört büyük pencerenin doğusunda bir, batısında iki küçük pencere üst hizadadır. Güneyde bulunan daha küçük boyutlu üç pencere örülüdür. Doğu ve batıda, orta nef hizasında üstte karşılıklı üçer pencere yer alır. Doğuda yan nef apsisleri üstünde, batıda ise eksendeki girişin iki yanında birer dikdörtgen pencere bulunur. Kuzey nef apsisinin kuzeyinde ince, uzun ve yuvarlak kemerli bir niş vardır.

Naosta, doğuda üç nefi kapsayan ahşap ikonostasis ve kuzey sıranın beşinci taşıyıcısına oturan ahşap ambon, oyma ve kabartma tekniğinde bitkisel ve geometrik motiflerle bezelidir. Güney sıranın üçüncü taşıyıcısı önünde bulunan ahşap despot koltuğu sedef kaplamadır.

Bibi. Inciciyan, *İstanbul;* Z. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,* İst., 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoleos kata to 1583 kai 1604", *Ho en Konstantinoupolei Hellenikos Pbilologikos Syllogos,* XXVIII (1904), s. 118-145; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* S. Petrides, "Eglises Grecques de Constantinople en 1652", *Echos d'Orient,* IV (1901), s. 42-50; Schneider, *Byzattz.*

ZAFER KARACA

YEORYİOS (AYİOS) PATRİKHAIYE KİLİSESİ

Fatih İlçesi'nde, Fener'de, kuzeyde Sadrazam Ali Paşa Caddesi, güneyde Incebel Sokağı arasındaki kilise, yüksek duvarlarla çevrili geniş bir avlunun kuzeyinde yer alır.

Kuzeyde, avlu duvarı kilisenin doğu ve batı köşelerine bitişir. Rum Ortodoks Patrildıanesi'mn(->) de yer aldığı avluda. Ayios Haralambos Ayazması, kütüphane ve yönetim binaları bulunmaktadır. Kiliseye kuzeybatısında bitişik mekân, Rum Ortodoks kiliselerinin litürjik amaçla kullandığı kutsal "mür" yağının üretkdiği yerdir.

Ayios Yeoryios Metohion Kilisesi, Fener
Zafer Karaca

Kilise hakkında ilk bilgileri aktaran S. Gerlach, 15 Mayıs 1578 tarihli notunda, yapıyı "Burç Kilisesi" olarak niteler. Kilise, 1583 tarihli Tryphon ve 1604 tarihli Paterakis listelerinde yer almıştır. 1614'te Patrik II. Timoteos tarafından inşa ettirilen yeni yapı, Müller-Wiener'e göre, kubbeli ve kurşun kaplamalı kilise yapımının yasak olması nedeniyle, küçük bk bazilika tipindeydi. İstanbul'a 1652'de gelen Antakya patriğinin kâtibi Paulus ise kadınlar manastırı iken genişletilen yapının üç nefli, üç kubbeli, üç apsisli ve "klasik katedral planlı" olduğunu, kuzey apsisinde kütüphaneye bağlantı sağlayan yola açılan bir kapının bulunduğunu kaydeder.

Kilise, Thomas Smith'in hazırladığı 1669 tarihli listede yer alır. Smith, kilisede Azize Eufemia'nm röliklerini ve İsa'nın bağlanarak kırbaçlandığı üzerinde altı satırlık yazı olan sütunu gördüğünü, İmparator Aleksios Komnenosün mezarının da burada bulunduğunu belirtmiştir.

17. yy'm ikinci yarısında Du Cange tarafından kaydedilen ve Kömürciyan tarafından Patrikhane Kilisesi olarak tanıtılan yapı, Patrik II. Kallinikos döneminde 1698' de genişletilmiştir.

Kilise, 18 Aralık 1720 tarihli kitabesine göre, Patrik III. İeremias döneminde yeniden inşa edilmiştir. İstanbul kadısı ve hassa mimarbaşma yollanan 1738 tarihli fermanla, daha önce onanırıma izin verken patrikhanenin, yanan kısımlarının yeniden yapılması engellenmiştir. Müller-Wiener, kilisenin 1798'de onarım geçirdiğini belirtir.

18. yy'm sonunda İnciciyan, Patrikhane Kilisesi olarak nitelediği yapıyı "Fener'de, beşinci tepenin eteğinde, surla çevrilmiş Ay'Yorgi Kilisesi" şeklinde tanımlar. 1821' de Patrik V. Grigoriosün Yunan ayaklanması ile ilişkisi olduğu gerekçesi ile patrikhanenin giriş kapısına asılmasının ardından, kilise 1827'de restore edilmiştir.

Kitabesine göre, VI. Grigoriosün patrikliği sırasında 1836'da yeniden inşa edilen ve 1941'deki yangından sonra yenilenen kilise, halen Patrikhane Kilisesi olarak kullanılmaktadır.

Mimari: Doğu-batı doğrultusunda, düzgün olmayan dikdörtgen planlı kilisenin doğusunda, biri eksende, ikisi yanlarda simetrik üç apsis dışa çıkıntı yapar. Eksendeki apsis ve güneydeki apsis dışta yarım yuvarlak, kuzeydeki apsis dışta kareye yakın dikdörtgen planlıdır.

Yapı. orta nef üzerinde çift yüzlü kırma çatı, yan nefler üzerinde tek yüzlü çatkar Ue örtülüdür. Orta nefin çatısı kuzey ve güneyde eksende dikine iki yüzlü kırma çatkar ke bölünmüştür. Batıda, kuzey ve güney köşelerde yükseltkmiş bölümler, kuzey-güney doğrultusunda iki yüzlü kırma çaülar ke örtülmüştür. Kuzeydeki apsisin örtüsü tek yüzlü çatı, diğer apsislerin örtüsü yarım konik çatıdır.

Kilise kaba yonu taş ve tuğla ile inşa edilmiş, narteks ve köşelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kuzey ve güneyde yer yer tuğla sıraları vardır. Doğuda, bir sıra taş, iki sıra tuğla düzenindeki almaşık teknik, üstte tuğla sıraları ile tamamlanmıştır.

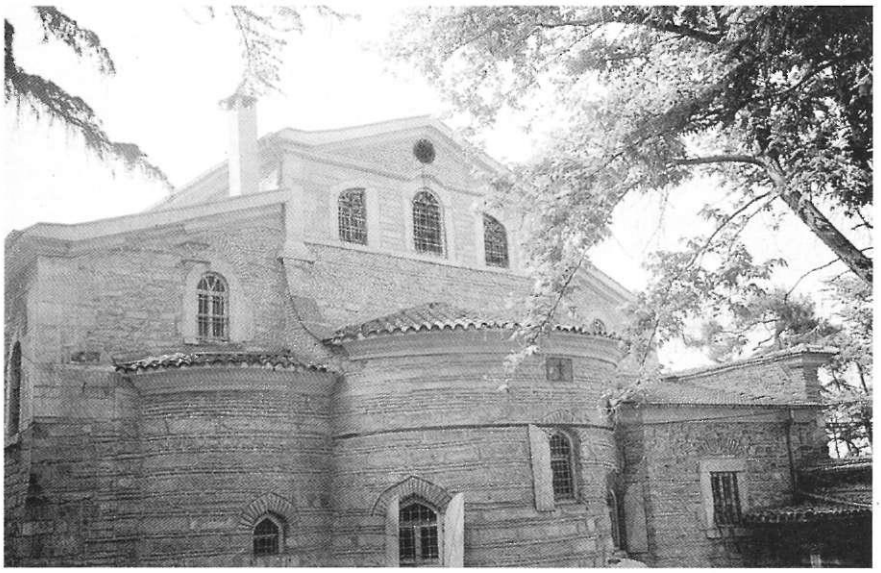
Kilisenin doğu ve batı cepheleri, üstte orta nef hizasmda yükseltilerek üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Batıda, narteks ve yan nefler hizasındaki bölüm de cephenin üçgen alınlığına kadar yükseltilmiştir. Özellikle batı cephesinde taştan silmelerle hareketlendirilen yapıyı, saçak altlarında silmeler dolanır. Doğu ve batı cephelerinde silmeler üstte üçgen alınlık biçimindedir.

Kilise bazilikal plan tipindedir. Üç nefli naos, doğusunda nefler hizasında üç apsis ile sınırlanır. İçte yarım yuvarlak olan apsislerden ortadaki daha derindir. Naousun batısında bulunan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, kare kesitli postamentler üzerindeki sütun dizisi ve bunları bağlayan yuvarlak kemerli arkad ile avluda sınırlanır.

Nef ayrımının yedişer sütunlu sıralar ile sağlandığı naosta, doğuda ilk sütunlar hizasında bema belirlenir. Naosun batısında narteks üzerinde yer alan galeri, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, yan nefler üstünde naosa doğru çıkıntılı ve iki katlıdır. Galeriye çıkış, narteksin kuzeyinde bu amaçla düzenlenen mekânda bulunan merdiven ile sağlanmıştır.

Naosta nefleri sınırlayan sütunlar yuvarlak kemerlerle bağlanır. Porfir taklidi boyalı sütun gövdeleri ve Dor tipindeki sütun başlıkları ahşaptır. Kuzey ve güney duvarında, sütunlar hizasında yarım yuvarlak pilastrlar görülür.

Kilisede örtü sistemi ahşap üzerine alçı kaplamalıdır. Orta nefin örtüsü beşik tonoz, yan neflerin örtüsü düz tavandır. Orta nefin beşik tonozu sütunlar hizasındaki takviye kemerleri ile dilimlenmiş, doğudan üçüncü ve altıncı sütunlar arasındaki bölüm, ters yönde beşik tonoz ile kesilerek

Ayios Yeoryios Patrikhane Kilisesi'nin dışardan görünümü.
Zafer Karaca

haç tonoza dönüştürülmüştür. Apsislerin örtüsü içte yarım kubbedir. Narteksin örtüsünde arkad kemerleri hizasında oluşumdan altı bölüm, haç tonozlar ile örtülmüştür.

Yapıda naosa açılan üç giriş batıda nefler hizasmdadır. Girişlerden eksendeki yuvarlak kemerli, yanlardakiler dikdörtgendir. Narteksin girişleri, batıda eksendeki üçlü açıklık ve güneydeki tek açıklıktır.

Yapının kuzey ve güneyindeki karşılıklı yedi pencere, yuvarlak kemerli ve eş boyutludur. Doğu ve batıda, orta nef hizasında üstte karşılıklı üç pencere bulunur. Batıda bu pencerelerin altında galeriye bakan yedi pencere, aynı hizada, eş aralıklı, eş boyutlu ve dikdörtgen; doğuda yan netler hizasında üstte bulunan eş boyutlu birer pencere yuvarlak kemerlidir. Orta nef apsisinde simetrik üç pencere, yan nef apsislerinde eksende birer pencere vardır. Kuzey apsisin penceresi dikdörtgen, diğerleri basık sivri kemerlidir.

Naosta, apsisin kuzey ve güney yanında bulunan simetrik iki büyük niş ve bemanın kuzeyindeki yuvarlak kemerli iki niş aynı hizadadır.

Naosun doğusunda üç nefi kapsayan ahşap ikonostasis, kuzeydeki taşıyıcı sıranın doğudan beşinci sütununa oturan ahşap ambon ve güneydeki sıranın doğudan üçüncü sütunu önündeki ahşap patrik tahtı, oyma ve kabartma tekniğinde bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiştir. Batıda eksendeki girişi çevreleyen mermerin bitkisel motifli bezemeleri oyma ve kabartma tekniğindedir.

Patrikhane yapısı olmanın getirdiği özellik, kilisenin dini ve tarihi önemini artırmış; Hıristiyanlık açısından kutsal sayılan çeşitli malzeme zaman içinde burada toplanmıştır. İkonostasisin güney parçasında, Kudüs'te İsa'nın bağlanarak kamçılandığı sütun olduğuna inanılan taş yer alır. Naousun güneydoğusunda ikonostasisin önünde, Azize Eufemia ile iki müridine ait röliklerin saklandığı üç tabut ve mozaik ikonalar bulunur. Patrik tahtının ise 5. yy'dan kaldığı öne sürülmektedir.

Bibi. M. Gedeon, *Ekklesiai Byzantinai Eksakriboumenai,* İst., 1900; S. Gerlach, *Stephan Gerlahs dess Aelteren Tage-Buch,* Frankfurt, 1674; İnciciyan, *İstanbul;* Z. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,* İst., 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoleos kata to 1583 kai 1604", *Ho en Konstantinoupolei Hellenikos Philologikos Syllogos,* XXVII (1904). s. 118-145; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi,* 1988, 223; Müller-Wiener, *Bildlexikon;* S. Petrides, "Eglises Grecques de Constantinople en 1652", *Echos d'Orient,* IV (1901), s. 42-50; Schneider, *Byzanz.*

ZAFER KARACA

YEORYİOS (AYİOS) POTİRAS KİLİSESİ

Fatih İlçesi'nde, Fener ile Karagümrük arasında Tevkii Cafer Mahallesi'nde Murat Molla Caddesi üzerindedir.

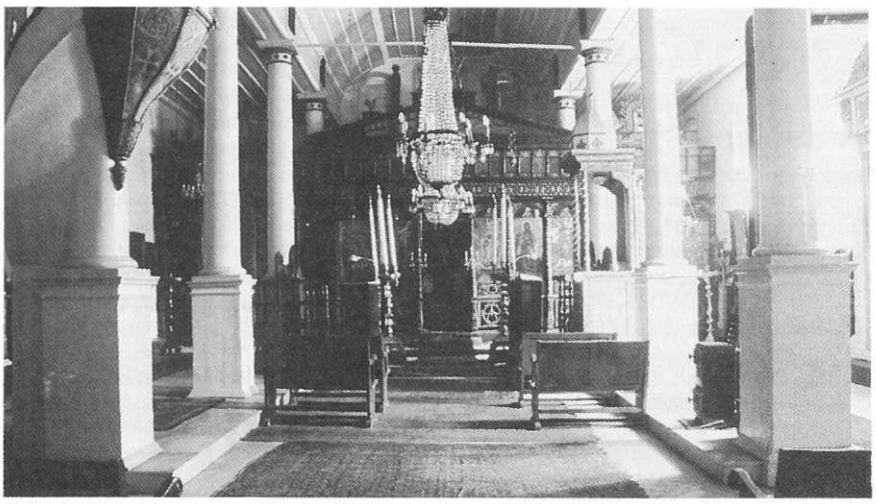
Kilise, yüksek duvarlarla çevrili avlunun kuzeydoğusunda yer alır. Avlu duvarı doğuda kilisenin köşelerine bitişiktir. Arazideki eğim nedeniyle, kilise batıda yaklaşık yarı yüksekliğe kadar toprakla kaplıdır. Avlunun batısında ve kuzeyinde yapı kalıntıları ile ayazma bulunur.

Kilise, 1583 tarihli Tryphon ve 1669 tarihli Thomas Smith listelerinde yer almıştır. İstanbul Kadısı Mehmed Raşid'e yazılan 1730 tarihli hükümde, yanmış durumda olduğu açıklanan on iki kilise ile birlikte kaydedilen ve "Hızır İlyas" adıyla "Tevkii Cafer Mahallesi"nde konumlandırılan yapının yeniden inşası belirtilir. 18. yy'm sonunda, Balatlı S. Hovannesyan yapıyı "Ayios Yorgios" olarak adlandırır ve Fethiye Camii'nin yanında olduğunu açıklar. Kitabesine göre 16 Ekim 1830'da restore edilen kilisede, 1830 ve 1883 tarihli kitabeler bulunmaktadır.

Mimari: Kilise, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. İki yüzlü kırma çatı ile örtülü kiliseye, kuzeyinde ek yapısı olan parekklesion bitişiktir. Dışta sıvalı olan kilise, kaba yonu taş ile inşa edilmiş, köşelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Cephelerde yer yer devşirme malzeme görülür. Yapıyı saçak altında, üstü sıvalı bir içbükey silme dolanır.

Kilise, bazilikal plan tipindedir. Üç nefli naos, batısında kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı narteks ile sınırlanır. Naosun doğusunda orta nef hizasındaki apsis yerinde bulunan içte az derin yarım yuvarlak kütle, yanlarda kare kesitli iki duvar paye ile sınırlanır ve üstte kademelenerek doğu duvarının yaklaşık üçte ikisine kadar yükselir. Naosta nef ayrımı beşer sütunlu sıralar ile sağlanmış, doğuda birinci sütunlar hizasında bema belirlenmiştir. Batıda narteks üzerinde bulunan, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı galeri, nefler hizasında çıkıntılıdır. Galeriye çıkış, dışta kuzeybatıdaki merdiven ile sağlanmıştır.

Nefleri sınırlayan sütunlar arşitravla bağlanır. Kare kesitli ahşap postamentler üzerindeki sütunlar, başlık yerinde iki sı-

Ayios Yeoryios Potiras Kilisesi
Zafer Karaca

ra silme arasında çiçek motifli ve kare abaküslüdür. Yeşil renkte boyalı sütun gövdeleri ahşap yerine alçı kaplama tekniğinde yapılmıştır. Kilisenin ahşap örtü sisteminde orta nefin örtüsü tekne tonoz, yan nefler ve narteksin örtüsü düz tavandır.

Kilisenin naosa açılan üç girişinden biri batıda eksende, ikisi kuzey ve güneyde karşılıklı ve eksenden batıya yakındır. Narteksin iki girişi, kuzey ve güneydedir. Girişler, yuvarlak kemerlidir. Kuzey ve güneyde yer alan karşılıklı üçer pencere, eş aralıklı ve yuvarlak kemerlidir. Kuzeydeki pencereler iki parçalı olup, alttakiler parekklesion'a bakar. Doğu ve batıda orta nef hizasında üstte, karşılıklı üçer pencere yer alır. Doğuda, yan nefler hizasında üstte birer basık kemerli pencere, apsiste eksende bir dikdörtgen pencere, batıda ise eksendeki girişe simetrik yuvarlak kemerli ikişer pencere vardır.

Naosta, apsiste simetrik üç niş, yan neflerin doğusunda birer niş, bemanın kuzey ve güneyinde karşılıklı birer niş bulunur. Nişler aynı hizada, yarım yuvarlak ve eş büyüklüktedir.

Naosun doğusunda üç nefi kapsayan ahşap ikonostasis, kuzeydeki taşıyıcı sıranın doğudan dördüncü sütununa oturan ahşap ambon ve güneydeki sıranın ikinci ile üçüncü sütunu arasında yer alan ahşap despot koltuğu, oyma ve kabartma tekniğinde bitkisel motiflerle bezelidir.

Parekklesion: Kiliseye kuzeyinde bitişik olan parekklesion, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yapı dışta tek yüzlü çatı ile örtülüdür. Bazilikal planlı yapıda, tek nefli naos doğusunda apsis ile sınırlanır. Naosun örtüsü basık tonozdur. Yapının tek girişi kuzeyde ve basık kemerlidir. Parekklesion'a kiliseden açılan iki giriş vardır. Kuzeydeki beş pencere, aynı hizada, eş aralıklı, eş boyutlu ve basık kemerlidir. Doğuda eksende bir pencere, kuzeybatıda biri dikine, diğeri enlemesine dikdörtgen iki pencere yer alır. Kiliseden parekklesion'a, bakan üç pencere örülüdür.

Bibi. Inciciyan, *İstanbul;* Z. Karaca. *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,* İst.. 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoleos kata to 1583 kai 1604", *Ho en Konstantinoupolei Hellenikos Philologikos Syllogos,* XXVIII (1904), s. 118-145; Schneider, *Byzanz.*

ZAFER KARACA

YER ADLARI

Mayıs 1994 itibariyle, 33 ilçesi, 663 muhtarlığı (mahallesi) bulunan İstanbul'un (bak. idari yapı; mahalleler) yer adlarının kökeni gruplara ayrılarak irdelenebilir. Yunan veya Bizans kökenli yer adları (Tarabya, Bakırköy, Silivri vb); Türk kişi adlarından gelen yer adları (Caferağa, Suadiye, Süleymaniye vb); Osmanlı döneminde yerleşmeler çoğunlukla cami ve mescitler çevresinde kurulduğu için, oradaki caminin banisinden gelen yer adlan; o semte ait tabii veya mimari bir özellikten gelen yer adları (Çamlıca, Kuleli, Taksim vb); kaybolmuş yapılar veya şekli değişmiş yerlerin anısı olan yer adları (Anadolukavağı, Eminönü, Harem vb); zamanla galat olarak değişen yer adları (Cibali, Caddebostan vb); çeşitli zamanlarda İstanbul dışından gelen göçlerin yol açtığı yer adları (Aksaray, Arnavutköy vb); belirli bir idealle ilgili veya tarihi olayların anısına konulan yer adları (Kurtuluş, Cumhuriyet, 100. Yıl vb); Levanten yer adları (Feriköy, Pangaltı vb) ve yeni kurulan semtlere yakıştırılan adlar (Yukarımahalle, Petrol-İş, Üniversite, vb).

Diğer yandan yeni gelişen bölgelerde oluşan yerleşmelere, genellikle kişi adlarının, o yerle hiçbir ilgisi olmadan verildiği de gözlenir (Fevziçakmak adlı semt ya da mahalleler Bağcılar, Bahçelievler, Esenler, Gaziosmanpaşa, Küçükçekmece ve Pendik'te aynı anda bulunmaktadır).

İlçelere Göre Yer Adları

İstanbul'daki yer adlarının, sistematik kolaylık sağlaması bakımından ilçelere ayrılarak incelenmesi aşağıdaki sonuçları vermektedir:

Adalar İlçesi: Bizanslılar zamanında önceleri Demonisya veya Papadonisya olarak adlandırılan adalar daha sonra Prens Adaları adını almıştır. Ayrıca Kızıl Adalar olarak da bilinirler.

İdari bakımdan İstanbul İli'ne bağlı olan 9 ada içinde en büyüğü olması sebebi ile Büyükada olarak tanınan adanın eski adı da "birincil ana ada" anlamında Prinkipo'dur.

Eski adı Halki, Halkidia veya Chalkidis (Yunanca bakır anlamında) olan Heybeliada(->) ise eski adım buradaki bakır yataklarından, yeni adını üç büyük ve iki küçük tepesinden ikisinin arasının çukur olması ve iki gözlü bir heybeyi andırması sebebiyle almıştır. Burgazadası'mn(->) eski adı Antigoni'dir. Bu adın İskender'in kumandanlarından Antigone'nin oğlu Dimitrius tarafından babasının adına izafeten verildiği söylenir. Eski adı Proti veya "biley taşı" anlamına gelen Akoni olarak da bilinen Kınalıada(->). bugünkü adını uzaktan görülen kızıl renginden almıştır. Eski adı Terebintos (bir maki türü) olan Sedefadası(-»), bugün buradaki bazı maki türlerinin uzaktan sedef gibi parlaması nedeniyle bu adla anılmaktadır. Tavşan Adası'nın eski adı ise Neandros'tur. "Yassı ve düz" anlamına gelen Plati denilen adanın, bugünkü adı Yassıada'dır. Sivriada'nm eski adı ise Oxya'dir (bak. Hayırsız Adalar). Özel mülk olan Kaşıkadası'nın eski adı ise Pita veya Pide'dir. Uzaktan kaşığa benzediğinden dolayı bu adla anıldığına inanılır. (Ayrıca bak. Adalar; Adalar İlçesi.)

Avcılar İlçesi: 1966'ya kadar köy statüsünde olan, 1992'den soma ilçe haline getirilen Avcılar in adım 1924'teki mübadeleden önce balıkçılık ile uğraşan sakinleri sebebi ile veya avcı barınaklarından almış olması kuvvetle muhtemeldir. Adını Osmanlı döneminde zengin buğday ambarlarından aldığı sanılan Ambarlı'nın dışındaki mahallelerden Cihangir, Denizköşkler, Gümüşpala, Mustafa Kemal Paşa sonradan konulmuş adlardır. İstanbul Üniversitesi'nin yeni kampusunun bulunduğu Üniversite Mahallesi de aynı durumdadır. (Ayrıca bak. Avcılar İlçesi.)

Bağcılar İlçesi: Bu ilçenin semt ve mahalleleri dört nahiyeye dağılmıştır: Bağcılar, Kirazlı, Mahmutbey ve Güneşli. Kişi adından gelen Mahmutbey dışında diğerleri tarımsal-coğrafi özelliklere bağlı adlardır.

Yörenin verimli topraklarında yetişen bağlardan ismini alan Bağcılar'ın Barbaros, Çınar, Fevzi Çakmak, İnönü, Kâzım Karabekir, Sancaktepe, Yavuz Selim, Yenigün ve Yıldıztepe mahallerinin adları tarihi kişi ve olaylardan gelmektedir.

Kirazlı (eski adı Aypa veya Ayapa) Yeni, Demirkapı, Fevzi Çakmak ve Yeni mahallerinden; Mahmutbey (eski adı Kalfaköy) Göztepe, Kemal Paşa ve 100. Yıl mahallelerinden oluşmaktadır. Mahmutbev Merkez Nahiyesinin diğer adı ise Pirireis'tir. Bağcılar'ın dördüncü nahiyesi olan Güneşli'nin eski adı Papazçiftliği'dir. Hürriyet, Evren ve Bağlar adında mahalleleri bulunmaktadır. Evren Mahallesi ismini 7. cumhurbaşkanı Kenan Evren'den almıştır. (Ayrıca bak. Bağcılar İlçesi.)

Bahçelievler İlçesi: 1992'de Bakırköy' den ayrılarak İlçe olan Bahçelievler, adını 1960'lara doğru burada inşasına başlanan bahçe içindeki kooperatif evlerinden almıştır. Buradaki bazı mahalle adları şunlardır: Cumhuriyet, Çobançeşme, Fevzi Çakmak, Koca Sinan (eski adı Nifos), Siyavuş Paşa (Siyavuş Paşanın Mimar Sinan'a yaptırdığı öne sürülen köşkten), Yenibosna (eski adı Vivanbosna), Soğanlı, Şirinevler ve Zafer. (Ayrıca bak. Bahçelievler ilçesi.)

Bakırköy İlçesi: Bakırköy, Bizanslılar zamanında Hebdomon olarak anılmaktaydı. Bizanslıların son dönemlerinde adı Makro Hori'ye (uzun köy veya büyük köy anlamında) veya Makri Hori'ye (uzak köy) dönüşen semt, Osmanlı döneminde de Makriköy adını aldı. Bakırköy adı, ulusal sınırlar içindeki yabancı adların değiştirilmesi sırasında 1925'te verilmiştir. Bakırköy'ün 1970'li yıllara kadar birçoğu köy durumundaki şimdiki semtleri, eski Rum köyleri olmaları sebebi ile 1930'lara kadar Rumca adlarını korumuşlardır. Ancak 1937-1940 arasmda bu adlar tümüyle Türkçeleştirilmiştir. Hattâ şimdiki semt adları dahi, 1940-1950'lerden sonra tekrar değişmiştir. Örneğin, buradaki eski baruthaneden dolayı Baruthane adı ile anılan semt, 1950'li yıllarda burada Emlak ve Kredi Bankasınca yapılan Ataköy yerleşmesi nedeni ile bu adı almıştır.

Florya semtinin adının eskiden Florion olabileceği düşünülmekle beraber, Osmanlı döneminde Flurya Bahçesi diye bilinen yörenin adını Makedonya'da Florina'dan buraya gelen Rumlardan almış olabileceği de ileri sürülür. (Ayrıca bak. Bakırköy; Bakırköy İlçesi).

Bayrampaşa İlçesi: 1990'da Eyüp'ten ayrılarak ilçe olan Bayrampaşa'nın eski adı Sağmalcılar'dır. IV. Muradln sadrazamlarından Bayram Paşa'nın eskiden burada bir çiftliğinin bulunmasının anısına, tarımsal faaliyetleri anımsatan eski adı bırakılarak Bayrampaşa kullanılmaya başlanmıştır.

Bayrampaşa İlçesi'nin Altmtepsi, Cevat Paşa, İsmet Paşa (Devrim), Kartaltepe, Ko-

catepe, Murat Paşa, Orta, Terazidere, Vatan, Yenidoğan, Yıldırım gibi mahallerinin adlarının yeni olduğu anlaşılmaktadır. (Ayrıca bak. Bayrampaşa; Bayrampaşa İlçesi.)

Beşiktaş İlçesi: Çeşitli tarihçilere göre, Barbaros Hayreddin Paşa'nm gemilerini bağlamak üzere diktirdiği beş taş direk anlamında "beş taş" veya "beşik taşi'ndan bozularak bugünkü adını aldığı kabul edilen Beşiktaş'ın, eskiden, "Kune Petro" (taş beşik), İasonion, Sergion ya da Dafne olarak adlandırıldığı iddia edilir. Ayrıca Beşiktaş'ın diğer bir eski adının "çifte sütün" anlamında Diplokionion olabileceği de ileri sürülmekle beraber çağdaş tarihçilere göre bu yakıştırma doğru değildir. Zira söz konusu çifte sütunu ünlü İtalyan gezgin Cristoforo Buondelmonti'nin 15. yy'da yaptığı İstanbul haritasında Galata surlarının dışında bir yerde resmettiğine dikkat edilirse, ille de Beşiktaş'ın Diplokionion olarak adlandırılmış olacağı anlamı çıkmaz. En akla yatkın yaklaşım Beşiktaş isminin "gemi beşiği" sözcüğünden gelmiş olabileceğidir. Merkezi ve çarşısının bulunduğu bölgesi, bazı Beşiktaşlılarca bugün dahi Köyiçi olarak anılan Beşiktaş'taki diğer semtlerin adlarının kökenleri de oldukça ilginçtir. Beşiktaş'tan Boğaziçi istikametine doğru hepsi 20. yy'm başına kadar birer küçük köy olan Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Bebek semtlerinden geçilir.

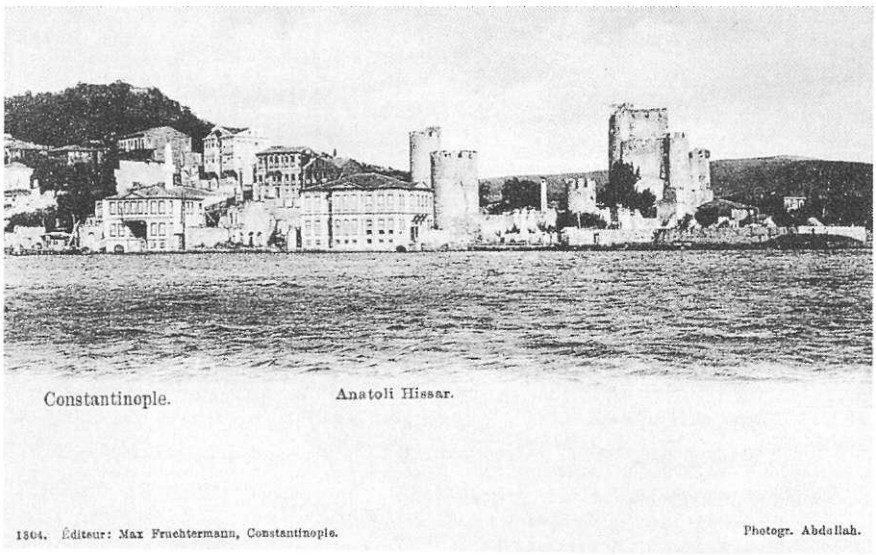
Bunlar arasında, bir dere vadisi şeklinde olan Ortaköy'ün eskiden, "Kilidiyon" veya "Arkheion" adıyla anıldığı söylenir. Ayrıca, Hıristiyanların Ortaköy'ü Ayios Fokas Manastırı'nın adı ile de andıkları bilinir. I. Süleyman (Kanuni) döneminden (1520-1566) itibaren iskân edildiği anlaşılan Ortaköy'ün şimdiki adını da bu dönemde aldığı sanılmaktadır.

Adını buradaki sonradan suyu kurumuş çeşmeden alan Kuruçeşme'nin eski adları arasında, "Bithias", kamışlık anlamına gelen "Kalamos" ve "Amopolos" sayılabilir. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nm kız kardeşi tarafından onarılarak suyunun akması temin edilmiş ise de semtin adı değişmemiştir.

Kuruçeşme'den sonra gelen semt bir zamanlar burada yetişen çilekleri ile meşhur Arnavutköy'dür. Bir rivayete göre II. Mehmed'in (Fatih), Arnavutluk'a egemen olmasından sonra Arnavut göçmenlerinin getirilip yerleştirilmesi ile adına Arnavutköy denilen semtin, eski adının "Anaplus" olduğu iddia edildiği gibi, "Hestia" olduğu da söylenir. Önünde, Boğaz'ın şiddetli akıntılarından birinin geçtiği bu semtteki burna da Akıntı Burnu denir. Daha önceki adı ise "büyük akıntı" anlamına gelen Mega Reva idi.

Eski adı "Kela", "Challae", "Chilai" veya "Khile" olan Bebek semti adını II. Mehmed'in (hd 1451-1481) buraların korunması için görevlendirdiği ve burada toprak verdiği Bebek Çelebi'nin lakabından aldığı bilinir.

Beşiktaş Deresi'nin güney yamacındaki semt Akaretler'dir. Adını, Abdülaziz'in (hd 1861-1876) yaptırmak istediği camiye gerekli paranın temini maksadı ile inşa edilen ve "akar" kelimesinden akaretler olarak adlandırılan bina dizisinden almıştır.

Anodoluhisarı
Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi

Balmumcu'nun admı, İstanbul sokak ve bahçelerinin mumlarla aydınlatılmaya başlanmasından sonra buradaki mum imalathanelerinden aldığı görüşü yaygındır. Dikilitaş semti, adını buradaki nişan taşlarından; Dolmabahçe ise bu alanın büyük olasılıkla I. Ahmed döneminde (1603-1617) denizin doldurulması ile elde edilmiş olmasından almışlardır.

Çırağan Sarayı yakınında bulunan Aşariye Camii civanndaki semt Kılıçali'dir. Günümüzde Kılıçali ve Cihannüma adları artık nerede ise unuaılmaya yüz tutmuştur.

Vişnezade semti ise adını 1662'de İstanbul kadısı olan Vişnezade Mehmed İzzeddin Efendi'den ve burada bulunan Vişnezade Mescidi'nden almıştır.

Yeni bir semt olan Etiler adını, buradaki villaları yaptıran Etiler Yapı Kooperatifinden almıştır.

Levent semtinin adı, 18. yy'da bu yörede bulunan Levent Çiftliği'nden veya leventler için yapılmış bir kışladan gelir. (Ayrıca bak. Beşiktaş; Beşiktaş İlçesi.)

Beykoz İlçesi: Kaynağı konusunda çeşitli tartışmalar olan Beykoz (Beykos) adı, Farsça "kos" kelimesinin "köy" anlamına gelmesi ve İzmit Sancakbeyi Akçakoca'nın burada oturması nedeniyle "Beyköyü" olarak yorumlandığı gibi, "koz" kelimesinin ceviz anlamına geldiği, burada büyük "ceviz" ağaçları bulunduğu için yöreye Beykoz dendiği de ileri sürülür.

Beykoz'un eski adları da tam kesinlik kazanmamakla beraber, Bitinya Kralı Amiskos'un burada oturması nedeniyle yörenin eskiden "Amia" adı ile anıldığı söylenir. Diğer yandan çeşitli kaynaklardan, Bizans'ın "Fiale" denilen yerleşim alanının, Boğaz'ın bu kesiminde olabileceği anlaşılmakta ve "havuzlar, çeşmeler" anlamındaki bu kelimenin suları bol olan Beykoz'un eski adı olabileceği görüşü de ortaya çıkmaktadır.

I. Bayezid'inO-.) (hd 1389-1402) İstanbul'u alma çabaları sırasında inşa ettirmiş olduğu Anadolu Hisarı(->) bulunduğu semte adını vermiştir. Bu kaleye Güzelce Hisar denilmekle beraber, semt adı olarak Anadoluhisarı ya da sadece Hisar sözcüklerinin kullanımı daha yaygındır. Eski adının "Aretae" veya "Neapolis" olduğu söylenir.

Halk arasında, Anadolukavağı adının, burada bulunan büyük kavak ağaçlarından geldiği şeklinde yanlış bir söylenti yaygın olmakla beraber, burada ve karşı kıyıda bulunan kavaklardan(->) türemiş olduğu açıktır. Bu semtin eski adının ise Hieron olduğu bilinir.

Anadolukavağı'na yakın yerleşim yerlerinden olan Akbaba Köyü (eski adı Giropolis), adını Fatih'in gazilerinden Akbaba Mehmed'den; Polonezköy ise buraya yerleşen Polonyalılardan almıştır.

Çubuklu semtinin adı için de yine çeşitli rivayetler vardır. Bu adın tütün içilen çubuk lülelerinin yapımında kullanılan toprağın buradan temin edilmesinden ve çubukların burada yapılmasından veya II. Bayezid'in oğlu I. Selim'e şehzadeliğinde kızıp sekiz çubuk vurdurmasından; ya da II. Bayezid'in yine oğluna sekiz kızılcık çubuğu vererek yere dikmesini istemesi ve Selimin söyleneni yapması üzerine kızılcık çubuklarının derhal meyve vermesinden kaynaklandığına inanılır. Eski adının Eiraneon olduğu söylenir.

Bizans döneminde "Arestas" olarak adlandırılan Göksu'nun Türkçedeki adını, derenin sularının çok berrak akmasından dolayı aldığı düşünülebilir.

Eski adı "Glarus" olan Kanlıca'mn körfez kısmına "Friksulimen" denmekteydi. Bugünkü adının nereden geldiği hususunda yine çeşitli rivayetler söz konusu olmaktadır. Buna göre, Fatih'in kağnıları ile birlikte getirttiği ve kağnı yapıp satan halktan dolayı "Kağnılıca" ve zamanla "Kanlıca" denildiği gibi; buradaki yalıların akşam

güneşinin vurması ile kızıllaşmasından ötürü veya buradaki özel otları yiyen ineklerin sütlerinin hafif pembe renkte olması ve bunun, burada üretilen yoğurtlara yansımasından dolayı semtin adının Kanlıca olduğuna inanılmaktadır. Bununla beraber eski mezar taşları üzerinde bu semtin adının Kanlıcak şeklinde yazıldığı da görülmüştür.

Kanlıca semtinin bir uzantısı olan Kavacık, 18. yy'da I. Mahmudün (hd 1730-1754) nedimlerinden Sadık ve Hüseyin Ağa kardeşler tarafından düzenletilerek Kavacık Mesiresi adını almıştır. Fatih'in otağım kurduğu yer olarak bilinen Otağtepe de bu semttedir.

Önceleri buradaki incir bolluğu yüzünden İncirköyü olarak anılan Paşabahçe adını Sultan İbrahim'in (hd 1640-1648) kızı Beyhan Sultanin eşi Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'mn burada yaptırdığı saray ve bahçeden almıştır. (Aynca bak. Beykoz; Beykoz İlçesi.)

Beyoğlu İlçesi: Bizans döneminin 13. bölgesi olan Galata ve kuzeyindeki bölge, bugünkü adı olan Beyoğlu'ndan önce "incirlik" anlamına gelen Sykai veya "karşı kıyı" anlamına gelen Pera olarak anılmaktaydı. Pera adı hemen hemen 1940'lara kadar yerli yabancı herkes tarafından kullanılmıştır.

Beyoğlu adının nereden geldiği konusunda da çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan biri, I461'de Trabzon Rum İmparatorluğuna son veren II. Mehmed'in İstanbul'a getirttiği İmparator Aleksiosün bugünkü Tünel civarında bir konak yaptırarak buraya yerleşmesi ile ilgilidir. Bir diğeri, Kanuni'nin sadrazamı Makbul İbrahim Paşa tarafından çok sevildiği bilinen Luigi Gritti adlı soylu bk Venedikliden geldiğidir (bak. Gritti ailesi). Taksim yakınında oturan bu kişinin evine giden yol anlamında Bey Yolu'nun bozulmuş şekli olarak Beyoğlu'na dönüştüğü söylenir. Bazı yazarlar-da, Beyoğlu'na Luigi'nin oğlu olan Aloisio'nun, "beyin oğlu" anlamında adını vermiş olabileceğini ileri sürerler. Beyoğlu İlçesi'nin bugünkü semtleri ve mahalleleri arasında adlarının özellikleri açısından, Arap Camii, Aşmalı Mescit, Ayaspaşa, Bedrettin, Bereketzade, Bostan, Bülbül, Cami-İ Kebir, Cihangir, Çatma Mescit, Çukurcuma, Emekyemez, Evliya Çelebi, Fetihtepe, Fındıklı, Fkuz Ağa, Galata, Gümüşsüyü, Hacı Ahmet, İstiklal, Hacı Mimi, Halıcıoğlu, Hasköy, Hüseyin Ağa, Kadı Mehmet Efendi, Kalyoncu Kulluğu, Kamer Hatun, Kaptan Paşa, Karaköy, Kasımpaşa, Kâtip Mustafa Çelebi, Keçecipiri, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Kılıç Ali Paşa, Kocatepe, Kulaksız, Kuloğlu, Küçük Piyale, Müeyyetzade, Ömer Avni, Örnektepe, Piri Paşa, Piyale Paşa, Pürtelaş Hasan Efendi, Sururi Mehmet Efendi, Sütlüce, Şahkulu, Şehit Muhtar, Tomtom, Tophane, Yahya Kâhya, Yenişehir'i saymak mümkündür.

Halicin kuzeyinde Okmeydam'na kadar uzanan Kasımpaşa semti adını, burada çeşitli imar hareketleri yapan, Kanuni'nin vezirlerinden Kasım Paşa'dan almıştır. Eski adı Pegai veya Krenides'tir.

Tarabya
Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi

Eskiden mezarlık olması nedeniyle Fransızca "Petit champs des Morts" olarak anılan yerlerde bugün Tepebaşı ve Şişhane semtleri bulunmaktadır. 1986'dan bu yana açılan cadde nedeniyle bazı sokakları ortadan kaybolan Tarlabaşı da büyük olasılıkla Pera tarlalarının başladığı yer anlamında veya "champs" kelimesi "tarla" anlamına geldiği için bu adı almıştır.

Bizans döneminde Karaylarm(->) oturduğu bilinen Hasköy, adını burada III. Selim döneminde yapılan hasbahçeden almıştır. Yahudilikle ilgisi gün geçtikçe azalmaya başlayan semtin bugün sokak adlarının da çoğu değiştirilmiştir. Basmacı Avram Sokağı, Basmacı Ruşen Sokağı; Terzi Hayım, Terzi Kasım Sokağı oluvermiştir. Hasköy'ün eski adı Parakene'dir. Sütlüce *ile* Pki Çavuş mahalleleri arasında bulunan Halıcıoğlu civarının eski adı ise Pikridion idi. Tophane adım II. Mehmed zamanında yapkan top dökümhanesinden almıştır.

Aşmalı Mescit Mahallesi adını bugün yerinde bulunmayan ve II. Bayezid'in (hd 1481-1512) Tersane-i Âmire kalafatçıbaşısı Yunus Ağa tarafmdan inşa edilen Asma Mescidinden, Arap Camii ve Bedrettin mahalleleri ise adlarını, burada bulunan cami ve mescitten almışlardır. Bedrettin Mahallesinde bulunan mescit 1509'da II. Bayezid'in denizcilerinden Bedreddin Bey tarafından yaptırılmıştır.

Taksimin bulunduğu tepe ile Fındıklı arasındaki semt Ayaspaşa'dır. Adını, Sadrazam Ayas Mehmed Paşa'dan (ö. 1539) almıştır. Eskiden bu semtte Ayas Paşa'ya ait havuzlu bahçe içinde bazı binalarm bulunduğu söylenir. Keza Bereketzade semtinin adı da, Galata Kulesi'nin çevresi olan Kuledibi'nde bulunan Defterdar Mehmed Efendi tarafmdan yaptırılan ve günümüzde suyu akmayan çeşmeden gelmektedir.

Tophane'den Taksim'e çıkan Defterdar Yokuşu'nda bulunan Firuz Ağa Camii de Finiz Ağa Mahallesi'ne adını vermiştir. Daha doğru bir yaklaşım ile adını eskiden burada bulunan fındıklıktan aldığı düşünülen Fındıklı, bazı tarihçilere göre eskiden burada bulunan, "otel" ya da "han" anlamında İtalyanca "fondaco" ve Arapça "finduk" kelimelerinden türemiş bir adla adlandırılmıştır. Eski adının Arizopolis (Güneş Şehri) olduğu tahmin edilir. Cihangk, I. Süleyman'ın (Kanuni) 1553'te ölen oğlunun adıdır.

Yerinin neresi olduğu bilinmemekle beraber, Kabataş'ın adının burada bulunduğu tahmin edilen büyük bir taştan geldiği kesindir. Bazı tarihçilere göre bu taş, bir deniz zaferinden sonra dikilen bir abide - dk, bazılarına göre ise Mustafa Necib Çelebinin yontarak iskele haline getirdiği büyük bir taştır.

Kalyoncu Kulluğu Mahallesi adını Kasımpaşa ve civarının asayişi Kaptan Paşa'mn nezaretine bırakıldığında, bu civarda bulunan kalyoncu kolluklarından almıştır (bak. kulluklar).

İlk adları "Sykai" (İncir Köyü) ve İustinianos tarafmdan imar edildiği için "İustiniapolis" olan Galata'nın adının nereden geldiği halen tartışmalıdır. Eskiden burada süt mandıralarının bulunduğu, "gala"nın Yunanca "süt" anlamına geldiği ileri sürüldüğü gibi İtalyanca "calata" (rıhtım) kelimesinden türediği de iddia edilir. Ancak Galata buraya 12. yy'da gelen İtalyanlardan çok daha önceleri de bu adla anılmıştır. Osmanlıca "kal'at" (kaleler) kelimesinin adın kaynağı olduğu iddiaları da vardır. En akla yatkın olan iddia, Galata adının burada oturan Galatyalı bk akeden geldiğidir.

İnciciyan'a göre, Sütlüce'adım buradaki göğüslerinden su akan bakır kadın heykelinden almıştır. Çünkü bu suyun, sütü olmayan kadınlara kuvvet verdiğine inanılırdı.

Kılıç Ali Paşa Mahallesi'ne adım veren paşanın, bir İtalyan denizcisi olduğu bilinir. Büyük ihtimalle asıl adı Oggiali olan bu kişi önceleri Uluç Ali olarak, daha son-

ra Kılıç Ali Paşa olarak anılmıştır. Tophane Meydaninda Mimar Sinan'a yaptırdığı camiden sonra semt onun adıyla anılmıştır.

17. yy'da yaşamış olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa da bir cami ve çeşmesiyle, Karaköy'de bulunduğu mahalleye adını vermiştir.

Kiarahori eski adıyla bilinen Karaköy'ün bugünkü adının, eğer eski adın Türkçede söyleniş biçimi değilse, Karaylarla ilişkisi olduğu düşünülerek Karayköy'den geldiğine inanılır. (Ayrıca bak. Beyoğlu; Beyoğlu İlçesi.)

Çatalca İlçesi: İstanbul'un alan bakımından en büyük ilçesi olan Çatalca'nın eski adının Metris, Metron ya da Matrai olduğu bilinir. 14. yy'da Osmanlı topraklarına katılana dek bu şekilde anılan yere, Osmanlılar, Çatalburgaz adını vermişler; burada bulunan kaleden adını aldığı düşünülen Çatalburgaz, sonraları Çatalca olarak anılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre şehir çatal bir dağın eteklerine kurulmuş olduğundan Çatalca denilir.

Çatalca İlçesi'nin büyük çoğunluğunun adı tarımsal faaliyetlerden ve çiftliklerden gelen bazı semt ve köyleri şunlardır: Aydınlar, Celepköy, Çiftlikköy, Ferhatpaşa, Kabakça, Hadımköy, Hisarbeyli, İnceğiz, Kaleiçi, Karacaköy, Kestanelik, Ömerli, Örçünlü, Yalıköy, Yaylacık. (Ayrıca bak. Çatalca; Çatalca ilçesi.)

Eminönü İlçesi: Osmanlı döneminde, deniz gümrüğü ve gümrük eminliğinin burada bulunmasından dolayı Eminönü olarak anılır, ilçe olarak Eminönü sınırları dahilinde bulunan mahalle ve semtler şunlardır: Alemdar, Balaban Ağa, Balıkpazarı, Beyazıt, Binbirdirek, Cağaloğlu, Cankurtaran, Çatladıkapı, Çemberlitaş, Demirtaş, Emin Sinan, Hacı Kadm, Hobyar, Hoca Gıyasettin, Hoca Paşa, Kalenderhane, Kâtip Kasım, Kemal Paşa, Küçük Ayasofya, Laleli, Mercan, Mesih Paşa, Mimar Hayrettin, Mimar Kemalettin, Molla Fenari, Molla Hüsrev, Muhsine Hatun, Nişanca, Rüstem Paşa, Saraç İshak, Sarıdemir, Sirkeci, Sultanahmet, Sururi, Süleymaniye, Şehsuvar, Tahtakale, Taya Hatun, Yavuz Sinan.

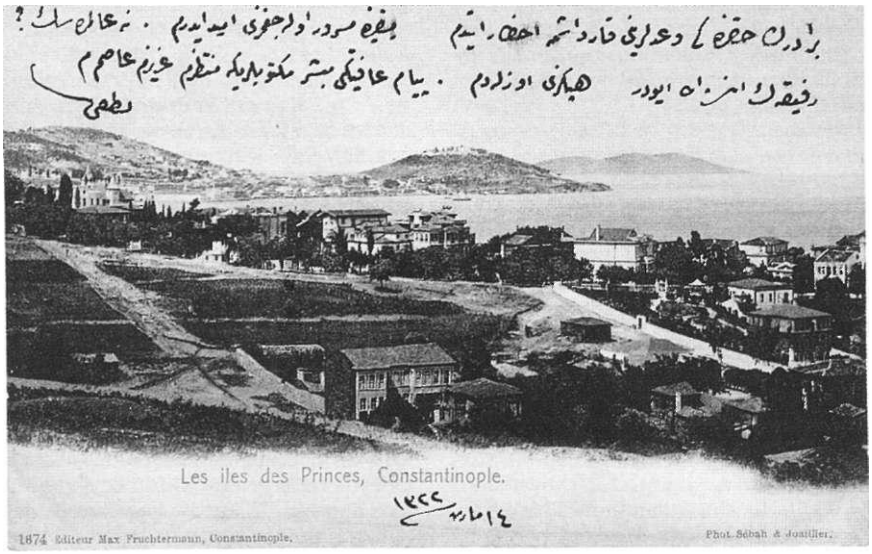
Balaban Ağa Mahallesi, adını kişiliği hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Balaban Ağa ile burada bulunan bir Bizans kilisesinden camiye dönüştürülen aynı adlı mescitten almıştır. Mescidin bugün hiçbir izi kalmamıştır.

Beyazıt semti adını burada II. Bayezid tarafından yaptırılan Bayezid Külliyesi'nden(->) almıştır. Ayrıca Bizans döneminde de bulunan ve Tauri Forumu(->) olarak bilinen Beyazıt Meydanı, bugün semtin adıyla ilgili en önemli simgedir.

Sultanahmet ve Süleymaniye semtleri de adlarını buralarda bulunan külliyelerden almışlardır.

İstanbul'un ikinci büyük sarnıcı olan Binbirdirek Sarnıcı(->) bulunduğu mahalleye adını vermiştir. Sarnıçtaki sütun sayısının çok fazla olmasından dolayı bu adla anıldığı akla gelmektedir. Sarnıcın eski adının, buradaki saraydan dolayı Filoksenus Sarnıcı olduğu bilinir.

Eskiden de hemen hemen aynı anlamda kullanılan Balıkpazarı Kapısı (Poıta Piscaria) adlı semt, burada Bizans döneminde de bir balık pazarı bulunduğu düşünülürse, aynı geleneği sürdürmektedir. Diğer adı "Perama" olan bu semtin iskelesinin adı da Yemiş İskelesi idi ve bu iskeleden meyve, sebze, yemiş ticareti yapılırdı.

Yüzyıl başından bir kartpostalda Adalar.
Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi

Eminönü'nün Bizans dönemindeki son sınırı ve Osmanlı'da odun ticaretinin merkezi olan Odun Kapısının eski adı "Porta Drungari"nin de o dönemde orada bulunan Zabıta Amiri Vigla Drungarius'ten geldiği tahmin edilmektedir.

16. yy'da yaşayan Sadrazam Ciğalazade Yusuf Sinan Paşa'mn saraymın ve hamamının bulunduğu semt bugün Cağaloğlu'dur. Cigala adındaki İtalyan babanın oğlu Yusuf Sinan Paşa, Ciğalazade'den türeyen ve Ciğaloğlu'ndan bozularak söylenen Cağaloğlu adını semte vermiştir.

Eski adı "Sidera" (demir) olan Çatladıkapı semti, çevresinde oluştuğu surların bir burcunun 1509 depreminde çatlamış olmasından dolayı bu adla anılır. Çarşıkapı ile Divanyolu arasında bulunan, yangın ve depremlerde zarar görmesi üzerine yıkılmaması için etrafına geçirilen çemberlerden dolayı Çemberlitaş(->) olarak anılan Constantinus Sütunu'nun bulunduğu semt, adını bu anıttan almıştır.

Hacı Kadın Mahallesi'nin adının nereden geldiği tam olarak bilinmemekle beraber, bazı tarihçilerce İskender Paşa'mn kızı Hacı Kadm'ın yaptırdığı bir hamamın burada olması nedeniyle bu adla anıldığı söylenir. Bir başka inanışa göre semtin adı Hızır Bey Çelebi'nin(->) kızı Hacı Hatundan gelmektedir ki, semtteki Hacı Kadın Camii'ninC-O diğer adı da Hızır Bey Camii'dir.

Hobyar Mahallesi adını 15. yy'da yaşadığı bilinen Hoca Hubyar'dan; Hoca Gıyaseddin Mahallesi, Akşemseddin'in yeğeni Gıyaseddin Mehmed Efendi'den (ö. 1521); Hoca Paşa ise yine 15. yy'da yaşayan Hoca Üveys bin Kayser'den almıştır. Her üç mahallede de bu kişilerin adına birer mescit ya da cami bulunmaktadır.

Kalenderhane Mahallesi'nin adı, Bizans dönemindeki adı tam olarak bilinmeyen ve II. Mehmed döneminde Kalenderi tarikatınca cami olarak kullanılmış olduğu tahmin edilen kiliseye verilen Kalenderhane Camii(->) adından gelmektedir.

Kâtip Kasım Mahallesi'nin adını aldığı bilinen kişi ise, II. Bayezid'in su kâtibi Kasım Bey bin Kâtip'tir. 16. yy'da yaşamıştır. Bu semtteki Kâtip Kasım Camii'nin diğer adı Sofular Mescidi'dir.

Sergios ve Bakhos eski adı ile I. İustinianos (hd 527-565) tarafından yaptırılan Küçük Ayasofya Kilisesi bulunduğu mahalleye de adını vermiştir (bak. Küçük Ayasofya Camii).

Koska semtinin adı muhtemelen Sırp asıllı Koska Mehmed Paşa'dan gelmektedir. Laleli semtinin adı Laleli Çeşme'den gelebileceği gibi, İstanbul evliyalarından Laleli Baba'dan gelmiş olabilir.

Geçmişi II. Mehmed dönemine kadar gittiği bilinen Mercan Mahallesi adını Mercan Ağa'dan; Mesih Paşa, Mirelaion Manastırı'nın kilisesini onartarak Bodrum Camiine çevirten Sadrazam Mesih Ali Paşa'dan; Mimar Hayrettin, II. Bayezid dönemi mimarlarından Hayreddin'den almıştır.

Eminönü'nde Mimar Kemaleddin bir mahalleye Sadrazam Makbul (Maktul) İbrahim Paşa'mn (ö. 1536) hanımı Muhsine Hatun da bir diğer mahalleye adlarını vermişlerdir. Muhsine Hatun'un burada kendi adına yaptırdığı mescit ve tekkenin mimarı Sinan'dır.

II. Mehmed dönemi ulemasından Molla Hüsrev (ö. 1480) ve Molla Fenari de yaşadıkları mahallelere adlarım vermişlerdir. İlk bakışta, Tahtakale'nin adını tahta bir kaleden almış olduğu düşünülse de İstanbul'da o dönemlerde tahtadan bir kale olamayacağı ileri sürülür. Tahte'l-Kal'a (Kale Altı) olarak ortaya atılan düşünce de ispat

edilememiştir. Bazıları Taht-ı Külle (Kule Altı) diye de yomınlamışlardır. Sonuç itibariyle Tahtakale adının nereden geldiği kesinlik kazanmamıştır. (Ayrıca bak. Eminönü; Eminönü İlçesi.)

Esenler İlçesi: 1993'te Güngören'den ayrılarak ilçe olan Esenler, önceleri Esenler Köyü olarak anılmaktaydı. Topografik yapısı bakımından rüzgâra açık olan Esenlerim adını buradan aldığı söylenir. Çok yeni bir ilçe olması ve semtlerin yeni oluşması sebebiyle semt adları yörenin herhangi bir özelliğine bakılmadan, çoğunlukla Türk büyüklerinin adları olarak verilmiştir.

Birlik, Çiftehavuzlar, Davut Paşa, Fatih, Fevzi Çakmak, Habibler, Havaalanı, Karabayır, Kâzım Karabekir, Menderes, Mimar Sinan, Namık Kemal, Turgut Reis, Yavuz Selim mahallelerden bazılarıdır. (Ayrıca bak. Esenler İlçesi.)

Eyüp İlçesi: Eskiden Rumca "avcı" anlamına gelen Kinigos adıyla bilinen Eyüp bölgesi Bizans döneminde pek meskûn değildi ve daha çok avlanma yeriydi. Yeşillikleri yüzünden "Kosmidion" olarak da adlandırılan bu semtte I. Leonün (hd 457-474) Aya Mama adında bir av köşkü yaptırdığı da bilinir.

II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden beri aynı adla bilinen semt, adını 668/669'da İstanbul'u kuşatan İslam ordusunda bulunan ve burada şehit olan Ebu Eyyub el-Ensarî'den») almıştır.

Eyüp İlçesi'nin bazı semtleri ve mahalleleri şunlardır: Alibeyköy, Çırçır, Emniyettepe, Güzeltepe, Karadolap, Yeşilpmar, Defterdar, Düğmeciler, Esentepe, İslam Bey, Nişanca, Otakçılar, Rami-Cuma, Rami-Yeni, Silahtar Ağa, Topçular, Sakarya, Kemerburgaz, Midhat Paşa.

Bunlardan Alibeyköy adını Evrenos Gazinin oğlu Ali Bey'in eskiden burada bulunan çiftliğinden; Defterdar, 16. yy'da burada yaşadığı bilinen Defterdar Nazlı Mahmud'dan; Nişanca yine 16. yy'da yaşayan Koca Nişancı Celalzade Mustafa Paşa'dan; İslam Bey, I. Süleyman'ın emirlerinden olan İslam Bey'den; Topçular, yine I. Süleyman döneminde yaşadığı bilinen Topçubaşı Esad Ağa'dan; Tokmaktepe, 1456'dan sonra öldüğü bilinen Yavedûd'un halifesi olan Tokmak Dede'den; Silahtar Ağa ise, IV. Murad'm silahdarı olan Yusuf Paşa'dan almıştır.

Cibali semtinin adı için muhtelif rivayetler söz konusudur. Bazı seyyahlarca, "Jubalice" veya "Tzubali" denir. Fatih Vakfiyelerinde, Cebe Ali Kapısı olarak geçen semt, adını fetih sırasında burayı ele geçiren Cebe Ali Bey'den») almış olmalıdır.

Çırçır semtinin adını, burada ince akan (çır çır akan) bir doğal sudan ve çeşmesinden aldığı söylenir. Eskiden Çırçır Mesiresi olarak da anılmaktaydı.

Düğmeciler semtinin adının ise, "dökmeci" kelimesinin yanlış telaffuzundan geldiği tahmin edilmektedir. Bu tahmine esas olan kişi, Edirne Kadısı Dökmecizade Mehmed Bakır Efendidir. Düğmeciler semtinde Dökmeciler Camii adında bir de cami bulunmaktadır. İstanbul'un fethi sırasında, Beylerbeyi Karaca Bey'in kumandasındaki Rumeli ordusunun otağının kurulduğu yere ise, Otakçılar denmektedir.

İstanbul kara surlarının üzerinde bulunan kapılara göre, Eğri Kapı (Kaligaria) ve Edime Kapısı (Andrinopolis) bulundukları semtlere adlarım veımişlerdk. Ayrıca Eğri Kapı için, adını İstanbul'un fethinden sonra buraya Eğridirlilerin iskân edilmiş olması yüzünden aldığı şeklinde bir düşünce de vardır.

Ayvansaray adı için de bazı rivayetler bulunur. "Hayvan dövüştürülen yer" anlamında Hayvan Kapısı (Kinegion) ya da Hayvansaray'dan bozularak Ayvansaray'a dönüştürüldüğü iddia edildiği gibi, bu adın Eyyub Ensarî Kapısı adlı bugün mevcut olmayan bir kapıdan da gelebileceği düşünülür. Bazılarına göre semtin adının Bizans'tan kalma bk eyvandan (köşk, kemerli büyük bina) geldiği görüşü de keri sürülmüş olmakla birlikte, bu varsayım pek tutarlı görünmemektedir. 16. yy'dan bu yana, çeşitli yerlerde özellikle yabancı kaynaklarda semtin adının Hagiobazazi, Ayuanzarı Capi, Eibusar Capi, Aybazari olarak yazıldığı görülmüştür. (Ayrıca bak. Eyüp; Eyüp İlçesi.)

Fatih İlçesi: İstanbul'un almışından ve başkentin buraya naklinden sonra, yerleşmenin merkezi olan Fatih, adım, II. Mehmed'in (Fatih), bu semtte aynı yerde daha önce bulunan Havariyun Kilisesinin») yerine yaptırdığı Fatih Külliyesinden») almıştır.

Fatih'in bazı tarihi semt ve mahalle adları şunlardır: Abdi Çelebi, Abdi Subaşı, Ali Fakih, Arabacı Beyazıt, Arpa Emini, Atik Mustafa Paşa, Avcı Bey, Baba Hasan Alemi, Balat Karabaş, Beyazıt Ağa, Beyceğiz, Cambaziye, Cerrahpaşa, Çakır Ağa, Çarşamba, Davut Paşa, Deniz Abdal, Derviş Ali, Ereğli, Hacı Evhadettin, Hacı Hüseyin Ağa, Hatice Sultan. Haydar, İmrahor, İnebey, İskender Paşa, Karagümrük, Kasap Demirhun, Kasap İlyas, Kasım Günani, Kâtip Muslkkttin, Kkrkçeşme, Kocamustafapaşa, Neslişah, Sinan Ağa, Sofular, Uzun Yusuf, Yalı.

Tipik İslami mahalle yerleşimi gösteren Fatih İlçesinde mahalleler genellikle bir mescit etrafında oluşmuştur. Bu sebeple, bki mescit ya da cami çoğunlukla o mahalleye adını vermiştir. Buna göre, Abdi Çelebi Mahallesi, adını I. Süleyman (Kanuni) döneminde yaşayan Ruznameci Çelebi Abdullah Efendi'den ve onun Mimar Sinan'a yaptırdığı camiden almıştır. Benzer şekilde Ali Fakih'in adını, II. Mehmed'in çobanbaşısı Ali Fakih Efendi'den; Arpa Emini'nin Şeyhülislam Tekkesi olarak da bilinen Arpa Emini Tekkesinden; Çakır Ağa'nın, II. Mehmed döneminde yaşadığı bilinen Çakır Ağa tarafından 1479'da inşa ettirilen (ancak 1959'da yol genişletme çalışmalannda yıkılarak kaybolan) mescitten; Cerrahpaşa'nın, III. Mehmed dönemi (1595-1603) sadrazamlarından Cerrah Mehmed Paşa'nm inşa ettirdiği külliyeden; Deniz Abdal'ın, II. Mehmed dönemi velilerinden Deniz Abdal'dan; Derviş Ali'nin, Mimar Derviş Ali'nin ya da başka kaynaklara göre Gümrükhane'de Emir Ali Çelebi'nin yaptırdığı mescitten aldığı bilinir. Balat semtinin adının, buradaki kapının eskiden Balat Kapısı ve Rumcada "Vasiliki Pili" (Hünkâr Kapısı) olarak adlandırılması nedeniyle, Rumca "saray" anlamındaki "Palatiom'dan gelmiş olmas akla yakındır.

Bulunduğu bölgenin genel adı Bizans döneminde "Deuteron" olan Çarşamba'nın adı için iki inanış vardır. Fetihten sonra buraya Çarşambalıiarın iskân edilmesi yüzünden bu adı aldığı düşünüldüğü gibi, burada çarşamba günleri kurulan pazardan da almış olabileceği akla gelmektedir.

Bir kişinin adına yaptırdığı mescit etrafında kurulan mahallelere örnek teşkil eden diğer mahalleler arasında Kasım Günani ve Kâtip Muslihittin de sayılabilir.

Bugün Davut Paşa olarak bilinen mahallenin Bizans dönemindeki adı kesin olmamakla beraber, Cerrahpaşa ile Haseki de dahil olmak üzere bu bölgeye "Kserofolos" dendiği bilinir. Sadrazam Davud Paşa'nm yaptırdığı hamam bu yörenin Osmanlı döneminde önem kazanmasına ve paşanın adıyla anılmasına sebep olmuştur.

Hacı Evhadettin Mahallesi, 16. yy'da yaşamış kasap ustalarından Hacı Evhad'm yaptırmış olduğu külliyeden; Hacı Hüseyin Ağa, Arapkapısı Mescidi ve Tekkesi'nin banisi olan, 16. yy'da yaşamış Hacı Hüseyin Ağa'dan; Hatice Sultan Mahallesi burada bulunan aynı adlı türbeden adlarını almışlardır.

Akağalardan Haydar Paşa, 1569'da yaptırdığı çeşme ile Haydar Mahallesi'ne adını vermiştir. İmrahor Mahallesi adını, Studios Manastın'mn bir parçası olan Ayios İoannes Prodromos Kilisesini II. Bayezid döneminde camiye çeviren İmrahor (emirahur) İlyas Bey'den almıştır. İskender Paşa Mahallesi'nin adı da, hangi dönemde yaşadığı bilinmeyen bir İskender Paşa'dan gelir.

Karagümrük'ün adını, Edirne Kapısından şehre girenlerin kontrolü için burada tesis edilmiş bulunan bir gümrük eminliğinden aldığı ileri sürülürse de kimi araştırmacılarca bunun doğruluğu şüphelidir.

"Taşra" anlamındaki "Hora" sözcüğünden gelen Kariye Mahallesi'nin adı, varlığı 8. yy'dan beri bilinen Hora (Khora) Manastırı ve Kilisesi'nden gelmektedir.

Kasap Demirhun Mahallesi; II. Mehmed döneminde kasapbaşı olan Timurhan oğlu Hacı Ali Ağa'nın yaptırdığı cami ve çeşme ke; Kasap İlyas Mahallesi yine aynı dönemde yaşamış olan Kasap İlyas'ın yaptırdığı cami ile adlandırılmışlardır.

Fatih İlçesi'nin Bizans döneminde kara ve deniz surları üzerinde bulunan bazı semtlerinin, buralardaki sur kapılarının adıyla adlandırıldığı bilinir. Bu kapı adları Osmanlılarca değiştirilmiş veya galatlaştırılmıştır. Sulukule Kapısı da Sulukule semtine adım vermiştir. Bu adın menşei, buradan çıkan kaynak suyudur.

Ayios Romanos adlı kapının bugünkü adı olan Topkapı adı da, yine, kapının bulunduğu semte verilmiştir. Kuşatma esnasında yıkılan bu kapı, fetihten sonra yeniden inşa edilmiştir. Pigi veya Pagea Ka-

pısı ya da Silivri Kapısı "Kalagru" olarak da anılmaktaydı. Silivri'ye giden yolun başı olduğu düşünüldüğünden semt de Silivrikapı adını almıştır.

Eskiden Potta Region (Porta Rhesium) denilen kapının bugünkü adı, burada bulunan Yenikapı Mevlevîhanesi'nden(->) dolayı Mevlevihane Kapısıdır. Bulunduğu semte ise Mevlanakapı denilir.

Yaldızlı Kapı, Altın Kapı ya da Porta Auera olarak bilinen kapı, Osmanlı döneminde, burada bulunan kısmen Bizans, kısmen Osmanlı yapısı 7 sur kulesinden dolayı Yedikule Kapısı olmuş; semte de Yedikule denmiştir. Eski adı Heptaburgon'dur.

Eskiden "Ksilokerkos" olarak da anılan ve fetih sırasında kapatılmış olan Belgrad Kapısı, 1878'de Osmanlılarca tekrar açılarak kapı haline getirilmiştir. Kapının bulunduğu semt de halen Belgradkapı olarak anılır ve adını, II. Süleyman (Kanuni) döneminde bu bölgeye yerleştirilen Belgrad göçmenlerinden aldığı söylenir.

Haliç tarafındaki kapılar arasında bulunan Fener Kapısı da adını Rumca Fanarion ya da Porta Feros'tan almış ve bulunduğu semt de böyle adlandırılmıştır.

Bizans döneminde "Psamathion" olarak anılan semtin bugünkü adı Samatya'dır. Ancak tren istasyonuna hemen bitişiğinde, kuzeyinde bulunan Kocamustafapaşa semtinin adı verilmiştir.

Bous Forumu eski adıyla bilinen Aksaray Meydanı ve civarındaki Aksaray semti, adını fetihten sonra Niğde-Aksaray'dan getirilen halktan almıştır.

Kurumuş olan Bayrampaşa Deresi'nin(-0 denize ulaştığı yerde, deniz surlarında Osmanlılar döneminde açılan kapıdan dolayı, kapı ve bulunduğu semt Yenikapı olarak anılır. Eski adının Langa, İulanka, Ulanka, Ulange ya da Vlanga olduğu bilinir. Liman anlamına gelen "avlaka"dan türediği iddia edilir. Halen de bu bölgedeki küçük bir semt Langa adıyla anılmaktadır. (Ayrıca bak. Fatih, Fatih İlçesi.)

Gaziosmanpaşa İlçesi: Geç dönem yerleşim yerlerinden olan Gaziosmanpaşa, eskiden tarıma elverişli olmayan toprakları sebebiyle, bir başka görüşe göre burada uzun süreler kalmış eski blok taşlar nedeniyle Taşlıtarla olarak anılmaktaydı. 1963'te ilçe olan bu yere, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın adı verildi. 1958'e kadar Eyüp İlçesi'ne bağlı bir bucak olan Gaziosmanpaşa'nın bu dönemlerde Göktepe olarak anıldığı da bilinir.

Gaziosmanpaşa'nın bazı mahalleleri Bağlarbaşı, Barbaros Hayrettin Paşa, Cebeci, Ellinci Yıl, Fevzi Çakmak, Gazi, Hürriyet, Karadeniz, Karlıtepe, Kâzım Karabekir, Merkez, Sarıgöl, Şemsi Paşa, Yenidoğan, Yeni Mahalie, Yıldız Tabya, Zübeyde Hanım vb'dir. Bu adlar yeni ilçelerdeki semt adlarıyla ortak özellikler göstermektedir. (Ayrıca bak. Gaziosmanpaşa İlçesi.)

Güngören İlçesi: Çatalca Yarımadasında bulunan ilçe 1984'e kadar Güngören Köyü olarak anılmakta idi. Eski adı Vitos olan Güngören 1992'de ilçe olmuştur.

Mahallelerinden bazılarının adları şöyledir: Abdurrahman Nafiz Gürman, Akıncılar, Genç Osman, Güneştepe, Güven, Haznedar, Mareşal Çakmak, Nezihi Özmen, Tozkoparan.

Kadıköy İlçesi: Eski adı Halkedon olan, MÖ 7. yy'da kurulduğu kabul edilen Kadıköy'ün adının "kalki" veya "halkı" (bakır) kelimesiyle "donya" (memleket) kelimesinden türediği yakıştırmaları vardır. Şimdiki adının II. Mehmed'in, burada kadı olarak görevlendirdiği Hızır Bey Çelebi'den geldiği bilinir. Eski ve yeni adlar arasındaki ses benzerliği de dikkatten kaçmamaktadır.

Kadıköy'ün semtleri ve mahalleleri şunlardır: Acıbadem, Bakla Tarlası, Bostancı, Caddebostan, Cafer Ağa, Osman Ağa, İbrahim Ağa, Çiftehavuzlar, Dumlupınar, Eğitim, Erenköy, Fenerbahçe, Feneryolu, Fikirtepe, Gözcü Baba, Göztepe, Hasan Paşa, İçerenköy, inönü, Kalamış, Kayışdağı, Kızıltoprak, Koşuyolu, Kozyatağı, On Dokuz Mayıs, Küçükbakkalköy, Merdivenköy, Mısırlıoğlu, Moda, Mühürdar, Rasim Paşa, Sahrayıcedit, Suadiye, Şaşkmbakkal, Yeldeğirmeni, Yenisahra, Yoğurtçu, Zühtü Paşa.

Acıbadem, hemen hemen 20. yy'ın ortalarına kadar havadar ve kırsal bir nitelik arz etmesi nedeniyle mesire yeri olarak kullanılmış ve adını büyük olasılıkla buradaki badem ağaçlarından almıştır.

Bostancı semtinin, Bizans dönemindeki adının Poleatikon olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı döneminde burada, şehre giriş çıkışları kontrol için bir bostancı derbendi (karakolu) kurulması, semtin adının menşei olabilir.

Göztepe ile Erenköy arasında kalan Caddebostan'ın adının, "Cadı Bostanf'ndan geldiğine inanılır. Bu ad, 18. yy'ın ortalarına kadar pek fazla yerleşim olmayan ve bostanlık olan bu yerde dolaşan şakilere mal edilir. Eski adı Drys, daha sonraları da Rufinianes'tir. Bâbüssaade ağalarından olduğu tahmin edilen Cafer Ağa'nm adıyla bilinen semt, Marmara Denizi ile Osman Ağa Mahallesi arasında yer alır. Cafer Ağa Mescidi geçen yüzyılın son çeyreğinde yanarak ortadan kaybolmuştur. Erenköy adım, 15. yy'da yaşadığı bilinen Eren Baha'dan almıştır. Bazı yazarlara göre Orhan Gazi dönemine (1324-1361) tarihlenen Eren Baba, İçerenköy'ün adının menşei olmuştur. Çiftehavuzlar, adını II. Abdülhamid dönemi erkânından Cemal Paşa'nın Bağdat Caddesi üzerinde bulunan çifte havuzlu köşkünden veya bu semtte bulunan diğer köşklerin havuzlu bahçelerinden almıştır.

Başlangıçta Kadıköy'ün mezarlığı olduğu tahmin edilen Fenerbahçe'nin ise mitolojiye göre Zeus'un hem kardeşi, hem eşi olan Hera'dan dolayı, bu devirlerde Hera Kayalığı olarak adlandırıldığı söylenir. Bugünkü adı, burada bulunan fenerden ve Fener Bahçesi'nden gelmektedir. Eskiden semte Fener Bahçesi, Rumca da kısaca Feneraki denirdi. Feneryolu semtinin adı ise, bu fenere giden yolu simgelemektedir.

Kadıköy'de en eski yerleşim yeri Fikirtepe'dir. Çeşitli kazılarda ele geçirilen kalıntılardan, eski adı Karhadon olan Fikirtepe'ye ilk yerleşenlerin Fenikeliler olduğu anlaşılmıştır. Bugünkü adını ise, 1786'da bu bölgeyi planlayan Fransız mühendis François Kauffer'in verdiği bilinir. Halk arasındaki söylentiye göre de semtin adı Fikir Baha'dan gelmektedir.

Göztepe'nin adı Orhan Gazi'nin buraya iskân ettiği Anadolu erenlerinden Gözcü Baba'dan gelmektedir. Ayrıca mezarının bulunduğu semt de kendi adıyla Gözcübaba olarak anılmaktadır.

Adını Bozcaadalı Hasan Paşa'nın 1900'de kendi adına yaptırdığı camiden alan Hasanpaşa semti, 1930'a kadar idari bakımdan Osman Ağa Mahallesi'ne bağlıydı.

Halkedonluların zamanında da bir spor mahalli olarak bilinen Koşuyolu, adını burada eskiden mevcut olduğu söylenen bir hipodromdan almıştır.

1786'da ilk olarak Kızıltoprak adı ile İstanbul haritasına girdiği biİinen semte bu ad kızıl renkli toprağı yüzünden verilmiştir.

Eski adı Calamote, Kalamisya veya Raíamos olarak bilinen Kalamış, adını "sazlık, bataklık" anlamına gelen Bizans kökenli sözcüklerden almıştır. Daha önceleri Ötrop Körfezi olarak anıldığına dair bilgiler mevcuttur.

Kadıköy'ün Haydarpaşa'ya doğru deniz ile arasında kalan rıhtım bölgesi, eskiden burada bulunan yeldeğirmenlerinden dolayı, Yeldeğirmeni olarak anılır. Bu semt ile iç içe olan ve bugün yok olmaya başlamış Mısırlıoğlu çevresinin adı ise burada bulunan bir Mısırlı ailenin konağından gelmiştir. Yine adını kişilerden alan mahalleler arasında, II. Abdülhamid'in maliye nazırının kızı Suat Hanım'dan Suadiye; aynı padişahın bahriye nazırı Rasim Paşa'dan Rasim Paşa, I. Ahmed dönemi (1603-1617) kızlarağasmdan Osman Ağa mahalleleri sayılabilir.

Şaşkmbakkal olarak bilinen semtin adını, eskiden bostanlık olan bu yerde dükkân açan ve kime satış yapacağı şüphe uyandıran bir bakkaldan aldığı rivayet edilir.

Mühürdar'a adını veren ise, III. Mustafa'nın (hd 1757-1774) vezirlerinden Moldovani Ahmed Paşa'nın mühürdarı Ahmed Efendi'dir.

Merdivenköy'ün, Göztepe'den Çamlıca tepelerine uzanan bir merdiven işlevi gördüğü düşünülür ise, adının buradan türemiş olabileceği akla yatkın olabilir. Bu semt eskiden Mandıra olarak da anılmıştır.

Osmanlıca Sahrayıcedit ve aynı anlamda Türkçe Yenisahra Kadıköy'ün iki ayrı semtini oluşturmaktadır. İki ayrı mahalle olmalarının nedeni idaridir. Her ikisinin adında bulunan "sahra" kelimesi buraların büyük düzlükler olduğunu ve askeri talimgah işlevi de taşımış olabileceğini çağrıştırmaktadır. İsminin nereden geldiği kesin olarak bilinmeyen Moda ise, 19- yy'da Avrupalıların, özellikle İngilizlerin tercih ettiği bir semtti. Bazı Osmanlı ileri gelenlerinin ve aydınlarının geleneksel kibar semtlerini bırakarak bu Avrupai semte rağbet etmeye başlamaları semtin adının kökeni konusunda bir fikir verebilir. Tepe

eteklerindeki pınarları ile tanınan Kayışdağı ise, Kayış Pınarı olarak da bilinir. Adını aynı adlı dağdan almıştır. (Ayrıca bak. Kadıköy: Kadıköy İlçesi.)

Kâğıthane İlçesi: Geçmişi 16. yy'a kadar inen Kâğıthane'nin, adını eskiden burada bulunan kâğıt fabrikasından almış olduğu bilinmektedir. Bu semtin Lale Devri'ndeki adı buradaki saray ve bahçelerin adıyla, Sa'dâbâd idi. Burada bulunan ve halen Kâğıthane Deresi denen derenin eski adı "Barbisos"tur.

1987'de Şişliden ayrılarak ilçe olan Kâğıthane'nin bazı mahalleleri şunlardır: Çağlayan, Emniyet Evleri, Gürsel, Harmantepe, Ortabayır, Sanayi, Telsizler, Talat Paşa (Yeni Mahalle), Yahya Kemal, Yeşilce.

Kâğıthane Deresi'nin, eskiden iki tarafı rıhtımlı doğrusal bir kanala dönüştüğü noktada bulunan ve günümüze ulaşamayan Çağlayan Kasrı'nın önündeki kanalın içine inşa edilmiş kaskatlardan akan suyun çağlayanlar oluşturduğu bilinir. Çağlayan semtinin adı bu kasırdan ve kanalda çağlayan sudan gelmektedir.

Kâğıthane Deresi'nin yüksek kısımlarındaki tepeler, 1960'ların başından itibaren birer gecekondu mahallesi olarak geliştiler. Bunlar ise Çeliktepe, Gültepe, Seyrantepe, Şirintepe, Hürriyet semtleridir. (Aynca bak. Kâğıthane; Kâğıthane İlçesi.)

Kartal İlçesi: Bizans döneminde Kartalimen adıyla bilinen Kartal'ın bugünkü adının menşeinin Bizans mezaliminden kaçan ve burada yakalanarak öldürülen Kartal Baba olabileceği şeklinde görüşler mevcuttur. Ancak semtin adı "büyük liman" anlamındaki Kartalimen'den bozularak da gelmiş olabilir. Kartal'ın mahalleleri Cevizli, Çarşı, Çavuşoğlu, Esentepe, Karlıtepe, Kordonboyu, Kurfalı, Orhantepe, Orta, Petroliş, Rahmanlar, Soğanlık, Topselvi, Yakacık, Yalı, Yeni, Yukarı, Yeşil Bağlar'dır.

Daha önce Kartal, Maltepe ve Pendik aynı ilçe idaresi altında iken tek semt olan Cevizli, daha sonra idari bakımdan da ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı Kartal'da olan Cevizlinin diğer kısmının Maltepe idari sınırları içinde bulunduğu kabul edilir. Cevizli adını ceviz ağaçlarından almış olmalıdır.

Demografik gelişmeye bağlı olarak ve İstanbul dışından gelenlerin gelişigüzel verdikleri adlar ile Kartal'da 3 tane Yukarı Mahalle, 2 tane Yeni Mahalle adlı yerleşim bulunmaktadır.

Küçükçekmece İlçesi: Adını, boyutu ile ilgisi olmayan gölden alır, fakat esas kaynağının ne olduğu tartışmalıdır. Bu adın, aslında Büyükçekmece Gölü'nden daha büyük olan gölün deniz bağlantısı üzerindeki köprünün küçüklüğünden geldiği düşünülür. Söz konusu köprüye, eski Batılı kaynaklarda "küçük köprü" anlamında İtalyanca "Ponte Piccolo" dendiği bilinir. Çekmece adının ise gölün denize açılan kısmında balık tutmada kullanılan ve çekilerek açılan kafesli setlerden geldiği kabul ediİir. Buradaki en eski yerleşmenin "Bathonea" olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca MÖ 2. yy'a kadar uzanabilen tarihiyle eski Region(->) kentinin de burada olduğu bilinir.

Küçükçelanece'nin bazı semt ve mahalleleri arasında Atatürk, Beşyol, Cennet, Cumhuriyet, Fatih, Fevzi Çakmak, Gültepe, Halkalı, İkitelli, Kanarya, Kartaltepe, Kayabaşı (eski adı Ayayorgi), Kemal Paşa, Mehmet Akif, Sefaköy, Söğütlüçeşme, Sultan Murat, Yeni Mahalle, Ziya Gökalp sayılabilir.

Yeni oluşmuş semtlerden biri olan Kanarya'nm hemen hemen bütün sokakları da kuş adlarıyla anılır.

Su kaynakları bakımından zengin bir yer olan Halkalı, eskiden bir Rum köyü olarak "Halka" adını taşımaktaydı. Buradan İstanbul'a getirilen sular Halkalı suları olarak anılır. (Ayrıca bak. Küçükçekmece; Küçükçekmece İlçesi.)

Maltepe İlçesi: Bizans döneminde varlığı bilinen Brias adındaki yerleşim yerini içeren Maltepe İlçesi'nin şimdiki adı için pek fazla tahmin yoktur. Eskiden "küçük höyük" anlamında kullanıldığı bilinen Maltepe sözcüğü, burada bulunan bir tümülüse dayanılarak ilçenin adı için de kullanılagelmiştir.

Bu ilçe sınırları içindeki mahalleler Altayçeşme, Altıntepe, Aydmevler, Bağlarbaşı, Başıbüyük. Büyükbakkalköy, Cevizli, Çınar, Esenkent, Feyzullah, Ferhat Paşa, Fındıklı, Gülensu. Gülsuyu, İdealtepe, Küçükyalı, Yalı, Zümrüt Evler'dir.

Başıbüyük Mahallesi'nin, adını 1903'te Süreyya Paşa tarafından yaptırıldığı bilinen Başıbüyük Camii'den aldığı sanılmaktadır. Ancak camiye bu adın neden verildiğine ilişkin bir bilgiye rasdanmamıştır.

Adını Anadolu Kazaskeri Feyzullah Efendinin 1728'de yaptırmış olduğu cami ve külliyeden alan Feyzullah Mahallesi 1928'de geçirdiği büyük yangın sonucunda bu külliyeyi tamamen kaybetmiştir. Külliyeden günümüze kalan tek şey çeşmesi ve mahallenin adıdır.

Ferhat Paşa Mahallesi'nin adını 16. yy'da yaşadığı bilinen ve III. Murad ile III. Mehmed dönemlerinde vezirlik ve sadrazamlık görevlerinde bulunmuş olan Ferhad Paşa'dan aldığı tahmin edilmektedir. Maltepe'nin bir diğer mahallesi olan Küçükyalı civarının eski adının Satir olduğu bilinmektedir. (Ayrıca bak. Maltepe İlçesi.)

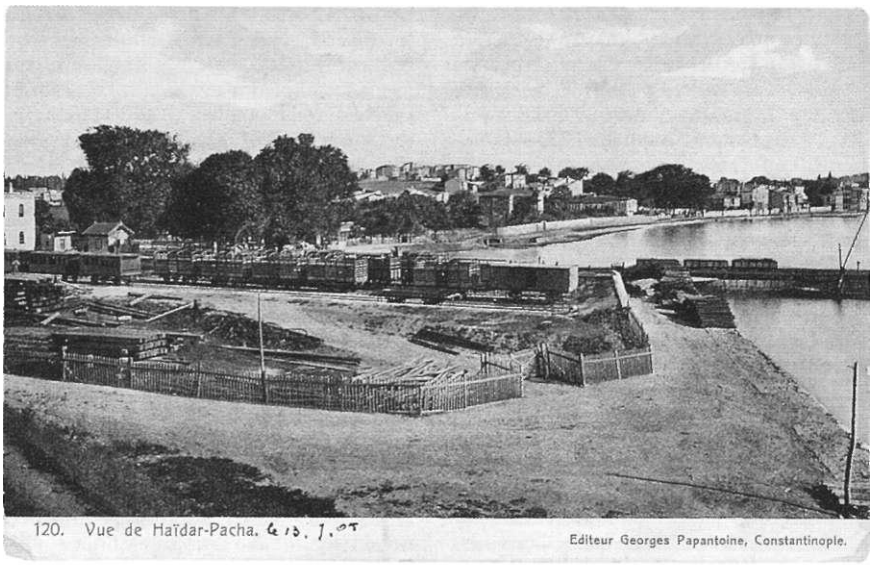
Pendik İlçesi: Eski adı "duvar" anlamında Pantekion, Pentikion veya Pantichium olan Pendik'in yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Fikirtepe ile hemen hemen aynı dönemlerde kurulduğu anlaşılmıştır. Pendik adı eski adın bir devamıdır. Pendik İlçesi'nin mahalleleri Bahçelievler, Batı, Çamçeşme, Çmardere, Doğu, Dumlupınar, Fevzi Çakmak, Harmandere, Kavakpınar, Kaynarca, Kurtköy, Orta Mahalle, Şeyhli (Şıhlı), Veli Baba, Yayalar, Yeni Mahalle'dir. (Ayrıca bak. Pendik İlçesi.)

Sarıyer İlçesi: Sarıyer'in adının kökeni için bilinen rivayetler arasında en akla yatkın olanı, sarı renkli toprağından türemiş olmasıdır.

Sarıyer İlçesi'nin önemli semt ve mahalleleri şunlardır: Boyacıköy, Büyükdere, Cumhuriyet, Çamhtepe (Derbent), Çayırbaşı, Dağevleri (Kâzım Karabekir), Emirgân, Ferah Evler (Yavuz Sultan Selim), İstinye, Kireçburnu, Kocataş, Küçükarmutlu, Maden, Pınar, Poligon, PTT Evleri, Reşit Paşa, Rumelihisarı, Rumelikavağı, Tarabya, Yeniköy, Yeni Mahalle.

Bakla Deresi olarak da bilinen derenin civarında kurulan Büyükdere semtinin şimdiki adını, buradaki dereden aldığı anlaşılmaktadır. Eski adı "Vathi Colpas" veya "Batikolpos" ("derin vadi" anlamında) olan bu semt, eski bir yerleşim yeridir. Büyükdere'ye Megaralıların putperest tanrısı Saron adına yaptırdıkları adak yerinden dolayı da Saron Deresi dedikleri bilinir. Büyükdere Çayırı'mn başladığı yere de aynı anlamda Çayırbaşı adı verilmiştir. Eski adının "Libdiya" olabileceği söylenir.

16. yy'ın başına kadar bir yerleşim yeri olmayan Emirgân semti, adını 1633'te

Haydarpaşa
Sıdkı Anadol koleksiyonu

Revan Kalesi'ni Osmanlılara teslim eden İranlı Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han' dan (sonra adı Yusuf Paşa olarak değiştirilmiş) almıştır. Burada bulunan Feridun Bey Bahçesi'ni, IV. Murad'm kendisine bağışlamasından sonra, semt Emirgân olarak anılmaya başlanmıştır. Bazı tarihçeler eski adının "Kiparodes" olduğunu iddia ederler.

Emirgân'a komşu olan Boyacıköy ise adını III. Selim'in Kırklareli'den getirtip yerleştirdiği kumaş boyama sanatını icra eden Kafkaryadi ailesinin uğraşından almıştır.

"Leosthenion" özel isminin Bizans lehçesindeki söyleniş şekli olan "Sosthenion" ya da daha sonra Rumca "Stenos" veya "Stenid"den gelen İstinye'nin adı, görüldüğü gibi ilk kullanımından beri köklü değişikliğe uğramamıştır.

Eskiden "Kledi Tor Ponte" ya da "Kleidra tou Pontu" (Karadeniz'in kilidi) diye anılan Kireçburnu, gerçekten de Boğaziçi'nden bakıldığında Karadeniz'in ağzının görüldüğü bir kilit noktasıdır. Şimdiki adının Kerez (Gürz) Burnu'ndan mı, yoksa Osmanlı döneminde burada bulunduğu sanılan kireç ocaklarından veya kireç iskelesinden mi geldiği kesinlik kazanmamıştır.

Rumelihisarı semti, adını II. Mehmed tarafından İstanbul'un zaptı çalışmalarının bir parçası olarak 1452'de inşa edilmiş olan kaleden almaktadır. Yeni Hisar, Yenice Hisar veya Boğazkesen Hisarı olarak da adlandırılan Rumeli Hisarı'nın bulunduğu yerin adının Bizans döneminde Darius Tepesi olduğu zannedilmektedir.

Rumelikavağı'nın adı da, Anadolukavağı gibi deniz geçişlerini kontrol amacı için kurulan gümrük anlamına gelen "kavak" kelimesinden gelmektedir (bak. kavaklar).

Tarabya'nın ilk adı "zehirleyici" ya da "ilaç" anlamına gelen "Farmakeus" idi. Daha sonra, bugünkü adının ilk hali olan ve "şifa" anlamına gelen "Therapia" kullanılmaya başlandı. Bu değişikliğin 5. yy'da olduğu sanılmaktadır. Semtin adı aynen korunmuştur.

Tarabya ile Büyükdere arasında bulunan Kefeiiköy, Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne katılması üzerine Kefe'den getirilen göçmenlerin yerleştirilmesinden dolayı bu adla anılır.

Tarabya ile Kireçburnu arasında bulunan Kalender semti, adını I. Ahmed döneminde Sultan Ahmed Külliyesi'nin bina eminlerinden Kalender Çavuşun burada inşa ettirdiği bilinen sahilsaraydan almaktadır.

Yeniköy'ün adının ise eski adı Neapolis'in (Yeni Şehir) Türkçeye aktarılmasından geldiği iddia edilir. Ayrıca Geni adı ile de bilinen bu semtin adı I. Süleyman'm (Kanuni) fermanı ile değiştirilerek Yeniköy olmuştur ki bu adın Geni Köyü andırması da dikkat çekicidir.

Yeni Mahalle, eski adı "Şmilyon" (Telli Tabya) olan burnun üzerinde kurulmuştur. Sarıyer gibi eski bir yerleşmeden sonra, onun bir uzantısı olarak şekillendiği için Yenimahalle denmiş olmalıdır.

Karadeniz'in girişindeki eski Panium Burnunda bulunan Rumelifeneri Köyü de Boğaz'ın son meskûn yeridir ve adını buradaki fenerden almıştır.

Dolmabahçe
Sıdkı Anadol koleksiyonu

Rumelihisarı Burnunu döndükten sonra, karşılaşılan semt Baltalimam'dır. Eski adı Sinüs Phidaliae (Kral Barbis'in burada intihar eden kızı Phaidalia'dan) ve Ginaikon Limen (Kadınlar Limanı) idi. Bugünkü adı II. Mehmed'in kaptan-ı deryalarından Baltaoğlu Süleyman Bey'den gelmektedir. (Ayrıca bak. Sarıyer; Sarıyer İlçesi.)

Silivri İlçesi: İsmi çok fazla bozulmadan günümüze kadar ulaşan yerlerden bki olan Silivri adının kökeni, Megaralı komutan Selebria'ya (Selimbria) kadar uzanmaktadır. (Ayrıca bak. Silivri İlçesi.)

Silivri'nin bazı semt, mahalle ve köy adları şunlardır: Alipaşa, Akören, Bekirli, Büyük ve Küçük Kılıçlı, Büyük ve Küçük Sinekli, Çanta, Çayırdere, Çeltik, Değirmen, Gazitepe, Haraççı, Kavaklı, Kadıköy, Kamiloba, Kurfallı, Ortaköy, Panamandıra, Sayalar, Selim Paşa, Seymen, Yolaçtı, Yükseliş.

Şile İlçesi: Yunanca bir kır çiçeğinden geldiği tahmin edilen Şile adı için bir başka varsayım da bu kelimenin "iskele" anlamına geldiğidir.

İlk yerleşenlerin Bitinyalılar olduğu bilinen Şile ve civarına Orhan Bey zamanından itibaren Türkmen aşiretleri getirilerek yerleştirilmişler, bu aşiretler, yerleştikleri bölgelere kendi adlarını vermişlerdir. Çengellioğullarmdan Çengilli Köyü, Göçerlerden Göçer Köyü, Gökmenlerden Gökmaslı Köyü, Çıtaklardan Çıtaklı Köyü gibi aşiretlere' dayanan köy adları türemiştir.

Şile'nin diğer köy ya da semt adları şöyledir. Avcıkoru, Alacalı, Akçakese, Ağaçdere, Ahmetli, Bıçkıdere, Bozgoca, Çataklı, Çayırbaşı, Darlık, Davullu, Edeyli, Eminbeyli, Evrenli, Gökçe, Göksu, Hacımustafa, Haliloğlu, Isaköy, İnsanoğlu, İmrenli, Kabakoz, Kalem, Karabeyli, Karacaköy, Kılıç, Koku, Karakiraz, Karamandere, Korucu, Kurna, Kadıköy, Ovacık Köyü, Ubeyİİ, Yeşkçay, Yeşilvadi, Yaka.

"İki dere arası" anlamındaki Ağva ile "su kenarı" anlamındaki Riva, Yunanca'dan kalan iki sözcük olarak günümüzde de halen kullanılan iki semt adıdır. (Ayrıca bak. Şile İlçesi.)

Şişli İlçesi: İstanbul'un geç dönem yerleşim yerlerinden biri olan Şişli İlçesi'nin yerleşim tarihi 300 yıldan daha geriye gitmez. Bununla beraber burada Fatih dönemine dek uzanan bazı yöreler de vardır. Şişli'nin en eski semti, adını Fatih döneminden itibaren burada yapılan okçuluk talimlerinden alan Okmeydam'dır. Diğer bazı semtler ve mahalleleri Ayaz Ağa, Bozkurt, Cumhuriyet, Dolapdere, Duatepe, Ergenekon, Esentepe, Eskişehir, Feriköy, Fulya, Gülbahar, Halaskar Gazi, Halide Edip Adıvar, Halil Rkat Paşa, Harbiye, Huzur, İnönü (Altınbakkal), İzzet Paşa, Kaptan Paşa, Kurtuluş, Kuştepe, Mahmut Şevket Paşa, Maçka, Maslak, Mecidiyeköy, Meşrutiyet, Nişantaşı, On Dokuz Mayıs, Osmanbey, Pangaltı, Paşa, Taşlık, Teşvikiye'dir.

Yayla olan Şişli'nin adının burada oturan ve şiş imal eden bir aileden geldiği söylenir. Diğer bir rivayet ise, Şişli adının, topografik olarak Beyoğlu Platosu'nda yükseltisi fazla olan bir bölgede bulunmasından geldiğidir.

Harbiye semti adını, buradaki Mekteb-i Harbiye binasından; Maslak semti Taksim Suyu isale hattı güzergâhı üzerinde bulunan maslaktan; Teşvikiye, Abdülmecid'in halkın bu semte yerleşimini teşvik etmesinden almıştır. Nişantaşı'nın adı buradaki nişan taşından gelir. Şişli'de, adları çeşitli önemli günlerin ya da olayların anısına verilmiş olan semtler de bulunmaktadır: On Dokuz Mayıs, Cumhuriyet, Meşrutiyet, Kurtuluş vb. Bugünkü Kurtuluş'un eski adı olan Tatavla, "beygir ahırı" anlamına gelen "tavla" kelimesinden türemiştir. Kurtuluş adı 1923'ten sonra kullanılmaya başlanmıştır. Şişli'de bazı önemli kişilerin adı verilen mahalleler Halide Edip Adıvar, Halil Rıfat Paşa, İnönü, Mahmut Şevket Paşa, İzzet Paşa, Kaptan Paşa ve Mecidiyeköy'dür (Abdülmecid'den). Feriköy semtinin adını Madam Feri adındaki bir Levanten hanımdan aldığı söylenir. Pangaltı'mn ise, bu semtte otel-lokanta İşleten Bolognalı Giovanni Batista Pancalti'den geldiği, bazı tarih yazarlarına göre de "banka altı" sözcüklerinin bozulmasından oluştuğu iddia edilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde Çemberlitaş'ta Matbaa-i Osmaniye'yi kuran Osman

Bey'in yaptırdığı konak Osmanbey'e adını vermiştir. Maçka adının kökeni için çeşitli tarih yazarları değişik yorumlarda bulunmuşlardır. "Kaim sopa" anlamındaki Rumca "matsouka" veya Latince "maxuca" olarak söylenen Maçka adının, "nişangâh" anlamındaki Türkçe "maçugâlr'tan geldiği de kabul edilmektedir.

Şimdiki Swissötel/The Bosphorus'un bulunduğu semt olan Taşlık adının Abdülaziz zamanında başlanan (1875) fakat tamamlanamayan bir caminin inşaatından kalan ve çevreye yayılan taş ve mermer parçalarından aldığı söylenirse de daha önce de bu adla anıldığı bilinmektedir. 1947'den sonra söz konusu taşlar Şişli Camii'nin inşasında kullanılmış ve burası temizlenmiş, ancak semtin adı Taşlık kalmıştır. Halic'e kadar uzanan fazla derin olmayan vadilerin ve kurumuş dere yataklarının bulunduğu Dolapdere, adını büyük olasılıkla buradaki derelerden birinden almıştır. (Ayrıca bak. Şişli; Şişli İlçesi.)

Tuzla İlçesi: 1992'de ilçe olan Tuzla, Bizans döneminde At Pazarı olarak da bilinirdi. Öte yandan, gerek Bizans, gerek Osmanlı dönemlerinde İstanbul'un tuz ihtiyacının karşılanmasında rol oynayan Tuzla, adını da buradaki tuz gölünden almıştır. Ayrıca Tuz Burnu olarak anılan burna da, Bizans döneminde, aynı anlama gelmek üzere Akritas(->) denilirdi.

Aydınlı, Aydmtepe, Cami, Evliya Çelebi, İçmeler, İstasyon Mimar Sinan, Postahane, Şifa, Yayla Tuzla'mn mahalleleridir. 600 yıllık bir yerleşim yeri olan Aydınlı'nın, adını Aydmoğulları Beyliği'nden aldığı söylenir. Aynı şekilde türediği sanılan Aydmtepe adındaki semt de halk arasmda Kurukiremit olarak anılır. Cami semti admı burada I. Ahmed döneminde yapılan camiden, İçmeler de burada bulunan şifalı sulardan almıştır. (Ayrıca bak. Tuzla İlçesi.)

Ümraniye îlçesi: 1987'de Üsküdar'dan ayrılarak kurulmuş bir ilçe olan Ümraniye'nin, ilk adının Yalnız Servi olduğu bilinir. Bu ismin, çam ağaçlarıyla kaplı olan bölgede, birkaç mezar taşının olduğu yerdeki tek servi ağacından geldiği rivayet edilir. Ümraniye, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlar'dan gelen göçmenlerin buraya yerleşmeleri yüzünden Muhacirköy olarak da anılmıştır. Arapça "kalkınmış", "bayındır" anlamına gelen Ümraniye adının semte Cumhuriyet'in ilk yıllarında verildiği sanılmaktadır.

Ümraniye İlçesi'nin mahallelerinden bazıları Atatürk, Aşağı Dudullu, Çakmak, Ihlamurkuyu, Hekimbaşı, İnkılap, İstiklal, Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal, Namık Kemal, Yukarı Dudullu'dur. İlçenin Çekmeköy semti ile ilgili inandırıcı olmayan yakıştırma rivayete göre, Fatih döneminde kurulan semtin kurucuları 7 kardeştir. Bunlardan 6'sı şakilerce öldürülürken, yedincisi "çekme tetiği" diyerek kurtulmuş ve köyün adı Çekmeköy olmuştur.

Dudullu semtinin ise, adının büyük olasılıkla Fatih dönemi oymaklarından Duduloğlu'ndan geldiği sanılmaktadır. Ayrıca padişahın saray hizmetlilerinden iki kız kardeşin (iki dudunun) ayrı ayrı yerlere yerleşerek Aşağı Dudullu ve Yukan Dudullu'nun adlarının oluşmasına sebep olduklan rivayet edilirse de bu bir yakıştırmadan ibarettir. İstiklal Mahallesi'nin bir parçası olan Mustafa Kemal Mahallesi'nin eski adının, Sineklitepe olduğu, bu adın Anadolu yakası çöplerinin buraya dökülmesinden kaynaklandığı söylenir. Görece yeni olan bu semtin Mustafa Kemal'den önceki adı 1 Mayıs'tı ve bu ad 1980'den sonra değiştirilmiştir. Çakmak Mahallesi ve semti adını burada bulunan aynı adlı dereden alır.

19501i yıllarda Balkanlardan gelen göçmenlerden dolayı adı Arnavut Mahallesi olan semt, bugün Namık Kemal Mahallesi adıyla anılmaktadır. (Ayrıca bak. Ümraniye İlçesi.)

Üsküdar İlçesi: Farsça "ulak", anlamına gelen "Eskudari" kelimesinden türediği de düşünülen Üsküdar adının. Roma döneminin askeri birliklerden olan Scutarii ve buradaki Skutarion Kışlası'ndan geldiği düşüncesi yaygındır. Bizanslılarca Hrisopolis (Altmşefiir) olarak adlandırılan Üsküdar, 12. yy'dan itibaren Skutarion olarak tanınmaya başlamıştır. IV. Haçlı Seferi ile İstanbul'a gelen Villehardouin, *La Conquête de Constantinople* (İstanbul'un Zaptı) adlı kitabmda bu semt için "Escutaire" sözcüğünü kullanmış ve bu sözcük Fransızca kaynaklarda sık sık tekrarlanmıştır. Üsküdar İlçesi'nin yer aldığı bölgenin eski bir yerleşme bölgesi olması ve genişliği nedeni ile, buradaki semt ve mahalle sayısı bir hayli fazladır. Kişi adlarına göre semt ve mahalleler Abdullah Ağa, Ahmet Çelebi, Altunizade, Arakiyeci Hacı Cafer, Arakiyeci Hacı Mehmet, Ahçıbaşı, Barbaros, Beylerbeyi, Çiçekçi, Doğancılar, Esat Paşa, Gülfem Hatun, Hacı Hesna Hatun, Haydarpaşa, Hayrettin Çavuş, Kuzguncuk, Karacaahmet, Kefçe Dede, Murat Reis, Paşakapısı, Paşalimanı, Rumi Mehmet Paşa, Selami Ali, Selimiye, Selman Ağa, Solak Sinan, Sultan Murat, Sultantepe, Şemsipaşa, Tavaşi Hasan Ağa, Tembel Hacı Mehmet, Toygar Hamza, Valide-i Atik, Vaniköy, Yavuztürk, Zeynepkâmil olarak sıralanır. Mimari yahut coğrafi bir özellikten adını alan semtleri ise. Acıbadem, Ayazma, Bağlarbaşı, Bahçelievler, Bülbülderesi, Çamlıca, Çengelköy, Fıstıkağacı, Güzeltepe, Harem, Havuzbaşı, Kirazhtepe, Kuleli, Küçüksu, Pazarbaşı, Talimhane, Toptaşı'dır. Bulgurlu, Burhaniye, Cumhuriyet, Doğancılar, Emek, Emniyet, Ferah, Fetih, İcadiye, İnsaniye, İnkılap, İmrahor, Salacak, Kandilli, Kısıklı, Küplüce, Örnek, Selamsız, Tabaklar, Ünalan ilçenin diğer semt ve mahalleleridir. Abdullah Ağa Mahallesi admı, III. Murad'm (hd 1574-1595) bostancıbaşısı olan Abdullah Ağa'dan; Altunizade ise, döneminin büyük altın varak ustalarından olan Altuni Hacı Ali Efendi'nin oğlu Altunizade İsmail Zühdi Paşa'dan(->) almıştır.

Ahmet Çelebi Mahallesi'nin, adını Ahmed Çelebi adındaki bir hayırsever kişinin buruda bulunan türbesinden almış olduğu düşünülebilir. Arakiyeci Hacı Cafer ve Arakiyeci Hacı Mehmet mahalleleri adlarını eskiden Üsküdar'da bulunan "arakiye" demlen yumuşak deve keçesi imalathanelerinin sahiplerinden almışlardır.

Beylerbeyi'nin 18. yy'a kadarki adının İstavroz olduğu bilinmektedir. Bunun sebebi, I. Constantinus'un (hd 324-337) burada yaptırdığı kilisenin üzerine koyduruduğu yaldızlı büyük bir haçtır. Beylerbeyi adının ise, III. Murad'ın beylerbeylerinden Mehmed Paşa'nm buradaki sahilsaraymdan geldiği sanılmaktadır.

Doğancılar semti, adını padişahın doğan kuşlarının bakımıyla ilgilenen doğancıların, av kuşlarını burada yetiştirmelerinden almış olabilir. Bazı kaynaklara göre ise semtin adı, Hacı Doğancı Ahmed Paşamın türbesinden gelmektedir. Çiçekçi semti özellikle Lale Devri'nde hem çiçek yetiştirilen, hem de satılan bir yer oluğu için bu adı almıştır. 16. yy'da, *Mevacib Defterleri'ne* göre, adını Vezir Hadım Haydar Paşa'nm bahçesinden alabileceği düşünülen Haydarpaşa semti için diğer bir görüş III. Selim'in vezirlerinden Haydar Paşa'nm burada bir kışla yaptırmış olmasından dolayı kışlanın semte adını verdiğidir.

Karacaahmet semti admı Karaca Ahmed adlı bir velinin burada bulunan bir türbesinden almıştır. 16. yy'da yaşadığı bilinen Gülfem Hatun'un muhtemelen Mimar Sinan'a yaptırdığı medreseden adını alan Gülfem Hatun Mahallesi'nde, bugün kendi adını taşıyan türbesinden eser kalmamıştır. Hacı Hesna Hatun Mahallesi, adını burada yaşadığı bilinen ve Mihrimah Sultan'm dadısı olan Hacce Hesna Hatun'un yaptırdığı mescitten; Hayrettin Çavuş Mahallesi ise I. Süleyman'ın (Kanuni) askerlerinden Hayreddin Çavuş'un burada yaptırdığı mescit ve okuldan almıştır.

Selami Ali Mahallesi de, burada yaşamış olan Şeyh Selami ve onun yaptırdığı tekke ve çeşme nedeniyle böyle adlandırılmıştır. Tavaşi Hasan Ağa ve Solak Sinan da Selami Ali gibi, Üsküdar'da yaşamış birer kişi olarak burada birer çeşme, birer cami ve bir okul yaptırarak mahallelere adlarım vermişlerdir.

Şemsipaşa semti ise adını II. Selim dönemi (1566-1574) vezirlerinden Şemsi Ahmed Paşa'dan ve paşanın, sahilde Mimar Sinan'a yaptırdığı Şemsi Paşa Külliyesi'nden(->) almıştır. Paşanın türbesi de Şemsi Paşa Camii'nin yanındadır.

Tembel Hacı Mehmet Mahallesi ya da Tembeller semti olarak bilinen semtin adı, burada 18. yy'm ilk çeyreğinde ölen Tembel lakaplı Hacı Mehmed Efendi'nin yaptırdığı mescitten gelir. Toygar Hamza Mahallesi de çeşme ve mescit yaptıran kişinin adına ithaf olunan Üsküdar semtlerindendir. Toygar Hamza Çelebi'nin 18. yy'da yaşadığı bilinmektedir. Valide-i Atik mahallesi adını burada bulunan, III. Murad'm annesi Nurbânu Sultan adına Mimar Sinan'a yaptırılan külliyeden almıştır (bak. Atik Valide Külliyesi). Eskiden Papaz Korusu olarak bilinen koru, IV. Mehmed (hd 1648-1687) tarafından ordu şeyhi Vani (Vanlı) Mehmed Efendi'ye hediye edildiğinden, korunun bulunduğu semte Vaniköy denilmektedir. Vaniköy'ün eski adının Prohtoi olduğu sanılmaktadır.

Zeynepkâmil semti, adını, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı ve Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi olan ve hiç çocuğu bulunmayan Zeyneb Hamm'ın (ö. 1881) kocası ile birlikte yaptırdıkları hastaneden almaktadır. Adını Fatih zamanında burada yaşadığı bilinen Kuzgun Baba'dan alan Kuzguncuk'a Bizans döneminde Hrisokeramos denildiği gibi Kosinitza da dendiğine dair iddialar vardır.

Paşakapısı, 17. yy'dan sonra, sadrazam konaklarının burada bulunması sebebi ile bu şekilde adlandırılmıştır. Selimiye, III. Selim'in yaptırmış olduğu kışladan; Sultantepe ise havadar bir semt olması sebebiyle bazı sultanlarca tercih edilmesinden dolayı bu şekilde anılırlar.

Balkanlar'dan ve Trakya'dan getirilen öküzlerin, Beşiktaş'ta toplandıktan sonra karşıya geçirilerek buradan da Anadolu'ya sevk edilmesi nedeniyle, gerçek adı Öküz Limanı olan semt, bazı paşaların evlerinin bu çevrede olması ve kayıklarının buraya yanaşmasından dolayı daha sonra Paşalimanı olarak anılmaya başlanmıştır.

Eki adı Damalis Burnu olan yerin tepesinde inşa edilen Ayazma Camii(->), bugünkü Ayazma semtinin en anlamlı simgesi durumundadır. Burada daha önce bulunan Kavak Sarayı terk edildikten sonra Hıristiyanlar tarafından yüceltilen ve ayazma haline getirilen bu yöredeki doğal su kaynağı, hem saraya, hem camiye, hem de semte adını vermiştir.

"Köy" anlamına gelen "sala"dan türeyen Salacak adı, "köycük" anlamını taşır. Bu konuda bir başka varsayım Salacak'm "teneşir" anlamına da geldiği ve yörenin adını coğrafi yapısı nedeniyle, bir benzetmeyle aldığıdır. Bağlarbaşı, Çamlıca ve Validebağ Hastanesi ile şimdiki Bağlarbaşı'mn arasında kalan üçgen bölgedeki bağların buradan başladığı anlamında; Talimhane ise "askeri talim yeri" anlamında, iki ayrı semtin adları olarak kullanılagelmektedir.

Şimdiki Harem İskelesi'nin üst kısımlarındaki Kavak Sarayı'nm harem kısmından ya da haremdeki kadınların bu iskeleyi kullanmalarından adını alan Harem semti, III. Selim'in bizzat hazırladığı planlarla oluşmuş bir semttir.

Ihsaniye semtinin adını Arapça "ihsan etme, bağışlama" anlamına gelen kelimeden türeyerek III. Selim'in paşalarına ihsan ettiği evlerden aldığı iddia edilir.

Kısıklı semtinin adının ise, Çamlıca Tepesi'ndeki yolların eski dönemlerde kısıtlı olması nedeniyle "kısıtlı" kelimesinin bozulmasından türediğine inanılır. Halbuki, "kayadan çıkan kaynak suyu" anlamına gelen "kısık" kelimesinden gelmiş olabileceği, bu semtin her devirde zengin bir su tablası üzerinde bulunması bakımından daha akla yatkın görünmektedir. Bizans dönemindeki adı Damatris olan Kısıklı'nın adı için bir başka yaklaşım ise, "kısık" kelimesinin aynı zamanda "vadilerin dik yamaçlı dar kesimi" anlamını taşıması, yörenin coğrafi özelliğinden dolayı semte Kısıklı denmesidir. Küçükçamlıca'nm güneydoğusunda bulunan semt Bulgurlu'dur. Adım Aziz Mahmud Hüdaî'nin(->) köye armağan ettiği ve Bulgurlu Camii bahçesinde bulunan dibek taşından aldığı sanılır.

Şimdiki Kuleli Askeri Lisesi binasının bulunduğu semtin, Kuleli olarak adlandırılması, Kuleli Kışlası'nın kulelerinin inşasından çok önce I. Selim (Yavuz) döneminde (1512-1520) meyve, sebze ve çiçek bahçelerinde mevcut olduğu bilinen, ancak ne tür bir yapıdan kaldığı kesin olmayan bir kuleden gelmektedir.

II. Mehmed'in İstanbul'un alınması sırasında kullandığı taş güllelerin hazırlandığı semt, Toptaşı olarak adlandırılmıştır.

Küçük Çamlıca ve Büyük Çamlıca tepeleri olarak bilinen tepeler ve semtler adlarını bugün azalan, hattâ yok olmaya yüz tutmuş çam ormanlarından almaktadırlar.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* 'sine göre Çengelköy semtinin, adını İstanbul fethedilirken burada bulunan çengellerden aldığı anlaşılmakta ise de, burada imal edilen gemi çapalarından da (çengel çapa) gelebileceği düşünülmektedir. Bazı kaynaklara göre, semte adını Kaptan-ı Derya Çengeloğlu Tahir Paşa vermiştir. Bizans döneminde ise, Protostikos ya da Sofianae adı ile anıldığı söylenir.

Burada bulunan kasırla bütünleşmiş olan Küçüksu, adını Göksu Deresi'nin küçük kolundan almıştır. Fıstıkağacı, Kirazlıtepe ve Bülbülderesi semtleri, bugün artık kaybolmaya yüz tutan tabii özelliklerinden adlarını almış Üsküdar semtleridir.

Kandilli de rivayeti bol olan semt adlarındandır. Bunlardan biri, eskiden tehlikeli olan Akıntı Burnu'nu gemilere belirtmek için geceleri uyarı amacıyla, kıyıda yakılan kandillerin semte adım verdiğidir. IV. Murad'ın (hd 1623-1640) oğlunun doğumunu kutlamak amacı ile düzenlettiği yedi gün yedi gece süren şenlikler sırasında burada yaktırdığı kandilleri semtin adının menşei olarak gösterenler de vardır. İnciciyan ise, Kandilli adının, padişah hasekilerinden birinin bu civarda boğularak ölmesinden kaynaklandığını ve esas adın Kandili olduğunu belirtir. Semtin eski adı Perirron'dur.

Küplüce semti, üzerine kurulu olduğu Küplüce Tepesi'nin adıyla anılır. Buranın toprağının küp yapımına elverişli olması yüzünden bu adı aldığı da söylenir.

Pazarbaşı semtinin adı, pazarlara devlet tarafından tayin edilen ve pazarbaşı denilen kişinin bu semtte oturmasından gelmektedir.

Adını II. Mehmed dönemi bilginlerinden Sarıkadı veya Sarıgazi'den alan Sarıgazi semtinde, bu kişinin bir de türbesi vardır. (Ayrıca bak. Üsküdar; Üsküdar İlçesi.)

Yalova İlçesi: Yaklaşık 5.000 yıllık bir geçmişi olan Yalova İlçesi, Yunanlılar tarafından burada bulunan doğal sıcak sular dolayısı ile "Pythio Thermai" veya yalnızca Pitya olarak anılmakta ise de I. Constantinus'un annesinin adı verildikten sonra Helenapolis olarak adlandırıldığı şeklinde iddialar da bulunmaktadır. Daha geç kaynaklarda ise, Yalova'nın eski adının Ksenodohion olduğuna rastlanmıştır. 14. yy' da Osman Bey'in kumandanlarından Yalvaçoğlu'nun bu bölgeyi almasından sonra, bu kişiye ithafen Yalakâbâd sonra da Yalakova olarak değiştirilen Yalova adı, zamanla Yalıova olmuş ve daha sonra bugünkü halini almıştır.

Yalova'ya bağlı köy ve semt adları şöyledir: Akköy, Burhaniye, Çalıca, Çınarcık, Çiftlikköy, Denizçalı, Dereköy, Elmalık, Esadiye, Esenköy, Gacık, Gökçedere, Hacımehmet, İlyasköy, Kabaklı, Kadıköy, Kılıç, Kocadere, Koruköy, Kurtköy, Laledere, Ortaburun, Safran, Samanlı, Soğucak, Sugören, Sultaniye, Taşköprü, Teşvikiye, Üvezpınar, Yenimahalle.

Bunlardan Burhaniye'nin yaklaşık 200 yıl önce Rize'den gelen göçmenler tarafından kurulduğu bilinmektedir. Çamlıca ise adını, çevrede bolca bulunan çalılardan ve çağla ağaçlarından almıştır. Eski adı Kadıçiftliği ve Karakilise olan Çiftlikköy'ün Bizanslılarca Pilai olarak anıldığı bilinir. Karakilise, adını burada "Başkent 1 Sitesi" içinde yer alan, arkaik Yunan haçı planlı kiliseden almıştır. Eski adı Katırlı olan Esenköy'ün şimdiki adının, 1954'te İstanbul Valisi F. K. Gökay tarafından konulduğu bilinmektedir.

Seki, Hacı, Çeşme ve Yalova Yolu adındaki mahallelerden oluşan Gacık Köyü'nün adıyla ilgili bir rivayet vardır. Buna göre, buraya 200-300 yıl önce obasını getirerek yerleşen yörük kadını "Kadıncık" olarak anılmış, kelime zamanla bozularak Gacık şeklinde köye ad olmuştur.

İlk adı Almali olan Güney Köyü'nün, Alma Alanı ve Reşadiye olarak da anıldığı bilinir. Cumhuriyet'ten sonra şimdiki adını alan Güney Köyü'ne bu adın verilmesinin sebebi İstanbul'un güney ucundaki uzak bir yerleşim olmasıdır.

Kâzımiye olarak bilinen köyün eski adının Osmanlılar zamanında Yoğurttan; Kurtköy'ün Delipazar; Safran Köyü'nün Safra; Sugören'in Çengiler; Şenköy'ün Yukarıkocadere ve Bala; Teşvikiye'nin Zindan olduğu bilinir. Samanlı Köyü adını Osman Gazi zamanında burayı fetheden komutan Samanlıkoğlu'ndan almıştır. (Ayrıca bak. Yalova İlçesi.)

Zeytinburnu İlçesi: Fatih, Bakırköy ve Eyüp ilçeleri ile Marmara Denizi arasında sıkışmış olan Zeytinburnu, adını Marmara Denizi'ne doğru yapmış olduğu zeytine benzeyen doğal çıkıntıdan alır. Mahalleleri ve semtleri Beştelsiz, Çırpıcı, Gökalp, Kazlıçeşme, Maltepe, Merkez Efendi, Nuri Paşa, Seyit Nizam, Sümer, Telsiz, Veli Efendi, Yeşiltepe, Yenidoğan'dır. Çırpıcı adını buradaki kumaş boyacılarından; Kazlıçeşme aynataşmda kaz resimleri bulunan bir çeşmesinden; Merkez Efendi, buradaki Merkez Efendi Külliyesi'nden almıştır. Merkez Efendi, Halvetîliğin Sünbülî koluna mensup Musliheddin Musa Efendi'nin (ö. 1552) lakabıdır. (Ayrıca bak. Zeytinburnu İlçesi.)

Bibi. S. Eyice, "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", *TM,* S. XIV (1965); M. Sertoğlu, "İstanbul Semt ve Mahallelerine Adlarım Vermiş Olan Paşalar", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri,* 1st., 1989; Bayrı, *Yer Adları; J2.mii, Constantinople byzantine;*

Mordtmann, *Esquisse;* Ergin, *Rehber;* H. Lokmanoğlu, *Haritah Şehir Rehberi,* İst., 1955; R. Serhadoğlu, *Büyük İstanbul Albümü,* İst., 1955; M. Artel, *Ticari ve Turistik İstanbul Rehberi,* İst., ty. *İstanbul 11 Yıllığı,* 1973; M. O. Bayrak, *Ansiklopedik İstanbul Rehberi,* İst., 1981: K. E. Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte İstanbul,* İst., 1973; D. G. Coufopoulos, *A Guide to Constantinople,* Londra, 1910; L. Trotignon, *De Jerusalem a Constantinople,* Paris, 1892; J. M. P., *De Genevre a Constantinople et d Vienne,* Cenevre, 1873; P. A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul,* İst., 1993; İnciciyan, *İstanbul;* Amicis, *Istanbul;* M. Belge, *İstanbul Gezi Rehberi,* İst., 1993; *Bakırköy Rehberi,* 1988; K. E. Uykucu, *Her Yönü ile İlçemiz Beşiktaş,* lst., 1973; *Çatalca Rehberi.* 1988; J. Deleon. *Balat ve Çevresi.* İst., 1991; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I-II, lst., 1993: S. Eyice, 'İstanbul'da İhmal Edilmiş Tarihi Bir Semt Ayvansaray", *TAÇ,* S. 5 (1987); F. Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi,* lst., 1976; H. Kazankaya, *İstanbul'un Fethi ve Fethin Karanlık Noktaları,* İst., 1990; *Fatih Anıtları;* Ç. Gülersoy, *Fenerbahçesi,* lst., 1990; B. N. Şehsuvaroğiu, *Göztepe,* İst., 1969; S. Eyice. *Ortaköy.* İst., 1991; *Şişli Rehberi,* 1987; *Tuzla Rehberi,* 1993; M. Solmaz, *Her Yönüyle İlçemiz Ümraniye,* İst., 1991; ay, *Tarih Boyunca Asya'nın Kapısı, Her Yönüyle Üsküdar, Ist.,* 1982; Konyalı, *Üsküdar Tarihi;* K. Zengin, *Yalova,* İst., 1987; *Yenileşen İstanbul,* 1947; S. M. Alus, *İstanbul Yazıları,* İst., 1994.

AYŞEGÜL YENEN-MEHMET YENEN

YERALTI CAMİİ

Beyoğlu İlçesi'nde, Galata'da, Karaköy'de olan Yeraltı Camii, Kurşunlu Mahzen Camii olarak da adlandırılmıştır.

Bu ibadet yeri aslında gemilerin Halic'e girişini önlemek üzere Galata'dan Sirkeci yönüne, Bizans döneminde çekilen zincirin bir ucunun bağlandığı kuledir ve Galata tahkimatından ayrı bir parçadır. Eski kaynaklarda Galata Hisarı (Kastellion ton Galatou) olarak adlandırılır. Bazı kaynaklarda ise Pyrgoma, Phrourion olarak geçer.

IV. Haçlı Seferi komutanlarından Geoffroy de Villehardouin 1203'te şehrin zaptına dair eserinde bu kuleyi "la tor de Galathas" şeklinde adlandırırken, Cenova (Ceneviz) kaynağında ise Castrum Galathe olarak gösterilir. Başlıbaşına bir kale veya hisar durumunda olan kule, genellikle kabul edildiğine göre Halic'e girişi kontrol etmek üzere İmparator II. Tiberios (hd 578-582) tarafından inşa ettirilmişti ve etrafında ayrıca koruyucu bir de duvar bulunuyordu. Burada esasında Galata arazisi bir burun halinde denize çıkıntı teşkil ettiğinden hisar bunun üzerine inşa edilmişti. 1203'te Haçlılar donanmalarını Halic'e sokabilmek için önce bu hisarı ele geçirmeye gayret etmişlerdi. Galata bölümü Cenovalıların eline geçip, onların bir kolonisi durumuna girdikten sonra da hisar, Bizans'ın idare ve kontrolünde kalmış, hattâ çevresinde yapılaşma yasaklanmıştı. Ancak Bizans'ın son yıllarında. Cenovalılar surları Tophane yönünde genişlettiklerinde hisar da Galata tahkimatı içinde kalmıştır. 1420'li yıllarda Bizans'a gelen Cristoforo Buondelmonti'nin(-») aslı kayıp olmakla beraber çok sayıda kopyaları günümüze kadar gelen eserindeki İstanbul planının bir nüshasında burası arsenal (silahhane) anlamına gelen Dorcena olarak işaretlenmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra burası yine bir silah veya cephane deposu olarak kullanılmıştır. Fatih vakfiyelerinde Mahzen-i Sultani olarak adlandırılır. Sonraları yaratılan bir halk efsanesi Konstantinopolis'in Araplar tarafından kuşatılmalarından birinde Mesleme döneminde, şehrin önünde şehit düşen Vahab bin Husayra ile Sufyan bin Ubayna'mn burada gömüldüklerini ileri sürmüştür. 672-677 arasındaki kuşatmayı kaldırırken şehitlerin gizli bir türbeye gömülerek, kapılarının kilitlerinin eritilmiş kurşunla kapatıldığı söylenir. Evliya Çelebinin, hisarın Araplar tarafından yapıldığı yolunda verdiği bilgi yanıltıcıdır.

Bu sahabe mezarları, 17. yy'da bir Nakşibendî şeyhi tarafından bir rüya sonunda "keşfedilerek" burası kutsal bir yer durumuna girmiştir. Hattâ IV. Murad (hd 1623-1640) bu mezarların yanında bir cami inşa ettirmeyi düşünmüş, fakat bu tasarısı gerçekleşmeden kalmıştır. Kurşunlu Mahzen adıyla, bir depo veya ambar olarak kullanılan hisarın bodrum kısım ancak 18. yy'ın ortalarında camiye dönüştürülmüştür. Köse lakabıyla tanınan Sadrazam Mustafa Bahir Paşa 1166/1752-1169/1756 arasında burayı cami yapmıştır. Kapısı üstündeki 1166 tarihli uzun manzum kitabede cami I. Mahmud (hd 1730-1754) tarafından vakfedilmiş olarak gösterilir. Binanın esasının İslam ordusunun şehri kuşatması sırasında yapılmış bir cami olduğu yolundaki söylenti ise asılsızdır. Yeraltı Camii'nin üstünde Kurşunlu Köşkü denilen bir köşk bulunduğu ilk olarak 1776'da mühendis Kauffer tarafından çizilen ve sonraları düzeltmelerle birkaç defa yayımlanan planda gösterilmiş ve gravürlerde de dış görünümü aksettirilmiştir.

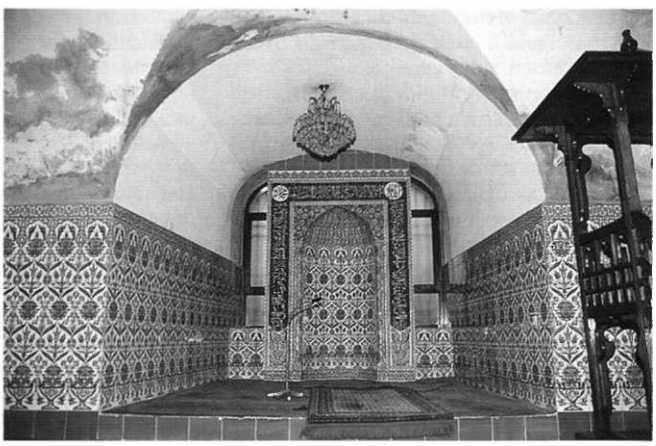
Yerin altında olmamakla beraber, zeminle bir hizada olan ve üstünde bir de sağlık merkezi olarak kullanılan büyük ahşap bir konak bulunan Yeraltı Camii muntazam dikdörtgen biçiminde bir plana sahiptir. Etrafı çeşitli yapılarla sarılı olduğundan dış mimarisi hakkında bir fikir edinilemez. Burada bir cami olduğunu belirten bir minaresi ile iki ucunda, Kemankeş Caddesi ile Karantina Çıkmazı'na açılan kapıları vardır. İçeriye gün ışığı ise yalnız Kemankeş Caddesi tarafındaki birkaç pencereden girer.

Cami mekânı, kare kesitli 54 paye ile bölünmüştür. Bunların üstleri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Böylece Yeraltı Camii İstanbul'un cami mimarisinde çok değişik ve alışılmamış bir örnek teşkil eder. İçinde ayrıca sahabelere ait olduklarına inanılan mezarlar bulunmaktadır. Galata hakkında büyük bir makale yazan J. Gottwald, yüzyılın başlarında Yeraltı Camii yanında büyük tonozlara, komşusu Kemankeş Camii altında çok kalın, içinde sütun gövdeleri ile mimari parçalar kullanılmış bir duvara rastlandığını bildirir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 39-41; Râif, *Mir'at,* 450-451; *Fatih Vakfiyeleri,* Ankara, 1938. s. 203; Hasluck. *Christianity and islam under the Sultans,* II, Oxford, 1929, s. 726-730; Ünver, *Sahabe Kabirleri,* 47; Evliya, *Seyahatname,* I, 428; Z. Danışman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* II, 1969, İst., s. 128;/ Gottwald, "Die Stadtmauern von Galata". *Bosporus-Mitteilungen des Deutschen Ausflugsvereins,* yeni dizi, IV (1907), s. 30-34; Celâl Esad (Arseven), *Eski Galata,* İst., 1329, s. 55-58; A. M. Schneider-M. İs. Nomidis, *Galata, Topographisch-Archäologischer Plan.* İst.. 1944, s. 1, 6, 31-32; S. Eyice, "İstanbul-Galata", *İA,* V/2, 1214/153; E. Mamboury, *İstanbul touristique,* İst.. 1951. s. 424 (bir planı ile).

SEMAVİ EYİCE

Yeraltı Camii'nin kubbesi ve minberi.
Yavuz Çelenk, 1994

YEREBATAN MESCİDİ

bak. ÜSKÜBİYE MESCİDİ

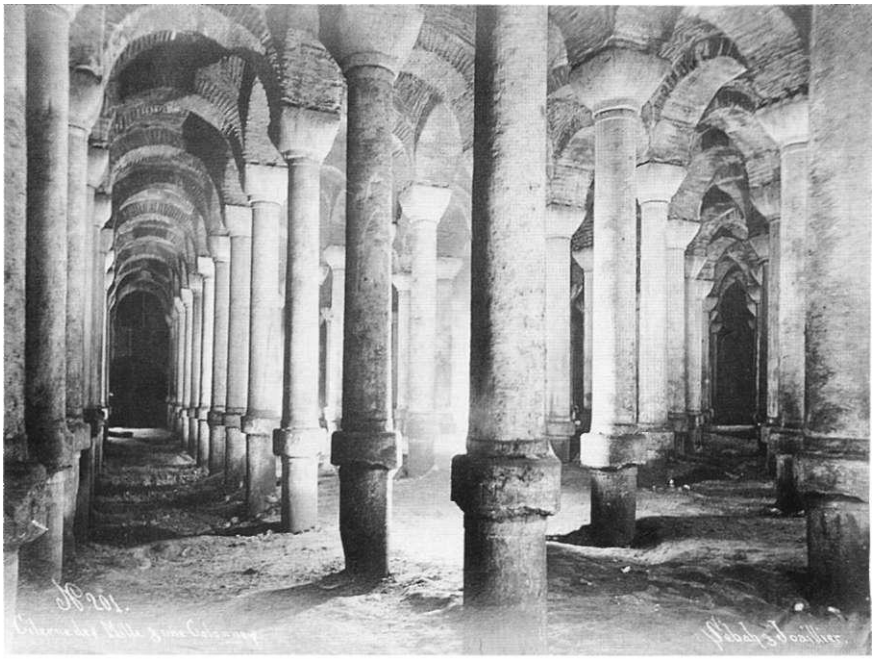
YEREBATAN SARAYI

Eminönü Ilçesi'nde, Sultanahmet'tedir. Yerebatan Sarayı denilen bu eski Bizans su haznesi, Basilika Sarnıcı olarak da adlandırılmıştı.

Ayaşofya'nın yakınında olan ticaret bazilikasından adını alan sarnıç, kayalık olan arazinin oyulması suretiyle İmparator I. İustinianos (hd 527-565) tarafından yaptırılmıştı. Bu hükümdarın inşa ettirdiği binalara dair bir eser yazan Prokopios, Basilike Stoa denilen etrafı revaklı meydanın bir kenarında şehrin su ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan bu su haznesini onun yaptırdığını bildirir. Tahmine göre, sarnıcın yapımı 542'den az sonra gerçekleşmiştir.

Üstündeki taş döşeli meydan zamanla bozulmuş ve Bizans dönemi içinde burada evler yapılmaya başlanmıştır. Fetihten sonra ise Yerebatan Sarayı'nın üstünde evler ve hattâ konaklar inşa edildikten başka, daha II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-1481) Şatırbaşı Mehmed Ağa tarafından Üskübiye Mescidi olarak adlandırılan bir de mescit yapılmıştır. Böylece sarnıcın üstünün yoğun yerleşmeye sahne olduğu anlaşılır. Üstündeki evlerden, tonozlarda delikler açılarak buradan su çekiliyordu. 18. yyin ilk yarısında sarnıcın kuzeydoğu tarafında sekiz sütun, etraflan taştan duvarla çevrilerek takviye edilmişti. Fakat en büyük değişiklik güneybatı tarafta yapılarak sarnıcın geniş bir bölümü doldurulmuştur. Mamboury'ye göre bu dolgu II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) yapılmıştır.

İstanbul'a gelen yabancı seyyahların meraklarını çeken Yerebatan Sarayı ile ilgili hurafeler de çıkmıştır. Üstündeki konakların birinde yaşayan bir cariyenin burada intihar ettiği söylenir. Diğer taraftan bu su haznesinin dip taraflarında cinlerin bulunduğu ve hattâ ufak bir kayıkla sarnıcın batı ucuna gitmeye kalkışan bir meraklının kaybolduğu ve duyulan kahkahalardan, bu kişinin cinler tarafından götürüldüğüne inanıldığı söylenmiştir. 19. yy içinde İstanbul'a dair resimli kitaplarda sarnıcın gravürüne de yer verilmiştir. Yine aynı yüzyılda, Yerebatan Sarayı'nın üstünde Vakanüvis Mehmed Esad Efendi'nin (1789-1848) konağı bulunuyordu. Esad Efendi, konağının yanında kagir bir kütüphane binası yaptırarak, sayısı 4.000'i aşan kitaplarını buraya vakfetmiş, ölümünde de bu kütüphanenin yanına defnolunmuştu. İçindeki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşındıktan sonra boşalan bina önce basımevi olmuş, sonra turistik eşya dükkânına dönüşmüş, vakıf sahibi ile ailesine ait mezarlar da önlerine duvar çekilerek, dışarıdan görülemez hale sokulmuştur. İstanbul'un Bizans sarnıçlarına dair etraflı bir çalışma yapan Ph. Forchheimer ile J. Strzygowski, 19. yy'tn sonlarındaki imkânlarıyla Yerebatan'ın en batıdaki ucunu tam olarak tespit edemedikleri için buradaki sütun sayısını tahmini olarak vermişlerdir. Fakat sonraki inceleme ve ölçümler, tahminlerinde yanlışlıklar olmadığını göstermiştir.

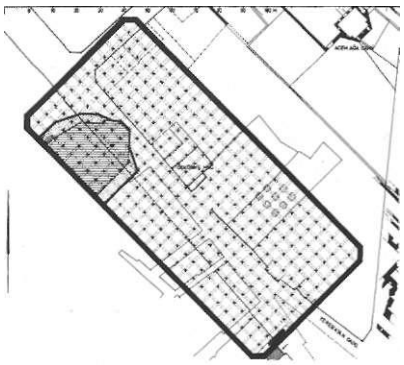
Sébah & Joaillier'in objektifinden Yerebatan Sarayı.
Burçak Evren koleksiyonu

Yerebatan Sarayı denilen sarnıcın tam ölçüleri, I. Dünya Savaşı yıllarında alınabilmiştir. İstanbul'a kadar gelebilen bir Alman denizaltısının katlanabilir botu, buraya getirilerek arkeolog E. Unger tarafından etraflı bir inceleme yapılmıştır. Sonraları sarnıcın içine bir sandal indirilmiş ve üstteki evin sahibi tarafından ücret karşılığında sarnıç içinde dolaşma imkânı sağlanmıştır. 1940'larda belediye tarafından giriş kısmındaki evler istimlak edilmiş, giriş için muntazam bir bina inşa edilmiştir. Çok geniş ölçüde bir temizlik ve onarım, büyükşehir belediyesi tarafından 1985-1988'de yapılmıştır. İçerideki su ve dipteki çamur birikintisi boşaltılmış, temizlenmiş, batıdaki ucuna kadar uzanan bir iskele yapılmış, ayrıca kuzeydoğu köşeye de kafeterya olarak kullanılması tasarlanan bir platform inşa edilmiştir.

Yerebatan Sarayı olarak adlandırılan sarnıç içten 138x64,6 m ölçüsündedir. Her bir dizide 28 tane olmak üzere 12 sıra sütun tuğla kemerleri ve bunların desteklediği tonozları taşır. Toplam sayıları 336 olan sütunlardan 8'i kuzey bölümde örme kılıf içine alınmış, güneybatıda 37 kadar sütun, etraflarını çeviren bir dolgu duvarı içinde kalmıştır. Sütunların başlıkları kaba Korint üslubunda olup üstlerinde ayrıca impost başlıklar vardır. Kemer başlangıcında evvelce var olan ağaç gergi kirişlerinin yuvaları görülür. Tonozlar ise "manastır tonozu" denilen tipte olup kalıp kullanılmaksızın örülmüştür. Ortalara doğru bir sütunun gövdesi, dalları budanmış bir ağaç gövdesi gibi işlendiğine göre, bunun daha eski, herhalde 4-5. yy'lara ait bir yapıdan getirilerek devşirme malzeme olarak kullanıldığına ihtimal verilir. Sarnıcın duvarları 3-5 cm kalınlığında, su geçirmez bir harçla sıvanmıştır. Son onarımda, içerisi tamamen temizlendiğinde, sarnıcın tabanının muntazam tuğla döşeli olduğu görülmüştür. Duvarlar kemer başlangıçlarına kadar sıvalı olduğuna göre, içerideki su bu seviyeye kadar doluyordu. Zaten sütun gövdelerinde de suyun yükseldiği seviyelerin bıraktığı izler görülür. Son restorasyonda içi kuru olmasına rağmen sarnıca tekrar su geldiğinden halen 1-2 m arasında su vardır.

Yerebatan Sarayı'nda son onarımda bulunan Medusa (veya Gorgon) başı.
Tahsin Aydoğmuş

'erebatan Sarayı'nın planı.
'üller-Wiener, *Bildlexikon*

Son yıllardaki onarımda şimdiye kadar bilinmeyen bir keşifte bulunulmuş ve sarnıcın güneybatı köşesinde, geç dönemde yapılan dolgu duvarının arkasındaki sütunların, kısa gelen gövdelerim yükseltmek için, bunların altlarına kaide olarak, ilkçağa ait mermer bir anıtm parçalarının konuldukları görülmüştür. Bunlar Medusa (veya Gorgon) başları olup geç antik çağda bir İstanbul anıtını süslüyordu. Yerebatan Sarayı olan sarnıç yapıldığında bu dev ölçülü kafalar, sütunların kaidesi olarak kullanılmıştır. Bu son yıllarda Yerebatan'da ortaya çıkarılan en önemli buluştur.

Bibi. A. F. Andreossy, *Constantinople et le Bosphore de Thrace,* Paris, 1828; (Konstantinos), *Constantiniade,* İst., 1846, s. 63-64; Strzygowski-Forchheimer, *Byzantinischen Wasserbehälter,* 54-55, 177-180; E. Mamboury-Th. Wiegand, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel,* Berlin, 1934, s. 54-71; Schneider, *Byzanz,* 23-26, levha 10; E. Mamboury, *Istanbultouristique,* Ist., 1951, s. 254-255; Janin, *Constantinople byzantine,* 202-203; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 283-285.

SEMAVİ EYİCE

YEREVMAN SURP HAÇ KİLİSESİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Kuruçeşme'de, Kırbaç Sokağı'ndadır.

Eremya Çelebi Kömürciyan, kilisenin adını "Surp Nişan" (Kutsal İşaret) olarak kaydeder. Patrik Kağızmanlı II. Zakarya Pokuzyan'm(->) ikinci patriklik dönerninde (1782-1799) maddi desteği ve Çoban Amira Hovivyan ile Episkopos İstanbullu Hovhannes'in yardımlarıyla temelden inşa edildi. Kiliseyi 28 Şubat 1798'de Patrik II. Zakarya bizzat takdis ederek ibadete açtı.

Kilise, Patrik Bursalı II. Isdepannos Zakaryan'ın(->) patrikliğinin ilk döneminde (1831-1839), Harutyun Amira Yerganyan'm maddi katkılarıyla Hassa Mimarı Garabet Amira Balyan tarafından yenilendi. 16 Kasım 1834'te bizzat Patrik II. Isdepannos Zakaryan tarafından takdis edilerek ibadete açıldı. Daha sonraki birkaç onarımdan sonra, 1858'de kilisenin doğu ucuna çan kulesi eklendi. 1835'te kilisenin bahçesinde Tarkmançatz Okulu inşa edildi. Bu okul günümüzde kapanmıştır. 1919'daki Kuruçeşme yangınında kilisenin iki kapısı tümüyle, çatısı ise kısmen yandı. Onarım sırasında harap vaziyetteki çan kulesi de sökülerek Garabed Halacyan'ın maddi desteğiyle bu kez madenden inşa edildi.

Son büyük onarımlarını Patrik Yozgatlı I. Şınorhk Kalusdyanin döneminde geçiren (1975 ve 1988) Yerevman Surp Plaç Kilisesi, her iki seferinde de patriğin eliyle takdis edilerek ibadete açddı.

Yine kilise bahçesinde zamanında inşa edilen odalardan biri din adamlarına, diğeri ise jamgoça tahsis edilmiştir.Tarkmançatz Okulu'nun ana sınıfı ise daha sonra kilisenin Gomidas Korosu'na ayrılmıştır. Daha sonraki onarımlar sırasında tüm bu odalar ve salonlar birleştirilerek yeniden inşa edilmiştir. Bu inşaatı kilise yönetim kurulu ve Gomidas Korosu birlikte gerçekleştirmiştir.

Yerevman Surp Haç Kilisesi bahçesinde iki de tarihi çeşme yaptırılmıştır. Bunlardan biri 3 Aralık 1872, diğeri ise 1 Aralık 1905 tarihini taşımaktadır.

Tarihi boyunca Yerevman Surp Haç Kilisesi ve çevresinde meydana gelen iki önemli olaydan ilki Ermeni ve Katolik cemaatleri arasındaki görüşme ve toplantılardır. Bu görüşmeler Patrik Edirneli I. Boğos Krikoryan'ın dönemine (1815-1823) rastlar.

Bir diğer önemli olay ise Ermeni harflerinin bulunuşunun 1500. yıldönümü kutlamalarıdır (12 Ekim 1913).

Mimari: Kilise İstanbul'daki Ermeni kiliseleri arasında tam bir simetri sembolüdür. Tüm ayrınüları ile taşıdığı simetrik yapı açısından klasik Ermeni mimarisinden ayrılmaktadır.

Plan açısından baziliktir. Ana kilise yapısının yanında kuzey ve güneyde olmak üzere iki de şapel vardır. Bu şapellerle Yunan haçı şekline girmiştir.

Ana girişinin batı cephesinde olmasına rağmen, narteksin kuzey ve güneyinden de açılan girişler açısmdan da diğer kiliselerden farklılaşır.

Tam bir dikdörtgen planlı narteksin ortasında nefe girilir. Narteksin ön bölümünde, iki yan kısım demir kafeslerle, demir parmaklıklı bir kapı iki kolonla neften ayrılır. Nefin "tas"a kadar olan bölümü kare planlıdır. Beşik tonozla örtülü nef kuzey ve güney yönlerinden dörderden sekiz pencere ile aydınlanmaktadır.

İstanbul'daki diğer birçok Ermeni kilisesine göre geniş sayılabilecek "tas"ın kuzey ve güney uçlarından yanal şapellere girilir. Bunlar da beşik tonozlarla örtülü olup minyatür birer kilisedir. Kuzey şapeli gelenek gereğince vaftizhane, güneydeki ise daha çok dini kıyafetlerin korunması amacıyla kullanılmaktadır.

Ana kilise binasında "pem"e çıkış yanal merdivenlerle sağlanır. 1+4 rıhttan sonra pemdeki küçük nişler içerisinde yerleştirilmiş iki küçük sunak vardır. Bunların tam merkezinde ise yarı dairesel planlı apsid, tam ortasında da ana sunak vardır. Sunak nişinin kuzey ve güneyindeki kapılarla sunak arkasına çıkılır.

Kiliseye girenlerin dikkatlerini üzerinde odaklayan nokta ana sunaktır. Gerek sadeliğin altında gizlenen süslemesiyle, gerekse son yıllarda yenilenen varaklarıyla dikkat toplayan sunaktaki ahşap oymacılığı da dikkat çeken bir diğer unsurdur.

Narteksin üzeri koroya ayrılan galeri katla (vernadun) örtülür. Galeri kata çıkış, narteksin kuzey ve güney duvarlarındaki dışarıdan işleyen kapılarla sağlanır.

Kiliseye ait en eski dekoratif elemanların başında sunak gelmektedir. Onun dışında eski resimlerle de iç mekânda kısmi bir süsleme çabası göze çarpar. Resimler genellikle yeni dönemlere aittir. Resimlerin kilise içerisinde asılısı dekoratif görünmekten çok daha iyi koruyabilmek amacını gütmektedir. Çan kulesi, kilisenin doğu ucundaki yarı dairesel absidin hemen dışındadır.

Yerevman Surp Haç Kilisesi dış görünüş açısından son derece sadedir. Tüm dış duvarları moloz taş görünümündedir. Arada atılan tuğla hatıllar belli bir estetik ve hareketlilik sağlamaktadırlar.

Bibi. T. Azadyan-B. Garabedyan-M. Asadur (Mihran Uğurluyan), *Badmagan Hişadagaran Yerevman Surp Khaç Yegeğetzvo Kuru-Çeşmeyi, Haryuramya Hopelyani Artiv, 1834-1934* (Yüzüncü Yıldönümü Nedeniyle, Kuruçeşme Yerevman Surp Haç Kilisesi Tarihi Anı Kitabı, 1834-1934), İst., Î934; A. Berberyan, *BadmutyunHayotzCEmiemlennTarihi),* İst., 1874; G. İnciciyan, *Amaranotz Püzantyan, Boğaziçi* (Bizans Yazlıkları, Boğaziçi), Venedik, 1794; ay, *Aşkharhakrutyun Çoritz Masantz Aşkharhi* (Dünyanın Dört Bölümünün Coğrafyası), 5., 6. c, Venedik, 1804; İnciciyan, *İstanbul;* E. Ç. Kömürciyan, *Isdambolo Badmut-*

Yerevman Surp Haç Kilisesi
Yavuz Meyveci, 1994

yun (İstanbul Tarihi), MI, Viyana, 1913-1938; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* M. Ormanyan, *Azkabadum,* II, İst., 1914, III, Kudüs, 1927; S. Sarraf Hovhannesyan, *Vibakrutyun Gosdantnubolis Mayrakağakin 1800,* (Başkent İstanbul'un Topografyası), Kudüs, 1967.

VAĞARŞAG SEROPYAN

YERRORTUTYUN (SURP) KİLİSESİ

Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'ne bağlanan Sahne Sokağı'ndadır.

Surp Yerrortutyun (Kutsal Üçlük) Kilisesi, Beyoğlu bölgesindeki Ermeni kiliselerinin merkezidir. Bu kiliseler Taksim'deki Surp Harutyun, yine Taksim'deki 1939'da istimlak edilen Surp Lusavoriç, Kasımpaşa'da 1919'da yanan Surp Hagop Mıdzpına, Feriköy'deki Surp Vartanantz ve bugün Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi olan Surp Asdvadzadzin kiliseleridir.

Tarihçiler Osmanlı öncesi dönemde İstanbul'da Ermenilerin en çok bulunduğu yer olarak Cenevizliler yönetimindeki Galata'yı kaydederler. Bu dönemde Pera (Beyoğlu), Galata'nm küçük semti olup Ermeni, Rum ve Latin mezarlıkları ile kaplıdır. Pera'daki Ermenilerin sayısı 16. yy'da artmaya başlar.

Surp Yerrortutyun Kilisesi hakkında ilk bilgiye bölgenin başpapazı Krikor Acemyanin yazma bir hatıratında rastlanır. Aynı kaynağa göre 1503'te bugünkü kilisenin bulunduğu arazi Papaz Khaçadur Nigoğosyan, Papaz Şimavon Honanyan, Papaz Antreas Boğosyan, Papaz Sahag Minasyan, Krikor Avedikyan, Gugas Parseğyan, Aliksan Tamuryan, Hagop Minasyan ve Bedros Hagopyan adlı ileri gelen Ermenilerdir.

Adı geçen belgede üst katta üç, alt katta iki oda, camlı üç sunak, altı pencere, kuyu, tuvalet, hol gibi mekânların kaydedilmesi, arsa üzerinde bir bina olduğunu gösterir. Satın alanlar, kendileri için değil, mensup oldukları toplum için aldıklarını, kendilerinin sadece yöneteceklerini de kaydederler. Daha sonra on yıl boyunca bu kilisede düzenli ayin yapıldığı bilinmektedir.

19. yy'm başında Krikor Amira Kevorkyan-Çarazyan, cemaatin birkaç ileri geleniyle birlikte Surp Eçmiadzin Okulu'nu inşa ettirir. Buradan eski binanın bir yangınla yok olduğu anlaşılmaktadır.

Daha sonra padişahın izniyle kiliseye çevrilen okul, Patrik Bayburtlu XI. Hovhannes Çamaşırcıyan'm döneminde Trakya bölgesi ruhani lideri Başepiskopos Aliksan tarafından takdis edilerek ibadete açılır. 1807'deki (veya 1808) bu takdis töreni Pentekoste Yortusu'na rastlar ve kiliseye "Amenasurp Yerrortutyun" (En Kutsal Üçlük) adı verilir. Aynı gün için Krikor Peşdimalcıyan bir şiir yazar. Kilisenin başpapazı Zakarya tarafından bestelenen şiir aynı gün okunur.

Kilise 10 Nisan 1810'da çıkan yangınla harap olur. Yerine geçici bir sunak konarak ayinler yapılır. İzin çıkmaması nedeniyle, 1835'e dek geciken inşa, Patrik Bursalı II. Isdepannos Zakaryanin(->) döneminde gerçekleştirilir. İnşaat Canik Amira Simonyan, Mikayel Amira Pişmişyan, Harutyun Amira Yerganyan ve Pingianlı Hovhannes Amira gibi zenginlerin maddi yardımlarıyla Hassa Mimarı Garabed Balyan, Hovhannes Serveryan ve Hamamcıbaşı Minas Ağa (Ördek Minas) tarafından yapılır. 7 Haziran 1836'da başlayan inşaat 18 Haziran 1838'de tamamlanır. Patrik II. Isdepanos Ağavni ise Surp Krikor Lusavorç'in kemiklerinin bulunuşunun yortusu günü bizzat takdis ederek ibadete açar.

Surp Yerrortutyun Kilisesi'nin girişi. *Ozan Bilgiseren, 1994*

Ayrıca kilise çevresinde yönetim kurulu odası, rahipler odası, papaz odaları, 1846'da Naregyan Okulu inşa edilir. Bunlar 1867'de harap olduklarmdan yıktırılıp tekrar yapılırlar. 1870'te Beyoğlu yangınında yanan bu ahşap mekânlar kagir olarak tekrar inşa edilirler. Kilisenin kuzeydoğu köşesindeki fakirlere yardım kolu binası ise aslında dispanser olarak yapılmıştır.

Kilise 1890'da bir kez daha onarım görür. 1807'deki inşasının anısına konan kitabenin dışında, 1907'de inşasının yüzüncü yılı anısına da kitabe yazılır ve kilisenin ana cephesinin pencerelerinin üzerine konur. 1913'te kilisede Ermeni haflerinin icat edilişinin 1.500. ve Ermeni matbaacılığının 400. yıldönümü kutlanır.

Surp Yerrortutyun Kilisesi son büyük onarımını 1989'da geçirmiştir. Bu onarım sonrasında Patrik Yozgatlı I. Şınorhk Kalusdyan ve iki episkopos tarafından takdis edilerek ibadete açılır.

Mimari: Kilise, çevresindeki yönetim binası, Naregyan Salonu, Tokatlıyan Oteli'nden(-») meydana gelen binalar kompleksinin merkezidir.

Kilisenin plan bakımından İstanbul'daki diğer Ermeni kiliselerinden pek bir farkı yoktur. Yalnız alan açısından geniş bir araziye yayılmıştır. Etrafındaki binalar, bahçeler hariç, sadece kilise binasının alanı 1.042 m^2'dir. Batıdaki ana kapıdan girmeden önce, ana binanın kuzeyinde ve güneyinde iki bina daha vardır. Bunlardan kuzeydekinin zemin katı morg olarak kullanılmaktadır. Aynı yanal binadaki merdivenle kilisenin koroya tahsis edilmiş olan vernadununa (galeri kat) çıkılır. Güney yönünden kiliseye bitişik olan bina ise Surp Minas'a atfedilmiş bir şapeldir.

Batı cephesindeki ana kapıdan girilince yer alan geniş narteks üç bölümde incelenmelidir. Merkezi narteks bir kapıyla doğrudan nefe açılır. Kuzey ve güney bölümler ise ana narteksten üçer rıht yüksektir. Aralarında da altı (3x2) dairesel planlı kolon vardır. Bu kolonlar yivli olup akant yapraklı Korint üslubundaki sütun başlıklarıyla son bulurlar. Narteks tümüyle galeri kat ile örtülüdür. Narteksin güney bölümü duvarında kilisenin son büyük onarımında maddi yardımda bulunan Margrit Balıkcıyan ve ailesi için hazırlanmış mermer bir kitabe vardır.

Narteks (Ermenice kavit) bitiminde, yanal narteksler demir korkuluklarla son bulur. Merkezi bölüm ise dört kanatlı demir kapı ile neften ayrılır. Bazilik planlı nef (Ermenice adyan), büyüklük bakımından İstanbul'un sayılı Ermeni kiliselerindendir (yalnızca nef 12,83x26,65 m=341,91 m^2). İç mekân enine dokuz modül halinde düşünülmüştür. Her bir modül bir gömme duvar ayağıyla (Ermenice vormnasyun veya vormnamuyt) başlayıp bir diğeri ile son bulur. Gömme ayaklar yivli ve köşeli kolonlar şeklinde olup altta bir kaideyle başlayıp Korint üsluplu sütun başlıklarıyla tamamlanırlar. İlk modülün yanal duvarları sağırdır. İkinci modül kuzey ve güneyde kapılarla yan bahçelere açılır. Üçüncü modülden yedinciye, beş modülün tümü de pencerelidir. Üçüncü modül kilisenin son onarım-restorasyonu sırasında davlumbazla kapatılarak iki mum yakma köşesi meydana getirilmiştir. Yedinci modülün karşılıklı ayakları arasındaki ahşap korkulukla nef son bulur ve din adamları ile okuyuculara ayrılmış olan tas bölümü başlar. Sekizinci modülde pencerelerin yerini kapılar alır. Bu kapılardan kuzeydeki vaftizhane olarak kullanılan Surp Dzınunt (Kutsal Doğuş) Şapeli'ne, güneydeki ise Ermenilerin imam atası ve ilk patriği olan Surp Krikor Lusavoriç (Aziz Aydınlatıcı Krikor) Şapeli'ne açılır. "Tas"ın sağ bölümünün (sunaktan bakılırken) başındaki episkoposluk tahtı sonradan patriğin kullanımına ayrılmıştır.

"Tas'in bitiminde pem bölümü başlar. Kuzey ve güney uçlarından beşer rıhtla çıkılan pem, kilisedeki dokuzuncu modülü oluşturur. Bu modülün yanal duvarları sağırdır. Pemin doğusundaki duvarda açı-

lan dikdörtgen nişlere birer sunak yerleştirilmiştir. Bunlardan kuzeydeki isa'nın suret değiştirmesine (Ermenice Baydzarageributyun veya Aylagerbutyun) güneydeki ise Azize Meryem Ana'nın göğe alınmasına (Ermenice Verapokhumn Srpuhvo Asdvadzadzin) atfedilmiştir.

Doğu duvarında açılan yarı dairesel planlı absid kilisenin ana sunağının yerleştiği bölümdür. İki köşedeki ayaklardan sonra duvarlarda açılan iki küçük niş kutsal ekmek ve şarap, kupa vb gereçlerin konmasına yarar. Absidin kuzeydoğu ve güneydoğusunda açılan kapılar yanal odacıklara, oradaki geçitlerle de iki yanal şapellere açılır.

Merkezi kilisenin duvarlarını tonozdan ayıran ve kiliseyi çepeçevre saran bir korniş vardır. Alttan akant yapraklarının desteklediği bu korniş, süs unsuru olmasının yanısıra, son onarımda tonozdaki resimleri aydınlatan lambaları da gizlemektedir.

Surp Krikor Lusavoriç Şapeli'nden çıkıldığında ortada Patrik istanbullu I. Iknadios Kakmacıyan'm (patrikliği 31 Temmuz-12 Ağustos 1869) lahti yer alır. Surp Dzınunt Vaftizhane Şapeli çıkışında yer alan mezar ise Başpatrik Çulfalı IV. Hagopos'a (başpatrikliği 1655-1680) aittir. Önce Pera Mezarlığı'nda bulunan bu kabir, istimlak sırasında Surp Yerrortutyun Kilisesi bahçesine nakledilmiştir.

Kilisede çok sayıda pencere olmasına karşın, iç mekân loştur. Buna neden olarak hemen yanındaki yüksek Tokatlıyan Hanı gösterilebilir. Kilise içini aydınlatmak için ikisi büyük, on üçü orta boy ve sekizi küçük, toplam yirmi üç avize vardır.

Kilisenin merkezi bölümü ve şapelleri beşik tonozla örtülüdür. Merkezi kilisede tonozun galeri kattan sonraki bölümü, 14 küçük bölüme ayrılmıştır. Bu bölümün uçlarına dört incil yazarının (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) resimleri yerleştirilmiştir. Kalan on bölüme ise Pavlus'un, Filippos'un, Alfeos'un oğlu Yakup'un, Bartolomeos'un, Tomasin, Petros'un, Kenanlı Simon'un, Yakup'un, Andreasin ve Taddeos'un büyük boy yağlıboya resimleri yerleştirilmiştir. Kilise içinde bu resimler, sunaktakiler ve 1989 onarımı sırasında mum yakma köşesi olarak düzenlenen davlumbazın üzerindeki resimler hariç, kilise içinde dekorasyon amacıyla resim kullanılmamıştır.

Kilisenin çan kulesinin bina ile estetik açıdan en küçük bir ilgisi dahi yoktur. Kuzey binasının çatısı üzerine madeni strüktürle yapılan çan kulesi, Balyanların estetik açıdan gayet zarif yapısını bozmaktadır. Kayıtlara göre, kilise çanının 1860'larda alındığı göz önünde bulundurulursa, çan kulesinin sonradan eklendiği rahatlıkla söylenebilir.

Kilise bahçesinde yerler beyaz mermerle kaplıdır. Bunlar istimlak edilen Pera Mezarlığı'nm mezar taşlarıdır. Fakat yıllar boyunca aşınarak kayıtları silinmiş, günümüze ancak belli belirsiz birkaç harf kalmıştır.

Kilisede sütun başlıklarmdaki ve diğer birçok noktadaki süslemeden daha fazla dikkati çeken ana sunaktır. Ahşaptan yapılmış olan sunağın arkasına çepeçevre üzüm salkımları işlenmiştir. En üstte ise taç bölümü çok süslüdür. Burada Tanrı'yı sembolize eden üçgen içerisinde bir göz vardır. Bunun çevresinde çelenk ve çiçeklerin altından çıkan ışınlar oymayı yarı dairesel bir şekle sokarlar. Tüm bu kompozisyonun en tepesinde ise bir haç bulunur. Sunağın alt bölümünde ise başak, salkım ve yapraklar içerisinde bir kitap bulunur. Açık olan kitapta önce Tevrat'ın Yaratılış kitabının ilk satırları işlenmiştir. Sonraki onarımlar sırasında bunun yerine incil'den başka bir satır konmuştur. Sunaktaki bir diğer göz alıcı unsur ise rengidir. Bilhassa son onarımında yenilenen varaklar, dikkatleri üzerine toplar. Sunağın ortasındaki resim genellikle "kutsal üçlüğü" temsil eden resimdir. Çerçevenin etrafında ise çiçek şeklindeki rozetler yer alır.

Iç mekân üslup olarak klasik Yunan-Roma mimarisi etkisinde yapılmıştır. Bu Balyanların bir çeşit gelenekselleşmiş yapı tarzıdır. Tipik Ermeni kilise mimarisinden çok klasik mimari üsluplarını kullanan Balyanlar, Surp Yerrortutyun Kilisesi iç mekânında Korint nizamını kullanmışlardır.

Kilisenin dışında içi kadar olmasa da belli bir süsleme söz konusudur. Bu süslemede tüm yük taş görünüşünün üzerindedir. Dış duvarlardaki yontulmuş taş görünümü, köşeler, pencere etrafındaki taş işçiliği iyi birer süsleme unsurudur. Dorik nizamda tasarlanan ve inşa edilen dış cepheler, üslup açısından iç mekânla tam bir uyum sağlamazlar. Dış cephede göze çarpan bir diğer süsleme unsuru ise kapılardır. Demirden yapılmış siyah kapı kanatlarının üzerinde altın sarısı renginde defne yaprakları, kurdeleler, merkezde ise bir el ve ucunda kapıya menteşeli bir tokmak vardır.

Galeri katın aydınlanması için bir unsur olarak tasarlanan büyük pencere, koro için konan basamakların ardında kalması nedeniyle bu görevi yapamamaktadır. Bununla birlikte yarı dairesel bu pencere demir kafesi, ortasında bulunan ve "kutsal ruh"u simgeleyen güvercin motifiyle kilisenin batı cephesinde bir süs unsuru olarak kalmaktadır.

Kilise strüktür olarak çok kalın duvarlarla yapılmıştır. Bu yığma yapı tekniğinin gereği olarak görülmektedir. Tarihçiler ve mimarlar bunca kalın duvarlar üzerine kubbe konmamasına neden olarak, kubbe inşasına izin verilmemesini kaydederler.

Şapeller ayrı birer kiliseymişçesine ele alınabilir. Bunlardan vaftizhane olarak kullanılan Surp Dzmunt Şapelimde vaftiz kurnasının tam karşısındaki nişe (güney duvar nişi) yerleştirilen küçük sunak ilginçtir. Yandıktan sonra, 1 Mart 1854'te yeniden mermerden inşa edilen bu sunağın banisi sarraf Yesayi Ağa Aprahamyaıı'dır.

Kilise içerisinde süsleme veya mekânı doldurma amacıyla resim unsuru kullanılmamıştır. Bunun yerine oymalar (sunaktaki gibi) ve duvar ayaklarında yiv, başlık ve kaide, silme, sunak tavanındaki yıldız ve benzeri öğeler kullanılmıştır.

Bibi. A. Berberyan, *Badmutyun Hayotz^* (Ermenilerin Tarihi), ist., 1874; M. Hanesyan, *Haryurkısanyevhinkamya Hopelyan Perayi Surp Yerrortutyun Yegeğetzyo* (Pera'daki Surp Yerrortutyun Kilisesi Yüz Yirmi Beşinci Yıldönümü), İst., 1932; Ğ. İnciciyan, *Aşkharhakrutyun Çoritz Masantz Aşkharhi* (Dünyanın Dört Bölümünün Coğrafyası), 5, 6. c, Venedik, 1804; İnciciyan, *istanbul:* E. Ç. Kömürciyan. *Isdambolo Badmutyun* (İstanbul Tarihi), I-III, Viyana, 1913-1938; kömürciyan, *İstanbul Tarihi:* E. Ç. Kömürciyan, *Orakrutyun Yeremia Çelebi Kömürciyani* (Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Günlüğü), (yay. Başepiskopos Mebrob Nışanyan), Kudüs, 1939; M. Ormanyan, *Azkabadum*, III, Kudüs, 1927; S. Sarraf Hovhannesyan, *Vibakrutyun Gosdantnubolis Mayrakağakin 7800* (Başkent İstanbul'un Topografyası, 1800), (yay. Ara Kalaycıyan), Kudüs, 1967; K. Taranağtzi, *Jamanagakrutyun Krikor Vartabedi Gamakhetzyo Gam Taranağtzyo* (Kemahlı veya Taranağlı Rahip Krikor'un Kronolojisi), (yay. Rahip Mesrob Nışanyan), Kudüs, 1915.

VAĞARŞAG SEROPYAN

YESARİ, MAHMUT

(5Mayıs 1895, İstanbul -16Ağustos 1945, İstanbul) Roman, hikâye ve oyun yazarı.

Mehmed Esad Yesarî(->) ve Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi(-0 gibi iki ünlü hattat yetiştiren Yesarîzadeler ailesindendir. Babası Mustafa İzzet Efendimin oğlu Miralay Fahreddin Bey'dir.

15 yaşındayken haftada iki kez yayımlanan *Gıdık* (1910-1911) dergisine M. Esad imzasıyla karikatürler çizerek basın hayatına atıldı. İstanbul Sultanisi'nde öğrenim gördükten sonra devlet bursu ile Avrupa'ya gönderileceği sırada I. Dünya Savaşı başladığından Sanayi-i Nefise Mektebi'ne(->) girdi (1914). Yedeksubay olarak Çanakkale Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra Sedat Simavi'nin(->) çıkardığı *Diken* (1918-1919) dergisinde de karikatürler yayımladı, gazete ve dergilerde tiyatroyla ilgili yazılar yazdı. Haftalık magazin dergisi *Kelebekti* (1923-1924) çıkaranlar arasında yer aldı. 1934'ten sonra daha çok *Yedigiht(->)* dergisinde yayımlanan hikâye ve makaleleriyle göründü. II. Dünya Savaşı yıllarının yokluk günlerinde vereme yakalanarak tedavi için yattığı Yakacık Sanatoryumu'nda ölen Mahmut Yesari, eskiden İstanbul'un yaylası, sayfiyesi sayılan bu semtin adını *Yakacık Mektupları* (1938) adlı hikâye kitabında yaşatmıştır.

Mahmut Yesari
Gövsa, *Türk Meşhurları*

60 kadar çeviri, telif ve uyarlama okul piyesi ve tiyatro eseri kaleme alan Mahmut Yesari, asıl ününü çoğunun konuları İstanbul'da geçen romanlarıyla sağladı. Hayatını kalemiyle kazanan bir yazar olarak Ahmed Rasim(->) ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'rn(-») yolundan gitti. Büyük bir çoğunluğu 1925-1935 arasında yazılmış toplumsal değişimi gündelik olaylar çizgisinden hareket ederek yansıtan romanlarıyla ve bunlarda kullandığı açık, duru dille bir "halk yazarı" olarak tanındı.

Romanları arasında en dikkati çekenler fabrikada çalışan işçilerle köylülerin hayatını yansıttığı *Çulluk (192T);* Batılılaşmanın getirdiği sorunları ele aldığı, İstanbul'un, sanat ve eğlence çevrelerinde geçen olayların üzerinde durduğu *PervinAb-*/«(1927), *Kırlangıçlar*(1930), *Bahçemde Bir Gül Açtı* (1932), *Su Sinekleri* (1932); aile yapısındaki bozuklukları, değişen toplumsal şartlarla iç içe yansıttığı *Ak Saçlı Genç Kız*(1928), *Bağnyanık* Öwer(1930), *Tipi Dindi* (1933), *Sağnak Altında'dır* (1943).

Bunlardan *Çulluk'ta.* Cibali Tütün Fabrikasından) çalışan kadın ve erkek işçilerin gerçekçi bir biçimde yansıtılan dünyası, gündelik hayattan fabrika içindeki iş ve arkadaşlık ilişkilerine, İstanbul'un kenar semtlerinde yaşayan yoksul ailelerin acılarına, köyüyle bağlarını koparamayan roman kahramanının, ana babası ve hemşerileriyle olan ilişkilerine ve umutla umutsuzluk çizgisinin kesiştiği noktalardaki işçi ve köylü tiplerinin dünyalarına yer verilir. Eser, 1920'ler İstanbul'unun argosundan ilginç kelime ve deyimler ihtiva etmesi ve romanın bütününde çok az yer tutmasına rağmen kurgusunda etkili olan av ve avcılık dünyasına yer vermesi bakımından da ilginçtir. Roman kahramanı Murat Çavuş'un köylü sevgilisi Esma ile avcıların, avlanışıyla ilgili hikâyeler anlattığı çulluk arasında kurulan benzerlik, eserde başarılı bir biçimde sergilenir.

Su Sinekleri, Sinema delisi, artist özentili beş kız ile bunlardan birinin annesinden oluşan kadm kahramanlarıyla gerçekçiliğin sınırlarını biraz zorlayan, yer yer fanteziye kaçarak insanları kurgusal sonuçlara mahkûm eden ilginç bir romandır. Artist olduğunu ileri süren beş erkeğin Bostancı'da kurduğu kampta toplumun kabul edemeyeceği ilişkilere giren kadınlar kendilerini denize atarak intihar teşebbüsünde bulunurlarsa da kurtarılırlar. Her biri, düşünmeden başladıkları acıklı hayatın cilveleriyle değişik sonuçlara katlanmak zorunda kalan kadın kahramanlarla ömürleri ancak bir gün süren su sinekleri arasında kurulan benzerlik romanının adında da etkili olmuştur.

Tipi Dindi ise mutsuz bir gençle, terk ettiği ve daha sonra yaşanan olaylar nedeniyle geri döndüğü ailesinin acıklı hikâyesidir. Macit, babasının ölümünden sonra kardeşlerini bir araya toplarsa da vereme yakalanan küçük kardeşi Müzehher'e çaresizlikler içinde pek fazla yardımcı olamaz. Tipili bir gecede doktor bulmak ümidiyle İstanbul'un sokaklarına düşen Macit, ertesi gün soğuktan donmuş bir halde hastaneye kaldırılır. Kendine geldiği sırada ve ölmeden önce söylediği "tipi dindi" sözü ile kendisinin ve küçük Müzehher'in acı sonunu sergiler.

Bibi. Gövsa, *Türk Meşhurları,* 403-404; S. İskit, "Yesari, Mahmut", *Aylık Ansiklopedi,* II, İst., 1946, s. 512-513; M. N. Özön-B. Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi,* İst., 1967, s. 438-440; B. Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü,* İst., 1985, s. 352; ay, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü,* İst., 1989.

M; SABRİ KOZ

YEŞIL ALANLAR

Kentsel alanların içinde veya dışında insanların spor ve jimnastik yaparak, dinlenerek veya eğlenerek boş zamanlarını değerlendirdikleri, ağaçlı ya da otsu bitkili yeşil ve açık alan sistemi. Özellikle kentlerde ve kent çevresinde bulunması gerekli alanlar.

Osmanlı dönemi İstanbul'unda, tarihi yarımada, Beyoğlu ve Kadıköy-TJsküdar'da, evlerin ve köşklerin bahçe içinde inşa edilmiş olmaları nedeniyle, özel yeşil alanlara fazla ihtiyaç olmamış; bu yüzden Boğaziçi ve çevresi uzun yıllar doğal haliyle kalabilmiştir. Boğaziçi mekânının, köy yerleşmeleri dışındaki alanlarında yapılan evler, saraylar, hasbahçeler ve biniş köşkleri ile sayfiye olarak ya da rekreatif amaçlı kullanılmaya başlamasından sonra da koruluk ve ormanlık olduğu bilinir (bak. bitki örtüsü; Boğaziçi).

Ağaç, ağaççık, çalı ve çayır olarak sıralanabilecek olan bu yeşil örtü alanları Boğaz'da deniz kıyısından başlayarak, yamaçlara, sırtlara, tepelere, dere boylarına yayılarak, gerideki yüksek tepelerdeki ormanlara ulaşmaktaydı.

Prof. Besalet Pamay'a göre, "Orman toplumu içinde yapraklı ağaçların yuvarlak tepeleriyle arazinin morfolojik yapısı (yuvarlak tepeleri) arasında harmonik bir uyuşumun ortaya koyduğu ve bu yeşil örtü ile mavi deniz sularının kucaklaştığı doğal peyzaj yapısı, sadeliği, sükûn ve huzur verici karakteri, her adımda değişen özel morfolojik yapıya sahip mekânları, Boğaziçi'nin, dünyanın birçok yerlerinde görülmeyen dengeli bir peyzaj yapısı kazanmasına imkân vermiştir."

Boğaziçi'nde yerleşme, Türklerin İstanbul'u fethinden sonra yavaş yavaş yoğunlaşmaya başlamıştır. Önce kente yakın yörelerde, dere vadilerinde kurulan yerleşmeler giderek Boğaziçi'nin kuzeyine doğru çıkmıştır. Basit köy evlerinden başlayarak sahilsaray, yalı, kasır, köşk, lebiderya evler gibi türleri içeren daimi yerleşmeler 18. yy'a kadar yavaş yavaş gelişmiştir. Bu yüzyıldan itibaren güvenliğin devletçe daha iyi sağlanmasıyla, Boğaziçi'nde buharlı gemilerin de sefere başlamasıyla birlikte Boğaziçi'ne yerleşme isteği artmış, kara ulaşımı olanakları da geliştirilmiştir.

Yerleşmelerin artmasıyla ulaşım için yol yapma, tarım için tarla açma, barınmak için ev yapma, yakacak vb için yapılan ağaç kesimleri, buna karşılık Türklerin iskân ettiği alanlarda kabir ve mezarlıklarda, türbe ve cami avlularında dikilmeye başlanan ehrami serviler, Boğaziçi'nin doğal peyzajını değiştirmeye başlamıştır.

Daimi yeşil kalan serviler, orijinal görünüş, biçim ve renkleriyle Boğaziçi peyzajına hâkim olmaya başlamışlar; o devirde gayrimüslimler için kullanımı yasaklanan serviler Türkler için dini ve uhrevi (ahiretle ilgili) yapıların sembolü olmuşlardır.

Fıstıkçamları da Boğaziçi'nin doğal peyzajını etkileyen ve yeşil alanları zenginleştiren bir ağaç türüdür. Vadi tabanlarında, derin ve sulak topraklarda yetişen ve yetiştirilen çınarlar ile dişbudak, ıhlamur, karaağaç ve atkestanesi de koru, mesire ve bahçelerde fazla kullanılan bitki türlerindendir.

Boğaziçi'nin doğal bitki örtüsü, kapladığı alan ve zenginlik açısından giderek değişikliğe uğramıştır. Tarihi bahçelere ve doğal bitki örtüsü kalıntılarına bakılırsa geçmişte, yapraklı orman alanları çoğu yerde Boğaziçi kıyılarına kadar dayanmaktaydı. Zaman içinde tahriplerle ve başka nedenlerle orman alanları Rumeli yakasında kuzeye ve batıya, Anadolu yakasındaysa kuzeye ve doğuya çekilmiştir. Bu sırada hem alan genişliği, hem de ağaç serveti (çeşitliliği) azalmıştır. Bugün Boğaziçi ve çevresinde korular ve baltalık orman kalmıştır.

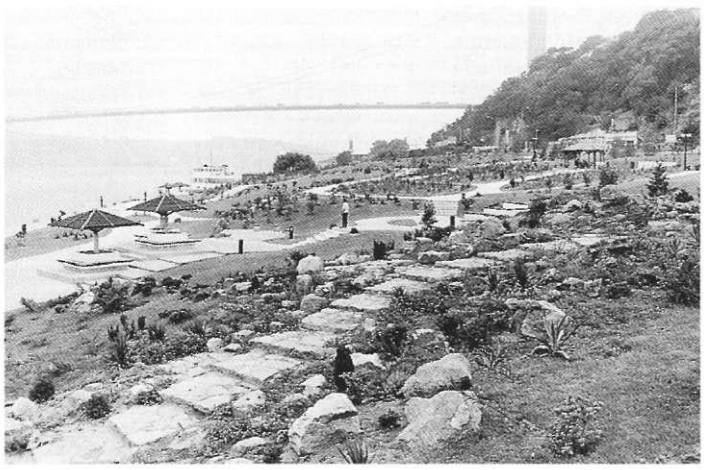
Baltalık ormanların da çoğu yeri açık ve boşlukludur. Rumeli yakasında Büyükdere Koyu'nun batısında kentsel alan dışındaki ormanlık alanda yer alan Belgrad Ormanı(->) yaklaşık 200 yıl önce 13.000 hektar alanıyla Levent sırtlarına kadar inmekteyken, bugün ortalama 5.000 hektar civarına inmiştir. İçinde yer alan 9 adet su bendi ve çevrelerindeki piknik alanları yaklaşık 47 hektar civarındadır.

Batıda ve doğuda Orman Bölge Müdürlüğü tarafından, ormanlaştırılması gereken alanlar ağaçlandırılmaktadır. Sarıyer-Yenimahalle'nin kuzeyinde Feneryolu devlet ormanı, Anadolukavağı'nda Selvi Burnu ve Anadolufeneri devlet ormanları ayrıca Ayazağa'nın kuzeyinde yer alan Fatih Ormanı, Ayazağa Ormanı ile Şeytandere ormanları da ağaçlandırılarak ormanlaştırılmış alanlara örnek verilebilir. Fatih Ormanı 566 hektar olup koru niteliğinde günübirlik dinlenceye açıktır. İstanbul il alanı içinde Orman Bölge Müdürlüğü'nce ağaçlanacak ya da piknik amaçlı kullanılacak olan alanlar için beşer yıllık amanejman planları ya da 1988-2010 yılı Master Projesi gibi özel rekreasyon projeleri yapılmakta ve uygulamalar devam etmektedir.

Geçmişte Osmanlı döneminde Boğaziçi yerleşmelerinde yeşil alan olarak kabul edeceğimiz akarsu vadilerindeki verimli alanlar öncelikle meyve ağaçlarının dikimi için ayrılırdı. Semtler çoğunlukla yetiştirdikleri meyveleri ile anılırdı.

Boğaziçi vadilerinde meyve bahçelerinin dışında veya gerisindeki alanlarda oluşturulan bostanlarda her tür sebze yetiştirilirdi.

Eski Türk mahallerinde yeşil alanlar evlerin bahçeleriydi. Bunun dışında korular, hasbahçeler, cami ve hazire ağaç-

Kuruçeşme'de kömür deposunun kaldırılmasıyla oluşturulan park. *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*

lıkları, bostanlar, saray bahçeleri ve mezarlıklar vardı. Bunun dışında şehrin ortak yeşilliği meydanlar ve mesirelerdi. Bu gibi yerlere iskân izni verilmezdi.

18. yy'da, Lale Devri'nde Fransızların etkisi Türk bahçelerinde görülür. Çamlıca ve Ihlamur mesireleri de bu yüzyılda kullanılmaya başlar. 19- yy'ın başlarında İstanbul halkı evlerinin dışına çıkmaya, doğaya özlem duymaya başlar, böylece çayırlıklarda, su kaynaklarının çevrelerinde, ağaçlı alanlarda mesire yerleri oluşmuştur. Ayamama, Çırpıcı, Bayrampaşa, Kâğıthane, Küplüce, Cankuyusu, Ayazma, Kuşdili, Haydarpaşa, Feyzabat, Göksu, Küçüksu, Paşabahçe, Beykoz ve Büyükdere çayırlıkları; Nafibaba Tepesi, Kayışdağı, Yakacık, Göztepe, Çamlıcalar, Alemdağı, Nakkaştepe, Karlık Tepe, Yuşa Tepesi ile Karakulak, Hünkâr, Çırçır, Kestane ve Kızılcık suları gibi su kaynakları çevrelerinin mesire olarak kullanımı başlamış ya da eskiden var olan alanlarm kullanımı yoğunlaşmıştır. O döneme göre yeşil alan sayılması gereken bu mesirelerin çoğu bugün mevcut değildir.

Tarihsel akış içinde doğal, kişisel, ekonomik geçim amaçlı ve mesire yerleri olarak belirlenen yeşil alanların kentsel alanda planlı bir şekilde düzenlenmesi Cumhuriyet dönemiyle başlar.

1930'da, ilk kez imar planı yapımı zorunluluğu getiren, ayrıca İstanbul Belediyesi ve Vilayeti yönetimlerini de birleştiren 1580 sayılı Belediye Yasası uygulamaya konmuş, 1935'te imar planı yapımı görevi Nafia Vekaleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) verilmiştir. 1936'da da Fransız şehirci Henri Prost'a(->) İstanbul şehrinin planını yapma görevi verilmiş bu görev 1950'ye kadar sürmüştür. Daha sonraki yıllarda İstanbul'un imar planı veya sanayi gibi tek bir sektör planı ya da Büyük İstanbul Nâzım Planı'm yapma görevi yerel yönetimle, İmar ve İskân Bakanlığı (1984'te Bayındırlık ve İskân Bakanlığı adını almıştır) arasında çeşitli defalar el değiştirmiştir. Hazırlanan 1/5.000 ölçekli imar planlarında ve 1/1.000 ölçekli uygulama planlarında kentsel alan içindeki yeşil alanlar ve kullanım biçimi de belirlenmiştir.

Ancak gerçek uygulamalar her zaman imar planlarına paralel olamamıştır. 1950'den itibaren İstanbul'a Anadolu'dan başlayan göçle gelen nüfus miktarı zaman içinde giderek artmıştır. İstanbul'a gelenler plansız ve izinsiz yerleşmeler oluşturmuşlar, dolayısıyla kentsel alanda imar planında açık ve yeşil alan olarak ayrılan alanlar gerçek işlevine kavuşamadan yerleşme işgaline uğramıştır; veya mevcut çayır, açık alan, koru vb yeşil alanlar da işgale uğrayarak işlevlerini yavaş yavaş yitirmişlerdir.

Bugün kent ve bölge planlaması ilkelerine göre yerleşme içi ve dışı alanlardaki yeşil alanlar amaca göre birkaç farklı sınıflamayla ele alınabilir. Konumuna göre yerleşme içi ve dışı, yeşil alanlar fonksiyonuna göre aktif ve pasif yeşil alanlar; değişik kullanışlara göre dinlenme alanı, spor alanı oyun yerleri, eğlence yerleri gibi sınıflandırmalar yapılabilir.

Bugün İstanbul'da bilimsel anlamda yeşil alan yetersizliği mevcuttur. Park ve Bahçeler Müdürlüğü tespitlerine göre İstanbul'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi 11 şefliğin sorumluluk alanlarındaki yeşil alanların türü ve yüzölçümleri şöyledir: İstanbul Bölge Şefliği sorumluluk alanında, 9 adet çocuk oyun alanı, basket oyun alanı, sahil parkları, kent içi dinlenme parkları, fidanlıklar, refüjler, meydanlar, anıt parkları, deniz otobüsleri çevresi gibi yeşil alanların toplam yüzölçümü 350.000 m^2'dir.

Haliç I. Bölge Şefliği alanında, parklara ilaveten 12 adet çocuk oyun alam. 9 adet de spor sahasının yüzölçümü toplam 633.000 m^2'dir. Haliç II. Bölge Şefliği'nde toplam 400.000 m^2 yüzölçümünde 10 adet çocuk oyun alanı, 9 adet de spor alanı vardır. Florya Bölge Şefliği'nde, Atatürk Ormanı, 4 çocuk oyun alanı, 1 futbol sahasının toplam yüzölçümü 700.000 m^2'dir. Gülhane Parkı Şefliğine bağlı, Gülhane ve Sarayburnu parkları, 1 çocuk oyun alanı ve 1 hayvanat bahçesi, Yıldız Korusu, Emirgân Korusu ve çocuk oyun alanı ile toplam 970.700 m^2'dir. Beyoğlu Bölge Şefliği'ne bağlı yeşil alanların toplam yüzölçümü 2.011.000 m^2'dir. Anadolu Yakası Koruları Şefliği'nde içinde 4 çocuk oyun alam, 3 spor alanı da bulunan yeşil alanların toplam yüzölçümü 1.003.000 m^2'dir. Üsküdar Bölge Şefliği'ne bağlı toplam 320.550 m^2 yeşil alan vardır. Göztepe Bölge Şefliği'nde 2 çocuk oyun alanı ve 12 spor alanını da içeren 433-100 m^2'lik bir alan mevcuttur.

Toplam olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi içindeki 15 ilçede 715 park 400 çocuk parkı var olup toplam 9.633.840 m^2'lik yeşil alan bulunmaktadır. Kent içi alanda 1990 itibariyle kişi başına 1,4 m^2 yeşil alan düşmektedir. 1985'te kişi basma düşen alan 1,8 m^2 idi.

Hesaplanan birim yeşil alana spor alanları, stadyumlar, özel korular, saray, müze, yalı ve konakların bahçeleri, fiili orman alanları, mezarlıklar vb belirli bir kesim için aktif, genelde pasif olan yeşil alanlar dahil değildir. Sayılan yeşil alanlar havanın temizlenmesi, oksijen temini, görsel doygunluk verme bakımından yararlıdır.

İmar ve İskân Bakanlığı yeşil alan ihtiyacı için 1,42 mVkişi, mahalle parkları için 1 mVkişi gibi normlar saptamıştır. Ancak nüfusun daha az, yeşil alanın fazla olduğu 1978'de bile uygulamada bu standartların çok altma düşülüyordu.

Günümüzde İstanbul yeşil alan açısından, özellikle kent içinde fakir bir şehir görünümündedir ve çarpık kentleşme ve iskânın yeşil alanlarda yarattığı erozyonun en belirgin olduğu şehirlerden biridir.

Bibi. A. Çetiner, "İstanbul'da Yeşil Alan Gereksinimleri", *Büyük İstanbul'un Yeşilalan Sorunları,* İst., 1978, s. 231-234; B. Pamay, "Boğaziçi ve Çevresinin Bugünkü Doğal Peyzaj Yapısı" *İstanbul Boğazı ve Çevresi Sorunları Sempozyumu,* İst., 1973, s. 65-77; *Kentlerdeki Yeşil Alanlar, Korunması ve Geliştirilmesi Sempozyumu,* İst., 1975; Ç. Aysu, "Boğaziçi'nde Mekânsal Değişim", (İstanbul Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi), 1989, s. 107-109; K. Eksioğlu, *Yeni İmar Mevzuatı,* İst., 1985, s. 54-58,"l35-136.

ÇİĞDEM AYSU

YEŞİL EV

Eminönü İlçesi'nde, Sultanahmet'te, Kabasakal Caddesi'ndeki tarihi bir binada meydana getirilen ve İstanbul'da kendi türünde bir çığır açan, turistik tesis.

Beyazıt-Sultanahmet eksenindeki doku içinde, geniş bahçeli ve büyük boyutlu konutlar, 1950'lerin başına kadar yaşayabilmiş, sonra nüfus artışı sebebiyle yerlerini birbirine bitişik beton binalara terk etmeye başlamışlardır. Reji Nazırı (bugünkü karşılığı ile Tekel Genel Müdürü) Şükrü Bey'in evi olan bu konak, epeyce harap halde, 1970'lere erişebilmişti. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu(->), II. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'un hem genel imar, hem de turizm yatırımları yoğunluğunun, şehrin modem kesimi olan Taksim-Harbiye'ye yönelmesinin, hem kültür, hem de turizm açısından yanlış bir gelişme olduğu ve asıl, üzerinde Ayâsofya(->), Topkapı Sarayı(->), Sultan Ahmed Külliyesi(->) ve Kapalıçarşı(-») gibi olağanüstü yapıların oturduğu toprağın değerlendirilmesi gerektiği kanısıyla, en göz önü yerdeki bu binayı, örnek oluşturacak bir konaklama ve ağırlama köşesi haline getirme planım uygulamaya sokmuştur. 1977'de devrin ölçülerine göre ehven bir fiyat olan 7.000.000

Yeşil Ev
Nazım Timuroğlu

TL'ye satın alınan ahşap yapı, onarılarak kullanılamayacak kadar harap halde bulunduğundan Anıtlar Yüksek Kurulu'nun onayı ve Prof. Doğan Kuban'm(->) desteğiyle, ilk "ikinci grup eski eser" uygulaması olarak, sökülüp dış cepheleri bütün ayrıntılarıyla aynısı olmak üzere yeniden inşa edildi. İçeride de sadece harem tarafı merdiveni kaldırılarak eski bünye ve odalar düzeni (19 adet) korundu. Tavan yüksekliklerinde ahşap konağın ölçüleri sürdürüldüğünden, salon kısmen en üst katta kalmış oldu. Döşemede, bir 19. yy kışlık İstanbul konağının üslubuna (pirinç karyolalar, kadife perdeler vb) yer verildi. Yıldız'daki Serasker Rıza Paşa Konağı'ndan arta kalmış pembe porfirden anıtsal havuz sökülüp bahçeye yerleştirildi ve bir de sera yapıldı. Hiç reklam yapılmadan Mart 1984'te önce "Konak" adı ile açılan bu özgün eser, kısa zamanda dünya çapmda ün kazandı. Kalan yolcuların anlatımları ile otele gelen *Washington Post, New York Times ve Frankfurter Allgemeine* gibi büyük gazetelerin muhabirleri övücü yazılar yayımladılar. Onların etkisiyle, Merkezi Londra'da bulunan "Europa Nostra" kuruluşu, yılın madalyasını "Yeşil Ev"e verdi.

1980'de Malta Köşkü'nün kazandığı başarı diplomasından sonra, bununla bir ülkeye ilk kez, iki ödül verilmiş oldu.

Son yıllarda Yeşil Ev örneğinin taklidi yolunda, bölgede yaygın bir gelişme gözlenmektedir. Ancak bu girişimler daha fazla sermaye ve yatırım gücüyle ve bilgi ve görgü birikimiyle çevrenin kimliğini sürdürmekte olumlu bir rol oynayabileceklerdir.

Yeşil Ev'in, İstanbul turizmi içinde üstlendiği rolün en iyi analizini, bir Bizans sanatı yazarı olan Lord John Julius Norwich yapmıştır:

"Daha önce uzun yıllarda İstanbul'a gidişlerimizde, zor bir ikilem içinde kalırdık: Müzelere ve ören yerlerine yakın olan tarihi yarımada otellerinin, konfordan ve temizlikten nasipsiz kalitesine katlanmak veya Beyoğlu'nun uluslararası markalı tesislerinde kalıp, yoğun trafikte günde 4 kez, saatler kaybetmek. Yeşil Ev, dünya kalitesini, üstelik İstanbul kimliği katarak, müzeler bölgesine taşımakla, şehirde bir reform yapmış oldu".

Lord'un bu gözlemini, Fransız Cumhurbaşkanı Mitterand, 1992-1993 yılbaşını Yeşil Ev'de geçirmek suretiyle doğrulamış ve İstanbul'da kültür imarının alması gerekli doğrultu konusunda, o da örnek bir davranış sergilemiştir.

ÇELİK GÜLERSOY

YEŞİLÇAM SOKAĞI

Beyoğlu İlçesi'nde, İstiklal Caddesi'ndeG», Balo Sokağı ile Sakızağacı Caddesi arasındaki sokaktır.

Said N. Duhanî, anılarında sokağın adını Rue Yechil (Yeşil Sokağı) ve eski Deveux Sokağı olarak anmaktadır. Sokağın girişinde sol köşedeki devasa yapı, Cercle d'Orient'dir(-»). Sağdaki ve bugün kullanılmayan yapı ise bu sokağa eskiden adını veren zamanın Osmanlı Bankası genel müdürü Mösyö Deveux'nun yaptırdığı ve içinde bir zamanların ünlü Şark Sineması ile Saray Sineması'nın(->) bulunduğu Lüksemburg Apartmanıdır. Sokak, Emek Sineması(->) ve Sinepop (eski Ar) sinemalarından sonra sola döner ve birkaç bina sonra da sağa dönerek küçük bir köşeyle Büyük Bayram Sokağı'na açılır.

Bugün Emek Sineması'nın bulunduğu yerde bir "skating ring" (buz pisti) vardı. Cercle d'Orient bloğunun içindeki, Şehir Tiyatroları Yeni Komedi sahnesi olarak da kullanılan salonun girişi bu dönemde Yeşilçam Sokağı'ndaydı. Salon daha sonra bir hazır giyimci dükkânına dönüştürüldü. Sokağın ilk dönemecinde Türkiye'nin ilk büyük kafeteryalarından biri vardı. Bu dönemeç Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi binalarının çevresinden döner. Son dönemecin köşesindeki yapı restore edilerek Film-San Vakfı Suzan Yakar Rutkay Sağlık Kültür ve Sanat Merkezi haline getirilmiştir. Bu köşenin ters tarafındaki bir geçitle (Halep Çarşısı Geçidi) yeniden İstiklal Caddesi'ne çıkılabilir.

Yeşilçam Sokağı, bir zamanların birçok film dışalım şirketi ile film yapımcılarının bürolarının bulunduğu bir yer olduğu için ABD'nin Hollywood'u ve İtalya'nın Cinecitta'sı gibi, adı Türk Sineması'yla özdeşleşmiş bir sokaktır. Sonuna doğru, giderek harap ve hattâ terk edilmiş yapılar bulunan sokakta hâlâ bazı film yapım ve dışalım şirketlerinin büroları vardır.

Bibi. M. Belge, *İstanbul Gezi Rehberi,* İst., 1993, s. 205; S. N. Duhanî, *Eski İnsanlar Eski Evler,* İst., 1984, s. 94; S. Giz, *Beyoğlu 1930,* İst., 1992, s. 122.

RAŞİT ÇAVAŞ

YEŞİLÇAY

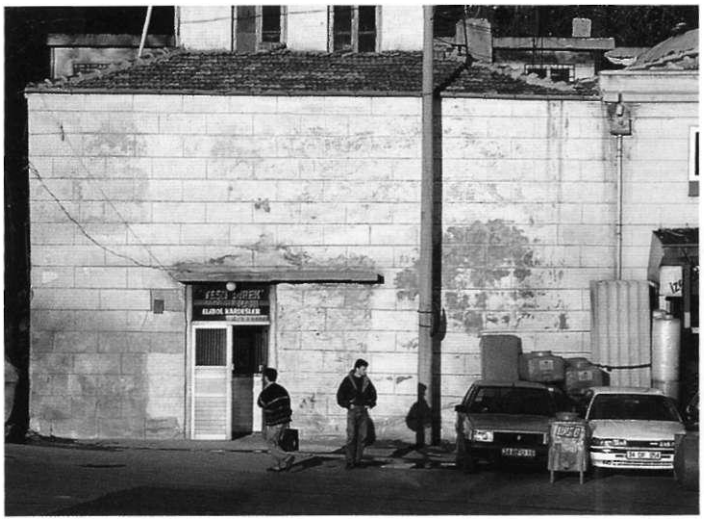
bak. AĞVA

YEŞİLDİREK HAMAMI

Beyoğlu İlçesi'nde, Azapkapı'da, Yolcuzade ve Yolcu Hamamı sokaklarının Tersane Caddesi ile kesiştikleri yerde bulunmaktadır.

Sokollu Mehmed Paşa tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. *Tezkiretü 'l-Bünyan, Tezkiretü'l-Ebniye, Tuhfetü'l-Mimarin* ve *Adsız Risale'de* adı geçen hamamın yapım tarihi bilinmemektedir. Sokollu Mehmed Paşa Camii(->) karşısmda çifte hamam şeklinde inşa edilmiş olup erkekler girişi Tersane Caddesi'ne, kadınlar girişi de Yolcu Hamamı Sokağı'na açılmaktadır. Tarihinin bilinmemesinin yamsıra yapımına ait birçok açıklanamayan noktanın olması, araştırmacıların bu hamamdan uzak kalmasına neden olmuş, yakınındaki camii çoğu kaynakta tek basma incelenmiştir. Sinan'ın camiyi inşa ederken hamamı yalnızca onardığı ileri sürülmekte, hamam Sinan'ın eseri sayılmadığından, dikkati çekmemektedir. Hamamın erkekler kısmı sıcaklığının plan ve mimari elemanlar bakımından Süleymaniye Hamamı ile benzer olduğu görülmektedir. Sinan'ın bu hamam yerindeki bazı kalıntılardan yararlandığı da doğru olabilir. Erkekler kısmında yer alan sekiz sütundan dolayı "Yeşildirek Hamamı" olarak adlandırılmıştır. Araştırmacılar, admdaki direk kelimesinin tekrarına bakarak, Direklice Hamamı ile Yeşildirek Hamamı'nı karıştırmışlardır. Fatih vakfiyeleri arasında yer alan Direklice Hamamı, Kurşunlu Han, Kalafatyeri civarı, Süleyman Nahhâs Mahallesi'ndeydi. Yeşildirek Hamamı ise Galata surlarının batı tarafında olup Sokollu'nun vakfıdır.

Cadde cephesinde yer alan erkekler kısmı girişinden, dört taraflı bir galerinin bulunduğu soyunmalığa geçilmektedir. Soyunmalık girişinin iki yanında birer, Yolcuzade Sokağı cephesinde de üç penceresi vardır. Giriş akşındaki yaşmaklı kapıdan geçilen soğukluk, sağında tuvaletlerin, solunda bir ılık halvetin yer aldığı, üs-

Yeşildirek Hamamı
Ozan Bilgiseren, 1994

tü aynalı tonozla örtülü bir mekândır. Günümüzde kaynağı belirsiz bir molozla dolu soğukluktan pandantif kubbeli ılık halvete geçiş genişletilmiş, tuvalet girişi de girilemeyecek kadar aşağıda kalmıştır. Soğukluktaki bir kapıdan girilen sıcaklık bölümü, Sinan'ın tasarladığı mükemmel planlardan birine sahiptir. Haçvari planlı sıcaklığın dört köşesine pandantifli kubbelerle örtülü dört halvet yerleştirilmiş, ikişer kurnalı halvetler orta mekândan alçak bölme duvarlarıyla ayrılmıştır. Halvetlere geçiş, ikişer sütuna oturan küçük sivri kemerli açıklıkların altında, bölme duvarları yüksekliğinde kemerli mermer levhalarla sağlanmıştır. Halvetlerin pandantifli kubbeleri, bu ikişer sütun ve duvarlara oturmaktadır. Külhanın büyük buhar penceresi, girişin karşısında, sol taraftaki halvetin duvarındadır. Orta mekânda, kubbeye geçişte küçük kemerlerin üstünde ortaya çıkan boşluklara dört pandantif yerleştirilerek oldukça basık bir kubbeyle üst örtü oluşturulmuştur. Sekizgen plana oturtulduğu halde pandantiflerin yerleştirildiği kubbe, halvetlerin iki yanında bulunan sekiz sütuna taşıtılmıştır. Halvetlerin arasında sivri kemerle geçilen dört eyvan, düz tonozla örtülü olup giriş eyvanı dışındakilerde ikişer kurna yer alır. Eyvanlarda bulunan sade kurnaların aksine, halvet kurnaları dört köşeli olup köşeleri mukarnasla pahlanmıştır.

Orta mekânın sekizgen planının köşelerini sütunlar oluşturmaktadır. Sütun başlıklarının üzerinde yedigen yastıklar yer almakta, başlıklardan çıkan yedi iri mukarnas yaprağı, yastıkların köşelerine yönelmektedir. İki yaprak arasındaki mesafenin açıldığı yerlerde kazayağı, kısa olan yerlerde de fitil yerleştirilerek mukarnaslı başlıklar oluşturulmuştur. Soğukluğu dolduran moloz, burayı da örttüğü için göbektaşının planı anlaşılamamaktadır.

Kadınlar kısmının Yolcu Hamamı Sokağı'ndaki kapısı armudi profilli mermer söveli olup yol kotunun yükselmesi sonucu kapatılmıştır. Sıvayla kesme taş görünümü verilen ön cephenin sol tarafına kadınlar kısmı soyunmalığına girilen bir kapı açılmıştır. Soyunmalık kısımlarının ikisi de ahşap çatılı olup kadınlar kısmı soyunmalığı üzerinde dikdörtgen planlı, cepheleri üçer pencereli bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Fenerin pasak tavanının ortasında bir yıldız motifi vardır.

Soyunmalıktaki yaşmaklı kapıdan geçilen soğukluk mekânı erkekler bölümününkiyle simetriktir. Burada tuvaletler solda, ılık halvet ise sağda yer almaktadır. Soğukluktan geçilen kadınlar sıcaklığı, enine uzanan, ortası pandantif kubbeli ve iki sivri kemerle ayrılan yan eyvanları düz tonozla örtülü bir mekândır. Girişin karşısına yerleştirilen pandantif kubbeli iki halvet hücresiyle sıcaklık mekâm tamamlanır. Kare planlı halvetlerde dörder, eyvanlarda ise üçer kurna bulunur. Genellikle bu plan tipindeki hamamlarda görülen iki halvet kapısı arasında yer alan mihrap biçimindeki niş, burada da bulunmaktadır. Ancak uzatılarak bu duvara birleştirilen dikdörtgen planlı göbektaşı, nişin alt kısmını kapatmıştır. Hamamın sıcaklık bölümlerinin planı birbirinden farklı olduğu halde, birçok kaynakta simetrik çifte hamam olarak geçmektedir. Bu yanlış, araştırmacıların kadınlar kısmı sıcaklığına girememiş olmalarından kaynaklanabilir.

Hamamın dış duvarlarında o dönemde kullanılmayan 40x40x3,5 cm boyutlarında tuğlalar görülmektedir. Orijinal beşik tonuzu halen duran sıcak su deposu ve külhan, hamamın arkasına boydan boya yerleştirilmiştir. Soğukluk ve sıcaklık kısmının dış duvarlarında tek sıralı kirpi saçak görülmektedir. Binanın iki yanında, tuvaletlerin oluşturduğu kanatlar taştan, klasik düz profilli saçak kornişiyle sonuçlanır. Soyunmalık bölümlerinin çatı ve saçaklarının orijinal olmadığı, yeni tuğlalarla düzenlenmiş saçaklardan anlaşılmaktadır.

Özel mülk olan hamam, günümüzde erkeklere tekli olarak çalışmakta ve yalnızca kadınlar kısmı kullanılmaktadır. Erkekler kısmı soyunmalığı ticarethaneye dönüştürülmüş, ılıklığa geçen girişi kapatılarak, hamamdan bağımsız hale getirilmiştir. Kullanılmayan erkekler sıcaklığına tek giriş kadınlar sıcaklığmdandır.

Bibi. Z. Sönmez, *Mimar Sinan ile ilgil Tarihi Yazmalar-Belgeler,* İst., 1988, s. 39, 76, 92, 99, 100; Ayverdi, *Fatih IV,* 598; Kuran, *Mimar Sinan,* 398; S. Atlı, "Mimar Sinan Dönemi Hamamları Konusunda Bir Araştırma", (Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1990, s. 85, 87, 88.

SİNAN ÖZGEN

YEŞİLKÖY

İstanbul'un batı kesiminde, Marmara Denizi kıyısında, Bakırköy (Ataköy) ile Florya arasında kurulu, Bakırköy İlçesi'ne bağlı Yeşilköy Şevketiye ve Yeşilköy Ümraniye mahallelerinden oluşan semt.

Sınırları kuzeyde Sirkeci-Halkalı tren yolu ve onun kuzeyindeki Atatürk Havalimanı, güneyde Marmara Denizi, doğuda Yeşilköy'ün bir uzantısı olarak yakın dönemlerde gelişen Yeşilyurt yerleşmesi, batıda Florya(->) ve Florya sahillerinin Yeşilköy'e doğru uzantısı olan Belediye Dinlenme Kampı tesisleriyle çizilir.

Yerleşmenin tarihi bölümü, eski iskele çevresinde, küçük Yeşilköy Koyu'nun batısında, üzerinde Pahtım Sokağı, Mirasyedi Sokağı, İncir Çiçeği Sokağı gibi eski sokaklar olan burun ve Yeşilköy istasyonuna doğru uzanan İstasyon Caddesi çevresidir. Batıda Çekmece Caddesi'nin batısı, doğuda 14 Nisan Caddesi'nin doğusu, cadde ve sokakların birbirlerini çoğunlukla dik kestiği (ızgara planlı), görece yeni kurulmuş mahallelerdir. Yeşilköy Feneri(->) burnundan doğuya doğru da, kendisi ayrı bir mahalle olan Yeşilyurt vardır.

Yeşilköy'ün eski adı Ayastefanos'tur. Bu ad, bir Hıristiyan azizi olan ve semtte adına, bugün mevcut olmayan bir kilise yapılmış bulunan Ayios Stefanos'un günlük dildeki söylenişinden gelmektedir. Yeşilköy adı semte, İstanbul'un idari yapısının yemden düzenlendiği 1930'da verilmiştir. İsim babasının uzun yıllar burada oturmuş ünlü yazar Halit Ziya Uşaklıgil olduğu söylenir.

Yeşilköy'ün tarihinin bir hayli gerilere gittiği, geç Roma ve Bizans dönemlerinde burada, Region'a(-*) kadar Marmara kıyısı boyunca yazlık saray ve ikametgâhlar bulunduğu; hattâ daha önce, kentin Roma döneminde bile burada bahçeleri denize açılan yazlık villaların olduğu yazılmaktadır. İstanbul'un çeşidi defalar kuşatılması sırasında, Yeşilköy ve çevresi zaman zaman büyük tahribata uğramış, IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler Yeşilköy'de karaya çıkmışlar ve donanmalarını Yeşilköy açıklarında demirlemişlerdir. Evliya Çelebi'ye göre, Araplar İstanbul'u almak için tertipledikleri seferlerin üçüncüsünde, şehri alamayıp geri dönerlerken Yeşilköy'ü tahrip etmişlerdir.

Osmanlı döneminde küçük bir Rum köyü olan Ayastefanos, II. Mehmed'in kuvvetleri tarafından, İstanbul kuşatmasına bir hazırlık olarak, yöredeki başka yerleşmelerle birlikte Şubat 1453'te alınmıştır. Kanıtlanmamış bir söylentiye göre, Fatih Yeşilköy-Zeytinburnu önlerinde geçen Ayastefanos deniz savaşını, atını Yeşilköy Burnu'ndan denize sürerek başlatmıştır.

16. yy'dan itibaren Yeşilköy ve çevresinde içlerinde köşkler bulunan ve mesire yerleri olan çok büyük bahçeler olduğu bilinir. *Tarih-i Selâniki'âe,* Ayastefanos yakınında bulunan İskender Çelebi Bahçesi'nden söz edilmekte ve 19-20 Eylül 1563'te Halkalı Deresi civarında avlanmakta olan Kanuni'nin, o tarihte birden başlayan tufanı andıran yağmurdan bu bahçedeki köşklerden birine sığınarak kurtulduğu yazılmaktaysa da, İskender Çelebi Bahçesi'nin Bakırköy hattâ Kazlıçeşme'ye kadar uzandığını ileri süren kaynaklar da vardır. Yine Florya'da bulunduğu tahmin dilen Fiorina Bahçesi'nin, İskender Çelebi Bahçesi ile ayrı iki bahçe mi, yoksa aynı bahçe mi olduğu da tartışmalıdır. Ancak, Ayastefanos çevresinin çok büyük, ağaçlıklı, yeşillikli bahçe ve mesirelerle kaplı olduğu açıktır.

16. ve 17. yy'larda Ayastefanos, batıdan gelen gemilerin demirledikleri küçük bir limandır. Daha sonraki yüzyıllarda, 19. yy'ın ortalarında burada küçük bir tersanenin bulunduğu da sanılmaktadır.

19- yy'ın ikinci yarısına kadar, zaman zaman mesirelerine gelinen ve oldukça uzak sayılan bir köy olan Ayastefanos, bu yüzyılın ortalarından itibaren canlanmaya başlamıştır. 1852 başlarında Köprü'den Yeşilköy'e düzenli vapur seferleri konmuş; 1870'te tren işlemeye başlamış ve bir istasyon binası kurulmuş; Ayastefanos'a yerleşenlerin sayısı artarken buraya günübirlik dinlenmeye ve eğlenmeye gelenlerin sayısında da artış olmuştur. 1855'te Paris'te yayımlanan *Voyage â Constantinople* adlı gezi anılarında Boucher de Perthes, Yeşilköy'den, harikulade görünümü olan bir köy olarak söz etmekte; Yeşilköy'den İstanbul'a doğru uzanan sahil şeridinde

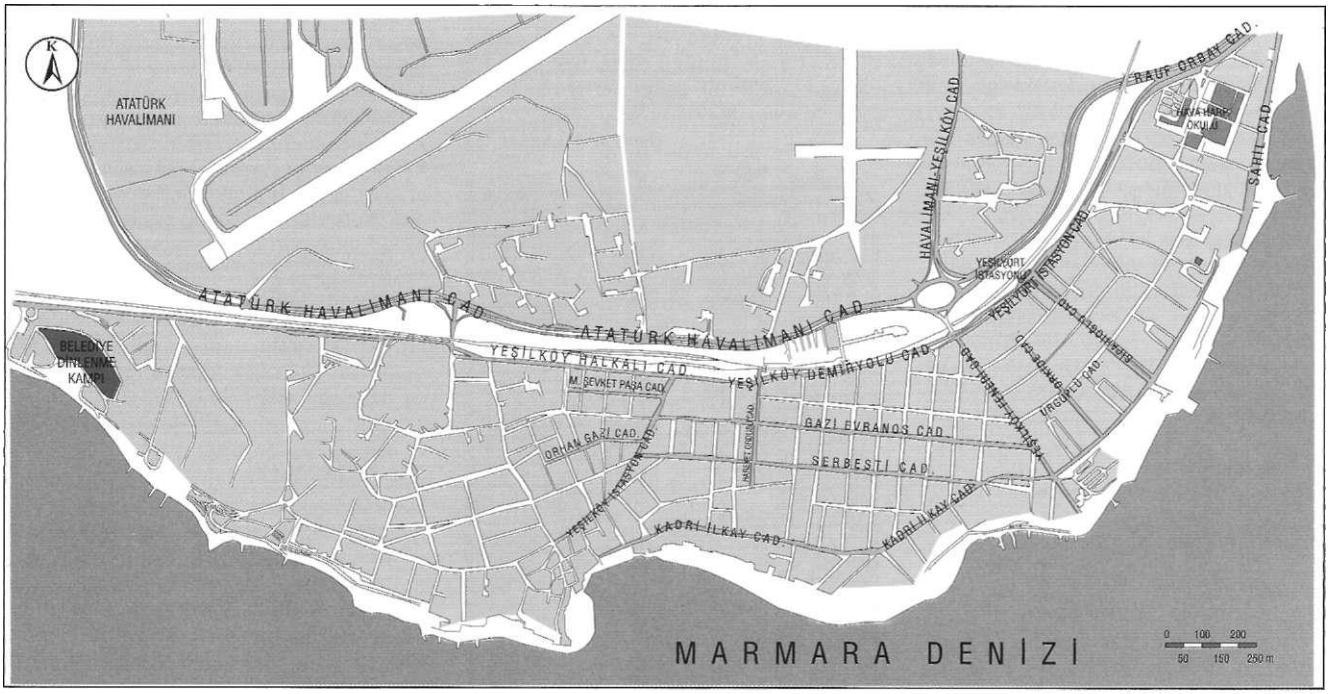
Yüzyıl başından bir kartpostalda Yeşilköy.
Erkin Emiroğlu fotoğraf arşivi

devlete ait büyük binalar, cephanelikler (baruthane), kışlalar ve bahçeler içinde evler gördüğünü yazmaktadır. Fyler Towsend, 1850'de Londra'da yayımlanan *Cruise on the Bosphorus* adlı eserinde Yeşilköy sahilleri boyunca uzanan tebeşir kayalarmdan ve köyün şirin beyaz evlerinden söz eder.

1840'larda Yeşilköy'de bazı imar hareketleri gözlenmekte, yeni konaklar yapıldığı anlaşılmaktadır. Abdülmecid 1842'de eski Barutçubaşı Konağımın yanma bir çeşme yaptırmış; daha önce iki defa yanan Rum kilisesi 1845'te Barutçubaşızade Bogos Bey tarafından yeniden kagir olarak inşa ettirilmiş ve bu son haliyle günümüze kadar gelmiştir.

19. yy'ın son çeyreğinde Ayastefanos'un adının sık sık duyulmaya başlaması, 3 Mart 1878'de Osmanlı-Rus Savaşı'nı bitiren ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiğini belgeleyen Ayastefanos Antlaşması(->) ve daha sonra, burada ölen Rus askerlerinin anısına dikilen Ayastefanos Rus Anıtı(->) iledir.

Yeşilköy'ün gayrimüslim, özellikle de Rumların yoğun yaşadığı bir yerleşme olması fiziksel çevreyi, konut ve yerleşme düzenini etkilemiştir. Yeşilköy'de, suriçi Müslüman mahallelerindeki geometriden

Yeşilköy
İstanbul Ansiklopedisi

uzak sokak dokusu yerine, semtin sadece yeni kurulan mahallelerinde değil, diğer kesimlerinde de çoğunlukla birbirlerine dik ve paralel sokaklar görülür. İstasyon Caddesi ve İskele Meydanı çevresi, 19. yy'dan kalmış veya eski yapıların değişime uğramasıyla ortaya çıkmış ilginç binalara en fazla rastlanan bölgelerdir. 1980'lerde hâlâ görülebilen, bugün sayılan iyice azalmış olan barok ve art nouveau izleri taşıyan binalar yanında, neogotik çizgilere de ahşap evlerin kimi detaylarında, örneğin eğimli çatılarda ve saçak yelelerinde zaman zaman rastlanır. 19- yy'm ikinci yarısından sonra ortaya çıkmış bu iki veya üç katlı konutlar, semtte bugün çok sayıda olan yüksek yapılara geçişin ilk adımları sayılabilir.

1960'lardan sonra Yeşilköy'ün doğusunda yavaş yavaş yeni bir yerleşme gelişmeye başlamış ve Yeşilyurt doğmuştur. Yeşilköy'ün kendisi de 1970'ler, hele de 1980'ler sonrasında hızlı bir değişme sürecine girmiş; nüfusu artarken, bir zamanların sakin sayfiyesi yaz kış oturulan ve kentin yorucu kalabalığının dışında kaldığı için orta-üst sosyoekonomik kesimlerce tercih edilen, seçkin bir semt niteliği kazanmıştır. En canlı toplumsal olayların yaşandığı ve tarihte de benzer işlevlerle yüklü Yeşilköy İstasyon Caddesi ve İskele Meydanı yerleşmedeki eski-yeni çatışmasını oldukça açık yansıtmaktadır. Eski yapıların da yer aldığı Yeşilköy İstasyon Caddesi ve Yeşilköy'ün bir sayfiye köyü olduğu döneme özgü panoramasıyla İskele Meydanı, eklenen yeni yapılarla özelliğini yitirmiş, eski evlerin ve dini yapıların bulunduğu Çardaklı. Kalemkaş, Yeşilköy Fırını, Kelamkâr, Çamözü, Mirasyedi ve İncir Çiçeği sokakları çevresi, doku bütünlüğünü ve özgünlüğünü görece koruyabilmiştir. Rum, Ermeni, Latin Katolik kiliseleri bu bölgede yer almaktadır. İstasyon Caddesi'nin doğusunda ise bütünüyle yeni ve lüks apartmanlar vardır. Bu caddenin kuzeybatısında da blok apartmanlar görülür. İskele Meydanı çevresinde çok katlı apartmanlara, beton bloklara rastlanmakta ve bunlar sahilin eski havasım değiştirmektedir.

İstanbul'un ilk beş yıldızlı turistik otellerinden biri olan Çınar Oteli, Yeşilköy Feneri'nin üzerinde bulunduğu burnun hemen batısındadır. Bu bölgede International Hospital vardır. Yeşilyurt tarafında, Sahil Caddesi üzerinde yine İstanbul'un beş yıldızlı otellerinden Polat-Renaissance Oteli bulunur. Çok sayıda restoran, balık lokantası ve eğlence yeri sahil şeridine dizilmiştir. Semtteki ticari işlevler, yoğun biçimde Yeşilköy İstasyon Caddesi boyunda toplanmıştır.

Yeşilköy'e ulaşım demiryolu ve karayolu ile sağlanmaktadır. Banliyö treni, yolcu taşıma gereksinimini karşılamada etkinliğini ve önemini hâlâ sürdürmektedir. Otobüs, minibüs ve özel otomobiller, Ataköy'den gelerek semte ulaşan, aynı zamanda da Atatürk Havalimanı'nm yolu olan asfaltı kullanırlar.

Günümüzde Yeşilköy nüfusunun büyük çoğunluğunu, geçmiştekinin aksine Türkler oluşturmaktadır. Çok az sayıda kalmış Rum ve Ermeni nüfus yanında yabancı şirket veya misyonlarda çalışanlardan meydana gelen ve konutları burada bulunan bir yabancı nüfus da vardır. 1990 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Yeşilköy'ün nüfusu Şevketiye ve Ümraniye mahalleleri toplamı olarak 22.674'tür. Semtte İstanbul doğumluların oram yüzde 51'le İstanbul İli ortalamasının bir hayli üstündedir. Kastamonu ve Sivas doğumluların toplamı yüzde 5,5 civarındadır. Mardinli kuyumcuların öteden beri bu semtte yoğun yaşadıkları bilinir. Mardin ve Malatya kökenlilerin oram yüzde 5'e yaklaşmaktadır. Yeşilyurt Mahallesi'nin 1990 nüfusu ise 4.451 olarak saptanmıştır.

HALÛK KARLIK

YEŞİLKÖY FENERİ

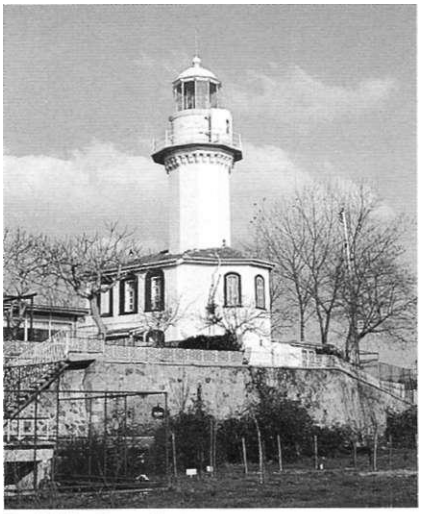
Bakırköy İlçesi'nde, Yeşilköy'de. Yeşilköy Burnu üzerinde, 40° 56,6 N enlem. 28° 53,3 E boylam noktasında yer alır.

Eski adı Ayastefanos Feneri olan Yeşilköy Feneri, Abdülmecid döneminde (1839-1861) taştan inşa ettirilen ilk fenerlerdendir. Marmara sahilinde yer alan Ahırkapı Feneri(->) de yine bu dönemde 1857'de inşa ettirilmiştir.

İstanbul'un deniz trafiğindeki emniyeti sağlamak amacıyla Abdülmecid'in isteği üzerine Fransız mühendisler tarafından 1856'da taş kule şeklinde yapılan Yeşilköy Feneri'nin yüksekliği 23 m'dir. Ayrıca fener bekçisinin ikametine ayrılmış bir de lojmanı vardır.

Marmara Denizimden İstanbul Boğazıma giriş yapacak gemilere yol gösteren ve Yeşilköy önündeki sığlıktan emniyetle geçmelerini sağlayan fener, 15 deniz mili mesafeden görülebilen, 10 saniyede bir 2 gruplu ışık yayar. Bunun yanısıra görüş mesafesini kısaltan sisli havalarda 30 saniyede bir sis düdüğü çalar. Işık kaynağı elektrik-asetilenli çakar fenerdir. 1945, 1971 ve 1988'de onarım görmüştür.

N. ESRA DİŞÖREN

Yeşilköy Feneri
Ozan Bilgiseren, 1994

Hakkı Yeten
V. Somalı, *Türk Sporu'nda 75 yıl Beşiktaş Spor Tarihi, 1903-1978*, İst., 1978

YETEN, HAKKI

(1910, Vodina [bugün Yunanistan'da EdessaJ -16Nisan 1689, İstanbul) Futbolcu ve yönetici.

1912'de Balkan Savaşı'mn başlamasıyla pek küçük bir yaşta İstanbul'a geldi. Babası Binbaşı Mahmud Nedim Bey Çanakkale'de şehit olunca önce ağabeyleri, daha sonra da kendisi devletçe askeri okula gönderildiler. Futbola, Halıcıoğlu Askeri Lisesi'nde öğrenciyken başladı. O sıralarda Karagümrük takımında da maçlara katıldı. Kuleli Askeri Lisesi öğrencisiyken milli takıma almdı. Şeref Bey tarafından Beşiktaş Jimnastik Kulübü'ne(->) getirildi. Askeri okuldan ayrılarak öğrenimini özel İnkılap Lisesi'nde sürdürdü. Siyaz-beyaz formayı ilk kez Yugoslavya'nın Beogradski takımına karşı giydi. 1931'den futbolu bıraktığı 1946'ya kadar Beşiktaş'ta oynadı. Ankara Hukuk Fakültesi'nde okurken antrenmanları Çankaya kulübünde yaptı ve hafta sonları İstanbul'a gelerek takımın maçlarına katıldı. Futbol hayatı boyunca Beşiktaş'ta 5'i üst üste olmak üzere 8 İstanbul ligi, 3 İstanbul şilti ve kupası, 3 milli lig, 1 Türkiye kupası, 2 başbakanlık kupası kazanan takıma kaptanlık yaptı. Beşiktaş'ın sembol isimlerinden biri oldu, "Baba Hakkı" ve "Hakkı Kaptan" olarak anıldı. Bu arada milli futbol takımında da 3 kez yer aldı. Futbolu bıraktıktan sonra avukat ve hukuk müşaviri olarak çalıştı. Uzun yıllar Beşiktaş kulübü yönetim kurullarında yer aldığı gibi üç dönem de kulüp başkanlığı yaptı. Hayattayken Beşiktaş kulübünün Fulya'daki stadına adı verildi. Çeşitli dönemlerde Futbol Federasyonu kurullarında da görev aldı.

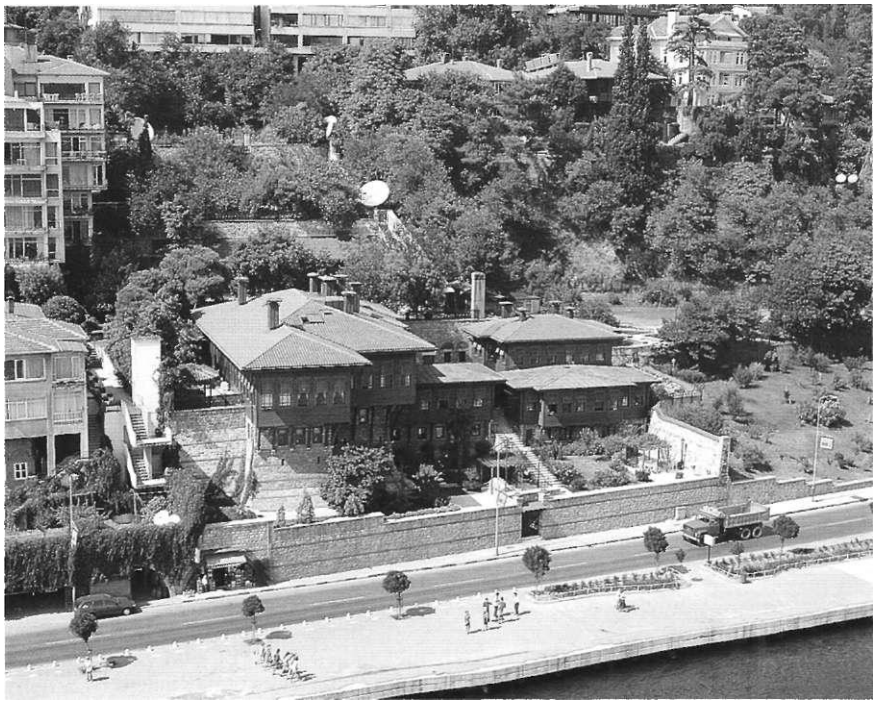
CEM ATABEYOĞLU

YILANLI YALI

Beşiktaş İlçesi'nde, Bebek'te, Bebek-Rumelihisarı Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

18. yy'm sonlarına tarihlendirilen yalının, I. Abdülhamid (1774-1789) ya da III. Selim (1789-1807) dönemlerinde yapılmış olduğuna dair iki ayrı görüş vardır.

Yalının ilk sahibi Reisülküttab Mustafa Efendi'dir. Çeşitli dönemlerde onarımlar gören yapının en önemli onarımı Raşid Efendi zamanındadır.

Yılanlı Yalı
Gürol Kara, 1994/TETTI' Arşivi

Harem ve selamlık olmak üzere iki ayrı kısımdan oluşan yalmm, bu onarımlar sırasında özellikle harem kısmı mimari özelliklerini kaybetmiştir. Selamlığa göre daha büyük olan harem kısmı 1964'te yanmıştır. 40'tan fazla odası bulunan harem kısmının, geniş odaları ve bezemeli tavanları vardı. En üst katında bir "sakal-ı şerif" odası bulunuyordu. Girişte kagir kubbeli tavanı, ortasındaki fıskiyeli havuzu ve duvardaki selsebili ile yapının en güzel odalarından biriydi.

Günümüze ulaşan selamlık kısmı taş ve kayalardan oluşan bir set üzerine, geniş furuşlarla oturtulmuştur. Restorasyon sırasında yapının özgün dış mimarisi korunmuş, fakat içteki düzenleme günün koşullarına uygun yapılmıştır. Selamlığın çıkmalı kabul odası ve geniş sofası ilgi çekicidir.

Yalının oldukça geniş olan bahçesi, Boğaziçi Üniversitesi'nin ana binasının arkalarından, Rumeli Hisarı'nm Zağanos Paşa Kulesi'ne kadar uzanırdı. Bu bahçede havuzlar, su hazneleri, setler ve çok çeşitli ağaçlar bulunurdu. Yalıya tonozlar üzerine inşa edilmiş, başlangıcında bir çeşme olan, meyilli bir yoldan çıkılırdı. Yalının dağ tarafında bir hamamı bulunuyordu.

Yalının ismi II. Mahmud döneminde (1808-1839) çıkarılan bir söylentiden gelmektedir. II. Mahmud bir gezisi sırasında yalıyı beğenmiş ve sahip olmak istemiştir. Yalmm sahibinin bir yakını olan Muhasib Said Efendi, yalının içinde yılan olduğunu söyleyerek padişahı bu kararından vazgeçirmiştir. Bu olaydan sonra yapı, Yılanlı Yalı olarak anılmıştır.

Bibi. Eldem, *Boğaziçi Anıları;* Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri,* IV; Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi.*

EMİNE ÖNEL

YILDIZ

Beşiktaş'ta, Yıldız Sarayı ve Parkını da içeren, Barbaros Bulvarı'nın(->) Yıldız Sarayımın karşısına düşen batı kesimde yer alan semt. İdari açıdan Beşiktaş İlçesi'ne bağlı mahalle.

Yıldız'm sınırlarını kuzeyde Barbaros Bulvarı'ndan ayrılan Beşiktaş-Boğaziçi Köprüsü bağlantı yolu ve aynı noktadan ayrılarak güneydoğuya yönelen Palanga Caddesi, kuzeybatıda Emirhan Caddesi, batıda Ihlamur ve Dikilitaş semtleri, doğuda Yıldız Parkı(->), güneybatıda Abbasağa, güneyde Serencebey ve güneydoğuda Çırağan semtleriyle çizmek olanaklıdır. Bu sınırlar içinde Yıldız Sarayı(->) ve Parkı en geniş yeri tutar. Yerleşme bölgesi Barbaros Bulvarı'nm batısında kalan Ihlamur-Yıldız Caddesi ve Yıldız Posta Caddesi çevresidir. Güneyde, ayrı küçük bir semt olarak bilinen Serencebey Yokuşu çevresini de semtin geniş sınırları içinde saymak mümkündür.

Saray ve semt bu bölgedeki tepelerden Beşiktaş ve Oıtaköy'e doğru inen, tümüyle koruluk yamaçlar üzerinde kurulmuştur. 15. ve **16.** yy'larda Osmanlı padişahlarının avlandıkları, hanedana ait bu geniş koruluk arazi, I. Süleyman'dan (Kanuni) (hd 1520-1566) itibaren ilgi ve rağbet görmeye başlamış; I. Afımed (hd 1603-1617) Beşiktaş Tepesi Korusu olarak bilinen bu yerde küçük bir kasır yaptırmış; 18. yy'm sonlarında III. Selim (hd 1789-1807) annesi Mihrişah Valide Sultan için burada yaptırdığı kasra büyük olasılıkla Yıldız adını verdiği için, bu tarihlerden sonra yöre Yıldız olarak anılmaya başlamıştır. Daha sonra II. Mahmud'un (hd 1808-1839) koruluğun en yüksek noktasına bir köşk yaptırdığı ve geniş Yıldız Bahçesi'nde Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin talimlerini izlediği bilinir. Daha sonra gelen padişahlar da Yıldız koru ve bahçelerine ilgi göstermişlerse de Yıldız Sarayı'nın adı asıl II. Abdülhamid (hd 1876-1909) ile özdeşleşmiştir. II. Abdülhamid zamanında civardaki özel mülk topraklar da alınıp saray bahçeleri bütünlüğüne katılarak dış bahçe genişletilmiş; içine yeni binalar inşa edilmiş; tiyatro, müze, kütüphane, eczane, mescit, hamam, tamirhane, marangozhane, diğer atölyeler, bu arada Yıldız Çini Fabrikası(->) yapılmış; Hamidiye veya Yıldız Camii(->) önünden başlayıp Beşiktaş ve Ortaköy'e doğru uzanan parkın çevresi II. Abdülhamid'in isteği üzerine kaim ve yüksek duvarlarla çevrilerek dış dünya ile ilişkisi neredeyse bütünüyle kesilmiştir. Bu dönemde, Yıldız Sarayı'nın doğrudan veya dolaylı hizmetlerine bakanlarla birlikte, 12.000'e varan bir nüfusun sarayda ve saray çevresinde yaşadığı sanılmaktadır.

Yıldız'm bir semt olarak kurulmaya başlamasının tarihi Yıldız Sarayı'nın tarihine bağlı olmalıdır. **19.** yy'm ikinci yarısında ve sonlarına doğru, Serencebey Yokuşu'nun doğusunda Çırağan'a kavuşan bölgede ahşap konaklar, evler yapılmaya başlamış; Yıldız Sarayı bahçelerinin ve Hamidiye Camii'nin karşısında Ihlamur Vadisi'ne inen tepelerin Yıldız'a bakan yamaçlarında da bahçeler içinde tek tük konaklar 19. yy'm sonlarında çoğalmıştır.

Ihlamur-Yıldız Caddesi üzerinde bulunan ve halk arasında cephesindeki bezemeler nedeniyle Süslü Karakol(->) olarak bilinen, 1866'da Abdülaziz'in yaptırdığı, daha sonra II. Abdülhamid'in yenilettirdiği karakol binasının çevresinde Yıldız sırtları ve Ihlamur Vadisi'ne doğru yerleşme 1870'lerden sonra hızla gelişmiştir. II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı çevresine irili ufaklı başka karakollar da yapılmıştır.

Barbaros Bulvarı'nm açıldığı 1950 sonlarına kadar Yıldız semtinde, bir bölümü eski ahşap evlerden, bir bölümü birkaç katlı kagir binalardan oluşan, bahçeler ve dutluklar arasına serpiştirilmiş fazla yoğun olmayan bir yerleşme vardı. Çoğu yokuş dar sokaklar, özellikle Serencebey kesiminde dik ve merdivenli yokuşlar ve dutluklar semtin görünümünü belirlerdi. Yıldız Sarayı'nın bir bölümü uzun süre Harp Akademileri(->) olarak kullanıldığından semtte daha çok asker ve küçük memur aileleri ile eski İstanbullular yaşardı.

Bu yöredeki diğer semtler gibi Yıldız'm yerleşme yapısının ve semtin görünümünün tümden değişmesi 1960'lardan başlar. Barbaros Bulvarı'nm açılmasını izleyen ilk 10 yıl içinde, bulvarın Yıldız Sarayı karşısındaki batı yakasında bitişik düzen apartmanlar kurulmaya başlamış; 1970-1980 arasında, Ihlamur Vadisi'ne inen ve Yıldız'a bakan yamaçlar üzerindeki yapılaşma olağanüstü hızlanırken, bulvar üzerinde ve anayollardaki binaların çoğu konut olmaktan çıkıp işyeri haline gelmiştir.

1970'lerin başında Boğaziçi Köprüsü ve

çevre bağlantı yollarının yapılması semti bir trafik düğümü haline getirmiştir. Günümüzde de Yıldız istanbul'un trafiğin en yoğun olduğu yörelerinden biridir.

1990'ların Yıldız semtinin Barbaros Bulvarı'nm doğusuna düşen Yıldız Sarayı ve Parkı'nın olduğu kesiminde, eski evlerini olmasa bile eski sokak dokusunu koruyan Serencebey Yokuşu yoğun bir konut bölgesidir. Barbaros Bulvarı'ndan ayrılıp ona paralel, kuzeye doğru parkın içinden çıkan Yıldız Caddesi'nin bir dirsekle kuzeye yöneldiği noktanın solunda Ertuğrul Tekkesi(->), sağında Conrad Oteli vardır. Bu bölgenin hemen altı Cihannüma semtidir. Yıldız Caddesi'nden biraz daha yukarı çıkıldığında Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi görülür. Yıldız Hamidiye Camii bu adanın kuzeybatısında yer alır. Daha kuzeyde, aynı tarafta Yıldız Üniversitesi bulunur. Caminin doğusunda ise Yıldız Sarayı ve Parkı'na açılan ana kapı vardır.

Barbaros Bulvan'nın batı yakasmda Yıldız Üniversitesi'nin karşısında Sait Çiftçi Dispanseri, biraz aşağıda da Sakıp Sabancı Lisesi görülür. Barbaros Bulvarı ile Boğaziçi Köprüsü bağlantı yolunun kavşağında yüksekte görülen restore edilmiş bina, II. Abdülhamid'in karakollarından biridir ve halen Yıldız Üniversitesi bütünlüğü içinde yer almaktadır.

İSTANBUL

YILDIZ CAMİİ

Beşiktaş Ilçesi'nde, Barbaros Bulvan'nın kuzey kesiminde, Yıldız Sarayı yolu üzerindedir. Asıl adının Hamidiye olmasına karşılık daha çok Yıldız Camii olarak bilinmektedir.

II. Abdülhamid tarafından 1303/1885-86'da yaptırılmıştır. Gerek kitlesi ve plan şeması, gerekse dekorasyonu ile son dönem Osmanlı mimarlığında benzeri olmayan bir yapıdır.

Cami, 1877'de Yıldız Sarayı'na yerleşmesinden sonra cuma selamlığı, bayram vb önemli dini günlerde uzak camilere gitmekten hoşlanmayan II. Abdülhamid'in isteği üzerine sarayın hemen yanında inşa edildi. O dönemindeki konumu bakımından saray duvarlarının dışında ama yerleşme alanı içindeydi. Bu nedenle, konumu ve işlevleri açısından bir saray camii olma özelliğine sahip oldu. Bu özellik kitlesinin biçimlenişinde ve öncelikle dekorasyonunda belirgindir.

Osmanlı camilerinin geleneksel son cemaat yerinin, 19- yy'da işlevinin değişmesine bağlı olarak hünkâr köşkü biçimine dönüşmesi sürecinin son örneği olan Yıldız Camii, köşk, hattâ saray imgesinin öne çıktığı bir tasarım örneğidir. Gerçekten de hünkâr köşkü kitlesi harim bölümünü de içeren dikdörtgen planlı tek bir ana kitle olarak biçimlenmiş, buna kuzeydoğu ve kuzeybatı tarafında eklenen yine dikdörtgen planlı ve daha alçak iki kitle kuzey cephesinde yaygın, hiyerarşik ve simetrik bir görünüm sağlanmıştır. Bu görünümü güçlendiren bir diğer öğe ise cephenin merkez aksının taç kapı biçiminde tasarlanması ve bunun için de daha geniş ve daha yüksek tutulması, öne doğru bir çıkma yapması ve üstte zengin bezemeli bir tepelikle vurgulanmasıdır. Caminin geleneksel tasarımında hiç görülmediği biçimde taç kapı motifi mihrap cephesinde de kullanılmıştır. Böylece bu taç kapılar -tarihi işlevlerinden farklı olarak- kubbeyi ortalayan simetri öğeleri olmuşlardır.

Değişik yükseklikteki dikdörtgen planlı prizmatik kitlelerin kompozisyonu ve kullanılan mimari öğeler, örneğin saçak kornişlerinin üstündeki parapet kuşağı, yandaki kitlelere girişteki çift kollu dairesel merdivenler, camlı giriş sundurmaları vb daha çok sivil mimariden devşirilmiş tasarım kalıplarına yakındır. Caminin saraya bağlı oluşunun ve imparatorluk protokolünün önde gelişinin anlatımı olarak görülebilecek biçimlerdir.

Cami, bu kitlenin üstünde yalnızca yüksek kasnağı ve küçük kubbesi ile belirir. Üzerine on altı pencere açılmış çokgen kasnak, içine neogotik pencerelerin yerleştiği ve bir silme takımının belirlediği çerçevelerden oluşmuştur. Bir mukarnas dizisi ve üstündeki parapet, kasnağın kornişini biçimlendirir.

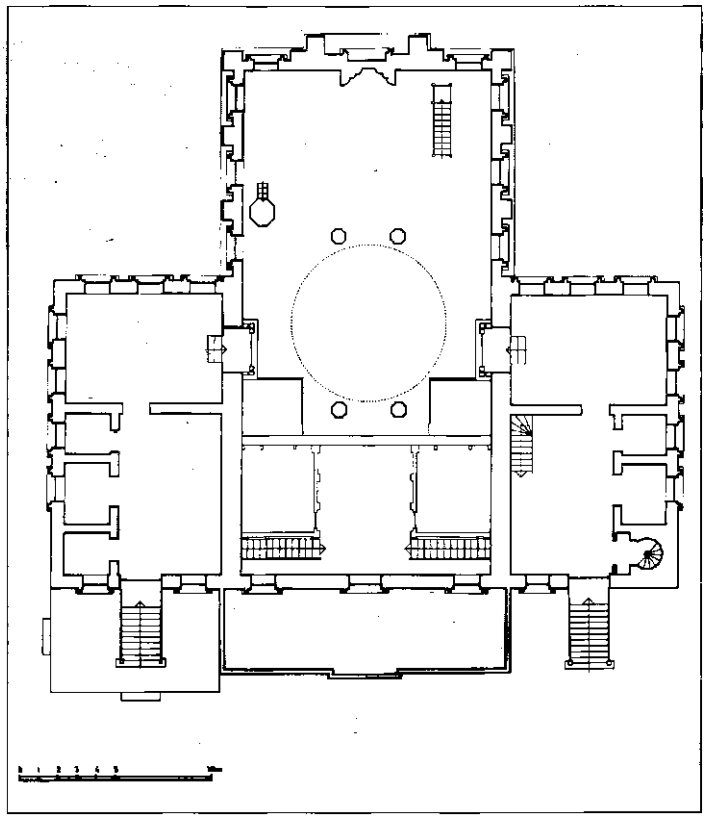
Ana kitlenin cepheleri kuzey ve güneyde üç, doğu ve batıda yedi açıklıktan oluşan bir çerçeveleme sistemi içinde düzenlenmiştir. Bu çerçeveler, zengin silme takımları ve profillerin oluşturduğu düşey oranlı dikdörtgenlerdir. Üstlerinde de ensiz yatay dikdörtgen çerçevelerden oluşan bir bant dolaşır. Çerçevelerden her birinin içinde üçlü dilimleri olan neogotik üslupta pencereler vardır. Cephe, üstte düzgün üç sıra mukarnastan oluşan bir korniş ve üstündeki parapetle bitirilmiştir.

Caminin kuzey cephesi, Yıldız albümlerindeki eski fotoğraflarına göre önemli ölçüde değişmiştir. Cephenin ortasındaki küçük giriş bölümü, özgün durumunda camekân benzeri büyük ve geniş pencerelerle çevriliydi, iki yan giriş ise çift kollu dairesel merdivenlerden sonra sahanlıkta yine canlı bir sundurma ile örtülmüştü. Halen düz bir merdiven vardır ve canlı sundurma bulunmamaktadır.

Minare, batı kitlesinin içinden yükselir, gövdesi tepeye kadar yivlidir. Şerefesine bir mukarnas dolguyla geçilir.

Caminin içinde, girişten ve son cemaat yeri benzeri bir ara mekândan sonra dikdörtgen planlı bir harim kısmı yer almaktadır. Kitle içinde ortalanmış olan kubbe, iç mekânda geleneksel olarak alışılmış olandan farklı bir biçimde mihraptan oldukça uzakta ve girişe yakın kesimdedir. Örtü, kubbenin iki yanında düz tavan olarak devam eder. Kubbenin gelenek dışı yerleştirimi ve mihraptan uzak oluşu, iç mekânda şaşırtıcı bir etki yapar ama yapının bütünündeki saray imgesi bağlamında hükümdarlık kavramını öne çıkaran bir yerleşim olarak algılanmaya açılır. Koyu mavi renkte zemin üzerine altın varakla işlenmiş yıldızlardan oluşan kubbe bezemesi bu kavramı pekiştirir.

Kubbe, iki yanında, kuzey ve güneyine yerleştirilmiş birer çift yüksek kolonla desteklenmiştir. Bunlar, aslında taşıyıcı işlevi olmayan veya sınırlı olan, dekoratif kolonlardır. Yüksek ayaklıklar üzerinde sekiz köşeli kolonlar, üstte başlık kesiminde in-

Yıldız Camii'nin üst kat planı. *Selçuk Batur*

Sébah & Joaillier'in bir fotoğrafında Yıldız Camii.
Eser Tutel koleksiyonu

ce bir mukarnaslı tabla ile bitirildikten sonra bir üst parça eklenerek daha da yükseltilmiştir. Sonunda uzun bir tabla-kiriş bu kolon çiftini bağlayarak kubbe eteğine düz bir doğru parçası olarak yerleşir. Kolonlar, dilimli bir kemerle birbirine bağlanır. Yükseltilmiş kolon ve dilimli kemer, oryantalist mimarinin(->) çok sevilen Elhamra imgesine referans veren motiflerdir. Burada ayrıca narin yapılarıyla kubbeye âdeta ağırlıksız bir görünüm kazandırırlar.

Caminin içi, aslında camilerde benzerine rastlanmayan bir zenginlik ve özenle bezenmiştir. Kubbenin mavi üzerine yıldızlardan oluşan bezemesi mihrap önündeki tavana da işlenmiştir. Tavan, bu bezemeden sonra yine altın varakla işlenmiş profiller, mukarnas ve yazı şeritlerinden oluşan çerçevelerle kuşatılmıştır.

Harim duvarları, üzerinde yazı şeridi olan bir bant ile veya geniş bir kat korniş ile yatay olarak bölünmüş, çift sıralı neogotik pencereler, alçıdan oymalı dilimler ve son derece zengin örgülü demir parmaklıklarla işlenmiştir. Üst pencere dizisinin aralarına daire biçimli ve içleri hat ile bezeli madalyonlar yerleştirilmiştir. Alt pencerelerin aralarmda tanınmış hattatların yapıtlarından oluşan levhalar vardır.

Ancak caminin asıl görkemli bezemesi hünkâr köşkünün bulunduğu iki katlı kuzey kanadında görülmektedir. Köşkün II. Abdülhamid için ayrılmış üst katı, altın varak ile çok renkli ve üst düzeyde bir oryantalist bezemenin alabildiğine zenginleştirdiği bir saray atmosferi yansıtır. İşlenmemiş tek bir noktanın bırakılmadığı bu mahfilin hacimleri, doğrudan harim mekânına ve tam kubbe altına açılır. Köşkün harime açılan yan odaları ise üç basamakla çıkılan küçük bir sahanlık ve kafesli bir pencere düzeneği içinde harim kısmına bakar. Bu kafeslerin çok özel olan işlemelerinin padişahın elinden çıktığı söylenmektedir.

Selamlık törenlerine görkemli bir dekor oluşturan Yıldız (Hamidiye) Camii, çok çeşitli düzeylerde okumalara ve anlamlandırmalara açık ve 19- yy'm sonu ve II. Abdülhamid dönemi mimarlığı için önemli tanıklıklar veren bir yapıttır.

Bibi. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst., 1986, s. 464; S. Batur, "Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine". *Anadolu Sanatı Araştırmaları,* II, (1970), s. 102-103; Öz, *İstanbul Camileri,* II, **29.**

SELÇUK BATUR

YILDIZ ÇİNİ FABRİKASI

Yıldız Sarayı'nınC-») bahçesinde, 1895'te üretime başlayan fabrika.

Mimari tasarımı, Raimondo d'Aronco(->) tarafmdan yapılmıştır. Kuruluşundan itibaren Türk çini ve porselen sanayiinin ve sanatının gelişimine katkıda bulunmuş olan fabrikanın ilk ismi 'Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu"dur.

Çin'de geleneksel bir prestij endüstrisi olan porselen yapımının Avrupa'da yeni teknolojiler ve özellikle saraylar desteğinde olağanüstü hızla geliştiği yıllarda, bu fabrikanın Yıldız Sarayı bahçesinde kurulmuş olması, Batı'daki sanayi devriminin Türkiye'yi etkilemeye başlamasının önemli bir sonucudur. Gerçekte porselen üretimi, 1890'lı yılların sanayi ortamı içinde, teknik açıdan pek çok zorluklarla doluydu ve hattâ o günler bir tür ağır sanayi olarak kabul edilmekteydi. Doğu'dan gelen bu soylu malzemenin, Batı'da öncelikle saraylar içinde büyük bir titizlikle korunarak üretilmesi çok doğal kabul ediliyordu.

Yıldız Çini Fabrikası'mn ilk yıllarındaki amacının, öncelikle saray ve çevresinin çini ve porselen ihtiyacını karşılamak olduğu düşünülmüş olmakla birlikte zaman içindeki gelişmelere ve etkinliğine bakılınca sonucun hiç de öyle olmadığı görülür.

Yıldız Çini Fabrikası'mn kuruluşu, Türk sanatında ve endüstrisinde "Batı'ya açılma" yıllarına rastlar. Böylelikle bu saray endüstrisi, o gün için çok önemli olan yeni ve ileri teknoloji desteğiyle, gerek Sanayi-i Nefise MektebiO), gerekse geniş bir sanatçı çevresi ile çok yakın ilişkiler içinde bulunmuştur. Fabrikada Türk sanatının değişiminin başladığı yıllarda izi ve etkinliği bulunan ünlü Türk ve yabancı sanatçılar çalışmıştır. Öte yandan 19. yy'm ünlü Avrupa porselen fabrikalarının, özellikle de Fransız fabrikalarının pek çok ürünü Türkiye'ye getirilmekteydi. Bu yönde İstanbul oldukça önemli bir pazardı. Yıldız Fahrikası, ünlü Fransız "Sevres" porselen fabrikasının desteğiyle kurulmuştur. Fabrikanın ilk müdürü bir Fransızdı ve "Sevres" fabrikasından gelen teknoloji, kalıplar, malzeme ve ustalarm da katılımıyla 1895'te çalışmaya başlamıştır.

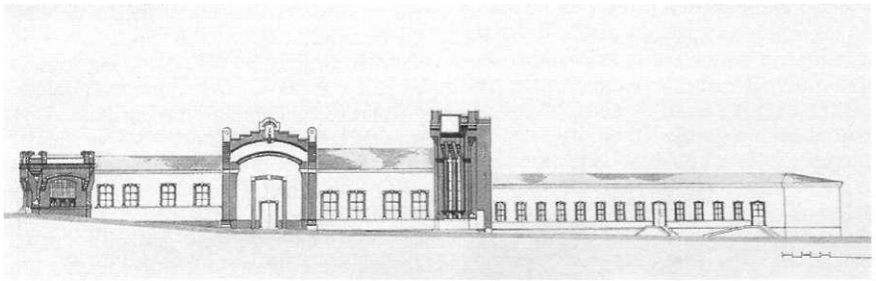
Yıldız Çini Fabrikası'mn, bugün müzelerde ve özel koleksiyonlarda yer alan ilk porselenleri, çeşitli boylarda vazolar, duvar tabakları, fincan takımları gibi çok özenli eserlerdir. Bu eserleri hazırlayan yabancı sanatçılar yanında, pek çok Türk ressam ile, gerek Sanayi-i Nefise Mektebi'nde, gerekse Avrupa'daki fabrikalarda eğitilen kişiler bulunmaktaydı. Mesela, ressam Halid Naci 1894'te Fransa'da Sevres fabrikasında eğitim görmüştür.

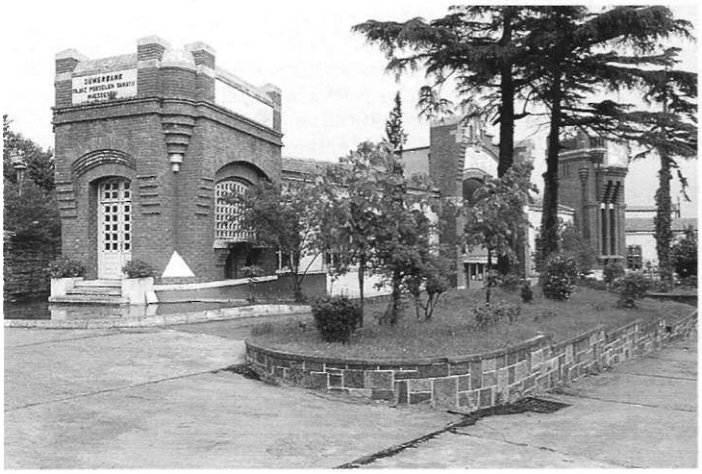
Fabrika 1908'e kadar düzenli olarak çalışmasını sürdürmüş, ancak 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle bu çalışmalar yavaşlamış ve "Müze-i Hümayuri'a bağlı olarak çalıştırılma düşüncesi ortaya atılmıştır. Aynı tarihte çiniciliği geliştirme ve çinicilik okulu kurma çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir.

Ancak, böyle önemli bir fabrikanın kapalı olarak durması, memleket için bir kayıp olarak görülmüş, hangi kuruma bağlanması gerektiği araştırılmıştır. Sonuçta çini üretimi bir güzel sanat olarak görülerek Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne bağlanması düşünülmüştür. O tarihte müze müdürü olan Osman Hamdi Bey'in(~») de ilgisi ile bu düşünce gerçekleşeceği sırada kendisi 1910'da ölünce, bu sefer de Halil Edhem Eldem(->) müze müdürü olarak çalışmaları yürütmüştür.

Fabrika İ911'de yeniden çalışmaya başlamış, 1912'de Sanayi-i Nefise Mektebi hocası ressam Adil Bey'in fabrika müdürlüğünden istifası ile 1912'de Mesrur İzzet Bey müdür olmuştur. Bu yıllar, Yıldız Fabrakası'nm "yerli kaolin" araştırma yıllarıdır. Fabrika 1914'te I. Dünya Savaşı nedeniyle kapanmış ama porselen telgraf fincanlarının üretilmesi için yeniden açılmıştır. 1916'da İsa Behzat Bey müdür olmuş, 1920'de ise yeniden kapanmıştır.

İlk kurulduğu yıldan o tarihe kadar geçen süre içinde Yıldız Fabrikası'mn özenli ürünlerini yaratmış olan ünlü imzalar şunlardır: Osman Nuri Paşa, Mesrur İzzet, Şeker Ahmed Paşa, İsa Behzat Bey, Halid

Yıldız Çini Fabrikası'nın d'Aronco'ya ait bir çizimi (üstte) ve Yıldız Çini Fabrikası'ndan bir görünüm. *Afife Batur (üst), Erkin Emiroğlu*

Naci, Hüseyin Zekai Paşa, Ömer Adil Bey, Mustafa Vasfi Paşa, Hoca Ali Rıza: yabancı ressamlar ise Et. Narcice, A. Nicot, Wilfred de Sain. U. Avergne, J. Delia Tulla. F. Zonaro, Tharet, M. Ernest Manbori. Ayrıca yıldız işlerinde, kim olduğu tam olarak bilinmeyen çok sayıda sanatçı imzası bulunmaktadır.

Uzun yıllar kapalı kalmış olan Yıldız Fabrikası 1936-1938 arasında Milli Emlak İdaresi tarafından tasfiye edilmiş, hattâ fabrikadan artakalan demirbaş eşya ve porselen kalıpları müzayede ile satılmıştır. 1957'de yeniden açılması için girişimler başlatılmış, fabrika 1959'da Sümerbank'a devredilmiş ve ismi Sümerbank Yıldız Porselen Sanayii Müessesesi olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl, yeni üretim programı için gerekli olan yeni yapıların temeli atılmış, 1960'ta yeni teknoloji için üretim makineleri ve elektrikli fırınların montajına başlanmış, 1961'de işletme denemesi yapılmış, 1962'de ismi Yıldız Çini ve Porselen Sanayii Müessesesi olarak değiştirilmiş, yeniden üretime başlanmış ve günümüze kadar gelmesi sağlanmıştır.

Yıldız Çini Fabrikası'nda üretilen Hoca Ali Rıza desenli bir çorba kasesi. *Erkin Emiroğlu*

Yıldız Çini Fabrikası'nın ilk yıllarında üretilmiş bulunan çok özenli porselen eserlerin bir kısmı bugün Topkapı Sarayı Müzesinde ve özellikle de çok geniş bir koleksiyon ise TBMM Milli Saraylar Dairesi Başkanlığıma bağlı saraylarda bulunmaktadır.

Bibi. N. Bayraktar, "Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki İstanbul Manzaralı Yıldız Porselenleri", *Sanat Dünyamız,* S. 15 (1979); ay, "Kadın Tasvirli Yıldız Porselenleri", *ae,* S. 23 (1981); ay, "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki Bir Albüm ve Yıldız Porselenleri", *ae,* S. 28 (1983): F. Kırımlı, "İstanbul Çiniciliği", *STY,* S. IX-X (1981); Ö. Küçükerman, *Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi: Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası,* İst., 1987; ay, "Kendisi Küçük, Türk Sanatı Katkısı Büyük Kuruluş: Yıldız Sarayı'ndaki Çini Fabrikası", *Antik-Dekor* S. 6 (1990).

ÖNDER KÜÇÜKERMAN

YILDIZ DEDE TEKKESİ

Eminönü İlçesi'nde, Bahçekapı'da, Hobyar Mahallesi'nde, Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi üzerinde, İstanbul Ticaret Borsası (Hamidiye Medresesi) yakınında yer almaktadır.

Tekkeye adım vermiş olan "Yıldız Dede" ya da "Yıldız Baba" lakabı ile tanınan Necmeddin Dede, İstanbul'un fethinde bulunmuş velilerdendir. Fetihten sonra tekkenin bitişiğindeki Yıldız Hamamı'nın yerinde bulunan bir kilise "şükrâne" olmak üzere kendisine temlik edilmiş, o da kilisenin yerine II. Mehmecl'in (Fatih) vakfına ilhak olunan ve kendi ismi ile anılan hamamı inşa ettirmiş, vefatından sonra da bu hamamın külhanına defnedilmiştir.

III. Ahmed döneminin (1703-1730) sonlarında, Halvetîliğin Ramazanı kolundan Sinoplu Şeyh Seyyid Mustafa Dede (ö. 1752-53), hamamın o zamanki sahibi Kemankeş Mehmed Ağa'nm izni ile Yıldız Dede'nin kabri yanında ikamet ederken, I. Mahmud'dan, cülusu sırasında (1730) söz konusu kabrin ihyası için ricada bulunmuş, sultan da kabrin bitişiğindeki evi istimlak ettirmiş, tekkeyi bina ettirmiş ve meşihatını Mustafa Dedeye vermiştir. Tekkenin bu ilk yapısı, mescit-türbe ve iki hücreden oluşmaktaydı. Mimarının Kayserili Mehmed Ağa (ö. 1742) olduğu anlaşılmaktadır. "Necmeddin Dede Tekkesi" olarak da adlandırılan bu tesisin 1189/1775-76'da I. Abdülhamid tarafından ikinci kere ihya edilmiş olduğunu cümle kapısı üzerindeki kitabeden anlıyoruz. Günümüzde kısmen ayakta kalan son yapı ise mimari özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla, geçen yüzyılın son çeyreğine aittir.

1925'ten sonra son şeyhi Seyyid Mehmed Nuri Efendi tekkenin hareminde ikamet etmiş, ancak metruk kalan tevhidhane. türbe ve selamlık bölümleri zamanla harap olarak ortadan kalkmıştır. Halen harem son şeyhin aile efradınca mesken olarak kullanılmakta, dükkânlar da özgün kullanımlarını sürdürmektedirler.

Ayin günü pazar olan ve bu yüzden "Pazar Tekkesi" olarak da anılan tekkenin ilk şeyhi Sinoplu Mustafa Dede, dönemin ileri gelen Halvetî-Ramazanî şeyhlerinden, Üsküdar-Toygartepesi'ndeki Selamı Ali Efendi Tekkesi'nin(->) ikinci postnişini Şeyh Ali Alâeddin Köstendilî'nin (ö. 1730) halifesidir. Kendisinden sonra posta oğlu Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1776) ile torunu Seyyid Ömer Efendi (ö. 1794) geçmiş, daha sonra meşihat Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'ye (ö. 1816), Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Nuri Efendi'ye (ö. 1864), Mustafa Efendi'nin diğer oğlu Şeyh Seyyid Ahmed Şakir Efendi'ye (ö. 1875), M. Nuri Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'ye ve tekkenin son postnişini olan ve aynı aileye mensup bulunan Şeyh Seyyid Mehmed Nuri Efendi'ye intikal etmiştir. Başlangıçta Halvetîliğin Ramazanı koluna bağlı olan Yıldız Dede Tekkesi, faaliyete geçmesinden kısa bir müddet sonra aynı tarikatın Cerrahî koluna intikal etmiştir. Bu değişikliğin sebebi ilk postnişin Sinoplu Mustafa Dede'nin Cerrahîliğin kurucusu Nureddin Cerrahî (ö. 1721) ile "pirdaş" olması ile anlam kazanmaktadır.

Yıldız Dede Tekkesi her zaman için İstanbul'un yoğun bir ticaret bölgesi olan Bahçekapı'da bulunmaktadır. Geçen yüzyılın ortalarından itibaren, geleneksel Osmanlı ticaret yapıları, yerlerini Batı üslubunda çok katlı işhanlarına terk etmiş ve tekke bu binaların arasında sıkışıp kalmıştır. Tekkenin arsası batıda Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi, güney ve kuzeyde üzerlerinde işhanlarmm bulunduğu parseller ile çevrilidir. Doğuda ise tarihi ile oldu-

ğu gibi mimarisi ile de bağlı olduğu Yıldız Dede Hamamı'na bitişiktir. Yekpare bir kitle halinde olan tekke binası arsanın tamamını işgal etmektedir. Bu kitle içinde bölümler şöyle dağılmışlardır: Batıda cadde üzerinde, zemin katta giriş, mutfak ve iki dükkân, üst katta harem bulunmakta, bunların arkasında kısmen ince uzun bir avlu ile ayrılmış olarak tevhidhane ile selamlık, en arkada ise Yıldız Dede Hamamı'na bitişik olarak türbe yer almaktadır.

Türbe dışında iki katlı olan binanın boyutları 17x10 m'dir. Duvarları Batı normunda tuğlalar ile örülmüştür. Günümüzde mevcut olmayan bazı iç duvarların da ahşap iskeletli ve bağdadi sıvalı oldukları tahmin edilebilir. Tekkenin yegâne girişi olan cümle kapısı, batıda Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi üzerindedir. Kesme küfeki taşından sövelerle çerçevelenmiş olan dikdörtgen açıklıklı kapının üstünde, arkadaki taşlığı aydınlatan bir tepe penceresi, bunun da üstünde tekkenin birinci ve ikinci ihyasına ait iki adet kitabe levhası alt alta yer almaktadır. Her ikisi de istifli sülüs ile kabartma olarak yazılmıştır.

Cümle kapısından "L" planlı bir taşlığa girilmektedir. "L"nin caddeye dik olan kanadında üst kattaki hareme çıkan tek kollu bir ahşap merdiven yer alır. Bu kanadın sonunda, cümle kapısı ile aynı eksende olan büyük bir kapı, tevhidhane ile taşlık arasında bulunan avluya açılmaktadır. "L"nin sağa doğru uzanan kanadında ise yine aynı avluya açılan ufak bir kapı ile mutfak ve bununla bağlantılı olan kahve ocağına geçit veren kapılar görülmektedir. Taşlığın mutfak ile iç içe olan bu kesiminde icabında yere hasırlar serilerek yemek yenildiği, başka bir deyimle burasının taamhane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Doğu duvarında kemerli büyük bir ocağa sahip olan mutfağın yegâne ışık kaynağı avluya açılan penceresidir. Taşlık ile bu mutfağın batısında cadde üzerinde tekkeye ait olan iki adet dükkân sıralanmaktadır. Bunların doğrudan tekkenin içine geçit veren kapıları yoktur. Tekkenin son yapısı ile beraber tasarlanmış olan bu dükkânlar, çevredeki yoğun ticaret hayatının, bir tarikat yapısının mimari programım etkilemesi açısından dikkat çekicidir.

Taşlığın arkasında bulunan avlunun boyutları yaklaşık 1x6 m'dir. Bir avludan ziyade aydınlatma-havalandırma boşluğu niteliğinde olan, asgari ölçülere sahip bu açıklık, etrafı yüksek binalar ile kuşatılmış bulunan, oldukça sınırlı bir arsa üzerinde yer alan tekkenin mutfağı ile tevhidhanesine ışık ve hava sağlamak arzusundan doğmuştur.

Avlunun doğusunda yaklaşık 6x3,5 m boyutlarındaki tevhidhane yer almaktaydı. Tamamen ortadan kalkmış olan bu bölümde batı duvarının ahşap olduğu ve bu duvarda avluya açılan bir kapı ile bir pencerenin yer aldıkları anlaşılmaktadır. Komşu hana bitişik olan kuzey duvarı sağırdır. Güney yönünde, üst kata çıkan tek kollu bir ahşap merdiven ile tekkenin güneydoğu köşesini teşkil eden ve selamlık bölümü olduğu tahmin edilebilen üst üste iki

oda yer almaktadır. Bunlardan zemindeki meydan odası, üstteki ise şeyh odası olsa gerektir.

Tevhidhanenin güney yönünde yer alan ve bütünüyle yıkılmış olan türbe bölümünün asli durumu tam olarak bilinmemektedir. Birçok tekkede görüldüğü üzere, burada da tevhidhane ile türbenin, arada duvar olmaksızın tam bir bütünlük içinde ele alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda ortada tek başına mihrap yer almakta, bunun yanlarında da sandukaları ayin sahasından ayıran ahşap korkuluklar uzanmaktaydı, ikinci ihtimal ise, tevhidhane ile türbenin, üzerinde bir kapının ve pencerelerin yer aldığı ahşap bir duvarla ayrılmış olmasıdır. Her iki şıkta da ibadet bölümü ile türbe arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bu arada tevhidhanenin iki, türbenin ise tek katlı olduklarını düşünülürse, güney yönünde tevhidhaneyi aydınlatan tepe pencerelerinin var olduğu tahmin edebilebilir. Türbede dört kabir yeri görülüyor. Yıldız Dede'nin kabri solda, ortadadır.

Aslında Yıldız Hamamının külhanında yer alan türbe halen kuzey ve doğu yönlerinde bu hamama bitişiktir. Son zamanlara kadar hamam ile türbe arasında, halen iptal edilmiş olan bir kapının var olduğu bilinmektedir. Muhtemelen, bu kapı hamamda bulunan ve Yıldız Dede'nin duasına mazhar olduğuna inanılan kurnada çeşitli hastalıklarından kurtulmak ve birtakım dileklerinin kabulü için yıkanan kişilerin tekkeye girmeksizin türbeyi ziyaret edebilmeleri için düşünülmüştür.

Giriş taşlığının, mutfağın ve dükkânların üstünde yer alan haremin ortasında bir sofa yer almakta, bu sofanın doğusunda ve batısında odalar sıralanmaktadır. Bunlardan doğuda olanlar avluya ve tevhidhanenin çatısına, batıda olanlar ise caddeye bakmaktadır. Cadde üzerinde bulunan üç odanın basık kemerli ikişer penceresi vardır.

Yapının yegâne cephesi, cadde üzerindeki kuzey cephesidir. İki katlı cephe ortadan yatay bir silme ile ikiye bölünmüştür. Altta solda kitabeleri ile cümle kapısı, sağda ise çeşitli ilan levhaları ile donatılmış dükkânlar yer alıyor. Silmenin üstünde haremin odalarına ait altı adet basık kemerli pencere sıralanmaktadır. Kemerlerde, renklendirilmiş çimento sıva ile alternatif olarak kırmızı ve beyaz örgü taşları görüntüsü yaratılmıştır. Yine aynı teknikle pencerelerin altında dikdörtgenler içinde kırmızı renkte tablalar işlenmiştir. Pencerelerin aralarında ve ayrıca cephenin iki ucunda, kemerlerin üzengi hizasında yedi adet daire içinde beş kollu birer yıldız, çimento sıva ile kabartma olarak işlenmiştir. Bu dairelerin altında ise yine kabartma olarak, aşağıya doğru gittikçe ufalan üçer adet lale motifi göze çarpmaktadır. Binanın yegâne kayda değer süsleme öğeleri olan kabartmalarda yer alan beş kollu yıldız motiflerinin Yıldız Dede'yi sembolize etmelerinin yanısıra beş rakamıyla ilişkili birtakım tasavvufi sembolleri de ifade etmeleri ihtimal dahilindedir.

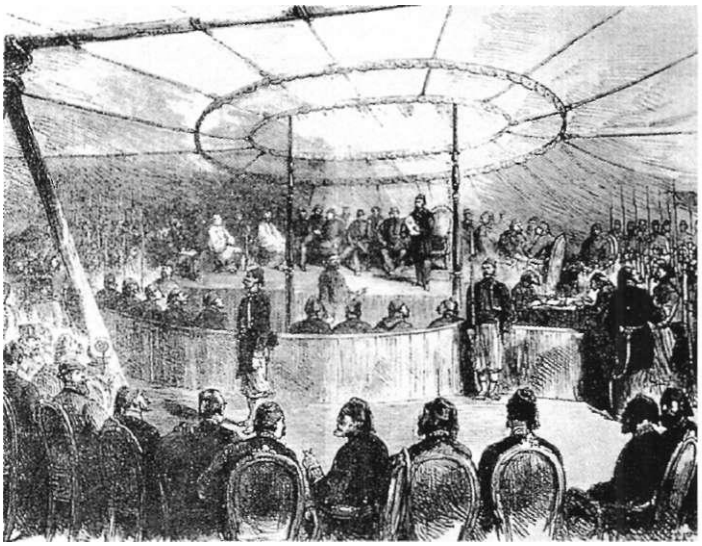
Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 225-226; Kut, *Dergehname,* 236, no. 106; Çetin, *Tekkeler,* 584; Aynur, *Saliha Sultan,* 39, no. 209; *Âsitâne,* 7; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* I, 114-115, no. 167; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 12; *Ihsaiyat II,* 20; Vassaf, *Sefine,* V, 274; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 67; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 156; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 157-158; Ayverdi, *Fatih IV,* 611; M. O. Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar,* ist., 1979, s. 125; Ş. Yola. *Schejch Mehmed Nureddin Cerrahi und sein Orden* (1721-1925), Berlin, 1982, s. 94; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 55.

M. BAHA TANMAN

YILDIZ MAHKEMESİ

1881'de Yıldız Sarayı bahçesindeki Çadır Köşkü'ndeO) eski sadrazam Midhat Paşa, Damat Nuri Paşa ve Mahmud Celaleddin paşalar ile bunlarla işbirliği yaptıkları ileri sürülenlerin, Abdülaziz'i(->) öldürttükleri iddiasıyla yargılanmalarıdır. Bu, Osmanlı tarihinde ilk kez, bir sadrazamın yargı kurulu önüne çıkarılmasıdır.

Bir ihtilal sonucu tahta çıkan II. Abdülhamid(-0, amcası Abdülaziz'in ve ağabeyi V. Murad'ın(-0 tahttan indirilmelerinde ve kendisinin padişah oluşunda birinci derecede etkili olan Midhat Paşa'dan çekinmekte, kendisinin de önceki iki padişah gibi tahttan indirileceğinden kaygılanmaktaydı. Mütercim Rüşdî Paşa'dan sonra 19 Aralık 1876'da sadrazamlığa atadığı Midhat Paşa'nın I. Meşrutiyetin ilanı ile kendisini çok güçlü hissetmesi, Meclis-i Mebusan'ı padişahtan daha yetkili gördüğünü

Yıldız Mahkemesi'ni betimleyen ve 16 Temmuz 1881 tarihli *Illustration*'da yer alan bir çizim. Ç. Gülersoy, *Yıldız Parkı ve Malta Köşkü*, İst., 1979

açıklaması, Asakir-i Milliye kurma girişimi, halk arasında ise Midhat Paşamın diktatör olacağı dedikodusunun yaygınlaşması, II. Abdülhamid'i büsbütün kuşkulandırdı. Bu nedenle 5 Şubat 1877'de Midhat Paşa'yı azledip yurtdışına sürgüne gönderdi.

Midhat Paşa'nın ülke dışında olduğu aylarda İstanbul'da lehinde ve aleyhinde odaklar oluştu. Bunlardan çekinen II. Abdülhamid, Midhat Paşa'yı önce Suriye valiliğine, oradan da Aydın valiliğine atadı. Midhat Paşa bu son görevini sürdürürken İstanbul'daki karşıtları padişahın da desteği ve teşviki ile Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü yolunda bir iddia ortaya attılar. Mütercim Rüşdî Paşa ile Midhat Paşa'nın da bu cinayete önayak oldukları ileri sürüldü. Bu kampanyayı başlatanlar arasında Mahmud Nedim Paşa, Cevdet Paşa, Nusret Paşa, İstanbul Şehremini Mazhar Paşa(-») da vardı. Dostlan ve yakınları Midhat Paşa'ya haber gönderip Avrupa'ya kaçmasını önerdilerse de o buna yanaşmadı.

Sadrazam Said Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükelâ toplantısında Midhat ve Mütercim Rüşdî paşaların sorguya çekilmeleri, Midhat Paşa'nın Aydın valiliğinden azli kararlaştırıldı.

Aydın vali vekilliğine atanan Hilmi Paşa'nın, İzmir'de bir baskınla ve konağını bir tabur askerle kuşattırmak suretiyle Midhat Paşa'yı tutuklama girişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve 18 Mayıs 1881 gecesi Midhat Paşa, konağına bitişik Fransız Konsolosluğu'na sığındı. İstanbul Vapuru ile İzmir'e gelen Adliye Nazın Cevdet Paşa, yönetim adına güvence vererek Midhat Paşa'yı teslim aldılar. İlk sorgulama vapurla İstanbul'a dönüş sırasında, Müddeiumumi Latif Bey tarafından yapıldı. Vapurda, V. Murad'a mabeyincilik yapmış olan Seyyid ve Edhem beylerle yüzleştirilen Midhat Paşa iddiaları reddetti. Manisa'daki çiftliğine çekilmiş bulunan Mütercim Rüşdî Paşa ise hastalığı sebebiyle İstanbul'a getirilemedi. İzmir'deki sorgusundan sonra yargılanmaktan kurtuldu.

23 Mayıs 1881 günü akşamı İstanbul'a getirilen Midhat Paşa tutuklanarak Yıldız Sarayı Çadır Köşkü'ne kapatıldı. O gün ve ertesi günlerde de diğer sanıklar tutuklanıp Çadır Köşkü'ne getirildiler. Burada oluşturulan mahkemenin başkanlığını Sürüri Efendi üstlendi. Yargı heyetinde Abdüllatif Bey ile kurenadan Ragıb Bey vardı.

Yıldız Mahkemesi'nde sorgulama ve yargılanmaları yapılanlar, sözde Abdülaziz'i öldüren Yozgatlı Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmed, Abdülaziz'in ikinci mabeyincisi Fahri Bey, olayı görenlerden Binbaşı Necib, Namıkpaşazade Binbaşı Ali, V. Murad'ın ikinci mabeyincisi Seyyid, yaver miralay İzzet Bey, bunları teşvik edenler olarak da Midhat, Damat Nuri ve Mahmud Celaleddin paşalardı. Eski şeyhülislam Hayrullah Efendi de bu olaya karışmış görülerek II. Abdülhamid tarafından daha önce şeyhülharemlikle Medine'ye gönderilmiş bulunuyordu.

Yıldız Mahkemesi yargılamaları 27 Haziran 1881'e değin bir aydan fazla sürdü ve sonradan yayımlanan hatıralara göre sanıklara türlü işkenceler yapıldı. Suçlamalara esas fezlekeler ile heyet-i ithamiye mazbatası ve İstanbul mahkeme-i istinaf müddeiumumiliğince hazırlanan ithamnamede. Abdülaziz'i Fer'iye Sarayı'nda, katiller Pehlivan Mustafa Çavuş, Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa'nın, mabeyinci Fahri Bey'in yardımı ile öldürdükleri, onları bu cürüme Mahmud Celaleddin Paşa ile Nuri Paşa'nın tehditle yönelttikleri, Mütercim Rüşdî Paşa ile Midhat Paşa'nın da bundan haberdar oldukları ileri sürülmekteydi. Midhat Paşa'nın ve öteki sanıkların tüm savunmaları, gösterdikleri kanıtlar dikkate alınmayarak 27 Haziran 1881'de Mahkeme-i Temyizin kararı açıklandı. Buna göre ikinci mabeyinci Seyyid Bey ile Miralay İzzet Bey onar yıl hapse, diğer bütün sanıklar idama mahkûm oldular. Heyet-i Vükelâ bu hükümlerin infazı konusunu görüştü. II. Abdülhamid'in talimatı üzerine de eski sadrazamlardan Saffet Paşa'nın başkanlığında toplanan Heyet-i Fevkalade'ye bütün nazırlar, eski sadrazamlar, müşir ve ferik rütbeli komutanlar katıldılar. Yine, padişahın isteği üzerine, katılanların her biri, mahkûmlara verilen cezalar konusuna ayrı ayrı görüşlerini ve kanaatlerini birer pusulaya yazdılar. Çoğunluk, hükümlerin infazından yana olduğu halde II. Abdülhamid, bir merhamet ve şefkat gösterisi ile azlık oyları benimsedi ve idamları ömür boyu kalebentliğe çevirdi. Mahkûmlar, 28 Temmuz 1881 günü akşamı İzzeddin Vapuru ile İstanbul'dan çıkarıldılar. Uzun bir yolculuktan sonra Cidde'ye, oradan da Taif Kalesi'ne götürüldüler. Bundan sonra Midhat Paşa ile yazgı arkadaşlarına "Taif mahkûmları" denilmiştir. Üç yıl süren işkenceli bir zindan yaşamından sonra 24 Nisan 1884'te Midhat Paşa ve yanındakiler katledildiler. Öldürülmeyen üç kişiden biri olan mabeyinci Fahri Bey, 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a döndü. Suçlamaların iftira olduğunu anlatan *İbretnümâ* adlı anıları sonradan yayımlanmıştır.

Yıldız Mahkemesi nedeniyle Abdülaziz'in ölümü de "İntihar mı etti, öldürüldü mü?" bilinmezliğine çekilmiş ve bu konudaki türlü savlar günümüze kadar sürmüştür. Said Paşa ve Kâmil Paşa, yayımlanan anılarında Yıldız Mahkemesi'ne yer verdikleri gibi, konu üzerinde bilimsel çalışmalar ve araştırmalar da yapılmıştır.

Bibi. inal, *Son Sadrazamlar,* II; M. Z. Pakalın. *Son Sadrazamlar ve Başvekilleri,* I, ist., 1941; I. H. Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar,* Ankara, 1987; ay, *Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları,* Ankara, 1985; ay, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* Ankara, 1967; Osman Nuri, *Abdülhamid-iSanı'veDevr-iSaltanatı,* I, İst., 1327; Kâmil Paşa, *Belgelerle Kâmil Paşa'nın Anıları,* İst.. 1991, s. 286 vd; Mabeyinci Fahri Bey, ***İbretnümâ,*** Ankara, 1968; Abdurrahman Şeref, *Musahabe-i Tarihiye-Tarih Söyleşileri,* İst., 1980, s. 157 vd; Karal, *Osmanlı Tarihi,* VIII, 504 vd; M. Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İA,* VII, 270 vd.

NECDET SAKAOĞLU

YILDIZ PARKI

Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki yamaçları kaplayan büyük koruluk.

Von Hammer, ilk Bizans kaynaklarında adı geçen ve erken Bizans şiirinde "Dafne" olarak övgüsü yapılan defne ormanlarının ve Pan'ın flütünü çaldığı yeşilliklerin, Boğaziçi topografyasında bu yöreler olduğunu tahmin eder.

Kıyıdaki yapıların ve arkasındaki bahçelerin Osmanlı döneminde tarih sahnesine tekrar çıkışı, belirgin olarak 1600'lü yılların başında olsa gerektir. O zamanlar Kazancıoğlu Bahçesi admı taşıyan bu şahıs malı toprak, padişah mülkleri arasına alınmış ve IV. Murad tarafından kızı Kaya Sultan'a verilmiştir.

Kaya Sultan'ın kocası Melek Ahmed Paşa'nın yakınlarından olan Evliya Çelebi, yapı hakkında, "Vâcib-üs-seyr bir yalıdır. Bunda fevkanî bir şadırvan vardır ki, dünyada öyle bir sanatlı fevvâre görülmemiştir" diyor.

Ama sahilsarayların ve arkadaki bahçenin yıldızı, asıl bir yüzyıl sonra, 18. yy'm ortasına doğru parlamaya başlar. III. Ahmed bu mülkünü, sevgili sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın kardeşi Mehmed

Paşa'ya ihsan etmiştir. Hünkârın ve vezirinin burada yaptıkları âlemler ünlüdür. Bu kıyıların Çırağan (veya Çerağan) adını alması, denizin bu mavi sahillerinde ve arkasındaki nefti yeşilliklerde, mehtaplı gecelerde düzenlenen masal eğlencelerinden ileri gelir (bak. çırağan eğlenceleri).

Yıldız Parkı'mn tarihinde, özellikle 18. yy'da yaşamış olan ve başta lale olmak üzere her türlü çiçeğin tarla halinde ışıklandırılmasına dayanan gece eğlencelerinde, yakın tarihlerdeki bir yakıştırma olan kaplumbağa sırtında mum olayının bir abartma olduğunu ve gerçeği yansıtmadığını belirtmek gerekir. 1920'lerde çıkmış ve daha sonra yaygın bir klişe haline gelmiş olan bu sırtı mumlu kaplumbağa dekoru yerine, Lale Devri'nin tam bir görgü tanığı olan Fransız soylusu Baron de Tott, uç noktasına varmış ve tam arınmış bir süsleme zevkine dayalı çırağan âlemlerinin bütün bölümlerini ayrıntıları ile anlatmıştır. Buna göre, bu bahçelerde başvurulan en zengin ışık oyunu, çiçek adalarına yerleştirilen kristal fenerlerle ve aynalarla yapılan iç aydınlatma ve renk yansıtmalarıydı. Renk öbekleri arasına kurulan dekor dükkânlarda, davetliler birbirlerine çiçek motifli pırlanta, elmas, yakut mücevherlerini armağan eder ve dört bir yandan yükselen müzikle kendilerinden geçerlerdi.

İstanbul'u gören yabancılar, şehrin bu doğal zenginliği ve "yaradılışındaki lüks" karşısında hayran kalıyorlardı. Eserini, âşık olduğu görünümlerin gravürleri ile donatan ince ruhlu İngiliz hanım yazar Miss Pardoe da, ahşap Çırağan Sarayı kadar, arkasında yükselen bu yamaçların bitki örtüsüne de bayılmıştır. Kitabında bulduğumuz değerli bir bilgi, Yıldız Parkı'mn o zamanlar yapay düzenlemelerle bozulmayıp doğal görünümünde bırakıldığı ve olduğu gibi korunduğudur. Miss Pardoe, denizden bakılınca servilerin, badem ağaçlarının, akasyalar ve ulu akçaağaçların yamaçları doldurduğunu yazar. Bu, henüz II. Abdülhamid'in yabancı bahçe mimarlarına Batı anlayışı içinde özel dikimler yaptırmamış olduğu, orijinal ormanlıktır.

19. yy'ın ikinci yarısında Abdülaziz döneminde Çırağan Sarayı'nı oluşturan eski ahşap yalılar ve yüzleri resimli yapılar söktürülmüş, bugün mevcut olan olağanüstü güzellikteki mermer saray 1862-1871 arasında yaptırılmış ve anacadde üstünde hâlâ duran taş ve mermer işlemeli masif köprü ile de, arkadaki koruluğa bağlanmıştır. Daha önceki dönemlerde de, kıyıdaki saraylardan arka bahçeye bir bağlantı ile geçildiğine kuşku yoktur. Abdülaziz döneminde "Mabeyin Bahçesi" adını alan, prensip olarak padişaha ve yakın çevresine mahsus olan koruluğa, belli zamanlarda ve hünkârın izni ile, harem halkı da çıkarılıyordu. Saray hekiminin kızı Şair Leyla Hanım, anılarında bugünleri pek güzel anlatır.

Uzun bir kış devresinden sonra tabiata çıkmalarına izin verilen kadınlar ve genç kızlar saraydan ayrılmadan önce, korunun bütün bahçıvanları, bekçileri, korucular uzaklaştırılır ve anacaddeye yüzleri cadde tarafının tersine dönük askerler dizdirmiş. Haremağaları, yolda karşılarına çıkabilecek son erkek görevlileri de vaktinde uyarmak ve uzaklaştırmak üzere, "Halvet! Halvet" diye seslenerek, hanımları grup grup köprüden arka bahçelere geçirirmiş. Köprünün vardığı terastan sonra üst bahçelere çıkan geniş bir mermer merdiven, hâlâ durur. Oradan çıkılıp ağaçlar altına dağılındığında, çayırlar, çimenler, meyveler arasında, zamanın nasıl akıp gittiğinin farkına varılmadan akşam yaklaşırken, o çağın deyimi ile "gün zevale dönmeden önce", ellerde buketler, sepetlerde yemişler, yarı keyif yarı hüzün duyguları içinde dönüş başlar, tekrar sarayın altın kafesine girdirmiş.

Abdülaziz, yaptırdığı Çırağan Sarayı'nda çok oturmadı. Yıldız Korusunun da uzun boylu tadını almadı. Kısa zaman sonra, bir akşamüstü kuşların çığlıklarından ürperti duyup Çırağan Sarayı'nı terk ederek Dolmabahçe'de devamlı oturmaya başlayınca, dantel gibi işli mermer Çırağan Sarayı ve zümrüt korusu boşaldı.

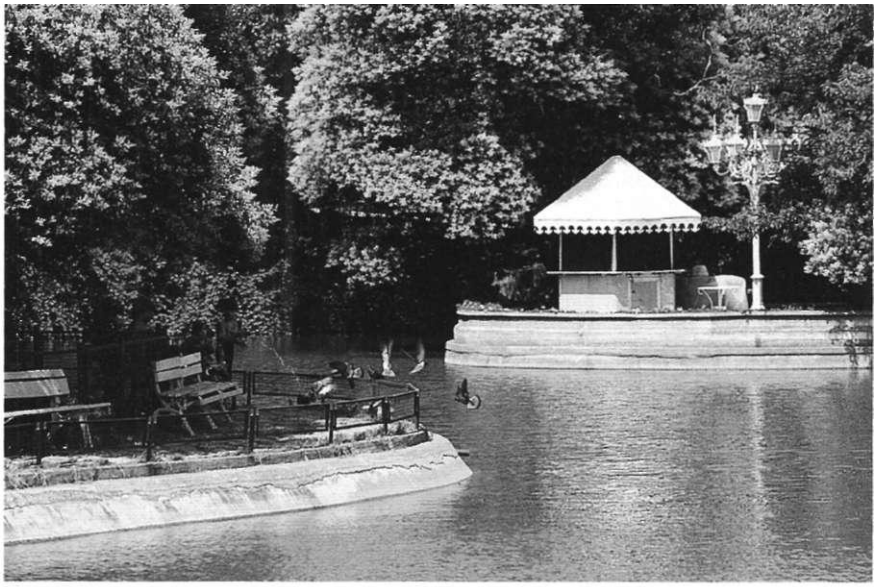
II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra, kendisine iki tahttan indirme olayını hatırlatıp duran Dolmabahçe'den ayrılıp Yıldız Sarayı'na yerleşince, bu çevreyi yeni köşkler ve pavyonlarla geliştirirken; deniz kenarındaki yoldan itibaren koruluğu, tepedeki yeni sarayına, Yıldız'a bağlattı. Çevredeki arsaları da katarak ormanı Ortaköy'e doğru genişletip büyüttü ve hem ağaçlamaya, hem de yerli ve yabancı kalabalık bir uzman, mimar, bahçıvan kadrosuna büyük paralar harcayarak, "koruluğun her metrekaresine altın döktü."

Abdülhamid, Yıldız tepelerinden Çırağan sahiline kadar uzanan bu geniş koruluğun sadece Yıldız tarafını kullanıyordu. Aradaki eski duvarın, yani Çırağan Sarayı'nm üst çevre sınırının altındaki, bugün "Yıldız Parkı" olan denize taraf koruluk, saray dilinde "kırlık" adını taşıyor ve sadece harem takımının belli günlerdeki gezileri için açılıyordu.

Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan, bu dış bahçelere cuma selamlıklarından sonra hareme verilen izinle hanım ve çocukların da gelebildiğini; sepetlerde getirilen helva ve yoğurt gibi soğuk piknik yemeklerinin yenmesinden sonra, çocukların Malta ve Çadır köşkleri çevresinde koşup oynayarak birkaç saat hoşça vakit geçirildiğini yazar.

Kendi sarayının önündeki üst iç bahçe kadar süslü olmasa da, Abdülhamid bu koruluğu baştan başa imar ve ihya etmiştir. Abdülhamid'in düşürülmesinden sonra, koruluk, kapılarını herkese kapatmış oldu. Şale Pavyonu 1925'te kısa bir süre bir İtalyan işletmeciye kumar oynatılan bir casino olarak kiraya verildiyse de, Atatürk'ün mü-

Yıldız Parkı'ndan iki görünüm.
Erkin Emiroğlu (sol), Bünyad Dinç

dahalesi ile bu yanlış ve tehlikeli kullanım kaldırıldı.

1930'larda, Yıldız Sarayı kompleksi üçe bölündü: Tepe kısmındaki yapılar, yani duvarın üst yanı Harp Akademisi'ne ayrıldı (1978'de akademinin çıkması ile bu bölüm Kültür Bakanlığı'na verilmiştir). Yine duvarın arkasında, kuzey yönünde yer alan Şale Köşkü Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bırakıldı. Duvarın deniz tarafındaki koruluk ve içindeki Çadır ve Malta köşkleri ise İstanbul Belediyesi'ne verildi. Bunu sağlayan anlaşma, 1940'ta Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar tarafından Maliye Bakanlığı ile imzalandı. Önce Çırağan Sarayımın arka bahçesi, sonra da 1877'den itibaren üst platoda genişletilmesine geçilen Yıldız Sarayı'nm dış koruluğu olan yeşillik, 1940'tan sonra Yıldız Parkı olarak adlandırıldı.

II. Dünya Savaşı sırasında ve onu izleyen ilk 10 yılda, İstanbul şehrinin nüfusu milyonu bulmuyordu ve Yıldız Parkı çevresindeki bütün semtlerde, evlerin çoğu kendi bahçelerine, yani yeşil bir dokuya sahipti. Bu yüzden, Yıldız Parkı halkm geniş bir rağbetine erişemedi. 1950'lerde nüfus artar ve belediye biraz daha mali imkâna kavuşurken, Yıldız Parkı'na da bir oranda el atıldı. Fakat geniş bir imar getirildiği söylenemez. Bu dönemde yapılabilen en ilgi çekici yenilik, bahçecilik uzmanı Lütfi Arif Kember'in Çırağan Sarayı arkasındaki sette her yıl düzenlediği zengin "yıldızçiçeği" sergileri olmuştur. 1960'lar ve 1970'Ierde ise koruluk bakımsızlıktan tam bir cangıla dönmüş ve birtakım "ziyaretçi" tipleri ile kötü bir şöhret kazanmıştı.

1979 başında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) ile genel bir sözleşme imzalayan İstanbul Belediyesi, Malta ve Çadır köşklerinin onarımı, döşemesi ve kullanımıyla beraber bütün parkın bakımını da TTOK'ye bırakmıştır. Kurum aradan geçen 15 yıl içinde, Abdülhamid'ten bu yana geniş bir imara alınamayarak çok bakımsızlaşmış olan 550 dönümlük geniş ağaçlığın yarısından fazla kısmım, tekrar içine girilir ve her yeri gezilir hale getirmiştir.

Bu dönemde uygulanan imar, parkta çimento ve asfalt malzemesi yerine parke taşı, Gebze ve Kandıra taşları ile, traverten kaplamaların kullanılması; anayollar dışındaki patikaların motorlu araç trafiğine kapatılması ve yürüyüş yolu haline getirilmesi; eski döküm fenerlerinin tekrar üretimi; ağaçların vahşi sarmaşıklardan kurtarılması; yeni fidan dikimleri; zeminlerin çim kaplanması; uygun setlere taş döşeli balkonların ve seyir noktalarının yapılması ve bunların stil banklarla donatımı; yokuş üstündeki göle ve Çadır Köşkü adasına tarihi tipte kır kahveleri yapımı; köşkler çevresinin yoğun çiçeklenmesinden oluşmuştur.

Aralık 1994'te, İstanbul Büyükşehir Belediyesi TTOK ile yapılmış anlaşmaları yeniden gözden geçirmiş ve TTOK'nin Yıldız Parkı'nda bulunan Çadır Köşkü ve Malta Köşkü'nün işletmeciliğini bırakması gündeme gelmiştir.

ÇELİK GÜLERSOY

YILDIZ SARAYI

Beşiktaş İlçesi'nde, sahilden başlayarak kuzeybatıya doğru yükselip sırt çizgisine kadar tüm yamacı kaplayan ve yaklaşık 500.000 m^2 yüzölçümü olan bir bahçe ve koruluk içine yerleşmiş saraylar, köşkler, yönetim, koruma, servis yapıları ve parklar bütünüdür. Dolmabahçe SarayıO) gibi tek bir tasarıma bağlı olarak değil uzun bir zaman dilimi içinde inşa edilmiş bir "imperial" komplekstir ve kronolojik olarak Osmanlı saray komplekslerinin sonuncusudur.

Yerleşmenin, İstanbul'un kentsel gelişme eğilimlerine paralel bir tarihi vardır. Beşiktaş'm(->) ve sahil şeridinin meskûn olmasına karşılık, sarayın arazisi İstanbul'un iskâna geç açılmış alanlarından biridir. Bizans döneminde de ormanlık olduğu bilinen bu alan, I. Süleyman (Kanuni) döneminden (1520-1566) başlayarak padişahlar için bir avlanma yeri olmuştu. Saray arazisi ile ne oranda örtüştüğü kesin olarak bilinmese de "Civan Kapucibaşı Bahçesi", "Kazancıoğlu Bahçesi" adını taşıyan Beşiktaş'ın bahçe ve korulukları büyük olasılıkla Yıldız Sarayı arazisini de içermekteydi. Bu bahçeler I. Ahmed döneminde (1603-I617) hadaik-i hassa (padişah bahçeleri) arasına katıldı.

Beşiktaş tepesindeki korulukta ilk olarak I. Ahmed küçük bir köşk yaptırmıştır. Bu ilk yapının mimari özellikleri ve mimarı bilinmemektedir. Sonraki yıllarda IV. Murad'ın da (hd 1623-1640) buraya gezmeye ve avlanmaya geldiği bilinmektedir.

Bu alan, 19. yy'm başına kadar sahilsaraylarm arka koruluğu olarak kalmış; bir müdahaleye uğramadan ormanlık niteliğini ve doğal bitki örtüsünü korumuştur. 19- yy'da ise İstanbul'un Boğaziçi'ne doğru yayılması sırasında giderek salt bir bahçe, koruluk ve padişah mesiresi olma durumundan çıkmıştır.

Bilinen ilk yapım. 19. yy'm başında, 1804-1805'te III. Selim'in (hd 1789-1807) annesi Mihrişah Valide Sultan için tepede yaptırdığı (bugün mevcut olmayan) kasırdır. Halen iç bahçede bulunan bir çeşme bü dönemden kalan tek parçadır. 1834'te II. Mahmud (hd 1808-1839) yine tepede yeni ve küçük bir köşk yaptırmış; muhtemelen "Yıldız" adı verilen bu köşkten sonra saray ve semt aynı adla anılır olmuştur. II. Mahmud, bu köşkü daha çok yeni kurulan modern ordunun (Asâkir-i Mansure-i Muhammediye) askerlerinin burada yapılmakta olan talimlerini izlemek için kullanmıştır.

Aslında bu erken dönem için bilinenler şimdilik sınırlıdır. Yalnızca Abdülmecid döneminde (1839-1861), annesi Bezmiâlem Valide Sultan için burada 1842'de Kasr-ı Dilküşa adı verilen yeni bir köşk daha inşa edildiği bilinmektedir.

Yıldız Sarayı'nm asıl gelişmesi 19- yy'm ikinci yarısında ve 20. yy'm başında ve özellikle II. Abdülhamid dönemindedir (1876-1909). Sarayın bu yıllarda edindiği yerleşme ve çevre düzenine, bahçelerine ve yapıların mimarisine ilişkin karakteristik çizgiler, bazı eklemelere, hattâ yangınlara karşın fazla değişmemiştir. Saray bu özelliği ile 19. yy sonu çevre ve mimarlık konseptleri açısından son derece önemli bir tanıklık olarak düşünülmelidir.

Yerleşme Özellikleri

Sahildeki Dolmabahçe Sarayı ve Çırağan Sarayı'mn(->) varlığı ve yeni oluşları burada büyük boyutlu saray yapımını gereksiz kılmış, buna karşılık köşk ve pavyon biçiminde küçük boyutlu yapılaşmayı teşvik etmiş olmalıdır. Bu tür yapılaşma, topografyayı ve bitki örtüsünü zorlamayan, tersine uyumu kolaylaştıran bir arazi kullanım biçimi olmuştur. Ayrıca, imparatorluğun son yıllarının ekonomik ve siyasi koşullarında yapım etkinliğinin fazla göze batmayan ve zamana yayılmış bir süreç olmasını da sağlamıştır. Sonunda Topkapı Sarayı'ndakini(->) anımsatan bir yerleşme ve yapım modeli ortaya çıkmıştır.

Zaman zaman yıkılan ve yananlar ve yeniden yapılanlar vb ile sayıları 100'e yaklaşan köşk, kasır ve diğer bina ve ekleri, Abdülaziz (hd 1861-1876) ve özellikle II. Abdülhamid dönemindeki satın almalarla iyice genişlemiş olan ve yüzölçümü yaklaşık 500.000 m^2 olan arazinin kuzeybatı kesiminde yoğunlaşmıştır. Geri kalan alanlar -özellikle Çırağan Sarayı'nm arkasına isabet eden vadi- park olarak bırakılmıştır. Arsanın kuzey kesiminde toplanmış olan yapılar, kuzey-güney doğrultusunu eksen alan ve art arda ve birbirine yakın diziler halinde arazinin eğim çizgilerini izleyen bir yerleşme düzeni göstermektedir. Yalnızca birkaç yapı bu doğrultuya dik olarak doğu-batı ekseni üzerinde inşa edilmiştir. Yapıların birbirleriyle ilişkisinde geometri ve aksiyalite gözetilmemiş, konumlandırmada ve özellikle ekleme ve bağlantılarda spontan davranılmıştır. Böylece yapılar arasında yer yer küçük piazzalarla genişleyen bir tür sokak dokusu ortaya çıkmıştır. Bu, eğim farklarından doğan setlemeler, yapıları birbirine bağlayan galerilerin alandaki tonozlu geçitler ve büyük yapılara eklenen pavyonların girinti ve çıkmalarıyla ve dar aralıklarla, teras ve loggialarla biçimlenen ortaçağcıl özellikli bir dokudur. Bu doku Yıldız Sarayı'nı, kendine özgü bir kentsel yerleşme olarak düşünmeye yönlendirmektedir. Yapıların birbirlerinden üslup ve biçim olarak farklı oluşları, işlevlerin çeşitliliği ve çokluğu; her işleve ayrı bina; hemen her kişi veya gruba ayrı bir köşk veya pavyon yapılmış olması, hattâ uygulanmayan demiryolu projesi buranın kendi döneminde de saraydan farklı bir "milieu" (ortam) olarak kavranıp yaşandığını sezdirmektedir.

Yıldız Sarayı'nm park kesimi, yapıları kadar ilgi çekici düzenleme ve tasarım özelliklerine sahiptir. Bilindiği kadarıyla park ve bahçelerin düzenlenmesine 1850'lerde başlanmış; bu iş için Almanya'dan çağrılan uzmanlardan yararlanılmıştır. 1850'de Stefel tarafından hazırlanan proje üzerinde önce Stefel, 1860'larda Schlerf ve 1862'den itibaren de Vienhild

çalışmışlardır. Schlerf ve Vienhild'in çalışması daha ziyade yeni ve değerli bitki ve ağaç türlerinin getirilip yerleştirilmesiyle ilgili olmuştur.

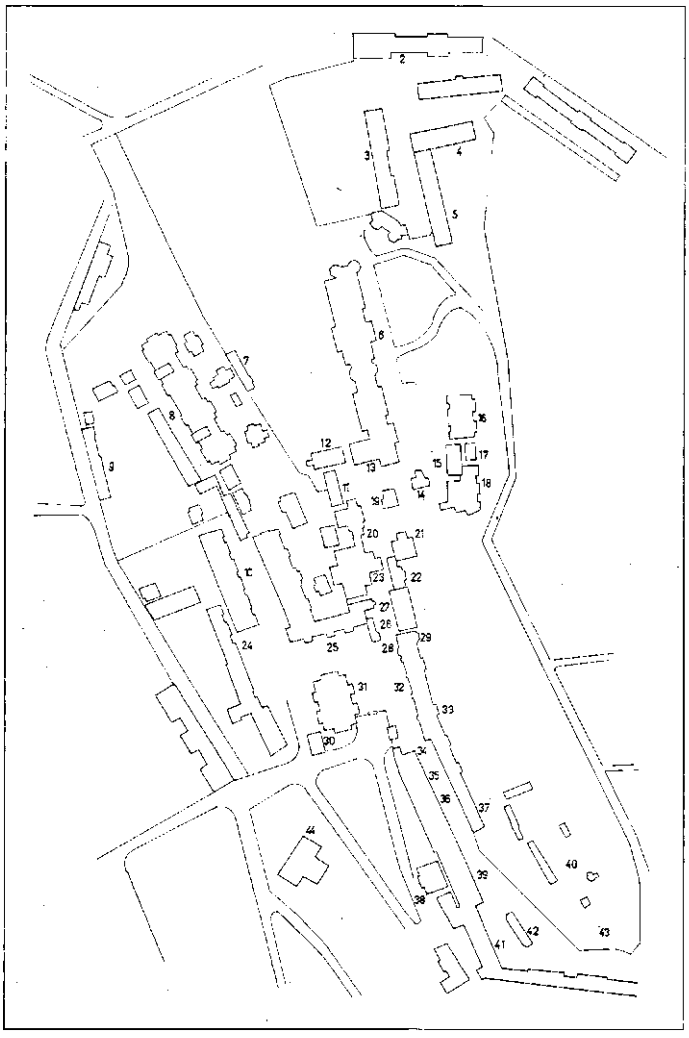
Bu düzenlemelerin, yeni köşk ve sarayların, örneğin Büyük Mabeyin binasının veya Çadır Köşkü'nün çevre düzenlemeleriyle sınırlı olduğu düşünülebilir. Çünkü bahçe ve parkların bugünkü durumunun büyük ölçüde II. Abdülhamid dönemindeki düzenleme ve çalışmaların ürünü olduğu bilinmektedir. Bu dönemde yine, yabancı uzmanların (Almanya'dan Koch kardeşler ve babaları Heinrich Koch, İtalya'dan Romeo Scanciani, Fransa'dan Derain) ve onlarla birlikte Osmanlı bahçıvanlarının (Adil Ağa, Tatar Zeynel Ağa, Necib Ağa) çalışmalarıyla bahçeler bütünü içinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemede hâkim olan anlayış, arazinin eğimli olmasına da bağlı olarak pitoresk görünümü, tasarımın ana çizgisi olarak alan fakat özellikle büyük köşk ve kasırların önünde düzenlenen formel bahçe alanlarıyla birleşen eklektik bir tutumdur.

Padişahın ve haremin kullandığı yapıların çevresinde bir bölüm, hasbahçe olarak ayrılmış; geri kalan kısım dış bahçe olarak bırakılmıştır. Daha büyük bir alanı kaplayan dış bahçe, Boğaz'a inen vadinin iki yamacına yapılmıştır. Romantik İngiliz bahçesinin doğa anlayışı özellikle buradaki ağaç zenginliğini değerlendirmede uygun bir seçim olmuş; vadinin kendi su varlığı yer yer küçük göller ve akarsularda kullanılmış; arazinin eğimlerini izleyen patikalarla bunları bağlayan küçük köprülerde ve bunların dal taklidi çimentodan korkuluklarında ayrıntılandırılmıştır.

Parkta, romantik üsluba özgü daha çok dekoratif nitelikteki bu küçük köprülerin yanısıra daha büyük boyutlu köprüler de kullanılmıştır. Bugün mevcut olmayan ancak arşiv fotoğraflarında görülen çelik halatlı, ahşap tabliyeli iki köprü bilinmektedir. Bunlardan biri halen Çadır Köşkü olarak anılan binanın önündeki yapay gölü aşarak hasbahçeye, Cihannüma Kasrı önüne ulaşmaktaydı. Yine Yıldız Arşivi'nde bulduğumuz bir projede bir küçük gezinti treni ve parkın iç ve dış bahçelerini birkaç yerde viyadük kullanarak dolaşan bir demiryolu turu tasarlanmıştır.

Hasbahçe de romantik-pitoresk üslupta düzenlenmişti. Bahçenin ana motifi, ortasında bir adacık bulunan yapay göldür. Yaklaşık 300 m uzunluğunda ve bazı kesimlerde daralan veya genişleyen doğal bir suyolu görünümündedir. Suyolunun daraldığı noktalarda yanları dal taklidi korkuluklarla çevrili köprüler yapılmıştır. Gölün kuzey ucu ise genişletilerek Küçük Mabeyin ve Harem köşkleri önünde bir nimfeum ve kaskad düzenlenmiştir. Nimfeum ve kaskadı fon olarak alan arşiv fotoğraflarında veya tablolarda bu gölde kuğu kuşlarının yüzdüğü ve herhalde haremdekilerin kullanımına ayrılmış gezinti sandalları, hattâ yelkenliler görülmektedir. Ortadaki adada iki tane küçük dinlenme köşkü ve kameriyeler ile tavşan vb hayvanlar için kafesli bölmeler vardır.

Şale Köşkü'nün(->) çevresinde de geometriden uzak, yine akarsular ve kaskadlarla zenginleştirilmiş pitoresk bir bahçe düzenlenmiştir. Romantik bahçe, köşkün önünde resmi protokol için geniş bir alan bırakıldıktan sonra başlamaktadır. Aynı düzenleme geometrisi daha belirgin olarak Büyük Mabeyin önünde de görülmektedir.

Yıldız Sarayı'nın yerleşim planı:
1- Av Köşkü (Talimhane Köşkü),
2- Ahırlar, 3- Hasabe,
4- Çiçeklik,
5- Limonluk,
6- Şale Köşkü, 7- Eski Elektrik Fabrikası,
8- Şehzadegân Daireleri,
9- Dershane,
10- Agavat Dairesi,
11- Gedikli Cariyeler,
12- Usta Kalfalar,
13- Çiçek Serası,
14- Kızlarağası Dairesi,
15- Kadın Efendiler Dairesi,
16- Kadın Efendiler Dairesi,
17- Hazinedar Usta Kadın Dairesi,
18- Cariyeler Dairesi,
19- Musahip Ağalar Dairesi,
20- Saray Tiyatrosu,
21- Hususi Daire,
22- Kaskat Köşkü,
23- Hünkâr Dairesi,
24- Kilar-ı Hümayun,
25- Çit Kasrı,
26- Limonluk Köşkü,
27- Küçük Mabeyin,
28- Harem İç Kapısı,
29- Hünkâr Hamamı,
30- Set Köşkü,
31- Büyük Mabeyin,
32- Yaveran ve Bendegân Dairesi,
33- Marangozhane,
34- Hususi Kiler,
35- Hünkâr Mutfağı,
36- Silahhane,
37- Güzel Sanatlar Galerisi,
38- Dış Karakol,
39- Arabacılar Da...
40- Ada Köşkü,
41- Arabalık,
42- Eczahane,
43- Cihannüma Köşkü,
44- Yıldız Camii,
Elden, *Türk Evi*'nden yararlanarak

Saray

Yıldız Sarayı'ndaki yapılarda görülen üslup ve biçim çeşitliliği doğal olarak çok sayıda mimarın katkısını düşündürmektedir. Resmi arşivler bu amaçla henüz sistematik olarak taranmamış olduğu için mimar-yapı identifikasyonunda son derece dikkatli davranmak gerekmektedir. Yıldız Sarayımda katkısı olduğu kesinlikle bilinen mimarlar Sarkis ve Agop Balyan ile Raimondo d'Aronco'dur. Henüz belgelenmemiş olmakla birlikte Garabet Balyan ile Vasilaki, İoannidis ve A. Vallaury'nin de adı geçmektedir. M. Cezar'a göre bu adlara Yanko ve Berthier de eklenebilir.

Yıldız Sarayı'mn oluştuğu yıllardaki revivalist ve historisist ortam ve yüzyıl başının yeni mimari biçimler ve anlatımlar arama yönündeki değişkenliği ve denemelere açıklığı, sarayda çalışan sanatçıların çokulusluluğu ve formasyonlarının farklılığı, mimarlarla yapılar arasındaki bağlantıyı üslup analizleri yoluyla sezmeyi güçleştirmektedir. Yapı taleplerini sultanın kimi zaman üslup ve biçim belirterek ilettiğini belirten yazı ve anılar da vardır. Bu nedenle hattâ aynı mimarın yapıları dahi değişik üslupta olabilmektedir.

Agop ve Sarkis Balyan tarafından tasarlandığı bilinen yapılar Büyük Mabeyin, Şale Köşkü'nün ilk bölümü, Küçük Şale Köşkü ile Malta ve Çadır köşkleridir. R. d'Aronco'nun yapı listesi biraz daha kabarıktır: Kış bahçeleri ve seralar, Yaveran Köşkü, nöbetçi pavyonu, Harem Köşkü, Şale Köşkü'nün kuzey ekleri ve yenilenmesi, ahırlar, manej, çini fabrikası yenilenmesi, tiyatro, sergi binası vb'dir. Ayrıca uygulanmamış veya uygulandığı bilinmeyen Yıldız Sarayı'na ait çok sayıda projesi ya da aidiyeti kesinleştirilememiş yapı ve projeleri vardır.

Yıldız Sarayı, koruma amaçlı yapılar ve kışlaları dışında yapı aralarını boşluk bırakmadan kapatan kaim ve yüksek duvarlarla çevrilidir. İçeride, padişaha ve hareme ait yapıları ve hasbahçeyi çevreleyen bir ikinci duvar daha vardır. Dolmabahçe Sarayı'mn tümünü denize açık tutan ve kara tarafında da yalnız Hususi Daire ve harem

bölümünü kapatmayı öngören tasarımı, Yıldız'da yerini geleneksel -örneğin Topkapı Sarayı'nda görülen- kapalı saray konseptine bırakmıştır.

Böylece saray arazisi resmi bölüm (resmi daireler, hizmet binaları vb), özel bölüm (hareme ve sultana ait köşk, kasır vb ile hasbahçe), dış bahçe (dış köşkler ve büyük gezinti parkı), çevre yapıları (kışlalar, karakol vb) olarak birbirine bitişik, işlev olarak bağımlı fakat görsel olarak kapalı bölümlere ayrılmıştır. Bu kapalılık, Dolmabahçe Sarayı'nın açık bir dış mekân perspektifi içinde kavranan yerleşmesinden çok farklıdır.

Sarayın duvarla çevrili resmi ve özel bölümlerine giriş için beş kapı düzenlenmiştir: 1. Koltuk Kapısı: Saraya ulaşan yolun solundaki ilk kapı; gündüzleri sürekli açık tutulan ve personel ile ziyaretçilerin kullanımına ayrılmış kapıdır. 2. Saltanat Kapısı: Saraya ulaşan yolun solunda ikinci kapı; yalnızca sultanın kullanımına ait kapıdır. 3. Valide Kapısı: Saraya ulaşan yolun eksenindeki kapı; harem halkı ile çağrılı yabancı temsilciler ve yüksek görevlilerin kullandığı kapıdır. 4. Harem İç Kapısı: Büyük Mabeyin bahçesinin kuzeydoğusundaki kapı; hareme ve harem personeline ait kapıdır. 5. Mecidiye Kapısı: Ortaköy yolu üzerinde soldadır; dış bahçe girişidir. Saray personeline ve ziyaretçilere aittir.

Resmi bölüm Yıldız Sarayı'nın en formel yerleşme ve bahçe düzenine sahip olan parçasıdır. Yapıların çoğu, I. Avlu olarak anılan bölümdedir. Resmi bölümün ana binasıdır. Eski ahşap köşk yıktırılarak Abdülaziz tarafından yaptırılan bu yeni köşk, çevredeki gelişmeyi başlatan bir uygulama olmuştur.

Agop ve Sarkis Balyan tarafından tasarlanıp inşa edilen yapı (1865-1866) tepenin en yüksek noktasına ve yüksek bir istinat duvarının sağladığı geniş bir plato üzerine oturtulmuştur. Çok büyük olmamasına karşılık (yaklaşık olarak 30x45 m) çevreye hâkim bir konumu vardır ve Yddız Sarayı'nın anıtsal yapısıdır.

Planı, İstanbul sahilsaraylarrnda ve Dolmabahçe Sarayı'nda daha önce kullanılmış ve anıtsal boyutlarda denenmiş merkezi sofalı ve eyvanlı bilinen klasik şemanın sade bir varyantıdır. Planının birbirini dik kesen iki eksen üzerinde simetrik bir kurgusu vardır. Güney-kuzey doğrultusundaki uzun eksen üzerinde havuzlu divanhane, sofa ve merdiven holü, kısa eksen üzerinde ise eyvanlar ve onların açıldığı sofa bulunmaktadır. S. H. Eldem, bu "aksiyalitenin aldatıcı" olduğunu, simetri kaygısıyla havuzlu divanhane ile merdiven holünün eşdeğer mekânlar olmaya zorlandığını belirtmektedir.

Bu şema, içeride yer yer oryantalist biçimlerin eşlik ettiği seçmeci bir yorumla gerçekleştirilmiştir. Enine eksen üzerinden verilmiş olan girişler orta sofanın eyvanlarına açılır. Eyvanlar ise, üç basamaklı bir seki ve iki yanda parapetle birbirine bağlı kolon çiftleriyle sofaya bağlanırlar. Narin ve yüksek kolon çiftleri ve üstte bunları bağlayan dilimli kemerler mekânın oryantalist motifleridir. Renkli bezemeleri olan bu eyvanların mekânsal katılımı özellikle üst katta sofaya. Çırağan Sarayı'nı anımsatan bir merasim holü zenginliği vermektedir.

Uzun eksen üzerinde güney kanadındaki havuzlu divanhane, kuzeyde kristal korkuluklarla zenginleştirilmiş merdiven holü vardır. Divanhane, geleneksel Osmanlı modelini plan olarak yineleyen ama daha süslü; mermer selsebilleri ve ince kolon çiftleriyle ayrılmış çıkmaları olan oryantalist bir düzenlemedir.

Planm kendine özgü geometrisi dışarıda, cephe ve kitlede açıkça okunabilmektedir. Orta hole göre dik veya paralel yerleştirilmiş hacimlerle cephede çıkmalar ve kademelenmeler yapılmış; parçalı kitlelerle daha zengin perspektifler sağlanmıştır. Dışarıda biçim olarak klasik çizgilerin yeğlendiği görülmektedir. Cephede aksiyal bir geometri kurulmuş ve akslar pilastrlarla ve kat birimleri konsollu kornişlerle belirtilmiştir. Pilastrlar yivli ve kompozit başlıklıdır. Cephede pencere kemerlerinin biçiminde ilginç bir düzenleme gözlenmektedir. Yapının birbirine dik aksları üzerinde yer alan mekânların pencereleri yarım daire kemerli, buna dört köşede bağlanan oda ve salonlarmki ise basık kemerlidir. Basık kemerler üzengilerinde birbirine bağlanarak aks aralarında bütünlenen bir motif oluştururlar.

Özetlenirse mimarlar Agop ve Sarkis Balyan, Beylerbeyi ve Çırağan saraylarında olduğu gibi burada da "büyük boyutlu bina ve sade kitle" ile "özenli ve ayrıntılı işlenmiş mimari ve dekoratif öğe" ikilemine, farklı tarihi kaynaklara referans vermenin kontrastına ve gerilimine oturan ve anıtsal ama incelikleri de olan bir saray gerçekleştirmişlerdir.

Büyük Mabeyin'in önündeki dikdörtgen biçimli formel bahçenin kuzeyini Çit Kasrı, doğusunu Yaveran Dairesi sınırlamaktadır. Kuzeydoğu köşesindeki büyük Harem Kapısı ile özel bölüme geçilmektedir. Kesin yapım tarihleri bilinmeyen bu yapılardan Çit Kasrı Abdülaziz; Yaveran Köşkü ve Harem Kapısı II. Abdülhamid döneminde yapılmıştır.

Çit Kasrı-. İnce ve uzun (yaklaşık 10x60 m) dikdörtgen bir kitlesi olan kagir bir yapıdır. Kasrın biri Koltuk Kapışımdan, öbürü Büyük Mabeyin bahçesinden ve bir diğeri de harem kanadından olmak üzere üç ayrı girişi vardır. Diplomatik personelin ve elçilerin kabulü için düzenlendiği söylenen bu bina, iç içe geçilen bir dizi oda ile sonunda ulaşılan bir salondan ibarettir. Bu basit ve kendine özgü bir işlevden doğan iddiasız yapıdan mimarlar yine de Büyük Mabeyin'in özenli yapımını tamamlayan bir bina elde etmeyi başarmışlardır. (Ayrıca bak. Çit Kasrı).

Yaveran Dairesi Binası: Harem Kapısı yanındaki nöbetçi pavyonu ile birlikte R. d'Aronco tarafından tasarlanmıştır. Bu iki katlı ve ahşap yapı, bağımsız girişleri olan beş daireden oluşan ince ve uzun bir dirdörtgen kitleye sahiptir. Ajurlu ahşap pencere bezemeleri ve saçaklarıyla resmi işlevi olan bir yapıdan çok "chalet" tarzı bir sivil yapıya benzemektedir.

Resmi bölümün güneye doğru uzanan kesiminde hünkâr mutfağı ve özel kiler ile Silah Müzesi veya Silahhane Köşkü ve saray arabacıları koğuşu bulunmaktadır. Birbirine bitişik, ince ve uzun dikdörtgen kitlelerden oluşan bu dizi en uçta Arnavut tüfekçiler koğuşu ve altı arabalık olan binayla bitmektedir. Bu sonuncu yapının batıya dönen kanadı karakol olarak düzenlenmişti.

Dizinin en ilginç yapısı Silahhane Köşkü'dür. Yüksek ve tek kat üzerine başlayan yapı, arazinin eğimine bağlı olarak güney yarısında iki katlı olmaktadır. Köşk, yüksek tutulmuş tek kat üzerinden bahçeye uzun bir cephe verir. Cephede yüksek Korentiyen kolon çiftlerinden oluşan dörtlü gruplar binanın uzun kitlesini ritmik bir bölümleme ile canlandırırlar. İçeride ana mekân, uzun bir dikdörtgen olan tek bir hacimden ibarettir. İnce ve yüksek kolonlarla üçe ayrılmış iç mekân ortada ahşap kaburgalı yüksek bir tonozla örtülüdür.

Bahçenin güney kesiminde saray kitaplığı ve rasathane vardır. Yıldız Kitaplığı, imparatorluk hakkında çeşitli dillerdeki yayınlarla kıymetli elyazmaları ve 20. yyin başında imparatorluğu belgeleyen fotoğraf koleksiyonu ile ünlüdür.

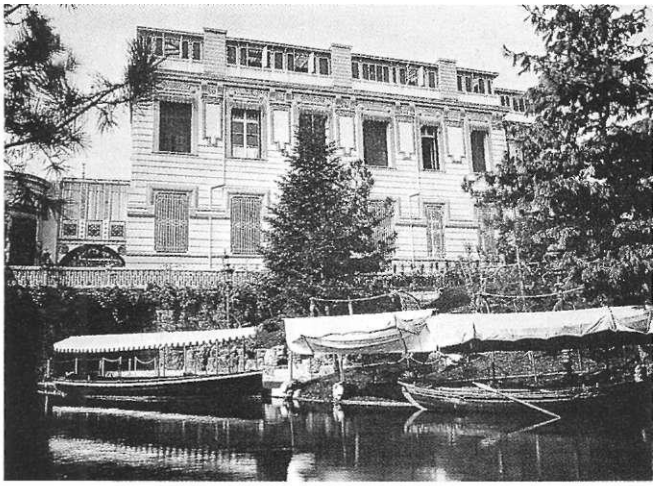
Güney bahçesinde Güvercinlik Köşkü olarak adlandırılan (bir ara saray eczanesi olarak kullanılmış olan ve asıl işlevi bilinmeyen) bir yapı daha vardır. Halen saray sınırları dışına çıkarılmış olan yapı, önünde bir "nimfeum"u olan ve neogotik ile "chinoiserie" üsluplarının karışımı biçiminde tasarlanmış egzotik bir küçük köşktür.

Resmi bölümün kuzeye doğru uzanan kısmmda, Büyük Mabeyin'in oturduğu setin altında resmi bölümün ikinci kısmı bulunmaktadır. Bir alt kota yerleşmiş ve dar bir bahçeye açılan yapılar güneyden kuzeye sıralanırlar. Kilar-ı Hümayun, Hazine-i Evrak, Tercüme Odası, Teşrifat Nazın Dairesi vb gibi hizmet yapılarıdır ve yalın ve işlevsel bir mimari biçim taşırlar.

Özel Bölüm: Sultana ve ailesine ait olan bu bölüm, saraym pitoreskini hâlâ koruyabilen bölümüdür. "Hamid Havuzu" olarak da adlandırılan yapay göl veya suyolunun canlandırdığı peyzaj, bu bölümü daha çok bir "belvédère" (yazlık saray) atmosferinde tutmaktadır. Büyük bölümü İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan Yıldız Sarayı tabloları bu "belvédère" havasmı olanca romantizmi ile yansıtırlar.

Yıldız Sarayı yerleşmesinin, yukarıda betimlenen ortaçağcıl dokusu en çok bu özel bölümde belirgindir. Gerçekten de Harem Kapısından girişte hiç de geniş olmayan bir sokak üzerinde solda küçük bir kış bahçesi veya limonluk sağda da Küçük Mabeyin bulunur. Küçük bir geçitten hasbahçeye çıkılabilir veya ilerlenirse Valde Köşkü önündeki daha geniş piazzaya varılır, tam karşıda küçük bir çeşme, yanında bir alt geçitle ulaşılan tiyatro vardır.

Yıldız Sarayı'nda Büyük Mabeyin (solda) ve Küçük Mabeyin.
B. Bilgin, *Yıldız Sarayı Vakfı*, İst., 1988

Özel bölümün en önemli yapılarının başında iki kadı ve kısmen kagir bir yapı olan Hünkâr Dairesi binası gelmektedir. Sarayın özel bölümünün en önemli yapısı Hünkâr Dairesi'dir. Valide Sultan Köşkü veya Hünkâr Sofası adıyla da anılmaktadır. Abdülmecid döneminde inşa edilmiş olan saray, II. Abdülhamid'in Yıldız'a gelişinden sonra harem dairesi olarak sürekli kullanılmıştır.

Küçük Mabeyin'in inşa edilmesinden önceki bu kullanım sırasında sarayda kimi değişiklik ve eklemeler yapıldığı bilinmektedir. Bu nedenle sarayın kitlesi, aslında var olan simetrisini yitirmiş görünmektedir. Özgün durumunda büyük olasılıkla, yaklaşık 35x14 m boyutlarında bir dikdörtgen plan üzerine oturan ve öne çıkma yapan giriş bölümüne göre simetrik bir kurgusu olan yapıdır.

Öne çıkma yapan giriş bölümünün bulunduğu eksen, planda anahtar konumunda belirleyici bir doğrultu oluşturmaktadır. Giriş holünün, anıtsal merdivenin ve başodanm (büyük kabul salonunun) bulunduğu bu doğrultu sarayın törensel ve ana mekânlarını içermektedir.

Simetri ekseni üzerinde bulunan giriş bölümü bir saray için son derece iddiasız olan giriş kapısından sonra giriş holü ve ardından eliptik ve çift kollu büyük merdivenin bulunduğu mekân gelmektedir. Merdiven holünün dekorasyonu ve özellikle parapetler oldukça geç bir tarihte yenilenmiş görünmektedir. Stilistik özellikleri açısından Abdülmecid döneminden çok, 1895-1900 yıllarının çizgilerine yakındır. Sofanın ince ve yüksek pencerelerinde de aynı geç dönem çizgisini izlemek olasıdır.

Başoda, 16x8 boyutunda, dikdörtgen planı olan bir mekândır. Basık kemerli geniş ve yüksek pencerelerle aydınlanan mekânın tavanında eşkenar dörtgen biçiminde çerçevelenmiş tavan bezemeleri vardır.

1982'de başlayan restorasyon daha sonra mimar Lemi Merey tarafından sürdürülmüştür.

Bir diğer önemli yapı Küçük Mabeyin binasıdır. Geniş giriş holünün ana motifi, çiçek dallarından oluşmuş bir korkuluğu olan gösterişli art nouveau(->) merdivendir. Dönerek yükselen merdivenin üst kat holünün pencerelerinde "Bonet" imzalı vitraylar vardır. Tam bir "Belle Epoque" tasarımı olan vitray, natüralist ve çok renkli büyük çiçek figürlerinden oluşmaktadır.

Küçük Mabeyin, geleneksel şemaların artık kullanılmadığı bir dönemi işaret etmektedir. Bir dikdörtgen plana oturan ve koridor üzerine açılan oda ve salonlardan oluşan yalın bir şeması vardır. Salonları beyaz üzerine yaldızla işlenmiş bir geç rokoko bezeme ve tavana ve tavan eteğindeki bordürlere yapılmış peyzaj resimleri ile süslenmiştir.

Arşivlerdeki fotoğraflarda, sonradan eklendiği sanılan üçüncü katta art nouveau üslubunda bir kitaplık bulunduğu görülmektedir. Benzer biçimde binanın kuzey tarafına yine okuma odası olarak kullanıldığı sanılan ve örtü strüktürü art nouveau üslubunda tasarlanmış bir salon eklenmiştir. Küçük Mabeyin'in cephesinin biçimlenişinde de art nouveau üslubu ön plandadır. Pencerelerde, parmaklıklarda, kat kornişlerinde, saçak parapetinde vb cephe öğelerinde daha çok Viyana ekolüne bağlı geometrik bir stilizasyon görülmektedir. Kesin belgelere henüz ulaşılamamışsa da yapı, büyük olasılıkla R. d'Aronco tarafından tasarlanmıştır. Eklerin d'Aronco tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Küçük Mabeyin binasının tam karşısında küçük bir limonluk bulunmaktadır. R. d'Aronco tarafından 1895-sl896'da tasarlanıp inşa edilen limonluk binası, dökme demirden ve rokoko bezemeleri olan küçük bir neobarok yapıdır. "L" planlı yapının kolları yarım beşik tonozlu, köşe mekânı dilimli kubbeli ve dökme demir strüktür üzerine camla örtülüdür.

Özel bölümün sansasyonel binası tiyatrodur. Tiyatro yapıtlarına ve konserlere meraklı olan II. Abdülhamid'in olasılıkla saraya bağlı İtalyan sanatçıların telkiniyle yaptırmaya giriştiği tiyatronun tasarımı aslında Raimondo d'Aronco'ya aittir. D'Aronco'nun halen Udine Kent Müzesi Arşivi'nde bulunan projesi, neobarok üslupta ve sıkışık mekânı son derece ustalıkla kullanıp değerlendiren bir çalışmadır. Proje, ana fikir olarak aynen korunmuş ama bütün inceliklerinden, mekân düzenlemedeki sofistikasyondan yalıtılarak uygulanmıştır. Tanınmış sanatçıların Sarah Bernardt, Coquelin veya Chaliapin'in burada oynadıkları veya konser verdikleri, sonra da nişanlarla ödüllendirildikten bilinmektedir.

Mimar Vasilaki'nin tasarımı olan Yeni Köşk, sarayın en güzel yapılarından biri olarak anlatılmaktadır. Tavanlarını bezeyen natürmortların ve dört mevsimin resmi olan büyük kompozisyonların dönemin ünlü sanatçısı Ahmed Ali (Şeker Ahmed Paşa) tarafından yapıldığı bilinmektedir. Arşiv fotoğraflarından görüldüğü kadarıyla neorönesans bir cephe düzenlemesi vardır. Tüm mobilyası Paris'ten özel olarak Münir Paşa tarafından seçilip getirilen Yeni Köşk daha sonra yanmıştır.

Yeni Köşk'ün hemen yanında, 1894 depreminden sonra yaptırılan ve "Japon usulü köşk" olarak anılan küçük yapı, R. d'Aronco tarafından tasarlanmış olmalıdır. Sultan Vahideddin zamanında yanan köşkün R. d'Aronco tarafmdan tasarlandığı kesinlikle bilinen hamam bölümü halen sağlam durumdadır ve art nouveau üslubunda fayansları, camları, altın yaldızla kaplı metal şebekeli pencereleri vb ile sarayın sanatsal kalitesi olan bölümlerinden biridir.

Tümü hasbahçenin kuzey kesimine yerleşmiş olan bu binaların yanısıra haremdeki kadınlara ve personele ait daha birçok küçük köşk vardır. Bunların bir bölümü yanarak ortadan kalktığı gibi, zaman içinde harap duruma gelenler de vardır.

Kadın Efendiler, Hazinedar Ustalar ve Cariyeler daireleri özel bölümün kuzeydoğu ucunda birbirine camlı geçitlerle bağlanmış pavyonlardır. Usta Kalfalar ve Gedikli Cariyeler daireleri, tiyatronun yanında idiler. Kızlarağası Dairesi, haremin kuzey avlusundadır. Hemen yakınında kuzeyindeki set üstünde galeri biçiminde bir sera vardır. Çok büyük olasılıkla

Yıldız Sarayı'nın bölümlerinden Cihannüma Kasrı (solda) ve Güvercinlik Kasrı.
Erkin Emiroğlu

Raimondo d'Aronco'nun yapı listesinde "galleria-sera" olarak geçen yapı olmalıdır.

Yine özel bölüm yapıları içinde bulunan ve tepenin batı yamacındaki III. Avlu çevresinde yerleştirilmiş şehzade ve sultan köşkleri genellikle iki katlı ve ahşap ve çoğu "chalet" biçiminde oldukça mütevazı yapılardır. Aynı avlu içinde bulunduğu bilinen Çukur Saray ise iki katlı, kagir bir yapıdır.

Hasbahçe ile resmi bölüm arasındaki sınır üzerinde bulunan marangozhane, II. Abdülhamid'in hobisi olan ahşap işçilik çalışmalarını yapması için inşa edilip gerekli araçlarla donatılmış olan bir yapıdır. İnce ve uzun bir dikdörtgen planı olan yapı, dışarıdan sade bir rejans üslubu çizgisi taşımaktadır.

Hasbahçedeki yapay gölün ortasındaki adacıkta bulunan III. Selim Çeşmesi, Yıldız Sarayimn tarihi bilinen en eski yapısıdır. 1805'te yapılmış olan çeşme, mermerden ve dört yüzlüdür. Köşeleri gömme kolonlarla belirtilmiş; bir yazı panosunun da üstten çerçevelediği yüzüne büyük bir oval madalyon motif olarak işlenmiştir. Profillerle çizilmiş büyük oval madalyonun içinde altın yaldızla işlenmiş ışınsal dallar vardır. Ahşap üzerine kurşun kaplama geniş barok saçaklı örtüsüne, III. Ahmed dönemi çeşmelerine benzer biçimde ortada bir büyük, köşelerde de birer küçük (dört tane) dekoratif kubbe eklenmiştir. Saçak altı da bezeli olan çeşme, Yıldız Sarayimn önemli anıtlarından biridir.

Aynı adacıkta bulunan art nouveau üslubundaki küçük dinlenme köşkleri, yapay ağaç dallarından yapılmış kameriyeler vb yaratılmış pitoresk çevrenin günümüze kalmış öğeleridir.

Hasbahçenin güneydoğu ucunda Cihannüma Kasrı bulunmaktadır. Kasır, adını Marmara ve Boğaz'a açılan son derece geniş bir görüş alanına sahip olmasından almıştır. Aslında buradaki mahallenin de adı Cihannüma Mahallesi'dir. Yüksek bir bodrum üzerinde iki katlı -ve bir de çatı katı olan- bir yapıdır. Kagir giriş katı üzerine ahşap konstrüksiyonludur. Bağdadi üzerine sıvalı tavanları peyzaj ve natürmortlarla bezelidir. Cihannüma Kasrı, neoottoman üslubun erken örneklerinden biridir. Geometrik bir çizgilemenin bölümlediği dikdörtgen çerçevelerle düzenlenmiş bir cephe tasarımı kasrı karakterize eder.

Dış Bahçe

Dış bahçenin başlıca yapıları Şale Köşkü(->) başta olmak üzere Çadır Köşkü(-») ve Malta Köşkü(->) ile Çini Fabrika-i Hümayunu'dur.

Çini Fabrika-i Hümayunu: Öncelikle sarayın gereksinimini karşılamak ve Avrupa özellikle de Sevres porselenleri düzeyinde ürün elde etmek amacıyla 1893-1894'te kurulan Çini Fabrika-i Hümayunu Yıldız Sarayimn dış bahçesinin kuzeydoğu kanadında, tepenin en üst kesimindeki platoda ve iki aşamada inşa edildi.

Limoge'dan çağrılmış bir usta ile birkaç işçinin başlattığı üretim, daha sonra 50 ila 60 kişinin çalıştığı bir kapasiteye ve özel ilgilerle özgün bir tasarım kalitesine ulaş-' tı. Örneğin fabrikanın yapımının başladığı 1893'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olan ressam Halid Naci'nin Fransa'ya gönderilerek eğitim görmesi ve Sevres atölyelerinde porselen ressamlığı öğrenmesi sağlanmıştı.

Fabrika 1895'te üretime başladı. Dönemin gazetelerinde 21 Mart 1895 günü yeni fabrikanın ilk ürünleri olan sofra takımlarının padişaha sunulduğu belirtilmektedir. Bu tarihte fabrikada, dönüşünde başressamlığa atanan Halid Naci'den başka 8 Fransız usta ve 15 yerli usta çalışmaktadır.

Fabrika aynı yıl bir yangın geçirmiş olmalıdır. Arşivlerde bulunan 15 Mayıs 1895 tarihli bir belgede "Çini fabrikasının yanan bölümünün çatısının demirle yenilenmesi" üzerine bir karar bulunmaktadır. Ancak onarım uzamış görünmekte ve 23 Aralık 1895 tarihli bir belgede "çatıların demire tahvili" kararı belirtilmektedir.

İtalyan mimar R. d'Aronco'nun fabrikanın yapım sürecine girişi, bu yangının ardından olmalıdır. D'Aronco'nun ailesince korunan belgeleri arasında bulunduğu belirtilen Fransızca yazılmış ve Ziraat, Orman ve Maadin nazırının imzasını taşıyan 25 Nisan 1895 tarihli bir mektupta fabrikaya bazı ekler yapılması için projeler hazırlaması ve sultana sunması istenmektedir. Buna göre fabrikanın üretime geçişinin hemen ertesinde, 25 Nisan 1895'ten önce yandığı anlaşılmaktadır.

D'Aronco, yalnız bir onarım değil yenilenme ve genişletme çalışması yapmıştır. Hazırladığı proje 1896 Torino Mimarlık Treennale'sinde sergilenmiştir. Ne yazık ki özgün projesi kayıptır.

Büyük ölçüde durumunu koaıduğu anlaşılan yapı, başlıca iki bölümden oluşmuş görünmektedir. Fabrikanın olasılıkla ilk yapımına ait olan doğu kanadı, yaklaşık olarak 55x7,5 m boyutunda bir dikdörtgen plana ortıran, kagir, tek kadı bir yapıdır. Sıvalı beyaz duvarlar üzerinde tuğladan söveleri olan çok basık kemerli pencere dizileri ile sade ve işlevsel bir karakter taşır.

Fabrikanın üzerine oturduğu plato, doğu kanadına doğaı hafif bir eğimle alçalmaktadır. Dolayısıyla, içeride birbirine bağlı atölyelerden oluşan ince ve uzun dikdörtgen kitle, perspektifte olduğundan da uzakta görünmekte ve kuzey kanadı daha belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır. Bir dirsek yaparak bu bölüme eklenen kuzey kanadı d'Aronco'nun tasarlayıp yaptığı ek bölüm olmalıdır.

Kuzey kanadının plan ve kitle olarak belli ve betimlenebilir bir geometrisi yoktur. Batıya doğru incelerek uzayan yamuk bir plan üzerinde avluya bakan ön cepheye yönetim odalarının ve ressam atölyelerinin bulunduğu hacimler yerleştirilmiş, fırınlar arka cepheye alınmıştır.

Fabrikanın avlu cephesi, kompleksin karakteristik görünümünü oluşturan çıplak tuğladan yapılmış üç kitlesel öğe ve doğu kanadının mimarisini yineleyen ara hacimlerden oluşmuştur. Kitlesel öğeler, üçü de birbirinden farklı işlev ve kompozisyonları olan ama aynı biçim örgelerini kullanan düzenlemelerdir. Çıplak tuğlanın kırmızı rengi ile beyaz mermerin veya sıvalı duvarın görsel karşıtlığının değerlendirildiği bu düzenleme stilistik olarak ortaçağcıl bir plastik karakter taşımaktadır. Dönemin Avrupa'daki sanayi yapılarında yeğlenen romanesk üslubun bir versiyonudur. D'Aronco bu yapıda, hattâ Catalan modernismo'sunu veya A. Gaudi'nin erken dö-

nem yapıtlarını anımsatan bir seçmecilikle çalışmış görünmektedir. Kitlenin plastik potansiyeline yaslanan bir anlatımcılık, Çini Fabrika-i Hümayunu tasarımının karakteristik çizgisidir.

Yapının batı ucundaki giriş bölümünü içeren kareye yakın, 6,30x4,70 m boyutunda, bir dikdörtgen plan üzerine oturan kitlede, köşelerde kırık dönüşler yapılmış ve köşe boşluğu üst kısımda bir mukarnas stilizasyonunu çağrıştıran taşırtmalı bir konik kitleyle doldurulmuştur. Basık kemerli, taşınmalı üzengileri olan pencere ve kapılar, köşe dolgularının taşırtmalarıyla bütünleşir. Pencere denizliği, yine taşırtmalı konsollar üzerine oturur. Cephe yüzeyleri birer korniş çizgisiyle biter ve köşe uzantıları birer pilon gibi sonlanırken arada, bugün mevcut olmayan, dikdörtgen kitabe panoları oluştururlar.

Fabrikanın ana giriş kapısı olan kitlesel öğe, geniş bir basık kemerli açıklıktır. İki yanında yükselen çıplak tuğladan örülmüş, yine taşırtmalarla öne çıkan pilonlar, üstte, d'Aronco'nun daha sonraki uygulamalarında karşılaşılacak olan ve ortasında birer kurs taşıyan eliptik bir bitiş formu gösterirler. Basık kemerin kilit noktasında yarım daire kemerli bir niş ve herhalde porselen, çini üretimini sembolize eden bir figür bulunmaktadır. Fabrikanın ana giriş kapısı, daha büyük ve yüksek ve yapıdaki pencere kurgusunu yineleyen bir dekoratif ve sembolik kapının altında yer almaktadır.

Kuzey kanadı ile doğu kanadının birleştiği noktadaki kitlesel öğe, daha yüksek ve plastik olarak diğerlerinden daha belirgin biçimde vurgulanmış bir parçadır. Köşelerde kırık dönüşlerin güçlendirdiği düşey etkili yüksek kitle, taşırtmalı çıkmaları yerel motiflerden de uzak değildir.

Çini Fabrika-i Hümayunu, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra kapatılmış, 1912'de Maarif Nezareti'nin aracılığı ile yeniden üretime başlayarak küçük vazo, fincan, tabak vb üretimini Ordu Donanma Pazarı aracılığı ile pazarlama olanağına kavuşmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında ordu için telefon izolatörleri imal etmişti. Cumhuriyet döneminde fabrika, Sümerbank'a bağlı olarak işletildi. (Ayrıca bak. Yıldız Çini Fabrikası.)

Ahırlar ve Manej

Yıldız Sarayı kompleksinin kuzeydoğu kesiminde ve bugünkü konumuyla Orhaniye Kışlası(->) ile Yıldız Parkı arasında kalan alanda ve Şale Kasrinm kuzeyindeki dış bahçe sınırları içindedir. Yapım tarihleri bilinmemektedir. Milli Saraylar Arşivinde bulduğumuz 'Yıldız Sarayinda Malta'da son olarak yapılan ahır ve manejin arasında kalan meydanın tesviyesini öngören 1 Eylül 1903 tarihli belgeye dayanılarak ahır ve manejin bu tarihte yapılıp bitirildiği söylenebilir.

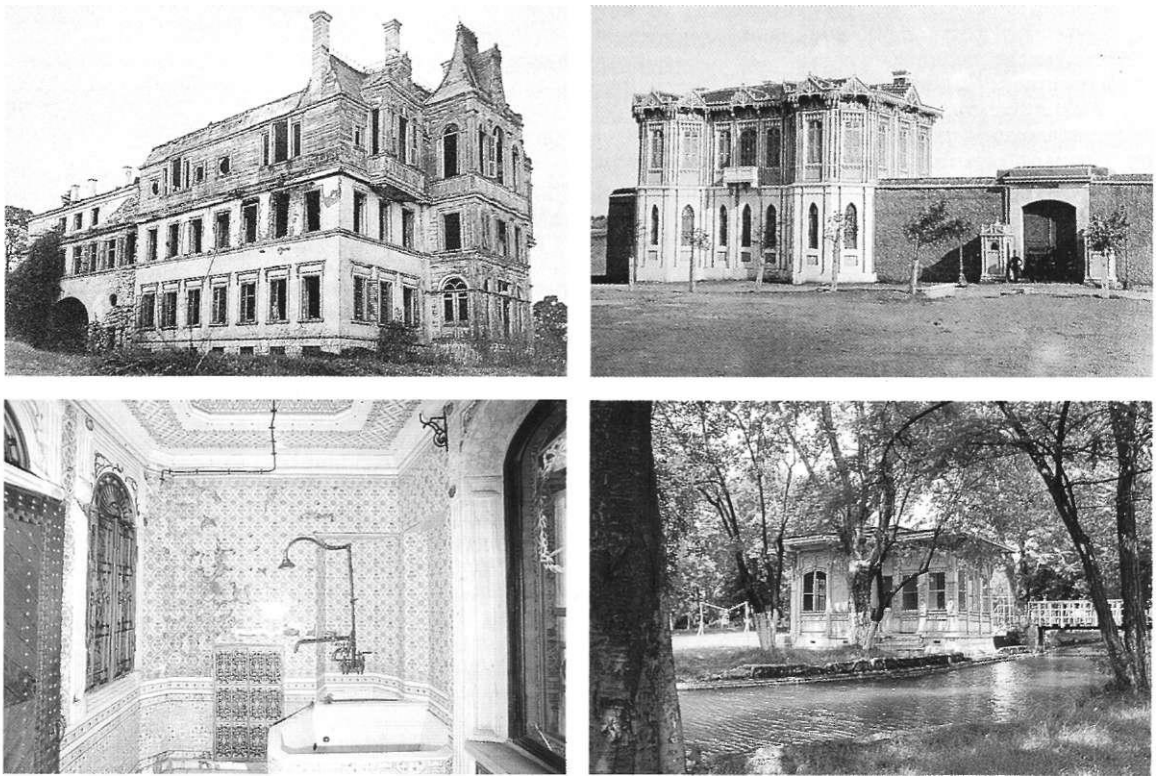
İstabl-i Amire-i Ferhan veya Ferhan Tavilesi olarak bilinen ve saraya ait olan ahır, kuzeybatı-güneydoğu yönünde yerleştirilmiş, 110x15 m boyutunda, ince ve uzun bir dikdörtgen biçiminde, kagir bir yapıdır. Simetrik bir planı ve kitlesi vardır; ortasında ve iki ucunda hayvanların bakım ve eğitimini yapan kişilerin kullanımına ayrılmış özellikli mekânlar düzenlenmiş ve aralarına ahır bölümleri yerleştirilmiştir. Ahır bölümleri tek, diğerleri iki katlıdır. Uçlardaki bölümlerde ayrıca bir çatı arası katı bulunmaktadır.

İki uçta köşeleri sekizgen kulelerle bağlanmış bölümler, ahırların uzayıp giden kitlesini dengelemektedir. Bu bölümler neogotik üslupta ve özenle tasarlanmıştır. Üst kat pencerelerinin ogival biçimi ve dilimli kayıtları, kornişlerinin küçük gotik konsolları veya bugün mevcut olmayan parapeti kafesli ahşap balkonu ya da kuleli mekânın eğrisel örtüsünün siyah üzerine sarı renkli gotik bezemesi sade ama dikkatli bir stilistik özeni işaret etmektedir.

Yapının simetri ekseni üzerinde ve iki yanındaki ahırların ortasında yer alan iki katlı orta bölüm, iki uçtaki bölümlerden üslup ve biçim özellikleri açısından tamamen farklıdır. Kare planlı (12x11,50 m) yapıda taş döşeli zemin katı, önlü arkalı girişleri olan ve ahır bağlantısı ile atların girip çıkmasına olanak veren bir hacim olarak düzenlenmiştir. Güneybatı cephesinde nal biçiminde bir kemer olarak tasarlanmış olan ana giriş, zemin katın önünde bir sundurma oluşturmaktadır. Sundurma ve üst katta onun üstüne oturan oda, ortada öne doğru bir çıkma yaparlar.

Öne çıkan bölümün köşeleri, aşağıdan yukarıya doğru hafif bir meyille incelerek yükselen birer pilastrla tutulmuş ve bu pilastrlar ağırlık kulesi benzeri yükseltiler olarak saçak kesimin üstüne çıkarılmıştır. Örtü hizasını aşan bu kulemsi yükseltiler, cephenin bütününe egemen olan art nouveau üslubunun tipik örgelerindendir. Viyana ekolünden esinlenmiş bu mimari motif, yine aynı kaynaklı daire ve stilize çiçek motiflerine sahiptir.

Çıkma yapan bölümün cephesinde ortadaki daha büyük ve yüksek, yanlardakiler küçük ve dar olan üçlü bir pencere grubu vardır. Pencerelerin üstü daire ve üçlü sarkıtma motifi ile kuşatılmıştır. Cep-

Yıldız Sarayı kompleksinde (üst sıra soldan) yanan Yeni Köşk'ten geriye kalanlar ve Talimhane Köşkü, (alt sıra soldan) sarayın hamam bölümünün günümüze ulaşan kısmı ve Hasbahçede Ada Köşkü. *Erkin Emiroğlu fotoğraf arşivi (üst sıra), Erkin Emiroğlu*

nenin alın kısımda yine Viyana esinli, simetrik bir kurgusu olan ve üzerine stilize çiçekler eklenmiş kemerimsi bir bezeme figürü vardır. Üst katta, içeride kuzey cephesine bakan büyük salonda rokoko ağırlıklı bir bezeme görülür. Ön cepheye bakan salonun pencere ve kapılan ise art nouveau üslubunda tasarlanmış parçalardır. Bu bölümün tasarımı büyük olasılıkla İtalyan mimar Raimondo d'Aronco'ya aittir. R. d'Aronco'nun kendi yazdığı yapıtlar listesinde "ahırlar ve manej" adı altında verilen bir kayıt vardır. Udine (İtalyan) Kent Müzesindeki arşivinde yalnızca manejin planı bulunmaktadır. Ancak betimlenen stilistik özellikler, d'Aronco'nun mimari diliyle örtüşmekte ve onun çizgisini çağrıştırmaktadır. Ayrıca, üslup açısından R. d'Aronco'nun İstanbul'a gelişinden (1894) önce yapılmış görünen ahır binasının orta bölümünün farklı olduğunu gösteren arşiv fotoğrafları da vardır. Bunlara bakarak orta bölümün, belki de bir yangından sonra, R. d'Aronco eliyle yenilendiği söylenebilir.

Ahırlar bölümü, iki yanda tek katlı, ince ve uzun bir kitle olarak uzanmaktadır. Dikdörtgen planlı mekânlar ortada yükseltilmiş çatı ve yanlarına açılmış çatı pencereleri ile ferah ve yüksek bir iç mekân etkisine sahiptir. Atlar için özenle hazırlandığı eski fotoğraflarında görülebilen ahşap bölmeler bugün mevcut değildir.

İstabl-i Amire-i Ferhan veya Ferhan Tavilesi binası TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı'nın yönetimi ve koruması altındadır. 1992'de başlayan onarım halen devam etmektedir.

İstabl-i Amire'ye ait olması gereken manej, sarayın kuzey bölgesinde Orhaniye Kışlası'nın karşısında ve saray duvarlarının içindedir. R. d'Aronco'nun yapı listesinde adı ahırlarla birlikte verilen manejin Udine Kent Müzesi Arşivi'nde bir etüt olarak planı ve kesitleri bulunmaktadır. Yaklaşık 15x30 m boyutunda dikdörtgen bir plan üzerine kurulmuştur.

Boyutlar açısından d'Aronco projesi ile mevcut manej binası birbirini tutmaktadır. Proje ile gerçekleştirim arasındaki ikinci uygunluk çatı makaslarının biçimi ve düzenlenişindedir. Manej son derece ilginç bir asma çatı makası sistemine sahiptir. Önemli ve büyük 15 m'lik açıklık, asma makası duvarlarda 45 derecelik payandalarla destekleyerek ve bu payandaları önlü arkalı cendereye alıp çelik gergilerle bağlayarak geçilmiştir. Mekânın doğu ve batı kenarlarında 45 derecelik köşe atkıları yapılarak önden ve arkadan desteklenmiş çift payandalarla güçlendirilmiştir.

R. d'Aronco'nun etüdü ile mevcut manej arasında bazı farklılıklar da söz konusudur. Örneğin iki uçtaki 45 derecelik düzenlemeler dışında altı makas vardır. Bu sayı etüttekinden fazladır. Ayrıca mevcut çatı feneri düzenlemesi projede görülmemektedir.

Halen TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından onarım çalışmaları sürdürülen manej binası, kuzey ve batı taraflarında saray duvarlanna yaslanmıştır. Güney duvarı, büyük olasılıkla eski bir kostrüksiyondan kalma, tuğla hatıllı bir taş duvardır. Yüksek pencereleri üstten hafif kavislidir. R. d'Aronco'nun projesi ise daha hafif bir konstrüksiyona ve daha modern çizgilere sahip görünmektedir.

Çeşmeler: Yıldız Sarayımda, kente Hamidiye sularının getirilmesi ve II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü dolayısıyla yaptırılan çeşmelerden bir bölümü de Yıldız Sarayı içindedir. Saray tiyatrosuna giden yolun sağ tarafında bulunan ve R. d'Aronco tarafından tasarlanmış olan çeşme bunlardan biridir. R. d'Aronco Yıldız Sarayı için altı çeşme tasarımı daha yapmış, ancak bunlardan yalnız ikisi gerçekleştirilmiştir.

Yıldız Sarayı, burada özetle sunulan tanıtımın çok ötesinde genişliklere ve büyüklüğe sahip bir komplekstir. Çeşitli nedenlerle ortadan kalkmış yapıları, örneğin Acem Köşkü, elektrik fabrikası, itfaiye lojmanı vb hizmet yapıları; ikincil kuşağı oluşturan yapılar ve anıtlar, örneğin Şeyh Zafir Külliyesi ve Ertuğrul Camii, saraya bağlı vezir ve bendegân köşkleri, asıl önemlisi saray için bir güvenlik kuşağı oluşturan Ertuğrul, Balmumcu ve Orhaniye kışlaları vb sayılmalıdır. Yıldız Sarayınm başlıbaşma bir kentsel kurum olduğunu kanıtlayan bu kışlalardan Ertuğrul Kışlası 1958 imar operasyonlarında ortadan kaldırılmıştır. 1897'de Yunan Harbi şehit ve yetimleri için yaptırılmış olan ve bir R. d'Aronco tasarımı olan sergi binası da yanmış ve ortadan kalkmıştır.

Aslında çok da büyük olmayan yapılardan oluşan Yıldız Sarayinm o görkemli büyüklüğünü, anlamım ve tarihi ve artistik önemini oluşturan bütünlüğü, binalarının çeşitli kurumlara dağıtılması ile sona ermiştir.

Aynca Yıldız Sarayımda, yerleşmenin ve yapılarının tarihi bakımından önemli bilgi boşlukları bulunmaktadır. Birçok bina yanarak, bir bölümü yıkılarak veya örneğin dökme demir veya çelikten yapılmış olanlar sökülerek ortadan kalkmıştır.

Mevcut bir planın disiplinine uymaksızın inşa edilen ve sürekli yenilenen Yıldız Sarayinm yapısal tarihinde önemli bilgi boşlukları yaratan olayların başında yangınlar ve belge kayıpları gelmektedir. Yangın, tüm İstanbul'un olduğu gibi kuşkusuz Yıldız Sarayinm da korkulu rüyasıdır. Özellikle Yeni Köşk'ün yamşı ve II. Abdülhamid döneminin bu anıtsal yapısının ortadan kalkışı sarayın tarihi açısından felaketli bir olay olmuştur. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle ilişkili olayların da sarayın belgelerinde son derece ciddi kayıplara yol açtığı bilinmektedir. Arşiv belgelerinin açığa çıktıkça bu boşlukları bir ölçüde kapatacağı varsayılabilir.

Yıldız Sarayı bütün içinde gözden geçirilen yapılar, burada özetlenen toplamı çok aşan ve yapısal ve sosyal derinliği olan bir imperial kompleks oluştururlar. Yıldız Sarayı, yakın tarihin tanıklığını yapan ve gerek İstanbul'un mimari birikimine olan anıtsal katkısı gerekse yerleşme ve yapılardaki kalitesi tartışılmaz ölçüde önemli olan bir büyük belgelik ve anıttır.

Bibi. A. Ağın. "Yıldız Sarayı ve Çırağan Sarayı". *Saraylarımız,* İst., 1965; Ü. Altınoluk, "Yıldız Sarayı Harem Bahçesi", *TTOKBelleteni,* S. 70/349 (1983), 21-24; ay, "Yıldız Sarayı Kameriyeleri", *İlgi,* 43 (1985), s. 27-30; ay, "Yıldız Sarayı Seraları ve Limonlukları, Bahçeleri", *ae,* S. 46 (1986), s. 26-30; M. And, *Saraya Bağlı Tiyatrolar ve II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı Tiyatrosu,* ist., 1987; Aslanoğlu-Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri;* A. Batur, "Les Oeuvres de Raimondo D'Aronco a istanbul", *Atti del Congresso Internazionale di Studi su Raimondo D'Aronco e suoi tempo,* Udine, 1982, s. 118-134; ay, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı/Yıldız Sarayı", *TCTA,* IV, 1048-1054; ay, "Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları", *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu/Bildiriler,* ist., 1985, s. 89-96; ay, "Mimar Raimondo D'Aronco ve Milli Saraylar'daki Çalışmaları", *Milli Saraylar,* III, 1994, s. 40-65; B. Bilgin, *Geçmişte Yıldız Sarayı,* İst., 1988; C. Binan, "Yıldız Sarayı Yanmış Hususi Daire Kuzey Avlusu Mekânsal Oluşum Sorunları ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma", (Yıldız Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1984; R. D. Bütün, "Yıldız Sarayı'nda Eczane ve Hekim Odalarının Yerleri", *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu/Bildiriler,* İst., 1985, s. 147-157; M. Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman HamdiBey,* İst., 1971; Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,* II, 444-447; Eldem, *Türk Bahçeleri;* Erdoğan, *Bahçeler,* 149-182; S. Eyice, "İstanbul/Tarihi Eserler, Saraylar", *İA,* V/2, s. 1214/48-55; F. Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi,* İst., 1962; V. Freni C. Varnier, *Raimondo D'Aronco,* Padova, 1983; Ç. Gülersoy, *Yıldız Parkı ve Malta Köşkü,* İst., 1979; E. İnsanoğlu, "İslam Konferansı Teşkilatı, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezinin Yıldız Sarayı Kompleksinin Bazı Ünitelerinde Yaptığı Rehabilitasyon Çalışmaları", *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu/Bildiriler,* İst., 1985, s. 335-338; S. İhtiyaroğlu, "İstanbl-i Amire-i Ferhan Restorasyon Projesi", (İstanbul Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 1984); Inciciyan, *İstanbul;* F. İrez-V. Gezgör, "Yıldız Sarayı Kasr-ı Hümayunlanndan Şale", *Milli Saraylar,* II (1992), s. 94-125; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* N. Kurtay, "Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi, (İstanbul Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1994; Ö. Küçükerman, *Yıldız Çini Fabrikası,* İst., 1987; I. M. Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm,* İst., 1940; Ş. Osmanoğlu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri,* İst., 1951; A. Osmanoğlu, *Babam Abdülhamit,* ist., 1960: G. Ökcün, *Osmanlı Sanayii 1913-1915İstatistikleri,* İst., 1984, s. 80, 93-94; R. A. Sevengil, "Yıldız Sarayı Tiyatrosu", *Devlet Tiyatrosu Dergisi,* 1953, s. 10-11; E. Sevgin, "Yıldız Sarayı", *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 5 (1966), s. 37-48; ay, "Şale Köşkü ve Yıldız Parkı", *ae,* S. 6 (1966), s. 38-47; M. Sözen. *Devletin Evi Saray,* İst., 1990, s. 196-213; H. Şehsuvaroğlu, "La Grande Salle des Congres du Palais de Yıldız, *TTOK Belleteni,* S. 113 (1951), 25; ay, "II. Abdülhamit'in Kadınları ve Çocukları", *Hayat Tarih Mecmuası,* S. 117 (1951), s. 720-722; ay, "Le Palais de Yıldız", *TTOK Belleteni,* S. 127 (1952), 35-36; ay, "Yıldız Sarayı'ndaki Küçük Mabeyin Dairesi", *Resimli Tarih Mecmuası,* S. 3/7 (1952), s. 1326-1329; ay, "Abdülhamid'in Yıldız'daki Hususi Dairesi ve Orada Yaşayış Tarzı", *ae,* S. 22, s. 1005-1009; *Tahsin Paşa, Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları,* İst., 1931; S. Ünüvar, *Saray Hatıralarım,* İst., 1964; Ziya Şakir, *II. Sultan Hamil Şahsiyeti ve Hususiyetleri,* İst., 1943; ay, "II. Sultan Hamid'in Son Günleri", *Resimli Tarih Mecmuası,* S. 13, 14 ve 16 (1951); ay, "Yıldız Tiyatrosu", *ae,* S. 3 (1954), s. 12-15. M. Şen, "Yıldız Sarayı Selamlık Bahçe Düzeni", (Yıldız Üniversitesi, yayımlanmamış lisans tezi), 1984; S. Kıhçoğlu, "Yıldız Sarayı Büyük Ma-

beyn Köşkü Oda-i Âli Restorasyonu", (Yıldız Üniversitesi, yayımlanmamış lisans tezi), 1984.

AFİFE BATUR

YILDIZ SARAYI SAAT KULESİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Yıldız Camii avlusunun kuzeybatı köşesindedir. 1890'da yapılmıştır. Saat Kulesi, Yıldız Camii(->) gibi, oryantalist ve neogotik üslubun karması olan eklektik bir üslupta tasarlanmıştır.

Köşeleri kırık bir kare plan üzerinde yükselen, üç katlı bir kuledir. Kare planın kırık köşeleri ince birer dekoratif kolonadla belirtilmiştir. Böylece köşelerin kırık hareketi oldukça çizgisel bir anlatımla belirtilmektedir. Katlar birbirinden mukarnaslı kornişlerle ayrılmaktadır. Kolonadlara oranla kornişlerin görsel ve plastik etkisi belirgindir. Böylece katlar kesinlikle çizilmiş görünürler.

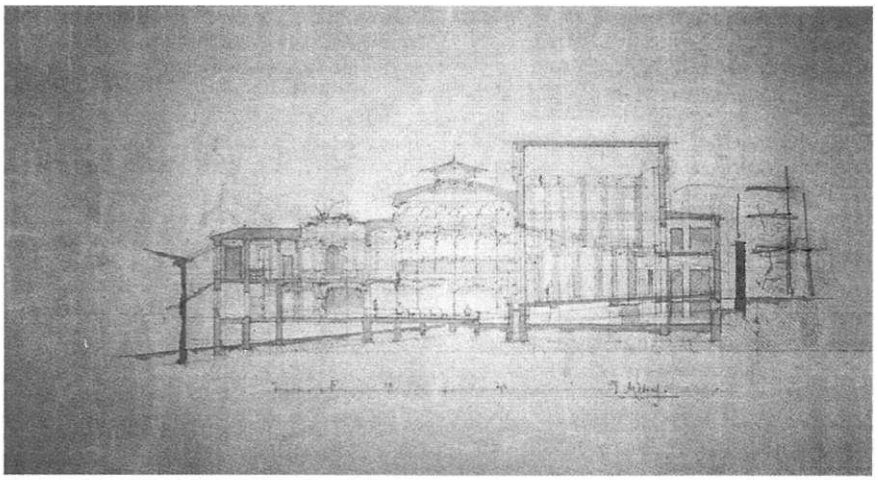
Zemin katta, doğal olarak, her cephede sivri kemerli ve mukarnas kirişli birer sağır pencere nişi düzenlenmiştir. Nişlerin üzerindeki panolarda kitabeler vardır. İkinci katta alt pencere olarak dilimli kayıtları olan daire biçiminde bir gül pencere bulunur. Üstünde üç dilimli kemeri olan bir üst pencere vardır. Üçüncü katta bu kompozisyon tersine çevrilir ve bu kez gül pencere üste geçer, onun altına bu kez oryantalist biçimi olan kaş kemerli ve dilimli bir pencere yerleştirilir. Bu kattaki gül pencerelerden kuzey dekine, saraya dönük olan cephedeki pencereye saat konmuştur.

Saat kulesi sivri ve dilimli bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin bulunduğu dördüncü kat yine mukarnaslı bir kornişle ikiye bölünmüştür. Örtü kısmında yine dilimli kemerli çatı pencereleri bulunmaktadır.

AFİFE BATUR

Yıldız Sarayı Saat Kulesi
Ertan Uca, 1994/TETTV Arşivi

D'Aronco'nun Yıldız Sarayı Tiyatrosu eskizi.
Udine Kent Müzesi Arşivi/Afife Batur fotoğraf arşivi

YILDIZ SARAYI TİYATROSU

Yıldız Sarayı'nın kuzey kesiminde II. Avlu'da, Valide Sultan Köşkü'ne ve Usta Kalfalar ve Gedikli Cariyeler Dairesi'ne bitişik ve bu nedenle cephesi olmayan bir yapıdır.

Eski bir ahırın yerine inşa edildiği söylenen tiyatro binası son derece mütevazı boyutları olan, yaklaşık 22x16 m'lik bir dikdörtgen alan üzerine oturmaktadır. Sade bir planı vardır. "Dar ve kasvetli" bir geçitle ulaşılan tiyatro girişi, küçük bir antreden sonra 10x12 m boyutunda bir salona açılır. Zemin kattaki bu küçük dikdörtgen salon, tiyatronun parter bölümüdür. Yükseltilmiş sahne bölümünün 6 m kadar bir derinliği vardır.

Salon üstte, dörderden on iki ahşap kolonla taşman ve sahneye dönük "U" biçiminde bir galeri ile çevrilidir. Üstte ahşaptan dekoratif ve çok bezeli bir kubbe vardır.

Üst kata, antrenin sağındaki döner merdivenle ulaşılır. Sahnenin karşısında ve giriş yerinin üstünde hünkâr locası bulunmaktadır. Oldukça geniş tutulan zengin bezemeli loca, döneminde görkemli bir biçimde döşenmişti. Önünde sırma saçaklı kırmızı kadife perdeleri, altın yaldızlı koltukları vb eşyası ile hünkâr locası, gösteriler sırasında aynı zamanda kabul veya görüşmeler için de kullanılmaktaydı.

Tiyatro salonunun yanları localar olarak düzenlenmiştir. Bunlardan dördü kafesli olup harem-i hümayuna ayrılmıştı. Salonun ortasındaki boşluğun, oturanların sultana sırtlarını dönmeleri saray adabına aykırı olacağından genellikle kullanılmadığı söylenmektedir. Tiyatroya da zaten aile dışında genellikle nazırlar ve yüksek memurlar ile özel davetliler girebilirdi.

Tiyatro için, saray mimarı olan Raimondo d'Aronco(->) bir proje hazırlamıştı. D'Aronco'nun halen Udine Kent Müzesi Arşivi'nde bulunun projesi, neobarok üslupta ve sıkışık mekânı son derece ustalıkla kullanıp değerlendiren bir çalışmadır. Gerçekleştirimde proje, ana fikir olarak aynen korunmuş ama bütün inceliklerinden, mekân düzenlemedeki sofistikasyondan yalıtılarak uygulanmıştır.

D'Aronco'nun projesinde salon ve galeri at nalı biçiminde düzenlenmiş; giriş yandan verilerek kuzey kanadında ince ve uzun dikdörtgen biçiminde bir büyük antre-lobi önerilmiştir. Birkaç basamakla küçük bir fuayeye ve sonra üst kata çıkan merdivenlere ulaşılmaktadır. Hacimlerin küçüklüğünü, barok eğrilikler içinde eriten projede sahne de daha geniş tutulmuştur.

Tiyatro, özel gösterilerde kullanılmak üzere onarılmıştır.

AFİFE BATUR

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Ana kampusu Beşiktaş İlçesi'nde Yıldız'da bulunan yükseköğretim kurumu. Üniversite günümüzdeki durumuna gelinceye kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir.

Kondüktör Mekteb-i Alisi Dönemi (1911-1922): Vilayet nafıa idarelerinin "fen memuru" (eski adıyla kondüktör, yeni adıyla tekniker) gereksinimlerini karşılamak amacıyla 1911'de Kondüktör Mekteb-i Alisi adıyla bir okul kurulmuştur. Okula öğrenci kaydına 22 Ağustos 19H'de başlanmış ve aynı yılın eylülünde Sultanahmet'te günümüzde Sağlık Müzesi olan binada öğretime açılmıştır. Öğretim programı için Paris'teki Ecole de Conducteur' ün programı örnek alınmış, bayındırlık işleri konusunda genel bilgiler veren dersler okutulmuşum Dersler Nafıa Nezareti Fen Heyeti üyeleri tarafından yürütülmüş ve okul müdürlüğüne aynı zamanda matematik öğretmenliğini de üstlenen Hazım Bey getirilmiştir. 1913'te Balkan Savaşı nedeniyle hastane olarak kullanılmak için okul binası boşaltılmış ve okul Şehremini'nde kiralanan bir konağa taşınmıştır. Bu sırada müdürlüğe topografya öğretmeni İbrahim Selahattin Bey getirilmiş ve bu görevini 1931'e kadar sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı'nm başlangıcında, Ağustos 1914'te, okul Çemberlitaş'taki bir konağa taşınmış ve savaş sonuna kadar burada kaldıktan sonra Cağaloğlu'nda Donanma Cemiyeti'nin eski binasına aktarılmıştır. Mütareke sırasında bu bina işgal kuvvetleri ta-

rafından kullanılmak üzere boşaltılmış ve eşyaları dışarı atılmıştır. Eşyalar önce Kadırga'daki Dişçi Mektebi'ne yerleştirilmeye çalışılmış, burada gerekli yer bulunamayınca Cağaloğlu'nda Nafia Nezareti'nin bodrum katındaki iki odada öğretim sürdürülmeye çalışılmıştır. Okulun yeni bir biçim aldığı 1922'ye kadar 66 tane fen memuru yetiştirilmiştir.

Nafia Fen Mektebi Dönemi (1922-1937): 1922'de okulun adı Nafia Fen Mektebi'ne dönüştürüldü ve Mühendis Mektebinin bulunduğu Gümüşsüyü Kışlası'nın(->) bir köşesine taşındı. Okul 1924'te parasız yatılıya çevrildi ve öğrenci sayısı önemli oranda arttı. Öğrenim süresi 1926'da 2,5 yıla ve 1931'de 3 yıla çıkarıldı. Okul Cumhuriyetin ilk on yılında 401 mezun verdi. Bu dönemde okul müdürlüğü 1931-1935 arasında Cevdet Erdemi ve 1935-1960 arasında da Atıf Tansuğ tarafından yürütüldü.

Nafia Fen Mektebi, Yüksek Mühendis Mektebimin genişletilmesi nedeniyle 1935'te Gümüşsüyü Kışlası'ndan çıkarılarak Kuruçeşme'de kirayla tutulan Memduh Paşa Köşkü'ne taşındı ve Nisan 1937'ye kadar burada kaldı.

Yıldız Teknik Okulu Dönemi (193 7-1969): Türkiye'de imar işlerinin ve teknik hizmetlerin gitgide artması fen memurları ile yüksek mühendisler arasında bir boşluk yarattı. Ali Çetinkaya'nın nafia vekilliği döneminde bu boşluğu doldurmak amacıyla mühendis yetiştirilmesine karar verilerek 19 Aralık 1936 günü yayımlanan ve 1 Haziran 1937'de yürürlüğe giren 3074 sayılı yasa ile Nafia Fen Mektebi lağvedilerek yerine teknik okul kuruldu. Okulun 2 yıllık fen memuru ve 4 yıllık mühendislik bölümleri vardı. Yeni kurulan okula Yıldız Sarayı müştemilatmdan olan ve bugün de kullanılan binalar tahsis edildi ve buraya taşınıldı.

ilk kuruluşta fen memuru dalında inşaat ve makine, mühendislik dalmda inşaat (yol, demiryolu, su işleri ve yapı işleri) ve makine bölümleri vardı. 1942-1943 ders yılından itibaren mühendislik kısmında elektrik ve mimarlık bölümleri açıldı. 12 Ekim 1943'te fen memuru kısmının adı teknikerlik kısmı olarak değiştirildi. Okul, 26 Eylül 1941'de yayımlanan istanbul Yüksek Mühendis Okulu ve Teknik Okulumun Maarif Vekâleti'ne Devri Hakkında Kanun uyarınca Nafia Vekâleti'nden almarak Maarif Vekâleti'ne bağlandı.

Okula yapı enstitüleri ile sanat enstitülerinin 4 yıllık özel sınıflarından mezun olanlar almıyordu. Okula girmek isteyen lise mezunlarının bir teorik, bir de pratik sınavı kazanmaları gerekiyordu. Bunun için enstitü mezunları kadar pratik sahibi olmaları isteniyordu. Yalnız yapı enstitüsü mezunlarını alan mimarlık bölümü yeterli öğrenci bulunamadığından 1945 sonunda kapatıldı. Daha sonra değişik kaynaklardan öğrenci almak üzere 1951-1952 ders yılında yeniden açıldı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 7 Haziran 1949 günlü kararıyla harita ve kadastro mühendisliği bölümü kuruldu ve Türkiye'de bu dalda mühendis yetiştiren ilk kuruluş olarak 1949-1950 ders yılında öğretime başladı.

Erkek sanat enstitüsü mezunlarının alındığı teknikerlik kısmı 1951-1952 ders yılından itibaren kapatılmıştır. Gündüz çalışanların öğrenim görebilmesi için 1958-1959 ders yılında okul bünyesi içinde Akşam Teknik Okulu açıldı. Gündüz öğretimine eşdeğer ve öğretim süresi 5 yıl olan bu okulda önce makine ve elektrik bölümleri, daha sonra inşaat bölümü ve 1971-1972 ders yılında da harita-kadastro bölümü açıldı.

1959-1960 ders yılında Yıldız Teknik Okulu içinde bir ihtisas bölümü açılarak bir yıllık öğrenim sonunda yüksek mühendis ve yüksek mimar unvanları verilmeye başlanıldı.

Teknik okul kurulurken lağvedilen Nafia Fen Mektebi mezunlarının bir kurstan geçirilerek mühendis unvanını alabilmeleri için 3074 sayılı yasaya bir madde konulmuştu. Bu kapsamda Nafia Vekâleti tarafından sınavla seçilen üç yıllık mezunlar için birer yıllık mühendislik kursları düzenlenmeye başlandı. İlk kurs 5 Eylül 1938'de başladı. Bu kurslar 1938-1939, 1939-1940, 1940-1941, 1947-1948, 1948-1949 ve 1949-1950 dönemlerinde 6 kez açılarak toplam 362 kişiye mühendislik diploması verildi.

Okula tahsis edilen binalar yetersiz kalmaya başladığından yeni binanın temeli 1954'te atıldı ve 1959-1960 ders yılında hizmete girdi. Aynı dönemde makine ve elektrik laboratuvarlarını kapsayan ayrı bir bina yapılarak hizmete sokuldu.

Okul müdürlüğü görevi 1935-1960 arasında Atıf Tansuğ, 1960-1963 arasmda Vakkas Aykurt ve 1963-1970 arasında da Andan Ergeneli tarafından yürütüldü.

Yıldız Teknik Okulumdan 1.083 tekniker, 362 kurs mezunu olmak üzere 4.782 mühendis ve mimar ile 655 yüksek mühendis ve yüksek memur yetişmiştir.

İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Dönemi (1969-1982): Bir yandan 1950'li yıllardan başlayarak büyük oranda artan öğrenci sayısı, öte yandan yüksek mühendis ve yüksek mimar yetiştiren bir okul durumuna gelinmiş olması artık teknik okul biçimindeki bir örgütlenmeyi yetersiz kılmıştı. Bu durumu aşmak için harcanan uzun çabalardan sonra 3 Haziran 1969'da yayımlanan 1184 sayılı Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri Yasası ile istanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, özerkliği olan yüksek dereceli bir öğretim ve araştırma korumu olarak kurulmuştur. Prof. Emin Necip Uzman, Prof. Selçuk Somer ve Prof. Süreyya Yarasa'nm kısa süreli başkanlıklarından sonra 16 Aralık 1970'te Prof. Vakkas Aykurt ve 1 Şubat 1973'te de Prof. Muzaffer Sağışman akademi başkanı seçilmiştir. Bir süre sonra akademi fakülteleşme yoluna gitmiş, temel bilimler, inşaat, makine-elektrik, mimarlık ve harita-kadastro fakülteleri kurulmuştur.

1971'de özel yüksekokullar 1472 sayılı yasa ile kapatılmış, bunlardan mühendislikle ilgili olanları istanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'ne bağlanmıştır. Bu okullar kimya, makine ve inşaat bölümleri olan Galatasaray Mühendislik Yüksekokulu, inşaat, makine ve elektrik bölümleri bulunan Işık Mühendislik Yüksekokulu, elektrik ve inşaat bölümleri bulunan Acıbadem'deki Kadıköy Mühendislik Yüksekokulu ile Fatih'teki Vatan Mühendislik Yüksekokulu'dur. Işık Mühendislik Yüksekokulu öğrenci alınmayarak tasfiye edilmiştir.

İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisinin inşaat, mimarlık, makine ve elektrik ve harita-kadastro bölümlerinden 1972-1973 ders yılında toplam olarak 1.664 gündüz, 1,566 gece bölümü ve 103 yüksek lisans öğrencisi vardı. Bağlı yüksekokullarda ise 3.344 gündüz ve 6.449 gece bölümü öğrencisi bulunuyordu.

Akademi döneminde alman öğrencilerin yüzde 50'si üniversitelerarası giriş imtihanı ile ve yüzde 50'si de sanat enstitüleri mezunları arasından akademiler arası giriş imtihanı ile alınıyordu. Harita-kadastro bölümü öğrencileri ise Kadastro Meslek Lisesi mezunları arasından özel sınavla seçiliyordu.

Yıldız Üniversitesi Dönemi (1983-1992): istanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi ile buna bağlanmış olan mühendislik yüksekokulları, Kocaeli Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi ve

Yıldız Teknik Üniversitesi'nden bir görünüm. *Sadat Hasanoğlu, 1994*

Kocaeli Meslek Yüksekokulu'nun ilgili fakülte ve bölümleri 20 Temmuz 1982 tarihli 41 sayılı kanun hükmünde kararname ve bu kararnamenin değiştirilerek kabulüne dair 30 Mart 1983 tarihli 2809 sayılı yasa ile Yıldız Üniversitesi kurulmuştur. Yeni kurulan üniversite fen-edebiyat, mühendislik, Kocaeli'nde bulunan meslek yüksekokulu, fen bilimleri enstitüsü, sosyal bilimler enstitüsü ve rektörlüğe bağlı yabancı diller, Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi, Türk dili, beden eğitimi ve güzel sanatlar bölümlerinden oluşmuştur. Üniversitenin ilk rektörlüğüne 31 Temmuz 1982'de Prof. Süha Toner atanmıştır. 1984-1985 ders yılında Yıldız Meslek Yüksekokulu açılmış ve Maslak'ta yapılan 600 öğrenci kapasiteli yurt binası 4 Ekim 1985'te hizmete girmiştir.

Yıldız Teknik Üniversitesi Dönemi (1992-): 3 Temmuz 1992 tarih ve 3837 sayılı yasa ile üniversitenin adı Yıldız Teknik Üniversitesi olarak değiştirilmiş, Kocaeli Mühendislik Fakültesi ile Kocaeli Meslek Yüksekokulu ayrılarak Kocaeli Üniversitesi olarak örgütlenmiş, mühendislik fakültesi elektrik-elektronik, inşaat, makine ve kimya-metalurji fakülteleri olarak dört fakülteye ayrılmış ve ayrıca iktisadi ve idari bilimler fakültesi kurulmuştur. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi 7 fakülte, 1 meslek yüksekokulu, 2 enstitü, 5 bölüm ve 4 uygulama-araştırma merkezinden oluşmaktadır.

Elektrik-elektronik fakültesi bilgisayar, elektrik, elektronik ve haberleşme mühendislikleri bölümlerinden; fen-edebiyat fakültesi fizik, kimya, matematik, istatistik, tarih, Türk dili ve edebiyatı, eğitim bilimleri, Batı dilleri ve edebiyatları bölümlerinden; inşaat fakültesi inşaat, jeodezi ve fotogrametri, çevre mühendislikleri bölümlerinden; kimya-metalurji fakültesi matematik, kimya, metalürji mühendislikleri bölümlerinden; makine fakültesi, makine, endüstri, gemi inşaatı mühendislikleri bölümlerinden; mimarlık fakültesi mimarlık, şehir ve bölge planlama bölümlerinden oluşmaktadır.

Yıldız Teknik Üniversitesi, rektörlük, elektrik-elektronik, inşaat, makine ve mimarlık fakültelerinin bulunduğu Yıldız'daki ana kampus, fen-edebiyat ve kimya-metalurji fakültelerinin bulunduğu Şişli Kampusu ve meslek yüksekokulunun bulunduğu Ayazağa Kampusu olmak üzere üç kampusta eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

1992-1993 ders yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nin elektrik-elektronik fakültesinde 85 öğretim elemanı ve 2.099 öğrenci, fen-edebiyat fakültesinde 155 öğretim elemanı ve 1.608 öğrenci, inşaat fakültesinde 120 öğretim elemanı ve 2.458 öğrenci, kimya-metalurji fakültesinde 76 öğretim elemanı ve 1.009 öğrenci, makine fakültesinde 108 öğretim elemanı ve 2.410 öğrenci, mimarlık fakültesinde 138 öğretim elemanı ve 1.523 öğrenci, Yıldız Meslek Yüksekokulu'nda 21 öğretim elemanı ve 831 öğrenci, fen bilimleri enstitüsünde 217 öğretim üyesi ile 340 doktora ve 747 yüksek lisans olmak üzere 1.087 öğrenci, sosyal bilimler enstitüsünde 52 öğretim üyesi ile 13 doktora ve 123 yüksek lisans olmak üzere 136 öğrenci bulunmaktaydı.

Bu dönemde toplam 13-161 öğrencinin bulunduğu üniversitede 390i öğretim üyesi ve 401i öğretim yardımcısı olmak üzere toplam 791 öğretim elemanı ile 677 idari personel görev yapmaktaydı.

Bibi. "E. Dölen "Mühendislik Eğitimi", *TCTA,* 511-516; R. Ilgım, *İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi,* İst., 1973; [Z. Boysan], *Yüksek Öğrenime Giriş, I, İstanbul'daki Yüksek Öğrenim Kurumları,* İst., (1973); *Yıldız Teknik Üniversitesi Akademik Faaliyet Raporu, 1992-1993,* İst., 1994.

EMRE DÖLEN

YİRMİ SEKİZ NİSAN OLAYLARI

27 Mayıs askeri müdahelesine dek uzanan art arda olaylar zincirinin başlangıcı olarak bilinen siyasal içerikli toplu öğrenci eylemi.

Zamanın Demokrat Parti (DP) iktidarı TBMM'deki tahkimat komisyonlarına, cezalandırma, gazete kapatma vb gibi olağanüstü yargı yetkileri veren bir yasa değişikliğini 27 Nisan 1960'ta meclisten geçirmiş, hadiseli oturumda, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı İnönü'ye "sizi artık ben bile kurtaramam" dediği için 12 oturum çıkartma cezası verilmişti. Ve hükümet yargıyı kendi emri altına almıştı.

28 Nisan 1960 sabahı Ankara Hukuk Fakültesi profesörlerinden Bülent Nuri Esen ile İlhan Arsel meclisten geçmiş yasayla bağıntılı olarak "bundan böyle anayasa dersi takrirlerine devam edemeyeceklerini" öğrencilerine bildirdiler, ders yılı sonundaki sınavlarda öğrencilerin nisan ayı sonuna kadar anlatılmış bölümlerden sorumlu olacaklarını ve sınavlara bu şekilde hazırlanmalarını söylediler.

Asıl olaylar İstanbul Üniversitesinde patlak verdi. 28 Nisan Perşembe sabahı, Anayasa profesörü Hüseyin Naili Kübalımın dersi için, fakültenin ünlü 1 no'lu amfisinde 1.000'e yakın izleyici toplanmıştı, profesör derse gelip kısa bir konuşma yaptı, kuvvetler ayrımı prensibinin çiğnendiğini, bundan böyle Türkiye'de anayasadan ve demokrasiden söz edilemeyeceğini söyleyerek, dershaneyi terk etti. O sırada kürsüye çıkan CHP gençlik kollarından hukuk öğrencisi Nuri Yazıcı da demokrasi için mücadele etmek gerektiğini söyleyerek, amfidekileri, üniversite bahçesinde bulunan Atatürk heykeli önünde toplanmaya çağırdı. Saat 9.30 dolaylarmda amtm önünde çeşitli fakültelerden gelmiş kalabalık bir öğrenci topluluğu oluşmuşken, öğrencilerin yakından tanıdıkları ve sertliğiyle ünlü Bumin Yamanoğlu amirliğindeki bir grup emniyet görevlisi öğrencilere dağılmalarını söyledi. Olayı pencereden izleyen üniversite rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar, yanında hukuk fakültesinin dekan yardımcısı Ord. Prof. Sulhi Dönmezer'le bahçeye inerek, kendisinin emniyetten yardım çağırmadığını, rektörlüğün izni olmadan polisin üniversiteye giremeyeceğini söyledi. Tartışma sırasında Şişli Emniyet Amiri Zeki Şahin rektörü yakasından sürüklemek istedi, Onar yere düştü, gözlükleri kırıldı, alnı yarıldı. Sonuçta emniyet mensupları rektörü ve yanındakileri zorla alıp emniyete götürdüler. Rektörün ve yanındaki bazı görevlilerin üniversiteden alınıp götürülmesi, öğrencilerin tepkilerini artırmıştı. Bu olayı öğrenciler ıslık, yuhalama ve sloganlarla protesto edince iki emniyet görevlisi tabancayla kalabalığın üzerine ateş etti, öğrenciler taşla karşılık verdiler, sayısı hayli az olan polis geri çekildi. Bu gelişmeler öğrencilerin tepkisini çektiğinden başlangıçta heykelin önünde toplanmamış olan binadaki öğrencilerin hemen tamamı aşağıya inerek göstericilere katılınca topluluk büyümüştü. Öğrenciler rektörün dönmesini bekliyorlardı. Saat 11.30 civarında, rektörün geri geldiği haberi yayıldı, göstericiler Onarin bulunduğu odanın penceresi altında toplandılar, rektör başında bir bant olduğu halde pencereye çıkarak öğrencilere sükûnet tavsiye etti ve senatonun toplanacağını söyledi, kalabalığın dağılmasını istedi. Bu sırada süvari ve motorize polis birlikleri üniversite bahçesine girdiler. Çıkan arbede sonunda, öğrenciler merkez binaya çekildiler, bir kısmı iç bahçede toplandı, güvenlik güçleri Vezneciler tarafında tenis kortlarının karşısındaki yan kapıyı tuttu, bunun üzerine öğrenciler öbür yanda Fuat Paşa Caddesindeki bahçe duvarı tarafında, o zamanki Anatomi Enstitüsü binası önünde toplandılar, sonra da hukuk ve iktisat fakültelerine girdiler, burada öğrencilerle polis arasında çatışmalar oldu, emniyet birlikleri parmaklıklı pencerelerden içeri göz yaşartıcı bombalar atmaya çalışırlarken, öğrenciler de onlara taşla mukabele ettiler. Çatışmalar sonucunda emniyet birlikleri üniversite bahçesinden geri çekildiler, sayıları artmış olan öğrenci toplulukları Beyazıt Meydanina çıktıklarında saat 13-00'e geliyordu. Bu kez çatışma tüm meydana ve oraya açılan ara sokaklara yayılmıştı.

Bu tür olaylara alışık olmayan iki tarafın da davranışları kendi seyrine bırakılmış bir görünümdeydi. Bu arada emniyet mensuplarının açtıkları ateşle yaralanıp yere düşenler oluyordu. Nitekim 28 Nisan olaylarındaki tek can kaybı bu esnada meydana geliyor ve orman fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz, Marmara Sineması'mn önündeki otobüs durağının yanında vurularak ölüyordu. 27 Mayıstan sonra adları duyulacak olan Hüseyin Onur ve Cengiz Ballıkaya bu sırada yaralandılar. Tabancayla yaralandığı için düşen, emniyet otolarıyla ya da taksilerle hastanelere sevk edilen kişilerin bulunduğunu gören öğrenciler olaylarda çok sayıda kişinin öldüğünü sanıyorlardı, bu da tepkiyi ve eyleme katılmayı artırıyordu. Sonuçta emniyet güçleri Beyazıt Meydanindan da çekildiler. Herhangi bir yönetimden uzak bulunan öğrenci kitlesi bir kez daha şaşkınlığa düştü, göstericilerden bir bölümü vilayet binasına gitmek üzere Çarşıkapidan Divanyolu'na girdiler, Cağaloğlu'na geldiler. Ara sokakları aşıp, Eminönü'ne ulaştılar, Galata Köprüsü'ne çıktıkları sırada köprü açıldı, bazıları Beyazıt'a döndü. Bir başka gaip

Unkapanı'na doğnı yürüyüşe geçti. Divanyolu'ndan vilayete yürüyenlerden çok daha kalabalık olan diğer grup, göstericilerin ana yürüyüş kolunu oluşturacak biçimde, ama amaçsız bir halde Ordu Caddesinden Aksaray'a doğru ilerledi. "Ya Hürriyet, ya Ölüm", "Menderes istifa", "Diktatörler kahrolsun" gibi o gün olaylar içinde kendiliğinden çıkmış sloganların yanısıra sayıları çok olduğu sanılan ölüler için bir çeşit ağıt gibi algılanan ve ünlü Plevne Marşının sözlerinin yerine geçirilmiş *Olur mu böyle olur mu/Kardeş kardeşi vurur mu* diye başlayan, 27 Mayıs'tan sonra yurda yayılarak sembolleşecek olan marş okunuyordu.

Yürüyüşçüler Aksaray'dan Atatürk Bulvarı yoluyla Unkapanı yönünde yollarına devam ettiler. Kimse nereye, niçin gidildiğini bilmiyordu, genellikle İstiklal Caddesinden geçilerek Taksim Anıtımn önünde toplanılacağı, oradan Cumhuriyet Caddesi üzerindeki radyoevine gidileceği sanılmaktaydı. Ama Saraçhanebaşinda Bozdoğan Kemeri geçildiğinde Unkapanı Köprüsü'nün açılmış olduğu görüldü. Öte yandan, sabahki olayları duymuş olan İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri de eyleme katılmak niyetiyle aynı köprüden geçerek Beyazıt'a gitmek üzere Şişhane'ye dek gelmişler, köprünün açık olduğunu görünce orada beklemeye başlamışlardı. Böylece İstanbul Üniversitesi öğrencileri bir yamaçta, İTÜ öğrencileri diğer yamaçta bir süre kaldıktan sonra okullarına döndüler.

Sabahki gösterileri başlatmış olan öğrenciler, yeniden, merkez binasını çevreleyen bahçede, üniversite duvarlarının arkasında toplanmışlardı. Saat 15.00'i geçerken örfi idare (sıkıyönetim) ilan edildiği söylentisi yayıldı. Çok sayıda tank Beyazıt Meydanı'na gelerek namluları üniversiteye çevrilmiş biçimde dizilince haber kesinlik kazandı. Gelen tanklar, karargâhı Davutpaşa Kışlasinda bulunan **1.** Zırhlı Tugay'a aitti ve askeri birliklerin başındaki albay öğrencilere bahçeden ayrılarak evlerine, yurtlarına gitmelerini, aksi halde üniversite bahçesine tanklardan ateş açtıracağını söyledi. Öğrenciler de üniversitenin Vezneciler tarafındaki yan kapısından çıkarak dağıldılar.

Sıkıyönetim ilan edilmeden önce üniversite senatosu yaptığı toplantıda üniversiteyi 15 gün tatile sokuyordu.

Sıkıyönetim komutanlığı, gece sokağa çıkma yasağı koydu, ayrıca sinema, tiyatro ve eğlence yerlerini kapattı, her türlü spor müsabakasını ikinci bir emre kadar yasakladı, nişan, düğün gibi törenleri izne bağladı, toplantı, dernek, kongre, genel kurul vb faaliyetini durdurdu, gösterilere karşı müsamahasız davranılacağım ilan etti.

Buna rağmen, öğrenciler 29 Nisan'da üniversite bahçesinde toplandılar (aynı sabah Ankara Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler fakültelerinde de gösteriler yapılıyor, güvenlik güçleri binaya ateş açıyorlardı). Öğleden sonra, ayrı kollardan gelerek Şişhane'de toplanan öğrenciler, İstiklal Caddesi'nden yürüyüp Taksim'e çıktılar, radyoevine giden yol tanklarla tutulmuştu, daha sonra takviye mahiyetinde zırhlı bir tank taburu sevk edildi, Taksim'deki kalabalık dağıldı, öğrencilerin çoğu İstanbul Üniversitesi bahçesine, diğer arkadaşlarının yanma döndüler, gece sokağa çıkma yasağı başladıktan sonra da bahçede kaldılar. Eskiden Harbiye Nezareti binası olan İstanbul Üniversitesi merkez binasının bahçesi 29 Nisan'da tarihi bir gece yaşadı. Kapıları kapalı binaların içine girmeyen öğrencilerin bahçede bekledikleri uzun saatlerde Süleymaniye'deki çeşitli evlerden ya da bakkaliyelerden yiyecek ve sigara gönderiliyor, birkaç bin kişiye yetecek ölçekte olmasa da halktan destek gördükleri inancı öğrencilere manevi güç veriyordu. Bisküviler ikiye bölünerek, sigaralar ise herkesin bir nefes çekeceği biçimde elden ele geçirilerek paylaşılıyor, erkek öğrenciler yanlarındaki hiç tanımadıkları kız öğrencilere gece soğuğuna karşı ceketlerini, kazaklarını veriyorlar ya da bahçede yakılan ateş etrafında 1-2 dakika durarak biraz ısınan kişi, yerini gönüllü olarak bir başkasma bırakıyordu. Bu arada, yalnızlık psikolojisindeki öğrenciler, "seslerini dünyaya duyurmak" umuduyla, yabancı dil bilenlerle Beyazıt Kulesi'ne çıkıyorlar, ama orada bulmayı umdukları güçlü telsizler yerine sadece basit bir telefon apareyiyle karşılaşıyorlardı.

Yirmi Sekiz Nisan Olayları'nın yoğun olarak yaşandığı Beyazıt Meydanı'ndan bir görünüm.
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

İlk gün susan hükümet yetkilileri ikinci gün olaylar yatışmayınca sert demeçler verdiler. 29 Nisan akşamı radyodan bir konuşma yapan Başvekil Adnan Menderes, olayları "üç-beş çapulcunun işi" olarak niteledi, gösterileri "memleketin huzuruna, asayişine ve selametine karşı girişilmiş ağır ve vahim bir suikast" olarak tanımladı, üniversite öğretim üyelerini ise "kara cüppeli profesörler" diye suçlayarak olaylardan sorumlu tuttu.

29 Nisan akşamı üniversite bahçesinde bekleyen öğrenciler geç vakitlerde askeri GMC'lerle Davutpaşa Kışlasına götürüldüler. Bahçedeki çok sayıda öğrenci araçlara bindirilmeden ya da yolda Vatan Caddesi'nde konvoylar durdurularak araç komutanları tarafından salıverildi, üniversite bahçesi böylece boşaltılmış oldu. Kışlaya götürülenlerin büyük çoğunluğu ise sonraki haftalarda sıkıyönetim garnizon mahkemelerince serbest bırakıldılar.

30 Nisan sabahında yayımlanan bir sıkıyönetim bildirisi, *Cumhuriyet* gazetesinin kapatıldığını açıklıyordu. Gösteriler o gün de durmadı. Cumartesi gününün öğleden sonra kalabalığıyla birlikte Çarşıkapida toplanmış gruplar, Divanyolu'ndan vilayete doğru yürüyüşe geçtiler. Göstericiler tanklara çıkıp erlerle kucaklaşırlarken, bunlardan birisi olan İstanbul Erkek Lise-

29 Nisan 1960 tarihli *Akşam* gazetesinde Çetin Altan'ın köşe yazısı.
TETTV Arşivi

si öğrencisi Nedim Özpulat Çarşıkapida tanka ttrmanamayarak düşüp hareket halindeki aracın altında can verdi.

Sıkıyönetim komutanlığı aynı gün yayımladığı bir bildiriyle, ertesi gün, 1 Mayıs 1960 pazar sabahı 00.04'ten, 2 Mayıs sabahı 00.04'e kadar sokağa çıkma yasağı koyacak, böylece 1 Mayıs'ta gösteri yapılması ihtimalini önleyecek, ayrıca emniyet siyasi şubesi de o dönemlerde her 1 Mayıs öncesinde yaptığı gibi, fişi olan komünistlerden bir bölümünü -bu kez biraz daha fazlasını- birkaç günlüğüne gözaltına alacaktı.

2 Mayıs pazartesi sabahı, Saraçhanebaşı'ndaki yeni Belediye Sarayinda, NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı başlayacaktı. Sıkıyönetim o sabah radyodan yayımlattığı bildirisinde "Bugün vukuu muhtemel en küçük topluluklara dahi ateş açılacaktır" ihtarında bulunduğu halde, Saraçhanebaşı Meydaninda kalabalık bir grup toplanarak gösteri yaptı.

Bu olay üzerine, hükümet -Türk İslam İlahiyat Enstitüsü, Çapa Eğitim Enstitüsü ve Erkek Teknik Öğretmen Okulu hariç-İstanbul'daki yüksekokulları süresiz tatile soktu, öğrenci yurtlarını kapattı. Daimi ikametgâhı İstanbul'da olmayan tüm öğrencileri kenti terk etmeye zorladı.

Buna rağmen eylemler sonraki günlerde de sürdü. Sinemaların açılmasına izin verildikten sonra, belli bir sinemanın belli bir matinesine çok sayıda bilet alıp aralarında paylaşan ve arkadaşlarına dağıtan öğrenciler, film sırasında 28 Nisanin simgeleşmiş bazı sloganlarını aynı anda söylüyorlardı.

Ankara'da 29 Nisan'da yapılan gösterileri de kapsayacak şekilde, siyasi tarihimizde "28-29 Nisan Olayları" diye geçen eylemlerle ilgili olarak, 27 Mayıs'tan sonra "Yüksek Adalet Divanı" adı altmda kumlan olağanüstü mahkemede açılan davada, önde gelen mülki ve askeri yöneticilerin dosyaları başka dosyalarla birleştirildi, Zeki Şahin'e 20, Bumin Yamanoğlu'na 15 yıl, bazı emniyet mensuplarına çeşidi hapis cezaları verildi.

1960'lı yıllarda 27 Mayıs askeri darbesi hakkında çok sayıda anı yayımlandı, oralarda yazılanlara yanıtlar verildi, bu arada 28-29 Nisan Olayları'nın kimler tarafından düzenlendiği konusunda da çeşitli iddialara ya da görüşlere yer verildi. Kimileri CHP'nin, kimileri ilk çekirdeği "9 Subay hareketi" ile başlamış olan belli bir cunta örgütlenmesinin, kimileri ise aynı doğrultudaki bazı istihbaratçıların olayları başlattığını öne sürdüler. Ne ki, açık olan bir gerçeklik, hangi yönelimde olursa olsun, bu türden geniş çaplı hareketlerin kışkırtmalara, tertiplere bağlanamayacağı, sosyolojik bir karakter taşıdığı ve asıl bu açıdan incelenmelerinin gerektiği idi.

YALÇIN YUSUFOĞLU

YMCA

İstanbul'da uzun süre faaliyet göstermiş spor ve eğitime yönelik dinsel kökenli örgüt.

YMCA "Young Men's Christian Association'in başharflerini simgeler. Hıristiyan Gençlik Örgütü anlamına gelir. Ama adı Osmanlıca ya da Türkçeye hiçbir zaman çevrilmedi. Türkçe de dört harfin çıkardığı seslerle, "Vay Em Si Ey" diye anıldı.

YMCA 19- yy'm son çeyreğinde Amerikan misyoner faaliyetlerinin uzantısı olarak faaliyete geçti. Başlangıçta "American Board of Commissioners for Foreign Missions" çatısı altında faaliyet gösterdi. American Board'un okullarında ya YMCA olarak ya da "Christian Endeavor Societies" olarak bilindi. 1881'de İstanbul'da örgütlendi. 1900'de Dünya Komitesi'nce (World's Committee) kabul gördü. Sonraları İzmir, Adana gibi diğer Osmanlı kentlerinde de örgütlendi.

YMCA, Osmanlı topraklarında II. Meşrutiyet yıllarında etkinlik kazandı. 1913'te İstanbul'da resmen faaliyete geçti. Tepebaşında Fresko Apartmam'm mesken edindi. İşgal yıllarında etkinliklerini artırdı. Cumhuriyet döneminde seküler bir çizgeye girdi. Ancak Amerika'dan aldığı mali destek giderek azaldı. Bir süre sonra Beyoğlu şubesi kapanarak halkevinin hizmetine verildi.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla YMCA'nın İstanbul'da çıkan en az üç süreli yayını oldu: *The Association Quarterfy-Constantinople, YoungMen ofTurkeyve Pera Young Men. The Association Quarterly* Ocak 1914'ten Ekim 1915'e kadar 8 sayı çıktı. Derginin başlığının altında "Published by the General Commitee of Christian Associations in the Turkish Empire" yazılıdır. Yayın yeri Emönönü Fincancılar Yokuşu, Bible House, mesul müdürü Ohannes Kirkoryan'dır. *The Association Quarterly* Osmanlı Devleti'nin son döneminde gençlik, kadın gibi sorunlara eğildi; toplumsal örgütlenmelere geniş yer ayırdı.

Aylık *Young Men of Turkey* dergisinin ilk sayısı Ekim 1920'de yayımlandı. En az üç sayı çıktı. Sonuncusu Aralık 1920 tarihini taşımaktadır. Kapağında "beden, akıl ve rufi'un birlikteliği anlamına gelen YMCA' mn üçgen simgesi yer alır.

Pera Young Men işgal yıllarında İstanbul'da haftalık bir bülten olarak yayımlandı. 25 Ocak 1920'de çıkmaya başladı. 27 Mayıs 1922'ye kadar sürdü. Dernek üyelerinin haberleşmesini sağladı. Adresi Beyoğlu Kabristan Sokağı no. 10'dur. İşgal yılları İstanbul'unun toplumsal tarihine yönelik değerli bilgiler içerir.

YMCA İstanbul gibi giderek anonimleşen bir kent ortamında değişik toplumsal faaliyetlerle insanları bir araya getirmiş; onları "toplumsallaştırmış"; kent kültürü yaratmaya çalışmıştır. Toplumsallaştırma girişimlerinin başında spor gelmiştir.

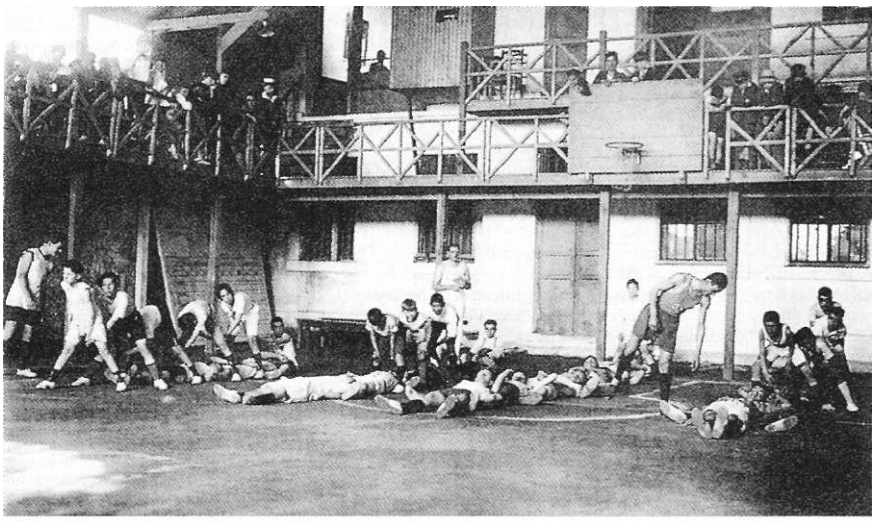
YMCA'nın Türkiye'nin spor tarihinde ayrı bir yeri vardır. Çoğu tekkeler bünyesinde örgütlenmiş geleneksel sporların ötesinde "modern" sporlar Osmanlı topraklarına büyük ölçüde yabancılar tarafından getirildi. 1890'ların ortalarında İstanbul'daki İngiliz kolonisi kendi aralarında spor müsabakaları düzenlemeye başladı. Kürek, yat, tenis en gözde sporlar oldu. Ardından İngilizler futbol takımları kurdular. Futbol kısa sürede boş sahalarda ve okul avlularında rağbet gördü. Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) okuyan bir İngiliz, 1899'da okulun bahçesine futbol topunu soktu. Bir süre sonra iki İngiliz Kadıköy Football Clubi kurdu. Moda British Club, Elpis Greek Club, Emogine Club ilk kumlan kulüpler oldu. Robinson kardeşler tüm bu kulüpleri bir futbol ligi altında topladılar. Bu ortamda YMCA spor ve özellikle beden terbiyesi faaliyetlerine yöneldi. YMCA Terbiye-i Bedeniye Dairesi'nin kuruluşundaki amaç şöyle açıklanır: "Dünyanın her tarafında olduğu gibi YMCA Cemiyeti Terbiye Dairesi'nin buradaki maksadı da hareket-i bedeniye, rekreatif (yaratıcı ve tenezzühi) oyunlar ve terbiye-i sıhhiye vasıtasıyla sağlam ve kabiliyetli bir erkeklik istihsali için yegâne yol olan, erkek ve çocukların en yüksek bedeni, fikri ve ahlaki inkişaf ve tenemmüvlerini temine çalışmaktır".

İstanbul YMCA Cemiyeti banyo, duş, sıcak, soğuk su, elbise dolapları, uzman hocalar olan, o günün koşullarıyla mükemmel sayılabilecek donanımlı iki jimnastikhane açtı. Bu jimnastikhanelerde "terbiye-i sıhhiye programını uygulamaya soktu. YMCA'nm bir aralık İstanbul'da dört mekânı oldu. Bunlardan biri Rusya'dan kaçan Beyaz RuslarO) için açılan Maiak idi (YMCA for the Russians in Constantinople). Maiak Rusçada deniz feneri anlamına gelir ve Petrograd'daki (bugünkü Petersburg) YMCA'nın adıdır. Bolşevik devrimi ertesi YMCA Rusya'yı terk ederken Rus YMCA'sım da İstanbul'a taşıdılar. Adresi Bursa Sokağı no. 40 idi. 1 Nisan 1920'den itibaren faaliyete geçti. Binada ayrıca bir Rus jimnazyumu açıldı; göçmen Rus çocukları eğitildi.

Bir diğer YMCA, Amerikan donanması için açılmış olan American Navy YMCA-Constantinople idi. İşgal kuvvetleri arasına yer alan Amerikan donanması denizcilerinin spor gereksinimini karşılamaya yönelikti. Bu şubenin önemli faaliyetlerinden biri yaz kampıydı. 1922'de Boğaz'da, Yeniköy'de açtığı Bristol Kampı (Camp Mark L. Britol) 1923'te Suadiye'ye taşındı. Tenis, yüzme, balıkçılık ve beysbol kampta en rağbet gören etkinlikler oldu.

Cumhuriyetle birlikte YMCA'nın mekân sayısı önce ikiye sonra bire indi. YMCA'nın en önemli birimleri Beyoğlu şubesi jimnastikhanesi ve İstanbul şubesi jimnastikhanesiydi. Beyoğlu şubesi, Kabristan Sokağı'nda, İstanbul şubesi Çarşıkapida Medrese Sokağinda bulunuyordu. YMCA ayrıca Karadeniz sahilinde "Terbiye-i Bedeniye Kampi'nı (Camp Perry) açtı. Türkiye'de gençlik kamplarının ilk örneğini verdi.

YMCA'da her üye cemiyete girince ve belirli aralıklarla sağlık muayenesinden geçirildi. Kütüphanesinde sağlıkla ve beden terbiyesiyle ilgili Türkçe, İngilizce ve Fransızca kitaplar ve dergiler bulunurdu. Ayrıca sağlık üzerine konferanslar düzenledi. Gençler, çocuklar ve işadamları için her hafta en az iki kez jimnastik sınıfları açıldı. Uzmanların nezareti altında çalışmalar yürütüldü; yarışlar düzenlendi. Güreş, kı- İiç, flöre ve boksa meraklı olanlar için özel

YMCA'nın eski Beyoğlu şubesinin jimnastikhanesi.
Zafer Toprak arşivi

sınıflar vardı. Cemiyetin her iki şubesinde seniorlar (büyükler) ve juniorlar (küçükler) için yüksek ahlaki seciye sahibi olan ve rehberlik kabiliyetini haiz ve etkinliklerde üyelere yardımcı olan fahri rehber heyetleri oluşturuldu. Rehberlere ayrı bir özen gösterildi. Atletizm ve yüzücülük en gözde spor faaliyetleri arasında yer aldı.

Basketbol, voleybol, cage voleybol, futbol, dahili (in cloor) beysbol, playground bol, harici (out door) beysbol, tenis, hentbol ve yol ve meydan atletizmi cemiyetin her iki şubesinde bulunan spor olanaklarıydı. Sürekli "hususi", "lig" ve "turnuva" musakabakaları düzenlendi. Her cumartesi akşamı "cumartesi spor suareleri" oldu. Faaliyetler hemen hemen tüm yıl boyunca devam etti.

Spor ve sağlık YMCA'nın ana kaygılarını oluşturdu. İyi bir yurttaş olmak için akıl ve beden sağlığı önkoşul olarak görüldü. Beden terbiyesi müdürü Türk olimpiyat takımının da antrenörü olan deneyimli ve sportmen bir Amerikalı, Mister Chester M. Tobin'di. Programlar onun nezaretinde yürütülüyordu. YMCA Beyoğlu Şubesi Terbiye-i Bedeniye Dairesi müdürü uzun yıllar Türkiye'nin her tarafında izciliğin kuruluşunda önayak olmuş ve beden terbiyesinin ülkeye yerleşmesinde büyük katkıları olmuş terbiye-i bedeniye muallimi Ahmed Robenson'du(->). Ünlü Türk atlet ve güreşçisi ve jimnastik muallimi Ali İlhami Bey İstanbul Şubesi Terbiye-i Bedeniye Dairesi müdürüydü.

Türkiye'de YMCA bir "mission" olarak başlamışsa da giderek ülkedeki dönüşümlere ayak uydurmak gereği duydu. Spor ve sağlık YMCA'nın laik Cumhuriyet'te temel hedeflerini oluşturdu. Bu nedenle dinsel kisvesi giderek yok oldu. Gençliğin us ve beden terbiyesi vurgulandı. Açtığı jimnastikhanelerle İstanbul halkına ve gençliğine geniş olanaklar sundu.

1939 sonlarında YMCA'nın Türkiye faaliyetleri son buldu ama kısa bir süre sonra Amerikan Lisan ve Ticaret Dershanesi adı altında yeniden açıldı. Halen, YMCA'nın kardeş kadın örgütü, YWCA'nın da devamı sayılan ve kısa adı American School olan Amerikan Lisan ve Sanat Kursu adı altında Fındıklı'da etkinliğini sürdürüyor sayılabilir.

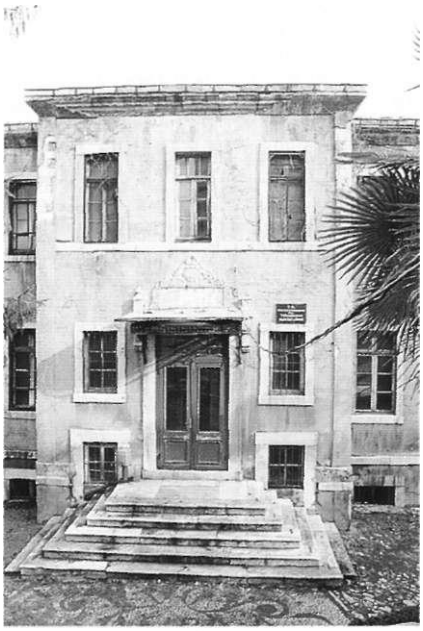
ZAFER TOPRAK

YOAKİMYON RUM KIZ LİSESİ

Fatih ilçesinde, Fener'de Tevkii Cafer Mektebi Sokağında, no. 16'daydı.

Okul fakir Rum ailelerin kızlarını eğitmek amacıyla kurulmuştu. Okulun yapımına 1879'da başlanmış, 1882'de öğretime açılmıştı. Yapının bulunduğu arsa dönemin Rum Ortodoks patriği II. Yoakim tarafından bağışlandığı için, okula patriğin adı verilmişti.

Kurulduğu tarihten başlayarak vakıf statüsüyle yönetilen okul, orta ve lise kı-

Yoakimyon Rum Kız Lisesi
Ozan Bilgiseren, 1994

sımlarmdan oluşuyordu. Cumhuriyet döneminde de azınlık okullarına(->) tanınan haklar çerçevesinde öğretimini sürdüren okul öğretmen ve öğrenci yetersizliği yüzünden 1988'de kapanmıştır.

1964'te yapılan bir tespitte okulda 251 öğrenci öğrenim görmekte, daimi kadroda 25 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu dönemde müdürlüğünü Elly Vasilyadis'in yürüttüğü okulun zengin bir kitaplığı vardı. Rumca ve Türkçe öğretimin yanında yabancı dil olarak Fransızca ve İngilizce de okutulmaktaydı. Okul diğer Rum ve azınlık okulları arasında seçkin bir yere sahipti.

SULA BOZİS

YOLLAR

Bizans Dönemi

İstanbul'un çekirdeğim oluşturan antik Bizantion(->) kentindeki ulaşım ağı hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Roma döneminde kent, Arnavutluk'taki Durres'ten başlayarak Selanik üzerinden Balkan Yarımadası'nı aşan ve Herakleia (Marmaraereğlisi) üzerinden, Büyük ve Küçük Çekmece göllerinin arkasından Edirnekapı bölgesinin kuzeybatısında Bizantion'a ulaşan Via Egnatia(->) denen yolun bitim noktasından başlardı. Kentin Konstantinopolis adıyla yeniden kuruluşundan (324) sonra durum değişti ve yol Bizantion'a güneybatıdan ulaşır oldu. Via Egnatia'nm eski ve yeni güzergâhına ait izler Konstantinopolis'in içinde, bugünkü Laleli mevkiinde birleşiyor ve buradan itibaren doğuya, Constantinus Forumu'na(-0 doğru yöneliyordu.

Kent merkezindeki geç antik dönem yapılarının konumlarından ve bunların Hippodrom(->), Ayasofya(->) ve Yerebatan SarayıGY) sarnıcı şekline dönüştürülmesinden, 4. yy'a doğru Bizantion'un en azından bir bölümünün, antik kentin iç kalesi olan Akropolis'e(->) paralel uzanan ana aksı dik açıyla kesen yollardan oluşan düzenli bir cadde planma sahip olduğu anlaşılmaktadır. 196'dan sonra Septimius Severus(->) döneminde yaptırılan bir yolun, bu ızgara planı eğik olarak kestiği görülmektedir. Bu yol, kent kapısını, daha sonra Augusteion(->) admı alacak olan ana meydana bağlıyordu.

324'ten sonra, Severus'un yolu ve Via Egnatia'nm bir bölümü, şehir surlarının içinde kaldı ve Mese(-») adını alarak Konstantinopolis'in en önemli caddesi haline geldi. Mese, çoğunlukla zafer ve imparator alayları, dinsel seremoniler için kullanılan bir tören yoluydu. Mese'nin iki ayrı yöne ayrıldığı FiladelfionO) bölgesi şekillenınceye kadar, caddenin iki yakasında revaklar vardı. Bu dönemde Marmara ve Haliç kıyısındaki caddeler de genişletilerek kara tarafında revaklarla dekore edilmişti. Söz konusu bu yolların, yani Mese, Via Egnatia ve iki sahil yolunun yalnızca geç antik ve erken Bizans dönemlerinde var oldukları sanılmakla birlikte, yolların günümüze dek ulaşan bazı izlerinden söz etmek mümkündür.

Konstantinopolis'teki genel cadde ve yerleşim planının, antik geleneğe uygun

olarak düzenli yapıya mı sahip olduğu, yoksa Osmanlı'da olduğu gibi az sayıda, başı sonu belirsiz yollar ve daracık geçitlerle bölünmüş pek çok küçük mahalleden mi oluştuğu konusu, uzun süre tartışılmıştır. Aslında deniz surlarının üzerindeki kapılara ve Bozdoğan Kemeri'ni kesen anacaddeye bakılırsa, en azından antik Bizantion ile Constantinus Suru(->) arasındaki alan düzenli bir plana sahipti. Bu anayol, 30 derecelik bir açıyla kuzeyden doğuya doğru sapar, şehirdeki doğal tepeleri yalayarak geçerdi.

Yukarıda sözü edilen yollar, kent nüfusunun büyük bir düşüş gösterdiği 7. yy' dan 9- yy'a doğru yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamış olmalıdır. Constantinus Suru ile Teodosios Surları arasında kalan bölüm bu dönemlerde yoğun biçimde iskân edilmediğine göre, sözü edilen yol planı bu alanda hiçbir zaman var olmamıştır.

Konstantinopolis'in en önemli yolu (eski Mese) olan revaklı cadde, 1204'te, kentin Latinler tarafından işgali sırasında yanarak tahrip olmuştu (bak. Haçlı seferleri; Latin İmparatorluğu). Şehir nüfusunun yeniden azalmasıyla sonuçlanan bu dönemde, şehir içindeki büyük alanların kilise ve manastırlar tarafından mülk edinilmesi sırasında, söz konusu yol ve caddelerin büyük ölçüde ortadan kalktığı sanılmaktadır.

Osmanlı dokümanlarına ve bazı erken Osmanlı dönemi yapılarına bakılırsa (bunlardan SimkeşhamH] Mese'nin ortalarındaki Tauri Forumu'nun anıtsal girişinin hemen üstünde yer almaktadır) Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyılında şehrin cadde planı daha sonra Osmanlı döneminde görüleceği gibi düzensiz bir gölünüm kazanmaya başlamış olmalı.

Bibi. K. O. Dalman, *Der Valens-Aquädukt in Konstantinopel,* Bamberg, 1933, s. 52-56; A. M. Schneider, "Streben und Quartiere Konstantinopels", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts,* S. 3 (1950), s. 68-79; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 19, 27; C. Mango, *le développement urbain de Constantinople (IV-VII siede),* Paris, 1985, s. 32-33; A. Berger, "Die Altstadt von Byzanz in der vorjustinianischen Zeit", *Poikila Byzantina,* S. 6 (1987), s. 15-23.

ALBRECHT BERGER

Osmanlı Döneminde Kent Yolları

İstanbul 1453'te II. Mehmed tarafından fethedildiği sırada kentin Bizans'tan kalan yol dokusu uzunca bir süredir büyük ölçüde tahrip olmuş; Bizans'ın anayolu Mese ve ondan ayrılan yollar yer yer kullanılmaz hale gelmişti. Yine de, 15. yy'rn ikinci yarısında Osmanlı İstanbul'unun anayollarının, hemen hemen tümüyle Mese'nin güzergâhını izlediği anlaşılmaktadır.

Önce Beyazıt çevresinde olan Eski Saray'dan^) Topkapı Sarayı'na taşınıldıktan sonra, 15. yy'rn son çeyreğinden itibaren, bütün şehrin tek bakımlı yolunun, Topkapı Sarayı'ndan başlayıp Beyazıt civarına kadar gelen ve buradan Saraçhanebaşı ve Fatih Külliyesi'nin(->) önünden geçerek Edirne Kapısı'na ulaşan yol olduğu biliniyor. Bu yolun Topkapı Sarayı ve Ayasofya Meydanı'ndan başlayıp Beyazıt civarına uzanan bölümü Divanyolu'ydu(->) ve en bakımlı kısım da buydu. Mese güzergâhını izleyen bu yol Osmanlı ordusunun ve padişahların Trakya tarafına sefere çıkarken veya Edirne'ye giderken izledikleri savaş ve tören yoluydu. Bu bakımdan da özel bir öneme sahipti. Bu yol, Mese gibi, Filadelfion (sonraki Şehzedebaşı) yakınlarında iki ana kola ayrılırdı. Biri Edirne Kapısı'na doğru, yukarıda sözü edilen güzergâhı izlerken diğer kol daha güneye, Aksaray'a doğru ayrılıp, bugünkü Ordu Caddesi ve Millet CaddesiGO güzergâhından geçip bugünkü Cerrahpaşa-Haseki civarına kadar gelir; buradan, kara surlarının güneybatı kesimindeki kapılara doğru üç veya dört ana kol izlerdi.

İstanbul'un 17. yy'daki yerleşme durumunu belirlemeye çalışan R. Mantranin haritasına göre Şehzadebaşı-Beyazıt çevresinde iki kola ayrılan şehrin anayolunun Fatih Külliyesi yakınından geçerek Edirne Kapısı'na, buradan da kent dışına çıkan ve Edirne'ye kadar giden kolundan, Saraçhane civarında, Bozdoğan Kemeri'nin önünde anayolu dikine kesen bir yol kuzeye ayrılıyor ve Haliç kıyısında Unkapanina kavuşuyordu. Haliç boyunca, bugünkü Sirkeciden başlayan bir yol, Haliç deniz surlarının içinden sahil boyunca Eyüp'e doğru gidiyordu. Yine Mantran'ın haritasında, anayolun güneye doğru inen kolunun Cerrahpaşa-Haseki civarında dörde ayrıldığı görülüyor. Bunların birincisi Top Kapısı'na, güneyindeki ikincisi Altımermer'den(->) geçerek Silivri Kapısı'na, daha güneydeki üçüncü kol Kocamustafapaşa'dan geçerek Belgrad Kapısı'na ve en güneydeki Langa bostanlarının üstünden ve Samatya'dan geçerek Yedikule Kapısı'na varıyor, bu kapılardan şehir surlarının dışına çıkıyordu,

17. yy'da, şehrin Galata kesimi ve Halic'in kuzey sahillerinde, kesintili de olsa en azından Kasımpaşa'dan Azapkapı ve Karaköy'e kadar bir yol ve Karaköy'den, Galata Kulesi ve bugünkü Tünel Meydanına doğru çıkan çeşitli yollar ile bunların kuzeye, bugünkü Galatasaray'a doğru bir devamı sayılabilecek bir yol olduğu anlaşılıyor. Bu yol daha sonra Grand Rue de Pera veya İstiklal Caddesi'nin(->) ilk hali olmalıdır. Aynı dönemde Karaköy'den doğuya, Beşiktaş'a, oradan Ortaköy'e uzanan ve yer yer sahilden ayrılıp biraz içerilerden geçen bir başka yol daha vardı.

Şehrin Anadolu yakasının en önemli yolu ise daha 16. yy'dan, belki daha öncelerden itibaren, Şam ve Bağdat yönünde gidecek kervanlar gibi Doğu'ya yönelen seferlerde de izlenen Bağdat Caddesi(->) idi. Bu yol Taşköprü'de başlar, İzmit'e kadar uzanırdı.

16. ve 17. yy'larda İstanbul'a gelmiş olan gezginlerin anılarından, bu yolların hemen hemen tümünün oldukça bakımsız ve toprak olduğu, bu anayollardan kentin içindeki sokaklara doğru gidildikçe daha düzensiz bir yol dokusuyla karşılaşıldığı anlaşılıyor (bak. sokaklar). Dönemin tanığı pek çok gezginin ortak görüşüne göre, İstanbul sokakları dar, düzensiz, intizamdan yoksundur. Bunlar ya hiç döşenmemiş toprak yollardır ya da taşlarla çok kötü döşenmişlerdir. Sokaklar, hattâ anayollar bile, çok dardır ve sadece yaya ve atlılar için düşünülmüştür. 18. yyin ortalarına, hattâ 19. yy'a kadar, araba bile sokaklarda az görülen bir araçtır. Anayollardan mahalle içlerine ayrılan sokaklar bazı semtlerde dik yokuşlara rastlayan basamaklı, dolambaçlı, eğri büğrü yollardır. Çıkmaz sokakların fazlalığı şehrin özelliklerinden biri sayılır. Hiçbir yere açılmayan ve mahalleleri kendi içlerine kapanmış birimler haline getiren bu çıkmaz sokaklar, evleri anayollara açılan düzensiz, bol kıvrımlı sokaklara bağlayan geçitlerdir.

Şehrin anayollarının ve yol ağının durumu 19. yy'dan itibaren adım adım değişecektir. Bu konuda farklı bir yaklaşım ve ilk planlama denemesi 1835'e rastlar. Bu tarih-

Büyükdere Caddesi'nin Maslak yönüne uzandığı 4. Levent civarı ve 2. Çevre Yolu'nun girişi.
Bünyamin Çelebi

te istanbul şehir planını çizmek ve şehir planlaması yapmakla görevlendirilen von Moltke(->) anayolların genişliğinin 20 arşına (14 m) çıkarılmasını, yeni bazı yollar açılmasını, var olanların düzeltilmesini önermiş, ancak önerilerin büyük bölümü hayata geçmemiştir. 1848'de yol genişliği 7 m olarak tespit edilmiş, bazı yol çalışmaları yapılmışsa da, 19. yy'rn ortalarında şehrin yol durumu hâlâ kötüdür.

19. yy'ın. ortalarından, özellikle de 1870'lerden itibaren şehir kuzeye doğru büyümeye başlamış; Grand Rue de Pera (istiklal Caddesi) oluşmuş; Taksim'den Harbiye'ye, bugünkü Halaskârgazi Caddesi güzergâhını izleyen yol ortaya çıkmış; bu yol Pangaltı, Osmanbey ve Şişli'ye uzanmış; Harbiye'den kuzeydoğuya doğru Nişantaşı-Teşvikiye istikametine bir kol ayrılmış, Pangaltı'dan Tatavla'ya (Kurtuluş) doğru bir başka kol uzanmıştır. Aynı dönemde, bugünkü Büyükdere Caddesi'nin güzergâhını izleyen ve eskiden bir dağ ve kır yolu olan yol ıslah edilmiştir. Moltke'nin İstanbul planı çalışmalarında kullandığı 1837-1838'de yapılmış bir harita üzerinde, Boğaziçi'nde Büyükdere'yi Şişli'ye ve Balmumcu civarından bir kol doğuya inerek Beşiktaş'a bağlayan, bazı haritalarda Maslak yolu olarak işaretlenmiş bir yol görülmektedir. Bu anayoldan Istinye'ye ve Tarabya'ya doğru inen yollar vardır. Abdülaziz döneminde (1861-1876) Zincirlikuyu-Büyükdere yolu (Maslak yolu), Hacıosman Bayırı, Istinye ve Tarabya yolu düzeltilmiş, şose haline getirilmiştir. Büyükdere'den Bentler'e, Rumelikavağından Kilyos'a giden yollarda da kısmi düzeltme çalışmaları yapılmıştır.

19- yy'ın ikinci yarısından itibaren Üsküdar ve Kadıköy tarafında yol çalışmaları hızlanmış; Üsküdar-Çamlıca yolu bir kır yolu niteliğinde de olsa Şile'ye kadar uzatılmıştır. Aym dönemde Paşabahçe'den Polonezköy'e doğru giden bir yol vardır. Eski bir yol olan Bağdat Caddesi 19. yy'm sonlarında oldukça bakımlı ve düzgündür.

19. yy'm sonlarında Beşiktaş'ta Yıldız'a, oradan Balmumcu'ya doğru çıkan tali yollar bulunmakla birlikte 1960'larda biten Barbaros Bulvarı gibi düz ve geniş bir bağlantı yoktur. Tophane'den Ortaköy'e doğru Necati Bey, Meclis-i Mebusan, Dolmabahçe, Çırağan caddeleri birbirini izleyerek uzanır. Kuzeyden, Yıldız Sanayinin arkasından inen Palanga Caddesi de Ortaköy'e kavuşur.

Taksim'den Şişhane'ye doğru inen Tarlabaşı yolu şehrin bu yakasmm önemli güzergâhlarındandır (bak. Tarlabaşı Bulvarı). Tepebaşından Karaköy'e inen Bankalar CaddesiGO 19. yy sonu istanbul'unun Pera kesiminin en önemli ve bakımlı yollarından biridir.

İstanbul'un yol dokusu ve ana güzergâhlar 1950'lere kadar fazla değişmemiş, ancak bu yolların kalitesi düzeltilmiştir. 1950 şehir planında, anayolların suriçinde Mese güzergâhını izlediklerini görmek ilgi çekicidir. Beyazıt'tan gelen Şehzadebaşı Caddesi'nin devamı olan Fevzi Paşa Caddesi, Fatih Külliyesinin önünden Edirnekapiya ulaşmaktadır. Şehzadebaşı civarından Aksaray'a, oradan Cerrahpaşa'ya doğru uzanan ve en eski güzergâhı izleyen yol 1950'de Millet Caddesi olarak görünmektedir. Vatan Caddesi 1950lerde bile dere yatağıdır; bu yol ancak 1950'lerin sonundaki büyük imar faaliyetleri sırasında açılacaktır. Bu tarihlerde tarihi yarımadanın Haliç tarafındaki sahil yolu Sirkeciye kadar gelmektedir. Marmara sahilinde Ahırkapı, Çatladıkapı, Kumkapı çevresinde sokaklar hep denize dik iner. Demiryoluna paralel sürekli bir sahil yolu yoktur. Kadırgalimanından itibaren demiryolunun kuzeyinden ve denizden oldukça içeriden, birbiri ardına çeşitli adlar alarak Yedikule'ye ulaşan bir yol vardır.

İstanbul'un anayol profili, en azından şehir içinde bugünküne yakın bir görünüme 1955-1960 arasında kavuşmuştur. Menderes dönemi imar hareketleri kapsamında Vatan Caddesi(->) açılmış; Millet Caddesi genişletilip yeniden yapılmış; Laleli yönünden gelen Ordu Caddesi düzeltilip genişletilmiştir. Unkapam'm Yenikapiya bağlayan Atatürk Bulvan ve onun devamı olan Mustafa Kemal Caddesi kentin suriçi bölümünü kuzeyden güneye doğru kat eden ana arterdir. Yine bu dönemde Sirkeci'den başlayıp Sarayburnu'na dönerek Marmara sahilleri boyunca batıya uzanan Sirkeci-Florya sahil yoluO) açılmıştır. Topkapı'dan başlayıp Bakırköy İlçesi'nin kuzeyinden geçerek Çekmecelere uzanan ve bir zamanlar Trakya'ya bağlanan anayol olan Londra Asfaltı ile Kadıköy yakasında Ankara Asfaltı aynı dönemin yollarıdır. 1958'de açılan Barbaros BulvanGO Beşiktaş'ı şehrin kuzeyine bağlayan ana arter olarak bu dönemin ürünüdür.

1970'lerin başlarında Boğaziçi Köprüsü'nün, 1990'ların başlarmda, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün(->) yapılması çevre yollarmıGO doğurmuş ve şehrin yol ağında değişiklikler yaratmıştır. Kadıköy yakasında, yer yer sahilin doldurulmasıyla açılan Kadıköy-Pendik sahil yoluGO, Üsküdar-Harem sahil yolu, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında sahil yolunun yer yer denize çakılan kazıklar üstünden geçen yollarla genişletilmesi de 1980-1990 arasmda gerçekleştirilmiştir.

İSTAiNBUL

YOROS KALESİ

İstanbul Boğazı'mn Karadeniz'den girişinin doğu tarafında, Anadolu yakasında olan Yoros Kalesi, Anadolukavağı Kalesi veya Ceneviz Kalesi olarak da adlandırılır. Karşı tarafta Rumelikavağı üstünde olan diğer kale ile birlikte, Boğaz girişini kontrol etmek gayesiyle inşa edilmiştir. Anadolukavağına hâkim bir tepenin üstünü kaplayan Yoros Kalesi'nin adını "kutsal yer" anlamına gelen Hieron'dan aldığı söylenirse de, antik çağ tanrılarından Zeus'un sıfatı olan "uygun rüzgârlar" anlamına gelen "ourios"tan aldığı da iddia edilir. Yoros adının doğrudan doğruya "dağ" anlamındaki "oros"tan gelmiş olması da düşünülebilir, belki de daha doğrudur. Boğazin, Karadeniz'e açıldığı bu bölgede, belki de kalenin olduğu yerde, on iki Tanrı adına yapılmış bir mabet vardı. Geçen yüzyılda burada bulunan bazı antik mimari parçaların bu mabedin kalıntıları olduklarına ihtimal verilir.

Yoros Kalesi sanıldığı gibi bir Ceneviz yapısı değildir. Kulelerinden birinde görülen tuğladan harflerle yazılmış Grekçe kitabe, buranın Bizans inşaatı olduğunu belli eder. 14. yy'm başlarında, 1305'te kale, Şile Kalesi ile birlikte Türklerin eline geçmiş, ancak fazla bir süre elde tutulamamıştır. 1348'den itibaren de, Karadeniz ticaret yolu hâkimiyetine sahip bulunan Cenevizlileri-») buraya hâkim olmuşlar, fakat 14. yy'm sonlarında, Boğaziçi'nin Anadolu yakasma tamamen hâkim olan Osmanlılar tarafından tekrar fethedilmiştir.

Yoros'un Ceneviz idaresinde kaldığına dair bir belge L. Sauli'nin 1831'de yayımlanan Galata'daki Ceneviz idaresine dair kitabında yer alan ve Prof. Multedo adında bir kişi tarafından kalenin kapısı üstünde kopya edilen Latince bir kitabedir. Tarih kısmı okunamayan bu kitabede "Cenevizli Vincenzo Lercari'nin kutsal burun üzerindeki kaleyi tamir ettirdiği" bildiriliyordu. Bu önemli ve bir süre Yoros Kalesi'nin, Cenova'nm elinde olduğunu gösteren tarihi belgeden başka hiç kimse bahsetmediğine göre, bunun da yerinden sökülerek Batı'ya götürüldüğüne ihtimal verdir.

I. Bayezid'in (Yıldırım), 1391'de karayoluyla Kocaeli'nden kalabalık bir kuvvetle gelerek Yoros'a çıktığını, buradan da Yahşi Beyi göndererek Şile Hisarını teslim aldığını Aşıkpaşazade yazmaktadır. Bayezid bundan sonra Yoros Kalesi'ni bir üs gibi kullanıp, Güzelcehisar da denilen Anadolu Hisarını yaptırarak Konstantinopolis'i fethetme yolundaki hazırlıklara girişmiştir. Kalenin biraz ötesindeki ormanlıkta, içinde buranın zaptı sırasında şehit düşenlerin mezarları olan bir şehitlik vardı. Mareşal Boucicaut 1399'da Karadeniz Boğazı girişinde yaptığı akında, o sırada artık Türklerin elinde olan Yoros Kalesi'ne saldırmaya cesaret edemeyerek, sadece kalenin eteğindeki köyü yaktıktan sonra geri çekilmiştir. 1402'deki Ankara Savaşından sonra I. Bayezid'in oğullarından Çelebi Mehmed, kardeşi Musa'ya karşı harekâtı sırasında 1414'ten az önce Trakya'ya geçmek için Bizans imparatorundan yardım istemiş, kendisi de Bursa'dan çıkarak Yoros'a gelmiş, burada konaklamış, imparatorun gönderdiği gemilerle buradan Rumeli'ye geçmiştir. 1391-1414 arasında Yoros Kalesi Türklerin elindedir. İspanya kralının elçisi olarak Timur'un yanına gönderilen Ruy Gonzales de Clavijo, Karadeniz'e açılırken gördüğü kaleyi "El Guirol de la Turquia" olarak adlandırarak, buranın bakımlı olduğunu ve içinde bir Türk garnizonu bulunduğunu bildirir. Halbuki karşısındaki kale harap ve terk edilmiş durumda idi. Kalenin eteğinde, etrafında duvar olan bir kule bulunuyordu. Clavijo'nun yazdığına göre, buradan karşı kıyıdaki bir kuleye zincir gerildiği yolunda bir söylenti vardı.

İstanbul'un fethinde Yoros da artık Türk hâkimiyetindedir. Osmanlı Devletinin hemen her tarafındaki kıyı kalelerini tamir ettiren veya yenilerini yaptıran II. Bayezid (hd 1481-1512) burasını da tamir ettirmiş, içine Yoros Kalesi Mescidi denilen bir ibadet yeri yaptırmış, kale dizdarı Mehmed Ağa da bir hamam inşa ettirmiştir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki* 28 Recep 984/1576 tarihli bir belgeden, kale ile birlikte buradaki cami, çeşme ve hamamın da tamir edildikleri öğrenilir. Alman seyyahı, Brettenli M. Heberer 1580'e doğru İstanbul'a geldiğinde kaleyi iyi durumda görmüş ve seyahatnamesine gerçeğe oldukça uygun bir de gravürünü koymuştur. Ermeni yazar P. G. İnciciyan, 18. yy'rn sonları, 19. yyin başlarında Yoros Kalesi içinde 25 evlik bir Türk mahallesi bulunduğunu, ayrıca muhafız olarak bir dizdar idaresinde 20 kişilik bir müfrezenin de burada kaldığını bildirir.

Yoros Kalesi, 19. yy'da artık terk edilmiş durumda bulunuyordu. Burayı ziyaret edenler duvarlarda ve kulelerde Cenova armaları gördüklerini bildirirler ise de, bunların hatalı oldukları, yerinde yapılan incelemede anlaşılmıştır. Geç bir dönemde örülerek battal edilen esas girişin iki yanındaki haşmetli kulelerin cephelerinde, mermer üzerine kabartma olarak birer yarım ay (hilal) içine, kollarının uçları tomurcuklu haçlar işlenmiştir. Her iki taşın da dört köşesinde Grekçe kısaltmalı harfler görülür ki, bunlar hakkında şimdiye kadar yazılanlar eksik veya yanlıştır. Karadeniz tarafındaki kulenin üzerindeki harfler "İsa'nın nuru, herkesin nurudur" anlamına gelen kelimelerin kısaltmasıdır. Marmara tarafındaki kulede ise yine "ışık, nur" kelimelerinin kısaltması teşhis olunur. Ancak XY kısaltmasının hangi kelimeyi ifade ettiği anlaşılamaz.

Çifte burcun kapıya dönen yüzlerinde ise yine mermere işlenmiş bir haçı çevreleyen dairenin içinde de "İesos Hristos Zafer" anlamındaki kelimelerin kısaltmaları yer almıştır. Örülü esas kapının iç tarafında ve yukarıda bir mermer levhada, iki küçük sütun kabartmasına oturan kemer biçiminde bir çerçevenin içinde bir haç vardır. Bunun kolları arasındaki boşluklarda da kısaltma oldukları belirtilen dört harf bulunur. Kaleyi inceleyen yazarlar anlaşılmaz bir gafletle, harflerin Bizans devletinin klasik formülü olan dört B'yi burada teşhis ettiklerini sanmışlardı. Buradaki dört harf, "Ey sahip, despot Mihael Palaeologos'a kurtarıcı ol" anlamına gelen dört kelimenin başharfleridir. Böylece kalenin, şehir Latinlerden 1261'de geri alındıktan sonra İmparator VIII. Mihael Palaeologos (hd 1261-1282) tarafından yaptırıldığım ileri sürmek mümkündür.

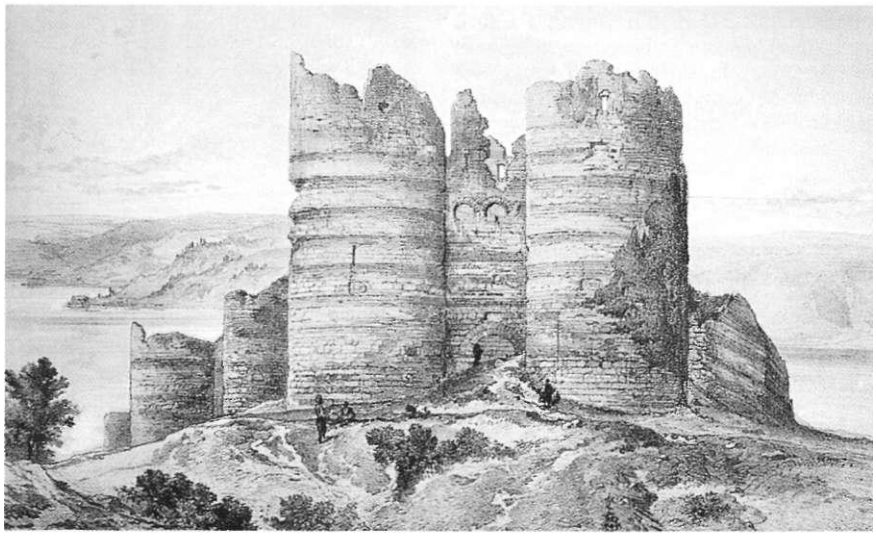
Yoros Kalesi'nde şimdiye kadar hiçbir araştırmacının üzerinde durmadığı veya göremediği bir kitabe daha vardır. Kalenin yukarı bölümünü enine bölen sur duvarının, kuzeydeki burcunun yukarı kısmında tuğlalardan yapılmış çepeçevre iki satır halinde bir yazı bulunur. Burcun sur duvarına bitiştiği köşeden başlayıp, burcun yuvarlaklığını takip ederek, öbür köşeye kavuşan bu tuğla kitabede aralıklı olarak tek tek bazı harfler teşhis edilmekte ise de aralardaki boşalmalar yüzünden kelimeleri tamamlamak mümkün olamamaktadır. Teleobjektifle parçalar halinde resmi alındığında belki bu önemli kitabeyi çözmek mümkün olacaktır. Yalnız şu var ki, böyle bir kitabenin varlığı, bazılarının sandıkları gibi, bu ara duvarın Ceneviz veya Osmanlı ilavesi olmadığını açık surette belli eder.

Doğudan batıya, 500 m kadar bir uzunluğu olan Yoros Kalesi, Karadeniz'e paralel olarak araziye yerleşmiştir. Kalenin genişliği 60-130 m arasmda değişmektedir. Bu tahkimat, Boğaz tarafında olanı daha alçak iki tepenin üstünü kaplar. Kalenin en güçlü kısmı, yüksek tepenin, doğuya, yani Anadolu'ya bakan tarafıdır. Bu da Yoros Kalesi'nin, Boğaz girişini kontrol etmekle görevli olmakla beraber, kara tarafından Anadolu içlerinden gelecek bir tehlikeyi karşılamak üzere düşünüldüğünü gösterir.

Yoros Kalesi aralarında tuğladan hatıllar olan taş dizileri ile yapılmıştır. Taşların bir kısmı, antik ve erken Bizans dönemlerine ait yapılardan devşirilmiş malzemedir. Bunların aralarında işlenmiş mimari parçalara da rastlanır. Kalenin esas girişi, doğu tarafında, 120 m kadar yükseklikteki tepenin üstünde en hâkim noktadadır. Yükseklikleri 20 m kadar olan yuvarlak iki burç arasında açılan tuğladan kemerli giriş sonraları ömlmüştür. Kapının devşirme malzemeden olan mermer çerçevesi vardır. Üstündeki tuğladan hafifletme kemeri ise bugün yıkılmış durumdadır. Fransız seyyahı Xavier Hommaire de Hell'in (1812-1848) beraberindeki ressam Jules Laurens'in (1825-1901) resmini çizdiği bu cephede, kapı kemeri üstünde mermerden bir levhanın varlığına işaret edilmiştir. Bu belki de 1831'de Sauli'nin kopyasını yayımladığı Vicenzo Lercari'nin tamir kitabesidir. Kalenin yukarı kesimi esas kaleye nazaran daha geç bir dönemde bir duvarla bölünmüştür. Bunun A. Gabriel'in ileri sürdüğü gibi Osmanlı dönemine ait olmayıp Bizans yapısı olduğu, gerek bir burç üzerindeki tuğla kitabeden, gerek bazı tuğla süslemelerden açıkça anlaşılır.

Kalenin güney cephesinin arka tarafında duvar kazematlar halinde inşa edilmiştir. Girişteki çifte kulenin içlerinde dört kolu eşit bir haç biçiminde mekânlar meydana getirilmiştir. Her iki kulede de bu mekânların üstlerinde, duvar tekniğinin değişik oluşundan anlaşıldığına göre, geç bir dönemde yükseltilerek birer kat oluşturulmuştur. Güney duvarlarının kazematlı kısmı sonunda, bugün bir kapı açıklığı gibi görünen parça da aslında bir burçtur. Kalıntılardan anlaşıldığı üzere, büyük kulelerin benzeri olarak, içinde haç biçiminde dört kemerli ve kubbeli tonozla örtülü yüksek bir mekân vardır. Bilinmeyen bir dönemde, bu burç yarısına kadar yıkılmıştır. Yoros Kalesi'nin kıyıya kadar indiği ve burada en azından bir iskelesi ile bu iskeleyi koruyan bir burcu olduğuna ihtimal verilebilir. Ayrıca burada hangi döneme ait olduğu anlaşılamayan bir de fenerin bulunduğu, R. Walshin kitabında Th. Allom tarafından yapılan gravürde görülür. Karşı taraftaki Rumelikavağı Kalesi ise mimari bakımdan dikkati çekecek özelliği olmayan çok yıpranmış bir duvardan ibarettir.

Bibi. A. Mordtnıann, "Historische Bilder von Bosporus", *Bosponıs, Müteilungen desdeutscher-Ausflugsvereins,* yeni seri, III (1907), s. 1-59; P. Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, 1817-1819,* İst., 1969, s. 17; İnciciyan, *İstanbul,* 99-100; Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 146; L. Sauli, *Della Colonia deiGenovesi in Galata,* Torino, 1831, Ih s. 42; Aşıkpaşaoğlu Ahmed Asıkî, "Tevârih-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri,* I, İst., 1949, s. 137, 148; M. Heberer von Bretten, *Aegyptica servitus...,* Heidelberg, ty, (1610?), tıpkıbasım Graz, 1964, s. 372-373 arasındaki 9 no'lu gravür; S. Toy, "The

Xavier Hommaire de Hell'in *Voyage en Turquie et en Perse...* adlı yapıtında yer alan Jules Laurens'in bir resminde Yoros Kalesi.
Galeri Alfa

Castles of the Bosporus". *Archaeologia*. LXXX (1930). s. 226-228. Levha LXXIII-LXXVT; A. Gabriel. les' *chateaux ¡urces du Bosphore,* Paris. 1943, s. 79-81, levha, XXI-XXIII; VI. Mırmıroğlu, "Yorus (Hieron) Kalesi". *TTOKBelleteni,* S. 72 (Ocak 1948). s. 13-14: C. F. Lehmann-Haupt, "Zu den Inschriften und Skulpturen von Hieron". *Klio,* XVIII (1923), s. 366-374; E. Mambourv. *Istanbul toitristiqne.* İst,. 1951, s. 221-222; Eyice. *Boğaziçi.* 72-89. resim 88-131.

SEMAVİ EYİCE

YULUĞ, ALİ HAYDAR

(1879, İzmir-1937, lstanbul)Valive şehremini.

İzmir İdadisinden sonra 1902'de Mekteb-i Mülkiye yi(-») bitirdi. Çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptı. II. Meşrutiyet'te ikinci dönem (Nisan 1912-Ağustos 1912) Meclis-i Mebusan'da Menteşe (Muğla) mebusu olarak bulundu. Daha sonra gene idareciliğe döndü. Mülkiye müfettişliği ve mutasarrıflık yaptı. 1921'de Sivas valiliğine getirildi. 12 Mart 1923'te Ankara hükümetinin atadığı ilk vali olarak İstanbul'a geldi. 15 Nisan 1923'te vekâleten şehreminliğini de üstlendi.

Yuluğ'un kısa süren valiliği ve şehreminiiği döneminde İstanbul'da Cumhuriyetin ilam, halifeliğin kaldırılması(->) ve Osmanlı hanedanı üyelerinin yurtdışına gönderilmesi gibi siyasi olayların yamsıra belediye hizmetleri açısından da önemli gelişmeler yaşandı. Yuluğ, İstanbul'da yönetim ve hizmet bakımından var olan vilayet, şehremaneti ve Vakıflar idarelerinin birleştirilmesini ve özerkleştirilmesini savundu. Belediye meclisine yasama hakkı tanınması, bayındırlık, sağlık, eğitim işlerinin belediyeye devri, belediyece verilen cezaların adli yargı yoluyla tahsiline son verilmesi gibi görüşler ileri sürdü.

Döneminde iyice azalmış olan belediye gelirlerim artırmak için tramvay, Tünel, elektrik, havagazı hizmetlerini yürüten yabancı şirketlerin vermekle yükümlü oldukları ama hiç ödemedikleri payları almayı başardı. Ardından akaryakıt depolarını da düzenleterek, belediye payını tahsil etmeye başladı. Ayrıca Çubuklu'da yeni gazyağı depoları yaptırdı. Cemil Topuzlu(-») döneminde temeli atılan, ancak bir türlü tamamlanamayan Sütlüce Mezbahası(->) işletmeye açıldı ve belediyeye önemli gelir sağlamaya başladı. Etlerin sağlıklı biçimde korunması için de buz fabrikasının yapımına başlandı. İtfaiye örgütünün modernleştirilmesine girişildi. Yolların onarımı bir programa bağlanarak yürütüldü. Belediyenin yönetimindeki hastaneler elden geçirildi. 26 Şubat 1924'te onun teşvikleriyle çıkarılan belediye vergi ve resimleri kanununun yürürlüğe girmesinden sonra belediye gelirleri daha da arttı. Ancak Yuluğ'un sert biçimde uyguladığı cezalar ve hızla tahsil edilen oktrova (iç gümrük resmi) esnafın ve tüccarların tepkisini çekti.

Yuluğ İstanbul'daki hizmeti bir yılı henüz geçmişken 8 Haziran 1924'te Ankara şehreminliğine atandı. Bu atamanın yeni başkentin yapıcı bir belediye başkanına ihtiyacı olduğu gerekçesiyle yapıldığı açıklandıysa da ardında İstanbul'daki icraatına tepki duyan çevrelerin baskısı ile vilayet işleriyle ve yeni kurulan Halk Fırkası'nın (daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi) ildeki örgütlenmeşiyle uğraşmadığı yolundaki hükümet görüşünün de etkisi vardır. 1926'da İstanbul milletvekili olan Yuluğ 192^ genel seçimlerinde de İstanbul'dan milletvekili seçildi. Üyeliği 1930da devamsızlık sebebiyle düşürülmüş, bundan sonra da siyasetten çekilmiştir.

İSTANBUL

YUSUF AĞA SIBYAN MEKTEBİ

Eminönü İlçesi'nde. İstanbul Valiliği'nin yakınında. Cağaloğlu Yokuşumun başındadır.

İki katlı kagir yapının banisi Tersane Emini Yusuf Efendidir. Bugün mevcut olmayan, ancak kaynaklarda yapının köşesine asılı olduğu belirtilen levhaya göre. yapı Darü's-Sıbyan olarak 1771-1773 arasında Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa ya inşa ettirilmiştir. Sıbyan mektebinin alt katındaki muvakkithane bir süre depo olarak kullanılmıştır. Yokuşa bakan köşedeki küçük hazirede bulunan Hacı Yusuf Efendi ve ailesinin mezarları 1956'daki onarım sırasında ortadan kalkmıştır. Kuzeydeki boşlukta sonradan inşa edilen küçük ahşap bir oda bulunmaktadır.

İki katlı fevkani yapının, ikinci katı dışan taşkındır. Üst kat 1956'ya kadar taş dizisiyle desteklenirken, aynı yılın onarımlarında konsolların arası doldurulmuştur. Yapı batı ve güney cephesinde dörder adet olmak üzere, düz söveli, üzerlerinde sivri boşaltma kemerleri bulunan pencerelerle donatılmıştır. İç mekâna, caddeye bakan cephe üzerindeki küçük bir kapıdan geçilmektedir. Burada, ufak bir giriş bölümünden sonra merdivenlerle üst kata, kare planlı dershane odasına çıkılır. İç mekân süslemesiz. sade görünümlüdür. Kuzeyde, yokuşa bakan cephenin zemin katında iki adet büyük kemer eskiden hazirenin olduğu bölüme açılmaktadır. Çift meyilli çatının etrafını iki sıra kirpi saçak dizisi dolaşmaktadır. Caddeye bakan yüzde, kirpi saçağın altında balıksırtı şeklinde bir bezeme yer alır. Yapı günümüzde Milli Eğitim Bakanlığının kitap satış bürosu olarak kullanılmaktadır.

Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi
Sadat Hasanoğlu, 1994

TARKAN OKÇUOĞLU

YUSUF (Demircikulu)

(?, İstanbul -1611, İstanbul) Hattat.

Bulgaristan'da Sofya'nın güneydoğusunda yer alan Samakov'da demir çıkaran ocak ağalarından "Demirci Ağa" diye nam salan birinin kölesi olduğu için "Demircikulu" lakabıyla anılır. Yusuf, bu ocakta ulufeli, yani aylıklı olarak duacılık hizmetinde bulunuyordu. Döküm vaktinde ocak başında dua ettikten sonra ocak yakılırdı. Bu görevinden önce daha 12-13 yaşındayken hattatlığa ilgi duydu ve bu sanata âdeta hırsla bağlandı *ve* ünlü hattat Ahmed Karahisarî'nin öğrencisi Karahisarî Derviş olarak anılan Derviş Mehmed'den meşk aldı. *Devhatü'l-Küttâb'm* ifadesine göreyse önce Abdullah Kırımî'den ders görmüş, sonra Ahmed Karahisarî ekolüne dönmüştür.

Eserleri şunlardır: Fatih Camii duvarında "Fetih hadisi", Kasımpaşa'da Küçük Piyale Camii karşısında Paşmakçı Ali Dede Tekkesi mezarlığının penceresi üzerinde kelime-i şahadet yazısı. Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii yazıları. Bunlardan yalnız sonuncusunun yazıları zamanımıza kadar gelebilmiştir. Yusuf. Ahmed Karahisarî ekolünün son temsilcisidir.

Bibi. Müstakimzade. *Tuhfe.* 593-594; Habib, *Hat ve Hattatân,* İst., 1306. s. 160; Rado, *Hattatlar.* 85: Suvolcuzade Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttâb,* İst.. 1942, s. 26.

ALİ ALPARSLAN

YUSUF İZZEDDİN EFENDİ KÖŞKÜ

Üsküdar İlçesi'nde, Büyükçamlıca Tepesi'nin eteklerinde yer almaktadır.

Köşklere adını veren veliaht Yusuf İzzeddin Efendi (1857-1916) Abdülaziz (hd 1861-1876) ile Dürrinev Kadın Efendimin (ö. 1892) oğludur. Aşırı hassas, hastalıklı bir kişiliğe sahip olduğu bilinen Y. İzzeddin Efendi askeri okullarda okumuş, müşirliğe kadar yükselmiş, V. Mehmed (Reşad) (hd 1909-1918) tahta geçince veliaht ilan edilmiştir. 1 Şubat 1916'da Zincirlikuyu'daki köşkünde intihar eden ve Cağaloğlu'ndaki II. Mahrnud Türbesi'ne gömülen Y. İzzeddin Efendimin öldürüldüğü yolunda bazı söylentiler vardır. Y. İzzeddin Efendimin kızları Şükriye Sultan ile Mihrişah Sultan 1924'te diğer hanedan mensupları ile birlikte yurtdışına sürülmüş, 1952'de çıkan kanunla yurda dönmüş ve anneleri tarafından bütün özgün mobilyası ile korunan köşkte ikamet etmeye başlamışlardır. Şükriye Sultanin vefatından sonra küçük kardeşi Mihrişah Sultan tarafından satılan köşk günümüzde bakımlı durumdadır.

Selamlık, harem, ek bina (müştemilat), av köşkü, ahırlar, sera ve havuz birimlerinden oluşan bu yapı topluluğunun tam olarak inşa tarihi tespit edilememekte, ancak Abdülaziz dönemine ait oldukları sanılmaktadır. Tasarımları da o döneme imzasını atan Balyan ailesinden bir mimara ait olabilir. Yapıları kuşatan 20 dönümlük geniş arazinin zamanında ıhlamur, gül, hanımeli, yasemin, manolya, ladin, atkestanesi gibi bitkilerle dolu ve kuş seslerinden geçilmez bir durumda olduğu bilinmektedir.

Giriş ve üst kat ahşap üzerine bez kaplıdır ve üzerlerinde ahşap çıtalarla dekorlanmış motifler yer alır. Odaların tavanları da geometrik motifler ile hareketlendirilmiştir. En üst katta odaların tavanmdaki süslere daha fazla önem verilmiştir. Pencerelerde altın yaldızlı yumurta frizleri, ortada gül motifleri yer alır. Şahnişli odanın kapısı renkli camlarla açık yeşil, mavi, sarı renkli vitraylarla süslenmiştir. Pencerelerin köşeliklerine oyma rumî motifleri ahşap olarak işlenmiştir.

Eskiden büyük salonda Y. İzzeddin'in portresi, Yavuz'u ve İstanbul fethini tasvir eden tablolar, yerde büyük halılar ve sonradan Topkapı Sarayina verilen 36 kandilli muhteşem renkli kristal bir avize bulunuyordu.

Harem aşıboyalıdır. Ahşap köşkle harem arası aşıboyalı bir geçitle bağlanmıştır. Önde şahnişli oda yer alır. Bu bölümler aynalı ve yıldız tonozlarla örtülüdür. Tonozlu olan şahnişli oda dört pencere ile dışarı açılır. Haremde hamam bölümü de yer alır.

Y. İzzeddin Efendi Köşkü üç katlı ahşap bir köşktür. Romanya'dan getirilen çok dayanıklı, durdukça çelikleşen bir kereste kullanılmıştır. Geometrik bir plan arz eden köşke üç kapıdan girilir. Köşkün yüksekliği 16,70 m'dir. Katlar 4 m yüksekliktedir.

Ahşap korkuluk kat araları ve çatı altlarında ahşap kabartmalı süslemeleri vardır. Yan girişlerde, kapı, pencere yanlarında iki ahşap sütun yer alır. Ön cephede şahnişi taşıyan iki sütun vardır. Üçgen ajurlu şebekeler ile ön cephe süslemeleri bulunur. Üst kat kapısı akroterlidir. Girişin üst ve alt sofitleri meandr motiflidir. Şekizgen içinde *kaban* motifi çevrelenmiştir. Üst katta ise oval bölümler ve çevçeveli meandr motifleri yer alır.

Haremin ön odaları ahşap üzerinde bez ve üzeri çıtalı oymalar ile süslenmiş, arka odalarda Kütahya işi neoklasik tarzdaki çini süslemelere yer verilmiştir. Bunlar bahar dalları, vazodan çıkan buketler, servilerdir ve kapı üzerinde geometrik ve firuze ve siyah renkte bordürler bulunur. Isıtmada 19. yy in sonunda çokça görülen demir dökümden radyatörler kullanılmıştır. Ayrıca Kütahya çinileri dışında, Avrupa'dan getirtilen çini panolar da yer alır.

İki katlı ek bina gayet sadedir. Sarnıç tuğlalarla örgülü, üzeri çatı kaplıdır. Bütün sarnıcı dolanan meandr motifi dikkati çeker. Köşkün ayrıca 4,5 m çapında fıskiyeli havuzu, ahırları ve demirden kapıları vardır. Abidevi köşk yapılarının hemen üstündeki av köşkü daha küçük, ahşap ve tek katlıdır. Yapıdaki odalar da diğer köşke nazaran daha küçüktür. Odaların duvarları ve tavanları manzara ve çiçek dekorlu, resimlerle süslenmiştir. Ahşap köşkün camları panjurlu ve balkon korkulukları döküm demirden yapılmıştır. Önünde demirden yapılmış ağaç taklidi korkuluk ve selsebili vardır.

CAVİDAN GÖKSOY

Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü
Ahmet Kuzik, 1994

YUSUF SİNAN EFENDİ

(?, Merzifon -1529, İstanbul) Halvetîliğin Cemalî koluna bağlı Sünbülî tarikatının kurucusu, mutasavvıf.

Halk arasında daha çok Sünbül Efendi olarak tanınmıştır. Asıl adı Yusuf bin Ali bin Kaya Bey'dir. Ailesi hakkında yeterli bilgi yoktur. İlk dini eğitimini Merzifon'da aldı ve daha sonra İstanbul'a gelerek Efdalzade Hamidüddin'in öğrencisi oldu. Zahiri ilimleri Efdalzade Hamidüddin'den öğrenen Yusuf Sinan Efendi'nin medrese tahsilini yarıda bırakıp başlangıçta şiddetle karşı olduğu tasavvufa yönelmesi ve 1489'da Cemaleddin Halvetî(->) aracılığıyla Halvetîliğe(-») bağlanması hem kendi hayatı, hem de İstanbul'un mistik kültüm açısından bir dönüm noktasıdır. 1490'da Cemaleddin Halvetî'den hilafet aldı ve şeyhinin isteği üzerine tarikat faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Mısır'a gitti. Daha önce Mısır'da bulunan Seyyid Yahya Şirvanî'nin halifelerinden Şahin-i Mısrî ve Timurtaşin burada Halvetîliği yaygınlaştırmaya çalıştıkları bilinmektedir. Yusuf Sinan Efendi ise bu elverişli toplumsal zemin üzerinde bir süre faaliyet göstermekle birlikte kaynaklarda hayatının bu dönemine ilişkin aydınlatıcı bilgi yoktur. Ancak bu sırada, hacca giden Cemaleddin Halvetinin Mekke'de kendisiyle görüşmek istediğini haber almış, fakat Mekke'ye vardığında şeyhinin vefat ettiğini öğrenmiştir. Cemaleddin Halvetî'nin vasiyeti üzerine kızı Safiye Hatun ile evlenen Yusuf Sinan Efendi, 1494'te İstanbul'a gelerek Sünbül Efendi Tekkesi(->) meşihatını üstlenmiş ve vefat ettiği 1529'a kadar bu görevini sürdürmüştür. Mezarı, Sünbül Efendi Tekkesi'nde kendi adıyla anılan türbesindedir.

Yusuf Sinan Efendi'nin 1494'te Cemaleddin Halvetî'den boşalan meşihat makamını üstlenmesiyle birlikte Sünbülîlik(-») de İstanbul'un mistik hayatında yerini alır. İstanbul'da kurulan ilk tarikat olma özelliğini taşıyan Sünbülîlik, aynı zamanda Halvetîliğin de şehir hayatındaki en yaygın koludur. Bu özelliğini tarikat faaliyetlerinin yasaklandığı 1925'e kadar sürdürmüş ve İstanbul'un din folklorunu şekillendiren mistik gelenekleri gündelik hayat içinde temsil etmiştir.

II. Bayezid'in (hd 1481-1512) yakın desteğini alan Yusuf Sinan Efendi, aynı ilgiyi daha sonra padişah olan I. Selim'den (Yavuz) (hd 1512-1520) görememiştir. Bu tavır değişikliğinin altında, II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki iktidar mücadelesine uzanan siyasi çatışma yatmaktadır. Cem Sultan'a karşı Halvetîlerin desteğini alan II. Bayezid, padişah olduktan sonra tarikatın İstanbul'da örgütlenmesini sağlamış, başta Koca Mustafa Paşa gelmek üzere pek çok devlet adamı Cemaleddin Halvetî'ye intisap etmek suretiyle Halvetîliğe bağlanmıştır. I. Selimin tahta çıkmasından sonra, iktidar ile Halvetîler arasındaki sıcak ilişki kopma noktasına gelir. Bunun nedeni, Cem Sultanin katledilmesi olayında I. Selimin Koca Mustafa Paşa'yı sorumlu tutması ve Yusuf Sinan Efendi'nin bu önde gelen müridini öldürterek tarikatın İstanbul'daki merkezi sayılan Sünbül Efendi Tekkesi'ni yıktırmak istemesidir. Ancak Yusuf Sinan Efendi'nin karizmatik kişiliği ve halk arasındaki yaygın şöhreti, padişahın bu isteğinin gerçekleşmesine engel olmuştur.

Yusuf Sinan Efendi'nin postnişinliği döneminde karşılaştığı bir diğer önemli olay, "devran" ve "sema"ya karşı çıkan ve bu tarikat ritüellerinin haram olduğunu ileri süren ulemadan Muslihеddin Efendi'ye karşı yürüttüğü mücadele çerçevesinde meydana gelmiştir. "Devran" ve "sema"nm İslamiyet açısından haram olmadığını savunduğu *Risale-t Sünbül cierHakh-i Zikr ü Devrân* başlıklı eseri bu olayın ardından kaleme alınmıştır. Ayrıca tarikat adabına ilişkin *Risaletü 'l-Etvâr* adlı bir başka eseri de vardır.

Yetiştirdiği halifeleri arasında Sünbülîli-

ğin istanbul hayatında kökleşmesini sağlayan Musa Musliheddin (ö. 1552), Alaeddin Ali Kefevî (ö. 1562) ve Yakub Germiyanî (ö. 1571) gibi önemli mutasavvıflar ilk anda dikkati çekerler. Halk arasında Merkez Efendi olarak tanınan Musa Musliheddin, kendi adına kurduğu Merkez Efendi Tekkesi'nde (bak. Merkez Efendi Külliyesi), Alaeddin Ali Kefevî, Alaeddin Tekkesi'nde ve Yakub Germiyanî de Sünbül Efendi Tekkesi'nde meşihat görevini üstlenmişler, tarikatın güçlü bir tekke organizasyonuna sahip olmasını sağlamışlardır.

Bibi. Mahmud Cemaleddin Hulvî, *Lemezât.* İst., 1993, s. 445-452; N. Köseoğlu, "Sünbül Efendi'yi Ziyaret", *TTOK Belleteni.* S. 135 (1953), s. 11-17; H. J. Kissling, "Aus der Geschichte des Chalvetiyye-Ordens". *Zeitschrift der Morgenlandischen Gesellschaft.* III (yeni dizi) XXVIII (1953), s. 251-281; Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 141; F. W. Hasluck. *Christianity and Islam under the Sultans,* I, Oxford. 1929. s. 17-18; Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevarih,* 282-285; Okan, *İstanbul Evliyaları,* 45-55; Evliya, *Seyahatname,* I, 372; Hocazade, *Ziyaret,* 15-17; T. Yazıcı, "Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin. Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* II (1956), s. 97-104; M. Asım Çalıkoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi.* İst., 1961.

EKREM IŞIN

YUSUF ŞÜCAÜDDİN CAMÜ

Fatih Ilçesi'nde, Balat'ta. Karabaş Mahallesinde, Vapur İskelesi Sokağında bulunmaktadır. "Yusuf Şücaüddin Ambarî Camii" ya da "iskele Camii" adları ile de anılır.

Yapı Fatih dönemi (1451-1481) âlimlerinden olan Yusuf Şücaüddin Ambarî tarafından inşa ettirilmiştir. Minberini, cami mütevellilerinden Çolak İmam lakablı ismail Efendi koydurtmuşum Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesinden anlaşıldığına göre 1180/1766 ve 1310/1892' de tamir görmüştür. Son olarak 1987'de Halic'in etrafı açılırken iki yol arasında kalmış ve önemli tamirler görmüştür. Minaresi de batı cephesinden alınarak kuzey cepheye yerleştirilmiştir. Yapının kapısının bitişiğinde yer alan çeşme, II. Mahmud'un (hd 1808-1839) çuhadarcıbaşısı olan Bekir Efendi'nin validesi Hafize Hanım tarafından 1241/1828'de yaptırılmıştır. Bugün kullanılmaz haldedir.

Yapının duvarlan kagir olup yapı fevkanidir. Camiye güney cephesinden girilmekte olup kapının sol tarafında çeşme, sağ tarafında ise caminin deposu olarak kullanılan, dikdörtgen şeklinde bir oda yer almaktadır. Yapının giriş katı, yarıya kadar fayansla kaplanmış, yerleri parça mermer olup buranın sağ tarafında abdest almak için musluklar yer alır. Bu bölüm Hacı Saime Hamm'ın hayratı olup 1988 tarihlidir. Burası tamamen fayansla kaplıdır. Kuzeyinde yer alan, ufak dikdörtgen üzeri yuvarlak kemerli pencere ile aydınlanmaktadır.

Sol taraftaki merdivenlerle ikinci kattaki son cemaat yerine ulaşılır. Burası enine gelişen, dikdörtgen planlı olup kuzeyde iki tane dikdörtgen, üzeri yuvarlak kemerli pencere yer alır. Pencerelerden bi-

Yusuf Şücaüddin Camii
Ozan Bilgiseren, 1994

rinin altından minareye ulaşılır, doğuda ise iki tane ufak dörtgen pencere açılmıştır. Buranın tavanı ahşap ve düzdür. Son cemaat yeri ile harimin ortak olan duvarında, dikdörtgen bir kapı. iki yanında iki pencere yer alır. Harimin güney cephesindeki mihrap dikdörtgen şeklinde olup içten yarım yuvarlak şekildedir. Minberi ve vaaz kürsüsü ahşap olarak yapılmıştır. Doğu ve batı cepheleri simetrik olup eşit aralıklarla ikişer tane pencere açılmıştır. Pencereler dikdörtgen üzeri yuvarlak kemerlidir. Duvarlar içten pencere altlarına kadar fayansla kaplıdır. Kadınlar mahfili ahşap. düz. dikdörtgen şeklinde gelip ortada yuvarlak bir çıkma yapar. Kadınlar mahfilini, halimde dört tane ahşap direk taşı taşımaktadır. Harimden buraya demir merdivenlerle ulaşılır. Harimin tavanı düz ve ahşap olup çubuklarla dikdörtgenlere ayrılmıştır. Kadınlar mahfilinin altına gelen yer müezzin mahfili olarak kullamlmaktadır.

Yapının dıştan güney cephesi dikdörtgen şeklinde, öne doğru hafif bir çıkma yapar. Bunun tam ortasında yarım yuvarlak şeklinde mihrap çıkması yer alır. Pencerelerin etrafları ve kemerleri tuğla ile belirginleştirilmiştir. Minare kürsüsü betondan kare olup gövdesi yivli, tek şerefeli, konik külahlıdır. Şerefe balkonunun korkuluğunda baklava motifleri yer alır. Dıştan doğu cephesine bitişik tuvaletler yer almaktadır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 237; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 32; R. Ülke, *İstanbul Anıtları Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar.* İst., 1957. s. 57.

N. ESRA DİŞÖREN

YUŞA MESCİDİ VE TEKKESİ

Beykoz İlçesi'nde, Boğaz'm en yüksek tepesi olan Yuşa Tepesi üzerinde yer almaktadır.

Yuşa Tepesi tarihin ilk dönemlerinden beri kutsal bir yer olarak kabul edilmiş ve çeşitli uygarlıklar burada kendi dinlerinin tapmaklarını inşa etmişlerdir. İlk çağlarda burada bir Zeus sunağı bulunduğu bilinmektedir. Bizans döneminde. 6. yy'da İmparator I. İustinianos zamanında ise bu sunak Hagios Mikael adına bir kiliseye çevrilmiştir. Türk döneminde ise bu tepe. bir mescit-tekke kurularak ve yanında bir ziyaretgâh (yatır) ihdas edilerek İslamlaştırılmış. tepenin kutsallığı devam ettirilmiştir. Burada yatan Yuşa hazretlerinin Tevrat't a yer alan Yuşa Pemgamber ile bir bağlantısı yoktur. *Hadîka* 'ya göre burada yatan kişi bir şeyh. evliya ya da havarilerden birisidir. Yuşa hazretlerinin metrelerce uzunluğundaki mezarı ise çok eski inançlarda, dağların zirvesinde yaşadığı kabul edilen "devlerin" yeni bir inanca kaynaştırılmasından başka bir şey değildir. Sonuç olarak Boğazın bu en yüksek tepesi her devirde ve inançta kutsal değerini korumuş, bu yüzden de burada bir sunak, bir kilise ve bir mescit-tekke birbirlerini takip etmiştir. Böyle yüksek tepelerin halk inançlarında da kutsal kabul edilmesi ve buralarda yatır, cami, tekke gibi yapıların inşa edilmesine Anadolu'da sıkça rastlanmaktadır.

Bugün burada yer alan mescit-tekke Yimisekiz Çelebizade Sadrazam Mehmed Said Paşa (ö. 1761) tarafından 1169/1755-56'da yaptırılmıştır. Kagir duvarlı, kırma çatılı küçük bir yapı olan bu mescit yandığından. Abdülaziz döneminde (1861-1876) 1280/1863-64'te aşağı yukarı aynı biçimde yenilenmiş, yakın tarihte de önemli ölçüde tadil edilerek onarılmıştır.

Günümüzde de popüler bir ziyaretgâh olma özelliğini sürdüren bu tesis Dahiliye Nezaretinin 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde "Yuşa Aleyhisselam Dergâhı" adı ile zikredilmiş, Kadiri tarikatına bağlı olduğu ve burada 5 erkek ile 1 kadının yaşadığı belirtilmiştir. Evli bir şeyh ile birkaç dervişinin ikamet ettiği bu münzevi tekke Bandırmalızade A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90 tarihli *Mecmua-i Tekâyâ'sm*da "Yuşa Tekkesi" olarak kaydedilmekte, ayin günü perşembe, tarikatı Nakşibendî, şeyhinin adı ise Tevfik Efendi olarak belirtilmektedir. Aynı zamanda tevhidhane olarak kullanıldığı anlaşılan mescit dışındaki diğer bölümler ortadan kalkmıştır.

Bibi. Demircanh, *Evliya Çelebi,* 297, 633; Ayvansarayî, *Hadîka,* II, 146; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* II, 52-53, no. 223; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 16; Raif, *Mir at,* 236; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 71; Eyice, *Boğaziçi,* 65-68; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 218-219.

EMİNE NAZA

Yuşa Mescidi
Ahmet Kuzik, 1994

YUVALAR

bak. SOSYAL HİZMETLER

YÜKSEK DENİZCİLİK OKULU

Tuzla tlçesi'ne bağlı Tahaffuzhane bölgesindedir. Marmara Denizi'ne yaklaşık 400 m kıyısı bulunan toplam 65.000 ıri'lik bir alana yayılmıştır,

Okul 5 Aralık 1884'te Heybeliada'da bulunan Mekteb-i Bahriyemin (Deniz Harp Okulu) özel bir bölümü biçiminde yatılı olarak Leyli Tüccar Kaptan Mektebi adı ile açılmıştır. Ortaokul sonrası 4 yıl eğitim-öğretim süreli olan Leyli Tüccar Kaptan Mektebi, çok sayıda mezun verdiği ve mezunlarının iş bulamadığı gerekçesiyle 1905'te öğrenci alımını durdurmuş ve 1908'de mezunlarını verdikten sonra kapatılmıştır.

Okul 1909'da emekli Deniz Önyüzbaşı Kaptan Hamit Naci (Öndeş) tarafından, bu kez Azapkapida özel, yatısız, ortaokul sonrası 4 yıl eğitim-öğretim süreli olarak güverte ve makine bölümlerinden oluşan Milli ve Hususi Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mektebi adı ile yeniden açılmıştır. Daha sonra Yüksekkaldırım'a, sonra yine ilk yeri olan Azapkapiya, 1913'te de Üsküdar'da Paşalimanina taşınmıştır. 1927'de Ortaköy'de bugün Anadolu Denizcilik Meslek Lisesi'nin(->) bulunduğu binaya taşınıp, 1928'de Âli Deniz Ticaret Mektebi adı ile devletleştirilerek İktisat Bakanlığı'na bağlanan okul, her biri 2'şer yıl süreli lise ile yüksek birimleri olan, güverte ve makine bölümleri bulunan bir eğitim-öğretim kurumu olarak yeniden düzenlenmiştir. 1930'da yatılı duruma getirilen okul, 1934'te Yüksek Deniz Ticaret Mektebi adını almış ve yüksek birimi bölümlerinin eğitim-öğretim süresi 3 yıla çıkarılmıştır. 1939'da Ulaştırma Bakanlığına bağlanan Yüksek Deniz Ticaret Mektebi'nin lise bölümü 1945'te kapatılmıştır.

Okul 3 Haziran 1946 günü ve 4915 sayılı yasa ile adı Yüksek Denizcilik Okulu olarak değiştirilip yeniden düzenlenerek yine Ulaştırma Bakanlığına bağlı, 4 yıl süreli güverte ile makine bölümlerinden oluşan bir yükseköğretim kurumuna dönüştürülmüştür. Okul bünyesinde, 1953'te liman başkanı yetiştirilmesi amacıyla 2 yıl süreli limancılık bölümü açılmışsa da bu bölüm 1956'da, deniz işletmecisi yetiştirilmesi amacıyla 1975'te açılan ulaştırma-işletme bölümü de 1982'de kapatılmıştır.

18 Ağustos 1981 gün ve 2507 sayılı yasa ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı içine alınıp, şimdi bulunduğu Tuzla'ya taşınarak adı Denizcilik Yüksekokulu olarak değiştirilmiş ve eğitim-öğretim yapısı yeniden düzenlenmiştir.

6 Ekim 1988'de yürürlüğe giren 3477 sayılı yasa gereği, 1989 başında istanbul Teknik Üniversitesi bünyesindeki yeri alan Denizcilik Yüksekokulu İTÜ Rektörlüğü'ne bağlı bir yüksekokul, daha sonra da 3 Temmuz 1992'de yürürlüğe giren 2809 sayılı yasa ile fakülte olmuştur.

İTÜ Denizcilik Fakültesi 4 yıl süreli lisans düzeyinde eğitim-öğretim yapılan, güverte bölümü ve makine bölümü ile ayrıca bu bölümlere destek veren birimler olarak ulaştırma-işletme bölümü ve temel bilimler bölümünden oluşmaktadır. Parasız yatılı ve üniformalı olan denizcilik fakültesi, öğrencilerinin barınma, beslenme, giyinme gereksinimleri ile kişisel eğitim-öğretim araç ve gereçleri devletçe karşılanmaktadır.

Okul 1941'den beri 1.740i güverte bölümü, 1.430'u makine bölümü, 149'u ulaştırma-işletme bölümü, 12'si limancılık bölümü olmak üzere toplam 3.331 mezun vermiştir.

AHMET MÜLAYİM

YÜKSEK ÖĞRETMEN OKULU

Fatih İlçesi'nde, Çapa'da, Millet Caddesi üzerindedir.

Okulun tarihi 1848'de açılan Darülmuallimin'e(->) kadar uzanır. Birçok değişiklikler geçiren okulun Darülmüallimin-i Âliye bölümü bir ara Darülfününa bağlanmış, 1911-1912 öğretim yılında Darülfünun'dan ayrılarak bütün dersleri kendi çatısı altında vermeye başlamıştır. Fakat bu da uzun sürmemiş ve I. Dünya Savaşı sırasında Darülmuallimin-i Âliye öğrencilerinin yine Darülfünun'da ders görmeleri kararlaştırılmıştır.

Okul, Cumhuriyetin ilanından sonra 1924-1925 öğretim yılında Zeyneb Hamm KonağınınGO üst katına yerleştirilmiştir. O tarihten itibaren sırasıyla İstanbul Üniversitesi merkez binası bahçesindeki sarı bina (eski Bekirağa Bölüğü) ile Vefa'daki binasında (Beşinci Vakıf Hanı[->])öğretime devam etmiş olan Yüksek Öğretmen Okulu 1948'de tekrar lağvedilmiştir.

1950-1951 öğretim yılında (1 Mart 1951'de) Çapa'daki Darülmuallimat binasından) bütün bölümleriyle birlikte açılmıştır.

Türkiye'deki bütün ilköğretmen okullarından seçilen son sınıfa geçmiş vasıflı öğrenciler, Yüksek Öğretmen Okulu hazırlık sınıfında okuyup en iyi şekilde üniversiteye aday lise mezunları olmuşlardır. Bu öğrenciler, fen ve edebiyat fakültelerinin seçkin öğrencileri olarak yetişmiş ve Çapa'da da öğretmenliğe hazırlayıcı meslek dersleri, kültürel dersler ve yabancı dil derslerini yine üniversiteden gelen öğretim üyelerinin gece derslerinde takip etmişlerdir. Yani bir anlamda geceli gündüzlü ileri seviyede bir eğitimden geçerek mesleğe hazırlanmışlardır.

Okul, 1972'de Ortaköy'deki öğretmen okulu binasında bir yıl kaldıktan sonra tekrar Çapa'daki binasında İstanbul İlköğretim Okulu ile aynı mekânda faaliyetini sürdürmüştür. 1979'a kadar öğretime devam eden okulun öğrencileri bu tarihten sonra yatılılığın kalkması üzerine burslu hale getirilmiş, 1980'de eski statüye döndürülmesine rağmen öğrenci alınamamıştır.

Okul, 1981'den sonra hizmetiçi eğitim (öğretmen yetiştirme) merkezi ile birlikte mevcut öğrenciler mezun olana kadar devam etmiştir. 1982'de çıkan 2547 sayılı yasa ile (YÖK) bütün yükseköğretim kapsamındaki eğitim kurumları üniversitelere bağlanmış, eğitim enstitüleri ve yüksek öğretmen okulları, işlevlerini eğitim fakültelerine devretmiştir.

1985'te bakanlık emriyle Çapa Yüksek Öğretmen Okulu, Yatılı Öğretmen Yetiştirme Merkezi haline getirilmiş fakat uygulamaya geçilememiştir. Tarihi ana bina kapsamında sadece Hizmetiçi Eğitim Enstitüsü 1991 sonlarına kadar faaliyet göstermiştir.

1991-1992 öğretim yılında Çapa kompleksinde Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi adı ile bir okul açılmış ve kısmen kurum aslına dönmüştür. Çapa'da halen geçici olarak Devlet Kitapları Müdürlüğü de faaliyet göstermektedir.

AHMET MÜLAYİM

YUKSEKKALDIRIM

Karaköy Caddesi ile Voyvoda (Bankalar) ve Kemeraltı caddelerinin kesiştiği noktadan kuzeye, Galata Kulesi civarından geçerek Tünel Meydanina doğru çıkan yol ve bu güzergâh çevresinde gelişmiş semt.

Yüksekkaldırım, Bizans ve erken Osmanlı dönemlerinde bir Ceneviz kolonisi olan Galata bölgesinde yer aldığından, denize dik inen yamaçlar üzerinde kurulu İtalyan kentlerinin dik yokuşlu sokaklarının bütün özelliklerini taşır. Bu sokaklar, çoğunlukla merdivenlidir ve yer yer dirsekler çizerek ya da düz bir çizgi izleyerek tepeye tırmanırlar.

Yüksekkaldırım, bölgede, Ceneviz döneminden kalmış bu türden merdivenli sokakların, merdivenli haliyle 1950'lere kadar gelebilmiş nadir örneklerinden biridir. Sokağın basamaklı dokusu, 1956'da, büyük olasılıkla motorlu araç geçişine de olanak tanımak için düzeltilmiş; iki arabanın yan yana zor geçebileceği kadar dar, buna karşılık son derece yoğun bir yaya ve bazı bölümlerinde motorlu araç trafiğine sahip olan Yüksekkaldırım, düzensiz, özelliklerini yitirmiş bir yokuş sokak olarak kalmıştır.

Voyvoda (Bankalar) Caddesi köşesinden başlayan Yüksekkaldırım, Kuledibi'ne(->) kadar Yüksekkaldırım Caddesi olarak çıktıktan sonra, batıda Şah Kapısı Sokağı ve onun karşısında kuzeydoğuya doğru Serdar-ı Ekrem Sokağı kavşağından itibaren Galip Dede Caddesi olarak devam ederek Tünelin Beyoğlu çıkışma kavuşur. Tünel(->) inşa edilmeden önce, Karaköy'ü(->) Beyoğlu'na bağlayan anayol buydu.

Karaköy, Bizans döneminde ve İstanbul'un fethi sırasında Museviliğin bir mezhebine bağlı Karayların(->) cemaat halinde yerleştikleri bölgeydi. Karaköy'den Yüksekkaldırım'a doğru çıkan çevrede bu dönemlerde sinagogların da bulunduğu varsayılabilir. Bugün de, Kart Çınar Sokağı'mn Voyvoda Caddesi ile kesiştiği yerde, Yüksekkaldırım'ın batısında 19. yy'ın ikinci yarısına ait Terziler Sinagogu ve Yüksekkaldırım üzerinde, Alageyik Sokağı'mn köşesinde 20. yy'm başlarında yapılmış Eşkenazi Sinagogu vardır.

Yüksekkaldırım'ın günümüzden bir görünümü.
Yavuz Çelenk, 1994

Yüksekkaldırım'daki kentsel işlevleri, bütün bu çevrede olduğu gibi, Bizans döneminden itibaren Galata Limanı ve bölgesi belirlemiştir. Bu yokuş, öncelikle, limanı Galata Kulesi ve Pera sırtlarına bağlayan ana ulaşım bağlamışıydı ve ticari bir işlevi de vardı. Öte yandan çevre, limanın ihtiyaçlarına yönelik meyhaneleri, bataklık ve fuhuş yuvalarım banndmyordu. Zamanla, çeşitli yolların açılması ve ulaşım ağının değişmesi yüzünden Yüksekkaldınm'm birinci işlevi geriledi. Fuhuş ise yokuşun hemen yakınlarında, günümüz İstanbul'unun tanınmış genelev sokaklarından Zürafa Sokağı'ndaki ve bu sokağa açılan küçük sokaklardaki evlerde devam etti.

Genelevlerde çalışan kadınların sağlık kontrolü için, 1879'da Yüksekkaldırım'da bir konakta Beyoğlu Nisa Hastanesi'nin(->) kurulması çevrenin bu özelliğine bağlıydı.

Galata Kulesi'nin Yüksekkaldırım'a bakan yönünde 1930'lara kadar evkafa ait küçük ve bakımsız bir mezarlık bulunduğu, evkafın bu mezarlığı şehremanetine devretmemek ve arsasmdan yararlanmak için buraya çok salaş bir gazino binası kondurduğu; bu sıralarda Yüksekkaldırım'ın merdivenli kısmının harap durumda olduğu, basamakların kaybolduğu biliniyor. 1940'larda Yüksekkaldırım İstanbul Belediyesi tarafından tamir edildi; geliş gidiş yaya trafiğini düzenlemek için ortasına bir demir parmaklık yapıldı. Ancak 1956'da bu parmaklık da basamaklarla birlikte kaldırıldı.

Yüksekkaldınm'm iki yanma, yol boyunca dükkânlar, atölyeler, işyerleri dizilmiştir. Tüneiin Beyoğlu çıkışından Kuledibi'ne kadar giden Galip Dede Caddesi boyunca 1970'lere kadar piyanolar ve diğer müzik aletleri, notalar satan ve bazılan 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren orada bulunan dükkânlar vardı. Bunların birkaçı el değiştirmiş olarak, bugün de gitar, saz vb müzik aletleri, nota, müzikle ilgili araç gereç satmayı sürdürmektedir. Eskiden beri burada bulunan ve Kuledibi'ndeki -şimdi kalkmış olan- bitpazarı, eski eşya ve antikacıların Yüksekkaldırım'daki uzantısı sayılabilecek olan eskici ve antikacılar da çok azalmıştır.

İSTANBUL

YÜZME

Modern anlamda yüzme sporunun İstanbul'da 1910İU yıllarda başladığı görülür. Bu spora önem ve değer veren zamanın gençleri arasmda Salahaddin (Türsen) ilk mukavemet yüzücüsü, Fenerbahçeli futbolcu ve avcı Said Salahaddin Cihanoğlu(->) ilk süratçi, Kemal Bey de ilk tramplen atlayıcısı olarak kendilerini göstermişlerdi Zamanla onlara Galatasaraylı Hüsameddin Şeref Bey'le birlikte birçok hevesli genç katılmıştı. İstanbul'da ilk ciddi yüzme müsabakası 15 Eylül 1923 günü yapılmıştı. Galatasaray Spor Kulübü(->) tarafından düzenlenen bu yarışlarla yüzme sporu birden büyük bir ilgi toplamıştı. Nejat Abud, Hikmet ve Melih beyler bu dönemin başarılı isimleri olarak kendilerim göstermişlerdi. Ancak denizde ve ilkel ölçmelerle yapılan bu yarışmalar sağlıklı dereceler vermekten elbette ki uzak kalmıştı. Bu nedenle daha çok mukavemet yarışları ilgi toplamıştı. Galatasaraylı Talat (Yüzmen), Fenerbahçeli Salahaddin (Türsen) ve Kasımpaşalı Tatlıcı Kasım (Kurt) yaptıkları uzun mesafe yüzüşleriyle ilgi ve takdir toplamışlardı.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Denizcilik Heyeti (Su Sporlan Federasyonu) Yüzme Komisyonu Başkanı Ekrem Rüştü Bey'in (Akömer) çabalarıyla 1931'de Şirket-i Hayriye(->) tarafından Büyükdere sahilinde yaptırılan ahşap yüzme havuzu İstanbul'da yüzme sporunun gelişmesi için önemli bir adım olmuştu. 25 m genişliğinde ve 50 m uzunluğundaki bu ahşap havuz 17 Temmuz 1931 günü törenle açılmıştı. Yüzme sporunda ilk Türkiye rekorlan bu havuzda kırılmış, ilk büyük şampiyonalar yine bu havuzda yapılmıştı. Yüzmedeki demode kulaç stili burada yerini çağdaş kravl stiline bırakmıştı. Daha sonra Moda Deniz Hamamı'nm elverişli bir köşesinde meydana getirilen 25 m'lik ahşap havuz da yüzme sporunun hizmetine girmişti. Yüzme milli takımımız bu havuzlarda seçilmiş ve Sovyetler Birliği'ne gönderilmişti. İlk yüzme milli takımımızın 10 elemanı İstanbul'dan, 11 İzmir'den, 11 Karamürsel'den seçilmişti. Yurtiçindeki ilk milli temas da 1937'de İstanbul'da, Moda havuzunda Macaristan'a karşı yapılmıştı.

1940'h yıllarda Ortaköy'de özel kişiler tarafından yaptırılan 33,33 m uzunluğundaki beton yüzme havuzu "Lido", yüzme sporuna önemli bir yenilik getirmiş; bu spor dalının Türkiye'deki ilk ihtisas kulübü olan İstanbul Yüzme İhtisas KulübüGO 1943'te yine burada kurulmuştu. Bu kulüp de 50 yılı aşan olumlu ve bilinçli faaliyetiyle yüzme sporuna büyük katkılarda bulunmuştur. Türkiye'nin en önemli olimpik yüzme havuzlarından biri olan Türkiye Spor Yazarlan Derneği Yüzme Havuzu da bugün İstanbul'da Levent'teki sosyal tesislerin içinde yer almaktadır.

CEM ATABEYOĞLU

YÜZÜK OYUNLARI

Saklanmış bir yüzüğü bulmak amacıyla iki kümeye ayrılan kişilerce oynanan ev oyunu. Eskiden çok yaygm olduğu halde günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur.

İstanbul'da oynanış biçimiyle ilgili olarak en eski derleme Çaylak lakabıyla tanınan Mehmed Tevfik'e(->) aittir. Yazarın *İstanbul'da Bir Sene* adlı eserinin *Helva Sohbeti* adlı ikinci kitabında anlatıldığına göre bir tepsi üzerine 10 adet fincan zarfı (ya da fincan) konulur. İki takıma ayrılan oyunculardan bir taraf ya tepsiyi ya da 10 sayıyı kabul eder. Tepsiyi alan taraftan biri gizli bir yerde yüzüğü zarflardan (ya da fincanlardan) birinin altına saklar. Çeşitli şekillerde tepsiye dizilen fincanlar rakip topluluğun önüne konulur. Karşı tarafın, yüzüğü bulmak için fincanları teker teker kaldırması gerekir. İlk kaldırışta yüzüğü bulmakla daha sonra bulmak, oyunu oynayanlar arasında çeşitli sayı alışverişine sebep olur. Tepside 2 fincan kalınca oyunun en heyecanlı anı başlar. Yüzüğü arayan takım ilk kaldırışta bulursa tepsiyi kazanır, yani karşı tarafı ebe yapar. Oyun sırasında yüzük arayan takım, karşı taraftan yüzüğü saklayan oyuncuyu izler, "işkil" adı verilen bu durum, yüzüğün yerini bilen oyuncunun tepsiye bakarken bir ipucu vermesiyle ilgilidir. Oyuncu hangi zarfa (ya da fincana) kaçamak bakışlarla bakıyorsa ihtimaller değerlendirilirken bu da hesaba katılır.

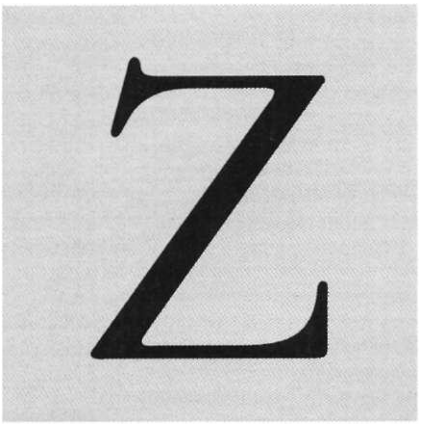
Oyun sırasında hangi taraf önce 120 sayı kazanırsa kama (kara) basar. Kama (ya da kara) basmak, fincan zarflarından birinin altını mum alevinde islettikten sonra karşı takımdan birinin alnına ya da eline işaret koymaktır.

Eski İstanbul'un kış gecelerinde düzenlenen helva sohbetlerinin(-») çok sevilen eğlencelerinden biri olan yüzük oyunları kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı oturdukları zamanlarda kendi aralarında oynanırdı. Yakın akrabalar bu oyunu kadınlı erkekli de oynarlardı.

Yüzük oyunları, hoşça vakit geçirmek yanında, bu işin inceliklerini ve hilelerini de bilenlerce bir iddia, bir yarışma haline de sokulurdu.

Bibi. Mehmed Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene,* İst., 1991, s. 49-50

İSTANBUL

/AHARYA

(1680 ?, İstanbul - 1750 ?, İstanbul) Rum asıllı bestekâr.

Hayatı konusunda etraflı bilgi yoktur. Hakkında bilinenler bazı vekayinamelerden, güfte mecmualarından ve Yeoryios Papadopulos'un *Papadopulo Tarihi* adlı eserinden çıkarılan bilgi kırıntılarından ibarettir.

Zaharya'mn yaşadığı dönemin en fazla gelir getiren işlerinden biri olan kürkçülükle uğraştığı bilinmektedir. Bazı güfte mecmualarında eserleri "Kürkçü" olarak kayıtlıdır. Bestelediği eserlerin sayısı 1.000'in üzerinde olmasına rağmen bugünkü repertuvara ulaşan parçalarının sayısı 20 kadardır. Bu eserler arasında saz musikisinden bir tek saba saz semaisi bulunmaktadır. Beste şekli olarak ağır semai, yürük semai ve beste tarzlarını kullanmıştır. Klasik Türk şiiri konusunda bilgi sahibi olduğu tahmin edilmektedir.

Zaharya, Ortodoks kilise musikisi için de çok sayıda eser bestelemiştir. Bu eserlerden bazıları ayin, bazıları da ayinler bittikten sonra halk kiliseden çıkarken icra edilen ve adına "kalofonikos irmos" denen türdedir. Mensup olduğu dinin musikisiyle, klasik Türk musikisi alanında çok yüksek düzeyde bestekârlık örnekleri veren Zaharya'mn, Anadolu türküleri de bestelemiş olması çok dikkat çekici bir ayrıntıdır. *Papadopulo Tarihi'nde,* bu eserlerin çok kıymetli olduğundan söz edilmektedir. Yine aynı tarihte Zaharya'mn birçok Rum halk türküsü yazdığı fakat bunların diğer musikiciler tarafından sahiplenildiği belirtilmektedir.

Zaharya
TETTV Arşivi

Bir Lale Devri(->) bestekârı olan Zaharya'mn III. Ahmed (hd 1703-1730) ve I. Mahmud (hd 1730-1754) dönemlerinde ünlendiği tahmin edilmektedir. Hazine-i Hassa Kâtibi Selâhi Efendimin vekayinamesinde, 25 Ocak 1738 ve 26 Ocak 1738' de, Topkapı Sahilsarayinda ve Sinan Paşa Köşkü'nde(->) padişahın huzurunda yapılan fasıllara kendi bestelediği eserlerle katıldığı yazılıdır.

Zaharya'mn kilise musikisini patrikhane başhanendesi Daniel'den öğrendiği, ayrıca Arap ve Acem musikileri konusunda bilgi sahibi olduğu da bilinmektedir. Patrikhanede başhanendelik makamına kadar yükselmiş olan Zaharya, yaşadığı dönemin en ünlü hanendelerinden biri olarak da ün kazanmıştır.

Zaharya, hayatının sonlarına doğru Müslüman olmuş ve "Mîr Cemil" adım almıştır. Bu dönemden sonra güfte mecmualarına giren eserlerinin üzerinde yeni adı yer almaktadır. Gömülü olduğu yer konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Zaharya'mn eserleri, klasik Türk musikisi repertuvarımn en ağır eserleri arasında yer almaktadır. Muhteşem sıfatıyla nitelenen bestekârlık üslubu, adını tartışılmaz yücelikteki bir çizgiye oturtmuştur.

Eserleri arasında hicaz-hümayun "Düşmesin miskin gönülleri zülf-i anber-bûlara"; hicaz "Terk eyledi gerçi beni ol mahcemalin"; hüseyni "Tal'âtm devr-i kamerde mihr-i âlem-tâb eder" ve saba "Gülistân-ı nakş-ı hüsnünden bahâristan yazar" en çok bilinenleridir.

Bibi. Ergun, *Antoloji,* I; Ezgi, *Türk Musikisi,* I; İnal, *Hoş Şada-,* B. S. Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları,* ist., 1962; M. N. Özalp, *TürkMusikisi Tarihi,* II, Ankara, 1989; Özruna, *BTMA,* II; S. Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı,* İst., 1993-

MEHMET GÜNTEKİN

ZAKARYAN, ISDEPANOS

(1777, Bursa - 6Nisan 1853, İzmit) 63. İstanbul Ermeni patriği.

İlköğrenimini Başepiskopos Boğos Karakoçyanin Bursa'da kurduğu okulda Hovhannes Der-Aprahamyan'm öncülüğünde yaptı. 1793'te sargavak (diakos, şemmas), 1798'de ise apeğa (kesiş) takdis edildi. Başepiskopos Boğos Karakoçyan tarafından yumuşak başlılığı nedeniyle "Ağavni" (güvercin) sıfatıyla adlandırıldı. 25 Haziran 1816'da Başpatrik I. Yeprem tarafından takdis edilerek episkoposluk rütbesine yükseldi.

Armaş Ruhban Okulu'nda başrahip vekilliği, Bandırma bölgesi dini liderliği, İzmir'de patrik vekilliği, İzmit ruhani liderliği gibi görevlerde bulunduktan sonra, 4 Eylül 1831'de patriklik makamına seçildi ve II. Isdepanos Ağavni adı ile göreve başladı. 1839'a dek süren patrikliğinin bu ilk döneminde danışmanı Episkopos Boğos Taktakyanin ve Patriklik Kurulu Başkanı Harutyun Amira Bezciyan'm da çabalarıyla birçok faaliyetlerde bulundu.

Patrik II. Isdepanos 6 Mart 1839'da patriklik makamından istifa ederek eski ruhani liderlik bölgesi olan İzmit'e çekildi. Yerine gelen Patrik Hagopos Seropyan görevinden ayrılınca cemaatin ileri gelenleri Başepiskopos Isdepanos'u ikinci kez patriklik tahtına seçtiler. 1 Ekim 1840'ta İstanbul'a gelen Isdepanos eski makamını devralarak görevine başladı. 3 Ağustos 1841'de istifa ederek görevinden son kez çekildi.

Patrik Isdepanos'un döneminde başlanan en önemli işlerden biri de Yedikule Ermeni Hastanesi'nin(->) temelinin atılışıdır. Bir başka önemli olay ise İstanbul'da ilk kez Ermenice bir gazete yayımlanmasıdır. *Takvim-i Vekayi* hin(->) Ermenice nüshası olan bu gazete *Lro KirMedzi Derutyantn Osmanyan* (Osmanlı Devleti Gazetesi) adıyla ilk kez Ocak 1832'de piyasaya çıkmıştır.

Isdepanos Zakaryan,
V. K. Zartaryan, *Hişadagaran* (Anı Kitabı), c. I, İst., 1910

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yasak olan Protestanlık, Patrik II. Isdepanos'un döneminde Ermeniler arasında da yayılmaya başlamıştır. Bazı tarihçiler kendisini bu konuda ilgisizlikle suçlarlar. Dönemin ileri gelenleri de aynı fikirle Merzifon ruhani lideri Başepiskopos Hagopos Seropyan'ı patrik vekilliğine seçtirirler.

II. Isdepanos'un 9 yıl süren patrikliği süresince 16 kilise inşa edilmiş veya onarılmıştır. Bunun dışında birçok da okul inşa edilmiştir.

19 Aralık 1834'te II. Mahmud tarafından. huzura kabul edilerek iftihar nişanı ile onurlandırılmıştır. Abdülmecid ise İzmit'e yaptığı ziyaretlerinde iki kez madalya ile onurlandırmıştır.

Patrikliğinin dışında kalan zamanlarda yürüttüğü ruhani liderlik görevleri sırasında birçok önemli işler yapmıştır. Armaş Manastırim tümüyle baştan inşa ettiren Başepiskopos Isdepanos İzmit bölgesinde de birçok yeni binanın inşasına önayak olmuştur.

Gerek okul yapımlarıyla, gerekse eğitim sorunlarıyla ilgilenen Başepiskopos Isdepanos Zakaryan, Armaş Manastırında (İzmit) vefat ederek kilisenin içerisine defnedilmiştir.

Bibi. H. Asadur, "Gosdantnubolso Hayerı Yev İrentz Badriarknen" (İstanbul Ermenileri ve Patrikleri), *Intartzag Oratzuytz Azkayin Hi-*

vantanotzi (Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi), ist., 1901; M. Asadur (Papaz Hımayag Uğurluyan), *Yerektaryan Badmutyun Balatu SurpHreşdagabed Yegeğetzvo 1627-1931* (Balat Surp Hreşdagabed Kilisesi Üc Yüz Yıllık Tarihi 1Ö27-193D, ist., 1931; A. Berberyan, *Badmutyun Hayotz* (Ermenilerin Tarihi), İst., 1871; M. Hanesyan, *Haryurkısanyevhinkamya Hopelyan Perayi Surp Yerrortutyun Yegeğetzvo* (Beyoğlu Surp Yerrortutyun Kilisesi Yüz Yirmi Beşinci Yılı), ist., 1932; T. Kuşagyan, "Armaşu Vankı" (Armaş Manastırı), *Armaşu Tıbrevankin 25 Amya Hopelyanin Artiv 1889-1914* (Armaş Ruhban Okulu'nun 25'inci Yılı Nedeniyle 1889-1914), ist., 1915; M. Ormanyan, *Azkabadum,* III, Kudüs 1927, bölüm 2322, 2438-2440, 2469, 2475, 2488, 2490-2491, 2497, 2501-2503, 2505, 2538-2541, 2546-2547, 2551, 2553, 2563, 2587, 2634, 2636, 2652, 2681, 2692, 2736, 2761, 2772; V. Torkomyan, *Yeremya Çelebii Kömürcyan, Isdambolo Badmutyun* (Eremya Çelebi Kömürciyan, istanbul Tarihi), I-III, Viyana, 1913-1938; "Jamanagakrutyun Turkio Hayotz Badriarkneru" (Türkiye Ermenileri Patrikleri Kronolojisi), *Şoğagat,* 11. yıl, S. 2 (1962); V. K. Zartaryan, *Hişadagaran* (Anı Kitabı), I, İst., 1910, s. 107-114.

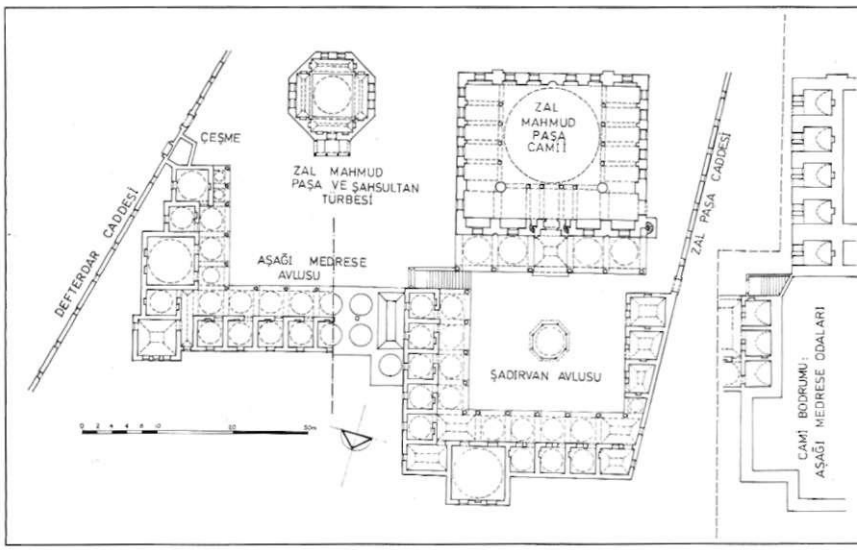
VAĞARŞAG SEROPYAN

ZAL MAHMUD PAŞA KÜLLİYESİ

Eyüp llçesi'nde, Defterdar Caddesi ile Zal Paşa Caddesi arasında yer alır. Bu pitoresk külliye I. Süleyman'ın (Kanuni) (hd 1520-1566) vezirlerinden Zal Mahmud Paşa ile karısı, II. Selim'in (hd 1566-1574) kızı Şah Sultan tarafından yaptırılan ve bir cami, bir medrese (iki ayrı kotta ve iki dershanesi olduğu için iki medrese olarak tanımlanan bu medrese, medreselerle ilgili kayıtlarda tek medrese olarak zikredilmiştir), kurucuların türbesi ve bir çeşmeden oluşur. Medreselerden cami kotunda olanı caminin şadırvan avlusunu oluşturur. Girişi Zal Paşa Caddesi'ndendir. Ona bir merdivenle bağlanan ikinci medrese daha düşük bir kotta, türbe çevresinde bir avlu oluşturur. Bu avlunun Defterdar Caddesi'ne çıkan kapısında da çeşme vardır.

Cami, medrese ve türbeler üzerinde kitabe olmadığı ve Zal Mahmud Paşa ile karısının ölüm tarihi üzerine de kaynaklarda değişik tarihler verildiği için, yapının kesin inşa tarihi belli değildir *(Hadîka* 1577 tarihini vermektedir). Cami ve türbe *Tezkiretü 'l-Bünyan* ve *Tezkiretü 'l-Ebniye'de* kayıtlıdır. Fakat medrese sadece *Tuhfetü'l-Mimarin'de* gösterilmiştir. Bu külliyenin tarihlendirilmesi için en önemli kayıt, Zal Mahmud Paşa Medresesi'ne Kethüda Mustafa Efendi adlı bir müderrisin 987/1579'da 50 kuruş yevmiye ile atanmış olduğuna ilişkin kayıttır. Bu da caminin bu tarihlerde ya da biraz önce bitmiş olduğunu gösterir. II. Selim'nin kızı olan Şah Sultan ise önce Çakırcıbaşı Hasan Paşa ile, daha sonra da Zal Mahmud Paşa ile evlendirilmiş ve kocasıyla birlikte, *Sicill-i Os*marafyazarma göre 1580'de ölmüştür. Birlikte yaptırdıkları bu külliye için Şah Sultan kendisine ait on iki köyün gelirlerini bu camiye tahsis etmiştir. Çok harap olan çeşme kitabesinde vaktiyle 958/1551 tarihi okunmuş, A. Kuran buradaki "beş" rakamının aslında "dokuz" olduğunu ve çeşme tarihinin 998/1589-90 olduğunu ileri sürmüştür. Bu, çeşmenin külliye ile birlikte yapıldığını kabul etmekten kaynaklanan bir yorumdur. II. Selim'in doğum tarihi düşünülünce (1524), Şah Sultan'ın II. Selim'in ilk çocuklarından olması ve genç yaşta evlendirilmiş olması gerekir. (Şah Sultan'ın Kanuni'nin kızı olduğuna ilişkin bir rivayet de vardır.) Kaynakların tutarsızlığı külliyenin kesin tarihlendirilmesini de güçleştirmektedir. Kesin olarak bildiğimiz bir olgu Sinan'ın 1569-1575 arasında, Selimiye Camii'nin inşaatı için, zamanının büyük çoğunluğunu Edirne'de geçirmiş olmasıdır, ikinci bir olgu da, Zal Mahmud Paşa Camii'nde Sinan'ın ustalık döneminde geliştirdiği mekân kavramının tümüyle ortadan kalkmış olmasıdır.

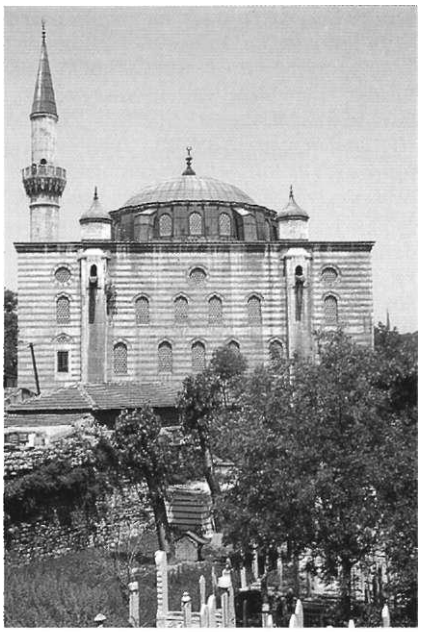
Cami: Evliya Çelebi'nin irem Bağı gibi bir bahçe içinde vezir camilerinin en nurlusu dediği bu cami, 17. yy'dan sonra birçok felaket geçirmiş olmalıdır. Planında anlaşılması zor ayrıntılar vardır. Fakat Sinan'ın yaptığı yapılar listesinde bulunan bu caminin anlaşılması en zor tarafı, genel tasarımıdır. Bu camide yanlardaki geniş galeriler, bağımsız örtüleriyle, dört büyük askı kemeri üzerindeki 12,40 m çapındaki kubbeli orta mekândan ayrılan yan mekânları tanımlamaktadır. Orta hacim kubbesi kıble tarafında duvar payandalarına, giriş tarafında iki daire planlı filayağına pandantiflerle oturmaktadır. Üç tarafta dörder sütun tarafından taşman revaklar orta hacmi çevirir. Bu revaklarm tavanları düzdür. 16. yy'm ikinci yarısında Osmanlı mimarları, büyük demir çubuklarla da pekiştirerek, oldukça büyük açıklıklı düz taş galeri tavanları kullanmışlardır. Galerilerin üzeri de aynalı tonozlarla örtülmüştür. *Hadîka* zemin katında bir hünkâr mahfili olduğunu bildirir. Evliya'nm çok övdüğü mermer minberi ve kürsüsü klasik dönemin güzel işçilik örnekleridir. Köşeleri sütunçeli, beşgen mermer mihrap nişi çevresinde iki sıra, özgün desenli çini ile ilginç bir bordur yapılmıştır. Bu bitmemiş bir çini kaplamanm işareti olabilir. Caminin iç bezemeleri 1955-1963 arasındaki restorasyonlarda klasik üslupta yenilenmiştir. Caminin son cemaat mahallini oluşturan beş açıklıklı revak ortada bir aynalı tonoz ve yanlarda kubbe ile örtülüdür. Mukarnaslı klasik kıble taç kapısı içinde iyi korunmuş ve ince bir işçilikle yapılmış ahşap kapısı vardır.

Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nin vaziyet planı.
Doğan Kuban

Zal Mahmud Paşa Camii'nin dış biçimlenmesinde kubbe, yükselen yan duvarlar arasında âdeta kaybolur. Yan cephelerde, alışılmamış olduğu kadar ölçü ve sıklık olarak da yadırgatıcı iki sıra pencere dizisi Sinan'ın hiçbir yapısında görmediğimiz bir kompozisyon örneğidir. Onca yıl bütün camilerinde kıble kapısından girince, orta kubbenin algılanmasını tasarlayan Sinan'ın, burada girişin önüne bir galeri getirmesi, gerçekleşen mekânın niteliğini de düşününce, çok yadırgatıcıdır. Zal Mahmud Paşa Camii'nin dış mimarisi Osmanlı mimari tarihinde başka örneği olmayan özellikler taşır. Kubbe büyüklüğüne göre yapının kübik alt yapısı fazla yükseltilmiş ve hemen bütün Osmanlı camilerinde görülen örtü sistemi altında alt yapıyı çevreleyen yatay bant ve piramidal kademelenme burada giriş cephesinde tek kademe ile yan cephelerdeki üst katı bir ek kat gibi göstermektedir. Buradaki pencere ritmi de yapının alt katındaki ritimden çok farklı ve cami tasarımında alışmadığımız bir mekanik dizi şeklindedir. Son cemaat revak örtüsü üzerindeki ağır payandaların giriş cephesinde olumsuz ve ölçüsüz bir etkileri vardır. Bunlar yapının, belgelere geçmemiş bir yeniden biçimlenmeye tabi tutulduğu kuşkusu uyandırmaktadır. Klasik dönem vezir camileri içinde kesme taş kaplama ile yapılmayan tek cami de budur. Gerçi taş ve tuğla almaşık duvar, yapıya bir özellik kazandırmaktadır ve bu tür duvar 16. yy mimarisinde kullanılmıştır.

Sinan'ın mimarbaşılığına rastladığı için Sinan'a atfedilen bu yapının onun halifelerinden birisi tarafından yapılmış olması

Zal Mahmud Paşa Camii
Firdevs Sayılan

olasılığı vardır. Gerçi Selimiye Camii inşaatı bittikten sonra Sinan da bu caminin bitmesini gerçekleştirebilirdi. Fakat bu camiyi bir Sinan yapısı olarak, onun sanatının gelişimi ile tutarlı bir çerçeveye koymak zordur. Burada, belki bir Sinan şeması üzerinde, Yeni Cami'yi planlayan Davud Ağa sorumlu olmuş olabilir. Yeni Cami'de de, Şehzade Camii şeması esas alındığı halde, kıble girişi önünde orta kubbe altına girmeden önce büyük filayaklarımn taşıdığı bir galeri vardır.

1766'daki büyük depremde külliyenin zarar görmüş olduğu söylenebilir. Fakat bunun kapsamını belirten bir belge yoktur. II. Mahmud döneminde (1808-1839) caminin ve külliyenin harap durumda olduğu, Ramazan 1825'ten sonra, padişahın emriyle cami ve türbenin cami vakfının gelirleriyle tamir edildiği ve mahfel-i hümayuna bir hela yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1894 depreminden sonra çok harap olan yapının minaresi de yıkılmıştır. Bu minare yeniden yapılmışsa da 1930'iu yıllarda külliye bakımsız bir durumda idi. Bugünkü durumu bezemesiyle birlikte, 1955-1963 arasındaki yıllarda yapılan restorasyon sonucudur.

Medrese: Zal Paşa Sultam Medresesi adı altında Şah Sultanin yaptırdığı belirtilen bu medresenin Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki kayıtlara göre 987/1579-80'de fevkani olarak yapıldığını ve Şah Sultanin 977/1569-70 tarihli vakfiyesinde bu medresenin 9 danişmende 2'şer akçe, müderrise 30 akçe verilmesinin belirtildiğini C. Baltacı yazmaktadır. Şah Sultan, Zal Mahmud Paşa ile 980/1572-73'te evlendiğine göre, medresenin yapılmasının külliyenin inşasından daha önce belirlenmiş olduğu anlaşılıyor. Külliye planındaki kargaşalığın da değişik zamanlarda değişik programlarla inşaatın sürdürülmesi ve sonradan yapının geçirdiği afetlerle ilgili olduğu söylenebilir. İstanbul'daki klasik medrese planlarmdaki simetri, dershanenin yerleştirilişi, revak düzenindeki karakteristik tasarım özelliklerini bir yana bırakan iki ayrı kotta iki avluya yerleşen bu medresenin, bir ölçüde araziye uymaktan kaynaklanan düzensizliği, Sinan'ın Süleymaniye'de, Kadırga'daki Sokollu Camiinde olduğu gibi, çok zor arsalarda gerçekleştirdiği geometrik düzenlerin mükemmelliği düşünülünce, yadsıtıcıdır. Arsanın kuzeydoğu yönündeki büyük eğimi caminin bu yöndeki yan sahnını aşağı kottaki medrese odalarının oluşturduğu bir alt yapı üzerine oturtulmasını gerektirmiştir. Cami konandaki medrese odaları tümüyle asimetrik bir düzende yerleştirilmiş, dershane bir köşeye itilmiş, revaklar sadece iki oda grubu önünde kalmış, arsanın eğri sınırlarına uymak için güneybatıdaki odalar aynalı tonozlarla örtülü düzensiz dörtgenler olarak inşa edilmiş ve şadırvanı simetrik olarak yerleştirebilmek için önlerine revak konmamıştır. Son cemaat revaklarıyla medrese revakları arasındaki ilişki de iyi çözülmemiştir. Bu üst kat avlusu uzun bir merdivenle aşağı kottaki avluya bağlanır. Aşağı kotta düzenlenen avluda da değişik biçimlerde ve örtüleriyle tümüyle asimetrik bir düzen içine yerleşmiş, dershanesi yine bir köşeye itilmiş, revakları sadece iki kol önünde olan bir yerleşim vardır. Medreselerin helalarının, ilk yapıldıkları zaman nerede oldukları da belli değildir. Bu külliyenin cami ile birlikte yapıldığı kesin olmakla birlikte, hiçbir örnekte görmediğimiz bu düzen kargaşasının nedenlerini bilmiyoruz. Halil Ethem Bey Cumhuriyetin ilk yıllarında türbe ve medreselerin çok harap durumda olduklarını yazar.

Türbe: Aşağı kottaki medrese avlusunun güneyine yerleşmiş olan Zal Mahmud Paşa ve Esma Sultanin türbeleri, dışarıdan sekizgendir. Fakat içeride kubbeli bir orta hacimle (kubbe çapı 5,10 m) ona açılan, aynalı tonoz örtülü dört dikdörtgen niş, haçvari bir mekân yaratmaktadır. Birinci kat pencereleri üzerinde mekân çeperleri yine sekizgen olmakta, fakat girişe göre diyagonal akslar üzerinde nişlerin köşeleri üzerinde yükselen ve kubbe kemerlerini taşıyan dört ayak ve onların arkalarında açılan pencerelerin nişler içine açılan kemerlerden algılanması ilginç bir mekân düzeni yaratmaktadır. Bu türbe Sinan'ın yaratıcı mimari tasarımının bir ürünü olabilir. Türbenin üç açıklıklı klasik bir giriş revağı vardır. Türbe 1960'lı yıllardaki restorasyonda klasik dönem üslubunda bezenmiştir. Türbenin içinde Zal Mahmud Paşa'nm, karısı Şah Sultanin ve bir başka kişinin sade sandukaları vardır. Türbenin çevresindeki hazirede çok sayıda mezar vardır.

Çeşme: Geniş bir dikdörtgen çerçeve içinde basık sivri kemerli bir nişten ve nişin içinde, iki yanında tas yuvaları bulunan kemerli bir düz aynataşından oluşan 16. yy üslubunda kesme taştan yapılmış bu çeşme, çok tahrip olmuş kitabesine göre 958/1551'de yapılmıştır. Bu kitabenin, oldukça tahrip edilmiş olmasından dolayı doğru okunmadığı ve 998/1589-90 tarihli olabileceği ileri sürülmüşse de, bu tarih Şah Sultanin ölümünden çok sonra olduğu için kabulü zordur. Çeşmenin külliyeden önce yapılmış olduğu söylenebilir.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 253; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri,* 465-467; Goodwin, *Ottoman Architecture, 257-259;* H. Ethem, *Nos Mosquees de Stamboul,* İst., 1934, s. 79-80; Haskan, *Eyüp Tarihi,* I, 105-106, 296-299; Kuran, *Mimar Sinan,* 197-207; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* I. 8.

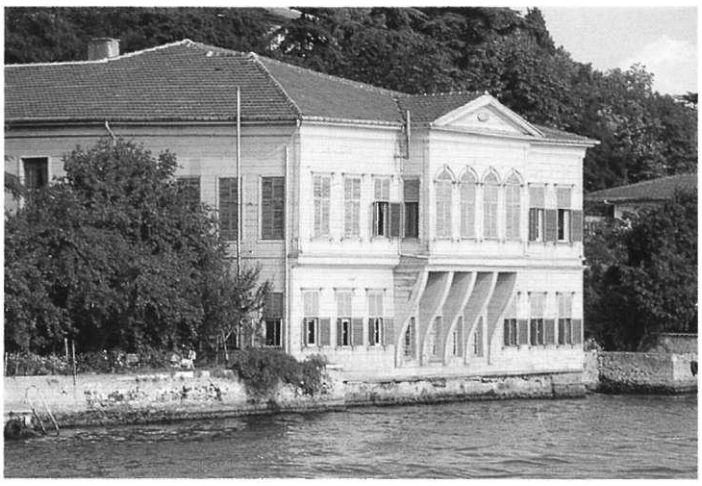
DOĞAN KUBAN

ZARİF MUSTAFA PAŞA YALISI

Beykoz İlçesi'nde, Anadoluhisarinda, Körfez Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Mehtabiye Köşkü, harem ve selamlık olmak üzere üç ayn bölümden oluşan yapı, 17. yy'rn sonu veya 18. yyln başında inşa edilmiştir. Mehtabiye Köşkü büyük bir değişikliğe uğramasına rağmen kısmen ayaktadır. Harem kısmı yıkılmıştır. Günümüze yalnızca selamlık kısmı ulaşmıştır. Zarif Mustafa Paşa, yalının ilk sahibi değildir. Yalıyı 1848'de, binanın üçüncü sahibi Kâni Bey'den satın almıştır.

Zarif Mustafa Paşa Yalısı, yıkılmadan önce bölümleri, kayıkhanesi, bahçeleri,

Zarif Mustafa Paşa Yalısı'nın selamlık bölümü.
Kadir Aktay, 1994

limonluğu ve ahırları ile Boğaz'm büyük yalılarından biri idi. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ile gerek plan, gerekse mimari özellikleri açısından benzerlikler taşır.

Aşıboyalı, iki katlı, harem bölümünün, ikinci kattaki "Yaldızlı Oda"sı, natüralist motifli, barok üsluptaki bezemeleri, ahşap kaplamaları ve stalaktitli tavan bordürleri ile devrin dekorasyon özelliklerini yansıtır. Buna benzer dekorasyon düzenlemesini Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nda da görmek mümkündür.

Günümüze ulaşabilen sarı boyalı, selamlık kısmı, Esad Bey Yalısı adı ile de bilinir. Neoklasik özellikler taşıyan yapı, bugünkü görünümünü 19- yy'ın başında almıştır. İki katlı selamlık bölümü orta sofalı plan tipindedir. Deniz cephesindeki üçgen almlıklı çıkma konsollar üzerine oturtulmuştur. Katlar silmelerle ayrılmıştır. Dikdörtgen pencerelerin yanısıra, deniz cephesindeki çıkmada yuvarlak kemerli pencereler kullanılmıştır.

Sıcaklık ve soğukluk olmak üzere iki bölümden oluşan hamam binası klasik Türk hamamı tipindedir.

Bibi. Eldem, *Boğaziçi Anıları,* 1979; Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri,* I; N. Özgür, "Boğaziçi Yalılannın Dünü ve Bugünü". (İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1985.

EMİNE ÖNEL

ZEİD, FAHRİ \NİSA

(6Aralık 1901, İstanbul - 5 Eylül 1991, Amman) Ressam.

Büyükada'da doğdu. Şakir Paşa'mn kızı. Cevad Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı) ile Aliye Berger'in kardeşi, Füreya Koralin(-0 teyzesi, ressam Nejat Devrim ile tiyatro sanatçısı Şirin Devrimin annesidir. 1919'da İnas Sanayi-i Nefise Mektebine girdi. Resim çalışmalarını 1928'de Paris'te Academie Ranson'da sürdüren Zeid, eğitimine 1929-1930'da Güzel Sanatlar Akademisi'ndeO) Namık ismail atölyesinde devam etti. Hayatının en önemli olayı olarak biyografilerinde belirttiği ilk kişisel sergisini 1944'te İstanbul'da açan Zeid, D Grubu'nun(->) kimi sergilerine katıldıktan sonra 1947'de Londra'ya yerleşti. Paris, New York ve Brüksel'de döneminin önemli galerilerinde kişisel sergiler açan ve grup sergilerine davet edilen sanatçı, 1952'den itibaren "Ecole de Paris" akımı içinde yer aldı. Soyut sanatı savunan bu akım içinde aktif bir üye konumuna gelen Zeid, 1958'de Paris'e yerleşerek 1972'ye dek uluslararası bir sanatçı olarak soyut resimlerinde kendine özgü bir anlatım geliştirdi. Bu anlatım, Türk haklarındaki renk coşkusunu ustaca yorumlayıp çağdaş resim diline dönüştüren ifadeciliğin güçlü etkisini taşır. 1975'te Amman'a göç eden sanatçı bu şehirde vefat etti.

Zeid'in resim dünyasında İstanbul'un taşıdığı önem. sanatçının dönemlerine göre farklılık taşır. 1920'lerden itibaren gerçekçi İstanbul manzaraları boyayan sanatçı, 1934'te gerçekleştirdiği "Üçüncü Mevki Yolculan" (Ada Vapuru) isimli resimden sonra soyutlamaya yönelmiş ve bu yolla sıcak renklerin yan yana gelmesinden doğan etkileri kullanarak 1947'ye dek İstanbul'un değişik semtlerini (Beyazıt, Sarıyer, Büyükada vb) resimlerine konu etmiştir. Zeid'in uluslararası sanat ortamında yankı uyandıran büyük boyutlu kompozisyonlarının temelinde, sanatçının istanbul'da gözlemlediği Bizans mozaikleri ve Türk kaligrafisinin etkisi vardır. Ancak birçok Türk sanatçısının tersine Zeid bu etkiyi sloganlaştırma yoluna girmeden resimlerine bir "yorum" olarak katmıştır. Onun 1947'ye dek gerçekleştirmiş olduğu kompozisyonlarında kendini gösteren İstanbul, fantastik bir dünyanın resmi geçidi gibidir. Zeid'in İstanbul yorumlarında diğer ressamlarımızda görülmeyen düşsel bir yaklaşım dikkati çeker. Kırmızı gökyüzünün altında yeşil renkli Boğaziçi'nden ağ çeken balıkçılar ya da dönemin ünlü Çınaraltı Kahvesinde mor renkli çınar dalları arasında gezinen pembe, sarı güvercinler gibi. Bu kompozisyonların çoğunda sanatçının ısrarla iki boyutlu bir perspektif kullandığı, coşkulu bir tarzla formları farklı renklerle birleştirerek, dış dünyayı taklit etmeyen bir açıdan İstanbul'u kendindenleştirdiği görülür. Zeid'in bazen son derece sadeleştirerek kullandığı İstanbul imgelerinde servilerin, martıların, kubbelerin ve Boğaziçi'nin sık sık tekrarlanarak bir "leitmotive"e dönüştüğü görülür.

NECMİ SÖNMEZ

Fahrünnisa Zeid atölyesinde, 1989. *Cumburiyet Gazetesi Arşivi*

ZEKÂİ DEDE

(1824-25, İstanbul - 24Kasım 1897, İstanbul) Bestekâr.

Eyüp'te, Cedid Ali Paşa Mahallesi'nde doğdu. Hattat Hafız Süleyman Hikmeti Efendimin oğludur. İlköğrenimini Eyüp'te tamamladıktan sonra amcası Hafız İbrahim Zühdî Efendi'den Kuran hıfzına, babasından da hat derslerine başladı. 1843'te hem hafız oldu, hem de hattatlık icazeti aldı. Bir süre medrese dersleri okudu. Musikiye de ciddi olarak bu sıralarda yöneldi. Hammamîzade İsmail Dede Efendi'nin(->) seçkin öğrencilerinden Eyyubî Mehmed Bev'in Eyüp'teki evinde musiki meşklerine katıldı; ondan bir yıl içinde epeyce eser öğrendi, bu arada bestelediği ilahiler ve şarkılarla yeteneğinin ilk işaretlerini verdi. Öğrencisinin musiki yeteneğini gören Mehmed Bey onu Dede Efendiyle tanıştırdı. Zekâi Efendi bir yıla yakın bir süre de İsmail Dede'nin Ahırkapf daki evinde verdiği meşklere katıldı. Büyük beste şekillerindeki ilk eseri olan suzidil ağır semaiyi de o sıralarda besteledi. Musiki çalışmalarının yanısıra hat derslerini de sürdürerek ünlü hattat Kazasker Mustafa izzet Efendi'den(->) sülüs ve nesih yazıyı ilerletti.

1845'te Kavalalı Hanedanımdan Prens Mustafa Fazıl Beyin (daha sonra Paşa) Eyüp Bahariye'deki yalısına özel musiki hocası oldu. Yazları istanbul'da geçiren prensin çağrısıyla Mısır'a gitti. Mısır'da Arap musikisini inceleme fırsatı buldu; "şuul" denilen, Arapça güfteli ilahilerinin çoğunu orada besteledi; gene Arapça güfteli "Suzinak Ayin'ln bazı bölümlerinde de Arap musikisinin izleri hissedilir. Bir ara İstanbul'a döndü; 1851'de tekrar Mısır'a giderek Mustafa Fazıl Beyin 1858'de vezir rütbesiyle İstanbul'a atanmasına kadar orada kaldı. Zekâi Efendi İstanbul'a döndükten sonra da Mustafa Fazıl Paşa'mn sarayındaki musiki hocalığını sürdürdü. 1864' te Mevlevi tarikatma girdi. Yenikapı Mevlevîhanesi(->) şeyhi Osman Selahaddin Dede'ye kapılanarak mevlevîhanenin ayinhanları arasında yer aldı. 1884'te Bahariye Mevlevîhanesi(->) kudümzenbaşılığma getirildi, ayrıca çile çıkarmadan kendisine dede unvanı verildi. Zekâi Dede'nin Mevlevi olduktan sonraki yılları bestecilik hayatının en verimli dönemi oldu. 1883'te de Darüşşafaka'yaO) musiki muallimi atanmıştı. Kudümzenbaşılığı ile musiki hocalığını ölümüne kadar sürdürdü.

Zekâi Dede Türk musikisinde klasik üslubun son büyük temsilcisidir. Klasik üslubun ifade özelliklerini ve musiki zevkini ustalıkla yansıtmıştır. Zekâi Dede'den sonra klasik üsluba bağlı gelenek gitgide zayıflamış, kendisi düzeyinde güçlü temsilciler yetiştirememiştir. Önün musikisi nitelik yönünden olduğu kadar nicelik yönünden de geleneğin birçok özelliğini içinde toplar. 19. yy bestecileri arasında ismail Dede Efendi'den sonra en geniş kapsamlı mu-

siki verimi ona aittir. Klasik yolda ürün veren eski bestecilerinkiler gibi onun eserleri de geniş bir makam ve form zenginliği taşır. Dindışı eserleri arasında kâr, kârı nâtık, murabba ve semailer çoğunluktadır. Büyük beste şekillerini kullanan besteciler kendisinden sonra iyice azalmış, Hacı Arif Bey'le(->), Şevki Bey'in(->) geliştirdikleri şarkı türü en yaygın beste şekli haline gelmiştir.

Zekâi Dede dini musikisinin de verimli bestecilerindendir. En değerli eserleri arasında yer alan beş Mevlevi ayiniyle Mevlevi musikisi repertuvarında İsmail Dede Efendi'den sonra en çok ayini bulunan bestecidir. Durak, mersiye, tevşih, teşbih, ilahi, şuul gibi beste şekillerindeki dini ürünlerinin de sayısı çok kabarıktır, ilahileri halk arasında da çok sevilmiş, birçoğu günümüze kadar sık sık okunmuştur.

"Dede Efendi tavrı" diye anılan üsluba bağlı kalmış olmakla birlikte ona kendi musiki zevkine özgü çeşitli ifade özellikleri eklemekten de geri durmamıştır. Ezgileri üslubuna özgü deyişlerle doludur, usullerin kullanılışındaki büyük ustalık eserlerinin en dikkate değer yönlerindendir. Dede Efendi'nin yolunda giden öbür bestecilerinkilere göre onun musikisinde dini ve mistik özellikler ağır basar. Köçekçe, hafif şarkı gibi türlere ilgi duymamıştır. En tanınmış dindışı eserlerinden, "Dil verdiğin ol çeşm-i siyah-meste işittim" mısraıyla başlayan hüzzam yürük semaide bile dini ve mistik çizgiler açıkça görülebilir; ancak üstün bir deyiş gücü içinde dile gelen bu tür etkiler, onda bir üslup ve tavır niteliğindedir. Bayatibuselik onun düzenlediği bir makamdır. Daha önce "rahatfeza" adıyla bilinen bir makama da "hicazaşiran" adını vermiştir.

Zekâi Dede klasik eserlerin önemli bir bölümünün günümüze ulaşmasında en büyük payı olan, meşk silsileleri içinde son kaynak işlevi görmüş bir musiki adamıdır. 19. yy'ın ikinci yarısında repertuvar bilgisi yönünden istanbul'un en önde gelen birkaç musikicisinden biriydi. Zekâi Dede, İsmail Dede Efendi ile öğrencisi Mehmed Bey'den meşk ettiği için klasik repertuvarın en sağlam sözlü kaynağı sayılmıştır. 19. yy'ın sonlarından itibaren notaya alınarak unutulmaktan kurtarılan pek çok dini ve dindışı sözlü eser, onun okuduğu yahut öğrencilerine öğrettiği biçimde Türk mukisiki repertuvarına girmiştir. Kendi eserlerinin önemli bir bölümü de oğlu Ahmed Irsoy ile Suphi Ezgi tarafından notaya alınmıştır.

Zekâi Dede çok başarılı bir öğreticiydi. Gerek Bahariye Mevlevîhanesi'nde, gerekse Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi'nde musiki dersleri verir, bildiklerini musiki çevrelerine aktarırdı. Özel çalışmaları dışında Darüşşafaka'daki dersleriyle de pek çok öğrenci yetiştirmiş, öğrencileri arasından çok değerli musiki adamları ve besteciler çıkmıştır. Hüseyin Fahreddin Dede, Ahmet Avni Konuk, Şevki Bey, Kâzım Uz, Ahmed Rasim, oğlu Ahmed Irsoy, Suphi Ezgi, Rauf Yekta, Ali Aşkî Bey, Arif Ata Bey, Eğrikapılı Mehmed Efendi, Rıfaî şeyhi Rıza Efendi, Hafız Hayrettin Bilgen bunlar arasındadır. Biraz ney üfleyen, iyi derecede Arapça ve Farsça bilen Zekâi Dede hayatının sonlarına doğru Batı notası öğrenmiş, ama bu notayı da, Hamparsum notasını da kullanmamıştır. 260 dolayında eseri notalarıyla günümüze ulaşmıştır. Mezarı Eyüp'te Piyer Loti Kahvesi'ne(->) çıkan yol üzerinde, Kaşgarî Dergâhı civarındadır. Eyüp'te bir sokağa "Zekâi Dede Sokağı" adı verilmiştir.

Bibi. Ali Rıza, *Bir Zamanlar;* Rauf Yekta, *Esâtîz-iElhân, Hoca Zekâi Dede Efendi,* İst., 1900; S. Ezgi-A. Irsoy, *Hafız Mehmed Zekâi Dede Efendi Külliyatı,* I-III, ist., 1940-1943; Ergun, *Antoloji,* II; R. Kam, "Zekâi Dede", *Radyo,* S. 78-80 (1948); inal, *Hoş Sada;* R. C. Ulunay, "Zekâi Dede", *Hayat,* S. 50 (1960); N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* I, Ankara, 1986; Öztuna, *BTMA,* II; S. Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı,* İst., 1993.

BÜLENT AKSOY

ZEKÂİ PAŞA

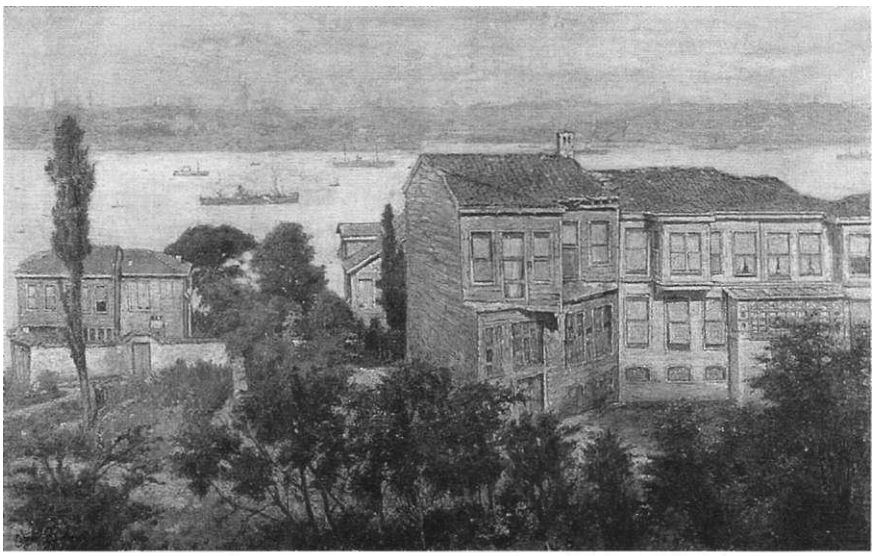
(1860, İstanbul -1919, İstanbul) Ressam.

Üsküdar'da doğdu. Kuleli Askeri İdadisi'nde okurken aralarında Hoca Ali Rıza'mn(->) da bulunduğu birkaç arkadaşıyla birlikte okul yönetimine başvurarak bir resim atölyesi kurulmasına önayak oldu. Burada Osman Nuri Paşa ve Süleyman Seyyid'le çalıştı. İdadiyi bitirdikten sonra Mekteb-i Harbiye'ye(-») girdi. 1882'de yaptığı Boğaziçi'ndeki donanma gecelerinden birini canlandıran resmi, okul yönetimince saraya sunuldu, resmin II. Abdülhamid tarafından beğenilmesi üzerine rütbesi yükseltilerek yaver sınıfına alındı. 1883'te Mekteb-i Harbiye'yi piyade teğmen olarak bitirdikten sonra Şeker Ahmed Paşa'mn yanına atandı. 1907'de Şeker Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine mabeyin ressamlığı ve yabancı konuklar teşrifatçılığına getirildi. O yıllarda bir süre, Askeri inşaat Komisyonu başkanlığı yaptı, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Suriye gezisi sırasında eski eserler uzmanı olarak ona eşlik etti. Bugünkü Askeri Müze'nin öncülerinden olan Yıldız'daki Eski Silah Müzesi'nin kuruluşu için oluşturulan komisyonda üye olarak görev aldı. 1908'de atandığı Redif Livası komutanlığı görevinden 1909'da emekli oldu. Ölümüne değin Maarif Nezareti'ne bağlı Sanayi-i Nefise Encümeni üyeliğini sürdürdü.

Zekâi Paşa resim dışında arkeoloji, mitoloji, mimari ve geleneksel Türk el sanatlarıyla da yakından ilgilendi. 1913'te yayımladığı *Mübeccel Hazineler* adlı kitabında eski eserleri, ören yerlerini, çeşitli arkeolojik malzemeyi tanıttı. 1919'da yayımlanan *Bedâyi-i Âsâr-ı Osmaniye'de* ise Osmanlı cami mimarisi, camilerde mahya kurma geleneği, Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'nde bulunan eşyanın dökümü, sultanlar, İslam büyükleri, tasavvuf düşüncesi gibi değişik birçok konuya yer verdi. 1914'te ölen ağabeyi Binbaşı Hasan Rıza Bey de Kuleli Askeri İdadisi resim öğretmeniydi. Zekâi Paşa, üçüncü bir kitabın yazımına hazırlanırken yaşamını yitirdi ve Karacaahmet Mezarlığı'na gömüldü,

Zekâi Paşa, Avrupa'da resim öğrenimi görmemesine karşın, Batılı sanatçıların ve orada öğrenim görmüş ressamların yapıtlarım inceledi, Batılı anlayışta resimler yaptı. Zekâi Paşa, saray çevresi dışında, Üsküdar Doğancılar'daki konağında dönemin sanatçıları ile toplantılar yapar, İstanbul'u ziyaret eden ünlü sanatçıları davet eder, bu yolla Batı sanat çevresindeki devinimleri izlemeye özen gösterirdi.

Portre ve figür de boyamasına karşın, çağdaşları gibi konularını daha çok suluboya ve yağlıboya tekniklerinde yaptığı açık hava manzaraları ve mimari üzerinde yoğunlaştırdı. Şeker Ahmed Paşa ile Süleyman Seyyid'in kimi özelliklerini kendinde topladı. Kendine özgü bir çizgi ve perspektif anlayışı olan Zekâi Paşa, hemen her döneminde ayrıntı işçiliğine önem verdi. Eski eserlere, yazmalara, yazılara, tezhiplere, çinilere vb el sanatları-

Zekâi Paşa'nın "Salacak'tan" adlı tablosu, tuval üzerine yağlıboya, 109x69 cm.
Nazım Timuroğlu fotoğraf arşivi

na düşkün olan Zekâi Paşa, atölyesini değerli Türk eşyalarıyla döşemişti.

ilk dönem resimlerinde 19- yy Osmanlı yağlıboya manzara ressamlarının çoğunda görülen ortak bir özellik denebilecek fotoğrafik gerçekçiliğe dayalı "Yıldız Sarayı Bahçesi'nden Görünüm" gibi ince, pürüzsüz boya kullanımının öne çıktığı yapıtlar gerçekleştirdi. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ninGO de üyesi olan Zekâi Paşa, bu cemiyetin düzenlediği Galatasaray Sergileri'ne(->) katıldı. 1914'ten sonra Galatasaray Sergileri'nin başat yaklaşımı haline gelen izlenimci-gerçekçi estetiğin etkisinde kaldı; kalın fırça vuruşlarına dayalı resimler boyadı. Resimlerinde giderek izlenimci renk anlayışını da önemsemeye başladı, rengi kompoziyonu dağıtmayan ince bir işçilikle resmine soktu.

"Ayasofya Şadırvanı", "Yıldız Bahçesinde Bir Köşk", "Büyükçamlıca", "İçerenköy", "III. Ahmet Çeşmesi, "Papağan", "Develer" gibi yapıtları, Ankara ve izmir Devlet Resim ve Heykel müzeleri, Resim ve Heykel Müzesi(->), Dolmabahçe Sarayı ve Topkapı Sarayı ile özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Bibi. *Resim ve Heykel Müzesi,* îst., 1951; *Yüz Senelik Türk Resmi Sergisi* (sergi katalogu), 1956; C. E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi,* ist., 1955-1959; Boyar, *Türk Ressamları;* N. Berk, *Türkiye'de Resim,* ist., 1943; ay, *Türk ve Yabancı Resminde İstanbul,* İst., ty; ay, *tstanbulResim ve Heykel Müzesi,* İst., 1972; N. Berk-A. Turanı, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi,* II, İst., 1981; N. Islimyeli, *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi,* I, Ankara, 1967; S. Mülayim, "20. Yüzyıl Başında İki Sanat Tarihi Kitabı", *Türkiye'de Sanat,* 12, s. 56-59; G. Renda-T. Erol, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi,* I, İst., 1980; B. Toprak, *Sanat Tarihi,* III, İst., 1963; S. Yetik, *Ressamlarımız,* İst., 1940.

ZEYNEP YASA YAMAN

ZEKERİYAKÖY

Sarıyer ilçesine bağlı köy. Kilyos'un arkasındaki vadi içinde yer alır. Tarihinin 300 yıl kadar geriye uzanabildiği anlaşılan yerleşimin ilk dönemlerinden kalan iki tanıktan biri, 1970'lerin başına kadar duran, II. Bayezid dönemi (1481-1512) eseri büyük cami imiş. II. Dünya Savaşında çevrede üslenen askeri birliğe koğuş olabilecek kadar geniş olan yapının yerinde halen daha küçük bir cami vardır, ikinci belge, 1950'lerin başına kadar durduğu anlatılan, Zekeriya Baba Türbesi'dir. O tarihte muhtar ve öğretmen tarafından türbe yıktırılmış ve yeri çiğnenmesin diye de okul duvarı kabir üstüne yapılmıştır.

Eski "mülhakat" haritalarında çevredeki köyler, değişik isimlerle geçerken, (Gümüşdere'nin "Domuz Deresi" olması gibi) Zekeriyaköy adını hiç değiştirmemiş olarak yer alır.

19- yy'm sonunda, burada ikili bir yerleşim olduğu anlaşılıyor: Vadi içinde bir Müslüman köyü ve onun batı kenarında, gayrimüslim bir vatandaşa ait çiftlik. Bu tarım kuruluşunun konak binasının temelleri, halen batı kenarında, caminin ve okulun devamı olan üst kırlıkta görülür.

Köyün tarihine dair ipuçları verebilecek en önemli kaynak mezarlığıdır. Burada 1164/1751 tarihli Hafız Ümmü Gülsüm'e; 1174/1761 tarihli Kayıkhaneli oğlu Salih Ağaya; 1210/1795 tarihli Hatice Hatuna ve 1211/1796 tarihli Seyyid Salih Efendi'ye ait mezar taşları vardır. Kabristanda 18. yyin sonu ve 19. yy'm başlarına ait toplam 25 taş mevcuttur. Bunlardan, buradaki ilk yerleşimin 18. yy'da olduğu anlamı çıkıyor ise de II. Bayezid'in yaptırdığı söylenen cami, yerleşimin başlangıcının 16. yy'a kadar indiğini gösterir. Bunu doğrulayan bir kanıt bütün tapularda II. Bayezid vakfı kaydının çıkmasıdır. Bu mülkler, belli ki caminin akarı idiler.

Ayrıca geçen yıl hüviyeti bozulan köy ortasındaki bir ana çeşmeyle, onun başına dikilmiş ve yaşı bin yıla yaklaşan bir çınar da, burada Bizans döneminde bile bir yerleşmenin bulunabileceğini akla getirir. Fakat köye bugünkü insan-konut-ağaçlar dokusunu veren son olay, "93 Harbi" olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşimn yol açtığı büyük göçlerde Kafkas ve Kırım çıkışlı birkaç aile, burada vadi içine yerleşmişlerdir. Böylece bu ailelerden tüccar Hacı Tahir Efendi Tataristan, diğer birkaç aile ise Gürcistan kökenli azlık bir nüfusu üreten ilk soy sopu oluşturmuştur.

Köyün topografyasına gelince, şöyle bir genel yerleşim görülür: Kilyos yolundan sola sapan ve köye inen bir yokuşun iki yanma 1954'te radarlı bir askeri hava üssü yerleştirilmiştir. Köy, ondan sonra devam eden kıvrımlı bir güzergâhta, ileriye (batıya), sola (doğuya) ve sağa (kuzeye) devam eden 3 sokağın çevresine toplanmış, hepsi tek veya en çok 2 kadı 70 evden oluşmaktadır. 1970 ve 19801i yıllarda, bu ev dokusuna sadece 3 adet apartman tipi bina eklenmişti. Konutların hemen hepsinin irili ufaklı bahçeleri vardır. Yoğun ve bereketli bir yeşil dokuya sahip olan köyün en belirgin ağacı kirazdır. Bu meyvenin piyasaya sürülemeyecek kadar narin olan 6 türüne (sultani, dragaani, dalbastı [siyah ve yazılı] ve sarı) sahip olan köy, İstanbul halkının dilinde yalan tarihlere kadar "Kiraz Köyü" olarak adlandırılır ve mevsiminde şehirden buraya sırf kiraz yemeye gelinirdi.

Bu zengin ağaç varlığı, 1987'den itibaren iki yönde olumsuz bir gelişmeyle tehlike altına ve değişim sürecine girdi: Sanyer arkalarında başlayan tek tip ve çok sıkışık "villalardan" oluşan inşaat tipi, 1990-1994 arasında, köyün dışında ve batı yönünde yer alan karşı yamaçları kapladı. Çevredeki beton yayılması ve arazi değerlerindeki büyük sıçrama, köyün içindeki bakir ve ağaca boğulmuş dokuyu da etkilemenin yolunu açtı. "1983 yerel yönetimleri modeli" ile yetkili kılman Sarıyer Belediyesi, tüm çevrenin imar planlaması ile görevlendirilmişti. Ancak bu işlevini yürütebileceği kadrolardan yoksun bulunduğundan, eşi dünyada görülmeyen bir sistemle bu işi bölgede yoğun yerleşimi hazırlayan bir ticari inşaat şirketine devretti, inşaat kadrosu olan, ama imar planı deneyimi bulunmayan şirket, aldığı yükümlülüğü bir üniversiteye devretti. Bu fakültenin çeşitli elemanları, çevreye gelmesi zorunlu olan yol, okul ve sağlık gibi ihtiyaçları planladığı teknik çalışmasında, köy içinin tarihi ve zengin doğal dokusunu ortadan kaldıracak standart çözümlerle, bu eski yerleşime, herhangi bir modern sitenin planını giydirdi. Önce birkaç kuşaktan beri ailece meyvecilik yapılan topraklara "geometrik" bir şema zorlandı ve kâğıt üstünde satranç planlı yollar geçirildi. Sahiplerinin isteği olmadan parseller küçültülüp yoğun betonlaşmaya imkân açıldı. İkincisi, imara açılacak boş arazilerde belediyeye topraktan geniş bir takdir hakkı ile 1/3'e kadar pay "kesebilme" hakkını veren İmar Kanunu'nun 18. maddesi, Türkiye'de ayrıca yanlış bir uygulama ile, oturulan ve yaşanan çerçevelere de zorlandığından, burada da kiminden az, kiminden çok pay kesmeler, dokuyu bozdu. Cetvelle damar genişletmeleri, ileride bir kısım evlerin, üstelik tazminatsız olarak yola gitmesine zemin hazırladı. Bu gelişme, İstanbul "mülhakatı" köyler içinde en kişiliklisinin, artık 5-6 yıl içinde ortadan kalkacak olmasının tipik bir örneğim oluşturmuştur ve tarihi-sosyolojik literatüre geçecek önemdedir.

Zekeriyaköy'ün olduğu gibi korunması ve kendi hüviyeti içinde imar edilmesi için bu satırların yazarının kurduğu ve 4 yılda köyde bir dizi onarımlar yapan bir vakıf da imar planının yol açtığı köklü değişmeler karşısında, kurucusunun başvurusuyla 1993'te mahkemece sona erdirilmiş bulunmaktadır.

1900'lerin başında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin ilk peyzaj tablolarına konu olan, baharlarda bembeyaz çiçek bulutları ile donanan, yemyeşil yüksek ağaçları ile kendi hayatını yaşayan sakin bir köy, tüm çevresini kuşatan sık istifli villaların mezarlığına kadar gelip dayanması ile, artık birkaç yıl içinde yerini apartman-villa temeline dayalı bir yerleşime bırakmaya aday hale gelmiş bulunuyor.

ÇELİK GÜLERSOY

ZEKİ MEHMED AĞA

(1776, İstanbul - Kasım 1846, Mekke) Tanburi, bestekâr.

II. Mahmud'un (hd 1808-1839) musahiblerinden bestekâr Tanburi Numan Ağa'mn oğlu, ünlü saz eserleri bestekârı Tanburi Osman Bey'in(->) babasıdır. Babasından tanbur çalmayı öğrenerek onun aracılığıyla küçük yaşta Enderun'a almdı. Huzurda düzenlenen saray incesaz fasıllarında babasıyla birlikte tanbur çaldı. Önceleri çavuş rütbesiyle görevliyken II. Mahmud döneminde musahib-i şehriyari oldu. 1820 sonlarında bir şikâyet üzerine Midilli Adasina sürgün edilmişti. 1821'de suçu bağışlanınca İstanbul'a döndü ve saraydaki görevine devam etti. III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'un gösterişli sanat hayatı içinde usta bir tanburi ve titiz bir bestekâr olarak ün kazandı. Dönemine ait tarihi bir belgede, Beykoz civarındaki Hünkâr İskelesi'ne yakın bir mesirede icra edilen fasılda Zeki

Mehmed Ağa'nın başsazende olarak gösterdiği ustalıktan övgüyle söz edilmektedir.

Zeki Mehmed Ağa geleneksel tanbur üslubunun ünlü temsilcilerinden biri olarak Türk musikisi tarihine geçmiştir. Geleneksel tanbur üslubunun büyük üstadı Tanburi Izak(->) ile babasından tanbur desleri aldığı halde tanbur üslubunda onlarınkinden ayrı, kendine özgü bir tavır geliştirmişti. Bestekâr olarak asıl peşrevleriyle büyük başarı göstermiştir. Özellikle ferahfeza ve ferahnak peşrevleri titiz bir çalışmanın ürünleri olarak zarif üsluplarıyla hemen dikkati çeker. Ferahfeza ve hisarbuselik peşrevlerinin saz semailerini sonradan oğlu Tanburi Osman Bey bestelemiştir. Zavil, mahur, ırak, neva, şehnazbuselik peşrevleri de tanınmış eserlerindendir. Bu eserler günümüze kadar fasılların vazgeçilmez peşrevleri olarak sık sık çalınmıştır. Sözlü eserlerinin güfteleri halk şiiri zevkine yakın şiirlerden seçilmiştir. Günümüzde 15 peşrevi ile 6 şarkısı biliniyor. Zeki Mehmed Ağa 1846'da İsmail Dede Efendi ile birlikte gittiği Mekke'de hac ziyareti sırasında yakalandığı kolera hastalığından öldü.

Bibi. Hafiz Hızır İlyas Ağa, *Letâif-i Enderun,* lst., 1857; N. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi,* I, Ankara, 1986; Öztuna, *BTMA,* II; S. Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı,* İst., 1993.

GÜLDENİZ EKMEN

ZEKİ PAŞA YALISI

Rumelihisarı'nda, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün altında, Baltalimanı-Hisar yolu no. 10'dadır. Tapuya ada 78, parsel 20 ile kayıtlıdır.

19. yy'ın son çeyreğinde inşa edilen yalının mimarı belgelenmemiş olmakla birlikte Fransız kökenli Levanten mimar Alexandre Vallaury(-») olarak geçmektedir.

Yalının ilk sahibi II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 17 yıl Tophane müşirliği ve 25 yıl Askeri Mektepler nazırlığı yapmış olan Zeki Paşa'dır (1849-1914). Müşir Zeki Paşa Meşrutiyet'in ilanından sonra Küçük Said Paşa kabinesinde 7 gün bulunmuş, sonra azledilmiştir.

Boğaziçi'nin geleneksel yalı mimarisinden farklı olarak bir şato görünümünde inşa edilmiş olan Zeki Paşa Yalısı deniz üzerinde kayalara oturmaktadır. Barok üsluba yakın bir mimariyle, zemin katı üzerinde dört katlı olarak inşa edilmiş olan yalıya, hem bahçe hem de deniz tarafından girilebilmektedir. Geniş bir rıhtımı olan yalının bahçesinde sekiz çanaklı mermer selsebil ile mermer bir havuz bulunmaktadır.

Caddeye açılan iki yüksek bahçe kapısı dikdörtgen mermer söveli olup birer iri kilit taşıyla bezenmiştir. Yalının bahçe girişleri, simetrik olarak kuzeybatı ve güneybatıdan iki kollu döner merdivenlerle ulaşılan, orijinal vitraylarla süslü, camekânlı bölümlerle sağlanır. Yapıldığı dönemden kalan camekânlı bölümlerden ikişer hole geçilmekte, bu mekânlar da ortadaki geniş servis holüne açılmaktadır. Denize dik uzanan servis holünün iki yanında büyük salonlar ve odalar yer almakta, bu plan diğer üç katta da tekrarlanmaktadır. Diğer katlara, binanın batı cephesindeki çıkmaya yerleştirilmiş bir merdivenle ulaşılır. Zemin katta döşemesi mermer olan merdiven, diğer katlardaki meşe döşemeleri çürüdüğünden, günümüzde karo mozaik kaplıdır.

Cepheler farklı renk ve boyutlarda sıfır derzli poligonal taş kaplamalı olup kademeli çıkmalarla hareketlendirilmiştir, Her katın ve çıkmalarının farklı pencere açıklıkları değişik kemerler ve sövelerle biçimlendirilmiştir. Cephelerde dekoratif olarak iyon başlıklı sütunlar, ajurlu parapetler, kemerlerde kilit taşı olarak kullanılan ayrıca denizlikleri de taşıyan bitkisel süslemeli konsollar, katları ayıran silmeler ve pencere aralarında pilastrlar kullanılmıştır.

Bibi. C. Can, "istanbul'da 19- yy Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları", (Yıldız Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi), 1993, s. 229; Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri,* IV, 740-741; S. M. Alus, *İstanbul Yazıları,* İst., 1994, s. 110-112; Ü. Kuyucu, "Boğaz'ın Rumeli Sahili Yalıları", (istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1966, s. 80.

YASEMİN SUNER

ZENBİLLİ ALİ EFENDİ SEBYAN MEKTEBİ

Zeyrekte, itfaiye Caddesi ile İbadethane Sokağı'nın kesiştiği yerdedir.

Sekizinci şeyhülislam olan Zenbilli Ali Efendi'nin banisi olduğu mektebin haziresindeki mermer lahtinin yanında bulunan kitabeden 932/1525'te vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Kalın derzli kesme taşlarla inşa edilen kare planlı yapı, sekizgen planlı bir kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Kubbe günümüzde kurşun taklidi betonla kaplıdır. Kasnak bölümü beden duvarlarından içeri çekilerek kademeli bir görünüm almıştır. Yapının saçak seviyesinde, dışarıdan belirgin olarak görülen geçiş öğelerinin ve kasnağın çevresi kalın taş silmelerle kuşatılmıştır. Kubbe, geniş ve üçgene yakın pandantifler içine oturmaktadır. Kasnağın içine dört yönde yuvarlak pencereler açılmıştır. Yapı iki sıra pencere dizisi ile aydınlanmaktadır. Alt pencereler içeriden düz söveli, dışarıdan sivri boşaltma kemerleri altında düz sövelidir. Sivri kemerli üst pencereler revzenli, içeriden renkli camlıdır. Mektebin kapısı mermer söveler içine alınmış basık kemerlidir. Üç adet gülçeyle taçlanan basık kemerin üzerinde boş bir kitabe panosu yer almaktadır. Iç mekân kapının karşısındaki ocak ve duvarlar içine derin nişler halinde açılmış raflarla oldukça mütevazıdır. Ocak beden duvarı içinden dışarıya taşkın biçimde yükselerek, tuğladan, kare kesitli, küçük ve sevimli bir bacayla son bulmaktadır. Yapıyı üç yönden kuşatan avlu duvarları, girişte ve caddeye bakan yönde ikişer pencereyle açılmaktadır. Mermer söveli avlu kapısı ve iki yanındaki pencereler boşaltma kemerleri altına alınmış, düz sövelidirler. Avlu kapısından mektebin kapısına uzanan küçük koridorun iki tarafı yükseltilmiştir. Sağ tarafta baninin de mezarının dahil olduğu küçük bir hazire sokağa bakar. İki sıra kirpi dişi saçak avlu duvarlarını kuşatmaktadır.

Zenbilli Ali Efendi Sıbyan Mektebi
Sadat Hasanoğlu, 1994

Bibi. Yüksel, *Bâyezid-Yavuz,* 430; M. O. Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar.* lst., 1979. s. 64.

TARKAN OKÇUOĞLU

ZERDECİZADE HÜSEYİN EFENDİ TEKKESİ

Fatih ilçesinde, Silivrikapı'da, Veledi Karabaş Mahallesi'nde, Karagöz Tekkesi Sokağı ile Karabaş Çeşmesi Sokağı'nın kavşağında yer almaktadır.

Söz konusu tekke, Sadullah Çavuş adında bir hayır sahibi tarafından, tespit edilemeyen bir tarihte inşa ettirilen ve yakınındaki Karagöz Mehmed Paşa Çeşmesi'nden dolayı "Karagöz Mescidi" olarak da anılan mescide, Halvetî-Cerrahî şeyhlerinden Zerdecizade Reisülkurra Şeyh Hüseyin Efendi'nin (ö. 1786) meşihat koyması sonucunda kurulmuştur. ***Tabakatü'l-Cerrahî'âe,*** Hüseyin Efendi'nin, Mora'nın Tripoliça (Tripoli) şehrinde, İstanbul-Karagümrük'teki Nureddin Cerrahî Tekkesi'nin(->) altıncı postnişini Moravî Şeyh Yahya Efendi'nin (ö. 1770) oğlu ve halifesi olan, bu şehirde bir Cerrahî tekkesi inşa ettiren, aynı zamanda da Tripoliça müftüsü olan Zahirî Şeyh Abdülbaki Efendi'ye intisap ettiği belirtilmektedir. Aynı kaynakta Hüseyin Efendi'nin, intisabından sonra İstanbul'a geldiği, burada kıraat tahsilini tamamladıktan sonra mürşidi Abdülbaki Efendi'den hilafet aldığı ve tekrar İstanbul'a gelerek, imametini üstlendiği Karagöz Mescidi'ne meşihat koymak suretiyle burada irşat faaliyetine başladığı kaydedilmiştir. Tekkenin, Moravî Şeyh Yahya Efendi'nin Nureddin Cerrahî Tekkesi'ne postnişin olduğu tarihten (1760) sonra faaliyete geçtiği tahmin edilebilir. Nureddin Cerrahî Tekkesi'nin onuncu postnişini Şeyh Abdurrahman Hilmî Efendi'nin (ö. 1800) kayınpederi olan Şeyh Hüseyin Efendi'nin kurmuş olduğu tekkeye bir ev vakfetmiş, vefatında cenaze namazı Sünbül Efendi Tekkesi'nde(->) eda edilmiş, naaşı mescit-tevhidhanenin doğusuna, minarenin yanına defnedilmiştir.

Ayin günü bazı tekke listelerinde çarşamba, bazılarında da cumartesi olarak verilen tekke çeşitli adlarla (Karagöz, Sadullah Çavuş, Zerdecizade Hüseyin Efendi)

anılmaktadır. Şeyh Hüseyin Efendiden sonra posta halifelerinden Şeyh Mehmed Salih Efendi (ö. 1823) geçmiş, aynı zamanda Nureddin Cerrahî Tekkesi postnişini A. Hilmî Efendi'nin damadı olan M. Salih Efendi'yi, Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlı Şeyh Mahmud Efendi (ö. 1842), Şekerpare Mektebinin hocası Şeyh Seyyid İsmail Efendi (ö. 1845), Şehremini Mektebi'nin hocası Şeyh Hafiz Mehmed İzzet Efendi (ö. 1858), geçen yüzyılın ileri gelen Cerrahî şeyhlerinden Kavaklı Şeyh Mehmed Şakir Efendi'nin (ö. 1849) halifesi Şeyh Seyyid Mehmed Said Efendi (ö. 1876), M. Said Efendi'nin oğlu Şeyh İsmail Hakkı Efendi (ö. 1911) ve Şeyh Hüsnü Efendi izlemiştir.

Tekkenin, mescit-tevhidhane dışında kalan bölümleri tarihe karışmış, geçen yüzyılın ilk yarısında son şeklini aldığı anlaşılan bu yapı da tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra harap düşmüş ve 196l'de çevre halkmm yardımlanyla yeni baştan inşa ettirilmiştir. *Encümen Arşivi*hde bulunan 1944 tarihli fotoğraflarda mescit-tevhidhanenin kagir duvarlı bir harim ile ahşap duvarlarla kuşatılmış bir son cemaat yerinden meydana geldiği, her iki bölümün de alaturka kiremit kaplı bir kırma çatı altına alınmış olduğu görülmektedir. Moloz taş örgülü harim duvarlarında basık kemerli ve demir parmaklıklı pencereler, harimin kuzeydoğu köşesinde, yıkılmış olan minarenin moloz taş örgülü, kare tabanlı kaidesi bulunmaktaydı. Kagir duvarlı ve beşik çatılı olarak inşa edilmiş bulunan bugünkü yapıda son cemaat yeri betonarmeyle yenilenmiş, harimin duvarlarına ikişer tane dikdörtgen açıklıklı pencere yerleştirilmiştir. Yapının mütevazı boyutlarıyla uyum sağlayan bodur minare, kesme küfeki taşı ile örülmüş, kare tabanlı bir kaideye oturmaktadır. Pabuç kısmını oluşturan örgülü, silindir biçimindeki gövde alt ve üst hizalarında birer simitle donatılmış, şerefenin altı testere dişi silmelerle doigulanmıştır.

Bibi. Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 160; Çetin, *Tekkeler,* 586; Aynur, *Saliha Sultan,* 37, no. 151; *Asitâne,* 5; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* I, 48-49, no. 72; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 6, 12; *Ihsaiyat II,* 22; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 34; Vassaf, *Sefine,* V, 274; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 82; *Fatih Camileri,* 141, 301; M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları,* İst., 1994, s. 115.

M. BAHA TANMAN

ZEUGMA

Bugünkü Unkapanı bölgesinde bulunan bir yerin Bizans dönemindeki adı.

Kelime anlamı "bağlama ya da birleştirme yeri" demek olan Zeugma adı, büyük olasılıkla Konstantinopolis'le Galata arasında sefer yapan deniz taşıtlarının buradan hareket etmesi yüzünden verilmişti.

Zeugma, Unkapanı Kapısinm dışında bulunduğu tahmin edilen küçük bir iskele ile aynı şey olmalıdır. Fakat Bizans kaynakları bu ismin kökenini Ayios Stefanos'un röliklerinin Constantius döneminde (337-361) dini alayla şehre getirilmesinde ararlar. Fakat aynı adın 500'lerde yaşamış Anikia İuliana(->) ile ilgili söylencede de geçtiği görülür. Buna göre İuliana'nın vücudu bir tekne ile burada karaya çıkarılmış ve katırların çektiği bir arabaya bindirilmişti.

Modern tarihçilerden C. Mango, Zeugma adına ilişkin yeni bir hipotez geliştirmiştir. Ona göre Zeugma, Marmara kıyısında bulunan ve daha sonradan dolarak Langa Bostanı adını alan eski körfezle beraber, eski dönemlerde, Konstantinopolis'in kurulu olduğu yarımadayı bir kıstakla daraltarak daha müstakil hale getiren derin bir körfezin ardındaki birleşme şeridinin adıydı.

Anıtsal bir haçla dekore edilen Zeugma'ya, 6-10. yy'lar arasında sıkça değinilmiş, fakat bu tarihten sonraki kaynaklarda rastlanmamıştır.

Bibi. Janin, *Constantinople byzantine,* 441-442; G. Prinzing-P. Speck, "Fünf Lokalitaten in Konstantinopel", *Studien zur Frühgeschichte von Konstantinopel,* Münih, 1973, s. 186-187; C. Mango, *Le développement urbain de Constantinople,* (rV^e^-VIIe siècle), Paris, 1985, s. 17-18; A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos,* Bonn, 1988, s. 486-487.

ALBRECHT BERGER

ZEUKSİPPOS HAMAMI

Erken Bizans döneminde şehrin en büyük ve en zengin surette bezenmiş hamamı olan Zeuksippos Hamamı, Hippodrom'a(->) komşu idi.

Roma döneminde Septimius Severus (hd 193-211) tarafından 195'ten sonra yaptırılan hamama esasmda kurucusunun adı verilmişti. Fakat Tetrastoos adındaki meydanı süsleyen atlı bir heykelin kaidesinde Zeus Hippios'un adı yazılı olduğundan hamam bu adı almıştı. Başka bir söylentiye göre ise Zeus Hippios'a sunulmuş bir mabedin yanında olduğundan hamama Zeuksippos denilmişti.

I. Constantînus (hd 324-337) 330'da şehri genişleterek yeniden imarında, bu hamamı da restore ettirmiş ve içinin antik çağın ünlü heykelleri ile süslenmesine özen göstermişti. Mermerden, bronzdan veya pişmiş topraktan olan bu filozof, şair, hatip ve asker heykelleri o derecede canlı görünürlerdi ki yalnız ruhlarımn eksik olduğu sanılırdı. Bunların arasında bilhassa Homeros'un heykeli dikkati çekerdi. Tebaili Kristoforos. *Anthologia Palatino,* başlıklı antoloji derlemesinde günümüze kadar gelen bir şiirinde Zeuksippos Hamamını süsleyen 75 heykeli anlatır.

Hamam, İmparator I. İustinianos'un ilk yıllarında, 532'de olan Nika Ayaklanmasinda(->) çıkan yangında zarar gördü, fakat durum düzeldikten sonra onarıldı. Bundan sonra kaynaklarda pek adı geçmez. Teodosios ve İustinianos kanunlarında gelirleri hamamın bakımına ayrılan ev ve dükkânların varlığı öğrenilir. Büyük Saray'ın esas girişi olan Halke (Khalke) Kapısına komşu olan Zeuksippos Hamamı, orta Bizans döneminde esas görevinden uzaklaştırılarak, Numera adı verilen saray hapishanesine dönüşmüş olmalıdır. Nitekim Bizanslı yazar Nikeforos Kallistus, Zeuksippos Hamamina sonra Numera denildiğini bildirir.

Zeuksippos Hamamından hiçbir kalıntı günümüze kadar gelmemiştir. Divanyolu Caddesi'nin başlangıcında bulunan bazı kalıntıların bu hamamın izleri olabileceği bir ara düşünülmüş, fakat Ayasofya'nın güneydoğusunda olan Halke Kapısına ve Büyük Saray'a bu kalıntıların uzaklığı düşünülerek bu tahminden vazgeçilmiştir. Sultan Ahmed Medresesi ve Türbesinin önünde rastlanan kalıntılar da Zeuksippos Hamamina ait gibi görünür ise de bunlar da Halke Kapısına uzak düşmektedir.

Bibi. F. W. Unger. *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte,* Viyana, 1878,1, s. 278-283; E. Mamboury, "Un nouvel élément pour la topographie de l'antique Byzance", *Archäologischer Anzeiger,* (1934), sütun 49-62; Janin, *Constantinople byzantine.* 167 (hapishane). 215-217. 404-405.

SEMAVİ EYİCE

ZEVKÎ KADIN ÇEŞMESİ

Beyoğlu İlçesi'nde FındıklidaGO Meclisi Mebusan Caddesi'nde Mimar Sinan Üniversitesi'ninG») önündeki Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi'nin(->) ön cephesi üzerinde yer alır.

Kitabesinden III. Osman'ın (hd 1754-1757) üçüncü kadını Zevkî Kadirim 1169/1755'te çeşmeyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. Çeşme gerek üstündeki süslemeler, gerek monte edildiği almaşık duvarlı yapının tuğla işçiliğiyle dikkati çeker. Bilindiği gibi Taş Mektep olarak da isimlendirilen bu yapı Güzel Sanatlar Akademisi'nin heykel atölyesi, Anıtlar Yüksek Kurulu binası olarak hizmet verdikten sonra şimdi Mimar Sinan Üniversitesi Meslek Yüksekokulu tarafından kullanılmaktadır. İki basamakla inilen yapı yükseltilen yol kotunun altına düştüğünden çeşmenin teknesi ve dinlenme taşlarının kaideleri kaldırıma gömülü durumdadır.

Sıbyan mektebinin küfeki taşıyla ön cephesi kaplanmış, birinci katma monte edilmiş olan duvar çeşmesi beyaz mermerden yapılmıştır. Yatay ve dikey silmelerden oluşan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış çeşmenin ortasında profilasyonlu iki ayağı birbirine bağlayan, uçları "C" kıvrımla son bulan yuvarlak bir kemer gözü içine giydirilmiş, üç dilimli, kör bir kemer biçiminde aynataşı yer almaktadır.

Zevkî Kadın Çeşmesi, Fındıklı *Ozan Bilgiseren, 1994*

Kilit taşı kengel yapraklanyla taşınan bir kabara ile belirlenmiş profilasyonlu yuvarlak kemerin yan üçgen boşlukları ters oturtulmuş, "C" kıvrımlı bir daim ucundan sarkan dörder boruçiçeği ile bezenmiştir. Kabaranın iki tarafı iki yönde aşağı doğru yönlendirilmiş bir yapraklı boruçiçeği arasına kemer kavsini bir taç gibi saran gül dalları yerleştirilmiştir. Plastik özelliklerinin yanısıra hareket öğesiyle ilgi çeken gül dalları III. Osman döneminin üslubunu yansıtmaktadır.

Yuvarlak kemeri yukarıda geniş bir alınlık sınırlamaktadır. Burada yarım rozetçiçeği ile başlayıp biten, 5x5=20 kartuş içinde kitabe görülmektedir. Celi sülüsle yazılmış, hattat Emin Efendi'nin kalemi olan kitabe kartuşlarının birbirine birer rozetçiçeği ile bağlandığı gözlenmektedir.

Aynataşının üzerinde en yukarıda defne dalları ile kuşatılmış ay-yıldız motifi bulunmaktadır. Onun altında bir örgü motifinden gelişen ve üstte birbirine bir midye formu ile bağlanan, iki "C" kıvrımlı yapraktan oluşan bir kabara içine gömülmüş musluk lülesi vardır. Musluk lülesi birer püsküIle başlayıp biten iki sütunçe üzerine oturtulmuş, bir kabara ile taçlı, dilimli bir alınlık formuyla bezenmiştir. Aynataşının önünde dışa doğru taşan tekne yer almaktadır. İç kısımda iki yönde "C" kıvrımlı dönüşlerle aynataşma bağlanan dinlenme taşları ile sınırlanmış, ortada bir dille hareketlendirilmiş, "C" kıvrımlı teknenin içine dilimli bir kurna oturtulmuştur.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 114-115; H. Ö. Barışta, *İstanbul Çeşmeleri, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi,* ist., 1993, s. 85, 90; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* ist., 1993, s. 840, 841.

H. ÖRCÜN BARIŞTA

ZEVKÎ KADIN SIBYAN MEKTEBİ

Beyoğlu İlçesi'nde Fmdıklı'da(-»), Meclisi Mebusan Caddesi üzerinde ve Mimar Sinan Üniversitesi'nin(-») bahçesinde bulunmaktadır.

Bina, III. Osman'ın (hd 1754-1757) zevcesi Zevkî Kadm'm bir hayratı olup, 1169/1755'te yapılmıştır. 18. yy'da Osmanlı sanatına hâkim bir duruma geçen barok üslubun, sıbyan mekteplerinin mimarisi üzerindeki etki ve özelliklerini bu yapıda çok belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

Mimari açıdan, geleneksel tarzdaki sıbyan mektepleri planından farklılıklar göstermeyen yapı, sadece iç mekanlardaki teyzini öğeler açısından değişikliğe uğramıştır.

Fevkani tarzda ve iki katlı olarak inşa edilen yapının duvarları, bir kesme taş ve üç sıra tuğla dizisi ile örülmüştür. Binanın esas giriş kapısı, bugün caddeye bakan kuzeydeki ön cephededir. İki kanatlı ve mermer söveli bu ahşap kapının üzerinde yuvarlak bir kemer ve onun içinde de bir aydınlık penceresi bulunur.

Kapının üzerinde bulunan 1169/1755 tarihli kitabe, mermerden yapılmış olup üç satır üzerine nefis bir celi sülüs yazıyla hakkedilmiştir. Binanın ön cephesinde ikinci kata ait altlı üstlü dörder adet pencere vardır. Bunlardan alttakiler demir şebekeli, aydınlık penceresi olarak yapılan üsttekiler ise alçı şebekelidir. Pencerelerin üzerinde tuğladan yapılmış basık sivri kemerler vardır. Kemer boşluklarında ise yine tuğladan yapılmış rozetler yer almaktadır. Binanın ön cephesinde bulunan en önemli öğe ise yapının banisi ile aym adı taşıyan muhteşem barok çeşmedir (bak. Zevkî Kadın Çeşmesi). Binanın doğu yönündeki yan cephesinde altlı üstlü birer pencere yer alır. Batı yönündeki cephede ise ön cephedeki pencerelerle aym özelliklere ve karaktere sahip, altlı üstlü dörder adet pencere vardır. Bu cephede bulunan, ahşaptan yapılmış tek kanatlı ve camlı kapı, günümüzde binaya giriş çıkışı sağlayan yegâne kapıdır. Binanın batı cephesindeki duvarında ve zemin katı seviyesinde demir şebekeli küçük bir pencere de vardır.

Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi, Fındıklı
Ozan Bilgiseren, 1994

Gerek günümüzde kullanılan kapı, gerekse binanın esas giriş kapısı dar bir koridora açılır. Fevkani salonun bulunduğu esas mekâna dar bir mermer merdivenden çıkılır, ikinci katta da dar bir koridor ve aynalı tonozla örtülmüş bir derslik vardır. Derslik tabir edilen bu fevkani salonun iki mermer sütun ile ayrılan bir bölmesi bulunmaktadır. Bu odada yer alan barok kıvrımlarla biçimlendirilmiş davlumbazlı ocak oldukça ilgi çekicidir.

Yakın bir zamana kadar Anıtlar Yüksek Kurulu'na tahsis edilmiş olan yapı, günümüzde Mimar Sinan Üniversitesi Meslek Yüksekokulu'nun derslik ve idari birimleri olarak kullanılmaktadır.

Bibi. Aksoy, *Sıbyan Mektepleri;* Y. Durbalı, "İstanbul Kütüphaneleri ve Sıbyan Mektepleri", (istanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü, lisans mezuniyet tezi), 1963; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* ist., 1993, s. 840-841; G. Ercan, "istanbul'daki Sıbyan Mektepleri", (istanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Kürsüsü, lisans tezi), 1967; Ergin, *Maarif Tarihi;* T. Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleri ile İlgili Bir Vesika", *Türklük Bilgisi Araştırmaları,* II (1978), s. 59; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 114; Tuğlacı, *Balyan Ailesi,* 58-59; Yüngül, *Taksim Suyu,* 64; S. Eyice, "istanbul (tarihi eserler)", *İA.* V/2, 1214/108.

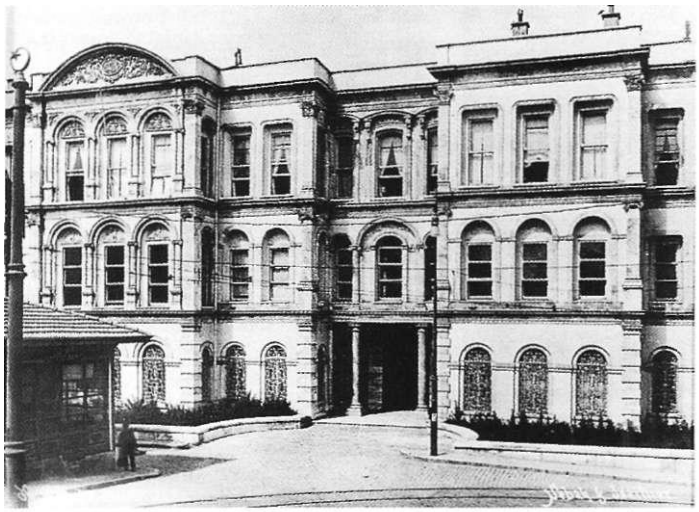
HALUK KARGI

ZEYNEB HANIM KONAĞI

Eminönü İlçesi'nde, Koska'da, bugünkü İstanbul Üniversitesi Edebiyat ve Fen fakülteleri binalarının yerinde bulunmaktaydı.

istanbul'da Tanzimat döneminin ilk kagir konaklarından olan bu yapı 1280/1864'te Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (ö. 1848) kızı ve Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın (ö. 1876) eşi Zeyneb Kâmil Hanım (ö. 1882) tarafından yaptırılmıştır. Aynı arsada daha önce, kuruluşu 17. yy'ın sonlarına kadar inen, sonradan Mihrişah Valide Sultan'ın kethüdası Yusuf Ağa'ya (ö. 1807) intikal eden konağın yer aldığı bilinmektedir. Büyüklüğü, ihtişamı, mefruşatının zenginliği ve özellikle Abdülaziz dönemindeki (1861-1876) debdebeli yaşantısı ile ün yapan konak 1903-1909 arasında, İstanbul'un ilk Müslüman yetimhanesi ve sanat okulu olan Darü'l-Hayr-ı Âlî(—•) olarak kullanılmış, 1909'dan itibaren Darülfünun'aG» tahsis edilmiştir. Başlangıçta tıbbiye ve hukuk şubeleri dışında kalan ulum-ı edebiye, ulum-ı şer'iye ve fen şubelerini (edebiyat, ilahiyat ve fen fakültelerini) bünyesinde toplayan konak 1922'de E. Hakkı Ayverdi'nin(->) denetiminde bir onarım geçirmiş ve 28 Şubat 1942'de vuku bulan yangınla tarihe karışmıştır. Günümüzde Zeyneb Hanım Konağı'ndan geriye kalan yegâne mimari öğe Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan kitabedir. Konağın Beyazıt yönüne (doğuya) bakan giriş cephesinin eksenindeki kavisli alınlıkta yer aldığı bilinen kitabe, beyzi bir mermer levha üzerine hattat Vahdeti Efendi'nin(->) sülüs istifiyle yazılmış bir ayeti içermekte ve 1280/1864 tarihini taşımaktadır.

Zeyneb Hanım Konağı kuzey-güney doğrultusunda gelişen, üç katlı, büyük boyutlu bir binaydı. Ampir ve neorönesans üsluplarının egemen olduğu, kusursuz bir simetrinin gözlendiği anıtsal cepheleri, kademeli olarak ileri ve geri çekilmek suretiyle hareketlendirilmiştir. Kat aralarında ve saçak hizasında yer alan silmelerin yatay dilimlere ayırdığı cephelerde, çıkıntıların köşeleri pilastrlar ile belirtilmiş, zemin kattaki pilastrlar bilezikli ve Toskan başlıklı, birinci kattakiler İyon başlıklı, ikinci kattakiler ise Korint başlıklı olarak tasarlanmıştır. Dış görünümde tekdüzeliğe yer vermemek amacıyla pencerelerde de farklı biçimler ve ayrıntılar kullanılmıştır. Zemin katta, madeni şebekelerle donatılmış olan pencereler yuvarlak kemerlidir. Birinci ve ikinci katlardaki pencerelerin büyük çoğunluğu dikdörtgen açıklıklı olup bunlardan bazıları İyon başlıklı gömme sütunlara oturan yuvarlak hafifletme kemerleriyle taçlandırılmış, ba-

Sébah & Joaillier'in bir fotoğrafında Zeyneb Hanım Konağı'nın girişi. *Oktay Aslanapa arşivi*

zıları da köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen silmelerle çerçevelenmiştir. Birtakım pencerelerin ise basık veya yuvarlak kemerli olarak tasarlandığı dikkati çekmektedir. Giriş (doğu) cephesinin ekseninde ileri doğru çıkan ve basık kemer biçiminde bir alınlıkla taçlandırılmış bulunan kesimde, cephelere egemen olan yalın ifade belirli ölçüde yerini bezemeci bir tutuma terk eder. Bu kesimde, alınlık ile pencerelerin üzerindeki hafifletme kemerlerinin aynaları kıvrımlı dal kabartmaları ile doldurulmuş, alınlıktaki bezemenin ortasına beyzi inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Konağın harem ve selamlık girişleri bu cephenin eksenine göre simetrik olarak yanlara kaydırılmış ve eyvan niteliğindeki girintilerin arkasına alınmıştır. Söz konusu girintilerin açıklıkları Toskan başlıklı ikişer sütunla geçilmektedir.

Geç dönem Osmanlı sivil mimari eserlerinin büyük çoğunluğunda olduğu gibi, Zeyneb Hanım Konağı'nda da cephe düzenlemesinde gözlenen Batılı nitelik, iç tasarımda yerini geleneksel şemalardan türetilmiş çözümlere terk etmektedir. Nitekim konak, orta ve iç sofalı plan tiplerinin eklenmesi sonucunda ortaya çıkan, oldukça karmaşık ve kullanışsız bir plan düzeni arz eder. Tanzimat öncesi Osmanlı sivil mimarisinden farklı olarak cephelere yansımayan bu düzen, dikdörtgen planlı harem ve selamlık sofaları ile bunları kuşatan, farklı boyutlarda, dikdörtgen planlı mekânlardan meydana gelmektedir. Katlar arasındaki bağlantıyı sağlayan üç kollu merdivenler, sınırında ikişer sütunun sıralandığı eyvanlarla bu sofalara bağlanmakta ve konağın merkezindeki küçük avludan (aydınlıktan) ışık almaktadır. Hamam bölümü ile birtakım servis birimleri konağın arka (batı) cephesine yerleştirilmiştir.

Bibi. Eldem, *Plan Tipleri,* 196-197: C. Orhonlu, "Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan,* İst., 1973, s. 58-70; Eldem, *İstanbul Anıları,* 180-181: O. Aslanapa, "İstanbul Darülfünun ve Üniversite Binaları Tarihçesi", *İstanbul Üniversitesi.* I, İst.. 1983, s. 41-44.

M. BAHA TANMAN

ZEYNEB SULTAN CAMÜ VE SD3YAN MEKTEBİ

Eminönü llçesi'nde, Alemdar Caddesi üzerinde, Gülhane Parkının karşısmda yer almaktadır.

Yapı III. Ahmed'in (hd 1703-1730) kızı Zeyneb Sultan (ö. 1774) tarafından yaptırılmıştır. Doğum tarihi belli olmayan Zeyneb Sultan 1778'de "Sinek" ve "Küçük" lakaplarıyla anılan Mustafa Paşa ile evlenmiş, nişancılık ve kaptan-ı deryalık yapan Mustafa Paşa'nın 1764'te ölümünün ardından ise 1765'te eski kaptan-ı deryalardan Melek Mehmed Paşa ile evlenmiştir. Zeyneb Sultanın mezan bugün caminin bahçesindeki haziredediir. Mustafa Paşanın kemikleri de daha sonra caminin bahçesine getirilip gömülmüştür.

Cami: Zeyneb Sultan Camii 1769'da devrin hassa başmınıan Mehmed Tahir Ağa(-0 tarafından inşa edilmiştir.

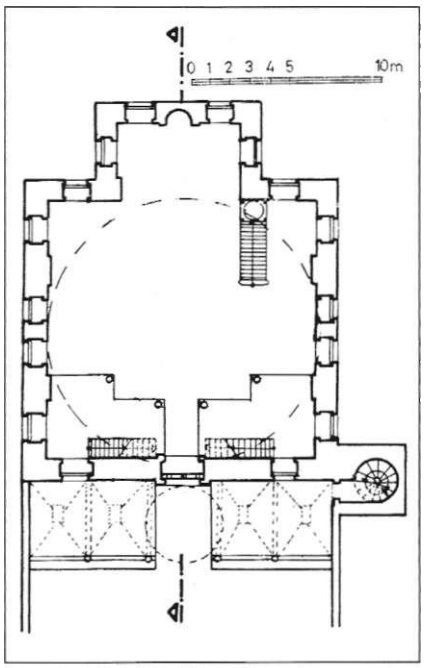
Zeyneb Sultan, cami ile birlikte bir sıbyan mektebi, sebil ve türbe yaptırmıştır. Ancak sebil ve türbe günümüze kadar gelememiştir. 1288/1871'de adı tramvayın yapılması üzerine yol geçmesi nedeniyle sebil yıktırılmıştır. Daha sonra bu sebilin yerine, Eminönü-Sirkeci arasında 1780 tarihli I. Abdülhamid Külliyesi(->) içinde bulunan yine mimar Mehmed Tahir Ağanın eseri olan sebil (1171/1777) ve çeşme grubu taşınmıştır. Türk baroğunun güzel örneklerinden olan sebil ve çeşme yapısı caminin kuzey köşesinde yer almaktadırlar. Bugün bu sebil büfe olarak kullanılmaktadır. Türbe yapısı da Hikmet Ülgen'in *İstanbul Camileri* adlı kitabında belirttiğine göre caddenin genişletilmesi sırasında yıkılmıştır. Zeyneb Sultan'ın kemikleri bir sandukaya konularak mahzene gömülmüş, sonraları da caminin haziresine nakledilmiştir.

Zeyneb Sultan Camii sıbyan mektebi, bir medrese, meşruta evleri ve hazirenin de bulunduğu bir avlunun içinde yer almaktadır. Avlunun kuzeydoğudan ve güneybatıdan iki girişi vardır. Doğuda sebil ve çeşme grubuna ait kapının hemen yanındaki girişin üzerinde bulunan yeni kitabede Türkçe olarak yapının adı ve tarihi ile birlikte besmele bulunmaktadır. Avluya girişin hemen sağında tuvaletler, solunda ise serpuşları kırılmış iki lahit bulunmaktadır. Avluya girişin tam karşısında bulunan dokuz basamaklı merdivenleri çıkınca ayet kitabeli bir giriş kapısı ile karşılaşılır ki bu kapı, caminin önünde yer alan dikdörtgen iç avlunun doğu girişidir. Karşı simetriğinde batı girişi vardır. Bu giriş kapısının üzerindeki kitabe yeri ise boştur. Her iki kapının solunda sivri kemerli dikdörtgen birer pencere bulunmaktadır.

İç avludan dört porfir sütunlu, sivri kemerli beş açıklığa sahip son cemaat yerine geçilir. Ortada bir kubbe, yanlarda aynalı tonozların örttüğü cemaat yerinde, cümle kapısının her iki yanında mihrap nişi, nişlerin yanında ise birer dikdörtgen pencere vardır. Bugün sütunların arası alüminyum camekânla kapalıdır. Son cemaat yerinden ana mekâna (camiye) geçişi sağlayan cümle kapısının üzerinde mermer yapım kitabesi yer almaktadır. Bu kitabenin üstünde dilimli soğan şeklinde ve üstü alemli bir kemer süslemesi bulunmaktadır ki bu III. Ahmed dönemi mimarisinde sık sık karşılaşılan bir örnektir.

Barok dönem yapılarından olan Zeyneb Sultan Camii tek kubbeli, kare planlı, bir son cemaat yeri ve bir iç avluya sahip, sade bir yapıdır. Caminin ana mekânı karedir, ancak güney duvarında mihrabı içine alan dikdörtgen planlı bir bölüm dışa çıkıntı yapmaktadır. Kare mekânı örten kubbe (çapı 12,20 m) ufak mukarnas konsollarla desteklenmiş sade tromplar üzerinde yükselen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kubbe yükü duvarlara, dört köşe trombu sayesinde geçmektedir.

Cümle kapısından ana mekâna girişin hemen üstünde altı ince mermer sütunun taşıdığı ahşap kadınlar mahfili ile sol üst-

Zeyneb Sultan Camii'nin planı. *Betül Bakır*

te hünkâr mahfili bulunmaktadır. Üst kata, giriş kapısının iki yanında yer alan merdivenlerle çıkılmaktadır. Üstte alttaki pencerelerin üstüne isabet edecek yerlerde iki dolap nişi bulunmaktadır. Genellikle camilerde hünkâr mahfillerinin güney duvarında mihrabın sağında ya da solunda yer aldığı düşünülür ise, bu yapıda kuzeydoğu köşesinde oluşu dikkat çekicidir.

Yapının dört cephesinde de altta söveleri küfeki taşından olan dikdörtgen, demir şebekeli sade pencereler, bunların üstünde üzerleri sivri kemerli filgözü dışlıklı alçı pencereler, üçüncü sırada ise yine alçı şebekeli ancak yuvarlak pencereler bulunmaktadır. Bunlar biraz daha yukarıda köşe tromplarının içlerinde de yer almaktadırlar. Kubbe kasnağında ise on altı yuvarlak filgözü dışlıklı alçı pencere bulunmaktadır. Tüm bu pencere açıklıkları iç mekânı aydınlatmaktadır. Caminin mihrabı kırmızı mermerdendir. Mihrabın iki yanında kırmızı porfirden iki sütünçe vardır. Mihrabın üstündeki kitabede ise bir ayet yer almaktadır.

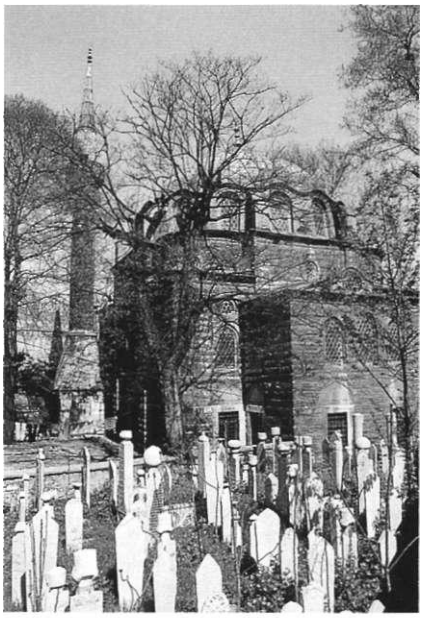
Yapının mihberi ahşap olup on üç basamaklıdır. Kapı, iki barok başlıklı sütuna yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Minberin ve hünkâr mahfilinin caminin inşasından daha geç bir tarihe, muhtemelen 18. yy'ın sonu, 19. yy'ın başına ait oldukları süsleme özelliklerinden anlaşılmaktadır. Diğer barok camilerden bazılarında olduğu gibi burada da inşa malzemesi olarak taş ve tuğla bir arada kullanılmış, muntazam kesme küfeki taş dizileri arasına iki sıra tuğla olmak üzere duvarlar örülmüştür.

Mimar Mehmed Tahir Ağa, Zeyneb Sultan Camii'nden altı sene önce (1177/1763) inşa ettiği Laleli Camii'nde barok üslubun tüm özelliklerini kullanmasına karşın bu yapıda barok ve klasik üslubu bir arada kullanmıştır.

Barok üslup, tuğladan olan üzeri kurşun kaplı kubbenin dalgalı saçağından son cemaat yerinin sütun başlıklarında, yuvarlak kemerli kasnak pencereleri ile dış duvarlardaki kavislerde hissedilir. Özellikle alt pencerelerde klasik üslup görülür. Ayrıca son cemaat yerinde kullanılan sivri kemerler barok üsluptan tamamen uzak olup, klasik üslubun özelliğidir.

Minare yapının batısında bulunur ve tek şerefelidir. Kürsüsü ile pabucu kesme taştandır. Minarenin tuğla gövdesi inşa edilirken taş merdivenler dışarıdan görülebilecek şekilde bırakılmışlar ve böylece tuğla örgü arasında beyaz renkleri ile helezoni bir şekilde belirmeleri minareye orijinal bir görüntü kazandırmıştır. Minarenin ince oluşu ve külahının diğer barok camilerden farklı olarak klasik üslupta oluşu dikkat çekicidir. Minarenin şerefesinde yer alan kıvrık dallı bitkisel bezemeye sahip demir korkuluğun, tamamen barok üslupta olması bir başka dikkat çekici noktadır.

Zeyneb Sultan Camii'nin içinde kalem işi bezemelerle zengin bir süsleme elde edilmiştir. Kalem işleri son cemaat yeri ile birlikte caminin her yerinde bulunmaktadır. Kalem işi süslemelerde rumî, palmet,

Zeyneb Sultan Camii'nin güneybatıdan görünüşü.
Tahsin Aydoğmuş, 1994

lotus gibi tamamen klasik motiflerin yanında, kıvrık dallar, kartuşlar, "C" biçimindeki barok kıvrımlar da kullanılmıştır.

Şadırvanı olmayan caminin abdest muslukları yapının doğu cephesine bitişmiş ve üzeri bir sundurma ile örtülmüştür. Alt katında bir bodruma sahip olan caminin bodrum girişleri bu sundurmak alanın hemen yamndan sağlanmıştır. Yedi basamaklı bir merdivenden inilerek ulaşılan bodrum bugün ibadet için kullanılmaktadır.

Uzun bir süre harap durumda olan Zeyneb Sultan Camii ilk kez 1917'de bir onarım geçirmiştir. Daha sonra 1958'de Vakıflar İdaresi, 1983'te de cemaat tarafından onarılmış olan yapının kalem işleri ise 1988'de onarım görmüştür.

Sıbyan Mektebi: Caminin batısında 1967' de yenilenmiş olan meşruta evleri, evlerin hemen yanıda bir harabe görünümünde olan Alemdar Mustafa Paşa Medresesi (bugün içinde iki-üç aile barınmaktadır) bulunmaktadır. Medresenin bitişiğinde ise bugün Türkiye Anıtlar Derneği tarafından kullanılmakta olan sıbyan mektebi yer almaktadır. Sıbyan mektebinin önünde, caminin güneyinde ise hazire bulunmaktadır ki, burada 18-19- yy dönem özelliklerine sahip lahitlerin olduğu görülmektedir. 1970'te çıkan yangında medrese ve sıbyan mektebi yanmış, 1983'te Vakıflar İdaresi tarafından yapılan onarımda cadde üzerindeki avlu duvarı içeriye alınmıştır.

Mektep 1988'de Vakıflar İdaresi tarafından Türkiye Anıtlar Derneği'ne tahsis edilmiştir. 1988'den önce yapıda bir aile barınmaktadır. Daha önceleri ise Zeyneb Sultan İlkokulu'nun bir dershanesi olarak kullanılmıştır. İki katlı (fevkani) olan yapının üst katına medrese ile mektep arasında bulunan merdivenlerle çıkılmaktadır.

Sıbyan mektebinin önünde yer alan barok üsİuba sahip olan üç sütunİu, yuvarlak kemerli revak bölümü alüminyum doğrama ile kapatılarak dikdörtgen bir mekân elde edilmiştir. Buradan kare plan şemasına sahip olan dershaneye geçilmektedir. Yapı, alçı şebekeli, filgözü dışlıklı pencerelerden kapılara ve tavana kadar tamamen -orijinali örnek alınarak- yenilenmiştir.

Derneğin bugün depo olarak kullandığı alt kat ise 1983'teki onarımlar sırasında avlu duvarının cadde üzerinden içeriye alınması sırasında çıkan toprakların buraya boşaltılması ile 1988'e kadar toprakla doluymuş. Dernek tarafından, alt kat toprakları boşaltılırken pek çok kırık lahit parçaları, mezar taşları, serpuşlar çıkarılmıştır. Bugün bunlar cami ile medrese arasındaki alanda üst üste yığılmış durumdadırlar.

Sıbyan mektebi ile medrese arasında yer alan avlunun tekne tonozlu, yuvarlak kemerli, güneybatı kapısının üzerindeki mermer levhada ayet kitabesi bulunmaktadır. Ayrıca aynı hizada meşruta evleri ile medrese arasında sonradan ihtiyaçtan açıldığı anlaşılan ufak bir kapı vardır.

Bibi. Uluçay, *Padişahların Kadınları,* 86-87; M. Erdoğan, "Mehmet Tahir Ağa, Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri", *TD,* 10 (1954), 158-180; H. Ülgen, *İstanbul Camileri,* İst., 1966, s. 112; O. Aslanapa, *Türk Sanatı,* İst., 1984, s. 270; ay, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İst., 1986, s. 405; Öz, *İstanbul Camileri,* I; Kuban, *Barok,* 31-32; K. Altan, "Klasik Tarzından Sonraki Mimari Eserlerimiz", *Arkitekt,* 1938, s. 238-240; *Eminönü Camileri,* 221-222.

GÜLBİN GÜLTEKİN

ZEYNEP KÂMİL HASTANESİ

Üsküdar İlçesi'nde, Nuhkuyusu Caddesi'ndedir.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nm kızı ve Sadrazam Yusuf Kâmil Paşamın (1808-1876) eşi olan Zeynep Hanım (1825-1882) tarafından eşinin de destekleriyle yaptırılmıştır. 1860'ta inşasına başlanan hastane 2 senede tamamlanmış ve 1862'de hizmete girmiştir. Zeynep Hanım ile Kâmil Paşa, hastanenin idaresi için vakfiye bırakmadıklarından vârislerinden Said Halim Paşa ile Abbas Halim Paşa sonraları hastane masrafı olarak, Osmanlı maliyesine bir miktar yardımda bulunmuşlardır.

Bahçe içindeki ilk yapının dış kapısından girilince sol tarafta kapıcı ve bahçıvan odaları, sağ tarafta karantina dairesiyle çiçeklik, limonluk ve ilerisinde de Zeynep Hanım ile Kâmil Paşa'nın türbesi yer almaktaydı.

Eldeki en eski verilere göre 1895'te hastaneye başvuran 162 hastanın 36'sı vefat etmiş, 126'sı şifa bulmuştur. Ertesi sene Cemil Paşa'nın (Topuzlu) idaresine geçince, 193 hastanın 25'i vefat etmiş, 168'i şifa bulmuştur. 1897'nin ilk 9 ayında, önemli ameliyat yapılan 72 kişiden sadece 5'i vefat etmiştir. Yatan hastalar dışında alt kattaki muayenehaneye her gün başvuran 20'den fazla hasta, Cemil Paşa ve muavinleri tarafından muayene edilerek ilaçları hastane eczanesinden verilmekteydi.

Devamlı bir bakım yapılamadığından bina zamanla harap olmuştu. Said Halim Paşa, Cemil Paşa'dan hastanenin yeniden

Zeynep Kâmil Hastanesi
Sadat Hasanoğlu, 1994

düzenlenmesini rica ederek gerekli tahsisatı vermiştir. 1896'da müdürlük görevini üstlenen Cemil Paşa, hastaneyi modernize ederek kalorifer tesisatı döşetmiş, mükemmel bir ameliyathane yaptırmış ve Viyana'dan 9 hemşire getirterek burada ücretli hasta muayenesi ve ameliyatlar yapmıştır.

1899'da hastane bodrumdan başka iki katlıydı. Alt katm bir kısmı kalorifer ile ısıtılıp havagazıyla aydınlatılıyordu. Burada hekim odaları ile memurların daireleri, eczane, muayenehane ve gerektiğinde erkek hastaların ameliyat ve tedavilerine mahsus odalar vardı. Üst kat özellikle kadın hastalara ayrılmıştı. Sağ tarafta bulaşıcı hastalıklar koğuşu ve odaları, sol tarafta ise yeniden inşa edilen ameliyat salonu ile cerrahi koğuş ve odaları yer almaktaydı. Hastanede, 6'şar yataklı 6 koğuş ve 2'şer yataklı 8 özel oda olmak üzere toplam 52 yatak vardı. Bu sayı ihtiyaç durumunda 100 yatağa çıkarılabiliyordu. Ameliyat salonu hastanenin üst katında yer almaktaydı. Ameliyathanenin yanındaki odada, aletlerin sterilize edilmesi için 3 adet mükemmel etüv ile hastalara anestezi uygulanan bir yatak bulunmaktaydı. Üst katta bir de pansuman odası ile hasta yemekhanesi yer almaktaydı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Cemil Paşa'nın ayrılması ve Said Halim Paşa'nın da tahsisatı kesmesi üzerine metruk bir halde kalan hastane bir süre asker işgalinde kaldıktan sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi emrine verilmiş, daha sonra da Tıp Fakültesi'nin ücretli akliye ve asabiye kliniği olarak kullanılmıştır. 1920'de burada İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi açılmış ve Şişli'deki Fransız Lape Hastanesi'nin(->) hekim ve memurları burada görevlendirilmiştir. Başhekimliğine Mazhar Osman Usman(->) getirilmiş, istifası üzerine bu görevi Hayrullah Diker(->) üstlenmiştir. Bu dönem de uzun sürmemiş ve bina yeniden metruk kalmıştır.

Hastane binası 1932'de Ebe Leyli Talebe Yurdu olmuş, 1933'te belediyenin emrine verilince, dahiliye ve hariciye servislerini içeren 40 yataklı bir hastane haline getirilerek hizmete girmiştir. 2 sene bu şekilde çalıştıktan sonra, Haziran 1935'ten itibaren doğumevi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Haydarpaşa'daki tıp fakültesi ve klinikleri İstanbul'a nakledildiğinde, Üsküdar ve çevresinde başka hastane bulunmadığı için, doğumevi olmasına rağmen o yıl dahiliye ve hariciye hastalarını da kabul etmiştir. 1936'da Haydarpaşa Numune Hastanesi'nin(-0 açılması üzerine sadece doğum ve kadm hastalıklarına ait vakalar kabul etmeye başlamıştır.

Hastanenin yatak sayısı, 1938'de 50'ye, 1948'de 60'a yükselmişti. 1952'de başhekimliğe getirilen Dr. Fahri Atabey'in çabaları sonucu eklenen yeni pavyonlarla yatak sayısı 1952'de 110'a, 1953'te 125"e, 1956'da 300'e çıkmıştır. Günümüzde Sağlık Bakanlığına bağlı kadm ve çocuk hastalıkları ile doğum alanında uzmanlaşmış 650 yataklı bir özel dal hastanesidir. Burada dünyaya gelen çocukların göbeğinin, erkekse, Kâmil, kız ise Zeynep adı verilerek kesilmesi gelenek halini almıştır.

Bibi. "Üsküdar'da Zeynep-Kâmil Hastahanesi", *Nevsâl-iAfiyet,* İst., 1315, s. 107-111; *Cumhuriyet'in 15- Senesi Şerefine Bakırköyü'nde İlk On Sene.* İst., 1938. s. 15; *Zeyneb-Kârnil Hastanesi 1860-1954,* İst., (1954); "Zeynep-Kâmil Hastanesi'nin Kısa Tarihçesi, Halihazır Durumu ve İnkişaf Programı", *İstanbul Tabib Odası Dergisi, c.* I, S. 2 (1959), s. 51; *Zeynep-Kâmil Hastanesi 1860-1960,* İst., 1960.

NURAN YILDIRIM

ZEYNÎLİK

Silsilesi Sühreverdîliğe bağlanan Zeynîlik, Tebrizli Şeyh Zeyneddin Ebubekir Hafî (ö. 1435) tarafından kurulmuştur. Zeynîliğin Anadolu'ya intikali, Şeyh Zeyneddin Hafî'nin halifelerinden Şeyh Abdüllatif Kudsî'nin (ö. 1452) 1448'de Bursa'ya yerleşmesi, bir yıl sonra da burada kendisi için bir cami-tekke tesis edilmesiyle gerçekleşmiştir.

Zeynîliğin İstanbul'daki ilk faaliyet merkezleri Şeyh Vefa Küıliyesi(-0 ile Aşık Paşa Külliyesi'nin(->) bünyesindeki tekkelerdir. Bulunduğu semte adını vermiş olan Şeyh Vefa Külliyesi, II. Mehmed (Fatih) tarafından, 831/1476'da, Şeyh Abdüllatif Kudsî'nin halifelerinden, "Şeyh Vefa" olarak tanınan Musliheddin Mustafa Efendi (ö. 1490) adına bir cami-tekke ile yanında bir çifte hamam inşa ettirilmesiyle kurulmuş, daha sonra oğlu II. Bayezid (hd 1481-1512) bunlara medrese, derviş hücreleri, imaret ve kütüphane gibi bölümler ekletmek suretiyle tam teşekküllü bir tarikat külliyesi meydana getirmiştir. Kuruluşunu izleyen yüzyıllarda vakıf gelirleri ek vakfiyelerle takviye edilen, binaları da çeşitli onarımlar geçiren Şeyh Vefa Külliyesi'nin bünyesindeki tekke, faaliyetlerini ancak 18. yy'm sonlarına kadar sürdürebilmiştir. Tekkenin postuna geçen şeyhlerin de tam bir dökümü tespit edilememekte, ancak Şeyh Vefa'nm türbesinde, halifelerinden Şeyh Ali Efendi (ö. 1504) ile Şeyh Davud-i Vefayî'nin sandukaları bulunmaktadır.

Fatih-Haydar'daki Âşık Paşa Külliyesi, Şeyh Vefa Külliyesi ile aşağı yukarı aynı yıllarda (1464-1479 arasında) Eski Saray'ın ağalarından Abdullah oğlu Hüseyin Ağa'nm, "Derviş Ahmed Aşıkî" ya da "Aşıkpaşazade" olarak tanınan Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1484'ten kısa süre sonra) adına bir mescit inşa ettirmesi sonucunda tesis edilmiştir. Kırşehir'deki türbesinde gömülü, ünlü sufi ve şair Âşık Paşa'nın (ö. 1333) torunu ve Şeyh Abdüllatif Kudsî'nin diğer bir halifesi olan Âşıkpaşazade, döneminin ilerigelen sufilerindenve tarihçilerindendir.

Tevârih-i Âl-i Osman adlı ünlü eserin müellifi olan Âşıkpaşazade'nin damadı ve halifesi olan Seyyid Velayet Efendi de döneminin önemli sufilerindendir. Külliyenin bünyesinde yer alan ve vakfiyesi 928/1521' de Seyyid Velayet Efendi'nin adma (Hazret-i Emîr Şeyh Seyyid Velayet bin Şeydi Ahmed) tescil edilmiş bulunan zaviyenin (tekkenin) 15. yy'm sonlarında faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda çeşitli adlarla (Aşık Paşa, Emîrler, Seyyid Velayet) anılan tekkenin ek vakfiyeleri arasında II. Bayezid'in kızlarından "Sufi Sultan Hatun" olarak anılan Fatma Sultan'm 997/1501 tarihli vakfiyesi zenginliği ile dikkati çekmektedir. Söz konusu vakfiyede "Seyyid Velayet Hankahı" olarak anılan tekkede, kurrâların ve zâkirlerin, perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde adı geçen şeyhin huzurunda toplanarak "teşbih ve tehlil etmeleri", Hz Muhammed'e salat getirmeleri şart koşulmuştur. Başlangıçta cuma geceleri icra edilen haftalık ayinlerin daha sonra cumartesi gününe alındığı tespit edilmektedir. Seyyid Velayet Efendi'den sonra tekkenin postuna oğullarından Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1535) ile damadı ve halifesi olan Gazalîzade Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1570) geçmiş, bu tarihten sonra bir müddet daha Seyyid Velayet Efendi'nin neslinden gelenlerin tasarrufunda kalan tekke muhtemelen bu arada Zeynîliğe bağlı olarak faaliyetini sürdürmüştür. Ancak tekkenin 18. yy'dan itibaren başka tarikatlara intikal ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim İ256/1840 tarihli *Âsitâne'de* "Seyyid Velayet Hazretleri Tekkesi'nin" Halvetîliğe bağlı olduğu, ayrıca ortadan kalkarak yerinin "arsa" haline geldiği belirtilmiş, bu tarihten sonra ihya edildiği anlaşılan tekke, 1301/1885-86'da Dahiliye Nezareti'nin hazırlattığı istatistik cetvelinde bu sefer Nakşibendî olarak gösterilmektedir.

Mürşitleri Şeyh Abdüllatif Kudsî gibi Şeyh Vefa ile Aşıkpaşazade de, hükümdarlar dahil herkesten hürmet gören, nüfuzlu ve vekarlı sufiler olarak tarihe geçmişlerdir. Özellikle, Osmanlı kaynaklarında "Ebü'l-Vefa Musliheddin Mustafa bin Ahmed el-Konevî" olarak anılan Şeyh Vefa, din ilimlerinde ve tasavvufta "müctehid" derecesine varmış büyük bir şahsiyettir. Tekkesi tasavvuf, fıkıh, astronomi ve edebiyat alanlarında İstanbul'un en önemli bilim ve kültür merkezlerinden biri olmuş, Sinan Paşa, Tokatlı Molla Lütfî, Bursalı Hocazade, Balıkesirli Zâtı ve Zenbilli Ali Efendi gibi dönemin en ünlü bilginleri Şeyh Vefa'ya intisap edenler arasında yer almışlardır.

Şeyh Vefa başta olmak üzere, Âşıkpaşazade'nin, Seyyid Velayet'in ve çevrelerindeki sufilerin çağdaşları olan bilginleri olumlu yönde etkileyerek tasavvufa yaklaştırdıkları gözlenmektedir. Sonuçta daha ziyade tahsilli çevrelerde revaç bulduğu anlaşılan Zeynîlik belki de biraz bu yüzden İstanbul'da yaygın ve uzun ömürlü bir tarikat olamamış, diğer taraftan bu tarikatın Anadolu'daki ilk faaliyet merkezi olan Bursa Zeynîler Tekkesi de 1760'larda Halvetîliğe, 1840'larda da Kadirîliğe bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu arada Halvetîliğin İstanbul'daki ilk temsilcisi sayılan Şeyh Cemaleddin Halvetî(->), her ne kadar önceleri Zeynî şeyhlerinden Kastamonulu Seyyid Abdullah Efendi'ye (ö. 1488) intisap etmiş ise de İstanbul'da bir Halveti şeyhi olarak faaliyet göstermiştir.

ÖMER TUĞRUL İNANÇER-
M. BAHA TANMAN

Zikir Usulü ve Musiki

Zeynîlik, Horasan tasavvuf ekolüne bağlı olduğundan devrani zikir tarzını benimsemiştir. Zeynî zikir ayini Halvetî ayinine çok benzer. İstanbul'daki ilk Zeynî şeyhi olan Şeyh Vefa, tasavvuf yolundaki içtihadı ile "Vefa devri" denen zikir usulünü (bak. Cerrahîlik) ve "Vefaiyye evradını" tertip etmiş, ayrıca söz konusu evradı bizzat bestelemiştir. Ayrıca bazı dindışı (ladini) musiki eserleri bestelediği hakkında kuvvetli rivayeüer varsa da, bu eserler ne yazık ki günümüze ulaşabilmiş değildir. Diğer taraftan Şeyh Vefa'mn, cuma namazlarında, makam yaparak musiki ile okuduğu cuma hutbeleri, sesinin güzelliği ve tesirliliği yanında, musikideki bilgisini ve icra ustalığını da ortaya koyuyordu. İstanbul'un tasavvuf hayatında ikinci bir Mevlana ve İbn-i Arabî olarak kabul edilen Şeyh Vefa'mn türbesi şehrin önemli ziyaretgâhlarmdan birisi olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir.

İstanbul'da başkaca bir Zeynî musikişinas bilinmemektedir. Ancak Şeyh Vefa Hazretleri'nin türbedarlığını yapan ve adı geçen türbenin yanında gömülü olan Osman Efendi (ö. 1889) son devrin çok önemli bir zâkirbaşısı idi. Bütün tarikat ayinlerini çok iyi bilir ve ustaca idare ederdi. Repertuvarı en geniş zâkirbaşı olarak tanınan Türbedar Osman Efendi'nin özellikle bilmediği şuul yok gibiydi. İstanbul'un birçok zâkiri ve kıyam zikri idare eden kıyam reisi onun yetiştirdiği kişilerdir.

ÖMER TUĞRUL İNANÇER

ZEYREK

Fatih İlçesi'nde, şehrin dördüncü tepesi üzerinde ve eteklerinde yer alan semt. Bizans döneminde bu tepenin üstünde inşa edilen Havariyun KilisesiGO ve Osmanlı döneminde bu kilisenin yerine yaptırılan Fatih Külliyesi(-0 gibi anıtlar, bölgeye tarih içinde verilen önemin kanıtlarıdır.

Zeyrek, Atatürk BulvarıG») ve Haliç'ten başlayıp yükselen yamaçta, Atatürk Bulvarı tarafından yer yer 15 m'ye ulaşan yüksek istinat duvarları ile Bizans döneminden bugüne kadar yapılmış çeşitli teraslamalar ve seder üzerine yerleşmiştir. Bölgeye özgün karakterini veren mimari dokunun ve yol strüktürünün oluşumunda topografik özelliklerin ve eğimin belirleyici etkileri olmuştur. Eğime ve topografyaya bağlı olarak, yollar eğim çizgilerine paralel olarak veya setler arası bağlantıyı kuran dik yokuşlar biçiminde oluşmuştur.

Zeyrek, adını büyük olasılıkla II. Mehmed (Fatih) (hd 1451-1481) tarafından burada kurulan medresenin başmüderrisi Molla Zeyrek'ten almıştır. İstanbul'u fethettikten sonra önde gelen 8 kiliseyi cami ve medreseye çeviren II. Mehmed, Unkapanı ile Saraçhane arasında, bugünkü caminin batısında kalan bir yerde 55 odası bulunan Pantokrator Kilisesini medreseye dönüştürerek Molla Mehmed Zeyrek Efendi'nin yönetimine bırakmıştır. Ona, Farsça "anlayışlı, uyanık, zeki" anlamına gelen "zeyrek" lakabının, çocukluğunda hocası olan Hacı Bayram Veli tarafından takıldığı sanılmaktadır. Molla Mehmed Zeyrek Efendi'nin, Bursa'da II. Murad Medresesi'nde müderrislik yaparken buraya atanması, önce, yaklaşık 20 yıl kadar hizmet veren medresenin, daha sonra da semtin, onun adıyla anılmasına yol açmıştır.

Bizans'm ilk dönemlerinde manastırların yer aldığı bir yöre olarak tanınan Zeyrek, denizden uzak konumu ve yamaç yerleşimi olması nedeniyle, tarih boyunca konut yerleşim alanı ağırlıklı bir bölge olmuştur. Bölge, I. Constantinus (hd 324-337) tarafından yaptırılan ve imparatorların toprağa verildiği yer olan Havariyun Kilisesi ve çevresinde inşa edilen büyüklü küçüklü kilise ve manastırlarla kent içinde bir "dinsel alan" özelliği kazanmıştır. Havariyun Kilisesi, 12. yy'ın başlarından itibaren imparator mezarlığı olma işlevini, semtin merkezinde, Halic'e ve diğer kent dokusuna hâkim tepede, setler üzerine inşa edilen Pantokrator Manastırı Kilisesi'ne (bugün Zeyrek Kilise CamiiH) bırakmaya başlamıştır. Yörede yer alan diğer önemli manastır, kilisesi Eski İmaret adıyla camiye dönüştürülmüş olan Pantepoptes Manastırı'dır. 1462-1470 arasında Fatih Külliyesinin yapılmasıyla, Pantokrator Kilisesi camiye dönüştürülürmüş, Pantepoptes Manastırı imaret olarak hizmet görmüştür. Bu yapılar halen mevcut olmakla beraber, bir zamanlar geniş birer alana yayılmış olduğu düşünülen manastırın öteki yapılarından günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Ayrıca bazı belgelerde, bu yörede olduğu belirtilen "Üç Prenses Sarayı" ile diğer Bizans konakları da yok olmuştur.

16. yy'ın sonlarına kadar bölgenin etnik çeşitliliği devam etmiş, fakat İstanbul'un devlet merkezi olma yolundaki gelişimleriyle birlikte, gelenler lehine bir ayaklanma sürecine gidilmiştir. Önceki dönemlerde bölgede yaşayan Rumlar Galata'ya yerleşmişler, kalanlar ise zaman içinde dağılıp gitmişlerdir. Bugün bölgede bulunan irili ufaklı camilerin yoğunluğu ve Rum evlerinin kalmayışı, bu fikri desteklemektedir. Bunun sonucu olarak da 16. yy'dan bu yana Zeyrek yöresi yoğun bir Müslüman yerleşmesi durumuna gelmiştir. Zeyrekle oturanların toplumsal ve ekonomik yapılarında, yakın dönemlere gelinceye kadar önemli değişikliğin olmadığı ve semt sakinlerinin genelde (Hanlar bölgesinde çalışan) orta sınıf mensupları oldukları anlaşılmaktadır. Bizans döneminde yerleşimin ağırlığını oluşturan sıra ev dokusu korunup geliştirilmiştir. Semtte, Osmanlı İmparatorluğumun ileri gelenlerinin yaptırdığı köşk, konak gibi yapılar bulunmamaktadır. Bu kuralı, 1703'te idam edilen Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin konağı bozmuş olmakla beraber, bu konak da bir yangında yok olmuştur.

Çok yoğun olmayan bir orta sınıf konut bölgesi olduğu anlaşılan yörede hizmet yapıları bile az sayıdadır; var olanlar da genellikle bölgenin kıyılarında yer almaktadır. Semtin güneyinde yer alan büyük Çinili HamamGO, kuzeyindeki Haydarhane Hamamı, daha kuzeydeki Azebler Hamamı ve batısında bulunan, Fatih Külliyesi'ne bağlı ama 19- yy'da yıkılmış olan Çukur Hamam(-»), bölgenin merkezinde yer almak yerine sınırlara yakın olmalarıyla semte diğer semtlerden farklı bir görünüm kazandırmaktadırlar.

Bölge özelliğini, geleneksel mimari karakterini bugüne kadar korumuş olmasından almaktadır. Çoğunlukla ahşap yapılardan oluşan mimari strüktürü, kuzey yönünde Çırçır semtini de kapsayarak Halic'e kadar uzanmaktadır. Zeyrekle bulunan ahşap konutların çoğu 1800-1840 arasında inşa edilmiş olan sıra evlerdir (Parmaklık Sokağı, Bıçakçı Sokağı, Çeşme Sokağı, Güllü Bahçe Sokağı, vb). Ortalama 50 m^2 taban alanına oturan, toplam brüt alanları 100-150 m^2 olan ve kat sayılan 2-3 arasında değişen bu sıra evlerin parsel genişliği 5-10 m uzunlukları arasında değişmektedir. Yaşama mekânları cadde tarafına bakan ve arka taraflarında küçük bahçelerin bulunduğu bu sıra evlerin ortak özellikleri, farklı genişlik ve yükseklikte cumbalara sahip olmalarıdır. 1930'lu yıllardan sonra İstanbul'da, gerek ahşap malzeme azlığı, gerekse yangın talimatnameleri nedeniyle kagir yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Yörede bu dönemden sonra inşa edilen konutların plan şemaları ve formları, malzeme ve yapım yönetiminin değişmesine rağmen, 1940Tı yılların sonuna ka-

Zeyrek
İstanbul Ansiklopedisi

dar orijinalliğini ve diğer ahşap dokuya uyumunu korumuştur.

Geleneksel ahşap konut mimarisi örneklerinin yanında Zeyrek'te tarihi anıt niteliği taşıyan diğer yapılar şunlardır: Haydar Paşa Medresesi(->), Divitdar Keklik Mehmed Efendi Camii (eski Kaptan Paşa Camii), Bıçakçı Mescidi(->), Hacı Hasanzade Mescidi, Kasap Demirhan Mescidi(-»), Piri Mehmed Paşa (Soğukkuyu) Mescidi ve Medresesi, Şeyh Süleyman Mescidi, Şah-ı Huban Odaları (Çelebi) Mescidi, Haliliye Medresesi, Zembilli Ali Efendi Mektebi ve Türbesi, Haydar Hamamı. Bu yapılar arasında, özellikle cami ve medrese gibi alanların içinde Bizans manastırlarından kalıntılar bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli yapıların altında kalmış eski Bizans sarnıçları da vardır (eski İmaret Camii Sarnıcı, Hacı Hasan Sokağı Sarnıcı, İbadethane Sokağı Sarnıcı vb). Zeyrek'te ayrıca çeşitli çeşmeler (Haydar Paşa Çeşmesi, Bıçakçı Alaeddin Çeşmesi, Hacı Eyübzade Şükrü Bey Çeşmesi vb) ve çeşme kalıntıları ile mezar ve türbeler de bulunmaktadır.

Zeyrek bölgesinin temel özelliklerinden biri de yüksek kat farkı ve mülkiyet biçimi sayesinde korunabilen sokak ve yol dokusudur. Öyle ki bu özelliğiyle semt, Fatih İtfaiyesi'nden Atatürk Bulvan'ndaki Zeyrek durağına inen eğri büğrü yokuşun anlatıldığı "Serçeden başka kuş, Zeyrekten başka yokuş bilmez" biçiminde (görgüsü, bilgisi kıt, anlayışı, kavrayışı dar olan kişiler için) söylenen bir deyime de girmiştir. Nevşehirli İbrahim Paşa Caddesi'nden Atatürk Bulvarı'na kadar 16 m'ye ulaşan kot farkının dayatmalarıyla oluşan, kıvrımlı, dik, yer yer merdivenlerin bulunduğu dar sokak dokusu, bugün İstanbul'daki mevcut geleneksel sokak dokuları içinde en iyi durumda olanıdır. Geleneksel kırmızı-siyah taş kaplamaları asfaltlanmış olan ve eni 7 m'den 3 m'ye kadar düşebilen sokaklar, 1918 yangınından sonra araç trafiğinin yaya trafiğine üstünlük kazanması sonucunda yok olmuştur. Bugüne kısmen de olsa ulaşmış olan 1882-1884 tarihli geleneksel çıkmaz sokak dokusu (Zeyrek Kilise Camii çevresindeki İbadethane Sokağı, Fazilet Sokağı, Haydar Caddesi, Bıçakçı Çeşme Sokağı, Zeyrek Mehmet Paşa Sokağı, Zeyrek Caddesi, Çırçır Caddesi, Fenerli Çıkmazı, Gül Bahçe Sokağı, Parmaklık Sokağı vb) ise halen Zeyrekteki geleneksel anlayışın bütün özelliklerini taşımaktadır.

Merkezinde Zeyrek Kilise Camii bulunan bölgede, halen eski dokusunu koruyan, birbirini dik olmayan açılarla kesen organik yapıdaki yolların, çıkmaz sokakların bulunduğu bir alan vardır. 1968'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne bağlı bir çalışma grubu tarafından başlanan tespit çalışmaları sonunda, 1975'te bu alan koruma altına alınmıştır. 1980'den bu yana, bu alanda yapılaşma yasaktır. Birleşmiş Milletler'in eğitim, bilim ve kültür kurumu UNESCO'nun 1960'tan beri çeşitli ülkelerde uygulamaya koyduğu, kültürel varlıkların korunması ile ilgili kampanyalarından bir tanesi de Zeyrek'teki koruma çalışmalarını desteklemektedir.

Zeyrek bölgesinde, kent meydanı oluşumundan söz edilememekle beraber, geleneksel doku içine sıkışmış meydancıklara rastlanabilmektedir. Buna karşılık, 1908 yangını öncesi bölgenin güneyinde yer alan ahşap ve kagir geleneksel dokunun, yangın sonucu yok olması sonucunda ortaya çıkan Kadın Pazarı Meydanı ile yakın bir geçmişte (1950 sonrası) Kilise Camii önünde ve arkasındaki set üzerinde oluşan boş alanlar, sonradan yıkımlarla oluşmuş ya da oluşturulmuş olan ve geleneksel dokunun bir parçası olmayan kentsel alanlardır.

Eski İstanbul'un hemen her yeri gibi Zeyrek de büyük yangınların etkisinde kalmıştır ve bu yangınlar sonucunda tüm yapıların yenilenmesi gerekmiştir. Yangınlar çoğunlukla Haliç kıyısında bulunan imalathanelerde çıkmış ve kuzey rüzgârı ile Zeyrek'e kadar yayılmıştır (1633,1660, 1693, 1718, 1756, 1833, 1908, 1918 yangınları). Bunların dışında da birçok küçük çaplı yangının çıktığı bilinmektedir. Bu yangınlar, bölgede yaşayan insanları yoksullaştırmanın yanında, yapıların, mimari ve sokak dokularının değişmesine neden olmuştur. 19. yy'da ele

Zeyrek
Erdal Yazıcı

alınan yangın bölgelerinin, birbirine dik yollar ile bunların arasında kalan kare ya da dikdörtgen yapı adaları biçiminde yeniden düzenlenmesi, Zeyrek ve çevresinde de uygulanmıştır. Bunun bir örneği, İtfaiye Caddesi, Ömer Efendi Sokağı ve Eski Mutatlar Sokağı arasında kalan eski organik dokudan açıkça ayrılan bölgedir.

1960-1975 arasında Zeyrek'te hızlı bir yapılaşma gözlenmektedir. Eski ahşap evler yıkılarak yerlerini 4-6 katlı apartmanlara bırakmaya başlamıştır. Bölgede son tespiüer TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi tarafından 1992 yaz aylarında gerçekleştirilmiştir. Bu tespit çalışmaları, 1. Sit Alanı dahilindeki ahşap evlerin harabeler haline geldiği, işgal, bakımsızlık ve ilgisizlik sonucunda yok olma sürecine girdiği gerçeğinden yola çıkarak, koruma amaçlı imar planı çalışmalarına başlanması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bölge için (yeni imar planlarıyla) verilen beş kat izni sonucu bu yok oluş sürecinin hızlanacağı düşünülerek, zamanın yoğun dayatmalarıyla koruma ve yenileme amacıyla somut adımların öncelikle atılması gerekmektedir.

Bibi. Ü. Alsaç, "Fatih Koruma Amaçlı İmar Planı-Tarihsel Gelişim", (basılmamış araştırma), ist.; C. Baltacı, *XV-XVIAsırlarda Osmanlı Medreseleri,* İst., 1976; W. Müller-Wiener-J. Cramer, *Istanbul-Zeyrek,* Hamburg, 1982.

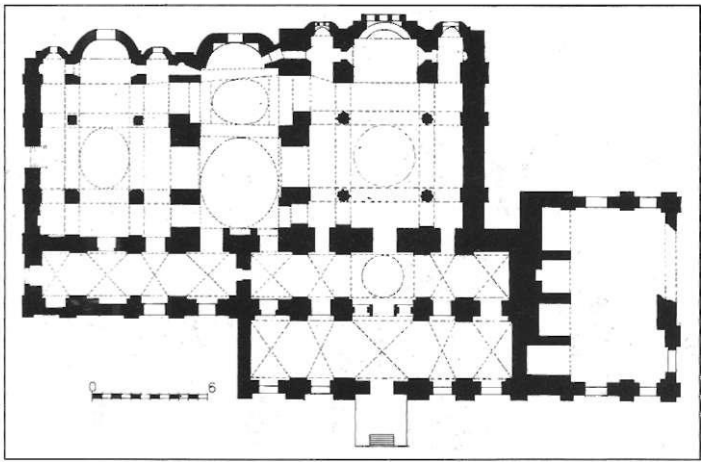
AYKUT KARAMAN-ŞEBNEM ÖNAL

ZEYREK KİLİSE CAMİİ

Fatih İlçesi'nde, Zeyrek'te, İbadethane Sokağı'ndadır.

Bir Bizans kilisesi olup, fetihten sonra camiye çevrilen Zeyrek Kilise Camii, şehrin merkezinde, Halic'e hâkim bir yerde bulunmaktadır. Orta Bizans döneminin sonlarında yapıldığı bilinen Pantokrator Manastırımn kilisesidir. Komnenos Hanedanimn(->) ikinci hükümdarı olan II. Ioannes Komnenos'un (hd 1118-1143) ilk eşi, Macar Kralı Laszlo'nun (Ladislas) kızı Eirene tarafından yaptırılmasına başlanmıştır. Şehrin en büyük ve önemli manastırlarının başında gelen Pantokrator Manastırımn metni günümüze kadar ulaşan ve Typikon denilen kuruluş yönetmeliği 1136' da yazıldığına göre kilise ile birlikte manastırın bellibaşlı yapıları bu tarihte tamamlanmış olmalıdır. Eirene 1124'te öldüğüne göre bu büyük dini tesisin, İmparator İoannes tarafından bitirildiğine ihtimal verilir.

Pantokrator Manastırimn kilisesi "evrenin hâkimi", "Pantokrator İsa"ya sunulmuştu. 1136'dan önce, esas büyük kilisenin kuzeyine "Şefkatli Meryem"e (Theotokos Elaiusa) sunulmuş daha küçük ikinci kilise yapılmış ve ikisinin arasına, Başmelek Mikail'in adına bir mezar şapeli eklenmiştir, böylece kilise birbirine bitişik üç yapıdan oluşmuştur. İmparatoriçe Eirene'nin 1124'te öldüğünde buraya gömüldüğüne ihtimal verilir. II. İoannes Komnenos, 1143'te öldüğünde buraya gömülmüş, I. Manuel'in (hd 1143-1180) Bizans'taki adı Eirene olan Alman asıllı eşi Berthe von Sulzbach (ö. 1158) ile kendisinin de mezarları burada idi. Kilise ve manastırın mimarının Nikeforos adında bir usta olduğu bilinir. Eirene ve II. İoannes manastıra çeşitli yerlerde pek çok arazi ve mülk vakfetmişlerdi. Ortodoks kilisesinin başındaki patriğe değil, doğrudan doğruya imparatora bağlı olan Pantokrator Manastırimn mülkleri arasında Marmara çevresinde birçok manastır vardı. Bunlar kendi ihtiyaçlarım karşıladıktan sonra gelir fazlasını Pantokrator a göndermek zorundaydılar. Manastırın sahip olduğu araziler ise Trakya'da, Makedonya'da, Batı Anadolu ile Ege Denizi adalarında bulunuyordu.

Zeyrek Kilise Camii'nin planı. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi,* S. 1 (1974)

Şehrin 1204'te Latinler tarafından işgalinde, Pantokrator Manastırina Katolik rahipleri tarafından el konulmuştur. Burasının Latin imparatorlarının sarayı olduğu yolundaki iddia asılsızdır. Latinler, Ayasofya'da muhafaza edilen "Yol Gösterici Meryem" (Theotokos Hodigitria) ikonasını 1206'da buradaki kiliseye getirmişlerdi VI-II. Mihael Palaeologos (hd 1261-1282) Konstantinopolis'i geri alıp 15 Ağustos 1261'de törenle şehre girerken, zafer alayının başında taşınması için bu ikonayı kiliseden aldırmıştı.

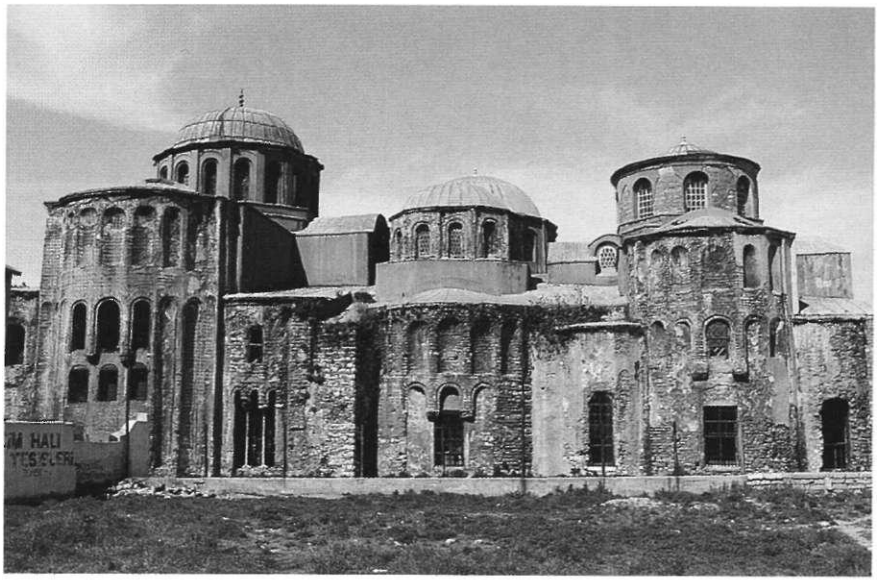
Kilise ve manastırın 1261'e kadar süren Latin işgalinden ne durumda çıktığı bilinmez. Herhalde işgalin arkasından bazı onarımlar yapılmış olmalıdır. II. Andronikos'un (hd 1282-1328) ikinci eşi Eirene, 1317'de öldüğünde Pantokrator'a gömülmüştü. Sonraları Sırbistan kralı olan Stefan Decanski de iki oğlu ile birlikte Pantokrator Manastırina kapatılmış, 1313'ten 1320'ye kadar burada kalmışlardır. 21 Temmuz 1425'te ölen II. Manuel Palaeologos (hd 1391-1425), 4 Mart 1426'da ölen kardeşi Andronikos, VIII. İoannes'in (hd 1425-Î448) üçüncü eşi, 17 Aralık 1439'da ölen Trabzon Prensesi Maria, Ocak 1440' ta, VII. İoannes'in eşi Evgenia, 1448'de Silivri'de vebadan ölen Manuel Palaeologos ile 31 Ekim 1448'de ölen İoannes, Manuel Palaeologos'un 23 Mart 1450'de ölen eşi Eirene'nin mezarları Pantokrator Manastırında idi. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesine karşı çıkan Gennadios Sholarios, son imparator XI. Konstantinos (hd 1449-1453) tarafından, bu manastıra kapatılmıştı. Fetihten sonra II. Mehmed (Fatih), onu büyük bir törenle Ortodoks cemaatinin patriği yapmıştı.

Pantokrator Kilisesi'nde, azizlerden Demetrios'un röliğinden başka Florus ile Laurus adındaki iki azizin kutsal kalıntıları bulunuyordu. Yine burada saklanan Aziz Blasius'un kafatası, Latin Kralı II. Baudoin (hd 1228-1261) tarafından Fransa Kralı Saint Louis'e gönderilmişti. İsa'nın çarmıhtan indirildikten sonra üzerine yatırıldığı tahta sehpanın da Pantokrator'da olduğu söylenir.

Fetihten hemen sonra, ilk ihtiyaçları karşılamak üzere bizzat II. Mehmed (Fatih) tarafından bazı manastırlardan faydalanma yoluna gidildiğinde (bak. Eski imaret Camii; Kalenderhane Camii), Pantokrator Manastırı da Fatih Külliyesi'nin medreseleri yapılıncaya kadar medrese olarak kullanılmış, kilise de camiye çevrilmiştir. Fatih'in vakfiyelerinde bu husus açık surette belirtilmiştir: "Biri dahi yine mahmiye-i Konstantiniyye'de ulema-yı kiramdan Mevlana Zeyrek sakin olmak ile, Molla Zeyrek Mahallesi dedikleri mahallede vaki kenisedir ki inşallah Zeyrek Camii ismi ile müsemma olmak mervidir". Bunun arkasından vakfiyede, manastır hücrelerinin, camiye çevrilen kilisenin batı ve kuzey tarafında bulunduklarına da işaret edilmiştir.

Pantokrator Manastırimn üçlü kilisesi, medresenin müderrisi olan ve o çevrede oturduğu anlaşılan Molla Zeyrek Mehmed Efendi'nin adı ile tanınmış, medrese hücreleri ise Fatih Külliyesi yapıldıktan sonra ortadan kaybolmuştur. Caminin 18. yy'ın ortalarında önemli ölçüde bir onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Bu onarım 1756'da bu bölgede geniş ölçüde tahribat yapan Cibali yangınından veya 1766'da istanbul'un pek çok binasında izler bırakan depremden sonra yapılmış olmalıdır. Caminin içinde görülen bazı önemli değişiklikler, Türk sanatında barok üslubun hâkim olduğu dönemin özelliklerine açık surette sahiptir. Bundan da Zeyrek Kilise Camii'nin 18. yy'm ikinci yarısı içinde büyük ölçüde onarıldığı anlaşılır.

Cami 1950Ti yıllarda oldukça harap ve bakımsız durumda idi. Güneydeki büyük bölümün çürüyen ahşap döşemesi söküldüğünde evvelce varlığı bilinen, ancak üstünü örten döşemeden dolayı görülmeyen çok zengin bir taban süslemesi meydana

Zeyrek Kilise Camii
Tahsin Aydoğmuş, 1994

çıkmıştır. Bu mozaiklerin temizlenmesi sırasında ortadaki mezar şapeli. Kariye Camii'nin minberi de buraya taşınarak namaz mekânı yapılmıştır. Vakıflar idaresi 1966'da restorasyon çalışmalarına başlayarak, kuzeydeki binayı ve bunun batı tarafındaki cephesini yeniden yapılırcasma tamir ettirmiştir.

Pantokrator Manastırı'ndan bugün toprak üstünde görünür bir iz veya kalıntı yoktur. Yalnız caminin çevresinde evvelce manastır yapılarının altında oldukları anlaşılan değişik ölçülerde sarnıçlar bulunmaktadır (bak. Pantokrator sarnıçları). *Evvelce* manastırın kilisesi iken Zeyrek Camii olan ve üç binadan oluşan kompleksin en eski ilk bölümünün güneydeki yapısı olduğu tahmin edilir. Bunun dışında geç bir döneme ait, her biri çapraz tonozlarla örtülü beş bölümlü bir dış narteks vardır. Güney yapının yine beş bölümlü esas narteksinin orta bölümünün üstünü yüksek kasnaklı bir kubbe örter. Güney kilise. Bizans mimarisinde "dört sütunlu kapalı haç biçiminde planlı" tiptedir. Ancak 18. yy'a kadar yabancı seyyahların gördükleri gövdeleri kırmızı renkli sütunların yerlerini, barok profilli, taş örme payeler almıştır. Aynı barok üslup mihrapta ve narteksin üst katında ana mekâna açılan galerisinin çıkmasında da kendisini gösterir. Ana mekânı, yüksek kasnağı pencereli bir kubbe örter. Doğu tarafında ise dışarıda pencere ve nişler ile hareketlendirilmiş bir apsis çıkıntısı vardır.

Meıyem'in adına olan kuzeydeki kilise ise bir nartekse sahiptir. Plan bakımından güneydekinin, daha ufak ölçüde benzeridir. Ortadaki kubbeyi taşıyan dört sütunun yerlerine kare kesitli dört paye yapılmıştır. Bu kilisenin narteksinin dış cephesi, mimarisi anlaşılmaz bir harabe halinde iken, 1966-1967 restorasyonunda başarılı olarak ihya edilmiştir.

Her iki kilisenin arasına sıkıştırılan Başmelek Mikail adına sunulan mezar şapeli üstü oval biçimli iki kubbe ile örtülü dar ve uzun bir mekândan ibarettir. Bunun da kubbeleri güneydeki kiliseninkine benzeyen kasnaklara sahiptir. Pantokrator'da gömülü oldukları bilinen, Komnenos ve Palaeologos Hanedanı fertlerinin mezarlarının, ortadaki bu şapelin altındaki bir kryp'ta. yani mahzende olduğu tahmin edilir. Ancak bunların hâlâ durup durmadıkları bilinmez. Herhalde bu mahzenden çıkarılmış yeşil breş taşmdan işlenmiş bir lahit yüzlerce yıl caminin batısındaki meydanda durduktan sonra 1966'da Ayasofya Müzesi'ne götürülerek, burada dış narteksin bir köşesine konulmuştur. Bunun Pantokrator Manastın'nın kurucularından İmparatoriçe Eirene'nin lahti olduğu yolundaki söylenti sağlam bir esasa dayanmaz.

Güneydeki kanadın ahşap döşemesi kaldırıldığında 1953'te bulunan taban mozaiği, bu tür iç süslemelerin en güzellerinden sayılabilir. Binanın zemin yüzeyinde renkli taşlardan yuvarlak levhaların etraflarına geçmeler yapılmış, köşelerde ise koyu renkli taşların içlerine beyaz taşlardan kakma tekniğinde figürler işlenmiştir. Bu figürlerden birincisinin antik çağ mitologyasmdaki bir varlığı tasvir etmesi şaşırtıcıdır.

Güney binasının apsis kısmında duvarlarda renkli mermer levhalardan oluşan bir kaplama görülür. Binanın kilise olduğu dönemde duvarların yukarı bölümleri ile kemer, tonoz ve kubbelerin mozaikler ile bezenmiş olduğu anlaşılır. Bugün bunlardan hiçbiri görünürde yoktur. Fakat 1966'daki onanm çalışmaları sırasmda, örülü bir penceresinin içindeki dolgu boşaltıldığında, pencere kemerinin içinin altın zemin içinde tezyini bir mozaikle süslü olduğu meydana çıkmıştır.

Orta Bizans döneminde, Komnenos Hanedam'nın bu önemli yapısının her bakımdan zengin surette süslenmiş olduğu belirlidir. Apsisi ana mekândan ayıran ikonostasisin mermer unsurları, bina cami yapıldığında, minberin meydana getirilmesinde kullanılmıştır. Bu parçalar dikkatle incelenerek, mermer ikonostasis bölmesinin tamamı desen olarak restitüe edilmiştir. Güney binasının içindeki molozlar temizlendiğinde, pek çok renkli cam parçaları da meydana çıkmıştır. Üzerlerinde bezeme motifleri olan bu camların, pencerelerdeki vitrayların kalıntıları oldukları bellidir. Üzerlerindeki motifler de bunların Bizans dönemine ait olduklarını gösterir. Böylece Bizans kiliselerinin iddialı olanlarında pencerelerde vitraylar bulunduğu anlaşılır.

Zeyrek Kilise Camii'nin batı tarafından bitişik, şimdi arsa halinde olan bir ek bina kalıntısı vardır. Bunun Bizans dönemine ait temeller üzerine inşa edilmiş bir tekke olduğu tahmin edilir. Buradaki Türk yapısı bir pencere üstündeki ta'lik hatla yazılmış yedi satırlık bir kitabede Fatih döneminin ünlü velilerinden Akşemseddin'in(->) burada kalmış olduğu bildirilir. Kitabenin sonundaki 855/1451 tarihi, o sırada henüz İstanbul fethedilmediğine göre yanlıştır. Bu kitabe geç bir dönemde yazılarak buraya konulmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, caminin, hünkâr mahfili ve mihrabı da 18. yy'ın ikinci yapısında barok üslupta yapılmıştır. Minare çok yakın tarihlerde şimdiki biçimi ile yenilenmiştir. Fatih vakfiyesinde 50 hücreli olarak belirtilen medreseden ise bugün hiçbir iz yoktur.

Pantokrator Manastırımın bir kütüphanesi vardı. Buradan çıkan birkaç yazma kitap bilinir. Zeyrek semtinde olan merkezi planlı küçük bir Bizans yapısının, evvelce Pantokrator Manastın'nın kütüphanesi olabileceği iddia edilmiştir. Fetihten sonra Şeyh Süleyman Mescidi(->) olan bu binanın gerçekten bir kütüphane olması ihtimali çok zayıftır.

Manastırın, kopyası günümüze kadar gelen yönetmeliğinden, hastanesinin kadrosu ve düzeni öğrenilir. Bu sağlık müessesesinde 50 yatak vardı. Bunun 10'ü yaralılara, 10'ü göz hastalarına, 10'ü iç hastalıklarına, 8'i başka hastalara ve 12'si kadınlara ayrılmıştı. Ayrıca her koğuşta acil vakalar için fazladan bir yatak bulunuyordu *ve* 6 yatak da yatalak hastalara ayrılmıştı. Toplam 60 kadar yatağı olan bu hastanenin hasta sayısını aşan hekim ve bakım personeli vardı. Kuruluş yönetmeliğinde bütün bu personelin ayrı ayrı unvan ve görevleri belirtilmiştir. Hastanenin yanında 24 yataklı bir de ihtiyarlar evi vardı. Akıl hastaları için de şehrin başka bir yerinde bir bakım merkezi kurulmuştu. Pantokrator hastanesinin nerede olduğu ve planı hakkında hiçbir şey bilinmez. Typikon'da verilen bilgilere dayanılarak Codellas ve Orlondos tarafından tahmini planlar çizilmiştir. 1136 tarihli yönetmelikte büyük bir dikkatle kadrosu ve düzeni belirtilen hastanenin 1204'te şehrin Latinler tarafından işgaline kadar işlediği tahmin edilebilir. Fakat 1261e kadar süren bu işgalde ne duruma girdiği ve Bizans 1261'de ihya edildik-

ten sonra tekrar canlanıp canlanmadığı bilinmez.

Bibi. W. Salzenberg, *Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel,* Berlin, 1854, s. 119-122; A. G. Paspatis, *Byzantinai Meletai,* Ist., 1877, s. 309-313 (bir gravürü ile); Pulgher, *Eglises Byzantines,* 24-26; A. Dimitrievskij, *Opisanie liturgiceskich rukopisef, I-Typika,* Kiev, 1895, s. 656-702; J. P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte,* s. 160-161, 240-242; A. Herges, "Le monastère der Pantokrator à Constantinople", *Echos d'Orient,* II (1898), s. 70-88; Gurlitt, *Konstantinopels,* 33-34; Millingen, *Byzantine Churches,* 219-242; Ebersolt-Thiers, *Eglises,* 185-207; G. Moravscik, *Pantokrator Monastir-Die Tochter Ladislaus des Heiligen und das Pantokrator-Kloster,* Budapeşte, 1923; Schneider, *Byzanz,* 68-69; Ph. Schweinfurth, "İstanbul'da Komnenoslar Devrine Ait Bir Mozaik", *TTOK Belleteni,* XVII (1953), 489-500; aynı yazı, *Archâolagischer Anzeiger,* (1954), sütun 253-260; Eyice, *İstanbul,* 57-58, no. 78; A. H. S. Megaw, "Notes on récent work of the Byzantine Institute in Istanbul: Zeyrek Camii", *Dumbarton Oaks Papers,* XVII, (1963), s. 335-364; Janin, *Eglises et monastères,* 515-523; F. Çuhadaroğlu, "Zeyrek Kilise Camii Restitüsyonu", *Rölöve ve Restorasyon,* I (1974), s. 99-108; P. Gautier, "Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator", *Revue des Etudes Byzantines, XXXII* (1974), s. 1-143; Müller-Wiener, *Bildlexikon,* 209-215; Th. F. Mathews, *Byzantine Churches,* s. 71-101; S. Eyice, "La verrerie en Turquie de l'époque byzantine a l'époque turque", *Annales du IVe Congrès Inst. du Verre,* Liège, 1969, s. 162-182; cami hakkında: Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fatih Vakfiyeleri,* Ankara, 1938, vr 42, 57, 165, 314, 357, s. 201, 205, 227, 257, 266; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 118; *Fatih Camileri,* 175-176; Ayverdi, *Fatih III,* 356; hastane hakkında F. Dölger, "Das Pantokrator Hospital", *Münchner Medizinische Wochenschrift,* IXXVII (1930), s. 810; A. Orlandos, "He anaparastasis tou Ksenomos tes en Konstantinoupolei mones tou Pantokratoros", *Epeteris Heteireias Byzantinon Sporidon,* XVI (1941), s. 198-207; P. S. Codellas, "The Pantocrator, the Imperial Byzantine médical center...", *Bulletin the History of Mediane,* XII (1942), s. 392-411; G. Schreiber, "Byzantinisches und abendländisches Hospital", *Byzantinische Zeitschrift,* XLI (1943/49), s. 116-149; 373-376; ay, *Gemeinschaften des Mittelalters,* Münster, 1948, 3-80; S. Eyice, "Bizans Devrinde İstanbul'da Tababet, Hekimler ve Sağlık Tesisleri", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,* XXI (1958), s. 657-691; ay, "Über die byzantinischen Krankenhäuser", *Historia Hospitalium...,* XV (Aachen, 1983-1984, bas. 1985), s. 141-163; *ay,* "Bizans Hastanelerine Dair", *TAÇ,* S. 3 (1986), s. 5-15.

SEMAVİ EYİCE

ZEYREK SARNICI

bak. PANTOKRATOR SARNIÇLARI

ZEYTİNBURNU İLÇESİ

Hin batı yarısında yer alır. Zeytinburnu İlçesi batıda Bakırköy ve Güngören, kuzeybatıda Esenler, kuzeyde Bayrampaşa, kuzeydoğuda Eyüp, doğuda Fatih ilçelerine, güneyde de Marmara Denizime komşudur. Bu sınırlar içinde yüzölçümü 11 km²'dir.

Kırsal yerleşmesi bulunmayan Zeytinburnu İlçesi 13 mahalleden oluşur. Bunlar Beştelsiz, Çırpıcı, Gökalp, Kazlıçeşme, Maltepe, Merkez Efendi, Nuri Paşa, Seyit Nizam, Sümer, Telsiz, Veli Efendi, Yenidoğan ve Yeşiltepe mahalleleridir.

Sınırlarıyla dikdörtgeni andıran ilçe toprakları kuzey-güney doğrultusunda Marmara Denizi kıyısına kadar uzanır. Deniz düzeyinden birkaç metre yükseklikteki ilçe arazisi fazla engebeli olmayan düzlüklerden oluşur. İlçe topraklarını batıda Çırpıcı Deresi, doğuda da kara surları sınırlar.

İlçenin tarihine ilişkin yeterli bilgi yoktur. Ama daha Roma döneminde Bizantionü(-») Hebdomon'a(->) bağlayan Via Egnatia(-») adı verilen yolun bu topraklardan geçtiği bilinir. Bizans döneminde Hebdomon'un uzantısı olduğu sanılır. Bilinen en eski yapı, Balıklı Ayazması(->) yakınındaki Panayia Kilisesi'ydi. I. Basileios, Balıklı yöresinde 9- yy'da Piyi Sarayı'm inşa ettirmişti. Ayazmasıyla Çırpıcı Çayırı(->), 5. yy'dan sonra gözde bir mesire haline gelmiştir. Zoodohos Piyi Kilisesi(->) ise çeşitli onarımlar ve yıkımlardan sonra 19- yy'da yeniden yapılmıştır. Balıklı Rum Hastanesi'nin(->) yapımı ise 18. yy'ın ortalarına rastlar. Balıklı'da Rum Ortodoks ve Ermeni mezarlıkları da vardır. II. Mehmed (Fatih) İstanbul'u fethedip Yedikule Hisarı'nı inşa ettirdikten sonra Kazlıçeşme'de(->) tabakhaneler kurdurdu. Kazlıçeşme, o zamandan yakın döneme kadar yüzyıllar boyunca İstanbul'un dericilik merkezi olma özelliğini korudu. II. Mehmed'in burada yaptırdığı Kazlıçeşme Camii'nin çevresinde küçük bir yerleşme oluştuğu sanılır. Kazlıçeşme'deki bu yerleşmenin ilçenin geçmişi bilinen ilk iskân alanı olduğu kabul edilir. Daha sonra sur dışında tekkeler ve mescitler kurulduğuna bakılırsa 16. yy'dan başlayarak bu topraklarda yeni yerleşim alanları oluştuğu, düşünülebilir. Özellikle Bizans döneminde batıdan istanbul'a yönelen tüm saldırı ve kuşatma hareketleri sırasında sık sık çiğnenen bu topraklarda sürekli bir yerleşimin, ancak nüfus artışı sonucunda kentin bu kesimde sur dışına taşmasından sonra belirdiği söylenebilir. Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de surların dışında yerleşmeden çok mezarlıklar geniş alanlar kaplıyordu. Bunlardan başlıcaları Topkapı, Merkez Efendi ve Silivrikapı mezarlıklarıdır. İlçe sınırları içindeki ayakta kalmış başlıca tarihsel yapılar 16. yy'dan kalma Yenikapı Mevlevîhanesi(->), Merkez Efendi Külliyesin) ve Seyyid Nizam Tekkesi(->), 17. yy'a ait Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Mescidi(-<), 19. yy'dan kalma Aşçı Ahmet Dede Türbesi'dir.

Cumhuriyet dönemi başlarında ilçe alanında kıyı kesimindeki tabakhaneler ve Kazlıçeşme kasabasından başka önemli bir yerleşim alanı yoktu. Bizans ve Osmanlı dönemlerinin gözde mesire yeri olan Çırpıcı Çayırı bu dönemde de ilgi görüyordu. Günümüzde ilçe merkezi olarak kabul edilen mahallelerin bulunduğu yerde bostanlar ve tarlalar uzanıyordu. O dönemde ilçenin bugünkü toprakları Bakırköy îlçesi'nin sınırlan içinde yer alıyordu.

Zeytinburnu'nun kaderi, İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğünün 1947'de yayımladığı "istanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname"yle değişti. Bu talimatnameye göre İstanbul'da sanayi bölgesi olarak ayrılan alanlar arasına Kazlıçeşme'nin yanında Zeytinburnu da katılıyordu. Adını Marmara Denizi kıyısındaki küt bir çıkıntıdan alan Zeytinburnu'nda sanayi tesislerinin kurulmaya başlamasıyla Balkanlar'dan gelen göçmenlerin buraya yerleşmesi aynı tarihlere rastlar. 1950'lerin başlarında ülkenin çeşitli bölgelerinden istanbul'a yönelen göç ve Menderes istimlakleri sırasında Aksaray çevresinde evleri yıkılanların bunlara katılması sonucunda Zeytinburnu kısa zamanda geniş bir yerleşim alanı haline geldi. Ancak ortaya çıkan yapılar o güne kadar Türkiye'nin herhangi bir yerinde ya da İstanbul'da yapılmış olanlara benzemiyordu. Derleme malzemeyle tek katlı olarak alelacele yapılan ve hiçbir altyapısı bulunmayan bu konutlara gecekondu(->) deniyordu. 1962'de yapılan bir araştırmanın sonuç bölümünde bu konutlardan şöyle söz ediliyordu: "Dünyanın her yerinde şehre gelen köylüler iş bulmaktan ziyade mesken bulmakta zorluk çekerler. Bir refah devleti olan ingiltere'de devlet, endüstri şehirlerinde şehre gelenler için ucuz meskenler inşa ettirir. Hindistan'da ise şehre yeni gelen köylüler sokaklarda, parklarda, istasyonlarda kamp kurarlar. Türklerin bu probleme buldukları hal tarzı ise gecekondulardır. Bu yolla, köylerden gelenler, tercihen kullanılmayan devlet arazisi üzerine gizlice evlerini yaparlar. Yeni gelenler böylece 1947' den sonra Zeytinburnu'nun tarlalarında evlerini yapmaya başladılar (...) Nasıl ki hükümetin yardımı olmaksızın şehirdeki işlerini kendileri bulmuşlarsa, yine şehirde oturdukları evleri, hükümetin yardımı olmaksızın, hattâ hükümetin baskısına ve muhalefetine rağmen, kendileri yapmışlardır". Bu gecekonduların yapıldığı arazilerin çoğu Vakıflar İdaresi'ne, belediyeye ve hazineye aitti. Büyük bir bölümü tapusuz olan bu gecekonduların bir bölümü defalarca yıkıldığı halde yeniden inşa edildi.

İstanbul'un bu ilk gecekondu semti dört mahalleden oluşuyordu. Bunlar Nuri Paşa, Sümer, Yenidoğan ve Yeşiltepe mahalleleriydi. Bu mahallelerde önceden çoğu tapusuz olan gecekondulardan bazıları Vakıflar Idaresi'nin arsalarını bölüm bölüm satmaya başlamasından sonra mülkiyet sorununu bir ölçüde de olsa çözümledi. Vakıflar Idaresi'nin sattığı geniş bir alan üstünde de "Telsiz işçi Kooperatifi" adıyla

Tablo I
Zeytinburnu İlçesi'nin Nüfus Gelişimi

Yıllar	*Nüfus*	*Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (%)*
i960	88.341	-
1965	102.871	3,2
1970	117.905	2,9
1975	123.548	1,0
1980	124.543	0,1
1985	147.849	3,7
1990	165.679	2,4

Tablo H
Zeytinburnu İlçe Merkezinde Çalışanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Faaliyet Kolları	*Erkek*	*Kadın*	*Toplam*
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar	33-347	*7.631*	40.978
Hizmet işlerinde çalışanlar	5.359	668	6.027
Ticaret ve satış personeli	6.754	518	7.272
İdari personel ve benzeri çalışanlar	2.457	1.554	4.011
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler	2.044	1.048	3.092
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	1.342	73	1.415
Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	506	37	543
İşsiz olup iş arayanlar ve bilinmeyenler	3.120	773	3.893
Genel Toplam	54.929	12.302	67.231

Kaynak: *1990 Genel Nüfus Sayımı,* "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İli 34-İstanbu!" DİE, Ankara, Temmuz 1993-

anılan apartmanlar inşa edildi. Ancak bu gecekondular, tapusuzluk ve ruhsatsızlık nedeniyle belediye tarafmdan yıkım tehdidi altında olduklarından sahiplerince ıslah edilip geliştirilemiyordu.

Gecekondu mahallelerinin gelişmesi sonucunda gözle görülür bir nüfus yoğunluğu oluşması 1950'lerde Zeytinburnu'nun yönetsel açıdan düzenlenmesine yol açtı. 1953'te Bakırköy İlçesi'nin bucak merkezi haline getirilen Zeytinburnu, 1957'de ilçe yapıldı. Kurulan çeşitli yapı kooperatiflerinin inşa ettirdiği apartmanların gecekonduların yanında yükselmeye başlamasıyla Zeytinburnu'nda yeni mahalleler oluştu. 1960'a gelindiğinde Zeytinburnu İlçesi'nin nüfusu 90.000'e yaklaştı. İlçe nüfusunda sonraki yıllarda önemli bir artış görülmedi. 1960-1990 arasındaki 30 yılda ilçenin yıllık ortalama nüfus artış hızı yüzde 2 dolayında kaldı. 1990'daki nüfusu 165.679 olan Zeytinburnu İlçesi'nde kilometrekareye 15.061 kişi düşer. Nüfusun yüzde 54,7'si erkeklerden, yüzde 45,3'ü de kadınlardan oluşur.

1990'da Zeytinburnu İlçesi'nde yaşayanların yüzde 36,8'i İstanbul doğumluydu. Bunu yüzde 6'yla Giresun, yüzde 3,1'le Yunanistan, yüzde 2,4'le Kastamonu, yüzde 2,3'le Tekirdağ ve yüzde 2,2'yle Trabzon doğumlular izlemekteydi.

Zeytinburnu İlçesi'nde 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus 1990'da 148.598'di. Bunun yüzde 88,7'sini oluşturan 131.862'si okuryazardı. Bu oran yüzde 90 olan il ortalamasının altındaydı. Okuma yazma bilenlerden yüzde 85'i bir öğrenim kurumundan mezundu. Bunlardan yüzde 72,7'si ilkokul, yüzde 12,2'si ortaokul ve dengi meslek okulu, yine yüzde 12,2'si lise ve dengi meslek okulu, yüzde 2,8'i yüksekokul ve fakülte çıkışlıydı.

1990'da Zeytinburnu İlçesi'nde 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus 128.917'ydi. Bunun yüzde 52,1'ini oluşturan 67.231'i iktisaden faaldi. Faal olmayan 61.686 kişiden yüzde 61,Ti ev kadını, yüzde 20,3'ü öğrenci, yüzde 12,8'i de emekliydi. İktisaden faal olan nüfusta sanayi sektöründe çalışanlar Zeytinburnu'nun kuruluşundan beri ağırlık taşır. 1990'da da iktisaden faal nüfusun yaklaşık yüzde 61'i sanayide çalışıyordu.

İlçedeki önemli sanayi kuruluşları dokuma ve kimya dallarında faaliyet göstermektedir. Kazlıçeşme'deki deri fabrikaları Tuzla'ya taşınmış ve fabrika arsaları içindeki bazı tarihsel yapılar onarılmış, çevresi de park olarak düzenlenmiştir. Anakent belediyesi tarafmdan kıyıda yaptırılan park alam ilçenin Marmara Denizi kıyısı boyunca kilometrelerce uzanır. Bu parka Miralay Reşit Çiğiltepe'nin adı verilmiştir. Topkapının hemen dışmdaki Anadolu ve Trakya otogarları Ferhatpaşa'ya taşınmıştır.

İstanbul'un en önemli ulaşım kanallarından ikisi ilçe topraklarından geçer. Bunlardan biri kuzey kesimde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundan geçen, eskiden Londra Asfaltı ve E-5 adlarıyla anılan D-100 Karayolu'dur. Öbür önemli ulaşım kanalı ise Sirkeci-Florya sahil yoludur(-»). Bu yol kıyı çizgisini izler. Zeytinburnu İlçesi, hem banliyö hattından hem de İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yaptırılan raylı ulaşım sisteminden yararlanır. Çağdaş Tramvay, D-100 Karayolu'nun güneyinden kabaca, aynı doğrultuyu izleyerek ilçeden geçer. Hızlı tramvay hattı ise ilçenin doğu sınırında D-100 Karayolu'nu bir köprüyle aşar. İstanbul'u Avrupa ülkelerine bağlayan ve üzerinde banliyö seferleri de yapılan demiryolu hattı ilçenin güney sahilinin yakınlarından geçer. Banliyö trenleri ilçe sınırları içindeki Kazlıçeşme ve Zeytinburnu istasyonlarında durur. Marmara Denizi'ne kıyısı olmasına karşın suyolu ulaşımından yararlanmayan ilçenin kıyı kesiminde kum iskeleleri vardır. Ambarlıda'daki yeni iskeleleri yapılmakta olan kumcular, Aralık 1994'te Zeytinburnu kıyısındaki faaliyetlerini hâlâ sürdürmekteydiler. İstanbul kentindeki bazı esnaf gruplarının bir arada faaliyet gösterdikleri sitelerden bazıları ilçe sınırları içindedir. Bunlar Demirciler, Matbaacılar ve Nakliyeciler siteleridir.

Zeytinburnu İlçesi'ndeki başlıca sağlık kurumları Balıklı Rum Hastanesi, Yedikule Ermeni Hastanesi ve Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesidir. İstanbul'daki en büyük kapalı spor salonu olan Abdi İpekçi Kapalı Spor Salonu, Belgrad ve Yedikule kapıları arasındaki surların dışında Topkapiyı Yedikule'ye bağlayan yolun kenarındadır.

Bibi. Charles W. M. Hart, *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi,* İst., 1969.

ATİLLÂ AKSEL

ZİHGİRCİ KEMALEDDİN MESCİDİ VE TEKKESİ

Fatih İlçesi'nde, Kocamustafapaşa-Silivrikapı arasında, Osmanlı döneminde "Lalezar" olarak anılan semtte, Uzun Yusuf Mahallesinde, Zehgirci Mescit Sokağı ile Vani Dergâhı Sokağı'nrn kavşağında yer almaktadır.

16. yy'm başlarında Zihgirci Kemaleddin adında bir hayır sahibinin yaptırdığı mescidin, 953/1546 tarihli ***İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri****'tideki* vakfiye özeti "vakf-ı Seyyid Kemal bin Seyyid İbrahim" başlığı altında yer almakta ve Sefer 932/Kasım 1525 tarihini taşımaktadır. Aynı kaynakta baninin eşi, İbrahim kızı Ayşe Hatun'un Cemaziyülevvel 925/Mayıs 1519 tarihli bir vakfiyesinin de kaydı bulunmakta, mescidin bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. ***Hadîka****'da da* Reisülküttab Kalemi kâtiplerinden Cafer Efen-

Zihgirci Kemaleddin Mescidi'nde mescid-tevhidhanenin görünüşü. *M. Baba Tanman, 1993*

Hazire duvarı üzerinde Seyyid Ahmed er-Rıfai'nin adını içeren levha.
M. Baha Tanman, 1993

di'nin mescidin vakfını genişlettiği, aynı dairede çalışan Tahvil Kesedarı İzarî Efendinin ise "şem'a-i mihrab" tayin ettiği nakledilmektedir. Osmanlı okçuluk terminolojisinde, kemankeşlerin ok atarken parmaklarına taktıkları halkalar "zihgir" tabir olunmaktaydı.

Zaman içinde tamamen yenilenmiş olan Zihgirci Kemaleddin Mescidi, 1255/ 1839-40'ta, Rıfaîliğe bağlı Alyanak Şeyh Ali Efendinin (ö. 1870) meşihat koydurmasıyla bu tarikata ait bir tekke haline gelmiş ve tekkelerin kapatılmasına (1925) kadar bu özelliğini korumuştur. Şeyh Ali Efendi, geçen yüzyılda istanbul'un en önemli ve en faal Rıfaî merkezlerinden Fatih'teki Kubbe Tekkesi'nin postnişini Şeyh ismail Hilmi Efendi'nin (ö. 1824) halifelerindendir. Ali Efendi'den sonra tekkenin postuna oğlu Şeyh İsmail Efendi (ö. 1888) geçmiştir. Ayin günü perşembe olan tekkede 5 erkek ile 5 kadının ikamet ettiği Dahiliye Nezaretinin 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde belirtilmiş, Maliye Nezareti'nin 1325/ 1909-10 tarihli ***Taamiye ve Tahsisat Defte***n'nde günde 2 çift ekmek ile 2 okka et istihkakı olduğu belirtilmiştir.

Cumhuriyet döneminde mescit-tevhidhane dışında kalan bölümler tarihe karışmış, son şeklini geçen yüzyılın ikinci yarısında aldığı tahmin edilebilen ve halen cami olarak kullanılan bu yapı da yakın tarihte onarım geçirmiştir. Bütünüyle yenilenmiş olan avlu kapısının üzerine, Latin harfleriyle yapının adının yazılı olduğu bir levha konmuştur. Avlu girişinin sağında Alyanak Ali Efendi'nin, aile fertlerinin, ayrıca Kubbe Tekkesi postnişini Şeyh Hüseyin Hamdî Efendi ailesine mensup bazı kişilerin mezar taşlarını barmdıran küçük hazire bulunmaktadır. Hazire duvarında, Alyanak Ali Efendi'nin kabrine açılan niyaz penceresinin üzerinde, Seyyid Ahmed Rıfaî'nin adını içeren, "Hulusi" imzalı, istifli sülüsle yazılmış bir levha ile bunun yanında ölüme ilişkin bir ayet levhası göze çarpar.

Ufak boyutlu, iddiasız bir yapı olan mescit-tevhidhane ahşap duvarlı ve kırma çatılıdır. Güney cephesinden dışan taşan mihrabın yanlarında yuvarlak kemerli birer pencere, yan cephelerde ise dikdörtgen açıklıklı ikişer pencere bulunmakta, çinko kaplı bodur minare harimin kuzeydoğusunda yükselmektedir. Giriş (kuzey) cephesinde, yapıyla uyumsuz, betonarme eklerin yer aldığı mescit-tevhidhanenin duvarları da içeriden fayanslarla kaplanmıştır. "U" şeklinde harimi kuşatan fevkani mahfil kare kesitli ahşap dikmelere oturur. Mihrap ile minber bütünüyle yenilenmiş, özgün bezeme öğesi olarak geriye yalnızca, çubuklu tavanın ortasındaki lahana biçimli göbek kalmıştır.

Bibi. Barkan-Ayverdi, *Tahrir Defteri,* 381, no. 2242; Ayvansarayî, *Hadîka,* I, 119; Çetin, *Tekkeler,* 586; Aynur, *Saliha Sultan,* 39, no. 212; *Asitâne,* 15; Osman Bey, *Mecmua-i Cevâmi,* I, 46-47, no. 66; Münib, *Mecmua-i Tekâyâ,* 13; *İhsaiyat II,* 20; Zâkir, *Mecmua-i Tekâyâ,* 39; Öz, *İstanbul Camileri,* I, 158; *Fatih Camileri,* 229-230, 271; M. Özdamar, *DersaadetDergâhları,* ist., 1994, s. 117.

M. BAHA TANMAN

ZİHNİ PAŞA CAMÜ

Kadıköy İlçesinde, Erenköy Mahallesi'nde, Erenköy Tren İstasyonu'nun yanında, meydanda yer almaktadır.

Parmaklıklarla çevrili bir avlu ortasında bulunan cami son cemaat yeri girişi üzerindeki üç satırlık yapım kitabesine göre II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) devlet adamlarından Mustafa Zihni Paşa tarafından 1320/1902-03'te yaptırılmıştır.

Eklektik özellikler gösteren cami esas olarak kare planlı, yüksek kasnak üzerinde yer alan basık kubbe ile örtülü, küçük ölçülü bir yapıdır. 19801i yıllarda yapının batı cephesine bir ek bina bitiştirilerek genişlemesi sağlanmış, fakat bu arada orijinalliği de bozulmuştur. Düzgün kesme taştan inşa edilen esas yapının önünde, cepheden dışa taşkın olarak yapılmış, üzeri çapraz tonoz örtülü, üç gözlü bir son cemaat yeri vardır. Renkli taşla örülen sivri kemerli bu üçlü girişin orta bölümü yandakilere göre daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Son cemaat yerinin iki ve kare planlı yapının dört köşesinde, saçak kenarlarında bulunan ampir üslubundaki(->) akroter parçaları yapıya hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Camekânla kapatılmış olan son cemaat yerinin sağ tarafındaki küçük kapı minareye geçit vermektedir. Kesme taştan örülmüş silindirik gövdeli minarenin şerefe altında iki sıralı mukarnas dizisinin dolandığı, şerefe korkuluğunun ajurlu mermer levhalardan oluştuğu, külahının ise yine taştan, yüzeysel nişlerle hareketlendirildiği görülmektedir. Son cemaat yerinden harime, sivri kemerle çevrelenmiş, üzerinde bir ayet kitabesi bulunan, ajurlu ve kabartma bezemeli madeni kanatlı bir kapı ile girilmektedir. Oldukça ışıklı bir görünüme sahip olan cami, yan cephelerde sivri kemerli üçüz (ortadaki daha geniş ve yüksek tutulmuştur), güney ve kuzey cephelerde ise mihrap ve kapının iki yanındaki sivri kemerli, ayrıca kasnak üzerindeki yuvarlak pencerelerle aydınlatılmıştır. Kubbenin doğrudan duvarlara oturtulduğu, kalan boşlukların üçgen ve yamuk parçalarla dolgulandığı görülmektedir. Cami içine doğru kapı üzerinde kavisli bir çıkma yapan mahfil iki direk tarafından taşınmakta, arka bölümünde ise üç yuvarlak pencere ve bir kapı ile bağlantısı sağlanan kapalı bir bölüm bulunmaktadır.

Zihni Paşa Camii
Sadat Hasanoğlu, 1994

Caminin içinin, son cemaat yeri örtüleri de dahil olmak üzere çok renkli kalem işi bezemeyle kaplı olduğu görülmektedir. Fakat batı cephesine yapılan ek bölümle birlikte elden geçen caminin kalem işi süslemelerinin orijinaline uygun olmayan bir onarımdan geçtiği eldeki eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. En bariz fark kubbede kendini göstermekte, esasında yıldızlarla kaplı olan kubbenin, göbekte yer alan ayet kuşağı ve bunu çevreleyen palmetli, şemseli, klasik dönem motifleriyle oluşturulmuş bezemeyle değiştirildiği dikkati çekmektedir. İnce bir bordürle panolara ayrılmış duvar yüzeyleri, içleri bitkisel motifli kompozisyonlarla dolgulanmış dilimli şemselerle hareketlendirilmiştir. Son cemaat yerinin çapraz tonozları ise ince kıvrık dallar üzerindeki rumîler ve bunların oluşturduğu palmetlerden oluşan kompozisyonla tamamen kaplanmıştır. Bu arada kompozisyonlarla birlikte renklerde de değişiklik yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Kalem işi bezeme mihrap nişinde de çok başarılı biçimde kullanılmıştır. Dışarıya aksettirilmeyen mermer mihrap, kabartma olarak yapılmış ince kıvrık dallar üzerindeki rumî ve palmet motifleriyle hareketlendirilmiştir. Dilimli kemerin üzerinde ayet kitabesi yer almaktadır ve onun da üstünde yine aynı kabartma motiflerle bezenmiş tepelikle mihrap taçlandırılmıştır.

Mihrap cephesiyle doğu cephesinin birleştiği köşeye yerleştirilen ahşap vaaz kürsüsü ile minber, kaliteli ve geometrik ajurlu bezemeleriyle, bitkisel motifleriyle dikkatleri üzerinde toplamaktadır.

Avluda, üzeri kabartma yıldızlarla bezenmiş kesik küre şeklindeki kubbe ile örtülmüş, geniş bir saçağa sahip şadırvan şeklinde, sekiz cepheli bir çeşme bulunmaktadır. 1323/1905-06 tarihli çeşmenin

önünde tekne yerine sekiz köşeli gider çukuru yapıldığı görülmektedir. Avluda bu çeşme dışında mihrap duvarının hemen önünde madeni parmaklıklarla çevrilmiş, Mustafa Zihni Paşa ve ailesine ait mezar taşları bulunan küçük bir hazire mevcuttur. Bunun dışında cami avlusunun etrafında ve mihrap cephesi yönündeki yolun diğer tarafında yer alan, camiye gelir getirmesi için yapılan tek katlı dükkânların bakımlı olarak günümüze ulaştığı görülmektedir.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 466; *İSTA,* K, 5613; S. Usluduran, "Kadıköy-Bostancı Arası Türk Mimari Eserleri", (İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış lisans tezi), 1979, s. 32-34; Öz, *İstanbul Camileri,* II, 72; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İst., 1993, s. 266.

HAKAN ARLI

ZLNCmLİKUYU CAMÜ

bak. ATİK ALİ PAŞA CAMİİ

ZİNCİRLİKUYU MEZARLIĞI

Şişli İlçesi'nde, Esentepe-Levent arasında yer alır. Girişi Büyükdere Caddesi'ndedir.

Büyükşehir Belediyesi'nin maliki olduğu mezarlık Istanbulün modern biçimde düzenlenmiş ilk mezarlığıdır ve bu yüzden uzun yıllar halk arasında "asri mezarlık" olarak anılmıştır. Mezarlığın bulunduğu alan 1930'lu yıllara kadar kırsal durumdaydı. En yakın yerleşme Mecidiyeköy'deydi. Asıl yerleşme Şişli'de son buluyor, ondan sonra tramvay deposu ile karşısındaki geniş alanda da üçe bölünmüş olarak Rum, Ermeni ve Yahudi mezarlıkları yer alıyordu. 1935'te şehir dışında yeni bir mezarlık kurulmasına karar verildiğinde en uygun yer olarak Şişli'den ve Beşiktaş'tan ulaşılabilen ve genişleme imkânı bulunan Zincirlikuyu seçildi. Ancak 1950'lerde çevrede başlayan gecekondu (Gültepe, Kuştepe, Çeliktepe) yerleşmeleri mezarlık alanının genişlemesini önledi. Ayrıca Beyoğlu yakasındaki tek modern mezarlık oluşu da hızla dolmasına yol açtı.

Bugün 380.847 nü'lik mezarlık alam aile kabirleri için ayrılmış olanlar dışında bütünüyle dolmuş durumdadır. Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü de mezarlığın girişinde inşa edilmiş binada bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde yetişmiş birçok ünlü kişinin kabrinin bulunduğu mezarlığa gömülmüş ilk ünlü 1937'de ölen Abdülhak Hâmit Tarhan'dır.

İSTANBUL

ZİNDANKAPI

Eminönü'nde, Galata Köprüsü ile günümüzdeki Ticaret Odası binası arasında, bir zamanlar Haliç boyunca uzanan surların iç ve dış kısmında yer alan eski bir mahalleydi.

Zindankapı İstanbul'un en düzensiz ama en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Kıyıda sıralanan ahşap iskeleleri, dar, çamurlu sokakları, bir bölümü sur tonozlarına sığınmış irili ufaklı dükkânları ve hanlarıyla kentin ilginç mevkilerindendi.

Konstantinopolis surları. Halic'in doğal bir engel oluşturması nedeniyle bu bölgede tek kat olarak inşa edilmiş, yer yer kare planlı, dışarı taşkın kulelerle takviye edilmişti. Buradaki sur kapılarının adları Eminönü-Unkapanı doğrultusunda olmak üzere Odun Kapısı, Zindan Kapısı ve Balıkpazarı Kapısı'ydı. İstanbul'un tarihi topografyası üzerinde ilk çalışmaların sahibi olan Dr. A. Mordtmann kitabının bir yerinde Odun Kapısı'm Porta Viglae olarak belirtirken, başka bir yerinde Porta Drungari olarak belirtir. A. Schneider'e göre ise Odun Kapısı, Bizans döneminde belki, buradaki Zeugma(->) semtinden dolayı Zeugma Kapısı adını taşımalıdır. Stephan Gerlach, 16. yyin sonlarında Odun Kapısı'nm iç tarafmda "Ölümü hatırlamak, yaşam için iyidir" anlamına gelen vezinli Grekçe bir kitabe gördüğünü yazar.

Daha doğudaki ve Türk döneminde Zindan Kapısı olarak adlandırılan kapının eski adı bilinmemektedir. Bazı kaynakların yardımıyla kapının yakınında bulunduğu saptanan Ayios Anastasios Manastırı ve Kilisesi'nin bu kapıya da adını verdiği tahmin edilmektedir. Bu kilise 1204-1261 arasındaki Latin istilası sırasında harap olmuş, 1296-1321 arasında da Akropolites ailesi(->) tarafından ihya edilmiştir. Öte yandan Feridun Dirimtekin 16. yy'da İstanbul'a gelen Pierre Gilles'in(->) Seminaria olarak adlandırdığı kapının burası olduğunu yazmıştır. A. G. Paspatis de bu kapıyı Drungarios (veya Vigla) Kapısı olarak kabul etmiş ama sonradan fikrini değiştirerek bu adı batıdaki Odun Kapısı'na atfetmiştir.

Mordtmann ise Zindan Kapısı'nm eski adının Ayios İoannes Pródromos Kornibos Kapısı olabileceğini belirtir. Daha doğudaki Balıkpazarı Kapısı ise Prematos Kapısı olarak teşhis edilmiştir. Fetihten çok kısa bir zaman sonra bu kapılar bütün Osmanlı dönemi boyunca sahip oldukları bugünkü adlarmı almışlardır.

Bizans çağında Zindankapı Mahallesi Venediklilere ait imtiyaz bölgesinin içinde kalıyordu. Venedik mahallesinin etrafının evvelce bir duvarla çevrili ve bu yüzden bir kale görünümünde olduğu ve bu nedenle de mahallenin eteğindeki yere Taht-ı Kai'a dendiği ileri sürülür. Topkapı Sarayı Arşivi'nde (E. 77011) bulunan 1513 tarihli bir belge Zindankapı'nın tarihi topografyasına ışık tutmaktadır. Bu belgede "Balıkpazarı kurbindeki, Balıkpazarı Kapısı ile Odun Kapısı arasında, Edime Yahudileri mahallesinde, balyosların ikamet etmekte olduğu evleri, kilisesi ve odalarıyla ve altındaki ahır ile, bunun civarında Venedik Kilisesi demekle maruf olan kiliseyi ve altındaki bodrum ile... Sinan Paşa'ya verildi" denmektedir.

Zindankapı Mahallesi'nin arkasındaki yamaçtan Halic'e inen bir kanalın varlığı bilinir. Bunun temiz bir akarsu mu, yoksa bir pis su kanalı mı olduğu tartışmalıdır. Piri Reis'in ***Kitabüí-Bahriye'sinin*** bazı nüshalarındaki İstanbul resminde bir pis su mecrası işaretlenmiştir. 17. yy'da Eremya Çelebi Kömürciyan(-*) da Odun Kapısı civarında bir kanalın varlığından bahseder. Çelebi'nin kanalın denize ulaştığı yeri "Bokluk İskelesi" olarak adlandırması da söz konusu mecranın bir pis su kanalı olduğunu kanıtlar gibidir. Zindan Kapısı hizasında olması gereken bu kanal, tarihin her döneminde Halic'in bir pis su deşarj havzası olarak kullanıldığını göstermektedir. Mordtmann'ın 1891'de yayımlanan makalesinde Zindan Kapısı'nm yanında bulunduğunu işaret ettiği Ayios İoannes Kilisesi'nin fetihten sonra küçük bir türbeye dönüştürüldüğünü, ama yanındaki ayazmanın Hıristiyanlarca serbestçe ziyaret edilebilmesinin sağlandığını belirtir.

İstanbul kıyılarında, denizden görülen bütün binaların sahiplerini bildiren ***Bostancıbaşı Defterleri***'nden 1814-1815 yıllarında Bostancıbaşı Abdullah Ağa (sonra Paşa) tarafından yazılanda Eminönü'nden batıya doğru gidildiğinde İzzet Paşa Camii (1940'larda yıktırıldı), Tophane ve Balıkpazarı İskelesi, Seyyid Mustafa'nın kahvesi... Ellialtı Ömer'in kahvesi, serapa dühancı (tütüncü) dükkânları, Hasır İskelesi, serapa limoncu dükkânları, Çardak Kolluğu ve İskelesi, serapa yemişçi dükkânları, Yemiş İskelesi görülüyordu. Bu listede Baba Cafer Zindanı ve Kapısı'nm bulunmayışı bizi bu yapıların o tarihte, önlerindeki başka yapılar nedeniyle Haliç'ten görülmedikleri sonucuna ulaştırır. Çardak iskelesi, Çanakkale'de bu addaki yerden gelen gemilerin bağlandığı ve mallarını boşalttıkları yerdi.

Zincirlikuyu Mezarlığı
Yavuz Meyveci, 1994

Zindankapı'dan bir görünüm. Sağda Zindan Hanı, solda Ahi Çelebi Camii.
Sadat Hasanoğlu, 1994

Bunun yanındaki kulluk (karakol) ise İstanbul'daki önemli yeniçeri kullukları-nın başında gelirdi. Buradaki yeniçerile-rin 56. ortasının başı olan "çorbacı"nın gö-revleri arasında toptancı esnafının ve kab-zımalların kontrolü de vardı. 1826'da Yeni-çeri Ocağı kaldırılıp İhtisab Ağalığı kuru-lduğunda, bu da Çardak İskelesi'ne yerleş-mişti. Tüm bunlar Zindankapı'mn gerek Haliç'ten gelen malların indirildiği bir iske-le mevki, gerekse de önemli bir toptan ti-caret merkezi olarak önemini göstermek-tedir. Nitekim eski fotoğraflarda Zindanka-pı'mn Eminönü tarafındaki kıyı türlü ka-yıklarla yoğun biçimde doludur.

Zindankapı Mahallesi'nin topografya-sını değiştiren en önemli olaylardan biri 1276/1859 tarihli bir işlemle, sur duvarla-rının yıkılması ve bu suretle ortaya çıkacak arsaların müzayede ile şehremaneti tara-fından satılmasını öngören "Kule-i Zemin" (doğrusu Zemin-i Kule) yönetmeliğidir. Bu yönetmelik bir iş ve ticaret merkezi ola-rak çok değerli olan Zindankapı Mahalle-si'nin hızla değişmesine ve Baba Cafer Ku-lesi'nin etrafının derhal iş ve ticaret mer-kezleriyle sarılmasına yol açmıştır. Bu uy-gulama 1300/1884 tarihli irade-i seniye ile durdurulmak istenmiştir. Zindankapı Ma-hallesi'nin topografyasında ortaya çıkan sonraki değişikliklerin ilki Lütfi Kırdar(-») döneminde Eminönü Meydanı genişletilir-ken, ikincisi 1956-1958 arasında Unkapanı-Eminönü arasındaki cadde açılırken ve son olarak da Haliç kıyı düzenlemeleri sı-rasında ortaya çıkmış ve bu sonuncu dü-zenleme mahalleyi tamamen ortadan kal-dırmıştır. Bugün burada Ahî Çelebi Ca-mii(->), Değirmen Han(->), bu hanın önün-deki küçük bir sur kalıntısı, Zindan Hanı, bu hana ve mahalleye ismini veren ve Ba-ba Cafer Zindanı denilen kule, Değirmen Han'ın yanındaki Baba Cafer Türbesi bu-lunmaktadır (bak. Baba Cafer Türbesi ve Tekkesi). Zindan Kapısı denilen sur ka-pısının ise, bugün sadece kemerinin ufak bir parçası, mahkeme kararıyla yıkımı dur-durulan Değirmen Han önündeki bir ya-pı bloğunun önünde görülmektedir. Bu satırların yazarının görüşüne göre ise esas zindan bu kapıya bitişik olan kalıntılar-dır. Burası iş ve ticaret merkezine dönüş-tüğünde evvelce zindan olan yapılar da değişmiştir. Yoksa Baba Cafer Türbesi olan kulenin içindeki mekânda kaynaklarda bahsi geçen yüzlerce tutuklunun yaşama-sı mümkün değildir.

Bibi. A. G. Paspatis, *ByzantinaiMeletai,* İst., 1877, s. 138 vd; A. Mordtmann, "Die Hafenquar-tier von Byzance", *Mitteilungen des Deutschen Excursions-Clubs,* III (1891), s. 1-24, bilhassa s. 3 ve 12; Mordtmann, *Esquisse, 45A7,* no. 77-81: Janin. *Constantinople byzantine,* (1. bas.), 237-239, 273-274, 302, 374, 403; H. W. Brown, "The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople...", *Journal of Hellenic Studies,* XI (1920), s. 68-88; M. Roberti, "Ricerche intor-no alla colonia Veneziana in Costantinopo-li...", *Padova,* 1925; T. Bertele, *Il palazzo deg-li Ambasciatori de Venezia a Costantinopoli,* Bologna, 1932, s. 20-28; Millingen, *Walls,* 214 vd; A. M. Schneider, "Mauern und Tore am Goldenen Horn...", *Nachrichten d. Akad d. Wissenschaften..,* Göttingen, 1950, plan IV, s. 80-88; Dirimtekin, *Haliç Surları,* 19-22; Evliya, *Seyahatname,* I, 27, 82-86, 312, (yay. Zuhuri Danışman), I, 17-99, II, 14, VI, 5-6; R. E. Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası,* IV (1958), s. 54; Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi,* I, 330-332: Ergin, *Mecelle,* I, 909-915, 927-933; J. Pervititch, *Sigorta Planları,* İst., 1941, pafta 76, 78; Ayverdi, *İstanbul Harita-sı,* pafta B5; S. Eyice, "Dünüyle, Bugünüyle, Çevresiyle Zindankapısı", *İstanbul,* S. 3 (Ekim 1992), s. 129-138.

SEMAVİ EYİCE

ZİNDANLAR

Osmanlı döneminde cezaevi olarak kul-lanılan yerlere verilen ad. Ancak zindanlar günümüz cezaevi anlayışından oldukça uzak mekânlardı.

Kaynaklar hem Bizans hem Osmanlı döneminde İstanbul'da mevcut çok sayı-da zindandan bahseder. Zindanlara suç-lularla birlikte esirler ve köleler de hap-sediliyordu. Zindan olarak çoğu kez şehir surlarının bir kulesi veya herhangi bir ya-pının mahzeni kullanılmıştır.

Bizans döneminde şehirdeki ve Adalar' daki birçok manastır da bu amaçla kulla-nılmıştır. Özellikle Adalar'daki manastır-lar hem tenha hem gerektiğinde kolaylıkla ulaşılabilecek yerlerdi. Bu yüzden 4. yy'dan itibaren birçok devlet adamı, hattâ impara-tor ve imparatoriçeler manastırlara kapatıl-mıştır. Bunlar tutuklu değillerse de manas-tırlardan ayrılmalarına izin verilmezdi.

Şehirde bulunan en önemli zindan ise Vigla'da bulunan Praitorion idi. Vigla'nın yeri tam olarak bilinmez. Genellikle Emi-nönü-Yemiş İskelesi çizgisinin gerisinde olduğu kabul edilir. I. Basileios döneminde (867-886) Praitorion'dan drungarios sorumluydu. Drungarios impatorun emni-yeti ile sorumlu yüksek kademedeki tutuk-lamalar ve idamlar ile görevli idi. Bu mev-ki Osmanlı örgütlenmesindeki bostancıba-şıları ve Bostancı Ocağı'nı hatırlatır. Vig-la'nın ve onun yanında yer alan Praitori-on'un 17. yy'da Kösem Sultan tarafından yaptırılan Valide Ham'nınGO yerinde ol-duğu da ileri sürülmüştür. Bu hanın üçün-cü avlusunda bulunan Bizans dönemine ait kare planlı büyük kulenin Vigla'nın gözetleme kulesi olduğu düşünülmüştür ki bu inandırıcı bir görüştür.

İstanbul'da ayrıca Sultanahmet'le sahil arasında bulunan Büyük Saray'da(->) da 6 adet zindanın varlığı bilinir. Bunlara sa-dece yüksek rütbeli suçlular kapatılıyordu. 11. yy'da bugünkü Ayvansaray'da bulunan Blahemai Sarayıma geçildiğinde bu saray-da da bir zindan tesis edilmişti. Meşhur Anemas Zindanı bu sarayın özel zindanıy-dı (bak. Anemas Zindanı ve Kulesi). Ya-pıya adını veren Anemas, I. Aleksios Kom-nenos'a (hd 1081-1118) karşı bir darbe gi-rişimi hazırlarken yakalanmış ve surların bir kulesine kapatılmıştır, imparatorun dö-nemini anlatan ***Aleksias*** adlı eserden an-laşıldığına göre bu kule Amenas'm kapa-tılmasından sonra zindan olarak kullanıl-maya başlanmıştır. 15. yy'a kadar birçok ünlünün kapatıldığı bu zindan Osmanlı döneminde kulanılmamıştır. Bugün Ane-mas Kulesi adı ile tanınan kule aslında Anemas'ın ölümünden sonra inşa edildi-ğine göre Anemas Zindanı olarak kullanı-lan kule değildir. Zindan olarak göster-ilen mahzenler ise aslında Blahemai Sara-yına ait alt yapılardır. Tabii ki bunların zin-dan olarak kullanılmış olması da mümkün-dür. 1994'te bu mahzenlerde kazı ve resto-rasyon çalışmaları yapılmış ve çok sayıda yeni mekâna rastlanmıştır.

İstanbul'da bir Bizans zindanının ka-lıntıları olduğu iddia edilen mekânlar 1878'de Fuad Paşa Türbesi(->) civarında bulunmuş ve A. Mordtmann tarafından in-celenmiştir. Bugün kalıntıların yeri bile bi-linmemektedir.

Osmanlı dönemindeki zindanlar ise yi-ne şehir surlarının kuleleri ve Osmanlı dö-neminde inşa edilen hisarlar olmuştur. Fe-tihten 9 gün sonra Çandarlı Halil Paşa, Al-tın Kapı'nın pilonlarmdan birine hapse-dilmiş, kısa süre sonra da idam edilmiştir. Aynı kapının arkasına 1457-1458'de devlet hazinesinin muhafazası için inşa edilen Ye-dikule Hisarı(~>) da zindan olarak kullanıl-mıştır. Hisardaki Kitabeler Kulesi yabancı tutuklular, Altın Kapı'nın iki yanındaki pi-lonlar ise Müslüman tutuklular için kulla-nılıyordu. Yedikule Hisarina Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olduğu devlet-lerin İstanbul'daki elçileri, yüksek rütbeli devlet adamları ve esirler kapatılıyordu.

Rumeli Hisarı(->) da Osmanlı döneminde zindan olarak kullanılmıştır. 16. yy'dan sonra hisarın Saruca Paşa Kulesi bu yüzden Kara Kule veya Siyah Burç olarak anılmıştır. Bazı kaynaklar Rumeli Hisarı'nın Bizans döneminin Lothe ve Oblivion Kale-Zindanları'nın yerine yapıldığını iddia eder. Osmanlı döneminde hisarda kalan Rainhard Lubenan aylıklarının kesintisiz olarak ödendiğini, ayrıca herkese yılda bir kez giyecek dağıtıldığını bildirir. Gayrimüslim esirler bu zindanlarda rahatlıkla ibadet edebiliyorlardı. Hattâ Yedikule Hisarı'nda ibadet için küçük bir şapelin bulunduğu bilinir. 19. yy'da Yedikule Hisarı'nda bir süre tutuklu kalan Fransız Elçisi Pourqueville yüksek şahsiyetler ve soylu yabancılardan oluşan tutukluların savaş esiri değil rehin muamelesi gördüklerini yazar. Ayrıca isteyen tutuklular hisar içindeki mahalleden ev kiralayabildiği gibi bir elçinin kefaleti altında şehirde de dolaşabiliyorlardı.

Galata Surları da yine zindan olarak kullanılıyordu. Kasımpaşa'daki tersanelerde çalıştırılan esirler başta Galata Kulesi olmak üzere diğer burçlarda kalıyorlardı. Yalnız Galata Kulesi'nde kalanlar sultana ait esirlerdi. 18. yy'da hâlâ mevcut olan Galata Zindanı artık Haliç kıyısında şimdiki Atatürk Köprüsü'ne yakın bazı burçlardı. Koyun Baba Türbesi ve bununla ilgili halk efsanesi bu zindanın yerinin son hatırasıdır. Tersanedeki zindan ise Evliya Çelebi tarafından Sanbole Zindanı olarak tanıtılır. Ancak bugün hiçbir izi yoktur. Yalnızca tersane sahasında olduğu bilinir.

Osmanlı döneminin diğer önemli bir zindanı ise Eminönü'ndeki Baba Cafer Zindanı'dır(->). Fatih Vakfiyesi'nde adı geçmeyen zindanın ne zaman kurulduğu bilinmez. Ancak 1554'te İstanbul'a gelen Alman Melchior Lorichs'in(->) İstanbul panoramasında varlığından bahsedilir. Panoramanın üzerinde Lorichs, Haliç surlarının iki kulesinin zindan olarak kullanıldığını gösteren açıklamalar yazmıştır. Ayrıca Türk dönemine ait belgeler iki zindanın varlığını destekler. Topkapı Sarayı'nda bulunan 1539 tarihli bir belgede bu civarda çıkan bir yangında Subaşı Zindanı'mn kapıları açılamadığı için 700 tutuklunun yandığı, Ummal Zindam'ndaki tutukluların ise sarındıkları için kurtuldukları bildirilir. Bugün Baba Cafer Zindanı denilen kule ayaktadır. Yine zindan olarak kullanılan batıdaki burç ise yok olmuştur.

Osmanlı döneminde bu tanınmış zindanlar dışında ağır suçluların kapatıldığı tomruklar ve bir nevi açık hava cezaevleri olan salmatomruklar da vardı. Zindanlar ve tomruklar asesbaşımn idaresi altındaydı.

II. Mahmud döneminde (1808-1839) zindanlar kapatılıp cezaevi anlayışında kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. 1831' de Sultanahmet'te ibrahim Paşa Sarayı' nın(-*) bir kısmında açılan Hapishane-i Umumi günümüz cezaevlerinin ilk örneklerindendir.

Bibi. N. Bayraktar, "Devşirme Malzemenin de Yer Aldığı Rumeli Hisarı", *Türkiyemiz,* S. 70 (Eylül 1993), s. 26-39; N. Bayraktar - H. V. Yenisoğancı, "Tarihsel Olayianyla Yedikule Hisarı", *ae,* S. 72 (Mayıs 1994), s. 36-51; Demircanlı, *Evliya Çelebi;* S. Eyice, "Dünüyle, Bugünüyle, Çevresiyle Zindan Kapısı", *İstanbul,* S. 3 (Ekim 1992), s. 129-138; ay, "Anemas Zindanı ve Kulesi", *İSTA,* II, 853-859; A. Özcan, "Baba Cafer Zindanı", *DİA,* **IV,** 366-367; K. Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri,* Ankara, 1988, s. 298-306.

HAYRİ FEHMİ YILMAZ

ZİRAAT BANKASI BİNASI

Beyoğlu İlçesi'nde, Galata Köprüsü ile Karaköy Meydanı'nm doğusunda, rıhtım üzerinde yer alır. Beş katlı yapı, bitişiğindeki ek bina ile birlikte Ziraat Bankası tarafından kullanılmaktadır.

1904-1906 tarihli şehir sigorta haritasında bu binanın yerinde Fransız banka kuruluşu Credet Lyonnais'ye ait bir başka bina gözükmektedir. Eski kartpostallar incelendiğinde, binanm 1911-1912 yıllarında yapıldığı söylenebilmektedir. Yine 1918 tarihli bir fotoğraftan edinilen bilgilere göre Avusturyalı "Wiener Bank Verein" için yapılan bina el değiştirmiş ve bu tarihte Fransız "Banque Française des pays d'Orient" tarafmdan ve daha sonra bir dönem de Tütün Rejisi (Tekel İdaresi) tarafından kullanılmıştır. Bina Suat Nirven'in yaptığı 1948 tarihli haritada Ziraat Bankası olarak gözükmektedir.

Yapıldığı dönemin banka plan tasarımına uygun olarak giriş katında kolon dizisi ile çevrelenmiş bir müşteri kabul holü ve galerili bir asma katı bulunan binanın üst katlarında orta aks boyunca uzanan koridorun her iki yanında çalışma odaları sıralanmıştır. Binanın heykelleriyle tanınan terası, birinci katın güneydoğuya bakan deniz cephesinde bulunmaktadır. Cepheleri genel olarak 19- yy'm seçmeci anlayışını yansıtan binanm her üç cephesinde de giriş ve asma kat cephelerinin yatay bantlı taş örgü görünümündeki yüzeylerle diğer kat cephelerinden kopartılarak kaidemsi bir bölüm olarak vurgulanmış, yatay bantlı bu yüzeyler üst katlarda da binanm köşelerinde devam etmiştir. Diğer cephelerden farklı olarak, güneybatıya bakan giriş cephesinin zemin katında, başta sütun çiftlerinin yer aldığı altı sütundan oluşan üç akslı bir düzen görülmektedir. Birinci kat hizasından başlayarak, binanın giriş cephesi ile batıya bakan arka cephesi çıkma yaparak devam etmiş, deniz cephesinde ise yapı geri çekilerek geniş bir teras oluşturulmuş, cephe üst katlarda geriden devam etmiştir.

Ziraat Bankası binası
Yavuz Çelenk, 1994

Bina, pencere düzeni açısından birinci katın kemerli yüksek pencereleri üzerinde yer alan üç ve dördüncü katların alçak dikdörtgen pencereleriyle her üç cephede de benzer özellikler göstermektedir. Deniz cephesinde üçüncü ve dördüncü kat pencereleri arasında binanın ilk yapıldığı dönemde yaptırıcısı banka kuruluşunun isminin yazılı olduğu yatay bir bant bulunmaktadır. Bezeme açısından daha zengin olan deniz ve giriş cephelerinde kemerli birinci kat pencereleri ile ikinci kat pencereleri arasında askı çelenkler, ikinci kat pencerelerinin iki yanında akant yaprakları üzerinde triglif ve saraktan oluşan bir bezeme bandı yer almaktadır. Yine bu cephelerde son kat pencereleri hizasında kâse ve askı çelenklerden oluşan armalar bulunmaktadır. Binanın tanınmış büyük boyutlu kadın heykelleri ise deniz cephesini çevreleyen beton balkon korkuluklarının üzerindedir ve binanın çatısını da bir dizi ortası şişkin küçük sütunlardan oluşan bir korkuluk çevrelemektedir.

Bibi. T. Ergin, "TC Ziraat Bankası Karaköy İstanbul Hizmet Binası Restorasyon Projesi", (istanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, yüksek lisans tezi), Şubat 1994.

YILDIZ SALMAN

ZİRAAT MEKTEBİ

bak. HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ

ZİRAAT, ORMAN VE MAADİN NEZARETİ BİNALARI

bak. SANAYİ MEKTEBİ BİNALARI

ZİYA PAŞA

(Ağustos 1849, İstanbul -1929, İstanbul)
Bestekâr ve devlet adamı.

Yusuf Ziya Paşa, Yanyalı Müftizade Mehmed Şakir Bey'in oğlu ve bestekâr Subhi Ziya Özbekkan'ın**(-t)** babasıdır. Henüz 11 yaşındayken, Meclis-i Maliye Odası kâtip yardımcılığıyla başladığı devlet memuriyetinde vezirlik rütbesine kadar yükseldi. Berlin, Viyana, Atina, Petersburg, Belgrad, Roma, Paris, Washington gibi şehirlerdeki Osmanlı elçiliklerinde kâtiplik, elçilik, büyükelçilik gibi görevlerde bulundu. Ayrıca Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalığı, Şirket-i Hayriye(->) İdare Meclisi reisliği, Defter-i Hakanı nazırlığı, ticaret nazırlığı, maarif nazırlığı, Meclis-i Ayan üyeliği gibi yüksek görevlere getirildi. Abdülaziz döneminde (1861-1876) yetişmiş, II.

Abdülhamid dönemiyle (1876-1909) II. Meşrutiyet'te parlamış devlet adamlarından biriydi. Hariciyeci olarak görev yaptığı ülkelerde ve Osmanlı Devleti'nde çeşitli nişanlarla ödüllendirilmiştir.

Ziya Paşa Kanuni Ömer Efendi'den kanun sazını öğrenmişti. Asıl sazı kanun olmasına rağmen udu da iyi icra ederdi. Aile dostları Şeyh Nazif Efendi tarafından Mevlevîliğe yönlendirildi ve Bahariye Mevlevîhanesi'neGO devam etti. Musikide tamamen amatör olmasına rağmen çok değerli eserler besteleyebilecek bir düzeye ulaşmasında, Mevlevî muhibbi olmasının payı büyüktür. Türk musikisinin yüksekokulu diye nitelendirilen mevlevîhanelerde icra edilen musikiyle kulaklarının dolu olması ve çevresinde çok sayıda musiki ustasının bulunuşu, musikideki ağırlığının temelindeki nedenleri oluşturmuştur.

Ziya Paşa'nın istanbul'da bulunduğu zamanlarda konağı, dönemin en usta musikicilerinin toplandığı bir musiki mahfeli halindeydi. Birçoğu yakın dostu olan Hacı Arif BeyGO, Şevki Bey(->), Rifat Bey, Udi Şakir Paşa, Faik Bey, Neyzen Şeyh Hasan Efendi gibi musikicilerin oluşturduğu bu seçkin ortam, Ziya Paşa'nın bestekârlığında en önemli itici güçlerinden biri olmuştur. Uzun müddet Batı ülkelerinde yaşayıp İstanbul'a döndüğünde bu musikiciler sanat hayatından çekilmişler fakat Ziya Paşa bu defa Kaşıyarık Hüsameddin Bey, Hacı Kirami Efendi, Bestenigâr Ziya Bey, Hafız Osman Efendi, Muallim İsmail Hakkı Bey(->), Ali Rifat Çağatay(-0, Rauf Yekta Bey(->), Tanburi Cemil BeyGO, Kemençeci Vasilaki, Neyzen Tevfik Kolaylı(->), Udi Nevres Bey(->), Kemani Aleksan, Kemani Kirkor ve Lavtacı Andon gibi büyük musiki ustalarının oluşturduğu bir kuşağa konağını açmıştı. Bu musiki kuşağının da Ziya Paşa'nm musiki varlığı üzerinde etkileri büyüktür. Ayrıca dolaylı yoldan bu musikiciler, Ziya Paşa'nın oğlu, büyük şarkı bestekârı Subhi Ziya Özbekkan'ın yetişme ortamını oluşturmuşlardır.

Ziya Paşa, musiki dünyasında çok ender görülen bir yaşta bestekârlığa başladı. Oğlu Subhi Ziya'nın 40 yaşından sonra başlaması gibi, kendisi de beste çalışmalarına başladığında 53 yaşında idi. Bu geç başlangıç, bir amatörün musiki hevesini tatmine dönük sıradan çalışmalar değil, musiki sanatı açısından çok üstün, nitelik itibariyle çizgiüstü bir çerçevede değerlendirilen gerçek sanat eseri üretmiş bir musikiciye ait olma özelliğini taşımaktadır.

Ziya Paşa bestekârlığı ve yaşadığı dönemin önde gelen sanat koruyucularından biri olması yanında, Türk musikisi öğretim tarihinin en önde gelen kunımlarmdan biri olan DarüTElhân'ınO-*) kurucusu, isim babası ve ilk umum müdürü olarak da Türk musikisi tarihine geçmiştir. Ziya Paşa, Darü'l-Elhân'm yöneticiliğini yaptığı sırada Meclis-i Ayan üyesi sıfatını da taşıyordu.

Ziya Paşa az fakat değerli eserler bestelemiş bir bestekârdır. Üslubu klasik ölçüler içinde, temiz ve parlak sıfatlarıyla nitelendirilmiştir. Saz eserleri arasında neva saz semaisi, neva peşrevi ve segah peşrevi en sevilmiş olanlarıdır. Nişaburek makamından bestelediği "Ey güİ ne acîb silsile-i müşg-i terin var", "Bin zeban söylersin ol çeşm-i sühân-perdâz ile" ve "Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî-pervâ seni" mısralarıyla başlayan eserleri, musiki zevkinin yüksekliği yanında güfte seçiminde gösterdiği duyarlılığı ortaya koymakta ve edebi zevkini de belirlemektedir. Bir istanbul baharının coşkusunu terennüm eden bestenigâr şarkısı ise "Bezm-i baharın dizdi gül âyîn-i erkânın yine" mısraıyla başlamaktadır. Ziya Paşa'nın Türk musikisi repertuvarına kazandırdığı 16 kadar eser, istanbul musikisinin de seçkin örnekleri arasındadır.

Ziya Paşa'nın kabri, Büyükada Mezarlığı'ndadır. Adı, Büyükada'da bir sokağa verilmiştir.

Bibi. İnal. *Hoş Sada;* Ergun, *Antoloji,* II; B. S. Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları,* İst., 1962, s. 243-245; I. B. Sürelsan, *Ahenk,* S. 6 (15 Aralık 1963); M. N. Özalp, *TürkMusikisi Tarihi,* II, Ankara, 1989; Öztuna, *BTMA,* II.

MEHMET GÜNTEKİN

ZİYARET YERLERİ

Halkın adak adayıp dilek dilediği ve doğum, sünnet, evlilik, hastalık gibi sebeplerle ziyaret ettiği türbe, kabir, çeşme, hamam, direk, havuz, kuyu ve ayazma gibi yerlere verilen ad.

İstanbul'da sahabe(->) ve nime'l-ceyşG») türbe ve kabirleri ve şehrin dört bir yanına dağılmış yatırlar(-») halkın büyük bir saygı, bağlılık ve inançla ziyaret ettiği adak yerleridir(->). Ayrıca, çoğu zaman bu türbe ve kabirlerin yakmında bulunan çeşme ve kuyular da sularından şifa umularak ziyaret edilirdi. Bunlardan Merkez Efendi ve Sünbül Efendi türbelerinin yakınındaki kuyular, sularının şifalı oluşuyla ün yapmışlardır. Özellikle Merkez Efendi Türbesi'ndeki kuyudan alınan suyun, sıtmalı hastalara iyi geldiği inancı yaygındır. Merkez Efendi Türbesini ziyaret edenlerin mutlaka uğradığı türbe önündeki kuyu ile merdivenle inilen çukurca bir yerdeki niyet kuyusuyla ilgili birçok hikâye anlatılmaktadır. Bunlardan birine göre niyet kuyusundan alman bir taş, dilek gerçekleştikten ve adak yerine getirildikten sonra mutlaka kuyuya geri bırakılmalıdır. Niyet kuyusuna bakarken, parlayan bir hilal görülürse, bu da sese, yani bir haber almaya yorumlanır. Kuyunun yanından toprak alıp, dilek gerçekleştikten sonra yerine koymak, yanındaki ağaca bez bağlamak da eski âdetlerdendir. Merkez Efendi Türbesi'ndeki niyet kuyusuna okunmuş taşlar atan genç kızlar, kuyudan ses gelip gelmeyişine göre yorum yaparlar, ses gelirse dileğin gerçekleşeceğine, gelmezse gerçekleşmeyeceğine yorarlardı. Çamlıca'daki Lohusa Hatun ziyaretindeki kuyu da İstanbul'daki niyet kuyularından biridir. Atılan taşın çıkardığı sese göre yorumlar yapılır.

Eyüp'te Zeynep Hatun Mahallesi'nde de bir niyet kuyusu bulunduğu, "Can Kuyusu" da denilen bu kuyudan dileklerini söyleyerek gaipten haberler alındığını Evliya Çelebi de zikretmektedir. Burayı ziyarete gelen ve herhangi bir kayıp, insan, hayvan ya da malı kuyuyu seslenerek soranların bazı cevaplar aldığına o dönemlerde de inanılırmış. Evliya Çelebi, kuyudan herhangi bir şey sorulmadan önce bazı dini vecibelerin yerine getirildiğini belirtir. Sorulacak şeye "Hazreti Yusuf aşkına" cevap istenir, kuyudan da anlaşılacak biçimde ince bir ses duyulur, gerçek ne ise ortaya çıkarmış.

Ayasofya Camii içindeki kuyu, Terler Direk, Süleymaniye Flamamı, Piri Paşa Ayazması, Küplüce Ayazması, Hasköy Ayazması, Aşağı ve Yukarı Yeniköy'deki

Evlenmek isteyen gençlerin ziyaret yeri olan Telli Baba.
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

ayazmalar, Çengelköy'deki ayazma da Müslümanlar ve gayrimüslimler tarafından (özellikle Rumlar) ziyaret edilirdi.

Boğaziçi'nde Sarıyer yakınlarında bulunan ve evlenecek genç kız ve erkeklerin tel aldıkları, nikâhtan sonra da adaklarım ve aldıkları teli götürdükleri Telli Baba, Müslümanlar kadar gayrimüslimlerce de ziyaret edilir.

Şehzadebaşı Camii'nin bahçesinde bulunan Helvacı Baba'mn boş mezarı da ziyaret yerlerindendir. Daha önce buradaki mezar, halkın hücumunu önlemek için 1960 ya da 196l'de gizlice açılmış, kemikler bilinmeyen bir yere nakledilmiş, ancak halkın ilgisi önlenememiştir. Cuma günleri dilek sahiplerince dağıtılan helvalar, bu semtte yaşayan yoksular kadar çocukları da sevindirirdi.

Ziyaret yerleri, genellikle sayıları giderek azalan, ancak unutulmayan umut kapılarıdır. Halk gelenek ve göreneğin baskısıyla ya da uğurlu olduğuna, dilekleri gerçekleştirdiğine inandığı için buraları hâlâ ziyaret eder.

Bibi. Evliya, *Seyahatname.* I, 399; M. Önus, "İstanbul'da Bazı Ziyaret Yerleri, I-II, *HBH,* S. 104-105 (Haziran, Temmuz 1940): Tanyu, *Adak Yerleri,* 218-249; M. K. Özergin, "İstanbul Yatırlarına Dair, I-II", *TFA,* 237, 243 (Nisan, *Ekim* 1969); Bayrı, *İstanbul Folkloru,* 152-177.

İSTANBUL

ZOBU, VASFİ RIZA

(1902, İstanbul - 23 Kasım 1992, İstanbul) Tiyatro ve sinema oyuncusu.

Beyazıt Rüştiyesi'ni bitirdi. Alman Ticaret Mektebi'nde öğrenciyken 1917'de Darülbedayi'nin Tiyatro Bölümü'ne girdi. Burada öğrenciyken oyunlarda rol almaya başladı. Sahneye çıktığı ilk oyun, *Kayseri Gülleri'v*di. Alman Ticaret Mektebi'nin kapanması üzerine bir süre Sanayi-i Nefise Mektebi'ne(->) devam etti. 1923'te *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki mizah öyküsü, yayımlanan ilk çalışması oldu. Daha sonraki yıllarda, tiyatro ve sinema konusundaki görüşlerini, anılarını, röportajlarını, gezi izlenimlerini yayımladı.

Darülbedayi'de (bugün Şehir Tiyatroları) 1917'de başladığı oyunculuğu, 1922-1923'te katıldığı Türk Tiyatrosu adlı topluluk dışında aynı kurumda 1975'te emekli oluncaya kadar sürdürdü, yönetmenlik yaptı. *Bora, Aşk Uyumaz, Uçurum, Çapanoğlu, Hançer, Kuklalar, Ceza Kanunu, Hisse-i Şayia, Sekizinci. 1+1=1, Çifte Keramet, Hamlet, Mürai, Karım Beni Aldatırsa, Fermanlı Deli Hazretleri, Azarya, Hırçın Kız, Renkli Fener, Zor Nikâh, Süt Kardeşler. Topaz, Venedik Taciri, Mum Söndü, Kafatası, Bir Ölü Evi, Ateş Böceği, İntikam Maçı, Akasya Palas. Üç Saat. Sarı Zeybek, Lüküs Hayat, Yanlışlıklar Komedyası, Pazartesi-Perşembe. Deli-Dolu, Müfettiş, İki Efendinin Uşağı, Nemo Bankası, Yarasa, Saz-Caz. Mırnav, Hülleci. Sana Rey Veriyorum, Kibarlık Budalası, Balaban Ağa, On İkinci Gece. Bir Çiçek İki Böcek, Yalova Türküsü, İstanbul Efendisi, Kafes Arkasında. Cürüm ve Ceza, İlk Göz Ağrısı, Paydos, Yelpaze, Deli, Bir Kilo Namus, Modern Aile, Buzlar Çözülmeden* Zobu'nun rol aldığı ya da yönettiği oyunlardan en tanınmışlarıdır.

Sanatçı, ilk kez 1921'de *Bican Efendi Vekilharç* adlı filmle sinemayla tanıştı. Daha sonra birçoğunu Muhsin Ertuğrulün yönettiği filmlerde rol aldı. Bunlar *Ateşten Gömlek, Leblebici Horhor, Ankara Postası, Karım Beni Aldatırsa, Milyon Avcıları, Allahın Cenneti, Söz Bir Allah Bir, Bir Kavuk Devrildi, Aynaroz Kadısı, Boğaziçi Esrarı, Nur Baba, İstanbul'da Bir Facia-i Aşk, Tosun Paşa, Akasya Palas, Harman Sonu, Kızılırmak (Karakoyun), Edi ile Büdü* olarak sıralanabilir.

Birçoğu Şehir Tiyatroları'nda değişik sezonlarda sahnelenen *Yürü Ya Kulum, Geçti Bor'un Pazarı, Onlar Ermiş Muradına, Yukarıki Köşk, Evdeki Pazar, Eninde Sonunda, Ben Çağırmadım, İşte Buna Talih Derler, Kaş Yapayım Derken, Kasımpaşa-Maçka, Küçük Hanımın Babası* adlı çeviri ve uyarlamaları oldu. Bu yapıtlardan bazılarının çeviri ya da uyarlamalarını Bedia Muvahhit, Refik Kemal Arduman, Raşiha Vafi, Reşit Baran, Serap Yenseni'yle yaptı.

Zobu'ya. 1981'de Atatürk Sanat Armağanı, 1987'de devlet sanatçısı sanı verildi. Sanatçı anılarını, *O Günden Bugüne* (İst., 1977) ve *Uzun Hikâyenin Sonu* (İst., 1990) adlı kitaplarda topladı.

Vasfi Rıza Zobu, oyuncu ve yönetmen olarak görev aldığı Şehir Tiyatroları'nda, 1969-1973 ve 1980-1984 arasında iki kez genel sanat yönetmenliği yaptı. İkinci genel sanat yönetmenliği döneminde, 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası uyarınca kurumdan uzaklaştırılan sanatçılar konusundaki tavrı nedeniyle basın ve sanat çevrelerince eleştirildi.

HİLMİ ZAFER ŞAHIN

Vasfi Rıza Zobu (soldan üçüncü), *Söyle Kimsin Sen* oyununda Gül Gülgün, Ersan Balku ve Ayşegül Yalçın ile birlikte. *Şehir Tiyatroları Arşivi*

ZOE

(yak. 980, Konstantinopolis -1050, Konstantinopolis) Bizans imparatoriçesi (21 Nisan-12 Haziran 1042).

Ölüm döşeğindeki babası VIII. Konstantinos (hd 1025-1028) geride erkek evlat bırakmadan öleceğini anlayınca, 60'larındaki Zoe'yi kendisi gibi yaşlı III. Romanos Argiros(-») (hd 1028-1034) ile evlenmeye zorlamıştı. (Gençliğinde Kutsal Roma-Germen İmparatoru III. Otto [hd 996-1002] ile nişanlanan Zoe, Otto'nun ölümü üzerine [1002] evlenme gerçekleşmeden Konstantinopolis'e dönmek zorunda kalmıştı.) Söylendiğine göre Zoe, bu evlilik sırasında sarayın güçlü adamı Ioannes Orfanotrofos'un da teşviki ile Paflagonyalı köylü çocuğu Mihael'le evlenmek için 11 Nisan 1041 gecesi III. Romanosü banyoda boğdurttu, Mihael ile evlenerek yeni kocasını IV. Mihael(->) adıyla tahta çıkardı.

Ama imparator ertesi yıl ölünce Zoe gene Orfanotrofos'un tavsiyesine uyarak sabık imparator Mihael'in yeğenini evlat edindi ve V. Mihael adıyla imparator ilan etti. Fakat Mihael, Zoe'yi safdışı etmek niyetiyle Prinkipo'ya (Büyükada) sürünce, Zoe'nin mensubu bulunduğu Makedonyalılar Hanedam'na(->) bağlı olan Konstantinopolis halkı ve saray efradı, 18 Aralık 1042'de ayaklandı, Mihael'i tahtı terk etmeye zorladı. Böylece Zoe, kız kardeşi Teodora(->) (hd 1042, 1055-1056) ile birlikte Bizans'ın hükümdarı oldu. Aynı yıl Konstantinopolisli senatör IX. KonstantiosMonomahos'la(->) (hd 1042-1055) üçüncü evliliğini yaptı ve 1050'de hayata gözlerini kapadı.

Dönemin ünlü düşünürü Mihael Psellos'a(->) göre, Zoe dindar görünüşlü fakat değersiz, anlamakta hızlı fakat konuşmakta yavaş, harcamalarda çok eli açık fakat kaprisli biriydi. Özellikle parfüm ve güzel kokulu yağlara düşkün olup bunların saray atölyelerindeki üretimiyle bizzat ilgilenirdi. Ayasofya'da bulunan portresinin ne zaman konulduğu kesin olarak bilinmez.

Bibi. C. Diehl, *Impératrices de Byzance,* Paris. 1959, s. 129-165; Ostrogorsky, *Bizans,* 297-302.

ASNU BİLBAN YALÇIN

ZOĞRAFYON RUM ERKEK LİSESİ

Beyoğlu'nda Turnacıbaşı Sokağı, no. 27' dedir.

1846'da Beyoğlu'ndaki Rum cemaati Panayia Kilisesi Okulu adıyla bir okul kur-

muştu. Okul daha sonra Turnacıbaşı Sokağı'nda bulunan iki binaya taşınmış ve 1892'ye kadar bu binalarda öğretimini sürdürmüştür. 1892'de binalar eskidiğinden, mütevelli heyeti yeni bir bina yapılmasına karar vermiş, inşaat dönemin zenginlerinden Banker Hristaki Zoğrafos'un maddi katkısıyla gerçekleşmiştir. Mühendis Perikles Fotiadis'in yönetimindeki inşaat 1892'de tamamlanmış ve okul 1893'te öğretime başlamıştır. Zamanın mütevelli heyetinin teklifi ile Beyoğlu Rum cemaati, okulun kuruluşunda büyük katkısı olan Hristaki Zoğrafos'u okulun kurucusu olarak kabul etmiş ve okula "Zoğrafyon" adını vermiştir. 1893-1894 öğretim yılında 522 öğrenci ile öğretime başlayan okul ilk mezunlarını 1888-1889 öğretim yılında vermiştir.

Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi, Beyoğlu'nda yaşayan Rumların eğitim, öğretim ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştur. Başlangıçta tam teşekküllü ilkokul olarak çalışırken, daha sonra orta ve lise bölümlerini de açmıştır. 1948-1959 öğretim yılında da lise düzeyinde ticaret bölümü açılmıştır. Öğrenci sayısının artması üzerine okula bir çekme kat ilave edilmiştir.

İlkokul kısmı öğrenci azlığı nedeniyle 1973-1974 öğretim yılında kapanmıştır. Okulda bugün orta, lise ve ticaret bölümleri mevcuttur.

Okulun 500 kişilik toplantı ve gösteri salonu, kitaplığı, laboratuvarları, tabiat ve biyoloji odaları, yabancı dil, bilgisayar ve daktilo odaları mevcuttur.

Okulda bugün Türkçe ve Türk kültürü dersleri dışında öğretim Rumca yapılmaktadır. Yabancı dil de İngilizcedir. Öğrenciler ilkokul diplomaları ile ortaokula, ortaokul diplomaları ile lise bölümüne Milli Eğitim Bakanlığına bağlı öteki okullardaki koşullarda kaydolmakta, okulu bitirenler Türkiye'deki üniversitelere girebilmektedirler.

6581 sayılı yasaya göre Türkçe ve Türk kültürü derslerini kadrolu Türk asıllı öğretmenler, diğer dersleri de Rum asıllı öğretmenlerle Yunan uyruklu kontenjan öğretmenleri okutmaktadır.

1994-1995 öğretim yılında orta kısımda 25, lise kısmında da 28 olmak üzere toplam 58 erkek öğrenci öğrenim görmektedir. Normal öğretimin yapıldığı okulda, öğrencilerin çalışmaları on not üzerinden değerlendirilmektedir.

Okulun ilk müdürü Mihail Kefalas'tır. Okulda 1958-1993 arasında müdürlük yapan Dimitrios Frangopulos yaş haddinden emekli olmuştur. Vekâletle idare edilen okul yeni müdürünü beklemektedir.

KUTLUAY ERDOĞAN

Zonaro'nun "Kayığa Binen Kadınlar" adlı yağlıboya tablosu. S. Germaner-Z. Inankur, *Oryantalizm ve Türkiye,* İst., 1989

ZONARO, FAUSTO

(18 Eylül 1854, Masi -19 Temmuz 1929, San Remo) İtalyan ressam.

Maurizio Zonaro adında yoksul bir duvarcı ustasının oğludur. Çocukluğunda Verona'da çalışan babasına yardım ederek fresk tekniğini öğrendi. 1870'te Lendinara kentinde bulunan bir teknik okulda Prof. Federico Cordenons'tan desen ve resim eğitimi aldı. Şair Aleardo Aleardi, Zonaro'nun resimlerini görerek, onun Verona'daki Accademia Cignaroli'de, Prof. Napoleone Nani'nin atölyesinde çalışmasını sağladı. Sanatçı burada çıplak model ve yağlıboya tekniğini ilerletti. Askerlik görevi nedeniyle buradan ayrılan Zonaro, Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nden diploma aldı. 1883'te Roma'da ve Milano'da, 1884'te Torino'da ve Napoli'de, 1885'te Milano'da ve 1887'de Venedik'te sergiler açtı. 1888'de Paris'e giderek aralarında Renoir'ın da yer aldığı izlenimci ressamlarla dostluklar kurdu. 1889 Salonu'na resimleriyle katıldı. 1890'da önce Padova'ya, sonra da Venedik'e giderek burada resim hocalığı yaptı.

Zonaro 1891'de daha sonra eşi olacak olan Elisa Pante ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Sanatçının 1891'e kadar olan resimlerinde renkleri karıştırmadan küçük fırça darbeleriyle resim yapma yöntemi hâkimdir. 1880'li yıllarda yaptığı Napoli manzaralarında ise Renoir etkileri, özellikle doğa görünümlerinde kendini hissettirmektedir. Zonaro İstanbul'a geldikten sonra Taksim civarında ahşap bir eve yerleşmiş ve kent görünümleri betimlemek amacıyla İstanbul'un değişik semtlerinde dolaşmıştır. Resimlerini Peralı bir tacire satarak geçimini sağlayan sanatçı, daha sonra İstanbul'daki yabancı diplomatik misyonun hanımlarına dersler vermiştir. "Ertuğrul Süvari Alayının Galata Köprüsü'nden Geçişi" adını taşıyan resmi II. Abdülhamid'e takdim etmiş, resmi beğenen sultan Nisan 1896'da sanatçıyı, "ressam-ı hazret-i şehriyari" unvanı ile hizmetine almıştır. 1897'de yaptığı "Saldın" adlı resminin II. Abdülhamid tarafından beğenilmesiyle Akaretler'deki evlerden biri hem atölye hem de konut olarak Zonaro'ya tahsis edilmiştir. Sanatçı saray için yaptığı resimlerinde fotoğrafik gerçekçiliği benimsemiştir. Sarayın siparişleri dışındaki resimlerinde genellikle günün değişik anlarında İstanbul'un farklı semtlerini kalın ve hızlı fırça vuruşlarıyla izlenimci bir anlatım içinde betimleyen Zonaro, kentin her kesiminden insanları, bayram kutlamalarını, tarikat ayinlerini, tulumbacıları abartısız saf bir gerçekçilikle, bir istanbullu duyumu içinde betimlemiştir. Sanatçı karısının bir süre Paris'te fotoğraf eğitimi aldıktan sonra istanbul'da çektiği fotoğraflardan da yararlanmıştır. İstanbul'da 1893'te ilk kişisel sergisini açan Zonaro, 1894 ve 1895'te bu sergilerini sürdürmüştür. 1901 ve 1902'de istanbul Salonu Sergileri'ne 57 eserle katılmıştır. İstanbul'daki son sergisini 1908'de açan sanatçı, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra işsiz kalmış, Trablusgarp Savaşı nedeniyle 1911'de ailesiyle birlikte ülkesine dönmüştür. Ölümüne dek İtalya'da birçok sergi açan sanatçı, İstanbul anılarını yaşatan resimler yapmayı sürdürmüştür.

Fausto Zonaro, izlenimcilik akımının İstanbul'un sanat çevrelerinde ilk kez tanınmasını sağlayan Mihri Müşfik, Celile hanımlar gibi yetenekli ressamlara dersler vererek onları yetiştiren, Yıldız Çini Fabrikasında Sevres tipi tabaklara figürler boyayarak çini ressamlığının gelişmesinde öncülük yapmış bir sanatçı olarak Türk resim sanatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Bibi. A. M. Comanducci, "Fausto Zonaro", *Dizionario Illustrato Dei Pitori Disegnatori e Incisori İtaliani Modemi e Contemporanei,* IV, Milano, 1962; S. Germaner-Z. İnankur, *Oryantalizm ve Türkiye,* ist., 1989; A. Gürçağlar, "Fausto Zonaro ve Çağdaşlarının İstanbul Manzaraları", (İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1991; P. Mansel, "Zonaro Court Painter of Sultan Abdul Hamid II", *Apollo,* S. 126 (1987); G. L. Marini, "Fausto Zonaro", *Dizionario Enciclopedico Dei Pittori e Degli Incisori İtaliani DalTXLXAlXXAl Secolo,* XXI, Milano, 1983; R. Falchi-U. Spigno, *Le Tre Stagioni Pittoriche Di Fausto Zonaro,* Torino, 1993; S. Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı,* ist., 1986; A. Thalasso, "Fausto Zonaro Peintre de S. M. I le Sultan", *Figaro Mustre,* S. 203 (1907).

AYKUT GÜRÇAĞLAR

ZOODOHOS PİYİ KİLİSESİ

Zeytinburnu Ilçesi'nde, Kazlıçeşme'de, Rum Ortodoks Mezarlığı yanındadır. Kuzeyde Balıklı Caddesi, batıda Seyit Nizam Caddesi arasında bulunan kilise, yüksek duvarlarla çevrili geniş bir avlunun ortasında yer alır. Aynı adlı ayazma, kiliseye ku-

zeybatı köşesinde bitişiktir. Avlunun batısında bazı din büyüklerinin gömülü olduğu küçük bir mezarlık vardır.

Kilisenin tarihi hakkındaki bilgilerin temelini, adının da anlamı olan "hayat veren kaynak" üzerinde kurulduğu inancı ve bu kaynağın mucizelerine ilişkin söylenceler oluşturur. R. Janin'e göre kilisenin geçmişi, tarihçi Prokopiosün anlatımına dayanarak, onun yaşadığı dönem olan 5. yy'ın sonları ile 6. yy'ın başlarına kadar uzanır. İmparator I. Leonün (hd 457-474) inşa ettirdiği kilisenin, I. lustinianos döneminde (527-565) genişletildiği, 11. yy'da yaşayan tarihçi Kedrenosün bu değişikliği 560 yılına tarihlediği, onarımın ise Ayasofya'nın inşasından kalan malzemeyle yapıldığı belirtilir.

İstanbul'daki depremler sonrasında 790'da İmparatoriçe Eirene, 870'te de I. Basileios tarafından onarılan kilise, 10. yy'daki yangının ardından 924'te I. Romanos Lakapenos tarafından yenilenmiştir.

1204'teki Latin istilasında kilise de işgal edilmiştir. R. Janin, kilisenin yönetiminin 1329'da Lauros Manastırı'ndan Athos Manastırına geçtiğini, ancak Gedeonün 1367 tarihli bir belgeye dayanarak kiliseyi bu tarihte halen Lauros Manastırının metohionu olarak saptadığını kaydeder.

II. Murad, 1422'de İstanbul kuşatması sırasında Balıklı'da karargâh kurmuş ve kilisede kalmıştır. Bu dönemde büyük ölçüde tahrip olan kilisenin, eski önemini yitirdiği ve İstanbul'un fethinden sonra yıkıldığı belirtilir. P. Gilles 1546'da Altın Kapiya yakın olarak tanımladığı Balıklı'da, şifalı kaynaktan söz eder.

Kiliseyi, isim günü olan 27 Nisan 1576'da ziyaret ettiğini belirten S. Gerlach, ayazmayı ve buraya gelenleri anlatır. Kilisenin, 1587'de temellerine kadar yıkık olduğu açıklanırken, 1595-1596 yıllarına ait padişah fermanlarında, Silivrikapı dışında konumlandırılan Balıklı Kilise ve Ayazması'nın, fetihten sonra Rum Ortodoks cemaatine ait olduğu kaydedilir.

istanbul'a 1652'de gelen Antakya patriğinin kâtibi Paulus, Topkapı'da Ortodoks mezarlığının yanında Meryem'e ithaf edilmiş kilise ile buradaki kutsal kaynak suyunu anlatır. Kilise, 1669 tarihli Thomas Smith listesinde yer almıştır. 17. yy'm ikinci yarısında Kömürciyan, eski adı "Panaia" olan ve Müslüman mezarlıkları arasında bulunan Balıklı Ayazması'nın mucizelerinden söz eder.

Kilise, 1726-1727'de Terkos Metropoliti Nikodimos tarafından, eskisinin yerinde küçük bir yapı olarak yeniden inşa ettirilir. Le Chevalier 1786'da, bu yapının harap olduğunu belirtir. 18. yy'ın sonunda ise İnciciyan, Balıklidaki ayazmadan bahseder.

Kilise, kitabesine göre, Patrik I. Konstantios döneminde 1834'te eski yapının temelleri üzerinde yeniden inşa edilmiştir. Diğer kitabesinde ise yapının 1833'te inşa edildiği, 1835'te ibadete açıldığı ve mimarının Nikolaos Pağcıoğlu ile Marki Kalfa olduğu belirtilir. Kilisenin inşasına, Patrik I. Konstantiosün girişimi ve II. Mahmudün 1833 tarihli fermanı ile başlandığım belirten R. Janin, inşaatın 2 Şubat 1835'te tamamlandığını açıklar. Kilise, bir başka kitabesine göre 1933'te onarım görmüştür.

Mimari: Kilise, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Doğuda eksende, dışta yarım yuvarlak apsis çıkıntı yapar. İki yüzlü kırma çatı ile örtülü yapıda, apsisin örtüsü yarım konik çatıdır. Yapıya kuzeybatıda bitişik taş merdiven, galeriye çıkışı ve avlunun batısına geçişi sağlar. Dışta sıvasız olan yapı, açık renkli düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir. Yapıyı saçak altında, taştan iki düz silme arasında bir dışbükey silme dolanır. Kilisenin avlusunun zemininde, Karamanlıca yazılı mermer mezar taşları bulunmaktadır.

Kilise bazilikal plan tipindedir. Üç nefli naos, doğuda orta nef hizasında içte yarım yuvarlak apsis ile sınırlanır. Batıda yer alan narteks kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Naosta nef ayrımı, altışar sütunlu sıralar ile sağlanmıştır. Doğuda ilk sütunlar hizasında bema belirlenir. Batıda narteks üzerindeki galeri, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Nefleri sınırlayan sütunlar yuvarlak kemerler ile bağlanır. Sütunlar, kübik altlıklar üzerinde ve stilize edilmiş Dor tipi başlıklıdır. Sütun gövdeleri porfir taklidi boyanmış, başlıklar kartonpiyer tekniğinde yapılmıştır. Naosun duvarlarında, sütun ve kemerler hizasında yarım yuvarlak pilastrlar görülür. Sütun yüksekliğindeki pilastrlar, yarım başlıklara oturan yuvarlak kör kemerlerle bağlanır. Naosun batı duvarında eksene simetrik üçer pilastr farklı biçimlerdedir.

Kilisenin örtü sistemi ahşap üzerine alçı kaplamadır. Orta nef ve yan neflerin örtüsü beşik tonozdur. Orta nefin tonozu, sütunlar hizasındaki takviye kemerleri ile dilimlenmiş; tonozun doğudan üçüncü ve beşinci sütunlar arasında kalan bölümü, ters yöndeki bir başka tonoz ile çapraz tonoza dönüştürülmüştür. Apsisin örtüsü içte yarım kubbedir. Narteksin örtüsü, doğu ve batıdaki duvar payelerine oturan takviye kemerleri ile beş bölüm olarak dilimlenmiş, her bölüm haç tonoz ile örtülmüştür.

Kilisenin naosa açılan dört girişinden üçü batıda nefler hizasında, biri kuzeyde eksenden batıya yakındır. Girişler, eş boyutlu ve basık kemerlidir. Doğuda, yan nefler hizasında karşılıklı üçer pencere basık kemerlidir.

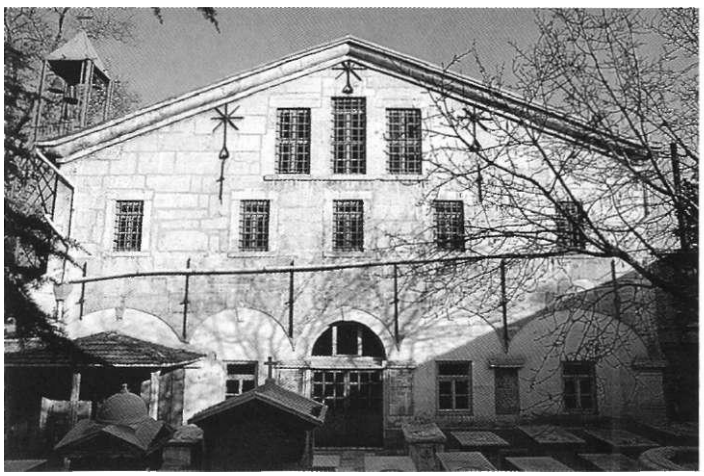
Yapının kuzey ve güneyinde bulunan karşılıklı beşer pencere, aynı hizada, eş boyutlu ve basık kemerlidir. Doğu ve batıda, üstte orta nef hizasında karşılıklı üçer pencere basık kemerlidir. Doğuda, yan nefler hizasında ve apsiste eksende birer küçük pencere vardır. Batıda, galeriye bakan beş pencere dikdörtgen, narteks girişine simetrik ikişer pencere ile naos girişine simetrik birer pencere basık kemerlidir.

Naosta, yan neflerin doğusunda apsise yanlarda simetrik birer niş, aynı hizada ve eş büyüklüktedir. Apsisin güney yanında ve bemanın kuzeyinde birer küçük niş vardır. Nişler yuvarlak kemerlidir.

Naosun doğusunda üç nefi kapsayan ve sütun biçimindeki pilastrlarla dilimlenmiş mermer ikonostasis, kuzeydeki taşıyıcı sıranın doğudan beşinci sütununa oturan mermer ambon ve güney sıranın üçüncü sütunu önündeki mermer despot koltuğu, kabartma ve çökertme tekniğinde bitkisel ve geometrik motiflerle bezelidir.

Bibi. S. Gerlach, *Stephan Gerlahs dess Aelteren Tage-Buch,* Frankfurt, 1674; E. A. Grosvenor, *Constantinople,* Boston, 1899; inciciyan, *İstanbul;* Janin, *Eglises et monastères;* Z. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri,* lst., 1994; P. Kerameus, "Naoi tes Konstantinoupoieos kata to 1583 kai 1604", *Ho en Konstantinoupolei Hellenikos Philologikos Syllogos,* XXVIII (1904), s. 118-145; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi;* S. Petrides, "Eglises Grecques de Constantinople en 1652", *Echos d'Orient,* IV (1901), s. 42-50; Schneider, *Byzanz.*

ZAFER KARACA

Zoodohos Piyi Kilisesi
Hazım Okurer

ZOOTİKOS CÜZAMHANESİ

Ortaçağda hayli yaygın olan cüzama (lepra) tutulanları tecrit etmek üzere Bizans'ta bir müessese kurulmuştu. Bunun yapılışı azizlerin hayatlarını anlatan kitaplarda efsaneler ile dolu olarak aktarılmıştır. Buna göre cüzam illetinin şehirde bir salgın halinde yayılması üzerine, imparator, Zootikos adındaki bir saray memuruna, hastala-

rm hepsini toplatarak denize attırmasını emreder. Fakat Zootikos, böyle bir katliam yerine şehrin karşısında Elaiones denilen bir tepede evler yaptırarak onları burada korumayı tercih eder. İmparator kızının da aynı illete tutulduğunu öğrenince, onun da denize atılması emrini verir. Fakat Zootikos, bu emrin de gerçekleşmesine izin vermez, onu da hastanesine alır. Emrinin yerine getirilmeyişine kızan imparator, Zootikos'un, katırların kuyruklarına bağlanarak öldürülmesi emrini verir. Zootikos can verdikten sonra katırları yürütmek mümkün olmaz ve hayvanlar cesedi denize sürüklemek istemezler. Bu durum karşısında imparator, Zootikos'un kerametine inanır ve kendini affettirmek için aynı yerde büyük bir cüzamhane (leprozeri) yaptırır. Bir süre sonra da azizler arasına girerek Hagios Zootikos olarak adlandırılır.

Bu efsanedeki imparatorun Constantius (hd 337-361) olabileceği ileri sürülür. Fakat bu hikâyenin ne derecede gerçek olduğu bilinemez. Ancak şehrin dışında böyle bir cüzamhane vardı. Bizantion'a karşı Slavların yaptıkları bir akında burası tahrip edilmiş ve Herakleios 624'te bu yapıyı tamir ettirmiştir. Daha sonraları İmparator I. Ioannes Tzimiskes (hd 969-976) burayı bir defa daha tamir ettirmiştir.

Latin işgalinden bir-iki yıl önce, 1200'de Konstantinopolis'e uğrayan Rus hacısı Novgorodlu Anton, imparatorun saray yaptırması için verdiği para ile cüzamhaneyi inşa ettirdiği için, iki atın kuyruklarına bağlanarak öldürülen Zootikos'un "bir dağda" cüzamhanesi ile kilisesinin bulunduğunu bildirir. Efsane ve kaynaklar cüzamhanenin şehrin karşı tarafında ve bir tepede olduğuna işaret etmekte birleşirler. R. Janin, burasının Tünel'in yukarı ucunda olduğunu ileri sürerek, bazı istanbullu Rum tarihçilerin Çamlıca (Skarlatos Bizantios) veya Üsküdar ile Kuzguncuk (Patrik Konstantios ve J. Miliopulos) arasında göstermelerine karşı çıkar. Bu satırların yazarı da bu cüzamhanenin, Halic'in karşı yakasında yer aldığını kabul etmekte beraber, Galata'da Tünel'in yukarı girişi dolaylarında yer aldığını inandırıcı bulmaz. Halic'in yukarı kesiminde Hasköy'e hâkim tepede, yakın tarihlerde burada köprü yapılırken kesilen yamaçta ortaya çıkan Bizans dönemine ait duvar kalıntılarının büyük ihtimal ile Zootikos Leprozerisi'nin izleri olabileceği görüşündedir. Hasköy Köprüsü'nden kolayca görülebilen bu yapı izleri son yıllarda buradaki yoğun yapılaşma arasında kaybolmuştur.

Bibi. J. Pargoire, "Hiéria", *İzvestija de l'Institut archéologique Russe de Constantinople,* IV (1899), s. 41-43; Janin, *Eglises et monastéres,* (2. bas.), s. 566-567; Mme B. de Khitorowo. *Itinéraires russes en Orient,* Cenevre, 1889, s. 108; S. Eyice, "Über die byzantinischen Krankenhäuser", *Historia Hospitalium-Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Krankenhausengeschichte,* XV (Aachen, 1983-1984, basım 1985), s. 141-163; ay, "Bizans Hastanelerine Dair", *TAÇ,* I, S. 3 (1986). s. 5-15.

SEMAVİ EYİCE

ZOSİMOS

(5-6.yy'lar) Erken Bizans tarihçisi.

Roma'nm düşüşünü ve Roma Imparatorluğu'nun barbarlaşmasını ele alan tarihi ile tanınan Zosimos, pagan (putperest) bir tarihçi olarak Bizans'ta yaşanan Hıristiyanlaşmaya cephe almış fakat Bizans'ın ve Konstantinopolis'in yükselişine ilişkin kehanette bulunmaktan da geri kalmamıştı.

Zosimos'un doğum yeri bilinmez, ama Gaza ya da Askalon doğumlu Sofist Zosimos olmadığı kesindir. Bazı kaynaklara göre Zosimos, Arkadios(->) döneminde (395-408) yaşamıştır. Bazı kaynaklar ise anlattığı olaylara bakarak bu tarihin 5. yy'ın sonu ile 6. yy'ın başları olabileceğini söylerler. Genel kanı Zosimos'un erken 6. yy yazarı olduğu şeklindedir.

Zosimos'un tarihi hakkındaki temel kaynak, onun yazmalarını çok az eksikle elde ederek üzerinde çalışma fırsatı bulan 9. yy bilim adamı Patrik Fotios'tur(->). Günümüze ulaşan tek kopya ise muhtemelen Studios Manastırı'nda kaleme alınmış bir elyazması olup, halen Vatikan'da saklanmaktadır.

Yapıt 6 kitaptan oluşur: İmparatorluğun ilk 3 yüzyılını ele alan I. kitap, büyük ölçüde Dexippus'un *Skythikave/veya. Chronikcı* adlı eserlerine dayandırılmıştır. Zosimos, evrensel bir tarih yazma iddiasında bulunmakla beraber, kitapta 282-305 arası eksiktir. II. kitapta 305-354 arasına, özellikle de I. Constantinus(-0 yönetimi altındaki Konstantinopolis'e geniş biçimde yer verir ve onun parlak geleceği konusunda kehanetlerde bulunur. III. kitapta 355-364 arasını, özellikle putperest lulianus dönemini, IV. kitapta 364-395 arasını, özellikle I. Theodosius dönemini, V. kitapta 395-409 arasını, yani Arkadios'un hükümdarlık evresini anlatır. VI. kitap, Temmuz 410'da birdenbire kesilir ki bu açıdan tamamlanmamış gibidir (muhtemelen Fotios'un zamanında da eksikti).

Zosimos, eserinde Heredotus, Olympiodorus, Asinius Quadratus, Pisander, Libanius ve Homeros gibi kaynaklardan geniş ölçüde yararlanmıştır. Gerek kronoloji, gerekse kişi ve yer adları konusunda çok sayıda hatasına karşın, Zosimos'un tarihi başka kaynaklar tarafından ihmal edilmiş dönemler hakkında (özellikle 3. yy ve 378-410 arası için) çok değerli bir referanstır. Eserde Zosimos'un pagan eğilimlerine dair bazı ipuçları da vardır. Bunlar arasında, ilk Hıristiyan imparatorlar I. Constantinus ve I. Theodosius'a yönelik eleştiriler, Theodosius'un kilise çevrelerinin etkisiyle yürürlükten kaldırdığı olimpiyatlara övgüler sayılabilir. Yazarın senatoya duyduğu güven ve hayranlıktan hareket eden bazı araştırmacılar Zosimos'un aristokrasiye karşı bir cumhuriyetçi olduğunu iddia etmişlerdir.

Bibi. *Historia nova,* (yay. haz. L. Mendelssohn), Leipzig, 1887; *Histoire nouvelle,* (yay. haz. F. Paschoud). 3. c, Paris. 1971-1986; E. *Condurachi.* "Les idées politiques de Zosime", *Revista clasica,* S. 13/14 (1942). s. 115-127; W. Kaegi. *Byzantium and the Décline ofRome,* 1968. bölüm 3; D. Scavone, "Zosimus and his historical models", *Greek, Roman andByzanHneStudies,* S. 11 (1969), s. 57-67; W. Goffart, "The historian Zosimus as a witness to his own time", *The American Historical Review,* 1972, s. 412-421, ay, " Zosimus, the First Historian of Roma's Fall", *ae,* 1971, s. 412-441; R. T. Ridley, "Zosimus the Historian", *Byzantinische Zeitscri.fi,* S. 65 (1972), s. 277-302.

AYŞE HÜR

ZÜBEYDE HANIM ÇEŞMESİ

Beşiktaş İlçesi'nde, Ihlamur'da, Uzuncava Caddesi'nin Selaltı Sokağı ile birleştiği köşededir.

Taksim Suyu Tesisleri'ne bağlı olarak inşa edilmiştir. Aynataşmdaki kitabesine göre 1267/1850'de Abdülmecid (hd 1839-1861) tarafından yaptırılan çeşme; 1340/1921'de Mustafa Kemal Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım tarafından tamir ettirilmiştir. Sivri çatılı su haznesine yerleştirilen aynataşı, teknesi ve iki yanındaki testi sekileri mermerdendir. Ampir üslubundaki(->) aynataşı dikdörtgen biçiminde olup, yivli pilastr çerçevesinin köşeleri rozetçiçeği kabartmalıdır. Üstten, "Sultan Mahmud güneşi" olarak adlandırılan oval madalyonlu ışınsal motifle taçlandırılmıştır. Madalyona tuğra kazınmamıştır. Aynataşının ortasında, çerçeve içinde Abdülmecid'in iki satırlık tarih kitabesi; cephenin üst kenarında da Zübeyde Hanım'ın onarımını gösteren kitabe yer almaktadır.

Bibi. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 202; Çeçen, *Taksim-Hamidiye,* 149-150; A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* ist., 1993, s. 44-45.

ŞEBNEM AKALIN

ZÜHDÎ PAŞA CAMİİ

Kadıköy İlçesi'nde, Kızıltoprak semtinde, Bağdat Caddesi üzerindedir.

Cami, caddeye bakan avlu kapısı üzerindeki ta'lik hatlı 8 satırlık kitabesine göre II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) devlet adamlarından Ahmed Zühdî Paşa (1833-1902) tarafından 1301/1883-84'te yaptırılmıştır.

Bugünkü yol seviyesinden yüksekte kalan cami avlusuna birkaç basamakla çıkılan oldukça süslü bir kapıdan girilmektedir. Yapım kitabesinin yer aldığı bu girişin caddeye bakan yüzü kitabenin iki yanındaki kare çerçeveli sekiz köşeli yıldızlı panolarla sınırlanmıştır. Üstte ise ortada yine sekiz köşeli yıldızdan gelişen, kenarları volütlerle son bulan stilize bir tepelik motifi olduğu görülmekte ve köşelerde bugün mevcut olmayan iki vazo bulunduğu bilinmektedir. Girişin avluya bakan arka yüzü de yine kabartma olarak yapılmış kare panolar şeklinde belirlenmiş motiflerle hareketlendirilmiştir.

Etrafı kısmen alçak madeni parmaklıklarla çevrili, kısmen de açık olan büyük bir avluda yer alan camiye yedi basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Dıştan oldukça sade görünümlü olan cami, kare planlı, üzeri kurşun kaplı bir kubbe ile örtülü, küçük ölçülü bir yapıdır. Cepheleri büyük kemerler şeklinde tasarlanmış olup her biri birbirinin eşi şeklindedir. Sadece giriş cephesi, önüne eklenen dikdörtgen şeklindeki dışa kapalı hazırlık bölümüyle görü-

Zühdî Paşa Camii
Banu Kutun, 1994

nüm açısından biraz farklıdır. Günümüzde kalabalık olduğunda ibadet için açdan bodrum katı hariç tutulduğunda, yapı tek katlı olup sivri kemerli büyük pencerelerin üzerinden dolanan silmelerle iki katlı görünüm kazandırılmıştır. Doğu ve batı cepheleri tamamen birbirlerinin eşidir. Altta üç sivri kemerli, silmenin üzerinde ise kemerin eğimine göre yapılmış ortadaki basık kemerli, yandakiler yamuk olmak üzere bir cephede toplam altı tane pencere mevcuttur. Mihrap cephesinde alt hizadaki sivri kemerli pencerelerden sadece ortadaki iptal edilmiştir. Mihrap nişi dışarıya hiç aksettirilmemiştir. Son cemaat yerinin alt bölümü, sivri kemerli üçlü düzeni, asıl cepheden dışa taşkın olarak tekrarlamakta, ortadaki bölümün, üzerindeki 1301/1883-84 tarihini veren ayet kitabesiyle giriş olarak değerlendirildiği görülmektedir. Yapıyı enlemesine ikiye bölen silmelerin üzerideki, basık tavanlı mahfil bolümü, küçük düz pencerelerle aydınlatılmaktadır. Son cemaat yerinin batı köşesinden, mahfilin yanından yükselen minare, eklektik özellikler taşıyan, taş külahlı, basit bir görünüme sahiptir. Yapının dışında silmelerle birlikte, kubbe eteğinde ve mahfilin saçak hizasında dolanan kirpi saçak hareketlilik sağlamaktadır.

Yapının içine madeni kanatlı bir kapı ile girilmekte, girişte ufak taşlı bir kısım bulunmakta, buradan camekânlı bir kapı ile seki şeklindeki, yükseltilmiş son cemaat yerine geçilmektedir. Son cemaat yerinin üzeri düz ahşap tavanla örtülü olup üst kısmı mahfil olarak değerlendirilmiştir. Mahfile çıkış sağdaki ahşap merdivenlerden sağlanmış, basamakların altındaki kapıdan da yapının bünyesinden yükselen minareye geçiş verilmiştir. Son cemaat yerinin sol tarafı ise günümüzde camekânlı bir bölme ile oda haline getirilmiştir. Harim kısmına giriş yine son cemaat yerine geçiş veren kapı gibi, aynı türde madeni kanatlı bir kapı ile sağlanmıştır. İçeri girildiğinde bütün duvarların büyük pencerelerin alt hizasından başlayarak mahfil, pandantifler ve kubbe dahil olmak üzere çok renkli kalem işleriyle kaplı olduğu görülmektedir. Önceleri duvarlarla aynı üslupta, aynı motifler kullanılarak oluşturulmuş, ince bir bezeme gösteren kalem işi kaplı mihrap, 19801i yıllarda günümüz Kütahya çinileriyle kaplanarak yapıyla olan bütünlüğünü kaybetmiştir. Buna karşılık beyaz yağlıboya ile boyanmış, altın yaldızla bezenmiş olan minber ve vaaz kürsüsü ise caminin duvar bezemeleriyle benzer motiflerin kullanıldığı, kabartma ve ajurlu süslemeleriyle günümüze gelmiştir. Yine kalem işi ile yapılmış, alt pencerelerle üsttekiler arasında, bitkisel motiflerle zenginleştirilmiş kufi hatlı ayet kuşağı harimde, mahfil cephesi hariç olmak üzere diğer üç cephede çepeçevre dolanmaktadır. Üçlü bir açılımla harime bağlanan mahfilin önünde ahşap malzemeden ajur tekniğinde, çok ince işçilik gösteren bir korkuluk bulunmaktadır. Harime doğru balkon şeklinde uzanmış olan ahşap mahfil, iki kenardan zarif işçilikli madeni iki konsola, orta bölümden de sekizgen gövdeli iki ahşap sütuna oturtulmuş olup girişin üzerine gelen orta bölümü alışılmışın tersine içe doğru kavisli girinti yapmaktadır. Yaklaşık 110 yıllık geçmişe sahip olan bu küçük ölçülü ahşap kubbeli caminin günümüzde temiz ve bakımlı olduğu görülmektedir.

Avluda, caminin batı cephesi ile cadde arasında kalan parmaklıklarla çevrili bölümde Ahmed Zühdî Paşa ve ailesinin mezarları bulunmaktadır. Buradaki beş lahitten üç tanesi 1315/1897, 1318/1900 ve 1320/1902 (Zühdî Paşa'mn mezarı) tarihli olup gösterişli bezemeleriyle dikkati çekmektedir. Diğer iki mezar 1926 ve 1948 tarihlidir.

Cami avlusundaki 1306/1888-89 tarihli ahşap sıbyan mektebinin 19801i yılların sonunda yenilenerek (sadece kitabesi korunmuştur), günümüzde lojman olarak kullanılan bir binaya çevrildiği görülmektedir. Ayrıca avluda, doğu duvarında, bugün sadece izleri görülen, mermer kaplamalı abdest alma musluklarının olduğu bilinmektedir. 1980'li yılların sonlarına doğru caminin mihrap eksenindeki arsa kamulaştırılmış ve buraya 1992 tarihli büyük bir şadırvan yapılmıştır.

Bibi. S. Eyice, "istanbul Minareleri", ***Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,*** I, (1963), s. 31-132; Ş. Usluduran, "Kadıköy-Bostancı Arası Türk Mimari Eserleri", (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü, lisans tezi), **1979,** s. 24-25; Öz, ***İstanbul Camileri,*** II, 72.

BELGİN DEMİRSAR

ZÜLFARİS SİNAGOGU

Beyoğlu İlçesi'nde, Karaköy'de, Perçemli Sokağı, no. ll'dedir.

Adını bulunduğu sokağın eski adı olan "Zülf-i Arus"tan alan sinagog, Hahambaşılık kayıtlarında Kal Kadoş Sinagogu diye anılır.

Zülfaris Sinagoğu'nun l671'de var olduğu kayıtlardan anlaşılıyor. Sinagog 1890'da Banker Kamondo ailesinin (İzak Kamondo ve şürekâsı) faizsiz olarak ödünç verdiği 2.900 lira ile tamir edildi. 1904 başında Jak Bey de Leon başkanlığında Galata Musevi Cemaati Konseyi dönemin bu en merkezi sinagogunun "Musevi olan ve olmayan ziyaretçilere mahcup olmamak için" iç ve dış restorasyonunu yaptırdı. Sayısız sevinçli ve acıklı törene sahne olan sinagogun tarihindeki anlamlı anılardan biri, 1856'da Kırım Savaşı'nda ölen Musevi askerler için icra edilen ve devlet ricalinin de katıldığı anma törenidir. Bir başka önemli olay 24 Ocak 1909 günü 86 delegenin toplanarak II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber makamından istifa eden Hahambaşı Kaymakamı Moşe Levi'ninG») yerine ilk kez bir hahambaşı seçimini bu sinagogda gerçekleştirmesidir. Aylarca ateşli bir propaganda kampanyasını takiben seçime katılan 5 adaydan Haim Nahum(->) 86 oyun 74'ünü toplayarak hahambaşı unvanını aldı.

Zülfaris Sinagoğu'ndaki en eski düğün töreni kaydı 6 Ağustos 1903'teki Moşe oğlu Nesim Ruso'nun Yeşua kızı Viktorya Acıman ile evlenmesidir. Ancak bu tarihten önce de sinagogda düğün icra edildiğine muhakkak gözüyle bakmak gerekir.

Aralık 1962'de tekrar bir tamirat geçiren Zülfaris Sinagoğu'nun Kasım 1978'de sadece cumartesi günleri açık tutulması kararı almdı. Daha sonra da cemaat yokluğundan geçici olarak hizmete kapatıldı.

1992'de 500. yıl kutlama etkinlikleri programı dahilinde, sinagogun bütünlüğü aynen muhafaza edilip 500 yıllık Huzurlu Yaşam Müzesi olarak kullanılması öngörülerek gerekli izin alındı. Tadil ve onarım çalışmaları devam eden müzenin 1995'te açılması beklenmektedir.

NAİM GÜLERYÜZ